

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
ნიკო გერგენიჭვილის ინსტიტუტი

შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა
გზაჯვარედინზე
I

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები
5-6 ივლისი, 2022
ბათუმი

გამომცემლობა
„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“
ბათუმი – 2023

**BATUMI SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
NIKO BERDZENISHVILI INSTITUTE**

**BLACK SEA REGION AT THE CROSSROADS OF
CIVILIZATIONS**

I

Proceedings of the International Scientific Conference
July 5-6, 2022
Batumi

Batumi - 2023

UDC(უკ) 94(398)+930.85

შ-162

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ინტერდისციპლინარული საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის – „შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე - I“ – მასალათა კრებულს. ტომში წარმოდგენილია სამეცნიერო ნაშრომები არქეოლოგიის, ისტორიის, პოლიტოლოგიის, ეთნოლოგიის, ენათმეცნიერების, ლიტერატურისა და ფოლკლორის, რელიგიის, სამართლის, ეკოლოგიის და სხვ. მიმართულებით. კრებული განკუთვნილია სამეცნიერო საზოგადოებისა და დაინტერესებულ პირთათვის.

The volume presents proceedings of the interdisciplinary international scientific conference – **"Black Sea at the Crossroads of Civilizations - I"**. In the volume there are collected scientific papers in the fields of archaeology, history, political sciences, ethnology, linguistics, literature and folklore, religion, law, ecology, etc. The collection is intended for the scientific community and interested persons.

მთავარი რედაქტორი: როინ მალაკმაძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რედაქტორები: ნიკოლაი დურა (კანონიკური სამართლის დოქტორი, რუმინეთის

მეცნიერებათა აკადემია, კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი,

რუმინეთი)

ოლეგ ჯიბაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის

შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

Editor-in-Chief: Roin Malakmadze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Editors: Nicolae V. Dură (PhD in Canon Law, the Academy of Romanian Scientists, Ovidius University of Constanta, Romania)

Oleg Jibashvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

ISBN 978-9941-488-79-5

© „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ – 2023

სარედაქციო კოლეგია: როინ მეტრეველი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, საქართველო), ნიკოლაი დურა (აკადემიკოსი, რუმინეთის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, რუმინეთი), ჯემალ ვარშალომიძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), მერაბ ჩუხუა (ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ-ს არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველო), ვინსენტ კოპეჩეკი (ანთროპოლოგიის დოქტორი, ოსტრავას უნივერსიტეტი, ჩეხეთი), ნინო ინაიშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), როზეტა გუჯეჯიანი (ისტორიის დოქტორი, თსუ-ს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), რადოსლავ კარასიევიჩ-სზიპიორსკი (ისტორიის დოქტორი, ვარშავის უნივერსიტეტი, პოლონეთი), ჯემალ კარალიძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), რამაზ ხალვაში (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), ხათუნა დიასამიძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), სუდან ალთუნი (ფილოლოგიის დოქტორი, კავკასიის (ყარსის) უნივერსიტეტი, თურქეთი), კალიბეკოვა მანანა (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ვალიხანოვის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, ყაზახეთი)

Editorial Board: Roin Metreveli (Academician, Georgian National Academy of Sciences, Georgia), Nicolai Dura (Academician, Romanian National Academy of Sciences, Romania), Jemal Varshalomidze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Merab Chukhua (PhD in Philology, Arnold Chikobava Institute of Linguistics of Tbilisi State University, Georgia), Vincenc Kopeček (PhD in Anthropology, University of Ostrava, Czechia), Nino Inaishvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Rozeta Gujejani (PhD in History, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia), Radosław Karasiewicz-Szczypiorski (PhD in History, Warsaw University, Poland), Jemal Karalidze (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Ramaz Khalvashi (PhD in Philology, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Khatuna Diasamidze (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), Sudan Altun (PhD in Philology, Kars University, Turkey) Kalybekova Manana (PhD in History, Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Kazakhstan).

ავტორთა სტილი დაცულია და რედაქცია არ აგებს პასუხს მათ შეხედულებებზე

რეცენზენტები:

დავით ყოლბაია (ისტორიის დოქტორი, ვარშავის უნივერსიტეტის ორიენტალისტიკის ფაკულტეტის აღმოსავლეთ ევროპის კვლევების ცენტრის კავკასიოლოგიური კვლევების მიმართულების ხელმძღვანელი. პოლონეთი)
მერაბ ჩუხუა (ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, საქართველო)
ლავრენტი ჯანიაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, საქართველო)

Reviewers:

David Kolbaia (PhD in History, Head of the Department of Caucasian Studies at the Center for Eastern European Studies, Faculty of Oriental Studies, University of Warsaw, Poland)
Merab Chukhua (Doctor of Philological Sciences, Ar. Chikobava Institute of Linguistics, Tbilisi State University named after Iv. Javakhishvili, Georgia)
Lavrenti Janiashvili (PhD in History, Institute of History and Ethnology named after Iv. Javakhishvili, Tbilisi State University named after Iv. Javakhishvili, Georgia)

კომპიუტერული უზრუნველყოფა – ეთერ ხეციოძე

Computer software – Eter Khetsoidze

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი

რუსთაველის/ნინოშვილის ქ.№ 32/35

ტელ: +995(422) 29 46 46

ელ. ფოსტა: nbi@bsu.edu.ge

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

Rustaveli/Ninoshvili str. № 32/35

Phone: +995 (422) 29 46 46

E-Mail: nbi@bsu.edu.ge

შესავალი

ევროპა-აზიის გასაყარზე მდებარე შავიზღვისპირეთი, თავისი მოხერხებული გეო-სტრატეგიული მდებარეობით, უძველესი დროიდანვე იქცევდა რეგიონული თუ მსოფლიო მნიშვნელობის პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური ძალების ყურადღებას. ამ ვრცელ არეალში მოქცეული სხვადასხვა ქვეყანა, სწორედ შავი ზღვის ღია სატრანსპორტო-საკომუნიკაციო სივრცის წყალობით, ოდითგანვე ჩართული იყო მსოფლიო-ისტორიულ პროცესებში.

უძველესი წყაროები, მითები და ლეგენდები ნათლად წარმოაჩენს აღნიშნულ სივრცეში უძველესი ცივილიზაციებისა და ხალხების ურთიერთობის ფაქტებს. აქ ხვდებოდნენ და ურთიერთგავლენას განიცდიდნენ ძველქართული (კოლხური, იბერიულ-მესხური, სვანური) და წინარე ბერძნული (კრეტა-მინოსური, პელასგური), ძველბერძნული და ხეთური, ურარტული და ასურული, აგრეთვე, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის სტეპების მომთაბარული სამყაროები.

შავი ზღვის სივრცეში მიმდინარე კულტურათა შეხვედრების პროცესებში მონაწილეობას უფრო შორეული რეგიონებიც იღებდნენ: პირენეისა და აპენინის, ეგვიპტისა და პალესტინის, შუამდინარეთისა და ირანის, შუა აზიის, ინდოეთისა და ჩინეთის, ჩრდილოეთის პირქუში ტყეებისა და სამხრეთის ცხელი უდაბნოების წარმომადგენლები აქ ხვდებოდნენ ერთმანეთს. აქ გადიოდა „აბრეშუმის დიდი გზა“ და ერთმანეთთან აკავშირებდა მსოფლიოს შორეულ კუთხეებს.

დიდმა ბერძნულმა კოლონიზაციამ, რომელმაც თავისი პოლისებითა და ემპორიონებით მოფინა მთელი შავიზღვისპირეთი, ხელი შეუწყო ბერძნების დაახლოებას სხვადასხვა ადგილობრივ მოსახლეობასთან. დაჩქარდა კულტურათა ინტეგრაციის პროცესები, რამაც ელინისტურ ეპოქას დაუდო სათავე.

საინტერესოა, შავიზღვისპირეთის რეგიონში რომაულ პერიოდში განვითარებული მოვლენებიც, როცა ბერძნულ ცივილიზაციას ეტაპობრივად აპენინური პოლიტიკურ-კულტურული გავლენა ანაცვლებს. ჩანს ფუნდამენტური ცვლილებები სამხედრო და სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისითაც. დაარსდა საზღვაო კორპორაციები, რომლებიც ხმელთაშუაზღვისპირეთის მნიშვნელოვან საზღვაო-სამრწველო ქალაქებს შავიზღვისპირეთის ცენტრებთან აკავშირებდა. ბერძნული კოლონიზაციის პერიოდთან შედარებით, რომაულ ეპოქაში აკულტურირების პროცესები კიდევ უფრო დაჩქარდა.

უნდა ითქვას, ისიც, რომ ანტიკური ეპოქის ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე შავი ზღვა ძირითადად ასრულებდა არა გამთიშველ, არამედ გამაერთიანებელ როლს. ინტენსიური ეკონომიკური და კულტურული კომუნიკაციის პროცესი, რომელიც სათავეს ჯერ კიდევ ბერძნული კოლონიზაციის პერიოდიდან იღებს,

მგ.წ. I ს. დასაწყისიდან ახალ ფაზაში შევიდა. ამ პერიოდიდან საფუძველი ჩაეყარა მთელი პონტოსპირეთის ერთიან გეოპოლიტიკურ ერთეულად ფორმირების იდეას. იმ დროისათვის წამყვანი სახელმწიფოების ზეწოლით იწყება შავი ზღვის რეგიონის თვისობრივი ტრანსფორმაცია და ამ ვრცელი რეგიონის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ინტეგრაცია. შავიზღვისპირეთის ერთიან გეოპოლიტიკურ ერთეულად ფორმირების მცდელობა აქტუალური იყო მომდევნო პერიოდშიც, თითქმის მთელი გვიანანტიკური ხანის მანძილზე, როცა მთელ რეგიონში პოლიტიკურად რომის იმპერია დომინირებდა.

რომაული პერიოდის შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერდა და გამრავალფეროვნდა შავიზღვისპირეთის სივრცეში კულტურათაშორისი შეხვედრების, მათი თანაარსებობის თუ ურთიერთდაპირისპირების პროცესები. რეგიონში შემოდიოდა და არსებულ მდგომარეობაზე გავლენას ახდენდა გერმანული და სლავური, არაბული და თურქ-სელჩუკური, მონღოლურ-ნოღაური, რუსულ-მოსკოვიტური და დასავლეთ ევროპული მსხვილი კულტურულ-ეთნიკური თუ პოლიტიკურ-ეკონომიკური ნაკადები. მათ გარდა, შედარებით მცირე დოზებით, შავიზღვისპირეთის კულტურათა ინტეგრაციის მუდმივ პროცესში თავისი წილი ცვლილებები შეჰქონდა მსოფლიოს თითქმის ყველა კუთხის წარმომადგენლობას. პარალელურად, არსებობას აგრძელებდა და გარესამყაროსთან განუწყვეტლივ ურთიერთობაში ვითარდებოდა თუ ტრანსფორმირდებოდა ადგილობრივი, საუკუნეების მანძილზე ჩამოყალიბებული ეთნო-კულტურული ერთობები.

შავიზღვისპირეთის ვრცელი რეგიონი, უძველესი დროიდან დღემდე, არსებობას აგრძელებს როგორც სხვადასხვა ცივილიზაციის შეხვედრის ადგილი. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის, დასავლეთისა და აღმოსავლეთისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი აქ ხვდებოდნენ ერთმანეთს და განუწყვეტლივ ურთიერთქმედებდნენ როგორც ერთმანეთზე, ისე ადგილობრივ სამყაროზე. ეს იყო პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ფაქტორებით გამოწვეული ყოვლისმომცველი და მუდმივმოქმედი პროცესი. ამ პროცესმა განაპირობა შავიზღვისპირეთის ვრცელი არეალის თანამედროვე სახე, ის პოლიტიკური, რელიგიური თუ კულტურული სინამდვილე, რაც სადღეისოდ გვაქვს. რეგიონში არსებული ნებისმიერი ნიუანსი, საცხოვრებელი ნაგებობებით, ჩაცმულობითა და კერძებით დაწყებული, მსოფლმხედველობითი, ენობრივი და ანთროპოლოგიური თავისებურებებით დამთავრებული, ამ პროცესის შედეგია. ეს პროცესი დღესაც მიმდინარეობს და მომავალშიც გაგრძელდება.

თავისი ყოვლისმომცველი ხასიათიდან გამომდინარე, შავიზღვისპირეთის სივრცე, აქ მიმდინარე რთული პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული პროცესებით, ყოველთვის იყო, არის და მომავალშიც იქნება დაინტერესების

საგანი სხვადასხვა პოლიტიკური, ეკონომიკური, ეთნო-კონფესიური, კულტურული თუ პროფესიული ჯგუფის მხრიდან. ასეთმა ვითარებამ ბუნებრივად დასვა დღის წესრიგში ფართო ხასიათის საერთაშორისო სამეცნიერო ღონისძიების ჩატარების საკითხი, რომელიც ნაწილობრივ მაინც შეძლებდა რეგიონის პრობლემატიკაზე მომუშავე სხვადასხვა დარგის მკვლევართათვის შეხვედრისა და აზრთა ურთიერთგაზიარების საშუალება მიეცა. ასე დაიბადა ინტერდისციპლინარული საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის – **„შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე“** – ჩატარების იდეა.

აღნიშნული საერთაშორისო კონფერენციის პირველი მოწვევა გაიმართა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ამავე უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტისა და კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის სამი მონოთეისტური რელიგიისა და კანონიკური სამართლის შესწავლის კვლევის ცენტრის თანაორგანიზებით. ღონისძიებას ფინანსურ მხარდაჭერას უწევდა აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლების, კულტურისა და სპორტის სამინისტრო.

საერთაშორისო სამეცნიერო ფორუმში 13 ქვეყნის 200-ზე მეტმა მონაწილემ წარმოადგინა თავისი კვლევის შედეგები. მოხსენებათა თემატიკა, კონფერენციის ხასიათიდან გამომდინარე, საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო. მათი ერთი ნაწილი წინამდებარე კრებულის საშუალებით იხილავს დღის სინათლეს. ვფიქრობთ, რომ კრებულს ინტერესით გაეცნობა სხვადასხვა დარგის მკვლევარი და თავისთვის საჭირო და სასარგებლო ბევრ ინფორმაციასაც მოიძიებს მასში.

ინტერდისციპლინარული საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის – **„შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე“** – მოწვევა მომავალშიც გაგრძელდება და ეს წამოწყება კარგ ტრადიციად დამკვიდრდება ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ცხოვრებაში. იგი ხელს შეუწყობს სხვადასხვა ქვეყნის სამეცნიერო წრეების წარმომადგენელთა ურთიერთდაახლოებასა და კულტურათაშორის დიალოგს.

მთავარი რედაქტორი

Preface

The Black Sea, located at the junction of Europe and Asia, with its convenient geo-strategic location, has attracted the attention of political and trade-economic entities of regional or world importance since ancient times. Various countries located in this vast area, through the open transport and communication space of the Black Sea, have been involved in world-historical processes since time immemorial.

Ancient sources, myths and legends clearly present the facts of the relationship between ancient civilizations and people in the Black Sea area. Ancient Georgian (Colchian, Iberian-Meskhetian, Svan) and ancient Greek (Crete-Minoan, Pelasgian), ancient Greek and Hittite, Urartian and Assyrian worlds met and were mutually influenced here, as well as the nomadic worlds of the northern Black Sea.

Even more distant regions took part in the processes of cultural meetings taking place in the Black Sea area: representatives of the Pyrenees and Apennines, Egypt and Palestine, Mediterranean and Iran, Central Asia, India and China, gloomy forests of the north and hot deserts of the south met here. The "Great Silk Road" passed here and connected the far regions of the world.

The Greek colonisation, which covered the entire Black Sea coast with its polises and emporiums, helped bring the Greeks closer to different local populations. The processes of integration of cultures accelerated, which gave rise to the Hellenistic era.

It is interesting to emphasize the events that developed in the Black Sea region during the Roman period when the Greek civilization was gradually replaced by the Roman political-cultural influence. Fundamental changes can be seen from the military and trade-economic point of view. Maritime corporations were established, which connected the important maritime cities of the Mediterranean with the centres of the Black Sea. Compared to the period of Greek colonization, acculturation processes accelerated even more in the Roman era.

It should also be pointed out that at different stages of the history of the ancient era, the Black Sea mainly played a unifying role, not a disconnection. The process of intensive economic and cultural contacts, which originates from the period of Greek colonization. At that time, the qualitative transformation of the Black Sea region and the political-economic integration of this vast region began under the pressure of the leading states. The attempt to form the Black Sea coast into a single geopolitical unit was also relevant in the next period, almost throughout the Late Antiquity period, when the entire region was politically dominated by the Roman Empire.

After the Roman period, the processes of intercultural meetings, their coexistence or mutual confrontation in the Black Sea area became even stronger and diversified. German and Slavic, Arab and Seljuc Turks, Mongolian-Nogha, and Western European large cultural-ethnic or political-economic flows entered the region and influenced the existing situation. In addition to them, in relatively small doses, in the continuous process of integration of the cultures of the Black Sea coast, the representatives of almost all parts of the world made their share of changes. At the same time, the local ethnocultural entities, formed over centuries, continued to exist and developed or transformed in continuous relationships with the outside world.

The vast region of the Black Sea coast, from ancient times to the present day, continues to exist as a meeting place for various civilizations. The peculiarities of the North and the South, the West and the East met here and continuously interacted both with each other and with the local world. It was a comprehensive and permanent process caused by political, economic and cultural factors. This process determined the modern appearance of the vast area of the Black Sea coast, the political, religious and cultural reality that we have today. Any nuances in the region, starting with housing, clothing and food, ending with worldview, language and anthropological features, are the result of this process. This process is ongoing today and will continue in the future.

Due to its all-encompassing nature, the Black Sea region, with its complex political, economic and cultural processes, has always been, is and will continue to be a subject of interest from various political, economic, ethnic-confessional, cultural and professional groups. Such a situation naturally put on the agenda the issue of holding a wide-ranging international scientific event, which would at least partially provide an opportunity for researchers from various fields working on the problems of the region to meet and exchange ideas. This is how the idea of holding an interdisciplinary international scientific conference - "The Black Sea at the Crossroads of Civilizations" - was born.

The first invitation of the emphasized international conference was held at Batumi Shota Rustaveli State University with the co-organization of the Niko Berdzenishvili Institute and the Research Center for the Study of Three Monotheistic Religions and Canonical Law of the Constanta Ovidius University. The event was financially supported by the Ministry of Education, Culture and Sports of the Autonomous Republic of Ajara.

More than 200 participants from 13 countries presented their recent research results in the international scientific conference. The topics of the reports, depending on the field of the conference, were quite diverse. From our point of view, researchers in various fields will get to know the collection with interest and will find a lot of necessary and productive information in it.

The invitation to the interdisciplinary international scientific conference - "The Black Sea at the Crossroads of Civilizations" - will continue in the future and this initiative will become a good tradition in the scientific life of Batumi Shota Rustaveli State University. It will promote mutual rapprochement of representatives of scientific circles of different countries and intercultural dialogue.

Chief Editor

სარჩევი / Contents

არქეოლოგია / Archaeology

Osman Aytekin, Hasan Bugrul

A preliminary consideration on arhavi rock carvings 1osman aytekin 2 hasan buğrul 23

Rareş Bardu

Danube - Black Sea, Axis of Ancient Romanian Culture and Civilization 37

ირინე ვარშალომიძე / Irine Varshalomidze

არიარატეს I-ის (ძვ.წ.333–322) დრახმა ფიჭვნარიდან 44

Drachm of Ariarates I (333-322 BC) from Pichvnari 44

ქემალ იბრაჰიმზადე / Kemal İbrahimzade

ემზარ კახიძე / Emzar Kakhidze

გონიოს ციხეზე არსებული არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროები
ოსმალურ ხანაში 53

Archaeological and Written Evidence on the Fort of Gonio in the Ottoman Period 53

Evelina A. Kravchenko

Sergii A. Gorbanenko

Traditions Of Growing, Storing and Processing Cereals of The Inhabitants
Of The Inkerman Valley in Crimea At The Turn Of The Bronze And Iron Ages 67

ჯემალ მიქელაძე / Jemal Mikeladze

უმველესი მეგალითური დასახლებები მაღალმთიანი აჭარიდან 83

Ancient Megalithic Settlements from Ajarian Highland 83

კახაბერ ქამადაძე / Kakhaber Kamadadze

თათული მოწყობილი / Tatuli Motskobili

ახალი აღმოჩენები გონიო-აფსაროსის ციხიდან (2020-2021 წლების
არქეოლოგიური და პალინოლოგიური კვლევების შედეგები) 93

New Discoveries from Gonio-Apsarus Fort (Results of Archaeological and
Palynological Studies in 2020-2021) 94

ისტორია / History

ნათია ამირეჯიბი / Natia Amirejibi

შავიზღვისპირეთის ქვეყნების ისტორიული და კულტურული კავშირები
შუა საუკუნეებში: საქართველოსა და უკრაინის მაგალითი 106

Historical and Cultural Connections of the Black Sea Countries 106

In the Middle Ages: the Example of Georgia and Ukraine 107

ირაკლი ბარამიძე / Irakli Baramidze

ხათუნა დიასამიძე / Khatuna Diasamidze

ოლეგ ჯიბაშვილი / Oleg Jibashvili

დიდი ბრიტანეთის ვიცე-კონსულის ფრედერიკო გუარაჩინოს ცნობები
ვაჭრობისა და ნაოსნობის შესახებ ბათუმში (1840-1845) 115

Reports of the Great Britain's Vice-Consul Frederico Guarracino 115

on the Trade and the Navigation in Batumi (1840-1845) 116

იზოლდა ბელთაძე / Izolda Beltadze

ებრაელობა ოსმალეთის იმპერიაში 130

Jews in the Ottoman Empire 131

გოდერძი ბოლქვაძე / Goderdzi Bolkvadze	
სამცხის ათაბაგების საეკლესიო პოლიტიკა, მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის ქართლის კათოლიკოსისგან საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვების მცდელობები (XVI ს.)	137
Ecclesiastical Policy of the of Samtskhe, Attempts to Gain Ecclesiastical Independence from the Catholicos of Kartli for the High Priest of Matskvereli (XVI century)	138
ოთარ გოგოლიშვილი / Otar Gogolishvili	
ბათუმი „საიმედო თავშესაფარი შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში“ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში	158
Batumi "Safe Haven in the Eastern Part of the Black Sea" In the 60s and 70s of the XIX Century	159
ოთარ დოლიძე / Otar Dolidze	
1993 წლის 2-10 ივლისის ბრძოლები აფხაზეთის ომში	171
Battles of July 2-10, 1993 in the war of Abkhazia	171
Nicolae V. DURĂ	
<i>Scythia Minor</i> (Dobruja) and the Acculturation Process of Its Inhabitants (Natives, Temporary Conquerors and Nomads)	185
ენვერ დიასამიძე / Enver Diasamidze	
ქართული ემიგრაცია და 1924 წლის ანტისაბჭოთა აჯანყება	203
Georgian Emigration and the Anti-Soviet Uprising of 1924	204
Helen Dyakova	
Establishment Of Settlements In The Northern Region Of The Black Sea At The Turn Of The Xviii-Xix Centuries	212
ოთარ თურმანიძე / Otar Turmanidze	
ახალგაზრდობის ორგანიზაციები აჭარაში 1917-1930 წლებში	219
Youth Organizations in Ajara in 1917-1930	220
ჯემალ კარალიძე / Jemal Karalidze	
გეოპოლიტიკური პროცესები XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე და კავკასია	241
Geopolitical Processes at the Turn of the XVIII-XIX Centuries and the Caucasus	241
ამირან კახიძე / Amiran Kakhidze, ნოდარ კახიძე / Nodar Kakhidze	
როინ მალაყმაძე / Roin Malakmadze	
ბათუმი – შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქ-ნავსადგური და მისი როლი რეგიონის ზღვაოსნობისა და ნაოსნობის განვითარებაში (ქალაქის დაარსების 2500 წლისთავის გამო)	251
Batumi - the Oldest City-harbor of the Black Sea and its Role in the Development of Seafaring and Sailing in the Region (due to the 2500th Anniversary of the Founding of the City)	252
Stoica Lascu	
Nicolae iorga – historian of the black sea in a regional Geopolitical context	258
თამრიკო ლეკიაშვილი / Tamriko Lekiasvili	
ევროპული ტენდენციების შემოტანა ქართულ ისტორიოგრაფიულ კვლევებში და სულხან ბარათოვის (ბარათაშვილის) „საქართველოს ისტორია“	282
Bringing European Trends into Georgian Historiographic Studies and “Georgian History” of Sulkhan Baratov (Baratashvili)	283

სოფიო მახაჭაშვილი / Sophio Makhatchashvili	
XIX ს. დასაწყისის შავიზღვისპირეთი ევროპელის პერსპექტივიდან - ჟ. ფ. გამბას მოგზაურული ჩანაწერების მიხედვით	297
Black Sea Coast from the European Perspective of the Early XIX Century – according to the Travel Records of Jacques François Gamba	298
მერაბ მეგრელიშვილი / Merab Megrelishvili	
ნიკოლოზ მეგრელიშვილი / Nikoloz Megrelishvili	
რუსეთ-თურქეთის ინტერესები შავ ზღვაზე გაბატონებისთვის და ბათუმი-ფოთის პორტების სამხედრო დანიშნულება	309
The Interests of Russia and Turkey to Dominate on the Black Sea and the Military-strategic Purpose of the Batumi and Poti Harbours	310
ჭაბუკა მეტონიძე / Tchabuka Metonidze	
შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის ზოგიერთი თავისებურება: ძველი კოლხეთის მაგალითი	319
Some Features of the Colonization of the Black Sea Coast: An example of Ancient Kolkheti	320
მარიკა მშვილდაძე / Marika Mshvildadze	
ჰერმეს-მერკურის კულტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე (I-IV სს.)	327
The Cult of Hermes-Mercury in the East of the Black Sea Coast (I-IV centuries)	328
ოთარ ნიკოლეიშვილი / Otar Nikoleishvili	
ალექსანდრე მანველიშვილი რუსეთ-საქართველოს ისტორიულ ურთიერთობათა შესახებ	334
Aleksander Manvelishvili on the Historical Relations between Russia and Georgia	334
უჩა ოკროპირიძე / Ucha Okropiridze	
თანამედროვე ქართული ეროვნული მოძრაობა და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ქართული არაფორმალური პრესის მიხედვით	340
Contemporary Georgian National Movement and Southwest Georgia According to the Georgian Informal Press	341
ქეთევან პავლიაშვილი / Ketevan Pavliashvili	
რუსი სქიზმატიკოსების მიგრაცია მოლდოვა-რუმინეთში და რუსეთის კოლონიზატორული ტაქტიკა ბალკანეთში (XIX ს-ის 70-იან წლებამდე)	357
Russian Scizmatics in Moldova-Romania and Russian Colonization Tactics in Baslkania (70-th Years of XIX-th Century)	357
მანანა სანაძე / Manana Sanadze	
ვახტანგ გორგასლის მეფობის დათარიღების საკითხისათვის	364
The Issue of Dating the Reign of King Vakhtang Gorgasali	364
ლელა სარალიძე / Lela Saralidze	
უკრაინაში საქართველოს დემოკრატიული რეპუბლიკის დიპლომატიური მისიის მოღვაწეობის ისტორიიდან (1918-1921 წწ.)	376
From the History of the Diplomatic Mission of the Democratic Republic of Georgia in Ukraine (1918-1921)	377

დავით სართანია / Davit Sartania, დალი ნიკოლაიშვილი / Dali Nikolaishvili	
ავთანდილ უჯმაჯურიძე / Avtandil Ujmajuridze, მაია ციცივიძე / Maia Tsitsvidze	
გიორგი ახალკაციშვილი / Giorgi Akhalkatsishvili	
1574 და 1595 წლების „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ შედარებითი ანალიზისათვის	389
For Comparative Analysis “the Grand Deftor of Gurjistan Vilayet” in 1574 and 1595	390
კახაბერ სურგულაძე / Kakhaber Surguladze	
გიორგი ჭიღვარია / Giorgi Tchigvaria	
ურთიერთობა „დამოუკიდებლობის კომიტეტსა“ და სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერს შორის	403
Relations between the “Independence Committee” and the Georgian Catholic Monastery in Istanbul	404
ელზა ფუტყარაძე / Elza Putkaradze	
როინ მალაკმაძე / Roin Malakmadze	
შუშანა ფუტყარაძე / Shushana Putkaradze	
კონსტანტინე ოდიშარიას არტაანში მოგზაურობის დღიურების მნიშვნელობა	413
The Importance of the Travel Diaries of Constantine Odisharia in Artaan	414
მადონა კებაძე / Madona Kebabze	
ეზიდთა საქართველოში ჩამოსახლება	423
Yezidis Emigration to Georgia	423
კეთევან ქიმერიძე / Ketevan Kimeridze	
ირანული რელიგიების გავლენა ქართულ კულტმსახურებაზე	432
The Influence of Iranian Religions on Georgian Worship	432
ხათუნა ქოქრაშვილი / Khatuna Kokrashvili	
ტრანსკავკასიური სანაოსნო სისტემის პროექტის შესახებ (მე-19 ს-ის 30-იანი წლები)	443
About the Project of the Transcaucasian Navigable System (the 30s of the 19 th century)	444
დოდო ჭუმბურიძე / Dodo Tchumburidze	
ქართული ისტორიოგრაფიის ძირითადი ტენდენციები ნაციონალიზმის ეპოქაში და ისტორიული გმირის კონცეფცია	457
The Main Trends of Georgian Historiography in the Era of Nationalism and the Concept of Historical Hero	458
ბეჟან ხორავა / Bezhan Khorava	
ჩერქეზთა მუჰაჯირობის ისტორიიდან (ჩერქეზების გადასახლება ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში XIX ს. 60-იან წლებში)	470
From the History of Muhajirism of the Circassians (Deportation of the Circassians to the European Part of the Ottoman Empire in the 60s of the XIX Century)	471
თინათინ ჯაბადარი / Tinatin Jabadari	
უცნობი ქართველი ემიგრანტები და მათი ღვაწლი სამშობლოს წინაშე	483
Unknown Georgian Immigrants and Their Service to the Motherland	484

პოლიტოლოგია / *Politology*

- გიორგი ამირანაშვილი / Giorgi Amiranashvili**
ევროპული სახელმწიფოებო სამართლის უნიფიცირებული წესების ზეგავლენა ევროკავშირის არაწევრი შავიზღვისპირა ქვეყნების სამართალზე (საქართველოსა და თურქეთის მაგალითი) 499
The Influence of the Unified Rules of the European Contract Legislation on the Law of the non-EU Black Sea Countries (in the Example of Georgia and Turkey) 500
- Marian Zidaru**
The First Stage of The Russian Special Operation in Ukraine the Evaluation Of The Balance of Power and Used Tactics 510
- სალომე კარალიძე / Salome Karalidze**
საქართველოს ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მოწყობის პერსპექტივა 536
Perspective of Territorial-State Arrangement of Georgia 536
- თინათინ კოსტავა / Tinatin Kostava**
ომი უკრაინაში, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობების ახალი გამოწვევა 548
War in Ukraine as A New Challenge of International Relations 548
- Dr. Vakhtang Maisaia, Irina Putkaradze**
Black Sea Security and Geopolitics in 21st Century: from Theory into Practice – a “New Cold War” Scenario 557
- ინდირა ფუტკარაძე / Indira Putkaradze**
შავი ზღვის როლი და მნიშვნელობა თურქეთისთვის 569
The Role and Importance of the Black Sea for Turkey 569
- ქეთევან შოშიაშვილი / Ketevan Shoshiashvili**
შავი ზღვის რეგიონის თანამედროვე გამოწვევები და საქართველო 580
Modern Challenges of the Black Sea Region and Georgia 581

ეთნოლოგია / *Ethnology*

- თეონა აბულაძე / Teona Abuladze**
აქარის შავიზღვისპირეთის პონტოელ ბერძენთა კულტურული მემკვიდრეობა 590
The Cultural Heritage of the Pontic Greeks of the Black Sea Coast of Ajara 590
- მერაბ დათუაშვილი / Merab Datuashvili**
ოსმალური ცივილიზაციის გავლენა საქართველოს სამხრეთში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის ფორმირების პროცესებზე 597
The Influence of Ottoman Civilization on the Formation of Traditional Clothes in South Georgia 598
- თამილა ლომთათიძე / Tamila Lomtadze**
ტრადიცია, როგორც ეროვნული იდენტობის მარკერი თურქეთის ქართველებში 606
Tradition as a Marker of National Identity of the Georgians living in Turkey 606
- ნუგზარ მგელაძე / Nugzar Mgelaze**
- მარინე გიორგაძე / Marine Giorgadze**
ჯვარი და წყალი – საკრალური სიმბოლოები შავიზღვისპირეთის პონტოელ ბერძენთა მითო-სიუჟეტებში 617
Cross and Water - Sacred Symbols in the Myths and Stories of the Ponto Greeks of the Black Sea 618

თამარ მოსეშვილი / Tamar Moseshvili	
აზერბაიჯანული (ბორჩალოს) და ქართული ხელთნაქსოვი ხალიჩების ორნამენტების თავისებურებანი	629
Features of the Ornaments of Azerbaijani (Borchalo) and Georgian Handmade Carpets	629
ვანო სალუქვაძე / Vano Salukvadze	
ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები თურქეთში და მათი ეროვნულ-კულტურული თვითიდენტიფიკაცია (სამსუნის ილის ჩარშამბას და სალიფაზარის ილჩეს სოფლების მაგალითზე)	641
Descendants of Georgian Muhajirs in Turkey and Their National-cultural Self-Identification (on the Example of the Villages of Charshamba of Ili in Samsun and Ilce of Salifazar)	641
ირინა უგრეხელიძე / Irina Ugrekheldze	
ქართველთა სამოსი უცხოელი ავტორების შავიზღვისპირა რეგიონში მოგზაურობის მოგონებებსა და ეტიუდებში	656
Georgian Clothing in the Memories and Etudes of Foreign Authors' Travels in the Black Sea region	657
ნაილა ჩელებაძე / Naila Chelebadze	
ჯელო ჩელებაძე / Jelo Chelebadze	
აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობისა და ბიოსფეროს ურთიერთმომართების საკითხი ჰიპოკრატეს მიხედვით („ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“)	675
The Issue of the Interrelation between the Population of the Eastern Black Sea Coast and the Biosphere according to Hippocrates ("About Air, Water and Places")	676
ნინო ხარჩილავა/Nino Kharchilava	
ტაბუ - ვაშინერს ქართულ ეთნოკულტურაში (გალის რაიონის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)	689
Taboo - Vashinersin Georgian Etnocultue (Based on Ethnographic Materials Obtained in Gali District)	690
სოციოლოგია / Sociology	
თინა იველაშვილი / Tina Ivelashvili	
ქალი - დედა, ოჯახი	701
Woman - Mother, Family	702
ნუგზარ ჩხაიძე / Nugzar Chkhaidze	
ქ. ბათუმში მცხოვრები, უმაღლესი განათლების მქონე ახალგაზრდების უმუშევრობის ძირითადი მიზეზები და მათი გადაჭრის გზები	713
The Main Causes of Unemployment of Young People Living in Batumi with Higher Education and Ways to Solve Them	714
ენათმეცნიერება / Linguistics	
თემურ ავალიანი / Temur Avaliani	
ონომასტიკა, როგორც მანიპულირების ობიექტი და მისი რელიგიურ-პოლიტიკური ფაქტორები (ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის მაგალითზე)	725
Onomastics as an Object of Manipulation and Its Religious-political Factors	725

ნარგიზ ახვლედიანი / Nargiz Akhvlediani	
ნანა ხოჭოლავა-მაჭავარიანი / Nana Khotcholava-Matchavarian	
ფიტოტოპონიმთა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი	
ლინგვოკულტუროლოგიურ სივრცეში – I	736
Structural and Semantic Analysis of Phytonyms in Linguocultural Space – I	737
ციური ახვლედიანი / Tsiuri Akhvlediani	
† გიორგი ყუფარაძე / † Gyorgi Kufaradze	
კონცეპტი “ცეცხლი” ფრანგულ და ინგლისურ ენობრივ სამყაროში	753
The Concept of "Fire" in the Linguistic World-Image of French and English	753
ეკა დადიანი / Eka Dadiani	
“ჴ” ბგერა ქართული ენის ტაოურ დიალექტში	757
The Sound of “ჴ” in the Taoian Dialect of the Georgian Language	758
ნერიმან ილმაზი / Neriman Yilmaz	
სოფელ ოთხთას (Tekkale) მიკროტოპონიმია	767
The Microtoponym of the Village Otkhta	767
მარიამ კობერიძე / Marian Koberidze	
ქართველოლოგია შავიზღვისპირეთის ცივილიზაციასთან კონტექსტში	
ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესზე (ალექსანდრე ხახანაშვილი)	779
Kartvelology in the Context of Black Sea Civilization at the X International Congress of Orientalists (Alexandre Khakhanashvili)	780
ნანული ნოღაიდელი / Nanuli Nogaideli	
კომპოზიტები აჭარული დიალექტის ლექსიკაში	791
Composites in the Vocabulary of the Ajarian Dialect	791
ლიტერატურა და ფოლკლორი / Literature and Folklore	
დალი ბეთხოშვილი / Dali Betkoshvili	
აჭარის საკითხი ილია ჭავჭავაძის ნაზრევში	799
The Issue of Ajara in the Opinion of Ilia Chavchavadze	800
ნაირა ბეპიევი / Naira Bepievi	
სამყაროს სამგანზომილებიანი სისტემა ნართებთან და ცარციათებთან	810
The Three-Dimensional System of the World among the Narts and Tsartsats	811
მაყვალა დავითაძე / Makvala Davitadze	
პარმენ ლორიას შემოქმედების პრობლემატიკა	818
Problems in Parmen Loria's Creative Work	819
მანანა თავდგირიძე / Manana Tavdgiridze	
პატრიოტიზმი და სამშობლოს ჟამიანობის სევდა მამია ვარშანიძის შემოქმედებაში	826
Patriotism and the Sadness of the Motherland's Transience in Mamia Varshanidze's Poetry	827
ნათია კენტჩიაშვილი / Natia Kentchiashvili	
„მოკლე რეტორიკის“ სახელმძღვანელოს სავარაუდო ავტორის საკითხისთვის	835
About the Issue of the Probable Author of the Textbook “A Brief Review of Rhetoric”	836
შორენა მახაჭაძე / Shorena Makhatchadze	
ლირიკული აღსარება ბათუმს (შოთა ზოდის პოეზიის მიხედვით)	845
A Lyrical Confession to Batumi (according to the Poetry of Shota Zoidze)	845

ნაილე მიქელაძე / Naile Mikeladze	
შელოცვებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის გააზრებისათვის აჭარის ფოლკლორში	851
To Understand Some of the Issues Involved in the Incantations of Ajarian Folklore	851
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი / Avtandil Nikoleishvili	
გარესამყაროსთან ურთიერთობის პრობლემა 1917-1921 წლების ქართულ მწერლობაში	860
The Problem of Relations with the Outside World in Georgian Writing of 1917-1921	860
ზვიად ტყეშელაშვილი / Zviad Tkeshelashvili	
ბიბლიური არქეტიპები „წმინდა შუშანიკის წამებაში“	874
Biblical Archetypes in "The Martyrdom of Saint Shushanik"	875
ნანა ქაჯაია/ Nana kajaia	
„ბათუმური ტექსტის“ პოეტიკა კულტურათა დიალოგის ჭრილში	885
The Poetics of the "Batumi Text" in Terms of the Dialogue of Cultures	885
ელზა ფუტყარაძე / Elza Putkaradze	
კაკალა ებრალიძე / Kakala Ebralidze	
ზურაბ გორგილაძის შემოქმედების ზოგიერთი სტილური თავისებურება	894
Some Stylistic Features of Zurab Gorgiladze's Creative Work	894
კულტურა, ხელოვნება / Culture, Art	
ნანა ბურჭულაძე / Nana Burtchuladze	
სამწერობლების წყვილი უბისიდან შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო საგანძურის ისტორიისთვის	903
Ubisi Church Items to the History of Georgian Church Treasures of the Middle Ages	904
ნინო გელოვანი / Nino Gelovani	
ფილმი „ჯავშნოსანი პოტიომკინი“ – ისტორიული მანიფესტი რევოლუციის შესახებ	918
The Film "Armored Potemkin" is a Historical Manifesto about the Revolution	919
თათია დავითაძე / Tatia Davitadze	
კოლხი მედეა XXI საუკუნის დრამატურგიაში	927
Colchian Medea in the Dramaturgy of the 21 st Century	927
ნინო დოლიძე / Nino Dolidze	
ხათუნა დარსაველიძე / Khatuna Darsavelidze	
მხედველობითი ილუზიის კანონები ქართულ ტრადიციულ სამოსში	935
Visual Illusion Principles in Traditional Georgian Clothing	936
Vladyslav Kutateladze	
Identity for National Design. Georgia	944
ნატო ფაილოძე / Nato Pailodze	
ქეთევან გოგინოვი / Ketevan Goginovi	
ორნამენტებიანი აივნები - ქუთაისის სახლების სამშვენიის	949
The Old Ornament - The Decoration of Balconies in Kutaisi	949
ნინო ჩიხლაძე / Nino Chikhladze	
შემოქმედის "ზარზმის" ეკლესიის მონატულობები და მათი მხატვრულ-ისტორიული კონტექსტი	960
Mural Paintings of the Shemoqmedi "Zarzma" Church and Their Artistic-historical Context	961

ლაშა ჩხარტიშვილი / Lasha Chkhartishvili	
შავიზღვის აუზის თეატრების გამოწვევები.	
კულტურისა და ბიზნესის კვეთის თავისებურებები	977
Challenges of Black Sea Basin Theaters. Peculiarities of	
Culture and Business Intersection	978
მაია ჭიჭილეიშვილი / Maia Chichileishvili	
მაჭახლის ხეობის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები	989
Residential and Agricultural Buildings of Machakheli Valley	989

რელიგია / Religion

Eduard GIURGI	
Synodality As An Ecumenical Bridge Between The Catholic Church And The	
Orthodox Church	1005
Maximilian Pal	
The Spiritual Doctrine of St. John Cassian: a Bridge between East and West	1018
Lucian PĂULEȚ	
Tradition and Traditions: from a Model of the Church to a Model of Society -	
a Response to Challenges In the Black Sea Region	1027
† Teodosie Petrescu	
Music and Religion. Several Historical Landmarks	1047
Nechita Runcan	
Church Life Scythia Minor in The First Six Centuries	1061
Constantin Rus	
Christianity Among Romanians in The Middle Ages	1073
Florin Tudorescu	
Saint Hierarch Calinic from Cernica (1787-1868)	
A Worthy Successor of Saint <i>Anthim the Iberian</i> in the Episcopal See of Râmnic	1097

სამართალი / Law

Daniel Grigore Filimon	
Western Legal Culture and Its Impact on Medieval Romanian Law in Wallachia	
between 1716 and 1820	1106
Cătălina Mititelu	
The “Basilika” And Their Reception in The Romanian Principalities	1129
Andrei Tinu	
Certain Comparative Law Aspects of Citizenship Legislation in The Black Sea States	1145
Cosmin-Ionut Tudor	
The Sources of Written Law, Concerning the Church in Wallachnia,	
In The Phanariot Era	1152

ეკონომიკა / Economic

დავით ანდღულაძე / David Andguladze	
ახალი აბრეშუმის გზა და საქართველო	1176
New Silk Road and Georgia	1176

გიული გიგუაშვილი / Giuli Giguashvili	
თამარ მაკასარაშვილი / Tamar Makasarashvili	
ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის ეკონომიკური როლი ახალი აზრეშუმის გზის პროექტში	1189
The Economic Role of the Baku-Tbilisi-Kars Railway in the New Silk Road Project	1190
Teimuraz Davitashvili, Demuri Demetrashvili	
Numerical Modeling Of The Transport Of Spilled Oil To The Georgian Coastal Zone Of The Black Sea	1201
გიორგი იაკობიძე / Giorgi Iakobidze	
გიორგი ფურცხვანიძე / Giorgi Purtskhvanidze	
სატრანსპორტო ფირმის პროდუქციის და მომსახურების ხარისხის შეფასების თეორიული საფუძველი	1210
Theoretical Basis for Evaluating the Quality of Products and Services of a Transport Firm	1210
მარინა კურდაძე / Marina Kurdadze	
თინათინ კაიშაური / Tinatin Kaishauri	
ია ირემაძე / Ia Iremadze	
ფუნქციური ოპტოელექტრონული სტრუქტურის საიმედოობის უზრუნველყოფისა და შეფასების მეთოდი	1223
A Method of Ensuring the Rliability and Comprehensive Evaluation of a Functional Optoelectronic Structure	1223
ხათუნა შალამბერიძე / Khatuna Shalamberidze	
ნანა ბენიძე / Nana Benidze	
ჯამბულ ბიწაძე / Jambul Bitsadze	
საქართველო, შავი ზღვის რეგიონი და ფინანსური ინსტიტუტების გამოწვევები	1232
Georgia, the Black Sea Region and the Challenges of Financial Institutions	1233
ტურიზმი / Tourism	
მაია აზმაიფარაშვილი / Maia Azmaiparashvili	
კლასტერების უპირატესობა რეგიონული ტურიზმის მდგრადი განვითარების სისტემაში	1243
Advantages of Clusters in the System of Sustainable Development of Regional Tourism	1244
ვახტანგ მიქაშავიძე / Vakhtang Mikashavidze	
სამედიცინო ტურიზმი – ქვეყნის ეკონომიკის მდგრადი განვითარების მნიშვნელოვანი მიმართულება	1256
Medical Tourism – Important Direction of the Sustainable Development of the Country's Economy	1257
ეკოლოგია / Ecology	
მერაბ ბარათაშვილი / Merab Baratashvili	
მწვანე შეთანხმება და არსებული გამოწვევები	1270
"Green Deal" and Existing Problems	1271

სოფიო გორგიჯანიძე / Sophio Gorgijanidze, მიხეილ ფიფია / Mikheil Pipia	
ნაზიბროლა ბეგლარაშვილი / Nazibrola Beglarashvili	
ნათელა კობახიძე / Natela Kobakhidze, გოჩა ჯინჭარაძე / Gocha Jintcharadze	
ლიზი ეზიეშვილი / Lizi Ezieshvili	
საშიში სტიქიური მოვლენები (ზვავები, დიდთოვლობა, ქარბუქი)	
აჭარისა და გურიის რეგიონებში	1277
Dangerous Natural Disasters (Avalanches, Heavy Snow, Snowstorm)	
in Ajara and Guria Region	1279
ნანა დონდოლაძე / Nana Dondoladze	
ნინო დონდოლაძე / Nino Dondoladze	
ნავთობური ნარჩენის გოგირდის მშენებლობაში გამოყენება	
შავიზღვისპირეთის აგრესიული გარემო პირობებისადმი მდგრადობის	
ამაღლების მიზნით	1290
Use of Oil Waste Sulfur in Construction in order to Increase Resistance to the	
Aggressive Environmental Conditions of the Black Sea Coast	1291
ლევან იმნაიშვილი / Levan Imnaishvili	
მაგული ბედინეიშვილი / Maguli Bedineishvili	
თეა თოდუა / Tea Todua	
IoT სისტემა სასწავლო დაწესებულებაში მაღალი ტენიანობის წინააღმდეგ	1296
IoT System against High Humidity in Educational Institution	1297
ნათია კამკამიძე / Natia Kamkamidze	
შავი ზღვის ეკოლოგიური მდგომარეობის კვლევა ბათუმის, ფოთის	
და ყულევის პორტების მაგალითზე	1306
Study of the Ecological Condition of the Black Sea on the Example of Batumi,	
Poti and Kulevi Harbors	1306
ზურაბ მეგრელიშვილი / Zurab Megrelishvili,	
გელა ყიფიანი / Gela Kipiani, გურამ დარჩიძე / Guram Darchidze,	
დავით ჩხუბიანი / David Chkhubiani	
აჭარის მაღალმთიანეთის წყლის წყაროების კვლევა	1316
Study of Water Sources of Ajara Highlands	1317
ირაკლი მიქელაძე / Irakli Mikeladze	
ზღვისპირა აჭარის ნაცნობი უცნობი დენდროფლორა	1330
Familiar - Unknown Dendroflora of Seaside Ajara	1330
Marika Tatishvili, Maia Meladze,	
Giorgi Meladze, Ana Palavandishvili	
Natural Hydrometeorological Events In Black Sea Regions Of Georgia	1345
Victor Ciupină	
Considerations Regarding Interoperability in Marine Pollution Disaster	
Management	1355

A PRELIMINARY CONSIDERATION ON ARHAVI ROCK CARVINGS

1* OSMAN AYTEKIN 2** HASAN BUĞRUL

Abstract: *Arhavi is one of the districts of Artvin Province in the Eastern Black Sea Region. Arhavi Rock Carvings (Petroglyphs) were detected and examined in 2017, and the research was carried out with the permission of the Ministry of Culture and Tourism of Republic of Turkey.*

Scientific studies conducted by the team under Osman Aytekin's chairmanship in Artvin and its environs since 1997 show that the Rock Carvings are unique for the region as there are no similar ones in neighbouring areas.

Rock Paintings are located in the Demirkapı plateau settlement at an altitude of 2000 m, belonging to Arılı Village of Arhavi District which is accessible via a main road that provides access to the plateau and continues towards Yusufeli plateaus, spread in a wide sloping valley. They consist of single and multiple figures and motifs processed with light scraping technique on smooth surfaces of numerous different sized blocks of stone, broken off from the bedrock over time.

The main characters of the figured paintings are deer and warriors on horses. The main characters of the motifs are probably religious circular discs and compositions reminiscent of a settlement.

In this study, is the researchers aim to share information the Arhavi Rock Carvings with neighbouring scientific circles and to evaluate their contents and periods in the presence of visual material consisting of known similar examples.

1. INTRODUCTION

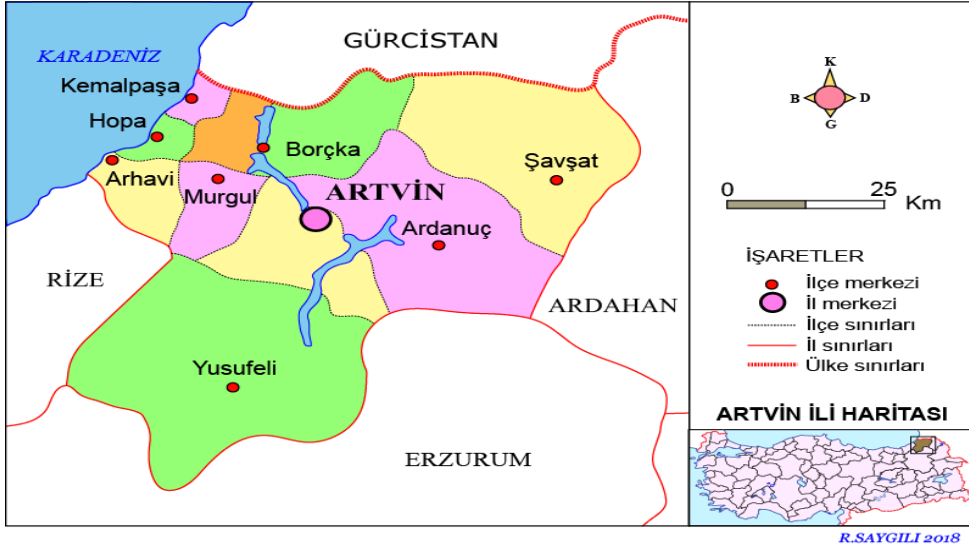
Artvin Province is geographically located at the easternmost part of the Eastern Black Sea Region. It borders Georgia; Arhavi, Hopa and Kemalpaşa districts are on the coast; the central district, Borcka, Murgul, Ardanuç, Şavşat and Yusufeli districts are

* This research was carried out with the permission of the Ministry of Culture and Tourism of Republic of Turkey dated 18.04.2007 and numbered 94949537-161.01-E.78211 and with the financial support of the Turkish Historical Society. The writers express they're thanks to the Ministry of Culture and Tourism for their permission, to the Turkish Historical Society for its financial contributions, to Dr. Lecturer Member Turgay BEYAZ, Dr. Lecturer Y. Emre AYTEKİN, Ministry Representative Specialist Erkan TUNÇ and the captain Fatih GÜLTEKİN. In the meantime, we would like to thank Suat FİL who accompanied us in the fieldwork, and Seyfettin KARACA from Gürgenlik Village and Nuri-Abdurrahman KIR brothers from Arılı Village, who guided us in finding the research area, for their hospitality.

¹ Dr. Lecturer at Van Yuzuncu Yil University, Art Historian, Van-Turkiye.

² Assoc. Prof. Dr. at Van Yuzuncu Yil University, Art Historian, Van-Turkiye.

located in the inland-terrestrial part. It was heavily inhabited in the Middle Ages and socio-cultural activities increased (Aytekin, 1999:7) or intensified at a later period. There is no clear information about the Ancient Ages in the historical records about this area (Köroğlu, 1997: 369-395), which is on the ancient migration routes (Kırzioğlu, 1946; Bilgin, 2002). Migrations, settlement areas (Telliöğlu, 2005:1-10; Strabon, 2009; Arrianus, 2005), ancient artifacts/finds are very limited (Kökten, 1944: 659-680) and they have not been encountered so far (Aytekin- Buğrul, 2018: 219-225).

Drawing 1: The Map of Artvin Province and Districts

However, considering the location, trade and migration routes of ancient settlements around Kars and Erzurum, which are close to the region (Ceylan, 2002: 425-429; Ceylan & Özgül, 2018: 625-632), it is an expected outcome that there used to be ancient settlements in Artvin and its immediate surroundings. Depending on the distribution and density of the first Turkish settlements (Ceylan, 2015: 9-52) in most parts of the region surrounding Artvin, it is expected that there used to be old Turkish settlements in this geography. However, findings and information on subjects such as socio-cultural mobility, commercial activities, diversity and social development in the Ancient Period in Artvin and its surroundings, have not been adequate until recently; no finds, related to ancient settlements, have been encountered.

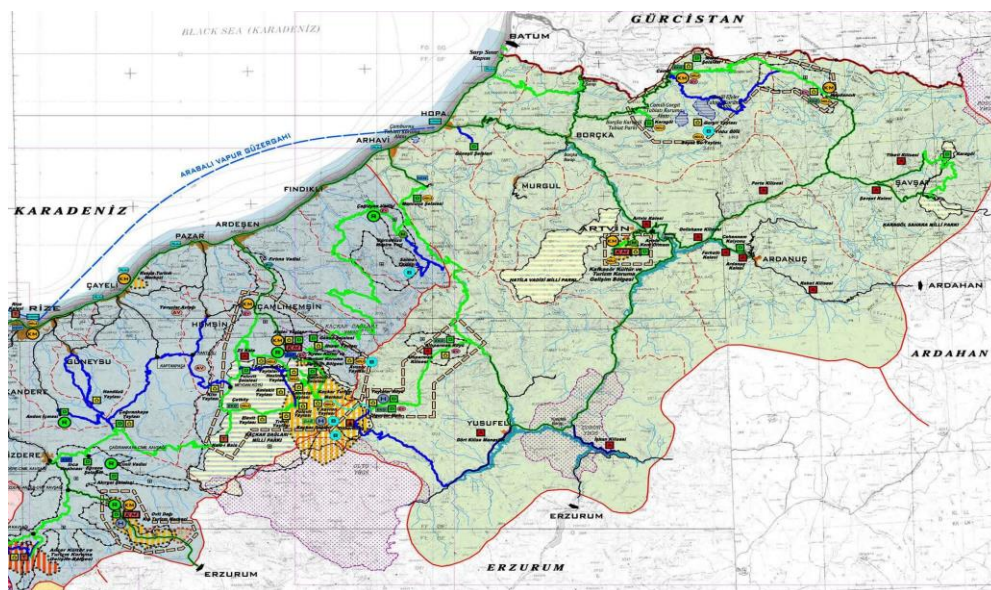
A short time ago, while examining information/data encountered by chance, important findings that will make a leap in our ancient knowledge were reached. Rock paintings and cave inscriptions, which prove that there has been a settlement since ancient times, have been found in the region. On this finding, preliminary research was

carried out with limited opportunities, and steps were taken to carry out detailed research; however, due to recent socio-economic developments in our country, an opportunity to conduct adequate research has not been available. Thanks to the project submitted to TÜBİTAK at the end of 2019, it has become possible to examine the findings in a multifaceted and scientific context by a team of experts in the field.

It is undeniable that the petroglyphs are very important findings for the region. These cultural assets, which have the potential to reveal the key structure of the region in terms of culture and history, must be identified and studies as soon as possible. It is of great importance that such documents are researched, examined, documented, compared with different societies or cultures (Bednarik, 1998: 411-418; Aykan, 2016: 74), defined and registered with official institutions without wasting time. In the case of being late in making/having these transactions, there is risk of: 1) Intentional destruction by malicious people, 2) Unintentional harm by humans or animals, 3) Decomposition, or corrosion under atmospheric and climatic conditions.

2. FINDINGS OF THE FIELD

Rock Carvings (Petroglyphs) are located in Artvin province, Arhavi district, Arılı village (Papilat), 207 blocks, 1 parcel, in Demirkapı locality, spread over a wide area used as a plateau. Due to the unfavorable weather conditions, it was necessary to visit the area in question twice in 2017.

Drawing 2: Eastern Black Sea Tourism Master Plan (From Al Jazeera)

The rock carvings at an altitude of about 2500 m were carved on the smooth surfaces of the stones that broke away from the main rocks over time and spread in a wide valley. Access to here is provided by the route belonging to the Green Road Project, which is approximately 45 km from Arhavi. The rock carvings in question are also found in the plateau, where a few highland houses are located, just above this road.

Photograph 1: The Field with Arhavi Rock Carvings

Photograph 2: Field Study in 2017

Apparently that the rock carvings were applied to the pieces of rock that had previously broken off from the bedrock, and nearly 50 rock paintings were found by the

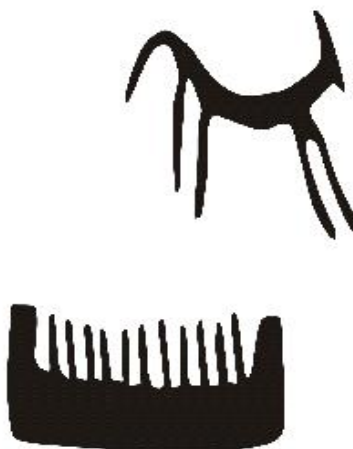
researchers scattered throughout the valley. This number could be higher if more detailed studies are carried out.

The rock paintings were carved in relief on the surfaces of stones of the same type but of different sizes. It is seen that the rock paintings were processed in the same technique. In addition to repeating motifs, it is observed that very different ornamental elements are included. Especially hunter scenes and tamgas / marks appear as a composition.

C. Aytekin - Y. E. Aytekin / 2019

Example 1: Sun disc and warriors on horseback, Arhavi-Artvin (Osman Aytekin).

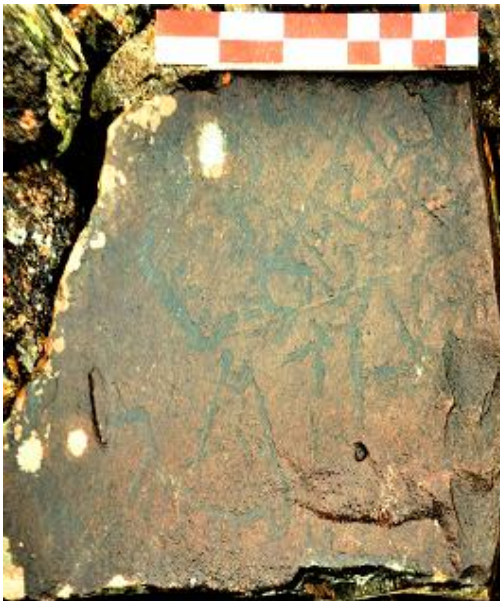
O. Aytekin - Y. E. Aytekin / 2019

Example 2: Comb motif and a horse, Arhavi-Artvin (Osman Aytekin).

© Aytekin Y. E. Aytekin, 2019

Example 3: Deer, a hunter and an unidentified mark (tamga), Arhavi-Artvin (Osman Aytekin).

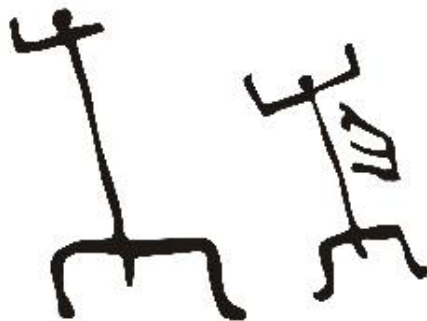
© Aytekin Y. E. Aytekin, 2019

Example 4: Comb motif, horses, deer, warriors and some other unidentified marks (tamga), Arhavi-Artvin (Osman Aytekin).

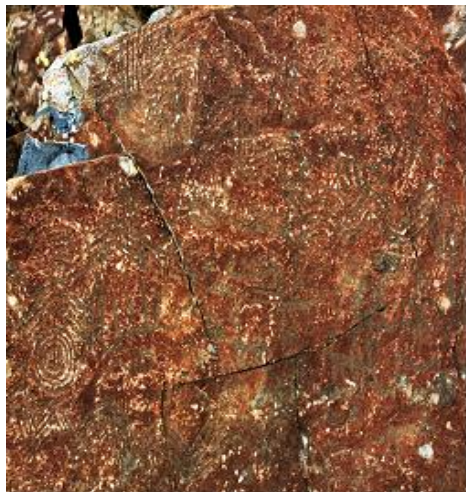
G. Aytekin - Y. L. Agalashvili 2019

Example 5: Snake / river shaped marks, Arhavi-Artvin (Osman Aytekin).

G. Aytekin - Y. L. Agalashvili 2019

Example 6: Marks (tamga) on rocks, Arhavi-Artvin (Osman Aytekin).

G. Aytekin - Y. L. Agalashvili 2019

Example 7: Sun discs, warriors, deer, fish, rivers and some other wild animals, Arhavi-Artvin (Osman Aytekin).

Example 8: An animal resembling a deer Arhavi-Artvin (O.Aytekin, 2017)

Example 9: Rock carvings found by Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN around Erzurum

Example 10: Rock Paintings in the Arnan Mountainous Region of Yazd City, Iran (On the Internet)

Example 11: Altaylı.net, Accessed: 10.12.2019 (Sun wheel with 8 sections, symbol of 4 directions which is accepted as the center of the sky and the constellation revolving around and the pole star, mark of the Tengri of Turks).

Example 12: Deer, Saymalı Taş, Kyrgyzstan (Hasan Buğrul)

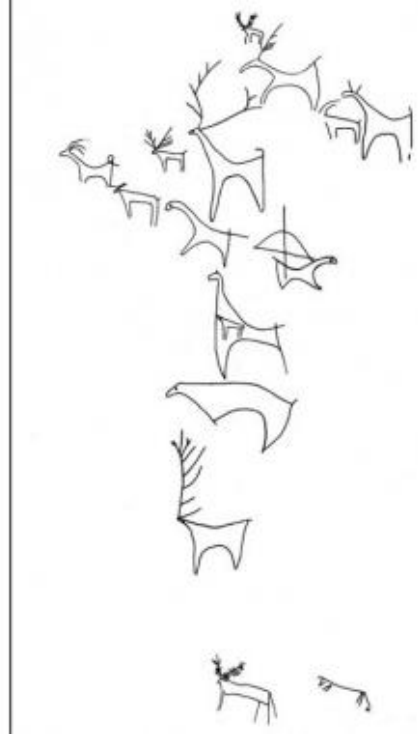
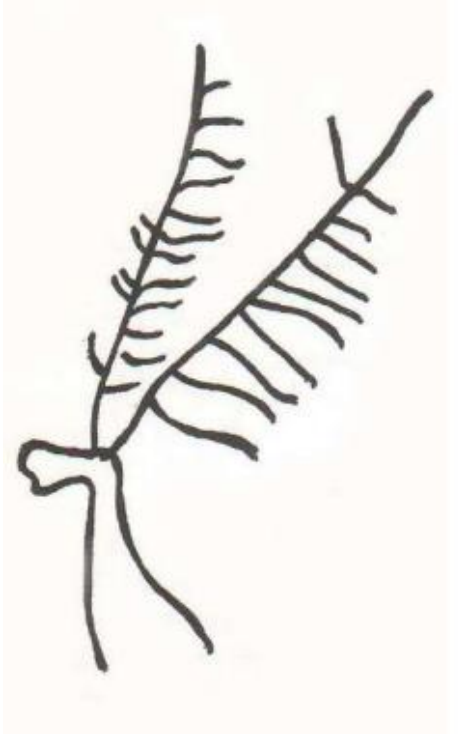
Example 13: Figures of deer, Saymalı Taş, Kyrgyzstan (Hasan Buğrul)

3. PETROGLYPHS IN GEORGIA

Petroglyphs can be seen in a large geography including Georgia among Asian countries. The photographs seen in Tsalka mainly include the figures of the animals such as deer, human, horses, bull and snake which are thought to date to Mesolithic Period and late Bronze Age. (Izoria and Kldiashvili, 2021:111) mention that the petroglyphs in Georgia called “Trialeti Petroglyphs” are in the Southern Georgia, Tsalka district of the Kvemo Kartli region, village of Gantiadi and they underline that according to the typological characteristics of the lithics they date back to the Mesolithic period, as well as the early and late Bronze Age.”

Example 14: View of the rocky massif of Trialeti petroglyphs (Izoria and Kldiashvili, 2021:112).

Example 15: Deer, Mesolithic Age, Trialet **Example 16:** Figures of animals, Trialet
(By Izoria and Kldiashvili, 2021:112).

Türk > Oğuz Boyları

(Türkmen, Yörük, Tahtacı, Manav, Alevi, Sünni, Kızılbaş - hepi'si dahil)

 Kayı, Kayıg ყიღი	 Yazır, Yazgır ყიყყიღ	 Avşar, Afşar ყყღ	 Bayındır, Bayundur ყფ>ღღ	 Salur, Salgur ყ>ყყყ	 İğdir, İgdir ყყღყ
 Bayat ზღღ	 Döger, Tüger ყღყყ	 Kızık, Qızıq ღყღყ	 Peçenek, Beçenek ღყყღ	 Eymür ყყნ>ყ	 Bügdüz, Būgdüz ღყღყღ
 Alkaevli, Alkabölük ყყყღ&ყყღღ	 Dodurga, Tutırka ღყყყღ>ღ	 Beğdili, Beğtili ყყყღყ	 Çuvaldar Çavuldur ღყღ>ღღ	 Ulayundlu, Ulayundlug ყყღ>ღღ>	 İva, Yıva ღღღ
 Karaevli, Karabölük ყყყღ&ყყღღ	 Yaparlı ღყყღ	 Karkın Kargın ღყყღღ	 Çepni ღყყღ	 Yüreğir, Üreğir ყყყღყ	 Kınık ღღღ

Figure 1: aygunhoca.com/tarih-konular, Accessed: 10.12.2019

4. EVALUATION AND CONCLUSION

After comparative evaluations, we have tried to produce an original idea about which period and to whom these rock carvings may belong. Even though Oktay Hacıoğlu had an amateurish appearance in the press in 2014 before us, we find it early to express our own opinion at this stage. However, it is indisputable that these are concrete documents in the dating of a different period related to the historical past of Artvin. We can infer the following upon examining the evidence we have found:

- It is seen that the Petroglyphs, which are located within the borders of different states in the Asian continent, contain similar motifs.
 - It is clear that these rock carvings are a reflection of the beliefs of their time.
 - The rock carvings in question; stands out with hunting scenes that support nomadic life, and it is observed that they also include tamgas / marks of different tribes.
 - The most important problem in the Arhavi Petroglyphs, which we have identified, is the dating problem. We believe that the chronologies suggested by ancient researchers in similar studies need more effective bases (Demir, 2009: 5-19; Özgül, 2015: 169-198; Özgül, 2016: 371-390).
 - For this reason, besides the similarities of the motifs and application techniques, our research on the spread of this culture, the phenomenon of early and lateness, and its ethnic structures, will be the subject of our subsequent studies.

In conclusion, since we are only at the beginning of this assessment, we believe that it would not be realistic to make a claim at this stage. However, since such rock paintings in different regions were rounded down to Paleolithic periods by previous researchers, the drawbacks of linking each of them to the same ethnic structure, namely Turkish tribes, may arise. However, if a good dating can be done, we have a suggestion that more consistent results can be obtained by making use of the historical geography of the period. Nevertheless, although it is taken into account that hunting scenes can be made by all people of the same period, marks stand as a separate determining factor in their own right. In this case, comb motifs, geometric shapes and sun disk seen in Arhavi petroglyphs do escape our attention that they contain very close resemblances to the marks / tamgas in Example 8, Example 9 and Figure 1. We hope that the scientific data we will continue to gather will support us to conclude that all what belong to Turks and date back to ancient times. However, in order to reach a definite conclusion and enlighten their originality, we need to do some more searches on petroglyphs in neighboring countries such as Georgia.

4. REFERENCES

1. ARRĪANUS, (2005). Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini). Translation: Murat Aslan, İstanbul: Odin Yayınları.
2. AYTEKİN, O. (1999). Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Mimari Eserler, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
3. AYTEKİN, O. - BUĞRUL, H. (2018). "An Evaluation on Bronze Eastern Black Sea Coast of Turkey", Black Sea Archaeology Studies Recent Developments, İstanbul, s. 219-225.
4. AYKAN, U.C. (2016). Anadolu'daki Runik Yazılar ve Piktogramların Türklükle Olan Bağlantısı, Ordu Üniv., Sosyal Bilimler Enst. Y.Lis. Tezi, Ordu.
5. BEDRANİK, R.G. (1998). Direct Dating Results From Australian Cave Petroglyphs. Geoarchaeology: An International Journal, 13 (4), s.411-418.
6. BİLGİN, M. (2002). Doğu Karadeniz, Tarih-Kültür-İnsan, İstanbul: Ötüken Yayınları.
7. CEYLAN, A. (2002). "Anadolu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası", Türkler Ansiklopedisi, 6. Cilt, Ankara, s.425-429.
8. _____ (2015). "Taştaki Türkleri Okumak", Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, s. 9-52.
9. CEYLAN, A- ÖZGÜL, O. (2018). "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültürünün Erken Dönem Şifreleri Kaya Resimleri", 16ncı Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 4-6 Eylül 2018, Çimkent- Kazakistan: Bildiriler Kitabı, s. 625-632.
10. DEMİR, N. (2009). "Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimleri (Petroglifler) ve Yazılar", ZFWT, Sayı: 1, s. 5-19.
11. IZORA. M. and KLIASHVILI A. (2011). On the Semantics of the Trialeti Petroglyphs, Tbilisi State Academy of Art, Vol. 8-9 : Academia : 107-115
12. KIRZIOĞLU, M.F. (1946). Yukarı Kür ve Çoruk Boyu En Eski Çağlardan 12. Yüzyıl Başlarına Değın, Ankara: TTK Yayınları.
13. KÖROĞLU, K. (1997). "1995 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 14/I, s.369-395.
14. KÖKTEN, İ.K. (1944). "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", Belleten Cilt. VIII, Ankara: TTK Yayınları, s. 667-673.
15. ÖZGÜL, O. (2015). "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:5, s.169-198.
16. _____ (2016). "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At/Geyik ve Güneş Kursu", SUTAD, Sayı: 39, s.371-390.
17. STRABON. (2009), Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası, Çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
18. TELLİOĞLU, İ. (2005). "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler", Karadeniz Araştırmaları, Sayı:5, İstanbul, s. 1-10.
19. **Contributions:** Many thanks to Prof. Dr. Karim Sadeghi for helping in translation and suggestions:
20. **Internet Sources:**
21. Accessed: aygunhoca.com/ tarih-konular, Accessed Date: 10.12.2019
22. Accessed: altaylı.net, Accessed Date: 10.12.2019

Rareș Bardu¹

(Constanta, Romania)

DANUBE - BLACK SEA, AXIS OF ANCIENT ROMANIAN CULTURE AND CIVILIZATION

Abstract: *The land between the Danube and the sea, today called Dobrogea and in antiquity Scythia Minor, is for the area where the Romanian people was formed and developed a fascinating topos from an ethnographic, cultural and religious point of view, a perpetual space of confluences and syntheses, which generated a civilization with particular valences first in the Hellenistic one then in the Greco-Roman one, later in the Byzantine and Ottoman one, followed by the one of modern and contemporary Romania. At the same time, this place has been a broad bridge between our ancestors and universal civilization. On this bridge, our forerunners received and assimilated its values, but they also enriched it with elements that have reverberations so far*

Key words: *Romanian Ethnogenesis, Cristianity, Scythian monk, Western Church, Universal Civilization,*

* * *

Archaeological discoveries push the beginning of human settlements in the lands between the Black Sea and the Danube to the late Neolithic between the seventh and second millennia BC. One of the most remarkable artifacts of this era is the statuary group The Thinker and the Standing Woman. It was discovered in 1956, in the area of Cernavoda, on Sofia Hill, by a group of archaeologists led by Dumitru Berciu Cerna, and it belongs to the Neolithic culture Hamangia². A masterpiece of primitive art, The Thinker is considered to be the oldest prehistoric sculpture, with the theme of introspective meditation, being created

at a time when man's artistic concerns were motivated by hunting and fertility³. Due to this fact, he became an emblematic figure of prehistoric art, being exhibited today in the National Museum of History in Bucharest.

The thinker rests his head on his hands, his elbows on his knees. Being extremely stylized and with an extraordinary refinement and modernism, the statues do not reveal information about

¹ PhD Student, Ovidius University of Constanta

² Hamangia culture is a Neolithic culture from the IV-II millennium BC, which was named after the old village Hamangia in Istria, Dobrogea, today Baia village, Tulcea county.

³ <https://complexhamangia.ro/despre/>

the age or social status of the Thinker and his wife. In turn, the woman is sitting directly on the ground, both hands being supported on one leg.

After 1990, the Hamangia Thinker was included by UNESCO on the list of the 10 artifacts in the world that should never disappear.

The first historical data about the inhabitants of the land between the Danube and the sea appear with the Hellenistic colonization of the shores of Pontus Euxinus (Pontos Euxinos - the inhospitable sea), which the Greeks called so because of the harsh climate compared to that of native Greece. Thus, Herodotus, the father of history, mentioned, in the fifth century BC., that he has information about the Getae⁴, which he called "the bravest and most righteous of the Thracians"⁵, from the Greeks of Hellespont and Pontus. He also states that they were part of the great Thracian race, who is outnumbered only by the Indians, and was of the opinion that if they had had a single ruler or if their rulers had agreed among themselves, no one could have defeated them⁶.

Greek settlers call this land Μικρά Σκυθία (Little Scythia), to differentiate it from Eurasian Scythia. This name is first recorded in Strabo's Geography somewhere between the years 20 BC. and the year 23 AD. The Greek trading colonies could not exist without having connections and trade with the native population, but also with the regions where those who had founded them came from. Numerous archaeological discoveries prove this. Among them are countless amphorae of various types, many of them marked with stamps of cities and islands throughout the Hellenistic Mediterranean area, but also from other Pontic colonies. On those discovered in Tomis-Constanța we find brands of merchants and workshops from Thassos, Pontic Heracle, Sinope, Rhodes, Cnidus, Cos, Tauric Kherson, Tharos, Acanthos⁷. In these amphorae, products of the Mediterranean lands such as olive oil, refined wines, aromatic resins, glass objects, precious metals, weapons and tools made of bronze, later of iron and various fabrics were brought to Pontus. From Scythia Minor, such objects enter the area inhabited by the Geto Dacians, being met by archaeologists in all their great settlements and fortresses. From the ports of Scythia Minor, grain, salt, honey, products from animal husbandry or hunting, slaves and others left for the Mediterranean shores⁸.

Trade facilitated cultural exchanges. The Dacians begin to follow the Greek model and to take from them technologies regarding the processing of ceramics, such as the potter's

⁴ The Thracians in the Carpatho-Dadubian-Pontic area were called Getae by the Greeks and Dacians by the Romans.

⁵ Herodotus, *Histories*, IV-XCV.

⁶ Ibidem.

⁷ L. Buzoianu, *Amphoric imports to Tomis in the Hellenistic period*, in *Pontica XXV*, 1992, p. 100.

⁸ Polybius IV, 38,4 (200-118 BC) is the first to state that "as far as those necessary for life are concerned, the Pontic lands give us cattle and slaves, in very large numbers and of a quality confessed as excellent by all. Among the luxury items we buy plenty of honey, wax and salted fish. In return, they receive oil and all kinds of wines from the abundance of our regions. With wheat we exchange each other. Sometimes, if needed, they give us, sometimes they take from us.

wheel, and metals⁹, which makes them soon step from the Stone and Bronze Age to that of Iron. The currency as a means of exchange is also taken from the Greeks. Tetradrachms with the image of Philip II and later Roman denar comes to be imitated and produced by themselves.

On the spiritual level, influences of major importance are also transmitted. According to the Histories of Herodotus, Zamolxis, who was to be called God of the Dacians, was originally a disciple of the wise Pythagoras, an outstanding figure of Greek antiquity. He implanted the belief in the immortality of the soul in the hearts of the Getae - "their belief is that they do not die, but the one who perishes goes to Zalmoxis - their divinity (daimon) - whom some believe to be the same as Gebeleizis (IV, IVCX)". Other historians have reported that he was a slave of Pythagoras, living in Greece and then returning to Thrace. In turn, Strabo, great geographer and historian of antiquity, said: "It is said that a Getae named Zamolxis was the slave of Pythagoras and that he would have learned from him some astronomical knowledge, and another part would have learned from the Egyptians, because his wanderings would have taken him there"¹⁰. According to the historian I. H. Crisan, the Greeks were struck by the similarity between Pythagoras and Zamolxis and that is why they created the legend regarding the slavery of Zamolxis, which the historian Herodotus transmitted, but without believing it.

A testimony that attests a real symbiosis between the Greeks and the Aboriginal population of the Geto-Dacians also comes from the poet Ovidius, the famous exile from Tomis in the first half of the first century AD, who said most of the houses belong to them (the Getae), and that although they are mixed with the Greeks "the shore belongs more to the untamed Getae"¹¹.

As far as it is known today, the Dacians did not write, having, like many ancient peoples, an oral culture. The refusal of writing by a population as numerous as the Thraco-Dacians, bordering the Greek and Roman worlds, has very likely religious reasons. During the Romanization period, however, writing begins to be used, along with elementary education, by the Dacians from the urban area and even from the rural one.¹²

Thus, and due to the Hellenistic influences, whose main point of irradiation was for our ancestors Scythia Minor, in the second half of the I century BC and until the beginning of the second century AD, the Geto-Dacian people reach the peak of their affirmation, becoming a fearsome opponent for the Romans. This fact, but also the resources of the land it inhabited, attracts the hostility of Rome, and eventually its conquest, following the wars of 101-102 and 105-106 AD. The land of Scythia Minor had come under Roman rule sine 46

⁹ Techniques such as the potter's wheel and the processing of iron are also taken over by the Celts.

¹⁰ Herodotus in *Histories* IV-XCVI "incidentally, reckoning that this Zamolxis lived long before Pythagoras Whether Zamolxis was but a man, or that he was [indeed] some god from the parts of Getae, I leave him well".

¹¹ L. Buzoianu, M. Barbulescu, *Tomis, historical and archaeological commentary*, Constanța, 2012, p. 40.

¹² G. Brâncuș, *Introduction to the History of Romanian Language*, Bucharest, 2005, p. 10.

BC, after having been temporarily ruled in the previous centuries, especially in terms of important settlements, like the Greek colonies on the seashore, by the Persians and Macedonians.

The notoriety and admiration enjoyed by the Dacians of those times, even in the eyes of their conquerors, is also demonstrated by the fact that in today's Rome, along with the well-known Trajan's Column, erected in honor of the victory in Dacia, monumental Dacian statues with figures that render a great but resigned dignity, are found not only in the great museums, but also in public places, throughout the city.

As in other lands under their rule, and in Dacia, the Romans imposed an intense program of romanization, which very quickly reached its goal, the Aurelian retreat from 272 to 275 leaving a romanized population in the north of the Danube. This fact was also possible because the Geto-Dacians from Scythia Minor and the Thraco-Dacians from the right of the Danube, who were now in the Roman provinces of Moessia Inferior, Moessia Superior and Iliricum, had been in the process of Romanization for over a hundred years, while they continued to have connections with their countrymen on the left bank of the Danube.

The Roman conquest and romanization of the Geto-Dacians coincided with one of the most important moments of history, namely the emergence and spread of the Christian faith. This coincidence led in the space between the Carpathians, the Danube and the sea to a unique phenomenon, namely the formation of a Christian people through its ethnogenesis itself. Elements of the Northern Danube Geto-Dacian religion, such as the belief in the immortality of the soul, and in a unique god, greatly facilitated the dissemination and acceptance of the teachings of Christ the

Savior. The new faith reaches the Geto-Dacians in several ways, but the most important is that bridge that they had towards the civilization of the Mediterranean basin, namely, the land between the Danube and the sea.

According to tradition, theologians and historians, the Holy Apostle Andrew was the first preacher of the Gospel to the Geto-Dacians. In his Church History, Eusebius of Caesarea (+ 339/340) stated that: "The Holy Apostles of the Savior, as well as their disciples, were scattered throughout the world inhabited at that time. According to tradition, Thomas had the fate to go to Parthia, Andrew to Scythia, John to Asia"¹³. The Gothic calendar (IV century) and the Western historical martyrologies (VIII-IX century) also support the hypothesis of St. Andrew's mission in Scythia. The tradition that the Holy Apostle Andrew preached at the Scythians was also resumed by church writers. For example, the monk Epiphany (VIII century), in *The Life of Saint Andrew the Apostle*, stated that among the peoples evangelized by him were the Scythians. The Sinaxar of the Constantinopolitan Church mentions that Andrew "preached in Pontus, Thrace and Scythia"¹⁴. According to another source, preserved in the same Sinaxar, Saint Andrew would be ordained as bishop, at Odysos or Odessos (today's Varna), his disciple Amplias, whom the Orthodox Church

¹³ Eusebius of Caesarea, *The history of the church*, III-I.

¹⁴ M. Păcurariu, *The history of The Romanian Orthodox Church*, Bucharest 1992, p. 64.

celebrates every year on the 30th of October. It is probably Amplias, the one mentioned by Saint Paul the Apostle in the epistle to the Romans (16, 8). The presence of carols, legends, customs from Dobrogea, dedicated to St. Andrew, as well as of some toponyms, such as the St. Andrew's Creek, are other elements that strengthen the belief that he proclaimed the Gospel of Christ in our country.

The Word of God, preached in Scythia Minor by the first called apostle and his disciples, through the benefits that he brought here, makes these places become, for the wider space inhabited by the Daco-Romans, a veritable Terram Apostolicam.

The famous Dacians who had impressed both the Greeks and the Roman conquerors, and then the Daco-Romans or the Proto-Romanians who lived in these lands, called by the Greek colonists Μικρά Σκυθία (the little Scythia), and after the Roman conquest and administrative reform of Diocletian (284-303), Scythia Minor, had here a place where, at the shelter of so cold *pax romana*, they could demonstrate a creative potential, which gave to the European civilization, in the first Christian millennium, personalities that marked it deeply. Among these, the best known are those whom the sources of the papal and byzantine chancelleries call "Scythian monks", that is, the famous theologians and philosophers from the time of Dionysius Exiguus (the humble one) (about 460-545) such as John Maxentiu, Leonțiu of Byzantium, Peter the Deacon and others. The appellation "Scythian monks", however, has a much greater coverage in which we can include other ascetics of the monastic life in Scythia Minor, such as the great hierarchs of Tomis, defenders of orthodoxy, such as Teotim (390-407), the one educated in the "monastics philosophy". His ascetic life, as well as the purity of his soul, were admired by contemporaries, and even by the fierce Huns, who, impressed by the miracles he performed, called him "the God of the Romans". In addition to him, we can join dozens, perhaps even hundreds of martyrs and confessors of the right faith, who with their blood have literally sanctified the land between the Danube and the Sea, among whom two other bishops of Tomis, Titus and Ephraim, and still many others.

Another Scythian monk (Daco-Roman), St. John Cassian, (360/365 - 435), is considered to be "the first great creator of theological and moral thought in our parts"¹⁵. Through his work *On the Incarnation*, Casian made known in the West both the Orthodox Christology of the East and the ethereal creed of heretics such as the Ebionites, Sabelians, Aryans, Eunomians, Macedonians, Photinians and Apollinarists. At the same time, he made known the heresy of the Pelagians to the Rebellious, and indirectly the doctrine about grace of Blessed Augustine. He is also considered one of the founders of Western monasticism.

Among the most important contributions that the holy land of Scythia Minor brings to the Christian culture of Europe, however, remains that of Dionysius Exiguus, a Scythian monk who will work in Rome along the pontificate of at least 10 popes¹⁶. To him, the whole world today owes Christian chronology, and the Western Church the foundation of its legal-

¹⁵ Ibidem, p.152.

¹⁶ N. V. Dură, *Dionysius Exiguus and the Popes of Rome*, în *Biserica Ortodoxă Română*, CXXI (2003), nr. 7-12, p. 459-468.

canonical edifice, namely the first canonical collection widely accepted and remained in history under the name of *Collectio Dionysiana*.

This collection of canons, and other similar productions that include or are based on it, can be found throughout the first Christian millennium all over the Western area, such as Italy, Spain or the British Isles. In its version called *Dionysio-Hadriana*, this collection was handed over to Carol the Great (Charlemagne), king of the Franks in 774 by Pope Adrian I (772-795) and declared at the assembly in Aachen, in 802, the official canonical code of the French church, being widespread and used in all regions of the Carolingian Empire¹⁷.

Regarding the beginning of the Christian era, Dionysius is the one who proposes the numbering of the years "From the incarnation of our Lord Jesus Christ, and not from the emperor Diocletian, as until then, so that the beginning of our hope may be known to all and so that the cause of the redemption of the human race, that is, the Passion of our Savior Jesus Christ, may appear clearer"¹⁸. This revolutionary idea arises in the context of his paschal calculus preoccupations caused by the differences that had already appeared between the Western and Eastern churches regarding the celebration of Easter. For this purpose, he wrote in two works: *Book on the Holy Easter* and *Easter Arguments*, which include data on paschal and the rules of its justification, specifications for establishing the date of Easter, the elements of the calendar and paschal calculation, etc. Dionysius' proposal was received in Rome in 527.

About the humble ancestral monk, Casiodor, the secretary of the Ostrogothic king of Italy, Theodoric the Great offered in his work *Institutiones* a laudatory characterization, of great beauty and sensitivity: "In our time lived also the monk Dionysius of Scythian origin, but totally Roman in the way of life, very learned in both languages and he let it be seen in his deeds the justice about which he read in the Books of the Lord"¹⁹. He also called him "perfect Catholic, unwaveringly attached to ancient ordinances"²⁰.

The ones listed above are just a few elements due to which we can conclude that the 4th and 6th centuries of late antiquity are, for the for awer ancestors between the Danube and the sea, a real golden age of their affirmation at the level of the Christian civilization of Europe. Unfortunately, the waves of warrior migratory populations from the deeps of the Asian steppes largely deserted the thriving economic and spiritual life of Scythia Minor. However, the seed sown here by the Holy Apostle Andrew, which brought so many results for a while, continued to perpetuate itself in the troubled ages of the dawn of the medieval period, waiting for more favorable times.

¹⁷ M. Sot, *Aix-la-Chapelle au miroir de Constantinople*, în *Les villes capitales au Moyen Age*, Publication de la Sorbonne 2005, p. 224 (<https://books.openedition.org/psorbonne/33343>)

¹⁸ I. Coman, *The contribution of the patristic writers from Scythia Minor-Dobrogea to the patrimony of Christian ecumenism in the 4th, 6th century*, in *Orthodoxy*, XX (1968), nr. 1, p. 14.

¹⁹ Cassiodor, *Institutiones*, bilingual edition, trans. Vichi E. Ciocani, Iasi, 2015, p. 133.

²⁰ The meaning is "orthodox" Before the great schism, the church bearing the title of *Catholic* - universal and *Orthodox* - as right-glorifying

Later, in the late Byzantine period, Patriarch Calist I of Constantinople, at the insistence of Nicolae Alexandru Basarab of Wallachia, ordered in May 1359, that the *perihoret* of Vicina (the supervising bishop of the edges) to become the spiritual shepherd of all the Romanians in Dobrogea and Wallachia²¹. Thus, the land between the Danube and the sea offers, in the middle of the fourteenth century, through the hierarch Iachint de Vicina (an old Dobrogean settlement mentioned in documents but not yet identified), the first metropolitan of an early medieval Romanian state, named in the old chronicles Ungro-Vlahia, becoming so a true alma mater of the orthodox church of the Romanians.

Today's inhabitants of the land between the Danube and the sea carry in their collective memory the consciousness of the former greatness of the land on which they live due to the density of material testimonies of the old life. Wherever we look in the Dobrogea of our times, the places are dotted with the traces of the old inhabitants. Necks of amphorae are often found by ordinary people right around houses, in the gardens of their households or during agricultural work. There were not a few cases when real hoards came to light from the plow. Ancient tumuli, the ruins of the old walls and the traces of the old human made earth waves, from the Roman and Byzantine periods are a common presence in the Dobrogea landscape. In the ancient cities, foundations of basilicas and crypts with holy relics are being revealed today. All these tell those who know how to listen to, perhaps the most beautiful, but also the least known pages in the history of the Romanian people.

²¹ M. Păcurariu, *The history ...*, p.236.

ირინე ვარშალომიძე / Irine Varshalomidze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

არიარათეს I-ის (ძვ.წ.333-322) დრაქმა ფიჭვნარიდან

აბსტრაქტი: შრომა მიზნად ისახავდა 2007 წელს, საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობისას, ელინისტური სამაროვნის 227-ე სამარხში გამოვლენილი ვერცხლის მონეტის განსაზღვრას, აღწერას; ქვეყნის, ქალაქის, ემისიის წლებს, მეტროლოგიური პარამეტრების დადგენას, პარალელური მასალის მოძიებას და მონეტის საკვლევ ტერიტორიაზე მიმოქცევის მიზეზებისა და გზების დადგენას. ჩატარებული კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ მონეტა წარმოადგენს კაპადოკიის სამეფოს მეფე არიარათეს I-ის (ძვ.წ. 333-322) სახელით ქალაქ გაზიურაში მოჭრილ დრაქმას. კაპადოკიის სხვადასხვა ქალაქში მოჭრილი დრაქმები რომაულ ხანაში დიდი რაოდენობით შემოდიოდა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე და მიმოქცევის ძირითად საშუალებას წარმოადგენდა. ამავე ტერიტორიაზე გვხვდება ელინისტურ პერიოდში კაპადოკიის მეფეების სახელით მოჭრილი საფასეებიც, მაგრამ სულ რამდენიმე ერთეული. ფიჭვნარში არიარათეს I-ის სახელით მოჭრილი მონეტის გამოვლენას დიდი მნიშვნელობა აქვს. კაპადოკიის სამეფოს ქალაქ გაზიურაში მოჭრილი ფულის მიმოქცევა პირველად დაფიქსირდა არა მხოლოდ საკვლევ პუნქტში, არამედ მთელ საქართველოში. ეს არის ჩვენს ქვეყანაში გამოვლენილი ყველაზე ადრეული კაპადოკიური მონეტა. ფიჭვნარის ელინისტური ხანის მასალას თუ გადავხედავთ, აშკარად ჩანს, რომ დომინირებს ქალაქ სინოპეს კერამიკული მასალა. იგივე სურათი გვაქვს ნუმიზმატიკურ ძეგლებშიც. სავარაუდოა, რომ არიარათეს I-ის დრაქმა ფიჭვნარში სწორედ სინოპურ პროდუქციასთან ერთად შემოვიდა.

საკვანძო სიტყვები: კაპადოკია, დრაქმა, არიარათეს I, ფიჭვნარი, გაზიურა.

Drachm of Ariarates I (333-322 BC) from Pichvnari

Abstract: Aim of this work is to describe the silver coin, found during the Georgia-British archaeological expedition in 2007, from 227th Hellenistic grave, to determine the country, city, years of emission and meteorological parameters, to obtain parallel material, reporting reasoning and maps of coin circulation in the research area. As a result of the conducted research, it was determined that the coin is a drachma minted in the city of

¹ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in History Senior researcher of Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

Gaziura in the name of King Ariarathes I (333-322 BC) of the Kingdom of Cappadocia. Drachmas minted in different cities of Cappadocia entered Georgia in large quantities and were the main means of circulation in Roman times. There are coins minted in the name of the kings of Cappadocia in the Hellenistic period as well, but only a few units, mainly from western Georgia. The discovery of a coin minted in Pichvnari with the name of Ariarates I is of great importance, since it is the earliest Cappadocian coin discovered in our country - the circulation of money minted in the city of Gaziura of the Kingdom of Cappadocia was recorded for the first time not only in the research area, but throughout Georgia as well. If we look over the material of the Hellenistic period of Pichvnari, we will see that the ceramic material of the city of Sinope is dominating - we have the same situation in the numismatic monuments. It is entirely possible that the drachma I of Ariarates appeared in Pichvnari through Sinopian products.

Key words: Cappadocia, Drachma, Ariarathes I, Fichenuri, Gaziura

* * *

შესავალი: ფიჭვნარი ნუმისმატიკური თვალსაზრისით აღმოსავლეთ შავი-ღვისპირეთის ყველაზე ადრეული და მდიდარი ძეგლია. აქ გამოვლენილი ადრეული მონეტები თარიღდება ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისით. ისინი მოჭრილია შავი ზღვის სამხრეთ (სინოპე) და ჩრდილოეთ (პანტიკაპეონი, ნიმფეონი) სანაპიროებზე. ასევე ქალაქ ქიზიკსა (ქალაქი მარმარილოს ზღვის სანაპიროზე) თუ შორეულ სიცილიასა და მაკედონიაში. ფიჭვნარის სამონეტო მეურნეობაში დიდი როლი ეკავა ადგილობრივ ფულს -კოლხური თეთრის სხვადასხვა ნომინალს. საკვლევი ძეგლის ტერიტორიაზე სხვადასხვა დროს ნაპოვნია რომაული, ბიზანტიური და ევროპული მონეტები. ამჯერად, ნაშრომის მიზანია, 2007 წელს ელინისტური ხანის სამაროვანზე გამოვლენილი არიარათეს I-ის ვერცხლის დრაქმის შესწავლა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა.

ლიტერატურის/წყაროების მიმოხილვა: კაპადოკიის სამეფოს სამონეტო საქმის შესწავლისა და ფიჭვნარის მონეტის განსაზღვრისათვის ჩვენ გამოვიყენეთ თურქი მეცნიერის – HALİT ERKİLETLİOĞLU-ს მონოგრაფია. საქართველოში კაპადოკიური ფულის მიმოქცევა შესწავლილი აქვთ: კ. გოლენკოს, გ. დუნდუას, გ. ლორთქიფანიძეს, ნ. ინაიშვილს, მ. ივაშენკოს, ს. შამბას, ი. ვარშალომიძეს.

მეთოდოლოგია: კვლევის ჩასატარებლად გავეცანით სპეციალურ ლიტერატურას, ვიპოვეთ პარალელური მასალა და დავადგინეთ ზარაფხანა, მონარქი და ემისიის წლები. შევისწავლეთ საქართველოში კესარიული მონეტების მიმოქცე-

ვის ქრონოლოგია, ფიჭვნარის კლასიკური და ელინისტური ხანის ნუმისმატიკური მასალა და შევეცადეთ, დაგვედგინა მონეტის შემოსვლის მიზეზები და გზები.

დისკუსია (ძირითადი შედეგები): 2007 წელს საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ელინისტურ სამაროვანზე მუშაობისას 227-ე სამარხში გამოავლინა ვერცხლის მონეტა. იგი კაპადოკიის სამეფოს პირველი მეფის არიარათეს I-ის (ძვ.წ.333–322) სახელითაა მოჭრილი – დრაქმა, წონა 4.59 გ.

შუბლი: მონეტის ცენტრში მოცემულია გაზიურას ღვთაება ბაალის მჯდომარე გამოსახულება, გვირგვინითა და მარცხენა ხელში კვერთხით. მარჯვენა ხელში, რომელზეც არწივი უზის, უჭირავს თავთავი და ვაზის რტო ყურძნით. არამეული წარწერა („გაზიურას მბრძანებელი“) არ ჩანს ცუდად დაცულობის გამო.

ზურგი: მონეტის ცენტრში გამოსახულია გრიფონი, რომელიც თავს ესხმის მუხლმოდრეკილ ირემს, არიარათესის სახელი ცუდად დაცულობის გამო არ იკითხება (ERKİLETLİOĞLU, 2019:203).

სამარხში იყო შავლაკიანი სკიფოსი, თიხის დოქი, მძივები სამაჯურად გამოყენებული, სინოპური და კოლხური მონეტები, ვერცხლის რგოლსაკიდები, ბრინჯაოს სამაჯურის ნატეხი და ბრინჯაოს 5 ზარაკი.

საქართველოში არიარათეს I-ის სახელით მოჭრილი საფასე პირველად აღმოჩნდა, რის გამოც მონარქის მოღვაწეობასა და სამონეტო საქმიანობას ვრცლად მიმოვიხილავთ. იგი იყო სპარსეთის ბოლო სატრაპი და კაპადოკიის სამეფოს პირველი მეფე. დათამესის აჯანყებას თუ არ ჩავთვლით, ჩანს, რომ კაპადოკიაში დამოუკიდებელი სამეფოს შექმნის პირველი მცდელობა დაიწყო იმ წინააღმდეგობით, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელმა დაპყრობების პერიოდში აღნიშნულ ტერიტორიებზე მისი ერთ-ერთი მხედართმთავარი საბიქტასი გაგზავნა და მისი დამორჩილება დაავალა. მიუხედავად იმისა, რომსატრაპი მიტრობაზანი გრანიკოსის ბრძოლაში (ძვ.წ.ად. 334 წლის 22 მაისი) დაიღუპა, კაპადოკიელები ისევ მეფე დარიოს III-ის დაქვემდებარებაში დარჩნენ. მათი ჯარი, მიტრობაზანის შემდეგ სატრაპად დანიშნული არიარათეს I-ის სარდლობით, ერბილის ბრძოლაში

დარიოს III-ის გვერდით იბრძოდა. აღნიშნულ ბრძოლაში დარიუსის დამარცხების შემდეგ, კაპადოკიელებმა უარი განაცხადეს, როგორც მაკედონიის, ისე აქემენიანთა მმართველობაზე. არიარათეს I-მა თავი ჩრდილოეთ კაპადოკიის სატრაპად გამოაცხადა და დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნისკენ პირველი ნაბიჯი გადადგა. მან შექმნა არმია, რომელშიც გაერთიანებული იყო 15 ათასი ცხენოსანი და 30 ათასი ქვეითი. გარდა ამისა, ჩრდილოეთ ანატოლია აირჩია მმართველობის ადგილად და სინოპიდან ტრაპიზონამდე მთელ სანაპიროზე კონტროლი დაამყარა. კატაონია დაიპყრო და სამეფოს ტერიტორიები გააფართოვა. ეს მიწები, ძველი სპარსული მმართველობის დროს, ისედაც იმპერიის „კაპადოკიის სასატრაპოს“ საზღვრებში შედიოდა (ERKİLETLİOĞLU, 2019:83)

არიარათეს I ენერგიული, მტკიცე ნებისყოფის მქონე ჩინებული მმართველი იყო. ჩანს რომ, მან მოკლე ხანში დაიწყო კაპადოკიის სამეფოსთვის საფუძველის ჩაყრა. 332 წელს თავი დამოუკიდებელი კაპადოკიის სატრაპად გამოაცხადა. დღევანდელი ზილეს (ზელა/თოქათის ილში) მახლობლად მდებარე გაზიურას (თურ-ჰალი) ციხე რეზიდენციად აქცია (ERKİLETLİOĞLU, 2019:83).

არიარათესის შექმნილი დამოუკიდებელი სასატრაპოს არსებობა ალექსანდრეს სიკვდილამდე, ანუ დაახლოებით 10 წელიწადს გაგრძელდა. ალექსანდრეს მდივნის, პედრიკასის ლაშქარი ძვ.წ. 322 წელს არიარათეს I-ის ჯარს დაუპირისპირდა. მიუხედავად ასაკისა (სიბერის) და მოწინააღმდეგის ჯარის რიცხვობრივი უპირატესობისა, არიარათესი საკუთარ ჯართან ერთად ხელჩართული იბრძოდა, თუმცა სასტიკ და სისხლისმღვრელ ბრძოლაში კაპადოკიის ჯარი დამარცხდა. არიარათესი, მისი მდიდარი ხაზინით ტყვედ ჩავარდა. იგი სასტიკი წამების შემდეგ ოჯახთან და რამდენიმე მხედართმთავართან ერთად ჯვარზე გააკრეს (ძვ.წ. 322). პედრიკასმა დანარჩენ კაპადოკიელებს სიცოცხლე შეუნარჩუნა. სიკვდილით დასჯის დროს არიარათეს I 82 წლის იყო (იგი დაბადებული იყო ძვ.წ. 404 წელს) (ERKİLETLİOĞLU, 2019:84). არიარათესის სიკვდილის შემდეგ თავი მემკვიდრედ გამოაცხადა და ტახტზე ავიდა მისი ძმა, ოლოფერნესის (ჰოლოფერნესის) ვაჟი, შემდგომში ცნობილი, როგორც არიარათეს II. ამ უკანასკნელმა არეულობის დროს ისარგებლა შემთხვევით და სომხეთში გაიქცა, რითაც სიკვდილს გადაურჩა (ERKİLETLİOĞLU, 2019:84).

კაპადოკიის სამეფოში პირველი ფულის მოჭრა სწორედ არაიარათესის სახელთანაა დაკავშირებული (Sydenham., 1978:2). მისი მმართველობის დროს, განხორციელდა ორი სამონეტო ემისია სინოპესა და გაზიურაში. საფასეებზე ვხვდებით არამეულ, ანუ აქემენიდების სახელმწიფო ენაზე გაკეთებულ წარწერებს. სტილისტურად, არიარათესის გაზიურაში მოჭრილი ფული წააგავს აქემენიდების სატრაპ მაზაეს მიერ კილიკიის ტარსოსში გამოშვებულ მონეტებს.

ირანოლოგი მერი ბოისი და ისტორიკოსი ფრანც გრნეტი აღნიშნავენ, რომ მჯდომარე ბაალის ზევსის მსგავსი გამოსახულება შეიძლება რეალურად ასახავდეს ზოროასტრიულ აჰურა მაზდას ან მითრას. სინოპეში მოჭრილი არიარათესის მონეტები სტილისტურად წააგავს იმავე ქალაქის ბერძნულ ემისიებს, მაგრამ არამეულ ენაზე არიარათესის სახელია დაწერილი (ERKİLETLİOĞLU, 2019:123).

ელისისტური ხანის კაბადოკიური მონეტები საქართველოში აღმოჩენილია: ვანშიარირათ VI (ძვ. წ. 130-116 წწ.) – 1; არიარათ VII (ძვ. წ. 116-101 წწ.) – 1; არიარათ IX (ძვ. წ. 101-87 წწ.) – 2; არიობარძანე I (ძვ. წ. 96-63 წწ.) – 3 (დუნდუა, ლორთქიფანიძე, 1977:133-137); ალაიანში (კასპის რაიონი) არიარათ IV-ის (ძვ. წ. 220-163) -1 (დუნდუა, 1993:93); მცხეთაშიარიობარძანე I-ის (ძვ. წ. 96-63 წწ.) დრაქმა - 1 (Дундуа, 1987:145). ამ პერიოდში კესარიამი მოჭრილი მონეტების მიმოქცევას არ ჰქონდა ინტენსიური ხასიათი. ახ. წ. II-III საუკუნეებში, კოლხეთის სამონეტო ცირკულაციაში გაბატონებული ადგილი ეკავა კესარიულ მონეტებს, რომელთა აღმოჩენის ტოპოგრაფია საქართველოში ფართოა. ცნობილია კესარიული მონეტების რამდენიმე განძი: გურზულის (Ивашенко, 1931:2-32), ნაბაკევის (Голенко, 1964:68) და ეკის (დუნდუა, 1979:5-6). გარდა ამისა კესარიული მონეტები ნაპოვნია გონიოში (ვარშალომიძე, 2009:52-53), ციხისძირში (ინაიშვილი, 1993:104), ურეკში, სუფსაში (დუნდუა, 1997:118), ნოქალაქევეში (აბრამიშვილი, 1987:274-287.), ვანში (დუნდუა, ლორთქიფანიძე, 1977:127), სეფიეთში (მაკალათია, 1944: 217-259; დუნდუა, 1979:5-6.), წებელდაში (Трапш, 1971: 207-211; Воронов, Юшин, 1973: 171-191; Воронов, Юшин, 1979: 181-198), სოხუმში (Трапш, 1971:280-429; Шамба, 1993:57-74), ბიჭვინტაში (დუნდუა, 1975:280-418; ლორთქიფანიძე, 1991:98-105).

იმისათვის, რომ დავადგინოთ არიარათესის მონეტის ფიჭვნარში გამოვლენის მიზეზები და გზები, განვიხილოთ საკვლევი ძეგლის ძვ. წ. V -IV საუკუნეების იმპორტული ნუმიზმატიკური მასალა.

ქალაქ ქიზიკის ელექტრუმის სტატერები - 3 ცალი: 1952 წელს სოფელ ფიჭვნარში შემთხვევით აღმოჩნდა მეორე ტიპის კოლხური მონეტების განძი, რომლის შემადგენლობაში ერია ძვ. წ. 500-460 წლებით დათარიღებული ქიზიკის სტატერი, გამარჯვების ქალღმერთ ნიკეს გამოსახულებით და ზურგზე ჩაჭდული კვადრატით. 1968 წელს ფიჭვნარის არქეოლოგიური გათხრების დროს, ბერძნული სამაროვნის №15 სამარხში იპოვეს ქიზიკური მონეტა ტრიტონის გამოსახულებით. სტატერი თარიღდება ძვ. წ. V საუკუნის I ნახევრის დასასრულით. 1967 წელს იმავე სამაროვანზე, №6 სამარხში მიკვლეულ იქნა ქიზიკური სტატერი ნიმფა კლიტეს გამოსახულებით. მონეტა თარიღდება ძვ. წ. 460/430 წლებით (Пахомов, 1954:38-39, №1898; კახიძე, 1961:7; კახიძე, 1974: 79-86; Кахидзе, 1974 : 88-89).

სინოპური დრაქმები: 1967 წელს ფიჭვნარის ადრეანტიკური ხანის სამაროვანზე შემთხვევით იპოვეს ძვ. წ. VI-V საუკუნეების სინოპური დრაქმა (ტიპი: დელფინი – quadratum incusum). 1983 წელს, ბერძენ მოახალშენეთა ძვ. წ. V საუკუნის სამაროვანზე აღმოჩნდა ძვ. წ. 500-453 წწ. დათარიღებული სინოპური დრაქმა (კახიძე, 1961:121, კახიძე 1974:79-86, Кахидзе, 1974:88-92, იაშვილი, 1983:54-55).

1900-იან წლებში ბათუმის მიდამოებში აღმოჩენილია ძვ. წ. IV საუკუნის I ნახევრით დათარიღებული 4 დრაქმა (Дундуа, 1987:33-35).

1948 წელს ფიჭვნარში საკარმიდამო ნაკვეთის დამუშავების დროს აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების განძი წონით 6-8 კგ. მისი ძირითადი ნაწილი გაიფანტა. აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში 149 მონეტაა დაცული, საქართველოს მუზეუმში – 9. გადარჩენილი ნაწილიდან 110 სინოპური დრაქმაა, რომელიც ძვ. წ. 360-320 წლებით თარიღდება; დანარჩენი კი მეორე ტიპის კოლხური ტრიობოლებია. განძის მეცნიერულმა შესწავლამ დააკონკრეტა მისი დაფლვის თარიღი – ძვ. წ. 350-345 წწ. (Голенко, 1961 ,98-112)

ანალოგიური სინოპური დრაქმები (რამდენიმე ათეული), სხვადასხვა წელს გამოვლინდა ფიჭვნარის არქეოლოგიური გათხრების დროს (ვაშაკიძე, კახიძე, 1977:35-37; ვაშაკიძე, კახიძე, 1978:51-56; ვაშაკიძე, 1983:43-47; კახიძე, 1961:116-124) და შემთხვევით ბათუმთან ახლოს სოფელ განთიადში (ვარშალომიძე, 1996:28-29).

1967 წელს ფიჭვნარში, ბერძნული სამაროვნის №5 სამარხში, აღმოჩნდა ძვ. წ. 475-450 წლებით დათარიღებული პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა (შუბლი – დელფინი; ზურგი – quadratum incusum).

1968 წელს ფიჭვნარის ბერძნულ სამაროვნის №8 სამარხში აღმოჩნდა ნიმფეიონში მოჭრილი დიობოლი, დათარიღებული ძვ. წ. V საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედით (შუბლი – ნიმფას თავის გამოსახულება; ზურგი – quadratum incusum-ში მოთავსებული ვაზის ლერწი, ყურძნის მტევნითა და ფოთლებით) (კახიძე, 1961:121, კახიძე, 1974:79-86, Кахидзе, 1974:88-92)

ფიჭვნარში, 1998 წელს, ძვ. წ. V ს-ის ბერძენ მოახალშენეთა სამაროვანზე, აღმოჩნდა პანტიკაპეიონის აპოლონიაში ძვ. წ. 460-450 წწ. მოჭრილი ვერცხლის მონეტა, ქ. თეოდოსიის ვერცხლის ძვ. წ. 413-403 წწ. დათარიღებული 2 მონეტა (კახიძე, იაშვილი, 1999:22-23).

2004 წელს, ფიჭვნარშივეა შემთხვევით ნაპოვნი სირაკუზში მოჭრილი ძვ. წ. IV საუკუნის დასაწყისით დათარიღებული სპილენძის მონეტა (ტიპი: პეგასი/ათენა კორინთულ მუზარადში) (ვარშალომიძე, 2005:128).

ძვ. წ. V-IV საუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამონეტო მიმოქცევის კვლევისათვის მნიშვნელოვანი მასალაა დაცული ხარიტონ ახვლედიანის

სახელობის მუზეუმში (8 მონეტა): სირაკუზი (სიცილია) - 3 ერთეული, მათ შორის დიონისე I-ის (ძვ. წ. 406-367,) - 2, დიონისე II-ის (ძვ. წ. 367-357 წწ.) - 1; ამისო (ქალაქი შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე), ძვ. წ. 400-350 წწ. - 1 მონეტა; თებე (ქალაქი ბეოტიაში), ძვ. წ. 363-338 წწ. - 1; მაკედონის სამეფო:- ფილიპე მაკედონელი (ძვ. წ. 359-336 წწ.) - 2 მონეტა; ილირია, ფაროსი (ძვ. წ. 350 წ.), საბერძნეთი - 1 ეგზემპლარი (ვარშალომიძე, ძნელაძე, 2021:20-23).

აშკარაა, რომ კლასიკურსა და ადრეელინისტურ პერიოდში ფიჭვნარში და საერთოდ, აჭარის სანაპირო ზოლის ფულად მეურნეობაში დომინირებს სინოპური დრაქმები. საფიქრებელია, რომ გაზიურაში მოჭრილი დრაქმა ფიჭვნარში სინოპურ პროდუქციასთან ერთად შემოვიდა. ამ აღმოჩენას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან არა მხოლოდ ფიჭვნარში, არამედ საქართველოში პირველად გამოვლინდა ამ სამონეტო ცენტრში მოჭრილი საფასე. ასევე ესაა ყველაზე ადრეული კაბადოკიური მონეტა, რაც ჩვენს ქვეყანაშია აღმოჩენილი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბრამიშვილი, 1987: - აბრამიშვილი თამარ, ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ მოპოვებული მონეტები (1973-1982 წწ.), ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, არქეოლოგიური გათხრები 1978-1982 წწ. გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი
2. დუნდუა, 1975: - დუნდუა გიორგი, სამონეტო მიმოქცევა და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი ბიჭვინთაში ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით ძვ.წ. II-ახ.წ. IV სს. - დიდი პიტიუნტი I, თბილისი.
3. დუნდუა, 1979: - დუნდუა გიორგი, საქართველოს სამონეტო განძები, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი
4. დუნდუა, 1997: - დუნდუა გიორგი, გურიის ნუმიზმატიკური მონაპოვარი, გურია I, თბილისი.
5. დუნდუა., 1977: - დუნდუა გიორგი, ლორთქიფანიძე გურამ, მონეტები ვანიდან, ვანი III , თბილისი.
6. დუნდუა, 1993: - დუნდუა თედო, კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გამომც. უნივერსიტეტი, თბილისი.
7. ვარშალომიძე, 1996: - ვარშალომიძე ი., სინოპური მონეტა სოფ. განთიადიდან, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის ჟურნალი „საისტორიო მაცნე“, ბათუმი.
8. ვარშალომიძე, 2005: - ვარშალომიძე ი., სირაკუზის მონეტა ფიჭვნარიდან. ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, III, ბათუმი.
9. ვარშალომიძე, 1999: - ვარშალომიძე ირინე, გონიო-აფსაროსი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, ლიტერატურული აჭარა, #7, ბათუმი.
10. ვარშალომიძე, 2000: - ვარშალომიძე ირინე, რომაული ხანის ვერცხლის მონეტების

- განძი გონიო-აფსაროსიდან , ძიებანი, 5, თბილისი.
11. ვარშალომიძე..., 2000: - ვარშალომიძე ირინე, პოლიტიკურ-ეკონომიკური მიმართებანი გონიო-აფსაროსში ნუმეზმატიკური მასალების მიხედვით (I-III სს.), საისტორიო მაცნე, #9, ბათუმი, უნივერსიტეტის გამომც.
 12. ვარშალომიძე, 2009: - ვარშალომიძე ირინე, მონეტები გონიო-აფსაროსიდან, ბათუმი, გამომც. უნივერსიტეტი.
 13. ვარშალომიძე..., 2021: - ვარშალომიძე ირინე, ძნელაძე ნინო, ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის მუზეუმში დაცული მონეტების კატალოგი, გამომც., კოლორი“, ბათუმი
 14. ვაშაკიძე..., 1977 : - ვაშაკიძე ნ., კახიძე ა., ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1974 წ. წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, VI, თბილისი
 15. ვაშაკიძე..., 1978 : - ვაშაკიძე ნ., კახიძე ა., არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვნის ტერიტორიაზე 1976 წელს, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები , VII, თბილისი
 16. ვაშაკიძე, 1983 : - ვაშაკიძე ნ., ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1980 წ. წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები , XII, თბილისი
 17. ინაიშვილი, 1993: - ინაიშვილი ნინო, ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს არქეოლოგიური ძეგლები, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი
 18. იაშვილი, 1987 : - იაშვილი ადრეული სინოპური დრამა ფიჭვნარიდან, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, XVI, თბილისი
 19. კახიძე, 1961: - კახიძე ა., საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი.
 20. კახიძე, 1974: - კახიძე ა., ფიჭვნარის სამაროვანზე 1967-68 წწ. აღმოჩენილი უცხოური მონეტები, მაცნე-ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია, 3, თბილისი
 21. კახიძე..., 1999: - კახიძე ა., იაშვილი ი., შავიზღვისპირეთის საქალაქო ვერცხლი ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის სამაროვნიდან, ვაჭრობა შავ ზღვაზე არქაულსა და კლასიკურ ხანაში, აბრეშუმის გზის ისტორიული პერსპექტივა, შავიზღვისპირეთის ძველი ისტორიისა და არქეოლოგიის საერთაშორისო სიმპოზიუმი - ვანი, თბილისი.
 22. ლორთქიფანიძე, 1991: - ლორთქიფანიძე გურამ, ბიჭვინთის ნაქალაქარი, თბილისი, გამომც. უნივერსიტეტი.
 23. მაკალათია, 1944: - მაკალათია სერგი, სეფიეთში აღმოჩენილი რომაული ფულების განძი, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XII, თბილისი
 24. Воронов..., 1973: - Воронов Ю. Н., Юшин В. А. Новые памятники цебельдинской культуры в Абхазии. – СА, № 1.
 25. Воронов ..., 1979: - Воронов Ю. Н., Юшин В. А. Ранний горизонт (II-IV вв. н.э.) в могильниках цебельдинской культуры (Абхазия). – СА, № 1

26. Голенко, 1964: - Голенко К. В. Денежное обращение Колхиды в римское время. Ленинград, наука.
27. Голенко, 1957: - Голенко К. В., Кобулетский клад серебрянных монет, СА, XXVII
28. Дундуа, 1987 : - Дундуа Г. Ф., Нумизматика античной Грузии, Тбилиси, мецниереба
29. Иващенко, 1931: - ИващенкоМ. М. Герзельский клад монет Кессарии Кападокииский, ИГАИМК. вып. 10.
30. Кахидзе, 1974: - Кахидзе А. Ю., Привозные монеты из могильника Пичвнари, ВДИ, 3
31. Пахомов, 1954: - Пахомов Е. А., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа, Баку.
32. Трапш, 1971: - Трапш М. М. Труды, т. III, Тбилиси. Мецниереба.
33. Шамба, 1987 : - Шамба С. М. Монетное обращение на территории Абхазии (V в.– XIII в. н.э.) – Тбилиси, мецниереба.
34. Sydenham, 1978: - Sydenham E. A. The Coinage of Caesarea of Cappadocia, London.
35. Erkiletlioğlu , 2019: - Halit Erkiletlioğlu, Kappadokia Krallığı ve Roma Bizans dönemi, Kayseri.

ქემალ იბრაჰიმზადე / Kemal İbrahimzade¹

(არტაანი, თურქეთი / Ardahan Turkey)

ემზარ კახიძე / Emzar Kakhidze²

(ბათუმი, საქართველო / Batumi Georgia)

გონიოს ციხეზე არსებული არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროები ოსმალურ ხანაში

აბსტრაქტი: რომაულ და ადრეიზანტიურ ხანაში აფსაროსად წოდებული გონიოს ციხე ოსმალებმა 1547 წელს დაიკავეს. ამ დროიდან ვიდრე 1878 წლამდე ციხეში იანიჩართა გარნიზონი იდგა, სანამ გონიო და მთელი აჭარა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში არ შევიდა.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ციხის ტერიტორიაზე მიკვლეულია კერამიკული ნაწარმის გამოსაწვავი ღუმელი, მოჭიქული ჭურჭლისა და ფაიანსის შესანიშნავი ნიმუშები, მილები, ჭრაქები და ჩიბუხები, ალკაზმულობის დეტალები, რკინის იარაღი (ალეზარდის ტიპის იარაღი, ბირთვები, თოფის ფრაგმენტი), მრავალკომპიანი შენობის ნაშთები, მეჭეთი, აბანო წყალმომარაგებით და ქვით მოკირწყელებული ქუჩებით.

მეჭეთი, ამ ტიპის ყველაზე ადრეული ქვის ნაგებობა აჭარაში. როდის და ვის მიერ აშენდა ჯერჯერობით უცნობია. თუმცა, ბოლო ხანებში მეჭეთთან დაკავშირებული სხვადასხვა დოკუმენტი აღმოჩნდა თურქეთის ოსმალურ არქივებში. ეს საბუთები, ძირითადად, შეიცავს ინფორმაციას აქ სხვადასხვა წლებში მომუშავე პერსონალის თანამდებობებზე დანიშვნასა და მათი ანაზღაურების შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალები, გონიო, ჩიბუხები, მეჭეთი, გასამრჯელო

Archaeological and Written Evidence on the Fort of Gonio in the Ottoman Period

Abstract: The Ottomans took away Gonio, the Roman/Byzantine fort of Apsarus, close to Batumi in 1547. Since this time Janissary garrison was stationed at the fort until 1878, when Gonio and all of Ajara became part of Russian Empire.

The kiln for firing ceramic ware, magnificent specimens of glazed pottery and faience, pipes, lighters, details of harness, iron weapons (a halberd-type weapon, shots, a

¹ ისტორიის აკადემიური დოქტორი, არტაანის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Associate Professor at Ardahan University

² ისტორიის აკადემიური დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Associate Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

fragment of a big gun), remains of a many-towered building, a mosque, the bath with water-supply and stone-paved streets are dated to the Ottoman period.

A mosque is the earliest stone construction of this type in Ajara. It is still not known when and by whom this mosque was built. However, in recent times, various documents related to the mosque were found in the Ottoman Archives in Turkey. The documents mostly contain information about the appointment and salaries of the servants who worked in various years in the mosque located within the fort during the Ottoman period.

Key words: *Ottomans, Gonio, Pipes, Mosque, Salaries*

* * *

შესავალი: აფსაროსის/აკამფსისის ციხე, რომელიც ჯერ – რომაელთა, შემდეგ კი ბიზანტიელთა უმნიშვნელოვანესი საყრდენი პუნქტი იყო სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (იხ. გელიშვილი, ხახუტაიშვილი, 1964: 59-96; ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი, 1980; Gregory, 1997: 28-29; კახიძე, ხახუტაიშვილი, 2004; Kakhidze, 2007; 2008; Karasiewicz-Szczypiorski, Kakhidze, 2015: 179-198; Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, 2015: 63-76; Jaworski, Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, 2021: 289-306), XI ს-ის შემდგომდროინდელ წყაროებში აღარ გვხვდება. მისი გონიოდ ტრანფორმაცია ერთიანი ქართული სახელმწიფოს გაძლიერების შემდეგ უნდა დაწყებულიყო, როდესაც ბიზანტიელები იძულებული გახდნენ დაეთმოთ თავიანთი პოზიციები რეგიონის მნიშვნელოვან ნაწილში. როგორც ჩანს, XIV ს-დან, როდესაც პირველად გამოჩნდა ეს ტოპონიმი, ციხე ტრაპეზუნტის იმპერიის საზღვრებში მოექცა (დაწვ.იხ. მამულაძე, კახიძე, 2009; Мамуладзе, Кахидзе, 2008).

XV-XVI სს აჭარა და ჭანეთი, მათ შორის, რა თქმა უნდა, გონიოც სამცხე-საათაბაგოსა და გურიის სამთავროს შორის დავის საგანი იყო (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973: 589,12,16, 590,21, 591,7, 676,7-8, 678,2, 689,7, 690,5, 792,14, 793,4, 814,14,23,25, 820,15, 852,11), რითაც, საბოლოოდ, ოსმალეთმა ისარგებლა და ეს საფორტიფიკაციო ნაგებობა თავის სამხედრო პლაცდარმად აქცია. თურქული საარქივო დოკუმენტების მიხედვით ბაიკლ მეჰმედ ფაშას შვილის – მუსტაფა ფაშას, ტრაპიზონის სანჯაყის გამგებლობის დროს (1545-1549 წწ) გონიოს ციხე საფუძვლიანად შეაკეთეს და გაამაგრეს (Aydin, 1998: 258). სხვათა შორის, ამას უნდა გულისხმობდეს ვახუშტისა და ბერი ეგნატაშვილის ცნობები 1547 წ. გონიოს ოსმალთა მიერ აგების შესახებ (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973: 814; ბერი ეგნატაშვილი, 1959). 1550 წ ტრაპიზონის სანჯაყბეგმა, მუსტაფა ფაშამ, მოაწყო ე.წ. გონიოს ლაშქრობა, რომ-

ლის შედეგად თავად სპირიდონის ძის მფლობელობაში მყოფი მაჭახლის ციხე, მისდამი დაქვემდებარებულ ოთხ ციხესთან ერთად ოსმალთა მთავარსარდლის ხელში აღმოჩნდა (იხ. შაშიკაძე, 2002: 110).

XVII ს პირველ ნახევარში მოღვაწე იტალიელმა მისიონერმა დე კასტელმა დაგვიტოვა გონიოს ციხის დასურათება, რომლის მინაწერიდან ვგებულობთ, რომ აქ დიდი რაოდენობით იყიდებოდა “სულითა და ხორციტ საცოდავი ქართველები, აფხაზები და სხვ.” (დე კასტელი, 1976: 171, სურ. 442). თავის “მოგზაურობის წიგნში” XVII ს 40-იანი წლების გონიოზე ლაპარაკობს ევლია ჩელები. მისი მტკიცებით ის ძლიერ გამაგრებული იყო და ტრაპიზონის ვილაეთში, (ზემო) ბათუმის სანჯაყში შედიოდა. ომის დროს აქ რვაასი მეომარი იკრიბებოდა (ევლია ჩელები, 1971, 95-95, 323). ამავე ავტორის მტკიცებით გონიოს კაზაკები მრავალჯერ დაესხნენ თავს, ქონება წაიღეს, მოაოხრეს და დაანგრეს. ამ ფაქტს სხვა წყაროებიც ადასტურებენ (იხ. ტივაძე, 1971: 76-83). ამ პერიოდის გონიო რომ უსაფრთხო არ იყო, ფრანგი კომერსანტისა და მოგზაურის ჟან შარდენისა და სულხან-საბას, – 1672 წ. და 1714 წ. საკმაოდ ფათერაკიანი თავგადასავლები მეტყველებენ (ჟან შარდენი, 1975: 123-124, 202-203, 259-261, 263-264; ქართული პროზა, 1983: 293-296). თუმცა, ვახუშტი ჩვენთვის საინტერესო პუნქტს სულ სხვა კუთხითაც გვაცნობს: “ფრინველნი მრავალნი, ხილნი მრავალნი და ბათუმს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, თურინჯი, ლიმო, ზეთისხილი, ბროწეულ მრავალ და ზღვის კიდესაც ვენახნი მალღნარნი” (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973: 814).

XVIII ს აჭარის მთელი ზღვისპირეთის ოსმალეთში ინკორპორაციისა და ძველი ტიპის საფორტიფიკაციო ნაგებობების მიერ სამხედრო მნიშვნელობის დაკარგვის შემდეგ გონიო თანდათანობით უმნიშვნელო დასახლებად იქცა. ამის შესახებ ლაპარაკობენ XIX ს მოღვაწეები: ევროპელი მოგზაურები კ. კოხი და ო. სპენსერი (მამაცაშვილი, 1981), ფრანგი დიპლომატი ჟ.ფ. გამბა (მგალობლიშვილი, 1987: 276), ინგლისის კონსული ტრაპიზონში კ. პალგრევი (Palgrave, 1872), გ. ყაზბეგი (ყაზბეგი, 1995: 124-125), დ. ბაქრაძე (ბაქრაძე, 1987: 24, 29), ს. ასლანიშვილი-ბავრელი (ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008: 56) და სხვ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა და წყაროები (ოსმალური და ქართული) მდიდარია. სტატიაში გამოყენებულია როგორც ქართველი, ისე თურქი და დასავლელი მეცნიერთა კვლევები. ნაშრომის მთავარი სამეცნიერო სიახლეა ანკარაში დაცული ჯერაც გამოუქვეყნებელი საარქივო ცნობები გონიოს ციხეზე.

მეთოდოლოგია: აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი და კომპლექსური ინტენსიური მეთოდი; დაკვირვებისა და დეფინიციის მეთოდი; კომპარატიული, სემიოტიკური კვლევის მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ბუნებრივია, ოსმალთა 330-წლოვანი ბატონობა შესაბამის მატერიალურ წყაროებში აისახა. ისევე როგორც რომაულ და ადრებიზანტიურ ხანაში, შენობათა, რომელთა უმეტესობა XVI ს-ის მეორე ნახევრითა და XVII ს-ის დასაწყისით თარიღდება, ფუნდამენტი ქვის, დანარჩენი კონსტრუქციები კი ხის იყო. გადახურვა ღარიანი კრამიტითაა წარმოდგენილი. საყურადღებოა ციხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში დადასტურებული შენობის ნაშთი, რომელიც, სავარაუდოდ, შიდა ფორტიფიკაციის მოვალეობას ასრულებდა. მისი სამხრეთი და დასავლეთი კედლები საკუთრივ ციხის კედლებს ემთხვეოდა, დანარჩენი კი მოგვიანებით იყო ამოყვანილი. აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ კედლების გადაკვეთის ადგილას წინ წაწეული, მომრგვალებული ფორმის კოშკია. მას გააჩნია შესასვლელი. ახალი კონსტრუქციების აგებისას ოსმალებს ძველი ნაგებობებიდან გამოცლილი ქვები გამოუყენებიათ, თუმცა შიგადაშიგ მდინარიდან მოტანილი სამშენებლო მასალაც ჩაუყოლებიათ. წყობებს შორის პატარა ქვები, ქვიშა, კუთხეებში კი აგურისა და კრამიტის ნატეხებიც გვხვდება. ციხეს ერთადერთი შემოსასვლელი ჩრდილოეთის მხრიდან ჰქონდა. შემორჩა მხოლოდ მისი ქვედა ნაწილი. განსაკუთრებული დატვირთვა სამხრეთ და დასავლეთ კედლების კუთხეში აღმართულ კოშკს ჰქონდა, რომელიც ერთნაირი წარმატებით აკონტროლებდა როგორც სახმელეთო, ისე საზღვაო გზებს. შემთხვევითი არაა, რომ აქ განსაკუთრებით ბევრი სამუშაოა ჩატარებული, ხოლო ქონგურები მაქსიმალურ სიმაღლეს აღწევს (ქამადაძე, 2015a: 136-141).

ძველი ნაგებობების კონსტრუქციები მეჩეთის მშენებლობის დროსაც გამოუყენებიათ. სამხრეთ კედელთან ღვთისმსახურისთვის განკუთვნილი ადგილი - მიხრაბი იყო გამოყოფილი. ეს აჭარაში პირველი ქვის მეჩეთია. მსგავსი საკულტო ნაგებობები მონღოლების შემოსევის შემდეგ ჩნდება ჩრდილო კავკასიაში (Милорадович, 1966: 66). საინტერესოა, რომ ევლია ჩელები მეჩეთს ციხესიმაგრის კარიბჭესთან ათავსებს და მას ბაიაზიდ ჰანი ველის მეჩეთს უწოდებს. მისივე ცნობით, ციხის კედლების შეკეთების პარალელურად ოსმალებმა მეჩეთის რეკონსტრუქციაც წამოიწყეს (Günümüz Türkçesi, 2005: 118-119).

აღმოსავლური აბანო რომაული თერმის ცხელ და ცივ განყოფილებაზეა დაშენებული. მთლიანად იქნა გამოყენებული იმდროინდელი ფუნდამენტი და კედლების ნაწილი. შედარებით კარგადაა შემონახული ოთხგანყოფილებიანი სააბაზანო, შემორჩა მათი თალის ნაწილიც. მომრგვალებული საქვაბეც რომაული ხანის ანალოგიური დანიშნულების კონსტრუქციაზეა აღმართული. მასთან თიხის მილი იყო მიერთებული, საიდანაც სხვადასხვა სექციას წყალი მიეწოდებოდა. ცხელი და ცივი წყლის მილები რომაული ხანის კედლებს მიუყვებოდნენ. აღმოჩნდა საცურაო აუზის ნაშთებიც. რომაული პერიოდის ცივი განყოფილება

შადრევნიან შიდაეზოდ იყო გადაკეთებული. კედლებზე სხვადასხვა სურათი (ცხენი, ცხვარი, იალქნიანი გემი და სხვ.) იყო მიხატული. აბანო წყლით ციხის გარედან, სამხრეთი კარიბჭის მხრიდან მარაგდებოდა. ფიქსირდება წყალსადენის ორი რიგი. ის რომაული კანალიზაციის ზემოდან, 15-20 სმ. დაშორებით გადიოდა. მილების დასაცავად საშუალო ქვებისგან შემდგარი კედელი იყო გამართული. ამ სისტემას ერთგან წყლის გამანაწილებელი მუხლიც გააჩნდა (კახიძე, მამულაძე, 2004: 45-46). არსებობდა სხვა წყალსადენიც, ოღონდ დამცავი კედლის გარეშე და საკმაოდ დაზიანებული სახით მოაღწია ჩვენამდე. უკეთესადაა შემონახული წყალმომარაგების მესამე სისტემა, რომელიც ციხესთან მიახლოების პარალელურად მაღლდება და დასავლეთ კედელში შედის (კახიძე, მამულაძე, ებრალიძე, 2002: 44-46). საგანგებო სიტუაციებისათვის გათვალისწინებული იყო დაუმუშავებული კლდის ქვებით გაწყობილი ჭა.

ციხის შიგნით, სამხრეთ კარიბჭიდან ჩრდილოეთით მიემართებოდა მოკირწყლული ქუჩა (კახიძე, მამულაძე, 2004: ტაბ. XL), სამხრეთი კედლის გარეთ დასტურდება სამაროვანი (პლოტკე-ლუნინგი, ფელმუთი, გაიერი, 2002: 79-81, ტაბ. 12). შიდა ტერიტორია მოფენილია ორმოებით (კახიძე, მამულაძე, 2004: ტაბ. XXX), რომელთა დანიშნულება ბოლომდე არაა გარკვეული. შესაძლებელია ისინი მაცივრების, ანდა სანაგვეების მოვალეობას ასრულებდნენ.

გამოიყოფა კერამიკულ მასალა. მოჭიქული ჭურჭელი, ძირითადად, წარმოდგენილია XVI-XVIII სს ფიალებით³, საჭრაქეებითა და დოქეებით (Mamuladze, Kakhidze, 2014: 199-201; ქამადაძე, 2014a: 325-328; ქამადაძე, 2016a: 245-251). დამზადების ტექნიკა და ფერები არ გამოირჩევა ხარისხით. მათი ნაწილი ადგილზე მზადდებოდა, რაზეც სამხრეთ კარიბჭესთან ოსმალური პერიოდის ქურის არსებობა მიგვანიშნებს. უფრო მრავალფეროვანია ფაიანსი. ერთი ნაწილი მონოქრომულია (ლურჯი და ცისფერი). ძირითადი სამრეწველო ცენტრებია იზნიკი და კუტაჰია (აფხაზავა, მამულაძე, 1998: 269-276; Mamuladze, Kakhidze, 2014: 197-198; ქამადაძე, 2013: 160-167; 2014b: 223-232; 2016b: 48-61; 2022; ქამადაძე, მოწყობილი, 2021: 176-190; Kamadadze, 2019: 301-308; Камададзе, 2016: 220-225; Гусач, Камададзе, 2021: 205-218). პირველი მათგანი დაწინაურებული იყო XVI-XVIII სს, ხოლო მეორე XVIII ს და XIX ს დასაწყისში (Falbot Rice, 1967: 7; Lane, 1957: 63). გვხვდება ფაიფურის ნაწარმიც (ქამადაძე, 2015b: 417-426; Mamuladze, Kakhidze, 2014: 201; Kamadadze, 2018: 261-269).

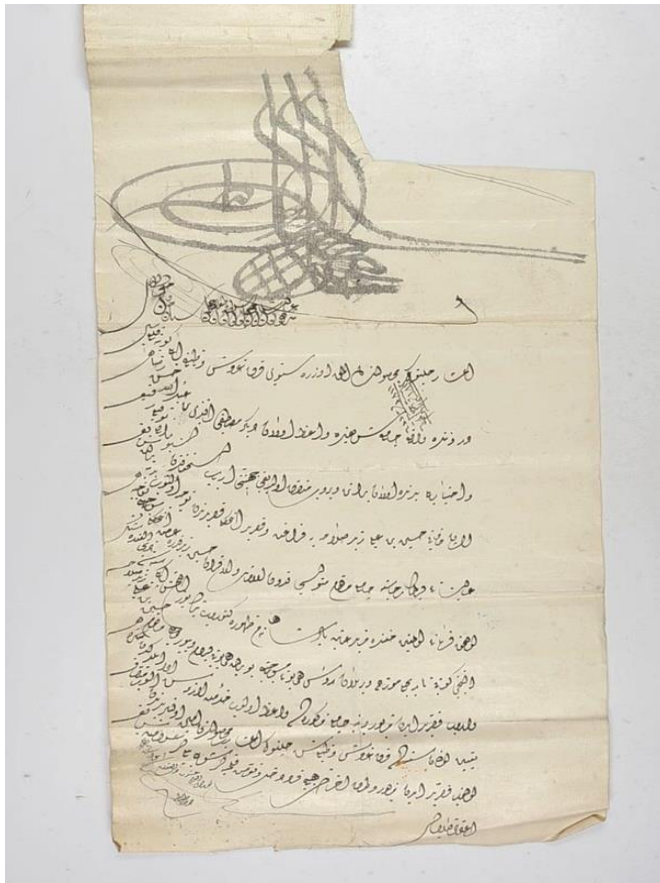
ნივთიერი მასალიდან ასევე აღსანიშნავია სხვადასხვა პერიოდისა და ცენტ-

³ ისინი განსაკუთრებით მრავალფეროვანია, მათ ტიპოლოგიაზე იხ.: Armstrong, Günsenin, 1995: 183; Yenişehirlioğlu, 1999: 43-51; Barişta, 1999: 157-163.

რის მონეტა, ტუჩიანი დოქები, ჩიბუხები, ლურსმნები, ნალები, ალებარდისებური იარაღი, სატყორცნი ბირთვები, ბრინჯაოსა და მინის ნაკეთობები და ა.შ. (იხ. გმელიშვილი, ხახუტაიშვილი, 1964: 79-80; ჩხაიძე, 1982: 114-128; აფხაზავა, მამულაძე, 1998: 269-271; კახიძე, მამულაძე, 2004: სურ. 52; Mamuladze, Kakhidze, 2014: 200-201; თავამაიშვილი, 2020: 178-196).

არქიტექტურული ნაგებობებიდან მხოლოდ მეჩეთზე გავამახვილებთ ყურადღებას, ვინაიდან ბოლო წლებში თურქეთის არქივებში აღმოჩნდა ხუთი განსხვავებული დოკუმენტი, რომლებიც უშუალოდ ამ მეჩეთს უკავშირდება და შეიცავს მოკლე ინფორმაციას აქ მომუშავე პერსონალის, დადგენილებების, დანიშვნებისა და ხელფასების შესახებ:

დოკუმენტი 1, საარქივო კოდი: COA. C_MF_00152_07572_001

დადგენილება სულთნის კანცელარიაშია შედგენილი და დაკავშირებულია გონიოს მეჩეთში სამქადაგებლო მოვალეობასთან. მქადაგებელი მუსტაფა ეფენდი ბინ აბდულა ადრე იქ ასრულებდა თავის მოვალეობას, მაგრამ თვითნებურად გადასცა ის ჰუსეინ ბინ ალის. სამქადაგებლო მოვალეობის ანაზღაურება წელი-

წადმი 40 ყურუში იყო და ეს თანხა ვაყუფის (სასულიერო ფონდის) ე.წ. ბრინჯის გადასახადიდან გამოიყოფოდა. დოკუმენტი დათარიღებულია 20 ზულქიდა, 1162/3 ნოემბერი, 1749.⁴

დოკუმენტი 2, საარქივო კოდი: COA. C.EV_00600-30295-001

მეჩეთში სამქადაგებლო მოვალეობას ერთი ან ორი ადამიანი ერთობლივად ასრულებდა. მქადაგებლის ხელფასი წელიწადში ორმოც ყურუშით განისაზღვრა. მათ ხელფასს ბრინჯის გადასახადიდან იხდიდნენ. ვაყუფის რწმუნებულმა

⁴ ფონდის რწმუნებული მეჩეთში ამ დროისთვის იყო ჰუსეინ ეფენდი.

დაწერა შუამდგომლობა მეჩეთის მსახურთა შეცვლის შესახებ⁵ - 26 ზულქიდა, 1175/18 ივნისი, 1762. 3 ზულჰიჯა, 1175/1762 წლის 25 ივნისს. ამ შუამდგომლობის პასუხად დაიწერა ბრძანება სამქადაგებლო მოვალეობის ახალ შემსრულებელზე.⁶

დოკუმენტი 3, საარქივო კოდი: COA. C_MF_00065_03204_001

დოკუმენტში ნათქვამია, რომ მეჩეთს მართავდა და მის სამუშაოებს ახორციელებდა ფონდი და ამ სამუშაოებისთვის გამოყოფილი იყო რწმუნებული. აღნიშნულია, რომ მეჩეთში თანამდებობის პირებს ხელფასს უნაზღაურებდნენ ბრინ-

⁵ შეიხმა ჰუსეინ ბინ ალიმ და ჰაჯი ოსმან ჰალიფე იბნ მეჰმედმა დატოვეს თავიანთი თანამდებობები.

⁶ ეს იყო ვინმე აჰმედ ჰალიფე.

ჯის გადასახადიდან, რომელიც მეჩეთის ფონდის შემოსავალი იყო. აჰმედ ეფენდი იყო ფონდის რწმუნებული - ზულქიდა, 1175/1762 წლის ივნისი.

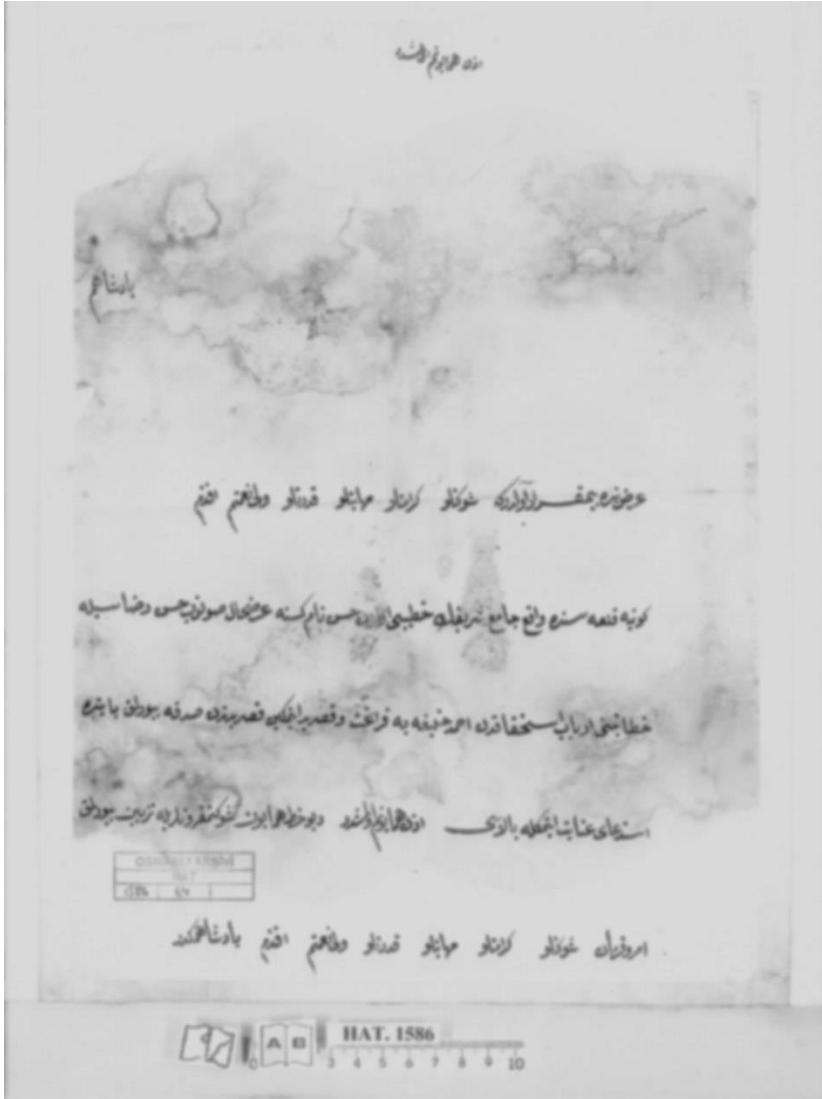
დოკუმენტი 4, საარქივო კოდი: COA. C_EV_00314_15965_001

განხილულია საკამათო სამსახურებრივი სიტუაციები. მეჩეთში მომუშავე რწმუნებულის ხელფასი დღეში 10 აჟიე იყო, რომელიც ბრინჯის გადასახადიდან ირიცხებოდა. დოკუმენტის მიხედვით, ვინმე – ოსმანი, შემდეგ კი მისი ვაჟი – აჰმედი გახდა რწმუნებული. საბუთით ვინმე ჰუსეინ ეფენდი ბათუმის ოლქის დე-

ლეგატი იყო, რომელშიც ასევე გონიო შედიოდა - 11 რეზიდუენტები, 1178/1764 წლის 8 სექტემბერი. 1179 წლის 29 რამადანის თვეს/1766 წლის 11 მარტს ყაღმა მოისმინა ხალხის ჩივილი. დელეგატებმა, რომლებიც ყადის მოადგილეები იყვნენ, ასევე მოისმინეს და ყადის სახელით მოაგვარეს საჯარო საქმეები სოფლებსა და ქალაქებში.

დოკუმენტი 5, საარქივო კოდი: HAT_01586_00064_001_01

ამ დოკუმენტში საუბარია მეჩეთში მქადაგებლურ მოვალეობებზე. იმ პერიოდში, როდესაც დოკუმენტი იწერებოდა, გონიოს ციხის მქადაგებელი იყო პიროვნება, სახელად ჰასანი, რომელსაც სურდა თავისი მოვალეობა დაეტოვებინა

აჰმედ ჰალიფესთვის. დოკუმენტის თარიღია: 29 ზულჰიჯა, 1247/1832 წლის 30 მაისი.

დასკვნა: ზემოაღნიშნული დოკუმენტების მიხედვით გაირკვა, რომ გონიოს ციხეში მდებარე მეჩეთში 1749 წლიდან 1832 წლამდე მიმდინარეობდა ღვთის-მსახურება. არ უნდა დაგვავიწყდეს ევლია ჩელების ცნობა, რომლის მიხედვითაც ირკვევა, რომ ის 1647 წელს გარემონტდა. შეიძლება ითქვას, რომ მეჩეთი მინიმუმ 185 წლის განმავლობაში ფუნქციონირებდა.

გარდა ამისა, დადგინდა, რომ ამ მეჩეთში მსახურობდნენ მოლები, მოეძინები და დროგამოშვებით ფონდიდან მიმაგრებული იმამები. ეს ცხადყოფს, რომ მეჩეთს მნიშვნელოვანი ფუნქცია ჰქონდა, რადგან მსგავს მცირე ზომის ოსმალურ მეჩეთს, როგორც წესი, ერთდროულად მოლა და მოეძინი არ ემსახურებოდნენ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასლანიშვილი-ბავრელი, 2008: - ასლანიშვილი-ბავრელი ს., წერილები „ოსმალის საქართველოზე“, თბილისი.
2. აფხაზავა, მამულაძე, 1998: - აფხაზავა ნ., მამულაძე შ., გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალა გონიოდან // ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები II, ბათუმი.
3. ბაქრაძე, 1987: - ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი.
4. ბერი ეგნატაშვილი, 1959: - ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.
5. გმელიშვილი, ხახუტაიშვილი, 1964: - გრმელიშვილი ი., ხახუტაიშვილი დ., რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აფსაროსში // სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები I, თბილისი.
6. დე კასტელი, 1976: - დონ კრისტოფორე დე კასტელი, ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ. ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევები და კომენტარები დაურთო ბ. გიორგაძემ, თბილისი.
7. ევლია ჩელები, 1971: - ევლია ჩელები, მოგზაურობის წიგნი, ნაკვ. I. თურქულიდან თარგმნა კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, თბილისი.
8. ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973: - ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.
9. თავამაიშვილი, 2020: - თავამაიშვილი გ., თამბაქო და გვიანი შუასაუკუნეების ოსმალური თიხის ჩიბუხები, ბათუმი.

10. კახიძე, მამულაძე, 2004: - კახიძე ა., მამულაძე შ., სამხრეთ კარიბჭისა და აბანო-თუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წლებში წარმოებული კვლევა-ძიების უმთავრესი შედეგები, გონიო-ავსაროსი IV, ბათუმი.
11. კახიძე, მამულაძე, ებრალიძე, 2002: - კახიძე ა., მამულაძე შ., ებრალიძე ტ., 2000 წელს გონიო-ავსაროსის ციხის სამხრეთი კარიბჭის გარეთ წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიში // გონიო-ავსაროსი III, თბილისი.
12. ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი, 1980: - ლორთქიფანიძე ოთ., მიქელაძე თ., ხახუტაიშვილი დ., გონიოს განძი, თბილისი.
13. მამაცაშვილი, 1981: - მამაცაშვილი ლ., კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თბილისი.
14. მგალობლიშვილი, 1987: - მგალობლიშვილი მ., ჟაკ ფრანსუა გამბა: მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, თბილისი.
15. პლონტკე-ლუნინგი, ფელმუთი, გაიერი, 2002: - პლონტკე-ლუნინგი ა., ფელმუთი ნ., გაიერი ა., გონიო-ავსაროსის გერმანულ-ქართული ერთობლივი არქეოლოგიური ერქსპედიცია // გონიო-ავსაროსი III, თბილისი.
16. ჟან შარდენი, 2014: - ჟან შარდენი, მოგზაურობა საქართველოში. ვ. ბარნოვის თარგმანი, თბილისი.
17. ტივაძე, 1971: - ტივაძე ე., კაზაკების მიერ გონიოს ციხის აღება და ქართველებთან მათი ურთიერთობის შესახებ // მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია) 1, თბილისი.
18. ქამადაძე, 2013: - ქამადაძე კ., გონიო-ავსაროსში აღმოჩენილი ფაიანსის წარმომავლობის საკითხისათვის // საისტორიო მაცნე XX, ბათუმი.
19. ქამადაძე, 2014a: - ქამადაძე კ., გვიანი შუასაუკუნეების ერთფრად მოჭიქული კერამიკა გონიო-ავსაროსიდან // საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის: „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში“ II მასალები, ბათუმი.
20. ქამადაძე, 2014b: - ქამადაძე კ., გვიანი შუასაუკუნეების იზნიკური კერამიკა გონიო-ავსაროსიდან // საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო IV (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, თბილისი.
21. ქამადაძე, 2015a: - ქამადაძე კ., გვიანი შუასაუკუნეების არქიტექტურული ნაგებობანი გონიო-ავსაროსის ციხიდან // საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „კულტურა და ხელოვნება: კვლევა და მართვა“ მასალები, ბათუმი.
22. ქამადაძე, 2015b: - ქამადაძე კ., ფაიფურის ფინჯნები გონიო-ავსაროსის ციხიდან // საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო V (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, თბილისი.
23. ქამადაძე, 2016a: - ქამადაძე კ., მარმარილოსებრი კერამიკა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებიდან // საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო VI (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, თბილისი.

24. ქამადაძე, 2016b: - ქამადაძე კ., ოსმალური ფაიანსი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან // ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის კვლევითი ინსტიტუტის შრომები XII, ბათუმი.
25. ქამადაძე, მოწყობილი, 2021: - ქამადაძე კ., მოწყობილი თ., ბოლო წლებში გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფაიანსის ნაწარმი // გონიო-ავსაროსი XI, ბათუმი.
26. ქართული პროზა, 1983: - ქართული პროზა, ტ. 5: XVII-XVIII საუკუნეთა მწერლობა, თბილისი.
27. ყაზბეგი, 1995: - ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში, ბათუმი.
28. შაშიკაძე, 2002: - შაშიკაძე ზ., აჭარის სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობა XVI-XVII საუკუნეებში. ისტორიის მეცნიერებათა საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი.
29. ჩხაიძე, 1982: - ჩხაიძე ლ., გვიანფეოდალური ხანის კერამიკული ნაწარმის ერთი სახეობა გონიოდან // სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები XI, თბილისი.
30. Гусач, Камададзе, 2021: – Гусач И., Камададзе К., Малоазийские фаянсы и китайский фарфор в быту турецкого гарнизона крепости Гонио-Апсар (по материалам раскопок 2018 года) // ŚWIATOWIT Supplement Series C: Pontica et Caucasica 2, Warsaw.
31. Камададзе, 2016: - Камададзе К., Турецкие фаянсовые кофейные чашечки в памятниках Юго-Западной Грузии // Стародавне Причорномор'я XI, Одеса.
32. Armstrong, Günsenin, 1995: - Armstrong P., Günsenin N., Glazed pottery production at Ganas // Anatolia Antiqua III, Paris.
33. Aydin, 1998: - Aydin D., Erzurum Beylerbeyliği ve Teskilati, Kurulus ve Genisleme Devri (1535-1566 yy), Ankara.
34. Barišta, 1999: - Barišta Ö., Eyüpsultan'dan ebru desenli seramik ve çiniler // III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, Istanbul.
35. Falbot Rice, 1967: - Falbot Rice D., Byzantine glazed pottery, Oxford.
36. Gregory, 1997: - Gregory S., Roman military architecture on the Eastern frontier 2, Amsterdam.
37. Günümüz Türkçesi, 2005: - Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2, Cilt 1, Kitap 2, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), Istanbul.
38. Jaworski, Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, 2021: - Jaworski P., Karasiewicz-Szczypiorski R., Mamuladze S., The rise and fall of the Roman fort in Apsaros: recent numismatic evidence // Polish Archaeology in the Mediterranean 30, Warsaw.
39. Kakhidze, 2007: - Kakhidze E., Apsarus // Eirene: Studia Graeca et Latina (Archaeologica) XLIII, Praha.
40. Kakhidze, 2008: - Kakhidze E., Apsaros: a Roman fort in southwestern Georgia // Meetings of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence: Black Sea Studies 8, Aarhus.

41. Kamadadze, 2018: – Kamadadze K., Porcelain from Gonio fort // *Стародавнє Причорномор'я XII*, Одеса.
42. Kamadadze, 2019: – Kamadadze K., The Iznik pottery found in the Gonio fort // *Могилянські читання, Збірник наукових праць*, Київ.
43. Karasiewicz-Szczypiorski, Kakhidze, 2015: - Karasiewicz-Szczypiorski R., Kakhidze E., Gonio (Apsarus) in Adjara – Excavations of Roman fort // First Polish-Georgian archaeological mission, Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies 25, Warsaw.
44. Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, 2019: -Karasiewicz-Szczypiorski R., Mamuladze S., Early fortifications at the Apsaros fort (Gonio, Georgia). New discoveries // Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies 29, Warsaw.
45. Lane, 1957: - Lane A., Late Islamic pottery, London.
46. Mamuladze, Kakhidze, 2014: - Ottoman ceramics from the Gonio fort, southwestern Georgia // Proceedings of the 1st International Congress of Eurasian Turkish Arts, November 21-24, 2012, Istanbul.
47. Palgrave, 1872: - Palgrave W.G., Essays on Eastern question. London.
48. Yenişehirlioğlu, 1999: - Yenişehirlioğlu F.Ç., Çömlekçiler mahallesi araştırmaları // III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, Istanbul.

Evelina A. Kravchenko¹

Sergii A. Gorbanenko²

(Kyiv, Ukraine)

TRADITIONS OF GROWING, STORING AND PROCESSING CEREALS OF THE INHABITANTS OF THE INKERMAN VALLEY IN CRIMEA AT THE TURN OF THE BRONZE AND IRON AGES

Abstract. *The agriculture of the tribes that inhabited Crimea during the Bronze Age did not play a predominant role in economy, but in the early complexes of Uch-Bash (South-Western Crimea) the situation is opposite. The tribe that inhabited the Inkerman Valley at the turn of the Bronze and Iron Ages (12th—7th centuries BC) not only knew agriculture, but also used agronomy skills in growing cereals. Among their crops are dicotyledonous, monocotyledonous and naked wheat, barley, millet and rye. A few seeds of cultivated grapes also come from the Uch-Bash complexes; treks of peas also be mentioned among the results of the ceramic analysis.*

Key words: *Late Bronze Age, Early Iron Age, agriculture, Crimea, Uch-Bash.*

* * *

Previous research and analyses. The presence of developed agriculture, starting from the early horizons of Uch-Bash (Fig. 1, 2), testifies in favor of the availability of soils suitable for growing demanding conditions (such as wheat) of cultivated cereals as one of the main factors in choosing a site for founding a settlement³. A deep knowledge of cultivation or domestication of wild plants is also suggested by the finds of seeds of cultivated grapes in the early horizon⁴.

¹ PhD, Senior research fellow, Institute of Archaeology of NAS of Ukraine, department of Early Iron Age archaeology, head of Inkerman expedition, head of project of research of Inkerman valley

² PhD, Senior research fellow, Institute of Archaeology of NAS of Ukraine, department of Early Slavonian archaeology, specialist of archaeobotany.

³ The areas with loamy soils without rubble located near the settlement may hypothetically indicate their anthropogenic change. The specificity of soil formation in this part of the Crimea determines the obligatory and significant content of soils with crushed stone (Hrunty, 1967). Therefore, its absence may be associated with forced harvesting for growing cereals. However, it is not possible to establish at what time this work could have been done.

⁴ A.M. Snodgras, trying to answer the question of changes in the social organization of the Greek population between the Mycenaean and classical periods, raised the question of a detailed study of agriculture. Giving data on the mainly meat diet of the Mycenaean settlements, the appearance of a significant cereal component at the beginning of Greek history, with many questions related to the

Archaeobotanical material from this settlement comes from research of the first half of the 1950s, headed by S.F. Strzheletsky (Strzheletskiy 1952, 1953). At that time, several thousand grains were obtained by sifting from the pits and buildings of Uch-Bash, which were determined by specialists of the Nikitsky Botanical Garden. The results of the determinations are provided in the field report, and the grains themselves are transferred for preservation to the Nikitsky Botanical Garden (Table 1).

Results of recent excavations and archaeobotanical spectrum. *Material.* During our research in 2006—2013 (Kravchenko 2010, 2013, Kravchenko et al. 2011, 2012, Savelia, Kravchenko 2006, 2007, 2008, Savelia et al. 2009), no grains were found in the Uch-Bash complexes, probably because excavations were carried out in other parts of the settlement. Therefore, we analysed the ceramics of Uch-Bash (collection of excavation 1950th and recent finds) to identify the imprints of grains on its surface and paste. This method proved to be correct, giving not only the palaeoethnobotanical (archaeobotanical) spectrum, but also correlated with the results presented in the field reports on the excavations of Uch-Bash by S.F. Strzheletsky (see Table 1).

It should be emphasized that such a large number of cereals has not been detected in other synchronous settlements of the Northern Black Sea coast.

All collections from the excavations of S.F. Strzheletsky 1952—1953, O.Ya. Savelia & E.A. Kravchenko 2006—2009; E.A. Kravchenko 2010—2013 (National Preserve of Tauric Chersonesos, koll. # 35971-36028, 36293-36359, 37510, 37519, 37542, 37559, 37576, 37593, 37615, Scientific archive of the Institute of Archaeology of NAS of Ukraine, koll. # 1571, 1572, 1575) were under analyzing. Materials of 2011 were reviewed prior to their selection for further storage. In addition, materials from the settlement of Sakharna Golovka (collections of 1944 excavated by O.K. Takhtay, excavations by S.F. Strzheletsky in 1952, National Preserve of Tauric Chersonesos, koll. # 36194-36210) were reviewed. A total of 148 imprints of grains and seeds of cultivated and weed plants were identified (Table 2), 144 of which belong to cultivated one, four — to weeds. Membranes of barley were found on pottery from horizons I and IV; a spikelet of two-grain wheat was from horizon II. On one small fragment of ceramics made of lifting material, 8 impressions of barley were found and counted as 1 case. Mass imprints of millet on the bottoms of the pots were not taken into account as representing a statistical error (for details, see: Horbanenko, 2011, 2014).

transition period, the researcher nevertheless puts at the heart of the changes (Snodgrass, 1971, p. 378—380).

In addition, 4 imprints of weeds were found: horizon I — 2 imprints of *Bromus* sp., horizon III — imprint of wild oats (?), horizon V — imprint of *Bromus* sp.

Two-grain wheat among the impressions on ceramics from Uch-Bash was found in the largest number (37 units). Its average dimensions, mm: width (B) — 3.26, length (L) — 6.04; index of length to width ratio (L/B) — 1.85. Also, 2 prints of einkorn wheat were found. From the Sakharna Golovka, 4 out of 12 prints are determined as two-grain wheat (also, the maximum number).

Naked wheats occupy the last place among the imprints of purposefully grown cereal grains (12 cases). Its average dimensions, mm: B — 3.47, L — 6.04; L/B — 1.59. Also 1 imprint is known in the Sakharna Golovka.

Wheat from preliminary determinations of materials from the excavations of S.F. Strzheletsky is not identified to species.

Barley among the imprints takes the second place (31 cases). Its average dimensions, mm: B — 3.48, L — 7.61; L/B — 2.2. Also, 1 imprint of naked barley was found. On the Sakharna Golovka it is represented with 3 imprints. Barley not identified to the species is known from preliminary determinations of materials from the excavations of S.F. Strzheletsky.

Millet is represented a slightly smaller than barley (29 cases). It has a rounded somewhat elongated shape of millet in membranes, or a rounded shape of millet (cleaned from membranes) with a dropped germ. The average dimensions are 2.07×2.7 mm. On the Sakharna Golovka it is represented by three imprints (as well as barley). Among the materials from the excavations of S.F. Strzheletsky millet was not found, perhaps due to its small size.

Rye is represented by a significant number of imprints (20 cases). Its characteristic dimensions, mm: B — 2.63, L — 7.61; L/B — 2.89. Also, one print was found on ceramics from the Sakharna Golovka. Among the materials from the excavations of S.F. Strzheletsky rye (or wheat; questionable — see Table 1) was determined only in one case.

Among the imprints of other grown cultivated plants there are imprints of legumes: peas (10 cases) with a diameter of up to 6.83 mm, as well as vetch (1), all cases from Uch-Bash ceramics. Among the preliminary determinations of materials from the excavations of S.F. Strzheletsky, there is a mention of peas and beans without indicating the place of discovery.

Industrial crops are represented by one hemp imprint from our recent excavations.

From the analyzed materials, there are also imprints of weeds: brome (not identifiable to the species, three cases) and, possibly, wild oats. S.F. Strzheletsky mentioned a sample of weeds in a matchbox among the burnt materials from the excavations.

Paleoethnobotanical spectrum (PBS — see Kravchenko, Pashkevich, 1985) in the form of ratios of grain crops by quantity (PBSQ)⁵, as an intermediate "mechanism" for interpretations, presented in Table 3.

Some remarks on interpretation. PBS calculations for further interpretations were carried out taking into account the difference of grains by mass (PBSM). The smallest grain — millet — was taken as the basic unit of measurement. The calculation was carried out with indexing: 1 grain of a cultivated plant = n grains of millet: millet — 1, flake barley — 5.5, durum wheat — 6.2, soft wheat — 5.7, rye — 4.8 (see Horbanenko, 2014). Recalculation gives the following results (table 4).

For horizon IV, the most important cultivated grain crop was durum (dicotilenium) wheat (almost half of the spectrum); after it, accounting for a little less than 1/3, there is the membrane barley; others (in descending order): rye, millet, whole grain wheat — accounted for less than 1/10 share each. In fact, the absolute majority of PBSM with a significant advantage are proven, "reliable" cereal crops (durum (dicotilenium) wheat and membrane barley); more demanding and high-yielding ones (whole grain wheat and rye) are represented by an insignificant mass, but, apparently, they were still part of the crops.

Horizon V presents a slightly different picture. In this PBSM, the indicators of membrane barley are in the first place (1/3 share); an important place is occupied by durum (two-graine) wheat (1/4), the mass of rye approaches its indicators; indicators of whole-grain wheat are quite insignificant (from 1/8 share), but there is no doubt about their purposeful cultivation. Low indicators of millet complete the spectrum.

PBSM of both compared horizons have similar and specific features. Similar (close) indicators include shares of millet and membrane barley (discrepancies less than 4%). Obviously, it can be stated that the needs for which the cultivation of these cereals was aimed (for example, membrane barley - partly for animal fattening) did not change significantly. A different picture is presented by changes in the fractions of durum (two-graine) wheat, durum (whole-grain) wheat, and rye. The sum of both given PBSM is approximately the same (about 60%). However, the relationship between them has changed radically. Two-graine wheat has lost its primary importance and in the PBSM of the V horizon, although it is the leader in the mentioned trio, it accounts for only 1/4 of the share. The difference between the lost positions of durum (two-graine) wheat was occupied by the indicators of rye, which increased (a little less than 1/4 in horizon V

⁵ Here and further in this article, we do not touch on questions about technical crops, grapes and fruits of harvesting, because they go beyond the scope of this article.

compared to a low indicator of up to 1/10 of horizon IV), as well as whole-grain wheat (which increased up to three times).

Based on the analysis of palaeoethnobotanical data, it can be said that agriculture was an important part of providing the ancient inhabitants of the Uch-Bash settlement with food. Findings of weeds indicate the long-term use of plots of land for crops. The presence in the palaeoethnobotanical spectrum of a significant share of barley, in addition to the traditionality of its cultivation, may also indicate its use for animal fattening. The increase in the share of rye in horizon V (2nd half of 8th — 1st half of 7th cent. BC) in comparison with the previous horizon IV (9th — mid of 8th cent. BC) can be characterized in the same way. In addition, the growing role of rye alongside durum wheat against the background of the decline of emmer wheat may indicate some improvement in tillage techniques that occurred along with the change in the population of Uch-Bash. Perhaps agriculture was supplemented by horticulture and viticulture. Agricultural products were also the raw material base for spinning and weaving, possibly for oil production. In part, agricultural products (their waste?) could form a feed base for animal husbandry.

Household complex of cultivation, storage and processing of grain. In addition to the finds of charred grain and the treks of grains on pottery, the early horizons also show a whole complex of material culture linked with the cultivation, storage and processing of grain. These are agricultural equipment — hoes, sickles with large flint knives-inserts (Fig. 3, 4), which are found in the settlement a lot, large roasters-dryers (Fig. 5, b), large household vessels-*pithoe* (Fig. 5, a) for storing grain, grain pits (Fig. 6) and grain graters (Fig. 7).

A set of flint inserts for sickles was also found (pit 17) — five items (Fig. 3,b,1-4,8), one of which was not used after manufacture. The reason for these things falling into the household pit is unknown, but can be explained by the need for their urgent concealment. At the same time, the compactness of the occurrence of such things — “hoard” — allows us to assume that such sets are personified, which means that the production associated with them was specialized.

Another specialized production of the Older pre-Taurian period (late 12th — tern of 10th/9th cent. BC) can be assumed the processing of grain according to the finds of the remains of a brazier and parts of grain graters (Fig. 7) at the level of the mainland soil in the north-eastern part of the Northern square, possibly in the courtyard area, subsequently covered by later stratifications.

It is also worth noting that things, linked with the harvesting (sickles) and primary processing of grain, such as roasters (Fig. 5,b), together with grain graters and their fragments were concentrated mainly in the northern part of the settlement, where grain

pits of the earliest horizon were opened (late 12th — late 10th century BC) in secondary use (Fig. 6). The so-called *pithoe* (Fig. 5,a) and most of the pits with the remains of charred grain were excavated in the central part of the settlement in closed complexes, which stopped their existence as a result of a fire approximately at the turn of the 10th—9th centuries BC.

The complex of activities associated with the cultivation and harvesting of cereals, as well as the processing and storage of grain and a large number of tools associated with this activity, shows that, firstly, this direction of the economy in the Older pre-Taurian period of Uch-Bash was of the main ones. The source does not allow reconstructing the yield or sown area, but both grain residues and the mass number of finds of grain graters and sickles are significant. A large number of sickles, the presence of five sickle inserts hidden in the pit of the early horizon also testifies to their massive use for harvesting cereals (Kravchenko et al., 2016, p. 94, 100—103, 105, 246, 256). Such an archaeological situation suggests the accumulation of a considerable harvest at the settlement in the autumn period and a set of measures for its storage and processing until the next harvest. Hypothetically, it can be assumed that this product could act as a unit of exchange for obtaining imported metal or flint products. It should also be noted that this economic cycle is seasonal and falls on the warm season. Adjusted for the climate of the South-Western Crimea, it is only hypothetically possible to speak of two cycles for growing barley (Kravchenko et al., 2016, p. 185).

At the beginning of the Tauric period (2nd half of 8th — 1st half of 7th cent. BC), the entire complex of Uch-Bash household was changed (Kravchenko et al., 2016, p. 255). Agriculture is also undergoing changes. Naked wheat and barley shows rising in palaeoethnobotanical spectrum and the role of rye also increases. Noteworthy is the absence of finds of flint inserts in sickles in the horizons of the Tauric period. All finds of sickle fragments in its layers were reused for the manufacture of other items or as flint. There are no finds of oval grain graters in the complexes of the Tauric period but small one-handed upper stone of grain graters in complexes. The discovery of a seed of cultivated grapes in a pit of the Tauric period suggests that at that time it still continued to be grown or harvested by the inhabitants of the Inkerman Valley.

Discussion. Currently, it is the only settlement in the Northern Black Sea region, where such a significant agricultural complex of the 12th — 8th centuries BC was found. Other settlements are much inferior to Uch-Bash in the palaeoethnobotanical spectrum, the number of found grains and treks, the number and variety of inventory and means of processing and storage of grain.

Neither these settlements, nor the Belozerska culture settlements containing the closest analogies to their culture, also found such a quantity of grain, including wheat, and the entire range of archaeological material associated with agriculture, from the same sickles to *pithoe* vessels for storage, braziers, specific oval grain graters and etc. At the same time, flint inserts in sickles are typical for Belozerska culture settlements, but they are found there in much smaller quantities. Thus, in the publications of the material from settlements of the Belozerska culture, finds of one or several flint sickles are given (Romashko, 2013, p. 109, 207), moreover, these are small inserts with a retouched working edge, with a few exceptions, such as a sickle found in the Balta settlement (Vanchugov, 1990, p. 102). Finds of flint sickles on the Middle Dniester are not as numerous as on Uch-Bash, but there are not only small inserts with a corrected working edge, but also completely retouched subtriangular inserts, among which there are quite large ones (Krushelnitskaya, 1998, p. 24, 25, 29, 30, 34, 48, 64, 70, 76, 84, 96, 104, 115, 116, 121). We also note that the Neporotove settlement materials contain flint drills similar to those of the Uch-Bash (Krushelnitska, 1998, fig. 37, 12; 43, 9). At the sites of the Forest-Steppe Dnieper region, similar but not identical to the Uch-Bash inserts appeared only on the sites of the final Bronze Age, which in their material appearance are more in line with the Chornolis`ka culture than the Bilogrudivs`ka one (Kushtan, 2013, fig. 46, 27). Moreover, inserts from the Subotiv settlement (Terenozhkin, 1961, p. 84) look more archaic than the insert from Vovkivka (Kushtan, 2013, fig. 46, 27) and are more similar to those from the Late Bronze Age settlements of the Crimea (Kolotukhin, 2003, fig. 65).

In the immediately preceding the appearance of the Uch-Bash settlement, and, possibly, in the Crimean complexes partially synchronous to it, such as Chuyuncha, Druzhne 2, Alma 1, there are products made of flint, however, judging by the publication of these things, they differed from the Uch-Bash inserts both in size and according to the form (Kolotukhin, 2003, fig. 65, Leskov, 1970, p. 34). Flint inserts typologically close to Uch-Bash are presented in the material from the Kizil-Koba settlement (Kolotukhin, 1996, p. 127), which is synchronous with the Uch-Bash III and IV horizons and the Ashlama-Dere settlement (Kris, 1981, pl. 6, 1, 4), synchronous with the IV and V horizons of Uch-Bash. However, it should be noted that the Kizil-Koba material is dominated by small inserts compared to the Uch-Bash ones, and Alshama-Dere contains one such small subtriangular flint insert.

In the Uch-Bash complexes intact flint inserts in sickles are found mainly in the horizons of the Older pre-Taurian period, including a “hoard” of five intact inserts found in pit 17 of the Eastern square in horizon I (Kravchenko et al. 2016, p. 102). Outside the complexes, whole sickles are found in layers of the northern part of the settlement.

Fragments of sickles, in addition to the complexes of the Older pre-Taurian period, are found in the loam layers of the Younger pre-Taurian period of the Western square; one whole insert of a sickle was also found in a pit of this period. The materials of the ashpit mainly contain fragments of inserts in sickles in secondary use.

The extremely narrow range of published results of palaeoethnobotanical studies at the Belozerska culture settlements does not allow us to create a comparative table with the Uch-Bash material, however, it should be noted that the published results from the settlements of the late Sabatinovka period the Novokyivs`ke and the Vynogradny Sad I (dicotyledonous wheat, naked grain wheat, membraned barley, millet, einkorn wheat, spelt, pea, vetch — Gershkovish, 2011, p. 169) generally coincide with the Uch-Bash palaeoethnobotanical spectrum.

Thus, grain and grape seeds were found in the synchronous fortified settlement of Dykyi Sad in Mykolayiv, in the settlement of Etulia in the Lower Danube in Moldova (Yanushevich, 1986, p. 14—16), and several other points in the Ukrainian Black Sea coast. During the Late Bronze Age, Eastern Europe also indicate a transition to wheat cultivation (Kvapil, 2021, p. 249), in particular, according to the discoveries of recent decades, the role of durum wheat varieties is growing (Jones et al., 1986, Wardly et al., 1980). So far, such varieties have not been identified in the layers of sites of the Late and Final Bronze Age of the Northern Black Sea region, however the large number of grains of different wheat in the spectrum may also indirectly indicate the tradition and origin of Uch-Bash agronomy from the western region, Balkan and South Carpathian lands of Eastern Europe, where the tendency to increase wheat cultivation can be traced from the Late Bronze Age as a result of global climate change.

Bibliography

1. Gershkovich, Ya.P. 2011. Global Causes of Some local Phenomena during the Late Bronze Age in the Northern Pontic Steppe. *Der Schwarzmeerraum vom Aneolithikum bis in die Fruheisenzeit (5000—500 v. Chr.)*. Bd. 2. Leidorf, S. 166—177.
2. Horbanenko, S.A. 2011. Metody interpretatsiyi sil'skohospodars'kykh materialiv. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrainy* 5: 201—214.
3. Horbanenko, S.A. 2014. Zernove hospodarstvo siveryan. *Arkheolohiya* 1:113—123.
4. *Hruntiy Kryms'koyi oblasti: na pidstavi materialiv obsliduvan' hruntiv 1957-61 rr. 1967*. Skladeno in-tom «Ukrzemyproyekt» ta Ukr.NDI hruntoznavstva im. O.N.Sokolovs'koho v 1966 r. Kyiv: [b.v.].
5. Jones, G., Wardle, K., Halstead, P. et al. 1986. Crop storage at Assiros. *Scientific American* 254(3):96—103.

6. Kolotukhyn, V.A. 1996. *Hornyy Krym v epokhu pozdney bronzy — nachale zheleznoho veka*. Kyiv: Yuzhnohorodskyye vedomosty.
7. Kolotukhyn, V.A. 2003. *Pozdnyy bronzovyi vek Kryma*. Kyiv: Stylos.
8. Kravchenko, E.A. 2010. Otchet o raskopkakh poselenyya Uch-Bash v 2010 h. *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2010/46.
9. Kravchenko, E.A. 2013. Otchet o raskopkakh poselenyya Uch-Bash v 2013 h. Sevastopol', 2013. *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2013.
10. Kravchenko, E.A., Razumov, S.N., Ovchynnykov, E.V. 2011. Otchet o raskopkakh poselenyya Uch-Bash v 2011 h. *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2011/102.
11. Kravchenko, E.A., Razumov, S.M., Kvitnyts'kyi, M.V., Moskalenko, A.V. 2012. Otchet o raskopkakh poselenyya Uch-Bash v 2012 h. Sevastopol', 2013. *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2012/87.
12. Kravchenko, E. A., Horbanenko, S. A., Horobets, L. V., Kroytor, R.V., Razumov, S.N., Serheyeva, M.S., Yanysh, E.Yu. 2016. *Ot bronzy k zhelezu: khozaystvo zhyteley Ynkermanskoy dolyny*. Kyev: NAN Ukrayiny.
13. Kravchenko, N.M., Pashkevych, H.A. 1985. Nekotorye problemy paleobotanycheskykh yssledovanyy (po materyalam Obukhovskoy terrytoriyal'noy hruppy pamyatnykov I tys. n. e.). *Arkheolohyya y metody ystoricheskyykh rekonstruktsyy*. Kiev: Naukova dumka, s. 177—190.
14. Kris, Kh.Y. 1981. Kyzyl-kobynskaya kul'tura y tavry. *Svod arkheolohycheskykh ystochnykov*. Vyp. D I-7.
15. Krushel'nyts'ka, L. 1998. *Chornolis'ka kul'tura Seredn'oho Prydnistrov'ya*. L'viv: L'vivs'ka naukova biblioteka im. V. Stefanyka Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny.
16. Kushtan, D.P. 2013. Pivden' Lisostepovoho Podniprov'ya za doby pizn'oyi bronzy. *Arkheolohichnyy al'manakh* 29.
17. Kvapil, L.A. 2021. Bronze Age Europe: Revolutions in Agricultural Adaptation. David Hollander, D. & Howe, T. (Eds.) *Companion to Ancient Agriculture*, John Wiley & Sons, 241-264. DOI:10.1002/9781118970959
18. Leskov, A.M. 1970. Kyrovskoe poselenye. (Leskov, A.M., ed.). *Drevnosty vostochnoho Kryma*. Kyiv: Naukova dumka.
19. Romashko, V.A. 2013. *Zaklyuchitel'nyy etap pozdneho bronzovoho veka Levoberezhnoy Ukrayny (po materyalam bohuslavsko-belozerskoy kul'tury)*. Kyiv: KNT.
20. Savelya, O.Ya., Kravchenko, E.A. 2006. Otchet Sevastopol'skoy arkheolohycheskoy ekspedytsyy ob okhranno-spasatel'nykh yssledovanyyakh Ynkermanskoho otryada na poselenny Uch-Bash (2006). *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2006/2.

21. Savelya, O.Ya., Kravchenko, E.A. 2007. Otchet o raskopkakh poselenyya Uch-Bash (2007). *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2007/13.
22. Savelya, O.Ya., Kravchenko, E.A. 2008. Otchet o raskopkakh poselenyya Uch-Bash (2008). *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2008/13.
23. Savelya, O.Ya., Kravchenko, E.A., Lysenko, R.V., Shevchenko, D.A. 2009. Raskopky poselenyya Uch-Bash (2009). Sevastopol', 2009. *Naukovyy arkhiv Instytutu arkheolohiyi Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrayiny*, d. 2009/2.
24. Snodgrass, A.M. 1971. *The Dark Age of Greece*. Edinburgh: Cambridge University Press.
25. Strzheletskyy, S.F. 1952. Otchet o raskopkakh rannetavrskoho poselenyya Uch-Bash X—VIII vv. do n.e. Sevastopol', 1952 h. *Naukovyy arkhiv Natsional'noho zapovidnyka «Khersones Tavriys'kyy»*, d. 680/I—III.
26. Strzheletskyy, S.F. 1953. Otchet o raskopkakh rannetavrskoho poselenyya Uch-Bash. Sevastopol', 1953 h. *Naukovyy arkhiv Natsional'noho zapovidnyka «Khersones Tavriys'kyy»*, d. 690/I.
27. Terenozhkyn, A.Y. 1961. *Predskyfskyy peryod na Dneprovskom Pravoberezh'e*. Kyiv: Naukova dumka.
28. Vanchuhov, V.P. 1990. *Belozerskye pamyatnyky v Severo-Zapadnom Prychernomor'e*. Kyiv: Naukova dumka.
29. Wardle, K.A., Halstead, P. and Jones, G. 1980. Excavations at Assiros, 1975—9: A settlement site in central Macedonia and its significance for the prehistory of South-East Europe. *The Annual of the British School at Athens* 75:229—267. doi: 10.1017/S0068245400006420.
30. Yanushevych, Z.V. 1986. *Kul'turnye rastenyia Severnoho Prychernomor'ya: paleoetnobotanycheskiye issledovaniya*. Kyshynev: Shtyntsya.

Figures

1. Uch-Bash hillfort (1), Sakharna Golovka settlement (3) and Inkerman Valley (between 1 and 3 points). Synchronous sites: an iron ore deposit and an ancient mine (2), Balaklavs`ke settlement (4).
2. Uch-Bash hillfort, view from the Inkerman. Photo by E.Kravchenko, 2012.
3. Flint knives-inserts (a, b) and their fragments (c), b, 1-4,8 - hoard of flint knives-inserts in the pit (Kravchenko et al., 2016, p. 94, 102—104).
4. Bone frames from the floor of build 1 (a), sickle reconstructions of frame and knife from the floor (b) and variant of reconstruction (c) (Kravchenko et al., 2016, p. 94, 105, 170).
5. Vessels-*pithoe* (a) for storing grain and roasters-dryers (b) (Kravchenko, 2011, p. 143, Kravchenko et al., 2016, p. 128, 129).
6. Grain pit (a) with “saman” clay inside (b) (Kravchenko et al., 2016, p. 245).
7. Grain graters and their fragments (Kravchenko et al., 2016, p. 93).

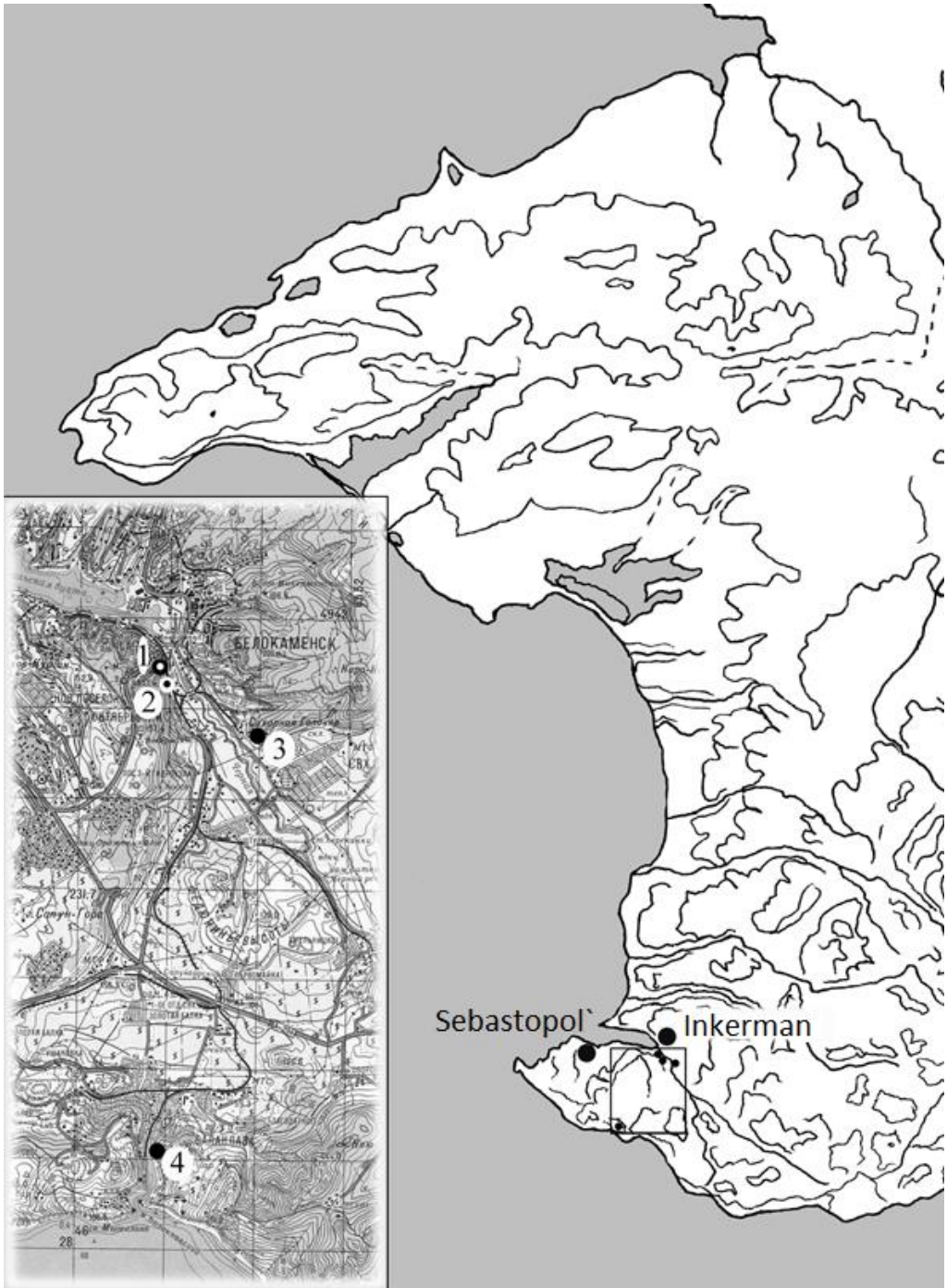

Fig. 1

Fig. 2

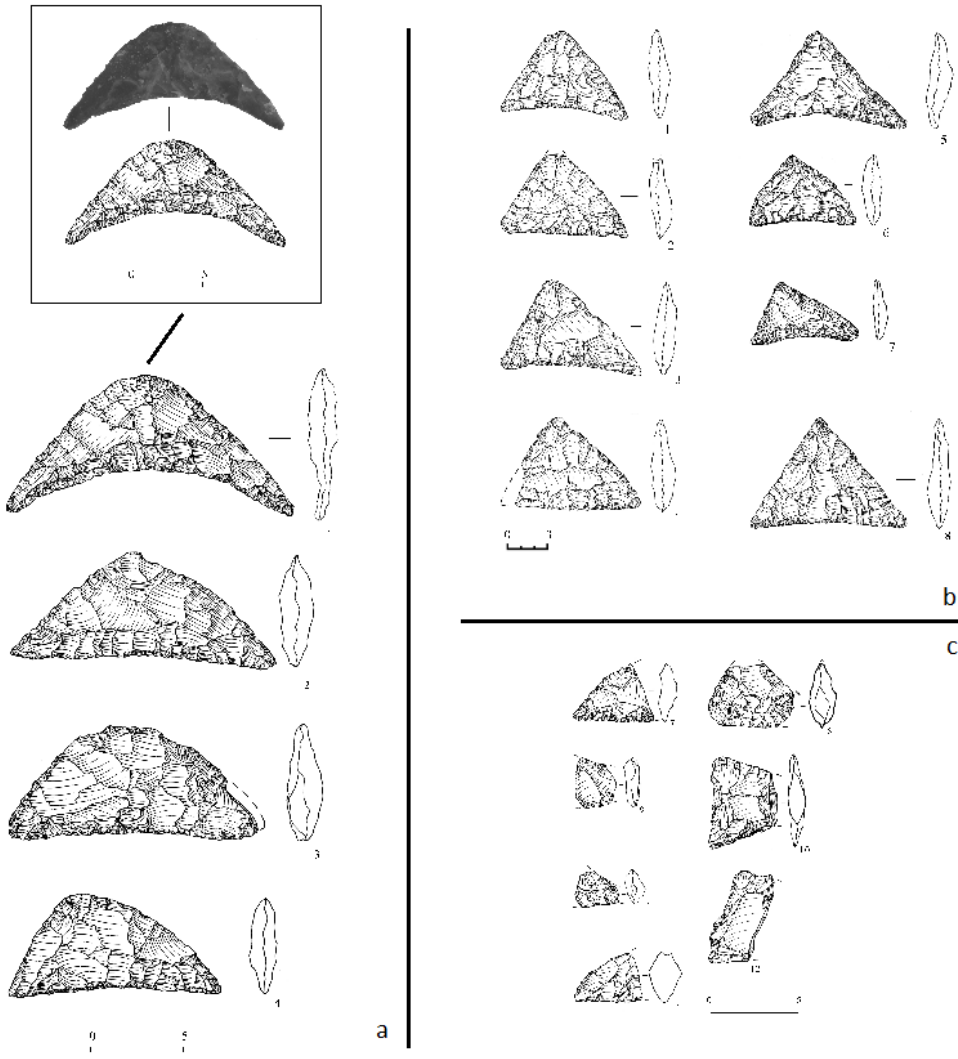

Fig.3

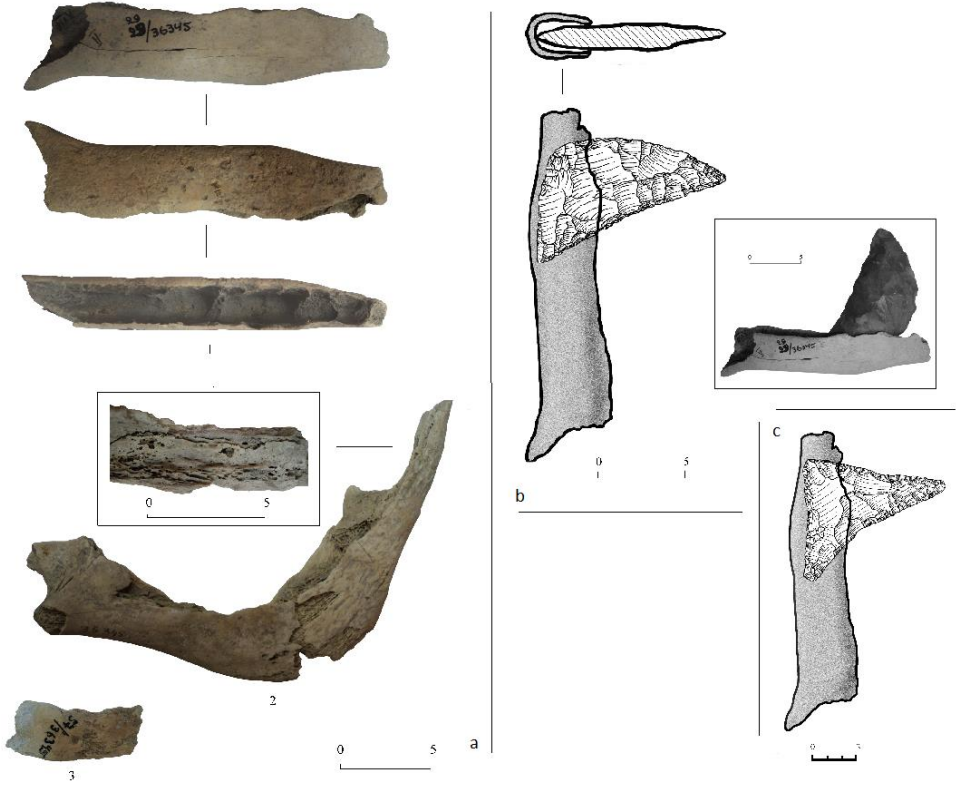

Fig. 4

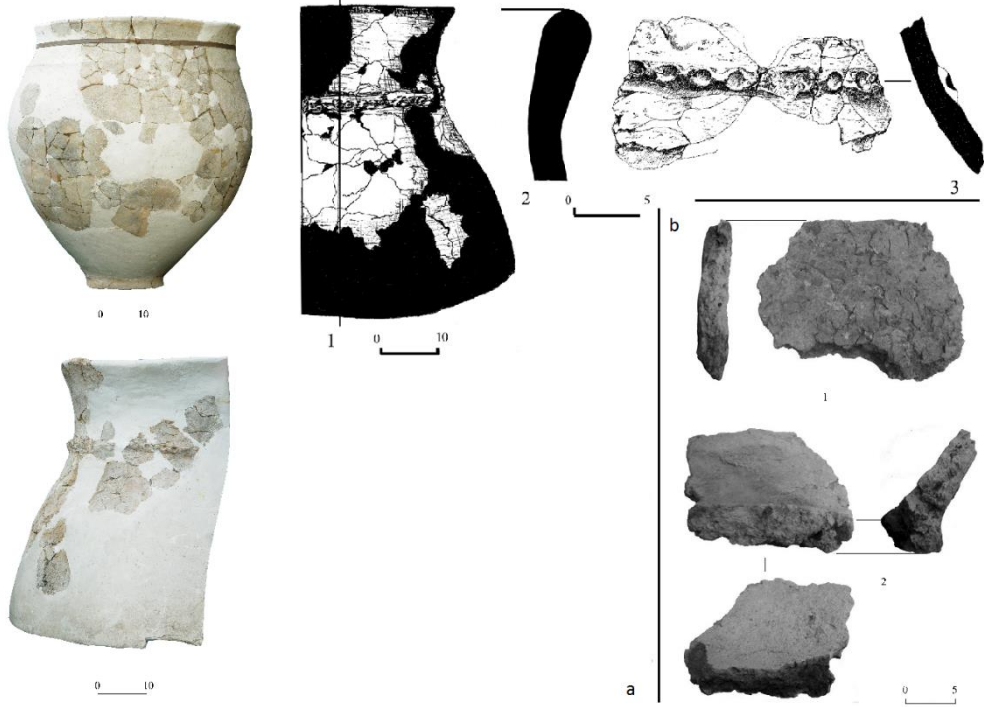

Fig. 5

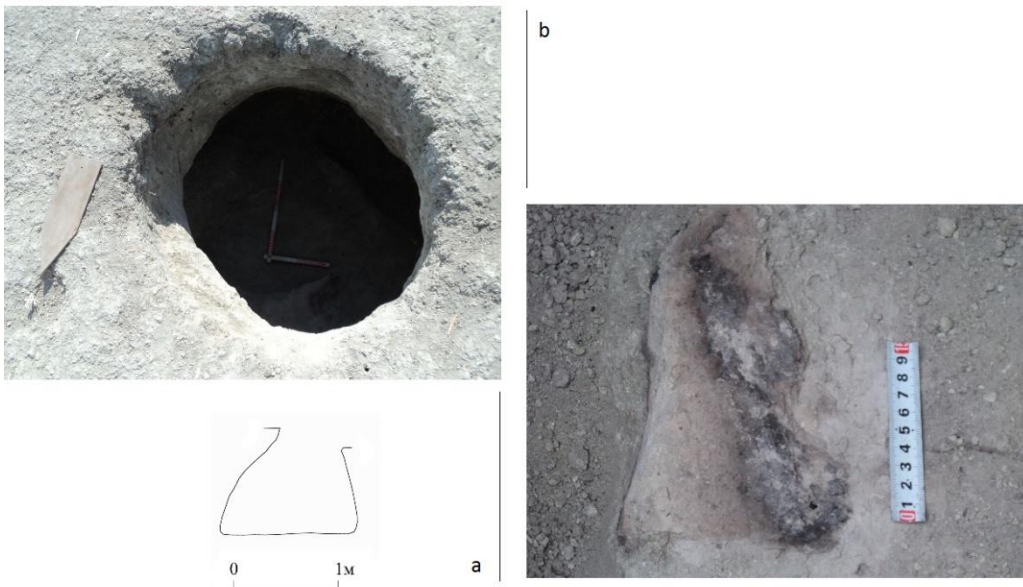

Fig. 6

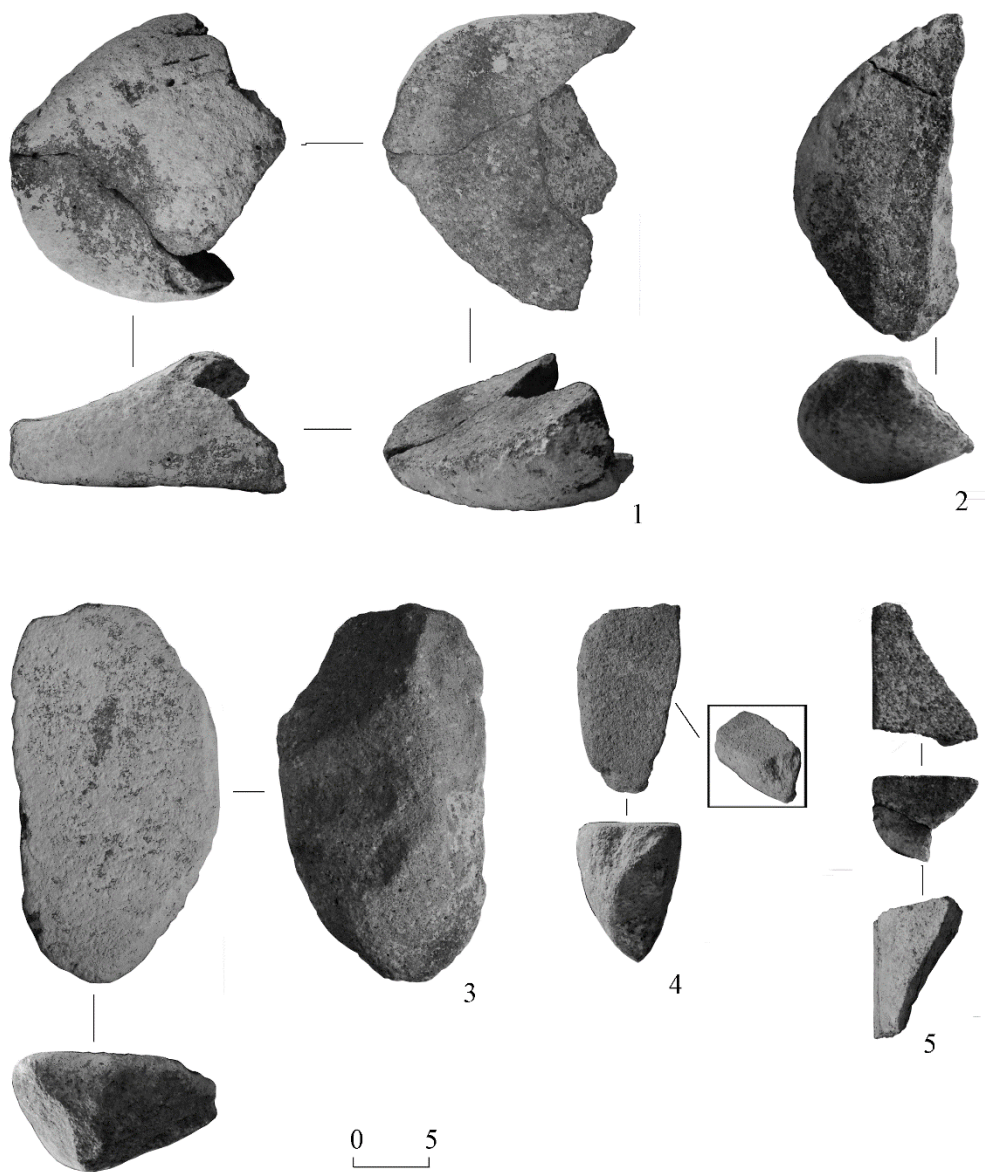

Fig. 7

ჯემალ მიქელაძე / Jemal Mikeladze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

უძველესი მეგალითური დასახლებები მაღალმთიანი აჭარიდან

აბსტრაქტი: უძველესი მეგალითური კულტურის საცხოვრისები აჭარის მაღალმთიანეთში გოდერძის უღელტეხილის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ტერიტორიაზე

აჭარის მაღალმთიანეთში, კერძოდ გოდერძის უღელტეხილის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, კურორტ ბეშუმის მახლობლად არის პალეოლითის ხანის დროინდელი მიწაში განთავსებული ადამიანთა დოლმენური საცხოვრისები, რომლებიც ცალკეულ და დაზოგან ჯგუფურად ქალაქური გეგმარების მსგავსად არიან წარმოდგენილი.

საყურადღებოა საცხოვრისების განცალკევებით (300 მ.) ნახევრად მიწაში, ნახევრად მიწის ზემოთ მდგარი მცირე ინტერიერის მქონე დოლმენური ნაგებობა (2x2 მ – 2.20 მ), რომელიც წარმართული ხანის საკულტო ნაგებობადაა მიჩნეული (ჯ. მიქელაძე).

აღნიშნული ტერიტორია საყურადღებო და საინტერესოა იმითაც, რომ საცხოვრისის მახლობლად არსებულ ქვებზე არის ხაზობრივი ნაირგვარი ნაკაწრები, რომლებიც არქეოლოგ ს. გოგიტძის შეხედულებით საცნობარო ნიშნებადაა მიჩნეული. მართლაც, აქ წარმოდგენილი ქვებზე ნაკაწრები უძველეს დროში აქ მოხინაძრე ხალხთა დამწერლობას უნდა წარმოადგენდეს, რომლის მსგავსი მთელი მსოფლიოს უძველესი ქვეყნების ხალხთა ყოფაში არსად არ დასტურდება (ჯ. მიქელაძე).

აქ წარმოდგენილი უძველესი და უძვირფასესი ძეგლები რომ დაცული და ყველა-სათვის ცნობადი გახდეს, საჭიროა აღნიშნული ადგილმდებარეობა ღია ცის ქვეშ მუზეუმ-ნაკრძალად გამოცხადდეს და დაინტერესებულ მნახველთათვის შესაბამისი ინფრასტრუქტურა შეიქმნას.

საკვანძო სიტყვები: მეგალითური დასახლებები; აჭარის მაღალმთიანეთი; გოდერძის უღელტეხილი

Ancient Megalithic Settlements from Ajarian Highland

Abstract: The Paleolithic dolmen houses are found in the Adjara highlands, particularly to the southeast of Goderdzi pass, near the Beshumi resort area. They are presented individually and in some places in groups resembling urban designs.

¹ ისტორიის აკადემიური დოქტორი, მხატვარ-არქიტექტორი / PhD in History, Architector

The dolmen building, which is believed to have been a pagan temple, is unique for having a small interior measuring 2 to 2.20 meters, standing half in the ground and half above the ground, 300 meters away from the houses. (J. Mikeladze).

The numerous scuffs on the stones next to the homes make the aforementioned area significant and fascinating. According to the archaeologist S. Gogitidze, these scuffs serve as reference signs. They must represent the writing of the people who hunted here in antiquity; in fact, there is no trace or evidence of writing like this anywhere else in the world's history. (J. Mikeladze).

The aforementioned location should be recognized as an open-air museum-reserve with adequate infrastructure for the purpose of preserving its public awareness and to welcome and host tourists and visitors.

Keywords: *Megalithic settlements; Ajarian Highland, Goderdze Pass*

* * *

აჭარის მაღალმთიანეთის, კერძოდ გოდერძის უღელტეხილის მიდამოებში არსებული რიგი ძეგლებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ადრეული პალეოლითური ხანის დროინდელი ადამიანთა მეგალითური საცხოვრისები.

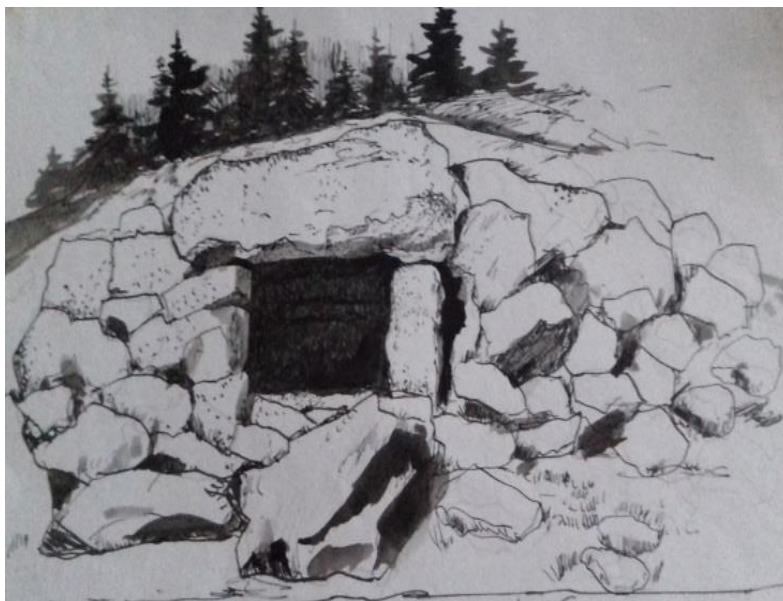
აღნიშნულ ტერიტორიაზე არსებულ ნამოსახლარებს ყურადღება პირველად მიაქცია ვ.ვ. ჭანტურიამ და ვ.დ. ჭანტურიამ. მათი გამოკვლევებიდან გამომდინარე, გოდერძის უღელტეხილის მიდამოებში, განსაკუთრებით სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეში, ე.წ. ჭედლეთის წიწვოვან ტყეში არაერთი ნასოფლარი და ნაქალაქარი დაფიქსირდა. (ჭანტურია, 1954), (ჭანტურია, 1956).

ასევე შემდგომ, გოდერძის უღელტეხილის მიდამოებში ძველი ნამოსახლარებით დაინტერესდა იური სიხარულიძე. (სიხარულიძე, 1958. 172 შდრ, სურმანიძე 1975, 14).

აღნიშნულ ძეგლებზე 1972 წელს დაზვერვითი კვლევა-ძიება ჩაატარა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომლის შემადგენლობა იყო ასლან ინაიშვილი (ხელმძღვანელი, ინსტიტუტის დირექტორი),–არქეოლოგები: ამირან კახიძე, ნინელი ვაშაკიძე, სერგო გოგიტიძე, გურამ გრიგოლია – დოლმენურ ნაგებობათა მკვლევარი – არქეოლოგი (თბილისიდან მოწვევით), ანზორ ჯაველიძე (მხატვარ-არქიტექტორი), გიორგი ბიბილეიშვილი (ფოტოგრაფი), ს. კახიძე (მძღოლი), (ინაიშვილი, კახიძე, გრიგოლია, გოგიტიძე, ვაშაკიძე, 1973; 109–112).

1999 წლის 1–29 აგვისტოს, გოდერძის უღელტეხილზე ეთნო–არქეოლოგიური კომპლექსური ექსპედიცია მოეწყო, რომელშიც მონაწილეობდნენ ნუგზარ მგელაძე (ხელმძღვანელი), გოდერძი ნარიმანაშვილი, ნინო შანშაშვილი, ჯემალ მიქელაძე და თემურ ტუნაძე.

აჭარის მაღალმთიანეთის გოდერძის უღელტეხილის მიდამოებში არსებულ დოლმენურ ნაგებობებზე ყურადღება გაამახვილა დოლმენური ძეგლების მკვლევარმა გურამ გრიგოლიამ. ჩვენ ერთად გავთხარეთ და ავზომეთ ორი დოლმენური საცხოვრისი, რომლებიც 2 მეტრი მიწის სიღრმეში იყო განთავსებული.

იხ. ნახატი.

ჩვენ ასევე ნაქალაქარის მახლობლად გავთხარეთ ჩრდილო–აღმოსავლეთით გავაკებულ ადგილას უძველესი სასაფლაო, სადაც ჩარჩობილი იყო ქვის სტელა. 1972 წლის ექსპედიციამაც დააფიქსირა აღნიშნული სტელა, რომელიც ოთხკუთხა მოყვანილობის იყო. ერთ–ერთ მხარეს წრიული რელიეფურად გამოზიდული ბურცობი ჰქონდა მოთავსებული, რომელიც ქალის გულმკერდის სტილიზებული გამოსახულების იერსახეს ტოვებდა. ამ ნიშნის გამო მას მოსახლეობა ქალის სამარხად მიიჩნევდა. მაგრამ, როცა ეს საფლავი გაითხარა, მასში ნამარხის არანაირი ნემთი არ აღმოჩნდა.

რაც შეეხება იმ მოსაზრებას, რომ ქვის სტელაზე რელიეფურად გამოზიდული ადგილი ქალის გულმკერდის სტილიზებული გამოსახულების იერსახეს

ტოვებდა, ერთი შეხედვით მართლაც ასე მიიჩნევედა ნებისმიერი მნახველი, მაგრამ რეალობაში სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე.

კერძოდ, ქვის სტელა, რომელიც მიწაშია ჩარჭობილი, იგი ფაქტიურად ჯვრის ერთი მხარეა. როგორც ჩანს, ქვის ჯვარზე მოტეხილი ნაწილი სამარხზე გამოიყენეს.

აღნიშნული სტელა, რომ ნამდვილად ჯვრის ერთი მხარეა, ამაზე მეტყველებს ადიგენის მუნიციპალიტეტში, ზარზმის ეკლესიის ეზოში არსებული საკმაოდ დიდი ზომის ქვის ჯვარი, რომლის თავსა და ორივე მკლავზე ნახევარსფეროსებრი ბარელიეფური გამოსახულებაა. ეს ქვის ჯვარი ჩემს მიერ აზომილი და დაფიქსირებულია. მე საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე, მთა-ბარი მაქვს შემოვლილი, მაგრამ ასეთი ჯვრის ანალოგი არსად მინახავს. ჩემი მოსაზრებით, აღნიშნული ჯვარი, რომელზეც სამი ნახევარსფეროსებრი ბარელიეფია გამოსახული, კოსმიურ პლანეტებთან უნდა იყოს დაკავშირებული. სავარაუდოდ, ჯვრის თავში არსებული ნახევარსფერო შეიძლება იყოს მზე, ხოლო მკლავებზე არსებული სფეროები დედამიწა და მარსი ან სხვა, რომელიმე პლანეტა. პროფესორ უჩა ოქროპირიძის შეხედულებით, ჯვრის თავზე და მკლავებზე სამი ნახევარსფეროს გორელიეფური გამოსახულება უნდა უკავშირდებოდეს, მამა ღმერთის, ძე ღმერთისა და სული წმინდის კოსმიური მინიშნებას

ზარზმის ეკლესიის ეზოში მდგარი ჯვარი.

2019 წელს გამოიცა მონოგრაფიული ნაშრომი, რომლის პროექტის ავტორი და სამეცნიერო ხელმძღვანელია ნუგზარ მეგლაძე (ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი).

წიგნის ავტორებია:

ნუგზარ მგელაძე – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი; გოდერძი ნარიმანიშვილი – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი; მერაბ ხალვაში ისტორიის დოქტორი, პროფესორი; ნინო შანშაშვილი – ისტორიის დოქტორი; კახაბერ ქამადაძე – ისტორიის დოქტორი; სულხან ოქროპირიძე – დოქტორანტი.

აღნიშნული მონოგრაფიული ნაშრომი სამეცნიერო ლიტერატურისა და ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით მაღალ დონეზეა შესწავლილი. კერძოდ, წარმოდგენილია სავსელი ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე გოდერძის უღელტეხილის მიმდებარე ტერიტორიების ძველი ნამოსახლარებისა და ადგილზე სეზონურად მოზინადრე მესაქონლეთა თანამედროვე საზაფხულო დასახლებების სტრუქტურა და სხვა რიგი საინტერესო საკითხები. ამათგან ერთერთი მნიშვნელოვანი საკითხია დოლმენური ნაგებობა, რომლის ინტერიერის სიმცირემ ექსპედიციის წევრების ყურადღება მიიქცია (2x2 მ–2.20მ.) იგი სავარაუდოდ საკულტო ნაგებობა უნდა ყოფილიყო.

ამ საკითხის დეტალურად შესწავლისათვის აუცილებელია გავეცნოთ როგორც წარმართული, ასევე ქრისტიანული ხანის საწყისი პერიოდების სასულიერო ნაგებობებს.

ჩვენდა სამწუხაროდ, საქართველოში წარმართული ხანის ერთადერთი – ნეკრესის ეკლესია განადგურებული იქნა და მხოლოდ მისი გრაფიკულად შესრულებული გეგმა შემორჩენილი. აღნიშნული ნახაზის მიხედვით, ნეკრესის სამლოცველოს ინტერიერის იატაკის გეგმა მცირე ზომისაა. რაც შეეხება ქრისტიანობის დროინდელი სამლოცველოების ინტერიერს, ისინიც მცირე ზომისაა, მასში 3 თუ 4 ადამიანი ძლივს განთავსდება. ასეთი სამლოცველოები ჩემს მიერ დაფიქსირებულია ქედის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზენდიდში, შუქრი ნიჟარაძის კარმიდამოში, რომლის სამეცნიერო არქეოლოგიური კვლევები განახორციელა არქეოლოგმა შოთა მამულაძემ. აქვე, ეკლესიის მახლობლად გაითხარა უძველესი სამარხი. როცა სამარხის იატაკი გაიწმინდა, იქვე, ჩაბრუნებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა მწვანე ფერის მოჭიქული თასი. როცა თასი აიღეს, მის ქვეშ აღმოჩნდა.

მოზარდის ზედა ყბის კბილები. ჰაერის მოხვედისთანავე, კბილები თეთრი გაშავდა.

კიდევ ერთი მცირე მოცულობის ინტერიერის მქონე ეკლესია დავაფიქსირე სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში. კერძოდ, ჯავახეთში. იგი გზის პირას, სრულიად განმარტოებით დგას. მის ირგვლივ ტერიტორია ბუნებრივად ქვაფენილოვანია. იქვე გამვლელ ცოლ-ქმარს შევეკითხე, თუ რატომ არის ასეთ დიდ

ფართობზე მცირე ზომის ეკლესია? მათ გვიპასუხეს, რომ ეს სალოცავი ადგილია. აქ ეკლესიისა და მის მიმდებარედ ქვაფენილზე შვიდ წელიწადში ერთხელ წყალი მოედინება, ხოლო ეს წყალი, სამკურნალო მონაცემებთან ერთად სასარგებლოა იმ ახალგაზრდა წყვილთათვის, რომლებსაც შვილი არ უჩნდებათ. მკურნალობის შემდეგ როცა ბავშვი უჩნდებათ, მადლიერი ცოლ-ქმარი სპეციალურად ჩამოდის აქ და სანთლებს ანთებს. „მეშვიდე წელი მომავალ წელს იქნება და თუ ჩამობრძანდებით ეკლესიის ტერიტორიაზე მომდინარე წყალს თქვენი თვალით ნახავთ“. ჩემდა საბედნიეროდ, მომდევნო წელს მომიწია პროფესორ ვ. შამილაძესთან ერთად ჯავახეთში მოგზაურობა და იმ გზაზე, სადაც ეკლესია იყო, ხალხის ნაკადი ორივე მხრიდან იყო. ზოგი წყალს ავსებდა, ზოგი სანთლებს ანთებდა. წყალს როცა შევხეხე, ძალიან ცივი და ანკარა იყო. ეს ნამდვილად ბუნებრივი საოცრებაა.

რაც შეეხება ყვერულის ნამოსახლარიდან 300 მეტრით დაშორებულ დოლმენურ ნაგებობას, რომლის ინტერიერის სიმცირემ ექსპედიციის წევრები დააინტერესა, იგი აშკარად წარმართული ხანის დროინდელი სამლოცველო უნდა იყოს, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ინტერიერის მცირე განზომილება. ასევე, დასახლებული ადგილიდან საკმაო მანძილით დაშორება, რაც ნიშანდობლივია საქართველოში დღემდე მოღწეული უძველესი ეკლესიებისათვის. ამასთან, გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ამ დოლმენური ნაგებობების შესასვლელში, მარჯვენა მხარეს, ქვაში გამოკვეთილი მამაკაცის ქანდაკებაა, რომელიც საკულტო ნაგებობის ქვის სახურავის საყრდენს წარმოადგენს. იგი ჩემს მიერ იქნა პირველად შემჩნეული და აზომილი, რომელიც მ ჟურნალში გამოიცა.

ჟურნალის დასახელებაა „ძეგლებისა და ისტორიული ადგილების საერთაშორისო დღე“. საერთაშორისო სემინარი. „შავიზღვისპირეთის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების რეალური მდგომარეობა. პრობლემები და პერსპექტივები“. 2019 წლის 18 აპრილი. გვ. 12–13–14.

ისტორიულად ცნობილია, რომ უძველეს ადამიანთა საცხოვრისები ბუნებრივი გამოქვაბულები იყო. გოდერძის უღელტეხილის მიმდებარე ტერიტორიაზე არსებულ რიგ ძეგლთა შორისაც საყურადღებოა უძველესი ხანის დოლმენური საცხოვრისები, რომლებიც 2 მეტრამდე მიწის სიღრმეშია განთავსებული და გამოქვაბულის მსგავს, შედარებით მცირე საცხოვრისებს წარმოადგენენ.

იხ. სურათი

უძველესი ადამიანის თავდაპირველ საცხოვრისად თუ ბუნებრივ გამოქვაბულს ჩავთვლით, იბადება კითხვა: ბუნებრივი გამოქვაბულები ხომ ძალიან ცოტაა? მაშ, სად ცხოვრობდნენ უძველესი ადამიანები გამოქვაბულების გარდა? პასუხი ერთია – ისინი ცხოვრობდნენ მათ მიერვე გაკეთებულ მეგალითურ საცხოვრისებში, რომლებმაც შემდგომში საფეხურებრივი განვითარება მიიღო.

გეოგრაფიული მონაცემებით, საქართველო – რადგან დედამიწის ზომიერ სარტყელშია მოქცეული, შესაბამისად წლიური კლიმატური პირობები შესაძლებლობას იძლეოდა ადამიანს ეცხოვრა როგორც მაღალმთიანეთში ასევე ბარში.

საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიტანოთ გოდერძის მიდამოებში ქვის ხანის დოლმენური საცხოვრისები და ქობულეთის ზღვისპირა ზოლში არსებული ჭდობით შეკრული ჯარგვალური ნაგებობის საცხოვრისის გეგმა, რომელიც ტორფნარმა დააკონსერვა.

გოდერძის უღელტეხილის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში დიდი ქვებით ნაშენი საცხოვრისები თუ მიწაშია განთავსებული, დასავლეთ შავიზღვისპირეთში საცხოვრისები მიწის ზედაპირზე ჯარგვალ ხეებით შენდებოდა, რაც ძირითადად განპირობებული იყო კლიმატური პირობებით.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში კლიმატი მშრალია. აქ შავი ზღვის ნესტი ვერ აღწევს, რადგან გოდერძის უღელტეხილი ბუფერული ზონაა. ვინაიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში კლიმატი მშრალია, შესაბამისად

მიწაც მშრალია. იქ ყველა პირობაა შექმნილი, რომ ადამიანმა თავისი საცხოვრისი მიწაში გააკეთოს. ადრეულ ხანებში სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს საცხოვრისები ძირითადად მიწაში იყო განთავსებული, რომელსაც რიგი დადებითი თვისებებიც ჰქონდა. მაგალითად, მტრის შემოსევების დროს აქაური მცხოვრებლები მაშინვე მიწაში შეიხიზნებოდნენ და მტერი ვერაფერს აკლებდა.

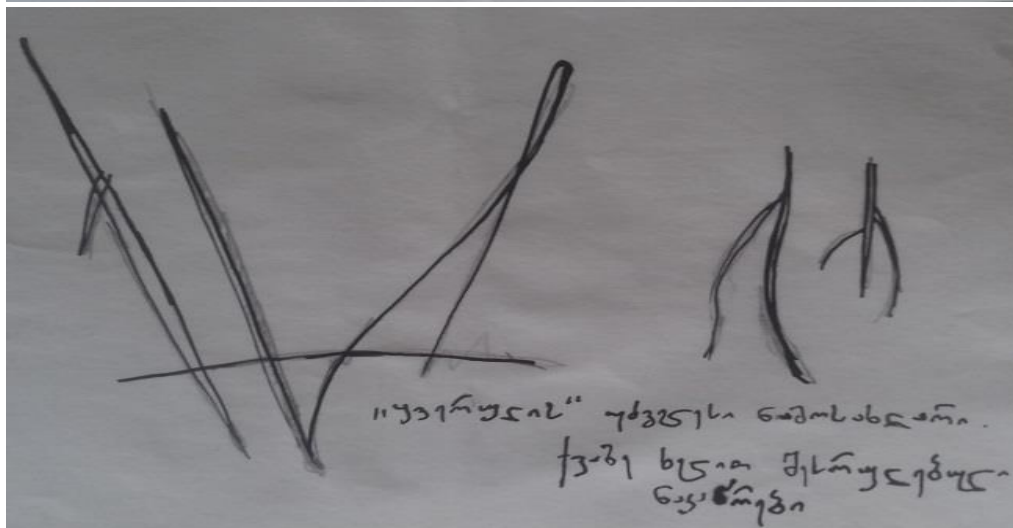
ექსპედიციებში მუშაობის დროს ადგილობრივი ხანდაზმული ადამიანებისგან არაერთხელ ჩამიწერია მასალა: „მტერი რომ მოგვადგებოდა, მტკიცედ ჩარაზული კარიდან შემოჭრას ვერ ბედავდა. იგი ცდილობდა საკვამურიდან ცეცხლწაკიდებული საგანი ჩამოეგდო და ხანძარი გამოეწვია, მაგრამ ასეთი შემთხვევებისთვისაც ჩვენ მზად ვიყავით. როცა ცეცხლწაკიდებულ ნივთს ჩამოაგდებდნენ, ჩვენ მაშინვე მას ვაქრობდით“.

გოდერძის უღელტეხილის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და დადებითი მონაცემები ის იყო, რომ ხანგრძლივი ზამთრის თვეებში მიწაში არსებულ ოთახებში სითბო იყო, ზაფხულის თვეებში კი სიგრილე.

გოდერძის უღელტეხილის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე არსებული დოლმენური საცხოვრისებიდან ყველაზე ადრეულად მიმაჩნია ის ნაგებობები, რომლებიც აგებულია დიდი ლოდებით, რომლის ადგილიდან დავძრა და ერთი ადგილიდან მეორეზე გადანაცვლებას რამდენიმე ძლიერი ადამიანის მოქმედება სჭირდება.

აქ ადრეულ ხანებში, როცა რკინა გამოგონებული არ იყო და ხის მოჭრა არ ხდებოდა, როგორც დასავლეთით, ისე აღმოსავლეთ მხარეების ტერიტორიები ტყის მასივებით, ფოთლოვანი და წიწვოვანი მცენარეებით იყო დაფარული, სადაც მრავლად იქნებოდა ცხოველთა, ფრინველთა და თევზთა ნაირსახეობები და სხვა. ასე, რომ უძველეს ადამიანს, როგორც მთაში, ასევე ბარში ცუდი ცხოვრების პირობები არ უნდა ჰქონოდა.

დოლმენურ ნაგებობებთან დაკავშირებით, დიდად საყურადღებოა „ყვერულის“ ნამოსახლარში და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე არსებული ქვაზენაკაწრები, რომლებიც არქეოლოგ სერგო გოგიტიძის შეხედულებით „საცნობარო ნიშნებს“ წარმოადგენენ.

„ყვერულის“ უძველეს საცხოვრისთან ქვაზე ხელით შესრულებული ნაკაწრები

ჩემი შეხედულებით, ქვაზე არსებული ნაკაწრების უმრავლესობა ადამიანის ხელისგულზე არსებული ხაზების იდენტურია. საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ ხელზე არსებულ ნახაზებს იყენებდა შუა საუკუნეების ასტრონომი აზუსერისძე ტბელი. ქვაზე ნაკაწრები, იგივე საცნობარო ნიშნები, მსოფლიოს უძველეს ქვეყანათა ხალხებში არსად არ დასტურდება. იგი ქართველთა წინაპრების შემოქმედების ნაყოფია და დამწერლობის უძველეს, ქვის ხანის დროინდელ უნიკალურ ნიმუშებს წარმოადგენს.

აქ წარმოდგენილი უძველესი და უძვირფასესი ძეგლები რომ დაცული და ყველასათვის ცნობადი გახდეს, საჭიროა მათ ძეგლის სტატუსი მიეცეს, აღნიშნული ადგილმდებარეობა ღია ცის ქვეშ მუზეუმ-ნაკრძალად გამოცხადდეს და დაინტერესებულ მნახველთათვის შესაბამისი ინფრასტრუქტურა შეიქმნას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ინაიშვილი, კახიძე, გრიგოლია, გოგიტიძე, ვაშაკიძე, 1973: – ინაიშვილი ა., კახიძე ა., გრიგოლია გ., გოგიტიძე ს., ვაშაკიძე ნ., „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები“, საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1972 წელს, თეზისები, ბათუმი, 1973.
2. სიხარულიძე, 1958: – სიხარულიძე ი., „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკა“, წიგნი I, ბათუმი, 1958.
3. სურმანიძე, 1975: – სურმანიძე რ., „ბეშუმი“, ბათუმი, 1975.
4. ჭანტურია, 1954: – ჭანტურია ვ. ვ., „გოდერძის მიდამოებში ერთი, დღემდე უცნობ „ნაქალაქევად“ წოდებული, განსაკუთრებული ნამოსახლარის შესახებ“, საქართველოს პედაგოგიური ინსტიტუტების სტუდენტთა VI სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, ქუთაისი, 1954.
5. ჭანტურია, 1956: – Чантурия, В.Д., «Просвещение в Аджарии», Батуми, 1956.

კახაბერ ქამადაძე / Kakhaber Kamadadze¹
თათული მოწყობილი / Tatuli Motskobili²
(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

ახალი აღმოჩენები გონიო-აფსაროსის ციხიდან (2020-2021 წლების არქეოლოგიური და პალინოლოგიური კვლევების შედეგები)

აბსტრაქტი: გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე წლების განმავლობაში განხორციელებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად გამოვლენილი შენობა-ნაგებობათა ნაშთები და თანმხლები არქეოლოგიური მასალა წარმოადგენს უძვირფასეს წყაროს არამარტო გონიო-აფსაროსის, არამედ სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ჯერ რომაულ-ბიზანტიურ, ხოლო მოგვიანებით აღმოსავლურ სამყაროსთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებისა თუ ადგილობრივი მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობის, ყოფისა და კულტურის შესწავლის თვალსაზრისით. წარმოდგენილი ნაშრომის მიზანია 2020-2021 წლებში ქართულ-პოლონური საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ციხის ტერიტორიაზე განხორციელებული ინტერდისციპლინური კვლევების ძირითადი შედეგების წარმოჩენა. ექსპედიცია ამ წლებში ოთხ უბანზე მიმდინარეობდა და საინტერესო აღმოჩენებით აღინიშნა. არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ საკუთრივ რომაულ კულტურულ ფენაში გამოკვეთა ოთხი სამშენებლო ჰორიზონტი და ციხის გალავანზე უფრო ადრეული შენობის საძირკვლის ნაშთები. გამოვლინდა მანამდე უცნობი არქეოლოგიური არტეფაქტები. ამდენად, ბოლო და წინა წლებში აღმოჩენილი არქიტექტურული ნაშთებისა და თანმხლები ნივთიერი მასალების წერილობით წყაროებთან შეჯერების საფუძველზე შეგვიძლია რეგიონში მიმდინარე ისტორიული პროცესების რეკონსტრუქცია ძვ.წ. VIII საუკუნიდან მოკიდებული თითქმის ჩვენს დრომდე.

საკვანძო სიტყვები: რომის იმპერია, გონიო-აფსაროსის ციხე, არქეოლოგია, პალინოლოგია, არტეფაქტები.

¹ არქეოლოგიის აკადემიური დოქტორი ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი; აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in Archaeology, Assistant Professor at Batumi Shota Rustaveli State University; Researcher at Cultural Heritage Preservatin Agency of Ajara

² დოქტორანტი, აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD student, Researcher at Cultural Heritage Preservatin Agency of Ajara

**New Discoveries from Gonio-Apsarus Fort
(Results of Archaeological and Palynological Studies in 2020-2021)**

Abstract: *The remains of buildings and the accompanying archaeological materials revealed as a result of the archaeological expeditions carried out over the years in the territory of the Gonio-Apsarus fort are the most valuable source not only of Gonio-Apsarus, but also of the trade and economic relations of the south-eastern Black Sea coast, first with the Roman-Byzantine, and later with the Eastern world. The aim of the presented paper is to present the main results of the interdisciplinary research carried out in the territory of the fort by the Georgian-Polish international archaeological expedition in 2020-2021. During these years, the expedition was carried out in four areas and was marked by interesting discoveries. Archaeological research in the Roman cultural layer itself has revealed four building horizons and the remains of the foundation of an earlier building on the fort wall. Previously unknown archaeological artifacts were discovered. On the basis of the comparison of the architectural remains discovered in the last and previous years with the written sources, we can reconstruct the historical processes taking place in the region from 8th BC century almost to our time.*

Key words: *Roman Empire, Gonio-Apsarus Fort, Archaeology, Palynology, Artifacts.*

* * *

შესავალი: გონიო-ავსაროსის ციხის შესასწავლად მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიცია ფართომასშტაბიან სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოებს 1995 წლიდან ახორციელებს. ბოლო პერიოდში ციხის შესწავლაში ადგილობრივ სპეციალისტებთან ერთად ჩართულია უცხოური სამეცნიერო ცენტრები (იენის, ვარშავისა და ფერარას უნივერსიტეტები). სხვადასხვა წლებში წარმოებული გათხრების შედეგად ციხის შიდა ტერიტორიაზე გამოვლენილია მძლავრი დიუნური (ძვ.წ. VIII-VII სს), რომაული (I-III სს), ბიზანტიური (VI-VII სს) და ოსმალური (XVI-XIX სს) პერიოდის კულტურული ფენები და სხვადასხვა დანიშნულების შენობა-ნაგებობათა ნაშთები. წარმოდგენილ სტატიაში განხილულია 2020-2021 წლებში აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს დაფინანსებით ქართულ-პოლონური საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ შესრულებული სამუშაოები, რომელიც ციხის ტერიტორიაზე ოთხ უბანზე მიმდინარეობდა და საკმაოდ საინტერესო აღმოჩენებით აღინიშნა

(ტაბ. I/1-2). ერთთვისანმა საველე არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ საკუთრივ რომაულ კულტურულ ფენაში გამოკვეთა ოთხი სამშენებლო ჰორიზონტი, ციხის გალავანზე უფრო ადრეული შენობის საძირკვლის ნაშთები. გამოვლინდა მანამდე უცნობი არქეოლოგიური არტეფაქტებიც. წარმოდგენილ სტატიაში სწორედ ზოგიერთ მათგანზე იქნება საუბარი.

ლიტერატურის მიმოხილვა: გონიო-ავსაროსის ციხის ტერიტორიაზე წარმოებულ კვლევა-ძიების შესახებ უკვე არსებობს საკმაოდ მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა - ცალკეული მონოგრაფიები თუ სტატიები (იხ. ხალვაში, 2002; შალიკაძე, 2004; ებრალიძე, 2005; ვარშალომიძე 2009; ქამადაძე 2022; გონიო-ავსაროსი 2002; 2004; 2009; 2010; 2021...), სხვადასხვა უბანზე ჩატარებულ არქეოლოგიურ კვლევებსა და მიღებულ შედეგებზე ქართულ თუ უცხოურ გამოცემებში ეტაპობრივად ქვეყნდება პუბლიკაციები (იხ. აჭარა...2013; 2015; 2017; ქამადაძე, მამულაძე, 2017: 295-303; Karasiewicz-Szczypiorski...2016: 521-532; Mamuladze..., 2017: 533-552; Mamuladze..., 2019: 125-134; Kamadadze, 2019: 91-97...). ბოლო პერიოდში წარმოებული კვლევა-ძიების ძირითადი შედეგები გამოქვეყნებულია საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს ინიციატივით გამოცემულ საქართველოში განხორციელებულ საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისადმი მიძღვნილი არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებულებშიც (იხ. მამულაძე..., 2018: 162-167; 2019: 308-311; 2021: 214-218).

მეთოდოლოგია: როგორც ზემოთ აღინიშნა, 2020-2021 წლებში არქეოლოგიური სამუშაოები ციხის ტერიტორიაზე ოთხ უბანზე ჩატარდა (SW₃, SW₉₋₁₂, NW_{1-NO1}, NW₁₂ სექტორები; ტაბ. I/1-2). სამუშაოების დაწყებამდე მცენარეული საფარისგან გაიწმინდა შესასწავლი ფართობი, განისაზღვრა რეპერი (0 წერტილი-ზღვის დონიდან), ფართობები დაიყო 4x4 მ კვადრატებად. მთავარ გეგმაზე დაზუსტდა კვადრატების ნუმერაცია და ამის შემდეგ უკვე უშუალოდ დაიწყო საველე არქეოლოგიური სამუშაოები. არქეოლოგიური გათხრების პარალელურად უბნებზე ცალკეული ფენებიდან აღებულ იქნა პალინოლოგიური კვლევებისათვის საჭირო მასალაც (ვრცლ. იხ. ქვემოთ).

ძირითადი ტექსტი/შედეგები: ერთ-ერთი უბანი, რომლის არქეოლოგიური შესწავლა 2020-2021 წლებში განახლდა, ციხის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთია (SW₃ სექტორი; ტაბ. I/1-2; ტაბ. II/1). ციხის ეს ნაწილი სამეცნიერო ლიტერატურაში სამხრეთ კარიბჭისა და აბანოთუბნის სახელწოდებითაა ცნობილი. აქ პირველი არქეოლოგიური სამუშაოები 1995-1999 წლებში ჩატარდა (იხ. ვრცლ. გონიო-ავსაროსი IV, 2004: 1-107). 2020 წელს ძირითადი სამუშაოები ციხის კეთილმოწყობასთან დაკავშირებით ღია ტიპის ფანჩატურის ე.წ. „სოკოს“ აღებას დაუკავშირდა. ფანჩატურის აღების შემდეგ ექსპედიციამ შეისწავლა სხვადასხვა პერიოდის

კულტურული ფენები და თანმხლები არქეოლოგიური მასალა (იხ. მამულაძე..., 2021: 214-218). უბანზე საკმაოდ მძლავრი იყო ოსმალური კულტურული ფენა (XVI ს), რომელიც თავის დროზე სწორედ ფანჩატურის აგების დროს დაუზიანებიათ. გამოვლინდა ოსმალური საფეხმავლო ბილიკის ნაშთები. იგი წარმოადგენდა წინა წლებში შესწავლილი ბილიკის გაგრძელებას. მასზე დაკვირვებით ჩანს, რომ თავის დროზე საფეხმავლო ბილიკი გალავნის სამხრეთი კედლის გარე ტერიტორიიდან იწყებოდა, შემოდოდა ციხის შიდა სივრცეში და მიემართებოდა ციხის ჩრდილოეთისაკენ. აქვე აღმოჩნდა ოსმალური, ბიზანტიური და რომაული წყალგაყვანილობის სისტემისა და რომაული კანალიზაციის სისტემის ნაშთები. ისინიც ასევე წინა წლებში შესწავლილი სისტემების გაგრძელებას წარმოადგენდნენ (იხ. გონიო-აფსაროსი IV, 2004: 1-107). ოსმალური ფენის აღების შემდეგ, გამოიკვეთა რომაული პერიოდის შენობის საძირკვლის ნაშთები. ირკვევა, რომ ნაგებობა გვიან შუასაუკუნეებში ოსმალებს ჩაუჭრიათ და მასზე საფეხმავლო ბილიკი გაუკეთებიათ. შენობის სამხრეთ ნაწილში კი მასზე კერამიკის გამოსაწვავი ქურა-სახელოსნო დაუშენებიათ (მამულაძე..., 2021: 214-218). დაზიანების გამო მისი ზუსტი კონტურების დადგენა ვერ მოხერხდა, შესაბამისად, მისი ფუნქცია-დანიშნულების გარკვევა ამ ეტაპისათვის რთულია.

გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში (SW₉₋₁₂ სექტორები; ტაბ. I/1-2; ტაბ. II/2) ექსპედიციამ სამუშაოები რომაულ კულტურულ ფენაში გამოვლენილი სამშენებლო პერიოდების უკეთ გამიჯვნისა და სტრატეგრაფიის დადგენის მიზნით აწარმოა. არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა 4 სამშენებლო ჰორიზონტი შესაბამისი ნაგებობათა ნაშთებით, იატაკებითა და არქეოლოგიური არტეფაქტებით.³ პირველ სამშენებლო ჰორიზონტზე (ნული წერტილიდან 2,30 მ) აღმოჩნდა შენობის იატაკი და ორი ჭა. ჭების გამართვის დროს დაუზიანებიათ უფრო ადრეული შენობების საძირკვლები. აღმოჩენილი არტეფაქტებისა და არქიტექტურული ნაშთების შესწავლის საფუძველზე პირველი სამშენებლო ჰორიზონტი ახ.წ. III ს-ით დათარიღდა. მომდევნო, მეორე სამშენებლო ჰორიზონტზე (ნული წერტილიდან 3 მ) დაფიქსირდა კიდევ ერთი შენობის საძირკვლის ნაშთები, შესაბამისი იატაკის დონით. ნაგებობა დამხრობილი ყოფილა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის ჭების მშენებლობის დროს მოურღვევიათ. მეორე სამშენებლო ჰორიზონტი თანმხლები და პარალელური მასალების მიხედვით თარიღდება ახ.წ. II საუკუნის II ნახევართა და III ს-ით. მესამე სამშენებლო ჰორიზონტზე (ნული წერტილიდან 3,80 მ)

³ რომაული კულტურული ფენები გონიო-აფსაროსში დანომრილია ზემოდან ქვემოთ შემდეგი თანმიმდევრობით: 1. პირველი სამშენებლო დონე; 2. მეორე სამშენებლო დონე; 3. მესამე სამშენებლო დონე და 4. მეოთხე სამშენებლო დონე.

გამოიკვეთა რამდენიმე შენობის საძირკვლის ნაშთი. ამ სამშენებლო ჰორიზონტზე რომაელებს აუგიათ ორი ნაგებობა. კარგადაა შემორჩენილი ერთ-ერთი შენობის სვეტებისათვის განკუთვნილი ბაზები. სულ გამოვლინდა 9 ბაზა. აღმოჩენილი მასალების მიხედვით, მესამე სამშენებლო ჰორიზონტი ახ.წ. I ს-ის ბოლოთი და II ს-ის პირველი ნახევრით შეიძლება დათარიღდეს. რომაული პერიოდის ბოლო, მეოთხე სამშენებლო ჰორიზონტზე (ნული წერტილიდან 4,60 მ) დაფიქსირდა ორი მართკუთხა გეგმის შენობის საძირკვლის ნაშთები. ფენაში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე მეოთხე სამშენებლო ჰორიზონტი ახ.წ. I ს-ის მეორე ნახევრსა და II ს-ის საწყის პერიოდს შეესაბამება (ვრცლ. იხ. მამულაძე..., 2022: 217-227; ქამადაძე, 2022 ბ).

შემდეგი უბანი, სადაც ექსპედიცია კვლევა-ძიებით სამუშაოებს აწარმოებდა, ციხის ცენტრალური ნაწილი იყო (NW₁-NO₁ სექტორები; ტაბ.I/1-2; ტაბ.III/1). აქ წარმოებული გათხრების მიზანს წარმოადგენდა 2018-2019 წლებში გამოვლენილი ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკის მქონე ნაგებობისა (აბანოს აუზის) და მის სამხრეთით მდებარე გზის მონაკვეთის სტრატეგრაფიის დაზუსტება, ასევე ნაგებობის მომიჯნავე სათავსოების აღმოჩენის მიზნით თხრილის ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის მიმართულებებით გაფართოება. ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკის მქონე ნაგებობაში გვიან ჩაჭრილი ოსმალური პერიოდის ორმოების შესწავლის მეშვეობით დადგინდა, რომ გამოვლენილი ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკის ქვეშ, მის მთელს ფართობზე მდებარეობდა უფრო ძველი, მეორე ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკის ფენა, რომელიც განხსვავებული ტექნიკითაა ნაგები. აღნიშნული ადრეული იატაკი დასხმული იყო ბათქაშის სქელ ფენაზე, რომელიც გამართული იყო ქვებისა და თიხის ხსნარისაგან მოზვიანულ სქელ საძირკვლის ფენაზე. ნაგებობის ქვეშ მდებარეობდა რომაული პერიოდის ორი სამშენებლო ჰორიზონტი. თხრილის ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით გაფართოების შედეგად შენობის აღმოსავლეთით გამოვლინდა ბიზანტიური პერიოდის ფილები და კრამიტყრილი, რომელიც სტრატეგრაფიულად ზედა ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკის თანადროული იყო.

არქეოლოგიური თვალსაზრისით მეტად საინტერესო აღმოჩნდა ციხის ჩრდილო-დასავლეთი მონაკვეთი (NW₁₂ სექტორი; ტაბ.I/1-2; ტაბ. III/2). ჯერ კიდევ 2018 წელს ციხესიმაგრის ჩრილოეთ გალავნის კედელთან გაივლო სადაზვერვო-საკონტროლო თხრილი, რომელმაც დაადასტურა ვარაუდი, რომ ციხის ჩრდილოეთით გალავნის კედლის აგებამდე აქ უფრო ადრეული რომაული ნაგებობა უნდა ყოფილიყო. მისი საძირკველი კი მოგვიანებით გალავნის კედლის აგებისას ჩაუჭრიათ და დაუზიანებიათ (Karasiewicz-Szczypiorski...,2019: 63-76). იმის გასარკვევად, გრძელდებოდა თუ არა ეს ნაგებობა ციხის შიდა ტერიტორია-

ზე, გადაწყდა, ამ მონაკვეთში ახალი თხრილის გავლება. არქეოლოგიურმა სამუშაოებმა, თავდაპირველად, გამოავლინა მართკუთხა გეგმის შენობის ნაშთები (ზომები: სიგრძე - 4.45, სიგანე 1.72 მ-ია). შენობის ჩრდილო კედელთან დაფიქსირდა ღია არხი, რომელიც ორ შენობას შორის ტიპურ რომაულ ციხესიმაგრეებში არსებულ სადრენაჟო სისტემას წარმოადგენდა. ოთახის შიდა სივრცეში, უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთით, აღმოჩნდა ჭა, ხოლო 20 სმ დაღრმავების შემდგომ წყალგაყვანილობის სისტემაც. ის ოთახის მშენებლობის დროს ჩაუჭრიათ. ოთახის საძირკველს 5 სმ-იანი დამწვარი ფენა ჰქონდა გადაკრული თითქმის მთელ შიდა და გარე პერიმეტრზე, რაც აქ ხანძრისა და ნგრევის მიმანიშნებელია. დამწვარ ფენაში აღმოჩნდა გორდიანე III-ის (238-244 წწ) მონეტაც, რითაც დგინდება, რომ ხანძარი III საუკუნის შუა ხანებში უნდა გაჩენილიყო (მამულაძე..., 2021: 214-218). აღსანიშნავია, რომ ნახანძრალი ფენები ციხის ტერიტორიაზე სხვა უბნებზეცაა გამოვლენილი. როგორც ჩანს, III ს-ში ციხეს განუცდია გარეშე ძალის საკმაოდ სერიოზული თავდასხმა. აღმოჩენილ არტეფაქტებს ეხმაურება წერილობით წყაროებში დაცული ცნობებიც. ბიზანტიელი ისტორიკოსის – ზოსიმეს ცნობით, იმპერატორ ვალერიანუსის (253-260 წწ) დროს კრიზისში მყოფი რომის იმპერიის საზღვრებში, აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბარბაროსებმა რამდენიმეჯერ ილაშქრეს. ისინი თავს დაესხნენ ფაზისს, პიტიუნტსა და ტრაპეზუსს (Davis, 1814: 17-19). წყაროში არაფერია ნახსენები აფსაროსის შესახებ, თუმცა გადამწვარი ფენა, როგორც აღინიშნა, კარგად თარიღდება III საუკუნის შუა ხანებით და სავარაუდოდ, მისი გადაწვა ამ მოვლენებს უნდა უკავშირდებოდეს. უახლესი კვლევების მიხედვით, III საუკუნის შუა ხანებში აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოთარეშე ბარბაროსები ბორანოებთან არის გაიგივებული. მათი პირველი, წარუმატებელი ლაშქრობა – 253-56 წლებით, ხოლო მეორე წარმატებული – 257-58 წლებით თარიღდება (МЫЗГИН..., 2021: 317-318). უბანზე 2021 წელს განხორციელებული ექსპედიციის შედეგად გამოჩნდა კედლის საძირკველი, რომლის ზომები ციხის გალავნის გადაღმა აღმოჩენილი კედლის იდენტურია (135-140 სმ). ამგვარად NW₁₂ სექტორში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა სამუშაოებმა გამოავლინა კედელი, რომლის კვლევა-ძიებასაც ამ უბნის გახსნა ემსახურებოდა, თუმცა შენობის გეგმარებაზე და მის ფუნქცია-დანიშნულებაზე ამ მომენტისათვის რაიმეს თქმა რთულია. ცხადი მხოლოდ ისაა, რომ ეს საძირკველი გალავნის კედელზე უფრო ადრეულია.

ოთხივე უბანზე გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა საკმაოდ მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანია. ძირითადად გვხვდება სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო-სატრანზიტო (ამფორები, ქოთნები, ჯამები, ხუფები, ჭრაქები და ა.შ) და სამშენებლო დანიშნულების (კრამიტები, აგურები, წყალგაყვანილობის მილები

და ა.შ) კერამიკა. ასევე, მონეტები. მინის (მოზაიკური მინა, სასმისები, არიზალისი, ლანგარი და ა.შ), ლითონის (ლურსმნები) და სხვა სახის არტეფაქტები. ისინი წინა წლებში გამოვლენილი ნიმუშების მსგავსია (იხ. ხალვაში, 2022; შალიკაძე, 2004; ებრაღიძე, 2005; ვარშალომიძე 2009; ქამადაძე 2022; გონიო-ავსაროსი III 2002; IV-2004; VIII-2009; IX-2010; XI-2021; აჭარა წარსული და თანამედროვეობა, I-2013; II-2015; III-2017; ქამადაძე, მამულაძე, 2017: 295-303; Karasiewicz-Szczypiorski...2016:521-532; Mamuladze..., 2017: 533-552; Mamuladze..., 2019: 125-134; Kamadadze, 2019: 91-97...).

კულტურული ფენების უკეთ შესწავლის მიზნით პალინოლოგიური კვლევისათვის უბნებიდან ავიღეთ ნიმუშები,⁴ სულ – იქნა 16 ნიმუში. აქედან – 15 რომაული პერიოდის ფენებიდან, ხოლო ერთი – ოსმალური პერიოდის ორმოდან.

პირველი ოთხი ნიმუში რომაული პერიოდის სამშენებლო ჰორიზონტებიდან აღებულ მიწის ნიმუშებს წარმოადგენდა. ოთხივე ნიმუშის სპექტრი მეტ-ნაკლებად მსგავსი იყო. კარგად იყო წარმოდგენილი სითბოს მოყვარულ მცენარეთა სახეობები: მურყანი, წაბლი, რცხილა, თელა, მუხა და სხვა. NPP-დან ამ ნიმუშებში უხვადაა ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები, რაც ტყის კარგი გავრცელების მარკერია, ასევე აღინიშნება ანთროპოგენული მარკერები – სელისა და ბამბის ქსოვილის ბოჭკოები. წყალმცენარეების არსებობა ამ ნიმუშებში შეიძლება იმით აიხსნას, რომ რომაული ნაგებობების იატაკის მოსაწყობად გამოყენებული იყო კერამიკის ნატეხები და წვრილი კენჭები. სავარაუდოდ ამ მასის დასამზადებლად კი წყალს იყენებდნენ. გარდა ამისა, მასალაში აღმოჩენილი წყალმცენარეები ფსევდომიზება და რივულარია, თბილი და ნოტიო კლიმატის კარგი მარკერია. რომაული პერიოდის კულტურული ფენებიდან მასალაც იგივე სპექტრს გვაძლევს, რასაც სამშენებლო დონეებიდან მოპოვებული ნიმუშები, იმ განსხვავებით, რომ პალინომორფები დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი. სპექტრში სითბოს მოყვარული მცენარეები სჭარბობს: მურყანი, თელა, რცხილა, კაკალი, წაბლი და სხვა. ასევე წარმოდგენილია გვიმრები, რომლებიც ტყის ელემენტია და ტენის მოყვარული, რის საფუძველზეც შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ ამ დროს საკმაოდ თბილი და ნოტიო კლიმატი უნდა ყოფილიყო. მდინარის პირას არსებობდა ჭალის ტყეები, სადაც მურყანი ვრცელდებოდა. მის ნაპირებზე იყო წყლის მცენარეები: წყლის მრავალმარღვასებრნი და ფრთაფოთოლა. თითქმის ყველა ნიმუშში სელისა და ბამბის ქსოვილის ბოჭკოების, მათ შორის შეღებილის არსებობა იმას ადასტურებს, რომ ამ დროს სელისა და ბამბის ქსოვილისგან დამზადებულ სა-

⁴ პალინოლოგიური კვლევა აწარმოა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის თანამშრომელმა ინგა მარტყოფლიშვილმა.

მოსს იყენებდნენ. რაც შეეხება ოსმალური პერიოდის ორმოს (ნიმ.16) ის, სავარაუდოდ, საკანალიზაციო ორმო უნდა ყოფილიყო, რადგან მასალაში უხვადაა ზომასალა და რაც მთავარია, ჰელმინთური ჭიების კვერცხები – ტრიხურა. ტრიხურა ასევე ნოტიო და თბილი კლიმატის კარგი მარკერია. ამავე ორმოდან მოპოვებული ნიმუშის სპექტრში უხვადაა საკვები მცენარეები (კაკალი, წაბლი, თხილი, ვაზი, ჭინჭარი, სათესი მარცვლოვნები), რაც იმ პერიოდის ადამიანის დიეტაზე მოუთითებს და აქვე ფიქსირდება სამკურნალო მცენარეების მთელი სია: მურყანი (*Alnus*), ნეკერჩხალი (*Acer*), იელი (*Rhododendron*), საკმელი (*Cistus*), ჩვეულებრივი მატიტელა (*Polygonum aviculare*), დვალურა (*Polygonum bistorta*), ოქროწვეპლა (*Solidago*), მრავალძარღვა (*Plantago*) და ბაია (*Ranunculus*), რომელიც მხოლოდ ამ ნიმუშში გვხვდება და რომლებსაც ანტიჰელმინთური დანიშნულებით იყენებდნენ ეთნოფარმაკოლოგიაში

ამგვარად, დასკვნის სახით შეიძლება, ითქვას, რომ რომაულ პერიოდში კლიმატი საკმაოდ თბილი და ნოტიო ყოფილა. ლანდშაფტი კი, ფართოფოთლოვან, სითბოს მოყვარულ ტყეს ეკავა. ამ პერიოდში ადამიანებს სელისა და ბამბის ქსოვილისგან დამზადებული სამოსი ეცვათ. თბილი და ნოტიო კლიმატი ხელს უწყობდა პარაზიტული ჭიების გავრცელებას, რომელიც ჰელმინთოზებს იწვევდა. ამ პერიოდში მოსახლეობამ კარგად იცოდა პარაზიტული ჭიების საწინააღმდეგო სამკურნალო მცენარეების ნუსხა და აქტიურად იყენებდნენ აღნიშნული დაავადებების დროს. რაც შეეხება რაციონს, საკვებად იყენებდნენ თხილს, კაკალს, წაბლს, ნაცარქათამას, ჭინჭარს, ყურძენს, მარცვლოვნებს და სხვა.

ასეთია 2020-2021 წლებში გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ძირითადი შედეგები. უბნების შესწავლა სამომავლოდაც გაგრძელდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აჭარა...,2013: - „აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა I“, ბათუმი, 2013
2. აჭარა...,2015: - „აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა II“, ბათუმი, 2015
3. აჭარა...,2017: - „აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა III“, ბათუმი, 2017
4. გონიო-აფსაროსი, 2002: - „გონიო-აფსაროსი III“, თბილისი, 2002
5. გონიო-აფსაროსი, 2004: - „გონიო-აფსაროსი IV“, ბათუმი, 2004
6. გონიო-აფსაროსი, 2009 ა: - „გონიო-აფსაროსი VIII“, ბათუმი, 2009
7. გონიო-აფსაროსი, 2009 ბ: - „გონიო-აფსაროსი IX, ფიჭვნარი IV“, ბათუმი, 2009
8. გონიო-აფსაროსი, 2021: - „გონიო-აფსაროსი XI“, ბათუმი, 2021
9. ებრალიძე, 2005: - ებრალიძე ტ., „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი გვიანელინისტურსა და რომაულ ხანაში“, გონიო-აფსაროსი VI, ბათუმი, 2005

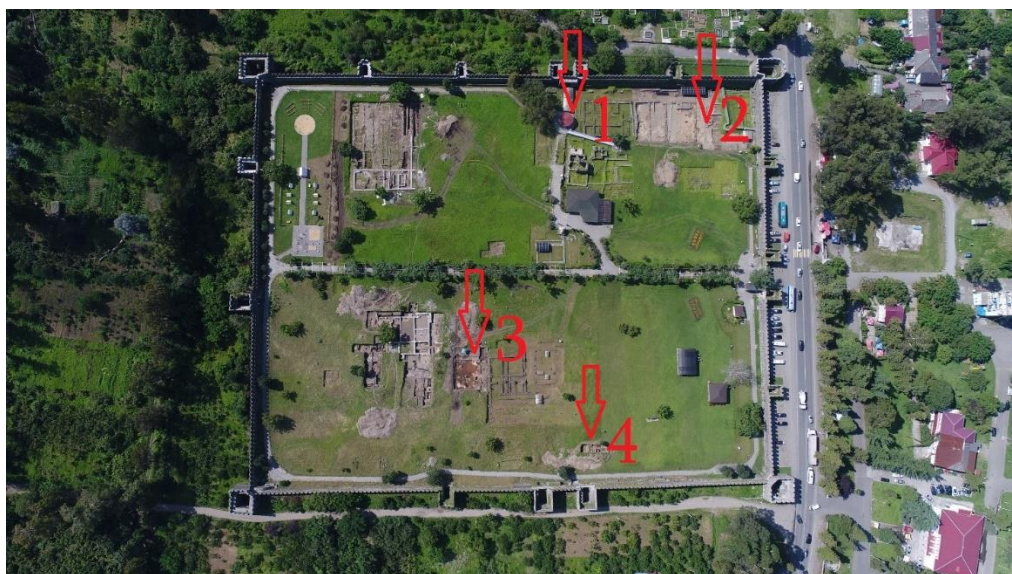
10. ვარშალომიძე, 2009: - ვარშალომიძე ი., „მონეტები გონიო-აფსაროსიდან“, გონიო-აფსაროსი VII, ბათუმი, 2009
11. მამულაძე...: 2018: - მამულაძე შ, კარასევიჩ სციპიორსკი რ, შალიკაძე თ, ქამადაძე კ, „2017 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში“, 2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 162-167. თბილისი, 2018,
12. მამულაძე...: 2019: - მამულაძე, თ. შალიკაძე, კ. ქამადაძე, რ. კარასევიჩ-სციპიორსკი, „გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე 2018 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში“, 2018 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 308-311. თბილისი, 2019
13. მამულაძე...: 2021: - მამულაძე შ, ქამადაძე კ, მამისეიშვილი თ, მოწყობილი თ., „2020 წელს გონიო-აფსაროსში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში“, 2019 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 214-218, თბილისი, 2021
14. მამულაძე...:2022: - მამულაძე შ, ქამადაძე კ, მოწყობილი თ., „გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში 2021 წელს წარმოებული გათხრების ძირითადი შედეგები“, მუზეუმი და გლობალიზაცია, საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, 218-227, ბათუმი 2021
15. ქამადაძე...: 2017: - ქამადაძე კ, მამულაძე შ., „2017 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ დასავლეთ საქართველო VII (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, 295-303. თბილისი 2017
16. ქამადაძე, 2022 ა: - ქამადაძე კ., „გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალები“, გონიო-აფსაროსი X, ბათუმი 2022
17. ქამადაძე, 2022 ბ: - ქამადაძე კ., „2021 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში განხორციელებული ინტერდისციპლინური კვლევების ძირითადი შედეგები“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ბათუმი წარსული და თანამედროვეობა XII მასალები, ბათუმი 2022
18. შალიკაძე, 2004: - შალიკაძე თ., „გვიანანტიკური და ადრემუსაუკუნეების მინის ნაწარმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთიდან“, გონიო-აფსაროსი V, ბათუმი, 2004
19. ხალვაში, 2022: - ხალვაში მ., „კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან“, გონიო-აფსაროსი II, ბათუმი, 2002
20. Мызгин...: 2021: - Мызгин К.В., Диденко С.В., „Бораны Зосима, Боспорское царство и поход на Трапезунд“, ŚWIATOWIT Supplement Series C: Pontica et Caucasia, vol. II, Interdisciplinary research on the antiquity of the Black Sea, 311-336, Warsaw
21. Mamuladze...:2017: - Mamuladze Sh, Karasiewicz-Szczypiorski R, Shalikadze T, Surmanidze N, Kakhidze E., „Interim report on the Polish-Georgian excavation of a

- Roman fort in Gonio (Apsaros) in 2014” Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 533-552, Warsaw, 2017
22. Mamuladze...,2019: - Mamuladze Sh, Kamadadze K., „A Brief Report on the Archaeological Excavations in Gonio-Apsarus, 2014-2017“, [Settlements and Necropolis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity](#) Select Papers from the Third International Conference ‘The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast’ 125-134, Oxford, 2019
23. Kamadadze, 2019: - Kamadadze K., „Trading and economic relations between southwestern Georgia and Sinope in the Roman period“ International Symposium on Sinope and Black sea archaeology „Ancient Sinope and black Sea”. Proceedings Book, 91-97, Sinop, 2019.
24. Karasiewicz-Szczypiorski...,2019: - Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh., Early fortifications at the Apsaros fort (Gonio,Georgia)// New discoveries, Pro Georgia Journal of Kartvelological Studies, 63-76, Warsaw
25. Karasiewicz-Szczypiorski...2016: - Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh, Jaworski P, Wagner M., „Gonio (Apsaros) in Adjara: Excavation of Roman fort. Interim report on the first season of the Polish-Georgian archaeological expedition” Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 521-532, Warsaw. 2016
26. Davis, 1814: - Davis J., The history of count Zosimus, sometimes advocate and chancellor of the Roman Empire, London

I

1. ციხის საერთო ხედი

2. 2020-2021 წლებში შესწავლილი უბნები

II

1. სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთი (SW₃სექტორი)

2. სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთი (SW₉₋₁₂სექტორი)

III

1. ცენტრალური მონაკვეთი (NW₁-NO₁ სექტორი)

2. ჩრდილო-დასავლეთი მონაკვეთი (NW₁₂ სექტორი)

შავიზღვისპირეთის ევფენების ისტორიული და კულტურული კავშირები შუა საუკუნეებში: საქართველოსა და უკრაინის მატალით

აბსტრაქტი: შავიზღვისპირეთის ორი ისტორიულად და კულტურულად გამორჩეული ქვეყნის – საქართველოსა და უკრაინის – მეგობრობისა და მრავალმხრივი კონტაქტების ქრონიკა საუკუნეებს ითვლის. ათას წელზე მეტია ორი ხალხის ურთიერთობაში აღმასვლაც ყოფილა და ვარდნაც, მაგრამ მათი ინტერესი ერთმანეთის მიმართ არასოდეს გამქრალა, ქართველები და უკრაინელები ყოველთვის უზიარებდნენ ერთმანეთს საკუთარ გამოცდილებასა და სულიერ ფასეულობებს. საუკუნეების განმავლობაში ორივე ქვეყანა გარეშე მტრებს ებრძოდა, ცდილობდა ეროვნული ერთიანობის, თვითშეგნების, თვითმყოფადობისა და სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებას.

ძველი ქართული მატაიანების მიხედვით ქართველი და უკრაინელი ხალხების ურთიერთგაცნობა და დაახლოება X-XI სს. მოხდა. ახალი ათასწლეულის მიჯნაზე საქართველოს სამეფო და კიევის სამთავრო ამყარებენ ურთიერთობებს, რომლებიც ხელს უწყობენ ეროვნული კულტურების გაცვლას, გამდიდრებას და დაახლოებას. პოლიტიკურმა, სამხედრო და რელიგიურმა ფაქტორებმა გადამწყვეტი როლი ითამაშეს საქართველოს სამეფოსა და კიევის სამთავროს შორის ორმხრივი ინტერესის ჩამოყალიბებასა და გაღვივებაში.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქართულ-უკრაინული კულტურული კავშირები. ცნობილია, რომ თითოეული ნაციონალური კულტურა იკვებება არა მხოლოდ საკუთარი წყაროებით, არამედ სხვა ხალხების სულიერი სიმდიდრით და ეს ურთიერთობა ორმხრივი და მრავალმხრივია. კულტურის სფეროში ქართულ-უკრაინულ ურთიერთობებზე მოწმობს ისტორიული ქრონიკებიც, უკრაინული ლიტერატურის ძეგლები ქართულად XVII საუკუნის II ნახევრიდან ითარგმნება.

კიევსა და უკრაინას აღორძინების ხანის ქართველი მწერლები ახსენებენ. შუა საუკუნეებიდან ქართულ-უკრაინული კულტურული ურთიერთობების განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი ისტორიული წყაროებისა და მხატვრული ლიტერატურის თარგმნამ ითამაშა.

საქართველოსა და უკრაინას შორის შუა საუკუნეებში არსებულმა მჭიდრო ისტორიულმა და კულტურულმა კონტაქტებმა დიდწილად განსაზღვრეს ორ ხალხს შორის ურთიერთობების შედგომი განვითარება.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, მოწვეული პროფესორი / PhD in Philology, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Invited professor

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი, საქართველო, უკრაინა, ისტორია, კულტურა.

Historical and Cultural Ties of the Black Sea Countries in the Middle Ages: the Example of Georgia and Ukraine

***Abstract:** The chronicle of friendship and multifaceted contacts between the two historically and culturally distinctive countries of the Black Sea – Georgia and Ukraine – dates back centuries. For more than a thousand years, there have been ups and downs in the relationship between the two peoples, but their interest in each other has never disappeared, Georgians and Ukrainians have always shared their experiences and spiritual values. For centuries both countries have fought without enemies, seeking to preserve national unity, self-awareness, identity and statehood.*

According to the old Georgian chronicles, the mutual acquaintance and rapprochement of the Georgian and Ukrainian peoples happened in the X-XI centuries. At the turn of the new millennium, the Kingdom of Georgia and the Principality of Kiev establish relations that promote the exchange, enrichment and rapprochement of national cultures. Political, military and religious factors played a crucial role in establishing and stirring up mutual interest between the Georgia and Kiev.

Georgian-Ukrainian cultural relations are especially important. It is well known that each national culture is nourished not only by its own sources but also by the spiritual wealth of other peoples, and this relationship is two-way and multifaceted. Historical chronicles also testify to the Georgian-Ukrainian relations in the field of culture. The Ukrainian literature have been translated into Georgian since the second half of the 17th century.

Kiev and Ukraine are mentioned by Georgian writers of the Renaissance. The translation of historical sources and fiction has played an important role in the development of Georgian-Ukrainian cultural relations since the Middle Ages.

The close historical and cultural contacts between Georgia and Ukraine in the Middle Ages largely determined the further development of relations between the two peoples.

Key words: Black Sea Coast, Georgia, Ukraine, history, culture.

* * *

შესავალი: შავიზღვისპირეთის ორი ისტორიულად და კულტურულად გამორჩეული ქვეყნის – საქართველოსა და უკრაინის – მეგობრობისა და მრავალმხრივი კონტაქტების ქრონიკა საუკუნეებს ითვლის. ათას წელზე მეტია ორი ხალხის ურთიერთობაში აღმასვლაც ყოფილა და ვარდნაც, მაგრამ მათი ინტერესი ერთმანეთის მიმართ არასოდროს გამქრალა, ქართველები და უკრაინელები ყოველთვის უზიარებდნენ ერთმანეთს საკუთარ გამოცდილებასა და სულიერ ფასეულობებს. ალ. მაზურკევიჩის სიტყვებით, „...უკრაინა-საქართველოს ურთიერთობების განვითარებას კულტურულ-ისტორიულმა რეალობამ შეუწყო ხელი, განსაკუთრებით იმ ფაქტორებმა, რომლებიც საერთოა ან ახლოსაა უკრაინელი და

ქართველი ხალხების ეკონომიკურ და სულიერ ცხოვრებასთან“ (ბარამიძე, 1954: 34).

საქართველოსა და უკრაინას მართლაც ბევრი საერთო აქვთ. საუკუნეების განმავლობაში ორივე ქვეყანა გარეშე მტრებს ებრძოდა, ცდილობდა ეროვნული ერთიანობის, თვითშეგნების, თვითმყოფადობისა და სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნებას.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა მრავალფეროვანი და საინტერესოა; ეს ეხება როგორც ისტორიულ-კულტურულ, ისე ლიტერატურულ წყაროებს. სტატიაში გამოყენებულია როგორც ქართველი, ისე უკრაინელი და უცხოელი მეცნიერების კვლევები. ქართველი მეცნიერებიდან აღსანიშნავია კ. კეკელიძის, ტ. რუხაძის, ი. ცინცაძის, დ. ჯანელიძის, ა. ბარამიძის, ლ. ასათიანის, ბ. ჟღენტის, ო. ბაქანიძის შრომები. ძველი რუსული და საკუთრივ უკრაინული წყაროებიდან გამოყენებულია კიევ-პრეჩერის მონასტრის პატერიკი, დ. კოსარიკის, კვლევები. ევროპული დოკუმენტებიდან ყურადღებას იქცევს პიეტრო დე ლა ვალეს და ამბროსი კონტარინის მიერ დატოვებული ცნობები. გარდა ამისა, ვინაიდან ქართულ-უკრაინული ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობები მთარგმნელობით საქმიანობასაც მოიცავს, გამოკვლევაზე მუშაობისას გამოვიყენეთ გ. წიბახაშვილის მონოგრაფია „თარგმანის თეორიისა და პრაქტიკის საკითხები“.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი, შედარებით-ისტორიული, იდეოგრაფიული (აღწერითი), რეტროსპექტული, ტიპოლოგიური მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ძველი ქართული მატრიანების მიხედვით ქართველი და უკრაინელი ხალხების ურთიერთგაცნობა და დაახლოება X-XI სს. მოხდა. ახალი ათასწლეულის მიჯნაზე საქართველოს სამეფო და კიევის რუსეთი (Киевская Русь) ამყარებენ ურთიერთობებს, რომლებიც ხელს უწყობენ ეროვნული კულტურების გაცვლას, გამდიდრებას და დაახლოებას. პოლიტიკურმა, სამხედრო და რელიგიურმა ფაქტორებმა გადამწყვეტი როლი ითამაშეს საქართველოს სამეფოსა და კიევის სამთავროს შორის ორმხრივი ინტერესის ჩამოყალიბებასა და გაღვივებაში.

როგორც ცნობილია, ქართველი მხატვრები კიევ-პრეჩერის ლავრის მოხატვაში მონაწილეობდნენ. გადმოცემის მიხედვით, ლავრა ათონის ივერონის მონასტრის მსგავსად აიგო. XI საუკუნის II ნახევარში ანტონ პეჩერსკიმ (985-1073) – ლავრის დამფუძნებელმა – ორჯერ იმოგზაურა ათონის მთაზე და სამშობლოში „ათონის სახე“ («Лик Афона») ჩაიტანა. „კიევ-პეჩერის პატერიკი“ («Киево-Печерский Па-

терიკ») შეიცავს ცნობებს, რომლებიც ადასტურებენ ქართველ მხატვართა მონაწილეობას დიდი ლავრის ეკლესიის მოხატვაში (Баканидзе, 1989: 8). ძეგლი მოგვითხრობს ლავრის მთავარი ტაძრის მოხატვის შესახებ კონსტანტინოპოლიდან კიევში ჩასული ქართველი მხატვრებისა და მოზაიკის ოსტატების მიერ, რომლებმაც თან სამუშაოებისთვის საჭირო მასალა ჩაიტანეს; ასევე მათ შეხვედრაზე მონასტრის წინამძღვართან – ილუმენ ნიკონთან:

«О пришествіи писцовъ церковныхъ ко игумену Никону отъ Царяграда. Слово 4-ое. И се дивное чюдо, еже сказаю вамъ. Придоша отъ тогоже богохранимаго Контянтиня града къ игумену Никону писци иконіи, глаголюще сице. «Постави рядца наша, хоцевъ ся истязати: намъ показаша церковь малу и тако урядихомся предо многими свѣдетели, сіа же церь||ковь велика вельми, - и се ваше злато възьмѣте, а мы идемъ къ Цариграду».

И отвѣща игумень: «Какови бяше дѣвшеи ен ряд с вами?» Писци же рѣша: «Подобіе и образъ игумена Оеодосіа и Антоніа».

И рече имъ игумень «о чада, намъ не мощно вамъ явити тѣхъ, прежде бо іо лѣтъ отъидоша свѣта сего и суть непрестанно молящесе за ны, и неотступно хранятъ сію церковь, и соблюдаютъ свой монастырь, и промышляютъ о живущихъ въ немъ.» И сіа слышавше, Гръци ужасни быша о отвѣте, приведоша же и инѣхъ купецъ много, иже бѣша оттуду путешествовавше м тѣми Гръци || и Обези.

И глаголаху: «предъ сими рядъ сотворихомъ, злато възьхомъ это руку ею, и ты не хоцещи намъ явити ею; аще ли преставилася еста, яви намъ образъ ею, да и сіи видятъ, аще та еста». Тогда игумень изнесе предъ всѣми икона ся. Въдѣвши же Гръци и Обези образъ ею, и поклонишася, глаголюще, яко сіи еста воистину и въруемъ, яко жива еста и по смерти, и можета помогати и спасати и заступати прибѣгающихъ к нима.

Вдаша же и мусію, иже бѣ принесли на проданіе, еюже свѣтѣй алтарь строиша. Писци же начаша каатися || своего съгрѣшеніа» (Патерик, 1911: 193).

ეკლესიის მოსახატად და მოსაპირკეთებლად კიევში ქართველი ოსტატების მიწვევა შემთხვევითი არ არის. ობეზები (ობეზი), ე.ი. ქართველები, ისევე, როგორც ბერძნები, მართლმადიდებლურ სამყაროში ცნობილი იყვნენ როგორც დახელოვნებული ოსტატები ტაძრების მშენებლობასა და მოხატვაში. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ დროისათვის კიევის სამთავრო და საქართველოს სამეფო უკვე საკმაოდ კარგად იცნობდნენ ერთმანეთის კულტურას. შემდგომ საუკუნეებში მათ ურთიერთობას პოლიტიკური ინტერესებიც შეემატა.

კიევის მემატიანეს ცნობით, XII საუკუნეში ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობები გაცხოველდა. 1153 და 1154 წწ. ქრონიკები/მატიანეები მოგვითხრობენ კიევის დიდი მთავრის იზიასლავ მსტისლავიჩის (ვლადიმირ მონომახის შვილიშვილის) საქართველოს მეფის დემეტრე I-ის ქალიშვილთან ქორწინებაზე: «Посла Изяслав II сына своего Мстислава противу мачасе своей, бе бо повел из Обез жену себе, цареву дщерь, и сrete ю в порозех приведе ю Киеву, а сам иде в

Переяславль; Изяслав же поя ю себе жене и учени сватбу» (Летопись по Игнатьевскому списку, 1872: 322). სავარაუდოდ, ამ ქორწინების მიზეზი პოლიტიკური და რელიგიური მოსაზრებები იყო. ხსენებულ პერიოდში იზიასლავი ბიზანტიას ებრძოდა, ცდილობდა კიევის რუსეთის ეკლესია კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მმართველობისგან გაეთავისუფლებინა. ამ მიზნით მან ეკლესიის საჭეთმპყრობლად კიევის მიტროპოლიტი კლიმენტი სმოლიატიჩი (1147) დასვა. ადრე ასეთი პატივის ღირსი მხოლოდ ბერძნული წარმოშობის ღვთის მსახური ხდებოდა. კიევის მიტროპოლიტი საეკლესიო ტახტზე ასვლის კანონიერ უფლებას მხოლოდ მაშინ იღებდა, როდესაც მას რომელიმე ავტოკეფალური ეკლესიის წინამძღვარი აღიარებდა და დაამტკიცებდა. ქართული ეკლესია, ისევე როგორც ბერძნული, ავტოკეფალური იყო, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქს უფლება ჰქონდა ნებართვა გაეცა კლიმენტი სმოლიატიჩის კიევის მიტროპოლიტად კურთხევაზე. ალბათ, ამ გარემოებამაც გარკვეული როლი ითამაშა კიევის მთავრის ქორწინებაში ქართველი მეფის ასულთან. როგორც პროფ. იასე ცინცაძე აღნიშნავს, 1154 წელს მომხდარი ქორწინება იმის მანიშნებელი იყო, რომ კიევის მთავარსა და მის კართან დაახლოებულ პირებს გარკვეული ინფორმაცია ჰქონდათ ქართული სახელმწიფოს შესახებ და ეს ინფორმაცია, უპირველეს ყოვლისა, მაშინდელი საქართველოს ძლევამოსილებაზე მოწმობდა (ცინცაძე, 1954: 9).

XIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან, მონღოლთა გამოჩენის შემდეგ, კავშირი საქართველოს სამეფოსა და კიევის სამთავროს შორის შესუსტდა, თუმცა XV საუკუნით დათარიღებული დოკუმენტიდან აშკარა ხდება, რომ ურთიერთობა ბოლომდე არ შეწყვეტილა (Контарини, 1836: 13-50). მონღოლთა შემდგომ ეპოქაში კონტაქტები განახლდა. იტალიელი მოგზაური პიეტრო დელა ვალე მთავრების, გურიელისა და დადიანის, დნეპრის კაზაკებთან მეგობრულ ურთიერთობაზე მოგვითხრობს (ამის შესახებ მან რომის პაპს ურბან VIII-ს მოახსენა). მოგზაურის მოწმობით, გურიის სამთავრომ ევროპელების მეშვეობით სავაჭრო ურთიერთობები დაამყარა უკრაინასთან და პოლონეთთან (Pietro della Walle, 1627: 13-59).

XVI-XVII სს. უკრაინელები, კერძოდ, ზაპოროჟიესა და დონის კაზაკები და ქართველები საერთო მტერს – ოსმალეთის იმპერიას ებრძოდნენ. კაზაკები ხშირად საქართველოს პორტებში პოულობდნენ თავშესაფარს და მხარდაჭერას. ოსმალთა ისტორიკოსის ევლია ჩელების ცნობით, როდესაც კაზაკებმა 1646-1647 წწ. გინიო აიღეს, ადგილობრივი მოსახლეობა მათ ამ საქმეში ხელს უწყობდა. თავის მხრივ, ქართველები ზაპოროჟიეში მიდიოდნენ, კაზაკებს უერთდებოდნენ, აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მათ ომებში. ზაპოროჟიეს სეჩში (Запорожская Сечь) სოფელი გრუზინოვკაც კი არსებობდა.

საქართველოსა და უკრაინას შორის ურთიერთობებმა ახალი შინაარსი ვახტანგ VI-ის რუსეთში გადასახლებით შეიძინა. ამ ამბის შემდეგ ბევრმა ქართველმა წარჩინებულმა რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო. 1738 წელს რუსეთში მათ ქართველ ჰუსართა პოლკი შექმნეს და მამულები მიიღეს რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა მხარეში, მეტწილად სწორედ მალოროსიაში (უკრაინაში). მათ შორის იყო დავით გურამიშვილი, რომლის ბედიც მჭიდროდ უკავშირდება უკრაინას; მას მამულები ჰქონდა სამხრეთ უკრაინაში – მირგოროდსა და ზუბოვკაში. სწორედ აქ შექმნა მან თავისი „დავითიანი“ და აქვე ჰპოვა უკანასკნელი განსასვენებელი.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქართულ-უკრაინული კულტურული კავშირები. ცნობილია, რომ თითოეული ნაციონალური კულტურა იკვებება არა მხოლოდ საკუთარი წყაროებით, არამედ სხვა ხალხების სულიერი სიმდიდრით და ეს ურთიერთობა ორმხრივი და მრავალმხრივია. კულტურის სფეროში ქართულ-უკრაინულ ურთიერთობებზე მოწმობს ისტორიული ქრონიკებიც; ისინი მოგვითხრობენ სამეფო კარის წარმომადგენლების თანმხლებ პირებზე, რომელთა შორის იყვნენ ხელოვნების ყველა დარგის მოღვაწეები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ საქართველოში 1154 წელს ჩამოსულ მსტისლავს, როგორც დიდი მთავრის შვილს, თან ახლდნენ საშემსრულებლო ხელოვნების წარმომადგენლები. „შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ საქართველოში მსტისლავი ჩამოვიდა ამალით, რომელშიც შედიოდნენ მასხარები, მუსიკოსები, მომღერლები და მოცეკვავეები და ეს ქართველებს საშუალებას აძლევდა გასცნობოდნენ კიევის რუსეთის თეატრალურ-სანახაობრივ ხელოვნებას“ (ჯანელიძე, 1959: 167). დიდი მთავრის ანდრეის ვაჟის, იური ბოგოლიუბსკის თამარ მეფესთან ქორწინების დროს საქართველოში დიდი წარმოდგენა დაიდგა, რომელიც მთელი კვირა გაგრძელდა... სავარაუდოდ, ამ „მრავალრიცხოვან ფერადოვან და ორიგინალურ სანახაობებში ძველი რუსული და ქართული ხელოვნების საუკეთესო ოსტატები მონაწილეობდნენ“ (Баканидзе, 2005: 33-34).

ქართული კულტურის ზოგიერთ სახეობას კიევის სამთავროს მოსახლეობაც უნდა გასცნობოდა. ტრადიციის მიხედვით, როდესაც ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახის წევრი სხვა ქვეყანაში მიემგზავრებოდა, მას მსახიობთა მთელი დასი ახლდა. 1154 წელს, როდესაც მეფის ასული რუსუდანი კიევში გაემგზავრა, მის ამაღაში იყვნენ ყველა სახის სანახაობათა ოსტატები და ისინი თავიანთ ხელოვნებას წარმოდგენდნენ დიდი მთავრის სასახლეში. თავის მხრივ, კიევში ჩასულ ქართველებს საშუალება მიეცათ გასცნობოდნენ კიევის სამთავროს ხელოვნებას, ენახათ წარმოდგენები, „რომლებიც ასე ექსპრესიულადაა გამოსახული კიევის სოფიის ტაძრის ფრესკებზე“ (ჯანელიძე, 1959: 167).

კიევსა და უკრაინას აღორძინების ხანის ქართველი მწერლები ახსენებენ. შუა საუკუნეებიდან ქართულ-უკრაინული კულტურული ურთიერთობების განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი ისტორიული წყაროებისა და მხატვრული ლიტერატურის თარგმნამ ითამაშა. „თარგმანი, როგორც ლიტერატურული პროცესის ნაირსახეობა, სხვა ენაზე თავად ხდება ლიტერატურული ცხოვრების საწყისი და აზროვნების ახალი ეტაპი. ცნობილია, რომ თარგმანი, რომელსაც დიდი ადგილი უჭირავს ნებისმიერი ქვეყნის ლიტერატურაში, არა მხოლოდ მორალურ-ინტელექტუალური დონისა და ესთეტიკური გემოვნების ამაღლებას ემსახურება, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, შეუცვლელი საშუალებაა სხვადასხვა ქვეყნის ხალხების დაახლოებაში, მათ შორის ძლიერი სულიერი კავშირის დამყარებაში, ერთმანეთის შემოქმედებითი ძალების გაცნობაში“ (წიბახაშვილი, 2000: 4).

უკრაინული ლიტერატურის ძეგლები ქართულად XVII საუკუნის II ნახევრიდან ითარგმნება. პირველი უკრაინელი მწერალი, რომლის ნაწარმოებიც ქართულად ითარგმნა, კიევის სასულიერო აკადემიის ფუძემდებელი პეტრო მოჰილა/მოვილა (1596-1647) იყო. მისი „ისპოვედანიე“ («Исповедание») მეფე-პოეტმა არჩილმა (1647-1713) თარგმნა ქართულად სათაურით „სამნაწილელი სწავლანი“. თარგმანი რამდენჯერმე გადაიწერა. მისი გადამწერები იყვნენ: დიმიტრი (1702), ნიკოლოზ ორბელიანი (1730), მაკარ ჯოხია (1735), ავთანდილი (1735), პოეტი დიმიტრი სააკაძე (1743), გიორგი ლუკას ძე ბერიშვილი (1753), გიორგი ალექსიშვილი-ანჩისხატელი (1768), დავით-რექტორი ალექსიშვილი (1798), რაჭის მთავარი დავითი (1803), სპირიდონ იაშვილი (1811) და სხვები. აღნიშნული თარგმანის გამოცემით დაინტერესებული იყო მეფე ვახტანგ VI. იოანე ბატონიშვილმა ეს ნაწარმოები ერთ-ერთ წყაროდ გამოიყენა თავისი „კალმასობისთვის“.

XVIII საუკუნის დასაწყისში საქართველოში ცნობილი გახდა დიმიტრი ტუპტალოს (1651-1709) სახელი. მისი ნაშრომი „წვერთა პარსვათათვის“ («Брадеритие»/«О народах») 1707 წელს ქართულად თარგმნა გაბრიელ ჩხეიძემ; ეს უკანასკნელი ასევე ავტორია პეტრო მოჰილას უფროსი თანამედროვეს – ისაია კოპინსკის წიგნის „კიბე სულიერი“ («Лестница духовная») თარგმანის. ქართულად ითარგმნა „ჩეტი-მინეი“ ანუ „კალენდარი“ («Четы-Миней» или «Календарь»)² მთარგმნელი – გაიოზ-რექტორი. საინტერესოა, რომ „ჩეტი-მინეი“ გადმოგვცემს ლეგენდას, თუ როგორ აპირებდა ღვთისმშობელი იბერიის მონახულებას. როგორც ჩანს, ამანაც მიიპყრო ქართველი მთარგმნელის ყურადღება, რადგან

² ყოველთვიურად საკითხავი წიგნი, ე.წ. „ჩეტი-მინეი“ – „მინეის“ ნაირსახეობაა (ბერძნ. μηναιον – „ყოველთვიური“, ე.ი. ყოველთვიური წიგნი), საკითხავ წიგნს წარმოადგენდა. თითოეული „მინეა“ თვის განმავლობაში წასაკითხ ტექსტებს შეიცავს. ამრიგად, სრულ კრებულში 12 მინეა უნდა იყოს.

ქრისტიანული ტრადიციის მიხედვით საქართველო ღვთისმშობლის წილხვედრი ქვეყანაა. ასევე, ქართული მისტიკის „მსახურებანი“ შემდგენელი ტუპტალოს ნაშრომით „კრება და სასამართლოს სიტყვა ურწმუნო ებრაელებისგან იესო ნაზარეველზე, სამყაროს მხსნელზე“ სარგებლობდა («Собора и суда изречение от неверных Иудеев на Иисуса Назорея, испкупителя мира»).

აქვე უნდა ვახსენოთ უკრაინელი მწერალი, კიევი-მოჰილიანის კოლეგიის რექტორი ინოკენტი გიზელი (გარდ. 1683), რომელსაც ეკუთვნის „სინოფსისი“ («Синописи») – რუსეთის, უკრაინისა და ბელორუსის ერთიანი ისტორია. ეს წიგნი აღმოსავლეთ სლავებს შორის პირველ ნაბეჭდ სახელმძღვანელოდ ითვლება. ქართულად XVIII საუკუნეში ითარგმნა.

1785-1790 წწ. კრემენჩუგში მოღვაწეობდა გაიოზ-რექტორი. აქ დაწერა მან „ქართული ღრამმატიკა“ (1789 წ.). „ღრამმატიკა“ ქართული ენის გრამატიკის პირველი ნაბეჭდი სახელმძღვანელოა. კახეთის საქმეებთან დაკავშირებით კრემენჩუგში მირიან ბატონიშვილი (1767-1834) გაემგზავრა. სწორედ კრემენჩუგში შეხვდა მას მირგოროდიდან ჩასული დავით გურამიშვილი, რომელმაც საქართველოს სამეფო გვარის წარმომადგენელს თავისი ლექსების ხელნაწერი კრებული გადასცა.

ქართულად ითარგმნა სტეფან იავორსკის (1658-1728) ნაწარმოებები, ფეოფან პროკოპოვიჩის (1681-1736) „რწმენის ქვა“ («Камень веры»), ასევე „რეგლამენტი“ („ტიპიკონი“) («Регламент»/«Типикон»). ეს უკანასკნელი საფუძვლად დაედო თბილისისა და თელავის სასულიერო სემინარიების „სტატუსს“.

მოგვიანებით ქართველმა ავტორებმა უკრაინას მთელი მხატვრული ნაწარმოებები მიუძღვნეს (მაგ., პეტრე შალიკაშვილის „მოგზაურობა მალოროსიაში“, ნიკო დადიანის „სვლა მალოროსიაში“ და სხვ); ორ ქვეყანას შორის კომუნიკაციამ სისტემური ხასიათი შეიძინა. ასევე ცნობილია აკაკი წერეთლისა და ტარას შევჩენკოს შეხვედრა კიევში. თუმცა ეს უკვე XIX საუკუნეში იყო და, შესაბამისად, სხვა გამოკვლევის საგანია.

ამრიგად, შუა საუკუნეებში საქართველოსა და უკრაინას შორის მჭიდრო ისტორიული და კულტურული კონტაქტები არსებობდა, რამაც დიდწილად განსაზღვრა ორ ხალხს შორის ურთიერთობების შემდგომი განვითარება.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბარამიძე..., 1954: – ბარამიძე ალექსანდრე, ასათიანი ლ., ჟღენტი ბესარიონ, „საქართველოსა და უკრაინის კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან“. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია; შოთა რუსთაველის სახ. ქართული

- ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბილისი, 1954.
2. ბატონიშვილი, 1957: – იოანე ბატონიშვილი, „კალმასობა“. აკად. კ. კეკელიძის და პროფ. ალ. ბარამიძის რედაქციით. ნაწ. 1, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1957.
 3. კოსარიკი, 1957: – დმიტრო კოსარიკი, „დავით გურამიშვილი უკრაინაში“, გამომცემლობა „საბლიზგამი“, თბილისი, 1957.
 4. რუხაძე, 1949: – რუხაძე ტრიფონ, „ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია“, საქართველოს თეატრალური საზოგადოება, თბილისი, 1949.
 5. ქიქავა..., 2014: – ქიქავა ნატო, ბურკაძე ზაზა, „საქართველო-უკრაინის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი (საარქივო სამმართველოში დაცული დოკუმენტების მიხედვით)“. „არხეონი“ VIII, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2014. ობ.: <http://adjara.gov.ge/uploads/Docs/ac44a9a93bb74086a1e4a6e1712b.pdf>
 6. ცინცაძე, 1954: – ცინცაძე იასე, „უკრაინისა და საქართველოს ურთიერთობების ისტორიიდან“, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი, 1954.
 7. წიბახაშვილი, 2000: – წიბახაშვილი გიორგი, „თარგმანის თეორიისა და პრაქტიკის საკითხები“, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 2000.
 8. ჯანელიძე, 1959: – ჯანელიძე დიმიტრი, „ქართული თეატრი უძველესი დროიდან XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე“, გამომცემლობა «Заря Востока», თბილისი, 1959.
 9. Амирэджები, 2011: – Амирэджები Натиа, Наскидашвили Нино. «Грузинско-украинские исторические и культурные связи в эпоху Средневековья». Материалы Международной научной конференции «Украинская литература в общеевропейском контексте». Ужгород, 2011. ობ.: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/browse?type=author&value=%D0%90%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%8D%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%B1%D0%B8%2C+%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B0>
 10. Баканидзе, 1989: – Баканидзе Отар. «Дорогами дружбы (Грузинско-украинские литературные и театральные взаимосвязи)». Издательство ТГУ. Тбилиси, 1989.
 11. Баканидзе, 2005: – Баканидзе Отар, Гогитидзе Нели. «У истоков грузинско-украинских взаимоотношений». Научные труды, XI. Издательство ТГУ. С.-Петербург-Тбилиси, 2005.
 12. Контарини, 1836: – Путешествие Амвросия Контарини – Посла Светлейшей Венецианской Республики, совершенное в 1475 году. В кн. «Библиотека иностранных писателей о России». СПб., 1836. Отд. I., с. 13-130.
 13. Летопись, 1872: – Летопись по Игнатьевскому списку, 1872, с. 322. Летопись по Лаврентьевскому списку, 1872. с. 383. ობ.: <https://www.prlib.ru/item/692556>
 14. Патерик, 1911: – Патерик Киево-Печерского монастыря. Памятники славяно-русской письменности. Изд. Императорской археологической комиссии. Под редакцией Д. И. Абрамовича. СПб., 1911.
 15. Pietro della Walle, 1627: – Information della Georgia dota alla santità di nostro signore Papa Urbano VIII la Pietro della Walle, il Pellegrino Ганно. / 1627. ობ.: <https://vaticange.org/chiesa-cattolica-in-georgia>

ირაკლი ბარამიძე / Irakli Baramidze¹
ხათუნა დიასამიძე / Khatuna Diasamidze²
ოლეგ ჯიბაშვილი / Oleg Jibashvili³
(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

დიდი ბრიტანეთის ვიცე-კონსულის ფრედერიკო გუარაჩინოს ცნობები ვაჭრობისა და ნაოსნობის შესახებ ბათუმში (1840-1845)

აბსტრაქტი: XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან იწყება ბათუმისადმი (რომელიც ორ საუკუნეზე მეტი ხნის მანძილზე ოსმალეთის იმპერიის მფლობელობაში იყო) ინტერესის ზრდა, რაც, ერთი მხრივ, დაკავშირებული იყო რუსეთ-ოსმალეთის 1828-1829 წლების ომის შედეგებთან (ოსმალეთმა დაკარგა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ციხეები: ანაპა, სუჯუკ-კალე (ნოვოროსიისკი) და ფოთი), მეორე მხრივ კი ანატოლიაში რუსეთის გავლენის ზრდასთან. ამას მოჰყვა ჯერ ტრაპიზონში (1831 წელს), შემდეგ კი ბათუმში (1840 წელს) დიდი ბრიტანეთის დიპლომატიური წარმომადგენლობის გახსნა.

ბრიტანეთის პირველი ვიცე-კონსული ბათუმში (მთავარი დიპლომატი ამ სტატუსით იყო გამოგზავნილი) გახლდათ ფრედერიკო გუარაჩინო, რომელმაც საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა ბათუმის სავაჭრო და სანაოსნო შესაძლებლობების შესახებ 1840-1845 წლებში. ამ დროისათვის ქალაქი შედიოდა ლაზისტანის სანჯაყის შემადგენლობაში, ეს უკანასკნელი კი ტრაპიზონის საფაშოს საზღვრებში ექცეოდა.

ბრიტანელი დიპლომატის – ფრედერიკო გუარაჩინოს წარმოდგენილი ცნობები ნათლად გვიჩვენებს ზოგად ვითარებას ოსმალეთის მმართველობის ქვეშ მყოფ ბათუმში და ქალაქის სავაჭრო-ეკონომიკურ თუ სანაოსნო შესაძლებლობებს 1840-1845 წლებში. აღნიშნულ პერიოდში ვაჭრობა და ტვირთბრუნვა ბათუმში არ იყო დიდი მასშტაბების, თუმცა, დიპლომატის დაკვირვებით, ორთქმავალი გემების მიმოსვლის დაწყება ქალაქს შესძენდა მეტ მნიშვნელობას და ხელს შეუწყობდა მის შემდგომ განვითარებას.

საკვანძო სიტყვები: ბათუმი, ფრედერიკო გუარაჩინო, ბრიტანეთის ვიცე-კონსული, ბათუმის პორტი, ბათუმის ვაჭრობა.

¹ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Associate Professor, Batumi Shota Rustaveli State University

² ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Associate Professor, Batumi Shota Rustaveli State University

³ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების ხელმძღვანელი/უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი; საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აბუსერისძის სახელობის უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Senior Researcher, Head of Department of History and Archaeology, Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University; Associate Professor, St. Tbel Abuseridze Teaching University of Georgian Patriarchate

**Reports of the Great Britain's Vice-Consul Frederico Guarracino
on the Trade and the Navigation in Batumi (1840-1845)**

Abstract: *The importance of Batumi (Being a part of the Ottoman Empire for more than two centuries) as a port and trade-transit town has been increasing since the 1830s, which is connected, on the one hand, with the results of the Russian-Ottoman war of 1828-1829 (Ottoman lost the eastern coast of the Black Sea), on the other hand, with the growth of Russian influence in Anatolia. This was followed by the opening of Great Britain's diplomatic representation first in Trabzon (in 1831) and then in Batumi (in 1840).*

The first British vice-consul in Batumi (the chief diplomat was sent with this status) was Frederico Guarachino, who left us interesting information about Batumi's trade and shipping opportunities in 1840-1845. At that time, the town was included in the Sanjak of Lazistan, and the latter was within the boundaries of the Trabzon Province.

The reports presented by the British diplomat – F. Guarracino clearly show the general situation in Batumi under the Ottoman rule and the town's trade-economic and shipping possibilities in 1840-1845. During the mentioned period, trade and cargo turnover in Batumi were not on a large scale, however, according to the diplomat's observation, the beginning of the traffic of steamships would add importance to the town and contribute to its further development.

Key words: *Batumi, Frederico Guarachino, British vice-consul, Batumi port, Batumi trade.*

* * *

შესავალი: ბათუმის ისტორიის ოსმალური პერიოდი ჯერ კიდევ საკმაო ბუ-რუსეთის მოცული და ბევრ საკითხში სიცხადის შეტანას საჭიროებს. ოსმალების მიერ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოზე კონტროლის დაწესების შემდეგ დაიწყო ბათუმის, როგორც ქალაქისა და პორტის მნიშვნელობის შემცირება და საქმე იქამდე მივიდა, რომ იმდროინდელ წყაროებში ის მცირე ქალაქად და სოფლადაც კი მოიხსენიება.

XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან იწყება ბათუმისადმი ინტერესის ზრდა, როგორც ოსმალეთის ხელისუფლების, ისე რუსეთისა და ევროპის სახელმწიფოთა მხრიდან, რაც დაკავშირებულია რამდენიმე ფაქტორთან:

ა) 1828-1829 წლების ომში რუსეთთან განცდილი მარცხის შემდეგ, ადრია-ნოპოლის ზავით, ოსმალეთმა, სხვა ტერიტორიებთან ერთად (მათ შორის ახალციხე-ახალქალაქი), დაკარგა შავი ზღვის თითქმის მთელი აღმოსავლეთი სანაპირო ციხეებით: ანაპა, სუჯუკ-კალე (ნოვოროსისისკი) და, რაც ყველაზე მტკივნეული იყო, ფოთი. ახალმა რეალობამ, ერთი მხრივ, ტრაპიზონის, როგორც სავაჭრო-ეკონომიკური და სატრანზიტო-საპორტო ქალაქის როლის ზრდა განაპირობა, მეორე მხრივ კი ბათუმის, როგორც შესანიშნავი, ბუნებრივი ნავსად-

გურისა და, ფაქტობრივად, უკვე რუსეთთან სასაზღვრო პუნქტად ქცეული დასახლების მნიშვნელობის გადააზრება გამოიწვია.

ბ) 30-იანი წლების დასაწყისში, დაღმასვლით მიმავალი ოსმალეთის იმპერია შეაზანზარა ეგვიპტის მმართველის – მუჰამედ ალი ფაშას 1831 წლის აჯანყებამ. ოსმალეთმა მხოლოდ რუსეთის დახმარებით შეძლო მდგომარეობის გამოსწორება, მაგრამ სანაცვლოდ მიიღო უნკიარ-ისკელესის ხელშეკრულება (1833), სტამბოლში რუსული ფლოტი და ანატოლიაში რუსეთის გავლენის ზრდა, რაც, რა თქმა უნდა, არ შედიოდა ევროპის გეგმებში. დიდმა ბრიტანეთმა დაიწყო თავისი სავაჭრო-ეკონომიკური და დიპლომატიური საქმიანობის გაფართოება ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე. თუკი 1825 წლისთვის ბრიტანეთს აქ ჰქონდა მხოლოდ 13 დიპლომატიური წარმომადგენლობა (ვიცე-საკონსულო, საკონსულო და გენერალური საკონსულო), 1834 წლისთვის ეს რიცხვი გაიზარდა 19-მდე, 1846 წლისთვის – 36-მდე, 1852 წლისთვის კი 51-მდე (!). სწორედ ამ პერიოდში გაჩნდა ბრიტანული საკონსულოები ტრაპიზონში, ერზურუმში, სამსუნში, ბათუმში... ვფიქრობთ, მრავლისმეტყველია ის ფაქტიც, რომ 1831 წლისთვის, როცა ლონდონმა პირველად გახსნა საკონსულო ტრაპიზონში, იქ უკვე ფუნქციონირებდა რუსეთის, საფრანგეთისა და სარდინიის სამეფოს საკონსულოები.

გ) პარალელურად საკონსულოების გახსნისა, რაც პოლიტიკურთან ერთად სავაჭრო-ეკონომიკურ ინტერესებსაც ემსახურებდა, დიდმა ბრიტანეთმა და ევროპის სხვა დიდმა სახელმწიფოებმა, ფაქტობრივად, აიძულეს პორტა დათანხმებოდა ოსმალეთის იმპერიის მოძველებული სისტემის რეფორმირებას, რასაც 1839 წელს მოჰყვა ე.წ. თანზიმათის პირველი ეტაპი. ევროპის ინტერესებში იყო, რომ მოდერნიზებულ ოსმალეთს უფრო ეფექტურად შეძლებოდა მზარდი რუსული აგრესია-გავლენის შეჩერება. სწორედ განახლების ამ პროცესში ჩაჯდა ბათუმიც, რამაც გამოიწვია საქალაქო ცხოვრების შესამჩნევი აღმასვლა და პორტის თანდათანობითი გამოცოცხლება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ბათუმში ბრიტანეთის პირველი ვიცე-კონსულის – ფრედერიკო გუარაჩინოს ოფიციალური ანგარიშები საკმაოდ მდიდარ მასალებს შეიცავენ 1840-1845 წლების ბათუმის სავაჭრო და სანაოსნო შესაძლებლობებისა თუ სამომავლო პერსპექტივების შესახებ. ეს ანგარიშები გამოქვეყნებულია ინგლისურ (Adjara and the Ottoman Empire, 1830-1878, (British Archives on the Caucasus, Georgia), Editorial Hugo Greenhalgh, Research Robert L. Jarman, “Archival Publications International,” London, 2003) და თურქულ (Şaşmaz M., İngiliz belgelerine göre Trabzon Vilayeti ticari raporları (Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents), 1830-1914, I, Ankara, 2014) ენებზე. ამათგან ერთ-

ერთი – ფ. გუარაჩინოს 1840 წლის 4 აგვისტოთი დათარიღებული პირველი ანგარიში ბათუმის შესახებ – თარგმნა და მცირე კომენტარით გამოაქვეყნა მკვლევარმა გია გელაშვილმა (გელაშვილი გ., „ბრიტანეთის ვიცე-კონსული ფრედერიკო გუარაჩინო ბათუმის შესახებ (1840 წ.)“, კრ.: „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, X, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2019, გვ. 106-116), დანარჩენები კი ჯერ კიდევ ნაკლებადაა ცნობილი და გამოყენებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში. ამდენად, მათი შემოტანა ქართულ სამეცნიერო სივრცეში მნიშვნელოვანია XIX საუკუნის 40-იანი წლების ბათუმის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით.

გთავაზობთ ფ. გუარაჩინოს 1840-1846 წლების ანგარიშების საფუძველზე მომზადებულ ნაშრომს, რომელიც საკითხით დაინტერესებული ქართველი მკვლევარებისათვის არაერთ საინტერესო ფაქტსა და დასკვნას შეიცავს.

მეთოდოლოგია: წყაროების თარგმნისას ვისარგებლეთ ტექსტის სემანტიკისა და სიტყვასიტყვითი თარგმნის მეთოდით, გავითვალისწინეთ რა სათარგმნი ფრაზების თითოეული კომპონენტის ფორმა და ლექსიკური მნიშვნელობა. ამასთანავე, მაქსიმალურად დავიცავით კონტექსტი. წყაროების შინაარსის შესწავლა-გააზრებისას გამოვიყენეთ წყაროების კრიტიკული ანალიზის, მათი ურთიერთშედარებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებთან შეჯერების მეთოდები, რაც, შესაძლებლობის ფარგლებში, დაგვეხმარა საკვლევ ვიწრო პერიოდის ობიექტური ისტორიული სურათის რეკონსტრუირებაში. სტატისტიკური ტექსტზე მუშაობისას ვიხელმძღვანელებთ, აგრეთვე, აღწერილობით-ნარატიული, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით.

დისკუსია/შედეგები: ბრიტანეთის პირველი ვიცე-კონსული ბათუმში (მთავარი დიპლომატი ამ სტატუსით იყო გამოგზავნილი) გახლდათ ფრედერიკო გუარაჩინო, რომელმაც საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა ბათუმის სავაჭრო და სანაოსნო შესაძლებლობების შესახებ 1840-1845 წლებში. ამ დროისათვის ქალაქი შედიოდა ლაზისტანის სანჯაყის შემადგენლობაში, ეს უკანასკნელი კი ტრაპიზონის საფაშოს საზღვრებში ექცეოდა.

ბრიტანეთის ვიცე-კონსულები თავიანთი სამანდატო ტერიტორიის შესახებ, პერიოდულად, ანგარიშებს გზავნიდნენ სტამბოლში თავიანთი სახელმწიფოს ელჩთან, რაც ნაკლებადაა ცნობილი ქართული ისტორიოგრაფიისათვის, არადა ისინი საკმაოდ მდიდარ მასალებს შეიცავენ თანადროული პერიოდის ბათუმისა და მისი შემოგარენის ისტორიისათვის.

ტრაპიზონში ბრიტანეთის იმდროინდელი ვიცე-კონსულის ჰ. სუტერის კონსულ ჯ. ბრანტისადმი 1837 წლის 31 ივლისის წერილით ნათელი ხდება, თუ რა მიზანი ჰქონდა ბათუმში საკონსულოს დაარსებას. ბრიტანეთის მთავრობას სურდა მიეღო სწრაფი და სწორი ინფორმაცია ყველა მოვლენის შესახებ, რაც ხდებოდა საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში, ასევე, ხელი შეეწყო ბრიტანეთის ვაჭრობისთვის. მისი აზრით, ამ მიზნების მისაღწევად საჭირო იყო ბათუმის ვიცე-კონსულის თანამდებობაზე ინტელექტის მქონე, წარმოსადგეი ინგლისელის შერჩევა, რომელსაც ექნებოდა საკმარისი ცოდნა საქმის წარმოებისთვის ამ ქვეყანაში (Adjara and., 2003: 146-149).

როგორც ირკვევა, 1839 წლისათვის სამი პირი შეირჩა ბათუმის ვიცე-კონსულის თანამდებობაზე, მაგრამ, როცა საქმე საქმეზე მიდგა, სამივემ უარი განაცხადა. ჯ. ბრანტის აღიარებით, მას სურდა, რომ ამ თანამდებობაზე ინგლისელი ეხილა, მაგრამ რადგან ეს ვერ მოხერხდა, მისი არჩევანი შეჩერდა ფრედერიკო გუარაჩინოზე – ტრაპიზონის ვიცე-კონსულ ჰენრიხ სუტერის დის შვილზე. 20 წლის გუარაჩინო მამით იონიელი ბერძენი იყო, დედით კი ინგლისელი. ვიცე-კონსულად დანიშვნამდე იგი 18 თვე ტრაპიზონში მუშაობდა სუტერთან, ხოლო შემდეგ 5 თვე – ერზრუმში ჯეიმს ბრანტთან (Adjara and., 2003: 157-161).

ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის ჰენრი ჯონ ტემპლ პალმერსტონის (შემდგომში პრემიერ-მინისტრი) თანხმობის შემდეგ, 1839 წლის 19 ნოემბერს, ჯეიმს ბრანტმა ბათუმის პირველ ვიცე-კონსულად დანიშნა ფრედერიკო გუარაჩინო, რომელიც 1840 წლის აპრილში ჩავიდა თავისი სამსახურებრივი მოღვაწეობის ადგილზე. სწორედ ამ დროიდან იწყებს ფუნქციონირებას ბრიტანული საკონსულო ბათუმში.

ბათუმში ჩასვლამდე 10 დღით ადრე, ბრანტი ერზრუმიდან აძლევს გუარაჩინოს ვრცელ, 1840 წლის 14 აპრილით დათარიღებულ ინსტრუქციას სამომავლო საქმიანობასთან დაკავშირებით. მასში კარგად ჩანს, თუ როგორ მოქმედებდა ბრიტანული დიპლომატია.

ინსტრუქციაში ნათქვამია:

„მისი უდიდებულესობის მთავრობის მთავარი მიზანი ბათუმში ვიცე-კონსულის დანიშვნის დროს იყო დროული და ზუსტი ინფორმაციის მოპოვება მეზობელ ქვეყნებსა და პროვინციებში მომხდარი ყველა მოვლენის შესახებ, რომელსაც რაიმე კავშირი ჰქონდა მათ პოლიტიკურ და სოციალურ მდგომარეობასთან, ან შეეძლო გამოეწვია ცვლილებები არსებულ წესრიგში. ამიტომაც, შეაგროვეთ ინფორმაცია და ფაქტები, რომელიც შეიძლება აჩვენებდეს ამ ქვეყნების რეალურ მდგომარეობას და ასევე, მოსალოდნელ თუ სავარაუდო ცვლილებებსა და განვითარებას. ასეთი ინფორმაცია თანაბრად სასურველი როგორც სულთ-

ნის კუთვნილი ქვეყნის შესახებ, ასევე რუსეთისა და ჩერქეზეთის შესახებ, რომლის დამორჩილებას ახლა რუსეთის მთავრობა ცდილობს.

თქვენი დანიშნვის სხვა მიზანი, ბუნებრივია, არის ხელის შეწყობა ბრიტანეთის ვაჭრობისა და ნაოსნობისათვის, ასევე, იმ ქვეყნის კეთილდღეობისა და განვითარებისთვის, რომელშიც ცხოვრობთ.

ამ მიზნის მისაღწევად, ნებადართულია ვაჭრობით დაკავება; ახალი კონვენცია თურქეთიდან ნებისმიერი პროდუქტის ექსპორტის საშუალებას იძლევა და მჯერა, რომ ბათუმის მიდამოებში მოიძებნება ისეთი საქონელი, რომელიც საინტერესო იქნება კომერციული თვალსაზრისით...

ნებადართულია ბათუმის დატოვება არაჯანსაღი სეზონის განმავლობაში, რომელიც, როგორც ვიცი, მოიცავს ივლისს, აგვისტოსა და სექტემბერს; მე ვფიქრობ, რომ ეს დრო უნდა გამოიყენოთ ბათუმსა და ყარსს შორის არსებული სივრცის შესასწავლად.

ამ მოგზაურობის დროს თქვენ უნდა მოინახულოთ ყველა მნიშვნელოვანი ადგილი, სადაც შეიძლება ვიმედოვნოთ, რომ შექმნით მოთხოვნას ბრიტანულ პროდუქტიაზე ... მე ვთვლი, რომ ასეთი მოგზაურობა აუცილებელია თქვენი ვაჭრობის გააქტიურებისა და განვითარებისათვის და იმედი მაქვს, რომ შრომა და ხარჯები ანაზღაურდება მის მიერ მოტანილი კომერციული სარგებლით; ამასთან, თუ ამ მოგზაურობის განმავლობაში თქვენ შეაგროვებთ რაიმე საინტერესო ან სასარგებლო ინფორმაციას, გეოგრაფიული, სტატისტიკური, პოლიტიკური ან კომერციული კუთხით და წარმოადგენთ ანგარიშში შესაყვანად, მე მას გავუზიარებ მისი უდიდებულესობის მთავრობას და, შესაძლოა, ვიკონტი პალმერსტონი სიამოვნებით აანაზღაურებს თქვენი მოგზაურობის ხარჯებს...

თქვენ, რა თქმა უნდა, კარგ ურთიერთობაში შეხვალთ ბათუმის ალასთან, ასევე ჩურუქ-სუს ბეგთან, თუმცა, ეს უკანასკნელი დამოკიდებულია ყარსზე და არა ტრაპიზონზე, რომლის საფაშოშიც მდებარეობს ბათუმი, მაგრამ თქვენ უნდა გააგებინოთ ბეგს, რომ თქვენი უფლებამოსილება რუსეთის საზღვრამდე ვრცელდება; თუ ის არ დაგეთანხმებათ, გამოგიგზავნით ყარსის ფაშას წერილს. ჩურუქ-სუს ბეგისაგან, ვფიქრობ, შეგიძლიათ მიიღოთ ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ რა ხდება საქართველოს საზღვარზე, ვინაიდან მე ვთვლი, რომ ჩურუქ-სუს მაცხოვრებლები ქართველებთან ყოველდღიურად ურთიერთობენ.

იმედს გამოვთქვამ, რომ თქვენ გაამართლებთ თქვენთვის მოცემულ რეკომენდაციას და, მიუხედავად ახალგაზრდა ასაკისა, გაუმკლავდებით ასეთ მნიშვნელოვან გამოწვევას. მჯერა, რომ მისი უდიდებულესობის მთავრობას ექნება საფუძველი, რომ კმაყოფილი იყოს თქვენი მონდომებით და ინტელექტით“ (Adjara and., 2003: 165-171).

ფრედერიკო გუარაჩინო თითქმის 6 წელი ასრულებდა ბათუმში ბრიტანეთის ვიცე-კონსულის მოვალეობას. თუმცა, ჯერ კიდევ 1844 წლის 24 დეკემბრის წერილით ითხოვა ხელისუფლებისგან, მძიმე საცხოვრებელი პირობების გამო, გადაყვანა სხვა მხარეში, რისი ნებართვა მხოლოდ 1846 წელს მიიღო. იგი ვიცე-კონსულად დარჩა 1846 წლის 11 ივნისამდე.

ბათუმში ჩასვლიდან მალევე, რამდენიმე თვეში ფ. გუარაჩინო, როგორც ჩანს არაჯანსაღი თვეების გასატარებლად, დაბრუნდა ერზრუმში, სადაც შეადგინა 4 აგვისტოთი დათარიღებული პირველი ანგარიში ბათუმის შესახებ, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო ბევრ ცნობას შეიცავს.

ამდენად, 1840 წელს ბათუმში ბრიტანეთის საკონსულოს გახსნა, პოლიტიკურ მოსაზრებებთან ერთად, ითვალისწინებდა ბრიტანეთის ვაჭრობის ხელშეწყობასა და განვითარებას. შესაბამისად, ფ. გუარაჩინოს ანგარიშებში ამ საკითხს მნიშვნელოვანი ყურადღება აქვს დათმობილი. ახალგაზრდა, მაგრამ ნიჭიერი დიპლომატი ამავე დროს გამჭრიახი კომერსანტიცაა და ინგლისური გულმოდგინებით სწავლობს ბათუმის კომერციულ შესაძლებლობებს.

ბათუმის პირველივე გაცნობიდან ვიცე-კონსულს თვალში მოხვედრია, რომ აქ „ვაჭრები არიან უცხოელები ტრაპიზონიდან, რიზედან და აჭარის მეზობელი მხარიდან; ისინი ცხოვრობენ თავიანთ მალაზიებთან არსებულ პატარა ოთახებში“, ხოლო „ბათუმის მხარის პროდუქტებია სიმინდი, ბრინჯი, ლობიო, ცვილი, თაფლი და კარაქი“. „მე მითხრეს, – წერს ფ. გუარაჩინო, – რომ წლიურად უნდა გაჰქონდეთ 20-30 ათასი კილო სიმინდი, 30000 კილო ბრინჯი, 3000 ოყა ცვილი და 10000 ოყა თაფლი. ამ რაოდენობაში შედის აჭარის მომიჯნავე მხარის ნაწარმიც, რომელიც მოაქვთ გასაყიდად ბათუმში. ლობიო არ ითვლება კარგ საექსპორტო პროდუქტად, ხოლო კარაქის რაოდენობა ვერ დავადგინე“ (Adjara and..., 2003: 115-135).

მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა ბათუმში შემოტანილი საქონელი, რომელთა შორის, თურქულს თუ არ ჩავთვლით, სჭარბობდა ინგლისური და რუსული: მატყლი, რუსული რკინა, ფოლადი, კალა, ხელსახოცები, ყავა, წიწაკა და სანელებლები, ბრიტანული ნაწარმი – ჩითი, საპერანგეები, შალეები, მიტკალი... ფ. გუარაჩინოს შენიშვნით: „ბათუმში ვაჭრები ფლობენ მცირე კაპიტალს“ (არ უნდა აჭარბებდეს 200 ფუნტს). მისივე განმარტებით, „მათ არ აქვთ საქონლის იმ რაოდენობით იმპორტირების საშუალება, რა რაოდენობაც მათ შეუძლიათ გამოეყოს მეზობელი პროვინციებისათვის. მაგრამ აქ ევროპის დამკვიდრება შეავსებს ამ დეფიციტს და ეს ფაქტი გახდება არა მხოლოდ უფრო მეტი მეზობელი ხალხის, არამედ ქვეყნის სიღრმიდან, უფრო შორეული მხარეების მცხოვრებთა მოზიდვის საშუალება და უქვევლია, რომ ბრიტანული წარმოების საქონლის მოხმარება

თანდათან გაიზრდება. ამის იმედი ვერასდროს იქნებოდა, რომ არა საკონსულოს დაარსება და მუდმივი კონტროლი ადგილობრივი ხელისუფლებისა, რომელიც დღემდე ყველა სახის თვითნებურ გადასახადს აწესებს იმპორტირებულ ევროპულ საქონელზე“ (Adjara and., 2003: 115-135).

ჯერ კიდევ უძველეს დროში კოლხეთი მდიდარი იყო ხე-ტყის მასალით. ეს ვითარება შენარჩუნებულია XIX საუკუნის 40-იან წლებშიც: „წიფელი და ხე-ტყის მასალა შეუზღუდავი ოდენობით გააქვთ, – წერს გუარაჩინო, – ოღონდ, გამომდინარე იქედან, რომ მთები, სადაც ეს ხეები იზრდება, მიუდგომელია, საჭიროა ხარჯები გზების გასაყვანად, რათა ხალხმა შეძლოს მათი ქვემოთ ზღვამდე ჩამოტანა... ხე-ტყე ახლოა ნაპირთან და სამხედრო გემების ასაგებად ხარისხის თვალსაზრისით – შესაბამისი...“ (Adjara and., 2003: 115-135).

ფ. გუარაჩინო ღვინის უძველეს კულტურასაც უსვამს ხაზს და საგანგებოდ აღნიშნავს: „ღვინოს ამზადებენ ჩურუქ-სუს მხარეში, ბათუმთან ახლოს, სადაც ვაზი კარგად იხარებს, თუკი ადგილობრივები მოინდომებენ მის მოვლას. ვაზი ტყეებში ველურადაც იზრდება“ (Adjara and., 2003: 115-135).

თევზჭერა ზღვისპირა რეგიონების ერთ-ერთი მთავარი საქმიანობის სფერო და შემოსავლის წყაროა. ამ მხრივ გამონაკლისი არც ბათუმი ყოფილა: „ბათუმის ყურე და ირგვლივ წყლები ძალზე მდიდარია თევზით. ზამთარში, მეთევზეები სანაპიროს სხვადასხვა მხარეებიდან, მოდიან აქ და იჭერენ ზღვის გოჭს, რომლისგანაც ამზადებენ ზეთს საწვავად; იჭერენ, ასევე, ზუთხს, ქაშაყს, ანჩოუსს, სკუმბრიას, პალტუსს და ბევრ სხვა თევზს“ – მიუთითებს დიპლომატი.

ბრიტანელი ვიცე-კონსულის დაკვირვებულ თვალს არ გამოჰპარვია მდ. ჭოროხის სანაოსნო შესაძლებლობები და ადგილობრივი სპეციფიკა: „მდინარე ჭოროხი სანაოსნოა მთელი წელი, გარდა ერთი თვისა – შუა მაისიდან შუა ივნისამდე, როცა თოვლის დნობა მის დინებას ძალზე აჩქარებს. ნავები, რომლებსაც გამოიყენებენ, ბრტყელძირაა, 50 ფუტი⁴ სიგრძის და შუაში 4-5 ფუტი სიგანის; ორივე ბოლო წაწვეტებულია. შეუძლიათ 6-8 ტონა ტვირთის გადატანა. ართვინს ზევით არ ადიან და ბათუმიდან სჭირდებათ 5-8 დღე, მაშინ როცა დაშვებისთვის – მხოლოდ 8 საათი“ (Adjara and., 2003: 115-135).

ფ. გუარაჩინო კარგად ხედავდა და აცნობიერებდა ბათუმის სავაჭრო შესაძლებლობებსა და მისი გაზრდის პერსპექტივას: „ვფიქრობ, რომ ორთქლით მავალი მისაბმელი იქნებოდა კარგი საშუალება ართვინამდე ნავების გადასაყვანად. ნავიგაციის ამ რეჟიმის, აგრეთვე ტრაპიზონსა და ბათუმს შორის ორთქლმავალი ტრანსპორტით კავშირის დამყარების შემთხვევაში, ვაჭრები, რომლებიც საქმიან-

⁴ 1 ინგლისური ფუტი = 0,3048 მეტრს.

ნობენ ხოფის გავლით, უეჭველად გამოიყენებენ ამ მარშრუტს და ბათუმი გახდება მნიშვნელოვანი სატრანზიტო-სავაჭრო ცენტრი, რომლითაც ისარგებლებენ როგორც თურქეთის შიდა, ისე საქართველოს მთავარი ქალაქები. ახალციხის, ერევნისა და გიუმრის ვაჭრები და მგზავრები, რომლებიც, თითქმის ყველა, მოძრაობენ ერზრუმიდან ტრაპიზონის მიმართულებით, ასეთ პირობებში აირჩევენ ბათუმის უმოკლეს და ყველაზე იაფ მარშრუტს. მანძილი ყარსიდან ართვინამდე 24 საათია, იქიდან მდინარით ბათუმამდე – 8 საათი, ხოლო ბათუმიდან ბორნით ტრაპიზონამდე – 12, რაც ჯამში მხოლოდ 44 საათია, მაშინ როცა ყარსიდან ტრაპიზონამდე 90 საათია სახმელეთო გზით“ – წერს იგი (Adjara and., 2003: 115-135).

თავის წლიურ ანგარიშებში ფ. გუარაჩინო ცდილობს ახსნას მიზეზები თუ რა განაპირობებდა ბათუმის ვაჭრობის ზრდას თუ შემცირებას. 1840 წელს იმპორტი გაზრდილა. „სიმინდის, როგორც ძირითადი პროდუქტის, მოსავალი, უხვი იყო, მაგრამ ადგილობრივი მოსახლეობა შეეღია მხოლოდ მათი მარაგის მცირე ნაწილს, იმ იმედით, რომ ფასები ზაფხულისკენ გაიზრდებოდა. მათი იმედები, სავარაუდოდ, გამართლდება, რადგან სხვაგან მოსავლიანობა დაეცა“ (Şaşmaz, 2014:102-103).

1840 წელს, ქორ-ჰუსეინის აჯანყების გამო, ქობულეთელ ვაჭრებს საქონელი შეუძენიათ არა ტრაპიზონში, არამედ ბათუმში და მომავალშიც იგივეს აპირებდნენ. „მიზეზი, რომელიც ადრე ხელს უშლიდა ამას, იყო დამატებითი გადასახადი, რომელსაც იღებდნენ აქაურ საბაჟოზე. ამასთან, ტრაპიზონში ყველა დადგენილი გადასახადის გადახდის შემდეგაც კი, საქონელი, აიანის⁵ თვითნებური დადგენილების საფუძველზე, ისევ იბეგრებოდა მის მიერვე შექმნილ საბაჟოზე. ეს ვალდებულება ახლა გაუქმებულია და ჩურუქ-სუს მოვაჭრეებისთვის უფრო სარგებანი იქნება საქონლის ბათუმში შექმნა, რაც მათ თავიდან ააცილებს ნავით მგზავრობის რისკს“ (Şaşmaz, 2014:102-103).

ბრიტანული ბიზი და შალი ბათუმიდან გაჰქონდათ კონტრაბანდული გზით ქართველ ვაჭრებს. საინტერესოა, რომ საქონელი ჩამოჰქონდათ სტამბოლიდან. ფ. გუარაჩინო შეეცადა გაერკვია, თუ რატომ არ იღებდნენ საქონელს უფრო ახლოს, ტრაპიზონში. როგორც აღმოჩნდა, „ამის გაკეთება არ შეეძლოთ რუსეთის კონსულის ნებართვის გარეშე, რომელიც ამ გზით გაიგებდა მათი საქმიანობის შესახებ. კონსტანტინოპოლში კი მათ შეეძლოთ საქონლის შექმნა მეთვალყურეების გარეშე“ (Şaşmaz, 2014:102-103).

ბრიტანელი დიპლომატის 1840 წლის ანგარიშის მიხედვით, წლის მანძილზე

⁵ აიანები იყვნენ ქალაქის ან მხარის მმართველები ადგილობრივ დიდებულთაგან, რომელთაც ჰქონდათ სხვადასხვა ხარისხის ძალაუფლება. ისინი სარგებლობდნენ გარკვეული ავტონომიით და ჰყავდათ შეიარაღებული ძალაც კი.

ბათუმში შესულა სულ 9 გემი, მათგან 1 იონური, 5 თურქული და 3 რუსული.

გუარაჩინოს დაკვირვებით, 1841 წლისთვის ვაჭრობის მოსალოდნელი ზრდა არ მომხდარა. ვიცე-კონსული ამის ერთ მიზეზად აიანის თანამდებობაზე სეფერ ბეგის არასტაბილურობის განცდას ასახელებს; მეორე მიზეზი კი იყო ის, რომ 1841 წლის თებერვალში რუსეთის მთავრობამ მოახდინა საქართველოში კონტრაბანდული გზით შეტანილი ბრიტანული საქონლის კონფისკაცია, რასაც კონტრაბანდული ვაჭრობის შემცირება მოჰყვა. კიდევ ერთი მიზეზი კი იყო 1841 წლის გურუის აჯანყება, რამაც აიძულა აქ მყოფი ვაჭრები შეეჩერებინათ სავაჭრო გარიგებები. ამ აჯანყებამ მოახდინა ვაჭრობის სრული პარალიზება რეგიონში. ამას გარდა, აჭარაშიც დაეცა საქონელზე მოთხოვნა, რადგან, როგორც ჩანს, გურუის აჯანყების გამო, აქედან ქობულეთში 2500 ჯარისკაცი იქნა მობილიზებული (Şaşmaz, 2014:108-109).

ევროპაში ბზაზე ფასის წამოწევის პირობებში, თურქმა მოვაჭრეებმა გადაწყვიტეს ბათუმის შემოგარენიდან მისი გატანა, მაგრამ აქაური ბზის შედარებით დაბალი ხარისხის გამო, მათი წამოწევა წამგებიანი აღმოჩნდა (Şaşmaz, 2014:108-109).

1841 წლის მანძილზე ბათუმის პორტში შესულა სულ 14 გემი, მათგან 1 ბრიტანული, 10 თურქული და 3 რუსული.

1841 წლის მოვლენებმა ინერციით მომდევნო წელსაც იქონია გავლენა ბათუმის ვაჭრობაზე. ბაზარი მთლიანად დაკეტილი იყო მთელი წლის განმავლობაში. იგივე სიტუაცია იყო ქობულეთშიც. მოვაჭრეები ფიქრობდნენ, რომ ამ რეგიონში წესრიგი არ აღდგებოდა სასაზღვრო საკითხის საბოლოო მოგვარებამდე. თუმცა წლის მიწურულს სიტუაცია თანდათან გამოსწორდა. საბოლოო ჯამში, იმპორტმა გადააჭარბა წინა წლის მაჩვენებელს. ექსპორტში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ხე-ტყის მასალას. დაეცა თევზის რეწვის საქმე, სიმინდის მოსავალიც ძალზე მწირი იყო. თუმცა, ამ წელს ადგილი ჰქონდა ერთ მნიშვნელოვან სიახლეს – ბათუმში გამოჩნდა ავსტრიული, ორთქლით მავალი ხომალდი (Adjara and., 2003: 399-409).

1842 წლის მანძილზე ბათუმში, წინა წელთან შედარებით ორჯერ ნაკლები, სულ 7 გემი შესულა, მათგან 4 თურქული, 1 რუსული, 1 ავსტრიული და 1 ბერძნული.

1843 წლის გაზაფხულზე ბათუმის ვაჭრობა გამოცოცხლდა. ბათუმში აქამდე არასოდეს ყოფილა საქონლის ასეთი დიდი მარაგი. „ვაჭრებმა კონტრაბანდული გზით გაგზავნეს დაახლოებით 7000 ფუნტის ღირებულების ნაწარმი აფხაზეთსა და ჩერქეზეთში. თითქმის ყველა კატარღამ, რომლითაც გაიგზავნა საქონელი,

უსაფრთხოდ მიაღწია ნაპირებამდე, მიუხედავად რუსული კრეისერების სიფხიზლისა ... შემოდგომით ვაჭრობა დაეცა. ბაირამი დაემთხვა ზუსტად იმ პერიოდს, როდესაც მოვაჭრეები აქ ბრუნდებიან არაჯანსაღი სეზონის შემდეგ. მათი დიდი ნაწილი საკუთარ სახლებში დარჩა დღესასწაულის გასატარებლად; მას შემდეგ უჩვეულო და ძალიან ცუდმა ამინდმა შეაჩერა თითქმის ყველა კომუნიკაცია მეზობელ სანაპიროებთან და რაიონებთან, ასე რომ, ჯერჯერობით, მხოლოდ რამდენიმე ადამიანმა შეძლო დაბრუნება. შესაბამისად, ბოლო ორი თვის განმავლობაში იმპორტი ძალიან უმნიშვნელო იყო“ – ნათქვამია ვიცე-კონსულის ანგარიშში (Şaşmaz, 2014:121-123).

გუარაჩინო 1843 წლის მეორე ნახევრისათვის ბათუმის მხარეში კომერციული საქმიანობის შესუსტების კიდევ ერთ მიზეზად ინდური სიმინდის მცირე მოსავალს ასახელებს – მოწეული რაოდენობა მხოლოდ ადგილობრივი მოხმარებისთვის აღმოჩნდა საკმარისი. სანაცვლოდ, უფრო იმედიანად უყურებს მომდევნო წელს. „მომავალი წლის გაზაფხულზე, – წერს იგი, – მოსალოდნელია ჩვენს ყურეში საზღვაო გადაზიდვების გააქტიურება, რადგან აქ ახლა ამზადებენ ქაფუდან ფაშას⁶ მიერ შარშან ზაფხულში ვიზიტისას გაფორმებული კონტრაქტით გათვალისწინებულ ხე-ტყის მასალას, რომლის ღირებულება შეიძლება იყოს დაახლოებით 3,000 ფუნტი...“ (Şaşmaz, 2014:121-123). ვიცე-კონსულის ვარაუდი არ გამართლდა. როგორც 1844 წლის ანგარიშიდან ჩანს, აღნიშნული კონტრაქტის შესრულება, რთული რელიეფისა და გამწევი ხარების არასაკმარისი რაოდენობის გამო, ამ წლის ბოლოსთვის შეუძლებელი იქნებოდა. ანგარიშის შედგენის დროისთვის, 1500 მუხის მორიდან მხოლოდ 900 იყო გადაზიდული, 600 არც კი იყო მოჭრილი (Şaşmaz, 2014:132-133).

1843 წელს ბათუმში სტუმრობისას, ქაფუდან ფაშა შეხვედრია ბრიტანეთის ელჩს და დაუიმედებია, რომ მალე ბათუმის პორტში მიმოსვლას დაიწყებდნენ ორთქმავალი გემები (Şaşmaz, 2014:121-123).

უნდა აღინიშნოს, რომ ბათუმის ვაჭრობა 40-იან წლებში არასტაბილურობით ხასიათდება. 1844 წელს ისევ იკლო ტვირთბრუნვის მოცულობამ. მთელი წლის განმავლობაში მხოლოდ 2 გემი დაიტვირთა ხე-ტყით. ფ. გუარაჩინო იმედგაცრუებულა: „მატერიალური გაუმჯობესება, ვფიქრობ, დამოკიდებული იქნება იმ მოვლენებზე, რომელსაც ახლა ვერ ვხედავ. ვერც პერსპექტივას ვხედავ დღეისათვის, რომ ორთქმავალი გემების მიმოსვლა დაიწყება ბათუმსა და ტრაპიზონს შორის... სტიმული ორთქმავალი გემების მიმოსვლისათვის იქნებოდა აქედან აჭარის გავლით ახალციხისკენ მიმავალი გზის შეკეთება. შემოდგომით, როცა აქ

⁶ ოსმალეთის საზღვაო ძალების ადმირალი

დავბრუნდი, მუსელიმმა მითხრა, რომ იგი აპირებდა ყველა სეზონზე ქარავნების-თვის გამოსადეგი გზის გაკეთებას. მაგრამ, რამდენიმე დღის წინ, ამ საკითხზე საუბრისას მან ამიხსნა, რომ როდესაც დაადგინა, აღნიშნული გზის ზოგიერთი ნაწილის შეკეთებას რაოდენ მძიმე ხარჯი მოჰყვებოდა სოფლის მცხოვრებთათვის, უარი თქვა მიზნის განხორციელებაზე, ვიდრე აბდულა ფაშა არ გამოჰყოფდა საჭირო თანხას. ამ უკანასკნელის მიღწევა კი ძალიან რთულია, თუ საერთოდ შეუძლებელი არა, ამიტომ ეჭვი მეპარება, რომ ოდესმე ამოქმედდება ეს გეგმა“ (Şaşmaz, 2014:132-133).

კომერციული საქმიანობა ბათუმში დეპრესიულ მდგომარეობაში დარჩა 1845 წლის ივნისამდე. „ივნისში გამოიცა ბრძანება, რომ ბრიტანული ნაწარმი და სხვა აკრძალული საქონელი, ქართულ ბაზრებზე შეტანისას, არ იქნებოდა კონფისკირებული მესაზღვრეთა მხრიდან, რამაც მოულოდნელად გამოაცოცხლა აქაური ვაჭრობა, რადგან დილერებმა ერთბაშად დაინახეს კონტრაბანდული გზით თავიანთი მარაგების გასაღების შესაძლებლობა“. თუმცა, საქონლის გასაღება ნაღდი ანგარიშსწორებით ვერ მოხერხდა და იძულებულნი გახდნენ შეკვეთილის სიახლოვეს ბზაზე გადაეცვალათ, იქედან კი ნავეებით მოეზიდათ ბათუმში გემზე დასატვირთად (Şaşmaz, 2014:141-144).

საინტერესოა, რომ გუარაჩინო ახსენებს მონებით ვაჭრობას აფხაზეთში: „მიზეზთა გამო, რომელთა შესახებ ზუსტად არ ვიცი, ბოლო თორმეტი თვის განმავლობაში, ამ რეგიონიდან კონსტანტინოპოლის ბაზარზე გადაყვანილი მონები ვერ გაიყიდა“ (Şaşmaz, 2014:141-144).

რაც შეეხება ბათუმს, მან, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ვერ მოიპოვა რამდენადმე მნიშვნელოვანი ადგილი საქართველოს მიმართულებით ვაჭრობაში. გუარაჩინოს შენიშნავს: „მე ვერ მოვახერხე დაახლოებითი სურათის შედგენაც კი საქართველოს მიმართულებით გზავნილების რაოდენობაზე წლის განმავლობაში, რადგან მათგან ძალიან ცოტამ გაიარა ბათუმზე.“ ქართველი მოვაჭრეები არჩევდნენ ტრაპიზონიდან წაეღოთ საქონელი, ან პირდაპირ კონსტანტინოპოლიდან. თუმცა, ინგლისელი დიპლომატი, რამდენიმე მიზეზის გამო, მაინც იმედიანად იყო. ერთი მიზეზი უკავშირდებოდა აზრეშუმის ჭიის გამრავლებით და მერქნის იმპორტით ფრანგი კაპიტალისტების დაინტერესებას, მეორე მიზეზი იყო 1846 წლისათვის ინგლისური კომპანიის მიერ ორთქმავალი გემებისათვის ნავსადგურის მოწყობა ბათუმში. „მესამე მოვლენა საქართველოს გავლით სატრანზიტო ვაჭრობის დაწყება, რომელსაც, სავარაუდოდ მომავალი წლისთვის, გეგმავს პრინცი ვორონცოვი⁷. ბათუმი არის ერთადერთი კარგი პორტი საქართველოს საზღვრის

⁷ იგულისხმება მიხეილ ვორონცოვი – 1844 წლის 27 დეკემბრიდან 1854 წლის 29 ნოემბრამდე კავკასიის მეფისნაცვალი და კავკასიის განსაკუთრებული კორპუსის მთავარსარდალი.

სიახლოვეს და, სავარაუდოდ, ეს ადგილი მიიღებს უზარმაზარ უპირატესობას ამ წამოწყებისაგან, რადგან აშკარაა, რომ სანამ უსაფრთხო პორტს აშენებენ რედუტ--კალეში ან მის მახლობლად მდებარე სხვა ადგილას, ბათუმიდან მოხდება ტვირთის გადატანა ხმელეთით ოზურგეთის მიმართულებით, ან მშვიდი ამინდის პირობებში – ზღვით რედუტ-კალეში ან შეკვეთილში“ (Şaşmaz, 2014:141-144).

1846 წლის 26 იანვარს კონსტანტინოპოლში ბრიტანეთის ელჩ სტრეტფორდ კანინგთან გაგზავნილ წერილში ფ. გუარაჩინო ეხება ერთ-ერთი ადგილობრივი აიანის მიერ თვითნებური სავაჭრო მოსაკრებლის დაწესების ფაქტს. წერილი შეიცავს საინტერესო დეტალებს, ამიტომ მოგვყავს შედარებით ვრცლად:

„ექვსი წლის წინ, როდესაც აქ ჩამოვედი, ბათუმის ბეგებისა და აიანების მიერ დადგენილი იყო დაებეგრათ ადგილობრივი პროდუქციის ყველა მყიდველი, ვიდრე მოხდებოდა მისი ექსპორტირება. ამას ისინი უწოდებდნენ ხარჯს, რაც ნიშნავს ბაჟს სამი, ზოგიერთ საქონელზე ოთხი პროცენტის ოდენობით. ხარჯი ეკისრებოდათ გლეხებსაც, რომელთაც გასაყიდად გამოჰქონდათ თავიანთი პროდუქცია, რასაც სააღო გამოსაღები ერქვა.

ადრე, ამავე ოდენობის გადასახადით (ხარჯი) იბეგრებოდა ვაჭრების მიერ აქ ჩამოტანილი ბრიტანული და სხვა ევროპული საქონელიც, მიუხედავად იმისა, რომ ხელშეკრულებებით დადგენილი ბაჟი მათ სრულად ჰქონდათ გადახდილი ან კონსტანტინოპოლში, ან ტრაპიზონში.

მას შემდეგ, რაც დაინახეს იმპორტსა თუ ექსპორტზე ასეთი გადასახადის მიუღებლობა, მათ უარი თქვეს ევროპელთაგან მისი გადახდის მოთხოვნაზე და არც ადგილობრივ ან ტრაპიზონელ ვაჭრებს ახვევდნენ თავს, რომელთაც გამოხატეს დაუმორჩილებლობა.

თუმცა, ბოლო თვის განმავლობაში, ერთ-ერთმა აიანმა – ჰამით-ბეგმა, რომელსაც თავისი ნათესავის თანხა ემართა, ამ უკანასკნელს, ვალის დაბრუნების ანგარიშში, გარკვეული დროით ხარჯის აკრეფის უფლება მისცა. ეს ადამიანი ახლა მოითხოვს ყველა საექსპორტო და შემოტანილ საქონელზე ბაჟის გადახდას განსხვავებული პროცენტით, რაც იყო დაწესებული მრავალი წლის წინ. ამავე დროს, უარს ამბობს გადახდილი თანხის თეზქერეს, ანუ ქვითრის მოცემაზე.

ტრაპიზონის საბაჟო ოფიცერი კი არ გამოქვითავს ასეთი ხარჯის თანხას იმ 9-პროცენტთან შიდა გადასახადიდან, რაც ხელშეკრულებით არის დაწესებული ტრაპიზონში გასაყიდად შეტანილ საქონელზე. ასე რომ, 9 პროცენტის გარდა, რეგიონის პროდუქცია დამატებით ექვემდებარება სახარჯო გადასახადს, რაც, როგორც ეს ზემოთ იყო მითითებული, მისი ღირებულების სამ-ოთხ პროცენტს უდრის, რაც ჯამში 12-13 პროცენტს შეადგენს.

აქ არ არის საბაჟოს არც ერთი თანამშრომელი და რადგან რაიონის პროდუქცია, როგორც წესი, პირდაპირ ტრაპიზონში ან კონსტანტინოპოლში მიდის, ოფიციალური გადასახადი მთლიანად ამ ადგილებში გადაიხდება.

ეს რაიონი იყოფა ორ სააიანოდ და ხარჯი თანაბრად აიღება ორი აიანის მიერ, რომლებიც მას სულთნის ბარათის, ანუ ფირმანის ძალით აკისრებენ მოსახლეობას იმ წესის შესაბამისად, რაც თოთხმეტი წლის წინ, სულთან მაჰმუდის დროს იქნა დადგენილი. ამასთან, ბალთა-ლიმანის ხელშეკრულება⁸ ადგენს, რომ ოსმალეთის იმპერიის ყველა პროდუქტი იბეგრება მხოლოდ 9 პროცენტის შიდა ბაჟით. ჩემი მოკრძალებული აზრით, აიანების საკუთრებაში არსებული ბარათები ან ფირმანი არ შეიძლება ჩაითვალოს მოქმედად შეთანხმების ხელმოწერის დღიდან.

აქ ძირითადი საექსპორტო საქონელია ინდური სიმინდი და ბრინჯი და სწორედ ამ საქონლისთვის ხარჯის წილი არის სამი და ოთხი პროცენტი. თუ თქვენი აღმატებულება ამას უსამართლოდ მიიჩნევს, გთხოვთ, გამომიგზავნოთ მთავრობის წერილი ხარჯის გაუქმების შესახებ, თუნდაც ევროპელებისათვის. ამასთან, გავბედავ აღვნიშნო, რომ თუ არ ვცდები, ევროპელები ან ბრიტანეთის ქვეშევრდომნი, ბალთა-ლიმანის ხელშეკრულების თანახმად, იმავე მდგომარეობაში არიან, როგორც ყველაზე პრივილეგირებული ადგილობრივი ვაჭრები. რადგან ხარჯის აღება ზრდის საბაჟო მოსაკრებლის ოდენობას, რომელიც ხელშეკრულებითაა გათვალისწინებული, სამართლიანი იქნებოდა, თუ იგი გაუქმდებოდა” (Adjara and., 2003: 236-240).

მოთხოვნილი წერილი გუარაჩინომ ორ თვეში მიიღო და მას მიეცა შემდგომი მსვლელობა (Adjara and., 2003: 258-259). უნდა აღინიშნოს, რომ ეს კონკრეტული შემთხვევა თვალნათლივ აჩვენებს ოსმალეთის საქმეებში ინგლისის ჩარევის ხარისხს.

ბრიტანელი დიპლომატის – ფრედერიკო გუარაჩინოს წარმოდგენილი ცნობები ნათლად გვიჩვენებს ზოგად ვითარებას ოსმალეთის მმართველობის ქვეშ მყოფ ბათუმში და ქალაქის სავაჭრო-ეკონომიკურ თუ სანაოსნო შესაძლებლობებს 1840-1845 წლებში. აღნიშნულ პერიოდში ვაჭრობა და ტვირთბრუნვა ბათუმში არ ყოფილა დიდი მასშტაბების, თუმცა, დიპლომატის დაკვირვებით, ორთქმავალი გემების მიმოსვლის დაწყება, აგრეთვე, ზოგიერთი სხვა ფაქტორი

⁸ ბალთა-ლიმანის ხელშეკრულება – სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომელიც გაფორმდა ოსმალეთის იმპერიასა და დიდ ბრიტანეთს შორის 1838 წელს. იგი კომერციული ხასიათის იყო და არეგულირებდა საერთაშორისო ვაჭრობის საკითხებს. ხელშეკრულების თანახმად გაუქმდა ყოველგვარი მონოპოლიები. ხელშეკრულების IV მუხლის თანახმად, საექსპორტოდ შეძენილ თურქულ პროდუქტზე თუ საქონელზე, გადაიხდებოდა ერთი ფიქსირებული გადასახადი ღირებულების ცხრა პროცენტის ოდენობით, ყველა სხვა შიდა გადასახადის ნაცვლად.

(საფრანგეთის დაინტერესება რეგიონში მეაბრეშუმეობის განვითარებითა და აქედან მერქნის გატანით, რუსეთის სატრანზიტო ვაჭრობაში ბათუმის აქტიურად ჩართვის პესპექტივები), ქალაქს სამომავლოდ შესძენდა მეტ მნიშვნელობას და ხელს შეუწყობდა მის შემდგომ განვითარებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გელაშვილი, 2019: – გელაშვილი გ., „ბრიტანეთის ვიცე-კონსული ფრედერიკო გუარაჩინო ბათუმის შესახებ (1840 წ.)“, კრ.: „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, X, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2019, გვ. 106-116
2. Adjara and., 2003: – Adjara and the Ottoman Empire, 1830-1878, (British Archives on the Caucasus, Georgia), Editorial Hugo Greenhalgh, Research Robert L. Jarman, “Archival Publications International,” London, 2003.
3. Şaşmaz, 2014: – Şaşmaz M., İngiliz belgelerine göre Trabzon Vilayeti ticari raporları (Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents), 1830-1914, I, Ankara, 2014.

ებრაელობა ოსმალეთის იმპერიაში

აბსტრაქტი: ჩვენ მიზნად დავისახეთ, შეგვესწავლა ებრაელთა ბედი ოსმალეთის იმპერიაში და შეგვედარებინა ევროპის სახელმწიფოებისთვის, სადაც ისინი მუდმივ დევნაში იმყოფებოდნენ და გვეჩვენებინა მიზეზები, რამაც განაპირობა აქ მათი შედარებით უკეთესი ცხოვრების პირობები.

ებრაელები იდევნებოდნენ ინგლისში, საფრანგეთში, გერმანიაში, ესპანეთში, პორტუგალიაში, პოლონეთში, რუსეთში. ებრაელობამ ვაკვაცურად გადაიტანა დამცირება, უსამართლო დევნა, დისკრიმინაცია, რომელთათვის ოჯახი და სინაგოგა იყო შვების ადგილი, სადაც იკრებდნენ ძალას ყველა განსაცდელის გადასატანად. მხოლოდ საქართველომ არ იცის გეტო, რბევა, დისკრიმინაცია.

ორკვევა, რომ ესპანეთიდან და პორტუგალიიდან იძულებით გადასახლებულმა ებრაელმა ხალხმა თავშესაფარი ჰპოვა ოსმანთა იმპერიაში. აქ არ მომხდარა ისეთი მასშტაბის დარბევანი, როგორსაც ადგილი ჰქონდა დასავლეთ ევროპაში. ისინი შედარებით თავის უფალნი იყვნენ და არ ცხოვრობდნენ გეტოში, როგორც ეს ევროპის ქვეყნებში იყო.

ებრაელთა შორის იყვნენ ექიმები, ვაჭრები, მრეწველები, დიპლომატები, ფინანსისტები, რომლებიც განსაზღვრავდნენ ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას. ზოგიერთი მათგანი (იოსებ ნასინი და დონ იოსები) იგზავნებოდნენ სულთნის დავალებით დიპლომატიური მისიით ევროპის სახელმწიფოებში. ყოველივე ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ სულთნები: მეჰმედ II (1451-1481 წწ.), ბაიაზიდ II (1481-1512 წწ.), სულეიმან I (1512-1520 წწ.), სულეიმან II (1520-1566 წწ.), სელიმ II (1566-1574 წწ.), მურად III (1574-1595 წწ.) და მეჰმედ III (1595-1603 წწ.) ყურადღებას და მხარდაჭერას იჩენდნენ მათ მიმართ.

ებრაელთა მდგომარეობა გაუარესდა მოგვიანებით XVIII ს-ში ოტომანთა იმპერიის დასუსტებასთან ერთად, როცა შემოიღეს სხვადასხვა შეზღუდვა მათ მიმართ. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ებრაელები შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში იყვნენ, ვიდრე ევროპის ქვეყნებში. უფრო მეტიც, მათი რიგებიდან გამოსული სხვადასხვა პროფესიის ადამიანები ოსმალეთის იმპერიაში მნიშვნელოვან ადგილს იმკვიდრებდნენ ბერძენ ქრისტიანთა შემდეგ და განსაზღვრავდნენ ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას.

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Associate Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

საკვანძო სიტყვები: დისკრიმინაცია, გეტო, აჭა, კომპენსაცია, მიკოვერი, რაბინი, ხახამ-ბაში, ჯიზია, ხარაჯა.

Jews in the Ottoman Empire

Abstract: *We aimed to study the fate of the Jews in the Ottoman Empire and compare them to the European states where they were in constant persecution. Judaism bravely endured humiliation, unjust persecution, discrimination, for which the family and the synagogue were a place of rest, where they gathered strength to endure all trials.*

Jews were persecuted in England, France, Germany, Spain, Portugal, Poland, Russia. Jewishness bravely endured humiliation, unjust persecution, discrimination, for whom the family and the synagogue were a place of relief, where they gathered strength to endure all trials. Only Georgia does not know ghettos, raids, discrimination.

It turns out that the Jewish people internally displaced from Spain and Portugal found refuge in the Ottoman Empire. There has not been a riot on such a scale as there has been in Western Europe. They were relatively free and did not live in the ghetto as they did in European countries.

Among the Jews were doctors, merchants, industrialists, diplomats, financiers who determined the economic condition of the country. Some of them (Joseph Nassin and Don Joseph) were sent on a diplomatic mission to European states on the orders of the Sultan. All this must explain the fact that the sultans: Mehmed II (1451-1481), Bayazid II (1481-1512), Suleiman I (1512-1520), Suleiman II (1520-1566), Selim II (1566-1574), Murad III (1574-1595) and Mehmed III (1595-1603) showed their attention and support towards them.

The condition of the Jews deteriorated later with the weakening of the Ottoman Empire in the 18th century, when various restrictions were imposed on them. But nonetheless, the Jews were in a relatively better position than in European countries. Moreover, people from different professions from their ranks took an important place in the post-Greek Ottoman Empire and determined the economic development of the country.

Key words: *Discrimination, ghetto, akcha, compensation, skipper, rabbi, khakham-bashi, jizia, kharaja.*

შესავალი: ჩვენ მიზნად დავისახეთ, შეგვესწავლა ებრაელთა მდგომარეობა ოსმალთა იმპერიაში შუა საუკუნეების პერიოდში. ცნობილია, რომ ებრაელთა ბედი აღნიშნულ პერიოდში არასახარბიელო იყო ევროპის სახელმწიფოებში.

ერთ-ერთი ებრაელი სახელად მოშე ბენ ელიაზარი სამართლიანად წერდა: „ღმერთო, რითი ვართ ჩვენ სხვაზე უარესი? განა ქვის ძალა გვაქვს, განა რკინისა ვართ, რომ საშინელი ტანჯვა გადავიტანოთ? თავს დათვი და ლომი გვესხმოდა, ჩვენს შვილებს ვეფხვი იტაცებდა, გველი გვეესლავდა, ღორი გვდრღნიდა. ჩვენს ხალხს: დიდებს, პატარებს, ცოლებსა და შვილებს, მოხუცებსა და ახალგაზრდებს, სასიძოვებსა და სარძლოებს წვავენ და კლავდნენ... ამის მსგავსი რამ სხვა ხალხის მიმართ მომხდარა?“ (Кандел, 1988 : 38). ეს არის ებრაელი ხალხის გულისტკივილის გამოხატულება. მართლაც მსგავსი დარბევა და დაუსრულებელი შევიწროება არც ერთ ერს არ გამოუცდია.

ებრაელები იდევენბოდნენ ინგლისში, საფრანგეთში, გერმანიაში, ესპანეთში, პორტუგალიაში, პოლონეთში, რუსეთში. ებრაელობამ ვაჟკაცურად გადაიტანა დამცირება, უსამართლო დევნა, დისკრიმინაცია, რომელთათვის ოჯახი და სინაგოგა იყო შვილის ადგილი, სადაც იკრებდნენ ძალას ყველა განსაცდელის გადასატანად. მხოლოდ საქართველომ არ იცის გეტო, რბევა, დისკრიმინაცია (აბულაძე, 2005 : 64).

მუსულმანურ ქვეყნებში, მათ შორის ოსმალეთის იმპერიაში, მათი მდგომარეობა კი შედარებით უკეთესი იყო. ჩვენ შევეცდებით შევადაროთ მათი ცხოვრების პირობები სხვა ქვეყნებში არსებულ პირობებთან და ავხსნათ ამის მიზეზები.

წყაროების /ლიტერატურის მიმოხილვა: კვლევისას ჩვენ გამოვიყენეთ წყარო - „სულთან სელიმ პირველის კანონთა წიგნი“. პროფ. გრეცის „ებრაელთა ისტორია“, რომელიც გერმანულიდან ითარგმნა რუსულ ენაზე და გამოიცა 1880 წელს და ს. ბრეკისა და მ. ბრანის „ებრაელთა ისტორია“, რომელიც გამოქვეყნდა 1897 წელს. აღნიშნულ წყაროებში ეპოქების მიხედვით არის აღწერილი ებრაელთა მდგომარეობა (ბელთაძე, 2012 :3) გამოვიყენეთ ქართველი მეცნიერის ა. ბათოშვილის ნაშრომი „ებრაელი ხალხის ისტორიიდან“, სადაც ავტორი მიმოიხილავს ებრაელთა ისტორიას ეგვიპტიდან გამოსვლიდან თანამედროვე პერიოდამდე, ქ.აბულაძის „ებრაელთა უფლებრივი მდგომარეობა და რელიგიური აღმსარებლობა საქართველოში“, უცხოელი ავტორებიდან: ოიერბარხის, გ. ემბის, ფ. კანდელის, ვიშნევსკის შრომები.

მეთოდოლოგია: სტატიაში კრიტიკული მიდგომით გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი.

დისკუსია/ მსჯელობა: ებრაელთა ბედი ევროპის სახელმწიფოებში არასახარბიელო იყო. არ დარჩენილა ევროპის არც ერთი ქვეყანა, სადაც ისინი არ იდევნებოდნენ. მაგალითისთვის მოვიტანთ შემდეგს: ებრაელთა მიმართ საშინელი სისასტიკით გამოირჩეოდნენ საფრანგეთის მეფეები: ფილიპე ოგიუსტი, ფილიპე IV ლამაზი, ფილიპე V, შარლ VI. ებრაელთა დარბევა დაიწყო ინგლისში რიჩარდ I-ის მმართველობის დროიდან, გაგრძელდა ჯონ უმიწაწყლოს, ჰენრი III -ისა და დასრულდა ედუარდ პირველის მიერ მათი სრული გაძევებით ინგლისიდან. მარტო 1221-1296 წლებში ებრაელები ცრუ ბრალდებებით დაარბიეს გერმანიის ქალაქებში: ფრანკფურტის მაინზე, ერფურტში. მეკლენბურგში, ბრესლავლიაში, ლაუდში, ფულდში, ბელიცაში, მაინცში, ბახარაში, ბრუკენჰაუზენში, ბოპარდში, ვიუცბურგში, ნიურნბერგში (ბელთაძე, 2012:154-157) ებრაელთა დევნა გრძელდებოდა შემდგომშიც.

იძულებით გადაადგილებულ ებრაელებს თავიდან ცხოვრების დაწყება უწევდათ. ესპანეთიდან და პორტუგალიიდან გამოძევებულმა ებრაელობამ მიშურა თურქეთს, ჩრდილოეთ აფრიკას, იტალიას და ჰოლანდიას. როგორც მოვლენებმა დაადასტურეს, ეკონომიკურმა და ფინანსურმა პოტენციალმა ებრაელობის სახით, გადაინაცვლა ევროპის სამხრეთიდან ჩრდილოეთში, რამაც გავლენა მოახდინა იმ ქვეყნების ეკონომიკურ განვითარებაზე, სადაც ისინი ჩასახლებულან (ბელთაძე, 2012:158).

1453 წელს, როდესაც თურქებმა აიღეს ქალაქი კონსტანტინოპოლი, ბოლო მოუღეს ბიზანტიის იმპერიას, გააფართოვეს იმპერიის საზღვრები და გაიზარდა მათი საერთაშორისო გავლენა. ამან განაპირობა, ალბათ, ის, რომ ზოგიერთი ებრაელი ევროპიდან თურქეთში გადმოსახლებულა ესპანელ და პორტუგალიელ ებრაელებზე უფრო ადრე. სულთნები ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე უშვებდნენ ებრაელებს თავის სამფლობელოში. უფრო მეტიც, ადგილობრივ ებრაელებს ოსმანურ სხელმწიფოში უფრო უკეთესად ეპყრობოდნენ, ვიდრე ბიზანტიაში.

ქართველი მეცნიერი აბრეკ ბათოშვილი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ „თურქეთში არასოდეს არ მომხდარა ისეთი მასშტაბის დარბევანი, როგორც ევროპასა და რუსეთში ჰქონდა ადგილი. თურქეთში ებრაელები რამდენადმე თავისუფალნი იყვნენ და უნდა ითქვას, რომ ოსმალთა სახელმწიფოში კარგად ცხოვრობდნენ (ბათოშვილი, 1991:245-246).

ესპანეთიდან ჩამოსახლებულმა ებრაელობამ მნიშვნელოვანი როლი რომ შეასრულეს თურქეთის ეკონომიკურ ცხოვრებაში, ამას ადასტურებს თურქეთის სულთნის ბაიაზიდ მეორის (1481-1512 წწ) სიტყვები: „ცდება ის, ვინც ფიქრობს, რომ ესპანეთის მეფე ფერდინანდი ჰკვიანი იყო. გაასახლა რა ებრაელები თავისი ქვეყნიდან, ამით ზიანი მიაყენა თავის ქვეყანას, ჩვენ კი მოგვიტანა დიდი სარგებლობა“ (Оиербарх, 1992:81).

ებრაელთა უფლებები დაცული ყოფილა თურქეთში სულთან სულეიმან I-ის (1512-1520) დროს, რასაც ადასტურებს მისი საკანონმდებლო წიგნი „კანუნ-ნამე“. ამ წიგნის მეორე ნაწილი შეეხებოდა არამუსლიმებს (მათ შორის ებრაელებს-ი.ბ.). აი, რას ვკითხულობთ: „თუ იქნებოდა ნაცემი სხვა ქვეყნის (ე.ი. არამუსულმანი-ებრაელი-ი.ბ.) ქალი ან კაცი, დამნაშავენი უნდა დაესაჯათ მკაცრად და უნდა გადაეხადათ ერთი აკჩა ჯარიმად“ (Книга законов, 1967 : 9-73).

ებრაელები გამოირჩეოდნენ საექიმო საქმის ცოდნით, რასაც ადასტურებს ის ფაქტი, რომ სულთან სელიმ I-ის და სულეიმან I -ის პირადი ექიმი ყოფილა ებრაელი იოსებ ჰარონი (ბათოშვილი, 1991:245). სულეიმან II-ის მემკვიდრემ სელიმ II-მ (1566-1574 წწ), საქსონიის ჰერცოგობა უბოძა ებრაელ დიპლომატს დონ იოსებს. ხოლო სულთან მურად III -ის მრჩეველი დიპლომატიურ და პოლიტიკურ საქმეებში ყოფილა სოლომონ აშკენაზი.

ებრაელები მხარდაჭერას ღებულობდნენ სულთანის ხელისუფლებისგან, რასაც ადასტურებს წერილი, რომელიც გაუგზავნია სულთანს ვენეციის ხელისუფლებისთვის, რომელშიც ითხოვდა გადაეხადათ კომპენსაცია სტამბოლელი ორი ებრაელი ვაჭრისთვის: შლომო ბენ იოზეფისა და შლომო ბენ იაკობისთვის, რომელნიც მოუტყუებია ვენეციელ შვიპერს (გემის მეთაურს). ებრაელებს მისთვის გადაუხდიათ ტვირთის გადატანის თანხა ვენეციამდე, ხოლო მას გადაუყვანია ისინი სიცილიაში, გაუყვია მათი საქონელი და მიუთვისებია ფულიც. ერთი სიტყვით, ადგილი ჰქონია ფულის გამოძალვას, მაგრამ სულთნის მფარველობის წყალობით ებრაელებს სიმართლისთვის მიუღწევიათ.

ებრაელთა რიგებიდან გამოსულ პიროვნებათა შორის ამ დროს იყვნენ დიპლომატიური წარმომადგენლები, რომლებიც მიემგზავრებოდნენ კონსტანტინოპოლიდან ევროპაში. ასეთი ერთ-ერთი ყოფილა შლომო აშკენაზი, პროფესიით ექიმი. მისი დამსახურებით დამყარებულა მშვიდობიანი ურთიერთობა ვენეციასა და თურქეთს შორის 1574 წელს. თურქეთი ჰპირდებოდა ვენეციას დახმარებას ესპანეთთან ომის შემთხვევაში. სწორედ ამ დროს დაემთხვა ვენეციელ ებრაელთა დევნა. შლომო აშკენაზის გავლენით (რომელიც ვენეციაში იმყოფებოდა, როგორც თურქეთის ელჩი-ი.ბ.) შეიცვალა ბრძანება ებრაელთა დევნის შესახებ. ამდენად, მისი წყალობით გადარჩენილა ვენეციის ებრაელთა საზოგადოება.

კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ მეჰმედ მეორის დროს (1451-1481) დაარსდა შემდეგი სათვისტომოები (მილეტები): ბერძნულ-მართლმადიდებლური, იუდეველთა და სომხურ-გრიგორიანული.

მილეტი ოსმალეთის იმპერიაში იყო რელიგიური და პოლიტიკური ორგანიზაცია, რომელიც არეგულირებდა არამუსლიმთა საქმეებს სათვისტომოს შიგნით. მილეტის წევრები ირჩევდნენ სათვისტომოს მეთაურს, რომელიც იყო საერო

და სასულიერო ხელისუფალი. ხოლო ამ უკანასკნელს ამტკიცებდა სულთანი, რომლის სშუალებით მართავდა სათვისტომოს.

როგორც ირკვევა, სტამბოლში მთავარი რაბინი (ხახამ-ბაში) ესპანელი ებრაელი ყოფილა. ისევე როგორც მილეთის მეთაური, ხახამ-ბაშიც პასუხს აგებდა გადასახადის შეგროვებაზე. ასევე განსაკუთრებულ შემთხვევაში, შუამდგომლობდა ოსმალეთის ხელისუფლებასთან. სათვისტომოს წევრები საჩივარს უგზავნიდნენ მილეთის საბჭოს. საბჭოზე განხილვის შემდეგ მილეთი წარუდგენდა საბუთებს სულთნის კანცელარიას. ქორწინების, განქორწინების, ქონების დამტკიცების, განათლების და სხვა სამოქალაქო პრობლემებს დამოუკიდებლად მილეთი წყვეტდა. მილეთს საკუთარი სკოლები, საავადმყოფოები, სასამართლოები ჰქონდა.

ოსმალურ სახელმწიფოში ებრაელები განთავისუფლებული იყვნენ სამხედრო სამსახურისგან. ებრაელებს უფლება არ ჰქონდათ, ეტარებინათ იარაღი ან დაეყენებინათ ქვემეხი თავიანთ ხომალდზე. მაგრამ მათ უფლება ჰქონდათ, ესაუბრათ მშობლიურ ენაზე და ემსახურათ თავიანთი რწმენისთვის (Гарольд, 2002:123-24).

ებრაელები, ისე როგორც სხვა არამუსლიმი მოსახლეობა, იყვნენ, ძირითადად, გადასახადის გადამხდელნი. ისინი იხდიდნენ ჯიზიას – სულადობრივს და ხარაჯას – მიწის გადადახადს. გადასახადის რაოდენობა ნაწილდებოდა სათვისტომოს წევრებზე მათი გადახდისუნარიანობის მიხედვით. მისი გადახდისგან თავისუფლდებოდნენ შრომის უუნარო ადამიანები. ხოლო რაბინები ან არ იხდიდნენ გადასახადს ან შეჰქონდათ თანხის ნახევარი. ჯიზიას და ხარაჯას გარდა იხდიდნენ ფულად გადასახადს ომის საჭიროებაზე, რაც ხშირი იყო თურქეთის მხრიდან. ასევე ჯარი უნდა უზრუნველყოთ ცხენით და სხვა ხარჯებით. ისინი მონაწილეობდნენ ციხეების, ხიდების, გზებს მშენებლობაზე. მათ უფლება არ ჰქონდათ თავი აერიდებინათ სამუშაოსთვის. ასევე იუდეებს ავალდებდნენ კარისკაცის სამსახურს. ასეთი სამსახური ჰქონიათ მათ ყირიმში, ლიტვასა და პოლონეთში.

ებრაელებს ოსმანთა იმპერიაში, როგორც სხვა ქვეყნებში, ეკრძალებოდათ მოსამსახურედ ჰყოლოდათ სხვა სარწმუნოების მიმდევარი ადამიანი. მათ დაუწესდათ, ეტარებინათ განსაზღვრული ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი და თავსაბური. ეკრძალებოდათ ცხოვრება წმინდა ქალაქებში – მექასა და მედინაში. სხვა ქვეყნებში თუ ისინი ცხოვრობდნენ იზოლირებულ კვარტლებში, ოსმალურ სახელმწიფოში არ არსებობდა ებრაელთა გეტო.

ამრიგად, ევროპიდან იძულებით გადასახლებულმა ებრაელმა ხალხმა თავშესაფარი ჰპოვა ოსმანთა იმპერიაში. აქ არ მომხდარა ისეთი მასშტაბის დარბევა-

ნი, როგორსაც ადგილი ჰქონდა დასავლეთ ევროპაში. ისინი შედარებით თავისუფალნი იყვნენ და კარგად ცხოვრობდნენ. არ ცხოვრობდნენ გეტოში, როგორც ეს ევროპის ქვეყნებში იყო (ბელთაძე, 2012:137).

ეკონომიკურმა და ფინანსურმა პოტენციალმა ებრაელობის სახით, გადაინაცვლა ოსმალეთის იმპერიაში. ებრაელთა შორის, იყვნენ ექიმები, ვაჭრები, მრეწველები, დიპლომატები, ფინანსისტები, რომლებიც განსაზღვრავდნენ ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას. ზოგიერთი მათგანი (იოსებ ნასინი და დონ იოსები) იგზავნებოდნენ სულთნის დავალებით დიპლომატიური მისიით ევროპის სახელმწიფოებში. ყოველივე ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ სულთნები: მეჰმედ II (1451-1481 წწ.), ბაიაზიდ II (1481-1512 წწ.), სულეიმან I (1512-1520 წწ.), სულეიმან II (1520-1566 წწ.), სელიმ II (1566-1574 წწ.), მურად III (1574-1595 წწ.) და მეჰმედ III (1595-1603 წწ.) ყურადღებას და მხარდაჭერას იჩენდნენ მათ მიმართ და ებრაელთა მდგომარეობა და ცხოვრების პირობები გაცილებით უკეთესი იყო აქ.

მდგომარეობა გაუარესდა მოგვიანებით XVIII ს-ში ოტომანთა იმპერიის დასუსტებასთან ერთად, როცა შემოიღეს სხვადასხვა შეზღუდვა მათ მიმართ. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ებრაელები შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში იყვნენ, ვიდრე ევროპის ქვეყნებში. უფრო მეტიც, მათი რიგებიდან გამოსული ექიმები, დიპლომატები, ფინანსისტები, ვაჭრები, ხელოსნები და სხვა პროფესიის ადამიანები მნიშველოვან ადგილს იმკვიდრებდნენ ოსმალეთის იმპერიაში და ხელს უწყობდნენ ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბულაძე, 2005: – აბულაძე, ქ. „ებრაელთა უფლებრივი მდგომარეობა და რელიგიური აღმსარებლობა საქართველოში“. თბილისი, 2005
2. ბელთაძე, 2012: – ბელთაძე-ხინიკაძე ი. „ნარკვევი ებრაელი ხალხის ისტორიიდან შუა საუკუნეების ეპოქაში“. თბილისი, 2012
3. ბათომვილი, 1991: – ბათომვილი ა., „ებრაელი ხალხის ისტორიიდან“, თბილისი, 1991
4. Лэмб, 2002: – Лэмб Г., „Сулейман Султан Востока“. Москва, 2002
5. Книга законов, 1967: – „Книга законов султана Сулим I“. Москва, 1967
6. Кандел, 1988: – Кандел Ф., „Очерки времен и событий из истории российских евреев. Ред. Марк Кипнис. Иерусалим. 1988.
7. Оиербар, 1992: – Оиербарх М., „История еврейского народа от разрушения Первого храма до наших дней. С -Петербург, 1992

**სამცხის ათაბაგების საეკლესიო პოლიტიკა,
მანყვერელი მღვდელმთავრისთვის ქართლის
კათოლიკოსისგან საეკლესიო დამოუკიდებლობის
მოპოვების მცდელობები (XVI ს.)**

აბსტრაქტი: სტატია „სამცხის ათაბაგების საეკლესიო პოლიტიკა, მანყვერელი მღვდელმთავრისთვის ქართლის კათოლიკოსისგან საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვების მცდელობები (XVI ს.)“, წარმოადგენს მოკრძალებულ მცდელობას, გავანალიზოთ ერთიანი საქართველოს დაშლის შემდეგ სამხრეთ საქართველოში მიმდინარე საეკლესიო სეპარატიზმის პროცესი. სტატიაში გამოკვლეულია ქართლის კათოლიკოსების და სამცხის ათაბაგების ურთიერთობის ასპექტები - თუ რა გავლენები ჰქონდა ქართლის კათოლიკოს სამცხე-საათაბაგოში და რა იყო მთავარი მიზეზი, რის გამოც ათაბაგები ცდილობდნენ ქართლის საკათოლიკოსისგან საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვებას; რა უშლიდათ ხელს ათაბაგებს მიზნის მიღწევაში და როგორ ახერხებდა ქართლის კათოლიკოსი თავის იურისდიქციაში მესხეთის შენარჩუნებას. გარდა ამისა, ნაშრომში განხილულია ოსმალეთის ფაქტორი, რომელიც პირდაპირ აისახებოდა ქართლის საკათოლიკოსოზე მესხეთში. აგრეთვე, გაანალიზებულია საეკლესიო და სასულიერო იერარქების ურთიერთობები. სტატიაში სამცხის ათაბაგების საეკლესიო სეპარატისტული ტენდენციების გარდა წარმოჩენილია პროცესი, თუ როგორ დაიწყო ქართული ეპარქიების გაუქმება, მას შემდეგ რაც ოსმალეთის იმპერიამ განახორციელა სამცხე-საათაბაგოს ინკორპორაცია და ახალციხის საფაშოდ გადაკეთება.

XVI საუკუნე ურთულესი პერიოდია საქართველოს ისტორიაში, როდესაც საქართველოს პოლიტიკურად დაშლის პარალელურად ემუქრება საეკლესიო ერთიანობის მოშლაც. მიუხედავად სამცხის ათაბაგების მცდელობებისა, ქართლის კათოლიკოსებმა მოახერხეს მესხეთში საკათოლიკოსოს იურისდიქციის შენარჩუნება, თუმცა დროებით, მას შემდეგ, რაც ოსმალეთმა დაიპყრო სამცხე-საათაბაგო, იქ უქმდება ქართული ეპარქიები.

საკვანძო სიტყვები: საკათოლიკოსო, ათაბაგები, ოსმალეთი, სამცხის ეპარქიები

¹ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი / PhD student at Sokhumi State University

Ecclesiastical Policy of the of Samtskhe, Attempts to Gain Ecclesiastical Independence from the Catholicos of Kartli for the High Priest of Matskvereli (XVI century)

Abstract: *The article "Ecclesiastical policy of Atabags of Samtskhi, attempts to obtain church independence from the Catholicos of Kartli for the high priest of Maksvereli (XVI century)" is a modest attempt to analyze the process of church separatism in southern Georgia after the breakup of the united Georgia. The article examines a number of aspects of the relationship between the Catholics of Kartli and the Atabags of Samtskhi - what were the influences of the Catholics of Kartli in Samtskhe Saatabago and what was the main reason why the Atabags tried to gain ecclesiastical independence from the Catholics of Kartli. What prevented Atabagas from achieving their goal and how was the Catholicos of Kartli able to keep Meskheti under his jurisdiction. In addition, the work discusses the Ottoman factor, which directly affected the Catholicism of Kartli in Meskheti. Also, the relations of church and spiritual hierarchies are analyzed. In addition to the church separatist tendencies of Samtskhe, the article presents the process of how Georgian dioceses began to be abolished after the Ottoman Empire incorporated Samtskhe-Saatabago and transformed Akhaltsikhe into a Sapasho.*

The XVI century is the most difficult period in the history of Georgia, when, along with the political disintegration of Georgia, the ecclesiastical unity is also threatened. Despite the efforts of the Samtskhe atabagas, the Catholicos of Kartli managed to maintain the jurisdiction of the Catholicos in Meskheti, although temporarily, after the Ottomans captured the Samtskhe-Saatabago, Georgian dioceses were abolished there.

Key words: *Catholic, Ottomans, Diocese of Samtskhe*

* * *

შესავალი: საქართველოს ისტორიაში ქართლის ეკლესიის როლის კვლევა ყოველთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის და ინტერესის საგანია. ქართლის საკათოლიკოსო საუკუნეთა განმავლობაში წარმოადგენდა ერთიანი ცენტრალიზებული მონარქიის ერთ-ერთ მთავარ დასაყრდენს. სამეფო-სამთავროებად დაშლილ საქართველოში ქართლის კათოლიკოსი იყო ერთიანობის ერთ-ერთი მთავარი მარკერი. კვლევის მიზანია, შევისწავლოთ სამცხის ათაბაგების საეკლესიო პოლიტიკა, მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის ქართლის კათოლიკოსისგან საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვების მცდელობები (XVI ს.) კვლევის ამოცანებია დავადგინოთ, თუ როგორი იყო სამცხის ათაბაგების საეკლესიო პოლიტიკა? რა იყო მათი თვითმიზანი? რა გზებს მიმართავდნენ ათაბაგები ქართლის

საკათოლიკოსოსგან დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად? როგორ ებრძოდა ქართლის კათოლიკოსი საეკლესიო სეპარატიზმს? რა პოზიციაზე იდგნენ მესხეთში არსებული ეპარქიათა ხელმძღვანელები? რა გავლენა იქონია ოსმალეთმა სამცხე-საათაბაგოში საქართველოს ეკლესიაზე? ახალციხის საფაშოდ გადაკეთებამ რა გავლენა იქონია საქართველოს ეკლესიაზე? ბერძნულ საპატრიარქოებს რა თვითმიზანი ამოძრავებდათ საქართველოსთან მიმართებაში? როგორ დაიწყო ახალციხის საფაშოში ქართული ეპარქიების გაუქმება? ვფიქრობთ, საკვლევი თემა მეტად აქტუალურია და საინტერესო ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ისტორიითა და ეკლესიის ისტორიით დაინტერესებული პირთათვის.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკვლევი თემა გვიანი შუა საუკუნეების ეპოქაა, ამდენად, ჩვენამდე მოღწეულია არაერთი ისტორიულ-სამართლებრივი ხასიათის საბუთი, რომელიც, ფაქტობრივად, პირველ წყაროს წარმოადგენს და საშუალებას გვაძლევს ოფიციალურ-სამართლებრივი ხასიათის საბუთებზე დაყრდნობით ვიკვლიოთ XVI-XVII ს.ს. სამხრეთ საქართველოს ისტორია.

ამ მხრივ არსებითია ქართული სამართლის ძეგლების III ტომი; თედო ჟორდანიას მიერ გამოცემული ქრონიკების II წიგნი; სარგის კაკაბაძის ისტორიული საბუთების II წიგნი; ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის IV ტომი; ასევე ქრისტინე შარაშიძის „სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები“ (XV-XVI სს.), აღნიშნულ კრებულებში გამოქვეყნებულია საეკლესიო საკანონმდებლო აქტები, საეკლესიო კრებათა განჩინებები, გამოსავლის დავთრები, სიგელ-გუჯრები, ეპისტოლეები და ა.შ. კრებულებში გამოქვეყნებული ხელნაწერები მოძიებულია საარქივო ფონდებში და წარმოადგენს უმნიშვნელოვანესი პირველადი წყაროების კრებულებს. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის კვლევის პროცესში უმნიშვნელოვანეს წყაროს წარმოადგენს „მცირე ქრონიკები - კინკლოსების ისტორიული მინაწერები“, რომლებიც გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო, ჯუმბერ ოდიშელმა. „კინკლოსები“ საინტერესოა იმ მხრივ, რომ კვლევის პროცესში გვეხმარება გარკვეული ფაქტის დაზუსტებაში. ასევე კვლევისთვის დიდი ინფორმაციის მატარებელია ოსმალეთის სულთნების ბრძანებით შედგენილი დავთრები, რომლებშიც აღწერილია სამხრეთ საქართველო. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ XVI საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის სამცხე-საათაბაგოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური ისტორიისა და ოსმალეთის სულთნების რელიგიური პოლიტიკის კვლევის კუთხით მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს. კვლევაში მნიშვნელოვნად დავეყრდნით მიხეილ თამარაშვილის ნაშრომს, „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ნამდვილი საბუთების შემოტანითა და განმარტებით. XIII საუკუნიდგან ვიდრე XX საუკუნემდე“, სადაც მოყვანილია არაერთი წერილი და საბუთი, რომლის

ავტორები მოგზაურობდნენ სამხრეთ საქართველოში და რომელიც უშუალოდ შეეხება საკვლევ ეპოქას. ნაშრომში ასევე გამოყენებულია ბერი ეგნატაშვილის, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ქართლის ცხოვრება II ტომი, რომელიც როსტომ მეფე-ხანის საეკლესიო პოლიტიკის კვლევისთვის მნიშვნელოვან ცნობებს გვაძლევს. ვახუშტი ბატონიშვილის, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ქართლის ცხოვრების IV ტომი, წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს წყაროს, რომელიც ეხება კვლევისთვის საინტერესო არაერთ ფაქტს. არაერთ ბუნდოვან მონაკვეთს ნათელს ჰფენს და კვლევისთვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს „მაკარი III ანტიოქიელი პატრიარქი - ცნობები საქართველოს შესახებ“. მაკარი ანტიოქიელი გადმოსცემს აფხაზეთისა და ქართლის საკათოლიკოსოების მდგომარეობას, ქართლის საკათოლიკოსოს ეპარქიებს და ახალციხის საფაშოში ქართლის საკათოლიკოსოს ეპარქიების მდგომარეობას. XVI-XVII საუკუნეების სამხრეთ საქართველოს ისტორიის კვლევისთვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს ევლია ჩელების, "მოგზაურობის წიგნი", რომელიც თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო, გ. ფუთურიძემ. ასევე მნიშვნელოვანია მეჰმედ რაშიდის ცნობები საქართველოსა და ზოგიერთი მეზობელი ქვეყნის შესახებ. თურქული ტექსტის ქართული თარგმანი გამოსცა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ვ. ჩოჩიევმა. ევლია ჩელები და მეჰმედ რაშიდი, როგორც ოსმალთა ავტორები, გადმოსცემენ მათი თვალთ დასახულ ახალციხის საფაშოს და, ამდენად, მათი ცნობები და შეფასებები არსებული ეკონომიკურ-პოლიტიკური თუ სოციალური მდგომარეობის შესახებ მეტად მნიშვნელოვანია. აღსანიშნავია მ. ხუბუას „საქართველოს მუზეუმის სპარსული ფირმანები და ჰოქმები“, რომელიც წარმოადგენს სამართლებრივი დოკუმენტების კრებულს და მასში თავმოყრილია კვლევისთვის მნიშვნელოვანი სამართლებრივი ძეგლები, შაჰების ფირმანები და ბრძანებები. ქართულ-ოსმალურ-ირანული სამართლებრივი საბუთების და კათოლიკე თუ ოსმალთა მოგზაურების ჩანაწერებისა და ქართული ისტორიული პირველწყაროების გარდა, კვლევაში უმნიშვნელოვანესია სხვადასხვა მკვლევრების ნაშრომები და პუბლიკაციები. აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის თხზულებების თორმეტტომეულის III ტომი, რომელშიც გამოქვეყნებულია „ქართველი ერის ისტორიის“ მანამდე გამოცემული III-IV თავები; ის მოიცავს ქართული სამეფო-სამთავროების პოლიტიკას, ქართლის ეკლესიის ისტორიას, სამცხის ათაბაგების დამოკიდებულებას ქართლის კათოლიკოსის მიმართ და სხვა მნიშვნელოვან საკითხებს, რომლებიც დაგვხმარა კვლევის პროცესში. შოთა ლომსაძის ნაშრომში, „გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები“, შესწავლილია XVI-XIX საუკუნეებში ქართველი, ლათინი და სომეხი კათოლიკეების ურ-

თიერთობები, ასევე სამცხეში ქართლის საკათოლიკოსოს ბედი, ოსმალეთის იმპერიის დამოკიდებულება ქართველი მართლმადიდებლების მიმართ და ა.შ. მესხეთში ქართლის საკათოლიკოსოს ეპარქიათა ისტორიისა და მდგომარეობის შესახებ გამოვიყენეთ ექვთიმე თაყაიშვილის ნაშრომი „1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში“. მ. სვანიძეს „საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეებში“ საფუძვლიანად გამოკვლეული აქვს ოსმალეთის პოლიტიკა ახალციხის საფაშოს მიმართ, ამდენად იგი ჩვენთვის მნიშვნელოვან სამეცნიერო ლიტერატურას წარმოადგენს. როინ მეტრეველის ნაშრომი, „საქართველოს მეფეები და პატრიარქები“, წარმოადგენს ენციკლოპედიური ხასიათის ლიტერატურას, სადაც თავმოყრილია ქართველი მეფე-პატრიარქების ცხოვრებები, შესაბამისად, იგი დამხმარე სამეცნიერო ლიტერატურას წარმოადგენს კვლევაში. მამია დუმბაძის რედაქტორობით გამოცემული „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების IV ტომი“ მოიცავს საქართველოს ისტორიას XVI საუკუნიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე, შესაბამისად, ტომში განხილულია ქართველი ხალხის ისტორია და ირან-ოსმალეთის დაპირისპირებები XVI-XVII საუკუნეში, საქართველოს ეკლესიის ისტორია და სამცხის ათაბაგების, შემდგომ ახალციხის ფაშების პოლიტიკა. ნაშრომში მიმოხილულია კვლევისთვის საინტერესო არაერთი საკითხი.

ქართული წყაროების გარდა კვლევა ეფუძნება უცხოურ წყაროებს, რომლებიც კვლევის პროცესში გამოვიყენეთ ქართული ისტორიოგრაფიაში ნაკლებად ცნობილი ან ბუნდოვანი საკითხების სიღრმისეულად წარმოსაჩენად და შესაბამისი ანალიზისთვის. სტენფორდ შოუს ნაშრომი, „Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye“, ოსმალეთის არქივებზე დაყრდნობითაა შედგენილი, რომელშიც ავტორი ანალიზებს ოსმალური საზოგადოების ეკონომიკურ, სოციალურსა და პოლიტიკურ ცვლილებებს, მიმოხილავს ოსმალეთის შემადგენლობაში არსებულ ანატოლიას, მთელ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპას, არაბულ სამყაროს და შავი ზღვის სანაპირო რეგიონებს. კვლევის მიზნებისთვის საინტერესოა მის მიერ განხილული ოსმალეთის სულთნების რელიგიური პოლიტიკა და დამოკიდებულება ბერძნულ საპატრიარქოებთან. ხაჩიკიანის ნაშრომში, „The Heritage of Armenian Literature: From the eighteenth century to modern times“, წარმოდგენილი ისტორიული, სოციალური და ლიტერატურული პანორამული მიმოხილვები მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს სომხების ისტორიის ანალიზისთვის. ავტორი განიხილავს სომხების ისტორიის სხვადასხვა ეტაპს. ჩვენთვის ნაშრომის ის ნაწილი აღმოჩნდა საინტერესო, რომელიც ეხება კონსტანტინოპოლის სომხური საპატრიარქოს დაარსებას და მის ისტორიას. ასევე გამოსაყოფია სიფელის ნაშრომი, „İstanbul Ermeni Patrikliği, Ankara, Aziz Andaç Yayınları“, რომელშიც ავტორი

მიმოიხილავს სომხური საკათოლიკოსოების და ეკლესიის ისტორიას. აგრეთვე, კვლევითვის რელევანტურ წყაროს წარმოადგენს ფიშერის ნაშრომი, „An Historical Geography of the Ottoman Empire: From Earliest Times to the End of the Sixteenth Century”, რომელშიც წარმოდგენილია ოსმალეთის იმპერიის ისტორიული გეოგრაფია, ოსმალეთის იმპერიისა და ბერძნული საპატრიარქოების ურთიერთდამოკიდებულება, საინტერესოა, წიგნში გამოკვლეული ანტიოქიის პატრიარქების ინტერესები ქართულ სამეფო-სამთავროების მიმართ. ასევე მნიშვნელოვან ინფორმაციას მოიცავს აბდალაჰ რაჰების ნაშრომი, „Conception of the Union in the Orthodox Patriarchate of Antioch (1622–1672)”.

მეთოდოლოგია: საკვლევ მეთოდოლოგიად გამოყენებული იქნება ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი, რომელიც გულისხმობს ისტორიული წყაროს შინაარსობრივი ელემენტების (ფაქტები, პერსონები, თარიღები) ურთიერთშეჯერებას, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების გამოკვეთასა და ფაქტოლოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით, შეფასებების და დასკვნების გაკეთებას. აღნიშნული გვამძლევს შესაძლებლობას, დავადგინოთ საკვლევი ეპოქის მნიშვნელოვანი პერსონები, როგორც რელიგიურ, ისე პოლიტიკურ ჭრილში, განვსაზღვროთ მათი პოლიტიკის დადებითი და უარყოფითი მხარეები, რა გავლენას ახდენდა იგი პოლიტიკურ აქტორთა სტრატეგიებზე და რამდენად ხელშესახები იყო პოლიტიკურ და რელიგიურ იერარქთა გადაწყვეტილებების კორელაცია ურთიერთგავლენებსა და ურთიერთობებზე. ასევე გამოყენებულია შედარებითი და ანალიტიკური კვლევის მეთოდი, რომელიც გულისხმობს წყაროების ურთიერთშედარებას, მათში წარმოდგენილი ფაქტებისა და მოვლენების დაკავშირებასა თუ ურთიერთგამორიცხვას, ანალიტიკურ პრიზმაში გატარებას და საკვლევი ეპოქის ისტორიული სურათის აღდგენას ან/და არსებულის დეკონსტრუქციას. ქართული წყაროების გარდა კვლევა დაეყრდნობა უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურასაც, რაც შესაძლებლობას გვამძლევს მრავალმხრივ შევისწავლოთ საკვლევი საკითხები, სხვადასხვა ავტორის მოსაზრებების შეჯერებით და პირველად წყაროებზე დაყრდნობით, აღვადგინოთ ის ისტორიული სურათი, რომელიც მთავარ რელიგიურ-პოლიტიკურ ვერტიკალს წარმოადგენდა საკვლევ ეპოქაში.

დისკუსია (ძირითადი ტექსტი)/შედეგები: XVI საუკუნის დასაწყისში საქართველოს ეკლესია ორადაა გაყოფილი, აფხაზთა და ქართლის საკათოლიკოსოებად⁹. აფხაზთა კათოლიკოსის იურისდიქციაში შედის მთელი დასავლეთი საქართველო, ხოლო ქართლის კათოლიკოსის სამწყსოს წარმოადგენს ქართლის და კახეთის სამეფოები და სამცხე-საათაბაგო. სეპარატისტულად განწყობილი

⁹ კაკაბაძე სარგისი. 1922. საქართველოს ისტორია. ახალი საუკუნეების ეპოქა (1500-1810 წ.წ.). თბილისი: „ქ.შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამოცემა“. გვ. 9.

მეფე-მთავრების ძალისხმევით ერთიანი საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა განკერძოებისკენ მიმართული ოთხი პოლიტიკური ცენტრი, აღნიშნული ფაქტი იურიდიულად დაადასტურა 1490 წელს ქართლში მოწვეულმა სამეფო დარბაზობამ. ამრიგად, 1490 წელს ოფიციალურად დაადასტურდა საქართველოს ტერიტორიაზე ოთხი ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის არსებობა: ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოების - ბაგრატიონების სამეფო დინასტიით სათავეში და სამცხის სამთავროს - ჯაყელთა დინასტიის მეთაურობით. ერთიანი საქართველოს პოლიტიკურად დაშლის პარალელურად, დაიწყო საქართველოს ერთიანი ეკლესიის გაყოფის მცდელობები. საქართველოს პოლიტიკურად დაყოფის პირობებში ეკლესია იყო მთავარი გამაერთიანებელი ძალა. ცენტრალიზაციის მომხრე კათოლიკოსი ბუნებრივად წინააღმდეგობაში მოვიდა იმ მეფე-მთავრებთან, რომლებიც ცდილობდნენ ერთიანი საქართველოს „საქართველოებად“ დაშლა-დანაწევრებას.

ყვარყვარე II ჯაყელი (სამცხის ათაბაგი 1451-1498 წ.წ.) მამის, ივანე II-ის (ათაბაგი 1391-1444 წ.წ.), მსგავსად, აქტიურად იბრძოდა მეფის წინააღმდეგ. მიუხედავად ყვარყვარე ათაბაგის მცდელობებისა, ამ უძლიერესმა ათაბაგმაც კი ვერ შეძლო მცხეთისგან ეკლესიურად გამოყოფა. აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოსებმა მოახერხეს სამცხის ეპარქიების თავისი იურისდიქციაში შენარჩინება¹⁰. ყვარყვარეს გარდაცვალების შემდგომ გაათაბაგდა ქაიხოსრო ჯაყელი¹¹, ქაიხოსროს ათაბაგობა მხოლოდ ორი წელი გაგრძელდა¹² და საეკლესიო პოლიტიკის კუთხით რაიმე სახის აქტიური ნაბიჯი არ გადადგმულა. ქაიხოსროს ნაადრევად გარდაიცვალე და, საფიქრებელია, რომ მემკვიდრის, ყვარყვარეს¹³, მცირეწლოვანების გამო, ათაბაგობა დაიკავა მზექაბუკმა¹⁴, ქაიხოსრო ჯაყელის ძმამ¹⁵. სამცხე საათაბაგო XVI საუკუნის დასაწყისში თავისი ეკონომიკური შემოსავლებით, ფართობით, არაფრით ჩამოუვარდებოდა სხვა ქართულ სამეფოებს¹⁶.

¹⁰ შარაშიძე ქრისტინე. 1961. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.). თბილისი: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“. გვ.93

¹¹ „სიბერითა კეთილითა უფლისა მიერ მიცვალა ქორონიკონსა რჰვ (1498 წ). პატრონსა ყვარყვარეს ცოდვანი მისნი შეუნდნეს ღმერთმან. და შემდგომად მისა პირმშო ძე მისი ქაიხოსრო ეპატრონა ყოველსა სახელმწიფოსა მამისა მისისსა“. ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით - საიუბილეო გამოცემა საეკლესიო მუზეუმისა - ქ. თბილისი - სტამბა გრ. ჩარკვიანისა - 1901 გვ. 66

¹² ათაბაგი 1498-1500 წ.წ.

¹³ ყვარყვარე III-ის - ათაბაგი 1518-1535 წ.წ.

¹⁴ ყვარყვარე II-ის ძე, სამცხის ათაბაგი 1500-1515 წ.წ.

¹⁵ იქვე, გვ. 66

¹⁶ „სამცხე-საათაბაგო გადაჭიმული იყო ტაშის-კარიდან, ჯავახეთითურთ, არზრუმის მიდგმაზე მდებარე გურჯი-ბოლაზამდის. ათაბაგების მთავარ ადგილ სამყოფლად ახალციხე ითვლებო-

თავდაპირველად, მზეჭაბუკის მიერ ხელისუფლების გადაბარების დროისთვის, როგორც ჩვენს ხელთ არსებული წყაროდან ჩანს, საათაბაგოსა და ქართლის კათოლიკოსს შორის არის ნორმალური ურთიერთობა. მზეჭაბუკი მმართველობის პირველ წლებში მორჩილებას უცხადებს ქართლის კათოლიკოსს და საეკლესიო საქმეებს უმისოდ არ განაგებს. ამ მხრივ, ჩვენთვის საინტერესოა გერასიმე კუმურდოელის ერთგულების წიგნი, კათოლიკოს ევაგრესადმი¹⁷. როგორც წერილიდან ჩანს,¹⁸ მზეჭაბუკი ქართლის კათოლიკოსთან დათმობაზე წავიდა. როგორც ისტორიულად არსებობდა ტრადიცია და წესი, კათედრაზე მღვდელმთავრის დადგინებისა, ათაბაგმა კუმურდოელი გერასიმე მცხეთას გაგზავნა, რათა კათოლიკოსს ხელდასხმა განეხორციელებინა და ეკურთხებინა ეპისკოპოსად. იქვე ფიცის წიგნში ვკითხულობთ: „აწ, დღესითგან წაღმა ჩემად დღედ სიკუდილამდე ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგიხსენებდეთ“¹⁹. როგორც ჩანს, კათოლიკოსები, მიუხედავად ცვალებადი პოლიტიკისა, მაინც არ ენდობოდნენ სამცხის ათაბაგებს და საეპისკოპოსო კანდიდატს, უკვე ტრადიციად დამკვიდრებული წესის თანახმად, საგანგებო წერილობით ფიცს ადებინებდნენ, რომ ერთგულნი იქნებოდნენ კათოლიკოსის, ქართლის მეფის და წირვა-ლოცვებში კათოლიკოსს მოიხსენიებდნენ. აღსანიშნავია, რომ წირვაზე პირველიერარქის მოხსენიებით ეპისკოპოსი თუ მღვდელი ამოწმებს კონკრეტული ეკლესიის პირველიერარქისადმი მორჩილებას. ფიცის წიგნში ასევე საინტერესოა ისიც, რომ კათოლიკოსი კუმურდოელს ფიცს ადებინებს, რომ იგი კათოლიკოსს მოიხსენიებს ლოცვებში და ასევე არანაირი ლოცვითი კავშირი არ ექნება იმათთან, ვინც მცხეთას განუდგება და უარს იტყვის ქართლის კათოლიკოსის მორჩილებაზე. ფაქტობრივად, აღნიშნული ფიცით კათოლიკოსი მის მიერ ნაკურთხ სამცხის მღვდელმთავრებს ავალდებულებს, რომ, თუ ათაბაგები ისევ განიზრახავენ სამცხის ეკლესიების მცხეთიდან ჩამოშორებას, მასთან არანაირი კავშირი არ

და“. კაკაბაძე სარგისი. 1922. საქართველოს ისტორია. ახალი საუკუნეების ეპოქა (1500-1810 წ.წ.). თბილისი: „ქ.შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამოცემა“. გვ. 3

¹⁷ აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, დაახლოებით, 1488-1492; 1500/1503 წლებში. მეტრეველი, როინ. 2010. საქართველოს მეფეები და პატრიარქები. თბილისი: „არტანუჯი“. გვ. 79-80

¹⁸ „ესე პირი და წიგნი და პირი გკადრეთ და მოგახსენეთ თქუენ, ქრისტეს ღმრთისა მიერ ქართლისა კათალიკოსსა ევაგრის, მე, კუმურდოელ მთავარეპისკოპოზმან გერასიმე, მას ჟამსა, ოდეს პატრონმან მზეჭაბუკ შემიწყალა და კუმურდოსა საყდარი და ხელი მიბოძა და თქუენს წინაშე საკურთხეველად გამოგუგზავნა და თქუენ შემიწყალეთ და მაკურთხეთ“. დოლიძე ი. რედ. 1970. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 238-240

¹⁹ დოლიძე ი. რედ. 1970. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 238-240

დაიჭირონ²⁰. სხვადასხვა ადგილობრივი თუ მსოფლიო კრებათა საეკლესიო კანონების დარღვევით²¹, ხშირად ადგილობრივი ხელისუფალი თავისი ნების შესაბამისად ნიშნავდა და ათავისუფლებდა მღვდელმთავრებს კათედრებიდან. საეკლესიო სამართლის სწორედ ამ დარღვევაზეა საუბარი გერასიმე კუმურდოელის ერთგულების წიგნში.²² გერასიმე კუმურდოელის ერთგულების წიგნში ნათლად წერია, რომ კუმურდოელი გერასიმე მზეჭაბუკის ნდობით აღჭურვილი პირია და ის ისეთს არაფერს მოიმოქმედებს, რაც სამცხის პატრონისთვის მიუღებელი იქნებოდა²³. მოცემულ წერილზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ წერილის დაწერის დროისთვის ის გამოხატულად არ იბრძვის კათოლიკოსისგან საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად²⁴. აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი მზეჭაბუკის საეკლესიო პოლიტიკის ცვლილებასთან დაკავშირებით აღნიშნავს: „შემდგომ, როგორც ჩანს, მდგომარეობა სრულებით შეცვლილა და დამოკიდებულებაც ქართლის მეფისადმი მეტად უნდა გამწვავებულიყო. მზეჭაბუკსაც თავისი მოქმედებისთვის სრულებით სხვა გეზი მიუცია“²⁵. მზეჭაბუკი რომ თავისი წინაპრების, მეტადრე ყვარყვარე ათაბაგის, გზას დაადგა, მეტყველებს 1518 წლით დათარიღებული, ბასილ კათოლიკოს-პატრიარქისადმი მიწერილი, ყვარყვარე III ჯაყელის წერილი: „მას ჟამსა ოდეს პატრონი მეფე და პატრონი ბიძა ჩუენი შემდურდეს და მან სამცხისა ებისკოპოსნი უკუიჭირნა, აწ, იპრიანა ღმერთმან და ჩუენ კიდევ მივანებეთ კათოლიკე საყდარსა და კათალიკოსსა“²⁶. მზეჭაბუკის პოლიტიკური კურსის ცვლილებას აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი საგარეო პოლიტიკის ვექტორის ოსმალებისკენ მიმართვას უკავშირებს და თავის ნაშრომში ეყრდნობა ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობას: „მზეჭაბუკ დაეზავა ოსმალთა მორჩილების პირსა ზედა“²⁷. ჯაყელების საგვარეუ-

²⁰ იქვე, გვ.239.

²¹ ანტიოქიის საეკლესიო კრების კანონი 21: „ეპისკოპოსი ერთი სამწყსოდან ნუ გადავა სხვა სამწყსოში, ნურც თავისი ნებით, ნურც მრევლისაგან იძულებით, ნურც ეპისკოპოსის ნებით, არამედ დარჩეს იმ ეკლესიაში, რომელშიც ღმრთის ნებით თავიდან იყოს არჩეული, და ნუ შეიცვლის ადგილს მამათა მიერ ადრე მიღებული დადგენილებისამებრ“. (ნიკეის I მსოფლიო კრების კანონები 15, 16, ანტიოქიის კრების კანონი 21, ქალკედონის IV მსოფლიო კრების კანონები 5, 10, 20, სარდიკიის კრების კანონები 54, 90, VI მსოფლიო კრების კანონები 17, 18, 20).

²² დოლოძე ი. რედ. 1970. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“. გვ.239.

²³ იქვე, გვ.39.

²⁴ იქვე, გვ.39.

²⁵ ჯავახიშვილი ივანე. 1982. თხზულებანი თორმეტ ტომად ტ. III. თბილისი: „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“. გვ 386-387.

²⁶ ჟორდანია თედო. 1897. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა წიგნი II. ტფილისი: „სტამბა შარაშიძისა და ამხ. ნიკ.“. გვ.335.

²⁷ ჯავახიშვილი ივანე. 1982. თხზულებანი თორმეტ ტომად ტ. III. თბილისი: „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“. გვ 389-400.

ლოს სეპარატისტულ პოლიტიკას ხელს უშლიდა საუკუნეების განამელობაში განმტკიცებული ტრადიცია მესხების ქართლის კათოლიკოსზე მორჩილებისა და ეპისკოპოსთა მცხეთელის მიერ ხელდასხმისა. მესხეთის მღვდელმთავრები ქართლის კათოლიკოსის ხელდასხმულნი იყვნენ და საგანგებო ფიცი ჰქონდათ დადებული, ამრიგად, მათი მხრიდან ქართლის კათოლიკოსზე დაუმორჩილებლობა სამწყსოში ნეგატიურად აღიქმებოდა და ამიტომ ვერ ბედავდნენ ბოლომდე მიჰყოლოდნენ ათაბაგის საეკლესიო სეპარატიზმის პოლიტიკას. ათაბაგებისთვის ამ რთული საკითხის გადაწყვეტაში საშველი ბერძენი სამღვდლოება აღმოჩნდა. ათაბაგები დიდ დახმარებას უწევდნენ და მასპინძლობდნენ ბერძენ მაღალიერარქებს. მზექაბუკ ათაბაგი 1508 წელს, აწყურის კათედრას და მაწყვერელი მღვდელმთავარ სუიმონს საგანგებო სიგელით სწირავს მამულებს, სოფლებს და გლეხებს²⁸. აღნიშნული შეწირულობის სიგელი საინტერესოა იმ მხრივ, რომ მზექაბუკი მაწყვერელ მღვდელმთავარს მოიხსენიებს, როგორც „მღვდელმთავართ მთავარს“. ასევე გამოთქმულია აზრი, რომ სვიმონი წარმოშობით ბერძენია და მზექაბუკს ის თვითნებურად ჰყავს აწყურის კათედრაზე დამტკიცებული²⁹. ეპითეტი „მღვდელმთავართა მთავარი“, როგორც წესი, მიემართება პირველიერარქს და სიგელებში ამგვარად სწორედ მას მოიხსენიებენ, მაგ.: „მტკიცე სიგელი მოგახსენეთ თქვენ... მღვდელმთავართ-მთავარსა კათალიკოსსა დავითს“³⁰. მაწყვერელი მღვდელმთავრის ამგვარად განდიდება მიუთითებს მზექაბუკის გადაწყვეტილებაზე - პატივით აამაღლოს აწყურის კათედრა და მას დაუქვემდებაროს სამცხის სხვა სამღვდელმთავროები. მზექაბუკის საეკლესიო პოლიტიკა გამოდახილი უნდა იყოს მასსა და მეფეს შორის გამწვავებული ურთიერთობის, სწორედ ამ დაპირისპირების შესახებ წერს ყვარყვარე IV ქართლის კათოლიკოსს ბასილს: „მას ჟამსა ოდეს პატრონი მეფე და პატრონი ბიძა ჩუენი შემდურდეს და მან სამცხისა ებისკოპოსნი უკუიჭირნა“³¹. მზექაბუკმა მოისურვა ანტიოქიის პატრიარქის დოროთეოს III-ის³² მეშვეობით განეხორციელებინა ის, რაც ვერცერთმა მისმა წინაპარმა ვერ შეძლო, კერძოდ - მაწყვერელი მღვდელმთავრისთვის თვითმწყემსობის და ეპისკოპოსების კურთხევის უფლების მინიჭება³³. დორო-თეოს III-მ

²⁸ კაკაბაძე სარგისი. 1913. ისტორიული საბუთები - წიგნი II. ტფილისი. გვ.26.

²⁹ სურგულაძე მზია. შემდგ. 2016. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი: ტომი IV. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. გვ. 29.

³⁰ ჟორდანია თედო. 1897. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობის წიგნი II. ტფილისი: „სტამბა შარაშიძისა და ამხ. ნიკ.“. გვ.245.

³¹ იქვე, გვ.335.

³² ანტიოქიაში პატრიარქობდა 1511 - 1524წ.წ.

³³ ჯავახიშვილი ივანე. 1982. თხზულებანი თორმეტ ტომად ტ. III. თბილისი: „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“. გვ 390-391.

გაცა საგანგებო სიგელი³⁴, რომლის ძალითაც მაწყველერ მღვდელმთავარს აძლევს უფლებას, მცხეთისგან დამოუკიდებლად თავად აკურთხოს ეპისკოპოსები. საბუთში არსად არის საუბარი რაიმე სახის თეოლოგიურ-ისტორიულ არგუმენტებზე, რომლითაც შეეცდებოდა ანტიოქიის პატრიარქი, გაემართლებინა თავისი ქმედება, გარდა იმ არგუმენტისა, რომ „შეწევნითა დიდისა მოციქულთა თავისა პეტრესითა, ვინებეთ“³⁵. როგორც ჩანს, განსხვავებით „მცნებაი სასჯულოის“ შემდგენელ იერუსალიმ-ანტიოქიის პატრიარქ მიქაელისგან, დოროთეოს პატრიარქი დიდად არ გარჯილა რაიმე „ისტორიული საფუძვლების“ მოძებნისთვის. მან, როგორც „დიდისა ღმრთისა ქალაქისა ანტიოქიისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა“ პატრიარქმა, შეასრულა მზექაბუკ ათაბაგის ბრძანება და იმპერატორულად გამოსცა საგანგებო საბუთი, სადაც წერს: „მას მივათუალეთ ყოველი საბრძანებელი პატრონისა მზექაბუკისი, რათა ეპისკოპოზნი მისგან ეკურთხეოდენ ყოველნივე“³⁶. ამრიგად, მზექაბუკ ათაბაგმა თავის მიზანს მიაღწია, ფორმალურად მისი სურვილი შესრულდა. როგორც აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი შენიშნავს: „მზექაბუკმა მესხეთსა და დანარჩენ საქართველოს შორის ის კავშირიც გაწყვიტა, რომელიც ამ დაქსაქსულობისა და განკერძოების ჟამს ჩვენი ქვეყნის ერთობის გრძნობასა და ხსოვნას არ აქრობდა“³⁷. ბუნებრივია, ქართლის კათოლიკოსს მწვავე რეაქცია ექნებოდა მზექაბუკ ათაბაგის და ანტიოქიის პატრიარქის მიერ განხორციელებულ არაკანონიკურ აქტზე. ჩვენთვის ცნობილია სოილ კოპასძეთა სახლში დაწერილი ათაბაგთა მოსახსენებლის შესახებ, რომელიც გამოქვეყნებული აქვს მკვლევარ ქრისტინე შარაშიძეს. მოსახსენებელში გადმოცემულია ფაქტი, რომელიც ნათელს ჰფენს, თუ რა ბედი ეწია და რითი დასრულდა მზექაბუკ ათაბაგის და ქართლის კათოლიკოსის დაპირისპირება. წყაროდან ვიგებთ, რომ მზექაბუკ ათაბაგი იაკობის სახელით მონაზვნად აღიკვეცა³⁸. წყარო ცხადყოფს, რომ დიდი ამბიციების მქონე ათაბაგი დამარცხდა ქართლის კათოლიკოსთან ბრძოლაში და იძულებული გახდა ჩამოშორებოდა საათა-ბაგოს მართვას და შემონაზვნებუ-

³⁴ რომლითაც არაბულ ენაზე დაიწერა და მზექაბუკის ბრძანებით თარგმნეს ქართულად.

³⁵ დოლიძე ი. რედ. 1970. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები(XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 240.

³⁶ იქვე. გვ. 241.

³⁷ ჯავახიშვილი ივანე. 1982. თხზულებანი თორმეტ ტომად ტ. III. თბილისი: „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“. გვ 391.

³⁸ „...ღთივ განბრძნობილისა, მხნედ მხედრ[ისა] და მრავალთა და ძლიერთა და სახელდებულთა ფალავანთა დამამხობელისა და ქედისა შემმუსრველისა, საქრისტიანოსა ზღუდისა, სრულ[ი]სა ჩოხოსნობისა და ანგელოზებრივისა სქემისა ღირსად მიმღებელისა პატრონისა ჩნისა მზექაბუკ-ყოფილისა იაკობისი საუკუნოიმცა არს სახსენებელი და კურთხევაი მისი“. შარაშიძე ქრისტინე. 1961. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები(XV-XVI ს.ს.). თბილისი: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“. გვ.95.

ლიყო. ჩვენს ხელთ არსებულ წყაროებზე დაყრდნობით, ცხადი, ხდება თუ როგორ დასრულდა მზეჭაბუკის საეკლესიო პოლიტიკა, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ქართლის კათოლიკოს დოროთეოზ II-ისთვის³⁹ ეს მარტივი არ უნდა ყოფილიყო. „კახეთის მეფე ალექსანდრე I საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ დოროთეოზის კათოლიკოსად დადგენის დროისთვის „მცხეთისა საქმე შემცირებულ იყო“⁴⁰. იმ დროს აღმოსავლეთ საქართველოში მძიმე პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობა მცხეთის საკათოლიკოსო ტახტსაც ასუსტებდა. მიუხედავად სირთულეებისა ქართლის კათოლიკოსი დოროთეოზ მეორე, ახერხებს ათაბაგის დამარცხებას. როგორც ჩანს, კათოლიკოსს მყისიერად უმოქმედია ათაბაგის სეპარატისტული პოლიტიკის წინააღმდეგ. როგორც აკადემიკოსი ისიდორე დოლიძის მიერ გამოცემულ „ქართულ სამართლებრივ ძეგლების III“ ტომში, ვარძიის წინამძღვრის მიერ ქართლის კათოლიკოსისადმი მიწერილ ერთგულების წიგნში, ვკითხულობთ, კათოლიკოსს მყისიერად უმოქმედია ათაბაგის წინააღმდეგ. კათოლიკოსი გაწყრომია ურჩებს: „აწ თქუნენ გაგუიწყერთ“, და შემოწირულობების შესაგროვებლად მესხეთში ჩამოსული ბერძნები „მცბიერებად“ და „ცრუ წინასწარმეტყველებად“ შეურაცხავს. როგორც ჩანს, კათოლიკოსის მოქმედებამ შედეგი გამოიღო, ათაბაგი დამარცხდა ხოლო ადგილობრივმა ეპარქიებმა და მონასტრებმა პატრიარქს მორჩილება გამოუცხადეს⁴¹. მზეჭაბუკ ათაბაგის მონაზვნად აღკვეცის შემდგომ, ჯაყელთა ოჯახში დაპირისპირებამ იჩინა თავი, საათაბაგო ტახტისთვის ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ კანონიერი მემკვიდრე ყვარყვარე III და მისი ბიძა მანუჩარი. ტახტისთვის ბრძოლაში გაიმარჯვა მანუჩარმა⁴². როგორც ჩანს, ახლად გაათაბაგებული მანუჩარი მოერიდა ქართლის კათოლიკოსთან დაპირისპირებას, ამავდროულად, საფიქრებელია რომ მზეჭაბუკის მარცხი იმდენად მძიმე იყო, რომ მანუჩარი დიდი სურვილის შემთხვევაში ათაბაგობის პირველივე წლებში ვერ მოახერხებდა ამის დაძლევას. მანუჩარი ბასილ კათოლიკოსისადმი მიწერილ პირობის წიგნში აღნიშნავს: „როგორაცა ძუელითგან და პაპისა და მამისა ჩუენისა ჟამშიგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ და ეპისკოპოზნი და მაწყურელი თქუნეგან საკურთხეველი ყოფილა სხუანი სამცხისა

³⁹აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი 1503-1505; 1511-1516 წლებში. მეტრეველი, როინ. 2010. საქართველოს მეფეები და პატრიარქები. თბილისი: „არტანუჯი“. გვ. 81-82.

⁴⁰ იქვე, გვ. 82.

⁴¹ „...აწ დღეს და დღესისას უკანით ვიყუნეთ თქუნენი ერდგულნი...“ და მაღიდეგელნი, როგორც დღესთა მისთა ...* ვართ მითვე წესითა ვიყვნეთ: არცა მიტრაპოლიტი შემოუშუათ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არც მისი მცნება გავიგონოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ; არც უმცხეთოდ ჩუენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხეოდეს...“. დოლიძე ი. რედ. 1970. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 242.

⁴² მანუჩარ I ჯაყელი, სამცხის ათაბაგი 1516—1518 წ.წ.

ეპისკოპოსონი, ყოველნივე ისრე თქუენნი სამწყსონი იყუნენ და ისრე დაგამორ-ჩილნენ⁴³. იქვე პირობას დებს და აღნიშნავს: „იპრიანოს ღმერთმან და ჩუენი საბატონო მამული ჩუენვე დაგურჩეს, როგორაცა ძუელითგან და პაპისა და მამისა ჩუენისა ჟამშიგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ... დაგამორჩილნენ...“. 1518 წელს, ირანის შაჰის დახმარებით, ყვარყვარე III სამცხის ათაბაგი გახდა⁴⁴. ისტორიკოს თედო ჟორდანიას, ქრონიკების II წიგნში, გამოქვეყნებული აქვს ყვარყვარე ათაბაგის პირობის წიგნი⁴⁵ კათალიკოს ბასილისადმი⁴⁶. პირობის წიგნის შესავლიდანვე ჩანს ყვარყვარე ათაბაგის დამოკიდებულება ქართლის კათოლიკოსისადმი, თუ როგორ გაძლიერებულა კათოლიკოსის გავლენა სამცხეში. ყვარყვარე მანუჩარის მსგავსად, ქართლის კათოლიკოსს უმტკიცებს ყველა იმ „მცხეთის საყდრისათვის შეწირულს“ „რაგუარცა ძუელად ყოფილა“. ჩვენამდე შემონახულია ორი მნიშვნელოვანი საბუთი: „კათოლიკოსის სამწყსონი თავადნი და სოფელნი სამცხე საათაბაგოში“ და ასევე „კათოლიკოსის ხელქვეშეთ მღვდელმთავარნი და სამწყსონი სამცხე საათაბაგოში“, ამ ორ დოკუმენტში ჩამოთვლილია ის ეპარქიები და ყმა-მამულები, რომლებიც ქართლის კათოლიკოსი: „ძუელითგან და პაპისა და მამისა ჩუენისა ჟამშიგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ“. პროფესორ შოთა ლომსაძის ვარაუდით, ეს დოკუმენტები 1516 წლის ახლო უნდა იყოს შედგენილი, როგორც თავად მანუჩარ ათაბაგი აღნიშნავს პირობის წიგნში: „მას ჟამსა, ოდეს სჯულისა საქმეზედა კარზედა მოგიდევით და ჩუენ ამას დაგპირდით“, შესაძლებელია, ეს მისი ათაბაგობის დროს მომხარეოს, მაგრამ ყვარყვარე III-ის წერილის პათოსიდან და შინაარსიდან გამომდინარე ჩანს, რომ მასაც ხელახლა დაუმტკიცებია სამცხე საათაბაგოს ტერიტორიაზე არსებული

⁴³ შარაშიძე ქრისტინე. 1961. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები(XV-XVI ს.ს.). თბილისი: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“. გვ.30,101.

⁴⁴ სამცხე საათაბაგოს ათაბაგი 1518-1535 წლებში.

⁴⁵ „...მას ჟამსა ოდეს პატრონი მეფე და პატრონი ბიძა ჩუენი შემდურდეს და მან სამცხისა ებისკოპოსნი უკუიჭირნა, აწ, იპრიანა ღმერთმან და ჩუენ კიდევე მივანებეთ კათოლიკე საყდარსა და კათალიკოსსა.და მოგუიხსენებია ასრე და ამა წესითა, რომე, რაგუარცა ამას წინათ ყოფილა, იმავე წესითა: რაცა ჩუენსა საბატონოშიგან ებისკოპოსნი იყუნეს, პატრონისა კათალიკოსისა მორჩილნი იყუნეს და კათალიკოსისა ხელითა იკურთხეოდენ. ვარძიისა მოძღუარი და ვარძიისა შესავალი მღვდელნი და დიაკონნი ძუელადცა მცხეთას კურთხეულან და, აწცა კათალიკოსისაგან იკურთხეოდენ. და რაცა ჩუენსა საბატონოშიგან მცხეთის საყდრისათვის შეწირული ყოფილა, ანუ პარხლის მონასტერი და ანუ სხუა მამული და გლეხი, რაგუარცა ძუელად ყოფილა, ისიცა იმავე წესითა მოგუიხსენებია და შეგვიწირავს ჩუენს სადღეგრძელოდ და ცოდვათა ჩვენთა შესანდობელად. დაიწერა ქრონიკონსა სვ“. ჟორდანია თედო. 1897. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა წიგნი II. ტფილისი: „სტამბა შარაშიძისა და ამხ. ნიკ.“. გვ.335.

⁴⁶ბასილ VI აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი 1517-1528 და 1529-1531 წლებში. მეტრეველი, როინ. 2010. საქართველოს მეფეები და პატრიარქები. თბილისი: „არტანუჯი“. გვ.84.

სამღვდელმთავრო კათედრების და კათოლიკოსის ძველთაგანვე კუთვნილი „სოფლები და თავადები“. საგანგებოდ დამტკიცებულ საბუთი მეტყველებს იმაზე, რომ ათაბაგების ბრძოლა საეკლესიო დამოუკიდებლობისთვის დამარცხდა. საბუთის მიხედვით ქართლის კათოლიკოსის იურისდიქციაში იყო შემდეგი ეპარქიები და მღვდელმთავრები: 1. მაწყურელის სამწყსო; 2. კუმურდოელის სამწყსო; 3. იშხნელის სამწყსო; 4. ანჩელის სამწყსო; 5. მტბევარის სამწყსო; 6. წურწყაბლის სამწყსო; 7. წყაროსთუელის სამწყსო; 8. ერუშნელის სამწყსო; 9. ვალაშკერტელის სამწყსო; 10. ანელის სამწყსო; 11. კარელის სამწყსო; 12. ბანელის სამწყსო; 13. დადაშნელის სამწყსო⁴⁷. როგორც საბუთიდან ირკვევა XVI საუკუნის პირველ ნახევარში ცამეტი სამღვდელმთავრო კათედრა არსებობდა მესხეთში. აღნიშნული საბუთით, ხელახლა მტკიცდება ქართლის კათოლიკოსის იურისდიქცია. როგორც საბუთებიდან ჩანს, ქართლის კათოლიკოსი ბასილი საკმაოდ ძლიერი პირველიერარქია, რადგან მის დროს ეკლესიამ აღიდგინა ბევრი საეკლესიო ყმა-მამული, როგორც სამცხეში, ასევე ქართლში. ცნობილია დავით X-ის⁴⁸ და მისი ძმების, გიორგისა და ბაგრატის, ბასილი კათოლიკოსისადმი „მამაპაპათაგან“ მცხეთისათვის შეწირულ მამულების სრული შეუვალობის პირობა⁴⁹. ამრიგად, კათოლიკოსი ბასილი, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, ასევე სამცხე საათაბაგოში, ახერხებს ქართლის საკათოლიკოსოს კუთვნილი ქონების კვლავ დამტკიცებას. ისტორიკოს თედო ჟორდანიას დათარიღებით 1519-1529 წლებში უნდა იყოს დაწერილი ზოსიმე კუმურდოელი მთავარეპისკოპოსის ერთგულების წიგნი კათოლიკოს ბასილისადმი⁵⁰, წერილის შესავლის პათოსიდან ჩანს, რომ ის განსხვავდება მანამდე კათოლიკოსისადმი წერილის მიწერის დროს გამოყენებული ეპითეტების პათოსისგან, გაცილებით სიტყვაკაზმულია და ხოტბის შემსხმელი. წერილში აღსანიშნავია ერთი საინტერესო ფაქტი: „პატრონისა ათაბაგისა უზიანოსა საქმითა, თქუენნი და თქუენისა საყდრისა გაუყრელნი და ერთგულნი ვიყუნეთ საღმრთოთა და სჯულიერითა საქმითა“⁵¹. როგორც ჩანს, ათაბაგებმა იმას მაინც მიაღწიეს, რომ ქართლის კათოლიკოსები კომპრომისზე წავიდნენ მათთან და ერთგულებისა და ფიცის წიგნებში მესხ მღვდელმთავრებს მეფის მოხსენიების და ერთგულების ნაცვლად შეატანინეს მუხლი, სადაც საუბარია იმაზე, რომ, მართალია, კათოლიკოსის – მორჩილნი იქნებიან, მაგრამ

⁴⁷ დოლიძე ი. რედ. 1970. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები(XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 244.

⁴⁸ ქართლის მეფე 1505-1525 წ.წ.

⁴⁹ ჟორდანია თედო. 1897. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობის წიგნი II. ტფილისი: „სტამბა შარაშიძისა და ამხ. ნიკ.“. გვ. 369.

⁵⁰ იქვე, გვ. 345-346.

⁵¹ იქვე, გვ. 345-346.

ამავდროულად მათი ბატონის - ათაბაგის. აღნიშნული დიპლომატიური ტექსტი რეალობაში ურთიერთგამომრიცხავი იყო, მაგრამ როგორც ჩანს, ათაბაგებმა სხვა თუ ვერაფერი, ამ მუხლის საგანგებოდ ჩართვით მცირედით მაინც გაუსვეს ხაზი მათ დამოუკიდებლობას. XVI საუკუნის პირველ ნახევარში, სამცხე ჯერ კიდევ ათაბაგთა ხელშია და მიუხედავად მათი განკერძოების პოლიტიკისა, ქართლის კათოლიკოსები თავიანთი გავლენითა და ავტორიტეტით ახერხებდნენ მესხეთის სამსწყოს მათ იურისდიქციაში შენარჩუნებას, პოლიტიკური ვითარება იცვლება XVI საუკუნის 30-იან წლებში, როდესაც სამცხის ათაბაგების საგარეო პოლიტიკური კურსი ოსმალეთისკენ მკვეთრად გადაიხარა და შიდა სეპარატისტული პოლიტიკის გასატარებლად ათაბაგებმა პროოსმალურ პოზიციაში დაინახეს გამოსავალი. ყვარყვარე III-ის ინტერესები საფრთხეს უქმნიდა, როგორც დასავლეთ საქართველოს უსაფრთხოებას, ასევე ქართლის სამეფოს. იმერეთის მეფე ბაგრატ III, გურიელ-დადიანთან ერთად დაუპირისპირდა სამცხის ათაბაგს⁵². მურჯახეთთან ბაგრატ III-მ გაიმარჯვა და სამცხე-საათაბაგო იმერეთის სამეფოს შეუერთა. ჭანეთი და აჭარა როსტომ გურიელს გადაეცა. იმერთა მეფე 1535 წლიდან ვიდრე 1545-მდე სამცხე-საათაბაგოს თავად განაგებდა⁵³. შექმნილი პოლიტიკური ვითარება, ბუნებრივია, შეეხო საეკლესიო სფეროსაც. იმერთა მეფე ბაგრატმა სამცხის ორ უმნიშვნელოვანეს კათედრაზე, კერძოდ, მაწყვერლად და იშხნელად თავისი მომხრე მღვდელმთავრები დაადგინა⁵⁴. იშხანში გადმოიყვანა მელქისედეკ საყვარელიძე, ხოლო აწყურში დასვა მანოელ ჩხეტისძე⁵⁵. ერთიანი საქართველოს არსებობის დროს არსებობდა პრეცედენტები, როდესაც ერთი მღვდელმთავარი ორივე საკათოლიკოსოში ერთდროულად განაგებდა ორ ეპარქიას, მაგალითად: ბედიელ-ალავერდელი, ჭყონდიდელ-სამთავნელი. რაც შეეხება ბაგრატ III-ის მიერ გატარებულ საეკლესიო პოლიტიკას სამცხეში, საფიქრებელია, რომ ქართლის კათოლიკოსისთვის აღნიშნული, შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციიდან

⁵² ლორთქიფანიძე მარია. ო. ჯაფარიძე. დ. მუსხელიშვილი. რ. მეტრეველი. 2012. საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად ტ. III — საქართველოს ისტორია XIII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე. თბილისი: „პალიტრა ლ“. გვ. 161.

⁵³ ოდიშელი ჯუმბერ. 1968. მცირე ქრონიკები. კინკლოსების ისტორიული მინაწერები. თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 55.

⁵⁴ ქართველიშვილი თეა. ქორიძე თამარ. 2017. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოთა ურთიერთობის საკითხისათვის იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის ეპოქაში. ქრისტიანული არქეოლოგიური ძიებანი IX. თბილისი. გვ. 608-610.

⁵⁵ სურგულაძე მზია. რედ. 2018. ტაო-კლარჯეთის მწიგნობრული მემკვიდრეობა (გამოკვლევა, ტექსტები). თბილისი: „შპს პოლიგრაფი“. გვ. 45.

გამომდინარე, არ წარმოადგენდა პრობლემას და შესაძლოა, შეთანხმებულიც ყოფილიყო⁵⁶.

ქართული სამეფოების მიერ სამცხის დაკავება და გადანაწილება ოსმალეთის იმპერიისთვის გამაღიზიანებელი იყო, სულთან სულეიმანმა (ოსმალეთის სულთანი 1520-1566 წ.წ.) მოიცალა აღმოსავლეთის პოლიტიკისთვის, არზრუმის და დიარბექირის ფაშებს უბრძანა სამცხის დამორჩილება. 1545 წელს სოხოისტის ბრძოლის შედეგად ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგო დაიპყრეს. 1548 წლით დათარიღებულ, ივანე ცირდილასძისადმი გაცემულ წყალობის წიგნში მოხსენიებულია მელქისედეკ გენათელი. რომელიც, საფიქრებელია ის პიროვნებაა, რომელიც სამცხეში იშხნის კათედრას იკავებდა და 1545 წელს, იმერთა მეფის დამარცხების შემდეგ ოსმალების მიერ შევიწროებული იძულებული გახდა, გასცლოდა სამცხეს⁵⁷. ქართლის და იმერეთის მეფეების დამარცხებით, ფაქტობრივად, საბოლოოდ გადაწყდა სამცხე საათაბაგოს ბედი და მას შემდეგ ოსმალეთს არ დაუთმია პოზიციები სამცხეში. დაიწყო პროცესი, რომელიც დასრულდა ახალციხის საფაშოს შექმნით და ქართულ ეკლესიას მოუწია სრულიად ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სისტემაში არსებობა.

ქართლის კათოლიკოსების ურთიერთობა სამცხის ათაბაგებთან არ იყო ერთგვაროვანი, მაგრამ იყო ეტაპები, როდესაც ქართლის კათოლიკოსები ახერხებდნენ მესხეთის ეპისკოპოსების იურისდიქციაში შენარჩუნებას და, ფაქტობრივად, ათაბაგების საეკლესიო სეპარატიზმის ყველა მცდელობა წარუმატებლობით დასრულდა. სამცხეში ქართლის საკათოლიკოსოს მდგომარეობა, გავლენა, საეკლესიო კანონიკით განსაზღვრული უფლებების განხორციელება, ეტაპობრივად XVI საუკუნის შუა ხანებიდან იცვლება. მას შემდეგ, რაც სამცხე ირან-ოსმალეთის დაპირისპირების სივრცედ იქცა და ოსმალეთი აქტიურად ჩაერია საათაბაგოს შიდა საქმეებში, ქართლის კათოლიკოსების მდგომარეობა - სტატუსი მესხეთში მნიშვნელოვნად დასუსტდა და შეიზღუდა. 1553 წლისთვის მთელი ჭოროხის ხეობა და შავი ზღვისპირეთი ოსმალების ხელშია⁵⁸, რამაც გამოიწვია ოსმალების მიერ დაპყრობილ ტერიტორიებზე საქართველოს ეკლესიის ეპარქიების შევიწროება. S-252 გ ხელნაწერის კიკნკლოსური ცნობით, 1556 წელს ტბეთის კათედრა დაიკავა ხახულარმა მღვდელმთავარმა საბამ: „აქ დაჯდა მტბევრად

⁵⁶ ქართველიშვილი თეა. ქორიძე თამარ. 2017. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოთა ურთიერთობის საკითხისათვის იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის ეპოქაში. ქრისტიანული არქეოლოგიური ძიებანი IX. თბილისი. გვ. 609.

⁵⁷ სურგულაძე მზია. შემდგ. 2016. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი: ტომი IV. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, გვ.154.

⁵⁸ იქვე, გვ. 109-110.

ხახულარი წყმდამე, მამაი საბა⁵⁹. 1556 წლით დათარიღებულ ტბეთის ეპისკოპოსის საბას ერთგულების წერილში, რომელიც მისწერა ქართლის კათოლიკოს-პატრიარქს, დომენტის, ვკითხულობთ: „მას ჟამსა, როდეს გვაკურთხეთ, თქუენის საყდრის ერთგული და თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყვნეთ. რაცა ჩუენის ხელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულისა სიმაგრესაცა მოვიჭიროთ“⁶⁰. ერთგულების წიგნში საუბარია იმაზე, რომ საფრთხის წინაშე იდგა „რჯულის სიმაგრე“. ჩვენამდე, XV-XVI საუკუნეებში დაწერილი, არაერთი ფიცის თუ პირობის წიგნია მოღწეული სამცხის სხვადასხვა მღვდელმთავრისა, მაგრამ საბა მტბევრის ერთგულების წიგნი განსხვავებულია იმით, რომ მასში აქცენტი გაკეთებულია სარწმუნოების ანუ რჯულის სიმტკიცის დაცვაზე. XVI საუკუნის შუა წლებიდან არსებითი და მნიშვნელოვანი „რჯულის სიმტკიცის“ დაცვა გახდა, რასაც დიდ საფრთხეს ოსმალეთის ინტერესები უქმნიდა. ათაბაგებისთვის სამცხის ეკლესიურად დამოუკიდებლობა მანამდე იყო აქტუალური საკითხი, სანამ თავად იყვნენ საქართველოს ეკლესიის წევრები. მას შემდეგ, რაც ჯაყელებმა მიიღეს ისლამი, მათი რელიგიური პოლიტიკა ბუნებრივად შეიცვალა და უკვე აქტუალური გახდა არა საეკლესიო სეპარატიზმი, არამედ ოსმალური პოლიტიკის გატარება, რაც გულისხმობდა ისლამის გავრცელების ხელშეწყობას და სხვა რელიგიური ორგანიზაციების, რომლებიც არ იყო შეწყნარებული ოსმალეთის მიერ, შეზღუდვას. 1556 წლით დათარიღებული საბა მტბევრის „ერთგულების წიგნი“ იმათაცაა საინტერესო, რომ მიუხედავად 1555 წლის ამასიის ზავისა სამცხეში მღვდელმთავრებს ჯერ კიდევ ქართლის კათოლიკოსი აკურთხებდა და ამდენად მისი იურისდიქცია და გარკვეული სახის უფლებები ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია. XVI საუკუნის შუა წლებში ცნობილია მაწყვერელი მღვდელმთავარი ანტონი, რომელიც სამცხეში შექმნილი მძიმე ვითარებიდან გამომდინარე, იძულებული გახდა, დაეტოვებინა ეპარქია და გადასულიყო დასავლეთ საქართველოში. მაწყვერელი ანტონი XVI საუკუნის II ნახევარში გენათელ მთავარეპისკოპოსად ჩანს. XVI საუკუნის შუა წლებში იმერთა მეფის ბაგრატ მესამის მოწვევით დასავლეთ საქართველოში გაიმართა საეკლესიო კრება. კრების განჩინება „კათალიკოსთა სამართალი“ ეხება სხვადასხვა საკითხს – მეფის ღალატს, ეკლესიის გატეხვას, კაცის გაყიდვას, ქურდობას, მკვლელობას, რძლის შერთვასა და სხვ. მათ შორის ეხება ეპისკოპოსის მოვალეობებს, რომ ეპისკოპოსს კათოლიკოსის ან მეფის ნებართვის გარეშე არ აქვს უფლება დატოვოს ეპარქია, წინააღმდეგ შემთხვევაში

⁵⁹ ოდიშელი ჯუმბერ. 1968. მცირე ქრონიკები. კინკლოსების ისტორიული მინაწერები. თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 56.

⁶⁰ დოლიძე ი. რედ. 1970. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 262.

საეკლესიო სასჯელი დაედება. ანტონ გენათელი მონაწილეა იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის მიერ მოწვეულ საეკლესიო კრებისა და შესაბამისად, კრება არ შეიწყნარებდა მას, ეპარქია თვითნებურად ან კათოლიკოსის ნებართვის გარეშე რომ დაეტოვებინა.

1578 წლით დათარიღებულ ქუთაისის საყდრის „გამოსავალი ბეგრისა“ აღწერს იმ პირებს და გადასახადებს, რომლებიც ქუთაისის საყდარს სხვადასხვა კუთხიდან შესდიოდა, მათ შორის მესხეთიდან მოხსენიებულია თერთმეტი გადამხდელი: მესხეთში მოცინარაშვილი ივანე, გორგომე აბრაამი, აბულაძე გიორგი და ა.შ საბუთში ჩამოთვლილ პირებს შეწერილი აქვთ გარკვეული სახის გადასახადები: საკლავი, ღვინო, სანთელი და ა.შ. მიუხედავად ოსმალთა იმპერიის პროცესისა ეკლესია ჯერ კიდევ ფლობს ყმა-მამულებს სამცხეში და იღებს შემოსავალს. სულთან სულეიმანის დაპყრობებმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ოსმალეთის სტატუსი აღმოსავლეთში. სულთნები კიდევ უფრო დაინტერესდნენ აღმოსავლური პოლიტიკით და ირანთან დაპირისპირებაში წარმატების მიღწევით.

1578 წელს ირანის ოსმალეთთან მარცხის შემდეგ, სამცხის ათაბაგი, მანუჩარ II, ოსმალებს მიემხრო. ოსმალთა სარდალმა მუსტაფა ლალა ფაშამ ყვარყვარე და მანუჩარ II სტამბოლში სულთანთან გაგზავნა. სულთან მურად III-ის ბრძანებით, 1579 წელს სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორია გაერთიანდა და ოსმალების მიერ დაპყრობილ მიწებზე ერთიანი ადმინისტრაციული ერთეული - ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო შექმნა, ახალციხის მმართველად კი მანუჩარ II ჯაყელი დანიშნა (ოსლამის მიღების შემდგომ – მუსტაფა ფაშა)⁶¹. ირანის შაჰი იძულებული გახდა – მალევე, 1590 წელს, ეღიარებინა ოსმალეთის მიერ სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობა. ოსმალებმა 1595 წელს (მანამდეც არაერთხელ) აღწერეს ახალციხის საფაშო და მთელ ეკონომიკურ ინფორმაციას თავი მოუყარეს „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარში“⁶². აღწერებით დაიწყო ოსმალთა იმპერია და მიწათმფლობელობის და მიწათსარგებლობის ოსმალურ ყაიდაზე გადაყვანა. „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრის“ მიხედვით, სამცხე-საათაბაგო რვა სანჯაყად (ლივა) იყო დაყოფილი: ახალციხე, ხერთვისი, ახალქალაქი, ჩალდირი, ფოცხოვი, პეტრა, ფანაკი და დიდი არტაანი. „გურჯისტანის ვილაიეთი“ ლივების მიხედვით შემდეგ რაიონებად იყოფოდა: ახალციხის ლივის რაიონები – მზვარე, ჩილდირი,

⁶¹ დუმბაძე მამია. რედ. 1973. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – ტ.IV. საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“. გვ.130-131.

⁶² ლომსაძე შოთა. 1979. გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები. თბილისი: „მეცნიერება“. გვ. 44.

უდე, ქვაბლიანი, აწყური, ალთუნყალა, ოცხე, ასპინძა და ჭაჭარაქი. ხერთვისის – ხერთვისი, ტყიანი-ჯავახეთი, ბუზმარეთი; ახალქალაქის – აკმეპირი, თმოგვი, ნიალისყური, ჩალდირის – ჯანბაზი, ქანარბელი, მგელისციხე, ფოცხოვის – მზვარე, ჩრდილი; პეტრას – პეტრა, ქაშვეთი; ფანაკის – ფანაკი, ქიამხისი, ფანასკერტი; დიდი არტანის – მზვარე, ჩრდილი, ტყიანი რაიონი. დავთრის მიხედვით, სამცხე-საათაბაგოში სულ 1160 სოფელი შედიოდა. ქ. ახალციხე იყო ვილაიეთის გამგებლის – ბეგლარბეგის რეზიდენცია⁶³ ადმინისტრაციულად, ეკონომიკურად, პოლიტიკურად თუ კულტურულად ოსმალთაგანის ტენდენცია სერიოზულ დარტყმას აყენებდა ეკლესიას. ოსმალებმა საეკლესიო მამულები ვაკუუმში გადარიცხეს და, ფაქტობრივად, ქართლის კათოლიკოსმა და მესხმა ეპისკოპოსებმა დაკარგეს ყმა-მამულები, მნიშვნელოვანი ეკონომიკური შემოსავალი. ოსმალებმა იმპერიაში არსებული წესის თანახმად, ახალციხის საფაშოშიც დააწესეს რელიგიის გადასახადი, კერძოდ, ყველა არამუსლიმი ვალდებული იყო დამატებით გადაეხადა გადასახადები⁶⁴. XVI საუკუნეში ოსმალებმა რამდენიმეჯერ აღწერეს ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო. დავთრებიდან ვიგებთ, რომ ქრისტიან მოსახლეობას, სხვა გადასახადებთან ერთად, უნდა გადაეხადათ ისფენჯი ანუ საკომლო გადასახადი ქრისტიანობისთვის და მურახასიე, რომელიც იყო დამატებითი გადასახადი სოფელში მღვდლის ყოლაზე. XVI საუკუნის ბოლოსთვის მოსახლეობის უმრავლესობა (ქართველები) იხდის ქრისტიანობისთვის დაწესებულ გადასახადს, თუმცა მუხარასიეს გადამხდელი შედარებით ნაკლებია. დავთრების სტატისტიკური ანალიზი აჩვენებს, რომ XVI საუკუნის მიწურულისთვის, შეიმჩნევა ოსმალთაგანის პროცესის გაძლიერება და მოსახლეობის მიერ ისლამის მიღება⁶⁵.

XVI საუკუნის ბოლოსთვის საქართველოს ეკლესიამ ახალციხის საფაშოში დაკარგა ეკონომიკური პრივილეგიები, ყმა-მამულები. სამრევლოებს თანდათან შეუმცირდათ მრევლი, რადგან მძიმე გადასახადებით შეწუხებული მოსახლეობა იყრებოდა საკუთარი საცხოვრისიდან და სახლდებოდა უფრო ჩრდილოეთით ქართლის ან იმერეთის სამეფოებში⁶⁶. ოსმალებისგან შევიწროებული ადგილობრივი მღვდელმთავრები ტოვებენ კათედრებს და საეპისკოპოებმა დაიწყეს მოშლა,

⁶³ დუმბაძე მამია. რედ. 1973. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – ტ. IV. საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“. გვ. 150-151.

⁶⁴ იქვე, გვ. 150-151.

⁶⁵ ნიკოლაიშვილი დ. სართანია დ. უჯმაჯურიძე ა. კირთაძე დ. კვეტენაძე მ. 2021. მესხეთი ოსმალური დავთრების მიხედვით. თბილისი, გამომცემლობა: „უნივერსალი“. გვ. 102-108.

⁶⁶ სურგულაძე მზია. რედ. 2018. ტაო-კლარჯეთის მწიგნობრული მემკვიდრეობა (გამოკვლევა, ტექსტები). თბილისი: „შპს პოლიგრაფი“. გვ. 30.

შედეგად ახალციხის საფაშოში იწყება ქართლის საკათოლიკოსოს ეპარქიების მოშლის შეუქცევადი პროცესი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დოლიძე, 1970: – დოლიძე ი., რედ. ქართული სამართლის ძეგლები - ტომი III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX ს.ს.). თბილისი: „მეცნიერება“.
2. დუმბაძე, 1973: – დუმბაძე მ., რედ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – ტ. IV. საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
3. თამარაშვილი, 2011: – თამარაშვილი მ., რეპრინტი ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ნამდვილი საბუთების შემოტანითა და განმარტებით. XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე. თბილისი: „სიესტა“, [პირველი გამოცემა - 1902 წ.].
4. თაყაიშვილი, 1960: – თაყაიშვილი ე., 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში. თბილისი: „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“.
5. კაკაბაძე სარგისი. 1922 – საქართველოს ისტორია. ახალი საუკუნეების ეპოქა (1500-1810 წ.წ.). თბილისი: „ქ.შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამოცემა“.
6. ლომსაძე, 1979 – ლომსაძე შ., გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ახალციხური ქრონიკები. თბილისი: „მეცნიერება“.
7. ლორთქიფანიძე, 2012: – ლორთქიფანიძე მ., ჯაფარიძე ო., მუსხელიშვილი დ., მეტრეველი რ., საქართველოს ისტორია ოთხ ტომად ტ. III — საქართველოს ისტორია XIII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე. თბილისი: „პალიტრა ლ“.
8. ნიკოლაიშვილი, 2021: – ნიკოლაიშვილი დ. სართანია დ. უჯმაჯურიძე ა. კირთაძე დ. კვეტენაძე მ. მესხეთი ოსმალური დავთრების მიხედვით. თბილისი, გამომცემლობა: „უნივერსალი“.
9. მაისურაძე, 1982: – მაისურაძე გ., ქართველი და სომეხი ხალხების ურთიერთობა XIII-XVIII საუკუნეებში. თბილისი: „მეცნიერება“.
10. ოდიშელი, 1968 – ოდიშელი ჯ., მცირე ქრონიკები. კინკლოსების ისტორიული მიწაწერები. თბილისი: „მეცნიერება“.
11. სვანიძე, 1971: – სვანიძე მ., საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეებში. თბილისი.
12. შარაშიძე, 1961: – შარაშიძე ქ., სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI ს.ს.). თბილისი: „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“.
13. ჩოჩიევი, 1976: – ჩოჩიევი ვ., მთარგმნ. შემდგ. უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ - წიგნი XLII. მეჰმედ რაშიდის ცნობები საქართველოსა და ზოგიერთი მეზობელი ქვეყნის შესახებ. თბილისი.

14. ჯავახიშვილი, 1982: – ჯავახიშვილი ი., თხზულებანი თორმეტ ტომად ტ. III. თბილისი: „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“.
15. ქართველიშვილი, 2017: – ქართველიშვილი თ., ქორიძე თამარ. ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოთა ურთიერთობის საკითხისათვის იმერთა მეფის ბაგრატ III-ის ეპოქაში. ქრისტიანული არქეოლოგიური ძიებანი IX. თბილისი.
16. Shaw, Stanford J. 2004: – Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Book 1, Gaziler İmparatorluğu – Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü 1280-1808, (Translator: Mehmet Harmancı), Istanbul, é Yayınları.
17. Hacikyan, Agop Jack. 2000: – The Heritage of Armenian Literature: From the eighteenth century to modern times. Wayne State University Press. ISBN 0814332218. Retrieved 25 December 2017. Hovakim I of Constantinople.
18. Seyfeli, Canan. 2005: – İstanbul ErmeniPatrikliği, Ankara, Aziz AndaçYayınları. s.

ბათუმი „საიმედო თავშესაფარი შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში“ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში

აბსტრაქტი: XIX საუკუნიდან იწყება დასავლეთის სახელმწიფოთა სწრაფვა, ბათუმის გზით დაემყარებინათ ინტენსიური სავაჭრო ურთიერთობები აღმოსავლეთის მდიდარ რეგიონებთან. ეს იმით აიხსნება, რომ შავი ზღვისპირეთის პუნქტებს შორის ბათუმი გამოირჩეოდა თავისი საზღვაო-სანავსადგურო პირობებით. კერძოდ, იგი ფლობდა მყუდრო, ბუნებრივ ნავსაყუდელს. „ბათუმის ნავსადგური ერთადერთი საიმედო თავშესაფარია ხომალდებისთვის შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში“, – წერდა კ. მარქსი. ამასთან, ბათუმიდან უმოკლესი და შედარებით უხიფათო გზით შეიძლება მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარება აღმოსავლეთის თითქმის ყველა ქვეყანასთან.

XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან კაპიტალისტური წარმოებისა და ვაჭრობის შემდგომი განვითარების შედეგად იზრდება ბათუმის, როგორც სანავსადგურო პუნქტის, კომერციული მნიშვნელობა. ბათუმის გარდა მთელ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში არ მოიპოვება ისეთი მოხერხებული საზღვაო პუნქტი, სადაც გემებს შეეძლებოდათ ყოველგვარ ამინდში შესვლა და სატვირთო ოპერაციების წარმოება. ინგლისური გაზეთი „დეილი ნიუსი“ 1876 წელს წერდა: „ბათუმის პორტი ერთადერთი უსაფრთხო ნავსაყუდელია შავი ზღვის მთელ სამხრეთ აღმოსავლეთ სანაპიროზე ყირიმამდე. აქ წყალი იმდენად ღრმაა, რომ ყველა დიდ გემს შეუძლია ჩაუშვას ღუზა ნაპირის ახლოს. გემებს დატვირთვა და გადმოტვირთვა შეიძლება ყოველგვარ ამინდში. ჩრდილოეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთი ქარები, რომლებიც აღწევენ კავკასიის ნაპირებს, არასოდეს არ უზერავენ ბათუმის ნავსაყუდელის სანაპიროს“.

საკვანძო სიტყვები: დასავლეთის სახელმწიფოები, ბუნებრივი ნავსაყუდელი, სანავსადგურო პუნქტი, სატვირთო ოპერაციები, სანაპირო

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in history, Professor of Batumi Shota Rustaveli State University

Batumi "Safe Haven in the Eastern Part of the Black Sea" In the 60s and 70s of the XIX Century

Abstract: *Since the 19th century, the desire of the Western states to establish intensive trade relations with the rich regions of the East through Batumi begins. This is explained by the fact that Batumi stood out among the points on the Black Sea coast due to its seaport conditions. In particular, it owned a cozy, natural harbor. "Batumi harbor is the only reliable shelter for ships in the eastern part of the Black Sea." K. Marx wrote. In addition, close economic relations with almost all countries of the East can be established from Batumi in the shortest and relatively safe way.*

From the 50s of the XIX century, as a result of the further development of capitalist production and trade, the commercial importance of Batumi as a harbor point is increasing. Apart from Batumi, there is no such convenient sea point on the entire Eastern Black Sea coast, where ships could enter in any weather and carry out cargo operations. The English newspaper "Daily News" wrote in 1876: "The port of Batumi is the only safe harbor on the entire south-eastern coast of the Black Sea up to the Crimea. The water here is so deep that all large ships can cast anchor close to the shore. Ships can be loaded and unloaded in any weather. The north and north-east winds that reach the shores of the Caucasus never blow the bay of the Batumi harbor".

Key words: *Western countries, Natural harbor, Cargo operations, Coast*

* * *

შესავალი: ბათუმის როგორც, სავაჭრო პუნქტის მნიშვნელობის ზრდამ, ინტენსიურმა ნაოსნობამ, თანდათან ხელი შეუწყო ბათუმის საქალაქო ცხოვრების განვითარებას. „ბათუმში სულ უფრო იგრძნობა გამოცოცხლება და ზრდა, როგორც მოსახლეობის, ისე ვაჭრობის მხრივ“...წერდა იტალიელი კონსული მალმუზი.

როგორც ვხედავთ, ჯერ კიდევ რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომამდელი ბათუმი საკმაოდ აქტიური და ჩართულია სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში ევროპისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან. ბათუმის მიმართ დიდ ინტერესს იჩენს ევროპის ძლიერი სახელმწიფოები, გარდა პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარებისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ბათუმი კულტურული თვალსაზრისითაც იწყებს აღმავლობას, რაც განაპირობა, რა თქმა უნდა, სხვადასხვა კულტურის ხალხების მიმოსვლამ ქალაქში, ძალიან საინტერესო ცნობებს გვაწვდიან ამ დროის

უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერები ბათუმზე, ადგილობრივ მოსახლეობაზე. თუმცა, უნდა ითქვას, ისიც რომ მიუხედავად გარკვეული ძვრებისა, ამ პერიოდის ბათუმი მანც ტოვებდა აზიური ტიპის ქალაქის შთაბეჭდილებას.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა მრავალფეროვანი და საინტერესოა, სტატიაში გამოყენებულია რ. უზუნაძის, ნ. ჩხეიძის, ნ. კახიძის, თ. ტუნაძის, ვ. სიჭინავას, ო. გოგოლიშვილის, ა. ბრისკუს, ს. მესხის, ნ. ვარშანიძის, თ. კომახიძის ნაშრომები, რომლებშიც სხვადასხვა კუთხით საყურადღებოდ არის გაშუქებული ბათუმის ისტორია აღნიშნულ პერიოდში; მოტანილია საინტერესო სტატისტიკური ცნობები; აღნიშნულ ნაშრომებში წარმოდგენილი საარქივო მასალები წარმოაჩენენ იმ პერიოდის ბათუმის მჩქეფარე საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, სოციალ-ეკონომიკურ და სხვა ცხოვრებას.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზის, შედარებით-ისტორიული მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: XIX საუკუნიდან იწყება დასავლეთის სახელმწიფოთა სწრაფვა, ბათუმის გზით დაემყარებინათ ინტენსიური სავაჭრო ურთიერთობები აღმოსავლეთის მდიდარ რეგიონებთან. ეს იმით აიხსნება, რომ შავი ზღვისპირეთის პუნქტებს შორის ბათუმი გამოირჩეოდა თავისი საზღვაო-სანავსადგურო პირობებით. კერძოდ, იგი ფლობდა მყუდრო, ბუნებრივ ნავსაყუდელს. „ბათუმის ნავსადგური ერთადერთი საიმედო თავშესაფარია ხომალდებისთვის შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში“. ამასთან, ბათუმიდან უმოკლესი და შედარებით უხიფათო გზით შეიძლება მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარება აღმოსავლეთის თითქმის ყველა ქვეყანასთან.

XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან კაპიტალისტური წარმოებისა და ვაჭრობის შემდგომი განვითარების შედეგად იზრდება ბათუმის, როგორც სანავსადგურო პუნქტის, კომერციული მნიშვნელობა. ბათუმის გარდა მთელ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში არ მოიპოვება ისეთი მოხერხებული საზღვაო პუნქტი, სადაც გემებს შეეძლებოდათ ყოველგვარ ამინდში შესვლა და სატვირთო ოპერაციების წარმოება. ინგლისური გაზეთი „დეილი ნიუსი“ 1876 წელს წერდა: „ბათუმის პორტი ერთადერთი უსაფრთხო ნავსაყუდელია შავი ზღვის მთელ სამხრეთ აღმოსავლეთ სანაპიროზე ყირიმამდე. აქ წყალი იმდენად ღრმაა, რომ ყველა დიდ გემს შეუძლია, ჩაუშვას ღუზა ნაპირის ახლოს, გემების დატვირთვა და გადმოტვირთვა შეიძლება ყოველგვარ ამინდში. ჩრდილოეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთი ქარები, რომლებიც აღწევენ კავკასიის ნაპირებს, არასოდეს არ უბერავენ ბათუმის ნავსაყუდელის სანაპიროს“ (ჩხეიძე, 1974:45).

1862 წლის ბათუმის შესახებ ცნობილი ქართველი მწერალი გიორგი ერისთავი წერდა: „აქ მრავალი გემი იალქან გაშლილნი დიდროვანნი ნავნი და პატარა ლოტკები მიმოსცურავდნენ“ (ჩხეიძე, 1974:47). თუ ადრე აქ მხოლოდ თურქული გემები შემოდისდნენ, უკვე XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან სისტემატურად შემოდისდნენ ნაოსნობისა და ვაჭრობის რუსული საზოგადოების, ინგლისის, საფრანგეთის, ნორვეგიის, იტალიის, ავსტრიის და სხვა ქვეყნების სავაჭრო გემები.

ყოველივე ეს ზრდიდა ბათუმის ნავსადგურის ტვირთბრუნვას. ძირითადად, შემოჰქონდათ სხვადასხვა მანუფაქტურული ნაწარმი. ინგლისიდან შემოდისდა მანჩესტერის საფეიქრო ნაწარმი. რუსეთიდან ქვანახშირი, რკინა, მარცვალი. საფრანგეთიდან შაქარი და სხვა. გაჰქონდათ ხე-ტყე, აბრეშუმი, სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმი (უზუნაძე, 1997:20).

ბათუმის როგორც, სავაჭრო პუნქტის მნიშვნელობის ზრდამ, ინტენსიურმა ნაოსნობამ, თანდათან ხელი შეუწყო ბათუმის საქალაქო ცხოვრების განვითარებას. „ბათუმში სულ უფრო იგრძნობა გამოცოცხლება და ზრდა, როგორც მოსახლეობის, ისე ვაჭრობის მხრივ“...წერდა იტალიელი კონსული მალმუზი (კახიძე, 2010:35). როგორც ვხედავთ, ჯერ კიდევ რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომამდელი ბათუმი საკმაოდ აქტიური და ჩართულია სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში ევროპისა და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან. ბათუმის მიმართ დიდ ინტერესს იჩენენ ევროპის ძლიერი სახელმწიფოები. გარდა პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარებისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ბათუმი კულტურული თვალსაზრისითაც იწყებს აღმავლობას, რაც განაპირობა, რა თქმა უნდა, სხვადასხვა კულტურის ხალხების მიმოსვლამ ქალაქში, ძალიან საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ამ დროის უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერები ბათუმზე, ადგილობრივ მოსახლეობაზე. თუმცა, უნდა ითქვას, ისიც რომ მიუხედავად გარკვეული ძვრებისა, ამ პერიოდის ბათუმი მაინც ტოვებდა აზიური ტიპის ქალაქის შთაბეჭდილებას. ოსმალეთის მთავრობა არანაირ ზომებს არ ღებულობდა ქალაქის კეთილმოსაწყობად. ინგლისური გაზეთის „დეილი ნიუსის“ ცნობით: „ოსმალეზისაგან არ შეიძლება მოველოდეთ რაიმე არსებით გაუმჯობესებას ბათუმისათვის“ (უზუნაძე, 1997:66).

ოსმალეთის მფლობელობაში ყოფნის პერიოდში ბათუმმა ვერ შეძლო გამოეყენებინა თავისი დიდი უნარი და შესაძლებლობანი, რომელიც მას გააჩნდა, როგორც შავი ზღვის სანაპიროზე ერთ-ერთ ძალზე მოხერხებულ საზღვაო პუნქტს. ნ.ნიკოლაძე გულისტკივილით წერდა: „ცოდვა არ არის ამისთანა ბუნებისაგან მდიდრად დაჯილდოებული ბოლაზი, რომელიც ალებ-მიცემობით აყვავებული უნდა იყოს, ასე ღარიბად გამოიყურებოდეს“ (უზუნაძე, 1997:69)?

ამის მიზეზი იყო, რომ ჯერ ერთი ოსმალეთი წარმოადგენდა ეკონომიკურად ჩამორჩენილ, აგრარულ ქვეყანას, სადაც ძალიან ნელი ტემპით ვითარდებოდა როგორც საშინაო, ისე საგარეო სავაჭრო ურთიერთობები.

ამ მხრივ ასევე საინტერესოა სერგეი მესხის ჩანაწერები ბათუმის შესახებ. როგორც ვიცით, სერგეი მესხი ერთ-ერთი იყო იმ პირთაგან, რომლებმაც პირველებმა შემოაბიჯეს ოსმალთა განდევნის შემდგომ აჭარაში. ის დაწვრილებით აღწერს აჭარაში მოგზაურობას: „ბათუმი წმინდა აღმოსავლური, აზიური ქალაქია. ბაზარი, ქუჩების სიბინძურე. შენობების არქიტექტურა, ხალხის ცხოვრება, ყველაფერი აზიას, აღმოსავლეთს მოგაგონებთ. მხოლოდ რამდენიმე სახლია აქ, რომლებსაც ცოტა რამ აცხია ევროპის. ეს სახლებია: ალი-ფაშა თავდგირიძის სახლი, ჩვენი კონსულის სახლი, დამოჟნა და ერთი-ორი სხვა, რომელნიც ყველა ზღვის ნაპირას არიან ჩამწკრივებულნი“ (მესხი, 1926:98).

ოსმალთა ბატონობის საზოგადოებაზე ზეგავლენის ყველაზე ნეგატიური ფაქტორი იყო აჭარაში სწავლა-განათლების ქართული კერების მოშლა. მხოლოდ მეჩეთი და მედრესი წარმოადგენდა სწავლა-განათლების დაწესებულებებს. XIX საუკუნის 90-იანი წლების მონაცემებით, მთელს აჭარაში დაახლოებით 270-ზე მეტი მედრესე იყო. სწავლა არაბულ ენაზე ტარდებოდა დაზეპირებით და არა წერა-კითხვის შესწავლით. ქართული წერა-კითხვა ქართული სკოლების გახსნით კი შედარებით გვიან დაიწყო. პირველი ქართული სკოლა ბათუმში გაიხსნა 1882 წ. მარტის თვეში, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ინიციატივით.

აჭარაში მუსლიმანური რელიგიის დამკვიდრებამ ძირეულად შეცვალა აჭარელი ქალის მდგომარეობა საზოგადოებრივ და საოჯახო ცხოვრებაში. აჭარაში, ისევე როგორც მთლიანად საქართველოში, ქალს განსაკუთრებული როლი ეკავა არა მარტო ოჯახში, არამედ საზოგადოებრივ საქმიანობაშიც. რეალური ფაქტია და ამას მოწმობს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წყაროები, რომ ოსმალთა მიერ დამკვიდრებულ არაქართულ წეს-ჩვეულებებსა და ტრადიციებს, ისლამის გავრცელებას განსაკუთრებით აჭარელი ქალები ებრძოდნენ. ამის მიუხედავად, ყველაზე უფლებებო და დამცირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ ქალები. ეთნოგრაფი და საზოგადო მოღვაწე თედო სახოკია ასე აღწერს გამაჰმადიანებული ქართველი ქალის მდგომარეობას: „საშინელია აჭაური დედაკაცის მდგომარეობა, სახლშია ჩაკეტილი, არ შეუძლია გარეთ, საზოგადოებაში გაიაროს. ქალის უფლებებისადმი განსხვავებული მიდგომა ჩანს დაკრძალვისა და ქორწინების წესებში, ჩაცმულობაში“.

ბათუმის ოსმალთა ბატონობისგან გათავისუფლების შემდეგ, 10-15 წლის მანძილზე, ბათუმმა საგრძნობლად იცვალა სახე. სერიოზული ყურადღება მიექცა

მის კეთილმოწყობას, დიდი სამუშაოები ჩატარდა ჭაობების ამოსაშრობად. 1881 წელს გაშენდა ქალაქის ბაღი, ხოლო 1883 წელს ზღვისპირა პარკი, ჭაობების დაშრობამ შეამცირა მაღარიით დაავადების შემთხვევები.

პორტო-ფრანკოს პერიოდში ბათუმში კიდევ უფრო გაიზარდა უცხოელ მოგზაურთა შემოსვლა, სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობების განვითარებასთან ერთად თანდათან შესამჩნევი ხდებოდა ბათუმის, როგორც ევროპული ტიპის ქალაქად ჩამოყალიბება. ამაზე მეტყველებს არაერთი ევროპელი მოგზაურის ჩანაწერები ბათუმსა და მისი მოსახლეობის ცხოვრების აღწერის შესახებ.

1890 წლის 17 ივნისს იტალიის ქალაქ ფლორენციიდან სტამბოლის გავლით გემით ბათუმში ჩამოვიდნენ ცნობილი იტალიელი მეცნიერები: ბოტანიკოსი ემილ ლევილი და ანთროპოლოგი სტეფანე სომიე. ისინი ორი თვის განმავლობაში ეცნობოდნენ და სწავლობდნენ საქართველოს ბუნებას, მოსახლეობის ყოფაცხოვრებას.

ორი თვის მანძილზე დასახული მიზნის შესაბამისად, მათ მონახულეს ბათუმი და მისი შემოგარენი, მთიანი აჭარა. საკუთრივ ლევილი და სომიე ერთი კვირა იმყოფებოდნენ აჭარაში. გაეცნენ ბათუმის მხარეს, აჭარისწყლის ხეობას, გოდერძის უღელტეხილის ჩათვლით. ლევილი პროფესიით ბოტანიკოსი იყო და მისი მოგზაურობის მთავარი მიზანიც საქართველო-ამიერკავკასიის ფლორის შესწავლა იყო. მისი ჩანაწერები საინტერესო და სანდო წყაროა იმდროინდელი, კერძოდ, XIX საუკუნის 90-იანი წლების ბათუმზე, აჭარაზე, მის მოსახლეობაზე.

ლევიესა და სომიეს მოგზაურობა ბათუმისა და აჭარის გაცნობითა და დახასიათებით დაიწყო. ლევიე აღწერს ბათუმის მდებარეობას, მის მოსახლეობას, აქაურთა ჩაცმულობას, ევროპულ იერსახეს. იგი წერდა: „აქაურ მცხოვრებთ, რომ ვუკვირდებოდი, ასე მგონია, ევროპაში ვარ მეთქი... მკვიდრი ქართველები და სხვა ატარებენ ერთგვარ ხალათივით გრძელ ტანისამოს, რომელიც წელში მოწეულია და გულთან პატარა ჯიბეები აქვს. ყველას ხანჯალი აკრავს. მანდილოსნები უჩადრო, პირახდილი, გაევროპულნი არიან...“

იტალიელი მოგზაური აქარლების უფრო შთამბეჭდავ დახასიათებასაც იძლევა: „აქარლები უმშვენიერესნი უნდა იყვნენ კავკასიის ხალხთა შორის. სულ ყველას მოსული ტანი და გამირული შეხედულება აქვს. ადვილად შეამჩნევთ სიარულში სიყოჩაღეს, ქვევში – ზრდილობას, საქმეში – სიმარდეს. მსუქნები იშვიათია, თითქმის სულ არ არიან. მოხუცი კაცებიც მკვირცხლი და მარჯვე არიან. საუცხოო სურათს წარმოადგენს, როცა აჭარელი თავისი მშვენიერი ტანისამოსით ცხენზე ზის. ყველა იარაღშია ჩამჯდარი, თითქოს მარტო ჩხუბისა და სიკვდილის მეტს არაფერს ფიქრობენ..“ იტალიელი მოგზაურების ჩანაწერებიდან, როგორც ვხედავთ, ირკვევა, რომ XIX საუკუნის აჭარა და ადგილობრივი მოსახლეობა,

კულ-ტურული და ეკონომიკური თვალსაზრისით დაწინაურდა, სავაჭრო-ეკონომიკურმა ურთიერთობებმა ევროპის სხვადასხვა ქვეყანასთან ხელი შეუწყო დასავლური კულტურის, დასავლური ცივილიზაციის აქტიურ შემოდინებას აჭარაში, უფრო კერძოდ კი – ბათუმსა და მის შემოგარენში (კახიძე, 2010:87).

როგორც ბათუმის ისტორიიდან არის ცნობილი, XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე ჩვენს ქალაქში ჩვიდმეტი საკონსულო ფუნქციონირებდა: ავსტრია-უნგრეთის, პრუსიის (გერმანიის), ჩრდილოეთი ამერიკის შტატების, საფრანგეთის, დანიის, იტალიის, ბელგიის, ოსმალეთის, სპარსეთის, იაპონიის, ბრიტანეთის, შვეციის, ნორვეგიის და ა.შ.

მას შემდეგ რაც, ბათუმი ოფიციალურად პორტო-ფრანკოდ გამოცხადდა 1878 წლის 29 ოქტომბერს და მოქმედებდა 1886 წლის 27 ივნისამდე, ამ რეჟიმმა საგრძნობლად გააძვირა ცხოვრება.

1880 წელს ბათუმში ჩამოსულან გერმანელი ვაჭრები: რიხტერი, ნოიმანი და პრეხდერი მათ ქალაქში შეუძენიათ მიწის ნაკვეთები და აუშენებიათ რამდენიმე საცხოვრებელი სახლი. დოკუმენტური მასალებით ირკვევა, რომ 1884 წელს ბათუმში გერმანელ დორნერს აუგია აბანო, რომელიც მოუწყვია ევროპულ ყაიდაზე. 1885 წელს ბათუმში გერმანელი მოგზაური გოტფრიდ ჰერმანი ჩამოვიდა. ჰერმანის შთაბეჭდილებები ბათუმის შესახებ ძალიან საინტერესოა. როგორც ვკითხულობთ, მას არ მოსწონებია ბათუმის კლიმატი, ხშირი წვიმები და გაუვალი ტალახიანი ქუჩები. როგორც ის გადმოგვცემდა, ქალაქში მიმდინარეობდა აღმშენებლობითი საქმიანობები, შენდებოდა სახლები, სასტუმროები, სავაჭრო დუქნები და სხვა. მთელი დატვირთვით მუშაობდა პორტი. 1882 წლისთვის გერმანელთა რაოდენობა ქალაქში 145, ხოლო 1887 წლისთვის – 200 სული, ხოლო 1897 წლისთვის – 300 სული ყოფილა. ქალაქში მცხოვრებ გერმანელთა უმრავლესობა სხვადასხვა სპეციალობის წარმომადგენლები იყვნენ. კერძოდ: ინჟინრები, მასწავლებლები, მხატვრები, ვაჭრები, მუშები და სხვა. გერმანელების შესახებ საუბარია ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორის მოხსენებით ბარათში, რომელიც გაგზავნილია კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიისადმი 1887 წელს, სადაც გერმანელები დახასიათებულია რუსეთის სახელმწიფოსადმი ერთგულ ხალხად, თანაც ისინი საჭირო პროფესიის ადამიანები არიან და თავისი კულტურით გაცილებით მაღლა დგანან, ვიდრე ბათუმის სხვა უცხოელი მოსახლეობა (გოგოლიშვილი, 2019:95).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ბათუმი აღნიშნული პერიოდისთვის საკმაოდ აქტიურ ქალაქად ყალიბდება, რაც მისმა გეოპოლიტიკურმა მდებარეობამაც განსაზღვრა. ბათუმის ამ პერიოდის ისტორიისთვის ძალიან საინტერესო ცნობებს მოიცავს ავსტრიელი ცოლ-ქმრის არტურ გუნდაკარ ფონ ზუტნერისა და ბერტა ზუტნერის მოგზაურობის ამსახველი მასალები.

არტურ ზუტნერის ნაწარმოებში კარგადაა ასახული ბათუმის სავაჭრო-ეკონომიკური განვითარების სწრაფი ტემპები. არტურ ზუტნერის საქართველოში მოღვაწეობის პერიოდში ბათუმი ფაქტიურად იცვლებოდა და ვითარდებოდა, არა მხოლოდ სტატისტიკური, არამედ არქიტექტურული, დემოგრაფიული, ეთნოკონფესიური და ეკონომიკური თვალსაზრისით, იგი „ნეიტრალურ ტერიტორიაზე“ მდებარეობდა, უცხოეთთან სავაჭრო ურთიერთობებიც გაცხოველდა ისე, რომ ზოგიერთი ძლიერი სახელმწიფო იძულებული გახდა, საკონსულოები გაეხსნა და მათი წარმომადგენლები ოჯახის წევრებიანად სიამოვნებით იყენებდნენ შესაძლებლობას, ერთფეროვანი ცხოვრება გუბერნატორის სახლში გამართული თავყრილობებით გაეხალისებინათ“

არტურ ზუტნერი დაინტერესებულია რეგიონის ეთნიკური შემადგენლობითაც, რომელთა შორის ასახელებს აფხაზური, ბერძნული და სომხური წარმომადგენლობის პირებს.

ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მე-19 საუკუნის 80-იანი წლებიდან, მას შემდეგ, რაც ბათუმი ოფიციალურად პორტო-ფრანკოს სტატუსით რუსეთის შემადგენლობაში გადავიდა, შავიზღვისპირეთის ეს კუთხე ძალზე სწრაფად ყალიბდება პოლიეთნიკურ ქალაქად, რაც კაპიტალისტური ურთიერთობების გარიჟრაჟზე, მზარდი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების დამსახურება იყო. უცხოელ ავტორთა ჩანაწერები ამ პერიოდის ბათუმზე მრავლადაა, რომელთა შორის აღსანიშნავია ნორვეგიელი პროზაიკოსის, ნობელიანტი კნუტ ჰამსუნის მოგზაურობა კავკასიაში.

კნუტ ჰამსუნმა 1899 წლის სექტემბრის თვეში იმოგზაურა რუსეთსა და საქართველოში, მისი ნაშრომის რამდენიმე გვერდი დაეთმო ბათუმს და მის შემოგარენს.

ჰამსუნი წერდა: „ბათუმში გარეგნულად ტიფლისსაც ჰგავს და ბაქოსაც. ერთმანეთშია არეული დიდი, თანამედროვე ქვითკირის სახლები და თურქთა მძარტველობის დროინდელი პატარ-პატარა ქვის შენობები. ქუჩები განიერი, მაგრამ მოუკირწყლავია, ხალხი და ეტლი პირდაპირ ქვიშაში დადის. პორტში ბევრი გემია, დაწყებული პატარა იალქნიანი ნავეებით, რომლებიც აქ სამხრეთის ქალაქებიდან ჩამოვიდნენ, დამთავრებული ალექსანდრიისა და მარსელის დიდი გემებით. ქალაქი ჭაობიან და არაჯანსაღ ადგილას არის გაშენებული, მაგრამ გარემოცულია ტყით, ნაყოფიერი მიწების სიმინდის ყანებითა და ვენახებით. ეკალებარდებით დაფარული გორაკებიდან მოჩანს ციხის ნანგრევები“. ბათუმის, როგორც მთავარ საექსპორტო პუნქტად ქცევასთან ერთად, ქალაქში მტკიცედ დამკვიდრდა როტმილდის, მანთაშევის, ნობელის და სხვა მონოპოლისტი გაერთიანებები. მათ კონტროლს დაექვემდებარა იმ დროისთვის ტექნიკურად საუცხოოდ

ადჭურვილი საწარმოები, რაც ძირითადად განსაზღვრავდა ბათუმის ოლქის კომერციულ პროფილს.

მათგან მნიშვნელოვანია როტმილდის ქარხანა და დირექტორი ფრანგი გიონი, რომელიც სამუშაოზე მხოლოდ ქართველებს იღებდა. ის თვლიდა, რომ „ქართველები კეთილსინდისიერი მუშები არიან და დროულად ასრულებენ მათზე მინდობილ საქმესო.“ ამიტომაც იყო, რომ როტმილდის ქარხანაში მუშა-მოსამსახურეები ქართველები იყვნენ. მისი თქმით: „რუსები გამოირჩევიან საქმისადმი ზერელე დამოკიდებულებით“. ამის გამო ფრანგი გიონი აითვალწუნა ბათუმის ოლქის ხელმძღვანელობამ. ბათუმის ოლქის სამხედრო გუბერნატორთან გამართულ თათბირზე რუსი ჩინოვნიკები თავს ესხმოდნენ ქართველებს და მათ ყაჩაღებსა და ბუნტისთავეებს უწოდებდნენ. ისინი მოითხოვდნენ, რომ შემცირებულიყო ქართველ მუშათა რაოდენობა ფაბრიკა-ქარხნებში, დირექტორებს ავალუდებდნენ შეემცირებინათ ქართველები და მათ ნაცვლად სამუშაოზე მიეღოთ მხოლოდ რუსები. ხელისუფლების ასეთი შოვინისტური ქმედებების წინააღმდეგ გამოდიოდა გიონი და აკრიტიკებდა მას (გოგოლიშვილი, 2019:30).

როგორც ვხედავთ, უცხოელები, რომლებიც აწარმოებდნენ თავიანთ ბიზნესს ბათუმის ტერიტორიაზე, დიდ პატივს სცემდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას, მათ კულტურასა და ღირებულებებს. ძალიან დიდი წინააღმდეგობების მიუხედავად, როტმილდის ქარხნის დირექტორი იცავდა ქართველ მუშებს და პატივს სცემდა მათ უფლებებს.

მიუხედავად იმისა, რომ აჭარა თავისი ბუნებრივი სიმდიდრით, რბილი კლიმატით, ზღვის რესურსებით გეოსტრატეგიული მდებარეობით უძველესი დროიდან იზიდავდა მრავალ უცხოელს, XIX საუკუნემდე აქ, ძირითადად, სასოფლო და სათემო ტიპის დასახლებები იყო. ჯერ კიდევ ოსმალთა ბატონობის პერიოდში თანდათანობით ვითარდება ახალი ტიპის, საქალაქო დასახლებები, ცხოველდება ალებ-მიცემობა, ფართოვდება ეკონომიკური ურთიერთობა სხვადასხვა რეგიონთან. ამ მხრივ ყველაზე უფრო დაწინაურდა ბათუმი, რომელმაც შავი ზღვისპირეთის სხვადასხვა ქალაქს შორის საპატიო ადგილი დაიჭირა (სიჭინავა, 1958:24).

რუსეთ-ოსმალეთის ომების დროს ხელმწიფე-იმპერატორისგან ქრისტიანი მოსახლეობისადმი გამოჩენილი მფარველობის შედეგად საქართველოსა და მათ შორის ბათუმის ოლქისადმი ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრებ ბერძენთა, სომეხთა, ქურთთა და სხვათა ლტოლვა გაიზარდა. ბათუმის ნავსადგურის გაფართოების და ზღვაოსნობის განვითარების საფუძველზე თანდათან გაცხოველდა ქალაქის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა მეზობელ ქვეყნებთან, რასაც, უპირველესად, მოჰყვა მისი მნიშვნელობის ზრდა, აგრეთვე, უცხოელი ვაჭრების, მრეწველებისა და მუშების ბათუმისადმი დაინტერესება. სანაოსნო ხაზის გახსნამ ბათუმის გზით ვაჭრობას ფართო ხასიათი მისცა.

გარდამავალ პერიოდში ქალაქ ბათუმში დემოგრაფიული „ბუმი“ შეინიშნებოდა, რის შედეგადაც ის პოლიეთნიკურ ქალაქად იქცა. როგორც ანატოლიაში მოღვაწე ინგლისელი კონსული ვ.ჯ. პალგრევი გვამცნობს: „1872 წელს ქალაქში 4970 სული ცხოვრობდა, აქედან: 4500 – მაჰმადიანი, 350 – ბერძენი, 120 – სომეხი“. 1877-78 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დასრულების შემდეგ ბათუმის მოსახლეობის უმრავლესობა გაიხიზნა. ოსმალეთის ქვეშევრდომთა დიდი ნაწილი ტოვებდა ქალაქს. 1880 წლისათვის ქალაქის მოსახლეობა ოთხი ათასამდე გაიზარდა, ხოლო 1882 წლის მონაცემებით, ბათუმში ცხოვრობდა 8671 კაცი. ქალაქი ბათუმი პოლიეთნიკურ ქალაქად იქცა.

1882 წლის მონაცემებით ბათუმის მოსახლეობის ეთნო-კონფლიქტური შემადგენლობა შემდეგ სურათს ქმნიდა: ძირითადად მოსახლეობას ქართველები, სომხები, ბერძენები და რუსები შეადგენდნენ, ამათ გარდა, ბათუმში დაიწყო ევროპელი და ამერიკელი მოსახლეობის შემოსვლა, რასაც მოჰყვა ბათუმში უცხოური საკონსულოების გახსნა. 1882 წლისთვის ბათუმში 316 სომეხი კათოლიკე და 178 ლათინო კათოლიკე ცხოვრობდა. თუ თვალს გადავავლებთ სტატისტიკას ვნახავთ, რომ თანდათანობით ბათუმში კათოლიკური მოსახლეობის რაოდენობა იზრდება. 1886 წლისთვის ბათუმში კათოლიკე მოსახლეობის რაოდენობა შემდეგია: პოლონელი კათოლიკე – 250, გერმანელი კათოლიკე – 111, ფრანგი კათოლიკე – 67. 1890 წლის მონაცემებით, კათოლიკეთა რაოდენობა ბათუმში კიდევ უფრო იზრდება ლათინო კათოლიკეთა რიცხვი აღწევს – 1151, ხოლო სომეხ კათოლიკეთა რაოდენობა - 508-მდეა გაზრდილი. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ გარდა ლათინო კათოლიკეებისა, ქართველ კათოლიკეთა რიცხვიც საკმაოდ დიდი იყო ბათუმის ოლქში. ამაზე მეტყველებს ზაქარია ჭიჭინაძის სტატია, სადაც იგი აღნიშნავს: „ბათუმში მეტად გამრავლდა კათოლიკობა ისე, რომ მცირე ხნის განმავლობაში ქართველ კათოლიკეთა რიცხვი რამდენიმე ათასს სულამდე ავიდა. აქაური კათოლიკენი ანუ დროებით აქეთ-იქიდან მოსულები, ვაჭრობას ანუ აღებმცემობას მიეცნენ, ასეთ კათოლიკეთა რიცხვი თითქმის ქართველ კათოლიკეთ გვარისაგან შესდგებოდა, ენითაც ქართულ მოლაპარაკე იყვნენ და არიან კიდევ...“ (კომახიძე, 1999:31).

აღნიშნულმა პროცესებმა ხელი შეუწყო ბათუმის ევროპულ ქალაქად ჩამოყალიბებას, XIX საუკუნის ბოლოს კი ქართველი კათოლიკეების ინიციატივით (ძმები ზუბალაშვილები), იწყება პირველი მონუმენტური კათოლიკური ეკლესიის მშენებლობა ბათუმში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კათოლიკეები ბათუმში ძველთაგანვე მრავლად ცხოვრობდნენ XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე, აქ მხოლოდ ერთი კათოლიკური ეკლესია იყო. ეს ეკლესია სომხური წესის კათოლიკეთა სამლოცველო იყო.

რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად, აჭარის დაბრუნების შემდეგ, ბათუმის ოლქში ქართველ კათოლიკეთა რიცხვი რამდენიმე ათასამდე გაიზარდა, გაიყვანეს სამხედრო გზა და ბათუმი მთიანი აჭარის მხრიდან ახალციხესაც დაუკავშირდა. როგორც ევროპასთან და კონსტანტინოპოლთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი საპორტო ქალაქი, ბათუმში აქტიურად ფუნქციონირებდა ქართველ კათოლიკეთა ღმრთისმშობლის უმანკოდ ჩასახვის მონასტერი, იგი გულმხურვალე მამულიშვილის პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ იყო დაარსებული. ყოველივე ამან გამოიწვია ქართველი კათოლიკეების სწრაფვა ბათუმისკენ. იმ დროისთვის ის საქართველოს ერთადერთი ევროპული ქალაქი იყო და ქართველი კათოლიკეები აქ ვაჭრობასა და ხელოსნობას მისდევდნენ. ყველა ქართველი კათოლიკე ლათინურ წესს მიეკუთვნებოდა. მრევლის ზრდამ დღის წესრიგში ახალი ტაძრის მშენებლობის საკითხი დასვა. ამ დროს ბათუმში მრავლად იყო ევროპის კათოლიკური ქვეყნების საკონსულოები. ბათუმის ლათინ-კათოლიკეთა მოძღვარმა, მამა ანსელმო მღებრიშვილმა, საკონსულოთა დახმარებით რუსეთის იმპერატორისგან ეკლესიის მშენებლობის ნებართვა მიიღო. ეკლესიისთვის ადგილის ნაწილი ქალაქის თვითმმართველობამ გამოყო, ნაწილი კი მრევლის მიერ შემოწირული ხარჯებით შეიძინეს, ეკლესიას საძირკველი ჩაუყარეს 1897 წლის 12 აპრილს. ტაძარი ყოვლადწმინდა ღმრთისმშობლის მარიამის სახელობაზე აიგო, მისი მშენებლობა მთლიანად დააფინანსა ქართველმა კათოლიკე ნავთობმრეწველმა, სტეფანე ზუბალაშვილმა. სტეფანეს მხარში ედგნენ მისი ძმებიც. ამის გამო, ტაძრის სახელი მჭიდროდ დაუკავშირდა ძმებ ზუბალაშვილებსა და მათ საქველმოქმედო საქმიანობას. გადმოცემის თანახმად, ბათუმში კათოლიკური ეკლესიის აშენება მათი დედის დიდი ხნის სურვილი ყოფილა და ძმებმაც ეს ტაძარი მისი სულის მოსახსენებლად ააგეს. ამაზე მეტყველებს მთავარი შესასვლელის ორივე მხარეს ჩასმული მარმარილოს ქვები ქართული და ფრანგული სამშენებლო წარწერით, რომელიც იუწყება, რომ ტაძარი აგებულია სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის მიერ, მისი სულის „მშობელთა და ძმათა და დათა სულის საცხონებლად“.

სტეფანე ზუბალაშვილთან ერთად ტაძრის მშენებლობაში უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის მამა ანსელმო მღებრიშვილს. მშენებლობის მთელმა სიმძიმემ მის მხრებზე გადაიარა. მძიმე ავადმყოფობის გამო მამა ანსელმო მღებრიშვილი ტაძრის კურთხევას ვერ დაესწრო. ტაძარი 1903 წლის 5 მაისს ეკურთხა, ბათუმში საგანგებოდ ჩამოსული ეპისკოპოსის, ედუარდ ბარონ როპის მიერ. სამწუხაროდ, 1930-იან წლებში ქვეყანაში განვითარებულმა მოვლენებმა, სხვა ტაძრების მსგავსად, კათოლიკურ კათედრალსაც დაუკარგა ფუნქცია. იგი დანგრევას გადაურჩა, მასში ჯერ არქივი, შემდეგ კი მაღალი ელექტროძაბვის ლაბორატორია განათავ-

სეს, რამაც ტაძრის ინტერიერი ძალიან დააზიანა. ამიტომ, 1980-იან წლებში, როცა დადგა შენობაში კულტურული ცენტრის გახსნის საკითხი, საფუძვლიანი რესტავრაცია გახდა საჭირო. წვიმის წყლით ჩამორეცხილი კედლის მხატვრობის აღდგენაზე მუშაობდნენ მხატვრები ამირან გოგლიძის ხელმძღვანელობით.

რესტავრაციის შემდეგ, შენობა აჭარის კულტურის სამინისტროს გადასცა და მასში ხელოვნების ცენტრი გაიხსნა, ხოლო 1989 წელს ბათუმში ჩავიდა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II და წმინდა სინოდის წევრები, რომლებმაც ტაძარი მართლმადიდებლურად აკურთხეს და გაიმართა საზეიმო, მასშტაბური ნათლობა.

ამრიგად, თუ კარგად დავაკვირდებით სტატისტიკურ მონაცემებს მკითხველისთვის ნათელი ხდება, რომ XIX საუკუნის ბოლოსათვის ქალაქ ბათუმში და მის შემოგარენში კათოლიკეთა რაოდენობა საკმაოდ გაიზარდა, ისინი აქტიურად იყვნენ ჩართული ბათუმის საქალაქო ცხოვრებაში. სწორედ მათი რაოდენობის ზრდამ და აქტიურობამ მიგვიყვანა ლოგიკურ დასკვნამდე, რომ ბათუმში ქართველ კათოლიკეთა ინიციატივით აშენდა პირველი კათოლიკური ეკლესია ბათუმში.

აღნიშნულ ფაქტებზე დაყრდნობით, შეგვიძლია, თამამად ვისაუბროთ, XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედსა და XX საუკუნის დასაწყისში ბათუმის, როგორც განვითარებული, დასავლური ტიპის ქალაქად ჩამოყალიბების შესახებ. თუ ბათუმის შესახებ არსებულ მონაცემებს კარგად გადავავლებთ თვალს, დავინახავთ, რომ მიუხედავად ოსმალთა საუკუნოვანი ბატონობისა. ჯერ კიდევ ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნის პროცესშიც კი ოსმალებმა ვერ შეძლეს, ბათუმი გადაეციათ აღმოსავლური სამყაროს შემადგენელ ნაწილად.

პრადის კარლის უნივერსიტეტის დოქტორი ადრიან ბრისკუ ნაშრომში „ასე შორს და მაინც ასე ახლოს, ევროპის სახე-ხატი საქართველოში“ განმარტავს: მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველებისათვის ევროპის სახე-ხატი სამი ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული წარმოდგენით იყო განსაზღვრული: ევროპა, როგორც გეოპოლიტიკური სივრცე, ევროპა როგორც პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური პროგრესის მოდელი, ევროპა როგორც თანამედროვე ცივილიზაციის აკვანი. ამ წარმოდგენებმა საკმაოდ არაერთმნიშვნელოვანი გავლენა იქონიეს საქართველოს ისტორიაზე, დაწყებული მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოცენებული ეროვნული მოძრაობით, გაგრძელებული მეფის რუსეთის დამხობის შემდეგ პირველი ქართული საელმწიფოს შექმნითა და დამთავრებული საბჭოთა კავშირის დაშლით. მიუხედავად ამგვარი არაერთმნიშვნელოვნებისა, მთელი ამ ხნის განმავლობაში საქართველოში არსებობდა პრეტენზია იმისა,

რომ ქვეყანა ევროპის ნაწილს წარმოადგენდა, რადგანაც სწორედ მასთან იყო დაკავშირებული პროგრესისა და უკეთესი მომავლის სურვილიც.“

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გოგოლიშვილი, 2019: - გოგოლიშვილი ოთარ, „ბათუმის ისტორიიდან“, „ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, ქუთაისი, 2019.
2. კახიძე, 2010: - კახიძე ნოდარ, „აჭარა უცხოელ ავტორთა შრომებში“, 2010, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 2010.
3. კომახიძე, 1999: - კომახიძე თეიმურაზ, „ბათუმის დაგეგმარებისა და განაშენიანების ისტორიიდან“, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 1999.
4. მესხი, 1926: - მესხი სერგეი, „ბათუმი“, „სახელმწიფო გამომცემლობა“, ბათუმი, 1926.
5. სიჭინავა, 1958: - სიჭინავა ვლადიმერ, „ბათუმის ისტორიიდან“, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 1958.
6. უზუნაძე, 1997: - უზუნაძე რევაზ, „ნაოსნობა ბათუმის ოლქში“, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 1997.
7. ჩხეიძე, 1974: - ჩხეიძე ნოდარ, „ბათუმი - ისტორიული ნარკვევი“, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 1974.

1993 წლის 2-10 ივლისის ბრძოლები აფხაზეთის ომში

აბსტრაქტი: აფხაზეთის 1992-1993 წწ. ომმა, რომელიც დიდი ხნის მანძილზე მზადდებოდა, ქართველი და აფხაზი ხალხების ცხოვრებას მძიმე დალი დაასვა. აფხაზეთის ომის ისტორიისა და მისი სამხედრო-სტრატეგიული ანალიზის საკითხები ქართულ ისტორიოგრაფიაში, კონფლიქტოლოგიაში, პოლიტოლოგიაში საგანგებო და ფართო სპექტრით შესწავლის საგანი არ გამხდარა, მაშინ, როდესაც აფხაზმა მეცნიერებმა ამ ომს მრავალი ნაშრომი მიუძღვნეს. მართალია, რომ მათი მეცნიერული დონის ან მოვლენების ობიექტურად ასახვისა და შეფასების თვალსაზრისით ბევრი კითხვის ნიშანი არსებობს, თუმცა აფხაზურ ისტორიოგრაფიაში ამ თვალსაზრისით ბევრი რამ არის გაკეთებული.

1993 წლის 2-10 ივლისის ბრძოლები აფხაზეთის ომში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეტაპია, რადგან ქართული მხარის მიერ ტამიშის მისადგომებთან თავგანწირული ბრძოლებით კბილებამდე შეიარაღებული, კარგად გაწვრთნილი საზღვაო დესანტის განადგურებისა და ოჩამჩირე-სოხუმის მაგისტრალის მთლიანად შენარჩუნების მიუხედავად, აფხაზ სეპარატისტთა ძალებმა გუმისთის მიმართულებაზე მდინარე გადმოლახეს და შემდეგ გუმა-ახალშენი-შრომა-კამანი-ცუგუროვკას მიმართულებასა და ახბიუკი-აპიანდას სტრატეგიულ სიმაღლეებზე კონტროლი დაამყარეს, რამაც გადამწყვეტი როლი ითამაშა აფხაზეთის ომის საბოლოო შედეგებზე.

საკვანძო სიტყვები: ტამიშის ბრძოლა, შრომა-კამანის ბრძოლა, სტრატეგიული ანალიზი.

Battles of July 2-10, 1993 in the war of Abkhazia

Abstract: The fratricidal war of Abkhazia (1992-1993), which was being prepared for a long time, put a heavy burden on the lives of the Georgian and Abkhazian people. The issues of the history of the mentioned war and its military-strategic analysis in Georgian historiography, conflictology, and political science did not become the subject

¹ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი, საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო, თავდაცვის ძალები, სპეციალური ოპერაციების ძალების შტაბის უფროსი / PhD Student at okhumi State University, Ministry of Defense of Georgia, Defense Forces, Chief of Staff of Special Operations orces

of special and broad-spectrum study, while Abkhaz scientists devoted many works to this war.

Existing documentary sources, memoir literature, press materials of that time allow us to objectively study the history of the war in Abkhazia, conduct a military-strategic analysis of it, as well as evaluate the military decisions made during the war. All above mentioned will help us objectively study and evaluate the causes, events and nature of the war in Abkhazia, as well as to consider the lessons learned of the past in the future, and finally, to rejoin the historically important indigenous part of Georgia - the Abkhazia region with its homeland, Georgia and to rebuild Georgian-Abkhazian relations.

On the other hand, the battles of July 2-10, 1993 are one of the important stages of the war in Abkhazia. Despite the destruction of the well-trained and modern equipped amphibious forces of the Abkhazian side at the Tamish ashore and the complete preservation of the Ochamchire-Sukhumi highway, the adversarial forces in the direction of the East Front overcame Gumist river and then established control over the direction of Guma-Akhalshen-Shroma-Kamani-Tsugurovka and the strategic heights of Akhbyuki-Apianda, which subsequently played a decisive role in the final results of the war in Abkhazia.

It should be noted that Abkhazian separatism achieved their objectives not only with the Russia's support, but also by intentional or unintentional mistakes and wrong decisions made by the Georgian side.

Key words: *Battle of Tamish, Battle of Kaman, strategic analysis.*

* * *

აფხაზეთის ომი 1992 წლის 14 აგვისტოდან 1993 წლის სექტემბრის ბოლომდე გაგრძელდა. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ომის მსვლელობაში გარდამტეხი ეტაპი 1993 წლის ივლისის ბრძოლები იყო, რომელიც მიუხედავად ქართული მხარის გამარჯვებისა, მოგვიანებით, აფხაზეთის დაკარგვის წინაპირობად იქცა.

აფხაზეთის 13-თვიანი ომის განმავლობაში პატარ-პატარა შეტაკებების პარალელურად რამდენიმე მასიური ბრძოლა გაიმართა. 1993 წლის იანვრისა და მარტის თვეებში ჩატარებულ ბრძოლებში განცდილი დამარცხების შემდეგ აფხაზმა სეპარატისტებმა, რუსული სამხედრო ნაწილების მხარდაჭერით, საკუთარი ძალების აღდგენა მალევე შეძლეს. ამასთანავე, რუსეთის თავდაცვის სამინისტროს გენერალურმა შტაბმა შეტევის ახალი გეგმა შეიმუშავა, რომელიც გუმისთის და ტამიშის მიმართულებებიდან სოხუმზე შეტევის განვითარებას, მის გარშემო

მდებარე საკვანძო სიმაღლეების ხელში ჩაგდებას და, საბოლოოდ, ქალაქის იზოლირებასა და დაკავებას ითვალისწინებდა (ჯოჯუა 2007, 360). საქართველოს შეიარაღებული ძალების სარდლობამ ეს დრო არამიზნობრივად გამოიყენა, შეიძლება ითქვას, გაფლანგა და რაიმე სერიოზული ხელისშემშლელი ღონისძიება არ განახორციელა.

ტამიშის ბრძოლა. მაის-ივნისის თვეში ქართულმა მხარემ 1993 წლის 14 მაისის ხელშეკრულების საფუძველზე შენაერთები ოჩამჩირიდან გაიყვანა; ამასთანავე, ზაფხულისთვის სოხუმსა და გუმისთაზე დისლოცირებული პირადი შემადგენლობის დიდი ნაწილი სახლებში გაუშვა, რითაც მისი პოზიციები მნიშვნელოვნად შესუსტდა.

1993 წლის 1 ივლისს გაეროს გენერალურმა მდივანმა ბუტროს ბუტროს გალიმ თავის მოხსენებაში, საქართველოს მთავრობის არაერთგზისი მოთხოვნის გათვალისწინებით, უშიშროების საბჭოს აფხაზეთის რეგიონში, კერძოდ, სოხუმსა და ოჩამჩირეში, 50-კაციანი გაეროს სამხედრო დამკვირვებელთა ჯგუფის განთავსების რეკომენდაცია მისცა. აფხაზი ისტორიკოსის ა. ავიძბას მოსაზრებით, ამ შეთავაზების განხორციელება გაეროს მხრიდან პრობლემის გადაჭრის მცდელობას კი არ ნიშნავდა, არამედ არსებული ვითარების გაყინვას გულისხმობდა. ა. ავიძბას მტკიცებით, აფხაზური მხარე საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ საქართველოს ხელისუფლებასთან ურთიერთობის მოგვარების და მიზნის მიღწევის ერთადერთი ადეკვატური საშუალება ძალისმიერი მეთოდი იყო (Авидзба 2013б, 314-315). სინამდვილეში, ა. ავიძბა ცდილობს, აფხაზური მხარის მიერ ცეცხლის შეწყვეტის შეთანხმების მუხანათურ დარღვევას გამართლება მოუძებნოს.

2 ივლისს, დილის 5 საათზე, სოფელ ტამიშის მიმდებარე სანაპირო ზოლს უცნობი გემები მოადგნენ. წინასწარი სადაზვერვო ინფორმაციის საფუძველზე, ქართულმა მხარემ ცეცხლი გახსნა. სამი ხომალდიდან ერთი ზღვაში ჩაიძირა, ერთიც უკან გაბრუნდა, მესამემ ნაპირთან მოახლოება და სოფელ ნაოჩში დესანტის გადმოსხმა შეძლო („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი; THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). დესანტის ძირითად მასას კბილებამდე შეიარაღებული რუსული სპეცდანიშნულების რაზმის მეომრები წარმოადგენდნენ. მათთან შესაერთებლად ტყვარჩელიდან სეპარატისტთა ფორმირებები გამოემართნენ (პაპასჭირი 2007, 403). საქართველოს შეიარაღებული ძალების მე-2 საარმიო კორპუსის მეთაურის, გენერალ-მაიორ ზაურ უჩაძის ცნობით, დესანტს ასევე ეხმარებოდა სოფელ ჭლოუს 100-კაციანი დაჯგუფება, სოფლების ლაბრისა და ცხენწყარის მკვიდრნი, რომლებიც მათთან გამყოლებად იყვნენ (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08გ).

დესანტის გადმოსხმამდე ორი კვირით ადრე, მე-11 ბრიგადის დისლოცირების რაიონში სეპარატისტთა 5-კაციანი სადაზვერვო ჯგუფი იქნა განადგურებული.

ლი. მათი ტყვედ აყვანა ვერ მოხერხდა. ცხედრების ნივთებიდან ამოღებულ იქნა ტაქტიკური რუკები, რომლებზეც დატანილი იყო ქართული მხარის პოზიციები, ხიდების, გზებისა და რკინიგზის მონაცემები. ნათელი იყო, რომ აფხაზური მხარე რაღაცისთვის ემზადებოდა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). მიუხედავად ამისა, ეს ფაქტი ქართული მხარის მიერ სათანადო ყურადღების გარეშე დარჩა.

მე-11 ბრიგადის მეთაურის, დავით თევზაძის, ცნობით, დილის 6 საათისთვის ოჩამჩირის რაიონიდან გასროლილ იქნა ორი საარტილერიო ზალპი, თუმცა დესანტის განადგურებამდე, ზემდგომ შტაბში არც ამ ზალპების წარმომავლობა იცოდნენ და არც მისი მნიშვნელობა. სეპარატისტთა დესანტის განადგურების შემდეგ გაირკვა, რომ საარტილერიო ზალპი პოლკოვნიკ ლეჟავას ბრძანებით ოჩამჩირეში განლაგებულმა ქართულმა არტილერიამ განახორციელა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). ცუდად ჟღერს, რომ დესანტის განადგურებამდე, ანუ რამდენიმე დღე ბრიგადისა და კორპუსის შტაბებს ბრძოლის ველის შესახებ სრული სურათი არ ჰქონდათ, რაც უმნიშვნელოვანესი საბრძოლო ფუნქციების – დაზვერვის, მართვისა და კონტროლის მექანიზმის უუნარობაზე მეტყველებს. შტაბებსა და მეთაურებს დაქვემდებარებულ ნაწილებთან გამართული კავშირი არ გააჩნდათ.

ამავე პრობლემაზე ამახვილებს ყურადღებას მეორე საარმიო კორპუსის მეთაური გენერალ-მაიორი ზაურ უჩაძე. 3 და 4 ივლისს მათი მხრიდან იყო საარტილერიო ცეცხლით მხარდაჭერის მცდელობა, თუმცა საკუთარი ძალების შემადგენლობისა და განლაგების შესახებ ინფორმაციის არარსებობისა და ბრძოლის ველის საერთო სურათის არქონის გამო ალყაში მოხვედრილი ქვედანაყოფების საცეცხლე მხარდაჭერა ვერ მოხერხდა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ვ). მომიჯნავე ქვედანაყოფებს შორის ინფორმაციის გაცვლა და გაზიარება არ წარმოებდა.

იმ დროს ლაბრაში დუშეთის ბატალიონი იდგა, ტამიშში „ავაზას“ ბატალიონი, ანუარხუს სიმაღლეზე – „შავნაბადას“ ბატალიონი, ხოლო ანუარხუს მთის უკანა მხარეს, ფერმებისკენ – „შავი ავაზას“ ბატალიონი (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 30.09-07.10ზ). 1 ივლისს დუშეთის ბატალიონის მეზობლები ერთ-ერთი თანამეზობლის დაბადების დღეს აღნიშნავდნენ („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი). ნამთვრალევემა და სასმელისგან მოწამლულმა დუშეთის ბატალიონის მეზობლებმა მტრის მოახლოება დროზე ვერ შეამჩნიეს და ვერც სათანადო წინააღმდეგობა გაუწიეს („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი). შედეგად, 2 ივლისს, დუშეთის ბატალიონის ყველა მეომარი ბრძოლაში დაიღუპა.

დესანტთან პირისპირ ბრძოლაში ასევე პირველები ჩაებნენ ბატალიონ „ავაზას“ მებრძოლები. დილით ჩრდილოეთიდან ჯერ აფხაზ სეპარატისტთა ჯგუფები გამოჩნდნენ, ოდნავ მოგვიანებით, უკანა მხრიდან მოულოდნელად თავს სადესანტო შენაერთი წამოადგათ. ბატალიონი, ფაქტობრივად, ალყაში მოექცა. სადესანტო ნაწილებმა სოფელი მალევე აიღეს და გაწმენდითი სამუშაოები დაიწყეს. დილის 11 საათისთვის მათ ტამიში მთლიანად დაიკავეს. მიმდინარე ბრძოლაში „ავაზას“ ბატალიონი თითქმის მთლიანად განადგურდა. მათ ვერც ამოცანა შეასრულეს და შტაბს ვერც დესანტირების შესახებ შეატყობინეს (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). რუსული დესანტის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩართულმა „ავაზამ“ შტაბსა და ხელმძღვანელობას 6-საათიანი ბრძოლის მანძილზე კრიტიკული მნიშვნელობის ინფორმაცია ვერ მიაწოდა. ბატალიონს ან ზემდგომ შტაბთან არ ჰქონდა გამართული კავშირი, ან ქვედანაყოფებში არ არსებობდა სათანადო სტანდარტული სამოქმედო პროცედურები. „ავაზას“ კიდევ ერთი კრიტიკული შეცდომა იყო ის, რომ მან ჩრდილოეთიდან ჩამოწეულ სეპარატისტებს პოზიციების დაკავების, საფარის აღებისა და მომზადების საშუალება მისცა და მათ ცეცხლი დროულად არ გაუხსნა. ასევე, ქვედანაყოფს 360⁰-იანი უსაფრთხოება არ ჰქონდა დაცული, წინააღმდეგ შემთხვევაში სამხრეთიდან დესანტი მოულოდნელად ვერ წამოადგებოდა. ყოველივე ეს ბატალიონის მეთაურთა არაპროფესიონალიზმსა და გამოუცდელობაზე მეტყველებს.

მე-11 ბრიგადის შტაბში ბრძოლის დაწყების შესახებ პირველი შეტყობინება მხოლოდ ანუარხუს სიმაღლეზე განლაგებული „შავნაბადას“ ბატალიონიდან შემოვიდა, თუმცა დესანტის შესახებ შტაბში ჯერ კიდევ არავინ იცოდა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 30.09-07.10ზ). დაქვემდებარებულ ქვედანაყოფებთან კავშირის დამყარებისა და ვითარებაში გარკვევის მიზნით, მე-11 ბრიგადის შტაბიდან ტამიშის მიმართულეობაზე სხვადასხვა გზით სამი სადაზვერვო ჯგუფი გაიგზავნა: პირველი ჯგუფი სოფელ ლაბრასთან სეპარატისტთა ძალების ჩასაფრებაში მოყვა და განადგურდა, მეორე ჯგუფი მოულოდნელად მტერთან ბრძოლაში ჩაება და 6 საათის განმავლობაში რთულ ვითარებაში იბრძოდა, მხოლოდ მესამე ჯგუფმა შეძლო ინფორმაციის მოპოვება და შტაბში გადაგზავნა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). აქ უნდა აღინიშნოს ინფორმაციის დროულად მიწოდების პრობლემა, რომელიც ქვედანაყოფის სტანდარტული სამოქმედო პროცედურების არარსებობისა და პრაქტიკული წვრთნების ჩაუტარებლობის შედეგია.

გვიან ღამით აფხაზ სეპარატისტთა ძალების დესანტმა ანუარხუს სიმაღლის დაკავება მოახერხა. I საარმიო კორპუსის მეთაურმა, გენერალ-მაიორმა გია თორაძემ, სადესანტო-მოიერიშე ბატალიონს ანუარხუს სიმაღლის აღების ამოცანა დაუსახა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 30.09-07.10ზ). 3 ივლისის დილით, აღნიშნული

ამოცანა, სადესანტო მოიერიშე ბატალიონმა ლევან ასათიანის მეთაურობით წარმატებით შეასრულა და ანუარხუს სიმაღლე დაიბრუნა. მე-11 ბრიგადის მეთაური დ. თევზაძე მოგვიანებით აღნიშნავდა, რომ ეს მნიშვნელოვანი სიმაღლე ქართულ მხარეს შემდეგ უკვე აღარ დაუთმია (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). ანუარხუს გათავისუფლების შემდეგ სმბ-ს მეთაურმა კორპუსის შტაბისგან სოფ. ტამიშზე შეტევის დავალება მიიღო. სმბ-ის მეზობელები ტამიშის მისადგომებთან მზირი დესანტის ნაწილს გადააწყდნენ. შეტაკებას ორივე მხრიდან მსხვერპლი მოყვა. ქართულ მხარეს ხელში ჩაუვარდა მოწინააღმდეგის დიდი რაოდენობით იარაღი („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი).

4 ივლისის სეპარატისტთა ძალების დესანტმა ანუარხუს კვლავ შეუტია. მათი მთავარი მიზანი ანუარხუს სიმაღლის ხელში ჩაგდება იყო. მიუხედავად სეპარატისტთა ძალების მიერ ალყაში მოქცევისა, ანუარხუს სიმაღლეზე განლაგებული „შავანაბადას“ მეზობელები საყრდენ პუნქტს არანაირად არ თმობდნენ („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი). იმავე დღეს სოფელ ტამიშზე პოლკოვნიკ დ. თევზაძის მეთაურობით მე-11 ბრიგადის კონტრშეტევა დაიწყო. კონტრშეტევის აღსრულების ფაზაში სოხუმის შტაბი ჩაერთო და ოპერაციის მსვლელობაშივე მართვა და კონტროლი გადაიბარა. სოხუმისა და ოჩამჩირის შტაბებმა ერთმანეთის გეგმა არ იცოდნენ, შედეგად გარკვეული პრობლემები წარმოიშვა, რამაც მისი წარმატება შეაფერხა. ბრძოლაში დ. თევზაძე დაიჭრა, კონტრშეტევა კი ჩაიშალა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 30.09-07.10ზ).

ქართული მხარე ყველა დონეზე მართვის მთლიანად ცენტრალიზებულ სისტემაზე იყო დაფუძნებული, რაც დაქვემდებარებულების ინიციატივის გამოვლენასა და კრიტიკული გადაწყვეტილების დროულად მიღებას საგრძნობლად ზღუდავდა.

4-8 ივლისის ჩათვლით I საარმიო კორპუსის შენაერთები კონტრშეტევებით დესანტს მოსვენებას არ აძლევდა და ფიტავდა. 4 და 5 ივლისს, პარალელურად, II საარმიო კორპუსი ძალების მობილიზების, ძალთა გადაჯგუფების ჩატარების პროცესში იყო. მის შემადგენლობაში გარდა სამთავრობო ქვედანაყოფებისა, ზ. გამსახურდიას მომხრეთა რაზმი და „მხედრონის“ შენაერთიც შედიოდა (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08გ). აქაც, საფრთხეს კავშირის საშუალებების არასაკმარისი რაოდენობა და კავშირის უსაფრთხოება წარმოადგენდა; ასევე, სხვადასხვა ქვედანაყოფს ერთმანეთის ტაქტიკა და სამოქმედო ენა არ ესმოდათ.

7 ივლისს ქართულმა მხარემ ბრძოლაში სათევზაო სეინერი ჩართო. სეინერზე მძიმე ტყვიამფრქვევი დაამაგრეს, რომლის საშუალებითაც ზღვაში მოწინააღმდეგის ორი სამხედრო კატარლა ჩამირეს (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). ეს იყო ქართული მხარის მიერ ჩატარებული პირველი ანტისადესანტო ოპერაცია

და ამ მოვლენის აღსანიშნავად საქართველოს თავდაცვის ძალებში 7 ივლისი ქართული ფლოტის დღედ დაწესდა. 9 ივლისს, დილის 6 საათზე, სეპარატისტთა ძალებმა ანუარხუზე იერიში კვლავ განახლეს. ქართველი მებრძოლების თავგანწირული ბრძოლის შედეგად სეპარატისტთა ძალები ოჩამჩირე-სოხუმის ავტონომიური რაიონის გაკონტროლებას ვერ ახერხებდა. ანუარხუზე კვლავ ქართველები იდგნენ („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი).

იმავ დღით, პარალელურად, ქართული მხარის მიერ მასშტაბური კონტრშეტევა დაიწყო, რომელშიც ერთობლივად ორივე საარმიო კორპუსი, ლ. ქობალიას რაზმები და ჯ. იოსელიანის „მხედრიონის“ შენაერთებიც მონაწილეობდა. საერთო გეგმის თანახმად, I საარმიო კორპუსის „შავი ავაზას“ ბატალიონს ანუარხუს სიმაღლის ირგვლივ თავმოყრილი დესანტის ყურადღება უნდა მიეპყრო და მათი ცეცხლი თავის თავზე აეღო; იმავდროულად, სმბ ანუარხუს შეუტევდა და ალყას ჩრდილოეთიდან გაარღვევდა; I საარმიო კორპუსის დარჩენილი ძალები დესანტს ცენტრალური გზიდან შეუტევდა.

გეგმის შესაბამისად, I საარმიო კორპუსის პარალელურად II საარმიო კორპუსის დაჯგუფებამ კონტრშეტევა წინასწარ დადგენილ მიზნებზე საარტილერიო ცეცხლით დაიწყო. შემდეგ, II საარმიო კორპუსის დაჯგუფების სამანევრო ძალებმა აღმოსავლეთიდან კონტრშეტევა განავითარეს. დაჯგუფების ქვედანაყოფები მარჯვენა ფლანგზე დესანტის მხრიდან ძლიერ წინააღმდეგობას გადააწყდა, ხოლო მარცხენა ფლანგი წინ შედარებით ადვილად მიიწევდა. აღნიშნულ ფლანგს ვ. ქობალიასა და ჯ. იოსელიანის შენაერთები შეადგენდნენ. ანუარხუსთან, სოხუმისა და ოჩამჩირის დამაკავშირებელ მაგისტრალზე, ორგანიზებული და თავგანწირული ბრძოლების შედეგად, I და II საარმიო კორპუსის დანაყოფები შეერთდნენ, რასაც მაგისტრალიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით სეპარატისტთა ძალების წმენდა მოყვა.

აღსანიშნავია, რომ ტამიშის ბრძოლაში, პირველად აფხაზეთის ომის მსვლელობაში, გვერდიგვერდ იბრძოდნენ პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას ერთგული ეროვნული გვარდიის ნაწილები ვ. ქობალიას მეთაურობით და „მხედრიონის“ ნაწილები ჯ. იოსელიანის მეთაურობით.

მოგვიანებით, სეპარატისტებმა ოჩამჩირის მიმართულებაზე დესანტის ხელახალი გადმოსხმა სცადეს, მაგრამ ქართული მხარის არტილერიის მაღალი სიზუსტისა და ინტენსიური ცეცხლის შედეგად მათი მცდელობა ჩაიშალა. 10 ივლისს სეპარატისტებმა კინდლისკენ შეტევა წამოიწყეს, მაგრამ აქაც საქართველოს შეიარაღებული ძალების ნაწილებს გადააწყდნენ და დიდი დანაკარგის შემდეგ, მცირე ჯგუფებად ტყვარჩელისკენ გაემართნენ.

5-9 ივლისს ტამიშის ბრძოლების პარალელურად სეპარატისტთა ფორმირებებმა მეორე ფრონტი გახსნეს და ქართულ პოზიციებს გუმისთიდან თავს დაესხ-

ნენ (პაპასქირი 2007, 404). საქართველოს შეიარაღებული ძალების სარდლობამ ტამიშთან განვითარებული მოვლენების საფუძველზე მდინარე გუმისთაზე სეპარატისტების გააქტიურება არსებით საფრთხედ არ ჩათვალა და დესანტის განადგურების გეგმაზე გადაერთო. ამით სეპარატისტთა დაჯგუფებამ ისარგებლა და დიდი დანაკარგების ფასად ფრონტის ცენტრალურ და მარჯვენა უბნებზე თავდაცვის ხაზი გაარღვია, მდ. გუმისთა გადმოლახა და სოხუმჰესი, სოფლები გუმა და ახალშენი დაიკავა და სოფელ შრომას მიუახლოვდა, რაც საკვანძო ადგილის, სოფელ კამანის, ხელში ჩაგდების წინაპირობა იყო („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი).

შრომა-კამანის ბრძოლა. 5 ივლისს სეპარატისტებმა შრომა-კამანის მიმართულეებით იერიში წამოიწყეს. დილის 5 საათისთვის ადგილობრივი აფხაზების მეგზურობით სეპარატისტთა ძალების 500-კაციანი რაზმი სოფელ კამანს მოულოდნელად თავს დაესხა. მათთან ბრძოლაში მაიორ ზაზა პაკელიანის ასეული ჩაება. დილის 9 საათისთვის სეპარატისტთა ძალებმა უკან დახევა დაიწყეს. კამანელებმა მათზე დადევნება დააპირეს, თუმცა ზურგიდან მოწინააღმდეგის ერთმა ნაწილმა მათ ცეცხლი გაუხსნა. ფაქტობრივად, კამანელთა რაზმი ალყაში მოექცა. ადგილობრივი მოსახლეობა, მათ შორის ქალებიც, თავგანწირვით იბრძოდა და გმირულად იცავდა სოფელს. ვაჟკაცურად იბრძოდა მერი პაკელიანი, მისი მეუღლე ალექსანდრე გამსახურდია მარჯვენა ფლანგს ამაგრებდა, ხოლო მარცხენა ფლანგს – დაწყებითი სკოლის გამგე ელგუჯა გვიჩიანი. მერი პაკელიანი ეკლესიის შესასვლელთან მოკლეს. მისი მეუღლე კი დაჭრილი კონფედერატებმა ტყვედ ჩაიგდეს, მეუღლის საფლავი გაათხრევინეს, შემდეგ დახვრიტეს და მეუღლესთან ერთად საფლავში ჩააგდეს. კამანის უთანასწორო ბრძოლაში მათთან ერთად გმირულად დაიღუპა ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი ნაწილი („ჯიხა“, 1993 წ. 12 აგვისტო, N22).

კონფედერატებმა არაადამიანური სისასტიკით აწამეს ორივე ფეხში დაჭრილი ადამ ჩხეტიანი. მას ცხვირი, ყური და მკლავი მოაჭრეს, შემდეგ მკერდიდან და ზურგიდან ხორცი ააჭრეს; დაჭრილი ვლადიმერ კახიანი ჯერ ინვალიდთა სახლში მიიყვანეს, შემდეგ კი გამომჯობინებისთანავე საქვეყნოდ, ყველას თვალწინ წამებით მოკლეს; მოხუცებს, ვალო ჩხეტიანსა და სერგო მუშკუდიანს ბრძოლის ველზე დაღუპული მებრძოლებისთვის საფლავი გაათხრევინეს, ისინი დაამარხვინეს, შემდეგ დახვრიტეს და მინდორში მიაგდეს („ჯიხა“, 1993 წ. 12 აგვისტო, N22; გაბიანი, ჯაყელი 2005, 19-20).

კამანში დატრიალებული ტრაგედია, მე-20 საუკუნის ბოლოს ასეთი არაადამიანური ხოცვა-ჟლეტა, შუა საუკუნეების სისასტიკეს გვახსენებს. აფხაზ სეპარატისტთა ეშერის ბატალიონის მებრძოლებმა კამანის ეკლესია დაარბიეს და იქ

თავშეფარებულ მშვიდობიან მოსახლეობას სასტიკად გაუსწორდნენ. აწამეს და დახვრიტეს ცნობილ აფხაზი მოღვაწე, ქართულ-აფხაზური ძმობისა და მეგობრობის ერთ-ერთი ბურჯი, კამანის ეკლესიის აღმდგენელი იური ანუა, აგრეთვე ღვთისმსახურები – მამა ანდრია (ყურაშვილი) და ეროვნებით რუსები მამა სერგი, დიაკვანი კრავცოვი, დედა მარია (პაპასქირი 2007, 403). 5 ივლისის კამანის ბრძოლის დროს დაღუპულთა ცხედრების გამოტანის უფლება ქართულ მხარეს მხოლოდ ერთი თვის თავზე, 5 აგვისტოს მისცეს.

როგორც ბრძოლის მსვლელობიდან ჩანს, 5 ივლისს აფხაზური მხარის შეტევის ახალი მიმართულება – გუმისთის ჩრდილო-დასავლეთი ფრთა გამოიკვეთა, რაზეც საქართველოს შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობას დროულად უნდა მიეღო კონტროლმები. სამწუხაროა, რომ კამანის ბრძოლისას საქართველოს შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობის მხრიდან რაიმე მნიშვნელოვან რეაგირებას ადგილი არ ჰქონია.

9 ივლისისთვის სეპარატისტთა ძალებმა, მართალია, სოფელი ცუგუროვკა ვერ აიღეს, მაგრამ ქალაქ სოხუმის გარშემო მდებარე სტრატეგიული სიმაღლეები დაიკავეს (ყოლბაია და სხვ. 1996, 151). მათ სოფელი შრომაც დაიკავეს და სტრატეგიულ სიმაღლე ახბიუკზე კონტროლი დაამყარეს. აფხაზურ მხარეს სოხუმამდე დაახლოებით 12 კმ-იანი მონაკვეთი აშორებდა („კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი).

2-10 ივლისის ბრძოლების სტრატეგიული ანალიზი. 2-10 ივლისის ბრძოლები სტრატეგიულ დონეზე დეტალურად დაგეგმილი და სათანადოდ მომზადებული ბრძოლები იყო. მასში ბრძოლის ველის სამივე კომპონენტი იყო ჩართული: ჰაერი, ზღვა, ხმელეთი. მისი დამგეგმავი და მთავარი ხელმძღვანელი რუსეთის მხარე იყო, რადგან იმ დროისთვის მსგავსი ოპერაციის დაგეგმვა, მომზადება და განხორციელება აფხაზ სეპარატისტებს არ შეეძლოთ.

ამ ბრძოლებში, სამხედრო თვალსაზრისით, კოალიციური დაჯგუფების მიზანი ქ. სოხუმის იზოლირება და მისი ხელში ჩაგდება იყო. ამ ოპერაციაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ქ. სოხუმის გარშემო მდებარე საკვანძო ადგილების დაკავებას, მის იზოლირებასა და გაკონტროლებას ენიჭებოდა. ეს გადამწყვეტი იყო იმისათვის, რომ აღნიშნული ადგილები და სიმაღლეები ქ. სოხუმზე იდეალური თვალთვალისა და ცეცხლის წარმოების შესაძლებლობას იძლეოდა, ქალაქში სახმელეთო შესასვლელებს კეტავდა და მათ აკონტროლებდა.

სტრატეგიულ დონეზე, ძირითადი ძალისხმევა სადესანტო ქვედანაყოფი უნდა ყოფილიყო, რომელიც ტყვარჩელის დაჯგუფებასთან ერთად სოხუმზე მთავარ დარტყმას აღმოსავლეთ მიმართულებიდან მიიტანდა. რუსეთის გენერალიტეტი მთავარ მიმართულებას მხოლოდ რუსულ გამოცდილ ქვედანაყოფს

ანდობდა. ამიტომ დესანტის შემადგენლობას რუსეთის კარგად გაწვრთნილი და შეიარაღებული სპეციალური დანიშნულების ან სადესანტო-მოიერიშე ქვედანაყოფები შეადგენდნენ. აღსანიშნავია, რომ ტამიშის დესანტის რიცხოვნობა და საბრძოლო სიძლიერე გადმოსხმამდე გაცილებით დიდი იყო, ვიდრე გადმოსხმის შემდეგ, რადგან სამი საზღვაო ხომალდიდან მხოლოდ ერთმა მოახერხა დესანტირება.

აღმოსავლეთ მიმართულებისთვის ანუარხუს სიმაღლე გადამწყვეტი მნიშვნელობისა აღმოჩნდა. კინდლის სიმაღლის ალების შემთხვევაში კოალიციური ძალები სოხუმში ნახევარ საათში შევიდოდნენ (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა). შესაბამისად, სეპარატისტთა ძალების მიერ აღნიშნული სიმაღლის ხელში ვერჩაგდებითა და მასზე კონტროლის ვერდაწესებით სამხრეთი მიმართულებიდან სოხუმისკენ შეტევის განვითარება ჩაიშალა, ამიტომ სოხუმის ალების გეგმაც წარუმატებელი აღმოჩნდა.

საქართველოს შეიარაღებული ძალების უმთავრესი კრიტიკული შეცდომა, 14 მაისის ხელშეკრულების თანახმად, ისედაც შესუსტებული და შემცირებული ძალების ფონზე სამხედრო შენაერთების ოჩამჩირიდან გაყვანა იყო. ქართული მხარე ხელშეკრულებაში გაწერილი პუნქტების შესრულებას უპირობოდ შეუდგა, მაგრამ ეს მოწინააღმდეგის ქმედებებსა და მათ განზრახვებზე დაკვირვებით და საპასუხო რეაგირებების ფონზე უნდა შესრულებულიყო. საქართველოს შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობის დანაშაულს კიდევ უფრო ამძიმებს ის გარემოება, რომ მოწინააღმდეგის მხრიდან მსგავს მზაკვრულ მოტყუებასა და თავდასხმას იმავე რეგიონში, იმავე მოწინააღმდეგესთან სულ რაღაც თვეების წინ ჰქონდა ადგილი. მეორედ ასეთი სასიცოცხლო მნიშვნელობის შეცდომის დაშვებას არაკომპეტენტურობა და გამოუცდელობა აღარ ჰქვია.

არის მოსაზრება, რომ 2-9 ივლისის ბრძოლებში საქართველოს შეიარაღებული ძალების სარდლობის მთავარი შეცდომა მთელი ყურადღების ტამიშის დესანტის განადგურებაზე გადატანა იყო (ჯოჯუა 2018, 295). კამანის ბრძოლის გაანალიზებისას დავინახავთ, რომ საქართველოს შეიარაღებული ძალებს მდ. გუმისთაზე პოზიციების დაკავების დღიდან მოწინააღმდეგის მიერ მდინარის გადმოლახვის შემთხვევაში რაიმე რეაგირების გეგმა არ ჰქონდა გათვალისწინებული. დოქტრინული თვალსაზრისით, თავდაცვაში მყოფ საქართველოს შეიარაღებული ძალების ხელმძღვანელობას გარკვეული სახისა და ზომის ოპერატიული დონის სარეზერვო ძალა წინასწარ უნდა ჰქონოდა გამოყოფილი, რომელიც მის თავდაცვას მოქნილობის შესაძლებლობას მიანიჭებდა და ასევე მოულოდნელი ვითარებიდან გამოსავლის ერთ-ერთ საშუალებას მისცემდა (FM 3-0. June, 2001, 8-10). შესაბამისად, საქართველოს შეიარაღებული ძალების ოპერატიული დონის

რეზერვის არყოლამ ან ვერგამოყენებამ სეპარატისტთა ძალებს გუმისთის მიმართულეზაზე არა მარტო მდინარის გადმოლახვის საშუალება, არამედ ქ. სოხუმის მისადგომებთან სტრატეგიული პოზიციების დაკავების შესაძლებლობაც მისცა.

ასევე აღსანიშნავია სამხედრო დისციპლინის საკითხი, რაც ქვედანაყოფში არსებულ ყველა სახის დისციპლინას გულისხმობს, და არამარტო ყოველდღიური სამხედრო ილეთებისა და რუტინული დავალებების შესრულებით გამომუშავდება, არამედ უფრო პიროვნების შინაგანი სიღრმისეული მიდგომა სჭირდება, რაც მეზრძოლის სულში წლების მანძილზე ყალიბდება.

დუშეთისა და „ავაზას“ ბატალიონების, ასევე სადაზვერვო ქვედანაყოფების განადგურება და ასეთი დიდი მსხვერპლი სწორედ სამხედრო დისციპლინის, კერძოდ, სანაპირო ზოლზე დაზვერვისა და უსაფრთხოების კუთხით ყურადღების მოდუნებამ, უსაფრთხოების ზომების უგულვებელყოფამ გამოიწვია. მეთაურებისა და მეზრძოლების გამოკითხვისას აღინიშნა: „...ვიდაცას ეძინა, ვიდაც პოზიციიდან მოიხსნა, რამდენიმე დღით ადრე „შემთხვევით“ იქნა ნაპოვნი სპირტის ცისტერნა და ზოგიერთ ჩვენს შენაერთს, სწორედ ამ სპირტით მთვრალებს წაადგნენ თავს...“ (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08გ).

რაც შეეხება, ტაქტიკურ დონეზე, თვითონ, პოზიციზე განლაგებული ქვედანაყოფები იკავდნენ საკუთარ თავს და უდიდესი მსხვერპლის ფასად არ თმობდნენ პოზიციებს. ახალბედა და გამოუცდელი მეომრებით დაკომპლექტებულმა ქართულმა შენაერთებმა დაამარცხეს კბილებამდე შეიარაღებული პროფესიონალური დესანტი; მხედრიონელთა რაზმმა ხელჩართულ ბრძოლაში დაამარცხა ძლიერი მოწინააღმდეგე; მიუხედავად მოწინააღმდეგისადმი ზღვიდან საცეცხლე მხარდაჭერისა, ვ. ქობალიას რაზმმა არაერთხელ გაწმინდა ზღვის სანაპირო ზოლი. ამ დროს ქართველი მეზრძოლების მამომრავებელი ძალა და საბრძოლო მოტივაცია იყო სამშობლოსადმი ერთგულება და სიყვარული, მშობლიური მიწის არდათმობა, თანამეზრძოლებისთვის თავგანწირვა, საკუთარი ოჯახის დაცვა, ხელმძღვანელი პირის ან ლიდერის სამაგალითო ქცევა, საკუთარი თავის გადარჩენა, შიშისა და სიმხდალისადმი სირცხვილი და სინდისის ქენჯნა.

ნიშანდობლივია, რომ რუსულმა მხარემ ქართველი მეომრების ასეთი საბრძოლო შემართება და თავგანწირული ბრძოლა უყურადღებოდ არ დატოვა. რუსულ სამხედრო ჟურნალში „Солдат удачи“ გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ სტატიაში აღნიშნულია: „აფხაზეთში ქართველებმა ავღანეთი მოგვიწყვეს, ეს იყო ავღანეთი და კიდევ უარესი“ (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა).

თავდაუზოგავად იბრძოდა არტილერია და შესაბამისად, მათი დამსახურებაა, რომ სეპარატისტთა ძალებმა საბოლოო მიზანს ვერ მიაღწიეს და ამჯერად სოხუმი ვერ აიღეს. აქვე უნდა აღინიშნოს პოლკოვნიკ ლეჟავას პირადი ინიციატი-

ვით განხორციელებული საარტილერიო ზალპი, რის შედეგადაც მოწინააღმდეგემ ვერ შეძლო სრულად დესანტირება, რამაც გამოიწვია ამოცანის ვერშესრულება და საბოლოო ჯამში დიდი ოპერაციის ჩავარდნა. აქვე ისმის კითხვები: როგორ განვითარდებოდა ბრძოლის მსვლელობა, პოლკოვნიკ ლეჟავას საკუთარი ინიციატივით საარტილერიო ზალპი რომ არ განეხორციელებინა? სრული და შეუფერხებელი დესანტირების შემთხვევაში სანამდე გავიდოდა და რას მოიმოქმედებდა რუსული დესანტი?

ქართული მხარის მიერ ტამიშის ბრძოლაში გამარჯვების უმნიშვნელოვანესი წინაპირობა სამხედრო შენაერთების ერთსულოვნება იყო, რაც განსაკუთრებით სასიცოცხლო მნიშვნელობას იძენდა ოჩამჩირის მიმართულებაზე, რადგან აქ განლაგებული იყვნენ სამთავრობო ფორმირებები და ზ. გამსახურდიას მომხრე ნაწილები, ეს იყო დიდი ძალა, მაგრამ აქ იყო პოლიტიკური შეუთანხმებლობის პრობლემა. ამ ბრძოლებში ქართველების ერთსულოვნების შესახებ საინფორმაციო-სადაზვერვო სამსახურის უფროსი ირაკლი ბათიაშვილი შემდეგ აღნიშნავდა: „ჩვენმა დანაყოფებმა, რომლებიც ერთმანეთს ებრძოდნენ სამეგრელოს ტერიტორიაზე – ტამიშთან ძმურად იბრძოლეს, ეს იყო საოცარი დღე. ჩვენ, ყველამ, ფეხით ვიარეთ გარღვევის შემდეგ სოხუმამდე, ყველა ერთმანეთის ძმა იყო...“ (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08დ). ტამიშის ბრძოლაში ქართველების ერთსულოვნებას ასევე ხაზგასმით აღნიშნავს ჯ. იოსელიანის დაცვის უფროსი თამაზ ფანჩულიძე: „...საოცარი ერთსულოვნება იყო, ყველა ერთად ვიყავით, ეს იყო უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური მომენტი, როდესაც ჩვენ, სამხედროებმა, გვერდით გადავდეთ პირადი წყენა და სამშობლოს დასაცავად გავერთიანდით“ (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08გ). იგივეს აღნიშნავდა ვ. ქობალია: „იქ დაპირისპირებულმა შენაერთებმა ერთად ვიბრძოლეთ, ვაკვირდებოდით – ბიჭებს ერთმანეთის პატივისცემა, რიდი ჰქონდათ უკვე, არანაირი დაპირისპირების მომენტი აღარ იგრძნობოდა...“ (THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ზ).

ტამიშის ბრძოლაში გამოჩენილი ერთსულოვნება მხოლოდ სამხედრო შენაერთებში გამოვლინდა, ისიც მცირე დროით. ორად გახლეჩილი ქართველი ერის შერიგების მცდელობა ამაო აღმოჩნდა. დაპირისპირების უფსკრული იმდენად ღრმა იყო, რომ მისი ამოვსება და გაქარწყლება, ფაქტობრივად, შეუძლებელი აღმოჩნდა.

საქართველოს შეიარაღებული ძალების მიერ კონტრშეტევის შედეგად მოპოვებული წარმატება განვითარებას საჭიროებდა და აუცილებელი იყო დევნის სახით გადამწყვეტი გამარჯვების მიღწევა. დესანტის განადგურების შემდეგ მოწინააღმდეგე როგორც ფიზიკურად, ასევე ფსიქოლოგიურად გატეხილი და განადგურებული იყო, მათ რიგებში პანიკა იგრძნობოდა, ამიტომ აუცილებელი

იყო ამ კონკრეტულ მონაკვეთზე მიღწეული ოპერატიული გამარჯვების გაგრძელება და სტრატეგიული დონის გამარჯვებაში გადაზრდა. ქართული მხარის მიერ შესაძლებელი იყო შრომა-კამანის მიმართულებაზე დაკარგული პოზიციების დაბრუნება, ასევე ტყვარჩელის მიმართულებით შეტევის განვითარება და მისი სეპარატისტებისგან გაწმენდა. ყველაზე საუკეთესო გადაწყვეტილება სოხუმში არსებული ძალებით მდ. გუმისთის გადალახვა და გუდაუთის მიმართულებით შეტევის განვითარება იქნებოდა, რადგან გუდაუთის დაკავებითა და გაკონტროლებით, შრომა-კამანისა და ტყვარჩელის განთავისუფლებისა და დაბრუნების შანსიც ბევრად გაიზრდებოდა.

2-10 ივლისის ბრძოლების ანალიზის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ სეპარატისტთა ძალებმა, მიუხედავად პირველ ორ მიმართულებაზე ბრძოლაში მარცხისა, მესამე მიმართულებაზე უპირატესობას მაინც მიაღწიეს. მათ მდინარე გუმისთა გადმოლახეს და გუმა-ახალშენი-შრომა-კამანი-ცუგუროვკას მიმართულებასა და ახბიუკი-აპიანდას სტრატეგიულ სიმაღლეებზე კონტროლი დაამყარეს, რამაც ქართული მხარისთვის, სოხუმის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მიმართულებაზე თავდაცვის ტაქტიკური ზოლის დაპატარავება და სოხუმის ჩრდილოეთიდან იზოლირება გამოიწვია. საბოლოო ჯამში, სეპარატისტთა ძალებმა, ქართული მხარის მიერ ტამიშის მისადგომებთან თავგანწირული ბრძოლებით კბილებამდე შეიარაღებული, კარგად გაწვრთნილი საზღვაო დესანტის განადგურებისა და ოჩამჩირე-სოხუმის მაგისტრალის მთლიანად შენარჩუნების შედეგად სტრატეგიულ დონეზე მარცხი განიცადეს და საბოლოო მიზანს ვერ მიაღწიეს. თუმცა ეს საკმარისი არ აღმოჩნდა, რადგან ოპერატიულ დონეზე, გუმისთის მიმართულებაზე ადრინდელი თავდაცვის ხაზის აღდგენა ვერ მოხერხდა, რის შედეგადაც აღმოსავლეთ ფრონტზე სეპარატისტთა ძალების მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა და ამან, შემდგომში აფხაზეთის ომის მსვლელობაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა.

მიუხედავად ბევრი არასწორი მოქმედებისა, ტამიშის ბრძოლაში ქართულმა მხარემ რუსული დესანტი დაამარცხა და განადგურა. ეს გამარჯვება უშუალოდ საბრძოლო ენთუზიაზმით, მეზობელების თავგანწირვითა და ერთსულოვნებით იქნა მიღწეული. 2-10 ივლისის ბრძოლების გაანალიზება გვეხმარება, შევისწავლოთ სამხედრო მოვლენები; გამოვიკვლიოთ და გამოვაკლინოთ დაშვებული შეცდომები და სწორი მოქმედებები, მიღებული მცდარი და ჭეშმარიტი გადაწყვეტილებები და, საბოლოოდ, მიღებული ცოდნა და გამოცდილება მსგავს ვითარებებში წარმატების მისაღწევად სწორად გამოვიყენოთ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გაბიანი, ჯაყელი, 2005: - გაბიანი ანზორ, ჯაყელი ქეთი, ქართულ-აფხაზური და-პირისპირების „საიდუმლო“, გამომცემლობა „ფავორიტი“, თბილისი, 2005.
2. პაპასქირი, 2007: - ზურაბ პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, წ. 2, თბ., 2007.
3. ყოლბაია და სხვ. 1999: - ყოლბაია ვახტანგ, გელანტია რაფიელ, ლაცუზბაია დავით, ჭახრაკია თეიმურაზ, აფხაზეთის ლაბირინთი: (1992-1993 წლებსა და შემდგომ პერიოდში განვითარებული მოვლენები), შპს "არხატის" სტ., თბილისი, 1999.
4. ჯოჯუა, 2007: - ჯოჯუა დაზმირ, აფხაზეთი 1992-2007 წლებში, წიგნ. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი უძველესი დროიდან დღემდე, გამომცემლობა „ინტელექტი“. თბილისი, 2007.
5. ჯოჯუა, 2018: - გამახარია ჯემალ, ახალაძე ლია, ჯოჯუა დაზმირ, აფხაზეთის (საქართველო) ისტორიის საკითხები. გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2018.
6. Авидзба, 2013б: – Авидзба А. Ф., Проблемы военно-политической истории Отечественной войны в Абхазии (1992-1993 гг.). В двух книгах. Книга I. Сухум, 2013 Книга II. Сухум, 2013.
7. FM 3-0. June, 2001 - FM 3-0. Operations. Headquarters Department Of The Army. June, 2001.
8. „კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი - „ტამიში...“, გაზეთი „კვირის პალიტრა“, 2011 წ. 26 სექტემბერი-2 ოქტომბერი.
9. „ჯიხა“, 1993 წ. 12 აგვისტო - „კამანელი მოკვდავნი-უკვდავებაში“, გაზეთი „ჯიხა“, N22, 1993 წ. 12 აგვისტო.
10. THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ა - „რატომ არ დამთავრდა აფხაზეთის ომი ივლისში?“ THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08.
11. THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ბ - „იქ დაპირისპირებულმა შენაერთებმა ერთად ვიბრძოლეთ“, THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08.
12. THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08გ - „ამ ოპერაციების დეტალები ყველა ქართველმა უნდა იცოდეს“, THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08.
13. THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08დ - „იქ პოლიტიკური პრობლემა იყო“, THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08.
14. THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ე - „მხედრონი-ბრწყინვალედ იბრძვის“, THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08.
15. THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08ვ - „გაერთიანება საერთო მტრის წინააღმდეგ“, THE GEORGIAN TIMES, 2004, 29.07-05.08.
16. THE GEORGIAN TIMES, 2004, 30.09-07.10ზ - „ნაბიჯი უკან სამშობლოს დალატის ტოლფასია! არც ერთი ჩვენი პოზიცია არ უნდა გაირღვეს!“ 2004, 29.07-05.08.

**SCYTHIA MINOR (DOBRUJA) AND THE ACCULTURATION PROCESS
OF ITS INHABITANTS
(NATIVES, TEMPORARY CONQUERORS AND NOMADS)**

Abstract: *In the 4th century B.C., when the Scythians conquered the territory located between the Danube and Black Sea was inhabited by an autochthonous population, id est Getae (Dacians), one of the northern Thracian tribes, who are in fact one of the ancestresses of the Romanian people.*

Usually, the ancient historians didn't give to the term "Scythian" a specific ethnical character, since it designates rather its cultural manifestations.

The Danubian-Pontic area was called "Scythia Minor" due to the name of its temporary conquerors, the Scythians, who in 4th century BC found in the territory located between the Danube and the Black Sea an autochthonous population, id est Getae (Dacians), one of the northern Thracians tribes, who are one of the ancestresses of the Romanian people.

Among others, in the pages of our paper we underlined the fact that we have not to give to the term "Scythian" a specific ethnical character, since, generically, it designates the cultural and archeological manifestations from the North Pontic area between the 7th and the 4th centuries BC, where the native population (Thracians-Getans-Dacians) managed to cohabitate with the first conquerors of their country, namely the Scythians, followed by the Romans and various migratory nations, in a climate of interethnic tolerance and coexistence due to the acculturation process.

Scythia "Minor" – called thus by the Greeks and Romans to distinguish it from Scythia "Major", situated on the other side of the Black Sea, – was therefore under the Thracians' domination, as it was also the case under Burebista (82-44 B.C.), "the greatest king of kings from Thrace" (Dio Cassius), who managed to create the great kingdom of Getae-Dacians, the forefathers of Romanians.

Key words: *Scythia Minor, autochthonous population (Thracians-Getae-Dacians), Scythians, nomadic population*

¹ Academy of Romanian Scientists, Georgian National Academy of Sciences, Ovidius University of Constanta.

Preliminaries

In the pages of our paper, that has five chapters we made some considerations and assessments about: a) the former Roman province, Scythia Minor, and its inhabitants, the natives (Thracians-Getan), and the population of foreign origins; b) about the impact of the Hellenic culture of the Greek cities (Histria, Callatis and Tomis) erected on the left shore of Pontus Euxinus of the actual province of Dobruja (Dobrogea); c) about the „goths” from the „Scythia Minor” and their bishop Ulfilas; and d) about the „Slavs” and their presence in the Carpathian-Danubian region inhabited by the autochthonous population, that is by the Getae-Dacians and Romans, our forefathers of the Romanian people².

Moreover, due to a hermeneutical analysis of the main historical and literary sources, we managed to prove “à l'evidènçe” that, though the acculturation process, understood as a „totality of a cultural upheaval suffered by a social epoch in contact with other group found on a superior stage of civilization”³, ais it was the case of the autocht-hons (Getae) population of Pontic Dacia, these ones and the population of foreign origin were able to live together in a climate of interethnic tolerance and coexistence, despite their ethnical, cultural and spiritual-religious differences, in the geographical space of roman province „Scythia Minor”.

1. The former Roman province “Scythia Minor” and its demography

According to the literary information from ancient times, the Thracian tribes inhabited a very large geographical area, encompassing “the lands between the northern shore of the Aegean Sea and the Northern Carpathians (the population of Costobocs seems to have been the northernmost) and the western coast of the Black Sea and the Illyrian world”⁴.

Several Thracian peoples (the Bithynians, the Thynians, the Mysians and the Phrygians) had been known “in Asia Minor” ever since the 12th century BC⁵. Therefore, there is the likelihood that, ever since the 12th-6th centuries BC, the colonists of the cities from the Black Sea shore (Histria, Callatis, Tomis etc.) were actually inhabited by

² See, G. Kvesitadze, N. V. Dură, *The Roots of the Georgian and Romanian Science and Culture*, Ed. Academiei Oamenilor de Știință din România, București, 2017, p. 71-106.

³ I. Oprea et al., *Noul Dicționar Universal al Limbii Române*, Ed. a III-a, Ed. Litera Internațional, București, 2009, p. 38.

⁴ Al. Vulpe, *Dacia înainte de Romani (Dacia before the Romans)*, în *Istoria României (The History of Romania)*, vol. I, Bucharest, 2001, p. 400.

⁵ Ibidem.

merchants belonging to this Thracian population from Asia Minor, who had already undergone the impact of the Greek culture.

That „Scythia Minor” – where the Thracians-Getas lived – has been under Burebista’s rule 82/61 – 44 B.C.), “the first and greatest king of the kings of Thracian” (Dio Chrysostom, XXXVI, 4), was confirmed both by the Latin and Greek historical sources. For example, in Strabo’s writings, the geographical area called today Dobruja is mentioned as “μικρὰ Σκυθία” (Scythia Minor). The term Σκυθία – whereby the geographical area of today’s Dobruja was referred to – was also mentioned in an inscription from Istros (Danube)⁶, dating from the second half of the 3rd century AD.

According to the historical sources (greek and latin), in the year 46, Thracia was turned into a Roman province. However, in the area north of the Hemus Mountains, a “*praefectura ripae Thraciae*” (prefecture of Thracia Ripensis), that was nearby to Danube River⁷ continued to exist. The historians identified this „Thracia” with “Dobruja”⁸, whose territory was attached to the Roman Empire during Vespasian’s rule (69-79), when “the official inclusion of Dobruja (*redactio in formam provinciae*) into Moesia province took place”⁹.

The sources of those times reveal that a governor of Moesia, namely Tiberius Plautius Silvanus Aelianus (56-66), brought “*in ripam*”, i.e. in Dobruja, “over 100,000 Trans-Danubian people”¹⁰. The fact that the population transfer was a common thing in those times – in all the areas of the Roman world – is also confirmed by other historical sources; however, it is noteworthy that this population was of the same origin, i.e. Thracian.

In 86, the Romans divided the province of Moesia into Moesia Superior and Moesia Inferior. For almost 200 years, Dobruja was part of the new province, Moesia Inferior, that stretched from “the Tibritza river to the Black Sea and from the Danube to the

⁶ A. Avram, *Coloniile grecești din Dobrogea (The Greek colonies of Dobruja)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. I, the II-nd edition, revised and enlarged, Ed. Enciclopedică (The Encyclopedical Publ. House), Bucharest, 2010, p. 563.

⁷ The latin substantif „ripa/ae”, referred to the eliffs of the Danube river, hence the adjectif „ripensis”, that means to be in the neighbourhord of the Danube rivers, as it was the prefecture of Thracia (See G. Guțu, *Latin-Român Dicționar (Latin-Romanian Dictionary)*, București, 1983, p. 1071).

⁸ Al. Suceveanu and A. Rădulescu, *Dobrogea în secolele II-III. Istoria politică (Dobruja in the II-nd - III-rd centuries. The political history)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. II, Bucharest, 2010, p. 298.

⁹ Ibidem, p. 298.

¹⁰ Ibidem, p. 298.

Balkan Mountains”¹¹. Therefore, we should consider this new geographical administrative-territorial reality also when referring to the Church of Scythia Minor (Dobruja)¹², established by Saint Apostle Andrew. At the same time, the historical and archeological sources confirm that the massive Christianization process involving the native (Thraco-Getae-Dacians’) population, the migrants and the temporary rulers of Pontic Dacia was largely due to the inclusion of Dobruja in the geographical roman area. Here, the Thracians from the south and the north of the Danube lived under the Roman rule and the Christian religion acquired many followers among the soldiers brought from the East (Syria, Palestine, Egypt etc.) even from the apostolic age.

In Dobruja, the presence of Scythians, as well as of the other ethnicities, is confirmed by several historical sources. For example, in Callatida (Calatis), the city erected on the left shore of Pontus Euxinus, the Scythians, the Krobyzoi (“Crobizi”) and “mixed-blood Greeks” (*μυγάδες Έλληνες*) are mentioned¹³. These “mixed-blood Greeks” included both the Greeks and Thracians brought from the cities of Millet and Heraclea Pontica and from their surroundings, and the native Thracians, i.e. the Getae, who also spoke Greek.

As regards the Scythians, we should mention that “the archaeological discoveries that could point to a Scythian population are yet rare and too poor in order to prove a massive presence of these peoples in Dobruja”¹⁴. As far as the Krobyzoi (“Crobizi”) are concerned, they were also a branch of the Thracians, related to the Getae (Strabo, VII, 5, 12). In fact, historical evidence confirms that “the South of the Danube and the surroundings of Odessus city were inhabited by Krobyzoi (*κρόβυξοι*), who were related to the Getae”¹⁵, that is to the forefathers of Romanian of our day.

Regarding the relationships between the natives (the Getae-Dacians living north of the Danube) and the Celts who came in the 4th century AD, our contemporary historians think that these should be considered and evaluated “both from the perspective of

¹¹ Ibidem, p. 300.

¹² See, N. V. Dură, „*Scythia Mynor*” (*Dobrogea*) *și Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV)* („*Scythia Mynor*” (*Dobruja*) and its *Apostolic Church. The Bishop's and Metropolitan Bishop's See of Tomis (IV-th to XIV-th cent.)*), Ed. Didactică și Pedagogică (The Didactic and Pedagogical Publ. House), Bucharest, 2006.

¹³ A. Avram, *Colonizările secundare și amenajarea teritoriilor rurale (Secondary Colonization and the rural territory planning)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. I, the IInd edition, revised and enlarged, Ed. Enciclopedică (The Encyclopedical Publ. House), Bucharest, 2010, p. 578.

¹⁴ Al. Avram, *Coloniile grecești din Dobrogea (The Greek colonies of Dobruja)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. I, Ed. Enciclopedică (The Encyclopedical Publ. House), Bucharest, 2001, p. 551.

¹⁵ R. Vulpe, *Dacia înainte de Romani (Dacia before the Romans)*, în *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. I, ed. a II-a (the IInd edition, revised and enlarged), Ed. Enciclopedică (The Encyclopedical Publ. House), Bucharest, 2010, p. 438.

unavoidable conflicts and from that of cohabitation, which developed over almost two centuries, with visible consequences, to an extent or another, on the culture of both populations”¹⁶.

Undoubtedly, this common living had brought along mutual influences in the field of culture, spirituality, civilization and everyday life. In fact, the same thing took place in the relationships between the natives and all the other migrants, conquerors or colonizers from Scythia Minor, named thus by the historians and geographers of the Greco-Roman world in order to differentiate it from the other Scythia, stretching on the other shore of the Black Sea, i.e. “Scythia Major”.

In some Latin sources – such as *Historia Augusta* – “Scythian” is a name that generically covers the ethnical clusters of the Carps and Goths living north of the Danube¹⁷. This certifies, beyond any doubt, that this name was neither limited to the Scythians, nor to “Gothia” – owed to the Goths, who were temporary conquerors and rulers of the ancient land – as, from the very beginning, the north-Danube territory had been inhabited by the natives, i.e. by the Thraco-Getae-Dacians, and then by the Daco-Romans.

Old Greek and Roman sources (literary, geographical and numismatic), where Dobruja is frequently mentioned¹⁸, highlight its ethnic diversity, as different peoples had to live together, *volens nolens*, within the geographical borders of Pontic Dacia. In his report, handed over to Emperor Hadrian between 131 and 132, known as “Periplus Ponti Euxini”, Arrian of Nicomedia (approx. 95-175) made clear references to the ports of Pontus Euxinus and to the various populations on the Romanian seaside. Moreover, in the books kept from “The History of the Roman Empire from Nerva’s accession to Valens’s death”, written by Ammianus Marcellinus (approx. 330-395), we also find valuable information about the Goths from Dacia and about the Huns’ invasion in South-Eastern Europe.

Historians admitted that, after subduing Decebalus’s people and Country, Emperor Trajan (98 – 117 A D) brought here people from all over the Roman Empire so that, next to the local population (Thraco-Getae-Dacian), “the newcomers to Dacia displayed a high ethnical-territorial diversity: Italics, Illyrians, southern Thracians, Greeks, Orientals,

¹⁶ M. Babeș, *Geto-dacii de la Dromichaites la Burebista (Getae-Dacians from Dromichaetes to Burebista)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. I, Ed. Enciclopedică (The Encyclopedical Publ. House), Bucharest, 2001, p. 520.

¹⁷ See, Al. Suceveanu and A. Rădulescu, *Dobrogea ...*, p. 301.

¹⁸ See, D. Protase, *Izvoarele istoriei vechi a României (sec. II-VI)*, (*The sources of the old history of Romania (II-nd to VI-th cent.)*), în *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. II, Bucharest, 2001, p. 5-13.

Celts, Noric-Pannonic people or from other provinces, Germanic peoples, Egyptians etc.”¹⁹. As such, we are dealing with a real “ethnic, cultural and religious mixture that had been heavily influenced by the Latin language and the Roman lifestyle”²⁰.

With regard to the native inhabitants of Scythia Minor, “the Getae-Dacians”, some the Romanian historians stated that the former “represented a separate group of the Indo-European family of languages, different from the Illyrian and from the Iranian group of Scythians. But, certain lexical elements, including the ones pertaining to word construction, draw the Thracian group closer to the group of Balto-Slavic languages. The supposed relatedness with the Italic languages (therefore, with Latin, too), formulated by non-professionals (which also had once some political connotations) are – the above-mentioned Professor concluded – totally absurd and lack any linguistic basis”²¹. But even supposing that the Thracian language is really related to the group of Balto-Slavic languages, then, in this case, we could explain the reason why many Proto-Romanian and Romanian words are to be found in their common lexical fund. At the same time, this hypothesis could also eliminate the erroneous statement accepted by some linguists and historians, according to which the lexical fund of the Romanian language would also be tributary to some words of Slavic origin. In fact, we could talk only about an old lexical fund that had been shared both by Thracians and by the group of Balto-Slavic languages.

Vasile Pârvan – who succeeded in writing the first proto-history of Dacia based on unchallenged archaeological material – stated that the Scythians “started their migration to the West before 1000 and, therefore, before the Cimmerians started theirs, pushed by the former from Southern Russia ...”²². The Cimmerians, who indeed counted among the oldest peoples mentioned in the literary sources, lived in the eastern proximity of the Carpathian-Danubian area. In fact, Herodotus, the father of history, thought that they “inhabited the North Pontic lands before the Scythians’ arrival. The latter – a Romanian historian mentioned – banished them to Asia Minor ...”²³. The same Romanian historian and archaeologist wrote that “the Agathyrsi” from Transilvania were “Scythians with strong Thracian influences” and, in this regard, “the father of history”, Herodotus, stated that they were “a sort of Thracians”, because “their entire Iranism – Pârvan specified – had dissolved in the strong social environment and they became identical with the

¹⁹ Idem, *Dacia Romană. Populația (The Roman Dacia. The population)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. II, Bucharest, 2001, p. 153.

²⁰ Ibidem.

²¹ Al. Vulpe, *Dacia înainte de Romani (Dacia before the Romans)*, ..., Bucharest, 2001, p. 400.

²² V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei (The Getica. A protohistory of Dacia)*, Bucharest, 1926, p. 649.

²³ Al. Vulpe, *Dacia înainte de Romani (Dacia before the Romans)*, ..., Bucharest, 2001, p. 406.

natives. Thus, Herodotus confirms (without any intention to do so) – the same Romanian historian and archaeologist added – the conclusion underlined by Dacia’s toponomastics from ancient times, based on the material culture revealed through the excavations performed for proto-historical times. These show that the Carpathian Mountains up to Morch, Vistula, the Northern and Eastern Dniester were inhabited by northern Thracians, later known by the same Iranian names, as Agathyrsi, Dacians and Getae”²⁴.

As far as the “Scythians” are concerned, the Romanian historiography of our days has not pronounced itself yet regarding Herodotus’s statements. “It is a subject of consistent debate – a Romanian historian wrote – regarding to what exactly the father of history had understood by Scythia (Σκυθική χῶρη or Σκυθία), in terms of its area and social-political structure and to what proper Scythians are. Opinions vary from seeing the Scythians as a nomadic, migratory people coming from Central Asia to conceiving them as a generic term for the local population, to whom we may owe the civilization of the Iron Age in these places. Scythia was also mainly conceived as a tribal union, made up of different peoples, but ruled by the Scythians, even as a kingdom of oriental nature, similar to the Medo-Persian one”²⁵.

Based on Herodotus’s story, it was also concluded that he “referred to a population of Iranian origin – the Scolotes, a name that (...) was probably chosen by the Scythians themselves”²⁶. However, “both the moment the Scythians entered Europe and the road they went on are under debate. A migration through the land from the north of the Caspian Sea – historian Alexandru Vulpe thinks – seems more probable, but – he stated – another one, through southern Caucasus, is not totally unlikely”²⁷.

At last, with regard to the time when the Scythians entered Europe, “the first half of the 7th century BC is supposed to be the most likely”²⁸. By contrast, their presence in Scythia Minor can only be taken into consideration “starting with the 4th century”²⁹, as the archaeological discoveries themselves testify. “Anyhow – Professor Al. Vulpe noticed – the real presence of the Scythians before this age was not archaeologically confirmed on Lower Danube”³⁰.

²⁴ V. Pârvan, *Getica...*, p. 650.

²⁵ Al. Vulpe, *Dacia înainte de Romani (Dacia before the Romans) ...*, Bucharest, 2001, p. 408.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem, p. 409.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Al. Vulpe, *Istoria și civilizația spațiului carpato-dunărean între mijlocul secolului al VII-lea și începutul secolului al III-lea a. Chr. (The history and the civilisation of the Carpathian-Danubian space between the middle of the VII-th century and the beginning of the III-rd century B.C.)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. I, Bucharest, 2001, p. 495.

³⁰ Ibidem.

The same historians state that the “Scythian” culture is to be perceived as “a conventional term which, generally, points to all the cultural-archaeological manifestations in the North-Pontic area of late Hallstatt (the 7th to 4th centuries BC). In no way – they mention – ought this term be ascribed a certain ethnical nature”³¹.

Indeed, we should not give the term “Scythian” a specific ethnical character, since, generically, it designates rather its cultural identity.

2. About “Γεταί / Gaetes” (the Getae), the autochthonous population of “Scythia Minor”

The Getae have been subject to debate since the end of the 6th century BC, but the first written evidence about the Getae from the Lower Danube dates from the 5th century BC. Yet, as far as the Dacians are concerned, they were mentioned by this term no sooner than the 2nd century. However, it is obvious that, both with regard to the Getae and to the Dacians, “the premises of their social structure, those of the spiritual culture, in brief their ethnical-cultural identities, had taken shape notably earlier than the time when Herodotus came to know about the Getae and C. Iulius Caesar about the Dacians. The archaeological evidence can testify for these ancient times. The correct interpretation of these remnants – Alexandru Vulpe mentioned – nonetheless depends on the one hand, on the information offered by literary sources and, on the other hand, on the risks taken through a historicizing interpretation of the phenomena of material culture ...”³².

The Greek and Latin writers used the names “Getae” and “Dacians” in a generic sense in order to refer to the same people. Usually, the name “Getae (*Γέται, Getae*)” was only ascribed to the Thracian tribes from the Lower Danube and the name “Dacians (*Δακοί, Δᾶκαι, Δακί, Daci*)” to the ones who inhabited the central and western lands of the Carpathian-Danubian area. “However, we can quote – the same Romanian historian mentioned – enough examples when the name Getae was extended to also include the Dacians or used, in a generic sense, for all Getae-Dacians. More debatable are the cases when the name Dacians was extended to include the Getae”³³. Anyhow, one should not oversee the fact that “the generic name used by the Greeks in order to refer to the northern Thracians was, in older times, that of Thracians also; moreover, they used the same name for the ones from the southern part of the Balkans”³⁴.

³¹ Al. Vulpe, *Dacia înainte de Romani (Dacia before the Romans)* ..., Bucharest, 2001, p. 410.

³² Ibidem, p. 417.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, p. 418.

As one of the greatest Romanian scholars, Vasile Pârvan, noticed, for the well-known roman poet Ovid (Ovidius Naso)³⁵, who was relegated at Tomis (the metropole of the roman province Scythia Minor, and where he wrote also look of poems in the Geta's language). “Dobruja is, above all, a Getic land... Tomis is more of a Getic than of a Greek city... The Getae cultivate the soil of Dobruja ..., carrying out their work as steady workers of the land, as compared to the nomadic Sarmatians and Bastarnians”³⁶. In fact, before to become a prevalent Greek city, the whole prehistory of Tomis was inhabited by the Geta, the autochthonous people. But, it has not ignore the fact that “the Dacians had the occasion to become acquainted with the Greek language and culture since the 7th century BC”, and that “in the regions from the Pontic coast”, the former „... really spoke Greek, just as Greeks spoke the Getic language”³⁷.

Nevertheless, we should accept the fact that the Dacians also spoke Latin or, maybe better said, that their language shared a common lexical fund with the Romans' language³⁸. Only this way we could explain that “the Burs, i.e. the Dacians from the Valley of Lotru River, sent Trajan a Latin letter, while he was here with his wars”³⁹.

Therefore, as far as Latin is concerned, we encounter the same phenomenon as in Balto-Slavic languages. Consequently, this reality confirms that the Thraco-Getae-Dacians had a common lexical fund that they shared with the Latin language and with the Balto-Slavic languages, a lexical fund that can be found up to this day in the patrimony of the Romanian language.

Talking about “the Roman penetration into Dacia”, Vasile Pârvan noticed that this “was general” ever since “the 1st century BC: the treasures of republican dinars – he mentioned – are to be found scattered on the entire territory of Dacia”⁴⁰. Therefore, even if the Thracians did not speak Latin – as some historians still state – it is peremptory the fact that they could have become familiar with it even before the 1st century BC.

The Romanian historiography reveals that during Augustus's rule, “50,000 Getae were transferred to the land south of the Danube”, and after more than half a century, more precisely during Nero's rule (54-68), “other 100,000 Trans-Danubians were transferred to the land south of the Danube. If the first expedition only operated on a

³⁵ N. V. Dură, *About “Publius Ovidius Naso” († 17 p. Chr. n.) and His Poems Written in the “Getae” Language*, in *Diversity in Coastal Marine Sciences*, ed. by C. Finkl, C. Makowski, Springer 2018, p. 67-78.

³⁶ V. Pârvan, *Getica...*, p. 99.

³⁷ *Ibidem*, p. 661.

³⁸ G. Kvesitadze, N. V. Dură, *The Roots ...*, p. 138-145.

³⁹ V. Pârvan, *Getica...*, p. 661.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 718.

narrow strip on the left shore of the river – a Romanian historian mentioned – the second one involved much larger areas that reached up to the hilly region”⁴¹.

According to some Romanian historians, “close to the Daco-Roman wars, at the beginning of the 2nd century, the population that lived and ruled over the territory between the Danube, the Olt River and the Southern Carpathians consisted solely of Dacians”⁴², that is by the Getae-Dacians, the ancestors of the Romanian of ours days.

Regarding the Romanization process of Dacia, it has to be taken in consideration the fact that its success was largely due to the Celtic culture and civilization, which was “so closely related to the Roman one through its double source of inspiration, i.e. Hellenic and Italic”. And, in Pârvan’s opinion, by the Celtic culture and civilization, there took place “an introduction to Romanism, effectively experienced by the Getae, up to the innermost layers of the population, two centuries before the arrival of the first Roman merchants”⁴³. The same Romanian scholar, i.e. Vasile Pârvan, considered that the impact of the Celtic civilization and culture on the Getae was so strong that we can talk about “an almost complete exclusion of the Hellenic influence”⁴⁴. Anyhow, the last archaeological research confirms that the Celts “settled and lived in the 4th - 2nd centuries BC, right in the central area of Dacia”. Nevertheless, “in Dobruja there are no such consistent archaeological traces in order to illustrate the factual penetration of the Celts and to explain the presence of some more or less certain Celtic toponyms, that were confirmed as late as the Roman Age (Noviodonum, Aegyssus, Arrubium)”⁴⁵.

3. The impact of the Hellenic culture of the cities erected on the left shore of Pontus Euxinus (Histria, Callatis, Tomis etc.)

Undoubtedly, we cannot exclude the impact of the Hellenic culture and civilization, in Scythia Minor, largely due to the cities on the left side of Pontus Euxinus, but we should not exaggerate with highlighting the civilizing and cultural role of the Greek language.

The word “*euxin*” (hospitable), that was used to refer to “the Pont” or “the Sea” that surrounds us is not of Greek origin – as it was believed and stated – but “*axeinos* was nothing but a phonetic interpretation and a folkloric explanation of an Iranian word

⁴¹ I. Ioniță, *Dacii liberi din Muntenia (The free Dacians of Muntenia)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. II, Bucharest, 2001, p. 407.

⁴² *Ibidem*, p. 413.

⁴³ V. Pârvan, *Getica...*, p. 724.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 696.

⁴⁵ M. Babeș, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a. Chr. (The Carpathian-Danubian space between the III-rd to II-nd centuries B.C.)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. I, Bucharest, 2001, p. 515.

meaning “black” (*axšaēna*). For the locals of Iranian origin (i.e., the Scythians, n.n.), the sea was indeed black, and it seems that the Greek name was derived from the latter and taken over afterwards, in different forms, by all the successive rulers of the region (Byzantines, Genovese peoples, Turks etc.), but also by the natives (that is, by the Getan-Dacians, n.n.). But “once they had become rulers of the Black Sea, the Greeks associated it with hospitality”⁴⁶, a genuine characteristic also for the people like Getae, inhabitants, of the left shore of Black Sea.

That the Hellenes (the ancient Greeks) had been strongly influenced by the culture of the peoples from the region situated on the left shore of Pontus Euxinus (the Black Sea), i.e. by the natives (Getae-Dacians) and by the conquerors at that time (the Scythians), it is also attested the fact that the Getae-Dacians built relationships with the cities from the Left Pontus (Histria, Callatis, Tomis etc.). This is in fact conformed even by some epigraphic evidence, from which we could retain that the rulers of certain tribes, or of a Getic union of tribes, exerted a “**protector ship**” over certain cities, having the possibility to control their incomes “by force” or to impose “the payment of a tribute”⁴⁷ on them.

As regards the history of the “Greek colonization” of the Black Sea region, historians state that it still has “many obscure aspects”. However, they acknowledged that some Greeks went further than the Bosphorus area “ever since the 8th century BC”, although “the establishment of the first Danubian settlements started no sooner than the middle of the 7th century ...”⁴⁸.

With regard to colonization, this one it took place not only in the Greek cities from Dobruja, but also in rural settlements. We are indeed talking especially of those colonies (*apoikiai*) made up of “*ἐποικοί*” (*epoikoi*), that could be sent by the metropolis, at the request of the colony or by the groups of refugees.

Regarding the phenomenon of colonization, historians state that it “can be suggested for Istros (Danube, n.n.) by the archaeological evidence. It is very possible that, at the Histrians’ request, a first wave of *epoikoi* came ashore at the turn of the 7th and the 6th centuries B.C. By this time, the massive penetration of the rural territory had started,

⁴⁶ Al. Avram, *Coloniile grecești din Dobrogea (The Greek colonies of Dobruja)*, ..., vol. I, ed. II, Bucharest, 2010, p. 561.

⁴⁷ M. Babeș, *Spațiul carpato-dunărean în secolele III-II a. Chr. (The Carpathian-Danubian space between the III-rd to II-nd centuries B.C.)*, ..., p. 504.

⁴⁸ A. Avram, *Coloniile grecești din Dobrogea (The Greek colonies of Dobruja)*, ..., vol. I, ed. II, Bucharest, 2010, p. 562.

which, beyond the colonization with indigenous Getae – a Romanian historian noticed – required a demographic supplement from the Greeks”⁴⁹.

Beyond this so-called demographic supplement – that could rather be brought from among the Thracian population of Asia Minor than from among the Greeks in the cities from the respective region – we should notice that, ever since the turn of the century (7th-6th century BC), we can already talk about the existence of some territorial-rural settlements. These secondary colonies usually stretched around those *polises* (cities).

The Greek names that appear in the inscriptions from the geographical space of Carpathian Dacia belonged “to a small extent to the authentic Greek. The majority were borrowed from non-Greeks, elements originating from oriental regions and provinces (Moesia, Thracia, Macedonia, Asia Minor, Syria, Mesopotamia, Egypt), which, even while ruled by the Romans, remained in the sphere of the Greek language and culture. The bearers of these names – historian Dumitru Protase wrote – can be considered, in many cases, Thracians, Microasians, Semites, Iranians, Egyptians or “Italic people”, who had come to Dacia as public servants, merchants, business people, military men in the auxiliary troops, slaves or freedmen... Worth revealing – the Professor concluded – is that almost all Greek names appear in Latin epigraphic texts, revealing that those “Greeks” spoke and wrote in Latin, that to their great majority they had been Romanized or almost Romanized”⁵⁰.

We encounter a similar phenomenon in Pontic Dacia, where the names of persons did not belong to the Greeks. In fact, we can say the same thing especially about the colonists in the Greek cities on the left shore of Pontus Euxinus (Histria, Callatis, Tomis etc.), who came from Miletus and from Thracian Heraclea. These were indeed – to a large extent – Hellenized Thracians, who came to the Carpathian-Danubian-Pontic area, as this was also where peoples of Thracian origin lived, with whom they could communicate also due to their common language, i.e. Thracian.

The historical sources also certify that, in the cities on the left shore of Pontus Euxinus, veterans had also been settled, as it was the case with Tomis⁵¹. In fact, at the end of the first century and at the beginning of the second one, Dobruja was “in the full process of a steady settlement by Roman colonists. These ones – historians specify – mixed with the locals, adapting to the local realities; however, they imposed their religious practices, customs and language (i.e. Latin)”⁵².

⁴⁹ Ibidem, p. 571-572.

⁵⁰ D. Protase, *Dacia Romană. Populația (Roman Dacia. The population)*, ..., p. 155-156.

⁵¹ Ibidem, p. 294.

⁵² Ibidem, p. 294-295.

Thus, after the conquest of Dacia by the romans, led by emperor Trajan, in 106, one can no longer talk of Greek cities, but of cities where a varied world lived, with different ethnicities, faiths and cultures, as it was the case ever since their establishment, when the Greek culture had been circulated not only by the Greeks, but also by the Hellenized Thracians of Asia Minor, by the Hellenized Orientals (Phoenicians, Jews, Syrians, Egyptians etc.) and by the local aristocracy (Thracian-Getan-Dacians). The latter mastered Homer's language also due to the commercial exchanges they involved into with the Greek merchants who had come from the other shores of the Black Sea, including from the Georgian shores of Black Sea, like from Batumi region.

The Sarmatians were a population related to the Scythians. They were called "Sauromatai/Sarmatai" by the Greeks and "Sarmatae" by the Romans. According to some historians, they "belonged to the western branch of the Iranian populations and were contemporary with and tightly related to the Scythians"⁵³. However, if we take in consideration the testimony left by "Ovid"⁵⁴ († 17 AD) – the Roman classical poet who was relegated by Emperor Augustus at Tomis (Constanta/ Romania) in 8/9 AD – the Sarmatians of Scythia Minor were another branch of the northern Thracians tribes, the Romanians' forefathers.

Among other things, in his Pontic Epistles, Ovid confessed that he could write "verses" in the language of "Getae" and in that of the "Sarmatians" (Pontic Epistles IV, 13, 19-20)⁵⁵. Therefore, this assessment proves also indubitable the fact that only due to the relatedness of the two languages, namely the Getic and the Sarmatian, Ovid could easily write poems in both of them. In addition, we have to take also in consideration the fact that, in reality, these two languages were two different Latin dialects of a common lexical fond, hence the conclusion that the Thracians spoke in fact the proto-Latin language⁵⁶.

Another Sarmatic population – that reached the Romanian territory – was represented by the Roxolani, who came after the Iazyges. In addition, both the

⁵³ I. Ioniță, *Populațiile migratoare pe teritoriul Daciei. Sarmataii (The migratory populations on the territory of Dacia. The Sarmatians)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. II, Bucharest, 2001, p. 663.

⁵⁴ About Ovidius, see N. V. Dură, *Publius Ovidius Naso, poet al Getae-dacilor tomitani (constănțenii de astăzi)*, în *Ovidianum*, Anul VI, nr. 35, 2011, p. 34-36; N. V. Dură, *Despre „relegarea” poetului Ovidius și contribuția sa la promovarea limbii și culturii Getae-dacilor tomitani. Considerații și precizări*, în *Buletin Științific*, nr. 1, Fasc. 1, AOSR Filiala Constanța, Constanța, 2017, p. 21-32.

⁵⁵ Apud A.L. Wheeler, *Ovid with an English translation. Tristia and Ex Ponto*, Harvard University Press 1939.

⁵⁶ See, in detail L. I. Cuesdean, *Limba rumânilor nu se trage de la Roma (The Romanian language did not evolve from Rome)*, Ed. Solif, București 2012.

Sarmatians and the Roxolani – Sarmatic tribes – were part of the coalition formed by the Dacian king Decebalus (87–106 A.D.), in 101 A.D. against the Romans. Consequently, this reality proves also “à l'évidence” that these Sarmatic tribes were in fact northern Thracians tribes, related with the Getae-Dacians.

From the Lower Danube, the Sarmatians spread over the entire area north of the Danube, reaching beyond the Tisza and Prut rivers. For example, “at the beginning of the 1st century A.D., the Yazigi Sarmatians reached the eastern Carpathian territories ruled by the free Dacians. A part of them entered the valley of middle Dniester, went round the Carpathians to the north and then descended to the Tisza River Basin”⁵⁷. This is where the Sarmatians had direct conflicts with the Goths.

The cohabitation of the Sarmatic tribes with the local (Getae-Dacian) population was not possible not only due to the sedentism process that the enclaves of these peoples were subject to, but also to the fact that they were in fact of the same ethnical origin. Thus, they shared both a common lexical fund with the Thracian language, and a common culture and spirituality similar to the Getae-Dacians one.

As we have already mentioned, this linguistic reality is attested by the peremptory documentary information included in the writings of the great Roman classical poet Publius Ovidius Naso⁵⁸ († 17/18 p. Chr.), who wrote poems not only in Latin, but also in the “language of the Getae” and of the Sarmatians. Indeed, Ovid mentioned expressly in his poems that he wrote a “*libellum*” (booklet) of “*carmena*” (poems) both in “*getico sermon*”⁵⁹ (Getic language) (Pontic Epistles, IV, 13, 19-20) and in the “Sarmatians’ language”⁶⁷.

The testimony given by the great Roman poet Ovid – who, in 8 AD was relegate at Tomis, the capital of the roman province Scythia Minor, by Emperor Augustus – confirms therefore the fact that both the language of “the Getae” and that of “the Sarmathae” – who lived in the respective geographical area, i.e. “Pontic Dacia” – had a lexical fund very similar to that of the language spoken by the Etruscans from Latium, and, *ipso facto*, by Ovid at Rome.

Through the acculturation process, the foreign populations from the Carpathian-Danubian-Pontic area took over elements of the material and spiritual-religious culture

⁵⁷ I. Ioniță, *Populațiile migratoare pe teritoriul ...*, p. 673.

⁵⁸ See, N. V. Dură, *Despre „relegarea” poetului Ovidius și contribuția sa la promovarea limbii și culturii Geto-dacilor tomitani. Considerații și precizări (About the Relegation of the poet Ovid and his contribution to the promotion of Getae-Dacians’ language and culture)*, în *Buletin Științific (Scientific Bulletin)*, nr. 1, Fasc. 1, Academy of Romanian Scientists, Constanța, 2017, p. 21-32.

⁵⁹ Ovidius, *ExPonto*, lb. IV, XIII, no. 19-20.

⁶⁷ Ovidius, *Tristia*, V, 7, 55-60.

both from the local population (Thracian-Getan-Dacian), and from the Roman colonists, preceded by the colonists from Asia Minor, who brought with them not only the Thracian culture and tradition, but also the Hellenistic one.

4. The presence of the Roman population in Scythia Mynor and its coexistence with the native people (Getaes). About the “Goths” from Scythia Minor and their bishop Ulfilas

In the third century, a migratory population of German origin arrived in Dobruja; this population, known as the Goths, came from the Baltic Sea region. Between 257 and 258, the Goths attacked Histria and Tomis cities. In 267, they ran a military expedition in Asia Minor, where they conquered Pontic Heraclea, an ancient Thracian city. From there, the Goths invaded Bithynia, Galatia and Cappadocia.

Historical sources confirm that, “in the seventh decade of the third century, the Goths took many Christian hostages, among whom also the grandparents of Ulfilas; thus, the Goths’ relationships with Cappadocia would remain very tight up to the 4th century”⁶⁸.

Ulfilas (Urfilas or Wulfilas) was indeed a descendant of this family of Cappadocian prisoners, originating from Sadagoltina, close to Parnassos, where there lived a population of Thracian origin.

As far as Ulfilas is concerned, we know that he was born “around 310-311”, north of the Danube, “in Romania”, but we do not have any certain information about his ethnical origin. According to the same scholars – experts in the patristic Christian literature – Ulfilas was born from “a Goth and a Cappadocian woman or maybe the other way round: from a Cappadocian man and a Goth woman, a misalliance that took place on the occasion of the terrible invasion of the Goths in Asia Minor, under Emperor Valerian”⁶⁹.

Some documentary information left by church historians, i.e. Socrates († 399) and Sozomen († 450), allow us to state that the Bishop of Goths, Ulfilas († 383), was catechized by the Gothic Bishop Teophilus, who participated in the First Ecumenical Council (Nicaea, 325). However, this “Gothic Bishop” was in reality a “Getan” (Ghetan), i.e. innate of the “Getae”. Actually, we have to take also into consideration the fact that, from the end of the 3rd century AD, “Getia” (Ghethia) was deliberately called “Gothia” by the Romans, and not anymore „Scythia Minor”.

⁶⁸ I. Ioniță, *Populațiile migratoare ... (The migratory populations)*, p. 685-686.

⁶⁹ I. G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână (Church writers from the Proto-Romanian Age)*, Ed. Institutului Biblic (Bible Institute Publ. House), Bucharest, 1979, p. 196.

Some historians from our days state that both Teophilus and Ulfilas “carried on their activity in the regions north of the Lower Danube or in their proximity”⁷⁰, and that Ulfilas learned the Latin spoken in the Proto-Romanian lands where he lived, “i.e. on the lands inhabited by the Daco-Romans, with approximation in today’s Muntenia, called Gothia at that time”⁷¹.

Since his parents originated from Cappadocia – one of the ancient lands of the Thracian tribes – Ulfilas could have certainly learnt Latin from his parents, who spoke a language very similar to the Latin of Latium. Consequently, we could invoke both the case of Ulfilas, i.e. the Bishop of the Goths, and of Theophilus, i.e. the Gothic Bishop, as another peremptory proof that the Latin language spoken in the Romanian lands “*in illo tempore*” was still very similar to the Latin spoken by the Roman poet Ovid.

Ulfilas lived for about 40 years on the land of the “Getae” – called then “Gothia” – where the “the Gothic alphabet emerged and where the first attempts to translate the Holy Scripture into the “Althochdeutsch” language”⁷² took place.

Undoubtedly, the use of Latin as an instrument pertaining to the Christian mission and to the elaboration of the cultural elements of the Romanized Goths and of the native (Dacian-Roman) population – that cohabitated with the Goths – the creation of the Gothic alphabet and the translation of the first books of the Holy Scripture into the Gothic language on the Romanian land are just as many “elements which bind the Romanian and the German people through the faith in the same Christ ...”⁷³.

Therefore, it is noteworthy that the penetration of Christianity into the East-European area is beyond doubt due also to the contacts of the Goths with the (Daco-Roman) population of the territory of „Scythia Minor”, where Jesus Christ, Our Lord, was known due to the good annunciation made by the first called to Apostleship (St. Andrew the Apostle)⁷⁴.

5. Some briefs remarks about the Slavs and their presence in the Carpathian-Danubian regions

Although the Byzantine sources of the time mention the Slavs in the Carpathian-Danubian regions since the beginning of the 6th century, nonetheless, “archaeological research so far did not succeed in discovering certain Slavic remnants before the middle or even the first decade of the second half of the 7th century (...). In fact, (...), it was only

⁷⁰ I. Ioniță, *Populațiile migratoare ... (The migratory populations)*, p. 692.

⁷¹ I. G. Coman, *Scriitori bisericești ...*, p. 197.

⁷² Ibidem, p. 199.

⁷³ Ibidem, p. 200.

⁷⁴ See, N. V. Dură, „*Scythia Mynor*” (*Dobrogea*) ..., p. 9-23.

around 550, when Byzantine written sources mentioned a real settlement of the Slavs in the regions north of the Lower Danube ...”⁷⁵.

In Dobruja, the archaeologists noticed that “the traces that could be attributed to the Slavs are either absent or very rare”⁷⁶. With regard to the ones found in the ruins of certain fortresses, such as Dinogetia (Garvăn), Noviodunum (Isaccea), Aegyssus (Tulcea), Halmyris (Murighiol), Histria, Ibida (Russian Slava), Tomis (Constanta) etc., the archaeologists date them “rather starting from the beginning of the 6th century” but attribute them to “the Antes”. Hence the conclusion that, indeed, the Slavs represented “only small warrior bands, who temporarily invaded this area”⁷⁷.

Instead of Conclusions

Among others, from our brief presentation focused on Scythia Minor – from the VIIth century B.C. up to the IVth century A.D. – the reader could notice that, in this Roman province (today’s Romanian Dobruja), many foreign populations, with different ethnical, cultural and spiritual-religious identities, had to lived together. And, in spite of some unavoidable military, social-economic conflicts, they reached a state of common living, which actually remains an example for the ethnicities of present-day Europe not only in this regard, but also with respect to their contribution to the promotion of the cultural and spiritual-religious heritage of European origin from Pontic Dacia, known also as “Scythia Minor”.

Certainly, a real contribution to the unity of the Ecumenical Church and to the development of the European Christian humanist culture⁷⁸ has been brought by the apostolic Church of Scythia Minor⁷⁹, and, especially, by its great scholars, like the Jan

⁷⁵ D. Gh. Teodor, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII (The Slavs north of the Lower Danube in the VI-th to VII-th centuries)*, in *Istoria Românilor (The History of Romanians)*, vol. II, Bucharest, 2001, p. 730.

⁷⁶ Ibidem, p. 731.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ See, N. V. Dură, *The ‘Scythian Monks’ (Daco-Roman) and their Contribution to the European Christian Humanist Culture*, în vol. *Dialogue of Civilizations*, ed. David Muskhelishvili, New York, Nova Science Publishers, 2010, p. 33-42.

⁷⁹ N. V. Dură, *The Church from “Scythia Minor” and Her “First standing Hierarchs” of Tomis*, în vol. *Telling Stories of Hope – Reconciliation in South East Europe Compared to World-Wide Experienc*, Festschrift in Honour of Rev. Dieter Brandes to his 65th Birthday, ed. V. Grăjdian, O. Lukács, Evangelische Verlagsanstalt GMBH Leipzig, 2010, p. 242-287; N. V. Dură, *L’Eglise de Scythie Mineure et ses Primats tomitains*, în *Dionysiana*, I (2007), nr. 1, p. 352-396.

Cassian († 435)⁸⁰ and Denys Exiguus († 545)⁸¹, the famous „Scythian-monks”⁸², that is „dacians-romanus”.

This cohabitation of different ethnical identities from “Scythia Minor” became also the background for the establishment of a real interethnic tolerance and coexistence in Dobruja after the War of independence in 1877, as it is attested both by “The order of the day to the army” and “The Proclamation to Dobruja’s inhabitants”, read by his Majesty King Carol I of Romania.

Finally, we could add that, through the acculturation process, the foreign populations from the Danubian-Pontic area – once called “Scythia Minor” and “Gothia” – took over from the natives (the Thraco-Getae-Dacians) – the ancient habitants of Pontic Dacia – the defining elements of their civilization and cultural and spiritual-religious identity, thus preparing them for their encounter with the civilized world of those days, i.e. the Greek-Roman world.

⁸⁰ See, C. Mititelu, *Dacian-Roman Cultural Personalities from Scythia Minor (4th-6th Centuries) and their Contribution to the Affirmation and Promotion of a Humanistic-Christian Culture at European Level*, in 3rd New Approaches in Social and Humanistic Sciences, 2018, ed. V. Manolachi, C. Rus, S. Rusnac, Ed. Lumen, p. 316-331.

⁸¹ N. V. Dură, *Un daco-roman, Dionisie Exiguul, părintele dreptului bisericesc apusean (A Dacian-Roman, Dyonysius Exiguus, the father of the western Church Law)*, în *Studii Teologice*, XLIII (1991), nr. 5-6, p. 84-90; N. V. Dură, *Denis Exiguus (Le Petit) (465-545). Précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre*, în *Revista Española de Derecho Canonico (Universidad Pontificia de Salamanca)*, L (1993), p. 279-290; N. V. Dură, C. Mititelu, *L'École roumaine du Droit canonique et sa contribution au développement du Droit canonique de l'Église Orthodoxe Œcuménique*, în vol. *Simpozionul internațional: Tradiție și continuitate în teologia tomitană. Două decenii de învățământ teologic universitar la Constanța (1992- 2012)*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2012, p. 37-60.

⁸² N. V. Dură, *Christianism in Pontic Dacia. The „Scythian Monks” (Daco-Roman) and their Contribution to the Advance of Ecumenical Unity and the Development of the European Christian Humanist Culture*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 2003, nr. 1-4, p. 5-18.

ენვერ დიასამიძე

*საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი,
პოლიტიკური და საერთაშორისო ურთიერთობების
დეპარტამენტის დოქტორანტი*

**მართული ემიგრაცია და 1924 წლის ანთისაბჭოთა
აჯანყება**

აბსტრაქტი: ქართველი ხალხის დამოუკიდებლობისათვის მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლის ისტორიაში 1924 წლის აჯანყებას გამორჩეული ადგილი უჭირავს. საბჭოთა რუსეთის მიერ დამოუკიდებელი საქართველოს სახელმწიფოს ანექსიამ იმთავითვე გამოიწვია ტურბოლენტური პროცესები, რომელშიც ერი და ბერი აღმოჩნდა ჩათრეული. ერთნი ფიქრობდნენ, რომ ეს იყო მძლავრი სახალხო აჯანყება, რომელიც გარდაუვალ აუცილებლობას წარმოადგენდა, ხოლო საზოგადოების ერთი ნაწილის აზრით კი ეს იყო მნიშვნელოვანი მსხვერპლის არაპროპორციულად გაღება.

საქართველოს ძალდატანებით გასაბჭოების შემდეგ პოლიტიკური პარტიებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების უმრავლესობამ, რომლებიც არ აღიარებდნენ ქვეყნის ანექსიას მტრის წინააღმდეგ შეურიგებელი ბრძოლა უმთავრეს მიზნად დაისახა. რა თქმა უნდა ავანგარდში უსიტყვოდ მოიაზრებოდა ქვეყნიდან ემიგრაციაში გახიზნული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა და მასთან ერთად პოლიტიკური პარტიებიც. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ქვეყნის შეიარაღებული ძალების ემიგრირებული ოფიცერთა მნიშვნელოვანი ნაწილი. ისინი არც თუ ისე უსაფუძვლოდ თვლიდნენ, რომ ეს სამარცხვინო მარცხი და კაპიტულაცია მნიშვნელოვან წილად განპირობებული იყო მართველი პოლიტიკური პარტიისა და სხვა ანტიბოლშევიკურ პოლიტიკურ ძალებთან წინააღმდეგობრივი ურთიერთობებით, როგორც საკანონმდებლო ისე აღმასრულებელ ხელისუფლებაში.

1925 წლის დასაწყისში პარიზში გამოქვეყნებულ ბროშურაში „რა მოხდა“ დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარემ ნოე ჟორდანიამ ხაზგასმით აღნიშნა აგვისტოს აჯანყების როგორც ქართველი ერის გამაერთიანებლის როლი და საქართველოს საკითხის ევროპულ პოლიტიკაში გაააქტიურებაც მას დაუკავშირა. მისი აზრით ეს იყო უდიდესი მოვლენა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიაში. საბჭოთა ისტორიოგრაფია ოფიციალურ ხელისუფლებასთან ერთად ამ აჯანყებას და მის მნიშვნელობას საერთოდ აკნინებდა და მას განიხილავდა სპონტანურ მოვლენად, კონტრ რევოლუციურ გამოსვლად, ანარქიად და ასე შემდეგ.

ამ აჯანყების საინტერესო შეფასება მოგვცა გერმანელმა პროფესორმა ერიხ ობსტმა. იგი 1924 წელს საქართველოში იმყოფებოდა. მისი აზრით ეს იყო არა მარტო ეროვნული მოძრაობა, არამედ მძლავრი პროტესტის გამოხატულებაც საბჭოური სისტემისა და უშუალოდ მოსკოვური რუსეთის წინააღმდეგაც.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო; საბჭოთაქ რუსეთი. საქართველოს მთავრობა ემიგრაციაში; 1924 წლის სახალხო აჯანყება.

Georgian Emigration and the Anti-Soviet Uprising of 1924

Abstract: In the history of the struggle for independence of the Georgian people, the 1924 year's uprising has a special place. The annexation of the independent state of Georgia by Soviet Russia caused turbulent processes in which the nation and the monk were involved. Some thought that it was a powerful popular uprising that was inevitable, while another section of society thought that it was a disproportionately important sacrifice.

After the forced Sovietization of Georgia, the majority of political parties and public organizations, which did not recognize the annexation of the country, set an irreconcilable struggle against the enemy as their main goal. Of course, in Vanguard, the government of the Democratic Republic of Georgia, which was forced to emigrate from the country, and the political parties along with it, were thought of without words. A significant part of the emigrant officers of the country's armed forces should be especially noted. They believed, not without reason, that this shameful defeat and capitulation was largely due to the conflicting relations between the ruling political party and other anti-Bolshevik political forces, both in the legislative and executive branches.

In the pamphlet "What Happened" published in Paris at the beginning of 1925, the chairman of the government of the Democratic Republic, Noe Jordania, emphasized the role of the August Uprising as a unifier of the Georgian nation and linked the activation of the Georgian issue in European politics to it. In his opinion, this was the greatest event in the history of the national liberation struggle. Soviet historiography, along with the official authorities, generally belittled this uprising and its importance, treating it as a spontaneous event, counter-revolutionary speech, anarchy, and so on.

German professor Erich Obst gave us an interesting assessment of this uprising. He was in Georgia in 1924. In his opinion, it was not only a national movement, but also an expression of strong protest against the Soviet system and directly against Muscovite Russia.

Keywords: Georgia; Soviet Russia. Government of Georgia in exile; The popular uprising of 1924.

შესავალი. 1921 წლის მარტში საბჭოთა რუსეთმა მოახდინა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ანექსია. მიუხედავად დევნილობის მწარე ხვედრისა დევნილობაში მყოფი მთავრობა ჯერ კიდევ სტამბოლში ყოფნისას ცდილობდა ემხილებინა და ევროპული პოლიტიკური წრეებისათვის მიეწოდებინათ ცინცხალი ინფორმაცია. მათი პოზიციისა და შეფასებების საქართველოში გავრცელება სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენდა. აბსოლუტური წინააღმდეგობები იქმნებოდა საქართველოში მათი ხმის მიწვდენის თვალსაზრისით, რამეთუ საქართველოში მოქმედი საბჭოთა რუსეთის საგანგებო კომისია (чрезвычайная комиссия - პირველი საბჭოთა სახელმწიფო უშიშროების სამსახური. დაარსდა 1917 წლის 20 დეკემბერს ვ. ლენინის განკარგულებით.) ქართული აბვერტიურით „ჩეკა“ აქტიურად ადევნებდა თვალს მათი აზრით საქართველოში საბჭოთა წყობილების ყველა მოწინააღმდეგეს. აი ასეთ ვითარებაში ძალას იკრებდა ეროვნული დაუმორჩილებლობის მძლავრი მუხტი, რომელიც 1924 წლის აგვისტოში გადაიზარდა საყოველთაო სახალხო აჯანყებად.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: 1924 წლის აჯანყება ისტორიკოსთა, განსაკუთრებით ქართველ ისტორიკოსთა აქტუალური განსჯის საგანს წარმოადგენს. გასული საუკუნის საბჭოურ პერიოდში შეიძლება ითქვას ტაბუდადებულ საკითხად განიხილებოდა. საბჭოთა ისტორიოგრაფია მას „ავანტიურად“ მოიაზრებდა. მათგან განსხვავებით ემიგრაციაში მყოფი ქართული თემი და ქართული ემიგრანტული ისტორიოგრაფია ამ საკითხს ეპოქალურ ღირებულებებს ანიჭებდა და ეროვნული თავისუფლებისა და სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის თავგანწირულ, უკომპრომისო ბრძოლად აღიარებდა.

მძლავრი ეროვნული მუხტით განიხილებოდა ეს საკითხი ქართული ემიგრაციის ისტორიკოსთა, პოლიტიკოსთა და პუბლიცისტთა კვლევებში¹. უცხოელ ავტორთა მრავალრიცხოვანი კორპუსიდან გამოვყოფდით რ.სიუნს-მიჩიგანის უნივერსიტეტი; რ. ჰაიპს-ჰარვარდის უნივერსიტეტი; ასევე ე. ობსტი; ლ.კოქე და სხვები. გასული საუკუნის ბოლო ათწლეულში ცენზურისაგან განთავისუფლებულმა ქართულმა ისტორიოგრაფიამ თვისობრივად ახალი ეროვნული მუხტი შეძინა აღნიშნული საკითხის კვლევას. მათგან აღსანიშნავია რ. გრძელიძის; ლ.

¹ ნ.ჟორდანია, „რა მოხდა“, პარიზი 1925; ნ.ჟორდანია, „რჩეული ნაწერები“, თბილისი 1990; ნ.რამიშვილი, „საქართველო და რუსეთი“, პარიზი 1924; ა.სულხანიშვილი, „ჩემი პასუხი“ ჟორდანიას მემკვიდრეებს“, სან-ფრანცისკო 1987; ა. სულხანიშვილი, „რახდებოდა მეტეხის ციხეში ქართველებს შორის 1923 და 1924 წლებში და ილიას მკვლელობის სინამდვილე“, სან ფრანცისკო 1985; ვ. ჩუბინიძე, „მოგონება“, წიგნი მეორე, პარიზი 1953; ირ. წერეთელი, „ჩვენი ტაქტიკის ძირითადი საკითხი“, პარიზი 1927; ვ. მეგლაძე, „მოგონებები. წიგნი პირველი. საქართველო აჯანყებამდე(1921-1924), პარიზი 1936.

თოიძის; ნ. კირთაძეს; ფ. ლომაშვილის; ვ. ბენიძის; შ. ვადაჭკორიას; რ.დაუშვილის; მ. ნათმელაძის; ა. დაუშვილის; ო. თურმანიძის; ო. გოგოლიშვილის; ი. მანველიძის; ლ. ჯიქიას; გ. ციციშვილის; მ. სამსონაძეს; ო. ჯანელიძის ; მ. მაცაბერიძის და სხვათა შრომებში

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი, შედარებით-ისტორიული, რეტროსპექტული, ტიპოლოგიური მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: 1924 წლის აჯანყებას საფუძველი დაედო საქართველოს გასაბჭოების დღიდანვე. 1921 წლის თებერვალ-მარტის ტრაგიკული მოვლენები ქართველი ხალხისათვის მიუღებელი იყო. 1922 წელს საქართველოს ამიერკავკასიის ფედერაციაში გაწევრიანებითა და იმავე წელს სსრ კავშირში გაწევრიანებით საქართველომ დაკარგა პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობა. აღმოჩნდა რომ ქართველ ბოლშევიკთა ელიტაშიც თავი იჩინა გარკვეულმა დაბნეულობამ. მათ ერთ ნაწილს რევოლუციური აღტკინებით გაჯერებულებს მანამდე რატომღაც მიაჩნდათ, რომ მათი ბრძოლა იყო სამართლიანი და ისინი თავიანთ სამშობლოს განმათავისუფლებელნი იყვნენ. ეხლა როცა რეალობის წინაშე დადგენ მოითხოვდნენ ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლასა და საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის სსრ კავშირში უშუალოდ გაწევრიანებას. ისტორიაში ეს პარტიულ ბოლშევიკური ელიტა ნაციონალ-უკლონისტთა სახელით შევიდა. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა საბჭოთა რეპრესიებს შეეწირა.

გასაბჭოებიდან რამდენიმე თვეში დაიწყო ლოკალური თუ მასობრივი გამოსვლები. მათგან აღსანიშნავია სვანეთის მასობრივი გამოსვლა(1921 წ. ზაფხული); რაჭა - ლეჩხუმის და კახეთ-ფშავ-ხევსურეთის (1921-1922 წწ.) მასობრივი და გურიის გამოსვლები. განსაკუთრებით ძლიერი ბიძგისა და ეროვნული მუხტის გამომხატველი იყო 1922 წლის 26 მაისის საყოველთაო მანიფესტაცია თბილისში. სვანეთის აჯანყება თავისი მასშტაბურობითა და შეუპოვრობით აშკარად საყოველთაო უკომპრომისო ბრძოლით ხასიათდებოდა. იგი ნამდვილად შეიქმნა წინა პირობად 1924 წლის აჯანყებისა(რ.გრძელიძე,1992: 7).

შექმნილი უაღრესად რთული ვითარებიდან გამომდინარე ჯერ კიდევ ანექსიამდე ეროვნული მთავრობის მიერ დადგენილი იყო, რომ ამა თუ იმ ქვეყანაში დიპლომატიურ საქმიანობას სათავეში ჩაუდგებოდა ერთი პირი. ევროპაში ასეთად დამტკიცდა აკაკი ჩხენკელი საქართველოს სრულუფლებიანი ელჩი საფრანგეთში. მას მიეცა რწმუნების სიგელი არამხოლოდ პარიზისათვის, არამედ რომში, ლონდონში და მთლიანად დანარჩენი ევროპის ქვეყნებშიც (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არქივის ჰარვარდის ბიბლიოთეკის არქივის მიკროფირები, №1333:1).

ამერიკის შეერთებულ შტატებში 1921 წლის შემოდგომაზე სრულუფლებიანი ელჩის სტატუსით გაემგზავრა ზურაბ ავალიშვილი. დღევანდელი გადასახედიდანაც კი ნიშანდობლივია მისი ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს მთავრობისათვის გაგზავნილი წერილის ეს ამონარიდი- „...მეშინია, რომ ყველა ეს ნაბიჯები დაგვიანებულია. ეს უნდა მომხდარიყო ორი წლის წინათ“ (კირთაძე, 1996:61).

აკაკი ჩხენკელის საელჩო საქმიანობას დიდი ბრიტანეთის მთავრობასთან პერსპექტივა არ გააჩნდა, რამეთუ ჯერ კიდევ 1920 წლის მეორე ნახევრიდან დაიწყო ლოიდ ჯორჯის მთავრობამ და 1921 წლის 16 მარტის საბჭოთა რუსეთ- დიდი ბრიტანეთის სავაჭრო ხელშეკრულებით დასრულდა ახალი კურსის ფორმირება. აქ პირდაპირ ითქვა რომ ინგლისი თავს არადაინტერესებულ მხარედ აცხადებდა კავკასიის საქმეებში (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არქივის პარვარდის ბიბლიოთეკის არქივის მიკროფირები, №1333:16).

სხვადასხვა დონისა და მამუტაბის ევროპულ კონფერენციებში (კანა, გენუა, ჰაგა, ლოზანა) საქართველოს საკითხი მეტნაკლებად განსჯის თემას წარმოადგენდა. ჩვენ ვიზიარებთ პროფესორ ნ. კირთაძის აზრს რომ იმჟამინდელ ევროპულ პოლიტიკაში „...ქართული საკითხისთვის ზრუნვა იყო; იყო ერთა ლიგა და თანადგომა საერთაშორისო დემოკრატიისა, მაგრამ მხოლოდ თანაგრძობა და დიპლომატიური რეზერვების მოპოვება, მხოლოდ ისტორიის უფსკრულისათვის და სხვა არაფერი“ (კირთაძე, 1996:76-77).

ქვეყნის ოკუპაციის შემდეგ ცხარე დისკუსიის უმთავრესი საკითხი გახდა თუ რამ გამოიწვია ეს ეროვნული ტრაგედია და ვინ იყო ამაში დამნაშავე. საქართველოში შემორჩენილი პარტიათა წარმომადგენლები ცალსახად ადანაშაულებდნენ ქვეყნიდან გაქცეულ მენშევიკებსა და მათ სატელიტებს. ვალში არც ისინი რჩებოდნენ და უბედურების ძირითად მიზეზად ოპოზიციური პარტიების საქმიანობასა და გაუთავებელ კინკლაობას ასახელებდნენ. ოპოზიციონერთა შეურიგებლობას აბრალებდნენ მთავრობის მარცხსაც და ქვეყნის დაღუპვასაც.

დარჩენილ თუ ემიგრირებულ პოლიტიკოსთა შორის მიუხედავად უამრავი შეურიგებელი წინააღმდეგობრივი პოზიციებისა ცხოვრებამ დღის წესრიგში დააყენა ქვეყნისათვის დაკარგული თავისუფლებისა აღდგენისათვის ყველა წყენისა და განსხვავებული ხედვების შეჩერება და იდეურად გაერთიანება სამშობლოს გასათავისუფლებლად. დისკუსიებში დაისვა საკითხი სხვადასხვა საკოორდინაციო ორგანიზაციის ჩამოყალიბებისა. სოციალ-დემოკრატები ასეთად ასახელებდნენ ინტერპარტიულ საინფორმაციო კავშირს - ე.წ. ინტერპარტიულ საინფორმაციო ბიუროს. ანალოგიურად თავისი მოსაზრება გააჩნდა სოციალ-ფედერალისტთა და სხვა პოლიტიკურ ძალებსაც. ცხარე მსჯელობის საგანი შეიქმნა გამარჯვების შემთხვევაში თუ ვინ მოვიდოდა ხელისუფლებაში. ნაწილს

მიაჩნდა, რომ უნდა დაბრუნებულიყო გახიზნული მთავრობა და დამფუძნებელი კრება. ეროვნულ-დემოკრატიების აზრით მომავალი მთავრობა უნდა დაკომპლექტებულიყო პარტიტულ საწყისებზე სოციალისტებისა და არასოციალისტების თანაბარი წილით. შემდგომი თანამშრომლობის წინა პირობად თვლიდნენ მომხდარიყო „პარტიათა შეთანხმება იმაზედ, რომ აღდგენილ საქართველოში არ იქნებოდა ნაწარმოები ის პოლიტიკა, რომელსაც აწარმოებდა მენშევიკების პარტია დამარცხებამდე და რომელმაც განუშადა ქვეყანას ის სამარცხვინო კრაზი” (კირთაძე, 1996:80).

პარტიათა შორის კინკლაობისა და კამათის შემდეგ 1922 წ. მაისში შედგა შეთანხმება. ინტერპარტიულ უმაღლეს ორგანოს ეწოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი და მეორენაირად „პარტიტული კომიტეტი”. დაიწერა შეთანხმების დოკუმენტი, რომელიც შედგებოდა პრეამბულისა და 11 მუხლისაგან. ხელშეკრულება დაიდო სოციალ-დემოკრატიულ, სოციალ-ფედერალისტურ, გაერთიანებული ეროვნულ-დემოკრატიულ, სოციალისტ-რევოლუციონერთა და დამოუკიდებელ სოციალ დემოკრატთა შორის. მე- 5 მუხლით გარდამავალ ხანაში მთავრობის ფუნქციის შესრულება მიენდო დროებით მმართველობას, რომელსაც წარმოადგენდა დამოუკიდებლობის კომიტეტი(დამკომი) კოალიციის საფუძველზე, ყველა თანამონაწილე პარტიის წარმომადგენლები-საგან. იმ აუცილებელი პირობით, რომ არცერთ პარტიას არ ექნებოდა მმართველობაში ერთ მესამედზე მეტი ადგილი. მე-6 მუხლით დროებითი მმართველობა დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და მის კონსტიტუციას აღდგენილად აცხადებდა (საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არქივის ჰარვარდის ბიბლიოთეკის არქივის მიკროფირები, №1048:4-5). დამკომის სახელით წერილი და ეს დოკუმენტი გაეგზავნა პარიზში დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟრდანიას. 1922 წლის ბოლოს დამკომის მუშაობის სრული კორდინაციის მიზნით უცხოეთიდან საქართველოში არალეგალურად ჩამოვიდნენ ნოე ხომერტიკი ბენია ჩხიკვიშვილი, ვალიკო ჯუღელი და სხვები. თანდათანობით დამკომის რიგები შეივსო უპარტიო და სამხედრო პირთა მონაწილეობით. ნიკოლოზ ქარცივაძის დაპატიმრების შემდეგ (1923 წლის 16 მარტი) დამოუკიდებლობის კომიტეტის არსებობის ბოლომდე თავმჯდომარეობდა სოციალ-დემოკრატი კოტე ანდრონიკაშვილი. სახალხო აჯანყების მომზადების მიზნით შეიქმნა სამხედრო ცენტრი. მის ხელმძღვანელად დაინიშნა გენერალი კოტე აფხაზი. პარტიზანული რაზმის მეთაურობა კახეთში დაევალა პოლკოვნიკ ქაქუცა ჩოლოყაშვილს, ხოლო ქართლში მიხეილ ლაშქარაშვილს.

მართალია აჯანყების გარდაუვალობა აშკარა იყო, მაგრამ დევნილობაში მყოფთა ნაწილი მაინც ფრთხილობდა და მიიჩნევდნენ, რომ საქართველო პირისპირ რჩებოდა უზარმაზარი მონსტრის ბოლშევიკური რუსეთის წინაშე. ეს კი გამარჯვების შესაძლებლობას საკმაოდ ბუნდოვანს ხდიდა. ასე მაგალითად: ნოე ჟორდანიას წინააღმდეგი იყო შეიარაღებული აჯანყებისა. ის ამბობდა: „სად გაგონილა პატარა ხალხი დიდს შეებას, თუ დასაყრდნობი საფუძველი არ ექმნა: გვეუბნებიან ხალხს მეტი ცდა აღარ შეუძლია. უნდა მოვაწყოთ აჯანყებაო.“ (კირთაძე, 1997, 13). მას მიუღებლად მიაჩნდა აჯანყების დაწყება საერთაშორისო მდგომარეობის გათვალისწინების გარეშე. ჟორდანიას დიდი სიფრთხილით ეკიდებოდა ბრძოლის დაწყებას ბოლშევიზმის წინააღმდეგ. „თუ ხალხი, ორგანიზაციები დაადგენენ-ავჯანყდეთო, ჩვენ იძულებულები ვიქნებით დავებმართო, რაც შეგვიძლია. მაგრამ საერთო გამოსვლა საერთაშორისო მდგომარეობას უნდა დავუკავშიროთო.“

შეიარაღებული აჯანყების მოწყობის წინააღმდეგ გამოდიოდა ემიგრაციაში მყოფი, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი ექვთიმე თაყაიშვილიც: „აქ სულ სულისკვეთებაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ამით რომ ვერ მოერევიან მტერს?... ჩვენში საერთაშორისო მდგომარეობა არ იციან, ჭურში არიან. არც იარაღი აქვთ და არც წამალი და მაინც უნდა ავჯანყდეთო, შეიძლება ხალხი ჩავარდეს სასოწარკვეთილებაში, მაგრამ ჩვენ მაინც არ უნდა ვურჩიოთ აჯანყება ახლანდელ პირობებში.“ (ნათმეღაძე, დაუშვილი, 2004: 52)

1923 წლის დამდეგიდან აჯანყების სამხედრო მზადება აქტიურ ფაზაში შევიდა. აპრილში ჩატარდა სამხედრო საიდუმლო ყრილობა. განხილული იქნა აჯანყების საერთო გეგმა, დაზუსტდა დეტალები და მოქმედების ფორმები. „ჯარში მუშაობა, ხალხის დარაზმვა და მათი შეიარაღება, დანიშნულ დროს დარაზმული ხალხის დანაწილება და აჯანყების წინა დღეებში ოფიცრების დაკავშირება ხალხთან“. (ზალდასტანიშვილი, 1989, 19). სწორედ ამ კრებაზე დამსწრეებს წაუკითხეს და მიაღებინეს ფიცი (შემდეგში ეს ფიცი მიაღებინეს ეროვნულ-დემოკრატიკ სტუდენტებსაც), რომლის ტექსტი სოლომონ ზალდასტანიშვილმა როტმისტრ ყარანგოზაშვილის ხელით გადაუგზავნა ქაქუცა ჩოლოყაშვილს. ეს ფაქტი 1923 წლის მაისში მოხდა. ფიცის მიღების შემდეგ ჩოლოყაშვილის რაზმი გახდა „შეფიცულთა რაზმი“, ანუ შეფიცულები. ამავე კრებაზე შეიმუშავეს გეგმა, რომლის მიხედვითაც აჯანყების დაწყებისთანავე მთავარი დარტყმა უნდა განხორციელებულიყო თბილისსა და ბათუმზე.

ემიგრაციაში მყოფი მთავრობა აქტიურად ადევნებდა თვალს საქართველოში არსებულ ვითარებას. ნოე ჟორდანიას უფრო ოპტიმისტურად განეწყო და და ამ ეტაპზე აჯანყების იდეას დადებითად აფასებდა. უფრო მეტიც, ის ფიქრობდა რომ

აჯანყება მამულები უნდა გამხდარიყო და მთელი კავკასია უნდა მოეცვა. მისი აზრით, საქართველოსთან ერთად უნდა გამოსულიყო აზერბაიჯანი, სომხეთი, კავკასიის მთიანეთი. ამავ პოზიციაზე იდგა აკაკი ჩხენკელიც, იგი ეთანხმებოდა საოკუპაციო რეჟიმის წინააღმდეგ შეიარაღებულ გამოსვლას და რუსეთის უღლისგან საქართველოს განთავისუფლების იდეას. მაგრამ მისი მოსაზრებით, გამარჯვების აუცილებლობას განსაზღვრავდა სამი წინასწარი პირობის გათვალისწინება. ესენი იყო: მეზობლების შეთანხმებული შეიარაღებული მონაწილეობა საერთო ბრძოლაში, ოსმალეთის ნეიტრალიტეტი და მისი ჩაურევლობა კავკასიურ პოლიტიკაში და საქართველოსთვის ფინანსური დახმარების აუცილებლობა ქვეყნის გარედან (ბურდიაშვილი, 2013:128).

მალე საქართველოში აჯანყების დასაჩქარებლად - ყველაზე აქტიური მებრძოლები: ვალიკო ჯუღელი, ბენია ჩხიკვიშვილი, ვიქტორ ცენტერაძე და ცოტა მოგვიანებით - ვლასა მგელაძე პოლიტიკური ემიგრაციის ახალი საგანგებო ჯგუფი ჩამოვიდა, ქართული ემიგრაცია საქართველოში მოქმედ პარტიებს უკიჟინებდა: „დანაკლისი ხომ შეგვისეთ, ყველაზე საუკეთესო ჩვენი ამხანაგები მოგაწოდეთ და რაღას ყოყმანობთ, დაიწყეთ აჯანყებაო“. (კირთაძე, 1996: 158).

1923 წლის შემოდგომისათვის სამხედრო კომისიას ძირითადად დასრულებული ქონდა მოსამზადებელი სამუშაოები. სწორედ ამ დროს თბილისში არალეგალურად ჩამოვიდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილი და მოხდა მოსალოდნელი საომარი ტაქტიკის კოორდინაცია. აჯანყების სავარაუდო ვადად განისაზღვრა 1924 წლის თებერვალი. საბჭოთა საქართველოს საგანგებო კომისიისათვის ცნობილი იყო, რომ მზადდებოდა საყოველთაო აჯანყება. ეს ინფორმაცია მათ 1924 წლის დასაწყისში ჰქონდათ. მალე დაიწყო რეპრესიები. დაპატიმრეს უცხოეთიდან ჩამოსული აჯანყების თავკაცები. განსაკუთრებით დამძიმდა ვითარება სახალხო გვარდიის ყოფილი ხელმძღვანელის ვალიკო ჯუღელის დაპატიმრების შემდეგ. 7 აგვისტოს დაკითხვის შემდეგ თავის მოკვლა სცადა, მაგრამ მიუსწრეს და გადარჩა. 24 აგვისტოს მიმართა თავის თანამებრძოლებს ღია წერილით. იგი ყვებოდა თუ რისთვის ჩამოვიდა საქართველოში, მაგრამ საპატიმროში აჯანყების შესახებ ჩეკას საიდუმლო დოკუმენტების გაცნობის შემდეგ დარწმუნდა მის უპერსპექტივობაში და მოუწოდებდა ყველას შეჩერებულიყვნენ და ამით თავიდან აეცილებინათ უაზრო მსხვერპლი(გაზ. კომუნისტი, 1924. 29 აგვისტო). მართალია ამ მიმართვამ დიდი არევ დარევა შეიტანა შეთქმულთა რიგებში მაგრამ დამკომის გადაწყვეტილებით აჯანყების თარიღად ჩაინიშნა 1924 წლის 29 აგვისტოს დილის 6 საათი. სამწუხაროდ საერთო კოორდინირებული გამოსვლა ვერ მოხერხდა და მას მიეცა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში სპონტანური ხასიათი. თუმცა უაღრესად მწვავე და მამულიშვილური თავდადებით.

განსაკუთრებით ბევრი დაიხვრიტა ზემო იმერეთსა და სამეგრელოში. აჭარასა და გურიაში. მართალია ქართლ კახეთში აჯანყებამ ვერ მიიღო მწვავე ხასიათი, მაგრამ რეპრესიები აქაც უმკაცრესად გატარდა. მთლიანად განადგურდა რამოდენიმე ქართული არისტოკრატიული საგვარეულო.

შეიძლება ითქვას რომ მიუხედავად მარცხისა ეს იყო ქართველი ხალხის ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის, ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის ჰეროიკული ეპოპეა. იმჟამინდელმა მსოფლიომ ნათლად დაინახა თუ როგორ აერთიანებდა ქართველი ერი სამშობლოსა და თავისუფლების იდეას.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გრძელიძე..., 1992, გრძელიძე რევაზ, „1924 წლის სახალხო აჯანყება საქართველოში“. თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1992.
2. ვადაჭკორია... 2018, ვადაჭკორია შოთა, ქართული ემიგრაცია და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა საქართველოში (1921-1990) წიგნი I, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი 2018.
3. ზალდასტანიშვილი...1989, ზალდასტანიშვილი სოლომონ, „1924 წლის ამბოხება“, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი1989.
4. კირთაძე...1996, კირთაძე ნესტან, 1924 წლის აჯანყება საქართველოში, ქუთაისის გ. ტაბიძის სახელობის სს „სტამბის“ საგამომცემლო ცენტრი, ქუთაისი 1996.
5. კირთაძე... 1997, კირთაძე ნესტან, რა მოხდა?!, თბ., გამომცემლობა „საქართველო“, 1997.
6. ნათმელაძე, დაუშვილი....2004, ნათმელაძე მ., დაუშვილი ალ., საქართველოს უახლესი ისტორია, თბ., „საქ. მეცნ. აკად. ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი“, 2004 წ.
7. ჯიქია... 2012, ჯიქია ლევან, „1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში“, სადოქტორო ნაშრომი, თბილისი 2012.
<https://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/ljiqia.pdf>.
8. სსცია.. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არქივის ჰარვარდის ბიბლიოთეკის არქივის მიკროფირები, №1333; №1048.
9. გაზეთ „კომუნისტი“, 1924, 29 აგვისტო.

Helen Dyakova ¹

(Kharkov, Ukraine)

ESTABLISHMENT OF SETTLEMENTS IN THE NORTHERN REGION OF THE BLACK SEA AT THE TURN OF THE XVIII-XIX CENTURIES

Abstract: *The purpose of the work is to highlight the creation of settlements in the Northern Black Sea region at the turn of the 18th-19th centuries. In ancient times, the Northern Black Sea region was of great importance in international trade and at the same time was an attractive place for nomads. Slavs/Rusichs for many centuries sought to master this region. According to researcher R.T. The Deynikov phase of the open struggle of the Russian state for control over the Azov-Black Sea lands began in the 1680s and ended in 1783 with the announcement by Empress Catherine II of the Manifesto "On the Acceptance of the Crimean Peninsula, Taman Island and the entire Kuban side under the Russian State."*

It is known that settlements in this region appeared a little earlier - in the 7th century. BC. Their founders were Greeks, nomads, and eventually Zaporozhian Cossacks. In the second half of the 18th century, winter quarters also appeared in the Northern Black Sea region. At the time of the liquidation of the Zaporozhian Sich in 1775, there were about 4 thousand of them. In 1751-1753, two military-agricultural regions New Serbia and Slavic Serbia were formed on the territories recently annexed to the Russian Empire. Having ascended the throne in 1762, Catherine II in the first years of her reign issued several decrees and manifestos, which invited Europeans to live in Russia. In 1764, Novoserbia, Slavyanoserbia and the German colony became part of the created Novorossiysk province.

A powerful impetus to urban planning in the Northern Black Sea region was given by the proclamation of the independence of Crimea in 1774 and its annexation to the Russian Empire. Soon it was decided to start building new fortifications (Nikopol, Kherson) and reconstruct the annexed settlements (Azov, Taganrog, Kinburg, Perekop). In 1775, the construction of Kherson began, in 1878 - Nikolaev, 1794 - Odessa. In addition to cities - centers of trade, the admiralty - villages and villages were also founded.

Of particular note is the ethnic composition of the population in this region - it is very motley. And although Ukrainians and Russians make up a large percentage of the population in the Northern Black Sea region, representatives of different European nationalities live here a lot. And not only neighboring states, which is natural for border areas, but also Germans, British, French, Italians, Czechs, Poles, etc.

By the middle of the 19th century, the population in the Northern Black Sea region was more than two million people. Settlements created as fortresses very soon turned into cities with

¹ Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Kharkov National Pedagogical University Named after G. S. Skovoroda

developed trade and industry. Agriculture also developed.

Key words: *Northern Black Sea region, Russian Empire, colonization, settlements, urban planning, national composition*

* * *

Since ancient times, people have built settlements. Over the years, they changed: some became large cities (policies), some became towns, villages, farms, some disappeared from the face of the Earth. Moreover, when exploring urban planning, one can see that in the settlement itself or nearby, sites of earlier periods (primitive society or the early Middle Ages) are often found, which indicates the attractiveness of the area for people's lives.

The aim of the work is to highlight the creation of settlements in the Northern Black Sea region at the turn of the 18th-19th centuries.

The topic of colonization of the Northern Black Sea region has been studied since the 19th century. One of the first historians who systematically studied this region is A.A. Skalkovsky (Скальковский, 1840; 1850-1853; 1836-1838). The monograph by D.I. Bagalei (Багалеи, 1889).

In Soviet times, professors V.M. Kabuzan (Кабузан, 1976) and E.I. Druzhinina (Дружинина, 1959; 1970). On the basis of a wide source study base, they highlighted the geopolitical, demographic, socio-economic and cultural aspects of the settlement of the region.

During the years of Ukraine's independence, domestic researchers paid more attention to the national aspect of the settlement of the region. So, A.I. Kudryachenko, I.S. M and ronova studied the colonization of the Black Sea region by the Germans (Кудряченко, 1994; Миронова, 2016), V.I. Podov - Serbs (Подов...).

Also, since the 1990s, regionalism began to develop. Since that time, local historians, journalists and local historians have been actively publishing articles about the founding of their settlements. These publications appeared not only on the pages of the local press, but also recorded on various sites on the Internet.

Geographically, the Northern Black Sea region stretches as a wide strip along the northern coast of the Black and Azov Seas from the Don in the east to the Danube in the west. Today it contains such regions of Ukraine as Odessa, Nikolaev, Kirovohrad, Kherson, Zaporozhye, partly Dnepropetrovsk and Donetsk.

In ancient times, the Northern Black Sea region was of great importance in international trade and at the same time was an attractive place for nomads. Slavs/

Rusichs for many centuries sought to master this region.

According to researcher R.T. The Deinikov phase of the open struggle of the Russian state for control over the Azov-Black Sea lands began in the 1680s and ended in 1783 with the announcement by Empress Catherine II of the Manifesto "On the Acceptance of the Crimean Peninsula, Taman Island and the entire Kuban side under the Russian State" (ПСЗ Российской империи, 1830, vol. 21: doc. No. 15 708, p. 897-898; Дейнеков, 2012: 17-54).

It is known that settlements in this region appeared a little earlier - in the 7th century. BC. Their founders were Greeks, nomads, and eventually Zaporozhian Cossacks. As you know, the Zaporizhzhya Sich (in 1734-1775 it was called New) was a purely male military society. In fact, it was a kind of monastic knightly order. Nevertheless, the Cossacks had families located in different parts of the then Commonwealth and Russia. Back in the 16th century, family Cossacks (gnezdyuks) began to establish the so-called winter quarters. Such farms created 3-4 nests. In the winter quarters there were houses and various outbuildings. Not only families of Cossacks lived here, but also their laborers. The main function of these settlements was to supply food to the Cossacks. In the second half of the 18th century, winter quarters also appeared in the Northern Black Sea region. At the time of the liquidation of the Zaporozhian Sich in 1775, there were about 4 thousand of them (Багалеј, 1889 : 28).

In 1751-1753, two military-agricultural regions New Serbia and Slavic Serbia were formed in the territories recently annexed to the Russian Empire. Settlers from the Balkans, Wallachia and Moldova lived in New Serbia, and Slavs from the Holy Roman Empire lived in Slavic Serbia (Белова, 2008: 82-93). Initially, these were autonomous administrative-territorial units.

The fortress of St. Elizabeth appeared (1754; from 1775 - Elizavetgrad, now - Кропуньнытський), Bakhmut (1571; also known as Artyomovsk), Berdyansk (1770s). These cities were founded as fortresses against the Turkish-Tatar and Polish raids.

Great Russian Old Believers lived next to foreigners or in their settlements, later 300 Zaporizhzhya Cossacks, representatives of other European nationalities, were resettled here. They not only defended the borders of the Russian Empire. "Whole thousands of industrious Slavs, Germans, French, British, Italians transferred their economy, education or art to Russia and founded, some - colonies in the steppes of southern and eastern Russia, others - handicraft and factory machines in the cities. Thus, the Slavic settlements, based on the lands of the Zaporozhye, expanded, and crossed far beyond the border or the line drawn in (1750) between the Serbian and Zaporozhye possessions, "wrote A. Skalkovsky in his work on the history of the New Sich (Скальковский, 1840:

243-244).

Colonies (and they included villages, villages, farms) in this case can be compared with the diaspora, i.e. settlements in another country whose population retains its ethnicity.

Having ascended the throne in 1762, Catherine II in the first years of her reign issued several decrees and manifestos, by which she invited Europeans to live in Russia (ПСЗ Российской империи, 1830, vol. 16: doc. No. 11 720, pp. 126-127).

In 1764 Novoserdia, Slavyanoserdia and the German colonies became part of the created Novorossiysk province (ПСЗ Российской империи, vol. 16: doc. No. 12 180, p. 795-796; Подов: 93).

Thus, it can be stated that in the second half of the 18th century, the appearance of a large number of settlements speaks of the mass colonization of the region. DI. Bagalei identifies two types of colonization of the region: 1) Russian (government and people) and 2) foreign (Багалеи, p. 31). Naturally, they were interconnected: the tsarist government gave benefits to the settlers, and the settlers performed the functions assigned to them (protecting Russia from attacks by neighboring states and economic development of the region).

In 1770, to protect against raids by the Turks and Tatars, the construction of the Dnieper defensive line began, which runs from the confluence of the Dry Moskovka River into the Dnieper to the coast of the Sea of Azov at the mouth of the Berda River (ПСЗ Российской империи, vol. 19: doc. No. 13 460, p. 60-61). The building consisted of seven fortresses. One of them was named Alexandrovskaya and laid the foundation for the city of Zaporozhye. The construction of the fortress was completed in 1775. After the annexation of Crimea in 1783, the Dnieper defensive line lost its significance, but the Alexander Fortress until 1800 was listed in the tables of border fortified points. In 1785, the Alexander Fortress was transformed into a settlement (in a modern urban-type settlement) with the right to open city institutions (local administration), and in 1806 - into a county town of the Yekaterinoslav province. Since 1921 the city has been called Zaporozhye in memory of the Cossacks. Among the inhabitants of the settlement, most of them are represented by Ukrainians, Russians, Jews and Germans.

A powerful impetus to urban planning in the Northern Black Sea region was given by the proclamation of the independence of Crimea in 1774 and its annexation to the Russian Empire.

Soon it was decided to start building new fortifications (Nikopol, Kherson) and reconstruct the annexed settlements (Azov, Taganrog, Kinburg, Perekop).

On December 11, 1775, Catherine II signed a decree “On the construction of a harbor and a shipyard on the Dnieper Liman near the tract called Deep Pristan and naming it Kherson” (ПСЗ Российской империи, 1830, vol. 20: doc. No. 14 408, p. 321-323). This way the foundation of Cherson was laid. It was built on the site of the Alexander- Schanz fortress. It was assumed that the city would become the center of the Russian Black Sea Fleet. But due to the geographical location, this did not happen. After the construction of the port in Nikolaev, where the Admiralty was transferred, and the foundation of Odessa, the status of Kherson decreased. Nevertheless, at the end of the 18th century, the city was of great importance in international trade (primarily with France, Italy, Spain and other European countries).

On the peninsula, washed by the waters of the Southern Bug and Ingul rivers, at the direction of G.A. Potemkin in 1778, a shipyard was laid and the construction of the city began around it. Only the following year, the settlement was named - Nikolaev - in honor of the patron saint of sailors, St. Nicholas of Myra. Therefore, the official date of the founding of Nikolaev is August 27, 1789. Until recently, Nikolaev was considered a city of shipbuilders, an important center for the construction of military ships. At the end of the 18th - 19th centuries, the headquarters of the Black Sea Fleet and the administration of the Sevastopol and Nikolaev military governors were located here.

1794 is considered the year of the foundation of Odessa. This year, on May 27, Catherine II wrote a rescript to Vice Admiral Osip Deribas, beginning with the words: “Respecting the advantageous position of Gadzhibey at the Black Sea and the benefits associated with it, We recognized the need to arrange a military harbor there, along with a merchant’s pier ” (Рескрипт Екатерины II...). The name of the city of Odessa is first found in documents dated January 10, 1795. The first settlers here were Greeks, Italians, Arnaut Albanians, although the city is considered Jewish (Еврейская Украина; Лернер, 1901). Even despite the fact that at the time the city was founded, 246 Jews lived here, which accounted for 10% of the population, and according to the 2001 census, although the number of representatives of this nationality increased to 12 380, but in percentage terms decreased to 1,23 % (Еврейская Украина; Одесса в цифрах).

I ascended the throne. He provided benefits to the residents of Odessa, which had a positive impact on the development of the region's economy and, above all, trade. Under the mayor Duke de Richelieu, the city turned into the main port of the Russian Empire on the Black Sea. Under the Governor-General Count Alexander Lanzheron, Odessa received the status of a free port, which further accelerated the economic development of the city. This led to the fact that Odessa already in the first half of the 19th century became the most important Black Sea port and ranked fourth in importance after St.

Petersburg, Moscow and Warsaw. At the same time, the city received the second name of South Palmyra (Saint Petersburg was called North Palmyra), as the southern gate of the Russian Empire.

In addition to cities - centers of trade, the admiralty - villages and villages were also founded. As noted above, they were often formed on the basis of Cossack winterers. But besides, Tatar and Greek settlements were also used.

Under Emperor Paul I, the army was reduced by 355 thousand people. Naturally, these people were not left to the mercy of fate. They received subsidies for settling in "citizenship". Many of them chose to live in the Northern Black Sea region. Therefore, villages appeared here with names like Moskovka, Soldatskoye.

Of particular note is the ethnic composition of the population in this region - it is very motley. And although Ukrainians and Russians make up a large percentage of the population in the Northern Black Sea region, there are a lot of representatives of different European nationalities living here. And not only neighboring states, which is natural for border areas, but also Germans, British, French, Italians, Czechs, Poles, etc. At the same time, they did not assimilate, but still continue to maintain their originality.

Already by the middle of the XIX century, the population in the Northern Black Sea region was more than two million people. Settlements created as fortresses very soon turned into cities with developed trade and industry. Agriculture also developed. Agricultural products were in great demand not only in the domestic, but also in the foreign market. No wonder the Russian Empire in the XIX century was called the breadbasket of Europe, because it exported a lot of grain crops harvested in Ukraine as well.

List of used sources and scientific literature:

1. Багалеј, 1889: - Багалеј Дмитрий Иванович. «Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры». Тип-фия Г. Т. Корчак-Новицкого. Киев, 1889г.
2. Белова, 2008: - Белова Елена Владимировна. «Гранычары Новой Сербии: южнославянская колонизация России в 1740-1760-е гг.», - Журнал: «Вестник Российского университета дружбы народов». 2008. № 1 (11). С. 82-93
3. Дейнеков, 2012: - Дейников Равиль Тагирович. «Основные этапы и хронологические рамки истории присоединения Крымского ханства к России», - Сборник: «Путь на пользу: к 225-летию путешествия Екатерины Великой в Новороссию и Крым». (Институт диаспоры и интеграции (Институт стран СНГ). Москва, 2012. С. 8-54.
4. Дружинина, 1959: - Дружинина Елена Иоасафовна. Северное Причерноморье в

- 1775-1800 гг. Изд-во АН СССР. Москва, 1959 г.
5. Дружинина, 1970: - Дружинина Елена Иоасафовна. Южная Украина в 1800-1825 гг. Изд-во Наука. Москва, 1970 г.
 6. Еврейская Украина.. : - Еврейская Украина: 10 фактов о евреях Одессы. – URL: <https://jewishnews.com.ua/community/evrejskaya-ukraina-10-faktov-o-evreях-odessyi#:~:text=Одесса%20—%20город%20с%20устойчивой%20еврейской,Дерибас%2С%20насчитывалось%20шесть%20еврейских%20семей> (дата обращения 01.07.2022)
 7. Кабузан, 1976: - Кабузан Владимир Максимович. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719–1858 гг.). Изд-во «Наука». Москва, 1976 г.
 8. Кудряченко, 1994: - Кудряченко Андрій. «Німці України: минуле і сьогодення», - Журнал: Розбудова держави. 1994. № 5. С. 19-123.
 9. Міронова, 2016: - Міронова Ірина Сергіївна. «Німецька колонізація Південної України XVIII – XIX ст.: періодизація проблеми», - Збірник наукових праць: «Історичний архів». Вип. 16. Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2016. С. 81-87.
 10. Одесса в цифрах...: - Одесса в цифрах // Официальный сайт города Одесса. – URL: [https://omr.gov.ua/ru/odessa/data/#:~:text=украинцы%20%20622%20935%20\(61%2С,1066%20\(0%2С11%25\)%2](https://omr.gov.ua/ru/odessa/data/#:~:text=украинцы%20%20622%20935%20(61%2С,1066%20(0%2С11%25)%2) (дата обращения 01.07.2022)
 11. Подов...: - Подов Владимир. Поселение сербских гусарских полков Шевича и Прерадовича (Славяносербия, 1753–1764). – URL: <https://web.archive.org/web/20070612160806/http://www.rastko.org.yu/rastko-ukr/istorija/2003-ns/vpodov.pdf> (дата обращения 01.07.2022)
 12. ПСЗ Российской империи, 1830: - Полное собрание законов Российской империи / Под ред. М.М. Сперанского. Санктпетербург, 1830.
 13. Рескрипт Екатерины II...: - Рескрипт Екатерины II об основании Одессы. – URL: <https://odessa1.com/globus/reskript-ekateriny-ii-ob-osnovanii-odessy.html> (дата обращения 01.07.2022)
 14. Скальковский, 1836-1838: - Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730-1823 В 2 т. Одесса, 1836-1838.
 15. Скальковский, 1840: - Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского. В 3 т. Одесса, 1840.
 16. Скальковский, 1850-1853: - Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края. В 2 т. Одесса, 1850-1853.

ახალგაზრდობის ორგანიზაციები აჭარაში 1917-1930 წლებში

აბსტრაქტი: გამოკვლევის მიზანს შეადგენს ახლებური მეცნიერული მეთოდოლოგიითა და ხედვით აჭარის ახალგაზრდობის ორგანიზაციების ისტორიის შესწავლა 1917-1930 წლებში. ახალგაზრდობის ორგანიზაციები მოიაზრებოდა პოლიტიკური პარტიების რეზერვად და თანაშემწედ. გასაბჭოების წინ საქართველოში სამი ძირითადი პოლიტიკური პარტია არსებობდა: სოციალ-დემოკრატიული, სოციალისტ-ფედერალისტების და ეროვნულ-დემოკრატიული. 1917 წელს იქმნება ამ პარტიების ახალგაზრდობის ორგანიზაციები: ახალგაზრდა მარქსისტების (ქართველი მენშევიკების), სოციალისტ-ფედერალისტებისა და ეროვნულ-დემოკრატების ახალგაზრდობის კავშირები. ქართველმა ბოლშევიკებმა შექმნეს ახალგაზრდობის კავშირი „სპარტაკის“ სახელწოდებით.

აჭარაში ასევე 1917 წელს იქმნება ახალგაზრდობის კავშირების რეგიონული ორგანიზაციები. მათში ძირითადად მოსწავლე-ახალგაზრდები გაერთიანდნენ. აჭარაში ახალგაზრდობის ორგანიზაციებს შორის წამყვანი მდგომარეობა ეკავა „ახალგაზრდა მარქსისტთა“ ორგანიზაციას, რომლის რიგებში 300-მდე წევრი ითვლებოდა.

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ განხორციელდა არაკომუნისტური ახალგაზრდობის კავშირების ლიკვიდაცია. ამის შედეგად ქვეყანაში მხოლოდ ახალგაზრდობის კომუნისტური კავშირი ფუნქციონირებდა. აჭარაში ახალგაზრდობის კომუნისტური კავშირის საოლქო ორგანიზაცია 1921 წლის აპრილში დაფუძნდა. დამფუძნებელთა უმრავლესობას არაქართველები შეადგენდნენ. ახალგაზრდობის კომუნისტური ორგანიზაციების სტრუქტურა, ორგანიზაციული და იდეურ-პოლიტიკური მუშაობის შინაარსი, ფორმები და მეთოდები კომპარტიის იდენტური იყო. საერთო ხელმძღვანელად კომუნისტური პარტოკრატია ითვლებოდა.

კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის უმაღლესი წარმომადგენლობითი ორგანო იყო კონფერენცია, სადაც აჯამებდნენ საანგარიშო პერიოდში ჩატარებულ მუშაობას, ირჩევდა ხელმძღვანელ ორგანოებს. 1921-1930 წლებში ჩატარდა კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის 13 კონფერენცია. მიმდინარე მუშაობას ეწეოდა პლენუმი, პრეზიდიუმი და განყოფილებები. კომკავშირის იდეურ-პოლიტიკური საქმიანობა აგებული იყო სიცრუეზე, ანდა ნახევრად სიცრუეზე, დიქტატსა და დემაგოგიაზე. მიუხედავად ამისა, კომკავშირული ორგანიზაციების საქმიანობაში დადებითი მომენტიც შესამჩნევი იყო.

¹ ისტორიის დოქტორი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in history, chief scientist at Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

საკვანძო სიტყვები: „ახალგაზრდა მარქსისტი“, „კომუნისტური კავშირი“, „ახალგაზრდა სოციალისტ-ფედერალისტი“, „ახალგაზრდა ეროვნულ-დემოკრატი“, „კონფერენცია“.

Youth Organizations in Ajara in 1917-1930

Abstract: *the aim of the research is to study the history of Adjara youth organizations in 1917-1930 with a new scientific methodology and vision. Youth organizations were thought of as a reserve and assistant of political parties. Before Sovietization, there were three main political parties in Georgia: Social-Democratic, Socialist-Federalist and National-Democratic. In 1917, the youth organizations of these parties were created: youth unions of young Marxists (Georgian Mensheviks), socialist-federalists and national-democrats. Georgian Bolsheviks created a youth union under the name "Sparta".*

Also in 1917, regional organizations of youth unions were created in Adjara. Students-young people were mostly united in them. Among the youth organizations in Adjara, the leading position was held by the "Young Marxists" organization, which had about 300 members in its ranks.

After the sovietization of Georgia, non-communist youth unions were liquidated. As a result, only the Communist Union of Youth functioned in the country. The regional organization of the Communist Youth Union in Adjara was founded in April 1921. Most of the founders were non-Georgians. The structure of communist youth organizations, the content, forms and methods of organizational and ideological-political work were identical to the Communist Party. The communist partocracy was considered to be the general leader.

The conference was the highest representative body of the Ajara district organization of the Communist Union, where the work carried out during the reporting period was summarized and the leading bodies were elected. In 1921-1930, 13 conferences of the Ajara district organization of the Communist Union were held. The current work was carried out by the plenum, presidium and departments. The ideological and political activity of the Communist Party was built on lies, or half-lies, dictation and demagoguery. Nevertheless, there was a positive moment in the work of the trade union organizations.

Key words: *"Young Marxist", "Communist Union", "Young Socialist Federalist", "Young National Democrat", "Conference".*

* * *

ახალგაზრდობის ორგანიზაციების ისტორიის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურა, პირობითად, შეიძლება ორ ნაწილად გაიყოს. პირველი ნაწილი მოიცავს საბჭოთა პერიოდს (1921-1990 წწ.), მეორე – საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ წლებს. შედარებით მდიდარი ლიტერატურა გამოიცა

საბჭოთა პერიოდში. მათგან აღსანიშნავია გ. ჟვანიას, ვ. ქარუმიძის, ნ. ჩახვაშვილის, ა. იმედაშვილის, შ. ვადაჭკორიას, ბ. ძნელაძის, გ. დევდარიანის, ერ. ასტვაცატუროვის და სხვათა ნაშრომები. მაგრამ მათში დამახინჯებულადაა გაშუქებული ახალგაზრდობის ორგანიზაციების ისტორიის საკითხები. დადებითაა წარმოდგენილი მხოლოდ საქართველოს ახალგაზრდობის კომუნისტური კავშირის ისტორია. არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციების ისტორია მუქ ფერებში, დამახინჯებულადაა წარმოდგენილი.

ზემოთ დასახელებული ავტორების შრომებში აჭარის ახალგაზრდობის ორგანიზაციების ისტორიის საკითხები საერთოდ არ არის განხილული, ანდა მათ შესახებ გაკვრიტაა საუბარი. საქართველოს ახალგაზრდობის კომუნისტური კავშირის აჭარის ორგანიზაციის ისტორიის შესახებ აღსანიშნავია ნ. პატარაიას, ა. სარჯველაძის, ა. თავართქილაძის ნაშრომები. პირველი ორი მათგანის ნაშრომებში ეხება კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის ისტორიას, ხოლო ა. თავართქილაძის ნაშრომში განხილულია კომკავშირის ხულოს რაიონული ორგანიზაციის ისტორიის საკითხები. მაგრამ ნ. პატარაიას, ა. სარჯველაძის, ა. თავართქილაძის ნაშრომებში ასევე არაობიექტურადაა გაშუქებული აჭარის კომკავშირის ისტორია. ისინი დაწერილია კომუნისტური იდეოლოგიის საფუძველზე.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ახალგაზრდობის ორგანიზაციების ისტორიის შესახებ მცირე ლიტერატურაა გამოცემული. მათგან ყურადღებას იმსახურებს მ. ჯიჯეიშვილის ნაშრომი „საზოგადოებრივი ორგანიზაციები აჭარაში“, რომელშიც მოკლედაა საუბარი აჭარის ახალგაზრდობის კომუნისტური კავშირის ისტორიის შესახებ 1921-1940 წლებში. ამდენად, ჩვენს მიერ წარმოდგენილი სტატია-ახალგაზრდობის ორგანიზაციები აჭარაში 1917-1930 წლებში“ დაწერილია ახლებური მეთოდოლოგიითა და თანამედროვე მოთხოვნების მიხედვით. ნაშრომი ორიგინალურია და მეცნიერულ სიახლეს წარმოადგენს.

საქართველოში ახალგაზრდობის ორგანიზაციების წარმოშობას საფუძვლად ედო პოლიტიკური პარტიების მიზნები, ამოცანები და საქმიანობა. ამის მიხედვით იქმნება ახალგაზრდობის ორგანიზაციები. საქართველოში XX საუკუნის 10-იანი წლების მეორე ნახევარში სამი ძირითადი პოლიტიკური პარტია ფუნქციონირებდა: სოციალ-დემოკრატიული, სოციალისტ-ფედერაციული და ეროვნულ-დემოკრატიული. სოციალ-დემოკრატიული პარტია იყო საერთო რუსეთის, რომელიც დაარსებიდანვე იყოფოდა ბოლშევიკურ და მენშევიკურ ფრთად. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ქართველმა მენშევიკებმა დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატიული პარტია ჩამოაყალიბეს. საქართვე-

ლოს კომუნისტური პარტია 1920 წელს შეიქმნა. მაგრამ მას არ ჰქონდა საკუთარი პროგრამა და წესდება. იგი ფაქტობრივად რუსეთის კომპარტიის ნაწილი იყო. პარტიის სტრუქტურა, იდეოლოგია და პოლიტიკური საქმიანობა რუსეთის კომპარტიის იდენტური იყო და ფაქტობრივად მისი დავალებების შემსრულებლად გვევლინება.

პოლიტიკურ პარტიებს განსხვავებული სოციალური ბაზა, იდეოლოგია და პოლიტიკა ჰქონდათ და აქვთ. პოლიტიკური პარტიების საქმიანობის გაზრდისა და გააქტიურების პირობებში აუცილებლობას წარმოადგენდა ახალგაზრდობის ორგანიზაციების დაარსება, რომლებიც ამ პარტიების თანაშემწე და რეზერვი იქნებოდა. ახალგაზრდობის ორგანიზაციებს დიდი როლი ეკისრებოდათ მოზარდი თაობის პოლიტიკური პარტიების მიზნების, იდეოლოგიისა და პოლიტიკური სულისკვეთებით აღზრდისათვის. გამოცდილებამ დაამტკიცა, რომ არცერთ პოლიტიკურ პარტიას არ შეუძლია ნორმალური ფუნქციონირება ახალგაზრდობის ორგანიზაციების გარეშე, რადგან ახალგაზრდობა არის თაობათა კანონზომიერი ცვლა, მომავლის იმედი და სიცოცხლე.

საქართველოს სოციალურ-დემოკრატიული პარტიის თანაშემწე იყო ახალგაზრდა მარქსისტთა ორგანიზაცია. იგი დაარსდა 1916-1917 წლების მიჯნაზე. დაარსების პირველ წლებში ახალგაზრდა მარქსისტებს შორის დაიწყო იდეურ-პოლიტიკური ბრძოლა. ამ ბრძოლის შედეგად ახალგაზრდა მარქსისტთა ორგანიზაცია ორ ნაწილად გაიყო. მას გამოეყო ბოლშევიკების მიმდევრები. ხოლო ძირითადი ნაწილი ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის იდეურ-პოლიტიკურ პლატფორმის ერთგული რჩებოდა. იგი მძლავრი ორგანიზაცია გახდა. საქართველოში 1922-1923 წლებში აღირიცხა 15 ათასი ახალგაზრდა მარქსისტი. აჭარაში ახალგაზრდა მარქსისტთა რეგიონული ორგანიზაცია 1917 წელს შეიქმნა, ძირითადად ქალაქ ბათუმში. მის რიგებში დაახლოებით 300-მდე წევრი ითვლებოდა (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 27, ფურც. 2). ორგანიზაციაში მოსწავლე-ახალგაზრდები გაერთიანდნენ.

სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ახალგაზრდობის ორგანიზაცია 1917 წელს დაარსდა, რომლის სოციალური ბაზა ასევე იყო მოსწავლე და სტუდენტი ახალგაზრდობა, ორგანიზაცია ეწეოდა სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის იდეების და პოლიტიკის პროპაგანდას ახალგაზრდობაში. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ახალგაზრდობის კავშირი შეიქმნა 1917-1918 წლების მიჯნაზე. ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია და ახალგაზრდობის კავშირი გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიის ინტერესებს, იცავდა კერძო საკუთრებას და მიზნად ისახავდა დამოუკიდებელ ეროვნულ სახელმწიფოს შექმნას. სოციალისტ-ფედე-

რაციული და ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიების აჭარის ორგანიზაციები მცირერიცხოვანი იყვნენ.

საქართველოში კომუნისტური ახალგაზრდობის კავშირის ჩანასახს წარმოადგენდა სპორტული საზოგადოება „სპარტაკი“, რომელიც დაარსდა 1917 წლის 3 სექტემბერს. იმავე წელს შეიქმნა ბათუმის ორგანიზაცია. მასში გაერთიანდა აგრეთვე ახალგაზრდა მარქსისტთა ის ჯგუფი, რომელიც ამ ორგანიზაციას გამოეყო. „სპარტაკის“ ბაზაზე 1920 წელს საქართველოს ახალგაზრდობის კომუნისტური კავშირი შეიქმნა. იგი იყო საქართველოს კომპარტიის თანაშემწე და რეზერვი, ახალგაზრდობაში ამ პარტიის მიზნების, ამოცანები, იდეოლოგიისა და პოლიტიკის პროპაგანდის პოპულიზატორი.

საქართველოს კომკავშირი, კომპარტიის ხელმძღვანელობით, დაარსებიდან იბრძოდა არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციების წინააღმდეგ. საბჭოების შემდეგ არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციები იძულებული გახდნენ თვითლიკვიდაცა მოეხდინათ. 1925 წლისათვის საქართველოში არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციები ოფიციალურ დონეზე აღარ ფუნქციონირებდნენ. ნაწილი იატაკქვეშეთში გადავიდა და არალეგალურად იბრძოდა საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ.

აჭარაში განსხვავებული ვითარება არსებობდა. მართალია, აჭარაში ფუნქციონირებდნენ არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციები, მაგრამ 1918-1921 წლებში (აპრილამდე) აქ ძირითადი ამოცანა იყო უცხოელი ოკუპანტების წინააღმდეგ ბრძოლა, აჭარის შენარჩუნება ერთიანი საქართველოს შემადგენლობაში. ამიტომ ამ რეგიონში ახალგაზრდობის ორგანიზაციები ამ დიდი ეროვნული საქმით იყვნენ დაკავებული.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ აჭარაშიც არაკომუნისტური ორგანიზაციების ლეგალური საქმიანობა ფაქტობრივად შეწყდა. ამასთან, საბჭოთა ხელისუფლების გამოცხადების შემდეგ ახალ ფაზაში შევიდა ახალგაზრდობის კომუნისტური ორგანიზაციების ჩამოყალიბების პროცესი. თავდაპირველად ახალგაზრდობის კომუნისტური უჯრედები ქალაქ ბათუმში შეიქმნა. ამ მიმართულებით აჭარის სოფლად რთული ვითარება იყო, რადგან ადგილობრივი მუსლიმი მოსახლეობა მტრულად შეხვდა საბჭოთა ხელისუფლებას. კომუნისტები და კომკავშირლები მოსახლეობისათვის, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, ახალგაზრდობისათვის მისაღები არ აღმოჩნდა.

აჭარაში XX საუკუნის 20-იანი წლების პირველ ნახევარში კომკავშირის ორგანიზაციების ჩამოყალიბებაში აქტიურობდნენ ენთუზიასისტები. მათგან გამოირჩეოდნენ: ჩეკრიზოვი, მიტრენკო, ვოლოჟსკი, ხაცკვიჩი, მელიქსააკიანი, ფარრო, ნაუმოვი, მეგოვორიანი, ბაბეკინი, ცეხაძე, ჩაკვეტაძე, გეგეჭკორი, ანასტა-

სიადი, კრავჩიკი, ჩაიკოვსკი, პოსტემკინი, კოზარენკო, ჩერნოვი, ალექსინი, ლიფშიცი, საფრონოვი, იაკუბოვიჩი, ხაჩიკიანი, კუზნეცოვი, ზარემბო, ცინცაძე, ჯიბლაძე, ლაპარტყავა, მიქელაძე, შენგელია, კალანდარიშვილი, ალანია, ბეღია, სეფეროვი და სხვები. 1921 წელს ამ ახალგაზრდებმა ჩამოაყალიბეს კომკავშირის უჯრედები ქალაქ ბათუმში და ოლქის თითო-ოროლა სოფელში: მახინჯაურში, ქედის მაზრის, ცენტრში, ორცვაში, აგარაში, ხულოს სამაზრო ცენტრსა და ფურტიოში. ბათუმში კომკავშირული უჯრედები შეიქმნა საწარმოო ნიშნის მიხედვით. 1921 წლისათვის ბათუმში 21 უჯრედი ითვლებოდა.

თავდაპირველად კომკავშირის ორგანიზაციების ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტ როლს არაქართველები ასრულებდნენ, ძირითადად რუსები, უკრაინელები, სომხები, ბერძნები, ებრაელები და სხვები. აჭარაში კომკავშირის ორგანიზაციების ჩამოყალიბებას უშუალოდ ხელმძღვანელობდნენ საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტი და პარტიის ბათუმის საოლქო კომიტეტი. 1921 წლის აპრილში გაიმართა კომკავშირის ბათუმის ორგანიზაციის პირველი კონფერენცია, რომელზედაც აირჩიეს ბათუმის საოლქო კომიტეტი და პრეზიდიუმი. კომკავშირის საოლქო კომიტეტის მდივნად აირჩიეს ვ. ჩეკრიზოვი, პრეზიდიუმის შემადგენლობაში: ჩეკრიზოვი, მიტრენკო, ანასტასიადი, ნაუმოვი, ვოლოჟსკი, ლიფშიცი, ჯიბლაძე, მელიქ სააკიანი, ხაცკევიჩი და სხვები. კომკავშირის ბათუმის საოლქო ორგანიზაციის მეორე კონფერენცია ჩატარდა 1921 წლის აგვისტოში, მესამე და მეოთხე–1922 წელს. კონფერენციებზე იხილავდნენ ბათუმის ოლქში არსებულ ვითარებას, კომკავშირის ორგანიზაციული, პოლიტიკური და იდეოლოგიური მუშაობის საკითხებს, მსჯელობდნენ მომავალი მუშაობის გეგმებზე.

სწორედ 1921 წლიდან იწყება საქართველოს კომკავშირის აჭარის ორგანიზაციის ისტორია, რომელიც 70 წელზე მეტი ხნის მანძილზე გრძელდებოდა. ეს პერიოდი რამდენიმე ეტაპისაგან შედგება. პირველი ეტაპი, რომელიც XX საუკუნის 20-იან წლებს მოიცავს, უაღრესად რთული და მრავალმხრივ წინააღმდეგობრივი ხასიათის იყო. ენთუზიასისტები, რომლებმაც საფუძველი დაუდეს აჭარაში ახალგაზრდობის კომუნისტურ ორგანიზაციას, არასაკმარისად იყვნენ მომზადებული ამ საქმისათვის. ამიტომ კომკავშირის საოლქო ორგანიზაციის ფორმირება კატაკლიზმების პირობებში მიმდინარეობდა. აჭარაში კომკავშირული ორგანიზაციების მუშაობის გაძლიერების მიზნით საქართველოს კომკავშირის ცენტრალურმა კომიტეტმა 1922 წელს სამუშაოდ მოავლინა ა. გეურქოვი, რომელიც კომკავშირის თელავის მაზრის კომიტეტის მდივნად მუშაობდა. ა. გეურქოვი 1922 წლის 25 სექტემბერს საქართველოს კომკავშირის ბათუმის საოლქო კომიტეტის მდივნად აირჩიეს, სადაც 1923 წლის ოქტომბრამდე მუშაობდა.

გეურქოვის შემდეგ კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელი მდივანი იყო მეტონიძე.

XX საუკუნის 20-იანი წლების პირველ ნახევარში ახალგაზრდობასთან მუშაობა ძირითადად ქალაქ ბათუმში მიმდინარეობდა, რადგან მაზრებში ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული სამაზრო კომიტეტები. ორგანიზაციული მუშაობის მიხედვით ბათუმი ორ ნაწილად იყოფოდა: უშუალოდ ქალაქი – საწარმო-დაწესებულებები და სასწავლებლები.. მეორე იყო ქალაქის გარეუბანი – ჭაობი, „ხოლოდნაია სლობოდა“ და ბათუმის შემოგარენის სოფლები (ორთაბათუმი, ახალშენი, მახინჯაური). კომკავშირის საქალაქო ორგანიზაციას ხელმძღვანელობდა მელიქ სააკიანი. საქალაქო კომიტეტს ორი განყოფილება ჰქონდა: პოლიტიკური განათლების, ყოფისა და საერთო განათლების. პირველის გამგე იყო ბაბეკიანი, მეორესი – ნაუმოვი. კომიტეტს ემსახურებოდა ორი ორგანიზატორი. ამ თანამდებობაზე მუშაობდნენ ჩერნოვი და კუზნეცოვი (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 1, ფურც. 31).

აჭარის მაზრებში კომკავშირის უჯრედების ჩამოყალიბება 1921 წლის მეორე ნახევრიდან იწყება, 1927 წლისათვის აჭარის სოფლად კომკავშირის 71 უჯრედი ითვლებოდა. მათგან ქობულეთის მაზრაში – 22 (ჩაქვი, ქობულეთის დაბა, ბობოყვათი, ხუცუბანი, ლეღვა, დიდი ჯამე, ალამბარი, სმეკალოვკა, ჩაქვისთავი, ფიჭვნარი, კვირიკე, ხალა, აჭი და სხვა); ბათუმის–23 (მახინჯაური, ორთაბათუმი, ურები, სარფი, მარადიდი, ახალშენი, ფერია, ერგე, მახუნცეთი, ქედქედი, კაპანდიდი, ზემო ჯოჭო, აჭარისაღმართი, აჭარისწყალი, ზესოფელი, ხოხნა, ალიქოღლები, ცხმორისი, ვაიო, მარადიდი; ხულოს მაზრაში–15 უჯრედი: სამაზრო ცენტრი, დიდაჭარა, თხილვანა, დღვანი, აგარა, აღმე, ხიჭაური, ოლადაური, უჩამბა, ჭვანა, ღორჯომი, ძირკვაძეები, ფაჩხა, ნენია და სხვა). სამაზრო კომიტეტები 1925 წელს შეიქმნა (ასსცსა, 3-9, ან. 9, ს. 108, ფურც. 17-19).

XX საუკუნის 20-იანი წლების პირველ ნახევარში კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის მუშაობა დაბალ დონეზე იდგა. როგორც ქალაქად, ისე სოფლად ორგანიზაციულ, მასობრივ-პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ მუშაობაში ქაოსი სუფევდა, მთლიანად მოშლილი იყო დისციპლინა. ახალგაზრდობის უმრავლესობას არ სჯეროდა ანტირელიგიურ დოგმებსა და კომუნისტების სიცრუეზე აგებული პროპაგანდა. მართალია, კომკავშირის საოლქო ორგანიზაციას არ ჰქონდა საკუთარი პრესა, მაგრამ საოლქო პრესაში ხშირად იბეჭდებოდა მასალები, რომლებშიც შუქდებოდა ახალგაზრდობის შესახებ მასალები. ახალგაზრდობაში კომუნისტური პარტიის პლატფორმის პროპაგანდისათვის ძირითადად გამოიყენებოდა ზეპირი აგიტაცია.

კომკავშირელი ახალგაზრდობის ძირითადი თავშეყრის ადგილი იყო კლუბები და ქობ-სამკითხველოები. ზემდგომი სადირექტივო ორგანოებისადმი არაერთი მიმართვის შედეგად კომკავშირის ორგანიზაციას გადაეცა ეკლესიის ორი შენობა: ბათუმის სამხედრო ტაძარი და სინაგოგა, სადაც კომკავშირული კლუბები მოეწყო. 1925 წლის 23 აპრილს კომკავშირის კლუბებს ეწოდა მუშა-ახალგაზრდობის კლუბები. 1925 წლის 1 მარტისათვის კლუბების წევრი იყო 445 კაცი. მათგან მუშა-305; კლუბის ხელმძღვანელობისათვის გამოიყო ორი თუ სამი სამტატო ერთეული, შემოიღეს საწევრო ანარიცხები, რომელსაც კლუბის წევრები იხდიდნენ. საერთო ხელმძღვანელობას ახორციელებდა გამგეობა, როგორც არჩევითი ორგანო. გამგეობა ირჩევდა სარევიზიო კომისიას, რომელიც ფინანსებს აკონტროლებდა.

კლუბებთან შეიქმნა დრამატული, სპორტული, მუსიკალური და სხვა სახის წრეები. ეწყობოდა სადღესასწაულო საზეიმო სახის ღონისძიებები, ტარდებოდა პოლიტიკური ხასიათის საუბრები. გარდა ბათუმისა, კლუბები გაიხსნა სამაზრო ცენტრებში, აგრეთვე ჩაქვსა და მახინჯაურში, სადაც ანალოგიური მუშაობა მიმდინარეობდა (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 1, ფურც. 30-32; ს.1^ა). ფურც. 2; ს. 1^ბ), ფურც. 7, ს. 40, ფურც. 14-15; ს. 42, ფურც. 1-8).

თავდაპირველად კომკავშირის რიგებში მოსწავლეები ერთიანდებოდნენ. ამასთან, მის რიგებში შემთხვევითი, ქუჩიდან მოსული ახალგაზრდებიც შედიოდნენ. კომპარტიის ლიდერების ამოცანას შეადგენდა კომკავშირის რიგებში მუშა ახალგაზრდობის მიღება. ცხადია, აჭარაში კომკავშირის შემადგენლობა კომპარტიისათვის არასასურველი იყო. ამიტომ კომკავშირის წმენდა განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა. კომკავშირის ბათუმის საოლქო კომიტეტმა და პრეზიდიუმმა 1921-1923 წლებში არაერთხელ განიხილა ორგანიზაციის წმენდის შესახებ. მაგალითად, 1921 წლის 8 და 15 დეკემბერს პრეზიდიუმის სხდომაზე იმსჯელეს კომკავშირის რიგების გაწმენდის შესახებ. დადგენილებებში ნათქვამია: წმენდა ჯერ დაიწყო ქალაქში, შემდგომ – ოლქის მასშტაბით. სოფლად წმენდის ნაცვლად კომკავშირის წევრების მხოლოდ მკაცრი რეგისტრაცია მოხდეს. 1922 წლის 29 სექტემბერს პრეზიდიუმის სხდომაზე მოისმინეს ა. გეურქოვის მოხსენება კომკავშირის ბათუმის საოლქო ორგანიზაციის წმენდის შესახებ. აღინიშნა, რომ წმენდა უნდა ჩატარდეს ძალზე ფრთხილად. მიზანშეწონილია წმენდაში მონაწილეობდნენ უპარტიო მასები, ვინც კომუნისტების მიმართ ერთგულნი არიან. კომკავშირის ორგანიზაციის წმენდის თაობაზე სპეციალური კომისიაც შეიქმნა (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 1, ფურც. 28, 37, 60).

საქართველოს კომკავშირის ბათუმის საოლქო ორგანიზაციის შემადგენლობაში 1921 წლის მეორე ნახევრიდან შედიოდა ერთადერთი აჭარელი – ალი

მიქელაძე. 1922 წლიდან კომკავშირის ბათუმის საოლქო ორგანიზაციაში აქტიურ წევრებად ითვლებოდნენ რიზა ხოზრევანიძე, რეჯებ სვანიძე, ეუბ ნაკაშიძე და სხვები. ამის შესახებ ყურადღების გამახვილება იმიტომ არის აუცილებელი, რომ მაშინ აჭარლები ფანატიკურად მუსლიმები იყვნენ და რელიგიური რწმენა მათ გზას უხშობდა და კომუნისტურ ორგანიზაციებში გაერთიანებას.

XX საუკუნის 20-იანი წლების პირველ ნახევარში საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის საქმიანობა მოკრძალებული იყო. ამ მუშაობას ტონს აძლევდნენ არაქართველები, რომლებიც საოლქო კომიტეტის წევრების უმრავლესობას შეადგენდნენ. ისინი ნაკლებად ერკვეოდნენ აჭარის მოსახლეობის ყოფისა და კულტურის საკითხებში. არ ჰყავდათ საჭირო კადრები. ბათუმის საქალაქო ორგანიზაციას, რომელიც შედარებით მსხვილად ითვლებოდა, მხოლოდ ერთი ინსტრუქტორი ემსახურებოდა, იგი ვერ აუდიოდა ამ საქმეს.

თავდაპირველად ორგანიზაციულ და მასობრივ-პოლიტიკურ მუშაობას კომკავშირის ბათუმის საოლქო კომიტეტის (1923 წლიდან აჭარის) პრეზიდიუმი და განყოფილებები ეწეოდნენ. 1921-1925 წლებში ფუნქციონირებდა: ორგანიზაციული განყოფილება და აგიტკოლეგია. 1921-1925 წლებში მოისმინეს ინფორმაციები ბათუმის ოლქში არსებული მდგომარეობის შესახებ, აგრეთვე კომკავშირული უჯრედების თაობაზე ბათუმში, კინტრიშის და ხულოს მაზრებში, სოფელ კაპანდიბში, სპორტული საზოგადოებების შესახებ („სტარტაკი“, „შევარდენი“ და „სოკოლი“), პოლიტიკური განათლების მიმდინარეობა, წერა-კითხვის უცოდინარობისა და მცირემცოდნეობის ლიკვიდაციის, კოოპერაციის საკითხები და სხვა. ამ საკითხების შესახებ მიღებულია შესაბამისი დადგენილებები, მაგრამ არსებითი გარდატეხა არცერთი მიმართულებით არ ყოფილა, საკითხები ზედაპირულად იხილებოდა.

პირველ წლებში კომკავშირის ბათუმის საოლქო კომიტეტისა და პრეზიდიუმის მასობრივ-პოლიტიკური მუშაობა იმით გამოიხატა, რომ ბათუმში აწყობდნენ ანტირელიგიურ საღამოებსა და მსვლელობებს რელიგიის საწინააღმდეგო ლოზუნგებით, ახალგაზრდებისათვის ატარებდნენ სადღესასწაულო ღონისძიებებს პირველი მაისის, 7 ნოემბრის და სხვათა აღსანიშნავად. კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის წევრები აქტიურად მონაწილეობდნენ ტროცკიზმის წინააღმდეგ დაწყებულ კამპანიაში. ამის შესახებ დადგენილება კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის აგიტკოლეგიამ 1925 წლის 16 თებერვალს მიიღო.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, როგორც საერთოდ საქართველოში, ისე აჭარაში დაიწყო ბრძოლა არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციების წინააღმდეგ. მთავარი დარტყმა მიმართული იყო ახალგაზრდა მარქსისტების წინააღმდეგ, რადგან იგი ყველაზე მძლავრი ორგანიზაცია იყო.

საქართველოს კომპარტიის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის ბრძოლის შედეგად ახალგაზრდობის არაკომუნისტური ორგანიზაციები დაიშალა. 1924 წლისათვის აჭარაში ახალგაზრდა მარქსისტთა ორგანიზაციის 210 წევრიდან 180 გადავიდა საბჭოთა ხელისუფლების პლატფორმაზე. დანარჩენი წევრები გადავიდნენ იატაკქვეშეთში, ნაწილმა თავი შეაფარა ტექნიკუმებსა და ქალთა განყოფილებაში (ასსცსა, ფ. 3-9, ან.9 ს. 12, ფურც. 2).

მიმდინარე ორგანიზაციულ და მასობრივ-პოლიტიკურ მუშაობას კომკავშირის საოლქო კომიტეტის პრეზიდიუმი, სამაზრო კომიტეტები და განყოფილებები ასრულებდნენ. კომკავშირის კონფერენციებს, როგორც წარმომადგენლობით ორგანოებს, ძირითადად საინფორმაციო-საცნობარო როლი ეკისრებოდათ. კომკავშირის ორგანიზაციაში თანდათანობით იზრდება წარმომადგენლობითი ორგანოს-კონფერენციის როლი. 1924 წლამდე 6 კონფერენცია ჩატარდა, მაგრამ ამ კონფერენციების მასშტაბი, საინფორმაციო-საცნობარო და მამობილიზებელი როლი დაბალი იყო. მომდევნო წლებში საკმაოდ გაიზარდა კონფერენციების, როგორც წარმომადგენლობითი ორგანოების, საინფორმაციო-საცნობარო როლი. ამის დასტურია საქართველოს კომკავშირის აჭარის VII საოლქო და მომდევნო წლების კონფერენციების მასშტაბი, დელეგაციების თვისებრივი მდგომარეობა, განხილული საკითხები, მიღებული დადგენილებები, საოლქო კომიტეტისა და სარევიზიო კომისიის შემადგენლობა. საქართველოს კომკავშირის აჭარის VII საოლქო კონფერენცია მიმდინარეობდა 1924 წლის 12-15 ივნისს. კონფერენციამ განიხილა 8 საკითხი: საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო მდგომარეობის, საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტის მოხსენება, აჭარის საოლქო კომიტეტის ანგარიში, კომკავშირის მორიგი ამოცანები, ეკონომიკური მუშაობის, ახალგაზრდობის კავშირის სახელწოდების შეცვლის, კოოპერაციის შესახებ, აჭარის საოლქო კომიტეტისა და საქართველოს კომკავშირი ყრილობის დელეგატების არჩევა.

ამ საკითხებზე მოხსენებები გააკეთეს კომკავშირის საკავშირო ცენტრალური კომიტეტის პასუხისმგებელმა მუშაკმა სემკოვმა, საქართველოს კომუნისტური კავშირის ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა დევდარიანმა, აჭარის საოლქო კომიტეტის მდივანმა მეტონიძემ და სხვებმა. დადგენილებაში დამაკმაყოფილებლად შეფასდა საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტისა და აჭარის საოლქო ორგანიზაციის საქმიანობა. მ. გობეჯიას მოხსენების შედეგად კონფერენციამ მიიღო დადგენილება, რის საფუძველს კომკავშირის აჭარის ორგანიზაციას ეწეოდა ლენინის სახელი. კონფერენციამ ყველა საკითხზე მიიღო შესაბამისი დადგენილებები, აირჩია კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტისა და საქართველოს კომკავშირის ყრილობის დელეგატები. საქართველოს კომკავშირის აჭარის

საოლქო კომიტეტის შემადგენლობაში აირჩია 19 კაცი. კომკავშირის აჭარის ისტორიაში პირველად უმრავლესობას ქართველები შეადგენდნენ. საოლქო კომიტეტის 19 წევრიდან მხოლოდ 5 წევრი იყო არაქართველი. 14 ქართველიდან 8 წევრი აჭარის მკვიდრი იყო (აბულაძე, ნაკაშიძე, ხოზრევანიძე, ზოიძე, ბასილაძე, თევდორაძე, ქათამაძე, ხიმშიაშვილი). საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის მდივნად აირჩია მეტონიძე, მოადგილედ – გობეჩია. კონფერენციის რეზოლუციასა და დადგენილებებში ხაზგასმითაა აღნიშნული სოფლად კომკავშირული მუშაობის გაძლიერება, ქალაქში კომკავშირის ორგანიზაციაში აქცენტი გაკეთდა მუშა ახალგაზრდობისა და მუშათა ოჯახებიდან გამოსული ჭაბუკებისა და გოგონების მიღებაზე (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 11, ფურც. 1-5).

საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის საქმიანობაში გარდამტეხი მნიშვნელობა ჰქონდა VIII კონფერენციას, რომელიც ჩატარდა 1925 წლის 6-9 თებერვალს. მის მუშაობაში მონაწილეობდნენ საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტის პასუხისმგებელი მუშაკები, აჭარის პარტიული და სახელმწიფო ორგანოების ხელმძღვანელები, არმიისა და ფლოტის წარმომადგენლები. ამ დროისათვის კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციაში 1089 კომკავშირელი ირიცხებოდა. კონფერენციის დელეგატად არჩეული იყო 188 კომკავშირელი, რაც რეგიონის კომკავშირელების საერთო რაოდენობის 17,4%-ს შეადგენდა (ასსცსა, 3-9, ან. 9, ს. 27, ფურც. 1). ამრიგად, კომკავშირის აჭარის VIII საოლქო კონფერენცია საკმაოდ წარმომადგენლობითი იყო და მისი მაორგანიზებელი, საინფორმაციო-საცნობარო როლი, წინა კონფერენციებთან შედარებით, საკმაოდაა გაზრდილი. ამასთან, საოლქო კომიტეტის განახლებულ შემადგენლობაში ქართველები ასევე უმრავლესობა შეადგენდნენ. კერძოდ, კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის 29 წევრიდან 21 ქართველი იყო. მათ შორის 9 წევრი – აჭარის მკვიდრი. ესენია: ქაზიმ ბასილაძე, ხუსეინ ზოიძე, ეუბ ნაკაშიძე, რეჯებ სვანიძე, სულეიმან თავდგირიძე, მამუდ ბერიძე, იუსუფ ქათამაძე, რიზა ხოზრევანიძე და შაქირ თურმანიძე (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 27, ფურც. 11).

დამკვიდრებული წესის მიხედვით, VIII საოლქო კონფერენციამ მოისმინა საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტის მოხსენება რესპუბლიკაში ჩატარებული მუშაობის შესახებ და საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო მდგომარეობა. ამ საკითხზე მოხსენებით გამოვიდნენ გეურქოვი და იმედაძე. გეურქოვმა თავის გამოსვლაში განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციების წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხებს, ხოლო იმედაძემ – საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ მოსალოდნელი ომის საფრთხეებზე.

საქართველოს კომკავშირის აჭარის VIII საოლქო კონფერენციაზე საანგარიშო მოხსენება გააკეთა საოლქო კომიტეტის მდივანმა მ. გობეჩიამ. მან შეაჯამა

კონფერენციიდან კონფერენციამდე – ერთი წლის განმავლობაში ჩატარებული მუშაობა. მართალია, მ. გობეჩიამ თითქმის ყველა საკითხი მიმოიხილა, მაგრამ ყურადღება გაამახვილა ორგანიზაციულ საკითხებზე, კომკავშირის რიგებში მუშა ახალგაზრდობის, ღარიბი გლეხებისა და მოჯამაგირეების, მათ შორის გოგონების მოზიდვაზე, ოპერატიული მუშაობის ამალგების, კომკავშირლების თვისებრივი შემადგენლობის მკვეთრად გაუმჯობესების, კოოპერაციაში სოფლის ახალგაზრდობის ფართოდ ჩაბმის და სხვა საკითხებზე (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 27, ფურც. 4-8). ამ საკითხების წინა პლანზე წამოწევა იმას მოასწავებდა, რომ ზემდგომ პარტიულ და სახელმწიფო ორგანოებს მეტი ყურადღება უნდა გამოეჩინათ ამ საკითხების მიმართ.

კონფერენციის მუშაობაში მნიშვნელოვანი იყო პოლიტიკური განათლების საკითხები. ამ თემაზე მოხსენებით გამოვიდა კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის აგიტკოლეგიის განყოფილების გამგე სულუხია. მთავარ ამოცანად დასახეს ახალგაზრდობის მიერ პარტიის ისტორიისა და ლენინიზმის შესწავლა. დღევანდელი გადასახედიდან მხოლოდ ერთი პარტიის ისტორიისა და მხოლოდ ლენინიზმის დაუფლება არ იძლეოდა საჭირო ცოდნას, თანაც ამ საკითხების შესწავლა ტენდენციურად, დამახინჯებულად მიმდინარეობდა, მაგრამ ასეთი მიდგომა და არჩევანი მმართველი პარტიის მიერ იყო დაშტამბული. ოფიციალურ დონეზე ამის წინააღმდეგ გამოსვლა არც ისე მარტივი იყო.

კონფერენციის დელეგატებისათვის და საერთოდ მოსახლეობისათვის საინტერესო გამოდგა წერა-კითხვის უცოდინარობისა და მცირემცოდნეობის ლიკვიდაციის თემა. ამ თემას უდიდესი სოციალური მნიშვნელობა ენიჭებოდა. სულუხიას მოხსენებაში აღინიშნა, რომ აჭარაში ითვლებოდა 16 წლიდან 40 წლამდე ასაკის 28 ათასი წერა-კითხვის უცოდინარი. მათგან სოფლად არის 19 ათასი. მაშინ ქალაქად და სოფლად 100-ზე მეტი სალიკვიდაციო პუნქტი მუშაობდა. კონფერენციამ დასახა კონკრეტული ამოცანა ამ დიდი პრობლემის გადაწყვეტისათვის. ახალგაზრდობის ზოგადი განათლებისა და კულტურული დონის ამაღლებისათვის კონფერენციამ მოითხოვა კლუბებისა და ქობ-სამკითხველოების მუშაობის კიდევ მეტად გაზრდა (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 27, ფურც. 8). პლენუმმა, რომელიც კონფერენციის შემდეგ გაიმართა, საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელ მდივნად აირჩია თედო კორსაველი (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 29, ფურც. 1).

1926 წლის 10-13 თებერვალს მიმდინარეობდა საქართველოს კომკავშირის აჭარის IX საოლქო კონფერენცია, რომელსაც ესწრებოდა 214 დელეგატი. საანგარიშო მოხსენებით გამოვიდა კომკავშირის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელი მდივანი თედო კორსაველი, რომელმაც მიმოიხილა ერთი წლის განმავლო-

ბაში ჩატარებული მუშაობა. რეზოლუციაში აღინიშნა, რომ აუცილებელია სოფლად საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობის გაძლიერება. აჭარლების კიდევ უფრო ფართოდ ჩაბმა პარტიულ და სახელმწიფო ორგანოებში სამუშაოდ. ამასთან, კონფერენციამ მოითხოვა კომკავშირული ორგანიზაციების მიერ პარტიის მუშაობის ხაზისა და სტილის ათვისება, უპარტიო ახალგაზრდობასთან, განსაკუთრებით გოგონებთან მუშაობის ამაღლება და სხვა. კონფერენციამ კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის შემადგენლობაში აირჩია 50 კაცი (37 წევრი და 13 კანდიდატი). მათ შორის: იოსებ კოჭლამაზაშვილი, მიხეილ ცქვიტინაძე, რიზა ხოზრევანიძე (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 43, ფურც. 1-18).

კომკავშირის აჭარის X საოლქო კონფერენცია, რომელიც 1927 წლის იანვარში ჩატარდა, განსახილველი საკითხების სიმრავლით აღარ გამოირჩეოდა. კონფერენციაზე სულ 4 საკითხი განიხილეს. თავისებურება ის იყო, რომ ამჯერად პირველად მოისმინეს კომკავშირის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის წარმომადგენლის გავრიშის მოხსენება და დამაკმაყოფილებლად ჩაითვალა გაწეული მუშაობა. X კონფერენციაზე კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის ანგარიში წაიკითხა იონა ფირცხალავამ. მან, სხვა საკითხებთან ერთად, მეტი ყურადღება დაუთმო კომკავშირელთა საქმიანობის გააქტიურებას. მათ აქტიურ მონაწილეობას სახელმწიფო ორგანოებსა და საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში: საბჭოებში, კოოპერაციაში, პროფკავშირებში, თავდაცვა ავიაქიმის და სხვა უწყებებში. კონფერენციამ მოითხოვა ამ მიმართულებით მუშაობის გაძლიერება. პლენუმმა, რომელიც 19 იანვარს გაიმართა, კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პრეზიდიუმის შემადგენლობაში აირჩია 11 კაცი, მათ შორის – 7 ქართველი. პირველად აირჩიეს საკონფლიქტო კომისია 7 კაცის შემადგენლობით, პლენუმმა კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელ მდივნად კვლავ აირჩია იონა ფირცხალავა (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 60, ფურც. 1-37; ს. 61, ფურც. 1-12; ს. 62, ფურც. 1).

კიდევ უფრო წარმომადგენლობითი იყო კომკავშირის აჭარის XI საოლქო კონფერენცია, რომელიც გაიმართა 1928 წლის 28 იანვარს–3 თებერვალს. კონფერენციას ესწრებოდა 251 დელეგატი (222 გადამწყვეტი ხმით, 29 სათათბირო ხმით). დელეგატების 75,5% მუშა, მოჯამაგირე და ღარიბი გლეხი იყო. მხოლოდ 4,5% იყო საშუალო გლეხი (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 97, ფურც. 79). სწორედ კომკავშირის ასეთი შემადგენლობა პასუხობდა კომუნისტური პარტოკრატის მიზანს. კონფერენციის მუშაობა რამდენადმე გამოცოცხლდა ფილიპე მახარაძის მონაწილეობის გამო. კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელი მდივნის იონა ფირცხალავას მოხსენებაში, როგორც წესი, ყველა ძირითადი საკითხია

განხილული. მაგრამ მთავარი აქცენტი გადატანილია სახელმწიფო და საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში კომკავშირელთა მონაწილეობის გაფართოებისა და მუშაობის გაძლიერებაზე, რაც გათვალისწინებული იყო X კონფერენციის დადგენილებით.

ერთი წლის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა კომკავშირის მონაწილეობა სახელმწიფო ორგანოებსა და საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში. 1927 წლის 1 მაისისათვის კომკავშირის ორგანიზაციის რიგებში 3032 წევრი ითვლებოდა, რაც 3-ჯერ აღემატებოდა 1925 წლის მაჩვენებელს. 1928 წლისათვის სამომხმარებლო, სარეწაო, სასოფლო-სამეურნეო და საბინაო კოოპერაციის წევრი იყო 908 კომკავშირელი, საერთო რაოდენობის თითქმის 30%, საბჭოებში მონაწილეობდა 317, თავდაცვა-ავიაქიმის საზოგადოებაში – 847, წითელი ჯვრის საზოგადოებაში – 261 კომკავშირელი (ასსცსა, ფ. პ-9, ან. 9, ს. 97, ფურც. 1-31; ს. 106, ფურც. 11). ეს იყო ახალგაზრდების ძალისა და ენერგიის გამოყენება. საზოგადოებრივი და სახელმწიფო წყობის სიმახინჯის, არსებითი ნაკლოვანებების მიუხედავად, ახალგაზრდობის ჩართულობას ამ მიმართულებით გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. როგორც წინა წლებშიც, ისე ამჯერადაც არანაკლები ყურადღება დაეთმო ახალგაზრდობის დასაქმებას, რადგან მათი დიდი ნაწილი უმუშევარი იყო (ასსცსა, ფ. პ-9, ან. 9, ს. 106, ფურც. 12).

კომკავშირის აჭარის XI საოლქო კონფერენციაზე შეაჯამეს ტროცკისტული ოპოზიციის მიერ თავს მოხვეული დისკუსიის შედეგები. აჭარაში ოპოზიციონერთა ორგანიზაცია შეიქმნა ბათუმსა და ქობულეთში. ამ დისკუსიებში მონაწილეობდა 1000 კომკავშირელი, რომელთაგან ტროცკისტულ ოპოზიციას მხარი დაუჭირა მხოლოდ 10 კაცმა. როგორც კონფერენციაზე ითქვა, ეს ადამიანები იყვნენ განაწყენებული სამსახურის საკითხებთან დაკავშირებით. მოგვიანებით ოპოზიციონერთა ნაწილმა მოინანია, აღიარა შეცდომა. ვინც იცავდა ტროცკისტებს, გაირიცხნენ კომკავშირიდან (ასსცსა, ფ. პ-9, ან. 9, ს. 97, ფურც. 32-33).

კონფერენციამ განსაზღვრა მომავალი ამოცანები. აირჩია საოლქო კომიტეტის, სარევიზიო კომისიისა და საკონფლიქტო კომისიის შემადგენლობა. პლენუმზე აირჩიეს საოლქო კომიტეტის პრეზიდიუმი, რომელშიც 11 კომკავშირელი შედიოდა. საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელ მდივნად აირჩიეს თედო კორსაველი, ამასთან, დაამტკიცეს აპარატის მუშაკები: ორგანიზაციული განყოფილების გამგედ – ხუსეინ ზოიძე, აგიტაცია-პროპაგანდის – გრიგოლ საგინაძე, ეკონომიკის განყოფილების გამგედ – ვასილ ჟღენტი. ინსტრუქტორებად – ლეონიდ ზარემბო და შალვა ფოცხიშვილი (ასსცსა, ფ. პ-9, ან. 9, ს. 108, ფურც. 1-15).

კომკავშირის აჭარის XII კონფერენციამ (1929 წლის 25-31 იანვარი) შეაჯამა ერთი წლის განმავლობაში ჩატარებული მუშაობა. ამ დროისათვის გაზრდილია კომკავშირის რიგები. ამის შესაბამისად კონფერენციის დელეგატების რაოდენობაც შედარებით მეტია, ვიდრე XI კონფერენციაზე იყო. სულ დაესწრო 287 დელეგატი (258 გადამწყვეტი ხმით და 29 სათათბირო ხმით). კონფერენციამ სამი საკითხი განიხილა: საოლქო კომიტეტის ანგარიში, სარევიზიო კომიტეტის ანგარიში და ახალი ყოფისათვის მუშაობის შესახებ. ძირითადი იყო კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის მდივნის კარსანაძის საანგარიშო მოხსენება. XII კონფერენციის მუშაობის თავისებურება იმაში გამოიხატა, რომ აღარ განხილულა კომკავშირის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტისა და საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტის საანგარიშო მოხსენებები.

საანგარიშო მოხსენებასა და დელეგატების გამოსვლებში პირველად გაჟღერდა ბიუროკრატიზმისა და პროტექციონიზმის შესახებ, რაც გავრცელებული იყო კომკავშირულ ორგანიზაციებში, პარტიულ და სახელმწიფო აპარატში, წარმოება-დაწესებულებებში და მისი ლიკვიდაციისათვის ღონისძიებები დაისახა. ნაკლოვანებებისა და ხარვეზების აღმოფხვრისათვის იქმნებოდა „კავალერია“, „მსუბუქი კავალერიის რაზმი“ და „მფრინავი კავალერია“. ისინი აწყობდნენ რეიდებს, აკონტროლებდნენ საქმის მიმდინარეობას, ასეთი კავალერიები იქმნებოდა კომკავშირის როგორც საოლქო, ისე სამაზრო კომიტეტებში (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 147, ფურც. 1-14). წინა პლანზე წამოიწია კულაკობის წინააღმდეგ ბრძოლის თემა, რადგან რეგიონში კოლექტივიზაცია იწყებოდა. ამიტომ პარტია და მისი თანაშემწე კომკავშირი გააქტიურდნენ მდიდარი გლეხების წინააღმდეგ საბრძოლველად, რამდენადაც ისინი კოლექტივიზაციის კატეგორიული წინააღმდეგი იყვნენ. კულაკები მართალი იყვნენ, რადგან საქართველოსათვის, მით უმეტეს აჭარისათვის გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია ტრაგედიას წარმოადგენდა.

კონფერენციაზე არანაკლები ყურადღება გამახვილდა სოფლად ახალი ყოფის დამკვიდრების საკითხზე. აქაც ხელშემშლელად კულაკები, სასულიერო პირები დაასახელეს. ახალი ყოფის დამკვიდრების მიზნით კონფერენციამ მოითხოვა სამი საკითხის გადაწყვეტა: ჩადრის მოხდა, მედრესე-მექთების დახურვა, საყოველთაო სწავლების შემოღება და საბჭოების გადარჩევნები, რათა ამ ორგანოებიდან გაეძევიანათ კომუნისტებისათვის არასასურველი პირები. ამ საკითხების შესახებ კონფერენციაზე ყურადღება გამახვილდა საქართველოს კომპარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელმა მდივანმა ა. ფანცხავამ (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 148, ფურც. 5, ს. 151, ფურც. 12). სამწუხაროდ, მან ვერ გაითვალისწინა აჭარის სოფლის მოსახლეობის ყოფისა და სულიერი ცხოვრების

თავისებურებანი, რამაც საბედისწერო როლი შეასრულა 1929 წლის სახალხო გამოსვლაში.

კონფერენციის დასასრულს აირჩიეს კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის, სარევიზიო კომისიისა და საკონფლიქტო კომისიის შემადგენლობა. საოლქო კომიტეტი ფართო წარმომადგენლობითი იყო. მის შემადგენლობაში შედიოდა 91 კაცი (75 წევრი და 16 კანდიდატი). მისი წევრები იყვნენ კომკავშირის პასუხისმგებელი მუშაკები, სახელმწიფო, პარტიული და საზოგადოებრივი ორგანიზაციის წარმომადგენლები, წარმოების, განათლებისა და კულტურის გამორჩეული ადამიანები (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 147, ფურც. 2; ს. 156, ფურც. 1-3). საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელ მდივნად აირჩიეს კარსანიძე და დაამტკიცეს აპარატის მუშაკები.

საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო ორგანიზაციის მიერ XX საუკუნის 20-იან წლებში ჩატარებული მუშაობის ერთგვარი შეჯამება იყო XIII კონფერენცია. იგი გაიმართა 1930 წლის 30 ნოემბრიდან 5 დეკემბრამდე. ამ დროისათვის (1930 წლის 1 აგვისტო) აჭარის კომკავშირულ ორგანიზაციაში ითვლებოდა 121 უჯრედი, სადაც ირიცხებოდა 6174 კომკავშირელი. კომკავშირის უჯრედები არსებობდა სამრეწველო საწარმოებში, ტრანსპორტზე, სოფლად, სახელმწიფო მეურნეობებში, სკოლებსა და ტექნიკუმებში, სავაჭრო სისტემაში, მაგრამ სინაზული გამოითქვა იმის გამო, რომ მხოლოდ 6 კოლმეურნეობაში არსებობდა კომკავშირული ორგანიზაცია (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 226, ფურც. 68). XIII კონფერენცია იმ დროს მუშაობდა, როდესაც აჭარაში მიმდინარეობდა ეკონომიკის გარდაქმნები—ინდუსტრიის ახალი მშენებლობანი და გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია. ამ გარდაქმნების შესახებ საკავშირო მასშტაბით დაიწყო ოპოზიციის გამოსვლები, აჭარის კომკავშირულმა ორგანიზაციამ ამ და სხვა საკითხების შესახებ კონფერენციაზე დააფიქსირა თავისი პოზიცია. საქართველოს კომკავშირის ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა ჩუბინიძემ კონფერენციას მოახსენა კომკავშირის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის VI პლენუმის შესახებ. საქმე ეხებოდა სირცოვ-ლომინაძის ჯგუფს, რომელიც გამოვიდა კომუნისტური პარტიის გენერალური ხაზის წინააღმდეგ. ბ. ლომინაძე ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის მდივანი იყო და თავის გარშემო შემოიკრიბა პარტიული, კომკავშირული და სახელმწიფო ორგანოების ზოგიერთი ხელმძღვანელი, მემარჯვენე ოპოზიციის შეხედულებები გაიზიარა და დამკვრელური მოძრაობა ხუთწლიანი გეგმის შესრულებისათვის მონათლა, როგორც ქანცამცლელი, ადამიანების არანორმალური ცხოვრება. მისი აზრით შრომითი მეტოქეობის გამოყენებით პარტია ძალასა და ენერგიას აცლის მუშათა კლასსა და გლეხობას. კომკავშირის აჭარის XIII საოლქო კონფერენციის დელეგატებმა ბრმად, გაუაზრებლად, თვითდინებით დაგმეს

სირცოვ-ლომინაძის ჯგუფის პლატფორმა და მხარი დაუჭირეს კომუნისტური პარტიის გენერალურ ხაზს (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9 ს. 226, ფურც. 11-18).

საქართველოს კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელი მდივნის ლევან ჯავახიშვილის საანგარიშო მოხსენებაში, დელეგატების გამოსვლებში და კონფერენციის რეზოლუციაში შეჯამებულია ის მუშაობა, რაც ჩატარდა XIII კონფერენციამდე. კომკავშირის აჭარის ორგანიზაციის ამოცანად დასახეს ხუთწლიანი გეგმის შესრულებასა და სოფლის მეურნეობის გარდაქმნაში კომკავშირლების მონაწილეობის გააქტიურება. კონფერენციაზე აირჩიეს კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის და სარევიზიო კომისიის შემადგენლობა. საოლქო კომიტეტის შემადგენლობაში 102 ადამიანი აირჩიეს (90 წევრი და 12 კანდიდატი) არაერთი ახალი სახე გამოჩნდა. კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის პასუხისმგებელ მდივნად აირჩიეს ლევან ჯავახიშვილი (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 226, ფურც. 40-43).

მიმდინარე ორგანიზაციულ, მასობრივ-პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ საქმიანობას ეწეოდა კომკავშირის საოლქო კომიტეტის პრეზიდიუმი, განყოფილებები და კომიტეტები. 1930 წლისათვის კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტში ფუნქციონირებდა 5 განყოფილება და ორი სექტორი. პლენუმზე, რომელიც XIII კონფერენციის შემდეგ გაიმართა, საორგანიზაციო-საინსტრუქტორო განყოფილების გამგედ დაამტკიცეს ხასან ძნელაძე, მრეწველობისა და ტრანსპორტის – დ. მეგრელიშვილი, განათლების–რ. ოთხმეზური, მასობრივ-ეკონომიკური მუშაობის – ლ. ლებედევი, სამხედრო-ფიზკულტურული განყოფილების გამგედ – ბადოევი, სოფლის მეურნეობის სექტორის ხელმძღვანელად – ჯუმბიძე, კოოპერაციის სექტორისა – ლიფეროვი (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 232, ფურც. 1).

XX საუკუნის 20-იან წლებში სოფლის ახალგაზრდებს კომკავშირი კვლავ არ იზიდავდა. ამიტომ სოფლად კომკავშირული ორგანიზაციები მცირერიცხოვანი იყო. მაგალითად, 1928 წელს ბათუმის რაიონში 584 კომკავშირელი ითვლებოდა, რომლებიც გაერთიანებული იყვნენ 22 უჯრედში, ქედის რაიონში – 12 უჯრედი 435 კომკავშირელით, ხულოს რაიონში – 15 უჯრედი 357 კომკავშირელით. 1929 წლის აჯანყებაში მონაწილეობისათვის ქედისა და ხულოს მაზრებში კომკავშირიდან გარიცხეს ახალგაზრდობის ნაწილი. ამის შედეგად 1930 წლისათვის ქედის მაზრაში კომკავშირელთა რაოდენობა 254-იდე, ხოლო ხულოს მაზრაში 306-მდე შემცირდა. 1930 წლისათვის ქობულეთის მაზრაში აღირიცხა 915 კომკავშირელი, რომლებიც ირიცხებოდნენ 25 უჯრედში. ბათუმის რაიონში კომკავშირელთა რიცხოვნობა 1200-მდე, ხოლო უჯრედებისა – 35-მდე გაიზარდა (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 226, ფურც. 68).

აჭარის მაღალმთიან რაიონებში, სადაც არაერთი სიძნელე არსებობდა კომკავშირული უჯრედების ჩამოყალიბებაში, მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს მურად ლორთქიფანიძემ, ეუბ ნაკაშიძემ, ხუსია ნაკაშიძემ, ნიკოლოზ ხვინგიამ და ხუსნი სურმანიძემ, რომლებიც ქედის მაზრაში კომკავშირის საზაზრო კომიტეტების მდივნებად მუშაობდნენ 1923-1930 წლებში ხულოს მაზრაში კომკავშირული ორგანიზაციების ჩამოყალიბებაში დიდი წვლილი შეიტანა შაქირ თურმანიძემ, რომელიც 1925-1929 წ. (მაისამდე) კომკავშირის ხულოს სამაზრო კომიტეტის პასუხისმგებელ მდივნად მუშაობდა. მართალია, მას არასრული საშუალო განათლება ჰქონდა, მაგრამ კარგი ორგანიზატორი, გამჭრიახ და ენერგიულ მუშაკად ითვლებოდა. სამწუხაროდ, 1929 წელს ხულოს მაზრაში მოსახლეობის სახალხო გამოსვლების გამო კომკავშირის სამაზრო კომიტეტის მდივნობიდან გაათავისუფლეს. კომკავშირის სამაზრო კომიტეტის მდივნად აირჩიეს სულიმან ბეჟანიძე, რომელიც მანამდე კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის ინსტრუქტორად მუშაობდა. იგი კომკავშირის ხულოს სამაზრო (1930 წლიდან-რაიონი) კომიტეტად მუშაობდა 1931 წლამდე.

საქართველოს კომკავშირის აჭარის ორგანიზაცია მნიშვნელოვან მუშაობას ეწეოდა ახალგაზრდობაში. ორგანიზაციულ საქმიანობასთან ერთად კომკავშირის საოლქო კომიტეტი ეწეოდა იდეურ-პოლიტიკურ მუშაობას. ამ მიმართულებით მუშაობას უშუალოდ ახორციელებდა საოლქო კომიტეტის ჯერ აგიტკოლეგია, მისი რეორგანიზაციის შემდეგ-პროპაგანდისა და აგიტაციის განყოფილება. იგი რამდენიმე მიმართულებით ეწეოდა მუშაობას: მასობრივ-პოლიტიკური, რისთვისაც იყენებდნენ კლუბებსა და ქობ-სამკითხველოებს. შემდეგ აღსანიშნავია პრესასთან ურთიერთობა, სასკოლო და საშეფო საქმიანობა. ძალზე მნიშვნელოვანი იყო ღონისძიებები წერა-კითხვის უცოდინრობისა და მცირემცოდნეობის სალიკვიდაციოდ. 1926 წლისათვის კომკავშირის 4 კლუბი და 7 ბიბლიოთეკა მოქმედებდა. კლუბების წევრი იყო 933 კომკავშირელი, თითქმის 2-ჯერ მეტი, ვიდრე 1924 წელს. ქართველებთან ერთად კლუბების წევრები იყვნენ რუსები, სომხები, ბერძნები და სხვა ეროვნების წარმომადგენლები. აქ მიმდინარეობდა ახალგაზრდების შეკრებები, მუშაობდნენ სხვადასხვა სახის წრეები (ასცსა, ფ. პ-9, ან. 9, ს. 46, ფურც. 3-4).

XX საუკუნის 20-იან წლებში კომკავშირლების პოლიტიკური განათლება ძირითადად პოლიტსკოლებში მიმდინარეობდა. პოლიტსკოლები სამსაფეხურიანი იყო. აჭარაში პირველი და მეორე საფეხურის სკოლები შეიქმნა. პირველი საფეხურის პოლიტსკოლებში დაბალი მომზადების კომკავშირლები ერთიანდებოდნენ, მეორე საფეხურის-შედარებით უკეთ მომზადებული. მესამე საფეხურის პოლიტსკოლა არ შექმნილა სათანადო მომზადების პროპაგანდისტების არარსე-

ბობის გამო. პოლიტიკური განათლების სკოლებისა და მსმენელთა რაოდენობა ცვალებადი იყო. 1925 წლის ბოლოს აჭარაში არსებობდა 19 პოლიტსკოლა. მათგან რუსულენოვანი–15, ხოლო ქართულენოვანი–4. ამ სკოლებში გაერთიანებული იყო 284 მსმენელი. დადგენილი განრიგის მიხედვით მეცადინეობა კვირაში 3-ჯერ ტარდებოდა. 1926 წელს ითვლებოდა პირველი საფეხურის 14 სკოლა, მეორე საფეხურის – 3. 2089 კომკავშირელიდან პირველი საფეხურის პოლიტსკოლებში ჩაბმული იყო 420 მსმენელი, მეორე საფეხურის–125. პოლიტსკოლებში კომკავშირლები სწავლობდნენ მიმდინარე პოლიტიკის საკითხებს, რუსეთის კომპარტიისა და კომკავშირის ისტორიას, კომკავშირის წესდებას, ვ.ი. ლენინის ბიოგრაფიას, კომპარტიის „ყრილობათა კურსს“, ფილოსოფიასა და სხვა საგნებს.

ბათუმში, სადაც პოლიტიკური სწავლებისათვის შედარებით უკეთესი პირობები იყო, ვიდრე სოფლად, არაერთი სიძნელე არსებობდა. არ ჰქონდათ მეცადინეობისათვის საჭირო შენობა, სახელმძღვანელოები, რუკები, დიაგრამები და სხვა. სოფლად ამაზე მძიმე მდგომარეობა იყო. პოლიტსკოლებში სწავლებისათვის გამოიყენებოდა ნახევრადლექციური მეთოდი, ძირითადად იყენებდნენ საუბრის მეთოდს (ასსცსა, ფ.კ-9, ან. 9, ს. 45, ფურც. 1; ს. 46, ფურც. 1-2). ამასთან, მეცადინეობებზე კომკავშირელთა დასწრება არანორმალური იყო, რადგან ამ შინაარსის სწავლება არ იზიდავდა ახალგაზრდობას.

ახალგაზრდობის პოლიტიკური განათლების გაუმჯობესების მიზნით 1927 წლის 31 მარტს ბათუმში ჩატარდა საქალაქო კონფერენცია, სადაც იმსჯელეს არსებული მდგომარეობის შესახებ და დასახეს მომავალი ამოცანები. ერთ-ერთი ამოცანა იყო ერთიანი პოლიტიკური განათლების სისტემის შემოღება, პროპაგანდისტების თვისებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესება, თვითგანათლების სწავლების განვითარება და სხვა საკითხები (ასსცსა, ფ. კ-9, ს. 91, ფურც. 1). მეორე კონფერენცია ჩატარდა 1928 წელს, მესამე-1929 წლის 15 ივნისს. ამ კონფერენციებზე ასევე განიხილეს ახალგაზრდობის პოლიტიკური განათლების მიმდინარეობა, შეაჯამეს შედეგები.

პოლიტიკური განათლების ქსელში შედიოდა: მიმდინარე პოლიტიკისა და მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების შემსწავლელი სკოლები, პოლიტიკური კითხვის წრეები, თვითგანათლების ჯგუფები და სხვა. პოლიტიკური განათლების ქსელს ემსახურებოდა კომკავშირის აჭარის საოლქო კომიტეტის ინსტრუქტორი. ქალაქად მეცადინეობა იწყებოდა 20 ოქტომბერს, ხოლო სოფლად –ნოემბრის პირველ ნახევარში (ასსცსა, ფ. კ-9, ან. 9, ს. 221, ფურც. 1-11). 1929-1930 სასწავლო წელს, წინა წლებთან შედარებით, მნიშვნელოვნად გაიზარდა ახალგაზრდობის პოლიტიკური განათლების ქსელი და მსმენელთა რაოდენობა. ამ დროისათვის

პოლიტიკური განათლების სკოლებსა და წრეებში ითვლებოდა 1326 ახალგაზრდა, გაცილებით მეტი, ვიდრე 1926 წელს.

პოლიტიკური განათლების სკოლებსა და წრეებში მეცადინეობა მიმდინარეობდა ქართულ, რუსულ, სომხურ და ბერძნულ ენებზე. მსმენელთა დიდი ნაწილი მოდიოდა პოლიტსკოლებზე (884), მიმდინარე პოლიტიკის შემსწავლელ წრეებში გაერთიანებული იყო 261 ახალგაზრდა, თვითგანათლების ჯგუფებში ითვლებოდა 181 მსმენელი (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 221, ფურც. 19). მართალია, პოლიტიკური განათლების სწავლების პროგრამა ბოლშევიკ-ლენინელების პარტიის პლატფორმაზე იყო დაფუძნებული, მაგრამ ახალგაზრდებს გარკვეულ სამსახურს მაინც უწევდა პოლიტიკური ცნობიერების, ზოგადი კულტურის ამალღებაში. ამასთან, სახლში ჩაკეტილი ახალგაზრდები საზოგადო არენაზე გამოდიოდნენ. ახალგაზრდობის დიდი ნაწილი წესიერად შრომობდა, სწავლობდა და ცხოვრობდა. მეორე ნაწილი კი ზნეობრივად და ჯანსაღი ცხოვრების წესით ვერ გამოიყურებოდა. ამის დასტურია კომკავშირლების ქცევის წესები, დანაშაულებრივი ქმედებანი.

არაწესიერი ქცევისა და დანაშაულებრივი ქმედების გამო XX საუკუნის 20-იან წლებში კომკავშირის რიგებიდან ახალგაზრდების გარიცხვებს სისტემატურად ჰქონდა ადგილი. მაგალითად, ერთი წლის განმავლობაში, 1926 წლის 1 თებერვლიდან 1927 წლის 1 თებერვლამდე, კომკავშირიდან გაირიცხა 91 ახალგაზრდა. ამის ძირითად მიზეზად დასახელებულია სიმთვრალე, ქურდობა, ხულიგნობა, გაფლანგვა, ქალის გაუპატიურება, ქალის მოტაცება, კონტრაბანდა, საწევროს გადაუხდელობა, კონტრრევოლუციური საქმიანობა და სხვა. ამათგან ყველაზე მეტი იყო სიმთვრალე, ქურდობა, კონტრაბანდა. ასეთი მოვლენები საკავშირო მასშტაბითაც გამოვლინდა. ამასთან დაკავშირებით საკავშირო კომკავშირის ცენტრალურმა კომიტეტმა 1926 წლის სექტემბერში მიიღო დადგენილება საკონფლიქტო კომისიის შექმნის შესახებ, რომელიც გარკვევდა კომკავშირის რიგებიდან ახალგაზრდობის გარიცხვის მიზეზს (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 51, ფურც. 1-3). ანალოგიური დანაშაულებრივი ქმედებანი მომდევნო წლებშიც აღინიშნა, ამიტომ კომკავშირის რიგებიდან გარიცხვები სისტემატურად მიმდინარეობდა.

საკონფლიქტო კომისია აჭარაშიც ფუნქციონირებდა, რომელსაც კომკავშირის საოლქო კონფერენციაზე და სამაზრო კონფერენციებზე ირჩევდნენ. ანტისაზოგადოებრივი დანაშაულებრივი ქმედებების კატალიზატორი იყო ახალგაზრდობის დიდი ნაწილის უმუშევრობა, წერა-კითხვის უცოდინარობა, ზოგადი კულტურის დაბალი დონე, გაუკუღმართებული ცხოვრება, რასაც XX საუკუნის 20-იან წლებში მთელი საზოგადოება, მათ შორის ახალგაზრდობაც განიცდიდა, ღვარძლიანი დაძაბული პოლიტიკური ბრძოლა ხელისუფლების დაჯგუფებებს შორის და სხვა.

ახალგაზრდობის კომუნისტური ორგანიზაციების გარდა, XX საუკუნის 20-იანი წლების მეორე ნახევარში აჭარაში შეიქმნა ნორჩი თაობის ორგანიზაციები. 1924 წელს საკავშირო შესაბამისმა ორგანოებმა მიიღეს დადგენილება, რომლის საფუძველზე იქმნებოდა პიონერული ორგანიზაციები. მიზანი ის იყო, რომ ნორჩი თაობისათვის დასაბამიდანვე ჩაენერგათ კომუნისტური რეჟიმის სიყვარული. ნორჩი თაობა იყოფოდა ოქტომბრელებად და პიონერებად. 1927 წლის 1 თებერვლის ცნობით აჭარაში ითვლებოდა 2427 პიონერი. სკოლებთან, კლუბებთან, ბიბლიოთეკებთან და საწარმოებთან შეიქმნა პიონერული ორგანიზაციები. ისინი იყოფოდნენ რაზმეულებად და რაზმებად. მათში მიმდინარეობდა სპორტული, სამხატვრო, იდეურ-პოლიტიკური და ნორჩი თაობისათვის შესაბამისი სამხედრო ხასიათის მუშაობა, ე. წ. „ვოენიზაცია“.

მაგრამ ეს მუშაობა პრიმიტიულ დონეზე მიმდინარეობდა. ხელოვნურად იქმნებოდა ნორჩი თაობის ორგანიზაციები. მათი რიგები ხშირად ცვლილებებს განიცდიდა: იშლებოდა არსებული პიონერული ორგანიზაციები და იქმნებოდა ახალი. 1928 წლისათვის აჭარაში აღირიცხა 68 პიონერული კოლექტივი. მათგან მაზრებში იყო 40, ხოლო ქალაქად – 28 კოლექტივი. 4063 პიონერიდან ოქტომბრელი იყო 898, უშუალოდ პიონერი–2866, ხოლო პიონერ-კომკავშირელი – 279. პიონერული ორგანიზაციების ხელმძღვანელი კადრები არაკვალიფიციური იყვნენ. მის საქმიანობაში მასწავლებლები და კულტურის მუშაკები ნაკლებად მონაწილეობდნენ (ასსცსა, ფ. 3-9, ან. 9, ს. 145, ფურც. 2-3).

ამრიგად, საბჭოთა რეჟიმი, რომელიც საქართველოში, კერძოდ, აჭარაში 70 წლის მანძილზე არსებობდა, მძიმე აღმოჩნდა ახალგაზრდობისათვის. ერთპარტიული დიქტატურის პირობებში გზა დაეხშო საზოგადოების განვითარებას დემოკრატიული მიმართულებით. არაკომუნისტური ახალგაზრდობის ორგანიზაციების ლიკვიდაციის შედეგად მოზარდ თაობას აღარ ჰქონდა სოციალურ-პოლიტიკური არჩევანი. მათ შეეძლოთ მხოლოდ ახალგაზრდობის კომუნისტურ ორგანიზაციაში გაერთიანება. მიუხედავად იმისა, რომ ერთპარტიული დიქტატურა არსებობდა და სოციალურად ერთგვაროვანი საზოგადოების ფორმირების პროცესი მიმდინარეობდა, ახალგაზრდობის კომუნისტური ორგანიზაციის შექმნა და ფუნქციონირება, არსებული ვითარების გათვალისწინებით, დადებით შეფასებას იმსახურებს. ამ ორგანიზაციების მეშვეობით ახალგაზრდებმა რამდენადმე დაძლიეს კარდახშული შრომისა და ცხოვრების წესი. ამასთან, სამოცდაათწლიანმა გამოცდილებამ დაამტკიცა, რომ კომკავშირის საბჭოურ მოდელს განვითარების პერსპექტივა არ გააჩნია. იგი დაიშალა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ასსცსა – აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი (ფ.) 3-9, ანაწერი (ან.) 9, საქმეები (სს.) 1, 1^ა, 1^ბ, 11, 12, 27, 29, 40, 42, 43, 45, 46, 51, 60, 61., 62, 91, 97, 106, 108, 145, 147, 148, 151, 156, 221, 226, 232.
2. ასტვაცატუროვი – ერ. ასტვაცატუროვი, საქართველოს კომკავშირის გმირული წარსულიდან. თბილისი, 1933.
3. დევდარიანი – გ. დევდარიანი, ნარკვევები საქართველოს კომკავშირის სათავეებთან. თბილისი, 1927.
4. დევდარიანი – გ. დევდარიანი, საქართველოს კომკავშირის ისტორიიდან. თბილისი, 1927.
5. ვადაჭკორია – შოთა ვადაჭკორია, ახალგაზრდობის ანტიპროლეტარული ორგანიზაციების კრახი საქართველოში. თბილისი, 1987.
6. თავართქილაძე – ა. თავართქილაძე, კომკავშირის აჭარის მთიანეთში. ბათუმი, 1979.
7. იმედაშვილი – ა. იმედაშვილი, საქართველოს კომკავშირის წარმოშობა და მისი ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლებისათვის. თბილისი, 1967.
8. პატარაია – ნ. პატარაია, აჭარის კომკავშირული ორგანიზაციის ისტორიიდან. ბათუმი, 1958.
9. პატარაია... ნ. პატარაია, ა. სარჯველაძე, აჭარის კომკავშირული ორგანიზაციის ისტორიიდან. ბათუმი, 1978.
10. ჟვანია – გ. ჟვანია, საქართველოს კომკავშირის სახელოვანი წარსულიდან. თბილისი, 1954.
11. ჟვანია – გ. ჟვანია, საქართველოს კომკავშირის ისტორიის ნარკვევები. თბილისი, 1964.
12. ჟვანია – გ. ჟვანია, ვ. ქარუმძე, ნ. ჩახვაშვილი, საქართველოს კომკავშირის ისტორია. თბილისი, 1968.
13. სარჯველაძე – ა. სარჯველაძე, აჭარის კომკავშირული ახალგაზრდობა. ბათუმი, 1970.
14. ძნელაძე – ბ. ძნელაძე, საქართველოს კომკავშირის ისტორიიდან. თბილისი, 1933.
15. ჯიჯეიშვილი – მარია ჯიჯეიშვილი, საზოგადოებრივი ორგანიზაციები აჭარაში 1921-1940 წლებში. კრებული „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (აჭარა) 1921-1990 წლები, ტ. IV. ბათუმი, 2012.

გეოპოლიტიკური პროცესები XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე და კავკასია

აბსტრაქტი: XVIII საუკუნეში უფრო გამწვავდა წინააღმდეგობები დიდ სახელმწიფოებს შორის კავკასიაში გაბატონების გამო. ტრადიციულ მეტოქეებთან - ირანთან და ოსმალეთთან ერთად კავკასიაზე გავლენისთვის ბრძოლაში აქტიურად ჩაება გაძლიერებული რუსეთის სახელმწიფო. იგი მოხერხებულად სარგებლობდა ამიერკავკასიის ხალხების, განსაკუთრებით ქრისტიანი ქართველების კეთილგანწყობით და მათ საკუთარი ინტერესების განსახორციელებლად იყენებდა. როგორც ზოგადად კავკასიური, ისე განსაკუთრებით ქართული პოლიტიკური ძალები სათანადოდ ვერ აფასებდნენ XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დამდეგს შექმნილ საერთაშორისო ვითარებას და რთული მდგომარეობიდან გამოსვლის ერთადერთ იმედად კვლავ რუსეთი მიაჩნდათ.

კავკასიის პოლიტიკური ერთეულების ასეთმა დამოკიდებულებამ რუსეთს საკუთარი გეგმების განხორციელება გაუიოლა, რასაც შედეგად XIX საუკუნის დასაწყისში ჯერ ქართლ-კახეთის, შემდეგ – იმერეთის სამეფოს, ხოლო შემდეგ მთელი კავკასიის დაპყრობა მოჰყვა.

საკვანძო სიტყვები: კავკასია, გეოპოლიტიკა, საქართველო, ოსმალეთი, ირანი, რუსეთი

Geopolitical Processes at the Turn of the XVIII-XIX Centuries and the Caucasus

Abstract: In the 18th century, the contradictions between the great powers due to dominance in the Caucasus became more intense. Together with traditional rivals - Iran and Ottomans, the strengthened Russian state actively engaged in the struggle for influence in the Caucasus. He conveniently benefited from the goodwill of Transcaucasian peoples, especially Christian Georgians, and used them to realize his interests. Both Caucasian political forces in general and Georgian political forces, in particular,

¹ ისტორიის დოქტორი, პროფესორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი / Ph.D. in History, Professor, Head of the department of History, Archeology and ethnology of Batumi Shota Rustaveli State University

could not properly assess the international situation created at the end of the 18th century and the end of the 19th century, and they still considered Russia to be the only hope to get out of the difficult situation.

This attitude of political units of the Caucasus made it easier for Russia to implement its plans, which resulted in the conquest of Kartli-Kakheti, then the kingdom of Imereti, and then the entire Caucasus at the beginning of the 19th century.

Key words: *Caucasus, geopolitics, Georgia, Ottoman Empire, Iran, Russia*

* * *

შესავალი კავკასია უაღრესად მნიშვნელოვანი გეოსტრატეგიული მდებარეობის გამო, უხსოვარი დროიდან იყო მსოფლიოში გავლენის მოპოვების მქონე ახლო თუ შორეული ძლიერი სახელმწიფოების პირველხარისხოვანი სამიზნე. აღსანიშნავია, რომ არ დარჩენილა მსოფლიოში ჰეგემონობისთვის მებრძოლი არც ერთი სახელმწიფო, რომელიც არ ცდილობდა კავკასიის დაქვემდებარებას. კავკასიაში გავლენისთვის ბრძოლაში თავისი ცენტრალური მდებარეობის გამო გადამწყვეტი როლი საქართველოს ენიჭებოდა.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: განსახილველ პრობლემაზე ნაშრომები გამოქვეყნებული აქვთ როგორც ქართველ (ბერძენიშვილი ნ., ბოცვაძე თ., სვანიძე მ., და სხვ.), ისე უცხოელ (ბედლი ჯ., დეგოვეი ვ., პეტროსიანი იუ. და სხვ.) ავტორებს, რომლებიც გამოყენებულია აღნიშნულ სტატიაში

მეთოდოლოგია: სტატიაში კვლევის მიზნებისა და ამოცანების შესაბამისად გამოყენებულია შემდეგი მეთოდები: ლინგვისტური, შედარებითი, სისტემური ანალიზის, შედარებითი-ისტორიული, ლოგიკისა და სხვა.

დისკუსია/შედეგები: XV-XVI სს-დან კავკასიაში გაბატონებისთვის სამი დიდი სახელმწიფოს: ოსმალეთის ირანისა და რუსეთის ინტერესები გადაიკვეთა, რომლებიც დაჟინებით ცდილობდნენ კავკასიაში საკუთარი გავლენის გაფართოებას და სრული უპირატესობის მოპოვებას. ამ დაპირისპირებას უფრო ამწვავებდა კავკასიაში შექმნილი პოლიტიკური ვითარება. XV ს. მეორე ნახევრიდან, ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის დაშლის შემდეგ, კავკასიაში აღარ არსებობდა ცენტრალიზებული სახელმწიფო, რომელსაც შეეძლებოდა უკიდურესად გამწვავებულ საერთაშორისო ვითარებაში მაკოორდინირებელი და აგრესიის წინააღმდეგ საერთო ბრძოლის მარგანიზებელი როლი შეესრულებინა. XVI-XVII საუკუნეებში კავკასიის ხალხები ირანისა და ოსმალეთის მხრიდან მუდმივი აგრესიის წინაშე აღმოჩნდნენ, რომელთა მიზნების განხორციელება საფრთხის

ქვეშ აყენებდა კავკასიელთა არა მარტო სუვერენიტეტს, არამედ თვითმყოფადობასა და ფიზიკურ არსებობასაც კი. მხოლოდ საკუთარი ძალებით წინ აღდგომოდნენ აგრესორთა შემოტევას, კავკასიელ ხალხებს არ შეეძლოთ, პირიქით, გაზრდილი საგარეო საფრთხის პირობებში, ხშირად გარეძალების პროვოცირებითაც, თანდათან ღრმავდებოდა ეთნოპოლიტიკური თუ შიდაფეოდალური დაპირისპირებები, რომლებიც ხშირად ხანგრძლივ, სისხლისმღვრელ ბრძოლებში გადაიზრდებოდა ხოლმე. ეს კი კიდევ უფრო ზღუდავდა საგარეო საფრთხის აღსაკვეთად კავკასიელთა ისედაც შეზღუდულ შესაძლებლობებს. აღნიშნული ურთულესი სიტუაციიდან ერთადერთ რეალურ გამოსავალს კავკასიელები საგარეო მოკავშირის ან მფარველის მოძიებაში ხედავდნენ. სწორედ ამით აიხსნება XVIII ს. მანძილზე რუსეთისადმი არა მარტო ქრისტიანი ქათველებისა და სომხების, არამედ კავკასიის თვით მაჰმადიანური ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენელთა გარკვეული კეთილგანწყობაც.

გადაჭარბების გარეშე XVIII საუკუნე გარდამტეხი პერიოდია კავკასიაზე გეოპოლიტიკური გავლენისთვის ბრძოლაში. ამ დროიდან ევროპის წამყვანი სახელმწიფოების გეოპოლიტიკაში დიდი მნიშვნელობა შეიძინა ახლო და შუა აღმოსავლეთში უპირატესი გავლენის მოპოვების საკითხმა. ამკარად მწვავედებოდა მეტოქეობა ინგლისს, საფრანგეთს, ავსტრიასა და რუსეთს შორის დასუსტებული ირანისა და ოსმალეთის სამფლობელოების ხელში ჩასაგდებად. ამ კონტექსტში განსაკუთრებით გამძაფრდა კავკასიაზე ჰეგემონობისთვის ბრძოლა.

XVIII ს. დასაწყისში რუსეთისთვის უმთავრეს სტრატეგიულ მიზანს ყირიმის სახანოს მხრიდან მომდინარე საფრთხის აღკვეთა და შავ ზღვაზე გასასვლელის მოპოვება წარმოადგენდა. შავსა და კასპიის ზღვებზე პოზიციების გაძლიერებისკენ რუსეთს უბიძგებდა ეკონომიკური ინტერესებიც. აღნიშნული პრობლემების გადაჭრა პირდაპირ იყო დაკავშირებული კავკასიაში გავლენის საკითხთან, რომელიც ოსმალეთთან ომის გარეშე ვერ გადაწყდებოდა. ამიტომაც პეტრე I 1695 წელს შეუერთდა „სადეთო ლიგას“, ხოლო იმავე წელს მოაწყო ლაშქრობა აზოვზე, თუმცა წარუმატებლად. მაგრამ პეტრე დაჟინებით ცდილობდა ჩანაფიქრის მიღწევას - აზოვის ზღვაზე ააგო ფლოტილია და 1699 წელს დაეუფლა მას. თუმცა შავ ზღვაზე გასასვლელი რუსეთისთვის მაინც ჩაკეტილი იყო. პეტრე I-მა სცადა ანტიოსმალური კოალიციის გაფართოება და ევროპაში „დიდი ელჩობა“ მოაწყო. ამკარა გახდა, რომ ოსმალეთთან ომში რუსეთს მოკავშირეები არ ჰყავდა, ამიტომ პეტრემ ბალტიის ზღვაზე გასასვლელის მოსაპოვებლად „ჩრდილოეთის ომისთვის“ დაიწყო სამზადისი. ომი რუსეთის გამარჯვებით დასრულდა. ამიერიდან რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში ცენტრალური ადგილი კვლავ შავიზღვისპირეთის საკითხმა დაიკავა, რომელიც უშუალოდ იყო დაკავშირებული ყირიმის სახანოსა და

კავკასიის საკითხთან. XVIII ს. დასაწყისიდან ირანის ღრმა კრიზისმა დღის წესრიგში დააყენა კასპიისპირეთში გავლენის გადანაწილებისათვის ბრძოლის საკითხი. რუსეთმა ქართლის მეფე ვახტანგ VI-ის მოკავშირეობით სცადა ამიერკავკასიაში შემოღწევა, მაგრამ სხვა ფაქტორებთან ერთად ოსმალეთის მძაფრმა რეაქციამ აიძულა, უკან დაეხია. 1724 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის გაფორმებული სტამბულის ხელშეკრულებით, რომელიც „დანაწილების ხელშეკრულების“ სახელითაც არის ცნობილი, რუსეთმა მიიღო კასპიისპირეთის სანაპიროების გარკვეული ნაწილი, თუმცა აღიარა აღმოსავლეთ საქართველოს ოსმალეთის ხელში გადასვლა. პეტრე I-ის გარდაცვალების შემდეგ რუსეთმა კასპიის სანაპირო ზოლიც დაუბრუნა ირანს. კიდევ უფრო შესუსტდა რუსეთის პოზიციები კავკასიაში 1736-1739 წწ., რუსეთ-ოსმალეთის ომის შემდეგ, ბელგრადის ზავით, როცა მან ოფიციალურად ქვეშევრდომობაში მყოფ ყაზარდოზეც დაკარგა გავლენა.

კავკასიაზე გავლენისთვის ბრძოლა გადამწყვეტ ფაზაში შევიდა XVIII ს. მეორე ნახევარში. რუსეთის სტრატეგიული და ეკონომიკური ინტერესები მოითხოვდა პოზიციების განმტკიცებას შავი და კასპიის ზღვების აუზში. ძირითადი მეტოქეების - ოსმალეთისა და ირანის დასუსტება რუსეთს გაბედული ნაბიჯების გადადგმისკენ უბიძგებდა. ამ თვალსაზრისით გამორჩეულია ეკატერინე II-ის საგარეო პოლიტიკა. 1768-1774 წწ. ოსმალეთთან ომში გამარჯვების შემდეგ რუსეთმა მალე, 1783 წელს გააუქმა ყირიმის სახანო და შეიერთა იგი, ხოლო იმავე წელს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით ამიერკავკასიაშიც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. რუსეთის აღნიშნული წარმატებები ევროპის წამყვანი სახელმწიფოების პასიურობის შედეგიც იყო. ისინი სათანადოდ ვერ აფასებდნენ რუსეთის აღმოსავლური პოლიტიკის მოსალოდნელ შედეგებს. ეკატერინე II-ის ხელისუფლება ჯერ კიდევ 60-იანი წლებიდან გეგმაზომიერად ცდილობდა კავკასიის ათვისებას - აგებდა ციხესიმაგრეებს, ეწეოდა კოლონიზაციას, ქმნიდა კაზაკურ დასახლებებს, დაიწყო კავკასიის ხაზის მშენებლობა.

XVIII ს. ბოლოს საფრანგეთის ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ რამდენიმე ათწლეულით განსაზღვრა საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარება. ამან გამოიწვია არა თუ ინგლისისა და რუსეთის, არამედ გარკვეულ ეტაპზე დაუნდობელი მეტოქეების - რუსეთისა და ოსმალეთის დაახლოებაც.

რუსეთმა მოსახერხებლად გამოიყენა XVIII ს. ბოლოს და XIX ს. დასაწყისში საერთაშორისო ასპარეზზე შექმნილი ვითარება, კავკასიის ხალხთა პრობლემები და განწყობილება საკუთარი გეოპოლიტიკური მიზნის - კავკასიაზე სრული გავლენის დამყარების განსახორციელებლად.

გაძლიერებული რუსეთის ეკონომიკური და სტრატეგიული ინტერესები მოითხოვდა მისი პოზიციების განმტკიცებას შავი და კასპიის ზღვების აუზში. შავ

ზღვაზე პორტების მნიშვნელობა, სრუტეების გავლით ხმელთაშუა ზღვის აუზში გასვლა ბიძგს მისცემდა სავაჭრო ურთიერთობების გააქტიურებას დანარჩენ მსოფლიოსთან, რაზეც მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული რუსეთის სახელმწიფოს შემდგომი განვითარება. „სწორედ ამიტომ სამხრეთის პრობლემა გახდა მთავარი რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში და რუსული დიპლომატიის მოღვაწეობა დაექვემდებარა მის გადაჭრას (История внешней политики России, 2000, 110). ამ ეტაპზე რუსეთისთვის გადამწყვეტი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჩრდილოეთ კავკასიას ენიჭებოდა. „შეაფასა რა ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრება, როგორც სახელმწიფო მნიშვნელობის სტრატეგიული ამოცანა, რომელიც ერთი წლისა და ერთი სამხედრო კამპანიის საქმე არ იყო, მან (ეკატერინე II – ჯ.კ.) დაიწყო ამ რეგიონის გეგმაზომიერი სამხედრო-პოლიტიკური ათვისება“ (Дегоев, 2001,15) რუსეთის გააქტიურებამ ჩრდილოეთ კავკასიაში ირანისა და ოსმალეთის გალიზიანება გამოიწვია. უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის გაძლიერების და, შესაბამისად, მისი გააქტიურების პარალელურად, რუსეთის ძირითადი მეტოქეები კავკასიაში - ირანი და ოსმალეთი სუსტდებოდა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო რუსეთის ძირითადი მეტოქის, შავიზღვისპირეთში პირველობისთვის ბრძოლაში ოსმალეთის დასუსტება. XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე ოსმალეთის იმპერია იმყოფებოდა უაღრესად მძიმე სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისში“ (სვანიძე, 2007:260). ფაქტიურად, XVIII საუკუნის მანძილზე (განსაკუთრებით მეორე ნახევარში - ჯ.კ.) რუსეთისა და ოსმალეთის იმპერიები ურთიერთსაპირისპირო მიმართულებით ვითარდებოდნენ. „რუსეთის სახელმწიფო მტკიცდებოდა და ფართოვდებოდა, ხოლო ოსმალეთის იმპერია სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით სუსტდებოდა“ (Россия и восток, 2002:338).

შავი ზღვის აუზში რუსეთის სულ უფრო მზარდი ინტერესების მიმართ მკვეთრად უარყოფითი პოზიცია გააჩნდათ ევროპის სახელმწიფოებს. ინგლისი, რომლის მიზანი იყო „ძალთა თანაფარდობის“ პრინციპი, ცდილობდა, ხელი შეეშალა საფრანგეთის გაძლიერებისთვის. ამ მოსაზრებით XVIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან 80-იანი წლების შუა ხანებამდე ინგლისი არ ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის ექსპანსიონისტურ პოლიტიკას შუა შავი ზღვის აუზში... ბრიტანეთის კაბინეტი მიიჩნევდა, რომ როგორც სავაჭრო, ისე სამხედრო-საზღვაო თვალსაზრისით, რუსეთის სახელმწიფოს არ შეეძლო ინგლისთან მეტოქეობა“ (История внешней политики России, 2000:115). საფრანგეთს კი რუსეთი კონკურენტად მიაჩნდა მახლობელ აღმოსავლეთში. საფრანგეთ-რუსეთის ურთიერთობა XVIII საუკუნის 60-იან წლებში კიდევ უფრო დაძაბა ინგლის-რუსეთის დაახლოებამ. თავადაც უკმაყოფილო და საფრანგეთის წაქეზებულმა ოსმალეთმა რუსეთის ელჩისგან, ალექსეი ობრესკოვისგან, ულტიმატუმის ფორმით მოითხოვა რუსეთი-

სგან პოლონეთის საკითხში მიღებული გადაწყვეტილების შეცვლა. ასეთი საკითხის გადაწყვეტა ელჩს, ბუნებრივია, არ შეეძლო, რასაც მისი დაპატიმრება მოჰყვა. 1768 წლის 18 ნოემბერს ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს. რუსეთისთვის ეს ომი მოსალოდნელი იყო და ამისათვის ემზადებოდა კიდევ. „შვიდწლიანი ომის შემდეგ რუსეთის სამხედრო რესურსები ევროპის ქვეყნებთან შედარებით საუკეთესო მდგომარეობაში იყო, არმიაში მიიღო მნიშვნელოვანი გამოცდილება. შესაძლებელია ეს ჰქონდა მხედველობაში ეკატერინე II-ს, როცა ომის დაწყების შესახებ გრაფ სალტიკოვს თვითდაჯერებით სწერდა: „პირველად არ არის რუსეთმა გაიმარჯვოს მტრებზე“ (История России, 1998:251). რუსეთმა სწრაფი და ეფექტური ნაბიჯები გადადგა წარმატების მოსაპოვებლად : შეძლო ამიერკავკასიაში ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების ოსმალეთის წინააღმდეგ გამოყვანა; საბერძნეთსა და ჩერნოგორიაში ანტიოსმალური მოძრაობის გასაძლიერებლად ემისრები მიავლინა; ბალკანეთში ანტიოსმალური მოძრაობის მხარდასაჭერად ბალტიის ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვაში ადმირალ გ. სპირიდონოვის დიდი ესკადრა გაიგზავნა. ამასთანავე, რუსეთმა შეძლო ცენტრალური და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის მხარდაჭერის შენარჩუნება. „ყაზარდოს ფეოდალთა უმრავლესობამ დაიცვა რუსეთის ერთგულება. ომის მსვლელობაში რუსეთთან დაახლოებას ცდილობდნენ, ასევე, ოსებიც (История народов северного Кавказа, 1988: 440). 1769-1770 წწ. სამხედრო მოქმედებებში ხმელეთსა და ზღვაზე რუსეთის წარმატებებმა შეაშფოთა ევროპის სახელმწიფოები, რომელთაც მოითხოვეს საზავო მოლაპარაკებების დაწყება. 1772 წ. დაწყებული მოლაპარაკება მალე შევიდა ჩიხში და 1773 წლის მარტში შეწყდა. გაჭიანურებული ომი არ აწყობდა რუსეთსაც, მით უფრო, რომ იძაბებოდა ვითარება ბალტიისპირეთში. საჭირო იყო რუსეთს იარაღის ძალით აემულებინა ოსმალეთი, კვლავ დაეწყო მოლაპარაკებები. ამ მიზნით, ჰ. რუმიანცევის არმიამ 1774 წ. ივნისის თვეში კვლავ გადალახა დუნაი და ოსმალები რამდენჯერმე დაამარცხა. გადამწყვეტი აღმოჩნდა ქ. კოზლუჯასთან ა. სუვოროვის მიერ ოსმალთა 40-ათასიანი არმიის სასტიკად დამარცხება. ოსმალეთი იძულებული გახდა, ზავი ეთხოვა, რომელიც გაფორმდა სოფ. ქუჩუკ-კაინარჯში 1774 წლის 10 ივლისს. ზავის პირობები შეესაბამებოდა რუსეთის წარმატებებს: ყირიმის სახანო დამოუკიდებლად ცხადდებოდა. ციხესიმაგრეები: ქერჩი, ენი-კალე და კინბურნი მდ. ბუგსა და დნესტრს შორის მდებარე მიწებით გადაეცემოდა რუსეთს, მასვე უბრუნდებოდა ყაზარდო, შავი და მარმარილოს ზღვები კი რუსეთის სავაჭრო გემებისთვის ღიად ცხადდებოდა. რაც შეეხება ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოებს, ოსმალეთი ვალდებულებას კისრულობდა, რომ არ შეავიწროებდა მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქრისტიანებს. სხვა მხრივ, ქართველთა მონაწილეობა ამ ომში არ დაფასებულ

ლა. „გამოიყენა რა თავისი მიზნებისთვის ქართველი მეფეები, რუსეთმა მათ, ფაქტიურად, არავითარი დანაპირები არ შეუსრულა. პირიქით, კრიტიკულ მომენტში მარტოც დატოვა მოძალებული მტრის რკალში. იმედგაცრუებულ მეფეებს კვლავ საკუთარი ძალების მაქსიმალური დაძაბვის ფასად უხდებოდათ მტრების მოგერიება (ბულიეშვილი, 1991:96-97).

რუსეთი ყველაფერს აკეთებდა, რომ გაეუქმებინა ყირიმის სახანო და მოექცია იგი რუსეთის სახელმწიფოს საზღვრებში. მართლაც, 1783 წლის 8 აპრილის იმპერატორის აქტით რუსეთის მფლობელობაში შევიდა არა მარტო ყირიმის ნახევარკუნძული, არამედ ტამანის ნახევარკუნძული და ყუბანის მხარე“ (სოხვაძე, 1996:243). ამრიგად, რუსეთმა მყარი პოზიციები შეიქმნა კავკასიაში ბატონობის დასამყარებლად. 1783 წ. 24 ივლისს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით რუსეთმა ამიერკავკასიაშიც მტკიცედ შემოიღო ფეხი. ცხადი იყო, რომ რუსეთი „საქართველოს დაპატრონებით“ მთელ ამიერკავკასიასაც ჩაიგდებდა ხელში, მით უფრო, როცა დაღესტნისა და ამიერკავკასიის სახანოები თავის მხრივ ითხოვდნენ რუსეთის მფარველობაში მიღებას. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ რუსეთი მთელ კავკასიაში გაბატონდებოდა, ხოლო თუ იგი შეჩერებული არ იქნებოდა, შეიძლება სულაც ირანს დაპატრონებოდა“ (ბოცვაძე, 1990:244). ყოველივე ამან XVIII საუკუნის 80-იან წლებში კიდევ უფრო გაამწვავა წინააღმდეგობები რუსეთს, ოსმალეთსა და ირანს შორის. ოსმალეთის დასუსტება, არასტაბილურობა ირანში და რუსეთის მზარდი ძლიერება „გარდაუვალს ხდიდა „ძველის“ დარღვევას და „ახალი“ ბალანსის ჩამოყალიბებას კავკასიაში“ (Внешняя политика России, 1960: 40).

ეკატერინე II-ის ხელისუფლება ჯერ კიდევ 60-იანი წლებიდან გეგმაზომიერად ცდილობდა კავკასიის ათვისებას - აგებდა ციხესიმაგრეებს, ეწეოდა კოლონიზაციას. დაიწყო კავკასიის ხაზის მშენებლობა, რომელშიც ერთ-ერთი გადამწყვეტი როლი კაზაკური დასახლებების შექმნას ენიჭებოდა. კაზაკები დიდი მამაცობით და სიმტკიცით იცავდნენ თავს. სწორედ მათი ამ თვისებებისა და კაზაკთა ხელში მახვილისა და გუთნის შეხამებით შეძლო რუსეთმა, შეექმნა უზარმაზარი იმპერია და ეფექტურად დაეცვა თავისი საზღვრები როგორც აღმოსავლეთში, ისე სამხრეთში“ (Баддели, 2007:44). სამხრეთში ექსპანსიისთვის რუსეთის ხელისუფლება ეფექტურად იყენებდა კავკასიელი ხალხების სირთულეებსა და ინტერესებს. „ოსებთან რუსების მიერ დამყარებულმა კავშირებმა ჩრდილო კავკასიაში რუსების პოზიციები კიდევ უფრო განამტკიცა. ამიერიდან რუსებს შეეძლოთ, შეუფერხებლად გადაადგილება სამხრეთ კავკასიაში, საქართველოში, რომელიც მათ კავკასიაში გავლენიან მოკავშირედ ეგულებოდათ“ (კვიციანი, 2017:161).

მოვლენათა ასეთი განვითარება მიუღებელი იყო ოსმალეთისთვის. „თურქეთის სახელმწიფო მოღვაწეები ცდილობდნენ, ნებისმიერი საშუალებით წინ აღდგომოდნენ რუსეთის გაძლიერებას შავ ზღვაზე და მზად იყვნენ საომარი მოქმედებებისთვის (История России (1682-1861), 1998: 258). ასეთ ვითარებაში რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომი გარდაუვალი ხდებოდა, მით უფრო, რომ ოსმალეთს აშკარად აქეზებდნენ ევროპის ქვეყნები ინგლისის თაოსნობით.

1787-1791 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო 21 აგვისტოს ოსმალთა თავდასხმით კინბურნზე, მაგრამ რუსულმა სამხედრო ნაწილებმა ა. სუვოროვის მეთაურობით მოიგერიეს მოწინააღმდეგე და შემდეგ შეტევაზეც გადავიდნენ. 1788 წ. რუსეთს ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხა შვეცია და მოითხოვა ბალტიისპირეთისა და შავიზღვისპირეთის დატოვება. აქტიური საერთაშორისო იზოლაციის მიუხედავად, რუსეთის ჯარებმა შეძლეს როგორც შვედების, ისე ოსმალების დამარცხება, „1792 წლის დეკემბერში გაფორმებული ზავით რუსეთმა განიმტკიცა შავიზღვისპირეთსა და კავკასიაში მოპოვებული წარმატებები“ (История России (1682-1861), 1998:287). რუსეთის მიზანი რომ კავკასიის სრული დაპყრობა იყო, ეს აშკარა გახდა ქართლ-კახეთის სამეფოსთან დამოკიდებულებით - არაერთგზის დაარღვია რა მფარველობითი ტრაქტატის პირობები, მან ერეკლე II 1795 წელს, აღა-მაჰმად-ხანის თავდასხმის დროს, მარტოდმარტო დატოვა. ცხადი გახდა, რომ „რუსეთს პერსპექტივაში არ აწყობდა ერთიანი და ძლიერი საქართველო. იგი ეხმარებოდა მას, როგორც მოკავშირეს ირანისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ მანამ, სანამ ეს კავშირი მოგებიანი იყო თავად რუსეთისათვის“ (Дероев, 2001:14).

ეკატერინე II-ის ხელისუფლებამ აღა-მაჰმად-ხანის მიერ საქართველოს აოხრების შემდეგ ირანზე ლაშქრობისთვის დაიწყო მზადება. კორპუსის მეთაურად დაინიშნა ეკატერინეს ფავორიტის, პლატონ ზუბოვის უმცროსი ძმა – ვალერიან ზუბოვი. 1796 წლის სამხედრო კამპანიის დროს რუსებმა იერიშითა აიღეს დერბენტი, შემდეგ დაიკავეს ბაქო, ყუბა, შემახა, ყარაბახი. როგორც ჩანს, ამ ლაშქრობის მიზანი უფრო დიდი იყო, ვიდრე საქართველოს აოხრებისთვის სპარსეთის დასჯა. „გრავ პლატონ ზუბოვის გეგმით, გამიზნული იყო კონსტანტინოპოლის დაპყრობა და რუსეთის ქვეშევრდომობაში საბერძნეთის შეყვანა. ეს გეგმა მოწონებული ყოფილა იმპერატორის მიერ. უმცროსი ზუბოვის მთავარსარდლად დანიშვნა კი ამ ვერსიას უფრო სარწმუნოს ხდის“ (Баддели, 2007:62). მაგრამ ეკატერინე II-ის მოულოდნელმა გარდაცვალებამ ეს ჩანაფიქრი ჩაშალა. ახალმა იმპერატორმა, პავლე I-მა ლაშქრობის შეწყვეტისა და ჯარების თერგის ხაზზე დაბრუნების ბრძანება გასცა. ამიერკავკასიის პოლიტიკური ერთეულები, უპირველესად კი – ქართლ-კახეთი ირანის მხრიდან ახალი აგრესიის მუქარის ქვეშ

აღმოჩნდა. კავკასიით დაინტერესებული დიდი სახელმწიფოს პოზიციის შეცვლა თავისთავად იწვევდა აქ არსებული ვითარების ცვლილებასაც. „საბოლოო ჯამში ამიერკავკასიის სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები დიდი პოლიტიკის უფრო ობიექტები იყვნენ, ვიდრე სუბიექტები“ (Внешняя политика России, 1960:51).

საფრანგეთის წარმატებები საფრთხეს უქმნიდა ინგლისის გავლენას. ამიტომ ბრიტანულმა დიპლომატიამ ყველაფერი იღონა მეორე ანტიფრანგული კოალიციის შესაქმნელად. მასში გაერთიანდნენ: ინგლისი, რუსეთი, ავსტრია, თურქეთი და ნეაპოლიტანის სამეფო. „1798 წელს საფრანგეთის გავლენის დამყარება ჰოლანდიასა და შვეიცარიაში, ბონაპარტეს მიერ მალტის დაპყრობა და ლაშქრობა ეგვიპტეში გახდა საფრანგეთის წინააღმდეგ მეორე კუალიციის ჩამოყალიბების მიზეზი“ (История дипломатий, 2005:399).

საყურადღებოა, რომ საფრანგეთის საფრთხემ გააერთიანა დაუძინებელი მეტოქეები – რუსეთი და ოსმალეთი. ნაპოლეონის პოლიტიკით უკმაყოფილო სულთანმა 1798 წლის სექტემბრის თვეში ომი გამოუცხადა საფრანგეთს, მანამდე კი - 1798 წლის ივლისის თვეში ბრწყინვალე პორას თხოვნით რუსეთის სამხედრო ესკადრა თ. უშაკოვის სარდლობით ხმელთაშუა ზღვაში შევიდა. 1799 წლის 3 იანვარს გაფორმდა რუსეთ-თურქეთის სამოკავშირეო შეთანხმება (Петросян, 2003:264). ამ შეთანხმებით, რუსეთის სამხედრო ფლოტისთვის ღია ხდებოდა ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეები, ხოლო შავი ზღვა რუსეთ-ოსმალეთის დახურულ ზონად ცხადდებოდა (История внешней политики России, 2000:143). ამრიგად, „ევროპა არაჩვეულებრივი მოვლენის მომსწრე გახდა - გაფორმდა თურქეთისა და რუსეთის კავშირი საფრანგეთის რესპუბლიკის წინააღმდეგ“ (История дипломатий, 1959 :359). 1798 წლის შემოდგომასა და 1799 წლის გაზაფხულზე რუსეთისა და ოსმალეთის გაერთიანებულმა ესკადრამ თ. უშაკოვის მეთაურობით ფრანგებისგან გაათავისუფლეს იონიის კუნძულები (История России (1682-1861), 1998:329).

საერთაშორისო ურთიერთობების ასეთი გამწვავების პირობებში რთული რჩებოდა ვითარება საქართველოში. 1798 წელს ერეკლე II-ის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე მისი ვაჟი – გიორგი XII ავიდა, რომელსაც საკუთარი ძმებიც კი არ უჭერდნენ მხარს. დაიწყო დაპირისპირება ბატონიშვილთა დაჯგუფებებს შორის. ასეთი დაძაბული საშინაო და საგარეო მდგომარეობით შეწუხებული გიორგი XII რუსეთში ახალ „სათხოვარ პუნქტებს“ აგზავნის და ჯარსა და ფულად დახმარებას ითხოვს. 1800 წლის 28 დეკემბერს გიორგი XII გარდაიცვალა. რუსეთმა ოსტატურად გამოიყენა შექმნილი ვითარება და 1801 წლის 18 იანვრის მანიფესტით, ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმა და იგი რუსეთის გუბერნიად გამოაცხადა. „აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო დაეცა არა მარტო, როგორც ქვეყნის შინაური

კრიზისის მსხვერპლი, არამედ რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის წყალობითაც, რომელიც ძველთაგანვე მისწრაფოდა ამიერკავკასიისა და მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის ხელში ჩაგდებას“ (ცქიტიშვილი, 1982:40). ხანგრძლივი ურთიერთობის მანძილზე რუსმა პოლიტიკოსებმა „კარგად შეისწავლეს საქართველო, სწორად შეაფასეს მისი მნიშვნელობა ახლო აღმოსავლურ პოლიტიკაში, გაიცნეს საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრეები და საქართველოს შექმნას რუსეთისთვის ისინი ახლა უკვე სიკეთედ თვლიდნენ“ (ბერძენიშვილი, 1965:242).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბერძენიშვილი, 1965: - ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, თბილისი, 1965.
2. ბოცვაძე, 1990: - ბოცვაძე თ., ჩრდილო კავკასიის ხალხები საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში (XV-XVIII სს.), თბილისი, 1990.
3. ბულიეიშვილი, 1991: - ბულიეიშვილი მ., ქართველი ეკლესიის მსახურები რუსეთ-საქართველოს დიპლომატიურ ურთიერთობაში, თბილისი, 1991.
4. კვიციანი, 2017: - კვიციანი ჯ., კავკასია, თბილისი, 2017.
5. სვანიძე, 2007: - სვანიძე მ., თურქეთის ისტორია (1299-2000), თბილისი, 2007.
6. სოხვაძე, 1996: - სოხვაძე ბ., რუსეთი XVII საუკუნის დასასრულსა და XVIII საუკუნეში, თბილისი, 1996.
7. ცქიტიშვილი, 1982: - ცქიტიშვილი, გარსევან ჭავჭავაძის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა, თბილისი, 1982.
8. Баддели, 2007: - Баддели Дж., Завоевание Кавказа русскими 1720-1860, Москва 2001
9. Внешняя политика Россий, 1960: - Внешняя политика Россий (документы Российского министерство иностранных дел), т. I, Москва, 1960.
10. Догаев, 2001: - Догаев В., Большая игра на Кавказе (история и современность), Москва, 2001.
11. Россия и восток, 2002: - Россия и восток, Санкт – Петербург, 2002.
12. История Россий, 1998: - История Россий, Москва, 1998.
13. История внешней политики Россий, 2000: - История внешней политики Россий, 18 век, Москва, 2000.
14. История народов северного Кавказа, 1988: - История народов северного Кавказа, Москва, 1988.
15. История Россий (1682-1861),1998: - История Россий (1682-1861), Москв,а 1998.
16. История дипломатий, 1959: - История дипломатий, т. I, Москва, 1959.
17. История дипломатий ,2005: - История дипломатий , Москва, 2005.
18. Петросян , 2003:- Петросян Ю., Османская империя, Москва, 2003.

ამირან კახიძე / Amiran Kakhidze¹

ნოდარ კახიძე / Nodar Kakhidze²

როინ მალაყმაძე / Roin Malakmadze³

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

**ბათუმი - შავიზღვისპირეთის უძველესი
ქალაქ-ნავსადგური და მისი როლი რეგიონის
ზღვაოსნობისა და ნაოსნობის განვითარებაში
(ქალაქის დაარსების 2500 წლისთავის გამო)**

აბსტრაქტი: ძველი ბერძნულ-რომაული წყაროების, ძველი ბათუმისა და მის ახლო მდებარე ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მასალების შესწავლისა და ანალიზის საფუძველზე ნაშრომში დადგენილია, რომ ბათუმი შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქი-ნავსადგურია, რომელიც 2500 წლის ისტორიას ითვლის. ნაშრომში დასმულია საკითხი ქალაქ ბათუმის დაარსების 2500 წლისთავის იუბილეს ჩატარებაზე საერთაშორისო მასშტაბით, სადაც მოწვეული იქნებიან მეცნიერული ძალები შავიზღვისპირა ქვეყნებიდან, აგრეთვე – შორეული საბერძნეთიდან ანუ არგონავტების ქვეყნიდან, რომლის ძველი სწავლულების წერილობითი ცნობების საფუძველზე იქნა პირველად დადგენილი ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთისა და ძველი მსოფლიოს უძველესი ქალაქ-ნავსადგურის დაარსების ისტორია. ამგვარი მეცნიერული ღონისძიების ჩატარება კიდევ უფრო გაზრდის 2500-წლოვანი ქალაქ ბათუმისა და აჭარის ცნობადობას საერთაშორისო მასშტაბით და ტურისტ-დამსვენებელთა დაინტერესებას. რაც სამომავლოდ ქალაქისა და მთელი რეგიონის ბიუჯეტის შევსების მნიშვნელოვანი წყაროც გახდება.

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი, უძველესი ქალაქ-ნავსადგური ბათუმი, ბერძნული და რომაული წყაროები, არქეოლოგიური მონაცემები, ბათუმის 2500-წლოვანი ისტორია.

¹ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემერიტუს-პროფესორი / Emeritus-Professor of Batumi Shota Rustaveli State University

² ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი / PhD in History, Chief Scientific worker of Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

³ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დირექტორი / PhD in History, Director of Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

**Batumi - the Oldest City-harbor of the Black Sea
and its Role in the Development of Seafaring and Sailing in the Region
(due to the 2500th Anniversary of the Founding of the City)**

***Abstract:** Based on the study and analysis of ancient Greco-Roman sources, ancient Batumi and material evidences obtained as a result of archaeological excavations in its nearby area, it is established in the paper that Batumi is the oldest port city of the Black Sea coast, which has a history of 2500 years. The paper raises the issue of holding the 2500th anniversary of the founding of the city of Batumi on an international scale, where scientific forces from the Black Sea countries will be invited, as well as from distant Greece, or the land of the Argonauts, based on the written reports of ancient scholars, the history of the foundation of Batumi as the oldest city-harbor of the Black Sea of the ancient world was established for the first time. Conducting such a scientific event will further increase the international recognition of the 2500-year-old city of Batumi and Adjara and the interest of tourists and vacationers. In the future, this will become an important source of filling the budget of the city and the entire region.*

***Key words:** Black Sea coast, the ancient harbor city of Batumi, Greek and Roman sources, archaeological data, 2500-year history of Batumi.*

* * *

ნაშრომის მიზანია უცხოური (ბერძნულ-რომაული) და ძველი ბათუმის ციხის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მონაცემების შესწავლისა და ანალიზის საფუძველზე დაადგინოს შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქ-ნავსადგურის დაარსების 2500-წლოვანი ისტორია.

აღნიშნული მონაცემების საფუძველზე საჭიროა, დაისვას საკითხი ბათუმის ძველი ქალაქ-ნავსადგურის დაარსებისა და ფუნქციონირების 2500 წელს საიუბილეო თარიღის საერთაშორისო მასშტაბით ჩატარებაზე, რაც მნიშვნელოვანი მოვლენა იქნება არა მარტო ბათუმის, არამედ მთელი შავიზღვისპირეთის რეგიონის საზოგადოებრივ და სამეცნიერო კულტურულ ცხოვრებაში.

ჯერ კიდევ ას წელზე მეტი ხნის წინათ, ცნობილი ფრანგი ორიენტალისტი, ჟან მურიე, რომელიც საქართველოში 1884 წელს ჩამოვიდა ჩვენი ქვეყნის ძველი ნაშთების გამოკვლევისა და აღწერის მიზნით, წერდა: „ბათუმი ცნობილი იყო 400 წლის წინათ ჩვენს ერამდე მეორე საუკუნეში ქრისტეს შემდეგ. იმპერატორ ადრიანეს მმართველობის დროს რომაელები მას სამხედრო სადგურად იყენებდნენ

და გამაგრებული ციხე ჰქონდათ, სადაც გარნიზონი იდგა“ (ჟან მურიე, 1962:22). ეს პირველი შემთხვევაა, როდესაც უცხოელი ავტორი ქალაქ ბათუმის დაარსების კონკრეტულ თარიღს ასახელებს. ჟან მურიეს ცნობაში არ ჩანს, თუ რას ემყარებოდა იგი ამ თარიღის განსაზღვრაში. შესაძლოა, მას მხედველობაში ჰქონდა ძვ. წ. მეოთხე საუკუნის ცნობილი ბერძენი არისტოტელესა და სხვა ბერძენ სწავლულთა ცნობები, მაგრამ ამას არ ასახელებს.

ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქ-ნავსადგურის დაარსების ისტორია რომ ძვ. წ. მეოთხე-მეხუთე საუკუნეებიდან იწყება, ამის სანდო ცნობებს ძველი ბათუმის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მონაცემების დათარიღება იძლევა.

ანტიკური წერილობითი წყაროების (არისტოტელე, პლინიუსი, არიანე და სხვ.) შეჯერება-ანალიზის საფუძველზე ძველი ბერძნული წყაროების მკვლევარი, თინა ყაუხჩიშვილი, წერდა: „მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი ბათუმი წერილობითი წყაროების მიხედვით ცნობილია უკვე ძვ. წ. IV საუკუნეში (ყაუხჩიშვილი, 1987: 109-115).

ამას ადასტურებს ბათუმის ციხის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალები. ძველი ბათუმისა და მისი შემოგარენის სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობა ბერძნულ სამყაროსთან იწყება ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებიდან. ამ პერიოდში აქ ურბანული დასახლების არსებობაც საეჭვო არ არის. ბათუმის ძლიერება-აღმავლობას ხელს უწყობდა მისი ყურეს ფორმირება და ხელსაყრელი მნიშვნელობა, დიდი და პატარა საზღვაო გემების შემოსვლა და მათი უსაფრთხოება.

ბათუმის ციხეზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მასალის საფუძველზე საინტერესოა სხვათა მოსაზრებებიც, რომლებიც მიუთითებენ ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთის ქალაქის უძველეს პერიოდში არსებობაზე.

პირველი – „ძვ. წელთაღრიცხვის VI საუკუნიდან ბათუმს ცხოველი სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირი ჰქონია ბერძნულ სამყაროსთან (ინაიშვილი, 1965: 69-75).

მეორე – „ბათუმის მიდამოების უძველეს მოსახლეობას გვიანარქაულ ხანაში გაცხოველებული სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდა აღმოსავლეთ საბერძნეთის იონურ ცენტრებთან და ეგეოსის ზღვის კუნძულებთან... როგორც ჩანს, ბათუმის დასახლება ყოროლისწყლის ხეობის უძველეს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცენტრს წარმოადგენდა“ (ინაიშვილი, 1965:45-71) (კახიძე, ხახუტიანი, 1989: 56-57).

მესამე – „ბათუმის მიდამოები დასახლებული ყოფილა ადრეული პერიოდიდანვე. ე.წ. „ბათუმის ქვეყნის“ ძველ დასახლებათა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იმ ბორცვზე არსებულა, რომელზეც გვიანი ხანის ბათუმის ციხე მდგარა“ (კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989:56-57).

მეოთხე – „ბათუმის ციხის მასალების მიხედვით ჩანს, რომ ძვ. წ-ის VI ს-ის შუა ხანებიდან აღმოსავლურ-ბერძნული კერამიკის შემოტანას უკვე სისტემატური ხასიათი მიეცა... ბათუმის ციხის არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, ქიოსური კერამიკული ტარის იმპორტის ხვედრითი წონა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში კიდევ უფრო იზრდება ძვ. წ-ის VI საუკუნის მეორე ნახევარსა და V საუკუნის დამდეგისათვის“ (კახიძე, სურმანიძე, შალიკაძე, 2013: 88-89).

ამ მონაცემების მიხედვითაც, საეჭვო აღარ არის ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქ-ნავსადგურის დაარსების ისტორია ძვ.წ. მეოთხე საუკუნიდან რომ დავიწყოთ.

ბათუმი, როგორც შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქ-ნავსადგური შემდეგ საუკუნეებშიც არ კარგავს თავის მნიშვნელობას და კიდევ უფრო გაიზარდა მისი როლი შავი ზღვის ზღვაოსნობის ისტორიაში. ბათუმის მეშვეობით ვრცელდებოდა ბერძნული იმპორტი ამიერკავკასიაში და ამ პროცესში ჩაბმული იყო ბათუმისა და მისი შემოგარენის მოსახლეობა. ქალაქის მნიშვნელობა ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით გაიზარდა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში. ამ პერიოდის ცნობილი მოგზაური გეოგრაფი, საზოგადო და სამხედრო მოღვაწე, გიორგი ყაზბეგი, რომელმაც აჭარაში ოსმალთა ბატონობის დროს, 1874 წელს, იმოგზაურა, ბათუმის შესახებ წერდა: „25 წლის წინ ბათუმი ერთ უბრალო სოფელს წარმოადგენდა და აქ დიდი მოცულობის სანაოსნოსა და ნაოსნობაზე ლაპარაკიც კი არ იყო. ბათუმის განსაკუთრებული მნიშვნელობა იწყება მას შემდეგ, როცა აქ გაიხსნა რუსეთის ნაოსნობისა და ვაჭრობის საზოგადოება. ამის შემდეგ თურქეთის ხელისუფლებამ ქალაქს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია (ყაზბეგი, 1995:154), ხოლო ტრაპიზონში ინგლისის კონსულის, ჯიფორდ პალგრევის, სიტყვებით, რომ დავახასიათოთ, გემების მიმოსვლა ბათუმსა და შავი ზღვის ნავსადგურებს შორის, ძირითადად, ამ საზოგადოების გემების მეშვეობით ხდებოდა (ИКОИРГО, 1882-1883: 117). ამასთან დაკავშირებით სწორად შენიშნავდა ჟან მურიე, როცა ამბობდა, რომ „რუსების დიდი მუშაობის შედეგად ბათუმს უკვე ევროპული სახე მიეცა“ (ჟან მურიე, 1962:249).

ამასთან დაკავშირებით ძალზე საინტერესოა ძველი ბათუმის ნიკო ნიკოლაძისეული და თედო სახოკიასეული დახასიათება. ნიკო ნიკოლაძე წერდა, რომ „ბათუმი ქალაქი ასიოდე სახლსა და ქოხს ჰქვია. ზოგი მათგანი დაბწნილი და შეტკეჩილი ფაცხაა, ზოგი ფიცრულია, ორიოდე შენობა ქვითკირისაც მოიძებნება“

(მითითებულია თ. სახოკიას წიგნიდან „მოგზაურობანი“, თბილისი, 1950, გვ. 299). ამ დახასიათებისა და თავისი დაკვირვების საფუძველზე თედო სახოკია (1897 წელს აჭარაში მოგზაურობისას იგი ბათუმსაც ეწვია) წერდა: „ასეთი იყო ბათუმი ამ 25 წლის წინათ, როცა ბათუმი ისევ თურქეთის ხელში იყო. დღეს კი იმავე ქალაქში, რომელსაც მივარდნილი სოფლის სახელი უფრო შეეფერებოდა, „შეტკეცილი“ ფაცხების ალაგას წამოზრდილია ორ-სამსართულიანი სახლები, გაყვანილია მშვენიერი მოკირწყლული ქუჩები, ვაჭრობაა გაჩაღებული, მთელ მსოფლიოსთან მიმოსვლაა გამართული“ (თ. სახოკია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 249).

ტარტუს უნივერსიტეტის ყოფილი მეცნიერის, ნ. ზეიდლიცის, ცნობით 1880-1881 წლებში ბათუმში ევროპის სხვადასხვა ქვეყნიდან შემოსულა 1389 გემი. მათ შორის ავსტრია-უნგრეთიდან – 105, საფრანგეთიდან – 49, ინგლისიდან – 14, თურქეთიდან – 794 იალქნიანი გემი. ხოლო საკაბოტაჟო გემების რაოდენობა ამ წლებში 4154 გემს აღწევდა (მონაცემები აღებულია ი. ბექირიშვილის წიგნიდან „აჭარა მეგობრების თვალით“, ბათუმი, 1975, გვ. 46).

ბათუმის საერთაშორისო მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზარდა მას შემდეგ, რაც XIX საუკუნის 80-იან წლებში, კერძოდ, 1883 წელს, დამთავრდა ბათუმ-სამტრედიის რკინიგზის მშენებლობა, რითაც ბათუმი შეუერთდა საქართველო-ამიერკავკასიის სარკინიგზო ქსელს. ამან ხელი შეუწყო ბათუმის გადაქცევას ბაქოს საზღვაო კარიბჭედ მსოფლიო ბაზარზე ნავთობის გატანის საქმეში (ანთაძე, 1962:50) ბათუმისა და ფოთის საშუალებით მარაგდებოდა ამიერკავკასია პურის ფქვილით. ორივე ქალაქში როსტოვიდან, ქერჩიდან და ოდესიდან ყოველწლიურად ღებულობდა 5 მილიონ ფუთზე მეტ პურის ფქვილს. ამ რაოდენობის 1-5 მოდიოდა ბათუმზე (იქვე, გვ. 58). ამ პერიოდში დამყარდა ბათუმის, როგორც სანავსადგურო ქალაქის ეკონომიკური კავშირი რუსეთის შავი ზღვისპირა და საზღვარგარეთის ქვეყნებთან.

ახლა ჟან მურიეს გამონათქვამი, რომ ბათუმი უეჭველად გადაიქცევა დიდ საზღვაო ქალაქად, „რომელიც თავისი ნავსადგურის მეოხებით, ადრე თუ გვიან, ამიერკავკასიის, მცირე აზიისა და ირანის მნიშვნელოვან სავაჭრო გზად გადაიქცევა“ (ჟან მურიე. 1962:23).

დაბოლოს, განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ქალაქ ბათუმისა და მისი მოდამოების მნიშვნელობა არა მარტო შავი ზღვის სანაპიროს მსოფლიო მნიშვნელობის საკურორტო ზონად გადაქცევაში, რასაც ხელს უწყობდა აქაური ხელსაყრელი ბუნებრივ-კლიმატური პირობები, მისი მშვენიერი ულამაზესი პლაჟები.

მოტანილი მონაცემები იმაზე მეტყველებენ, რომ არა მარტო XIX საუკუნის ბოლოს არამედ შემდეგაც ბათუმი წარმოადგენდა საერთაშორისო მნიშვნელობის ქალაქ-ნავსადგურს.

შემდგომ პერიოდშიც ინარჩუნებდა ქალაქ ბათუმი საერთაშორისო მნიშვნელობას არა მარტო ზღვაოსნობისა და ნაოსნობის მიმართულებით, არამედ სამეცნიერო თვალსაზრისითაც.

ბათუმს და მასთან ერთად არდაგანსა და ყარსს დიდი მნიშვნელობა მისცა, როგორც ისტორიულ კვანძს კავკასიის საერთაშორისო ურთიერთობაში დიდმა მეცნიერმა ნიკო მარმა. ამ საკითხზე მან ნაშრომიც გამოაქვეყნა სათაურით – „Батум, Ардаган, Карс-исторический узел междунациональных отношении Кавказа“ (Петроград, 1922).

ბათუმის გაცნობით დიდ დაინტერესებას იჩენდნენ მეცნიერების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენლები, მწერლები, პოეტები, მხატვრები და ა.შ. ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთის ქალაქით დიდი საერთაშორისო აღიარება იყო შავიზღვისპირეთისა და დასავლეთ კავკასიის მხარეთმცოდნეთა მეორე ყრილობა ბათუმში, რომელიც 1925 წელს ჩატარდა. მასში მონაწილეობას ლეზულბდნენ სხვადასხვა დარგის წამყვანი მეცნიერები რუსეთიდან, უკრაინიდან, ბელორუსიდან, კავკასიის რეგიონებიდან და ა.შ. სამეცნიერო ფორუმები იმართება რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში და ა.შ.

კვლევით ინსტიტუტში 2010 წლიდან ყოველწლიურად ტარდება საერთაშორისო მასშტაბის კონფერენციები თემებზე: „ჩვენი სულიერების ბალავარი“ და „ბათუმი. ტრადიცია და თანამედროვეობა“. ბათუმისადმი მიძღვნილი თემატიკა ეძღვნება ბათუმის დაარსებისა და ფუნქციონირების ისტორიის ეპიზოდებს. კონფერენციის მასალები ცალკე წიგნებად ქვეყნდება.

აქვე არ შეიძლება, არ გავიხსენოთ ბათუმის საზღვაო სანაოსნო, რომლის გემები მსოფლიოს სხვადასხვა ოკეანეში დაცურავდნენ. სამწუხაროა, რომ დღეს ეს სანაოსნო არ არსებობს, სანაოსნო, რომელიც დიდ როლს თამაშობდა მსოფლიო ზღვაოსნობის ისტორიაში.

ასეთია, ძირითადად, ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქის, საერთაშორისო მნიშვნელობა, რომელიც 2500 წელს ითვლის.

აქედან გამომდინარე, საჭიროდ მიგვაჩნია, დაისვას საკითხი ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქ-ნავსადგურის დაარსების 2500 წლის-თავის საიუბილეოდ აღნიშვნის შესახებ.

ვთხოვთ, დღევანდელი ჩვენი საერთაშორისო კონფერენციის მონაწილეებს გამოთქვან აზრი ამასთან დაკავშირებით, რათა მომზადდეს წერილობითი განაცხადი აჭარისა და მისი მეშვეობით საქართველოს მთავრობის, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წინაშე, ამ საიუბილეო თარიღის ფართო მასშტაბით ჩატარებაზე, რომელშიც მონაწილეობას მიიღებენ შავიზღვისპირა და სხვა

ქვეყნების, მათ შორის საბერძნეთის მეცნიერები, რომელთა წინაპარი სწავლულების ცნობების საფუძველზე დადგინდა ბათუმის დაარსების ისტორია.

ბათუმის, როგორც შავიზღვისპირეთის უძველესი ქალაქ-ნავსადგურის დაარსების 2500 წლისთავის იუბილე მნიშვნელოვანი მოვლენა იქნება ამ ქვეყნებისა და პირველ რიგში, ბათუმისა და მთელი საქართველოს სამეცნიერო ცხოვრებაში. იუბილეს ჩატარების შედეგად უფრო ცნობადი გახდება არა მარტო ქალაქი ბათუმი, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ჩვენი ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში, არამედ მთელი საქართველო. ეს ცნობადობა კი საფუძველი გახდება, რაც შეიძლება მეტი მნახველ-დამთვალიერებელი და დამსვენებელი ჩამოვიდეს ქალაქ ბათუმში, რაც, უდავოდ სამომავლოდ ქალაქისა და ქვეყნის ბიუჯეტის შევსების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წყარო გახდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანთაძე, 1962: – ანთაძე კ., „აჭარის ისტორიულ-გეოგრაფიული ნარკვევი“ (უძველესი დროიდან 1921 წლამდე), ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, XIX, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1962.
2. ინაიშვილი, 1965: – ინაიშვილი ა., „ბათუმის ისტორიისათვის ახალი არქეოლოგიური გათხრების საფუძველზე“, კრ.: „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1965.
3. კახიძე, ხახუტაიშვილი, 1989: – კახიძე ა., ხახუტაიშვილი დ., „მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისათვის (წინაანტიკური და ანტიკური ხანა)“, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1989.
4. კახიძე, სურმანიძე, შალიკაძე, 2013: – კახიძე ა., სურმანიძე ნ., შალიკაძე თ., „ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები ბათუმის ციხეზე“, კრ.: „ბათუმი – წარსული და თანამედროვეობა“ (საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები), IV, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2013.
5. ჟან მურიე, 1962: – ჟან მურიე, „ბათუმი და ჭოროხის აუზი“, ფრანგულიდან თარგმნა იზა ლორთქიფანიძემ, ბათუმი, 1962.
6. სახოკია, 1950: – სახოკია თ., „მოგზაურობანი“, გამომც. „სახელგამი“, თბილისი, 1950.
7. ყაზბეგი, 1955: – ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 1955.
8. ყაუხჩიშვილი, 1987: – ყაუხჩიშვილი თ., „ანტიკური წყაროები ქალაქ ბათუმის შესახებ“, კრ.: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“, XVI, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1987.
9. ჯაოშვილი, 1962: – ჯაოშვილი ვ., „აჭარის მოსახლეობა“, კრ.: „ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, XIX გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1962.

NICOLAE IORGA – HISTORIAN OF THE BLACK SEA IN A REGIONAL GEOPOLITICAL CONTEXT

Abstract: *The great Romanian historian Nicolae Iorga, of universal reputation, does not have a special work relative to the “question of the Black Sea” – as he has for other “waters” (rivers, seas, “oceans”) – but his problem, which he addresses in a direct connection with the actions of human factors and in the context of the geopolitics of the times, from Antiquity to its time, is found in other special works: “The Black Sea, with its addition, is part of the Mediterranean system. Therefore, everything that happens in the Mediterranean has immediate repercussions on us as well” – said our first great geopolitician in a university lecture from 1914 on the “issue of the Mediterranean Sea”. In his view, the role of the seas and oceans, of the great rivers – to which he dedicated special volumes –, is analyzed in direct connection with the surrounding or neighboring geo-political space, as shown in “The Danube Question” [Chestiunea Dunării] (Lessons at the War School, in 1913). In 1938, N. Iorga will hold another conference, this time in front of the members of the Romanian Maritime League – all intellectuals – in Bucharest, entitled “The Romanian People and the Sea” [Poporul românesc și Marea] – an extensive review of our connections with the Sea, with the waters in general, highlighting their place in maintaining the vitality and permanence of the Romanians as descendants of the Romanized Thracians, of “the connection that the Romanian people had with the sea, and not only with the Sea, but with the waters in general”; the importance of rivers, of flowing waters in general, of puddles and ponds in the daily life of Romanians is underlined; but also of the medieval Romanian states in the geopolitical context throughout the centuries – the Mușat Voivode “Roman, around 1390, proudly called himself: ‘Prince from the Mountain to the Sea’ [Domn de la Munte până la Mare].*

Key words: *N. Iorga, Black Sea, Mediterranean Sea, Danube, Geopolitics.*

* * *

Introduction

Last year was the 150th anniversary of the birth of Nicolae Iorga (June 5/17, 1871–November 27, 1940), the greatest Romanian historian, of recognized international reputation. Recalling his huge personality at this international conference we consider it as

¹ PhD. Prof., Academy of Romanian Scientists

timely as possible, more elected that his scientific concerns did not bypass geopolitical issues either.

Recalling the work of the one who was, at the same time, one of *the apostles* of the Romanian nation means, no less, to reveal that the creative destiny of N. Iorga is an exception in the entire history of Humanity; how many people wrote and published like Iorga – over a thousand (more precisely – 1,359 book titles, of various lengths, published during his lifetime, bibliographies totaling no less than 165,656 printed pages) and about 25,000 articles², “thus becoming mankind’s greatest polygraph”³?

He is not only the greatest historian of the Romanian nation (in which there are also numerous pages about the “Georgian” *Antim Ivireanul* [Anthim the Iberian]⁴ – “a Spiritual Beacon and a Confessor of Faith”⁵ –, his ancestry, dignities, achievements, and era⁶

² Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga 1871-1940. Biobibliografie*, Editura Științifică și Enciclopedică. Editura Militară, București, 1978, p. 11.

³ As defined by a contemporary (collaborator and his secretary), Dan Smântânescu – Claudiu Istrate în dialog cu prof. univ. dr. Dan Smântânescu. *Titanul Nicolae Iorga*, Paul Editions, București, 2021, pp. 5-6.

⁴ See, in context – Nicolae V. Dură, “*Antimoz Iverieli*” (*Anthim the Iberian*). *New Contributions on his Life and Printing Activity*, in “Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences”, Vol. 10, No. 2, 2016, pp. 153-162; as well as – Archimandrite Professor Adam Vakhtang Akhaladze, *Personal Cross-Cultural Communicative Competence in Biographical and Hagiographical Life and Activities of Saint Anthim the Iberian (Georgian)*, in “Annals of the Academy of Romanian Scientists. Series on Philosophy, Psychology, Theology and Journalism”, Volume 8, Number 1-2, 2016/number dedicated entirely – 128 pp. – to Anthim the Iberian/, pp. 11-32.

⁵ Archbishop of Tomis Teodosie, *Saint Anthim, A Spiritual Beacon and a Confessor of Faith*, in Ibidem, pp. 7-10.

⁶ These can be found in Romanian history volumes (synthesis and thematic), but also in independent works, regarding “a monk from Iviria or Ivir, from the Iberia of the Caucasus, a former slave of the Turks, Antim, a man of special sense for art in all its guises” – Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor* [History of the Romanian Church and Religious Life of Romanians], Tip. “Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1909, vol. 2, p. 4.

Thus, at the beginning of the last century, he is the editor of Anthim the Iberian – *Predicile ținute la Mitropolia din București* [Sermons Held at the Metropolitanate of Bucharest] (1709-1716). Ediție nouă [Prefață de N. Iorga.], Editura Tipografiei Neamul Românesc (*Biblioteca Parohială*, 1), Vălenii de Munte, 1911 /IV + 86 pp./; he is the author of the brochure *Noui contribuții la istoria bisericii noastre: mitropolitul Antim Ivireanul în luptă cu Ierusalimul pentru drepturile bisericii sale, câteva aspecte privitoare la Biserica Bucovinei și Moldovei* [New Contributions to the History of Our Church: Metropolitan Anthim the Iberian in the Fight with Jerusalem for the Rights of His Church, Some Aspects Regarding the Church of Bucovina and Moldavia], Tipografia Cărților Bisericești, București, 1934 /19 pp./; as well as, in the 30s, signatory of several articles – *Mitropolitul Antim Ivireanul în luptă cu Ierusalimul pentru drepturile bisericii sale* [Metropolitan Anthim the Iberian in the Fight with Jerusalem for the Rights of His Church], in “Biserica Ortodoxă Română”, LII, No. 11-12, 1934, pp. 721-725; *Între Antim și Mitrofan, mitropoliții Țării Românești* [Between Anthim and Mitrofan, the Metropolitans of Wallachia] (I-II), in Ibidem, LIII, No. 1-2, 1935, pp. 1-5; No. 3-4, pp. 113-117; *Despreuciderea mitropolitului Antim* [About the Killing of Metropolitan Anthim], in Ibidem, LIII, No. 5-6,

– personality widely⁷ studied, edited, and honored in contemporary Romania, the year 2014 being declared by the Holy Synod of the Romanian Patriarchate as *the Commemorative Year of the Saint Hierarch Antim Ivireanul and Church Printers*, on which occasion numerous works appeared⁸), author of dozens of books dedicated to universal history, member of numerous foreign Academies – but he was, equally, a teacher, a politician, a tireless traveler, a researcher who rummages endlessly through the archives, an incomparable lecturer, literary critic and historian, a powerful memoirist, the journalist with the longest and most constant presence in Romanian daily press (he wrote at least one article every day, in the period 1903-1940), dramatist (he wrote – less known – most plays in Romanian literature!), and also a talented poet or feared polemicist.

Nicolae Iorga, “un géant du Danube”⁹, is, without a doubt – or should be – one of the existential pillars not only of our nation, but also of European Culture and Historiography, the great French historian Jérôme Carcopino (1881-1970) revealing that “Iorga cannot be defined in a specialty, nor is it limited to an era or a country. He is a force of

1935, p. 1; *Despre Antim Ivireanul* [About the Metropolitan Anthim], in *Ibidem*, LV, No. 11-12, 1937, pp. 609-623.

⁷ A more recent assessment: “The figure of Anthimus was not an exception and so far, for the segment 1990-2020 we have identified more than 200 articles, studies, and books regarding the life, activity and accomplishments of Anthimus of Iberia” – Mircea-Cristian Ghenghea, Iulian Moga, *Anthimus of Iberia. Memory and (re)presentation within the contemporary Romanian society*, in *International Scientific Conference “The Battle of Didgori – 900”*. Report by Tedo Dundua (TSU), Natia Phiphia (TSU) and Leri Tavazde (TSU). Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. Faculty of Humanities. Institute of Georgian History. Proceedings. XVII, Tbilisi, 2021, p. 314 [307-325].

⁸ We recall the most important ones – Nicolae V. Dură, Cătălina Mititelu, Ștefan Zară (coord. [eds.]), *Sfântul Antim Ivireanul – Cultura și spiritualitatea europeană și caucaziană de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea* [The Saint Anthim the Iberian – European and Caucasian Culture and Spirituality of the Late 17th and Early 18th Centuries]. Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Varsanufie, Arhiepiscopul Râmnicului, Editura Praxis a Arhiepiscopiei Râmnicului (Coll. *Studia Academica* – 7), Râmnicu-Vâlcea, 2016 /268 pp./; Policarp Chițulescu (coord. /ed./) Doru Bădără, Ion Marian Croitoru, Gabriela Dumitrescu, Ioana Feodorov, *Antim Ivireanul. Opera tipografică* [Anthim the Iberian. Typographic Work], Institutul Cultural Român, București, 2016 /216 pp./; xxx *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul. Ctitor de limbă și cultură românească* [The Holy Martyr Hierarch Anthim the Iberian. Founder of Romanian Language and Culture]. Vol. I: *Mărturisitor al credinței prin predică și tipar* [Confessor of the Faith by Sermon and Print]. Vol II: *Promotor al scrisului și artelor bisericesti* [Promoter of Writing and Ecclesiastical Arts], Basilica, București, 2016 /352+400 pp./; Ion-Sorin Bora (ed.), *Sfântul Ierarh Antim Ivireanul – ctitor de cultură și spiritualitate românească* [Saint Hierarch Anthim the Iberian – A Founder of Romanian Culture and Spirituality]. Prefață de Înaltpreasfințitul dr. Irineu, Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2018 /278 pp./.

⁹ L. Bourgues, *Portrait. Le Professeur Iorga*, in “Gringoire” [Paris], N° 137, 19 Juin 1931, p. 2.

nature”; and another will record that he “avait toujours été préoccupé de la valeur morale de l’histoire, de l’aide qu’elle peut apporter à la marche chancelante de ‘humanité’ ”¹⁰.

One of the remarkable historians of contemporary Romania (member and current president of the Romanian Academy), Professor Ioan-Aurel Pop, summarized last year: “It was said about Nicolae Iorga that he wrote more than an ordinary person could read in one lifetime, that he was the most famous Romanian scholar – being alive – in the international erudite world of all time (47 universities raised their flags in the bay after his untimely death), it was said that he was the last encyclopedist and the last polyhistor in Romanian culture, a volcano, a titan, like the heroes of Greco-Roman mythology. This titanism can be seen from the number of creative fields he frequented, but also from the number of disciplines, directions and themes from history approached by the creator named Nicolae Iorga. During my student years, we, those of my generation, were taught a basic rule, at a time when bibliography searches were not done digitally and required a real investigation: before starting any topic in national history or universal, we had to see if the subject was somehow not addressed by Nicolae Iorga. And most of the time, I found real grains of gold in Iorga, because – paraphrasing Terentiu – nothing that is history was and has not remained foreign to Iorga. Anyone who approaches certain themes of Nicolae Iorga’s creation (because no one can deal with the entire work), if they are an honest person, remains overwhelmed as if by an extraordinary intellectual force”¹¹.

The First Romanian Geopolitician

Through many of the great scientist’s studies and works, he is entitled to be considered the first Romanian geopolitician¹², at a time when Geopolitics was conceptualized as such.

¹⁰ *Discours de M. Mario Roques, de l’Institut, professeur au Collège France, à l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, le 6 décembre 1940*, in “Revue Historique du Sud-Est Européen” [Bucharest], XVIII-e année, 1941, p. 19 [10-19].

¹¹ Ioan-Aurel Pop, *Nicolae Iorga – creatorul național și universal* [Nicolae Iorga – The National and Universal Creator], in “Limba Română”. Revistă de știință și cultură [Chișinău], XXXI, No. 3 (263), May-June. *Special edition – Nicolae Iorga 150*, 2021, pp. 17-18 [16-23].

¹² See in context – Monica Joița, *Spre Iorga geopoliticianul*, in “Euxin”, No. 1-2, 1997, pp. 261-264; Victor Spinei, “*Chestiunea Dunării*” în cadrul creației istoriografice a lui N. Iorga [“The Question of the Danube” Within the Historiographic Creation of N. Iorga], in *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Victor Spinei, Institutul European (Coll. *Istorie și diplomatie* 16), Iași, 1998, pp. 6-80; Constantin Hlihor, *Reflecții geopolitice în opera lui Nicolae Iorga* [Geopolitical Reflections in the Work of Nicolae Iorga], in Constantin Bușe (coord. [ed.]), *Nicolae Iorga 1871-1940* (Universitatea din București), Editura Universității din București, București, 2001, pp. 52-58; Stoica Lascu, *N. Iorga: “Dobrogea a format un întreg care s-a sfărâmat la 1878, și s-a reîntregit la 1913”* [N. Iorga: “Dobrudja Formed a Whole That

Romanian Geopolitics, through his works, “constituted a response to the approaches of the German geopolitical school promoted especially by Friedrich Ratzel and Karl Haushofer, with obvious tendencies to leave the sphere of science, turning into ideology. Thus, since 1917, in the lectures held in Iasi, entitled *Cugetare și faptă germană* [German Thought and Deed] (significantly reissued around the Second World War), as well as in his lectures at the Academy of Commerce (entitled *Îndreptări noi în concepția epocii moderne* [New Directions in the Conception of the Modern Era]), or in those held at the University of Bucharest (*Dezvoltarea imperialismului contemporan* [Development of Contemporary Imperialism]), our great scholar makes a broad indictment against the ‘false national conception’, promoted by the protagonists of the German geopolitical school who allocated exclusively to the German spirit ‘creative initiative’ or ‘revolutionary spontaneity’ which they decided ‘the future of civilization’. The same guiding principles and ideas are found in his courses entitled *Chestiunea Rhinului* [The Rhine Question] (1912); *Chestiunea Dunării* [The Danube Question] (1913); *Chestiunea Oceanelor* [The Question of the Oceans] (1919); in the Universal History course (1933-1934), but especially in the one held in 1938 at Vălenii de Munte: *Hotare și spații naționale* [Borders and National Spaces], in which he declares: ‘What is the idea that must be fought not only as disturbing the peace, but also as an idea that threatens civilization (...). It is the idea of the need for space for a nation, the idea of Raum, as the Germans say’. But the foundation of Nicolae Iorga’s entire geopolitical approach lies in *Teoria vitalității popoarelor* [The Theory of the Vitality of Peoples], through which he highlights the role of culture and religion as factors of resistance to armed aggression. Thus, the spiritual dimension of a people is the determining factor of resistance to assimilation, Nicolae Iorga speaking of ‘cultural borders’ or ‘conquest without domination’. *Afirmarea vitalității românești* [The Affirmation of Romanian Vitality] course, held at Vălenii de Munte (1939-1940) is edifying in this sense”¹³.

The presentation and analysis of the facts is not done by N. Iorga from a geopolitical conceptual perspective, as he is not “enthusiastic about the possibility of applying the methodology of the sciences in historical research”, accepting only “analysis methods specific only to certain disciplines bordering on history”¹⁴.

Crumbled in 1878, and Reunited in 1913”], in “Anuarul Muzeului Marinei Române”, IV, 2001, pp. 231-235.

¹³ Radu Săgeată, *Direcții și tendințe în geopolitica românească interbelică* [Directions and Trends in Romanian Inter-War Geopolitics], in “Analele Asociației Profesionale a Geografilor din România”, II, 2015, pp. 5-16.

¹⁴ Constantin Hlihor, *op. cit.*, pp. 52-53.

Iorga's contemporary exegete – a well-known Romanian specialist in the history and theory of international relations – states, based on the works studied, that “This explains why the Romanian scholar with such vast and diversified concerns did not get involved in the dispute of ideas of his era regarding the scientific disciplines which are appropriate to the research and analysis of international relations or the foreign policy of states. It is not known whether Nicolae Iorga was aware of the debate on the place and the role of Geopolitics in the analysis of the political phenomenon of the era. It is certain that during the period when the fundamental works of Geopolitics appeared in the Anglo-Saxon and German worlds, the polyhistor lectured a cycle of universal history at the Higher School of War [*Școala Superioară de Război*], which through its vision and interpretation *came very close to the geopolitical interpretation of history international* (our emphasis). Are the geopolitical reflections that emerge from the courses held at the beginning of the 20th century in front of student officers coincidental?”¹⁵

As Professor Hlihor notes, “It is pleasantly surprising that by the way he presented *the Rhine problem* in historical succession, as a dispute of interests, Nicolae Iorga *made a clear distinction between the geopolitical phenomenon and the geopolitical theory* (our emphasis). The geopolitical phenomenon has appeared at least since a state had the ability/force to impose its interest or sovereignty in a space other than the one on which it was constituted as an independent political entity. The theory appears at an appreciable distance, when people sought to explain and theorize the conflict of interests in different geographical areas”; he shows that, referring to *the problem of the Rhine*, citing Nicolae Iorga stated, “Something we see today was also encountered 1800 years ago and even better, because *the problem of the Rhine* has existed since before the beginning of the Christian era: this problem has existed for over 200 years”¹⁶; and: “it can be easily seen that in N. Iorga's view, space does not necessarily determine advantages for states in conflict of interests, but their ability to promote them in a region with potential for development or with strategic military importance”. Referring to *the Rhine Question*, the Romanian historian stated that “The struggle for the Rhine had been fought for centuries before the emergence of the French nation. There was a time when the Rhine

¹⁵ *Ibidem*, p. 53.

¹⁶ *Ibidem*, p. 54 (respectively – N. Iorga, *Chestiunea Rinului. Istorie a Europei Apusene în legătură cu această chestie*. Lecții ținute la Școala Superioară de Război. Tipărită după notele stenografice ale d-lui H. Stahl pentru folosul elevilor săi, Editura Societății “Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1912, p. 22).

was an object of dispute between three great historical powers of a national or political nature”¹⁷.

In truth, N. Iorga also has a modern vision regarding the causes for which vast regions of the planet become geopolitical fields in which the active participants, then the Great Powers of the time, will assert their interests¹⁸. “I say from now on that one reason for the orientation of German life to the West and the return to the Rhine is the economic development of the Rhine regions, of the cities near the great river, the exchange of goods being done much faster and more safely on this way. These cities of the Rhine, thanks to their trade connections, become very rich, gather an ever-increasing population, and cause the states that are in their vicinity to be transformed”¹⁹. He shows that there is a direct link between the resources/wealth of a territory and the state’s place in the power equation: “wealthy territories and undefended territories – what can be more apt to encourage conquest?” Later, he notes that the expansion of the war from the European continent to the Oceans constitutes a beginning, within world history, that would become a practice of a geo-strategic nature in contemporary times: “The first conflict that occurs between political factors and economies prepared to dispute their domination of the world is that between Cromwell’s England and contemporary Spain (...). It was the first increase in territory across the ocean that England gained through state struggle against a rival country”²⁰. During the world conflagration, America intervened “and decided it because she understood what danger German oceanic imperialism united with continental imperialism could turn out for her, and because she felt as a vital need the freedom of the Atlantic waters and the guarantee of this freedom against the enemy of yesterday, as well as, by chance, and towards today’s friends”²¹.

Historian of the Danube, Seas, and Oceans

As I have already shown, both in fundamental documentary research – such as the volume *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* (published in 1900) – and in volumes originating from university lectures – such as *Chestiunea Rinului* [The Rhine Question] (with the subtitle *Istorie a Europei Apusene în legătură cu această chestie* [History of

¹⁷ *Ibidem*, p. 57 (respectively – N. Iorga, *Chestiunea Dunării. Lecții ținute la Școala de Război. Tipărite după notele stenografice ale d-lui H. Stahl pentru folosul elevilor săi*, Editura Societății “Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1913, p. 27).

¹⁸ *Ibidem*, pp. 57-58.

¹⁹ N. Iorga, *Chestiunea Dunării...*, p. 155.

²⁰ Idem, *Chestiunea Oceanelor. Lecții făcute la Școala de Război*, Tipografia “Cultura Neamului Românesc”, București, 1919, pp. 45-46.

²¹ Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 58. (respectively – N. Iorga, *Chestia Oceanelor...*, p. 3).

Western Europe in Connection to This Matter]) (1912), *Chestiunea Dunării* [The Danube Question] (subtitled *Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie* [History of Eastern Europe in Relation to This Matter]) (1913), *Chestiunea Mării Mediterane* [The Mediterranean Question] (subtitled *Istoria Europei de Miazăzi în legătură cu această chestiune* [History of Northern Europe in Relation to This Matter]) (1914), or *Chestiunea Oceanelor* [The Question of the Oceans] (with the specification in the subtitle: *Lección făcute la Școala de Războiu* [Lessons Held at the War School]) (1919) –, for N. Iorga, the role of the seas and oceans, of the great rivers is analyzed in direct connection with the surrounding or neighboring geo-political space. And the place of the Romanians – clearly, it is understood, in *The Danube Question* – as a factor of permanence, is constantly revealed: “what creates an admirable unity in these regions, with all the difference of those who fight on the banks of the Danube, is this fact: the existence of a special people that he feeds, he eventually defends, he maintains continuity in these places.

And this people of ours was created as if specifically for this purpose. In those destructive clashes, in which often one and the other of the fighters come out completely worn out – like storm clouds that collide in lightning and break apart, as if nothing is left of them but a few drops of water it breaks out –, in these clashes, the permanent factor was needed, which was us”.

The quoted works were elaborated, almost all of them, until 1913-1914, when “Nicolae Iorga was already a mature historian, who had distinguished himself through a phenomenal productivity in the most diverse problems of national and European history – as he revealed at 1998, during the reprinting of the *Question of the Danube*, its editor, Acad. Victor Spinei. He had accumulated everything that was humanly possible in the field of medieval studies, leaning competently on the themes of ancient and modern history. He had exceeded the age of four decades by only two years, but he had published more than dozens of colleagues together, numerous contemporaries – with all the usual lack of discernment and objectivity that manifests itself almost everywhere and always in relation to the spirits that break the patterns of normality – building up that it undoubtedly bore the stamp of genius”²².

In a recent synthesis regarding N. Iorga’s vision on the “policy of Romanian waters”, but also on the importance of the seas – especially the Mediterranean Sea –, a well-known contemporary maritime historian showed that “beyond this issue of the members of the

²² Victor Spinei, “*Chestiunea Dunării*” în cadrul creației istoriografice a lui N. Iorga [“The Question of the Danube” Within the Historiographic Creation of N. Iorga], in *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Victor Spinei, Institutul European (Coll. *Istorie și diplomatie* 16), Iași, 1998, p. 9.

Romanian Maritime League²³ and, implicitly, of public opinion, on our natural rights over inland waters and the legitimacy of asserting our spirit as navigators not only in the Pontic basin, but also in the Archipelago as well as on the vast Planetary Ocean, his works clearly defines the interest of the great powers for river supremacy continental and maritime spaces (our emphasis), regardless of the era and the state of peace or belligerence”²⁴.

Highlighting the geopolitical importance of the Mediterranean Sea, in the *Introduction*, to Lesson I, N. Iorga emphasizes: “First, universal history was treated in these lessons from the point of view of the Rhine question: the enmity between two peoples, between two series of peoples for the domination of the Rhine region, and around this question the Rhine people grouped themselves especially all the chief things concerning the history of the European West. But as the European West has often depended on the East – I have shown how as often as the question of the Danube gains importance, so often does the question of the Rhine lose its importance, the same powers being taken from one place and going to another, and Louis XIV being able to go to the Rhine when the Austrians are occupied on the Danube – it was treated from this point of view, besides all the history of the West and a good part of the history of the East”. He shows that the question of the Danube, “means nothing more than the question of the inheritance of the Eastern Roman Empire, because all the peoples of the East – and not only of the South East, but also of the North East, therefore also Russia – are interested in this question: who rules the Danube, therefore its mouths and therefore the Black Sea”²⁵; and extending the analysis to the Mediterranean basin, he points out: “The question of the control of the Mediterranean Sea is much wider than it might seem at first. We are included in its development; we too have a role, although our warships have never sailed on this sea for the purpose of opposing the ships of another nation; we are still

²³ The Romanian Maritime League was an organization founded in 1927 for the propaganda, orientation and defense of the water interests of the whole of Romania, among the personalities of the Romanian culture to confer under the generic name “Our Waters, Danube and Sea” [*Apele, Dunărea și Marea Noastră*], was Professor Iorga, February 23, 1938, in the hall of the “Carol I” University Foundation, he presented, with the usual aplomb, which captivated the auditor, the fourth conference, entitled The Historical Permanence of “Our Rights to the Danube and the Sea” [*Permanența istorică a drepturilor noastre la Dunăre și Mare*].

²⁴ Marian Moșneagu, *Strategii ale marilor puteri pentru obținerea hegemoniei în spațiile fluvialo-maritime în viziunea lui Nicolae Iorga* [Strategies of the Great Powers for Obtaining Hegemony in the Fluvial-Maritime Spaces in the Vision of Nicolae Iorga], in “Revista de istorie militară” [Bucharest], No. 5-6, 2021, pp. 57-68.

²⁵ N. Iorga, *Chestiunea Mării Mediterane. Istorie a Europei de Miazăzi în legătură cu această chestiune*. Lecții ținute la Școala de Război. Tipărite după notele stenografice ale d-lui H. Stahl, pentru folosul elevilor săi, Tipografia “Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1914, p. 7.

mixed in it because the Mediterranean Sea continues, in fact, through the two straits that border the Sea of Marmara - in this finished Sea and it to the North through the Sea of Azov. Thus, the Black Sea, with its addition, is part of the Mediterranean Sea system. Therefore, whatever happens in the Mediterranean immediately affects us". Also, Iorga, showing the interdependence of the maritime space beyond the Turkish straits, reveals the scope of geopolitical influences that affect the Romanian people: "influences of trade, of civilization in general and, very often, also influences of political domination, which come not only from the East, beyond the Dniester, from the West, across the Hungarian steppe, from the South, from the Balkan Peninsula, but also by the other way, maritime²⁶".

In his analysis, the Romanian historian specifies the broad geopolitical spaces, arguing, with examples and analogies provided by history, that "this question of the Mediterranean Sea does not only include the seas connected to the Mediterranean Sea, therefore the Sea of Marmara, the Black Sea and the Sea of Azov, but up to let the issue of the Ocean also arise, very late, with the maritime discoveries from the beginning of the modern era, and the European part of the Atlantic Ocean, i.e. the Western coast of Europe, does not provide material for its special research, but it is related to the rule in the Sea Mediterranean. Today, England, having its connections in the Mediterranean Sea, can send a fleet around Constantinople and the Atlantic Ocean thus dominates the Mediterranean Sea.

If France had weakened more, if Italy had not risen, if Greece had been unable to build up a navy in the eastern basin of the Mediterranean, competing with Italy, the English influence would more and more dominate in this region – England, where the heart of English power is, keeping, of course, the world situation it has now. If therefore the Ocean now dominates the Mediterranean, there was a time when the Mediterranean dominated the ocean, and here was the center of all naval problems. It was the living Sea, whereas today, if the Mediterranean Sea is still a living Sea, and this is indisputable, much more alive in terms of proportions and the fact that there is an exchange between the economic life of two worlds, it is the Atlantic Ocean.

And perhaps a time will come when, resurrecting China²⁷, through the Japanese or others, and growing even more, through a continuous increase in emigration, the United States, the Pacific Ocean will come to play the role of leader, just like that the Indian Ocean could have this role.

²⁶ *Ibidem*, p. 11.

²⁷ *Sic!*

The fact is, however, that, during the time from the pharaohs until 1800, the living sea, the center of maritime exchanges, of economic influences that unfold from these exchanges, was the Mediterranean Sea”²⁸.

We will not insist in these brief connotations on the role of the Danube, in N. Iorga’s view, a detailed aspect studied by the Professor and well-known Romanian medievalist Victor Spinei (member of the Romanian Academy, president of the Historical Sciences and Archeology Section): “Towards unlike the Volga, which discharges its flow into an enclosed sea [the Caspian Sea], the Danube flows into a sea connected by the straits of the Bosphorus and the Dardanelles [the Black Sea] and the Sea of Marmara to the Mediterranean, thus having access to all areas important planetary aquatics. Due to this circumstance, *the Danube problem was implicitly linked to that of the Pontic basin* (our emphasis) and that of the Straits. The full use of the river’s course in political or commercial terms, without western control of the Black Sea and the two straits flanking the Sea of Marmara, could never be effective. Although he did not lose sight of this reality, Nicolae Iorga ignored it in most divisions of his volume (lectures held at the Bucharest War School – our note), which only tangentially expands on his concerns and related issues from the Pontic basin, which of course remains damaging”²⁹.

“The Romanian People and the Sea”

Regarding the writings of the great Romanian scholar of our topic – an interest that can be found, as I tried to show above, in various collateral works –, “The Black Sea, as a historiographical subject, is no exception. *Iorga dedicated numerous works* (our emphasis) to the Pontic basin, from the first years of his studies until the end of his career, which, despite the passage of time, retain their value even today. The directions approached were numerous and varied. The scholar published numerous papers aimed at clarifying important aspects of past political disputes over maritime control and was primarily interested in studying the impact the sea played in the lives of peoples and civilizations. Nicolae Iorga especially followed the actions and projects of the ‘big actors’ interested in controlling the strategic points and trade routes of the Black Sea, but he did not neglect the role of other riparian states in the contest of powers and alliances in the Pontic basin”³⁰.

²⁸ N. Iorga, *Chestiunea Mării Mediterane...*, p. 15.

²⁹ Victor Spinei, *op. cit.*, pp. 35-36.

³⁰ Ovidiu Cristea, *Marea Neagră în opera istorică a lui Nicolae Iorga* [The Black Sea in Nicolae Iorga’s Historical Work], in “Academica”. Revistă editată de Academia Română [Bucharest], XXXI, No. 3-4 (365-366), March-April 2021, p. 16 [16-23].

And continuing his analysis, the current director of the «Nicolae Iorga» Institute of History of the Romanian Academy – a valuable medievalist from the middle generation –, notes: “To support his points of view, the Romanian historian used various sources (portolans, maps, notarial documents, letters, diplomatic reports, chronicles, chancellery documents, inscriptions, etc.) and a huge bibliography. All this, combined with an extremely high academic level (Iorga did not make any concessions to his readers who, in most cases, had a partial knowledge of a subject), with a style in which universal and Romanian history were intertwined in each paragraph and in which the historian made countless allusions to documents or historical realities from other spaces and other eras, made N. Iorga’s work a difficult obstacle to overcome even by the first half of the 20th century the best specialists”.

And this author³¹, in his analysis, emphasizes the interdependence between seas and rivers, *the Danube Question* approach implicitly imposing a history of the Black Sea: “the entire history of the Byzantine fleet, the entire history of the Turkish fleet, which is nothing but an imitation of the Byzantine fleet, shows us one thing, that between the Danube and the Sea is the most natural connection: it goes from one to the other. The Turkish ships came on the Black Sea and penetrated the Danube very high”.

Besides the twinning of Pontic history with that of the Danube, the understanding of the past of the Black Sea basin could not be done outside of the analysis of Mediterranean history. “The question of the control of the Mediterranean Sea is much wider than it might seem at first. In its development we are included, we also have a role, although our ships have never floated on this sea with the aim of opposing the ships of another nation; we are, however, mixed up in it, because the Mediterranean Sea actually continues through the two straits bordering the Sea of Marmara, the channel between the ‘White Sea’ of the Orientals and the Black Sea, into this finished sea, and it ends to the north through the Sea of Azov. Thus, the Black Sea, with its addition, is part of the Mediterranean Sea system. Therefore, whatever happens in the Mediterranean immediately affects us [...], what we suffer always depends on who rules the Mediterranean”. This global perspective suggests³² that Iorga did not consider the ‘Great Sea’ as part of a much larger, Mediterranean picture, subject to all the transformations that took place in the ‘middle sea’ ”.

A global history of the Black Sea, “which includes not only the struggles for hegemony in this region and the exploitation of the resources of this area, but also the ghosts,

³¹ *Ibidem*, p. 18.

³² *Ibidem*.

legends, fears caused by the maritime space, remains to be written³³. Iorga focused his attention to a good extent on the medieval period, when the great Euro-Asian trade routes intersected in the ‘Great Sea’ ”³⁴.

The author points out that “the first large-scale work dedicated to the Pontic basin, with the title *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, would leave the impression that the work is dedicated exclusively to the history of the two commercial centers. But that would be a wrong conclusion. The book covers a huge time segment from Antiquity to the 19th century and is a bold attempt at a history of the Pontic basin in an era when many of the published documents, starting from the second half of the 20th century, they were practically unknown”³⁵.

Therefore, the “phenomenon” and “genius” Nicolae Iorga develops the Black Sea issue not only in adjacent specialized volumes or university lectures (without having a special work on the Black Sea, as it was shown); but also in “vulgarization” articles or public conferences – such as the one held in Giurgiu, in 1908, under the title *A cui e Dunărea?* [Whose is the Danube?] Or the one held at the Naval League in Bucharest, in 1938, under the title *Poporul românesc și Marea* [The Romanian People and the Sea].

On the latter, we invite the lecturer to linger – going through a selection of the content of the latter – at this Conference; the specifically of Iorga orality also conquers today, frequent forays into apparently collateral details, an intellectual vivacity that also approaches a perceptible polemical tone – when speaking of the “views” of the Sofiot medievalist Petăr S. Mutavčiev (1883-1943), according to which “we are ‘the only people in the world who do not have a past’ ” – the continuous highlighting of the Romanians’ permanence in the Danube and the Sea, “which lives so much in our possession and

³³ Really, “Today there are few historians who would dare to attack a subject from Greco-Roman Antiquity to the present day. For the Black Sea there is, of course, Charles King’s book – *The Black Sea. A History*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005 /304 pp./ –, a well-written and well-documented work for the modern and contemporary period, but very succinct for the older eras” – Ovidiu Cristea, *op. cit.*, p. 19.

A scientific synthesis more recently – Stella Ghervas, *The Black Sea*, in David Armitage, Alison Bashford, Sujit Sivasundaram (eds.), *Oceanic Histories*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, pp. 234–266; and also, for a contemporary geopolitical contextualization of our times – John R. Haines /Senior Fellow–Eurasia Program/, *If the Atlantic Ocean is the New Black Sea, What’s the Black Sea? Aegis Ashore and the Black Sea Region’s Changing Security Dynamic*, in <https://www.fpri.org/article/2016/07/atlantic-ocean-new-black-sea-whats-black-sea-aegis-ashore-black-sea-regions-changing-security-dynamic/>; as well as, in context – Stoica Lascu, *The Black Sea Romanian Seaside – Geographical, Historical, and Bibliographical Background*, in Alexandru Ș. Bologa (ed.), *Dobrogea at 140 Years after its Union with the Romanian State. An Example of Contemporary West-Pontic Multiethnic Understanding*, Ex Ponto, Constanța, 2018, pp. 77-110.

³⁴ Ovidiu Cristea, *op. cit.*

³⁵ *Ibidem*, pp. 19-20.

consciousness and which is so much connected to all kinds of our ability to think and feel throughout our past“, the reprimands addressed to “our society”, the tone with moralizing nuances, more than once, and instructive, the abundance of knowledge, including philological, highlighting, several times, of the geopolitical-historical and “contemporary” contexts”.

Iorga’s Conference on the Black Sea³⁶

What you are asking me, after the research I have been able to do and after what I can foresee as other research that I have not had time to complete and which I probably will never complete, is undoubtedly a very hard. It would be less difficult for someone who had not made such research and who would not see what I see at the moment when I appear before you, to tell you a few things that may have escaped your attention and which have imposed themselves for a long time on my attention and duty in researching the history of the Romanians.

It is about the connection that the Romanian people had with the sea, and not only with the Sea, but with waters in general.

It is good to talk about this topic in a public conference, and here is why. We are not surrounded on all sides by friends: perhaps we do not know how to ask for them, in any case we cannot beg for them, and we cannot desire them beyond the margin of our interests as well as beyond the margin of our dignity. We are not a sympathetic people: we once thought we were, but we have been out of place for a very long time, and a lot of people look at us angrily, especially after we realized, and not in total, the natural program of any people, to master the land that it has had from generation to generation and where most of its people live. Since then, these eyes are directed angrily against us. There is almost nothing that is denied to us in our past. All the present values, as well as all the legitimacy of our existence, as well as all the aspirations for the future, are denied to us with a misunderstanding and sometimes with unparalleled brutality. And our propaganda, which is very often done very badly, by inappropriate people and in an inappropriate form, this propaganda – does not catch on. Others defend the most unjust causes and find supporters everywhere –, I have only to mention the unfounded Hungarian

³⁶ In the following, we will reproduce some extracts (with some notes) from the Conference in 1938, published in brochure form in the same year – N. Iorga, *Poporul românesc și Marea*. Conferință ținută de [The Romanian People and the Sea. Conference Held by ...] la Liga Navală Română, “Datina Românească”, Vălenii-de-Munte, 1938 /19 pp./ (a review of it, nowadays, at – Samira Cîrlig, in “Etnosfera” [Bucharest], XXXI, No. 1, 2018, pp. 145-155).

propaganda, which is made with an Asiatic clumsiness and perfidy designed to disgust everyone, but which nevertheless finds supporters everywhere.

Therefore, in this area of ours, of our connection with the waters, we are denied, offended. We are told that the Danube is not ours, that in our waters, on the edge of our waters, we had predecessors, who therefore have more rights than us. Evidence is also sought in our vocabulary. Some of the critics know the names of our fish, others do not, but whether they know them or not, it is said that all these fish are designated by Slavic names – which really exist, but they have their own explanation –, and the conclusion is that we were not near the waters, why do we call the fish with names that do not come from our ancient Romanian linguistic heritage.

It is added that the fishing tools are also called by foreign names and therefore this means that we lived somewhere where there was no other water than only rainwater and water from melting snow. And we are going to examine here the foundation that such an assertion can have, clearly directed with hostility against us.

I would also like to say who is the one who, in this regard, was more active against the Romanians. He is a scholar from Sofia named Mr. Mutafchiev³⁷. I would add that his lordship's name cannot be considered as the most authentic Bulgarian name, because it comes from "mutafci" which is a Turkish term. By the way, Mr. Mutafchiev is a learned man: he did good studies in Byzantinology and received praise also from that youth of our historians who are very happy whenever I am insulted by a foreigner, because to take this foreigner in his arms, so Mr. Mutafchiev also had a certificate from this new historical school, so nice, above all, and noble in terms of its attitude towards its predecessors.

But Mr. Mutafchiev is certainly a man with many skills, who has his merits. She published, not too long ago, a book in her own Bulgarian language and after that she translated it into Franco-Bulgarian, or into Bulgarian-French, with the help of a young lady who surely knows more good manners, for that certain rudeness towards us is faded; the translator's tone introduced a certain politeness that the author's tone was not capable of.

Mr. Mutafchiev, on whom you will forgive me for lingering so long, therefore completely removes us from Sea. From the Sea that lives so much in our possession and

³⁷ More recently – Румен Генев, Цветана Чолова, Лъчезар Стоянов (редактори /eds./), *Историкът Петър Мутафчиев като изследовател, гражданин и човек* [The Historian Petur Mutafchiev as Researcher, Citizen, and Person. Papers of a Conference Dedicated to the 130th Anniversary of the Birth and 70th Anniversary of the Death of Professor Petar Mutafchiev (1883-1943)], Нов български университет, София, 2016 /352 pp./.

consciousness and that is so much connected to all our way of thinking and feeling in all our past.

This attack of Mr. Mutafciiev alone would still urge me to examine the arguments that he brings against our permanence in the place where we are. Because this is the purpose of the book: to show that we have no right to this soil, so often sprinkled with blood, on which we find ourselves and, at the same time, to show, to those who find it very easy, that we are “the only people of the world who do not have a past”, the only people in the world completely devoid of history. Everyone has it, we don't have it, because of our unworthiness. Put in the most favorable circumstances, we did not know how to get anything out of these circumstances.

And this attack prompts me to examine some assertions and replace them with what seems to me to be a certainty.

But obviously, everything I can say does not represent so much a statement well built along the lines of historical doctrine, but rather a program. There are conferences that present only the conclusions of others, but I think that such conferences can also be admitted that present a program for others, when the one who presents the program has neither the age nor the time to complete these researches.

This is the sense in which I believe that the problem could be followed, according to a method that would be very useful for all areas of our life in the past and for all those that can emerge in the present from the better knowledge of these areas.

It will be about our waters of all kinds, those that stay, those that move and, on the other hand, the part of our people that is found on the edge of these waters. And the question is whether he was always there and whether, being there, he knew how to benefit from these waters.

In this way, the purpose of the conference is well defined from the beginning. Just today, thinking about this conference more than preparing it, I caught my eye a few lines of the great French historian, so connected by sympathy and through some studies, through some publications, to us, in the romantic years of in 1848 and after this date, Michelet³⁸, who once thought, in 1851, and says so in a letter to Costachi Rosetti³⁹, to those I am about to recommend now, and indicated the meaning which I think must be taken into account in these future studies.

He asked Rosetti to give him news about the Romanian folk poetry, so that this folk poetry may have a connection with the Danube – because he is interested in the Danube in the first place, but all our rivers are only a means of to feed and maintain the Danube;

³⁸ Jules Michelet (1798-1874), French historian, with pro-Romanian sympathies.

³⁹ Constantin A. Rosetti (1816-1885), publicist and Romanian politician.

if you want, the Danube goes, through the waters that are given to it, to the most distant small springs in the mountain, from where the biggest rivers leave; it is a kind of Danube conceived more broadly, with everything that goes into its composition. One cannot speak of the Danube without rivers, just as one cannot speak of rivers without the Danube.

One cannot speak, I add, of the Sea either, considering the Danube as a closed river. The Danube is an open river and, namely, we have the opening of this river. Only the entire history of the Byzantine fleet, the entire history of the Turkish fleet, which is nothing but the imitation of the Byzantine fleet, shows us one thing, that between the Danube and the Sea is the most natural connection; it goes from one to the other. The Turkish ships came on the Black Sea and entered the Danube up to very high. If they didn't go, of course, to the place where those passes were made, with so much technical effort and with so much expense, from Iron Gates [*Portile de Fer*], but they reached Nicopole, for example, until where the crusaders' ships went, in 1445: the French ones of the Duke of Burgundy and of the Venetians, in the service of the Pope, when Vlad the Impaler [*Vlad Ţepeş*]⁴⁰ and his son were on our shores, who participated in this crusade and tested the French cannons so much, so that all around all the servants were smashed to pieces. And on this occasion, you can see the connection, so natural, between the Sea and the Danube, and the Turks used this connection constantly, in all their wars.

But, concluding such a long parenthesis, here is what Michelet says, in this letter, which is given by a French professor who has been with us for a long time and has maintained an interest in Romanian history studies, Dr. Paul Henry, in the book to: *L'abdication du Prince Cuza*⁴¹:

“Are there not poems of the river itself, songs of the boaters [*luntraşi*], etc., singing the unity of the Danube, its genius and soul”?

He is therefore concerned with the Danube as a living being and this life then passes into the Sea.

“I would like”, continues Michelet, “to catch the lamentation and sigh of the great prisoner river in these special songs”.

Michelet was a man of happy formulas, and it is certain that what he says here, in this letter, represents one of the most beautiful formulas for embodying a thought in relation to what we call today geo-politics or anthropo-geography.

⁴⁰ Vlad the Impaler [*Vlad Ţepeş*] (1431-1476), Voivode of Wallachia (1448, 1456-1462, 1476).

⁴¹ It's about the volume *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie des Hohenzollern au trône de Roumanie*, Alcan, Paris, 1930 /xiv+485 pp/.

In this sense: the living rivers, the resurrected Sea through the waters that come from our rivers, and we, conceived as a living people, who find ourselves in connection with this life, is this conference.

At the beginning, I would like to see an observation regarding the criticism brought by Mr. Mutafciev to our permanence, which we claim and which he denies, and in this field of waters. It is very true, as he says, that our fish they are called by Slavonic names and that the tools are not called by names borrowed from the Romans.

It would be enough, however, to say that we have sea, river, lake, which, this, is not a name adopted later as a neologism, because otherwise there would not be that phrase: “someone falls from the lake into the well”, and this means that “lake” [lac] is an old Romanian term. It would be enough to dwell on the names of ship and sailor, which come from the old Byzantine Greek language. It would be enough to point out the long canoe [Juntrea], which can be found alongside other tools for floating, which do not have names coming from Roman antiquity, and the deck, so that it can be seen that we from the Romans, have inherited a set of words, a vocabulary whole, which is related to this domain of waters. And so it would not be appropriate to have for the shape of the waters, for the means of floating, from “long canoe” to “ship” [corabie], names that come from Roman times and, on the other hand, to admit that these fish, which are slippery, they slip out of our hands and immediately run to the more or less authentic representations of Slavism of the neighbors across the Danube, pleading for the opposite case.

Those who always look for the origin of things in the origin of names, do not notice that it is enough that, in the transmission of names from one generation to another, a new technique or a new trade is interspersed, for the name itself to be changed.

If, for example, there were a strong English or American fashion trade here, it would very easily happen that the names taken from the French in this field would be replaced by the names imposed by these other merchants. In this regard, we could also think of the confusions that occur in the minds of the so-called Ladins from Switzerland and from the Italian Friuli, where the man no longer knows which is the *rumans* word and which is the German or Italian word for the objects that are used. But here our old ball is at present liable to disappear from the common vocabulary, to be replaced by English terms which fit like a nut in the wall, but which we have adopted at the same time as the manner of hitting the ball other than with the hand, with the foot, with the elbow, even with the nose.

The fish is called with a Latin term. Therefore, if it is a Latin term for fish, and all the rest is related to technique and trade, all that remains is that from the pile of Slavic

names we must necessarily draw the conclusion that we only had to take things which we did not know before.

And there is another example and a very interesting point to research, which has not been observed until now. It is known that around the lake Snagov⁴² there is a small world of very friendly fishermen. And these people use terms of Slavic origin, although some of them have completely pretended to be in Romanian. But here, I don't know under what influence, at one point the Lipovans from the Delta appeared there: it was thought that it was better to use these Lipovans instead of the fishermen there, even though the Lipovans seemed to me to be much inferior to the fishermen ours, as intelligence. But, if the Lipovans had stayed, it was very possible that a lot of things they brought would have only meant that some techniques came there together with their things and customs, and, together with them, the name. Or, if a great merchant had come from the West, and had made distinctions in regarding the kinds of fish, which we do not observe, and had preserved for them the name of home, then it is evident that this name would have imposed. Here are the ones that seem absolutely bright to me.

But we could come up with new arguments for our permanence in the field of water and other things. Everyone knows that at Tutrakan [*Turtucaia*] – which bears a name of Turanian origin, because Tutrakan of the Bulgarians is older than our Turtucaia, who perhaps thought of turtledoves, as a poetic people that we are and who likes euphony –, they are our fishermen from very old times. However, their life has not been researched in all traditions, in all contexts, until now. A whole paper could be written about the fishermen from Tutrakan. Were they always there? Did they come out of nowhere? Are there not words preserved there that we don't know, ordinary ones distinguished from the silly ones?

But it is enough to find such a Romanian fishing center in order to say that on the Danube we have had a very long history and a permanence of several centuries.

At the mouth of the Danube, it is true that there are those Lipovans, but it is also necessary to know how long they have been there. They are Russian schismatics: when Peter the Great changed the character of the Russian Church and introduced forms that did not correspond to the past, a part of the Russians still held to the old religion; they are therefore Old Believers [*starovierti*], people of the “old faith” [*credință veche*], who could not stay in Russia and therefore emigrated from the old places in the 18th century. But before the Lipovans came to the Delta, who could be there? Certainly, certain Greek elements, which could also be traced in the descendants of the ancient Greeks, who are

⁴² Lake on the edge of which there were small settlements as well as a well-known monastery, near Bucharest.

no longer fishing today. Because the so-called Gagauzs [*găgăuți*] are not Cumans, but, as can be seen from their figure, the descendants of the Greek populations, very numerous, which were once found all along the shore of the Black Sea, because otherwise one would wonder how, of all these Greeks, so many, nothing left. When someone notices a very large population that no longer exists for some time, he must admit that the people of the past are preserved in those of today, whose violent disappearance or emigration cannot be accepted. Then let's not forget that the Slavic Vâlcov, whose name comes from *vâlc*, wolf, is only the translation of the Byzantine, perhaps Hellenic Lykostonon, wolf's mouth [*gura lupului*], transmitted through Genovesi.

Here in those concerning our antiquity in these parts.

But there is another argument. If someone goes near Bucharest, to Lehliu, a name that only means "the Polish" [*Polonul*] with a Turkish word – a completely new settlement –, and if he advances in these parts by Mostiște, what does he see? He sees lakes that at the moment are almost not used, but the research carried out by prehistoric people shows everywhere there, and only there, but along all our rivers and in the entire Danube valley, perhaps more so with us than with the Bulgars – the one that is very easy to explain, because in Bulgaria the shore is high and rocky, while in our country it remains low, with permanent floods and puddles –, an ancient life of our ancestors fishermen.

And I add that it is curious how Mr. Mutafciiev, who comes from places without ponds, denies the permanence in this area of the Romanians, who call the entire Danube basin "the Puddle" [*Baltă*]. But wherever there are waters, wherever there are puddles of these, they fed the ancient populations, as a recent study⁴³ by Mr. Martin Roska shows for the West of Transylvania, in the *Bulletin of the Historical Monuments Commission*; such populations played the main role in those times and they also created the housing system; naturally, these forerunners of ours also had creativity in the field of tools.

And now, in a recent book⁴⁴ by Mr. Barbu Slătineanu about *Romanian ceramics*, it is rightly stated that all the pottery of today is nothing but the continuation of the ceramics of those times: the pottery of today reproduces the forms and means of decoration of the pottery of then. The Thracians from these regions are therefore not only the ancestors of our physical being, but, at the same time, the founders of our entire popular culture, and this culture undoubtedly includes fishing, as evidenced by the fact

⁴³ Martin Roska, *La situation stratigraphique de la colline Laposhalom de Ghiula-Vârsand, Dep. Arad*, in "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXVIII, Fasc. 86, October-December 1935, pp. 185-191.

⁴⁴ Barbu Slătineanu, *Ceramica românească*, Fundația pentru Artă și Literatură "Regele Carol II" (*Biblioteca enciclopedică*), București, 1938 /230 pp./.

that these ancestors preferred to settle in such places. All the roads that are followed now, passing precisely through this region with lakes, are prehistoric lands; where the *Mocan* [Romanian shepherd from Transylvania] walks today, the shepherd from those times walked, but where the fisherman is no longer in these times, there was once a fisherman who fulfilled his needs there.

Basically, all our past lives were arranged like this, according to the waters. They are *Olteni, Jieni, Argeşeni, Sireteni, Pruteni*⁴⁵. Before the existence of the State, it was therefore the settlement determined by the river, and until today – the one that proves the importance of the river in our country –, to understand the purpose of the counties of our country, you must not take them on the horizontal line, but on the course of the river itself. On this course, the same costume, the same songs, the same stories, the same elements of material and moral life.

But, if it is so, and it was so in all the places where our Thracian ancestors were, then how can someone deny us the right, whose older life is supported precisely on the course of the waters – the waters creating the political forms –, this right, it's just for the kitchen nomenclature of fish and a technical nomenclature of tools.

But, when Moldova was founded, specialists were brought for the fishpond.

We have several names for standing water. As for the puddle, “Balta” does not mean only a bordered puddle, but a whole region, from which the Mocans go to “the Puddle” [*Baltă*], and the whole lower part of the country is “Baltă”.

Now the question arises: when did we arrive at a water policy? We arrived from the times of [settlement] Celei with the fisheries of the 13th century, but at least since Brăila was founded, which was once only a village, the village of an old man who was called Brăilă, after Brae, as in Brăiescu, Brăiloiu: this suffix *ilă* is very widespread, up to the *Păsărilăţilungilă* [Long Bird] from Creangă's⁴⁶ stories. Big ships used to come to Brăila before 1400, those *Kokken* that the Bavarian Schiltberger speaks of with a name that passed from the Italians, *coche* at the Germans. Therefore, around 1360-1400, there was a great trade there, which came from everywhere on the shores of the Black Sea, trade which, by the way, is nothing more than the continuation of the Greek trade of old.

Between the Greek colonies and between everything that was done from our Brăilă to the Odessa of the Russians and further from Odessa to the East, it is only the same form that returns.

⁴⁵ Respectively, people from the river areas Olt, Jiu, Argeş, Siret, Prut.

⁴⁶ Ion Creangă (1837-1889), prominent Romanian writer.

I intend, if circumstances do not detain me here, to speak at the Congress of Historians in Zurich in August about “historical permanences”⁴⁷ (he will also be present at this Congress, when he is elected vice-president of the Committee for the next five years ; in his vision, “permanences” were: the land /geographic environment/, the race /the people/the idea/reason/ – our note) which means things that have not changed, or things that have disappeared and come back. All history is full of the ghost of things that were. We are now living in the realization made by the ghost of Dacia⁴⁸ and the ghost of Michael the Brave [*Mihai Viteazul*]: The Greater Romania [*România Mare*]⁴⁹, the new Dacia was not made by diplomats or great strategists, but by the ghost of Decebal⁵⁰ and Mihai, with the sacrifice of those who, being less learned, do not always listen.

So, through the 14th and 15th century, *the Hellenic order of things was restored around the Black Sea*, and naturally, when an order of things is restored, one works with the descendants of those who once had it, even if these descendants speak a different language and bear a different name. We substituted ourselves for them of our own accord, and we are obliged to substitute ourselves much more, in the power of the right that our geography gives us, because it commands it, imposes it on us; to substitute ourselves, because there are no others who can do it, in the region where the Hellenic crown of Pontus Euxine, of the ancient Greeks, was once.

This formula could end this conference if I didn't have one more thing to add. Brăila is a foundation of the Wallachia [*Muntenia*] Lords/Rulers [*Domni*] from the era of Mircea⁵¹. At that time, Wallachia had the whole of the Lower Danube, because Bessarabia means only the “Country of Basaraba” [*Țara lui Basarabă*], of the creator of the Wallachian State: they were in this whole part that goes to the Mouth of the Danube.

The old Chilia is known to have been in the island, not on the northern shore, and was called by the Genovesi Licostomo, as I said: a term borrowed from the ancient Hellenes, which means Wolf's Mouth. And my late colleague Vîlsan⁵² rightly observes

⁴⁷ Iorga will also be present at this Congress, when he is elected vice-president of the Committee for the next five years; in his vision, “permanences” were: the land /geographic environment/, the race /the people/the idea/reason/.

⁴⁸ The ancient name of the space between the Danube, the Carpathians, the Black Sea (conquered by the Romans at the beginning of the 1st century AD, the current territory of Romania covering part of it.

⁴⁹ In 1918, the Romanian provinces of Bessarabia, Bucovina, and Transylvania unite with the Modern Romanian State – born on January 24, 1859, through the Union of Moldova with Wallachia (Romanian Kingdom) –, resulting in Greater Romania.

⁵⁰ Decebal, King of Dacia (87-106 AD).

⁵¹ Mircea the Elder [*cel Bătrân*], Voivode of Wallachia (1386-1418).

⁵² George Vîlsan (1885-1935), scientist (Professor, Geographer, and Ethnographer), member of the Romanian Academy.

one thing: that Vîlcov means the same thing in Slavonic, also “wolf” [*lupul*], even though Vîlcov is not in the place of Licostomo, but only because here the mouths of the Danube seemed to the navigators to have the shape of a mouth of wolf.

The Wallachians lords went from the farthest point of this “Bessarabia” to the East as they went to the West until Nicopolis, where, as we noted, it was found in the crusade of 1445 that large ships could reach. They could go even further in the West, but, for certain military needs, they didn’t. John Hunyadi [*Ioan/Iancu de Hunedoara*]⁵³, the ally, had not come, and the crusaders stopped at Nicopolis. So, the big Venetian ships could go to Nicopolis, because even those under the Duke of Burgundy’s flag were also ordered from Venice.

Suddenly, however, Moldova appeared, which was created with extraordinary speed. If we had the momentum towards the Sea that the Moldavians of Roman Voivode [*Roman-Vodă*]⁵⁴ and Stephen the Great [*Ștefan-cel-Mare*]⁵⁵ had, they would rise – where?, precisely at Baia, there in the Saxon city, *die Stadt Mulde* for them! The Maramures from Baia, just from the north-western corner of Moldavia, in a few jumps reached the Pont, and Roman, around 1390, proudly called himself: “Lord from the Mountain to the Sea” [*Domn de la Munte până la Mare*]. And, then, as the Genoese were at the Cetatea-Albă [White-Fortress] with the wonderful ruins of today, which must not be touched, because it is a profanation and a crime to touch the imbecility of today with this splendid trace of the past, in which Byzantium unites with Genoa, being then sealed with the seal of the Moldavian bour, there in the “white” fortress for us, because it was made of stone, which did not turn black, next to our wooden fortresses, which turned black, but being the “black fortress” for the Byzantines, Mauron Kastron, at Genovesi Moncastro, the Moldavians arrived there with the Hungarians, because the Emperor Sigismund⁵⁶, the King of Hungary, the one who came to Nicopolis against the Turks in 1396, had the goal of conquering the Danube and wanted to have this Licostomo. Then not the Muntenians, but the Moldavians saved the Danube for our race.

And, later, the Hungarians took other roads, so that we remained masters in these places. This is how also the Moldavian Chilia, beautiful and strong, on the left bank of the Danube survived.

⁵³ Ioan/Iancu of Hunedoara (1407-1456) (Ioannes Corvinus, Hunyadi János) (father of Matei Corvin, King of Hungary), Voivode of Transylvania (1441-1446), Governor Rnd regent of Hungary (1446-1453), and Captain-General of the Hungarian Kingdom (1453-1456).

⁵⁴ Roman I Mușat [*Roman-Vodă*] (+1400), Voivode of Moldova (1391-1394).

⁵⁵ Stephen the Great [*Ștefan cel Mare*], Voivode of Moldova (1457-1504).

⁵⁶ Sigismund of Luxembourg (1368-1437), King of Hungary and Croatia (1387-1437), King of Germany (1411-1437), Holy Roman Emperor (1433-1437).

Conclusions

A polymath without equal in the history of humanity (in recent times he was included, among others, in the list of the first 500 personalities of humanity outstanding for erudition, encyclopedic knowledge and scientific and intellectual achievements⁵⁷), for the patriarch of Romanian Historiography there is practically no field of human activities on which he has not stopped, from the perspective of its existence and historical evolution; as, no less, the framing of one or another not only in the context of the era in question but also of the surrounding environment as such, the Man-Nature relationship, for example – so “cultivated” nowadays, including in historical research –, being a component essential, in his vision, in the evolution of humanity. And when the fundamental factor that is water – personified in rivers or rivers, in seas or oceans – determines the course of human existence, the revelation of the relationship between it and people, between it and their settlements, the influence on state formations (“waters creating political forms”) – in fact, of geopolitics (or “anthropo-geography”, as he says) – were “permanences” widely revealed in his historical research and writings.

The great historian does not have a special work relative to the “question of the Black Sea” – as he has for other “waters” –, but its problematic, which he approaches in direct connection with the actions of human factors, can be found in other specious works: “*The Black Sea, with its addition, is part of the Mediterranean Sea system* (our emphasis). Therefore, whatever happens in the Mediterranean has an immediate effect on us as well”, and “what we suffer always depends on who rules the Mediterranean Sea” – he revealed in *The Question of the Mediterranean Sea*.

⁵⁷ Peter Burke, *The Polymath*, Yale University Press, New Haven and London, 2020, p. 266: “Nicolae Iorga, 1871–1940, Romanian. History, philosophy, criticism. Also politician, poet and playwright”.

ევროპული ტენდენციების შემოტანა ქართულ ისტორიოგრაფიულ კვლევებში და სულხან ბარათოვის (ბარათაშვილის) „საქართველოს ისტორია“

აბსტრაქტი: XIX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიის განსაკუთრებული წარმომადგენელია სულხან ბარათოვი (ბარათაშვილი). XX საუკუნეში მისი ღვაწლი არ დაფასდა. რისი მიზეზის საბჭოთა იდეოლოგიაა, რომლისთვისაც მიუღებელი იყო ბარათაშვილის მსოფლმხედველობა, საქართველოს ისტორიისადმი მისი დამოკიდებულება, განწყობილება. ხელისუფლება საგანგებო დავალებებს იძლეოდა, შეეზღუდა ბინათ და დაკნინებინათ მათი იდეოლოგიისთვის მიუღებელი მკვლევარები, რომელთა რიგებშიც აღმოჩნდა სულხან ბარათაშვილიც. მის ნაშრომებში განხილულია საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIII საუკუნემდე. ავტორი კარგად იცნობდა უცხოენოვან წერილობით წყაროებს, ევროპელ ავტორთა ნაშრომებს და მათი კვლევის მეთოდებს. მას საქართველოს ისტორია განხილული აქვს მსოფლიო ისტორიის ფონზე. განიცდიდა ინგლისელი ისტორიკოსის – ჰ. ბოკლის შეხედულებების გავლენას. ის იყო პირველი ქართველი ისტორიკოსი, რომელმაც შემოგვთავაზა საქართველოს ისტორიის სამწვეროვანი პერიოდიზაცია, რომელიც ეყრდნობოდა ევროპულ მოდელებს. მან საქართველოს ისტორია დაყო სამ ნაწილად: ძველი (უძველესიდან - ქრისტიანობის გავრცელებამდე); შუა საუკუნეები (ქრისტიანობის გავრცელებიდან - საქართველოს სამეფო სამთავროებად დაშლამდე XV ს.) და ახალი (XV საუკუნიდან).

სულხან ბარათაშვილი ევროპულ და რუსულ მწერლობაში გავრცელებული მეთოდებისა და წერის სტილის გავლენას განიცდის. ის ადამიანისა და ზოგადად საზოგადოების ფორმირების პროცესში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს გეოგრაფიულ გარემოს. მისთვის მნიშვნელოვანი იყო ხალხის საერთო ენა და წარმომავლობა. ის იყო პირველი ქართველი ისტორიკოსი, რომელმაც XIX საუკუნის საქართველოში მიმდინარე სოციალურ პროცესებს ანალოგი ევროპაში მოუძებნა;

სულხან ბარათაშვილი იყო პირველი ქართველი მკვლევარი, რომელმაც დიდი ყურადღება გამოიჩინა დამწერლობის უქონელი კავკასიური ენების მიმართ. შეისწავლა ყაზარდოული ენა და შეადგინა ამ ენის ლექსიკონები. ცდილობდა, კავკასიის უდამწერლობო ხალხების ანბანის შედგენისას გამოყენებული ყოფილიყო ქართული ასო-ნიშნები.

¹ საქართველოს უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Associate Professor at University of Georgia

უდავოდ, დიდია სულხან ბარათაშვილის როლი საქართველოს ისტორიის შესწავლაში. მისი ნაშრომების ანალიზის გარეშე სრულყოფილად ვერ წარმოვადგინეთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ ისტორიულ აზროვნებას.

საკვანძო სიტყვები: ევროპული ტენდენციები, ისტორიული პერიოდიზაცია.

Bringing European Trends into Georgian Historiographic Studies and “Georgian History”

of Sulkhan Baratov (Baratashvili)

Abstract: *Sulkhan Baratov (Baratashvili) is a special representative of the 19th century Georgian historiography. In the 20th century, his merits were not appreciated. The reason for this was the Soviet ideology, for which Baratashvili's worldview, his attitude towards the history of Georgia, his attitude was unacceptable. The government gave special tasks to discredit researchers who were not acceptable to their ideology, and Sulkhan Baratashvili was among them. His works discuss the history of Georgia from ancient times to the 13th century. The author was well acquainted with foreign language written sources, works of European authors and their research methods. He has discussed the history of Georgia in the background of world history. He was influenced by the views of the English historian Bockle. He was the first Georgian historian who proposed a three-point periodization of Georgian history based on the European model. He divided the history of Georgia into three parts: old (from ancient times - until the spread of Christianity); The Middle Ages (from the spread of Christianity to the disintegration of Georgia into royal principalities in the 15th century) and the New Ages (from the 15th century).*

Sulkhan Baratashvili is influenced by the methods and writing styles spread in European and Russian writing. He attaches great importance to the geographical environment in the process of formation of a person and society in general. The common language and origin of the people were important to him. He was the first Georgian historian who found an analogue of the social processes taking place in Georgia in the 19th century in Europe;

Sulkhan Baratashvili was the first Georgian researcher who paid great attention to unwritten Caucasian languages. He studied the Kabardian language and compiled dictionaries of this language. He tried to use Georgian letters and signs when compiling the alphabet of the non-literate peoples of the Caucasus.

It is certain that, Sulkhani Baratashvili's role in studying the history of Georgia is great. Without analyzing his works, we cannot fully present the Georgian historical thinking of the second half of the 19th century.

Key words: *European trends, Historical periodization*

* * *

XIX საუკუნის ქართულ ისტორიოგრაფიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს სულხან ბარათაშვილს. მის ნაშრომებში გამოთქმულია ბევრი ახალი, საინტერესო და მართებული მეცნიერული შეხედულება; ახასიათებს „ქართლის ცხოვრებისადმი“ ჰიპოკრიტიკული დამოკიდებულება. უმთავრეს ყურადღებას უთმობს პოლიტიკური მოვლენების გადმოცემას, მაგრამ არც ქვეყნის სხვა საკითხებს ტოვებს უყურადღებოდ.

კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძველია, როგორც ზოგადმეცნიერული, ასევე კერძო მეთოდები: ისტორიულ-შედარებითი, მოვლენათა სისტემური ანალიზი, სიღრმისეული შესწავლა. ნაშრომში, ძირითადად, გამოყენებულია ლოგიკური ანალიზი, წარმოდგენილია ინფორმაციულ-შემეცნებითი და შედარებით-სამართლებრივი ასპექტები. კვლევისას ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენების მიზანი იყო: 1. ისტორიული ფაქტების, დოკუმენტების და მათი ინტერპრეტაციების შესახებ მიზანმიმართული, მკაფიო წარმოდგენების შექმნა, ისტორიული ფაქტების რეკონსტრუირება, არგუმენტირება; საკუთარი დასკვნების ფორმულირება და შეხედულებების არგუმენტირება.

სულხან ბარათაშვილის ღვაწლი სათანადოდ არ დაფასდა; საბჭოთა პერიოდში მასზე რამდენიმე ისტორიკოსი წერდა; მაგ. თედო ჟორდანიას; მოგვიანებით ისტორიკოსი გაიხსენეს: გიორგი ნადირაძემ, ევგენი ბლიაძემ და სხვებმა; ჩვენი სტატია, ძირითადად, ემყარება სულხან ბარათაშვილის სტატიებსა და ნაშრომებს.

სულხან ბარათაშვილი დაიბადა 1821 წლის 17 (29) სექტემბერს თბილისში. მიიღო სამხედრო განათლება რუსეთში; რის შემდეგაც დაბრუნდა სამშობლოში; ჯერ სამოქალაქო სამსახურში მოღვაწეობდა, ხოლო 1842 წლიდან კი სამხედრო კარიერა დაიწყო.

1866 წელს დაიღუპა ტრაგიკულად. დაკრძალეს სოხუმის წმინდა გიორგის პატარა და ღარიბული სასაფლაოს ეკლესიის შესასვლელ კართან.

სულხან ბარათაშვილი პირველად სამეცნიერო სარბიელზე გამოვიდა როგორც გაზეთ „კავკაზის“ თანამშრომელი. ბეჭდავდა სტატიებს საქართველოს ისტორიის შესახებ. მისი ყველა ნაშრომი დაწერილია რუსულ ენაზე და გაბნეულია იმდროინდელ პრესაში. მისი სტატიებია:

- „მოკლე მიმოხილვა რელიგიური ყოფისა ქართველ-მეგრელთა ტომის ხალხთა მსოფლიო კერპთაყვანისმცემლობის ეპოქაში“; დაიბეჭდა 1847 წელს „კავკაზში“, №33; იგივე წერილი გამოქვეყნდა „კავკაზის კრებულში“;
- „სივრცე და სამხედრო ძალა საქართველოსი პირველ ორ დინასტიის მეფეთა დროს“; დაიბეჭდა 1847 წელს „კავკაზში“, №35;
- „დასაბამნი ფიზიკურნი კანონნი, შინაური კავშირი და კეთილდღეობა საქართველოსი პირველ ორ დინასტიის მეფეთა დროს“; დაიბეჭდა 1847 წელს „კავკაზში“, №41; გამოქვეყნებულია ასევე „კავკაზის კრებულში“;
- „მოკლე მიმოხილვა საქართველოს სამეფოს დაცემის უმთავრესთა მიზეზთა“; დაიბეჭდა 1848 წელს „კავკაზში“, №10;
- „ქართული მწერლობის ნიშანნი“; დაიბეჭდა 1849 წელს „კავკაზში“, №26;
- „ბუნება და ყოფა-ცხოვრება ყაზარდოსი“; ეს წერილი ბარათაშვილმა ყაზარდოს ოლქში მსახურებისას დაწერა. დაიბეჭდა „საიმპერატორო თავისუფალ საეკონომიო საზოგადოების“ პერიოდულ გამოცემაში 1860 წელს (№ 28). ეს წერილი ასევე გამოქვეყნდა შემდეგ გამოცემებში: „შინაგან საქმეთა სამინისტროს“ ჟურნალი 1860, № 45, წიგნი II; „სტავროპოლის საგუბერნიო უწყება“- 1860 (№34) და „კავკაზი“ 1860, №73;
- „ვინაობა მიტრიდა დიდისა“; დაიბეჭდა 1861 წელს „კავკაზში“, №53, 70; სტატიაში ავტორი სხვადასხვა წყაროთი ასაბუთებს, რომ მითრიდატე ქართველი იყო;

ისტორიული წერილების გარდა სულხან ბარათაშვილი აქვეყნებდა და წერდა სამხედრო ხასიათის წერილებს, რომლებსაც ხშირ შემთხვევაში თან ახლდა სამხედრო ტოპოგეგმები და ბრძოლის პუნქტების დეტალური აღწერილობაც; მსგავსი ტიპის წერილებიდან აღსანიშნავია:

- „ქრონიკა ქართველთა დრუჟინისა, პირველ ქართველ პოლკად ყოფილი“; დაბეჭდილია 1853 წელს „კავკაზში“, №46;
- „აღწერა შამილის ურდოს დაცემა კახეთზე 1854 წ; კავკასის ომის კრებულის I ტომი. ავტორი მიმდინარე მოვლენების თვითმხილველია, ის თვითონ იღებდა მონაწილეობას ლეკებთან ბრძოლაში. ერთ-ერთ პირად წერილში ავტორს დახატული აქვს მაშინდელი ბრძოლის ველი და პუნქტები (შილდა, ყვარელი, საბუე, არტოხი და სხვა); (მოამბე., 1896, №7 გვ. 34.);

- „მოკლე მიმოხილვა კახეთის მოსაზღვრე მთიელთა დამოკიდებულებისა ჩვენს (რუსის) მთავრობასთან); 1857 წელი. ეს და წინა სტატია ავტორმა მიუძღვნა სამხედრო მინისტრს, მილიუტინს.
- სულხან ბარათაშვილს დღიურის მსგავსად აღწერილი აქვს მგზავრობა ტფილისიდან ბაზარ-დიუზამდე (ყარაბაღის მაზრაში). აქ იგი წავიდა მთავრობის გადაწყვეტილებით 1846 წელს, რათა თბილისიდან იარაღი ჩაეტანა იქ მყოფი მეგრელთა ეგერის პოლკის მე-4 ბატალიონისთვის. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ წერილების არშიებზე ზოგან რუკებიცაა გამოსახული.

აღსანიშნავია სულხან ბარათაშვილის მიმოწერა რუს კავკასიოლოგ, გენერალ პეტრე უსლართან. უსლარი დაინტერესდა კავკასიური ენებით და მან შექმნა აფხაზური ენის პირველი დამწერლობა რუსული გრაფიკის საფუძველზე. სწორედ ამ პერიოდში ჰქონდა ბარათაშვილს მიმოწერა უსლართან და სთავაზობდა კავკასიელი ხალხებისთვის (ოსები, აფხაზები, სვანები) საერთო ანბანის შექმნისას ეხელმძღვანელათ ქართული ანბანით ან სულაც შემოეღოთ ქართული ანბანი. ბუნებრივია, ბარათაშვილს კარგად ესმოდა რუსეთის დიდმპყრობელური პოლიტიკა და ცდილობდა, მეცნიერული პოზიციიდან გამომდინარე რუსებისთვის ქართული ანბანის უპირატესობა დაემტკიცებინა.

წერილების გარდა სულხან ბარათაშვილს ეკუთვნის საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIII საუკუნემდე. რომელიც წარმოდგენილია 5 რვეულის სახით; პირველი დაიბეჭდა ავტორის სიცოცხლეშივე; ხოლო დანარჩენი ოთხი 1871 წელს, მისი სიკვდილის შემდეგ, პეტერბურგში.

სამწუხაროდ, სულხან ბარათაშვილს არ დასცალდა საქართველოს ისტორიის დასრულება; თხრობა რუსუდანის გამეფებამდეა მოყვანილი.

ქართულად სულხან ბარათაშვილის წიგნის ერთი ნაწილი პირველად 1863 წელს თარგმნა, კომენტარები დაურთო და ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“ (№ II, IV, V, VI და VII ნომრები) დაბეჭდა ილია ჭავჭავაძემ. 1888 წელს ითარგმნა ფრანგულად. 1895-1869 წლებში და 1913 წელს ქართულად დაიბეჭდა სამ რვეულად ქუთაისში; თუმცა, სამწუხაროდ, სრულად თარგმნილი არაა ბარათაშვილის მეოთხე და მეხუთე რვეულები.

სულხან ბარათაშვილის ყველა სამეცნიერო წერილი და ნაშრომი შესრულებულია რუსულ ენაზე. სავარაუდოდ იმ მოტივით, რომ საქართველოს ისტორია უფრო ფართო საზოგადოებისთვის ყოფილიყო ცნობილი და ხელმისაწვდომი. რუსული განათლებისა და პოლიტიკური რეალობის მიუხედავად, ბარათაშვილმა კარგად იცოდა ქართული ენა; ეს მისი პირადი წერილებიდანაც ჩანს. თუმცა ერთ-ერთ პირად წერილში, რომელიც სულხანმა თავის ძმას, ლევანს, მისწერა და

სადაც საუბარი იყო მამულთან დაკავშირებულ საქმეებზე, ვკითხულობთ: „ქართულად არ გწერ, რუსულად გწერ, რომ უფრო კარგათ გარჩევით შემიძლიან მოგწერო, მინემ ქართულად“ (სახოკია., მოამბე; 1896 № 7., გვ. 23/165).

სულხან ბარათაშვილი ნაშრომების წერის პროცესში იყენებდა მრავალფეროვან პირველად და მეორად წყაროებს: „ქართლის ცხოვრებას“, ვახუშტისა და თეიმურაზ ბაგრატიონების შრომებს, ბერძენ-რომაელ-ბიზანტიელ-სომეხ ისტორიკოსთა ცნობებს, მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელოებს. თუმცა ძირითადი წყარო იყო ვახტანგისეული „ქართლის ცხოვრება“. ავტორი სხვა ხალხების მატიანეებს, ატლასებს, მოგზაურობებს, სამოქალაქო და სარწმუნოებრივ კანონებსა და აქტებს ადარებდა ქართულ მატიანეებში დაცულ ფაქტებს და ცდილობდა, შეესწორებინა და შეეესო ისინი.

საქართველოს ისტორიის პირველი რვეულის სახელწოდებაა „საქართველოს ძველი ისტორია“. ის ორი ნაწილისგან შედგება. აქ თხრობა იწყება ქართველთა ეთნოგენეზით და სრულდება ნისიბინის ზავით. ავტორი მიიჩნევს რომ ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ იწყება ახალი - შუა საუკუნეები.

სულხან ბარათაშვილი ევროპულ და რუსულ მწერლობაში გავრცელებული მეთოდებისა და წერის სტილის გავლენას განიცდის. ის ადამიანისა და ზოგადად საზოგადოების ფორმირების პროცესში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს გეოგრაფიულ გარემოს. მისთვის მნიშვნელოვანია ხალხის საერთო ენა და წარმომავლობა.

ავტორი მიიჩნევს, რომ ისტორიის წერის პროცესში დიდი მნიშვნელობა აქვს ზეპირ გადმოცემებს. თხზულების დასაწყისში ისტორიკოსი საუბრობს წყაროებზე. მნიშვნელოვან წყაროდ მიაჩნია „ქართლის ცხოვრება“; ასევე სხვადასხვა უცხოენოვანი მატიანეები, ისტორიები, ქრონიკები, კანონები და აქტები. ავტორი იყენებს ისტორიულ-შედარებით და სინთეზის მეთოდებს. აღსანიშნავია ისტორიკოსის წყაროებისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების უნარი. ს. ბარათაშვილი საგანგებოდ შეეხო ვახტანგ VI-ის „სწავლულ კაცთა“ კომისიის საქმიანობას. აშკარად თვალშისაცემია მისი ჰიპერკრიტიკული დამოკიდებულება „ქართლის ცხოვრებისადმი“. თითქმის ყველა მისი ცნობა, რომელიც არაა დამოწმებული უცხოენოვან წერილობით წყაროებში მისთვის არარეალური და საეჭვოა (ბარათაშვილი., საქართველოს ძველი ისტორია., 1895., გვ. 152). აქვე ისტორიკოსი აღნიშნავს, რომ ქვეყნის საშინაო საქმეების თხრობისას შესაძლოა, კიდევ ვენდოთ ქართულ მატიანეს, მაგრამ, როცა საუბარია საგარეო პოლიტიკაზე ან ლაშქრობაზე, აუცილებელია მისი გადამოწმება უცხოენოვან წერილობით წყაროებში. თუ ამ უკანასკნელმა არ დაადასტურა ეს ამბავი, მაშინ გამოდის, რომ რეალურად მას ადგილი არ ჰქონია. ამგვარი დამოკიდებულება, ჩვენი აზრით, არასწორია.

მიუხედავად კრიტიკული დამოკიდებულებისა, ავტორი თავის ძირითად წყაროდ სწორედ „ქართლის ცხოვრებას“ მიიჩნევს; მას ეჭვიც არ ეპარება, რომ ვახტანგ VI-ის ახალ „ქართლის ცხოვრებას“ საფუძვლად უდევს უძველესი ვარიანტი.

ნაშრომის შესავალ ნაწილში ს. ბარათაშვილი საუბრობს ქართველთა ეთნოგენეზზე. მისი აზრით, შავ და კასპიის ზღვებს შორის მდებარე ტერიტორია უძველესი დროიდან დასახლებული იყო ქართველებით. ამ საკითხის კვლევისას ავტორი იყენებდა ბიბლიას, ანტიკურ მწერალთა ცნობებს, „ქართლის ცხოვრებას“. მას მიაჩნდა, რომ ქართველი ხალხის უძველესი გადმოცემა ეთნოგენეზის შესახებ, რომელიც დაცულია „ქართლის ცხოვრებაში“, ისტორიულ რეალობას შეესაბამება. (საუბარია თარგამოსიანების მოსვლასა და მათ განსახლებაზე).

ავტორი იზიარებს ფრანგი გეოგრაფისა და მეცნიერის, ვივიენ დე-სენ მარტენის, შეხედულებას ქართველების ინდოევროპულ წარმოშობაზე.

ავტორს ქართლის სამეფოს დამაარსებელი, მეფე ფარნავაზი, წარმოშობით სპარსელად მიაჩნია. ს. ბარათაშვილი ფიქრობს, რომ ფარნავაზის შესახებ არსებობდა ხალხური გადმოცემები, რასაც ეყრდნობოდა „ქართლის ცხოვრება“. ს. ბარათაშვილი იზიარებს „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულ ცნობას და მიიჩნევს, რომ ფარნავაზის დროს შემოიღეს ქართული დამწერლობა. მას მიაჩნია, რომ ქართული ანბანის შექმნისთანავე (ძვ.წ. III საუკუნეში) ქართველებმა დაიწყეს ქართული მატრიანების წერაც; ხოლო ის ფაქტი, რომ იმ პერიოდის არც ერთ ნაწარმოებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, ახსნილია ვარაუდით, რომ ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ქართველები გაანადგურებდნენ და მოსპობდნენ წარმართობის ამ ნაშთებს.

ს. ბარათაშვილი შეეხო პონტოს მოსახლეობის ეთნიკური ვინაობის საკითხს და აღნიშნა, რომ ამ სახელმწიფოს ნაწილს უეჭველად შეადგენდნენ ქართული ტომები.

საქართველოს ისტორიის მეორე რვეულის სახელწოდებაა „საქართველოს საშუალო საუკუნეთა ისტორია“, ქრისტიანობის მიღებიდან არაბების შემოსევამდე.

აქ ავტორი შუა საუკუნეების ამბების თხრობას იწყებს ქრისტიანობის გავრცელებიდან. მას პირველ ქრისტიან მეფედ მიაჩნია მირიანი; ამ მოსაზრებას ასაბუთებს ქართული და სომხური წყაროებით. ბარათაშვილი ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების თარიღად მიიჩნევს 317 წელს და ძირითადად ემყარება VI საუკუნის ისტორიკოსის, თეოფანე პონტოელის, ცნობებს. (ბარათაშვილი. რვეული II., გვ. 20). ისტორიკოსი საუბრობს ქრისტიანობის გავრცელების დადებით და უარყოფით მხარეებზე. დადებითი მხარეებიდან აღნიშნავს, რომ ქრისტიანობას მოყვა ზნეობრივი ცვლილებები. საქართველო, რომელ-

საც განსაზღვრული კანონები არ ჰქონდა, შეკავშირდა ერთი რელიგიით. სახარება ქადაგებდა, შეერთებულიყვნენ ერთმანეთს შორის სიყვარულის კავშირით (ბარათაშვილი., რვეული II., გვ. 25). ავტორს მიაჩნია, რომ საქართველოს ერთიანი ქრისტიანული რელიგია იყო ეროვნული კონსოლიდაციის გარანტია. ქრისტიანობამ დასაბამი მისცა განათლების, კულტურის განვითარებას და ადამიანის ზნეობრივ სიწმინდეს.

ისტორიკოსი მოგვითხრობს სირიელი მამების საქართველოში მოსვლის ამბავს. ყურადღებას ამახვილებს მათ მოღვაწეობაზე და აღნიშნავს, რომ სწორედ მათი მეოხებით აიგო შემდეგი ტაძრები: ზედაზენი, ნეკრესი, მარტყოფი, გარეჯი, იყალთო, სამთავისი, წილკანი, ულუმბო, ბრეთი, ხირსა, მღვიმე, სტეფანწმინდა. (ბარათაშვილი., ს., წიგნი II., გვ. 69). სირიელი მამების საქართველოში მოსვლა და მათი მოღვაწეობა, ავტორის აზრით, დაკავშირებულია ვახტანგ გორგასლის მეფობასთან. იქვე ისტორიკოსი აღნიშნავს, რომ „ქართლის ცხოვრება“ ამ ფაქტს ფარსმან VII-ს (542-570) უკავშირებს, რაც ანაქრონიზმად მიაჩნია. თავისი მოსაზრების განსამტკიცებლად ავტორს მოჰყავს შემდეგი არგუმენტი: ასურელი მამების მოძღვარი იყო სვიმონ მესვეტე, რომელიც გარდაიცვალა 460 წელს, შესაბამისად, მისი მოწაფეები ვერანაირად ვერ მოვიდოდნენ საქართველოში ფარსმან VII-ის მეფობის დროს (ბარათაშვილი., რვეული II., გვ. 69-70).

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ს. ბარათაშვილს სავსებით სწორად ესმის პიროვნების როლი ისტორიაში. მას მიაჩნია, რომ ნიჭის გამოვლინებისა და განვითარებისთვის აუცილებლად საჭიროა სათანადო პირობები, რასაც ისტორიული ვითარება და საზოგადოებრივი ცხოვრების ხასიათი განსაზღვრავს. მაგალითად, ს. ბარათაშვილს მიაჩნია, რომ ვახტანგ გორგასლის სამეფო მმართველობის შესაძლებლობების სრულ გამოვლინებას ხელი შეუშალა არსებულმა პოლიტიკურმა ვითარებამ, ამიტომ ის საუბრობს ვახტანგის მოღვაწეობის დამაბრკოლებელ გარემოებებზე. (ნადირაძე., გვ. 66).

ს. ბარათაშვილი ვახტანგ გორგასლის ერთპიროვნული მმართველობის დასაწყის თარიღად მიაჩნია 454 წელი; მისი მეფობა მოჰყავს 499 წლამდე, რაც თითქმის ემთხვევა მოგვიანებით გამოთქმულ მოსაზრებებს (ივ. ჯავახიშვილი, მ. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, ს. ჯანაშია); თუმცა სრულიად განსხვავებულ ვერსიას გვთავაზობს მ. სანაძე, რომელსაც ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების თარიღად მიაჩნია 531 წელი (სანაძე., „ქართველთა ცხოვრება“, 2016 გვ. 309).

ვახტანგ გორგასლის სიკვდილის შემდეგ გაძლიერდა ქართული პოლიტიკური არისტოკრატია, რომელმაც საკმაოდ დიდი როლი ითამაშა ქვეყნის ცხოვრებაში. ამ ფაქტს ასაბუთებს უცხოენოვანი წერილობითი წყაროებით და

ამბობს, რომ ამ წყაროებში მეფეებზე ხშირად მოიხსენიებიან არისტოკრატიის წევრები.

„დიდი ომიანობის“ ამბების თხრობისას ის უშუალოდ ეყრდნობა პროკოპი კესარიელის თხზულებას და მოჰყავს საკმაოდ ვრცელი ციტატები. აღსანიშნავია, რომ ავტორი ეგრისის სამეფოს ჭანეთად მოიხსენიებს; დეტალურად აღწერს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სპარსეთისა და საბერძნეთის დაპირისპირებას და თარიღებსაც მიუთითებს – 541-561 წლები. ს. ბარათაშვილი საუბრობს იუსტინიანე დიდსა და ხოსრო ანუშირვანს შორის გაფორმებულ ხელშეკრულებაზე და აღნიშნავს, რომ ჭანეთი დარჩა საბერძნეთს, ხოლო სპარსეთს ჰქონდა უფლება, დაეცვა დარიალის ხეობა საკუთარი სახსრებით (ბარათაშვილი., რვეული II., გვ. 107).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს ქართლში მეფობის გაუქმების შესახებ. საინტერესოა ს. ბარათაშვილის აზრი ამასთან დაკავშირებით. იგი წერს, რომ 583 წელს გარდაიცვალა ბაქარ III, რომელსაც დარჩა მცირეწლოვანი შვილები; ამით ისარგებლა სპარსეთის მმართველმა – ორმუზდმა და მეფობა გააუქმა. ავტორის აზრით, უმეფობა გაგრძელდა 586 წლამდე. მისი თქმით, ქართველი დიდებულების თხოვნა გაითვალისწინა ბიზანტიის იმპერატორმა – მავრიკმა და სწორედ მისი ნებართვით მეფობა გადაეცა ვახტანგ გორგასლის შთამომავალს, ქალის ხაზით, კლარჯეთისა და ჯავახეთის მთავარს - კურაპალატ გურგენს; ნაშრომში გურგენი მეფედ არის მოხსენიებული.

ავტორი, ასევე, ეხება ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომავლობასაც და მას დავით წინასწარმეტყველს უკავშირებს. სწორედ ამ საგვარეულოს წარმომადგენლად მიაჩნია მას გუარამი. ისტორიკოსი თვლის, რომ მცხეთის ჯვრის ტაძარი და თბილისის სიონი გურგენის მმართველობის დროს აიგო (ბარათაშვილი., რვეული II., გვ. 117).

ს. ბარათაშვილი თვლის, რომ სტეფანოზ I-ის შემდეგ ხელისუფლების სათავეში ბაგრატიონების ნაცვლად მოდიან სასანიანები; სასანიან მმართველად ასახელებს ადარნასეს. ადარნასესთან მიმართებით ქართულ ისტორიოგრაფიაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ნაწილი მიიჩნევს, რომ ის იყო ბაგრატიონი, სტეფანოზ I-ის ძე; ხოლო ნაწილი თვლის, რომ ადარნასე ბაკურ არჩილის ძის პირდაპირი შთამომავალია ანუ ბაკურიანი.

სულხან ბარათაშვილს ძველი წყაროების ნაკლად მიაჩნია მხოლოდ პოლიტიკური ამბების თხრობა. მისი აზრით, უფრო მეტი ყურადღება უნდა იყოს გამახვილებული მეურნეობაზე, ვაჭრობასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. აქედან გამომდინარე, თავად მეორე რვეულში ვხვდებით ეთნოგრაფიულ ცნობებს; საუ-

ბარია ჩაცმულობაზე, მეომრის აღჭურვილობაზე; შეიარაღებაზე და ბრძოლისას გამოყენებულ მუსიკალურ საკრავებზეც კი.

საქართველოს ისტორიის მესამე რვეულის სახელწოდებაა: „საშვალო საუკუნეთა ისტორია“; შედგება სამი ნაწილისგან: პირველი ნაწილი: „არაბთა მფლობელობის დრო საქართველოში“;

მეორე ნაწილი: „შეხედულება ქართველი ხალხის შინაგან ცხოვრებაზე არაბთა მფლობელობის დროს“;

მესამე ნაწილი: „პერიოდი ბაგრატის სიკვდილიდან სელჩუკების ბატონობამდე“;

საქართველოს ისტორიის ამ ნაწილში წარმოჩენილია არაბთა ბატონობის პერიოდი; საუბარია არაბ სარდლებზე, რომლებმაც ილაშქრეს საქართველოში. ამგვარად თბრობისას ავტორი სწორად შენიშნავს, რომ სტეფანოზ II-ის შვილები ვერ იქნებოდნენ მირი და არჩილი. მას მიაჩნია, რომ არეულია არაბთა ლაშქრობის თარიღები და ამის დასასაბუთებლად მოჰყავს სომხური წყარო (ბარათაშვილი., რვეული III., გვ. 5).

საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ არაბულმა კულტურამ და ტრადიციებმა გავლენა იქონია ქართულ კულტურაზე და საზოგადო ცხოვრებაზე.

საკმაოდ დეტალურადაა განხილული ბაგრატ III-ის გამეფების საკითხი. გამოკვეთილია იოანე მარუშისძისა და დავით III კურაპალატის როლი საქართველოს გაერთიანების პროცესში. აღწერილია ის ტერიტორიები, რომლებიც შედიოდა საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში. წარმოდგენილია ქართული პოლიტიკური ერთეულები, რომლებიც ჩამოყალიბდნენ VIII საუკუნის ბოლოს.

გიორგი I-ის მეფობის განხილვისას ავტორი საუბრობს ქართველ ემიგრანტებზე ბიზანტიაში; განიხილავს მათი წასვლის მიზეზებს.

განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს გიორგი მთაწმინდელის ღვაწლზე და მის მასწავლებელ ილარიონ თულაელზე.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნათარგმნი არ არის ს. ბარათაშვილის IV და V რვეულები. ის დაიბეჭდა 1871 წელს სანკტ-პეტერბურგში რუსულ ენაზე. ნაშრომის პირველ ნაწილი „დავით III-ის მეფობა“ - შესწავლილია დავით აღმაშენებლის პერიოდი; გამოყენებულია როგორც ქართული ისე უცხოენოვანი წერილობითი წყაროები.

ს. ბარათაშვილი დავით აღმაშენებელს დავით III-დ იხსენიებს. ეს ავტორისთვის იმდენად ბუნებრივია, რომ არავითარ განმარტებას არ იძლევა (დავით აღმაშენებელს დავით III-დ იხსენიებს პლ. იოსელიანი, ხოლო მ. ბროსე – დავით II-ედ).

საინტერესოა ბარათაშვილის თვალსაზრისი იმის შესახებ, თუ რა პირობებში გადადგა ტახტიდან გიორგი II. მისი აზრით, იმ პერიოდის სწავლულებმა, გიორგი მთაწმინდელმა და მისმა თანამედროვეებმა მეფე აიძულეს, უარი ეთქვა ტახტზე და ის უფრო ღირსეული კანდიდატისთვის დაეთმო.

ავტორი დიდი ყურადღებას უთმობს 1103 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მიერ გატარებულ საეკლესიო რეფორმებს და მის შედეგებს. ამ კრების წარმატების ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად ბარათაშვილს მიაჩნია ის, რომ კრებაზე გამოდიოდნენ სახელმწიფო ინტერესების დამცველად მეფის ერთგული, ზნეობრივი, განათლებული ადამიანები. გიორგი ჭყონდიდელზე საუბრისას ავტორს მოჰყავს ანალოგიები მსოფლიო ისტორიიდან. მისი აზრით, ეკლესიის მეფისადმი მორჩილება გარანტია იყო სახელმწიფოს მშვიდობიანი ცხოვრებისთვის.

თხზულებაში საგანგებოდაა წარმოჩენილი დავითის რჯულშემწყნარებლობა. საკმაოდ ვრცელადაა განხილული ყივჩაღების ჩამოსახლების საკითხი. დიდგორის ომის ამბების თხრობისას ბარათაშვილი გვთავაზობს ისეთ ცნობებს, რომელიც ქართულ წყაროებში არ გვხვდება, მაგალითად, ის ასახელებს ისლამური კოალიციური ლაშქრის სარდალს, ილ-ღაზს. ისტორიკოსი ცდილობს, აღწეროს და გააანალიზოს ყველა ის ბრძოლა, რომელიც დიდგორის შემდეგ მოხდა. საგანგებო ყურადღებას აქცევს სომხეთის ნაწილის შემოერთებას (История Грузии, князя с, Баратова., с. 19).

რაც შეეხება დავითის ანდერძს, ისტორიკოსი მიუთითებს, რომ ეს ანდერძი დავით აღმაშენებლის კარნახით დაუწერია არსენ იყალთოელს.

ს. ბარათაშვილს მიაჩნია, რომ დავით აღმაშენებელი ტახტზე ავიდა 19 წლისა, თუმცა ეს არც ერთი წყაროთი არ დასტურდება. ხოლო გარდაცვალების თარიღად 1126 წელი აქვს მითითებული. რაც, ასევე, არ არის გაზიარებული ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

დავითის შემდეგ ნაშრომში განხილულია დემეტრე I-ის მეფობა; ავტორი აღნიშნავს, რომ მის შესახებ ქართული წყაროები მწირია. ბარათაშვილი არაფერს ამბობს დემეტრესა და მისი უფროსი შვილის - დავითის დამოკიდებულებაზე. საუბარი არაა არც აჯანყებაზე და არც დემეტრეს ბერად აღკვეცაზე. სავარაუდოდ, მას სარწმუნოდ არ მიაჩნია „ქართლის ცხოვრების“ ეს მონაკვეთი.

ს. ბარათაშვილი მიიჩნევდა, რომ დემეტრეს საგარეო პოლიტიკის უპირველესი ამოცანა იყო დავით აღმაშენებლის მოპოვებული პოზიციებისა და ტერიტორიების დაცვა.

დემეტრე I-ის მეფობის შემდეგ ავტორი განიხილავს გიორგი III-ის მმართველობას. ძირითადად, მსჯელობს მის მიერ წარმოებულ ბრძოლებზე და მათ მნიშვნელობაზე. განიხილავს ანისისთვის ბრძოლასა და დვინის აღებას. ქართულ

ისტორიოგრაფიაში პირველადაა ეს ორი ბრძოლა დათარიღებული (ანისი - 1161, დვინი - 1162) (ნადირაძე, გვ. 194).

თხზულებაში საგანგებოდაა აღნიშნული ორბელთა ამბოხი. ავტორი აშკარად ამბოხებულებს უჭერს მხარს. მეფის მიერ ამბოხებულებისადმი შურისძიებას, მათ დასჯას იგი საშინელ არაადამიანურ საქციელს უწოდებს, ხოლო დემნა ბატონიშვილს გიორგი III-ის პატივმოყვარეობის უბედურ მსხვერპლად მიიჩნევს.

ს. ბარათაშვილის ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა თამარის მეფობის აღწერას. ავტორს თამარის ერთ-ერთ მვირფას წყაროდ მიაჩნია „ვეფხისტყაოსანი“ და მიაჩნია, რომ რუსთაველი არის თავისი დროის ქართული ცხოვრების გამომხატველი. გარდა ქართული წყაროებისა, ავტორი იყენებს უცხოურ ლიტერატურასაც.

ს. ბარათაშვილი მიიჩნევს, რომ თამარის მეფობის პირველი წლები აღნიშნება იმით, რომ მისი მდგომარეობა არ იყო მტკიცე და ვითარებამ აიძულა, დათმობაზე წასულიყო; დაეკმაყოფილებინა დიდგვაროვნების მოთხოვნები. საგანგებოდაა აღნიშნული, რომ თამარს ეკლესიის წინაშე უხდებოდა დათმობა.

ბარათაშვილს მიაჩნია, რომ თამარს პირადი ცხოვრების მოწყობაც კი არ შეეძლო; როცა მოითხოვა, მიეცათ დრო, შეესწავლა თავისი საქმრო, მისი თხოვნა არ დაკმაყოფილდა და ძალით დააქორწინეს უცხო მამაკაცზე (История Грузии, князя с, Баратова., с. 59-60).

საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს ს. ბარათაშვილი თამარის ეპოქაზე. მისი აზრით, საქართველოს სახელმწიფოებრივ ძლიერებას უკვე თამარის მეფობის დროს შეეტყო დაქვეითების ნიშნები. ქვეყნის დაცემის მიზეზები უკვე თამარის დროინდელ ეკონომიკურ საფუძვლებშია საძებნელიო – აღნიშნავს ავტორი.

ს. ბარათაშვილის აღნიშნავს, რომ თამარ მეფის დროს საქართველოში ყვაოდა პოეზია, მაგრამ ნაკლებად იყო ცნობილი მათემატიკა და ზუსტი მეცნიერებები. ქვეყანაში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა მანუფაქტურებს, მრეწველობასა და ვაჭრობას. ს. ბარათაშვილის აზრით, საქართველოს დასუსტების მიზეზი იყო უწყვეტი ომები. მოსახლეობის დიდი ნაწილი განუწყვეტელ ბრძოლებში იყო ჩართული; მოწყვეტილი იყო მიწათმოქმედებას. მეომრების შენახვა და შეიარაღება ფიტავდა ქვეყანას, აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას. სამეფო ხაზინა დიდ თანხებს გასცემდა ტაძრების განახლებისა და მშენებლობისთვის, რაც საბოლოო ჯამში უარყოფით შედეგს იძლეოდა ეკონომიკური თვალსაზრისით.

განსხვავებულ თარიღებს გვთავაზობს ავტორი თამარ მეფის დროს მომხდარ მოვლენებთან დაკავშირებით. მაგალითად: თამარის ქორწინება დავით სოსლანზე - 1193 წელი; დავით სოსლანის გარდაცვალება - 1208 წელი; თამარის გარდაცვალება - 1212 წლის 18 იანვარი.

ს. ბარათაშვილს ქართული კულტურის შემადგენელ ნაწილად მიაჩნია ქალისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულება. რაც გამოხატული იყო საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში.

დასკვნა

სულხან ბარათაშვილი იყო XIX საუკუნის ერთ-ერთი გამორჩეული ისტორიკოსი, თუმცა XX საუკუნეში მისი ღვაწლი არ დაფასდა. ამისი მიზეზი იყო საბჭოთა იდეოლოგია, რომლისთვისაც მიუღებელ იყო ბარათაშვილის მსოფლმხედველობა, საქართველოს ისტორიისადმი მისი დამოკიდებულება, განწყობილება. ხელისუფლება საგანგებო დავალებებს იძლეოდა, შეეჩვენებინათ და დაეკნინებინათ მათი იდეოლოგიისთვის მიუღებელი მკვლევრები, რომელთა რიგებშიც აღმოჩნდა სულხან ბარათაშვილიც.

ერთ-ერთი პირველი, ვინც დააფასა სულხან ბარათაშვილის საქმიანობა, იყო ილია ჭავჭავაძე, რომელმაც 1863 წელს, პირველად დაბეჭდა ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“ ბარათაშვილის წიგნი „საქართველოს ისტორია“.

სულხან ბარათაშვილის ნაშრომებისთვის დამახასიათებელია მეტად მნიშვნელოვანი თავისებურება: ავტორის ხელთ არსებული ყველა სახის წყაროთა ურთიერთშეჯერება, მათში წინააღმდეგობების შემცველ შეხედულებათა შემჩნევა, ამ ყველაფრის გათვალისწინებით ისტორიულ რეალობათა დადგენა და თეორიული განზოგადება.

სულხან ბარათაშვილი ევროპულ და რუსულ მწერლობაში გავრცელებული მეთოდებისა და წერის სტილის გავლენას განიცდის. ის ადამიანისა და ზოგადად საზოგადოების ფორმირების პროცესში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს გეოგრაფიულ გარემოს. მისთვის მნიშვნელოვანია ხალხის საერთო ენა და წარმომავლობა.

სულხან ბარათაშვილი იყო ერთ-ერთი პირველი ისტორიკოსი, რომელსაც „ქართლის ცხოვრების“ ასაკი თითქმის ისევე ესმოდა და გააზრებული ჰქონდა როგორც ის შემდეგ ამ წყაროს ძველი ხელნაწერის აღმოჩენით დადასტურდა.

იყო ერთ-ერთი პირველი ისტორიკოსი, ვინც სამხედრო საქმის შესახებ წერდა მეცნიერულ წერილებს და გვთავაზობდა ბრძოლის ტოპოგეგმებს;

სულხან ბარათაშვილმა პირველმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ გიორგი II-ის ტახტიდან გადადგომა ქართული არისტოკრატიის ძალისხმევით შედეგი იყო; მანვე აღნიშნა, რომ დავითის ზოგიერთი რეფორმა, გიორგი მთაწმინდელის იდეების გავლენას განიცდიდა;

ის იყო პირველი ქართველი ისტორიკოსი, რომელმაც XI საუკუნის საქართველოში მიმდინარე სოციალურ პროცესებს ანალოგი ევროპაში მოუძებნა;

ავტორის აზრით, დემეტრე I-ის უპირველეს ამოცანას წარმოადგენდა დავით აღმაშენებლის დანატოვარი სამფლობელოების შენარჩუნება;

ს. ბარათაშვილის აზრით, თამარ მეფის შემდგომ საქართველოს დაცემისა და დასუსტების მიზეზი, თამარისდროინდელ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ საფუძვლებშია საძიებელი;

ავტორმა იკვლია მითრიდატე ევპატორის ეთნიკური წარმომავლობა და წამოაყენა ვერსია მითრიდატეს ქართული ეთნიკური წარმომავლობის შესახებ;

ს. ბარათაშვილმა განმარტა ტერმინი „ამარანტა“ და დაადგინა, რომ ეს არის სახემეცვლილი ფორმა „ამირანმთა“; რეალურად ამით ავტორმა მხარი დაუჭირა ბერძნული მითის ქართული წარმოშობის ჰიპოთეზას;

ს. ბარათაშვილმა განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ქართლის გაქრისტიანების საკითხს; მან განმარტა ქრისტიანობის როლი საქართველოს გაერთიანებისა და კულტურული ურთიერთობის განვითარებაში.

ს. ბარათაშვილი იყო პირველი ქართველი მკვლევარი, რომელმაც დიდი ყურადღება გამოიჩინა დამწერლობის უქონელი კავკასიური ენების მიმართ. შეისწავლა ყაზარდოული ენა და შეადგინა ამ ენის ლექსიკონები. ცდილობდა, კავკასიის უდამწერლობო ხალხების ანბანის შედგენისას გამოყენებული ყოფილიყო ქართული ასონიშნები.

ს. ბარათაშვილი იყო პირველი ქართველი ისტორიკოსი, რომელმაც საქართველოს ისტორიის პერიოდიზაციის შესამუშავებლად გამოიყენა ევროპული მოდელი. მან საქართველოს ისტორია დაყო სამ ნაწილად: ძველი (უძველესიდან - ქრისტიანობის გავრცელებამდე); შუა საუკუნეები (ქრისტიანობის გავრცელებიდან - საქართველოს სამეფო სამთავროებად დაშლამდე XV) და ახალი.

უდავოდ, დიდია სულხან ბარათაშვილის როლი საქართველოს ისტორიის შესწავლაში. მისი ნაშრომების ანალიზის გარეშე სრულყოფილად ვერ წარმოვადგენთ XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ ისტორიულ აზროვნებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მოამბე N7, 1896 - თ. სახოკია., სულხან გერმანოზის ძე ბარათაშვილი (ცხოვრების აღწერა)
2. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია; მაცნე 1971, N4
3. „საისტორიო მოამბე“, N 65-66., თბილისი 1993-1994., სულხან ბარათაშვილი - საქართველოს ისტორიის მკვლევარი., ნელი რაჭველიშვილი;
4. [საქართველოს ისტორია](#) (ავტორი) // რვეული 1 : საქართველოს ძველი ისტორია. - ქუთაისი, ქუთაისის ამხანაგობის გამოცემა, 1895.

5. [საქართველოს ისტორია](#) (ავტორი) // რვეული 2 : ქრისტიანობის მიღებიდან არაბების შემოსევამდე. - ქუთაისი, ქუთაისის ამხანაგობის გამ-მა, N 11, 1895.
6. [საქართველოს ისტორია](#) (ავტორი) //რვეული 3 : საშვალო საუკუნეთა ისტორია : (არაბთა შემოსევიდან სელჩუკთა მფლობელობისაგან გათავისუფლებამდე) ქუთაისის ამხანაგობის გამ-მა, N 22. 1913.
7. მეფე ბაგრატ III სულხან ბარათაშვილის "საქართველოს ისტორიაში"; ბლიაძე, ევგენი, ავტორი. ქუთაისი, 2018.
8. ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიიდან., „მეცნიერება“, 1979.
9. ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ისტორიოგრაფიიდან., გიორგი ნადირაძე, თბილისი 2000.
10. История Грузии, князя с, Баратова, IV, V, 1871.

**XIX ს. დასაწყისის შავიზღვისპირეთი ევროპელის
პერსპექტივიდან - შ. ფ. გამბას მოგზაურული
ჩანაწერების მიხედვით**

აბსტრაქტი: ამიერკავკასია თავისი სტრატეგიული გეოპოლიტიკური მდებარეობის გამო უძველესი დროიდან არაერთხელ მოქცეულა ევროპელ მოგზაურთა ყურადღების ცენტრში. სხვადასხვა დროს, განსხვავებული მიზნით სტუმრობისას მიღებული მათ მიერ ფურცლებზე გადატანილი შთაბეჭდილებები, სამოგზაურო ლიტერატურის სახით, ერთ-ერთი სანდო წყარო და საუკეთესო გზამკვლევა წარსულის ფოლიანტებში ჩაკარგული ამა თუ იმ საკითხით დაინტერესებული მკვლევრისთვის.

სწორედ ასეთ საინტერესო ევროპელ ავტორთა შორისაა ფრანგი დიპლომატი ჟაკ ფრანსუა გამბა (1763 – 1833), რომელიც 1820 – 24 წლებში სტუმრობდა საქართველოს. მრავალმხრივ საინტერესო და საგულისხმო ცნობები შეგვიძლია ამოვიკითხოთ მისი სამოგზაურო ჩანაწერებიდან – „მოგზაურობა ამიერკავკასიაში.“

გამბას სტუმრობა ამიერკავკასიაში მიზნობრივი იყო, გარკვეული მისიის აღმსრულებელი და ბუნებრივია ტენდენციები შეინიშნება მის ჩანაწერებში, თუმცა, უდავოდ, საინტერესოა მისი, როგორც გამოცდილი ევროპელი კომერსანტისა და დიპლომატის თვალთ დანახული, აღქმული და შეფასებული ამიერკავკასიის, კერძოდ, შავიზღვისპირეთის სოციალ-ეკონომიკური პოტენციალი და სამომავლო პერსპექტივა.

„დრო ჯერ კიდევ შეუვალი საფარველით ფარავს ბედ-იღბალს იმ ქვეყნებისა, რომელთა მიმართაც შევეცადე საჯაროდ გამემახვილებინა ყურადღება. როგორც არ უნდა იყოს მათდამი განგების განაჩენი, ჩემ მიმართ ისინი, ალბათ, მადლიერნი დარჩებიან, რადგანაც შევძელი ზოგიერთი ზუსტი ცნობის მიწოდება აზიის ამ ნაწილზე“, – წერდა გამბა. რას გულისხმობდა „დროის მიერ შეუვალი საფარველით დაფარულ ბედ-იღბალში“, განგების რა განაჩენზე მიანიშნებდა ფრანგი დიპლომატი და რა ზუსტი ცნობების მიწოდება მიიჩნია ევროპული საზოგადოებისთვის? - სწორედ ამ საკითხებზე პასუხების ძიება წარმოადგენს ჩვენი კვლევის საგანს.

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი, ევროპელი დიპლომატი, პოტენციალი, პერსპექტივა.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, რიზეს რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი / PhD in Philology, Ssistant professor at Rize Recep Tayyip Erdogan University

**Black Sea Coast from the European Perspective of the Early XIX Century –
according to the Travel Records of Jacques François Gamba**

Abstract: *Transcaucasia, due to its strategic geopolitical location, has repeatedly been in the center of attention of European travelers since ancient times. Impressions gain edwhentraveling for different purposes, whichare translate dintothe form of travel literature, areone of themostreliable sourcesandthebestguidefortheresearcher of thepast.*

Amongsuch interesting European aut hors is the French diplomat François Gamba (1763 - 1833), whovisited Georgia in 1820 - 24.Manyinterestingandremarkablefacts can be readfrom his travelrecord "JourneytotheTranscaucasia."

Gamba's visitto the Transcaucasia waspurposeful, he wasfulfilling a certain mission and naturally trends are observed in his records, However, the socio-economic potential and future prospects of theTranscaucasus, in particularthe Black Searegion, seen, perceivedand evaluated throughtheeyes of an experienced European diplomat, are undoubtedly interesting.

"Time stillcoversthefortunes of thecountries I havetriedtodrawpublicattentionto.No matterwhatthefate of them, they will probably be gratefulto me, because I was able to provide someac curatein formation about this part of Asia."- Wrote Gamba.What did he mean by that, What a judgment the French diplomat was referring to? - It is the search for answers to these questions that is the subject of our research.

Keywords: *Black Sea, Gamba, European diplomat, potential, perspective.*

* * *

შესავალი: „ნუთუ ევროპა მუდამ გულგრილი დარჩება აზიის ამ მშვენიერი ნაწილის აწმყოსა და მომავლის მიმართ?... იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ერთ ბედნიერ დღეს განგების ნებითა და ევროპელების მეოხებით ცივილიზაცია და ხელოვნება კვლავ დაუბრუნდება ქვეყანას, რომელიც თავად იყო ამ ცივილიზაციის აკვანი; დაუბრუნდება ქვეყანას, სადაც ექვსასი თუ შვიდასი წლის წინათ ჯვაროსნები ეზიარნენ მას და იმ დროისათვის ბარბაროსული ჩვენი ქვეყნებიც აზიარეს“ (გამბა, 1987/232). - ამ სიტყვების ავტორი ჟაკ ფრანსუა გამბაა, ფრანგი კომერსანტი და დიპლომატი, მოგზაური და მწერალი, მხატვრულ-დოკუმენტური პროზის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კალმოსანი იმ ევროპელ ავტორთაგან, ვინც საქართველოს შესახებ მოუთხრობდნენ ევროპულ საზოგადოებას; ალუძრავდნენ ინტერესს მათთვის უცნობი მხარის მიმართ.

უცხოელი ავტორების მიერ შექმნილი აღწერილობითი ლიტერატურის დოკუმენტური ტექსტები პირველწყაროს მნიშვნელობისაა და მათი შექმნის დროისა და ჟამის მიუხედავად, საყურადღებოა ქართული ისტორიოგრაფიისთვის; საუკეთესო დამხმარე საშუალებაა იმ ეპოქაში მიმდინარე ფაქტებისა თუ მოვლენების ნათლად გააზრება-გაანალიზებისა და ობიექტურად შეფასებისთვის. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ტექსტები, რომლებიც ჩვენი წარსულის იმ ავბედითი მონაკვეთების შესახებ იძლევა ინფორმაციას, რომლის გაზუნდოვნება ან ტენდენციური ინტერპრეტირება ათწლეულების განმავლობაში შეგნებულად ხდებოდა და დღემდე არაერთ პასუხგაუცემელ კითხვაზე მსჯელობის საგნადაა ქცეული. მათ შორისაა მე-19 ს. დასაწყისის ამიერკავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში განვითარებული საბედისწერო მოვლენების კვალდაკვალ შექმნილი ტექსტები, რომელთა შორის გამორჩეული ადგილი უკავია გამბას მხატვრულ-დოკუმენტურ ტექსტს – „მოგზაურობა ამიერკავკასიაში“.

ფრანგმა დიპლომატმა პირველად – 1817-1818 წლებში რუსეთის იმპერიის სამხრეთ ნაწილში, მეორედ კი 1819-1824 წლებში ამიერკავკასიაში იმოგზაურა და ამ მოგზაურობის დროს მიღებულ შთაბეჭდილებებს, ნანახსა და განცდილს თავი მოუყარა თხზულებათა ორტომეულში – „მოგზაურობაში“. წიგნი 1826 წ. გამოიცა პარიზში¹. მასში მრავალმხრივ საინტერესო, საყურადღებო და საგულისხმო ცნობებია მოცემული არა მარტო რეგიონის იმდროინდელი პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობის, არამედ მასში მცხოვრებ ხალხთა ადათ-წესების, ტრადიციების, რელიგიის, ეთნოგრაფიული ყოფის, გეოგრაფიის, გეოლოგიის, ბუნების-მეტყველებისა თუ მინერალოგიის შესახებ.

1826 წელსვე გამოიცა გამბას მიერ მოგზაურობისას შედგენილი რუკებისა და თავმოყრილი ნახატების ალბომიც, რომელიც კარტოგრაფიული თუ ეთნოლოგია-ეთნოგრაფიული ხასიათის უნიკალურ ვიზუალურ მასალას აწვდის მკითხველსა და ამ საკითხებით დაინტერესებულ მკვლევართ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: პოლიტიკური და ეკონომიკური საფუძვლები ფრანგი დიპლომატის - გამბას მოგზაურობის მისიისა არაერთი მკვლევრის მიერაა გაანალიზებული და შეფასებული. შ. ხანთაძის (1987), ლ. მიქიაშვილის, გ. სანიკიძის (2021) მიერ მომზადებულ შესავალ წერილებში, რომელიც „მოგზაურობის“ ქართულ გამოცემებს უძღვის, ნათლადაა წარმოდგენილი მისიის მიზეზ-შედეგობრივი ჭრილი. მათზე დაყრდნობით ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გაანალიზებისას საკვლევი ტექსტის გარდა გამოყენებული იქნება მის თანადროულ ავტორთა (ედუარდ აიხვალდის, რობერტ კერ პორტერი და სხვ.) ტექსტები, რომელთა შეჯერება მოგვცემს საშუალებას, გამოვკვეთოთ გამბას მიერ მოწოდებული ინფორმაციების ღირებულება და ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე ხედვის მისეული რაკურსის ობიექტურობა და პროგრესულობა.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. ძირითადად კი: ანალიზურ-სინთეზური, ისტორიულ-შედარებითი და აღწერითი მეთოდები.

დისკუსია / შედეგები: მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან „აღმოსავლეთის საკითხით“ ევროპელთა დაინტერესებისა და ევროპული კაპიტალის აღმოსავლეთისკენ სწრაფვის გამო, კავკასია ევროპის წამყვანი ქვეყნების ყურადღების ცენტრში მოექცა. მომრავლდა ამიერკავკასიაში სავაჭრო, პოლიტიკური და დიპლომატიური აგენტების რაოდენობა, რომელთა მიზანი იყო აღნიშნულ რეგიონში საკუთარი ქვეყნის ინტერესების გათვალისწინებით დეტალური ცნობების მოპოვება (მიქიაშვილი, სანიკიძე, 2021), რაზეც იმ პერიოდში შექმნილი სამოგზაურო-მემუარული ტექსტების სიუხვეც მეტყველებს.

იგივე მიზანი ედო საფუძვლად ფრანგი დიპლომატისა და კომერსანტის, ჟაკ ფრანსუა გამბას მოგზაურობასაც. აზიასთან ვაჭრობის განვითარების პროექტი, რომლის არსს სავაჭრო მიზნებისთვის შავი ზღვის აქტიური გამოყენებით ამიერკავკასიაში გამავალი მოკლე სატრანზიტო გზით ევროპისა და აზიის დაკავშირება წარმოადგენდა, იყო გამბას მიერ შემუშავებული პროექტი, რომელიც ბურბონთა რესტავრაციის დროს წარუდგინა საფრანგეთის მთავრობას. მთავრობის იმდროინდელი ხელმძღვანელი, მინისტრი რიშელიე, რომელიც მანამდე ოდესის გუბერნატორად მუშაობდა და კარგად იცნობდა შავიზღვისპირეთის სავაჭრო პოტენციალს, მიიჩნევდა, რომ გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, შესაძლო იყო ევროპა-აზიის ვაჭრობის მთავარი სატრანზიტო ღერძი საქართველო გამხდარიყო და საფრანგეთის სავაჭრო ფირმებს მეტი ყურადღება უნდა მიექციათ მისთვის.

სწორედ ამ სატრანზიტო გზის პოტენციალის შესწავლა იყო მიზანი სამხრეთ რუსეთში გამბას ორივე მოგზაურობისა, რომელიც რიშელიეს დავალებით განახორციელა: სავაჭრო ინტერესებისთვის ამიერკავკასიის სახმელეთო გზის გამოყენების შესაძლებლობის შესწავლა; მის უპირატესობაში ევროპული საზოგადოების დარწმუნება.

ჩვენთვის საინტერესოა ევროპელი დიპლომატის თვალთ დანახული და წარმოჩენილი მე-19 ს. 20-იანი წლების საქართველოს შავიზღვისპირეთი; აქ არსებული რეალური ყოფისა და საჭირბოროტო საკითხების მიმართ მის მიერ გამოვლენილი სუბიექტივიზმი; ევროპული საზოგადოების დასაინტერესებლად გამოკვეთილი საკითხები და რეგიონის განვითარების მისეული პერსპექტივები, რომელთა გაანალიზება გარკვეული დასკვნების გამოტანის საშუალებას იძლევა.

თავად წიგნის მთარგმნელის, მ. მაგალობლიშვილის შეფასება რომ მოვიშველიოთ: „...სხვა უცხოელ მოგზაურთაგან განსხვავებით, გამბას ნაშრომი მეტი ობიექტურობით გამოირჩევა, მასში ნაკლებად იგრძნობა ეკონომიკურად ჩამორ-

ჩენილი ქვეყნების მიმართ ის ტენდენციური დამოკიდებულება, რაც ესოდენ დამახასიათებელია საზოგადოდ თავიანთი ქვეყნის ორიენტაციის გამომხატველ უცხოელ მოგზაურთათვის“ (მგალობლიშვილი, 1984).

რაში გამოიხატებოდა „მეტი ობიექტურობა“ და „ნაკლები ტენდენციური დამოკიდებულება“? რისი ამოკითხვაა შესაძლებელი სტრიქონებს შორის ამ მრავალმხრივ საინტერესო ტექსტიდან?

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გამზას მისია მიზნობრივი იყო: ევროპის აზიასთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებისთვის შავიზღვისპირეთისა და ამიერკავკასიის სატრანზიტო პოტენციალის შესწავლა-შეფასება, რისთვისაც გამოცდილი კომერსანტის ალლო და გამჭრიახი გონება იყო საჭირო. მის მიერ შექმნილი მხატვრულ-დოკუმენტური ტექსტის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, სწორედ ამ თვისებათა გამო შეარჩია საფრანგეთის მთავრობამ იგი და მიანდო ესოდენ მნიშვნელოვანი და საპასუხისმგებლო საქმე, რომელსაც უახლოეს წარსულში მრავალი განსაცდელის გადამტანი და პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ კრიზისში მყოფი ქვეყნის მომავალი ბედ-იღბალი უნდა განესაზღვრა. ამისთვის კი სწორი ორიენტირების შერჩევა და კარგად გათვლილი სამოქმედო გეგმა იყო საჭირო.

ამ გეგმის ნაწილს წარმოადგენდა გამზას მიერ შემუშავებული ზემოხსენებული პროექტიც. მისი ავტორი ეპოქის მოთხოვნილებად მიიჩნევდა „თავისუფალი ვაჭრობის დიადი იდეის“ განხორციელებას, რაც „კაცობრიობის სურვილების შესაბამისად, მონარქთა ნებაყოფლობითი შეთანხმებით“ უნდა დამყარებულიყო ისე, რომ ამით არც ერთი ხალხის ინტერესები არ შებღალულიყო; მათი არსებობა საფრთხეში არ უნდა ჩაგდებულიყო; მათ კეთილდღეობას ზიანი არ უნდა მისდგომოდა.

ფრანგი დიპლომატის აზრით, შესაძლებელი იყო ევროპისა და აზიის ხალხთა სამუდამოდ გაერთიანება ამ იდეის გარშემო სამართლიანობის პრინციპით, მეგობრობის, საერთო ინტერესებისა და მტკიცე კავშირების საფუძველზე; ამისთვის კი საჭიროდ თვლიდა ევროპის სუვერენთა ყურადღებითა და გააქტიურებით „მძიმე მოგონებების გაქარვებასა და სიძულვილით აღსავსე ვნებათა დაცხრომას“ (გამზა, 1987).

რამდენად იყო შესაძლებელი გამზას მიერ შემოთავაზებული მეგობრობის, ხალხთა ინტერესების დაცვისა და საერთო იდეის გარშემო სამართლიანობის პრინციპით გაერთიანების ამგვარი მოდელის ხორცშესხმა იმხანად, სხვა საუბრის თემაა. თუმცა ეს გამზასეული კონცეფცია, რომელიც თანამედროვე ევროგაერთიანების საფუძველთაგანია, მის უდავო პროგრესულობაზე მეტყველებს.

რამდენად გულწრფელია ამ კონცეფციის ავტორი, როცა ხალხთა ინტერესების დაცვასა და სამართლიანობაზე საუბრობს, მაშინ, როდესაც „თვალშისაცემია

რუსეთის ხელისუფლებისადმი მისი კეთილგანწყობა და სამხრეთ კავკასიაში რუსული პოლიტიკის მხარდაჭერა...“? (მიქიაშვილი, სანიკიძე, 2021)

ბუნებრივია, რუსეთში საფრანგეთის მთავრობის ოფიციალური წარმომადგენლის ნააზრევი ტენდენციებისგან თავისუფალი ვერ იქნებოდა. ამიტომაც ხსნიან მკვლევრები რუსეთის ხელისუფლებისადმი გამბას თვალშისაცემ კეთილგანწყობას იმ პერიოდის საფრანგეთის რუსეთთან დაახლოების მცდელობით (მიქიაშვილი, სანიკიძე, 2021). ამ კეთილგანწყობის შედეგს წარმოადგენდა რუსეთის ხელისუფლების მიერ გამბას რჩევის გათვალისწინებით დაწესებული შეღავათიანი სავაჭრო ტარიფიც, რომელიც 1821-1831 წლებში მოქმედებდა და აშკარად საფრანგეთის ინტერესებში შედიოდა. რუსეთის ხელისუფლების ლოიალურ დამოკიდებულებასაც თავად ფრანგი დიპლომატის მიმართ, რაც მის მფარველობასა და მუშაობისთვის „სასათბურე პირობების“ შექმნაში (მიქიაშვილი-სანიკიძე, 2021) გამოიხატებოდა, განაპირობებდა მისი პრორუსულობა.

„მოგზაურობაში“ არაერთგზისაა აშკარად წარმოჩენილი ავტორის კეთილგანწყობა რუსეთის ხელისუფლებისადმი; ზოგიერთ საკითხზე მსჯელობა ხშირად რუსულ ნარატივს ემთხვევა. ეს განსაკუთრებით მკაფიოა რუსეთის მმართველობის პოლიტიკაზე საუბარსა და მისი ამიერკავკასიისა და შავ ზღვაზე გაბატონების უპირატესობის რელიგიური მოტივებით ახსნის მცდელობისას, რაც, ცხადია, ინგლისის ინტერესების საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული. ავტორი არც მალავს ამ ტენდენციას. პირიქით, მკითხველისთვის „სწორი წარმოდგენის“ შესაქმნელად დაპყრობილ ქვეყნებში ამ ორი სახელმწიფოს მმართველობის სისტემის შედარებით ანალიზს ახდენს (რამდენად მართებულია მისი არგუმენტები, სხვა მსჯელობის თემა) და დაუფარავად გამოხატავს კოლონიებში რუსეთის მმართველობითი სისტემის მიმართ სიმპათიას.

„რუსები, ძირითადად, ძალაში ტოვებენ იმპერიასთან შემოერთებული ხალხების კანონებსა და ჩვეულებებს, მაგრამ საკუთარ სიძლიერეში დარწმუნებულნი უყოყმანოდ აუქმებენ ბარბაროსობის ყოველ ნიშან-წესს.“- წერს გამბა და მაგალითად იშველიებს ტყვეთა სყიდვის, სხეულის დამახინჯებისა და სიკვდილით დასჯის აკრძალვას იმერეთის „დაკავებისა და სამეგრელოსა და გურიაზე სუზერენის უფლების“ განხორციელების შემდგომ (გამბა, 1987).

მის პათეტიკას თუ გავადევნებთ თვალს, თურმე, „მას შემდეგ, რაც რუსები დაეპატრონენ ამ „ბედვრულ ქვეყანას“, რომელსაც „ზომიერებითა და სულგრძელობით მფარველობდა რუსეთის იმპერატორი“, ამ მხარეში ისეთი სიმშვიდისა და შვების აისი ამობრწყინდა, როგორსაც იგი არასოდეს არ ყოფილა ჩვეული.“

„სიმშვიდისა და შვების აისის“ განცდას ნამდვილად არ ტოვებს თავად ტექსტში აღწერილი რუსებისა და ადგილობრივ მცხოვრებთა ურთიერთობაზე

საუბრის ეპიზოდები, სადაც ვკითხულობთ: რუსების განმგებლობაში არსებული ერთადერთი ციხესიმაგრის - სოხუმ-კალეს გალავნის მიღმა კი რუსის ჯარისკაცები უსაფრთხოდ რომ ვერ გრძნობდნენ თავს და შეშის მოსატანად თავითფეხამდე შეიარაღებულნი მიდიან აფხაზებისგან მოტაცების შიშის გამო. საქონლის გაცვლა-გამოცვლის მიზნით ყოველდღიურად მოსული აფხაზები კი ციხეში შემოსვლამდე თავიანთ საომარ აღჭურვილობას იხსნიან და ციხიდან გამოსვლისას კვლავ ისხამენ (გამბა, 1987), ან კიდევ:

„განა რელიგია, ღირსება, ჰუმანურობა არ შთააგონებს რუსეთის მთავრობას იმ მოვალეობას, რომ არასოდეს მიატოვოს ციხესიმაგრეები...“; „საჭირო გახდა ქრისტიანთა გემებისათვის ყურადღების მიქცევა და რუსეთმა... მათი დაცვა იკისრა.“ და სხვა (გამბა, 1987). თუმცა ტექსტშივე ვკითხულობთ, რომ რუსების განმგებლობაში მხოლოდ სოხუმ-კალე და მისი ვიწრო გალავანი ითვლებოდა, ხოლო აზიის სხვა ციხეებს შორის, რომლის დაბრუნებასაც პორტა მოითხოვდა, მოიხსენიებს იმჟამად რუსების მიერ მიტოვებულ ანაკლიას და რედუტ-კალეს (ყულევს). სოხუმ-კალეც, რომელსაც აზიის უმთავრეს ციხესიმაგრედ მოიხსენიებს, მუდმივი დავის საგანი იყო პორტასა და რუსეთს შორის და როგორც ირწმუნებოდნენ (რუსები), მასაც მაშინ დათმობდნენ, როცა ანაპა და ფოთი დათმეს, თვითონ თურქეთს რომ აღესრულებინა უკანასკნელი ხელშეკრულების საიდუმლო მუხლი, რომლის თანახმად, ვალდებულება იკისრა რუსეთისთვის გადაეცა სრუტის შესასვლელში აგებული პატარა ნავსადგური, რომელსაც რუსეთი თავისი ხომალდების სადგომად გამოიყენებდა (გამბა, 1987).

აქედან გამომდინარე, რუსების რელიგიით, ღირსებითა და ჰუმანურობით შთაგონებული რუსეთის ქრისტიანთა გემების დაცვის „კეთილშობილურ“ მისიაზე საუბარი ირონიულად ჟღერს. ამკარაა, რომ პრორუსული ნარატივები რიშელიეს წარგზავნილი ფრანგი დიპლომატის მხრიდან რუსეთის ხელისუფლების კეთილგანწყობის მოპოვების მიზანს ემსახურებოდა. აკი დაუფასდა კიდევ. მისი მისია წარმატებით დასრულდა: საფრანგეთმა (და არამარტო), უდავოდ, ისარგებლა რუსეთის მმართველობის მიერ შემოღებული შეღავათიანი ტარიფით, რომლის კანონპროექტიც გამბას რჩევით შეიმუშავა მთავარმართველმა ერმოლოვმა. თავად გამბა კი მეფის კონსულად დაინიშნა თბილისში და სამეწარმეო იდეების განსახორციელებლად მშვენიერი პირობები შეუქმნეს, რათა კიდევ ერთი, ახალი „მისია“ შეესრულებინა, რომელიც ნ. ნიკოლაძის მოგონებებში საინტერესოა და ფორმულირებული: ესწავლებინა ადგილობრივი მეზატონეებისთვის ევროპული მიწათმოქმედება (ნიკოლაძე, 1931:12).

ამგვარად, სულ სხვაგვარი გამბა შეიძლება დავინახოთ რუსეთის „აპოლოგეტის“ მიღმა, თუ „რუსეთუმეობის“ შირმას მოვაცილებთ და კარგად ჩავუკვირდე-

ბით მის ტექსტს, რომელშიც ნათლად დავინახავთ ავტორის პოზიტიურ დამოკიდებულებასა და თანაგრძნობას რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკის მსხვერპლი ქვეყნებისა და ხალხების მიმართ. როგორც თავად აღნიშნავს შესავალში, შეუფარავად ამხვილებს ყურადღებას იმ ქვეყნებზე, რომელთა „ბედ-იღბალს დრო ჯერ კიდევ შეუვალი საფარველით ფარავს“ და „მათდამი განგების განაჩენი ჯერ კიდევ გაურკვეველია“. ამიტომ ცდილობს ზუსტი ცნობების მიწოდებას ევროპული საზოგადოებისთვის აზიის ამ ნაწილზე (გამბა, 1987).

რა იგულისხმება ამ „ზოგიერთ ზუსტ ცნობაში“? რას თვლის ევროპელი დიპლომატი საყურადღებოსა და მნიშვნელოვანს? რა იწვევს მის თანაგრძნობას და მოვლენების განვითარების რა პერსპექტივას ხედავს? რაზე მიგვანიშნებს „დროის მიერ შეუვალი საფარველით დაფარულ ბედ-იღბალში? განგების რა განაჩენზე საუბრობს ფრანგი დიპლომატი და კონკრეტულად, რა ზუსტი ცნობების მიწოდებას მიიჩნევს საჭიროდ ევროპული საზოგადოებისათვის? შესაძლოა თუ არა ვივარაუდოთ, რომ ის, როგორც რუსეთის მმართველ წრეებთან დაახლოებული პირი, ფლობდა უფრო მეტ ინფორმაციას მათი სამომავლო ფარული ზრახვების შესახებ? როგორი იყო საქართველოში მცხოვრები ფრანგი დიპლომატის დამოკიდებულება რუსეთის ხელისუფლების მიმართ შეღავათიანი ტარიფების გაუქმების (1831წ.) შემდგომ (მან ხომ სულ ორი წელიღა იცოცხლა მის მერე, 1833 წ. გარდაიცვალა ქუთაისში)? ამ კითხვებზე დასაბუთებული პასუხები საარქივო მასალებში უნდა მოიხსრიკოს, რაზედაც ამ ეტაპზე წვდომა არ გვაქვს. თუმცა ზოგიერთი მათგანი შესაძლოა, „მოგზაურობის“ ტექსტიდან ამოვიკითხოთ.

დოკუმენტური პროზა: უმეტესწილად, აღწერითი ხასიათისაა და ავტორის პოზიციის გაგება მხოლოდ მისი იდეოსტილის გაანალიზებით ხდება შესაძლებელი. ამ „მოგზაურობის“ ავტორი არ ცდილობს, შენიღბოს თავის პოზიტიური დამოკიდებულება იმ ხალხების მიმართ, ვინც „რუსეთთან მომიჯნავე საზღვარზე ცხოვრობს, მის მიმართ მტრულადაა განწყობილი და განუწყვეტლივ ეომება მას“ (გამბა, 1987) და რომელთა ბედ-იღბალიც მისი მოგზაურობიდან არც თუ დიდი ხნის გასვლის შემდეგ, ამიერკავკასიაში რუსეთის პოზიციების მომაგრებისთანავე, ტრაგიკულად წარიმართა; კერძოდ, კაზაკების, ბერძნების, ჩერქეზების, აფხაზების, ქართველებისა და შავიზღვისპირეთში მცხოვრები სხვა ხალხების მიმართ. მაგალითად, ჩერქეზებსა და აფხაზებს თავისუფლებისმოყვარე ბერბერებს ამსგავსებს, რომელთა დამორჩილება ვერ შეძლო პორტამ, რაც რუსეთისთვის მათი ციხესიმაგრეების გადაცემის საბაზი გახდა.

უფრო მეტიც, სიმპათია და თანაგრძნობა გამოსჭვივის მათზე საუბრისას და ცდილობს, მათდამი ასეთივე პოზიტიური დამოკიდებულება გააჩინოს მკითხველში - ევროპის „განათლებულ საზოგადოებაში“, ვისთვისაც იყო გამიზნული ეს

ტექსტი. გამბა იზიარებს იბერიელთა ბერძნული წარმომავლობის თეორიას, რომლის თანახმადაც ისინი, ალბანელებისა და სომხეთის მცხოვრებთა დიდი ნაწილის მსგავსად, იაზონის თანმხლებთა შთამომავალად მიიჩნევიან. „ამ ხალხთა პირი-სახის სწორი ნაკვთები შესაძლოა, ცოცხალი საბუთი იყოს მათი კეთილშობილური წარმოშობისა და გაცილებით სარწმუნოა დასტური, ვიდრე აწ არარსებული წარწერები და ძეგლები“, - წერს იგი (გამბა, 1987:100).

კეთილშობილური წარმოშობის ამ სარწმუნო დასტურს ხედავს იგი ქართველთა გარეგნობაში და არა მარტო მთავრებისა ან მათი მეუღლეებისა, არამედ უბრალო ადამიანების მშვენიერებით მოხიბლული, ამ შტრიხებს უსვამს ხაზს მათი სიტყვიერი პორტრეტების შექმნისას. იგი არა მარტო აქ მცხოვრებთა გარეგნობითაა მოხიბლული, ხასიათშიც დადებით შტრიხებს ეძებს და მათ წარმოჩენასაც პოზიტიური კუთხით ცდილობს; მათ უნარებსა და შესაძლებლობებზე ამახვილებს ყურადღებას და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებით იმ მანკიერი თვისებებისა და ზნე-ჩვეულებების მოშლას მიიჩნევს შესაძლებლად, რომლებიც ამ ხალხისთვის ძნელბედობასა და უკიდურეს სიდუხჭირეს დაუჩნევია. თვითნებური მმართველობის დროს „შემქნილად“ მიაჩნია: „გულჯავრიანობას, შურისძიებას და სიძუნწეს ძნელბედობასა და იმ გაჭირვებულ მდგომარეობას აბრალებს, რომელშიაც ისინი იმყოფებიან... და ფიქრობს, რომ თუ ამ ანარქიისა და სიბეჩავის დამარცხება გახდება შესაძლებელი, „თუ უმოქმედობა საქმიანი ცხოვრებით შეიცვლება, თუკი ისინი თავიანთი შრომისათვის ისეთ გასამრჯელოს მიიღებენ, რაც მათ დააკმაყოფილებს, სულ მცირე დროში შეიძლება ამ ხალხის ზნეობამ სასიკეთოდ იცვალოს სახე“ (გამბა, 1987).

ამიტომ, მთელ მისეულ კონცეფციაში, რეგიონისთვის შესაფერისი ინდუსტრიის მოწყობის, მანუფაქტურული წარმოების დანერგვის, ვაჭრობის განვითარების პერსპექტივების განხილვისას გათვალისწინებულია ადგილობრივი მოსახლეობის აქტიური ჩართულობა, მათი უნარ-ჩვევების სათანადოდ გამოყენება. გარდა იმ სიმდიდრისა, რაც ბუნებრივი წიაღისეულის სახით დაუბერტყია განგებას ამ რეგიონზე, რომლის ათვისების პერსპექტივებიც გამოცდილი კომერსანტის ალლოთი დეტალურად აქვს შესწავლილი და გაანალიზებული ფრანგ დიპლომატს, ადგილობრივთა ბუნებასა და ხასიათში არსებული თვითნაბადი განძიც არ დარჩენია ყურადღების მიღმა. შარდენის მოგზაურობის შემდგომ აქაურების „ძალზე გაკეთილშობილებით“ გაოცებული ამ ხალხის შესაძლებლობებში ევროპული საზოგადოების დარწმუნებასაც ცდილობს. „...ამ ხალხს არ აკლია საზრიანობა და შესწევს იმის უნარი, რომ ცივილიზაციისაკენ მიმავალ გზაზე სწრაფ წარმატებას მიაღწიოს;“- ამ შეფასების ადრესატები აფხაზები არიან, ხოლო მეგრელებზე წერს: „ამ ხალხს მორჩილებისა და სიბეჯითის უნარი შესწევს, და რომ

ისინი ადვილად დააღწევნენ თავს გაჭირვებასა და სიზარმაცეს, თუკი წახალისებენ და შრომის საფასურს ფულით აუნაზღაურებენ“ (გამბა, 1987.)

იგი განსაკუთრებულ პატივისცემას გამოხატავს ერთ დროს სიმდიდრით და კულტურით განთქმული კოლხებისა და იბერიელების ჩამომავლების მიმართ და იმედოვნებს, რომ „ერთ ბედნიერ დღეს განგების ნებითა და ევროპელების მეოხებით ცივილიზაცია და ხელოვნება კვლავ დაუბრუნდება ქვეყანას, რომელიც თავად იყო ამ ცივილიზაციის აკვანი,.. სადაც ექვსასი თუ შვიდასი წლის წინათ ჯვაროსნები ეზიარნენ მას და იმ დროისათვის ბარბაროსული (ევროპული) ქვეყნებიც აზიარეს“ (გამბა, 1987:232). ამის ყველაზე სწრაფ და ეფექტურ საშუალებად ვაჭრობის განვითარებას მიიჩნევს, რადგან თვლის, რომ შავიზღვისპირეთის რეგიონში მცხოვრებ ხალხს „ვაჭრობის განვითარებით თავისი უმდიდრესი და მრავალფეროვანი პროდუქციის წყალობით შეუძლიათ, დიდად შეეწყოთ ხელი განვითარებისათვის“ (გამბა, 1987). იმ პერიოდში ერთადერთი ფუნქციონირებადი რედუტ-კალეს (ყულევის) ნავსადგური საკმარისი ვერ იქნებოდა ამ დიადი მიზნის განსახორციელებლად. ახალი ნავსადგურებისა და სავაჭრო ინფრასტრუქტურის მოსაწყობად მოსახერხებელ ადგილებად ბიჭვინთისა და სოხუმის ყურეს, ასევე მდინარე ხობისა და ენგურის შესართავებს მოიაზრებდა; დეტალურად აღწერდა, თუ რა სამუშაოები იყო ჩასატარებელი ხობის გადასაქცევად მთელს შავ ზღვაზე სავაჭრო ხომალდებისთვის ყველაზე უფრო სანდო და მოსახერხებელ ნავსადგურად; უპრიანად და რეალურ გეგმად ესახებოდა სანაოსნოდ მდინარე ხობის, ენგურისა და ფაზისის გამოყენება, რომლის შესართავიც საქრისტიანო ხომალდებისთვის დახურული იყო ისევე როგორც მოხერხებული ბათუმის ნავსადგური, რომელიც იმხანად ასევე თურქების ხელში იყო და რომლის პოტენციალსაც, მისი თქმით, სრულიად ვერ იყენებდნენ ვერც ევროპელები და ვერც თვით თურქები (გამბა, 1987:105).

ნაოსნობის განვითარებასთან ერთად შესაძლებლად მიიჩნევდა საუცხოო გემთსაშენის მოწყობას დიდი ზომის გემების ასაგებად და შესაკეთებლად ბიჭვინთისა და სოხუმ-კალეს ყურეში მცირე ხარჯებით, ადგილობრივი რესურსების გამოყენებით, რაც საშუალებას იძლეოდა მანამდე არსებულ გემებთან შედარებით ბევრად უფრო გამძლე ხომალდების აგებისა და ექსპორტის საგნად ქცევისა. ასეთივე პერსპექტიულად მიიჩნევს თევზჭერის განვითარებას. აღწერს როგორც მდინარე ენგურზე, ასევე სოხუმიდან ფაზისამდე სანაპიროვან მაცხოვრებელთა გამოცდილებას, რომლებიც იჭერდნენ ხმელთაშუა ზღვაში ძალზე იშვიათ კარჩხაკის სახელწოდებით ცნობილ თევზს, რომლის ქვირითიდან ამზადებენ ხიზილას და მისი შენახვის აქაური ტექნოლოგიის სანდობაზეც ამახვილებს ყურადღებას - გარედან ცვილშემოვლებული ხიზილალა ინდოეთშიც შეიძლება გაიგ-

ზავნოსო – დასძენს (გამბა, 1987). აქვე გამბა სიამოვნებით აღნიშნავს ბაქოდან კასპის ზღვის თევზსაჭერიდან წამოღებული ხიზილალის გაზიდვის ფაქტს სომეხი ვაჭრების მიერ საბერძნეთის კუნძულებსა და იტალიაში 1823 წელს, რაც პირველი მაგალითი იყო შავ და კასპის ზღვებს შორის დამყარებული პირდაპირი სავაჭრო ურთიერთობისა და ერთგვარი დასტური იყო მისი გეგმის რეალურობისა. იგი ყურადღებას ამახვილებს ბუნებრივი რესურსების სიუხვეზეც, რომლითაც გამოირჩევა შავიზღვისპირეთი – სპილენძის, რკინის, ტყვიის, ოქროს და ვერცხლის საბადოების არსებობაზე და სინანულს გამოთქვამს, ბუნებრივი რესურსებით ასე მდიდარი ქვეყანა, სათანადოდ რომ არაა დაფასებული ევროპაში.

გამბას პოზიციიდან ნათლად ჩანს ეკონომიკურად დაწინაურებული ევროპული ქვეყნის წარმომადგენლის პოზიტიური დამოკიდებულება ჟამთა სიავის გამო დუხჭირ ყოფაში ჩავარდნილი ქვეყნის მოსახლეობის მიმართ. ამ სიდუხჭირის გამომწვევი მიზეზებიც გასაგებია მათი ავტორისთვის და მისგან მიღებული მძიმე შედეგებიც. იგი არ აფასებს აქაურობას ხარბი მუშტრის თვალთ, რომელიც ფიქრობს მხოლოდ პირად სარგებელზე, საკუთარი ჯიბის გასქელებაზეა ორიენტირებული და რაც შეიძლება მეტის მოგების მიზნით, მტაცებლის პოზიციიდან გადმოჰყურებს ასათვისებელ სივრცეს თანაგრძნობის განცდამოკლებული.

იგი არ აღიქვამს რეგიონს მხოლოდ ევროპისთვის ნედლეულის მიმწოდებელ ბაზად ან ევროპული მანუფაქტურული ნაწარმის გასაღების ბაზრად. ადგილობრივი მრეწველობის განვითარებით მოტანილი სარგებლის რეგიონის კეთილდღეობისთვის გამოყენების პერსპექტივებსაც სახავს და შემდგომში, 1821 წლიდან თბილისში საფრანგეთის კონსულად მუშაობისას მათ პრაქტიკულ განხორციელებაზეც ზრუნავს. ამ ზრუნვის შედეგი იყო საქართველოში ფრანგული კაპიტალის მოზიდვის არაერთი ფაქტი. თუნდაც ფრანგი მრეწველის - კასტელას დაინტერესება რად ღირს, რომელმაც ევროპელთაგან პირველმა სცადა საქართველოში აბრეშუმის ტექნოლოგიის დანერგვა და ამ მიზნით დიდი ფაბრიკის აშენება. პროექტის დასრულებაში კასტელის მოულოდნელ გარდაცვალებას რომ არ შეეშალა ხელი, ეს ინვესტიცია მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იქნებოდა რეგიონის ეკონომიკური განვითარებისკენ. შეღავათიანი ტარიფების მოქმედების დროს ევროპელ კომერსანტებს შორის აქტიურობით ფრანგები რომ გამოირჩეოდნენ, ესეც გამბას დამსახურებად ჩაითვლება. მისი მცდელობა, ექცია საქართველო ირანისა და ევროპის დამაკავშირებელ რგოლად, საბოლოო ჯამში, რუსეთის სამთავრობო წრეების პოზიციის გამო, წარუმატებლად დასრულდა, თუმცა უკვალოდ არ ჩაუვლია და გარკვეულწილად, მაინც გახსნა საქართველოსთვის გზა ევროპისკენ (მიქიაშვილი, სანიკიძე, 2021:9).

დღესაც, ორი საუკუნის შემდგომ, ეს „ზოგიერთი ზუსტი ცნობა“ ჩვენი რეგიონის ისტორიისთვის ერთ-ერთ ურთულეს პერიოდში, მე-19 ს. 20-იან წლებში ამიერკავკასიასა და კერძოდ შავიზღვისპირეთში არსებული მდგომარეობის რეალური სურათის აღსადგენად უმნიშვნელოვანესი წყაროა როგორც პოლიტიკური, ისე სოციალ-ეკონომიკური თუ ეთნოგრაფიულ-ეთნოლოგიური პერსპექტივიდან გადასაზრებლად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გამბა, 1987: – გამბა ჟაკ ფრანსუა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ.1, ფრანგულიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, გამოიცა შ. ხანთაძის რედაქტორობით, „განათლება“, თბილისი, 1897.
2. კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლონდა მამაცაშვილმა. თბ., 1981.
3. მგალობლიშვილი, 1984: – მგალობლიშვილი მზია, გამბას თხზულების გამოცემისათვის, გამბა ჟაკ ფრანსუა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ.1, ფრანგულიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, გამოიცა შ. ხანთაძის რედაქტორობით, „განათლება“, თბილისი, 1897 .
4. მიქიაშვილი, სანიკიძე, 2021: – მიქიაშვილი ლელა, სანიკიძე გიორგი, გამბა, ჟ.ფ., „მოგზაურობა კავკასიაში“, ტ. 2, ფრანგულიდან თარგმნა მზია მგალობლიშვილმა, კომენტარები და საძიებლები დაუთო ლელა მიქიაშვილმა, გამოიცა გ. სანიკიძის რედაქტორობით, თბილისი, 2021 .
5. ნიკოლაძე, 1931: – ნიკოლაძე ნიკო, რჩეული ნაწერები, ტ.1, თბ. 1931.

მერაბ მეგრელიშვილი¹

ნიკოლოზ მეგრელიშვილი²

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

რუსეთ-თურქეთის ინტერესები შავ ზღვაზე ბაბატონებისთვის და ბათუმი-ფოთის პორტების სამხედრო დანიშნულება

აბსტრაქტი: საუკუნეების განმავლობაში რუსეთს გააჩნდა ურალს იქით არსებული თეთრი ზღვა, რომელიც შვიდი თვის განმავლობაში გაყინული იყო. მას შემდეგ (სსრკ დაშლა), რაც რუსეთმა დაკარგა პეტრე პირველის მიერ მოპოვებული ევროპისკენ მიმავალი ბალტიის საზღვაო გზა, კიდევ უფრო გაიზარდა მისი ინტერესი შავ ზღვაზე გაბატონებისთვის. დღეს რუსეთი ანგარიშს უწევს თურქეთს, რომელიც ფლობს ევროპისკენ მიმავალ ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებს. საქართველო-რუსეთის 1992-1993 და 2008 წლების ომის შედეგად საქართველომ დაკარგა შავი ზღვის აფხაზეთის სანაპირო, სვანეთისკენ მიმავალი კოდორის ხეობა და როკის გვირაბით რუსეთისკენ მიმავალი ლიახვის ხეობა. რუსეთ-თურქების ომების დროს კოდორისა და ლიახვის ხეობას უდიდესი სამხედრო-სტრატეგიული დანიშნულება ჰქონდა. შავი ზღვის აფხაზეთის სანაპიროზე არსებული სამხედრო ლაბორატორიით რუსეთი აკონტროლებს შავ ზღვას. სომხეთის ოცნება, რუსეთის დახმარებით მოიპოვოს შავი ზღვის ბათუმის სანაპირო და გიუმრი-როკის გვირაბის სახმელეთო გზით დაუკავშირდეს რუსეთს. შავი ზღვის ბათუმისა და ფოთის პორტებს გააჩნია უდიდესი სამხედრო-სტრატეგიული დანიშნულება. ამიტომაც როგორც აკადემიკოსი ლადო პაპავა აღნიშნავს, დიდი შეცდომა იყო ბათუმისა და ფოთის პორტების პრივატიზაცია. დღეს ბათუმისა და ფოთის პორტებით ჩინეთია დაინტერესებული. ბათუმისა და ფოთის პორტების სამხედრო-სტრატეგიული და სავაჭრო-ეკონომიკური დანიშნულების ამღობვა ანაკლიის პორტის გარეშე შეიძლება. სტატიაში საარქივო მასალების საფუძველზე შესწავლილი და წარმოჩენილია ბათუმი-ფოთის პორტის სამხედრო-სტრატეგიული დანიშნულება.

საკვანძო სიტყვები: პორტი, სამხედრო-სტრატეგიული, სანაოსნო საზოგადოება, სამხედრო ქარხანა, საზღვაო ბაზა, ნავთობის ტერმინალი.

¹ ისტორიის აკადემიური დოქტორი ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in History, Researcher at Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

² სამართლის აკადემიური დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული მასწავლებელი / PhD in Law, Invited teacher at Batumi Shota Rustaveli State University

The Interests of Russia and Turkey to Dominate on the Black Sea and the Military-strategic

Purpose of the Batumi and Poti Harbours

Abstract: For centuries, Russia owns the White Sea beyond the Urals, which was frozen for seven months. Since (the collapse of the USSR) Russia lost the Baltic sea route to Europe obtained by Peter I, its interest to dominate on the Black Sea grew even more. Nowadays, Russia takes into the account to Turkey, which owns the Bosphorus and Dardanelles straits leading to Europe. As a result of the 1992-1993 and 2008 war between Georgia and Russia, Georgia lost the Abkhazian coast of the Black Sea, the Kodori valley leading to Svaneti, and the Liakhvi valley leading to Russia through the Rock tunnel. During the Russian-Turkish wars, the Kodori and Liakhvi valleys had a great military-strategic purpose. Russia controls the Black Sea with a military laboratory on the Abkhazian coast of the Black Sea. Armenia's dream is to gain the Batumi coast of the Black Sea with the help of Russia and to connect to Russia through the Gyumri-Rok tunnel. The Black Sea harbours of Batumi and Poti have the greatest military-strategic purpose. That is why, as academician Lado Papava points out, it was a big mistake to privatize the harbours of Batumi and Poti. Today, China is interested in Batumi and Poti harbours. The military-strategic and trade-economic purpose of Batumi and Poti harbours can be increased even without Anaklia harbour. In the paper, the military-strategic purpose of Batumi-Poti harbour is studied and presented on the basis of some archival materials.

Key words: Military strategy, Trade economic, Privatization, Maritime route to Europe.

* * *

კავკასიის შავიზღვისპირა პორტების სამხედრო სტრატეგიული დანიშნულების შესახებ ისტორიული ლიტერატურა ზოგადი ხასიათისაა და კონკრეტულად ვერ ასახავს არსებულ ვითარებას. სტატიის მიზანს წარმოადგენს ბათუმის სამხედრო ოლქის გუბერნატორის საიდუმლო ფონდში დაცული საარქივო მასალის აღწერა-შესწავლის, განზოგადების, შედარების მეთოდის გამოყენების და თანმიმდევრობის პრინციპის დაცვის საფუძველზე წარმოვაჩინო ბათუმისა და ფოთის პორტების საერთაშორისო მნიშვნელობა.

საუკუნეების მანძილზე საქართველოს შავი ზღვისპირა პორტები რუსეთისა და თურქების ინტერესების სფეროში შედიოდა. 1918 წლის 26 თებერვალს ამიერკავკასიის სეიმის სხდომაზე ნოე ჟორდანიას აღნიშნავდა, რომ შავისზღვისპირა პორტები ჩვენთვის იგივეა, რაც რუსებისთვის პეტროგრადი, სმირნა-ოსმალე-ბისტვის. ეს არის ერთადერთი გასავალი შავ ზღვაში და მხოლოდ ამის წყალობით ამიერკავკასიას კულტურულად და ეკონომიკურად განვითარების შეძლება მიეცა, საზოგადოდ ის ევროპის კულტურულ ქვეყანას დაემსგავსა.

ა. კრასნოვი ნაშრომში „სამხრეთ კოლხეთი“ გვესაუბრება ბათუმის ზღვის სანაპიროს გარშემო არსებული გარემოს სილამაზის შესახებ, შედარებას აკეთებს ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვეყნებთან და დასძენს, რომ ისევე, როგორც იტალიაში, გაზაფხულზე თოვლით დაფარულ აჭარის მთების ძირში მოლივლივე ლურჯი ზღვა ეფერება ფერდოვან სანაპიროს, მწვანეში ჩაფლულ აყვავილებულ დეკას, იელსა და კესანეს. ნახევარ ვერსის სიღრმიდან ამოზიდული ძლიერი ტალღები ეხეთქებიან ფერდობებს და ქმნიან ღრმა გამოქვაბულებს. ბათუმში ზამთრის ქარბუქი რეცხავს ზღვის სანაპიროს. ბათუმის ზღვა დიდი ხნის უკან შეძლებდა, ალეგავა პირისაგან მიწისა სანაპირო, რომ არა ზღვის დონის ცვალებადობა. ზღვის დონის წყლიდან განთავისუფლება უფრო სწრაფად მიმდინარეობს, ვიდრე ხმელეთის წყლით ხელახალი დაფარვა, ან კიდევ, ისევე, როგორც იაპონიაში განცალკავებულ, მწვანეში ჩაფლულ პატარა კუნძულებზე, ფელუკაზე მჯდარი თქვენ შეძლებთ ახლოს მიხვიდეთ ბათუმის ზღვის სანაპიროსთან. კარლ მარქსი აღნიშნავდა, რომ ბათუმის პორტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის გემებისთვის იყო ერთადერთი თავშესაფარი. რუსეთის მიერ მისმა დაპყრობამ თურქეთს წაართვა ბოლო საზღვაო სადგური პონტოზე და იგი რუსეთის ზღვად გადააქცია. XIX საუკუნის 50-იან წლებში ოსმალთა ბატონობის პერიოდში რუსეთმა ბათუმში დააფუძნა სავაჭრო-სანაოსნო საზოგადოება. ინგლისის კონსული ჯ. პალგრევი აღნიშნავდა, რომ ბათუმი გახდა სავაჭრო ქალაქი. XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის საერთაშორისო სავაჭრო მიზნებიდან გამომდინარე, აუცილებელი გახდა ბათუმისა და ფოთის ნავსადგურების მსოფლიო სტანდარტებით მშენებლობა და მისი ტექნიკური აღჭურვა. ამიერკავკასიაში სავაჭრო საქმის განვითარების გამო აუცილებელი გახდა შავ ზღვაზე არა მხოლოდ ორი, არამედ რამდენიმე სავაჭრო ნავსადგურის არსებობა.

რუსი სამხედრო ინჟინერი დიმიტრი სვიშჩევსკი საჭიროდ არ თვლიდა რამდენიმე ნავსადგურზე ათეული მილიონი მანეთის ხარჯვას. რუსი ინჟინერი ბათუმისა და ფოთის პორტებს შორის არჩევანს აკეთებს და უპირატესობას ანიჭებს ბათუმს (ასს. ფ. ი-6, ან. 1, ს. 606, ფურც. 3).

მისი აზრით, ფოთის ნავსადგური გათვალისწინებული იყო საკაპოტაჟო მომსახურებისთვის. დიმიტრი სვისჩევსკისგან განსხვავებით ზოგიერთი ხაზს უსვამდა ფოთის ნავსადგურის ხელსაყრელ გეოგრაფიულ მდებარეობას და ასახელებდნენ შემდეგ არგუმენტებს 1) ბათუმთან შედარებით ფოთის ნავსადგურის რკინიგზა 38 ვერსზე ახლოს იყო სამომხმარებლო და საწარმოო ბაზებთან; 2) ფოთი მდებარეობდა ნაყოფიერ მდინარე რიონის დაბლობზე, ასევე ნაოსნობისთვის ხელსაყრელ მდინარეებზე; 3) ყოველწლიურად ფოთთან შედარებით ბათუმში ნავთობპროდუქტების გადაზიდვა 50 000 მანეთით ძვირია. ფოთის ნავმისადგომი უფრო ფართო და ტექნიკურად უკეთ აღჭურვილია (მეგრელიშვილი 2013:46).

1783 წელს შეიქმნა რუსეთის საზღვაო-სამხედრო ფლოტი. 1936 წელს (ქსე, 1986: 672) გაერთიანდა შავი და აზოვის ზღვის საზღვაო ძალები. 1853-1856 წლების ყირიმის ომმა და დღეს მიმდინარე უკრაინასთან ომაც ცხადყო რუსეთის უძლურება და სიღამპლე (კარლ მარქსი). ყირიმის ომის შემდეგ რუსეთს აეკრძალა შავ ზღვაზე ფლოტის არსებობის უფლება და გამოცხადდა მისი დემილიტარიზაცია. სევასტოპოლში ინგლისი შევიდა. რუსების მოწვევით ინგლისმა და ამერიკამ სამრეწველო ზარალის აღსადგენად ჩადვეს დიდი კაპიტალი. 1870 წელს უელსელმა ჯონ იუზმა დონეცი დააარსა და მას დაერქვა იუზოვკა. 1879 წელს ამერიკული კაპიტალით ედმუნდ სმიტმა და ავსტრიელმა ადოლფ როტ შტეინმა მარიუპოლში პირველი მეტალურგიული ქარხანა ააშენეს. 1914-1917 წლებში, პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში მარიუპოლის პორტი სამხედრო შეიარაღებას ებულობდა ბათუმის, ფოთისა და სოხუმის ქარხნებიდან. ბათუმში იარაღი კაპლანის და პიტოევის სამხედრო ქარხნებში მზადდებოდა. აღნიშნული ქარხნები ბრინჯაოს ჭურვებით ამარაგებდნენ სრულიად რუსეთის არმიას. ბათუმის, ფოთისა და სოხუმის სახელოსნო საამქროებში მიმდინარეობდა დეფექტის მქონე იარაღის სრულყოფა (ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 127, ფურც. 52).

საზღვრის დაცვის მიზნებიდან გამომდინარე, აღნიშნულ პორტებთან სამხედრო უწყებას საკუთარი მისასვლელი გზები გააჩნდა. საინჟინრო სამუშაოებს საბირჟო კომიტეტი უზრუნველყოფდა (ასს. ფ. ი-1, ან. 1, ს. 118, ფურც. 9).

შავი ზღვის ჩრდილო აღმოსავლეთ სანაპიროზე ბუნებრივად მოწყობილ საუკეთესო პორტად სოხუმის პორტი აღიარეს. გემები სოხუმის პორტში ყოველგვარ ამინდში ახერხებდნენ შესვლას. საოკეანო გემებს ფოთის და ტუაფსეს პორტებში მოცდა უხდებოდა. რედუდ კალეს, ანაკლიის, ოჩამჩირის, ახალი ათონის, გუდაუთის, ბიჭვინთის, გაგრის, ადლერის, სოჭის პორტები ქარებისგან დაუცველი იყო. შემოდგომა და ზამთარში გემები უცდიდნენ ამინდის გამოსვლას. სამხედრო-საზღვაო თვალსაზრისით რუსეთი სოხუმის პორტს უპირველეს პორტად აღიარებდა, რომელსაც რუსეთ-თურქეთის ომების დროს უდიდესი სამხედრო სტრა-

ტეგიული დანიშნულება ჰქონდა. დღეს რუსეთს სოხუმში გააჩნია სამხედრო-საზღვაო ლაბორატორია, რომლითაც აკონტროლებს შავ ზღვას.

1912 წლის 28 მარტს კავკასიის მეფის ნაცვლის საბჭოს წევრის, ბათუმის ოლქის უფროსი ინსპექტორის ნიკოლოზ თედორეს ძე დეჟუნკოვსკის ბრძანების თანახმად, ბათუმის ოლქში დაიწყო რუსეთის ფლოტის განახლება. ბათუმს ხელსაყრელი სტრატეგიული მდებარეობა ჰქონდა. რუსეთს სამხედრო-საზღვაო ბაზები გააჩნდა სევასტოპოლში, ნიკოლაევში, ნოვოროსიისკში და ა.შ. რუსებმა ბათუმში ნოვოროსიისკის მსგავსი პორტი ააგეს. ბათუმში მიმდინარეობდა სამხედრო-საზღვაო გემების სარემონტო სამუშაოები. აქვე განთავსებული იყო საწვავის საწყობები (ასს. ფ. ი-82, ან. 1, ს. 2, ფურც. 182).

XVIII საუკუნემდე რუსეთს არ გააჩნდა გასასვლელი თბილ ოკეანეზე, რაც პეტრე პირველის დროს აუცილებელი გახდა. რუსეთი ამერიკაზე ორნახევარჯერ დიდი იყო და არ გააჩნდა 1 მილი გაუყინავი სანაპირო და არც ერთი გასასვლელი მსოფლიო ბაზრებისკენ. ამ პერიოდში რუსეთის უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენდა, მოეპოვებინა გაუყინავი სანაპირო და გასასვლელი ოკეანეში. ხმელთაშუა ზღვიდან ევროპისკენ მიმავალ საზღვაო გზაზე გაბატონებული იყო თურქეთი და ინგლისი. წყნარი ოკეანისკენ მიმავალ საზღვაო გზას აკონტროლებდ ამომავალი მზის ქვეყანა. ინგლისის და გერმანიისთვის სპარსეთის ყურედან ინდოეთის ოკეანისკენ მიმავალი გზა აუცილებელი იყო, მათ სურდათ ჰამბურგიდან სპარსეთის ყურემდე რკინიგზის გაყვანა. ინგლისმა სპარსეთის ყურეში დაიკავა არაბული ქალაქი კუვეითი. რუსეთს სურდა რკინიგზის გაყვანა ერევნიდან სპარსეთის გავლით ქალაქებისკენ – დეჟულფა, თავრიზი, თეირანი, ისფაგენი, იეზდი, ბენდერაბახი. თუ რუსეთი შეძლებდა ცხელი ოკეანისკენ გაჭრას, მაშინ ის არ იქნებოდა დამოკიდებული დარდანელის სრუტესა და სუეცის არხზე. რუსეთი იმედოვნებდა, რომ წარმოების განვითარების შედეგად იგი თავის საქონელს იაფად გაყიდდა ინგლისის კოლონიებში და მაშინ ბრიტანული გემები ვეღარ შეასრულებდნენ შუამავლის როლს ევროპასა და აღმოსავლეთს შორის. რუსი მეზღვაურები შეძლებდნენ ცხელი ოკეანისკენ მიმავალი გასასვლელის დაცვას. სპარსეთის მიმართულებით მარშრუტი არ იყო უმთავრესი და ამიტომ მეტად ხელსაყრელი იყო გზა ბათუმის გავლით.

განსაკუთრებით შთამბეჭდავია რუსეთის ფლოტის ვიცეადმირალ გრიოვის შეხედულებები ბათუმის პორტის შესახებ. იგი ადმირალ ი.ა. შესტაკოვის და გ.ი. ბუდაკოვის დროიდან აკვირდებოდა შავი ზღვის სანაპიროს სტრატეგიულ მდებარეობას. ვიცე-ადმირალი გრიოვი 16 წელი ხელმძღვანელობდა კომერციულ გემებს, ხოლო 6 წელი ბათუმის პორტის ხელმძღვანელი იყო. მას არახელსაყრელად მიაჩნდა მდინარე ბარცხანის დასავლეთით ნაღმოსანი გემებისთვის განკუთვნი-

ლი სადგომი ადგილი და ამის მიზეზად ასახელებდა ბათუმის ბუხტის სანაპიროდან ზღვის გამყოფი წყლის მრუდე ხაზს. მრუდე ხაზი ბათუმის სანაპიროსთან წარმოშობდა ლელვას და ამიტომ იგი არახელსაყრელი იყო სანაპიროზე გემების გამოყვანის და მათი ზღვაში გაყვანის თვალსაზრისით. შფოთიანი მდინარე ბარცხანა ამ ადგილს მეჩხერწყლიანს ხდიდა. ვიცეადმირალ გრიოვეს მიაჩნდა, რომ მთის მდინარესთან ახლოს ყოველგვარი დაწესებულების არსებობა დიდ სიფრთხილეს მოითხოვდა, მით უფრო, რომ მდინარე ბარცხანა ჭირვეული ხასიათისა იყო, ზოგჯერ უეცრად გადაიფინებოდა მთელ სიგრძეზე და იცვლიდა კალაპოტს. მას 56 წლის განმავლობაში 4-ჯერ უნახავს მდინარე ბარცხანა სახემეცვლილი. პირველად 1848 წელს, როცა იგი 2 მხრიდან ეცემოდა ამაღლებულ ადგილზე და მათ შორის ქმნიდა კუნძულს. ხელოვნურად შექმნილ კუნძულზე თურქები ამუშავებდნენ დელფინის ქონს. ბათუმის კაიმაკამი მათ ამის უფლებას აძლევდა. ნაღმოსანი გემებისთვის შერჩეული ადგილი ვიწრო იყო, რადგან იგი გადაიკვეთებოდა ციხესიმაგრე სარა-სუს გზით და განკუთვნილი იყო სავაჭრო ოპერაციებისთვის. მისი სხვა ადგილზე გადატანა შეუძლებელი იყო და ამ უკანასკნელის ერთ-ერთ მიზეზად ვიცეადმირალი გრიოვე ასახელებს დიდი რაოდენობით სინესტეს, ვიდრე ეს იყო ბურუნ-ტაბიეს კონცხზე. მისი აზრით, სინესტე ცუდად მოქმედებდა გემის სამანქანო ნაწილებზე, აზიანებდა გემის ტექნიკურ აღჭურვილობას. აღნიშნული ადგილი არახელსაყრელი იყო იმიტაც, რომ მის ახლოს იყო სავაჭრო პორტი, სადაც განთავსებული იყო უცხო ქვეყნის გემები და გვერდით კიდევ – ქარხნები, საეჭვო რეპუტაციის მქონე ადამიანებით. ეს უკანასკნელი კი სამხედრო-საზღვაო დაწესებულებისთვის შეუთავსებელი იყო. ადმირალი იხსენებს შეხვედრას იახტა „ლივადიასა“ და გემ „მერკურზე“, საზღვაო სამინისტროს მმართველ ადმირალ შესტაკოვიჩთან და გენერალ ვ.კ. კონსტანტინე ნიკოლოზისძესთან და საუბრობს რა რუსეთის ფლოტისთვის ბათუმის დიდ მნიშვნელობაზე, იმოწმებს ადმირალ შესტაკოვის შემდეგ სიტყვებს „ Признавая неизбежной необходимостью защиту Кавказского берега от нападения на него неприятеля, как это бывало досихпор, перед каждой войной, с добрым соседом нашим, потому толко что Батум пренадлежит ему и служил покойным убежищем его флоту. Теперь кокда батум наш, мы должны пользоваться им дла нашего флота, которому поручена будет охрана Кавказского берега“ (ასს. ფ. ი-82, ან. 1, ს. 3, ფურც. 150).

ზემოდ ნათქვამიდან დასკვნა რომ გავაკეთოთ და რუსული სიტყვებით ვთქვათ, „Услуга за Рабство“, ეს არის ისტორიულად ცნობილი, შავიზღვისპირა ქვეყნებისადმი რუსეთის ბატონყმური დამოკიდებულების გამოხატულება. ალბათ, ეს ჰქონდათ მხედველობაში ჩვენ მეგობარ უკრაინელებს, როცა ჩვენგან მოითხოვდნენ მეორე ფრონტის გახსნას. ადმირალს მიაჩნდა, რომ ნოვოროსიისკ-

ში, გელენჯიკში, ტუაფსეში, ბათუმსა და ფოთში განლაგებული ნაღმოსანი გემების რიცხვი იმდენად დიდი უნდა ყოფილიყო, რომ სხვადასხვა მხრიდან შეტევის შემთხვევაში, მტრის ყოველ გემზე ერთდროულად შესაძლებელი ყოფილიყო 6-10 ნაღმოსანი გემის თავდასხმა. მიუხედავად დიდი დანაკარგისა, მხოლოდ ასეთ შემთხვევაში იყო შესაძლებელი წარმატების მიღწევა. წარმატებული თავდასხმა უნდა განხორციელებულიყო ღამით, კარგად გამართული და შეიარაღებული გემებით, რაც რუსი ოფიცრებისგან მოითხოვდა ბათუმის სანაპირო ლოცის კარგ ცოდნას. ადმირალი ნაღმის მატარებელ გემებს ადარებს იალქნიანი ფლოტის დროს არსებულ ბრანდერებს, რომლის სამართავად იძახებდნენ მონადირეებს და რუსული ფლოტის ღირსების დასაცავად ისინი ყოველთვის გამორჩეულნი იყვნენ თავიანთი მამაცობით. ადმირალი გრიოვე მიიჩნევდა, რომ ასეთები უნდა ყოფილიყვნენ ნაღმოსანი გემების ოფიცრები და დაბალი ჩინის მოსამსახურეები. მათ სახიფათო და საპასუხისგებლო სამსახურს ადმირალი ადარებდა კავკასიაში მებრძოლ აბრეკებს.

ადმირალი მ.ნ. მინგარენი ნაღმოსანი გემების საუკეთესო სადგომად მიიჩნევს წური-გელის სანაპიროს იმ შემთხვევაში, თუკი ბათუმის ბუბტის სამხრეთ ნაწილს არხით ტბას შეუერთებდნენ. მათ საჭიროდ დასახეს ბათუმში გემშემკეთებელი სახელოსნოების მოწყობა, უფრო მეტიც, საბჭოთა პერიოდში ბათუმში დაფუძნდა გემთშენებელი და მანქანათმშენებელი ქარხნები, საქართველოს საზღვაო სანაოსნო და ნოვოროსიისკის უმაღლესი საზღვაო სასწავლებლის მსგავსი ბათუმის „მორეხოდკა“.

ადმირალ მინგარენს გამოგონილი ჰქონდა გემებზე თავდასხმისთვის განკუთვნილი სამხედრო დანიშნულების მქონე აპარატი. ადმირალი გრიოვე ხანძრის გაჩენის შემთხვევაში ნავთობის ცისტერნების დაცვის მიზნით ასახელებს კ.როდლოვსკის პროექტს, რომელიც ითვალისწინებდა ცისტერნების ჩაკეტვას, თეფშის ფორმის მსგავსი სახუფავებით. ბათუმის პორტს გააჩნდა ხანძრის საწინააღმდეგო 12 კუბის მოცულობის წყლის რეზერვუარები. ნობელის სისტემის მაღალი წნევის მქონე ნასოსით, 10 ათასი ვედრო წყალი, ალუმინის მილებით, ბარცხანიდან პორტს მიეწოდებოდა. პორტის ტერიტორია აღჭურვილი იყო 55 სახანძრო დანიშნულების ამწე კრანით. სანამ რუსეთი დაეპატრონებოდა ბათუმს, ევროპის ქვეყნები ამერიკიდან ღებულობდნენ ნავთობს, ავსტრია – ფიუმედან. ბათუმის ბაქოსთან რკინიგზით შეერთების შემდეგ, ამერიკასთან კონკურენციის გამო რუსეთმა მთელი ყურადღება ბათუმის ნავთობტერმინალის მოწყობაზე გადაიტანა. რუსეთი ბათუმის პორტის საშუალებით ნავთობს აგზავნიდა ევროპის ყველა პორტში, ასევე ფიუმეში და დედამიწის უმეტეს ნაწილში. რუსეთის შავი ზღვის ფლოტის ოფიცრებს მახინჯაურში, კაპრემუშში, სალიბაურში, ურეხში,

ანგისაში, სარფში, გონიოში, დასასვენებელი კერების მოსაწყობად გამოყოფილი ჰქონდათ 108 ჰექტარი მიწა (ასს. ფ. რ-964, ან. 1, ს. 54, ფურც. 13).

1914 წელს ვაჟა-ფშაველა წერილში – „პოლიტიკური მსჯელობა“ რუსეთთან მიმართებაში იმ დასკვნამდე მიდის, რომ თუ რუსეთი ეხლავე, ამთავით რასმე მოგვცემს და რეფორმებს შემოიღებს ჩვენში, ხომ კარგი, თუ არადა შემდეგ ჩვენ ველარას ველირსებით და არც არაფერს გვალირსებენ. ამიერიდან რუსეთი გონე-ბაზე მოვა თანდათან და ნამდვილის, ჭეშმარიტი ძლიერებით შეიძლება შეიმოსოს. მაშინ უფრო გაგვიჭირდება ჩვენ მასთან ბრძოლა და ამიტომ ვიდრე სწეული ლოგინში წევსო, ხომ გაგიგონია? და იქვე დასძენს- გამოიგონია და ეგრეც არის სწორი (ვაჟა-ფშაველა 2011:293).

დასკვნის სახით შეიძლება წარმოვაჩინოთ ვაჟა-ფშაველას წერილი: რა არის თავისუფლება? სადაც იგი ამბობს, რომ დღემდის ჩვენ ცხვრები ვიყავით და ვართ კიდევაც, ხოლო ვინც მგლები არიან, ეს თქვენც კარგად იცით, ჩვენ მოვისურვებთ თავისუფლება. თავისუფლება ცოცხლებისთვის არის ხელსაყრელი და არა მკვდრებისთვის. იგი გამოიხატება ადამიანის ნდომა-მისწრაფებაში. თავისუფლება მოქმედებაა, განხორციელებაა ნებისა, აზრისა, გრძნობისა და არა განსვენება, უქმად ყოფნა. თავისუფლება პიროვნებისა და ერის ერთმანეთთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული. თავისუფლება ხალხისთვის მტარვალთაგან წართმეული ბედნიერებაა. დღეს საქართველოში მწვავედ დგას ომის და მშვიდობის საკითხი. ამაზე უფრო მძიმე მდგომარეობაში ვყოფილვართ, გამოვსულვართ და ფეხზე დავმდგარვართ. დღეს მთავარია, სხვისი მიზნებიდან გამომდინარე, არ გავხდეთ ზვარაკად შესაწირი ხალხი.

დანართის სახით წარმოგიდგენთ ბათუმის პორტის რუკას და ადმირალ გრიოვეს მიერ წარმოდგენილ მოხსენებას ბათუმის პორტის სამხედრო დანიშნულების შესახებ.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ასს. ფ. ი-6 ან. 1, ს. 606 - აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-6 ანაწერი 1, საქმე N606
2. ასს. ფ. ი-1 ან. 1, ს. 127 - აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-1 ანაწერი 1, საქმე N127
3. ასს. ფ. ი-1 ან. 1, ს. 118 - აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-1 ანაწერი 1, საქმე N118
4. ასს. ფ. ი-82 ან. 1, ს. 2 - აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-82 ანაწერი 1, საქმე N2

5. ასს. ფ. ი-82 ან. 1, ს. 3 - აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი ი-82 ანაწერი 1, საქმე N3
6. ასს. ფ. რ-964 ან. 1, ს. 54 - აჭარის საარქივო სამმართველო, ფონდი რ-964 ანაწერი 1, საქმე N54
7. ქსე, 1986: – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10, თბილისი, 1986.
8. მერაბ მეგრელიშვილი - „ნარკვევები ბათუმის ისტორიიდან“, ბათუმი, 2013.
9. ვაჟა-ფშაველა - „წერილები“, V, თბილისი , 2011.

149 27/147
97

МНѢНІЕ ВИЩЕ-АДМИРАЛА ГРЕВЕ.

Знакомство мое съ берегами и портами Чернаго моря продолжается уже 56-й годъ. Въ продолженіи этого болѣе полувѣкового періода времени: три года я служилъ въ экспедиціи, специально назначенной подробно изучить берега Чернаго моря; для составленія лоціи этого моря, подъ начальствомъ извѣстныхъ Адмираловъ И. А. Шестакова и Г. И. Будакова, тогда капитанъ-лейтенантовъ. Девять лѣтъ проведены мною преимущественно въ крейсерахъ у береговъ Кавказа, когда берегъ этотъ содержался въ строгой блокадѣ. Семнадцать лѣтъ я прокомандовалъ коммерческими пароходами, не пропустивши ни одного рейса; что несомнѣнно служитъ лучшей школой для изученія лоціи береговъ. Шесть лѣтъ я былъ Командиромъ Батумскаго порта и послѣ того 12 лѣтъ занимаюсь въ томъ же порту.

Думаю, что цифры эти даютъ мнѣ не только право, но нравственно обязываютъ меня имѣть свое мнѣніе о портахъ и высказать таковое Комиссіи, въ которую имѣю честь быть приглашеннымъ къ участію. Мнѣніе мое заключается въ слѣдующемъ:

1. Мѣсто западнѣе рѣки Барцханы, избранное для стоянки на берегу миноносцевъ, я считаю во многихъ отношеніяхъ не удобнымъ, и именно:

а / кривая линія урѣза воды моря съ берегомъ Батумской бухты, представляется мнѣ исковерканной паробуллой, фокусъ которой находится именно близъ избраннаго для стоянки миноносцевъ мѣста. Согласно закону этой кривой линіи всякое въ Батумской бухтѣ волненіе, отражаясь отъ берега, стремится къ своему фокусу и дѣлаетъ районъ его неудобнымъ для стоянки и часто невозможнымъ для вытаскиванія судовъ на берегъ и спуска ихъ на воду.

б / Это же самое волненіе совместно съ рѣкою Барцханою дѣлаютъ мѣсто это мелководнымъ, что тоже не можетъ считаться большимъ удобствомъ.

с / Вообще всякія учрежденія близко устья рѣкъ, особенно горныхъ, слѣдуетъ дѣлать съ большою осмотровельностью; Барцхана же рѣка съ большими капризами - иногда совершенно неожиданно разливается на большое пространство и совершенно измѣняетъ свое устье. Такихъ ея шалостей за 56 лѣтъ я видѣлъ 4 раза. Самый же первый разъ въ 1843 году, когда она владала въ бухту двумя рукавами, образовавъ между ними островокъ, на которомъ турки вываривали дельфиній жиръ; что можно видѣть на приложенномъ у меня планѣ бухты того времени. Загнаны эти рыболовы на этотъ островокъ были каймаканомъ

შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის ზოგიერთი თავისებურება: ძველი კოლხეთის მაგალითი

აბსტრაქტი: შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია იყო ერთიანი ბერძნული კოლონიზაციის შემადგენელი უმნიშვნელოვანესი რგოლი და იგი ბუნებრივად უკავშირდებოდა ერთიან ბერძნულ სამყაროს. კოლონიზატორული პოლიტიკა სათავეს იღებს ძვ.წ. VIII ს. დასაწყისში და ინტენსიურ ხასიათს ინარჩინებს VI ს. ბოლომდე. მართალია, კოლონიზაცია ბერძნულ ახალშენებში შემდგომ ეპოქებშიც გრძელდება, მაგრამ მისი აიქტიური მოქმედების ინტენსივობა შესუსტებულია და უფრო ლოკალურ-ეპიზოდურ ხასიათს ავლენს.

ბერძნული ცივილიზაციის განვითარების პერიოდი ჯერ კიდევ ე.წ. „გეომეტრიული რენესანსის“ ეპოქიდან იწყება (ძვ.წ. IX ს.). მეცნიერების განმარტებით, ეს არის ჰომეროსის პერიოდი. სწორედ ამ პერიოდში უნდა გადაწყვეტილიყო პოლისური ცხოვრების დაწყებაც, რაც კოლონიზაციის წინაპირობად იქცა და მის უმნიშვნელოვანეს საყრდენს წარმოადგენდა.

ბერძნული სამყაროს განვითარება მოცემულ გეოპოლიტიკურ სივრცეში სწორედ პოლისურ ცხოვრებას გულისხმობდა, რაც, თავის მხრივ, ორ მთავარ არტერიას – ვაჭრობასა და ხელოსნობას მოიცავდა. სავაჭრო და სახელოსნო ნედლეულის მოძიება ბერძნული კოლონიების ჩამოყალიბების წინაპირობა იყო. იწყება ე.წ. „აპოიკიების“ შექმნის პროცესი, რაც დაბა-დასახლების ტიპის „სავაჭრო პუნქტები“ იყო. მათი მთავარი დანიშნულება ადგილობრივი ტერიტორიებიდან მეტროპოლიის სავაჭრო და სახელოსნო ნედლეულით უზრუნველყოფა იყო. ბერძნებისთვის სტრატეგიული თვალსაზრისით ბევრად მნიშვნელოვანი მეორე ტიპის დასახლებები არსებობდა. მათი დანიშნულება გაცილებით ფასეული იყო. ეს ე.წ. „ემპორიონის“ ტიპის ქალაქური დასახლებებია. ამ ტიპის სამოსახლოების გაჩენა ბერძნული სინამდვილისთვის არცთუ ისე ხშირი იყო, რადგან მათ შექმნას დიდი ფინანსები სჭირდებოდა, ამიტომაც ბერძნული ახალშენები ძირითადად „აპოიკიების“ ტიპის დაბა-დასახლებები იყო. მხოლოდ განსაკუთრებული აუცილებლობის შემთხვევაში იქმნებოდა მეტროპოლიიდან ამგვარი ქალაქური ტიპის „ემპორიონები“, სადაც იჭრებოდა მონეტები და ადგილი ჰქონდა ქალაქური ტიპის დიდ სავაჭრო ურთიერთობებს.

¹ ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული პედაგოგი / Invited teacher at Ivane Javakhishvili Tbilisi State Universityat

სწორედ ამგვარ განსაკუთრებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე შავიზღვისპირეთთან მიმართებაში. როგორც ჩანს, აქ არა მარტო ე.წ. „აპოიკური“ ტიპის სამოსახლოები იყო განვითარებული, არამედ კოლხეთის ტერიტორიაზე მინიმუმ ორი „ემპორიონის“ ტიპის დასახლება: ფაზისი და პიტიუნტი არსებობდა. თუმცა, გამორიცხული არ არის, რომ აქ ბევრად მეტი „ემპორიონები“ ყოფილიყო. ამისთვის შავიზღვისპირეთის კოლხეთის რეგიონი დიდ პოტენციალს ფლობდა. მას შეეძლო, მიეცა ბერძნებისთვის ისეთი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სახელოსნო ნედლეული – რკინა, ხე-ტყე, სელი, აბრეშუმი, კანაფი და სხვ. – რის გარეშეც ბერძნული ცივილიზაციის მდგრადობა კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგებოდა.

წინამდებარე კვლევის მიზანია არქეოლოგიური არტეფაქტების, წერილობითი წყაროების შეჯერების საფუძველზე ვაჩვენოთ, რომ მსგავსი ბერძნული ქალაქური დასახლებების არსებობა ძველ კოლხეთში რეალურად შესაძლებელია, რადგან მოცემულ ტერიტორიაზე არსებული ნედლეულის რაოდენობა ბევრად მეტი ქალაქური ტიპის დასახლების არსებობას მოითხოვს. ძველ საბერძნეთთან სწორედ ამგვარი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ჩამოყალიბება აძლევდა კოლხეთს ეკონომიკური ძლიერების პოტენციალს.

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი, საქართველო, კოლხეთი, კოლონიზაცია, ისტორია, კულტურა.

Some Features of the Colonization of the Black Sea Coast: An example of Ancient Kolkheti

Abstract: *The Greek colonization of the Black Sea Coast was the most important link in the unified Greek colonization and it was naturally connected to the united Greek world. Colonization policy beginning to BC VIII century and maintains an intense character to the end of BC VI century. Colonization in the Greek Polices continued into later epochs, but the intensity of its active action is weakened and reveals a more local-episodic character.*

The period of development of Greek Civilization starts still from the "Geometric Renaissance" (IX century BC). According to science, this is the period of Homer. During this period was decided to start a Police life, which became a precondition for colonization and was its most important pillar.

The development of the Greek world in a given geopolitical space meant a Police life, which, in turn, included the two main arteries - trade and crafts. Finding trade and workshop raw materials was a prerequisite for the formation of Greek colonies. Begins

the process so-called "Apoic" creating, which were small town-type "trading points". Their main purpose was to provide the metropolis with trade and workshop raw materials from the local territories. There were second types of settlements that were much more strategically important to the Greeks. Their destination was much more valuable. There are urban settlements so-called "Emporion". The emergence of these types of settlements was not very common for the Greek reality, as their creation required large finances. That is why the Greek settlers were mainly "Apoic" type settlements. Only in case of special necessity were such urban "Emporions" created from the metropolis, where coins were minted and large urban-type trade relations took place.

This is the special case of the Black Sea Coast. It seems that not only the so-called "Apoic" type settlements were developed, but there were at least two "Emporion" type settlements on the territory of Kolkheti: Phasis and Pitiunt. However, it is possible that there were many more "Emporions" here. The Kolkheti region of the Black Sea had great potential for this. It could have given such important trade-raw materials to the Greeks - iron, timber, flax, silk, hemp, etc. - without which the sustainability of Greek civilization would be questioned.

Based on a combination of archaeological artifacts and written sources the aim of the present study is to show, that the existence of similar Greek urban settlements in ancient Kolkheti is actually possible, as the amount of raw materials in the area requires much more urban settlements. It was this kind of trade-economic relations with ancient Greece that gave Kolkheti the potential for economic strength.

Key words: Black Sea Coast, Georgia, Kolkheti, Colonization, History, Culture.

* * *

შესავალი: ბერძნულ კოლონიზაციას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მსოფლიოს ახალი სავაჭრო-ეკონომიკური წესრიგისთვის, განსხვავებით მანამდე არსებული ფინიკიური ქალაქ-სახელმწიფოებისგან. ასეთი სავაჭრო ქალაქები არსებობდა როგორც აღმოსავლეთით ბაბილონისა და მიდიას სახით, ისე დასავლეთით – ფინიკიელებთან. ბერძნული ახალშენები (კოლონიები) სრულიად განსხვავებული დანიშნულებისა და სტილის გახლდათ და ეს თანაბრად ვრცელდებოდა ყველა დასახლებაზე. საკითხის მასშტაბურობიდან გამომდინარე, ჩემს მიერ წარმოდგენილ სტატიაში ყურადღებას მხოლოდ შავიზღვისპირეთის რეგიონში არსებულ საკოლონიზაციო სივრცეზე ვამახვილებ; შევეცდებით ავხსნა, თუ რა განაპირობებდა აღნიშნული კოლონიზაციის ძირითად თავისებურებებსა და შინაარსს. მთავარ განსახილველ პრობლემად წარმოდგენილია აღნიშ-

ნულ რეგიონში კოლონიზაციის მიზნები და საჭიროებები და განსაზღვრულია ამ კოლონიზაციის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირები.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა ძალზე საინტერესოა; ჩვენ შევეცადეთ გამოგვეყენებინა როგორც ქართულენოვანი მასალა, ისე მსოფლიოში არსებული მნიშვნელოვანი გამოკვლევები, დაწყებული XX საუკუნის I-II ნახევრიდან XXI საუკუნის ლიტერატურით დამთავრებული. ქართველი მეცნიერებიდან აღსანიშნავია გ. მელიქიშვილის, მ. ინაძის, ლ. გორდეზიანის შრომები. პოსტსაბჭოთა და ევროპელი მეცნიერებიდან გამოყენებულია რ. გაჯიევისა და ლ. დონელანის უახლესი კვლევები.

მეთოდოლოგია: სტატიაში მივმართავთ კვლევის როგორც ზოგად, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგიას: შედარებით-ისტორიულ მეთოდს, ანალიზისა და სინთეზის, იდეოგრაფიულ (აღწერით), რეტროსპექტულ მეთოდებს.

დისკუსია/შედეგები: საკოლონიზაციო მოძრაობა ბერძნულ სამყაროში შედარებით გვიანდელ არქაულ პერიოდს უკავშირდება, დაახლოებით ძვ.წ. VIII საუკუნის დასაწყისს. მას რამდენიმე საუკუნით უსწრებს ფინიკიური კოლონიზაცია, თუმცა განსხვავებული ხელწერით. ფინიკიელები ქალაქ-სახელმწიფოების შექმნის პარალელურად არ თავილობდნენ არც ზღვაზე მეკობრეობას, ყაჩაღობას და არც დამორჩილებული ტერიტორიების ფაქტობრივ ძარცვას. მათ შემდგომ მსოფლიო ეკონომიკური და სავაჭრო პოტენციალის კონტროლი. მათ მიერ დაარსებული მძლავრი ქალაქები – ტვიროსი, სიდონი, ბიბლოსი და კართაგოსი – ამის ნათელი მაგალითებია, სადაც მოსახლეობის დაბალი ფენები მთლიანად საკუთარ, თითქმის მონურ სამსახურში ჰყავდათ.

თავისი შინაარსით, აზრით და ხასიათით ფინიკიურისგან სრულიად განსხვავებულია ბერძნული კოლონიები. ბერძნებმა უარი თქვეს მონური შრომის გამოყენებაზე და კოლონიებთან პარტნიორული ურთიერთობის, განსხვავებული ქცევისა და მართვის წესები შემოიტანეს. მათ კარგად ესმოდათ, რომ მოსახლეობის ერთჯერადი იძულება გრძელვადიან ურთიერთობაში მუდმივ თავის ტკივილს გამოიწვევდა. ამიტომაც შეცვალეს ე.წ. გამომყენებლობის მიდგომა და კოლონიების ადგილობრივ მოსახლეობასთან წმინდა სავაჭრო პარტნიორული ურთიერთობის საფუძველი შექმნეს. ეს პროცესი მათ ყველა რეგიონსა თუ დასახლებულ პუნქტზე გაავრცელეს, თუმცა, საჭიროებებიდან გამომდინარე, სხვადასხვა რეგიონში არსებული კოლონიების მიმართ დამოკიდებულება მეტნაკლებად პარტნიორული იყო. მაგალითისთვის, თუ რეგიონიდან მნიშვნელოვანი სავაჭრო საქონელი მოედინებოდა, მის მიმართ ინტერესიც იზრდებოდა, ხოლო თუ მიღებული საქონელი შედარებით ნაკლებ დატვირთვას ატარებდა, ან

უფრო დაბალ ფასში ხდებოდა მისი ჩანაცვლება, ამ რეგიონის მიმართ ინტერესიც მცირდებოდა.

რაც შეეხება შავიზღვისპირეთის მთლიან სივრცეს, მის მიმართ ბერძნების განსაკუთრებული ყურადღება არ შენელებულა. ეს ჯერ კიდევ კოლონიზაციის დაწყებამდე გამოჩნდა. მითი არგონავტების შესახებ ამის ნათელი დასტურია. მითის შექმნა არის შავიზღვისპირეთით ელინური სამყაროს დაინტერესების წინაპირობა. „ოქრომრავალი კოლხეთი“, „ოქროს საწმისის ქვეყანა“ – ეს არის ეპითეტები, რომლებითაც მოიხსენიებდნენ კოლხეთის მთლიან რეგიონს. ამიტომაც იყო, რომ საკოლონიზაციო მოძრაობის წამოწყებისთანავე შავიზღვისპირეთის კოლხეთის რეგიონი ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კერად იქცა, განსაკუთრებით, მისი სამხრეთი ზოლი.

ჩემი მოხსენების მიზანია, განვსაზღვრო აღნიშნულ რეგიონში ბერძნული სამყაროს შესვლის ხასიათი და დანიშნულება; დავსვა შეკითხვა: დღეს არსებულ არქეოლოგიურ კვლევით კერებს – ცხუმი, დიოსკურია, გიენოსი და ა.შ. – ხომ არ მივანიჭოთ უფრო მაღალი ქალაქ-სახელმწიფოს (ემპორიონის) სტატუსი, რამეთუ ეს დასახლებები, მსგავსად ბიჭვინთისა და ფაზისისა, ბევრად მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებდნენ, ვიდრე დაბა-დასახლება (აპოიკია). აღნიშნული თემისადმი ინტერესი, ბუნებრივია, დიდია, განსაკუთრებით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში. თითქმის არ არსებობს საქართველოს ძველ ისტორიაზე მომუშავე მეცნიერი, ვისაც საკუთარი აზრი და შეხედულება არ გამოეთქვას ამ პროცესების მიმართ. განვიხილოთ მათ მიერ დასმული ძირითადი საკითხები და მსჯელობის საფუძველზე შევეცადოთ ჩვენებური ინტერპრეტაცია ჩამოვაცალიბოთ. აღნიშნული თემატიკის მიმართ ფუნდამენტურ კვლევებს აწარმოებდა პროფ. მერი ინაძე, რომლის კაპიტალური გამოკვლევა „ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები“ 2009 წელს გამოიცა. წიგნში ბერძნულ წყაროებში დაცული მასალის საფუძველზე სრულად გაშლილია კოლხეთის ისტორიის საკვანძო პერიპეტები, კოლხეთის სამეფოს წარმოშობის, გენეზისის და განვითარების საკითხები.

ბერძნული წყაროთმცოდნეობითი ბაზის თარგმნა დაკავშირებულია აკად. სიმონ ყაუხჩიშვილის სახელთან. მისი ხელმძღვანელობით დაიწყო ბერძნულ-რომაული წყაროების ქართულად თარგმნა და გამოიცა „გეორგიკის“ რვატომეული.

მნიშვნელოვანია აკად. თინათინ ყაუხჩიშვილის მიერ გამოცემული მრავალტომეული „ბერძენი ავტორების ცნობები საქართველოს შესახებ“.

აღსანიშნავია პროფ. აკაკი ურუშაძის მიერ ფუნდამენტურად შესწავლილი მითი არგონავტების შესახებ.

გამორჩეულია აკად. გიორგი მელიქიშვილის ღვაწლი, რომელმაც არაერთი შრომა მიუძღვნა საქართველოს ძველი ისტორიის კვლევას.

ასევე უნდა აღინიშნოს აკად. ოთარ ლორთქიფანიძის, პროფ. ვახტანგ ლიჩელის, პროფ. გელა გამყრელიძის და სხვათა თხზულებები. სწორედ აღნიშნული გამოკვლევების შესწავლის შედეგად გვიჩნდება შეკითხვა: ხომ არ შეიძლება ბერძნული ახალშენების გავრცელების თავისებურებების გათვალისწინებით დასახლებანი უფრო დიდი სტრატეგიული დანიშნულების, ე.წ. ემპორიული სტილისა ყოფილიყო, მით უფრო, რომ ბოლო ხანს ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ სვანეთი-ლეჩხუმის, აჭარისა და სამეგრელოს რეგიონებში საინტერესო მეტალურგიული კერის არტეფაქტები გამოავლინა. ამის ნათელი დასტურია 2019 წელს ბათუმში ჩატარებული საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, რომლის ხელმძღვანელობა ერთობლივად ითავეს აჭარისა და ბათუმის მუზეუმმა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა. გამოიცა ერთობლივი ჟურნალი, რომლის რედაქტორები გახლავთ – პროფ. ირინა ტატიშვილი და პროფ. ამირან კახიძე. სწორედ აღნიშნული გამოცემა გახდა ნაწილობრივ ჩემი მოხსენების ინსპირაციის წყარო.

აქ მოყვანილი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ადასტურებს შავიზღვისპირეთის რეგიონის ინტენსიურ კავშირს როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთან. პროფ. მერი ინაძე თავის წიგნში აღნიშნავს: „თითოეულ ამ ეტაპს ახასიათებდა გარკვეული თავისებურება, რაც განპირობებული იყო, ერთის მხრივ, ქვეყნის შიგნით არსებული ეკონომიკური ვითარებით, ხოლო მეორეს მხრივ, საგარეო ბაზრის მდგომარეობით“ (ინაძე, 2009: 229). საინტერესოა, აგრეთვე, მისი აზრის გაგრძელებაც: „აღნიშნულ ხანაში კოლხეთში მოსახლე ტომები, ჩანს, იმდენად დაწინაურებულან სამეურნეო-კულტურული თვალსაზრისით, რომ მომზადებულნი იყვნენ გაცვლა-გამოცვლის საწარმოებლად არა მარტო ურთიერთშორის, არამედ ქვეყნის გარეთაც საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე“ (ინაძე, 2009: 229).

განსაკუთრებით საინტერესოა აკად. გიორგი მელიქიშვილის მოსაზრება კოლხეთში არსებულ ბერძნულ ახალშენებთან დაკავშირებით: „ბერძნული ახალშენების დაარსებამ უცილობლად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის ანტიკურ სამყაროსთან კულტურულ-ეკონომიკური ერთიერთობების გაცხოველებაში და, საერთოდაც, ხელი შეუწყო ამ ადგილებში სავაჭრო-ეკონომიკური ცხოვრების დაწინაურებას“ (მელიქიშვილი, 1970: 405). აკად. გ. მელიქიშვილი ამტკიცებს, რომ „განსხვავებით სამხრეთი შავიზღვისპირეთის რეგიონისა, ეს ბერძნული ახალშენები ერთნაირ როლს არ ასრულებენ ჩრდილო და სამხრეთ შავიზღვისპირეთში. მაგალითად, მათ ეკონომიკურთან

ერთად თავიდანვე მნიშვნელოვანი როლის შესრულება დაიწყო ამ მხარის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ბერძნული ქალაქები ქმნიდა პოლიტიკურ კავშირს, რომელიც მალე საკმაოდ დიდ და ძლიერ სახელმწიფოში, ე.წ. ბოსფორის სამეფოში გადაიზარდა. მისი დედაქალაქი იყო პონტიკამპეა ძვ.წ. V-II საუკუნეებში. ამ სამეფოს მართავდა სპარტოკიდების დინასტია. ისინი ძვ.წ. III საუკუნემდე იწოდებოდნენ პონტიკაპის არქონტებად და ადგილობრივი დამორჩილებული ტომების მეფეებად“ (მელიქიშვილი, 1970: 404-405). ვფიქრობ, აკად. გ. მელიქიშვილის მოყვანილი ციტატა გარკვეულ დამახინჯებულ/ტენდენციურ მიდგომებს შეიცავს. დავიწყოთ იმით, რომ ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ზოლის სამეფოს დედაქალაქი პონტიკაპია ბერძნების მოსვლამდე პრაქტიკულად დაუსახლებელ ზოლს წარმოადგენდა, ხოლო ბერძნული ახალშენების დაარსებამ მას სიცოცხლისუნარიანობა შესძინა, ამიტომაც თითქმის დაუსახლებელ რეგიონში მოსული ბერძნები თავს მასპინძლებად თვლიდნენ, რაც მათ აქ ფეხის მოკიდების მეტ შესაძლებლობებს აძლევდა. ადგილობრივი მოსახლეობა მინიმალური იყო, რამეთუ დაუსახლებელი სივრცეების ათვისება წინააღმდეგობის გარეშე მიმდინარეობდა. სხვა საქმეა სამხრეთ შავიზღვისპირეთი. როგორც ქართველი, ისე უცხოელი მეცნიერების ნააზრევებიდან ჩანს, რომ კოლხეთის სივრცეში დაფუძნებულ ახალშენებში ბერძნებმა ვერ მოახერხეს აბორიგენი კოლხური ეთნოსის და კულტურის დამორჩილება. ეს შეხედულებები, რომლებიც გაბატონებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ბერძნების არქეტიპში რეალურად არ ჯდება, რადგან ბერძენთათვის ვინმეს დამონება-მითვისება მიუღებელი იყო. პირიქით, მათ ერჩიათ ადგილობრივ მოსახლეობასთან პირდაპირი კავშირ-ურთიერთობები დიალოგის გზით გადაეჭრათ და არა იძულებითი მორჩილებით. აქ კოლხეთის მაღალგანვითარებული ცივილიზაციის რაობა არაფერ შუაშია.

ასევე აღსანიშნავია ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება. არსებული არქეოლოგიური მასალის მოშველიებით აშკარად იკვეთება მინიმუმ ორი ქალაქ-სახელმწიფოს, ე.წ. ემპორიული დასახლების არსებობა. ერთი უკავშირდება აკად. გურამ ლორთქიფანიძეს (ბიჭვინთის ფიჭვნარი), ხოლო მეორე, მართალია, საბოლოოდ არ აღმოჩენილა (ქალაქი ფაზისი), მაგრამ ბერძნულ წერილობით წყაროებში დაფიქსირებულია არა როგორც დაბა-დასახლება, არამედ როგორც დიდი ქალაქი, სადაც რამდენიმე ათეულ ენაზე მიმდინარეობდა საქმის წარმოება. მეორეს მხრივ, მდიდარი არქეოლოგიური მასალის დამუშავების შედეგად იკითხება მთავარი აზრი: ამ მეტად ნაყოფიერ, მდიდარ კულტურულად და ეკონომიკურად დაწინაურებულ რეგიონში მხოლოდ ორი ქალაქური ტიპის, ემპორიონული სამოსახლო, ვფიქრობ, არ იქნებოდა საკმარისი, მით უფრო იმის გათვალისწინებით, თუ რა ტიპის სავაჭრო საქონელი იგზავნებოდა აქედან მეტროპოლიაში, როგორც

მილეტის ქალაქებში, ისე მთელ საბერძნეთში. ესენია: სელი, აბრეშუმში, კანაფი, ხე-ტყე, განსაკუთრებით რკინა და რკინის ნაწარმი. ხალიბების ამ უნიკალურმა გამოგონებამ ახალი სიცოცხლე და საჭიროება სწორედ კოლონიზაციის სტადიაზე შეიძინა. რკინის მადნეულით მდიდარი შავიზღვისპირეთი, განსაკუთრებით, სამხრეთის ზოლი, არა დაბა-დასახლებების (სოფლის) პუნქტების, არამედ ქალაქური ტიპის ემპორიონულ სამოსახლოებს საჭიროებდა. სამწუხაროდ, ამის დამადასტურებელი წერილობითი წყაროები არ გაგვაჩნია, მაგრამ მოცემული არქეოლოგიური მასალის საფუძველზე გამოვთქვამთ ფრთხილ ვარაუდს: ამ ტიპის სავაჭრო-სასაქონლო ნედლეულის შემკრებად შეუძლებელია სოფლისა და დაბის ტიპის დასახლებები ყოფილიყო. ვფიქრობ, კიდევ არა ერთი სამოსახლო შეიძლება აღმოჩნდეს, მათ შორის, აჭარის რეგიონში, თუმცა ეს უკვე მომავალი კვლევა-ძიების საქმეა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გორდეზიანი, 2019: – გორდეზიანი ლევან, „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნიკური
2. სურათისთვის (ლურსმული ტესტების მიხედვით)“; კრებ. „საქართველო – უძველესი მეტალოგენური კერა (აჭარა), ბათუმი, 2019.
3. ინაძე, 2009: – ინაძე მერი, „ძველი კოლხეთის ისტორიის საკითხები“, გამომცემლობა
4. „არტანუჯი“, თბილისი, 2009.
5. მელიქიშვილი, 1970: – მელიქიშვილი გიორგი, „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. I,
6. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1970.
7. გაჯიევი, 2018: – გაჯიევი როვშან საბირ ოღლი, „ცნების „ეთნოსი“ შინაარსისათვის
8. (სოციალურ-ფილოსოფიური ანალიზი)“, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, #11, 2018 / Hajiyev R. (2018). On the Content of Sociocultural Systems. *Voprosy filosofii* (11), pp.16-24 DOI: 10.31857/S004287440001889-2.
9. დონელანი, 2004-2005: – დონელანი ლივ, „ეთნიკური იდენტობა შავი ზღვის დასავლეთ
10. რეგიონში ისტორიის, კალატისისა და აპოლონია პონტიკას შემთხვევები (ძვ.წ. VII-IV/III საუკუნეები)“ *TALANTA XXXVI-XXXVII (2004-2005) / ETHNIC IDENTITY IN THE WESTERN BLACK SEA AREA The cases of Histria, Kallatis and Apollonia Pontika (7th – 4/3rd centuries BC).*

ჰერმეს-მერკურის კულტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე (I-IV სს.)

აბსტრაქტი: საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქალაქები – აფსაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი, პიტიუნტი (ახ.წ. II საუკუნიდან) I-IV სს. რომის სტრატეგიული და-ნიშნულების მნიშვნელოვან თავდაცვით სისტემაში შედიოდნენ, როგორც პროვინცია კაპადოკიის გარკვეული ნაწილი, რომელიც რომაელთა ბატონობის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთი ფორპოსტი იყო კავკასიაში. კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქებში რომაელთა გარნიზონები იდგა.

ჩვენი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს დავადგინოთ, თუ რამდენად იყო პოპულარული ჰერმეს-მერკურის კულტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში I-IV სს-ში, სადაც ანტიკური ღვთაებები დიდი ბერძნული კოლონიზაციის პერიოდიდან შემოდიან, ხოლო ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდან რომის მეშვეობით ვრცელდებიან.

ნაშრომში შესწავლილი და გაანალიზებულია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ჰერმეს-მერკურის კულტთან დაკავშირებული სამი ნივთი: 1. ბიჭვინთის სამაროვნის ტერიტორიაზე #460 ორმოსამარხში დაფიქსირებული ვერცხლის ბეჭედში ჩასმული ღია ნარინჯისფერი სარდიონის ინტალიო ჰერმეს-მერკურის გამოსახულებით, რომელსაც ხელში ქისა და კერიკეიონი უჭირავს; 2. ოქროს ბეჭედში ჩასმული წითელი იასპის ინტალიო ჰერმესისა და ფორტუნას გამოსახულებით ურეკის განძიდან და 3. ექვსსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა: „მოგზაურო, თაყვანიეც მეუფე ჰერმეს-მერკურის(თავის) გადასარჩენად“ გამოყვანილი სოხუმის თიხის ჭრაქზე, რომელიც ადგილობრივ ნახელავად ითვლება. კვლევის შედეგად დგინდება, რომ ჰერმეს-მერკურის კულტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე საკმაოდ იყო გავრცელებული ახ.წ. II-III სს-ში, რაზედაც ადგილობრივი ნაწარმი - სოხუმის თიხის ჭრაქის წარწერაც მეტყველებს. ღვთაება ზემოაღნიშნულ ტერიტორიაზე ვაჭრობის, აღებ-მიცემის, მოგზაურობის, ბედის მფარველ ღმერთად გვევლინება. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ბიჭვინთაში რომაულ კასტელუმთან ერთად წარმოიქმნა საქალაქო დასახლება, რომელიც პიტიუნტის ციტადელს

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Associate Professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ეკვრის წრიული მოყვანილობის გალავნით და კოშკით, ეს სავსებით ლოგიკური იქნება.

საკვანძო სიტყვები: რელიგია, ისტორია, პოლიტიკა, გლობტიკა

The Cult of Hermes-Mercury in the East of the Black Sea Coast (I-IV centuries)

Abstract: Georgian Black Sea cities Apsaros, Phasis, Sebastopolis, Pitiunti (from the II century AD) I-IV centuries were included into an important strategic defense system for Rome just as a part of the province of Cappadocia, which was the extreme north-western outpost of Roman domination in the Caucasus. Roman garrisons were stationed in the coastal cities of Colchis.

Our area of interest is to see how popular the cult of Hermes-Mercury was on the Eastern Black Sea coast in the I-IV centuries, where the ancient deities date from the period of the great Greek colonization. And from the first centuries of A.D. they begin to spread through Rome.

The paper examines and analyzes three items related to the cult of Hermes-Mercury in the Eastern Black Sea region: 1. With the image of a light orange carnelian Hermes-Mercury intaglio encased in a silver ring found in Pitsunda Cemetery # 460 pit burial place, holding pouch and the caduceus; 2. An image of Hermes and Fortuna from the Ureki treasure depicted on a red jasper intaglio set in a gold ring, and 3. A six-line Greek inscription `Traveler, worship Reverend Hermes-Mercury to save yourself.

Traced out on Sokhumi clay lamp, which is considered to be a local handiwork. The study found that the cult of Hermes-Mercury was quite in the eastern Black Sea region in AD. II-III centuries, which is evidenced by the inscription of local products - Sokhumi clay lamp. The deity appears to be the patron deity of trade, travel, and destiny in the above-mentioned area. If we take into account the fact that an urban settlement was formed in Pitsunda together with the Roman Castellum, which is surrounded by a citadel with a circular fence and a tower it would be absolutely logical.

Key words: Religion, History, Politics, Engraved gems

* * *

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ანტიკური ღვთაებები დიდი ბერძნული კოლონიზაციის პერიოდიდან შემოდიან. ხოლო ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდან რომის იმპერიის მეშვეობით ვრცელდებიან. ჩვენი ინტერესის

სფეროს წარმოადგენს, დავადგინოთ, თუ რამდენად პოპულარული იყო ჰერმეს-მერკურის კულტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში I-IV სს-ში.

საქართველოს შავიზღვისპირეთის ქალაქები – აფსაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი, პიტეუნტი (ახ. წ. II საუკუნიდან) I-IV სს-ში რომის სტრატეგიული და-ნიშნულების მნიშვნელოვან თავდაცვით სისტემაში შედიოდნენ, როგორც პროვინცია კაპადოკიის გარკვეული ნაწილი, რომელიც რომაელთა ბატონობის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ ფორპოსტი იყო კავკასიაში. კოლხეთის ზღვისპირა რაიონებში რომაელთა გარნიზონები იდგა.

ჰერმესი (ძვ. ბერძნული - **Ἑρμῆς**, ლათინური - **Mercurius**) - ზევსისა და მაის შვილი - უძველესი დროიდან ბუნების მეფედ ითვლებოდა. ბერძნები მას მიაწერდნენ ანბანის, რიცხვთა გამოგონებას, ღვთისმსახურების დაწყებას და სხვ. იგი ღმერთების ნების მაცნეა. ზევსის შიკრიკი და მისივე ნების აღმსრულებელი, რომლისთვისაც იცვამს მფრინავ სანდლებს. ამიტომ ჰერმესს ხშირად ამ სანდლებით გამოსახავდნენ. მფრინავი სანდლებით გამოსახავდნენ ღვთაებას მაშინაც, როდესაც იგი მოგზაურობისა და მოგზაურების მფარველად სურდათ წარმოეჩინათ (ჰერმესი მოგზაურების მფარველადაც ითვლებოდა). იგი ყველა საქმის კეთილად დამაგვირგვინებელი და ბედნიერებისა და კეთილდღეობის მიმნიჭებელია. ჰერმესის მფარველობა ესაჭიროებოდა ვაჭრებსა და ღვთაებაც მფარველობდა მათ. ვინაიდან ადამიანისთვის ყველაზე უცნაური იმქვეყნად მოგზაურობაა, ჰერმესი აქაც მათ მეგზურად გვევლინება. იგი ჰადესში მიცვალებულების სულების გამცილებელია. ძველი ბერძნები ჰერმესის გამოსახულებას ადგამდნენ საფლავებს, რითიც ცოცხლებს სურდათ, დახმარებოდნენ მიცვალებულებს იმქვეყნიურ ცხოვრებაში გადასვლაში. ღვთაება თავისი სასწაულმოქმედი კვერთხით - კერიკეიონით ძილს ჰგვრის ხალხს. ჰერმესი მფარველობდა მწყემსებს და მიჰყავდა მათთან ახალშობილი ბავშვები. ასე მაგალითად: დიონისე, ჰერაკლე. ითვლებოდა ნახირისა და სამოვრების ღმერთად. როცა ბერძენთა შორის დაწინაურდა მეზრძოლი ტომი აქეა, ჰერმესი ომის ღვთაებაც გახდა. ოჯახის რომელიმე წევრის გარდაცვალებიდან 30 წლის შემდეგ, ჰერმესს მიაართმევდნენ ძღვენს. ღვთაების საპატივცემულოდ ეწყობოდა საზეიმო სვლა, რომელზეც ყველაზე ლამაზ ახალგაზრდა ყმაწვილს მხრებზე შემოგდებული ცხვარი მიჰქონდა. ანტიკური ხანის ხელოვნების ნიმუშებზე სწორედ ეს სიუჟეტია პოპულარული.

ჰერმესს გამოსახავდნენ როგორც სწორი აღნაგობის ახალგაზრდა ყმაწვილს, რომელსაც ხშირად ქისა და კერიკეიონი ეჭირა ხელში. ან ტერფებზე ფრთებით, ფართოფარფლებიანი, ბრტყელი, სამოგზაურო ქუდით... თუმცა მისი უძველესი სახე ოთხკუთხა პოსტამენტზე დადგმული ღვთაების ბიუსტია. ადრეანტიკური ხანიდან ჰერმესს გამოსახავდნენ ე.წ. ჰერმებზე (ძვ. ბერძნ. Ἑρμῆ) – განსაკუთრე-

ბული სახის სკულპტურაზე, რომელსაც ოთხკუთხა ბოდის სახე ჰქონდა და დასრულებული იყო თავისი გამოსახულებით. თავდაპირველად ჰერმებს ჰერმესის თავით გამოსახავდნენ და სწორედ აქედან მიიღო სახელი. მოგვიანებით ჰერმაზე ათავსებდნენ სხვა ღვთაებებისა და გმირების თავებსაც. ძველ ელადში ჰერმა, საბაზრო მოედნების, სახელმწიფო სასაზღვრო ნიშანს... წარმოადგენდა. ჰერმესს მსხვერპლად სწირავდნენ თაფლს, ლეღვის ჩირს, ღვეზელს, ღორს, კრავს, ცხვარს და სამსხვერპლო ცხოველის ენას.

როცა აზიასა და აფრიკაში ჩნდება ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოები, ჰერმესი გაიგივებულ იქნა ეგვიპტურ ღვთაება თოტთან (ძვ. ბერძნ. – **Θωτ** (თოთ), რომელიც, თავის მხრივ, სიბრძნის, მეცნიერებისა და მაგიის მფარველი იყო.² ელინური და ეგვიპტური ტრადიციების გაერთიანებამ მოგვცა ახალი ღვთაება **Hermes Trismegistos** – ჰერმეტიზმისა და ლეგენდარული ალქიმის ფუძემდებელი. ჰერმეს-მერკურის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა რომის დასავლეთ პროვინციებში. როგორც იულიუს კეისარი აღნიშნავდა, მერკურის განსაკუთრებით პოპულარული იყო დიდ ბრიტანეთსა და გალიაში (Commentarii de Bello Gallico, 6,17). ღვთაება სულ უფრო პოპულარული ხდება გვიან ანტიკურ ხანაში. განსაკუთრებით სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში. მაგალითად, ტრაპეზუნტში, სადაც მიუხედავად იმისა, რომ დომინირებდა აღმოსავლური ღვთაება მითრა, ტაძრის ეზოში იმპერატორ ადრიანეს (Caesar Traianus Hadrianus Augustus 117-138 წწ.) ქანდაკებასთან ერთად იდგა ჰერმესის ქანდაკება.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე გვიან ანტიკურ პერიოდში ჰერმეს-მერკურის კულტთან დაკავშირებული არტეფაქტებიდან უპირველესად გვინდა, აღვნიშნოთ 1942 წელს ურეკში ზღვისპირა დიუნის ყრილში გვიანანტიკური ხანის ნივთების განძთან ერთად აღმოჩენილი წითელი ლუქისებრი იასპის ოვალური ფორმის ინტალიო (სურ.1), რომელიც ოქროს ბეჭდის თვალბუდეში ზის (ინგ. №858). ინტალიოზე გამოსახულია ჰერმესი ფორტუნასან ერთად. ჰერმესი ფორტუნას წინ დგას. ღვთაებას თავს პეტაზი უმკობს. ძირს დაშვებული მარჯვენა ხელით კვერთხს ეყრდნობა. მარცხენაში კი საკმაოდ დიდი გვირგვინი უჭირავს, რომელიც ფორტუნას უნდა დაადგას თავზე. ფორტუნას გრძელი, ნაოჭებიანი და უსახელო კვართი აცვია. მარჯვენა ხელზე წამოსასხამის ბოლო აქვს გადაკიდებული, რომელშიც სიუხვის ყანწი უჭირავს. მარცხენა ხელით კი საჭეს ეყრდნობა. ჰერმესის ზურგს უკან ძალიან სქემატურად ხუთქიმიანი

² Н. А. Кун, *Легенды и мифы древней Греции*, Москва, 1954, გვ. 39-40.

ვარსკვლავია ამოჭრილი. სტილის თავისებურების მიხედვით, ინტალიო ახ.წ. III ს-ის ბოლო წლებით თარიღდება.³

ანტიკური მითოლოგიიდან გამომდინარე, ჰერმესსა (მერკური) და ფორტუნას (ტიხე) ერთნაირი თვისებები ჰქონდათ. ჰერმეს-მერკურიც ბედის, წარმატების ღვთაება იყო, ისევე როგორც ტიხე-ფორტუნა. სწორედ ღვთაებების ამ თვისებებიდან გამომდინარე გამოსახავდნენ ხოლომე მათ ერთად. გამონაკლისს არც აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი წარმოადგენდა, რომელიც ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე ქართლის (იბერია) სამეფო ანტიკური ოიკუმენის ნაწილს წარმოადგენდა, რაც აისახა კიდევ ურეკის განძში აღმოჩენილ ანტიკური პერიოდის ნივთებზე.

ჰერმეს-მერკურის კულტთან არის დაკავშირებული, აგრეთვე, მ.მ. ტრაპზის მიერ 1954 წელს სოხუმის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი უხეში გამოძწვარი თიხისგან დამზადებული ჭრაქი (ინვ. №72-153), რომელიც ადგილობრივ ნახელავად ითვლება. სანათურის ბრტყელ პირზე⁴ გამოწვამდე გამოყვანილია ბერძნული ასომთავრული წარწერა: „Περαθεις πρισκxνει Knpiv 'Eppov Mapκxnpiv uπερ σατηpιδx“ – „მოგზაურო, თაყვანი ეც მეუფე ჰერმეს-მერკურის (თავის) გადასარჩენად“. მეტად საინტერესო ენობრივი მონაცემებისა და პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, თ. ყაუხჩიშვილმა წარწერა II-III სს-ით დაათარიღა და მიაკუთვნა სოხუმის ტერიტორიაზე მცხოვრებ მოგზაურ ვაჭარს, რომელიც თაყვანს სცემდა ვაჭართა და მოგზაურთა დამცველს, ჰერმეს-მერკურის, იმ იმედით, რომ ის მას მფარველობას გაუწევდა, გადაარჩენდა, იხსნიდა ცხოვრებაში.⁵ ლ.ა. ელნიცკიმ თავის დროზე შეისწავლა რა წარწერა, იგი ახ.წ. IV ს-ის შუა ხანებით, ივლიანე განდგომილის (362-364 წწ.) პერიოდით დაათარიღა, რომელიც ანტიქრისტიანულ წრეში უნდა შექმნილიყო. როგორც მეცნიერი აღნიშნავდა, წარწერა რომის იმ ერთ-ერთი ლეგიონის მიერ უნდა ყოფილიყო შესრულებული, რომელსაც კონსტანტინოპოლის მთავრობა კავკასიაში სასანიანთა ირანის წინააღმდეგ აჩერებდა.⁶ ჩვენ,

³ ოქროს ბეჭედი გვერდებდაქანებული, თვალბუდე ოვალური მოყვანილობის, ძირისკენ ვიწროვდება. იგი გვერდებშებრტყელებულ რკალთან მჭიდროდაა შეკავშირებული. მხრებთან რკალი ჩაჭრილია. ბეჭედი მასიურია. დაცულობა: ინტალიოს პირი ქვედა ნაწილში ამოტეხილია, ისე, რომ გამოხატულება დაზიანებულია. თვალი რამდენიმე ადგილას ატკეცილია. ზომები: ინტალიოს სიგრძე - 19 მმ, სიგანე - 15 მმ, ბეჭდის სიმაღლე - 23 მმ. ბეჭდის დიამ. - 20X15 მმ [მ. ლორთქიფანიძე, ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, თბილისი, 1969, გვ.139].

⁴ სიგრძე - 8 სმ, სიგანე ყველაზე ფართო ნაწილში - 6,1/2 სმ.

⁵ Т.С. Каухчишвили, Греческая надпись на сухумском светильнике. Тр. абхаз. ИЯЛИ, XXVIII, 1957, გვ. 227 და შემდ.; თ. ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი, თბილისი, 2009, გვ.38, 77-78.

⁶ Л.А. Ельницкий, Новые документы антихристианской реакции в Римской империи в IV в. н.э. СА, 1962, №4, გვ. 228-233.

ჩვენის მხრივ, ვიზიარებთ თ. ყაუხჩიშვილის მიერ სოხუმის ჭრაქზე არსებული წარწერის თარიღს II-III სს-ს და აღნიშნულ ჭრაქს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე - დიოსკურია-სებასტოპოლისი, ჰერმესის კულტის გავრცელების დამადასტურებელ არტეფაქტად მივიჩნევთ.

1991 წელს ბიჭვინთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ პიტიუნტის სამაროვნის ტერიტორიაზე №460 ხსნარიან-ინვენტარიან ორმოსამარხში დაფიქსირდა ოვალური ფორმის ინტალიო ღია ნარინჯისფერი სარდიონისა ვერცხლის ბეჭედში (ინვ. #1437). ინტალიოს ძირი და პირი ბრტყელი, კარგად გაპრიალებული, ძირში ოდნავ განიერი; ინტალიო ბუდეში იყო ჩასმული. ახლა ამოვარდნილია. ღვთაება დგას პირდაპირ თავით პროფილში მარცხნივ. ჰერმესს მომრგვალებული თმის ვარცხნილობა აქვს. თმა თავის ირგვლივ არის ჩახვეული. ღვთაება მკერდით 3/4 მარცხნივ არის მობრუნებული, შიშველია. იდაყვში მოხრილი მარცხენა ხელი ქვევით აქვს დაშვებული, რომლითაც სვეტს ეყრდნობა. მარჯვენა ხელით კვერთხი (კერიკეიონი), ხოლო მარცხენა ხელით ქისა უჭირავს. სხეულის სიმძიმე მარცხენა ფეხზე გადადის. მარჯვენა ფეხი ოდნავ განზე აქვს გაწეული. ნიადაგის ზოლი ოდნავ შესამჩნევი ხაზით არის გადმოცემული. კვეთა საკმაოდ ღრმა, სხვადასხვა სიღრმეზე. ინტალიოზე ღვთაება ქისითა და კერიკეიონით არის წარმოდგენილი.⁷ ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ჰერმეს-მერკური ამ შემთხვევაში ვაჭრობის, ალბ-მიცემის, მოგზაურობის ღვთაებაა. ეს არც არის გასაკვირი, პიტიუნტი ხომ საპორტო, საგარნიზონო ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა, რომელსაც ნახევრად წრიული ფორმის საქალაქო დასახლება კანაზე ერტყა. გამოსახულების სტილისა და ბეჭდის ფორმის მიხედვით, ინტალიო ახ.წ. III ს-ით თარიღდება.⁸

ამრიგად, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე გვიან ანტიკური პერიოდით (I-IV სს.) დათარიღებული არტეფაქტების შესწავლის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჰერმეს-მერკურის კულტი დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე საკმაოდ იყო გავრცელებული, რაზეც ადგილობრივი ნაწარმი _ სოხუმის თიხის ჭრაქიც მეტყველებს. ღვთაება ზემოაღნიშნულ ტერიტორიაზე ვაჭრობის, ალბ-მიცემის, მოგზაურობის, ბედის ღმერთად

⁷ ბეჭედს აქვს საშუალო სისქის რკალი, რომელიც მხრებისკენ უცბად ფართოვდება და შემდეგ ქვევით ეშვება. შიგნიდან ბრტყელი, ხოლო გარედან ამობურცული. რკალზე მირჩილულია დაბალი, ოვალური ფორმის თვალბუდე. მსგავსი ფორმის ბეჭედები გავრცელებულია გვიან რომაულ ხანაში და ახ.წ. III ს-ით თარიღდება. დაცულობა: ინტალიო კარგად არის შემონახული. აქვს მცირე ანატკეცები. ინტალიო თვალბუდიდან არის ამოვარდნილი. ბეჭედი დაზიანებულია. დეფორმირებული. არ არის შემორჩენილი რკალის ძირი. დაზიანებულია თვალბუდის ცალი გვერდი. ზომები: ინტალიოს სიგრძე - 10 მმ, სიგანე - 8 მმ.

⁸ მ. მშვილდაძე, რომაული ხანის ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები, თბილისი, 2012, გვ. 32-34, 148-149.

გვევლინება. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ბიჭვინთაში რომაულ კასტელუმთან ერთად წარმოიქმნა საქალაქო დასახლება - კანაბე, რომელიც ციტადელს ეკვრის წრიული გალავნითა და კოშკით, ეს სავსებით ლოგიკური იქნება.

სურ.1. 1942 წელს ურეკში გვიან ანტიკური პერიოდის (სურ.2.) 1991 წელს პიტიუნტის სამაროვნის განძთან ერთად აღმოჩენილი ჰერმესისა და ფორტუნას ტერიტორიაზე №460 სამარხში აღმოჩენილი გამოსახულებიანი წითელი ლუქისებრი იასპის ჰერმესის გამოსახულებიანი ღია ნარინჯისფერი ოვალური ფორმის ინტალიოს ანაბეჭდი. სარდიონის ოვალური ფორმის ინტალიოს ანაბეჭდი.

ალექსანდრე მანველიშვილი რუსეთ-საქართველოს ისტორიულ ურთიერთობათა შესახებ

აბსტრაქტი: ამერიკის შეერთებულ შტატებში მოღვაწე ქართველი ემიგრანტი ისტორიკოსის ალექსანდრე მანველიშვილის (1904-1997 წწ.) მონოგრაფიაში - „რუსეთი და საქართველო“, რომელიც 1951 წელს გამოიცა პარიზში, საფუძვლიანადაა განხილული საქართველოსა და რუსეთს შორის არსებულ მრავალსაუკუნოვან ისტორიასთან დაკავშირებული საკითხები. ნაშრომისადმი ინტერესს არსებითად განსაზღვრავს ის ფაქტი, რომ განსხვავებით საბჭოთა კავშირში მოღვაწე მეცნიერ-ისტორიკოსებისგან, რომლებიც იძულებული იყვნენ აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებული ბევრი საკითხი ტენდენციურად და იდეოლოგიზებული თვალთახედვით გაეშუქებინათ, ალ. მანველიშვილი ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე, ობიექტურად განიხილავს საქართველოსა და რუსეთის ისტორიულ ურთიერთობასთან დაკავშირებულ ყველა საკითხს უძველესი დროიდან მოყოლებული XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე.

საკვანძო სიტყვები: მანველიშვილი, საქართველო, რუსეთი, ისტორია.

Aleksander Manvelishvili on the Historical Relations between Russia and Georgia

Abstract: During the years of his emigration in 1931-1934, Aleksander Manvelishvili (1904-1997), a Georgian historian and public figure in the United States, wrote an interesting monograph work "Russia and Georgia", the first volume of which was published in 1951 in Paris. The book talks about the relationship between the two countries from the earliest contacts to the 60s of the XIX century. The interest in the paper is essentially determined by the fact that, unlike the scholars-historians working in the Soviet Union, who were forced to cover many issues related to this problem in a tendentious and ideological way, Al. Manvelishvili is completely free from such restrictions and objectively discusses issues related to the historical relations between

¹ ისტორიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in History, Associated Professor of Kutaisi Akaki Tsereteli State University

Georgia and Russia. In his monographic work on the relationship between Russia and Georgia, Al. Manvelishvili discusses the issue in the background of international situations, based on the immediate connections of events that compelled Georgia to seek ways of approaching Russia.

One of the merits of Aleksander Manvelishvili's work is that he presents numerical documentary materials that throw light on the hypocrisy and fallacy of the argument of the would-be friendship of Russian and Georgian people based on so-called common Christian confession. The Christian Russians fought for the subjugation of the Georgian people with far more brutality and barbarity than any other conquerors of different religions.

Key words: *Manvelishvili, Georgia, Russia, History.*

* * *

ამერიკის შეერთებულ შტატებში მოღვაწე ქართველი ემიგრანტი ისტორიკოსის ალექსანდრე მანველიშვილის (1904-1997 წწ.) მონოგრაფიაში - „რუსეთი და საქართველო“, რომელიც 1951 წელს გამოიცა პარიზში, საფუძვლიანადაა განხილული საქართველოსა და რუსეთს შორის არსებულ მრავალსაუკუნოვან ისტორიასთან დაკავშირებული საკითხები. ნაშრომისადმი ინტერესს არსებითად განსაზღვრავს ის ფაქტი, რომ განსხვავებით საბჭოთა კავშირში მოღვაწე მეცნიერ-ისტორიკოსებისაგან, რომლებიც იძულებული იყვნენ აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებული ბევრი საკითხი ტენდენციურად და იდეოლოგიზებული თვალთახედვით გაეშუქებინათ, ალ. მანველიშვილი ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე, ობიექტურად განიხილავს საქართველოსა და რუსეთის ისტორიულ ურთიერთობასთან დაკავშირებულ ყველა საკითხს უძველესი დროიდან მოყოლებული XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე.

ეს, რასაკვირველია, სულაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს საბჭოთა პერიოდში ჩვენში მხოლოდ იდეოლოგიზებული ნაშრომები იწერებოდა და მეცნიერული აზროვნების განვითარება ჩიხში იყო მოქცეული. იმის ნათელსაყოფად, ყველაფრის მიუხედავად, საბჭოთა ეპოქის ქართულ მეცნიერებას ამ ყველაზე რთულ ვითარებაშიც რომ ჰქონდა ხელშესახები წარმატებები, ამას იმ ეპოქაში გამოცემული არაერთი ფუნდამენტური ნაშრომიც ნათლად ადასტურებს.

იმ მეცნიერებათაგან, რომლებიც ხელისუფლების მიერ საბჭოთა ეპოქაში ფართოდ დამკვიდრებული იდეოლოგიური ნორმატივების ზეწოლის შედეგად ყველაზე მეტად დაზარალდნენ, უწინარესად ისტორია უნდა დავასახელოთ.

უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ხსენებული იდეოლოგიური დიქტატორული პოლიტიკის შედეგი იყო ის ფაქტი, რომ საბჭოთა პერიოდში მოღვაწე ჩვენი ისტორიკოსების არცთუ მცირე ნაწილი ხშირად ტენდენციურად და შელამაზებულად წარმოაჩენდა მოვლენებს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით დიდი შეცდომები იყო დაშვებული რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის შესწავლის დროს. მიუხედავად ყველაფრისა, იმდროინდელ ქართველ ისტორიკოსთა არაერთმა წარმომადგენელმა დიდი რისკისა და გაბედულების ფასად მაინც შეძლო მართალი სიტყვის თქმა.

ზემოთქმულ გარემოებას ასე ხაზგასმით აქ კიდევ ერთხელ იმიტომაც მივაპყრობთ განსაკუთრებულ ყურადღებას, რომ ამით გვინდა, უფრო ნათლად და მკაფიოდ წარმოვაჩინოთ ის უმნიშვნელოვანესი დამსახურება, რაც რუსეთ-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის მონოგრაფიულად შესწავლისა და ობიექტურად წარმოჩენის საქმეში მიუძღვის XX საუკუნის ქართველ ემიგრანტთა ერთ-ერთ ისეთ უაღრესად თვალსაჩინო წარმომადგენელს, როგორც ალექსანდრე მანველიშვილი იყო. მის მიერ 1931-1934 წლებში, ემიგრაციაში ყოფნის პერიოდში დაწერილი, ზემოხსენებული მონოგრაფიის პოზიტიურ მხარეებზე საუბრისას საგანგებოდ უნდა გაეხსენებინათ იმ გარემოებას, რომ ორ ქვეყანას შორის რეალურად არსებული ისტორიული ვითარების შესწავლისა და გაანალიზების დროს მკვლევარი, არცთუ ისე იშვიათად, პირველშემფასებლის როლშიც გამოდის ხოლმე. მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის ფაქტი, რომ ქართველი ემიგრანტი ისტორიკოსი ერთ-ერთი პირველთაგანი იყო, ვინც რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის შესწავლას სწორი და არაკონიუნქტურული მიმართულება მისცა.

აღ. მანველიშვილის ნაშრომის მნიშვნელობას არსებითად ზრდის ის გარემოება, რომ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორია მასში მასშტაბურად, შესაბამისი პერიოდების საერთაშორისო ვითარების კონტექსტშია განხილული, იმ მოვლენებთან უშუალო კავშირში, რომელთაც საქართველო იძულებული გახადეს, აქტიურად დაეწყო ძიება რუსეთთან დამაკავშირებელი გზებისა. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოს სახელმწიფოებრივი პრობლემების განსჯა-გაანალიზება იმ პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სარწმუნოებრივი დაპირისპირების ფონზე, რომელიც ევროპისა და აზიის ქვეყნებს შორის მიმდინარეობდა გამძაფრებული ფორმით გვიანდელ შუა საუკუნეებში.

აღ. მანველიშვილის მტკიცებით, XV-XVIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიაში განვითარებული ტრაგიკული მოვლენები, რაც საბოლოოდ ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვით დამთავრდა, იმ გულგრილმა და ინერტულმა დამოკიდებულებამაც განსაზღვრა არსებითად, რასაც

იმდროინდელი ევროპის სახელმწიფოები იჩენდნენ კავკასიის, კერძოდ კი, საქართველოს მიმართ. სამწუხაროდ, ჩვენი ქვეყნის ლიდერების აქტიური და პერმანენტული მცდელობებისა, მაშინდელი ევროპის სახელმწიფოთა მეთაურები და რომის კათოლიკური ეკლესიის საჭეთმპყრობლები რეალურად თითქმის საერთოდ არ დაინტერესებულან ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი პრობლემებით. ალ. მანველიშვილი არა მარტო უბრალოდ აფიქსირებს ამ მოვლენას, არამედ მის არგუმენტირებულ ახსნასაც ცდილობს.

მისი აზრით, ადრინდელ საუკუნეებში ჩვენი ქვეყნისადმი, საერთოდ, მთელი წინა აზიისადმი და კავკასიისადმი, მსოფლიოში სრულიად განსხვავებული დამოკიდებულების არსებობა, რამაც საქართველოს სახელმწიფოებრივ განვითარებაზეც მოახდინა უდიდესი და მეტად კეთილისმყოფელი ზეგავლენა, იმით იყო განპირობებული, რომ ხსენებული რეგიონი „ევროპისა და აზიის ხალხთა მიმოქცევის სარბიელს წარმოადგენდა. აქ იყო კაცობრიობის მთავარ რასათა ჭიდლის მოედანი. აქ ჩაისახა და იშვა ადამიანის შემოქმედება და აქვე დაირწა აკვანი პირველი საკაცობრიო ცივილიზაციისა.

ეს იყო ორი ქვეყნის შეხვედრის ცენტრი: მისი საშუალებით უკავშირდებოდა დასავლეთი აღმოსავლეთს“ (მანველიშვილი, 1951: 13).

საქართველო, საერთოდ კავკასია, ამ დიდ საერთაშორისო როლსა და მნიშვნელობას, ალ. მანველიშვილის შეფასებით, იმ დროიდან კარგავს და გამოდის ევროპის სახელმწიფოებრივი ინტერესების სფეროდან. როცა „ევროპიელნი აზიასთან მიმოსვლის ახალ გზებს აღმოაჩენენ (XV ს.) ამიერიდან მისი ისტორიული როლი მცირდება“ (იქვე). ევროპა-აზიის დამაკავშირებელი ახალი სავაჭრო გზების აღმოაჩენამ, მკვლევრის აზრით, საგრძნობლად დაამცრო და შეასუსტა საქართველოს საერთაშორისო როლი. თუ მანამდე ამ როლს მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავდა ის ფაქტი, რომ „დასავლეთ-აღმოსავლეთის მთავარი გზა, ინდოეთისკენ მიმავალი, სწორედ საქართველოსკენ მიდიოდა“, ახლა ეს გზა უკვე ძალზე დაშორდა ჩვენს ქვეყანას, რამაც საბედისწერო ზეგავლენა მოახდინა მის შემდგომ სახელმწიფოებრივ განვითარებაზე. ალ. მანველიშვილის მტკიცებით, ევროპის სახელმწიფოთა დაინტერესებაც საქართველოს მიმართ სწორედ ამ დროიდან იწყებს მკვეთრად შემცირებას.

მიუხედავად იმისა, რომ ავტორის მიერ გამოთქმულ საკმაოდ ორიგინალური მოსაზრებებისა ამ თვალსაზრისში ყველაფერი მისაღები და გასაზიარებელი არ არის (ვთქვათ, მტკიცება იმისა, თითქოს ქართველებს კულტურა მხოლოდ ზემოთ აღნიშნულ პერიოდებში აქვთ შექმნილი) ავტორისეული თვალსაზრისის უმთავრესი პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი არსი, ჩვენი აზრით, ძირითადად, მაინც სწორია და ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი თავისუფლება და ძლიერება მართ-

ლაც მნიშვნელოვანწილად იყო დამოკიდებული იმაზე, თუ რა საერთაშორისო როლის შესრულებაც უხდებოდა მას ისტორიული განვითარების ამა თუ იმ ეტაპზე.

აღ. მანველიშვილი არა მარტო უშუალოდ საქართველოში განვითარებული ისტორიული მოვლენების აღმწერლისა და გამაანალიზებლის როლში გამოდის, არამედ ახსნასაც და წარმოჩენასაც ცდილობს იმ უმთავრესი გლობალური მიზეზებისა, რომელთაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი ძლიერების ჯერ – დაკნინება-დასუსტება, შემდეგ კი მისი დამხოვა განაპირობებს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, მისი სამეცნიერო კვლევის უმთავრესი მიზანია იმ გარემოებათა ობიექტური ახსნა და გაცნობიერება, რამაც საქართველო საბოლოოდ რუსეთის კოლონიად აქცია.

ქართველი მეფეების მიერ XV საუკუნის ბოლო წლებიდან დაწყებული პრორუსული საქმიანობა, რაც შემდგომი სამი საუკუნის განმავლობაში თანდათანობით იმდენად გაძლიერდა, რომ საბოლოოდ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვით დასრულდა. აღ. მანველიშვილის შეფასებით, ჩვენი სამშობლოს მესვეურთა მცდარი პოლიტიკის შედეგი კი არ იყო, არამედ საერთაშორისო ვითარებით განპირობებული სახელმწიფოებრივი ბედისწერა. მკვლევარი ღრმად და დარწმუნებული იმაში, რომ აღნიშნული მოვლენა ფაქტობრივად იმ პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური დაპირისპირების თავისებურ შედეგს წარმოადგენდა, რომელიც ევროპასა და აზიას შორის არსებობდა იმხანად.

ევროპის სახელმწიფოთა და რომის კათოლიკური ეკლესიის წინამძღოლთა ამგვარმა პასიურმა და მხოლოდ სიტყვიერ დონეზე გამოხატულმა ინტერესმა ქვეყნის სახელმწიფოებრივი და ფიზიკური გადარჩენის გზათა მაძიებელ ქართველ მეფეებს თვალი რუსეთისკენ მიაპყრობინა, რასაც აღ. მანველიშვილი იმდროინდელი ისტორიული რეალობის გათვალისწინებით, სავსებით გამართლებულ მოვლენად მიიჩნევს. მისი შეფასებით, „რადგანაც ევროპა მისთვის მიუწვდომელი დარჩა“, „მაჰმადიანი ქვეყნებისაგან განწვალებული და დაქანცული“ საქართველო „ფსიქოლოგიურად ადვილად ურიგდება „ერთმორწმუნე“ რუსეთთან დაახლოების ცდას“ (მანველიშვილი, 1951: 33).

აღ. მანველიშვილის მონოგრაფიის უმთავრესი მიზანია, პირველწყაროებსა და მდიდარ ფაქტობრივ მასალებზე დაყრდნობით, კიდევ ერთხელ თვალნათლივ წარმოაჩინოს, რამდენად შედეგიანი აღმოჩნდა ჩვენი ქვეყნისთვის შექმნილი ისტორიული რეალობით ნაკარნახევი ამ გადაწყვეტილების მიღება.

აღ. მანველიშვილის წიგნში ამ ურთიერთობისთვის ფართოდ დამახასიათებელი ნეგატიური მხარეები, უპირველეს ყოვლისა, რუსული წყაროებიდან მოშველიებულ ფაქტებსა და მოვლენებზე დაყრდნობითაა წარმოდგენილი, რაც კიდევ უფრო ნათლად და დაუეჭვებლად გვარწმუნებს ავტორისეული მსჯელობის სიმართლესა და არატენდენციურობაში.

ალ. მანველიშვილის წიგნის ღირსება ისიც არის, რომ მასში იმ თვალსაზრისის ილუზიურობაცა და სიყალბეცაა მდიდარ დოკუმენტურ წყაროებზე დაყრდნობით დამაჯერებლად ნათელყოფილი, რომლის მიხედვითაც ქართველი და რუსი ხალხების ერთმანეთთან შემაკავშირებელ მძლავრ ძალად ქრისტიანული სარწმუნოება იყო მიჩნეული. ისტორიული ფაქტების მოშველიებით, მკვლევარი ცდილობს, არგუმენტებულად დაგვარწმუნოს იმაში, რომ „ერთმორწმუნე“ რუსები საუკუნეთა განმავლობაში გაცილებით უფრო მეტი სისასტიკითა და ბარბაროსობით იბრძოდნენ ქართველი ხალხის დასათრგუნად, ვიდრე სხვა სარწმუნოების მიმდევარი დამპყრობლები.

მიუხედავად იმ სამეცნიერო ღირსებებისა, რითაც ალ. მანველიშვილის განსახილველი ნაშრომი ხასიათდება და რაზეც ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ, იგი კლასიკური ტიპის მონოგრაფიულ გამოკვლევად მაინც ვერ ჩაითვლება. ეს გარემოება არსებითად განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ შესასწავლად აღებული პრობლემის მიზანმიმართულ კვლევა-ძიებასა და ახალი საარქივო და სხვა სახის დოკუმენტური მასალების მოპოვებაზე მეტად წიგნის ავტორი ზოგჯერ საქართველოს ისტორიის საყოველთაოდ ცნობილი ეპიზოდების მოთხრობითაა გატაცებული.

აღნიშნული მოვლენა, ვფიქრობთ, ორი ფაქტორითაა განპირობებული. პირველი, იმით, რომ ავტორს, რომელიც ხსენებულ ნაშრომს ემიგრაციაში ყოფნის პერიოდში წერდა, ნაკლებად, ან საერთოდ არ მიუწვდებოდა ხელი საქართველოში არსებულ საარქივო დოკუმენტებსა და სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაზე. და მეორეც, გარდა მკვლევარ-სპეციალისტებისა, მისი წიგნი მკითხველთა ფართო წრისთვის, უპირველეს ყოვლისა კი, უცხოეთში მცხოვრები ჩვენი თანამემამულეებისთვის იყო გამიზნული, რამაც მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრა ავტორისეული თხრობის სტილის სიტყვიერი სიმსუბუქე და ერთგვარად ბელეტრიზებული ფორმა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. მანველიშვილი, 1951: - მანველიშვილი ალ., „რუსეთი და საქართველო“, პარიზი, 1951.
2. მუსხელიშვილი, სამსონაძე, დაუშვილი, 2011: - მუსხელიშვილი დ., სამსონაძე მ., დაუშვილი ალ., „საქართველოს ისტორია (უძველესი დროიდან 2009 წლამდე)“, გამომცემლობა „გუმბათი“, თბილისი, 2011.
3. საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, 2001: - საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, რედაქტორი ბენდიანიშვილი ალექსანდრე, თბილისი, 2001.

თანამედროვე ქართული ეროვნული მოძრაობა და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ქართული არაფორმალური პრესის მიხედვით

აბსტრაქტი: ნაშრომში მოცემულია საქართველოში 1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალებისა და მის შემდგომ განვითარებული მოვლენების შემამზადებელ გარემოებათა გააზრება ქართული არაფორმალური (ძირითადად ეროვნული) პრესის მასალების (1988-1990 წ.წ.) ანალიზის მიხედვით და მის ფონზე ამავე პერიოდში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში განვითარებული მოვლენები. აქვე მოთხრობილია საბჭოთა პრესისა და საინფორმაციო საშუალებებისა თუ ქართული ოფიციალური ჟურნალისტიკის როლის, აგრეთვე, მათ მიერ უცხოეთში (დასავლეთი) ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისთვის შექმნილი, წინმსწრები არა ობიექტური, უსამართლო და გაუკუღმართებული ფონის შესახებ.

სტატიაში გადმოცემულია 1989 წლის 9 აპრილს თბილისში დატრიალებული ტრაგედიის გავლენა საერთოდ საქართველოში და, კერძოდ, მის სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონებში მიმდინარე მოვლენებზე. ქართული საბჭოთა ნომენკლატურის კოლაბორაციონისტულ-მაამებლური, კონდოტიერული პოზიცია და საქმიანობა მოსკოვის ცენტრალური საბჭოთა ხელისუფლებისადმი, მისი ფარისევლური დამოკიდებულება ქართველი ხალხის ინტერესებისადმი, თუ ანტიქართული, გამცემლური პოლიტიკა აქარსებულ ავტონომიურ ფორმირებებში ნელი მოქმედების „ბომბების“ აფეთქების საშუალებით. „თურქი-მესხებისა“ და ფერღანის ტრაგედიათა ქართული ეროვნული მოძრაობის წინააღმდეგ გამოყენების მცდელობანი. პარალელურად მოთხრობილია მეზობელ აზერბაიჯანში საბჭოთა ჯარების მიერ დატრიალებულ სამინელებზე; აგრეთვე საქართველოს სხვა რეგიონებში ამავე პერიოდში მომხდარი სხვა საინტერესო მოვლენების შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ეროვნული მოძრაობა, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო, არაფორმალური პრესა, ზვიად გამსახურდია, სტანისლავ გოვორუხინი, საქართველოს დამოუკიდებლობა, ეროვნული შემწყნარებლობა.

¹ ისტორიის აკადემიური დოქტორი ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერთანამშრომელი / PhD in History, Chef Researcher at Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

**Contemporary Georgian National Movement and
Southwest Georgia According to the Georgian Informal Press**

Abstract: *The paper provides an understanding of the preparatory circumstances of the military-criminal coup of December-January 1991-1992 in Georgia and the events that developed after it, according to the analysis of the materials of the Georgian informal (mainly national) press (1988-1990) and against its background in the same period in South-Western Sakhar. -Events developed in the eye. It is also told about the role of the Soviet press and news media, as well as the role of Georgian official journalism, as well as the non-objective, unfair and perverted background created by them for the Georgian national liberation movement abroad (in the West).*

It describes the impact of the tragedy that took place in Tbilisi on April 9, 1989 on the events taking place in Georgia in general and, in particular, in its southwestern regions. Georgian Soviet nomenclature's collaborationist-flattering, condolence-oriented position and activity towards the central government of Moscow, its hypocritical attitude towards the interests of the Georgian people, or anti-Georgian, issuing policy through the explosion of slow-acting "bombs" in the autonomous formations here. Attempts to use the tragedies of "Turk-Meskhes" and Ferghani against the Georgian national movement. At the same time, the horrors perpetrated by the Soviet troops in neighboring Azerbaijan are told; Also about other interesting events that happened in other regions of Georgia in the same period.

Key words: *Georgian National Movement, South-West Georgia, informal press, Zviad Gamsakhurdia, Stanislav Govorukhin, independence of Georgia, national tolerance.*

* * *

შესავალი: ნაშრომში გადმოცემულია ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გავლენისა და მისი საქმიანობის შესახებ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ქართული არაფორმალური პრესის მიხედვით. მოცემული და გაანალიზებულია აქ მიმდინარე პროცესები 1988-1990 წლებში, - თუ როგორ ვითარდებოდა აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს ამ რეგიონის მოსახლეობის ქართულ ეროვნულ პოზიციებზე თანდათანობით გადასვლა და ზოგად ქართული იდეალების განმტკიცება, ამ იდეალებისთვის ბრძოლაში მათი ჩაბმა და კონსოლიდაცია, - როგორ აისახა საქართველოში იმ დროს არსებული ორი დაპი-

რისპირებული დაჯგუფების ურთიერთ ბრძოლა აქ მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებზე და არამარტო რეგიონის, არამედ თურქეთის საქართველოს მოსახლეობის ცნობიერებაზე.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებობს როგორც ქართული პრესის, ისე სხვა საინფორმაციო საშუალებების მეტად საინტერესო და ანგარიშგასაწევი მასალები, რომელთაგან ჩვენს ნაშრომში გამოვიყენეთ გაზეთები - „ოზურგეთის მოამბე“, „ქართველის დედა“, „შავლეგო“, „ამბიონი“, „ქართული ქრონიკა“, „დღესი“, „მოსკოვსკიე ნოვოსტი“, „ქართლი“, „გურია“, „ლიხაური“ თუ სხვა, ხოლო სხვა საშუალებებიდან საინფორმაციო ბიულეტენები - „საინფორმაციო წყარო, საქართველოს ედპ-ს მოამბე“, „ექსპრეს-ქრონიკა“, წმ. ილია მართლის საზ-ის სამხედრო საქმეთა საინფორმაციო ბიულეტენი“, „ეროვნულ-დემოკრატი, „პრეს-ბიულეტენი“, ნ. პ. პესტელის “RUSSKAIA PRAVDA” და ა. შ.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი, შედარებით-ისტორიული, იდეოგრაფიული (აღწერითი), რეტროსპექტული, ტიპოლოგიური მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ვფიქრობთ, ისტორიაში შემთხვევით არაფერი ხდება და საქართველოში ჩამოწოლილი „დიდი ღამის“ შემამზადებელი გარემოებანი საბჭოური ლოგიკის ულოგიკო ფორმატში, თავისთავად, ყოველგვარი გადამეტების გარეშე ჯდება. 1989 წლის 9 აპრილს საბჭოთა საქართველოს ისტორიული კრახის შემდეგ, კომუნისტებმა საქართველოში თავიანთი ქმედებების სტრატეგია და ტაქტიკა რადიკალურად შეცვალეს - გარეგნულად სიმართლისა და სამართლიანობის უპირველეს მაძიებლებად გამოაცხადეს თავი, შინაგანად კი საბჭოთა რუსული სისტემის ერთგულ მსახურებად და სამშობლოს ბედისადმი კოლაბორაციონისტულად განწყობილ კონდოტიერებად დარჩნენ. მათ, უპირველეს ყოვლისა, ყველაფერი გააკეთეს თბილისის 1989 წლის 9 აპრილის ტრაგედიის ნამდვილ შემოქმედთა მისაჩქმალად და ეცადნენ, ზოგიერთი მათგანი (მაგალითად, ედუარდ შევარდნაძე), საქართველოსათვის თავსმოხვეული საბჭოთა რეპრესიული მანქანის შემჩერებელ-გამანეიტრალებლად გამოეყვანათ და ამ საშინელების ერთ-ერთი მთავარი ორგანიზატორისთვის არა მარტო მართებული ბრალდებები აეცილებინათ, არამედ 9 აპრილის ტრაგედიის ხარჯზე, საშუალება მისცეს, მას დადებითი ქულები ჩაეწერა, საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკის ბედზე მზრუნველ პატრიოტად წარმოეჩინათ. და ეს მაშინ, როდესაც გენერალი ლებედი თავის ჩვენებაში პირდაპირ ამბობს, რომ მან ე. შევარდნაძე თბილისში ჯერ კიდევ 1989 წლის 8 აპრილს ნახა. მაგრამ საბჭოური ინსპირაციის საშუალებით, ეს ფაქტი

ფართო საზოგადოებისთვის დღემდე მიჩქმალული და უცნობია; შევარდნაძის „საგმირო საქმეებზე“ კი ფართოდ ახდენენ აპელირებას მისი ქართველი კომპანონ-თანამზრახველნი.

მათ, ნაცვლად იმისა, საქართველოს ინტერესები დაეცვათ, ერთგულად ამოუდგნენ მხარში საბჭოთა იმპერიის მსახურებს საკუთარ ქვეყანაში და გააჩადეს დემაგოგიური კამპანია ქართველი ხალხის გასაბიაბრუებლად. ქართველი კომუნისტების გამცემლური იმიჯის შენიღბვის მიზნით, თითქოსდა, ისინი 9 აპრილის შემდეგ შეიცვალნენ და ქართველი ხალხის სამსახურში უპირობოდ ჩადგნენ, მიიღეს რამდენიმე კანონი და დადგენილება საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისთვის გასატარებელ ღონისძიებათა შესახებ, შემდეგ კი დაიწყეს მათი ექსპლოატაცია საკუთარი ავტორიტეტის რეაბილიტაცი-განმტკიცებისთვის.

ცნობილმა რეჟისორმა, გიგა ლორთქიფანიძემ, 1989 წლის 17 ნოემბერს გამართულ საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს სესიაზე განაცხადა: „სულ არ გამიკვირდება, სერგო ორჯონიკიძე რომ ამოვიდეს ტრიბუნაზე და გაუმარჯოს დამოუკიდებელ საქართველოს, შესძახოსო“ (ბერიძე, 1990). ხოლო რეჟისორმა ლანა ლოლობერიძემ იმავე სესიის შესახებ, რომელმაც მიიღო საქართველოს კონსტიტუციაში შესატანი ე. წ. შესწორებები, 20 ნოემბერს გადაცემისათვის „ვრემია“ მიცემულ ინტერვიუში განაცხადა: „...სესიაზე მიღებული კონსტიტუციის შესწორებები უფრო მეტია, ვიდრე რესპუბლიკის სუვერენიტეტი...“ (იქვე). ეტყობა, საბჭოთა სისტემის ერთგულ მსახურებას შეწირულ დეპუტატს, წარმოდგენაც არა აქვს, რას ნიშნავს ცნება სუვერენიტეტი, თორემ ასეთი რა უნდა მიეღო მოსკოვის პირში მაცქერალ მარიონეტ დეპუტატთა აღნიშნულ სესიას, რომ დეპუტატს თავისთვის ასეთი შეფასების უფლება მიეცა და ამით კიდევ ერთხელ დაემტკიცებინა „მეტსაც გეტყვით“-ის მათი კასტისთვის დამახასიათებელი სინდრომი. და ეს მაშინ, როდესაც საყოველთაო გაგებით „ცენტრიდან სსრ კავშირის ტერიტორიაზე ინსპირირებულ ყოველ აქციას წინ უსწრებს საზოგადოებრივი აზრის მისთვის ხელსაყრელად დასამუშავებელი პუბლიკაციები დასავლეთის პრესაში, ამიტომ თვით აქციას დასავლეთი შემზადებული ხვდება.

„ჩვენი სოციალისტური სისტემის კარგად მცოდნე „სოვეტოლოგებიც“ კი ვერ ჩასწვდნენ ჩვენს პრობლემებს ღრმად“, რამეთუ ისინი ჭეშმარიტი თავისუფლებისა და დემოკრატიის პრინციპებზე აღზრდილი და მოაზროვნე ადამიანები, ვერც კი უშვებენ მრავალფეროვანი და ყოვლისმომცველი ტოტალიტარიზმის, უწყერიგობის, ძალადობისა და ქაოსის სისტემაში დამკვიდრებული იმ უპატიოსნო ქმედებების უკვე ავტომატურად მოქმედი მექანიზმების არსებობას, რომელიც ხანგრძლივ მოქმედი ნაღმივით დაპროგრამდა და ჩაიდო საბჭოთა ბოლშევიკური

სისტემის თეორიულ და პრაქტიკულ სათავეებში“ („ქართვის დედა“, 1989, N 1(8)).

ასეთ დროს კი როგორ იქცევა საბჭოთა დემაგოგიით აღზრდილ-დაპროგრამებული ე. წ. ქართული ჟურნალისტიკა?... იგი „მიუხედავად 9 აპრილისა და თავისივე ფიცის აღიარებისა: „ჩვენ, ქართველი ჟურნალისტები, უკვე ერის მსახურნი ვართ და ერთ ტყუილსაც არ ვიტყვით“-ო - „დეზინფორმაციის წყაროა; კვლავ არ აშუქებენ იმას, რაც რეალობაა დღეს... დიქტორები მოლიმარი სახეებით... კვლავ ომახიანად გვიკითხავენ შინაგან საქმეთა პრეს-ჯგუფის დეზინფორმაციებს... ერთი სიტყვით, რაც იყვნენ, იგივენი დარჩნენ სავარძლებსა და იაფფასიან რეკლამებს ჩაბღაუჭებულნი, არაქრისტიანული გზით მავალნი... ერთი სენი გჭირთ, - მიმართავენ მათ ერთ-ერთი საპროტესტო წერილის ავტორები, - **ოპერატიულები ნამდვილად ხართ, ეროვნულის გარდა ყველაფერში...**

პროტესტს გიცხადებთ ქართველი ერის, სრულიად საქართველოს ამ განსაცდელის დროს ანტიქართული მოქმედებისთვის, რუსიფიკატორული მისიის განვრცობა-გაღვივებისთვის - ... დიახ, თქვენ კვლავ კრემლის ბრმა და მოქნილ იარაღად რჩებით, საკუთარ ხალხს დაპირისპირებულნი...

ვაშა, თქვენს ინტერნაციონალურ-რუსულ ჟურნალისტურ - რა თქმა უნდა, დიდმპყრობელურ შემოქმედებას!“. - საპროტესტო წერილს ხელს აწერს 14 პირი (საინფორმაციო წყარო: 10-11).

ასეთ მძიმე ვითარებაში, ვნახოთ, რა დღეშია საბჭოთა იდეოლოგიური პრესის მიერ დაბოლებული, ე. წ. დასავლეთის საინფორმაციო ველი. ამ მხრივ ძალზე საინტერესოა გაზეთის „ელ ჯორნალი“ მთავარი რედაქტორის, ინდრო მონტელის, დაუფარავი პოზიცია, რომ „... ეს ტრაგიკული და სევდიანი მოვლენები ჩვენ მიერ აღიქმება, როგორც შედეგი ისეთი ევოლუციისა, რომელიც არ შეიძლება იყოს წყნარი, უხარვეზო და რომელიც შესაძლოა, ძალზე ძვირი დაჯდეს... ამიტომაც ის ჩვენში აღშფოთებას ვერ გამოიწვევს,“ - სრული გახსნილობით ამბობს მონტელი და ამ მისი გახსნილობის გამო მადლობელიც უნდა ვიყოთ, რადგან ზოგიერთივით არ ფარისევლობს და მისეულ სიმართლეს პირდაპირ გვეუბნება. რედაქცია იქვე აგრძელებს - „ამ სიტყვების გამო სენიორ მონტელის საამოვნებით უწვდის ხელს, როგორც 40 წლის სტაჟიანი კომუნისტი, გაზეთ „იზვესტიის“ პოლიტიკური მიმომხილველი ა. ბოვინი... (ამაზე უკეთესს, თვით ბოვინიც კი ვერ მოიფიქრებდა, საბჭოთა პოზიციის გასამართლებლად,, - უ. ო.), ხოლო გაზეთი მონტელის პირით იქვე განაგრძობს, - „...სოციალისტურ პლურალიზმს, არაფერი საერთო არა აქვს პლურალიზმთან, ხოლო კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივანი ყოველთვის რჩება კომუნისტური პარტიის გენერალურ მდივნად, როგორ სიტყვებსაც არ უნდა წარმოთქვამდეს იგი...“ („ქართული ქრონიკა“, N41,

1989; კორსუნსკი, 1989). გაზეთის „ქართული ქრონიკა“ იმავე ნომერში კი ვკითხულობთ - „თბილისის „სისხლიანი კვირა“ ჩაფიქრებული იყო, როგორც გაკვეთილი ყველასათვის, ვინც ბედავს და ხმამაღლა აცხადებს კომუნისტური დიქტატურისადმი თავის უარყოფითი დამოკიდებულების შესახებ“ (იქვე).

საერთაშორისო თუ საშინაო საინფორმაციო საშუალებების ასეთი განწყობის ფონზე დასავლელი პოლიტოლოგები გვთავაზობენ საბჭოთა საფრთხის წინააღმდეგ თავიანთ სტრატეგიას დღეს და მომავალში (რიჩარდ ჰაიპსი, 1990).

ასეთ საერთაშორისო და საშინაო გარემოში საქართველოს ეროვნულ-პოლიტიკური ორგანიზაციები თავიანთ ერთობლივ კომუნიკეში პირდაპირ აცხადებენ: **„ჩვენი მიზანი ერთია, საქართველოს დამოუკიდებლობა“**, რომელსაც 1989 წლის 29 ოქტომბერს თბილისში ხელს აწერენ - ზვიად გამსახურდია, ირაკლი ქადაგიძე, ირინა სარიშვილი, გიორგი ჭანტურია, ირაკლი წერეთელი, ირაკლი ბათიაშვილი და სხვები. ხოლო ზუსტად ერთი წლის შემდეგ, მრავალპარტიულ არჩევნებში გამარჯვების მეორე დღეს, 1990 წლის 29 ოქტომბერს თბილისში მთავრობის სახლის წინ გამართულ საზეიმო მიტინგზე ზვიად გამსახურდია თავის საპროგრამო სიტყვაში პირდაპირ ამბობს: **„ჩვენი უმთავრესი მიზანია - ეროვნული შემწყნარებლობა, შერიგება, სიყვარული, ურთიერთგაგება“** („შავლეგო“, 1990).

ალბათ, ბევრი იგრძნობს, თუ როგორ ჰგავს აქ ზოგიერთი მომენტი ჩვენი თანამედროვე პოლიტიკური ცხოვრების სურათებს და მაშინაც ზუსტად ისევე, როგორც დღეს, გონიერების ხმა დარჩა ხმად მღალღებლისა უდაბნოსა შინა და გარკვეულ ე. წ. ოპოზიციურ ძალებს ქვეყანა შეგნებულად კატასტროფისკენ მიჰყავდათ, რაც 1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვრის სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალებით დააგვირგვინეს, რომლის დამღუპველი პოლიტიკური და განსაკუთრებით სამართლებრივი შედეგები, დღემდე არ არის აღმოფხვრილი და ჩვენი სამშობლოს თავზე დამოკლეს მახვილივით ჰკიდა. დღევანდელობაში კი, უკვე პირიქით ხდება და საქართველოს ხელისუფლება არ მიდის არავითარ კომპრომისსა და შერიგებაზე, თუმცა ამჯერადაც ქვეყნის ინტერესების საზიანოდ.

უნდა ითქვას, რომ საქართველოს მაშინდელი კომუნისტური ხელისუფლებაც, მიუხედავად 9 აპრილს მომხდარი საკუთარი კატასტროფისა, აგრძელებდა თავის მარიონეტულ პოლიტიკას და დემაგოგიითა და ტყუილით ცდილობდა ფონს გასვლას. მაგრამ ეროვნული მიმართულების საინფორმაციო საშუალებები, თავგანწირვის ფასად, არ ერიდებიან სიმართლის სააშკარაოზე გამოტანას და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლას უცხადებენ ოფიციალურ, კოლაბორაციონისტულ პოლიტიკას. ეს ბრძოლა პრინციპულ ხასიათს ღებულობს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოშიც, განსაკუთრებით 1989 წლის თბილისის 9 აპრილის ტრაგიკული ამბების შემდეგ. საყოველთაო გამოსვლა-მანიფესტაციებმა და მიტინ-

გებმა მოიცვა ბათუმი, ქობულეთი, ოზურგეთი, ახალციხე და სხვა („ამბიონი“, 1990: 4). შეუწყვეტილ ქვეყნდება საქართველოს ხელისუფლებისა და საბჭოთა მთავრობის მამხილებელი წერილები - „როგორ აპირებენ კომუნისტები „დემოკრატიული“ არჩევნების ჩატარებას“ („საქართველოს რესპუბლიკის...: 1), „ვინ არის დამნაშავე? მსხვერპლი თუ ჯალათი?“, რომელშიც მხილებული იყო 9 აპრილის ტრაგიკული ამბების სადამსჯელო ხასიათი, აგრეთვე „გარდაქმნის“ ნამდვილი სახე. განსაკუთრებით რეზონანსული იყო სტატია „ქიმიური იარაღი ხალხის წინააღმდეგ“, რომელსაც გაზეთ „ქართული ქრონიკა“-ს ნომრებში სერიალები მიედგენა („ქართული ქრონიკა“, 1989).

დაიწყო აქციები საქართველოს გასაბჭოებისა და საოკუპაციო არმიის ნაწილებში ქართველი ახალგაზრდების გაწვევის წინააღმდეგ და აქტიური გახდა ლოზუნგი: „ძირს საბჭოთა იმპერია!“ (ქართული ქრონიკა, N 3 (60): 7). მაგრამ უნდა ითქვას ისიც, რომ დასავლეთი დღესაც რჩება საქართველოსთან მეგობრობის მოსურნე იმ ახლობლად, რომელიც მისი რეალური გაჭირვების მომენტში, ძალიან შორს აღმოჩნდება ხოლმე და მას საკმაოდ ილუზორული იმედებით კვებავს. ეს ასე იყო 1921 წლის ბოლშევიკური ექსპანსიისა, თუ 1991-1992 წლების სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების დროს. მან ყველაფერი გააკეთა, რომ ამ საქმიდან „სუფთად“ გამოსულიყო, პირიქით, ჩვენი გამტყუნების მცდელობის ხარჯზე, თავიც კი ემართლებინა (ევროპის რეგიონთა ასამბლეის ეგიდით 2000 წლის აპრილში გამართულ ბათუმის კონფერენციაზე, რომელსაც ქართული ეროვნული მოძრაობის ცნობილ ლიდერებთან, - აკადემიკოს ვახტანგ ბოჭორიშვილთან, საქართველოს უზენაესი საბჭოს დეპუტატი, ირაკლი კენჭოშვილსა და სოსო სიგუასთან ერთად მეც ვესწრებოდი, ბატონმა ვახტანგმა ვერაფრით მიაღწია, რომ კონფერენციის უცხოელ მესვეურთ შეეფასებინათ საქართველოში 1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვარში მომხდარი სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალება და პროტესტის ნიშნად კონფერენციის დარბაზი მხლებლებთან ერთად დატოვა. ჩვენმა რადიკალურმა გამოსვლამ და განსაკუთრებით იმაზე მითითებამ, რომ მათ არ ჰქონდათ ამ კონფერენციის გაგრძელების უფლება, თუ არ უპასუხებდნენ ქართველი ხალხისთვის ამ ყველაზე საჭირობო კითხვაზე, ისინი აიძულა სათანადო პასუხი გაეცათ მასზე და ამით თავიდან აეცილებინათ ღონისძიების საბოლოო კრაზი);

ამ პერიოდში ეროვნული მოძრაობის ყურადღების ცენტრშია მოქცეული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში არსებული პრობლემები. კიდევ ერთხელ მხილებულ იქნა ჯერ კიდევ დეკაბრისტ ნ. პ. პესტელისეულ „რუსსკაია პრავდაში“ ასახული რუსეთის დიდმპყრობელური პოლიტიკა კავკასიაში, - „დავაარსოთ კავკასიის მიწებზე რუსული დასახლებები და ამ რუს გადმოსახლებულებს შო-

რის დავანაწილოთ ურჩი ხალხების მიწები, რათა ამ ხერხით წაიშალოს კავკასიაში ყოფილ (ანუ ახლანდელ) მცხოვრებთა ყველა ნიშანი და გახდეს ეს მხარე მშვიდ და კეთილმოწყობილ რუსულ ოლქად“ (პესტელი, 1906: 48) და მისი განხორციელების თანამედროვე საბჭოური მეთოდები. სტატიაში „აჭარელი ლტოლვილნი“ (რიბაკოვის გეგმა მოქმედებაში). (აღნიშნული სტატიის საბეჭდ მანქანაზე აკრეფილი ასლი, ჯერ კიდევ 1983 წლის ზაფხულში, ქობულეთში სტუმრობისას გადმომცა პოეტმა თემურ ჩალაბაშვილმა - უ. ო.), განხილულია ზემო აჭარიდან რუსეთში, კერძოდ, კრასნოდარის მხარეში გადასახლებულთა პრობლემები და საბჭოთა ხელისუფლების დემოგრაფიული პოლიტიკა საქართველოს კიდევ უფრო ინტერნაციონალიზაციისა და რუსეთის ფედერაციაში ქართველთა გადასახლების წახალისების მიზნით („ქართული ქრონიკა“, N 3(60): 5-6).

ამავე გაზეთში საუბარია ე. წ. თურქი მესხების პრობლემის ხელოვნურად შექმნისა და მისი მიზნების შესახებ; კიდევ ერთხელ მხილებულია საბჭოთა კავშირის მახინჯი ეროვნული პოლიტიკა. მოცემულია „მოსკოვსკიე ნოვოსტის“ კორესპონდენტ სტანისლავ გოვორუხინის ვრცელი სტატია საბჭოთა არმიის მიერ ბაქოში დატრიალებული საშინელებების შესახებ („ქართველის დედა“, 1990, N 9: 5 და „მოსკოვსკიე ნოვოსტი“, 1990)

საქართველოსთვის მეტად მგრძნობიარე და მტკივნეული იყო ფერდანაში ე. წ. თურქი-მესხების თავს დამტყდარი ტრაგედია, როდესაც 1944 წელს შუა აზიაში გადასახლებული მესხეთის მოსახლეობას პროვოკაციები მოუწყვეს და მათი საქართველოს წინააღმდეგ გამოყენება სცადეს აქ დესტაბილიზაციისა და დამაბულობის შექმნის მიზნით („დღესი“, N 2, 1989: 21).

საქართველოში ფართო ხასიათი მიიღო აქციებმა საბჭოთა საოკუპაციო არმიაში ქართველ ახალგაზრდათა გაწვევის წინააღმდეგ. აღნიშნულ საკითხზე ჯერ კიდევ 1988 წლის აგვისტოში დაწერილ წერილში – „რატომაა საჭირო ნაციონალური არმია“ – გაამახვილა ყურადღება მერაბ კოსტავამ (წმ. ილია მართლის... 1989). ამავე ბიულეტენში გამოქვეყნდა **„მიმართვა ქართველი ახალგაზრდობისადმი!“**, რომელშიც პირდაპირ იყო გაცხადებული, რომ „ქართველმა კაცმა უნდა თქვას უარი დამპყრობლის არმიაში სამსახურზე!“ - მიმართვას ხელს აწერდნენ ზვიად გამსახურდია, მერაბ კოსტავა, ირაკლი წერეთელი, ირაკლი ბათიაშვილი (იქვე: 3). ბიულეტენის შემდეგი გვერდები ეძღვნება საბჭოთა არმიაში გაბატონებულ მხეცობათა აღწერას და ბოლოს აქვე მოცემულია სია იმ ქართველი სამხედრო მოსამსახურეებისა, რომლებიც მხოლოდ 1989 წელს დაიღუპნენ სამხედრო სავალდებულო სამსახურის დროს (63 ახალგაზრდა). ამიტომაც საბჭოთა არმიაში ქართველი ახალგაზრდების გაწვევის საწინააღმდეგო აქციებმა საქართველოში ფართო ხასიათი მიიღო. ამ მოთხოვნით 1989 წლის 11 ოქტომბერს დაიწ-

ყო აქცია თბილისში სპორტის სასახლის წინ, რომელსაც შეუერთდნენ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონიდან - გორიდან, ქუთაისიდან, რუსთავიდან, ახალციხიდან... აქციის მონაწილეებმა თანადგომა გამოუცხადეს ქობულეთელ წვევამდელებს, რომელთა მშვიდობიანი მჯდომარე პროტესტი აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის შინაგან საქმეთა სამინისტროს განკარგულებით მილიციელებმა დაარბიეს, ხოლო მისი მონაწილეები დააპატიმრეს („ქართველის დედა“, N7: 3). (მათ შორის მეც, დოდო გუგუშაშვილთან და კოტე ბერიძესთან ერთად - უ. ო.)

ეროვნული მოძრაობის შიგნით გაჩაღდა პოლემიკა „თურქი-მესხების“ პრობლემათა შესახებ. გ. ჭანტურია ამ აღნიშნულ თემაზე გამოაქვეყნა წერილი - „ვინ არიან თურქი-მესხები?, სადაც ის წერდა: „...ედვ თვლის, რომ უნდა შეიქმნას სპეციალური კომისია ქართველი ინტელიგენციის ნაწილის და ოპოზიციურ გაერთიანებათა წარმომადგენლებისგან, რომელიც სამშობლოში დაბრუნებს ნამდვილ მესხებს, პასპორტებში მათი ეროვნების ქართველებად აღნიშვნის შემდეგ და დაასახლებს მათ არა კომპაქტურად, არა ერთ რეგიონში, არამედ ხუთ-ხუთი ოჯახით საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში... (?! - უ. ო.) ასევე აუცილებელია დაისვას საკითხი თურქების თურქეთში დაბრუნების თაობაზე... ასე რომ არავითარი თურქი მესხები არ არსებობენ... ანუ არიან მესხები, რომლებსაც საქართველო გულში ჩაიკრავს და არიან თურქები...“ („ქართული ქრონიკა“, N41, 1989).

ედვ-ს ამ პოზიციის გაგრძელებად შეიძლება ჩაითვალოს აჭარის ა. რ-ის ხელისუფალთა მიერ 1988 წლის დეკემბრის მოვლენების შემდეგ, აქ მდგომარეობის ხელოვნურად დამაბვის ცდა და აფხაზეთის ავტონომიაშიც ვითარების ესკალაცია. გაზეთში „ქართული ქრონიკა“ 1989 წლის 30 ივლისს გამოქვეყნებული ცნობა, რომ „16 ივლისიდან (ანუ სოხუმში პროვოცირებული ტრაგიკული ამბების მეორე დღიდან - უ. ო.) თბილისში მიმდინარეობს მიტინგები და დემონსტრაციები ეთნიკურ პრობლემებთან დაკავშირებით... კრემლის გეგმა ნათელია - ამბობს გაზეთი - მთელს საქართველოში სამხედრო რეჟიმის დამყარება, იმის განხორციელება, რაც მან ვერ შეძლო აპრილში და ქართველი ხალხის გენოციდის განხორციელება საქართველოში მცხოვრები მუსულმანების ხელით“ - ნათქვამია გაზეთში და შემდეგ „საქართველოს დემოკრატიული ალიანსი“, ედვ-ს მეთაურობით გაკეთებულ მიმართვაში აშშ-ს კონგრესს წარუდგენს საქართველოში მდგომარეობის დეესკალაციისთვის, მათი აზრით, გასატარებელ აუცილებელ ღონისძიებათა შესახებ თავის მოთხოვნებს, რომელშიც მთავარი ადგილი უჭირავს აფხაზეთის ხელისუფლებიდან კრემლის ყველა აგენტის განთავისუფლებას და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის თბილისიდან სპეციალური კომისიის მეშვეობით მართვის მოთხოვნას. შემდეგ კი იქვე ნათქვამია, რომ „დემოკრატიული ალიანსი ქმნის თავდაცვის შტაბებს აფხაზეთად წოდებული ჩრდილო-დასავლეთ

საქართველოში ქართველთა სიცოცხლის დაცვის მიზნით, ემებს გზებს აფხაზ მოსახლეობასთან, რათა აუხსნას მას, რომ იგი მხოლოდ და მხოლოდ ბრმა იარაღია კრემლის ხელში და რომ ქართველებსა და აფხაზებს არაფერი აქვთ გასაყოფი...“. იქვე ნათქვამია, რომ „ისლამისა და კრემლის ალიანსი უფრო და უფრო საშიშ ფორმებს იძენს. იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება... რომ ქართველები მართლა ჩაგრავენ და ავიწროებენ საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობებს. მტკიცება იმისა, რომ ეს ასე არ არის, ზედმეტად მიგვაჩნია...“ დაბოლოს, მიმართვა ასე მთავრდება: „ვეყრდნობით რა სენატის N 110 რეზოლუციას, საქართველოს ედპ-ს სახელით ვთხოვთ აშშ-ის კონგრესს, აქტიურად ჩაერთოს საქართველოში დღეს მიმდინარე პროცესებში, რათა თავიდან იქნას აცილებული კრემლის ჩანაფიქრი - საქართველოში სამხედრო რეჟიმის დამყარების გზით ქართველი ხალხის გენოციდის განხორციელება“ („ქართული ქრონიკა“, N 45, 1989).

ფაქტია, რომ კრემლმა საქართველოში ყველა მისი ბერკეტი აამუშავა ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და ქართველი ხალხის წინააღმდეგ, მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, ქართული ეროვნული მოძრაობის ავანგარდში ყოფნაზე პრეტენზიის მქონე ძალებსაც მეტი სიფრთხილე და დიპლომატიური ტაქტი უნდა გამოეჩინათ, როდესაც ჯერ კიდევ საბჭოთა საქართველოში კონსტიტუციურად დაკანონებულ ავტონომიურ ერთეულზე საუბრობდნენ. მითუმეტეს, როდესაც მასთან დიალოგის აუცილებლობაზე ლაპარაკობ, ამ დიალოგისთვის საჭირო სივრცე მაინც უნდა დატოვო... რის უნარიც, როგორც ჩანს, აღნიშნულ ალიანსის ამ ფრთას ნამდვილად აკლდა.

ამასთან, საქართველოს კომუნისტური ხელისუფლება აგრძელებს რესპუბლიკაში ვითარების ხელოვნურად დამაბვის პოლიტიკას და გაზეთში „ოზურგეთის მოამბე“ კორესპონდენტს ამღევეს საშუალებას, სტატიის სათაურშივე დასვას კითხვა: „შემთხვევითობა თუ მასირებული შეტევის გაგრძელება?“ - მასში საუბარია ოზურგეთის რაიონის სოფელ შემოქმედის, ძიმითის, მე-2 საშუალო სკოლაში მოსწავლეთა მოწამლვის ფაქტებზე, ხოლო ქობულეთის რაიონის სოფელ აჭყვის-თავში სკოლის ადმინისტრაციამ 9 აპრილს სწავლა არ შეწყვიტა... („ოზურგეთის მოამბე“, 1990)

1989 წლის 9 აპრილის თბილისის ტრაგედიის შემდეგ საქართველოში დაიწყო კომუნისტური სტრუქტურების შეუქცევადი დემონტაჟის პროცესი. კომუნისტური პარტიიდან და მისი სატელიტი კომკავშირული ორგანიზაციის რიგებიდან დაიწყო პიროვნებათა გასვლა და სათანადო აქციები ამ პროცესის დასაჩქარებლად. მან სასწრაფო გამოხმაურება ჰპოვა ქალაქ ბათუმში, ქობულეთისა და ხელვაჩაურის რაიონებში. ქალაქ ბათუმში გაზეთ „აჭარის“ ყოფილ რედაქციაში (ახლანდელი მემედ აბაშიძის ქუჩაზე), აჭარაში მოქმედ კომკავშირული ორგანიზა-

ციის საოლქო კომიტეტს, ედუარდ სურმანიძით თაოსნობით, მოლაპარაკების მაგიდასთან შევხვდით ეროვნული მოძრაობის ადგილობრივი წარმომადგენლები - კობა ხაბაზი, ედვ-ს ბათუმის ორგანიზაციის თავმჯდომარე მერაბ კოპლატაძე, უჩა ოქროპირიძე. შეხვედრას არსებითი შედეგი არ მოყოლია.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ხელისუფლება, საქართველოს მარიონეტულ მთავრობასთან ტანდემში, ეროვნული ძალების დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, მაინც ცდილობდა, გაეგრძელებინა თავისი ანტიეროვნული, კოლაბორაციონისტული პოლიტიკა რეგიონში. ასეთი ვითარების ფონზე აჭარის მეზობელ გურიაშიც, კიდევ უფრო ძლიერდება ეროვნული ძალისხმევა და 1990 წლის გაზაფხულზე იქმნება 9 აპრილს თბილისში დაღუპული ნინო თოიძის საზოგადოება, რომელმაც მოიცვა გურიის მახლობელი აჭარის ადმინისტრაციულ საზღვრებში შემავალი სოფლები - აჭი, ქაქუთი, ნაცხავატევი, ტყემაკარავი („ლეხაური“, 1990), ხოლო შედარებით უფრო ადრე, 1989 წლის ზაფხულში შეიქმნა ოზურგეთის სახალხო ფრონტი („ოზურგეთის მოამბე, N11).

1990 წლის დასაწყისიდან წინ წამოიწია კიდევ უფრო რადიკალური მოთხოვნები: „ა) საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლებისა და წყობილების გაუქმება, ბ) რუსეთის მოდერნიზებული იმპერიის საოკუპაციო ჯარების მიერ საქართველოს ტერიტორიების დატოვება, გ) საქართველოში დემოკრატიული ქვეყნებიდან და საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან სპეციალური მისიებისა და დელეგაციების ჩამოსვლა, დ) საყოველთაო კენჭისყრით ნამდვილი ეროვნული მთავრობის არჩევა: ბოლოს-„ჯვაროსნული ომი კომუნისმს! წინ თავისუფლებისაკენ! 5. 01. 1990“ („ქართველის დედა“, 1990, N 7).

ძალიან მძიმე ვითარებაა საქართველოს მეზობელ აზერბაიჯანშიც, რის შესახებაც მოგვითხრობს ცნობილი რუსი კინორეჟისორი სტანისლავ გოვორუხინი: - „სუმგაითის გზაზე, ქუჩის პირას, რათა ტანკების კოლონისათვის გზა დაეთმო, იდგა მსუბუქი ავტომანქანა. მასში ისხდნენ - აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემიის სამი მეცნიერი, პროფესორი, მათ შორის ერთი ქალი. უცებ კოლონიდან გამოვიდა ერთი ტანკი, ლითონზე მუხლუხების ღრჭიალით გადაუარა მანქანას, გაჭყლიტა შიგ მსხდომნი. კოლონა არ შეჩერებულა - წავიდა ქალაქში შეფარებული მტრის გასანადგურებლად (მოსკოვსკიე ნოვოსტი, N 7).

აზერბაიჯანისა და ბაქოს საშინელებებმა ფართო გამოხმაურება ჰპოვა უცხოეთის პრესაში. გაზეთ „ლუმანიტეში“ კორესპონდენტმა - დრაპო რუჟემ გამოაქვეყნა წერილი - „მგლოვიარე ბაქო“, რომელიც ფრანგულიდან ქართულად თარგმნა რუსუდან ორაგველიძემ. მასში, უპირველეს ყოვლისა, ხაზგასმულია ბაქოში გამოფენილი ტრანსპარანტები: „გორბაჩოვი ჯალათია - ყაზახი, ქართველი და აზერბაიჯანელი ხალხისა! ვინ იქნება შემდეგი?“, „ძირს ფაშისტური კომუნის-

ტური პარტია“ და ა. შ. „...მრავალი ასეული აზერბაიჯანელია მკვდარი და დაკარგული... აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტის ცნობით – 20 იანვრის, 12 საათისთვის საბუთების მქონე დაღუპულთა რიცხვი 124 იყო... დაჭრილებთან ექიმებს არ უშვებენ, არამედ მათ ტყვიების დამატებითი ჯერით უმასპინძლდებიან. ბაქოში 1990 წლის 22 იანვარს 119 საფლავი გაიჭრა („ამბიონი“, 1990: 4).

საქართველოსა და აზერბაიჯანში საბჭოთა არმიის მიერ ჩადენილ მხეცობათა განმცდელი ქართველი ავტორი იგორ გიორგაძე სტატიაში - „9 აპრილი მარტო ტკივილი არ არის“ აკეთებს დასკვნას: - „ინგლისის მლეწავ ველურ ვანდალებს, ეს წითელარმიელები შეგირდებადაც არ აიყვანდნენ“ („ქართლი“, 1990: 2). და იქვე - „დაღუპულთა ნათესავებმა, ჭირისუფლებმა სამხიმრის დეკემბე მიიღეს სსრ კავშირის მთავრობისა და პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიუროსაგან - ცინიზმის ეს რეკორდი, უდავოდ, გინესის წიგნშია შესატანი“.

და ბოლოს, ავტორს მოაქვს ჩადაევის ცნობილი პოსტულატი: „რუსეთი არსებობს მხოლოდ იმისთვის, რომ მსოფლიოს საშინელებათა გაკვეთილები მისცეს“(იქვე).

ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უდიდესმა გაქანებამ გავლენა მოახდინა მეზობელი თურქეთის რესპუბლიკის, ქართულ ისტორიულ ტერიტორიებზე მცხოვრებ და განსაკუთრებით ძნელბედობისას იქ გადასახლებულ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებზე, რომელთა ერთ-ერთი წარმომადგენელი ქ. ფაცადან, სულეიმან ინაიშვილი ლექსში „წმინდა ილიასადმი“, ასე მიმართავს საქართველოს კათალიკოს პატრიარქს, ილია მეორეს - „შენ ჩვენი რწმენის აღმშენებლო კათალიკოსო...“ და შემდეგ ეხება რა ზოგად ქართულ სატკივარს, ამბობს:

„საქართველოს ახლა სჭირია შეკავშირება და ერთობა,
ჩვენ ძმანები ვართ, არ იქნება აფხაზობა, აჭარლობა და ოსეთობა,
...გვჭირია ჩვენ ჩვენი სახელმწიფო და თავისუფლება!
ხოლო 9 აპრილის ტრაგედიის შესახებ, ავტორი განცდით აღნიშნავს:
„ ჩვენთვის დასავიწყარი დღე არ არის, შავი დღეა 9 აპრილი,
იმ დაუმიწყარ დღეში იყო ქართველები ქუჩაში დაყრილი,
ჩვენ თავისუფლება გვინდაო, ყველგან თავი ჰქონდათ მოყრილი,...“
„... კაი რამე არ გეგონოთ აგი საბჭოთა კავშირი, -
...სულ რომ ტვირთი ჩვენ მოგვკიდეს, გაგვხადეს მაგენმა ვირი,
გადავირჩინოთ უნდა თავი ღმერთით, განა რა იქნება სულზე ძვირი“
(დარეჯან კიკნაველიძე...: 5)

აი, რაც, ასეთი უბრალო და გასაგები იყო ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებისათვის, რატომღაც დღემდე ძალიან რთული და გაუგებარი აღმოჩნდა ქარ-

თული ნომენკლატურისა და მისი სატელიტი წითელი ინტელიგენციის უდიდესი ნაწილისთვის, და ესეც, მასში აღზრდილი საბჭოთა რუსული იმპერიული აზროვნების უშუალო შედეგია.

თუმცა საქართველოს კომუნისტური ორგანიზაციები მაინც ვერ ელეოდნენ საკუთარი სტრუქტურების გაეროვნულების ილუზიას, (იმდენად დიდი იყო ხელისუფლებაში დარჩენის ცდუნება) და ამიტომაც დღის წესრიგში დადგა მათი თვითლიკვიდაციის აუცილებლობა. მაგრამ ამ აუცილებლობას მათ ახალი სიყალბითა და დემაგოგიით უპასუხეს, რაც გამოიხატა „საქართველოს კომუნისტური პარტიის მიმართვაში კომუნისტებისა და მშრომელებისადმი, უპარტიო ინტელიგენციის, ახალგაზრდობისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისადმი, სადაც ისინი, მიუხედავად ყველაფრისა, უტიფრად აცხადებდნენ, რომ **„კომუნისტებს სურთ დარჩნენ საზოგადოების ავანგარდში“, „ურთიერთობის აუცილებლობად აღიარებენ „პოლიტიკურ დიალოგს და ოპონენტის დარწმუნების ფორმას“, და რომ „კომუნისტური პარტიისთვის დასაშვებია აზრთა ჭკმმარტი პლურალიზმი“** („დღესი“, N 2, 1989: 3). ამის პარალელურად კი ცდილობენ ეროვნული მიმართულების ორგანიზაციებში შეღწევას და იქ დომინანტური პოზიციის მოპოვებით, თავიანთ სასარგებლოდ მათ დეზორიენტაციას. იგივე საინფორმაციო საშუალება გვატყობინებს, რომ „ყაზბეგის რაიონის სახალხო ფრონტი, კომპარტიის ადგილობრივი ორგანოს პარტუჯრედია; აქვე აღნიშნულია კომუნისტური ნომენკლატურის გაბატონებული მდგომარეობა სახალხო ფრონტის ზოგიერთ სხვა რაიონულ ორგანიზაციებშიც (იქვე).

ამასთანავე აღსანიშნავია, ადგილობრივი კომუნისტური ნომენკლატურის თვითნებობა და ანტიეროვნული პოზა საქართველოს რეგიონებში. სწორედ ამის შესახებ გვიამბობს საქართველოს სამართალი-რადიკალური კავშირი ეროვნული სამართლიანობის კავშირის წევრების გიორგი გოდერძიშვილისა და ბესო საბაშვილის ინიციატივით 1990 წლის 29 ივლისს ასპინძაში ჩატარებული მიტინგი, რომლის დროსაც ასპინძის მილიციის უფროსი ტივამე აცხადებდა, რომ ასპინძა მისია და იქ მიტინგს ვერავინ ჩაატარებს, თან იმუქრებოდა მომიტინგეთა დაპატიმრებით. მიუხედავად ამისა, მიტინგი მაინც შედგა და მისი მონაწილენი გაეცნენ ადგილობრივი მმართველების მიერ შესრულებულ მათ მოთხოვნებს და მიიღეს რეზოლუცია, რომლის მიხედვითაც მოთხოვნათა დარჩენილი პუნქტების შეუსრულებლობის შემთხვევაში შეუერთდებოდნენ ეროვნულ დაუმორჩილებლობას (იქვე: 4)

ანტიქართულ გამოხტომებს ააქტიურებენ ოსები და 1990 წლის თებერვალში „ადამონ ნიხასი“ ითხოვს საქართველოში „თურქი-მესხების“ ჩამოსახლებას. პარალელურად ოსი მოსახლეობის მიერ დაზიანებული იქნა ცხინვალში მიმავალი სარკინიგზო ლიანდაგი.

თბილისში კინოს სახლთან საქართველოს ჰელსინკის კავშირმა და ილია მართლის საზოგადოებამ გამართა მიტინგი „თურქი მესხების საკითხთან დაკავშირებით. მასზე სიტყვით გამოვიდა ზვიად გამსახურდია, რომელმაც დაგმო ილია ჭავჭავაძის საზოგადოებისა და ცალკეულ პიროვნებათა - რ. ჩხეიძე, ნ გელაშვილი, გ. მამულია, - პოზიცია აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით; აქვე სიტყვით გამოვიდნენ სამცხე-ჯავახეთიდან ჩამოსული მესხები, რომელთაც მოიგონეს „თურქ-მესხებთან თანაცხოვრების წლები და დაუშვებლად მიიჩნიეს მათი საქართველოში ჩამოსახლება“ (პრეს-ბიულეტენი, 1990: 1). უფრო ადრე, 1989 წლის 14 დეკემბერს მოეწყო ოზურგეთის საზოგადოების წარმომადგენელთა შეხვედრა მერაბ კოსტავას, თამარ ჩხეიძესა და ზ. მამალაძესთან, საქართველოში 10 „თურქი-მესხის“ ჩამოსახლების საკითხთან დაკავშირებით, რამაც აღნიშნული საზოგადოების სასტიკი წინააღმდეგობა და შემოფოთება გამოიწვია, რადგანაც ისინი ფიქრობდნენ, რომ ეს გახდებოდა დასაწყისი საქართველოში თურქების ჩამოსახლებისა“ („გურია“, 1989)

1990 წლის 2 მარტს წმიდა ილია მართლის საზოგადოებისა და საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის პარტიის ინიციატივით „თურქი-მესხების“ საკითხზე მიტინგი ჩატარდა ოზურგეთში. სულ ცოტა ხანში ანალოგიური აქცია გაიმართა ლანჩხუთშიც, სადაც მოსახლეობამ მიიღო რეზოლუცია, რომ „იგი სასტიკი წინააღმდეგია „თურქი-მესხების“ საქართველოში ჩამოსახლებისა. მიტინგის დადგენილებაში აგრეთვე ნათქვამია, - „სანამ საქართველო დამოუკიდებლობას არ აღიდგენს, ყოველგვარ ჩამოსახლებაზე ლაპარაკი ზედმეტია“ [26: 8].

დიდი ყურადღება ექცეოდა გურიაში ჩამოყალიბებული ორგანიზაციების საქმიანობასა და მათ მჭიდრო ურთიერთობას მეზობელ აჭარასთან. 1989 წლის სექტემბერში ლანჩხუთსა და ოზურგეთში არსებულ ედპ-ს ქვეკომიტეტებისგან შეიქმნა ერთიანი, გურიის ედპ-ის კომიტეტი. ამავე წლის 7 სექტემბერს ოზურგეთში მოეწყო ედპ-ის ბათუმის, ლანჩხუთისა და ადგილობრივი (ოზურგეთის) კომიტეტების წარმომადგენელთა შეხვედრა, სადაც გადაწყდა, შექმნილიყო ედპ-ის გურია-აჭარის ბიურო - ბიძინა აფხაზავას (ბათუმი), ვახტანგ ზენეიშვილის, ბეჟან თავართქილადის, მერაბ სადღობელაშვილის, მერაბ ფირცხალაიშვილისა და გურამ ჩახვადის შემადგენლობით („გურია“, 1989).

ამავე პერიოდში ბორჯომში წმ. ილია მართლის საზოგადოებამ ულტიმატუმში წარუდგინა ბორჯომის რაიკომის პირველ მდივანს, გ. პეტრიაშვილს, ლენინის ძეგლის აღების მოთხოვნით. მასზე უარის მიღების შემდეგ დასვეს საკითხი რაიკომის მდივნის გადაყენების შესახებ. 1990 წლის 18 მარტს ზვიად გამსახურდიასა და ადგილობრივ ეროვნულ ორგანიზაციათა მალისხმევით ლენინის ძეგლები ჩამოგდებულ იქნა ქობულეთსა და ბათუმში, ხოლო ცოტა მოგვიანებით – ხულოსა და აჭარის სხვა რაიონულ ცენტრებში.

საქართველოსადმი საბჭოთა მთავრობის ვერაგული მტრობის კიდევ ერთ გამოვლინებას წარმოადგენდა ჩერნობილის ოლქიდან საქართველოში რადიაციით დასხივებული ხორცის დიდი რაოდენობით შემოტანა, რომლის ბათუმის საწყობებში გამოვლენასა და გატანაში, შემდგომ კი მის რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ გაგზავნაში, მერაბ კუტუბიძესა და ბათუმის სახალხო ფრონტის აქტივისტებთან ერთად ვმონაწილეობდი. 1990 წლის 1 მარტს ჩატარებული მიტინგის შედეგად ასეთივე ხორცი გატანილი და ბელორუსიაში გაგზავნილ იქნა გორიდანაც (პრეს-ბიულეტენი, 1990).

განსაკუთრებით შემზარავ ხასიათს ატარებდა ოსი ექსტრემისტის მიერ აკვანში ჩაკლული საკუთარი დისშვილის, 9 თვის ქართველი ყრმის გიორგი ნიკორიშვილის მკვლელობის გარშემო დატრიალებული ამბები, - როდესაც მოკლული ბავშვის ბებია, ვარვარა გაგლოვეა-თედევა, ცხინვალის სამშობიარო სახლში მიექრა ექიმ ნათელა ნიჭარაძეს და აძალებდა, ბავშვის მკვლელობა თავის თავზე აედებინებინა მოკლული ბავშვის მამისთვის (იქვე: 2).

ალბათ, ყველა დაგვეთანხმება, რომ ადამიანური სიმდაბლე და ნაძირლობა ამაზე ქვემოთ ვერ დაეშვება, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს არის ქართულ-ოსურ ურთიერთობაში საბჭოური სიმახინჯის მიერ გაღვივებული არაადამიანობის კიდევ ერთი გამოვლინება, რომელიც მის ავტორთათვის ისეთ მითურ სისამაგლედ წარმოჩნდა, რომელიც მხოლოდ კორინთელების მიერ ბერძენი ტრაგიკოსის, ევრიპიდეს მოსყიდვას შეიძლება დაედაროს, მედეას საკუთარი შვილების მკვლელად გამოყვანის მიზნით. ასეთ საქმეთა ჩამდენნი კი, არა მარტო აგრძელებენ ქართულ მიწაზე ცხოვრებას, არამედ მათ მართლმსაჯულებისგან თავგამოდებით იცავს რუსული არმია და სახელმწიფო.

მოკლედ, ასეთია ის გარემოებანი, რომლებიც წინ უძღოდა და ფაქტიურად განაპირობა ანტიეროვნული, ანტისახელმწიფოებრივი, უკანონო პროცესების შემზადება საქართველოს უახლოეს წარსულში. როდესაც ვლადიმერ პუტინის შემოყვანილ ფაქტებზე და ვაანალიზებთ ქვეყნისთვის მისგან გამომდინარე სამომავლო განვითარების ისტორიულ პერსპექტივას, სხვა არაფერი დაგვრჩენია ვაღიაროთ, რომ ასეთ ფსიქო-იდეოლოგიურ და პოლიტიკური გარემოცვის პირობებში საქართველოს უახლოეს წარსულში რა უბედურებაც დატრიალდა, ამ ყოველგვარ ზნეობას მოკლებულ სასტიკ დანაშაულობათა ჩვეულებრივ გაგრძელებად უნდა ჩაითვალოს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. ბერიძე. 1990: - ბერიძე კ., გაზ. „ოზურგეთის მოამბე“, N 1, 1990, ნოემბერი.
2. „ოზურგეთის მოამბე“, 1990: - გაზ. „ოზურგეთის მოამბე“, N 5, 1990.
3. „ქართვის დედა“, 1990: - გაზ. „ქართვის დედა“, N 1(8), 13 იანვარი, 1990 წ.; აქვე: მიმართვა ქართველი ერისადმი.
4. „ქართვის დედა“, 1989: - გაზ. „ქართვის დედა“, N 7, 1989 წ., 30 ნოემბერი.
5. „ქართვის დედა“, 1989, N 6: - გაზ. „ქართვის დედა“, N 6, 6 ნოემბერი, 1989, გვ. 6.
6. „ქართვის დედა“, 1989, N 6: - „არჩილ ხანთაძის მოხსენება „პარიზი 89“ - ქრისტინ-დემოკრატთა შეკრებაზე“, გაზ. „ქართვის დედა“, N 6, 1989, 6 ნოემბერი.
7. „ქართვის დედა“, N 9: - გაზ. „ქართვის დედა“, N 9, 16 მარტი, 1990; იქვე, (ც. ჟორჟოლიანის 27. 02. 90 დაწერილი სტატია).
8. „ქართვის დედა“, N 7: - გაზ. „ქართვის დედა“, N 7, 30 ნოემბერი, 1989 წ.
9. კიკნაველიძე, 1990: - დარეჯან კიკნაველიძე, „სხვა საქართველო სად არის“, გაზ. „ქართვის დედა“, N 9, 16 მარტი, 1990.
10. საინფორმაციო წყარო: - საინფორმაციო წყარო, N 1, ქრისტეშობისთვე, 1989, საქართველოს სახელმწიფოებრივი აღდგენა-აღორძინების პარტია.
11. რიჩარდ პაიპსი, 1990: - რიჩარდ პაიპსი, რა უნდა ვიღონოთ საბჭოთა საფრთხის წინააღმდეგ. დასავლეთის სტრატეგია დღეს და მომავალში, საქართველოს ედპ-ს მოამბე, N 10, 1990.
12. „შველეგო“, 1990: - შველეგო“, N1, 1990 წ., ოქტომბერი, სრულიად საქართველოს წმ. ილია მართლის საზოგადოების ბიულეტენი.
13. „ამბიონი“, 1990: - „ბაქოს ტრაგიკული ამბები“, გაზ. „ამბიონი“, N 1, 1990 წ., რეგიონალური საინფორმაციო ბიულეტენი - სდპ-IV დასი, ქვემო ქართლისა და სამცხე-ჯავახეთის კომიტეტი.
14. საქართველოს რესპუბლიკის...: - საქართველოს რესპუბლიკის ფედერალური პარტიის კონსტიტუციური ფრაქცია, N 1, 1990 წლის 25 მარტამდე.
15. „ქართული ქრონიკა“, 1989: - გაზ. „ქართული ქრონიკა“, N 39, 40, 41, 44, 45, 1989 წ.
16. ქართული ქრონიკა, N 3 (60): - გაზ. „ქართული ქრონიკა“, N 3 (60), 1990, 25 თებერვალი.
17. „ქართული ქრონიკა“, N 3(60): 5-6 - გაზ. „ქართული ქრონიკა“, N 3(60), 1990, 25 თებერვალი, გვ. 5-6.
18. „ქართული ქრონიკა“, N 45, 1989: - გაზ. „ქართული ქრონიკა“, N 45, 1989, 30 ივლისი.
19. „ქართული ქრონიკა“, N41, 1989: - გაზ. „ქართული ქრონიკა“, ედპ-ს გაზეთი, N41, 1989, 20 ივნისი.
20. კორსუნსკი, 1989: - ვლადიმერ კორსუნსკი, გაზ. „ექსპრეს-ქრონიკა“, N 18, 1989.
21. წმ. ილია მართლის... 1989: - წმ. ილია მართლის საზოგადოების სამხედრო საქმეთა საინფორმაციო ბიულეტენი N 2, 1989.

22. მოსკოვსკიე ნოვოსტი, N 7: - მოსკოვსკიე ნოვოსტი, N 7, 17 თებერვალი, 1990, (სტანისლავ გოგორუხინი, რეპეტიცია, Moskovskie Novosti, N 7, 17 Fevralia., 1990).
23. „დღესი“, N 2, 1989: - „დღესი“, N 2, 1989 წ., 9 აგვისტო.
24. „დღესი“, N 2, 1989: - გაზ. „დღესი“, N2, 1989, 9 აგვისტო.
25. პრეს-ბიულეტენი, 1990: - პრეს-ბიულეტენი, N 7, 4 მარტი, 1990, ქართული საინფორმაციო ცენტრი.
26. ეროვნულ დემოკრატი, 1990: - ეროვნულ დემოკრატი, საქართველოს ედპ-IV დასის კახეთის კომიტეტის ბიულეტენი, N 1, 1990.
27. პესტელი, 1906: - ნ. პ. პესტელი, “RUSSKAIA PRAVDA”, SPB, 1906, CTR. 48.
28. „ლეხაური“, 1990: - გაზ. „ლეხაური“, N 2, 26 მაისი, 1990.
29. „ოზურგეთის მოამბე, N11: - გაზ. „ოზურგეთის მოამბე, N11, ოზურგეთის სახალხო ფრონტი, ნოემბერი, 1989.
30. „ქართლი“, 1990: - გაზ. „ქართლი“, ქართლის სახალხო ფრონტი, N 4, 1990, იგრიკა.
31. „დღესი“, N 2, 1989: - გაზ. „დღესი“, N2, 1989, 9 აგვისტო.
32. „გურია“, 1989: - გაზ. „გურია“, ედპ-IV დასი, N 2, 1989.

**რუსი სქიზმატიკოსების მიზრასნია
მოღვაწეობა-რუმინეთში და რუსეთის კოლონიზატორული
ტაქტიკა ბალკანეთში
(XIX ს-ის 70-იან წლებამდე)**

XIX საუკუნეში ბალკანეთის ქვეყნებში ჩასახლებული რუსი სექტანტების ცხოვრება-საქმიანობას წლების მანძილზე იკვლევდნენ: ისტორიკოსები და ეთნოგრაფები (Материалы для военной географии ...1863), სამხედროები (Многочисленные статьи в Кишиневским епархиальным ведомостям) და მისიონერები, დემოკრატი მწერლები, რომლებიც ანტიმონარქიულ ბრძოლებში სქიზმატიკოსებს ერთგვარ მხარდამჭერებად მოიაზრებდნენ. ევროპის სამხრეთ-აღმოსავლეთით საუკუნეების მანძილზე სქიზმატიკოსთა დაჯგუფებები დღემდე, განსაკუთრებულად დიდ ინტერესს იწვევს რუმინელ ისტორიკოსთა შორის (Lucaciu C., Teodorescu A. 2004)

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერია საერთაშორისო ასპარეზზე ანგარიშგასაწევ ძალას წარმოადგენდა. ევროპული პროგრესისაკენ ლტოლვამ, ევროპულ განმანათლებლურ იდეებთან ზიარებამ, რუსეთს შიდა პრობლემები გაუჩინა - დასავლური ეკლესიის მწვალებლური მიმდინარეობები აქტიურად იჭრებოდნენ ქვეყანაში და მყარად იკიდებდნენ ფეხს რუსული საზოგადოების ელიტარულ წრეებში. რუსული ე.წ. „დემოკრატიული“ პოლიტიკით წაქეზებული ძველრუსული სქიზმატიკური მიმართულებების წარმომადგენლები – სტაროვერები, იგივე მეძველესტილები, იმდენად გააქტიურდნენ, რომ რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო იდეოლოგიას – მართლმადიდებლობას გადაგვარების სერიოზული საფრთხე შეუქმნეს. მათ წინააღმდეგ ბრძოლა რუსეთის ხელისუფლებას საუკუნეების მანძილზე ჰქონდა და უმკაცრეს რეპრესიებსაც ატარებდა.

XIX საუკუნიდან იმპერიის ხელისუფლება სქიზმატიკოსების ერთგვარი სათავისოდ გამოყენების პოლიტიკურ გზას დაადგა, რითიც სახელმწიფოს სასარგებლოდ ორ პრობლემას ერთდროულად მოაგვარებდა:

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საპატრიარქოს წმ. თამარ მეფის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in History, Professor at Saint Queen Tamar University of Georgian Patriarchate

1. იმპერიას განთავისუფლებდა ანტისახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის მატარებელი სქიზმატიკოსების ელემენტისგან;

2. მოაგვარებდა ბალკანეთის კოლონიზაციის საკითხს, რისთვისაც ბალკანეთის ხალხების რუსიფიკაციისთვის სქიზმატიკოსებს მოხერხებულად გამოიყენებდა. ამ საკითხის მოგვარებით რუსეთი ცივილურ სამყაროს დაანახებდა მის მიერ ბიზანტიური მოდელისადმი ერთგულებას – „მესამე რომობის „ფლობითუნარიანობას და ხმამაღლი განაცხადით დაასაბუთებდა, რომ „მეოთხე რომს“ სამყარო აღარ უნდა დალოდებოდა.

ზემოაღნიშნულის განხორციელებისთვის XIX საუკუნის პირველი ნახევართვის რუსეთს ფართო შესაძლებლობა ჰქონდა საგარეო პოლიტიკური ამოცანების ეფექტური გადაჭრისთვის. ეს ამოცანები მოიცავდა: იმპერიის საზღვრების დაცვას, ტერიტორიების გაფართოებას ქვეყნის ნაციონალური, გეო-პოლიტიკური, სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური შესატყვისობით. დასავლეთში რუსეთი აქტიურად ერეოდა ევროპის ცხოვრებაში, რაც უკავშირდებოდა ნაპოლეონის აგრესიასთან ბრძოლას; 1815 წლის შემდეგ, რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ამოცანა იყო ევროპაში ძველი მონარქისტული რეჟიმების მხარდაჭერა და ევროპის რევოლუციებთან ბრძოლა. XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან რუსეთი უკვე გამოდის ევროპის რევოლუციების ჩამხშობის როლში; მათ შორის რევოლუციებისა უნგრეთსა და დუნაის სათავადოებში.

რუსეთის იმპერიის საზღვრების გაფართოების მცდელობები რუსული სქიზმატიკური დაჯგუფებების მიგრაციით და აღმოსავლეთ ევროპაში რუსული სქიზმის გავრცელებით, იყო მხოლოდ რუსული ინტერესების განხორციელების გარეგნული ფაქტორი, რომელსაც ახლდა შიდა მიზეზებიც:

1. რუსული იმპერიული იდეოლოგიის – მართლმადიდებლობის საფრთხის შემცველი რუსი სქიზმატიკოსებისგან იმპერიის დაცლა;

2. სქიზმატიკოსების მცდელობები რუსული იმპერიული რეპრესიებისგან განთავისუფლება;

3. სქიზმატიკოსთა ყოფითი კეთილდღეობისკენ მისწრაფება;

4. ისეთი ადგილების ძიება, სადაც შესაძლებლობა იქნებოდა პირველქრისტიანული (ძველი ქრისტიანული, ანუ ძველსტილური კალენდრის დაცვით) წესით ცხოვრება.

რუსი სქიზმატიკოსების მიგრაციის მარშრუტი მრავალგანშტოებადი იყო. მოლდოვა, ბუკოვინა (ჰამსბურგის საჰერცოგო) და დობრუჯა (სტამბულის სამფლობელო) – XVIII საუკუნის დასაწყისიდან სქიზმატიკოსთა განსაკუთრებული განსახლების ისტორიული ზონა იყო.

წინამდებარე ნაშრომში განხილულია მიგრაციის ე.წ. მეორე მარშრუტი; კერძოდ, მოლდოვა-ვოლოშკის მიწები, სადაც განსახლებულ სქიზმატიკოსთა თემს ადგილობრივი მოსახლეობა იხსენიებდა ლიპოვანელთა თემად. ამ ჯგუფმა საფუძველი ჩაუყარა ურთიერთობების თავისებურ ხიდს აღმოსავლეთ ევროპის მართლმადიდებლებს, რუსეთის მართლმადიდებლებსა და თავად რუსეთს შორის. მიგრაციის მესამე სამარშრუტო ხაზი - ნოვოროსია, ერთგვარი ტრანზიტის როლს ასრულებდა მიგრანტებისთვის, საიდანაც ისინი კვეთდნენ მდ.დნესტრს და სახლდებოდნენ მოლდოვა-რუმინეთის მიწებზე.

მითითებულ ტერიტორიებზე აქტიურმა მიგრაციულმა პროცესებმა სქიზმატიკოსების რაოდენობა ერთი-ორად გაზარდა (Сирку II, 1878:665). ქვეყნის სამოქალაქო და საეკლესიო ხელისუფლება ყოველმხრივ ცდილობდა რელიგიურად მათ გათანაბრებას მოლდოვის სხვა აღმსარებლობების მოსახლეობასთან. ამის გამო, სქიზმატიკოსები ჩიოდნენ ადგილობრივ ხელისუფლებასთან და მათი შევიწროვებისგან დაცვას ითხოვდნენ. პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, მოლდოვას ხელისუფლება იძულებული ხდებოდა, ანგარიში გაეწია შექმნილი გარემოებისთვის და ხელმწიფებმა – ალექსანდრე-კონსტანტინე (1782-1785) და ალექსანდრე-იოანე (1787-1792) მავროკორდატებმა მათ უბოძეს რელიგიური დამოუკიდებლობა და ეკლესია-მონასტრების თავისუფალი ფლობის სიგელი. მიუხედავად ამისა, 1804 წელს სქიზმატიკოსები კვლავინდებურად ჩიოდნენ ალექსანდრე მურუზთან მათ შევიწროებაზე და ითხოვდნენ ძველი უფლებების ხელახალ აღიარებას. 1804 წლის 22 დეკემბერს სქიზმატიკოსებმა მიიღეს ხელმწიფისგან რიგითი სიგელი, სადაც აღნიშნული იყო, რომ არავის ჰქონდა უფლება სქიზმატიკოსთა რელიგიური უფლებების ხელყოფისა, თუმც ეკრძალებოდათ თავიანთ თემში მართლმადიდებლების (Магола А.А., 2009:143-150) მიღება.

სქიზმატიკოსების, იგივე ლიპოვანების პირველი თემები გაჩნდა ბუკოვინაში, რომელიც XVIII საუკუნის 80-იან წლებში ცნობილი იყო ბელაია-კრინიცას სახელით. 1769 წელს, რუსეთ-თურქეთის ომის დროს, რუსეთის მიერ ბუკოვინასა და მოლდოვას სამთავროების დაპყრობის მერე, სქიზმატიკოსთა ნაწილი მოექცა რუსეთის განმგებლობაში, ნაწილმა მოლოდოვასა და დუნაის შეაფარა თავი, ხოლო 1774 წელს, როცა ბუკოვინა შევიდა ავსტრიის იმპერიის შემადგენლობაში, იქ ჩასახლებული ლიპოვანები უცხოელი კოლონისტების სტატუსით და შესაბამისი შეღავათებითაც სარგებლობდნენ, რაც ფიქსირდებოდა 1783 წ. 9 ოქტომბრის იმპერატორი იოსებ II-ის საიმპერატორო პაკეტით. ამ პაკეტის თანახმად, ლიპოვანებმა მიიღეს: რელიგიური თავისუფლება, განთავისუფლდნენ გადასახადებისა და სამხედრო ვალდებულებებისგან 20 წლის ვადით (Сайко М., 1999:14; Субботин Н.И. Белокриницкой 1874:115-116).

რაც შეეხება რუმინეთის სქიზმატიკოსებს, XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან ისინი ჩარიცხეს ოსმალეთის არმიაში, რასაც ხელს უწყობდა თურქეთის ხელისუფლება დაპყრობილი ქრისტიანი ხალხების თავიანთ სამხედრო-პოლიტიკურ სამსახურში მიზიდვისთვის. ამგვარი ჯარის შექმნის იდეის სულისჩამდგმელი იყო ვინმე მიხეილ ჩაიკოვსკი (მეჰმედ სადიკ-ფაშა). ის დაუახლოვდა დობრუჯის სქიზმატიკოსთა ლიდერს, მღვდელს-ოსიპ გონჩარს (გონჩაროვს) (Кельсиев В.И., 1991:255). მ.ჩაიკოვსკის მიზანი იყო დუბროჯისგან თურქეთის სულთნის ვასალური, ე.წ.კაზაკთა სახელმწიფოს შექმნა მისი ხელმძღვანელობით (Кельсиев В.И., 1991:107). თავის მხრივ, მღვდელი გონჩარიც სქიზმატიკური რელიგიის დაცვის მიზნით, ეძიებდა მოკავშირეს და ასეთად მოიაზრა მ. ჩაიკოვსკი. მათი მოკავშირეები იყვნენ: რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ I და საფრანგეთის იმპერატორი ნაპოლეონ III; ასევე, რევოლუციონერი ა.გერცენი და ოსმელეთის იმპერიის სხვა ჩინოვნიკები. გონჩარის ნდობის მოპოვებისა და მისი იმედების გამართლებისთვის, მ. ჩაიკოვსკი სქიზმატიკოსებს დაეხმარა 1846 წელს ბელო-კრინიცაში საეკლესიო იერარქიის ჩამოყალიბება-ლეგალიზაციაში თურქეთში (Кельсиев В.И., 1991:256). ჩაიკოვსკის პიროვნების ირგვლივ დახასიათებას იძლევა ე.ვ.ტარლე თავის წიგნში-„ყირიმის ომი“: „პოლიტიკაში დილეტანტი, ფანტაზიორი; ზოგჯერ პოლონელი პატრიოტი, ზოგჯერ ორიგინალური ტიპის უკრაინელი ფილი, მეოცნებე პოლონეთ-უკრაინულ-კაზაკურ რესპუბლიკაზე. ასეთ ადამიანებს შეეძლოთ, როგორც კარგი რჩევის მოცემა, ისე სერიოზული მავნებლობის მოტანა. თურქეთის ხელისუფლებას არწმუნებდა რუსეთის არმიის სისუსტეში. რუსეთისადმი სიძულვილმა ის სრულიად დააბრმავა“. „ოსმალეთის კაზაკთა არმიის“ შემადგენლობაში იძულების წესით შეყვანილ იქნენ დუნაის ლიპოვანებიც.

XIX საუკუნის 40-იანი წლებიდან რუმინეთის ტერიტორიაზე სქიზმატიკოსთა მონასტრები საგრძნობლად მომრავლდა. მათ შორის ყველაზე ძველი მამათა მონასტრები იყო: ბელაია-კრინიცაში, მანუილოვკაში, სლავარუსაში; იმავე ადგილებში ამოქმედდა დედათა მონასტრებიც. ორი წლის მანძილზე სქიზმატიკოსებმა სამი სახელმწიფოს ფარგლებში რამდენიმე საეპისკოპოსო დააარსეს: ავსტრიის, დუნაის სამთავროებისა და ოსმალეთის იმპერიისა. სქიზმატიკოსთა პირველი საეკლესიო კათედრები იყო: სლავსკის, ტულჩის, ბრაილოვსკის, ვასლუის და სხვ. (Мельников Ф.И. 1999:316-321).

XIX საუკუნის 50-იან წლებში ადგილობრივი ხელისუფლებისგან დაკმაყოფილებულმა რუმინელი ლიპოვანების ნაწილმა დაიწყო დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობისთვის მეცადინეობა, რამაც თავად მათ თემებშივე უთანხმოებები წარმოშვა. უთანხმოებებმა თავი იჩინა სახელმწიფოს მხრიდან მოსახლეობის აღწერის დაწყების გამოც. ამ მღელვარებამ გასტანა 60-იანი წლების

დასაწყისამდე და დასრულდა დუნაის სამთავროების ოფიციალურ სტატისტიკაში სქიზმატიკოსების შეყვანით. ამის შემდგომ, ლიპოვანებში დაიწყო ახალი პოლიტიკური და დუნაის სამთავროების სოციო-კულტურული სივრცის შექმრა; XIX საუკუნის 70-იან წლებში რუმინეთში მიმდინარეობდა „ლიპოვანური ეკლესიის“ ლეგალიზაციის პროცესი, როგორც ისტორიული, რელიგიურად თავისებური მოქალაქეთა ჯგუფის გააზრება იმ დროის „ახალ სახელმწიფოში“. მიიღეს რა იურიდიული სტატუსი და განსაზღვრული პრევერენციები, რუმინელმა სქიზმატიკოსებმა შეაბიჯეს ე.წ. „ოქროს ხანაში“ მთელი ნახევარი საუკუნით ადრე, ვიდრე ეს მოახერხეს რუსეთში მათმა რუსმა რელიგიურად თანამოაზრეებმა.

1850-1940 წლების მანძილზე, რუმინეთის სქიზმატიკოსთა ერთმა ნაწილმა განახორციელა „საეკლესიო მშენებლობის“ საინტერესო პროექტი. რუმინეთის ტერიტორიაზე მათ შექმნეს მთელი საეკლესიო ქსელი: 4 ეპარქია, ასობით ტაძარი, ათობით მონასტერი და სხვ.

ლიპოვანების რუმინული თემები საბოლოოდ ჩამოყალიბდნენ მსოფლიოში რუსი სქიზმატიკოსების სულიერების ცენტრებად. რუსეთიდან იძულებით დევნილი და ნაწილიც ძალისმიერი მეთოდით გადმოსახლებული რუსი სქიზმატიკოსები აქ ემიგრდნენ თავშესაფარს. მორწმუნეთა განათლებული ფენა ყველანაირად ცდილობდა თანამემამულეებში განათლების რეფორმაციას, რათა მექანიკური „ტრადიციონალიზმიდან“ გადაენაცვლათ მეძველესტილეობის გააზრებულ შესწავლაზე.

დროთა ვითარებაში რუსი მოსახლეობის რთულმა მიგრაციულმა პროცესებმა მდინარეების – დნესტრისა და დუნაის შუამდინარეთის ლიპოვანთა თემებში დაპირისპირებები წარმოშვა, რამაც მწვავე ხასიათი XIX საუკუნის ბოლოს შეიძინა. 1846 წელს ბელო-კრინიცაში შეიქმნა სქიზმატიკოსთა საეკლესიო იერარქია; გაჩნდა პირველი საეპისკოპოსო კათედრები მოლდოვასა და ვალახეთში, რამაც დღის წესრიგში ბუნებრივად დააყენა საკუთარი მღვდელმთავრის კურთხევის საკითხი. ამ მიმართულებით ინტერესი გაძლიერდა რუსეთიდან რუმინეთში გადასული სქიზმატიკოსების რაოდენობრივ ზრდასთან ერთად. რუმინეთში ჩასახლებული სქიზმატიკოსები თავს უსაფრთხოდ გრძნობდნენ, თავისუფლად იცავდნენ თავიანთ რელიგიურ წესებს; აგებდნენ ეკლესია-მონასტრებს; იწვევდნენ სამღვდელოებას თურქეთიდან და ავსტრიიდან. რუმინეთის სასულიერო ხელისუფლებას ეს გარემოება შეუმჩნეველი არ დარჩენია და რუმინეთის მიტროპოლიტმა, სოფრონმა, 1857 წელს აღნიშნულზე შეატყობინა შინაგან საქმეთა მინისტრს, თუმც ამას სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე, შედეგი არ მოჰყოლია. 1858 წლის 17 თებერვალს მიტროპოლიტმა მთავრობას წარუდგინა პაკეტი, სადაც აღნიშნული იყო, რომ სექტანტები არ ასრულებდნენ სახელმწიფოსგან

დადგენილ ვალდებულებებს, რომლითაც უნდა ესარგებლათ რუმინეთში ცხოვრების დროს.

მიუხედავად რუმინეთის ეკლესიის მხრიდან წინააღმდეგობისა, რუსი სქიზმატიკოსები კვლავინდებურად აქტიურობდნენ ახალი ეპარქიების დაარსებისა და სამღვდლო დასის ფორმირების მიმართულებით. მას შემდეგ, რაც რუმინეთის სქიზმატიკოსებმა ხელისუფლების მეტრიკულ წიგნებში აღრიცხვაზე უარი განაცხადეს, რუმინეთის ხელისუფლებამ ნათლად გამოავლინა მათდამი ნეგატიური დამოკიდებულება. მეტრიკულ წიგნებში აღრიცხვაზე უარის თქმის საფუძვლი იყო სახელმწიფო გადასახადებისგან თავის არიდება და რუმინეთის მთავრობის მხრიდან სქიზმატიკოსთა რიცხოვრივი ზრდის საბაზით მათი დევნის საშიშროება.

მას შემდეგ, რაც მოსკოვის სქიზმატიკოსთა მიტროპოლიტმა რუმინეთის სქიზმატიკოსთა მიტროპოლიტს – არკადის (სლავსკი) ურჩია რუმინეთის ხელისუფლებასთან შუამდგომლობაზე თურქეთისა და საფრანგეთის სამეფო კარისთვის მიემართა, რუმინეთის მთავრობამ სახელმწიფო ინტერესებიდან გამომდინარე სქიზმატიკოსებთან მკაცრი დამოკიდებულება შეარბილა და რუმინეთის მთავარი კუზა სქიზმატიკოსებს უკვე ეხმარებოდა მართლმადიდებელი სამღვდლოების უფლებების შეზღუდვის ხარჯზე. რუმინეთის მთავრის ამგვარი პოლიტიკით მოქნილად ისარგებლეს სქიზმატიკოსებმა და პოლიტიკური „სამეგობროს“ იმედით შეეცადნენ, დაეარსებინათ საეპისკოპოსო კათედრა, მოეწვიათ ეპისკოპოსი. სქიზმატიკოსი ეპისკოპოსის საეპისკოპოსო კათედრის რეზიდენციად კი შეირჩა იზმაილი, რომელიც მდებარეობს ბესარაბიის სამხრეთ რუმინულ ნაწილში და, სადაც სქიზმატიკოსები დიდი რაოდენობით იყვნენ კომპაქტურად ჩასახლებულები.

ამრიგად, და, ამ მოვლენებით, XIX საუკუნის 60-იან წლებში დასრულდა რუსეთის იმპერიის მეცადინეობის პირველი ეტაპი მოლდოვა-რუმინეთის მიწებზე კოლონიზაციის მიზნით სქიზმატიკოსთა მიგრაცია. ამავე საუკუნის 70-80-იანი წლებიდან აღნიშნული პროცესების მეორე და განსხვავებული მიმართულების ეტაპი დაიწყო, რაც კვლევის განსხვავებული ობიექტია და განსხვავებულ მეცნიერულ მიდგომას საჭიროებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Антоновия В.В. (Лупулеску), Русские колонии в Добрудже, Киевская старина, 1889, т.24 (январь)
2. Батюшков П.Н., Бесарабия. Историческое опписание. СПб., 1892. Жур. Христианское чтение, 1878, ч.1. 1880, ч.2.

3. Зверев С., Записка И.С. Аксакова о Бессарабских Раскольниках \ Русский архив, 1888 гю, кн.3, с.436
4. Жур. Православный собеседник, №5, 1877 г., с.15-30
5. Кельсиев В.И., Исповедь \ Архив Русской революции, М., 1991, т.6 (№11-12), с.255
6. Кунича \ Липоване-история и культура русских-старообрядцев, вып. 6,
7. Кишиновские епархиальные ведомости, 1874, №13, 392, Одесса, 2009, с.143-150
8. Магола А.А., Старинная молдавская грамота, найденная самообрядческой церкви села Сайко М., Из истории Белой Криницы \ Белая Криница, 1999, июнь, с.14
9. Материалы для военной географии и воегтой статистики России, Собранные офицерами генерального штаба. Военное обозрение Бессарабской области, СПб., 1863
3.
10. Мельников Ф.И., Краткая история древлеправославной (старообрядческой) Церкви, Барнаул, 1999, с.316-321 Надеждина Н., О заграничных раскольниках, Лондон, 1860
11. Надеждина Н., О заграничных раскольниках, Лондон, 1860
12. Сирку П., Наши раскольники в Руминии, жур. Христианское чтение, 1878, №5-6,
13. Субботин Н.И., История Белокрыницкой иерархии, т.1, М., 1874, с.115-116
14. Шапов А.П., Русский раскол старообрядчества, рассматриваемый в связи внутренним состоянием руссакой церкви и гражданственности в XVII и в первой половине XVIII, Казань, 1859, с.124
16. Domnii Tarii Moldovei, Chisinau, 2005, p.264
17. Lucaciu C., Teodorescu A. Din istoria si traditiile lipovanilor, Bucure sti, 1988

ვახტანგ გორგასლის მეფობის დათარიღების საკითხისათვის

აბსტრაქტი: ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების დროდ რამდენიმე განსხვავებული თარიღია გაჟღერებული ისტორიოგრაფიაში: 502-505 წლებს შორის პერიოდი, 490/491, 523, 532 (არგაზიარებული და მივიწყებული) და ჩვენი, 531 წ. აქ ჩამოთვლილი თარიღებიდან ვერც ერთი, გარდა 531 წლისა, ვერ ალაგებს და ახსნას ვერ უძებნის ვახტანგის ცხოვრებაში აღწერილ ძირეულ მოვლენებს. ამათგან უმთავრესი ვახტანგის სპარსეთის დიდ კოალიციურ ლაშქართან ერთად ბიზანტიასთან ომის საკითხია, რომელიც ჯერ კიდევ ვახტანგის ახალგაზრდობაში მოხდა. რომელი სპარსეთ-ბიზანტიის ომია ეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ 442-502 წლებში სპარსეთ-ბიზანტიას შორის ომი არ მომხდარა? რაც შეეხება 502-507 წლების სპარსეთ-ბიზანტიას შორის წარმოებულ ომს, მისი დასაწყისი, მსვლელობა და საზავო მოლაპარაკება საოცრად ემთხვევა ვახტანგის ცხოვრებაში გადმოცემულ ამბებს. ამ და სხვა მნიშვნელოვან საკითხებს ახსნა სწორედ ვახტანგის ცხოვრებისა და მეფობის ჩვენ მიერ შემოთავაზებული ქრონოლოგიის გათვალისწინების შემთხვევაში ეძებნება.

საკვანძო სიტყვები: ვახტანგ გორგასალი, კავადი, დარიალის ციხე, პროკოპი კესარიელი, სპარსეთ-ბიზანტიის ომი, კეისარი ანასტასი, ხოსრო ანუშირვანი.

The Issue of Dating the Reign of King Vakhtang Gorgasali

Abstract: In historiography we have a few rather different versions of dating the death of Vakhtang Gorgasali: 502/505, 490/491, 523, 532 (not shared and long-forgotten) and ours - 531. All of the versions of Vakhtang Gorgasali's death mentioned above, except for 531, fail to provide a proper explanation or put the events of the life of the king in some historical order. One of the milestones of the king's life is his participation, together with a large Persian coalition force, in the war against Byzantines. This war took place when Vakhtang was still a young man. Which Persian-Byzantine war could it have been, if we consider the fact that in 442-502 there was not a single case of military conflict

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორი / PhD in History, Director of the Institute of Georgian Studies of University of Georgia

between Persia and Byzantium? As for the Persian-Byzantine war of 502-507, it has to be pointed out that its beginning, progress and the truce negotiations strangely coincide with the events that are narrated in the Life of Vakhtang Gorgasali. Explanation for this and many other important issues can be found if we accept the new date (531) of the death of King Vakhtang Gorgasali.

Key words: *Vakhtang Gorgasali, Kavad, Dariali Castle, Procopius of Caesarea, Persian-Byzantine War, Caesar Anastasius,'s, Khosrow Anushirvan.*

* * *

შესავალი: ვახტანგ გორგასალი ანტიკურობისა და შუა საუკუნეების გასაყარზე საქართველოს უდიდესი მეფე იყო, რომელმაც, ჩვენი ქვეყნის უდიდესი ნაწილი ისტორიაში პირველად, ერთ სამეფოდ გააერთიანა. მისი მეფობის ქრონოლოგიის სწორად განსაზღვრა, საქართველოს ადრე შუა საუკუნეების ისტორიის მკვლევართათვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხია. ამიტომაცაა, რომ მისი გარკვევა არაერთმა მკვლევარმა სცადა. თუმცა საკითხი დღემდე გადაუჭრელი რჩება. შედეგის მიუღწევლობის მიზეზი, ძირითადად, არის ის, რომ ამ საკითხის შესწავლის დროს მკვლევრები ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ საკუთრივ ჯუანშერის თხზულებაში დაცულ ცნობებს და მათ თანმიმდევრობას. მემატეანის ინფორმაციების სხვა თანადროულ სომხურ-სირიულ-ბიზანტიურ წყაროებთან შეჯერებაც დიდად არავის უცდია.

საკითხის ისტორიოგრაფია: ძირითადად მიჩნეული იყო, რომ ვახტანგი სპარსეთ-ბიზანტიის 502-507 წწ-ის ომის პერიოდში დაილუპა, აქედან: 503 წ. აძლევს უპირატესობას გორგაძე (1913, გვ. 64-67), 502 წ-ს - ჯავახიშვილი (1979, გვ. 329), ლორთქიფანიძე (1979, გვ. 87-88), ლომოური (1994, გვ. 44-48). ლ-ნ. ჯანაშია ვახტანგის დაღუპვას ზოგადად 502-506 წლებზე დებს (ჯანაშია, 1973, გვ. 104). გ. ალასანია თვლის, რომ ვახტანგი ვერ გარდაიცვლებოდა 503 წელზე უადრეს (ალასანია, 2008, გვ. 34-45). ამ თვალსაზრისის მომხრეთათვის ვახტანგის დაბადება 442/47 წლებზე მოდის, ვინაიდან ცნობილია, რომ ვახტანგმა 60 წელი იცოცხლა.

ა. ბოგვერაძე ვახტანგის გარდაცვალების პერიოდად უფრო 490-იან წლებს მიიჩნევს, თუმცა VI ს-ის დამდეგსაც შესაძლებლად თვლის (ბოგვერაძე, 1979, გვ. 57). ვ. გოილაძე ვახტანგის დაღუპვის თარიღს კონკრეტულად 491 წელზე დებს (გოილაძე, 1988, გვ. 92; გოილაძე, 1991, გვ. 70-76). დ. მუსხელიშვილი ვახტანგის დაღუპვას სპარსეთ-ბიზანტიის ომის დაწყებამდე - 499-502 წლებს შორის პერიოდში ათავსებს (მუსხელიშვილი, 2003, გვ.185).

განსხვავებულ თვალსაზრისი შემოგვთავაზა ჯანაშვილმა: თავდაპირველად 477-537 წწ. (ჯანაშვილი, 1903/ბ, გვ. 99), ხოლო შემდგომ 472-532 წწ. (ჯანაშვილი, 1906, გვ. 207-226). იმავდროულად ვახტანგი, პროკოპი კესარიელის მიერ 523 წლის იბერიის მეფედ წოდებულ, გურგენთან გააიგივა. რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ, გურგენისა და ვახტანგის იგივეობის შესახებ თვალსაზრისი, კ. თუმანოვმაც გაიმეორა, თუმცა მოსე ჯანაშვილი არ მიუთითა. ჯანაშვილისგან განსხვავებით, თუმანოვმა ვახტანგის გარდაცვალება 523 წელზე დადო (Toumanoff, 1963, გვ. 199-200; მისივე, 1976, გვ. 286).

ჯანაშვილ-თუმანოვის თვალსაზრისი ვახტანგ გორგასლისა და გურგენის იგივეობის შესახებ თავდაპირველად ჩვენც შესაძლებლად მივიჩნიეთ, თუმცა ორივესგან განსხვავებით ვახტანგის გარდაცვალება 528 წ-ით განვსაზღვრეთ (Sanadze, 2013, გვ. 369-375). ამ მიმართულებით შემდგომმა კვლევამ ჩვენთვის ვახტანგ გორგასლისა და გურგენის ერთი და იგივე პირად მიჩნევის მცდარობა აშკარა გახადა.² იმავდროულად, ამავე კვლევის საფუძველზე ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებისა და მეფობის ქრონოლოგიის მნიშვნელოვნად დაზუსტების საშუალება მოგვეცა: ცხოვრების წლები: 470/1-531; მეფობის წლები: 478-484 დედის რეგენტობით, დამოუკიდებელი მეფობა: 486/87-531. რაც შეეხება მონაკვეთს 484-486/87 წლებს შორის ესაა პერიოდი, როდესაც ვახტანგი ქართლის პიტიახშის, ვარსქენის მოკვლის (484 წ.) შემდეგ იბრძვის სპარსეთის წინააღმდეგ. 488 წ. სპარსეთის ტახტზე კავადი ადის. სავარაუდოდ, ის შემოირიგებს აჯანყებულ ქვეშევრდომს და აგზავნის მას სალაშქროდ ოსეთსა და აფხაზეთში (493 წ.).

მეთოდოლოგია: ნაშრომში გამოყენებულია *ანალიტიკური მეთოდი*, რომელიც წყაროების ინფორმაციების ურთიერთშეჯერებასა და ანალიზს გულისხმობს.

ძირითადი შინაარსი: 1. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვახტანგის დაღუპვის წლად ძირითადად 502/3 წელია მიჩნეული, ვინაიდან ქართლში სპარსთა იმ შემოსევას, რომელშიც ვახტანგი იღუპება, 502-505 წლების ბიზანტია-სპარსეთის ომის კონტექსტში განიხილავენ. ეს დიდ წინააღმდეგობაში მოდის საკუთრივ *ვახტანგის ცხოვრების* მონაცემებთან. პირველი და უმთავრესი არის ის, რომ, *ვახტანგის ცხოვრების* მიხედვით, სპარსეთ-ბიზანტიის ომს, რომელშიც ვახტანგი მონაწილეობდა და, რომელსაც ცენტრალური ადგილი უკავია თხზულებაში, ადგილი ჰქონდა მის შედარებით ახალგაზრდა ასაკში. თუ ჩვენ ვახტანგის დაღუპვის ხანად სპარსეთ-ბიზანტიის 502-507 წლებს მივიჩნევთ, მაშინ ინდოეთში სალაშქროდ გამგზავრებამდე ვახტანგის სპარსეთის ლაშქრის შემადგენლობაში ბიზანტიის წი-

² პროკოპისეულ იბერიის ე. წ. „მეფე“ გურგენის ოჯახის წევრების სახელებსა და ვახტანგ გორგასლის ოჯახის წევრების სახელებს შორის არ გვაქვს არაფერია საერთო.

ნაადმდეგ ლაშქრობა ბიზანტია-სპარსეთის რომელ ომს მივაკუთვნოთ? როგორც ცნობილია, 441 წლის დაზავების შემდეგ 502 წლამდე სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის მშვიდობა არ დარღვეულა. მემატინე კი სრულიად აშკარად წინასწარ დაგეგმილ, ფართომასშტაბიან საბრძოლო კამპანიაზე მოგვითხრობს, რომელსაც არ შეიძლება რაღაც შემთხვევითი სასაზღვრო შეტაკების კვალიფიკაცია მივცეთ: საომარ ოპერაციაში სპარსეთის შაჰის ბრძანებითა და რანის პიტიახშის ვარაზ-ბაკურისა და ვახტანგის მეთაურობით, მონაწილეობენ სომხეთის პიტიახშები, რომლებიც სათითაოდ, სახელობით არიან ჩამოთვლილი, ასევე ცალკე იხსენიებიან ბორზო — მოვაკანის მეფე (სინამდვილეში, პიტიახში), და დარუბანდის, იგივე ლეკთა მეფე იპაჯაჯ. ამ ფრიად წარმომადგენლობით კოალიციურ ლაშქარს შემთხვევით თავშეყრილად ვერ ჩავთვლით. გარდა ამისა, ლაშქრობის ტერიტორიული არეალი ფრიად ფართოა იმისთვის, რომ ის უნებურ და უცაბედ სასაზღვრო შეტაკებად მივიჩნიოთ: ლაშქრობა იწყება სომხეთიდან, ალყაში აქცევენ კარნიფორა - კარნუ ქალაქს, რომელიც იგივე თეოდოსიოპოლია - ასე კი სწორედ ბიზანტია-სპარსეთის 502-507 წლების ომი იწყება. *ქართველთა ცხოვრების* მიხედვით, შეტევაზე გადასული სპარსეთი თავისი სამხრეთ კავკასიური მოკავშირეებით კარნუ ქალაქს (თეოდოსიოპოლს) ვერ იღებს, იქ ტოვებს მოალყე ლაშქარს, რის შემდეგაც უკვე კოალიციური მხედრობა მიემართება ბიზანტიის სიღრმეში. სირიულ-ბერძნული წყაროების მიხედვით, ზუსტად ასე იქცევა სპარსეთის ლაშქარი 502 წ-ს. ემთხვევა თეოდოსიოპოლთან დატოვებული მოალყეების რაოდენობაც.

ის, რომ ვახტანგი თავის ლაშქართან ერთად იმყოფებოდა კაპადოკიის სიღრმეში და, სავარაუდოდ, მონაწილეობდა ქ. ამიდას ალყაში, იქიდან მტკიცდება, რომ მისი უკან დაბრუნება ნაზიანზინიდან (ანძორეთი/ანძიადორი) ხდება, სადაც ვერ აღმოჩნდებოდა, თუ იქამდე მთელ კაპადოკიას არ გადაივიდა. ყოველივე ეს კი მხოლოდ 502-504 წლებში შეიძლებოდა მომხდარიყო. ბიზანტიის იმპერიის სიღრმეში *ვახტანგის ცხოვრებაში* აღწერილ ლაშქრობას სხვა დროს, უბრალოდ, ვერ ექნებოდა ადგილი. მართლაც ვახტანგ გორგასალი თავისი ლაშქრით უკან მსვლელობას (და არა წინსვლას, როგორც ეს შეცდომით ვ. გოილაძეს ჰგონია) ქალაქ ნაზიანზინიდან იწყებს. ანძორეთი, იგივე ანძიადორი ამჟამინდელი თურქული სოფელი ნენიზია, რომელიც ქ. აკსარაის დასავლეთით მდებარეობდა (ნიკოლოზიშვილი, 2008, გვ. 87-102). იქიდან მობრუნებული ვახტანგი ეკლესიასა და სატალას (*ვახტანგის ცხოვრებისეული სტერის* ქალაქ სატალასთან იგივეობის შესახებ იხ. სანაძე, 2016, 315-317) გავლით ტრაპიზუნტს არტყამს ალყას. *ვახტანგის ცხოვრებაში* იმდენად მასშტაბური საომარი მოქმედებებია ასახული, ზოგ ეპიზოდში თვით სპილოზე ამხედრებული ბიზანტიის კეისრის უშუალო მონაწილეობით, რომ ყოველივე ეს მხოლოდ 502-507 წლების სპარსეთ-ბიზანტიის ომის ფარგლებში შეიძლებოდა მომხდარიყო.

ფრიად მნიშვნელოვანია საზავო მოლაპარაკებაც, რომელშიც ჯუანშერის თხოვნების მიხედვით ჯაზირეთი, ანუ ჩრდილოეთ მესოპოტამია ფიგურირებს, სწორედ ჩრდილოეთ მესოპოტამიის ქალაქები იყო 507 წლის სპარსეთ-ბიზანტიის ზავის ერთ-ერთი უმთავრესი საკითხი.

2. ვახტანგის გარდაცვალების 502/503 წლებით და, შესაბამისად, მისი დაბადების 442 წლით განსაზღვრა, ეწინააღმდეგება ვახტანგის წინა მეფეების მმართველობის წლებსაც, რომლებსაც მეფობისთვის წლები აღარ რჩებათ: როგორც ჩვენ ადრე წარმოვაჩინეთ, პეტრე იბერის მამა იყო რევ მირიანის ძის შვილიშვილი ქართლის მეფე მირდატ მირდატის ძე, იგივე ბუზმარიოსი - მაღალი მითრა, რომელიც *ქართველთა ცხოვრების* მეფეთა რიგით ვახტანგ გორგასლის პაპის, არჩილის წინა მეფე იყო (სანამე, 2016, გვ. 287-293).

მირდატმა თავისი ერთადერთი ვაჟი, მომავალი პეტრე იბერი, 422 წ. ჯერ კიდევ ქართლის მეფედ მყოფმა გაამძეველა. მოგვიანებით კი მეფე მირდატი სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანეს. სპარსეთმა მეფობა სომხეთში 428 წელს გააუქმა. სწორედ ეს თარიღი მივიჩნით ჩვენც მირდატის დასატყვევებლად ყველაზე ხელსაყრელ ხანად (სანამე, 2016, გვ. 290). სამი წელი მირდატი სპარსეთში ტყვედ იყო და *ქართველთა ცხოვრების* მიხედვით, ქართლში უმეფობის ხანა იდგა (428-430 წწ.) მირდატის გარდაცვალების შემდეგ (430 წ.) ტახტზე არჩილ თრდატის ძე (ვარაზ, იგივე დიდი ბაკურის შვილიშვილი) ადის. მართლაც, კორიუნის *მაშტოცის ცხოვრების* მიხედვით, მაშტოცი მეორედ საქართველოში ეფესოს მსოფლიო მესამე კრებამდე (431 წ.) იმყოფებოდა და ამ სტუმრობის დროს მას ქართლში მეფედ უკვე არჩილი დახვდა. თუმცა მანამდეც, მირდატის დატყვევების დროიდან (428 წ.), არჩილი, სავარაუდოდ, ასრულებდა ქვეყნის მმართველის ფუნქციას. ყოველივე ეს კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტია იმ მკვლევართა საწინააღმდეგოდ, რომლებიც ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების თარიღად 502-07 წწ., მით უფრო 490 წ-ს მიიჩნევენ. ასეთ შემთხვევაში გამოდის, რომ ვახტანგი 442/47 ან 430-ში დაბადებულა. მაგრამ ვახტანგის დაბადებისას მისი მამა მირდატი უკვე მეფე იყო. მაშ, როდისღა იმეფა არჩილმა? მით უფრო, იმის გათვალისწინებით, რომ არჩილის მეფობამ საკმაოდ ხანგრძლივად გასტანა - მის მეფობაში სამი მთავარეპისკოპოსი გამოიცვალა და მეოთხემ დაიწყო მთავარეპისკოპოსობა.

3. სპარსეთის შაჰის პეროზის მმართველობის 460-470-იან წლებში მართლაც ჰქონდა ადგილი ჰუნ-ჰეფტალიტებთან ხანგრძლივ, მრავალწლიან ბრძოლებს, მაგრამ მანამდე არ მიმდინარეობდა სპარსეთ-ბიზანტიის ომი და, შესაბამისად, არც რაიმე საზავო მოლაპარაკებას ჰქონდა ადგილი. იმ დროს, როდესაც ჯერ კიდევ 505 წლისთვის, ბიზანტიასთან ომის დასრულებასა და ზავის დადებამდე შუალედში კავადი ქართლსა და ალბანეთში შემოიჭრება და აქ იბრძვის, ბიზან-

ტიის წაქეზებით შემოჭრილი ჰუნებისა (Пигулевская, 1941, გვ. 149) და რეგიონში მათი დასაყრდენი ქართლის მეფის – ვახტანგის წინააღმდეგ (ალასანია, 2008, გვ. 34-45), თუმცა ამ დროს ვახტანგი სულაც არ ილუპება, არამედ ამის შემდეგ მიემგზავრება სპარსეთის შაჰთან ერთად სალაშქროდ ინდოეთში. მართლაც, 505 წელს ბიზანტიასთან ომის დასრულებისა და 507 წელს მასთან ზავის გაფორმების შემდეგ, კავადი, მალევე გაეშურება ჰუნ-ჰეფტალიტების წინააღმდეგ (507 წ.), რომლებთანაც ბრძოლას მან სწორედ რვა წელი (507-515) მოანდომა. ზუსტად იმავე ამბებს და, რაც მთავარია, იმავე თანმიმდევრობით მოგვითხრობს *ქართველთა ცხოვრება*: „ბერძნებთან“ ომიდან ვახტანგის დაბრუნების შემდეგ, ქართლში სპარსეთის მეფე შემოიჭრება და ვახტანგსა და სპარსელებს შორის მიმდინარეობს ომი, რომელიც ვახტანგსა და „ხვასროს“ შორის, როგორც ჩანს, სადღაც 507 წლისათვის ზავით მთავრდება. იმავდროულად „მეფე ხვასრო“ ბიზანტიასთან დებს ზავს. ამის შემდეგ სპარსეთის „მეფე ხვასრო“ უხმობს ვახტანგს სალაშქროდ: „ჰინდოთა, სინდელთა, აბაშთა და ჯორჯანთა ზედა“ და ამ ლაშქრობაში ვახტანგი სპარსეთის შაჰთან ერთად რვა წელს გაატარებს.

ვახტანგს, ინდოეთიდან დაბრუნებულს მოჰყავს ბიზანტიელი ქალი, ელენე. თუ ამ ამბავს 516/17 წ-ზე დავდებთ, მაშინ ვნახავთ, რომ 531 წლისთვის ელენესთან გაჩენილი ვაჟები, მით უფრო, თუ 518 წ. პირველი შვილი ელენესა და ვახტანგს ქალიშვილი გაუჩნდათ, არასრულწლოვნები იქნებოდნენ და ვერ შეძლებდნენ ვახტანგის გვერდით ბრძოლას მის ბოლო ბრძოლაში, რასაც გვამცნობს კიდევ *ქართველთა ცხოვრება*, როდესაც მოგვითხრობს, რომ ელენე და მისი შვილები იდგნენ უჯარმაში, იმ დროს, როდესაც ვახტანგის უფროსი ვაჟი დარჩილი და მისი დისწულიც კი მონაწილეობდნენ ომში.

თუ ვახტანგი ინდოეთში ლაშქრობიდან 470 წლის ახლო ხანებში დაბრუნდებოდა და ელენეს მაშინ მოიყვანდა ცოლად, მაშინ, ბუნებრივია, მისი შვილები დიდი ხნის სრულწლოვანებას მიღწეულნი იქნებოდნენ და დარჩილის მსგავსად მამის გვერდით იბრძოლებდნენ და ა. შ.

4. აქ სტატის ფორმატიდან გამომდინარე, კიდევ მხოლოდ ერთ ფაქტზე შევჩერდებით. *ქართველთა ცხოვრება* გვამცნობს, რომ ვახტანგი თავის ბოლო ბრძოლაში ებრძვის სპარსეთის შაჰს, რომელის ტახტზე სულ ახალი ასულია, მამის ახლო წარსულში გარდაცვალების შედეგად.

ძველი შაჰი, რომელთან ერთადაც ვახტანგმა ინდოეთში ილაშქრა, გარდაიცვალა და ვახტანგთან ურთიერთობის გასარკვევად მისი ვაჟი მოვიდა. ამას მხოლოდ 531 წ. ჰქონდა ადგილი, როდესაც სპარსეთის შაჰი კავადი გარდაიცვალა და ტახტზე მისი ვაჟი ხოსრო I ანუშირვანი (531-579) ავიდა. ხოსრო I-მა ილაშქრა ქართლზე მისი დაქვემდებარებისა და ეგრისში შეჭრის მიზნით. სწორედ ამ ბრძო-

ლაში დაიღუპა ვახტანგ გორგასალი. ამის შემდეგ, 532 წ. სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის ე. წ. „უვალო ზავი“ დაიდო.

5. ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ სომხეთისა და ალბანეთის აჯანყებაში (440-450-იან წლებში) ქართლი არ მონაწილეობდა (Дондуа, 1953, გვ. 314; ჯანაშია, 1962, გვ. 128-129; ბოგვერაძე, 1979, 36-37; Suny, 1944, გვ. 23; მუსხელიშვილი, 2003, გვ. 87), ვითომდა ვახტანგის მცირეწლოვნობის გამო. ამ თვალსაზრისის ადრევე გამოუჩნდნენ ოპონენტები (Еремян, 1951, გვ. 55; Тревер, 1959, გვ. 206-228). ბოლო ხანებში ამ აჯანყებაში ქართლის მონაწილეობის შესახებ აზრი გამოთქვა გ. ალასანიამ (ალასანია, 2008, გვ. 32-33).

სინამდვილეში, *ქართველთა ცხოვრებაში* ასახული მეფე არჩილისა და მისი ვაჟის მირდატის რანისა და ადარბადაგანი პიტიახშის წინააღმდეგ ბრძოლა, სამხრეთკავკასიური ქვეყნების სპარსეთის წინააღმდეგ აჯანყების პერიოდში (440-იან-450-იანი წწ.), საკუთრივ ქართველების ბრძოლის ასახვას წარმოადგენს (სანაძე, 2016, გვ. 297-300). ამავე აჯანყების დამარცხების ფონზე, ქართლის სპარსეთთან შეთანხმების მნიშვნელოვან რგოლად უნდა განვიხილოთ მირდატ არჩილის ძის რანისა და ადარბადაგანის სპარსი მოხელის, პიტიახშ საჰაკ ბარზაბოდის³ ასულ საგდუხტზე (საჰაკ-დუხტი) ქორწინება, რაც პეროზის (459-484 წწ.) ტახტზე ასვლის ახლო ხანებშია (დაახლ. 460-იანი წლების დასაწყისში) საგულვეტელი. მირდატი და საგდუხტი, საუფლისწულოდ გამოყოფილ სამშვილდეში, არა ერთ წელს ატარებენ. ეს კი სრულ უფლებას გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ არჩილი 460-იანი წლების დასაწყისში ჯერ კიდევ მეფე იყო.

6. ახლა ვარსკენის დაღუპვის თარიღი განვიხილოთ. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ასეთად, რატომღაც, 482 წელია მიღებული. და არავინ ყურადღებას არ ამახვილებს იმაზე, რომ ლაზარე ფარპეცი ვარსკენის მოკვლას პეროზის მეფობით ათარიღებს:

„... ვახტანგმა მოკლა ურჯულო ბდეშხი ვაზგენი მეფე პეროზის ოცდამეხუთე წელს“ (ფარპეცი, 1962, გვ. 243)

პეროზის მეფობის 25-ე წელი, 484 წელზე მოდის (პეროზი, როგორც ცნობილია, 459 წ. გამეფდა). თვით პეროზი ამ ამბავს ჰუნ-ჰეფტალიტებზე საომრად მიმავალი იგებს. იმავე წელს პეროზი იღუპება. საქმე ისაა, რომ ფარპეცთან ამბების თანმიმდევრობაა ერთგვარად არეული, რაც, შესაძლოა, ტექსტის მრავალჯერადი გადაწერის ბრალიც იყოს. ვარსკენის მოკვლის ამბავს რომ გვატყობინებს, ფარპეცი ამის შემდეგ აჯანყების შესახებ გვიყვება. მონათხრობიდან ვიგებთ, რომ გავიდა ორი ზამთარი და ზაფხული, ე. ი. კიდევ ორი წელი. ამ პერიოდში არაერთი საბრძოლო

³ სახელწოდება ბარზაბოდის შესახებ იხ. სანაძე, 2016, გვ. 304; აგრეთვე, 2019, გვ. 496-497.

მოქმედება მოხდა და უცხად ლაზარე აღნიშნავს, რომ ჰაზარავუბტმა, სპარსმა სარდალმა მიიღო წერილი პეროზისგან, რომელშიც პეროზი იწერებოდა, რომ ის:

„არიელთა მთელი ძალით მიემართებოდა ჰეფთალეებზე, ხოლო მას (ჰაზარავუბტს) უბრძანებდა, წასულიყო ქართლში და ქართლის მეფე ვახტანგი ან შეეპყრა, ან მოეკლა, ანდა იმ ქვეყნიდან გაემევებინა“ (ფარპეცი, 1962, გვ. 263).

ქრონოლოგიური აღრევა აშკარაა. გამოდის, რომ ორი წელი (ორი ზამთარი და ზაფხული) ქართლში და სომხეთში ბრძოლები მიმდინარეობდა, პეროზმა კი ამის შესახებ არაფერი იცოდა და ახლა, ჰუნ-ჰეფთალიტებზე გზად მიმავალმა, გაიგო?! რა თქმა უნდა - არა, უბრალოდ, ტექსტის მონაკვეთები საუკუნეების განმავლობაში გადაადგილდა. სინამდვილეში, პეროზის მეფობის 25-ე წელი ვარსკენის მოკვლის, იმავდროულად - პეროზის ჰეფთალიტებზე ლაშქრობისა და მისი იქ დაღუპვის წელია. როგორც მერე ვიგებთ, ქართლში შემოსული სპარსელთა ჯარი პეროზის დაღუპვის ამბის გაგონებისთანავე უკან, სპარსეთში გაბრუნებულა. ტახტი ბალაშმა, პეროზის ძმამ დაიკავა. ამის შემდეგ უკვე ორი ზამთარ-ზაფხული ბრძოლები მიმდინარეობს (ამის შესახებ ფარპეციმ სადღაც ხუთი გვერდით წინ მოგვითხრო!), ეს კი, შესაბამისად, 485-486 წლებია.

სირიელი ავტორი იეშუა სტილიტი სომეხთა აჯანყებას 490-იან წლების ამბებში დებს. ქართველ-სომეხთა აჯანყების დათარიღების საკითხი საგანგებოდ განიხილა კ. იუზბაშიანმა. მან გამოიკვლია სომეხთა აჯანყების შესახებ სხვადასხვა წყაროს მონაცემები და მივიდა დასკვნამდე, რომ იეშუამ სპარსთა წინააღმდეგ ქართველ-სომეხთა აჯანყების შესახებ ცნობები 490-იანი წლების ამბებში მცდარად განათავსა (Юзбашян, 2002, გვ. 318-327). მაგრამ, აშკარაა, რომ, იეშუასი არ იყოს, ვახტანგისა და მისი შვილების ცხოვრების ქრონოლოგიაც, რომელსაც იუზბაშიანი საერთოდ არ ითვალისწინებს და, რაც მთავარია, საკუთრივ ლაზარე ფარპეცის მონათხრობი (რომელიც ქრონოლოგიური ხარვეზების შემცველია, თუმცა არა ისეთის, რომლის გამოსწორება და მოვლენათა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის აღდგენა არ შეიძლებოდა), გვიჩვენებენ, რომ ვახტანგმა ვარსკენი 484 წ. მოკლა და სპარსელებს აუჯანყდა. ამავე წელს დაიღუპა პეროზიც, რომელმაც ჯერ კიდევ ჰეფთალიტებზე ლაშქრობად მიმავალმა შეიტყო აჯანყების შესახებ და განკარგულება გასცა ვახტანგის შეპყრობის ან მოკვლის, ან ქვეყნიდან გაძევების შესახებ. პეროზის დაღუპვამ ვახტანგის წინააღმდეგ ლაშქრობა შეაფერხა - ამ დავალებით ქართლში შემოსული სპარსი სარდალი სწრაფადვე უკან დაბრუნდა. ამის შემდეგ ორმა წელმა გაიარა (485, 486 წლები - დაზამთრდა, გამოზაფხულდა, დაზამთრდა, გამოზაფხულდა ... (იხ. ფარპეცი, 1962, გვ. 248-249, 251, 258-260) და ამგვარად 487 წელიც დადგა. სავარაუდოდ, ქართლში ყველაფერი არ იყო მოგვარებული, ლაზარე იმასაც გვამცნობს, რომ ვახტანგი ერთხანს დასავლეთ საქართველშიც კი იყო თავშეფარებული (უნდა

ვიფიქროთ, რომ იმპერატორ ზენონს დახმარებას სთხოვდა). ამასობაში კავადმა ვალარში ტახტიდან ჩამოაგდო და ამგვარად, აჯანყების ჩაქრობაც თვითონ ითავა. ასე რომ, კავადი 490 წლის სიახლოვეს სამხრეთ კავკასიას უნდა სწევოდა (ან შესაბამისი მოხელე გამოეგზავნა) და რეგიონის აჯანყების შემდგომი მოწყობის საკითხი მოეგვარებინა. უნდა ვიფიქროთ, რომ იმხანად ვახტანგს სპარსეთისადმი ერთგულების დამტკიცების შესაძლებლობა მიეცა - დადგინდა მისი ლაშქრობა ოსების (ჰუნების) წინააღმდეგ და აფხაზეთში, ბიზანტიის მიერ ეგრისის დაკავებული ციხეების გასათავისუფლებლად, რაც განხორციელდა კიდევ 492/93 წლებში. ამ ლაშქრობაში მიღწეული გამარჯვების ფონზე სპარსეთმა საბოლოოდ აღიარა ვახტანგი ქართლის მეფედ და დააკმაყოფილა მისი სურვილი სპარსეთის სამეფო ოჯახიდან ქალის ცოლად მოყვანის თაობაზე. ამ ლაშქრობის უმთავრესი მიღწევა სპარსეთისთვის ის იყო, რომ დარიალის ხეობა და ციხე კვლავაც სპარსეთის ხელში დაბრუნდა.

7. სავარაუდოდ, სწორედ კავადის მიერ ვახტანგისა და მისი ბიძის, პიტიახშ ვარაზ ბაკურისთვის დარიალზე გალაშქრების ბრძანების გაცემის შემტყობი დარიალის ციხის მფლობელი ამბაზუკი 491 წელს, შეშინებული, წერილს სწერს ტახტზე ახლად ასულ ანასტასის და, გასამრჯელოს სანაცვლოდ, დარიალის ციხის ბიზანტიისთვის გადაცემაზე მზადყოფნას აცხადებს. ბიზანტიელი ისტორიკოსი - პროკოპი კესარიელი ამბაზუკის ამ თხოვნას - ანასტასისთვის გარკვეული საფასურის სანაცვლოდ, თვითონ დაეჭირა დარიალის ციხე და კარები, უკანასკნელის სიბერითა და ავადმყოფობით ხსნის. პროკოპი, სინანულით, იმასაც აღნიშნავს, რომ ანასტასიმ სათანადოდ არ შეაფასა ამბაზუკის შემოთავაზება, რის გამოც ცოტა ხანში ციხე და ხეობა კავადმა დაიკავა (პროკოპი კესარიელი, 1965, გვ. 46- 47).

ამკარაა, რომ ამბაზუკს სიბერე კი არა, ციხისა და გასასვლელის შენარჩუნების სირთულე აფიქრებდა და ეს გადაწყვეტილებაც კავადის განზრახვის შეტყობის შემდეგ მიიღო. მთელი ეს პერიოდი ვახტანგის მეფობის საწყისი პერიოდია (ყოველ შემთხვევაში, მისი დამოუკიდებელი მეფობის) და არა ბოლო მონაკვეთი, როგორც ამას დღეს შეცდომით ქართული ისტორიოგრაფია იაზრებს. ერთი რამ სრულიად ცხადია, 491 წლამდე დარიალის ციხე და ხეობა ოს-ხუნების ხელში იყო და ვახტანგის ლაშქრობა ოსეთის წინააღმდეგ, რის შემდგომადაც დარიალის ხეობა კვლავაც ვახტანგის და, შესაბამისად, სპარსთა ხელში მოექცა, მხოლოდ 491 წლის შემდეგ შეიძლება მომხდარიყო.

8. ერთადერთი არგუმენტი, რომელზე დაყრდნობითაც ვ. გოილაძე ვახტანგის დალუპვის თარიღად 491 წ. დებს, ფირან გუმნასპის მარტვილობაა. თხზულებიდან ვიგებთ, რომ სადღაც 531 წლისთვის, სპარსეთის ჯარის დამარცხების შემდეგ, ფირანი ტყვედ ჩავარდნია ბერძნებს. ამ ამბებიდან „დიდი ხნის შემდეგ“ კი ბიზანტიასა და

სპარსეთს შორის „მშვიდობა დამყარდა“. ტექსტი შემდეგი სიტყვებით გრძელდება: „მეორმოცე წელს ავიდა ხოსრო ტახტზე და თავისი მეფობის მესამე წელს ბრძანა, რათა ორივე ქვეყანას შორის მშვიდობა გამყარებულიყო“ (Martyrium..., 1880, გვ. 80). თხზულებიდან არ ჩანს რის შემდგომ „მეორმოცე“ წელზეა საუბარი. ტექსტის მთარგმნელი და გამომცემელი ჰოფმანი აქ სიტყვა „მშვიდობას“ აღადგენს, ვინაიდან წინადადებას წინა წინადადების გაგრძელებად მიიჩნევს. ასეთ შემთხვევაში გამოდის, რომ მეორმოცე წელი 532 წლის ზავიდან უნდა გადავთვალოთ, რაც უაზრობაა. ამკარაა, რომ გამოთქმა „მეორმოცე წელი“ სულ სხვა რამეს ეხება და არა ტექსტისეულ „მშვიდობა დამყარდა“-ს. ასეთ შემთხვევაში ჰოფმანისეული სიტყვის „მშვიდობის“ აღდგენა უნდა მოვშალოთ, როგორც მის მიერ კონტექსტის არასწორად გაგების შედეგი. ამგვარად დაგვრჩება: „მეორმოცე წელს ავიდა ხოსრო ტახტზე“, მაგრამ რის მეორმოცე წელს, ჩვენთვის უცნობია, ვინაიდან ტექსტი ამ ადგილას, სავარაუდოდ, ნაკლულია. ვ. გოილაძე კი რატომღაც ხოსროს ტახტზე ასვლიდან 40 წლის უკან გადათვლით სპარსეთ ბიზანტიის არარსებულ ომამდე და ასევე არარსებულ 491 წლის ზავამდე მიდის. თანაც ამ არარსებულ ომში მოკლულად აცხადებს ვახტანგს. კომენტარი მკითხველისთვის მიმინდია!

9. XI ს-ის შუა წლების უცნობი ჰაგიოგრაფის დავით და კოსტანტინეს წამებაში, ისევე, როგორც ლეონტი მროველისეულ მირისა და არჩილის ცხოვრებასა და არჩილის წამებაში (სადაც, სინამდვილეში, ვახტანგ გორგასლის ვაჟების [დ]არჩილისა და მირის (მირდატი) ცხოვრება-მოღვაწეობაა მოთხრობილი), საქმე სპარსელებთან და ეგრისში სპარსეთ-ბიზანტიის 541-562 წლების ომთან გვაქვს და არა მურვან ყრუს შემოსევასთან (სანაძე & არახამია, 2013, გვ. 14-31; სანაძე, 2020, გვ. 26-110).

ორივე თხზულების ანალიზი ამკარას ხდის, რომ ხოსრო ანუშირვანის ეგრისში შემოსვლისა და იქ ბიზანტიასთან ბრძოლის დროს ვახტანგ გორგასლის ვაჟები დარჩილი და მირი (მირდატი) იმყოფებოდნენ ეგრის-აფხაზეთში და იბრძოდნენ სპარსელების წინააღმდეგ. დავით და კოსტანტინეს წამება პირდაპირ ასახელებს ვახტანგ გორგასლის შვილებს, დარჩილს და მის ძმა მირს ანაკოფიის ციხეში გამაგრებულებად. სპარსელები ანაკოფიის გავლით აფხაზეთს (სებასტოპოლისი, პიტიუნტი) სპარსეთ-ბიზანტიის 541-562 წლების ომის საწყის ეტაპზე, სადაც 542/3 წლებში ლაშქრობენ (პროკოპი კესარიელი, 1965, გვ. 136-137). თუ ვახტანგი 60 წლის ასაკში 502 ან მით უფრო 490 წლებში გარდაიცვალა, მაშინ როგორ იბრძოლებდა მისი ვაჟი დარჩილი ანაკოფიასთან 542/43 წლებში, იმის გათვალისწინებით, რომ ის ვახტანგს ახალგაზრდობაში შეეძინა?

ვახტანგის ცხოვრების წლების აქ გაუღერებულ ქრონოლოგიას *ქართველთა ცხოვრებაც* ადასტურებს! როგორც მცხეთური რედაქციის სამივე ნუსხა, ისე ანა-

სეული რედაქციის ჭალაშვილისეული ნუსხა „მირიან მეფისითგან ვიდრე ვახტანგ მეფისამდე“ გასულად 157 წელს ასახელებს. საკუთრივ ანასეული ნუსხა კი - 147-ს. მირიანის გარდაცვალებას IV ს-ის 30-იანი წლების მეორე ნახევარზე დებენ. პირობითად 339 წ. რომ ავიღოთ, მივიღებთ, რომ ვახტანგი 339+157= 496 წ-ს, ან 339+147=486 წ-ს გამეფებულა.

დასკვნა: ვახტანგის ცხოვრების აქ შემოთავაზებული ქრონოლოგიის უპირატესობა იმაშია, რომ ის ერთადერთია, რომელიც ახსნას უძეზნის წყაროებში ვახტანგის, მისი უახლოესი წინაპრებისა და შთამომავლების შესახებ ცნობებს შორის არსებულ ყველა აქამდე აუხსნელ და ვითომ გადაულახავ წინააღმდეგობას (უფრო დაწვრილებით იხ. სანაძე, 2016, გვ. 296-370; სანაძე, 2019, გვ. 391-402; აგრეთვე, 2020, გვ. 7-182), მაშინ, როდესაც მისი გარდაცვალების წლად მიჩნეული 502/07 და, მით უფრო, 490/91, კრიტიკას საერთოდაც ვერ უძლებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ალასანია, 2008: – ალასანია გ. ქართველები და ისლამამდელი თურქები, თბილისი;
2. ბოგვერაძე, 1979: – ბოგვერაძე ა. ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში, თბ.;
3. გოილაძე, 1988: – გოილაძე ვ. ფირან გუშნასპის მარტვილობის ცნობათა მნიშვნელობა V-VI საუკუნეების საქართველოს ისტორიისათვის. – მაცნე (ისტორიის სერია), 2;
4. გოილაძე, 1991: – გოილაძე ვ. ვახტანგ გორგასალი და მისი იტორიკოსი, თბ.,
5. გორგაძე. 1913: – გორგაძე ს. წერილები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. II, ტფ.;
6. ლომოური, 1994: – ლომოური ნ. საქართველოს და ბიზანტიის ურთიერთობა V ს-ში, თბ.;
7. ლორთქიფანიძე, 1979: – ლორთქიფანიძე, ქართლი V საუკუნის მეორე ნახევარში, თბ.;
8. მუსხელიშვილი, 2003: – მუსხელიშვილი დ. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, თბილისი;
9. ნიკოლოზიშვილი ნ. (2008). ნიკოლოზიშვილი ნ. (ანბიამორის ლოკალიზაცია და მისი მნიშვნელობა ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის. – შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის საკითხები, N9, თბ.;
10. პროკოპი კესარიელი, 1965: – პროკოპი კესარიელი. ომი სპარსელებთან. – გეორგიკა (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ), ტ. II, თბ.;
11. სანაძე, 2013: – სანაძე მ. & არახამია გ. VI ს-ის ქრონიკის კვალი დავითისა და კოსტანტინეს წამებაში, თბ.;

12. სანაძე, 2016: – სანაძე მ. ქართლის მეფეებისა და პატრიკიოსების ქრონოლოგია (ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე). - ქართველთა ცხოვრება წიგნი III - თბ.;
13. სანაძე, 2019: – სანაძე მ. შესავალი ქართველთა ცხოვრებაში. - ქართველთა ცხოვრება წიგნი I, თბ.;
14. სანაძე, 2020: – სანაძე მ. ქართლის მეფე დარჩილი (ვახტანგ გორგასლის ვაჟი) და მისი ცხოვრების ამსახველი ქრონიკები, თბ.;
15. ქართლის ცხოვრება. 1955. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I;
16. ჯავახიშვილი, 1979: – ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია. - თხზულება-ნი, ტ. I, თბ.
17. ჯანაშვილი, 1903: – ჯანაშვილი მ. ქართველთა მატიანე - „მომამბე“, 5, ნაკვეთი V, თბილისი;
18. ჯანაშვილი, 1906: – ჯანაშვილი მ. საქართველოს ისტორია, ტ. I;
19. ჯანაშია, 1962: – ჯანაშია ლ-ნ. ლაზარე ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ.
20. ჯანაშია, 1973: – ჯანაშია ლ-ნ. ქართლი V საუკუნის მეორე ნახევარში. ვახტანგ გორგასალი. - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, თბ.;
21. Martyrium des Zeugen Herrn Grighor, der in den tagen des Königs Khosrau Zeugnis ablegte. (1880). G. Hoffmann, Auszüge aus syrischen Akten persischen Märtyrer, Abhandlungen Für die Kunde des Morgenlandes, Leipzig;
22. Suny, 1944: – Suny R. The Making of the Georgian Nation. Indiana Universiti Press, Blumington and Indianapolis;
23. Toumanoff, 1963: – Toumanoff C. Iberia between Chosroid and Bagratid Rule - Studies in Christian Caucasian History, Georg town University press;
24. Toumanoff, 1976: – Toumanoff C. Manuel de geneologie et de chronologie pour l'histoire de la Caucasic chretienne;
25. Дондуа, 1953: – Дондуа В. Д. Некоторые замечания по поводу сборника – история армянского народа – მიმომხილველი, თბ.;
26. Еремиян, 1951: – Еремиян С. Освободительная война армян против персов в 450-451, - Вестник древней истории, N4, М.;
27. Пигулевская, 1941: – Пигулевская Н. Сирийские источники по истории народов СССР. М-Л.;
28. Тревер, 1959: – Тревер К. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании в IV до н. э. - VII в. н. э., М.,-Л.
29. Юзбашян, 2002: – Юзбашян К. Иешу Стилит об армянском восстании против Сасанидов. – Христианский восток, 3 (IX), СПб-М.;

უკრაინაში სამართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიური მისიის მოღვაწეობის ისტორიიდან (1918-1921 წწ.)

აბსტრაქტი: ნაშრომის მიზანია საქართველო-უკრაინის დიპლომატიური ურთიერთობების შესწავლა. მე-20 საუკუნის დასაწყისში, ქართველი და უკრაინელი ხალხის ბრძოლა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისთვის რთულ პირობებში მიმდინარეობდა. 1917 წელს, რუსეთში შეიარაღებული გადატრიალების შემდეგ, ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ახალი სახელმწიფოები გაჩნდა.

პ. სკოროპადსკის უკრაინის სახელმწიფოს მეთაურის პოსტზე ხანმოკლე მოღვაწეობის პერიოდში, უკრაინის ხელისუფლებამ საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან ოფიციალური დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა. 1918 წლის 5 დეკემბერს, კიევში უკრაინის სახელმწიფოსა და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას შორის დაიდო ორმხრივი შეთანხმება, სადაც სხვა საკითხებთან ერთად საკონსულულო ურთიერთობებიც განისაზღვრა. საქართველოს დიპლომატიური მისიის წარმომადგენლად უკრაინაში – ბიქტორ თევზაია, ხოლო მის მოადგილედ დავით ვაჩიშვილი დაინიშნა. კიევში საქართველოს დიპლომატიურმა მისიამ ფუნქციონირება ჯერ კიდევ 1918 წლის სექტემბრის თვეში დაიწყო. თავის მხრივ, 1918 წლის ოქტომბრის თვეში უკრაინის მთავრობამ თბილისში დიპლომატიური წარმომადგენელი ივან კრასკოვსკი დანიშნა. 1918 წლის სექტემბრის ბოლოს, უკრაინის უდიდეს საპორტო ქალაქ ოდესაში, გენერალურ კონსულად ევსეი უშვერიძე დაინიშნა. ვ. თევზაიას მოღვაწეობის პერიოდში, უკრაინაში ოთხი პოლიტიკური რევოლუცია მოხდა, რაც ჰეტმანის მთავრობით დაიწყო და ნაწილობრივ მოხალისეთა მმართველობით დასრულდა.

1920 წლის სექტემბრის თვეში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ უკრაინის საბჭოთა რესპუბლიკასთან ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი, რაც ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური და საკონსულულო ურთიერთობების დამყარებას ითვალისწინებდა. ხელშეკრულებით გათვალისწინებული მუხლები არ აღსრულებულა, რადგან 1921 წლის თებერვლის თვეში წითელი არმია თავს დაესხა საქართველოს და ქვეყნის ოკუპაცია-ანექსია მოახდინა.

¹ ისტორიის დოქტორი, რეგიონალიზმის კვლევის ინსტიტუტი, მთავარი მაცნეიერ-თანამშრომელი / PhD in History, Chief Scientist at Regionalism Research Institute

საკვანძო სიტყვები: უკრაინა, საქართველო, ნ. ჯორდანია, პ. სკოროპადსკი, ბ. თევზაია, ი. კრასკოვსკი.

**From the History of the Diplomatic Mission
of the Democratic Republic of Georgia in Ukraine
(1918-1921)**

Abstract: *The purpose of the article is to study the diplomatic relations between Georgia and Ukraine. At the beginning of the 20th century, the struggle of the Georgian and Ukrainian peoples for state independence was in difficult conditions. In 1917, after an armed coup in Russia, new states emerged on the territory of the former Russian Empire. During the short tenure of P. Skoropadskyi's rule, Ukraine established formal diplomatic relations with the Democratic Republic of Georgia. On December 5, 1918, a bilateral agreement was signed in Kyiv between the State of Ukraine and the Georgian Democratic Republic, which, among other things, defined consular relations. Victor Tevzaya was appointed as the representative of the diplomatic mission of Georgia in Ukraine, and David Vacheishvili - his deputy. The diplomatic mission of Georgia in Kyiv began to function in early September 1918. In October 1918, from their side the Ukrainian Government sent as a diplomatic representative, Ivan Kraskovsky, to Tbilisi. At the end of September 1918, the largest port city of Ukraine, in Odessa, Evsei Ushveridze was appointed as a Consul General. During V. Tevzaya's activity in Ukraine, four political revolutions took place, starting with the Hetman's Government and ending with the rule of volunteers.*

In September 1920, the Government of the Democratic Republic of Georgia signed an agreement with the Ukrainian Soviet Republic, which provided for the establishment of diplomatic and consular relations between the two countries. The articles stipulated in the agreement were not implemented, because in February 1921 the Red Army attacked Georgia, occupied and annexed the country.

Key words: *Ukraine, Georgia, N. Zhordania, P. Skoropadskyi, B. Tevzaia, I. Kraskovsky.*

შესავალი: საკითხის აქტუალობას განაპირობებს უკრაინაში მიმდინარე მოვლენები, რუსეთ-უკრაინის ომი. 21-ე საუკუნეში შავიზღვისპირეთის რეგიონში არსებულმა პროცესებმა, მსოფლიო მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური ცვლილებების წინაშე დააყენა. საქართველო-უკრაინის ურთიერთობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ 1917 წელს ქართველი პოლიტიკოსები, როგორც უკრაინის ეროვნული კონგრესისა და ყრილობის დელეგატები, მიწვეულნი იყვნენ კიევში ცენტრალური რადას მიერ, მაგრამ ამ ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური ურთიერთობები, იმპერიული რუსეთის უღლისგან გათავისუფლების შემდეგ დაიწყო.

ნაშრომის სამეცნიერო სიახლეა XX საუკუნის დასაწყისში, საქართველო-უკრაინის დიპლომატიური ურთიერთობების შესწავლა ახალ საარქივო დოკუმენტებზე, კერძოდ, უკრაინაში საქართველოს დიპლომატიური წარმომადგენლების ანგარიშებზე დაყრდნობით, რასაც შავიზღვისპირეთის ამ ორი ქვეყნის, როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური ურთიერთობისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. უკრაინის მაშინდელ მმართველებს კარგად ესმოდათ, რომ საქართველო უკრაინისთვის იყო გზა ამერიკავკასიისა და შემდგომ სპარსეთისკენ. უკრაინისთვის ბაქო-ბათუმის რკინიგზა და ნავთის მილსადენი კასპიის ნავთობპროდუქტების ტრანსპორტირებისა და მიღებისთვის ხელსაყრელ საშუალებას წარმოადგენდა. უკრაინის სახელმწიფოს შეეძლო არა მხოლოდ მიეღო ენერგორესურსები, არამედ შავი ზღვის რეგიონსა და ევროპაში მათი სატრანზიტო მიმწოდებელიც გამხდარიყო.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ნაშრომი საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულ დოკუმენტებს, დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდის ქართულ და უცხოენოვან საგაზეთო მასალებს ეყრდნობა. გამოყენებულია უკრაინელი მკვლევრის, პავლო ჰაი-ნიჟნიკის სამეცნიერო სტატია: „უკრაინა-საქართველოს დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება უკრაინის სახალხო რესპუბლიკასთან და უკრაინის სახელმწიფოსთან (1917–1918 წწ.)“, რომელიც უკრაინულ საარქივო დოკუმენტებსა და სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზეა დაწერილი.

მეთოდოლოგია: კვლევის პროცესში გამოყენებულია ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი. შევისწავლეთ საკითხის ირგვლივ არსებული სამეცნიერო ასევე, საარქივო, ოფიციალური დოკუმენტები და პრესის მასალები. კვლევა ჩატარდა კომპლექსური მეთოდოლოგიის გამოყენებით: შედარებით-ისტორიული მეთოდი, ისტორიზმის პრინციპი, პრესის მასალების, პოლიტიკურ მოღვაწეთა მოხსენებების დამუშავების კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდი, პოლიტიკური მონიტორინგი, მოპოვებული დოკუმენტური მასალების მეცნიერული ანალიზი. წყა-

როების შესწავლისას გამოყენებულია ანალიტიკურ მეთოდი, რაც ეპოქის უკეთ გააზრებასა და ისტორიული პროცესების სწორად შეფასებაში დაგვეხმარა.

დისკუსია/შედეგები: XX საუკუნის დასაწყისში უკრაინელი ხალხის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლა ურთულეს პირობებში მიმდინარეობდა. 1917 წლის თებერვლის თვეში ცარიზმის დამხობის შემდეგ, რუსეთის მთელ იმპერიაში მძლავრი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა დაიწყო. უკრაინაში შეიქმნა ცენტრალური რადა, რომელმაც ავტონომია მოითხოვა. რადას თავმჯდომარედ სოციალისტ-რევოლუციონერი, ისტორიკოსი მიხაილო გრუშევსკი აირჩიეს, გენერალურ მდივნად კი – სოციალ-დემოკრატი ვოლოდიმირ ვინიჩენკო, სამხედრო საქმეთა გაძღოლა სიმონ პეტლიურას დაევალა. დამოუკიდებელი უკრაინის დანაწევრებაში ერთმანეთს სამი ძალა ებრძოდა: საბჭოთა რუსეთი, პოლონეთი და მოხალისეთა არმია. 1919 წელს უკრაინის სახალხო რესპუბლიკას სამივე ძალა ერთდროულად უტევდა, რამაც უკრაინის სახელმწიფოებრიობის მოსპობა გამოიწვია.

საქართველო-უკრაინის პოლიტიკური ურთიერთობების ჩამოყალიბება ჯერ კიდევ 1917 წელს უკრაინის ცენტრალური რადას პერიოდში დაიწყო. 1917 წლის ბოლოს საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ ივანე ლორთქიფანიძე უკრაინის სახალხო რესპუბლიკაში სამხედრო კომისრად დანიშნა, 1918 წლის დასაწყისშივე იგი დავით ვაჩიშვილმა შეცვალა. 1918 წლის 6 ივნისს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრმა, აკაკი ჩხენკელმა, ოფიციალურ კიევის გერმანიაში უკრაინის სახელმწიფოს საქმეთა დროებითი რწმუნებულის, ო. კოზის (O. Kozii), მეშვეობით, დიპლომატიური ნოტით მიმართა და ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის არსებობის შეწყვეტა აუწყა, ხოლო 22 ივნისს წარდგენილი ნოტით, უკრაინის ხელისუფლებას ახლად ჩამოყალიბებული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აღიარებას სთხოვდა (*Hai-Nyzhnyk, 2018:27*). უკრაინის ხელისუფლებაში სრულიად უკრაინის ჰეტმანის პაველ პეტრეს ძე სკოროპადსკის მმართველობის დროს (1918 წლის 29 აპრილი-14 დეკემბერი), 1918 წლის სექტემბრის დასაწყისში კიევში საქართველოს დიპლომატიურმა მისიამ ფუნქციონირება დაიწყო. უკრაინაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მისიის თავმჯდომარედ ბიქტორ ვასილის ძე თევზაია, ხოლო მის მოადგილედ დავით ვაჩიშვილი დანიშნა. უკრაინაში ქართული საელჩო ვოლოდიმირ კარავაევის ქუჩა (ამჟამად ლ. ტოლსტოის ქუჩა) N9 - ში იყო განთავსებული. თავის მხრივ, 1918 წლის ოქტომბრის თვეში უკრაინის მთავრობამ თბილისში დიპლომატიურ წარმომადგენლად ივან კრასკოვსკი დანიშნა. ის საქართველოში ორი წლის განმავლობაში კოორდინაციას უწევდა უკრაინის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ-სამეურნეო და საკონსულო ურთიერთობებს.

უკრაინის წარმომადგენლობა თბილისში იუსტიციის ქუჩა #33-ში მდებარეობდა. ი. კრასკოვსკი 1919 წლის 5 აპრილს შეხვდა ევგენი გეგეჭკორს, რომელიც იმ პერიოდში საგარეო საქმეთა მინისტრის თანამდებობასთან ერთად, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის მოვალეობასაც ასრულებდა, სწორედ ამ რანგში მიიღო მან უკრაინელი დიპლომატი. კრასკოვსკიმ მას უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის დირექტორიის მიერ მიღებული რწმუნების სიგელი გადასცა (გაზ. „საქართველო“, #80, 1919:2).

1918 წლის სექტემბრის ბოლოს უკრაინის უდიდეს საპორტო ქ. ოდესაში გენერალურ კონსულად ევსეი ილარიონის ძე უშვერიძე დაინიშნა. 1919 წლის ზაფხულში, მას შემდეგ რაც ოდესა დენიკინის რაზმმა აიღო, მათ საკონსულოს დაუყოვნებლივ დახურვა მოითხოვეს. იყო შემთხვევები, როდესაც ოდესიდან ავადმყოფების გამოსაყვანად, კონსტანტინოპოლში საქართველოს დიპლომატიური მისიის წარმომადგენელს, გრიგოლ რცხილაძეს მიმართავდნენ დასახმარებლად (სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, ს. 117, ფურც.1). უკრაინიდან საქართველოში ხალხის ევაკუაციის საკითხი მნიშვნელოვანწილად ინგლისის სარდლობაზე იყო დამოკიდებული, რადგან იმ პერიოდში კავკასიის შავი ზღვის სანაპირო დიდი ბრიტანეთის ხელისუფლების გავლენის სფეროში შედიოდა. უკრაინაში მყოფმა დიპლომატებმა ემიგრანტთა სამშობლოში დაბრუნებაზე პირადი პასუხისმგებლობა აიღეს. ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც ოდესიდან ბათუმის პორტში შემოსულ მოქალაქეებს ინგლისელები აპატიმრებდნენ და კონსტანტინოპოლში აბრუნებდნენ (სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, ს. 210, ფურც.1). გენერალურმა საკონსულომ უკრაინის მოქალაქეობის დროებითი მოწმობები გააუქმა. უკრაინის ყველა მოქალაქეს, მათი მუდმივი ბინადრობის მიხედვით, ახალი ნიშნის - უკრაინის, თბილისის, ბათუმის, ფოთის, ბაქოს ან ერევნის მუდმივი ბინადრობის მოწმობა ეძლეოდათ. საგარეო საქმეთა სამინისტრომ განკარგულება გასცა, რომლის მიხედვითაც უკრაინის მოქალაქეთა უფლებებითა და უპირატესობებით უკრაინის მხოლოდ ის მოქალაქეები სარგებლობდნენ, რომელთაც უცხოეთის პასპორტები ზემოხსენებულ საკონსულოებში შემოწმებული ჰქონდათ (გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, #127, 1919:2).

უკრაინაში ბოლშევიკების ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ, ოდესაში ქართული საკონსულო, თავდაპირველად, ძველებურად მუშაობდა. ვიცეკონსული თბილისში გაემგზავრა, ხოლო კონსული ე. უშვერიძე ოდესაში დარჩა. ის შეხვდა ინგლისისა და საფრანგეთის სარდლობის წარმომადგენლებს, მადლობა გადაუხადა ქართველ ქვეშევრდომთა ინტერესების დაცვისთვის, მათ დახმარება სთხოვა საქონლის გაცვლასთან დაკავშირებით, რისთვისაც აუცილებელი იყო შავ ზღვასა და საქართველოს პორტებს შორის რელსების აღდგენა (გაზ. „საქართველო“, #81, 1919:2).

1919 წლის ოქტომბრის თვეში პოლკოვნიკ ტუგან ბარანოვსკისგან ოდესაში მყოფმა საქართველოს კონსულმა, ე. უშვერიძემ, წერილი მიიღო, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ გენერალ დენიკინის მთავრობასა და საქართველოს ხელისუფლებას შორის შექმნილი მდგომარეობის გამო, ქართველი დიპლომატის ოდესაში მოღვაწეობის გაგრძელება შეუძლებელი იყო, მას ქ. ოდესაში მხოლოდ კერძო პირად ცხოვრების უფლება ჰქონდა. უკრაინაში მყოფი საქართველოს გენერალური საკონსულოს შემადგენლობა გემ „ჩერნომორით“ ოდესიდან ბათუმში გაემგზავრა. კონსული ე. უშვერიძე ბოლშევიკების ტერორის დღეებში ქ. ოდესის მცხოვრებთა აქტიურად ეხმარებოდა. ფაქტობრივად, 1919 წლის 10 სექტემბერს, ქ. ოდესაში საქართველოს საკონსულოს სრულად გაუქმდა. ქართული საკონსულოს დამსახურებული მოღვაწეობის შესახებ ანტანტის ქვეყნების მთავრობებსაც აცნობეს. ქ. ოდესაში საქართველოს მისიის ხელმძღვანელის – ე. უშვერიძის სახელზე ეპისკოპოსმა ალექსიმ შემდეგი წერილი გაგზავნა: „ჩემამდის მოაღწია ცნობამ, რომ ქართველები მხურვალე მონაწილეობას იღებდნენ სამღვდელოების განთავისუფლებაში და ისეთ საქმეებს ეწეოდნენ, რომლებიც მოწმობენ მათ ერთგულებას რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიისადმი. უმორჩილესად გთხოვთ, მიიღოთ ჩემგან და მთელი ეპარქიისგან გულითადი მადლობა ამის გამო და გადასცეთ იგი საუკეთესო მეგობრებს სარწმუნოების მხრივ, სულის რაინდებს — ქართველებს“ (გაზ. „საქართველო“, #223, 1919:2).

ბოლშევიკების უკრაინაში შემოსვლის შემდეგ, ქ. ოდესაში ყველა ქვეყნის კონსული შეიკრიბა. ქართველი ე. უშვერიძე თავმჯდომარედ აირჩიეს. ის 4 სახელმწიფოს წარმოადგენდა, მათ შორის ინგლისსა და საფრანგეთს. როდესაც უკრაინიდან ინგლისისა და საფრანგეთის ჯარი წავიდა, მათი ქვეშევრდომების უფლებების დაცვა ე. უშვერიძეს დაავალეს. მას გადასცეს საკონსულოს ბეჭედი და ყველა საჭირო მასალა. საქართველოს კონსული, რომელსაც ელჩად მოიხსენიებდნენ, ყველა უცხოელის ინტერესებს იცავდა. ქართველი დიპლომატის შუამდგომლობით გაათავისუფლეს დატყვევებული უცხოელი პროფესორები. კავკასიის საქმეებში ბოლშევიკების წარმომადგენელი – მაიზელი ქართველებს დიდ დახმარებას უწევდა. ქართველმა დიპლომატებმა ქ. ოდესაში სასადილო გახსნეს. უკრაინელი გლეხები საქართველოს საკონსულოს ფუთ პურს 300 მანეთად აბარებდნენ, მაშინ როცა გირვანქა პური 120 მანეთი ღირდა.

1919 წლის 1 დეკემბერს, ოდესაში საქართველოს ყოფილმა კონსულმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს დიპლომატიური მუშაობის შესახებ ანგარიში წარუდგინა. საკონსულომ 8281 პატიმარი დააბრუნა საკუთარი ანგარიშით, რასაც უზრუნველყოფდა საკონსულოში არსებული სპეციალური პუნქტით, სადაც თითოეული პატიმარი სულ მცირე

ხუთი დღის განმავლობაში რჩებოდა. საკონსულოს წყალობით პატიმრებს ჰქონდათ არა მარტო თავშესაფარი, არამედ საკვები, ცხელი წყალი, ჩაი და ა.შ. ქართველი პატიმრების რეპატრიაცია ორჯერ მოხდა ყველაზე დაბალი ტარიფით დაქირავებული ნაგებით. ჯამში დაიხარჯა 745 789 მანეთი, საშუალოდ 90 მანეთი ყოველი პატიმრისთვის. საკონსულოში არსებულმა ეკონომიკურმა საბჭომ, პოლკოვნიკ ა. ხვიტიას ხელმძღვანელობით, უდიდესი სამსხური გასწია, როგორც საქონლის გაცვლის მოწყობაში, ასევე საქართველოსა და უცხო ქვეყნის მოქალაქეების კუთვნილი და ბოლშევიკების ხელიდან გადარჩენილი რამდენიმე ათეული მილიონი საქონლის შენახვაში. ქ. ოდესაში საკონსულოს შენახვა წელიწადში 301 000 რუბლს შეადგენდა, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ საკონსულოს შემოსავალს 49 352 რუბლის ოდენობით და საკონსულოს ეკონომიკური საბჭოს მიერ გადახდილ 183 590 რუბლს, საკონსულოს მოვლა მხოლოდ 70 000 რუბლი ჯდება. ბოლშევიკების მიერ ოდესაში დაკავებული უცხოელების დასახმარებლად, საკონსულომ, ასევე, სასადილო გახსნა. სპეციალურმა კომისიამ, კიევის ეკონომიკური საბჭოს თავმჯდომარის, მ. ბიბენაშვილის, კიევის კონსულის ნ. ბრეგვაძისა და პოლკოვნიკ დ. ჭავჭავაძის შემადგენლობით, რომელთა განკარგულებაში მხოლოდ ერთი მილიონი რუბლი იყო, მოახერხა დახმარება გაეცათ ორჯერადი სადილით და პურით უზრუნველყოფისთვის, მაშინ, როდესაც ოდესაში ფუთი პური 130 მანეთი ღირდა. გარდა ამისა, უპატრონო ღარიბთათვის ლანჩი უფასო იყო. საინტერესოა მონაცემები უცხოელებისთვის გაწეული ფინანსური დახმარების შესახებ. სხვადასხვა მოქალაქეების დასახმარებლად, ქ. ოდესის საკონსულოს მიერ გაიცა შემდეგი თანხები: შვედეთის მოქალაქეებზე - 500 მანეთი, აშშ - 400 რუბლი, შვეიცარიის - 800 რუბლი, თურქეთის - 100 მანეთი, მთიანი რესპუბლიკის - 600 მანეთი, იაპონიის - 500 რუბლი, რუმინეთის - 900 რუბლი, გერმანიის - 21,2 რუბლი. საბერძნეთის - 8,510 რუბლი, ფინეთის - 1,250 რუბლი, ბელგიის - 7,840 რუბლი, პოლონეთის - 19,660 რუბლი, იტალიის - 17,440 რუბლი, აზერბაიჯანის - 13,225 რუბლი, დიდი ბრიტანეთის - 83,120 რუბლი, საფრანგეთის - 60,344 რუბლი, სომხეთის - 70,700 რუბლი, საქართველოს - 93,169 რუბლი, ხოლო 113,615 რუბლი სესხის სახით გაიცა („La Géorgie Indépendante“, # 21, 1919:7).

საქართველოს საკონსულო ხარკოვში, რომელიც ნახევრად ოფიციალურ ფუნქციონირებას კვლავ განაგრძობდა, რთულ პირობებში აღმოჩნდა. ბოლშევიკებმა დაარღვიეს იქ მყოფი საქართველოს მოქალაქეების უფლებები, დააპატიმრეს ისინი, როგორც მენშევიკური, ბურჟუაზიული მთავრობის ქვეშევრდომები. 1919 წლის 6 მარტს ქ. ხარკოვში უკრაინის ბოლშევიკური მთავრობის თავმჯდომარეს - ქრისტიან რაკოვსკის, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის დელეგაცია შეხვდა, რომელშიც შედიოდნენ: ქ. ხარკოვში საქართვე-

ლოს კონსული კ. გიორგობიანი, სტეფანე მაზმანოვი, ივ. კობახიძე. ქართული დელეგაციის მიზანი უკრაინის ახალ საბჭოთა მთავრობასთან ურთიერთობის გარკვევა იყო. უკრაინის საბჭოთა მთავრობაში ქართველები პირველად უკრაინის საბჭოთა მთავრობის საქმეთა მმართველმა, გრანოვსკიმ, მიიღო. მან ეჭვი გამოთქვა კონსულ გიორგობიანის უფლებამოსილებაზე, რადგან საქართველოში საბჭოთა მთავრობა არ იყო და მას არ სცნობდნენ საქართველოს წარმომადგენლად. ამ ფაქტთან დაკავშირებით საინტერესოა თავად კონსულის განმარტება: „...მეკითხებიან ვინა ხარო, მე ვარ საქართველოს მთავრობის მოხელე. იმ მთავრობის, რომლის წესრიგიც უკრაინაში სამოთხედ უნდა ჩაითვალოს. გვაქვს უფლებები და მისი წართმევა ძალუმს მხოლოდ საქართველოს მთავრობას, ჩვენი საელჩოები ცნობილია ყველგან – საბჭოთა ტერიტორიაზე...“ (გაზ. „საქართველო“, #102, 1919:3). გრანოვსკიმ ქართული დელეგაცია ანტანტის წევრი ქვეყნების მმართველებისთვის ინფორმაციის გადაცემასა და აგენტობაში დაადანაშაულა, რაზეც დელეგაციის წევრმა, სტეფანე მაზმანოვმა, უპასუხა: „ნუ გგონიათ, რომ ანტანტა ჩვენგან საჭიროებდეს ინფორმაციას, მათ თქვენს შორის საუკეთესო აგენტები ჰყავს ყველა დარგში; ჩვენ კიდეც რომ გავკადნიერდეთ და მივაწოდოთ რამე ცნობები, ღრმად ვარ დარწმუნებული, რომ არ გვენდობიან!“ (გაზ. „საქართველო“, #102, 1919:4). საარქივო დოკუმენტებში არის ცნობები საქართველოს კონსულის – კ. გიორგობიანის საბჭოთა მთავრობისადმი მიმართვასთან დაკავშირებით, ხარკოვიდან სამშობლოში მიმავალი 180 ქართველი სამხედრო ტყვისთვის დახმარების აღმოჩენის შესახებ. კონსული დახმარებას სთხოვს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას, რათა ქართველი სამხედროების სამშობლოში დასაბრუნებლად 5 000 მანეთი გამოეყოფოს (სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, ს. 70, ფურც.1.)

უკრაინაში მყოფი საქართველოს დიპლომატიური მისიის წარმომადგენლები, საქართველოსკენ წასვლის ნებართვას აძლევდნენ ყველას, საქართველოს არაქვეშევრდომთაც, რადგან იმჟამად ამიერკავკასიის რესპუბლიკებში შესვლა მხოლოდ საქართველოდან შეიძლებოდა. ადგილი ჰქონდა საეჭვო პირებისთვის ნებართვის მიცემას. ხშირად ხდებოდა, რომ საქართველოს წარმომადგენლები საქართველოში წამოსასვლელ ნებართვას რესპუბლიკის მტრებსაც აძლევდნენ (გაზ. „საქართველო“, #100, 1919:3).

კიევში საქართველოს მისიის მეთაური – ბიქტორ თევზაია მიიჩნევდა, რომ უკრაინაში ბოლშევიკების შეჭრის შემდეგ, საქართველოს მისიის მუშაობა ძირფესვიანად უნდა შეცვლილიყო. გაზეთ „გრუზიასთვის“ მიცემულ ინტერვიუში იგი ამბობს: „...რაც შეეხება ჩემი მისიის მუშაობას, უნდა ვაღიარო, რომ საქართველოდან სიმორე და ცნობის მიუღებლობა ძალიან გვიშლიდა ხელს, მაგრამ

მანც ჩვენზე დაკისრებულ საქმეს შეძლებისდაგვარად ვასრულებდით. იმ დროს, როცა დიდი ბრძოლა გვჭირდებოდა საქართველოზე გამოგონილი ჭორებისა და ინსინუაციების წინააღმდეგ... (გაზ. „საქართველო“, #90, 1919:2).

1918 წლის 13 ნოემბერს უკრაინის ცენტრალური რადას ყოფილმა ლიდერებმა ვოლოდიმირ ვინიჩენკოს ხელმძღვანელობით, უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის დირექტორია შექმნეს, რომლის ყველაზე გავლენიანი ფიგურა სიმონ პეტლიურა იყო. დირექტორიამ შეიარაღებული ბრძოლა გამოუცხადა ჰეტმანს. 1918 წლის 14 დეკემბერს დირექტორიის ჯარებმა კიევი დაიკავეს, ჰეტმანის რეჟიმი დაეცა, უკრაინის სახალხო რესპუბლიკა აღდგა. 1918 წლის 30 დეკემბერს ოდესასთან უკრაინის დირექტორიის ლაშქარს ზურგიდან ბოლშევიკები დაესხნენ, რომლებიც ხარკოვის რკინიგზით მოდიოდნენ. დირექტორიის ჯარს ატამანი ნიკიფორ გრიგორიევი სარდლობდა, მასთან ერთად იყო 150 გალიციელი და 38 ქართველი მეომარი. ქართველებმა ბრძოლაში გამირობის მაგალითი აჩვენეს, ბოლშევიკები განდევნეს, ბირზულის ასპარეზი დაიკავეს და გაამაგრეს. ბოლშევიკებთან ბრძოლაში 4 ქართველი დაიღუპა: შარაშიძე, ორჯონიკიძე, მაისურაძე, იშხნელი. ატამანმა გრიგორიევმა ქართველთა სიმამაცის შესახებ ოფიციალურად აუწყა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დიპლომატიური მისიის სამხედრო ატაშეს. ბირზულის ასპარეზის დაცვას ქართული ლეგიონი 14 თებერვლამდე სახელოვნად ასრულებდა, სანამ უკრაინაში წითელი არმიის რეგულარული პოლკი შემოვიდოდა და დირექტორია ვინიციში არ გაიქცა, ქართული ლეგიონი ოდესაში გადავიდა (გაზ. „საქართველო“, #90, 1919:3).

1919 წლის 16 იანვარს უკრაინის დირექტორიამ საბჭოთა რუსეთს ომი გამოუცხადა, რომელშიც ის დამარცხდა. 1919 წლის თებერვალში წითელმა არმიამ კიევი აიღო. უკრაინის საბჭოთა რესპუბლიკა აღდგა. 1919 წლის თებერვლიდან, დირექტორიის თავმჯდომარის პოსტიდან ვინიჩენკოს გადადგომის შემდეგ, ს. პეტლიურა უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის დე ფაქტო ხელმძღვანელი გახდა. მან 1920 წლის ნოემბრიდან უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის ერთპიროვნულ მმართველად გამოაცხადა თავი. ს. პეტლიურას მოძრაობა მიმართული იყო როგორც დენიკინის, ასევე ბოლშევიკების წინააღმდეგ. საქართველოს მისიის წევრებს ს. პეტლიურასთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონდათ, ორ ქვეყანას შორის ხელშეკრულებაც დაიდო, თუმცა შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციის გამო, ხელშეკრულების პირობების განხორციელება ვერ მოხერხდა.

ვ. ვინიჩენკომ საქართველოს წარმომადგენელს შეკითხვა დაუსვა, დაინტერესდა, საქართველოში მმართველობა როგორ იყო მოწყობილი. ვ. თევზაიამ უპასუხა, რომ უკრაინისგან განსხვავებით, საქართველოში მუშები მთავრობას მხარს უჭერდა, მთავრობა მუშების წიაღიდან გამოსულ სახალხო გვარდიას ეყრდნობოდა.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამ უკრაინაში საქართველო-უკრაინის ურთიერთობებში გართულებები გამოიწვია, რამაც 1919 წლის თებერვლიდან, განსაკუთრებით იჩინა თავი. უკრაინის ბოლშევიკური მთავრობის თავმჯდომარემ, ქ. რაკოვსკიმ, კარგად იცოდა, რომ საქართველოში დემოკრატიული წყობილება იყო და საჭირო იყო მასთან კავშირი თუ არა, კარგი განწყობილება მაინც. უკრაინის ბოლშევიკურ მთავრობაში კავკასიის საქმეები ყოფილ მენშევიკ მაიზელს ებარა, რომელიც ქართველებისადმი სიმპათიით იყო განწყობილი. ბოლშევიკების ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგაც, ქართული დიპლომატიური მისია უკრაინაში მოღვაწეობას კვლავ განაგრძობდა. საკონსულოში ცვლილება არ მომხდარა. საქართველოს წარმომადგენელი ბიქტორ თევზაია კიევიში რჩებოდა. კიევიდან ოდესაში გაემგზავრა მისიაში მყოფი სამხედრო ატაშე, კაპ. სვანაძე. საქონლის გაცვლასთან დაკავშირებით, უკრაინის ძველ ხელისუფლებასთან დადებული ხელშეკრულება, ბოლშევიკებმა ავტომატურად გააუქმეს, რის გამოც ვერ მოხერხდა საქართველოს ხელისუფლების მიერ უკრაინაში ნაყიდი პურის ხერსონიდან გამოტანა. უკრაინაში მყოფი საბჭოთა მთავრობის წარმომადგენლები: რაკოვსკი და მანუილკი, კიევიში მყოფი საქართველოს მისიის თავმჯდომარის – ბ. თევზაიას თხოვნას არ ითვალისწინებდნენ.

1919 წლის 9 მარტს უკრაინის ბოლშევიკური მთავრობის თავმჯდომარემ ტელეფონით გამოიძახა საქართველოს მთავრობის მისიის წარმომადგენლები: გიორგობიანი, მაზმანოვი და კობახიძე. ქ. რაკოვსკიმ მათ განუმარტა, რომ საბჭოთა მთავრობა ყველა უცხოელს საქონელს ართმევს და სახალხო ქონების ფონდში აგზავნის; იგი შესაძლებლად მიიჩნევდა, რომ საქართველოს მიმართულებით გადასაზიდი ტვირთი საბჭოთა მთავრობას დაეპატიმრებინა. მაზმანოვმა საბჭოთა ლიდერს განუმარტა, რომ რუსეთის საბჭოთა მთავრობა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას სცნობდა, #38 დეკრეტის თანახმად კი – საქართველოს საქონელი ხელშეუხებლად ითვლებოდა. მას მხედველობაში უკრაინიდან პურის მიწოდების საკითხი ჰქონდა. მისიის თავმჯდომარემ, გიორგობიანმა, მას განუმარტა: „ნუ დაგავიწყდებათ, რომ საქართველოში 600.000 რუსი ცხოვრობს და თუ თქვენ აქ ქართველებს შეავიწროვებთ, მათ უფლებებს შეზღავდით, იქ ჩვენ თქვენს ძმებს შევავიწროვებთ“. თავის მხრივ, საქართველოს მისიის წევრმა, მაზმანოვმა, დაამატა: „ამხანაგო რაკოვსკი, ის 600.000 რუსი ჩვენში რომ ცხოვრობს სუყველა პურისმჭამელია, ჩვენ გვაქვს, აგრეთვე, ადგილობრივი სიმინდის პური, მაგრამ რუსები დღემდის მას ვერ შეეჩვივნენ. საქართველოს მთავრობა იმდენად თავაზიანია რუსებისადმი, რომ მათ ყოველთვის აწვდის პურს და ჩვენ რომ უკრაინიდან პური წავიღოთ, ეს რუსთა ინტერესებისთვის იქნება საჭირო“ (გაზ. „საქართველო“, #106, 1919:4). რაკოვსკიმ მათ განუმარტა,

რომ იმ ბრძოლის ველზე, სადაც ქართული საქონელი იყო დარჩენილი, წითელ ლაშქარს მემარცხენე ესერი, ამასთანავე ანარქისტი ნესტორ მახნო (батько-მამა Махно, ამ ხელმოწერით გასცემდა სამხედრო ბრძანებებს) სარდლობდა, რომელიც საბჭოთა მთავრობის ბრძანებებს არ ასრულებდა და მასთან მოლაპარაკება ურჩია, რადგან მისი განმარტებით, საქართველოს საქონლის ბედი მახნოზე იყო დამოკიდებული.

უკრაინის იმ ტერიტორიაზე, სადაც დირექტორიის მთავრობის უფლებამოსილება ვრცელდებოდა, ცხოვრება შედარებით იაფი იყო, ვიდრე ბოლშევიკებისგან დაპყრობილ ადგილებში, პური ღირდა 2-დან 6 მანეთამდე, იმ დროს, როცა ქ. ხარკოვში გირვანქა პური 35 მანეთი იყო (გაზ. „საქართველო“, #29, 1920:3).

1919 წლის სექტემბრის თვეში უკრაინაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მისიის ხელმძღვანელი ბ. თევზაია თბილისში დაბრუნდა და უკრაინაში არსებულ პოლიტიკურ მდგომარეობაზე დამფუძნებელი კრების სოციალ-დემოკრატიულ ფრაქციაში მოხსენება გააკეთა. მან განაცხადა: „ეს ერთი წელიწადია, რაც უკრაინაში ვარ. ამ ხნის განმავლობაში ბევრი რამ გადავიტანე. მოხდა 4 პოლიტიკური რევოლუცია: დაიწყო გეტმანის მთავრობით და დასრულდა ნაწილობრივ მოხალისეთა ბატონობით...“ (გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, #127, 1919:2).

1920 წლის 7 მაისს რსფსრ-თან დადებული ხელშეკრულების შემდეგ საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა იურიდიულად აღიარა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ე. გეგეჭკორმა 1920 წლის 3 ივნისს რადიოთი მიიღო დეპეშა, რომელსაც ხელს აწერდა უკრაინის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე, ქრისტიან რაკოვსკი და რომელიც 1920 წლის 23 მაისით თარიღდება. მასში ნათქვამი იყო: „საბჭოთა რუსეთსა და საქართველოს შორის დადებული ხელშეკრულების გათვალისწინებით, უკრაინის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის მთავრობა მიიჩნევს, რომ სასურველი იქნებოდა, ორივე ხალხის ინტერესებიდან გამომდინარე, ნორმალური ურთიერთობა დამყარდეს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობასთან... მე ვთავაზობ მას, უკრაინის მუშათა და ხალხის მთავრობის სახელით, დანიშნოს სამშვიდობო მოლაპარაკებების დელეგატი. უკრაინის მთავრობა ამ მოლაპარაკებების შეხვედრის ადგილად ხარკოვს სთავაზობს. ეროვნული კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე, უკრაინის საგარეო საქმეთა კომისარი რაკოვსკი“. 1920 წლის 23 მაისი („La République Géorgienne“, # 47, 1920: 7-8).

1920 წლის სექტემბრის თვეში, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ უკრაინის საბჭოთა რესპუბლიკასთან ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი, რაც ორ ქვეყანას შორის დიპლომატიური და საკონსულო ურთიერთობების

დამყარებას ითვალისწინებდა. ხელშეკრულებით გათვალისწინებული მუხლები არ აღსრულებულა, რადგან 1921 წლის თებერვლის თვეში რუსეთის წითელი არმია თავს დაესხა საქართველოს და ქვეყნის ოკუპაცია-ანექსია მოახდინა.

გამოყენებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. კიევში ელჩად ნამყოფ ბ. თევზაიასთან საუბარი, გაზ. „საქართველო“, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, N90, 27 აპრილი, თბილისი, 1919.
2. მდგომარეობა უკრაინაში, უკრაინაში წარმომადგენლად მყოფ ბ. თევზაიას მოხსენებიდან, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919: – გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, N 127, 27 სექტემბერი, თბილისი, 1919.
3. მდგომარეობა უკრაინაში, გაზ. „საქართველო“, 1920: – გაზეთი „საქართველო“, N29, 10 თებერვალი, თბილისი, 1920.
4. საქართველოსა და უკრაინის რესპუბლიკებს შორის ქ. კიევში 1918 წლის 5 დეკემბერს დადებული საფინანსო-ეკონომიკური ხელშეკრულება (დედანი რუსულ ენაზე) – სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, ს. 69: – საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე N69.
5. სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, ს. 117: – საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე N117.
6. სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, ს. 210: – საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე N210.
7. სცსსა, ფ. 1864, ან. 2, ს. 70: – საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1864, ანაწერი 2, საქმე N70.
8. საგარეო საქმეთა სამინისტროში, უკრაინის ქვეშევრდომთა ახალი პასპორტები, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919: – გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, N127, 27 სექტემბერი, თბილისი, 1919.
9. საქართველოს ელჩის წამოსვლა ოდესიდან, გაზ. „საქართველო“, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, N223, 4 ოქტომბერი, თბილისი, 1919.
10. საქართველოს საელჩოების გაუფრთხილებლობა, გაზ. „საქართველო“, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, N100, 10 მაისი, თბილისი, 1919.
11. საბჭოთა უკრაინა, საქართველოს ელჩი საბჭოთა მთავრობასთან, გაზ. „საქართველო“, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, N 102, 13 მაისი, თბილისი, 1919.
12. უკრაინის ელჩი, მთავრობის თავმჯდომარესთან დამოკიდებულება, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, N80, 11 აპრილი, თბილისი, 1919.
13. საბჭოთა უკრაინა, საქართველოს ელჩი საბჭოთა მთავრობასთან, გაზ. „საქართველო“, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, N106, 17 მაისი, თბილისი, 1919).
14. „ქართული საკონსულოები უკრაინაში, გაზ. „საქართველო“, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, N81, 12 აპრილი, თბილისი, 1919.

15. „ქართველების გმირობა უკრაინაში“, გაზ. „საქართველო“, 1919: – გაზეთი „საქართველო“, 95, 4 მაისი, თბილისი, 1919.
16. „La République Géorgienne“, N47, 1920: – „La République Géorgienne“, N47, 20 juin, Tbilissi, 1920.
17. „La Géorgie Indépendante“, N21, 1919: – „La Géorgie Indépendante“, N21, 21 décembre, Tbilissi, 1919.
18. Hai-Nyzhnyk, 2018: P.P., Formation of Ukrainian-Georgian diplomatic relations at the UPR and the Ukrainian State (1917–1918), Україна і Грузія: дипломатичні відносини, міжнародні зв'язки, історичні джерела, с.17–37, Kyiv.

დავით სართანია / Davit Sartania¹

დალი ნიკოლაიშვილი / Dali Nikolaishvili²

ავთანდილ უჯმაჯურიძე / Avtandil Ujmajuridze³

მაია ციცვიძე / Maia Tsitsvidze⁴

გიორგი ახალკაციშვილი / Giorgi Akhalkatsishvili⁵

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

მხარდაჭერა

სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით განხორციელებული პროექტის ფარგლებში: „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გეოინფორმაციული კარტოგრაფირება-ანალიზი ძველი თურქული დავთრების მიხედვით“ (HE-18-448).

1574 და 1595 წლების „ბურჯისთანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ შედარებითი ანალიზისათვის

აბსტრაქტი. ნაშრომში განხილულია და ერთმანეთთან არის შედარებული საქართველოს ისტორიის, ეთნოლოგიის, ლინგვისტიკის და სხვა სამეცნიერო დარგების მეტად მნიშვნელოვანი 2 დოკუმენტი - 1574 და 1595 წლებში ოსმალეთის ხელისუფლების მიერ შედგენილი დავთრები. ტერიტორიული მომცველობის მიხედვით აღნიშნული დავთრები ერთმანეთს არ ემთხვევა. მხოლოდ ერთადერთი გამოწკლისია - კერძოდ, 1574 წლის დავთარში დიდი არტაანის სახით აღრიცხული ლივა 1595 წლის დავთრის დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივების შესატყვისია. სწორედ ამ ტერიტორიულმა შესატყვისობამ მოგვცა შესაძლებლობა, გაგვეანალიზებინა 20-წლი-

¹ ისტორიის დოქტორი, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოგრაფიის მუზეუმის დირექტორის მოადგილე, ივანე ჯავახიშვილის ცენტრის ხელმძღვანელი / PhD in History, Vice-Director of Museum of Geography of Tbilisi Ivane Javakhsishvili State University, Head of the Ivane Javakhsishvili Cente

² გეოგრაფიის დოქტორი, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეომორფოლოგია-კარტოგრაფიის კათედრის გამგე / PhD in Geography, Head of Chair Geomorphology and cartography Department of Tbilisi Ivane Javakhsishvili State University

³ ისტორიის მაგისტრი, ივანე ჯავახიშვილის ცენტრის სპეციალისტი / MA in History, Specialist at Ivane Javakhsishvili Cente

⁴ დოქტორანტი, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიოლოგიის ინსტიტუტის სპეციალისტი / PhD student, Specialist at Ivane Javakhsishvili Cente

⁵ დოქტორანტი, მასწავლებელთა პროფესიული განვითარების ეროვნული ცენტრის „ვებსკოლის“ ისტორიის ვებინარების სპიკერი / PhD student, Webinars of the National Center for Teacher Professional Development, Speaker of Webinars History

ან პერიოდში განვითარებული ეთნო-კონფესიური და ეკონომიკური პროცესები დინამიკურ ჭრილში და გარკვეულწილად, წარმოგვიჩინა ქართული სუბსტრატის ტრანსფორმაციის ხარისხი.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ დავთრებში აღრიცხული ყველა მონაცემის მექანიკური მიკუთვნება დავთრის შედგენის მომენტისთვის დაუშვებელია. ამის დასტურია არაერთი სოფლის მონაცემები, რომლის მიხედვითაც 1574 წელს სოფლებში გარკვეული რაოდენობის მუსლიმებია აღრიცხული, ხოლო 1595 წელს იმავე სოფლებში - არც ერთი, რაც არალოგიკურია. თუ ამა თუ იმ სოფელში 1574 წ. ცხოვრობდა მუსლიმი, იგი 20 წლის შემდეგ ვერ გაქრებოდა, რადგან ოსმალთა მოხელეები და უმაღლესი ხელისუფლება დაიცავდა. ამდენად, უფრო ლოგიკური იქნებოდა მუსლიმთა მატება მომხდარიყო. მაგრამ, რადგანაც ასე არაა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ცნობები მუსლიმი კომლების შესახებ გვიანდელი მინაწერია და მათი გათვალისწინება ამ პერიოდის (1574 წ.) ანალიზისთვის, არარელევანტურია. მითუმეტეს, რომ 20-წლიან პერიოდში, ფაქტობრივად, არ შეცვლილა დემოგრაფიული ვითარება. ერთსა და იმავე სოფელში კომლთა იგივე რაოდენობა გვაქვს და ამ კომლების უფროსთა ანთროპონიმებიც იგივეა, რაც იმას ნიშნავს, რომ 1595 წ. აღწერისას ოსმალთა მოხელეებმა იგივე ადამიანები აღწერეს, რაც 1574 წ. იყო.

ორივე დავთრის მიხედვით, მოსახლეობის უმრავლესობა იხდიდა ქრისტიანთათვის დაწესებულ გადასახადს – ისფენჯის, აგრეთვე ქრისტიანული ეკლესიისა და მღვდლის შესახებ გადასახადს – მურახასიეს. ამასთან აშკარაა, რომ ქართველებისთვის ტრადიციული აგროკულტურების (ხორბალი, ქერი, ფეტვი, ჭვავი, ცერცვი, ოსპი და სხვ.) მოყვანა, აგრეთვე მევენახეობა და მეღორეობა მოცემულ პერიოდში (XVI ს. II ნახ.) ოსმალების ბატონობის დროსაც ფართოდ ყოფილა წარმოდგენილი. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მიუხედავად დაწყებული ის ლამიზაციის პროცესისა, ქართული მოსახლეობა კვლავაც აგრძელებდა მისთვის ტრადიციულ სამეურნეო საქმიანობას.

საკვანძო სიტყვები. ოსმალური დავთრები, ოსმალური გადასახადები, ქართული სუბსტრატი, XVI საუკუნე, გურჯისტანის ვილაიეთი.

For Comparative Analysis “the Grand Defter of Gurjistan Vilayet” in 1574 and 1595

Abstract: The paper discusses and compares two very important documents for the history, ethnology, linguistics and other scientific fields of Georgia - the Register Books (Defters) compiled By the Ottoman government in 1574 and 1595. According to the territorial content, the mentioned books coincide with only one - the Great Artaan Liva, In particular, the Liva of the Great Artaan recorded in the 1574 Register Books Defters) is consistent with the Liva of the great Artaan and the Fanak of 1595. It is this territorial

correspondence that has enabled us to analyze the development of ethno-confessional and economic processes in a dynamic context over a period of 20 years and somewhat, we presented the degree of transformation of the Georgian substrate.

Research has shown that mechanical attribution of all data recorded in the books is not allowed at the time of writing the book. This is confirmed by the data of a number of villages, according to which a certain number of Muslims were registered in the villages in 1574, and the same villages in 1595 - none of them, which is illogical. If a Muslim lived in this or that village in 1574, he could not disappear after 20 years, because Ottoman officials and higher authorities would protect it. Thus, it would be more logical to increase the number of Muslims, but, because it is not so, we must assume that the information about the Muslim households is a later record and their consideration for the analysis of this period (1574) is irrelevant. Especially that, the demographic situation has not changed much in the last 20 years. We have the same number of households in the same village and the anthroponomy of the heads of these households is the same, which means that in the census of 1595, Ottoman officials described the same people as in 1574.

According to both Register Books (Defters), the majority of the population paid taxes imposed on Christians named – Ispenji, also, Feed taxes for the Christian Church and for the priests named – Murakhasie. At the same time, it is obvious that the introduction of traditional agricultural crops (wheat, barley, millet, rye, broad bean, lentils, etc.), also viticulture and pig farming in the period (XVI century II period) was widely represented during the Ottoman domination. This means that despite of the beginning of the process of Islamization, the Georgian population continued to do its traditional agricultural activities.

Key words: *Ottoman defters, Ottoman taxes, Gurjistan Vilayet, XVI century*

* * *

შესავალი: ოსმალური დავთრები მრავალი მეცნიერის ყურადღების ქვეშ მოექცა. განსაკუთრებით ეს ითქმის ბოლო პერიოდზე, როცა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ არაერთი პროექტი დაფინანსდა, რომლის ფარგლებშიც ითარგმნა სხვადასხვა მეცნიერის მიერ თურქეთის რესპუბლიკაში მიკვლეული არაერთი ოსმალური დავთარი. გამოიცა დედნები და ე.წ. „ამოკითხული“ ვარიანტებიც. აღნიშნულ გამოცემებს ერთვის მკვლევართა კომენტარებიც. ეს მეტად მნიშვნელოვანი საქმეა, რომლის სათავესთან დგას აკად. სერგი ჯიქია -

ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე და საქართველოში თურქოლოგიის ფუძემდებელი.

დავთრები მეტად ღირებულია სამეცნიერო თვალსაზრისით და შეიცავს სხვადასხვა დარგის სპეციალისტისთვის საჭირო მასალებს: ისტორიულს, სოციალურ-ეკონომიკურს, დემოგრაფიულს, აგრონომიულს, ტოპონიმიკურს და სხვ. ისინი ზუსტად წარმოაჩენენ აღწერისდროინდელ ვითარებას. შესაბამისად, სანდო პირველწყაროა მეცნიერების ზემოთ დასახელებული ყველა სპეციალისტისთვის.

კვლევა შესრულდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის („სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გეოინფორმაციული კარტოგრაფირება-ანალიზი ძველი თურქული დავთრების მიხედვით“) ფარგლებში. პროექტის მიზანი იყო ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გეოინფორმაციული კარტოგრაფირება-ანალიზი ოსმალური დავთრების მიხედვით. კვლევა ინტერდისციპლინურია და მიზნად ისახავდა ისტორიულ, ეთნოლოგიურ, ლინგვისტურ, ტოპონიმიკურ და გეოგრაფიულ-კარტომეტრიულ ანალიზს. კვლევის ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანა იყო, შექმნილიყო საკვლევი ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების რეტროსპექტიული სურათი, რათა დადგენილიყო ტრადიციული ბუნებათსარგებლობის ფორმები და გამოვლინებულიყო ქართული სუბსტრატი.

პროექტის ფარგლებში მიღწეულ იქნა რამდენიმე მნიშვნელოვანი მეცნიერული სიახლე:

- შეიქმნა საკვლევი ტერიტორიის სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების ამსახველი რეტროსპექტიული სურათი - ეკონომიკური განვითარების დონის, დემოგრაფიული ვითარების, აგროკულტურების გავრცელების, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის ამსახველი;
- გამოვლინდა ტრადიციული ბუნებათსარგებლობის ფორმები;
- გამოვლინდა ქართული სუბსტრატი ქართული ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობის, ტოპონიმების, ანთროპონიმების მიხედვით;
- შეიქმნა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გეოინფორმაციული სისტემა და თემატურ რუკათა სერია, სადაც ასახულია ოსმალურ დავთრებში მოცემული არაერთი რაოდენობრივი თუ ხარისხობრივი მონაცემი;
- დაზუსტდება და განისაზღვრება დღემდე გაურკვეველი არაერთი ობიექტის ლოკალიზაცია;
- გამოიცა ცნობარი – „მესხეთი ოსმალური დავთრების მიხედვით“, რომელშიც თავმოყრილია როგორც სხვადასხვა წყაროში არსებული, ისე პროექტის ფარგლებში მოპოვებული მასალები. კერძოდ, ობიექტების ადგილ-

მდებარეობა (ადმინისტრაციული ერთეულების, ოროჰიდროგრაფიული ობიექტებისა და გეოგრაფიული კოორდინატების მიხედვით), ბუნებრივი პირობები, სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება, ტოპონიმის ეტიმოლოგია და სხვ. ცნობარში შევიდა, აგრეთვე, ცნობები იმ პერიოდის გზების, გავრცელებული აგროკულტურების, გადასახადებისა და სხვათა შესახებ.

წინამდებარე კვლევის მიზანია ორი ოსმალური დავთრის ურთიერთშედარებითი ანალიზი და 20-წლიან პერიოდში (1574-1595 წლწბში) ქართული სუბსტრატის ტრანსფორმაციის ხარისხის დადგენა.

მეთოდოლოგია: კვლევა დაეფუძნა 2 ისტორიულ წყაროს - ოსმალეთის ხელისუფალთა მიერ შედგენილ მოსახლეობის აღწერის დავთრებს:

- 1574 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“- თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ნ. შენგელიას მიერ, გამოიცა 2016 წელს;
- 1595 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“- თარგმნილი თურქულიდან ქართულად ს. ჯიქიას მიერ, გამოიცა 1941 წელს;

წარმოდგენილი კვლევა დაეფუძნა კომპლექსურ, დარგთაშორის ურთიერთშეჯერებულ და არა მხოლოდ, ისტორიულ ანალიზს. სხვადასხვა თემატური შინაარსის რუკის შედგენის მიზნით მოხდა ოსმალურ დავთრებში არსებული მონაცემების იდენტიფიკაცია, სისტემატიზაცია-კლასიფიკაცია; შეიქმნა გის-ის მონაცემთა ბაზა; ობიექტების იდენტიფიკაცია განხორციელდა სხვა წყაროებთან ურთიერთშეჯერების საფუძველზე, რისთვისაც გამოყენებულ იქნა კვლევის შედარებითი, სემანტიკური, რეტროსპექტიული კარტოგრაფირებისა და სხვა მეთოდები; ჩატარდა ობიექტების გეოგრაფიულ-კარტომეტრიული ანალიზი.

მნიშვნელოვანი იყო საველე-ექსპედიციური კვლევა, რომელიც ჩატარდა თურქეთის რესპუბლიკასა (ართვინისა და არტაანის პროვინციები) და საქართველოში (აჭარა, სამცხე-ჯავახეთი). საველე განხორციელდა 2 უმთავრესი მიმართულებით: 1) საველე დაკვირვებები ჩატარდა კომპლექსური მიდგომით (აღწერა, ფოტოგრაფირება / ვიდეოგადაღება); 2) ცნობები შეგროვდა წინასწარ შედგენილი სტანდარტული კითხვარის მიხედვით.

ძირითადი შედეგები: ტერიტორიული მომცველობა. აღნიშნული დავთრები მოიცავს საქართველოს თანამედროვე და ისტორიული ტერიტორიების ნაწილს. 1574 წლის დავთარი შეეხება მთლიანად საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას და მასში შესულია 4 ლივა (არტანუჯის, დიდი არტაანის, თორთომის, ოლთისის) და 19 ნაჰიე, ხოლო 1595 წლის დავთარი მოიცავს საქართველოს როგორც ისტორიულ, ისე თანამედროვე ტერიტორიებს და მასში შესულია 9 ლივა (ახალ-

ქალაქის, ახალციხის, დიდი არტაანის, ოლთისის², პეტრეს, ფანაკის, ფოცხოვის, ჩრდილის, ხერთვისის) და 28 ნაჰიე (ცხრ. 1).

1595 წლის დავთრის მიხედვით, გურჯისტანის ვილაიეთის ფართობი შეადგენდა 11 841 კმ²-ს (ოლთისის ლივის გარეშე). მასში შემავალ ლივებს სრულიად განსხვავებული ფართობები ეკავა. უდიდესი ლივა იყო ახალციხის, რომელიც ფართობით თითქმის 4-ჯერ აღემატებოდა უმცირესი ფართობის მქონე ფოცხოვის ლივას. დიდი ფართობის ლივა სულ 5 იყო: ახალციხის, ახალქალაქის, დიდი არტაანის, ჩრდილისა და ფანაკის. 3 ლივის (პეტრეს, ხერთვისის, ფოცხოვის) ფართობი კი 950 კმ²-ზე ნაკლებია [ნიკოლაიშვილი, სართანია, უჯმაჯურიძე და სხვ., 2021]. ფართობით მას ჩამორჩებოდა გურჯისტანის ვილაიეთის ტერიტორია, 1574 წლის დავთრის მიხედვით და იგი შეადგენდა 9518 კმ²-ს ფართობს.

ცხრ. 1. 1574 და 1595 წლების დავთრების ადმინისტრაციული მოწყობა და ზოგიერთი დემოგრაფიული მაჩვენებელი

ლივები	ნაჰიეები	სოფ.	ნასოფ.	კომლ. რაოდ.
არტანუჯის	არტანუჯის	51	8	1425
	იშხანის	7	0	
	ტაოსკარის	26	0	
	ხაჩენის	6	0	
	ჯამი	90	8	1425
დიდი არტაანის	მზვარეს	47	17	1253
	მიშეს	53	43	809
	ფანაკის	34	6	1214
	ფანასკერტის	24	4	1107
	ქიამხისის	9	3	418
	ჩრდილის	24	8	701
	ჯამი	191	81	5502
თორთომის	თორთომის	1		90
	კუდრუსურის	4	1	766
	ფერთეგრეჯის	20	1	1518
	ჯამი	25	2	2374
ოლთისის	ანზავის	15	3	919

² თუმცა მონაცემები ოლთისის ლივის შესახებ, გვიანდელი მინაწერია და არ ეკუთვნის 1595 წლის რეალობას. ამის შესახებ თავად ს. ჯიქიაც წერდა, რომ ოლთისის შესახებ დავთარში გაკეთებული მინაწერი დიდი დავთრის ორგანული ნაწილი კი არაა, არამედ მოკლე დავთრის [ჯიქია, ტ. III, გვ. 592].

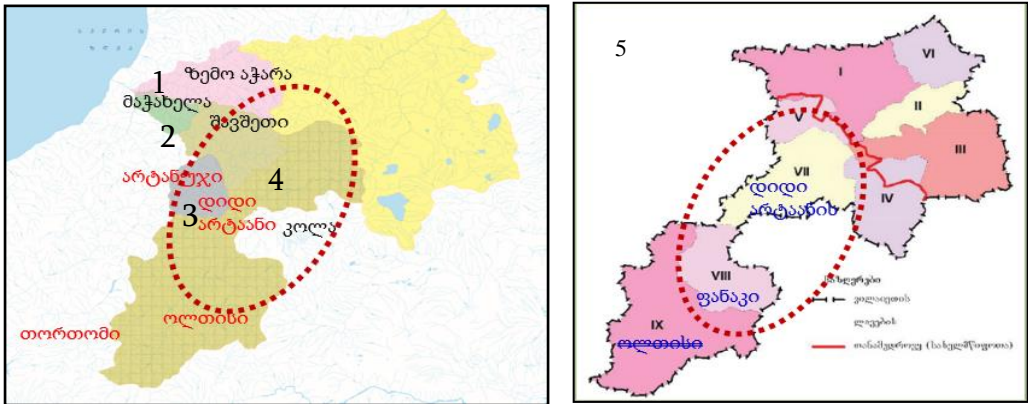
ისტორია

	ბარდისის	11	24	205
	გობის	9	14	215
	მარსასორის	8	5	144
	მზვარის	19	4	678
	ჩრდილის	16	8	768
	ჯამი	78	58	2929
ჯამი		384	149	12 230

ლივები	ნაჰიეები	სოფ.	ნასოფ.	კომლ. რაოდ.
ახალქალაქის	აკშეჰირის	47	29	605
	თმოგვის	10	11	147
	ნიალისყურის	22	8	289
	ჯამი	79	48	1041
ახალციხის	ასპინძის	35	6	385
	აწყურის	38	21	441
	მზვარის	18	9	430
	ოქროსციხის	14	3	200
	ოცხის	18	5	271
	უდის	51	5	703
	ქვაბლიანის	7	9	74
	ჩრდილის	22	5	391
	ჭაჭარაქის	43	15	487
	ჯამი	246	78	3382
დიდი არტაანის	მზვარის	49	12	1374
	ტყიანი	63	48	1446
	ჩრდილის	25	7	750
	ჯამი	137	67	3570
პეტრეს	პეტრეს	6	32	27
	ქაშვეთის	2	9	8
	ჯამი	8	41	35
ფანაკის	ქიამხისის	8	3	224
	ფანაკის	32	10	873
	ფანასკურტის	23	6	821
	ჯამი	63	19	1918
ფოცხოვის	მზვარის	36	10	441
	ჩრდილის	25	5	365
	ჯამი	61	15	806

ჩრდილის	მგელციხის	7	7	83
	ქანარბელის	22	10	461
	ჯანბაზის	28	19	444
	ჯამი	57	36	988
ხერთვისის	ბუზმარეთის	8	4	67
	ტყიანი ჯავახეთის	35	32	365
	ხერთვისის	32	4	541
	ჯამი	75	40	973
ჯამი	726	344	12 713	

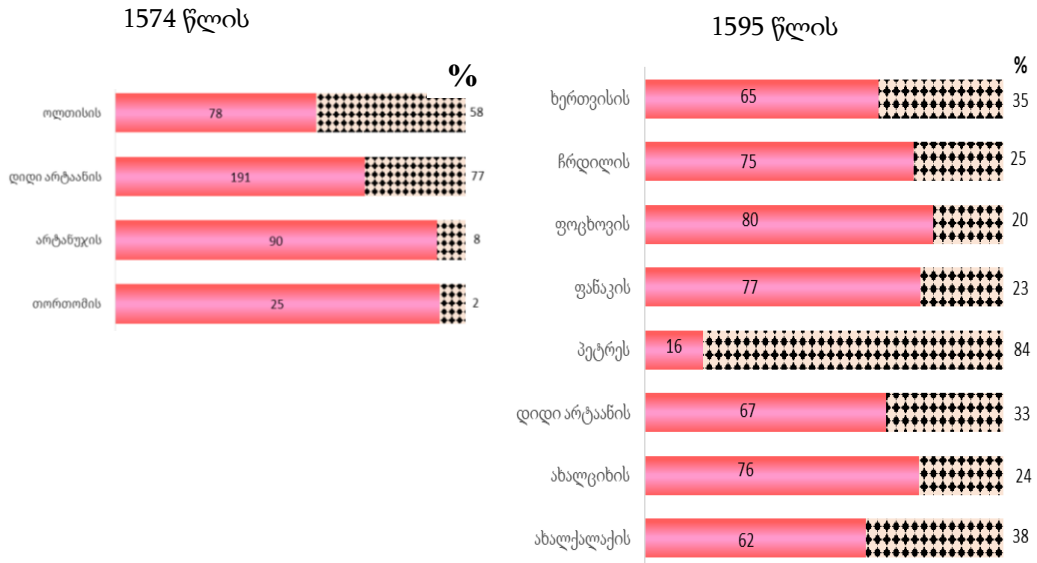
ტერიტორიული თანხვედრა / შესატყვისობა ამ ორ დავთარს შორის, ცხადია, მხოლოდ საქართველოს ისტორიულ ნაწილზე მოდის. ეს თანხვედრაა: 1574 წლის დავთრის მიხედვით დიდი არტაანის ლივა, რომელიც 1595 წლის დავთარში ადმინისტრაციულად უკვე 2 ლივადაა გაყოფილი: დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივებად (ნახ. 1). შესაბამისად 20-წლიანი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური, ლინგვისტური და ტოპონიმიკური ანალიზი დინამიკაში მხოლოდ ამ ლივების მემუვობით შეიძლება განხორცილდეს. და რაც მთავარია, სწორედ ამ ტერიტორიულმა შესატყვისობამ მოგვცა შესაძლებლობა, გაგვეანალიზებინა 20-წლიან პერიოდში განვითარებული ეთნო-კონფესიური და ეკონომიური პროცესები დინამიკურ ჭრილში და გარკვეულწილად, წარმოგვეჩინა ქართული სუბსტრატის ტრანსფორმაციის ხარისხი.

ნახ. 1. გურჯისტანის ვილაიეთი სხვადასხვა დავთრის მიხედვით
 დავთრები: 1 – ზემო აჭარის; 2 – მაჭახელის; 3 – არტანუჯის; 4 – 1574 წლის;
 5 – 1595 წლის.

ზოგიერთი სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლის დინამიკური ანალიზი

1574 და 1595 წლების დავთრების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ამ ხნის პერიოდში შემცირდა დასახლებული პუნქტების რაოდენობა 11 %-ით, კერძოდ, 1574 წლისთვის დიდი არტაანის ლივაში იყო 191 სოფელი და 80 ნასოფლარი, ხოლო 1595 წლისთვის - 169 სოფელი და 77 ნასოფლარი.

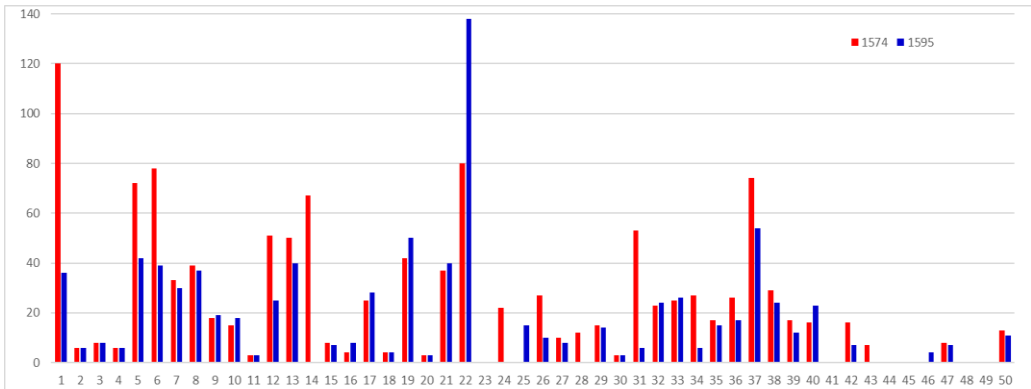

ნახ. 2. გურჯისტანის ვილაიეთის სოფლებისა და ნასოფლარების ხვედრითი წილი (1574 და 1595 წლების დავთრების მიხედვით)

დავთრებიდან ირკვევა, რომ არსებობდა ნასოფლარების ზრდის ტენდენცია. თუ 1574 წლის დავთრით დასახლებული ზოგიერთი სოფელი 1595 წლის დავთარში უკვე ნასოფლარი ან სათესველია. მაგალითად, სოფ. ქუფრინქი || ლიღვანეთი || კიღვანქი - დიდი არტაანის ლივის ფანაკის ნაჰიეში შეესაბამება „გურჯ. დავთ.-1595“-ის ნასოფ. ქეიღვანქი-ს; სოფ. ართუჯი || არნუჯი - დიდი არტაანის ლივის ფანაკის ნაჰიეში შეესაბამება „გურჯ. დავთ.-1595“-ის ეგრიშუარს(?); სოფ. ქარჯილო || ქარჩაკო || ქარჯალო - დიდი არტაანის ლივის ფანაკის ნაჰიეში შეესაბამება „გურჯ.დავთ - 1595“-ის სახელამოუკითხავ ნასოფლარს და სხვ.

მოსახლეობის რაოდენობაც შემცირების ტენდენციით ხასიათდება. 1574-1595 წლების მანძილზე კომლთა რაოდენობა 14-ით შემცირებულა (5502-დან 5488-მდე). ეს მხოლოდ 1 %-იანი შემცირებაა. ერთი შეხედვით, ეს თითქოს დადებითი მოვლენა უნდა იყოს, თუმცა ნორმალურ დემოგრაფიულ ვითარებაში ადგილი უნდა ჰქონოდა მოსახლეობის ბუნებრივმა ტემპს. მაგრამ ეს არ მოხდა უბრალოდ იმ მიზეზის გამო, რომ სოფლები იცლებოდა მოსახლეობისგან.

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგიერთ სოფელში პირიქით, მოსახლეობის რაოდენობა იზრდებოდა კიდევ (ნახ. 2). ასეთი დაკვირვება მაგალითად სოფ. კარნავასის (1574 წლის დავთრით დიდი არტაანის ლივის ფანასკერტის ნაჰიეში, ხოლო 1595 წლის დავთრით - ფანაკის ლივის ფანასკერტის ნაჰიეში) მიხედვით, საინტერესო სურათს გვაძლევს. პირველ შემთხვევაში სოფელში – 126 კომლი, ხოლო მეორე შემთხვევაში – 153 კომლია აღრიცხული. რთული სათქმელია, რა იყო ამის მიზეზი. 1574 წლის დავთარში ყველა ქრისტიანი უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ყველა იხდიდა ქრისტიანებზე გაწერილ გადასახდს - ისფენჯის. თუმცა უცნაურია ერთი გარემოება, დავთრის ქართულ თარგმანში კომლთა 19 უფროსს მიწერილი აქვს, რომ „მუსლიმია“. მსგავსი რამ არ არის მითითებული 1595 წლის დავთარში. აქ 150 კომლის ისფენჯის გადამხდელია, ხოლო 3 - მუსლიმებზე გაწერილი გადასახადის - ბენაქისა და მუჯერედის მსგავსი ვითარებაა ზოგიერთ სხვა სოფელშიც.

ნახ. 3. კომლთა რაოდენობა დიდი არტაანისა და ფანაკის ლივების სოფლების მიხედვით

დავთრების შედარებით ირკვევა, რომ 20-წლიან პერიოდში ადგილი ჰქონდა მიწის მფლობელის ცვლილებასაც, კერძოდ, ქართველ ქრისტიან მოხელეს ენაცვლება მუსლიმი. საინტერესოა, რომ ამისთვის თვალის მიდევნება მხოლოდ ერთი დავთრითაც შეიძლება, ვინაიდან ჩანაწერია გაკეთებული მიწის მფლობლის ცვლილების თაობაზე. მაგალითად, 1595 წლის დავთარში ვკითხულობთ: „ვენახი მირაქისა, თანდილასი, ფილასონისა და გიორგისი 1 ნაკვეთი აწ კორკმაზის მფლობელობაში [მყოფი], სასამართლოს განაჩენის თანახმად იძლევა გამოსაღება და ბეჭერს“ [ფანასკერტის ნაჰიეს სოფ. სევკარი]; „მამული ოკჯუ(?) გიორგისა, აწ ყალი-აღას მფლობელობაში [მყოფი], სასამართლოს განაჩენის თანახმად, იძლევა ყუშურს, სწორია“ [დიდი არტაანის ლივის მზავრის ნაჰიეს სოფ. ფარაკანის

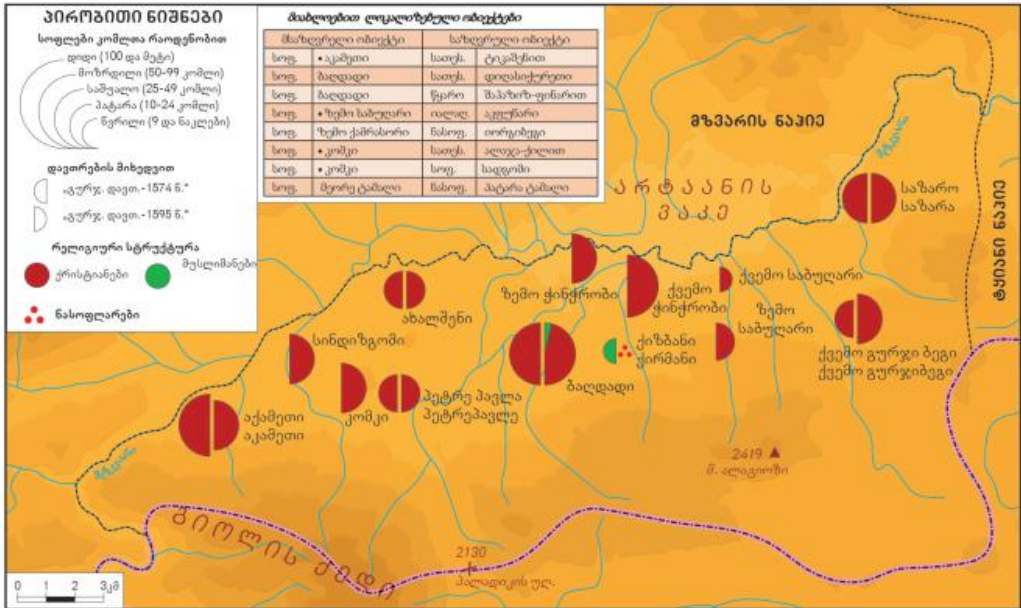
რაბათი]; „მიწა ლაზარ[ე] ზიმმისა საკალოო მიწით, წისქვილი, ჩარი და ბოსტანი, თანახმად დავთრისა, მუსტაფა ჰასანს ძის მფლობელობაში[ა]“ [დიდი არტაანის ლივის მზავრის ნაჰიეს სოფ. კუნძულუტი]; „მიწა საყანე - ჩაირითურთ შერგილ აზნაურისა ახმედ ჩავუში მფლობელობაში, აწ მისი ძის მუსტაფას მფლობელობაში [მყოფი], სასამრთლოს განაჩენის თანახმად იძლევა ყუმურს“.

ასევე ირკვევა, რომ ქართველები შედიან ოსმალურ სამსახურში. იგივე დავთარში მითითებულია შემდეგი: „მამული ერთი სოფელ ფანაკში [მდებარე] და 6 კაცი ისფენჯი და წისქვილი ვარძელის მფლობელობაში [მყოფი]. ძველ დავთარში ჩაწერილია, რომ, სამეფო ლაშქრობის შემთხვევაში დაუყოვნებლივ გამოდის სამხედრო სამსახურში“ [ფანაკის ნაჰიეს სოფ. ფანაკი]; „მამული ერთი და ერთი ნაკვეთი წისქვილი ჯამას[პ] ...-ს ძე გურჯის მფლობელობაში[ა]. ძველ დავთარში ჩაწერილია, რომ სამეფო ლაშქრობის შემთხვევაში დაუყოვნებლივ გამოდის სამხედრო სამსახურში“ [ფანაკის ნაჰიეს სოფ. ფანაკის რაბათი]. ასეთი ჩანაწერები კი არაერთია აღნიშნულ დავთარში.

დავთრების მიხედვით ჩანს, რომ ქრისტიანებზე გაწერილი გადასახადების საერთო რაოდენობის შემცირების ტენდენციაა. ესეც ცხადია, იმის მიმანიშნებელია, რომ იკლებდა ქრისტიანთა რაოდენობა - მიგრაციისა თუ გამუსლიმანების ხარჯზე. 20-წლიან პერიოდში ისფენჯის გადასახადმა იკლო 19 %-ით (133 475 ახჩადან 108 750 ახჩამდე), ხოლო ეკლესიისა და მღვდლის შესანარჩუნებლად გაწერილმა გადასახადმა მურახასიემ - 44 %-ით (9662 ახჩადან 5370 ახჩამდე).

1574 წლის დავთრის მიხედვით არ ჩანს, რის მიხედვით იყო გამოანგარიშებული მურახასიე. მაგალითად, სოფ. არმაშითი (33-კომლიანი) აღნიშნული გადასახადის სახით იხდიდა 50 ახჩას [„გურჯ. დავთ.-1574“, 2016. გვ. 325], ხოლო მასზე მეტი - 39-კომლიანი სოფ. ჯარჯური - 40 ახჩას.

ნიშანდობლივია, რომ ქრისტიანებზე გაწერილი გადასახადის რაოდენობა 1 კომლზე, პირიქით, გაზრდილია. მაგალითისთვის მოგვყავს სოფ. არმაშითი / არმაშენი (ფანაკის ლივის ფანაკის ნაჰიე), სადაც 1574 წელს 33-კომლიანი სოფელი იხდიდა 50 ახჩას, ხოლო 1595 წლისათვის 30-კომლიანი, ანუ უფრო მცირერიცხოვანი - 60 ახჩას. ამ ცვლილების ცალსახა ახსნა დღევანდელი გადასახედიდან რთულია, თუნდაც იმიტომ, რომ მურახასიეს შესახებ მეცნიერთა შორის სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს. მკვლევართა ნაწილი მას კომლობრივ, ნაწილი კი - სულადობრივ გადასახადად მიიჩნევს. გ. ტივაძისა და ა. ტვერიტინოვის მოსაზრებით, მურახასიე საკომლო გადასახადია, ხოლო მ. სვანიძე ამბობს, რომ ის ფეოდალის, ან შეიძლება ძველად ეპისკოპოსის სასარგებლოდ დაწესებული გადასახადია [მაშიკაძე, 2011, გვ. 37-40].

ნახ. 4. რელიგიასთან დაკავშირებული გადასახადები (დიდი არტაანის ლივის ჩრდილის ნაპივი)

მნიშვნელოვნადაა შეცვლილი ქართველებისთვის / ქრისტიანებისთვის დამახასიათებელი ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობის სტრუქტურაც, რაც, უპირველესად, დაკავშირებულია მევენახეობისა და მეღორეობის დარგებთან. 20-წლიან პერიოდში გადასახადი ვენახზე³ შემცირებულია 3-ჯერ (931 ახჩიდან 318 ახჩამდე), ხოლო შირაზე - 5-ჯერ (35 067 ახჩადან 6920 ახჩამდე). კიდევ უფრო რთული ვითარება შექმნილა მეღორეობაში, რომელიც 11 %-ითაა შემცირებული (19 476 ახჩიდან 17 319 ახჩამდე).

დასკვნები: დავთრებში შესული ყველა მონაცემის მექანიკური მიკუთვნება დავთრის შედგენის მომენტისთვის და მითუმეტეს, მათი ურთიერთშედარება, დაუშვებელია. ამ საკითხს უფრო სიღრმისეული ანალიზი ესაჭიროება. ამის დასტურია არაერთი სოფლის მონაცემი, რომლის მიხედვითაც 1574 წელს მუსლიმანებია აღრიცხული, ხოლო 1595 წელს - არც ერთი, რაც არალოგიკურია. 20 წლის

³ გადასახადი ვენახზე სხვადასხვანაირად არის გაწერილი: დამოუკიდებლად ვენახზე და სხვა აგროკულტურებთან შეწყვილებულად. კერძოდ, დავთრებში ეს გადასახადები შემდეგი ფორმებითაა მოხსენიებული: „ვენახი“, „ვენახი და ზამბის ნაკვეთი“, „ვენახი და ბადი“, „ვენახი და ბოსტანი“, „ვენახი და წისქვილი“ და მრავალი სხვ. ამიტომ ზუსტად რა რაოდენობის გადასახადი მოდიოდა დამოუკიდებლად ვენახზე, ამის თქმა ვერ ხერხდება. შესაბამისად მასზე წარმოდგენა მხოლოდ ირიბად შეგვიძლია.

შემდეგ ვერ გაქრებოდნენ მუსლიმები, მათ ვერ შეავიწროებდნენ ქრისტიანები, რადგან ისინი ოსმალთა მოხელეების მფარველობის ქვეშ იქნებოდნენ. შესაბამისად, ვარაუდის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ცნობები მუსლიმი კომლების შესახებ გვიანდელი მინაწერია და მათი გათვალისწინება ამ წლების ანალიზისთვის, არარელევანტურია.

ზოგად ჭრილში შეიძლება ითქვას, რომ 20-წლიან პერიოდში მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა დემოგრაფიული ვითარება. ამის თქმის შესაძლებლობას გვაძლევს შემდეგი:

- მნიშვნელოვნად არ არის შეცვლილი მოსახლეობის რაოდენობა. ზოგიერთ შემთხვევაში 1595 წლის დავთარშიც იგივე კომლთა უფროსია დასახელებული, რაც – 1574 წლის დავთარში;
- ორივე დავთრის მიხედვით, მოსახლეობის უმრავლესობა იხდიდა ქრისტიანთათვის დაწესებულ გადასახადებს – ისფენჯისა და მურახასიეს.

ბევრი საკითხი გაურკვეველი და ბუნდოვანია, თუმცა აშკარაა, რომ ქართველებისთვის / ქრისტიანებისთვის ტრადიციული აგროკულტურების მოყვანა XVI საუკუნის II ნახევარში, მიუხედავად ოსმალების ბატონობისა, მაინც შენარჩუნებული იყო. ოსმალური დავთრებიდან ირკვევა, რომ ქართული მოსახლეობის ტრადიციული სამეურნეო სტრუქტურა, ძირითადად, არ შეცვლილა, თუმცა აშკარაა სტრუქტურის ცვლილების ტენდენცია - ქართველებისთვის / ქრისტიანებისთვის დამახასიათებელი ტრადიციული სამეურნეო საქმიანობის შემცირების ფონზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გურჯისტანის ვილაიეთის..., 1941: – „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ / თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და წინასიტყვაობა ქართულ-რუსულ ენებზე დაურთო სერგი ჯიქიამ; საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1941;
2. გურჯისტანის ვილაიეთის ..., 1958: – „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ / თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და წინასიტყვაობა ქართულ-რუსულ ენებზე დაურთო სერგი ჯიქიამ; საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემია, ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი ნ. მარის სახ., წ. 3. გამოკვლევა. ხელნაწერის აღწერილობა, შენიშვნები ტექსტის გეოგრაფიისა და ტოპონიმიკისათვის / ს. ჯიქია. – საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის გამომც., თბილისი, 1958.
3. ნიკოლაიშვილი..., 2021: – ნიკოლაიშვილი დალი, სართანია დავით, უჯმაჯურიძე ავთანდილ, კირთაძე დარეჯან, „მესხეთი ოსმალური დავთრების მიხედვით“, ცნობარი, თბილისი, 2021.

4. შაშიკაძე., 2011: – შაშიკაძე ზაზა, „აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები. ოსმალური ტექსტი“, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტ. და ფოტოასლები გამოსაცემად მოამზადეს: ზაზა შაშიკაძემ და მირიან მახარაძემ, რედ. ნოდარ შენგელია. თბილისი, [Orient], 2011.

კახაბერ სურგულაძე / Kakhaber Surguladze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

გიორგი ჭიღვარია / Giorgi Tchigvaria²

(ქუთაისი, საქართველო / Kutaisi, Georgia)

ურთიერთობა „დამოუკიდებლობის კომიტეტსა“ და სტამბოლის მართველ კათოლიკეთა მონასტერს შორის

აბსტრაქტი: სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერთან „დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ ურთიერთობის ისტორიის წარმოჩენა ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი ამოცანაა. სამწუხაროდ, მასალის სიმცირის გამო ამ ურთიერთობების შესახებ არ შეგვიძლია ვრცლად საუბარი. არადა, „დამკომი“ იყო ეროვნული ორგანიზაცია, ხოლო სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი ერთადერთი რელიგიური დაწესებულება, სადაც იგეგმებოდა რუსეთის იმპერიიდან საქართველოს გამოხსნის გეგმები.

XX ს-ის დასაწყისში ქართველ საზოგადოებაში პოპულარული გახდა საქართველოს დამოუკიდებლობის (საეკლესიო და ტერიტორიული) მოპოვების იდეა. საზოგადოების ნაწილი მას რუსეთის იმპერიის წიაღში ფიქრობდა, ხოლო სხვების მოკავშირე ევროპაში ეგულებოდა. I მსოფლიო ომის მოახლოებამ ევროპაში მოღვაწე პატრიოტებს ჩაუსახა „სამთა კავშირის“ ხელით რუსეთის იმპერიის დამარცხების იმედი. ასეთ ვითარებაში, გერმანიის იმპერიის პატრონაჟით 1914 წელს შეიქმნა „დამოუკიდებლობის კომიტეტი“. მსოფლიო ომში ოსმალეთის იმპერიის ჩაბმის შემდეგ „დამკომის“ წევრებმა დისლოცირება დაიწყეს სტამბოლში.

გერმანიის პროტექტორატით ქართული სახელმწიფოს შექმნა ითხოვდა დამოუკიდებლობისთვის მებრძოლი ყველა ძალის გაერთიანებას. ეს იდეა მისაღები იყო სტამბოლის ქართველ კათოლიკე ბერებისთვის, ამიტომაც ელჩმა, ვანგერჰაიმმა, „დამკომის“ წევრები დააკავშირა სავანის ღვთისმსახურებთან. შესაბამისად, ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი თავისი რესურსებით სტამბოლში „დამკომის“ რეზიდენციად იქცა.

მასალის სიმცირის გამო კათოლიკე ღვთისმსახურებიდან მხოლოდ ორი ღვთისმსახური - პ. ბალიძე და შ. ვარდიძეა ცნობილი, რომლებიც საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაში გაწეული წვლილისთვის „დამკომმა“ „მეფე თამარის“ ორდენით დააჯილდოვა. არადა, მებრძოლი ბერების რიცხვი მეტი უნდა ყოფილიყო.

¹ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

² ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Associate Professor at Akaki Tsereteli Kutaisi State University

ჩვენი ვარაუდით, პ. ბალიძის სფეროდ სავანის კურირება იყო, ხოლო შ. ვარდიძეს „დამკომის“ მხრიდან იგეგმებოდა არალეგალური გზით საქართველოში შემოგზავნა კათოლიკე მოსახლეობაში თავისუფლების იდეის პროპაგანდისთვის.

რაც შეეხება ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთი ფრონტისთვის 1914-1917 წლებში „დამკომის“ ბაზაზე არსებული საჯარისო შენაერთს - ლეგიონს, მისი არქივი ინახება ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის წიგნთსაცავში, რომელიც თავის მკვლევარს ელოდება.

საკვანძო სიტყვები: გერმანიისა და ოსმალეთის იმპერიები, ვანგერჰაიმი, სურგულაძე, ვარდიძე, ლეგიონი და საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლა.

Relations between the “Independence Committee” and the Georgian Catholic Monastery in Istanbul

Abstract: Presenting the history of the relations of the „Independence Committee“ with the Georgian Catholic Monastery in Istanbul is one of the important tasks of historiography. Unfortunately, due to the lack of material we can not talk about these relationships in detail. However, „IndCom“ was a national organization, and the Georgian Catholic Monastery in Istanbul was the only religious institution with plans to liberate Georgia from the Russian Empire.

At the beginning of the XX century, the idea of Georgian independence (ecclesiastical and territorial) became popular in the Georgian society. Part of society thought about independence within the Russian Empire, while others saw it as an ally in Europe. While others found allies in Europe. The outbreak of World War I gave Georgian patriots in Europe the hope of defeating the Russian Empire at the hands of the Triple Alliance. In such a situation, under the auspices of the German Empire the „Independence Committee“ was formed in 1914. After the involvement of the Ottoman Empire in World War II, the members of the „IndCom“ moved to Istanbul.

The creation of a Georgian state under the German protectorate required the unification of all forces fighting for independence. This idea was acceptable to the Georgian Catholic monks in Istanbul, which is why Ambassador Wengerheim linked the members of the "committee" to the monks of the monastery. Consequently, the Georgian Catholic Monastery with its resources became the residence of the „IndCom“ in Istanbul.

Due to the scarcity of materials, only two Catholic priests are known - P. Balidze and Sh. Vardidze, who were awarded the Order of Queen Tamar by the „IndCom“ for their contribution to the struggle for the independence of Georgia. However, the number of warrior monks should have been greater. In our opinion, the sphere of activity of P.

Balidze was the supervision of the Monastery and Sh. Vardidze was planned to be illegally sent to Georgia by „IndCom“ to promote the idea of freedom among the Catholic population.

As for the military unit of the Eastern Front of the Ottoman Empire in 1914-1917. - Legion, existing on the basis of the „IndCom“, its archive is stored in the library of the Georgian Catholic monastery, which is waiting for its researcher.

Key words: *German and Ottoman Empires, Wangerheim, Surguladze, Vardidze, Legion and the Struggle for Independence of Georgia.*

* * *

შესავალი: სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერთან „დამოუკიდებლობის კომიტეტის“ ურთიერთობის ისტორიის წარმოჩენა ეროვნული ისტორიის ერთ-ერთი საინტერესო მომენტია. სამწუხაროდ, მასალის სიმცირის გამო ამ ურთიერთობების შესახებ არ შეგვიძლია ვრცლად საუბარი. არადა, „დამკომი“ იყო ეროვნული ორგანიზაცია, ხოლო სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი ერთადერთი რელიგიური დაწესებულება, სადაც იგეგმებოდა რუსეთის იმპერიიდან საქართველოს გამოხსნის გეგმები.

მეთოდოლოგია: ნაშრომი ეყრდნობა შესასწავლი პერიოდის წყაროებს. კვლევა იყენებს სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებს. ნაშრომი დაიწერა საისტორიო წყაროების და სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემების შეჯერების საფუძველზე. კვლევისას გამოყენებულია წყაროების კრიტიკული ანალიზის, ისტორიულ-შედარებითი, აღწერითი და სინთეზის მეთოდები, ასევე ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდები. მათი კომბინაცია საშუალებას გვაძლევს, ვაჩვენოთ „დამოუკიდებლობის კომიტეტსა“ და სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერს შორის ურთიერთობის რეალური სურათი და მათი ერთობლივი ქმედებები რუსეთის იმპერიიდან საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის საქმეში. 1914-1918 წლების მოვლენები განხილულია ეპოქის ზოგად კონტექსტში.

დისკუსია: სტამბოლის ღვთისმშობლის უმანკო ჩასახვის ქართული კათოლიკური ეკლესია (ინგლ. The Church of Our Lady of Lourdes; თურქ. Gürcü Katolik Kilisesi; ქართ. ლურდის ღვთისმშობლის სახელობის ქართულ-კათოლიკური ტაძარი. ჩვენ ვიყენებთ ლიტერატურაში დამკვიდრებულ ფორმას – სტამბოლის ქართველთა სავანე – ავტ.) გამორჩეული რელიგიური და სამეცნიერო-კულტურული კერა იყო ქართულ მონასტრებს შორის. ქართველების გარუსებისა და გასომხების ფონზე, XIX-XX სს. მიჯნაზე, იგი იყო ერთადერთი რელიგიური დაწესებულება, რომლის ბერები პრაქტიკული ქმედებებით – ჯვრით, კალმით თუ

იარაღით ხელში იბრძოდნენ საქართველოს რელიგიური და ტერიტორიული სუვერენიტეტისთვის, რაც მათთვის საბედისწერო აღმოჩნდა (სურგულაძე..., 2022:122).

იტალიელი დიპლომატი ე. დალეჯიო დ'ალესიო (1888-1983) წერდა: სავანე „...არის არა მარტო სასულიერო დაწესებულება, არამედ... პოლიტიკურიც... ამ სავანის კათოლიკე მღვდლები... დასაწყისიდან დღემდის არ დაერიდნენ თავიანთი საზოგადოების არსებობის განსაცდელში ჩაგდებას და გამსჭვალული დიდებულ მომავლის რწმენით, საქართველოს თავისუფლებისთვის პირნათლად შეასრულეს თავიანთი მოვალეობა...“ (დალეჯიო დ'ალესიო, 1921:33).

სავანეს ტრაგიკული ხვედრი ერგო. XIX-XX სს. მიჯნაზე კონფესიური განსხვავების გამო ქართველი ორთოდოქსი მრევლი მას არ სწყალობდა. იგივე ბედი ჰქონდა მონასტერს 1918-1921 წლებში. საბჭოთა პერიოდში სავანე კონტრტერორისტულ დაწესებულებად მიიჩნეოდა და ყველაფერი გაკეთდა მისი დაკნინებისა და სახელის მიჩქმალვისთვის. ხელისუფლების მხრიდან ასეთი დამოკიდებულების შედეგი იყო, რომ XX ს-ის 90 წლებამდე ქართულმა საზოგადოებამ სავანის ისტორიის შესახებ ნაკლებად ინფორმირებული იყო (სურგულაძე..., 2022:123).

სტამბოლის ქართველთა სავანეს არსებობა აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილის (1818-1892) დამსახურებაა. საინტერესო სურათი დგება – საუბრობ ხარისჭირაშვილზე და იმავდროულად, წარმოაჩენ სავანის ისტორიას, ანდა – პირუკუ. აბატის საქმიანობას თვალს თუ გადავაკლებთ კონფესიური კუთხით და მის წვლილს ქართული იდენტობის საქმეში, თამამად შეგვიძლია, მას ვუწოდოთ XIX ს-ის „გრიგოლ ხანძთელი“ (სურგულაძე..., 2022:125).

ხარისჭირაშვილის ცხოვრება ნიმუშია იმისა თუ, როგორ არის შესაძლებელი პიროვნების ტრანსფორმირება სომხურ-კათოლიკური მრწამსიდან ქართული სულისკვეთებით ლათინურ წესზე. ყველგან, სადაც აბატი მოღვაწეობდა (ახალციხე, სტამბოლი თუ რომი) იგი მხოლოდ საქართველოს ხედავდა და ბრძოლას უცხადებდა ქართველი კათოლიკეების გასომხების პროცესს. მისი ძალისხმევით, 1861 წელს, სტამბოლში ფუნქციონირება დაიწყო ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიამ (ფუტკარაძე..., I, 2017:266; პაპაშვილი, 1995:316). მართალია, ლიტურგიული თვალსაზრისით იგი ბერძნულ-კათოლიკურ (ბიზანტიურ) რიტზე იყო, მაგრამ ფერიქოს ქართულმა კონგრეგაციამ მისი ე.წ. „ქართული ვარიანტი“ – მღვდლების ქართულ წესზე კურთხევის პრაქტიკა დანერგა (სურგულაძე..., 2022:127). ქართველი კათოლიკეებისთვის მონასტრის გახსნა, სადაც წირვა ქართულ ენაზე აღესრულებოდა, უპრეცედენტო შემთხვევა იყო.

რამდენიმე ფაქტს ჩამოვთლით სავანეს განსაკუთრებულობის შესახებ:

1. 1865 წელს სავანის ბაზაზე ფუნქციონირება დაიწყო სამონასტრო სკოლამ (Maçitidze, 2010:2). ეს ხარისჭირაშვილის მხრიდან იყო კარგად გათვლილი ხედვა,

რადგან სასწავლებელი მონასტრისთვის მოამზადებდა შესაბამის კადრებს, რომლებიც ანალოგიურ მისიას ასევე შეასრულებდნენ საქართველოშიც;

2. სტამბოლის ქართული კათოლიკური თემის მიღწევა იყო 1870 წელს სავანის ბაზაზე სტამბის შექმნა (ზ. ჭიჭინაძე ახსენებს 1872 წელს (ჭიჭინაძე, 1916:164)) და საგამომცემლო საქმიანობის წამოწყება. აბატმა კარგად იცოდა „გაქართველების პროცესში“ საგამომცემლო საქმიანობის ძალა, რომ მხოლოდ ქართულ ენაზე საეკლესიო და საერო წიგნების თარგმნა-გამომცემით შესაძლებელი იყო მთავარი მიზნის მიღწევა. არსებითად, საგამომცემლო საქმიანობის წამოწყებით ხარისჭირაშვილი სასულიერო პირის გარდა, წარმოიჩინდა, როგორც მაღალი მატერიისთვის მებრძოლი საერო მოღვაწე (სურგულაძე..., 2022:137);

3. ბრძოლა საქართველოში სომხურის ნაცვლად ღვთისმეტყველებას ბერძნულ რიტზე ჩატარებისთვის. სწორედ, XIX-XX სს. მიწურულს ტფილისის და ქუთაისის გუბერნიებში, ანდა საზღვარგარეთ, სავანის სკოლის აღზრდილები იბრძოდნენ ეროვნული იდენტობის დაცვისთვის (ნაცვლიშვილი, 2019:353);

4. არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა სავანის ქმედებებს ვატიკანისთვის და მთელი დასავლეთის სამყაროსთვის ქართველი კათოლიკეების არსებობის დადასტურებისთვის;

5. ბრძოლა საქართველოს ტერიტორიული და რელიგიური დამოუკიდებლობისთვის, რაც მათვის საბედისწერო აღმოჩნდა.

თუ XIX ს. 60-80-იან წლებში სავანეს ისტორიაში აღმავლობის პერიოდი იყო, 90-იანი წლებიდან მონასტრის მენეჯმენტში სირთულეების გამო კრიზისის პერიოდი დგება. ფაქტი იყო, რომ ხარისჭირაშვილის შემდგომ სავანის წინამძღოლებს არ აღმოაჩნდათ სირთულეების წინაშე ბრძოლის უნარები. სამმოს ნაწილი, რომელიც ვერ სწვდებოდა აბატის ჩანაფიქრის ჰორიზონტს და იდგნენ კონსერვატულ პოზიციებზე, მას ადანაშაულებდნენ არასწორი პრიორიტეტებისთვის. მათ მიაჩნდათ, რომ უმთავრესი იყო „ღვთის სამსახური“ და არა საერო საქმიანობა (Natsvlishvili, 2015:82). თავი იჩინა სასულიერო პირებს შორის კონფრონტაციამ (ფავლენიშვილი, 2019:141-142; Natsvlishvili, 2015:83), ყოველივეს დაერთო სტამბოლის სხვადასხვა უბანში არსებული საეკლესიო ქონების დაკარგვა (უსქუდარი...), ქართულად ლოცვის აკრძალვა, მონასტრისთვის სამრევლო ეკლესიის სტატუსის მინიჭება და ა.შ. 1895-1897 წლებში ფერიქოის ეკლესიის სამმოს ტერიტორიული დავა ჰქონდა ბულგარულ თემთან (Şenyurt, 2018:264; სურგულაძე..., 2022:148-151).

ცხადია, შიდა და გარე პრობლემებმა დაღი დაასვა ფერიქოის ქართული მონასტრის ცხოვრებას. კრიზისი ღრმავდებოდა, ამიტომაც სამმოს ე.წ. „ახალგაზრდა თაობის“ ბერებმა სავანეში ცვლილებები წამოიწყეს. 1912 წელს მათ მონასტრის

წინამძღოლად აირჩიეს მამა პიო ბალიძე (1912-1921; 1942-1951). წინამორბედ წინამძღვარს, ბენედიქტე ვარდიძეს, დაბრალდა ხარისჭირაშვილის პრინციპებისა და სამონასტრო „ძმობის იდეის“ იგნორირება [მაღაცმაძე..., II, 2020:420]. არადა, მენჯემენტში ცვლილება დადებითად აისახა სავანის სამონასტრო ცხოვრებაზე (ფუტკარაძე..., I, 2017:304), სამწუხაროდ, I მსოფლიო ომის (1914-1918) დაწყებამ ძირფესვიანად შეცვალა სავანის სამოს გეგმები. დასამარდა ქართული კლუბის შექმნის იდეა, მოსწავლეების რიცხვის კატასტროფულად შემცირებით დაიხურა მონასტრებთან არსებული დედათა და მამათა სკოლები. გვერდზე გადაიდო ყველა საქმე და წინა პლანზე წამოიწია მხოლოდ ერთი მთავარი გეგმა – ფერიქოის ქართულმა კონგრეგაციამ პრაქტიკული მონაწილეობა უნდა მიიღოს საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის საქმეში.

მართლაც, რუსეთის იმპერიიდან საქართველოს განთავისუფლებისთვის ბრძოლის საქმეში დიდია სავანის სამოს წვლილი. ჩვენ არ გვაქვს სხვა პრეცედენტი, როდესაც სასულიერო პირებს ასე მკვეთრად დაეფიქსირებინათ თავიანთი ეროვნული პოზიცია. სწორედ სავანის ტერიტორიაზე მოქმედებდა 1914 წელს შენევაში დაარსებული „საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტი“ (იგივე „დამკომი“ – ავტ.), რომლის მიზანი იყო გერმანიის პროტექტორატით საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა.

XX ს-ის დასაწყისში ქართველი საზოგადოების ნაწილში პოპულარული გახდა ცარიზმის ბატონობისგან საქართველოს (საეკლესიო და ტერიტორიული) დამოუკიდებლობის მოპოვების იდეა. ერთ-ერთი თანამედროვეს შენიშვნით, 1832 წლის შეთქმულების ჩავარდნა-დამარცხების შემდეგ, საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი პრაქტიკულად აღარ დასმულა (სურგულაძე..., 1994:6). საზოგადოების ნაწილი მას რუსეთის წიაღში ფიქრობდა და იქ ეძიებდა გზას, ხოლო სხვებს მოკავშირე ევროპაში ეგულებოდათ. შესაბამისად, მსოფლიო ომის მოახლოებამ, ევროპაში მოღვაწე პატრიოტებს ჩაუსახა სამთა კავშირის ხელით რუსეთის დამარცხების იმედი. ასეთ ვითარებაში, პეტრე სურგულაძის (1873-1931) მეთაურობით, 1914 წლის აგვისტოს პირველ რიცხვებში, შეიქმნა „დამკომი“ (სურგულაძე..., 1994:7; სიორიძე, 2002:86), რომელიც „ამიერიდან უცხოეთში ითვლებოდა რევოლუციურ მთავრობად“ (სურგულაძე..., 1994:6).

1914 წლის 2 სექტემბერს კომიტეტის წევრებმა გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარუდგინეს გეგმა – „რუსეთისგან ამიერკავკასიის ჩამოცილებისა და მისი შემდგომი პოლიტიკური მოწყობის შესახებ“ [იქვე]. უნდა ითქვას, რომ ქართველების წინადადება მისაღები დარჩა გერმანიის სამხედრო წრეებისთვის, რადგანაც საქართველოს ტერიტორიაზე ანტირუსული აჯანყების ორგანიზების იდეა ომში გამარჯვების და კავკასიაში მათი სამხედრო თუ ეკონომიკური ინტე-

რესების რეალიზაციის პერსპექტივას ქმნიდა. ამასთან, ეს პროცესი დააჩქარებდა ომში ოსმალეთის ჩაბმასაც (სურგულაძე, ..., 1994:7; სიორიძე, 2002:87), ამიტომაც საგარეო საქმეთა სამინისტრომ „დამკომთან“ გააფორმა შესაბამისი შეთანხმება. „დამკომთან“ თანამშრომლობისკენ სამინისტროს უბიძგებდა ელჩი ჰანს ფონ ვან-გენჰაიმის (1859-1915) ინფორმაცია სტამბოლში საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის მებრძოლი ბირთვის შესახებ. ასეთ ვითარებაში, სამინისტროს მითითებით „დამკომის“ წევრებმა დისლოცირება დაიწყეს სტამბოლში.

ნიშანდობლივია, რომ გერმანიის პროტექტორატით ქართული სახელმწიფოს შექმნა მისაღები იყო სავანის ბერებისთვისაც, ამიტომაც მათ პირველი ნაბიჯები გადადგეს ელჩ ვანგენჰაიმთან. იმპერიის საგარეო საქმეთა სამინისტროში გაგზავნილ დეპეშაში (03.09.1914) ელჩი წერდა, რომ „ორმა ქართველმა კათოლიკე სასულიერო პირმა მიმართა ავსტრია-უნგრეთის და აქაურ საელჩოს, რათა ხაზი გაესვათ ქართველთა მზაობისთვის, მოაწყონ შეიარაღებული აჯანყება რუსეთის წინააღმდეგ. ამავე დროს მათ თქვეს, რომ ქართველები არასდროს შევლენ თურქეთის ბატონობის ქვეშ და აქედან გამომდინარე, იბრძოლებენ მხოლოდ საკუთარი მომავალი ავტონომიისთვის. ისინი (ბერები – ავტ.) გვთხოვენ, რათა გერმანიამ და ავსტრია-უნგრეთმა მათ ამის გარანტიები მისცენ. შემდგომ, ისინი ითხოვენ იარაღის გადმოცემას“ (მამულია, ასტამაძე, 2019:74).

ელჩი ბერების სახელებს არ აკონკრეტებს, მაგრამ მის მხრიდან ნახსენებ სასულიერო პირებში უნდა ვიგულისხმოთ სტამბულის ქართველთა სავანის წინამძღვარი პიო ბალიძე (?-1956), რომელიც 1912-1921 წლებში სავანის წინამძღვრის მოვალეობას ასრულებდა და პატრი შალვა ვარდიძე. დალეჯიო დ'ალესიო პ. ბალიძეს შესახებ წერდა, რომ მას მამულისადმი განსაკუთრებული სიყვარული განარჩევდა. რაც შეეხება სავანის სამძოს, დიპლომატი მათ ერთი ფრაზით ახასიათებდა: „ეს საზოგადოება დასაბამიდან დღემდის თავისი არსებით უცხოეთში, ცოცხალი პროტესტის ნიშანი იყო რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის წინააღმდეგ“ (დ'ალესიოს, 1921:29). შ. ვარდიძის შესახებ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ იგი იყო ტიპური მებრძოლი სასულიერო პირი, ვინც პრაქტიკული ქმედებებით – ჯვრით, კალმით თუ იარაღით იბრძოდა საქართველოს სუვერენიტეტისთვის (სურგულაძე, ..., 2022:134). იგი იყო „დამკომის“ ხელმძღვანელი ბირთვის წევრი (ბაქრაძე, 2009:46). შესაბამისად, სწორედ ვარდიძე და ბალიძე (1.08.1917) იყვნენ სავანიდან ის ღვთისმსახურები, რომლებიც „დამკომმა“ საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაში გაწეული წვლილისთვის „მეფე თამარის“ ორდენით დააჯილდოვა (ფუტკარაძე, 2007:60).

ვანგენჰაიმი ერთ-ერთი მათგანი იყო, რომელმაც დააკავშირა „დამკომის“ წევრები სავანის ღვთისმსახურებთან. საქმე იმაშია, რომ ლ. კერესელიძესთან საუბ-

რის შემდეგ, 1914 წელს, ვანგერჰაიმმა ორგანიზება გაუწია ევროპიდან „დამკომის“ ხელმძღვანელების – პ. სურგულაძის, ნ. მაღალაშვილის (1882-1937) და სხვების სტამბულში ჩასვლას (მამულია, ასტამაძე, 2019:76). იმპერიის საგარეო საქმეში გაგზავნილ დეპეშაში ელჩი რეალობად მიიჩნევდა კერესელიძის ინიციატივას ქართული სახელმწიფოს შექმნას შესახებ (იქვე:77). ცხადია, ამ მიზნის განხორციელება ითხოვდა საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის მებრძოლი ყველა ძალის გაერთიანებას.

მასალის სიმწირის გამო ძნელია „დამკომში“ ბალიძისა და ვარდიძის მისიის კონკრეტულის შესახებ საუბარი. მიგვაჩნია, რომ პ. ბალიძის სფერო მაინც სავანის კურირება რჩებოდა. რაც შეეხება შალვა ვარდიძეს, „დამკომის“ მუშაობაში იგი პრაქტიკულ მონაწილეობას დებულობდა. უფრო მეტიც, სამხრეთ საქართველოში მცხოვრებ კათოლიკე მოსახლეობაში, თავიანთი პროგრამის პროპაგანდისთვის, „დამკომისთვის“, ვარდიძე საუკეთესო კანდიდატურა იყო. ამ მიზნით იგეგმებოდა არალეგალური გზით მისი საქართველოში შემოგზავნა. მაგ., 1917 წლისთვის გერმანული წყალქვეშა ნავით გასახორციელებელი ექსპედიციის წევრებში პ. სურგულაძემ ვარდიძე ჩართო [მამულია, ასტამაძე, 2019:507]. 10 ნოემბერს გერმანული წყალქვეშა ნავით „UB-42“ საქართველოს მიმართულებით გამოემგზავრნენ პ. სურგულაძე, შ. ვარდიძე, ს. ირემაძე, სიამაშვილი და კიდევ ერთი ქართველი (სახელი უცნობია). მათ მიჰქონდათ 470 მაუზერი, ტყვია-წამალი, 100 ხელყუმბარა და 730 ათასი მანეთი თანხა. 16 ნოემბერს, წყალქვეშა ნავი საქართველოს ნაპირს მიადგა ზღვისა და მდ. ჭურის შესართავთან. თავდაპირველად, აკვატორიის დასათვალიერებლად, ნაპირზე გაიგზავნა ორი გერმანელი და ორი ქართველი, რომლებიც ჟანდარმერიამ დააპატიმრა. ამის შემდეგ, 18 ნოემბერს, წყალქვეშა ნავი კვლავ მიადგა სანაპიროს, მაგრამ ვინაიდან ხელისუფლებისთვის ცნობილი გახდა მისიის შესახებ, ამიტომაც არალეგალუბის ნაპირზე გადმოსვლის საკითხმა აზრი დაკარგა. წარუმატებელი დესანტირების შემდეგ, პ. სურგულაძე და შ. ვარდიძე უკან დაბრუნდნენ. 24 ნოემბერს ისინი ქ. სამსუნში იყვნენ (ბაქრაძე, 2009:230; <http://german-georgian.archive.ge/ka/blog/32>).

1918 წელს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის გამოცხადებით „დამკომმა“ თავისი მისია ამოწურულად მიიჩნია და დაიშალა. ბოლო შესტი, რაც „დამკომმა“ განახორციელა, იყო ის, რომ კომიტეტის გამგეობამ საქართველოს დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაში შეტანილი წვლილისთვის ყველა პირი დააჯილდოვა მეფე თამარის სახელობის ლეგიონის ორდენით. ლიტერატურაში არის ცდა, რომ „თამარ მეფის ორდენის“ შექმნის იდეის 1915 წელს სავანეში ჩასახვის და ესკიზის ავტორად იაკობ ნიკოლაძის (1876-1951) წარმოჩენა [ფუტყარაძე, 2007:60], თუმცა, უახლესი გამოკვლევებით ორდენის ავტორად მიჩნეულია ლე-

გიონის ვაფენმაისტერი (მეიარაღე) ოტო შლიფაკი. ორდენი იყო გერმანული რკინის ჯვრის ან ოსმალური ნახევარმთვარის ქართული ანალოგი (მამულია, 2018-2019:81-90).

დასასრულს, რაც შეეხება „დამკომის“ ბაზაზე არსებული საჯარისო შენაერთს, რომელიც 1914 წლის შემოდგომაზე შეიქმნა (სიორიძე, 2002:88) და რომლის მოქმედების არეალი ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთი ფრონტი იყო, 1917 წლისთვის დაიშალა. შევნიშნავთ, რომ სავანის წიგნთსაცავში ინახება 1914-1917 წლებში მოქმედი ქართული ლეგიონის არქივი [კოპლატაძე, 2007:26], რომელიც მის მკვლევარს ელოდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბაქრაძე, 2009: – ბაქრაძე ლაშა, გერმანულ-ქართული ურთიერთობები პირველი მსოფლიო ომის დროს, თბილისი, 2009;
2. დალეჯიო დ'ალესიო, 1921: – დალეჯიო დ'ალესიო ევგენი, ქართველები კონსტანტინოპოლში, სტამბოლი, 1921;
3. დამოუკიდებლობის...: – დამოუკიდებლობის კომიტეტი საზღვარგარეთ – 1914. (<http://german-georgian.archive.ge/ka/blog/32>);
4. კოპლატაძე ი., ქართველები და „სტამბოლის ზღაპარი“, 2007, №3, გვ. 24-29;
5. მალაყმაძე... 2020: – მალაყმაძე როინი, ფუტკარაძე შუმანა, ფუტკარაძე ელზა, ფუტკარაძე შორენა, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ტ. II, ბათუმი, 2020;
6. მამულია, 2018-2019: – მამულია გიორგი, ქართული ლეგიონის სამახსოვრო ნიშნის (თამარ მეფის ორდენის) შექმნის ისტორიიდან, ქართული ემიგრაცია, №5(8), 2018-2019, თბილისი, გვ. 81-90;
7. მამულია... 2019: – მამულია გიორგი, ასტამაძე გ., საქართველოს განთავისუფლების კომიტეტი 1914-1918 (დოკუმენტები და მასალები), თბილისი, 2019;
8. ნაცვლიშვილი, 2019: – ნაცვლიშვილი ნათია., კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: ისტორია და არქიტექტურა, სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 2019;
9. პაპაშვილი, 1995: – პაპაშვილი მურმანი, საქართველო-რომის ურთიერთობა VI-XX სს. თბილისი, 1995;
10. სიორიძე, 2002: – სიორიძე მალხაზი, სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო 1914-1918 წლებში, ბათუმი, 2002;
11. სურგულაძე... 1997: – სურგულაძე აბელი, სურგულაძე კახაბერი, ქართული ლეგიონი თურქეთში, ბათუმი, 1997;
12. სურგულაძე... 2022: – სურგულაძე კახაბერი, ბარამიძე ირაკლი, დიასამიძე ხათუნა, კოპალეიშვილი ტატიანა, კათოლიკობა და კათოლიკეები საქართველოში, თბილისი, 2022;
13. ფავლენიშვილი, 2019: – ფავლენიშვილი ეკატერინე, კათოლიკობა საქართველოში (XIX საუკუნე), სადოქტორო ნაშრომი, თბილისი, 2019;

14. ფუტკარაძე, 2007: – ფუტკარაძე შუშანა, სტამბოლის ქართული სავანე - თურქი და ქართველი ხალხის მეგობრობის სიმბოლო, ქართველური მემკვიდრეობა, XI, 2007, გვ. 9-33;
15. ფუტკარაძე, 2016: – ფუტკარაძე შუშანა, მალაყმაძე როინი, ლომთათიძე თამილა, ფუტკარაძე ელზა, ჩელებაძე ნაილე, ფუტკარაძე შუშანა, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ტ. I, ბათუმი, 2017;
16. ჭიჭინაძე, 1916: – ჭიჭინაძე ზაქარია, ქართული სტამბები 1627-1916 წლებში, თბილისი, 1916;
17. Maçitidze, 2010: – Maçitidze Elisabed, Istanbul Gürcü okulu, s. 1-6. XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Ankara (VI. Cilt);
18. Natsvlishvili, 2015: – Natsvlishvili N., A struggle for identity: Georgian Catholics and their monastery in Istanbul. Caucasus Survey, 2015 Vol. 3, 1, p. 76–86, <http://dx.doi.org/10.1080/23761199.2015.1023599>;
19. Şenyurt, 2018: – Şenyurt Oya, 19. Yüzyıl Sonlarında Feriköy’de Bulgar Rahipler Ve Gürcü Rahibeler Arasında Bilinmeyen Bir Arsa Anlaşmazlığı, Akademik İncelemeler Dergisi, 2018, Cilt 13, Sayı 1, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler /issue/36801/381973>);

ელზა ფუტკარაძე / Elza Putkaradze¹

როინ მალაკმაძე / Roin Malakmadze²

შუშანა ფუტკარაძე / Shushana Putkaradze³

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

კონსტანტინე ოდიშარიას არტაანში მოგზაურობის დღიურების მნიშვნელობა

აბსტრაქტი: ნაშრომში კონსტანტინე ოდიშარიას არტაანში მოგზაურობის დღიურების მნიშვნელობაზე საუბარი. აღნიშნული დღიურები მნიშვნელოვანი საისტორიო წყაროა. კ. ოდიშარია თავისი ჟურნალისტური საქმიანობით დაუკავშირდა „ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას“. ის ამ საზოგადოების წევრად იქნა არჩეული. მოგვსენებთ, ამ საზოგადოებას საქართველოს თითქმის ყველა რაიონში თავისი განყოფილება ჰქონდა გახსნილი. ერთ-ერთი იყო არტაანის სარაიონო განყოფილება. სწორედ ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების რწმუნებული იყო ოდიშარია არტაანის მხარეში. მან ამ მხარეში 1913-1918 წლებში იმოგზაურა და დღიურების სახით აღწერა. დღიურს აწერია რვეული I. არტაანის მხარე (ისტორიულ-გეოგრაფიული და სტატისტიკური მასალები). დღიურები მნიშვნელოვანია იმ მიმართებითაც, რომ მისი თვალთ დანახულ-განცდილია აღწერილი. მართალია, ის კორესპოდენციებს ბეჭდავდა გაზეთ „საქართველოში“, 1917 წელს, მაგრამ ცენზურა უმოკლებდა, რიგ შემთხვევაში კიდევ უმახინჯებდა. შესაბამისად, მისი დღიურების მნიშვნელობა დიდია.

დღიურები სხვადასხვა კუთხითა თუ მიმართებითაა საინტერესო. აქ გვაქვს დეტალური გეოგრაფიული აღწერილობა სოფლებისა, სტატისტიკური მონაცემები მცხოვრებთა შესახებ, კონკრეტულად აღწერს ტაძრებს, სოფლის ყოფას, თქმულებებს, იძლევა ტოპონიმთა შესახებ ცნობებსა და ახსნას. მან ენათმეცნიერებას, ონომასტიკას შემოუნახა 331 სოფლის სახელი. თან ჩვენ მწირი ცნობები გვაქვს არტაანის მხარის შესახებ. შესაბამისად, მისი მოგზაურობის დღიურების მნიშვნელობა ფასდაუდებელია და ეთნოლოგიური, ფოლკლორული, ტოპონიმური თუ სხვადასხვა კუთხით საინტერესო წყაროს წარმოადგენს. ნაშრომში სწორედ ამ საკითხებზეა საუბარი.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in Philology, Chief scientific Researcher, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

² ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დირექტორი / PhD in History, Director of Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

³ ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემერიტუსი პროფესორი / PhD in Philology, Chief scientific Researcher, Emeritus Professor of Batumi Shota Rustaveli State University

საკვანძო სიტყვები: ქართველოლოგია, არტაანი, ისტორიულ-ეთნოლოგიური, ფოლკლორულ - ენათმეცნიერული.

The Importance of the Travel Diaries of Constantine Odisharia in Artaan

Abstract: The article talks about the importance of Konstantin Odisharia's travel diary in Artaani. These diaries are an important historical source. K. Odisharia connected with "Georgian Charitable Society" through his journalistic activities. He was also elected as a member of this society. As you know, this society had opened its branch in almost all regions of Georgia. One of them was Artaani district department. Odisharia was the trustee of the Georgian Charity Society in the Artaani area. He traveled to this area in 1913-1918 and described it in the form of diaries. Notebook I. Artaani region (historical-geographical and statistical materials) is written in the diary. The diaries are also important in that sense what was seen and felt through his eyes is described. It is true that he printed correspondence in the newspaper "Georgia" in 1917, but the censorship shortened it, and in some cases even distorted it. Therefore, the importance of his diaries is great.

Diaries are interesting in different ways. Here we have a detailed geographical description of the villages, statistical data about the inhabitants, where he specifically describes the temples, the lifestyle of the village, legends, gives information and explanations about toponyms. He preserved the names of 331 villages for linguistics and onomastics. Besides, we have little information about Artaani area. Therefore, the importance of his travel diaries is precious and is an interesting source from ethnological, folklore, toponymic and other angles. The paper talks about these issues.

Key words: Kartevology, Artaan, historical-ethnological, folklore-linguistic.

* * *

შესავალი: როგორც ცნობილია, საქართველომ ისტორიული ბედუკუღმართობის გამო დაკარგა მნიშვნელოვანი ტერიტორიები. არტაანი საქართველოს ფარგლებს გარეთ დარჩენილი ერთ-ერთი ისტორიული კუთხეა. სამწუხაროდ, იქ ეროვნული კვალი წაშლილია, აღარ ისმის ქართული ენა. მე-16 საუკუნეში ეს მხარე თანდათან მიიტაცა ოსმალებმა. 1918- 1921 წწ. არტაანის მხარე საომარ ლელოს წარმოადგენდა. კონსტანტინე ოდიშარიას არტაანში მოგზაურობის დღიურები სწორედ 1913-1918 წლებში ამ კუთხის შესახებ კომპლექსურ წარმოდგენას გვიქმნის. შესაბამისად, მოგზაურობის დღიურები საინტერესო წყაროს წარმოადგენს ამ კუთხის შესახებ და გვაძლევს მხარის ყოფა-ცხოვრების შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს.

ლიტერატურის მიმოხილვა: კონსტანტინე ოდიშარია არტაანში მოგზაურობის შთაბეჭდილებებს, იქაურთა ყოფა-ცხოვრების ამსახველ მასალებს ბეჭდავდა გაზეთ „საქართველოში“, 1917 წელს. თუმცა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა მისი დღიურები. ჩვენ ხელთ არსებული დღიურები დაიბეჭდა წიგნში - „წერილები სტამბოლის ქართული საგანიდან“, ტ. II.

სამეცნიერო ლიტერატურაში კონსტანტინე ოდიშარიას დღიურების შესახებ მწირი ინფორმაციაა. ფაქტიურად არცაა. ამ მიმართებით საინტერესოა ფრ. სიხარულიძის სტატია - კონსტანტინე ოდიშარიას (მარტვილელი) სამხრეთ-საქართველოში მოგზაურობის ჩანაწერები. მოგვიანებით კი, ამავე საკითხს შეეხო პროფ. შ. ფუტყარაძე - კ. ოდიშარიას ცნობები ისტორიული ტაო-კლარჯეთის შესახებ. დღიურის ჩანაწერების გაცნობა არაერთ საჭირობო საკითხზე შეგვიქმნის წარმოდგენას და კიდევ ერთხელ შეგვახსენებს ჩვენი დაკარგული კუთხის - არტაანის სატკივარს. დღიურებში აღწერილია შეულამაზებელი, მწარე რეალობა არტაანის მხარისა 1913-1918 წლებში. შესაბამისად, საკითხი აქტუალურია და დღიურები კი, ანგარიშგასაწევი ისტორიული წყარო.

მეთოდოლოგია: საკითხის განხილვისას ძირითადად ემპირიული მასალის დამუშავების, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდს ვყვრდნობით.

შედეგები: კონსტანტინე ოდიშარიას არტაანში მოგზაურობის დღიურები მნიშვნელოვანი საისტორიო წყაროა. დღიურების მნიშვნელობის წარმოჩენამდე, რამდენიმე ბიოგრაფიული შტრიხი გავიხსენოთ ოდიშარიასი. კონსტანტინე ოდიშარია (კოტე მარტვილელი) დაიბადა მარტვილში, შემდეგ მშობლები საცხოვრებლად ბათუმში გადმოვიდნენ. მან მე-19 საუკუნის მიწურულს დაიწყო ქართული გაზეთების კორესპონდენტად მუშაობა (სიხარულიძე, 1998: 233). ის თავისი ჟურნალისტური საქმიანობით დაუკავშირდა „ქართულ საქველმოქმედო საზოგადოებას“. ის ამ საზოგადოების წევრადაც იქნა არჩეული. მოგეხსენებათ, ამ საზოგადოებას საქართველოს თითქმის ყველა რაიონში თავისი განყოფილება ჰქონდა გახსნილი. ერთ-ერთი იყო არტაანის სარაიონო განყოფილება. სწორედ ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების რწმუნებული იყო ოდიშარია არტაანის მხარეში. მას, როგორც თავად წერს, ასეთი დავალება დაეკისრა ამ საზოგადოებისაგან: „ქართული საქველმოქმედო საზოგადოების არტაანის განყოფილების დავალებით დავიარე არტაანის და ჩილდირის საპოლიციო ნაწილში მდებარე სოფლები და შევკრიბე ცნობები ბრძოლის დროს დაზარალებულ იქ მცხოვრებ ქართველების შესახებ.“ მან ამ მხარეში 1913-1918 წლებში იმოგზაურა და დღიურების სახით აღწერა. დღიურს აწერია რვეული I. არტაანის მხარე (ისტორიულ-გეოგრაფიული და სტატისტიკური მასალები). დღიურები მნიშვნელოვანია იმ

მიმართებითაც, რომ მისი თვალთ დანახულ-განცდილია აღწერილი. მართალია, ის კორესპოდენციებს ბეჭდავდა გაზეთ „საქართველოში“, 1917 წელს, მაგრამ ცენზურა, როგორც რვეულის შესავალში წერს, უმოკლებდა, რიგ შემთხვევაში კიდევ უმახინჯებდა. შესაბამისად, მისი დღიურების მნიშვნელობა დიდია.

დღიურების მნიშვნელობაში იმთავითვე დავრწმუნდებით, როცა გავეცნობით მასალას. რვეულის შესავალ ნაწილში ოდიშარია წერს: „ ეს შრომა არაა მეცნიერული კვლევა-ძიების ნაყოფი, ის უფრო დაინტერესებული მოგზაურის შთაბეჭდილებებია, რომელიც მე შევკრიბე არტაანის ყოფილ ოლქში 1913-18 წწ. (მაღაყმაძე... 220 : 110). თუმცა, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ დღიურები ნამდვილად მეცნიერული ღირებულებისაა. მისი ჩანაწერები მოგზაურთა დღიურების ფასეულობისაა. დღიურები სხვადასხვა კუთხითა თუ მიმართებითაა საინტერესო. აქ გვაქვს დეტალური გეოგრაფიული აღწერილობა სოფლებისა, სტატისტიკური მონაცემები მცხოვრებთა შესახებ, კონკრეტულად აღწერს ტაძრებს, სოფლის ყოფას, თქმულებებს, იძლევა ტოპონიმთა შესახებ ცნობებსა და ახსნას. ასე რომ, მისი კვლევის ალღო ნამდვილად ჩანს. თან ჩვენ მწირი ცნობები გვაქვს არტაანის მხარის შესახებ და შესაბამისად, მისი მოგზაურობის დღიურების მნიშვნელობა ფასდაუდებელია. ეთნოლოგიური, ფოლკლორული, ტოპონიმური თუ სხვადასხვა კუთხით საინტერესო წყაროს წარმოადგენს.

მოგზაურობა ისე დაწვრილებითაა აღწერილი, რომ ფაქტიურად, გვამოგზაურებს კუთხეში. გვისახელებს სოფლის სახელწოდებას, მის მდებარეობას, სოფლის ღირშესანიშნავობებს, მცხოვრებთა ვინაობას, გვაცნობს ყოფას, ეძებს თქმულება-გადმოცემებს. დეტალურად აღწერს გვირაბებს, ციხეებს. მაგალითისათვის, ვარდციხე არტაანიდან 12 ვერსითაა მოშორებული თუ ყარსისაკენ მიდინარეობს. იგი მაღალ, ბრტყელ-ზურგიან მთაზე დგას. მთისაკენ ერზრუმიდან მიხვეულ-მოხვეულ თამარისეული დიდი შარა-გზა მიემართება, რომელიც სოფელს შუაზე ყოფს. სოფელ ვარდციხეში ბერძნები ცხოვრობენ. აქ ასი, ასოცი წლის წინ ქართველ მაჰმადიანებს უცხოვრიათ... აქ სახლის კედლებზე მრავლად ნახავთ ხუცურად შესრულებულ ქართულ წარწერებსა და წმინდანთა სახეებს (მაღაყმაძე... 2020: 111).

როგორც აღვნიშნეთ, იძლევა სტატისტიკურ მონაცემებს. მაგ.: სოფ. ოჯახი-69 კომლი ანუ 514 სული ქართველი მაჰმადიანი. ასეთ სტატისტიკურ მონაცემებს კი ყველა სოფელზე გვაწვდის. მიანიშნებს, რა ეროვნების ხალხი ცხოვრობს ქართველების გარდა. სოფ. მერიემი-ყარაფაფახები ცხოვრობენ, ხამუშში-ქურთები, დიდ სარძევეში-მაღაკნები. ეს რამდენიმე მაგალითი ნიმუშად სტატისტიკურ მონაცემებთან დაკავშირებით. იძლევა ცნობას, რომელ სოფელშია დაცული ქართული, ასაკი ქართულის მცოდნეთა, გვისახელებს გვარებს, სახელებს. გვაწვდის

იქაურ ქართველთა გადასახლების ადგილის ცნობებსაც: შარვაშიძეები თამამიდან ციმბირში გადაუსახლებიათ (მაღაყმაძე... 2020: 113).

კონსტანტინე ოდიშარიამ არტაანის მხარის 331 სოფელი შემოიარა. ივ. ჯავახიშვილისადმი გაგზავნილ წერილში (1937წ. 4. X) წერს: „ვცდილობდით არ გამომჩენოდა ხალხის ზნე-ჩვეულება, თქმულებები და ლეგენდები, საკმაოდ ვჩერდებოდი გეოგრაფიულ ნომენკლატურაზე, ახსნა-განმარტებასა და ქვეყნის ტოპოგრაფიაზე“ (სიხარულიძე, 1999: 212).

რამდენად ღირებულია, რომ მან ენათმეცნიერებას, ონომასტიკას შემოუნახა 331 სოფლის სახელი, ჩვენი ძირძველი მიწის სახელი, მიკრო თუ მაკრო ტოპონიმები. ზოგიერთს დავასახელებთ: ბარნახევი, გიორგის უბანი, დუდუნა, ვაშლობი, ველი, ზედაწმინდა, ზემოთამარი, მარცვალათი, სარძევე, საბადური, საღვინე, სტეფანწმინდა, ჩადუნა, ჩაბურდა, ფიქრაშენი, მერემდისი, ფრუთია, წურწყაბი, წყაროსთავი, ჭალა, ხევისკარი, ჯვარისხევი, ქვემოთამარი... თან სოფლის სახელწოდების ახსნასაც იძლევა: მაგ.: ფრუთია- ქართული სიტყვაა, ნიშნავს ნისლიან წვიმას; სოფ. ჩადუნა - გვიმრის ყვავილს უწოდებენ; სოფ. ზეინდალია. ზეინდალი ქართული სიტყვაა და ნიშნავს აბჯრის ჯაჭვის თვალს; სოფ. არილი- ქართულად ნიშნავს დასასვენებელ წმინდა ადგილს; სოფ. დუდუნა- მტკვარი აღმოსავლეთი-საკენ დუდუნით მიემართება. ალბათ, ამიტომ დაურქმევიათ.

თურქული სიტყვაძირებით შექმნილი გეოგრაფიული სახელები ძალიან მცირეა: ორყიზი, ყიზილქილისა, ბაშქოი, დემურკაფ... 331 სოფლიდან 1913-1918 წლებში ჯერ კიდევ ბევრგან ქართულად საუბრობდნენ. ხშირად მიანიშნებს: ქართულად წმინდად ლაპარაკობენ, ზოგის მისამართით ამბობს: ვეფხისტყაოსნის კილოზე ლაპარაკობენ.

დღიურის ჩანაწერები ონომასტიკის კუთხითაც საინტერესოა. იქაურ მცხოვრებთ ჯერ კიდევ ახსოვთ საკუთარი ძველი გვარები: წითლანაძე, შარვაშიძე, დადაშვილი, მიქელაძე, საღირაძე, ხიმშიაშვილი, ორბელიანი, ქავთარაძე, ნაკაშიძე, ფალავანდიშვილი... საკუთარი სახელები ძირითადად ოსმალურია. აქა-იქ ქართული სახელებიც გვხვდება: თუნთუა, გულნაზი, ეთერი, გულნარი, ნაზი, იშვიათად მამაკაცის სახელები: ზაქარია, თემურ, ზაურ, ოთარ, დადა.

კიდევ ერთი საინტერესო ნიუანსი დიალექტური კუთხით. ძალიან ხშირად იმოწმებს: ბევრი მათგანი ქართულად ლაპარაკობს ყე-ს დაბოლოებით (მაღაყმაძე... 2020: 117). ან სარძევედან ორი ვერსისი დაშორებით, მტკვრის პირად, ადგილობრივი ღრმად მოხუცი ქართველი მაჰმადიანები ქართულ ბაასში ყოველ სიტყვას ყე-თი აბოლოებენ, რაც ხშირადაა ნახმარი „ვეფხისტყაოსანში“ (მაღაყმაძე... 2020: 211).

მოგზაურობის დღიურები გვაცნობს არტანის მხარის მოსახლეობის მძიმე სოციალურ ყოფას. მაგალითისათვის, სოფელი ქერმანი-მათი მდგომარეობა ენით გამოუთქმელი და კალმით აუწერელია. აქ 70 კომლი მაჰმადიანი ქართველი ყოფილა. თათრის ჯარის შემოსვლამდე და გასვლის შემდგომაც მრავალი მამაკაცი დაუხოციათ ციმბირის ყაზახებს, სომხის მოხალისეებს. ვინც დარჩენილა, ცოცხალი, გაქცეულან სხვადასხვა ადგილას. მთელი მათი ქონება დაუტაცნიათ ბერძნებს, მალაკნებს, სომხებს... რაც ამათ დანგრევას გადარჩენიათ, მთავრობას დაუნგრევია და შეშათ წამოუღიათ. როცა ქერმანელები დაბრუნებულან (3-4 თვეა რაც დაბრუნებულან), სახლები დანგრეული უნახავთ. ტალახით, ქვებით შეუკეთებიათ და ცხოვრობენ სრულიად შიშველ-ტიტველნი, უსაგებ-უსახუროთ, მშიერ-მწყურვალნი... ყველას შველასა სთხოვენ, მხოლოდ ფულით არა! პურით, საცვლებით. ადამიანს ქვის გული უნდა ჰქონდეს, დაინახოს ქერმანელი ტიტველი ბავშვები, ქალები, კაცები და ძალაუნებურად არ ამოიოხროს მათი მდგომარეობის დანახვაზე და უხვად დახმარება არ აღმოუჩინოს. განსაკუთრებით ქერმანელი ქალების სილამაზე განირჩევა არტანის ოლქის სხვა სოფლების ქალებისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ტიტველ-შიშველნი არიან და თუ ვინმე მათგანს სრულიად დაფარული აქვს ტანი, ისიც ჭუჭყიანი ძონძებით, ადამიანს ხიბლავს მათი ლამაზი ქართული პირისახე (ოდიშარია, 1917; მალაყმაძე... 2020: 165-166). აქვე ჩანს ხალხის დაშინებული ყოფაც. კ. ოდიშარიას სოფელში შესვლისას ყველა დაიმალა. ორ საათამდე ლოდინი მოუწია, რომ ერთი ვინმე გამოჩენილიყო. როცა გაიგეს მოსვლის მიზეზი, მხოლოდ მაშინ გამოვიდნენ. ბევრ მათგანს ჩემი ჯიბიდან ფულები მივეცი, თითქმის არც კი იღებდნენ. ჩვენ ფული არ გვინდა, მოგვეცით პური, გვშიან, ჩავგაცვით, გვცივა...(ოდიშარია, 1917; მალაყმაძე... 2020: 166).

ეთნოლოგიური კუთხით საინტერესოა ბეგების საცხოვრისის აღწერა. ასევე, განსაკუთრებულ ყურადღებას ციხე-ქალაქის აბანოებზეც ამახვილებს. „სახლებზე უფრო ლამაზი ხელოვნებითაა ნაგები. აბანოს ხელოვნება უფრო წააგავს რომელიმე დიდებულ ეკლესიის გრეხილ ჩუქურთმებს, ვინემ აბანოების. რომ უყურებთ ამ ხუროთმოძღვრებას, გიკვირთ, რად უნდოდათ აბანოსათვის ასეთი ძვირფასი ხელოვნებით აგებული კედლები (მალაყმაძე... 2020: 119).

დღიურებში უამრავი ინფორმაციაა ხელოვნების კუთხითაც. 331 სოფლის აღწერისას, დეტალურად გვაცნობს, სად როგორაა შემონახული ეკლესია. ზოგან ეკლესიის ნაშთებია, ბევრ სოფელში ეკლესია ჯერ კიდევ დაურღვეველია: თამამის, მალლისას, წყაროსთავის, ვაშლობის, ჭალის, ფიქრაშენის, საღირების, ორუშეთის, ურის, ურჩის, ორციხის, ყიზილქილისის, ფეთობანის, ჩიღურის, ველის, გუგუბას, ხანახის... და სხვათა ეკლესიები. დაცულია ფრესკები, ძველი ქართული

წარწერები. აღწერილია ფრესკებიდან რა სცენებია შემონახული. მაგალითისათვის მხოლოდ ერთს დავიმოწმებ - ველისციხის გუმბათოვანი ეკლესიის აღწერისას ეკლესიის ფერსა და ქვის ზომაზეც საუბრობს. შიგნით მხატვრობა ისე ბრწყინავს, თითქოს 10-15 წლის წინეთ დაუხატვიათო. ჩრდილოეთის მხრისაკენ, დახატულია იესო ქრისტე, ღვთისმშობელი, დიდი ბასილი, სავარაუდოდ, დ. აღმაშენებელი, რახან ხელში პატარა ეკლესია უკავია და წელზე ხმალი არტყია. შემდეგ ათორმეტი მოციქული. ბევრია ქართული წარწერა (მაღაყმაძე... 2020: 120).

როგორც აღვნიშნეთ, მოგზაურობის დღიურეში არაერთი დარგისათვის ანგარიშგასაწევი მასალაა მოცემული. ამ კუთხით კიდევ ერთ ასპექტზე გავამახვილებთ ყურადღებას. სწორედ აქ, არტაანის ოლქში. სოფ. ორციხეში (ორი ასული) ნახა „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ხელნაწერი, მასზე ქორონიკონი 1436 წელი აწერია. ის აქ ხვდება ადგილობრივ მცხოვრებ ოთარ-ბეგ შერვაშიძეს. სწორედ ამის მისამართით წერს, რომ ის წმინდად ლაპარაკობს ქართულად, „ვეფხისტყაოსნის“ კილოზე. მას „ვეფხისტყაოსანიც“ ზეპირად სცოდნია. „გააღო ზანდუკი და აბრეშუმის დიდ ბაღდადში რაღაც გრძლად გახვეული ამოიღო და რომ გახსნა, ჩემს გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა. პერგამენტზე სპარსული ტიპის სურათებით შემკული ხელთნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“ იყო. მასზე ქორონიკონი 1436 წ. ესვა. იგი წვრილისა და მეტად ლამაზის ხელით არის დაწერილი. ადგილ-ადგილ წითელი ასოები ამკობს“ (მაღაყმაძე... 2020: 113).

კ. ოდიშარია ოთარ-ბეგს თხოვს ამ განძს საქართველოსათვის, მოგვციდე მუზეუმისათვისო. კ. ოდიშარიას თხოვნით გაკვირვებული ბეგი პასუხობს: „ეფენდი, ეს რა მითხარი! თქვენ იცით, რომ ეს მე პაპის პაპის პაპისაგან მაქვს გადმოცემული, როგორც უფროს შვილს და მეც ფიცის მიხედვით, ჩემს უფროს შვილს უნდა გადავცე, როგორც მამა-პაპისეული განძი და არ მაქვს უფლება, გავციდო, გავსაჩუქრო, ანუ გავათხოვო, მოპარვითაც კი არავინ ხელს არ ახლებს, რადგან ყველამ იცის, რომ წყევლა-კრულვითაა ხსენებული, ვინც მას მოპარვის განძრახვით ხელს ახლებს და ერს დაუკარგავს“ (მაღაყმაძე... 2020: 113).

მოგზაურობის დღიურები ფასდაუდებელი წყაროა ფოლკლორული კუთხითაც. უამრავი თქმულება, გადმოცემაა თავმოყრილი რვეულში. მდიდარი მასალაა ტოპონიმებთან დაკავშირებული თქმულება-გადმოცემების კუთხითაც. ასევე, უხვადაა წარმოდგენილი თამარ მეფესთან დაკავშირებული გადმოცემები. ერთ ნასოფლარ ადგილს - ოქროს ქოთანს მოინახულებს. ღრმად მოხუცებული ქართველი მოუთხრობს რატომ დაურქმევიათ ამ ნასოფლარისათვის ოქროს ქოთანი. თამარ მეფე აქ ეკლესიის ასაგებად რომ მოსულა, ქვაზე (ხელით უთითებს მოხუცი) ფეხით შემდგარა და ათვალიერებდა, სად აღემართა ეკლესია. ქვას პირი გაუღია და ორივე ფეხი ჩავარდნია თამარს. პირი ისევ შეუკრავს ქვას. ვერაფერს

გახდნენ ვეზირები და დიდებულები. ამ დროს ყავარჯენზე დაბჯენილი მოხუცი მათხოვარი მოსულა და თამარისათვის მოწყალეობა უთხოვია. თამარს გულუხვად განუკითხავს მათხოვარი. მაშინ მათხოვარს თავყანი უცია მეფისათვის და უთქვამს: დიდებულო ფადიშაჰო, შენ ალახს უყვარხარ და ამიტომ გეტყვი: ამის ქვეშ 12 ოქროს ქოთანია ოქროთი სავსე. თუ ამ ქოთნებს არ ამოიღებ, ქვა პირს არ გააღებსო. ვეზირებს ყურადღება არ მიუქცევიათ ამ ნათქვამისათვის. ბოლოს ისევ თამარმა უსაყვედურა, რა იცით, თავად ალახი არ მელაპარაკება მათხოვრის პირით. ამოათხრევინეთ ქვის ძირი და ნახეთო. ბრძანება შეუსრულებიათ. ქოთნები რომ ამოიღეს, ქვას პირი დაუღია და თამარი განთავისუფლებულა (მალაყმაძე... 2020: 117). ასეთი უამრავი თქმულება-გადმოცემაა დღიურებში.

აქვე ერთი დეტალიც. კ. ოდიშარია ზემო და ქვემო თამარაში ერთი საინტერესო ფაქტის მომსწრე აღმოჩნდა. 30 აპრილია, მასპინძელმა არ გაუშვა, დღეს ჩვენ სალოცავი გვაქვს, მოიცადე, ჩვენთან ილოცეთ, ისადილე და მერე წაბრძანდი. 1 მაისს დილიდანვე ხალხმა ჯალაბობით დაიწყო დენა ამ სალოცავისაკენ. ამ სალოცავთან აპყავდათ ცხვრები, კლავენ, ამზადებენ საღმრთოს. ლოცულობენ თამარ ყიზილ ფადიშაჰის საფლავზე. მზის ჩასვლისას კვლავ მოილოცეს საფლავი და სახლებისკენ წავიდნენ.

მოგეხსენებათ, „ვეფხისტყაოსნის“ ვაზულასთან დაკავშირებული პოლემიკა. ოდიშარია სოფ. რაბათში ციხის- მზე-ქალას სახელით ინტერესდება. უყვებიან, რომ თამარის მეფობისას აქ ჩამოსულა თავისი საცოლე მზე-ქალათი სახელგანთქმული გმირი ტარიელ-ბეგი. სანადიროდ რომ წასულა, ღამით მოფრენილა ქაჯთა მეფე, მოუტაცნია ეს მზე-ქალა, ამ ციხეში გადაუყვანია და ამიტომ დაურქმევიათ სახელი.

ამ სოფელში იბრაჰიმ- ბეგ სულხან-მოურავის სახლში მიიწვევენ. სწორედ ის მოუყვება მზე-ქალას ამბავს. ფაქტიურად, ეს არის „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტური ქარგა. თამარის ბიძაშვილია ტარიელ-ბეგი. მას დანიშნული ყავს მზე-ქალა. ტარიელი სტუმრობს თამარს. აღწერილია ნადირობის სცენა, თამარის სიხარული. ერთხელაც სანადიროდ რომაა წასული ტარიელი, პალაკაციოს ტბის ქვეშ გვირაბიდან გამოძვრება ქაჯთა მეფე, მოიპარავს მზე-ქალას. შეწუხდება თამარი. დაიბარებს შვილს და აბარებს ქვეყანას. თავად მონაზვნად აღკვეცა გადაწყვიტა, მაგრამ ღმერთმა ზეცაში აიყვანა და ჩვენ მის საფლავს აქ ვეძებთო. დაბრუნებულა ტარიელი. დაუხსნია მზე-ქალა. მაგრამ თამარი გარდაცვლილი ხვდება. მიდიან ამ ადგილას-მზე-ქალას ციხესთან და ლოცულობენ თამარისათვის. მას შემდეგ, ყოველ წელს, 30 აპრილს, მიდიან, ლოცულობენ და 1 მაისს, რიჟრაჟის დროს ემთხვევიან თამარის ნაკვალევ მიწას. ამავე თქმულებას უყვება თემურ-როსტომ ბეგ ხიმშია-

შვილი. ჩანს, რომ ეს თქმულება საკმაოდაა გავრცელებული (მაღაყმაძე... 2020:126).

მნიშვნელოვანია ის დეტალი, რომ არტაანში გავრცელებულ ამ თქმულებაში ნესტან - დარეჯანს მზე - ქალათი იცნობენ. ქართული ხალხური საგმირო თქმულება - ხალხური „ვეფხისტყაოსანი“- მზე- ქალით იცნობს ნესტან -დარეჯანს: „ ისეთი ლამაზი იყო ტარიელის მზე-ქალი, რომ ღამე-ბნელაში ანათებდა და აშუქებდა, როგორც ლამპარი, როგორც ცის მნათობი და იმიტომაც ემახდნენ მზე-ქალს“ (სიტყვიერების თეორია... 1908: 379-380). გადმოცემაში კონკრეტული ადგილი - პალაკაციოს, იგივე ჩილდირის ტბაა დასახელებული ქაჯთა მეფის ადგილად.

ვკითხულობთ დღიურებს და თითქოს მითოსურ, ზღაპრულ სამოსახლოში ვმოგზაურობთ. წარმოდგენილი მიმოხილვა საკმაო წარმოდგენას გვიქმნის ოდიშარიას მოგზაურობის დღიურების მნიშვნელობაზე. ერთგან წერს (ამხ. რედაქტორო! 6/3-37 წელი): „ხელთ იქონიონ ჩემი ისტორიული მასალები, არა გაზეთში დაბეჭდილები, არამედ დედანი“.

ოდიშარია იმთავითვე დაინტერესებული იყო არტაანის მხარით. ინტერესი დიდი იყო, რამეთუ ეს მხარე ჩვენი უძველესი კულტურის აკვნად მიაჩნია და მისი ფიქრი იყო ეპოვნა დიდი შოთას სამოსახლოში „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ხელნაწერი. კიდევ წააწყდა. „ მე აქ მოვიწახულე ჩვენი წარსულის დიადი, ჭაღარა ძეგლები, რღვეული ტაძრები, ციხე-სიმაგრეები, ნაქალაქეები, გავიცანი იქაური გადმოცემები, ლეგენდები. თითოეული მათგანი წარმტაცი მარგალიტია ჩვენი წარსულის საგანძურიდან, თითოეული ოქროპირი მჭევრმეტყველია ჩვენი რაობისა და ჩვენი კულტურის სიდიადისა... ეს ნაშთები წარსულის მატიანის ფურცლებია, რომლებიც ჩვენგან მოითხოვენ შესწავლას, გადმოღებას, აღდგენას, მოვლას და პატრონობას (მაღაყმაძე... 2020:110)- წერდა შესავალში. დიახ, მართლაც ეს დღიურის მასალები ოქროპირი მჭევრმეტყველია მრავალი კუთხით და თავად ავტორის ამაგი და შრომა კოლოსალურად დიდია. მან შეძლო, ჯერ კიდევ როდის, როგორ პირობებში შემოიარა არტაანის ოლქი და მოგვცა საინტერესო ცნობები მხარის ყოფა-ცხოვრების სხვადასხვა სფეროს შესახებ. შესაბამისად, კ. ოდიშარიას არტაანში მოგზაურობის დღიურები მნიშვნელოვანი საისტორიო წყაროა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ოდიშარია, 1917: ოდიშარია კონსტანტინე, არტაანის ქართველი მაჰმადიანები, გაზეთი „საქართველო“, N 22, 1917 წელი, 28 იანვარი.
2. სიხარულიძე, 1998: - სიხარულიძე ფრიდონ, მასალები სამხარეთმცოდნეო ექსპედიციის ისტორიისათვის, კონსტანტინე ოდიშარიას (მარტვილელი) სამხრეთ საქართველოში მოგზაურობის ჩანაწერები, ბსუ-ს შრომები, ტ. II, გამომც.: „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 1998.
3. სიხარულიძე, 1999: - სიხარულიძე ფრიდონ, კ. ოდიშარიას წერილები ივანე ჯავახიშვილისადმი, კრებული „მესხეთი“, III, თბილისი, 1999.
4. სიტყვიერების თეორია... 1908: - სიტყვიერების თეორია და ქრისტომატია, სახელმძღვანელო წიგნი, შედგენილი ეპისკოპოზის კირიონისა და გრ. ყიფშიძის-მიერ, გამომც.: მსწრაფლ მბეჭდავი „მმოზისა“, ტფილისი, 1908.
5. მალაყმაძე ... , 2020: - მალაყმაძე როინ, ფუტკარაძე შუშანა, ფუტკარაძე ელზა, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ტ. II, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2020.
6. ფუტკარაძე, 2020: - ფუტკარაძე შუშანა, კ. ოდიშარიას ცნობები ისტორიული ტაოკლარჯეთის შესახებ, წერილები სტამბოლის ქართული სავანიდან, ტ. II, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2020.

ეზიდთა საქართველოში ჩამოსახლება

აბსტრაქტი: ეზიდთა წარმომავლობის შესახებ ჯერ კიდევ არ ასეობს ერთიანი აზრი, მეცნიერთა შორის, ეზიდთა წარმომავლობა და ჩამოყალიბება ყოველთვის დავის საგანს წარმოადგენს მკვლევართა ერთი ნაწილი ეზიდთა წარმოშობას ირანულ ქალაქ იეზდს უკავშირებს, ნაწილი – ძველ ირანულ სიტყვას – იაზატას, ნაწილი კი თვლის, რომ ეზიდთა წარმოშობა ომაელ ხალიფა იაზიდ იბნ მუავის სახელს უკავშირდება.

საკვანძო სიტყვები: ეზიდი ხალხი, ქურთები, ფარშევანგი, შეიხი, სამხრეთი ქურთისტანი.

Yezidis Emigration to Georgia

Abstract: *There is still no unanimous opinion about the origin of the Yezidis, among scientists, the origin and formation of the Yezidis have always been a matter of dispute, one part of the researchers connects the origin of the Yezidis with the Iranian city of Yazd, another part with the ancient Iranian word Yazata, and another part believes that the origin of Yezidism is Omael Khalifa Yazid Ibn It is related to the name of Muav.*

Key words: Yezidi people, Kurds, Peacock, Sheikh, South Kurdistan.

* * *

შესავალი: შვიდმილიარდიან მსოფლიოში სხვადასხვა ქვეყნის სხვადასხვა მიწაზე გაფანტული, დაახლოებით, ერთი მილიონი ეზიდი ცხოვრობს. მათი ერთი ნაწილია საქართველოს ეზიდებიც, საქართველოს მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის შედეგად საქართველოში 12 200 ეზიდი ცხოვრობდა. ებ-

¹ თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ასოცირებული პროფესორი / Associate Professor at Telavi State University

რაელების, ინდუსების და კიდევ სხვა ხალხების მსგავსად, იეზიდებიც ეთნორელიგიური ხალხია, რომელთა შესახებ ქართულ საზოგადოებას მწირი ინფორმაცია გააჩნია.

მეცნიერებაში დამკვიდრებული შეხედულებით ეზიდი ხალხის ჩამოყალიბებაში დიდი წვლილი შეიტანეს ზაგროსის უძველესმა აბორიგენებმა და ირანული მოდგმის ტომებმა. მეცნიერთა დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ ეზიდები მიდიელთა შთამომავლები არიან. ეზიდი ხალხი საკუთარ ეთნიკურობას რელიგიური ფაქტორით განსაზღვრავს, ეზიდი, რელიგიური კუთვნილების გარდა, ეთნიკური ჯგუფის კუთვნილების აღმნიშვნელ ტერმინსაც წარმოადგენს.

ძირითადი ნაწილი: საქართველოში მცხოვრები ქურთები ეზიდური რელიგიის მიმდევრები არიან. ეზიდიზმი მიეკუთვნება ტრადიციულ და ნაციონალურ რელიგიათა რიცხვს. ცნობილია, რომ ეზიდიზმის საბოლოო კანონიზაცია შეიხადი იბნ მუსაფირმა XII საუკუნეში მოახდინა.

დღეისთვის, მსოფლიოში ეზიდთა საერთო რაოდენობა მილიონამდე აღწევს, რომლებიც მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში არიან მიმოფანტულნი. მათი ძირითადი ნაწილი ისტორიულ სამშობლოში – სამხრეთ ქურთისტანში (მდებარეობს ერაყის ჩრდილოეთში) დოჰუკის მიდამოებში, შეიხანის ოლქსა (ყაზა) და შანგალის მთიან რაიონებში ცხოვრობს. სამხრეთ-დასავლეთ ქურთისტანში (მდებარეობს სირიაში) ეზიდები კომპაქტურად ყამიშლისა და ჰასაქას მიდამოებში ცხოვრობენ, აგრეთვე, მათი სოფლები აფრინის (ალეპო) ოლქშია მიმოფანტული. ჩრდილოეთ ქურთისტანში (მდებარეობს თურქეთში) ეზიდებით დასახლებული რაიონები დიარბაქირის, ბატმანის, მარდინის, სერტის, ვერანშაჰარის პროვინციებშია განლაგებული. თუმცა, დღეისთვის ეზიდთა დიდი დიასპორები, რუსეთის ფედერაციასა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში, ძირითადად, საფრანგეთსა და გერმანიაში არსებობს. ასევე ეზიდთა სათვისტომოები გვხვდება სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში – საქართველოსა და სომხეთში (5, 327).

სამხრეთ კავკასიის მოსაზღვრე რაიონებში ეზიდი-ქურთები ოდითგანვე სახლობდნენ. მათი უშუალოდ სამხრეთ კავკასიაში გამოჩენა უკავშირდება არაბთა დაპყრობით ომებს, ამ პერიოდიდან ეზიდი-ქურთები გამოჩნდნენ სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიებზე, სადაც X საუკუნეში შედადიდებისა და რავადიდების დამოუკიდებელი ქურთული დინასტიები დამკვიდრდნენ, სავარაუდოდ, გამუსლიმანებული შედადიდებისა და რავადიდების ქურთული დინასტიის შემადგენლობაში ეზიდებიც იქნებოდნენ, რადგან ამ პერიოდში ქურთების მნიშვნელოვან ნაწილს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მიღებული ისლამი. ქართველებსა და ქურთებს შორის ურთიერთობაც ამ პერიოდიდან იწყება. XII საუკუნეში შედადიდების ქურთული დინასტია იმდენად გაძლიერდა, რომ უკვე ქართველ მეფეებს უწევდნენ მეტოქეობას რეგიონში.

შედადიდა სახელმწიფოს დაცემის შემდეგ მრავალი ქურთული ოჯახი საქართველოში გადმოსახლდა. ცნობილია, რომ ზოგიერთი ქურთი ოჯახი შემდგომში ქართველთა მეფის სამსახურში ჩადგა. მათ შორის იყო ქურთული წარმოშობის მხარგრძელების გვარი. სარგისის ოჯახს, კერძოდ, მის ორ ვაჟს - ივანე და ზაქარია მხარგრძელებს ქართველ მეფეთა კარზე სახელმწიფო თანამდებობები ეკავათ. ისინი მაღალი რანგის სამხედროები იყვნენ და XII-XIII საუკუნეებში სომხეთის მნიშვნელოვან ნაწილს მართავდნენ. ქართველმა ისტორიკოსმა შოთა მესხიმ მხარგრძელთა წარმოშობის კვლევისას მრავალ ისტორიულ წყაროზე დაყრდნობით დაასკვნა, რომ მხარგრძელები ქურთული წარმოშობის გვარია. ძველი სომეხი ისტორიკოსები - კირაკოს განძაკეცი, ვარდანი, ზაქარია სარკავაგი და სხვანი ერთმნიშვნელოვნად უსვამენ ხაზს მხარგრძელთა ქურთულ ფესვებს. ზაქარია სარკავაგი ასეთ ცნობებს გვაწვდის: „ბაბილონის ქვეყანაში იყო ვინმე კაცი ქრისტიანი, სახელად ზაქარია, რომელიც მარებმა (ქურთებმა) დასვეს თავიანთ მთავრად, ვერ მორიგდა მათთან და იქ ცხოვრება აღარ შეეძლო; გამოძებნა ხელსაყრელი დრო, შეკრიბა მთელი სახლეული, მონები და მონამხვევალნი და მთელი თავისი ქონებით, ბაბილონის ქვეყნიდან წამოსული, გადავიდა სპარსეთში. აქედან შეუმჩნევლად გადავიდა სომხეთის საზღვრებში და გაემართა საქართველოსკენ“. (1, 12)

ეზიდი-ქურთები ქართველებს ძველი დროიდან იცნობდნენ. ეზიდთა მდიდარ ფოლკლორში ქართველ ხალხზეცაა საუბარი, როგორც ლამაზი და მებრძოლი ხალხი. XV საუკუნის ეზიდი პოეტი ფაყიე ტაირანი თავის ერთ-ერთ პოემაში – „შეიხი სანაანი“ – ქართველ ქალწულზე შეყვარებული სუფიების შეიხის თავგადასავალს ყვება. ხალხში ეს პოემა „დოტა გურჯას“ (ქართველთა ქალწული) სახელწოდებით არის გავრცელებული. სიტყვა „გურჯი“ კი მთელ ქურთისტანში ლამაზის სინონიმია.

ქართველ ხალხზე საუბარია შუა საუკუნეების ერთ-ერთი ცნობილი ეზიდი პოეტის აჰმად ხანის პოემაშიც. აჰმად ხანის პოემა – „მამე და ზინი“ – დიდი პოპულარობით სარგებლობს ეზიდ ხალხში და ის საკმაოდ ცნობილი პოემაა.

გთავაზობთ ნაწყვეტს პოემიდან:

„მათ ბრძოლით აიღეს განთქმული ქალაქი,
დაიპყრეს დიდი ქვეყანა.
მათი ყოველი ამირი
ხელგაშლილობით ჰათამს ჰგავს
და სიმამაცით რუსტამს ედრება.
გახედე! არაბებიდან ქართველებამდე
ქურთები კომკებად დგანან.“

რუმი და აჯამი ალყაში მოექცა,
ქურთები გარს შემოფენილან.“

ეზიდი-ქურთებსა და ქართველების ურთიერთობის შესახებ ისტორიული ცნობები ქართლ-კახეთის მეფის, ერეკლე II დროსაც მოგვეპოვება, როდესაც მეფე, რუსების მხარდაჭერის იმედით, 1770 წელს, ანტიოსმალური კოალიციის შექმნას შეეცადა. დღემდე შემონახული დოკუმენტების მიხედვით, ერეკლე II-სთან დაკავშირებას ასურელები და ეზიდები ცდილობდნენ. ერთ-ერთ წერილში ასურელთა ეპისკოპოსი ისაია ერეკლე II წერდა, რომ იგი ქურთისტანში იმყოფებოდა, სადაც ეზიდებს შეხვდა, რომლებიც, თავის მხრივ, ასევე ითხოვენ მფარველობას ერეკლესაგან. 1770 წლის მარტში საქართველოში მოვიდა შეტყობინება, რომ ერეკლე II-ის თხოვნა დაკმაყოფილდა და რუსეთის ჯარის დამხმარე ძალები გზაში არიან. ერეკლე II-მ ბრძოლის დაწყება გადაწყვიტა და გენერალ ტოტლებენს ახალციხის მიმართულებით ერთობლივი ოპერაცია შესთავაზა. თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში ერეკლე II ასურელებისა და ეზიდების დახმარების იმედიც ჰქონდა, რადგან ეზიდების მთავარი ჩობან ალა და ასურელთა კათალიკოსი სიმონი თურქების წინააღმდეგ ერთობლივ ბრძოლაზე ერეკლე II-ს წერილებს სწერდნენ. რუს გრაფ ნ. პანინისადმი მიწერილ წერილში ერეკლე II წერს: „ეს ჩობან ოღლი, რომელიც არის გვართ იეზიდი, ეს არც არის ქრისტიანი და არც მაჰმადიანი. მიმდევი უფრო ქრისტიანეთა და წინააღმდეგი არის მაჰმადიანთი. ამასაც სურს ჩვენი შემოერთება, რომელნიც ესენი დიდათ შეჭირვებული არიან მაჰმადიანთაგან.“ თავისი გეგმის განხორციელება ერეკლე II-მ ტოტლებენის ღალატის გამო ვერ შეძლო, რის გამოც ანტიოსმალური კოალიცია არ შედგა. (1, 16)

ერეკლე II-ისა და ქურთი ეზიდების ურთიერთობა, ეპისტოლარული მემკვიდრეობით დასტურდება. სულ სამი წერილია შემორჩენილი: პირველი ასირიელი ეპისკოპოსის, ისაიას წერილი ერეკლე მეფის მიმართ თავის ქურთისტანში ყოფნისა და ეზიდების თხოვნის მფარველობაში მიღების შესახებ; (1770 წლის 13 აგვისტო). მეორე ქურთ-ეზიდთა მეთაურის - ჩობანის წერილი ერეკლე მეფის მიმართ თურქთა წინააღმდეგ გასალაშქრებლად მზადყოფნის შესახებ; (1770 წლის 13 აგვისტო). და მესამე ეპისკოპოს ისაიას წერილი ერეკლე მეფის მიმართ თავის ქურთ-ეზიდებთან და ასირიელებთან ყოფნის შესახებ. (1770 წლის 15 აგვისტო).

წერილში ირკვევა, რომ ეზიდები 20 ათასი მეომრით მონაწილეობას მიიღებდნენ ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ქართლ-კახეთის მეფის წინამძღოლობით, ასევე ქურთი-ეზიდები ერეკლე მეფის მფარველობასა და ხოშაბას ციხის ბოძებას ითხოვენ და ამ ყველაფერს მეფე ერეკლეს ისაია ასურეთის ეპისკოპოსის პირით უთვლიან. ჩობან ალა ერეკლე მეფეს მიმართავს - „რაც გიბძანებიათ, იმის

ბმანების მორჩილნი გახლავართ“. ამ შემთხვევაში ქურთებსა და ერეკლეს საერთო ინტერესები გააჩნდათ ოსმალეთის წინააღმდეგ და სწორედ ამ მიზეზით სურდათ ეზიდებს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან თანამშრომლობა.

ბშირმა დარბევებმა აიძულა იეზიდები თავშესაფარი ეძებნათ მეზობელ ქრისტიანულ ქვეყნებში, კერძოდ სომხეთსა და საქართველოში. XIX-XX საუკუნეებში რამდენჯერმე, 1839-40, 1874 და 1914-18 წწ. მასიურად გადასახლდნენ ეზიდები აღნიშნულ ქვეყნებში.

სამხრეთ კავკასიაში ცალკეული ქურთული ტომები მათ შორის უმრავლესობა ეზიდები იყვნენ, გადმოსახლდნენ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთ-თურქეთის ომების (1804-1813 წ.წ. და 1826-1828 წ.წ.) დროს. 1813 წლის გიულისტანის შეთანხმების შედეგად რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში აღმოჩნდა სპარსეთის იმპერიის ყოფილი ტერიტორიები. ამ ტერიტორიისადმი სწრაფვა ქურთმა ლტოლვილებმაც დაიწყეს. 1828 წლის თურქმანჩიის შეთანხმების შედეგად რუსეთის შემადგენლობაში სხვა ქურთული ტომებიც მოექცნენ (1, 19).

1832 წელს ქურთმა მმართველმა რავანდუზის ამირამ, მუჰამად ფაშამ, თავი დამოუკიდებელ მმართველად გამოაცხადა და გარშემო არსებული სამთავროები დაიკავა; მან ეზიდთა დასახლებებიც გაანადგურა და მათი ძალდატანებით ისლამზე მოქცევა განიზრახა, ამის გამო ეზიდთა ნაწილმა ჩრდილოეთით მდებარე რაიონებს კერძოდ, სამხრეთ კავკასიის მიწებს შეაფარა თავი.

მასობრივი გადმოსახლება უკვე ყირიმის ომისა (1853-1856 წ.წ.) და რუსეთ-თურქეთის ომის (1877-1878 წ.წ.) შემდეგ იწყება. სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის გაძლიერების შედეგად, ქურთი მმართველები, მათ შორის ეზიდები, რუსების მხარეს გადადიან და მათთან თანამშრომლობის შესახებ მოლაპარაკებებს აწარმოებენ. წინაპრების მონათხრობით და წყაროებით ცნობილია, რომ ბაიზიდის შემოგარენში მცხოვრები ეზიდები (XIX საუკუნის 70-იანი წლები) ნელ-ნელა მიემართებიან ყარსისაკენ, რომელიც იმ პერიოდში რუსეთის შემადგენლობაში იყო. ჩვენამდე მოღწეული გადმოცემით, ამავე პერიოდში თბილისში დონდუკოვკორსაკოვთან მოლაპარაკებაზე ჩამოვიდნენ ეზიდური ტომის - სიპკის წარმომადგენლები - ალი, ამარიკე პოლატის შვილი, ნჰოე მჰო და ბადოე მამო. (1, 20)

პ. ი. ავერიანოვი ეზიდების შესახებ თავის წიგნში წერს: „პოლკოვნიკ ლიხუტინის გადმოცემით, რომელიც საკმაოდ იყო დაინტერესებული ქურთებითა და მათ შესახებ დაწვრილებით ცნობებს აგროვებდა, ეზიდები ყველაზე პატიოსანი და მშვიდობისმოყვარენი არიან მთელ ქურთებში და რუსების მიმართ ყველაზე მეტ თავდადებასა და ერთგულებას იჩენენ. მათ მიერ მოწოდებულ ინფორმაციას თურქი სამხედროების შესახებ შეგვეძლო უფრო დაყრდნობოდი, ვიდრე სხვა ქურთებისა და თვით სომხების ცნობებსაც კი. ისინი ამას ყოველგვარი მოსყიდ-

ვისა და ანაზღაურების გარეშე, მხოლოდ ნებაყოფლობითა და საკუთარი რწმენით აკეთებენ.“. (1, 21)

XIX საუკუნეში რუსეთის შემადგენლობაში ცხოვრობდა დაახლოებით 300 ათასამდე ქურთი, რომელთა უმრავლესობა ეზიდის იყო. ქურთი-ეზიდები რუსეთის შემადგენლობაში, ძირითადად, ყარსის ოლქში და ვანის ვილაიეთში იყვნენ დასახლებულნი.

1918 წლის 3 მარტის ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების თანახმად, რუსეთმა დათმო ყველა ის დაკავებული ტერიტორია რომელიც მცირე აზიის აღმოსავლეთში ჰქონდა დაკავებული; აღნიშნული ტერიტორიები კვლავ თურქეთს გადაეცა, სადაც ეზიდთა დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა. ისინი ომის პერიოდში რუსეთს უჭერდნენ მხარს და მათ სასარგებლოდ იბრძოდნენ. ეზიდების მხედართა პოლკი, ჯანგირ-აღას მეთაურობით, იცავდა ეზიდ მოსახლეობას, შეიარაღებულ წინააღმდეგობას უწევდა თურქეთის ჯარს. ეზიდებს მუსლიმი ქურთებიც არ ინდობდნენ.

რუსეთის მფარველობის გარეშე დარჩენილ ეზიდ ხალხს რეალური საფრთხე შეექმნა თურქეთისგან, აშკარა იყო, რომ თურქეთი ეზიდებს რუსეთის მხარეზე ყოფნას არ აპატიებდა, ამის გამო ეზიდებმა ჯანგირ აღას მეთაურობით მიატოვეს მშობლიური მხარე. სამხრეთ კავკასიაში ეზიდებს ჯანგირ აღა შემოუძღვა, ჯანგირ აღა არ იყო მხოლოდ ეზიდთა მხსნელი და ეროვნული გმირი, მან დიდი საქმე გაუკეთა ეზიდ ხალხთან ერთად სომხებსაც, ის თავისი ეზიდთა შეიარაღებული პოლკებით იცავდა როგორც ეზიდ, ისე სომეხ მშვიდობიან მოსახლეობას და უზრუნველყო მათი კავკასიაში მშვიდობიანი შემოსვლა, ჯანგირ აღას დღემდე ეროვნულ გმირად აღიარებენ სომხეთში, როგორც სომეხთა ინტერესების დამცველს თურქებთან კონფლიქტში. მან განუზომელი სამსახური გაუწია სომხეთს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის შენარჩუნების საქმეში.

1918 წლიდან ეზიდები მასობრივად ტოვებდნენ თავიანთ ისტორიულ სამოსახლოებს და ვანის ვილაიეთიდან, სურმალიდან და ბაიაზეთიდან თავს სომხეთსა და საქართველოს აფარებენ, იმ იმედით, რომ ვითარების დამშვიდების შემდეგ უკან დაბრუნდებოდნენ. მაგრამ მალევე სომხეთიც და საქართველოც საბჭოთა რუსეთმა დაიპყრო, საზღვრები ჩაიკეტა და ეზიდებს საქართველოში და სომხეთში სამუდამოდ დარჩენა და აქ დამკვიდრება მოუწიათ.

სამხრეთ კავკასიაში ეზიდები, თავდაპირველად, რუსეთის იმპერიაში, კერძოდ, სომხეთის ტერიტორიაზე დასახლდნენ, პირველად ისინი ალაგიაზის მთისპირას, აპარანში სახლდებიან, შემდგომში ეზიდები დასახლებულ ადგილებს იცვლიდნენ და სახლდებოდნენ იქ, სადაც შერეული სომხურ-ეზიდური მოსახლეობა იყო. სომხეთში მცხოვრებ ეზიდებში მიღებულია მათი ორ ნაწილად და-

ყოფა - აპარანის ეზიდები (ელა ახბარანე) და ელის ეზიდები (ეზდიე ელე), ანუ ამტარაკის, ტალინისა და არარატის ველზე მცხოვრები ეზიდები.

ერთ-ერთ საარქივო მასალაში ვკითხულობთ: „სარაის შემოგარენში ათი ეზიდური სოფელია, სულ ხუთასი კომლი. ყველაზე მეტად ის არის საოცარი, რომ მათ შორის ბევრი რუსულად საუბრობს. ეზიდები ზამთარში საშოვარზე ტიფლისში დადიან. უფრო მდიდრებს სახლებში მეფის სურათებიც აქვთ. ხელმწიფე იმპერატორს ისინი „ჩვენს ხელმწიფეს“ ეძახიან. ჩვენმა კონსულმა ამას წინათ რამდენიმე დღე გაატარა მათ შორის. აქაური ეზიდები რუსეთის ჭეშმარიტი მეგობრები არიან. ისინი ჩვენთვის შეიძლება, სასარგებლონი გახდნენ. მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ ისინი ქურთულად საუბრობენ და ქურთებთან ახლო ურთიერთობას ინარჩუნებენ“ (1, 22)

სომხეთის გავლით ეზიდთა დიდი ნაწილი საქართველოში ჩამოვიდა და აქ დასახლდა, უფრო მოგვიანებით სომხეთში დასახლებილი ეზიდების ნაწილიც გადმოდის საქართველოში საცხოვრებლად. საქართველოში ეზიდები, ძირითადად, თბილისის ძველ უბნებში ტომობრივი კუთვნილების მიხედვით სახლებდობდნენ. ისინი იკავებდნენ ერთ ქუჩაზე მდებარე სარდაფებსა და ნახევრად სარდაფებს: სოლოლაკში, დიდუბეში, ვორონცოვზე, ჩერქეზოვზე, მიხაილოვზე, ზემელზე, ვერაზე, მეიდანზე და სხვ. საქართველოში გადმოსახლდნენ შემდეგი ტომები და ბარები: რაში, ჩოღრაში, მამრაში, მანდევი, მანდასორი, კორკიტი, ბარავი, ბალაკარი, ხანი, ანკოსი, მოსაკი, კაშახი, ბაინდური, ქორბალახი, პივაზი, სიპკი, ბოტი, გასანი, როჟევი. მანდევისა და ბარავის ბარების წარმომადგენლები საარბრიუკენის (ყოფილი კ. მარქსის) მოედნის მიდამოებში და ყოფილ „პესკებზე“ (რიყეზე) დასახლდნენ, ბარი რაშის წარმომადგენლები რუსთაველისა და მარჯანიშვილის მოედნების მიმდებარე ქუჩებზე დასახლდნენ, ჩოღრაშის წარმომადგენლები – ნინოშვილსა და მის მიმდებარე ქუჩებზე, ბალაკარის და მოსაკის წარმომადგენლებმა სოლოლაკში დაიდეს ბინა, კორკიტის წარმომადგენლები გრიბოედოვისა და ყოფილი პაპანინის ქუჩებზე დასახლდნენ, ბანდურისა და ქაშახის წარმომადგენლები – „ხარფუხში“. ასეთი განსახლების შედეგად თბილისელი ეზიდი-ქურთების სალაპარაკო ენაში გაჩნდა ქუჩების დასახელება ტომისა და ბარის იმ სახელწოდების მიხედვით, რომელსაც ისინი ისტორიულ სამშობლოში ატარებდნენ (4, 143).

ეზიდების დიდი ნაწილი თბილისის გარდა, საქართველოს სხვადასხვა მხარეშიც დასახლდა. ბათუმში დასახლდა და დღესაც ცხოვრობს სიპკის, დაუდის და როჟკის ტომის წარმომადგენლები, ბათუმელი ეზიდების ნაწილი 1944 წელს სტალინის ბრძანებით ყირგიზეთსა და ყაზახეთში გადაასახლეს. მოგვიანებით მათი მცირე ნაწილი საქართველოში დაბრუნდა.

ეზიდებს საქართველოში გადმოსახლების შემდეგ გაუსაძლის სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებში უწევდათ ცხოვრება – ისინი პატარა მიწურებში ცხოვრობდნენ; პატარა რამდენიმე კვადრატულ მიწურში შესაძლოა, ორ ან სამ ოჯახსაც ეცხოვრა. მძიმე ეკონომიკურმა პირობებმა მრავალი ეზიდი იძულებული გახადა, ემუშავათ მშენებლობებზე, მეზარგულეებად, მეეზოვეებად. XX საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოსთვის საქართველოში ეზიდების რაოდენობა დაახლოებით 1500 კაცს ითვლიდა.

XX საუკუნის 30-იანი წლების რეპრესიები შეეხო საქართველოში მცხოვრებ ეზიდებსაც, ისევე როგორც მუსლიმან ქურთებს, ოფიციალური საბჭოთა რეჟიმი ლტოლვილ იეზიდებს დიდი ხნის განმავლობაში თურქეთის ქვეშევრდომებად თვლიდა. მრავალ ეზიდს საბჭოთა მოწმობაში ასე ეწერა: „თურქეთის ქვეშევრდომი“. რეპრესიების პერიოდში, კერძოდ 1937 წელს ეზიდებს შესთავაზეს აეღოთ საბჭოთა პასპორტი. უარის შემთხვევაში მათ ემუქრებოდათ დეპორტაცია უკან, თურქეთში ან – გადასახლება, ამ მიზნით მრავალი იეზიდი თავისი ოჯახით გაასახლეს შუა აზიასა და ყაზახეთში.

1990-იან წლებში, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ეზიდების რაოდენობა საქართველოში მკვეთრად შემცირდა, რაც გამოწვეული იყო ქვეყანაში არსებული რთული სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის შედეგად ეზიდთა ემიგრაციით, ძირითადად, რუსეთში და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში.

დამოუკიდებელი საქართველოს ისტორიაში 2002 წელს ჩატარებული მოსახლეობის პირველი აღწერის მონაცემების მიხედვით, სადაც კვლავ ეზიდი-ქურთები და მუსლიმანი-ქურთები ცალ-ცალკე აღწერეს ისევე, როგორც 1926 წელს.

2002 წელს ჩატარებული მოსახლეობის პირველი აღწერის შედეგად საქართველოში 18 300 ათასი ეზიდი ცხოვრობდა, რაც საქართველოს მთელი მოსახლეობის 0.4%-ს შეადგენდა.

დასკვნა: დღეისთვის საქართველოში ეზიდები, ძირითადად, ცხოვრობენ თბილისში (ქალაქის რამდენიმე უბანში: ისანი-სამგორი, გლდან-ნაძალადევი, ლოტკინი, ვარკეთილი, ვაზისუბანი) რუსთავსა და თელავში. ისინი მცირე რაოდენობით არიან განსახლებულნი ყვარლის, სიღნაღის, მცხეთის, გარდაბნის, ოზურგეთის რაიონებსა და აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ფირზარი, 2008: – ფირზარი, კომახია ფირზარი დიმიტრი, კომახია მამუკა “ქურ-თები საქართველოში;
2. საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა „ეთნოსები საქართველოში“ თბილისი 2008.
3. საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეკა „რელიგიები საქართველოში“ თბილისი 2008.
4. <http://liberali.ge/news/view/23291/salome.ge>

ირანული რელიგიების გავლენა ქართულ კულტურაზე

აბსტრაქტი: ნაშრომში მიმოხილულია ძველი ქართული რელიგიური სისტემის საინტერესო მახასიათებლები. ქართული ნარატიული წყაროების, ფოლკლორისა და მატერიალური კულტურის გაანალიზებით ნაჩვენებია მათი სიახლოვე ირანულ რელიგიასთან. განსაკუთრებით საინტერესოა წმ. გიორგის კულტი. ქართველების გამორჩეულად საყვარელი წმინდანისა და მითრას იგივეობაზე არაერთი შრომაა დაწერილი, თუმცა, მისი საინტერესო გამოვლინება აქვს აღწერილი ზ. კიკნაძეს: ქსნის ხეობის ორ სხვადასხვა სოფელში დადასტურებული წმ. გიორგიდან ერთი მამრია, მეორე კი – მდედრი. აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს მითრასტული რელიგიის გამოვლინებასთან: მითრასა და ქალღმერთ ანაპიტას წყვილთან, რომელიც ზოროასტრულ რელიგიაში თითქმის ყოველთვის განუყოფლად მოიხსენიებიან. ნიშანდობლივია, აგრეთვე, სამეკლესიანი ბაზილიკის მხოლოდ საქართველოში დადასტურებული ტიპი, რომელიც ძალიან ჰგავს მითრეუმის დღემდე შემორჩენილ რამდენიმე ნიმუშს.

საინტერესო მიმართებაა, ასევე, ქართულ კერპებსა და ირანულ ღვთაებებს შორის. ნარატიულ წყაროებში მოხსენიებული არმაზი, გაცი და გაიმი მაზდესანთა უმაღლესი ღვთაება აჰურა-მაზდა და მისი თანამებრძოლები - მითრა და ანაპიტა არიან. ნიშანდობლივია, აგრეთვე, რომ ქართულ ენაში რელიგიური დანიშნულების სიტყვათა უმრავლესობა სპარსული ენიდან არის დამკვიდრებული.

საკვანძო სიტყვები: ირანული რელიგიები, სინკრეტიზმი, მითრა, ანაპიტა, ქართული კერპთაყვანისმცემლობა,

The Influence of Iranian Religions on Georgian Worship

Abstract: In this paper, are reviewed the interesting features of the old Georgian religious system. Analysis of Georgian narrative sources, folklore and material culture shows their closeness to Iranian religion. Cult of St. George is especially interesting. A

¹ დოქტორანტი, საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD student, Researcher at Tamaz Beradze Georgian Studies Institute of University of Georgia

number of works have been written on the identity of the exceptionally beloved saint of Georgians and Mithras; however, it's interesting reveal has been described by Z. Kiknadze: Confirmed in two different villages of the Ksani valley, One of St. George is male and the other is female. Clearly, it is manifestation of the Mithraic religion: the pair of Mithras and the goddess Anahita, who are mainly mentioned inseparably in the Zoroastrian religion. Also noteworthy is the type of three-church basilica confirmed only in Georgia, which is very similar to the few examples of Mithraeum that have survived to this day.

There is also an interesting relationship between Georgian idols and Iranian deities. Armaz, Gatsi and Gaim mentioned in the narrative sources are the Mazdaean supreme deity Ahura-Mazda and his companions - Mithra and Anahita. It is also significant that most religious words in the Georgian language are established from the Persian language.

Key words: *Iranian religions, Syncretism, Mithra, Anahit, Georgian idolatry.*

* * *

შესავალი: ყველა ერის ისტორიაში სარწმუნოებრივი საკითხი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქვაკუთხედაა, რომელიც ხშირად განსაზღვრავს ქვეყნის როგორც პოლიტიკას, ისე ცივილიზაციურ კუთვნილებას. სარწმუნოებრივი მსოფლმხედველობის კვლევა განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოს მსგავსი მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე ქვეყნისთვის, რომელმაც განვითარების გრძელი გზა განვლო.

ქართულ რელიგიურ სისტემებზე მსჯელობისას მკვლევრები ხშირად აკეთებენ აქცენტს რელიგიურ სინკრეტიზმზე. მეცნიერთა უმრავლესობა ამ სინკრეტიზმში უფრო წარმართულ წეს-ჩვეულებებს ხედავს, ვიდრე რომელიმე რელიგიურ სისტემას, თუმცა რიტუალებისა და სიმბოლოების დიდი ნაწილი აშკარა სიახლოვეს იჩენს ირანულ რელიგიებთან, რომლებიც ქრისტიანობის აღიარებამდეც და შემდეგაც საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს ტერიტორიაზე. საინტერესოა, რომ ამგვარი გავლენების კვალი, ფოლკლორთან ერთად, შეინიშნება როგორც ნარატიულ წყაროებში, ისე მატერიალური კულტურის ძეგლებშიც. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთგვაროვანი შეხედულებები არსებობს ქართული კერპების, მათდამი მსახურებისა თუ საზოგადოების რელიგიურ აღქმებთან დაკავშირებით. ხშირად მკვლევრების მიერ უგულებელყოფილია ზოგადი ისტორიული ფონი, სახელმწიფოთა გავლენების კვალი ქართულ პოლიტიკურ და სულიერ ცხოვრებაზე, რასაც, ხშირად, რეალობისგან დაშორებულ

დასკვნებთან მივყავართ. ნაშრომში შევეცადეთ, სხვადასხვა კუთხიდან გაგვეანალიზებინა ჩვენამდე მოღწეული ინფორმაციები და გაგვეთვალისწინებინა უცხოელ მკვლევართა თანამედროვე მიგნებებიც, რომლებიც დაკავშირებულია ირანულ რელიგიურ სისტემასთან.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ნაშრომში განხილულია ქართული ნარატიული წყაროების - ქართლის ცხოვრებისა და მოქცევა ქართლისა ინფორმაციები, რომლებიც დაკავშირებულია რელიგიურ რიტუალებთან, კერპებთან, ქრისტიანობის საქართველოში გავრცელების პერიპეტიებთან. წყაროებში გვაქვს არაერთი შემთხვევა, როდესაც განსაკუთრებით ხაზგასმულია ცეცხლის, ხის თაყვანისცემის, მზისა და მთვარის მნიშვნელობა. ქართული კერპები დახასიათებულნი არიან მითრასა და ანაჰიტას ეპითეტებით. ნიშანდობლივია, რომ ქართლის ცხოვრებაში ნახსენებ არმაზის მტერ ითრუჯანს მოეპოვება ანალოგი ირანულ რელიგიაში (Rapp, 2016).

ნაშრომში წყაროდ გამოყენებულია ფოლკლორული მონაცემებიც, რომლებიც სხვადასხვა მკვლევრის მიერ არის გაანალიზებული. ს. მაკალათიას, ვ. ბარდაველიძის, ზ. კიკნაძის მონოგრაფიებში აღწერილი რიტუალები და ღვთაებათა შინაარსი ბევრ საერთოს პოულობს ზოროასტრიზმსა და მითრაიზმთან.

ქართველთა რელიგიურობის საკითხებთან დაკავშირებით ჩვენს ისტორიოგრაფიაში საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლიტერატურა არსებობს. განსაკუთრებით ბევრია დაწერილი წყაროებში მოხსენიებული კერპების შესახებ. მკვლევართა ნაწილი მათ ირანულ სამყაროს უკავშირებს, ზოგიერთისთვის კი კერპებს პარალელები ხეთურ ან სემიტურ ღვთაებათა პანთეონში მოეძებნებათ. განსაკუთრებით ბევრი მოსაზრება გამოითქვა არმაზის კერპის შესახებ, რომელთან ერთად ხშირად გვხვდება გაცისა და გაიმის შესახებ მსჯელობაც, რადგან ეს კერპები წმ. ნინოს ცხოვრებაში ერთად იხსენიება. ერთ-ერთი პირველი გამოკვლევა, რომელიც ამ საკითხებს ეძღვნება, ნ. მარს ეკუთვნის. იგი გაცსა და გაიმს ასურულ ღვთაებებთან აკავშირებს, არმაზი კი ირანული აჰურა-მაზდას შესატყვის ღვთაებად მიაჩნია (Mapp, 1902: 4, 7). ირანული უზენაესი ღვთაების არმაზთან შესაბამისობა ივარაუდა აგრეთვე, ფონ ვეზენდოკმა. მისი დასკვნით, ღვთაების სახელი ირანულიდან მოდის, თუმცა არმაზის თაყვანისცემა განსხვავდება მაზდეანური კულტურისაგან, რაც მიანიშნებს, რომ ირანული სარწმუნოება სახეცვლილი ფორმით დამკვიდრდა ქართლში (von Wesendonck, 1924: 82). არმაზს ირანულ რელიგიებთან აკავშირებენ, აგრეთვე, ს. კაკაბაძე, მ. გველესიანი, თ. დუნდუა, ს. რეპი, ნ. ფრუდომი და სხვ. (კაკაბაძე, 1924: 8; გველესიანი, 2003; დუნდუა & სილაგაძე, 2010; Rapp, 2014; Preud'homme, 2022).

გრ. გიორგაძე ღვთაებებს ხეთურ სამყაროსთან აკავშირებს. მას მიაჩნია, რომ ქართლის კერპები ხეთურ ღვთაებათა პანთეონში აღწერილ ტრიადებთან ბევრ საერთოს პოულობენ (გიორგაძე, 1985: 147-157).

ქართველთა ცხოვრებაში შემონახული ინფორმაციებიდან გამომდინარე, ზოგიერთი მეცნიერი გაცსა და გაიმს ადგილობრივ ღვთაებებად თვლის, ნაწილი კი აღნიშნავს, რომ კერპები აზომ არიან-ქართლიდან მოიტანა. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „ქართველებს თავიანთი პირვანდელი სამშობლოდან თან ორი უძველესი მამაპაპეული სალოცავი ღვთაება და კერპი მოუტანიათ. ყველა დანარჩენი კერპები მერმინდელი შენაძენი და აღმართული ღვთაებები ყოფილან“ (ჯავახიშვილი, 1951: 99). იმავე აზრს გამოთქვამს ს. ჯანაშიაც, რომლის განმარტებითაც აღნიშნულ კერპებს თავყვანს სცემდნენ ქართველთა წინაპრები არიან-ქართლიდან (ჯანაშია, 1952: 46). განსხვავებული მოსაზრება აქვს გ. მელიქიშვილს. მისი მტკიცებით, გაცი და გაიმი ქართველთა უძველესი, ადგილობრივი ღმერთები არიან, არმაზი და ზადენი კი ხეთურ-მცირეაზიული ღვთაებებია, რომლებიც ქართლში მესხებმა შემოიტანეს (მელიქიშვილი, 1970: 334; Меликишвили, 1989: 187). გაცისა და გაიმის ადგილობრივ კერპებად მიჩნევის შესაძლებლობაზე საუბრობს ვ. ვაწაძე და მიზეზს, თუ რატომ არ მოეძებნება სომხურ პანთეონში მათი შესატყვისი ღმერთები, იმ გარემოებით ხსნის, რომ ღვთაებები ადგილობრივი წარმოშობისანი უნდა იყვნენ. უნდა ითქვას, რომ ბოლომდე ნათელი არ არის მკვლევრის დამოკიდებულება აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. სხვაგან იგი აღნიშნავს, რომ გაცი და გაიმი შესაძლებელია, გაიგივდეს სროშასა და რაშნუსთან ან კაუტოსა და კაუტოპატთან. ეს დაშვება ემყარება მოსაზრებას, რომ არმაზი მითრს უნდა იყოს, გაცი და გაიმი კი – მისი ხელქვეითები. ავტორი მიუთითებს, რომ ამ ვერსიის გაზიარების შემთხვევაში პრობლემური საკითხია ღვთაებათა სახელები და ცდილობს, პარალელები მოძებნოს სომხურ პანთეონში (ვაწაძე, 2009: 40-47).

წყვილი ღვთაების ელინისტურ წარმოშობაზე საუბრობს გ. ქავთარაძე. იგი გაცსა და გაიმს აპოლონსა და არტემიდესთან აიგივებს და აღნიშნავს, რომ ღვთაებები, არმაზთან ერთად, რომელიც იუპიტერ დოლიხენუსი უნდა იყოს, ქმნიან ტრიადას. მკვლევარი აღნიშნავს, აგრეთვე, რომ არმაზის კულტის ჩამოყალიბება დაკავშირებული იყო ელინისტური ხანის საქართველოში სახელმწიფოებრიობის აღმოცენებასთან და იგი არ იყო გარედან თავსმოხვეული, ხოლო მისი სახელწოდების მსგავსება აპურამაზდას სახელთან აქემენიანთა ხანიდან გადმოსულ მემკვიდრეობად უნდა იყოს მიჩნეული. იქვე ხაზგასმულია, რომ არმაზი ადგილობრივი ღვთაებაა და მას, სახელის გარდა, არაფერი აკავშირებს ირანულ სამყაროსთან (ქავთარაძე, 2009: 130).

არმაზის, გაცისა და გაიმის შემდეგ ქართველთა ცხოვრებაში ნათქვამია, რომ საურმაგმა შექმნა ორი კერპი - აინინა და დანანა. აღნიშნული კერპები ნ. მარს, სრულიად სამართლიანად, მიჩნეული ჰყავს ანაჰიტას ორეულად. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, სახელის ორივე ვერსია ერთ ქალღმერთს შეესაბამება და ის, უბრალოდ, გამეორებულია (Mapp, 1902: 9). ამ თვალსაზრისს იზიარებს მ. გველესიანიც (Gvelesiani, 2017). მ. წერეთლის აზრით, აინინა და დანინა არ უკავშირდება ანაჰიტას, ის უნდა იყოს იშთარი - ინანა/ნინა (Tsereteli, 1935: 55). რაც შეეხება ზადენს, მკვლევართა უმეტესობა მიიჩნევს, რომ ის მითრას ორეულია. ნ. მარი ათნიშნავდა, რომ იგი უცილობლად შეესაბამება სპარსულ იაზატანს, ანუ კეთილ გენიას, განსაკუთრებით მითრას ან მიჰრს (Mapp, 1902: 7). ნ. მარის ამ მოსაზრებას ეთანხმება გერმანელი მეცნიერი ფონ ვეზენდოკი, (von Wesendonck, 1924: 84). ზადენს მითრად მიიჩნევს ს. მაკალათიაც. (მაკალათია, 1926: 193).

კვლევის მეთოდები: კვლევისას გამოყენებულია ისტორიული კვლევის მეთოდები: ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების საფუძველზე ახსნა, ფაქტების სინთეზური ანალიზი, წერილობითი წყაროების კრიტიკული ანალიზი ინფორმაციის სანდოობის დასადგენად და ამ კუთხით შემოწმებული, ტიპოლოგიურად განსხვავებული ინფორმაციის ერთმანეთთან შეჯერება. ამასთანავე, საკითხის ირგვლივ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა გაანალიზებულია კრიტიკულად. ნაშრომის მთავარი მიზნის მისაღწევად გამოყენებული და გათვალისწინებულია ისტორიოგრაფიაში დაგროვილი პოზიტიური შედეგები.

ისტორიის წყაროთა გამოყენებისას შეძლებისდაგვარად გათვალისწინებულია წყაროთა თავისებურებები, რაც პრინციპულად მნიშვნელოვანია განსაკუთრებით ძველი პერიოდის წყაროებზე მუშაობისას, რადგან ხშირ შემთხვევაში მოცემული ინფორმაციების ტიპოლოგიის გათვალისწინებლობა ბევრი გაუგებრობისა და არეულობის მიზეზი ხდება. ამასთან, ნაშრომში ყურადღება ექცევა ისტორიულ ფონს, რომელიც არსებობს ჩვენთვის საინტერესო მოვლენათა განვითარების დროს.

კვლევის შედეგები: ქართველთა სარწმუნოების შესახებ უძველესი ცნობები ქართლის ცხოვრებამ შემოგვინახა. მის შესავალ ნაწილში, რომელიც მოგვითხრობს ე.წ. ალექსანდრეს ქართლში ლაშქრობის ამბავს, ვკითხულობთ:

„პოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა. რამეთუ ცოლ-ქმრობისა და სიძვისათვის არა უჩნდა ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, მკუდარსა შესჭამდეს, ვითარცა მჭეცნი და პირუტყუნნი, რომელთა ქცევისა წარმოთქმა უჰმ არს. და იხილნა რა ესე ნათესავნი სასტიკნი წარმართნი, რომელთა-იგი ჩუენ ბუნთურქად და ყივჩაყად უწოდთ..... დაიპყრა ალექსანდრე

ყოველი ქართლი... და დაუტევა ქართლს ერისთავად აზონ, და მის თანა სპანი იგი, მპყრობელად ქართლისა. და უბრძანა ალექსანდრე აზონს, რათა პატივს-ცემდენ მზესა და მთოვარესა და ვარსკულავთა ხუთთა, და ჰმსახურებდენ ღმერთსა უხილავსა, დამბადებელსა ყოვლისასა.“ (ქრ.ცხ., 1955, გვ. 17, 18).

მოსახლეობის ველურ ზნე-ჩვეულებებთან დაკავშირებული ეს ინფორმაციები გადაჭარბებულად ეჩვენება ისტორიკოსთა ნაწილს. ჯერ კიდევ მარი ბროსე აღნიშნავდა, რომ კანიზალიზმის შემთხვევები ძალიან იშვიათია თვით აზიის ტომებში და შეუძლებელია, იბერებში ამგვარი ჩვეულება ყოფილიყო დამკვიდრებული. ამავე აზრს იზიარებს დიმიტრი ბაქრაძე (Brosset, 1858, გვ.31; ბაქრაძე, 1889, გვ. 131-132). არსებობს განსხვავებული შეხედულებებიც, რომ ზემოთ აღწერილი სურათი რეალობას შეესაბამება და ერთგვარი რიტუალის შესრულებას ასახავს (ანთელავა, 2013, გვ. 13-16; სანაძე, 2019, გვ. 180). მიუხედავად იმისა, თუ რომელ ვერსიას მივანიჭებთ უპირატესობას, ერთი რამ ცხადია: მემატთანე გვიყვება პერიოდზე, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომები რწმენის ახალ საფეხურზე გადადიან - საზოგადოება ამიერიდან ემსახურება „დამბადებელ ღმერთს“ და ივიწყებს ძველ, მაგნე ჩვეულებებს. აღნიშნულ ცვლილებებს მემატთანე ალექსანდრე მაკედონელს უკავშირებს, თუმცა, ქართული ისტორიოგრაფია თითქმის ერთსულოვნად აღნიშნავს, რომ მას საქართველოში არ უღაშქრია. ამ საკითხთან დაკავშირებით, განსაკუთრებით საინტერესოა მ. სანაძის კვლევა, რომელშიც იგი არა მხოლოდ უარყოფს მაკედონელი მხედართმთავრის საქართველოში ლაშქრობის ფაქტს, არამედ დასაბუთებულად აჩვენებს, რომ ქართული ნარატიული ტექტები არა ალექსანდრეს, არამედ მსოფლიოს სხვა მბრძანებლის, დარიოს I-ის, საქართველოში შემოსვლაზე მოგვითხრობენ. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ სინამდვილეში, სწორედ ეს „დიდი ხელმწიფე“ შემოვიდა ქართლში და ებრძოდა ადგილობრივ „ბუნ თურქებს“, რომლებშიც სკვითები უნდა იგულისხმებოდეს (სანაძე, 2016: 119). ზემომოყვანილი ტექსტიდან აშკარაა, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ საზოგადოებას მნიშვნელოვნად განსხვავებული წესები და რიტუალები აქვთ, ვიდრე მოსულ „ალექსანდრეს“, ის კი აქ ახალ რელიგიას ამკვიდრებს. აღნიშნულ საკითხებზე მსჯელობისას, ვფიქრობთ, ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ დარიოსი გამოირჩეოდა ჰუმანური პოლიტიკით. აღნიშნულის მტკიცების საფუძველს გვაძლევს მსგავსი შემთხვევა: როგორც ცნობილია, დარიოსმა ადამიანების მსხვერპლშეწირვა აუკრძალა ჰამილკარსაც, კართაგენის მეფეს (Fatemi Bushehri & Ghalekhani, 2016: 37). მნიშვნელოვანია ისიც, რომ აქემენიანთა ხანიდან ირანის რელიგიური პოლიტიკა ფუნდამენტურ ცვლილებებს განიცდის: სწორედ ამ საგვარეულოს მმართველობიდან იწყება ზოროასტრიზმის ეპოქა. კიროს დიდიდან მოყოლებული, სპარსული რელიგია თა-

ვისუფლდება ინდო-არიული გავლენებისგან და ახალ მოძღვრებას ეყრება საფუძველი, რომელიც, განსაკუთრებით დარიოს I-ის დროს ძლიერდება. (Shannon, 2007: 79). როგორც ზემომოტანილი ტექსტიდან ჩანს, საქართველოშიც სწორედ „ალექსანდრეს“ დროიდან იწყება „უხილავი“ ღმერთის და, მასთან ერთად, მზისა და მთვარის თაყვანისცემა, რაც ნიშანდობლივი უნდა იყოს. ზემოჩამოთვლილი გარემოებების გათვალისწინებით, ვფიქრობთ, ქართველთა ცხოვრებაში მოთხრობილი ინფორმაციები ასახავს დარიოსის საქართველოში ლაშქრობისა და ახალი რელიგიის დამკვიდრების ამბავს.

აღნიშნული მოვლენების შემდეგ, ქართულ ნარატიულ წყაროებში მოხსენიებული არიან კერპები: გაცი, გა/გაიმ, არმაზი, ადინა, დანინა და ზადენი, რომელთა აღმართვაც სხვადასხვა მეფის სახელს უკავშირდება და მათი წარმომავლობისა და რაობის საკითხი უმნიშვნელოვანესია ქართველთა ქრისტიანობამდელი პერიოდის მრწამსზე მსჯელობისას. როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ქართულ ისტორიოგრაფიაში საკმაოდ მრავალფეროვანი შეხედულებები არსებობს. საინტერესო გარემოება ის არის, რომ თითქმის ყველა მკვლევარი ხაზს უსვამს ღვთაებათა სამეულის არსებობას. ამას, ბუნებრივია, განაპირობებს ის ფაქტი, რომ არმაზი, გაცი და გაიმი ნარატიულ ტექსტებში უმეტესად ერთად იხსენიებიან. ნიშანდობლივია, რომ იმ შემთხვევაშიც, როდესაც მკვლევრები სამეულს ბერძნულ სამყაროს უკავშირებენ, მათი შესაბამისი ღვთაებები: იუპიტერი-აპოლონი-არტემიდე, ზუსტი ანალოგია აპურა-მაზდა - მითრა-ანაჰიტას სამეულისა. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებული თვალსაზრისის თანახმად, თითქოს არ გვხვდება აპურა-მაზდას გამოსახვის შემთხვევები და ამიტომ, მას კერპის ანალოგად ვერ განვიხილავთ, თუმცა, ბეჰისტუნის რელიეფმა, რომელიც დარიოს I-ის ტახტზე ასვლიდან მალევე უნდა გამოეკვეთათ, შემოგვინახა აპურა-მაზდას რელიეფი. ღვთაების ფიგურა ზემოდან გადმოჰყურებს და აკურთხებს დარიოსს მეფედ (Olmstead, 1938: 392-416). ეს გარემოება გვადილევს საფუძველს, ვიფიქროთ, რომ ღვთაების გამოსახვა არ ეწინააღმდეგებოდა ზოროასტრული რელიგიის პრინციპებს, ამიტომაც, არმაზის კერპად წარმოდგენა სავსებით ლოგიკურ გარემოებად შეიძლება ჩაითვალოს. ნიშანდობლივია ისიც, რომ სწორედ დარიოსის სახელს უკავშირდება როგორც აპურა-მაზდას პირველი გამოსახვა, ისე ქართლში მიმდინარე რელიგიური ცვლილებები. მნიშვნელოვანია, რომ გაცისა და გაიმის ეპითეტად ქართლის ცხოვრებაში ნახმარია ფრაზა: „ყოვლისა დაფარულისა გამომემიებელნი, ძუელნი ღმერთნი მამათა ჩუენთანი“ რაც პირდაპირ მითრას ხასიათზე მიუთითებს. საინტერესოა ისიც, რომ მითრას ერთ-ერთი ეპითეტია Gayoda- სიცოცხლის მომნიჭებელი (Kuiper, 1961:47). სავარაუდოდ, სწორედ ამ ეპითეტის გამო უნდა დარქმეოდა კერპს ქართული სახელი.

განხილული სამეულის შემდეგ ქართულ წყაროებში დასახელებულ აინინა-დანინასა და ზადენთან დაკავშირებით, როგორც ზემოთ ითქვა, მკვლევრებში უფრო მეტი ერთსულოვნებაა. ჩვენ აზრით, ანაპიტასა და იშთარს შორის არსებულმა მნიშვნელოვანმა მსგავსებამ გამოიწვია აზრთა სხვაობა და თანაბარი წარმატებით არის შესაძლებელი ვამტკიცოთ, რომ ქართლის ღვთაება რომელიმე მათგანს შეესაბამება. ჩვენ, ბუნებრივია, ვიზიარებთ აინინას ანაპიტასთან იგივეობას, რადგან არ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ შუამდინარული კულტის გავრცელებას რაიმე ხელშემწყობი პირობები ექმნება ქართლის სამეფოში, რასაც ირანული გავლენების შესახებ მანდვილად ვერ ვიტყვი.

საინტერესოა, რომ ქართლის ცხოვრებაში, წმ. ნინოს მოღვაწეობის თხრობისას ტექსტში არაერთგან ვხვდებით სასწაულებრივი ხის შესახებ ამბებს.

„ვითარცა ნათელ-იღეს მეფემან, და დედოფალმან და შვილთა მათთა და ყოველმან ერმან მათმან, მაშინ დგა ხე ერთი ადგილსა ერთსა, კლდესა ერთსა ზედა შეუვალსა. და იყო ხე იგი შუენიერი ფრიად სულნელი. და საკვრველებად იყო ხისა მისგან: რამეთუ ისარცემული ნადირი, რომელი მივიდის და ჭამის ფურცელი მისი, გინა თესლი ჩამოცვენებული, განერის სიკუდილისაგან, დადაცათუ საკლავსა ალაგსა დიდად წყლულ იყვის. ესე დიდად საკვრველ უჩნდა პირველთა მათ წარმართთა, და აუწყეს ებისკოპოსსა იოვანეს ხისა მისთვის. ხოლო ებისკოპოსმან თქუა: „აჰა, ჭემმარტად პირველითგანვე დამარხულ არს ქუეყანად ესე ღმრთისაგან მსახურად თვსა, და ღმრთისა მიერ აღმოცენებულ არს ხე იგი და დამარხულ ჟამისა ამისთვის. და აწლა მოეფინა მაღლი ღმრთისაჲ ქართლსა, და მის ხისაგან ჯერ-არს შექმნად ჯუარი პატიოსანი, რომელსა თაყუანის-სცეს ყოველმან სიმრავლემან ქართლისამან“. (ქრ. ცხ, 1955:119).

როგორც ტექსტიდან ჩანს, ხის სიმბოლიკა და მისი მნიშვნელობა ანგარიშგასაწევია ქართლის მოსახლეობისთვის. ებისკოპოსი ხედავს რა ხალხის ამგვარ დამოკიდებულებას, ცდილობს ხის თაყუანისცემის გადმოტანას ჯვარში, რადგან ქრისტიანობას ახალი სიმბოლო შემოაქვს. აღნიშნული პასაჟი მნიშვნელოვანია იმ გარემოების გამო, რომ ხე არის უნმიშვნელოვანესი ატრიბუტი მითრას კულტისა. ერთ-ერთი ვერსიით, მითრა სასწაულმოქმედი ხის ქვეშ არის დაბადებული და ხე მნიშვნელოვანი სიმბოლოა მის კულტმსახურებაში (Cumont, 1903:131). უნდა აღინიშნოს, რომ რომაელი მწერლები, ქართლის მოქცევის ამბის თხრობისას საკმაოდ დეტალურად აღწერენ სვეტის ამბავს, რომელიც აღნიშნული ხისგან გამოითალა (გეორგიკა, 1961: 179-228). ამ საკითხთან დაკავშირებით, დასავლელი მკვლევრები ხშირად აღნიშნავენ, რომ სვეტიცხოველის პასაჟი გელასის მიერ ფაქტის მექანიკური ფიქსაციაა და იგი „ამოვარდნილია“ ავტორის თეოლოგიური კონცეფციიდან (გეგეჭკორი, 2007:116).

ქართლის ცხოვრებაში არის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი:

„ითრუჯან და ჩუენი ესე ღმერთი არმაზ ყოვლადვე მტერ არიან: ამან სამე მას ზედა

ზღუა მოაქცია, და აწ მან შური იძია და მის მიერ მოიწია ესე“ (ქრ. ცხ, 1955: 92).

კორნელი კეკელიძე ზემონახსენებ ითრუჯანს აიგივებს ატროშანთან, აქედან გამომდინარე, მკვლევარს გამოაქვს დასკვნა, რომ არმაზი ცეცხლთაყვანისმცემლობისგან განსხვავებული, მისი მტერი ღვთაებაა (კეკელიძე, 1956: 250-282). უნდა შევნიშნოთ, რომ ატროშანის ითრუჯანად გაგების შემთხვევაში არსებობს წინააღმდეგობა: ი. აბულაძის განმარტებით ატროშან/არტოშანი ცეცხლის თაყვანის-საცემელი ტაძარია (აბულაძე, 2008), ტექსტიდან კი აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს ღვთაებასთან, რომელიც არმაზის მტერია და არა, ზოგადად, რელიგიასთან. ამ შემთხვევას უკეთ ხსნის ის დაშვება, რომ ითრუჯანი აპურა-მაზდას მტერ ანგრა მაინუს, კონკრეტულად კი მის ერთ-ერთ ეპითეტს, Druj-ს შეესატყვისება. აღნიშნული თვალსაზრისი მ. გველესიანმა წამოაყენა 2003 წელს, შემდეგ კი ვ. ვაწაძემ და ს. რეპმა გაიზიარეს (გველესიანი, 2003; ვაწაძე, 2009; Rapp, 2016:147).

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება, რომელიც ქართული რელიგიური სისტემის ირანულთან კავშირზე მეტყველებს: ქართულ ფოლკლორში შემორჩენილი თქმულებებია წმ. გიორგის კულტის შესახებ. წმ. გიორგისა და მითრას იგივეობაზე ქართულ თუ უცხოურ სამეცნიერო წრეებში არაერთი საყურადღებო ნაშრომი შექმნილა და მათი იგივეობა ეჭვქვეშ არ დგას, თუმცა, საინტერესოა ზ. კიკნაძის მიერ აღწერილი შემთხვევა: ქსნის ხეობის ორ სხვადასხვა სოფელში დადასტურებული წმ. გიორგიდან ერთი მამრია, მეორე კი – მდედრი (კიკნაძე, 2008). ასევე, სოფელ ალმატის წმ. ბარბარესა და ნეკრესის წმ. გიორგის სასიყვარულო ურთიერთობა, რომელსაც რიტუალური გამოხატულებაც ჰქონია (კიკნაძე, 2013). მკვლევარი ორივე აღნიშნულ შემთხვევას პაგანიზმით ხსნის, ჩვენი აზრით კი, ეს უნდა იყოს მითრასა და ანაჰიტას წყვილის გამოვლინება. წმ. ბარბარეს კულტისთვის მიძღვნილ მონოგრაფიაში ვ. ბარდაველიძე საკმაოდ დეტალურად აღწერს ბარბარ/ზაბარ ქალღვთაების რაობას და მასთან დაკავშირებულ რიტუალებს (ბარდაველიძე, 1941). კვლევის ზედაპირული გაცნობაც კი კმარა იმაში დასარწმუნებლად, რომ მას ძალიან ბევრი საერთო აქვს ანაჰიტასთან.

საყურადღებოა, რომ ქართულ ენაში დამკვიდრებულ საკულტო-რელიგიური ხასიათის სიტყვათა უდიდესი უმრავლესობა სპარსული წარმოშობისა არის: მართალი, ცოდვილი, ცრუ, ნეტარი, წმინდა, ჯოჯოხეთი, ეშმა, ეშმაკი, ბარძიმი, ფეშხენი, ზორვა, ზუარაკი, ტაძარი, კერპი, წარმართი, ბაგინი, ჯვარი (ანდრონიკაშვილი, 1966).

ნიშანდობლივია, აგრეთვე, რომ ქართული არქიტექტურის მკვლევრები, ქართული ქრისტიანული ტაძრების პირველი ნიმუშების აღწერისას ხშირად აღნიშნავენ, რომ საქართველოში ჩამოყალიბდა ბაზილიკის უცნაური, მხოლოდ ჩვენს ტერიტორიაზე დადასტურებული სამეკლესიანი ტიპი. ცნობილი ნიმუშებია VI-VII საუკუნეების ეკლესიები ზეგანში, ნეკრესის მონასტერში, ქვემო ბონისში, დმანისში.. აღნიშნული არქიტექტურული ტიპის საინტერესო ანალოგი აქვს აღწერილი Javad Shekar-ს ახლახან გამოცემულ კვლევაში, რომელშიც იგი მითრამებს მიმოიხილავს (Shekar, 2020). შემთხვევითი არ უნდა იყოს ისიც, რომ ეს ადგილები ირანულ რელიგიებთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული, რასაც უნდა გამოეწვია კიდევ ქართულ არქიტექტურულ სტილზე გავლენის გავრცელება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანდრონიკაშვილი, 1966: – ანდრონიკაშვილი, მ. „ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან : წიგნი I, თბილისი;
2. ანდრონიკაშვილი, 2013: – ანდრონიკაშვილი, მ. „ლიკანთროპია ძველ ქართლში“. იხ. კავკასიოლოგთა III საერთაშორისო კონგრესის მასალები. თბილისი;
3. ბაქრაძე, 1889: – ბაქრაძე, დ. „ისტორია საქართველოსი (უძველესი დროიდან X საუკუნის დასასრულამდე)“. ტფილისი;
4. ბარდაველიძე, 1941: – ბარდაველიძე, ვ. ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან : ღვთაება ბარბარ-ბაზარ თბილისი;
5. გეგეჭკორი, 2007: – გეგეჭკორი, ა. ქართლის მოქცევის კულტუროლოგიური ასპექტები. კრ. ამირანი XVII-XVIII. თბილისი;
6. გეორგიკა, 1961: – ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ : ტომი I, თბილისი;
7. გველესიანი, 2003: – გველესიანი, მ. „არმაზის კერპის კულტურულ-ისტორიული ასპექტები (არმაზის კულტის დეფინიციისათვის)“ : დისერტაცია. თბილისი;
8. გიორგაძე, 1985: – გიორგაძე, გ. „ხეთურ-არმაზული "ტრიადები" მნათობი: ყოველთვიური ჟურნალი: №7. თბილისი;
9. დუნდუა, 2010: – დუნდუა, თ. & სილაგაძე, ნ. „მითრა საქართველოში“. თბილისი
10. ვაწაძე, 2009: – ვაწაძე, ვ. „იბერიის სამეფოს წარმართული ღვთაებები“ - სადოქტორო დისერტაცია, თბილისი
11. კაკაბაძე, 1924: – კაკაბაძე, ს. „ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები“. საისტორიო მოამბე, წ. 1. თბილისი;
12. კიკნაძე, 2008: – კიკნაძე ზ., ქართული ფოლკლორი, თბილისი, 2008;
13. კიკნაძე, 2013: – კიკნაძე ზ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის რელიგიური სისტემის ქრისტიანული სუბსტრატი, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა კრებული, თბილისი, 2013;

14. მაკალათია, 1926: – მაკალათია, ს. „ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში“, თბილისის საქ. მუზეუმის მოამბე, III, თბილისი, 1926;
15. მაკალათია, 1938: – მაკალათია, ს. „ჯეგე მისარონის კულტი ძველ საქართველოში“, თბილისი;
16. მელიქიშვილი, 1970: – მელიქიშვილი, გ. „ანტიკური ხანის წარმართული პანთეონი“, იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1, თბილისი;
17. სანაძე, 2016: – სანაძე, მ. „ქართველთა ცხოვრება, წიგნი III - ქართლის მეფეებისა და პატრიკიოსების ქრონოლოგია (ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე)“. თბილისი;
18. სანაძე, 2019: – სანაძე, მ. „ქართველთა ცხოვრება, წიგნი I - შესავალი ქართველთა ცხოვრებაში“. თბილისი;
19. ქავთარაძე, 2009: – ქავთარაძე, გ. „წარმართული იბერიის ღვთაებათა არსისათვის“ ი.ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, კავკასიურ-ახლოდმოსავლური კრებული, XIII. თბილისი;
20. ქრ. ცხ., 1955: – „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი;
21. ჯანაშია, 1952: – ჯანაშია, ს. „უძველესი ეროვნული ცნობა ქართველთა პირველსაცხოვრისის შესახებ“, შრომები, ტ. 2. თბილისი;
22. ჯავახიშვილი, 1951: – ჯავახიშვილი, ივ. „ქართველი ერის ისტორია I“. თბილისი;
23. Brosset, 1858: – Brosset, M. „Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIX. Traduite du géorgien, Ire partie“, Saint Petersburg;
24. Cumont, 1903: – Cumont, F. “Mysteries of Mithras”. Chicago;
25. Bushehri, 2016: – Fatemi Bushehri, Leila & Ghalekhani, Golnar. „The analysis of sacrificial rituals in Iran based on Avesta and Pahlavi texts“;
26. Olmstead, 1938: – Olmstead, A. „Darius and His Behistun Inscription“. The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Oct., 1938, Vol. 55, No. 4 Chicago
27. Preud'homme, 2022: – „Through the Eyes of Armaz – Pagan and Mazdean Traces in the Narratives About the Conversion of the Iberian King to Christian Faith“. Paris.
28. Rapp, 2014: – Rapp, S. “The Sasanian World through Georgian Eyes Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature. New York;
29. Shannon, 2007: – Shannon, Avram R. “The Achaemenid Kings and the Worship of Ahura Mazda: Proto-Zoroastrianism in the Persian Empire”. Studia Antiqua 5, no. 2;
30. Tsereteli, 1935: – Tsereteli, M. The Asianic (Asia Minor) Elements in National Georgian Paganism. Georgica – a journal of Georgian and Caucasian studies, vol. 1 №1. London;
31. Von Wesendonck, 1924: – Von Wesendonck, Über Georgisches Heidentum, Leipzig;
32. Мapp, 1902: – Мapp Н. “Боги языческой Грузии по древне-грузинскішъ источникамъ”. Санкт-Петербург.
33. Меликишвили, 1989: – Меликишвили, Г. “Очерк истории Грузии” В восьми томах : Том I, Тб.;
34. Shekari, 2020: – shekari J. “Formation of the Mithraic Temples in Northwestern Iran in Comparison with Roman Mithraeums”. Qazvin

ტრანსკავკასიური სანაოსნო სისტემის პროექტის შესახებ (მე-19 ს-ის 30-იანი წლები)

აბსტრაქტი: ამიერკავკასიის დაპყრობის შემდეგ, მე-19 ს-ის 20-30-იან წლებში, რუსეთის სტრატეგიულ ინტერესებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა კონცეფციამ – შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი ინფრასტრუქტურის განვითარების შესახებ. სამხრეთ კავკასიაზე გადიოდა ევროპა-აზიის სავაჭრო გზა, რომელიც კონკურენციას უწევდა ტრაპიზონ-არზრუმზე გამავალ მაგისტრალს. ის შავიზღვისპირეთის საშუალებით უერთდებოდა საერთაშორისო წყლებს, ხოლო კასპიის ზღვის გავლით – აზიისა და შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებს. ამდენად, ამიერკავკასიის, მათ შორის საქართველოს, სატრანზიტო მნიშვნელობა რუსეთის იმპერიის სავაჭრო-ეკონომიკური პოლიტიკის საგულისხმო საკითხი გახდა.

მე-19 ს-ის 30-იან წლებში რუსეთის ხელისუფლების მიერ დამტკიცდა პროექტი, რომლის მიზანი იყო ფოთის პორტის გავლით შავი და კასპიის ზღვების სამდინაროსანაოსნო სისტემით დაკავშირება. ეს ნიშნავდა ტვირთების უმოკლესი გზით, ნაკლები დანახარჯებით ტრანსპორტირებას. წარმოდგენილი მასალები თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში პირველად ქვეყნდება.

ამიერკავკასიის ზღვების დასაკავშირებლად შეიქმნა ნაოსნობისთვის გამოსადეგი მდინარეები: შავი ზღვის აუზის მდ. რიონი და კასპიის ზღვის აუზის მდ. მტკვარი. პროექტის ავტორების, ინჟინრების ჩადაევისა და პოტიეს მიერ იგეგმებოდა მდინარეების აუზების წყალგამყოფზე, ხელსაყრელ ადგილას, მათი წყლების ხელოვნური არხით და სახმელეთო გზით დაკავშირება. სამუშაოები დაიწყო მდ. რიონის შესართავთან ფოთის პორტის მშენებლობით, თუმცა პროექტი შეჩერდა და უპირატესობა ისევ რედუტ-კალეს (ყულევი) ნავსადგურს მიენიჭა, რომელიც 1856 წლამდე სავაჭრო პორტად დარჩა.

ტრანსკავკასიური სანაოსნო სისტემის პროექტი ვერ შედგა. ჩვენი ანალიზით, უსახსრობის, ფოთის არახელსაყრელი კლიმატისა და ჭაობიანი ლანდშაფტის გარდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა შეასრულა: 1. რუსეთის იმპერიის საბაჟო-სატარიფო პო-

¹ ისტორიის დოქტორი, უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი / PhD in History, Senior Researcher at Tamaz Beradze Georgian Studies Institute of University of Georgia

ლიტიკამ: რუსეთის ფინანსთა მინისტრის – კანკრინის მიერ ევროპულ საქონელზე შეღავათიანი ტარიფის გაუქმებამ, რომელმაც, რუსული სამრეწველო საქონლის სასარგებლოდ, მიზანმიმართულად შეამცირა ამიერკავკასიაში დასავლეთის პროდუქციის ტვირთბრუნვა, შესაბამისად, ამიერკავკასიის სატრანზიტო მნიშვნელობა და შემოსავლები. 2. სამხედრო-სტრატეგიულმა ფაქტორმა: პროექტით დაგეგმილი ფოთის პორტის არახელსაყრელი მდებარეობა (მდ. რიონის დელტის სამხრეთის მკლავის სანაპიროზე, ოსმალეთის საზღვრის მხარეს და მიმდებარედ), ოსმალეთთან ომის შემთხვევაში, მტერს შესაძლებლობას აძლევდა, პორტი დაუბრკოლებლად აეღო.

ამიერკავკასიის ზღვების დაკავშირების კონცეფციას აქტუალობა მაინც არ დაუკარგავს. მოგვიანებით ის განხორციელდა კიდევ, მაგრამ არა სამდინარო-სანაოსნო გზებით, არამედ ამიერკავკასიის რკინიგზით. მე-19 ს-ის 70-80-იანი წლებიდან ფოთი-თფილისი-ბაქოს სარკინიგზო მაგისტრალმა შავი და კასპიის ზღვების ნავიგაცია ერთმანეთს მჭიდროდ დაუკავშირა.

საკვანძო სიტყვები: სამდინარო ნაოსნობა; ნაოსნობა ამიერკავკასიაში; შავი ზღვა; კასპიის ზღვა; ფოთის პორტი; მდინარეები რიონი და მტკვარი.

About the Project of the Transcaucasian Navigable System (the 30s of the 19th century)

Abstract: After the conquest of Transcaucasia, in the 20s-30s of the 19th century, the concept of the development of the infrastructure connecting the Black and Caspian Seas gained special importance in Russia's strategic interests. The Europe-Asia trade route ran through the South Caucasus, competing with the Trabzon-Erzurum highway. It was connected to international waters through the Black Sea coast, and to the countries of Asia and the Far East through the Caspian Sea. Thus, the transit importance of Transcaucasia, including Georgia, became a significant issue of trade and economic policy of the Russian Empire.

In the 30s of the 19th century, the Russian government approved a project the goal of which was to connect the Black and Caspian Seas through the port of Poti with a river-navigation system. It meant the transportation of goods in the shortest way, with fewer costs. The presented materials are published for the first time in modern scientific literature.

To connect the Transcaucasian seas, navigable rivers were selected: the Rioni River of the Black Sea Basin and the Mtkvari River of the Caspian Sea Basin. The authors of the project, engineers Chaadaev and Potier planned to connect the waters of the river basins

at the watershed, in a convenient place, with an artificial channel, and by land. The works began with the construction of the Port of Poti at the mouth of the Rioni River, but the project was stopped and priority was again given to the port of Redut-Kale (Kulevi), which remained a trading port until 1856.

The Transcaucasian shipping system project failed. According to our analysis, in addition to lack of funds, Poti's unfavourable climate, and swampy landscape, the following factors also played a crucial role: 1. The customs-tariff policy of the Russian Empire: the abolition of the preferential tariff on European goods by the Russian Minister of Finance Kankrin, this purposefully reduced the turnover of Western products in Transcaucasia in favour of Russian manufactured goods, therefore, the transit importance and revenues of Transcaucasia. 2. The military-strategic factor: the unfavourable location of the Port of Poti planned by the project (on the bank of the southern arm of the Rion River Delta, on the side of the Ottoman border, and in the vicinity), in case of a war with the Ottomans, allowed the enemy to take the port without any obstacles.

The concept of connecting the Transcaucasian seas has not lost its relevance. Later, it was also implemented, not by rivers and waterways, but by the Transcaucasian railway. Since the 70-80s of the 19th century, the Poti-Tbilisi-Baku railway connected the navigation of the Black and Caspian seas closely.

Key words: River navigation; Navigation in the Transcaucasian; Black Sea; Caspian Sea; The Poti Port; Rivers Rioni and Mtkvari.

* * *

შესავალი: სამხრეთ კავკასია, პოლიტიკური თუ სავაჭრო-ეკონომიკური თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი სტრატეგიული რეგიონია, ამიტომ მისი დაუფლება მუდმივად წარმოადგენდა სხვადასხვა იმპერიის ინტერესს. მე-18-19 ს-ების მიჯნაზე ამიერკავკასიაში სპარსეთის, ოსმალეთისა და რუსეთის დაპირისპირება, უკანასკნელის წარმატებით დასრულდა. 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს ოკუპაცია-ანექსიით დაიწყო რუსეთის იმპერიის აქტიური ექსპანსია სამხრეთ კავკასიაში.

მე-19 ს-ის პირველ მესამედში, რუსეთის სპარსეთთან (1804-1813; 1826-1828) და ოსმალეთთან (1806-1812; 1828-1829) წარმატებული ომების შემდეგ, ამ სახელმწიფოებს შორის ყალიბდება ახალი საზღვრები. რუსეთმა საკმაოდ გაიმყარა პოზიციები ამიერკავკასიაში: შავ და კასპიის ზღვებს შორის სტრატეგიულად საყურადღებო რეგიონი (აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველო; დაღესტნის ტე-

რიტორები; ყუბის, ბაქოს, განჯის, ერევნისა და ნახჭევანის სახანოები) მის კონტროლს დაექვემდებარა.

სამხრეთ კავკასიაზე გადიოდა აღმოსავლეთ-დასავლეთის დამაკავშირებელი გზა; რეგიონის სატრანზიტო ფუნქციის გააქტიურება ავტომატურად ნიშნავდა ევროპასა და აზიასთან რუსეთის სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების განვითარებას, ახალი სანედლეულო თუ გასაღების ბაზრების ათვისებას. აქ შესაძლებელი იყო თავისუფალი სავაჭრო-ეკონომიკური სივრცის შექმნა, რომელიც შავი ზღვის მემკვიდრით დაუკავშირდებოდა საერთაშორისო წყლებს, ხოლო კასპიის ზღვის გავლით აზიისა და შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებს.

მე-19 ს-ის 20-30-იანი წლებიდან რუსეთის იმპერიაში აქტუალური გახდა კონცეფცია – შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი წყალსავალი სისტემის შექმნის შესახებ. მომზადდა კიდევ პროექტი, რომელიც გულისხმობდა ამიერკავკასიის ზღვებს შორის სამდინარო-სანაოსნო მაგისტრალის გახსნას, მათ შერთებას რეგიონის მთავარი მდინარეების – რიონისა და მტკვრის საშუალებით.

აღნიშნული მასალები თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში პირველად ქვეყნდება. პროექტის შექმნისა და შედეგების ისტორია წარმოაჩენს: როგორ აფასებდა რუსეთი ამიერკავკასიის სატრანზიტო, სავაჭრო-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ მნიშვნელობას; რა ხერხებით მიმდინარეობდა რეგიონის ათვისება; რა ფაქტორებმა განაპირობა პროექტის შეჩერება; როგორ იცვლებოდა ამიერკავკასიის განვითარების პროგრამა და პროექტების მართვა რუსეთის იმპერიის სამხედრო-სტრატეგიული თუ სავაჭრო-ეკონომიკური ინტერესების შესაბამისად.

ამიერკავკასიის, როგორც ცივილიზაციათა და კულტურათა გზაჯვარედინზე მდებარე რეგიონის მიმართ, ინტერესი იზრდება. ამდენად, რუსეთის იმპერიის კონკრეტული პერიოდის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ისტორიის კონტექსტში მისი მნიშვნელობის ჩვენება აქტუალურად გვესახება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი სამდინარო-სანაოსნო სისტემის პროექტის ცალკეული დეტალების შესახებ ცნობებს გვაწვდიან მე-19 ს-ის რუსი ინჟინრები – ნიკოლაი შავროვი და სერგეი ჟიდკოვი.

1890 წელს გაზეთ „კავკაზის“ რამდენიმე ნომერში დაიბეჭდა ნიკოლაი შავროვის სტატია ფოთის პორტის მნიშვნელობისა და მისი გაფართოების აუცილებლობის შესახებ. შავროვის გადმოცემით, რუსეთის მიერ ფოთის აღებისთანავე (1828-1829), შეფასდა ამ პუნქტში პორტის გახსნის მნიშვნელობა, საიდანაც უნდა დაწყებულიყო შავი და კასპიის ზღვების აუზების ერთმანეთთან სამდინარო ნავიგაციით დაკავშირება. შავროვი აღწერს ამიერკავკასიის ზღვების შემაერთებელი სამდინარო-სანაოსნო პროექტის ზოგიერთ დეტალს და ასახელებს მისი შეფერხების მიზეზებს (Шавров, 1890: 2).

1898 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში, რომელიც მიეძღვნა რუსეთში საგზაო კომუნიკაციების განვითარების 100 წლის იუბილეს, აღნიშნულია, რომ მე-19 ს-ის 20-30-იანი წლებში საგულისხმო კვლევები შესრულებულა რედუტ-კალესა და ფოთის პორტების მოსაწყობად და მდინარე რიონსა და მტკვარზე ნაოსნობის გასამართად (Краткий исторический очерк..., 1898: 64-65).

სერგეი ჟიტკოვი, რუსეთის პორტებისა და ნაოსნობის შესახებ გამოცემულ ნაშრომში, განიხილავს ამიერკავკასიის ნავსადგურებსაც. ის აღნიშნავს, რომ ფოთის ადებით რუსეთის იმპერიამ დაიკავა შავიზღვისპირეთში კასპის ზღვასთან უახლოესი პუნქტი, ამიტომ ამიერკავკასიის ზღვების სამდინარო სისტემით ერთმანეთთან დაკავშირების თემა საკმაოდ აქტუალური გახდა (Житков, 1900: 94-95; 262).

ისტორიკოსი მამანტი პაჭკორია წიგნში – „ფოთის წარსულიდან“ – მხოლოდ გაკვრით ახსენებს, ჩადაევისა და პოტიეს მიერ შედგენილ ტრანსკავკასიის სამდინარო-სანაოსნო მიმოსვლის გეგმას (პაჭკორია, 1967: 80). კონკრეტული პროექტის არსებობას აღნიშნავს, ასევე, ხათუნა ქოქრაშვილი ფოთის კომერციული პორტის შესახებ გამოქვეყნებულ სტატიაში, თუმცა ნაშრომის ქრონოლოგიური ჩარჩოდან გამომდინარე, მას ვრცლად არ მიმოიხილავს (Kokrashvili, 2022: 61-68).

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში ამიერკავკასიის ზღვების დამაკავშირებელი სამდინარო-სანაოსნო სისტემის პროექტი სპეციალურად არ განხილულა. ამდენად, პროექტის შესახებ მასალები და მათი ანალიზი სიახლეს წარმოადგენს.

მეთოდოლოგია: მოძიებული მასალების კვლევა შესრულდა ისტორიზმის პრინციპით, რაც გულისხმობს მოვლენების შესწავლას წარმომშობი ეპოქისა და ისტორიული პერიოდის თავისებურებებთან კავშირში, სხვა მოვლენებთან მიმართებასა და დინამიკაში. ისტორიული პროცესის შემეცნებისთვის, წყაროებისა და სამეცნიერო ბრუნვაში არსებული კონცეფციების შესასწავლად ვიხელმძღვანელებ ანალიზისა და სინთეზის მეთოდით; მონაცემთა ინტერპრეტაციისთვის, ურთიერთშედარებისა და მსგავსება-განსხვავების დასადგენად, კვლევის შედეგების შესაჯამებლად გამოვიყენე ისტორიულ-შედარებითი (კომპარატივისტული) და ისტორიულ-სისტემური მეთოდი.

დისკუსია (ძირითადი შედეგები)/შედეგები: მე-19 ს-ის დასაწყისიდან, მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერიის ტერიტორიები მნიშვნელოვნად გაფართოვდა, სანაოსნო და სახმელეთო კომუნიკაციების განვითარება სახელმწიფოს განსაკუთრებული ზრუნვის საგნად იქცა. დაარსდა გზათა მიმოსვლის სამმართველო (управление путей сообщения), რომელიც მალე – მთავარ სამმართველოდ, შემდეგ კი – სამინისტროდ (1865) გადაკეთდა. იმპერიის სახმელეთო და სანაოსნო გზების

ინფრასტრუქტურის განვითარება ცენტრალურ ხელისუფლებას და უშუალოდ იმპერატორს დაექვემდებარა, მოხდა მისი მართვის ცენტრალიზება (Краткий исторический очерк..., 1898: 29-35).

სამდინარო წყალსავალი სისტემების შექმნას იმპერიები ხშირად მიმართავდნენ სამხედრო-სტრატეგიული და სავაჭრო მიზნებისთვის, მაგ.: მე-16 ს-ის II ნახევარში ოსმალეთის სულთანმა სელიმმა ლაშქრობის დროს ვოლგა-დონის აუზებს შორის სცადა არხის გაჭრა. რუსეთში ამგვარი სისტემის შექმნის პირველი მცდელობა პეტრე I-ს ეკუთვნის. მთავარი მდინარეების ან მათი შენაკადების დაკავშირება, ძირითადად, ხდებოდა ხელოვნური არხის მეშვეობით, რაც იძლეოდა საშუალებას: ადვილად დამყარებულიყო კომუნიკაცია რეგიონებს შორის; გაიზარდა საშუალებები გადაადგილება, ტვირთებისა და მასალების გადაზიდვა, ჯარის გადასროლა (Житков, 1900: 3-6).

სამდინარო-სანაოსნო გზებისა და არხების მშენებლობა მოითხოვდა რეგიონის ჰიდროლოგიურ და გეოსტრატეგიულ შესწავლას, დიდ ფინანსურ დანახარჯებს. თუმცა წარმატების შემთხვევაში სარგებელიც დიდი იყო, როგორც ეკონომიკური ასევე, სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით. ცნობილია, რომ წყლის ტრანსპორტით იგივე ენერგეტიკული დანახარჯებით, მეტი ტვირთის გადაადგილება იყო შესაძლებელი, ვიდრე ხმელეთით. გზების გაუმართაობის ან რთული რელიეფის გამო, ხმელეთით ტრანსპორტირება გაცილებით დიდ დროს მოითხოვდა (ბერაძე, 1981: 114).

შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი გზების განვითარება რუსეთის იმპერიისთვის მნიშვნელოვანი საკითხი გახდა. ამიერკავკასიის ფლობა მისთვის ნიშნავდა: 1. ევროპისა და აზიის სახელმწიფოებთან ალტერნატიული საზღვაო და სახმელეთო კომუნიკაციის დამყარებას; 2. დასავლეთ-აღმოსავლეთის დამაკავშირებელ სავაჭრო-სატრანზიტო გზის გახსნას. 3. სტრატეგიული პლაცდარმის შექმნას ახლო აღმოსავლეთში გავლენის მოსაპოვებლად. 4. რეგიონის ბუნებრივი რესურსების ათვისების შესაძლებლობასა და ტრანსპორტირების ხელსაყრელ ტერიტორიას.

ევროპა-აზიის შემაერთებელი გზის კავკასიური მონაკვეთი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროდან იწყებოდა, საქართველოსა და კასპიისპირეთის გავლით აზიის ქვეყნებისკენ მიემართებოდა. მე-19 ს-ის დასაწყისიდან რუსეთის იმპერიამ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის დაუფლების საკითხი ეტაპობრივად გადაჭრა. მის ქვეშევრდომობაში სამეგრელოს სამთავროს შესვლისთანავე (1803 წ.) დაიწყო სტრატეგიული ნავსადგურების შექმნაზე ზრუნვა. 1804 წელს ყულევის ალებისთანავე რუსეთმა მდ. ხობისწყლის შესართავთან სიმაგრე – რედუტ-კალე ააგო, ნავსადგური და საბაჟო გახსნა. რუსეთ-ოსმალეთის ომის (1806-1812) დროს რუსე-

თის იმპერიამ დაიკავა შავიზღვისპირა ნავსადგურები – ფოთი, სოხუმი, ანაპა (1810). თუმცა, ომის დასრულებისას ბუქარესტის ზავით (1812) დათმო ანაპა და ფოთი, ხოლო სოხუმი შეინარჩუნა 1810 წელს რუსეთის ქვეშევრდომობაში აფხაზეთის სამთავროს შესვლის შედეგად.

რედუტ-კალემ იტვირთა ამიერკავკასიის სავაჭრო ნავსადგურის ფუნქცია: ზღვით შემოსული საქონელი საქართველოს გავლით მიემართებოდა სპარსეთისა და ცენტრალური აზიისკენ.² სანამ ფოთი ოსმალეთს ეკუთვნოდა, ტვირთი და პროვიანტი რუსული ჯარისთვის რედუტ-კალედან ხმელეთით (12 ვერსი) გადაჰქონდათ მდ. რიონის მარჯვენა ნაპირზე – ნაბადამდე, საიდანაც რიონის სანაოსნო მაგისტრალით ქვეყნის სიღრმეში გზავნიდნენ. გზის ეს მონაკვეთი სირთულეს ქმნიდა, ამიტომ რედუტ-კალეს ნავსადგურის მდ. რიონთან დასაკავშირებლად საქართველოს მთავარმმართველის, ციციანოვის, მოთხოვნით, სამეგრელოს მთავარმა – დადიანმა დაიწყო რიონსა და მდ. ცივს (მდ. ხობისწყლის შენაკადი) შორის არხის გაჭრა, რომელიც მე-19 ს-ის 10-20-იანი წლებიდან ამოქმედდა (ბერაძე, 1981: 145-147). ამგვარად, რედუტ-კალეში შემოსული საქონელი მდ. ხობისწყლის, ცივის, ცივის არხისა და რიონის აყოლებაზე სოფ. ორპირამდე (ცხენისწყლის შესართავამდე) ნაგებით შემოჰქონდათ, იქიდან კი ქუთაისის გავლით ტფილისამდე სახმელეთო გზით მიემართებოდა (Жаринцов, 1874: 2-3).

ამიერკავკასიის გეოგრაფიული მდებარეობა იძლეოდა საშუალებას, ევროპა-აზიის სავაჭრო მარშრუტი ამოქმედებულიყო, რომელიც კონკურენციას გაუწევდა ტრაპიზონ-არზრუმის გზას. სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიების, მათ შორის, საქართველოს, დაპყრობამ რუსეთს გაუხსნა ასპარეზი, მეტოქეობა გაეწია ევროპის ქვეყნების, განსაკუთრებით, ინგლისის აღმოსავლეთის ბაზრისთვის.

რეგიონში ვაჭრობისა და ტრანზიტის გააქტიურება ითხოვდა სავაჭრო პოლიტიკისა და საბაჟო სისტემის ცვლილებას. 1822 წლის 1 ივლისიდან ამიერკავკასიაში უცხოურ საქონელზე შემოიღეს შეღავათიანი 5 %-იანი საბაჟო გადასახადი, რომელიც 1831 წლამდე მოქმედებდა; ევროპიდან რედუტ-კალეს გავლით სპარსეთისკენ მიმავალი ნაწარმისთვის დაწესდა თავისუფალი ტრანზიტი, მაშინ

² თავდაპირველად, მე-19 ს-ის დასაწყისისთვის რუსეთის ომებისა და გართულებული პოლიტიკური ურთიერთობების გამო, ამიერკავკასიის ქვეყნებს, მათ შორის – საქართველოს, ეკრძალებოდა ირან-ოსმალეთთან ვაჭრობა. თავად რუსეთმა კი, სავაჭრო კაპიტალის სიმცირის, გზების გაუმართაობის მიზეზით, ვერ შეძლო ამიერკავკასიის ბაზრის ათვისება. მან ვერ გაუძლო ინგლისის კონკურენციას, რომელიც ფლობდა მცირე აზიისა და აღმოსავლეთის ბაზრებს. ქვეყანაში მოქმედმა საბაჟო სისტემამ, იმპორტულ საქონელზე მაღალმა გადასახადმა ფასების ზრდა განაპირობა, რამაც შეაფერხა ამიერკავკასიაში სავაჭრო ურთიერთობები. მე-19 ს-ის 20-იან წლებში რუსეთმა აღადგინა სპარსეთთან ვაჭრობა, რამაც გაზარდა ამიერკავკასიის სატრანზიტო მნიშვნელობა (სეხნიაშვილი, 2000: 243).

როდესაც, რუსეთის ტერიტორიაზე იგივე საქონელზე მოქმედებდა 20-35%-იანი საბაჟო ტარიფი (სეხნიაშვილი, 2000: 243).

შელავათიანმა სატარიფო პოლიტიკამ განაპირობა ევროპასთან სავაჭრო ურთიერთობების გააქტიურება და რეგიონში ევროპული საქონლის შემოდინება. თბილისში გაიხსნა სავაჭრო სახლები. ამიერკავკასიის გზამ რეალური კონკურენცია გაუწია ტრაპიზონ-არზრუმზე გამავალ სავაჭრო მარშრუტს, რომელზედაც ტვირთების გადაადგილება გაცილებით ძვირი ღირდა (პაჭკორია, 1967: 72-73). ამიერკავკასიაში სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებამ, ტვირთების ნაკადის ზრდამ, მოითხოვა გზებისა და საკომუნიკაციო სისტემების განახლების აუცილებლობა.

ფოთი, როგორც სტრატეგიული შავიზღვისპირა პუნქტი, რუსეთის ინტერესების ფოკუსში მოექცა, ამიტომ მისი დაუფლება რუსეთ-ოსმალეთის 1828-1829 წლების ომის დროს მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენდა. ადრიანოპოლის ზავით (1829) რუსეთის შემადგენლობაში შევიდა შავიზღვისპირა ტერიტორიები: მდინარე ყუბანიდან ჩოლოქამდე, მათ შორის, მდ. რიონის შესართავთან მდებარე პუნქტი – ფოთი, რომელიც ახალ შესაძლებლობებს უქმნიდა ევროპა-აზიის სავაჭრო ურთიერთობებს და ამიერკავკასიის ზღვების დაკავშირების გეგმებს.

1828 წელს, ფოთის აღებისთანავე, რუსეთის ფინანსთა მინისტრი, კანკრინი, აღნიშნავდა: „ფოთის რუსეთის იმპერიასთან შეერთებით გარდაუვალია ამიერკავკასიის სავაჭრო ურთიერთობებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები.“ კანკრინი საქართველოს მთავარმმართველ პასკევიჩს ატყობინებდა, რომ რუსეთის იმპერატორმა, ნიკოლოზ I-მა, ისურვა ფოთში პირველი კლასის ციხესიმაგრისა და კომერციული პორტის დაარსება (Жаринцов, 1874: 3); ამასთანავე, იმპერატორს გადაწყვეტილი ჰქონდა, მდინარე რიონისა და მტკვრის მეშვეობით, შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი წყალსავალი და სახმელეთო გზის გაყვანა, რომელიც სწორედ ფოთიდან უნდა დაწყებულიყო (Житков, 1900: 95).

კანკრინის დავალებით ადგილზე შეისწავლეს ფოთში ნავსადგურის დაარსების შესაძლებლობები, შესრულდა რედუტ-კალესა და ფოთის საზღვაო აკვატორიის, ასევე, მდ. რიონისა და მტკვრის კალაპოტის კვლევები ნაოსნობის გასახსნელად (Краткий исторический очерк..., 1898: 64-65). პასკევიჩმა ფინანსთა მინისტრისთვის გაგზავნილ წერილში (1829, 5 იანვარი) დადებითად შეაფასა ფოთის პორტის მშენებლობის საკითხი (Акты, 1878: 854); 1829 წლის 25 აპრილის მიმართვაში კი დაასაბუთა, რუსეთ-ოსმალეთის ომის (1828-1829) წარმატების შემთხვევაში, შავი და კასპიის ზღვების შემაერთებელი სამდინარო და სახმელეთო გზების განვითარების აუცილებლობა, განსაკუთრებით ბაქო-ტფილისისა და ფოთის მიმართულებით (Акты, 1878: 858).

ფოთის უპირატესობა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ნავსადგურებთან (რედუტ-კალე, სოხუმი) შედარებით შემდეგი ფაქტორებით განისაზღვრა: 1. ფოთი მდებარეობდა შავი ზღვის სანაპიროზე სანაოსნო მდ. რიონის შესართავთან, რაც უზრუნველყოფდა მდინარის მეშვეობით ფოთიდან რიონის აუზის ტერიტორიების საქონლით მომარაგებას, ასევე, ამიერკავკასიის შიდა ვაჭრობის განვითარებას, უკეთეს კომუნიკაციას, ნედლეულისა და პროდუქტის შავ ზღვამდე გატანას. 2. ფოთი იყო კასპიის ზღვასთან ყველაზე ახლოს მდებარე შავიზღვისპირა პუნქტი, რაც აძლევდა პრივილეგიას, ყოფილიყო შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი გზის ნაწილი, რომელზედაც გადიოდა ევროპიდან აზიაში სავაჭრო ურთიერთობების უმოკლესი მარშრუტი (Акты, 1878: 854; Жаринцов, 1874: 4-9 ; Kokrashvili, 2022: 62).

ამგვარად, შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი სამდინარო-სანაოსნო სისტემის შექმნის იდეა აქტუალური გახდა ფოთის დაკავებისა და რუსეთ-ოსმალეთის (1828-1829) ომის დამთავრების შემდეგ. ამ ეტაპზე, უპირატესობა მიენიჭა სამდინარო-სანაოსნო კომუნიკაციას, რაც გაცილებით მოსახერხებელი და სწრაფი იყო.

ფოთის ტერიტორიების გამოსაკვლევად და პროექტის შესადგენად საქართველოში მოავლინეს ინჟინერი ჩადაევი. მას დაევალა ფოთის მიმდებარე ტერიტორიების სტატისტიკური, ჰიდროგრაფიული შესწავლა და მონაცემების პეტერბურგისთვის მიწოდება. ჩადაევმა შეიმუშავა ფოთში პორტის მშენებლობის, ამიერკავკასიის ზღვების დამაკავშირებელი ინფრასტრუქტურის შექმნის გეგმა და შედეგები წარუდგინა გზათა მიმოსვლის მთავარმმართველს, ალექსანდრე ვიორტემბერგს. ჩადაევის კვლევები დადებითად აფასებდა საკითხს.

1831 წელს პრობლემის ადგილზე შესასწავლად მოავლინეს გენერალ-მაიორი კარლ პოტიე (Житков, 1900: 95; Шавров, 1890: 2); ფრანგი ინჟინერი – პარიზის გზებისა და ხიდების სკოლის კურსდამთავრებული, სპეციალური მოწვევით ჩამოვიდა რუსეთში, მსახურობდა რუსეთის საგზაო საინჟინრო ინსტიტუტის პედაგოგად, მოგვიანებით კი – დირექტორად; ითვლებოდა წყალსავალი და სახმელეთო კომუნიკაციების საუკეთესო სპეციალისტად. პოტიემ პრაქტიკულად სრულად გაიზიარა ჩადაევის ხედვა და მასთან ერთად შეადგინა ფოთის პორტის, ასევე, შავი და კასპიის ზღვების შემაერთებელი სამდინარო-სანაოსნო სისტემის პროექტი.

ამიერკავკასიის ზღვების დასაკავშირებლად შეირჩა ორი მთავარი მდინარე: შავი ზღვის აუზის მდ. რიონი და კასპიის ზღვის აუზის მდ. მტკვარი მათივე შენაკადებით (Житков, 1900: 94-95). მაშინდელი მონაცემებით, მდინარე რიონზე ნაოსნობა შესაძლებელი იყო მდ. ცხენისწყლის შესართავამდე, მტკვარზე კი კას-

პიის ზღვის შესართავიდან თითქმის 55 ვერსზე. ეს მაჩვენებელი უნდა გაზრდილიყო მდინარეების კალაპოტის გაწმენდით, ასევე, ხელოვნური კონსტრუქციების – შლუზების მეშვეობით წყლის დონის მომატებით. გათვალისწინებული იყო რიონისა და მტკვრის აუზების წყალგამყოფზე, ყველაზე ხელსაყრელ ადგილზე მათი წყლების ხელოვნური არხით დაკავშირება, რომელიც მდ. რიონისა და მისი შენაკადების ყვირილა-ძირულას წყლებითაც ისაზრდოებდა. განიხილებოდა მდინარეთა აუზების სახმელეთო გზით დაკავშირებაც.

გეგმის მთავარ ქვაკუთხედს მდინარე რიონის შავ ზღვასთან შესართავში ფოთის პორტის აგება წარმოადგენდა. იგეგმებოდა: 1. ფოთის კლიმატის გაჯანსაღება, ჭაობების დაშრობა; 2. რიონის დელტის სამხრეთის მკლავის ჩაკეტვა და პორტში შესასვლელად ფართო შიდა აუზის შექმნა; 3. მთავარი ნავსადგურის მშენებლობა, რომელიც დაეყრდნობოდა მდ. რიონის სამხრეთის მკლავის ორივე ნაპირზე აშენებულ ბურჯებს (Шавров, 1890: 2; პაჭკორია, 1967: 80); ფოთი უნდა გამხდარიყო ამიერკავკასიის საზღვაო კარიბჭე, საიდანაც შესაძლებელი იქნებოდა, მცირე დროში, უმოკლესი მანძილით და ნაკლები დანახარჯებით ტვირთების ტრანზიტი ევროპიდან შავი ზღვის გავლით კასპიისპირა ნავსადგურებში და აღმოსავლეთის ბაზრებზე.

მოგვიანებით, მე-19 ს-ის 90-იან წლებში საპორტო ნაგებობების სპეციალისტი ნიკოლაი შავროვი, დადებითად აფასებდა რა, პოტიე-ჩადაევის ფოთის ნავსადგურის პროექტს, აღნიშნავდა: „ამგვარი პორტი თავისი მოხერხებულობითა და მასშტაბურობით დააკმაყოფილებდა თანამედროვე სავაჭრო ტვირთების მოძრაობასაც კი, იმ ტვირთგამტარობას, რაც დღევანდელ ამიერკავკასიის რკინიგზას აქვს“ (Шавров, 1890: 2).

1832 წელს დამტკიცდა ჩადაევ-პოტიეს აღნიშნული პროექტი. დაიწყო მოსამზადებელი სამუშაოები (ჭაობების ამოშრობა, ტყის გაკაფვა). აქ გადმოსახლდნენ მანამდე მოქმედი სავაჭრო ნავსადგურის – რედუტ-კალეს მკვიდრნი. ფოთში გადმოიტანეს სახელმწიფო და საბაჟო დაწესებულებები, 1836 წელს კი მთავარმმართველ როზენის (1831-1837) მიერ პეტერბურგიდან გამოთხოვილი პროექტი დაიწყო.

რა შედეგებს ელოდა ხელისუფლება კონკრეტული პროექტის განხორციელებით?

1. ამოქმედდებოდა შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი სამდინარო წყალსავალი მაგისტრალი – უმოკლესი ხელსაყრელი და იაფი სატრანზიტო საშუალება ამიერკავკასიაში მოძრავი ტვირთებისთვის.

2. გამოცოცხლდებოდა რუსეთის იმპერიის სავაჭრო ურთიერთობები შავი და კასპიის ზღვის აუზის ქვეყნებთან, ცენტრალურ აზიასთან და ინდოეთთან.

3. ტრანსკავკასიური სანაოსნო სისტემა მოგებიანი იყო სამხედრო-სტრატეგიული კუთხითაც. ის იძლეოდა ამიერკავკასიის რეგიონის სიღრმეში, უსწრაფესი და უმოკლესი გზით სამხედრო მასალების, ტვირთების, საჭირო შემთხვევაში კი ჯარების გადაადგილების საშუალებას.

მიუხედავად ამისა, პოტიე-ჩადაევის პროექტი ვერ შესრულდა. მე-19 ს-ის 30-იანი წლების დასასრულს მთავარმმართველმა, ევგენი გოლოვინმა (1837-1842), ფოთში პორტის მშენებლობა შეაჩერა. გოლოვინის გადაწყვეტილება ემყარებოდა ინჟინერ-პოლკოვნიკ ბაუმერის საანგარიშო წერილს: „მავნე კლიმატისა და მდინარე რიონის აყოლებაზე გემებით ტვირთების მცირე მანძილზე გადაზიდვის გამო, ფოთის განვითარება მნიშვნელოვან სარგებელს არ მოგვცემს. მისგან შესაძლოა, ვივარაუდოთ მხოლოდ სახელმწიფოსთვის მრავალმხრივ მიყენებული ზარალი“. გოლოვინი პეტერბურგში სამხედრო მინისტრს აცნობებდა, რომ პირადად იყო დარწმუნებული ფოთის კლიმატის მომაკვდინებელ თვისებებში, რომელიც შეუძლებელია გაუმჯობესდეს ჭაობების დასაშრობად გამოყოფილი უზარმაზარი დანახარჯების გარეშე. 1838 წლის 8 ოქტომბერს გოლოვინის მოხსენების საფუძველზე სამხედრო მინისტრის ბრძანებით, ფოთში გაუქმდა ციხესიმაგრე, კავკასიის სანაპირო ზოლის ბატალიონის შტაბბინა ფოთიდან ოზურგეთში გადაიტანეს, საინჟინრო რაზმი ნახჭევანში გაგზავნეს; სავაჭრო პორტი და მოსახლეობა კი ისევ რედუტ-კალეში დააბრუნეს (Ильков, 1890: 2), რომელიც ყირიმის ომის ბოლომდე (1856) სავაჭრო პორტად დარჩა.

ამგვარად, მე-19 ს-ის 30-იანი წლების პოტიე-ჩადაევის პროექტი, რომელიც ფოთში კომერციული პორტის მშენებლობას ითვალისწინებდა, ჩაიშალა. მასთან ერთად, ისტორიას ჩაბარდა შავი და კასპიის წყლების დამაკავშირებელი ტრანსკავკასიური წყალსავალი და სანაოსნო სისტემის შექმნაც.

პროექტის ჩაშლის მიზეზად ავტორები ჟიდკოვი და შავროვი მთავარმმართველ გოლოვინის არგუმენტებს ასახელებენ: უსახსრობა; ფოთის უარყოფითი ბუნებრივი კლიმატი, მისი მიმდებარე ჭაობიანი ლანდშაფტი; ფოთთან შედარებით რედუტ-კალეს ნავსადგურის უპირატესობა. ვფიქრობ, ტრანსკავკასიური სანაოსნო სისტემის პროექტის შეჩერება სხვა გარემოებებმაც განაპირობა, კერძოდ:

1. მე-19 ს-ის 30-იანი წლების საბაჟო-სატარიფო პოლიტიკამ: ფინანსთა მინისტრმა, კანკრინმა, ამიერკავკასიაში ევროპიდან შემოსულ საქონელზე 5%-იანი ტარიფი გააუქმა; ხელისუფლების შეფასებით, შეღავათიანმა ტარიფმა მოკლა რუსული მრეწველობა ამიერკავკასიაში, რომელიც ვეღარ უწევდა კონკურენციას ევროპულ პროდუქციას და რეგიონი ევროპული საქონლის გასაღების ბაზრად აქცია.

ახალმა სატარიფო პოლიტიკამ ევროპასთან სავაჭრო ურთიერთობები შეასუსტა; იკლო მოთხოვნამ ამიერკავკასიის ტრანზიტზე; შედეგად დასავლეთ-აღ-

მოსავლეთის სავაჭრო გზა ისევ ტრაპიზონს დაუბრუნდა, სადაც სავაჭრო-სატრანზიტო მონოპოლია ინგლისური კომპანიის ხელში აღმოჩნდა; შემოსავლები, რომელიც უნდა მოხმარებოდა ამიერკავკასიის წყალსავალი სისტემის მშენებლობას, შემცირდა.

2. პროექტის გაუქმებაზე გავლენა იქონია სამხედრო-სტრატეგიულმა ფაქტორმაც. ჩადაევისა და პოტიეს მიერ ნავსადგური დაიგეგმა რიონის დელტის სამხრეთის მკლავთან, სადაც შავი ზღვის ფსკერზე აღმოჩენილი ქვაბული პორტის მშენებლობისთვის ხელსაყრელად მიიჩნიეს. ამგვარად აგებული ნავსადგური ოსმალეთის მხარეს, მისი საზღვრის სიახლოვეს აღმოჩნდებოდა. საქართველოს შიდა რეგიონებთან დამაკავშირებელ სახმელეთო გზასაც მარცხენა სანაპიროზე, ოსმალეთის საზღვრის მხარეს, უნდა გაეგლო.

პორტის ასეთი მდებარეობა, უსაფრთხოების თვალსაზრისით, წაგებიანი იყო. ბუნებრივი საზღვრის უქონლობა, ოსმალეთთან ომის შემთხვევაში, მოწინააღმდეგეს შესაძლებლობას აძლევდა, პორტი დაუბრკოლებლად აეღო; მისი დაკავების შემთხვევაში კი, მტრის შენაერთების გადაადგილება ქვეყნის სიღრმეში, ხმელეთითა თუ წყალსავალი გზით, მნიშვნელოვნად გაიოლდებოდა.

მოგვიანებით, ამ მოსაზრებით უარყვეს ყველა ის პროექტი, რომლის მიხედვითაც იგეგმებოდა პორტის მშენებლობა რიონის დელტის სამხრეთის მკლავთან (ინგლისელი ინჟინრების ბელისა და გაბბის პროექტები და სხვა).

ყირიმის ომის (1853-1856) დასასრულს ოსმალების მიერ რედუტ-კალეს განადგურების შემდეგ, ფოთის მნიშვნელობა კვლავ აქტუალური გახდა. მე-19 ს-ის 60-იან წლებში პორტის მშენებლობა განახლდა. შავი ზღვის აკვატორიაში ფსკერის გამოკვლევამ რიონის დელტის ჩრდილოეთის მკლავის გასწვრივ დიდი ქვაბული გამოავლინა. შესაძლებელი გახდა პორტი რიონის მარჯვენა სანაპიროზე აშენებულიყო, სადაც ის უფრო დაცული იქნებოდა ოსმალეთთან ომის შემთხვევაში. გზაც საქართველოსა და ამიერკავკასიის შიდა რეგიონებთან დასაკავშირებლად მდ. რიონის მარჯვენა სანაპიროზე გაიყვანეს. კავკასიის მეფისნაცვლის ალექსანდრე ბარიატინსკის (1856-1862) გადაწყვეტილებით, ამიერკავკასიის კომერციული ნავსადგური რედუტ-კალედან, რომელიც აღდგენას აღარ ექვემდებარებოდა, ფოთში გადმოიტანეს (Kokrashvili, 2022: 63; 65).

მე-19 ს-ის 50-60-იან წლებში მიხეილ ვორონცოვმა და ბარიატინსკიმ ამიერკავკასიაში სავაჭრო ურთიერთობების გამოცოცხლების მიზნით მტკვრისა და რიონის გარკვეულ მონაკვეთებზე ნაოსნობა აღადგინეს, მაგრამ შავ და კასპიის ზღვებს შორის სამდინარო-სანაოსნო სისტემის შექმნა აქტუალური აღარ გამხდარა (Исторический очерк пароходства..., 1863: 68-74; ბერაძე, 1981: 147); თუმცა აღსანიშნავია, რომ იდეა, ამ ზღვების უმოკლესი გზით დაკავშირების შესახებ, კვლავ ძალაში დარჩა.

მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში ტრანსკავკასიური სანაოსნო სისტემის პროექტი ვერ შედგა, მაგრამ მსოფლიოში მიმდინარე ინდუსტრიულმა პროგრესმა და სატრანსპორტო საშუალებების განვითარებამ ახალი, უფრო მოსახერხებელი საკომუნიკაციო და სატრანზიტო შესაძლებლობები წარმოშვა.

მე-19 ს-ის შუა წლებიდან შავი და კასპის ზღვების დაკავშირების შესახებ კონცეფცია ისევ აქტუალური გახდა; მოგვიანებით ის განხორციელდა კიდეც, ამჯერად, არა სამდინარო-სანაოსნო გზებით, არამედ რკინიგზით. მე-19 ს-ის 70-იან წლებში ამოქმედდა ფოთი-ტფილისი-ბაქოს სარკინიგზო მაგისტრალი, რომელმაც მთელ ამიერკავკასიაზე გაიარა და ერთმანეთს დაუკავშირა შავი და კასპის ზღვები (Kokrashvili, 2022: 65-66); შედეგად, სამდინარო ნაოსნობამ სატრანზიტო და სატრანსპორტო მნიშვნელობა ნელ-ნელა დაკარგა.

ამიერკავკასიის რკინიგზამ უზრუნველყო რეგიონში იაფი ტვირთბრუნვა, შიდა და გარე სავაჭრო ურთიერთობები; ამასთანავე, ფოთის პორტის გავლით შექმნა შავი ზღვის ამიერკავკასიის ცენტრთან – ტფილისთან, იქიდან კი კასპის ზღვასთან შემაერთებული უმოკლესი გზა. ეს განაპირობებდა ამიერკავკასიასა და საქართველოში სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებას, მის კავშირს ევროპისა და აზიის ქვეყნებთან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბერაძე, 1981: – ბერაძე თამაზი, ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში, გამომც. „ნაკადული“, თბილისი, 1981.
2. პაჭკორია, 1967: – პაჭკორია მამანტი, „ფოთის წარსულიდან“, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1967.
3. სეხნიაშვილი, 2000: – სეხნიაშვილი ცისანა, „ეკონომიკის ისტორია“, ნაწილი I, გამომც. „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, თბილისი, 2000.
4. Акты, 1878: – Акты, собранные Кавказскою Археографическою Коммиссиею// под редакции Ад. Берже, т. 7, ч. 2, Тифлис, 1878.
5. Жаринцов, 1874: – Жаринцов Д. А., „Поти или Сухум?“, Типография И. А. Чанцева, Тифлис, 1874.
6. Житков, 1900: – [Житков С. М.](#), „Исторический обзор устройства и содержания водных путей и портов в России за столетний период 1798-1898“, Санкт-Петербург, 1900.
7. Исторический очерк пароходства..., 1863: – „Исторический очерк пароходства на реке Куре“, оклад Михаила Корганова // Записки Кавказского отделения Русского Технического Общества, т. 1, Тифлис, 1863.

8. Kokrashvili, 2022: – Kokrashvili Khatuna, „Poti - Commercial Port of Transcaucasia (second half of the 19th century)“// Politics Around the Caucasus, VI International Scientific Conference, Proceedings, „TSU Publishing House“, Tbilisi, 2022.
9. Краткий исторический очерк..., 1898: – „Краткий исторический очерк развития и деятельности ведомства Путей Сообщения за 100 лет его существования“, Санкт-Петербург, 1898.
10. Шавров, 1890: – Шавров, Н. А., „О значении Потийского порта и необходимости его расширения“// Кавказ, №249, Тифлис, 1890.

ქართული ისტორიოგრაფიის ძირითადი ტენდენციები ნაციონალიზმის ეპოქაში და ისტორიული გმირის კონსეფცია

აბსტრაქტი: მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში რუსეთის მიერ დაპყრობილ საქართველოში გაჩნდა ახლებური მიდგომა ისტორიული მეცნიერებისა და ქვეყნის ისტორიული წარსულისადმი. ისტორიოგრაფიულ კვლევების ძირითადი მიზანი გახდა რუსეთის მიერ გაუქმებული ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისთვის ბრძოლა, ისტორიის აქტივაცია და ქართველი ერის კონსოლიდაცია ეროვნული იდეისა და ქართველი ერის ისტორიის გარშემო. იმ ისტორიული წარსულის გახსენებით, როდესაც ქვეყანა ძლიერი და ერთიანი იყო, უნდა მომხდარიყო ქართველ ერში დამარცხებული სინდრომის, ნიჰილიზმისა და კოლაბორაციონისტული განწყობების ნიველირება, ამასთანავე, პასუხი უნდა გაცემოდა საქართველოს ისტორიული წარსულის მიზანმიმართულ დაკნინებას იმპერიული იდეოლოგიების მხრიდან, რასაც ისინი ქართველი ერის სრული ასიმილაციის მიზნით აკეთებდნენ. ქართულ ისტორიულ ცნობიერებაში წარმოიქმნა ისტორიული გმირის გმირის ახლებური კონცეფცია. რუსულ ხელისუფლებას უნდა დაენახა საქართველოს წარსულში მოღვაწე მეფეების გმირობა, ქართული სახელმწიფოებრიობის ღირსებები და საერთაშორისო ცნობადობა. ეროვნული მიმართულების პრესაში (გაზეთები: „დროება“, „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „კვალი“ და სხვ.) იბეჭდებოდა წერილები დავით აღმაშენებელზე, გიორგი ბრწყინვალეზე, ერეკლე მეფეზე და სხვა ქართველ მეფეებზე, რომლებიც იბრძოდნენ ქართული სახელმწიფოებრიობის შესანარჩუნებლად და განსამტკიცებლად, ამხნევებდნენ ერს უცხოელთა ექსპანსიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა დავით აღმაშენებლის პიროვნების წარმოჩენას – როგორც განადგურების პირას მყოფი სახელმწიფოს ხელახლა აღმშენებლისა და გამაძლიერებლის მაგალითს. ასევე, დიდი ადგილი ეთმობოდა ერეკლე II-ის გმირობისა და სახელმწიფო ღვაწლის ჩვენებას. ეს უკანასკნელი თემა პირდაპირ პასუხობდა რუსეთის დამოკიდებულებას საქართველოსადმი, გეორგიევსკის ტრაქტატის არასწორად გაგე-

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს უნივერსიტეტის პროფესორი, თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიური კვლევის ცენტრის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in History, Professor at Georgian University, Chief Researcher at Tamaz Beradze Georgian Studies Institute

ბა-გამოყენებას იმპერიის მიერ და ქართველი მეფის რუსეთთან დაახლოებისთვის გადადგმული ნაბიჯების არასწორ გაგებას.

საკვანძო სიტყვები: ნაციონალიზმის ეპოქა, გმირის კონცეფცია, ქართული სახელმწიფოებრიობა, დავით აღმაშენებელი, ერეკლე მეორე.

The Main Trends of Georgian Historiography in the Era of Nationalism and the Concept of Historical Hero

Abstract: *In the second half of the 19th century, in Georgia, which was conquered by Russia, was born a new approach to historical science and the historical past of the country. The main goal of historiographic research of this century was the struggle for the restoration of the Georgian statehood abolished by Russia, the revitalization of history and the consolidation of the Georgian nation around the national idea and history of the Georgian nation. The memory of the historical past, when the country was strong and united, should neutralize the defeatist syndrome, nihilism and collaborationist sentiments in the Georgian people, at the same time, a reaction should be given to the conscious belittlement of the historical past of Georgia by the imperial ideologists, which they did to complete assimilation of the Georgian nation.*

In Georgian historical consciousness was born a new concept of a historical hero.

The Russian authorities had to see the heroism of the kings of Georgia in the past, the dignity of the Georgian state and international recognition. In the press of the national direction (newspapers: "Droeba", "Iveriya", "Tsnobis Purtseli", "Kvali" and others) letters were printed about David Aghmashenebeli, George Brtskinvale, Tsar Iraklii and other Georgian kings, who fought to preserve and strengthen the Georgian statehood to defend the ethno-historical and cultural traditions were encouraged and served as an example for the people in their struggle against foreign expansion. Of special weight was the representation of the personality of David Agmashenebeli as an example of the restorer and strengthener of the state on the brink of destruction. Also, many places were devoted to the display of heroism and public merits of Heraklion II. This last topic was directly related to the attitude of Russia to Georgia, the lack of understanding of the empire - the use of the Treaty of St. George and the steps taken by the Georgian king for rapprochement with Russia. The article talks about the relation of Georgian historical thought to the domestic and foreign policy of King Irakli II, the vicissitudes of the struggle for the throne and the point of view of the Georgian feudal society of the

XVIII century on the topic of legitimacy, the context that historians of that time considered within the framework of the theme of the king-hero.

Key words: *The Era of Nationalism, the Concept of a Hero, Georgian Statehood, David Agmashenebeli, Erekle II.*

* * *

შესავალი: საისტორიო აზროვნება მჭიდროდ უკავშირდება ერის თვითმემცნების, ეროვნული იდენტობისა და სახელმწიფოებრიობის თემას. ქართული ისტორიოგრაფია ყოველთვის ასახავდა და ასახავს ეპოქის ძირითად ტენდენციებს, ერგება იმ იდეოლოგიურ დაკვეთას, რაც ამ ეპოქის საზოგადოებას გააჩნია; მეცნიერებად ისტორიული აზროვნების გადაქცევა, ევროპის მსგავსად, საქართველოშიც მე-18 საუკუნეში დაიწყო. მე-18 საუკუნის ისტორიოგრაფიის მთავარი მიზანი იყო იმ სულისკვეთების ჩანერგვა, რომ ქართველ ხალხს კვლავ შეეძლო გაერთიანება, ძლიერი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნა (ბაგრატიონი, 1983); მე-19 საუკუნის პირველი ნახევარი ამ მხრივ განსხვავებული იყო, რადგან არათუ ერთიანი სახელმწიფოს აღდგენის იდეა, მთლიანად სახელმწიფოებრიობის იდეა გაცამტვერდა. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარმა ამ თვალსაზრისით ახალი რეალობა შემოიტანა: ამ საუკუნის ისტორიოგრაფიული კვლევების ძირითადი მიზანი გახდა რუსეთის მიერ გაუქმებული ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისთვის ბრძოლა, ისტორიის აქტივაცია და ქართველი ერის კონსოლიდაცია ეროვნული იდეისა და ქართველი ერის ისტორიული წარსულის გარშემო. გარდა დამარცხებულის სინდრომის, ნიჰილიზმისა და კოლაბორაციონისტული განწყობების დამარცხებისა, პასუხი უნდა გაცემოდა საქართველოს წარსულის მიზანმიმართულ დაკნინებას იმპერიული იდეოლოგიების მხრიდან, რასაც ისინი ქართველი ერის სრული ასიმილაციის მიზნით აკეთებდნენ. „თერგდალეულობა“ იმთავითვე წინააღმდეგობრივი შინაარსის მატარებელ ტერმინად იქცა. ამ დეფინიციის კონტექსტში მოიაზრებოდა ახალი იდეოლოგიის მქონე ჯგუფი, რომელიც ლიბერალური შეხედულებებით აქტიურად დაუპირისპირდა ძველი თაობის-კონსერვატორების აზროვნებას. „საქართველოს მოამბესა“ და „ცისკარში“ დაწყებული პაექრობა ორ თაობას შორის არცთუ ისე მძაფრად და რადიკალურად, მაგრამ სადავო თემებზე საკმაოდ პრინციპულად მიმდინარეობდა. სადავო თემებად გამოიკვეთა ეროვნული იდენტობის მთავარი მარკერები, რაც იმპერიული ხელისუფლების მიერ ქართველი ერის ასიმილაციის მიზნებს დაქვემდებარებული, იდევენებოდა ან ითრგუნებოდა. წარმოიშვა სრულიად ახალი მიდგომა ისტო-

რიული თემებისადმი, ჩამოყალიბდა ისტორიული და მხატვრული გმირების ახალი კონცეფცია. განსაკუთრებული დატვირთვა შეიძინეს დავით აღმაშენებლის, როგორც ახალი ძლიერი ქართული სახელმწიფოს შემქმნელისა და ერეკლე მეორის, როგორც სახელმწიფოებრიობისა და თავისუფლებისთვის მამაცი მებრძოლის სახეებმა. პირველი – ნიჰილიზმისა და კოლაბორაციონიზმის მავნე მოვლენას დაუპირისპირდა, მეორე იმ რუსულ იმპერიულ ნარატივს, თითქოსდა, ქართველმა მეფეებმა – ერეკლე მეორემ და გიორგი XII-მ საქართველო საკუთარი ნებით გადასცეს რუსეთს.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის სიღრმისეული შესწავლა, უპირველესად, 60-იანელთა ნაწერებით, მხატვრული და პუბლიცისტური ტექსტებით, არის შესამღებელი. ესაა: ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ნიკო ნიკოლაძის, სერგეი მესხის და სხვათა შემოქმედება. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მე-19 საუკუნის 60-80-იანი წლების ქართულ პუბლიცისტიკაში განხილული თემები. ეს იყო ენის, სარწმუნოების, კულტურისა და განათლების, საქართველოს ისტორიული წარსულისა და თანამედროვეობის გააზრების პროცესი. თავად ილია წერილში – „თერგდალეულნი და ახალი თაობა“, რომელიც „ივერიაში“ დაიბეჭდა 1888 წელს, თერგდალეულების შესახებ წერდა: ეს თაობა „ჩაუკვირდა ჩვენს ცხოვრებას, აღმოაჩინა ზოგი ამისი ღირსება-ნაკლულევალება და ამით აღძრა იმ დრომდე მიძინებული საზოგადო აზრი. ვინც თვალხილული იყო და ყურთა სმენა ჰქონდა, ყველამ შეიგნო, თუ რა იყო მიზეზი ჩვენის დაქვეითებისა, რა იყო ხელჩასაჭიდებელი და საზრუნველი. ასე თუ ისე, საზოგადოებამ ცოტათი მაინც იგრძნო, რამდენად საჭიროა საკუთარი ვითარების გამორკვევა და შეგნება. ამის ნაყოფი იყო ისიც, რომ ჩვენმა მწერლობამ ხელი მიჰყო ძველის ვითარებისა და მწერლობის შესწავლასა. საზოგადოების ყურადღება და აზრი მიიპყრო იმანაც, რაიცა ამ დრომდე მივიწყებული და უკუგდებული იყო, და აი, მაშინდელმა თაობამ ხელი ჩასჭიდა ამ მივიწყებულსა და საზოგადოებას მისდამი სიყვარული გაუღვიძა. გადაათვალიერეთ საუკეთესო ნაწერები იმ ძველის თაობისა და თქვენ დაინახავთ, რომ ჩვენი აზრი უსაბუთო და ქვიშაზე აშენებული არ არის. მას აქეთ თანდათანობით ძლიერდება საკუთარის წარსულისა და აწმყოს შესწავლა, რომლის მნიშვნელობას ვერავინ ვერ უარყოფს, რადგანაც ის მწერლობა უქმი და მკვდრად შობილია, რომელსაც საძირკვლად საკუთარის ვითარების შესწავლა არ დაუღვია.“ (ჭავჭავაძე 1986: 273). ნაციონალიზმის ისტორიასა და მის მოდერნისტულ გაგებას ბევრი უცხოელი მკვლევარი შეეხო. მათ შორის არის ინგლისელი მკვლევარი ენტონი სმითი. ის მე-19 საუკუნის ბოლო მესამედში ნაციონალიზმის აღორძინების გეოგრაფიასაც გვიხატავს, შეჰყავს ამ სიაში სომხეთი და არსად ახსენებს ქართველებს, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობისა და ნაციონა-

ლიზმის აღორძინებას ქართველ ხალხში. ის არც მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების „გლასტნოსტიტ“ მიღებულ შედეგს აკავშირებს საქართველოსთან, 1991 წელს სსრკ-ის დაშლის მიზეზად ზოგად მოვლენათა შორის კავკასიის მოვლენებსაც ასახელებს, თუმცა, საქართველოს წვლილს ამ პროცესებში სრულიად არ ეხება (სმითი: 2004).

საინტერესოა წიგნის ქართულად მთარგმნელის – პროფესორ მარიამ ჩხარტიშვილის მოსაზრებები ნაციონალიზმისა და ერების თვითგამორკვევის საკითხზე, ქართველი ერის იდენტობის პრობლემაზე, რომელზეც მას ბევრ სხვა ნაშრომთან ერთად საინტერესო თვალსაზრისი აქვს გამოხატული ენტონი სმითის ქართული თარგმანის წინასიტყვაობაში (ჩხარტიშვილი, 2004).

ქართველთა პოლიტიკური, კულტურული და ეკონომიკური ერთობის შესახებ ბევრი უცხოელი მკვლევარიც საუბრობს, მათ შორის ამ საკითხზე სტივენ ჯონსიც მიუთითებს (ჯონსი 2007: 58, 59).

ნაციონალიზმის ჩამოყალიბებასა და მის მიერ განვლილ ეტაპებს ეხება მილოსლავე ჰროში, რაც ქართული ნაციონალიზმის მიერ განვლილ გზასაც ესადაგება (ჰროში 2007).

ჰროშის მიერ მოცემული ყველა მიმართულება ასახულია ქართველი მკვლევრების უამრავ ნაშრომში, ამ თემაზე საუბარი ირაკლი ჩხაიძის ნაშრომში – „ნაციონალიზმის მოდერნიზტული თეორია და ქართული ნაციონალური პროექტი“ („თერგდალეულები“). კონკრეტულად, დავით აღმაშენებლისა და ერეკლე მეორის, როგორც ეროვნული გმირის ახლებურ კონცეფციაზე, ნაშრომი არ არსებობს. პრესის, პოლიეექტოვ კარბელაშვილის, ნიკო ხიზანაშვილის (ურბნელის), ალექსანდრე ფრონელის და სხვათა ჯერ შეუსწავლელი ისტორიული ნაშრომების გაცნობამ დაგვარწმუნა ნაციონალიზმის კონტექსტში ისტორიული გმირის ახლებური კონცეფციის საინტერესო გააზრებაში, ქართული ისტორიოგრაფიისთვის ამ თემის დამუშავების აუცილებლობაში.

მეთოდოლოგია: ნაშრომში გამოყენებულია კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში მოვლენათა ურთიერთგანპირობებულობისა და ურთიერთკავშირის დადგენის პრაგმატული მეთოდოლოგია, ასევე, ისტორიულ-შედარებითი, მეცნიერული ანალიზისა და სინთეზის მეთოდები.

დისკუსია (ძირითადი ტექსტი): ის ნაციონალურ-სოციალური პროექტი, რაც 60-იანელებს ეკუთვნის, ქართული ნაციის (ქართველი ერის) და მისი ისტორიის ახლებურ გააზრებას ითხოვდა.. თერგდალეულთა წინააღმდეგობრივი მოძრაობა იმპერიის დამპყრობლურ -კოლონიური პოლიტიკის სხვადასხვა მიმართულებიდან, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი შინაარსითა და ფორმით გაგრძელება, საქართველოს ისტორიაში ახალ ეტაპზე გადასვლას ნიშნავდა და ამას ჰქონდა როგორც ეროვნული, ასევე საერთაშორისო კონტექსტი.

„ილიას გზის“ იდეას ის ეროვნული კონტექსტი ჰქონდა, რომ აუცილებელი გახდა წინააღმდეგობრივი მოძრაობის მშვიდობიანი მეთოდების გამოყენება: ეროვნული იდენტობის გამყარება კულტურული იდენტობით, ქართველი ხალხის ისტორიული წარსულის აქტივაციით. ის მარცხის სინდრომი, რაც რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკასთან აჯანყებებით დაპირისპირებამ გააჩინა, უნდა შეცვლილიყო ოპტიმიზმით, ახალი კულტურული და სოციალური პროექტების განხორციელებით (სკოლების, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, ბანკების და სხვა დაწესებულებების შექმნით), საშინაო მართვაში ავტონომიურობის მოპოვებისთვის ბრძოლით.

„ილიას გზის“ იდეის საერთაშორისო კონტექსტი – ეს იყო ევროპული ორიენტაცია, ახალი ტექნიკურ-ტექნოლოგიური მიღწევების დაუფლების აუცილებლობა განათლების გზით, ასევე, ახალი იდეებისა და იდეოლოგიების გაცნობა-გამოყენება, „შრომის ახსნა“, რევოლუციური ცვლილებების შეტანა ტრადიციად ქცეულ ცხოვრების წესში, რაც აღარ შეესაბამებოდა ახალ დროს (ამის ახსნას ცდილობს ილია თავის პუბლიცისტურ წერილებში, იმავეს აკეთებენ ნიკო ნიკოლაძე, იაკობ გოგებაშვილი, სერგეი მესხი და სხვ.).

მილოსლავ ჰროშის მიხედვით, ნაციონალიზმი ჩამოყალიბების პროცესში სამ გზას გადის: 1. კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბება, რაც მოიცავს ენის რეფორმას, ეროვნული ისტორიის აქტივაციას და მისი როლის გაძლიერებას; 2. „პატრიოტების“ ჯგუფის მიერ შექმნილი ეროვნული იდეის საგანმანათლებლო დაწესებულებებისა და პრესის საშუალებით ხალხამდე მიტანას; 3. საზოგადოების საყოველთაო მობილიზაციას. სამივე ეს ეტაპი კლასიკურად აისახა ქართველი 60-იანელების აზროვნებასა და მოღვაწეობაში. მათ დაიწყეს ენის დაცვითა და რეფორმირებით, ეთნო-კულტურული ღირებულებების წინ წამოწევითა და ქართველ ხალხში კულტურული იდენტობის ჩამოყალიბებით, ეროვნული ისტორიის აქტივაციით. ეს იყო მათი პირველი ნაბიჯები საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე. მეორე ნაბიჯი ახალი ჟურნალ-გაზეთების („საქართველოს მოამბე“, „დროება“, „ივერია“, ცნობის ფურცელი“ და სხვ) და საგანმანათლებლო დაწესებულებების (წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზ-ბა და მისი განათლების კერები) დაარსება და მათი საშუალებით ეროვნული იდეების ხალხამდე მიტანა იყო.

მესამე ნაბიჯი – საზოგადოების საყოველთაო მობილიზაცია და დარაზმვა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეის გარშემო ხდებოდა იმ წინააღმდეგობრივი სულისკვეთებით, რასაც ისინი უპირისპირებდნენ რუსი მოხელეების ანტიქართულ ქმედებებს საქართველოში, ან, რა თვალსაზრისსაც გამოხატავდნენ რუსეთის სახელმწიფო ორგანოებში (სახელმწიფო საბჭო, სათათბირო).

მხატვრულ და პუბლიცისტურ ტექსტებში გაჩნდა გმირის ახლებური კონცეფცია, წარსულის ახლებურად გააზრება: რეალური თუ გამოგონილი ისტორიული პერსონაჟები, უნდა მორგებოდნენ იმ ახალ მოდელს, რასაც ნაციონალიზმის ეპოქა და ილია ჭავჭავაძის ეროვნული გზა გულისხმობდა ისტორიასთან მიმართებაში.

მწერალთა ტექსტებში (ილიას პუბლიცისტური და მხატვრული ტექსტები, აკაკის „თორნიკე ერისთავი“, „ბაში აჩუკი“, „თამარ ცბიერი“ და სხვ.) ისტორიულმა თემატიკამ გამორჩეული ადგილი დაიჭირა. ერთ-ერთ წერილში ილია წერს: „ისტორია ის დიდებული ტაძარია, სადაც ერის ერთიან სულს უწირავს, სადაც თავის დიდებულ და დიდბუნებოვან კაცთა უწმინდესნი ხატნი აღუმართავს და მათზე, ვით საშვილიშვილო ანდერძი, დიდთა საქმეთა მოთხრობანი წარუწერია. ერი, რომელსაც ახსოვს ეს თავისი ერთიანი სულის წირვა, თავისი დიდბუნებოვანნი კაცნი, დიდთა საქმეთა ამბავნი, კეთდება, მხნევედება, გულოვანდება და თავმოწონებულია ყველგან, ჭირსა თუ ლხინში. ამ ღირსებათა პატრონი ერი არ დაუვარდება, არ დაუძაბუნდება არავითარ ზედმოსულ უბედურებასა და განსაცდელს. იგი გულგაუტეხელად იბრძვის და იღვწის, თავისი მამა-პაპის მაგალითითა და ანდერძით გამხნეებული“ (ჭავჭავაძე, 1984: 611).

ამ ნიშნით ქმნიდა ილია გმირთა სახეებს, გამონაგონსა თუ ისტორიულს, მაგალითად, ერის გულისთქმას გამოხატავდა მისი მხატვრული გმირი (გამონაგონი) ლელთ ღუნია.

აკაკი წერეთელმაც, მისი თაობის სხვა მწერალთა მსგავსად, განსაკუთრებული დატვირთვა მისცა ისტორიულ თემატიკას, იგი თავისი შემოქმედებითი მიზანდასახულების განხორციელებისთვის მოხერხებულად გამოიყენა. პოეტი წარსულის გამორჩეულ მომენტებს არ ტოვებდა უყურადღებოდ და მათ ხან მხატვრული, ხანაც პუბლიცისტური მსჯელობის საგნად აქცევდა. მის შემოქმედებით ინტერესში მოხვდა კოლხეთის მეფის ასულის – მედეას, გიორგი სააკაძის, თეიმურაზ კახთა მეფის, კახეთის აჯანყების მონაწილე გმირების – შალვა და ელიზბარ ქსნის ერისთავების, ბიძინა ჩოლოყაშვილის, ერეკლე მეორის და სხვათა ისტორიული სახეები. პოეტმა სცადა მათი მხატვრული ტიპების შექმნა, ზოგ შემთხვევაში კი პუბლიცისტური ტექსტებით გამოხატა საკუთარი დამოკიდებულება ამ ადამიანთა ეროვნულ-საზოგადოებრივი ღვაწლის მიმართ. მართალია, აკაკის ზოგიერთი შეხედულება მის თანამედროვეებშიდაც კამათს იწვევდა, მაგრამ დღევანდელი გადასახედიდან, ბევრმა მისმა თვალსაზრისმა შეინარჩუნა აქტუალობა, ბევრი პრობლემა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში კვლავაც საკამათო თემად დარჩა. პოეტის ყველა შეხედულება გულწრფელი პატრიოტიზმის გამოხატვა იყო, მისი ყველა ნააზრევი, მეცნიერულად მისაღები თუ მიუღებელი, საინტერესოა,

რადგან დიდი ქართველი პოეტისა და მოღვაწის სულიერი პორტრეტი, ამ ნააზრევის გარეშე, ვფიქრობ, სრული ვერ იქნება. ცნობილია, რომ აკაკი აკრიტიკებდა და მტრების მიერ ქვეყნის აწიოკებაში ადანაშაულებდა კახეთის მეფე თეიმურაზ პირველს, ეროვნულ გმირად და დიდ პატრიოტად მიიჩნევდა გიორგი სააკაძეს, აქებდა და ადიდებდა რუს მოხელეს – მიხეილ ვორონცოვს, რაშიც არც ზოგი მისი თანამედროვე მოღვაწე ეთანხმებოდა. აკაკის შეხედულება, რეალურისაგან რაც არ უნდა განსხვავებული იყოს, მის პატრიოტიზმსა და გულწრფელობაში ეჭვს ვერავინ შეიტანს. პოეტის ყველა თვალსაზრისს ჰქონდა მყარი არგუმენტაცია და მხოლოდ მის ეროვნულ სულისკვეთებას გამოხატავდა.

„თორნიკე ერისთავში“ ისტორიულ ფონზე ნათლად იკვეთება ქართველების სამხედრო ნიჭი და შეუდარებელი ბრძოლისუნარიანობა, მათი გამორჩეული საბრძოლო სტრატეგია და ტაქტიკა, ჰუმანურობა და მიმტევებლობის უნარი. ამ აზრს დიდი მხატვრული დამაჯერებლობით განამტკიცებს პოეტი მის მიერ გამოგონილი გმირებით – ჯავშანიძის, გამრეკელის, ორბელიძისა და ლომკაც სავარსამიძის ქმედებებით, თუმცა, ჩვენი ქვეყნის ისტორია სავსეა ამგვარი გმირებითა და ისინიც ბუნებრივად ისე ჩანან, როგორც ნამდვილი, ისტორიულად არსებული ქართველი გმირები.

პოეტმა მკითხველზე უფრო ძლიერი მხატვრული ზემოქმედების მოსახდენად ნაწარმოებში შემოიტანა გაბრიელ-სალოსის, ივერიის ღვთისმშობლის ხატის (პორტიტის) ამბავი, რომელიც თავისთავად მართლმადიდებელი ქრისტიანი ერისთვის დიდი სასწაული და უფალთან ერთიანობის სიმბოლოა. პოემაში ამ სასწაულის ახლებურ განცდას აძლიერებს და აგვირგვინებს – ღვთისმშობლისადმი ლოცვა. ეს ფინალი, პოემის შესავალთან, რომელიც გენიალურ უვერტიურად აღიქმება, პოემაში გაბნეული ბუნების სურათების აღწერის, მიჯაჭვულ ამირანზე შექმნილი ლაშქრული სიმღერის ფონზე, ანუ სიმბოლურად მტრის მიერ დამონებულ საქართველოზე, რომელიც აუცილებლად „თავს აიწყვეტს“, კიდევ უფრო მაღლა სწევს მკითხველის ემოციურ განწყობილებას და პოეტის მხატვრული ოსტატობის კულმინაციის შთაბეჭდილებას ქმნის.

ისტორიულმა თემატიკამ მოიცვა ეროვნულ-დემოკრატიული პრესა, მისი ავტორები, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი არ ყოფილან პროფესიონალი ისტორიკოსები, მთელი ჩაღრმავებითა და სერიოზულობით ეკიდებოდნენ ისტორიული ხასიათის კვლევებს და მათში ეროვნული იდეალების განხორციელებისთვის საჭირო აზრს დებდნენ. ასეთი იყო „ივერიისა“ „დროების“, „მომამისა“ და სხვა გამოცემების ისტორიულ სტატიათა ავტორების – ალექსანდრე ფრონელის, ნიკო ხიზანაშვილის, პოლიევქტოს კარბელაშვილის და სხვათა სულისკვეთება.

განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა დავით აღმაშენებლის პიროვნების წარმოჩენას – როგორც განადგურების პირას მყოფი სახელმწიფოს ხელახლა აღმშენებლისა და გამაძლიერებლის მაგალითისა. თუ კონსერვატორი „მამების ჯგუფი“ თამარს მიიჩნევდნენ საქართველოს სახელოვანი წარსულის ერთადერთ სიმბოლოდ, “შვილებმა“ ეს მისია დავით აღმაშენებელზე გადმოიტანეს. ამ მხრივ საინტერესოა 60-იანელთა თაობის ერთ-ერთი საინტერესო ისტორიკოსის – ნიკო ხიზანაშვილის (ურბნელის) თხზულება – „მეფე დავით აღმაშენებელი და მისი დრო“; მანვე წამოსწია წინ იმავე ნიშნით, რითაც აღმაშენებელი, მეფე გიორგი ბრწყინვალე. თხზულებაში – „გიორგი ბრწყინვალე, მეფე საქართველოსი“ ის ქართულ საზოგადოებაში არსებულ ნიჰილიზმს გიორგი ბრწყინვალეს საუკეთესო მოღვაწეობის მაგალითით უპირისპირდება.

ასევე, დიდი ადგილი ეთმობოდა ერეკლე II-ის გმირობისა და სახელმწიფო ღვაწლის ჩვენებას. ეს საკითხი დააყენა და მეცნიერულად დაასაბუთა პოლიევქტოს კარბელაშვილმა. ეს უკანასკნელი თემა პირდაპირ პასუხობდა რუსეთის დამოკიდებულებას საქართველოსადმი, გეორგიევსკის ტრაქტატის არასწორად გაგება-გამოყენებას იმპერიის მიერ და ქართველი მეფის რუსეთთან დაახლოებისთვის გადადგმული ნაბიჯების არასწორ გაგებას.

ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ სტატიებში საუბარი იყო ქართული საზოგადოების დამოკიდებულებაზე ერეკლეს საშინაო და საგარეო პოლიტიკისადმი, ტახტისთვის ბრძოლის პერიპეტიებსა და ლეგიტიმურობის თემაზე, სტატიები გამოხატავდა მე-18 საუკუნის საქართველოს ფეოდალური საზოგადოების თვალსაზრისსაც, იმ კონტექსტს, რასაც ამდროინდელი ისტორიკოსები მეფე-გმირის თემის ქვეშ მოიაზრებდნენ. ერეკლე მეორეს „ივერიის“ და სხვა დემოკრატიული მიმართულების გაზეთები დადებით ჭრილში განიხილავდნენ. თუმცა, „კავკაზი“ არ ცნობდა ქართლის ბაგრატიონთა ლეგიტიმურ უფლებებს. მიუხედავად სასტიკი შურისძიებისა, რაც ერეკლემ გამოიჩინა პაატა ბატონიშვილის, ვახტანგ VI-ის უკანონო ვაჟისა და მისი თანამზრახველების მიმართ 1765 წლის გამოსვლის გამო, ქართული პრესა მეფის მოწინააღმდეგეებს აკრიტიკებდა და მეფეს ხოტბას ასხამდა.

სამაგიეროდ, ქართულ პრესაში მოღალატე რუსი გენერლები დაუფარავად იყვნენ გაკრიტიკებულნი. პოლიევქტოს კარბელაშვილის ერთ-ერთი ვრცელი ნარკვევი შეეხებოდა რუსი გენერალ-მაიორის – გოტლიბ ტოტლებენისა და მისი თანმხლები, რუსეთის არმიაში მომსახურე გარუსებული ქართველი მაღალჩინოსნების მიერ ერეკლე მეორის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებას.

სანამ კარბელაშვილის (ცხვილოელის) ეს ნარკვევი გამოქვეყნდებოდა გაზეთ „ივერიაში“, ილია ჭავჭავაძეს მოუხდა აზრის გამოთქმა ტოტლებენზე, „ქვათა

ლადადში“. ილიამ მკითხველს ტოტლებენის ცხოვრება და რუსეთისადმი შვიდწლიან ომში ღალატი, იმპერატორ ეკატერინესგან მისი დასჯა გაახსენა და პასუხი ასე გასცა ქართველთა სომეხ კრიტიკოსს: „ეს, რუსთა ოფიციალური დოკუმენტებით სადაგელი კაცი, ეს უსირცხვილო ადამიანი, მექრთამე, მყვლეფავი, ორგული, ცრუ და მახეზდარი იმოწმა ბატონმა ეზოვმა რომ ქართველების სახელი ხელახლად ლაფში ამოავლოს, აი, ტოტლებენი რასა სწერს ქართველებზედაო.“ (ჭავჭავაძე, 1984: 766-767).

ილიამ ნათლად დაინახა, რომ ტოტლებენის ღალატი ერეკლე მეფისადმი ერთი ახირებული გენერლის საქციელი კი არა, თავად იმპერიის დამოკიდებულების ამსახველი ქმედება იყო, მაგრამ ამას მაშინ ხმამაღლა ვერავინ იტყოდა, მათ შორის ვერც ილია ჭავჭავაძე, ამიტომ თემა კიდევ უფრო უნდა გაშლილიყო და დაკონკრეტებულიყო. ეს გააკეთა პ. ცხვილოელის სტატიამ – „გენერალ-მაიორი გოტლიბე გენრიხის ძე გრაფი ტოტლებენი და ირაკლი მეფე“ („ივერია“, 1891, #11). სტატია საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც XIX საუკუნის II ნახევარში, ქართულმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა იდეოლოგიამ ისტორიის კუთხით მძაფრად შეუტია რუსეთის იმპერიულ პოლიტიკას საქართველოს წინააღმდეგ და წინ წამოსწია მსგავსი ისტორიული ფაქტები. პ. კარბელაშვილმა ერეკლეს შესახებ რამდენიმე სხვა სტატიაც გამოაქვეყნა. 1765 წლის შეთქმულების შესახებ „მოამბეში“ („მოამბე“ 1896, #1), ასევე „მოამბეში“ „ერეკლე მეფე და ალექსანდრე ამილახვარი“, „მადანჩა და ერეკლე მეფე“ („საქართველო“, 1916, ##123-124), „ერეკლე მეფე და განაპირა პატარა ერები“, („საქართველო“, 1917, #13.), „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შედეგები“, რომელიც მონოგრაფიად ჰქონდა ჩაფიქრებული, თუმცა ჩვენამდე ფრაგმენტებია მოღწეული (სცსა, 1461, აღწ.1, საქმე საქმე 29, ფურც.10.).

ერეკლეს სახელმწიფოებრივ ცნობიერებასა და ღვაწლს ეხებოდა კარბელაშვილის სხვა სტატიებიც, მაგალითად: „ერეკლე მეფე, როგორც თავისი სამეფოს აღმაშენებელი, მისი ეკონომიკური წარმატების მონატრე და მზრუნველი“, რომელიც ილია ჭავჭავაძის გაზეთმა „ივერიამ“ გამოაქვეყნა („ივერია“ 1891წ. № 131). ამავე კონტექსტით „ივერიაში“ კარბელაშვილის მიერ გამოქვეყნდა ერეკლე მეორის წერილები და სიგელები („ივერია“ 1890, 1902, 1903).

ქართული სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის მიერ წმინდანად შერაცხული პოლიევექტოს კარბელაშვილის ერეკლესადმი ამგვარი დამოკიდებულება, მისი ნიჭისა და ავტორიტეტის ქება იგივე ქართული სახელმწიფოებრიობის დაფასებასა და მისი დიდი როლის ჩვენებას წარმოადგენდა. მის პუბლიკაციებში საქართველოს სამეფო კარი მისი ხალხისა და ქვეყნის ერთგულ დამცველად წარმოდგებოდა, არადა, რუსული იდეოლოგია საპირისპიროს ამტკიცებდა: როგორ გადასცა საკუთარი ქვეყანა და ხალხი საქართველოს სამეფო კარმა რუსეთს.

როგორც მკვლევარი ირაკლი ჩხაიძე წერს, იმპერიის რეაქციული პოლიტიკისა და შეზღუდვების შედეგად, ნაციონალიზმის გამოვლინების არეალი საქართველოში მნიშვნელოვნად შეიზღუდა. ამის გამო იგი, ზოგჯერ, სიმბოლურ აქტებში გამოიხატებოდა. ასეთი სიმბოლური გამოხატვის ადგილად უნდა მივიჩნიოთ ქართული თეატრი, სადაც უდიდესი წარმატებით იდგმებოდა პატრიოტულ თემაზე შექმნილი სპექტაკლები (“სამშობლო”, აკაკი წერეთლის “პატარა კახი” და სხვა.), ცნობილ მოღვაწეთა დაკრძალვების სახალხო ხასიათი. მაგალითად, ალექსანდრე ბატონიშვილის ვაჟის – ერეკლე ბაგრატიონის გარდაცვალება 1882 წელს, თბილისში. მის დაკრძალვაზე მცხეთაში უამრავმა ადამიანმა მოიყარა თავი, ხოლო დაკრძალვის წინ ცხედრის საიდუმლო მეფედ კურთხევაც კი გამართეს. გარდა ამისა, ნაციონალიზმის გამოვლინების სიმბოლურ აქტებად უნდა განვიხილოთ კრწანისის ბრძოლისა და ერეკლე II-ის გარდაცვალებიდან 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი ხალხმრავალი ღონისძიებები (ჩხაიძე 2004:50-51).

„ივერიამ“, რომელიც ერეკლეს განადიდებდა, ვერ აიტანა მისი გარდაცვალებიდან 100 წლის საიუბილეო ზეიმისადმი ოფიციალური ხელისუფლების გულგრილი დამოკიდებულება: „რით გადაუხადა ესეთი ღვაწლი ტფილისმა მართლად და მისთვის ღვაწლითმოსილ მეფეს იმ დღეს, როცა ქართველობამ მისდა საოხად და სახსენებლად წირვა-ლოცვა გადაიხადა?, – კითხულობდა გაზეთის რედაქტორი, – მით, რომ ტფილისის საბჭომ და გამგეობამ არც კი იკადრა წირვასა და პანაშვიდზედ დასწრებოდა. თუ მთელი კრებული საბჭოსი და გამგეობისა მეტისმეტი პატივი იქნებოდა, მათის გაკადნიერებული აღმატებულობის ფიქრით, ერთი ორი წევრი მაინც გამოეგზავნათ!.. ვთქვათ არც ეს იკადრეს და არ დაიმდაბლეს აღვირაშვებული თავი, თვით ქალაქის მოურავის მოადგილემ რატომ არ დაინახა საჭიროდ, რომ ამისთანა დღეს პატივი ეცა ქართველებისთვის და მოზრძანებულები ეკლესიაში! რას შეუფრთხა? ნუთუ მომავლინებელთა თვისთა? მოვლინებულმა არ უღალატა განა თვისთა მომავლინებელთა და მათის უმართებულობის წინაშე დაივიწყა მოვალეობა ქალაქის მოურავის თანამდებობისა!...“ (ჭავჭავაძე 1984:682).

დასკვნა:

- ისტორიული აზრი ეპოქის ინტერესების გამომხატველი და ხელისუფლების იდეოლოგიური იარაღია, იგი მტკიცედ უკავშირდება ერის თვითშემეცნების, ეროვნული იდენტობისა და სახელმწიფოებრიობის თემას;
- მე-19 ს-ის 60-იანი წლებიდან ისტორიოგრაფიული კვლევების ძირითადი მიზანი გახდა რუსეთის მიერ გაუქმებული ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისთვის ბრძოლა, ისტორიის აქტივაცია და ქართველი

ერის კონსოლიდაცია ეროვნული იდეისა და ქართველი ერის ისტორიული წარსულისგარშემო.

- ქართულმა საისტორიო აზრმა შეიძინა როგორც ეროვნული, ასევე საერთაშორისო კონტექსტი;
- მხატვრულ და პუბლიცისტურ ტექსტებში გაჩნდა გმირი სახლებური კონცეფცია, წარსულის ახლებურად გააზრება: რეალური თუ გამოგონილი ისტორიული პერსონაჟები უნდა მორგებოდნენ იმ ახალ მოდელს, რასაც ნაციონალიზმის ეპოქა და ილია ჭავჭავაძის ეროვნული გზა გულისხმობდა ისტორიასთან მიმართებაში.
- ისტორიულმა თემატიკამ მოიცვა ეროვნულ-დემოკრატიული პრესა, მისი ავტორები, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი არ ყოფილან პროფესიონალი ისტორიკოსები, მთელი ჩაღრმავებითა და სერიოზულობით ეკიდებოდნენ ისტორიული ხასიათის კვლევებს და მათში ეროვნული იდეალების განხორციელებისთვის საჭირო აზრს დებდნენ.
- გამორჩეული ფუნქცია დაეკისრა დავით აღმაშენებელს და ერეკლე მეორეს; ერთს ქართული სახელმწიფოებრიობის განახლებისა და აღორძინების გამო, მეორეს თავისუფლებისთვის დაულაღავი ბრძოლისა და იმ რუსული ნარატივის საწინააღმდეგოდ, თითქოს საქართველო და ქართველი ხალხი ერეკლემ და მისმა მემკვიდრემ ნებაყოფლობით უანდერძა რუსეთს.

გამოყენებული წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. ზაგრატიონი, 1983: – თეიმურაზ ზაგრატიონი, ახალი ისტორია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლელა მიქიაშვილმა – საქართველოს ისტორიის წყაროები 33 - ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები IV - თბილისი - 1983;
2. „ივერია“, 1891, #11: – პ. ცხვილოელი (პოლიევქტოს კარბელაშვილი), გენერალ-მაიორი გოტლიბე გენრიხის ძე გრაფი ტოტლებენი და ირაკლი მეფე“, გაზეთი „ივერია“, 1891 წელი, #11;
3. „ივერია“, 1891 წ. № 131: – პოლიევქტოს კარბელაშვილი, „ერეკლე მეფე, როგორც თავისი სამეფოს აღმაშენებელი, მისი ეკონომიური წარმატების მონატრე და მზრუნველი“, „ივერია“, 1891 წ. № 131.
4. „ივერია“ 1890, 1902, 1903: – პოლიევქტოს კარბელაშვილი, მეფე ერეკლეს წერილები, გაზეთი „ივერია“, 1890, ##232 – 236, 249, გაზეთი „ივერია“, 1902 წელი, ##18, 54, 55, 101; „ივერია“ 1903, ##26ტ, 28, 31, 65, 69, 73, 104, 108, 110, 112, 115, 118, 120, 121, 127, 131.

5. „საქართველო“, 1916, ##123-124: –პოლიევქტოს კარბელაშვილი, „მადანჩა და ერეკლემეფე“, გაზეთი „საქართველო“, 1916, ##123-124.
6. სმითი, 2004: – ენტონი დ. სმითი, „ნაციონალიზმი, თეორია, იდეოლოგია, ისტორია“, თბილისი, 2004.
7. სცსა, 1461, აღწ.1, საქმე29, ფურც.10 – საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, პოლიევქტოს კარბელაშვილის პირადი ფონდი #1461, აღწერა 1, საქმე 29, ფურც. 10.
8. ჩხაიძე, 2004: – ირაკლი ჩხაიძე, ნაციონალიზმის მოდერნისტული თეორია და ქართული ნაციონალური პროექტი („თერგდალეულები“), თბილისი 2009.
9. ჩხარტიშვილი, 2004: –მარიამ ჩხარტიშვილი, შესავალი ენტონი დ. სმითის წიგნისა –„ნაციონალიზმი, თეორია , იდეოლოგია, ისტორია“ , თბილისი, 2004.
10. ჭავჭავაძე, 1986: – ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, თბილისი, 1986 წელი.
11. ჭავჭავაძე, 1984: – ილია ჭავჭავაძე, ერი და ისტორია (დიმიტრი ბაქრაძის ნაშრომის გამო საქართველოს ისტორიაზე), თხზულებანი, ერთტომეული, შეადგინა მურმან ლებანიძემ, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984 წელი;
12. ჭავჭავაძე, 1984: – ილია ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ერთტომეული, შეადგინა მურმან ლებანიძემ, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984 წელი;
13. ჭავჭავაძე, 1984: – ასი წლის თავი ერეკლე მეფის გარდაცვალებიდან, თხზულებანი, ერთტომეული, შეადგინა მურმან ლებანიძემ, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984 წელი;
14. ჯონსი, 2007: – ჯონსი, ფ. ს. სოციალიზმი ქართულ ფერებში, სოციალ დემოკრატიის ევროპული გზა 1883-1917. თბილისი 2007;
15. ჰროში, 2007: – Hroch, M. `National Romanticism` Diskourses of Collective Identity in Central and Souteast Europe(1770-1945); Volume Two: Nacional Romanticism – The formation of National Movements, GEU PRESS, Budapest, New York, 2007.

ჩერქეზთა მუჰაჯირობის ისტორიიდან (ჩერქეზების გადასახლება ოსმალეთის იმპერიის ეპროკულ ნაწილში XIX ს. 60-იან წლებში)

აბსტრაქტი: საქართველოს ეროვნული არქივის ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცულია უამრავი დოკუმენტი ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში, ვარნასა და კუსტენჯის (კონსტანცა) ნავსადგურებში ჩერქეზ მუჰაჯირთა ჩაყვანის შესახებ.

რუსეთ-კავკასიის ომის (1763-1864) ბოლო ეტაპზე, 1863-1864 წლებში, ოსმალეთის იმპერიაში ჩერქეზთა გადასახლების პროცესი გააქტიურდა. ვინაიდან ანატოლიის სანაპიროზე დიდი რაოდენობით იყვნენ თავმოყრილი მუჰაჯირები, სამშობლოდან დევნილი ჩერქეზების ერთი ნაწილი 1863-1864 წწ. ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში, ვარნასა და კუსტენჯის ნავსადგურებში ჩაიყვანეს. 1863 წლის 11 დეკემბერს ვარნის ნავსადგურში შევიდა თურქული ხომალდი, რომელმაც ტრაპეზუნდიდან 850-მდე ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაიყვანა; 14 დეკემბერს მეორე თურქულმა ხომალდმა კიდევ 980 ჩერქეზი ჩაიყვანა. 1864 წლის იანვარში ვარნაში კიდევ 800 მუჰაჯირი ჩაიყვანეს. მუჰაჯირთა დიდი ნაწილი უაღრესად მძიმე დღეში იყო. მხოლოდ იანვარში ვარნაში ჩაყვანილი ყველა მუჰაჯირი ავად იყო (ტიფით, ციებით და სხვ.), ამიტომ ხელისუფლებამ ზომები მიიღო ადგილობრივ მოსახლეობასთან მათ ურთიერთობა არ ჰქონოდათ. ისინი ქალაქის განაპირას, სამხედრო ნაწილების მიერ მიტოვებულ ყაზარმებში დააბინავეს. მუჰაჯირები იმდენად მძიმე დღეში იყვნენ, რომ ყოველდღე 12-დან 20-მდე ადამიანი იღუპებოდა. ასეთივე მძიმე დღეში იყვნენ კუსტენჯიში ჩაყვანილი ჩერქეზებიც. რადგან კუსტენჯიში დიდი რაოდენობით მოიყარეს თავი ჩერქეზთა მუჰაჯირებმა, მათი ნაწილი სერბეთის საზღვრისკენ გადაჰყავდათ.

1863-1864 წწ. ოსმალეთის ევროპული ნაწილის ნავსადგურებში, ვარნასა და კუსტენჯიში, ათასობით ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაიყვანეს და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებში ჩაასახლეს. ჩერქეზების ერთი ნაწილი ოსმალეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში ჩადგა.

საკვანძო სიტყვები: ჩერქეზები, გადასახლება, ოსმალეთი, ვარნა, კუსტენჯი.

¹ ისტორიის დოქტორი, საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in History, Senior Researcher at Tamaz Beradze Georgian Studies Institute of University of Georgia

**From the History of Muhajirism of the Circassians
(Deportation of the Circassians to the European Part
of the Ottoman Empire in the 60s of the XIX Century)**

Abstract: *The Central Historical Archive of the National Archives of Georgia contains numerous documents on the transportation of Circassian Muhajirs to the European part of the Ottoman Empire, to the ports of Varna and Kustenji (Constanta).*

At the last stage of the Russian-Caucasian war (1763-1864), in 1863-1864, the process of deportation of Circassians to the Ottoman Empire intensified. Since a large number of Muhajirs were gathered on the shores of Anatolia, one part of the Circassians, expelled from their homeland, was brought to the European part of the Ottoman Empire, to the ports of Varna and Kustenji (Constanța). On December 11, 1863, a Turkish ship with 850 Circassians entered the port of Varna; on December 14, another Turkish ship brought 980 Circassians there. In January 1864, another 800 Muhajirs were brought to Varna. Most of the Muhajirs were in an extremely difficult situation. All the Muhajirs brought to Varna in January were ill (with typhus, fever etc.), so the government took steps to prevent their contact with the local population. They were settled on the outskirts of the city, in barracks left by military units. They were in such a plight, that about 12-20 men died every day. The Circassians brought to Kustenji found themselves in the same difficult situation. Since a large number of Circassian Muhajirs were gathered in Kustenji, part of them was taken to the borders of Serbia.

In 1863-1864, thousands of Circassian Muhajirs were brought to the ports of the European part of the Ottoman Empire, Varna and Kustenju, and were settled in the countries of the Balkan Peninsula. Part of the Circassians entered the military service of the Ottoman Empire.

Key words: *Circassians, deportation, Ottoman Empire, Varna, Kustenji.*

* * *

შესავალი: რუსეთ-კავკასიის ომის (1763-1864) ბოლო ეტაპზე, დასავლეთ კავკასიის მთიელთა, აბაზებისა და ჩერქეზების, ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლების (მუჰაჯირობა) პროცესი გააქტიურდა. კავკასიის ხალხთა მუჰაჯირობის საკითხები ისტორიოგრაფიაში მეტ-ნაკლებად კარგად არის შესწავლილი. საქართველოს ეროვნული არქივის ცენტრალურ საისტორიო არქივში დაცული დოკუმენტები ნათელს ჰყენს ჩერქეზების ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში გადასახლების საკითხს, რაც ჯერჯერობით სათანადოდ არ არის შესწავლილი. ამ საკითხის შესწავლა საინტერესო იქნება როგორც საკუთრივ ჩერქეზების, ასევე საქართველო-კავკასიის, თურქეთისა და ბალკანეთის ქვეყნების ისტორიისთვის.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: კავკასიელ მთიელთა ოსმალეთში ძალდატანებითი გადასახლების შესახებ საინტერესო ცნობები დაცულია საქართველოს ეროვნული არქივის ცენტრალური საისტორიო არქივის ფონდებში. კავკასიელ მთიელთა წინააღმდეგ ბრძოლების მონაწილე მრავალმა რუსმა ოფიცერმა თავიანთ ჩანაწერებში აღწერა რუსეთ-კავკასიის ომის პერიპეტეხები და კავკასიელ მთიელთა ოსმალეთში გადასახლების პროცესი. ამ მხრივ საინტერესოა რუსი ოფიცრის ი. დროზდოვის ჩანაწერები. კავკასიელ მთიელთა ოსმალეთში გადასახლების მომსწრე, თვითმხილველი და ერთ-ერთი პირველი მკვლევარი ა. ბერჟეიყო, რომელმაც ამ საკითხს სპეციალური ნარკვევი მიუძღვნა. ნიშანდობლივია, რომ ა. ბერჟეს მთიელთა გადასახლების ოფიციალურ მემატთანეს უწოდებდნენ. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ასევე ისტორიკოს ს. ესამის ნაშრომი, რომელიც ვრცელ დოკუმენტურ მასალას ემყარება. ასევე, აღსანიშნავია, რუსი პუბლიცისტის, XIX ს. 70-იან წლებში კავკასიელ მთიელთა გადასახლების უშუალო თვითმხილველის ი. აბრამოვისა და ოსი პუბლიცისტის ახმედ ცალიკათის თხზულებები. კავკასიელ მთიელთა ოსმალეთში იძულებით გადასახლების (მუჰაჯირობის) საკითხები განხილულია აფხაზი ისტორიკოსის – გ. ძიძარას ფუნდამენტურ გამოკვლევაში, რომლის თემა აფხაზთა მუჰაჯირობაა. ჩერქეზ მუჰაჯირთა ოსმალეთის იმპერიაში, მათ შორის იმპერიის ევროპულ ნაწილში გადასახლების საკითხებს უკანასკნელ ხანს აქტიურად იკვლევს ბ. ხორავა.

მეთოდოლოგია: კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძვლის ერთ-ერთი მთავარი შემადგენელი ნაწილია ისტორიზმის პრინციპი, რომელიც საშუალებას გვაძლევს საკითხი ისტორიული მოვლენების დინამიკაში შევისწავლოთ. კვლევის პროცესში გამოყენებულია ისტორიული შემეცნების, რეტროსპექტული, კომპლექსური და ისტორიულ მეცნიერებაში სამეცნიერო კვლევისას გამოყენებული სხვა მეთოდები; წყაროებზე მუშაობისას – მათი გამოვლენის, შერჩევისა და ანალიზის მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: რუსეთის სარდლობის მოქმედებები ჩერქეზების წინააღმდეგ სისასტიკით ხასიათდებოდა. 1859 წლის 18 იანვრიდან 7 თებერვლამდე პერიოდში გენერალ პაველ ბაბიჩის ნაწილებმა გაკაფეს ტყე, რომელიც ჩერქეზთა ერთ-ერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფის ბჟედულების სოფლებს გარს ერტყა, შემდეგ მათ მიწა-წყალზე შეიჭრნენ და 44 სოფელი გაანადგურეს (ხორავა, 2014ა: 86). „ბჟედულები, – ნათქვამია მოხსენებით ბარათში, – თოვლით დაფარულ, განადგურებულ სოფლებში საცხოვრებლისა და საკვების გარეშე, ჩვენი თარემისაგან სრულიად დაუცველნი აღმოჩნდნენ და მიხვდნენ, რომ ჩვენთვის წინააღმდეგობის გაწევას აზრი არ ჰქონდა, თავიანთ სამფლობელოს ვეღარ გადაარჩენდნენ“. უსახლკაროდ და საკვების გარეშე დარჩენილი მოსახლეობა დარწმუნდა, რომ

ხსნა არსაიდან იყო, და რუსეთის სარდლობას მორჩილება გამოუცხადა (ხორავა, 2014ა: 86). იმავდროულად, რუსეთის სარდლობა ჩერქეზებს ულტიმატუმს უყენებდა, გადასახლებულიყვნენ ყუბანისპირა დაბლობზე ან ოსმალეთში წასულიყვნენ. 1859 წელს ოსმალეთში ათასობით ჰათუყვაელი, ბასლენელი, ბჟედული გადასახლდა. 1862 წლის მარტში ბჟედულებს გამოუცხადეს, რომ 1 მაისისთვის უნდა გადასახლებულიყვნენ მითითებულ ადგილას ან წასულიყვნენ ოსმალეთში. ბჟედულების 150-200-მა ოჯახმა ოსმალეთში გადასახლების სურვილი გამოთქვა. ოფიციალური მონაცემებით, 1861-1863 წლებში ოსმალეთში ბჟედულების 300-მდე ოჯახი (2 500-მდე კაცი) გადასახლდა (ხორავა, 2014ა: 86-87).

მიუხედავად იმისა, რომ ჩერქეზების ოსმალეთში გადასახლება მცირე მასშტაბებით XIX საუკუნის პირველ ნახევარშიც მიმდინარეობდა, ოფიციალურად ეს პროცესი იმპერატორ ალექსანდრე II-ის (1855-1881) მიერ კავკასიის კომიტეტის 1862 წლის 10 მაისის „მთიელთა გადასახლების შესახებ“ დადგენილების დამტკიცების შემდეგ დაიწყო (Берже, 2011: 56). მთიელთა მცირე რაოდენობით გადმოსახლება ოსმალეთის ხელისუფლებას საშუალებას აძლევდა მუჰაჯირებს ახალ ადგილზე დამკვიდრებაში დახმარებოდა, მაგრამ მიგრაციის ტალღის გაზრდამ პორტა მძიმე დღეში ჩააგდო, რადგან დევნილების ასეთი დიდი რაოდენობით მისაღებად და დასაბინავებლად მზად სრულიად არ იყო (Берже, 2011: 56).

1860-1862 წლებში ყაბარდოდან ოსმალეთში 10 343 კაცი გადასახლდა. ნიშანდობლივია, რომ გადასახლებულთა დიდმა ნაწილმა ოსმალეთს ვერ მიაღწია, შიმშილისა და ავადმყოფობისგან გზაში დაიღუპა (ხორავა, 2014ა: 99). 1862 წლის ბოლოს რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ მდინარეების – ხოდის, ფსეფირის, ფარსის ხეობებში მცხოვრები ჩერქეზთა ეთნოგრაფიული ჯგუფის აბამეხების 900-მდე სოფელი გადასახლა. 1863 წლის მიწურულს მდინარეების ფსეყუფსესა და შებშის ზემო წელში მცხოვრები აბამეხები იძულებული გახდნენ, წინაპართა მიწა მიეტოვებინათ. ისინი გოითხის უღელტეხილით ტუაფსესკენ დაემშენენ, სადაც მათ ოსმალეთში წასაყვანად უკვე ხომალდები ელოდნენ. ტუაფსეში, სადაც დიდი ბაზარი იყო გამართული. აბამეხებმა ჩალის ფასად გაყიდეს მცირე ქონება, გემებში ჩასხდნენ და ოსმალეთში გადაიხვეწნენ (ხორავა, 2014ა: 101-103). ოფიციალური მონაცემებით, 1861-1863 წლებში ოსმალეთში გადასახლდა აბაზეზის 4 350-მდე ოჯახი, 30 ათასამდე კაცი; მხოლოდ 1863 წელს, ოსმალეთში 4 057 ნათხვაჯი და 4 ათასამდე ბასლენელი (600-მდე ოჯახი) გადასახლდა (ხორავა, 2014ა: 97, 99).

აბაზეზისა და ჩერქეზების ოსმალეთში გადასახლება ტამანის, ანაპის, ნოვოროსიისკის ნავსადგურებიდან მიმდინარეობდა. ყუბანის ოლქის უფროსმა, გენერალ-ლეიტენანტმა გრაფმა ნიკოლაი ევდოკიმოვმა საკითხი აღძრა კავკასიელი

მთიელები ოსმალეთში სახელმწიფო ხარჯით, „რუსეთის ნაოსნობისა და ვაჭრობის საზოგადოების“ გემებით გადაეყვანათ, მაგრამ „რუსეთის ნაოსნობისა და ვაჭრობის საზოგადოებამ“ მუჰაჯირთა გადაყვანისთვის გემების ქირის დიდი ფასი მოითხოვა, ამიტომ რუსეთის ხელისუფლებამ ხომალდები ქერჩში კერძო პირებისგან დაიქირავა. იმავდროულად, რუსეთის კონსულმა ტრაპიზონში ალექსანდრ მოშინინმა ყველა ზომა მიიღო, რომ ანატოლიიდან კავკასიის სანაპიროსკენ რაც შეიძლება მეტი თურქული ხომალდი გამოეგზავნა (Берже, 2011: 61).

1863 წლის ნოემბერ-დეკემბერში ტრაპეზუნდში ჩავიდა 100 კანჯო, რომლითაც სამშობლოდან დევნილი ჩერქეზები ჩავიდნენ. ალექსანდრ მოშინინის 1863 წლის 11 დეკემბრის ანგარიშის თანახმად, ტრაპეზუნდის მონათა ბაზარზე ფასები დაეცა. იმ დღეებში ფაშამ 8 ყველაზე ლამაზი გოგონა, თითოეული 60-80 მანეთად შეიძინა; 11-12 წლის ბიჭებისა და გოგონების ყიდვა 30-40 მანეთად შეიძლებოდა (Берже, 2011: 65-66). ალექსანდრ მოშინინის 1863 წლის 28 დეკემბრის ანგარიშის თანახმად, ტრაპეზუნდში მდგომარეობა იმდენად მძიმე იყო, რომ საშუალოდ, დღეში 40-60 კაცი კვდებოდა (Берже, 2011: 65). რადგან აქ დიდი რაოდენობით მუჰაჯირმა მოიყარა თავი, მათი ერთი ნაწილი, 4 650 მუჰაჯირი, კონსტანტინოპოლსა და ვარნაში გააგზავნეს (Берже, 2011: 65).

1863 წლის მიწურულს რუსეთის ჯარის ნაწილებს ჩრდილო-დასავლეთ კავკასია დაპყრობილი ჰქონდათ და შეტევას შავი ზღვის სანაპირო ზოლში აწარმოებდნენ. შესაბამისად, გაიზარდა მუჰაჯირთა რიცხვიც. კავკასიელი მთიელები მასობრივად ტოვებდნენ თავიანთ სამკვიდროს და შავი ზღვის სანაპიროსკენ მიემართებოდნენ. ამ გზაზე მათ ხშირად საკვებიც ელეოდათ და არც ცივი ამინდის შესაფერისად იყვნენ ჩაცმულნი (Берже, 2011: 74). შესაბამისად, დიდი იყო გარდაცვლილთა რიცხვი. 1864 წლის თებერვლის ბოლოს ჩერქეზთა ტრაგედიის თვითმხილველი რუსი ოფიცერი ი. დროზდოვი შემდეგ წერდა: „გზაზე ჩვენ წინ გამოგნებელი სანახაობა გადაიშალა: ბავშვების, ქალების, მოხუცების დაგლეჯილი, ძაღლების მიერ ნახევრად შეჭმული გვამები გვხვდებოდა; შიმშილითა და ავადმყოფობით მისავათებული გადასახლებულები, ძლივს რომ ადგამდნენ ფეხს დასუსტების გამო, ძალაგამოცლილნი ეცემოდნენ და ჯერ კიდევ ცოცხლები ძაღლების ლუკმა ხდებოდნენ... ჯანმრთელებს და ცოცხლებს მომაკვდავებზე ფიქრისთვის არ ეცალათ, არც მათ ელოდათ უკეთესი დღე; გაწუწუებული თურქი შვიპერები ტვირთივით ეზიდებოდნენ ჩერქეზებს მცირე აზიის ნაპირებამდე და ავადმყოფობის უმცირესი ნიშანიც საკმარისი იყო, რომ ნებისმიერი წყალში გადაეგდოთ. ამ უბედურთა გვამები ტალღებს ანატოლიის ნაპირებთან გამოჰქონდა... ოსმალეთში გადასახლებულთა თითქმის ნახევარმა ჩააღწია მხოლოდ დანიშნულების ადგილს. ასეთი მასშტაბის უბედურება იშვიათად სწვევია ადამიან-

თა მოდგმას, მაგრამ მხოლოდ შიშით შეიძლება ზემოქმედება მეომარ ველურებზე და მათი განდევნა მიუდგომელი მთების ხეობებიდან ... ახლა ყუბანის ოლქის მთებში შეიძლება შეხვდეთ დათვს, მგელს, მაგრამ მთიელს – არა“ (Дроздов, 1877: 457).

რადგან ტრაპეზუნდსა და ანატოლიის სანაპიროზე დიდი რაოდენობით მუჰაჯირმა მოიყარა თავი, სამშობლოდან დევნილი ჩერქეზების ერთი ნაწილი 1863-1864 წწ. ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში, ვარნასა და კუსტენჯიში ჩაიყვანეს. ვარნასა და კუსტენჯიში ჩერქეზი მუჰაჯირების გადაყვანის მიზანი იყო, ჩაესახლებინათ ისინი დობრუჯასა და ბულგარეთში, სადაც პორტას ადგილობრივი ქრისტიანული მოსახლეობის წინააღმდეგ დასაყრდენად სჭირდებოდა. ბაშიბუზუკების მიერ ადგილობრივი ქრისტიანული მოსახლეობის განადგურება ადასტურებს, რამდენად ისარგებლა პორტამ მთიელთა გადასახლებით, ბალკანეთის ნ/კუნძულზე პოლიტიკური ამოცანების გადასაჭრელად (Берже, 2011: 73-74).

1863 წლის 11 დეკემბერს ვარნის ნავსადგურში შევიდა თურქული ხომალდი, რომელმაც ტრაპეზუნდიდან 850-მდე ჩერქეზი მუჰაჯირი – კაცები, ქალები და ბავშვები, – ჩაიყვანა; 14 დეკემბერს მეორე თურქულმა ხომალდმა ტრაპეზუნდიდან კიდევ 980 ჩერქეზი ჩაიყვანა (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 23).

ოსმალეთის ხელისუფლება ერთმორწმუნეებს, თავდაპირველად, თბილად შეხვდა. როდესაც ვარნაში მეორე გემი ჩავიდა, საკმაოდ ცივი ამინდები იდგა. თურქებმა ნავსადგურში რამდენიმე ადგილას ცეცხლი დაანთეს, რომ გემიდან გადმოსული მუჰაჯირები გამთბარიყვნენ, მაგრამ როდესაც მენავეებმა თითქმის შიშველი, ავადმყოფი და ძლივს მოლასლასე მთიელების გადმოყვანა დაიწყეს, ბოლოს კი გემზე ერთი ღამის განმავლობაში გარდაცვლილი დაახლოებით 46 მიცვალებულის ნეშტი გადმოსვენეს, მაშინ თურქები შეშინდნენ, დევნილები აზიიდან გადამდებ დაავადებებს ხომ არ შემოიტანდნენო. ამის შემდეგ, მათი დამოკიდებულება მუჰაჯირებისადმი საკმაოდ ცივი გახდა. ჩერქეზები მოათავსეს სამხედრო კანჯოებში, რომლებიც ნავსადგურში ცარიელი იდგა. როგორც ამბობდნენ, სინოპსა და ტრაპეზუნდში კიდევ რჩებოდა 12 ათასი ჩერქეზი, რომელთაც ვარნაში ჩაიყვანდნენ (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 23).

1864 წლის 20 იანვარს ვარნის ნავსადგურში თურქული გემი „ბაჰრი“ შევიდა, რომელმაც 370 ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაიყვანა. იმავე დღეებში თურქულმა ხომალდმა „შაჰინ დერია“ ვარნაში კიდევ 800 ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაიყვანა (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 24). ამ ხომალდის ჩასვლამდე ვარნის საკარანტინო სამსახურმა ტრაპეზუნდიდან დეკემა მიიღო, რომ ხომალდი მოემართებოდა 800 მუჰაჯირით და ყველა მათგანი ავად იყო. როდესაც ხომალდი ჩამოვიდა, საკარანტინო სამსახურის უფროსი და ექიმი შეეწინააღმდეგენ მუჰაჯირების ნაპირ-

ზე გადმოსვლას, მაგრამ ქალაქის უფროსმა მენავეებს მუჰაჯირების გადმოყვანა უბრძანა, რაც შესრულდა კიდეც (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 24).

მუჰაჯირები მართლაც უალრესად მძიმე დღეში იყვნენ. ისინი ავად იყვნენ ტიფით, ციებით, და ყველანი თითქმის ტანშიშველნი და ფეხშიშველნი. ხელი-სუფლებამ ზომები მიიღო ადგილობრივ მოსახლეობასთან მათ ურთიერთობა არ ჰქონოდათ. ისინი დააბინავეს ქალაქის განაპირას, სამხედრო ნაწილების მიერ მიტოვებულ ცივ. ნესტიან ყაზარმებში, რომლებსაც არც ფანჯრები ჰქონდა და არც თბებოდა. მათ ექიმი ყოველდღე ნახულობდა, მაგრამ ბევრს ვერაფერს შველოდა, ავადმყოფობის, შიმშილისა და სიცივის გამო ყოველდღე 12-დან 20-მდე ადამიანი იღუპებოდა. გაზაფხულზე, როდესაც შედარებით დათბა, ვინც შედარებით კარგად იყო, ქალაქში გადაადგილების ნება დართეს. ზოგიერთი ოჯახები მახლობელ სოფლებშიც ჩაასახლეს (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 24). ასეთივე მძიმე დღეში იყვნენ კუსტენჯიში ჩაყვანილი ჩერქეზებიც. რადგან კუსტენჯიში დიდი რაოდენობით მოიყარეს თავი ჩერქეზებმა, მათი ნაწილი სერბეთის საზღვრისკენ მატარებლით გადაჰყავდათ (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 156).

1864 წლის 30 აპრილს დახოვსკის რაზმის მეთაური, გენერალ-მაიორი ვასილი გეიმანი, ყუბანის ოლქის უფროსს, ნიკოლაი ევდოკიმოვს, აუწყებდა, რომ მუჰაჯირებით სავსე ხომალდი „ბომბორა“ 29 აპრილს ვარნისაკენ გაემართა. მუჰაჯირებს შორის იმდენად ლატაკებიც იყვნენ, რომ საგზალიც არ ჰქონდათ, ამიტომ დახოვსკის რაზმის მეთაურმა გემის მეთაურს მითითება მისცა, ყველაზე გაჭირვებულები საზღვაო დებულების თანახმად, საკვებით უზრუნველყო (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 139).

1864 წლის 21 მაისს რუსეთ-კავკასიის საუკუნოვანი ომი დასრულდა. ამ დროიდან კიდე უფრო გაიზარდა ოსმალეთში გადასახლების მსურველთა რიცხვი. შავი ზღვის მთელი ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპირო სავსე იყო ოსმალეთში წამსვლელი ჩერქეზებით. რადგან თურქული გემები არასაკმარისი აღმოჩნდა ჩერქეზების ოსმალეთში გადასაყვანად, ჯერ კიდეც 14 აპრილს, კავკასიის არმიის მთავარ შტაბსა და „რუსეთის ნაოსნობისა და ვაჭრობის საზოგადოებას“ შორის დაიდო ხელშეკრულება, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ანაპსა და გაგრას შორის ნავსადგურებიდან, ვარნაში ან კუსტენჯიში ჩერქეზთა გადაყვანის თაობაზე. ამ მიზნით საზოგადოებამ სამი ხომალდი გამოყო. მათგან ორს – 2 ათას-2 ათას ადამიანის, მესამეს კი – 3 ათასი ადამიანის გადაყვანა შეეძლო. შეთანხმდნენ გადაყვანის ფასზეც. მოხდა მუჰაჯირთა კონტინგენტის ასაკობრივი დიფერენცირება – 3 წლამდე ასაკის ბავშვები უფასოდ გადაჰყავდათ. მუჰაჯირებს საკვები თავისი უნდა ჰქონოდათ, სასმელი წყლით კი ისინი „რუსეთის ნაოსნო-ბისა და ვაჭრობის საზოგადოებას“ უნდა უზრუნველყო (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 133).

მუჰაჯირების გადასაყვანად გემები მაინც არ იყო საკმარისი, ამიტომ სამ-შობლოდან დევნილებს დიდხანს უწევდათ ლოდინი შავი ზღვის სანაპიროზე. შიმშილისა და ავადმყოფობის გამო ბევრი იღუპებოდა. როგორც ოსი პუბლიცისტი – ახმედ ცალიკათი (1882-1928) წერდა, „შავი ზღვის მთელი ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპირო მოფენილი იყო მიცვალებულთა გვამებით და მომაკვდავებით, რომელთა შორის სიცოცხლის მცირე ოაზისები იყო შემორჩენილი. ისინი ოსმალეთში წასასვლელად თავიანთ რიგს ელოდნენ“ (Цаликов, 1913: 15-16). რუსი პუბლიცისტის – იაკოვ აბრამოვის (1858-1906) ცნობით, შავი ზღვის სანაპიროზე თავმოყრილი მთიელები „ღია ცის ქვეშ, სიცოცხლისთვის ყოველგვარ საშუალებას მოკლებულნი რჩებოდნენ. მათი ტანჯვა შეუძლებელია აღიწეროს. ისინი ათასობით იხოცებოდნენ შიმშილით, ზამთარში ამას ემატებოდა სიცივეც. შავი ზღვის მთელი ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპირო მოფენილი იყო გვამებითა და მომაკვდავებით, რომელთა შორის იწვა ცოცხლების ძირითადი მასა, უკიდურესად დასუსტებული და ამაოდ მომლოდინე, როდის გააგზავნიდნენ ოსმალეთში. თვითმხილველები საშინელ სცენებს გადმოგვცემენ, რომლებიც მათ ამ დროს უნახავთ. ერთი ყვებოდა დედის გვამზე, რომლის ძუძუს ბავშვი სწოვდა; მეორე, ასევე დედაზე, რომელსაც ხელში ორი გაყინული ბავშვი ეკავა და მათთან განშორება არაფრით არ უნდოდა; მესამე – ადამიანთა გვამების მთელ გროვაზე, ერთმანეთს ჩაკრულებზე იმ იმედით, რომ შინაგანი სითბო შეენარჩუნებინათ და ამ მდგომარეობაში გაყინულიყვნენ“ (Абрамов, 1927: 7).

მუჰაჯირებით სავსე იყო არა მარტო შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთი სანაპირო, არამედ ანატოლიის სანაპირო ზოლიც. 1864 წლის 10 ივნისის წერილით ალექსანდრ მოშნინი კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უფროსს, ალექსანდრ კარცოვს, აუწყებდა, რომ მთელი ანატოლიის სანაპირო სავსე იყო კავკასიელი მთიელებით. მისი ცნობით, ბოლო ხანს დაიწყო ბათუმში კავკასიელი მთიელების გადმოსახლება და აქ 6 ათასამდე ჩერქეზი ჩამოვიდა; 4 ათასი ჩერქეზი გააგზავნეს ჩურუქ-სუში. საშუალო სიკვდილიანობა დღეში 7 კაცი იყო. მთიელები ჩამოსული იყვნენ თავიანთი საქონლით, რომელიც ძლიერ დასუსტებული იყო და ეცემოდა (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 213).

10 ივნისის წერილში ა. მოშნინი აღნიშნავდა, რომ მუჰაჯირები, თავდაპირველად, ტრაპიზონში ჩაჰყავდათ. გადასახლების დაწყებიდან ტრაპიზონსა და მის შემოგარენში თავი მოიყარა 217 ათასამდე მუჰაჯირმა. დიდი იყო სიკვდილიანობა. ამ პერიოდში 19 ათასამდე მთიელი გარდაიცვალა. სიკვდილიანობის საშუალო მაჩვენებელი დღეში 180-250 იყო. ტრაპიზონიდან მუჰაჯირები საფაშოს სიღრმეში, აგრეთვე, ყარსსა და ერზინჯანში გადაჰყავდათ, რის გამოც მთელ გზაზე გაჩაღებული იყო ყაჩაღობა. ადგილობრივ ხელისუფლებას ჩერქეზი მუჰაჯი-

რების კიდევაც ეშინოდა. მუჰაჯირები დიდწილად სამსუნსა და ანატოლიის სხვა ქალაქებშიც გადაჰყავდათ. ასე აღმოჩნდა სამსუნში 110 ათასზე მეტი მუჰაჯირი. სიკვდილიანობის მაჩვენებელი აქ ორასს აღწევდა, მძვინვარებდა ტიფი, ყვავილი. კერასუნდში 1500-მდე, სინოპში, ინებოლსა და ჰერაკლეამი დაახლ. 10 ათასი მუჰაჯირი იყო თავმოყრილი (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 213, 214).

ჩერქეზების საკმაოდ დიდი ნაწილი ოსმალეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში გადაიყვანეს. 1864 წლის 14 აპრილიდან 17 მაისის ჩათვლით მხოლოდ ტამანის ნავსადგურიდან ვარნასა და კუსტენჯიში 3 803 აბამეხი გადაიყვანეს (ხორავა, 2014ა: 105). 1864 წლის 18 მაისს გემ „ვესტას“ მეთაურის სახელზე გაცემული ქვითრიდან ვგებულობთ, რომ აღნიშნულ გემზე მოათავსეს 1500 მთიელი მათი კუბანსკის საგუშაგოდან კუსტენჯიში ან ვარნაში გადაყვანის მიზნით (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 279). 1864 წლის 12 ივნისს „რუსეთის ნაოსნობისა და ვაჭრობის საზოგადოების“ გემის „გუნიზის“ მეთაურისადმი გაცემულ ქვითარში აღნიშნულია, რომ გემზე კონსტანტინოვსკში 10, 11, 12 ივნისს კუსტენჯიში ჩასაყვანად ჩასხეს 1892 მთიელი, მათ შორის: მოზრდილები – 1190 კაცი, მცირეწლოვნები – 562, და სამ წლამდე ასაკის 140 ბავშვი (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 278).

რუსეთის იმპერიის დიპლომატიური წარმომადგენელი ოსმალეთის იმპერიაში ევგენი ნოვიკოვი 1864 წლის 30 ივნისის წერილით კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უფროსს ალექსანდრ კარცოვს აუწყებდა, რომ კავკასიელი მთიელების ჩასახლება ოსმალეთის იმპერიაში წარმატებით მიმდინარეობდა. თურქული ფრეგატები და იალქნიანი გემები დაკავებული იყვნენ გადასახლებულთა გადაყვანით ანატოლიის ნაპირებიდან ვარნაში, კუსტენჯისა და ოსმალეთის ევროპული ნაწილის სხვა პუნქტებში. პანდერმეში, მარმარილოს ზღვის სანაპიროზე, ჩერქეზთა საკმაოდ მნიშვნელოვანი კოლონია ჩამოყალიბდა (სეა ცსსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 155, 156).

რუსეთის იმპერიის კონსული ტრაპეზუნდში ალექსანდრ მოშნინი ალექსანდრ კარცოვს 1864 წლის 26 მაისს აუწყებდა, რომ მის მიერ მოზილიზებული 50-ზე მეტი თურქული იალქნიანი გემი წარმატებით ეწეოდა კავკასიელი მთიელების გადმოყვანას ოსმალეთში. იმდროისთვის სარადერეში თავმოყრილი იყო 40 ათასამდე მუჰაჯირი, ხოლო აკჩასეალში – 30 ათასზე მეტი. მისი ცნობით, ოსმალეთში გადასახლებულ ჩერქეზთა რიცხვი 200 ათასზე მეტი იყო (სეა ცსსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 158). ნიკოლაი ევდოკიმოვის ოფიციალური ანგარიშის თანახმად, დასავლეთ კავკასიიდან ოსმალეთის იმპერიაში 418 ათასი მუჰაჯირი გადასახლდა (Эсадзе, 1907: 52), თუმცა, მიჩნეულია, რომ ეს ციფრი ბევრად შემცირებულია (ხორავა, 2014ბ: 75-76).

უცხო გარემოში, მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილ მუჰაჯირებს გადარჩენისთვის ერთადერთი გზა რჩებოდათ – ოსმალეთის სამხედრო სამსახურში შესვლა. 1864 წლის ივნისის ბოლოსთვის 3 ათასამდე ჩერქეზი უკვე შესული იყო მოხალისედ ოსმალეთის ჯარში. პორტა ამ ციფრის 12 ათასამდე გაზრდას იმედოვნებდა (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 156).

კავკასიის სანაპიროდან მუჰაჯირთა ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლების პროცესი 1864 წლის მთელი ზაფხულის განმავლობაში გრძელდებოდა. შემოდგომის დადგომისთანავე ოსმალეთის ხელისუფლებამ მოითხოვა გადასახლების შეჩერება მომავალი წლის გაზაფხულამდე, რადგან ამხელა მასის დაბინავება, მითუმეტეს ზამთრის პირობებში, პრობლემებს უქმნიდა. ამის გათვალისწინებით, კავკასიის არმიის მთავარსარდალმა და კავკასიის მეფისნაცვალმა, დიდმა მთავარმა, მიხეილ რომანოვმა, ყუბანის ოლქის უფროსს, ნიკოლაი ევდოკიმოვს, მითითება მისცა, მთიელთა გადასახლების ბოლო ვადად 15 ოქტომბერი განესაზღვრა. ნიკოლაი ევდოკიმოვმა მიიჩნია, რომ მთიელები, რომლებმაც მთელი ქონება გაყიდეს, ვერ მოასწრებდნენ ამ დროში გადასახლებას, ამიტომ მან მთავარსარდალის მიერ განსაზღვრულ ვადას კიდევ ორი კვირა დაამატა და ბრძანება გამოსცა, რომ მხოლოდ ისინი ჩასულიყვნენ კონსტანტინოვსკის სიმაგრეში, ვინც 1 ნოემბრამდე მოასწრებდნენ ჩასვლას. ამ ბრძანების გამოცხადების შემდეგ, ოქტომბრის დასაწყისში, აბაძეებისა და ბჟედულების ოკრუგებიდან თითქმის 20 ათასამდე მთიელი კონსტანტინოვსკისაკენ დაიძრა. იმავე ხანებში ყუბანის ოლქში არნახული კოკისპირული წვიმები დაიწყო, რომელიც ორ კვირაზე მეტხანს გაგრძელდა. მდინარეები ადიდდა, მოვარდნილმა წყალმა ხიდები წაიღო და მუჰაჯირების კონსტანტინოვსკში ჩასვლა შეფერხდა. შესაბამისად, დევნილები კონსტანტინოვსკში მხოლოდ ნოემბრის თვის დასაწყისში ჩავიდნენ. ამ დროს ნავსადგურში ორი თურქული ხომალდი და რამდენიმე რუსული კერძო გემი იდგა. 12 ნოემბრისთვის, როდესაც მხოლოდ სანახევროდ იყო ამ გემებზე ხალხი აყვანილი, საშინელი ჩრდილოეთის ქარი ამოვარდა, რომელიც რვა დღე განუწყვეტლივ ქროდა. ქარმა ერთი ხომალდი ღუზიდან მოწყვიტა და ნაპირზე ამოაგდო. მიუხედავად გარნიზონის დიდი მცდელობისა, მხოლოდ 120 მთიელის გადარჩენა მოხერხდა, 250 კი დაიღუპა. როდესაც ქარი ჩადგა, 22 ნოემბერს, ხომალდები კუსტენჯისკენ გაემართნენ. კონსტანტინოვსკის სიმაგრესთან 10 ათასზე მეტი მთიელი დარჩა ყოველგვარი თავშესაფრისა და საკვების გარეშე. კავკასიის არმიის მთავარსარდალის ბრძანებით, მათი ოსმალეთში გადაყვანა გაზაფხულამდე აიკრძალა; მუჰაჯირები უნდა განეთავსებინათ ნათხვაჯებისა და შაფსულების დაცარიელებულ სოფლებში, ნაწილი – კაზაკთა სტანიცებში და საკვებიც გამოეყოთ (სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63, ფურც. 313-315).

1867 წელს ოსმალეთის ევროპულ ნაწილში აფხაზი მუჰაჯირებიც ჩაიყვანეს. 1867 წლის 22 მაისს ალექსანდრ მოშინინი რუსეთის იმპერიის საგანგებო დესპანს ოსმალეთში და სრულუფლებიან მინისტრს ნიკოლაი იგნატიევს აუწყებდა, რომ 18 აპრილიდან 18 მაისამდე ტრაპეზუნდში 72 თურქული ბარკასით 10 865 აფხაზი მუჰაჯირი ჩაიყვანეს. მათგან 2 159 მუჰაჯირი 11 მაისს თურქული ხომალდებით კუსტენჯიში გადაიყვანეს; 13 მაისს თურქული და ინგლისური ხომალდებით ვარნაში კიდევ 1 743 მუჰაჯირი გადაიყვანეს; 16 მაისს თურქული კორვეტით და ორი ინგლისური ხომალდით ვარნაში კიდევ 3 130 მუჰაჯირი ჩაიყვანეს. სულ, ბალკანეთში, ძირითადად ბულგარეთში, 7 032 აფხაზი მუჰაჯირი ჩაიყვანეს (Дзидзария, 1982: 286-287).

ბულგარული წყაროების თანახმად, აქ ჩასახლებული ჩერქეზების რაოდენობა 200 ათასამდე იყო. ჩერქეზი მუჰაჯირები ჩაასახლეს ბურგასის, ვიდინის, შუმენის, ველიკო ტირნოვოს, დობრიჩის შემოგარენში, საიდანაც ადგილობრივი მოსახლეობის ერთი ნაწილი XVIII საუკუნეში რუსეთის ბესარაბიაში გაიქცა. ჩერქეზები თავიანთ სოფლებს აფუძნებდნენ ან ბულგარელებისა და ყირიმელ თათართა სოფლებთან კომპაქტურ დასახლებებს ქმნიდნენ (Гулевич, 2013). 1864-1872 წლებში დობრუჯში დაახლ. 10 ათასი ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაასახლეს (Хакуз, 2011). ისინი ჩაასახლეს ასევე დუნაის შესართავიდან ბოსნია-ჰერცეგოვინამდე. მათ მოვალეობას ადგილობრივი მოსახლეობის ანტითურქული გამოსვლების ჩახშობა შეადგენდა. ადგილობრივი ქრისტიანული მოსახლეობა მათ რუსების ერთმორწმუნედ და მოკავშირედ მიაჩნდათ, იმ რუსებისა, რომლებმაც ისინი სამშობლოდან გამოდევნა, ამიტომ ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ ოსმალეთის ხელისუფლების დასაყრდენს წარმოადგენდნენ. ადგილობრივ მოსახლეობაშიც ჩერქეზები ნეგატიური სახელით სარგებლობდნენ, როგორც თავისუფლების ჩამხშობი, ყაჩაღი, მკვლელი (Абдулаев, Амуева, 2019).

საცხოვრებელი გარემოს შეცვლამ მუჰაჯირებში სიკვდილიანობის ზრდა გამოიწვია. ჩერქეზების დიდი ნაწილი არსებობის საშუალებების ნაკლებობას განიცდიდა და ფაქტობრივად შიმშილობდა. გამოკვებისა და ოჯახის რჩენის მიზნით, ისინი ყაჩაღობდნენ. შემორჩენილია გადმოცემა ვარნის შემოგარენში, ჩერქეზულ სოფელ დოლიშტეში მცხოვრებ ჯაფერ-ბეიზე, რომელმაც ხუთი ბულგარელი ქალიშვილი მოიტაცა და მონათა ბაზარზე გაყიდა (Гулевич, 2013). ხშირი იყო კონფლიქტები ადგილობრივ მოსახლეობასთან. 1876 წლის აპრილის აჯანყებისას ბულგარელების წინააღმდეგ თურქებთან ერთად ჩერქეზი მუჰაჯირებიც იბრძოდნენ და მოსახლეობის მიმართ სისასტიკით გამოირჩეოდნენ. ჩერქეზები თურქებთან ერთად იბრძოდნენ რუსეთის ჯარების წინააღმდეგ 1877-1878 წლების ომში (Гулевич, 2013).

1878 წელს რუმინეთის მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, ქვეყნის მუსლიმი მოსახლეობის დიდი ნაწილი ოსმალეთში გადასახლდა. ჩერქეზების დიდი ნაწილიც ოსმალეთში წავიდა, მხოლოდ 2 ათასამდე მუჰაჯირი დარჩა რუმინეთში. მათი შთამომავლები ცხოვრობენ ბუქარესტში, კონსტანცასა და სხვა ქალაქებში (Хакуз, 2011). გასული საუკუნის 50-იან წლებში ჩერქეზთა მცირე ჯგუფი სერბეთიდან რუმინეთის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ბანატის რაიონში გადასახლდა. ისინი სერბულ და ჩერქეზულ ენებზე მეტყველებდნენ, თუმცა მოგვიანებით, რუმინულ ენაზე გადავიდნენ (Хакуз, 2011). რუმინეთში დამკვიდრებულმა ჩერქეზებმა დაკარგეს მშობლიური ენა, ზნე-ჩვეულებები და ტრადიციები, ეროვნული იდენტობა. ჩერქეზთა ასიმილირების ხელშემწყობი გარემოება გახდა მათი გაფანტულად ცხოვრება; აგრეთვე ისიც, რომ კომუნისტურ რუმინეთში აქტიურად მიმდინარეობდა ეთნიკური უმცირესობების ინფილტრაციის პროცესი. დღეს, დობრუჯაში, მათი შთამომავლები ცხოვრობენ (Хакуз, 2011).

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომში ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ ჩერქეზ მუჰაჯირთა დიდმა ნაწილმა ბალკანეთი დატოვა. მცირე ჩერქეზული ანკლავები დარჩა ჩრდილოეთ მაკედონიასა და კოსოვოში (Абдулаев, Амуева, 2019).

ამდენად, 1863-1864 წწ. ოსმალეთის ევროპული ნაწილის ნავსადგურებში, ვარნასა და კუსტენჯიში, ათასობით ჩერქეზი მუჰაჯირი ჩაიყვანეს და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ქვეყნებში ჩასახლეს. ჩერქეზების ერთი ნაწილი ოსმალეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში ჩადგა. რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომის შემდეგ ბალკანეთის ნ/კუნძულზე ჩასახლებული ჩერქეზების დიდი ნაწილი ოსმალეთში გადასახლდა.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. სეა ცსა, ფ. 545, ან. 1, ს. 63.
2. ხორავა, 2014ა: _ ხორავა ბეჟან, ჩერქეზები, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2014.
3. ხორავა, 2014ბ: _ ხორავა ბეჟან, ჩერქეზები, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2014.
4. Абдулаев, 2019: _ Абдулаев Рамин, Амуева Ульвия, Черкесы в Сербии (Косово) не забывают о своих корнях, 2019, об.: <http://www.maikop.bezformata.com>
5. Абрамов, 1927: _ Абрамов Яков, Кавказские горцы. Издание Общества изучения Адыгейской автономной области, Краснодар, 1927.
6. Берже, 2011: _ Берже Адольф, Выселение горцев с Кавказа, редактор издания Б. Хорава, Тбилиси, 2011.
7. Гулевич, 2013: _ Гулевич Владислав, Черкесы в Болгарии. Исторические свидетельства, 2013, об.: <http://www.kavkazoved.info>

8. Дзидзария, 1982: _ Дзидзария Георгий, Махаджирство и проблемы истории Абхазии столетия, "Алашара", Сухуми, 1982.
9. Дроздов, 1877: _ Дроздов Иван, последняя борьба с горцами на западном Кавказе, Кавказский сборник, т. 2, Тифлис, 1877.
10. Хакуз, 2011: _ Хакуз Валид, Черкесы Румынии, 2011, об.: <http://www.cirgassiannews.com/?p=5723> elot.ru
11. Цаликов, 1913: _ Цаликов Ахмед, Страничка прошлого, в кн. А. Цаликов, Кавказ и Поволжье, Издание М. Мухтарова, Москва, 1913.
12. Эсадзе, 1907: _ Эсадзе Семен, Историческая записка об управлении Кавказом, т. 1, Типография "Гуттенберг", Тифлис, 1907.

თინათინ ჯაბადარი / Tinatin Jabadari¹

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

უსნობი ქართველი ემიგრანტები და მათი ღვაწლი სამშობლოს წინაშე

აბსტრაქტი: წელს ოქტომბერში სრულდება საზღვარგარეთ მოღვაწე ქართველი ხელოვანის, კომპოზიტორისა და პიანისტის – ერეკლე ჯაბადარის დაბადებიდან 130, ხოლო აგვისტოში ცნობილი იმპრესარიოს და საზოგადო მოღვაწის - ილია ჯაბადარის გარდაცვალებიდან 40 წელი.

თემა ეხება საზღვარგარეთ მოღვაწე ჩვენს თანამემამულეებს, გასული საუკუნის დასაწყისში საფრანგეთში სასწავლებლად და შემდეგ იძულებით საცხოვრებლად დარჩენილი ალექსანდრე ჯაბადარის ოჯახს. მათი ემიგრანტული ცხოვრების ისტორია მძიმე იყო: "ქართველთა წიგნების გამოცემის ამხანაგობის" დამაარსებელმა, გაზეთ "ცნობის ფურცლის" რედაქტორმა, "ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების" წევრმა, ალექსანდრე ჯაბადარმა 1902 წელს კლასიკური განათლების მიღების მიზნით 6 ვაჟიშვილიდან ორი, უფროსი - გიორგი და ერეკლე, ხოლო ორი წლის შემდეგ დანარჩენი ოთხიც დედასთან ერთად ბელგიაში გააგზავნა სასწავლებლად. მოგვიანებით ექვსი ძმიდან ექვსივე ხელოვნებას ემსახურებოდა: ერეკლე კომპოზიტორი იყო; გიორგი – რეჟისორი; შოთა – ვიოლენჩელისტი; შალვა – მხატვარი, ვახტანგი – მუსიკოსი, პიანისტი; ილია – რეჟისორი, ქორეოგრაფი და ევროპაში ცნობილი იმპრესარიო. წარმატებისკენ მიმავალი გზა საკმაოდ რთული და მძიმე იყო, მაგრამ მიუხედავად ამისა, არც ერთ ძმას არ დაუკარგავს ქართველობა და სიცოცხლის ბოლომდე ქართული კულტურის პოპულარიზაციისთვის იღვწოდნენ. მართალია, შეუძლებელია ასე მოკლედ მათ ნამოღვაწარზე სრული ინფორმაციის მოწოდება, თუმცა ამ თემის წარმოდგენით შევეცადეთ, მეტ-ნაკლებად გაგვეცნო საზოგადოებისთვის ჯაბადართა ღვაწლი ქართული კულტურისადმი; სწორედ ეგაა მიზანიც თემისა, რომელიც ეყრდნობა თავად ხელოვანებისა და მათი თანამედროვეების მოგონებებსა თუ ფონოჩანაწერებს.

საკვანძო სიტყვები: ემიგრაცია, საფრანგეთი, კომპოზიტორი, იმპრესარიო, ძმები ჯაბადარები.

¹ საქართველოს ეროვნული არქივის უფროსი სპეციალისტი / Senior Specialist at the National Archives of Georgia

Unknown Georgian Immigrants and Their Service to the Motherland

Abstract: *This year, October marks the 130th anniversary of the birth of the Georgian artist, composer and pianist Erekle Jabadari, and the 40th anniversary of the death of the famous impresario and public figure - Ilia Jabadari in August.*

The topic concerns our compatriots working abroad, the family of Aleksandr Jabadar, who stayed in France to study at the beginning of the last century and then was forced to live there. The history of their emigrant life is difficult: the founder of the "Georgian Book Publishing Association", the editor of the "Notice Sheet" newspaper, a member of the "Georgian Writing and Reading Society", Alexander Jabadari, in 1902, in order to receive classical education, the two eldest of his 6 sons - Giorgi and Erekle, and two years later The other four were sent to study in Belgium with their mother. Later, all six of the six brothers served art: Erekle was a composer; Giorgi director; Shota cellist; Shalva painter, Vakhtang musician, pianist; Ilya is a choreographer and an impresario known in Europe. The road to success was quite difficult and difficult. But despite this, none of the brothers lost their Georgian identity and worked to popularize Georgian culture until the end of their lives. It is impossible to provide complete information about their works in such a short time. The purpose of the theme is to present their achievements with the memories and phono recordings of their contemporaries.

key words: *Emigration, France, composer, impresario, Jabadre brothers.*

* * *

ქართველ ემიგრანტებზე ბევრი დაწერილა და ალბათ, კიდევ ბევრი დაიწერება. ჩვენი ქვეყნისთვის უცნობი ბევრი თანამემამულის ისტორია, სამშობლოსგან შორს, მაგრამ მუდამ სამშობლოს მონატრებასა და სიყვარულში გალუღლი სიცოცხლე და მათი სასიკეთო საქმეები ხშირად გაგვაოცებს. XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში ჩვენი თანამემამულეების დიდმა ნაწილმა მათი სურვილით თუ სურვილის წინააღმდეგ ევროპაში „დაიდეს ბინა“.

წელს ოქტომბერში სრულდება საზღვარგარეთ მოღვაწე ქართველი ხელოვანის, კომპოზიტორისა და პიანისტის ერეკლე ჯაბადარის დაბადებიდან 130 წელი, ხოლო აგვისტოში ცნობილი იმპრესარიოს და საზოგადო მოღვაწის - ილია ჯაბადარის გარდაცვალებიდან 40 წელი.

მათი ემიგრანტული ისტორია ასე დაიწყო: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ წევრმა, „ქართველთა წიგნების გამოცემის ამხანაგობის“ დამაარსებელმა, გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ რედაქტორმა ალექ-

სანდრე ჯაბადარმა 1902 წელს კლასიკური განათლების მიღების მიზნით 6 ვაჟი-შვილიდან ორი, უფროსი - გიორგი და ერეკლე, ბელგიაში გააგზავნა სასწავლებლად. მოკლე დროში ერთი – კომპოზიტორი, მეორე კი რეჟისორი გახდა. მათ შემოქმედებაზე მეტ-ნაკლები ინფორმაცია არსებობს, გასული საუკუნის 60-იან წლებში გამოიცა ამირან ცამციშვილის ბროშურა „კომპოზიტორი ერეკლე ჯაბადარი“, გასულ წელს მცირე ტირაჟით გამოიცა გოგა ჩართოლანის მონოგრაფია გიორგი ჯაბადარის მოღვაწეობაზე, სადაც ამომწურავი პასუხი გაეცა მის ბიოგრაფიულ მონაცემებს. რაც შეეხება ერეკლე ჯაბადარის მოღვაწეობას, აქ კიდევ ბევრია სათქმელი. მოკლე მონახაზს გავაკეთებ მათი ბიოგრაფიიდან.

უმცროსი ძმების – ილიასა და შოთას მოგონებებში (ბიოგრაფიულ ჩანაწერებში) ვკითხულობთ: ერეკლემ 1913 წელს ვენაში უმაღლესი სამუსიკო განათლების მიღების შემდეგ, პირველი კონცერტი გამართა ორკესტრთან და გრიგის ნაწარმოებებთან ერთად მან პირველად შეასრულა თავისი ნაწარმოები – „ქართული რაფსოდია“, მიიღო უმაღლესი შეფასება დამსწრე საზოგადოებისგან, დირიჟორ ოსკარ ნედბალისგან. კონცერტის შემდეგ, აღნიშნეს, რომ ის იყო ერთადერთი კომპოზიტორი და პიანისტი, რომლის შედარებაც შეიძლებოდა ფერენც ლისტთან. ამ დღიდან მოყოლებული ხშირად იმართებოდა მისი კონცერტები ევროპის შუაგულში, ვენის, ბრიუსელის, პარიზის საკონცერტო დარბაზებში. ათიანი წლების დასაწყისში კომპოზიტორი ბრუნდება საქართველოში, მონახაზს აკეთებს თავისი ახალი ნაწარმოებებისთვის და პარალელურად აქვეყნებს სტატიებს ქართული მუსიკალური ხელოვნების შესახებ, თუმცა თანამემამულეების გარკვეული ნაწილის შურმა, იძულებული გახადა 1914 წელს კვლავ ევროპაში დაბრუნებულიყო. ამავე წელს გააკეთა მონახაზი ოპერა „გულნარასთვის“ და შექმნა ნაწარმოებები ორკესტრისა და ტენორისთვის, ორკესტრისა და სოპრანოსთვის ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ილია ჭავჭავაძის ლექსებზე. მისი ნაწარმოებები იქმნება როგორც ქართულ, ასევე უნგრულ თემატიკაზე, გამომდინარე იქიდან, რომ მეუღლედ უნგრელი დიდგვაროვანი ქალი – მარგით ბარცი ჰყავდა. საკმაოდ მძიმე იყო ერეკლესთვის და მისი შემოქმედებისთვის პირველი მსოფლიო ომისა და მისი შემდგომი პერიოდი. მისი მეუღლის ნათესაური კავშირის გამო უნგრეთის დედოფალთან (რომელმაც უარი თქვა თავის ნათესავეებზე, მათ შორის მარგით ბარცზე) ერეკლე მეუღლესთან ერთად იდევნებოდა ბელგიის სამეფო ოჯახისგან. ამ წელს დაინიშნა კონცერტი ალამბარა თეატრში ფრანსის რასის დირიჟორობით, თუმცა ზემოთ დასახელებული მიზეზის გამო, ორკესტრის მუსიკოსებმა უარი განაცხადეს კონცერტზე. ამ შემთხვევას იხსენებს მისი, ძმა შოთა: "მოთმინება დაკარგულმა ჩემმა ძმამ უპასუხა, რომ ეს ყველაფერი არის ორგანიზებული ობსტ-რუქცია და თუ აჩვენებს მას ვინმე, მის ნაწარმოებებში

თუნდაც ერთ შეცდომას, იგი სამუდამოდ დადებს კალამს“. 1916-1917 წლებში კომპოზიტორი შვეიცარიაშია და დიდი გაჭირვების მიუხედავად „მუშაობს ოპერა „გულნარას“ კომპოზიციაზე. 1918 წლის შემდეგ მან შექმნა ათეულობით ნაწარმოები ვიოლინოსა და ორკესტრისათვის, და ორკესტრისა და ვიოლენჩელოსთვის... წარუმატებელი წლების შემდეგ, ნელნელა ხდება მისი პუპულარიზაცია, 1927 წელს შპელისეის თეატრში ჩატარებულ ფესტივალზე ე. ჯაბადარს „ქართული რაფსოდია“ ორჯერ გაამეორებინეს. 1927 წლის შემდეგ დაასრულა კიდევ რამდენიმე ნაწარმოები, მათ შორის „გველის რეჩიტატივი“ და ცნობილი „ინდაურები“, რომლის მონახაზი გაკეთდა 1923 წელს პარიზიდან ვენამდე მატარებელში. 1930 წელს მაისის თვეში პარიზის "სალო პლეიელში" ჩატარებულმა კონცერტმა, ადოლფ ვოლფის დირიჟორობით, დიდი წარმატება მოუტანა. კრიტიკოსები კომპოზიტორს ჩაიკოვსკის, შოპენსა და ლისტს ადარებდნენ. ამის შესახებ ილია ჯაბადარის ერთ ჩანაწერში „ერეკლეს ბიოგრაფიისათვის“ ვკითხულობთ: „კრიტიკოსები ზოგი შოპენს, ზოგი ლისტს, ზოგი ჩაიკოვსკს ადარებენ, მაგრამ ცოტა რამ ესმით ...ვერც ერთი ვერ ხვდება, რომ ეს მხოლოდ ჯაბადარია“ (სუიცა, ფ. 202, ან.1, ს. 65, ფურც. 15).

1935 წელს კომპოზიტორს მეუღლე გარდაეცვალა, რამაც დიდი გავლენა იქონია კომპოზიტორის ჯანმთელობაზეც, მალე თვითონაც ჭლექით დაავადდა. მიუხედავად ძმების ზრუნვისა, დაავადება პროგრესირებდა. სიცოცხლის ბოლო ორი წლის განმავლობაში, მან კიდევ რამდენიმე ნაწარმოები დაწერა, შექმნა მუსიკა ილია ჯაბადარის ფილმებისთვის "ანდატე" და თხილამურების ტექნიკა".

სიცოცხლის ბოლო თვეები ნიცის ზევით, სემ პიერ ლოფერის მთაზე, პატარა დასახლებაში, მიხაკის ბაღების სიახლოვეს, "მონსელის ვილაში გაატარა". გარდაცვალებამდე რამდენიმე დღით ადრე მან თავისი ნაწარმოებები შოთას გადასცა, ზოგიერთი ნაწარმოების ბოლო აკორდების შესწორების და მათზე საბოლოო პატრონობისთვის. 1937 წლის 17 აგვისტოს გარდაიცვალა, უდიდესი პატივი მიაგო ნიცის მოსახლეობამ – მათ, ვისაც მისი სიცოცხლის ბოლო დღეებში მისი მუსიკა ჰქონდათ მოსმენილი; მისი ოთახი უმაღლესი ყვავილებით (მიხაკებით) აივსო. მისი უკანასკნელი თხოვნა იყო, არასოდეს შეხებოდნენ და არ შეეცვალათ მისი აკორდები..“ ჩვენს მუსიკას არაფერი აქვს საერთო სლავურ მუსიკასთან, მაგრამ თუკი ვინმე მოინდომებს, ანალოგის მოძებნას, მისი შედარება მხოლოდ უნგრულ მუსიკასთან შეიძლება“. მშობლიური ქვეყნიდან დაშორების მიუხედავად, მისი ნაშრომების უმრავლესობა საქართველოსადმი მიძღვნილი.

XX საუკუნის 60-იან წლებში ქართულ პრესაში მის შესახებ რამდენიმე მცირე სტატია გამოქვეყნდა, დაიბეჭდა ამ. ცამციშვილის ბროშურა, „კომპოზიტორი ერეკლე ჯაბადარი“ მცირე ტირაჟით და ბევრი ფაქტობრივი შეცდომით. გასული

საუკუნის 60-70-იან წლებში საქართველოს რადიოთი ხშირად სრულდებოდა მისი ნაწარმოებების ის ნაწილი, რომელმაც საქართველოში ჩამოაღწია. მისი ძმების ილიას, შალვას და შოთას თავდადებული მუშაობით 60-იან წლებში საქართველოში ჩვენი მუსიკალური საზოგადოების დახმარებით, გაიმართა რამდენიმე კონცერტი. მსოფლიოს არც ერთი თეატრის სცენაზე არ დადგმულა მისი შესანიშნავი ოპერა "გულნარა", რომელიც სრულიად ახალგაზრდამ დაწერა და დედის ხსოვნას მიუძღვნა. გასული საუკუნის 70-იან წლებში ოპერის ლიბრეტო და მისი ძმის, შალვას, მიერ შექმნილი დეკორაციები, გადაეცა საქართველოს კულტურის სამინისტროს... 1977 წლის თებერვალში ძმებმა შეუსრულეს უკანასკნელი თხოვნა და ერეკლეს ფერფლმა ქართულ მიწაზე, დიდუბის პანთეონში დაიდო სამუდამო ადგილი. გულდასაწყვეტია, რომ მისი მშობლიური რაიონის სამუსიკო სკოლამ, მხოლოდ რამდენიმე წელი ატარა მისი სახელი.... საქართველოში მას თითქმის არ იცნობდნენ. თუმცა ერეკლე ჯაბადარის მუსიკას პოპულარობა და ტრიუმფი არ დაუკარგავს ევროპაში. 1980 წელს საფრანგეთში გამოცემულ მის დისკზე გამყიდველის კომენტარი იყო: /ულტრა იშვიათი, მე-20 საუკუნის კლასიკური მუსიკა/ ჰერაკლიუს ჯაბადარი (1891-1937) საქართველოში დაბადებული, მაგრამ საფრანგეთში დასახლებული კომპოზიტორი, პიანისტი და პრინცი. მისი ფსევდონიმი იყო ამირან დალასანი. იგი ცნობილია თავისი "ქართული რაფსოდით", რომელმაც დიდი წარმატება 1913 წელს მოიპოვა. მისი ნამუშევრების ჩანაწერები ძალიან ცოტაა". ძმების სიცოცხლის ბოლო წლებში 1985 წელს გამოიცა კიდევ ერთი დისკი, სადაც სხვა ცნობილ ევროპელ მუსიკოსებს შორის ერეკლეს ორი ნაწარმოები შევიდა.

ერეკლესთან ერთად სასწავლებლად წასულმა გიორგიმ, წლების შემდეგ პარიზში დაამთავრა თეატრალური სტუდია და დაასრულა მისი მოღვაწეობა ანტუანის ცნობილ თეატრშიც, ბრიუსელსა და ბერლინში კი, როგორც რეჟისორის, საკმაოდ წარმატებული იყო. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, 1918 წელს, თავისი ევროპული გამოცდილებით ჩამოაყალიბა დრამატული თეატრ - სტუდია, „ჯაბადარის სტუდია“, რომელიც 1920 წლამდე არსებობდა. სამწუხაროდ, ორ წელიწადში, ქართველი საზოგადოების გარკვეული ჯგუფის გაღიზიანებისა და ინტრიგების გამო, დაიხურა. ევროპაში მიღებული ცოდნის დასტური იყო მისი ვრცელი გამოკვლევა დიქსიასა და მიმკაზე, რომელიც 1910 წელს გამოქვეყნდა ჟურნალში - „თეატრი და ცხოვრება“, შემდეგ კი ცალკე წიგნად გამოვიდა.

თბილისში მის მიერ დაარსებულ დრამატულ თეატრ-სტუდიაში სწავლობდნენ გამოჩენილი ქართველი მსახიობები: ვერიკო ანჯაფარიძე, აკაკი ვასაძე, უშანგი ჩხეიძე, დოდო ანთაძე, შალვა ღამბაშიძე და სხვა. მის საქმიანობას უმედეგოდ არ ჩაუვლია. მიუხედავად იმისა, რომ მის მიერ შექმნილი თეატრის სი-

ცოცხლე ხანმოკლე აღმოჩნდა, გიორგი ჯაბადარის ჩაყრილ საფუძველზე, კოტე მარჯანიშვილმა და ალექსანდრე ახმეტელმა მნიშვნელოვანი მემკვიდრეობა შექმნეს – ჯაბადარის თეატრის სამსახიობო დასის მეშვეობით შეძლეს ქართული თეატრის აღორძინება.

გიორგიმ ერეკლესთან ერთად, ა. სუმბათაშვილ-იუჟინის „ლალატი“ – ფრანგულ ენაზე, ხოლო მეუღლესთან - გერტრუდა ჯაბადართან ერთად, გერმანულ ენაზე თარგმნა. აღნიშნული პიესა 1935 წელს დაიდგა კიდეც ბერლინის თეატრში. ეს ქართული პიესის ევროპაში დადგმის პირველი შემთხვევა იყო და ცხადია, განსაკუთრებული მნიშვნელობაც ჰქონდა.

გიორგი ჯაბადარი საკმაოდ ახალგაზრდა, 50 წლის ასაკში, ბერლინის დაბომბვის დროს გარდაიცვალა. ის ბერლინში შენებერგის სასაფლაოზე დაკრძალეს. მის ცხოვრებაზე საინტერესო მონოგრაფიის შექმნას ათეული წლები მოანდომა გოგი ჩართოლანმა, მაღლობა მას.

მინდა, ასევე, რამდენიმე წინადადებით შევეხო შალვა, შოთა და ვახტანგ ჯაბადარების ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მძიმე წლებს. ევროპაში განათლებამიღებული ძმებიდან მხოლოდ ერთი – ვახტანგი დაუბრუნდა საქართველოს. ის პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, ხონის სამუსიკო სასწავლებელში. მის თანამედროვეებს დღესაც ახსოვთ საოცარი ტემბრის მქონე და ფორტეპიანოზე უბადლო შემსრულებელი ვახტანგ ჯაბადარი, რომელიც დიდი სამამულო ომის შემდეგ მუსიკალური სკოლის გაყინულ შენობაში თავისი უბადლო შესრულებით ცდილობდა დარდი შეემსუბუქებინა თავისი თანამემამულეებისთვის.

შოთა ჯაბადარი ძმებს შორის ყველაზე პატარა იყო. სპეციალური მუსიკალური განათლების მიღების შემდეგ (ვიოლენჩელისტი იყო), პირველი მსოფლიო ომის დროს, ევროპიდან საქართველოში დაბრუნდა. მაგრამ 1920 წელს ქვეყანაში დაძაბული სიტუაციის გამო, დატოვა საქართველო და ვენაში ერეკლესთან დაბრუნდა. უფროსი ძმა მუდმივად ზრუნავდა მის მუსიკალურ განათლებაზე, ამ დროიდან მოყოლებული მათი გზები არ გაყოფილა: „მე მასთან დავრჩი მის სიკვდილამდე, ე.ი. მთელი 17 წლის განმავლობაში.“ შოთა წარმატებით მოღვაწეობდა პარიზის საორკესტრო დასთან და წილად ხვდა ბედნიერება, 1930 წლის მაისში „სალო პლეიელში“ ჩატარებულ მისი ძმის კონცერტზე ვიოლენჩელოს პარტია შეესრულებინა. მთელი სიცოცხლის მანძილზე ძმებთან ერთად პროპაგანდას უწევდა ერეკლეს შემოქმედებას, ევროპის შუაგულში ხშირად ისმოდა ერეკლე ჯაბადარის ქართული მუსიკა. „ჩვენ ყოველთვის ვთვლიდით, რომ ჩვენი ძმის შემოქმედება არის ქართველი ერის მუსიკალური განძი და ყოველ ღონისძიებას ვიხმართ, რომ ეს ქართველ ერს დარჩეს“ (სუიცა, გვ. 202, ან 1, ს. 70, ფურც.177).

განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვის ქართველი ერის წინაშე ილია ჯაბა-დარს. 1904 წელს, 9 წლის ასაკში, გააგზავნეს ბელგიაში სწავლის გასაგრძელებლად. ჯერ – პანსიონში, შემდეგ – ჟელბურის უმაღლეს აგრონომიულ სასაწავლე-ბელში.

ქართველებს ევროპაში ყოველთვის რუსებად მოიხსენიებდნენ...ეს ძალიან მოქმედებდა მის ფსიქიკაზე, ამიტომ ბავშვობიდანვე მიზნად დაისახა ქართველი ხალხის ევროპისთვის გაცნობა. საქართველოში დაბრუნებული, სწავლის გაგრძელების მიზნით ევროპაში კვლავ აპირებდა დაბრუნებას, როდესაც საქართველოს საზღვრებში სომხები შემოიჭრნენ: „მოულოდნელად სომხები შემოესივნენ ჩვენს საზღვარს, წასვლაზე ფიქრიც ზედმეტი იყო, ყოველ ქართველს ევალებოდა სამშობლოს დაცვა, მეც მოხალისედ ჩავეწერე პოლკოვნიკ მახარადის არტილერიაში, სადაც ოფიცრები და ზოგი ჯარისკაცი ჩემი ნაცნობები იყვნენ, განსაკუთრებით ვმეგობრობდი პორუჩიკ გოგი (გიორგი) ალექსი მესხიშვილთან“ (ფონო ჩანაწერი).

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ 1918-1921 წლებში ილია საქართველოშია. მუშაობს საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის მთავრობაში, კერძოდ, სავაჭრო სამრეწველო პალატაში. 1919 წლიდან იგი აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა უმნიშვნელოვანეს სავაჭრო ოპერაციებში. 1919 წლიდან დაინიშნა საქართველოს სავაჭრო-სამრეწველო პალატის წარმომადგენლად ბელგიასა და საფრანგეთში. ასევე ამიერკავკასიის საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატში სამეურნეო განყოფილების მმართველად და უმნიშვნელოვანესი დავალების აგენტად, როგორც ევროპული განათლებისა და ფრანგული ენის მცოდნე. ის იყო საფრანგეთის, ქალაქ მარსელის დიდი ფირმების „გაბრიელ მორელის“ და „ჰერალდ გრენტალის“ შუამავალი საქართველოსთან. მან წარმატებით დაამთავრა მოლაპარაკება ფირმებთან აბრეშუმისა და მატყლის გატანასთან დაკავშირებით. საქართველოს რესპუბლიკიდან აღნიშნულ პროექტებში მონაწილეობდნენ: კოწია კანდელაკი, ევგენი გეგეჭკორი და მომარაგების მინისტრი - გიორგი ერაძე. სამინისტროს აბრეშუმის სპეციალიტმა იოსებ ქუთათელაძემ და ილია ჯაბადარმა ერთობლივად მოამზადეს ხელშეკრულების პროექტი ფრანგულ ენაზე. აღნიშნული ორი საქმიდან საქართველოს მთავრობას უნდა მიეღო 20 მილიონი ფრანკი... მაგრამ, საქმის დაბოლოებამდე ნოე რამიშვილის ბრძანებით, დააპატიმრეს ვასო ბაგრატიონ-დავითაშვილთან ერთად, საქართველოს დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ პროპაგანდის ცრუ ბრალდებით. რამდენიმე თვის შემდეგ, კოწია კანდელაკის ბრძანებით გაათავისუფლეს. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე, 1921 წლის 21 თებერვალს, იძულებული შეიქმნა, დაეტოვებინა საქართველო და როგორც მაშინ ბევრმა

ქართველმა, ევროპას მიაშურა. დიდი წვალებით ჩააღწია პარიზამდე, სადაც აუტანელ პირობებში ცხოვრობდნენ მისი ძმები... პარიზი გახდა მისი ძირითადი საცხოვრებელი ქალაქი. აქ შეხვდა პავლე დორმანს, რომელმაც შესთავაზა სამსახური ახლად დაარსებულ კინოსაზოგადოება "სინედორში", "ომამდე კინორეჟისორობამ გამიტაცა, ვდგამდი პატარა უმეტესად გასართობ ფილმებს, სხვათა შორის მსოფლიოში ცნობილი კომიკოსმა ფერნანდელმა პირველად ჩემს ოთხ ფილმში ითამაშა, შემდეგ სხვა რეჟისორებმა მიიწვიეს" (ფონო ჩანაწერი).

ომამდე და ომის დროს ილია ჯაბადარმა რამდენიმე ანტიფაშისტური დოკუმენტური ფილმი გადაიღო, პარიზში გერმანელების შემოსვლის შემდეგ ეს ფილმები გაანადგურეს და თვითონ რეჟისორი „ბაკურციხელი“ (ჯაბადარის ფსევდონიმი იყო) ძლივს გადაურჩა დაპატიმრებას.

რეჟისორობის პარალელურად 1934 წელს მან დააარსა გამომცემლობა "ოქროს საწმისი". პარიზელ ქართველს, ალექსანდრე მანველაშვილს უკვე ნათარგმნი ჰქონდა საქართველოს ისტორია, მაგრამ ისეთი ფრანგულით იყო დაწერილი, რომ მისი წაკითხვა ძნელი ყოფილა. წიგნის ხელახალ თარგმანზე მისმა მეუღლემ, სუზანმა, ერთი წელი იმუშავა, გადამუშავებული წიგნი "ოქროს საწმისმა" მალევე გამოსცა და პარიზის ყველა წიგნთსაცავს დაურიგა. გამომცემლობის პარალელურად ამ პერიოდში დააარსა ჟურნალი "მერანი", სულ რამდენიმე ნომერი გამოვიდა.

საქართველოს სახელისთვის მხოლოდ საქართველოს ისტორიის გამოცემა არ იყო საკმარისი, აუცილებლობად მიაჩნდა ქართული ხელოვნების პოპულარიზაცია. „მე ყოველთვის იმ აზრისა ვიყავი, რომ ქართველი ერის გასაცნობად ევროპელების მიერ საჭირო იყო ამ ასპარეზზე ქართული ხელოვნების გამოტანა. გარდა მუსიკისა და მხატვრობისა, ჩვენი ცეკვების ჩვენება აუცილებლად მიმაჩნდა. ამაზე ხშირად ვნატრობდი, მაგრამ ვერ ვხედამდი ამის განხორციელების საშუალებას.“ (სუიცა, ფ. 202, ან. 1, ს. N 82. ფურც. 1).

1949 წელს პარიზში, იქაურ ქართველებთან ერთად ჩამოაყალიბა ქართული ცეკვის ანსამბლი „ქართული ბალეტი“. ანსამბლის სახელმა დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია იქაურ ქართულ წრეებში. ფიქრობდნენ, რომ ფოლკლორული ცეკვის ანსამბლს ბალეტი არ უნდა რქმეოდა. „ჩემმა ქართველმა კრიტიკოსებმა კი არ იცოდნენ ეთიმოლოგია „ბალეტისა“, რაც ნიშნავს ცეკვას, მე ჩემი არ დავიშალე და ანსამბლს მაინც დავარქვი "Ballet georgien." ანსამბლის სული და გული იყო ორი ქართველი: ალექსანდრე პეტრიაშვილი - „გურჯი“ და სერგო კობრიძე "იანეთელი" (ფ. 202, ან. 1, ს. N 82, ფურც. 3).

პირველი კონცერტი 1950 წელს 2-7 მაისს პარიზის-2500 კაციან "Pleielis"-ის დარბაზში გაიმართა. საკონცერტო დრო ივსებოდა ე. ჯაბადარის სიმ-ფონიური

მუსიკით. ასე კი ორი ქართული საქმე კეთდებოდა – პარიზი ერთდროულად ქართულ ხალხურ და სიმფონიურ მუსიკას ეცნობოდა. ორკესტრს ხელმძღვანელობდა ილია ჯაბადარის ძმა, შოთა, რომელზედაც ზემოთ ვისაუბრე. მათი პირველი გამოსვლის მიუხედავად, კონცერტი სრული ანშლაგით ჩატარდა, დარბაზში მქუხარე ოვაციები არ წყდებოდა, რვა ცეკვიდან შვიდი გაამეორებინეს. ეს ძალიან დიდი გამარჯვება იყო. კონცერტის მიმდინარეობისას, ცნობილმა რუსმა იმპრესარიომ, ლეონიდოვმა ილია ჯაბადარს შვეციის დედაქალაქში, სტოკჰოლმში გასტროლები შესთავაზა.

იზრდებოდა „ქართული ბალეტის“ საკონცერტო შეთავაზებების რაოდენობა. 1952 წელს ანსამბლი მიწვეული იყო საერთაშორისო ორგანიზაცია „იუნესკოს“ საკონცერტო დარბაზში, 1953 წელს გამოდიოდნენ პარიზის გუმონტ პალასში. შვიდი კვირის განმავლობაში, დღეში ორჯერ, ექვსი ათასი მაყურებლის წინაშე სრულდებოდა ქართული „ხორუმი“, „კინტოური“, „თუშური“, „სვანური“, „ხეცსურული“, „დავლური“, „გლეხური“. ასეთივე წარმატებული იყო საფესტივალო კონცერტები ჩატარებული ქალაქ ქლამარტში, სადაც მათ გარდა მონაწილეობას ღებულობდნენ: ამერიკელები, ებრაელები, ფრანგები, ესპანელები. ილია ჯაბადარი კონცერტის წინ მოკლე ექსკურსს ატარებდა ქართველი ხალხის ისტორიისა და მათი ჩაცმულობის შესახებ. წარმატება ძალიან დიდი იყო, როგორც თვითონ ი. ჯაბადარი წერდა: „ჩვენთვის ხალხი გრიალებდა, სხვებისთვის კი ზრდილობიანი ტაშის დაკვრა იყო“ (სუიცა, გვ. 202, ან.1, ს. N 82, ფურც. 5).

„ქართულმა ბალეტმა“ ათი წლის განმავლობაში ტრიუმფით შემოიარა ევროპის ყველა დიდი ქალაქის საკონცერტო დარბაზი, ჟურნალი „ბედი ქართლისა“ 1953 წლის აპრილში წერდა: „ბატონი ილია ჯაბადარის ქართული ცეკვების ბალეტმა კიდევ ერთხელ დაამტკიცა, რომ ქართული ცეკვების უცხოეთში გამოტანა არის ერთი უდიდესი საშუალება ჩვენი კულტურის პროპაგანდისა. მადლობასთან ერთად ბატ. ი. ჯაბადარი ღირსია ჯეროვანი ყურადღებისა და დახმარებისა ქართველი საზოგადოების მხრივ, მისთვის ამ მძიმე პირობებში უსასყიდლოდ, ასეთი უანგარო კულტურული მოღვაწეობისთვის“ (სუიცა, გვ. 202, ან. 1 ს. 68. ფურც.2).

1955 წელი „ქართული ბალეტისთვის“ განსაკუთრებული იყო. ისინი მიწვეულნი იყვნენ პარიზის პოლიტექნიკუმის ყოველწლიურ ტრდიციულ სადამოკონცერტოზე, სადაც მიწვეული იყო ქვეყნის პრეზიდენტი - რენე კოტი. ძირითადად, კონცერტს მართავდა ამსტერდამის ოპერის კლასიკური თეატრი. „ქართულმა ბალეტი“ კი, მიწვეული იყო შესვენების „ამოსავსებად“, ამ შემთავაზებაზე თანხმობას თავისი მიზანი ჰქონდა: წვეულებაზე და კონცერტზე მიწვეულ პრეზიდენტსა და მთავრობას ახლოს უნდა გაეცნო ქართველები და მათ ხელოვნება. „ქართული ბალეტმა“ ისეთი ცეცხლი დაანთო სცენაზე, ისეთი მოწონება დაიმსა-

ხურა, რომ ამსტერდამის საოპერო თეატრი აღარავის ახსოვდა. სტუმრად მოწვეული პრეზიდენტი რენე კოტი და საპატიო სტუმრები პირდაპირ აღფრთოვანებულეები დარჩნენ. ისინი ხანგრძლივი ტაშით გამოხატავდნენ თავიანთ მოწონებას. ილია ჯაბადარის მოგონებებში ვკითხულობთ: ტრაზახობით არ ვიტყვი, რომ ამსტერდამის ბალეტი პირდაპირ შევარცხვინეთ, მოწონება მხოლოდ ჩვენ გვქონდა" (სუიცა, ფ. 202, ან.1, ს. 82, ფურც.6).

გარკვეული მიზეზების გამო 1960 წლისთვის „ქართულმა ბალეტმა“ არსებობა შეწყვიტა. დაახლოებით ათი წლის განმავლობაში ევროპის საკონცერტო დარბაზებში მაცურებლებს უდიდეს სიამოვნებას ანიჭებდა ქართული ხალხური ცეკვა და მუსიკა და როგორც ი.ჯაბადარი წერდა: „როდესაც სუხიშვილი-რამიშვილის ბალეტი ჩამოვიდა პარიზში, მათთვის ნიადაგი უკვე მზად იყო, ქართულ ცეკვებს იცნობდნენ პარიზში“. (სუიცა, ფ. 202, ან.1, ს. N 82, ფურც. 6). თვითონ უმნიშვნელოდ აფასებდა მის მიერ ჩატარებულ შრომას: „მცირეა ჩემ მიერ მიტანილი წვლილი ქართული ეროვნებისთვის, მაგრამ სანუგეშოდ ამ საქმემ დიდი მორალური დაკმაყოფილება მომცა იმით, რომ აქ დაბადებული ყმაწვილები, რომლებიც ქართულად იშვიათად ლაპარაკობდნენ და გადაგვარების გზაზე იდგნენ, უცებ იგრძნეს ქართველობა და პატრიოტული გრძნობა გაელვძინათ და ეხლაც ბევრი ამყოფს ამით და ქართული ენის სწავლას შეუდგნენ ... (სუიცა, ფ.202, ან.1, ს. N 82, ფურც.6).

„ქართული ბალეტით“ არც დაწყებულა და არც დამთავრებულა ილია ჯაბადარის მოღვაწეობა, მისი მიზანი იყო საქართველოს სახელისთვის ქართული ანსამბლების გაცნობა მსოფლიო მაცურებლისთვის. ეს იყო: „ჩემი ცხოვრების ერთ-ერთი მიზანი იყო, მსოფლიოს გაეცნო ქართული ხელოვნება“ (ფონო ჩანაწერი). 60-იანი წლებიდან ჯაბადარი იმპრესარიოს ძნელსა და რთულ გზას დაადგა. მის სახელთანაა დაკავშირებული ნინო რამიშვილისა და ილიკო სუხიშვილის ქართული ხალხური სიმღერისა და ცეკვის სახელმწიფო ანსამბლის, ანსამბლ „რუსთავის“ და სხვა ქართული ჯგუფების პირველი საგასტროლო მოგზაურობები მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში და მათ შორის თურქეთშიც „მე დავყაბულდი „გოსკონცერტს“ პირობებზე, მაგრამ ძალიან ვშიშობ და თითქმის დარწმუნებული ვარ, რომ დიდ ზარალს მივიღებ, მაგრამ რომ იცოდეთ, თუ რა გავლენას იქონიებს თურქეთში მყოფ ქართველებზე, მაშინ მიხვდებით, რომ ჩემთვის ზარალი სანანებელი არ იქნება, გინდაც მთლად (სუიცა, ფ. 202, ან. 1, ს. N 70, ფურც. 178).

ილია ჯაბადარი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც კულტურული ურთიერთობა დაამყარა თურქეთში მცხოვრებ ჩვენს თანამემამულეებთან. „ოსმალეთში იმყოფება 60.000 გამაჰმადიანებული ქართველი... ამათ შეინარჩუნეს ქართული ენა, ადათები, ცეკვები და სიმღერები... ახალგაზრდობა გადაგვარების გზას ადგა. ქარ-

თული გრძნობის გასაღვიძებლად ერთმა ყმაწვილმა შეადგინა მოცეკვავეთა ჯგუფი (როგორც მე აქ პარიზში, იგივე მიზნით) და მთხოვა დარიგება ტანსაცმელზე, ცეკვებზე და სხვა. შორიდან, რაც შემეძლო, მივაწოდე. თურმე ქალაქ ბურსაში ფესტივალის დროს დიდი მოწონება ჰქონიათ. მთხოვენ იქ წასვლას და ალაგობრივ დავეხმარო ყველაფერში. როგორც სჩანს საწყლები არიან და ვერ გაიღებენ ხარჯს ჩემს მოგზაურობისათვის, მე კი წრეულს ამისთანა ხარჯის ატანა არ შემეძლიან და შევპირდი მომავალ წელს წასვლას და თან წაყოლას ჩემი ბალეტმეისტრისა - კოხრეიძესი. მიწერ-მოწერას კი ვაწარმოებ. სანიმუშო ტანისამოსიც გავუზავნე. ერთი სიტყვით, ამ ძმებს უნდა მივხედო და დავეხმარო წმინდა პატრიოტული მიზნით.... თუ მეღირსა მომავალ წელს იქ წასვლა, ვფიქრობ, გადავიღო სურათები, ჩავწერო სიმღერები და მათი ცეკვები შევისწავლო. მგონია, ალბათ, მათ შერჩათ ის, რაც ჩვენში მივიწყებულია. სხვათა შორის ის ყმაწვილი (რომლის ქართული გვარი მელაშვილია) მწერს რომ: ჩამობრძანდით, აქ მთელი ქართველობა თქვენ გელით, გზის ფულს კი ვერ გავიღებთ, მაგრამ აქ შეგინახამთ და ქართულ საჭმელებს მიირთმევთ თავისი ოჯახის სურათი გამომიგზავნა ცოლი, ქალიშვილი, ვაჟი და თვითონ ისეთი ტიპიური ქართველები არიან, რო მესიამოვნა“ (სუიცა. ფ. 202, ან . 1, ს. 70, ფურც. 178).

აჰმედისთვის ილია ქართულ საზოგადოებასთან საიმედო დამაკავშირებელი იყო. ილიასაც მასთან მამაშვილური დამოკიდებულება ჰქონდა. მათი ურთიერთობა დაიწყო გასული საუკუნის 60-იან წლებში. მოგეხსენებათ, საქართველო საბჭოთა რესპუბლიკა იყო. თურქეთიდან შეუძლებელი იყო საქართველოსთან პირდაპირი კავშირი, როგორც ჯაბადარი, ასევე მელაშვილიც, ცდილობდნენ, ეს ლამაზად დაწყებული საქმე უვნებლად დამთავრებულიყო, რომ თურქეთში მცხოვრები ქართველებისთვის უფრო მეტი ზიანი არ მიეყენებინათ: „დიდი სიფრთხილესა საჭირო კეთილად დაწყებული ურთიერთობა თურქეთში მყოფ ქართველებთან მათვის უვნებლად განაგრძდეს, თქვენ მოგეხსენებათ, რო თურქეთში კომუნისტური პარტია აკრძალულია და თუ ვინმე საეჭვო მოეჩვენება თურქულ პოლიციას, იმას სჯიან....არ იფიქროთ, აგრეთვე, ზოგიერთ ქართველს ჰქონდეს ისეთი გაგება პატრიოტიზმზე, როგორც ჩვენ. მათ შორის არიან ისეთებიც, ვისაც დაბეზლება არაფრად უღირს და ადამიანის დაღუპვაც“ (სუიცა, ფ. 202, ან. 1. ს. 70, ფურც. 93.). ასეთ პირობებში აჰმედი მაინც ახერხებდა ამ მძიმე „ტვირთის“ ტარებას, ყველა ქართველს, ვისაც მასთან საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა, ეხვეწებოდა მასზე და იქაურ ქართველებზე ინფორმაცია არსად არ გამოეჰყვებინათ (სუიცა, ფ. 202, ან.1, ს. 95, ფურც.1).

აჰმედმა ილია ჯაბადარის დახმარებით ნათელი მოჰფინა თავის ნაოცნებარს „ჩემი გული დიდი ხანია, 7 წლიდან ქართველობდა, 57 წლის ვარ, დაახლოებით

15 წლის მეგობრები ვართ. ჩემ ანთებულ გულში შეშა ჩააგდეთ, გააჩაღეთ. ამის შემდეგ არ ჩანელდება. მე და თქვენ მიმოწერა, რომ დავიწყეთ, ქართული მეტი არ ვიცოდი. მე დავიწყე ფრანგულად წერა მიტომ, ასე მეადვილა, მაგრამ თქვენ აკრძალეთ და უძულელებული დავრჩი ქართულზე.....

მერე დამპატიჟეთ პარიზში, გავიცანით ერთმანეთი და ვნახე ქართველი ჯგუფი... კიდევ აღავსეთ ჩემი გული ქართული გრძნობებით... თქვენი ქართული ჯგუფის თურქეთში მოყვანა ბევრ ქართველს თვალები აახილა...არ დაითვლება თქვენი ნაქნარები ჩემზე ქართულ ეროვნულ საკითხებზე. ამიტომ რაც ვაკეთებ, ამაში თქვენი დიდი როლი არ..... საფრანგეთის ქართველებში ჩემი ნამდვილი მეგობარი თქვენ ბრძანდებით და კიდევ თქვენ ხართ პატრიოტი ყველაზე წინ.“ (სუიცა. ფ. 303, ან. 1, ს. 1207, ფურც. 4). აჰმედ მელაშვილმა ილია ჯაბადარის, გერმანიასა და ამერიკაში მცხოვრები ქართველების მატერიალური დახმარებით შეძლო ხეირიეში კულტურის სახლის აშენება.

აჰმედი პარიზში ილია ჯაბადარსა და მისი ძმებს სტუმრობდა. უკან დაბრუნებული ერთ-ერთ წერილში წერდა: „მე პარიზში ბატონ ჯაბადარის სტუმარი ვიყავი, გავიცანი ისინი – ცოლ-ქმარი, რომლებიც ერთი - მეორეზე მეტი კარგი ქართველები არიან. სუზან ჯაბადარი ქართველი არ არის, მაგრამ გაქართველებულია და ჯობს ქართველებს და თან იცის საქართველოს ისტორია“ (სუიცა. ფ. 202, ან. 1, ს. 92, ფურც.17).

უაღრესად თბილი დახვედრა ჰქონოდათ 1965 წელს ილიასა და მის მეუღლეს თურქეთის ქართულ სოფლებში. აჰმედ მელაშვილის მიწვევით ილიამ თურქეთში გამაჰმადიანებულ ქართველებთან 17 დღე დაყო. ჯაბადარმა მოინახულა ბურსის, ჰილმიექოსის, ალაჩამიქოსის, არტუმალანის და აჰმედის მშობლიური სოფელი ჰაირიექოსის მოსახლეობა. ყველგან უამრავი ქართველი ხვდებოდა. მოგზაურობის დროს იწერდნენ იქაურ სიმღერებს, ხალხურ გამონათქვამებს, ლეგენდებს.

„გურჯებთან“ გამომშვიდობებისას სოფელ ჰაირიექოთის საზღვართან ილია ჯაბადარმა ამაღელვებელი სიტყვა წარმოთქვა:.. „იცოდეთ, რომ ქართველ ერს ბევრი ვარამი გადაუტანია და კიდევაც იქნებ გადაიტანოს, მაგრამ, ჩვენ სულით ძლიერნი ვართ და ზოგი ერი დედამიწის ზურგიდან გაქრა, ჩვენ ვარსებობთ, მოვლნიერდით, გავნათლდით და სხვა ქვეყნებში მყოფი ქართველები თუ ოდეს-მე დაუბრუნდებიან სამშობლოს, ჩვენზე ძლიერი ერი, სულით, გულადობით ქვეყანაზე არ მოიპოვება....“ (სუიცა. ფ. 202, ან.1, ს.79, ფურც. 4).

პარიზში დაბრუნებულმა ილიამ ყველაფერი გააკეთა იმისთვის, რომ თურქი ქართველებისთვის ქართული ნაციონალური ანსამბლის კონცერტი ეჩვენებინა. თურქეთში ქართულმა სიმღერისა და ცეკვის ანსამბლმა ისეთი მოწონება დაიმსახურა, რომ კონცერტების ვადა გადაიწია: „ამისთანა რამ აქ სიზმარშიც არ უნა-

ხავთ, ქართველები ხომ სულით გამაგრდნენ, შორეული სოფლებიდან და ქალაქებიდან მოდიან. ზოგი სამჯერ, ოთხჯერ ესწრება ამ კონცერტს. მე მგონია, რო ჩემს მიზანს მივაღწიე, მიყუჩებული ქართველობა გავაცოცხლე და რო შედეგი იქნება ამის, ეს მომავალი გვიჩვენებს.“... (სუიცა, ფ. 202, ან. 1, ს.80, ფურც. 29ა).

სტამბულში ჩასულმა ქართული ტაძარი მოინახულა, სადაც იმჟამად პავლე აკობაშვილი მოღვაწეობდა: წავედი ქართულ მონასტერში, იქ გავიცანი გამგე პავლე აკობაშვილი. ეს უკანასკნელი ბერი არის. ქართველი ბერები სულ დაიხიციან და საქართველოდანაც აღარავინ მოდის. ამ მონასტერმა დიდი საფრთხე გადაიტანა. ფრანგები სცდილობენ, ხელში ჩაიგდონ. სამწუხარო იქნება, თუ ეს მოხდება. ნუთუ ახალციხიდან არ შეიძლება, კათოლიკური სემინარიიდან რამდენიმე შეგირდის გამოგზავნა? ეს ქართული ქონებაა, ისტორიული ტაძარი და ცოცხალი სხვის ხელში ჩავარდეს. აკობაშვილი 75 წლისაა. ამას პატრიოტული თვალსაზრისით ჩვენმა მთავრობამ უნდა მიხედოს, თორემ როგორც ათონის მონასტერი ბერძნების ხელში ჩავარდა, ესეც ფრანგ კათოლიკებს ჩაუვარდებათ. 1954 წელს თურქეთში დაიწყო ისევ მოძრაობა, ბერძნების წინააღმდეგ, ბრბო სცარცვამდა საყდრებს, სახლებს და დუქნებს. გაცარცვეს ასევე ჩვენი მონასტერი. ბევრი იშვიათი წიგნები, სურათები და ხელთნაწერები დაიღუპა. აკობაშვილმა ზოგიერთი გადაარჩინა. მათ შორის არის:

1. საბა სულხანის მოგზაურობა დასავლეთ ქვეყნებში;

ზედ სწერია: სრული ქნა თვესა მარტსა, ვხელითა დივნისა გის-თა ქვნ-სა: უნვ, პირველი ტომი;

მეორე ტომი საქართველოში უნდა იყოს.

2. თომა კემფელის ოთხი წიგნი: მიზამვა ქრისტესი (მხედრულად დაწერილი, 1794 იანვრის დამდეგს) “ (სუიცა, ფ. 202, ან.1, ს. 79, ფურც. 6).

ანსამბლ „რუსთავს“ ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ჯაბადართან, ანსამბლის ხელმძღვანელი, ბატონი ანზორ ერქომაიშვილი, წერდა: „ჩვენი გასტროლი საფრანგეთში, რომელიც დაგეგმილია 1983 წელს თებერვალ-მარტში, დაკავშირებულია ილია ჯაბადართან. მან ყველაფერი გააკეთა იმისთვის, რომ ქართული ხელოვნება გაეტანა საზღვარგარეთ, სამწუხაროა, რომ იგი ველარასოდეს ითანამშრომლებს ჩვენთან.“

გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან ყველა მნიშვნელოვან საქმესთან ერთად იგი იღვწოდა თავისი ძმის, კომპოზიტორ ერეკლე ჯაბადარის, პოპულარიზაციას, როგორც ევროპაში, ასევე – საქართველოში. „მე ყველა საქმეზე მეტად უპირატესობას ერეკლეს მუსიკას ვაძლევ“ (სუიცა, ფ.202, ან.1, ს. 70, ფურც. 77.) ამ მიზნით 60-იან წლებში ილია ჯაბადარი რამდენჯერმე ესტუმრა სამშობლოს. საქართველოს კულტურულმა საზოგადოებამ რუსთაველის თეატრში მოაწყო

მმებ ჯაბადარებთან შეხვედრა, ერეკლე ჯაბადარის ნაწარმოებების ფონზე. ილიას შეხვედრა მოუწყვეს მშობლიურ საგარეჯოშიც. 1877 წელს 82 წელს გადაცილებულმა, მაგრამ ისევ მხე და გამრჯე ქართველმა კიდეც ერთი საშვილიშვილო საქმე გააკეთა: სამშობლოს დაუბრუნა თავისი ძმის, კომპოზიტორის ფერფლი, რომელსაც ქართველ მოღვაწეთა დიდუბის პანთეონში მიუჩინეს ბინა, რითაც აღასრულა ძმის უკანასკნელი თხოვნა.

მოახლოებულ აღსასრულს გრძნობდა, როცა წერდა: "ეხლა მარტო შემძლია, თამამად შემძლია ვთქვა, რომ ქართველები გავაცანი ევროპას და ყველა ქვეყანაში, სადაც მყავდა ქართული ჯგუფები, ყველა გვიხსენებს, ქართველებს, როგორც ნიჭიერ ხალხს და კეთილშობილებს...ჩემს მიზანს მივაღწიე, ქართული კულტურა გავაცანი ევროპას და ამით ვამთავრებ ჩემს ცხოვრებას". (სუიცა, 202, ს. 60, ან. 2 ფურც. 4).

ილია ჯაბადარმა 1947 წელს პარიზში გამოცემულ ჟურნალ „მერანს“ დიდი მგოსნის ეს სიტყვები წარუმძღვარა: „და გზა უვალი შენგან თელილი მერანო ჩემო, მაინც დარჩება“ - და თავისი ცხოვრების გზაც ასე წარმართა. 1982 წლის N38 ოქტომბრის ნომერში „თავისუფლების ტრიბუნის“ პასუხისმგებელი მდივანი გოგი წერეთელი ილიას ნეკროლოგში წერდა: „წელს, სამ აგვისტოს საღამოს, თითქოს იძინებდა, თავის თანამეცხედრის მკლავებში, თავის ბინაში მიიცვალა ილია ჯაბადარი. ბატონ ილიას კარგად იცნობდნენ ემიგრაციაში და თავის სამშობლოშიც, მიუხედავად უცხოეთში ხანგრძლივი ცხოვრებისა, ის ნამდვილი კახელი იყო სახითაც, მეყველებითაც და ტემპერამენტითაც...მე პირადად მოწმე ვარ, როგორ მზრუნველობითა და სიყვარულით ეკიდებოდნენ ილია და მისი მეუღლე როგორც მოცეკვავეებს, ისე ქართულ ხელოვნებას, მათ არ ამოძრავებდათ ანგარება... მას თავისი სამშობლოსთვის არასოდეს უღალატია, სამშობლოს მტრების მხარეზე არ გადასულა.... ილია ჯაბადარი ახსოვთ ყველაგან, სადაც სიკეთე დაუთესია, ახსოვთ თურქეთის ქართველებსაც" (სუიცა, ფ. 202, ან.1, ს. 89).

თემის მიზანი ჯაბადარების ღვაწლის წარმოჩენა და ქართველი საზოგადოებისთვის უკეთ გაცნობა იყო. ბოლოს მინდა აღვნიშნო, რომ თემაში გამოყენებულია საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული დოკუმენტური და ფოტომასალა, რომელიც ინახება ერეკლე ჯაბადარის პირად ფონდში, ასევე – ილია ჯაბადარის მიერ საფრანგეთიდან თემის ავტორთან გამოგზავნილი ფონომასალა.

გამოყენებული წყაროები:

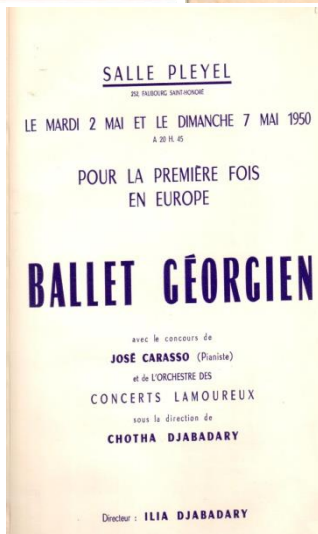
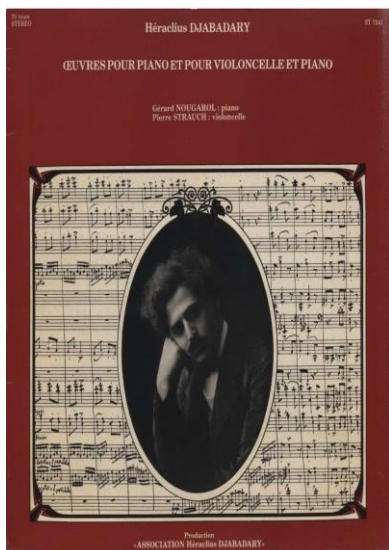
- საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, სუიცა,
 ფ. 202, ან.1, ს. NN 60, 65, 68, 70, 79, 80, 82, 89, 92, 95.
 სუიცა, ფ. 303, ან.1, ს. 1207;
 ნაშრომში გამოყენებულია ი. ჯაბადარის ფონოჩანაწერი.

ერეკლე და შოთა ჯაბადარები

ილია და შალვა ჯაბადარები

ევროპული სახელმწიფოებო სამართლის უნიფიცირებული ნუსხების გეგმავლენა ევროკავშირის არანაწევრი შავიზღვისპირა ქვეყნების სამართალზე (საქართველოსა და თურქეთის მაგალითი)

აბსტრაქტი: წინამდებარე სტატიის მიზანია ევროკავშირის არაწევრ სახელმწიფოებზე ევროპული პროცესის გავლენის შეფასება. ამ მხრივ, განსახილველად შერჩეული საკითხია ევროპული სახელმწიფოებო სამართლისათვის უნიფიცირებული წესების ზეგავლენა ევროკავშირის არაწევრი სახელმწიფოების სამართალზე. კერძოდ, ნაშრომში საუბარი იქნება უნიფიცირებული წესების ზეგავლენაზე, როგორც მოდელზე ევროკავშირის არაწევრ სახელმწიფოებში, კონკრეტულად კი, შავიზღვისპირა ქვეყნების, საქართველოსა და თურქეთის მაგალითზე.

საერთო ევროპული კერძო სამართლის სივრცის ნაწილად დარჩენა, თუ მის სრულფასოვან წევრად გახდომა შეიძლება, ჩაითვალოს საქართველოში კერძო-სამართლებრივი რეფორმის ერთ-ერთ ძირითად მიზნად. მჭიდრო ევროპული ინტეგრაციისთვის, ევროკავშირი მოითხოვს ქართული სამართლის მაქსიმალურ ევროპეიზაციას. საქართველოსა და ევროკავშირის შორის, ამის პირველ, ყველაზე მძლავრ ინსტიტუციურ მექანიზმს ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის დოკუმენტში საქართველოს ჩართვა წარმოადგენს, რომელმაც თანამშრომლობის კონკრეტული ასპექტები გააჩინა. ამ თვალსაზრისით, მთავარი სიახლეა „ერთი მხრივ, საქართველოსა და მეორე მხრივ, ევროკავშირსა და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებს შორის ასოცირების შესახებ შეთანხმების“ ინიცირება, რომელსაც უმნიშვნელოვანესი როლი აქვს სამართლის ევროპეიზაციის ნაწილში. საქართველოს ევროინტეგრაციისა და ევროპული სტრუქტურების წევრობის დეკლარირებული პოლიტიკიდან გამომდინარე, გონივრულია, შეფასდეს და გაანალიზდეს ევროკავშირის ფარგლებში შემუშავებული უნიფიცირებული წესები.

რაც შეეხება თურქეთს, შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსისა და ვალდებულებითი კანონის ადაპტირებით, თურქეთის სამართალი ყოველთვის ღია იყო ევროპის გავლენისთვის კერძო სამართლის სფეროში. ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში, მნიშვნელოვანი ცვლილებები განხორციელდა თურქეთის სახელმწიფოებო სამარ-

¹ სამართლის დოქტორი, მოწვეული ლექტორი ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში / PhD in Law, Invited Lecturer at Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

თალთან დაკავშირებულ კანონმდებლობაში, რომელზეც მნიშვნელოვნად იმოქმედა სახელმწიფოებო სამართლის ევროპული ჰარმონიზაციის ტენდენციებმა.

საერთო ჯამში, სტატია მიზნად ისახავს, გააანალიზოს ევროპული სახელმწიფოებო სამართლის უნიფიცირებული წესების ამჟამინდელი საჭიროება და მათი ზეგავლენა ევროკავშირის არაწევრ სახელმწიფოებზე, იმ ორი შავიზღვისპირა ქვეყნის მაგალითზე, რომელთა სამართალზეც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია აღნიშნულმა წესებმა.

საკვანძო სიტყვები: ევროპა, ევროკავშირი, სახელმწიფოებო სამართალი, უნიფიცირებული წესები, შავიზღვისპირეთი, საქართველო, თურქეთი.

The Influence of the Unified Rules of the European Contract Legislation on the Law of the non-EU Black Sea Countries (in the Example of Georgia and Turkey)

Abstract: *The purpose of this paper is to assess the impact of the European process on non-EU countries. In this regard, the issue selected for consideration is the impact of uniform rules for European contract law on the law of non-EU countries. In particular, the paper will discuss the impact of uniform rules as a model in non-EU countries, particularly on the example of the Black Sea countries – Georgia and Turkey.*

Remaining as a part of a common European private law space or becoming its full member is one of the main goals of the national private law reform in Georgia. For a tight European integration, the European Union requires a maximum Europeanization of the Georgian law. The first of its most powerful instrumental mechanisms between Georgia and European Union is the involvement of Georgia in the European Neighbourhood Policy document, which has developed specific aspects of cooperation. The main novelty is the initiation of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part, which has a significant role in the Europeanization of the law. Due to the declared policy of Georgia's European integration and membership of the European structures, it is reasonable to evaluate and analyze the uniform rules developed within the framework of the European Union.

As for Turkey, having adapted the Swiss Civil Code and Code of Obligations into its own legal system, Turkish law has always been open to influences from Europe in the area of private law. In the last two decades, there have been important changes of legislation concerning Turkish contract law, which has been significantly influenced by the trends in European harmonization of contract law.

All in all, this paper aims to analyze the current need for unified rules of European contract law and their impact on non-EU countries, on the example of the two Black Sea countries whose laws have been significantly affected by these rules.

Key words: Europe, EU, Contract Law, Uniform Rules, Black Sea Region, Georgia, Turkey.

შესავალი: ნაშრომისთვის მოცემული თემატიკის შერჩევის ერთგვარი შთაგონების წყარო აღმოჩნდა 2016 წლის 23 და 24 ივნისს, IE უნივერსიტეტისა (ესპანეთი) და ევროპული კვლევების IE ცენტრის (ესპანეთი) ორგანიზებითა და პროფესორ დე ელიზალდეს ხელმძღვანელობით გამართული საერთაშორისო კონფერენცია – „უნიფიცირებული წესები ევროპული სახელშეკრულებო სამართლისათვის? კრიტიკული შეფასება“. კონფერენციას ქ. სეგოვიამი (ესპანეთი), ევროპის ეკონომიკურ გაერთიანებაში (EEC)/ევროპულ კავშირში (EU) ესპანეთის გაერთიანების 30 წლისთავთან დაკავშირებით, სხვადასხვა ქვეყნიდან და სამართლებრივი კულტურიდან ჩამოსული ამ სფეროში წამყვანი პროფესორების ჯგუფი ესწრებოდა, რათა განეხილა და გაეანალიზებინა ევროპულ სახელშეკრულებო სამართალში უნიფიცირებული წესების ახლანდელი საჭიროება (Vargas Brand, 2016: 1245; ამირანაშვილი, 2018: 100).

ზემოაღნიშნული კონფერენციის პროგრამის მეხუთე სექცია ეხებოდა ევროპული პროცესის ზეგავლენას არაევროპულ ქვეყნებზე. ამ მხრივ, კონფერენციის დისკუსიის ერთ-ერთი მთავარი საკითხი იყო ევროპული სახელშეკრულებო სამართლისთვის უნიფიცირებული წესების ზეგავლენა ევროპულ და არაევროპულ სასამართლოებსა და საკანონმდებლო ორგანოებზე (Vargas Brand, 2016: 1246; ამირანაშვილი, 2018: 100). კერძოდ, კონფერენცია მოიცავდა გარკვეულ მოხსენებებს უნიფიცირებული წესების ზეგავლენებზე, როგორც მოდელზე არაევროპულ ქვეყნებში, განსაკუთრებით, აღმოსავლეთაზიურ სახელმწიფოებსა და თურქეთში (Vargas Brand, 2016: 1248; ამირანაშვილი, 2018: 100).

ნაშრომის მიზანია ევროკავშირის არაწევრი სახელმწიფოების სამართალზე ევროპული პროცესის გავლენის შეფასება შავიზღვისპირა ქვეყნების საქართველოსა და თურქეთის მაგალითზე.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: სტატიაში გამოყენებულია ქართველ და უცხოელ მეცნიერთა კვლევები. კერძოდ, დამუშავებულ იქნა როგორც მონოგ-

რაფიული თუ სახელმძღვანელოს ტიპის გამოცემები და დამხმარე მასალა, ისე სამეცნიერო სტატიები.

მეთოდოლოგია: კვლევის მეთოდოლოგიური საფუძველია ისტორიული, შედარებითსამართლებრივი, სისტემური, ანალიზისა და სინთეზის, ლოგიკური მეთოდების გამოყენება.

დისკუსია/შედეგები: საერთო ევროპული კერძო სამართლის სივრცის ნაწილად დარჩენა, თუ მის სრულფასოვან წევრად გახდომა შეიძლება ჩაითვალოს საქართველოში კერძოსამართლებრივი რეფორმის ერთ-ერთ ძირითად მიზნად (კერესელიძე, 2007: 10).

მჭიდრო ევროპული ინტეგრაციისთვის ევროპული კავშირი მოითხოვს ქართული სამართლის მაქსიმალურ ევროპეიზაციას. საქართველოსა და ევროპულ კავშირს შორის, ამის პირველ, ყველაზე მძლავრ ინსტიტუციურ მექანიზმს ევროპული სამეზობლო პოლიტიკის დოკუმენტში საქართველოს ჩართვა წარმოადგენს, რომელმაც თანამშრომლობის კონკრეტული ასპექტები გააჩინა (სამხარაძე, 2015ა: 45).

მთავარი ნოვაციაა „ერთი მხრივ, საქართველოსა და, მეორე მხრივ, ევროკავშირსა და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებს შორის ასოცირების შესახებ შეთანხმების“ ინიცირება, რომელსაც უმნიშვნელოვანესი როლი აქვს სამართლის ევროპეიზაციის ნაწილში (სამხარაძე, 2015ა: 47).

მაშასადამე, საქართველოს ევროინტეგრაციისა და ევროპული სტრუქტურების წევრობის დეკლარირებული პოლიტიკიდან გამომდინარე, გონივრულია, შეფასდეს და გაანალიზდეს ევროპული კავშირის ფარგლებში შემუშავებული უნიფიცირებული წესები (ბაჩიაშვილი, 2013: 6).

სამართლის ევროპეიზაცია იმ გაგებით, როგორც ის ევროპულ კავშირში დამკვიდრდა, რომელიც სამართლის უნიფიკაციასა და ჰარმონიზაციას გულისხმობს, იმ დროის საქართველოში, როდესაც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს პირველი კოდექსი იქმნებოდა, ჯერ კიდევ უცნობი იყო (ჭანტურია, 2016: 11-12). საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის შემუშავებული კომისიის მუშაობის დაწყებამდე იყო ნათელი, რომ კოდექსი ვერ იქნებოდა ეროვნული, რამდენადაც, თვით თანამედროვე სამოქალაქო ბრუნვა არ არის ეროვნული (ზოიძე, 2005: 120).

უცხო სამართლის რეცეფციისას, კომისიისთვის ძირითად ღირებულებას წარმოადგენდა სამართალთა უნიფიკაცია-ჰარმონიზაციის საფუძველზე შექმნილი სამართალი. ამ უკანასკნელს დიდი გასაქანი მიეცა ვალდებულებით სამართალში. სარედაქციო ჯგუფი სარგებლობდა იმ მოდელური პროექტებით, რომლებზეც სერიოზული მუშაობა მიმდინარეობს, კონტინენტური ევროპის ქვეყნე-

ბისტვის საერთო ვალდებულებითსამართლებრივი სივრცის შესაქმნელად. სამართალთა უნიფიკაცია-ჰარმონიზაციის შედეგებს ემყარება სახელმწიფოებო სამართლის კერძო ნაწილის თითქმის ყველა ინსტიტუტიც (ზოიძე, 1998: 11, 17-18). რაც შეეხება კოდექსის ენას, მას წარმოადგენს როგორც რომის სამართლიდან მომდინარე, ისე სამართალთა უნიფიკაციის შედეგად საყოველთაოდ მიღებული ტერმინები (ზოიძე, ახვლედიანი, 1996: 325).

თანამედროვეობაში, ქართული სახელმწიფო ახალი გამოწვევების წინაშე დააყენა მის მიერ არჩეულმა დასავლურმა ორბიტამ, რადგან ამჯერად, მისი მოდერნიზაციის დღის წესრიგს საქართველოს ევროპულ კავშირთან ურთიერთობა და ევროპულ სამართლებრივ სტანდარტებთან დაახლოება განაპირობებს (სამხარაძე, 2015ბ: 315). თუმცა, აღსანიშნავია, რომ სრულიად განსხვავებული მდგომარეობაა, როცა ევროპული კავშირის სამართალთან დაახლოების პროცესი მიმდინარეობს არაწევრი, ე.წ. „მესამე“, სახელმწიფოს მიერ (სამხარაძე, 2015ბ: 319). ევროპული სამართლის ტრანსფორმაცია ისეთი ქვეყნების მიერ, რომლებიც არ არიან ევროპული კავშირის წევრები, შეიძლება შეფასდეს, როგორც ნებაყოფლობითი ჰარმონიზაცია სახელმწიფოებო ან არასახელმწიფოებო ურთიერთობის საფუძველზე (სამხარაძე, 2015ბ: 321).

უცხოურ სტანდარტებთან სამართლის თანმიმდევრული ჰარმონიზაციის მიმართ საქართველოს კანონმდებლობის დამოკიდებულება პოზიტიურია. ამასთან, ხაზგასასმელია, რომ ევროპული კავშირის სამართალთან ჰარმონიზაციის ტიპური გაგება უფრო განვითარებადი სახელმწიფოებისთვისაა დამახასიათებელი, რომელთაც საკუთარი სამართლის გაჯანსაღებისთვის სხვა ევროპულ სამართლებრივ სისტემებთან დაახლოება ესაჭიროებათ. ასეთ შემთხვევას აქვს ადგილი ქართული სამართლის ევროპულ სტანდარტებთან მიახლოების პროცესში (სამხარაძე, 2015ბ: 322).

საქართველოსა და ევროპული კავშირის ურთიერთობა უკვე რამდენიმე ათეულ წელიწადს ითვლის, რომლის პირველი ნიშნები გაჩნდა 90-იანი წლების დასაწყისში, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების პარალელურად. სწორედ ამ პერიოდს უკავშირდება ქართული სამართლის ძირეული გარდაქმნები. ევროპული კავშირის სამართალთან დაახლოების მექანიზმებიც აქედან იღებს სათავეს. მიუხედავად ამისა, საკანონმდებლო ჰარმონიზაციის მექანიზმების თვალსაზრისით, ყველაზე დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა მაინც ასოცირების შესახებ შეთანხმებას უნდა მიენიჭოს, რაც საქართველოსა და ევროპული კავშირის ურთიერთობის უახლესი ამბიციური ფორმაა. საქმე ისაა, რომ ის ქართული სამართალშემოქმედების განვითარების სრულიად ახალი ეტაპის დაწყებას მოწმობს, რაც მისი სამართლებრივად სავალდებულო ბუნებითაა გაპირობებული (სამხარაძე, 2015ბ: 323-325).

ასოცირების შესახებ შეთანხმება მხარეების მიერ შესასრულებლად სავალდებულო სამართლებრივი აქტია, ამდენად, მეტად საინტერესოა მისი დამოკიდებულება საკანონმდებლო ჰარმონიზაციის ვალდებულების მიმართ. შეთანხმების პრეამბულაში რამდენჯერმე არის ნახსენები ტერმინი – „საკანონმდებლო დაახლოება“, რაც იმთავითვე ააშკარავებს მის მიზანს. ამავე პრეამბულაში შეინიშნება პირდაპირი მოწოდება ევროპულ სტანდარტებთან დაახლოების საფუძველზე ძირეული სამართლებრივი რეფორმების თაობაზე, რასაც ევროპული კავშირი პოლიტიკური ასოცირებისა და ეკონომიკური ინტეგრაციის უმნიშვნელოვანეს წინაპირობად აყენებს. საკანონმდებლო ჰარმონიზაციის შესახებ აღებული ვალდებულება არ მოიცავს თანამშრომლობის მხოლოდ რამდენიმე ძირითად ასპექტს, არამედ ის ფარავს პრაქტიკულად ყველა სფეროს, სადაც პარტნიორობა ევროპულ კავშირსა და საქართველოს შორის თეორიულად მაინც არის დაშვებული. ასოცირების შესახებ შეთანხმება თავის თავში მოიცავს შიდასახელმწიფოებრივი კანონმდებლობის ევროპულ სამართალთან მაქსიმალურ დაახლოებას. ის არ შემოიფარგლება მხოლოდ ზოგადი დათქმებით და გამოირჩევა კონკრეტიზებით. მაშინ, როდესაც შეთანხმების ძირითადი ტექსტი მხოლოდ პრინციპის სახით მოითხოვს ევროპულ სტანდარტებთან ლოიალურობას, მისი რამდენიმე თავის დანართი მეტად ზუსტია და მიუთითებს სხვადასხვა სფეროში გადმოსაღები ევროპული სამართლებრივი აქტების დეტალურ ჩამონათვალსა და ვადებს, რაც ნიშნავს იმას, რომ საკანონმდებლო დაახლოება უნდა მოხდეს ეტაპობრივად, შეთანხმებული ვადების გათვალისწინებით (სამხარაძე, 2015ბ: 325-326).

ჰარმონიზაციის უშუალო მექანიზმი, რომელსაც ევროპული კავშირი საქართველოსთან ასოცირების შეთანხმების ფარგლებში იყენებს, ორგვარია. ერთი მხრივ, გაერთიანება მის მიერ მიღებული ნორმატიული აქტების (რეგულაცია, დირექტივა) შემოღებას ავალდებულებს ქვეყანას. მეორე მხრივ, ის საქართველოსგან ცალკეულ სფეროში არსებულ საერთაშორისო ხელშეკრულებებზე მიერთებით აღებული ვალდებულებების პატივისცემას მოითხოვს. ასოცირების შესახებ შეთანხმებით გათვალისწინებული ჰარმონიზაციის ერთ-ერთი ძირითადი მექანიზმი საქართველოს მიერ აღებული საერთაშორისო ვალდებულებების შესრულებაა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ევროპული კავშირი მოუწოდებს საქართველოს იმ სათანადო ზომების განხორციელებას (არსებულ კანონმდებლობაში ცვლილებების შეტანა, რელევანტური შიდასახელმწიფოებრივი ნორმატიული აქტების მიღება), რომლებიც უზრუნველყოფს საერთაშორისო ხელშეკრულებებთან შესაბამისობასა და მათი მოთხოვნების სრულყოფილ შესრულებას (სამხარაძე, 2015ბ: 326-327).

რაც შეეხება თურქულ სამართალს, ევროპული გავლენა თურქულ სამართალზე თარიღდება მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან (Önay, 2018: 223). 1926 წლამდე, თურქეთის კერძო სამართალი, გარდა კომერციული სამართლისა, ძირითადად, რელიგიურ პრინციპებს ეფუძნებოდა. ეს იმას ნიშნავს, რომ მართალია, თურქეთი ევროპულ ქვეყანას წარმოადგენდა, თუმცა, მისი სამართლებრივი სისტემა ისლამური იყო. 1926 წელს, თურქულმა სამართალმა შეწყვიტა ისლამური სამართლის სისტემის ჯგუფისადმი კუთვნილება და გახდა რომანულ-გერმანული. ამავ დროს, მან შეწყვიტა რელიგიური სამართლის სისტემად ყოფნა და გახდა საერო (Velidedeoglu, 1957: 61).

ქვეყნის მკაფიო ევროპულ ორიენტაციას, რომელიც მე-19 საუკუნეში დაიწყო, მყარი პოლიტიკური ჩარჩო მიენიჭა მაშინდელ ევროპულ თანამეგობრობასთან ასოცირების შეთანხმების ხელმოწერით 1963 წელს, რომლის დროსაც, თურქეთის კანონმდებლობის ევროპულ სამართალთან შესაბამისობაში მოყვანა სტაბილურად, თუმცა, შეფერხებით მიმდინარეობდა (Atamer, 2012).

საფრანგეთის რევოლუციით შთაგონებული ოსმალეთის იმპერია შეუერთდა კოდიფიკაციის მოძრაობას, რომელიც დაიწყო ევროპაში. პირველი ნაბიჯი იყო საფრანგეთის კომერციული კოდექსის პირველი სამი წიგნის ადაპტაცია 1807 წელს, რასაც შედეგად მოყვა ოსმალეთის სავაჭრო კოდექსის 1850 წელს და ოსმალეთის საზღვაო სამართლის კოდექსის ამოქმედება, რომელიც, ასევე, ეფუძნებოდა, პირველ რიგში, ფრანგულ, თუმცა, ასევე, ჰოლანდიურ, პრუსიისა და სარდინიის სამართალს (Önay, 2018: 223-224). შემდეგი ნაბიჯი იყო სამოქალაქო კოდექსის შემუშავება. განიხილებოდა სამი ალტერნატივა (Önay, 2018: 224). გადაწყდა მესამე ალტერნატივის მიღება, რომელიც განიხილება კომპრომისად დანარჩენ ორ წინადადებას შორის. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (Mecelle) მაჯალა, კოდექსი, რომელზეც გავლენას ახდენდა სუნიტური ისლამის ჰანაფის სკოლა და ფრანგული სამოქალაქო კოდექსი (Önay, 2018: 224).

მაჯალა (Mecelle) გაუქმდა შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსისა და შვეიცარიის ვალდებულებათა კოდექსის მიღების შემდეგ 1926 წელს. იყო რამდენიმე მცდელობა, შეეცვალათ მაჯალა (Mecelle) და 1923 წელს კომისიას დაევალა ახალი სამოქალაქო კოდექსის შემუშავება. თუმცა, ეს მცდელობები წარუმატებელი აღმოჩნდა და 1925 წელს დაშალეს კომისია და გამოაცხადეს მთავრობის განზრახვა, მიეღო დასავლური კოდექსი (Önay, 2018: 224). საბოლოოდ, თურქეთმა გადაწყვიტა, მიეღო შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსი და ვალდებულებათა კოდექსი, რის საფუძველზეც თურქეთის სამოქალაქო კოდექსი და ვალდებულებათა კოდექსი ძალაში შევიდა 1926 წ. 4 ოქტომბრიდან (Önay, 2018: 224-225).

ეს არჩევანი ეფუძნებოდა სხვადასხვა მიზეზს. უპირველეს ყოვლისა, ბევრმა თურქმა იურისტმა, მათ შორის, თავად იუსტიციის მინისტრმა, მიიღო განათლება შვეიცარიის ფრანგულენოვან კანტონებში და ამიტომ კარგად იცნობდნენ შვეიცარიის კანონმდებლობას. ასევე, შვეიცარიული კოდექსები იყო უახლესი და ბევრად უფრო მარტივი ენობრივი თვალსაზრისით და უფრო თავსებადი საერო სისტემასთან, თანამედროვე ევროპაში არსებულ მათ ანალოგებთან შედარებით (Önay, 2018: 225).

1950-იანი წლებიდან იყო არაერთი მცდელობა ახალი სამოქალაქო კოდექსის შემუშავებისა. თუმცა, ამ მცდელობებს არ მოყოლია ახალი კანონმდებლობის შექმნა, არამედ, მხოლოდ არსებული კანონმდებლობის გარკვეული ცვლილებები, სანამ თურქეთის ახალი სამოქალაქო კოდექსი არ იქნა მიღებული პარლამენტის მიერ 2001 წლის 22 ნოემბერს და ძალაში შევიდა 2002 წ. 1 იანვრიდან (Önay, 2018: 225).

ახალ ვალდებულებათა კოდექსის შემოღებას კიდევ ათი წელი დასჭირდა. თურქეთის ახალ ვალდებულებათა კოდექსი ძალაში შევიდა 2012 წლის 1 ივლისიდან, თურქეთის ახალ კომერციულ კოდექსთან ერთად. სახელშეკრულებო სამართალთან დაკავშირებით, კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო 1995 წელს მომხმარებელთა უფლებების დაცვის კანონის შემოღება, რომელიც მოგვიანებით შეიცვალა ახალი კანონით მომხმარებელთა უფლებების დაცვის შესახებ, ეს უკანასკნელი ძალაში შევიდა 2014 წლის 28 მაისს. უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთი არის გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის საქონლის საერთაშორისო ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებათა შესახებ კონვენციის (CISG) ხელშემკვრელი სახელმწიფო და CISG წარმოადგენს თურქეთის კანონმდებლობის ნაწილს 2011 წლის 1 აგვისტოდან (Önay, 2018: 225).

იმის დასადგენად, აქვს თუ არა ზეგავლენა თურქეთის სახელშეკრულებო სამართლის განვითარებაზე სახელშეკრულებო სამართლის ევროპულ ჰარმონიზაციას, უნდა გაანალიზდეს სახელშეკრულებო სამართლის ბოლო ცვლილებები, სახელშეკრულებო სამართლის ევროპული ჰარმონიზაციის დროს შექმნილ სამართლებრივ ინსტრუმენტებთან მათი მსგავსებისა და განსხვავებების გათვალისწინებით (Önay, 2018: 225).

თურქეთის ვალდებულებათა კოდექსის ზოგად პრეამბულაში ცალსახად არის ნახსენები საერთაშორისო და რეგიონული ჰარმონიზაციის ძალისხმევა ვალდებულებათა სამართლის სფეროში (Önay, 2018: 226). გარდა ამისა, პრეამბულაში ჩამოთვლილია ჰარმონიზაციის ძალისხმევის ყველაზე მნიშვნელოვანი პროდუქტები: საერთაშორისო კომერციულ ხელშეკრულებათა პრინციპები; გაეროს კონვენცია საქონლის საერთაშორისო ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებათა

შესახებ; ევროპული სახელმწიფოებო სამართლის პრინციპები და ევროპული დელიქტური სამართლის პრინციპები. პრემიულაში ნათქვამია, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ახალი კოდექსი მთლიანად არ არის დაფუძნებული ამ ინსტრუმენტებზე, ისინი გაითვალისწინეს ახალი კოდექსის შედგენისას (Önay, 2018: 226).

მომხმარებელთა დაცვა არის სახელმწიფოებო სამართლის სფერო, სადაც თურქეთის კანონმდებლობაზე ყველაზე დიდ გავლენას ახდენს ევროპული ჰარმონიზაცია (Önay, 2018: 235). თურქეთის პირველი კანონმდებლობა მომხმარებელთა უფლებების დაცვის შესახებ იყო შემოღებული 1995 წელს, როდესაც თურქეთმა და ევროკავშირმა დააარსეს საბაჟო კავშირი, რომელიც ავალდებულებდა თურქეთს, შესაბამისობაში მოეყვანა თავისი კანონმდებლობა ევროკავშირის სამართალთან, მომხმარებელთა უფლებების დაცვის კუთხით (Önay, 2018: 235).

ევროკავშირის თურქეთთან ურთიერთობის განვითარებასთან ერთად, თურქეთი აგრძელებდა თავისი კანონმდებლობის ევროკავშირის სამართალთან შესაბამისობის უზრუნველყოფას (Önay, 2018: 235). ამ მიზნით, 2003 წელს განხორციელდა ძირითადი გადახედვა (რევიზია) (Önay, 2018: 235). მიუხედავად იმისა, რომ 2003 წლის შემდეგაც იყო რამდენიმე გადასინჯვის მცდელობა, მხოლოდ 2013 წელს შემოიღეს ახალი კანონი მომხმარებელთა უფლებების დაცვის შესახებ (Önay, 2018: 235). კანონის ზოგად პრემიულაში, რომელიც ძალაში შევიდა 2014 წლის 28 მაისს, ნათქვამია, რომ ახალი კანონი მიზნად ისახავს ბევრი (14) დირექტივისა და რეკომენდაციის დანერგვას თურქეთის კანონმდებლობაში (Önay, 2018: 235).

თურქეთის სახელმწიფოებო სამართალში არსებული სიახლეების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ცვლილებები, ძირითადად, იმავე მიმართულებითაა, როგორც ევროპული ჰარმონიზაციის პროდუქტების შემთხვევაშია (Önay, 2018: 238). თუმცა, გადაჭარბებული იქნება დასკვნა, რომ ინსტრუმენტები, რომლებიც მიზნად ისახავს ევროპული სახელმწიფოებო სამართლის ჰარმონიზაციას, საფუძვლიანად გაანალიზდა და ევროპული სახელმწიფოებო სამართლის ტენდენციები მხედველობაში იქნა მიღებული თურქეთის ვალდებულებათა კოდექსის შედგენისას (Önay, 2018: 239). თურქეთის ვალდებულებათა კოდექსის ზოგიერთ სიახლეზე, როგორც ჩანს, ირიბად ახდენს გავლენას ევროპული ჰარმონიზაცია და მიდრეკილია პრობლემებისკენ, რომელთა თავიდან აცილებაც შესაძლებელი იქნებოდა, იმ შემთხვევაში, თუ მათი გადახედვა დაფუძნებული იქნებოდა ევროპული ტენდენციების საფუძვლიან ანალიზზე (Önay, 2018: 239).

სხვა, როგორც ჩანს, არის სასამართლოებისა და მეცნიერების მიერ უკვე შემოთავაზებული და გამოყენებული პრინციპების ჩართვა ძველი ვალდებულებათა კოდექსიდან ახალში (Önay, 2018: 239). მეორე მხრივ, პირდაპირი გავლენები

მომდინარეობს ევროკავშირის სამართლიდან და, ძირითადად, შესამჩნევია მომხმარებელთა უფლებების დაცვის კანონმდებლობის სფეროში, სადაც კანონმდებელი მუდმივად ანახლებს კანონმდებლობას, თურქეთის სამართლის ევროკავშირის სამართალთან შესაბამისობის უზრუნველყოფის მიზნით (Önay, 2018: 239).

ახალი კოდექსის შემოღებისას, კანონმდებელს ჰქონდა შესაძლებლობა, დაკვირვებოდა ევროპული სახელშეკრულებო სამართლის ტენდენციებს და განეხორციელებინა თურქეთის სახელშეკრულებო სამართლის „ევროპეიზაცია“ თანამედროვე გაგებით. მიუხედავად ამისა, კანონმდებელმა თავი შეიკავა სახელშეკრულებო სამართლის სისტემაში ფუნდამენტური ცვლილებების განხორციელებისგან (Önay, 2018: 239).

სამართლის მეცნიერები თურქეთში თვალყურს ადევნებენ ევროპულ კერძო სამართალში განვითარებულ მოვლენებს და ეს ტენდენციები მხედველობაში შეიძლება იყოს მიღებული მოქმედი წესების ინტერპრეტაციისა და გამოყენებისას (Önay, 2018: 239).

ამრიგად, როგორც განვითარებული მსჯელობიდან იკვეთება, ევროპული პროცესის ზეგავლენა ქართულ და თურქულ სამართალზე მართლაც დიდია. უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველო აგრძელებს ევროპეიზაციის პროცესს. 2022 წლის 23 ივნისს, საქართველოს მიერ ევროკავშირში გაწევრიანების შესახებ განაცხადების შეტანის შემდეგ, ევროპულმა საბჭომ საქართველოს ევროპული პერსპექტივა აღიარა. ევროკავშირი მზადაა, მიანიჭოს საქართველოს კანდიდატი ქვეყნის სტატუსი მას შემდეგ, რაც შესრულდება თორმეტი პრიორიტეტი, რომელიც ევროკომისიის გაწევრიანების შესახებ განაცხადთან დაკავშირებულ მოსაზრებაში არის განსაზღვრული. ხოლო, თურქეთის შემთხვევაში კი, სამწუხაროდ, გაწევრიანების შესახებ 2005 წლის 03 ოქტომბერს დაწყებული მოლაპარაკებები (ოპერმანი, კლასენი, ნეთესჰაიმი, 2018: 928-929) ევროკავშირის საპარლამენტო კომიტეტმა შეაჩერა 2019 წლის 20 თებერვალს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ამირანაშვილი, 2018: – გარიგების ფორმის იძულება, როგორც ფორმის თავისუფლების შეზღუდვა, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2018.
2. ბაჩიაშვილი, 2013: – ხელშეკრულების განმარტება ევროპული სახელშეკრულებო სამართლის პრინციპების მიხედვით და საქართველოს კანონმდებლობაში მისი იმპლემენტაციის მიზანშეწონილობა, „სამართლის ჟურნალი“ №1, 2013.
3. ზოიძე, 2005: – ევროპული კერძო სამართლის რეცეპცია საქართველოში, საგამომცემლო საქმის სასწავლო ცენტრი, თბილისი, 2005.

4. ზოიძე, 1998: – საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის სისტემა, ჟურნალი „ქართული სამართლის მიმოხილვა“, პირველი კვარტალი, 1998.
5. ზოიძე, ახვლედიანი, 1996: – საერთო და ეროვნული სულის სინთეზი (ზოგიერთი განმარტება საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის პროექტთან დაკავშირებით), წიგნში: ზოიძე, ევროპული კერძო სამართლის რეცეპცია საქართველოში, საგამომცემლო საქმის სასწავლო ცენტრი, თბ., 2005.
6. კერესელიძე, 2007: – ევროპული კოდიფიკაციებისა და კანონმდებლობის უნიფიკაციის საერთაშორისო ინსტრუმენტების გავლენა საქართველოს კერძო სამართლის განვითარებაზე, ჟურნალი „ქართული სამართლის მიმოხილვა“, სპეციალური გამოცემა, 2007.
7. ოპერმანი, კლასენი, ნეთესჰაიმი, 2018: – ევროპული სამართალი, მე-8, განახლებული გამოცემა, გერმანიის საერთაშორისო თანამშრომლობის საზოგადოება (GIZ), თბილისი, 2021.
8. სამხარაძე, 2015ა: – საქართველოს ევროპეიზაცია: ევროკავშირში გაწევრიანების ძირითადი სამართლებრივი ასპექტები, ჟურნალი „მართლმსაჯულება და კანონი“, №5(48) 15.
9. სამხარაძე, 2015ბ: – სამართლებრივ სისტემათა ჰარმონიზაცია: ევროკავშირი და საქართველო, „სამართლის ჟურნალი“ №1, 2015.
10. ჭანტურია, 2016: – ქართული სამართალი და განვითარების ალტერნატივები, წიგნში: ოთარ გამყრელიძე 80: საიუბილეო სამეცნიერო კრებული, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2016.
11. Atamer, 2012: – Turkish Civil Code and the Turkish Code of Obligations, Max-EuP 2012. ობ.: [https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Turkish Civil Code and the Turkish Code of Obligations](https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Turkish_Civil_Code_and_the_Turkish_Code_of_Obligations)
12. Önay, 2018: – The Effects of European Harmonisation on Turkish Contract Law, წიგნში: Francisco de Elizalde (Ed.), Uniform Rules for European Contract Law?: A Critical Assessment, Hart Publishing, Oxford, 2018.
13. Vargas Brand, 2016: – Conference Report: ‘Uniform Rules for European Contract Law? A Critical Assessment’ Held in IE University, Segovia Campus, Spain, on 23 and 24 June 2016, European Review of Private Law 6-2016.
14. Velidedeoglu, 1957: – The Reception of the Swiss Civil Code in Turkey, გამოცემაში: International Social Science Bulletin, Vol. IX, No. I, 1957: The Reception of Foreign Law in Turkey, UNESCO, 1957. ობ.: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000024596>

Marian Zidaru¹

(Constanța, Romania)

THE FIRST STAGE OF THE RUSSIAN SPECIAL OPERATION IN
UKRAINE THE EVALUATION
OF THE BALANCE OF POWER AND USED TACTICS

Abstract: On 24 February 2022, Russia invaded Ukraine, in a major escalation of the Russo-Ukrainian War that began in 2014. During March, the Russian advance towards Kyiv stalled. On 25 March, the Russian Defence Ministry said the "first stage" of what they called the "military operation in Ukraine" was generally complete, that the Ukrainian military forces had suffered serious losses, and the Russian military would now concentrate on the "liberation of Donbas". The "first stage" of the invasion was conducted on four fronts including one towards western Kyiv from Belarus, conducted by the Russian Eastern Military District, comprising the 29th, 35th, and 36th Combined Arms Armies. A second axis deployed towards eastern Kyiv from Russia by the Central Military District (northeastern front), comprised the 41st Combined Arms Army and 2nd Guards Combined Arms Army. A third axis deployed towards Kharkiv by the Western Military District (eastern front), with the 1st Guards Tank Army and 20th Combined Arms Army. A fourth, southern, front originating in occupied Crimea and Russia's Rostov oblast with an eastern axis towards Odessa and a western area of operations toward Mariupol, by the Southern Military District, including the 58th, 49th, and 8th Combined Arms Army, the latter also commanding the 1st and 2nd Army Corps of the Russian separatist forces in Donbas. By 7 April, Russian troops deployed to the northern front by the Russian Eastern Military District pulled back from the Kyiv offensive, apparently to resupply then redeploy to the Donbas region to reinforce the renewed invasion of southeastern Ukraine. The northeastern front, including the Central Military District, was similarly withdrawn for resupply and redeployment to southeastern Ukraine. The purpose of this paper is to assess the balance of quantitative and qualitative power between the two states as well as the effectiveness of the weapons and tactics used in this phase of the war.

Key words: Southern Military District, major escalation, liberation of Donbas

¹ Ph.D., Assoc. Prof., Andrei Șaguna University

Introduction

In March 2014, the Russian military took control of Crimea. While few were surprised by the annexation, many were surprised by the performance of the Russian armed forces. Russian soldiers in Crimea were competent, capable and professional, three terms that have not been applied to the Russian military for a long time. The Russians themselves seemed no less surprised - and proud: while many reporters referred to the personnel in unmarked uniforms as the "Little Green man", the Russians focused on the fact that Crimea had been taken with almost no spillage of blood. If Crimea was occupied almost without human losses, the east of Ukraine proved to be the opposite. The conflict was engaged primarily between infantry, armor and artillery. These two invasions, now coupled with continued Russian operations in Syria, have provided military analysts with in-depth information about Russia's capabilities, particularly the capabilities of its land forces, which are of concern to Russia's neighbors, including members of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) ². To better understand how the Russian military works, we need to look at Russia's weapons programs.

In December 2010, the State Armament Program for 2011-2020 (in Russian: GPW 2020) was approved. According to his assumptions, 19 trillion rubles (about 600 billion USD after the exchange rate at the time) were to be spent on the purchase of new weapons and on research and development in the field of new military technologies. The goal was to increase the rate of modern weaponry in the Russian armed forces from about 10 percent in 2008 to about 70 percent in 2020. Among the equipment to be purchased using these resources are the following: purchase of 600 airplanes and 1,100 helicopters for the Air Force, approx. 100 ships for the Navy, of which approx. 25 corvettes, 14-15

² Keith Crane, Olga Oliker, Brian Nichiporuk Trends in Russia's Armed Forces: An Overview of Budgets and Capabilities,

[https://books.google.ro/books?id=VDfnDwAAQBAI&pg=PA1&lpg=PA1&dq=These+two+invasions,+now+coupled+with+continued+Russian+operations+in+Syria,+have+provided+military+analysts+with+in-depth+information+about+Russia's+capabilities,+particularly+the+capabilities+of+its+land+forces,+which+are+of+concern+to+Russia's+neighbors,+including+members+of+the+North+Atlantic+Treaty+Organization+\(NATO\)&source=bl&ots=WjSE2_eqNI&sig=ACfU3U1ESjLZ1DwyUyZV74uf4ghbeRVysQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewiJuvWahMn5AhU98rsIHbPjBLAQ6AF6BAgCEAM#v=onepage&q=These%20two%20invasions%2C%20now%20coupled%20with%20continued%20Russian%20operation%20in%20Syria%2C%20have%20provided%20military%20analysts%20with%20in-depth%20information%20about%20Russia's%20capabilities%2C%20particularly%20the%20capabilities%20of%20its%20land%20forces%2C%20which%20are%20of%20concern%20to%20Russia's%20neighbors%2C%20including%20members%20of%20the%20North%20Atlantic%20Treaty%20Organization%20\(NATO\)&f=false](https://books.google.ro/books?id=VDfnDwAAQBAI&pg=PA1&lpg=PA1&dq=These+two+invasions,+now+coupled+with+continued+Russian+operations+in+Syria,+have+provided+military+analysts+with+in-depth+information+about+Russia's+capabilities,+particularly+the+capabilities+of+its+land+forces,+which+are+of+concern+to+Russia's+neighbors,+including+members+of+the+North+Atlantic+Treaty+Organization+(NATO)&source=bl&ots=WjSE2_eqNI&sig=ACfU3U1ESjLZ1DwyUyZV74uf4ghbeRVysQ&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewiJuvWahMn5AhU98rsIHbPjBLAQ6AF6BAgCEAM#v=onepage&q=These%20two%20invasions%2C%20now%20coupled%20with%20continued%20Russian%20operation%20in%20Syria%2C%20have%20provided%20military%20analysts%20with%20in-depth%20information%20about%20Russia's%20capabilities%2C%20particularly%20the%20capabilities%20of%20its%20land%20forces%2C%20which%20are%20of%20concern%20to%20Russia's%20neighbors%2C%20including%20members%20of%20the%20North%20Atlantic%20Treaty%20Organization%20(NATO)&f=false), accessed 17th, of july 2022.

frigates and 24 submarines (including Borei class 8 capable of carrying R-30 Bulava multiple warhead ICBMs) and 2300 tanks, 2000 artillery pieces and 120 Iskander - M launchers for Army. The Russian strategic forces were to receive new types of weapons (RS-24 Yars, RS-12M1/2 Topol-M missiles). Similarly, air defense units are awaiting deliveries of around 400 S-400Triumph and 100 S-500 Triumphator-M systems. GPW 2020 is part of a wider process of transformation of the Russian Armed Forces triggered by the 2008 war with Georgia. Its aim was to move away from the Soviet military model based on mass mobilization in favor of smaller and more professional Armed Forces characterized by greater combat training. As a result of this transformation, the division-type structure of the Russian ground forces was replaced by a brigade-type one, the number of military districts was reduced from 6 to 4 (these are: West, South, Center and East), and the number of personnel of order was reduced. One of the biggest challenges for the Russian defense industry will be self-sufficiency in aircraft engine production. One of the main suppliers of engines for Russia was Motor Sich of Zaporizhia, which produced engines of the TW3-117 family. These units are used in most helicopters in the Russian Armed Forces, and their improved versions are used in the latest Russian combat helicopters, including the Mi-28N, Ka-50 and Ka-52. It should be noted that Ukraine supplied Russia with more than 400 engines per year, which calls into question the production capacity of the Russian industry in the context of its ambitious plan to modernize the helicopter fleet. The realization of the modernization program of the Russian Armed Forces is further hampered by the imposition of sanctions by the European Union and the United States. These markets are not critical from the perspective of Russian arms exports (in 2011-2013 Russian arms exports to EU countries amounted to only 75 million USD). The Russian military is faced with the problem of replacing advanced military technologies, especially electronic and optoelectronics, and dual-use technologies that it previously obtained from Western Europe. EU countries have also suspended the execution of contracts drawn up before the imposition of sanctions (such as the sale of French Mistral amphibious assault ships to the Russian Federation). Similar measures were taken by Germany; MTU Friedrichshafen has stopped supplying engines for Russian Project 21631-M Buyan-class missile-carrying corvettes. Similar measures were taken by Germany; MTU Friedrichshafen has stopped supplying engines for Russian Project 21631-M Buyan-class missile-carrying corvettes. In addition, US sanctions have affected the modernization plan of the Russian Armed Forces, especially in the context of US influence on non-European allies (affecting, for example, Israel's export policy). All this indicates that Russia must become self-sufficient in terms of military technology. Further improvement in economic cooperation with

Belarus and China should also be expected. The latter has adequate resources, both scientific and financial, for carrying out projects regarding the development of new technologies³.

Air Force Operation

Over the past seven years, the Russian Air Force has begun to receive modern aircraft in significant numbers and has continued to pay for the development of new models, such as the recently christened Sukhoi Su-57 fifth-generation fighter jet (formerly known as T-50 or PAK FA). The Su-57 is not expected to enter serial production until the upgraded engines are ready, which is unlikely to happen until 2027. Over the next eight years, Russia will continue to acquire a small number of these aircraft for testing. It will also continue to acquire Su-35S fighter jets, with a new contract for 50 additional aircraft signed in late 2016. Purchases of Su-30SM fighter jets and Su-34 attack jets will also continue, most likely in 12-18 installments. aircraft per year of each type. Mikoyan MiG-35 fighters can also be acquired, but probably not in large numbers. Generally, with many modern fighter jets purchased, acquisition rates will slow down to allow for the acquisition of other types of aircraft. The same goes for military helicopters, as the Russian military has been getting what it needs in new helicopters for the past seven years. Development of a new high-speed helicopter will not begin until after 2027⁴. How was this reflected in the first phase of the conflict in Ukraine? One of the biggest surprises in the initial phase of the Russian invasion of Ukraine was the inability of the Russian Aerospace Forces' (VKS) multirole and bomber fleets to establish air superiority or deploy significant combat power in support of Russian ground forces. On the first day of the invasion, an anticipated series of large-scale Russian air operations following initial cruise and ballistic missile strikes failed to materialize. An initial analysis of the possible reasons for this identified the Russian aviation's potential difficulties with ground-based surface-to-air missile (SAM) batteries, a lack of precision-guided munitions, and a limited number of pilots with the expertise to conduct precision strikes in support initial ground operations due to low VKS average flight hours. These factors all remain relevant, but are no longer sufficient by themselves to explain the anemic activity of VKS. Russian fast jets made only limited sorties into Ukrainian airspace, singly or in pairs, always at low altitudes and especially at night, to minimize casualties from Ukrainian man-portable air

³ Tomasz Smura, Rafał Lipka – analysts of the Security Program of the Casimir Pulaski Foundation, The modernization program of the Armed Forces of the Russian Federation - current status and prospects of success

⁴ Dmitry Gorenburg, Russia's Military Modernization Plans: 2018-2027, PONARS Eurasia Policy Memo No. 495, November 2017

defense systems (MANPADS) and ground fire. In recent years, analysts have tended to focus on Russia's impressive modernization of its air combat equipment since 2010. Most importantly, this led to the VKS acquiring around 350 modern aircraft within a decade, including the air superiority Sukhoi Su-35S fighters, Su-30SM multirole fighters and Su-34 bombers. There was also an ambitious modernization drive to remanufacture and upgrade approximately 110 Mikoyan Mig-31BM/BSM interceptors and a smaller number of Su-25SM ground attack aircraft(3). Russia has around 300 modern fighter jets normally stationed in its western and southern military districts – within range of Ukraine – and has also moved regiments from other parts of Russia as part of its mobilization military before the invasion⁵. There was clearly an intention to signal their use, especially in light of the Russian military intervention in Syria in 2015, which was characterized by the heavy use of VKS assets for air combat patrols and air strike missions. As the Russian ground offensive struggles to make progress in the northern and eastern parts of Ukraine, and heavy vehicle and personnel losses continue to be inflicted on Ukrainian forces, the lack of Russian air activity calls for a serious explanation. Potential explanations are unlikely or insufficient. One potential argument is that VKS battle fleets are held in reserve, potentially as a deterrent against direct intervention by NATO forces. This is unlikely. If the VKS is capable of large-scale combat operations to quickly establish air superiority over Ukraine, failing to do so actually weakens its potential deterrence value against NATO forces rather than preserving it. The failure of the much-feared Russian military to quickly overwhelm the smaller and less well-equipped Ukrainian forces and its heavy losses of modern vehicles and personnel have already severely damaged international perceptions of Russia's conventional military power. From a NATO deterrence point of view, the Russian General Staff and the Kremlin have every incentive to use their air power to the maximum to restore some of this lost credibility. Another argument was that due to the relatively low proportion of the VKS fleet that can effectively use precision-guided munitions, large-scale bomb and unguided missile strikes were avoided out of a desire to avoid damaging critical infrastructure that the Russians hope to use it, or out of a desire to minimize Ukrainian civilian casualties. This was a potentially valid assumption in the early days of the invasion, when the Russian leadership was planning a quick military victory. However, as this possibility quickly disappeared and Russian forces settled into a pattern of heavy artillery and cruise missile

⁵ Justin Bronk, Is the Russian Air Force Actually Incapable of Complex Air Operations? <https://rusi.org/explore-our-research/publications/rusi-defence-systems/russian-air-force-actually-incapable-complex-air-operations>. Accessed August 3rd 2022

bombardments against several encircled cities - notably Kharkiv and Mariupol - this theory no longer explains the lack of VKS strikes on a large scale.

Another theory is that Russian commanders are less willing to risk heavy losses on their expensive and prestigious fast jets and thus retained the VKS due to low risk tolerance. That doesn't make sense either. Russian ground forces lost hundreds of modern tanks, armored personnel carriers, short- and medium-range air defense systems and thousands of troops, including a disproportionate number of elite paratroopers (VDV) and special forces in one week. The Russian economy is rapidly being suffocated by crippling sanctions, and the Russian leadership has lost its carefully cultivated networks and alliances of influence across Europe and around the world. In short, the Kremlin is risking everything - holding back the air force to avoid losses makes no sense in this context. The only currently viable explanation while the early failure of the VKS to establish air superiority could be explained by a lack of coordination capacity and sufficient planning time, the continued pattern of activity suggests a more significant conclusion: that the VKS lacks the institutional capacity to plan, brief and operate complex air operations at scale. There is significant circumstantial evidence to support this explanation. First, while the VKS has gained significant combat experience in complex air environments over Syria since 2015, it has only operated aircraft in small formations during those operations. A single plane, pairs or occasionally four planes were the norm. When different types of aircraft were seen operating together, they generally comprised only two pairs. In addition to prestigious events such as the Victory Day parades, the VKS also conducts the vast majority of its training flights in pairs. This means that its operational commanders have very little hands-on experience of how to plan, and coordinate complex air operations involving tens or hundreds of assets in a high-threat air environment. This is a factor that many Western airpower specialists and practitioners often ignore due to the pervasiveness of complex air operations – conducted through combined air operations centers – to Western military operations in Iraq, the Balkans, Libya, Afghanistan and Syria over the past 20 for years.

Second, most VKS pilots get about 100 flying hours (and in many cases less) per year - about half the flying time of most NATO air forces. They also lack comparable modern simulation facilities to train and practice advanced tactics in complex environments. The live flight hours that Russian fighter pilots receive are also significantly less valuable in training pilots for complex air operations than those conducted by NATO forces. In Western air forces such as the RAF and the US Air Force, pilots are rigorously trained to perform complex runs in bad weather, at low level, and against simulated and real ground and air threats. To pass advanced training, they must be able to do this reliably and hit

targets within five to ten seconds of their planned time on target. This is a vital capability for frontline missions to enable multiple elements of a complex strike package to order their maneuvers and attacks safely and effectively, even when under fire and in poor visibility. It also takes a lot of time to train and get up to speed on live and simulator flight. In contrast, most front-line VKS training sorties involve comparatively sterile environments and simple tasks such as navigation flights, unguided weapon deliveries at open ranges, and flight target simulation in cooperation with the ground-based air defense system. Russia does not have access to a training and exercise architecture to rival that available to NATO air forces, which routinely train together at well-instrumented ranges in the Mediterranean, the North Sea, Canada and the US. Russia has no equivalent to the large-scale complex air exercises with realistic threat simulation that NATO members hold annually – the most famous of which is Red Flag. As such, it would not be surprising if most Russian pilots are not competent to operate effectively as part of large, mixed formations executing complex and dynamic missions under fire. Third, if the VKS were capable of complex air operations, it should have been relatively simple for them to achieve air superiority over Ukraine. The small number of remaining Ukrainian fighter jets conducting air defense efforts are forced to operate at low altitudes due to Russian long-range SAM systems and consequently have relatively limited situational awareness and endurance. It should be relatively easy to overwhelm the much more numerous, better armed and more advanced VKS fighters employed around the Ukrainian borders. Ukrainian medium- and short-range mobile SAM systems such as the SA-11 and SA-15 have had successes against Russian helicopters and fast jets. However, large formations of Russian attack aircraft flying at medium or high altitude as escort aircraft could quickly find and engage any Ukrainian SAM that unmasked its position by firing at them. They would lose aircraft in the process, but would be able to wear down the remaining SAMs and quickly establish air superiority⁶.

Russia has every incentive to establish air superiority and, on paper, should be more than capable of doing so if it commits to combat operations in large, mixed formations to suppress and hunt Ukrainian airmen and SAM systems. Instead, the VKS continues to operate only in very small numbers and at low levels to minimize the threat from Ukrainian SAMs. At low altitude, combat effectiveness is limited and within the range of MANPADS, such as the Iгла and Stinger, which Ukrainian forces already possess. The number of MANPADS is also increasing as numerous Western countries send supplies to

⁶ Justin Bronk, <https://rusi.org/explore-our-research/publications/rusi-defence-systems/getting-serious-about-sead-european-air-forces-must-learn-failure-russian-air-force-over-ukraine>, accessed May 27th, 2022.

the beleaguered Ukrainian forces. To avoid further casualties from MANPADS, raids continue to be conducted mainly at night, which further limits the effectiveness of their largely unguided air-to-ground weapons⁷.

2 Artillery and rockets

Largely underfunded in SAP-2020, land forces are expected to get the bulk of funding in SAP-2027. Some sources indicate that over a quarter of the program's total budget will go to equip the Ground Forces and the Airborne Forces. This is partly due to Russia's experience in Ukraine, which has led to an increased perception that ground forces may be needed in future conflicts, but mostly the result of new models of armored vehicles and tanks that are being prepared for mass production. T-90 and T-14 Armata tanks, Kurganets-25 infantry fighting vehicles and Boomerang armored personnel carriers are expected to enter the force within the next eight years, although the number of some items, such as Armata tanks, may be limited due to the cost of production. The production of land-based artillery and missiles was a bright spot for the ground forces. The deployment of the medium-range Iskander missiles is proceeding according to schedule, with all units expected to be commissioned. The new Uragan and Tornado-S multiple launch rocket systems (MLRS) are also being deployed starting in 2017, with procurement expected to continue throughout the duration of SAP-2027. Procurement of the Koalitsiya self-propelled gun began in 2016. Eventually, it is expected to completely replace the Soviet-era Msta system. New short-range air defense systems will also be purchased. There are several problems with tactical automated control systems for ground forces. Originally expected to be deployed in 40 brigades by 2020, they remain in field testing in a single division. Reports indicate that the military has mixed feelings about the system and may decide it needs improvements before it can be widely adopted. In this case, the development of network-centric warfare capabilities may be delayed beyond 2027. Meanwhile, ground forces will continue to receive intelligence, surveillance and reconnaissance (ISR) and electronic warfare systems that have been used successfully in Syria⁸. The Russian military used Kalibr (Caliber) cruise missiles to hit installations in Ukraine. The Kalibr is a precision weapon, but the Ukrainian military facilities and government buildings apparently targeted by those missiles in Kyiv and Kharkiv are located near residential areas, resulting in civilian casualties. The same is true

⁷ Justin Bronk, Is the Russian Air Force Actually Incapable of Complex Air Operations? <https://rusi.org/explore-our-research/publications/rusi-defence-systems/russian-air-force-actually-incapable-complex-air-operations>.

⁸ Dmitry Gorenburg, Russia's Military Modernization Plans: 2018-2027, PONARS Eurasia Policy Memo No. 495, November 2017

of missiles carried by Russian warplanes, which have targeted military infrastructure in strikes that also involved collateral damage. To hit key targets, the Russian military has also used Iskander missiles that have a range of up to 500 kilometers and carry a much more powerful warhead that can destroy large buildings and some fortified facilities. Some Iskander missiles were reportedly launched from the territory of Russia's ally Belarus, which served as a training ground for the Russian invasion. The Soviet-designed Grad (Hail), Smerch (Tornado) and Uragan (Hurricane) multiple rocket launchers are designed to fire a salvo of powerful missiles to destroy concentrations of troops or military equipment. Their use against populated areas inevitably causes heavy casualties and major damage to civilian infrastructure. The Russian Army also has a wide range of powerful Soviet-designed artillery units, such as the 203mm Peony and 152mm Hyacinth and Acacia self-propelled howitzers. Moscow claimed it was only targeting military bases and infrastructure, but the AP documented massive damage to civilian infrastructure and residential areas in Kyiv, Kharkiv and numerous other Ukrainian cities. Russian officials have claimed that Ukrainian forces have widely deployed heavy weapons into residential areas to use civilians as shields. Cluster bombs, rockets and artillery shells open in the air, releasing submunitions, which are dispersed over a large area and hit multiple targets simultaneously. Beyond the initial impact, bombs have a high failure rate to explode, posing a long-lasting threat of killing and maiming people for a long time after they are fired.

CLUSTER AMMUNITION AND THERMOBARIC WEAPONS. Ukrainian officials have accused Russia of using cluster munitions, charges the Kremlin has denied. Such weapons are designed to target enemy troops and weapons over a wide area, and their use in populated areas would inevitably lead to mass civilian casualties. Thermobaric weapons consist of a fuel container and two separate explosive charges, the first detonating to disperse fuel particles and the second igniting the dispersed fuel and oxygen in the air, creating a blast wave of extreme pressure and heat that creates a partial vacuum in the air. This makes the weapon especially deadly for people in a confined space. Pentagon says Russian mobile launchers for thermobaric weapons have been spotted inside Ukraine, but could not confirm their use⁹.

Tanks.

Hundreds of Russian tanks are believed to have been destroyed since Moscow launched its offensive. Hundreds of Russian tanks are believed to have been destroyed

⁹ Explained: The weapons used in the Russia-Ukraine war <https://indianexpress.com/article/explained/explained-weapons-used-russia-ukraine-war-7803831/>, accessed July 8th.

since Moscow launched its offensive. Experts say battlefield images show Russian tanks suffer from a flaw Western military have known about for decades and call the "jack-in-the-box effect." The issue relates to how tank ammunition is stored. Unlike modern Western tanks, Russian tanks carry more shells. This makes them extremely vulnerable, as even an indirect hit can set off a chain reaction that explodes their entire cache of up to 40 shells. The resulting shockwave can be enough to throw the tank's turret up to a two-story building. What we're seeing with Russian tanks is a design flaw," said Sam Bendett, advisor to the Russian Studies Program at CNA and adjunct senior fellow at the Center for a New American Security. "Any successful hit... quickly ignites the ammunition, causing a massive explosion, and the turret is literally blown up." The defect means the tank's crew -- usually two men in the turret and a third driving -- are torchbearers, said Nicholas Drummond, a defense industry analyst specializing in land warfare and a former British army officer. "If you don't get out in the first second, you're fried." Drummond said the munitions explosions are causing problems for almost all of the armored vehicles Russia uses in Ukraine. He gave the example of the BMD-4 infantry fighting vehicle, typically with up to three crew members and capable of carrying five more soldiers. When the T-90 series - the successor to the T-72 - entered service in 1992, its armor was improved, but its ammunition loading system remained similar to its predecessor, leaving it just as vulnerable, Drummond said. The T-80, another Russian tank in action in the invasion of Ukraine, has a similar ammunition loading system. There are several benefits to such a system. Russia chose this system to save space and give tanks a lower profile, making them harder to hit in battle. Western militaries, however, were spurred into action by the fate of the T-72 in Iraq. "(Western militaries) learned from the Gulf War, and seeing tanks destroyed during that time, they concluded they had to compartmentalize ammunition," Drummond said. He pointed to the US Army's Stryker infantry fighting vehicles were developed after the first Iraq War. "It has a turret that sits on top, and that turret doesn't go into the crew compartment. It just sits on top and all the ammo is inside that turret," he said. "So if the turret is hit and blown up, the crew is still safe underneath. This is a very clever design." Other Western tanks, such as the M1 Abrams used by the US and some allied armies, are larger and do not have a carousel. On the Abrams, a fourth crew member in the tank retrieves the shells from a sealed compartment and transfers them to the gun for firing. The compartment has a door that the crew member opens and closes between each hit by the tank, meaning that if the tank is hit, only one shell in the turret may be exposed. "An accurate hit can damage the tank, but it doesn't necessarily kill the crew," Bendett said. And Drummond said shells used by Western militaries sometimes burn under the high heat generated by an

incoming missile but do not explode. There is no easy way to know how many Russian tanks have been destroyed in Ukraine. The open-source intelligence monitoring site Oryx said on April 28 that at least 300 Russian tanks had been destroyed and another 279 were either damaged, abandoned or captured. However, the site only counts cases where it has visual evidence, so Russian losses could be much higher. And these losses are not just related to equipment. When Wallace, the British defense secretary, gave the estimate to the House of Commons of 580 tanks lost, he also said that more than 15,000 Russian soldiers had been killed during the invasion. It is difficult to know how many of these are tank crew members, but what is not in doubt is that the crews are not easily replaceable. Training a tank crew could take several months at least, and even 12 months could be considered fast, said Aleksi Roinila, a former tank crew member in the Finnish Defense Forces. And for Russia to replace hundreds of crews at this point in the war would be a tall order -- especially when the tanks it expects to use are so flawed¹⁰.

Russian Navy

The Russian Navy is the big loser in SAP-2027. After being allocated 4.7 trillion rubles in SAP-2020 and unable to spend all of this money due to a combination of problems with Russia's shipbuilding industry and the impact of Western and Ukrainian sanctions, the Russian Navy's funding is expected to be reduced to 2.6 trillion rubles in SAP-2027. Despite the grandiose plans that are discussed in documents such as the recently approved naval doctrine, Russia intends to focus its naval construction on submarines and small ships. In terms of surface ships, the focus will be on new corvettes of several different types, which will have a larger tonnage and better armament than the existing classes, as well as the start of serial production of Admiral Gorshkov-class frigates. Until the Admiral Gorshkov issues are resolved, the Navy will continue to build the less advanced Admiral Grigorovich-class frigates. The only new class of surface ships expected to be built in the next eight years is the so-called Super Gorshkov class, an 8,000-ton frigate that is increasingly seen as a cheaper and more practical alternative to the destroyer Lider of 14,000 tons. The main conclusion is that the Russian Navy is looking to increase the size of its smaller ships to increase their armament and endurance, while reducing costs by indefinitely delaying the purchase of larger vessels such as destroyers, amphibious assault ships and aircraft carriers. On the submarine side, SAP-2027 will undoubtedly include funding for the completion of six Yasen-M nuclear attack submarines and possibly a seventh, as well as the modernization of four to six each of the Oscar-class and Soviet-era Akula, nuclear attack submarines. Construction of the fifth-

¹⁰ Brad Lendon, CNN, <https://edition.cnn.com/2022/04/27/europe/russia-tanks-blown-turrets-intl-hnk-ml/index.html>.

generation nuclear attack submarines (provisionally called the Husky class) will begin in the mid-2020s. The Russian invasion of Ukraine appears, on the surface, to be a ground war. But this is also a naval war. Fighting took place both around the capital Kyiv and on the coast for control of key port cities. While the Russian explanation for further action in the east focuses on the Russian-speaking population and territorial expansion, there is a second, more strategic reason: the desire for a land bridge to Crimea, which would reduce the vulnerability of the Russian naval base at Sevastopol. In diesel submarines, the focus will be on developing air-independent propulsion systems for the future Kalina class, while the improved Lada class and Kilo class are being built in the meantime. When we examine the maritime elements of war, three points of analysis are worth considering: first, the nature of the conflict at sea, and its existence out of sight of land and in a different domain which baffles our understanding; second, the manner in which the Russian navy pursued the basic elements of naval strategy reflects their continuing relevance in this century; and third, the ways in which Ukraine has adapted to the conflict, and how it might make future adjustments, require understanding its naval past and thinking creatively about its naval future. The first reports of the events surrounding the sinking of the cruiser Moskva also illustrate this point. They relied on the reposting of contradictory press releases or online press reports, rather than pictures, videos or information from the scene, which did not begin to emerge until much later. From the early days of the Russian invasion, the Russian navy largely followed a classical strategy. When Russia annexed Crimea in 2014 and regained full control of the then-divided Sevastopol naval base, where it leased facilities from Ukraine. It also took possession of nearly three-quarters of the Ukrainian navy. When the Russian invasion began earlier this year, there was only a "mosquito fleet" of patrol boats standing in their way. Russian naval forces in Sevastopol include missile-carrying corvettes and frigates, as well as several Kilo-class submarines, joined by the old Slava-class cruiser Moskva as its flagship. They were reinforced by amphibious ships from the Baltic Fleet and the Northern Fleet before the invasion began. These ships largely shut down the smaller Ukrainian patrol forces in port early in the war and established maritime command through blockades and strikes on Ukraine's ports. The Russians quickly created a blockade of Ukraine by closing the Kerch Strait, which connects the smaller Sea of Azov to the Black Sea, and established complete control of the Sea of Azov and by stationing ships off Odessa and other Ukrainian ports. The blockade remains unannounced, therefore unofficial from a legal point of view, but it is in effect with de facto status. This status quo remained unchallenged, although the wider maritime community highlighted the negative effects on blockaded neutral ships that were attacked in the Black Sea. The resulting trade

blockade has ensured that Ukraine is cut off from the economic lifelines needed to sustain its war, making the country entirely reliant on direct financial support from the West. Second, it eliminated the ability to resupply the Ukrainian military by sea, which could have moved much more material much faster to the fighting in the east than trucking it from the Polish border the length of the country¹¹. With full control of the Sea of Azov and holding the blockade, the Russian navy launched the first amphibious landings as part of the offensive against the port of Mariupol. Russian naval doctrine is designed to avoid contested amphibious landings, instead looking for a safe place to insert troops and equipment. This landing was no different, taking place about 30 miles southwest of the port city, away from the defenders and closer to the safety of the Crimean Peninsula. Amphibious assaults, landings made in front of enemy defenses, are enormously difficult. Small craft used to connect amphibious ships ashore, as well as amphibious ships such as tank landing craft that can land right on the beach, are extremely vulnerable to the types of light anti-tank weapons that have become ubiquitous in Ukrainian defenses. In addition, Russian amphibious forces are designed around surface landings and do not involve the doctrine of vertical envelopment with helicopters, like many Western naval services. Given these limitations, the Russians began to build up their ground forces on the edge of the wharf until the Ukrainians sank the Alligator-class amphibious ship Saratov while she was unloading at a Berdiansk wharf. The results of this attack may have made the Russians more cautious about these types of amphibious reinforcements, although the Pentagon spokesman suggested that sea-based resupply was continuing. Mariupol exhibits two elements that have made it a key maritime target for the Russians. which made it a key maritime target for the Russians. First, it is a significant port on the Sea of Azov, and control of it would continue to solidify that sea as a "Russian lake." Second, control of Mariupol is vital to establish a land bridge between Russian territory and the "island" of Crimea, which is surrounded by Ukrainian territory. The Sevastopol naval base, which has been described for centuries as the key to the northern Black Sea, remains vulnerable as long as it is cut off from Russia itself. Annexing not only the Crimean Peninsula, but also the territory connecting it to the rest of Russia, is a classic naval mission, as it ensures the safety of Sevastopol. In addition to the blockade and ground landings, since the first days of the invasion, Kaliber land attack cruise missiles launched from the Black Sea Fleet have been part of the bombardment. With over a thousand missiles launched into Ukraine by Russian forces, it's safe to say that several

¹¹ B.J. Armstrong, The Russo-Ukrainian War at Sea: Retrospect and Prospect, <https://warontherocks.com/2022/04/the-russo-ukrainian-war-at-sea-retrospect-and-prospect/>, accessed 31 july.

hundred of those were naval strike missions, particularly around Odessa and coastal targets. Questions remain about Russia's stockpiles of missiles and their ability to reload them. The loss of Moscow, fully armed with anti-ship and anti-aircraft missiles, is far less significant in this regard than the Turkish closing of the Bosphorus to warships, which prevents the Russians from strengthening their fleet. The establishment of command of the sea was quickly followed by the use of the Sea of Azov and the Black Sea for operations that affected events ashore. The Sea of Azov was closed and Ukrainian ports were blockaded, blocking both military and commercial traffic. The Russian Navy used the Sea of Azov to strengthen shore operations and contributed to the brutal and sustained assault on Mariupol. And the Black Sea Fleet fired hundreds of missiles in a large-scale bombardment that contributed both to tactical effects and to the indiscriminate destruction of civilian targets. Regardless of the legitimacy of Russian aggression, the legality of maritime operations, and war crimes, through the lens of naval strategy and in dramatic comparison to the failures of the Russian military, the Russian navy has done its job effectively¹².

Use of new weaponry.

Russia is developing a nuclear-capable air-launched ballistic missile, known as the Kinzhal, which could be launched on MiG-31K interceptors or Tu-22M bombers. According to media reports, the Kinzhal is a variant of the Iskander short-range ballistic missile currently in service with the Russian Armed Forces. The air-launched version may be intended to be launched while the aircraft is at supersonic speeds, calling into question the invulnerability of the US air and missile defense system. President Putin noted this capability in his speech in March when he said that the missile "flying at hypersonic speed, 10 times the speed of sound, can also maneuver in all phases of its flight path, which it also allows it to overcome all existing and, I believe, deliverable air and missile defense systems. nuclear and conventional warheads at a range of over 2,000 kilometers¹³." However, unless Russian jets approach US shores before launching the missile, it will not have the range to target US territory. Instead, experts believe the

¹² Ibidem.

¹³ https://books.google.ro/books?id=7-JDwAAQBAJ&pg=PT28&lpg=PT28&dq=,+I+think+prospective+anti-aircraft+and+anti-missile+defense+systems,+delivering+nuclear+and+conventional+warheads+in+a+range+of+over+2,000+kilometers.%E2%80%9D&source=bl&ots=h_BitnQd6I&sig=ACfU3U17oVNtqbD6KqCSL1vnhpFMAa54Zg&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiI8JTPvbL5AhUBhv0HHTDXAmQQ6AF6BAgmeEAM#v=onepage&q=%2C%20I%20think%20prospective%20anti-aircraft%20and%20anti-missile%20defense%20systems%2C%20delivering%20nuclear%20and%20conventional%20warheads%20in%20a%20range%20of%20over%202%2C000%20kilometers.%E2%80%9D&f=false

missile is primarily intended to target warships. President Putin said the system became operational in the Southern Military District in December 2017. The Russian Defense Minister said in February 2019 that MiG-31 crews took the Kinzhal on air patrols over the Black and Caspian Seas¹⁴. And yet, the Russians' relative success at sea does not mean that their naval strategy is complete. The realities of war, the contingency of human interactions, and the changing context of conflict in an international space all mean that the successful execution of a navy's strategy can change the helm in an instant. In the particular case of a coastal nation fighting an expeditionary fleet on its own shores, a country like the Ukraine does not have to establish command of the sea for itself, it only has to deny it to the enemy. Today, coastal defense artillery comes in many forms. The most obvious modern version of what used to be heavy artillery guns built into coastal fortifications are coastal defense cruise missile systems. More importantly than new ships and submarines, over the next eight years the Russian Navy will focus on developing new weapons systems and improving existing ones. The introduction of Kalibr missiles has given the Russian Navy an anti-ship and land-attack cruise missile capability that can be used to make even small ships that must remain close to home port a potential threat to adversaries, including NATO member states. The Russian military recognizes the advantages these missiles offer and has placed them on a wide range of ship and submarine classes. Over the next eight years, Russia will continue to deploy these missiles on most new surface ships and submarines, upgrade some existing ships to carry missiles, and work to improve the accuracy and reliability of the missiles themselves. It is also working on the development of a new hypersonic missile that could pose an even greater threat to Russia's medium- and long-term adversaries¹⁵. Rather than fixed weapons embedded in the stone or concrete of a coastal fort, they are often mobile and linked in a network of targeting data from radars and unmanned and unmanned intelligence gathering systems. On April 13, 2022, Ukrainian forces reported their first successful cruise missile attacks on Moscow. Details are not confirmed, but we do know that the ship sank a few hours later while being towed to Sevastopol. While Ukraine has a limited number of locally produced Neptune missile systems, the UK has pledged coastal defense cruise missiles as part of its latest aid package. And cruise missiles aren't the only weapons available to attack enemy ships. The Bayraktar drones that have been successfully used against Russian battleships also exist in a maritime version used by the Ukrainian Navy

¹⁴ Congressional Research Service Russia's Nuclear Weapons: Doctrine, Forces, and Modernization January 2, 2020, p.24

¹⁵ Dmitry Gorenburg, Russia's Military Modernization Plans: 2018-2027, PONARS Eurasia Policy Memo No. 495, November 2017

and represent a capability that can be used against Russian warships. In addition, munitions such as US Switchblade drones and laser-guided mortars have a more limited range, but could be useful near the littoral. Mine warfare remains available for the Ukrainian Navy as well. It is not clear to what extent it may have already been used to shut down Russian operations close to shore. The Russians claimed the Ukrainians were using mines, and some were found adrift in the Black Sea. However, the source of these weapons is unclear, and the Russians could use the mines themselves to augment their blockade, preventing ships from leaving port as easily as they prevent ships from entering. Mine warfare is a double-edged sword, as mining your own waters will require demining to make your ports safe for trade again, or to make them safe for supply by sea. Ukraine may choose to use sea mines, but it will likely do so in specific ways and particularly in maritime geography where it is more likely to help than to hurt. Finally, small coastal defense craft remain an open question for Ukraine. Patrol vessels in its navy have already been targeted by the Russians, sinking Solviansk in the first week of March. However, when it comes to small craft, converting civilian ships for military purposes is much easier than with medium to larger ships. While it would probably be too difficult to mount British-supplied Harpoon missiles on small craft, the mortar tubes used to launch Switchblade drones and laser-guided mortars would be easy enough to attach to the aft deck of a civilian fishing vessel or recreational re-used as naval raiders. Additionally, a recent list of new security assistance assets from the US government includes "Unmanned Coastal Defense Vessels." What these ships look like or their capabilities are unclear, as the US Navy does not actively deploy anything that fits this description. The sinking of the Moscow reportedly prompted Russian warships to retreat further out to sea to avoid missile attacks. This transitions what was a relatively close blockade to a distant blockade and may open the seas for small Ukrainian craft to begin operating. In the first phase of Russia's war against Ukraine, the Russian Navy largely succeeded in establishing a coherent naval strategy. He quickly established command of the sea, preventing Ukrainian ships from sailing. Once control of the waters off the southern coast of Ukraine and the Sea of Azov was established, the Russians began to use it for military purposes by blockading the coast, launching naval bombardments of targets both on the coast and inland, and by landing on the ground with amphibious reinforcements. Attempts to supply Russian forces by sea have been a mixed bag, with some success and some spectacular failures, such as the sinking of a Russian amphibious ship on the edge of the jetty at Berdiansk. But the war ashore entered a second phase. As Ukraine begins to amass more sophisticated and capable weapons, Russian forces face limitations due to Turkey's limited closure of the Bosphorus under the terms of the

Montreux Convention. The war at sea can also change. Adopting classic coastal defense methods, using coastal weapons and strike capabilities, careful use of mine warfare, and adopting a creative approach to small craft, could enable Ukrainian forces to challenge Russian supremacy at sea. While they do not need to achieve supremacy for themselves, the ability to deny Russia easy and open use of the Black Sea and Sea of Azov could provide major benefits to Kiev. Moscow's stunning dive may be the turning point: As Russian warships retreat from the coast to better protect themselves, they open up more littoral room for Ukrainian forces to maneuver. The adoption of greater coastal defense measures, combined with a limited strategy of *guerre de razzia*, which could even endanger installations like Sevastopol, provides a clear naval strategy that will limit both the advantages that the Russians have established in the first weeks of the war, while at the same time giving Ukrainian naval forces the ability to impose costs on Russian forces¹⁶.

Arsenal of Ukraine

The Ukrainian military relied on the same assortment of Soviet-built multiple rocket launchers and howitzers as the Russian military. It does not possess sophisticated long-range precision weapons such as the Russian Iskander ballistic missiles and Kalibr cruise missiles. The Ukrainian military has Soviet-era Tochka-U short-range ballistic missiles, which have a powerful warhead but poor accuracy compared to the latest Russian weapons. In addition to its legacy Soviet-made arsenals, Ukraine has received large shipments of Western weapons such as US-made Javelin anti-tank missiles and shoulder-launched Stinger anti-aircraft missiles. Ukrainian officials said the Ukrainian military used them to inflict heavy casualties on the invading Russian forces. The Ukrainian military also used Turkish-supplied Bayraktar drones before the conflict¹⁷. Countries that have supplied Ukraine with weapons and military equipment include: Australia, Belgium, Canada, Croatia, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Netherlands, North Macedonia, Norway, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Turkey, UK and USA. These do not include countries that provide non-lethal aid or fuel, such as Ireland and Japan. Military aid sent to Ukraine includes conventional weapons as well as more advanced equipment and weaponry. Weapons include artillery, anti-aircraft weapons, anti-tank weapons, armored vehicles, reconnaissance and attack drones, helicopters, small arms, ammunition and armor. Anti-aircraft and anti-tank weapons: Shoulder

¹⁶ <https://warontherocks.com/2022/04/the-russo-ukrainian-war-at-sea-retrospect-and-prospect/>

¹⁷ What do we know about Ukraine's use of Turkish Bayraktar drones? <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/11/turkey-drones-use-ukraine>, accessed 22 June 2022.

mounted MANPAD systems, NLAW, Harpoon anti-ship missiles, Stinger missiles, Javelin anti-tank missiles, MILAN anti-tank guided missiles and Cheetah anti-aircraft missiles are among the weapons promised to Ukraine. The US also promised M114 155 mm howitzers - long-range artillery launchers. Anti-aircraft and anti-tank weapons: Shoulder mounted MANPAD systems, NLAW, Harpoon anti-ship missiles, Stinger missiles, Javelin anti-tank missiles, MILAN anti-tank guided missiles and Cheetah anti-aircraft missiles are among the weapons promised to Ukraine. Armored vehicles: Britain has supplied Ukraine with Mastiff armored vehicles that can carry a crew of two plus eight troops. Australia has promised M113 armored personnel carriers and Bushmaster protected mobility vehicles, the latter of which can deploy 10 soldiers. T-72 tanks were also promised by Poland Reconnaissance and attack drones: Turkish Bayraktar TB2 combat drones, US-made Phoenix Ghost tactical drones and Puma Unmanned Aerial Systems are among the drones promised to Ukraine. The Bayraktar drone gained particular attention during the war, as Ukrainian forces used the weapon to destroy Russian artillery systems and armored vehicles. The TB2 has a wingspan of 12 meters and can reach 25,000 feet. It was also used during the conflicts in Syria, Nagorno-Karabakh, Iraq and Libya. Helicopters: The US and the Czech Republic have sent Mi-24 attack helicopters to Ukraine. A number of countries send automatic rifles, machine guns, assault rifles, sniper rifles, submachine guns, pistols and ammunition to Ukraine. The UK has announced it will provide Ukraine with M270 multiple launch missile systems, which can hit targets up to 80 km (50 miles) away. During the Russian invasion, the US committed at least \$54 billion in aid to Ukraine, including more than \$20 billion in military support approved by Congress in May, as well as a series of aid packages approved in March. On June 1, the Department of Defense announced the authorization of eleven withdrawals of equipment from DoD stockpiles for Ukraine beginning in August 2021, as US President Joe Biden stated that the US would "continue to provide Ukraine with weapons and equipment to defend itself". The DoD package includes: • High Mobility Artillery Missile Systems and Ammunition; • Five anti-artillery radars; • Two air surveillance radars; • 1,000 spears and 50 command launch units; • 6,000 anti-armor weapons; • 15,000 155 mm artillery shells; • Four Mi-17 helicopters; • 15 tactical vehicles; • Spare parts and equipment. Ukraine already has multiple missile launch system (MLRS) capabilities, but HIMARS is an upgraded system. The GPS-guided M142 HIMARS can carry six 227 mm guided missiles or one tactical missile. A small crew can

load in minutes. HIMARS will give Ukrainian forces the ability to strike deeper into Russian lines at a greater distance¹⁸.

Cyber and Space Challenges:

New Russian electronic warfare equipment in eastern Ukraine – and also in Syria – has caught the world's attention. Since the deterioration of Russia's relationship with the West, Russian EW has also attracted attention following several incidents. Examples include an alleged incident in 2014 involving the US destroyer Donald Cook in the Black Sea and, more recently, Russian jamming of Western and NATO forces, as well as civilian air traffic and cellular networks during exercises. As these events unfolded, they were closely watched and assessed by Western military experts, and there is now broad agreement that Russia has made a huge and somewhat unexpected leap in its EW capabilities. The details of this leap forward and how it was possible, however, are less clear¹⁹. Modern Russian EW definition with its four subdivisions: electronic attack, electronic protection, countermeasures against technical comfort, radio electronic support measures²⁰. According to both the former EW commander and the current EW commander, military EW assets are roughly divided into three main organizational structures 1. EW assets of military districts, formations and units of services and weapons of the armed forces. 2. EW assets in the unique KTK system. 3. EW assets of the strategic radio jamming system²¹. The first structure covers EW assets typically associated with EW capabilities, e.g., independent Army EW brigades, Airborne EW companies, EW systems aboard warships or aircraft, and so on. Above all, EW assets in this structure provide combat EW support to military units at the tactical or operational level. The second covers the KTK unit system which constitutes a parallel organizational structure within the EW Troops. KTK units traditionally have two main tasks. The first is Emissions Control (EMCON), which is the management of electromagnetic emissions to ensure that no accidental use of electronics reveals the location of troops or military objects. The second is to ensure electromagnetic compatibility, to avoid situations where one electronic system causes interference and therefore degrades the efficiency of another electronic system. These tasks are performed during military exercises and operations, often in coordination with camouflage measures taken by military engineers

¹⁸ Hanna Duggal and Marium Ali What weapons has Ukraine received from the US and allies? <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/15/infographic-what-weapons-has-ukraine-received-from-the-us-and-al>

¹⁹ Congressional Research Service Russia's Nuclear Weapons: Doctrine, Forces, and Modernization January 2, p. 14

²⁰ Ibidem, p 23

²¹ Ibidem, p.32

or chemical, biological, radiological and nuclear defense units, but also administratively as a peacetime control to reduce the signature of units and the Russian army. objects. A new role for KTK units is that of information assurance, which is carried out together with the Service for the Protection of State Secrets (Sluzhba zashchity gosudarstvennoy tainy). This involves measures to address the increased use of civilian electronic devices such as smartphones as military objects. Unlike EW assets belonging to the first structure, KTK units are organizationally divided into centers, nodes and groups and therefore resemble the organizational structure of signal troops (MoD 2017o). Since the 1970s, Soviet and Russian KTK units have mainly been part of the Strategic Missile Forces and Space Troops.⁷ The third structure in which EW assets can be found is the Strategic Radio Jamming System (Strategicheskaya sistema radiopomekh). What exactly this structure consists of is not clear, but in the Soviet Union the coordination of the EW assets of the Red Army and the Osnaz technical units of the Main Intelligence Directorate (GRU) was designated the Strategic Radio Jamming System. One of the new Russian EW systems that has attracted a lot of attention is the Murmansk-BN8 "Strategic Jamming Complex", which is intended to suppress the use of high-frequency radio communications over large areas. This new complex could be part of the strategic radio jamming system, but not its only component, as it is described as a structure that does not consist only of military EW assets. The strategic radio jamming system existed even before the acquisition of the Murmansk-BN complex and therefore probably still constitutes the main means of coordinating strategic technical intelligence (SIGINT) and military EW. When the EW troops were formed in 2009, a large some of the existing EW systems owned by the Russian armed forces had been developed and produced during the Soviet era. Since 2009, an extensive rearmament program has been initiated to radically alter the EW inventory²². It was developed and produced by KRET and is mounted on seven Kamaz or Ural trucks, four of which have 32-meter telescopic masts, which together support a vast high-frequency antenna network. The other vehicles include a command post and a power generator (Rossiiskaia gazeta 2016). The power source is said to be capable of delivering up to 400 kW of power, allowing the Murmansk-BN complex to suppress high-frequency signals over an area of 640,000 km². It is described as an asymmetric response to US and NATO leadership in "network-centric warfare" by denying the US Air Force's use of high-frequency G-lead in "network-centric warfare" by denying the US Air Force's use of the Global System Theater-level high-frequency communications. Not only have new pieces of EW equipment been purchased in large numbers, but the

²² <https://www.ft.com/content/90421972-2f1e-4871-a4c6-0a9e9257e9b0> accessed August 16th.

number of different systems and complexes developed is also large. In a 2014 interview, the EW commander revealed that 18 new EW complexes completed state trials in 2010-2013, of which 14 were named: Borisoglebsk-2, Alurgit, Infauna, Krasukha-2O, Krasukha- S4 , Moskva-1, Parodist, Lorandit-M, Leer-2, Leer-3, Lesochek, Less, Magnii-REB and Pole-21 (VPK 2014a). How much detail is known about their specifications and performance varies, but none of these complexes are completely unknown. In addition to these 14 complexes, approximately ten new complexes have completed state trials since 2013 or are publicly known unfinished projects. It is also quite possible that recently installed EW equipment, which is not known, for reasons of greater secrecy or because the numbers are low. The Murmansk-BN complex, often described as a "strategic jamming system", is another complex that has attracted a lot of attention, given these large sale sizes²³. The new Khibiny EW device, manufactured by the Zhukov-based KNIRTI company, is a multifunctional SPS that was developed in parallel with the Su-34 multirole fighter-bomber, on which the Khibiny-10V20 complex was first installed. Versions of the Khibiny were also developed for the Su-30 and Su-35 fighter jets. The defense complex on board Khibiny attracted particular attention due to the USS Donald Cook incident in the Black Sea in April 2014. The Khibiny system is designed to provide EW defense capabilities on an individual aircraft or for a small group of aircraft. The system consists of an ELINT awareness capability, possibly automated, and a jamming system capable of duplicating and slightly altering an adversary's radar signal to create a large number of false targets. It also provides protection against radar and infrared guided missiles and assists the pilot in making tactical decisions²⁴.

LOSSES OF MILITARY TECHNIQUE²⁵

RUSIA	Număr	UCRAINA	Număr
Combat Aircraft	17 Su-25 close air support aircraft+ 5 Su-30SM multirole aircraft:	Combat Aircraft	11 MiG-29 fighter aircraft: 4 Su-27 fighter aircraft:

²³ Congressional Research Service Russia’s Nuclear Weapons: Doctrine, Forces, and Modernization January 2, p. 51

²⁴ Jonas Kjellén, Russian Electronic Warfare

The role of Electronic Warfare in the Russian Armed Forces, Sweden Ministry of Defense september 2018, p. 57

²⁵ List Of Aircraft Losses During The 2022 Russian Invasion Of Ukraine Oryx Sunday, March 20, 2022 Oryx Sunday, March 20, 2022

	1 Su-35S multirole aircraft: 10 Su-34 strike aircraft: 1 Su-34M strike aircraft: 1 Unknown Su-30/Su-34: 2 Unknown Su-30/Su-34/Su-35:		8 Su-25 attack aircraft: 11 Su-24M strike aircraft: 1 Su-27/MiG-29 fighter aircraft:
Transport Aircraft	(49, of which destroyed: 46, damaged: 1, abandoned: 1, captured: 1)	Transport Aircraft	(3, of which destroyed: 3) 1 Il-76 transport aircraft: 2 An-26 transport aircraft:
Helicopters	(49, of which destroyed: 46, damaged: 1, abandoned: 1, captured: 1)	Helicopters	1 Unknown Mi-8 transport helicopter: 1 Unknown Mi-24/35 attack helicopter: 7 Unknown helicopter:
Unmanned Aerial Vehicles	(99, of which destroyed: 50, captured: 49)	Unmanned Aerial Vehicles	6 A1-SM Fury reconnaissance UAV: 1 UJ-22 reconnaissance UAV: \3 Leleka-100 reconnaissance UAV: 1 Spaitech Sparrow reconnaissance UAV: 1 Spectator-M1 reconnaissance UAV:

			2 FlyEye reconnaissance UAV: 2 Weaponised VTOL UAV: 9 Bayraktar TB2 UCAV:
Guided Missile Cruiser	1 Project 1164 Slava class guided missile cruiser 'Moskva':	Guided Missile Cruiser	
Frigate		Frigate	Frigate (1, of which destroyed: 1) 1 Krivak III class frigate 'Hetman Sahaydachniy':
Landing Ships	Landing Ships (3, of which destroyed: 2, damaged: 1) 1 Project 1171 Tapir class landing ship BDK-65 Saratov: 1 Project 775 Ropucha class landing ship: 1 Project 11770 Serna class landing craft:	Landing Ships	
Patrol Boats	Patrol Boats (5, of which destroyed: 3, damaged: 2) 4 Project 03160 Raptor class patrol boat: 1 Project 02510 BK-16E high-speed assault boat:	Miscellaneous Vessels (9, of which destroyed: 1, captured: 8)	1 Pr.304 Amur Class command ship 'Donbas' "U-500": 1 Sorum class seagoing tugboat 'Korets' "A830 or P186": 7 Small patrol boats (Sea Guard):

<p>Patrol and Gunboats</p>		<p>Patrol and Gunboats</p>	<p>(8, of which destroyed: 3, captured: 5) 4 Gyurza-M class gunboat: 1 Island class patrol boat P190 Slovyansk: 1 Stenka class patrol boat (Operated by the Sea Guard): 2 Zhuk class patrol boat (Operated by the Sea Guard):</p>
<p>Rescue Tug</p>	<p>Rescue Tug (1, of which destroyed: 1) 1 Project 22870 SB-739 Vasily Bekh rescue tug:</p>	<p>Rescue Tug</p>	

Conclusions

First, the Russian military faced considerable logistical challenges, in part due to poor training and planning. During Russia's advance toward Kyiv in the early phase of the war, for example, Russian ground forces faced massive logistical and command-and-control challenges operating in contested areas inside Ukraine. Without access to rail transport and with roads clogged with Russian vehicles, Russian ground forces were unable to move fuel, ammunition, spare parts and other materials quickly and efficiently to forward-deployed units. Supply lines could not keep up with the long combat effort, and logistics vehicles were not properly protected. The effectiveness of Russia's long-range strike – a key aspect of Russian military operations – has also been severely hampered by logistical challenges, including an insufficient supply of precision-guided munitions. Second, Russia's ground offensive appears to have been planned and executed based on faulty assumptions about how the Ukrainian military - and population - would react, as well as how the West might react. Second, Russia's ground offensive appears to have been planned and executed based on faulty assumptions about how the Ukrainian military - and population - would react, as well as how the West might react. Seizing and holding territory was a major political objective of Russian policymakers. But controlling

territory from a foreign country with a hostile Ukrainian population was deeply problematic for the Russian military, especially as the conflict began to resemble a "people's war." territory, including coordination between land power, air power, and long-range strikes. The Russian invasion force was also far too small to achieve its objectives and neglected to blockade Ukraine's western border and prevent the delivery of weapons, systems, fuel and other foreign aid to Ukraine. Russia has made significant mistakes in the planning and execution phases of its military campaigns in Ukraine, which will be difficult to fix quickly. The Russian Air Force is unlikely to have air superiority over Ukraine and has depleted its long-range, precision-guided munitions stockpile. Russia is also likely to face long-term supply chain challenges for some weapons systems due to Western economic sanctions. Additionally, the tendency of poorly trained Russian forces to conduct massive bombardments of towns and cities in a war of attrition rather than conducting base fire and maneuver will make it difficult to capture and hold substantial territory against Ukrainian ground units equipped with western weapons. systems and with a western logistics support chain. Russian cyber and electronic warfare capabilities have been largely neutralized by effective Ukrainian countermeasures with the help of Western state and non-state entities. These and other challenges contributed to high attrition rates for the Russian military, including the partial or complete destruction of at least 1,000 main battle tanks, 350 artillery pieces, 36 aircraft, and 50 helicopters. The imbalance between the Russian and Ukrainian forces must be put into perspective by analyzing the balance of power between the Russians and the Ukrainians on the ground, a number of military experts believe that, contrary to popular belief and the narrative spread by Kyiv, the Ukrainian forces are far from inferior to by Russians. In terms of troop numbers, "the balance of power is quite equal," according to a French military source. Faced with 145,000 active Ukrainian troops, the Russians have sent only 160,000 men since the start of the war, according to most estimates. Although this number is equivalent to 80% of the French military's capacity, it is far from Ukrain's full potential. There are about 280,000 people in the army alone, plus 50,000 paratroopers and 15,000 naval troops. Moreover, the Ukrainians have a reserve of 240,000 men (called the territorial defense force), which was quickly mobilized when the conflict broke out. "The Russians had not anticipated the responsiveness of the Ukrainian reserves. It is their rapid mobilization that prevented the fall of Kiev, while most of the regular troops were positioned in Donbas. But they were missing in the South when they faced the Russian forces from Crimea". Ukraine can also count on several thousand foreign volunteers (called legionnaires). Materially, however, the conflict is

much more unbalanced, given that the Ukrainians do not have an air force, a fleet, tanks or cruise missiles comparable to Moscow's.

Third, Russian offensive cyber operations and electronic warfare have failed to blind Ukrainian command and control centers or threaten critical infrastructure for an extended period. Russian military and intelligence agencies have conducted cyber-attacks and used electronic warfare against Ukrainian targets, including destructive cyber-attacks on hundreds of Ukrainian government and critical infrastructure systems. But these attacks have not particularly affected Ukraine's will or ability to fight or communicate. Ukraine has been able to mitigate most of the effects of these cyber-attacks through an aggressive cyber defense with the help of private companies, Western governments and other state and non-state actors.

A main takeaway is that claims that Russia has expanded its EW capabilities over the past ten years are essentially correct, but that they miss important points. There are a lot of pitfalls in studying Russian EW capabilities and a huge risk that the capabilities are either overestimated or underestimated. Much of EW is often shrouded in military secrecy, and the often-complex technological nature of EW breeds misconceptions that occasionally create and fuel myths. Deteriorating relations between Russia and the West, involving both deliberate Russian disinformation and a "Russian scare," have added to the problem. An excessive focus on Russia's recent military operations as well as its extensive rearmament has provided a not entirely erroneous but somewhat uneven picture of the role and purpose of EW in the contemporary Russian armed forces. However, the focus on attractive offensive EW weapon systems, many of which have been used in eastern Ukraine and Syria, has largely neglected other Russian EW priorities that are of equal or greater importance. Equally important as suppressing enemy command and control systems is improving the survivability of one's own troops and critical infrastructure through EW means. The approach required is multi-faceted and the means include wider distribution of, for example, GPS jamming capabilities that reduce the accuracy of GPS-guided munitions and the introduction of enhanced emission control (KTK) capabilities to more troops and civil structures. The importance of survivability is also emphasized by the special coordination role in signature reduction that has been given to EW troops. Third, asymmetric means are effective if an adversary has advantages in technology and/or resources. EW is often presented as an effective asymmetric means in areas where Russia's contemporary capabilities are inferior to those of the US and NATO. This is typically UAV warfare, network-centric warfare and space reconnaissance, as well as projects such as Prompt Global Strike (PGS) and NATO's Ballistic Missile Defense System in Europe.

სალომე კარალიძე / Salome Karalidze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

საქართველოს ტერიტორიულ-სახელმწიფოებრივი მონაცემების პერსპექტივა

აბსტრაქტი: საქართველოს კონსტიტუციით საქართველოს ტერიტორიული-სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხი ღიად რჩება, ვიდრე არ იქნება ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობა აღდგენილი. სტატიაში დასაბუთებულია აღნიშნული საკითხის დროულად გადაწყვეტის აუცილებლობა, სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის ფორმები, მათი დადებითი და უარყოფითი მხარეები. ნაშრომში განხილულია სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის საკითხი პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში, სწორედ ამ პერიოდში იქნა აღიარებული 3 ავტონომიური რესპუბლიკა - აფხაზეთის, აჭარისა და ზაქათალის. 1990-იან წლებში აღნიშნული კუთხით მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ განხორციელებულა.

აღნიშნულ სტატიაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა სამომავლო პერსპექტივებს ჩვენი ქვეყნისათვის. უნიტარული, ფედერალური და რეგიონალური მოწყობის დადებითი და უარყოფითი მხარეების განხილვას.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, სახელმწიფო-ტერიტორიული მოწყობა, უნიტარიზმი, ფედერალიზმი, რეგიონალიზმი, პერსპექტივა.

Perspective of Territorial-State Arrangement of Georgia

Abstract: According to the consolidated version of the Constitution of Georgia, this issue stays open for an indefinite period until the territorial integrity of our country is restored. The paper justifies the need to resolve this issue quickly. discusses the forms of a territorial arrangement of the state, the paper addresses the issue of administrative-territorial arrangement of the period of The First Democratic Republic of Georgia, during which 3 autonomous republics were recognized - Abkhazia, Adjara, and Zakatali. In the 1990s no significant changes were made.

This paper pays special attention to future perspectives for our country. After discussing the pros and cons of the unitary, federal, and regional arrangements, presents a vision for resolving the issue.

¹ კაკვასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის სამართლის პროგრამის დოქტორანტი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული მასწავლებელი / PhD student in Law, Caucasus International University, Invited teacher at Batumi Shota Rustaveli State University

Key words: Georgia, State-territorial Arrangement, Unitarism, Federalism, Regionalism, Perspective.

* * *

შესავალი: 1995 წლის 24 აგვისტოს, მიუხედავად დამატული მდგომარეობისა საქართველომ მიიღო პირველი კონსტიტუცია, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქვეყანაში სტაბილური მდგომარეობის შექმნაში. კონსტიტუციის მიღების პროცესში შეუძლებელი იქნა ქვეყნის ტერიტორიული მოწყობის განსაზღვრადა იგი ღია დატოვა სამომავლოდ განსახილველად. საკითხი გადაუჭრელად დროში გაიჭიმა, ქვეყანაში წამოჭრილი სირთულეების გამო. საქართველოს სახელმწიფო ინსტიტუტები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესშია, ტერიტორიული მოწყობის საკითხის კონსტიტუციის დონეზე გადაუჭრელობამ, შესაძლოა გავლენა მოახდინოს განვითარების მნიშვნელოვან მიმართულებებზე. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენთვის სენსიტიური საკითხია საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა, მით უმეტეს, როცა 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ არსებითად შეიცვალა ამ პრობლემის რეალური მდგომარეობა და მისი საქართველოს სახელმწიფო ინტერესების შესაბამისად გადაწყვეტის პერსპექტივა, ვფიქრობთ მნიშვნელოვანია შეძლებისდაგვარად მოკლე ვადაში კანონმდებელმა დაიწყოს მსჯელობა აღნიშნულ პრობლემაზე. გაითვალისწინოს ისტორიული წარსული, ტრადიციები, საზოგადოების ხასიათი და ფსიქიკა, მსოფლიო გამოცდილება, განჭვრიტოს პერსპექტივა ტერიტორიული მოწყობის ფორმის კონკრეტული ვარიანტის მიღებისას.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: განსახილველ პრობლემაზე ნაშრომები გამოქვეყნებული აქვთ დ. გეგენავას, მ. ჯიქიას, ა. დემეტრაშვილის, გ. ხუბუასა და სხვებს. განსხვავებულია ავტორების დამოკიდებულება ტერიტორიული მოწყობის სხვადასხვა ფორმასთან დაკავშირებით, თითოეული მათგანი თანხმდება მოწყობის ფორმის მნიშვნელობის განსაზღვრაზე სამართლებრივი სახელმწიფოს სრულყოფილი ფუნქციონირებისათვის.

მეთოდოლოგია: სტატიაში კვლევის მიზნებისა და ამოცანების შესაბამისად გამოყენებულია შემდეგი მეთოდები: ლინგვისტური, შედარებითი, სისტემური ანალიზის, შედარებითი-ისტორიული, ლოგიკისა და სხვა.

დისკუსია/შედეგები: ტერიტორია არის სახელმწიფოს მოწყობასთან მჭიდროდ დაკავშირებული ელემენტი. სახელმწიფოს მოწყობა ქვეყნის პოლიტიკურ, დემოგრაფიულ და გეოგრაფიულ პირობებს განასახიერებს (მახარაშვილი, 2013:141). სახელმწიფო განიხილება, როგორც სამ-ელემენტური წარმონაქმნი, რომლის ელემენტებია: ტერიტორია, მოსახლეობა, ხელისუფლება. ნიშნების განხილვისას ყურადღება მახვილდება არა ტერიტორიაზე, არამედ ტერიტორიულ პრინციპზე (ინჭვირველი, 1998:27).

ტერიტორია პოლიტიკური ერთობის ორგანიზაციის მნიშვნელოვანი ელემენტი. აღნიშნული ფაქტორი წარმოადგენს ფუნდამენტს ხელისუფლების ორგანიზაციისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის აგებულებისა. ტერიტორია საზოგადოების ორგანიზებისათვის და სახელმწიფოს ტერიტორიული სისტემის მოწყობისათვის გამოიყენება. ტერიტორიული სისტემა შედგება ტერიტორიული ერთეულებისაგან, რომელთა შორის ყველა იურიდიული ურთიერთობა ტერიტორიული პრინციპის შესაბამისად ხდება (მახარაშვილი, 2013:142).

სახელმწიფოს ტერიტორიულ მოწყობას განიხილავენ, როგორც პოლიტიკურ-სამართლებრივი ურთიერთობის სისტემას, რომელიც სახელმწიფოს ცენტრალური ხელისუფლებასა და ტერიტორიულ ერთეულების ხელისუფლებებს შორის მოქმედებს. სახელმწიფო დაყოფილია ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად, რომელსაც საფუძვლად უდევს შემდეგი აუცილებლობა. ადგილობრივი ტერიტორიული ერთეულის ადმინისტრაცია თავის ამოცანებს უფრო ოპერატიულად და ეფექტურად შეასრულებს თავის საგანმგებლო საზღვრებში, ვიდრე ცენტრალური ხელისუფლება (დემეტრაშვილი, კობახიძე, 2008:115).

სახელმწიფო ტერიტორიული მოწყობა შესაძლოა იყოს სიმეტრიული ან ასიმეტრიული ხასიათის, რომლის შესაბამისადაც ხორციელდება საჯარო ხელისუფლება.

სიმეტრიული ტერიტორიული მოწყობისას ერთსა და იმავე დონის ყოველი ტერიტორიული ერთეული ერთნაირი სამართლებრივ-პოლიტიკური კომპეტენციითა და სტატუსით სარგებლობს მაგ. გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა. რაც შეეხება ასიმეტრიული ტერიტორიული მოწყობის პრინციპს იგი გულისხმობს, რომ ერთი და იმავე დონის ტერიტორიული ერთეულების სტატუსი და უფლებამოსილება ერთმანეთისაგან შესაძლოა რადიკალურად განსხვავდებოდეს. მაგ. იტალია, სადაც გვაქვს ერთნაირი ავტონომიური სტატუსის მქონე 15 და სპეციალური ავტონომიური სტატუსის 5 რეგიონი.

სახელმწიფოს ტერიტორიული ორგანიზაცია შესაძლოა განვიხილოთ, როგორც გეოგრაფიული და პოლიტიკური მოვლენა, ისე სახალხო ხელისუფლების განმახორციელებელი ორგანოების ერთობლიობა. პირველ შემთხვევაში მისი

ელემენტებია ტერიტორიის ნაწილები, მოსახლეობა, ხოლო მეორე შემთხვევაში სახელმწიფო აპარატის შემადგენელი ნაწილები.

სახელმწიფო ტერიტორიული ორგანიზაციის განმარტებისას ყურადღებას იმსახურებს ო. მელქაძის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც, „ტერიტორიული წყობილება, ამასთანავე სახელმწიფოს ტერიტორიული ორგანიზაცია არის სახელმწიფოთა შორის, ამასთანავე, სახელმწიფოს ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ტერიტორიულ შემადგენელ ნაწილებს შორის არსებულ ურთიერთდამოკიდებულებათა ერთობლიობა“ (მელქაძე, 1996:17).

საყურადღებოა გ. ინწკირველის შეხედულებაც, რომლის თანახმად, „სახელმწიფო წყობილებაში მოიაზრება სახელმწიფოს შინაგანი წყობილების ტერიტორიულ-ორგანიზაციული თავისებურებები, ცენტრალურ და ადგილობრივ ხელისუფლებას შორის არსებული ურთიერთდამოკიდებულება“ (ინწკირველი, 1998:31).

ტერიტორიული ურთიერთკავშირის აგება მთელსა და მის შემადგენელ ნაწილებს შორის შეესაბამება სახელმწიფოს ორგანიზებულ საზოგადოებას და მას აქვს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი შიდა სტრუქტურა. ტერიტორიული ორგანიზაცია ძირითადად ტერიტორიული ორგანიზაციების ურთიერთობას უზრუნველყოფს. „სახელმწიფოს ორგანიზაცია არის ფედერალიზმით, რეგიონალიზმითა და უნიტარიზმით განპირობებული სახელმწიფოს შიდა ტერიტორიული მოწყობა, სახელმწიფოს შემადგენელი ტერიტორიული ერთეულების, სახალხო ხელისუფლების ორგანიზაციის პირობები, ფუძე სახელმწიფოს მართვისა, სახალხო ხელისუფლებისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ეფექტური ფუნქციონირების უზრუნველყოფელი პირობები, სახელმწიფოს ერთიანობისა და ტერიტორიული მთლიანობისაკენ მიმართული მოქმედებები“ (მახარაშვილი, 2013:145).

სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის ორგანიზაციის თანამედროვე მოდელებიდან გამოყოფენ ძირითადად სამ ფორმას: ფედერალიზმს, უნიტარიზმსა და რეგიონალიზმს. სამთავე მათგანს წარმოშობის განსაკუთრებული პირობები და განვითარების თავისებური მექანიზმები გააჩნია.

- *ფედერალიზმი*

სხვადასხვა პერიოდსა და პირობებში ფედერალიზმს განსხვავებული მნიშვნელობა და შინაარსი ჰქონდა. ფედერალიზმის მონტესკიესეული განმარტებით იგი რამდენიმე სახელმწიფოს სამართლებრივი თანაარსებობის ორგანიზაციული პრინციპია. განსხვავებული იყო ფედერალიზმის გაგება ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ევროპაში. 1787-1788 წლის „ფედერალისტურ ჩანაწერებში“ ფედერალიზმს ფედერაციური ორგანოების განმტკიცების საშუალებას უწო-

დებდნენ, ევროპაში კი პირიქით იგი სახელმწიფოს ცენტრალიზაციისათვის ხელისშემშლელ და მეტად საშიშ მოვლენად მიიჩნეოდა (რუხაძე, 2003:2).

ფედერალიზმი წარმოდგება ლათინური სიტყვისაგან „Foedus” და „გაერთიანებას“ ნიშნავს. თითონ სიტყვა “foedu” ნაწარმოებია „fides”, რაც ლათინურად „ნდობას“ ნიშნავს (მახარაშვილი, 2013:147) სიტყვა ფედერალიზმი თანამედროვე ინგლისური ფორმით -“federalism” ჩამოყალიბდა 1645 წელს ინგლისში სამოქალაქო ომის დროს. მაგრამ დღევანდელი მნიშვნელობა ჩრდილოეთ ამერიკაში დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის დასრულების შემდეგ მოიპოვა. ამერიკული ფედერალიზმის მიზანი ფედერალური ორგანოების გაძლიერება იყო.

თანამედროვე პირობებში ფედერალიზმი არა მხოლოდ სახელმწიფოს გაუმჯობესების, არამედ სტრუქტურებისა და სახელმწიფოთა ერთ გაერთიანებად ჩამოყალიბების საშუალებაა. იგი განიმარტება, როგორც სახელმწიფოს დემოკრატიული მმართველობის ფორმა, თავისუფლების უზრუნველყოფის საშუალება და კონფლიქტების მომგვარებელი პროცესი.

ფედერალიზმის ცნების ჩამოყალიბების ცდის 3 შესაძლო ძირითად ჯგუფს გამოყოფენ:

1. ინსტიტუციურ-ფუნქციური ცნება - ფედერალიზმი არის პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმა, სადაც ფუნქციები ისეა გადანაწილებული სახელმწიფოსა და მის შემადგენელ რეგიონულ წევრებს შორის, რომ თითოეულს ამ დონეს შესაბამის ფუნქციებთან დაკავშირებით საბოლოო გადაწყვეტილების მიღება შეუძლია.

2. კონსტიტუციურ-სამართლებრივი ცნება - სახელმწიფოს არსებითი სამართლებრივი ელემენტები (კანონმდებლობა, აღმასრულებელი ხელისუფლება, მართლმსაჯულება) გვხვდება როგორც მთლიანად სახელმწიფოში, ისე მის შემადგენლობაში მყოფ სუბიექტებშიც და მათი არსებობა კონსტიტუციითაა დაცული.

3. სოციალურ-ფილოსოფიური ცნება - „ფედერალიზმს განმარტავს ფართო სოციალურ და ფილოსოფიურ კონტექსტში და არ შემოიფარგლება სახელმწიფო-სამართლებრივი ფორმის იურიდიული ანალიზით“ (ხუბუა, 2000:19).

ფედერალიზაციის პროცესი განსაკუთრებით გაძლიერდა მე-20 საუკუნეში. პროცესმა მოიცვა უნიტარული სახელმწიფოებიც, სადაც ფედერალიზმის გავლენით დაიწყო დეცენტრალიზაციის პროცესი. გამოჩნდნენ სახელმწიფოები, რომლებმაც მათ შორის შუალედური მდგომარეობა დაიკავეს, რომელთაც შესაძლოა ნახევრად-ფედერაციული სახელმწიფოები ვუწოდოთ (მახარაშვილი, 2013:149).

ფედერალიზაცია საკუთარ თავში სახელმწიფოში პოლიტიკური ავტონომიის მქონე კვაზისახელმწიფოებრივი წარმონაქმნების არსებობას გულისხმობს, რომლებშიც ფედერაციის სუბიექტებს გულისხმობენ (კაშია, 1997:374).

ფედერაციის სუბიექტებს უმრავლეს შემთხვევაში აქვთ საკუთარი კონსტიტუცია, პარლამენტი და მთავრობა, ზოგიერთ შემთხვევაში სასამართლო სისტემა და სამხედრო ფორმირებებიც (მაგ. აშშ). ერთმანეთისაგან მკაცრადაა გამიჯნული ფედერაციის ექსკლუზიური უფლებამოსილებები, კონკრეტული უფლებამოსილებები და ფედერაციის სუბიექტების უფლებამოსილებები. ფედერაციის სუბიექტებს საკუთარი სიმბოლიკა გააჩნიათ - გერბი, დროშა, ჰიმნი (დემეტრაშვილი, კობახიძე, 2008:23).

კონსტიტუცია შესაძლოა ფედერალურად ჩაითვალოს, თუ

1. ხელისუფლების ცენტრალური და რეგიონული დონეები ხელისუფლებას ერთსა და იმავე ტერიტორიაზე, ერთი და იმავე მოსახლეობის მიმართ თუ ახორციელებენ;

2. თითოეულ დონეს გააჩნია სფერო, რომელზედაც თავის ძალაუფლებას მეორე დონის ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებლად ახორციელებს;

3. ხელისუფლების თითოეულ დონეს მისთვის მიკუთვნებულ სფეროში აქვს ავტონომიური მართვის უფლება (ლორთქიფანიძე, 1999:12).

მნიშვნელოვანია, ფედერაციაზე საუბრისას განვიხილოთ კონფედერაციის ცნება. „კონფედერაცია წარმოადგენს არა სახელმწიფოს, არამედ სახელმწიფოთა კავშირს, რომელთა წევრი სახელმწიფოები ქმნიან ერთობლივ ორგანოებს ცალკეული სფეროების მიხედვით“ (დემეტრაშვილი, კობახიძე, 2010:21). კონფედერაცია ესაა ერთობლივი კომპეტენციების შესასრულებლად სხვადასხვა სუვერენული სახელმწიფოთა კავშირი. ფედერაციულ სახელმწიფოში სუვერენიტეტი ერთიან სახელმწიფოს ეკუთვნის, კონფედერაციაში გაერთიანებაში შემავალი სახელმწიფოები არიან სუვერენიტეტის მატარებელნი.

- **უნიტარიზმი**

უნიტარიზმი წამოდგება ლათინური სიტყვისაგან „Unus“, რომელიც ქართულად ერთს ნიშნავს. ესაა მოძრაობა რომელსაც ერთისაკენ მიყვავართ. აღნიშნული მმართველობის ფორმა სათავეს საფრანგეთის რევოლუციის შედეგად განვითარებული დოქტრინიდან - „რუსოს იდენტურობის თეორიიდან“ იღებს სათავეს (მახარაშვილი, 2013:152).

უნიტარიზმისას სახელმწიფოში გვაქვს ერთი სახელმწიფო ხელისუფლება. სახელმწიფო დაყოფილია ადმინისტრაციულ ერთეულებად ან ადგილობრივი თვითმმართველობის ერთეულებად. არსებობს ერთი უმაღლესი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლება. სახელმწიფოს შემად-

გენელი ნაწილები ცენტრალური ხელისუფლების განკარგულებებისა და ინსტრუქციების შესაბამისად მოქმედებენ და შესაბამისად ანგარიშვალდებულნი არიან მათ წინაშეც. უნიტარული სახელმწიფოს ტერიტორიული ერთეულები ფინანსდება ცენტრისაგან.

„მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფოს პოლიტიკურ-ტერიტორიული მოწყობის ამ ორ ძირითად (უნიტარიზმი და ფედერალიზმი - ავტორი) ფორმას შორის არსებობს პრინციპული განსხვავებები როგორცაა: ცენტრალური სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანიზაცია, ცენტრალურ და ადგილობრივ ხელისუფლებას შორის არსებული ურთიერთობების ხასიათი, ხელისუფლების ჰორიზონტალური და ვერტიკალური განაწილების პრინციპები და ა.შ., ტერიტორიული მოწყობის ორივე პრინციპს გააჩნია ერთი და იგივე მიზანი, ისინი გაერთიანებისაკენ ესწრაფვიან. განსხვავებულია მხოლოდ სახელმწიფო ერთიანობის მიღწევის, გაერთიანების მეთოდები“ (ხუბუა, 2000:41).

- რეგიონალიზმი

კონსტიტუციურ სამართალში გაბატონებულია ტერიტორიული ორგანიზაციის ორი ფორმა: უნიტარული და ფედერალური, ამ ორი მოწყობის შერეულ პოლიტიკურ-ტერიტორიული მოწყობის ფორმას რეგიონული მართვის მოდელი ეწოდება. რეგიონი ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს მიჯნას, საზღვარს.

რეგიონალიზმი კონსტიტუციურად 1947 წელს იტალიამ და 1978 წელს ესპანეთმა ძირითადი კანონით აღიარა, მოგვიანებით მათ შეუერთდა შრი-ლანკა და სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკადა მათი რაოდენობა 4-მდე გაიზარდა. რეგიონალიზმს ხშირად ფედერალიზმის წინა საფეხურადაც განიხილავენ. ფედერალიზმი და რეგიონალიზმი თავიანთი ინტეგრაციული შესაძლებლობებით იმიჯნება. ფედერალიზმისგან განსხვავებით რეგიონალიზმის ინტეგრაციული შესაძლებლობა შეზღუდულია, რადგან მათ განსხვავებული ინტერესები გააჩნიათ.

როცა ვსაუბრობთ ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფო-ტერიტორიული მოწყობის სამომავლო პერსპექტივებზე, მნიშვნელოვანია განვიხილოთ და გავითვალისწინოთ წარსული ისტორიული გამოცდილება.

1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა იყო უნიტარული დეცენტრალიზებული სახელმწიფო რამდენიმე ავტონომიური ტერიტორიით. ფედერალიზმის იდეას ეროვნულ - დემოკრატიები ეწინააღმდეგებოდნენ, რაც განპირობებული იყო თავიანთი პოლიტიკური შეხედულებების განსხვავებით სოციალისტ-ფედერალისტებთან, რომლებიც მხარს უჭერდნენ ფედერალიზმის იდეას. ეროვნულ-დემოკრატიები მიიჩნევდნენ, რომ სახელმწიფოს ფედერალური სტრუქტურა შესაძლო საზიანო გამხდარიყო, თუ სახელმწიფო

ძალას არ მოიპოვებდა (ცაავა, 2012: 178), რაც განპირობებული იქნებოდა ისტორიულ-კულტურული, ეკონომიკურ-პოლიტიკური ვითარებით (გეგენავა, 2018: 305).

პირველ რესპუბლიკაში ყველა პოლიტიკური ძალა ემხრობოდა არსებობის იდეას - განსაკუთრებული სტატუსის მქონე ტერიტორიული ერთეულების არსებობა გარდაუვალი იყო (გეგენავა, 2018: 305). წევრების უმრავლესობის მოსაზრებების თანახმად ზოგიერთ ტერიტორიებზე ავტონომიური სტატუსის მინიჭება გამართლებული იყო თუ ეთნიკურ უმცირესობებს ჰქონდათ დასახლებული აღნიშნული ტერიტორია და ამასთან, არსებობდა ამის ეკონომიკური საფუძველი. სწორედ ამ მიზეზით, თავდაპირველი გადაწყვეტილი იყო მხოლოდ აფხაზეთს მინიჭებოდა ავტონომიის სტატუსი, მაგრამ საბოლოოდ იგი მიენიჭა აფხაზეთს, აჭარას და ზაქათალას (ჯიქია, 2019:165).

1921 წლის საქართველოს კონსტიტუცია არ ითვალისწინებს ფედერაციულ ადმინისტრაციულ დაყოფას, მაგრამ მან განსაზღვრა ეროვნული უმცირესობების ფართო კულტურული ავტონომია და მათი უფლებების დაცვა (მარგიშვილი, 2016: 204). კონსტიტუციის XI თავი, რომელიც მოიცავს ადმინისტრაციული დაყოფის საკითხს, შედგებოდა ორი მუხლისაგან: 107-ე მუხლის თანახმად, „საქართველოს რესპუბლიკის განუყოფელ ნაწილებს – აფხაზეთს (სოხუმის ოლქი), სამუსლიმანო საქართველოს (ბათუმის მხარე) და ზაქათალას (ზაქათალის ოლქი), ენიჭებათ ადგილობრივ ავტონომიური მმართველობა (საქართველოს კონსტიტუცია, 1921: 107). 108-ე მუხლის თანახმად, ავტონომიურ სუბიექტებს უფლება აქვთ მიიღონ თავიანთი სამართლებრივი დებულებები, რომლებიც უნდა მიღებულ იქნეს კანონით.

ქვეყნის დანარჩენი ნაწილი დაყოფილი იყო ადმინისტრაციულ ერთეულებად, რომელსაც მართავდა ადგილობრივი თვითმმართველობები, მაგრამ მათ უნდა შეესრულებინათ ცენტრის მითითებები ხელისუფლების მენეჯმენტისა და ადმინისტრაციის საკითხებში (ჯიქია, 2019:165).

საქართველოს გაწითლებისა და საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში შესვლის შემდეგ სრულიად შეიცვალა ქვეყნის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობა. საქართველოში არსებობდა 2 ავტონომიური რესპუბლიკა, 1 ავტონომიური ოლქი, 65 რაიონი, 61 ქალაქი (რომელთაგანაც 10 რესპუბლიკური დაქვემდებარებისა იყო და 4488 სოფელი). მოქმედებდა შეწყვიტა საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის თვითმმართველობის ერთ-ერთმა წამატებულმა რეფორმამ.

1995 წელს მიღებული კონსტიტუცია არ ითვალისწინებდა სახელმწიფოს ტერიტორიული მოწყობის მიხედვით ორგანიზაციას. ეს გამოწვეული იყო ორი

კონფლიქტური რეგიონით. ქვეყნის უმაღლესი კანონის ამოქმედების მომენტში იყო ორი ავტონომიური რესპუბლიკა, და ცხრა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული (მელქაძე, თევდორაშვილი, 2003: 200). კონსტიტუციაში ზუსტი სტატუსის არასებობამ გამოიწვია სხვადასხვა ინტერპრეტაციის შესაძლებლობა; კერძოდ, კონსტიტუციის 1-ლი მუხლის (1 პუნქტი) თანახმად, „საქართველო არის დამოუკიდებელი, ერთიანი და განუყოფელი სახელმწიფო“. ზოგიერთი მკვლევარისა და პრაქტიკოსი იურისტების მოსაზრებით, ეს დებულება გულისხმობს უნიტარულ ადმინისტრაციულ დაყოფას. ზოგიერთი კონსტიტუციონალისტიკოსის თქმით, ფედერალიზმის ნიშანი იყო კონსტიტუციური დებულება, რომლის თანახმადაც ორპალატიანი პარლამენტი იყო გათვალისწინებული (ჯიქია, 2019:166).

2017-2018 წლის კონსტიტუციური რეფორმის შედეგად, არსებითი ცვლილებები არ მომხდარა ადმინისტრაციული დაყოფის თვალსაზრისით. ზოგიერთი ტერმინი გასწორდა, მაგრამ ძირითადი დებულებები უცვლელი დარჩა. კონსტიტუციის მე-7 მუხლის თანახმად, ადმინისტრაციულ დაყოფასთან დაკავშირებით, ავტონომიის უფლებამოსილებები აფხაზეთის რესპუბლიკა და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკა და პროცედურები ამგვარი უფლებამოსილების განხორციელებისათვის განისაზღვრება კონსტიტუციური კანონით, რომელიც საქართველოს კონსტიტუციის განუყოფელი ნაწილია. კონსტიტუციამ უკვე განსაზღვრა მათი სტატუსი, როგორც ავტონომიური რესპუბლიკებისა; რაც შეეხება მათი ავტონომიისა და უფლებების ჩარჩოებს, ისინი განისაზღვრება კონსტიტუციური კანონით (ჯიქია, 2019:167).

საქართველოს ტერიტორიული მასშტაბი არც ისე დიდია, ამავდროულად ფედერალური მმართველობა დიდ ფინანსებს მოითხოვს. მისი დამსახურებით ადგილობრივი ხელისუფლება უფრო მყისიერ მოქმედებებს განახორციელებს ადგილობრივი მოსახლეობის პრობლემების გადასაწყვეტად, რადგან ეს მათთვის არ იქნება უცხო. საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვაც გაცილებით მარტივი იქნება, უზრუნველყოფილი იქნება მოსახლეობის პოლიტიკურ პროცესებში ჩართულობა, ამავდროულად რაც უფრო ახლოს არის ხელისუფლება, მით უფრო მეტად არის განმტკიცებული მისი ლეგიტიმურობაც, ხელისუფლება გეოგრაფიულად დაუახლოვდება ხალხს, პოლიტიკური პროცესები იქნება ღია და მინიმუმამდე იქნება დაყვანილი პოლიტიკოსთა ანონიმურობის საკითხი. შესაბამისად, პოლიცენტრიზმი საუკეთესო გამოსავლად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ამ ეტაპზე საქართველოსთვის, თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მისი ნიშნები უკვე არსებობს, რადგან დღევანდელი ტერიტორიული დაყოფის მიხედვით საქართველოში გვაქვს 2 ავტონომიური რესპუბლიკა, აჭარისა და აფხაზეთის.

ხოლო დანარჩენი ტერიტორია დაყოფილია პირობით მხარეებად, თუმცა მათ იურიდიული სტატუსი არ გააჩნიათ, რადგან კონსტიტუციის თანახმად ქვეყანაში სახელმწიფო-ტერიტორიული მოწყობა უნდა განისაზღვროს საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე ცენტრალური ხელისუფლების იურისდიქციის აღდგენის შემდეგ. ამიტომაც ჯერ-ჯერობით ის დაყოფილია მუნიციპალიტეტებად. 76 მუნიციპალიტეტიდან 64 სასოფლო (თვითმმართველი თემია), 5 საქალაქო (თვითმმართველი ქალაქია). მათში ადგილობრივი ხელისუფლება ხორციელდება შემდეგი სახით - მუნიციპალიტეტებში წარმომადგენლობით ორგანოდ გვევლინება საკრებულო, ხოლო აღმასრულებელ ორგანოდ-გამგეობა, ქალაქების შემთხვევაში, რომელიც არ შედის რაიონის შემადგენლობაში-მერია. მიუხედავად მისი მსგავსად დაყოფისა, ზოგიერთ რაიონში ადგილობრივი ხელისუფლება არ ფუნქციონირებს შესაბამისად, ეს განსაკუთრებით ეხება მაღალმთიან რეგიონებს, სადაც მოსახლეობის რაოდენობა შედარებით დაბალია, ბიუჯეტის არსებობის მიუხედავად არ ხდება მათი სწორი გზით და საჭიროებებისამებრ გამოყენება, თავს იჩენს კორუფციისა და ნეპოტიზმის პრობლემა, რაც აუცილებელს ხდის მათ კომპეტენციაში ჩარევას და ცენტრალური ხელისუფლების მიერ კონტროლს, ამიტომ, უნდა გადაიდგას შესაბამისი ქმედითი ნაბიჯები, რათა მკაცრად გაკონტროლდეს ბიუჯეტიდან დახარჯული თანხები, ტენდერების შემთხვევაში კი ეს პრობლემა თითქმის ყველა მუნიციპალიტეტში გვხვდება, მისი შესაბამისობა დადგენილ სტანდარტებთან და მისი ჩატარების სამართლიანობა, რაც ჩვენს შემთხვევაში ხელისუფლების მიერ ნაკლებად, ძირითადად მეოთხე ხელისუფლების შტოს, ანუ მედიისა და არასამთავრობო ორგანიზაციების მიერ გადაიხედება და უკვე ისინივე იბრძვიან სამართლიანობის აღსრულებისკენ, თუმცა სამწუხაროდ ადგილობრივი ხელისუფლების მიკერძოებულობისა და ნეპოტიზმის მოუგვარებელი პრობლემის გამო ვერ ხერხდება მისი სამართლებრივად გადაჭრა და თანხები იხარჯება არამიზანმიმართულად. ამავედროულად, ფედერალიზმი საქართველოსთვის საფრთხის შემცველიც შეიძლება გამოდგეს, რადგან პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღება მსგავს მოდელში რთულია, რადგან ყველა გადაწყვეტილება ფედერაციასა და მის სუბიექტებს შორის მიღწეულ უნდა იქნეს კონსენსუსის საფუძველზე, რის გამოც შეიძლება შეფერხდეს, და სწრაფად და ეფექტურად ვერ განხორციელდეს კონკრეტული პროექტები, რაც გამოწვეულია სუბიექტთა სიმრავლით. რადგან ფედერალიზმი გარკვეულწილად შეიცავს პოლიტიკური დაქუცმაცების გარკვეულ საშიშროებასაც, აგრეთვე ამ სახელმწიფოში მწვავედ დგას ადგილობრივი, რეგიონალური პოლიტიკური ელიტის კონტროლის პრობლემაც. საქართველოსთვის კი პოლიტიკური დაქუცმაცებულობის პრობლემა სიახლეს არ წარმოადგენს, არც მთავრე-

ბის ურჩობის ამბავი, ამიტომაც მათი კონტროლის პრობლემა სამწუხაროდ, დღესაც არ არის საბოლოოდ მოგვარებული. მითუმეტეს, რომ ქართველ პოლიტიკოსებს უმეტეს შემთხვევაში უჭირთ საერთო აზრამდე მისვლა, დაბალი მოსმენის კულტურის და ემოციური ინტელექტის გამო, თუმცა მის გამოსწორებასთან ერთად მართვის ეს მოდელი უფრო ეფექტური გახდება ჩვენს ქვეყანაშიც და არ იქნება სახელმწიფო ინტერესებისთვის საფრთხის შემცველი.

მიუხედავად იმ ნეგატიური მხარეებისა, რომელიც მოწყობის ამ ფორმას ახასიათებს, სხვა ფორმებს შორის ის ყველაზე უკეთ უზრუნველყოფს პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესების ჯანსაღ განვითარებას ქვეყნის შიგნით, რაც ჩვენი ქვეყნისთვისაც მთავარი გამოწვევაა. პოლიტიკური კონკურენცია და მოსახლეობის მაღალი ჩართულობა სახელმწიფოს მართვაში დემოკრატიის საფუძველს წარმოადგენს, შესაბამისად მისი „სიძვირეც“ გამართლებულად უნდა მივიჩნიოთ აღნიშნულ სიკეთეთა გათვალისწინებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ნორმატიული აქტები
2. საქართველოს კონსტიტუცია, 1921: - საქართველოს კონსტიტუცია, ბათუმი, 1921.
3. საქართველოს კონსტიტუცია, 1995: - საქართველოს კონსტიტუცია, თბილისი, 1995.
4. ავტორთა კოლექტივი, 2018: - ავტორთა კოლექტივი, საქართველოს კონსტიტუციური სამართლის შესავალი, თბილისი, 2018.
5. დემეტრაშვილი, 2010: - დემეტრაშვილი ა., კობახიძე ი., კონსტიტუციური სამართალი, თბილისი, 2010.
6. იზორია, 2009: - იზორია ლ., თანამედროვე სახელმწიფო თანამედროვე ადმინისტრაცია, თბილისი, 2009.
7. ინწკირველი, 1998: - ინწკირველი გ., სახელმწიფოს ტერიტორია და სამართალი, თბილისი, 1998.
8. კაშია, 1997: - კაშია ჯ., თავისუფლება და ფედერალიზმი, თბილისი, 1997
9. ლორთქიფანიძე, 1999: - ლორთქიფანიძე ვ., ქვეყნის ფედერაციული მოწყობა, თბილისი, 1999.
10. მახარაშვილი, 2013: - მახარაშვილი ლ., სახელმწიფოს ტერიტორიული ორგანიზაციის პრინციპები და თანამედროვე მოდელები, ლადო ჭანტურია 50, საიუბილეო გამოცემა, თბილისი, 2013.
11. მელქაძე, 1996: - მელქაძე ო, საზღვარგარეთის ქვეყნების კონსტიტუციური სამართალი, თბილისი, 1996.
12. მელქაძე, 2003: - მელქაძე ო, თევდორაშვილი გ., რეგიონალიზმი - ტერიტორიული მოწყობის ფორმა, თბილისი, 2003.

13. რუხაძე, 2003: - რუხაძე ზ., ხელისუფლების ორგანიზაცია მრავალდონიანი ხელისუფლების პირობებში და ხელისუფლების ტერიტორიული ორგანიზაციის ზოგიერთი საკითხი, სამართლის ჟურნალი „ალმანახი“ N18, თბილისი, 2003.
14. ცაავა, 2012: - ცაავა ლ., წარსული და მომავალი საქართველოს ადმინისტრაციული მოწყობისა, თბილისი, 2012.
15. ხუბუა, 2000: - ხუბუა გ., ფედერალიზმი როგორც ნორმატიული პრინციპი და პოლიტიკური წესრიგი, თბილისი, 2000.
16. Jikia, 2019: - Jikia M., THE PAST AND THE PROSPECT OF ADMINISTRATIVE DIVISION OF GEORGIA, Ukrain, 2019.

ომი უკრაინაში, რომელსაც საერთაშორისო ურთიერთობების ახალი გამოწვევა

აბსტრაქტი: 2022 წლის ზამთარი მეტად ცხელი მოვლენებით დაიწყო. სამყაროს გადანაწილებისთვის წარმოებული იდეოლოგიური დაპირისპირება იდეოლოგიურ დონეს გასცდა და სამხედრო კონფრონტაციის ზღვრამდე მიაღწია. რუსეთმა საუკუნეების განმავლობაში გამოცდილ საშუალებას კიდევ ერთხელ მიმართა, უკრაინის ორ რეგიონში სეპარატისტები გაააქტიურა და მათ დასაცავად შეყვანილი ჯარები მთელი ქვეყნის ანექსირებისკენ მიმართა. შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ ეს კონფლიქტი მხოლოდ რეგიონალური მასშტაბის არ არის, მსოფლიო მისულია ახალი მსოფლიო ომის ზღვარზე. ჩვენს მიზანს წარმოადგენს, ვისაუბროთ ასპექტებსა და გავლენაზე საერთაშორისო ურთიერთობებში. განვიხილოთ, საიდან მოდის ამ მოვლენის საფუძველი, რომელსაც ძალიან დიდი ისტორია აქვს. ასევე, ჩვენი კვლევის ობიექტს წარმოადგენს საქართველო, მისი ასპექტებითა და როლით აღნიშნულ პროცესში. მოგესხებებათ, საქართველო არის ქვეყანა, რომელმაც საკუთარ თავზე გამოსცადა რუსეთის იმპერიალური ზრახვა. უკრაინა და საქართველო მეგობარი და მოკავშირე სახელმწიფოები არიან. ჩვენ ერთმანეთში მტკიცე პოლიტიკური კავშირი და ვაჭრობა გვაქვს, ამიტომ ჩვენმა ქვეყანამ უდიდესი დარტყმა მიიღო ეკონომიკასა და პოლიტიკის ასპექტებზე.

საკვანძო სიტყვები: რუსეთ-უკრაინის ომი, იდეოლოგიური დაპირისპირება, სამხედრო კონფრონტაცია, იმპერიალიზმი, ცივი ომი, რეალიზმი, ნეორეალიზმი, ეკონომიკური კრიზისი.

War in Ukraine as A New Challenge of International Relations

Abstract: The winter of 2022 started with very hot events. The ideological confrontation that started for the redistribution of the world went beyond the ideological level and reached the brink of military confrontation. Russia has once again resorted to a centuries-old tool, activating separatists in two regions of Ukraine and deploying troops

¹ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი / Assistant Professor at Kutaisi Akaki Tsereteli State University

to protect them to annex the entire country. We can boldly say that this conflict is not only on a regional scale, the world is on the brink of a new world war. Our goal is to talk about aspects and influences in international relations. Consider where the basis for this event, which has a very long history, comes from. Also, the object of our research is Georgia, with its aspects and role in the mentioned process. As you know, Georgia is a country which has experienced Russia's imperial intent on itself. Ukraine and Georgia are friends and allies. We have strong political ties and trade with each other, so our country has received the biggest blow in terms of economy and politics.

Key words: *Russia-Ukraine war, Ideological confrontation, Military confrontation, Imperialism, Cold War, Realism, Neorealism, Economic crisis.*

შესავალი: 1989 წელი. საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკათა კავშირს ბერლინის კედელივით უჩნდება ბზარები. გორბაჩოვის უსუსური მცდელობა, მოდერნიზება გაუკეთოს საბჭოთა კავშირს, კრახით სრულდება. მსოფლიო – 15 სუვერენულ, კომუნიზმდამხობილ ქვეყანას, ხოლო გორბაჩოვი – ნობელის პრემიას იღებს. ცივი ომი დასრულდა, ყოველ შემთხვევაში იმ კონკრეტულ მომენტში, რუსეთს, „დიადი“ წითელი იმპერიის შემოქმედს, ყველაზე საშინელი კომმაროელობად ექცა. ის კარგავდა სიმწრით, სისხლითა და ცრემლით მოხვეჭილ გავლენებს ევროპაში. ვარშავის პაქტი დაიშალა, ნატო კი გამუდმებით განაგრძობდა აღმოსავლეთით გაფართოებას. ამასთან დაკავშირებით სხვადასხვა საერთაშორისო ურთიერთობის თეორიამ საკუთარი დამოკიდებულება გამოხატა. მაგალითად, ლიბერალებს სწამდათ, რომ ეს დადებითი მოვლენა იყო, ეს იყო ნაბიჯი, გადადგმული მსოფლიო მშვიდობისა და სტაბილურობისკენ, მაგრამ ფაქტია, ისინი გარკვეულწილად მართლები არ იყვნენ, რადგან ამ მოვლენამ არანაკლები ქაოსი მოუტანა მსოფლიოს. აღსანიშნავია, რომ რეალისტების შეხედულება უფრო შეესაბამება ჭეშმარიტებას. მათი აზრით, ნატოს ეს საქციელი მხოლოდ დასავლეთის მხრიდან გავლენების გაზრდის დემონსტრირებაა, მაშინ, როდესაც რუსეთი იყო სუსტი.

სწორედ ამ მოვლენებში უნდა ვეძიოთ ფესვები იმ კონფლიქტისა, რომელიც ახლა აღმოსავლეთ ევროპის ორ უდიდეს სახელმწიფოს შორის მიმდინარეობს. ზოგადად საბჭოთა კავშირისთვის უკრაინა წარმოადგენდა ეკონომიკის დასაყრდენს, მას საბჭოეთის ბელელსაც კი უწოდებდნენ, მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი მისი მდებარეობაა. უკრაინას აქვს შავ ზღვაზე გასასვლელი, უამრავი დიდი

პორტი, ასევე გააჩნია ატომური ელექტრო სადგურები, ის არ არის ნატოს წევრი. რომანტიკოსმა, რევანშისტმა, პუტინმა, პატარა კაცმა უზარმაზარი თვითშეფასებით, გადაწყვიტა, რუსული მესამე რაიხის შექმნა უკრაინიდან დაეწყო.

ცივი ომი არ დასრულებულა 1991 წელს. რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტი ამ გაყინული კონფრონტაციის ცხელი გამოვლინებაა.

ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ორ დაპირისპირებულ ბანაკს შორის ერთი ტყვიაც არ გავარდნილა, იყო ცივი ომის კრიზისები, მაგრამ არა უშუალოდ ორ ზესახელმწიფოს შორის. დღეს კი რუსეთის პოლიტიკურმა ლიდერმა ჯარები შეიყვანა მეზობელ, პირდაპირი გაგებით, მოძმე უკრაინაში. ამით კი განსაკუთრებულად დამაბა მსოფლიოში ვითარება. ნატო კიდევ თავის ძველ პოზიციას ინარჩუნებს – რუსეთის მიერ დაჩაგრულ ქვეყანას იარაღსა და ტექნიკას აწვდის. ვინ იცის, მერამდენე ქვეყანაა უკრაინა, რომელიც ნატომ რუსეთის დასასუსტებლად, სამაგიეროდ, თავისი გავლენების გასაზრდელად, გაწირა?!

ამ კონფლიქტმა თავისი კლანჭები 2014 წელსაც გამოავლინა, როდესაც რუსეთმა უკრაინის ნაწილის, ყირიმის ნახევარკუნძულის ანექსირება მოახდინა. ამით დამპყრობელმა რუსეთმა საუკუნეების განმავლობაში არსებული სურვილი დაიოკა და შავ ზღვაზე მოგებიანი და საკმაოდ ვრცელი გასასვლელი მოიპოვა, თუმცა, როგორც აღმოჩნდა, ეს არ იყო საკმარისი პუტინისთვის. იდეური ჭიდილი, წვეთწვეთად გროვდებოდა და მიმდინარე წელს გარკვეული ფაქტორების გამო დაიწყო კონფლიქტი. მსოფლიო ახალი რეალობის, ახალი ატომური ომის წინაშე დააყენა.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა მრავალფეროვანი და საინტერესოა; ეს ეხება როგორც ისტორიულ-კულტურულ, ისე ლიტერატურულ წყაროებს. სტატიაში გამოყენებულია როგორც ქართველი, ისე უცხოელი მეცნიერების კვლევები, კერძოდ, ე.აკობია, თ.მ. მაგშტადტი და კვლევები, რომელიც უშუალოდ ომის მიმდინარეობას შეეხება. აქვე, სტატიაში, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია, როდესაც, Human Rights Watch-მა აღრიცხა რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც რუსული სამხედრო ძალები არღვევდნენ ომის კანონებს მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ჩერნიგოვის, ხარკოვისა და კიევის რეგიონების ოკუპირებულ რაიონებში. მათ შორისაა მშვიდობიანი მოქალაქეების მიმართ უკანონო ძალადობის, მუქარისა და მკვლელობის შემთხვევები 2022 წლის 27 თებერვლიდან 14 მარტამდე. ჯარისკაცები ასევე მონაწილეობდნენ სამოქალაქო ქონების, მათ შორის საკვების, ტანსაცმლისა და შეშის მარცვაში. ისინი, ვინც ჩაიდინეს ეს კანონსაწინააღმდეგო ქმედებები, პასუხისმგებელნი არიან ომის დანაშაულებზე. ასევე, მნიშვნელოვანი ფაქტია,

როდესაც საერთაშორისო ურთიერთობებზე ვსაუბრობთ, აღვწერთ, უკრაინის ომის შედეგები ევროკავშირისთვის.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის თვისებრივი კვლევის მეთოდები: ანალიზის მეთოდი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი და კონტენტ-ანალიზი. თვისებრივი კონტენტ-ანალიზი ტექსტური მასალის ანალიზის მეთოდია, რომელიც ტექსტის დეტალურ და სისტემატურ ანალიზსა და ინტერპრეტაციას ახდენს კონკრეტული შინაარსის, თემების თუ ტენდენციების გამოსავლენად. ტექსტური მასალა შესაძლოა, წარმოდგენილი იყოს ნაბეჭდი თუ ელექტრონული დოკუმენტების, აუდიო თუ ვიდეო მასალის სახით. მისი წყარო შესაძლოა, იყოს პირადი დოკუმენტები, ჯგუფური ინტერაქცია ფოკუს-ჯგუფის დისკუსია, პოლიტიკოსებს შორის დებატები, სამთავრობო ან არასამთავრობო ორგანიზაციების ოფიციალური დოკუმენტაცია და ა.შ.

დისკუსია/შედეგები: ახლა მოკლედ გავიხსენოთ, როგორ დაიწყო ეს ყოველივე ქაოსი. პოლიტიკურ კულისებში, სადაც ჩვენნაირი მოკვდავის თვალი ვერასოდეს შეაღწევს, მეტად ჩახლართული საქმეები ტრიალებს, მაგრამ მოდით განვიხილოთ ომის გამომწვევი ის მიზეზები, რომლებიც მსოფლიომ დაინახა.

ყველაფერი იქიდან დაიწყო, როდესაც უკრაინამ ახალი „ხალხის მსახური“ აირჩია. საზოგადოების გარკვეული ნაწილი ამ ფაქტს სკეპტიკურად შეხვდა, არავის წარმოედგინა, რომ ყოფილი „კომიკოსი“ კარგი ლიდერი დადგებოდა ასეთი დიდი ქვეყნისა. „ნატომ“ თავისი იდეოლოგია თავს მოახვია უკრაინას. მას დაჰპირდა, რომ დღითი დღე უახლოვდებოდა ნატოსა და ევროკავშირის გაღებულ კარებს, რომ როგორც კი შევიდოდა უკრაინა ნატოში, ის სრულიად დაცული იქნებოდა რუსი აგრესორებისგან. უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის მეზობლობა ის უდიდესი წყევლა თუ სასჯელია, რომელიც ჩვენნაირ „უიღბლო“ ქვეყნებს სჭირს. ამიტომ, უკრაინამ გადაწყვიტა ნატოსა და დასავლეთისკენ აეღო მტკიცე კურსი, მიუხედავად იმისა, რომ ნატოს არასოდეს იდეის დონემდეც არ გაუვლია თავის რიგებში უკრაინის მიღება.

აი, აქედან იწყება რუსეთ-უკრაინას შორის არსებული კონფლიქტის ესკალაცია და გამწვავება. უკრაინის ეს გადაწყვეტილება, რაღა თქმა უნდა, არ მოეწონა რუსეთს, რადგან თუ უკრაინა ნატოში შევიდოდა, ეს ნიშნავდა, რომ ნატოს ბაზები და სამხედრო აღჭურვილობა განლაგდებოდა აქ.² რუსეთის კუთხიდან რომ შევხედოთ, აშშ და ზოგადად ნატო მისი არაცხადი, არაპირდაპირი მეტოქეა. რუსეთის საზღვარზე, მოსკოვიდან არცთუ ის დაშორებით ნატოს ბაზების გან-

² აკობია, ე., საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორია, თბ. 2006

ლაგება, ფაქტობრივად, ნიშნავდა, რომ აშშ „თოფის ლულას ადებდა შუბლზე“ რუსეთს. უნდა ვაღიაროთ, რომ არავის უნდა საფეთქელზე იარაღი ჰქონდეს მიბჯენილი, თუნდაც არ იყოს „დატენილი“. ასეთ შემთხვევაში რუსეთის გავლენები საოცრად კნინდებოდა, მას მომავალ გაფართოებასა და ახალი საბჭოთა კავშირის შექმნაზე საბოლოოდ უნდა ეთქვა უარი. ამიტომ მან გადაწყვიტა, ემოქმედა მყისიერად. ამის შემდეგ მოვლენები სწრაფად განვითარდა რუსეთმა დომბასის და ლუგანსკის ავტონომიური რესპუბლიკების დამოუკიდებლობა აღიარა, მათ „დასაცად“ ჯარები გადასხა უკრაინაში, რომლებიც შემდეგ კიევისა თუ სხვა დიდი ქალაქებისკენ მიმართა. მსოფლიო შემფოთდა, ამის მაგალითი კი არაერთია, ისტორიის ახლო წარსულს რომ გადავავლოთ თვალი. გროტესკულად ირონიულია ფაქტი, რომ გადატრიალებით მთავრობაში მოსულმა ავღანეთის ხელისუფლებამ, ასევე ცნობილმა, როგორც თალიბანი, და ტოტალური სახელმწიფოს ლიდერმა კიმ ჩენ-ინმა, რუსეთსა და უკრაინას მშვიდობისკენ მოუწოდა.

დასავლეთმა, ასე რომ ეიმედობოდა უკრაინას, პირდაპირ დახმარებაზე უარი უთხრა, თუმცა გაუზზავნა სამხედრო ტექნიკა და ფული. უკრაინა აგრესორის პირისპირ მარტო, მაგრამ კარგად შეიარაღებული აღმოჩნდა, რომ არა დასავლური დახმარება, რუსული ტექნიკის გაუმართაობა და ანარქია ჯარში, შეიძლება დღეს უკრაინა სრულად „აღვუღლიყო პირისაგან მიწისა.“

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეს კონფლიქტი მხოლოდ ლოკალურ ხასიათს არ ატარებს. რუსეთ-უკრაინის კრიზისმა, შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ დედამიწა ახალ მსოფლიო ომამდე მიიყვანა, რომელიც დანარჩენ ორზე მეტად სასტიკი და ფართომასშტაბიანი იქნება. შეიძლება მისი მთელი სისასტიკის აღსაწერად გამოვიყენოთ ალბერტ ანშტაინის სიტყვები: „მე არ ვიცი, რას გამოიყენებენ ადამიანები მესამე მსოფლიო ომში, მაგრამ მეოთხე მსოფლიო ომში ისინი აუცილებლად ჯოხებითა და ქვებით გამართავენ ბრძოლას“. უკრაინა, უნდა აღინიშნოს, იქცა ერთგვარ „თერმოპილეს ჭიშკრად“, ³ რომელიც არ აძლევს საშუალებას რუსეთს, გააფართოს გავლენები აღმოსავლეთ ევროპაში.

ჩვენი დღევანდელი არის გარდამავალი ეტაპი ბიპოლარული მსოფლიო მოწყობიდან მონოპოლარულ მსოფლიო წესრიგამდე. აღსანიშნავია, რომ დიდი მეცნიერები – ქენეთ უოლცი და ჯონ მარშაიმერი⁴, აღნიშნავენ, რომ უნიპოლარული სისტემა მეტად ქაოსურია, ის მიდრეკილი ანარქიისაკენ, ერთი ზე სახელმწიფო ზედმეტად ბევრს იღებს საკუთარ თავზე, რაც არ უნდა გაზომილად მოქმედებდეს, მას მაინც კრახი უწერია. ეს კარგად იციან მსოფლიოს ლიდერებმა,

³ <https://euronewsgeorgia.com/2023/01/30/omi-ukrainashi-donetskis-regionshi-mzime-brzolebi-grzeldeba/>

⁴ <http://www.bu.org.ge/x1834?lang=geo>

ამიტომ უფრო სავარაუდოა, მათ არა უნიპოლარული მსოფლიოს ჩამოყალიბება, არამედ რუსეთის, როგორც მსოფლიოს აგრესიული დამბალანსებლის ჩანაცვლება უნდათ. ამაზე კარგად მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ევროპის ქვეყნებმა აგრესიის დაწყებასთან ერთად, თითქმის მყისიერად, მიიღეს კარგად ორგანიზებული, მეტად მკაცრი ეკონომიკური სანქციები რუსეთის წინააღმდეგ, რაც მარტივად გათიშავს მას, როგორც მსოფლიო დონის მოთამაშეს. რუსეთის ადგილი შეიძლება თავად ევროკავშირმა ან მსოფლიოს ეკონომიკის საყრდენმა, ჩინეთმა, დაიკავოს. არ არის გამორიცხული მულტიპოლარული მსოფლიო წესრიგიც ვიხილოთ მომავალში, რომელიც მარშალიერის თქმით, არა-ნაკლებ ქაოუსურობით ხასიათდება.

ბევრი პოლიტიკოსი და მეცნიერი ალაპარაკდა იმაზეც, რომ დასავლეთს საერთოდ არ უნდა უკრაინაში ომის დასრულება, სწორედ ამიტომ აწვდის ის მხოლოდ იარაღს, ფულს და მოქმედებს ამ საკითხში საოცრად ნელა. ნატოს მხოლოდ უნდა, რუსეთი, რაც შეიძლება დაასუსტოს, ამისთვის კი მისი ომის ფაზაში დიდი ხნით გაჩერება საუკეთესო გამოსავალია – ცოტა ძვირი, მაგრამ ეფექტური.

ზოგადად ომი, მით უმეტეს ასეთი „პოპულარული“, ვგულისხმობ სოციალურ მედიაში გამორჩეულად აქტიურს, რომელიც ყველა ადამიანამდე მივიდა, მიუხედავად იმისა, რომ დეკადების წინ აზიაში, თუნდაც საქართველოში, მწვავე ომი მძვინვარებდა, ყური არავის შეუბერტყავს, საერთაშორისო ურთიერთობებზე უდიდეს როლს თამაშობს. მსოფლიო საშინლად ანტაგონისტურად განეწყო მთლიანი რუსეთის წინააღმდეგ. თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დასავლეთი უდიდეს ზიზღის ტალღებს უგზავნის რუსეთის თითოეულ რუს მოქალაქეს, ეს ყოველივე, რაღა თქმა უნდა, დასავლური პროპაგანდის მეოხებითაა. სანქციებით სასტიკად იჩაგრებიან უდანაშაულო რუსი ადამიანები, რომლებიც მართლა აპროტესტებენ თავიანთი ქვეყნის აგრესორულ საქციელს და ციხის სასჯელის ფასად აქციებზე მიდიან. ომის დროს ჯოხი ხომ სწორედ მსგავს ხალხზე ტყდება. იქიდან გამომდინარე, რომ რუსები ცხოვრობენ ინფორმაციულ ვაკუუმში, სადაც მხოლოდ სახელმწიფო აკონტროლებს მედიას, დიდად სავარაუდოა, რომ ყველა თავიანთ პრობლემაში რუსებმა ბრალი დასდონ დანარჩენ მსოფლიოს, ის ზიზღი უკან მიუბრუნონ მათ, სწორედ ისე, როგორც გერმანელები განაწყენდნენ პლანეტაზე პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ. ისტორია მეორდება, 83 წლის წინ სასტიკი მეორე მსოფლიო ომი მივიღეთ, ამ სავარაუდო მომავლის შედეგები ბევრად უარესი იქნება.

ირონიულია ის ფაქტიც, რომ ჩემს მოხსენებაში ნახსენები თითოეული სიტყვა „ომი“ არასწორია, რადგან ოფიციალურად რუსეთს უკრაინისთვის ომი არ გამოუცხადებია. პუტინი თავის თავს და თავის ხალხს ატყუებს, რომ იქ რუსული „ძლევაგამოსილი“ არმია ნეონაცისტებს ებრძვის. იყო ჭორებიც, რომ ებრაელთა

საიდუმლო გაერთიანებას უკრაინის ტერიტორიაზე „ახალი აღქმული მიწის“ ჩამოყალიბება სურდათ. თუმცა ზუსტად არავინ იცის ამ ფაქტების ჭეშმარიტება.

ამ „სპეცოპერაციის“ ნეგატიური გავლენები საოცრად ნათლად აღბეჭკდა ეკონომიკაზე, არა, მარტო რუსეთის ეკონომიკაზე, არა. ბევრმა ევროპულმა სახელმწიფომ იწვნია მკაცრი შედეგები. უკრაინა იყო ხორბლის მსხვილი იმპორტიორი მრავალ ქვეყანაში, ომის გამო მიწოდება შეიზღუდა. პოლონეთმა მილიონობით მიგრანტს გაუხსნა ქვეყნის კარები, რაც აუცილებლად დიდ დარტყმას მიაყენებს მის ეკონომიკას. უამრავმა ქვეყანამ უარი განაცხადა გაზის მიღებაზე აგრესორისგან და ა.შ.

ახლა მოდით, ჩვენთვის უფრო მეტად საინტერესო, საქართველოს, ასპექტები და როლი განვიხილოთ ამ პროცესებში. მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მეცნიერი საერთაშორისო ურთიერთობების სრულფასოვან წევრად არ მიიჩნევს პატარა სახელმწიფოებს, ეს საკითხი ჩვენთვის მეტად მნიშვნელოვანია.

საქართველო იყო ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა, რომელმაც მწარედ გამოსცადა რუსეთის იმპერიალური ზრახვების შედეგები. ზუსტად იგივე სცენარს ახლა რუსეთი ახორციელებს უკრაინაში. ჩვენი მტკივნეული გამოცდილება მეტად გამოსადეგი აღმოჩნდა უკრაინელებისთვის, ისინი, ასე ვთქვათ, უკეთეს მდგომარეობაში არიან, ვიდრე ჩვენ თუნდ 2008 წელს ვიყავით, რადგან საქართველო ამ დროს სრულიად მარტო აღმოჩნდა რუსეთის წინააღმდეგ, უკრაინელებს კი ნატო და ბევრი ქვეყანა ეხმარება, როგორც ტექნიკით, ასევე ფინანსურად. 2008 წელს მედიის ტექნოლოგიური განვითარება არ იყო ასეთი მაღალი დონის, ამიტომ უდიდესი სისასტიკე მრავლის მხედველობის მიღმა აღმოჩნდა. დღეს კი ყველაფერი სააშკარაოზეა გამოტანილი, ასე რომ, რუსეთი უწინდელ მრისხანებასა და ნამდვილ სახეს ასე გამოკვეთილად ვერ აჩენს.

უკრაინა და საქართველო მეგობარი და მოკავშირე სახელმწიფოები არიან. ჩვენ ერთმანეთში მტკიცე პოლიტიკური კავშირი და ვაჭრობა გვაქვს, ამიტომ ჩვენმა ქვეყანამ უდიდესი დარტყმა მიიღო ეკონომიკასა და პოლიტიკის ასპექტებზე.

სიტყვების კონბინაციებზე დიდხნიანი დავის შემდეგ, ჩვენმა ქვეყანამ გამოსცა ოფიციალური დოკუმენტი უკრაინის მხარდასაჭერად, ასევე უდიდესი მოცულობის ჰუმანიტარული ტვირთი გაგზავნეს უკრაინაში, მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ თვითონ ძალიან გვიჭირს. ამით ტოპ 5 მხარდამჭერს შორის მოვხვდით. ბევრი ქართველი არაოფიციალურად იბრძვის იქ. მიუხედავად ქართული შეგონების – „საქართველოვ, ვინ მოგცა შვილი დასაკარგავი?“ რამდენიმე ქართველი მებრძოლის სიცოცხლე უკვე შეეწირა ამ ომს. ანუ საქართველო აკეთებს ყველაფერს, რაც ხელეწიფება, რომ საკუთარი დამოკიდებულება, ასე თუ ისე, გამოხა-

ტოს რუსეთ-უკრაინის კონფლიქტთან მიმართებაში. თუმცა ომის დაწყების მომენტიდან იყო იმის შეგრძნება, რომ საქართველოში მოღვაწე ზოგიერთ პოლიტიკოსსა და რადის ზოგიერთ, პატრიოტიზმის ლაბადაში გახვეულ რუსეთზე დეპუტატებს სურდათ აქ, ჩვენთან მეორე ფრონტი გახსნილიყო, რაღა თქმა უნდა, ორ ფრონტზე ბრძოლა ისეთ დიდ ქვეყანასაც გაუჭირდებოდა, როგორც რუსეთია. თუ ეს გეგმა შესრულდებოდა და საქართველო უკრაინის მხარეს ჩაებმებდა ომში, დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ რუსეთიც შემოიყვანდა თავის მოკავშირეებს ამ კონფრონტაციაში. ჩვენი მსგავსი დაუფიქრებელი საქციელის შემდეგ „დომინოს პრინციპით“ სხვა ქვეყნებიც ომში ჩაებმებოდნენ. ისეთი შთბეჭდილება შეიქმნებოდა, თითქოს, დასავლეთს სურდა, მესამე მსოფლიო ომი საქართველოს წამოეწყო. ომი სისასტიკეა, საერთაშორისო ურთიერთობებზე ხომ იმიტომ გამოეყო სხვა დაკავშირებულ დარგებს, რომ მოენახა გზები, შეეჩერებინა ადამიანის რაციონალურ ბუნებას მოკლებული ეს მოვლენა?!

ამას მოყვა ზელენსკის მხრიდან ელჩის გაწვევა, ასევე უკრაინის მხრიდან იყო ბრალდებებიც, რომ საქართველოს ხელისუფლება რუსეთთან თანამშრომლობდა. აღსანიშნავია, რომ რამდენიმე დღის წინ დიდი ბრიტანეთის სადაზვერვო ორგანიზაციამ ეს ფაქტი უარყო. ამის შემდეგ კი ჩვენმა ქვეყანამ მხარდაჭერისთვის „მადლობა“ მიიღო.

ომს საშინელი ქაოსი, არეულობა და დიდი გაურკვევლობა ახლავს თან და მოდით, უკრაინის მსგავსი სპონტანური საქციელები ამ ყოველივეს მივაწეროთ.

ნეორეალისტმა მეცნიერებმა უამრავი რამ „იწინასწარმეტყველეს“ და შეიძლება მომხდარიყო ცივი ომის დასრულების შემდეგ. ისინი, ასევე დარწმუნებულები იყვნენ, რომ ევროპაში მოხდებოდა ფართო მასშტაბიანი დაპირისპირება, თუმცა, რადგანაც ბოლო 30 წლის განმავლობაში ეს არ მომხდარა, ამიტომ ნეორეალიზმი კრიტიკის ქარცეცხლში გაეხვა. ახლა მსოფლიო ყველაზე ახლოსაა ამ მოვლენასთან და სავსებით შესაძლებელია, ნეორეალისტების წინასწარმეტყველებანი ახდეს.

და ბოლოს, თითქმის არავინ იცის, როგორ განვითარდება მოვლენები მომავალში, მაგრამ ჩვენ ვიმედოვნებ, რომ ეს რუსეთ-უკრაინის კონფრონტაცია ამ ეტაპზე შეჩერდება და ის არ გადაიზრდება ფართომასშტაბიან მოვლენაში – მესამე მსოფლიო ომში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აკობია, ე., საერთაშორისო ურთიერთობათა თეორია, თბ. 2006, გვ.100.
2. მაგშტადტი, თ.მ., გავიგოთ პოლიტიკა, თბ. 2010, გვ. 733.
3. ომი უკრაინაში და მისი შედეგები ევროკავშირისათვის. 14/03/2021.
4. https://www.eeas.europa.eu/eeas/ომი-უკრაინაში-და-მისი-შედეგები-ევროკავშირისათვის_ka
5. უკრაინა: ომის დანაშაულები რუსეთის მიერ კონტროლირებად ტერიტორიებზე - <https://formulanews.ge/News/67873>
6. შეჭრისთვის ნიადაგის მომზადება - https://idfi.ge/ge/tendencies_of_russian_disinformation_in_georgia_along_with_the_war_in_ukraine
7. "საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიის თანახმად, დიდი სახელმწიფოების ომი ახლოვდება" - <https://kvispalitra.ge/article/95920-saertashoriso-urtiertobebis-teoriis-tanaxmad-didi-saxelmcipoebis-omi-axlovdeba-ras-cers-gavleniani-amerikuli-gamocema/>
8. ომი უკრაინაში და გაერთიანებული სამეფოს ახალი როლი აღმოსავლეთ ევროპაში - <https://gfsis.org.ge/ge/blog/view/1431>
9. რონდელი, ა., საერთაშორისო ურთიერთობები - <http://www.bu.org.ge/x1834?lang=geo>

Dr. Vakhtang Maisaia¹, Irina Putkaradze²

(Tbilisi, Georgia)

BLACK SEA SECURITY AND GEOPOLITICS IN 21ST CENTURY: FROM THEORY INTO PRACTICE – A “NEW COLD WAR” SCENARIO

Abstract: *The Black Sea region is increasingly becoming a priority on the international agenda. In fact, a regional approach is emerging as actors understand that common problems need to be addressed jointly. Nevertheless, cooperation efforts are hampered by a number of factors, such as uneven economic and political development within and among countries, nationalist forces, and longstanding animosities between regional players. In this context, it is imperative to foster sound policies aimed at strengthening dialogue and cooperation so as to contain and ultimately resolve conflicts with peaceful means. However, there is little policy-oriented research on the challenges and opportunities for cooperation in the Black Sea region. The purpose of this paper is to assess the impact of terrorism and its dangers towards the Black Sea region. The work also describes the significance of international terrorism and its general definitions. Besides, the result and findings are based on theoretical studies and assumptions and the result of the analysis of the "Case Study" of the Black Sea region. Case study examines how the Black Sea region influences the spread of terrorism and what threats it poses for this region. Furthermore, the aspects of what makes the region important on international arena are analyzed and the existent and potential security issues are examined, as well as strategic importance of the region for the EU and NATO is analyzed even from academic framework – “Securitization” theory (Buzan, Wæver, & De Wilde, 1998). The theory is based on security studies conceptual background and the background spectrum includes: the Copenhagen School and Critical security studies as the type (Ondrejcsak, 2014). Moreover, the Black Sea regional security and geopolitics are to be reviewed and scrutinized in several modalities in aegis of the Securitization theory, like military and economic sectors. In addition to that the Black Sea Region has to contend with numerous threats of a conventional and non-conventional kind. These hard and soft security problems make the region volatile, insecure and unstable. That is*

¹ Professor, Caucasus International University (CIU) Ph.D. in Politics and Military Science, Georgia

² PhD Student, Caucasus International University (CIU), Doctorate Study Program

why the region is very vital for inter-governmental organizations, dealing with military security (NATO case) and local actors in case of Georgia's national security.

Key words: *Black Sea region, Copenhagen School, Critical security studies, Securitization, NATO, EU, Georgia's national security*

Introduction

The Black Sea Region is one of the main factors in the make-up of security and stability in Europe and Asia. In addition to the numerous other issues in the region, ethnic conflicts, ongoing state-building processes, the presence of vast natural resources, and strategic transport and energy corridors mean that the region is an extremely important and sensitive area.

In geographical terms it is difficult to specify the boundaries of the Black Sea Region, since there are numerous regional and sub-regional structures. In the post-Cold War period there has been a large measure of openness to several neighboring areas, such as the Mediterranean, the Balkans, and the Caspian region. This kind of openness makes it difficult to define both the nature of the region and its borders. It is reflected in terms such as “Black-Caspian Seas Region” and “Black-Mediterranean Seas Region”. Some analysts have even argued that the Black Sea Region is simply an intellectual invention. In order to avoid confusion, this policy report is based on the definition adopted by the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC). The Black Sea Region is one of the main factors in the make-up of security and stability in Europe and Asia. In addition to the numerous other issues in the region, ethnic conflicts, ongoing state-building processes, the presence of vast natural resources, and strategic transport and energy corridors mean that the region is an extremely important and sensitive area.

In geographical terms it is difficult to specify the boundaries of the Black Sea Region, since there are numerous regional and sub-regional structures. In the post-Cold War period there has been a large measure of openness to several neighboring areas, such as the Mediterranean, the Balkans, and the Caspian region. This kind of openness makes it difficult to define both the nature of the region and its borders. It is reflected in terms such as “Black-Caspian Seas Region” and “Black-Mediterranean Seas Region”. Some analysts have even argued that the Black Sea Region is simply an intellectual invention. In order to avoid confusion, this policy report is based on the definition adopted by the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC).

At the end of the Cold War, the states around the Black Sea regained their freedom and escaped from a bipolar conceptual straitjacket. This historical event not only marked the start of a move towards independence, democracy and market economy, but also unleashed hitherto suppressed ethnic, national and territorial conflicts, and even terrorism. From the early 1990s onwards the region witnessed armed conflicts and an increase in political tension. Political and territorial disagreements such as border disputes and clashes between both peoples and states are the main reason why the prospects for regional security cooperation are rather bleak. The Black Sea basin was of secondary importance for the Euro-Atlantic community during the 1990s as it focused on stabilizing and integrating central and eastern European countries from the Baltic to the Black Sea. However, in the 21st century the changing global and regional balances created new political and security dilemmas for the Black Sea Region. The global and regional powers increasingly supported competing political and security agendas which, although they occasionally contradicted each other, were clearly interlinked.

After 11 September 2001 the US increased its involvement in the region, for example with new programs in Georgia and Ukraine. This went hand in hand with the European Union (EU) and North Atlantic Treaty Organization (NATO) enlargement processes and global political developments. The differing approaches to the creation of security and stability in the region led to tension and rivalry between the regional actors.

In the post-Cold War period, the Black Sea Region failed to develop a cooperative security vision or structure in which the regional actors would have been the principal stakeholders. The Russian-Georgian War in August 2008 showed quite clearly that the initiatives designed to pacify the region had not produced a security system capable of preventing or containing internal and interstate conflicts. One lesson that can be learned from the August 2008 crisis is that the interplay of regional and global forces will continue to dominate future political and military issues in the region. It remains to be seen whether the war in August 2008 will lead to a new cooperative security environment in the Black Sea Region. Finally, all kinds of security issues ranging from energy security to environmental degradation and from terrorism to illegal trafficking in arms, human beings and drugs continue to be unresolved as a result of international rivalry.

Another important issue is energy security. The need to achieve energy supply diversity on the one hand and the risks associated with energy dependency on Russia on the other show the importance of gas and oil from other sources being piped to the European markets through the region. The energy dispute between Russia and Ukraine in late 2008 and early 2009 clearly illustrated the importance of energy security for the region and the EU. In addition to exploration, production and transport-related prob-

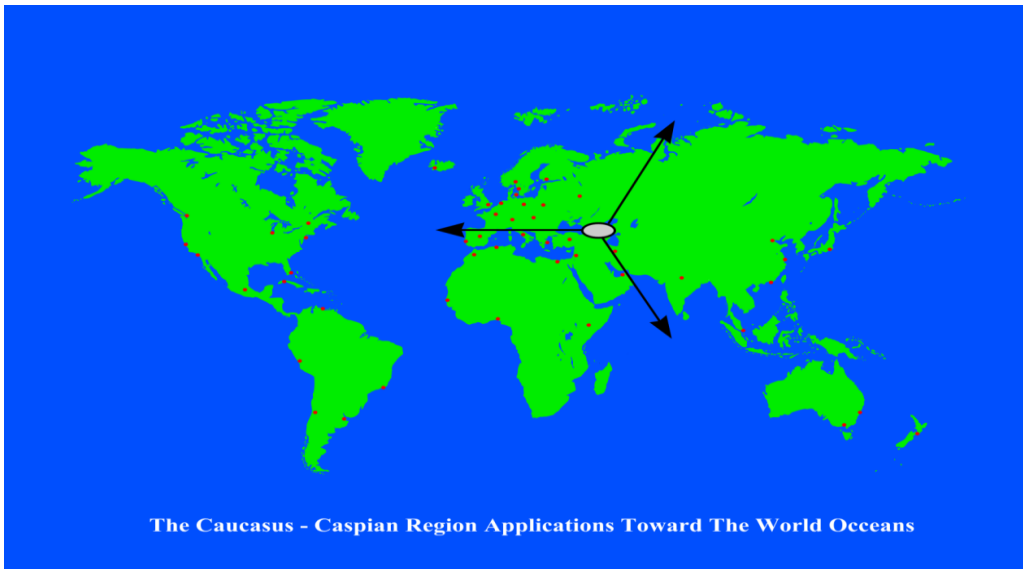
lems, oil and natural gas have become one of the main security issues in the Black Sea Region, which as the principal energy transit route, is also a testing ground for the interaction between producer, consumer and transit countries. This means that the region is not only a potential hub. There are also numerous rivalries.

Finally, a number of problems associated with soft security issues which range from environmental concerns to the potential for social unrest and economic collapse need to be analyzed, especially if there is a likelihood that they will disrupt political stability and security in the region. Potential destabilizing threats such as the global financial crisis also need to be kept under review, as does the impact of the crisis on the countries in the region or on the redefinition of the roles of the regional powers, and the opportunities arising from a redefinition of the global economic environment.

By and large, the Black Sea region is also increasing of geoeconomic importance especially with regard to developing energy security provisions in aegis of the European Union via the import and providing transit opportunities from the Caspian Basin, Middle East and Central Asia and becoming somekind of energy gateway that is so important for providing and fostering security and stability implications in the Pan-European Area. It is interesting to underpin that energy security in Wider Black Sea region is defined by the concrete scientific and academic analytical school approaches reflected in international relations, like interdependence theory (Chifu, Sauliuc, & Nedeia, 2010).

Geopolitical Classification of the Black Sea Region – Wider Black Sea Implication for the World Politics

In above mentioned passage was depicted geographical implications for the Black Sea region but due to the geopolitical transmission and transformation after bipolar system demolition in contemporary international relations the regional security is being increased steadily. There are several indications why the region has become so important and unique not only in Cold War period but mostly afterwards. Here is to mention first of all very unique geopolitical implication of the region. The region is applicable with primary accessibility to “Three Oceans” line (Nord, Atlantic and Indian Oceans – see Map#1) via gateways Black Sea Basin, Persian Gulf and Central Eurasia. Moreover, concrete geopolitical determinants of importance of the region is considered with three main criteria having pure geopolitical meaning.

Map#1: The Black Sea Region applicability toward “Three Oceans” line

These unique geopolitical indications are sought to be as following:

- 1) ***Combination of three concepts: Talasokratia+Telurokratia+Montekratia***
- 2) ***“Eurasian Balkan” acronym for spurring new asymmetric challenges***
- 3) ***Key international energy gateway providing unlimited delivery of energy resources to international markets***

Nevertheless the geopolitical implication is only so-called “macro” level of analysis and is fitted to Pan-regional classification and global political relevance of the region. In order to provide so-called “micro” level of analysis and importance of the region in aegis of the regional and local implications there are some approaches to make classification of the Black Sea region. The classification is based on classical geopolitical identification similar that of British geopolitical school founder Professor Helford Mackinder’s “Heartland Theory”. According to his theory Mackinder defined the global geopolitical system into three main territorial areas: “Pivot Area” (or another way “Heartland”), “Inner or Marginal Crescent” and “Lands of the Outer or Insular Crescent” (Tuathail, 1996). *Even* Mackinder endorsed simplistic dictum upon based on which he identified then world order:

“Who rules East Europe commands the Heartland:

Who rules the Heartland commands the World-Island:

Who rules the World-Island commands the World (Kaplan, 2012)”.

In this respect, based on the classical geopolitical methodology is possible to define geopolitical identification of the Black Sea region. Having considered the above-

mentioned passage is necessary to figure out the following possible configuration. The configuration is clearly identified regional geopolitical architecture in three concrete circles, similar of British classical geopolitical school approach:

Black Sea Basin – “*Inner Core*” *Ring* – namely six littoral states of the Black Sea itself (Bulgaria, Turkey, Ukraine, Georgia, Russian Federation);

Black Sea Region – “*Outer Core Ring*” – the land and seascape from the Balkans to the Caucasus and from Ukrainian and Russian steppe to Anatolia;

Wider Black Sea Region (Area) – “*Close Outer*” *Ring* – the territory encompasses the following geopolitical spaces MENA, Caspian Basin, South and Eastern Europe.

Considering the geopolitical classification is important to clarify the dispositional characteristics of the regional “circles”. The scheme means demonstrating true geopolitical content each of the “circles” – for instance, **Black Sea Basin** associated with “*Talassokratia*”³ geopolitics, **Black Sea Region** - associated with “*Montecracy*”⁴ geopolitics and **Wider Black Sea Area (Region)** – associated with “*Telurokratia*”⁵ geopolitics. Roughly this is geopolitical modality of the Black Sea region and follow up the British geopolitical school founder Mackinder’s dictum is very possible to create the same version for the regional dimension and if the dictum exists, the one is to be as follow:

“Who rules Black Sea Basin commands the Eurasia (Post-Soviet Space):

Who rules Black Sea Region commands the Pan-Europe:

Who rules Wider Black Sea Region commands the World Politics”.

This interesting approach is really containing historical provisions detrimental influenced the regional geopolitics. The most important and critical challenge is the fact that there are a large number of actors and clashing interests within the Black Sea Region. In security terms the region suffers from several historical legacies. The Black Sea Region used to be treated as a ‘passive area’ and analyzed as the periphery of more significant geographical units. Thus the Black Sea basin has been variously described as the backyard of the Ottoman and Russian Empires, as an extension of Soviet zone of influence, as the frontier of Europe, and, finally, as the extension of the Mediterranean world. Moreover, the existence of several distinct sub-regions within the Black Sea Region, i.e. the Caucasus, the Balkans and to a certain extent the Mediterranean, Eastern Europe and the Middle East, is another factor that destabilizes the area. Time and again sub-regional identities have prevented the emergence of a Black Sea identity, created instability, and

³ Talassokratia – geopolitical means sea power domain in politics

⁴ Montecracy - geopolitical jargon implies influence of mountainous geographic terrain on foreign political and military strategic decisions

⁵ Telurokratia – geopolitical jargon means land power domain in politics

impeded the establishment of a comprehensive regional security framework. There are both regional and non-regional actors in the Black Sea Region, and three principal actors exert varying degrees of influence on the available security policy options (*reflection of the passage is below*). At present time, The Black Sea region is becoming very important one to world markets because it has large oil and gas reserves that are only now bargaining to be fully developed (taking in consideration of energy resources of Azerbaijan, the Ukraine, Romania, Russia, transit potency of Georgia, Bulgaria, Turkey and very closed disposition toward the Caspian Basin). Developing these resources has resulted in competition both between companies to get the contracts to develop this potential, and between nations to determine the final export routes. According to experts of the RAND Corporation the Caspian oil potential today is 2% of the world's total (Venezuela has one-fourth of such reserves; Iraq, one-seventh; and Saudi Arabia, one-seventeenth). Therefore, the Caspian Sea region's oil and gas potential and the Black Sea region's transition ability have attracted much attention since the breakup of the Soviet Union. Due to the unique geopolitical location, the Black Sea region interlines four very important areas: the Middle East, the Central Europe, the Central Asia and Western Europe thus more raising political status of the region for the international society. The nations in the Black Sea region and nearby "gateways" (term used by the American scientist Saul B. Cohen (Minix & Hawley , 1998) and in this context means geographical one for key passages of the Black Sea for shipping of oil and gas)-the Caucasus - Azerbaijan, Georgia, Ukraine, Turkey, Romania, Russia, Bulgaria are already major energy producers and exporters, and production will increase with additional investment, technology, and the development of new export outlets. The Caspian Sea is 700 miles long and contains 6 separate hydrocarbon basins. However, the Caspian Sea strategic reserves importance is difficult to consider by exclusion of the South-East Europe and the South Caucasus regions. The South Caucasus' strategic importance cannot be overestimated: it is a link between the North and the South (Russia and the Persian Gulf), it is a source of oil and gas for the European and Pacific markets (Maisaia, 2007). Besides one should perceive the regional geopolitical perspective. The Caucasus has an important geopolitical role to play as a link between the North and the South (Central Eurasia, which is Russia, and the Middle East) and the West and the East (Western Europe-the Balkans-the Caucasus-Central Asia-Southeast Asia-the Far East). The true mechanism of managing the "resources" distribution requires stable and cohesive political stability and basement. It drives all nations to engage into a new relationship mechanism and by joint effort to build democracy, free-minded society and rigid statehood. Otherwise to say the broader *Black Sea-Caspian-Central Asian* dimension,

bringing in all countries of the Black Sea and Caspian Sea, would be based on the existing mechanism of the Organization for the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) of which the countries of the Caucasus and the South-East Europe are members. The BSEC organization itself would be upgraded in operationally, with full membership now appropriate for the EU in view of the status of Bulgaria, Romania and Turkey as accession candidates, and possible association links with the South Caucasus as well as their membership in the NATO. The institutionalization might be laying foundation for further development of the Black Sea reserves exploitation to benefit all participated nations and societies. This is a real chance for the regionalization success achievement and integrative negotiation ends.

Military Dimension of The Wider Black Sea Regional Security: NATO and Russia’s “New Cold War” Competition

Threat assessment criteria is being considered as the most prevalent academic instrument in reaching true realms of logics of international relations. In the 21st century threat identification has determined and transformed into concrete systematic modality. Having considering the “Copenhagen School” securitization concept where there are five ring of security provisions that are enlisted in the following way:

- ✚ Political Security
- ✚ Military Security
- ✚ Economic Security
- ✚ Society Security
- ✚ Environment Security

Therefore with enumerating “five ring” provision in 20-21st century’s two academic sub-fields in international relations have been emerged. Namely, Strategic and Security studies as a whole, represented the most important contribution to the research of security issues in aegis of the political science. Even today, some authors consider them to be the only real research platform in the area of research of security (Ondrejcsak, 2014). In that manner is important of true classification of threat identification that could be clarified in manner of: threat-challenge-risk. However, the classification is still plausible and general and yet to have confirmed in academic and analytical methodology frame. Nevertheless, there are two types of the threat that is already identified but in general way – symmetric and asymmetric threats (Beraia, 2017). (Eka, 2017)

Namely, military security dimension is more applicable for analyzing situation and importance of the region in aegis of international politics. Treating the region from the military perspective is necessary introduce a jargon “*Geostrategic Gateway* - space or area

vitaly important from global security and military perspectives, like “southern limited flank” in aegis of the CFE Treaty of Istanbul OSCE Summit. Relatively the Black Sea regional security is referred as “Geostrategic Gateway” mainly due to contemporary “New Cold War” provision where a coercive competition between NATO and Russia for getting dominance over the Black Sea region.

Due to the strain relations between the West and Russia, from one standpoint an economic war between EU/USA and Russia via sanction policy level and a military confrontation between NATO and Russia via demonstration “military muscles” between competing forces. In that scope, mainly NATO-Russia military confrontation one of the dangerous “combat zone” is sought to be the Black Sea Basin and its littoral territories which is labeled as the “Black Sea Security Dimension”. The flawed geostrategic situation in the area is making possible to deteriorate geostrategic environment in the area further on and the indication derives from those actions taken by the Kremlin incumbent authority. As it is known, on July 27th 2015 a new naval doctrine was declared and later approved by the President of the Russian Federation. This document has identified new version or interpretation of the military doctrine that was approved by the National Security Council in December of 2015. The naval doctrine has identified strategic areas and basins, such as the Arctic and the so-called “Atlantic” direction, which includes the Black Sea basin. The doctrine also undermines the role of the fleet (both military and civilian), the shipbuilding industry, harbours and rigging infrastructure as priorities for the further development of Russia’s naval economy. How is seen based on these documents, Russia is trying position itself as a great power with ability to increase its military capability on the Caspian-Black-Mediterranean Seas axis. The centre of this axis is the Black Sea, a basin from which NATO risks being excluded. The Russian policy-makers seek to regain its nation’s great power status-quo with domination in the basin with controlling three key points: Crimea, the mouths of the Danube and the Bosphorus. Having considered the latest events, Russia has partially achieved the strategic goals – first occupied and then annexed the Crimea and reinforced military positions and capabilities in the peninsula, with creation of so-called “Mediterranean Task Force’ within the Black Sea Fleet and detachment of combat ships and boats for the Mediterranean Sea and the Gulf region, Russia pursued getting its control Bosphorus (the Task Force was reinforced by the nuclear carried submarine “Rostov-on-Don”, which sailed from Novorosiisk to join the Force and equipped with newest strategic weaponry system “Kalibr” missiles). With this reinforcement naval forces, Russia is seeking to get under the control the third pillar – the mouth of Danube. However, in order to more reinforce its presence in the Black Sea basin, the Russian authority announced that 30

new ships are to be supplied to the Black Sea Fleet, including six new frigates, six new submarines and other smaller vessels for naval landing. In addition to that the Black Sea Fleet will be reinforced its anti-access strategy (A2/AD) against NATO forces. Moreover, according to the “Jamestown Foundation” – official Moscow decides to set up in the Crimea an “unapproachable fortress” and military key-spot. In the peninsula with only 2.2 million population, the Russian militaries received several SU-27SM and MIG-29 fighters, SU-25M ground attack aircraft, IL-38N maritime patrol and anti-submarine aircraft KA-52K attack helicopters and KA-27ASW helicopters. In addition, the Kremlin is sought to deploy at the Crimea its strategic military armaments, which enables to carry on nuclear warheads. A regiment of TU-22M3 strategic bombers, which can be used as platforms for different high-precision missiles, will be deployed at Gvardeyskoye airfield, 15 kilometers northwest of Simferopol. Having considered the fact that in the North Caucasus Military District now transformed into operational-strategic HQ “South” already deployed strategic bomber jets with nuclear devices and equipment TU-160 “Black Bear” and TU-95M in Engelsk airfield and in Rostov-na-Donu military airfield already arrived “4+1” generation modernize aircrafts SU-34 and SU-35 also capable to carry on nuclear tactical bombs and “air-to-land” cruise missiles with precision guide systems, as well as creation of two battery of strategic strike rocket complex “ISKANDER-M” targeting Georgia and Ukraine becomes clear that Russia have sufficient enough strike capabilities to operate properly at any operational directions. This is enough to demonstrate military “muscle-show” toward these yet uncontrolled nations. The Kremlin decision to launch unprecedented before massive military drills “KAVKAZ-2016” second phase in aegis of the sudden alert mission operational-tactical level with involvement of 11 thousand servicemen and with usage of strike military capabilities – S-300M air-defense complexes, SU-34 jets, tactical-operational rocket systems “ISKANDER-M”, etc. means that Russia seriously considers beginning of war campaign in the region at any directions. According to Warsaw based magazine: “New Eastern Europe”, together with the new naval infantry and Special Forces units, some of which have already been used as part of its hybrid war, Russia will own a significant strike force, which could help implement different military combat operations in the Black Sea basin with clearly demonstrated the might of its Black Sea fleet by deploying both offensive and defensive systems (Petriashvili, 2019). In 2016 the Russian Ministry Defense announced some interesting points on further reinforcement of the military capabilities in the area. As for example, Russian government would spend \$2.4 billion by 2020 to provide its Black Sea Fleet with state-of-the-art ships, submarines, air defense systems and naval infantry. On similar way, the Caspian Fleet is being reinforced with new

military ships and vessels equipped with sea-to-sea and sea-to-land cruise missiles “Kalibr” and “Bulava”, even covered the operational tactical zone in Syria and Iraq. Taking together all these factors, and precise attention to the regional security environment, if the Russian government completes its missions in that way how it prescribed in the naval doctrine, the Black Sea Fleet will have full control over the Black Sea by 2020. In that retrospective provision, the military balance at present time between the NATO and Russian forces decreased in proportion of 2:1 in favor to the NATO ones but in that reinforced conditions by 2020 the balance will be absolutely opposite in the same proportion but in Russia’s favour. In that configuration, Georgia is in dangerous positions due to its littoral space and its unfrozen sea ports that Russia needs very badly. Hence, Georgia is to be perceived new aggressive steps from the Russian authority after the Parliamentary elections, namely toward the ports directions. Hence, the Georgian government and society have to very attentive toward any provocations spurred from the Russian side.

Conclusion

The Black Sea regional geopolitics is still actual and very relevant from theoretical framework of international relations and security studies and from realpolitik perspective. However, this achievement would be made fragile, as the Black Sea region has become one of the world's most tragic humanitarian, political and economic disaster zones. The region enters the 21-st century still drinking the deadly cocktail of 19th century nationalism and great power rivalry. The insecurity of the region also blocks the development of the wider **Black Sea-Caspian-Central Asian** economic axis. New dangerous challenges - terrorism and low intensity conflicts can subvert the Security System of the region. These might be considering as "external" but little aware political constraints that curb and grave all prosperous dreams of the nations. Hence, the regional system in the Black Sea area is very dual fold and prone toward instability but with opportunity for enhancing security provisions in nearest future.

Bibliography

1. Beraia, E. (2017). *The U.S. Foreign Policy Priorities in the Post-Cold War Period (1990-2016): Georgia's Case from Transnational Challenges (Including Migration) towards Enhancing Institutional Transformation*. Tbilisi: Black Sea University.
2. Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
3. Chifu, I., Sauliuc, A., & Nedea, B. (2010). *Energy security strategies in the wider Black Sea Region*. Bucharest: Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale.
4. Kaplan, R. D. (2012). *The Revenge of Geography*. New York: Random House Trade Paperbacks.
5. Maisaia, V. (2007). *The Caucasus-Caspian Regional and Energy Security Agendas – Past, Contemporary and Future Geopolitics: View from Georgia*. Brussels: IREX.
6. Minix, D., & Hawley, S. (1998). *Global Politics*. New York: Wadsworth Publishing Company.
7. Ondrejcsak, R. (2014). *Introduction to Security Studies*. Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs.
8. Ondrejcsak, R. (2014). *Introduction to Security Studies*. Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs.
9. Petriashvili, S. (2019). *The Shift of Dominance in the Black Sea*. Poland: New Eastern Europe.
10. Tuathail, G. O. (1996). *Critical Geopolitics: the Politics of Writing Global Space*. London: Routledge.

ინდირა ფუტკარაძე / Indira Phutkaradze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

შავი ზღვის როლი და მნიშვნელობა თურქეთისთვის

აბსტრაქტი: თურქეთისთვის, ისევე როგორც, სხვა დანარჩენი, შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებისთვის შავ ზღვას დიდი როლი და მნიშვნელობა ენიჭება. რეგიონის უნიკალური მდებარეობა, ამასთან თურქეთის, როგორც ორი სამყაროს დამაკავშირებელი საკვანძო პუნქტის როლი ზრდის საერთაშორისო ურთიერთობების მთავარი სუბიექტების ინტერესს ამ რეგიონის მიმართ. შავი ზღვის რეგიონი, როგორც საერთაშორისო, ასევე რეგიონალურ ძალთა დაპირისპირების, კონკურენციისა და დომინირებისთვის ბრძოლის საგანი ყოველთვის იყო, არის და იქნება.

ფაქტია, რომ შავი ზღვა ფლობს და ინარჩუნებს კიდევ, როგორც სატრანსპორტო, ასევე სტრატეგიულ და სამხედრო მნიშვნელობას. აქედან გამომდინარე, თურქეთისთვის შავი ზღვის მდებარეობას, ეკონომიკას, პოლიტიკას თუ უსაფრთხოებას გადამწყვეტი როლი ეკისრება ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში. ნაშრომის მიზანია, თურქულ აკადემიურ კვლევებზე დაყრდნობით თურქეთისთვის შავი ზღვის როლისა და მნიშვნელობის წარმოჩენა.

საკვანძო სიტყვები: შავი ზღვის რეგიონი, თურქეთი, გეოპოლიტიკური ინტერესი.

The Role and Importance of the Black Sea for Turkey

Abstract: For Turkey, as for the rest of the Black Sea region, the Black Sea plays a major role. The unique location of the region, as well as the role of Turkey as a key point connecting the two worlds increases the interest of the main subjects of international relations in this region. The Black Sea region has always been, is and will be the subject of struggle, competition and domination for the international and regional powers.

The fact is that the Black Sea holds and maintains, even in terms of transport, as well as strategic and military importance. Therefore, for Turkey, the location, economy,

¹ საერთაშორისო ურთიერთობებისა და პოლიტოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი ქ.სტამბოლის ნიშანთაშის უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი / PhD in International Relations and Political Sciences, Assistant Professor at Istanbul Nisantash University

politics or security of the Black Sea has a crucial role in the country's domestic and foreign policy. The aim of the report is to highlight the role and importance of the Black Sea for Turkey based on Turkish academic research.

Key words: *Black Sea Region, Turkey, Geopolitical Interest.*

შესავალი: დიდ სახელმწიფოთა უმთავრეს ამოცანას საერთაშორისო ასპარეზზე დომინირება წარმოადგენს, შესაბამისად, მათ მიერ გამუდმებით იქმნება სტრატეგიები, რაც მსოფლიოს დანარჩენი სახელმწიფოების საკუთარი ინტერესებისთვის გამოყენებას და თავიანთი ჰეგემონიის ქვეშ მოქცევას ისახავს მიზნად. აღნიშნული სტრატეგიები, ძირითადად, სამხედრო, პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ ხასიათს ატარებს. თუმცა იმისთვის, რომ ეს სტრატეგიები განხორციელდეს და გაბატონდეს საერთაშორისო კონიუნქტურაში, მისმა შემოქმედებმა, პირველ რიგში, საუკეთესოდ, უნდა გამოიყენონ საკუთარი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა. სწორედ, ამ უკანასკნელის მიზანმიმართულად და გონივრულად გამოყენებას, ანუ გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობაზე დაფუძნებულ საგარეო პოლიტიკას „გეოპოლიტიკურ მდებარეობას“ უწოდებენ (Kocakenar, 2015:1), შესაბამისად, გეოპოლიტიკური პოზიციები საგარეო პოლიტიკის წარმოების მთავარი ბერკეტად უნდა იქცეს. თუმცა, იგივე, გეოპოლიტიკური მდებარეობა ქმნის უსაფრთხოების პრობლემებსაც. ქვეყანას, რომელსაც გააჩნია პრივილეგიები – საზღვაო და სახმელეთო საზღვრების სახით, იძულებულია, ორივე მხრიდან, დაიცვას ეროვნული უსაფრთხოება. აქედან გამომდინარე, წარმატებული, საგარეო პოლიტიკის წარმოების საუკეთესო ვარიანტს საკუთარი პოზიციების გონივრულად შეფასება წარმოადგენს (Yilmaz, 2004: 2).

სახელმწიფოს წარმოშობასთან ერთად გეოპოლიტიკის კონცეფციაც აქტუალური გახდა. ისტორიას თუ გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ ქვეყნები განვითარდნენ თავიანთი გეოგრაფიული ადგილმდებარეობის შესაბამისად. ჰეროდოტეს მიაჩნდა, რომ „ეგვიპტე ნილოსის საჩუქარია“, იბნ ხალდუნი კი, გეოგრაფიას „ბედისწერად“ განიხილავდა (Kocakenar, 2015:2). სწორედ, ეს „ბედისწერა“, უნდა იქნას გამოყენებული ქვეყნის ინტერესების სასარგებლოდ. მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ საგარეო პოლიტიკის წარმოებისას მომავალში გადასადგმელი ნაბიჯებიც გეოპოლიტიკური პოზიციების გათვალისწინებით უნდა განისაზღვროს, რადგანაც სწორედ ეს უკანასკნელი წარმოადგენს გეოპოლიტიკის არსს (Yilmaz, 2004: 4).

საერთაშორისო ურთიერთობებში ჩამოყალიბებულია კლასიკური გეოპოლიტიკური თეორიები, რომელთა მიზანს გეოპოლიტიკურ ჭრილში მოვლენების განსაზღვრა წარმოადგენს. ისინი ქმნიან ერთგვარ ინსტრუქციას, რომელზე დაყრდნობითაც სახელმწიფოები ისახავენ მიზნებს, აგეგმარებენ სამოქმედო სტრუქტურას და წარმართავენ ეროვნულ ინტერესებზე დაფუძნებულ საგარეო პოლიტიკას, რაც ქმნის დომინანტ სახელმწიფოდ გადაქცევის შესაძლებლობას. აღნიშნული თეორიებიდან ერთ-ერთს ძალაზე დაფუძნებულ საზღვაო ძლიერების თეორია წარმოადგენს, რომლის ფუძემდებელი სამხედრო-საზღვაო თეორეტიკოსი ალფრედ მაჰენია. ის თავის ნაშრომში „The Influence of Sea Power On History, 1660-1783,“ აქცენტს გეოპოლიტიკის მნიშვნელობაზე აკეთებს და აყალიბებს საზღვაო ძლიერების თეორიის ძირითად პარამეტრებს: (Yilmaz, 2004: 6): „ვინც ბატონობს ზღვაზე, ბატონობს მთელ სამყაროში, შესაბამისად ზღვების უპირატესობა ხმელეთთან შედარებით დიდია. გარდა ამისა, მსოფლიოში ბუნებრივი რესურსების მოპოვების, მათზე წვდომისა და ტრანსპორტირების თვალსაზრისით ზღვებს სასიცოცხლო როლი აკისრია“ (მაჰენის ამ მოსაზრებას, დასტურად, შეიძლება დაემატოს ის ფაქტები, რომ დღეისთვის ზღვების დიდ ნაწილში ენერგორეზერვები ჯერ კიდევ არ არის აღმოჩენილი, მნიშვნელოვანი მილსადენები გადის ზღვებში, ენერგო უსაფრთხოებაც ზღვაშია, თანამედროვე სამყაროს კომუნიკაციის აუცილებელი ელემენტი - ინტერნეტი, სწორედ, ზღვების წყალობით მიეწოდება მთელ მსოფლიოს.). ვაჭრობაში დომინანტი პოზიციის უზრუნველყოფად საზღვაო გზების, სრუტეების, არხების (მაგ. თურქეთის სრუტეები: ბოსფორი და დარდანელი) ფლობა საჭირო (Kocakenar, 2015: 6-7). ზღვაზე მიღწეული წარმატება თუ განცდილი მარცხი განსაზღვრავს ომების, დაპირისპირებებისა თუ კონფლიქტების ბედს.

ზოგადად, ზღვებს, თითქმის ყველა სფეროში, განსაკუთრებით კი, ვაჭრობაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. საზღვაო გზები წარმოადგენს საერთაშორისო ვაჭრობის ძირითად სატრანსპორტო საშუალებას. გეოპოლიტიკის ექსპერტები, თავიანთ თეორიებში, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ რა ზღვებს – განმარტავენ, რომ მათ ქვეყნის ეკონომიკის უსაფრთხოების და თავდაცვის თვალსაზრისით სასიცოცხლო მოვალეობა აკისრიათ. როგორც მაჰენი აღნიშნავს, მსოფლიო ბატონობის საიდუმლო საზღვაო გზების კონტროლში მდგომარეობს. მის მიერ წამოყენებულ დოქტრინაში ვაჭრობა საერთაშორისო ურთიერთობების უმთავრეს, ფაქტორია, აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების მთავარ სუბიექტებს შორის უთანხმოებისა და ფართომასშტაბიანი ომების მთავარ მიზეზს ზღვებზე დომინირებისთვის დაპირისპირება წარმოადგენს (Çomak, 2017: Giriş).

გეოპოლიტიკა - ეს არის სახელმწიფოს მართვის ხელოვნება იმ გეოგრაფიული მახასიათებლების მიხედვით, რომელშიც ის მდებარეობს (Atalay, 2016:375). გეოპოლიტიკის კონცეფცია, უპირველეს ყოვლისა, გულისხმობს გეოგრაფიული, ეკონომიკური, დემოგრაფიული და მსგავსი ფაქტორების როლს და გავლენას ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაზე. გარდა ამისა, ის წარმოადგენს ერთგვარ პოლიტიკურ დოქტრინას, რეგიონში სახელმწიფოთა აგრესიული ექსპანსიის „გასასამართლებლად“. შესაბამისად, სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკის მიზანს, ქვეყნის ეროვნული ინტერესების ფარგლებში, გეოსტრატეგიების შემუშავება წარმოადგენს, რაც სახელმწიფოს გეოგრაფიული პოზიციების გაუმჯობესებასა და განმტკიცებას შეუწყობს ხელს (Demir, 2019:580). გეოპოლიტიკა გლობალური პოლიტიკის მთავარი კონცეფციაა, ის მსოფლიო ძალთა დაბალანსებისა და თავიდან გადათამაშების პროცესში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს (Chapman, 2011:3).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საკუთარი გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული პოტენციალის გამოყენებით სახელმწიფოებს აქვს შესაძლებლობა, მიაღწიონ უპირატესობას საგარეო პოლიტიკაში, იმდენად რამდენადაც, სახელმწიფოთა გეოგრაფიული მდებარეობა მნიშვნელოვანი ფაქტორია სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებში (Sönmezoglu, 2014: 652-653). სახელმწიფო, რომელიც საგარეო ურთიერთობების წარმოებისას, გონივრულად, საჭირო დროს და ადგილას, გამოიყენებს საკუთარ გეოპოლიტიკურ ძალას, უზრუნველყოფს სავაჭრო უპირატესობების ხელთგდების ალბათობას, მით უმეტეს, თუ ის ფლობს უპირატესობებს ზღვების, სრუტეების, ტბების, და ა.შ. სახით (Demir, 2019:580).

ის ფაქტი, რომ თურქეთი სამი მხრიდან გარშემორტყმულია ზღვებით და მდებარეობს აზიისა და ევროპის გასაყარზე, მას ანიჭებს სტრატეგიულ უპირატესობას, რაც მას აძლევს საშუალებას, თავისი ეროვნული ინტერესების შესაბამისად შეიმუშაოს გეოსტრატეგიები, მით უმეტეს, რომ შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებისთვის მსოფლიოსთან საზღვაო ვაჭრობის განხორციელებისთვის თურქეთის კუთვნილი სრუტეების - ბოსფორისა და დარდანელის გამოყენებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თურქეთი ანალოგიური უპირატესობით სარგებლობს გადაზიდვების სახმელეთო გზებით უზრუნველყოფის საქმეშიც (İlhan, 2006: 50).

როგორც თურქი დიპლომატი, აჰმეთ დავუთოღლუ, აღნიშნავს, მსოფლიოში, სწორედ, თურქეთი მდებარეობს სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილას, შესაბამისად, მას აქვს პოტენციალი, ითამაშოს გადამწყვეტი როლი ნებისმიერ საერთაშორისო კრიზისში (Davutoğlu, 2010:116).

შავი ზღვა, რომელიც ყველაზე ღრმად იჭრება ევრაზიის კონტინენტში, ევროპის სამხრეთ აღმოსავლეთით და თურქეთის ჩრდილოეთით მდებარეობს. შავი

ზღვა ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეებით – ხმელთაშუა ზღვას, ქერჩის სრუტით – აზოვის ზღვას, რაინ-დუნაის არხით – ჩრდილოეთის ზღვას, მაინ-დუნაის არხით – ბალტიის ზღვას და ვოლგა-დონის არხით – კასპიის ზღვას უერთდება. გარდა ამისა, ბოსფორი და დარდანელის სრუტეებით მარმარილოს, ეგეოსისა და ხმელთაშუა ზღვების საშუალებით დაკავშირებულია ატლანტის ოკეანესთან (Koçer, 2007:197).

არსებობს შავი ზღვის რეგიონის ვიწრო და ფართო გაგება. ვიწრო გაგებით, ის მხოლოდ, შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნებს: საქართველოს, თურქეთს, ბულგარეთს, რუმინეთს, უკრაინასა და რუსეთს მოიცავს, ფართო გაგებით კი, ჩამოთვლილი ქვეყნების გარდა, მოლდოვას, სომხეთსა და აზერბაიჯანს გულისხმობს. საინტერესოა, თურქი მეცნიერის, აიდინის, განმარტება - შავი ზღვის რეგიონი წარმოადგენს ერთგვარ პოლიტიკურ ფორმაციას იმდენად, რამდენადაც ის ზემოქმედებს სანაპირო ქვეყნებში არსებულ პოლიტიკურ ატმოსფეროზე, გარდა ამისა, ის დიდ გავლენას ახდენს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპიდან კასპიის ზღვისპირა ქვეყნებამდე არსებულ პოლიტიკურ ვითარებაზე (Aydın, 2004:5).

თანამედროვე გეოპოლიტიკურ თეორიებში შავ ზღვას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. მაკინდერის - „სახმელეთო ძლიერების შესახებ“, თეორიის მიხედვით, ევრაზიის კონტინენტს, რომელიც დგას სამყაროს ცენტრში, შეუძლია, უზრუნველყოს ყველაზე მარტივი წვდომა „ცენტრზე“, შავი ზღვა კი, ევრაზიის შიდა ზღვაა. სპაკემენის - „რიმლანდის“, თეორიაში ნათქვამია, რომ სწორედ, შავი ზღვა აკავშირებს ევროპას ახლო აღმოსავლეთსა და აზიასთან. მაჰენის „საზღვაო ძლიერების“, თეორიის მიხედვით, ვინც დომინირებს შავ ზღვაზე, ის აკონტროლებს რეგიონს (Koçer, 2007:198). ჰანტინგტონი „ცივილიზაციათა შეჯახებაში“ განმარტავს, რომ კულტურა და ცივილიზაცია ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორებია, რომლებიც გავლენას ახდენენ ადამიანებსა და ქვეყნებს შორის ურთიერთობებზე. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მუსლიმანურ და მართლმადიდებლურ სამყაროს შორის გამყოფი ზოლი შავ ზღვაზე გადის (Huntington, 2015: 395).

XV საუკუნიდან მოყოლებული შავი ზღვა, ორი დიდი ძალის, ოსმალეთის იმპერიასა და მეფის რუსეთს შორის დაპირისპირებისას და სუვერენიტეტისთვის ბრძოლის ასპარეზად გადაიქცა. კონფლიქტი XX საუკუნეშიც გაგრძელდა, ამჯერად მხარეებს ზემოთ ხსენებული ორი ძალის მემკვიდრეები: თურქეთი და საბჭოთა კავშირი წარმოადგენდა. ცივი ომის პერიოდში არსებული შავი ზღვის რეგიონის „ზომიერად მერყევი“ სიმშვიდე ცივი ომის დასრულების შემდეგ დაირღვა, რაც რეგიონში გარე (არარეგიონალური) ფაქტორების ჩართვით იყო გამოწვეული, რის შემდეგაც „ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში“ მრავალმხრივი ხა-

სიათი მიიღო. დღეისთვის კი, რეგიონში კონკურენციისა და თანამშრომლობის პირობებში შავმა ზღვამ ინტერნაციონალური სახე მიიღო (Koçer, 2007:196). ცივი ომის შემდეგ, შავი ზღვის პოლიტიკურმა გეოგრაფიამ რადიკალური ცვლილება განიცადა, რის შედეგადაც, რეგიონში ახალი, გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული ბალანსის ჩამოყალიბების პროცესი დაიწყო. საქმე იმაშია, რომ ცივი ომის დასრულებასთან ერთად რეგიონში შექმნილმა ვაკუუმმა, ერთი მხრივ ხელი შეუწყო გარეძალების რეგიონზე ზეგავლენის გაძლიერებას, მეორე მხრივ კი, შექმნა რეგიონის უსაფრთხოების პრობლემები. ამის ნათელი მაგალითია რეგიონში ეთნიკური კონფლიქტები. თუ მანამდე დასავლეთი დიდად არ იყო დაინტერესებული რეგიონით, ახლა, დაიწყო მისი მნიშვნელობის გაცნობიერება, რაც გახდა კიდევ ახალი სტრატეგიების შემუშავების მიზეზი (Oktay, 2006:150).

ზოგადად, შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნების მიერ შექმნილი გეოგრაფიული არეალის „რეგიონად„ გადაქცევა და მისი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის (1990-იანი წლების დასაწყისიდან) ზრდა რამდენიმე მიზეზით იყო გამოწვეული: (Oktay,2006:153)

- პირველ და ყველაზე მნიშვნელოვან მიზეზს ცივი ომის დასრულება, საბჭოთა კავშირის დაშლასთან ერთად ევროკავშირისა და ნატოს მიერ შავი ზღვის მიმართულებით გაფართოება წარმოადგენს. ცივი ომის დროს შავი (თურქეთის სანაპიროების გამოკლებით) და კასპიის (ირანის სანაპიროების გარდა) ზღვები საბჭოთა კავშირის გავლენის ქვეშ იყო, დღეისთვის შავი ზღვა ევროპის, ხოლო კასპიის კი, ევრაზიის ზღვად გადაიქცა (Kanbolat, 2007:76-77).
- მეორე მიზეზი მდგომარეობს იმაში, რომ შავი ზღვის ზოგიერთი ქვეყანა, ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში, იმყოფებოდა მეფის რუსეთისა და საბჭოთა კავშირის სუვერენიტეტისა და გავლენის ქვეშ, შესაბამისად, არსებობს ალბათობა, რომ მომავალშიც, რუსეთი კვლავ მოისურვებს აღადგინოს თავისი ეკონომიკური, სამხედრო და პოლიტიკური გავლენა ყოფილ მოკავშირეებზე. სწორედ, აღნიშნული საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით, ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნები, აქტიურად, განიხილავენ ნატოსა და ევროკავშირში გაწევრიანების საკითხებს, რაც რუსეთის აგრესიის შემთხვევაში მათი მომავალი პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური უსაფრთხოების გარანტი გახდებოდა. შავი ზღვის რეგიონში ევროკავშირის გაფართოებით შავმა ზღვამ ევროპული იდენტობა მოიპოვა, მით უმეტეს, რომ ევროკავშირში რუმინეთისა და ბულგარეთის გაწევრიანებასთან ერთად, ევროკავშირი შავი ზღვის რეგიონის ძალად გადაიქცა (Kanbolat, “Karadeniz’in Değişen Jeopolitiği”, 2007:27).

- მესამე მიზეზი არის ის, რომ შავი ზღვა აშშ-ის ანტიტერორისტული სტრატეგიის ნაწილია. 2001 წლის 11 სექტემბერს აშშ-ში და შემდგომში, ევროპის რამდენიმე ქვეყანაში განხორციელებული ტერორისტული თავდასხმების წყარო „დიდი ახლო აღმოსავლეთის„ რეგიონიდან მოდის, რომლებიც საფრთხეს უქმნის ჩრდილოეთ ამერიკისა და ევროპის უსაფრთხოებას. შესაბამისად, შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებს საერთო საფრთხესთან ბრძოლაში მნიშვნელოვანი როლი ეკისრებათ. ამ მხრივ ამერიკული ხედვა მდგომარეობს იმაში, რომ - შავი ზღვის რეგიონი, საუკუნეების მანძილზე, ახლო აღმოსავლეთის კარიბჭე იყო, ის, ვინც აკონტროლებს შავ ზღვას, აკონტროლებს ახლო აღმოსავლეთსაც, აქედან გამომდინარე, შავი ზღვის რეგიონში დემოკრატიული სტრუქტურის ჩამოყალიბება და უსაფრთხო გარემოს შექმნა ახლო აღმოსავლეთში წარმატებული დემოკრატიზაციის წინაპირობაა (Koçer, 2007:196).
- მეოთხე მიზეზი არის შეერთებული შტატების მიერ რუსეთისა და ბელორუსიის სამხედრო მოქმედებების კონტროლი, გარდა ამისა, ამერიკა, ირანზე შესაძლო თავდასხმის შემთხვევაში, შავ ზღვას განიხილავს - სამხედრო ბაზებით, სარადარო სადგურებითა და ჯამშუშური თვითმფრინავებით აღჭურვილ მონიტორინგის ცენტრად (Kanbolat, 2007: 78-80).
- მეხუთე მიზეზი რეგიონის მდიდარი ენერგეტიკულ რესურსებია. თუმცა, გარდა იმისა, რომ შავი ზღვა „ენერგოდერეფნის“ როლს ასრულებს, მას „უსაფრთხოების დერეფანსაც„ უწოდებენ. ამერიკისთვის შავ ზღვას, ახლო აღმოსავლეთისა და ცენტრალური აზიისკენ წვდომის კუთხით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. (Kanbolat, 2006:28).
- კიდევ ერთი მიზეზი მდგომარეობს იმაში, რომ შავი ზღვა რუსეთისთვის გეოპოლიტიკურად პრიორიტეტული რეგიონია, ცივი ომის შემდეგ გეოპოლიტიკური დანაკლისის აღდგენის მიზნით, რუსეთი ცდილობს, რეგიონში შექმნას არასტაბილური გარემო. ის ხელოვნურად ქმნის ეთნიკური კონფლიქტებს, რათა შემდგომში ისინი გადააქციოს გაყინულ კონფლიქტებად, რაც საშუალებას მისცემს ისარგებლოს შექმნილი არასტაბილური ვითარებით და „მშვიდობის უზრუნველყოფის“ მიზნით რეგიონში დაამყაროს კონტროლი. რუსეთი საქართველოში - აფხაზეთისა და სამაჩაბლოს, აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის - მთიანი ყარაბაღის და მოლდოვაში - დნესტრისპირეთის კონფლიქტებში მხარს უჭერს ტერიტორიული მთლიანობის წინააღმდეგ მიმართულ ნებისმიერ ქმედებას (Kanbolat, 2007:80). დღეისთვის, რუსეთ-უკრაინის ომი ამის ნათელი მაგალითია. ყოველივე აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ შავი ზღვა დასავ-

ლეთსა და აღმოსავლეთს შორის გავლენისათვის ბრძოლის ასპარეზია, რაც შეეხება თურქეთს, არც ის იშურებს აქტიურ ძალისხმევას, რეგიონში დომინანტური პოზიციის ხელში ჩასაგდებად.

თურქეთისთვის, შავ ზღვას დიდი როლი და მნიშვნელობა ენიჭება. შესაბამისად, თურქეთის რესპუბლიკაში აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით არაერთხელ ჩატარებულა სამეცნიერო კონფერენციები, კონგრესები, სიმპოზიუმები თუ სხვა მსგავსი ღონისძიებები. დაწერილია არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი და მიძღვნილია არაერთი აკადემიური კვლევა. შეიძლება ითქვას, რომ საკითხი, ყველა მიმართულებით შესწავლილია, ჩამოყალიბებულია არაერთი მიდგომა თუ ჰიპოტეზა, გაცემულია არაერთი რჩევა თუ რეკომენდაცია.

თურქ მეცნიერთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ თურქეთს აკისრია დიდი პასუხისმგებლობა შავი ზღვის რეგიონში დადებითი ატმოსფეროს უზრუნველყოფის საქმეში და ამ მიმართულებით, თავიანთ შრომებში, გასცემენ შემდეგ რეკომენდაციებს: საჭიროა თურქეთის უფრო აქტიური ჩართულობა შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციის პროექტებში, გარდა ამისა, თურქეთი, როგორც ორგანიზაციის დამფუძნებელი წევრი და მისი პოლიტიკის აქტიური გამტარებელი, მიზანმიმართული უნდა იყოს ორგანიზაციის გავლენის, კიდევ უფრო ზრდაზე, რაც პირდაპირპროპორციულია რეგიონში, არანაკლებ გავლენიანი აქტორის - რუსეთის ფედერაციის მხარდაჭერაზე. შავი ზღვის რეგიონის მიმართ, თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ზოგადი პრინციპი მდგომარეობს იმაში, რომ საჭიროა რუსეთთან თანამშრომლობის გაზრდა და რეგიონში ნებისმიერი „არასასურველი“, სიტუაციის პრევენცია, რაც რუსეთის პროვოცირებას გამოიწვევს. თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, მეცნიერთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ სწორედ, თურქეთი არის რეგიონში რუსეთის გამაწონასწორებელი ძალა. თურქეთს შესწევს ძალა შეაფერხოს რუსეთის ინტერესების წინსვლა რეგიონში, რაც ძალიან კარგად უნდა ესმოდეს რუსეთსაც და თვითონაც დაინტერესებული უნდა იყოს თურქეთთან თანამშრომლობის გამტკიცებით. მიუხედავად ამისა, იმასაც აღიარებენ, რომ რუსეთთან თანამშრომლობა არც ისე იოლია, რასაც რეგიონში საერთაშორისო ძალების (ევროკავშირი და აშშ) არსებობით ხსნიან (Özdamar, 2012: 25-26).

ერთი მხრივ რეგიონში რუსეთის საბაზრო ეკონომიკის ზრდა, ხოლო მეორეს მხრივ დასავლეთის დაჟინებული ჩართულობა და აქტიურობა ხელს უშლის და აფერხებს რეგიონის განვითარებას. ასეთ ვითარებაში, თურქეთს არაფერი დარჩენია, გარდა საკუთარი ინიციატივის შეთავაზებისა. თურქეთი ვალდებულია, დაიცვას შავი ზღვის რეგიონი, რათა ის არ დაგაიქცეს დაპირისპირების ასპარეზად, სწორედ ამ მიზნით თურქეთის მიერ შეთავაზებულ უნდა იქნას „თურქუ-

ლი ალტერნატივა“, რაც გახდება მშვიდობისა და სტაბილურობის გარანტი. თურქეთმა უნდა უზრუნველყოს რუსეთსა და დასავლეთს შორის ტრადიციული დიდი ძალების დაპირისპირებისა და მეტოქეობის პრევენცია, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ის შეიძლება გადაიზარდოს კონფლიქტების სერიაში, რაც აუცილებლად შეაფერხებს რეგიონში პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და უსაფრთხოების სფეროში თანამშრომლობის პროგრესს (Özdamar, 2012: 27).

თურქეთი უნდა იყოს მიუკერძოებელი და არ უნდა იყოს მხარე: მან უნდა გაატაროს ერთგვარი საშუალო კურსის პოლიტიკა, რათა თავიდან აიცილოს კონფლიქტი დაპირისპირებულ მხარეებს შორის. თურქი პოლიტიკოსების ვალია, დიპლომატიური თვალსაზრისით, ზომიერი ბალანსის პოლიტიკის წარმოება, რათა დაიცვან მცირე მოთამაშეები. თურქეთმა უნდა უზრუნველყოს ყველა პირობა, რათა თავიდან აცილებულ იქნას სამხედრო კონფლიქტები. მეცნიერთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ რეგიონში აუცილებელია სამხედრო ბალანსი, რისი უზრუნველყოფა თურქეთისა და რუსეთის ინიციატივაა. გარდა ამისა, რეგიონში უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად საჭიროა თურქეთმა ნათლად დააფიქსიროს, რომ ნებისმიერი სახელმწიფოს მიმართ სამხედრო ძალის გამოყენების წინააღმდეგია, პირიქით, მან კონფლიქტების მოგვარების საქმეში შუამავლის როლი უნდა იკისროს და იქცეს მშვიდობისა და სტაბილურობის აქტიური დამცველი. გარდა ამისა, მან ფოკუსირება უნდა გააკეთოს რეგიონის დემოკრატიზაციის პროცესზე და უზრუნველყოს თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის დაცვა (Özdamar, 2012:28).

მეცნიერთა ერთ ნაწილს შავი ზღვის რეგიონში, დაპირისპირების და კონკურენტის პროცესში შემოყავს დიდი მოთამაშე – ჩინეთი. ისინი განმარტავენ, რომ შავ ზღვაზე კონკურენტიაზე საუბრისას, ყურადღებას უმეტესად ამახვილებენ დასავლეთსა და რუსეთზე, საქმე იმაშია, რომ ამ მეტოქეობას, არცთუ ისე ნაკლებად გავლენიანი მოთამაშე – ჩინეთი შეუერთდა, მიზეზად შავ ზღვაზე ჩინეთის კომერციულ და პოლიტიკურ აქტივობას ასახელებენ. გარდა ამისა, ისინი საუბრობენ ჩინეთის გეოპოლიტიკურ (გეოეკონომიკური და გეოსტრატეგიული) გეგმებზე, რომელთა არსებობაში არავის ეპარება ეჭვი. იგულისხმება ინიციატივებ – „სარტყელისა და გზის“ ინიციატივა, აგრეთვე შუა – დერეფნის და 17 +1 ინიციატივები.²

ამრიგად, შავი ზღვა გეოპოლიტიკური და გეოსტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ზღვაა. მას აქვს კრიტიკულად გადამწყვეტი გეოგრაფიული მდებარეობა და

² Ertem H., “Jeo-politik Karadeniz rekabetinde yeni küresel oyuncu: Çin”. 2021 <https://fikirturu.com/jeo-politik/karadeniz-rekabetinde-yeni-kuresel-oyuncu-cin/> (წვდომა 5.09.2022)

წარმოადგენს ერთგვარ სავაჭრო დერეფანს. სწორედ, შავი ზღვის საშუალებით, რეგიონის ქვეყნები უკავშირდებიან ერთმანეთს, აწარმოებენ იმპორტ-ექსპორტს თუ სხვა ეკონომიკურ საქმიანობას. აქედან გამომდინარე, შავი ზღვის რეგიონი, როგორც საერთაშორისო, ასევე რეგიონალურ ძალთა დაპირისპირების, კონკურენციისა და დომინირებისთვის ბრძოლის საგანი არის და იქნება. ამას ემატება ის ფაქტი, რომ მთელი მსოფლიოსთვის ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების საჭიროება, თურქეთს უქმნის ხელსაყრელ პირობებს – რეგიონში თქვას გადაამწყვეცი სიტყვა და იყოს ერთ-ერთი მთავარი მოთამაშე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Aydın, 2004: - Aydın M., “Europe’s Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement”, IIS Occasional Papers, No. 53, Paris, 2004.
2. Atalay, 2016: - Atalay İ., “Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği”, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir, 2016.
3. Chapman, 2011: - Chapman, B., “Geopolitics: A Guide to the Issues”, Praeger Publisher, USA, 2011.
4. Çomak, 2017: -Çomak H.,“Karadeniz Jeopolitiği”, (Birçok yazar), Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2017.
5. Davutoğlu, 2010:- Davutoğlu A., “Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu”, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
6. Demir, 2019:- Demir K. A., “Karadeniz’in Türkiye için Kıyasal Jeopolitik Açından Önemi” GSD, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 15(32), İstanbul, 2019.
7. Ertem, 2021:-Ertem H., “Geo-politik Karadeniz rekabetinde yeni küresel oyuncu: Çin” <https://fikirturu.com/jeo-politik/karadeniz-rekabetinde-yeni-kuresel-oyuncu-cin/>
8. Huntington, 2015:-Huntington S., “Medeniyetler Çatışması Ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması”, (Çev.: Turhan, M., Soydemir, C.), Okyanus Yayıncılık, İstanbul, 2015.
9. Kanbolat, 2006: - Kanbolat H., “Karadeniz’in Değişen Jeopolitiği”, Stratejik Analiz, No: 72, Ankara, 2006.
10. Kanbolat, 2007: - Kanbolat H., “Türkiye, Karadeniz’de Yeni Ufuklara Yelken Açmak İstiyor”, Avrasya Dosyası, Cilt 13, No. 1, 2007.
11. Kocakenar, 2015: - Kocakenar M., “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler”, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi -TASAM yay., İstanbul, 2015.
12. Koçer, 2007:- Koçer G., “Karadeniz’in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye”, Akademik Bakış - Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, No.1, 2007.
13. Oktay, 2006:- Oktay E., “Türkiye’nin Avrasya’daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 3, No. 10, İstanbul, 2006.

14. Özdamar, 2012:- Özdamar Ö., “Türkiye’nin Yeni Dış Politikasında Karadeniz Bölgesi”, Orta Doğu Analiz Dergisi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, cilt 4, No:41, Ankara , 2012.
15. Sönmezoğlu, 2014:- Sönmezoğlu F., “Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi”, DER Yayınları, İstanbul, 2014.
16. Yılmaz, 2007: - Yılmaz S., “Karadeniz’de Değişen Dengeler ve Türkiye”, Karadeniz Araştırmaları”, Sayı: 15, Karam Araştırma ve Yayıncılık, İzmir, 2007.
17. Yılmaz, 2004: - Yılmaz, S., “Jeopolitik ve Jeostrateji”
18. https://www.academia.edu/7647818/Jeopolitik_ve_Strateji

შავი ზღვის რეგიონის თანამედროვე გამოწვევები და საქართველო

აბსტრაქტი: შავ ზღვას უდიდესი გეოგრაფიული და პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვს მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში, როგორც უმნიშვნელოვანეს კულტურულ, სავაჭრო-ეკონომიკურ და სატრანსპორტო არტერიას. საუკუნეების განმავლობაში შავი ზღვის ინტერესი სხვადასხვა სახელმწიფოს მიერ მზარდი იყო და მასზე გავლენის მოპოვება სტრატეგიულ მნიშვნელობას წარმოადგენდა. ეს დამოკიდებულება რეგიონის მიმართ არ შეცვლილა და თანამედროვე ეპოქაშიც საკმაოდ აქტუალურია, რადგან შავის ზღვა დარჩა მსოფლიოს ერთ-ერთ მიმზიდველ რეგიონად მისი კულტურული და პოლიტიკური ჰეტეროგენურობით. ამიტომ, შავი ზღვის რეგიონი შედის სხვადასხვა საერთაშორისო ინსტიტუტისა და უსაფრთხოების მექანიზმების კომპეტენციაში - ევროპის უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაცია (ეუთო), ევროკავშირი (EU), ჩრდილო ატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაცია (NATO). მნიშვნელოვანია დემოკრატიისა და ეკონომიკური განვითარების ორგანიზაციის (სუამი) შექმნა, რომლის პოლიტიკური და ეკონომიკური ფუნქცია უნდა გაიზარდოს (წევრ ქვეყანათა შორის თანამშრომლობა და კოორდინაცია), რათა უზრუნველყოფილი იყოს სტაბილური განვითარება,

საერთაშორისო და რეგიონალური უსაფრთხოება, სოციალურ-ეკონომიკური, სატრანსპორტო, ენერგეტიკული, სამეცნიერო-ტექნიკური და ჰუმანიტარული პოტენციალის განვითარება, ურთიერთთანამშრომლობის გააქტიურება. პრობლემა საკმაოდ აქტუალურია იმ ფონზე, როდესაც მიმდინარეობს რუსული აგრესია უკრაინის სახელმწიფოს მიმართ.

საქართველო განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს შავი ზღვის რეგიონში თანამშრომლობის განვითარებას, ვინაიდან ეს საგარეო პოლიტიკის მნიშვნელოვანი პრიორიტეტია. მნიშვნელოვანია საქართველოსთვის ორი ძირითადი აქტორის – რუსეთისა და თურქეთის დამოკიდებულება, რადგან მათ შორის ურთიერთობები პერიოდულად იძაბება. ამავე დროს რუსეთი შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ფართო ზოლს ფლობს აფხაზეთის ოკუპაციითა და ყირიმის ანექსიით, რითაც მნიშვნელოვნად გაიზარდა რუსეთის კონტროლის არეალი. გარდა სამხედრო და პოლიტიკური საკითხებისა, საქართველოსთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა სატრანსპორ-

¹ ისტორიის დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in history, Associate Professor at Caucasus International University

ტო-ენერგეტიკული და სავაჭრო-ეკონომიკური სფეროები. ყველაზე მწირი ეკონომიური აქტიურობა შავი ზღვის რეგიონში სწორედ საქართველოზე მოდის. ხელს შემწლეულ ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს ღრმაწყლოვანი პორტების არ არსებობა. არსებულ პორტებში კი სტატისტიკური მონაცემებით ტვირთბრუნვა (2020-2021წ) საკმაოდ შემცირებულა. საქართველოს განვითარების რეალური რესურსი კი შავ ზღვაზე არსებული პორტების დატვირთვაში გამოიხატება.

საკვანძო სიტყვები: უსაფრთხოების მექანიზმები, სუამი, ღრმაწყლოვანი პორტი, რუსეთი კონტროლის არალი.

Modern Challenges of the Black Sea Region and Georgia

Abstract: *The Black Sea as a cultural, trade-economic and transport artery has a great geographical and political importance for the history of world civilization. Over the centuries, the interest of the Black Sea has been growing by various states, and it was gaining influence since it had a strategic importance. This attitude towards the region has not changed and is quite relevant in the modern era as well, as the Black Sea has remained one of the most attractive regions in the world due to its cultural and political heterogeneity. Therefore, the Black Sea region is within the competence of various international institutions and security mechanisms - the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), the European Union (EU), the North Atlantic Treaty Organization (NATO). It is important to establish the Organization for Democracy and Economic Development (GUAM), whose political and economic function should be enhanced (cooperation and coordination between member states) to ensure sustainable development, international and regional security, socio-economic, transport, energy, scientific and technical and development of humanitarian potential, intensification of cooperation. The problem is quite urgent since the background of Russian aggression against the Ukrainian state.*

Georgia gives special importance to the development of cooperation in the Black Sea region, as this is an important foreign policy priority. The attitude of Russia and Turkey, the two main actors, is important for Georgia, because the relations between them are periodically strained. At the same time, Russia occupies a large area of the northeastern part of the Black Sea with the occupation of Abkhazia and the annexation of Crimea, which has significantly increased Russia's area of control. Apart from military and political issues, the transport, energy and trade-economic spheres are of vital importance for Georgia. The least economic activity in the Black Sea region comes from Georgia. The

absence of deep-water ports can be considered as a hindering factor. In the existing ports, according to statistics, cargo turnover (2020-2021) is quite reduced. The real resource of Georgia's development is reflected in the loading of ports on the Black Sea.

Keywords: Security Mechanism, GUAM, Deepwater Port, Russia Area of Control

* * *

შესავალი: შავ ზღვას უდიდესი გეოგრაფიული და პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვს მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში, როგორც უმნიშვნელოვანეს კულტურულ, საავაჭრო-ეკონომიკურ და სატრანსპორტო არტერიას. საუკუნეების განმვლობაში შავი ზღვის ინტერესი სხვადასხვა სახელმწიფოს მიერ მზარდი იყო და მასზე გავლენის მოპოვება სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს დამოკიდებულება არ შეცვლილა თანამედროვე ეპოქაშიც და საკმაოდ აქტუალურია, რადგან შავის ზღვა დარჩა მსოფლიოს ერთ-ერთ მიმზიდველ რეგიონად კულტურული და პოლიტიკური თვალსაზრისით. პოსტბიპოლარულ პერიოდში და მრავალპოლუსიანი მსოფლიო წესრიგის ჩამოყალიბების პერიოდში შავი ზღვის რეგიონისადმი ყურადღება საგრძნობლად გაიზარდა, ვინაიდან რეგიონში სხვადასხვა სახელმწიფოს და საერთაშორისო ორგანიზაციის ინტერესები ერთმანეთის თანხვედრაშია, რაც რეგიონში უსაფრთხოების გარანტიას კიდევ უფრო ამცირებს.

შავი ზღვის რეგიონში პოლიტიკური თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებათ სახელმწიფოებს, რომლებსაც გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე შავ ზღვაზე გასასვლელი აქვთ, ეს სახელმწიფოებია: საქართველო, უკრაინა, რუმინეთი, ბულგარეთი, თურქეთი და რუსეთი. შავი ზღვის სატრანსპორტო ფუნქცია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ ქვეყნებისთვის, რომლებიც უშუალოდ ესაზღვრებიან შავ ზღვას. ზღვის გადაზიდვების მოცულობას შეადგენს ტანკერების რეისები, რომლებიც ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების ექსპორტს ახორციელებენ რუსეთის და საქართველოს პორტებიდან. ნოვოროსიისკის (რუსეთის) ნავთობტერმინალებს აქვთ შესაძლებლობა მიიღონ სუპერტანკერები. ბათუმისა (საქართველო) კი ნედლი ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების გადატვირთვას ახორციელებს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ენერგოპროექტები, რომელთაც საერთაშორისო აქტორები ახორციელებენ შავი ზღვის რეგიონში და მათი დიდი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს, ეს კი იწვევს რუსეთის მხრიდან აგრესიას, რაც გამოიხატა აფხაზეთის კონფლიქტით, შემდგომ – ყირიმის ანექსიითა და უკრაინაში განხორციელებული საომარი ოპერაციებით. რთული გეოპოლი-

ტიკური მდგომარეობა შავი ზღვის რეგიონის თანამედროვე გამოწვევების განხორციელების შესაძლებლობას და სტაბილურობის გარანტიას ამცირებს.

წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა: შავი ზღვის რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები მუდმივად ყურადღების ცენტრშია და მის გარშემო მრავალი საინტერესო ნაშრომი, მონოგრაფია, სამეცნიერო სტატია არის გამოქვეყნებული. აღნიშნული საკითხის კვლევისთვის ძირითად დავეყრდენით ვ. მაისიას ფუნდამენტურ ნაშრომს „შავი ზღვის გეოსტრატეგიული ბალანსის პოლიტიკური ასპექტები“. მონოგრაფიაში შავი ზღვის გეოპოლიტიკური ანალიზია მოცემულია. განხილულია ცივი ომის პერიოდში ჩრდილოატლანტიკურ ალიანსთან სსრკ-ის დაპირისპირების მიზეზები და იმ საერთაშორისო ორგანიზაციების როლი და მნიშვნელობა, რომელიც შავი ზღვის რეგიონის სტაბილურობის, განვითარებისა და პერსპექტივების პროცესში არიან ჩართულნი.

კახა ფუტკარაძესა, იოსებ ჯაფარიძეს ნაშრომში – „შავი ზღვის უსაფრთხოების გეოპოლიტიკური კვანძი“ – განხილული აქვთ რეგიონის აქტორთა მიზნები და ის პროექტები, რომელთაც ისინი ახორციელებენ. აქვე ყურადღება გამახვილებულია პატარა ქვეყნების როლსა და მნიშვნელობაზე; წარმოდგენილია მათთვის გაცემული რეკომენდაციები ზომიერი პოლიტიკის გატარებაზე.

ირაკლი გორგილაძე, „გეოპოლიტიკის საფუძვლები“ - ნაშრომი მოიცავს გეოპოლიტიკური თეორიების ანალიზს, სადაც შავი ზღვის რეგიონის განვითარებისა და პერსპექტივების შესაძლებლობებია წარმოდგენილი;

ვიქტორ ყიფიანი - ანალიტიკური სტატია-ინტერვიუ, სადაც განხილულია ის პრობლემები და გამოწვევები, რაც შავი ზღვის რეგიონში არსებობს. განხილული საკითხი და რეკომენდაცია ეხება დასავლეთის მიმართ შავი ზღვის რეგიონისადმი მიდგომას, რომელიც ოპერატიულად გადახედვასა და მისადაგებას საჭიროებს.

ზაალ მარგველაშვილის „უსაფრთხოება შავი ზღვის რეგიონში“ – ანალიტიკური სტატია, რომელშიც ცივი ომის შემდგომი პერიოდის რეგიონში აქტორთა ბალანსის ცვლილებაზე და რუსეთის როლსა და გამოწვევებზე არის ყურადღება გამახვილებული. განხილულია NATO-ს როლი შავი ზღვის უსაფრთხოების საკითხთან მიმართებაში.

კვლევის თეორიული ჩარჩო: სტატიის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძველი, ძირითადად, პოლიტიკური რეალიზმსა და ძალთა ბალანსის თეორიას ეყრდნობა. კვლევა თვისობრივ მეთოდს ეფუძნება, სადაც გამოყენებულია მონაცემთა ანალიზი, დისკუსია, პოლიტიკური პროცესების შედარებითი ანალიზი.

დისკუსია/ შედეგები: შავი ზღვის რეგიონის აქტუალობა „ცივი ომის“ შემდგომ პერიოდში კიდევ უფრო გაიზარდა, ვინაიდან იგი არის ისტორიულად შემაკავშირებელი ხიდი კასპიის ზღვასთან და ცენტრალურ და სამხრეთ აზიასთან.

„ცივი ომის“ პერიოდში შავ ზღვაზე ძირითადი აქტორები თურქეთი და სსრკ იყო, ხოლო შემდგომ პერიოდში შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებს შორის ურთიერთობის ცვალებადობამ შექმნა, როგორც ერთობლივი მოქმედების ახალი შესაძლებლობები, ასევე, აწარმოშვა ხალი გართულებები. რეგიონში პოლიტიკური თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებათ სახელმწიფოებს, რომლებსაც გეოგრაფიული მდებარეობიდან გამომდინარე შავ ზღვაზე გასასვლელი აქვთ, ეს სახელმწიფოა: საქართველო, უკრაინა, რუმინეთი, ბულგარეთი, თურქეთი და რუსეთი. შავი ზღვის სატრანსპორტო ფუნქცია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ ქვეყნებისთვის, რომლებიც უშუალოდ ესაზღვრებიან შავ ზღვას.

შავი ზღვის რეგიონის გეოპოლიტიკური თავისებურებებით დაინტერესება გამოხატა ნიკოლას სპაიკმენმა, რომელმაც მსოფლიო ისტორიის მიმოხილვის შედეგად დაადგინა, რომ ტერიტორიულად დიდი და ძლიერი სახელმწიფოები აკონტროლებდნენ იმ პატარა და სუსტ სახელმწიფოებს, რომელთაც, გასასვლელი აქვთ ზღვაზე. ჰელფორდ მაკკინდერმა მსოფლიოს გეოგრაფიულ ღერძად „ჰართლენდი“ - ევრაზიის შუაგული აღიარა (Mackinder, 1904: 421–37). ამ თეორიის თანახმად, შავი ზღვა შედის „ჰართლენდში“, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთ ფლანგს წარმოადგენს და ის ერთგვარი „გასაღები“ა, რომლის ფლობა მსოფლიოს ორი ნაწილის კონტროლს გულისხმობს. „სანაპირო ზონების“ თეორია – რიმლენდი კი განიცდის დაპირისპირებულ კულტურათა ზეგავლენას. იგი გაცილებით მოძრავია და ამიტომაც იქცა ცივილიზაციის განვითარების პრიორიტეტულ ადგილად. სპაიკმენმა რიმლენდის თეორიით ტერიტორიის გასაღების როლი განსაზღვრა მსოფლიო გეოპოლიტიკაში (გორგილაძე, 2009: 20).

ძალთა ბალანსის თეორიით, რომლის შესახებ მეცნიერთა აზრი მრავალფეროვანია და არ არსებობს შეჯერებული აზრი, ერთ-ერთი მოსაზრებით „პოლიტიკური დინამიკის სისტემაა, რომელიც თამაშში შედის ყველგან, სადაც საზოგადოება გამოყოფილია რამდენიმე დამოუკიდებელ, ლოკალურ სახელმწიფოდ“ (მაისაია, 2003: 75)

„ცივი ომის“ დასრულების შემდეგ შავი ზღვის რეგიონში დაიწყო მასშტაბური აღიანსების, საერთაშორისო ორგანიზაციების, გაერთიანებების ჩამოყალიბება. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია 1992 წლის 25 ივნისს სტამბოლის სამიტზე შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციის (BSEC) შეიქმნა. ორგანიზაციის დაარსება ზოგიერთ სახელმწიფოსთვის საკუთარი ამბიციების დაკმაყოფილების შესაძლებლობას აჩენდა. აქ მნიშვნელოვანი აქტორი კვლავ თურქეთი და რუსეთია. თუმცა ორგანიზაციაში შემავალ შავი ზღვის ქვეყნებს მიეცათ საშუალება, გაეანალიზებინათ თავიანთი პრიორიტეტები, ასეთი ქვეყნებია: რუმინეთი, ალბანეთი, სერბეთი, ბულგარეთი, სომხეთი. სომხეთს აქვს დიდი პოტენ-

ციალი რეგიონული თანამშრომლობის კონცეფციისთვის, მათ შორის ტრანზიტული ტრანსპორტის, ასევე, რეგიონული საკომუნიკაციო ქსელების ჩამოყალიბებისთვის, სომხეთი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს თანამშრომლობას რეგიონული სატრანსპორტო ქსელების განვითარებაში და ერთობლივ პროექტებს არსებული ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებისა და გაფართოებისთვის. სომხეთი თვლის, რომ მათ საერთო ინტერესებშია, დაარწმუნოს ბისეკის ყველა წევრი სახელმწიფო გადაჭრას გარკვეული გადაუჭრელი საკითხები და განაგრძოს ინფრასტრუქტურის განვითარება, განსაკუთრებით – რეგიონული სატრანსპორტო ქსელები და ერთობლივი პროექტები არსებული საკომუნიკაციო სისტემების გასაუმჯობესებლად და გაფართოებისთვის. ამ ეკონომიკური განვითარების შედეგი იქნება რეგიონული თანამშრომლობის გაფართოება.

საქართველოს ჩართულობა ბისეკში ყოველთვის იყო გაჟღენთილი თანამშრომლობის სულისკვეთებით, რომელიც ფესვგადგმულია როგორც ქვეყნის შიდა, ისე საგარეო ინტერესებიდან. საქართველოს მთავრობის მთავარი მიზანია, ააშენოს ძლიერი დემოკრატიული სახელმწიფო, მშვიდობიანად თავის მეზობელებთან, რომელსაც სურს და შეუძლია აიღოს ყველა თავისი პასუხისმგებლობა რეგიონულ და გლობალურ დღის წესრიგში. ამავდროულად, საქართველო უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს მშვიდ რეგიონულ გარემოს და ნდობისა და თანამშრომლობის გარემოს მისი უსაფრთხო შიდა განვითარებისთვის. აქედან გამომდინარე, რეგიონული თანამშრომლობის ხელშეწყობა და ჩართვა არის საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოების ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება და საგარეო პოლიტიკის სტრატეგიული მიზანი (მაისია, 2003:108).

შავ ზღვაზე გადის საერთაშორისო სატრანსპორტო კორიდორი - TRACECA2, რომელიც ქვეყნებს შორის მგზავრების გადაყვანის და ტვირთის გადაზიდვის ერთიან სისტემას წარმოადგენს, რომელიც აღნიშნული რეგიონების სახელმწიფოებს შორის პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობების განვითარებას უზრუნველყოფს. თავდაპირველად, ამ პროექტში მონაწილეობას იღებდნენ საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი, ყაზახეთი, ყირგიზეთი, თურქმენეთი და უზბეკეთი, თუმცა მალევე შეუერთდნენ მოლდოვა, უკრაინა და მონღოლეთი. თურქეთი, რუმინეთი და ბულგარეთი აღნიშნულ პროექტს – 2002 წელს, ხოლო ირანი – 2009 წელს შეუერთდნენ. XX საუკუნის დასასრულის ძალიან მნიშვნელოვანმა ისტორიულმა მოვლენებმა, პირველ რიგში კი სსრკ-ის დაშლამ და სხვა გარემოებებმა ისტორიული აბრეშუმის გზის აღორძინების აუცილებლობა დააყენა, რომელმაც თანამედროვე მსოფლიოში ევროპა-კავკასია-აზიის სატრანსპორტო დერეფნის სახე მიიღო. 1990 წელს ვლადივოსტოკში ჩატარებულ საერთაშორისო კონფერენციაზე ისტორიული აბრეშუმის გზის თანამედროვე

სატრანსპორტო დერეფნად გადაქცევის იდეა გამოითქვა. მისი რეალობაში განხორციელება კი მხოლოდ სსრკ-ის დაშლის შემდეგ გახდა შესაძლებელი (თოქ-მაზიშვილი, 2001:167)

შავი ზღვის რეგიონის მნიშვნელოვან გამოწვევას წარმოადგენს „სამი ზღვის ინიციატივის“, როგორც 12 ქვეყნის თანამშრომლობის ფორუმის ჩამოყალიბება, რომლებიც ბალტიის, შავი და ადრიატიკის ზღვებს შორის მდებარეობს. მისი მიზანია ახალი ინფრასტრუქტურული ინიციატივების წახალისება და ამით ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის კავშირების დაწინაურება, ეკონომიკური ზრდა და ენერგოუსაფრთხოება, რაც თავის მხრივ დაბრკოლებას შეუქმნის რუსეთისა და ჩინეთის რეჟიმებს. როგორც პოლიტიკოსებები აღნიშნავენ, ის შეიძლება თანამედროვე მარშალის გეგმად ჩაითვალოს. სამი ზღვის ინიციატივას საქართველოსთვის უდიდესი პერსპექტივა აქვს ეკონომიკური თვალსაზრისით, სატრანსპორტო, ციფრული და ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესების მხრივ (ჯულუხაძე, 2021: 9)

შავი ზღვის რეგიონზე საუბრისას აუცილებელია აღინიშნოს ისეთი მნიშვნელოვანი ენერგეტიკული პროექტები, რომლებიც საერთაშორისო აქტორთა დაინტერესებას იწვევენ რეგიონის მიმართ. დაინტერესებითა და ღია ქმედებებით განსაკუთრებით რუსეთის აქტიურობა შეიმჩნევა, რომელმაც გამოხატა თავისი ქმედებები უკრაინაში ჯერ – ყირიმის ანექსიით და ამჟამად სამხედრო დაპირისპირებით. ენერგოპროექტთაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ბაქო-სუფსის (1996წ) ნავთობსადენია და მოიცავს კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე მნიშვნელოვან სტრატეგიულ ობიექტს, რომელიც აბრეშუმის გზის აღორძინებასთანაც უშუალო კავშირშია.

უნდა აღინიშნოს, რომ შავი ზღვისადმი გასაკუთრებული ინტერესი აქვთ ნატოსა და ევროკავშირს. შავი ზღვის რეგიონი ნატოს მზარდი ყურადღების ქვეშ უმიზეზოდ არ იმყოფება. დასავლეთ და სამხრეთ სანაპიროებს ნატოს წევრი სახელმწიფოები აკონტროლებენ, ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროების უმეტეს ნაწილს კი ანექსიისა და ოკუპაციის დამსახურებით – რუსეთის ფედერაცია. ნატოსთვის შავ ზღვას სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს, რადგან მას დიდი ადგილი უჭირავს ევროპული კოლექტიური თავდაცვის სისტემაში სამხედრო თვალსაზრისით, ამასთანავე, რუსეთთან გამკლავების ერთ-ერთ ფრონტს წარმოადგენს და სხვადასხვა კონფლიქტისა და დაპირისპირების ფონზე ევრო-ატლანტიკური სივრცის სტაბილურობის წინაშე მდგარი მთავარი გამოწვევაა. შავი ზღვის ორი სანაპირო ქვეყნის - რუმინეთისა და ბულგარეთის - ევროკავშირში გაწევრიანებამ ორგანიზაციას გაუჩინა რეგიონში უფრო კონსოლიდირებული როლის თამაშის ინტერესი და ამბიციაც. ტერორიზმის საფრთხემ და ახლო აღმო-

სავლეთში (კერძოდ, სირიაში) მდგომარეობის ესკალაციამ კიდევ უფრო დიდი სტრატეგიული დატვირთვა შესძინა ამ რეგიონს. გასათვალისწინებელია, რომ სირიაში მიმდინარე სამხედრო მოქმედებებისთვის შავი ზღვის აუზი ნატოს, რუსეთისა და თურქეთის სამხედრო გემებისა და სხვა შეიარაღების განთავსებისთვის სტრატეგიულ სივრცედ იქცა (მაისაია, 2003:165).

შავი ზღვის რეგიონის გაძლიერების პროცესში ევროკავშირმა სცადა, გამოეყენებინა გაფართოების სხვადასხვა ინსტრუმენტი: გაერთიანების წინა დახმარება თურქეთისთვის, სტრატეგიული პარტნიორობა რუსეთთან და პარტნიორობის შესახებ ხელშეკრულებების დადება სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოებთან. გამომდინარე იქიდან, რომ რეგიონი უამრავი გამოწვევის წინაშე იდგა, იყო კონფლიქტები და უსაფრთხოების გამოწვევები, ევროკავშირის, როგორც უსაფრთხოების აქტორის – ჩარევამ გაზარდა მისი გავლენა შავი ზღვის რეგიონში. ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკამ (2003), შავი ზღვის სინერჯიამ (2007) და აღმოსავლეთ პარტნიორობამ (2009) გავლენა იქონია რეგიონის დემოკრატიულ ტრანსფორმაციასა და შიდა კონსოლიდაციაზე და ხელი შეუწყო რეგიონული მოთამაშეების დაახლოებას ევროკავშირთან. 2007 წელს (ბულგარეთისა და რუმინეთის ევროკავშირში გაწევრიანების შემდეგ) ჩაეყარა საფუძველი შავი ზღვის სინერჯის დაარსებას, რომელიც ერთ-ერთ მთავარ რეგიონულ ინიციატივას წარმოადგენს და ხელს უწყობს ევროკავშირის თანამშრომლობის გაღრმავებას სხვადასხვა სფეროში შავი ზღვის აუზის სახელმწიფოებთან. შავი ზღვის სინერჯის ფარგლებში თანამშრომლობა მიმდინარეობს თევზჭერის, საზღვაო ტრასპორტის, ენერგეტიკის, ინფორმაციის გაზიარების მიმართულებით. ეს ინიციატივა, ასევე, მხარს უჭერს რეგიონში დემოკრატიის გაძლიერებას, კარგი მმართველობისთვის რეფორმების გატარებასა და ადამიანის უფლებების დაცვას, რაც ევროკავშირის პერსპექტივიდან მნიშვნელოვან კონტრიბუციას წარმოადგენს რეგიონის სტაბილურობისთვის (გოგოლაშვილი, 2018: 5).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ რუსეთი კვლავ რჩება რეგიონში ერთ-ერთ მთავარ მოთამაშედ. შავ ზღვასთან დაკავშირებით რუსეთის გეგმების კარგ გამოხატულებად უნდა ჩაითვალოს ყირიმის ანექსია. აღნიშნულმა რუსეთს მისცა შესაძლებლობა, მოეპოვებინა კონტროლი შავ ზღვაზე. რუსეთმა რეგიონში განახორციელა უპრეცედენტო მილიტარიზაცია, მოახდინა შავი ზღვის ფლოტის მოდერნიზება სევასტოპოლში, გააძლიერა საჰაერო დაცვა, განავითარა სარაკეტო სისტემების ფართო სპექტრი, რის საშუალებითაც მას შეუძლია, ადვილად და სწრაფად მისწვდეს შავი ზღვის ნებისმიერ ქვეყანას. რუსეთმა რეგიონში განაღება ბირთვული იარაღი, 15 ახალი საბრძოლო გემი (რამდენიმე მათგანი სარაკეტო მოწყობილობებით აღჭურვილი) შავ ზღვაში 2016 წელს. ეს ტენდენცია კვლავ

გაგრძელება, ვინაიდან მოსკოვი სულ უფრო და უფრო მეტ სახელმწიფო სახსრებს უთმობს შეიარაღებას. ამერიკელი ანალიტიკოსები შავი ზღვის „რუსეთის სამხედრო ტბად გადაქცევაზე“ მიუთითებენ და თვლიან, რომ ვაშინგტონმა ამ რეგიონისადმი იმგვარი სტრატეგიული მიდგომა უნდა ჩამოაყალიბოს, რომელიც უსაფრთხოების სფეროში მის „შავ ხვრელად“ ქცევას არ დაუშვებს. ვაშინგტონის ევროპული პოლიტიკის ანალიზის ცენტრის პრეზიდენტი ალინა პოლიაკოვა (Anna Polyakova, CEPA) კი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ შავი ზღვის რეგიონში არსებული პრობლემებისა და ქვეყნებს შორის განსხვავებული ალიანსების მიუხედავად, მათ ყველას აერთიანებს შიში რეგიონის რუსული მილიტარიზაციის მიმართ. მისივე აზრით, რეგიონისადმი აშშ-ის სტრატეგიამ უნდა მოიცვას, აქტიური ბრძოლა რუსულ დეზინფორმაციასა და პროპაგანდასთანაც. უკრაინასთან ომის დაწყებამ კიდევ ერთხელ დაგვანახა მისი მიზნები შავ ზღვასთან მიმართებაში, ამიტომ იყო, რომ კელი დეგნანმა განაცხადა - რუსეთს სურს – შავი ზღვა თავის უკანა ეზოს ზღვად გადააქციოსო.

დასკვნის სახით უნდა აღვნიშნოთ, რომ რეგიონის მთავარი გამოწვევა, ძირითადად, არის სტაბილურობა და უსაფრთხოება, რომელიც არც თუ ისე მარტივი შესანარჩუნებელია. უკრაინის ომი ევროპაში ახალი „რკინის ფარდის“ დაშვებასა და ხელახალი გამყოფი ხაზების გავლებას განაპირობებს (ვ. ყიფიანი, ინტერვიუ). ამ მოცემულობამდე მიმავალ გზაზე ქართული პრიორიტეტი კვლავ ის არის, რომ რამდენადაც ეს პრაქტიკულად შესაძლებელია, საქართველოზე საუბარი არ წარმართოს ჩვენ გარეშე, რომ საქართველოს ბედი არ წყდებოდეს ჩვენი მონაწილეობისა და თბილისის აზრის მოკითხვის გარეშე. შექმნილი გარემოებების გათვალისწინებით, ეს ურთულესი, მაგრამ აუცილებლად რამენაირად მისაღწევი ამოცანაა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გოგოლაშვილი, 2018: – ვ. გოგოლაშვილი, „ევროკავშირის შავი ზღვის პოლიტიკა და გაფართოება“, 2018. <https://gfsis.org.ge/files/library/pdf/Georgian-2651.pdf>
2. გორგილაძე, 2009: – ი. გორგილაძე, „გეოპოლიტიკის საფუძვლები, გამომცემლობა უნივერსალი“, 2009.
3. თოქმაზიშვილი, 2001: – მ. თოქმაზიშვილი, „საქართველოზე გამავალი სატრანსპორტო დერეფნით ტვირთების გადაზიდვის ახალი გამოწვევები“. <https://dspace.tsu.ge/bitstream/handle/2001>.
4. მისაია, 2003: – ვ. მისაია, „შავი ზღვის აუზის გეოსტრატეგიული ბალანსის პოლიტიკური ასპექტები“, პარიზი. 2003

5. მარგველაშვილი, 2019: –ზ. მარგველაშვილი, „უსაფრთხოება შავი ზღვის რეგიონში“, 2019. https://di.gov.ge/wp-content/uploads/2021/02/security_black_sea_ge.pdf
6. ჯულუხაძე, 2021: – გ. ჯულუხაძე, „სამი ზღვის ინიციატივა და საქართველო“, 2021. <https://gfsis.org.ge/files/library/opinion-papers/156-expert-opinion-geo.pdf>
7. ყიფიანი, 2020: – ვ. ყიფიანი, „შავი ზღვის რეგიონისადმი დასავლეთის მიდგომა ოპერატიულად გადახედვასა და მისადაგებას საჭიროებს“, 2020. <https://www.geocase.ge/ka/publications/185/>
8. Mackinder, 1904: – Mackinder, H.J. "The geographical pivot of history". The Geographical Journal, 1904, 23.

აჭარის შავიზღვისპირეთის პონტოელ ბერძენთა კულტურული მემკვიდრეობა

აბსტრაქტი: წინამდებარე ნაშრომი ეხება აჭარის შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ პონტოელ ბერძენთა მეტყველების კვლევას, ინტერდისციპლინური და სოციოკულტურული ასპექტების გამოვლენას. პონტოელ ბერძენთა ყოფა-ცხოვრების შესწავლა, ცხადია, ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემაა, რაც ეთნოკულტურული პროცესების გაანალიზების აუცილებლობით და იმ კულტურული ურთიერთგავლენების შესწავლის მნიშვნელობითაა განპირობებული, რომლებიც როგორც მოსულმა ბერძენებმა, ისე დამხვედურმა მოსახლეობამ განიცადა.

კვლევების საფუძველზე უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად უცხო ენათა გავლენებისა, სხვა კულტურათა შერწყმისა ტრადიციულ კულტურასთან, პონტოელი ბერძენები არ კარგავენ თვითმყოფადობას და ეროვნულ მენტალობას, ცდილობენ აქამდე მოტანილის შენარჩუნებას და რუდუნებით ასრულებენ წინაპართა წესებს, რაც მათი იდენტობის დასტურია. ბერძენთა კულტურული მემკვიდრეობის, იდენტობის მთავარი დასტური კი მაინც ენაა. აჭარის შავიზღვისპირეთის ბერძენებმა კარგად იციან პონტოური და დღემდე ერთმანეთში ურთიერთობის ენად პონტოური აქვთ.

საკვანძო სიტყვები: ლინგვისტიკა, პონტოური, იდენტობა, სოციოკულტურული, მემკვიდრეობა.

The Cultural Heritage of the Pontic Greeks of the Black Sea Coast of Ajara

Abstract: The main aim of the paper is to study the language of the Pontic Greeks who live in the Ajara geographic area and reveal interdisciplinary and sociocultural specifications.

The research object is the language of the Adjara Black Sea Greeks in its social context. Studying Pontic Greek's life routine is one of the most urgent issues due to the necessity of ethno-cultural process analyses and importance of cultural influence. Studying that the newcomer Greeks and local dwellers underwent.

¹ ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი; / PhD in Philology, Assistant Professor at Batumi Shota Rustaveli State University;

Studding Pontic Greek's life routine might become impossible in the future, because back-migration threatens losing value of historically established cultural values of the Greeks living in Georgia and Greek- Georgian unified cultural identity.

Key words: *Linguistics, Pontic, Identity, Sociocultural, Heritage.*

უცხო ენობრივ გავლენებს, კულტურათა დიალოგის კვლევას, სოციოკულტურული ასპექტების გამოვლენას მნიშვნელოვანი შედეგების მოცემა შეუძლია კონკრეტული ენის განვითარების ისტორიის საერთო პროფილის დასადგენად. ენა ხომ, თავის მხრივ, უშრეტი წყაროა ტრადიციული ყოფითი კულტურის, ეროვნული მემკვიდრეობის, იდენტობის ნიშანთა სისტემისა. იმ ნიშანთა სისტემისა, რომლებიც ერის არსებობის თვითმყოფადობის, მენტალობის მთავარი დასტურია.

პონტოური გავრცელებულია ძირითადად ანატოლიის მცირე აზიის ჩრდილოეთ ნაწილში, მიგრაციის შედეგად ამ დიალექტზე მოლაპარაკენი ცხოვრობენ სხვადასხვა რეგიონში, მათ შორის საქართველოშიც (გორდუზიანი, 2001:17).

წინამდებარე სტატია ეხება კონკრეტულად აჭარის შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ პონტოელ ბერძენთა კულტურული მემკვიდრეობის კვლევის საკითხს. ჩვენს მიზანს წარმოადგენს პონტოელთა ყოფის სოციოკულტურული ასპექტების გამოვლენა, რაც მათი იდენტობის, მენტალობის მთავარი მახასიათებელი ნიშანია.

პონტოელ ბერძენთა ყოფა-ცხოვრების შესწავლა, ცხადია, ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემაა. სამომავლოდ, შესაძლოა, შეუძლებელი გახდეს პონტოელი ბერძენების ტრადიციული ყოფის შესწავლა, რადგანაც უკუმიგრაციები საქართველოში მცხოვრები ბერძენების ისტორიულად ჩამოყალიბებულ კულტურულ ფასეულობებს და ტრადიციული ცხოვრების წესის ბერძნულ-ქართული ერთიანი კულტურული იერსახის დაკარგვის საშიშროებას ქმნის.

საკვლევად, ძირითადად, ვიყენებთ საველე მუშაობის დროს სპეციალური კითხვარის მიხედვით ჩვენ მიერვე შეგროვებულ ემპირიულ მასალას, რომელიც მოპოვებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „პონტოელი ბერძენები აჭარაში, წარსული და თანამედროვეობა“ ფარგლებში.

საკითხის კვლევისას ვიყენებთ **საველე მეთოდს**, რაც ველზე, ბუნებრივ პირობებში მასალის შეგროვების მიზნით, ენის, ტრადიციულ-ყოფითი კულტურის

კვლევის საშუალებას გვაძლევს. გამოვიყენეთ დაკვირვების და ანალიზის მეთოდებიც.

უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად მრავალმხრივი უცხოენობრივი გავლენებისა, პონტოური დიალექტი არ კარგავს თვითმყოფადობას, რაც ბერძენთა მეობის, იდენტობის დასტურია. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ აჭარის შავიზღვისპირეთიდან საბერძნეთში მიგრირებულ ბერძენთა შორის შეინიშნება მცდელობა, შვილებს, შვილიშვილებს ასწავლონ პონტოური, რომ არ დაიკარგოს მათი ენა და გადაეცეს თაობიდან თაობას.

„სამი წლის იყო ჩემი ბიჭი, რომ იქ მივეცი, ისწავლა ბერძნული სუფთა ენა. მერე მე შემეშინდა და ვუთხარი, რომე სახლში უნდა ვილაპარაკოთ პონდიურათ, რომ ბავშვი არ დაავიწყდეს, რომ იცოდეს“ (მარია სალვარიდი, სოფ. დაგვა) - ცდილობენ, შვილების თაობამ მაინც იცოდეს პონტოური ენა.

პონტოელი ბერძნები მორწმუნეები არიან და დიდი რუდუნებით ასრულებენ რელიგიურ დღესასწაულებთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებს. ცნობილია, თუ როგორი ფარული ბრძოლა მიმდინარეობდა თურქებსა და თურქების გარემოცვაში მოქცეულ ბერძენთა შორის, ვინაიდან „ბერძნებისთვის მართლმადიდებლური ეკლესია მხოლოდ სალოცავს არ წარმოადგენდა, ეს იყო „ხალხთა თავმოყრის ადგილი“, ერთგვარი სათათბირო (ბერძენიშვილი..., 1990:41). ეს ტრადიცია დღესაც გრძელდება. ბერძნები განსაკუთრებული ძალისხმევით ზრუნავენ ეკლესიებზე, რომლებიც თავად ააშენეს ძველ ქართულ ეკლესიათა ნანგრევებზე. წირვალოცვას ბერძნულ ენაზე ატარებენ. ყველა წმინდა რელიგიურ დღესასწაულს ერთად ზეიმობენ, გარდა ამისა, ყოველ კვირა დღეს იკრიბებიან ეკლესიაში. კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის, შენახვისა და გაფრთხილების მცდელობები ნათლად აისახება ენაში.

ბერძნულ ეკლესიებს წმინდანების სახელებს არქმევენ, ერთ პატარა ეკლესიას კვირიკეში **აიას კერეკის** ეძახიან. **აიას კერეკი** – სახელდება ასე ხსნიან: ერთი მოხუცი ქალი ყოფილა და უთქვამს, მოდი, ერთი უქმე გავაკეთოთო, ანუ დასვენების დღე გამოვაცხადოთო, გამომდინარე იქიდან, რომ კვირა დღე დასვენების დღედაა გამოცხადებული და კვირა ბერძნულად ითქმის **კირიაკი**, ეკლესიისთვის დაურქმევიათ **კერეკი** <კირიაკი.

ეროვნული მემკვიდრეობის დაცვას აჭარის შავიზღვისპირეთის პონტოელე-ბი პონტოურ სამზარეულოშიც ცდილობენ. ხშირად ამზადებენ პონტოურ კერძებს, ჩამოთვლიან:

ღალატოფაი, ბრინძოსილ - ემახიან, (რიზი), ვრასტი, ლახანა, ჩურვან, ხასილია, ხავიწ, ტრიმან, კრომიზატონ, ტიდანია, ხაფსოპულია, კარტოფლინ.

გრასტის მომზადება: „ფხალი, ჭარხალი, პრასა, ქინძი, მაკიდო, ყველაფერს ურევთ, კიდევ რაცხა ბალახი არის, იმასაც ურევთ, ბერძნულია. ნიორიც უნდა, პირპილა უნდა, კორკოტა უნდა“ (კვირიკე).

კინდეატას ჭინჭრისგან დამზადებულ კერძს ეძახიან. **ჯინჭრი შორვას** ზემოაჭარაშიც ამზადებენ და აღმოსავლეთშიც იციან. კერძის მომზადების რეცეპტი ერთნაირია, თუმცა კერძი თავად რამდენად პონტოურიც, ძნელი სათქმელია. აქ მნიშვნელოვანი ის ფაქტია, რომ ბერძნულ სახელს არქმევენ, რაც იდენტობის შენარჩუნების ერთ-ერთი მახასიათებელია. შდრ. თანამედროვე ბერძნულად ჯინჭარს ეძახიან (τσουκνίδα -ცუკნიზა).

შავშურ მასალებშიც დასტურდება **ჯინჭრი შორვა**, რასაც ჭინჭრით დამზადებულ წვნიან კერძს ეძახიან.

ამზადებენ **ხავიწს**, კაიმალით და მჭადის ფქვილით. იმერხევის მასალებში „ხავიწი“ ნაღებისგან კეთდება. აჭარულშიც ფართოდაა გავრცელებული ეს კერძი და ასევე ნაღებს, ფქვილს და კარაქს იყენებენ მის დასამზადებლად, თუმცა აღნიშნავენ, რომ კერძი ბერძნულია.

ამზადებენ კერძს **ლულია** – „ლახანას ვუძახით ბერძნულათ, შავი ფხალი რომ არის. სიმინდს ცოტა მოხალავთ, მერე იმას, კრუპნი უნდა იყოსო.. მაგი და ხმელი ლობიო ერთათ იხარშება. სანამ ის მეემზადებოდეს, მერე წვრილათ გარეცხილ ფხალს ვჭრით და ვდობთ შიგნით და იგიც რომ მეიხარშება და არის მზად, მერე მოთუშავ ზეთში ხახვს, ხოდა, მერე იმას მოხალავენ ჩაყრიან მარილს და ვსიო. ქვია იმას „ლულია“. ესაა ბერძნული ლულია (კვირიკე). აღნიშნული კერძი ახლოსაა აჭარულ **ფხალ-ლობიოსთან**.

„დალატოკოლონ“ რეცეპტია, - გაჭრი ხაპს, კანს მოაცილებ, იგი მეიხარშება, მერე ჩაასხამ რძეს, ხოდა ქაშივით კეთდება.. ისევე მზადდება, როგორც აჭარაში **„ხაპიშორვა“**.

„კერძებს ახლა ყველაფერს ვერ გეტყვი მე, რა სახელი უნდა გითხრა.. **ხაფსო-პულია** კაია, დამარილებული ხამსიდან ვაკეთებთ, ხამსიას ვამარილებთ“ (კვირიკე). ლობიოსგან დამზადებულ კერძს **„ფასულიას“** ეძახიან. იციან **ზომერა ფასულია** – წვნიანი ლობიო და **სტერნა ფასულია** – მშრალი ლობიო, – „უწვენოთ შეკაზმული“ (**ახალშენი**). როგორც თავად აღნიშნავენ, პონტოელები წვნიან ლობიოს ამზადებენ ძველთაგანვე, თუმცა როცა აჭარაში დასახლდნენ, მათგან ისწავლეს მშრალი ლობიოს დამზადება,– „შეკაზმული ლობიო რომაა, ესე იგი უწვენო, იმას ვუძახით ქართულ ლობიას, ქართველების ლობიას“.

წადილის მოსამზადებლად ხარშავენ პურის „კეკალს“, მერე გაწურავენ „დრუმლაკში“, მერე „სტოლზე დააფენ ტილოს და კოვზით კიდო მოურევ დროგამომვებით. ის იქნება თითო–თითო. იმას დიდ თასში ჩამოვყრი, მაქ დამზადე-

ბული მოხალული პურის ფქვილი, დანაყილი ნიგოზი, შაქარი მზათ სტოლზე და „არნამენტს“ ვაკეთებ. ზემოდან ვაფორმებ ჯვარი და მშრალი რჩება“ (ბათუმი). წადილს ბერძნულად „კოლივა“ ქვია.

სააღდგომო პასკის საკუთარი რეცეპტი აქვთ, „პონდიურ პასხას“ ეძახიან.

ახალ წელს აცხოვენ ტრადიციულ -პიტას (ერთგვარი ნამცხვარია), რომელსაც ისეთივე დატვირთვა აქვს, როგორც ხაჭაპურს საქართველოში.

„პიტაში „კაკიკს“ ვდეფ, როგორც კეიკი (სხვა – პონტიურად ჩურეკია). მერე ვჭრი ნაჭრებად. არ ვუყურებ სადაა და ვჭრი. მერე მიდის. მე ვარ უფროსი, მერე ჩემი ბიჭი, მერე ჩემი რძალი და მერე ბავშვები. მაი დედა აკეთებდა, ბებია აკეთებდა. ეს ბერძნულია. აკეთებენ იქაც“ (დაგვა).

საინტერესოა პონტოური სამზარეულოს შედარება სხვა ქვეყნების (ქართული, თურქული..) სამზარეულოებთან და კერძების ინტეგრაციის გზების კვლევაც, რაც კიდევ ერთი დასტურია კულტურათა შერევის ხანგრძლივი პროცესისა.

მიცვალებულის გასვენებისას ელოდებიან ჭირისუფალს საბერძნეთიდან და ისე ასვენებენ, განსაკუთრებული კერძი აქვთ – კოკია, მას გასვენების დღეს აკეთებენ, გასვენებიდან მეცხრე და მეორმოცე დღესაც კეთდება. კოკიას ძირითადად კაცები ამზადებენ, ქალმა არ უნდა გააკეთოს, „კანონას“ (წადილი) აკეთებენ, წინ მიდის კანონა და მერე ჯვარი. აღნიშნავენ, რომ შავებს იცვამენ ორმოცი დღე, „მეზობელს ორმოცი დღე, მთავარი მეზობელია, კაი, გლახა - მეზობელია“.

მეტ-ნაკლებად განსხვავებული სააღდგომო ტრადიცია აქვთ. აღდგომის დღეს ოჯახში დღესასწაულობენ, ხოლო ერთი კვირის შემდეგ, კვირა დღეს მიდიან საფლავებზე, მიცვალებულთა მოსახსენიებლად, რასაც ფომას ეძახიან.

ხილის ჯიშების ჩამოთვლისას (დემირადა ვაშლი, ფაშა მსხალი, თეთრი გულაბი, სხალყვითელა, მესხიძურაი..) იხსენებენ განსაკუთრებული არომატის მსხალს, რომელსაც ბერძნული სახელი ქვია „ქიტრონაფე“ – ბაბუის სამოსახლოზე ყოფილა გაზრდილი.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კიდევ ერთი დასტურია ის, რომ შვილებს ბერძნულში გავრცელებულ სახელებს არქმევენ:

ხრისტო, ლაზარე, ესტაფი, პავლე, ტრიანდაფილე, პანაიოთი, გიორგი, იანე (ივანე), კონსტანტინე, თეოდორე, ლისანდრე, ნიკოლოზი, ანესტი, სტავრო, სპირიდონი, ვასილი, ჰერიკლი, პავლე, ლისანდრე, ტრიანაპოლი, ქალის სახელებში კი სჭარბობს: მარიამი, ეფიმი, ემორფილე, მორფილი, ევრიკლი, ელენე, ანთიგონა (ანთილონა), მარინა, ანგელინა, არღირო, სოფიო, ზინა, ქსენია, მარგარიტა, ოლა...

შვილებს სახელს ბებია-ბაბუის საპატივცემულოდ არქმევენ. შვილებიდან ვიღაცა მაინც უნდა ატარებდეს მშობლის სახელს. „ბებიაჩემს რვა შვილი ყავდა და იმდენი შვილიშვილებიდან მე მომცენ ბებიაჩემის სახელი -ეფიმი“ (ახალშენი).

პონტოელი ბერძნების საქორწინო ტრადიციათა ციკლს მიეკუთვნება საქორწინო მაყრიონისთვის ბაწრის გაბმის ტრადიცია. ეს ტრადიცია არც ქართული კულტურისთვის არის უცხო, განსაკუთრებით გავრცელებულია აჭარულში, ჭოროხის სხვა ქვეყნებშიც და დღემდე სრულდება. თუმცა განსხვავებით აჭარულისა, სადაც ბაწრის გაბმის ტრადიცია, ძირითადად, სრულდება პატარძლის წაყვანისას (პატარძლის „გატანების“ სანაცვლოდ სიძის, ზოგჯერ მეჯვარის მხრიდან თანხის გადახდის მიზნით) პონტოელ ბერძნებში ეს ტრადიცია ქათმის გამოსყიდვის სახელითაა ცნობილი. ბაწარს გააბამდნენ სიძე-მაყრიონის მოსვლისთანავე პატარძალთან შესვლის ნებართვის სანაცვლოდ, სიძის მეჯვარეს ქათამი უნდა გამოესყიდა, რომელიც სპეციალურად საქორწინოდ იყო მორთული.

ქორწილში ცეკვავენ ტრადიციულ ცეკვას – „კოჩარი“, თუმცა არც „სემსოროკი“, „განდაგანა“, „შალახო“ ავიწყდებათ.

პონტოელ ბერძენთა ყოფისთვის დამახასიათებელია ნიჟარების ასხმა ე.წ. სათვალაოები, რაც ოჯახისა და კარ-მიდამოს თითქმის ყველა ელემენტზე გვხვდება, თვალსაჩინოდ არის მიმაგრებული და ბერძენთა გადმოცემით, ოჯახს ავი თვალისა და ბოროტი ძალებისგან იცავს. მსგავსი სათვალაოები არც სხვა ეთნიკური ჯგუფებისთვისაა უცხო. საქართველოში ხშირია ხარის რქა, ნალი, ჭინჭარი, ეკალი, პიმპილი... საქართველოში ნიჟარას აკვანზე დაკიდებენ - ბავშვი არ გაითვალოსო.

რელიგიისადმი დიდ სიყვარულსა და წინაპართა პატივისცემაზე მეტყველებს პონტოელ ბერძენთა ოჯახებში განთავსებული სალოცავი კუთხე, რასაც ხატების კუთხეს ეძახიან, სადაც დიდი სიყვარულით უვლიან და უფრთხილდებიან ხატებს, რომელთა შორისაც მათ წინაპართა მიერ საბერძნეთიდან ან ტრაპიზონიდან წამოღებული ხატები ინახება დღემდე. მას შემდეგ თაობიდან თაობას გადასცემენ თვით ხატებს და ხატებთან დაკავშირებულ წინაპართა ისტორიებსაც.

„(ხატებს) ბერძნები, ზოგადად, წინაპრებს უწოდებენ, რომლებიც სამშობლოსთან, საბერძნეთთან და მცირე აზიასთან - ტრაპიზონის მხარესთან დამაკავშირებელ ერთგვარ უხილავ ძაფებს წარმოადგენდნენ“ (გიორგაძე..., 2017:88).

ბერძნული კულტურული მემკვიდრეობის ნიშანი უნდა იყოს სპეციფიკური სასაფლაოები, რომელთაც ოთხი ძირითადი ნიშანი აერთიანებთ: ოთხკუთხა და მომადლო ფორმა-მოყვანილობა, ეპიტაფია ბერძნულად შესრულებული, ქვაზე ზემოდან დადგმული ჯვარი და სასანთლე, რომელიც ზოგან საფლავის ქვაშია გამოკვეთილი, ზოგს სპეციალური დასახური კარიც აქვს (იხ. გიორგაძე..., 2017).

ილია წინასწარმეტყველის დღესასწაულზე დღისით თანასოფლელები ერთმანეთს შეხვედრისა და დამშვიდობებისას მისალმების ნაცვლად ურთიერთს მიმართავდნენ როგორც „ნა ვოითა“, რაც ნიშნავს - „დაე მან გვიშველოს“.

ბერძნული საზოგადოების რელიგიურმა, კულტურულმა და სულიერმა ცხოვრებამ განაპირობა ეროვნული ღირებულებების შენარჩუნება უცხო მიწაზე.

უცხო ეთნიკურ გარემოში მოხვედრილი ტერიტორიულ-ლოკალური ჯგუფები ყოველთვის ცდილობდნენ სათუთად დაეცვათ მათთვის დამახასიათებელი ტრადიციები, ყოფითი რეალიები, კულტურა და ენა, რაც ეროვნული მეობისა და ეროვნული ცნობიერების დაცვის ტოლფასი იყო. სწორედ კულტურული, ლინგვისტური და რელიგიური იდენტობის დაცვამ შეაძლებინა პონტოელ ბერძნებს როგორც ანატოლიაში, ისე სხვა რეგიონებში, მათ შორის საქართველოში, ეთნიკური მეობისა და თვითმყოფადობის შენარჩუნება (გიორგაძე..., 2017: 287).

მემკვიდრეობითი ღირებულებების შენარჩუნებას ხელს ისიც უწყობდა, რომ მეზობლად მცხოვრები ლოკალურ-ნათესაური ჯგუფის წევრები ურთიერთობათა ყველა სფეროში ერთად იყვნენ, რაც განსხვავებულ ეთნიკურ გარემოში საკუთარი ეროვნული მეობისა და თვითმყოფადობის შენარჩუნების გამოხატულებაა.

ბერძენთა კულტურული მემკვიდრეობის, **იდენტობის მთავარი დასტური** კი მაინც **ენაა**. აჭარის შავიზღვისპირეთის ბერძნებმა კარგად იციან პონტოური და დღემდე ერთმანეთში ურთიერთობის ენად პონტოური აქვთ.

ბერძენთა იდენტობის, თვითმყოფადობის საკითხებზე საუბრისას, გასათვალისწინებელია, რომ ეს ბერძენთა მასობრივი ცნობიერებით ასახული კულტურაა, რომელიც ბერძენი ხალხის მეტყველების, ეროვნული ცნობიერების და კომუნიკაციის თავისებურებებს ავლენს. ეს იმ კულტურის ნაწილია, რომელიც მათ მეხსიერებას შემორჩა და დღემდე მეტ-ნაკლებად ინარჩუნებს თვითმყოფადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბერძენიშვილი..., 1990: - ბერძენიშვილი ლ., გარაყანიძე ი., გორდეზიანი რ., მიქაბერიძე ა., ტონია ნ., ფხაკაძე მ., შახპაზიძე მ., ჩეპიძე ა., ჯანაშია ნ., „ბერძენები საქართველოში“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი: ხმელთაშუა ზღვის კულტურების კვლევის ლაბორატორია, გამომც. „თბილისის უნივერსიტეტი“, თბილისი, 1990.
2. ბერძნულ-ქართული, 2005: ბერძნულ-ქართული განმარტებითი ლექსიკონი“, „Ελληνο-Γεωργιανο λεξικό“, რედაქტორი ლელა ხოჭოლავა, თბილისი, 2005.
3. გიორგაძე..., 2017: - გიორგაძე მ., მგელაძე ნ., ტუნაძე თ., ძნელაძე ნ., ლორია მ., აბულაძე თ., ჩხარტიშვილი ს., „პონტოელი ბერძენები აჭარაში -წარსული და თანამედროვეობა“, გამომც. „ემ ჯი ემ“, ბათუმი, 2017.
4. გორდეზიანი, 2001: - გორდეზიანი რისმაგ, დარჩია ირინე, შამანიძე სოფიო, „ძველი და ახალი ბერძნული შედარებითი გრამატიკა“, პროგრამა „ლოგოსი“, თბილისი, 2001.

ოსმალური ცივილიზაციის გავლენა საქართველოს სამხრეთში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის ფორმირების პროცესებზე

აბსტრაქტი: საქართველო სხვადასხვა ცივილიზაციას შორის სავაჭრო, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობების მთავარ საზღვაო და სახმელეთო მაგისტრალს წარმოადგენდა. შესაბამისად, უცნაური არ არის ის ფაქტი, რომ ქვეყანაში დამკვიდრებული ყოფიერება სხვადასხვა ხარისხით აღნიშნული კულტურების ზეგავლენას განიცდიდა.

ცივილიზაციების ურთიერთზეგავლენის პროცესში ადამიანების მიერ შექმნილი მხატვრული, ესთეტიკური ან ეთნოლოგიური ღირებულების პროდუქტი, ქვეყნის კულტურულ მემკვიდრეობას წარმოადგენს. მათ შორის, ერთ-ერთი ღირსეული ადგილი ტრადიციულ სამოსს მიეკუთვნება.

საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის ჩამოყალიბებაზე ბუნებრივი პირობების თავისებურებებთან ერთად მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა ეთნიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, სამეურნეო და ყოფითი ფაქტორები. ზემოხსენებული ფაქტორების გავლენა სხვადასხვა ფორმით წარმოიჩნდება ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში და ზოგიერთ შემთხვევაში მკვეთრ გამოხატულებასთან მიეყვართ. აღნიშნული ზემოქმედების შედეგები განსაკუთრებით საინტერესო ფორმებს ღებულობს ოსმალეთის იმპერიის ზეგავლენის ქვეშ მყოფი რეგიონების მოსახლეობის ტრადიციული სამოსის ფორმირების საკითხებში.

ზოგადად, ქართული ეროვნული სამოსის შესწავლის მიზნით ქვეყანაში მრავალი სამეცნიერო კვლევაა ჩატარებული. მიუხედავად ამისა, საქართველოს სამხრეთ რეგიონებში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის ფორმირებისა და ამ პროცესებში ოსმალური კულტურის ზეგავლენის შესახებ ინფორმაცია შედარებით მწირია და საჭიროებს ფუნდამენტურ გამოკვლევებს.

კვლევის აქტუალობას საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ მრავალფეროვანი კულტურული მემკვიდრეობის, მათ შორის მის სამხრეთ რეგიონებში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის სრულფასოვნად შესწავლა, შენარჩუნება და მომავალი თაობებისათვის გადაცემის აუცილებლობა წარმოადგენს.

საკვანძო სიტყვები: ტრადიციული სამოსი, კულტურა, მემკვიდრეობა.

¹ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Associated Professor at Akaki Tsereteli State University

The Influence of Ottoman Civilization on the Formation of Traditional Clothes in South Georgia

Abstract: Georgia held the status of the main sea and land highway in terms of trade, politics and cultural relations among various civilizations. Hence, it is not peculiar that the livelihood in the country has been influenced by various cultures to varying degrees.

Within the format of the interaction of civilizations, the cultural heritage of the country is formed by the products of artistic, aesthetic or ethnological areas. Specifically - traditional clothes.

Ethnic, economic and social livelihood along with other events of everyday lifestyle, had a significant impact on the formation of traditional clothes in various regions of Georgia. The influence of the above-mentioned factors appears in many forms in different regions of the country and some cases lead to a drastic representation. Under the influence of the Ottoman Empire, the results of these factors are represented in truly mesmerizing forms in the formation of the traditional clothes of the Georgian population.

In a general sense, many scientific studies have been concluded within the country to research Georgian national clothes. Having said that, the data and information on the formation of traditional cloth in southern Georgia and the influence of Ottoman culture in these processes is relatively scarce and requires fundamental analyses.

The urgency of the research is the need to fully study and preserve the diverse cultural heritage of traditional clothes spread in South Georgia.

Key words: Traditional cloth, culture, heritage.

* * *

საქართველო სხვადასხვა ცივილიზაციას შორის სავაჭრო, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობების მთავარ საზღვაო და სახმელეთო მაგისტრალს წარმოადგენდა. შესაბამისად, უცნაური არ არის ის ფაქტი, რომ ქვეყანაში დამკვიდრებული ყოფიერება სხვადასხვა ხარისხით აღნიშნული კულტურების ზეგავლენას განიცდიდა.

საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში გავრცელებული ტრადიციების ჩამოყალიბებაზე ბუნებრივი პირობების თავისებურებებთან ერთად მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა ეთნიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, სამეურნეო და ყოფითი ფაქტორები. ზემოხსენებული ფაქტორების გავლენა სხვადასხვა ფორმით წარმოჩნდება ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში და ზოგიერთ შემთხვევაში მკვეთრ გამოხატულებასთან მივყავართ. აღნიშნული ზემოქმედების შედეგები განსაკუთრე-

ბით საინტერესო ფორმებს ღებულობს ოსმალეთის იმპერიის ზეგავლენის ქვეშ მყოფი რეგიონების მოსახლეობის ტრადიციული სამოსის ფორმირების საკითხებში.

წარმოდგენილი კვლევის აქტუალობას საქართველოს სამხრეთ რეგიონებში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის სრულფასოვანი შესწავლა, შენარჩუნება და მომავალი თაობებისთვის გადაცემის აუცილებლობა წარმოადგენს. ზოგადად, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის შესწავლის მიზნით ქვეყანაში მრავალი სამეცნიერო კვლევა ჩატარებული. მიუხედავად ამისა, საქართველოს სამხრეთ რეგიონებში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის ფორმირებისა და ამ პროცესებში ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრები ხალხების კულტურის ზეგავლენის შესახებ ინფორმაცია შედარებით მწირია და ჩვენი აზრით, ფუნდამენტურ გამოკვლევებს საჭიროებს.

XVI-XVIII საუკუნეებში, ოსმალეთის იმპერიის აყვავების პერიოდში, მისი ტერიტორია ცენტრალური აზიიდან ბალკანეთამდე იყო გადაჭიმული. XVI საუკუნის ბოლოდან ამ იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა საქართველოს გარკვეული ნაწილები, ხოლო სამხრეთ და სამხრეთ დასავლეთ რეგიონებს თითქმის 300 წელიწადი საკუთარ ვილაიეთად, პროვინციად მიიჩნევდა. ახალციხის საფაშო ჩილდირინის ვილაიეთის სახელწოდებით ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგოს აღმოსავლეთ ნაწილში ჩამოაყალიბეს და მასში შედიოდა მესხეთის ნაწილი, რომელსაც „აჭარის ქვეყანას“ („აჭარის ხევს“, „აჭარის ხეობას“) ეძახდნენ.²

ამ უზარმაზარი იმპერიაში მცხოვრები ხალხები: ბერძნები და ალბანელები, ბულგარელები და ბოსნიელები, სომხები და ქართველები, სირიელები, ქურთები და ეგვიპტელები თურქებთან, მოქმედი კანონმდებლობის ფარგლებში, საქონლისა და ტრადიციების მუდმივ ურთიერთგაცვლის პროცესში იმყოფებოდნენ. რეგულაციები მოიცავდა საზოგადოების ყოფიერების ყველა სფეროს, მათ შორის გამონაკლისს არც ჩაცმულობა წარმოადგენდა. ჩაცმულობის რეგულირება ოსმალეთის იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე მეტად სულთნის მმართველობიდან დაწყებული მოქმედი კანონმდებლობის საფუძველზე ხორციელდებოდა.³ რეგულაციები, გამოყენებულ ქსოვილებთან ერთად, საზოგადოების სხვადასხვა სოციალური ფენისთვის მხატვრულად, კონსტრუქციულად და ტექნოლოგიურად განსახვავებულად დამუშავებული სამოსის მოხმარებას გულისხმობდა. მაგალი-

² ჩხატარაიშვილი ქ., ჯიჯეიშვილი მ., სურგულაძე ა., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. საქ. სსრ, თბ.. — გვ. 326-329

შოშიაშვილი ნ., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11, თბ., 1987. — გვ. 546.

³ Реальное время, ОБЩЕСТВО, «Их нравы»: кому из подданных повелителя османов позволяли щеголять в мехах и шелках, 23.09.2017, ხელმისაწვდომია ბმულზე — <https://realnoevremya.ru/articles/77338-istoriya-odezhdy-v-osmanskoj-imperii>

თად, ოქროსა და ვერცხლის ძაფებით მოქარგული აბრეშუმისა და ბარხატის სამოსის განკუთვნილი იყო მხოლოდ სულთნებისა და მათი ოჯახის წევრებისათვის (სურ. 1.).

სურ.1. სამოსის ნიმუშები ოსმალეთის საიმპერატორო კარზე

ადამიანებს, სხვა სოციალური ფენებიდან არა მარტო აღნიშნული ტიპის სამოსის ტარება, არამედ აბრეშუმისა და ბარხატის ქსოვილების შექმნაც კი ეკრძალებოდათ. საიმპერატორო სასახლის წევრები, მდიდრული ბეწვითა და ოქრომკედის ნაქარგობებით მორთული სამოსით ხაზს უსვამდნენ თავიანთ სტატუსს, ხოლო იმპერიის შემადგენელი ეთნიკური ჯგუფები თავდავიწყებით ცდილობდნენ საკუთარი ეთნოკულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებასა და დემონსტრირებას.

ოსმალების გამოჩენამდე საქართველოს სამხრეთ რეგიონებში გავრცელებულ ტრადიციული სამოსზე არსებულ მწირ ინფორმაციაზე დაყრდნობით შეიძლება, ვივარაუდოთ ბიზანტიური ტრადიციების დომინანტობის შესახებ (სურ.2).⁴

XIX საუკუნის ოციანი წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად ახალციხის საფაშო გაუქმდა, ხოლო ოსმალთა მფლობელობაში დარჩენილი ტერიტორიები ოსმალეთმა სხვადასხვა პროვინცია შეუერთდა. უდავოა ის ფაქტი, რომ რეგიონში ოსმალეთის იმპერიის 300-წლიანი ბატონობა უკვალოდ არ შეიძლებოდა გამქრალიყო. იმპერიაში გავრცელებულმა რეგულაციებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საქართველოს აღნიშნულ რეგიონებში მცხოვრები საზოგადოების ყოფიერების ყველა სფეროზე, მათ შორის რეგიონში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის ფორმირების პროცესებზე.

⁴ ბერიძე ვ., ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974

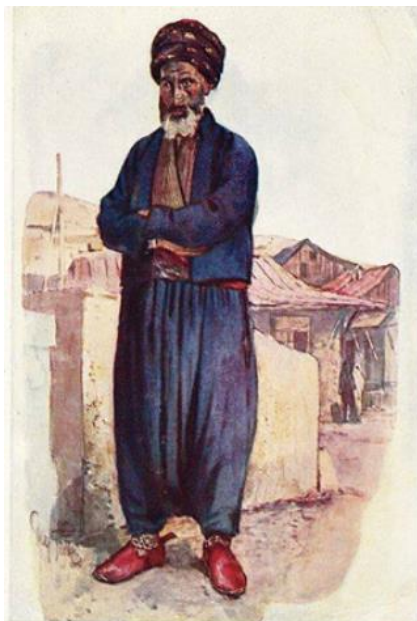

სურ.2. საფარა. წმ. საბას ეკლესია. კტიტორები. ტაძრის მოდელით ხელში მანდატურთუხუცესი ბექა. XIII-XIV ს.ს.

ნაშრომში მოყვანილი კვლევის ობიექტს საქართველოს აღნიშნულ რეგიონებში გავრცელებული მამაკაცის ტრადიციული სამოსის ფორმები წარმოადგენს.

პირველ რიგში განვიხილოთ საქართველოს ძირძველ, სამცხე-საათაბაგოს, ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის ე.წ. თურქი მესხების ტრადიციული სამოსი. თურქი მესხების წარმომავლობის შესახებ ორი განსხვავებული მოსაზრება არსებობს: პირველი „პრო-თურქული“ — რომლის მიხედვითაც ისინი ოსმალური მოახალშენების შთამომავლები არიან და მეორე „პრო-ქართული“, რომლის მიხედვითაც ისინი ყარსულ დიალექტზე მოსაუბრე გათურქებულ მესხებს წარმოადგენენ. გასული საუკუნის შუა პერიოდში განვითარებული მოვლენების შედეგად თურქი მესხები განსახლებულ იქნენ ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე, კერძოდ, შუააზიაში, სადაც დღესაც განაგრძობენ ცხოვრებას. თუ განვიხილავთ ტილკეს სურათებზე აღბეჭდილ თურქი მესხი მამაკაცისა და აღნიშნული საზოგადოების თანამედროვე ტრადიციული სამოსის ნიმუშებს, აუცილებლად აღმოვაჩინთ მათი ფორმების მსგავსებას (სურ.3.).⁵

⁵ <https://intermedia.ge/>, მხატვრობა, მაქს ტილკე და მის მიერ შექმნილი კავკასიელ ხალხთა ნახატები, 2020, 1 მარტი, [ხელმისაწვდომია ბმულზე](#)

სურ.3. ა–თურქი მესხი მამაკაცი ტილკეს ჩანახატებიდან და ბ–თანამედროვე თურქი მესხები

თურქი მესხი მამაკაცის ტრადიციული სამოსი შედგებოდა შალის ფართოუბიანი შარვლის – ძაგშინისაგან, გრძელ (ან მოკლე)სახელოიან, წელის ხაზამდე სიგრძის მოსასხამისა, მიახლოებით იგივე სიგრძის, ერთმანეთზე გადადებული კალთებიანი პერანგისგან და განიერი, წელზე შემოსახვევი სარტყლისგან.

სამოსის კომპლექტს, რომელსაც საქართველოს სამხრეთ დასავლეთ ნაწილში მამაკაცები ყოველდღიურად ატარებდნენ – ჩაქურას უწოდებდნენ, რომელიც შალის მოკლე ზედატანის, შალის ფართოუბიანი შარვლის, საყელოიანი ახალუხისა და განიერი, წელზე შემოსახვევი სარტყლისაგან შედგება. ჩაქურა აჭარის გარდა გავრცელებული იყო გურიასა და სამეგრელოში.

თუ თედო სახოკიას დავესესხებით მე-19 საუკუნეში აჭარაში მცხოვრებთა ჩაცმულობის სტილის შესახებ: „აჭარელს, ყველაფერი რაც აცვია, მოკლეა და ტანზე მჭიდროდ დამდგარი.⁶ აქაური შალის ჩოხა წელს ქვემოთ ოდნავ ცდება და ჩატანებულია შალისავე ძიგვაში (შარვალი – თურქულად ძაგშინი). ჩოხას ქვემოთ ზუბუნნი (სახელოებიანი ყილეტი) აცვიათ. ზუბუნნი ჩითისაა და საზამთროდ დაბამბულია, ხოლო საზაფხულოდ იგივე ზუბუნნი უსახელო და დაუბამბავია, სახელად ელეგი ჰქვია. ძიგვა საჯდომთან ძალიან დანაოჭებულია, სიარულს და

⁶ სახოკია, თ., მოგზაურობანი გურია აჭარა სამურზაყანო აფხაზეთი, სახელგამი, თბილისი, 1950.

ძირს დახრას საერთოდ არ უშლის. ბოლოში ვიწროვდება, წვივებს მჭიდროდ ადგას და ფეხებზე პაჭანაგით (საკოჭურით) არის მიმაგრებული. თავზე – აუცილებლად ყაბალახი.

მე-XVIII-XIX საუკუნის ლაზური და აჭარული ჩაცმულობის სტილი თითქმის ერთნაირია. ლაზი მამაკაცები აჭარლების მსგავს ძიგვას (მაგშინს) ატარებდნენ. შარვლის უბე სრული იყო, ბარძაყს ზემოთ როგორც წინა, ისე უკანა ნაწილი დანაოჭებული. ჩოხის შიგნით სხვადასხვა ფერის პერანგს იცვამდნენ. განსაკუთრებით მოსწონდათ წითელი, ამ ფერის პერანგი ჩოხიდან ლამაზი ჩანდა. ჩოხის იდაყვებზე, სახელოებსა და მხრებზე დაკერებული ჰქონდათ ტყავის ნაჭრები. ამ გზით ჩოხა დიდხანს ინახებოდა და მალე არ ცვდებოდა (სურ.4).⁷

თუ აჭარელი (გურული) და ლაზი მამაკაცების ტრადიციულ სამოსის კონსტრუქციულ მოხაზულობას დავაკვირდებით, აშკარად ვნახავთ მსგავსებას თურქი მესხი მამაკაცის სამოსის კონსტრუქციასთან.

სურ.4. ა–აჭარელი მამაკაცი ტილკეს ნახატებიდან; ბ– გურული მამაკაცი (ჩანახატი) და გ–ლაზი მამაკაცები (სურათი)

საინტერესოა მიახლოებით ამ რეგიონში მცხოვრები სომეხი მამაკაცის ტრადიციული სამოსი (ჩუხა–ახალუხი), რომელიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება აღმოსავლეთში მცხოვრები იმავე ხალხის ჩაცმულობისგან და ძალიან ჩამოჰგავს თურქი მესხი, აჭარელი და ლაზი მამაკაცების ტრადიციული კოსტიუმის კონსტრუქციებს (სურ.4.).

⁷ იხილეთ სქოლიო 4.

სურ.4. სომხური ტრადიციული სამოსი აღმოსავლეთში და დასავლეთში

დაბოლოს, შედარებითი ანალიზის თვალსაზრისით ჩვენ მიერ შესწავლილ იქნა ოსმალეთის იმპერიასა და თანამედროვე თურქეთში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის ნიმუშები (სურ.5.).⁸

სურ.5. ა–სადღესასწაულო აღლუმის ხელმძღვანელი ოსმალურ ტრადიციულ სამოსში (ჩეკენში); ბ–თანამედროვე თურქული ტრადიციული სამოსი

მამაკაცის ოსმალური ჩეკენი (სურ.5 ა) ორკალთიან, გრძელსახელოებიან, წელის ხაზამდე სიგრძის ზედა ტანსაცმელს, შალის ფართოუბიანი შარვლისა (მაგმინი) და განიერი, წელზე შემოსახვევი სარტყლისგან შედგება.

⁸ THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY DIGITAL COLLECTIONS, ALBUM OF TURKISH COSTUME PAINTINGS, ხელმისაწვდომია ბმულზე – <https://digitalcollections.nypl.org/collections/album-of-turkish-costume-paintings#/?tab=about>

ამრიგად, ოსმალური ტრადიციული მამაკაცის ჩეპკენის კონსტრუქციულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ თურქ-მესხ, აჭარელ, გურულ და ლაზ მამაკაცებში გავრცელებული ტრადიციული სამოსის გაბარიტული ზომები, დეტალთა განლაგება, კონსტრუქციები და აჭრა (ფერის გარდა), თითქმის ერთმანეთის ანალოგიურია და მნიშვნელოვნად განსხვავდება საქართველოს სხვა კუთხეებში გავრცელებული სამოსის ფორმებისგან. აღნიშნულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ოსმალეთის იმპერიაში გავრცელებულმა ტრადიციებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საქარველოს სამხრეთ რეგიონებში მცხოვრები საზოგადოების ყოფიერების, მათ შორის სამოსის ფორმირების საკითხებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ჩხატარაიშვილი ქ., ჯიჯეიშვილი მ., სურგულაძე ა., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. საქ. სსრ, თბ.. — გვ. 326-329
2. შოშიაშვილი, 1987: – შოშიაშვილი ნ., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11, თბ., 1987. — გვ. 546.
3. Реальное время, ОБЩЕСТВО, «Их нравы»: кому из подданных повелителя османов позволяли щеголять в мехах и шелках, 23.09.2017, ხელმისაწვდომია ბმულზე – <https://realnoevremya.ru/articles/77338-istoriya-odezhdy-v-osmanskoy-imperii>
4. ბერიძე, 1974: – ბერიძე ვ., ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974
5. <https://intermedia.ge/>, მხატვრობა, მაქს ტილკე და მის მიერ შექმნილი კავკასიელ ხალხთა ნახატები, 2020, 1 მარტი, ხელმისაწვდომია ბმულზე
6. სახოკია, 1950: – სახოკია, თ., მოგზაურობანი გურია აჭარა სამურზაყანო აფხაზეთი, სახელგამი, თბილისი, 1950.
7. THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY DIGITAL COLLECTIONS, ALBUM OF TURKISH COSTUME PAINTINGS, ხელმისაწვდომია ბმულზე – <https://digitalcollections.nypl.org/collections/album-of-turkish-costume-paintings#/?tab=about>

ტრადიცია, როგორც ეროვნული იდენტობის მარკერი თურქეთის ქართველებში

აბსტრაქტი - სტატია ეხება ისტორიული ვითარების გამო თურქეთის რესპუბლიკაში მოხვედრილი ეთნიკური ქართველების დამოკიდებულებას მშობლიური ხალხის ეთნო-კულტურულ ფასეულობებთან. შესწავლილია თურქეთელი ქართველების მიერ უცხო გარემოში ხანგრძლივი ყოფნის დროს შემუშავებული იდენტობის შენარჩუნების ონტოლოგიური და პრაგმატული სტრატეგიები; ტრადიცია განიხილება, როგორც ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების მექანიზმი და განმსაზღვრელი ღირებულება; მიმოხილულია ის ინდიკატორები, რომლებიც განსაზღვრავს თურქეთში მცხოვრები ქართველების სხვადასხვა თაობის მენტალურ დამოკიდებულებას ეროვნული იდენტობისადმი.

საკვანძო სიტყვები: ეთნოკულტურა, ტრადიცია, ეროვნული იდენტობა

Tradition as a Marker of National Identity of the Georgians living in Turkey

Abstract: The paper deals with the attitude of ethnic Georgians, who ended up in the Republic of Turkey due to the historical circumstances, to the ethno-cultural values of their native nation. The ontological and pragmatic strategies for preserving identity, developed by Georgians living in Turkey during a long stay in a foreign environment, are studied; Tradition is considered as a mechanism and determining the value of preserving national identity; The indicators that determine the mental attitude of different generations of Georgians living in Turkey to national identity are revealed as well.

Key words: Ethnoculture, tradition, national identity

* * *

შესავალი - ყველა ერს აქვს ის ფასეულობები და ღირებულებები, როლებიც ეროვნული იდენტობის საფუძველს წარმოადგენს და არა მარტო ამოლიანებს ერს, არამედ უნარჩუნებს მას თვითმყოფადობას. ეროვნულ იდენტობას ქმნის

¹ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი / PhD in History, Senior Researcher, Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University

ეთნონიმი, საერთო მითები წინაპრებზე, საერთო ისტორიული მეხსიერება, კულტურული თვითმყოფადობა, გარკვეულ ისტორიულ ტერიტორიასთან კავშირი და ამ მემკვიდრეობასა და ელემენტებთან ინდივიდის მიერ საკუთარი თავის იდენტიფიცირება (სმითი, 2008).

ეთნიკურ იდენტობას სხვადასხვა მნიშვნელოვანი მარკერი აქვს: ფენოტიპური და გენოტიპური ნიშნები, ფსიქოლოგიური კრიტერიუმები, კულტურული მახასიათებლები და სხვ. კულტურული მახასიათებელი მოიცავს არამატერიალურ ფასეულობებს, კერძოდ, ენას, რწმენას, ტრადიციებს, ადათ-წესებს და ეს ყველაფერი თაობიდან თაობას გადაეცემა. კულტურული ელემენტები, ერთი მხრივ, განაპირობებენ ერის შიგნით სოლიდარობის განცდის გაძლიერებას, ხოლო, მეორე მხრივ, ხელს უწყობენ, ჯგუფის თითოეული წევრის მიერ საკუთარი თავის ასოცირებას ეროვნულ კულტურულ სიმბოლიკასთან. მეცნიერთა ნაწილი კულტურას ერის ყველაზე მნიშვნელოვან მახასიათებლად აღიარებს (Space, Place, Identity – part II).

იდენტობის მარკერების ფორმირება ხდება თანდათან და ერისთვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. თუმცა თაობიდან თაობაში ხდება ღირებულებათა გადაფასება და ტრანსფორმაცია სხვადასხვა ეპოქების თუ რელიგიების გავლენით. კიდევ უფრო დიდ სახეცვლილებას განიცდის იდენტობის მარკერები განსხვავებულ ეთნიკურ გარემოში, როცა აქტუალური ხდება ჯგუფის ან ინდივიდის გამოჯვანა „სხვებისაგან“, თუნდაც ხანგრძლივი თანაცხოვრების პირობებში. მაშინაც კი, როცა სხვადასხვა კუთხით კულტურული განსხვავებები ნაკლებად შესამჩნევი ხდება მომეტებული ურთიერთობისა და მოდერნიზაციის საერთო პროცესის გამო, ეთნიკური იდენტობისა და თვითგამორკვევის პროცესები მაინც მეტ მნიშვნელობას იძენს. ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს რაც უფრო მეტად ემსგავსება ხალხი ერთმანეთს, მით უფრო მეტად განიხილავენ არსებულ განსხვავებებს (ერიქსენი, 2018:324).

ჩვენს მიზანს სწორედ ისტორიული ვითარების გამო თურქეთის რესპუბლიკის ფარგლებში, მოქცეული ეთნიკური ქართველების ხანგრძლივი დროით უცხო პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და სოციალურ-კულტურულ გარემოში ცხოვრებისას იდენტობის შენარჩუნების ონტოლოგიური და პრაგმატული სტრატეგიების კვლევა წარმოადგენს.

მეთოდოლოგია - კვლევა ხორციელდებოდა რამდენიმე წლის განმავლობაში თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ეთნიკური ქართველების სოფლებში. აქ წარმოებული საველე კვლევა-ძიების შედეგად შეგროვდა დიდძალი ემპირიული მასალა. მოვლენების ფიქსაციის დროს, მათი სუბიექტურ-რაოდენობრივ აღწერი-

ლობასთან ერთად ყურადღებას ვამახვილებდით ობიექტურ-ხარისხობრივ აღწერილობაზე. საველე სამუშაოების დროს ინფორმაციის შეგროვებისათვის გამოვიყენეთ დაკვირვებისა და ინტერვიუების მეთოდები. ინტერვიუები ფოკუსირებული იყო როგორც ცალკეული თემების გარშემო, კონცენტრირებული კონკრეტულ საკითხებზე, ასევე არასტრუქტურირებული, რაც დაგვეხმარა საკვლევი საკითხის შესახებ საერთო წარმოდგენის შექმნაში. მუშაობა მიმდინარეობდა როგორც ნახევრად ფორმალური - წინასწარგანსაზღვრული კითხვარით, ასევე თავისუფალი ინტერვიუებით. ნარატივები დაგვეხმარა საკითხის სიღრმისეულ კვლევაში, რადგან რეალობა ავთენტურად, მართებულად და სრულად შეიძლება რეკონსტრუირდეს არა მხოლოდ ობიექტურ ფაქტებზე, არამედ ადამიანთა მონათხრობზე დაყრდნობითაც. ინფორმაციის მოპოვების პარალელურად ჩატარდა კამერალური სამუშაოები - საველე მასალების დამუშავება და ანალიზი. გამოყენებული იქნა შედარებითი ანალიზისა და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდები. შესწავლილი იქნა შესაბამისი სამეცნიერო ლიტერატურა მოცემულ თემაზე, რაც დაგვეხმარა კვლევასა და შესაბამისი დასკვნების გაკეთებაში.

ძირითადი ნაწილი - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო საუკუნეების განმავლობაში წარმოადგენდა ოსმალთა ამოხრებელი დაპყრობების სარბიელს. ავტოქთონი მოსახლეობის ისტორიული საცხოვრისის დაპყრობისა და მე-19 საუკუნეში მუჰაჯირობის პროვოცირების შედეგად ქართველების დიდი ნაწილი თურქეთის ფარგლებში აღმოჩნდა. ეთნიკური ქართველების ოსმალეთში ინკორპორაციას ეროვნული ცნობიერების ტრანსფორმაციისა და ადგილობრივი მოსახლეობის გამუსლიმანებას გზით ახდენდნენ, მაგრამ მიუხედავად ამ მცდელობებისა, აქაურებმა შეძლეს ხანგრძლივი დროით უცხო გარემოში ცხოვრებისას შეემუშავებინათ საკუთარი კულტურის ერთგულების და დომინანტურ კულტურასთან შეგუების სტრატეგიები. პარალელურად, ბუნებრივია, განსხვავებულ ვითარებაში მოქცეული ეთნოკულტურული მემკვიდრეობა იცვლებოდა და ეგუებოდა ახალ რეალობას. ხდებოდა წინაპართაგან მიღებული ფუნდამენტური ღირებულებების სხვა ეთნოკულტურასთან ინტეგრირება, კულტურული მახასიათებლების გაცვლა, განსხვავებული გამოცდილებების გაზიარება, ყოფის ტრანსფორმაცია, მაგრამ, მიუხედავად ამ გავლენებისა და ტრანსფორმაციებისა, უცხო გარემოში მოხვედრილი ინდივიდებისა და ჯგუფებისათვის თვითგადარჩენის საშუალებად მოგვევლინა ეთნოკულტურის ელემენტები: ტრადიციები, რიტუალები, დღესასწაულები, ფოლკლორი, ოჯახური და საზოგადოებრივი ურთიერთობები, ტრადიციული ღირებულებები, ყველაფერი ის, რაც აყალიბებს პიროვნე-

ბის ეთნიკურ იდენტობას და რაც თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ქართველების ისტორიულმა მეხსიერებამ შემოინახა.

მიუხედავად განსხვავებული დეფინიციების არსებობისა, ეთნოსს, ზოგადად, ახასიათებენ, როგორც საკუთარი თვითდასახელების, საერთო წინაპრის (წარმომავლობის), საზიარო ისტორიული მახსოვრობის, საერთო კულტურის ერთი ან მეტი განმასხვავებელი ელემენტის, საერთო ენის, სამშობლოს, მშობლიური მიწა-წყლის (ტერიტორიის) მქონე ერთობად, რომლის წევრებსაც, ელიტის დონეზე მაინც, გააჩნიათ სოლიდარობის გრძნობა ერთმანეთისადმი (სმითი 2008:27). შესაბამისად, ეთნიკური იდენტობა ამ მარკერებთან გარკვეულ თანაზიარობას გულისხმობს. ჩამოთვლილთაგან ყველა მარკერი მნიშვნელოვანია, მაგრამ თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველთა ყოფა აჩვენებს, რომ ყველა ელემენტს როდი აქვს განმსაზღვრელი მნიშვნელობა და აუცილებლობა ეთნიკური იდენტობის განცდისათვის. მაგალითად, მიჩნეულია, რომ „ტერიტორიული იდენტობა ადამიანის ეროვნული თვითცნობიერების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია ამ ცნობიერების განვითარების ყველა საფეხურზე, იქნება ეს ნაციონალური თუ ეთნიკური იდენტობა“ (პატარიძე, 2009:105). მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთელ ქართველებს არ გააჩნიათ ეროვნული იდენტობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი ელემენტი - საერთო ტერიტორია, მათ იპოვეს უცხო გარემოში საკუთარი იდენტობის შენარჩუნებისა და ხაზგასმის საშუალება - სხვა ეროვნული მარკერები: ენა, წეს-ჩვეულებები, გადმოცემები, ტრადიციები. მათ აქვთ საერთოს განცდა იმ ღირებულებებთან, რომლებიც ქართველთა თვითმყოფადობის საფუძველს წარმოადგენს: ქართულად მეტყველება, ეროვნული ცნობიერება/ქართველობის განცდა (ჩვენ გურჯები ვართ..... ჩვენი დედები გურჯები იყვენ..... ქართველები კაი ვართ, ქართველობა აქა არ გადატრიალებულა.....) და ერთობა ქართველ წინაპრებთან/საერთო წარმომავლობა (ჩვენი ანა-ბაბოი ბათუმიდან თურქეთში მოდენილან..... მაჭახლიდან მოსულან ჩვენი დიდვანები..... ჩვენი ძველებიც აქავრები არიან..... მე თურქის მოქალაქე ვარ, ისე გურჯი ვარ, ქართველი.....). თუმცა, საერთო ტერიტორიასთან, როგორც იდენტობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს კატეგორიასთან დაკავშირებითაც უნდა ითქვას, რომ თურქეთში მცხოვრებ ქართველებში განსხვავებულია მიდგომები ამ საკითხის მიმართ. თუ მუჰაჯირ ქართველეთა შთამომავლებს, რომლებიც თურქეთის შიგა ტერიტორიებზე ცხოვრობენ და გააზრებული აქვთ ის, რომ ეს სხვა ხალხის საცხოვრისია, საქართველოს სახელმწიფო საზღვრის გასწვრივ მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველებს არ დაუკარგავთ იმის განცდა, რომ მშობლიურ მიწაზე, წინაპართა საცხოვრისში აგრძელებენ ცხოვრებას და ეს მათი სამშობლოა. (საქართველო აქაა. თქვენ უნდა შემოგვიერთდეთ!..... ჩვენ აქაური

მკვიდრი ვართ.....) ფათიკ მდინან-ცვარიძე მასწავლებელი ართვინიდან იგონებს, რომ მის ბავშვობაში ფიქრობდნენ, რომ მათ მშობლიურ საქართველოში ქართველები კი არა, რუსულად მოსაუბრე ხალხი ცხოვრობდა და ქართველები მხოლოდ თურქეთში იყვნენ შემორჩენილი, რადგან ეგონათ, რომ მუჰაჯირობისას ქართველები ერთიანად თურქეთში გადაასახლეს, იქ კი რუსები დარჩნენ. პოსტ-საბჭოთა პერიოდში საზღვარი რომ გაიხსნა და მიმოსვლა დაიწყო, უკვირდათ, რუსები კი არა, ქართველები ყოფილან, ჩვენს ენაზე მოლაპარაკეო (<https://kvirispalitra.ge>).

თურქეთში მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველთა მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ტერიტორიული ერთობა არაა ეროვნული იდენტობის მთავარი განმსაზღვრელი. ტერიტორიული გახლეჩისა და ისტორიულ სამშობლოსთან კავშირის გაწყვეტის მიუხედავად, თურქეთელმა ქართველებმა შეძლეს ეთნიკური იდენტობის შენარჩუნება. რაც შეეხება ენას, იგი მართალია, ფიგურირებს ეთნიკური იდენტობის განსაზღვრისას ზოგადად და თურქეთის ქართველების ცნობიერებაშიც გურჯად იმას მიიჩნევენ, ვინც ქართულად ლაპარაკობს (გურჯიჯე ვიცით, ერთმანეთს გურჯუჯე ველაპარაკებით..... ერთმანეთთან გურჯუჯე ვხვართოფთ (ვლაპარაკობთ).....) მაგრამ ახალმა თაობამ, სხვადასხვა სუბიექტური თუ ობიექტური ფაქტორების ზეგავლენით ნაკლებად იცის ქართული (დანჯები ვერ ხორათობენ..., იკარგვის ჩვენი ენა, ახლები აღარ ელტვიან გურჯიჯასა.....), მაგრამ საკუთარ თავს მაინც ქართველებად თვლიან, რადგან წინაპართა ტრადიციებს ინარჩუნებენ და სწორედ ეს მიჩნიათ საკუთარი ეთნიკური კუთვნილების მთავარ განმსაზღვრელ ფაქტორად. იმით გვაიმედებენ რომ გურჯულს „დეისწავლიან“, „გურჯიჯას აღარ დაჰკარგავენ...“ და მიუხედავად ენის არცოდნისა, მათ ქართულ ხასიათში ეჭვის შეტანას მტკივნეულად განიცდიან. ზოგ რეგიონში საერთოდ აღარ ლაპარაკობენ ქართულად, მაგრამ ჩვეულებები შენარჩუნებული აქვთ. ენა დაკარგულია, მაგრამ ტრადიცია ინახავს მათ ქართველობას. ამდენად, თურქეთის ქართველების იდენტობის განცდა უფრო მეტად ეფუძნება კულტურის ელემენტებს – ღირებულებებს, სიმბოლოებს, მითებსა და ტრადიციებს, რომლებიც ხშირად წეს-ჩვეულებებსა და რიტუალებშია კოდირებული.

ტრადიცია არის ის ღირებულება, რომელიც იძლევა უცხო გარემოში „სხვებისგან“ გამიჯვნის და ამ გზით იდენტობის შენარჩუნების საშუალებას. ამავე დროს ეს ეხება არა ცალკეულ ინდივიდს, არამედ მთელ ჯგუფს, რადგან ტრადიცია ინახავს ისტორიულ კოლექტიურ მეხსიერებას. ტრადიციის მეშვეობით „სხვებთან“ თანაცხოვრების პირობებშიც კი შესაძლებელია ემოციური კავშირის, კულტურულ-ისტორიული ერთიანობის შენარჩუნება მშობლიურ კულტურულ ღირებულებათა სისტემასთან, რომელშიც მოიაზრება საერთო ფასეულობები,

რწმენები, წეს-ჩვეულებები, ქცევის ნორმები, ენა და ა.შ. (სმითი 2008:13). კულტურა არის სწორედ ის სისტემური მექანიზმი, რომლის მეშვეობითაც საუკუნეთა მანძილზე იდენტობრივი თვითიგიფურობა შესაძლებელი ხდება (კიკნაძე, 2009:7). ეთნიკური იდენტობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მარკერის - ტრადიციის შენარჩუნება თვითგამოხატვის, მშობლიურ ეთნოსთან საკუთარი თავის ასოცირების საშუალებადაა ქცეული თურქეთელი ქართველებისათვის. ჩვენ შევეცდებით წარმოვაჩინოთ ტრადიციის შენარჩუნების გზით როგორ ახერხებენ ისინი „სხვებისგან“ გამიჯვნას და მათთან თანაცხოვრების პირობებში ამ იდენტობის შენარჩუნებას.

აქ აქტიურად მოქმედებს სოციოკულტურული ანტითეზა: „ჩვენ - ისინი“, „თავისი - სხვისი“. ყველაზე მეტად კომპაქტურად მცხოვრებ ქართველებს აქვთ საკუთარი განსაკუთრებულობის საკმაოდ ნათლად გამოხატული განცდა. ეს განცდა ვლინდება მეტყველებასა (ასე ჩვენ ვიცით, ეს თურქებმა არ იციან.... მარტო ჩვენ ვაკეთებთ.... გურჯებმა ვიცით, თურქებმა გურჯებიდან დეისწავლეს.... ხოჯები გვიშლიან (რიტუალს) გაიურების არისო.....) და მოქმედებებში, უპირატესობის განცდაში (ჩვენ აქ ვერავინ ვერაფერს გაგვიბედავს,.....ჩვენა თურქი ვართ, ჰამა თუალებში ვერვინ ჩაქვხედავს...გურჯი ვართ, ჰამა ჩვენებურ ჰავას ვუკრავთ, მეტი ყიიმეთი (ფასი) გვაქ სხუა მილლეთში.....). მაგრამ უმთავრესი გამაერთიანებელი კატეგორია, რომელზეც აგებულია მათი თვითმყოფლობა არის ტრადიცია, რომელიც უცხო გარემოში იქცა არა მხოლოდ თვითგამოხატვის, არამედ ერთგვარად თვითგადარჩენის მექანიზმად.

მანც რა არის ის ტრადიციები, რომლითაც თურქეთში მცხოვრები ქართველები „სხვებისგან“ ანსხვავებენ თავს. უპირველესად, ხასიათის თვისებად ქცეული ქართული ცხოვრების წესი, რაც ვლინდება ყოფით, ყოველდღიურ ტრადიციებში, ურთიერთდახმარებაში, მეზობელ-ნათესავის თანადგომაში, გაჭირვებულის „გაკითხვაში“, ლხინისა და ჭირის გაზიარებაში, ოჯახის სიწმინდისა და სიმტკიცის დაცვაში და სხვა. ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ თურქებისაგან განსხვავებულად ექცვიან ერთმანეთს (ასე ქართველები იჯებიან, თურქები არა....). შენარჩუნებული აქვთ ურთიერთდახმარების ისეთი ფორმა, როგორცაა ნადი. დღეს ნაკლებად შეხვდებით აქაურ ქართველებში დიდ სამიწათმოქმედო ნადს, მაგრამ ურთიერთდახმარების ტრადიცია მტკიცედ აქვთ შენახული და ერთმანეთს სიამოვნებით „ემველებიან“ სხვადასხვა საქმიანობის დროს. განსაკუთრებით ქალები, რომლებიც ერთად ჩეჩავენ და რთავენ მატყლს, ხარშავენ ბეთმეხს, ამზადებენ დიდი რაოდენობით ფიდებს იაილადან წამოსვლისას, რათა ისევ ბარში დარჩენილ თანასოფლელებს, მეზობელ-ნათესავებს დაურიგონ უსასყიდლოდ.

ასევე ურყევ ტრადიციად შემორჩათ თურქეთის ქართველებს ოჯახის სიწმინდის დაცვა. სოფლად დღემდე შეინარჩუნეს ცხოვრების ტრადიციული წესი, ოჯახის სტრუქტურა, მოვალეობების განაწილება, კავშირი წინაპრებთან. ყველაფრის საფუძვლად თვითონვე ქორწინების „სიწმინდის“ - მონოთენიკური ქორწინების წესის დაცვას მიიჩნევენ (დაქორწინებიხან გურჯი'ნა ითხოო და ლაპარიკი არ გედეერევა, ოჯალი გურჯი დარჩება.... დედაც გურჯი მყავან და მამაც, იმითვინ ვიცი გურჯიჯე.....`თუ ახლობლები დაქორწინდებიან, სახადი გამოა....) (ფუტკარაძე 1993:178). ფლორიდის უნივერსიტეტის პროფესორი პოლ ჯ. მაგნარელა, რომელმაც შეისწავლა თურქეთში მცხოვრებ ქართველთა ასიმილაციის პროცესები, აღნიშნავს, რომ ქართველები უპირატესობას ანიჭებენ ქართველებზე ქორწინებას. მათში კატეგორიულადაა აკრძალული ბიძაშვილ-მამიდა-შვილებზე ქორწინება და შორეულ ნათესავებთან შეუღლებასაც არ ხვდებიან დიდი მოწონებით. ამის გამო ქართველების უმეტესობა ამავე მხარის სხვა სოფლებში მცხოვრებ ქართველებზეა დაქორწინებული. თუმცა რაც დრო გადის სულ უფრო ჭირს ამ წესის დაცვა და შერეულმა ქორწინებებმაც იმატა, თუმცა, უპირატესობას მაინც ქართველზე დაქორწინებას ანიჭებენ (მაგნარელა, 2005).

გარდა ამისა, ქართველებში (განსაკუთრებით სოფლებში) ბოლო დრომდე თითქმის მთლიანადაა დაცული საქორწინო ციკლის ყველა ეტაპი ელჩობიდან (მაჭანკლობიდან) სადილის მიტანამდე. ყველა ეტაპი აჭარაში გავრცელებული საქორწინო ტრადიციების ანალოგიურია (ჩელებაძე, 2009; მგელაძე, 2013).

ქართველთა ეროვნული იდენტობის ერთ-ერთ მარკერად ქართული სამზარეულო მიიჩნევა. ბუნებრივია, ტრადიციულ სამზარეულოს თავისი კვალი დააჩინა ადგილობრივმა კვების კულტურამ, მაგრამ თურქეთში მცხოვრებმა ქართველებმა მაინც კარგად შემოინახეს ქართული კულინარიის ფესვები და კარგად შეინარჩუნეს ქართული სამზარეულოს ტრადიციები, კერძები, მათი მომზადების ტექნოლოგია, ზოგადად, ქართული გასტრონომიული კულტურა. ამაცობენ კიდევ, ესა თუ ის კერძი მატან გავრცელდა და დამკვიდრდა თურქების ყოფაში (ჩვენ ვიცით...თურქებს ჩვენ ვასწავლეთ....).

თურქეთში მცხოვრებმა ქართველებმა შეინარჩუნეს ქართველთა ტრადიციული ყოფისათვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა საყოფაცხოვრებო და საოჯახო ტრადიცია, ხალხური აგრარული კალენდარი და მასთან დაკავშირებული ტრადიციული დღესასწაულები და რიტუალები. თავდაპირველი სახე შენარჩუნებული აქვთ ისეთ წეს-ჩვეულებებს, როგორცაა, ზიარეთობა, შუამთობა, კანულის გაღება, ხარმანობა, შვიდმასობა, ცხრამარტობა, ამინდის მართვის რიტუალები, სახლის მშენებლობასთან დაკავშირებული მაგიურ-რელიგიური რიტუალები (სადირკველში სხვადასხვა მაგიური ნივთის ჩაგდება, შესაწირავი, ბაირადის

აღმართვა, ნადი) და სხვ. განსაკუთრებულ ინტერესს იმსახურებს მთის საზაფხულო დღესასწაული - ფესტივალი, რომელსაც აქ მარიობის ან ყადიობის სახელით მოიხსენიებენ. ეს არის ბერიკაობის უძველესი ქართული დღესასწაულის ნაირსახეობა, რომელიც უხვად შეიცავს მთიან აჭარაში გავრცელებული საზაფხულო დღეობის - შუამთობის ისეთ ელემენტებს, როგორცაა: ხარების შერკინება (ხარების ჭედვა//ჭედობა), კარდაკარ ჩამოვლა სანოვავის შეგროვების მიზნით, ფერხულობა, სიმღერები, ცხენების ჭენება/ხტუნაობა, შაირობა. ცეკვები (სამობა), სიმღერები და შაირები თან ახლდა აქაურთა ცხოვრების ყველა მხარეს. (მაღაყმაძე, 2014; მაღაყმაძე, 2017) . მართალია, მათი დიდი ნაწილი თითქმის უცვლელი, არქაული ფორმით შეინარჩუნეს თურქეთში მცხოვრებმა ქართველებმა, მაგრამ ზოგიერთმა, ბუნებრივია, სხვადასხვა სუბიექტური თუ ობიექტური ფაქტორების ზეგავლენით ძლიერი ტრანსფორმაცია განიცადა. ტრანსფორმაციის პროცესები რამდენიმე მიმართულებით განვითარდა:

- ტრადიციების ნაწილის თავდაპირველი დანიშნულება ისლამის ზეგავლენით მივიწყებულია და დღემდე მხოლოდ თაობიდან თაობაზე გადაცემის გზითაა მოღწეული. აქაურებს, უმეტესწილად, აღარ ახსოვთ არა მხოლოდ ამა თუ იმ რიტუალის არსი და მნიშვნელობა, არამედ, მივიწყებულია ის რწმენა-წარმოდგენებიც, რასაც ეს რიტუალები ეფუძნება. მუსლიმური ელემენტების შეჭრის გამო შეიცვალა წეს-ჩვეულების გააზრება, ფუნქცია, ტრანსფორმირდა შესრულების ფორმები, მკრთალი გადმონაშთის ან ფრაგმენტების სახითაა შემონახული. მაგალითად, ლაზარობა, რომელიც ამინდის მართვის უძველესი ჩვეულებაა დღეს მხოლოდ საბავშვო თამაშობის სახითაა შემორჩენილი (ლომთათიძე, 2012).

- თურქული ყოფისათვის დამახასიათებელ რიტუალებთან შერწყმულია ქართველთა უძველესი მსოფლმხედველობის ამსახველი არქაული ელემენტები. მაგალითად, ხიზირელიასის//ხიდირელეზის დღესასწაული მუსლიმ ხალხებში ფართოდ გავრცელებული საგაზაფხულო ციკლის დღესასწაულია, რომელიც წმინდა ილია წინასწარმეტყველს - ხიზირ ელიას - მხსნელ ელიას ეძღვნება. ხიდირელეზი ნაყოფიერებისა და სიუხვისათვის განკუთვნილი დღესასწაულია და მისთვის დამახასიათებელია ნაყოფიერების გამომწვევი რიტუალები, სარიტუალო ცეცხლის (კოცონების) დანთება და მის გარშემო ცეკვა-თამაში, სარიტუალო პურების მომზადება და სხვ. ამ დღესასწაულს თურქეთში მცხოვრები ეთნიკური ქართველებიც აღნიშნავენ, ოღონდ, თურქებისაგან განსხვავებით, მას შეერწყა ქართული ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის დამახასიათებელი ისეთი მომენტები, რომლებიც ქართველთა არქაულ რწმენა-წარმოდგენებს ასახავს და დღეს საქართველოს ბევრ კუთხეში ფაქტიურად აღარაა შემონახული. მაგალითად, ბერიკაობა-ყენობის ისეთი კომპონენტი, როგორცაა საქანელაზე

ქანაობის ჩვეულება, ბუნების აღორძინების ვეგეტაციურ დღესასწაულის “ვარდობისაი”-ს ელემენტები, წარმატებების “დასაბეველად” სურვილების ჩათქმა, წყლისათვის იღბლის შეხვეწება და სხვ. რაც თავად აჭარაში აღარ ფიქსირდება, მაგრამ აქედან თურქეთში გადასახლებულების მეხსიერებას კარგად შემოუნახავს და ხიდირელეზის დღესასწაულის კომპონენტებად უქცევია. აქაურმა ქართველებმა ისიც კარგად იციან, რომ „ეს ადეთი გურჯულია, თურქებმა მემრე გეიგონეს“ (ლომთათიძე, 2010).

▪ შეიძლება წეს-ჩვეულება დამახასიათებელი იყოს ორივე კულტურისათვის, ქონდეს თურქული სახელწოდება ან ტექსტი, ან სულაც ისლამურ ტრადიციას იმეორებდეს, მაგრამ შინაარსით ქართულია ან შევსებულია ქართული ელემენტებით. მაგალითად, ზიარეთობა, რომელიც აჭარისა და მესხეთისათვის დამახასიათებელი რიტუალია. საქართველოში ზიარათი, ზიარეთი - უკაცურ ადგილებში, განსაკუთრებით მთის წვერებზე აღმართული საქრისტიანო ნიშანი, ნაგებობა, ეკლესია ან ქვის ჯვარია, სადაც მოსახლეობა დღეობას იხდიდა და სალოცავად მოდიოდა (ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, 1974). ზიარეთობა ფართოდაა გავრცელებული როგორც მთელ ისლამურ სამყაროში, ასევე, თურქეთში მცხოვრებ ქართველებში, მაგრამ ისლამის მიმდევრებისთვის ზიარეთობა წმინდანების, წინასწარმეტყველების, იმამების, შეიხების საფლავებზე მოსალოცად წასვლა და ყურანიდან სურების წაკითხვაში გამოიხატება, მაშინ, როცა თურქეთის ქართველებისთვის ზიარეთობა მთაში წმინდა ადგილებზე გასვლის ტრადიციაა, რომელსაც, მართალია, დღეს წმინდანთა „მეზირებს“ - საფლავებს უკავშირებენ, მაგრამ კარგად ახსოვთ, რომ ადრე ამ ადგილებში ქრისტიანული სალოცავების ნაშთები ყოფილა (ჩოხარაძე, 2015). აქ ეკლესიის ნანგრევებისა ან საჯვარეების არსებობას ჯერ კიდევ ნიკო მარი და ექვთიმე თაყაიშვილი ადასტურებდნენ (მარი, 2012; თაყაიშვილი, 1991). ამასთან, ზიარეთზე ასულ ქალებს თითქმის ბოლო დრომდე აჰქონდათ აქ თავიანთი ხელით ჩამოქნილი თავლის სანთლები, ქვებზე ანთებდნენ, ლოცულობდნენ, ღამით აქვე, ქვებზე იძინებდნენ და სწამდათ, რომ სიზმარში ღვთისმშობელი ან წმინდანი გამოეცხადებოდათ და ავადმყოფობისგან განკურნების ან პრობლემიდან გამოსვლის გზას ასწავლიდა. დღეს, რა თქმა უნდა, ქრისტიანობასთან ამ რიტუალის კავშირის კვალი წაშლილია, მაგრამ იგი არც მუსლიმანურ ზიარეთობას გავს. თურქეთის ქართველები დღეს ზიარეთობაზე უფრო მეტად სასურველი ამინდის გამოთხოვის მიზნით მიდიან და საკლავს წირავენ. ამ ელემენტით თურქეთის ქართველებში შემონახული ზიარეთობა მეტ მსგავსებას ავლენს აჭარაში გავრცელებულ ამინდის გამოთხოვის რიტუალთან, რომელსაც, ასევე, მაღალ მთებში ქვაკაცებთან იხდიდნენ.

• ზოგიერთი რიტუალის ბევრი მომენტი თურქეთელ ქართველებში უკეთაა შემორჩენილი, ვიდრე საქართველოში. მაგალითად, დოვლათის, ნაყოფიერების, სიუხვის, შვილიერება-გამრავლებისათვის განკუთვნილი რელიგიურ-საკულტო ხასიათის დღესასწაული ფადიკო, რომელიც აჭარაში გართობა-თამაშობის სახითაა მხოლოდ შემორჩენილი და არქეტიპს ძალიანაა დაშორებული, თურქეთელ ქართველებში რიტუალის სახითაა შემონახული და დღესაც ასრულებენ ახალ წელსა და შუამთობის/მარიობის დღესასწაულზე. აქაურებმა ისე სრულყოფილად შემოინახეს რიტუალის ყველა მომენტი, რომ ამის მიხედვით შესაძლებელი ხდება ფადიკოს რიტუალის არქაული არქეტიპის აღდგენა. ამდენად, თურქეთში მცხოვრები ქართველების ყოფაში შემონახული მრავალი ელემენტი დამატებით ეთნოგრაფიულ მასალას იძლევა ქართველთა არქაული რწმენა-წარმოდგენების უძველესი პლასტების აღდგენისათვის (ლომთათიძე, 2013).

დასკვნა - ამგვარად, ტრადიცია კულტურული მემკვიდრეობის განსაკუთრებული ფენომენია, რომელიც უცხო გარემოში მცხოვრები ინდივიდისათვის მშობლიური ერისადმი კუთვნილების მთავარ საზომად იქცევა. თურქეთში მცხოვრებმა ეთნიკურმა ქართველებმა სწორედ ტრადიციების შენარჩუნებით შექმნეს ის ერთგვარი კულტურული მიკროკოსმი, რომელიც მათ თავს მშობლიური ერის ნაწილად, მისი ტრადიციული ღირებულებების მატარებლად აგრძნობინებს. ამიტომაც თურქეთში მცხოვრებმა ეთნიკური ქართველები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ არა მხოლოდ „ქართველობის“ ძირითადი მახასიათებლების შენარჩუნებას, არამედ ეთნიკური კუთვნილების გამოხატულებად მიიჩნევენ ტრადიციების ერთგულებას. ქართული წეს-ჩვეულებები მათი თვითიდენტიფიკაციის საშუალებად იქცა, რადგან სწორედ ტრადიცია ინახავს კოლექტიურ, ისტორიულ მეხსიერებას, აძლევს ინდივიდს ან ჯგუფს რომელიმე ეთნოსისათვის თავის მიკუთვნების შესაძლებლობას. ამდენად, ტრადიციის ერთგულება ერისადმი კუთვნილების, ეთნიკური იდენტიფიცირების მნიშვნელოვან მარკერს წარმოადგენს ზოგადად და, განსაკუთრებით უცხო გარემოში მოხვედრილი ჯგუფისა და ინდივიდისათვის. ამიტომაც აღმოჩნდა ტრადიცია ის მთავარი ღირებულება, რომლის გარშემოც და რომლის მეშვეობითაც არიან გაერთიანებული თურქეთელი ქართველები, რითაც ინარჩუნებენ მშობლიურ ეთნოსთან როგორც კულტურულ-ისტორიულ, ასევე, ემოციურ კავშირს და რაც ათქმევინებთ „ჩვენი სისხლი ერთი სოისაა, და-ძმები ვართ ერთმანეთისა“ (ფუტკარაძე, 1993).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ერიქსენი თ., მცირე ადგილები, ვრცელი საკითხები, შესავალი სოციალურ და კულტურულ ანთროპოლოგიაში, თბ., 2018
2. თაყაიშვილი ე., სამუსულმანო საქართველო, ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა დაბრუნება, ტ. I, თბ., 1991
3. კიკნაძე ზ., ქართლი გაქრისტიანების გზაზე, ადამიანი და სიწმინდეები, თბ., 2009
4. ლომთათიძე თ., თურქეთის ქართველებში შემონახული ერთი ქართული ტრადიციის შესახებ, ტაო-კლარჯეთი, I, თბ., 2010
5. ლომთათიძე თ., აგრარული კულტმსახურების ტრადიციული ელემენტები თურქეთის ქართველთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში, ტაო-კლარჯეთი, II თბ., 2012
6. ლომთათიძე თ., თეატრალური სანახაობების გენეზისისათვის აჭარაში (ფადიკო), ხელოვნებათმცოდნეობითი ეტიუდები, თბ., 2013
7. მარი ნ., შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურები, ბათუმი, 2012
8. მალაყმაძე რ., ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის კომპლექსური ექსპედიცია შავშეთ-იმერხევში, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, X, ბათუმი, 2014
9. მალაყმაძე რ., სამეცნიერო მივლინება დევსქელის ხეობაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოლოგიის პრობლემები, V, ბათუმი, 2017
10. მგელაძე ნ., ქორწინება და საქორწინო ტრადიციები თურქეთის შავიზღვისპირეთის ქართველ მუჰაჯირებში (ორდუსა და სამსუნის გუბერნიებში), ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული, ტ. VII, ბათუმი, 2013
11. პატარიძე ლ., პოლიტიკური და კულტურული იდენტობანი IV-VIII სს-ის ქართულ ერთობაში: "ქართლის ცხოვრების" სამყარო, თბ., 2009
12. სმითი ე. დ., ნაციონალური იდენტობა (თარგმნა ლელა პატარიძემ), თბ., 2008
13. ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წ. I, ბათუმი, 1993
14. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, წ. 1, (შემდ. ალ. ღლონტი), თბ., 1974.
15. ჩელებაძე ნ., შენი (ცივაძე) ჰ., ერთი საქორწინო ტრადიციის შესახებ თერმეს (თურქეთი) ქართველებში (ეთნოგრაფიული მასალების მასალების მიხედვით), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო მეზობელ სახელმწიფოთა გეოპოლიტიკური ინტერესების კონტექსტში. ბათ., 2009
16. ჩოხარაძე მ., ხანძთა და „ათორმეტ სავანეთა“ მხარის ძველი სალოცავები, ბათუმი, 2015
17. https://www.tsu.ge/data/file_db/faculty_social_political/Space.%20Place.%20Identity%20-%20part%20II.pdf
18. <https://kvirispalitra.ge/article/97891-kartveloba-bediscerasavit-sul-tan-damdevs/>
19. <https://www.chveneburi.net/ka/turqetsi-mcxovrebi-qartvelebis-asimilacia-situaciis-kvleva-makale.39.html>

ნუგზარ მგელაძე / Nugzar Mgelaze¹

მარინე გიორგაძე / Marine Giorgadze²

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

ჯვარი და წყალი - საკრალური სიმბოლოები შავიზღვისპირეთის პონტოელ ბერძენთა მითო-სიუჟეტებში

აბსტრაქტი: საქართველოს შავიზღვისპირეთში მცხოვრები პონტოელი ბერძენების სულიერი კულტურა ტრადიციულ რწმენა-წარმოდგენათა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. პონტოელი ბერძენები საქართველოს, კერძოდ, აჭარის შავიზღვისპირეთში ანატოლიაში მცხოვრები ბერძენების შთამომავლებია, რომლებიც საუკუნეების მიღმა ბათუმისა და ქობულეთის მიდამოებში ეტაპობრივად ჩამოსახლდნენ და კომპაქტურად დასახლდნენ.

საქართველოს შავიზღვისპირეთში მცხოვრები პონტოელი ბერძენების სულიერი კულტურა ტრადიციულ რწმენა-წარმოდგენათა მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. პონტოელ ბერძენებში ხალხური დღესასწაულები ზოგადად „პანაირის“ („პანაირის“) სახელწოდებას ატარებდა. დღესასწაულთა დიდი ნაწილი რელიგიურ შეხედულებებთან იყო დაკავშირებული. დღესასწაულთა წლიური ციკლი საკმაოდ ძველი წარმომავლობისა იყო და ფართოდ იყო გავრცელებული არა მარტო ანტიკურ საბერძენეთში, არამედ ბერძენთა მცირეაზიურ კოლონიებშიც. დღესასწაულთა დიდი ნაწილი ჩვეულებრივ საეკლესიო დღესასწაულებს ემთხვეოდნენ. სარიტუალო ცერემონიალებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს საქართველოს შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ პონტოელ ბერძენებში დადასტურებული ჩვეულება, რომელიც ბავშვის ნათლობას უკავშირდებოდა და მისტიკურ გარემოში მღვდელთან, მრევლთან ერთად წყლისა და ჯვრის საკრალური სიმბოლოების მონაწილეობით სრულდებოდა.

პონტოელ ბერძენებში ბავშვის ნათლობისას მღვდელი მდინარისკენ ჯვრით ხელში მრევლთან ერთად მიემართებოდა და ლოცვის შემდეგ ჯვარს მდინარეში აგდებდა. მრევლი ნაწილებად იყოფოდა და მდინარეში ჯვრის დასაბრუნებლად ეშვებოდა. ჯვარს დადევნებული მრევლის წევრებიდან, წარმატებულ და ბედნიერ ადამიანად ის ითვლებოდა, ვისაც გაუმართლებდა, – ჯვარს წამოეწეოდა, ე. ი. პირი, რომელიც ჯვარს მდინარიდან ამოიღებდა და მღვდელს დაუბრუნებდა. მას თბილ ტანისამოსს აცმევდნენ, ხოლო შემდეგ გამარჯვებული ჯვრით ხელში თანამოაზრეებთან ერთად სოფელში სახლებს შემოივლიდა და სახლეულის წევრებს ლოცავდა. სახლეულის წევრებიც გამარჯვებულს უმასპინძლდებოდნენ და გამცილებელ ჯგუფთან ერთად ფულითაც ასაჩუქრდნენ. ამა

¹ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in history, Professor of Batumi Shota Rustaveli State University

² ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in Philology, Professor of Batumi Shota Rustaveli State University

თუ იმ სახლის ნებისმიერი დიასახლისი ცდილობდა იმ პირთან ესაუბრა, რომელსაც ხელში ჯვარი ეკავა და იგი სახლში შეეყვანა. ისიც სახლში შედიოდა და სახლეულის წევრებს ლოცავდა. ეს ჩვეულება თავის დროზე პონტოელ ბერძნებთან ნათლისღების დღესასწაულის ნაწილიც უნდა ყოფილიყო. ამას გვახარაუდებინებს პონტოელ ბერძენთა მეზობელ ქართველურ – კოლხურ-ქართულ ეთნიკურ ჯგუფებში ცნობილი ნათლისღების დღესასწაულთან მსგავსი რიტუალების კავშირი.

მრავალფეროვანი სავლე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული წყაროები პონტოელ ბერძენთა ისეთი ხალხური, მათ შორის, ქრისტიანული დღესასწაულების არსებობას გვიდასტურებს, რომლებიც წარმართული – წინაქრისტიანული რიტუალური შრეების შემცველი იყო. სხვა ტერიტორიულ სივრცეში მოსახლე ბერძნულ დაჯგუფებათა სულიერი სამყაროს გათვალისწინებით ამგვარი რელიგიური სინკრეტიზმის კომპლექსური შესწავლა შესაძლოა, მრავალი საინტერესო სოციოკულტურული და სოციორელიგიური არტეფაქტის გამოვლენისა და განზოგადების საფუძველი გახდეს.

საკვანძო სიტყვები: შავიზღვისპირეთი, პონტოელი ბერძნები, წყალი, ჯვარი, მღვდელი.

Cross and Water - Sacred Symbols in the Myths and Stories of the Ponto Greeks of the Black Sea

Abstract: *The spiritual culture of the Ponto Greeks living in the Black Sea region of Georgia is distinguished by a variety of traditional beliefs and ideas. Greeks from Ponto are the descendants of Greeks living in Anatolia on the Black Sea coast of Georgia, in particular Adjara, who gradually settled here over the centuries and settled compactly in the vicinity of Batumi and Kobuleti.*

In Ponto-Greek, folk festivals had the general name of "panair" ("panairis"). Much of the holidays were for safety. Most of the celebrations were related to religious beliefs. The annual cycle of holidays was of quite ancient origin and was widespread not only in ancient Greece, but also in the Greek colonies in Asia Minor. Most of the holidays coincided with the usual church holidays. Of the ritual ceremonies, special attention is paid to the custom confirmed among the Ponto Greeks living in the Black Sea region of Georgia, which was connected with the baptism of a child and was performed in a mystical environment with the participation of the sacred symbols of water and the cross together with the priest and the parishioners.

During the baptism of a child among the Ponto Greeks, the priest went to the river with the cross in his hands along with the parishioners and after the prayer threw the cross into the river. The congregation was divided into parts and went down to the river to return the cross. Among the members of the congregation who were persecuted for

the cross, the successful and happy person was considered to be the one who was lucky enough to carry the cross. The person who would take the cross out of the river and return it to the priest. He was dressed in warm clothes, and then the winner went around the houses in the village with a cross in his hands and blessed the members of the household. The members of the household also entertained the winner and presented them with money along with the accompanying group. Any housewife of this or that house tried to talk to the person holding the cross and bring him into the house. He also entered the house and blessed the members of the household. This custom must have been a part of the Epiphany celebration among the Ponto Greeks. This is suggested by the connection of similar rituals with the famous Epiphany holiday in the Georgian-Kolkhetian-Georgian ethnic groups neighboring the Ponto Greeks.

Various empirical historical-ethnographic and folklore sources confirm the existence of such folk, including Christian holidays of the Ponto Greeks, which contained pagan-pre-Christian ritual layers. Considering the spiritual world of Greek groups living in other territorial space, the complex study of such religious syncretism may become the basis for the identification and generalization of many interesting socio-cultural and socio-religious artifacts.

Keywords: *Black Sea, Ponto Greeks, water, cross, priest.*

* * *

შესავალი: პონტოელი ბერძნები (ბერძნულად – Πόντιοι, Ελληνοπόντιοι, Póntioi, Ellinopóntioi, ხოლო თურქულად – Pontus Rumları, Karadeniz Rumları) თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე განსახლებული ბერძნული ეთნოსის ერთ-ერთ ისტორიულ განშტოებას ეწოდება (ბერძნები, 1990:5-8). თურქეთში, ისე როგორც საქართველოში, პონტოური დიალექტი ერთგვაროვანი არ იყო. საბერძნეთს „იუნანსიტანი“ ერქვა. ბერძნების ქვეყანას კი – მაკედონიას ეძახდნენ. პონტოურ დიალექტზე მოლაპარაკე ბერძნების თვითსახელწოდებას ეთნონიმები – „რომეო“, „რუმი“, „გრეკო“ („გრეკ’ი“) და „ელლინო“ (ელლინა“), ასევე, „იუნანი“ („უნანი“), „ბიზანსი“ წარმოადგენდა. დასტურდება თურქულენოვანი სახელი „ურუმი’ც“, რომლის წარმომადგენლებიც საქართველოში, ძირითადად, წალკაში არიან დასახლებულნი. „რუმები“ წარმომავლობით ბერძენთა ეთნიკურ კონტინგენტს განეკუთვნებოდნენ, მაგრამ მათ გვერდით შავიზღვისპირეთიდან ამალღებულ გორა-ბორცვებსა და მთიანეთში – „ჯენევიზები’ც“ ცხოვრობდნენ, რომლებიც ისე, როგორც „დერმენები“ („ერმენები“), მთხრობელთა განმარტებით,

ქრისტიანები („ხრისტიანები“) – „გიაურები“ იყვნენ (მგელაძე, 2014:74-79; 2019:74-83). პონტოელი ბერძნები საქართველოს, კერძოდ, აჭარის შავიზღვისპირეთში ანატოლიაში მცხოვრები ბერძნების შთამომავლები არიან, რომლებიც საუკუნეების მიღმა აქ ეტაპობრივად ჩამოსახლდნენ და ბათუმისა და ქობულეთის მიდამოებში კომპაქტურად დასახლდნენ (მგელაძე, გიორგაძე, 2020; პონტოელი ბერძნები, 2017:29). მათ დიდ ნაწილს აქ თურქეთიდან იძულებითი გადმოსახლება მოუწია. როგორც საერთო აღწერები მეტყველებს, ადრე ბერძნები საქართველოში საკმაო მრავალრიცხოვნებით გამოირჩეოდნენ (ჯაოშვილი, 1984:233; 1996:79-290). პონტოს ბერძნულენოვანი მოსახლეობა ჯერ კიდევ 1922 წლამდე დაახლოებით 700 ათას კაცი იყო. ამავე დროს, 500 ათასი ადამიანი სხვადასხვა მიმართულებით, მათ შორის, საქართველოში, თურქეთიდან უკვე გადასახლებული იყო. 1989 წელს ბერძნების საერთო რაოდენობა საქართველოში დაახლოებით 100 000 ათას ადამიანს შეადგენდა, 2002 წელს კი – 15 166 სულს, რომელთაგან 2168 აჭარაშია დადგენილი (საქართველოს მოსახლეობის, 2002). ცნობილი ფაქტია, რომ მათი რიცხოვნების შემცირება გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან დაიწყო, როცა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ) იშლებოდა. რესპუბლიკებმა, მათ შორის, საქართველომ, დამოუკიდებლობა მოიპოვა და, შესაბამისად, ბერძენთა დიდმა ნაწილმა ევროპას, უპირატესად, ისტორიულ სამშობლოს – საბერძნეთს მიაშურა. პროცესს ჩვეულებრივ ეკონომიკური პრობლემები და წინაპართა ისტორიული მახსოვრობა, სამშობლოში დაბრუნების სურვილი განსაზღვრავდა. პონტოელი ბერძნები ევროპიდან დღეს საქართველოსთან მჭიდრო ურთიერთობებს ინარჩუნებენ.

საქართველოს შავიზღვისპირეთში მცხოვრები პონტოელი ბერძნების სულიერი კულტურა ტრადიციულ რწმენა-წარმოდგენათა მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. მკვლევრები თვლიან, რომ სწორედ მიგრირებულ ბერძენთა რწმენა-წარმოდგენების შესწავლის საფუძველზეა შესაძლებელი მათი ძველი რელიგიური ფესვების აღდგენა (ზაიკოვსკაია, 1989:105). ამდენად, დღეს მოპოვებული საველე-ეთნოგრაფიული ხასიათის წყაროები მნიშვნელოვან უნიკალურია, რადგან პონტოელ ბერძნებში თუ ისინი ჯერ კიდევ გამქრალი არაა, ქრობის პროცესში მაინცაა, მიუხედავად იმისა, რომ პონტოდან გადასახლებისას ბერძნები მაღალი რელიგიურობით გამოირჩეოდნენ, რითაც მათ თემობრივ კარჩაკეტილობასაც ხსნიან. როცა რელიგიური დღესასწაულები ტარდებოდა, მიუხედავად ადგილმდებარეობისა, დანიშნულების ადგილზე ყველა ქალაქიდან და სოფლიდან ბერძნები თავს იყრიდნენ და ერთმანეთს მხარდაჭერას უცხადებდნენ. ეს საინტერესო ფაქტია, რომელიც განსხვავებულ ეთნიკურ გარემოში საკუთარი ეროვნული მეობისა და თვითმყოფადობის შენარჩუნებასთან იყო დაკავშირებული.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: წინამდებარე სტატიაში აღწერილი რიტუალი პონტოელ ბერძნებში სავსე მუშაობის პირობებში ჩვენ მიერ პირველად გამოვლინდა, შესაბამისად, პრობლემასთან უშუალოდ დაკავშირებული ლიტერატურული წყაროები არცთუ ისე მრავალფეროვანია, მაგრამ რაც არსებობს, როგორც კულტურულ-ისტორიული, ისე ეთნოლოგიური და ფოლკლორული თვალსაზრისით, უაღრესად ფასეული და საინტერესოა. მათგან უნდა გამოიყოს 2017 წელს გამოცემული კოლექტიური მონოგრაფია – „პონტოელი ბერძნები აჭარაში: წარსული და თანამედროვეობა” (ავტორები: მ. გიორგაძე, ნ. მგელაძე, თ. ტუნაძე, ნ. ძნელაძე, მ. ლორია, თ. აბულაძე, ს. ჩხარტიშვილი). პონტოელი ბერძნების რელიგიურ მოზაიკასთან მიმართებაში ყურადღებას იქცევს ტ. ზაიკოვსკაიას, ი. კორელევის, ლ. დემუროვას, მ. გიორგაძის, ნ. მგელაძის ნაშრომები.

მეთოდოლოგია: სტატია ეფუძნება გამოკითხვის, უშუალო დაკვირვებისა და აღწერის სავსე-ეთნოგრაფიულ მეთოდებს, ასევე, ისტორიულ-შედარებით მეთოდს.

დისკუსია/შედეგები: პონტოელ ბერძნებში ხალხური დღესასწაულები ზოგადად „პანაირ’ის” („პანაირის’ის”) სახელწოდებას ატარებდა. დღესასწაულთა დიდი ნაწილი რელიგიურ შეხედულებებთან იყო დაკავშირებული. მათი წლიური ციკლი საკმაოდ ძველი წარმომავლობისა იყო და გავრცელების ფართო არეალი ჰქონდა არა მარტო ანტიკურ საბერძნეთში, არამედ ბერძენთა მცირეაზიურ კოლონიებშიც. ბერძნული თემების ერთ-ერთი გამაერთიანებელი და, გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, თემთა შორის ურთიერთობების განმსაზღვრელიც სწორედ ხალხური დღესასწაულები – „პანაირი”, „აიორი”, „დერი” და „ზიარათი” იყო, რომლებიც ჩვეულებრივ საეკლესიო დღესასწაულებს ემთხვეოდა, თუმცა მათი გარკვეული ნაწილი უპირატესად ზაფხულში ეწყობოდა, იქ, სადაც ბაზრობები იმართებოდა. პოპულარული და გამორჩეული იყო შობის, ახალი წლის, ნათლისღების, აღდგომის, წმიდა გიორგის – „აერ’ის”, პანტელეიმონის, დიმიტრის, ილია წინასწარმეტყველის, ღვთისმშობლის „პანაგია’ს” სადღესასწაულო დღეები.

საქართველოს შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ პონტოელ ბერძნებში სარიტუალო ცერემონიალებიდან ყურადღებას იქცევს ჩვეულება, რომელიც ბავშვის ნათლობას უკავშირდებოდა და მისტიკურ გარემოში მღვდელთან, მრევლთან ერთად წყლისა და ჯვრის საკრალური სიმბოლოების მონაწილეობით სრულდებოდა, კერძოდ, რიტუალის შესრულების პერიოდში მღვდლის – „პაპას” და მისი მრევლის მიერ მდინარეში ჯვრის ამოვლებაში – „განზანვაში” იყო გამოხატული. პონტოელ ბერძნებში ბავშვის ნათლობისას მღვდელი მდინარისკენ ჯვრით ხელში მრევლთან ერთად მიემართებოდა და ლოცვის შემდეგ ჯვარს მდინარეში

აგდებდა. ჯვრის წყალში ჩაგდება შესაძლოა, ჯვრის „წყალში დაფლვას“ გულისხმობდეს. ეს აზრი შეიძლება, უფრო განმტკიცდეს, თუ გავიხსენებთ, რომ ბერძნული სიტყვა „ბაპტისმა“, რომელიც ხშირად სხვადასხვა ენაზე „ნათლობად“ ითარგმნება, სიტყვასიტყვით „დაფლვას“, „წყალში დაფლვას“ ნიშნავს. ცნობილია, რომ ნათლობის წყალი უფლის ქმედების გამომხატველია, რომელიც ადამიანს ასუფთავებს და სულიერი ჭუჭყისგან წმენდს. ნათლობა ერთგვარი სიმბოლოა ახალი ადამიანის შობისა, რადგან „როგორც ჩვილი იბადება წყლით სავსე დედის მუცლიდან, ასევე ნათლობის წყლიდან ამოსული ადამიანი იბადება ხელმეორედ ანუ სულიერად“ (თინიკაშვილი, 2010:128). პონტოელ ბერძნებში მღვდელთან ერთად მდინარეზე გასული მრევლი ნაწილებად იყოფოდა და მდინარეში ჯვრის დასაბრუნებლად ეშვებოდა. ჯვარს დადევნებული მრევლის წევრებიდან, წარმატებულ და ბედნიერ ადამიანად ის ითვლებოდა, ვისაც გაუმართლებდა – ჯვარს წამოეწეოდა, ე. ი. პირი რომელიც ჯვარს მდინარიდან ამოიღებდა და მღვდელს დაუბრუნებდა. მას თბილ ტანისამოსს აცმევდნენ, ხოლო შემდეგ გამარჯვებული ჯვრით ხელში თანამოაზრეებთან ერთად სოფელში სახლებს შემოივლიდა და სახლეულის წევრებს ლოცავდა. სახლეულის წევრებიც გამარჯვებულს უმასპინძლებოდნენ და გამცილებელ ჯგუფთან ერთად მას ფულითაც ასაჩუქრებდნენ. ამა თუ იმ სახლის ნებისმიერი დიასახლისი ცდილობდა იმ პირთან ესაუბრა, რომელსაც ხელში ჯვარი ეკავა და იგი სახლში შეეყვანა. ისიც სახლში შედიოდა და სახლეულის წევრებს ლოცავდა. ასევე იცოდნენ შობის პერიოდშიც, როცა ახალგაზრდობა ბერძნების სახლებს შემოივლიდა, სახლეულის წევრებს ამხიარულებდა, აცინებდა, სიმღერებს მღეროდა, ცეკვავდა, ხოლო მასპინძლები მათ სხვადასხვა ტიპის ნუგბართ – ხილით, ტკბილეულით უმასპინძლებოდნენ, ფულითაც კი ასაჩუქრებდნენ. სხვათა შორის, იმპროვიზებული თეატრალური სცენები, განსაკუთრებით ხალხური იმპროვიზებული ნიღბების თეატრალური სცენები, პონტოელი ბერძნების სხვა არაერთი დღესასწაულის დროსაც იმართებოდა (დემუროვა, 1984; მგელაძე, ტუნაძე, 2021). მღვდლის მიერ მდინარეზე შესრულებულ სარიტუალო ცერემონიალში ბევრი სიმბოლოური ნიშანი წარმართული ეპოქიდან იღებს სათავეს. ჯვარი და წყალიც ქრისტიანობამდელი წარმართული რწმენა-წარმოდგენების გამომხატველი საკრალური სიმბოლოები იყო. ბერძნულმა ქრისტიანობამ ისინი მიიღო, გაითავისა და ქრისტიანულ სემიოტიკურ ნიშანთა სისტემის ძირითად ქვაკუთხედად აქცია. მიუხედავად ასეთი თემატური და ქრონოლოგიური თავსებადობისა, ჯერ კიდევ ადრე სვამდნენ კითხვას: ქრისტიანულ სიმბოლიკაში, თუ რატომ ეკავა წყალს განსაკუთრებული ადგილი (თინიკაშვილი, 2010:127-128). პასუხებიდან გამომდინარე, წყალს სამყაროს დასაწყისთან, ექვსდღიან შესაქმესთან მიმართებაში განიხილავდნენ, რო-

მელსაც ოთხ ხილულ სტიქიათა შორის გამორჩეული ადგილი ეკავა (კირილ, 1991:3.2), ამიტომ და სხვა ფაქტორების გამოც იყო წყალს მსოფლიოს, მათ შორის, ბერძენი და ქართველი ხალხების მითო-სიუჟეტებში ასეთი ფართო ადგილი რომ ეკავა, რომლის ფუნქციებს შორის ნაყოფიერების ფუნქცია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო, რასაც ქართული ფოლკლორიც თვალნათლივ გვიდასტურებს (თანდილავა, 1996). თუ გავითვალისწინებთ ნათლისღებასთან ჯვრისა და წყლის უშუალო კავშირს, მაშინ ნათელი გახდება პონტოელ ბერძენთა სარიტუალო დღეებში სიმბოლოებიდან ჯვარი და წყალი უშუალოდ ბავშვის მონათვლის დროსაც არაერთხელ რატომ იჩენდა თავს. ბერძნული ოჯახებისთვის ბავშვის მონათვლა მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, რომლის შემდეგაც უფლება-მოვალეობათა ბევრ სფეროში ნათლულისა და ნათლის ოჯახებს შორის მჭიდრო ურთიერთობები წარმოიქმნებოდა. პონტოელი ბერძნები ბავშვებს ორმოცი დღის თავზე ნათლავდნენ, რასაც „ნასანდერის’ი” ეწოდებოდა. ნათლიას როლს ნათლიმამა და ნათლიდედა ასრულებდა. თუ ქალი მამისეულ სახლში იმშობიარებდა, მაშინ ახალდაბადებულს იქვე ნათლავდნენ. ამ დროს ბავშვს პირსახოცს, თეთრ ზეწარს, პერანგებს, ასევე, სხვა აუცილებელი მოხმარების საგნებსა და ნივთებს ჩუქნიდნენ. მათზე ხუთი-ათი ცალი სანთლით ჯვარს გამოსახავდნენ. ახალშობილს წმინდა წყალში აბანავებდნენ და ამ პირსახოცით ამშრალავდნენ. შემდეგ პიჯაკს აცმევდნენ და ჯვარს ჩამოჰკიდებდნენ. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ჯვრისა და წყლის კონტექსტით მღვდლის მიერ მდინარეზე ჩატარებული ჩვეულება პონტოელ ბერძნებთან თავისი წარმომავლობით ნათლისღების დღესასწაულის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. ამას გვაპირადებინებს პონტოელ ბერძენთა მეზობელ ქართველურ, კერძოდ, კოლხურ-ქართულ ეთნიკურ ჯგუფებში ცნობილი ნათლისღების დღესასწაულთან მსგავსი რიტუალების კავშირიც. ნიშანდობლივია, რომ პონტოელ ბერძნებში ჯვართან და წყალთან დაკავშირებული ჩვენ მიერ აღწერილი რიტუალები შინაარსობრივ და სემანტიკურ მსგავსებას ავლენს იმ ეთნიკურ გაერთიანებათა ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ ყოფით სინამდვილესთან, რომელთა გვერდითაც პონტოელი ბერძნები ისტორიულად ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ცხოვრობდნენ. უპირველესად ეს უნდა ითქვას ქართველური ტომების იმ უძველეს ეთნიკურ განშტოებაზე, რომლებიც ლაზების/ჭანების სახელწოდებას ატარებს. ჩვეულებრივ, ეთნოკულტურული პროცესების კვლევის დროს მუდამ გასათვალისწინებელია ეთნიკური შინაარსის ტრადიციული კულტურის უმნიშვნელოვანესი როლი. სწორედ ამ ფაქტორმა შავიზღვისპირეთში, მათ შორის, ანატოლიაში ბერძნული და ლაზური/ჭანური მოსახლეობისგან განსაკუთრებით საინტერესო კულტურული მასა შექმნა. ერთი შეხედვით აღნიშნული ეთნიკური საზოგადოებები თითქოს იზოლირებულად ვითარდებოდნენ,

მაგრამ სინამდვილეში დროსა და სივრცეში კულტურის ელემენტთა კონსერვაცია ერთობლივ ტრადიციულ სტერეოტიპებს წარმოქმნიდა. ასე იყო ისტორიულად. ადრე შუა საუკუნეებიდან ოსმალთა მმართველობის დამყარებამდე, ბიზანტიური პოლიტიკური გავლენის ქვეშ არსებული ანატოლიის, უპირატესად, ტრაპიზონის იმპერიის ქრისტიანული მოსახლეობა საერთო ლანდშაფტის ფარგლებში, მართლმადიდებლური სარწმუნოების საფარქვეშ ერთობლივად ვითარდებოდა, რამაც ტრადიციული ყოფის ზოგიერთ სფეროში მსგავსება განსაზღვრა. ოსმალური მმართველობის პირველ ეტაპზე ეთნიკური თვითმყოფადობა ერთობლივი თვითმყოფადობის შენარჩუნებადაც აღიქმებოდა და ერთიანი ეთნოკონფესიის წარმოქმნის ტენდენციებიც თვალშისაცემი ხდებოდა: მიმდინარეობდა ეთნოიდენტიფიკაციის პროცესი. როგორც ჩანს, პონტოელი ბერძნების ერთ ნაწილს ლაზებად ამიტომაც მოიაზრებდნენ და, პირიქით (ბაწაში, 1988:7, 25; პონტოელი ბერძნები, 2017:313-315). შესაძლოა, მსგავსი პროცესების გამოც იყო ის, რამაც პონტოელ ბერძნებს, ლაზებს/ჭანებსა და სხვა ქართველურ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს შორის მჭიდრო ეთნოკულტურული ურთიერთობების წიაღში არაერთი საწესჩვეულებო რიტუალის პირდაპირი თუ ირიბი თანხვედრილობა რომ განაპირობა. ეს შეიძლება ჯვრისა და წყლის სიმბოლოებზეც ითქვას. ლაზებში/ჭანებში, მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესიებთან ერთად თავად ქრისტიანულმა აღმსარებლობამ და ქრისტიანობასთან დაკავშირებულმა ხალხურმა ჩვეულებამაც მნიშვნელობა დაკარგა და მივიწყებას მიეცა, მაინც ბევრი რამ ისლამურ გარემოცვაშიც კარგად შემოინახა. განსაკუთრებული რიტუალი 19 იანვარს (ძველი სტილით 6 იანვარს) – ნათლისღებისას, წვიმის დროს ტარდებოდა, რასაც ლაზებში/ჭანებში „ხაჩი სუ“ („ჯვრის წვიმა“) ეწოდებოდა (სარფი, 2015:159). ასევე, ლაზებში/ჭანებში ამ თვალსაზრისით ყურადსაღებია წყლის გადმოდინებასთან და წვიმის მოყვანასთან დაკავშირებული სხვა წარმართული რიტუალებიც. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ლაზურ/ჭანურ „ოხვამე’სთან“ არაერთი ქრისტიანობამდე და ისლამობამდელი საკრალურ-მისტიკური ჩვეულებაა დაკავშირებული, რომელთაგან ნაყოფიერების და ამინდის ღვთაებებთან მიმართული რიტუალები უნდა გამოიყოს. სარფთან ახლოს არსებულ მთაზე – „ოხვამე’თეფე’ზე“ მდებარე ტყეში – „ოხვამე’თ გემ(რ)ა’ში“, იქ, სადაც ადგილი „ოხვამე’ა“, წყალი ხვავრიელად გადმოედინება. „ოხვამეს მთა“, გადმოცემით, ადრე მაკრიალს ემეზობლებოდა და აზლალელებს, სარფის ახლომდებარე სოფლის მოსახლეობას, ეკუთვნოდა. როცა გვალვა იმძლავრებდა და წვიმის საჭიროება დადგებოდა, მოსახლეობა წყლის ჭურჭლებით – „გუგუმები’თ“ მთაში ოხვამისკენ მიემართებოდა, თავს მაღალ ადგილას მოიყრიდა და სავსე ჭურჭლებიდან წყალს გადმოასხამდა – „წვიმა მოვიდესო“ (სიხარულიძე, 1977:6; სარფი, 2015:155, 154-159). ლაზებში/ჭანებში ყურად-

ღებას იქცევს კიდევ ერთი უაღრესად საინტერესო სადღესასწაულო ჩვეულება, რომლის სახელწოდება „ლიტროპი“ („მიტროპი“) სავარაუდოდ, ბერძნული ანდა ლათინური (რომაული) ენის საფუძველზე უნდა აიხსნას, თუმცა არსებობს სიტყვის წარმომავლობის კოლხური – მეგრული ვერსიაც (თანდილავა, 1996:58-59). ამ დღეს ლაზები/ჭანები ყველა სოფლიდან ზღვისპირზე იკრიბებოდა და ზღვაზე ბანაობდა. ამ ჩვეულებას განსაკუთრებით ლაზი ქალები იცავდნენ, თუმცა ბევრმა ზუსტად არ იცოდა ეს დღესასწაული რომელი თვის რომელ დღეს ტარდებოდა. ნიკო მარის ცნობით, რომელიც ფევზი-ბეის მონათხრობს ეყრდნობა, – 24 ივნისს, მამასადამე ივანე კუპალას დღეს, ხოლო სხვათა თქმით, – 14 აგვისტოს, ე. ი. ღვთისმშობლის მიძინების წინა დღეს. გასული საუკუნის 80-იან წლებში ზურაბ თანდილავამ დაახლოებით მსგავსი ლაზური დღესასწაული აღწერა. ლაზურ სოფელ სარფში ყოველი წლის 7 (20) აგვისტოს ზღვისპირზე ხალხმრავლობა შეინიშნებოდა. ქალი და მამაკაცი, მოხუცი და ახალგაზრდა საბანაოდ ზღვისკენ მიეშურებოდა. სადამოს, მზის ჩასვლის წინ მობანავეთა რიცხვი თანდათან მატულობდა. მათ უმეტესობას ქალები შეადგენდნენ, რომელთა რწმენით, ამ დღეს „მარაშინაშ შქვითის“ – მარიამობის შვიდში ანდა „აღუსთოზიშ შქვითიში“ თუ „მზოლას ონჩვიუში დღა'ს“ (ზღვაზე ბანაობის დღე) და „მზოლაშ დღა'ს“ (ზღვის დღე) ზღვას განსაკუთრებული თვისებები გააჩნია და მასში ბანაობა ადამიანისთვის სასარგებლო იყო. ზღვაში მასობრივი ბანაობის ტრადიცია სოფელ სარფში XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან თანდათან დავიწყებას მიეცა და 70-იან წლებში იგი მხოლოდ ძველი თაობის წარმომადგენელთა მეხსიერებაში თუ იყო შემონახული. სარფელ ხანდაზმულთ არც სახელწოდება ახსოვთ ამ დღესასწაულისა და ვერც მასთან დაკავშირებულ წეს-ჩვეულებებზე მოგვითხრობენ. მხოლოდ გადმოგვცემენ, რომ ამ დღეს, უბრალოდ „მარაშინაშ სქვითიში“ ანდა „მზოლას ონჩვიუში დღა“ (ზღვაში ბანაობის დღე) და „მზოლაშ დღა“ (ზღვის დღე) ეწოდება. იმასაც აღნიშნავენ, რომ ეს ჩვეულება ლაზეთის/ჭანეთის სხვა სოფლებშიც კარგად იყო ცნობილი (მარი, 1910:639; თანდილავა, 1988:50; 1996:54-60; ნარაკიძე, 2022). ვფიქრობთ, ანატოლიელ ბერძენთა და ლაზთა/ჭანთა სულიერი კულტურა შედარებითი ანალიზის კუთხითაც უნდა წარიმართოს, რადგან მათ ეთნოკულტურულ გარემოში, განსაკუთრებით, პონტოელ ბერძენთა ქრისტიანულ რწმენა-წარმოდგენათა საფარქვეშ შემონახულ წარმართულ რიტუალებში წყალი, წყალთან და ტაროსის ღვთაებასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა, რაც როგორც ბერძნული, ისე კოლხური მითო-რელიგიური სამყაროს ორგანული ნაწილი იყო. ბერძნებში, მათ შორის, პონტოელი ბერძენებისა და კოლხების ეთნოლოგიაზე, კერძოდ, რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებზე მომუშავე მკვლევრები გვიდასტურებენ სამყაროს შემოქმედისადმი – პატრონისადმი და

მფარველისადმი მათ რწმენას; ისინი აღიარებდნენ დედა ღმერთის არსებობას. ყოველ ცოცხალს ირგვლივ, რომ დედა ჰყავდა, განსაკუთრებით ეს გაგება ხანდაზმულ ბერძენთა ცნობიერებას ახასიათებდა მაშინ, როცა ამას მამაკაცები შედარებით სკეპტიკურად უყურებდნენ. ბევრი პონტოელი ბერძენი იხსენებდა, ბავშვობაში ახალი წლის ღამის შემდეგ გარიჟრაჟზე მათ საჩუქრებით იმ წყაროზე როგორ აგზავნიდნენ, საიდანაც ოჯახს ჩვეულებრივ წყალი მოჰქონდა. წყაროს ნიძვებს სუფთა წყალს, ჯამრთელობასა და სილამაზეს შესთხოვდნენ. წყაროსთან პირველს უნდა მიგერბინა და შენი მოკრძალებული ძღვენი – მშრალი ხილი, თხილი თუ კაკალი, ტკბილეული უნდა მიგერთმია. წყლის დიასახლისი „ნერომანა’დ“ იწოდებოდა, რაც „წყლის დედას“, ასევე, „კურა პეგადისტრა“ თუ „ნერაია“ („ნერეია“) – „ნაკადულის ქალბატონადაც“ მოიხსენიებოდა (ზაიკოვსკაია, 1988:108).

ამრიგად, პონტოელ ბერძენებში სხვადასხვა ტიპის რიტუალების დროს წყლისა და ჯვრის კონტექსტი, ბუნებრივია, უაღრესად დიდ ყურადღებას იქცევს, რაც სარიტუალო პროცესებში შემთხვევითი მოვლენა არ ყოფილა და ადამიანთა ცნობიერებასა და სამყაროს მსოფლალქმას უშუალოდ უკავშირდებოდა. ჯვრები სხვადასხვაგვარი იყო და სხვადასხვა დანიშნულებაც ჰქონდა. მათგან უნდა გამოიყოს ე. წ. ბერძნული ჯვარი, რომელიც ადრექრისტიანულ პერიოდში ქრისტეს სიმბოლოს წარმოადგენდა. ამ ტიპის მარტივი ფორმის ჯვრები ჯერ კიდევ ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე გამოიყენებოდა როგორც ღმერთის, განსაკუთრებით, წვიმის ღმერთის სიმბოლოდ. არსით ასეთი ჯვრები უხსოვარ დროში სამყაროს მთავარ შემადგენელ ელემენტებს – ჰაერს, მიწას, ცეცხლსა და წყალს აერთიანებდა. იგი იყო მარადიულობის, მარადიული მოძრაობის, წრისა და მზის სიმბოლო, სამყაროს არქიტექტონიკის – ზესკნელის, შუასკნელისა და ქვესკნელის როგორც ჰორიზონტალურ, ისე ვერტიკალურ განზომილებაში გამომხატველი. შესაბამისად, წყალთან კონტექსტში მისი წარმოჩენა ლოგიკური ჩანართია, რადგან წყალი, როგორც ხილული სტიქია, სამყაროს ერთიანობის ერთ-ერთი ძირითადი და ორგანული ნაწილი იყო. ამდენად, მრავალფეროვანი ისტორიული, სავლეთ-ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული წყაროები პონტოელ ბერძენთა ისეთი ხალხური, მათ შორის, ქრისტიანული დღესასწაულების არსებობას გვიდასტურებს, რომლებიც წარმართული – წინაქრისტიანული რიტუალური შრეების შემცველი იყო. სხვა ტერიტორიულ სივრცეში მოსახლე ბერძნულ დაჯგუფებათა სულიერი სამყაროს გათვალისწინებით ამგვარი რელიგიური სინკრეტიზმის კომპლექსური შესწავლა შესაძლოა, მრავალი საინტერესო სოციოკულტურული და სოციოორელიგიური არტეფაქტის გამოვლენისა და განზოგადების საფუძველი გახდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბაწაში, 1988: – წ. ბაწაში. ეთნორელიგიური პროცესები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში, თბილისი.
2. ბერძნები, 1990: – ბერძნები საქართველოში, თბილისი.
3. გიორგაძე, მგელაძე, 2020: – მ. გიორგაძე, ნ. მგელაძე. საქართველოს შავიზღვის-პირა სოფლების პონტოელი ბერძნები: მიგრაციის მოდელები, მარშრუტები და სოციოპოლიტიკური მიზეზები. – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის „მომბე“, ტომი 14, №4, თბილისი.
4. დემუროვა, 1984: – ლ. დემუროვა. აჭარაში მცხოვრებ ბერძენთა ერთი დღესასწაულის შესახებ. – XIX რესპუბლიკური სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, ბათუმი.
5. ზაიკოვსკაია, 1989: – Т. В. Зайковская. Традиционные верования и представления греков Аджарии (античные истоки образов св. Илии и св. Георгия). – СЭ, №2, Москва.
6. თანდილავა, 1996: – ზ. თანდილავა. წყლის კულტი ქართულ ფოლკლორში, ბათუმი.
7. თანდილავა, 1988: – ზ. თანდილავა. მომაკვდავი ლაზური დღესასწაულის მითოლოგიური საწყისისათვის. – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერება, IX, თბილისი.
8. თინიკაშვილი, 2010: – დ. თინიკაშვილი. წყლის სემიოტიკა რელიგიებში. – სემიოტიკა, სამეცნიერო ჟურნალი, VIII, თბილისი.
9. კირილ, 1991: – Кирилл Иерусалимский. Поучения огласительные и тайноводственные, Москва.
10. მარი, 1910: – Н.Я. Марр. Из поездки в Турецкой Лазистан, 1. путешествие – ИИАН, №7, С-Петербург.
11. მგელაძე, 2014: – ნ. მგელაძე. მუჰაჯირთა ეთნონიმიკა თურქეთში და ეთნონიმიკასთან დაკავშირებული ცნობიერება. – იაკობ გოგებაშვილისადმი მიძღვნილი მეორე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, თბილისი.
12. მგელაძე, 2019: – ნ. მგელაძე. ანატოლიელ ბერძენთა ეთნონიმიკის, კულტურული იდენტობისა და ქართველურ-ბერძნული სოციოლინგვისტური ურთიერთგავლენების საკითხისათვის. – ქართული წყაროთმცოდნეობა, XXI, თბილისი.
13. მგელაძე, ტუნაძე, 2021: – ნ. მგელაძე, თ. ტუნაძე. ჯულიეტა რუხაძე ქართული ხალხური დღესასწაულების შესახებ და ყენობა-ბერიკაობის სამხრეთ-დასავლური ქართული ვარიაციები. – მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ეძღვნება გამოჩენილი ქართველი ეთნოლოგის, ჯულიეტა რუხაძის, დაბადებიდან 100 წლისთავს, II (28), თბილისი.
14. ნარაკიძე, 2022: – ც. ნარაკიძე. ლაზური საველე მასალები და ჩანაწერები. – ავტორის პირადი არქივი, ბათუმი.

15. პონტოელი ბერძნები, 2017: – პონტოელი ბერძნები აჭარაში: წარსული და თანამედროვეობა, კოლექტიური მონოგრაფია, ავტორები: მ. გიორგაძე, ნ. მგელაძე, თ. ტუნაძე, ნ. ძნელაძე, მ. ლორია, თ. აბულაძე, ს. ჩხარტიშვილი, ბათუმი.
16. სარფი, 2015: – სარფი, კოლექტიური მონოგრაფია, წიგნის ავტორები: მალხაზ ჩოხარაძე, ლილე თანდილავა, მამია ფაღავა, თინა შიოშვილი, ნუგზარ მგელაძე, რამაზ ხალვაში, ზაზა შაშიკაძე, ჯემალ კარალიძე, რევაზ დიასამიძე, მურმან გორგოშაძე, ნანა ცეცხლაძე, ნათია ფარტენაძე, ომარ მემიშიში, ჯემალ ვარშალომიძე, რუსლან ბარამიძე, ზურაბ ვანილიში, თბილისი.
17. საქართველოს მოსახლეობის, 2002: – საქართველოს მოსახლეობის აღწერის ძირითადი შედეგები, ტ. I-II, თბილისი.
18. სიხარულიძე, 1977: – ი. სიხარულიძე. ჭანეთი (ლაზეთი), საისტორიო გეოგრაფიის მასალები, I, ბათუმი.
19. ჯაოშვილი, 1984: – ვ. ჯაოშვილი. საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XIX საუკუნეებში, თბილისი.
20. ჯაოშვილი, 1996: – ვ. ჯაოშვილი. საქართველოს მოსახლეობა, თბილისი.

თამარ მოსეშვილი / Tamar Moseshvili¹

(ქუთაისი, საქართველო / Kutaisi, Georgia)

აზერბაიჯანული (ბორჩალოს) და ქართული ხელთნაქსოვი ხალიჩების ორნამენტების თავისებურებანი

აბსტრაქტი: მრავალეროვან საქართველოში აზერბაიჯანელები საერთო მოსახლეობის დაახლოებით 6,3%-ს შეადგენენ. მათ საქართველოში ჩამოსახლების თავისებური ისტორია და ადაპტაციის რთული გზა განვლეს. დღემდე შენარჩუნებული აქვთ თავიანთი ეთნიკური ნიშნები - ენა, რელიგია, კულტურა, ტრადიციები. აღსანიშნავია მათი ხელთნაქსოვი ხალიჩების წარმოების აღმოსავლური, კერძოდ, აზერბაიჯანული ხელოვნება, რომელიც მსოფლიოში ბორჩალოს ხალიჩების სახელითაა ცნობილი.

ნაშრომში განხილულია ბორჩალოს ხალიჩების ორნამენტების სიმბოლიკა. მოცემულია ბორჩალოური და ქართული ხალიჩების ორნამენტების შედარებითი ანალიზი.

საკვანძო სიტყვები: ხელთნაქსოვი ხალიჩები; საქართველო; აზერბაიჯანი (ბორჩალო); ორნამენტები

Features of the Ornaments of Azerbaijani (Borchalo) and Georgian Handmade Carpets

Abstract: In multinational Georgia, Azerbaijanis make up about 6.3% of the total population. They experienced a peculiar history of settling in Georgia and a complex way of adaptation. Until now, they have retained their ethnic symbols - language, religion, culture, traditions. Noteworthy is the Oriental, in particular, the Azerbaijani art of producing hand-woven carpets, known in the world as Borchalo carpets.

The paper discusses the symbolism of Borchalo carpet ornaments. There is given a comparative analysis of Borchalo and Georgian carpet ornaments.

Key words: Handmade Carpets; Georgia; Azerbaijan (Borchalo); Ornaments

¹ ინჟინერიის აკადემიური დოქტორი, ტექნიკის მეცნიერებათა კანდიდატი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის “დიზაინისა და ტექნოლოგიის” დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Engineering, Akaki Tsereteli State University, Associated Professor of Department of “Design and Technologies”

ხალიჩა დეკორატიულ-გამოყენებითი ქსოვილების ერთ-ერთი უძველესი სახეობაა. მას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ადამიანის ყოფა-ცხოვრებაში. ხალიჩის ქსოვას ადამიანები საუკუნეების განმავლობაში ეწეოდნენ. ის წარმოიშვა იქ, სადაც მეცხვარეობა იყო განვითარებული და ადამიანებმა ისწავლეს ცხვრის მატყლისგან ძაფის დართვა, საქსოვი დაზგების გამართვა და მასზე ქსოვილების მოქსოვა. თავდაპირველად, მას მხოლოდ პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა. ხალიჩა იცავდა ადამიანებს ატმოსფერული მოვლენებისგან, მისით ფარავდნენ იურტებს, იცავდნენ საცხოვრებელს ქარისა და ქვიშისგან, აფენდნენ მიწაზე; ხშირად ის იყო საწოლიც და ფარდაც, კარგი თავშესაფარი და საუკეთესო დამაბუნებელი, ამით ტიხრავდნენ კარვების სათავსოს. ხალიჩა არა მარტო საცხოვრებელი გარემოს მორთვის საშუალება იყო, არამედ ხაზს უსვამდა პატრონის სიმდიდრესა და სიძლიერეს.

ხელნაქსოვი ხალიჩა მრავალფერი, მხატვრული, ხაოიანი, კვანძური ქსოვით შესრულებული საფეიქრო დეკორატიული ნაწარმია. ხალიჩა შედგება ქსელისა და მისაქსელი ძაფებით მოქსოვილი კარკასისგან და ხაოს ზედაპირისგან. ხაოიანი ხალიჩები რთული ნაქსოვი მოცულობრივი ქსოვილია, რომლის ქსელის ძაფებზე მტკიცედ და ურთიერთმორის მჭიდროდაა დამაგრებული ხაოს მომცემი სხვადასხვა ფერის ნართთა კვანძები. ხალიჩის ზედაპირზე განლაგებული კვანძები ფარავენ ქსელ-მისაქსელის ძაფებს და თანაბარ სიმაღლეზე მათი გაპარვის შემდეგ ნათლად გამოისახება ნაწარმის მხატვრული (დეკორატიული) სახე. ხალიჩისთვის დამახასიათებელია ორნამენტული სურათოვანი კომპოზიცია - მედალიონი, რომელიც მოთავსებულია ცენტრალურ ნაწილში და გარშემოვლილია არშიით.

ძველად საქართველოში თითქმის ყველა ოჯახში იქსოვებოდა ფარდაგი ან ხალიჩა. შუა საუკუნეების ქართული წყაროების მიხედვით, მეფედ კურთხევისა და დარბაზობის დროს ხალიჩებს განსაკუთრებული ადგილი ეკავათ და ისინი ხშირად დიდგვაროვანთა გარკვეულ იერარქიასაც უსვამდა ხაზს, ვინაიდან ლამაზი და ორიგინალური ხალიჩა ფუფუნების საგნად ითვლებოდა. ხალიჩები ხშირად მოიხსენიება განძთსაცავებში დაცულ ნივთთა სიებშიც: მათ სასახლეში სპეციალური მომვლელი - „ნოხთა ფარეშიც“ ჰყავდა.

საქართველოში ფარდაგისა და ხალიჩების მქსოველ ქალებს არ ჰქონდათ ესკიზების ალბომები და წინასწარი ჩანახატები. ისინი თავიანთი ფანტაზიით ირჩევდნენ ნაქსოვის თემატიკას, ფიგურების მოხდენილი სტილით, სქემატიზაციით და ფერების ჰარმონიული შერწყმით ქმნიდნენ ორნამენტებს, ირჩევდნენ ფერებს და თავად ქსოვდნენ მაღალხარისხოვან კომპოზიციურ ნაკეთობებს.

ფარდაგისა და ხალიჩის ყოველი ნაკეთობა რაღაც ინფორმაციის მატარებელია. მქსოველები პირობითი გამოსახულებებით გადმოცემდნენ მათ დამოკიდებულებას ღმრთისადმი და სამყაროსადმი. ქართული ფარდაგისა და ხალიჩის კომპოზიცია შედგება შიდა სიბრტყისა და ორნამენტული ოლესაგან, რომელიც ჩარჩოს სახით დაყვება მას.

ძველ ქართულ ფარდაგსა და ხალიჩაში ჩაქსოვილი იყო სიმბოლური დატვირთვის გეომეტრიული ფიგურები, ცხოველთა სტილიზებული გამოსახულებები, მოგვიანებით გაჩნდა ნადირობის ჟანრობრივი სცენები, სააღდგომო სიუჟეტები, სააღდგომო ბატკანი, წითელი კვერცხები. ამ ნაკეთობებს გარს შემოვლებული ჰქონდა მცენარეული და გეომეტრიული ორნამენტების არშია. ქართულ ხალიჩებსა და ფარდაგებზე გამოსახულ ორნამენტებს გარკვეული სიმბოლური დატვირთვა აქვს. ძირითადად გვხვდება შემდეგი სახის ორნამენტები:

1. **გეომეტრიული ორნამენტები** - წარმოდგენილია სწორი, ზიგზაგი და ტეხილი ხაზებისგან, ჯვრების, წრეების, კვადრატებისა და რომბებისგან, რომლებსაც თავისი სახელები აქვს (ნახ.1.).

უმრავლეს მათგანში დომინირებს ჯვარი. ჯვრის გამოსახვა ქართულ კულტურაში ორ - წინარექრისტიანულ და ქრისტიანულ პერიოდებს მიეკუთვნება. ჯვრის შინაარსი მისი ფორმით განისაზღვრებოდა - თავისუფალი ჯვარი ქვეყნიერების, სივრცის სიმბოლოა. წრით, ოთხკუთხედით ან ბადურით შევსებული კი ლოკალური ნიშანია. ჯვრის სიმბოლური დატვირთვა ბოროტისგან დაცვაზე იყო ორიენტირებული. ჯვარი ასევე ასოცირდება სიცოცხლის ხესთან, რომელიც ადამიანს ღმერთთან მიახლოების საშუალებას აძლევს. იგი სამყაროს ღერძია, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს ორ — ზესკნელ და ქვესკნელ სამყაროს.

ბორჯღალი - გეომეტრიული ხაზებისგან შემდგარი მარტივი არქაული ორნამენტია, რომელიც მზის, სიცოცხლის, მარადიულობის, ბედნიერებისა და ჯანმრთელობის მნიშვნელობითაა ცნობილი ცივილიზებული ხალხების უძველეს კულტურებში. ცნობილია ბორჯღალის ფორმები – მოკაშკაშე მნათობი, სვასტიკა.

ნახ.1. ქართული ხალჩებისა და ფარდაგების გეომეტრიული ორნამენტები.

ნახ.2. ძველი ქართული ხალიჩა გეომეტრიული ორნამენტებით.

ზოგჯერ გეომეტრიული ორნამენტი მრავალჯერ მეორდება, შეიძლება განთავსდეს სწორი ხაზით, ერთი მიმართულებით და ქმნის ლენტებიან ორნამენტს, რომელიც ძირითადად ჩარჩოს სახით დაყვება ქართულ ფარდაგასა და ხალიჩას.

2. მცენარეული ორნამენტი ფართოდ გამოიყენებოდა ფარდაგების, ხალიჩების დამზადებისას. ყვავილოვანი ორნამენტი ერთ – ერთი ყველაზე გავრცელებული ორნამენტია გეომეტრიულის შემდეგ. მისი მოტივებია მცენარეთა და მათი ნაწილების სტილიზებული გამოსახულებები. გეომეტრიულ სიმბოლოებში მცენარეულის შერევა შედარებით გვიანდელ პერიოდს — XX საუკუნის დასაწყისს ემთხვევა. ერთით მეორის ჩანაცვლება სრულად ვერ მოახერხდა და საბოლოოდ შერეულ ტიპად დარჩა.

ნახ. 2. ძველი ქართული ფარდაგი მცენარეული ორნამენტებით.

3. ზომორფული ორნამენტები - ხალიჩებზე ძირითადად გამოჰყავდათ სხვადასხვა გამოსახულება - გველი, ჩიტები, ირმები, გარეული ცხოველები, ლომი და ცხენი (ნახ.3.).

ნახ.3. ზომორფული ორნამენტები ქართულ ფარდაგში.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში სხვა ერის წარმომადგენლები კომპაქტურად ცხოვრობდნენ, თავისი თვითმყოფადობა და მხატვრული ღირებულება არ დაუკარგავს ქართულ ფარდაგებსა და ხალიჩებს.

მრავალეროვან საქართველოში აზერბაიჯანელები საერთო მოსახლეობის დაახლოებით 6,3%-ს შეადგენენ. მათ საქართველოში ჩამოსახლების თავისებური ისტორია და ადაპტაციის რთული გზა განვლეს. დღემდე შენარჩუნებული აქვთ თავიანთი ეთნიკური ნიშნები - ენა, რელიგია, კულტურა, ტრადიციები და მათ შორის ხალიჩების წარმოების აღმოსავლური, კერძოდ, აზერბაიჯანული ხელოვნება, რომელიც ბორჩალოს ხალიჩების სახელითაა ცნობილი.

ბორჩალო აზერბაიჯანული ხალიჩებია, რომლებიც მიეკუთვნება ყაზახის ჯგუფს, განჯა-ყაზახის სახეობას. დღეს საქართველოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელებს აქვთ ხალიჩის ქსოვის უნიკალური სკოლა, რომელიც „ბორჩალოს ხალიჩების“ სახელით მთელ მსოფლიოშია ცნობილი. იგი დატვირთულია გეომეტრიული, ზომორფული და მცენარეული ორნამენტებით (ნახ.4.).

ნახ.4. ბორჩალოური ხალიჩა.

ბორჩალოური ხალიჩის ორნამენტების სიმბოლიკა შემდეგია:

გეომეტრიული ორნამენტები:

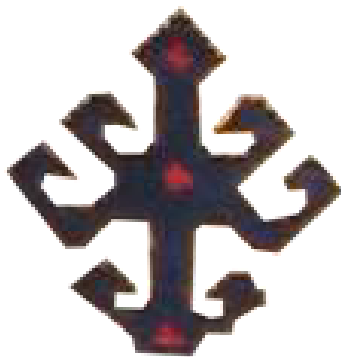
ისარი ბორჩალოურ ხალიჩებზე ფართოდ გამოყენებული ელემენტია. შესაძლოა იყოს სხვადასხვა ფერის საშუალო ან პატარა ისრები. ზოგჯერ ერთად ოთხი ისარია და ოთხივე მიემართება ცენტრისკენ, ქმნიან კვადრატს, რომელიც თვალის ელემენტია. ზოგჯერ ისრების წვერები მიმართულია არა ცენტრისკენ, არამედ კიდეებისკენ. ხალიჩებზე ისრები დასახული მიზნის მისაღწევად საჭირო ენერჯის და ძლიერი წადილის სიმბოლოა (ნახ.5.).

ნახ.5. ისრები კვადრატში.

“სიცოცხლის ხე” ბორჩალოურ ხალიჩებში საკმაოდ გავრცელებული ორნამენტია. იგი ოჯახის, საგვარეულოს, გენეალოგიური კავშირის აღმნიშვნელია, ანუ საოჯახო ხეა: ჯერ ოჯახი იქმნება, შემდეგ ტოტები იშლება, შემდეგ შვილები ქმნიან ოჯახს (ნახ. 6). ასე იზრდება ოჯახი, როგორც ხის ტოტები. აზერბაიჯანული

ფრაზით “min budaq ol”- (სიტყვასიტყვით: მრავალი ტოტი მოისხი), რაც ნიშნავს რომ გამრავლდი, ასე ლოცავენ ახლად დაოჯახებულებს ქორწილის დღეს.

ნახ.6. სიგობლის ხე.

ბორჩალოურ ხალიჩაზე ხშირად გამოსახულია ორნამენტი „თვალი“. ეს არის დამცავი ამულეტი და რწმენა, რომელიც მის მფლობელს, ოჯახს, საგვარეულოს იცავს ცუდი თვალისგან, უბედურებისგან, ბოროტი ძალებისგან და მტრისგან. ის ბორჩალოურ ხალიჩებში სხვადასხვა ფორმისაა. (ნახ. 7.) მოცემულია რომბული ფორმის თვალი, რომელიც იყოფა ოთხ თანაბარ და ფერად ნაწილად.

ნახ. 7. „თვალი“

საქართველოში ბორჩალოურ ხალიჩაზე სხვადასხვა ფორმის სვასტიკა (ცის ბორბალი) გვხვდება. ეს ელემენტი ცხოვრების მარადიულობის ნიშანია (ნახ. 8.).

ნახ. 8. ცის ბორბალი.

მცენარეული ორანამენტები

ფოთოლი ხალიჩებზე დამოუკიდებელი ან დამხმარე ელემენტია. გეომეტრიული ელემენტებით შექმნილ ხალიჩებზე ვხვდებით ფერად და სტილიზებულ ფოთლებს. ამ ტიპის ხალიჩებზე ფოთოლს თაობის, გენეალოგიის, შთამომავლობის და ბარაქის მნიშვნელობით იყენებენ (ნახ. 9.).

ნახ. 9. მცენარეული ორანამენტები.

ზომორფული ორანამენტები:

ორთავა, სამფეხა ცხოველი ბორჩალოურ ხალიჩაზე ოჯახის გამრავლების და ჯანმრთელი ნაყოფის სიმბოლოა (ნახ. 10.).

ნახ. 10. ზომორფული ორანამენტები.

დრაკონი, როგორც აღმოსავლურ მითოლოგიაში, ასევე საერთოდ, თურქულ კულტურაში და მათ შორის ბორჩალოურ ხალიჩებში სიმრავლის სიმბოლო და სახლის, ოჯახისა და ტომის მფარველია, ამ ხალიჩის მფლობელს იცავს ბოროტი ძალებისგან, მტრისგან (ნახ.11.).

ნახ.11. დრაკონი.

ბორჩალოს ხალიჩაზე ცხვრის, ვერძის, თხისა და სხვა ცხოველების გამოსახულებები არის სამიწათმოქმედო საქმიანობის, სიუხვის, სიმდიდრის სიმბოლო. ვერძი წარმოადგენს გადამრჩენს მითებში, ლეგენდებსა და ზღაპრებში (ნახ.12.).

ნახ.12. ვერძი.

ზოგადად ბორჩალოს ხალიჩის მთლიანი კომპოზიცია რამდენიმე ნაწილად იყოფა. უმრავლეს შემთხვევაში ხალიჩა სამი გარე ხაზითაა შემოსაზღვრული. პირველი და მესამე შრე ისრებია, რომელიც დამცველი ელემენტია. მოცემულ შემთხვევაში ისრები ციხესიმაგრისა და გალავნის შთაბეჭდილებას ტოვებს. გარე ხაზების მეორე შრეზე გვხვდება კომბინაცია. ფოთლები მოცემულ შემთხვევაში ბარაქის გამოხატულებაა, ისრებსა და მათ შორის თვალს დამცველის ფუნქცია აქვს.

ფოთლებისა და ისარ-თვალეების გარდა, ცენტრალურ სივრცეს ბორჩალოს ხალიჩებისთვის დამახასიათებელი ე.წ. ტბა, მედალიონი გააჩნია, რომელიც ძლიერი ოჯახის აღმნიშვნელია. მედალიონი აერთიანებს ვარსკვლავებს, სიცოცხლის ხეს, დრაკონს, თვალს და ასე შემდეგ. ცენტრალურ სივრცესთან კი დამატებითი პიქტოგრამებია: დრაკონი, სამფეხა ორთავა ცხოველი, ვარსკვლავი, სვასტიკა და სხვა.

დღეს საქართველოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელებს აქვთ ხალიჩის ქსოვის უნიკალური სკოლა, რომელიც „ბორჩალოს ხალიჩების“ სახელით მთელ მსოფლიოშია ცნობილი. მსხვილი სოფლები – გურდლარი, ახურლი, ყაჩადანი, სადახლო (საშიხლი), დაშთეპე და ლემზელი ცნობილია ხალიჩის მწარმოებელი ცენტრებით და სადაც ინახავენ ხალიჩების წარმოების მრავალსაუკუნოვან კულტურას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კავკასიური ხალიჩები. Kaukastische Teppiche. 1984
2. ნიკლის გალერეაში შენახული ბორჩალოური ხალიჩის ანალიზი.
https://www.researchgate.net/publication/350441530_niklis_galereashi_shenakhuli_borchalouri_khalichis_analizi
3. მოსეშვილი თ., და სხვები. დეკორატიულ-გამოყენებითი ქსოვილების სამყარო <https://eqe.ge/res/docs/-%E1%83%92>

ეართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები თურქეთში და მათი ეროვნულ-კულტურული თვითიდენტიფიკაცია (სამსუნის ილის ჩარშამბას და სალიფაზარის ილჩეს სოფლების მაგალითზე)

აბსტრაქტი: რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომის დასრულების შემდეგ, ბერლინის ტრაქტატით, რუსეთის იმპერიის მფლობელობაში გადავიდა ისტორიული ქართული პროვინციები: აჭარა ბათუმ-ქობულეთითურთ, შავშეთი, კლარჯეთი, იმერხევი, კოლა-ართაანი და ტაოს ჩრდილოეთი ნაწილი (ოლთისი). ამ მხარეების მკვიდრი ქართული მოსახლეობის ნაწილმა თავისი სამკვიდრო დატოვა და ოსმალეთში გადასახლდა. ეს პროცესი ცნობილია მუჰაჯირობის სახელით. ქართველებისთვის რთული იყო ახალ საცხოვრებელ ადგილზე დამკვიდრება, მაგრამ დროთა განმავლობაში მათ ეს შეძლეს. თურქეთში დღესაც ცხოვრობენ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები, რომლებმაც შეინარჩუნეს ენა და ტრადიციები, თუმცა დროთა განმავლობაში ეროვნული თვითმყოფადობის მრავალი ელემენტი იკარგება და ამ უნიკალურ სუბკულტურას გაქრობის საფრთხე ემუქრება.

საკვანძო სიტყვები: ოსმალეთის იმპერია; ბერლინის კონგრესი; მუჰაჯირობა; თურქიზაციის პროცესი; სუბკულტურა.

Descendants of Georgian Muhajirs in Turkey and Their National-cultural Self-Identification

(on the Example of the Villages of Charshamba of Ili in Samsun and Ilce of Salifazar)

Abstract: After the end of the Russo-Ottoman Empire war (1877–1878), with the Treaty of Berlin, the historical Georgian provinces were transferred to the possession of the Russian Empire: Adjara with Batumi-Kobuleti, Shavshveti, Klarjeti, Imerkhevi, Kola-Artani, and the north part of Tao (Oltisi). Some native Georgians of these provinces left their inheritance and migrated to the Ottoman empire. This process is known as Mohajir. For Georgians, it was hard to settle in a new place, but over time they did it. While descendants of Mohajir Georgians live in Turkey today, they keep their language and

¹ ისტორიის მაგისტრი, საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მუდმივმოქმედი სემინარების მდივანი / MA in History, Assistants at Tamaz Beradze Institute of Georgian Studies,

traditions. However, over time, many elements of national identity are lost, and this unique subculture is in danger of disappearing.

Keywords: *Ottoman Empire; Congress of Berlin; Being Muhajir; Turkization process; subculture.*

* * *

რუსეთ-ოსმალეთის 1877-1878 წწ. ომის დასრულების შემდეგ, ბერლინის ტრაქტატით, რუსეთის იმპერიის მფლობელობაში გადავიდა ისტორიული ქართული პროვინციები; ამ ტერიტორიებზე მცხოვრებ მუსლიმებს 3 წლის განმავლობაში ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლების უფლება მიეცათ. ამის საფუძველზე, ისტორიული ქართული მიწების მკვიდრი მაჰმადიანი ქართული მოსახლეობის ერთი ნაწილი 1878-1882 წლებში ოსმალეთში გადასახლდა. ქართველი მაჰმადიანების გადასახლებას ოსმალეთში მუჰაჯირობის სახელითაა ცნობილი. მუჰაჯირობა მტკივნეული პროცესი იყო, მას უამრავი ადამიანის სიცოცხლე შეეწირა. მუჰაჯირობა აჭარიდან ჯერ კიდევ ომის მსვლელობისას, 1877 წელს დაიწყო და 1878 წლიდან ინტენსიური ხასიათი მიიღო.

ოსმალეთის იმპერიაში გადასახლებული მუჰაჯირების რაოდენობის შესახებ ზუსტი მონაცემები არ გაგვაჩნია. მათი რაოდენობის დადგენა ძნელია, რადგან ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულების (1829 წ. 2 სექტემბერი) თანახმად, მოსახლურ რეგიონებში მცხოვრებ მოსახლეობას საზღვარზე თავისუფლად გადასვლის უფლება ჰქონდა, ამიტომ გადასახლებულთა შესახებ აღწერებს რუსული მხარე არ ატარებდა, ოსმალური მხარე კი, მხოლოდ საჭიროებიდან გამომდინარე აღნუსხავდა გადასახლებულთა რაოდენობას (ფუტკარაძე, 2017: 70).

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები ცხოვრობენ თურქეთის შავიზღვისპირეთის რეგიონის, სამსუნის ილის² ჩარშამბას და სალიფაზარის ილჩეს³ სოფლებში. მათი ენის, ფოლკლორის, ტრადიციების შესწავლა ფრიად საშურია, რადგან თურქიზაციის პროცესი მათი დაკარგვის საფრთხის წინაშე გვაყენებს. ამ მიზნით, 2019 წლის ზაფხულში, თურქეთის შავიზღვისპირეთის რეგიონში მოეწყო საქართველოს უნივერსიტეტის ისტორიულ-ეთნოლოგიური ექსპედიცია, რომელმაც შეისწავლა ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ენა, ფოლკლორი, ყოფა და ტრადიციები. წინამდებარე ნარკვევი ამ კვლევის მხოლოდ ერთი ნაწილია.

² ილი – ადმინისტრაციული ერთეული თურქეთში.

³ ილჩე – ილზე მცირე ადმინისტრაციული ერთეული თურქეთში.

კვლევაში გამოყენებულია კომპლექსური, ისტორიულ-შედარებითი, კრიტიკული ანალიზისა და სხვა მეთოდები.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების კვლევას სხვადასხვა ასპექტით დიდი ხანია, ეწევიან ტარიელ ფუტკარაძე, მამია ფაღავა, ნინო ოქროსცვარიძე და სხვ. წინამდებარე ნარკვევში გათვალისწინებულია მათი სამეცნიერო კვლევა-ძიების შედეგები.

ოსმალეთში გადასახლებული ქართველი მუჰაჯირებისთვის ახალ ადგილას დამკვიდრება სირთულეებთან იყო დაკავშირებული: ახალ ადგილზე დამკვიდრებისთვის, ზოგჯერ, მათ ბრძოლა უწევდათ; რთული იყო გარემო პირობებთან შეგუება, მეურნეობის გამართვა და ა. შ. მუჰაჯირები საცხოვრებლად მშობლიური სოფლების მსგავს ადგილებს ირჩევდნენ, ამიტომაც მაჭახლელთა და აჭარისწყლის ხეობის მცხოვრებთა სოფლები ვერტიკალური ზონალობის მიხედვით უფრო მაღლა, ხოლო ქობულეთელთა – შედარებით დაბლა. მუჰაჯირთა შთამომავალმა თურქეთ ჩვერიქელმა ჩვენთან საუბრისას აღნიშნა, რომ აჭარაში ჩამოსვლისას, ადგილმდებარეობა და ბუნება ზუსტად ისეთივე დახვდა, როგორც თურქეთში, თავის საცხოვრებელ ჩარშამბაში.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების მონათხრობში, ზოგჯერ, უცხო მხარეში დამკვიდრებისას მიმდინარე ბრძოლის ფაქტები გვხვდება. მუჰაჯირთა ირგვლივ ძალადობა იყო და მათაც საკადრისი პასუხი უნდა გაეცათ მოძალადეთათვის. თურქეთის შავიზღვისპირეთის რეგიონის, სამსუნის ილის ჩარშამბას და სალიფაზარის ილჩეს მცხოვრები ქართველი მუჰაჯირების შთამომავლები გვიყვებიან, რომ მათ თავიანთი სოფლებიდან სომხების გაყრა მოუწიათ. ქართველებისა და დამხვდურთა ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესოა ჩარშამბას სოფელ მუსლუბეიში მომხდარი ფაქტი. ქართველი მუჰაჯირები მუსლუბეიში მაჭახლის სოფელ სინდიეთიდან ჩასულან. მანამდე ისინი 1877 წელს „იემანლში“, ჩარშამბასთან ახლოს მდებარე დაბლობზე დასახლებულან, მაგრამ ამ ადგილებში სირვისი (კოლო) ყოფილა, რის გამოც მათ sitma (ცხელება) დამართნიათ და ბევრი დაღუპულა. მუჰაჯირებს ეს ადგილი არ მოსწონებიათ და ერთი წლის შემდეგ ზემოთ წასულან დასახლებულად, სადაც „ბუწუნაკი“ (მავნე მწერი) არ იყო. ისინი მუსლუბეიში დასახლებულან, მაგრამ იქ მცხოვრებ სომხებთან კონფლიქტი მოსვლიათ, რაც სოფლიდან მათი გამეგებით დასრულებულა.

მუჰაჯირთა შთამომავლები მოგვითხრობენ, რომ ყველაფერი სომხების ბრალი იყო. „ერმენები“ (სომხები) მათ ბავშვებს ჰპარავდნენ და სანაცვლოდ თანხას ითხოვდნენ; ასევე, იპარავდნენ ყველაფერს, რაც ხელთ მოხვდებოდათ. მართალია, სოფელში ასულ ქართველებსა და სომხებს შორის კონფლიქტი მოხდა, მაგრამ ცნობილია ერთი მცირეწლოვანი სომეხი გოგონას ამბავი, რომელიც სომხების

გაყრის შემდეგ ქართველმა შეიფარა და გაზარდა, შემდეგ ამ გოგომ ისლამი მიიღო, გაიზარდა და ქართველზე გათხოვდა. ეს ქალი 15 წლის წინ გარდაცვლილა, მაგრამ შთამომავლობა დარჩა (სალუქვაძე, 2019: 1). ხსენებული ფაქტი ქართველების ჰუმანურობასა და კაცთმოყვარეობაზე მეტყველებს; ამასთანავე, ნათელი დასტურია იმისა, რომ ქართველები მუსლუმებში სამტროდ არ ასულან.

უცხოელ დამხვდურებთან დამოკიდებულებისა და გარემოსთან შეგუების სირთულის შესახებ სალიფაზარის სოფლების მკვიდრნიც ყვებიან. მუჰამედ ასლან (აბდიოლლი) ქესთანეფინარი: „ჩვენი დედეები ბათუმიდან წამევედენ, რუსებს გამუყურინ. არ უნდოდენ ჩვენი იქზე ყოფნა. ჯერ დაბალზე ცხოვრობდენ, მერმე არ მოწონებინ აი ადგილი და წყლიანი და ტყიანი ადგილი უურჩევიენ საცხოვრებლად და ასულან ქესტანეფინარში. ადრე ჩვენ სოფელში ერმენები სახლობდენ. დედეებს გუყურინ ერმენები. ერმენებმა თეელი ქონება მიწაში ჩამარხენ და წევდენ“ (სალუქვაძე, 2019: 13). რეჯეფ ქოსოლლი (ჩათაქი): „ჩემი ბაბაი ამბობდა რომე, ჩარუქები ვიყიდე. რომ მოვდიოდი გზაში ერმენები დამხთენ და წამართვენო“. ალი შირინოლლი, 81 წლის: „ერმენები ბაღნებს იპარავდენ და პროდუქტს თხოვდენ გურჯებს. ერმენები ტყეში იყვენ გავარდნილები“ (სალუქვაძე, 2019: 17). აზმი ქელემ (შაქიფოლლი), 90 წლის, ზემო ქესთანეფინარი: „ბათუმიდან ჩემი წინაპარი ოსმან ალა 1876 წელს წამევედა. ოსმან ალას ყავდა შვილი აჰმედ ეფენდი, ბაბაი იყო ჩემი. გურჯისტანიდან რუსების შიშით წამევედენ. რუსებს არ უნდოდათ ჩვენი იქზე გაჩერება. აქზე რომ მევედენ, ჯერ დაბალზე დასახთენ, მარა ადგილი არ მიეწონენ და ქესტანეფინარში ევედენ საცხოვრებლად. ერმენებმა არ მუასვენენ ჩვენები. ერთმანეთი ვერ გეიტანენ. ერმენები ტყეში იყვენ და ბაღნებს იპარავდენ. გურჯებს მაგინის შიშით ყარაულები ყავდენ დაყენებული“ (სალუქვაძე, 2019: 12).

ქართველების მონათხრობიდან ჩანს, რომ კონფლიქტი გამოწვეული იყო ადგილობრივ მცხოვრებთა მიუღებელი ქმედებებით. ამასთანავე, ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ ქართველი მუჰაჯირები სითმამ (ცხელება) შეაწუხა. მაღლა ამოსვლას სხვა მიზეზებიც ჰქონდათ: ტრადიციული მეურნეობის – მეცხოველეობის, მებაღეობის, მებაღჩეობის წარმართვა, რასაც ბარში ვერ შეძლებდენ.

ქართველი მუჰაჯირები ხეობების, კუთხეებისა და სოფლების მიხედვით სახლდებოდნენ, ამიტომაცაა დღეს თურქეთში აჭარელთა (აჭარისწყლის ხეობის მკვიდრთა), ბათუმელთა, შავშთა, მაჭახელელთა და ქობულეთელთა კომპაქტური დასახლებები (ფალავა, 2016: 482). ასეთ პირობებში მუჰაჯირებმა ადვილად შეძლეს გამკლავებოდნენ უკეთურ დამხვდურებს და გარემო პირობებს. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებთან საუბრისას ირკვევა, რომ მათმა წინაპრებმა შემოსაზღვრეს საცხოვრებელი გარემო, დასახლდნენ კომპაქტურად, ამის შედეგად იდენტობის შენარჩუნება მოახერხეს.

ცივი ომის დროს, როდესაც საბჭოთა კავშირი ნატოს წევრ თურქეთს ემეზობლებოდა, შეუძლებელი იყო საზღვრის გადაკვეთა. თურქეთში დაბადებულმა ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებმა არაფერი იცოდნენ საქართველოს შესახებ. მათ ვერ წარმოედგინათ, რომ საბჭოთა კავშირში მათი სისხლი და ხორცი ცხოვრობდა. გურჯები თურქეთში მცხოვრები სხვა ხალხებისგან განსხვავებულ ენაზე საუბრობდნენ, განსხვავებული ტრადიციები ჰქონდათ, მაგრამ თავიანთი ფესვების შესახებ არაფერი იცოდნენ.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების მონათხრობიდან ნათლად ჩანს, რომ მათი წინაპრები სამშობლოდან რუსებს გამოექცნენ. აბდულაჰ ილმაზი (ჯაფარიძე) ჩათაქი: „ჯაფარიძეები სამი ძმა რაჭიდან წამევდენ და მაჭახელაში დასახდენ. ერთი ძმა ისევ უკან რაჭაში დაბრუნდა, ორი კი, მაჭახელაში დარჩა. მერე, 1876 წელს, მუჰაჯირობის დროს წამევდენ თურქეთში. ჩვენი დედები მუსლიმები იყვნენ და ომიდან წამევიდენ. რუსების შეეშინდათ და ამიზა წამევიდენ. დედებმა ბათუმიდან წამეილენ ყველაფერი ქართული: მსხლები, ყურძენი, ვაშლი, ნიგოზი და სხვა ხილი“ (სალუქვაძე, 2019: 15). მუჰამედ ასლან (აბდიოღლი) ქესთანეფინარი: „ჩვენი დედები ბათუმიდან წამევდენ, რუსებს გამუყყრიენ. არ უნდოდენ ჩვენი იქზე ყოფნა“ (სალუქვაძე, 2019: 15).

მუჰაჯირობის დროს საქართველო გუბერნიებად იყო დაყოფილი და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. ეს გარემოება ნეგატიურად აისახა მუჰაჯირთა შთამომავლების ქვეცნობიერებაში, რის გამოც საქართველოში დარჩენილ ქართველებს რუსებთან აიგივებდნენ. ჩვენმა მასპინძელმა მეზობელს ჩვენი მისვლა ასე ამცნო: „მოი ჭოო, რუსები მევდენ“. როგორც ფიდანჯიქელები აღნიშნავენ, ადრე, გაბრაზებისას, ბავშვებს ასე მიმართავდნენ: „ქართველიშვილო“. აჰმედ ბაიარი (გორგაძე) მოგვითხრობს: „ადრე ბაღნებს რომ გიგვიბრაზებდოდენ, ქართველიშვილოს დიგვიძახებდენ“ (სალუქვაძე, 2019: 15). ეს იმიტომ ხდებოდა, რომ მათთვის ქართველი ქრისტიანთან ასოცირდებოდა.

ქართველი მუჰაჯირები ერიდებოდნენ და კრძალავდნენ სხვა ეთნოსის წარმომადგენლებთან ქორწინებას, მაგრამ დღეს ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების შერეული ქორწინებები გახშირდა; ურბანიზაციის გამო ეროვნული ჩარჩოები ირღვევა, მრავალრიცხოვან ქალაქში ეროვნული იდენტობის შენარჩუნება ბევრად რთულია, ვიდრე სოფელში. ერთ დროს ქართულ სოფელ მუსლუბეიში, სადაც თავიდან 120 კომლი ქართველი ცხოვრობდა, დღეს შერეული მოსახლეობაა.

მუსლუბეიში ბევრი ოჯახი გაიყო. ერთ ოჯახში ადრინდელივით 4 და 5 რძალი აღარ ცხოვრობს. ამის მიუხედავად, გაყოფილი ძმები და ბიძაშვილები ერთმანეთის გვერდით სახლდებიან და ურთიერთობას არ კარგავენ (ეს ნათლად არის დამახასიათებელი ქართული ტრადიციული დასახლების პრინციპისთვის, რო-

დესაც ერთი ფუძის განაყოფები და ბიძაშვილები ერთ უბანში სახლდებოდნენ). ნათესავები ერთმანეთს იწვევენ განსაკუთრებული კერძის მომზადებისას; ასევე, იციან მეზობლის გადმოპატიჟება სტუმრის მოსვლისას. ქართველები ყოველ საღამოს ერთად ვახშობენ, სწორედ ამით გამოირჩევიან სხვა ეროვნების წარმომადგენლებისგან (სალუქვაძე, 2019: 10).

აღსანიშნავია, შერეული და წმინდა ქართული სოფლების მდგომარეობა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა სალიფაზარის ილჩეს სოფლების მაგალითი, სადაც შვიდი ქართული სოფელია: ქესთანეფინარი, ფიდანჯიქი, ქარა დერე, ქუშჯუვაში, იენიდოღანი, ჩათაქი, ალანიაქი. ამ სოფლებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევიან ქესთანეფინარი და ფიდანჯიქი, სადაც ცხოვრობენ ცენტერაძეები, გოგიტიძეები, ჰაჯიშვილები (ჰაჯიოღლი), შათირიშვილები (შათიროღლი). ეს სოფლები სუფთა ქართულია, ხოლო დანარჩენი ხუთი – შერეულია. ფიდანჯიქსა და ქესთანეფინარში ეს შესაძლებელი გახდა იმით, რომ მიწებს არ ყიდიან უცხოელებზე და შერეულ ქორწინებებს ერიდებიან. იქ მცხოვრებთ არ მოსწონთ მუსლუმები და სხვა ქართული სოფლები, რადგან ეს სოფლები შერეულია, და ასეც ეძახიან – შერეული სოფლები.

ცნობილია, რომ ქართული სოფლების მეზობელი თურქული სოფლების მოსახლეობამ, დასავლურ-ქართული კარ-მიდამოსთვის დამახასიათებელი ნაღლის (სასიმინდე) გაკეთება, ეზოს გალამაზება ქართველი მუჰაჯირებისგან ისწავლეს. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები აღნიშნავენ, რომ ყველა გურჯი აწესრიგებს და ასუფთავებს ეზოს წინ მდებარე გზის მონაკვეთს, რასაც თურქები არ აკეთებენ (სალუქვაძე, 2019: 10). ქართველების მოწესრიგებულობისა და სილამაზის მიმართ სიყვარულს აღნიშნავს მეჰმედ არიფი და მოჰყავს ქართული წარმომავლობის ქათმის, ბაჭრი ბეგის, მაგალითი, რომელმაც დიდი გზები მოაწესრიგა, ვაჭრებისთვის სიმშვიდე უზრუნველყო, მოსახლეობის სურვილი გაითვალისწინა და ორი უმშვენიერესი წყარო გამოიყვანა.

იმის გასარკვევად, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებენ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები იდენტობას, საუკეთესო მაგალითია ჩარშამბას ილჩეს ქართულ დასახლებებში დამკვიდრებული სახელი „ბოლოკა“. ასე უწოდებენ ნახევრად ქართველებს. „ბოლოკა“ დედით ან მამით არის ქართველი. ბოლოკა, როგორც არ უნდა ქართველობდეს და კარგადაც იცოდეს ქართული, მას ხუმრობით მაინც განასხვავებენ და ყოველთვის შეახსენებენ, რომ ის სუფთა გურჯი არ არის. ამდენად, ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები საკუთარ თავს განასხვავებენ არა მარტო თურქეთში მცხოვრები სხვა ეთნოსებისგან, არამედ ადგილობრივი შერეულ-სისხლიანი ქართველებისგანაც.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებისთვის დამახასიათებელია თავშეყრის ადგილების გამორჩევა და იქ შეკრება. ერთ-ერთი ასეთი თავშეყრის ადგილია ჩარშამბას ილჩეში მდებარე *ceviz kafe* (ნიგვზების კაფე), რომლის მფლობელია ომერ სემიზი. გურჯები ყოველთვის აქ იყრიან თავს, აქ შეიძლება ქართული კერძების დაგემოვნება.

თურქეთის სხვადასხვა ქალაქში მდებარეობს ქართული საზოგადოებები. ასეთია სალიფაზარის ქართული საზოგადოება (*SALIPAZARI GÜRGÜLER DER-NEĞİ*), რომელიც 2011 წელს დაარსდა. მისი დამაარსებელი და ხელმძღვანელია ადემ აიზიჯი (ცენტერადე). სალიფაზარის ქართულ საზოგადოებაში 200 წევრია, აქედან – 160 ქართველი. როგორც ადემ აიზიჯი ამბობს, საზოგადოების გახსნის მიზანი გახდა ის, რომ სალიფაზარში სამუშაოდ ჩამოსულ ქართველებს არ ჰქონდათ თავშესაფარი; მათ ავიწროებდა პოლიცია. სალიფაზარის საზოგადოება სამუშაოდ ჩამოსულ ქართველებს დასაქმებაში ეხმარება (სალუქვაძე, 2019: 4).

ქართველი მუჰაჯირების ყოფისა და ცხოვრების შესახებ უაღრესად საინტერესოა დოქტორ მეჰმედ ისმეთზადე არიფის ნაშრომი „ქართული სოფლები“. წიგნის დიდი ნაწილი სამსუნისა და მისი შემოგარენის ქართველების სოფლების აღწერას ეთმობა. მეჰმედ არიფი წერს გურჯების ჯგუფური მუშაობის (*imece*) შესახებ, რაც ფართოდაა გავრცელებული დასავლეთ საქართველოში და ნადი ეწოდება. ჯგუფური მუშაობის დროს მეზობლები ერთმანეთს ეხმარებოდნენ და სამუშაოს მალე ასრულებდნენ. ნადს იწვევდნენ, როგორც ყანაში მუშაობისას, ასევე სახლის მშენებლობისას. მეჯის მოწვევისას ოჯახის უფროსი ვალდებულია სამუშაოს დასრულების შემდეგ სუფრა გამალოს. ამ ტრადიციის წყალობით, ქართველ მუჰაჯირებს საქმე უმსუბუქდებოდათ. როგორც ქართული სოფლების მცხოვრებნი გვიყვებიან, ნადის დროს ნადურ სიმღერასაც მღეროდნენ. აჰმედ ბაიარი (გორგაძე), 80 წლის, ზედა ქესთანეფინარი: „ადრე იყო იმეჯე ყანაში მუშაობისას და სიმინდის მოყვანის დროს, მარა ახლა აღარაა. იმიტომ, რომ ჭადს დიდად აღარ იყენებენ, ახლა სიმინდს მხოლოდ ძროხას აჰმევენ, ჩვენ კი სულ პურს ვჭამთ, ადრე კი სულ ჭადს ჭამდნენ“ (სალუქვაძე, 2019: 15).

დღეს მეურნეობა ძირფესვიანად შეცვლილია, სიმინდს ხშირად საკვებად აღარ იყენებენ და მის ნაცვლად თხილი გააშენეს, ამიტომ ნადის ტრადიცია დაიკარგა. ძველად, თურმე კანაფიც მოჰყავდათ და მისგან თოკს გრებდნენ. აჰმედ ბაიარი (გორგაძე), 80 წლის, ზედა ქესთანეფინარი: „ადრე თუთუნს ვაკეთებდით, კანაფსაც ვთესავდით, ბაწარი იყო საჭირო ნივთების გადასატანად და პირუტყვის დასაბმელად, ადრე კანაფს არ ვეწოდით“.

თურქეთელი ქართველების სოფლებში გვხვდება ქართული ყოფისთვის დამახასიათებელი დამხმარე სამეურნეო ნაგებობები და საყოფაცხოვრებო ნივ-

თები. ნალია, ბელელი და ეზო-კარმიდამო იმ კულტურის ელემენტი, რომელიც ქართველმა მუჰაჯირებმა თან წაიღეს. ასევე, აღსანიშნავია საყოფაცხოვრებო ნივთები: ჯერა, ხელსაწყო, რაზეც სარეცხს ზელდნენ და ხეხავდნენ. იმის გამო, რომ ადრე რწყილები მრავლად იყო, ტანსაცმელს გოდორში ყრიდნენ, ზემოდან ნაცარს აყრიდნენ, ხოლო შემდეგ ცხელ წყალს ასხამდნენ, წყლის დასხმის შემდეგ რწყილები კვდებოდა; ქერის სანაყი ხელის წისკვილი, თხილისგან დაწნული გოდორი, რომელსაც ტვირთის გადასატანად იყენებდნენ; (Balta) კირაბი - ქამარში ჩასადები პატარა ცული; ფილი - ფილთაქვა გობი, რომელშიც ნაყავენ კაკალს და ნიორს; იაიოლი - კარაქის სადღვები; ქვის კეცი, რომელშიც მჭადს აცხობდნენ. მჭადის გამოცხობისას იყენებენ ფოთოლს, რომელიც ძალიან ჰგავს წყავის ფოთოლს. ასევე, აღსანიშნავია, რომ მჭადის გამოცხობისას მასზე ჯვარს გამოსახავდნენ; სუფრა - დიდი სუფრა წიფლის ხისგანაა გაკეთებული. ქვემოდან ფილია სანაყი გობი. პატარა სუფრა - გამოიყენებდნენ მაკარნას გასაკეთებლად. ქართველ მუჰაჯირები ისეთ საყოფაცხოვრებო ნივთებს აკეთებდნენ თურქეთში, როგორსაც მათი წინაპრები საქართველოში იყენებდნენ (სალუქვაძე, 2019: 7).

დღეს, ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები ძველ საყოფაცხოვრებო ნივთებს აღარ იყენებენ, მაგრამ წარსულის ხათრით ინახავენ და უფრთხილდებიან, რაც თვითიდენტიფიკაციის გამომხატველი ერთ-ერთი ნიშანია (სალუქვაძე, 2019: 7).

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებში შემორჩენილია ქართული კერძების მომზადების ტრადიცია. ისინი დღესაც ამზადებენ ქართულ კერძებს: მალაყთო, წურვილი, ჩილბური, სინორია, ფხალი, ლობიო. კერძის მომზადებისას იყენებენ ქინძს, ქლიავს, ნიგოზს, პრასას და ნიორს ნაყავენ და ერთმანეთში ურევენ. ქართული კერძებიდან აღსანიშნავია: ძალიანი – აკეთებენ ქორწილებში (ინგრედიენტები: ქათმის ხორცი, ბრინჯი, მაკიდო, იგივე ოხრახუში, ქინძი, ნიორი და წიწაკა); იაღწყალი – მჭადს ჩადებენ აირანში, აადულებენ კარგად და შემდეგ თერეიალს დაასხამენ; გამხმარი ქათამი და სხვ. ხატიჯე ბაიარი (დემრალოღლი), 87 წლის, ქესთანეფინარი: „ქართულ საჭმელებს ვაკეთებთ: მალახტო, ქართული ლობიო, ფხალი, კაკლიანი ბადრიჯანი. ჩვენი დედეები რომ წამევედენ, წესი იქიდან წამეიღენ“.

ქართველმა მუჰაჯირებმა პირვანდელი საცხოვრებელი გარემოდან წაიღეს ხეხილის სხვადასხვა ჯიში და ამჟამად ქართველთა დასახლებებში გვხვდება ქართული ხილის ჯიშები: დიდი და პატარა ხურმა, რომლისგანაც ბექმეზს აკეთებენ, წითელი და მწვანე ტყემალი, უამრავი სახის მსხალი: ბათუმური მსხალი, ყანთარ მსხალი, მსხალშაქარა, თეთრი მსხალი და ა.შ. ასევე, გვხვდება წყავი, რომელიც სასარგებლოა სისხლის და სხვა დაავადებების დროს; კაკალი, თუთა, ლეღვი. ხემცენარეებიდან გავრცელებულია იხლამბური (ცაცხვი) და სხვ. აღსა-

ნიშნავია ვაზის კულტურა. ქართველი მუჰაჯირების სოფლებში გავრცელებულია ვაზის სხვადასხვა ჯიში, განსაკუთრებით, საღვინე შავი ყურძნის დასავლურ-ქართული ჯიშები, რომლებიც მათმა წინაპრებმა სამშობლოდან წაიღეს.

ქართველებს ქალაქში გამართულ ბაზრობებზე განსხვავებული სახის ხეხილი გამოაქვთ. ყოველ პარასკევს, ჩარშამბაში (irmak camı), მდინარის მეჩეთის მახლობლად, იმართება ბაზრობა, სადაც ჩარშამბას ქართული სოფლების მცხოვრებლებს ჩამოაქვთ სოფლის პროდუქტი გასაყიდად. ბაზარში მოდიან ქესთანეფინარიდან, მუსლუბეიდან, ფიდანჯიქიდან და ჩათაქიდან. მართალია, ზოგიერთმა ქართველმა არ გაგვიმხილა ვინაობა, მაგრამ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ცნობა არც ისე ძნელია. მათ, უმეტესად, ბაზარში გასაყიდად გამოაქვთ ქართული პროდუქტები და ხილი. ბაზარში ვიცანით მუსლუბეის მკვიდრი ქალბატონი ზექიე ქაზანჯი (ერდაროღლუ), რომელსაც გასაყიდად გამოტანილი ჰქონდა კაკალი, პომიდორი, ბადრიჯანი, კიტრი, ბურღული, ატამი, ქლიავის ჩირი, ქერი, ეკალა, ტყემალი (სალუქვაძე, 2019: 9).

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებს ახსოვთ ქართული ლექსები და სიმღერები.

„ღელე ღელე ჩევიარე,
ღელე ბალახიანი,
ღელეში გოგო დევნახე,
ფეხებტალახიანი“.

„ნალიაზე მე ვერ ავალ
კიბე უყუდებელი,
მე ასკერში (asker) ვერ წავალ
შენზე ჩუხუტებელი“.

„რა ვიცი და ვიციო
სოფლის გოგო დავიციო,
მომცემთ, თქვენ იცით,
არ მომცემთ, თქვენ იცითო“.

„ვაა, ჰაა, ჰაი, შუხტი, ბიჭო!
ვაა, ჰაა, ჰაი, მოგიხდება.“

„ეე, რა ლამაზი გოგო ხარ,
აქ მოდი, ჩიგებუტო“.

„სირა-სირა სოულდებე,
ნენემ დეისხა იოლურთები.
ნენემ არ ჭამოსო,
დუყულიპენ თვალები“.

„ქალამანი ყურძენი
და ახალი წინდა.
მე რომ ქალი დიმიბერდა,
ახალი მინდა“.

ძველი ქართული საყოფაცხოვრებო ნივთები, ქართული კერძები, ხილის ჯიშები, ასევე ქართული ლექსების ცოდნა, ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ეროვნული იდენტობის დამახასიათებელი ნიშნებია, რომლის შენარჩუნებაც მათ ნაწილობრივ დღემდე მოახერხეს.

აღსანიშნავია, საფლავის ქვები, სადაც ვხვდებით წარწერებს – Batumlu (ბათუმელი). ჩარშამბას ერთ-ერთი მეჩეთის ეზოში ვნახეთ ქართველი ფატმა-ხათუნის საფლავის ქვა, რომელზეც ვაზია გამოსახული. საფლავის ქვებზე ვაზის გამოსახულება იდენტობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი ნიშანია.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ტრადიციებიდან აღსანიშნავია ქორწილი. ისლამის მიხედვით, მამაკაცს შეეძლო რამდენიმე მეუღლე ჰყოლოდა, თუმცა თურქეთელ ქართველებში მონოგამიურობა იყო გავრცელებული. XX საუკუნის 20-იან წლებში თურქეთმა მიიღო შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსი, რომლის მიხედვითაც, პოლიგამიურობა აიკრძალა. აღსანიშნავია, რომ ძველად აჭარის მაჰმადიან ქართველებში პოლიგამიურობა ფიქსირდებოდა, მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში ხდებოდა, თუ ქალი ვერ აკმაყოფილებდა მის მთავარ მოვალეობას – ვერ გააჩენდა შვილს, განსაკუთრებით კი – ვაჟს; განქორწინებაც დაშვებული იყო, თუ ქალი ან მამაკაცი უშვილო იყო. განქორწინების შემთხვევაში ქალს მეორედ გათხოვება არ შეეძლო, ამიტომ ის იძულებული იყო, დათანხმებოდა ქმრის მიერ სხვა ცოლის მოყვანას, რომელსაც „ამხანაგს“ უწოდებდა. მეორე ცოლობას გარკვეული ნაკლის მქონე ქალები თანხმდებოდნენ (ოქროსცვარიძე, 2014: 148). მუჰაჯირთა შთამომავლების ქორწილზე და ზოგად ადათ-წესებზე გავლენა მოახდინა, როგორც ქართულ-კავკასიურმა, ისე მაჰმადიანურ-თურქულმა გარემომ. საბოლოო ჯამში, მივიღეთ ქართულ-თურქულ-ისლამური ნაზავი (ოქროსცვარიძე, 2014: 176).

ძველად, ქორწილი სახლში ტარდებოდა, მაგრამ ახლა დარბაზში ტარდება. ქორწილისთვის მზადება დილიდანვე იწყება, სოფლის მოსახლეობა, ნათესავები

დედოფლის სახლში მიდიან. ამ მნიშვნელოვან დღეს სოფლის მოსახლეობასაც საკუთარი წვლილი შეჰქონდა. ქორწილის სამზადისში განსაცდელსა და სიხარულში ნათესავებისა და მეზობლების მონაწილეობა საერთო ქართული ტრადიცია იყო, რითაც სოფელი ერთ მთლიან ორგანიზმს ქმნიდა. თურქეთელი ქართველები სწორედ ამ თვისებით განასხვავებდნენ თავს სხვა ეთნიკური ჯგუფებისგან. მაყრიონის გამოჩენისას პატარძალი სამზარეულოში შედიოდა და ტირილით ემშვიდობებოდა ოჯახის წევრებს. მსგავსი ტრადიცია შავშეთის მკვიდრ ქართველებშიც არის. სრულდება დედის, მამისა და ქალიშვილის რიტუალური ტირილი, ტირიან ახლობლებიც, პატარძლის მამა კიდევ ერთხელ ეფერება ქალიშვილს. ნიშანდობლივია, რომ ოჯახთან ქალის გამომშვიდობება და მისი ქმრისთვის ჩაბარება, საქართველოს ბევრ რეგიონში ტრადიციულად სამზარეულოში ან კერასთან ხდებოდა (ოქროსცვარიძე, 2014: 178).

წარსულში, მნიშვნელოვანი ტრადიცია იყო მაყრიონისთვის გზის გადაკეტვა, რომელსაც *kapı harcı*, ანუ „გზის გახსნას“ უწოდებენ. ეს ტრადიცია აჭარაშიც იყო გავრცელებული. დედოფალს წამოყვანისას სკივრზე სვამდნენ. ნათესავი ქალი მას მხარზე ხელს ადებდა, რაც იმას ნიშნავდა, რომ მამამთილს იგი უნდა დაესაჩუქრებინა. ამ საჩუქარს „*süt parasi*“, ანუ „რძის ფული“ ეწოდებოდა. ამ დროს პატარძლის ძმა ან ბიძაშვილი გარეთ გადიოდა, კარს კეტავდა და მისი გაღებისთვის მამამთილს ფულს სთხოვდა. ამასაც *kapı harcı* ეწოდებოდა. მსგავსი რიტუალი შავშეთის ქართველებშიც გვხვდება. დედოფლის სახლიდან გაყვანას წინ უსწრებდა გარიგება – ვაჭრობა.

ქორწილში პატარძალს კალთაში უსვამენ მცირეწლოვან ბიჭს, რითაც მას უბედებენ პირველი შვილი ბიჭი ჰყავდეს. პატარძალს ბავშვი უნდა დაესაჩუქრებინა პერანგით ან ფულით. აღნიშნული რიტუალები საქართველოსთვის უცხო არ ყოფილა. კერძოდ, აჭარაში რძალს კალთაში ვაჟს ჩაუსვამდნენ, წლისთავზე შენც გეყოლოსო (ოქროსცვარიძე, 2014: 182). ბიჭის გაჩენის შემთხვევაში, ქალის სტატუსი ოჯახში საგრძნობლად იმატებდა, რადგან ის გვარის გამგრძელებელს ჩუქნიდა ოჯახს.

მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთელი ქართველების საქორწინო ტრადიციებმა ისლამური გავლენა განიცადა, მათში მაინც შემორჩა ქართული, განსაკუთრებით, აჭარული კულტურული ელემენტები, რითაც ქართველები საკუთარ თავს განასხვავებენ სხვა კულტურული ელემენტებისგან ანუ ახდენენ განსხვავებას – „ჩვენ“ და „სხვები“ (ოქროსცვარიძე, 2014: 188).

ყველაზე მნიშვნელოვანი კომპონენტი, რაც ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ეროვნულ თვითმყოფადობას განსაზღვრავს, არის ქართული ენა. სამწუხაროდ, ქართულის მცოდნეთა რაოდენობა დღითი დღე მცირდება. ნიშანდობ-

ლივია, რომ ახალგაზრდებმა ქართული არ იციან. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები დამწუხრებით აღნიშნავენ ამ ფაქტს. შერეული ქორწინებები, ურბანიზაციის ზრდა გახდა იმის მიზეზი, რომ ქართული ენა თანდათან იკარგება. სოფელ მუსლუბეის მკვიდრმა იბრაჰიმ სელ (კვირეტიძემ) დალონებულმა გვითხრა, რომ სოფლების შერევის პროცესი დაჩქარდა და გაღრმავდა. იბრაჰიმ სელ (კვირეტიძე): „ადრე აქ ქართველი ქართველზე ქორწინდებოდა, 60-70 წელია, დეიწყენ ქორწინება თურქებზე და სხვა ერის ხალხზე, ახალგაზრდები ქალაქს მიდიენ სასწავლებლად, სამუშაოდ და იქინე ზოგს თურქი შუუყვარდება, ზოგს – ლაზი და ზოგს – გურჯი. ჩემი რძალი მამით არის თურქი, დედით ლაზიმე. ჩემს შვილისშვილს გურჯს ვუძახი. მიწების გაყიდვა დეიწყენ, გურჯების მიწები ხან თურქმა იყიდა, ხან ლაზმა შეირია ჩვენი სოფელი“ (სალუქვაძე, 2019: 10). შაბან სავუქ (სალიპოღლი), ქესთანეფინარი: „50 წელზე ზევით გურჯული იციენ, მარა ახალგაზრდებმა არ იციენ, ჩვენ ნენები გურჯულად გველაპარაკებოდენ და მაქიდან დევსწავლეთ“.

ქართველ მუჰაჯირთა კომპაქტურად დასახლება, შერეული ოჯახების შექმნისგან თავის არიდება არის ის ფაქტორები, რომელთა მეშვეობით ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებმა შეძლეს ქართული ენის შენარჩუნება. გურჯების უმეტესი ნაწილი აღნიშნავს, რომ ქართული ბებიებისა და დედებისგან ისწავლეს. ოჯახში დედები უმეტესად სახლში იყვნენ და შვილებს ქართულად ესაუბრებოდნენ. უფრო მეტიც, თურქული ენის სწავლების დამკვიდრების შემდეგ, სკოლაში წასული ქართველი ბავშვების დიდმა ნაწილმა თურქული არ იცოდა, რადგან ოჯახში ყოველდღიურად ქართულად მეტყველებდნენ. 1928 წელს მუსტაფა ქემალ ათათურქმა განახორციელა ენის რეფორმა, რომლის შემდეგაც სკოლებში თურქული ენის სწავლება დაიწყო. 1930-იან წლებში თურქეთის სკოლებში ყველა ბავშვს ჰქონდა თავისი ნომერი; ამასთანავე, თუ რომლიმე ბავშვი მშობლიურ ენაზე რამეს იტყოდა, მას აბეზღებდნენ დირექციასთან და ბავშვს სჯიდნენ. ამის ნათელი მაგალითია დღევანდელი თურქეთელი ქართველი მუსტაფა იაქუთი (გურამ ხიმშიაშვილი). იგი დაიბადა 1955 წელს ინეგოლის რაიონის სოფელ ჩიფთლიქში (ფუნდუხში). მისი ბავშვობის პერიოდში სოფელში ჯერ კიდევ არ არსებობდა თურქული სკოლა; სოფელში მხოლოდ ქართულად საუბრობდნენ, რის გამოც მუსტაფა იაქუთიმ მხოლოდ ქართული იცოდა და 6 წლის ასაკში სკოლაში შესვლის შემდეგ ისწავლა თურქული (სურმანიძე, 2019: 11).

დღეისთვის სოფლების უმეტესობაში ქალები უფრო ლაპარაკობენ ქართულად, ხოლო მამაკაცებს შედარებით უჭირთ ქართულად მეტყველება. მიზეზი ნათელია, აქაური ქალები უმეტესად სახლში არიან და ოჯახის საქმეს უძღვებიან, მათ ნაკლებად აქვთ კონტაქტი ქალაქთან და, შესაბამისად, უცხო კულტურასთან.

ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების ბებია-ბაბუებმა სოფლებში თურქული არ იცოდნენ, ყოველდღიურ საკომუნიკაციო ენად ქართულს იყენებდნენ. აზმი ქელემ (შაქიფოლლი), 90 წლის: „ჩვენმა ნენეებმა თურქული არ იცოდენ და სულ ქართულად გველაპარაკებოდენ, მაქიდან დევსწავლეთ ჩვენ გურჯული. სახში ქართულად ლაპარაკობდენ. ახლა ახლებმა ჰიჩ არ იციენ გურჯული. ადრე გურჯს გურჯზე ათხოვებდენ. ახლა ახლები ქალაქში მიდიენ და სხვები უყვარდებათ. ეირია ყველაფერი“ (სალუქვაძე, 2019: 12). აბდულაჰ ილმაზი(ჯაფარიძე): „ჩვენმა ბებიამ არ იცოდა თურქული და ქართულად გველაპარაკებოდა. ჩვენ ბებიასთან გაზაფხულზე მოვდიოდით და მაქიდან დევსწავლეთ ქართული. ჩემმა ბაღნებმა ქართული არ იციენ, თურქულად ლაპარაკობენ. ასიმილაცია ძალიან დიდია. ახალგაზრდებმა გურჯული არ იციენ. ასევე, ქართული ძნელი ენაა. მე წერა ვერ დევსწავლე, დრო არ მქონდა“ (სალუქვაძე, 2019: 16)

ბოლო დროს ვითარება საგრძნობლად შეიცვალა. დაიწყო შერეული ოჯახების შექმნა. ქართველი ქალი თურქზე გათხოვების შემთხვევაში შვილებს თურქულად ესაუბრება, ოჯახში თურქულ ენას იყენებს. ანალოგიური ვითარებაა, როდესაც ქართველი ცოლად სხვა ეროვნების წარმომადგენელს ირთავს. ქართული ენის საარსებო გარემო დავიწროვდა და მისი გამოყენების საჭიროება არ არსებობს. აღსანიშნავია ასევე ურბანიზაციის პროცესის გავლენა. სოფლები თითქმის დაიცვალა, მიდიან ქალაქებში, ხოლო სოფელში მხოლოდ ზაფხულში ჩამოდიან, აქ მოსავალს აიღებენ და ისევ ქალაქში ბრუნდებიან. აბდულაჰ ილმაზი (ჯაფარიძე): „სოფელში ვინმე არ რჩება, ყველა ქალაქშია. მარტო ორი თვით ამოდიენ თხილის კრეფისას“. იბრაჰიმ სელ (კვირეტიძე): „ჩვენი მთავარი შემოსავალი თხილია. ზამთარში სოფელი ცარიელია, ვერკაცს ვერ ნახავ, ზაფხულში ივსება თხილის სეზონზე. ყველა ამოდის, თხილს კრეფენ და მერე სოფელი ისოვლე ცარიელდება, თხილის საკრეფად საქართველოდან ჩამოდიენ“.

ამდენად, თურქეთში მცხოვრებ ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებში ეროვნული იდენტობის შინარჩუნების სამი ძირითადი მიზეზი გამოიკვეთა: 1. საკუთარი საცხოვრებელი სივრცის შემოსაზღვრა, კომპაქტურად დასახლება; 2. უფროსი თაობის წარმომადგენლებში შერეული ოჯახების შექმნისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება; 3. ადათებისა და ტრადიციების შემონახვა.

ქართული იდენტობისთვის დამახასიათებელი ნიშნები ვლინდება მუჰაჯირთა შთამომავლების ყოველდღიურ ცხოვრებაში, მეურნეობასა და ყოფაში. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებმა შემოინახეს იდენტობისთვის დამახასიათებელი ნიშნები: ქართული საყოფაცხოვრებო ნივთები, რომელსაც უფრთხილდებიან წარსულის ხატრით; ქართული კერძების მომზადების ტრადიცია; მაგრამ სამწუხაროა, რომ ქართველები თანდათან ენას კარგავენ. ახალმა თაობამ ნაკლებად

იცის ქართული ენა; ისინი არ მალავენ, რომ გურჯები არიან, მაგრამ ქართული ენა უკვე აღარ იციან. შერეული ქორწინებები და ურბანიზაციის ზრდა არის ის ფაქტორები, რომლებიც ენის დაკარგვას ხელს უწყობს, ენის შენარჩუნება ძნელია დიდ ქალაქებში მცხოვრებთათვის; ამასთანავე, სკოლაში მისული პირველკასელი თურქული ენის სწავლას იწყებს. ძველად სოფელს ქალაქთან მჭიდრო ურთიერთობა არ ჰქონდა, ასეთ პირობებში მარტივი იყო ენის შენარჩუნება. დღეს მჭიდროა ქალაქისა და სოფლის ურთიერთობა. ქართველები ქალაქში მიდიან სამუშაოდ, სადაც მათ უჭირთ ენის შენარჩუნება. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებისთვის სასაუბრო ენა თანდათან თურქული ხდება. ხშირად, ქართულის მცოდნე გურჯებსაც უჭირთ ქართულად საუბარი, ისინი ფიქრდებიან და სიტყვებს ეძებენ, რაც იმის დასტურია, რომ ქართულმა მათ შორის პირველი ენის სტატუსი დაკარგა. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლები ენობრივი ასიმილაციის გზაზე დგანან და არ არსებობს ფაქტორები, რასაც შეუძლია ამ სიტუაციის გამოსწორება.

იდენტობის დაკარგვის მნიშვნელოვანი ფაქტორია ცივილიზაციის მონაპოვრები და თანამედროვე გარემო, მაგრამ ასიმილაციის პროცესმა მუჰაჯირთა შთამომავლებში ეროვნული იდენტობა ბოლომდე მაინც ვერ მოშალა. ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების უმეტეს ნაწილს ახსოვს, რომ მათი წინაპრები ქართველები („გურჯები“) იყვნენ. თანამედროვე ახალგაზრდა თაობის თურქიზაციის დინამიკა გვიჩვენებს, რომ შემდგომი თაობებისთვის აუცილებლად დადგება ქართული ეროვნული თვითიდენტიფიცირების და შესაბამისად, ქართველ მუჰაჯირთა უნიკალური სუბკულტურის მთლიანად ან ნაწილობრივ დაკარგვის საფრთხე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ისმეთზადე..., 2002: - Ismetzade Doktor Mehmed Arif, (2002). GÜRCÜ KÖYLERI, Yayına Hazırlayan: Fahrettin Çiloğlu, ISTANBUL.
2. ოქროსცვარიძე., 2014: - ოქროსცვარიძე ნინო, „ოჯახი და საოჯახო ყოფა თურქეთელ ქართველებში, (ინეგოლის რაიონის სოფელ ჰაირიეს მოსახლეობის მაგალითზე)“, თბილისი, 2014.
3. ჩოხარაძე., 2016: - ჩოხარაძე მალხაზ, „ქართული ენის გეოგრაფია თურქეთში“, გამომც. „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2016.
4. სურმანიძე., 2019: - სურმანიძე რამაზ, „მუსტაფა იაქუთი (გურამ ხიმშიაშვილი)“, გამომც. „Hat Baskı Sanatları San. Tic. Ltd. Şti. Litros Yolu 2 Matbaacılar Sitesi A Blok“, სტამბოლი, 2019.

5. ფაღავა..., 2016: - ფაღავა მამია, „მუჰაჯირთა შთამომავლებთან“, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 2016.
6. სალუქვაძე., 2019: - სალუქვაძე ვანო, „თურქეთის ჩარშამბას ოლქის ქართული სოფლების ეთნოგრაფიული შესწავლის მიზნით საქართველოს უნივერსიტეტის სამეცნიერო ექსპედიციის საველე სამუშაოების მასალები (ხელნაწერის უფლებით)“.

ქართველთა სამოსი უსხტელი ავტორების შავიზღვისპირა რეგიონში მოგზაურობის მომონებებსა და ეტიუდებში

აბსტრაქტი. თანამედროვე ეტაპზე საზოგადოების წინაშე მწვავედ დგას კულტურულ ღირებულებათა შენარჩუნების საკითხი, რაც ქართველი ხალხის ხასიათის გამოვლინების ერთ-ერთ მხატვრულ-ესთეტიკურ ობიექტს, ისტორიულ კოსტიუმსაც ეხება. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველთა ჩაცმულობა წარმოადგენს მრავალ სხვადასხვა მიმართულების მკვლევართა დაინტერესების ობიექტს, მისი სრულყოფილი ისტორია, საილუსტრაციო და მატერიალური მასალების არარსებობის გამო, ჯერ კიდევ არ არის დაწერილი. აქედან გამომდინარე, აქტუალურია ყველა იმ ინფორმაციული და ვიზუალური მასალის მოძიება, რომელიც ქართული ისტორიული და ტრადიციული კოსტიუმის შესწავლისთვის ხელშემწყობი მასალა იქნება. ქართული კოსტიუმის ისტორიის კვლევისთვის უცხოელ ავტორთა ჩანაწერების მნიშვნელობაზე ჯერ კიდევ დიდმა ქართველმა ისტორიკოსებმა – ივ. ჯავახიშვილმა და ს. ყაუხჩიშვილმა გაამახვილეს ყურადღება და დღემდე არ განელებულა ინტერესი უცხოენოვანი წყაროებისადმი. მიუხედავად ამისა, არსებობს ჯერ კიდევ შეუსწავლელი მასალები, რომელთა კვლევა, პუბლიკაცია და სამეცნიერო მიმოქცევაში ჩაშვება მნიშვნელოვანი სიახლე იქნება საკითხით დაინტერესებული წრეებისთვის. სწორედ ასეთი მასალების შემცველია იმ ევროპელ ავტორთა შთაბეჭდილებები, რომლებმაც XV-XIX საუკუნეებში, სხვადასხვა მიზნით იმოგზაურეს საქართველოს შავიზღვისპირა რეგიონებში. მათ მიერ აღწერილი ქართველთა ჩაცმულობის, ნატურიდან შესრულებული ეტიუდების, ეთნოგრაფიული ჩანახატების და საილუსტრაციო გრაფიურების ანალიზი შესაძლებლობას იძლევა, აღდგენილ იქნას ამა თუ იმ მოგზაურის თანადროული, დღეისთვის უცნობი სამოსისა და თავსაბურავის ფორმები, სილუეტი და კონსტრუქცია. რაც თავის მხრივ, ქართული კოსტიუმის ცვლილებისა და განვითარების დადგენის საშუალებაც იქნება.

საკვანძო სიტყვები: ქართველთა სამოსი; კოსტიუმის ისტორია; ევროპელი მოგზაურები; ეთნოგრაფიული ჩანახატები; გრაფიურა.

¹ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Associated Professor at Akaki Tsereteli State University,

Georgian Clothing in the Memories and Etudes of Foreign Authors' Travels in the Black Sea region

Abstract: *At this time, the preservation of cultural values is a pressing concern for society, which also encompasses historical costume as one of the artistic-aesthetic objects best reflecting the Georgian people's character. Despite the fact that Georgian clothing has piqued the curiosity of historians from various fields, its whole history has yet to be recorded due to a paucity of illustrative and applicable materials. As a result, it's critical to gather as much information and visual material as possible to aid in the study of Georgian historical and traditional clothes. Iv. Javakhishvili and S. Kaukhchishvili, two outstanding Georgian historians, took notice, and interest in foreign language sources that has not waned ever since. However, there are still unknown resources whose discovery, publishing, and release will be significant news for anyone interested in the subject. These materials comprise the impressions of European authors who visited Georgia's Black Sea regions in the 15th and 16th century for a variety of reasons. The restoration of contemporary uniforms and headscarves, silhouette and structure of this or that traveler, which are now unknown, is feasible thanks to the analysis of Georgian clothing, sketches drawn from nature, ethnographic sketches, and illustrative engravings provided by them. As a result, there will be an opportunity to assess the change and development of the Georgian costume.*

Keywords: *Georgian clothes; History of the costume; European travelers; Ethnographic sketches; Engraving.*

* * *

შესავალი: უცხოელ მოგზაურთა და მკვლევართა ჩანაწერები ძალზე ხშირად შეიცავს საინტერესო და ფასეულ ინფორმაციას ჩვენი ხალხის ყოფა-ცხოვრების სხვადასხვა რეალიის, მათ შორის ქართული ჩაცმულობის შესახებაც. ასეთი ინფორმაცია, ისტორიული კოსტიუმის ნივთიერი ძეგლების არარსებობისა და საილუსტრაციო მასალების სიმცირის პირობებში, მნიშვნელოვან ხელშემწყობ ფაქტორს წარმოადგენს ქართული სამოსის ევოლუციური პროცესის გააზრებისათვის. მასალების სიმწირე არცთუ უმნიშვნელო **პრობლემას** წარმოადგენს ქართული კოსტიუმის სრულყოფილი ისტორიის დადგენისთვის. მისი გადაჭრა აქტუალურია ჩვენი ერის კულტურულ ღირებულებათა შენარჩუნებისთვის, მით უფრო თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში. სწორედ აღნიშნული დანაკ-

ლისის შევსებას, კერძოდ, XV-XVIII საუკუნეების ინფორმაციული და ვიზუალური მასალების (ნატურიდან შესრულებული ეტიუდები, ეთნოგრაფიული ჩანახატები და საილუსტრაციო გრავიურები) მოკვლევას ითვალისწინებს წინამდებარე ნაშრომი. ასეთი მასალების ანალიზი და პუბლიკაცია მნიშვნელოვანი სიახლე იქნება ქართული ჩაცმულობის ისტორიით დაინტერესებული პირებისთვის.

ლიტერატურის მიმოხილვა: ქართული ჩაცმულობის შესწავლისთვის უცხოურ წყაროებში დაცული ცნობების მნიშვნელობაზე დიდმა ქართველმა ისტორიკოსებმა – ივ. ჯავახიშვილმა და ს. ყაუხჩიშვილმა მეცნიერულ დონეზე გაამახვილეს ყურადღება. მას შემდეგ მრავალმა მკვლევარმა მიმართა უცხოურ წყაროებს ქართული სამოსის შესახებ ცნობების ძიებისას. სამეცნიერო ნაშრომებისა და პუბლიკაციების სიმრავლე ადასტურებს, რომ დღესაც არ განელებულა ინტერესი მის მიმართ. ამ მხრივ საინტერესოა უკანასკნელ წლებში გამოცემული წიგნი-კატალოგები, მონოგრაფიები და ენციკლოპედიური ნაშრომები: „ქართული ტრადიციული სამოსი“ (ქართული ტრადიციული სამოსი..., 2013), „ეთნოგრაფიული სურათები XVII-XVIII სს. საქართველოს ისტორიიდან“ (კვანტიძე, 2014) „ქსოვილი საქართველოდან“ (კალანდია..., 2017), „ქართული ეროვნული სამოსის ილუსტრირებული ცნობარი“ (დოლიძე..., 2017), „ქართველთა ჩაცმულობა და ეთნოგრაფიული ტიპაჟები XVI-XIX საუკუნეების ევროპულ ბეჭდურ გამოცემებში“ (სორდია, 2020), „ქართველები და ქართველთა ჩაცმულობა XV- XVII საუკუნეების იტალიელ ავტორთა წყაროებში“ (Ugrekheldze..., 2020); „ქართული კოსტიუმი უცხოურ წერილობით და სახვით წყაროებში“ (უგრეხელიძე..., 2021), „ქართველი ქალის სამოსი ქრისტოფორო დე კასტელის ალბომიდან – მხატვრის ფანტაზია თუ რეალობა“ (უგრეხელიძე..., 2022) და სხვ.

უცხოელთა ჩანაწერების მრავალმხრივი შესწავლის მიუხედავად, ჯერ კიდევ არსებობს ისეთი მასალები, რომლებიც უცნობია ქართველი საზოგადოებისთვის და რომლებიც ჯერჯერობით არ განხილულა, როგორც წყარო ქართული სამოსის ისტორიისთვის. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია იმ ევროპულ ავტორთა შთაბეჭდილებები, რომლებმაც XV- XVIII საუკუნეებში სხვადასხვა მიზნით იმოგზაურეს საქართველოს შავიზღვისპირა რეგიონებში და დაგვიტოვეს საინტერესო ნარატიული და ვიზუალური ინფორმაცია ქართველთა ჩაცმულობის შესახებ.

მეთოდოლოგია: კვლევა, ძირითადად, ეფუძნება ხელოვნების ისტორიისთვის აპრობირებულ მეთოდებს: მხატვრულ-სტილისტური ანალიზის მეთოდი; ისტორიულ-აღწერითი მეთოდი (საილუსტრაციო მასალების ანალიზისთვის); ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი; ისტორიული და ფორმალურ-სტილისტური ანალიზი; ე. წ. „ტრადიციული“ მეთოდი, რომელიც მკვლევრის ინტუიციისა და საკითხის პოზიტიურ ცოდნის სინთეზს წარმოადგენს; პრაქტიკული მეთოდი,

დამყარებული მკვლევრის პირად გამოცდილებაზე; სინთეზის მეთოდი – ანალიზის შედეგების დასკვნების ფორმულირებისთვის.

კვლევითი სამუშაოს ნაწილი, კერძოდ, ოსმალური, ფრანგული, იტალიური, გერმანული და სხვა წყაროები უკვე შესწავლილია და წინამდებარე კვლევა წარმოადგენს ადრე გამოქვეყნებული სტატიების გაგრძელებას, ამდენად, კვლევის მეთოდოლოგია აღწერილია ნაშრომებში: „The Study of Georgian Historical Costumes Based on the 16th-century Ottoman Material Sources“ (Ugrekheldize..., 2021a: 304); „XVII Century French Written and Fine Sources on Georgian Attire“ (Ugrekheldize..., 2021b: 151); „Georgian Men’s Dress of XVII century (According to a Comparative Analysis of the Paintings of the Italian Missionary Cristoforo De Castelli and Georgian Fine Arts’ Sources)“ (Ugrekheldize..., 2021c: 1161); „უცხოურ და ადგილობრივ სახვით წყაროებში დაცული ქართული ისტორიული კოსტიუმის ფორმების შედარებითი ანალიზი“ (უგრეხელიძე..., 2021a: 134); „XVI-XIX საუკუნეების გერმანულ წყაროებში ასახული ქართული ჩაცმულობა“ (უგრეხელიძე..., 2021b).

დისკუსია (ძირითადი ტექსტი): ქრონოლოგიურად პირველი წყაროს ავტორი ბავარიელი **ჰანს შილტბერგერი** (1380 – 1427-ის შემდეგ), რომელსაც ზოგჯერ „გერმანელ მარკო პოლოს“ უწოდებდნენ. შილტბერგერი ჯვაროსნულ ომში მონაწილეობდა (რაინდ რაიხარტინგენის საჭურველმტვირთელი იყო), რა დროსაც ტყვედ ჩაუვარდა ოსმალებს, შემდეგ კი – თემურლენგს. თავისი თავგადასავალი მან აღწერა თხზულებაში „**იოჰანეს შილტბერგერის მოგზაურობები მიუნხენიდან ევროპაში, აზიასა და აფრიკაში 1394 წლიდან 1427 წლამდე**“, („Reisen des Johannes Schiltberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1394 bis 1427“) (Schiltberger, 1879). თხრობის თანახმად, თითქმის 30-წლიანი ტყვეობის განმავლობაში, შილტბერგერმა მონახულა შავი ზღვის ყველა ქვეყანა, ეგვიპტე, ბალდადი და სპარსეთი, ჰერატიდან დელიმდე, სამარყანდი, ციმბირი და კონსტანტინოპოლი. თხრობის თანახმად, ავტორს 1408 წლის შემდგომ პერიოდში საქართველოში (ქართლში, აფხაზეთსა და სამეგრელოში) მოუწია ყოფნა. მიუხედავად იმისა, რომ შილტბერგერის თხრობა რამდენადმე არათანმიმდევრულია (რადგან ჩანაწერები გაკეთებული აქვს არა მოგზაურობის, არამედ სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ), მაინც არ არის ინტერესს მოკლებული, რადგან იმერული თავსაბურავის – ფაფანაკის გავრცელების არეალისა და მისი ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში მოხმარების შესახებ მსჯელობის საშუალებას იძლევა. ავტორის სიტყვებით: „*არის ქვეყანა, აბკაზ ჰქვია. მის დედაქალაქს ცუხუმ ქვია. არაჯანსაღი მხარეა. ამ მხარეში ქალები და კაცები იხურავენ ოთხკუთხა ბრტყელ ქუდებს და ამას აკეთებენ არაჯანსაღი კლიმატის გამო*“. შილტბერგერი აღნიშნავს, აგრეთვე, რომ საქართველოში ამზადებენ აბრეშუმს (მამისთვალიშვილი, 1980:).

1539 წლის გვიან გაზაფხულზე საქართველოში, კერძოდ, სამეგრელოში, იმერეთსა და ქართლში იმოგზაურა ვენეციელმა ელჩმა **მიქელე მემბრემ** (1509 – 1594), რომელიც ვენეციის ხელისუფლების მიერ მივლენილი იყო სპარსეთში, შახთამაზის კარზე. ელჩობის ანგარიში **«Relazione di Persia»** მან 1542 წ. წარუდგინა ვენეციის ხელისუფლებას. აღნიშნული რელაციის ხელნაწერი დაცულია ვენეციის სახელმწიფო არქივში². მოგზაურობის ისტორია მემბრეს აღწერილი აქვს წიგნში **„მისია სეფიანთა სპარსეთის შაჰთან (1539-1542)“** („Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)“ (Membre, 2014). მემბრე რელაციაში აშუქებს ოსმალეთსა და საქართველოს შორის სავაჭრო ურთიერთობებს და აღწერს მეგრელი გლეხისა და თავადის ჩაცმულობას:

„მეგრელები ძალზე ცუდად არიან ჩაცმულები, ყველას მოკლე ბამბის სამოსი აცვია... თავზე ქეჩის ქუდებს ატარებენ, რომელიც მიტრას წააგავს. მეგრელი ბატონები ძალიან გრძელ ტანსაცმელს ატარებენ, აცვიათ ცხვრის ტყავის ჩექმები, რომელთაც არა აქვთ ლანჩა და ყველა მხრიდან ცხვრის ტყავია³; თავზე ახურავთ ფერადი ქეჩა“.

ავტორი იმერელი აზნაურების სამოსს ასე ახასიათებს: *„ისინი ატარებენ ძალზე უხეში ბამბის ქსოვილის ძალიან გრძელ წინდებს⁴, წინდის ზემოთ ნაჭრის შარვალს, ცხვრის ტყავის ჩექმებს, უხეში ბამბის ქსოვილის დალიანდაგებულ პერანგსა და ძალიან გრძელ ბამბის დოლმანს. თავზე იხურავენ ფერადი ქეჩის ქუდს – ძალზე გრძელი, წაწვეტებული ბოლოთი“.* ავტორი ყურადღებას ამახვილებს საქართველოში აბრეშუმის სიმრავლეზე და ვაჭრობის დროს ქსოვილების სხვა საქონელზე გადაცვლის ტრადიციაზე. ერთგან ავტორი აღნიშნავს, რომ აზნაურებს ჰყავთ *„კარგი ცხენები, საუკეთესო აბრეშუმის გადასაფარებლებით, რომლებშიც ისარი ვერ გააღწევს“*

XVII საუკუნის სამეგრელოს მოსახლეობის სამოსის შესახებ ცნობები რუსულ წყაროებშიც, კერძოდ, 1636 -1640 წლების რუსი ელჩების – ვედოტ ელჩინისა და პავლე ზახარიევის ანგარიშებში მოიპოვება. **ვედოტ ელჩინი** მუხლობრივ აღწერილობაში დაბალი ფენის სიშიშვლის შესახებ წერს: *„ტანსაცმლის ნაკლებობას განიცდიან, ტანშიშველნი და ფეხშიშველნი დადიან, მხოლოდ საჭირო ადგილებს იფარავენ ქსოვილის ნაჭრით ან თხის ტყავით, სხვა მხრივ კი შიშვლები არიან... მათ ქვეყანაში დიდი სიშიშვლეა, მამაკაციც და დედაკაციც შიშვლები დადიან“* (ელჩობათა მასალები 2014:).

² https://de.wikipedia.org/wiki/Michele_Membr%C3%A8

³ აქ საუბარია უძიროებზე

⁴ აქ საუბარია საცვეთებზე, რომლებიც ძველად ორი სახისა იყო. ერთ მათგანს სამუხლე პაკიქს უწოდებდნენ, ჩამცმელს მუხლებს ზემოთ სწვდებოდა და მას იყენებდნენ ზამთარში, მეორეს, უფრო მოკლეს, ახალგაზრდები იცვამდნენ (ქართული მატერიალური კულტურის.., 2013:)

მღვდელ **პავლე ზახარევის** მუხლობრივ აღწერილობაში, ძირითადად, ღვთისმსახურთა სამოსის შესახებ არის საუბარი: „ბედიელ ეპისკოპოსს ჯიბეებანი აღმოსავლური აბრეშუმის კაფტანი ეცვა, კაფტანზე ოქროს ყიზილბაშური ნაქარგია; ეპისკოპოსს სარტყელად ქ. ქაშანში დამზადებული გრძელი ვიწრო აბრეშუმის ქსოვილი ეკრა; კაფტანს ზემოთ ხავერდით გაწყობილი კვერნის ქურქი ეცვა ჯიბეებით, ხელების გასაყრელითა და ზონარიანი შესაკრავით; მეორე ქურქი ცხვრისაა, ორმაგი ხავერდით გაწყობილი... როცა ეკლესიაში მივედით, მიტროპოლიტი წირვისათვის ჩვენი თანდასწრებით იმოსებოდა. სტიქარის სიგრძე წესის მიხედვითაა, მაგრამ საბეჭურის, ვარსკვლავებისა და არშიების გარეშე; ეპიტრაქილი, სამკლავური, სარტყელი და ენქერი წესისამებრ იყო. შესამოსელის ნაცვლად ბისონს იცვამს, ბისონი კი კაფტანის ზედაპირის ქსოვილისაგან ხიშტაკითა და სახელოებითაა შეკერილი; სახელოები და გვერდები გაუკერავია. სახელოებზე და გვერდებზე ღილების ნაცვლად თხუთმეტ-თხუთმეტი ვერცხლის მოოქროვილი პატარა ეფვანია დაკერებული. როცა მიტროპოლიტი ბისონს იცვამს, ბისონის ეფვნებს შეუბნევენ და მასზე ბისონი, როგორც კაფტანი, ისე გამოიყურება... ბისონის სიგრძე ცოტათი მუხლს ქვემოთ სცილდება.“ ზახარევი პატრიარქის სამოსს ასე აღწერს: „პატრიარქს შავი ბარტყულა ეხურა, შავი ატლასის მანტია ეცვა პატარა მარგალიტებზასმული სამხრეებით. თასმები ზედ ოქროსი იყო, ყიზილბაშურად ვერცხლით კიდებმოქარგული. ქვედა კიდები კი მანტიას ოქროსი ჰქონდა, ფესაცმელები ცხვირაპრეხილები ეცვა.“

ქართული საზოგადოებრიობისთვის კარგადაა ცნობილი იტალიელი მისიონერის, თეატინელთა ორდენის ბერის **არქანჯელო ლამბერტის** 1630-1649 წლებში საქართველოში, კერძოდ, ოდიშის სამთავროში მოღვაწეობის შესახებ. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ, ნეაპოლში, 1653 წ. მან გამოაქვეყნა წიგნი „აღწერა კოლხეთისა, რომელსაც ახლა სამეგრელო ეწოდება“ („Relazione della Colchide hoggi detta Mengrella, nella quale si tratta dell'origine, costumi, e cose naturali di quei paesi“) (Lamberti, 1991:), რომელიც ფაქტიურად, პირველი ვრცელტანიანი თხზულებაა საქართველოს შესახებ. წიგნის ერთი თავი მთლიანად ეთმობა ქართველების ჩაცმულობას. ავტორს დეტალურად აქვს აღწერილი სხვადასხვა წოდების წარმომადგენელთა ჩაცმულობა, თავსაბურავები და ფეხსამოსი: „თავადაზნაურობა საკმაოდ კარგად იცვამს. პერანგს იკერავენ სხვადასხვა ფერის აბრეშუმისაგან. პერანგის ყელსა და ქობას ჰქარგავენ სირმით, ძვირფასის ქვებით და მარგალიტებით. ეს შემკულობა რომ ყველამ ცხადად დაინახოს, პერანგი შარვალს გარეთ აქვთ გადმოფარფაშებული. პერანგზე აცვიათ ახალუხი, რომელიც მუხლებამდინ უწევდებათ. ეს ახალუხი შალის ან აბრეშუმის არის და მოქარგული. პერანგი რომ არ დაფაროს, უფრო მოკლეა პერანგზე. მასზე ყელიდან წელამდე აკერიათ

ნაჭედის ვერცხლის დილები. წელზე არტყიათ სარტყელი..., ახალუხის ზევით, სიცივეში, აცვიათ მეორე ტანისამოსი, კიდევ უფრო მოკლე, კაზაკინის მსგავსი. ეს მეორე ტანისამოსი არის ან უფრო წმინდა შალისა, ან ფარჩისა და ან ხავერდისაგან და სარჩულად აქვს სიასამურის ტყავი.

მდაბიო ხალხის ქუდი ნაბდისაგან არის გაკეთებული და უფრო ჰგავს კოთხოს, ვიდრე ჩვენებურ შაპოს, რადგან კალთები სულ არა აქვს და თავს ძლივს ფარავს. ამ ქუდს სხვადასხვა სახეს აძლევენ. თავად-აზნაურები ამ ქუდს იკერავენ ან წმინდა შალისაგან და ან აბრეშუმისაგან: ზოგიერთები აქარგვინებენ მას, ან ამკობენ თათრულად სიასამურის ტყავით, ან ირანულად აკერვინებენ წაწვეტილებს, როგორც კაპუცინების თავსახურავია და ამკობენ ვერცხლის ფერის ცხვრის ტყავით, რომელიც ირანიდან მოაქვთ“ (ლამბერტი, 1983)

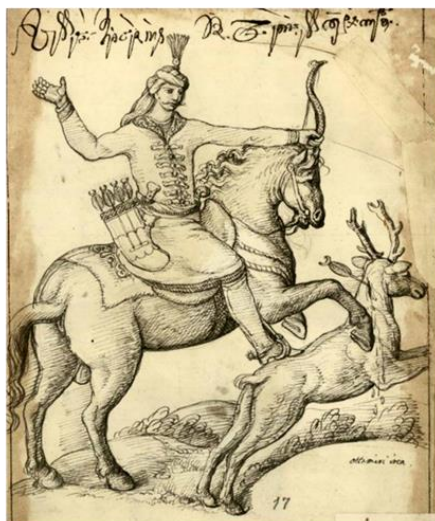
მოგვიანებით, 1657 წელს, ლამბერტიმ გამოსცა მეორე წიგნი „წმინდა კოლხეთი“ (Lamberti, 1657), რომელიც ქართველი მკითხველისთვის ნაკლებად ცნობილი თხზულებაა. მასში გადმოცემულია პაპის კურიის მიერ საქართველოში გამოგზავნილი თეატინელთა მისიონის 1631-1649 წლების მთელი ისტორია. აღნიშნული წიგნიდან საკვლევი თემატიკისთვის საინტერესოა სატიტულო გვერდი – ოდიშელი ახალგაზრდა ქალებისა და ბავშვების ნათლობის სცენის გამოსახულებით (სურ. 1.). სურათზე კარგად ჩანს პერსონაჟების სამოსი.

ნათლობის სცენა ლამბერტის წიგნიდან „წმინდა კოლხეთი“.

XVII საუკუნის ქართველთა ყოფა-ცხოვრების შესწავლისთვის ფასდაუდებელ განძს წარმოადგენს იტალიელი მისიონერის, თეატინელთა ორდენის პატრის

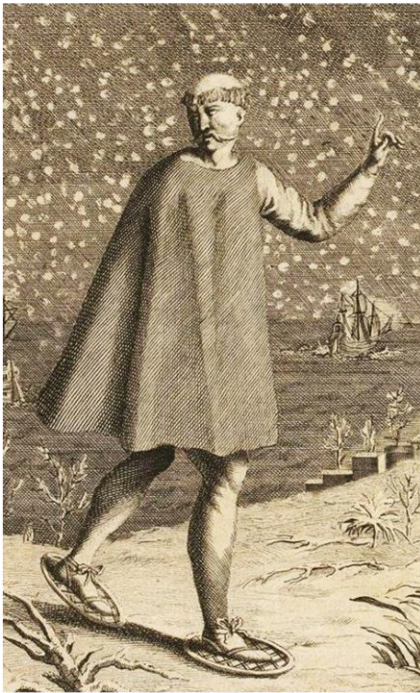
ქრისტოფორო დე კასტელის (Cristoforo Castelli), იგივე ტერამო კასტელის (1597-1659) შემოქმედება. მან საქართველოში მოღვაწეობის წლები (1628-1652 წწ.) არა მარტო წერილებსა და მოხსენებებში აღწერა, არამედ საუკუნოდ აღბეჭდა სურათებსა და ჩანახატებში, რომლებიც თვალსაჩინოდ და დოკუმენტურად ავსებენ ნაკლებად ცნობილ მოვლენებს და გვაცნობენ უცნობ პერსონაჟებს. მისი, როგორც თვითმხილველის მიერ შეკრებილი მასალები და ადგილზე შესრულებული ჩანახატები შვიდ სქელტანიან ალბომს შეადგენს და ქ. პალერმოს კომუნალურ წიგნთსაცავშია დაცული. კასტელის ათასამდე სურათი და ჩანახატი, თანდართული კომენტარებითურთ, დღემდე უდიდეს ინტერესს იწვევს, როგორც დოკუმენტური მნიშვნელობის მქონე წყარო, ქვეყანაში მიმდინარე ისტორიული მოვლენებისა და ყოფა-ცხოვრების ამსახველი ნარატიული და ვიზუალური მასალა. ვიზუალური მასალის მნიშვნელობას ზრდის სხვადასხვა ენოვანი (უხშირესად თერთმეტე-ნოვანი) განმარტებითი წარწერები, რომლებიც თითოეულ ნახატს უხვად ახლავს. ეს კომენტარები ძალზე ინფორმაციულია XVII საუკუნის საქართველოს სხვადასხვა ფენის წარმომადგენელთა ყოფითი რეალიების, მათ შორის განსაკუთრებით ჩაცმულობის შესწავლისათვის. ავტორს უყურადღებოდ არ რჩება ჩვენი ქვეყნის არც ერთი კუთხე. მის ნაშრომში თანახარი ინტერესითაა გადმოცემული მეფეთავართა თუ სრულიად დაბალი ფენის პორტრეტული გამოსახულებები, მათი ყოფისა და საქმიანობის დამახასიათებელი გარემო (ლხინი, ნათლობა, გლოვა, დაკრძალვა, სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა, სპორტული შეჯიბრებები, ნადირობა და სხვ.), შენობა-ნაგებობათა ნიმუშები, სამისიონერო საქმიანობის სცენები, ფანტასტიკური სიუჟეტები – ყველაფერი საკუთარი თვალით ნანახი და გულით განცდილი. ისტორიული პირების გამოსახვისას, საინტერესო არის ის, რომ ერთ კომპოზიციაში ავტორი სრულად ახერხებს, როგორც პიროვნების გარეგნული იერისა და ხასიათის გადმოცემას, მისი თვისებების აღწერასა და სამოსის დახასიათებას, ისე მისადმი საკუთარი დამოკიდებულების ჩვენებასაც, ასე მაგალითად: იმერეთის მეფის ალექსანდრე მესამის პორტრეტთან მინაწერებში კატელი აღწერს მეფის ჩაცმულობას და ამავდროულად, გარეგნობით აღფრთოვანებასაც არ მალავს (სურ.): *„საქართველოს მეფეები მოდგმით თვალტანადნი არიან, შესამჩნევად მაღლები... ოქროს ქუდი, ალმასებითა და მარგალიტებით მორთული; ყელის ირგვლივ ოქრო და ძვირფასი ქვები ბეწვმოვლებული ზედა ტანსაცმელიც ოქროს ყვავილებითაა მორთული. ოქროს ფუსკულებიანი წითელი კაბა მსხვილი ოქროს ღილებით. ხმალი და კვერთხი ოქროსი, ესპანურად დაყენებული ქერა ულვაშებით, ტანსაცმელის ქვეშ ლურჯი პერანგი ოქროს ძაფებით. მთლად შიგნით წითელი შეიდიში, მწვანე ფეხსაცმელი... საქართველოს მეფეები ტანად თითქმის დეკაცები (გიგანტები) არიან“* (გიორგაძე, 1946).

ქართველები და მათი სამოსი კასტელის ალბომიდან.

1653 წლით დათარიღებულ წიგნის „მოგზაურობები და დაკვირვებები“ ავტორი – ფრანგი მოგზაური **ფრანსუა დე ლა ბულე-ლე-გუზი** (1623-1669) ბევრს მოგზაურობდა ევროპაში, ოსმალეთში სპარსეთსა და ინდოეთში. მოგზაურობათა შთაბეჭდილებებში ერთი პატარა თავი (გვ. 72-73) დათმობილი აქვს ქართველებს, სადაც ავტორი მოკლედ აღწერს ქართველის გარეგნობას და ჩაცმულობას: „გურჯებს ანუ ქართველებს გრძელი თმა აქვთ წინ, შუბლის მხარეს, მაგრამ იპარსავენ უკან, იხურავენ ბეწვის ქუდს, ისევე როგორც პოლონელები ან თათრები; მათ გრძელი პალტო აცვიათ“ (Boullaye-Le Gouz, 1653).

ქართველი მკითხველისთვის ასევე კარგად ცნობილია ფრანგი მოგზაურის ჟან-ბატისტ შარდენის საინტერესოდ დასურათებული თხზულება „მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“ (Chardin, 1711).

ქართველები და მათი სამოსი ჟან შარდენის წიგნიდან

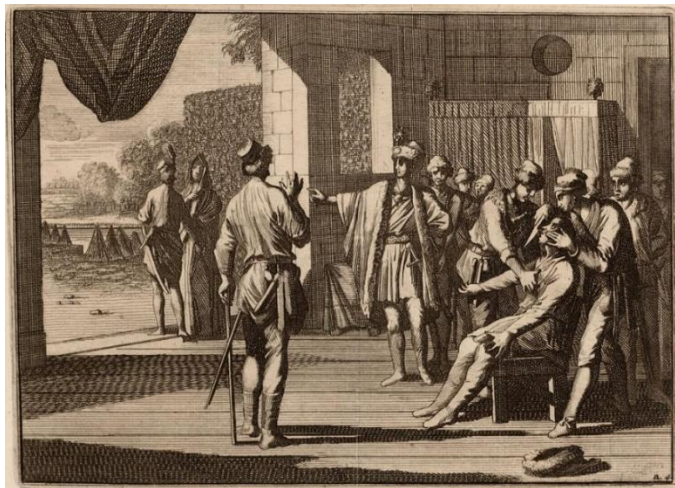
განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს თხზულების პასაჟები, სადაც შარდენი კოლხი (მეგრელი) მამაკაცის გარეგნობასა და ჩაცმულობაზე საუბრობს და ეს, შესაბამისად, ასახულია მხატვარ გრელოს დასურათებაში, ასე მაგალითად, ავტორი გვიამბობს: „მრგვალად იპარსავენ თავის კორტოხს, დანარჩენი თმები, აგრეთვე, მრგვალად შემოპარსული და ჩამოზრდილი აქვთ თვალებამდე... ისინი ისეთი საწყალობენი და გაკვირვებულები არიან, რომ წვიმის დროს არახჩინს ან ქუდს ჯი-

ბეში იდებენ, რომ არ გაუფუჭდეთ და თავშიშველი დადიან... უმრავლესობა სხეულის დასაფარავად მხოლოდ მდარე ხარისხის ნაბადს ატარებს. ამ ნაბადს, რომელიც ძველებურ ქლამიდას მოგვაგონებს, უყრიან თავს და ატრიალებენ სურვილისამებრ იმ მხარისაკენ, საიდანაც მოდის წვიმა და ქარი, რადგანაც იგი სხეულის მხოლოდ ერთ ნაწილს ფარავს და მხოლოდ მუხლებს სწვდება... ფეხზე ეცვათ სანდლებისმაგვარი სპეციალურად თოვლში სასიარულო ფეხსაცმელები, რომლებიც მე მხოლოდ ამ ქვეყანაში ვნახე. მისი ძირი თავისი ფორმითა და სიგრძით თხილამურსა ჰგავს, თუმცა ისე განიერი არაა. ბადეც უფრო მეჩხერია, ხოლო ხე, რომელსაც ბადე უკეთდება, მრგვალია. ეს ფეხსაცმელი თოვლში არ ეფლობა, მხოლოდ ერთი თითის სიღრმეზე ჩადის. ამ ფეხსაცმლით თოვლზე სწრაფად მოძრაობენ. ტოვებენ მქრქალ და გაურკვეველ კვალს, რადგან ამ ფეხსაცმელს არც თავი აქვს და არც ბოლო.“

ქართველები და მათი სამოსი ჟან შარდენის წიგნიდან.

XVIII საუკუნის დასაწყისიდან ჰოლანდიელმა კარტოგრაფმა და გამომცემელმა პიტერ ვან დერ აამ დაბეჭდა წიგნი „პერეკოპის და ნოღაელი თათრების, ჩერქეზების, მეგრელებისა და ქართველების ადათ-წესები და ჩვეულებები მისიონერთა 1633 წლის ჩანაწერების მიხედვით“ (Luca, 1707), რომელშიც შეტანილია არქანჯელო ლამბერტის 1633 წლის ჩანაწერები სამეგრელოს შესახებ. გამომცემა საინტერესოა წიგნის ილუსტრატორების ჟან და კასპერ ლუიკენების გრავიურებით, რომლებზეც გაცოცხლებულია ლამბერტის მიერ აღწერილი ყოფითი სცენები: „მეგრელთა ლხინი“, „ღვთის სამსჯავრო“ და „დადიანის მიერ ვეზირის დასჯა“. ეს გრავიურები შეტანილ იქნა, ასევე, პიტერ ვან დერ აას მიერ 1729 წელს გამოცემულ „მსოფლიოს ატლასში“ («La Galerie Agreeable du Monde»), რომელშიც აღწერილია მსოფლიოს ხალხთა ზნე-ჩვეულებები, რელიგია და ისტორია.

მეგრელთა ყოფა და სამოსი ვან დერ აას წიგნიდან.

ასევე საინტერესო მასალებს შეიცავს პიტერ ვან დერ აას მიერ 1713 წ. დაბეჭდილი სამეგრელოს ფერადი რუკა „**Mingrelie, autrefois Colchis, Pays baigné au Couchant par la Mer Noire**“ (Nouvel Atlas, 1713), რომელზეც გამოსახულნი არიან მეგრელი და თურქი მამაკაცები. ვან დერ აა იყენებდა იმდროისთვის არსებულ წყაროებს და ბეჭდურ გამოცემებს. მეგრელი მამაკაცის კაბა და თავსაბურავი იმ დროისთვის დიდგვაროვანთა მიერ რეალურად გამოყენებულ სამოსს შეესაბამება, თუმცა მისი დაჩითვის ფერები და დეკორირება ტრადიციულისგან განსხვავებულია.

სამეგრელოს რუკის ფრაგმენტი.

საქართველოს შესახებ ცნობებს შეიცავს იოჰან მიქაელ ფუნკენის (Johann Michael Funcken) სერიული გამოცემის – „**მსოფლიოს აღწერა**“ („**Neueröffnetes Amphitheatrum**“) ერთ-ერთი წიგნი, კერძოდ, 1728 წ. გამოქვეყნებული აზიის ტომი (Funcken, 1728). ავტორი საუბრობს მეგრელთა ჩაცმულობის შესახებ: „მეგრელების ტანსაცმელი ძალიან დაუდევრად გამოიყურება. უბრალო ადამიანებს შორის ქალებსა და მამაკაცებს აქვთ მხოლოდ ერთი პერანგი და წყვილი შარვალი“ აქვე ჩართულია ორი გრაფიურა „ქართველები“ და „მეგრელი ქალი“.

ქართველები და მათი სამოსი ფუნკენის წიგნიდან.

ქართული ტრადიციული სამოსის შესახებ ცნობებსა და ეთნოგრაფიულ ჩანახატებს შეიცავს გერმანელი მეცნიერისა და მოგზაურის აკად. იოჰან გიულდენშტედტის ნაშრომი. მკვლევარს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის მიერ დავალებული ჰქონდა ჩრდილოეთ კავკასიისა და საქართველოს ყოველმხრივი გამოკვლევა-შესწავლა. გიულდენშტედტმა ჩვენს ქვეყანაში დაყო 1771-72 წლებში. მისი გამოკვლევა – „მოგზაურობა რუსეთსა და კავკასიის მთიანეთში“ – გამოიცა ორ ტომად (Güldenstädt, 1787). აფხაზეთის, სამეგრელოს, ლეჩხუმის, რაჭის, სვანეთის, ქართლისა და კახეთის დახასიათებისას გიულდენშტედტი აღწერს მოსახლეობის (მირითადად მამაკაცების) სამოსს, მოჰყავს ცნობები ჩაცმულობისა და სხვადასხვა ქსოვილის დამზადების და ყიდვა-გაყიდვის შესახებ. მისი ცნობები მამაკაცის სამოსის შესახებ საკმაოდ განზოგადებულია: „აცვიათ თებოებთან ნაოჭებიანი მოკლე ჩოხები, რომლებიც მუხლებამდე კი არ სწვდებათ, წვივებზე შემოხვეული აქვთ სახვევი, წელზე არტყიათ ბრტყელი ქამარი და ა. შ. ისინი ხშირად ამზადებენ ტლანქი მაულის ჩოხებს და მიაქვთ გასაყიდად (მოგზაურობა საქართველოში, 1962).

ქართველები და მათი სამოსი გიულდენშტედტის წიგნიდან.

დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთა ჩაცმულობა დახასიათებული აქვს გერმანელ მოგზაურს, ავანტიურისტსა და დიპლომატს იაკობ რეინეგსს ნაშრომში „კავკასიის საყოველთაო ისტორიულ-ტოპოგრაფიული აღწერა“ (Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus) (Reineggs 1796). ის 1779-1783 წლებში მეფე ერეკლეს კარზე მოღვაწეობდა. წიგნი გამოიცა 1796 წ. სანკტ-პეტერბურგში. ავტორი ქართველთა ჩაცმულობას ასე აღწერს: „თავის დასაფარად ისინი იყენებენ ელიფსური ფორმის შავი ქსოვილის ან ტყავის ორ ნაჭერს, რომლებიც ერთმანეთთან შეერთებულია და თავს ფარავს ეფარება შუბლის შუა ნაწილიდან კეფამდე და ერთი მხრიდან მეორემდე [ფაფანაკი]; კიდევზე მიკერებული თასმებით ნიკაპქვეშ იკვრება და ამგვარად მაგრდება თავზე. მაგრამ ისინი იყენებენ მას მხოლოდ წვიმაში, სხვა დროს უკან აქვთ ჩამოკიდებული... აცვიათ წითელი აბრეშუმის პერანგი, რომელიც მუხლებამდეა დაშვებული და მკერდის მარცხენა მხარესაა შეხსნილი. აცვიათ სქელი შარვალი, ყოველთვის ატარებენ მოკლე ზედა სამოსს, რომელიც მუხლებს ძლივს ფარავს, აცვიათ პერანგის გარეთ და შეკრულია წელზე ტყავის ქამრით. სახელოს ნაკერი ილლიიდან იდაყვამდე ღიაა, რათა აუცილებლობის შემთხვევაში ხელი თავისუფალი იყოს. შარვლის ნაცვლად ბევრს

ასევე აცვია გრძელი ქსოვილის წინდები, რომლებიც ბარძაყის შუა ნაწილამდე აღწევს და მუხლის ქვევით არის დამაგრებული ნაჭრით. ფეხზე აცვიათ ჭვინტია-ნი წითელი ტყავის უძიროები ან ამოსხმული ტყავის ნაჭერი... მსგავსად აცვიათ ქალებსაც, იმ განსხვავებით, რომ გაუთხოვარი ქალი თავშიშველას, გათხოვილებს კი წითელი ტილო ისე აქვთ მობურული, რომ მხოლოდ თვალებიღა მოუჩანთ. მათი გარე სამოსი ძირითადად წითელი ტილოს კაბაა, წინ ღილებით შეკრული, ზამთარში კი უხეში საბურველი აქვთ შემოხვეული (რაინფესი, 2002).

ქართველების ყოფით ეტიუდსა და მათი ჩაცმულობის აღწერას შეიცავს ფრანგი დიპლომატისა და მხატვრის ჟაკ გრასე დე სენ-სოვერის წიგნი „ევროპის, აზიის, აფრიკის, ამერიკის ხალხთა სურათები“ (Tableaux des principaux peuples de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, de l'Amérique) (Saint-Sauveur, 1797). ქართველთა ჩაცმულობის შესახებ ის წერს: „მამაკაცებს თათრებივით აცვიათ; გრძელი ზედა სამოსი, მოკლე სახელოებით; შიგნით გრძელი, ყვავილოვნად დაჩითული ქურთუკი, გარშემორტყმული ქამრით, რომელზეც ხმალი კიდია. ფართო შარვალი და დაბალყელიანი ჩექმები. ყველა ტანსაცმლის ნაპირზე მოყოლებულია ბეწვი. ქუდ-კონუსსაც შემოსდევს სქელი ბეწვი... რაც შეეხება ქალის ჩაცმულობას, ეს თავად გრაციათა სამოსია. თავისუფალი, გრძელი კაბა ვერ მალავს მათ მოქნილ, ლერწამივით წელს და მაცდუნებელ ფორმებს. პატარა ქამარი მკერდის ქვემოთ უკეთიათ, რომლის თვალწარმტაცი კონტურები მსუბუქი ქსოვილის მიღმაც ადვილად შესაცნობია. მარგალიტებით შემკული ერთგვარი შარფი მოსხმული მარჯვენა მხარზე, მარცხენა მკლავის ქვეშაა ამოტარებული. მათი თავსაბურავი მხოლოდ ფატაა, რომელიც მოხდენილად ნარნარებს და საუცხოო თმებს აფრიალების საშუალებას აძლევს.“

როგორც ვხედავთ, საქართველოს შავიზღვისპირა რეგიონში მოგზაურობის ჩანაწერებში, მკვლევართა ანგარიშებში, ეთნოგრაფიულ ჩანახატებსა და გრავირებში მრავლადაა ისეთი მასალა, რომელიც მნიშვნელოვან და საჭირო ინფორმაციას შეიცავს ქართული კოსტიუმის ევოლუციის პროცესის დადგენისთვის. ამ მასალებს, ნივთიერი ძეგლების არარსებობის პირობებში, პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს დროის მოცემული მონაკვეთის (XV- XVIII საუკუნეების) კოსტიუმის ფორმისა და სილუეტის დაზუსტებისთვის. აღნიშნული, რასაკვირველია, ამ მიმართულებით შემდგომი მუშაობის საჭიროებასაც გულისხმობს.

ქართველები და მათი სამოსი ჟაკ გრასე დე სენ-სოვერის წიგნიდან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ელჩობათა მასალები 2014: – ფედოტ ელჩინის მუხლობრივი აღწერილობა. გაბრიელ გეგენავას, ფედოტ ელჩინისა და პავლე ზახარიევის ელჩობათა მასალები 1636-1640 წლები, თარგმანი ვლ. ჩხიკვაძისა, რედაქტორი ჯ. გამახარია, თბილისი 2014, გვ. 310.
2. გიორგაძე, 1946: – გიორგაძე, ბ., დონ კრისტოფორო დე კასტელი, ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ. თბილისი: „მეცნიერება“. 1946.
3. კალანდია., 2017: – კალანდია გ., საგანელიძე ი., ზამბახიძე ი., 2017. ქსოვილი საქართველოდან. თბილისი: გამომცემლობა „ფავორიტი“. 2017.
4. კვანტიძე, 2014: – ეთნოგრაფიული სურათები XVII-XVIII სს. საქართველოს ისტორიიდან (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევა). სადოქტორო thesis, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
5. ლამბერტი, 1983 – არქანჯელო ლამბერტი სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი იტალიურიდან ალექსანდრე ჭყონიასი, 1983.
6. მამისთვალიშვილი, 1980: – ელდარ მამისთვალიშვილი საქართველო ჰანს შილტბერგერის „მოგზაურობის წიგნში“ მაცნე 1980, N2, თბილისი: მეცნიერება 1980.

7. მოგზაურობა საქართველოში, 1962: – იოჰან გიულდენშტედტი - "მოგზაურობა საქართველოში" - გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა - ტომი I - უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ - წიგნი IX - თბილისი - 1962.
8. რაინეგსი, 2002: – იაკობ რაინეგსი, მოგზაურობა საქართველოში, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა, თბ., 2002, გვ. 108.
9. სორდია, 2020: – ქართველთა ჩაცმულობა და ეთნოგრაფიული ტიპაჟები XVI-XIX საუკუნეების ევროპულ ბეჭდურ გამოცემებში, s.l.: ეთნიკურობისა და მულტიკულტურალიზმის ცენტრი. 2020.
10. უგრეხელიძე., 2021: – ქართული კოსტიუმი უცხოურ წერილობით და სახვით წყაროებში /Georgian Costume in Foreign Written and Fine Arts Sources : ქუთაისი, 2021.
11. უგრეხელიძე., 2022: – უგრეხელიძე ი., ქარციძე ნ. ქართველი ქალის სამოსი ქრისტოფორო დე კასტელის ალბომიდან – მხატვრის ფანტაზია თუ რეალობა მაცნე. 2022.
12. უგრეხელიძე..., 2021a: უგრეხელიძე ი., ქარციძე ნ., ჩუბინიძე ე. უცხოურ და ადგილობრივ სახვით წყაროებში დაცული ქართული ისტორიული კოსტიუმის ფორმების შედარებითი ანალიზი V საერთაშორისო კონფერენციის „კულტურა და ხელოვნება თანამედროვეობის კონტექსტში“ მასალები. ხელოვნების უნივერსიტეტის გამომცემლობა 2021, გვ.134-143.
13. უგრეხელიძე., 2021b: – უგრეხელიძე ი., ქარციძე ნ., ჩუბინიძე ე. XVI-XIX საუკუნეების გერმანულ წყაროებში ასახული ქართული ჩაცმულობა საერთაშორისო ონლაინ კონფერენცია „მუზეუმი და გლობალიზაცია“ ბათუმი, 2021.
14. ქართული ტრადიციული სამოსი., 2013 – ქართული ტრადიციული სამოსი: XVIII-XX საუკუნეები /Traditional georgian attire : 18th-20th centuries : [კატალოგი] / ავტორ-შემდგენლები: იზოლდა მელიქიშვილი, ელდარ ნადირაძე, ლუარსაბ ტოგონიძე. გამომცემლობა სეზანი, თბილისი, 2013.
15. ქართული მატერიალური კულტურის., 2013: – „ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი“, რედაქტორი მეტრეველი როინ, გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2013.
16. Boullaye-Le Gouz, 1653 – La Boullaye-Le Gouz, François de, Les voyages et observations, Paris, 1653.
17. Chardin, 1711: – Chardin, Jean. Journal du voiage du Chevalier Chardin en Perse et aux Indes orientales la Mer Noire et par la Colchide Tome 1. Amsterdam: Chez Jean Louis de Lorme. 1711.
18. Dolidze., 2017: – Dolidze, N., Datuashvili, M., Ugrexidze, I., Charkviani, I., Chirgadze, K., Lursamanashvili, L., & Kvantidze, G. Illustrated Reference Book of Georgian National Clothing. ATSU Press. Kutaisi, 2017. Pp. 23, 47-49, ISBN 978-9941-455-24.

19. Funcken, 1728 : – Johann Michael Funcken Neueröffnetes Amphitheatrum worinnen aus dem südlichen Asia die meißten Nationen etc. repräsentiret (etc.); Gedruckt und verlegt von Johann Michael Funcken Erfurth, 1728.
20. Güldenstädt, 1787: – Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge, T. 1, 1Sankt Petersburg
21. Lamberti, 1691: – Arcangelo Lamberti, Relatione della Colchide hoggi detta Mengrella, nella quale si tratta dell'origine, costumi, e cose naturali di quei paesi, appresso Camillo Caualli, 1691.
22. Lamberti 1657: – Arcangelo Lamberti Colchide sacra ;Negli Eredi di Camillo Cavallo, 1657.
23. Luca, 1707 : – Luca, G. Battista de, Beauplet, B., Lamberti, A., & Thevenot, J. de. (1707). De landschappen der Percoptize en Nogaize Tarters, Circassen, Mingrelianen en Georgianen, beneffens die van de Crim, bereist; en derzelve inwoonderen, aart en levenswys beschreeven, in 't jaar 1633. Te Leyden: by Pieter vander Aa, boekverkooper.
24. Membère, 2014: Membère, M., 2014. *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*. s.l.:s.n. 2014.
25. Nouvel Atlas, 1713 : – Nouvel Atlas, très exact et fort commode pour toutes sortes de personnes, Contenant Les Principales cartes géographiques. Leiden, P. Van der Aa, n.d. (1713).
26. Reineggs 1796: – Reineggs, J. Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus, 1. bei Gerstenberg und Dittmar, 1796.
27. Saint-Sauveur, 1797: – Grasset de Saint-Sauveur, Jacques Tableaux des principaux peuples de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, de l'Amérique, Paris : 1797
28. Schiltberger, 1879: – Schiltberger, Johannes, 1380 Or. *The bondage and travels of Johann Schiltberger: a native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, -1427*. London: Printed for the Hakluyt Society, 1879. Pdf. Retrieved from the Library of Congress, www.loc.gov/item/05040446/
29. Ugrekhelidze..., 2020: – Ugrekhelidze, I., Kartsidze, N., & Chubinidze, E. Georgians and their Manner of Dress in the Resources of XV-XVII Century Italian Authors. *Theoretical & Applied Science*, 12, 2020, p. 118-124.
30. Ugrekhelidze..., 2021a: – Ugrekhelidze I., Kartsidze N., Chubinidze E. The Study of Georgian Historical Costumes Based on the 16th-Century Ottoman Material Sources //History, Archaeology, Ethnology. – 2021. – №. V. – C. 304-313.
31. Ugrekhelidze..., 2021b: – 36. Ugrekhelidze, I., Kartsidze, N., Chubinidze, E. XVII Century French Written and Fine Sources on Georgian Attire// Fundamental and applied research in the modern world. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2021. Pp. 151-162.
32. Ugrekhelidze..., 2021c: – Ugrekhelidze I. Georgian men's dress of XVII century: According to a comparative analysis of the paintings of the Italian missionary Cristoforo de Castelli and Georgian fine arts' sources //Linguistics and Culture Review. – 2021. – T. 5. – №. S4. – C. 1161-1175..

ნაილა ჩელებაძე / Naila Chelebadze¹

ჯელო ჩელებაძე / Jelo Chelebadze²

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობისა და ბიოსფეროს ურთიერთმიმართების საკითხი ჰიპოკრატეს მიხედვით („ჰაერთა, ნყალთა და ადგილთა შესახებ“)

აბსტრაქტი: ჰიპოკრატეს ნაშრომი „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“- შეიცავს არაერთ საყურადღებო საკითხს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს, მისი მოსახლეობის ანთროპოლოგიის, ყოფა-ცხოვრებისა და კულტურის შესახებ. ნაშრომში აღწერილია კავკასიის ზოგიერთი ტომის წარმოშობის, მისი ეთნოგრაფიული ცხოვრების მეტად საინტერესო საკითხები.

ჰიპოკრატე, როგორც ექიმი, საყურადღებო მასალებს იძლევა მოსახლეობის ჯანმრთელობასთან დაკავშირებით და ანთროპოლოგიურ იერს, ზნეს, ხასიათს, ტრადიციებს, აკავშირებს ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან. ამგვარი მიდგომით რამდენადმე ვლინდება ავტორის ინტერესი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის კომპლექსური შესწავლისადმი.

ამასთან, ჰიპოკრატეს მიერ გაკეთებული შეფასებები შეიძლება, შეფასდეს სამეცნიერო დისციპლინების – ეთნიკური გეოგრაფიის, ეთნიკური ეკოლოგიის, ეთნოლოგიის, ფიზიკური ანთროპოლოგიის და ეთნოფსიქოლოგიის წინაპირობად.

საკვანძო სიტყვები: ბიოსფერო, ფასისი, მედიცინა, ეკოლოგია, არხები, ხის ნავი.

¹ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ეთნოლოგიისა და სოციოლოგიური კვლევის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომე-ლი; საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აზუსერისძის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი/PhD in history, Senior Researcher of Department of Ethnology and Sociological Research, Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University; Professor of St. Tbel Abuseridze Teaching University Patriarchate of Georgia

² საქართველოს სახელმწიფო სამედიცინო უნივერსიტეტი, ექიმი/ State Medical University of Georgia, Doctor

**The Issue of the Interrelation between the Population
of the Eastern Black Sea Coast and the Biosphere according to Hippocrates
("About Air, Water and Places")**

***Abstract:** Moreover, the assessments made by Hippocrates can be considered as a prerequisite for such scientific disciplines as ethnic geography, ethnic ecology, ethnology, physical anthropology and ethnopsychology.*

the work of Hippocrates "About Air, Water and Places" contains a number of significant issues about the natural-geographical environment of the Eastern Black Sea coast, as well as the anthropology, lifestyle and culture of its population. The paper describes the origin of some tribes of the Caucasus, the very interesting issues of their ethnographic life.

Hippocrates, as a doctor, provides important materials related to the health of the population and connects the anthropological appearance, morals, character, traditions with the natural-geographical environment. This kind of approach reveals the author's interest in the complex study of the population of the Eastern Black Sea.

Key words: Biosphere, Physiology, Medicine, Ecology, Canals, Wooden Boat.

* * *

შესავალი: აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობა და მისი ბიოსფერო ჰიპოკრატეს ნაშრომის მიხედვით ნაკლებად შესწავლილია, თუ არ ვიგულისხმებთ ივ. ჯავახიშვილის, გ. ჩიტაიას, მ. გეგეშიძის, მ. ინაძის, ნ. ფიფიასა და სხვა ავტორთა მიერ ცალკეული საკითხის სპეციალურ კვლევას. წინამდებარე ნაშრომში შევეცადეთ ჰიპოკრატეს მიერ აღწერილი ბიოსფეროსა და მოსახლეობის ურთიერთმიმართების შედეგების ჩვენება, რითაც ისტორიულ-ეთნოლოგიურ კვლევაში ავტორის ორიგინალური შეფასებებით რამდენადმე წარმოჩნდება ცალკეული სამეცნიერო დისციპლინის ჩანასახი.

უძველესი დროიდან შავიზღვისპირეთში არაერთმა ბერძენმა სწავლულმა იმოგზაურა (ჰეროდოტე, ჰიპოკრატე, ქსენოფონტე და სხვ.). მათი დაინტერესება შავიზღვისპირეთის მიმართ მრავალმა ფაქტორმა განაპირობა. მას შემდეგ, რაც ბერძნული პოლისების წარმოქმნას მოყვა, ე.წ. დიდი კოლონიზაცია, შავი ზღვის სანაპიროზე დაიწყო ახალი ქალაქების-კოლონიების დაარსების პროცესი. ამის შედეგად გაიზარდა ბერძნული კოლონიების გავლენა ადგილობრივ მოსახლეობაზე რელიგიური, კულტურული თუ სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის ბიოსფეროსადმი დამოკიდებულების საკითხთან დაკავშირებით მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ძველი ბერძენი მკურნალი, ექიმი და ფილოსოფოსი, „მედიცინის მამად“ წოდებული ჰიპოკრატე თავის ცნობილ ტრაქტატში „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“, რომლის თარგმანი კომენტირებით გამოსცა ცნობილმა მეცნიერმა თინათინ ყაუხჩიშვილმა 1965 წელს.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია: შედარებითი, ლოგიკური და ისტორიული, ტიპოლოგიური, ინდუქციური და დედუქციური მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ჰიპოკრატეს ნაშრომი, როგორც შენიშნავს თ. ყაუხჩიშვილი, ავტორის ყველაზე მნიშვნელოვანი თხზულებაა. ნაშრომი შედგება 24 პარაგრაფისგან, რომლის ## 1-11 არის წმინდა სამედიცინო, ## 12-23 კი – ეთნოგრაფიული ხასიათისაა, რომელშიც მცირე, მაგრამ უაღრესად მნიშვნელოვანი ცნობებია საქართველოს შესახებ. ნაშრომის ბოლო #24 სამედიცინო აღწერის შემადგამელი ნაწილია.

ჰიპოკრატე განიხილავს ფასისელების ანუ კოლხების გარეგნობასა და მათ ყოფა-ცხოვრებაზე გეოგრაფიული პირობების მნიშვნელოვან გავლენას. განსხვავებით ჰეროდოტესგან, გეოგრაფიული ფაქტორის გავლენას ადამიანის მორალურ-სოციალურ მდგომარეობაზე, ჰიპოკრატე მეტ უპირატესობას ანიჭებდა (ჰიპოკრატე, 1965:10; 17-18), რასაც დაუკავშირა ადამიანთა გარეგნობა და მათი ხასიათის მრავალგვარობა.

როგორც ცნობილია, ჰიპოკრატე მოღვაწეობდა ძვ.წ. V-IV საუკუნეებში და „ისტორიის მამად“ წოდებული ჰეროდოტეს თანამედროვე იყო. ჰიპოკრატემ, როგორც ანტიკური მედიცინის რეფორმატორმა, ჩამოაყალიბა მკურნალობის ძირითადი პრინციპები და თითოეული ექიმის პროფესიისადმი ერთგულებისა და სინდისის -საექიმო პროფესიის მორალური კოდექსი.

ანტიკური პერიოდის ბერძენი მწერლების ცნობათა მიხედვით, ჰიპოკრატეს მიერ აღწერილი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ეგრისის სამეფოს საზღვაო სანაპირო მოიცავდა ვრცელ ტერიტორიას ჩრდილოეთიდან სამხრეთამდე, სადაც მხოლოდ ქართველი ტომები ცხოვრობდნენ. თ. ყაუხჩიშვილის შენიშვნით, „ჰიპოკრატეს მიერ აღწერილი „ფასისელები“ ან კოლხების სინონიმი უნდა იყოს, ან კრებითი სახელია ტომთა იმ ჯგუფისა, რომელშიც პირველობა იმ დროისათვის კოლხებს ეჭირათ. მისივე აზრით, ჰიპოკრატემ კოლხეთის დაბლობზე მცხოვრები ტომები იმიტომ მოიხსენია ერთი გეოგრაფიული სახელწოდებით – ფასისელების სახელით, რომ მას აინტერესებდა კონსტიტუციური ტიპის დადგენა და არა ცალკეული ტომების აღნიშვნა (ჰიპოკრატე, 1965:18-20, 45.#15).

როგორც ცნობილია, თანადროული ანტიკური წყაროების მიხედვით, ეგრისის სამეფოს ეთნიკური შემადგენლობა ძვ.წ. I ათასწლეულის II ნახევარში „კოლხური“ ტომებითაა წარმოდგენილი - კოლები//კოლიკები და კორაქსები, კოლხები (მეგრელები), ლაზები, ჰენიოხები, იგივე სანიგები (ისტორიულ წყაროებში სვანები), ასევე, მთებში მცხოვრები მაკროპოგენები (გრძელწვერიანები), კერკეტები და ფტიროფაგები (ფიფია ნათია, 2013:93; არბოლიშვილი, 2005:106). აღნიშნული პერიოდის ძველბერძნული მწერლობა რამდენადმე მიგვანიშნებს ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მოსხთა ბინადრობის შესახებაც (არბოლიშვილი, 2005:35). საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ მკვლევარი თ. მიზჩუანი იზიარებს რა გ. მელიქიშვილის მოსაზრებას, აღნიშნავს, რომ აღნიშნულ ტერიტორიაზე, ფაზისა და კავკასიონის ქედს შორის, უნდა ეცხოვრათ სვან-ჰენიოხებსაც (მიზჩუანი, 1989:238). აღნიშნულის მიუხედავად, ჰიპოკრატე თავის აღწერაში ასახელებს მხოლოდ მაკროკეფალებსა და ფასისელებს, ასევე კავკასიაში მოსახლე სკვითებსა და სარმატებს (ჰიპოკრატე, 1965:41-45; 51-57; 67). სავარაუდოდ, ავტორმა მათი აღწერა ბიოსფეროსთან მიმართებაში ტომთა ჯანმრთელობის შესაფასებლად ან საკმარისად მიიჩნია, ანდა, შესაძლოა, მხოლოდ მათი ყოფა-ცხოვრების გაცნობა შეძლო.

მაკროკეფალების საცხოვრისს ჰიპოკრატე ასე აკონკრეტებს - „მზის ზამთრის აღმოსავალის მარჯვნივ ვიდრე მეოტიდის ტბამდე“ (ჰიპოკრატე, 1965:41). სამეცნიერო ლიტერატურაში მაკროკეფალების აღმნიშვნელი ყოფილა სატომო ტერმინი მაკრონებიც. აღსანიშნავია, რომ მაკრონები სტრაბონთან ს ა ნ ი - ს სახელწოდებით არიან ცნობილნი, რომლებსაც მახელონებსაც უწოდებენ (არბოლიშვილი, 2005:98-99-100). ასე, რომ ჰიპოკრატეს მიერ აღწერილი მაკროკეფალები არიან იგივე მახელონები და სანები.

ჰიპოკრატე ეგრისის ტომებზე ძირითად დაკვირვებასა და შედარებას მეოტიდის ტბასთან მცხოვრებ კავკასიურ ტომებთან - სკვითებთან და სარმატებთან მიმართებაში ახდენს. ავტორი განასხვავებს ევროპისა და აზიის სკვითებს, ხოლო ევროპელ სკვითებს სავრომატებს უწოდებს (ჰიპოკრატე, 1965:51, 53).

ფრიად საინტერესო მოსაზრებებია ქართულ ისტორიოგრაფიაში სკვითურ-სარმატული ტომების შესახებ. გამოჩენილი ეთნოლოგი - გ. ჩიტაია იზიარებდა ივ. ჯავახიშვილის სქემას იმასთან დაკავშირებით, რომ სარმატები, საურომატ-შარომატები, წარმოადგენდნენ ჩრდ. კავკასიაში მობინადრე ტომთა წინაპრებს, რომლებიც ჩვენი წინაპრების ღვიძლი ძმები ყოფილან (ჩიტაია, შრომები..., II, 2000:19, 55, 81). ამავე სქემიდან გამომდინარე, გ. ჩიტაია ნაშრომში - „ქართული ეთნოგრაფიული ატლასი“ საქართველოს მოსახლეობის ოთხი ჯგუფიდან ერთერთს - სარმატულ-კავკასიურს ჯგუფს, ფხოველებისა და ბუშარებისგან მომდი-

ნარედ თვლიდა (ჩიტაია, ტ. III, 2001:88) და ამ დაყოფის საფუძვლად ეთნიკურ, ანთროპოლოგიურ და ენობრივ მონაცემებს მიიჩნევდა (ჩიტაია, ტ. III, 2001:88). მკვლევარი ამ შეხედულებას ამყარებდა სტრაბონის ცნობით, რომელიც ქართველი მთიელი ტომებისა და სარმატების ნათესაობით ხსნიდა მათი ყოფითი მოვლენების მსგავსებას (ჩიტაია, ტ. III, 2001:53). ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა მეუფე ანანია ჯაფარიძის მსჯელობა სკვითების შესახებ, რომლებიც ქართველებს აიძულებდნენ ელაშქრათ უფლის ერზე ისრაელის მთებში, რის გამოც ბაბილონის მეფემ – ნაბუქოდონოსორმა დაგვსაჯა და ძვ.წ. VI ს-ში მცირე ტომებად დანაწევრებული ქართველები სამხრეთიდან ჩრდილოეთით გადაუსახლებია (მიტროპოლიტი ანანია, 2011:41;42). მომდევნო პერიოდში, უკვე ახალი აღთქმის მიხედვით, ძველი ავტორებისა და მოგვიანებით ახ.წ. III-IV საუკუნეების ცნობებიდან ჩანს, რომ იბერიასა და მის მომიჯნავე ქვეყნებს ხშირად სკვითეთს, კაკასიის მთებს სკვითეთის მთებს და პონტოსპირეთის ტომებს სკვითებს უწოდებდნენ. ძველი ისტორიკოსების ცნობებში ანდრია მოციქულის სკვითეთში ქადაგებასთან დაკავშირებით უნდა იგულისხმებოდეს იბერია და მისი უშუალო მეზობელი ტომები, ხოლო შემდეგ შეიძლება იგულისხმებოდნენ ალანები და მის ჩრდილოეთით მცხოვრები სარმატები (ურუშაძე, 1964:10, 469; მიტროპოლიტი ანანია, 2011:127-128).

ჰიპოკრატე თავის ნაშრომში საინტერესოდ საუბრობს ჩვენი ქვეყნის, კერძოდ, მაშინდელი ეგრისის სამეფოს მოსახლეობისა და ბიოგარემოსადმი მისი დამოკიდებულების შესახებ. მან, პირველმა, მოგვცა შავიზღვისპირეთის ასეთი აღწერა, რაც ბერძნულ მწერლობაში მანამდე არსად გვხვდება (ჰიპოკრატე, 1965:20). ამ მიმართებით ავტორი გვევლინება, როგორც სამედიცინო გეოგრაფიის მესამირკვე, რომელიც **ბიოსფეროსთან** მიმართებაში იძლევა მოსახლეობის ანთროპოლოგიური იერსახის, მათ დაავადებათა და პათოლოგიურ მდგომარეობათა წარმოშობის მიზეზებისა და მათი გავრცელების პრობლემათა აღწერას, ბუნებრივ-ტერიტორიულ კომპლექსთა დაკავშირების გზით მოსახლეობის ჯანმრთელობის შეფასების ცდებს.

ჰიპოკრატე მოგზაურობის შთაბეჭდილებას ბიოგეოგრაფიული გარემოს დაწვრილებითი აღწერით იწყებს. ნაშრომში იგრძნობა ბიოგარემოს ფონზე მოსახლეობის დახასიათება, რაც კარგად წარმოაჩენს ეთნოგეოგრაფიული ცოდნის ჩანასახსაც. იგი აღწერს განსხვავებულ ბიოგარემოს, რაც მან იხილა მოგზაურობის პერიოდში და მხარეებს ქვეყანას უწოდებს - სკვითურ უდაბნოს (ჰიპოკრატე, 1965:51;71) თუ ფასისს. ამ უკანასკნელის შესახებ გვამცნობს - ეს ქვეყანა ჭაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტყიანი (ჰიპოკრატე, 1965:45), აფიქსირებს მთიან, ოღრო-ჩოღრო, ტყიან, მაღლობ და წყლიან (უწყლო), თბილ და ცივ ქვეყანას, ჩავარდნილ

ადგილებს, ბალახიანს (ჰიპოკრატე, 1965:47,76). ჰიპოკრატე ყოველივე ამის მიხედვით განსაზღვრავს ადამიანთა ანთროპოლოგიურ იერსახეს და ზნეს, რომ ყველაფერი სხვა, რაც დედამიწისგან წარმოიშვება, მისდევს იმას, როგორც არის თვითონ ეს დედამიწა, რომ ერთგვარ ბუნებრივ გარემოში სხვადასხვა ხალხი ერთმანეთს ემსგავსება და მათ საერთო ბუნება, შესახედაობა და ზნე აქვთ. ასეთი მსგავსებაა აზიაში ელინებსა თუ ბარბაროსებს შორის, ანუ ელინები დაემსგავსნენ ადგილობრივებს (ჰიპოკრატე, 1965: 49, 73,75).

ჰიპოკრატე განსაკუთრებული ყურადღებით აღწერს ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებს და წელიწადის დროთა შედარება შავიზღვისპირეთში მისი ყოფნის ხანგრძლივობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს - „ამ ქვეყანაში წელიწადის დროები სიცხის და სიცივის მხრივ დიდად არ განსხვავდება. ამ ქვეყანას წყლების გამო დიდი ნისლი ადგას. აქ არის ერთი ადგილობრივი ქარი, დანარჩენი სამხრეთის ბევრი ქარია. ადგილობრივი ქარი ზოგჯერ ძლიერი არის, სასტიკად უბერავს და ცხელია, ასევე არის სამხრეთ-აღმოსავლეთის თბილი და მშრალი ქარი“. იქვე დასძენს, რომ აქამდე ჩრდილოეთის ქარი ვერ აღწევს და როდესაც უბერავს, ის სუსტი და წყნარია. მთელი წლის მანძილზე ხშირი და ძლიერი წვიმებია. სასმელი წყალი თბილია (ჰიპოკრატე, 1965:19-20). ჰიპოკრატე პროფესიული ინტერესებიდან გამომდინარე, ბუნებრივ-კლიმატური პირობებით ხსნის მოსახლეობის ანთროპოლოგიური იერსახის, მათი ჯანმრთელობის მდგომარეობისა და ხასიათის აღწერას: „ამის გამო ფასისელებს სხვა ადამიანებთან შედარებით დიდად განსხვავებული შესახედაობა აქვთ: დიდი ტანის, მეტისმეტად სქელები. არც ერთს არ ემჩნევა არც სახსარი და არც მარღვი, ყვითელი კანი აქვთ, თითქოს სიყვითლე სჭირდეთ, ადამიანთა შორის ყველაზე ბოხი ხმით ლაპარაკობენ, რადგან სუნთქავენ (არა სუფთა ჰაერით) ნოტიო და ნესტიანი ჰაერით, არიან ძალიან ზარმაცები (ჰიპოკრატე, 1965:19-20, 22). მართებულად შენიშნავს თ. ყაუხჩიშვილი, რომ ფასისელების სიზარმაცე, შესაძლოა, ჰიპოკრატეს კონცეფციიდან გამომდინარეობდეს, კერძოდ, იქიდან, რომ ზომიერ ჰავაში ანუ კოლხეთში, ადამიანი უფრო ნებიერია, ზარმაცია, მსუქანია. ბუნების სუსხიან პირობებში კი ადამიანი უფრო ენერგიულია, მარღვიანია და ა.შ. (ჰიპოკრატე, 1965:22). ჰიპოკრატე იძლევა ფასისელების ანთროპოლოგიურ დახასიათებას. ავტორი მაკროკეფალებს განასხვავებს სხვა ტომებისგან, რადგან მათ რწმენის გამო თავის ფორმა ხელოვნურად აქვთ დაგრძელებული - ვისაც ყველაზე გრძელი თავი აქვს, ისინი არიან ყველაზე კეთილშობილებად მიჩნეულნი. შენიშნავს, რომ ამ მიზნით ისინი თავსაკრავებს იყენებდნენ, შემდეგ კი ბუნებაც წაეშველათო, თუმცა ეს წესი მან დროებითად მიიჩნია (ჰიპოკრატე, 1965:23, 43). თ. ყაუხჩიშვილის დაკვირვებით, ასეთი მსჯელობით ჰიპოკრატე მემკვიდრეობითი თეორიის წარმომადგენლად გვევლინება (ჰიპოკრატე, 1965:24).

ჰიპოკრატე ანალოგიური პრინციპით საუბრობს სარმატებისა და სკვითების შესახებაც. იგი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის ჯანმრთელობის მიზეზთა დადგენას პირდაპირ უკავშირებს ბიოსფეროს. ასევე, ევროპისა და აზიის მოსახლეობის ანთროპოლოგიური იერსახის, ჯანმრთელობის, მათი ხასიათის განსხვავებულობას ხსნის ამ ორი კონტინენტის ბიოსფეროს თავისებურებით. ამავე მიზეზით განასხვავებს იგი ევროპელ ხალხებსაც: სიდიდით, სიმამაცით, შესახედაობით. ამის მიზეზადაც ბიოსფეროს მიიჩნევს და გვიხატავს განსხვავებულ გარემოს: „ვინც ცხოვრობს მთაში, მაღლობში, უწყლო და წყლიან ადგილას (ჰიპოკრატე, 1965:71). კონკრეტულად კი ასეთ გარემოზე საუბრობს-სადაც ცხელი ქარებია, ბალახიანია, დახუთულია, ჩავარდნილი ადგილებია, თბილი წყალია - არიან შავი და შავთმიანი ხალხი. ამ ხალხს სხეულში მეტი ნ ა ღ ვ ე ლ ი აქვთ, ვიდრე ლ ო რ წ ო. მათში არათანაბრადაა სიმამაცე, შრომისუნარიანობა, მათ კანონები ზრდის და წვრთნის. ავტორი იქვე ხაზს უსვამს წყლის ხარისხიანობის საკითხს - რომ იქ, სადაც დამდგარი წყალია, მოსახლეობა სვამს ტბის წყალს, დამდგარსა და ჭაობისას, მაშინ ისინი ელენთით არიან დაავადებულნიო (ჰიპოკრატე, 1965:71-73). აღწერილ ავადმყოფთა დიაგნოზირება თანამედროვე მედიცინაში შემდეგნაირია: კოლხებს აწუხებდათ არა მალარია, არამედ A ჰეპატიტი. ხალხურ მედიცინაში A ჰეპატიტის სამკურნალოდ გამოიყენება ცოცხალი ტილუბის ჭამა, რომლის ეფექტურობას ექიმები არ უარყოფენ. ძველ ბერძნულ და რომაულ წყაროებში ეს მეთოდი არის დამოწმებული, რის გამოც შავიზღვისპირეთში მოსახლე ფტეიროფაგების ტომი მოიხსენებიან როგორც ტილისმჭამელები, რომელთა ეთნიკური ატრიბუცია უკანასკნელ ხანს მკვლევართა მიერ ქართულ ტომთან იქნა გაიგივებული. ამ შემთხვევაში ბერძნების მიერ ბარბაროსებზე მიღებული წესის მიხედვით, ჯანმრთელობის მდგომარეობა ეთნიკური კუთვნილების აღმნიშვნელად არის მიჩნეული (არბოლიშვილი, 2005:106; ფიფია, ქარდავა, 2012:66, 70).

ჰიპოკრატე არკვევს უნაყოფობის საკითხს და იძლევა მისი ახსნის მცდელობას - ის ხალხები, რომლებიც ხშირად სხედან ცხენზე, იქ უმრავლესობას ემართება ძარღვების დაბერვა, იშოიასი და პოდაგრა. იგი სერიოზულ მიზეზად მიიჩნევს, აგრეთვე, ნაკლებ ფიზიკურ დატვირთვას, რის გამოც უფრო მეტად ეს პრობლემა მდიდრებში სჭარბობსო. ამ დაავადებას უფრო გავრცელებულად იგი სკვითებში ხედავს. ამ პრობლემაზე საუბრობს ა ნ ა რ ი ე ბ ის მიხედვით, რომლებიც უძღურების მიზეზით ტოვებენ ცოლებს. ასევე, უნაყოფობის მიზეზად მოჰყავს ავადმყოფობის დროს ყურის გაჭრის წესიც (ჰიპოკრატე, 1965:61,63,65,67; ფიფია, 2012: 62-70). საბოლოოდ დასძენს, რომ ყველა ავადმყოფობა არის ღვთაებრივი, ყველა ავადმყოფობას აქვს თავისი ბუნება და ბუნების გარეშე არაფერი ხდება. ასე,

რომ ჰიპოკრატე მართებულად უდგება საკვლევი ობიექტის შესწავლის საქმეს და გვთავაზობს კვლევის შედარებით მეთოდს - „ყურადღება მიექცეს ყველაზე უფრო საწინააღმდეგო ბუნებისა და ფორმების ამბავს“ (ჰიპოკრატე, 1965:75).

ჰიპოკრატეს შავიზღვისპირეთის ბიოსფერო საკმაოდ ფართოდ აქვს აღწერილი. მასში ჩანს ძველი ეგრისის სამეფოს ბუნებრივი სივრცე, რელიეფი, პირობები, საკომუნიკაციო გზები და ა.შ. ავტორის მიერ წარმოდგენილი **ბ ი ო ს ფ ე რ ო** - ატმოსფერო, ჰიდროსფერო და ლითოსფერო მოიცავს ცოცხალი ორგანიზმებისთვის აუცილებელ ყველა ფენომენს. ამგვარი მიდგომით ჰიპოკრატისეული ხედვა ძირითადად თანამედროვე მიდგომის მსგავსია, რადგან ამ დონეზე ხდება ნივთიერებების მიმოქცევა და ენერჯის ტრანსფორმაცია, რომელიც დაკავშირებულია დედამიწაზე მცხოვრები ცოცხალი ორგანიზმების სასიცოცხლო აქტივობასთან. ადამიანი სწორედ თავისი საქმიანობით ქმნის ა გ რ ო ე კ ო ს ი ს ტ ე მ ა ს, ცხოვრებისადმი თავისი შეგნებული დამოკიდებულებით გადაამუშავებს სიცოცხლის გეოლოგიურ არეალს - ბიოსფეროს (Гетия, 2007:14; ინტერნეტ-რესურსი: Сигида С.И., Пушкин С.В., 2003:83). ჰიპოკრატეს მიერ აღწერილი ბიოგარემო თვითნაბადია, მასზე არ ჩანს ანთროპოგენური ზემოქმედება. გამონაკლისია არხები, რომელიც ფრიად სასიკეთო მიზნითაა, რითაც მათი ყოველდღიური ცხოვრება, შრომითი საქმიანობა მოსახლეობის ეკოლოგიური ეთიკით ჩანს განსაზღვრული.

ჰიპოკრატე კავკასიის ხალხთა დახასიათებას ახდენს გეოგრაფიული პრინციპის მიხედვით, მათი ეთნიკური ტერიტორიის გათვალისწინებით. აღწერაში იკვეთება მათი სასიცოცხლო გარემო, მათი ანთროპოლოგიის, მათი ცხოვრების წესის, ჯანმრთელობის განმსაზღვრელი ფაქტორები, ყოფისა და კულტურის ბევრი საერთო ნიშანი, რაც ერთგვარ **ი ს ტ ო რ ი უ ლ - ე თ ნ ო გ რ ა ფ ი უ ლ ო ლ ქ ა დ** წარმოაჩენს აღნიშნულ რეგიონს. ჰიპოკრატეს აღწერიდან ჩანს, რომ იგი იცნობს ჰეროდოტესეულ კონტინენტური დაყოფის სქემას, რომლის კლასიფიკაციაში ეგრისის მოსახლეობა, როგორც არაბერძენი, „ბარბაროსად“ არის მოხსენიებული. ამ მხრივ ჰიპოკრატე სხვა მიმართულებით ავითარებს კვლევას და იძლევა **ე თ ნ ო გ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი** ცოდნის ჩანასახს.

ჰიპოკრატეს ნაშრომში აშკარად იგრძნობა ქვეყნებისა და მოსახლეობის კომპლექსური შესწავლისადმი სწრაფვა, რასაც იგი უშუალოდ ბიოგეოგრაფიულ გარემოსთან მიმართებაში შეეცადა. ამგვარი მიდგომით აიხსნება თანამედროვე ხალხთა ყოფასა და კულტურაში, საზოგადოებრივ და ფსიქიკურ წყობაში არსებული განსხვავება, რის შედეგადაც „**გ ე ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი დ ე ტ ე რ მ ი ნ ი ზ მ ი ს**“ თეორია შეიქმნა, რომელიც ყველაზე მკაფიოდ XVIII ს. შუა ხანებში შ. მონტესკიეს ნაშრომებშია ჩამოყალიბებული. ამგვარი დამოკიდებულება საკმაოდ პოპულა-

რული ხდება XIX საუკუნეში, რაც გამოიხატა ფრ. რატცელის მიერ გეოგრაფიული გარემოს გადამწყვეტი როლის შესახებ ცალკეული ხალხის ხასიათსა და თვისებებზე შემუშავებულ იდეაში. შეიძლება ითქვას, რომ რატცელმა გააფართოვა ჰიპოკრატესეული გეოგრაფიული ფაქტორის მნიშვნელობა, შეიმუშავა რა თეორია სამეურნეო - კულტურული ტიპებისა და ისტორიულ - ეთნოგრაფიული ოლქების შესახებ (შდრ. თოფჩიშვილი, 2013:68, 114). ჰიპოკრატეს იდეების მემკვიდრეობითობა გამორჩეულად ჩანს რატცელის კვლევის იმ ნაწილში, რომელშიც ხალხთა განვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა მსოფლიო კლიმატის ზეგავლენას:

- ტენიანი ჰავა ადუნებს ადამიანს;
- მშრალი კლიმატი აღიზიანებს ნერვულ სისტემას (ამიტომაც განსხვავებული ხასიათი);
- კლიმატი განაპირობებს ხალხთა გადასახლებას (ნ.ჩ.; ჯ.ჩ. - ჰიპოკრატეს არ აქვს მიგრაციის პრობლემა);
- კლიმატზე დამოკიდებულია მეურნეობის ტიპი.

კაცობრიობის ისტორიაზე გეოგრაფიული გარემოს ზემოქმედების საკითხი, XX ს. თითქმის ყველა ეთნოლოგისა და გეოგრაფის ნაშრომებში დომინირებს. მაგალითად, ფრანც ბოასის „ისტორიული სკოლის“ მიხედვით, კულტურის ყველა ასპექტი გეოგრაფიულ გარემოსთან მჭიდრო კავშირში უნდა განხილულიყო. ასევე, სხვათა ნაშრომების მიხედვით 1920-იან წლებში ეთნოლოგიისა და გეოგრაფიის მიჯნაზე წარმოიშვა ეთნოგეოგრაფია - სამეცნიერო დისციპლინა (თოფჩიშვილი, 2013:70-71, 113). იგი ხალხთა გეოგრაფიულ გავრცელებას, მათ რაოდენობას, განსახლების თავისებურებებს, სხვა ხალხებთან ტერიტორიულ ურთიერთობას და შეისწავლის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და ბუნებრივი ფაქტორებიდან გამომდინარე.

ჰიპოკრატეს მიერ ბიოგეოგრაფიულ გარემოსთან მიმართებით მოსახლეობის კომპლექსურ შესწავლაში სათანადო ადგილი დაეთმო მათი ხასიათის შესწავლასაც. ადამიანთა შესახედაობა და ზნე მეტწილად ქვეყნის ბუნებას მოჰყვება (ჰიპოკრატე, 1965:73). იგი განასხვავებს კონტინენტებს, სხვადასხვა ბიოგარემოში არსებულ ხასიათებს, თუმცა არაა წარმოდგენილი გენეტიკური ფაქტორი. ავლებს რა ევროპა-აზიის საზღვარს მეოტიდის ტბასთან, დასძენს, რომ აქ ტომები უფრო განსხვავებულია ბუნებისა და წლის დროების მონაცვლეობის გამო, რომ ადამიანის ბუნება მსგავსია ბუნებისაო (ჰიპოკრატე, 1965:39, 41). ავტორმა განსხვავების საფუძვლად მიიჩნია შემდეგი ფაქტორები - სითბო, სიცივე, სხეული და აზრის ცვლილება. სწორედ ამ ცვლილებებით განსაზღვრა ადამიანის აზრის გამოფხიზლების პრობლემაც (ჰიპოკრატე, 1965:47). აზიისა და ევროპის ხალხთა

შორის ძირითადი განსხვავება ავტორმა აზიელთა ინერტულობაში დაინახა და ამის საფუძვლად მიიჩნია დროთა ცვლილება და აზიური კანონები. ამ უკანასკნელს სულის მხნეობისათვის მან განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა: „ევროპელები უფრო მამაცია, რადგან აზიელები კანონების გამო არ არიან დამოუკიდებელნი, ჰყავთ მეფე. აზიელები შეიძლება მამაცნი არიან, მაგრამ ამის გამო ინერტულები ხდებიან“ (ჰიპოკრატე, 1965:47,69). ჰიპოკრატემ წყლისა და ნიადაგის ფაქტორთან დააკავშირა ადამიანთა სიფიცხე, რომ მწირ და უწყლო ქვეყანაში ყალიბდებაო თავნება ხასიათი. ჰიპოკრატემ ევროპელებიც განასხვავა ერთმანეთისგან შესახედაობით, სიდიდითა და სიმამაცის მიხედვით. მან განსხვავების საფუძვლად დროთა მონაცვლეობა მიიჩნია, რადგან იქ, „სადაც წლის დროთა მონაცვლეობა კარგია, ადამიანები უფრო ხორცოვანი, უდარდელები, მძინარეობისადმი მიდრეკილნი არიან, არ ესმით ხელოვნება, არ არიან ნატიფნი და გონებამახვილნი, მაგრამ სადაც სიცივეა, იქ პირიქითაა ვითარება“ (ჰიპოკრატე, 1965:71, 73, 75).

ჰიპოკრატეს ნაშრომში არაერთი საყურადღებო მინიშნებაა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის იმდროინდელი სამეურნეო-კულტურული განვითარების დონის შესახებ, რომლის აქტუალობასა და შესწავლას ქართველი მეცნიერების მიერ სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი. არსებული კვლევებით ირკვევა, რომ კოლხეთის დაბლობის მეტად რთული ჰიდროგრაფიული რეჟიმის პირობებში მოსახლეობა ინტენსიურად ავითარებდა შესაბამის სამეურნეო-კულტურულ ცხოვრებას, რომლის ცენტრი, ვანი-სურისი-ფასისის სანაოსნო მაგისტრალზე მდებარე ქალაქი ფაზისი, საშუამავლო როლს ასრულებდა საქართველოს დაბლობსა და მთის ზონას შორის, რომლის ბაზრობებზე იყიდებოდა იქ წარმოებული პროდუქცია (ხოშტარია, 1949: 297-302, 399).

ჰიპოკრატე მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ფასისის მიდამოებში სამეურნეო ცხოვრების შესახებ. მან არსებული ბიოსფეროს თავისებურებებით - წყლის სიუხვით ახსნა სუსტი სამიწათმოქმედო ტრადიციები, რადგან აქაური ნაყოფი ვერ ასწრებს ზრდასა და სიმწიფეს და იგი არის სუსტი და უვარგისი.

ერთგვარი მინიშნება ჩანს მეურნეობის ერთ-ერთი დარგის - მესაქონლეობის მიმართ. ამ შემთხვევაშიც ცივი კლიმატით ახსნა სკვითებში ურქო ხარების არსებობა (ჰიპოკრატე, 1965:53). ჰიპოკრატემ ხის ჭურჭელში რძის რხევით კარაქის დღვება სკვითურ წესად მიიჩნია, რაზეც ყურადღება გაამახვილა ივ. ჯავახიშვილმა და შენიშნა, რომ მცხეთა-სამთავროს ბრინჯაოს ხანის სამარხებში აღმოჩენილი თიხის სადღვებელი უფრო ადრინდელია და ძვ.წ. V ს-მდელიაო (ჩიტაია, II, 2000:84-85).

კერამიკული წარმოების დიდი ტრადიციები დასტურდება ძვ. წ. V – IV ს.ს. პერიოდის არქეოლოგიური მასალებით. ადგილობრივი კერამიკული წარმოების განვითარება კოლხურ სამყაროში აღნიშნულ ხანაში დამოუკიდებელი გზით მიდიოდა (არბოლიშვილი, 2005:75-76).

ფასისის მხარის საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობებში ჩართვას განაპირობებდა მდინარის ფართობი შესართავთან, მისი დინება, აგრეთვე სიღრმეც, რაც შესაძლებელს ხდიდა საზღვაო ხომალდის უშუალოდ მდინარეში გამოყენებას. ამ გარემოებას კი, არ შეიძლება, გავლენა არ მოეხდინა ზღვისპირეთის სიღრმეში, მდინარის გასწვრივ მდებარე პუნქტების ეკონომიურად გარკვეულ დაწინაურებაზე (გეგეშიძე, 2018:44-45). ამ პროცესში კი, ჰიპოკრატეს ცნობით, ფასისის მხარეში არ შეიმჩნევა ადგილობრივთა აქტიურობა ქალაქებსა და ნავსადგურებში, სავაჭრო ადგილებში, სადაც - ადამიანები ფეხით არ დადიან, არამედ დაცურავენ აღმადამა ხეში ამოღებული ნავებით. ჰიპოკრატე ახსენებს „მხოლოდ ხისა“, ანუ ნავებს ახსენებს ზედსართავი სახელით (ჰიპოკრატე, 1965:19-20, 22).

ძველ ბერძენ მოგზაურთა ცნობებზე დაყრდნობით, გ. ჩიტაია შენიშნავდა, რომ ჩვენს ტომებში ხის დამუშავება-გამოყენება ძველისძველი მოვლენაა და ხის ნავებს მეტად დიდი ხნის ისტორია აქვს (ჩიტაია, 1997:186). მთლიანი ხის ნავების გასაკეთებლად მიღებული ხის ჯიშთაგან ყველაზე უკეთესად მიიჩნევა თხმელა, რადგან ის ძნელად ღებება. საინტერესოა ძველითგან მიღებული წესით ნავის დაღალვა. ამ დროს ნავს წყლით გაავსებდნენ და დაძირავდნენ, რომ არ გაფუჭებულიყო (ჩიტაია, IV, 2001:163-164). სამდინარო ხალხურ საზიდ საშუალებად ნახსენები ხის ნავი არის დაუჭედელი ნავი. ესაა ერთი მთლიანი ხისგან გამოთლილი ნავი, რომელიც ვარცხლის სახელს ატარებს. მას, აგრეთვე, ცალფა ნავი ეწოდება (გეგეშიძე, 2018:41). აღსანიშნავია, რომ ქართულმა ეთნოგრაფიულმა ყოფამ რამდენადმე შემოინახა ერთ ხეში ამოთლილი სამდინარო მომცრო ნავები, რომლებსაც მათი მოხმარების ადგილებში „ვარცლა (ვარცხლა) ნავის“ გარდა ნ უ შ ა ს (ნიშის) სახელწოდებითაც იცნობდნენ (ბერაძე, 1981:116). ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ ცალფა ნავები იმხანად არა მარტო ს ა მ დ ი ნ ა რ ო, არამედ საზღვაო ტრანსპორტშიც გამოიყენებოდა (დავითაძე, 1983:6-7). სამდინარო ნაოსნობის საშუალებით ფასისის მთელი აუზის მოსახლეობა შავი ზღვის დაწინაურებულ ნავსადგურებთან მიმოსვლას ახორციელებდა. არქეოლოგიურ მასალებზე დაყრდნობით ჭოროხისპირეთში ნეოლითის ხანაშიც უნდა არსებულიყო ხის მასიური ნავების მშენებლობის კერა (ბერაძე, 1981:129-130; დავითაძე, 1983:44-45).

მეტად საყურადღებოა ჰიპოკრატეს ცნობა ფასისში არხების სიმრავლის შესახებ. ჩანს, რომ გარდა რიონისა (ფასისისა), დასავლეთ საქართველოს სხვა მდინარეებზეც დაცურავდნენ ნავებით და გამოიყენებოდა სანაოსნოდ (ჰიპოკრა-

ტე, 1965:19-20, 22). აღნიშნული არხების გაყვანის საკითხს ჰიპოკრატე არ შეხებია, თუმცა ეთნოლოგი მიხეილ გეგეშიძე ახასიათებს რა რიონის მოშლამვის აგრო-ტექნიკურ ხალხურ წესს, შენიშნავს, რომ მდინარის ადიდების შედეგად ნესტიანი ადგილების გაშრობის წესი - წყლის დაშრეტა ხელოვნურად გაყვანილ არხებში ხდებოდა წყლიანი ადგილებიდან მიწის ამოწვევით - „მოზინვის“ გზით (გეგეშიძე, 1961:107). სწორედ ასეთ გარემოსთან იყო მისადაგებული საცხოვრებელი ნაგებობები ძველ კოლხეთში. არქეოლოგიური მასალებით კოლხეთში დადასტურებულია ბორცვებზე სამოსახლოთა მოწყობის ტრადიციული ხერხები, როგორც ადრეული ხის ნაგებობათა მსგავსი თიხით შელესილი მორებისა და ძელების წყობით, ისე წნული სახლების არსებობით (ინაძე, 1994:19).

ამრიგად, ჰიპოკრატეს ნაშრომში „ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“ დაცული ინფორმაციები უძვირფასესი წყაროა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ისტორიის, ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს, მისი მოსახლეობის ანთროპოლოგიის, ყოფა-ცხოვრებისა და კულტურის შესახებ. ნაშრომში აღწერილია კავკასიის ზოგიერთი ტომის წარმოშობის, მისი ეთნოგრაფიული ცხოვრების მეტად საინტერესო საკითხები.

ჰიპოკრატე, როგორც ექიმი, საყურადღებო მასალებს იძლევა მოსახლეობის ჯანმრთელობასთან დაკავშირებით და ანთროპოლოგიურ იერს, ზნეს, ხასიათს, ტრადიციებს, აკავშირებს ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან. ამგვარი მიდგომით რამდენადმე ვლინდება ავტორის ინტერესი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობის კომპლექსური შესწავლისადმი. ამასთან, ჰიპოკრატეს მიერ გაკეთებული დასკვნები შეიძლება შეფასდეს სამეცნიერო დისციპლინების – ეთნიკური გეოგრაფიის, ეთნიკური ეკოლოგიის, ეთნოლოგიის, ფიზიკური ანთროპოლოგიისა და ეთნოფსიქოლოგიის წინაპირობად. აღნიშნული ცნობები იძლევა საფუძველს ეთნოგრაფიული კარტოგრაფირებისთვისაც.

ჰიპოკრატეს ნაშრომით შესაძლებელია ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის და ძველი ისტორიის მრავალი საკითხის სრულყოფილად გაშუქება.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. არბოლიშვილი, 2005: - არბოლიშვილი ლელა, „პლინიუს უფროსის „ბუნების ისტორია“, როგორც კოლხეთის ისტორიის წყარო“, ისტ. მეცნ. კანდიდატის ხარისხის მოსაპ. დისერტაცია, მეცნიერ-ხელმძღვანელი: მერი ინაძე; საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია; ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, თბილისი, 2005.
2. ბერაძე, 1981: - ბერაძე თამაზი, „ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში“, გამომც. „ნაკადული“, თბილისი, 1981.

3. გეგეშიძე, 1961: - გეგეშიძე მიხეილი, „სარწყავი მიწათმოქმედება საქართველოში“, გამომც. „საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა და სტ.“, თბილისი, 1961.
4. გეგეშიძე, 2018: - გეგეშიძე მიხეილი, „ტრანსპორტის ისტორიისათვის საქართველოში (მასალები საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოსათვის), 1954“ გამომც. „საჩინო“, თბილისი, 2018.
5. დავითაძე, 1983: - დავითაძე ალექსანდრე, „ქართული ხალხური ტრანსპორტის ისტორიიდან (ხის დამუშავება-გამოყენების ტრადიციები აჭარაში)“, გამომც. „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1983.
6. თოფჩიშვილი, 2013: - თოფჩიშვილი როლანდი, „ეთნოლოგიური მეცნიერების ისტორია“, გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2013.
7. ინაძე, 1994: - ინაძე მერი, „ძველი კოლხეთის საზოგადოება“, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1994.
8. მიბჩუანი, 1989: - მიბჩუანი თეიმურაზი, „დასავლეთ საქართველოს ქართველ მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან“, გამომც. „თბილისის უნივერსიტეტი“, თბილისი, 1989.
9. მიტროპოლიტი, 2009: - მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“, გამომც. „ალილო“, თბილისი, 2009.
10. ურუშაძე, 1964: - ურუშაძე აკაკი, „ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულე-ბაში“, გამომც. „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, თბილისი, 1964.
11. ფიფია, ქარდავა, 2012: - ფიფია ნათია, ქარდავა მართა, „მალარია თუ A ჰეპატიტი – კოლხების შესახებ ჰიპოკრატეს ცნობების ინტერპრეტირებისთვის //ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, VI“, გამომც. „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, თბილისი, 2012.
12. ჰიპოკრატე, 1965: - ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ, („ჰაერთა, წყალთა და ადგილთა შესახებ“), ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო თინათინ ყაუხჩიშვილმა, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1965.
13. ჩიტაია, 1997: - ჩიტაია გიორგი, „შრომები ხუთ ტომად“, I, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1997.
14. ჩიტაია, 2001: - ჩიტაია გიორგი, „შრომები ხუთ ტომად“, II, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 2001.
15. ჩიტაია, 2001: - ჩიტაია გიორგი, „შრომები ხუთ ტომად“, IV, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 2001.
16. ხომტარია, 1949: - ხომტარია ნინო, „ არქეოლოგიური გათხრები სოფ. ვანში 1947 წელს (წინასწარი ანგარიში)“, მიმომხილველი, ტ. I, გამომც. „საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა“, თბილისი, 1949

17. Гетия, 2007: - Гетия С.И, „Экономия и охрана Биосферы“, გამომც. МГУПИ, მოსკოვი, 2007
18. ინტერნეტ-რესურსი: Сигида С.И., Пушкин С.В.- Учение о Биосфере – Ноосфере в трудах В.И. Вернадского. <http://vestnik.stavsu.ru/32-2003/04.pdf>

ტაბუ - ვაშინერს მართულ ეთნოკულტურაში (ბაღის რაიონის ეთნობრაფიული მასალების მიხედვით)

აბსტრაქტი: გაღის რაიონის მოსახლეობის ყოფისა და სულიერი კულტურის საკითხების კვლევამ, საველე-ეთნოლოგიური მასალებისა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით გვიჩვენა, რომ გარკვეული სახის ქცევების აკრძალვის ჩვეულება, ანუ „ვაშინერსი“ ყოფა-ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში გვხვდება. აზრობრივად, **ვაშინერს** არა მარტო აკრძალვას, არამედ ნიშნავს, რომ ქმედების თუ საგნის სახელის ხსენებაც დაუშვებელია. **ვაშინერს** იგივეა, რაც ტაბუ: უთქმელი, უხსენებელი. ტაბუს დარღვევა, ცრუმორწმუნეობრივი წარმოდგენის მიხედვით, ზებუნებრივი ძალებისგან შესაბამის სასჯელს იწვევდა. საკითხის აქტუალობას განაპირობებს აღნიშნული აკრძალვების ბოლო დრომდე შემონახულობა, რაც ზუსტ ფიქსაციას და შედარებით კვლევას საჭიროებს. მოცემულ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესოა აკრძალულ მოქმედებათა და სიტყვათა აღწერა. საინტერესოა, რომ ცალკეული ეთნიკური ერთეულისთვის ტაბუ თავისებურია. ის, რაც ერთი ხალხისთვის ტაბუა - აკრძალულია, მეორისთვის დასაშვებია. ასე რომ **ვაშინერს** და **შინერს** ხალხის ეთნიკური მახასიათებელია და ამიტომ მისი შესწავლა ამა თუ იმ ხალხის ისტორიის შესწავლასთან მჭიდრო კონტექსტში განიხილება.

აკრძალვები რელიგიური აზროვნების ფორმირების ადრეულ საფეხურს უკავშირდება, შესაბამისად აკრძალული ქცევები და ლექსიკური ერთეულები რელიგიის ადრეული ფორმების ჩვენამდე მოღწეულ ნიმუშებს წარმოადგენენ. ამ მხრივ განსაკუთრებულია ტაბუირების ის სისტემა, რომელიც თავად ადამიანს, მის ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებას, მისი ჯანმრთელობისა და სიცოცხლის დაცვას ეხება. თანამედროვეობაში ხშირად მივიწყებულია ამა თუ იმ რიტუალის არსი და მნიშვნელობა, ფუნქციური დანიშნულება, მაგრამ ხალხი მაინც მტკიცედ იცავს **ვაშინერს**.

ეთნობრაფიული მასალები, ძირითადად, გაღის რაიონში მცხოვრებ მოსახლეობაშია მოპოვებული, რომლებიც თავიანთი პირველსაცხოვრისის შესახებ ინფორმაციის მატარებლები არიან, რაც ეთნოლოგიისთვის პირველწყაროს მნიშვნელობას იძენს და საშუალებას გვაძლევს, გავცნოთ იმ შეხედულებებს, რომელიც ოდესღაც საფუძვლად დაედო **ვაშინერის** შესახებ არსებულ რწმენა-წარმოდგენებს, რაც გაღის რაიონის მოსახლეობამ უკანასკნელ დრომდე შემოინახა. ვაშინერთან დაკავშირებული

¹ ისტორიის დოქტორი, ბათუმის ხელოვნების სასწავლო უნივერსიტეტის სასწავლო პროცესების მართვის დეპარტამენტის უფროსი / PhD in History, Head of the Department of Management of Learning Processes of Batumi Art Teaching University

ლი ტრადიციული და ინოვაციური ფორმების შესწავლა საშუალებას იძლევა, გამოვიკვლიოთ ხალხურ მეხსიერებაში დალექილი შეხედულებები; შევძლოთ ეთნოგრაფიული მასალების დეტალური აღწერა და ნარატივების ზუსტი ფიქსაცია. ასევე, ისინი წარმოადგენენ რიტუალის ჩვენამდე მოღწეულ ნაშთებს და მათი ანალიზი ზოგიერთი რწმენა-წარმოდგენისა თუ წეს-ჩვეულების მეტ-ნაკლებად თავდაპირველი სახის რეკონსტრუქციის საშუალებას იძლევა. აკრძალვების სისტემა ინახავს უმნიშვნელოვანეს ინფორმაციას ადრეული ხანის სულიერი კულტურის შესახებ და მნიშვნელოვანი წყაროა რელიგიური აზროვნებისა და მსოფლალქმის შესწავლისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ეთნოგრაფიული გალი, ვაშინერს - ტაბუ.

Taboo - Vashinersin Georgian Ethnoculture (Based on Ethnographic Materials Obtained in Gali District)

Abstract: *Based on fieldwork-ethnographic materials and scientific literature, research on the daily life of the Gali population and spiritual culture revealed that prohibition of certain behaviors or Vashiners can be identified almost in every field of life. Vashiners means not only prohibition but even saying out the name of an object or behavior is also restricted. Vashiners are the same as taboo: restricted or forbidden. According to prejudices, breaking taboos could cause relevant supernatural punishment. The issue is topical as some prohibitions are still preserved, which requires exact fixation and research. It's interesting to describe prohibited words and behaviors. Taboo is peculiar for some lexical units. It means some words are taboo or restricted for some people but acceptable for others. Thus, Vashiners and Shiners are ethnical characteristics for people and studying them must be discussed in a tight context with the history of this or that people.*

Prohibitions are connected with early steps of the formation of religious thinking. Therefore, prohibited behaviors and lexical units represent samples of earlier forms of religions preserved so far. Thus, the taboo system related to people, their everyday life, health and life-saving is exceptional. Nowadays, the concept, importance and function of some rituals are often forgotten, although people still strictly follow Vashiners.

Ethnographic materials are mostly collected among the population living in Gali district, who are the first-handed source for ethnology and allow to get familiar with beliefs which became the basis for Vashiners or prohibitions preserved till today in Gali district. Studying traditional and innovative forms of Vashiners allows to research beliefs preserved in people's minds, describe ethnographic materials in detail and fix exact

narratives. In addition, they represent remains of old rituals and their analysis allows us to reconstruct original customs. The system of restrictions keeps essential information about the spiritual culture of early ages, and it is a significant source for studying religious thinking and viewpoint.

Key words: *Ethnographic Cali, Vashiners - Taboo.*

შესავალი: გალის რაიონის მოსახლეობის ყოფისა და სულიერი კულტურის საკითხების კვლევამ, საველე-ეთნოგრაფიულ მასალებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით გვიჩვენა, რომ გარკვეული სახის ქცევების აკრძალვის ჩვეულება, ანუ „ვაში-ნერს“ ყოფა-ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში გვხვდება. საკითხის აქტუალობას განაპირობებს აღნიშნული აკრძალვების ბოლო დრომდე შემონახულობა, რაც ზუსტ ფიქსაციას და შედარებით კვლევას საჭიროებს. მოცემულ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესოა აკრძალულ მოქმედებათა და სიტყვათა აღნუსხვა. საინტერესოა, რომ ცალკეული ეთნიკური ერთეულისთვის ტაბუ თავისებურია. ის, რაც ერთი ხალხისთვის ტაბუა - აკრძალულია, მეორისთვის დასაშვებია. ასე რომ **ვაშინერს** და **შინერს** ხალხის ეთნიკური მახასიათებელია და ამიტომ მისი შესწავლა ამა თუ იმ ხალხის ისტორიის შესწავლასთან მჭიდრო კონტექსტში განიხილება.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა საინტერესო და მრავალფეროვანია. სტატიაში გამოყენებულია როგორც გალის რაიონის, ისე საქარველოს სხვადასხვა კუთხის შესახებ წერილობითი წყაროები და სხვა ტიპის, თითქოსდა, უნიშვნელო ცნობები, რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ტაბუსთან დაკავშირებით აღსანიშნავია კ. ჯორჯანელის, შ. აფრიდონიძის, გ. კარტოზიას, რ. გერსამიასა და გ. ნებიერიძის კვლევები. ნაშრომზე მუშაობისას საინტერესოა ს. მაკალათიასა და თ. სახოკიას შრომებში გამოყენებული ცნობები, რამაც ამ საკითხის გაშუქებას ცოტად თუ ბევრად ხელი შეუწყო. ასევე ყურადღებას იქცევს მ. კოვალევსკის, ი. სმირნოვას და შ. ინალიფას ცნობები.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია საისტორიო მეცნიერებაში დამკვიდრებული და აპრობირებული ისტორიულ-შედარებითი, კომპლექსურ-ინტენსიური და აღწერილობითი მეთოდები. მათგან უმთავრესია ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, რომლითაც განსხვავებულ დროსა და სივრცეში მოვლენების ერთმანეთისადმი შეპირისპირება და მსგავსება-განსხვავებების დადგენით რეალური სურათის აღდგა.

დისკუსია/შედეგები: გალის რაიონში რაიმე მოქმედებისა თუ სიტყვის აკრძალვას, არასასურველად მიჩნევას, „ვაშინერს“ ეწოდება, რაც დაახლოებით უდრის პოლინეზიურ „ტაბუს“, რომლის სემანტიკური ეკვივალენტი ქართველურ ენათაგან შემორჩენილია მეგრულში და მას **ვაშინერს** ეწოდება (გერსამია, 2010:178). ვაშინერს სიტყვა სიტყვით არ ხსენებულს ანუ უთქმელს, უხსენებელს ნიშნავს. ვაშინერს არა მარტო აკრძალვას, არამედ ნიშნავს, რომ ქმედების თუ საგნის სახელის ხსენებაც შეუძლებელია (კვირტია, 2001). ვაშინერს - უთქმელი, უხსენებელი“ (გამსახურდია, 1959:261; ქაჯაია, 2009:236). ტაბუს დარღვევა, ცრუმორწმუნეობრივი წარმოდგენის მიხედვით იწვევს ზებუნებრივი ძალებისგან, ღვთაებისგან მოვლენილ სასჯელს. აკრძალვები უკავშირდება სხვადასხვა ტიპის სახელებს და ამის მიზეზია ის „გრძნობა, რომელსაც სიტყვა იწვევს“ (ჩიქობავა, 1983:216). ტაბუ არქაული კულტურის ხალხს ახასიათებს, მაგრამ ცივილიზებულ საზოგადოებაშიც გვხვდება (Шмелев, 1964:57).

ტაბუს - აკრძალვების სისტემამ განვითარების გრძელი გზა განვლო. თავდაპირველად ეს იყო გარკვეული მოქმედების, უწმინდურ, აკრძალულ ნივთებთან შეხების უპირობო აკრძალვა, შემდგომ განიცადა ერთგვარი გაორება და დაიყო „უწმინდურ“ და „განწმენდ“ ეტაპებად, რაც ტაბუს დარღვევის შემთხვევაში დანაშაულის გამოსყიდვის - „განწმენდის“ შესაძლებლობას უშვებდა.

გალის რაიონის საოჯახო ყოფამ შემოგვინახა ტაბუირების თითქმის ყველა ისტორიულად ცნობილი სახეობები. გამოიყოფა ტაბუირების რამდენიმე სახე: საკუთარი სახელების, ასევე ცხოველთა, ფრინველთა და ქვეწარმავალთა სახელების ტაბუ და სხვადასხვა რიტუალთან დაკავშირებული ტაბუ. ტაბუს, როგორც მოვლენის, გამომწვევი მიზეზი შეიძლება იყოს: ა) საკრალური მოვლენა, თემატიკა, ბ) მიწიერი, ქვენაგრძნობების შენიღბვისკენ მიმართული ქმედება. აღნიშნული კლასიფიკაცია უნივერსალურია, იგი ყველა კულტურაზე ვრცელდება, თუმცა მისი რეალიზაციის გზები განსხვავებულია (დარასელია, 2001:20)

მეგრული ეტიკეტი ითვალისწინებს აკრძალვებს - ტაბუს, როგორც საზოგადოებრივი ყოფის რეგლამენტაციის ფორმას, რომელსაც უკავშირებენ ადამიანთა ძველ წარმოდგენებს და, შესაბამისად, ამ შემთხვევაში ენობრივი ნიშნის არანებისმიერობას.

ტაბუს ერთ-ერთ საინტერესო სახედ შეიძლება მივიჩნიოთ საქორწინო წესჩვეულებებთან დაკავშირებული აკრძალვები, რომელთა შორის აღსანიშნავია **სახელით თირუა//გინოთირუა** - სახელის შეცვლა და **სახელით ფულუა** - სახელის დამალვა. აღნიშნულის საფუძველი შესაძლოა ყოფილიყო არა მხოლოდ ცრუმწმენები ან მაგიური წარმოდგენები, არამედ მოკრძალება და პატივისცემა. გალის რაიონში რესპონდენტები აფიქსირებენ რძლისთვის მეორე სახელის დარქმევას, რომელიც მიღებული იყო აფხაზეთსა და სამეგრელოშიც.

რძალი ვაჟის ოჯახში მიყვანის დღიდან სახელს არ დაუმახებდა დედამთილ - მამამთილს, უფროს მაზლებს და მულებს. ქმრის მშობლებს „ჩქიმ ნანათი“ (ჩემი დედა), „ჩქიმ ბაბა“ (ჩემი მამა) მიმართავდა, ხოლო მაზლებს და მულებს სახელებს გადაარქმევდა, სხვა სახელებს დაარქმევდა. მაგალითად, მაზლს „ჩქიმ ქომონჯიშ ჯიმა“ (ჩემი ქმრის ძმა), „ჩქიმ ოხოლასქირ“ (ჩემი მაზლი) ემახდა. ხშირად მაზლისშვილის, მულისშვილის სახელის გამოყენებით მიახვედრებდა მოსაუბრეს მულის ან მაზლის სახელს. მაგალითად, ნიკოს დედა, თინას დედა და ა.შ.

ცოლ-ქმარიც ერთმანეთს სახელით არ მოიხსენიებდნენ. ქმარი ცოლს პირობითი, მოფერებითი სახელით მიმართავდა: **თოლი** (თვალი), **შური** (სული), **ვო სი** (შენ), **ოსური** (ცოლი) და სხვა, ხოლო ცოლი - ქმარს **ჩქიმ უნჩაშს** (ჩემ უფროსს), **ჩქიმ კოჩს** (ჩემ კაცს) ემახდა. გარდა პირობითი და შერქმეული სახელებისა ცოლი ქმრის სახელის სახსენებლად პირველი შვილის სახელს იყენებდა. მაგალითად, ნიკოს მამა. ცოლს ქმრისთვის შეეძლო დაეძახა **ე ბოში** და არავითარ შემთხვევაში **წიე**, რადგან ინფორმატორების გადმოცემით, „წიეს“ უმცროსს, თანატოლს ან ძმას დაუმახებდნენ. მსმენელს უნდა გაერჩია პიროვნება, რომელსაც მიმართავდნენ. საერთოდ, **წიე** და **ბოში** მიმართვაში მამრობითი სქესის გამოსახატავად გამოიყენებოდა. თუ ცოლ-ქმარი მარტო დარჩებოდა, ქმარს შეეძლო მეუღლისთვის სახელითაც მიემართა, ხოლო ცოლი არავითარ შემთხვევაში არ იტყოდა ქმრის სახელს. მას მხოლოდ შერქმეული სახელით მიმართავდა. ვაჟის ოჯახის წევრები მოყვანის დღიდან რძალს ახალ სახელს შეარქმევდნენ. ქმარი და მისი ნათესავები ოჯახში ახლად გაწევრიანებულს ამ სახელით მიმართავდნენ. ხშირი იყო ორი სახელის შერქმევის შემთხვევებიც, ძველ სახელს **ნაძღა-ბალი სახელი** (ქალიშვილობის სახელი) ეწოდებოდა (ასეც, 2000).

ოჯახის წევრების მიერ ერთმანეთისთვის სახელის დამალვაში გამოხატული ტაბუირების წესები ფიქსირდება აფხაზეთში, სამეგრელოსა და ხევსურეთში. ამის დამადასტურებელი არაერთი მაგალითია დამოწმებული სამეცნიერო ლიტერატურაში (ჯორბენაძე, 1997:72; ნებიერიძე, 1999:231; ვაჟა-ფშაველა, 1964:10; სახოკია, 1956:72; მითაგვარია, 2014:166; Кипшидзе, 1914:244; Бражноков, 1978:124; Инал-Ипа, 1984:95) ასევე, კავკასიის მრავალი ხალხის მაგალითზე (Ковалевский, 1890:48; Семёнов, 1974:13; Народы Кавказа, 1962:249), სადაც განრიდების და სოციორელიგიური მოტივებით განპირობებულ აკრძალვებთან დაკავშირებული ჩვეულებები ტიპოლოგიურად მსგავსი სახით იყო წარმოდგენილი.

რძალი ქმრის გვარის უფროსი მამაკაცის სახელსაც ვერ იტყოდა. ყველას შერქმეული და პირობითი სახელით მოიხსენიებდა, მაგრამ უფროსებთან გარდა სახელის წარმოუთქმელობისა, ვერც ხმამაღლა დაილაპარაკებდა. ეს აკრძალვები მკაცრად იყო დაცული აფხაზეთშიც. ქმრის ნათესავები რძალს ახალ სახელს

არქმევდნენ (Джавахаძე, 1987:62). რძალი ვერ გამოიყენებდა საზოგადო სიტყვა-საც, თუ იგი შეიცავდა სახელის თუნდაც ნაწილს - ბგერათა კომპლექსს იმავე თანმიმდევრობით. მაგალითად, საკუთარი სახელი - ტარასი და აპელატივი გიტარა (ჯორჯანელი, 1977:15). ერთ-ერთი რესპონდენტის გადმოცემით, მის მაზლს ერქვა კინტირია. რძალი ვერ იტყოდა კიტრის სახელს, რადგან მეგრულად კიტრს - **კინტირი** ეწოდებოდა. ქორწილის მეორე დღეს დედამთილი რძალს უხსნიდა, ვისთვის როგორ მიემართა, ვისი სახელი არ წარმოეთქვა და მორიდებოდა. ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც რძალს სთხოვდნენ ქმრის გარდაცვლილი ნათესავის სახელიც არ ეთქვა, რასაც, ვალდებული იყო, უყოყმანოდ დამორჩილებოდა.

რძლის ძმა, მამა ქმრის რომელიმე ნათესავის თანამოსახელე თუ იყო, რძალი ქმრის ნათესავს ახალ სახელს შეარქმევდა, ან მის ნათესავზე იტყოდა. „მაზლის (ძმის, მამამთილის) მოსახლეაო“. ს. მაკალათიას ახალი სახელის დარქმევის ხელშემწყობ პირობად ქმრისა და მისი ნათესავების თანამოსახელოება მიაჩნდა (მაკალათია, 1935:193). რძალი ვერ იტყოდა ქორწილის დროს კალთაში ჩასმული ბავშვის სახელსაც. პატარძალი ბავშვსაც ახალ სახელს შეარქმევდა. ქორწილში, როგორც ვიცით, მონაწილეობას ღებულობდა მთელი საგვარეულო და ხშირ შემთხვევაში ბავშვი ქმრის ახლო ნათესავი, მოგვარე იყო. როგორც ჩანს, სახელის წარმოუთქმელობა ამითაც იყო განპირობებული. როგორც რძალს, ისე სიძესაც ევალებოდა მეუღლის ნათესავებთან მორიდება. სიძე სიდედრ-სიძამრს როგორც დედასა და მამას, ისე მიმართავდა. სიძეს შეიძლებოდა, არ ეთქვა უფროსი ცოლისძმის სახელი. ცოლის ყველა ნათესავს, განსაკუთრებით უფროსი თაობის წარმომადგენლებს, პირობითი სახელით და მორიდებით მიმართავდა. გარკვეული პერიოდის გავლის, კერძოდ, ბავშვის დაბადების შემდეგ, მას ცალკეული აკრძალვა ეხსნებოდა. ეს იყო ხმამაღალი ლაპარაკი, თამბაქოს მოწევა და ა. შ.

საქართველოსა და კავკასიის ზოგიერთ რეგიონში რძალს გარკვეული დროის შემდეგ თხოვნით მიმართავდნენ, შეეწყვიტა **უმძრახობა** და ამისთვის ასაჩუქრებდნენ კიდევ (ითონიშვილი, 1970:98; Народи Кавказа, 1962:429, Бгажноков, 1978:57). უმძრახობის დარღვევის მიზნით, რამდენიმე წლის შემდეგ ქმრის ნათესავები რძლისთვის საჩუქრებს ყიდულობდნენ, თუმცა იგი მაინც ერიდებოდა მათი სახელის ხსენებას. ზოგჯერ (აფხაზები) უფროსები, თხოვდნენ რძალს, მისი სახელი ეთქვა, მათთან დამჯდარიყო, მაგრამ გვარის უფროსი ისე გარდაიცვლებოდა, რძალი არ დაელაპარაკებოდა (ჯანაშია, 1897:77). აფხაზეთში ამ ტაბუს დარღვევა არ ხდებოდა. ინფორმატორები, რომლებსაც ათეული წლის წინ გარდაცვლილი ჰყავდათ მეუღლეები, დღესაც არ ამბობენ მათ სახელებს.

რძალი, რომელიც იძულებული იქნებოდა, რაღაც საქმის გამო ეთქვა ქმრის, მამამთილის სახელი, მეზობელს დაუძახებდა და ათქმევინებდა ან დააწერინებ-

და. ერთ-ერთი მთხრობელის გადმოცემით, ერთხელ რძალი სოფლის მმართველობაში საქმეზე წავიდა, ქმრისა და მამათილის სახელები ფურცელზე დაწერილი თან წაიღო, ოღონდ ეს სახელებიც სხვის მიერ იყო დაწერილი.

საკუთარი სახელი გაიგივებული იყო სულთან. აქედან მომდინარეობდა საკუთარი სახელისთვის მაგიური და მისტიკური ძალის მინიჭება. საკუთარ სახელთან მხოლოდ ამგვარ გაგებას შეეძლო წარმოექმნა სახელი - ტაბუ და, საერთოდ, ნაირგვარი აკრძალვების მთელი სისტემა (აფრიდონიძე, 2001:9). საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ თავის წარმოშობით ერთმანეთის სახელების წარმოთქმა ჯერ კიდევ პირველყოფილ საზოგადოებაში იქცა ტაბუდ და შემდეგ მრავალი ხალხის ყოფას შემორჩა. ამავე დროს დაქორწინებულთა ნათესაური ტერმინოლოგიის გამოყენების აკრძალვის წესი უკავშირდება განრიდების ფართოდ გავრცელებულ ინსტიტუტს (Смирнова, 1961:57).

გალის რაიონის ეთნოგრაფიული მასალებით ჩვენი რესპონდენტები თვითონ ხსნიან ტაბუირების მოტივს: „ვეშილებე ქომონჯის სახელ ქუდუმახე კორ ირჩილენ თემ, ონჯლორე რე“ – არ შეიძლება ქმარს სახელი დაუმახო სხვას რომ ესმის ისე, სირცხვილია. ასევე არ შეიძლებოდა დედამთილ-მამამთილის, უფროსი მაზლის და მულის სახელების წარმოთქმა. მეუღლის უახლოეს ნათესავთა საკუთარი სახელების წარმოთქმა იკრძალებოდა არა მხოლოდ მიმართვის, არამედ სხვასთან საუბრის დროსაც. ჩვენი ერთ-ერთი რესპონდენტი, რომელიც 82 წლისაა, გარდაცვლილი მამამთილის სახელს არ წამოთქვამს და მაზლის შვილი-შვილს, რომელიც დიდი ბაბუას მოსახელეა, სანდროს მაგივრად, სანის ეძახის (ასეც, 2022).

ამრიგად, საქორწინო საოჯახო აკრძალვებიდან საკუთარი სახელის ტაბუ ადრეული რელიგიური შეხედულების ანარეკლი იყო და მას მკაცრად იცავდნენ ტრადიციული საზოგადოების წარმომადგენლები.

მრავალი ტაბუ - ვაშინერს არსებობდა ქალის ორსულობა-შვილიერების პერიოდშიც. ორსულ ქალს ეკრძალებოდა მიცვალებულზე დახედვა. ასევე ორსულს ეკრძალებოდა გარკვეული სახის საკვების მიღება. განსაკუთრებით თაფლის, ნა-ნადირევის და კამეჩის რძის ნაწარმის ჭამა. ორსულს არ დაასწრებდნენ პირუტყვის ან ფრინველის დაკვლას. ასევე ეკრძალებოდა დაკლული ფრინველის გასუფთავება, რადგან გასუფთავებისას თუ „ტყილს“ - ელენთას ხელს მოკიდებდა, მერე, ხელს სადაც მოისვამდა, ახალშობილსაც იმ ადგილას ექნებოდა შავი ნიშანი. დღესაც თუ ნახავენ ბავშვს ან ახალგაზრდას, რომელსაც შავი ნიშანი აქვს, ამბობენ „ალბათ, დედამ ორსულობისას ელენთას მოკიდა ხელი“ (ასეც, 2022).

ახალშობილის ნაბან წყალს ორმოცი დღის განმავლობაში ღამე გარეთ არ გადაასხამდნენ. ბავშვის პირველ მოჭრილ ფრჩხილს რომელიმე მუსიკალურ საკ-

რავში (ფანდური, ჩონგური, გიტარა და სხვ.) ჩადებდნენ, ხოლო ჩვილის პირველ მოჭრილ თმას შეინახავდნენ ან ნორჩი ხის ძირში დადებდნენ. ახალშობილის სარეცხს ორმოცი დღის განმავლობაში ღამე გარეთ არ დატოვებდნენ. ჩვილი ბავშვის გაყვანა ღამით გარეთ არ შეიძლებოდა, თუ მაინცდამაინც გაიყვანდნენ, შუბლზე აუცილებლად ნახშირით ჯვარს გამოუსახავდნენ. ახალშობილზე სრულდებოდა ლოცვის რიტუალი **გალენიში** - გარეთა (ოჯახის გარდაცვლილი წევრის საპატივცემულო დღესასწაული), რომლის შეუსრულებლობა არ შეიძლებოდა, რადგან ბავშვს **დიჟამუდ** - უჟმური შეეყრებოდა (ქაჯაია, 2001:216) და ავად გახდებოდა. რის გამოც უნდა ელოცათ **ჟამილიში შელორსა** - მოჟამულის შელოცვა.

გარკვეული აკრძალვები უკავშირდება მიცვალებულისა და გლოვის წესებს. ოჯახიდან მიცვალებულის გასვენებისას მწოლარე მდგომარეობაში არავინ არ უნდა ყოფილიყო, ბავშვი ან ავადმყოფი რამდენიმე წუთით უნდა წამოეყენებინათ. სოფელში, როდესაც ადამიანი გარდაიცვლება, იკრძალება ბევრი საოჯახო თუ სასოფლო სამუშაოები. არ შეიძლება ვაშინერს „დიხამ ნჟყოლუა“ - მიწის დამუშავება. მაგრამ თუ მიცვალებულის ოჯახსა და სხვა ოჯახებს შორის მდინარე ან ღლე ჩამოუდის, მაშინ მკაცრად არ იცავენ ამ ჩვეულებას. **ნჟყოლუა** ნიშნავს დაჭრას (ქობალია, 2010:64; ქაჯაია, 2001:118). ადამიანის გარდაცვალებისას ერიდებიან სიტყვა სიკვდილის წარმოთქმას და იტყვიან „დელუ“ - დამთავრდა, „მედინ“ - დაიკარგა, ქაჯაიას განმარტებით ნიშნავს დაკარგვას, დაღუპვას (ქაჯაია, 2001:182). ერიდებიან კუბოს ხსენებასაც და მის სინონიმად **ჰკუდი** გვევლინება. **ჰკუდი** - ჰურჭლის აღმნიშვნელია (ქაჯაია, 2001:687) ავადმყოფთან ერიდებიან მიცვალებულის სახელის ხსენებას. თუ ბავშვს, ავადმყოფს ან ახალგაზრდას მიცვალებულის შესახებ საუბრის დროს დააცემინებს, მას მხარზე ხელს სამჯერ დაჰკრავენ, ყურს აუწევენ და იტყვიან: „თიმ მოვლაშა დუს ვამკორჰვებდას“ (მის მოსვლამდე თავი არ გეტკინოს).

ყველა გვარს სავალდებულოდ მიაჩნდა აკრძალული დღის დაცვა (წარმართული ჩვეულება). ამ დღეს არც მამაკაცები და არც ქალები არ შრომობდნენ, სახლიდან არაფერს გასცემდნენ. გვარის აკრძალულ დღეს ოჯახი ან გვარი გასვენებაში არ წავიდოდა, არც ქორწილს გამართავდა. ითვლებოდა, რომ ეს დღე უქმე იყო და არაფრის გაკეთება არ შეიძლებოდა. ეს წესი მკაცრად იყო დაცული აფხაზებშიც (ზახია-ოქრუაშილი, 2020:78). აჭარაშიც მსგავსი დღეები „ნაკრძალი დღის“ სახელითაა ცნობილი (ლომთათიძე, 2009-2010:67).

გალის ეთნოგრაფიული მასალებით დგინდება, რომ მეგრულში ტაბუ ცხოველთა სახელებსაც უკავშირდება. ცხოველების სახელთან დაკავშირებული ტაბუ სხვადასხვა მოტივითაა განპირობებული. მაგ: გველის სახელის წარმოთქმის

აკრძალვა მისდამი მისტიკური შიშითაა გამოწვეული. სიტყვა გველის მაგივრად **უჩადართამი** (შავროხიანი), **უსახელო** გვევლინება. **თუნთი**, „დათვი“ - უწუნდური, ტურა - **კვალჭყელი**, მელა - **მამგაძვალე**, თავგი - **კუდეღამი//კიბირმოჭკადილი** - კუდიანი//კბილმოჭყედილი.

აბრეშუმის ჭიის მოვლისას ცდილობდნენ, იგი ჭიანჭველასგან დაცული ყოფილიყო. ამიტომ როდესაც ოჯახში აბრეშუმის ჭია ჰყავდათ ჭიანჭველას სახელის წარმოთქმას გაურბოდნენ და „პუხუამი“-თ(კუზიანი) მოიხსენიებდნენ.

გალის რაიონში შინაური საქონლის გამრავლების მიზნით, დღესაც ასრულებენ **მობენების** რიტუალს. ძროხა ან კამეჩი ხბოს ან ზაქს რომ მოიგებდა, მის ნაწველს დააბენებდნენ, „გოჭოფუნდეს“ - დაიჭერდნენ. ერთი კვირის მანძილზე მოწველილი რძისგან გაკეთებულ ყველს დიასახლისი მიიტანდა ძროხასთან ან კამეჩთან და ასრულებდა მობენების რიტუალს. იგივე დასტურდება სამეგრელოშიც (ბუკია, 2014:56; მაკალათია, 1941:297). **ბენუა** ტაბუსგან გამოთავისუფლება იყო და ამ რიტუალის შესრულების შემდეგ აკრძალვა სრულდებოდა. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ა. ქობალიას ლექსიკონში სიტყვა „ბენის“ განმარტება, რომელიც გამოთავისუფლებული სალოცავი ქვევრია, „ლოცვა ვაჟიშვილისთვის და ამ ლოცვის სახელდებული ქვევრი, რაიმე სახელდებისგან ან ტაბუსგან თავისუფალი“ (ქობალია, 2010:60). ასევე, ნაწველის გაცემა არ შეიძლებოდა ორმოცი დღის განმავლობაში **ხეჟ ვეგნაყუნას** - ხელი არ გადაყოლოდა და წველა არ შეწყვეტილიყო. დღესაც გალის რაიონში, როდესაც ნაწველს ან ყველს თუნდაც გააჩუქონ, მცირე ნაწილს დაიტოვებენ **ხეჟ ვეგნაყუნას** - ხელის მოსაბრუნებლად. რძიან ვედროს არ გარეცხავენ და ისე დაუბრუნებენ პატრონს. იგივე დასტურდება აჭარაშიც (ლომთათიძე, 2009-2010:67).

ასევე, გვხვდება **ბენღვინი** „ზედაშე, ახალმოხდილი ქვევრიდან ამოდებული სალოცავი ღვინო“, რომლის გამოყენება მხოლოდ რიტუალის შესრულების შემდეგ შეიძლება - შინერს (ქობალია, 2010:60).

ტაბუ მოქმედებდა მჭედლობაში, გრდემლთან დაკავშირებით. იკრძალებოდა გრდემლზე ტყუილუბრალოდ ჩაქუჩის დარტყმა და დაჯდომა, რადგან გრდემლი ყოველგვარი სარჩო-საბადებლის წყაროდ ითვლებოდა და ასეთ ქცევას შეიძლება სამჭედლო მუშაობა უნაყოფო გაეხადა და გრდემლი მწყობრიდან გამოეყვანა. იგივე დასტურდება აჭარაშიც (კახიძე, 1990:118). არ შეიძლებოდა სამჭედლოს საზედაშე ქვევრში მოთავსებული ღვინის გამოყენება გარდა „ოჭკადირემ ოხვამერის“ - სამჭედლოს სალოცავის შემთხვევისა.

ასევე, რესპონდენტებთან საუბრისას აღნიშნავდნენ, რომ არ შეიძლება: ორშაბათს ახალი საქმის წამოწყება, თავის დაბანა (განსაკუთრებით ვისაც ძმა ჰყავს), ფრჩხილების დაჭრა, ფულის გასესხება ან სესხება, თმის შეჭრა. მთვარის კლები-

სას იკრძალებოდა თესვა და ვენახის გასხვლა. არ შეიძლება დამწვარი სახლიდან რაიმე ნივთის აღება (ასედ, 2022).

გალის რაიონში ინფორმატორების გადმოცემით, თუ ორ გვარს შორის მტრობა ჩამოვარდებოდა გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ ტარდებოდა შერიგების რიტუალი, რომელსაც **განალინი**, **არსხება**//**არცხება** ეწოდებოდა. თუ მტრულად განწყობილი გვარიდან ვინმე გარდაიცვლებოდა, მეორე გვარის წარმომადგენლები მიცვალებულის სახელის ხსენებას ერიდებოდნენ მანამ, სანამ არ დაასრულებდნენ რიტუალს, რომელსაც **განალინი** ეწოდებოდა. ამ რიტუალით ერთ გვარს მეორეს წყევლა არ უნდა შეეხოს, გვერდით უნდა ჩაუაროს. იგივე დასტურდება სამეგრლოშიც (კარტოზია, გერსამია, ლომია, ცხადაია, 2010:523). ორი მტრულად განწყობილი გვარი ვერ შერიგდებოდა, თუ არ შეასრულებდნენ **არსხების** რიტუალს, ტერმინი **ო. ქაჯაიას** განმარტებით, თავისუფლებას, წყალობას, შებრალებას, გადარჩენას და ბოროტ ძალთაგან განთავისუფლებას გულისხმობს, რომელიც დახსნილი, განთავისუფლებულია (ქაჯაია, 2001:195)

გალის რაიონში დღესაც ფუნქციურია აკრძალვებთან დაკავშირებული წესჩვეულებები. განსაკუთრებით კი დაცულია ხანდაზმულთა წრეებში. უხუცესები ჩვენთან საუბრის დროსაც ერიდებოდნენ ქმრის, მისი ნათესავების სახელით მოხსენიებას. საუბრისას შვილებსა და შვილიშვილებს იშველიებდნენ, რითაც ადრესატების მიმართ ურთიერთპატივისცემას და მორიდებას გამოხატავდნენ. ტაბუ ახალგაზრდებში, რასაკვირველია, დავიწყებას ეძლევა. ბევრი მას სულ აღარ ხმარობს, რაც ხანდაზმულ ადამიანების გულისწრომას იწვევს. ამ მხრივ განსხვავებულია ქალაქში და სოფლად არსებული ვითარება.

ეთნოგრაფიული მასალები ძირითადად გალის რაიონში მცხოვრებ მოსახლეობაშია მოპოვებული, რომლებიც თავიანთი პირველსაცხოვრისის შესახებ ინფორმაციის მატარებლები არიან, რაც ეთნოლოგიისთვის პირველწყაროს მნიშვნელობას იძენს და საშუალებას გვაძლევს, გავცნოთ იმ შეხედულებებს, რომელიც ოდესღაც საფუძვლად დაედო **ვაშინერის** შესახებ არსებულ რწმენა-წარმოდგენებს. ტაბუს ეს ფორმები გალის რაიონის მოსახლეობამ ბოლო დრომდე შემოინახა. ვაშინერსთან დაკავშირებული ტრადიციული და ინოვაციური ფორმების შესწავლა საშუალებას იძლევა, გამოვიკვლიოთ ხალხის მეხსიერებაში დაღეჭილი შეხედულებები; შევძლოთ ეთნოგრაფიული მასალების დეტალური აღწერა და ნარატივების ზუსტი ფიქსაცია. ასევე, ისინი წარმოადგენენ რიტუალის ჩვენამდე მოღწეულ ნაშთებს და მათი ანალიზი ზოგიერთი რწმენა-წარმოდგენისა თუ წესჩვეულების მეტნაკლებად თავდაპირველი სახის რეკონსტრუქციის საშუალებას იძლევა. აკრძალვების სისტემა ინახავს უმნიშვნელოვანეს ინფორმაციას ადრეული ხანის სულიერი კულტურის შესახებ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასედ - ავტორის საველე ეთნოგრაფიული დღიური, 2000 წ; 2022 წ
2. აფრიდონიძე, 2000: - აფრიდონიძე შ., ცოლ-ქმრის ურთიერთმიმართებისა და ერთმანეთის მოხსენიების ქართული ტრადიციები, საენათმეცნიერო ძიებანი, XII, თბ., 2000
3. ბახია-ოქრუაშვილი, 2020 - ბახია-ოქრუაშვილი ს., აფხაზურ-ქართულ ეთნოგრაფიულ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი. თბ., 2020
4. ბუკია, 2014: - ბუკია მ., მესაქონლეობასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენების ამსახველი ლექსიკა მეგრულში, კრ: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ, XLII, თბ., 2014
5. გამსახურდია, 1959: - გამსახურდია კ., ტაბუ: რჩეული თხზულებანი, რვა ტომეული, ტ. III, თბ., 1959
6. გერსამია, 2010: - გერსამია რ., მეგრული ვაშინერს (სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი) ენათმეცნიერების საკითხები, I-II, თბ., 2010
7. დარასელია, 2001: - დარასელია ნ., ტაბუ და სინკრეტული ცნობიერება, კრ.: საენათმეცნიერო ძიებანი, XI, თბ., 2001
8. ვაჟა-ფშაველა, 1964: - ვაჟა-ფშაველა, ფშაველები, თბ., 1964
9. ითონიშვილი, 1970: - ითონიშვილი ვალ., მოხვევების საოჯახო ყოფა, თბ., 1970
10. კარტოზია..., 2010: - კარტოზია გ., გერსამია რ., ლომია მ., ცხადაია თ., მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბ., 2010
11. კახიძე, 1990: - კახიძე ნ., ხელოსნობა აჭარაში. კრ.: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა, თბ., 1990
12. კვიციანი, 2001: - კვიციანი მ., წერილების კრებული, თბ., 2001
13. ლომთათიძე, 2009-2010: - ლომთათიძე თ., ბრძნილობები და აკრძალვები აჭარელთა ეთნოგრაფიულ ყოფაში. კრ: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოგრაფიის პრობლემები, ბათუმი, 2009-2010
14. მაკალათია, 1935: - მაკალათია ს., ხევსურეთი, საქართველოს ეთნოგრაფიული საზოგადოება, თბ., 1935
15. მაკალათია, 1941: - მაკალათია ს., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1941
16. მითაგვარია, 2014: - მითაგვარია კ., ტაბუ ჩერქეზულ საკუთარ სახელებში. კრ: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XLII, თბ., 2014
17. სახოკია, 1956: - სახოკია თ., ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ., 1956
18. ნებიერიძე, 1999: - ნებიერიძე გ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1999
19. ჯანაშია, 1897: - ჯანაშია ნ., ქორწინება აფხაზეთში, ჟურნალი: „მოამბე“ №5, 1897
20. ჯორჯანელი, 1977 - ჯორჯანელი კ., ევგემიზმი და ტაბუ, თბ., 1977
21. ჯორბენაძე, 1997: - ჯორბენაძე ბ., ენა და კულტურა, თბ., 1997.
22. ჩიქობავა, 1983: - ჩიქობავა ა., ზოგადი ენათმეცნიერება, II, თბ., 1983
23. ქაჯაია, 2001: - ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 2001
24. ქაჯაია, 2002: - ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002
25. ქაჯაია, 2009: - ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. IV, თბ., 2009

26. ქობალია, 2010: - ქობალია ა., მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010
27. Бгажноков, 1978: - Бгажноков Б. Х., Адыгский этикет, Нальчик., 1978
28. Джавахадзе, Джавахадзе И. Шинкуба А., К вопросу о системе родства, этнографические паралелы (материалы VII республиканской сесии этнографов Грузии), Тб., 1987
29. Инал-Ипа, 1984: - Инал-Ипа Ш. Д., Очерки об абхазском этикете, Сухуми, 1984
30. Кипшидзе, 1914: - Кипшидзе И., Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1914
31. Ковалевский, 1890: - Ковалевский М., Закон и обычаи на Кавказе, т. I-II, 1890
32. Народы Кавказа, Т. II, М., 1962
33. Семёнов, 1974: - Семёнов Ю. И., Происхождение брака и семьи, М., 1974
34. Смирнова, 1861: - Смирнова Я. С., Обычаи избегания у адигейцев и их изживание в советскому эпоху, СЭ, №2, М., 1961
35. Шмелев, 1964: -Шмелев Д. Н., Слово и образ, М., 1964

თინა იველაშვილი / Tina Ivelashvili¹

(ახალციხე, საქართველო / Akhaltsikhe, Georgia)

„მანამ დედაკაცობა ჩვენში დედაკაცობდა, მამაკაცებს დიდი ზურგი ჰქონდათ, მტერსაც და მოყვარესაც, როგორც იყო უძღვებოდნენ სახელგაუტეტლად, ჩვენი ოჯახი მაგრად იდგა და მაგრად იდგა ჩვენი ქვეყანაცა. შინ დედაკაცი ჰპატრონობდა ოჯახს, ქვეყანას, და გარეთ მამაკაცი; დედაკაცი ბურჯი იყო ოჯახისა, ქვეყნისა, და მამაკაცი ზღუდე გალავანი; სწორედ ამან შეგვიჩინა, სწორედ ამან შეგვარჩინა ჩვენი მიწა-წყალი. დღეს ეს ბურჯი, ეს ციხე-სიმაგრე ჩვენის ოჯახისა, ჩვენის ქვეყნისა, მისუსტდა, დადნა, თითქმის გაუქმდა. თითო-ორი იშვიათი მაგალითის გარდა აღარც ოჯახისათვის გვყავს „დედაკაცი“, აღარც ქვეყნისათვის“

ილია ჭავჭავაძე

ქალი - დედა, ოჯახი

აბსტრაქტი. ოჯახს, როგორც სოციალურ ინსტიტუტს, ტრადიციულ ქვეყნებში მაღალი კულტურული ღირებულება გააჩნია. იგი, როგორც სოციალური ინსტიტუტი, სახელმწიფოს მიკრომოდელია. საქართველოსთვის ისტორიულად ოჯახის დახურულობა, ერთიანობა, შინაგანი სიმტკიცე ეთნოსის გადარჩენის უმნიშვნელოვანესი პირობა არის. საქართველოს გეოპოლიტიკურმა მდებარეობამ ქართველ ქალს მნიშვნელოვანი საპასუხისმგებლო საქმე დაავისრა. განსაკუთრებული და საპასუხისმგებლო მნიშვნელობა ოჯახის დედას ენიჭებოდა (და დღესაც ენიჭება). მას ეკისრებოდა ოჯახის მოვლა-პატრონობა, რწმენის შენახვა, ეთნიკური იდენტურობის დაცვა, ძირითადად, ოჯახის დედის ფუნქცია იყო. კრიზისულ შემთხვევაში საზოგადოება, ძირითადად, ქალისგან, განსაკუთრებით ოჯახის დედისგან ითხოვდა ოჯახის უფროსის ფუნქციის შესრულებას.

თავიდანვე ქალი აღიქმებოდა, როგორც ოჯახის ბურჯი; მის ძირითად მოვალეობაში კი შედიოდა ოჯახისა და შვილების მოვლა-პატრონობა. მსოფლიოში მიმდინარე პროცესებმა, გლობალიზაციამ და ახალმა გამოწვევებმა რამდენიმე საფეხურით წინ წამოწია ქალის როლი, იქნება ეს პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ საკითხებში. რა თქმა უნდა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ქალმა ოჯახზე და შვილებზე თქვა უარი, პირიქით, ამ ყველაფერთან ერთად მის მოვალეობებს დაემატა სამსახურის უფლება-მოვალეობები. შეიცვალა მისთვის დღის განრიგი, თუკი მთელ დროს უთმობდა ოჯახს, ახლა უკვე დღის განრიგი უნდა გადაანაწილოს როგორც ოჯახზე, ასე-

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in History, Professor at Samtskhe-Javakheti University

ვე სამსახურზე. ქალს აქვს რაღაც განსაკუთრებული უნარი იმისა, რომ აქტიურად ეძებოს ყველა პრობლემიდან გამოსავალი, მარტივად ნახოს მისი გადაჭრის გზები და გამჭრიახი გონებით საქმე მიიყვანოს სასურველ შედეგამდე.

საკვანძო სიტყვები: დედა, ოჯახი, ქალი, სოციალური ინსტიტუტი

Woman - Mother, Family

Abstract: Family, as social institution everywhere especially in traditional countries is characterized with cultural value. The special geopolitical location of Georgia imposes very responsible function to Georgian women during the centuries. There are two standards of women: modern which is regarded as culture adds woman the valuation which is very low. The family is strong, united and traditional, though man is the leader. Today in families, as well as in the country, a transition period has set, old stereotypes are not broken yet, but new ones have not been still established. A woman has some special ability to actively seek solutions to all problems, easily find ways to solve them and with a clear mind the case will lead to the desired result

From the very beginning, a woman was perceived as a pillar of the family, and her main responsibilities included caring for the family and children. The current processes in the world, globalization and new challenges have raised the role of women by several steps, be it in political or economic issues. A woman has some special ability to actively seek solutions to all problems, easily find ways to solve them and with a clear mind the case will lead to the desired result.

Key words: Mother, Family, Women, Social institution.

შესავალი: „ამა თუ იმ ერის კულტურას მაშინ ჩასწვდებით, თუ გეცოდინებათ მისი ქცევის ნორმები: ამ კულტურაში დამკვიდრებული ეტიკეტის თავისებურებები (რომლის ძირითადი დამცველი და თაობიდან თაობაზე გადაცემი ძირითადად ქალი იყო - თ. ი.). არ შეიძლება, ეტიკეტი მეორეხარისხოვნად ჩაითვალოს, რადგან მას უაღრესად დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს“ (Баибурин, 1988 : 13).

საქართველო ის ქვეყანაა, სადაც, დედაკაცს ყოველთვის გამორჩეული პატივისცემით ეპყრობოდნენ და ამის მიზეზი, უწინარესად, თვითონ ისინი იყვნენ.

ქართველი დედის ფენომენი, ოდითგან მოყვრისათვის მოყვრულად და მტრისათვის მტრულად დახვედრას გულისხმობს. მას განყენებული ხასიათი არასოდეს ჰქონია. მისი შექმნა საუკუნეთა განმავლობაში ჩვენი ქვეყნის მიერ კონკრეტულად გამოვლენილმა თვისებებმა - ერთგულებამ და სამშობლოს სიყვარულმა - განაპირობა.

ოჯახი საზოგადოების სპეციფიკური ქვესისტემაა, რომელიც ურთიერთგანმსაზღვრელ კავშირშია სხვა ქვესისტემებთან (თუმცა გარკვეული დამოუკიდებლობითაც ხასიათდება); მას აქვს განვითარების ფაზები და ოჯახის წევრთა გარკვეული სტრუქტურა. ამ პატარა ორგანიზმში საზოგადოების მომავალი წარმომადგენელი ზრდილობას, ზნეობას, ეთიკას, უფროსებისადმი პატივისცემას, პატარებისადმი გულისხმიერებას სწავლობს.

წყაროები: ოჯახის, მასში ქალის - დედის ადგილისა და როლის შესახებ ქართველ ეთნოგრაფთა ყურადღების ცენტრში განსაკუთრებით მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოექცა (მ. ბექაია, ოჯახის განვითარების სოციალური პრობლემები, თბ. 1980; მ. ბექაია საოჯახო და საქორწინო ტრადიციების მნიშვნელობა თანამედროვე ქართული ოჯახის სიმტკიცისათვის, თბ. 1981; მ. ბექაია, ოჯახის ეთნოსოციოლოგიური კვლევის მეთოდური საკითხები, თბ., 1988; მ. გეგეშიძე, ეთნიკური კულტურა და ტრადიციები; ვ. ითონიშვილი, ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960; ნ. მაჩაბელი, ქართველი ხალხის საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1976; რ. ხარაძე, დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბ., 1939 და ა. შ.).

მეთოდოლოგია: ველზე მუშაობის დროს ქართული ეთნოგრაფიული სკოლის ფუძემდებლის აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას მიერ შემუშავებულ კომპლექსურ-ინტენსიურ მეთოდს, ხოლო კვლევის პროცესში ისტორიულ-შედარებით და ლევი სტროსის მიერ შემუშავებულ მათემატიკურ მეთოდებს ვიყენებდით

ძირითადი ტექსტი: ოჯახი საზოგადოების სპეციფიკური ქვესისტემაა, რომელიც ურთიერთგანმსაზღვრელ კავშირშია საზოგადოების სხვა ქვესისტემებთან (თუმცა გარკვეული დამოუკიდებლობითაც ხასიათდება). მას აქვს განვითარების ფაზები და ოჯახის წევრთა გარკვეული სტრუქტურა.

საქართველოს განსაკუთრებულმა გეოპოლიტიკურმა მდებარეობამ ქართველ ქალს საუკუნეების მანძილზე ძალზე საპასუხისმგებლო ფუნქცია დააკისრა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვან სოციალურ ფენომენად ოჯახის დედა იქცა. მას ეკისრებოდა ოჯახის მოვლა-პატრონობა, გაძლოლა, რწმენის შენახვა, რაც ძალზე მნიშვნელოვანი იყო სხვადასხვა ეთნოსით გარშემორტყმული საქართველოსთვის“ (ყიფიანი, 2011: 205).

ოჯახი საზოგადოების სპეციფიკური ქვესისტემაა, რომელიც ურთიერთგანმსაზღვრელ კავშირშია საზოგადოების სხვა ქვესისტემებთან (თუმცა გარკ-

ვეული დამოუკიდებლობითაც ხასიათდება). მას აქვს განვითარების ფაზები და ოჯახის წევრთა გარკვეული სტრუქტურა. ამ პატარა ორგანიზმში ყვავდება და იფურჩქნება საზოგადოების მომავალი წარმომადგენელი. ზრდილობა ზნეობა, ეთიკა, კარგი ქცევა ოჯახში ყალიბდება. დიახ სწორედ, რომ ოჯახში სწავლობენ უფროსებისადმი პატივისცემას, პატარებისადმი გულისხმიერებას, მეგობრებისადმი გულითად და ჰუმანურ მოპყრობას. ბაბუასადმი და ბებიასადმი კეთილგანწყობას, დედისა და მამის პატივისცემას, თანატოლებთან ჰუმანურ მოქცევას. სულგრძელი ადამიანი საზოგადოებაშიც ამ ამამაღლებელი თვისებებით დაიმკვიდრებს თავს. თუ ადამიანი ოჯახში სათნოებას არის მოკლებული და არ იღებს შესაბამის აღზრდას, საზოგადოებას პრობლემას უქმნის. ზრდილობიანი ადამიანი მხოლოდ ორგანიზებულ და ჯანსაღ ოჯახში იზრდება. ამგვარ ოჯახში აღზრდილი თაობები არიან გაწონასწორებული და საზოგადოებისთვის სასარგებლონი. არაჯანსაღი ოჯახი კი ჰგავს ქარხანას, რომელიც ზრდის ქვეყნის მტერს, აკეთებს ოჯახისა და ქვეყნის საწინააღმდეგო საქმეს.

ოჯახის საზოგადოებრივი მნიშვნელობა გამომდინარეობს მისი მრავალფეროვანი ფუნქციებიდან, რომლებიც მთელი საზოგადოებისა თუ პიროვნების მოთხოვნილებების განვითარების კვალდაკვალ იცვლება. ერთი რიგი ფუნქციები თითქმის მუდმივად ინარჩუნებენ ძირითადობას, მეორენი, სხვადასხვა კულტურულ-ისტორიულ თუ სოციალურ-ეკონომიკური წყობის პირობებში, გარკვეული ძალით მოქმედებენ ან ქრებიან, მესამენი კი თანდათან მზარდი საზოგადოების მნიშვნელობას იძენენ.

„საოჯახო ტრადიციებში ზნეობის, ეთიკის, ესთეტიკის, ჰუმანიზმის და სხვა სოციალური კატეგორიების მრავალი ისეთი თვისებაა ჩაქსოვილი, რომელსაც ბევრ შემთხვევაში შეიძლება ეტალონის მნიშვნელობა ჰქონდეს და მაშასადამე, ახალგაზრდობის აღზრდის პროცესში დიდ როლს თამაშობდეს“ (გეგეშიძე, 1078:14). ოჯახში ქალის სტატუსს განსაზღვრავს ის, რომ იგი ეთნიკური ტრადიციების (იმ ტრადიციებისა, რომლებსაც საუკუნეების მანძილზე საზოგადოების საწარმოო, ყოფითი და სულიერი კულტურის ზემოქმედებით იქმნებოდა და იხვეწებოდა) დაცვისა და მემკვიდრეობითი გადაცემის მექანიზმის მთავარი მამოძრავებელი ძალაა. ქალი ოჯახის წევრების ქცევის სოციალ-ეკონომიკურ, ყოფით, და ფსიქოლოგიურ ნორმებს არეგულირებს და აწესრიგებს. საოჯახო თუ რელიგიურ საწესჩვეულებო კულტებთან დაკავშირებულ ძირითად რიტუალებს ქალი ასრულებს. იგი ამავე დროს თაობების დამაკავშირებელი რგოლი და საზოგადოებრივი ქცევის ნორმების – ეტიკეტის დამცველიცაა და შემსრულებელიცა. „ქალი ინარჩუნებს ოჯახის ტრადიციულ სულს და ქვეყანას მამულიშვილებს უზრდის. ქართული მენტალიტეტის ერთ-ერთი ბაზისური და ლეგალი-

ზებული იდეა სამშობლოს ერთგულება და მისთვის თავდადება ქალისგან იგივეს მოითხოვს, რასაც მამაკაცისგან. დღეისთვის რეალობამ და ცხოვრებამ კორექტივა შეიტანა ქალის იდეალურ სახეში, სტერეოტიპში. ხშირად იგი მამაკაცის ფუნქციას ასრულებს. კაცის არყოფნის პირობებში დედა უძღვებოდა მეურნეობას, მოხუცების მოვლა-პატრონობას და შვილების აღზრდას. ქალი აღიქმებოდა, როგორც მამაკაცის პოტენციური შემცვლელი და უღლის სრულფასოვანი გამწევი (მეუღლე, დედაკაცი). ქალისა და მამაკაცის ფუნქციათა იდენტურობაზე მენტალიტეტში მოწმობს ენობრივი იდიომები – „დედაბოძი“ - სახლის საყრდენ ბოძს ნიშნავს, გადატანით“ (კონფლიქტი, 2002:79-80).

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, ათეულობით იდიომები (ტერმინები) გვაქვს, სადაც „დედა“ დომინირებს. ასეთებია: დედა მშობელი, ოჯახის დედა, დედადიასახლისი, დედამიწა, დედამძუძე, დედამიანი, დედაშვილობა, დედაღვთისა, დედაენა, დედაქალაქი, დედოფალი, დედაწული, დედაციხე, დედაეკლესია, დედაისტორია, დედულეთი, დედანი, დედაბერი, დიდედა, დედაატირებული. ადგილის დედა, ქართლის დედა, პურის ცომის წადედედა, პურის დედა, ჭინჭრის დედა, მაწვნის დედა, გუთნისდედა. ურმის დედანი, დედის კულტი და აშ.

ვაჟა ფშაველას მითითებით: „როგორც დღეს, ისე მომავალში დედაკაცი უმთავრესად, უნდა ემსახურებოდეს ოჯახს და შვილების აღზრდას. თუ ამას ღირსეულად შეასრულებს დიდს, ძალიან დიდ საქმეს გააკეთებს. შინ ოჯახს და გარეთ საზოგადოებას ემსახურება. დედა – დედაკაცს დიდი მნიშვნელობა აქვს კაცობრიობის ისტორიაში, ცხოვრებაში. კაცობრიობა შედგება სხვადასხვა ერებისგან, ერები ცალკე ოჯახებისგან, ხოლო სამირკველი პირველისა, მეორისა და მესამისა არის პიროვნება ცალი ადამიანი, რამდენადაც მათი შემადგენელი ადამიანები არიან სრულნი, ამაღლებულნი, განვითარებულნი და ბედნიერნი, იმდენადვე ამაღლებულია ოჯახი, ოჯახის გარეშე – ერი, ერის გარეშე – კაცობრიობა. თავი და თავი, მამასადაძე, ოჯახის გონივრულად მოწყობა უნდა ვაღიაროთ, ხოლო ოჯახში უფლობს დედაკაცი.

დედაკაცს დიდი ძალა აქვს ოჯახში, როგორც დიდზე, ასევე პატარაზე. შვილების პირველი დაწყებითი აღზრდა, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, დედის ხელთაა. დედაა გადამწყვეტი შვილების ბედ-იღბლისა, შვილის მომავალი უსათუოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ დედამ რა შთაბეჭდილებებით ასაზრდოვა შვილის ნორჩი, მაგრამ ღრმად აღბეჭდილი გული და გონება. ამიტომ საჭიროა ყოველი დედა იყოს განათლებული, განვითარებული, რათა შინ ოჯახში და გარეთ საზოგადოებაში სთესდეს თესლს სიკეთისა, დიაღ, ესმოდეს დედაკაცს, შვილი როგორ აღზარდოს შინ, ოჯახში და გარეთ – საზოგადოებაში. რა აზრები გაავრცელოს და რას ემსახუროს, ვინაიდან მას შეუძლია, დაამხოს ერი და კიდევ ალადგინოს“ (ვაჟა-ფშაველა, 1964: 347).

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ხშირად და ნაწილობრივ დღესაც ცოლ-ქმარს მეუღლეების სახელწოდებით მოიხსენიებენ. თ. სახოკიას მითითებით: „მეუღლე ცოლი ან ქმარი. ურმის უღელი გადატანითად შედარებულია ცხოვრების ტვირთის საზიდ უღელთან, რომელშიც შეეხებიან ხოლმე ცალი მხრით ქალი და მეორე მხრით კაცი და ერთად უნდა სწიონ ეს უღელი, რომელსაც აწევს ტვირთად ზრუნვა ოჯახის კეთილდღეობისა, შვილებისა, მტერ-მოყვრისთვის და სხვ.“ (სახოკია, 1979: 390).

ბიბლიაში მეუღლეების ადგილი და როლი მეტად საინტერესოა განსაზღვრული. „ქმარი ისეთივე თავი იყო ცოლისა, როგორც ქრისტე - ეკლესიისა. როგორც ქრისტემ შეიყვარა ეკლესია და თავი დასდო მისთვის, ასეთივე თავდადებული და მოსიყვარულე უნდა იყოს ქმარი ცოლისთვის და ცოლიც ქმრისთვის... ბედნიერია ცხოვრებაში ის კაცი, რომელსაც შეხვდება ცოლად დედაკაცი კეთილი და მადლიანი. ის ღვთისაგან დაჯილდოებულია, ამიტომ რომ კეთილი ცოლი არის მადლი ღმრთისა, ნიჭი უფლისა; კეთილი ცოლი არის თავის ქმრისთვის გვირგვინი კურთხევისა; იგი ახარებს ქმარს თავისა. კეთილ დედა-კაცის ქმარს გულთან მიაქვს, ყოველ კეთილს საქმეს გაბედვით მოჰკიდებს ხელს, იცის, რომ მას ჰყავს შემწე კეთილი .და ძვირფასი, რომელიც უღელს გაუწევს მას ყოველ კეთილ საქმეში, გაამხნეებს და იმედს მისცემს გაჭირვების დროს; კეთილი დედა-კაცი აიტანს გასაჭირს და შეიმნობს ბედნიერებას; ის არ გაამპარტავნდება, თუ მდიდარი და შეძლებულია. კეთილი დედა-კაცი ტყუილ-უბრალოდ დროს არ დაჰკარგავს, არამედ ოჯახს უვლის, ხელ-საქმობს და გამრჯელია. კეთილი ცოლი ხელგამლილია, სიძუნწე ეჯავრება, გულ-უხვია და თავის სიმდიდრისაგან განუზიარებს გაჭირვებულს და ხელ-მოკლე ადამიანს რამდენიმე ნაწილს“. სოლომონ ბრძენი წერს: „რომელმან ჰპოოს ცოლი კეთილი, უპოვნის (იგავ. 18, 22).“ (ბიბლია, 1989).

საქართველოში არა მხოლოდ დედას, არამედ მის მანდილსაც უფრთხილდებოდნენ. საქართველოს მთაში წესად იყო, რომ ორი მამასისხლად გადაკიდებული მამაკაცი შეხვედრისას თუ იარაღით ებრძოდნენ, არა თუ ახლობელ, არამედ შემთხვევით გამვლელ დედაკაცს მათ შორის მანდილი რომ ჩაეგდო, ბრძოლას წყვეტდნენ და ზავდებოდნენ.

მკვლელი თუ მოახერხებდა და მოკლულის დედის ძუძუს ემთხვეოდა - „კბილს დაადგამდა,“ მკვლელი მის შვილად ითვლებოდა და მათ ოჯახებს შორის სისხლის აღება იკრძალებოდა.

თანამედროვე ქართულ ოჯახებში კი, სამწუხაროდ, დღეს დიდ პრობლემას წარმოადგენს მშობლების ფუნქციის საკითხიც. ემანსიპირებულმა ეპოქამ სხვა საზრუნავი გაუჩინა ქართველ დედებს. მიზეზთა და მიზეზთა გამო კაცი შედა-

რებით უმოქმედო და ცხოვრებაზე ხელჩაქნეული გახდა, მაგრამ ქალმა, დედამ - როგორც შვილებზე სიცოცხლის ძაფით დაკავშირებულმა არსებამ, თავის თავზე აიღო შვილებისა და თვით ოჯახის ფიზიკურად გადარჩენის საკითხი, ამიტომაც დღეს არავისთვის სიახლეს არ წარმოადგენს, უცხოეთში გადახვეწილ ქართველთა უმეტესობაც რომ ქალია, დედაა.

დღეს მწვავედ დგას ემიგრანტობის მიზეზით დაშორებული ოჯახების საკითხიც. წლების განმავლობაში სოციალური ყოფის გაუმჯობესების მიზნით, მაგრამ შორი-შორს მყოფი მეუღლეები, რატომღაც ნელ-ნელა კარგავენ ერთმანეთისადმი ინტერესს და სიყვარულს, ისინი ივიწყებენ საკუთარ ვალდებულებებსაც, რაც გააჩნდათ ერთმანეთის მიმართ. ფორმალურად გაუყრელი ოჯახები, ფაქტობრივად გაყრილები ხდებიან და ამის მიზეზი ხშირ შემთხვევაში მაინც უცხო გარემოში მოხვედრილი ის ადამიანია, რომელიც გარემოს შესაბამისად იწყებს ცხოვრებას. ოჯახების დანგრევით, ისევ და ისევ ჩვენი მომავალი თაობა ზიანდება. იმ ბავშვების ფსიქიკა ირღვევა, რომლებიც დანგრეული ოჯახებიდან გამოდიან. მათში ხშირ შემთხვევაში დამნაშავეობრივი ბუნებაც ყალიბდება, რადგან ძალიან ადრე იგებენ და ითვისებენ მთელ ცხოვრებისეულ სიბინძურეს.

კიდევ ერთი პრობლემა, რომელიც ცუდ გავლენას ახდენს მოზარდის შემდგომ სოციალურ განვითარებაზე არის მშობელთა ჰიპერმზრუნველობა, მისი გახანგრძლივებული „ბავშვურობა“, ცხოვრების სირთულეებისადმი მოუშა-დელობა, დამოუკიდებლად პრობლემების გადაჭრის უუნარობა, რის შედეგადაც ის ადვილად ექცევა უფრო გამოცდილი მეგობრების გავლენის ქვეშ და არ შესწევს უნარი, თავად მიიღოს მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები, გაუმკლავდეს ცხოვრების სირთულეებსა და გამოწვევებს, მოახდინოს საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზება, რამაც საბოლოო ჯამში უკვე ზრდასრულ ასაკში მისი ლუმპენობაც კი შეიძლება გამოიწვიოს.

ქალები უფრო მომზადებულები აღმოჩნდნენ მწვავე კრიზისის გადასატანად. ოჯახის გადარჩენის მიზნით ქალთა უმრავლესობამ ხელი მიჰყო არარეგისტრირებულ ბიზნესს (ცხოზა, წვრილი ვაჭრობა, შრომითი მიგრაცია). დღეს ხშირად, სწორედ ქალი ხდება ოჯახის ერთადერთი მარჩენალი. თუმცა ეს მას ძვირად უჯდება - იცვლება მისი და მისი ოჯახის ცხოვრების ნირი და ხელი ეშლება არა მხოლოდ მის, არამედ მისი მეუღლისა და შვილების პიროვნულ, საზოგადოებრივ და სოციალურ განვითარებას. მაგრამ რადგან სიცოცხლის უმთავრესი ინსტიქტის მატარებელი ქალი ყველაზე ნაკლებად ფიქრობს თავის ინტერესებზე ან მათ ლობირებაზე, ამის შედეგად საზოგადოება კარგავს მოსახლეობის საკმაოდ დიდ სეგმენტს, რომლის ინტერესები ადეკვატურად არ აისახება ახალ ინსტიტუტებში. მეორე მხრივ, იკარგება განათლებული კადრები,

პროფესიონალები. კადრების დანაკარგი და სქესთა დისბალანსი დასაქმების სფეროში კი გარკვეულად ხელს უწყობს სოციალურ უკმაყოფილებას და სოციალურ-პოლიტიკურ არასტაბილურობას.

ოჯახის დისკრედიტაციისა და შესუსტების ერთ-ერთი ფორმაა ე.წ. სოციალური მუშაკების ინსტიტუტის დაფუძნება; რომლის წარმომადგენლები კარდაკარ დადიან და ეკონომიურად შეჭირვებულ მრავალშვილიანი ოჯახებიდან მცირეწლოვანი ბავშვები სრულიად უცხო შეძლებულ ოჯახებში გადაჰყავთ, რომლებსაც თითოეულ ბავშვზე ყოველთვიურად გარკვეულ თანხას უხდიან, ასეთი ქმედება მრავალშვილიანი ოჯახის წევრების გაუცხოებასა და ხშირად ამ ოჯახის დანგრევასაც იწვევს. ბავშვის მშვილბელებს თუკი ყოველთვიურად გარკვეულ თანხას უხდი, მაშინ ეს თანხა მის მშობლებს გადაუხადე და ოჯახი შეინარჩუნე, არ ჯობია? მაგრამ როგორც ჩანს, ეს შეგნებულად კეთდება, რათა მეტმა ტრადიციულმა ოჯახმა ფუნქცია დაკარგოს და რაც შეიძლება მალე დაინგრეს.

დღევანდელი ოჯახის მომავალზე პატრიარქი შეშფოთებული საუბრობს და აღნიშნავს: „საზოგადოებაში მთავარი დარტყმის ობიექტი ოჯახია“, რომელსაც საფრთხე ემუქრება ერთსქესიანი ქორწინებების და ერთსქესიანი წყვილების მიერ ბავშვების აყვანის უფლების მინიჭების გამო. „ასეთი კანონი ქორწინების მთელ აზრს აუკუღმართებს და ბავშვსაც, ფაქტიურად, ნივთად აქცევს, რომლის ფლობაც ყველას შეუძლია. ... საქართველო თავისი განვითარებით, კულტურით ქრისტიანული ევროპის ნაწილია და ამიტომაც, მისკენ ლტოლვა ჩვენს ხალხში ნამდვილად არის. მაგრამ, ამ და ზემოთ აღნიშნულ ფუნდამენტურ საკითხებთან მიმართებაში, ევროგაერთიანებამ, ევროპარლამენტმა უნდა გაითვალისწინოს ცალკეული ქვეყნების ტრადიცია და აზროვნების წესი და მისცენ მათ საშუალება თავისუფალი არჩევანისა, რათა ადგილობრივმა მოსახლეობამ გულწრფელად მოინდომოს თანამედროვე ევროპულ კულტურასთან დაკავშირება“ (ილია II, 2008 წლის სააღდგომო ეპისტოლე).

ოჯახის მნიშვნელობის შესახებ საკმაოდ პოზიტიური დამოკიდებულება აქვს ირაკლი ღარიბაშვილს. „მე, როგორც პრემიერ-მინისტრი და როგორც საქართველოს მოქალაქე, ყველაფერს გავაკეთებ, რათა კონსტიტუციაში გაკეთდეს ჩანაწერი, რომ ქორწინება და ოჯახი არის ქალისა და მამაკაცის ერთობა“, – ამის შესახებ საქართველოს პრემიერ-მინისტრი ირაკლი ღარიბაშვილი გაზეთ “ასავალ-დასავალთან” ინტერვიუში აცხადებს „ქართული სახელმწიფო სწორედ ჩვენს სარწმუნოებასა და ოჯახის ინსტიტუტზე დგას. რასაც თანამედროვე, ძლიერი საქართველო უნდა დაეფუძნოს. ოჯახს მეორე ტამარს უწოდებენ და მწამს, რომ სწორედ ოჯახია ყველანაირი სიკეთის საწინდარი. ამდენად მე, როგორც პრემიერ-მინისტრი და როგორც საქართველოს მოქალაქე, ყველაფერს

გავაკეთებ, რათა კონსტიტუციაში გაკეთდეს ჩანაწერი, რომ ქორწინება და ოჯახი არის ქალისა და მამაკაცის ერთობა! დღეს მსოფლიოში ყველა სახელმწიფო ამ საკითხს თავისებურად წყვეტს, ჩვენ კი ვთვლით, რომ საქართველოში ეს საკითხი ასე უნდა მოგვარდეს. ის ადამიანები, რომლებიც ოჯახის ინსტიტუტს ეწინააღმდეგებიან, მხოლოდ საკუთარი პირადიდან გამოდიან და მეტი არაფერი ენაღვლებათ. ქართველები მთელ მსოფლიოში გამორჩეულ ერი ვართ, ჩვენი ენით, დამწერლობით, კულტურით, ისტორიით, გაუტეხელი სულითა და ბუნებით, რომელიც ვერც ერთმა მტერმა ვერ დაჯახნა. ქართველობა ჩემთვის არის დიდი სიმდიდრე და დიდი პასუხისმგებლობა ჩვენი დიდი წინაპრების წინაშე. ქართველობა საამაყო იმიტომ, რომ ქართველი კაცი თავგანწირვას არასოდეს გაურბოდა. ჩვენი წინაპრები საკუთარ “მე”-ზე არასოდეს ფიქრობდნენ და ყველაზე მაღლა სამშობლოს ინტერესებს აყენებდნენ. დღეს კი გახედეთ, რა ხდება – ის ადამიანები, რომლებიც ოჯახის ინსტიტუტს ეწინააღმდეგებიან, მხოლოდ საკუთარი პირადიდან გამოდის და მეტი არაფერი ანაღვლებთ” (გაზ. „ასავალ-დასავალი“, 06.2015).

მსგავსი განცხადება გააკეთა საქართველოს პარლამენტის ყოფილმა თავმჯდომარემ ნინო ბურჯანაძემაც. მისი განცხადებით: „საქართველოს ყოველთვის იდგა ოჯახზე, ყოველთვის იდგა ოჯახურ სიწმინდეებზე, ყოველთვის იდგა მშობლებისა და შვილების ურთიერთპატივისცემაზე, მეუღლეების ურთიერთპატივისცემაზე. ეს არის ის ფასეულობა, რომელიც აძლიერებს ნებისმიერ სახელმწიფოს, არა მარტო საქართველოში, არამედ ნებისმიერ სახელმწიფოში ოჯახის სიძლიერე და სიწმინდე ითვლება სახელმწიფოს სიძლიერის საწინდრად. ამიტომ მე და ჩემს მეგობრებს ნამდვილად გვინდა, რომ საქართველომ იმოდროს, რა თქმა უნდა პროგრესის გზით, მაგრამ დაფუძნებულმა იმ ფასეულობებზე, იმ ტრადიციებზე, რომელმაც ჩვენ აქამდე მოგვიყვანა და ჩვენ ყველაფერს გავაკეთებთ იმისთვის, რომ ქართული ოჯახი იყოს ძლიერი, თითოეული ოჯახი ცხოვრობდეს კეთილდღეობაში, მშვიდობაში, ეს იქნება არა მხოლოდ ოჯახების, არამედ მთლიანად სახელმწიფო სიძლიერის გარანტი“.

დასკვის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენმა წინაპრებმა თავიანთი აზროვნებითა და ცხოვრების წესით უკვე შექმნეს ეპოქები და დაგვიტოვეს ის ისტორიები, რომლითაც დღემდე ვამაყოფთ და რომლითაც მოვედით, მოვალწიეთ თანამედროვეობამდე, ახლა კი ჩვენი ჯერია. ჩვენზეა დამოკიდებული, თუ როგორი იქნება ჩვენი მომავალი თაობა. ყოველ შემთხვევაში, წარსულის ღრმა ცოდნა და ხშირი გახსენება რომ აუცილებლად გვესაჭიროება, ამაში ორი აზრი არ არსებობს და, არათუ მარტო ცოდნა ისტორიისა, არამედ არდავიწყება, გათვალისწინება და ცხოვრების წესად დანერგვა წარსული ღირებულებებისა.

თანამედროვე ოჯახი ჩართულია საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალ სფეროში. სამწუხაროდ, ოჯახის შიდა ფსიქოლოგიურ კლიმატზე მოქმედებს როგორც პოლიტიკური, ისე სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები, თავისუფალი დროის უქონლობა, მუდმივი აუცილებლობა დამატებითი შემოსავლის ძიებისა, დამაბულობა და სტრესი. ფსიქოლოგიური გადატვირთვა სტიმულირებს იმას, რომ მშობლები ხშირად არიან გაღიზიანებულნი, დაღლილნი და ზოგჯერ ეს ყველაფერი უარყოფითად მოქმედებს ბავშვებზე. ამგვარად, ბავშვების განწყობა, ხასიათი მთლიანად დამოკიდებული ხდება მშობლების განწყობაზე, დღეს ქართველ მამაკაცთა დიდი რაოდენობა, რომელთა ოჯახიდან უცხოეთში საშოვარზე ქალია გადახვეწილი, უსაქმურად ზის და ელოდება ევროპის ქვეყნებიდან დედების თუ ცოლების მიერ სიმწრით მოპოვებულ გროშებს.

ოჯახის სტრუქტურამ საკმაო მეტამორფოზა განიცადა და ეს უკავშირდება იმ გლობალურ პროცესებს, რომელიც მსოფლიოში მიმდინარეობს. დღეს, როგორც მთელი ქართული სოციო-კულტურული ორგანიზმი, ოჯახიც კონფლიქტური სტრუქტურა და კონფლიქტში უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობს როგორც გლობალური ეკონომიკური პროცესები, ასევე ამ პროცესებს მიბმული გენდერული როლის ცვლილება ოჯახში, რაც ე. წ. და პიროვნული და გენდერული თავისუფლების არასწორი აპელირებაა.

თავისუფლება კი, მით უმეტეს პიროვნული თავისუფლება, როგორც ბევრს დღემდე ჰგონია, არის არა საკუთარი სურვილების განურჩეველი დაკმაყოფილებისკენ მიმართული ქმედება, არა იმის კეთება, რაც მომეხასიათება და რაც მინდა, არამედ უდიდესი პასუხისმგებლობა საკუთარი „მე“-ს, ოჯახის, საზოგადოებისა და იმ ქვეყნის წინაშე, რომელი ქვეყნის მოქალაქეც ხარ. ეს კი შეუძლებელია, თუ პიროვნება ჰარმონიული არ არის. ჰარმონია კი გულისხმობს საკუთარი „მე“-ს შემადგენელი ნაწილების შემეცნებას და მათ შორის თანაზომიერ ბალანსს, ამავდროულად „მე“-ს ბალანს გარე სამყაროსთან, რომლისგან ხორციელდება, პრაქტიკულად, უტოპიურია მანამ, სანამ არ შევიმეცნებთ საკუთარ თავს, საკუთარი სურვილების რეალურ მიზეზებს კანონის უზენაესობის შესაბამისად.

შეუძლებელია ახალგაზრდა იზრდებოდეს ქართული ტრადიციული ღირებულებების უგულვებელყოფის ატმოსფეროში. ტრადიციული ღირებულება კი სათავეს ოჯახიდან იღებს, ქართველი ერის ზნეობრივი გადაგვარების პროგრამა სხვადასხვა გაუკუღმართებასთან ერთად ახალგაზრდობის დეგენაროზიზაციასაც გულისხმობს, რის გამოც ის არა განსჯით, არამედ მხოლოდ გრძნობებით მოქმედებს. ეს არც მეტი, არც ნაკლები ერის სულიერი, განსაკუთრებით მცირერიცხოვანი ერების, შეგნებული არა მხოლოდ სულიერი, არამედ ხორციელი გენოციდიც არის, რაც ერის ფიზიკური გაქრობის საფუძველია. ცხოვრებისადმი მატე-

რიალისტურად დამოკიდებულებამ გამოიწვია დღეს ეს პრობლემა ოჯახებში, მაგრამ ასეა თუ ისე, ფაქტია და ცხოვრებამაც ცხადყო, რომ ეს არის ყველაზე არა-ჯანსაღი დამოკიდებულება როგორც საკუთარი თავისადმი და ოჯახისადმი, ასევე ქვეყნისადმი და მომავლისადმი. ფაქტობრივად, ჩვენ თვალწინ ხდება დღეს ერის გადაშენება.

ქვეყნის წინაშე დედაკაცის მნიშვნელობასა და როლთან დაკავშირებით ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავდა: „მანამ დედაკაცობა ჩვენში დედაკაცობდა, მამაკაცებს დიდი ზურგი ჰქონდათ, მტერსაც და მოყვარესაც, როგორც იყო უძღვებოდ-ნენ სახელგაუტეხლად, ჩვენი ოჯახი მაგრად იდგა და მაგრად იდგა ჩვენი ქვეყანაცა. შინ დედაკაცი ჰპატრონობდა ოჯახს, ქვეყანას, და გარეთ მამაკაცი; დედაკაცი ბურჯი იყო ოჯახისა, ქვეყნისა, და მამაკაცი ზღუდე გალავანი; სწორედ ამან შეგვიჩინა, სწორედ ამან შეგვარჩინა ჩვენი მიწა-წყალი. დღეს ეს ბურჯი, ეს ციხე-სიმაგრე ჩვენი ოჯახისა, ჩვენი ქვეყნისა, მისუსტდა, დადნა, თითქმის გაუქმდა. თითო-ოროლა იშვიათი მაგალითის გარდა აღარც ოჯახისათვის გვყავს „დედაკაცი“, აღარც ქვეყნისათვის“ (ჭავჭავაძე, 1984: 6088-689).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბიბლია, 1989: - ბიბლია, გამომცემლობა „საქართველოს საპატრიარქო,“ თბილისი, 1989.
2. ბექაია, 1980: - ბექაია მზია, „ოჯახის განვითარების სოციალური პრობლემები“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1980.
3. გაზ. „ასავალ-დასავალი“, 06.2015.
4. გეგშიძე: 1979 - გეგშიძე მიხეილ, „ეთნიკური კულტურა და ტრადიციები“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1979.
5. ვაჟა ფშაველა, 1964 - ვაჟა ფშაველა, თხზულებანი, ტ. 9, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1964.
6. იველაშვილი, 1999: - იველაშვილი თინა, „საქორწინო წეს-ჩვეულებები საქართველოში“, გამომცემლობა „პროგრესი“, თბილისი, 1999.
7. ითონიშვილი, 1960: - ითონიშვილი ვალერიან, „ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან“, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1960.
8. კომფლიქტი, გენდერი, 2002: - „კონფლიქტი, გენდერი და მშვიდობის მშენებლობა“, თბილისი, 2002.
9. კონფლიქტური სიტუაციები, 1998: - კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში, თბილისი, 1998.
10. მაჩაბელი, 1976: - მაჩაბელი ნინო, ქართველი ხალხის საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1980.

11. მელიქიშვილი, 1980: - მელიქიშვილი ლიანა, ტრადიციული საქორწინო წეს-ჩვეულებების სტრუქტურული ანალიზი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1980.
12. სოციალურ და პოლიტიკურ, 2004: - სოციალურ და პოლიტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი–ცნობარი თბილისი, 2004.
13. უნივერსალური, 2002: - უნივერსალური ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბილისი, 2002.
14. ჭავჭავაძე, 1984: - ჭავჭავაძე ილია, თხზულებანი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1984.
15. ყიფიანი, 2011: - ყიფიანი მ., გვენეტაძე ე., „ქართველი ქალის როლი ოჯახში (წარსული და აწმყო)“, შრომები: „ქალი და 21 საუკუნე“, საგამომცემლო სახლი „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, თბილისი, 2011.
16. Баибурин, 1988: - А. К. Баибурин, „Об этнографическом изучении этикеталн Этикет и народов передней Азии“, Издательство „Наука“, Москва, 1988.
17. Кризис семьи, 1999: - „Кризис семьи и депопуляция в России“, Издательство „Наука“, Москва, 1999.

ქ. ბათუმში მსხოვრები, უმაღლესი განათლების მქონე ახალგაზრდების უმუშევრობის ძირითადი მიზეზები და მათი გადაჭრის გზები

აბსტრაქტი: უმუშევრობა, ყველა დროის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ეკონომიკური და სოციალური პრობლემაა. აქტუალურია ის ჩვენი ქვეყნისთვისაც. უმუშევრობა არა მხოლოდ მოსახლეობის საკმაოდ სოლიდური სეგმენტის სიღარიბის მთავარი მიზეზია, არამედ ის, საკმაოდ ხშირად, დაუსაქმებელი ადამიანების სულიერ, მორალურ და, გარკვეულ შემთხვევებში ფიზიკურ დეგრადაციასაც იწვევს. გამომდინარე აქედან, მოსახლეობის დასაქმება ხელისუფლებისთვის უმთავრესი პრიორიტეტი უნდა გახდეს. სამწუხაროდ, დამოუკიდებელი საქართველოს არსებობის პერიოდში, რეალური უმუშევრობის მასშტაბების მკვეთრი შემცირება ჯერ-ჯერობით ვერ ხერხდება.

უმუშევრობა და მისი თანმდევი ნეგატიური შედეგები ფართომასშტაბიან კვლევას საჭიროებს. ჩვენ შევეცადეთ, გარკვეული წვლილი შეგვეტანა ამ მწვავე საკითხის შესწავლის საქმეში და სოციოლოგიური შესწავლის ობიექტად შევარჩიეთ დაუსაქმებელთა ის სპეციფიკური კატეგორია – ახალგაზრდები, რომლებსაც აქვთ უმაღლესი განათლება, გარკვეული დროის განმავლობაში იყვნენ დასაქმებულები, მაგრამ შემდეგ დაკარგეს სამსახური.

მოცემულ ნაშრომში განხილულია ქ. ბათუმში მცხოვრები, ასეთი უმუშევრების დაუსაქმებლობის მიზეზები და შემუშავებულია მათი დასაქმების ხელშეწყობის გარკვეული რეკომენდაციები, რომლებიც შეიძლება გათვალისწინებულ იქნას საქართველოს სხვა ქალაქებშიც.

ავტორის აზრით, ახალგაზრდა უმუშევართა დასაქმების ხელშეწყობის მიზნით, სახელმწიფოს მხრიდან საჭიროა ისეთი ღონისძიების გატარება, რაც ხელს შეუწყობს ამ მწვავე პრობლემის მეტ-ნაკლებად მოგვარებას. კერძოდ: დასაქმების ეფექტიანი პოლიტიკის შემუშავებისთვის საჭიროა უმუშევართა და სამუშაო ვაკანსიების რეგულარული რეგისტრაციის სისტემის ჩამოყალიბება; უმუშევრობაზე დახმარების დაწესება და ა. შ.

¹ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი / PhD in History, Senior Researcher at Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

საკვანძო სიტყვები: უმუშევრობა, დასაქმება, უმაღლესი განათლების მქონე ახალგაზრდა უმუშევრები, სამსახურის პოვნის გზები, უმუშევართა ემიგრაცია.

The Main Causes of Unemployment of Young People Living in Batumi with Higher Education and Ways to Solve Them

***Abstract:** unemployment is one of the most important economic and social problems of all times. It is also relevant for our country. Unemployment is not only the main cause of poverty for a considerable segment of the population, but it often leads to spiritual, moral and, in some cases, physical degradation of unemployed people. Based on this, the employment of the population should turn into the main priority for the government. Unfortunately, during the period of existence of independent Georgia, it is not possible to sharply reduce the scale of real unemployment.*

Unemployment and its accompanying negative consequences require large-scale research. We tried to make a certain contribution to the study of this burning issue and selected as the object of sociological study such a specific category of unemployed as those young people who have higher education, were employed for some time, but then have lost their job.

In this paper, the reasons for the unemployment of such jobless people living in Batumi and some recommendations for promoting their employment have been developed, which can be taken into account in other cities of Georgia too.

According to the author, in order to promote the employment of the young unemployed, the government needs to implement a number of measures that will contribute to solving this severe problem more or less. In particular: in order to develop an effective employment policy, it is necessary to establish a regular registration system of the unemployed and job vacancies; Establishing assistance for unemployment, etc.

***Key words:** Unemployment, Employment, Young unemployed with higher education, Ways to find a job, Emigration of the unemployed.*

* * *

შესავალი: ჩვენი საზოგადოების მნიშვნელოვანი სეგმენტია ახალგაზრდობა, რომელსაც ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში, დიდი წვლილი შეაქვს. მისი პოტენციალის სრულად რეალიზებისთვის საჭიროა სახელმწიფომ შექმნას სათანადო პირობები, გაატაროს აქტიური პოლიტიკა ამ სოციალური

ჯგუფის მიმართ. ახალგაზრდები, როგორც საზოგადოების სრულფასოვანი წევრები, აქტიურად უნდა იყვნენ ჩართულნი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, მათ შორის ეკონომიკურშიც. სამწუხაროდ, მიუხედავად ხელისუფლების დიდი მცდელობისა, დღეისთვის სათანადოდ ვერ გვარდება ვითარება საზოგადოებრივი ცხოვრების იმ მნიშვნელოვან სფეროში, რომელსაც ახალგაზრდების, მათ შორის ახალგაზრდა სპეციალისტების დასაქმება ჰქვია.

ნებისმიერი ხელისუფლებისთვის, რომელიც ქვეყნის მომავალზე ფიქრობს, ახალგაზრდების დასაქმება ერთ-ერთი მთავარი სოციალურ-ეკონომიკური პრიორიტეტი უნდა იყოს. სამწუხაროდ, უმუშევართა, მათ შორის ახალგაზრდების, ღირსეული დასაქმების კუთხით, საქართველო წლების განმავლობაში არაერთი პრობლემის წინაშე დგას. უკანასკნელ პერიოდში ამ მიმართულებით მიღწეული გარკვეული პროგრესი ძალიან შეაფერხა კორონავირუსის პანდემიამ. განსაკუთრებით დაზარალდა ახალგაზრდების დასაქმების მნიშვნელოვანი სექტორები – ტურიზმი და მომსახურების სფერო. შესაბამისად, ახალგაზრდების დასაქმების საკითხი დღეს მწვავედ დადგა დღის წესრიგში. ახალგაზრდებში არსებულ უმუშევრობას მრავალი მიზეზი აქვს, მათ შორის ხაზგასასმელია: შრომის ბაზარზე მოთხოვნილ და მიწოდებულ პროფესიებს შორის არსებული შეუსაბამობა; არაფორმალური განათლების სუსტი პრაქტიკა; განათლების სისტემის და შრომის ბაზრის მოთხოვნების შეუსაბამობა (ჩვენი ქვეყნის ახალგაზრდების თითქმის მესამედი არ მუშაობს იმ პროფესიით, რა კუთხითაც მათ განათლება მიიღეს) და ა. შ.

ახალგაზრდების, მათ შორის ახალგაზრდა სპეციალისტების, უმუშევრობის სოციალურ-ეკონომიკური შედეგები ძალიან ნეგატიურად აისახება არა მხოლოდ მათზე, არამედ ქვეყნის მთელ მოსახლეობაზე. ახალგაზრდებში უმუშევრობის დონის შემცირება შეიძლება შეფასდეს, როგორც საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სტაბილურობის ერთ-ერთ მთავარ გარანტად და, ასევე, ქვეყნის მდგრადი განვითარების მყარ საფუძვლად. ამ საჭირობოროტო პრობლემის მოსაგვარებლად საჭიროა სხვადასხვა სახის, მეცნიერულად დასაბუთებული, როგორც პრაქტიკული, ასევე თეორიულ-მეთოდოლოგიური ღონისძიებების სისტემის შექმნა და ცხოვრებაში გატარება. ჩვენი აზრით, ქვეყნის განვითარებას განსაზღვრავს განათლებული, შემოქმედებითი და სამეწარმეო საქმიანობით მოტივირებული ახალგაზრდობა. უახლოეს მომავალში ის უნდა გახდეს საქართველოს მძლავრი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მთავარი მამოძრავებელი ძალა.

მეთოდოლოგია: რაც შეეხება ჩვენს ემპირიულ სოციოლოგიურ კვლევას, საკვლევი პრობლემატიკიდან გამომდინარე, კვლევის ობიექტს წარმოადგენდა ქ.

ბათუმის ტერიტორიაზე მცხოვრები, 23-30 წლის უმაღლესი განათლების მქონე დაუსაქმებელი ახალგაზრდები, რომლებიც უმუშევრობამდე გარკვეული დროით იყვნენ დასაქმებულები და, გამომდინარე აქედან, აქვთ სამუშაო გამოცდილება.

სოციოლოგიური კვლევის მიზანს წარმოადგენდა რესპონდენტების სოციოლოგიური გამოკითხვის საფუძველზე გამოვლენა იმ ძირითადი ფაქტორებისა, რომლებიც აფერხებენ ახალგაზრდა სპეციალისტების სტაბილურ დასაქმებას და შემდეგ, მიღებული რეზულტატების გათვალისწინებით, ისეთი რეკომენდაციების შემუშავება, რომლებიც ხელს შეუწყობენ ამ სოციალურ ჯგუფში უმუშევრობის მასშტაბების შემცირებას.

სოციოლოგიური კვლევა ჩატარდა ანკეტირების სახით. რესპონდენტებისთვის დასმული კითხვები იყო ღია, ნახევრად ღია და დახურული ტიპის. კვლევა მიმდინარეობდა შემთხვევითი შერჩევის მეთოდის გამოყენებით. სულ გამოიკითხა 300 რესპონდენტი, თანაბარი სქესობრივი წარმომადგენლობით (150 ქალი და 150 კაცი). იმასთან დაკავშირებით, რომ ქ. ბათუმში ახალგაზრდა უმაღლეს-დამთავრებულ უმუშევართა რაოდენობა საკმაოდ დიდია, მათი გამოვლენა და მათთან შემდგომი კონტაქტები გამოკითხვაში მონაწილეობის თაობაზე, დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენდა.

კვლევისას დაცული იყო რესპონდენტთა ანონიმურობა, რამაც საკმაოდ გაზარდა მათი პასუხების სანდოობის ხარისხი.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: იმასთან დაკავშირებით, რომ ჩვენი სოციოლოგიური კვლევა ემპირიული ხასიათისაა და მისი სპეციფიკიდან გამომდინარე, არ იძებნება ამ თემისადმი მიძღვნილი სპეციალური სოციოლოგიური ლიტერატურა, ჩვენ დავკმაყოფილდით იმ ზოგიერთი წყაროს გაცნობით, რომლებიც ზოგადად ეხება უმუშევრობის საკითხებს საქართველოში.

სოციოლოგიური კვლევის შედეგები: რაც შეეხება უშუალოდ ჩვენი ემპირიული სოციოლოგიური კვლევის შედეგებს, ის საკმაოდ მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა შესასწავლ პრობლემატიკასთან დაკავშირებით.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გენდერული თანასწორობის პრინციპიდან გამომდინარე, გამოკითხულ იქნა თანაბარი რაოდენობის ქალი და მამაკაცი. ანკეტაში დასმული შეკითხვები იწყება იმის გარკვევით, თუ რა პროფესიის ან სპეციალობისაა ესა თუ ის რესპონდენტი. ჩამონათვალი მრავალფეროვანია. მათ შორის დასახელებული იქნა პროფესიები: ჟურნალისტი, მეზღვაური (სამეთაურო შემადგენლობა), ინჟინერ-ტექნოლოგი, გეოგრაფი, რუსული, გერმანული და ინგლისური ენის სპეციალისტები, ისტორიკოსი, იურისტი, ფარმაცევტი, გამოყენებითი ტექნოლოგიების მხატვარ-ოსტატი, ტურიზმის მენეჯერი, სურსათის საქე-

ნელმცოდნე, საბანკო-საფინანსო სფეროს სპეციალისტი, ხელოვნებათმცოდნე, ქიმიკოსი, ბულალტერი და ა.შ.

მეორე შეკითხვა ეხებოდა იმ საკითხის გარკვევას, თუ რა თანამდებობა ეკავათ უმუშევრობამდე რესპონდენტებს. მათი პასუხების მოკლე ნუსხა შემდეგნაირია: სუპერმარკეტის მენეჯერი, ლაბორანტი, კერძო სამედიცინო კლინიკის თანამშრომელი, მუსიკალური სკოლის პედაგოგი, ბანკის თანამშრომელი, პროფიზორი, კერძო გადამზიდავი ავტოკომპანიის თანამშრომელი, მინიმარკეტის მფლობელი, სასაწყობო ტერმინალის თანამშრომელი, საკუთარი მცირე სამშენებლო ფირმის მფლობელი, პედაგოგი, კომპანია „ჯეოსელის“ ხარისხის მენეჯერი, პედაგოგი ბავშვთა სამხატვრო სკოლაში, სადისტრიბუციო კომპანიის თანამშრომელი, მოლარე ბანკში, პრისეილერი ღვინის კომპანიაში, ციტრუსების გადამზიდი კომპანიის ბულალტერი, საზოგადოებასთან ურთიერთობის სამსახურის თანამშრომელი, დაცვის სამსახურის თანამშრომელი და ა. შ.

შეკითხვაზე – „რა გზებით ეძებთ სამუშაოს?“ – რესპონდენტთა 12,3%-მა განაცხადა, რომ სამუშაოს გამონახვის იმედი აქვს დასაქმების სახელმწიფო სამსახურის მეშვეობით, 62,5% დასაქმებას ნათესავების, ახლობლების, მეგობრების დახმარებით ვარაუდობს. სამუშაოს პოვნას ინტერნეტში განთავსებული დასაქმების საიტების მეშვეობით ცდილობს გამოკითხულთა 14,1%. საერთოდ არ ეძებს არავითარ სამუშაოს რესპონდენტთა 0,4%, რადგან არ სჯერათ, რომ მათი სურვილი ოდესმე განხორციელდება. არის რესპონდენტების კატეგორია (6,2%), რომელიც სხვადასხვა სახელისუფლებო ინსტანციაში, სახელმწიფო მოხელეებისადმი გაგზავნილი განცხადებების ან მათთან უშუალო კონტაქტების მეშვეობით ცდილობს სამსახურის პოვნას. ამასთან ერთად, იყვნენ ისეთი რესპონდენტები (3,7%), რომლებიც დასაქმებას ცდილობდნენ მათთვის მისაღები პროფილის ორგანიზაციების ხელმძღვანელობასთან უშუალო კონტაქტებით ან პრესაში და ტელევიზიაში ვაკანტური სამუშაო ადგილების თაობაზე მოძიებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით. გამოკითხულთა ძალიან მცირე სეგმენტი (0,8%) კი თვითონ განათავსებდა განცხადებებს პრესასა და ტელევიზიაში, რათა შეეთავაზებინა საკუთარი თავი რომელიმე დამსაქმებლისთვის.

როგორც კვლევის შედეგებიდან ჩანს, სამუშაოს პოვნის მთავარი არხი ნათესავები, ახლობლები, მეგობრები და ნაცნობები არიან. სამუშაოს ძებნის უპირატესად არაინსტიტუციონალური ხასიათი, რომელიც წლების განმავლობაში არ იცვლება, შრომის ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების მექანიზმის არასრულყოფილებაზე მიუთითებს. სამუშაო ადგილების ძებნის ინსტიტუციონალიზაციის ხარისხის ასამაღლებლად საკმარისი არ არის მხოლოდ ინტერნეტ-პორტალების შექმნა, დასაქმების ფორუმების და კვირეულების რეგულარულად ორგანიზება.

უფრო მნიშვნელოვანია დასაქმების ხელშეწყობის ცენტრების ქსელის შექმნა, რაც გათვალისწინებული უნდა იქნას შრომის ბაზრის სახელმწიფო სტრატეგიის შემუშავებისას.

ინტერნეტით სამსახურის პოვნის შესაძლებლობის გარკვეულ ნაკლად უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტორი, რომ ის საიტები, რომლებიც სამსახურის მოძებნისთვისაა შექმნილი, ერთიანი სისტემის არარსებობის გამო, ერთმანეთთან კავშირში არ არიან. გამომდინარე აქედან, რაც შეიძლება მალე უნდა მოექცეს დასაქმების საიტები ერთიან სისტემაში. ამ პროექტის რეალიზაციის შედეგად მივიღებთ, დღევანდელთან შედარებით, უმუშევართა დასაქმების უფრო მაღალ მაჩვენებელს.

ჩვენთვის ძალიან მნიშვნელოვანი იყო გაგვეგო, უმუშევრობის დროს, ვის კმაყოფაზე იყვნენ გამოკითხული პირები. საქმე იმაშია, რომ ევროპის ქვეყნებისგან განსხვავებით, საქართველოში არ არსებობს დაუსაქმებელთა სოციალური დაცვის ისეთი ბერკეტი – დახმარება უმუშევრობაზე. შემოსავლის ასეთი მნიშვნელოვანი წყაროს არარსებობის პირობებში, დაუსაქმებლები საქართველოში მთლიანად სხვებზე არიან დამოკიდებულნი.

კვლევამ აჩვენა, რომ უმუშევარი რესპონდენტების დაუსაქმებლობის პერიოდში მატერიალურად უზრუნველყოფენ: მშობლები – 18,7%, მეუღლე – 20,4%, ნათესავები, მეგობრები, ახლობლები და ა. შ. – 12,2%, და-ძმა – 14,1%. საინტერესოა ის გარემოებაც, რომ გამოკითხულთა გარკვეული ნაწილი, უმუშევრობის დროს, არ არის დამოკიდებული ვინმეზე და თავს ირჩენს სხვა საშუალებით. ასე მაგალითად, ჩვენს სოციოლოგიურ კვლევაში მონაწილეთა 16,5% შემოსავალს იღებს საცხოვრებელი და კომერციული ფართის გაქირავებით, 13,1%-ს აქვს დანაზოგი, ხოლო 5,0%-მა არ დაასახელა ის წყაროები, საიდანაც იღებს მატერიალურ შემოსავალს.

კითხვაზე – „თუ ვერ იპოვეთ სამსახური უახლოეს დროში, ხომ არ ეცდებით საზღვარგარეთ დასაქმებას?“ – რესპონდენტების პასუხები შემდეგნაირია: მათი 23,8% ადგილზე დასაქმების იმედის ამოწურვის გამო, მზადაა წავიდეს საზღვარგარეთ, რათა იქ გამოიხილოს რაიმე სახის სამუშაო, 61,9% მიუხედავად იმისა, რომ ახლო მომავალში ვერ ხედავს დასაქმების პერსპექტივას, არ გეგმავს საზღვარგარეთ სამუშაოდ წასვლას. გამოკითხულთა 14,3%-ს ამ საკითხთან დაკავშირებით ორჭოფული პოზიცია უჭირავს ანუ ჯერ კიდევ არა აქვს გადაწყვეტილი უცხოეთში სამუშაოდ წასვლა.

როგორც ვხედავთ, რესპონდენტთა უმეტესობა, უმუშევრობის მიუხედავად, არ აპირებს საზღვარგარეთ სამუშაოდ წასვლას. ამასთან ერთად, ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებასაც, რომ საკმაოდ დიდია იმათი რაოდენობა (23,8%), ვინც საზღვარგარეთ სამუშაოდ გამგზავრებას აპირებს. ქვეყანაში არსებული რთული

სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა და, აქედან გამომდინარე, რეალური უმუშევრობის საკმაოდ მაღალი დონე, ახალგაზრდებს აიძულებს დასაქმების შესაძლებლობები საზღვარგარეთ ეძებონ. ვითარებას ამწვავებს ის გარემოებაც, რომ ბევრ უმუშევარს ჰყავს ოჯახი და მათი რჩენა ადგილზე შეუძლებელი ხდება. ასეთი სიტუაციიდან გამოსავალს ისინი მხოლოდ სამუშაოს საზღვარგარეთ პოვნაში ხედავენ. შემაშფოთებელია ის გარემოებაც, რომ შრომით მიგრანტებს შორის იზრდება განათლებული და პროფესიულად მაღალკვალიფიციური ახალგაზრდების წილი. უარყოფით ფაქტორად მიგვაჩნია ის გარემოებაც, რომ ახალგაზრდების ქვეყნიდან გადინებას თან სდევს ნეგატიური სოციალური, დემოგრაფიული, კულტურული და ეკონომიკური შედეგები.

ახალგაზრდობის უმუშევრობის ერთ-ერთი ნეგატიური მხარე ისიცაა, რომ მათ საკმაოდ მნიშვნელოვან ნაწილს, რადგან ადგილზე ვერ პოულობენ სამუშაოს, უვითარდებათ მიგრაციული განწყობა. მათი აზრით, სწორედ საზღვარგარეთ წასვლაა თვითრეალიზაციის საუკეთესო საშუალება. ახალგაზრდების მაღალი სწრაფვა საზღვარგარეთ სამუშაოდ წასასვლელად, საქართველოსთვის სამუშაო ძალის მნიშვნელოვანი დანაკარგია, რომ არაფერი ითქვას ქვეყნის გენოფონდის დეგრადაციაზე და მოსახლეობის დაბერების პროცესის დაჩქარებაზე.

უმუშევრობა, მათ შორის ახალგაზრდებში, მრავალი უარყოფითი მუხტის მატარებელია. ის, უპირველეს ყოვლისა, არის სიღარიბის უმთავრესი მიზეზი, იწვევს მათში ფსიქოლოგიურ სტრესს, საკუთარი შესაძლებლობების მიმართ ურწმუნობას, პიროვნების გარკვეულ დეგრადაციას, ხელს უწყობს დანაშაულის ზრდას, ოჯახის რღვევას, ალკოჰოლიზმს, ნარკომანიას და სხვა ნეგატიურ მოვლენებს. უმუშევარი ახალგაზრდები უფრო მეტად ექვემდებარებიან დეპრესიას, ასევე, უფრო მეტად არიან მიდრეკილები სუიციდისკენ. ფსიქოლოგების აზრით, ახალგაზრდა უმუშევრების საკმაოდ დიდი ნაწილი გამუდმებით ფიქრობს იმაზე, რომ წარუმატებლები, უიღბლონი არიან და მათ, ამის გამო, არასრულფასოვნების კომპლექსი უყალიბდებათ. ამავე დროს, უმუშევრობის მიზეზით ხდება სოციალური კავშირების, ფორმალური და არაფორმალური მეგობრული თუ სხვა სახის კონტაქტების შემცირება ან სრული გაქრობა.

კითხვაზე – „როგორია თქვენი ოჯახის მატერიალური მდგომარეობა?“ – რესპონდენტთა პასუხები ასეთია: მათმა 52,4% თავისი ოჯახი ხელმოკლე ოჯახთა კატეგორიას მიაკუთვნა, ხოლო 47,6% თვლის, რომ მათი ოჯახი მატერიალურად, მეტ-ნაკლებად, უზრუნველყოფილია. აღსანიშნავია, რომ მატერიალური კუთხით, გამოკითხულთაგან არავინ არ მიაკუთვნებს თავის ოჯახს საშუალო შესაძლებლობების ან, მითუმეტეს, საკმაოზე მეტად უზრუნველყოფილ ოჯახების რიგს. ამგვარად, გამოკითხულ უმუშევართა პასუხები ნათლად მიუთითებს იმაზე, რომ უმუშევარ ახალგაზრდათა ოჯახები დაბალშემოსავლიანები არიან.

ძალიან მნიშვნელოვნად მივიჩნით იმის გარკვევაც, თუ როგორ შეიცვალა ახალგაზრდა უმუშევრების კეთილდღეობის დინამიკა უკანასკნელი ხუთი წლის განმავლობაში. აღმოჩნდა, რომ ჩვენი რესპონდენტების ოჯახების 61,9% მატერიალური მდგომარეობა, ძირითადად, იგივე დარჩა, 27,4%-თვის მცირედით, ხოლო 8,5%-თვის კი საკმაოდ გაუარესდა. გამოკითხულთა 2,2% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა. ყურადსაღებია ის გარემოებაც, რომ არც ერთი რესპონდენტის ოჯახის მატერიალური მდგომარეობა, ბოლო ხუთი წლის განმავლობაში, არც მნიშვნელოვნად და არც უმნიშვნელოდ არ გაუმჯობესებულა.

ჩვენთვის საინტერესო იყო იმის გარკვევა, თუ როგორია რესპონდენტების აზრი იმ დონისძიებების თაობაზე, რომლებიც სასურველია გაატაროს სახელმწიფომ ახალგაზრდებში უმუშევრობის დონის შესამცირებლად. პასუხები მრავალნაირი იყო.

გთავაზობთ გამოკითხულთა ზოგიერთ წინადადებას, რომელთა რეალიზებამ, მათი აზრით, შეიძლება უმუშევრობის პრობლემა ამა თუ იმ დონით მოაგვაროს: „იმ ბიზნესმენებზე, ვინც დაასაქმებს ახალგაზრდა უმუშევრებს, უნდა დაწესდეს გარკვეული შეღავათები იმისდა მიხედვით, თუ რამდენი ადამიანი დაასაქმა მან“; „უმუშევრობა არ აღმოიფხვრება, ვიდრე არ განვითარდება ეკონომიკის რეალური სექტორი. საჭიროა ფაბრიკა-ქარხნების აშენება, მარტო ტურიზმით ფონს ვერ გავალთ“; „დასაქმების მასშტაბების გაზრდისთვის აუცილებელია მცირე ბიზნესის ხელშეწყობა, იაფი სესხების და გრანტების გაცემა დამწყებ ბიზნესმენებზე, აგრეთვე, ნეპოტიზმის აღმოფხვრა“; „ქვეყანაში უნდა შეიცვალოს ეკონომიკური პოლიტიკა. აქცენტი, როგორც ჩინეთშია, უნდა გაკეთდეს ეკონომიკის სახელმწიფო სექტორის გაძლიერებასა და გაფართოებაზე“; „უნდა განხორციელდეს უმუშევარი ახალგაზრდების ზუსტი აღრიცხვა, მათი გადამზადება და შემდგომი დასაქმება“; „სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს კერძო სექტორის სუბსიდირება მხოლოდ იმ პირობით, რომ ისინი ამის შემდეგ შექმნიან დამატებით სამუშაო ადგილებს და დაასაქმებენ უმუშევრებს“. „სახელმწიფომ უფრო მეტად უნდა იზრუნოს უცხოური ინვესტიციების მოსაზიდად“; „სახელმწიფომ, სწავლის დამთავრების შემდეგ, უნდა უზრუნველყოს უმაღლესდამთავრებულთა გარანტირებული დასაქმება“. „მისაღებია კანონი, რომლის ძალითაც საქართველოს ტერიტორიაზე მხოლოდ საქართველოს მოქალაქეები დასაქმდებიან“; „დასაქმების ხელშეწყობისთვის, საჭიროა გაფართოვდეს საზოგადოებრივი სამუშაოების არეალი, ისე, როგორც ეს გააკეთა დიდი დეპრესიის დროს ამერიკის პრეზიდენტმა რუზველტმა“; „უნდა განხორციელდეს „სტარტაფის“ მაგვარი, უფრო ქმედითი ახალი ეკონომიკური პროექტები, რაც ხელს შეუწყობს მოსახლეობის დასაქმებას“.

დასკვნები და რეკომენდაციები: როგორც ჩვენმა სოციოლოგიურმა კვლევამ აჩვენა, ქ. ბათუმში, ისევე, როგორც მთელ საქართველოში, გვყავს უმუშევართა სპეციფიკური კატეგორია – ახალგაზრდები, რომლებსაც აქვთ უმაღლესი განათლება, გარკვეული დროის განმავლობაში იყვნენ დასაქმებულები, მაგრამ ვერ შეინარჩუნეს სამსახური და იძულებული გახდნენ შეერთებოდნენ უმუშევართა მრავალათასიან არმიას.

ჩვენ მიერ ჩატარებული სოციოლოგიური კვლევით გაირკვა, რომ ახალგაზრდა უმაღლესდამთავრებული სპეციალისტების დასაქმება არ არის სტაბილური. ქვეყანაში არსებული, არცთუ ისე სახარბიელო სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გამო, მიუხედავად უმაღლესი განათლებისა, მათი გარკვეული ნაწილი უმუშევარია. სამსახურის ძიება, ძირითადად, არაინსტრუქციური გზით წარმოებს, უმეტესწილად, ნათესავების, ახლობლებისა და მეგობრების მეშვეობით. ეს კი მეტყველებს სამუშაოს მოძიების ოფიციალური არხების არაეფექტიანობაზე.

დაუსაქმებლობას მრავალი ნეგატიური შედეგი ახლავს თან. ერთ-ერთი ასეთი ძალიან უარყოფითი ფაქტორია ახალგაზრდა დაუსაქმებელი ადამიანების მისწრაფება, წავიდნენ საზღვარგარეთ და იქ გამოიხონ რაიმე სამსახური. სამწუხაროდ, ბევრი მათგანი არ ბრუნდება სამშობლოში და სამუდამოდ რჩება უცხოეთში.

უმუშევრობა აისახება რესპონდენტთა ოჯახების კეთილდღეობაზეც. მათი აბსოლუტური უმეტესობა თავიანთ ოჯახებს მიაკუთვნებს ხელმოკლე ან მატერიალურად მეტ-ნაკლებად უზრუნველყოფილი ოჯახების კატეგორიას.

ხაზგასასმელია ის გარემოება, რომ შრომის ბაზარზე დამკვიდრების წარუმატებელი მცდელობა და, განსაკუთრებით, ხანგრძლივი უმუშევრობა ახალგაზრდებში, მათ შორის სერთიფიცირებულ სპეციალისტებში, იწვევს ფსიქოლოგიურ დეპრესიას და სასოწარკვეთილებას. უმუშევრობა, საკმაოდ ხშირად, უარყოფით გავლენას ახდენს ახალგაზრდების ჯანმრთელობის ზოგად მდგომარეობაზე, სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობაზე, ასტიმულირებს ალკოჰოლსა და ნარკოტიკებზე დამოკიდებულებას. მათში მაღალია განქორწინების, თვითმკვლელობის და კრიმინალური ქმედებების მაჩვენებლები. ამასთან ერთად, კნინდება ახალგაზრდების თვითშეფასება და იზრდება მომავლისადმი უიმედობის განცდა, რაც ძალზე საგანგაშოა.

ახალგაზრდა სპეციალისტების დასაქმების სფეროში არსებული კრიზისული მდგომარეობის და მაღალი უმუშევრობის დაძლევა, სახელმწიფოს მხრიდან მასშტაბურ და გონივრულ ჩარევას მოითხოვს. ამ მიმართულებით აუცილებელია შემუშავდეს და განხორციელდეს ახალგაზრდა უმაღლესდამთავრებულე-

ბის დასაქმების აქტიური და მოქნილი პოლიტიკა. უნდა შემუშავდეს და რეალიზებულ იქნას დასაქმების ისეთი სტრატეგია, რომელშიც კომპლექსურად იქნება წარმოდგენილი ახალგაზრდა სპეციალისტების შრომით საქმიანობაში ჩართვის მეცნიერულად დასაბუთებული ღონისძიებები.

ჩვენი აზრით, იმისთვის რომ დავსახოთ უმუშევრობის (მათ შორის ახალგაზრდა სპეციალისტებში) გადაჭრის რეალური გზები, პირველ რიგში დასადგენია მისი გამომწვევი მიზეზები. ამ მიზეზების გარკვევის შემდეგ კი შესაძლებელი იქნება სწორი სტრატეგიის შერჩევა აღნიშნული პრობლემის მოსაგვარებლად.

ბათუმში, ახალგაზრდა სპეციალისტების ნაწილს, თავისი ცოდნიდან და უნარ-ჩვევებიდან გამომდინარე, სურვილი აქვთ წამოიწყონ საკუთარი ბიზნესი, მაგრამ ამას მრავალი წინააღმდეგობა ეღობება წინ. ერთ-ერთი მთავარი ხელშემშლელი ფაქტორია ადგილობრივი ბაზრის სიმცირე, რაც ფინანსური რესურსების გაჩენის შემთხვევაშიც კი მნიშვნელოვან ბარიერს წარმოადგენს ეკონომიკური საქმიანობის დაწყების და შემდგომი განვითარებისთვის.

უმუშევრობა და მისი თანმდევი ნეგატიური შედეგები ფართომასშტაბიან კვლევას მოითხოვს. ჩვენ შევეცადეთ, აღნიშნული სოციოლოგიური კვლევით, გარკვეული წვლილი შეგვეტანა ამ მწვავე საკითხის შესწავლაში. ქ. ბათუმში მცხოვრები ახალგაზრდა უმაღლესდამთავრებული უმუშევრების პრობლემების ემპირიული სოციოლოგიური კვლევის საფუძველზე, ჩვენ შევიმუშავეთ გარკვეული რეკომენდაციები, რომელთა გათვალისწინებამ, მეტ-ნაკლებად, ხელი უნდა შეუწყოს ამ მწვავე პრობლემის მოგვარებას:

1. ახალგაზრდა სპეციალისტებში უმუშევრობის სიღრმისეული ტენდენციების გამოსავლენად, აუცილებელია შესაბამისი ინტეგრირებული კვლევების მონაცემთა ბაზების რეგულარული კომპლექსური ანალიზი;
2. ახალგაზრდა სპეციალისტების დასაქმების უფრო ქმედითი პოლიტიკის შემუშავების მიზნით, საჭიროა ფარული უმუშევრობის და არასრული დასაქმების საკითხების კომპლექსური შესწავლა;
3. დასაქმების ეფექტიანი პოლიტიკის შემუშავებისთვის, საჭიროა უმუშევართა და სამუშაო ვაკანსიების რეგულარული რეგისტრაციის სისტემის ჩამოყალიბება;
4. სტრუქტურული უმუშევრობის დონის შესამცირებლად, შესწავლილი და დანერგილ უნდა იქნას, ამ პრობლემის მოგვარების მსოფლიო პრაქტიკაში არსებული გამოცდილება;
5. იმასთან დაკავშირებით, რომ ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის ხასიათს უპირატესად დაბალი კვალიფიკაციის სამუშაო ადგილები განსაზღვრავს, მიზანშეწონილი იქნება სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთი მთავარი ვექტორი გახდეს ცოდნაზე დაფუძნებული, კონკურენტულ ეკონომიკაზე გადასვლის გზების მოძიება და მათი ეფექ-

ტიანი რეალიზება; 6. რამდენადაც ეკონომიკის რეალური სექტორის ხვედრითი წილი მთლიან დასაქმებაში არ იზრდება, აუცილებელია, ამ სექტორში, მცირე და საშუალო ბიზნესის მხარდაჭერის უფრო ქმედითი პოლიტიკის გატარება, განსაკუთრებით ფინანსებზე წვდომის ხელშეწყობის მიმართულებით; 7. ახალგაზრდა სპეციალისტებისთვის სამუშაო ადგილების შექმნაში, კერძო სექტორის დონის მნიშვნელოვნად გაზრდის მიზნით, საჭიროდ მიგვაჩნია შემუშავდეს კერძო სექტორის საწარმოთა ფინანსური სტიმულირების მექანიზმი; 8. უმაღლესდამთავრებულთა დასაქმების ხელშეწყობისთვის, მიზანშეწონილი იქნება უმაღლესი სასწავლებლების მიერ შეთავაზებული პროფესიების სტრუქტურა შესაბამისობაში იქნას მოყვანილი შრომის ბაზრის მოთხოვნათა სტრუქტურასთან, რისთვისაც საჭიროა პირდაპირი ურთიერთობების დამყარება, ერთი მხრივ, საგანმანათლებლო დაწესებულებებს და, მეორე მხრივ, უშუალოდ დამსაქმებლებს შორის; 9. ხანგრძლივი უმუშევრობის გამო, სამუშაო ძალის დეკვალიფიკაციის თავიდან ასაცილებლად, აუცილებელია, ხანგრძლივად უმუშევრების აღრიცხვის და მათი პროფესიული რეაბილიტაციის ან გადამზადების ქმედითი სისტემის დამკვიდრება; 10. განათლების სისტემის და შრომის ბაზრის ურთიერთთავსებადობის გაზრდის მიზნით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია პროფილური საგანმანათლებლო პროგრამების აკრედიტაციის პროცესში დამსაქმებლების, მათი ასოციაციების და მაღალი კომპეტენციის პირების ჩართვა; 11. იმის გათვალისწინებით, რომ ფარული სტრუქტურული უმუშევრობის დონე საკმაოდ მაღალია უმაღლესდამთავრებულთა შორის, პოზიტიურად უნდა შეფასდეს უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების სასწავლო პროგრამების გარკვეული კორექტირება შრომის ბაზრის მოთხოვნებთან შესაბამისობის კუთხით; 12. ახალგაზრდა სპეციალისტების დასაქმების პოლიტიკის ფარგლებში შემუშავებული პროგრამების ეფექტიანობის უზრუნველყოფის მიზნით, აუცილებლობად მიგვაჩნია, გაზომვად ინდიკატორთა ბადეზე დაფუძნებული, მონიტორინგისა და შეფასების კომპლექსური სისტემის ჩამოყალიბება.

ჩვენი ხელისუფლებისთვის ახალგაზრდობა უნდა წარმოადგენდეს ერთ-ერთ მთავარ საზრუნავს, რადგან მომავალში, სწორედ ამ სოციალურ-დემოგრაფიულმა ჯგუფმა უნდა იზრუნოს ქვეყნის განვითარებაზე. ამიტომ აუცილებელია გაიზარდოს სახელმწიფოს ძალისხმევა ახალგაზრდების დასაქმების კუთხით. ჩვენი აზრით, სახელმწიფოს აქტიური როლის გარეშე ახალგაზრდების პრობლემების მოგვარება შეუძლებელია. აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ახალგაზრდების დასაქმების პრობლემის გადაწყვეტა უმნიშვნელოვანესი სახელმწიფო მნიშვნელობის საქმეა, რადგან ქვეყნის მომავალს სწორედ ახალგაზრდობა განსაზღვრავს.

საბოლოო ჯამში, ჩვენი აზრით, სახელმწიფო პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი ვექტორი უნდა გახდეს ახალგაზრდა სპეციალისტებში უმუშევრობის დონის შემცირება, მათი შესაბამის სფეროებში დასაქმება და პროფესიული განვითარება. უმაღლესდამთავრებული დასაქმებული ახალგაზრდა ნიშნავს ჩვენი ქვეყნის უკეთეს მომავალს. გამომდინარე აქედან, საჭიროა მათი უნარების მაქსიმალური რეალიზება, რაც დასაქმებაში ხელშეწყობასაც გულისხმობს. ასეთი კურსი კი თავიდან აგვაცილებს იმ უამრავ ნეგატივს, რაც თან ახლავს ახალგაზრდების უმუშევრობას.

გამოყენებული სამეცნიერო ლიტერატურა:

1. ბრეგვაძე გ., „უმუშევრობა და დასაქმება საქართველოში“, – ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ეკონომიკა – XXI საუკუნე“, 2020 .
2. მელაშვილი მედეა, ქისტაური ნუნუ, ქველაძე ქეთევან, „უმუშევრობა და პანდემია“, შრომათა კრებული, თსუ, 2021.
3. შვანგირაძე თ., „უმუშევრობა საქართველოს დასაქმების პოლიტიკის კვალდაკვალ“, ჟურნ. „ფორბსი“, სექტემბერი, 2020.

ონომასტიკა, როგორც მანიპულირების ობიექტი და მისი რელიგიურ-პოლიტიკური ფაქტორები (ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის მაგალითზე)

აბსტრაქტი: ნაშრომში განხილულია ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის არაერთგზის ცვლის პოლიტიკური და რელიგიური ფაქტორები, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა მე-16 საუკუნის მიწურულიდან, ანუ ოსმალური ოკუპაციის დასაწყისიდან დღემდე. ავტორი წერს, რომ ამ პროცესს ზოგადად უნივერსალური ხასიათი აქვს. ის მიმდინარეობს, როგორც დაინტერესებული მხარის უშუალო ჩარევისა და ზეწოლის ზეგავლენით, ისე შენიღბულად, ფარულად, სხვადასხვა სახის მანიპულაციის გამოყენებით. ძირითადად სწორედ ამ გზით განხორციელდა ოსმალური ოკუპაციის დასაწყისში ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის პირველი მასობრივი შეცვლა, რამაც მთლიანად მოწყვიტა ის მშობლიურ ნიადაგს. ტრანსფორმაციის მეორე ეტაპი იწყება ოსმალური ოკუპაციის დასრულებიდან. ის წარმართა ამ რეგიონის მშობლიურ ნიადაგზე დაბრუნების მიმართულებით, რასაც ოსმალური რელიგიურ-პოლიტიკური პროპაგანდისტული მანქანა მაქსიმალურად უშლიდა ხელს სწორედ მანიპულაციების გზით. ნაშრომში განხილულია ამ პროცესის მიმდინარეობა საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა პერიოდებშიც, როცა მანიპულაციის სხვადასხვა ხერხის გამოყენება კვლავ დიდ როლს თამაშობს.

საკვანძო სიტყვები: მანიპულაცია, ანთროპონიმია, გვარსახელი, სახელი, ანთროპონიმული სურათი, ონიმია.

Onomastics as an Object of Manipulation and Its Religious-political Factors

Abstract: Author discusses anthroponymic image of upper Adjara that has been changed repeatedly since the end of 16th century (from when Ottoman occupation started till today) and offers us its religious-political factors. Explorer points out, that this process has universal nature. It takes place, under the influence of direct intervention

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Philology, Associate Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

and pressure of the interested party, but also disguised and secretly, using various types of manipulations. Mainly, that's the way how, at the beginning of the Ottoman occupation, the first mass change of the anthroponymic image of Upper Adjara was carried out, which completely cut it off from its native soil. The Second stage of transformation begins after the end of Ottoman occupation. It moved in the direction of returning this region to its native soil, which the Ottoman religious-political propaganda machine prevented as much as possible through manipulations. The paper discusses the course of this process in the Soviet and post-Soviet periods, when the use of various methods of political manipulation still plays a major role.

Key Words: *Manipulation, Anthroponomy, Surname, Name, Anthroponymic Image, Nomastics*

* * *

შესავალი: მანიპულირება სოციალური რეგულაციის, მართვის და დეტერმინაციის ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული უნივერსალური საშუალებაა. ის თავს იჩენს თითქმის ყველა სოციალურად მნიშვნელოვან სფეროში, როგორც ცალმხრივი სარგებლის მიღწევის მიზნით გარკვეული ქმედებისკენ ვინმეს ფარული წაქეზება (გუროჩკინა, 2003: 137). ეს არის „ზეგავლენის მოხდენა ადამიანებზე მათი ცნობიერების, აზროვნების ჩვევებისა და ემოციური მდგომარეობის მართვის მისაღწევად“ (ბახტაძე, 2021: 37), რომლის მსხვერპლიც და „მონადირეც“ შეიძლება იყვნენ როგორც კონკრეტული ადამიანები, ისე ადამიანთა ჯგუფები.

მანიპულაციის ყველაზე გამოჩეული მეთოდი ენობრივი მანიპულაციაა (ბახტაძე, 2021: 41). ეს არის „ზეგავლენის მოხდენა, აზრის ფორმირება, ქცევის კონტროლი (ძირითადად), გაუცნობიერებელი მოტივაციის ფორმირების გამო შელამაზებული ან დაფარული, გარკვეულწილად, ფაქტების ინტერპრეტაციისა და ემოციონალიზაციის ვერბალიზაცია კონკრეტული ჯგუფის ინტერესიდან გამომდინარე. ენობრივი მანიპულაცია არის როგორც ენის მანიპულირება, ასევე მანიპულირება ენის საშუალებით“ (Lewandowski 1994: 1036; ბახტაძე, 2021: 37).

ენობრივი მანიპულაციის ერთ-ერთი საყოველთაოდ ცნობილი გზაა სახელის გადარქმევაც: „Особенно эффективными в акте манипулирования выступают разнообразные тропы ... и средства, относящиеся к лексическому уровню, а именно: переименование — изменение имен тех или иных объектов и явлений и создание новых“ (გუროჩკინა, 2003: 139). წინამდებარე სტატიაში სწორედ ამ ას-

პექტში ვაანალიზებთ სოციოლინგვისტურ მოვლენას – რელიგიურ-პოლიტიკური პარიდიგმების ცვლის კვალდაკვალ ანთროპონიმული სურათის ერთი შეხედვით, თითქოსდა, სავსებით ბუნებრივი, სპონტანური, სინამდვილეში კი სწორედაც რომ **მანიპულირების შედეგად ცვლას**. საკითხი გაანალიზებულია ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის ტრანსფორმაციის მაგალითზე, რასაც ჰქონდა ადგილი მთლიანობაში დაახლოებით ოთხი საუკუნის განმავლობაში.

წყაროების/ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვა: კონკრეტულად ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის ტრანსფორმაციისთვის დამახასიათებელი ტენდენციები უშუალოდ ჩემი სამეცნიერო ხელმძღვანელობით მონოგრაფიულად შესწავლილი აქვს ე.ბარამიძეს (ბარამიძე, 2021), რომელთან თანაავტორობითაც გამოქვეყნებული გვაქვს არაერთი პუბლიკაცია (ავალიანი და სხვ., 2018; ავალიანი და სხვ., 2020 და სხვა). კონკრეტული ემპირიული მასალის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოძიებული გვაქვს საარქივო მასალებიდან. ვეყრდნობით აგრეთვე ზ. შაშიკაძის და მ. მახარაძის მიერ თარგმნილ „აჭარის ლივის მცირე და დიდ დავთრებს“ (შაშიკაძე, მახარაძე, 2011). ენობრივი მანიპულაციის საკითხი გააზრებული გვაქვს ნ. ბახტაძის, ა.გუროჩკინას, თ. ლევანდოვსკის და სხვათა მიხედვით. კვლევა და ძირითადი დასკვნები ჩვენია.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო დარგობრივი მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზისა და სინთეზის, შედარებითი, აღწერითი, ტიპოლოგიური და სხვა მეთოდები.

ძირითადი ტექსტი: ანთროპონიმული სურათის ცვლილებათა პირველი ეტაპი იწყება მე-16 საუკუნის მიწურულიდან, მას შემდეგ, რაც აჭარა აღმოჩნდა ოსმალთა დამპყრობლების ხელში. საწყისი ეტაპის ანთროპონიმული სურათი ოსმალური არქივებიდან მოძიებული, თარგმნილი და გამოქვეყნებულია, სადაც სულ დაფიქსირებულია 750 პიროვნული სახელი. „მათი აბსოლუტური უმრავლესობა კალენდარული ან ქართულია, მუსლიმანური სახელები „დავთრებში“ თითქმის არ ფიქსირდება“. ყველაზე რეიტინგულ სახელთა პირველი ათეული ასეთია: *გიორგი, გოგჩა, იოსებ, მახარებელ, გაბრიელ, ბასილი, იოანე, ლევან, აბრამ, ზაქარა* (ბარამიძე, 2021: 46).

რაც შეეხება გვარსახელებს, ჩვენ აღარ შევუდგებით მსჯელობას იმის შესახებ, არის თუ არა დაფიქსირებული ისინი მსგავს „დავთრებში, ანუ გვაქვს თუ არა გვარსახელი ისეთი ტიპის ანთროპონიმულ მოდელში, როგორცაა: *იოანე, ძე გიორგისა* (და არა - იოანე გიორგის ძე, საიდანაც შეიძლებოდა მიგველო *იოანე გიორგიძე*). ეს სხვა თემაა და მასზე აქ აღარ შევჩერდებით. საერთოდ, **ოსმალმდელ ზემო აჭარაში ქართული გვარსახელების არსებობა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს**, რაც კარგად ჩანს „ტბეთის სულთა მატიანეშიც“. ის XII - XVII საუკუნეების

მანძილზე შავშეთში, ტბეთის საყდარში იქმნებოდა, რომლის შემომწირველები აჭარაშიც იყვნენ. ასე რომ, ამ ძეგლში აჭარიდან მაჭახლის ხეობის ხუთი სოფლის: ჩხუტუნეთის, ჩიქუნეთის, ზედვაკის, ევფრატის და ხერთვისის შემომწირველებიც არიან ჩამოთვლილი. ის 588 მოსახსენიებლის ნუსხაა, რომელშიც თავმოყრილია 348 ქართული გვარსახელი (ბარამიძე, 2021: 48). „მატიანეში ყველაზე ჭარბად გვხვდება -ძე-ზე დაბოლოებული ქართული გვარები, შემდეგ მოდის -ეთ-ზე და -შვილ-ზე დაბოლოებული. (კახიძე, 2013: 22).

ერთი სიტყვით, მე-16 საუკუნის მიწურულს ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათი მთლიანად არათურქული და არამუსლიმანურია, კერძოდ, პიროვნულ სახელთა კორპუსი, მთლიანად კალენდარული ან ქართულია, ხოლო გვარსახელები - ქართული. მუსლიმანური სახელებს აქ უკიდურესად იშვიათად ვხვდებით.

სიტუაცია რადიკალურად იცვლება ოსმალური ოკუპაციის პერიოდში, რის შესახებაც ნათელ სურათს იძლევა, მაგალითად, 1835 წლის აჭარის მოსახლეობის ოსმალური აღწერის მასალები, რომლებიც ოსმალეთის არქივებში მოიძია ზ. შაშიკაძემ. ამ მასალების მიხედვით, მაგალითად, „დანდალოს, ჯალაბაშვილებსა და ხარაულაში დაფიქსირებული 183 კომლში მცხოვრები 504 მამაკაცი ატარებს 70 პიროვნულ სახელს, რომლებიც მთლიანად არაქართული და არაქრისტიანულ-არაკალენდარულია. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა თურქული, არაბული ან სპარსული წარმოშობისაა. პირველი ათეულში შემავალ პიროვნულ სახელთა სია ასეთია: მეჰმედ, ალი, აჰმედ, სულეიმან, ოსმან, ჰასან, ჰუსეინ, ისმაილ, ჯოშხუნ, შირინ² (ბარამიძე, 2021: 57): ანალოგიური სიტუაციაა სოფელ ბზუბზუშიც: მეჰმედ, აჰმედ, ჰასან, ალი, ოსმან, სულეიმან, ჰუსეინ, იუსუფ, ისმაილ, ნუმან (ბარამიძე, 2021: იქვე).

რაც შეეხება გვარსახელთა კორპუსს, სურათი აქაც რადიკალურადაა შეცვლილი: გვარსახელთა უმრავლესობა თურქული „-ოღლი“ ფორმანტის შემცველია და უმეტესად საკუთარ სახელზეა დამატებული: ისლამოღლი, დაუდოღლი, ხალილოღლი, ბეჩროღლი, ალიოღლი, ხემიდოღლი და სხვა. გვარსახელთა აბსოლუტური უმრავლესობა „-ოღლი“ ფორმანტი ზოგ შემთხვევაში ქართულ ძირზეა დამატებული: მერისლიოღლი, შავიოღლი, კაკუნოღლი, ბასილოღლი და სხვა. არის ისეთი შემთხვევაც, როცა „-ოღლი“ ფორმანტი მთლიანად ქართულ გვარზეა დამატებული: როდუნძეოღლი (მოლა აჰმედ ალის ძე და დურსუნ მეჰმედის ძე - ბზუბზუ).

² სახელები განლაგებულია რეიტინგის მიხედვით: მეტი რაოდენობიდან ნაკლები რაოდენობისკენ.

რამ შეცვალა აღნიშნული რეგიონის საწყისი ანთროპონიმული სურათი? ცხადია, პოლიტიკამ, უფრო სწორად, პოლიტიკის რანგში აყვანილმა რელიგიურმა ფაქტორმა. ოსმალური დამპყრობლური პოლიტიკის ერთ-ერთი უმთავრესი შემადგენელი კომპონენტი იყო მოსახლეობის გამუსლიმანება, რაც ხდებოდა როგორც **სხვადასხვა სახის მანიპულაციების გზით**, ისე უმეტესწილად უშუალო ძალდატანებით. მისი მიზანი იყო დაპყრობილთა მშობლიური ნიადაგისგან მოწყვეტა და ახალ გარემოში ასიმილაცია, რასაც ემსახურებოდა ანთროპონიმული სურათის შეცვლა. მასში იკვეთება ორი მიდგომა: ერთი - პიროვნულ სახელებთან და მეორე - გვარსახელებთან მიმართებაში.

პიროვნული სახელების კორპუსი თითქმის 100%-ითაა გადათურქებული/გამუსლიმანებული, რასაც ვერ ვიტყვით გვარსახელებთან მიმართებაში. აშკარაა, რომ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი საკმაო წინააღმდეგობას უწევდა ოსმალთა დამპყრობლებს, რომლებიც ამის გამო, როგორც ჩანს, გარკვეულად ფრთხილობდნენ კიდევ. ეს პროცესი მაინცადამაინც უმკაცრესი ზომების გატარებით კი არა, **სხვადასხვა სახის მანიპულაციების გზით უნდა იყოს განხორციელებული**. ამის დასტურია ერთი მხრივ, ის, რომ ქართული გვარსახელები 1835 წელს, ოსმალური ოკუპაციის თითქმის სამასი წლის შემდეგ თვით ოსმალების მიერ ჩატარებული აღწერის მასალებშიცაა დაფიქსირებული: *მახარელი (ოსმან ახმედის ძე - მარადიდი)*, *დელიკიძე (იბრაჰიმ მეჰმედისძე-მარადიდი)*, *ახისხელი (ახიზ ოსმანის ძე - ბზუბზუ)*, *ბაჟანდიდიძე³ (მოლა ახმედ აბდულის ძე - ბზუბზუ)*, *მახაჩქაძე⁴ (მეჰმედ ისმაილის ძე - ვაიო)*, *ტეტემაძე (გულახმედ მეჰმედის ძე - ვაიო)*, *ჩივაძე/ჩივიძე⁵ (სულეიმან მეჰმედის ძე - ვაიო)*, *განათაძე⁶ (ადემ ახმედის ძე - ვაიო)*, *ჭურკვიძე (ვაიო)* და სხვ. როგორც ჩანს, ოსმალები იძულებულნი ხდებოდნენ დაეხუჭათ თვალი ასეთ შემთხვევებზე.

ამ თვალსაზრისით საინტერესო სურათს იძლევა ოსმალებისგან გათავისუფლების შემდგომი პერიოდის აღწერის მასალებიც, რომელთა მიხედვითაც **აშკარაა, რომ მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი არ დაქვემდებარებულა არც უშუალო ზეწოლას, არც რაიმე სახის მანიპულაციებს** და თავისი ნებით ღიად დაუფიქსირებია **საკუთარი ქართული გვარსახელები**, მათ შორის ორმაგი (ქართულ-თურქული) გვარსახელები. ასე მაგალითად, კლარა ბარათაშვილი წერს, რომ მაგალითად, 1873 წელს სოფ. პატარა სმადაში მცხოვრები ერთი კაცი თავს უწოდებს „*დურსუნ ყოჩალი-ოღლი*“-ს, ხოლო 1886 წელს იგი უკვე *დურსუნ ყოჩალი*

³ სავარაუდოდ - ბეჟანიძე.

⁴ სავარაუდოდ - მახაჭაძე.

⁵ სავარაუდოდ - ჩიკვაძე

⁶ სავარაუდოდ - გათენაძე

ოლლი-ბარამიძე, ... სოფ. აწყვიტაში 1873 წელს რეგისტრირებული „რეშიდ მამედ-ოლლი, ეროვნებით თათარი“, 1886 წელს ხდება „რეშიდ მამედ ოლლი ვეფხვაძე, ეროვნებით ქართველი“ და ა.შ. (ბარათაშვილი: 1997). ორმაგ გვარებს აფიქსირებს თედო სახოკიაც: *ირემადე-ხათიბოლლი, ყადიოლლი-ბოლქვაძე, ბეჟანიძე-ბეჟანოლლი* (სახოკია, 1985: 209-212). მათ ვხვდებით 1922-23 წლების საბჭოთა აღწერის მასალებშიც: *მურადოლლი-გელაძე, დევაძე-ახისხოლლი, დევაძე-კვერნიოლლი, დევაძე-მემიოლლი, დევაძე-მერჯანოლლი, დევაძე-ყარაუჩოლლი, დევაძე-შირინოლლი, დევაძე-ჰელიმოლლი, მახარაძე-მუსოლლი, მახარაძე-ფორთოლლი, ფარტენაძე-ბაირახტაროროლლი, ფარტენაძე-ბექიროლლი, ფარტენაძე-ქამილოლლი, ფარტენაძე-ხაჯიოლლი, სამნიძე-მემედოლლი, სამნიძე-სულიმანოლლი, ბერიძე-ესედოლლი, გოგლაძე-იაყუფოლლი, გოგლაძე-ხუშუთოლლი და სხვ.*

საინტერესოდ წარიმართა ოსმალთა ბატონობისგან განთავისუფლების შემდგომი საპირისპირო (**თურქულიდან ქართულ ანთროპონიმულ ნიადაგზე დაბრუნების**) პროცესი, რაც ნათლად არის აღბეჭდილი 1922-1923 წლების საბჭოთა აღწერის მასალებში. ასე მაგალითად, ქედის და ხულოს (სადაც შუახევიც შედიოდა) რაიონებში დაფიქსირებულია მთლიანობაში დაახლოებით 600-ზე მეტი გვარსახელი, რომელთაგან 347 „-ოლლი“ ფორმანტიანი **თურქული გვარსახელია, დანარჩენი 263 კი – ქართული**. მაშასადამე, 1922 წლისთვის გვარსახელთა კორპუსის უდიდესი ნაწილი სპონტანურად, **ყოველგვარი ძალდატანებისა თუ მანიპულაციის გარეშე**, მოსახლეობის კოლექტიური მეხსიერებისა და ეთნომენტალობის საფუძველზე თვით მოსახლეობის მიერ უკვე აღდგენილია (ბარამიძე, 2021: 101).

განსხვავებული სიტუაციაა პიროვნულ სახელთა ტრანსფორმაციის მიმართულეებით: ის ისე მარტივად და სპონტანურად არ განხორციელებულა, როგორც გვარსახელების შემთხვევაში მოხდა. ამ ხნის განმავლობაში მუსლიმანური/თურქული პიროვნული სახელების საკითხი, პირდაპირ შეიძლება ითქვას, რომ **ორმაგი ზეწოლის ობიექტი გახდა**. ერთი მხრივ, მუსლიმანი მოსახლეობის ღრმად მორწმუნე ნაწილი კომუნისტური ათეიზმის პირობებშიც კი ადვილად ვერ ელეოდა მუსლიმანურ სახელებს, რითაც ფარულად ხაზს უსვამდა თავის რელიგიურ (მუსლიმანურ) იდენტობას (ისევე, როგორც ფარულად მარხულობდა, ფარულად ლოცულობდა და ა.შ.) მეორე მხრივ კი, იძულებული იყო ანგარიში გაეწია იმისთვის, რომ საბჭოთა ხელისუფლებას ფარული, თუმცა მიზანმიმართული სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში ჰქონდა აყვანილი მუსლიმანური ანთროპონიმის კვალის წაშლა, რაც არა ეროვნული, არამედ სულ სხვა მიზეზებით იყო განპირობებული (ბარამიძე, 2021: 111). აღნიშნულის შესახებ ჩვენ უკვე ვწერდით ერთ-ერთ ნაშრომში (ავალიანი, ბარამიძე, 2021: 168), სადაც პა-

რალელს ვავლებდით სსრკ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარ ლ. ბერიას ი. სტალინისადმი 1944 წლის 24 ივლისს მიწერილ №789/6 წერილთან: „საქართველოს სსრ-ის თურქეთთან მოსაზღვრე რაიონებში ცხოვრობს თურქული მოსახლეობა. ამ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც ნათესაურ კავშირშია თურქეთის მოსაზღვრე რაიონების მცხოვრებლებთან, წლების განმავლობაში ამჟღავნებს ემიგრაციულ განწყობას, ეწევა კონტრაბანდას და თანამშრომლობს თურქეთის დაზვერვასთან აგენტების გადმობირების მიზნით ბანდიტური ჯგუფების შექმნისთვის. საქართველოს სსრ მონაკვეთზე სსრკ-ის საზღვრის დაცვის გაძლიერების მიზნით, საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი მიზანშეწონილად მიიჩნევს, გადაასახლოს ახალციხის, ადიგენის, ასპინძის, ახალქალაქის, ბოგდანოვკის რაიონებიდან და აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ზოგიერთი სასოფლო საბჭოდან თურქების, ქურთების და ხემშილების 16700 ოჯახი, სულ 86 000 სული ყაზახეთის, უზბეკეთისა და ყირგიზეთის სსრ-ში“ (მუდმივად... 1999). ცხადია, ეს იყო თითიდან გამოწოვილი მიზეზი, რომლის გამოც ასეთი რაოდენობის მოსახლეობის აყრა და იძულებითი გასახლება გაუგონარი, დესპოტური და ყოვლად გაუმართლებელი ნაბიჯი იყო. ამიტომ მისი შენიღბვის მიზნით ხელისუფლებამ სწორედაც რომ მანიპულირების გზას მიმართა, რადგან მას სურდა უმარტივესი გზით დაეცალა უკვე მტრულ სახელმწიფოდ ქცეულ თურქეთთან სასაზღვრო ზოლის მიმდებარე ტერიტორიები მუსლიმანი მოსახლეობისგან: სავსებით ნათელია, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ვერ შეეგუებოდა მტრული სახელმწიფოს საზღვრისპირა ზოლში მუსლიმანური ფაქტორის და თურქული ანთროპონიმის ხანგრძლივად შენარჩუნებას. ამავე დროს, ეს პროცესი მანიპულირების გზით იმდენად იყო შეფუთული, რომ მწერლებისა და საზოგადო მოღვაწეების მიერ ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისკენ გადადგმულ ნაბიჯებადაც კი იქნა შეფასებული. არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ მსგავსმა ნაბიჯებმა ამ მიმართულებითაც იმუშავა, რის გამოც ეს კონკრეტული შემთხვევები პოზიტიურ მანიპულაციად უნდა შეფასდეს. როგორც ლინგვისტები წერენ, „მანიპულაცია ცალსახად ნეგატიური მოვლენაა“ (ბახტაძე, 2021 39), თუმცა აღნიშნავენ იმასაც, რომ „Умение манипулировать иногда имеет позитивный, положительный эффект“.

(<https://rabochiedela.ru/kak-manipulirovat-lyudmi/> © Бизнес блог о главном). ამას ფაქტებიც მოწმობს: „ჩანს, რომ ხოჯების ნაწილი ანგარიშს უწევდა დროის მოთხოვნებს და ცდილობდა ადაპტირებას შესაბამის რეალობასთან ... სწორედ პროგრესულად მოაზროვნე ხოჯებს შორის გამოირჩეოდა რასიე ბერიძე, რომელიც მორწმუნეებს განუმარტავდა, რომ მუსლიმანური სახელის გამოცვლა ცოდვა არ არის“ (ფუტკარაძე, 2013:14).

პიროვნული სახელების ტრანსფორმაციის პროცესი 1960-70-იან წლებამდე გაგრძელდა, რაც ნათლად ჩანს, მაგალითად, 1922 – 1960 წლებში პედაგოგთა და მოსწავლეთა კორპუსის პიროვნულ სახელთა სურათის ცვლაში. 1922 წლის მონაცემების მიხედვით, იმდროინდელ სასწავლო დაწესებულებებში ასწავლიდა 35 მასწავლებელი. მათგან აბსოლუტურად ყველას მუსლიმანური პიროვნული სახელი ერქვა, რომელთაგანაც 12 „ეფენდი“ კომპონენტის შემცველია: *ახმედ ეფენდი, ოსმან ეფენდი, მუსტაფა ეფენდი, აბდულ ეფენდი, იაყუფ ეფენდი, ალი ეფენდი, იაუზ ეფენდი* და სხვა (აცსა; ფ.178; აღ.1; საქ. 8.).

ანალოგიურია ვითარება 1927 წლის მონაცემების მიხედვითაც: ხულოს (შუახევთან ერთად) რაიონის სკოლების 58 პერსონალიდან თითქმის ყველა მუსლიმანური სახელებისა და მამის სახელების მატარებელია: *ახმედ (ასლანის ძე, ისმაილის ძე, ალის ძე); იუნუს (დურსუნის ძე, მევლუდის ძე, ხუსნის ძე); მემედ (ემინის ძე, ესადის ძე, შამილის ძე); მუხამედ (უსუფის ძე, ხასანის ძე, ზაბითის ძე)* და სხვა. (ასს, ცსა, ფ.P-178;ა #1; ს. 84).

ვითარება რადიკალურად იცვლება 1940-1950-იანი წლებიდან. სწორედ ამ პერიოდიდან ამუშავდა მთელი სიმძლავრით ფარული ზეწოლისა და მანიპულირების საბჭოური მექანიზმი: აშკარად გამოკვეთილი მუსლიმანური სახელების მქონე ახალგაზრდა კადრებს კარიერულ წინსვლაში ფარულად, თუმცა მაქსიმალურად ემლებოდათ ხელი, რის გამოც ახალგაზრდა თაობაში მუსლიმანურმა სახელებმა არაოფიციალურ (საოჯახო, სანათესავო) საკომუნიკაციო სივრცეში გადაინაცვლა. საჯარო სივრცეში ისინი ე.წ. ახალმა, ოფიციალურმა, არამუსლიმანურმა სახელებმა ჩაანაცვლა. ასე მაგალითად, საარქივო დოკუმენტში „ქედის და ხულოს სახელმწიფო პედსასწავლებლების IV კურსზე ჩასატარებელი სახელმწიფო გამოცდების ოქმში“ (1951 წელი) ვხვდებით შემდეგ პიროვნულ სახელებს:

ქედა: *ავთანდილი, აკაკი, გიორგი, გურამი, დავითი, დურმიშხანი, ვალერიანი, ვახტანგი, ვლადიმერი, ზურაბი, იაშა, ილია, მიხეილი, ნოდარი, ნუგზარი, ოთარი, საშა, შალვა, შოთა;*

ხულო: *ამირანი, ასლანი, ალალი, ახმედი, ბინალი, გიორგი, გურამი, ვახტანგი, ვლადიმერი, ლალი, მამია, მევლუდი, მუხამედი, ნიაზი, ნოდარი, ოთარი, სოფიო, შალვა.*

უფროსი თაობის პიროვნულ სახელთა კორპუსში კი ვითარება თითქმის არ შეცვლილა:

ქედა: *აბდული, ახმედი, გიორგი, დავითი, დემურალი, მემედალი, მემედი, მერჯანი, მეჯიდი, მირალი, მურადი, რამიზი, რეჯები, სადიყი, შეიდალი, შირინი, ხასანი, ხუსეინი.*

ხულო: ალალი, ახმედი, დურსუნი, ემინი, ეუბი, ზაბითი, ზაქარია, ზეკერია, ინუსი, ისკენდერი, ისმაილი, მევლუდი, მემედალი, მემედი, მურთაზი, მუხამედი, ნური, ოსმანი, რალიბი, რეჯები, რიზა, სეფითინი, სულეიმანი, ქამილი, ყადირი, შახველუდი, შეიდალი, ხასანი, ხუსეინი, ჯივანი, ჰაიდარი. (ასს ცსა. ფ. №5, ა. №2, ს. №. 267):

ქედის რაიონის 51 სკოლაში 1951 წელს მუშაობდა 119 მასწავლებელი, რომელთა 77 სახელიდან 45 (57%) მუსლიმანურია: აბდულ, აიშე, ალი, ალიოსმანი, ასიე, აქიფი, ახმედი, დურსუნი, ელმასი, ენვერი, თუნთული, ისკენდერი, ისმეთი და სხვა (ასს ცსა. ფ. №5, ა. №2, ს. №. 271).

ხულოს რაიონის სკოლების მასწავლებელთა (1951 წელი) 75 პიროვნული სახელიდან მუსლიმანურია 44 – აბდული, აიშე, ალიოსმანი, აქიფი, ახმედი, დურსუნი, ელმასი, ენვერი, ისკენდერი, მევლუდი, მელექი, მემედი, მეხფულე, მინერი, და სხვა. (ასს ცსა. ფ. №5, ა. №2, ს. №. 272).

1990-იანი წლებიდან, რწმენისა და პიროვნული თავისუფლების ეპოქის დადგომისთანავე, იწყება პიროვნული სახელის დარქმევის ყოველგვარი **მანიპულირებისა თუ სხვა სახის ზეწოლისგან, ფაქტორებისგან განთავისუფლების პროცესი**. შედეგად ბევრმა უკან მოაბრუნა არაერთი მუსლიმანური სახელი, რომლებიც 60-იანი წლების შემდეგ აღარ ფიგურირებდა: მუხამედ - 15 (1990-1996)⁷; მევლუდ -12 (1997); სურეი - 6 (1995); ახმედ-5 (1996). ადემ, აიშე - 4 (1998); ხუსეინ - 4 (1994); მურთაზ - 3 (1997); ენვერ -3 (1994); ხემიდ - 3 (1996); ფატყუმე - 2 (1997), ოსმან - 2 (1996), მემედ -2 (1995); აბას (1998), საადეთი (1997); მახმუდ (1997) და სხვა (ავალიანი, ბარამიძე, 2018: 34-35) და სხვა.

მეორე მხრივ, პიროვნულმა სახელმა ძალიან მალე საერთოდ **დაკარგა რელიგიური იდენტობის მარკერის ფუნქცია და მთლიანად თავისუფალ ნებას დაექვემდებარა**. ახალგაზრდა მუსლიმი ქართველები აღარ ატარებენ ძველ დოგმატურ მუსლიმურ სახელებს. ასე მაგალითად, როგორც სოციალური ქსელებიდან ჩანს, ახალგაზრდა ქართველი მუსლიმები არიან *მერი, დალი, ინგა, სოფო, ტარიელი, რატი, ბაგრატი, მინდია, თეონა, დათო* და სხვები. ხულოს მუნიციპალიტეტის ღორჯომის ხეობაშიც კი, სადაც მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა მუსლიმანია, მშობლები ბავშვებს აღარ არქმევენ ძველ, დოგმატურ მუსლიმანურ პიროვნულ სახელებს, თუმცა ამას უკვე მათ არავინ აღარ აიძულებს. ასეთი სურათია, მაგალითად, ღორჯომის ბაგა-ბაღში, რომლის 2016 წლის 70 აღსაზრდელიდან არც ერთს არ ერქვა ასეთი სახელები. მთლიანობაში 2016-2017 წლების მონაცემების მიხედვით, ხულოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორ-

⁷ პირველი რიცხვი სახელთა რაოდენობის მაჩვენებელია, მეორე - ამ სახელთა მატარებელი ბავშვების დაბადების წლების.

რიულ ერთეულში მოქმედ 16 ბაგა-ბადის 657 აღსაზრდელს ერქვა შემდეგი **159 პიროვნული სახელი**: *ამალია, ალეკო, ალექსანდრე, ალექსი, ალინა, ალუდა, ანა, ანუკი, ანამარია, ანასტასია, ანანო, ანდრია, ანრი, ანრიკე, ანიტა, აჩიკო, ბადრი, ბარბარე, ბაქარ, ბაჩი, ბაჩუკი, ბერნა, ბექა, გაბრიელ, გაბრიელა, გაგა, გეგა, გვანცა, გიგა, გიგი, გიგლა, გიორგი, გუგა, დარინა, დავით, დათა, დათო, დაჩი, დიანა, დიმა, დიმიტრი, დიტო, ეკა, ელდარ, ეთერ, ელენე, ელისაბედ, ელისო, ელზა, ზაალ, ზურა, ზურიკო, თათია, თაკო, თეა, თეო, თამთა, თიკა, თინიკო, თორნიკე, სოფია, ქრისტინა, შაკო, შოთიკო, ხატია, ხვიჩა, ცოტნე* და სხვა.

დასკვნა: ამრიგად, პოლიტიკური მიზნებით და რელიგიური ფაქტორით განპირობებული ზეწოლისა და მანიპულაციების გზით გვარსახელთა და პიროვნულ სახელთა კორპუსის ცვლა ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის ტრანსფორმაციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დამახასიათებელი ნიშანი იყო მთელი 4 საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში. კვლევა გვიჩვენებს, რო დღეისთვის სიტუაცია რადიკალურად არის შეცვლილი: ევროინტეგრაციისა და თავისუფალი სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობის გზაზე მყარად შემდგარი საქართველოს მოსახლეობა **აღარ ექვემდებარება რაიმე სახის მანიპულირებას** და სავსებით ლოგიკურად ეუბნება უარს მოძველებულ დოგმატურ მოთხოვნას, რომ მშობლის მიერ შვილისთვის სახელის შერჩევაში მაინცა და მაინც რელიგიური ფაქტორი უნდა იყოს გათვალისწინებული.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ავალიანი და სხვ., 2018: - ავალიანი თემურ, ბარამიძე ეკატერინე, „ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის ტრანსფორმაციის ზოგიერთი ტენდენციის შესახებ. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები“. „ჩვენი სულიერების ბალავარი“. ბათუმი. 18-19 მაისი 2018 წელი. გვ. 29-39;
2. ავალიანი და სხვ., 2021: - ავალიანი თემურ, ბარამიძე ეკატერინე. „ორსახელიანობის ზოგიერთი სოციოლინგვისტური ფაქტორის შესახებ (ზემო აჭარის ანთროპონიმული სურათის მაგალითზე)“. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აჭარის რეგიონული სამეცნიერო ცენტრის „შრომები“. VII.
3. ასს ცსა. ფ.№5, ა. №2; ს. 267 - აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 5, ამონაწერი 2, საქმე 267;
4. ასს, ცსა, ფ.P-178 ა #1 ს.5 - აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი P-178, ამონაწერი 1, საქმე 5..
5. ბარათაშვილი, 1997: - ბარათაშვილი კლარა, „მაჰმადიანი მესხების ქართული გვარები“. თბილისი, 1997.

6. ბარამიძე, 2021: - ბარამიძე ეკატერინე. „ანთროპონიმია სამყაროს ენობრივ სურათში და მისი დინამიკა (ზემო აჭარის მაგალითზე)“. ბსუ, 2021. სადოქტ. დისერტ. https://bsu.edu.ge/text_files/ge_file_15357_1.pdf.
7. ბახტაძე, 2021: - ბახტაძე ნუნუ. „მანიპულაციის ენობრივი საშუალებანი პოლიტიკურ დისკურსში“. სადოქტ. დის. ბსუ 2021. https://bsu.edu.ge/text_files/ge_file_15355_1.pdf
8. გუროჩკინა, 2003: - А. Г. Гурочкина. „Манипулирование в лингвистике“. Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена 2003. https://cyberleninka.ru/article/n/manipulirovanie-v-lingvistike?gclid=Cj0KCQjw8OVBhCpARIsACMvVLPskGqPLI6nLBUnHLVmAyDPg_nN1O3CxqwIpeSx4ixLoS0q5ICf4aAhKpEALw_wcB.
9. კახიძე, 2013: - კახიძე ნოდარ, „ეტრატებზე ამეტყველებული ისტორია“. ტბეთის სულთა მატინე. XII-XVII საუკუნეები. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოლოგიური შესწავლის წყარო. ბათუმი. 2013.
10. ლევანდოვსკი, 1994: - Lawandowski Theodor, „Linguistisches Worterbuch“, Band 1–3, 6. Auflage. Heidelberg–Wiesbaden. 1994.
11. მუდმივაძე, 1999: - Page 1 -18 - „მუდმივაძე სამშობლოს ძიებაში (მესხეთიდან დეპორტირებულები“ . განთავსებულია საიტზე http://www.ca-c.org/journal/cac-02-1999/st_19_mamulija.shtml.
12. როგორ მოვახდინოთ ... – Как манипулировать людьми(<https://rabochiedela.ru/kak-manipulirovat-lyudmi/>) © Бизнес блог о главном).
13. სახოკია, 1085: - სახოკია თედო. „მოგზაურობანი გურია, აჭარა სამურზაყანო, აფხაზეთი“ -გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი. 1985.
14. ფუტყარაძე, 2013: - ფუტყარაძე თამაზ, სურმანიძე მზია. რელიგიური ორგანიზაციები და თემები 1940-1950-იან წლებში (რელიგიური კულტების საბჭოს რწმუნებულის ფონდში დაცული დოკუმენტების მოკლე მიმოხილვა)//რელიგიური ორგანიზაციები და თემები 1940-1950-იან წლებში (დოკუმენტების კრებული) II. აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება - საარქივო სამმართველო. „უნივერსალი“. თბილისი. 2013.
15. <http://adjara.gov.ge/uploads/Docs/3986b08bd54f4af7a265a1167eb1.pdf>
16. შაშიკაძე, მახარაძე, 2011: - შაშიკაძე ზაზა, მახარაძე მირიან, „აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები“. თბილისი. თსუ, 2011.
17. ჯიქია, 1973: - ჯიქია მ., „თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები ქართულში“ // აღმოსავლური ფილოლოგია, III,. თბილისი, 1973, გვ. 211-218.
18. ჯიქია, 2013: - ჯიქია მ., „გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთრის“ ანთროპონიმია//ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო. VII. თბ. „ილიაუნი“ 2013.

ნარგიზ ახვლედიანი / Nargiz Akhvlediani ¹

(ბათუმი, საქართველო)/(Batumi Georgia)

ნანა ხოჭოლავა-მაჭავარიანი / Nana Khotcholava-Matchavarian ²

(თბილისი, საქართველო)/(Tbilisi, Georgia)

ფიტოტოპონიმთა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი ლინგვოკულტუროლოგიურ სივრცეში - I

აბსტრაქტი: ფიტოტოპონიმებს უწოდებენ ტოპონიმებს, რომლებიც წარმოიშვა მცენარეთა სახელების საფუძველზე. როგორც ცნობილია, მცენარეთა სახელწოდებით ტერიტორიების აღნიშვნა უძველესი დროიდან მოდის და ამიტომ ამ ტიპის ტოპონიმები დასტურდება ყველა ენაში.

მცენარეთა სახელების ერთი ნაწილი ენის ძირეულ ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნება და ისეთი საკითხის კვლევისას, როგორცაა ეთნოსთა პირველსახეობების განსაზღვრა ენობრივი მონაცემების მიხედვით, მას ერთ-ერთი ძირითადი როლი ენიჭება. ამ თვალსაზრისით, ასევე მნიშვნელოვანი ჩანს უძველეს ფიტონიმთა საფუძველზე სახელდებული გეოგრაფიული სახელებიც (ფიტოტოპონიმები).

ფიტოტოპონიმთა, როგორც ტოპონიმთა ერთ-ერთი მიმართულება ასახავს ადამიანთა მიერ მცენარეთა სამყაროს შექმნების, გარემოს აღქმის, შეფასებისა და სახელდების საყურადღებო პროცესს, ვინაიდან ადამიანი ოდითგანვე მჭიდრო კავშირში იყო და არის მცენარეებთან, გარემოსთან, რაც ენაში შესაბამისი კონცეპტებითაა გადმოცემული.

ფიტოტოპონიმები ლინგვისტიკაში კვლევის შედარებით ახალი სფეროა. მართალია, ამჟამად ნაკლებად შესწავლილია, თუმცა ბოლო ათწლეულის განმავლობაში ისინი ლინგვისტიკის, ლინგვოკულტუროლოგიის, ფსიქოლინგვისტიკის, ეთნობოტანიკის, ეთნოლინგვისტიკის, კულტუროლოგიისა და ლიტერატურათმცოდნეობის შესწავლის ობიექტი გახდა. ადამიანი მცენარეთა სამყაროსთან საკმაოდ მჭიდრო კავშირში იყო და არის: მათ საკვებად, სამკურნალოდ, საყოფაცხოვრებო და ესთეტიკური დანიშნულებისამებრ იყენებს. ყველა ენასა და კულტურაში ფიტონიმური ლექსი-

¹ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი, დოქტორი / Chief Researcher of the Department of Folklore, Dialectology and Emigrant Literature Research of the Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, PhD in Philology, Georgia

² ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი / Department of Lexicology, Arnold Chikobava Institute of Linguistics, Ivane Javakhi-shvili Tbilisi State University, Georgia

კა მჭიდრო კავშირშია ადამიანის ცხოვრებასთან. ენა საუკუნეების განმავლობაში ცვლილებას განიცდის, რაც თავისთავად აისახება მის ისტორიაში.

ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენს ქართველურ ენათა მონაცემებზე დაყრდნობით გამოვავლინოთ მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე სხვადასხვა სადერივაციო აფიქსებით გაფორმებული ადგილის გეოგრაფიული სახელწოდებანი, რაც საბოლოო სახით აისახება ლინგვისტურ ატლასზე, სადაც წარმოვადგენთ ფიტოტოპონიმთა არა მარტო გავრცელების არეალს, არამედ მათი გამოყენების სიხშირესაც. თავდაპირველად, განსახილველად გამოვიტანთ- იან სუფიქსით გაფორმებულ ფიტოტოპონიმებს.

საშურ საქმედ მიგვაჩნია, სპეციალურ ლიტერატურაში, ინტერნეტ წყაროებში, სხვადა სხვა ლექსიკონებსა და გამოკვლევებში ხელშესახებად დადასტურებული ქართველური ფიტოტოპონიმების მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალის თავმოყრა. რაც საუკეთესო ბაზა იქნება, სამომავლოდ, მისი მრავალმხრივი შესწავლისათვის (სისტემატიზაცია, სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი, სადერივაციო აფიქსები), რაც საბოლოო სახით აისახება ქართველურ ფიტოტოპონიმთა ლინგვისტურ ატლასზე.

საკვანძო სიტყვები: ტოპონიმია, ფიტოტოპონიმია, სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი, სადერივაციო აფიქსები, ლინგვისტური ატლასი.

Structural and Semantic Analysis of Phytonyms in Linguocultural Space – I

Abstract: Phytotoponyms are toponyms that have arisen on the basis of plant names. As known, the designation of territories by plant names dates back to ancient times, therefore this type of toponyms is attested in all languages.

One part of plant names belongs to the basic lexical fund of the language and one of the main roles is assigned to it in the study of such a question as determining the first place of residence of ethnic groups according to linguistic data. From this point of view, geographical names based on ancient phytonyms (phytotoponyms) are also important.

Phytotponymy, as one of the area of toponymy, reflects a significant process of human cognition of the world of plants, perception of the environment, evaluation and naming, since people are in close contact with plants and the environment from the very beginning which is conveyed in the language by the corresponding concepts.

Phytotponyms are a relatively new area of research in linguistics. At present, they are little studied, but in the last decade they have become the object of study of linguistics, linguoculturology, psycholinguistics, ethnobotany, ethnolinguistics, cultu-

rology and literary studies. A human has been in close contact with the world of plants: he/she uses them for food, in medicine, for economic and aesthetic purposes. Phytonymic vocabulary in all languages and cultures is closely related to human life. The language undergoes changes over the centuries, which in itself is reflected in its history.

The purpose of our study is to identify geographical toponyms decorated with various derivative affixes derived from plant names, based on the data of the Kartvelian languages, which will be reflected in the final form in the linguistic atlas, where we present not only the area of distribution of phytotoponyms, but also the frequency of their use. First, let's discuss phytotoponyms decorated with the suffix –ian.

We consider it an important task to collect this rich and diverse material of Georgian phytotponymy, tangibly confirmed in specialized literature, Internet sources, various dictionaries and studies, which will be the best basis for its multifaceted study in the future (systematization, structural-semantic analysis, word-formation affixes) and which will eventually be reflected in the linguistic atlas of Kartvelian phytotoponyms.

Keywords: *Toponymy, Phyto toponymy, Structural and semantic analysis, derivational affixes, linguistic Atlas.*

* * *

შესავალი: საერთო ქართველური ფუძე-ენის დონეზე რეკონსტრუირებადი ლანდშაფტის, კლიმატის, ფლორისა და ფაუნის ამსახველი ლექსიკისა და ტოპონიმების ანალიზი ცხადყოფს, რომ საერთო - ქართველური ენის დიალექტებზე მეტყველი ტომები ცხოვრობდნენ დიდი კავკასიონის სამხრეთ კალთებიდან მოყოლებული სამხრეთით საკმაოდ ვრცლად განფენილ ტერიტორიაზე. ჩრდილოეთი საზღვარი - ქართველთა პირველსაცხოვრისისა იყო დიდი კავკასიონი, დასავლეთ საზღვარს - კი ზღვა წარმოადგენდა. ნებისმიერი ტოპონიმის ეტიმოლოგიის დადგენისას ორი მომენტია აუცილებლად გასათვალისწინებელი: ენობრივი (ფორმის რეალურობა) და გარეენობრივი (მოტივაციის შესაძლებლობა), თუ ერთ-ერთი არ საბუთდება, მაშინ ტოპონიმის მართებული ეტიმოლოგიის გარკვევა შეუძლებელი ხდება. ტოპონიმებს, რომლებიც მცენარეთა სახელების ფუძისგან არიან ნაწარმოები ფოტოტოპონიმებს უწოდებენ.

დროთა განმავლობაში იცვლება ტოპონიმთა გარეგნული იერიც. თუმცა, საერთოდ, ტოპონიმი უფრო მყარია, ვიდრე საზოგადო სახელი (ეს არ შეეხება მიკრო ტოპონიმს, რომელიც ადვილად იცვლება). ყოველ ეპოქაში ადამიანი მიმარ-

თავს ერთი და იმავე ობიექტის სხვადასხვა ნიშან-თვისებას საკუთარი მსოფ-
ლაღქმის და ცოდნის ხარისხის შესაბამისად.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ნაშრომის დამუშავებისას საანალი-
ზოდ ერთმანეთს შევაჯერეთ ქართული ენის მთისა და ბარის დიალექტთა
მონაცემები. განვიხილეთ ლოკალური დიასისტემების აღწერილობა. კერძოდ,
დავიწყეთ მცენარეთა სახელებთან დაკავშირებული ფიტოტოპონიმების აღწერა
ზემო აჭარის დიალექტური განფენილობით, რომელიც გავაგრძელებთ მაჭახლის
ხეობის შესაბამისი ლანდშაფტურ-გეოგრაფიული მონაცემებით. კვლევისათვის
გამოვიყენეთ ერწო-თიანეთის, მთიულეთ-გუდამაყრის, კახეთის შიდა რეგიონე-
ბის, ქვემო ქართლის, აჭარის, გურიისა და სამცხე-ჯავახეთის და სხვ. ლექსიკუ-
რი ნიმუშები, შესაბამისი სამეცნიერო ლიტერატურით და შესაბამისი დიალექ-
ტების მკვლევარ-ავტორებით, რომლებსაც დრო და დრო ვიმოწმებდით. ესენია:
ვახუშტი ბაგრატიონი, სულხან-საბა ორბელიანი, გ. ახვლედიანი, ალ. მაყაშვი-
ლი, პ. ცხადაია, ალ. ლლონტი, ბ. ჯორბენამე, გ. ცოცანიძე, ზ. ჭუმბურიძე, ნ.
კახიძე, თ. კუკულაძე, უ. სახლთუხუციშვილი, გ. ხორნაული, , მ. კემულარია, დ.
ქიტუაშვილი, გ. ქიტოშვილი, მ. ბერიძე, მ. ქამადაძე, რ. ძნელაძე, გამოყენებული
გვაქვს საკუთარი მონოგრაფია: ნ. ახვლედიანი: „ზანიზმები აჭარის ტოპონიმია-
ში“.

მეთოდოლოგია: კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, თავდაპირველად, და-
ვიწყეთ საძიებო მასალის შეგროვება, ლოკალურ - დიალექტური მონაცემების
აღწერილობის მიხედვით. კრიტიკულად მივუდექით აქამდე არსებულ სამეც-
ნიერო შეხედულებებს. ძიების პროცესში ყველაზე სპეციფიური, კონკრეტული
მსჯელობა განვაზოგადეთ სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემებთან შეჯერე-
ბით. მეცნიერულად დასაბუთებული კვლევით, ინტერპრეტაციის საშუალებით,
მინიმუმამდე დავიყვანეთ შეცდომების წყარო და შესაბამისი სანდო დასკვნები
გამოვიტანეთ. სტატიაზე მუშაობისას ვიხელმძღვანელებთ, აგრეთვე, აღწერილო-
ბითი, ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით.

დისკუსია/შედეგები: გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სპეციალურმა კვლე-
ვამ, შესაძლოა, სინათლის სხივის სიჩქარით განჭვრიტოს და სააშკარაოზე გამოი-
ტანოს ამა თუ იმ კონკრეტულ სახელდებაში ათასწლეულების მიღმა დამარ-
ხულ-დამალული ცოდნა, ინფორმაცია, მაგრამ საამისოდ დაგვჭირდება სათანა-
დო ცოდნით აღჭურვილი და განათლებული მკვლევარი, იმისათვის რომ არ
მოვხვდეთ, „თავისუფალ ვარდნაში“. ნებისმიერი ქვეყნის ტოპონიმია ასახავს ამ
რეგიონისთვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ნიშან-თვისებას, ნიადაგის,
წყლის, მცენარის, ცხოველის, ფრინველისა თუ ნებისმიერი ცოცხალი და

არაცოცხალი ბუნების და ორგანული თუ არაორგანული ბუნებრივი წიაღისეულისა, თუ სხვათა ამ ტერიტორიაზე ადრე, ოდესმე მოსახლე თუ ახლა მცხოვრებ ადამიანთა ცხოვრების კვალს. პერიოდულად შეიძლება ბევრი რამ გაქრეს, შეიცვალოს რელიეფი, ლანდშაფტი, გადაშენდეს ცხოველთა, ფრინველთა, მცენარეთა, თუ აქ მოსახლე ადამიანთა გვარ-ტომები, მაგრამ ადგილის გეოგრაფიულ სახელწოდებებს შეუძლია ბევრი რამ მოგვითხროს ადრინდელი სამყაროს შესახებ. ტოპონიმი, ანუ ადგილის საკუთარი სახელი, მისი შემქმნელი კოლექტივის ენობრივი მასალიდან აღებული სიტყვაა და ჩვეულებრივ შეიცავს ინფორმაციას სახელდებული ობიექტის შესახებ. ტოპონიმი თაობიდან თაობას, ეპოქიდან ეპოქას, ხალხიდან ხალხს გადაეცემა და ათასწლეულებს უძლებს. კარგადაა ნათქვამი: „ტოპონიმიკა დედამიწის ენაა, ხოლო დედამიწა არის წიგნი, რომელშიც კაცობრიობის ისტორია გეოგრაფიული ნომენკლატურით იწერება" [(ნადეჟდინი, ცხადაია, 1985:3)]

ნებისმიერი ტერიტორიის ტოპონიმი მრავალშრიანია, ანუ ის იქმნება სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ხალხის მიერ. იმისათვის რომ, გამოვყოთ უძველესი ფენა, თავდაპირველად, აუცილებელია შევისწავლოთ ტოპონიმები, როგორც სინქრონულ, ისე დიაქრონულ (ისტორიულ) ჭრილში (ახვლედიანი, 2009 :6). ნებისმიერი ტოპონიმის მიმართ დაისმის ორი მთავარი კითხვა: რატომ დაერქვა? როგორ დაერქვა? პირველი კითხვის პასუხი დევს ექსტრალინგვისტურ სფეროში და მოტივაციის პრობლემებს ეხება. მეორე კითხვის პასუხი ლინგვისტურ სფეროს განეკუთვნება და ნომინაციის ენობრივი საშუალებების დადგენას ითვალისწინებს.

დროთა განმავლობაში იცვლება ტოპონიმთა გარეგნული იერიც. თუმცა, საერთოდ, ტოპონიმი უფრო მყარია, ვიდრე საზოგადო სახელი (ეს არ შეეხება მიკრო ტოპონიმს, რომელიც ადვილად იცვლება). ყოველ ეპოქაში ადამიანი მიმართავს ერთი და იმავე ობიექტის სხვადასხვა ნიშან-თვისებას საკუთარი მსოფლადქმის და ცოდნის ხარისხის შესაბამისად.

ცნობილია, რომ ტოპონიმიკის მეცნიერული შესწავლა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალებაა ამა თუ იმ ტერიტორიაზე ოდესმე მოსახლე ხალხის ისტორიული ცხოვრების გასაცნობად. ტოპონიმიკაში ხშირად შემონახულია დამახასიათებელი საზოგადო სახელებიც, რომლებიც საკუთარ სახელებად შერჩენია ამა თუ იმ ადგილს: სოფელს, მდინარეს, მთას, ტყეს, წყაროს, საყანეს, საბალახოს და სხვას. ზოგჯერ ასეთი საზოგადო სახელი აღარც აქვს ენას თავის მოქმედ ლექსიკურ შემადგენლობაში, მაგრამ შერჩენილია ამა თუ იმ ადგილის სახელწოდებაში-ხშირად იმზომ შეცვლილი სახით, რომ საგანგებო ენათმეცნიერული და ისტორიული კვლევაა საჭირო მის ამოსაცნობად. ამ მხრივ ტოპონიმიკა წარ-

მოადგენს ენათმეცნიერული-მეტადრე ლექსიკოლოგიური კვლევის ობიექტს (ახვლედიანი, 1957:107).

ფიტოტოპონიმებს უწოდებენ ტოპონიმებს, რომლებიც წარმოიშვა მცენარეთა სახელების საფუძველზე. როგორც ცნობილია, მცენარეთა სახელწოდებით ტერიტორიების აღნიშვნა უძველესი დროიდან მოდის და ამიტომ ამ ტიპის ტოპონიმები დასტურდება ყველა ენაში.

მცენარეთა სახელების ერთი ნაწილი ენის ძირეულ ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნება და ისეთი საკითხის კვლევისას, როგორცაა ეთნოსთა პირველსაცხოვრისის განსაზღვრა ენობრივი მონაცემების მიხედვით, მას ერთ-ერთი ძირითადი როლი ენიჭება. ამ თვალსაზრისით, ასევე მნიშვნელოვანი ჩანს უძველეს ფიტონიმთა საფუძველზე სახელდებული გეოგრაფიული სახელებიც (ფიტოტოპონიმები).

ფიტოტოპონიმოლოგია, როგორც ტოპონიმოლოგიის ერთ-ერთი მიმართულება ასახავს ადამიანთა მიერ მცენარეთა სამყაროს შემეცნების, გარემოს აღქმის, შეფასებისა და სახელდების საყურადღებო პროცესს, ვინაიდან ადამიანი ოდითგანვე მჭიდრო კავშირში იყო და არის მცენარეებთან, გარემოსთან, რაც ენაში შესაბამისი კონცეპტებითაა გადმოცემული. იგი შედარებით ახალი დარგია, თუმცა მისი მონაცემები ლინგვისტიკის, ეთნოლინგვისტიკის, ეთნობოტანიკისა და კულტუროლოგიისათვის ფასდაუდებელი ჩანს.

ქართულ ტოპონიმოლოგიაში ფიტოტოპონიმები, როგორც მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალა, ხელშესახებადაა წარმოდგენილი და გაანალიზებული ცალკეულ მონოგრაფიებსა თუ კვლევებში, თუმცა ოდენ ლოკალური დიალექტური მონაცემებით.

მრავალმხრივია ქართველურ ტოპონიმთა და ფიტონიმთა ურთიერთკავშირი. ქართულ ტოპონიმთა მნიშვნელოვანი ნაწილის ეტიმოლოგია მცენარეთა სახელებს უკავშირდება და პირუკუ. ასეთია, მაგალითად: მუხიანი, ცხრამუხა, რკონი, წიფლნარი, ცაცხვნარი, დაფნარი, ნიგვზიანი, ლელიანი, თელავი, ვამლევი, მაყვლოვანი, მსხალდიდი, თერჯოლა, ჩაისუბანი, შინდისი, წნორი, ქაცვთავი, ლებარდე, ოქუმი, ჭუბერი, ჰადიში (ჭუმბურიძე, 1987: 450, 409-411).

მეტად საპასუხისმგებლო საქმედ მიგვაჩნია, სპეციალურ ლიტერატურაში, ინტერნეტ წყაროებში, სხვადასხვა ლექსიკონებსა და გამოკვლევებში ხელშესახებად დადასტურებული ქართველური ფიტოტოპონიმების მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალის თავმოყრა, რაც საუკეთესო ბაზა იქნება სამომავლოდ მისი მრავალმხრივ შესწავლისათვის სისტემატიზაციისათვის. ნაშრომში წარმოვადგენთ ფიტოტოპონიმთა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზს, შესაბამისი სადერივაციო აფიქსებით.

გასათვალისწინებელია ისიც, თუ რა საფრთხეები შეიძლება შეგვხვდეს მისი კვლევისას? სათანადო მასალის გამოყოფისას, დასაზუსტებელია, გეოგრაფიული სახელი მართლაც ფიტოტოპონიმია, თუ ანთროპონიმადან მომდინარე ადგილის გეოგრაფიული სახელი.

ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენს ქართველურ ენათა მონაცემებზე დაყრდნობით გამოვავლინოთ მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე სხვადასხვა სადერივაციო აფიქსებით გაფორმებული ადგილის გეოგრაფიული სახელწოდებანი, რაც საბოლოო სახით აისახება ლინგვისტურ ატლასზე, სადაც წარმოვადგენთ ფიტოტოპონიმთა არა მარტო გავრცელების არეალს, არამედ მათი გამოყენების სიხშირესაც. თავდაპირველად, განსახილველად გამოვიტანთ - იან - სუფიქსით გაფორმებულ ფიტოტოპონიმებს. -იან რთული სუფიქსია. მისი ძირითადი დანიშნულება ყოლა-ქონების გამოხატვაა, რაც დეტალურადაა გაანალიზებული, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონში. (ჯორბენაძე, 1988.214-216). ჩვენი კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, ზემოთ მოყვანილ სუფიქსს ფართო გამოყენება აქვს ტოპონიმიაში. განსაკუთრებით, პროდუქტიულია იგი აღმოსავლეთ საქართველოს მთის რეგიონებში. კერძოდ, ერწო-თიანეთში, სადაც იგი მხოლოდ მცენარეთა სახელებისგან მომდინარე ტოპონიმებში გვხვდება.

მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ტოპონიმები გაფორმებულია სხვადასხვა აფიქსით, არის შემთხვევები, როცა მცენარის სახელი პირდაპირ (მაწარმოების გარეშე) ჰქვია გეოგრაფიულ ობიექტს. ასე მაგალითად: ბაბილო- ველის ყვავილია, ბილანცრო- სამოვარი, სოფ.ქოქოლეთში, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში (ახვლედიანი, 2009:20). დვარულა- ველის ყვავილია, ნიორა-სამოვარი სოფელ დარჩიძეებში, სარო-ველის ყვავილია, სხალი-სათესია სოფელ ვარჯაწულში, ქედის მუნიციპალიტეტი . აჭარაში -იან სუფიქსით გაფორმებული მცენარის სახელები, სხვა აფიქსით გაფორმებულ ტოპონიმებთან შედარებით, საკმაოდ მწირია. ზემოთ აღნიშნული სუფიქსით ნაწარმოები ფიტოტოპონიმები, განსაკუთრებით პროდუქტიულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიან რეგიონებში კერძოდ, ერწო-თიანეთში, სადაც იგი „მხოლოდ მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ტოპონიმებში გვხვდება” - აღნიშნავს გურამ ბედოშვილი. , ასე მაგ.: **ბალიანი, ბარდნალიანი, თელიანი, ნარიანი, პანტიანი, შამბიანი, შამბიანი, შავმუხიანი** (ბედოშვილი 2002:76,145, 233,435,462, 481,482,538 ქართულ ტოპონიმთა განმარტებითი ლექსიკონი). -იან სუფიქსით გაფორმებული ფიტოტოპონიმები როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არც ისე ხშირია აჭარაში. ასე მაგალითად, დიდაჭარის ხეობაში (ხულოს მუნიციპალიტეტი) ასეთი სულ რამდენიმე ტოპონიმია: „ვაზიანი“, „ვაშლიანი“, „ვენახიანი“, „მუხიანი“, „მერცხლიანი“. ზემოთ ჩამოთვლი-

ლია „იან“ სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმები, რომელთა ფუძეშიც იკითხება შემდეგი მცენარეები: ვაზი, ვაშლი, მუხა, მერცხალა. შემთხვევით არაა, რომ -იან სუფიქსით გაფორმებული ზოგიერთი სახელწოდება სხვაგან შეიძლება -ნარ || ნარ-ა ფორმატიც შეგვხვდეს. ასე მაგალითად : **დაფნარი, ნიგვზნარი, ცაცხვნარი, ნიგვზნარა** და ა.შ. „იან“- სუფიქსითაა გაფორმებული აგრეთვე შუახევის მუნიციპალიტეტის სოფელ დღვანში დადასტურებული შემდეგი მიკროტოპონიმები, რომლებიც მკვლევარ აზ. ახვლედიანის პირად არქივში მოვიძიეთ: **ანწლიანი-სათიბი, დვალურიანი-სათიბი, დილმიანი-სათესი, იონჯიანი-ვაკე, ტყე, ჭკნავიანი-ტყე**. მოცემულ მაგალითებშიც გვხვდება - -იან სუფიქსით გაფორმებული ფიტოტოპონიმები, რომელთა პირველი ნაწილიც მცენარეებია: ანწლი, დვალურა, დილმა, იონჯა.

-იან მაწარმოებელი ზოგ შემთხვევაში კრებითობაზეც, რომ უნდა მიუთითებდეს, ეს შენიშნულია ზემო აჭარის ტოპონიმიკურ მასალაზე დაყრდნობითაც. „შემთხვევითი არაა, რომ - იან სუფიქსით გაფორმებული ზოგიერთი სახელწოდება სხვაგან შეიძლება - ნარ||ნარ-ა ფორმატიც შეგვხვდეს (ქამადაძე, 1992:22,75). მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ფიტოტოპონიმები ზემო აჭარაში მეტწილად გაფორმებულია სხვადასხვა აფიქსით, მათ შორის -იან სუფიქსიანი მცირეა [ცხრა ათასი ერთეულიდან, -იან სუფიქსიანი წარმოება, ოდენ ორ ათეულზე ოდნავ მეტს აღწევს, ხაზგასმა ჩვენია -ნ.ა.].ასე მაგ.; **მოცვიანი** - (სამოვარი, სოფ. გოგაძეები); **ნარიანი** - (სათიბები, სოფ. დარჩიძეები); **ბალიანი** - (სამოვარი, სოფ. ინწვირვეთი); **ნეგოიანი** - (სამოვარი, სოფ. ირემაძეები); **დვალოიანი** - (სათიბი, სოფ. საციხური); **ეკლიანი** - (საყანე, სოფ. ნამონასტრევი); **ანწლიანი** - (საყანე, სოფ. უჩხო); **დვალურიანი** - (სამოვარი სოფ. ტუნაძეები); **ხახვიანი** - (სამოვარი, სოფ. ტუნაძეები). აქვე დასტურდება შემთხვევები, როცა გეოგრაფიულ სახელებს -იან ფორმატთან ერთად დაერთვის -ებ სუფიქსიც: **მოცვიანი-ებ-ი** - (სამოვარი, სოფ. ადაძეები); **ეკლიანი-ებ-ი** - (სათიბი, სოფ. დეკანაძეები); **მერცხლიანი-ებ-ი** - (ტყე, სოფ. მოფრინეთი) და ა.შ. (ქამადაძე 1992:23,84,88,98,100,110,118, 122,123,). მეორე მხრივ გურულში ძალზე იშვიათია -იან სუფიქსის გართულება -ებ სუფიქსით, ან -ებ -ისა -იან სუფიქსით. -იან აშკარად კრებითობას გამოხატავს -ებ მრავლობითობის ნიშნის მომდევნოდ. ამას ტოპონიმთა პარალელური ფორმებიც ადასტურებს: **სხლებიანი|| მსხალნარი**.

საინტერესოა, სოფელ მახალაკიძეებში დადასტურებული შემდეგი ფიტოტოპონიმები, სადაც „იან“ სუფიქსი - „ებ“ სუფიქსის შემდეგ ერთვის მცენარის ფუძეს. ასე მაგალითად: **თელებიანი ვაკე** (ტყე)-სოფელი მახალაკიძეები. **თხმელებიანი ვაკე** (ჭალა)- სოფელი წელათი. **მოცვიანი სერი** - (კარტოფილი) -სოფელი დღვანი, შუახევის მუნიციპალიტეტი. **პანტებიანი ვაკე** (ტყე) -სოფელი

მახალაკიდეები, **ვაშლებიანი** - სამოვარი ლაჯანურის ხეობაში (ცხადაია პ., 2014:54, ლეჩხუმის გეოგრაფიული სახელწოდებანი I) ზემოთ ჩამოთვლილ მაგალითებში გვხვდება შემდეგი მცენარეები: თელა, თხმელა, მოცვი, პანტა. აჭარაში დაფიქსირებული მასალასთან შესადარებლად, აქვე მოგვყავს ვაჟა-ფშაველას მცირე ლექსიკონიდან მოტანილი შემდეგი ფიტოტოპონიმები: **ზრაწიანი, დიყიანი, დუციანი, ივლიანი, იელიანი, ფიჩხიანი, ღვივრიანა, ღიჭიანი, ჩადუნიაანი, უთხოვარიანა, ფიჭვიანი, ქორაფლიანი, ღვივრიანი, შალდაყიანი, შოშნოტაიანა.** აქვე საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ გარეჯში მოპოვებულ ფიტოტოპონიმებს: **ლელვიანა, ვაშლიანი, მაცვლიანი, ფსატიანი.** ამ შემთხვევაშიც შემდეგი სურათი ფიქსირდება: მცენარეთა სახელებს-ვაშლი, ლელვი, მაცვალი, ფსატი... დაერთვის -იან სუფიქსი.

აჭარაში -იან სუფიქსით გაფორმებულ ტოპონიმებთან დაკავშირებით ერთ საინტერესო ფაქტს წავაწყდით: მცენარის სახელიდან მომდინარე ტოპონიმი შეიძლება გაფორმებული შეგვხვდეს სხვადასხვა სადერივაციო აფიქსით. მაგალითად, მოვიყვანთ ერთ ასეთ ტოპონიმს: ნიგოზა (ამ ფიტონიმის შესახებ ჩვენი მოხსენება იხილეთ ქვემოთ: ახვლედიანი ნ., ფუთურიძე მ., 2020:121-132)², ნიგზნარა, ნიგაზეული, ნიგოზეთი, ნიგზნარი, სადაც არცერთ შემთხვევაში არ ფიქსირდება -იან სუფიქსით ნაწარმოები ფიტონიმი, თუმცა გურიაში, კერძოდ, ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტში და ასევე მთელს საქართველოში მრავლად მოგვეპოვება - „ნიგზიანი“- დასახელების ფიტოტოპონიმები. ბევრ ჩვენს სოფელსა და ქალაქს სახელი მცენარეულობის მიხედვით დარქმევია. ისევე როგორც მსოფლიოს ყოველ კუთხეში, გეოგრაფიულ სახელთა დარქმევისას მცენარეთა სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. მესხეთ-ჯავახეთის ტოპონიმიში, მეტწილად -იან სუფიქსი -ის ქართული სუფისითაა ჩანაცვლებული, წარმოქმნის ახალ სიტყვას და-იან სუფიქსის მაგივრად იხმარება (ბერიძე, 2022:19). ასპინძის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიში -იან სუფიქსით გაფორმებული ერთი ფიტოტოპონიმი დავაფიქსირეთ: **ვაზიანი** -ნავენახარი (იქვე, გვ.100), სხვა შემთხვევებში გვაქვს: **ნაფეტვარი** - მინდორი, (სოფელი ზედა თმოგვი); **თუთები** - (სოფელი ჭაჭკარი); **სხალნარი**-ყანები, (სოფელი ერკოტა); **ბალები** -ტყე (სოფელი ზედა თმოგვი); **სანიორაი** - (სამოვარი, სოფ.სარო); **ქაცვები** - ბაღი (სოფელი ჭაჭკარი); **ტყემლუანები-ყანები** (სოფელი ხიზაზავრა); **იფნიეთი** - ნასოფლარი (სოფელი ტოლოში) (ბერიძე, 2022:100,111,112,113,117,130,132,143,144,153). ნაკლებ პროდუქტიულობით გამოირჩევა -იან სუფიქსიანი ფიტოტოპონიმები მაჭახლის

² მოხსენება „უძველესი ტოპონიმების მოტივაცია და მათი არქეოლოგიური კონტექსტი“- და-ბეჭდილია ამერიკულ სამეცნიერო ჟურნალში „Cross-Cultural Studies“ - განათლება და მეცნიერება.

ხეობის ტოპონიმიაში. ასე მაგალითად: **დილმიანი** - (ტყე), **ვაშლიანი** - (სათესი, სოფელი სიკალეთი), **ჭურიანი** - (ყანა, სათიბი), **ტყემლიანი** - (ტყე, ს. ცხემლარა), **ხუმრიანი** - (ადგილი, სოფელი ჩიქუნეთი), **სხლიანი** - (ადგილი, სოფელი აჭარის აღმართი), **საძიგვლიანი** - (სათესი, ს. ქვედა ჩხუტუნეთი) (კახიძე ნ., 2020:50,51,71). მაჭახლის ხეობაში გვხვდება, კომპოზიტური ფიტოტოპონიმებიც, მაგ.: **არყიანი ქედი** - სოფ. ქვაბითავი; **დიკიანი წყალი** - სოფ. ეფრატის იაილების ადგილი; **ვაშლიანი ქედი** - სოფ. ეფრატი; **ბორცვიანი ქედი** - სოფ. ზედვაკე; კომპოზიტურ ტოპონიმებთან ზოგჯერ სახელობითი ბრუნვის ნიშანი დაკარგულია: „**სურიან მინდორი**“ - ტყე, (კახიძე, 2020:50); **დილმიან მინდორი** - ტყე სოფ. ქვედა ჩხუტუნეთი;

როგორც ცნობილია, ადგილის სახელწოდება ხშირად არის წარმოდგენილი ამა თუ იმ მცენარის სახელწოდებისგან, მათ შორის თელასაგან, რომელზეც - ეთ სუფიქსის დართვით სოფლის სახელწოდება მიიღება: **თელეთი** - სოფელი თბილისთან ახლოს. -იან სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმია: **თელიანი** (სოფელი კახეთში), -ოვან სუფიქსით: **თელოვანი** (სოფელი ქართლში), -ნარ სუფიქსით: **თელნარი** || **თერნალი** (სოფელი იმერეთსა და აჭარაში). უბრალოდ, **თელა** ჰქვია ერთ სოფელს ლაგოდეხის რაიონში. გეოგრაფიულ სახელებად გვხვდება აგრეთვე: **თელათ გორი**, **თელათუბანი**, **თელაწმინდა**, **მუხრან-თელეთი** და სხვა.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტთა ე. წ. ფხოურ ჯგუფში შემავალ ფშაურ დიალექტს ცოტა მოშორებული ადგილი უჭირავს აღმოსავლეთ საქართველოს ბარისა და მთის დიალექტებს შორის. მკვლევარი გ. ცოცანიძე ფშაურ დიალექტში ჩამოთვლის რა, -იან სუფიქსით ნაწარმოებ ფიტოტოპონიმებს: **კუნელიანი** || **კუნელიანი**, **ხუთყურიანი**, **ღვივრიანი**: „მოვხვდით ერთ კუნელიანსა, ერთ ხუთყურაიანს; ... ადგილსა ჭიუხიანსა დეკიან-ღვივრიანსა“ (ვაჟა, II:64) [ცოცანიძე 1978:91], იქვე მოჰყავს - „ზე“ და „ში“ - თანდებულიანი ფორმები, რომლებიც „ით“ ელემენტს დაირთავენ: „ცუდად დაუჯდა იმათ იმ არყიანშით გამოსვლა“ (ვაჟა, IV:228) [ცოცანიძე, 1978:106]. „ჯერ ერთ პრიალო მინდორზე გამაქანეს, ყოილიანს მინდორზედა“ (ვაჟა III:123). [ცოცანიძე, 1978:120]. ფშაურ კილოს თავისი ფონეტიკური, მორფოლოგიური თუ სინტაქსური თავისებურებებით შუალედური მდგომარეობა უკავია აღმოსავლეთ საქართველოს ბარისა და მთის დიალექტებს შორის (ცოცანიძე, 1978:3). ფშაველებით დასახლებული დანარჩენი სოფლები გაფანტულია ერწო-თიანეთის ველებზე და არაგვისა და ივრის წყალგამყოფზე.

მცენარეთა ამსახველი ფიტოტოპონიმები მრავლად გვხვდება მთიულეთ - გუდამაყრის ტოპონიმიაში: **არყიანა** - (მთა სოფელ უშრანი); **მუხიანა**- (მამულე-ბი); **კუნლიანა** - (ჭალა, სოფელი კომშიანა); **ურძნიანა**- (მთა, სოფელი კომშიანა);

კომშიანა - (სოფელი მთიულეთი); ანწლიანა- (მამული, სოფელი ბახანი, დიხჩო); ვაშლიანა - (მამულები, სოფელი დიხჩო); თხილიანა- (ფერდი, სოფელი დიხჩო); ლეკიანა - (ფერდობი, სოფელი დიხჩო); მუხიანა - (ტყე, სოფელი დიხჩო); არყიანა - (ტყე, სოფელი დუმცხო); ეკლიანა- (მთა სოფელი ზანდუკი); ეკლიანა (მთა, სოფელი კომშიანა); იფნიანა - (ჭალა, სოფელი კომშიანა); კომშიანა, (სოფელი კომშიანა); ჭყანტიანა (მამული, სოფელი სონდისველა); ვაშლიანა - (ადგილი, სოფელი წინამხარი); პანტიანა - (მამული, სოფელი ხორხი); მუხიანა - (მამული სოფელი ჯუღისი); დგნალიანაი - (მთა, სოფელი გამსი); დეკიანაი - (სოფელი დებნი); დიდგულიანაი - (მთა, სოფელი დიხჩო), ლეკიანაი- (მთა, სოფელი ცხვედიათი), მურყინაი - (ჭალა, სოფელი როსტიანი); ურთხლიანაი - (ტყე, სოფელი გამსი); ეკლიანაი - (მთა, სოფელი ბახანი); თხილიანაი - (მამულები, სოფელი ბახანი); ვერხვიანაი - (ფერდობი, სოფელი ბოსელი); ეკლიანაი- (გორი, სოფელი ბოსელი); წიფლიანაი - (ფერდობი სოფელი ბოსელი); ნარიანაი - (მთა სოფელი ბურსაჭირი); დგნალიანაი - (მთა, სოფელი კიტატოხი); ვერხვიანაი - (ტყე, სოფელი მაქთა); ყურძნიანაი- (მთა, სოფელი ფახვიჯი); ვერხვიანაი - (მთა სოფელი ჩოხი); ვაშლიანაი - (მამული, სოფელი წინამხარი); თელიანაი - (მამული, სოფელი სონდის ველი); შვინდიანაი - (მამული, სოფელი სონდისველა); ვერხვიანაი - (სოფელი ჩადისციხე); მუხიანაი- (მთა, სოფელი ცხვედიათი); თხილიანაი - (ვაკე, სოფელი ცხვედიათი); მოცხრიანაი - (ადგილი, სოფელი წიფორი); მუხიანაი - (გორი, სოფელი ჯუღისი); დიყიანი - (მთა, სოფელი ავენისი); ნეკერჩხლიანი - (ფერდობი, სოფელი სონდისველი); ღვიანი - (ფერდობი, სოფელი წინამხარი); შვინდიანი - (ფერდობი, სოფელი დოლისქედი); ურთხლიანი - (ტყე, სოფელი გამსი); ფიჭვიანი - (ტყე, სოფელი გამსი); მუხიანი - (მამულები, სოფელი კიტატოხი); ფიჭვიანი (სოფელი წინამხარი); ვაშლიანი - (მამული, სოფელი ავენისი); გვირილიანი - (ველი, სოფელი ბანცური); ესკლიანი - (მთა, სოფელი ბანცური); მოცხრიანი - (მთა, სოფელი ბანცური); არყიანი - (ტყე, სოფელი ბეგონი); შვინდიანი - (ფერდობი, სოფელი დოლისქედი); პიტნიანი - (ხევი, სოფელი ვაშლობი); წიფლიანი (ტყე, სოფელი ვემაგურები); კუნლიანი - (ჭალა, სოფელი კომშიანა); ვერხვიანი - (მამული, სოფელი ლაუშა); იფნიანი - (მამული, სოფელი ლაუშა); ფიჭვიანი - (ტყე, სოფელი მანასეური); არყიანი - (მთა სოფელი მუგუდა); ნარიანი - (ადგილი, სოფელი მულური) (ხორნაული, 1983:23.24,63-65,68,76,78,79,80,83,94,98,99,102,102,103,105,114,123,131,137,139), ვერხვიანი - (ველი, სოფელი პოვლეური); ჯაგიანი - (ფერდობი, სოფელი პავლეური); ლეკიანი - (გორი, სოფელი საქერე), თხილიანი - (მამულები, სოფელი ჩადისციხე), ლეკიანი - (სამოვარი, სოფელი ჩადისციხე); ნარიანი - (მთა, სოფელი ჩადისციხე); ჩადუნიანი - (მამული, სოფელი ჩადის ციხე); ლეკიანი - (ფერდობი, სოფელი ცხვედია-

თი); **მუხიანი** - (მამული, სოფელი წინამხარი); **ფიჭვიანი** - (ფერდობი, სოფელი წინა მხარი); **ჩხამიანი** - მთაა, ბევრი ჩხამა დგას, ერთგვარი მსხვილფეროიანი, ფოთოლაცრილი მცენარეა, **ტილიანი** - (სოფელი ბაკურხევი) - ფერდობია, იქა სცოდნია სადაც ერთგვარი ბალახი -მეტილია; წინათ საქონელს ტილი რომ აჩნდებოდა, იმის ნახარშით აცილებდნენ თურმე (იქვე გვ. 187). **ესკლიანი** - (მთა, სოფელი ყველა) - ზოგადი სახელია ასკილის ბუჩქებით მოჭარბებული ფერდობებისა. ასკილს მთიულურად **ესკალა** ჰქვია (ხორნაული გ., 1983:157).

მთიულეთ- გუდამაყრისთვის უცხო არ არის კომპოზიტური აგებულების ფიტოტოპონიმებიც, სადაც მსაზღვრელ - საზღვრულთა დიდი სიჭრელეა : **მაყვ-ლიანძირობა** - ველი, სოფ. პოვლეური); **ბარძამიანთ გორა** - სოფ. ბზიკურია - ტყიანი გორია, სადაც გავრცელებულია ქუჩის მსგავსი ბალახი : ბარძამი! (ეს ბალახი თოვლის ქვეშაც მწვანედ რჩება) და საქონელს ადრე გაზაფხულზე იქ აბალახებენ). **დიდთხილიანი** - (მამული სოფ. ლაუშა); **ასკილიანთ ველი** - ველი, სოფ. ლაუშა); **ტყემლიანთ ვაკე** - (მამული, სოფ. მენესო (იქვე, 35,48,100,102, 107,110,148) **წენგრიანი ქედი** - გორი სოფ. საქერე (იქვე,110-111); **ქუჩთხილიანა** - მამული სოფ. ჯუღისი.

- იან მორფემიანი ფიტოტოპონიმები გურიაშიც საკმაოდ ხშირია. -იან ყოლა-ქონების სუფიქსით ნაწარმოები ადგილის გეოგრაფიული სახელები გვიჩვენებს რომ **დოლიანი** - ნიშნავს ადგილს, სადაც დოლის პური მოდიოდა. ასეა მიღებული: **ვაზიანი** (ვაზი), **ვერხვიანი** (ვერხვი), **ფიჭვიანი** (ფიჭვი) **პანტიანი** (პანტა), **მუხიანი** (მუხა), **თელიანი** (თელა)-(ლლონტი 1964:143). დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ გურიის ტოპონიმიაშიც გვხვდება -იან მორფემით გაფორმებული მარტივი და თხზული ფიტოტოპონიმები: **ატმიანი,ბოლოკიანი, გვიმრიანი, ვაშლიანი, ვერხვიანი, თელიანი,კაკლიანი, ლელიანი, მურყიანი, მუხიანი, ჩადუნანი, წაბლიანი** (ლლონტი, იქვე:45-48). მათი რაოდენობა რამდენიმე ასეულია, რომელთა ერთი ნაწილი გამოხატავს ადგილის ნიშან-თვისებას, მაგრამ უფრო მოსალოდნელია რომ ამ მცენარის სიმრავლე კრებითობა იგულისხმებოდეს. ასე მაგ.: **ვაშლიანი, თელიანი, ლელევიანი, მუხიანი, ნაძვიანი, ნიგვზიანი, ოტურიანი** -ფერდობი (სოფელ იანეთში). [ძნელაძე, 2005;14].**მსხლებიანი, სხმარტლიანი (ზღმარტლიანი-ნ.ა.), ტუნგოიანი, ტყემლიანი, ჭადრიანი და ა.შ.** მცენარის სახელი ჩანს 120-ზე მეტ -იან სუფიქსიან ტოპონიმში. იან და -ნარ სუფიქსებს ზოგ შემთხვევაში ერთნაირი ფუნქცია უჩანს. მართალია, ტოპონიმთა პარალელურ ფორმებში ისინი არ დასტურდება, მაგრამ არაა იშვიათი, როცა ერთი და იმავე ფუძისგან წარმოქმნილ სახელწოდებებში გვაქვს როგორც **ნაძვ-ნარი**, ისე **ნაძვიანიც**, როგორც **წიფლნარი**, ისე **წიფლიანი**, როგორც **წყავნარი**, ისე **წყავიანი** და ა.შ (ძნელაძე, 54).

შიდაკახეთის რეგიონში მოპოვებულ ფიტონიმებში ჭარბობს ზედაპირული, თვალშისაცემი თვისებებისა და დანიშნულება -კუთვნილების აღნიშვნა. ამასთანავე მაღალი და სქელვარჯიანი ხეების გარდა, რეგიონში საკუთარი სახელით იშვიათად დაბალი ხე-ბუჩქიც აღინიშნება. სკუთარ სახელს, რომლის ძირეულ მორფემას მცენარის სახელი წარმადგენს, ფიტოფორულ სახელს უწოდებენ. თავდაპირველად, ცალკეული ხეების სახელები იყო და მეტონიმის გზით ოიკონიმებად იქცნენ. მცენარეთა სახელების ენობრივი და გარეენობრივი საფუძვლები თითქმის ერთნაირია ყველა ქართველურ ენაში. განსხვავებას ქმნის მხოლოდ დიალექტური ლექსიკა. ამ რეგიონშიც გვხვდება მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე მარტივი და რთული ფიტოტოპონიმები: **ბალიანი** -(ტყე, სოფელი ვაჩნადიანი); **თელიანი** - (ვენახი, სოფ. გავაზი); **თავთავიანი** (ტყე); **ძემვიანი** - სახნავი და **ძემვიანი** - ვენახი, სოფელი წიწაკაანთსერი (ომარაშვილი, 2018 :111); **სხმარტლიანი** (სახნავი, სოფ. ბაღლოჯიანი; **წიფლიანი** -(ვენახი, სოფ შაქრიანი); **ჭინჭრიანი** - (ვენახი, სოფ. საბუე); **ჭინჭრიანი** - (მინდორი, სოფელი შილდა); **ვერხვიანი** - (სათესი, სოფ. დარჩიეთი); **პანტიანი** - (ტყე, სოფ ფხოვერი); **მუხრიანი** - კორომი (სოფ. ზეგანი); **კომშიანი** -ახო (სადოვარი, სოფ. ჩუმლაყი). თხზული ფიტოტოპონიმებია : **ვერხვიანი გორა** -(გორა სოფ. ახალსოფელი); **წაბლიანი გორი** - (გორა სოფ. ახალსოფელი); **ძემვიანდუბე** - (დუბე, სოფ. არაშენდა); **მუხიანთ გორა** -(გორა სოფ. ყვარელი); **თხელმუხიანი** - (ტყე, სოფ. მელაანი) (იქვე, 110,112); **კაკლიანის წვერი** - (ტყე,სოფ. ჭერამი);

აღსანიშნავია ისიც, რომ კახეთის რეგიონში კერძოდ გურჯაანისა და სიღნაღის რაიონებში -იან სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები : შვინდ- იან-ი, წნორ-იან-ი, მუხ-იან-ი... წარმოითქმის შვინდ-იან-ი, წნორ-იან-ი, მუხ-იან-ი (სახლ-თუხუციშვილი, 2018:75),

სიღნაღის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში მკვლევარი უ.სახლთუხუციშვილი გამოყოფს -იან სუფიქსიან ფიტოტოპონიმებს. აქაც სურათი იგივეა, გვაქვს მარტივი და თხზული მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ტოპონიმები. ასე მაგ.: **ბროწლიანი** - ბუჩქნარი, დგას ბევრი ბროწეული. სოფელი საქობო (სახლთუხუციშვილი, 2018; 194); **თრიმლიანი** ტყე, ბევრი თრიმლია (სოფელი ტიბაანი) (იქვე, 201); **პრასიანი** - (სოფელი ტიბაანი), ბევრი პრასა ყოფილა (იქვე, 202); **ღვივიანი** - ტყე (სოფელი ნაზარალებში)(იქვე გვ.203); **ჩალიანი** - ტყე, იცის ბევრი ჩალა (იქვე,195). თხზული ფიტოტოპონიმებია: **აკაკიანთ ხევი** - ხევი, წყლიანი ხევია. ბევრია აკაკის ხე (სოფელი ბოდბისხევი) (იქვე 180) **ასკილაანთ გორა** - გორა, სახნავი (იქვე, 189); **ბროწლიანის წყარო**- წყარო (იქვე, გვ 194); **გუმბრიანთ წყალი**- წყარო (იქვე. გვ.200); **თხელვერხვიანი** - ტყე. ვერხვები აქა- იქ დგას. (იქვე,201); **მარწყვიანთ ზვარე** - ტყეა, იცის ბევრი მარწყვი (სოფელი

ჰოტორი) (იქვე გვ.209); **რცხილიანბჟატი** - ტყე (იქვე, 202) შვინდიანველი - ტყე. ბევრი შვინდი ხარობს. (იქვე, 203); **ჩალიანგუბე** - სამოვარი (იქვე, 203) ; **წიფ-ლიანთხევი** - ხევი, ტყე (სოფელი ჰოტორი) (იქვე გვ.210); **შვინდიანლელე** ტყე, ბევრი შვინდი იცის(იქვე,183); **ჩალიან ხევი** -ხევი, სამოვარი; **ჩალიან წყალი** - (უბანი, სოფელი ნუკრიანი);

ქვემო ქართლის ტოპონიმებშიც - იან სუფიქსი ძირითადად მცენარეთა სახე-ლებს დაერთვის და გამოხატავს კუთვნილებას. ჩანს ამ რეგიონის ფიტოტოპონი-მებშიც ეს სუფიქსი საკმაოდ პროდუქტიულია. ასე მაგ.: **ასკილიანი, გრაკლიანი, ვერხვიანი, ზღმარტლიანი, თელიანი, იფნიანი, კვრინჩხიანი, მაყვლიანი, პანტიანი, ტყემლიანი, შამბიანი** - შამბი, იქაურ მცხოვრებთა თქმით, ბალახია, რომელიც ძალიან ბევრია სოფელში. შამბი - მაღალი, მსხვილი ბალახია (სულ-ხან-საბა 1993)... „ არამედ მთას ამას შამბიანი ეწოდების ბალახ სიმადლისაგან, რამეთუ ცხენოსანი კაცი და რქოსანი ირემი არა გამოჩნდების“ (ვახუშტი, 1979:317)]. გვაქვს თხზული ფიტოტოპონიმებიც: **თხილებიანველი, მაყვლიანქე-დი** - ქედი (სოფელი ბალიჭი) (კემულარია, ; 2011:167) **მოცხრიანქედი** - ქედი (სოფელი კაკლიანი); **მოცხრიანხევი** - ტყე (სოფელი გომარეთი); **მუხიანქედი, პანტიანგორა, პრასიანხევი, შინდიანფერდი, ძემვიანქედი** - სამოვარი; **ჭერმიანვე-ლი, ხაზაზიანხევი** - (ხაზაზა - ადგილობრივი მოსახლეობის განმარტებით, ბალახის ერთგვარი სახეობაა), პრასანა - ქვემო ქართლში, ხაზაზა - იმერეული პრასისა (მაყაშვილი, 1961) შიდა ქართლის სათანადო მასალიდან ფიქსირდება იან სუფიქსთან ერთად- ებ სუფიქსით გაფორმებული ფიტოტოპონიმებიც. ასე მაგ.: **მუხიანი** - ტყე, **პანტიანი** - ტყე, **ფიჭვიანი** - ტყე. იშვიათი შემთხვევაა **ფიჭ-ვიანები** და **აგარაკები** - სოფელი აღმოსავლეთ ნაწილში (ქიტუაშვილი, 2018:124-145); ვარდიანთმიწები ტყე(იქვე,194); შვინდიანველი ტყე, ბევრი შვინდი ხარობს (იქვე,203). ვხვდებით კომპოზიტური წარმოების ფიტოტოპონიმებსაც: ძემვიან-დუბე - ფართო და ჩავარდნილი დუბე (ორ გორაკს შორის ჩავარდნილი ადგილი, წრუხევის მარცხენა ნაპირას. ამ დუბეში ბევრი ძემვია, სახელიც აქედანაა მიღებული. **ჯაგვიანდაბლობი** - ორ გორაკს შორის ჩავადნილი, ჯაგებით დაფარული მცირე დაბლობია. კომპოზიტური ტოპონიმები გვხვდება გურჯაანის რაიონის სოფელ ვაზიანის ფიტოტოპონიმებშიც. **ბალახიანსერი, ალაფიანები** - ვენახები, ძემვიანის გვერდით, (სოფ. ვაზისუბანი, გურჯაანის რაიონი); **წილიანა** || **წილიანახევი** - ხევი, სოფ. ველისციხის მიჯნა. (ქიტოშვილი, 2021-2022:142, 143, 145).

საერთოდ -იან სუფიქსით გაფორმებული გეოგრაფიული სახელები, საკ-მაოდ ხშირად გვხვდება საქართველოს სხვა რეგიონების ფიტოტოპონიმიაში. მაგ.: მთიულეთ-გუდამაყარში- (ხორნაული,1983:46), ერწო-თიანეთში - (ბედო-

შვილი, 1980:21), წყალტუბოს რაიონში - (ჯაჯანიძე, 1976:100, 110). თავდაპირველად მისი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო წარმომავლობის აღნიშვნა, აქედან შემდეგ უნდა განვითარებულიყო კუთვნილების, ან ვისიმე მიმდევრობის (ქრისტ-იან-ი) გაგება. -იან სუფიქსი გვარის დაბოლოება სვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმში. ძველად ასეთი დაბოლოების გვარები აღმოსავლეთ საქართველოში უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, მაგრამ -იან სუფიქსი შემდეგ შეუცვლია ძე-ს, ან შვილ-ს. ამის გამო -იან დაბოლოებას თავდაპირველი მნიშვნელობა დაუკარგავს და გარკვეულ შემთხვევაში შემონახულა ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად, ისიც მხოლოდ მაშინ როცა ფორმა მრავლობითია: ციც-იან-ი -ციციშვილები (შანიძე, 1973:122-123).

ამრიგად, -იან სუფიქსით გაფორმებული ფიტოტოპონიმები, რომლებიც მცენარეთა სახელებიდან მომდინარეობენ, ლინგვო-კულტუროლოგიურ სივრცეში, ძირითადად იმეორებენ ლოკალურ-დიალექტურ მონაცემთა ბაზებს. ქართული ენის დიასისტემების აღწერილობით, წარმოსახვით რუკაზე, ისინი, ერთნაირი გავრცელების სიხშირით ჩნდებიან, თუ არ ჩავთვლით აჭარისა და მესხეთ-ჯავახეთისა და მაჭახლის დიალექტოლოგიურ მონაცემებს, სადაც -იან სუფიქსიანი ფიტოტოპონიმები შედარებით მწირია.

ამჯერად, წარმოვადგინეთ მხოლოდ -იან სუფიქსით გაფორმებული მცენარეთა სახელებიდან მომდინარე ადგილის გეოგრაფიული სახელწოდებების გავრცელების არეალი. ეს გახლავთ ერთი ნაწილი კვლევისა, რომლის გაგრძელებასაც სამომავლოდ ვგეგმავთ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ახვლედიანი, 1957: - ახვლედიანი გ., აფხაზეთის ისტორიული ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხისათვის. ჟურნალი „მნათობი“, N2, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, თბილისი, გვ 107-114.
2. ახვლედიანი, 2020:- ახვლედიანი ნ., ფუთურიძე მ., უძველესი ტოპონიმების მოტივაცია და მათი არქეოლოგიური კონტექსტი. ამერიკული სამეცნიერო ჟურნალი Cross-Cultural Studies: განათლება და მეცნიერება (CCS&ES), ტომი 5, Issue 3, 2020 USA კაუმანი, გვ. 121-132 DOI: 10.24411 / 2470-1262-2020-10096.
3. ახვლედიანი, 2009: - ახვლედიანი ნ., ზანიზმები აჭარის ტოპონიმიაში, გამომცემლობა „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ ბათუმი, 2009. <https://www-bibliotekar-ru.translate.goog/3-1-60-toponimikae73/14.htm? x tr sch=http& x tr sl=ru& x tr tl=ka& x tr hl=ka& x tr pt o=sc>
4. ბატონიშვილი, 1973:- ბატონიშვილი ვ., ქართლის ცხოვრება, ტომი IV, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1973.

5. ბერიძე, 2022: - ბერიძე მ., ასპინძის რაიონის ტოპონიმის ისტორიისათვის, 4, ერთი სოფლის ტოპონიმია, სსიპ -სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ახალციხე, 2022.
6. ბედოშვილი, 2002: - ბედოშვილი გ., ქართულ ტოპონიმთა განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი, 2002.
7. ბედოშვილი, 1980: - ბედოშვილი გ., ერწო-თიანეთის ტოპონიმია, თბილისი, 1980.
8. კახიძე, 2020: - კახიძე ნ., მაჭახლის ხეობის ტოპონიმია, გამომცემლობა „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ ბათუმი, 2020.
9. კემულარია, 2011: - კემულარია მ., ქვემო ქართლის ტოპონიმია, (მოკლე ნარკვევი), ქართველური ონომასტიკა, ტ. V გამომცემლობა „უნივერსალი“ თბილისი, 2011, გვ. 167.
10. მაცაშვილი, 1991: - მაცაშვილი ალ., ბოტანიკური ლექსიკონი, თბილისი, 1991.
11. ომარაშვილი, 2018: - ომარაშვილი ჰ., ბუნებრივ-გეოგრაფიული ობიექტებისა და სამეურნეო საქმიანობის ამსახველი ლექსიკა შიდა კახეთის ტოპონიმიაში, ქართველური ონომასტიკა IX გამომცემლობა „უნივერსალი“ თბილისი, 2018, გვ. 107-112.
12. ორბელიანი, 1993: - ორბელიანი ს. ს., ლექსიკონი ქართული II, თბილისი, 1993.
13. სახლთუხუციშვილი, 2018: - სახლთუხუციშვილი უ., „გურჯაანი“, ქართველური ონომასტიკა, IX, თბილისი, გვ. 75.
14. ქამადაძე, 1992: - ქამადაძე მ., ზემო აჭარის ტოპონიმია, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ ბათუმი, 1992.
15. ქიტოშვილი, 2021-2022: - ქიტოშვილი გ., სოფელ ვაზისუბნის ტოპონიმების სტრუქტურა, ქართველური ენათმეცნიერება VIII, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2021-2022, გვ. 138-145.
16. ქიტუაშვილი, 2018: - ქიტუაშვილი დ., ლავრისხევის ტოპონიმია, ქართული ონომასტიკა IX გამომცემლობა „უნივერსალი“ თბილისი, 2018, გვ. 124-125.
17. ღლონტი, 1964: - ღლონტი ალ., ქართული ლექსიკოლოგია, გამომცემლობა „ცოდნა“, თბილისი, 1964.
18. ღლონტი, 1964: - ღლონტი ალ., ლაგოეთის ტოპონიმია, ტოპონიმკური ძიებანი III, თბილისი, 1961.
19. შანიძე, 1973: - შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გამომცემლობა: „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, თბილისი, 1973.
20. ცოცანიძე, 1978: - ცოცანიძე გ., ფშაური დიალექტი, გამომცემლობა „მეცნიერება“ თბილისი 1978.
21. ცხადაია, 1985: - ცხადაია ჰ., მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბილისი, 1985.
22. ცხადაია, 2014: - ცხადაია ჰ., ლეჩხუმის გეოგრაფიული სახელწოდებანი I, ლაჯანურის ხეობა, თბილისი., 2014, გვ. 54.
23. ძნელაძე, 2005: - ძნელაძე რ., გურული დიალექტი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2005, გვ. 14.

24. ჭუმბურიძე, 1987:- ჭუმბურიძე ზ., დედა ენა ქართული, 1987.
25. ხორნაული, 1983:- ხორნაული გ., მთები და სახელები, მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიკური მასალები და ძიებანი, გამომცემლობა თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1983.
26. ჯორბენაძე, 1988:- ჯორბენაძე ბ., კობაძე მ., ბერიძე მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბილისი 1988.
27. ჯაჯანიძე, 1976:- ჯაჯანიძე გ., წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმები, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია 3, 1976: 100, 110.
28. Akhvlediani, 2020:- Akhvlediani N., Phuturidze M., Motivation of The Ancient Toponyms and Their Archaeological context. The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES), Vol 5, Issue 3, 2020 USA cauman, P. 121-132 DOI: 10.24411 / 2470-1262-2020-10096.

ციური ახვლედიანი / Tsiuri Akhvlediani¹

† გიორგი ყუფარაძე / † Gyorgi Kufaradze²

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

კონცეპტი “ცეცხლი” ფრანგულ და ინგლისურ ენობრივ სამყაროში სამყაროში

აბსტრაქტი: ნაშრომი ეძღვნება ფრანგულ და ინგლისურ ენობრივ სამყაროში კონცეპტ “ცეცხლის” არსის, რეალიზაციისა და თავისებურებათა კვლევას. “ცეცხლის” მნიშვნელობები საანალიზოდ შერჩეულ ენებში შეგვიძლია დავყოთ ორ ძირითად ჯგუფად, რომლებიც უკავშირდება: 1. სითბურ ენერგიას, ალს, სინათლეს და 2. ადამიანური გრძნობების, სულის გამოვლენას. თითოეულ ჯგუფს აქვს თავისი თავისებურებანი, რომლებიც ვლინდება სხვადასხვაგვარად. მათთვის საერთოა პირველადი მნიშვნელობა, ანუ სითბოსა და სინათლის გამოყოფა, ასევე ნათების ნიშნობრიობა ოჯახური კერისადმი.

ფრანგულ და ინგლისურ ენებში, ისევე როგორც მსოფლიო კულტურაში, კონცეპტი “ცეცხლი” მუდამ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მოცემულ ენებში აისახა ამ კონცეპტის ის თავისებურებანი და აღქმის სპეციფიკა, რომლებიც ჩამოყალიბდა ფრანგული და ენების ისტორიის და ფრანგი და ინგლისელი ხალხების კულტურისა და მენტალიტეტის სრულყოფის შედეგად.

საკვანძო სიტყვები: კონცეპტი “ცეცხლი”, ცნება, ფრანგული ენობრივი სამყარო, ინგლისური კულტურა, ბირთვული.

The Concept of "Fire" in the Linguistic World-Image of French and English

Abstract: The present paper deals with the study of the essence, realization and peculiar features of the concept of "fire" in the linguistic world-image of the French and the English languages. The meanings of "fire" in the languages selected for the scrupu-

¹ ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემერიტუსი-პროფესორი / PhD in Philology, Emeritus-Professor of Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

² ფილოლოგიის დოქტორი, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი (გარდაიცვალა 2021 წ.) / PhD in Philology, Associate Professor at Tbilisi Ivane Javakhishvili State University (Died in 2021)

lous analysis can be divided into two main groups, which are related to: 1. heat energy, light, flame, and 2. the expression of human feelings, revealing the inner soul of an individual. Each group has its own characteristics that are manifested differently. They have the primary meaning in common, i.e. the release of heat and light, as well as the significance of the blaze to the family hearth.

In French and English, as well as in world culture, the concept of "fire" has always played an important role. The given languages, under observation, have reflected the peculiarities and specifics of this concept, which were formed as a result of the perfection of the history of French and English languages and the culture and mentality of the French and the English peoples.

Key words: *Concept "fire", Notion, French language world-image, English culture, Nuclear.*

* * *

ტერმინები „კონცეპტი“ და „ცნება“ განსხვავდებიან ერთმანეთისგან, როგორც გამოყენების სფეროს თვალსაზრისით, ასევე შინაარსობრივი მოცულობითაც. „ცნება“ ეყრდნობა სამეცნიერო ცოდნას სამყაროს შესახებ, რაც მოიცავს ლოგიკურ ურთიერთობათა სისტემას, „კონცეპტი“ კი უფრო ფართო ცნებაა, რადგან იგი მოიცავს არა მარტო „ცნების“ შინაარსს, არამედ ადამიანის პირად გამოცდილებასაც, რომელიც ეფუძნება მის ემოციებსა და გრძნობებს. კონცეპტი აბსტრაქტული ობიექტია, რომელიც თავის სტრუქტურაში შეიცავს ცნების შინაარსსაც და ასევე ადამიანის ისტორიულ, კულტურულ გამოცდილებასაც. კონცეპტს გააჩნია ძლიერი ბირთვული მნიშვნელობა და ფართო საინტერპრეტაციო ველი. კონცეპტი ვერბალიზდება სიტყვით. სიტყვებით ხასიათდება ხალხთა მატერიალური და სულიერი კულტურა და ენაში რეპრეზენტირდება სამყაროს ნაციონალური სურათი.

კონცეპტ „ცეცხლის“ ზოგადნაციონალური მნიშვნელობაა - ალი, წვა, სითბური ენერგია. ლექსიკონთა ანალიზი საშუალებას გვაძლევს, გავხსნათ ამ კონცეპტის აღქმა ფრანგულ და ინგლისურ ენობრივ სამყაროთა შესაყარზე. ლექსიკონებში «Le Grand Robert de la langue française», «Le Grand Larousse», მოცემულია „ცეცხლის“ პირდაპირი მნიშვნელობები: **Dégagement d'énergie calorifique et de lumière accompagnant la combustion vive** (სითბური ენერგიისა და სინათლის გამოყოფა, რომელსაც ახლავს ცოცხალი წვა); **Manifestation d'une combustion rapide et persistante accompagnée d'émission de lumière et d'énergie thermique** (სწრაფი

წვის გამოვლენა, რომელსაც ახლავს სინათლე და სითბური ენერგია); **Calcination, crémation, flamme** (კალცინაცია, კრემაცია, ალი) და ა. შ. “Merriam-Webster Dictionary”-ში აღნიშნული კონცეპტი ასეა განმარტებული: Essential Meaning of fire. 1 - **the light and heat and especially the flame produced by burning Stay away from the fire.** 2 - **an occurrence in which something burns : the destruction of something (such as a building or a forest) by fire;** “the Cambridge English Dictionary”, „ცეცხლის“ მნიშვნელობას შემდეგნაირად გადმოგვცემს: 1. **(material that is in) the state of burning that produces flames that send out heat and light, and might producesmoke;** 2. **a smallcontrolled fire that is used for heating or cooking;** “Collins English Dictionary”-ში კი ვკითხულობთ: 1. **a state, process, or instance of combustion in which fuel or other material is ignited and combined with oxygen, giving off light;** ინგლისურ ენაშიც იდენტურია ზემომოყვანილი ლექსიკური ერთეულები: **Calcination, Cremation, Flame**(კალცინაცია - მყარი ნივთიერებების გაცხელება მაღალ ტემპერატურაზე აქროლადი ნივთიერებების მოცილების, მასის ნაწილის დაჟანგვის ან მათთვის სიმყიფის მინიჭების მიზნით. კალცინაცია ზოგჯერ განიხილება, როგორც განწმენდის პროცესი, კრემაცია, ალი) გადატანითი მნიშვნელობებია **Feu rouge, vert, jaune-Red, green, yellow traffic light**(წითელი, მწვანე, ყვითელი ცეცხლი - შუქნიშნის ფერები); **Brûleur, plaque qui permet de produire cette source de chaleur-Burner, plate which produces this source of heat** (პლიტა, რომელიც საშუალებას გვაძლევს წარმოიქმნა სითბოს ეს წყარო); **Feu! - Fire!** - «ცეცხლი!» - ბრძანება სროლის დროს; **Ardeur des sentiments, vivacité, enthousiasme, chaleur - Ardor of feelings, liveliness, enthusiasm, warmth** (ardour (noun; ardor)-/'a:də/- great enthusiasm or passion), (გრძნობათა სიმბურვალე, სიცოცხლე, ენთუზიაზმი, სითბო); **Feu - foyer - Fire - hearth** (ოჯახური კერა); **Sortir son feu derevolver, pistolet - Bring out the gun(pistol) fire;fireapistol; bringdownfire;open the fire from the gun (pistol)** (ცეცხლის გახსნა რევოლვერით, პისტოლეტით); **Le feu comme le symbole de l'âme, de Dieu, de la vie - Fire as the symbol of soul, of God, of life;** (ცეცხლი, როგორც სიმბოლო სულისა, ღმერთისა, ცხოვრებისა); **Le feu - Lumière pour signaler qch - Fire - Light to signal sth** (ცეცხლი, როგორც სიმბოლო რაიმეს მისანიშნებლად).

ამგვარად, „ცეცხლის“ მნიშვნელობები ფრანგულ და ინგლისურ ენებში შეგვიძლია დავყოთ ორ ძირითად ჯგუფად, რომლებიც უკავშირდებიან: 1. სითბურ ენერგიას, ალს, სინათლეს და 2. ადამიანური გრძნობების, სულის გამოვლენას. თითოეულ ჯგუფს აქვს თავისი თავისებურებანი, რომლებიც ვლინდებიან სხვადასხვაგვარად. მათთვის საერთოა პირველადი მნიშვნელობა, ანუ სითბოსა და სინათლის გამოყოფა, ასევე ნათების ნიშნობრიობა ოჯახური კერისადმი.

ყურადღებას იპყრობს ასევე შემდეგი მნიშვნელობები: **ardeur des sentiments, vivacité, enthousiasme, chaleur - Ardor of feelings, liveliness, enthusiasm, warmth** (გრძნობების, სიცოცხლის, ენთუზიაზმის, სითბოს ალი), რომლებიც მომდინარეობენ უშუალოდ სითბური ენერგიისგან და მეტყველებენ დიდ გრძნობებსა და სიცოცხლის სიყვარულზე.

“ცეცხლი” გამოიყენება ალის, სითბოს პირდაპირი მნიშვნელობითაც: **il n’y a pas de fumée sans feu –there’snosmokewithoutfire** - ‘კვამლი უცეცხლოდ არ არსებობს’; ასევე ოჯახური კერის მიმართ: **avoir le dos au chaud feu, le ventre à table - ‘Conveniently, cozily arranged during the meal–‘მოხერხებულად, მყუდროდ მოეწყობა ჭამის დროს’** (სიტყვასიტყვით: ზურგი გქონდეს თბილი ცეცხლისკენ, მუცელი –მაგიდასთან; word by word:**have your back to the hot fire, your stomach to the table**). ასევე “ცეცხლი” სიმბოლოა ადამიანური ტემპერამენტისა: **jouer avec le feu - playwithfire** – (სიტყვა-სიტყვით: ცეცხლთან თამაში; word by word: **Toputonselfindanger; totakerisks.**) “რისკზე წასვლა”.

ამგვარად, ფრანგულ და ინგლისურ ენებში, ისევე როგორც მსოფლიო კულტურაში, კონცეპტი „ცეცხლი“ მუდამ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მათშიც, ისევე როგორც მსოფლიოს ხალხთა სხვა ენებშიც, აისახა ამ კონცეპტის ის თავისებურებანი და აღქმის სპეციფიკა, რომლებიც ჩამოყალიბდა ფრანგული და ინგლისური ენების ისტორიათა და ფრანგი და ინგლისელი ხალხების კულტურათა და მენტალიტეტის განვითარებისა და სრულყოფის შედეგად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Douglas P. A. Simms, (2009), *The Words for “Fire” in Germanic*, Journal of GermanicLinguistics, Volume 21 , Issue 3 , September 2009 , pp. 297 - 333
DOI:<https://doi.org/10.1017/S147054270999002X>, Cambridge University Press.
2. Merriam-Webster Dictionary, Springfield, Massachusetts, USA, 1828.
3. Robert, Dictionnaire, Paris, 2006.
4. Larousse, Dictionnaire, Paris, 1998.

Websites:

- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1200532b>.
<https://firefighterinsider.com/symbolism-fire-spiritual-dreams/>
<https://dictionary.cambridge.org>
<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
<https://www.merriam-webster.com>

„ფ“ ბგერა ქართული ენის ტაოურ დიალექტში

აბსტრაქტი: ქართული ენობრივ-კულტურული გარემოსგან იზოლირებული და თურქეთის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე არსებული ტაოური დიალექტი საინტერესოა, ერთი მხრივ, საუკუნეების განმავლობაში ქართული ენის შინაგანი, იმანენტური განვითარების კანონების მოქმედების კუთხით, ხოლო მეორე მხრივ, განსხვავებული სისტემის ენასთან - თურქულთან ურთიერთობის თვალსაზრისით. ქართული ენის პოზიციები ტაოში თურქული ენის ძლიერი გავლენის შედეგად თანდათან სუსტდება. წარმოდგენილ სტატიაში განვიხილავთ **ფ** ბგერის რეალიზების შემთხვევებს ტაოში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებაში.

კვლევა ეყრდნობა ჩვენ მიერ ტაოში, კერძოდ, იუსუფელის რაიონის ქართულენოვან სოფლებში (ხევაი, ქვაბაი, ბალხი) 2006-2019 წლებში დიალექტოლოგიური ექსპედიციების ფარგლებში ჩაწერილ ახალ მასალას. დავამუშავეთ, აგრეთვე, გამოქვეყნებული ტაოური დიალექტური ტექსტები და შესაბამისი სამეცნიერო ლიტერატურა.

ფ ბგერა ტაოური დიალექტის ბგერითი სისტემის ნაწილს წარმოადგენს. ის გამოვლინდება არა მხოლოდ ნასესხებ, არამედ საკუთარ მასალაშიც. უცხოენოვან ლექსიკაში **ფ** ბგერა თურქული ენის გავლენით მკვიდრდება. ქართულ სიტყვაფორმებში **ფ** ბგერა სხვადასხვა გზით მიიღება: 1. **ვ** (**ფ**) > **ფ**, 2. **შ** > **ფ** (ბაგისმიერი **ო**, **ვ**/**E** ბგერების წინ). ქართულ მასალაში **ფ** ბგერის გააქტიურება თურქულ ენასთან მჭიდრო ურთიერთობით ჩანს განპირობებული.

შ > **ფ** ფონეტიკური ცვლილება ქართული ენის სხვა დიალექტებში ცნობილი არ არის. ამდენად, ის ტაოური დიალექტის ერთ-ერთ თავისებურებად შეიძლება ჩაითვალოს.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენა, ტაოური დიალექტი, ფონეტიკური ცვლილებები.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Philology, Associate Professor at Akaki Tsereteli State University

The Sound of “ფ” in the Taoian Dialect of the Georgian Language

Abstract: *Isolated from the Georgian linguistic and cultural environment and existing on the territory of the Turkish state, the Taoian dialect is interesting, on the one hand, in terms of the operation of the internal, immanent development laws of the Georgian language over the centuries, and on the other hand, in terms of its relationship with the language of a different system - Turkish. As a result of the strong influence of the Turkish language, the position of the Georgian language in Taoian is gradually weakening. In the presented article, we will discuss the cases of realization of the ფ sound in the speech of Georgians living in Tao.*

The research is based on the new material recorded by us in the Georgian-speaking villages (Khevai, Kvabai, Balkhi) in Tao, in particular, in Yusufeli district, within the framework of dialectological expeditions in 2006-2019. We have also reviewed published Tao dialect texts and relevant scientific literature.

The ფ sound is part of the Taoian dialect sound system. It is presented not only in the borrowed material, but also in its own one. In the foreign vocabulary, the sound ფ is established under the influence of the Turkish language. In Georgian word forms, the sound ფ is obtained in different ways: 1. v (/ფ) > ფ; 2. sh > ფ. The activation of the ფ sound in the Georgian material seems to be conditioned by a close relationship with the Turkish language. sh > ფ phonetic change is not known in other dialects of the Georgian language. Thus, it can be considered as one of the characteristics of the Taoian dialect.

Key words: *Georgian language, Taoian dialect, phonetic changes.*

* * *

შესავალი: ტაო, საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი კუთხე, ამჟამად თურქეთის სახელმწიფოს ნაწილს წარმოადგენს. ტაოური დიალექტი, ქართული გარემოსგან მრავალსაუკუნოვანი იზოლაციისა და უცხო (თურქული) ენის გავლენის შედეგად გარკვეულ ცვლილებებს განიცდის. ტაოელ ქართველთა მეტყველება საინტერესოა, ერთი მხრივ, დროთა განმავლობაში ქართული ენის შინაგანი, იმანენტური განვითარების კანონების მოქმედების კუთხით, ხოლო მეორე მხრივ განსხვავებული სისტემის ენასთან – თურქულთან ურთიერთობის, ინტერფერენციის თვალსაზრისით. ქართული ენის პოზიციები ტაოში თანდათან იზღუდება, სუსტდება. დღეს ქართული ენა შედარებით კარგადაა დაცული

ისტორიული ამიერტაოს სამ სოფელში, რომელიც თემის ტიპის დასახლებას წარმოადგენს. ეს სოფლებია: ხევაი, ქვაბაი, ბალხი. იმიერტაოში ქართული მეტყველება ფაქტიურად თურქულმა ჩაანაცვლა. უდავოა, ტაოური დიალექტის გადარჩენილი ნაწილის კვლევა ძალიან საშური და მნიშვნელოვანია. წარმოდგენილ სტატიაში ფონეტიკურ ცვლილებებს, კონკრეტულად, f ბგერის რეალიზების შემთხვევებს განვიხილავთ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: კვლევა ეყრდნობა ჩვენ მიერ ტაოში, იუსუფელის რაიონის ქართულენოვან სოფლებში (ხევაი, ქვაბაი, ბალხი) 2006-2019 წლებში დიალექტოლოგიური ექსპედიციების ფარგლებში ჩაწერილ ახალ მასალას. შედარებისთვის გამოვიყენეთ გამოქვეყნებული ტაოური დიალექტური ტექსტები. დიალექტურ მასალასთან ერთად, დავამუშავეთ ტაოური დიალექტის შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა, კერძოდ, შ. ფუტკარაძის, მ. ფაღვას, ხ. ჯანგაძის და სხვათა კვლევები, ასევე, ავტორთა ჯგუფის მიერ ბოლო წლებში გამოქვეყნებული კაპიტალური შრომა „ტაო“.

ტაოური დიალექტი განხილულია ქართული ენის სხვა დიალექტებთან (ინგილოური, ფერეიდნული..) მიმართებით, ასევე, გათვალისწინებულია ჩრდილოკავკასიურ ენათა მონაცემები. შესაბამისად, სტატიაში გაანალიზებულია საკითხთან დაკავშირებული სამეცნიერო ნაშრომები.

მეთოდოლოგია: კვლევისას გამოყენებულია სხვადასხვა მეთოდი: აღწერილი მეთოდის საშუალებით ტაოური მეტყველების ამსახველ ტექსტებში გამოვლინდა და აღწერილ იქნა შესაბამისი ენობრივი ფაქტები; შედარებითი და შეპირისპირებითი მეთოდების მეშვეობით წარმოჩნდა მიმართება ქართული ენის სხვა დიალექტებთან, ასევე სხვა (თურქულ, ჩრდილოკავკასიურ) ენებთან; ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით შესწავლილ იქნა ტაოურ დიალექტში მიმდინარე ფონეტიკური ცვლილებები და გამოიკვეთა ტაოურის თავისებურებები.

დისკუსია/შედეგები : ჭ სპირანტი ქართული სალიტერატურო ენისათვის უცხოა, თუმცა გვხვდება ქართულ დიალექტურსა თუ ზეპირ მეტყველებაში. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის სპირანტი ჭ არ არის დამახასიათებელი. სადაც კი გვხვდება, მეორეული წარმოშობისაა“ (კახაძე, 1991-1992: 226). ქართულში ჭ ბგერა ორგვარი წარმომავლობისაა: 1. დასტურდება ნასესხებ ლექსიკაში, 2. მიიღება ფონეტიკური ცვლილების გზით.

ტაოურ დიალექტში ჭ გამოვლინდება როგორც უცხო (თურქ., არაბ., სპარს., რუს...) წარმომავლობის სიტყვებში, ასევე საკუთარ მასალაში.²

² ჭ ბგერის გამოვლენის შემთხვევები ტაოურ დიალექტში ნასესხებ და დიალექტურ ლექსიკაში გაანალიზებულია ხ. ჯანგაძის სადოქტორო დისერტაციაში (2015). შდრ. ჭ ბგერის შესა-

1. **ჭ** ბგერა ჩვეულებრივ შემოყვება ნასესხებ ლექსიკას. საილუსტრაციო მასალა:

სობა გაქაქა, **ჭურჭნი** (თურქ. firin „ღუმელი“); **ეჭენდი** (თურქ. efendi „ბატონი“) შეიქნეს ფაქა; **ჭიდნებ** (თურქ. fidan „ნერგი“) მოვჭირით; ზოგან ალაგა **ჭურთუნა** (თურქ. fırtına „ქარიშხალი“); ორთენი **თერეჭიდან** (არაბ. taraf „მხარე“) ეხრაბანი ვართ; აქ **მუსაჭირი** (არაბ. misafir „სტუმარი“) იქნებოდა; ასე **ჩიჭთ** დევეჭირავთ (სპ. čift „წყვილი“); ჩემი კაცი **შოჭერ** (რუს. шопер „მძღოლი“) იყო... **ჭაბრიკაში** (fabrica) მივალ; **ჭაჭეში-ნა** (kafe) დაშჩეს; ამ თვეში იჯებოდეს **ჩესტივალსა** (festival)... (ექსპედ. მასალა).

ჭ გვაქვს საკუთარ სახელებში: **მუსტაჭა, ჭადიმეი, ჭათმა, ჭირდესაი, ჭერიდე...**

ტოპონიმებში: **იუსუჭელი**.

შდრ. **ჭ** თანხმოვნის ნაცვლად ტაოურში არცთუ იშვიათად **ფ** თანხმოვანი გვაქვს:

ერთი **თერეფი** შაია; **ფურჭნი** მაქვა... (ექსპედ. მასალა).

ე – **ფურჭნი**, ე – ბალი, **ფიდან** – ბალი (ფაღავა..., 2020: 1020); მურღული **თერეფიდან** მოსულან (1043).

ჭ სპირანტი ნასესხებ სიტყვაფორმებში თავს იჩენს ქართული ენის სხვა დიალექტებშიც, რომლებიც თურქული ან სპარსული ენის ძლიერ გავლენას განიცდიან. მაგალითად:

ფერეიდნული: აჭუსი³, თილიჭანი, ყაჭლა, ჭერეიდანი, ისჭაანი... (ჩიქოზავა, 1927: 184).⁴

პარალელურად გამოიყენება „ქართულ წარმოთქმასთან შეგუებული ვარიანტიც“ – **ფ** თანხმოვნის შემცველი ფორმები:

ზაჭარანი || ზაჭარა „ზაფრანა“, ყაჭლა || ყაფლა „ქარავანი“, ჭერეიდანი || ფერეიდანი... (ჯორბენაძე, 1998: 66); აფუსი, თილიფანი (ბერიძე..., 2020: 305).

„**ჭ** : ფ მონაცვლეობა ცოცხალი პროცესია და უცხო ენიდან შემოსულ სიტყვებშიც ჩნდება ტენდენცია ქართული ენის ბუნების შესაბამისად ამ ფორმათა „მოქცევისა“ (იქვე).

შდრ. **ინგილოურში** უცხო ენიდან შემოსულ „**ჭ**“-იან სიტყვებში ჩვეულებრივ **[ფ]** გვხვდება: აფენდი, ფირმა[ფ] (იმნაიშვილი, 1963: 82).

ხებ არ არის აღნიშნული ტაოს შესახებ გამოქვეყნებულ კვლევებში, ასევე, **ჭ** არ ფიქსირდება ტაოური მეტყველების ამსახველ ტექსტებში (ფუტკარაძე, 1993, 2016; ფაღავა..., 2020...).

³ **ჭ** ბგერა აჭუსი სიტყვაში ფიქსირდება კიური მარის მიერ ჩაწერილ ფერეიდნულ მასალაში (Mapp, 1936-1: 58).

⁴ არნ. ჩიქოზავა ფერეიდნულში **ჭ** ბგერას მხოლოდ სპარსული წარმომავლობის სიტყვებში ადასტურებდა.

ჭ დასტურდება **ჭანურშიც**: ჭუკარა „ღარიბი“, ეჭენდი „ბატონი“, ოჭ(რ)იდი წარბი“... (ჩიქობავა, 1936: 15).

2. **ჭ** ბგერა ტაოელ ქართველთა მეტყველებაში გამოიყენება ქართულ სიტყვაფორმებშიც. მიიღება სხვადასხვა ფონეტიკური გარდაქმნების შედეგად სხვადასხვა პოზიციაში, კერძოდ:

ა) **ჭ < ვ** (პირველი პირის **ვ**- პრეფიქსი ყრუ ფშვინვიერი და მკვეთრი თანხმოვნების წინ): ცერცვი **დაჭთესიდით**; თოხით **დაჭთხრით**; სათივრე **გაჭტენი-დით**; ყართოფ **ჭხარშავ**... (ექსპედ. მასალა).

მსგავსი ფაქტები ტაოურში განხილულია სამეცნიერო ლიტერატურაში: ვაშლი **ჭჩირაჭთ**; წაჭყე (ჯანგავაძე 2015: 66); კერცხებ **მოჭხარშევდით**; მოდ, აგზეო **გაჭჩერდეთ**... (იქვე: 157).

ჭ, როგორც **ვ** ფონემის პოზიციური ვარიანტი, ყრუ ფშვინვიერი და მკვეთრი თანხმოვნების წინ ხშირია ქართული ენის დიალექტებში. I პირის პრეფიქსი **ვ > ჭ**: ჭკითხულობ, ჭფარავ, ჭპარავ, ჭტეხ, ჭთქვი, ჭჭიმავე, ჭჩივი, ჭწელავ, ჭცელავ, ჭსინჯავ, ჭშლი... ასევე, ფუძისეული **ვ > ჭ**: კარაჭში „კარავში“, ხჭთის „ღვთის“ (ჯორბენაძე, 1998: 66).

მოხ.: გაჭფხეკ, გაჭკრავ, გაჭხედავ (ქავთარაძე, 1985: 50).

ინგ. (ალიაბათ.): მოჭჭწყლეთ, მიჭყყონდით, ჭჭამ, ჭჭრი, დაჭკკლოთ, ჭკეთტები, შაჭყყოფ... (იმნაიშვილი, 1966: 45); ჭჭამ, ჭთლი, დაჭქესიბდი „გავღარიბდი“, გაჭყიდ, ჭნავდი... (აბაშვილი, 2009: 30).

ფერ.: დაჭკრეფავთ, მიჭცემთ, მოჭჭრით... (ბერიძე., 2020: 306).

ფერეიდნულში ზოგჯერ **ბ (// ფ) > ჭ** (თემის ნიშნის ან მრავლობითის -ებ სუფიქსისეული ბ-ს დაყრუებით სუფიქსური მორფემების მიჯნაზე): ბავშეჭს, მოვაჭაზირავეჭთ, გადგეჭ... (იქვე: 307).

ვ > ჭ ფონეტიკური ცვლილება „არსებითად ეს არის საერთო ქართული მოვლენა“ (ჯორბენაძე, 1998: 66).

ვ > ჭ დადასტურდა სიტყვის თავკიდურად **ი** ხმოვნის წინ რუსული წარმომავლობის სიტყვაში: ამა **ჭიშნებ** (<თურქ. vişne < რუს. Вишня) ებნევიან; ხეზე დავეკრიფე **ჭიშნა** (ექსპედ. მასალა).

ბ) ტაოურში, ქართული ენის სხვა დიალექტებისაგან განსხვავებით, **ჭ** ბგერა თავს იჩენს **შ** თანხმოვნის მონაცვლედ გარკვეულ პოზიციაში, კერძოდ, ბაგის-მიერი **ო, ი/ვ** ბგერების წინ.⁵

⁵ ტაოს (პარხლისწყლის ხეობის) ქართულენოვანი სოფლები ამ მხრივ გარკვეულ სხვაობას გვიჩვენებს; **შ > ჭ** ცვლილება უმთავრესად ხევისა და ბაღში შეინიშნება, ქვაბაიში შედარებით იშვიათია. ამ განსხვავებას ადგილობრივებიც ამჩნევენ. საინტერესოა შვაგი სიტყვასთან დაკავშირებით ერთ-ერთ რესპონდენტთან გამართული ჩვენი დიალოგი: „– თქუე იმა რა ეტყ-

ჭ < **შ** პროცესი ბაგისმიერი **ო**-ს მეზობლად ვითარდება როგორც ქართულ, ისე ნასესხებ სიტყვებში. **ო** ხმოვანი ჩვეულებრივ დაცულია. საილუსტრაციო ნიმუშები:

ქართული ლექსიკა: **ჭორიდან** (<შორიდან) დევნახე და, **ჭორიდან** დევნახე, **ჭორიდან**; ახლა **ჭორი**დამ თუ დიგინახა, არ ერჩის, **ჭორი**დამ (ექსპედ. მასალა).

ნასესხები ლექსიკა. თურქ. **Çorba** „წვნიანი კერძი“ > **ჩორბა** > **შორვა** > **ჭორვა**. მაგალითები:

ჭორვა (<შორვა) ქი ჭამდაო, წვერი ერყეოდაო; ნაწვლი **ჭორვა** ვიქო. იცი **ჭორვა**? ნაწვლი **ჭორვა** ა(რ) იცით? იმა ართუხ დევკრიფავო, **ჭორვა** ვიქამო (ექსპედ. მასალა).

ჭ < **შ** ცვლილება უფრო ხშირია **ვ/ქ** (< **უ**) ბგერების მეზობლად. ამ შემთხვევაში **ჭ**-ს მომდევნოდ ბაგისმიერი ბგერები არ ჩანს. მაგალითები:

ქი **გუმუჭა** (<გუმუშუა `გამოუშუა“) მისი თაი; აქო დავჯდები, ძალსაც არ **გუჭებ** (<გუშვებ `გავუშვებ“); **უჭეფო** (<გუშვებო), **უჭეფო**, ბო~ნა ტყევენარში არიან; კედი წვერი დუჭირია და ი **გუდმუჭია** (<გუდმუშვია „გადმოუშვია“); მის ანას **უჭეღეფს** (<უშვეღეფს `ეხმარება“); დათესვაზე **ვეჭელები** (<ვეშველები); **ათდაჭიდი** (<ათდაშვიდი) წლისა ვიყავ, გუეთხოვე; **ჭიდი** (<შვიდი) ხანე არიან; არ მაგონდება, ღორი **ჭილი** (<შვილი); თოვლიდამ ქი ჩომოა, **ჭაი** (<შვავი) (ექსპედ. მასალა).

ჭ < **შქ** (<შუ):⁶ სარწყავებ ვიჯებით **ჭადღე** (<შუადღეს), **ჭადღეს** იქით; **ჭადღეხან** წევნეთ; სობა კა~ა, ჰემ **ჭაგულეში** (<შუაგულში) დადგამ; **ჭართული** (<შუართული) თითი, **ჭართული**, ორთანჯა თითი; მონთი კაპანი მეცვაო და გეიხიაო, მიცტანო ემეშიო, თერძიდამ **ჭაკერინო** (<შუაკერინო `შევაკერინო“); **ჭაყანები** (<შუაყანები – ყანა-ჭალის სახელი); **ჭაგულეთული** აბლი ფულიანი იყო (ექსპედ. მასალა).

ფონეტიკურად სახეცვლილ ვარიანტებთან ერთად უცვლელი ფორმებიც გამოიყენება:

შვიდ წელწად აქ ემეში ყოფილა, ქელაზორ; ისე **შორვა** ვიჯებით; სახლა ა(რ) **უშქებენ** (ექსპედ. მასალა).

შდრ. გამოქვეყნებულ ტაოურ ტექსტებში მსგავს შემთხვევებში წარმოდგენილია **ფ**:

ფით წელწად ყოფილან; **ფით** წელწად უკან უხოწნია ფერსა (ფაღავა..., 2020: 1026); ისაც **ფორიდან** დევნახე, მესელა(1017); ისე **ფორვა** ვიქო (1022).

ვით, თოვლიდამ ქი ჩომოა? - ზვაგი, ზვაგი. – შვაი. თქვე ქვაბელსავთე ხუაათოფო. ქვაბელ-ნისაც შვაი. – აბა შენ? – ჭაი, ჭაი“ (ხევაი-ქონობანი, 2015).

⁶ ტაოურში ხშირია **უ** ხმოვნის დავიწროების ფაქტები (**უ** > **ქ**)

როგორც ვნახეთ, **ჭ** ბგერა უცხო წარმომავლობის სიტყვებში, ასევე **ვ** ბგერის რეფლექსად ქართულ ენის დიალექტებში ცნობილი ფაქტია.

რაც შეეხება **შ** > **ჭ** ცვლილებას, ის სამეცნიერო ლიტერატურაში სათანადოდ არ არის გაანალიზებული.

ბოლოდროინდელ კვლევებში აღნიშნული ფონეტიკური ცვლილება ტაოურში სხვადასხვაგვარად არის ახსნილი:

ჭ ბგერა წარმოადგენს **შვ** კომპლექსისა და **ფ**-ს რეფლექსებს: **გუჭებ, ათ-დაჭიდი, გუმუჭა... ეჭელებიან, მევეჭელე...** (ჯანგავაძე, 2015: 65, 66):

შ : **ფ** მონაცვლეობა გაანალიზებულია მონოგრაფიაში „ტაო“: **შვიდი** > ***ფვიდი** > **ფიდი**; **შორვა** > **ფორვა**; **შვავ** > ***ფვავ** > **ფავ** (ფალავა..., 2020: 691). მოხმობილია შესაბამისი საილუსტრაციო მასალა: თქუენი **შორვა**, ჩუენი - **ფორვა** (ქონობანი); ...მარტო მარქვალი **ფორვა** ვიქთა (ქონობანი); ...**ფით** წელწად უკან უხოწწია ფერსა (წითლევეკარი).

იქვე აღნიშნულია, რომ **ფავი, ფორვა, ფიდი** ფორმები არ იცის სხვა სამხრულმა კილოებმა (701).

როგორ მივიღეთ ქართულ სიტყვაფორმებში **ჭ** ბგერა?

ზოგადად ფონეტიკური პროცესის ანალიზისას გასათვალისწინებელია ენაში მოქმედი ბგერათცვლილების ძირითადი კანონზომიერებები.

ქართულში თანხმოვნები იცვლება სამი ნიშნის / მარკერის – მჟღერობა-სიყრუის, რაგვარობის (ხშულობა-ნაპრალოვნობისა) და საწარმოთქმო ადგილის (ლოკალური რიგის) მიხედვით.

შესაბამის პოზიციებში სამივე ეს მარკერი შეიძლება შეიცვალოს, ოღონდ მკაცრი წესების შესაბამისად, საფეხურებრივად: „თანხმოვანთა ყოველი შენაცვლებისას იცვლება მხოლოდ ერთი მარკერი“ (ჯორბენაძე, 1998: 297).

ქართული ენის კილოებში უმთავრესად ერთსაფეხურიანი შენაცვლების შემთხვევები დასტურდება. მაგ.:

ვ > **ჭ** (იცვლება მღერობა-სიყრუის მიხედვით; საერთო ნიშნებია: რაგვარობა (სპირანტულობა) და ლოკალური რიგი (ბაგისმიერობა).

ფ > **ჭ** (იცვლება ხშულობა-ნაპრალოვნობის მიხედვით. საერთო ნიშნებია: სიყრუე, ბაგისმიერობა).

ასევე შეიძლება აიხსნას **შ** > **ჭ** ცვლილება. **შ** და **ჭ** თანხმოვნებს საერთო აქვთ ორი ნიშანი: რაგვარობა (სპირანტულობა) და სიყრუე, განსხვავდებიან ერთი ნიშნის – ლოკალური რიგის მიხედვით: **ჭ** ბაგისმიერია, ხოლო **შ** – უკანანუნისმიერი (ა. შანიძე, თ. უთურგაძე, ტ. ფუტყარაძე), ენანუნისმიერი (გ. ახვლედიანი).

ამდენად, შ > ჭ იცვლება ერთი მარკერის – საწარმოთქმო ადგილის მიხედვით.

შდრ. შ და ფ თანხმოვნები ორი ნიშნით (ხშულობა-ნაპრალოვნობა, ლოკალური რიგი) სხვაობენ. შ > ფ ცვლილების შუალედურ საფეხურად სავარაუდებელია შ > ჭ. პროცესი შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ:

შ > ჭ (იცვლება ლოკალური რიგი > ფ (იცვლება რაგვარობა): შორი > ჭორი (> ფორი).

მოცემულ შემთხვევაში ჭ წარმოადგენს შ ბგერის რეფლექსს. ჭ-ს მომდევნო ო ხმოვანი, როგორც წესი, სახეზეა. რაც შეეხება ვ/წ ბგერებს, ისინი ჭ თანხმოდანთან ქმნიან არაბუნებრივ (ჭვ/ჭწ) ბგერათიმედევრობას, რომლის სუპერაციაც ბაგისმიერი ბგერების დაკარგვით ხდება.⁷

ჭ ბგერის გამოვლენის თვალსაზრისით საინტერესო ვითარებას გვიჩვენებს ჩრდილოკავკასიური ენები, სადაც ჭ ფიქსირდება როგორც უცხოენოვან, ისე საკუთარ მასალაში. საკუთარ სიტყვებში შეინიშნება ზოგ ენაში. მაგ., ადიღურში ჭ მომდინარეობს ხუ-საგან: ჭ < ხუ.⁸ ლეზგიურ ენებში ჭ მიიღება სხვადასხვა გზით: ჭ < ხ, წ; ჭ < ხ/ხწ, წ,⁹ ჭ < ჰ/ხწ (>ხწ) (ჯეირანიშვილი, 1966: 252), ასევე, ჭ < ხწ, წ (კახაძე, 1991-92: 230-231).

სპეციალისტები ჭ-ს მიღების გზას სხვადასხვაგვარად ხსნიან: 1. ჰ/ხწ (>ხწ) > ჭ პროცესი ლაბიალიზებულ თანხმოდანთან არტიკულაციის წინ გადაწევად მიიჩნევა (ჯეირანიშვილი, 1966: 352-357); 2. ხწ-ს ჭ-ში გადასვლა შერწყმის გზით წარმოადგენს ლაბიალიზებული კომპლექსის მოშლის ერთ-ერთი კერძო შემთხვევას: ხწ > ჭ, ხლო წ > ჭ მიიღება გაფშვინვიერების გზით (კახაძე, 1991-92: 234).

განხილული მასალის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ, ჭ ბგერა ტაოური დიალექტის ბგერითი სისტემის ნაწილს წარმოადგენს. უცხოურ ლექსიკაში ჭ თურქული ენის გავლენით მკვიდრდება. ქართულ სიტყვაფორმებში ჭ სხვადასხვა ფონეტიკური ცვლილებით მიიღება: 1. ვ (/ფ) > ჭ; 2. შ > ჭ. ქართულ მასალაში ჭ ბგერის გააქტიურება თურქულ ენასთან მჭიდრო ურთიერთობით ჩანს განპირობებულად.

შ > ჭ ფონეტიკური ცვლილება ქართული ენის სხვა კილოებში ცნობილი არ არის. ამდენად, ის ტაოური დიალექტის ერთ-ერთ თავისებურებად შეიძლება ჩაითვალოს.

⁷ ქართულში, ზოგადად, ერთი და იმავე ლოკალური რიგის თანხმოვნები ერთი მორფემის შიგნით კომბინაციაში არ შედის ერთიმეორესთან (უთურგაძე, 1976: 77-8).

⁸ ვიმოწმებთ ო. კახაძის ნაშრომიდან: ლაბიალიზებული კომპლექსებისა და ჭ ბგერის თაობაზე ლეზგიურ ენებში: იკე-ს წელიწდეული, ტ. XVIII-XIX, 1991-1992.

⁹ ვიმოწმებთ ო. კახაძის დასახელებული ნაშრომიდან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბაშილი, 2009: – აბაშილი ვასილ, ქართული ენის ინგილოური დიალექტი. წიგნი გამოსაცემად მოამზადეს მარინე ბერიძემ და მაია ბარიხაშილმა. გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2009.
2. ბერიძე., 2020: – ბერიძე მარინე, ბაკურაძე ლია, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი. გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2020.
3. იმნაიშვილი, 1963: – იმნაიშვილი გრიგოლ, ინგილოურის ბგერითი შედგენილობა. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, 3, თბილისი, 1963.
4. იმნაიშვილი, 1966: – იმნაიშვილი გრიგოლ, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი. გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1966.
5. კახაძე, 1991-1992: – კახაძე ოტია, ლაბიალიზებული კომპლექსებისა და F ბგერის თაობაზე ლეზგიურ ენებში: იკე-ს წელიწდეული, ტ. XVIII-XIX, 1991-1992.
6. უთურგაძე, 1976: – უთურგაძე თედო, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა. გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1976.
7. ფაღვაძე., 2020: ფაღვაძე მამია, ცინცაძე მერი, ბარამიძე მაია, ჩოხარაძე მალხაზ, შიოშვილი თინა, ხალვაში რამაზ, მგელაძე ნუგზარ, შამციკაძე ზაზა, ხალვაში მერაბ, ჩხვიმიანი ჯიმშერ, კარალიძე ჯემალ, ტაო (მონოგრაფია). გამომც. „მერიდიანი“, ბათუმი, 2020.
8. ფუტკარაძე, 1993: – ფუტკარაძე შუმანა, ჩვენებურების ქართული, წიგნი I. გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 1993.
9. ფუტკარაძე, 2016: – ფუტკარაძე შუმანა, ჩვენებურების ქართული, წიგნი II. გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 2016.
10. ქავთარაძე, 1985: – ქავთარაძე ივანე, ქართული ენის მოხეური დიალექტი. გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1985.
11. ჩიქობავა, 1936: – ჩიქობავა არნოლდ, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამოცემა, ტფილისი, 1936.
12. ჩიქობავა, 2010: – ჩიქობავა არნოლდ, ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, #7, ტფ., 1927. //შრომები, 1, არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის გამოცემა, თბილისი, 2010, გვ. 180-239.
13. ჯანგავაძე, 2015: – ჯანგავაძე ხატია, ქართული ენის ტაოური და იმერხეული დიალექტების ფონემათა სინტაგმატური ანალიზი, სადოქტორო ნაშრომი, თბილისი, 2015.
14. ჯეირანიშვილი, 1966: – ჯეირანიშვილი ევგენი, ლაბიალიზებული თანხმონები და მათი ცვლის ზოგი სახეობა წახურ-მუხადურსა (რუთულურსა) და თვისტომ ენებში: იკე, ტ. XV, თბილისი, 1966.
15. ჯორბენაძე, 1998: – ქართული ენის დიალექტოლოგია, II, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი, 1998.
16. ექსპედ. მასალა: – სტატის ავტორის მიერ 2008-2019 წლებში ტაო-კლარჯეთში ჩაწერილი დიალექტური მასალა. ინახება აწსუ-ს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა

ფაკულტეტზე არსებულ ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში.

17. Март, 1936–1: – Март Ю..Н., Из беседы с Ферейданским грузином, Статьи, сообщения и резюме докладов, т.1, Москва,1936.

სოფელ ოთხთას (Tekkale) მიკროტოპონიმია

აბსტრაქტი: სოფელი ოთხთა მდებარეობს მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე. ზღვის დონიდან 700 მეტრზე, ართვინიდან 112 კმ.-ის, ხოლო იუსუფელიდან –10 კმ.-ის დაშორებით. იგი დღეს მთლიანად თურქულენოვანია. სოფელში სულ სახლობს 200 კომლი. მის სიახლოვეს მდებარეობს ცნობილი ოთხთა ეკლესია, რომელიც თავისი არქიტექტურული თავისებურებითა და მისტიკური ენერგიით ყოველ მნახველს აჯადოებს. ოშკის, ხახულისა და იშხანის შემდეგ, იგი მეოთხე დიდი ტაძარი იყო; ასეთი სახელიც ამიტომ დაურქმევიათ. ოთხთა ეკლესია X საუკუნის ძეგლია. დღეს მას თურქულადაც Dortkilise ეწოდება.

სოფელში ასეთი ლეგენდა ჩავიწერთ: ეკლესია უცნობი მეფის ასულს – ვინმე თამარს აუშენებია. მამამისს ყველა შვილი ისლამზე მოუქცევია, თამარის გარდა. ქალს ტაძრის შენებისას ფული შემოლევია, ამიტომაც თმა შეუკვეცავს, გაუყიდა და ამგვარად დაუმთავრებია მშენებლობა. ამ თამარს ისეთი თეთრი რაში ჰყოლია, რომ ოთხივე ეკლესიის შემოვლა ერთ დღეში შეეძლო. გადმოცემის თანახმად, ტაძარში ქალის ხელის ანაბეჭდიცაა შემორჩენილი.

სოფელ ოთხთა ეკლესიიდან დაახლ. 1,5 კილომეტრის დაშორებით, ჭოროხის მარცხენა, კლდოვან ნაპირზე დგას კავკასიის ციხე (თურქ. Tekkale). რაც შეეხება საკუთრივ ოთხთა ეკლესიის მიკროტოპონიმის, როგორც სხვაგან, ისევე აქაც, სოფლის მკვიდრთ ერთი პრინციპით, გარკვეული ნიშნების მიხედვით დაურქმევიათ სახელები მთებისთვის, წყლებისთვის, საძოვრებისთვისა თუ სხვა ადგილებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: მიკროტოპონიმია, ართვინი, სოფელი, ოთხთა, ძეგლი.

The Microtoponym of the Village Otkhta

Abstract: The village of Otkhta is located on the river. On the left bank of Chorokhi. 700 meters above sea level, 112 km from Artvin and 10 km from Yusufeli. This place belongs to Turkey yada this place is completely in Turkey today. The village has a total of 200 households. Nearby is the famous Church of the Four, which enchants every visitor with its architectural features and mystical energy. After Oshki, Khakhuli and Ishkhani, it was the fourth largest temple; Such a name was given because. The Church of the Four is a 10th century monument. Today it is also called Dortkilise in Turkish.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი / Ph.D. of Philology, Assistant Professor, Recep Tayyip Erdogan University

We wrote such a legend in the village: the church was built by the daughter of an unknown king - someone named silip: Tamar. His father converted all his children to Islam, except Tamar. Tamar spent all her money on building the temple, so she cut her hair short, sold it, and thus finished the construction. Tamar had a white horse that she could go around all four churches in one day. According to the legend, a woman's handprint is also preserved in the temple.

From the church of the village of Otkhta approx. 1.5 km away, on the left –The rocky bank of Chorokhi that stands Kavkasidze Fortress is approximately 1.5 away from the church (Turkey.Tekkale). As for the microtoponymy of the Four Churches themselves, both elsewhere and here, the villagers have, by one principle, named certain mountains, waters, pastures, or other places according to certain signs.

Key words: microtoponym, Artvin, village, Otkhta, Church

შესავალი: იუსუფელის ყველა ქართულ სოფელს ოფიციალურად თურქული სახელი ჰქვია. მიუხედავად ამისა, ადგილობრივი მოსახლეობა (როგორც ქართული, ისე თურქული) ყოველდღიურ ურთიერთობაში სოფლებსა თუ მის ცალკეულ ადგილებს მაინც ძველი, ქართული სახელებით მოიხსენიებს.

ყოველივე, რაც კი შეუქმნია ადამიანთა საზოგადოებას ათასწლეულების მანძილზე ფიზიკური თუ გონებრივი შრომით, აღნიშნება ტერმინით – კულტურა. შესაბამისად, ნებისმიერი ხალხის კულტურული საგანძური შეიცავს მატერიალურ და სულიერ ნაკადებს. მიწისქვეშ მოქცეულ და, მაშასადამე, თვალთაგან დაფარულ ისტორიას აღმოაჩენს, შეისწავლის და გამოიყენებს არქეოლოგია. იგი ავსებს და აზუსტებს წერილობითი წყაროების ცნობებსაც. ტოპონიმის კი, რომელიც წარსულის მნიშვნელოვანი ინფორმაციული წყაროა, ტოპონიმიკა შეისწავლის.

მკვლევრები ტოპონიმის „მიწის ენას“ უწოდებენ, ხოლო ტოპონიმიკას – „მიწისზედა არქეოლოგიას“. მართლაც, მრავალი გეოგრაფიული სახელწოდება, რომელთაც საუკუნეები გამოუვლიათ, შეიცავს ფასდაუდებელ ინფორმაციას ხალხის ცხოვრების სხვადასხვა მხრის – ეთნოგრაფიული ყოფის, სამეურნეო საქმიანობის, ყოველდღიური ყოფა-ცხოვრების, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების შესახებ, ოღონდ, საჭიროა თითოეული ტოპონიმის თავდაპირველი სემანტიკისა და მოტივაციის დადგენა.

ტოპონიმთა დიდი ნაწილი შემოუნახავს წერილობით წყაროებს (ისტორიულ თუ ლიტერატურულ თხზულებებს, საეკლესიო და სამართლებრივ ძეგლებს, გეოგრაფიულ აღწერილობებს, წარწერებს ხატებსა და ეკლესიის კედლებ-

ზე...), მაგრამ, ინფორმაციულობის თვალსაზრისით, არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის ტოპონიმებიც, რომლებიც შემოუნახავს ხალხის მეხსიერებას და, არაიშვიათად, მხოლოდ ქვეყნის ამა თუ იმ რეგიონში ფუნქციონირებს (ცხადაია, 1998: 5).

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ტაო-კლარჯეთის ტერიტორიაზე სრული ტოპონიმური კვლევა დღემდე არ ჩატარებულა, მაგრამ ტოპონიმით დაინტერესება ჩანდა ჯერ კიდევ მეოცე საუკუნეში. როგორც ცნობილია, 1917 წელს ექვთიმე თაყაიშვილმა იმოგზაურა ტაო-კლარჯეთში და გარდა მეტყველების თავისებურებების აღნუსხვისა, იგი ასევე ასახელებს სოფლებს: ბინათი, ზავრიეთი, უთავი, ორჯოხი (219 სული); ვინმე მატიასევიჩის მიერ გადაცემული ქართული სოფლების სია, რომელიც თავის წიგნში მოაქვს: კობაქი, არმენხევი, ხევკვი, გუდახევი, ხუმხალი, ბალხი, ხოდ-სუფლია, უტავი, ვანისხევი, კირვანსი, ოთხთა ეკლესია და ბინათი. ჩილჩიმი//ჭიმჭიმი (208 სული) (თაყაიშვილი, 1960: 223).

შემდგომ პერიოდში მეცნიერები უფრო აქტიურად დაინტერესდნენ ტაო-კლარჯეთით, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ამ ტერიტორიის გარკვეულ ნაწილს დატბორვის საფრთხე ემუქრება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ვკარგავთ უდიდეს და უმნიშვნელოვანეს ტოპონიმებს, რომლებიც აღარ იარსებებენ, გაქრება რა მათ მიერ აღსანიშნი ადგილები. სწორედ ასეთი ადგილია იუსუფელი.

მეთოდოლოგია: საკითხის შესწავლის პროცესში გამოყენებულია აღწერის, ველზე მუშაობის, შედარება-შეპირისპირებისა და ანალიზის მეთოდები.

შედეგები: სოფელი ოთხთა ეკლესია (ანუ ოთხთა) მდებარეობს მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე – ისტორიულ ამიერთაოში, ზღვის დონიდან 700 მეტრზე, ართვინიდან 112 კმ.-ის, ხოლო იუსუფელიდან კი 10 კმ.-ის დაშორებით. იგი დღეს მთლიანად თურქულენოვანია. სოფელში სულ სახლობს 200 კომლი. მის სიახლოვეს მდებარეობს ცნობილი ოთხთა ეკლესია, რომელიც თავისი არქიტექტურული თავისებურებითა და მისტიკური ენერგიით ყოველ მნახველს აჯადოებს. ოშკის, ხახულისა და იშხანის შემდეგ, იგი ამ რეგიონში მეოთხე დიდი ტაძარი იყო; ასეთი სახელიც იმიტომ დაურქმევიათ. ოთხთა ეკლესია X საუკუნის ძეგლია. დღეს მას თურქულადაც Dortkilise ეწოდება.

სოფელში ასეთი ლეგენდა ჩავიწერეთ: ეკლესია უცნობი მეფის ასულს – ვინმე თამარს აუშენებია. მამამისს ყველა შვილი ისლამზე მოუქცევია, თამარის გარდა. ქალს ტაძრის შენებისას ფული შემოლევია, ამიტომაც თმა შეუკვეცავს, გაუყიდია და ამგვარად დაუმთავრებია მშენებლობა. ამ თამარს ისეთი თეთრი

რაში ჰყოლია, რომ ოთხივე ეკლესიის შემოვლა ერთ დღეში შეეძლო. გადმოცემის თანახმად, ტაძარში ქალის ხელის ანაბეჭდიცაა შემორჩენილი.

სოფელ ოთხთა ეკლესიიდან დაახლ. 1,5 კილომეტრის დაშორებით, ჭოროხის მარცხენა, კლდოვან ნაპირზე დგას კავკასიძის ციხე (თურქ. Tekkale). რაც შეეხება საკუთრივ ოთხთა ეკლესიის მიკროტოპონიმას, როგორც სხვაგან, ისევე აქაც, სოფლის მკვიდრთ ერთი პრინციპით, გარკვეული ნიშნების მიხედვით დაურქმევიათ სახელები მთების, წყლების, სამოვრებისა თუ სხვა ადგილებისთვის.

ქვემოთ წარმოვადგენთ სოფელში ჩაწერილ მიკროტოპონიმებს:

ყალადიბი – ადგილის სახელია. მიკროტოპონიმი აშკარად თურქულია და ნიშნავს „ციხის ძირს“. შდრ. ანალოგიური ქართული ტოპონიმი აჭარაში.

დელუქლი ტაში(ი) – ადგილის სახელია. მიკროტოპონიმი თურქულია და ნიშნავს „გამჭვირვალე ქვას“, „ბროლს“. საყურადღებოა, რომ ოთხთელები მის მეორე ნაწილს ქართულ ყაიდაზე, მკვეთრი თანხმოვნით წარმოთქვამენ.

თილქიგილუნ ბაიირ(ი) – ადგილის სახელია. უწინ ნასახლარები ყოფილა. მიკროტოპონიმის პირველი ნაწილი თილქიგილ ნიშნავს „მელიაანთს“ ანუ იმ გვარს, რომლის ეპონიმი იყო თილქი ანუ „მელია“; ბაიირ (თურქ.) „ფერდობი“. შესაბამისად, თილქიგილუნ ბაიირ – „მელიაანთ ფერდობი“. შდრ. თანამედროვე ქართული გვარები: მელამე, მელაშვილი, მელივა...

სოლბიათ(ი) – ადგილის სახელია. ეს უთუოდ ქართული მიკროტოპონიმი ჩანს: ამოსავალი ფორმა უნდა ყოფილიყო სალობიეთი. აქ მართლაც ეთესათ თურმე ადრე ლობიო. სოლბიათ ფორმა მიღებულია ო ხმოვნის გადასმისა და ე > ა გადაბგერების შედეგად. შდრ. ასევე, მიკროტოპონიმი სალბიათ სოფ. უტავში.

სალ(ი) – ადგილის სახელია. სალი – „მაღალი ტინი, კლდე“ (საბა).

იფინთ(ი) – ადგილის სახელია. უნდა გამოიყოს იფნი „ხე“ (საბა) და -ეთ ტოპონიმური სუფიქსის -ით ვარიაცია: *იფნ-ით > იფინთ

პატარა ბოლაზ(ი) – ადგილის სახელია ოთხთა ეკლესიის წყლის პირას. ეს ქართულ-თურქულ სამეტყველო კოდთა შერევით წარმოქმნილ, კომპოზიტურ მიკროტოპონიმს წარმოადგენს: ქართ. პატარა და თურქ. ბოლაზ – „ყურე“.

ლალელი დურქ(ი) – ადგილის სახელია. ლალე თურქულად ნიშნავს „ტიტას“, ლალელი – „ტიტოვანი“. „დურქ“ ლექსემის მნიშვნელობა ჩვენთვის გაურკვეველია.

ქუაბუნ ბოინი – ადგილის სახელია. ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევით წარმოქმნილი მიკროტოპონიმია: ქართ. ქუაბ-ი – „ქვაბული“ და თურქ. Boyun (დიალექტურად: ბოინ) – „კისერი, ქედი“. ქართულ ლექსემას ერთვის თურქული ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის დიალექტური ვარიანტი -უნ.

ხოლოსლუხ(ი) – ადგილის სახელია. ჩვენი ვარაუდით, ესეც ქართველური და თურქული სამეტყველო კოდების შერევით წარმოქმნილი მიკროტოპონიმი გახლავთ: ხოლოს (ლაზ.) – „ახლოს“ და თურქული დიალექტური სუფიქსი - ლუხ; შესაბამისად, ხოლოსლუხ – „ახლომახლო ადგილები“

ზათქეთვეცი(ი) – ხეობაა. ქართული კომპოზიტიური მიკროტოპონიმია. პირველი ლექსემა ზათქეთ- უნდა დაიშალოს ასე: ზათქ-ეთ; ზათქ-ი ტალღათა ხმიანობაა, -ეთ ტოპონიმური სუფიქსი. ვეცი-ი ხეობაა. ანუ, მიკროტოპონიმის სემანტიკური მნიშვნელობაა „ხევი, სადაც მდინარის ტალღების ზათქი ისმის“;

ათქეთვეცი(ი) – ადგილია. „აქეთა ხევი“ (?)

ჩამლუხ(ი) – ადგილის სახელია. თურქული დიალექტური გამოთქმით ჩამლუხ, ხოლო სამწიგნობრო ენაზე Çamlık ნიშნავს „ნამვნარს“.

სირთლა – ადგილის სახელია. მიკროტოპონიმი წმინდა თურქულია – sırtlar ნიშნავს „სერებს, გორაკებს“. ბოლოკიდური რ დაკარგულია.

საქუთ(ი) – ქალაქ იუსუფელის და სოფელ ოთხთის საზღვარზე მდებარე ის ადგილია, სადაც ჰიდროელექტროსადგურის ამოქმედების შემდეგ, რაიონის ახალი ცენტრი უნდა აშენდეს. ეტიმოლოგია გაურკვეველია.

ავუნქეთ(ი) – მოშიშვლებული ადგილია, მთაგორიანი. მიკროტოპონიმი წარმოქმნილია თურქულ-ქართულ ენობრივი კოდთა შერევით: თურქ. ავუნ – „ნადირისა“ და ქართ. ქედ-ი. სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ჩამოშორების მერე დ დაყრუებულა და მიგვიღია თ.

ღარზილ(ი) – ადგილი იფინთის ქვემოთ, წიწვოვანი ტყეა. ეტიმოლოგია გაურკვეველია.

გონგირეცი(ი) – ღარზილის ზემოთ არის, პატარა მოგრძო ჭალასავით. ჩვენი აზრით, ქართველური მიკროტოპონიმი უნდა იყოს – შდრ. ტოპონიმი გირევი თუშეთში. -ევ სუფიქსი მრ. რიცხვის -ებ ნიშნის ვარიაციად გვესახება, თუმცა გაურკვეველია, რას უნდა ნიშნავდეს ფუძე გონგირ-. შესაძლოა, გვექონოდა *ქონგურევი ანუ „ქონგურები“ და მერე ამ ფორმისაგან, *გონგვირევი საფეხურის გავლით, მიღებულია ამჟამად დადასტურებული გონგირეცი(ი).

ბასილეთ(ი) – სოფლის ცენტრალური უბანია. ოფიციალური სახელწოდება გახლავთ Yeni Mahalle, ანუ „ახალი უბანი“. ერთი მხრიდან ჩამოუდის პატარა დელე სელანთი, მეორე მხრიდან – მდინარე ჭოროხი. უბანი ძალიან ძველია და უწინ ის იყო სოფელ ოთხთა ეკლესიის ძირითადი დასახლება, თუმცა შემდეგ, როგორც ადგილობრივი მკვიდრნი ჰყვებიან, მოხდა დიდი წყალდიდობა და ბასილეთი ძალიან დაზარალდა. აქაურ მოსახლეთა ნაწილი წავიდა და დაესახლა ახალ ადგილას – დღევანდელ უბან ტაშბაშიში. თავად ბასილეთის ეტიმოლოგია, რა თქმა უნდა, წმინდა ქართულია: სემანტიკურად, ესაა „უბანი, სადაც სახ-

ლობენ ბასილაშვილები ან ბასილაძეები“. ფარზეთუნ ტაში – ადგილია უბან ბასილეთის იქით: დაახლოებით 800 მეტრის სიგრძეზე გადაჭიმული ხეობაა. კომპოზიტური, ქართულ-თურქული მიკროტოპონიმია: ფარზეთ- ქართული ლექსემაა, მასში წარმოდგენილია -ეთ ტოპონიმური სუფიქსი; დაერთვის თურქული ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის დიალექტური -უნ ვარიანტი. ტაშ თურქულის ადგილობრივ დიალექტზევე ნიშნავს „ქვას“. შესაბამისად, ფარზეთუნ ტაში არის „ფარზეთის ქვა“.

კალტამაქ(ი) – გაშლილი ვაკე ადგილია. სამოვარი. თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია: ადგილობრივ დიალექტზე კალ ტამაქ ნიშნავს „ნახვამდის თქმას“, „დამშვიდობებას“; ადგილობრივთა თქმით, უწინ აქამდე აცილებდნენ ხოლმე სოფლიდან მიმავალ ხალხს.

აბონოთ(ი) – უბან იმამგილის იქით, პატარა მაღლობია. ჩვენი ვარაუდით, შესაძლოა, უწინ ყოფილიყო *აბანოთი – „აბანოთა ადგილი“.

ქელაზორ(ი) – მთაა. კომპოზიტური მიკროტოპონიმია. იყოფა ასე: ქელაზორ; მეორე ნაწილი -ზორ სომხურად „ხევს“ ნიშნავს, მაგრამ ქელა- ელემენტის სემანტიკა ჩვენთვის გაურკვეველია.

ალმათურ(ი) – ადგილია ღელე სელანთის პირას. ადგილობრივ გაგონილი ლეგენდის თანახმად, ეს წმინდა თურქული მიკროტოპონიმია: ამ ადგილას შეტაკება მომხდარა და ერთ მებრძოლს მეორისთვის დაუყვირია: ალმა, დურ! ანუ „აბა, დამიდექ საბრძოლველად!“-ო და, შემდგომში ეს შემახილი ხალხს ადგილის სახელწოდებად უქცევია.

სათიბელ(ი) – ადგილია. წმინდა ქართული, ნათელი ეტიმოლოგიისაა.

ნიკარტუნ ტაში – ადგილია ღელე სელანთის პირას. კომპოზიტური და ქართულ-თურქულ ენობრივ კოდთა შერევით წარმოქმნილი მიკროტოპონიმია – ნიკარტ- ტაოურ დიალექტზე არის „ნისკარტი“, ხოლო ტაში კი თურქულის ადგილობრივ დიალექტზე – „ქვა“. ამდენად, ნიკარტუნ ტაში – „ნისკარტის ქვა“.

შექერლი – ჭოტკევის ღელის იქითა ჭალაა. მიკროტოპონიმი აშკარად თურქულია და ნიშნავს „შაქრიანს“.

ჭოტკევ – ჭოტკევის ღელის აქეთა ჭალაა. წმინდა ქართული, ნათელი ეტიმოლოგიის მიკროტოპონიმია: ჭოტი „ერთგვარი ღამის ფრინველი“ და -კევი.

ფასყალა – მთაა. კომპოზიტური, თურქულ-არაბული წარმომავლობის მიკროტოპონიმია: თურქულად ფას ნიშნავს „ჟანგს“, ხოლო ყალა – „ციხეს“; ეს უკანასკნელი არაბულიდანაა ნასესხები.

ყარსეთ(ი) – მთაა. წმინდა ქართული წარმომავლობის მიკროტოპონიმია: ჩვენი ვარაუდით, ფუძე ყარს- უნდა დავუკავშიროთ გვარსახელს (შდრ. დღეს

აჭარაში გავრცელებული გვარი ყარსელაძე), ხოლო -ეთ კი ქართველური ტოპონიმური სუფიქსია; შდრ. ასევე, თურქეთის ერთ-ერთი ქალაქის სახელი ყარსი.

ტაშბაში – უბანია. წმინდა თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია და ნიშნავს „ქვის თავს“. სამწიგნობრო თურქულით ითქმის Taşbaşı. აღსანიშნავია, რომ ამ უბანში დაესახლნენ ცენტრალური უზნის – ბასილეთის მკვიდრნი, მას შემდეგ, რაც წყალდიდობის შედეგად დაზარალდნენ. ტაშბაშის უბანი უფრო მაღალ ადგილასაა, ვიდრე ცენტრალური – **ბასილეთ**.

ბოლუქბაში – პატარა უბანია. თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია – სამწიგნობრო თურქულად სიტყვა Bölükbaşı ნიშნავს „დივიზიის უფროსს“; ამ ადგილებში ძველად ოსმალური ჯარის ნაწილის ბანაკი ყოფილა.

მოლლემე[რ]გილ(ი) – პატარა უბანია. აშკარად თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია: ფუძე მოლლემე[რ] იგივეა, რაც Molla Ömer – „მოლა ომარი“, ხოლო -გილ გვაროვნული სუფიქსია. შესაბამისად, მოლლემე[რ]გილ ნიშნავს „მოლა ომარაანთს“.

ჩეთინ თაშლა – უბანია. აშკარად თურქული მიკროტოპონიმია, ნიშნავს „ძნელ [სავალ] ქვებს“; სამწიგნობრო თურქულად ითქმის Çetin taşlar.

იმამგილ(ი) – უბანია. თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია: იმამ არის მუსლიმური თემის მეთაური (სიტყვა არაბულია), ხოლო -გილ, როგორც უკვე ითქვა, გვაროვნობის აღმნიშვნელი სუფიქსია. სემანტიკურად იმამგილ არის „იმამაანთი“.

ერიქლუხ(ი) – უბანია. აშკარად თურქული მიკროტოპონიმია და ნიშნავს „ტყემლოვანს“; სამწიგნობრო თურქულად ითქმის Eriklik. შდრ. აგრეთვე, ანალოგიური მნიშვნელობის ტოპონიმები იმერეთსა და აჭარაშიც.

ტაშდიბი – სოფლის ყველაზე დიდი უბანი. მიკროტოპონიმი თურქული გახლავთ და ნიშნავს „ქვის ძირს“; აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივები მას სწორედ მკვეთრი „ტ“ თანხმოვნით წარმოთქვამენ.

სულიგილ(ი) – საზაფხულო სამყოფია (ყიშლა). მიკროტოპონიმს ხშირად ადგილობრივები განმარტავენ, როგორც „წყლიან ადგილს“ (მათ თურქულ კილოზე სული ნიშნავს „წყლიანს“), მაგრამ აქ სული-, ჩვენეული ვარაუდით, ანთროპონიმია (შდრ. სულიკო); ამდენად, სულიგილ ნიშნავს „სულიაანთს“;

ბუდიქ ჩაირ(ი) – ადგილია. აშკარად თურქული მიკროტოპონიმია და ნიშნავს „დიდ სამოვარს“.

ვერანე – ადგილია. თურქულ-სპარსულად ეს სახელი ნიშნავს „უდაბურ, გავერანებულ ადგილს“; სიტყვა „ვერანი“ ქართულშიც სპარსულიდანაა ნასესხები.

ღუზ თარლა – ვაკე ადგილია. მიკროტოპონიმი აშკარად თურქულია და ნიშნავს „სწორ, ვაკე ყანას“.

ბეახეთ(ი) – საზაფხულო სამყოფია (ყიშლაა). აქ ერთდება სოფელ ოთხთას ორი ღელე – სელანთი და საგულე. ადგილობრივები სახელწოდებას ხშირად განმარტავენ, როგორც „საბატონო ადგილს“ (რაკილა ბეა თურქულად „ბატონს“ ნიშნავს), თუმცაღა, ჩვენი აზრით, ამ აშკარად ქართულ მიკროტოპონიმს სხვა ახსნაც შეიძლება ჰქონდეს: ბეახ- ფუძე, შესაძლოა, დავუკავშიროთ ანთროპონიმს ანდა პატრონიმს (შდრ. ამჟამად თუშეთში გავრცელებული გვარი ბაიხომიძე), ხოლო -ეთ, უდავოდ, ქართული ტოპონიმური სუფიქსია.

ჯიჭალა – პატარა ტყიანი ადგილი და საზაფხულო სამყოფია. აშკარად ქართული მიკროტოპონიმია: საფიქრებელია, რომ ამოსავალი ფორმა უნდა ყოფილიყო „ჭილ-ჭალა“.

მურხაშვილ(ი) – საზაფხულო სამყოფია. მიკროტოპონიმში უნდა გამოიყოს ფუძე მურხაშ-, რომელიც შესაძლოა, ლაზთა შორის გავრცელებული რაიმე პატრონიმი იყოს (შდრ. თანამედროვე გვარი მოხვაში), ხოლო -გილ კი, ზემოთ როგორც აღინიშნა, თურქული, გვაროვნობის აღმნიშვნელი სუფიქსია.

ელეჭუმლე – საზაფხულო სამყოფია. მაღალზე მდებარეობს, აქედან კი გზა მიდის პატარა ეკლესიისკენ. ჩვენი აზრით, ეს ლაზური მიკროტოპონიმია: ელაჩუმალე ნიშნავს „ასადენ, ასარეკ ადგილს“.

ქუსარა – ესეც საზაფხულო სამყოფია და ჩვენეული ვარაუდით, აქაც ლაზური ფუძე უნდა გამოიყოს: ქუს-ი // ქრუს-ი ლაზურ კილოებში ნიშნავს ქუსლს. აქედან გამომდინარე, ქუსარა (-არ- დეტერმინანტი სუფიქსი ჩანს: შდრ. ქუს-ლ-ი; ბოლოკიდური -ა'ც სუფიქსია).

სათხეთ(ი) – საზაფხულო სამყოფია. ქართული მიკროტოპონიმია ნათელი ეტიმოლოგიით: სა-თხ[ა]-ეთ-ი ანუ თხების სამყოფი.

ფომსანთ(ი) – ადგილია ღელე საგულეს სანაპიროზე. ჩვენი აზრით, აქ უნდა გამოვყოთ -ანთ ქართული სუფიქსი, ხოლო ფუძე ფომს- კი, შესაძლოა, იყოს ანთროპონიმი.

ხუშუთგილ(ი) – ტყიანი ადგილია ღელე საგულეს სანაპიროზე. ხუშუტ-ი ანთროპონიმია ლაზეთში და გვარიც არის ხუშუტ-იშ-ი. ამ მიკროტოპონიმშიც უნდა გამოვყოთ ხსენებული ანთროპონიმი (რომელიც სოფელ ოთხთა ეკლესიაში არც ისე იშვიათად, მეტსახელადაც კი გვხვდება). შესაბამისად, ხუშუთ-გილ არის „ხუშუტაანი“;

ბამბაჯიგილ(ი) – პატარა უბანია. სახელი აშკარად თურქულია: ბამბაჯი ნიშნავს „მეზამბეს“, ხოლო -გილ კი გვაროვნულობის აღმნიშვნელი სუფიქსია. შესა-

ბამისად, ბამბაჯიგილ ნიშნავს „მეზამბეანთს“; შდრ. აგრეთვე, ქ. თბილისის მიკროტოპონიმი ბამბის რიგი.

ღალვანე – უბან ბამბაჯიგილ’ის მოსახლეთა საზაფხულო სამყოფია და ტყიან მაღლობზე მდებარეობს. სუფთა ქართული მიკროტოპონიმია: ღალვანე ანუ იგივე ღელოვანი ნიშნავს ადგილს, სადაც ბევრი ღელეა. აქ ჩამოდის პატარა ღელე საგულე.

გუფი(ი) – პატარა საზაფხულო სამყოფია ღალვანეს ახლოს. ესეც სუფთა ქართული მიკროტოპონიმია: გუფ-ი ანუ გუბ-ი სამწიგნობრო ქართულად „გუბეა“, ხოლო ლაზურ კილოებში კი იგივე სიტყვა „ქვევრს“ ნიშნავს. შდრ. ანალოგიური ტოპონიმი აფხაზეთშიც.

ალიკოლათ(ი) – პატარა საზაფხულო სამყოფია. ჩვენი აზრით, აქ უნდა გამოვყოთ ქართული -ეთ ტოპონიმური სუფიქსის ვარიანტი -თ და პირსახელი (ანთროპონიმი ან მიკროანთროპონიმი) ალიკოლა-.

ჭორლა – ყანაა უბან იმამგილში. ჩვენი აზრით, ეს წმინდა ქართული ტოპონიმია და ნიშნავს „ტალახიან ადგილს“.

ხუჭურ(ი) // ხუჭურ(ი) // ხუწურ(ი) – უბან ბასილეთის მოპირდაპირედ მდებარე ბრინჯის ყანებია. ესეც წმინდა ქართულ მიკროტოპონიმად გვესახება და ჩვენი აზრით, უნდა ნიშნავდეს ვინმე ხუჭუ’ს ან ხუწუ’ს კუთვნილ ადგილს.

ქაფქარი(ი) – ვრცელი ადგილია სოფლის შესასვლელში. იუსუფელის რ-ნში ჰიდროელექტროსადგურის ამოქმედების შემდეგ, იქ უნდა აშენდეს ახალი დასახლება. მიკროტოპონიმი თურქულია, ნიშნავს „ქარიან ადგილს“;

იოხარქი ჰარხ(ი) – არხი და მისი მიმდებარე ადგილია იქვე ახლოს; ქართულ-თურქული შერეული მიკროტოპონიმია და ნიშნავს „ქვედა არხს“.

შუარე – ადგილია. ქართული მიკროტოპონიმი, ნათელი ეტიმოლოგიისა: შუა ადგილი, შუა არე.

დინგუნ ჭოთი – იმამგილ’ის ადგილია. ჭოთი – „ლობიოთა და ცერცვთ გრძელი ქერქი“ (საბა). დინგი ხელის წისქვილის დეტალია; შესაძლოა, ადგილს ასე შეერქვა, რადგან აქ მოსახლეობა ფქვის დროს მორჩენილ ქატოს ჰყრიდა.

ყიზილლარუნ ჭოტი – ეს ადგილიც იმამგილ’შია. თურქულად ყიზილ ჰქვია წითელ კენკრას. ჭოთი – „ლობიოთა და ცერცვთ გრძელი ქერქი“ (საბა). თურქულ-ქართული მიკროტოპონიმია: „წითელ კენკრათა ქერქი“

კომჭირეც(ი) – მაღლობია, ძველად აქ ოთხთელეებს ყანები ჰქონიათ და მერე კი მიუტოვებიათ. ქართული მიკროტოპონიმია: კომჭირეც < კომჭვირეც < კომჭურებ-ი.

ფართ(ი) – სათხეთის იქით, ფართე და ვრცელი ადგილია. წმინდა ქართულ მიკროტოპონიმს წარმოადგენს, ნათელი ეტიმოლოგიით.

ჭოტი // ჭოთ(ი) – ადგილია. წმინდა ქართული მიკროტოპონიმია ნათელი ეტიმოლოგიით: ჭოთი – „ლობიოთა და ცერცვთ გრძელი ქერქი“ (საბა).

ჯვარქეთ(ი) – ოთხთა ეკლესიის გვერდით მდებარე ჭალაა და აქედან მისი სახელწოდებაც: ჯვარის იქითი ადგილი. წმინდა ქართულია.

რისტავ(ი) – ადგილია იქვე ახლოს, მდინარე ჭოროხის სანაპიროზე. რაღა თქმა უნდა, მიკროტოპონიმი ქართულია: რისტავ < რუსიტავ < რუსი თავი;

სეგმან(ი) – ეს ადგილიც მდინარე ჭოროხის სანაპიროზეა. ეტიმოლოგია გაურკვეველია.

კოზანეთ(ი) – ადგილია. წმინდა ქართული მიკროტოპონიმია. ჩვენი აზრით, უნდა ყოფილიყო კოზმანეთ-ი – კოზმანაშვილების ადგილი.

ფირფეთ(ი) – მოლემერგილ’ის უბნის იქით, ვენახებია. წმინდა ქართული ტოპონიმია: ჩვენი აზრით, უწინ უნდა ყოფილიყო ფილიპეთი, რომლისგანაც ჯერ მიღებულია ფირპეთ და მერე კი ფირფეთ.

კიტროლლა – ადგილია უბან მოლემერგილ’ში. ეტიმოლოგია გაურკვეველია. ყურადღებას იქცევს ელემენტი კიტირ-, რაც იგივე კიტრ-ი უნდა იყოს.

ჭანგირევი(ი) – დაბლობია უბან მოლემერგილ’სა და ბოლუქბაშ’ს შორის. ჭანგი მესხურ და ლაზურ კილოებში „ბრჭყალს“ ნიშნავს, ხოლო ჭანგურა კი იქვე „ბირკას“ ჰქვია. ამ მიკროტოპონიმის ამოსავალი ფორმაც, ჩვენი აზრით, *ჭანგურევი-ი ანუ „ბირკები“ უნდა ყოფილიყო. შდრ. ასევე ტოპონიმი ბირკიანი სა-ქართველოში – კახეთში.

შავშეთ(ი) – ადგილია იქვე ახლოს. წმინდა ქართული მიკროტოპონიმია – შავშეთი ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ერთ-ერთი მხარეა.

ალილლა – მოლემერგილ’სა და იმამგილ’ს შორის მდებარე ადგილია. თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია: ağıllar ნიშნავს „ფარეხებს“ და აქ მართლაც არის თხათა სადგომი ფარეხი.

ერდექ(ი) – ადგილია იქვე ახლოს. ეტიმოლოგია გაურკვეველია.

ჭვან ევლევი – იმამგილ’ის უბნის ჭალებია. ქართულ-თურქული მიკროტოპონიმია, სიტყვასიტყვით ნიშნავს „ჭვანის ნაკვეთს“. ჭვანა სოფელია საქართველოში, აჭარის შუახევის მუნიციპალიტეტში.

ფალახ ჭოთლა – ესეც მომცრო ჭალაა იქვე ახლოს. ქართულ-თურქული მიკროტოპონიმია, სიტყვასიტყვით ნიშნავს „ბალახის ჭოთებს“.

ჭომურე – ადგილია. ჩვენი აზრით, წმინდა ქართული მიკროტოპონიმი უნდა იყოს. ვუკავშირებთ ლაზურ ონჩამურე // ჩამურე ლექსემას, რაც ნიშნავს „საცეხველს“

შორახპარა – პატარა ღელე და მიმდებარე ჭალა უბან მოლემერგილ’ში. ეტიმოლოგია გაურკვეველია.

ჭვინთ(ი) – გორაკიანი ადგილია. წმინდა ქართული მიკროტოპონიმი – ჭვინტ-ი ნიშნავს „წაწვეტებულს“. შდრ. სოფელი ჭვინთა ახალციხის მუნიციპალიტეტში.

გურჯი ბაღლარ(ი) – ადგილია. თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია და ნიშნავს „ქართულ ბაღებს“.

მალაქეთ(ი) – საზაფხულო სამყოფია. წმინდა ქართული მიკროტოპონიმია: ფუძე მალაქ- უნდა უკავშირდებოდეს ანთროპონიმს მალაქია, ხოლო -ეთ კი ქართული ტოპონიმური სუფიქსია. შესაბამისად, მალაქეთ-ი ნიშნავს „მალაქიას შთამომავლების კუთვნილ ადგილს“.

მოხუსთან(ი) – ჯიჭალის ქვემოთ მდებარე ვაკე ადგილია. ჩვენი აზრით, მიკროტოპონიმს შეიძლება ორგვარი ახსნა მოემდებოს: 1. თუკი მას ქართული წარმოშობისად ჩავთვლით, მაშინ, შესაძლოა, იშლებოდეს ასე: მოხუ-ს-თან, ანუ გამოიყოფოდეს ფუძე მოხუ-, რომელიც, ჩვენეული ვარაუდით, ანთროპონიმია (შდრ. მსგავსი ერთეული ლაზურ გვარში მოხვა-შ-ი), ხოლო -ს-თან ელემენტი კი რთული ბრუნვის ფორმანტია, რომელიც ტოპონიმის საწარმოებლად გამოყენებული (შდრ. ანალოგიური წარმოება თუშეთში: წყაროსთანა, ხესთანა და ა.შ.); 2. თუკი მას თურქული წარმოშობისად ჩავთვლით, მაშინ ფუძე ისევ მოხუ-იქნება, რომელიც უშუალოდ თურქული ენის მეშვეობით ვერ აიხსნება, ხოლო ელემენტი -სთან იგივე იქნება, რაც სპარსული წარმოშობის სუფიქსი, რომელიც ქორონიმებს (თურქესთან, გურჯისთან...) აწარმოებს.

ფიღრანთ(ი) – სათხეთის იქით მდებარე ჭალებია. ჩვენეული ვარაუდით, უწინ ალბათ იქნებოდა ფირიანთ-ი ანუ ვინმე ფირის (ეს შესაძლოა, ყოფილიყო ანთროპონიმი ან არს. სახელი: შდრ. ფირ-ი „იეზიდი ღვთისმსახური“) ოჯახის, შთამომავლების კუთვნილი/საცხოვრისი ადგილი.

მარალა – ელექუმლე'ს გადაღმა მდებარე ჭალაა. ეტიმოლოგია ჩვენთვის უცნობია.

პეტაისე – საზაფხულო სამყოფია ბოლუქბაში'ს მოპირდაპირედ. ჩვენი ვარაუდით, წმინდა ქართული მიკროტოპონიმი უნდა იყოს: ალბათ, ამოსავალი უნდა ყოფილიყო *პეტრაისი ანუ „ვინმე პეტრეს კუთვნილი ადგილი“.

დარაბალი თარლა – ყანაა. თურქული წარმოშობის მიკროტოპონიმია: სიტყვასიტყვით ნიშნავს „უჯრედებად დაყოფილ ყანას“.

საგულე – იალაღია, საიდანაც იმავე სახელწოდების პატარა ღელე იღებს სათავეს. წმინდა ქართული, ნათელი ეტიმოლოგიის მიკროტოპონიმია.

სელანთ(ი) – იალაღია, საიდანაც იმავე სახელწოდების პატარა ღელე იღებს სათავეს. წმინდა ქართული, ნათელი ეტიმოლოგიის მიკროტოპონიმია: უწინ უნ-

და ყოფილიყო *სელაანთ-ი ანუ „ვინმე სელას შთამომავლების კუთვნილი ან საცხოვრისი ადგილი“.

დულაღ ფართ(ი) – საზაფხულო სამყოფია. თურქულ-ქართულ ენობრივ კოდთა შერევით წარმოქმნილი მიკროტოპონიმია და სიტყვასიტყვით ნიშნავს „შენალოც ფართობს“.

მამასადამე, მოპოვებული მასალების მიხედვით იკვთება, რომ სოფელ ოთხთა ეკლესიის ტოპონიმიკური სახელების წარმომავლობა ორგვარია - ქართული და თურქული (ოსმალური); მოიპოვება ბევრი ისეთი ფორმაც, რომელიც ფუძედ იყენებს ქართულ სახელს და ირთავს თურქულ სუფიქსს (მაგალითად, ქუაბუნ ბოინი – „საქვაბე ადგილი“). ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ ოთხთა ეკლესიის მიკროტოპონიმიკაში სწრაფი ტემპით იკვლევს გზას თანამედროვე ცხოვრების ამსახველი სახელწოდებანი. იქ უკვე მოსახლეობა ქართულენოვანი აღარ არის, შესაბამისად, დღითიდღე იცვლება ძველი ტოპონიმები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. **თაყაიშვილი 1960:** - თაყაიშვილი ექვთიმე, „1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში“, თბილისი, 1960.
2. **ცხადია 1998:** - ცხადია პაატა, „ქართველური ონომასტიკა“, თსუ, თბილისი, 1998.

მარიამ კობერიძე / Marian Koberidze¹

(გორი, საქართველო / Gori, Georgia)

**ეპოქის ფილოსოფიის ფილოსოფიის
ფილოსოფიის ფილოსოფიის ფილოსოფიის
X საერთაშორისო კონგრესზე
(ალექსანდრე ხახანაშვილი)**

აბსტრაქტი: წინამდებარე სამეცნიერო სტატიაში წარმოდგენილია ქართველოლოგიის აქტუალური საკითხი - შავიზღვისპირეთის ცივილიზაციასთან კონტექსტი. XIX საუკუნის მეორე ნახევარი მნიშვნელოვანი პერიოდია მსოფლიო კულტურის ისტორიაში: კიდევ უფრო გაძლიერდა სამეცნიერო ინტერესი აღმოსავლეთის ქვეყნების, ისტორიისა და კულტურის მიმართ. ამას მოწმობს, 1894 წლის 23 -31 აგვისტოს ჟენევის უნივერსიტეტში გამართული ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესი, რომლის მუშაობაში მონაწილეობდა 18 სახელმწიფოსა და 97 უნივერსიტეტის წარმომადგენელი. კონგრესის მუშაობაში მონაწილეობდა ალექსანდრე ხახანაშვილი და ნოე ჟორდანიანი.

ეთნოგრაფიის სექციაში ა. ხახანაშვილმა ფრანგულ ენაზე წაიკითხა საინტერესო მოხსენება „უცხოელთა გავლენა საქართველოს ცივილიზაციაზე“, სადაც მან ხაზი გაუსვა საქართველოს გეოგრაფიულ მდებარეობას, ენას, ზნე-ჩვეულებებსა და კულტურულ ღირებულებებს, უძველეს ქართულ ცივილიზაციას (ურთიერთობები ბიზანტიასთან, ეგვიპტესთან, სირიასთან...). ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით განიხილა საქართველოს უძველესი ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული კავშირები მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანასთან. ხაზი გაუსვა იმას, რომ საქართველო, მდებარე შავსა და კასპის ზღვებს შუა, შეიქმნა აღმოსავლეთ-დასავლეთის შემაჯავებელი ხიდად. საქართველოს ინდოეთთანაც ჰქონია მიმოსვლა...

ეს იყო დიდმნიშვნელოვანი და იმ დროისთვის მნიშვნელოვანი მოვლენა. მსოფლიოს მეცნიერებმა უძველესი ქართული ცივილიზაციის შესახებ სწორი და მნიშვნელოვანი ინფორმაცია გაიგეს. ამ მოხსენებით ალექსანდრე ხახანაშვილმა მსოფლიოს სამეცნიერო საზოგადოებას გააცნო ქართული კულტურული ღირებულებები: ენა, ისტორია და უძველესი ხელნაწერები თვალწინ გადაუშალა საქართველოს წარსული, ყოფა და ეროვნული ტრადიციები.

ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესზე დასმული პრობლემური საკითხების ანალიზსა და შესწავლას დღევანდელი მდებარეობის მიმართებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, პროფესორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი / PhD in Philology, Professor at Gori State University

საკითხის კვლევა ეყარება პრესის მასალებს, რომელიც ქრონოლოგიურად არის შესწავლილი ისტორიულ-მედარებითი, აღწერითი, სინქრონული და დიაქრონული ანალიზის მეთოდების გამოყენებით.

საკვანძო სიტყვები: ქართველოლოგია, ორიენტალისტთა საერთაშორისო კონგრესი, ცივილიზაცია, პოპულარიზაცია, ალექსანდრე ხახანაშვილი.

**Kartvelology in the Context of Black Sea Civilization
at the X International Congress of Orientalists
(Alexandre Khakhanashvili)**

Abstract: This scientific paper presents an actual problem of cartviology - the context with the Black Sea civilization. The second half of the 19th century is an important period in the history of world culture The scientific interest in the language, history and culture of the Eastern countries became even stronger. This is evidenced by the X International Congress of Orientalists held at the University of Geneva on August 23-31, 1894, which was attended by representatives of 18 states and 97 universities. Alexander Khakhanashvili and Noe Jordania participated in the congress.

In the Ethnography section A. Khakhanashvili read an interesting report in French "The Influence of Foreigners on Georgian Civilization". In the report he emphasized the geographical location, language, morals and cultural values of Georgia, the ancient Georgian civilization (relations with Byzantium, Egypt, Syria ...). Based on historical facts, the ancient economic, political, cultural ties of Georgia with different countries of the world were discussed. He stressed that Georgia, located between the Black and Caspian Seas, was created as an east-west bridge. Georgia also had traffic with India ...

It was an important and significant event for that time. Scientists of the world have learned correct and important information about the ancient Georgian civilization. With this report, Alexandre Khakhanashvili introduced the Georgian cultural values to the world scientific community: language, history and ancient manuscripts he exposed the past, existence and national traditions of Georgia.

The analysis and study of the problematic issues raised at the X International Congress of Orientalists is of particular importance in relation to the present.

Key words: Kartvelology, International Congress of Orientalists, Civilization, Popularization, Alexandre Khakhanashvili.

შესავალი: XIX საუკუნის მეორე ნახევარი მნიშვნელოვანი პერიოდია მსოფლიო კულტურის ისტორიაში: კიდევ უფრო გაძლიერდა სამეცნიერო ინტერესი აღმოსავლეთის ქვეყნების ენის, ისტორიისა და კულტურის მიმართ. მნიშვნელოვანი იყო მსოფლიო სამეცნიერო საზოგადოებისთვის ქართული კულტურული ღირებულების გაცნობა-პოპულარიზაცია, შავიზღვისპირეთის ცივილიზაციაში საქართველოს მნიშვნელობისა და ადგილის გამოკვეთა.

ქართული კულტურის პოპულარიზაციის საქმეში განსაკუთრებული წვლილი შეიტანა მოსკოვის ლაზარევის ინსტიტუტის პროფესორმა ალექსანდრე ხახანაშვილმა.

წყაროები/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკვლევი პრობლემის ირგვლივ სამეცნიერო სტატიაში გაანალიზებულია ქართულ პრესაში დაბეჭდილი ალექსანდრე ხახანაშვილისა (ხახანაშვილი, 1898: 1-23; 1905: 1-22, 1913: 5-14) და ნოე ჟორდანიას პუბლიკაციები (ჟორდანია, 1894 ა., გვ. 11-15; ჟორდანია, 1894 ბ., 11-13; ჟორდანია, 1894 გ., 12-14). ამავე დროს განხილულია ქართველ მკვლევართა სამეცნიერო ნაშრომები (გოზალიშვილი, 1864: 165-169; 1975: 21-135; 1976: 32-41; კობერიძე, 2021 ა. : 309-326; 2021 ბ. : 101-113).

მეთოდოლოგია: სამეცნიერო სტატიაზე მუშაობისას გამოყენებულია კვლევის მეთოდები: აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი, კრიტიკული ანალიზი, სინქრონიული და დიაქრონიული ანალიზი.

დისკუსია: მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრე ხახანაშვილი რუსეთში მოღვაწეობდა, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ევროპასთან ურთიერთობას ანიჭებდა. ამ მხრივ, საინტერესოა გაზეთ „კვალში“ დაბეჭდილი მისი წერილი „როგორ გავეცნოთ ევროპას“. მისი მოგზაურობის დროს უცხოეთში სრულებით არ იცნობენ ქართველებს და თუ გაუგონიათ ან წაუკითხავთ რამე, მხოლოდ თითო-ოროლა მეცნიერს. ჟენევის ცნობილი მუზეუმის დათვალიერებისას, მას შეუნიშნავს ქართულად დაბეჭდილი „დავითნი“, რომელსაც ქვეშ მიწერილი ჰქონდა: „georgien du nord d' Amerique“. ქართული ასოებით დაბეჭდილი წიგნი მიაწერეს ამერიკის გეორგიას. „კავკასიის გეორგია“, „ჟორჟი“ ვერ გაარჩიეს ამერიკის გეორგიისაგან. ამის შესახებ ალ. ხახანაშვილმა დაწერა წერილი ჟენევის გაზეთში. ორი დღის შემდეგ რედაქციამ, მას მადლობა გადაუხადა შენიშვნისთვის და შეატყობინა, რომ შეცდომა გასწორებული იყო (ხახანაშვილი, 1894: 2).

ასეთი შეცდომების თავიდან ასაცილებლად, ა. ხახანაშვილს მნიშვნელოვნად მიაჩნდა ევროპასთან სიახლოვე. პირადად გაცნობა და დაახლოება იქაურ მეცნიერებთან, მწერლებთან. „ამგვარი გაცნობა და მოგზაურობა სასარგებლო იქნება, როგორც მთელი ერისთვის, ასევე კერძო პირისათვისაც, რომელსაც

შეძლება, დააკვირდეს სრულებით სხვა მიმართულებას, იქაურ საზოგადო და სამეცნიერო-სალიტერატურო ცხოვრებაში: აქ შეითვისებს ახალ აზრებს, გააფართოებს თავის ცოდნას, შეიძენს უცხო ენების მდიდარ ნაწერებს და ამ იარაღით აღჭურვილი დაბრუნდება სამშობლოში რიგიანად მომზადებული საზოგადო მოღვაწეობისთვის. უნდა იმატოს საზღვარგარეთ სასწავლებლად წასულ ქართველ ახალგაზრდათა რიცხვმა“ (ხახანაშვილი, 1994: 2).

ა. ხახანაშვილს ევროპაში განათლებამიღებული ახალგაზრდობა მიაჩნდა შემაერთებელ ხიდად საქართველოსა და ევროპას შორის.

ქართულ სიძველეთა შესწავლისა და თავმოყრის მიზნით ალექსანდრე ხახანაშვილმა იმოგზაურა იტალიაში, ინგლისსა და საფრანგეთში. ის იყო პირველი ქართველი მკვლევარი, რომელმაც თავისი ოთხტომიანი „ქართული სიტყვიერების ისტორიით“ შექმნა ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი სისტემური კურსი. ეს შრომა ძველი ქართული მწერლობის თავმოყრის, მისი სისტემაში მოყვანის პირველი მცდელობა იყო, რასაც ბევრი რამ უშლიდა ხელს: უმთავრესად ის, რომ იმდროისთვის ქართული ხელნაწერების უმეტესი ნაწილი არ იყო შესწავლილი და გამოცემული. ამ შრომით ქართული კულტურა გაიტანა მსოფლიო ასპარეზზე (გოზალიშვილი, 1964 : 165-169; კობერიძე 2021 ა. : 313).

1897 წელს „ქართული სიტყვიერების ისტორიის“ მეორე ტომის რუსულად გამოსვლის გამო ცნობილი მწერალი გიორგი წერეთელი წერდა: „გაბედვით შემძლიან ვთქვა, რომ არც ერთს ქართველ მეცნიერს და მოღვაწეს იმდენი დამსახურება არ მიუძღვის თავის ერის წინაშე, როგორც ალ. ხახანაშვილს. ამ ახალგაზრდა მეცნიერმა მთელი თავისი ნიჭი, ღონე და ძალა მოანდომა სამშობლოს გონების საუნჯის შესწავლას იმ განზრახვით, რომ შემდეგ უცხო ენაზე გამოექვეყნებინა მთელი ორი ათასი წლის კულტურული მოძრაობა საქართველოს ერისა და მისი დამსახურება კაცობრიობის წინაშე“ (წერეთელი, 1898: 749).

ა. ხახანაშვილის გამოკვლევები დაიბეჭდა, აგრეთვე, საზღვარგარეთ-ფრანგულ და გერმანულ ენებზე. ქართული საზოგადოების დავალებით ფრანგულად დაწერა საქართველოს ისტორიული განხილვა, რომელიც 1900 წელს პარიზის მსოფლიო გამოფენისთვის ცალკე წიგნად გამოვიდა. მასში წარმოდგენილია საქართველოს ისტორიულ პირთა, მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პორტრეტები. წიგნმა ფართო გამოხმაურება პოვა ევროპის ბევრი სახელმწიფოს პროგრესულად მოაზროვნე პოლიტიკურ და მეცნიერულ მოღვაწეთა შორის. პარიზის მსოფლიო გამოფენაზე ქართული განყოფილების ხელმძღვანელი - რაფიელ ისარლიშვილი 1900 წლის 26 ოქტომბერს ა. ხახანაშვილს სწერდა: „ეს თქვენი ისტორია ყველაზე უკეთესად მიიღეს, ყოველგან დავარიგე და ყველამ ძალიან მოიწონა, ყოველსავე მხრით“. მეორე წერილში კი აცნობებდა: „პარიჟის გამოფენის

საშუალებით, საფუძვლიანად გავაცანით უცხოეთსა ჩვენი ქვეყანა, და რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ ჩვენს წიგნს, ასე მდიდრულად გამოცემულს“. ამ გამოცემის გამო ჟურნალი „მოგზაური“ იუწყებოდა: გამომცემელმა 800 ცალი ევროპის სახელმწიფოში უფასოდ დაარიგა. მას 150 მადლობის წერილი მიუღია სხვადასხვა ქვეყნის პოლიტიკური მოღვაწეების, მასწავლებლებისა და მწერლებისგან (მოგზაური, 1901, 722-723; გოზალიშვილი, 1964: 165-169; კობერიძე, 2021 ა.: 314).

ალექსანდრე ხახანაშვილმა მონაწილეობა მიიღო 1894 წლის 23 -31 აგვისტოს ჟენევის უნივერსიტეტში გამართულ ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესის მუშაობაში. მასთან ერთად კონგრესს ესწრებოდა ნოე ჟორდანიას. ამ კონგრესის მიმდინარეობის შესახებ ვრცელი წერილი „ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესი ქ. ჟენევაში“ გამოქვეყნდა გაზეთ „კვალში“ ნოე ჟორდანიას ინიციალებით (ნ.ჟ.) (ჟორდანიას, 1894 ა., გვ. 11-15; ჟორდანიას, 1894 ბ., 11-13; ჟორდანიას, 1894 გ., 12-14).

კონგრესის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღო ოთხასმა ორიენტალისტმა. დელეგატები გამოგზავნა 18 სახელმწიფოს 97-მა უნივერსიტეტმა. დელეგატები იყვნენ შემდეგი ქვეყნებიდან: შვეიცარია, გერმანია, ავსტრია-ვენგრია, ბელგია, საფრანგეთი, დიდი ბრიტანია და ირლანდია, იტალია, ჰოლანდია, რუსეთი, შვეიცია-ნორვეგია, სათათრეთი, ეგვიპტე, ჩრდილო და სამხრეთ ამერიკა (შეერთებული შტატები და ბრაზილია), პერუ, ინდოეთი, იაპონია, სპარსეთი და ჩინეთი (ჟორდანიას, 1894 ა., გვ. 11).

კონგრესი გახსნა შვეიცარიის რესპუბლიკის პრეზიდენტმა ფრეიმ. მასთან ერთად ორიენტალიზმის შესახებ სიტყვა წარმოთქვეს: ჟენევის კანტონის პრეზიდენტმა რიშარდმა და კონგრესის თავმჯდომარემ ედუარდ ნავილმა.

ფრეისმა წამოაყენა ახალი ენების შესწავლის საკითხი. მეცნიერება აღმოსავლეთის ენების შესახებ არის მხოლოდ ერთი მხარე იმ მოძღვრებისა, რომლის შეხედულებით სხვადასხვა ერი და ენები მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი ერთმანეთთან. მეცნიერებს კარგად აქვთ შეგნებული, თუ როგორი გავლენა აქვს ამგვარ კვლევას ხალხთა გონებრივ განვითარებაზე. ჩვენს სკოლებში არ ვასწავლით მართო იმ საგნებს, რომელიც პირდაპირ პრაქტიკულ ცხოვრებისათვის არის გამოსადეგი: „კარგად გვესმის, რომ არც ერთი სწავლა, მეცნიერულ კვლევაზე დაფუძნებული, არ არის დაკარგული ხალხის გონებრივი და მწარმოებელი ძალ-ღონის განვითარებისათვის. სიამოვნებით თაყვანს ვცემ ორიენტალურ ფილოლოგიის წარმომადგენელთ, ვუსურვებ მათ მეცნიერებაში ახალი გზების გაკვალვას და ამით ვიწყებ X საერთაშორისო კონგრესს ორიენტალისტებისა“ (ჟორდანიას, 1894 ა. : 12).

ქენევის კანტონის პრეზიდენტმა რიშარდმა აღნიშნა: „მიზანი და უპირატესობა პატარა ქვეყნისა განა ის არის, რომ უზრუნველჰყოს ბჭობის და დასკვნის სრული თავისუფლება? უმთავრესი პირობა მისი არსებობის განა არ მოითხოვს მეცნიერების საშუალებით ჩანერგოს ხალხთა შორის ძმობა და კავშირი? ამ მხრით, ჩვენც ხელს ვუწყობთ წინსვლას, პროგრესს. თქვენი კვლევა-ძიებისა ფართო არის და შეიცავს დიდათ საინტერესო კითხვებს. თქვენ ჰვინთ სინათლეს წარსულს, რაც წყვედიადით მოცულია და რასაც ჩვენი აღფრთოვანებული ფანტაზია კიდევ უფრო აბნელებს და მისტიურათ ჰქმნის. აქ არ იმალება სათავე ჩვენი არსებობისა? აი, ეს არის ხანა ჩვენი ხასიათის შემუშავებისა და დასაწყისი ევროპიულ აზრთა მიმდინარეობისა. თქვენმა ნაყოფიერმა გამოკვლევამ აღმოაჩინა რგოლები იმ უღვეველ ჯაჭვისა, რომელმაც შეაერთა აზრის დღევანდელი განვითარება თავის აკვანთან. თქვენ აღებთ ტაძრის კარებს, სადაც უკუნიდან ჩაკეტილია საიდუმლოება და რის გაგებასაც მუდამ ვისწრაფვით. თქვენ გვიჩვენებთ იმ უკვდავ იდეას, რომელიც დაიბადა წმინდა მდინარეთა ნაპირას, იქიდან გადმოვიდა და გავრცელდა ყველა ხალხში.“ (ქორდანია, 1894 ა. : 12-13).

მან ყურადღება გაამახვილა იმაზეც, რომ თანამედროვე ხალხმა დაამსხვრია და უარყო თავიანთი კერპები და თხოულობს ჭეშმარიტებას. ჭეშმარიტების მიცემა კი შეუძლია მხოლოდ მეცნიერებას, კონგრესის მონაწილეები ეხმარებიან ამ მიმართულებას (ქორდანია, 1894 ა. : 12-13).

საინტერესო გამოსვლა ჰქონდა კონგრესის თავმჯდომარეს - ედუარდ ნავილს: „ამბობენ, ასეთმა კონგრესმა რაიმე დიდი ცვლილება უნდა შემოიტანოს მეცნიერებაში, შესამჩნევი აღმოჩენა უნდა მოახდინოსო. სრულებითაც არა, კონგრესი მხოლოდ სწავლულთა ერთმანეთის ნახულობაა, ეს მათი ბაასია, რომელიმე მეცნიერულ კითხვის შესახებ. ხანგრძლივ კარჩაკეტილ შრომას შემდეგ ამ გვარ აზრთა გაცვლა-გამოცვლას ცხოველ-მყოფელი ზეგავლენა აქვს ადამიანზე. ვინ იცის, ამით რამდენი ცრუ შეხედულება გაქარწყლდება, რამდენი ახალი კითხვები დაიბადება და სწავლული დგება ამა თუ იმ გზაზე. ახლა ენის შესახებ. როგორც მოგეხსენებათ, ჩვენი ხალხი სამ ენაზე ლაპარაკობს, ამას ერთიც მივუმატეთ და კონგრესის ოფიციალურ ენათ ოთხი ენა გავხადეთ. ამგვარათ პოლიტიკური ნეიტრალიტეტი და ენის სიმრავლე -აი, რამ გავგაბედვია ქენევაში კონგრესის მოწვევა. ამას მიუმატეთ, თუ გნებავთ, შვეიცარიის გეოგრაფიული მდებარეობაც“ (ქორდანია, 1894 ა. : 12-13).

მან დასავლეთ ევროპას დაუკავშირა აღმოსავლეთის ცივილიზაცია და ხაზი გაუსვა ფაქტს, რომ დასავლეთის სრული განცალკევება აღმოსავლეთთან ახლა აღარ არსებობს. საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ დასავლეთის ცივილიზაციის დასაწყისი აღმოსავლეთში უნდა მოინახოს. ახლად აღმოჩენილი წყაროები

ნათლად გვიმტკიცებენ, თუ რა ხშირი მიმოსვლა და კავშირი ყოფილა ძველ ხალხთა შორის. რა აკავშირებს ხალხს ერთმანეთთან და რა აქვთ საერთო თავიანთ ცივილიზაციაში. ორიენტალისტების კონგრესი - ეს ცოცხალი საბუთია ჩვენი ერთობის, ურომლისოდაც ყოვლად შეუძლებელია ჩვენ მიერ გაკვლეულ გზაზე სიარული და ჭეშმარიტების ძიება...“ (ჟორდანია, 1894 ა. : 12-13).

კონგრესზე წარმოდგენილი იყო ტრადიციული სექციები:

ინდოეთი (თავმჯდომარე ლორდ რეი, დიდი ბრიტანეთის სამეფო აზიური საზოგადოების თავმჯდომარე);

ინდოეთი (ლინგვისტიკა და არიელთა ენები) (თავმჯდომარე ასკოლი, იტალიის სენატორი);

1. სემიტური ენები (თავმჯდომარე ჰალის უნივერსიტეტის პროფ. კაუტჩი);
2. მუსულმანთა ენები (თავმჯდომარე შეფერი, პარიჟის ინსტიტუტის წევრი);
3. ეგვიპტე და აფრიკის ენები (თავმჯდომარე მასპერო, წევრი ინსტიტუტისა);
4. შორეული აღმოსავლეთი (თავმჯდომარე ლეიდენის უნივერსიტეტის პროფ. შლეგელი).

დაემატა ორი ახალი სექცია:

1. ეთნოგრაფიული და გეოგრაფიული (თავმჯდომარე ბუდაპეშტის პროფესორი ვამბერი);

2. საბერძნეთი და აღმოსავლეთი (თავმჯდომარე ნიუ-იორკის პროფესორი ბერრიამი).

„ასე დაანაწილეს აღმოსავლეთის შესწავლა და ქართული ენა კი არც ერთ ნაწილში არ მოხვდა. ამის მიზეზი ის არის, რომ ჩვენი ენა არც ერთ ამ კრებულს არ ეკუთვნის, მხოლოდ ის კი არ არის გამოკვლეული, რომელი ჯგუფის ნაწილს შეადგენს“, – აღნიშნავს ნოე ჟორდანია.

ამისთვის მათ შეარჩიეს ეთნოგრაფიის სექცია, რომელიც გამოირჩეოდა მოხსენებების სიმრავლით. აღნიშნულ სექციაში იყო 112 მოხსენება. მონაწილეები: ა. ხახანაშვილი- საარქეოლოგიო საზოგადოება (რუსეთი); ეზოვი-რუსეთის საერო განათლების წარმომადგენელი; კონსტანტინე ვიაზემსკი - რუსი მოგზაური; ჰოროვიჩი - ბოსნე-ჰერცეგოვინის გუბერნატორი; ჰანრი მოზერი - აზიაში მოგზაური; ქამილ ბეი – სულთნის წარმომადგენელი; ჰოლბანი- რუმინეთის მეფის წარმომადგენელი; ლუი ბენლევი - საფრანგეთის წარმომადგენელი; მეგავარიანი - სომხეთის წარმომადგენელი და სხვა.

ალექსანდრე ხახანაშვილმა ფრანგულ ენაზე წაიკითხა საინტერესო მოხსენება „უცხოელთა გავლენა საქართველოს ცივილიზაციაზე“. ეს ხაზს უსვამს

კიდევ ერთ ფაქტს, მიუხედავად იმისა, რომ ა. ხახანაშვილი იყო რუსეთის წარმომადგენელი, მან მსოფლიოს სამეცნიერო საზოგადოებას წარუდგინა გასაცნობად მოხსენება, რომელიც უძველეს ქართულ ცივილიზაციას ეხებოდა. მოხსენებაში მან ხაზი გაუსვა საქართველოს გეოგრაფიულ მდებარეობას, ენას, ზნეჩვეულებებსა და კულტურულ ღირებულებებს, უძველეს ქართულ ცივილიზაციას (ურთიერთობები ბიზანტიასთან, ეგვიპტესთან, სირიასთან...). ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით განიხილა საქართველოს უძველესი ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული კავშირები მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანასთან. ხაზი გაუსვა იმას, რომ საქართველო, მდებარე შავსა და კასპის ზღვებს შუა, შეიქმნა აღმოსავლეთ-დასავლეთის შემაერთებელ ხიდად. საქართველოს ინდოეთთანაც ჰქონია მიმოსვლა...

ამიერკავკასიის ჩრდილო-დასავლეთით ქრისტეს მოსვლამდე შვიდი საუკუნის წინ დასახლდა ქართველი ხალხი. მუდმივმა ბრძოლამ და შულღმა ხელი შეუწყო საქართველოს დანაწილებას სამეფო-სამთავროებად: ქართლ-კახეთი, იმერეთი, გურია-სამეგრელო, სვანეთი... ამ პატარა ქვეყანაში შეუწყვეტილ თარეშობდნენ: ასირიელები, სპარსეთი, ბიზანტია, სათათრეთი და კავკასიის თემები... მაშინ, როდესაც კავკასიის მიუდგომელ ხეობაში თავისუფლად ცხოვრობდნენ ბევრი უცნობი ჯგუფი, სამხრეთით კი ძველი ივერია 14 საუკუნის განმავლობაში სისხლის ღვრით იცავდა ქრისტიანობას და კულტურას...

საქართველოს მშვენიერი და მდიდარი ბუნება თავიდანვე იპყრობდა ყურადღებას სპარსეთის, ეგვიპტის, ფინიკიის, საბერძნეთის, იტალიისა და სხვა ქვეყნებისას. აქ მოდიოდნენ, აარსებდნენ ახალშენებს, მართავდნენ აღებ-მიცემობას, ავრცელებდნენ თავიანთ ენას, ზნე-ჩვეულებას და კულტურას.

„საქართველო, მდებარე შავსა და კასპიის ზღვებს შუა, შეიქმნა აღმოსავლეთ-დასავლეთის შემაერთებელ ხიდათ. რიონის და მტკვრის ნაპირებზე გაშენდნენ ქალაქები და გაჩაღდა ვაჭრობა. ერთი მხრით, ფოთი, დიოსკურია, ეა, სნეპი და სხ., მეორე მხრით, მცხეთა, უფლის-ციხე, კასპი, სურამი, ურბნისი და სხვა გახდნენ მისვლა-მოსვლის ცენტრებათ... არქეოლოგიური ნაშთნი, სამთავროს ნაშთნი სასაფლაოსი (მცხეთას) გვიჩვენებენ, რომ საქართველოს ინდოეთთანაც ჰქონებია მიმოსვლა“ (ხახანაშვილი, 1894 ბ. : 13-14).

რომელ ქვეყნებთან ჰქონდა საქართველოს ურთიერთობა? ალექსანდრე ხახანაშვილი იმოწმებს ბერძენი ისტორიკოსის – ჰეროდოტეს მოსაზრებებს. ჰეროდოტეს თქმით, კოლხიდაზე ძლიერი გავლენა ჰქონდა ეგვიპტეს და თვით კოლხიდელნი ეგვიპტელთა ჩამომავალია. ორივე ხალხი ერთნაირად ამზადებენ ტილოს, ერთნაირად ცხოვრობენ (ხახანაშვილი, 1894 ბ. : 13- 14).

„კოლხიდელნი ეგვიპტის, თუ საქართველოს ჩამომავალნი არიან -ეს ჯერ კიდევ სადავო კითხვაა. ხოლო ის კი აღარ არის საეჭვო, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირას მცხოვრებ ხალხს ვაჭრობა ჰქონდა გამართული ეგვიპტესთან. ქართველი მემატანენი ეგვიპტელთ აწერენ საქართველოში მნათობთა თაყვანისცემის გავრცელებას“ (ხახანაშვილი, 1894 ბ. 14).

ქართველებს სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ ასირიელებთან და ბაბილონიელებთან. „ესენი VI საუკუნეში საქართველოში ყიდულობდნენ მონებს, სპილენძის ჭურჭელს.. მაგრამ საქართველოზე არც ერთ ქვეყანას არ ჰქონებია ისეთი გავლენა, როგორც სპარსეთს და ბიზანტიას. მემატანეს თქმით, სპარსეთიდან საქართველოში შემოვიდა ზოროასტრის სარწმუნოება, ხუროთმოძღვრება, მოთხრობები და ზეპირ-გადმოცემები მათი გმირების შესახებ (რუსტემი და ზურაბი). ქართველების წარმოდგენა ეშმაკის, საიქიოს და ჯოჯოხეთის შესახებ პირდაპირი ნაყოფია ზოროასტრის სისტემისა. სპარსეთის გავლენაც თანდათან გაძლიერდა. მე-4 საუკუნეში საქართველო ქრისტიანდება და სპარსეთის გავლენას თანდათან ძირი ეთხრება. მის ალაგს იჭერს ბიზანტია. ბიზანტიიდან გაძმოდის წერილი, აპოკრიფები, წმინდათა ცხოვრება და სხვა სალიტერატურო ნაწარმოებნი. მე-10 საუკუნეში ქართველები იძენენ განათლებას ბიზანტიაში, შემდეგ ბრუნდებიან და ხსნიან სკოლებს, სადაც ასწავლიან ღვთისმეტყველებას, მათემატიკას, გრამატიკას, ბერძნულ და სირიულ ენებს“ (ხახანაშვილი, 1894 ბ. 14).

ა. ხახანაშვილმა ყურადღება გაამახვილა ქართული კულტურისა და განათლების ცენტრებზე. მეთორმეტე საუკუნეში კახეთში გაიმართა არსენ იყალთოელის შესანიშნავი სკოლა. ათონის მონასტერი შეიქმნა შემაერთებელ ხიდად საქართველოსა და ბიზანტიას შორის. საქართველოს სწავლა-განათლება და სასულიერო მწერლობა სრულიად დამოუკიდებელი შეიქმნა ბიზანტიისაგან. მე-8 საკუნიდან არაბები შემოდიან. თბილისში დაარსდა ასტრონომიული ობსერვატორია.

„ამ სამი ერის გავლენის ქვეშ ვითარდება კულტურა, მდიდრდება მწერლობა, უმჯობესდება ენა. ასეთი პროგრესული მიმდინარეობა უმაღლეს წერტილს მიაღწევს მეთორმეტე საუკუნეში, როცა თამარ მეფის წინამძღოლობით საქართველოს ხელისუფლების ქვეშ იკრიბება მთელი კავკასია. პოლიტიკურ სიძლიერეს თან მოჰყვა გონებრივი სიძლიერეც. პოეტები: რუსთაველი, შავთელი, ჩახრუხაძე, თმოგველი არიან ღვიძლი შვილნი ამ ხანისა. თამარის შემდეგ ქვეყანა ეცემა და სუსტდება. საქართველოს თავს დაატყდა არეულობა შიგნით და ომი გარეთ. შემოესივნენ მონღოლები, საქართველო ვარდება ხან – თათრების, ხან – სპარსელების და ხან ქართველების ხელში. აღა-მაჰმად-ხანის მიერ

ქვეყნის აოხრებამ დაასრულა საქართველოს თვითარსებობა, ის უერთდება რუსეთს მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში“ (ხახანაშვილი, 1894 ბ. 14).

შემდეგ პერიოდში მწერლობაში შემოდის ევროპული ცივილიზაცია. ალექსანდრე ხახანაშვილი ყურადღებას ამახვილებს კათოლიკე მისიონერების შემოსვლასა და დამკვიდრებაზე ქართლში. „ანტონ I აცხადებს მიდრეკილებას კათოლიკოსობისაკენ, რის გამოც ის განძეგბული იქნა რუსეთს. აქ მან გაიმართლა თავი სინოდის წინაშე და მიიღო ეპისკოპოსობა ვლადიმირში. როცა საქართველოში დაბრუნდა, მოიტანა ნათარგმნი, თუ ორიგინალური სახელმძღვანელოები ღვთისმეტყველების, ლოდიკის, ფილოსოფიის და სხვა საგნებისა. ამ სახელმძღვანელოებით ასწავლიდნენ თბილისის და თელავის სასულიერო სემინარიებში. ქართველი ერთი ხელით იცავდა სამშობლოს, მეორე ხელით აშენებდა ტაძრებს არა მარტო საქართველოში, არამედ პალესტინაში, სირიაში და ათონში. ამგვარად, გარეშე მტერმა შეძლო ქართველი ხალხის რწმენა სამად დაენაწილებინა: მართლმადიდებელი, კათოლიკე და მაჰმადიანი“ (ხახანაშვილი, 1894 ბ. 15).

ალექსანდრე ხახანაშვილმა, მსჯელობისას, დაიმოწმა ბარონ უსლარის აზრი, „კოლხიდელნი არიან ქართველებში და ამ შერევამ იქონია გავლენა მეგლურ-ლაზური ენების ლექსიკურ შედგენილობაზე“ (ჟორდანია, 1894 ა.: 12).

სწორედ ამ ფრაზას ახლავს „კვალის“ რედაქტორის, მწერალ გიორგი წერეთლის მკაცრი შენიშვნა: „ბ-ნ ხახანაშვილი დამყარებულია უსლარის შემცდარ აზრს და თვითონ, როგორც ქართველ მკვლევარს, ამ საგანზე არ წარმოუთქვამს, რადგან იმას ზედმიწევნით უნდა ცოდნოდა, რომ მეგრულს, ლაზურს და ქართულს მჭიდრო ნათესაობა არამც თუ ენის ლექსიკურს შემადგენლობაში ეტყობა, არამედ გრამატიკული აგებულება ენისაც ერთი და იგივეა და, მაშასადამე, იმათი ერთტომობა ერთი და იგივე შთამომავლობა უტყუარ საბუთზეა დამყარებული“ (კვალი, 1894: 14).

გ. წერეთლის ამ შენიშვნის შესახებ თუმცა არ ჩანს საპასუხო გამოხმაურება, მაგრამ ალ. ხახანაშვილის წერილებში გამოკვეთილია მოსაზრება ქართულის, მეგრულისა და ლაზურის ნათესაობის შესახებ (კობერიძე, 2021 ბ. : 109).

ალექსანდრე ხახანაშვილის მოხსენება მოიწონეს ეთნოგრაფიის სექციის მწერლებმა და გადასცეს კომისიას დასაბეჭდად (ჟორდანია, 1894 ბ., გვ. 13-14). ამ მოხსენებით ალექსანდრე ხახანაშვილმა მსოფლიოს სამეცნიერო საზოგადოებას გააცნო ქართული კულტურული ღირებულებები.

მოხსენება ალბანელთა გვარ-ტომობის შესახებ წაიკითხა ლუი ბენლევმა. მან გამოთქვა ორი მოსაზრება:

1. ალბანელებს კოლხიდელებთან აქვთ კავშირი და ორივე ხალხი ერთსა და იმავე ტომს უნდა ეკუთვნოდესო. ეს მოსაზრება დაფუძნებული იყო ენის ეტიმოლოგიურ გარჩევაზე და განსაკუთრებით იმ ალბანურ სიტყვებზე, რომელნიც ბოლოვდებიან „ანდა“-თი.

2. კოლხიდა (ანუ კოლხეთი) ჯერ შეუსწავლელია. კავკასიის შუაგულში დასახლდნენ ალბანელები, იმერლები და კოლხიდელები. პირველმა ხალხმა დატოვა თავისი სამშობლო და ჩვენამდე ვერ მოაღწია. იმერლები არიან დღევანდელი ქართველები. ამათი ისტორია უფრო გარკვეულია, მხოლოდ კოლხიდელებზე კი ბევრი არა ვიცით რა (ჟორდანია, 1994 გ., 13).

ლუი ბენლევი ეყრდნობა ბერძენი ისტორიკოსის – ჰეროდოტეს (ძვ. წ. აღ. V ს.) მოსაზრებებს: კოლხიდელები ეგვიპტელების ჩამომავლობა არის. კოლხიდა პირველად რომის პროვინცია იყო, შემდეგ შედგა თავისუფალი სამეფო – ლაზიკა-ქალაქი ქუთაისით. ამ ქვეყანაში ლაპარაკობდნენ (დღესაც ლაპარაკობენ) ქართული ენის დიალექტით, მაგრამ ამ ორი ენათა (ქართული და ალბანური) შორის დიდი განსხვავებაა, იმერლები პომპეის (პომპეუსის) დროს მეურნეები იყვნენ და არა მეომარნი (ჟორდანია, 1894 გ. : 13).

ბ. მეგავარიანმა წაიკითხა მოხსენება: „ნაშთი ყიდვით და მოტაცებით ცოლის შერთვისა ძველ სომეხთა შორის“, სადაც აღნიშნა, რომ ინდოევროპული ენების რიგაიანად შესწავლისათვის, საჭიროა სომეხების, ქართველებისა და აზიის სხვა ხალხების ოჯახის წყობილების შესწავლაო (ჟორდანია 1894 გ. : 14).

დასკვნა: ამრიგად, გაანალიზებული მასალების შედეგად გაირკვა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართველოლოგიის აქტუალურ საკითხს წარმოადგენდა ქართული კულტურის პოპულარიზაციის საკითხი მსოფლიო სამეცნიერო საზოგადოებაში. ალექსანდრე ხახანაშვილის ღვაწლი დიდია ამ მიმართულებით. მარი ბროსეს შემდეგ თითო-ოროლა მეცნიერს ჰქონდა გადაკითხული ფრანგულად ნათარგმნი ქართული მატთანე; არასწორი და დაუზუსტებელი ინფორმაციები ვრცელდებოდა საქართველოს შესახებ. ამ ახალგაზრდა მეცნიერმა მთელი თავისი ნიჭი, ენერგია და ძალა არ დაიშურა, რომ მსოფლიო საზოგადოებისათვის დაენახებინა შავიზღვისპირეთის უძველეს ცივილიზაციაში საქართველოს დიდი როლი: საქართველო იყო შემაერთებელი ხიდი შავსა და კასპიის ზღვას შორის, როგორც უძველესი ცივილიზაციის დასაწყისი.

ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესი იყო მსოფლიო კულტურის ისტორიაში ის მნიშვნელოვანი მოვლენა, სადაც მსოფლიოს სამეცნიერო საზოგადოებამ არა მარტო გაიცნო ქართული ეროვნული ღირებულებები, არამედ დასვა ქართული ენის ბუნების შესწავლის საკითხი. ალექსანდრე ხახანაშვილთან ერთად არ უნდა დავივიწყოთ ნოე ჟორდანიას ღვაწლი. თუ არა ნოე

ჟორდანია, რომელმაც პუბლიკაციების სახით გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდა ამ კონგრესის შესახებ, ქართულ საზოგადოებას არ ექნებოდა საშუალება, გასცნობოდა ალექსანდრე ხახანაშვილის მიერ ამ კონგრესზე წაკითხულ მოხსენებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გოზალიშვილი, 1964: – გოზალიშვილი შალვა, ქართული სიტყვიერების გამოჩენილი მკვლევარი: მნათობი, #1, თბილისი, 1964.
2. გოზალიშვილი, 1975: – გოზალიშვილი შალვა, ალექსანდრე ხახანაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი დოკუმენტები: საისტორიო მოამბე, #31-32. თბილისი, 1975.
3. გოზალიშვილი, 1976: – გოზალიშვილი შალვა, ილია ოქრომჭედლიშვილი, გამომც. „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1976.
4. კობერიძე, 2021: – კობერიძე მარიამ, ალექსანდრე ხახანაშვილი და ბრიტანეთის მუზეუმის ქართული ხელნაწერები: ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია, III, გორი, 2021.
5. კობერიძე, 2021: – კობერიძე მარიამ, ალექსანდრე ხახანაშვილი და ქართველოლოგიის აქტუალური საკითხები: ფილოლოგიური კვლევები, III, გორი, 2021.
6. მოგზაური, 1901: – გაზეთი „მოგზაური“, # 6-7, თბილისი, 1901.
7. ჟორდანია, 1894: – ჟორდანია ნოე, ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესი: გაზეთი „კვალი“. # 43. თბილისი, 1894.
8. ჟორდანია, 1894: – ჟორდანია ნოე, ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესი: გაზეთი „კვალი“. # 44. თბილისი, 1894.
9. ჟორდანია, 1894: – ჟორდანია ნოე, ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესი: გაზეთი „კვალი“. # 45. თბილისი, 1894.
10. წერეთელი, 1898: – წერეთელი გიორგი, ა. ს. ხახანაშვილის ახალი წიგნი: გაზეთი „კვალი“, # 45, თბილისი, 1898.
11. ხახანაშვილი, 1894: – ხახანაშვილი ალექსანდრე, როგორ გავეცნოთ ევროპას: კვალი. # 43, თბილისი, 1898.

კომპოზიციები აჭარული დიალექტის ლექსიკაში

აბსტრაქტი - რთული სიტყვების წარმოქმნის თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საინტერესოა დიალექტები. ამ მხრივ მდიდარი ფაქტობრივი მასალა ჩნდება აჭარული დიალექტის ლექსიკაშიც და მიჰყვება ქართულ სალიტერატურო ენაში კომპოზიციების მიღების წესებს.

კომპოზიტი, წარმოქმნის მომენტისათვის, ნეოლოგიზმია, მაგრამ იგი შეიძლება შედგენილი იყოს ისეთი ძირებით, რომელიც უკვე აღარაა ხმარებაში და ისტორიის კუთვნილებად ქცეულა. ამგვარ სიტყვა-ტერმინთა მიგნება და კვლევა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა ლექსიკოლოგიაში. აჭარული დიალექტის ლექსიკაში დაფიქსირებულ კომპოზიტებშიც შემონახულია უძველესი, არქაული თუ ძველი ქართულისთვის ცნობილი ლექსებათა ძირები, საკუთრივ აჭარულისათვის დამახასიათებელი ლექსიკური ერთეულები, ქართულ-უცხოენოვანი ჰიბრიდული თუ ნასესხები კომპოზიტები.

ახალი, რთული ლექსიკური ერთეულების გაჩენა ენასა თუ დიალექტში უწყვეტი პროცესია და ასეთი სიტყვები ხშირად ლექსიკურ ფონდში მკვიდრდება.

საკვანძო სიტყვები: დიალექტი, კომპოზიტი, ნეოლოგიზმი, ლექსიკური ფონდი

Composites in the Vocabulary of the Adjarian Dialect

Abstract: Dialects are particularly interesting in terms of forming complex words. In this regard, rich factual material appears in the vocabulary of the Adjarian dialect and follows the rules of receiving composites in the Georgian literary language. A composite is a neologism at the moment of formation, but it can contain a word root that is no longer in use and has become a part of history.

The composites in the vocabulary of the Adjarian dialect contain ancient, archaic or ancient lexeme roots known to old Georgian, lexical units specific to Adjarian, Georgian-foreign hybrid or borrowed composites. The new, complex lexical units appear in a language or dialect is a continuous process, and such words often become established in the lexical fund.

Key words: dialect, composite, neologism, vocabulary

¹ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი; / Researcher at the Department of Folklore, Dialectology and Immigrant Literature Studies, Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University;

შესავალი - რეალური სინამდვილე ადამიანის გონებაში აზროვნების პროცესში აისახება. ადამიანის გონებას შესანიშნავი შესაძლებლობა აქვს, რომ რეალობის მიხედვით, სხვადასხვა, ხშირად მნიშვნელობით ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებული სიტყვები ერთმანეთს დაუკავშიროს, შეაერთოს, ერთმანეთს შეუხამოს, ენაში არსებული კანონების მიხედვით გააფორმოს, ერთ, რთულ სიტყვად ჩამოაყალიბოს და ლაკონურად გამოხატოს თავისი დამოკიდებულება ამა თუ იმ საგნის, მოვლენის, ქმედებისა თუ სხვათა შესახებ. რთულ სიტყვათა წარმოქმნა, სხვა ენათა მსგავსად, ცნობილია ქართულ ენაში. ეს ტენდენცია ახლაც გრძელდება, რადგანაც ეს ცოცხალი პროცესი ახალ ცნებათა გამოხატვის, ნეოლოგიზმების გაჩენისა და ენის ლექსიკის გამდიდრებისა და გამრავალფეროვნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გზაა.

მეთოდოლოგია - კვლევისას გამოვიყენეთ ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, რაც საშუალებას იძლევა ლინგვისტური მოვლენა განხილული იქნას როგორც სინქრონულ, ასევე, დიაქრონულ ჭრილში. სიტყვათწარმოქმნის პროცესების შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება დიალექტური მასალის ნათესაური კავშირების და ტიპოლოგიური მსგავსების დადგენას. ამ მიმართულებით დაგვეხმარა შედარებითი რეკონსტრუქციის მეთოდი რაც ენობრივი მოვლენების დინამიკაში განხილვისა და ფუძე-ენის უძველესი სტრუქტურების აღდგენის საშუალებას იძლევა.

ძირითადი ნაწილი - რთულ სიტყვას და მის რაობას ბევრი ქართველი ენათმეცნიერი შეხება. აკაკი შანიძემ საგანგებოდ მიაქცია მას ყურადღება და დაადგინა მათი ძირითადი ტიპები და მიღების წესები. აკ.შანიძე რთულ სიტყვას თხზულ სახელს ან კომპოზიტს უწოდებს. მისი მოსაზრებით, კომპოზიტები ჯგუფდება ერთცნებიან და ორ ან მეტცნებიან სახელებად. ამათგან რთულ სიტყვებად (ვიწრო გაგებით) იგი მხოლოდ ერთცნებიან კომპოზიტებს თვლის, ხოლო, ფორმის მიხედვით შეერთებულ დანარჩენ სახელებს (ფართო გაგებით) შერწყმულ სახელებს უწოდებს.

რთული სიტყვების წარმოქმნის თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საინტერესოა დიალექტები. ამ მხრივ მდიდარი ფაქტობრივი მასალა ჩნდება აჭარული დიალექტის ლექსიკაშიც და მიჰყვება ქართულ სალიტერატურო ენაში კომპოზიტთა მიღების წესებს. დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ აჭარულში გამოიყოფა კომპოზიტთა შემდეგი ჯგუფები:

1. ფუძის გაორკეცების ანუ რედუპლიკაციის გზით მიღებული კომპოზიტები, რომლებიც რამდენიმე სახისაა:

ა) მარტივი რედუპლიკაცია: *თახთახი* (ვიბრაცია), *ზიმზიმი* (ბზინვა, ბრჭყვიალი); *ყაყაჰი* (ზაყაყის ხმიანობა; გადატ.: უთავბოლო ლაპარაკი); *წიპწიპი* (1. ერბოს ადუღებისას გამოცემული ხმა; 2. ხის კენწერო; უკიდურესი, ბოლო წერტილი - ნ.ჯ.ნოლაიდელი);

ბ) თანხმოვნის დისიმილაციით მიღებული კომპოზიტები: *კვირკვილი* (ფრინველი); *ხურხული* (ღრიანცელი); *ღარღალი* (ხმაურიანი ლაპარაკი).

გ) გვაქვს თანხმოვნის ჩავარდნით მიღებული კომპოზიტები: *ფუფული* (მუწუკი); *კუკუმეთი* (ძალიან ბნელი), *ჭეჭელი* (ჭრელჭრელი)...

დ) ხმოვანთა შენაცვლებით მიღებული კომპოზიტები: *ბაღანბუღანები* (ზავშვები), *რანწირუნწი* (წკრიალი), *ტკლაციტკლუცი* (გასკდომის შედეგად გამოწვეული ხმა); *ფაშფუში* (შიგნეული).

ე) ხმოვანთა ან თანხმოვანთა ჩამატებით მიღებული კომპოზიტები: *ალამა-ლაღ* (სულ, მთლიანად), *ამბურძამბური* (არეული, დაბნეული), *ანწილო-მანწილო* (იწილო-ბიწილო), *ეჯუჯ-მეჯუჯი* (დაბალი და შეუხედავი ადამიანი), *ახირხლულ-ჩახირხლული* (უთავბოლოდ მიყრილ-მოყრილი).

იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება **და-** კავშირიანი რთული სახელები. მაგალითად, *კაცდაკაც* (ხელიდან ხელში გადაცემით; „კაცადკაცად მიტანა“ - ნ.ივ.ჯავახიშვილი); *თვალდათვალ* (იმ წამს, მაშინვე, მოულოდნელად); *თვალ-დახელშუა* (მოულოდნელად - „თვალდახელშუა წამართვა და გეიქცა“); *წადაუ-კურაჲ* (წამდაუწუმ); *იადამარწყვი* (მცენარე);

აჭარულ დიალექტში მრავლად იძებნება ქართულ-უცხოენოვანი ჰიბრიდული კომპოზიტები: *ლეგენ-წყალი* (ლეგენი - თასი, ვარცლი; წყლიანი თასი); *იელ-ქარი* (იელი - სწრაფი, ძლიერი; ქარიშხალი); *ოთხქოშელა* (ქოშე - კუთხე; ოთხ-კუთხა); *აკენითახუმი* (თახუმი - აკვნის გასაწყობი კომპლექტი); *ტაიაშვილი* (ტაია - ბიძა, დედის ძმა; ბიძაშვილი); *ენაჯილველი* (ჯილველი - მოქარგული; ენამოქარგული, ენამჭევრი); *ჯენნეთყურძენი* (ჯენნეთი - სამოთხე; ყურძნის ჯიში).

აჭარულში გვაქვს, ასევე, ნასესხები კომპოზიტებიც. მაგალითად: *აბდესხანა* (სალოცავი), *ალიშვერიში* (აღებმიცემობა), *არჩიხანა* (სასაადილო), *დემირალმა* (რკინის ვაშლი, ვაშლის ჯიში), *კოლოთუთანი* (ხელისმომკიდე), *ყოლსამა* (ცეკვა „მხარული“), *ჩარ-ქოშე* (კარ-მიდამო)...

კომპოზიტთაგან გამოიყოფა რთული სახელები, რომლებშიც მსაზღვრელ ან საზღვრულ ელემენტად გამოდის მცენარის ან რომელიმე ცოცხალი არსების (ადამიანის, ცხოველის, ფრინველის...) ან მათი სხეულის რომელიმე ნაწილის

სახელი. მაგალითად: დათვი - *დათვისახეთქელა* (მცენარე დათვიმხალა), *დათვობილა* (თამაში), *დათვაბოყვა* (ძვ.კარის საკეტი); კატა - *კატაჯვარა* (ყელის ჯირკვლების დაავადება), *კატიკვალა* (სახე ნაქსოვში); ძაღლი - *ძაღლაპწერა* (ძაღლის მწერი, მკბენარი), *ძაღლაქინძა* (მცენარე უჯანგარა), *ძაღლყურძენა* (მცენარე მათუთა); მგელი - *გელიგლეჯია* (უშიშარი), *გელქარი* (შიში); ჩიტი - *ჩიტალელვა* (ლელვის ჯიში), *ჩიტისთავა* (მცენარე მატიტა), *ჩიტტიჭვანკა* (სახე ნაქსოვში); მსხალი - *სხალთაფლა*, *სხალთეთრა* (მსხლის ჯიშები)... თავი - *თავგორძღვა* (დიდთავა), *თავსალამეთა* (თავშეუწუხებელი)..... თვალი - *თვალაკონია* (თამაში), *თვალკვეთარა* (გამთვალავი, თვალით ზიანს მიმყენებელი).... გული - *გულმონაცვასი* (მოყვარული), *გულფიქალი* (მართალი, უტყუარი)... ენა - *ენამატატი* (ლაპარაკის მოყვარული), *ენათქმულად* (ენით რომ ითქმის) და სხვ. მრავალი.

გვხვდება ერთცნებიანი კომპოზიტები, რომელთა შემადგენელი ნაწილები არსებითი ან არსებითი და ზედსართავი სახელებია. სახელთაგან ერთ-ერთი ძირითადი სახელის მსაზღვრელად გვევლინება. მაგ.: *ბამბავაშლი* (რბილნაყოფიანი ვაშის ჯიში); *გზაბაწარი* (ბილიკი); *ძაღემარი* (ძაღე - მძაღე; ძმრით შეზავებული ნიგვზიანი საწებელი); *დილაბნელი* (რიჟრაჟი); *შავფეხა* (ჭიანჭველა); *თავვიდელა* (დიდთავა); *ფეხმბილი* (ფეხრბილი - უზნეო, უწესო).... ამავე რიგის კომპოზიტთა გვერდით შეიძლება განვიხილოთ არსებითი სახელისა და მიძლეობის შეერთების შედეგად მიღებული რთული სახელებიც. მაგალითად: *ბუკამსილი* (ბუკი - სახე; პირბადრი); *ფეხგასაცხებელი* (გასანადგურებელი, სასიკვდილე); *ყურწაგდებული* (არხენი, თავშეუწუხებელი); *ჭამაკუთილა* (მოგონილი ავადმყოფობა), *თავისსაქციელი* (თავშესაქციევი, გასართობი)....

არაიშვიათია კომპოზიტთა წარმოსაქმნელად რიცხვითი სახელების გამოყენებაც. მაგალითად: *ერთიერთქანები* (ერთმანეთი); *ორთავა* (მორიელი), *სამზიარი* (სამის კუთვნილი), *ოთხყური* (მცენარის ახალი, ოთხფოთოლგამოდებული ნერგი), *ოთხქოშელა* (ოთხკუთხა) და სხვ.

ერთცნებიან კომპოზიტთა შორის განსაკუთრებული სიმრავლით გამოირჩევა ისეთი კომპოზიტები, რომელთა კომპონენტებიდან ერთი წარმოდგენილია ნათესაობითი ბრუნვის სრული, ხოლო მეორე - სახელობითი ბრუნვის ფორმით. მაგალითად: *ხატისტებელი* (ცუდ საქმეთა ჩამდენი), *სერისკუდი* (ვახშმის შემდეგ მიღებული საქმელი), *ნაცრისძალი* (ნაცრისგან გამოხდილი წყალი).... ამავე სახის კომპოზიტები გვხვდება ნათესაობითი ბრუნვისეული **-ის** ან **-ს** ფორმანტის გარეშეც. მაგალითად: *დედიფერა* (დედის მსგავსი; ძროხის სახელი), *თიკნიყურა* (მცენარე, მსუქანა), *გელინაფხალა* (გელინის - რძლის მხალი, ბოსტნის ფართოფოთლებიანი მხალი), *ჭამიშეჭმული* (განადგურებული).

კომპოზიტის ერთ-ერთ წევრად, ზოგჯერ, გვევლინება ფორმაუცვლელი სიტყვა, მაგალითად: *არასულიერი* (არავინ), *ზედმედგმული* (მაღალზე, მიწიდან გარკვეულ სიმაღლეზე გაკეთებული ზვინი, სახლი), *ახლოკვიდრი* (ახლო ნათესავი), *აწმესიკეთ* (ამის შემდეგ); *შუასაყარი* (სახლისა და მისი სახურავის გამყოფი ძელები), *განზეზოლა* (განივზოლებიანი)...

გვხვდება ერთცნებიანი მრავალფუძიანი სახელებიც: *ერთბუქუნაჭამები* (ბუქუმტეები), *მზითვალიგამჩენი* (მზის თვალის გამჩენი, უფალი), *კატარქო-ჩორმიყრილი* (წვეროგამოღებული და უმწიფარტაროიანი სიმინდი), *ახალბოდედა* (ახალბოდმოყვანილი ძროხა), *ხერტლითავი* (ხელტარის თავი, კვირისთავი).

აჭარული დიალექტი მდიდარია მრავალცნებიანი კომპოზიტებითაც, შერწყმული სახელებითაც; მათგან მრავალრიცხოვნებით გამოირჩევა არსებითი სახელების შეერთებით მიღებული რთული სიტყვები. მაგალითად: *გუდა-გარგანი* (გუდა და ხელკეტი), *დგიმ-სავარცხელი* (ჰორიზონტალური საქსოვი დაზგა), *ქო-ღრამი* (ხელეჩო და ფიცრის კიდის სიგრძივ ამოსაჭრელი ხელსაწყო), *ღომი-ლობია* (კერძი), *ღარ-კოდალი* (მშვილდ-ისარი).

კომპოზიტთა დიდი ნაწილი, როგორც მოტანილი მასალებიდანაც ჩანს, ხშირად გაფორმებულია -ა სუფიქსით და საგნის, ქმედების, მოვლენის თუ სხვ. თვისებებზე მიუთითებს. მაგალითად: *ასტმიტარა* (ასტამის, აქანდაზის ტარის მსგავსი სახე ნაქსოვში), *დედისპირველა* (ძროხის პირველი ხბო), *ენაბორბოცა* (ენაბლუ, ბორძიკით მოსაუბრე), *ტურაფქვილა* (მალიან წვრილად ნაფქვავი), *ყვავტყემალა* (მცენარე, კოწახური), *ჭიანკტარა* (ჭიამკვდარა, ადამიანი, რომელიც ხშირად ავადმყოფობს და ჭიასავით უსუსურია), *ეწრისფურცელა* (ეწრის, გვიმრის ფოთლის მსგავსი გამოსახულება, სახე ნაქსოვში) და სხვ.

კომპოზიტურ ლექსიკურ ერთეულებს თუ დავაკვირდებით, დავინახავთ იმ დიდ შესაძლებლობებს, რასაც ლექსიკა ფლობს და იმ შესაძლებლობებსაც, რომელსაც ადამიანის გონება განაგებს. აღსანიშნავია, რომ კომპოზიტი ცალკე ლექსიკური ერთეულია, მაგრამ იგი თავისთავში, ასევე, შეიცავს მნიშვნელოვან ინფორმაციას სიტყვის შემადგენელი ნაწილების შესახებაც. იგი მოცემული მომენტისათვის, შესაძლოა, ნეოლოგიზმადაც მოიაზრებოდეს, მაგრამ შედგენილი იყოს ძველი ეპოქებისათვის დამახასიათებელი ლექსიკური ძირებით. ეს ფაქტი მნიშვნელოვანია იმით, რომ გარკვეული დროისათვის წარმოდგენილი ნეოლოგიზმი თავისთავში ინახავდეს ისეთ არქაულ ელემენტს, რომელიც უკვე აღარაა ხმარებაში და ისტორიის კუთვნილებად ქცეულა. ამგვარ სიტყვა-ტერმინთა მიგნება და კვლევა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა ლექსიკოლოგიაში. აჭარული დიალექტის ლექსიკაში დაფიქსირებულ კომპოზიტებშიც შემონახუ-

ლია უძველესი, არქაული თუ ძველი ქართულისთვის ცნობილი ლექსემათა ძირები, საკუთრივ აჭარულისათვის დამახასიათებელი ლექსიკური ერთეულები, ქართულ-უცხოენოვანი ჰიბრიდული თუ ნასესხები კომპოზიტები. ნიმუშისათვის შეიძლება განვიხილოთ რამდენიმე კომპოზიტი. მაგალითად: *გულმეცარი*, *გულთმენცარი* - გულთმისანი. ეს სიტყვა ახლაც აქტიურად იხმარება ზემო აჭარაში. იგი ხშირად გვხვდება აჭარულ ზღაპრებშიც. კომპოზიტის მეორე ნაწილი *მეცარი* სვანური ტერმინია და მისანს, წინასწარმეტყველს აღნიშნავს.

ასევე, სვანური *ხოშა* აღნიშნავს დიდს. დაბრკოლება არ ჩანს ამ სიტყვის აჭარულ ტერმინ *ხოშკაკალთან* (მსხვილი სეტყვა) დაკავშირებაში. ეს კომპოზიტი დასტურდება ქართული ენის სხვა, დასავლურ დიალექტთა ლექსიკაშიც.

ზანურ-ქართულ სიტყვათა ძირების შეერთებითაა მიღებული ტერმინები: *ქვიჯა*, *ფეხბურდა*, *ბოგაზვინი*, *ლომიხა*, *ჯუმადია*, *ნუსადია*, *ობტომ-დობტომა* და სხვ. მრავალი. ამავე რიგისაა ტერმინი *მოსაბადე*. *მოსა* ზანურში ბადეს, ქსელს აღნიშნავს. აჭარულმა დიალექტმა კომპოზიტში *მოსაბადე* შემოგვინახა სიტყვა *მოსა*, რომელმაც ქართულ სიტყვა ბადესთან შეერთებით ბადის ერთ-ერთი სახეობის სახელწოდება მოგვცა.

ტყუჯალი - განტოტებას, განშტოებას აღნიშნავს. „ნერგი გეიზდება. ღერზე მიეცემა ტყუჯლები, ტყუჯლებზე - ტანები“. სიტყვის პირველი ნაწილი *ტყუ* უნდა მომდინარეობდეს ძველი ქართული სიტყვიდან *ტყუჭი* (*ტყუბი*), სიტყვის მეორე ნაწილი *ჯალ-* ზანურია და ქართულ ხეს, ძელს შეესატყვისება.

საინტერესოდ გვეჩვენება კომპოზიტი *ღორთელი*. სიტყვაში ორი ძირი გვაქვს: *ღორი* და *თელი*. *თელი* ქართულ ენათმეცნიერებაში ქართველურ არქეტიპადაა მიჩნეული. ეს სიტყვა ძველ ქართულ წყაროებში არ დასტურდება. საბას აქვს იგი შეტანილი თავის ლექსიკონში: *თელი* - ღორის გოჭი (იხ.საბა). არც ახალი სალიტერატურო ქართული იცნობს ცალკე ამ ტერმინს. აჭარული დიალექტის მესაქონლეობის ლექსიკაში გვაქვს სიტყვა *ღორთელი*, რაც საქონლის ერთგვარ დაავადებას აღნიშნავს. ეს დაავადება უჩნდება მაკე ძროხას მუცელში და „უჭამს“ ნაყოფს. ღორთელი ცნობილია იმერული და რაჭული დიალექტებისთვის. იმერულში იგი აღნიშნავს გინეკოლოგიურ დაავადებას. უჩნდება ქალს და „უჭამს“ ნაყოფს. რაჭულში კი აღნიშნავს ყელის დაავადებას. *ღორთელ*, *ღურთელ* დასტურდება სვანურშიც. აქ იგი იხმარება: 1. ყელის ჯირკვლის და 2. ყელის ჯირკვლის დაავადების - კატაჯვარას აღსანიშნად. (ნ.ნ თოფურია, ქალდან). *თელ-* ფუძე დასტურდება ბერძნულშიც, მაგრამ მას ქართველურიდან ნასესხებად თვლიან (ნ. გამყრელიძე, ივანოვი).

განსხვავებული ზმნისწინებით, მაგრამ ერთი და იმავე ზმნური ფუძითაა წარმოდგენილი კომპოზიტები, მაგალითად: *აღილულ-ჩაღილული* (ღილებით

ბოლომდე შეკრული), *ახირხლულ-ჩახირხლული* (ერთმანეთში არეული), *მიკე-ლილ-მოკელილი* (დაგრეხილი) და სხვა მრავალი. ამ ბოლო კომპოზიციის ძირია *კელ-ი*. იგი გვხვდება ძველ ქართულში: *მკელობელი* - კოჭლი (ნ.აბულაძე), *კელობა* - კოჭლობა „იგი კელობდა ბარკლითა მით“ (ნ.საბა). ძველი ქართულის მსგავსად კელობა აქარულშიც კოჭლობას აღნიშნავს, მაგრამ გვაქვს, ასევე, ცალკე ტერმინი *კელი*, რაც სამშენებლო ლექსიკაში გამოიყენება და ეწოდება მოკლე ფიცარს, რომლითაც აშენებენ კედელს ფანჯრებს ან კარსა და ფანჯარას შორის ან ფიცრის დასაგრძელებლად გამოყენებულ ფიცრის ნაწილს. ქართული *კელ-*ძირის შესატყვისი გვექონია სვანურშიც: *მუ-კლი* - კოჭლი, *იკლი* - კოჭლობს; არ გამორიცხავენ ამ ძირების კავშირს ქართველურ ენებში კლების, დაკლების, ხელცარიელად დარჩენის აღმნიშვნელ *კელ/კლ* ძირთან. (ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990).

მისიუარესი - ტერმინი აღნიშნავს პატარძლის უახლოეს, ძმისსადარ ნათესავს. „დედოფლის ცხენს ძმა წაიყვანდა ანდა მისივარესი“ - ანუ დედოფლის ბიძაშვილი. *მისიუარესი* მიღებულია ნაცვალსახელ *მისისა* და ძველი ქართული სიტყვის *უარესის* შეერთებით. *უარესი* ძველ ქართულში კარგს, უკეთესს აღნიშნავს („ვერ გამოვარჩვენ მათ შორის უარესსა გინდა უარესსა“).

ხელნაქმარი, *ხელნაქნარი* - ხელით ნაკეთები, ნამზადი. „მთვარევე, რა მოგვიტანე? ხელნაქმარი ხვავრიელი, ჩემი ნამზად-ნაკეთები ქვეყნის უგემრიელესი“. *ხელნაქნარი*, *ხელსაქნარი* გვაქვს ძველ ქართულში და აქაც ხელით გასაკეთებელი სამუშაოს აღნიშნავს. საკუთრივ დიალექტური წარმოშობის ჩანს კომპოზიტები: *ახალპირი* - უშობელი, *ამწამალა* - ახლავე, *ფისიმწურავი* - მუნწი, *ჭიპარკოტა* - პატარა, *მზითვალიგამჩენი* - უფალი, *კუდტანტრუქა* - ბოლოქანქარა და სხვა მრავალი.

დიალექტები საინტერესოა ახალი ლექსიკური ერთეულების წარმოქმნის თვალსაზრისითაც, რადგან ახალი სიტყვები ჩნდება ადამიანთა ყოველდღიურ ურთიერთობებში, მათ საქმიანობაში. შემდეგ ასეთ სიტყვათაგან ზოგი მკვიდრდება ეთნოსის მეტყველებაში, აქედან კი ზეპირი, მედიის თუ მწიგნობრობის გზით ვრცელდება და ფეხს იკიდებს ლექსიკურ ფონდში. მაგალითად: ამ ბოლო დროს სოფლად ბავშვებთან ურთიერთობისას დავაფიქსირე ბავშვების მიერ ერთმანეთზე შერქმეული მეტსახელები: *ფაილა*, *ჩიპო*, *ჩიპიკა*, *ჩიპითავა*... გასაგებია, საიდანაც მოდის ეს სახელები. მათგან *ჩიპითავა* კომპოზიტია; ბავშვების განმარტებით, ამ ზედმეტსახელის მატარებელი ბიჭუნა „ჭკვის კუჭქია (ძალიან ჭკვიანი) და იმიტომ შევარქვით ასეო“.

დასკვნა - ამგვარად, ენა არის გარკვეული პროცესების ერთიანობა და იგი უნდა განიხილებოდეს დინამიკაში, რადგან ტრანსფორმაციულ-წარმოშობი

პროცესები არ ჩერდება, კიდევ იქმნება და ფიქსირდება ახალი კომპოზიტები. პოეტის და მეცნიერის ბ-ნ შოთა ზოიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „სიტყვა ხომ ჩიტივითაა, მასაც გული უცემს!“ გავუფრთხილდეთ მის გულისცემას!

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბულაძე ი., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ. 1973
2. თოფურია ვ., ქალღაწი მ., სვანური ლექსიკონი, თბ. 2000
3. ნოღაიდელი ჯ., აჭარული კილოს სალექსიკონო მასალები, ბათუმი, 2013
4. საბა - სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ტფ., 1928
5. შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ. 1971
6. ჯავახიშვილი ივ., საქართველოს ეკონომიური ისტორია. ტფ.1930
7. Гамкрелидзе Т., Иванов В., «Индоевропейский язык и Индоевропейцы», Тб.,1984

აჭარის საკითხი ილია ჭავჭავაძის ნააზრევში

აბსტრაქტი: ქართველ მოაზროვნეთა მსოფლმხედველობაში განხილულ იქნა არაერთი მტკივნეული პრობლემა, რომელთაგან აღსანიშნავია აჭარის საკითხიც, რაც თავისებური მასშტაბური სივრცით აისახა მეცხრამეტე საუკუნის რეალისტ მწერალთა შემოქმედებაში. მათგან ამჯერად უნდა გამოვიყოს ილია ჭავჭავაძის პოლემიკური შეხედულებანი აჭარის კუთხის მძიმე მდგომარეობის შესახებ, გამოხატულს საზოგადოების სოციალურ, ეკონომიკურ, რელიგიურ, კულტურულ, პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რამაც მძიმე გავლენა იქონია მათ, ისედაც საფუძველმორღვეულ, ეროვნულ ინტერესებსა და ღირებულებებზე.

აჭარის მხარის ამ მტკივნეულ საკითხებს ილია ჭავჭავაძე მთელი სიმწვავეთ ეხება შემდეგ წერილებში: „მაჰმადიანთ გაქრისტიანება“, „ბათუმის პორტო-ფრანკოს გაუქმება“, „შინაური მიმოხილვა“, თავი მეორე, სადაც ავტორი აჭარასთან დაკავშირებულ საკითხებს იხილავს ორი კონტექსტით – ეროვნულ ჭრილში და ევროპული აზროვნების კონტექსტში, როგორც თანამედროვეობის, ისე სამომავლო სააზროვნო სივრცის გათვალისწინებით. მისთვის მნიშვნელოვანია სკოლების დაარსებისა და გაფართოვების საკითხი, ქართული ენის შენარჩუნების პრობლემა, ეკონომიკური, რელიგიური, სოციალური და სხვ. რაც უშუალოდ დაკავშირებულია ერთიან ქართულ სივრცეში არსებულ „კაცთმოყვარეობასთან“, „ქართველობასთან“.

დიდი ეროვნული მოღვაწისთვის ძალიან მტკივნეულად განიცდება სასწავლებლებიდან ქართული ენის განდევნის მცდელობა, რასაც ადგილი ჰქონდა აჭარაშიც. დასძენს, რომ ბევრი სხვა ტკივილიც არის, რომელსაც სხვა წამალი უნდა... ილიას მხრიდან ეს წამალი ობიექტური სინამდვილის, სიმართლის გაშიშვლებაა, რასაც აღწევს თავისი მოქნილი მხატვრული სიტყვით, რითაც ორმაგად განიცდება სათქმელი და მკითხველიც ემოციურად იტვირთება, რაც წინაპირობაა ეროვნული ღირებულებების გამყარებისა და უკეთესი საიმედო „ქართულის“ დამკვიდრების საქმეში.

ილია ჭავჭავაძის შეხედულებები გააზრებულ უნდა იქნას საუკუნის მწვავე ეპოქალურ კონტექსტში, აჭარის ქართველთა საჭირობოროტო საკითხები სამზეოზე გამოაქვს განსასჯელად და თავისი კრიტიკული ნააზრევით გადაჭრის გზებისკენაც მიახედებს მკითხველს. ილია ჭავჭავაძის ნააზრევი სცილდება ეროვნულ ჩარჩოებს, გლობალურ მასშტაბებს იძენს და ამ ამოსავლით ძირითადად ემსახურება აჭარის

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Philology, Professor at Samtskhe-Javakheti University

მოსახლეობის, მისი სახით ზოგადქართული, ცხოვრების მძიმე ფონის მოწესრიგების სურვილს.

საკვანძო სიტყვები: ილია ჭავჭავაძე, აჯარა, „მაჰმადიანთ გაქრისტიანება“, „ბათუმის პორტო-ფრანკოს გაუქმება“, „შინაური მიმოხილვა“, „ქართველობა“.

The Issue of Ajara in the Opinion of Ilia Chavchavadze

Abstract: Many Georgian thinkers discuss different important problem including Adzharia referred by the realist writers of the nineteenth century in their works quite intensively. Currently, we will refer to the discourse by Ilia Chavchavadze related to poor condition of Adzharian region, which is reflected in the social, economic, religious, cultural and political life of the society, which severely had influenced their undermined national interests and values.

Ilia Chavchavadze discusses the harmful problems of Adzharian region in the following publicist letters, like “Converting of Muslims to Christianity”, “Abolishment of Batumi Porto-Franco”, “Internal Review”, Chapter two, where the author discusses Adzharia-related problems from two perspectives, from the national and European view point, considering contemporary and future considerations. He considers that the issue of establishment and enhancement of schools, the problem of maintenance of Georgian language, economic, religious and social, etc. problems are important which are directly linked to common Georgian space, “philantropy” and “being Georgian”.

The attempt to remove Georgian language from the education is very painful for a great national leader, as the same happened in Adzharia as well. As he says there are much more pains requiring a medicine... According to Ilia, such medicine is demonstration of the reality, truth, what he achieves by means of the artistic word and helps a reader to feel it emotionally. It supports to strengthen national values and the hope for establishment of better and reliable “Georgian language”.

The views of Ilia Chavchavadze should be considered as important discussions for the epoch, he tries to disclose the problems of Adzharian Georgians and find the problem solution by inviting readers to follow his critical judgement. It goes beyond national boundaries, obtains global context, and serves to the population of Adzharia and common Georgian space to improve a hard life.

Key words: Ilia Chavchavadze, Adzharia, „Converting of Muslims to Christianity”, “Abolishment of Batumi Porto-Franco”, “Internal review”, “Being Georgian”.

შესავალი: ერთიან ქართულ ეროვნულ სივრცეში ძალზე აქტუალურია აჭარის რეგიონის შესახებ არსებული საკითხების გააზრება თანამედროვეობის ჭრილში და გლობალურ კონტექსტში. ამ კუთხესთან დაკავშირებული პრობლემატური საკითხების სამზეოზე გამოტანას და მის კვლევას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ეროვნული ცნობიერების ჩამოყალიბება უნდა მოხდეს ქვეყნის მთლიანობის, მისი ერთიანობის ჭრილში და არა დანაწევრებულად. აღნიშნული საკითხი საუკუნეების მანძილზე მტკივნეული პრობლემა იყო და დღესაც ასე შეიგრძნობა, ამიტომ პრობლემის უკეთ გააზრებისთვის საკითხის კვლავ დღის წესრიგში დაყენებას უდიდესი ღირებულება ენიჭება საქართველოს ამ კუთხის სულისკვეთების არსის გასაცნობად და გასააზრებლად. აღნიშნულის შესახებ ცოცხალ მასალაზე დაყრდნობითაც ვიკლევ აჭარის საკითხს², მაგრამ ამჯერად მწერლობაზე დაფუძნებით იქნება ნაშრომი წარმოდგენილი, კერძოდ, ვიმსჯელებთ ილია ჭავჭავაძის შეხედულებაზე აჭარის საკითხთან მიმართებით. უნდა შევნიშნოთ, რომ ილიას ნააზრევი ამ მხრივაც მდიდარი და საინტერესოა, ამჯერად განვიხილავთ მხოლოდ მის სამ წერილს, რომელშიც ნათლად არის გამოკვეთილი ილია ჭავჭავაძის შეხედულებები აჭარის მხარეში არსებული ყოველგვარი პრობლემის თაობაზე. ამდენად, საკითხი აქტუალობას დღესაც არ კარგავს და სხვა მასშტაბებით გვესახება, რამაც განსაზღვრა კიდევ ნაშრომის შექმნა. ნაშრომის მიზანიც სწორედ საკითხის კვლავ წამოჭრა, მისი განხილვაა, რათა მას დიდი ღირებულება ენიჭება ერთიანი ქართული ეროვნული სივრცის შესაქმნელად.

წყაროების / ლიტერატურის მიმოხილვა: აჭარის საკითხი რომ ყოველთვის პრობლემატური, საინტერესო და მსჯელობის საგანი ხდებოდა, ჩანს როგორც მწერალთა ნააზრევი, ასევე მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომებშიც, კერძოდ, აღნიშნულს გარკვეული ადგილი ეთმობა იაკობ გოგებაშვილის, აკაკი წერეთლის, ნიკო ნიკოლაძის, სერგეი მესხის, ეგნატე ნინოშვილისა და სხვა მოაზროვნეთა შემოქმედებაში. აჭარის სხვადასხვა პრობლემატურ საკითხზე კვლევები წარმოდგე-

² ნაწილი იხ. დალი ბეთხოშვილი, აჭარის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურული ვითარების თავისებურებანი ადიგენის მაღალმთიანეთში (რამდენიმე სოფლის მაგალითის მიხედვით), საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ნაშრომების კრებული „წელიწდეული“, XII, ქ. ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის IX საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ეძღვნება ცნობილ ქართველოლოგს, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აქტზე ხელისმომწერის, საქართველოს უზენაესი საბჭოს დეპუტატს, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ ტარიელ ფუტკარაძის სამოცი წლის იუბილეს, ქუთაისი, 2020 წ., გვ. 46-58.

ნილია ზაქარია ჭიჭინაძის, მიხ. თამარაშვილის, ზურაბ კიკნაძის, შ. ლომსაძის, პ. ინგოროყვას, გ. შარაძის, მ. ლაღანიძის, ავთანდილ ნიკოლეიშვილის, დ. ბეთხოშვილის, რ. კობახიძის, მ. არველაძის, ლუკა დვალიშვილისა და სხვათა ნაშრომებში, რომლებშიც წამოჭრილი და გაანალიზებულია არაერთი საკითხი: სწავლა-განათლების, რწმენის, ისტორიული, ეროვნული, კულტურის და სხვ. რომელთაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აჭარის რეგიონის შესახებ არსებული პრობლემების გასააზრებლად.

მეთოდოლოგია: კვლევის განხორციელებისთვის ნაშრომში გამოყენებულია პრობლემაზე დაფუნდებული კვლევა, ისტორიულ-ლიტერატურული, ჰერმენევტიკული და ანალიტიკური კვლევის და შედარებითი ანალიზის მეთოდები, რომელთა მეშვეობით დამუშავდა ილია ჭავჭავაძის ნააზრევი აღნიშნულ საკითხზე განსახილველი წერილების მიხედვით, რათა გამოიკვეთოს ნააზრევი და დასკვნები კვლევის შესახებ, საკითხი გააზრებულ უნდა იქნას ერთიან ეროვნულ ჭრილში თანამედროვე პრობლემების კონტექსტის გათვალისწინებით, რომელიც ხელს შეუწყობს საკითხის უკეთ წარმოჩენას და შედეგების ჩამოყალიბებას.

დისკუსია (მირითადი ტექსტი) / შედეგები: ერთიან, მთლიან საქართველოს ეროვნულ სივრცეში აჭარის კუთხის ჩართვასა და გაერთიანებაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის ილია ჭავჭავაძეს, რომელმაც თავისი ნაბიჯებით – პრაქტიკული და მხატვრული სიტყვით გამოთქმული, დიდად შეუწყო ხელი მათი ეროვნული ცნობიერების ამაღლებას და განმტკიცებას, კულტურული ცხოვრების (რელიგიური, სწავლა-განათლების და სხვ. საკითხების) განსაზღვრასა და შედარებით მოწესრიგების საქმეს. ქართველ მოაზროვნეებს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული ეროვნული ერთიანობის საფუძვლების აუცილებლობა და მისეული ხედვით ცდილობდნენ საკითხის გადაჭრას.

ილია ჭავჭავაძის წერილები დღევანდელი ეპოქის გადასახედიდანაც ძალიან აქტუალური და ღირებულია, რადგან მკითხველი ეცნობა მწერლის პრობლემებით სავსე ეპოქის მაჯისცემასაც და დღევანდელობაშიც ეხმარება მსგავსი რეალობის დანახვასა და გააზრებაში. ამ კუთხით ილიას ნააზრევი ერთ ქრონოტოპში კი არ თავსდება მარტო და მის კუთვნილებას არ წარმოადგენს, არამედ არღვევს მის საზღვრებს და შემდგომ ეპოქებშიც იმკვიდრებს ადგილს, მაშინდელი სათქმელი თავსდება დღევანდელობაში იმ საერთო პრობლემატური საკითხებით, რაზეც ილია საუბრობს და, ფაქტობრივად, ყოველი ახალი ეპოქების საკითხებადცაა აღქმული. ასეთია ის ველი, რომელშიც განთავსებულია აჭარის მხარის არაერთი საკითხი: პოლიტიკური, ეკონომიკური, რელიგიური, კულტურის საკითხები, რომელიც თავის თავში მოიცავს კიდევ არაერთ საჭირობოროტო პრობ-

ლემას, რომლის გადაჭრის გარეშე საერთო ეროვნული ქართულის მოაზრება შეუძლებელია.

ილია ჭავჭავაძის მიზანი იყო, ერთიან ქართულის ჭრილში დაენახა და აესახა აჭარის მოსახლეობის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი პრობლემები და დაესახა კიდევ მისი გადაჭრის გზები, რადგან მისი მოგვარება მთავარი ნიშანი, საერთო კულტურულ ცხოვრებაში ჩართვის საწინდარი იყო.

აღსანიშნავია ისიც, რომ აჭარის კუთხის მტკივნეულ საკითხებს არაერთი ქართველი მოაზროვნე შეხებია და უმსჯელია მასზე, მაგრამ, ვფიქრობთ, ილიას შეხედულებები განსაკუთრებული მხატვრული სააზროვნო სივრცით არის წამოდგენილი თანამედროვეობის კონტექსტშიც. ილია ჭავჭავაძის შეხედულებები აჭარის საკითხის შესახებ, ძირითადად, ემსახურება ამ მხარეში ზემოთ მოხსენიებულ პრობლემათა მოგვარების სურვილს. მისი სააზროვნო სივრცე ითავსებს მრავალ საკითხს, რომელთა გადაწყვეტაზე ჯერ კიდევ ახალგაზრდა ილია ფიქრობდა. მისი მრავლისმეტყველი ფრაზა: „როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე, – ვიფიქრე. რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე?“ (ჭავჭავაძე, 2016) – თავიდანვე განისაზღვრა ილიას მისია, გამოიკვეთა მისი მსოფლმხედველობა, ქვეყნის ჭირ-ვარამზე მორგებული და მისით ნასაზრდოები, დიდი ეროვნული და ინტელექტუალური საფუძვლის ამალგებისთვის ბრძოლაში, სადაც გამოიჭედა, ჩამოიძერწა ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობრივი მასშტაბი, უკიდევანო პრობლემებით ასახული და გაჟღენთილი, თითქმის მთელი ერის ყველა ჯვარი რომ დაიდო მხრებზე და სიცოცხლის ბოლომდე არ შემსუბუქებია. ასეთ ჯვართაგან აღსანიშნავია მის წერილებში აჭარასთან მიმართებით წამოჭრილი საკითხები, რომლითაც ილია, ფაქტობრივად, მისი ეპოქის უტყუარ მემკვიდრედ მოჩანს, სადაც არა მარტო ერთი მხარის, არამედ ერთიანი საქართველოს, ერთიანი ეროვნული პროცესები და ფასეულობებია განცდილი და მოაზრებული. მისი ყურადღების ქვეშ მოქცეულია აჭარაში შექმნილი ვითარება, მაჰმადიან ქართველთა საჭირბოროტო საკითხები; ილიას მხატვრული სიტყვა ეპოქებს აწვდის იმ მტკივნეულ დამოკიდებულებას, რასაც განიცდიდა საქართველოს ამ ნაწილის „მაჰმადიანი ქართველი“, რომლის წინაშე მწვავედ იდგა საკითხი – ეროვნული ცნობიერების შენარჩუნება-არშენარჩუნების კიდელის ფონზე. აჭარის მცხოვრებთა მიერ ეროვნული ღირსების შენარჩუნება, პირველ რიგში, ენის შენარჩუნებაში და ეროვნულ თვითშეგნებაში გამოიხატა, რასაც ილია ჭავჭავაძე დიდ გამარჯვებად მიიჩნევს.

წერილში „ბათუმის პორტო-ფრანკოს გაუქმება“ (დაწ. ტფილისი, 30 ივნისი, 1886 წ.) ილია ჭავჭავაძე იხილავს აღნიშნულ პრობლემას და აღნიშნავს ამ საკითხისადმი ყურადღების მიპყრობას, რადგან მასში მარტო ეროვნული ინტერესი კი

არ ძევეს, არამედ ევროპის მხრიდანაც არის გარკვეული დაინტერესება გამოხატული, რაც მინიშნებაა ამ მხარის განსაკუთრებულობასა და საჭიროებაზე.

ილია ჭავჭავაძე ორი კონტექსტით იაზრებს ამ პრობლემას და გამოთქვამს მისივე შეხედულებებს. ეროვნული თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანია, მაგრამ მან სარგებელი უნდა მოუტანოს არა მარტო პრივილეგირებულ საზოგადოებას და მეტად ვაჭრებს, არამედ სხვასაც უნდა მოუტანოს „ხიერი“. რიგითი ადამიანები საბაჟოს მზვერავთა მსხვერპლნი ხდებოდნენ, რაც კიდევ მეტ უკმაყოფილებას იწვევდა რიგით ადამიანებში.

ილია ჭავჭავაძე ცდილობს, გაერკვეს ამ მტკივნეული საკითხის – ბათუმის პორტო-ფრანკოს საკითხის არსებობის აუცილებლობის სიმართლეში, რომელიც, მისივე აღნიშვნით, მხოლოდ უბრალო ადამიანთა შემაწუხებელი იყო. პოლიტიკური თვალსაზრისით, ევროპულ პოლიტიკასთან მიმართებით, ცოტა წყლის ამღვრევას გამოიწვევს, მაგრამ დიდი ზარალი არ იქნება, – წერს ილია ჭავჭავაძე. როგორც ჩანს, ილია ამ საკითხს კონკრეტულად უკავშირებს ბათუმის მცხოვრებთა უმრავლესობას, რიგით ადამიანებს, რომელნიც არათუ სარგებელს, არამედ ზიანს იღებდნენ პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე. ცხადია, აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტა გარკვეულ გარემოებებზე იყო დამოკიდებული და ავტორი მისი არსებობის საჭიროებას მხოლოდ მთელი საზოგადოებისთვის სარგებლობის მოტანის შემთხვევაში უძებნის გამართლებას.

ილია ჭავჭავაძის მსოფლალქმის განსაკუთრებული მიდგომის და ხასიათის გასათვალისწინებლად, მოვიხმობ ერთ-ერთ ლექსს „პოეტი“, სადაც, ჩემი აზრით, ილიას ნააზრევის განსაკუთრებულობა იკითხება, თუნდაც წინამდებარე ნაშრომის გაანალიზების პროცესში. ილია ლექსში „პოეტი“ აღნიშნავს: „მე ცა მნიშნავს და ერი მზრდის, / მიწიერი ზეციერსა; / ღმერთთან მისთვის ვლაპარაკობ, / რომ წარუძღვე წინა ერსა“ (ჭავჭავაძე, 1871), საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ილია მთელი ერის წინამძღოლია და არა დანაწევრებული, „კერძო, ცალკეული“ ადამიანების, მისი სიტყვა და საქმე, კონკრეტული მიწიერ-ღვთაებრივი ნაბიჯები, ზოგად კონტექსტში ძევეს, მთლიანობაშია აღქმულ-გააზრებული და ღმერთისთვისაც ასე იქნება მისაღები. თვით პოეტი ხომ შუამავალია ადამიანსა და ღმერთს შორის, შუამავლის ფუნქციითაა განსაზღვრული აღნიშნული მძიმე ტვირთი, მაგრამ, ამავე დროს, ეს შესაძლებლობაა მისთვის, საზოგადოების ერთმთლიანობად ჩამოყალიბებისთვის იბრძოლოს. სწორედ, ამ კონტექსტით უნდა მოხდეს ყოველი საკითხის მოგვარება და არა დანაწევრებულად, ამ ამოსავლით არის გასააზრებელი ილია ჭავჭავაძის მსოფლალქმა.

ილია ჭავჭავაძის აზროვნების დიდი მასშტაბი ერის ერთმთლიანობის განსაზღვრაში ძევეს, ერთმთლიანობაშია ერის სახე დღესაც და სამერმისო პერსპექტივის გათვალისწინებითაც. მეორე დიდი მოაზროვნე ვაჟა-ფშაველა ილიას

ბრძოლას დიდად აფასებდა და საქართველოსა და ქართველებისთვის ზრუნვას „საგმირო საქმედ“ მიიჩნევდა.

შემდეგი მნიშვნელოვანი წერილია „მაჰმადიანთ გაქრისტიანება“, დაწერილი 1880 წელს, საუბარია „ბათომის მაზრის მაჰმადიან ქართველებზე“. თავდაპირველად, ილია ჭავჭავაძე ეხება სხვათა აზრს ამ საკითხზე და აღნიშნავს, რომ სხვების მტკიცებით, ყველაზე პირველად ჩვენ ის მაჰმადიანი ქართველები უნდა მოვნათლოთ, გავაქრისტიანოთ, მხოლოდ გაქრისტიანების შემდეგ იქნებიან ნამდვილი მოძმეები და ქართველები. ილიას აღნიშვნით, ზოგი იმასაც კი უქადაგებდა მათ, რომ სახარება სჯობია ყორანს და ურჩევდა გაქრისტიანებას, მაგრამ, ილიას თქმით, მთავრობას მიაჩნდა, რომ „მაჰმადიანი ქართველები გააქრისტიანონ, ვნების მეტს, არაფერ სიკეთეს არ მოიტანს“ (ჭავჭავაძე, 1880: 1). ილია ჭავჭავაძეს მიაჩნია, რომ ძალით ქადაგება მაჰმადიან ქართველებში უკმაყოფილებას გამოიწვევს და ვინც კიდევ დარჩენილა თავის ქვეყანაში, ისინიც ოსმალსაკენ გარდაიხვეწებიან.

ილია ჭავჭავაძეს არასწორ ნაბიჯად მიაჩნია ზოგიერთის მცდელობა, ყველაზე პირველად სარწმუნოებას შეეხონ, რჯული გამოუცვალონ მაჰმადიანებს? და თავისივე პოლემიკურ შეხედულებას კითხვა-პასუხებით ცდილობს და წერს: „იქნება ქრისტიანობა უფრო წინწამწევია კაცობრიობის ცხოვრებისა, უფრო ეთვისება ეხლანდელ განათლებულ დროის მოთხოვნილებასა და სწავლას. მაგრამ განა მარტო სარწმუნოებაზედ, რჯულზედ არის ახლანდელი კაცობრიობის ცხოვრება დამყარებული? განა არ შეიძლება კაცი ანუ ხალხი არც ქრისტიანი იყოს, არც მაჰმადიანი, არც კერპთაყვანისმცემელი, მაგრამ კარგი კაცი ანუ კარგი ხალხი იყოს, კარგს განათლების გზაზედ დამდგარი და ცხოვრებაში წარმატებული?“ (ჭავჭავაძე, 1880: 1).

ილიას მყარი აზრით, „ეს არის, რომ ქადაგებას და ცდას ამგვარ შემთხვევაში არავითარი სიკეთის მოტანა არ შეუძლიან“ (ჭავჭავაძე, 1880: 1). მათი გულისმოსაგებად პირველ ეტაპზე ილია ჭავჭავაძე გაქრისტიანებას კი არა, ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას მიიჩნევდა, სიღარიბის შემცირებას, უმეცრების მოსპობას, სკოლების დაარსებას, სიყვარულის განაწილებას, რაც ღვთაებრივი მისიაა, შემწეობას ყოველგვარ საქმეში, მათი სწორ გზაზე დაყენება...

სარწმუნოების საკითხს ილია ჭავჭავაძე სინდისის საქმედ ნათლავს, სხვისი საქმე სულაც არ არის, ვინ რა რჯულის იქნება. ეს თითოეულის სურვილზეა და თავისი არჩევანია. ილიასთვის მხოლოდ კარგი, პატიოსანი კაცია სასურველი, მშრომელი და თავისთვისაც და ქვეყნისთვისაც სასარგებლო და იშველიებს იესო ქრისტეს სიტყვებს: „რჯული არ შეიქმს კაცს, არამედ საქმეო“. და ბოლოს, ილიას მოწოდება დამოდვრის არსისაა: „ურიგო არ იქნება, რომ ამ ქრისტეს სიტყვებითა

და ზემოხსენებული მოსაზრებით იხელმძღვანელონ ყველა იმათ, ვისაც ბათომის მაზრის ქართველ მაჰმადიანებთან ექნებათ საქმე“ (ჭავჭავაძე, 1880: 2).

ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავს: „იყო დრო, როცა ფიქრობდნენ, რომ იქ, საცა ერთი და იმავე სახელმწიფოს ერნი სხვადასხვა წესით ადიდებენ ღმერთსა, ერთობა სახელმწიფოსი ვერ იხეირებსო და დაირღვევაო, რეფორმაციამ დაამტკიცა, რომ ეგ აზრი მართო უმეცრების ნაყოფია [...] მოვა დრო, და გვგონია – დიდი ხნის ლოდინიც არ მოგვინდეს, რომ ენის შესახებაც იმას იტყვიან, რასაც ეხლა რჯულის შესახებ ბრმანიცა და თვალებილულნიც ამბობენ ერთად“ (ჭავჭავაძე, 1997: 453)

ილია ჭავჭავაძის შეხედულება უნდა გააზრებულ იქნას საუკუნის მწვავე ეპოქალურ კონტექსტში, რადგან თანადროული ეპოქის მიზანდასახულობა შეიძლება სხვა მიმართულების ფარგლებშია ჩაკარგული, ეპოქის ხედვა და ილიას ნააზრვეი განსხვავებულია ეპოქის პოლიტიკური, რელიგიურ-კულტურული ფონი განსხვავებულია, თავის თავში მკაცრად აქცევს ადამიანის ცხოვრების გზას და თავის დინებას სთავაზობს.

ზურაბ კვიციანი ასე აფასებს ილია ჭავჭავაძის შეხედულებას აჭარის მოსახლეობის სარწმუნოების საკითხთან დაკავშირებით: „თავისთავად რწმენა, რასაც ილია სარწმუნოებას უწოდებდა, როგორც წმინდა რელიგიური განცდა, ყველაზე ნაკლებად იყო მისთვის აქტუალური, მის ყოველდღიურ ცხოვრებაში ნაკლებად ჩართული. სარწმუნოება მისთვის იყო ისტორიული კატეგორია, როგორც განვითარების ერთ-ერთი ფაქტორი, მაგრამ არა ეგზისტენციალური მომენტი ადამიანთა და ერის ცხოვრებაში“ (კვიციანი, 2006: 50).

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშიც არის აღნიშნული, „ოსმალის საქართველოში“ ეროვნული ერთიანობის საფუძვლად ილია ერთმნიშვნელოვნად ისტორიის ერთობას მიიჩნევს და, თუ არ გამორიცხავს, ყოველ შემთხვევაში, ნაკლებ ღირებულებას ანიჭებს ენასაც, სარწმუნოებასაც, სისხლისმიერ ნათესაობასაც, მაგრამ მის სხვა ტექსტებში ძირეული მნიშვნელობა ენიჭება ენას, მაგალითად, 1881 წლის მარტის „შინაურ მიმოხილვაში“ იგი წერს: „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა“ (ჭავჭავაძე, 1997: 452) (ლაღანიძე, 2007 : 97). მ. ლაღანიძის აღნიშვნით, „როგორც ცხადად ჩანს, არც მრავალეროვანი სახელმწიფოს ერთიანობისათვის, არც ერთი ერის ერთიანობისათვის ილია გადამწყვეტ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა სარწმუნოებრივ ერთობას, მრავალეროვანი სახელმწიფოს ახლო მომავლის პერსპექტივაში კი – არც ენობრივ ერთობას“ ((ლაღანიძე, 2007 : 97).

ილია ჭავჭავაძე აჭარის შესახებ არსებულ საჭირბოროტო საკითხებს იხილავს სხვა წერილებშიც, რომელთაგან აღსანიშნავია „შინაური მიმოხილვა“, რომლის პირველ შესავალ ნაწილში წინა პლანზე წამოიწევს სწავლა-განათლების პრობ-

ლემას საქართველოში და აღნიშნავს, რომ მხოლოდ შეძლებულ ფენას შეუძლია სწავლა-განათლების მიღება და არა რიგით ღარიბ ფენას და მტკივნეულად შენიშნავს: „სწავლა და განათლება უფესვოა იქ, საცა უდიდესი ნაწილი ხალხისა კარდახშულია, მოკლებულია სწავლის სახსარსა“ (ჭავჭავაძე, 2022: 105); ილია იწონებს სკოლების დაარსებაზე ზრუნვას, მაგრამ ეს თვითმოქმედება, მისი აზრით, ვერ გაამართლებს, ფრთას ვერ გაშლის „ახლად შემოერთებულ საქართველოში“, რადგან იქაური მცხოვრებნი სარწმუნოებით მაჰმადიანები არიან და ეს შეაფერხებს სკოლების საქმეს. თან დასძენს, რომ მაჰმადიანობა კი არ უშლის ხელს სწავლის გავრცელებას, არამედ მთავრობა, თანაც რუსული მმართველობა, რომელმაც შეიძლება მიიჩნიოს, რომ „სკოლების მეოხებით ეცდებიანო ჩვენი ზნეობითი და გონებითი მხედველობა შესცვალონო ჩვენის რჯულის არსების შერყევისათვისო“ (ჭავჭავაძე, 2022: 106).

წერილი - „შინაური მიმოხილვა“ (თავი მეორე, დაწ. 1879 წ. თებერვალი), უშუალოდ მთელი სიმწვავით ასახავს აჭარასა და ქობულეთში არსებულ მძიმე ვითარებას. აჭარელების (ილია ასე წერს – დ. ბ.) გადასახლების ხმა – რათ და რისთვის? – როგორ უნდა მოეველოთ და როგორ მოუარეს. საუბარია წარსული ომების შედეგად დაზარალებულ აჭარასა და ქობულეთზე, სადაც ორი ჯარი იდგა – რუსის და ოსმალის, რომელთაგან გულმტკივნეულად ვერც ერთი ვერ მოექცეოდა აჭარას, დაზარალებული კი მხოლოდ ხალხი იყო: დაწიოკება ხალხის, სოფლების და ტყე-ველის გადაწვა-აოხრება, გარდახვეწა ზარდაცემულთა მცხოვრებთა და, ილიას აღნიშვნით, თუ მთავრობამ დახმარების ხელი არ გაუწოდა ხალხს, რაც ყველაზე წმინდა მოვალეობაა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, „ზოგვა და ძუნწობა საბოლოოდ საქმის წახდენაა და ღალატი სახელმწიფო საქმისა, – წერს ილია ჭავჭავაძე და, მისივე შენიშვნით, სწორედ ფეხზე წამომდგარი ხალხია ღონე სახელმწიფოსი და უშრეტი წყარო სახელმწიფოს სიმდიდრისა და ძალისა“, მაგრამ, როგორც წერილიდან ვეცნობით, სახელმწიფო შორს იდგა ამ მისიის აღსრულებისგან და მიაჩნდა, რომ აჭარა ჯერ ვერ იდგა ფეხზე ცხოვრების წინსვლისთვის საჭირო ნაბიჯების გადადგმისგან და ამაში მთავრობა დახმარებას არ გასცემდა.

ილია საუბრობს კინტრიშის მაზრის უკიდურეს გაჭირვებაზე, რის აღმოსაფხვრელადაც მთავრობა აქაც არ თაობდა სასიკეთო ნაბიჯების გადადგმას, მთავრობა გაურბის ამ პრობლემას, რათა უშუალოდ არ ჩახედოს თვალებში და აირიდოს; ასევე სავალალოა ის გულგრილობა, რომელიც გამოიჩინეს გაჭირვებაში მყოფი ხალხის მიმართ და არ დაუდგნენ გვერდში საქმლით, ჩასაცმელით... არადა, ილიას სიტყვებით, „ამას ითხოვს კაცთმოყვარეობა და ჩვენთვის კი საკუთრად ზნეობითი მოვალეობაც ძმისა ძმის წინაშე... აქ უკან დახევა სირცხ-

ვილია... არას შემთხვევაში არ უნდა დაივიწყოს ქართველობამ... ქართველობავ, ჩვენი უწმინდესი ვალია, უნდა მივეშველნეთ!... ღარიბნი ვართო, ვიძახით, მაგრამ ქვეყანაზედ მარტო ღარიბმა იცის – რა არის შველა, რა არის ძმობა გაჭირვებაში“, – წერს ილია ჭავჭავაძე (ჭავჭავაძე, 2022: 112). იქვე გამოთქვამს იმედს, რომ ყველაფერში გულუხვი ქართველი, ქველის საქმეში უფრო გულუხვობას გასწევს და არ დაიზარებს გაჭირვებულ ძმათათვის შესაწირავს“ (ჭავჭავაძე, 2022: 112-113).

უბედურებაში ჩავარდნილი აჭარა – ქობულეთის მოსახლეობა, რუსული გაზეთის უწყებით, აყრას ფიქრობდა და ოსმალეთში გადასახლებას. ილია მკითხველის წინაშე სვამს კითხვას: „ხალხი რათ უნდა მიიზიდებოდეს ოსმალეთში? თავის მამა-პაპეულს ბინას, სახლს, კარს, მამულს, დედულს, მამათა სალოცავს, მამათა საფლავს, – სულ ყველაფერზე ხელს უნდა იღებდეს ხალხი და ოსმალეთში მიდიოდეს, გაგონილა!.. საკვირველი ამბავია!...“ (ჭავჭავაძე, 2022: 113-114).

ილია ჭავჭავაძე აყრის მიზეზად ასახელებს მოხელე-ჩინოვნიკების შესევას ამ ხალხზე თავისი გაუმადლობის გამო.. მიზეზია ხალხსა და მთავრობას შორის უფსკრულის კიდევ უფრო გაღრმავება, სიყვარულისგან დაშორება, რომლის გარეშე „სახელმწიფო ფულუროა“ (ჭავჭავაძე, 2022: 115). ამიტომ მოხელეებისათვის საჭიროა „ჭკუისა და ზნეობის სიმაღლე“ (ჭავჭავაძე, 2022: 116), ხალხის ენა უნდა ესმოდეს... მთავარი მიზეზი ხალხსა და მთავრობას შორის სიცარიელეა და აუცილებელი პირობა პრობლემის მოგვარებისა, ილიას აზრით, საერთო ენის გამონახვა და განათლების საკითხია; დიდი მოაზროვნე ამ პრობლემას იხილავს ევროპული აზროვნების კონტექსტში, რაც დღესაც არანაკლებ პრობლემატურია, და აღნიშნავს, რომ „ევროპელებს კანონად მიღებული აქვთ, რომ თუ ენა არ იცის (მოხელეებს გულისხმობს ავტორი – დ. ბ.), კაცს ფეხსაც არ შეადგმევიწინებენ იმ ხალხში, სადა მოხელეობას ჰნდომობს“ (ჭავჭავაძე, 2022: 118).

სასწავლებლებიდან ქართული ენის განდევნის მცდელობები ილია ჭავჭავაძისთვის ძალიან მტკივნეული საკითხია. იგი დასძენს, რომ „ბევრი სხვა ტკივილიც არის, რომელიც სულ სხვა მიზეზით წარმოდგება და რომელსაც სხვა წამალი უნდა... ჩვენ ვამბობთ, რომ დღეს ეგეც დიდი ფეხის წინ წადგმა იქნება, თუ მთავრობას ჰსურს ხალხისა შეიტყოს რამე და ხალხს კიდევ თავისი აცოდინოს“ (ჭავჭავაძე, 2022: 119).

ილია ჭავჭავაძის ნააზრევს უდიდესი სიღრმე და მასშტაბი წინამდებარე ნაშრომში განაალიზებული წერილებიდანაც ნათლად ჩანს, იკვეთება ღრმა ეროვნული ტენდენციები, რაც აისახა საღვთო სიყვარულიდან მომდინარე და ნასაზრდოები ქვეყნის, ერის სიყვარულში, და მისი მსოფლალქმა უნდა გააზრებულ იქნას ეროვნულ-კულტურული დამოუკიდებლობის დაცვის სურვილში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ჭავჭავაძე, 1886: – ჭავჭავაძე ი., ბათუმის პორტო-ფრანკოს გაუქმება, ტფილისი, 30 ივნისი, 1886.
2. <file:///C:/Users/acer/Desktop/axalis%20kursi/557.pdf>
3. კვიციანი, 2006: – კვიციანი ზ., ილიას მამული, საქართველო ათასწლეულთა გასაყარზე, თბ., 2006.
4. ჭავჭავაძე, 1880: – ჭავჭავაძე ი., მაჰმადიანთ გაქრისტიანება, თბ., 1880
5. <file:///C:/Users/acer/Desktop/axalis%20kursi/705.pdf>
6. ლაღანიძე, 2007: – ლაღანიძე მ., ილია ჭავჭავაძის „ოსმალის საქართველო“: ეროვნული ერთიანობის კონცეფცია, კრებ. „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. 28, გამომც. შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, თბ., 2007.
7. ჭავჭავაძე, 1997: – ჭავჭავაძე ი., თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტ. 6, თბ., 1997.
8. ჭავჭავაძე, 1876: – ჭავჭავაძე ი., რჩეული წერილები, „მინაური მიმოხილვა“, თბ., 1876.
9. <file:///C:/Users/acer/Desktop/ilia-tchavtchavadze-rcheuli.pdf>
10. ჭავჭავაძე, 1871: – ჭავჭავაძე ი., ლექსი „პოეტი“, ტფ., 1871.
11. <https://poetry.ge/poets/ilia-chavchavadze/poems/38.poeti.htm>
12. ჭავჭავაძე, 2016: – ჭავჭავაძე ი., „მგზავრის წერილები“, გამომცემლობა „ჰერა“, თბ., 2016.
13. <https://saba.com.ge/Books/AudioDetails/6602/%E1%83%9B%E1%83%92%E1%83%96%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>

ნაირა ბეპიევი / Naira Bepievi¹

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

სამყაროს სამბანომილვებიანი სისტემა ნართებთან და ცარციათებთან

აბსტრაქტი: სამყაროს მთლიანობა: ცა, წყალი, ხმელეთი, ჰარმონიულად აისახა ნართების ეპოსში. ერთსა და იმავე თქმულებაში პერსონაჟის საცხოვრისი ერთ-დროულად არის წყლის სამყარო, ზეციური სამყარო და ხმელეთი. გმირები ცხოვრობენ და მოქმედებენ ამ სამყაროებს შორის. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ წყალს, წყლის ბინადრებს ოსურ ეპოსში განმსაზღვრელი როლი აქვს.

ოსური კოსმოგონიური თქმულებების („ცარციათების თქმულებები“) მიხედვით, ღმერთმა „მთის ანკარა წყარო მთასხურა [თიხას] და გაჩნდა კაცი. მიწისაგან ტანი შექმნა, კლდის ქანებისაგან - თავი, მთის წყაროსაგან - სისხლი“. ისიც ნიშანდობლივია, რომ კოსმოგონიურ მითებში ოსთა პირველი ბინადარი, ცარძი, ტბის ნაპირას დასახლდა და ცოლად მდულარე ტბაში გაზრდილი ბონვარნონი (ცისკრის ვარსკვლავი) შეერთო. რასაკვირველია, მითების მიხედვით ეთნოსის გენეზისის დადგენა გულუბრყვილობა იქნებოდა, თუმცა ოსური ენის ლექსიკა საფუძვლიან არგუმენტს იძლევა, იმისას, რომ ვივარაუდოთ, ოსთა უძველესი საცხოვრისი წყალთან ახლოს მოიაზრებოდა.

ზეცის, მიწისა და წყლის განზომილებები ნართებისა და ცარციათების ეპოსში განმსაზღვრელ როლს თამაშობს. მითოსის პერსონაჟები სამივე სამყაროს განეკუთვნებიან და ერთ განზომილებას ქმნიან. მაგალითად, ზეციური ვასთირჯისა და წყლის ღვთაების, დონბედთირების ასულის - ძერასას - შვილია ნართების სათაყვანებელი გმირი სათანა. სამივე - ზეცა (ვასთირჯი), წყალი (ძერასა - წყლის ღვთაებათა, დონბედთირების ასული), ხმელეთი, მიწა (ნართები, რომელთა დედაბოძი არის სათანა) ერთ მთიან განზომილებაშია წარმოდგენილი.

ამდენად, ნართებისა და ცარციათების მითოსური სამყაროს პერსონაჟები მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი სამყაროს სამგანზომილებიან სისტემასთან.

საკვანძო სიტყვები: ოსური ფოლკლორი, კოსმოგონიური მითოსი, სამგანზომილებიანი სამყარო.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in philology, professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

The Three-Dimensional System of the World among the Narts and Tsartsats

Abstract: *The wholeness of the world: sky, water, land was harmoniously reflected in the Nart sagas. In one and the same legend, the dwelling of the characters is at once the water world, the heavenly world and the dry land. Heroes live and act between these worlds. It is also worthy of note that the water and the inhabitants of the water play a decisive role in the Ossetian epic.*

According to the Ossetian cosmogonic myths (“Legends about the Tsartsats”), God “sprinkled pure mountain spring [upon a clay] and a man appeared. He created the body from the ground, the head from the rocks, the blood from the mountain spring.” It is also worth mentioning that in cosmogonic myths, the first inhabitant of the Ossetians Tsardzoi settled on the shore of the lake and married Bonvarnon (the Morning Star), who grew up in the boiling lake. Certainly, it would be naive to establish the genesis of the ethnos according to myths, although the vocabulary of the Ossetian language gives good reason to assume that the ancient dwelling of the Ossetians was considered close to water.

The dimensions of the sky, earth and water play a decisive role in the epic of the Narts and Tsartsats. The characters of the myth belong to all three worlds and create one dimension. For example, the child of the celestial Uastyrdzhi and Dzerasa, daughter of the water god Donbettyr, is the heroine Satana, adored by the Narts. All three - the sky (Uastyrdzhi), water (Dzerasa - the daughter of the water deity, Donbettyr), earth (the Narts, whose mother is Satana) are presented in one whole dimension.

Thus, the characters of the mythical world of the Narts and Tsartsats are closely connected with the three-dimensional system of the world.

Key words: *Ossetian folklore, Cosmogonic myths, The three-dimensional system of the world*

შესავალი: უაღრესად რთული და მრავალფეროვანია ნართებისა და, ცარციათების, ამ უძველესი ხალხების, მითური სამყარო. ისინი თითქოს სრულიად თავისთავადი, დამოუკიდებელი სამყაროს გმირები არიან თავიანთი ბუნებით, ხასიათებით, არსებობის წესითა და ჩვეულებებით. ამავე დროს, მათ მრავალი საერთო აქვთ სამივე სამყაროს წარმომადგენლებთან, რომელთა განგებითაც ისინი ცაში, წყალში თუ დედამიწაზე იშვნენ.

ნაშრომში წარმოდგენილია ნართებისა და ცარციათების დამოკიდებულება სამყაროს სამივე განზომილების ბინადრებთან. ამ ურთიერთობაში მჭიდვანდება მათი უპირატესობის წარმოდგენა სამყაროს სხვა ბინადართა მიმართ, თვით სამყაროს შემოქმედთა მიმართაც კი, რამაც ისინი დალუპვამდე, გადაშენებამდე მიიყვანა. თუმცა ნართების პოეტურ ვარიანტში ისინი გადაშენებას გადაურჩნენ და ისევ ზეციური მფარველის დახმარებით, ჩვეულებრივად განაგრძეს ცხოვრება.

ყურადღებამისაქცევია, რომ მითოსური თქმულებები ამ სამივე განზომილებაში მცხოვრებთ ანიჭებს შექმნის, ქმნადობის ძალას, მის წიაღში იშვებიან და ცხოვრობენ ეს მითოსური პერსონაჟები და მრავალ საგმირო საქმეთა ჩამდენნი არიან. ისინი პასიური პერსონაჟები კი არ არიან ამ სამყაროსი, არამედ, გარკვეულწილად, მისი შემოქმედნი არიან. ისინი მითოსური პერსონაჟები არიან. „მითი მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ ზებუნებრივ არსებათა საგმირო საქმეების წყალობით, როგორ იქცა რეალობა არსებობად. იქნება ეს საყოველთაო რეალობა, კოსმოსი, თუ მისი რომელიმე ერთი ფრაგმენტი... მაშასადამე, აქ თხრობა ყოველთვის რაღაცის „შექმნას“ გულისხმობს (ელიადე 2009:10).

საინტერესოა, გავადევნოთ თვალი ნართების ამქვეყნიურ მოვლენას, მსთი ცხოვრების ძირითად პერიპეტიებსა და მათ გარადაცვალებას. ყველაფერი ეს (დაბადება-მოვლინება, ცხოვრების ეპიზოდები, გარადაცვალება) სამივე განზომილებაშია წარმოდგენილი. ეს მითოსური პერსონაჟები სამივე სამყაროში ტრიალებენ და საკუთარი მიმართებით გამოირჩევიან (პოპიაშვილი 2022:151).

მითოსური სამყაროს ამ წარმომადგენელთათვის ყველაზე მთავარი მათი ამქვეყნად მოვლინებაა. ცარციათების თქმულებებში სწორედ „შექმნასთან“ დაკავშირებული მითებია წამყვანი თემატიკა. კოსმოგონიური მითების ლაიტმოტივა ის რიტუალი, რომელსაც ღმერთი, უზენაესი, ციური ქმნილებების (მზისა და მთვარის) თხოვნით ასრულებს და ქმნის ცოცხალ სამყაროს. სამყაროს შექმნის რიტუალი, თქმულებების მიხედვით, პირველ შემთხვევაში, ღმერთისა და კოსმიური სხეულების, მზისა და მთვარის აქტივობით ხორციელდება: ესაა სამყაროს შექმნის უმარტივესი და, ამავე დროს, ურთულესი რიტუალი. ეს რიტუალი პროზაულ ვარიანტთან ერთად, პოეტურიც არსებობს („ოსური თქმულებები“ 2009:12-20). პოეტური ვარიანტით, აქ მთავარ როლში, ანუ ამ რიტუალისთვის იმპულსის მიმცემი, მზეა (რასაკვირველია, მასთან ერთად არის მთვარეც). მზე სამი სურვილის შესრულებას სთხოვს ღმერთს. სამყაროს შექმნის რიტუალი ეტაპობრივად ხდება. ამ რიტუალებს სამივეჯერ უფალი ასრულებს: „ღმერთმა დაუძახა თავის შიკრიკს, მოატანინა დედამიწიდან მიწა, ცეცხლში გამოწვა და მიწაზე გადმოყარა გუნდა-გუნდად:

გაჩნდნენ ცხოველები, ქვემძრომები, მცოცავები -

გაივსო დედამიწა უცხო არსებებით“.

(„ოსური თქმულებები“ 2009:18).

მზეს კვლავ აქვს სხვა სურვილი და მალე მისი თხოვნით, უფალი ქმნის ყველანაირ ხილს, ბოსტნეულს... მზე ამ ყველაფერს იწონებს, მაგრამ გრძნობს, რომ სრულყოფილი არ არის სამყარო, კვლავ მზის ახალი სურვილი: “ყველაფერი ძალიან კარგია, ყველაფერი გამოგვადგება, მაგრამ ერთმანეთს დაჭამენ, ქვეყანას სულელებივით დააქცევენ. შექმენი ახალი სულიერი დედამიწაზე: ყველაზე მცოდნე, ყველაზე დიდი უფლებების მქონე“ („ოსური თქმულებები“ 2009:19).

ღმერთი მესამე სურვილსაც უსრულებს. ისევ რიტუალი: „ღმერთი იბარებს თავის შიკრიკს და ეუბნება: – წადი და დედამიწიდან მომიტანე კლდის ქანები, გუნდა და წყალი. შიკრიკმა მოიტანა, მოართვა ღმერთს. ღმერთმა გუნდას წყალი დაასხა, კლდის ქანები შეურია, მათრახი გადაუჭირა და დედამიწაზე ჩამოაგდო. ბრძანა ღმერთმა: – იქვე სულიერად! მინარევები სისხლად, ხორცად და ძვლებად იქცა. მერე ფეხზე დადგა.

ოსური კოსმოგონიური თქმულებების („ცარციათების თქმულებები“) მიხედვით, ღმერთმა „მთის ანკარა წყარო მისახურა (თიხას) და გაჩნდა კაცი. მიწისაგან ტანი შექმნა, კლდის ქანებისაგან – თავი, მთის წყაროსაგან – სისხლი“. ისიც ნიშანდობლივია, რომ კოსმოგონიურ მითებში ოსთა პირველი ბინადარი, ცარძოი, ტბის ნაპირას დასახლდა სიარული დაიწყო, ირგვლივ მიმოიხედა, გაიარ-გამოიარა, ქვეყანა მოეწონა“ (ოსური თქმულებები 2009:20) და ცოლად მდულარე ტბაში გაზრდილი ბონვარნონი (ცისკრის ვარსკვლავი) შეირთო. რასაკვირველია, მითების მიხედვით, ეთნოსის გენეზისის დადგენა გულუბრყვილობა იქნებოდა, თუმცა ოსური ენის ლექსიკა საფუძვლიან არგუმენტს იძლევა, იმისას, რომ ვივარაუდოთ, ოსთა უძველესი საცხოვრისი წყალთან ახლოს მოიაზრებოდა.

ცნობილია, რომ სხვადასხვა ხალხებს სხვადასხვა დამოკიდებულება აქვთ წყალთან, უფრო ზუსტად, ზღვასთან. „ელინებს, რომლებიც ზღვას გაშინაურებული იყვნენ და ზღვაოსნობის ძველი გამოცდილება ჰქონდათ, არ შეუქმნიათ ზღვის მითოსი. ზღვაზე ისინი ისევე მოგზაურობენ, როგორც ხმელეთზე. შეიძლება ითქვას, რომ ზღვა მათი ისეთივე სამშობლოა, როგორც ელადის მიწა... ქართულ მენტალობაში ზღვის შორეულობა ქმნის მასზე წარმოდგენებს სიუცხოვით დაწყებული, მტრობით დამთავრებული... მთა და ბარი – აი, ეს არის საქართველოში მოსახლე ადამიანის ასპარეზი, და, რა თქმა უნდა, ხევეები და ხეობები, და მდინარეები, თუმცა ვერ დავადასტურებთ, რომ ოდესმე თუნდაც მდინარეებს რაიმე გადამწყვეტი სამეურნეო ან სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონოდათ ქვეყნის ისტორიაში“ (კვიპაძე 2011:14).

ცარციათების თქმულებებში პირველმოვლენილი ადამიანი ასრულებს რიტუალს, რომლის შედეგად ქმნის ცეცხლს. ეს დეტალი თითქოს შეუმჩნეველი ხდება. იმ დიდი და მასშტაბური მოვლენების ფონზე, რომელიც სამყაროს სულდგმულთა და შემდეგ ადამიანის შექმნას უძღვის წინ. არადა სწორედ ეს რიტუალი წარმოადგენს ცეცხლის გაჩენასთან და ადამიანის კვებასთან დაკავშირებულ პირველ რიტუალს (ხორცის შეწვა). ამ რიტუალს ზეციდან პირველად მოვლენილი ადამიანი, ცარძოი ასრულებს.

ოსურ მითოლოგიაში ხშირად ცალკეული ღვთაებებისადმი მიძღვნილი რიტუალები და წეს-ჩვეულებებია წარმოდგენილი. ისინი განსაკუთრებით დიდ პატივსა სცემენ ღვთაებებს.. ზეციური მრავალფეროვნება დაკავშირებულია ღვთისმშობლის (მად მადრამის), ჯასთირჯის (წმინდა გიორგის), საფას (კერიის ღვთაების), ვაცილას (წმ. ელიას), ავსათის (ცხოველთა მფარველის) და სხვა ღვთაებების სახელზე. სხვადასხვა მითოლოგიური თქმულებით იცნობენ ოსები დონზედ-თირს, ქურდალაგონს, თუთირსა და სხვებს. ოსურ ფოლკლორში ერთმანეთს ერწყმის ინდივიდის ცხოვრება და სამყაროს შექმნისა და არსებობის კანონზომიერება. გმირების ბედი ხშირად ეჯაჭვება კოსმიურ არსებებს, ღვთაებებს, რომლებთანაც პერსონაჟები ერთდროულად დამოკიდებულებიც არიან და დამოუკიდებლებიც.

ზეციურ სამყაროსთან მათი კავშირი მტკიცეა და დაუშვებელია მისგან განცალკევება. მათთან ურთიერთობა ნართებისა და ცარციათების უპირველესი მოვალეობაა.

ნართებისა და ცარციათების ყოფა მრავალფეროვანია საქორწინო რიტუალებით. ამ რიტუალების დროს მღეროდნენ, ცეკვავდნენ, მხიარულობდნენ. ზოგიერთი სიმღერა **პატარძლის სახლში** სრულდებოდა, უმღეროდნენ პატარძლის დედას („ოსური ზეპირსიტყვიერება“ 2005:57-58); **ზოგიერთი – გზაში**, „მაყრების სიმღერა“ („ოსური ზეპირსიტყვიერება“ – 2005:57-58).

დიდი საქორწინო რიტუალი იმართებოდა ვაჟის სახლშიც („ოსური ზეპირსიტყვიერება“ 2005;59). ძირითადი აქცენტია, რომ მოვდივართ და მოგვყავს. სიმღერას რიტუალიც ახლავს. ამავე დროს, მისამღერში, ძირითადად, ასეთი ტექსტია: „მოვდივართ, მოგვყავს, ლამაზია, კარგი ფეხი მოიტანოს ოჯახში:

მშვიდობა მოდის,

მშვიდობა მოაქვს,

მშვიდობ მოაქვს,

მშვიდობა დადგა“ (ძლიევა, 2014:60).

ნართები, ცარციათები განსაკუთრებულად დიდ ზეიმსა და ნადიმს უძღვნიდნენ შვილის დაბადებას, ყველაზე სასიხარულო ამბავს – სამყაროში მოვ-

ლენილი ვაჟის დაბადებას. ეს ზეციურ წყალობად მიიჩნეოდა და მრავალი შემორჩენილი ფოლკლორული ლექსი სწორედ ამას ეძღვნებოდა.

ცარციათების ეპოსში აშკარად ჩანს ვაჟის დაბადება, ამით გამოწვეული სიხარული უსაზღვროა. იმართებოდა დიდი წვეულება, სუფრებს გზად შლიდნენ, იმდენი მომსვლელი ჰყავდათ, სახლში არ ეტეოდა.

ოსურ ფოლკლორში ამ სიხარულის გამომხატველი მრავალი ლექსია შემორჩენილი:

„მშვიდობა, მშვიდობა, მშვიდობა,

შვიდი ვაჟი და ერთი ცისფერთვალეა გოგო,

მშვიდობა, მშვიდობა, მშვიდობა,

ქათამივით წიწილებიანი.

(აბაევა 2013: 137).

ოსურ ფოლკლორში განსაკუთრებულად პატივსა სცემენ მიცვალებულს, რომლის სული, მათი ღრმა რწმენითაც, გარდაცვალების შემდეგ ცაში ადის. დაკრძალვა დიდი პატივით ხდება. მიცვალებულს, თუ მამაკაცია, აუცილებლად ცხენს სწირავენ. გამორჩეულია დაკრძალვის რიტუალები. მიცვალებულის სულთან დაკავშირებული რიტუალები, სხვადასხვა წარმოდგენა, წინარექრისტიანული ხასიათისაა და არქაულობის ნიშანი მკვეთრად აჩნევია“ (ბეპიევი 2008:82-90).

ერთ-ერთი ცნობილი რიტუალია ცხენშეწირვა. თუ მიცვალებულს ცხენი არ ჰყავდა, მაშინ დაკრძალვის დღეს მისი ახლობლები მიიყვანდნენ ხოლმე შესაწირ ცხენს (კოკოევა 2016:78). ასეთი დიდი პატივით ისტუმრებდნენ მიცვალებულს ნართები.

ნართებს უხდებოდათ ცხოვრება დედამიწაზეც, წყალშიცა და ზეცაშიც, მათ ჰყავდათ ღვთაებები, მფარველები სამივეგან. ცაში სხვადასხვა ღვთაება იყო, რომლებიც მხოლოდ მათთვის ზრუნავდნენ: უფალთან ერთად მათი დამცველები იყვნენ: ჯასთირჯი – მამაკაცთა, მგზავრთა და მეომართა ღვთაება. იგივე იყო ბარაქის, წარმატებისა და ყველანაირი სიკეთის მომტანი ნართი ოჯახისთვის; წყალში – დონბედთირები, რომლებიც განსაკუთრებული ღვთაება იყო, ნართების დამცველი წყალში; ასე რომ ნართები ყველა განზომილებაში უპირატესობით სარგებლობდნენ. სამყარო მთლიანობაში ნართების მიმართ სასიკეთოდ იყო განწყობილი. ნართები დაუმარცხებელნი იყვნენ და მათ ეამაყებოდათ ეს უპირატესობა, რომელიც ზეციური ღვთაებების წყალობით ჰქონდათ მინიჭებული.

თითქოს არ უნდა გასჭირვებოდათ ნართებს, მათი ცხოვრება ბედნიერად უნდა წარმართულიყო სამარადჟამოდ. ნართების ცხოვრება მართლაც ბედნიერად წარმართებოდა. ისინი ან ომობდნენ, იბრძოდნენ ან ამ ომში გამარჯვე-

ბულები საგანგებოდ მოილხენდნენ, არაფერი დარჩა ბედნიერებამდე. თუმცა სამივე სამყაროს განმგებლები, ღვთაებები მომსწრენი გახდნენ მათი გაბუდაყვისა. მეტისმეტად გაამაყდნენ ისინი და ღმერთსაც კი შეჰკადრეს მეტოქეობა. ისინი თაყვანს აღარ სცემდნენ უფალს. ეს კი დიდი დაპირისპირების მიზეზი გახდა. უფალმა ღრმად გამიზნული პირობა შესთავაზა: ცუდი ნაშეირის ყოლა ან სამუდამოდ მათი განადგურება.

ნართებმა, რომლებიც ყველგან თავს ყველაფრის ბატონ-პატრონად მიიჩნევდნენ, სიკვდილი ირჩიეს, ცუდი ნაშეირის ყოლას. მათ თვითონ გაითხარეს საფლავები. იგივე ბედი ეწიათ ცარციათებსაც.

ნართების პოეტური ვარიანტის მიხედვით, ნართებს უფალთან შერკინების დროს ვასთირჯი დაეხმარა და გადაარჩინა თავისი საყვარელი ხალხი, მოდგმა, რომელთა თავგადასავლები ზეპირმეტყველებაში სიმღერებად და ლეგენდებად იქცა.

მეთოდოლოგია: ნაშრომში მთავარი საკითხი შესწავლილია და გაანალიზებულია ფოლკლორისტიკის, ეთნოლოგიისა და სხვა მომიჯნავე მეცნიერებათა მონაცემების საფუძველზე. გამოკვლეული გვაქვს ის ძირითადი ნიუანსები, რომელიც დამახასიათებელი იყო ნართების მითოსური პერსონაჟებისთვის.

დასკვნა: სამყაროს მთლიანობა: ცა, წყალი, ხმელეთი, ჰარმონიულად აისახა ნართების ეპოსში. ერთსა და იმავე თქმულებაში პერსონაჟების საცხოვრისი ერთდროულად არის წყლის სამყარო, ზეციური სამყარო და ხმელეთი. გმირები ცხოვრობენ და მოქმედებენ ამ სამყაროებს შორის. მნიშვნელოვანია აქვე აღინიშნოს, რომ უმთავრესი ყურადღება ზეციურ ძალებზეა გადატანილი, თუმცა წყალს, წყლის ბინადრებს ოსურ ეპოსში განმსაზღვრელი როლი აქვს მინიჭებული..

ზეცის, მიწისა და წყლის განზომილებები ნართებისა და ცარციათების ეპოსში განმსაზღვრელ როლს თამაშობს. მითოსის პერსონაჟები სამივე სამყაროს განეკუთვნებიან და ერთ განზომილებას ქმნიან. მაგალითად, ზეციური ვასთირჯისა და წყლის ღვთაების, დონბედთირების ასულის – ძერასას – შვილია ნართების სათაყვანებელი გმირი სათანა. სამივე – ზეცა (ვასთირჯი), წყალი (ძერასა – წყლის ღვთაებათა, დონბედთირების ასული), ხმელეთი, მიწა (ნართები, რომელთა დედაბოძი არის სათანა) ერთ მთიან განზომილებაშია წარმოდგენილი.

ამდენად, ნართებისა და ცარციათების მითოსური სამყაროს პერსონაჟები მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი სამყაროს სამგანზომილებიან სისტემასთან. მართალია, მათ თვითონ გამოუცხადეს სამყაროს შემქმნელს დაუმორჩილებლობა, შემდეგ კი გაჩაღდა ბრძოლა, რასაც მათი დიდი მარცხი მოჰყვა და განადგურებამდე მივიდნენ, მაგრამ პოეტური ვარიანტის მიხედვით, ისინი იხსნა მათმა მფარველმა, ერთ-ერთმა ღვთაებამ (ვასთირჯიმ) და ჩვეულებრივად განაგრძეს ცხოვრება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანთელავა 2017: – ნუგზარ ანთელავა, კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები, თბ., 2017.
2. ბეპიევი 2009: – ნაირა ბეპიევი, ცხენშეწირვის რიტუალი და გმირის სულეთში მოგზაურობის სიმბოლიკა ქართულ და ოსურ მითოსში, შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, II საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 2009.
3. ელიადე 2009: – მირჩა ელიადე, მითის ასპექტები, ფრანგულიდან თარგმნეს მზია ბაქრაძემ და ბელა წვერაძემ, რედაქტორი ზ. კვიციანი, თბ., 2009.
4. კვიციანი 2011: – ზურაბ კვიციანი, ზღვა და ხმელეთი ქართულ მითოსში, „ქურნალი „სემიოტიკა“, თბილისი.
5. ოსური თქმულებები 2009: – ოსური თქმულებები, მასალები შეკრიბეს და წიგნი შეადგინეს ნაირა ბეპიევმა და ნინო პოპიაშვილმა, თბილისი. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
6. ოსური ზეპირსიტყვიერება 2005: – ოსური ზეპირსიტყვიერება, წიგნი შეადგინეს და ქართულ ენაზე თარგმნეს ნ. ბეპიევმა და მ. ცხოვრებოვამ. თბ., 2005. გამომცემლობა „უნივერსალი“.
7. პოპიაშვილი 2022: – ნინო პოპიაშვილი, ქალი ნართების ეპოსში, წიგნში, ქალი ქართულსა და ოსურ ფოლკლორში, თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“. 235 გვ.
8. აბაევა 2013: – Абаева Ф. О., Обрядовый свадебный текст Осетии (лексика, семантика, символика), Владикавказ, 2013.
9. ძლიევა 2014: – Дзлиева Д. М., Динамика исторического развития свадебного музыкального фольклора Осетии, Владикавказ, 2014.
10. კოკოევა 2016: – Кокоева А., Этнокультурный феноменпрогребольногообряда у осетин, Цхинвал «республика», 2016.

მაყვალა დავითაძე / Makvala Davitadze¹

(სამცხე-ჯავახეთი, საქართველო / Samtskhe-Javakheti, Georgia)

პარმენ ლორიას შემოქმედების პრობლემატიკა

აბსტრაქტი: აჭარის ისტორია, მისი წარსული და აწმყო ყოველთვის იწვევდა მეცნიერ-ლიტერატორთა ინტერესს. ისტორიული ვითარების გასააზრებლად, ისტორიასთან ერთად, დიდ როლს ასრულებს მხატვრული სიტყვიერება.

მხატვრული სიტყვის არაერთი ოსტატი მოღვაწეობდა აჭარაში გასულ საუკუნეში. მათი შემოქმედება ერთგვარად ჩრდილში იყო მოქცეული. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ცალკეულ საგაზეთო სტატიას. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია, შევისწავლოთ და გავანალიზოთ აჭარაში მოღვაწე მწერალთა და პოეტთა შემოქმედება.

XX საუკუნის ერთ-ერთ ასეთ საინტერესო მწერლად მიგვაჩნია პარმენ ლორია – მრავალმხრივი ინტერესებისა და საქმიანობის პიროვნება, რომლის შემოქმედებაშიც აჭარას უპირველესი ადგილი უჭირავს. ინტერესს მოკლებული არ არის მისი ცხოვრებისა და შემოქმედების შესწავლა, მისი ნაწარმოებების პრობლემატიკის გაანალიზება, რადგან ის უკავშირდება საქართველოს ძირძველი კუთხის – აჭარის უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ დროს, როცა აჭარა დედასამშობლოსთან დაბრუნების შემდეგ ჩაება საერთო ქართულ ლიტერატურულ ცხოვრებაში.

საინტერესოა მწერლის რომანების პრობლემატიკა, რომელიც ეძღვნება აჭარის ცხოვრებასა და ამ კუთხის შვილთა ბრძოლას თავისუფლებისთვის ოსმალთა წინააღმდეგ.

იმისთვის, რომ აღვადგინოთ ამა თუ იმ ეპოქის სრულყოფილი სურათი, მხოლოდ ერთეული მაღალმხატვრულ-ესთეტიკური დონის თხზულებების შესწავლა არ არის საკმარისი. საჭიროა ეპოქის ყველა შემოქმედსა და მათ ლიტერატურულ პროდუქტს გავეცნოთ.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, მწერალი, XX საუკუნე, პარმენ ლორია, რომანი, ბრძოლა, ოსმალეთი

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Philology, Associate Professor at Samtskhe-Javakheti University

Problems in Parmen Loria's Creative Work

Abstract: *The history of Ajara, it's past and present have always been the interest of scholar-literators. Along with history, artistic speech also plays an important role in understanding the historical situation.*

Numerous masters of artistic lexis worked in Adjara in the last century. Their creations were somehow overshadowed. If we do not take into account the individual newspaper articles. Therefore, we consider it necessary to study and analyze the works of Ajarian writers and poets.

We consider Parmen Loria - one of the most interesting writers of the XX century - a person of multifaceted interests and activities, in whose work Adjara occupies the first place. It is not without interest to study his life and work, to analyze the problems of his works, because it is connected with the most important historical time, when Ajara - the indigenous corner of Georgia reconnected to its motherland and absorbed in Georgian literary life.

The problems of the writer's novels, which are dedicated to the life of Adjara and the struggle of the children of this region for freedom against the Ottomans, are interesting. In order to restore a complete picture of this or that epoch, it is not enough to study only one or two high-esthetical writings. We need to acknowledge all the creators of the era and their literary products.

Key words: *Ajara, writer, XX century, Parmen Loria, novel, struggle, freedom*

შესავალი: აჭარა, თავისი ლიტერატურული ცხოვრებით, ყოველთვის იყო საერთო ქართული ლიტერატურის ფერხულში ჩაბმული. აჭარა ერთგვარად წარმოადგენდა ევროპული და აზიური ცივილიზაციის გზაჯვარედინს. როგორც სრულიად საქართველოს, ისე მისი ერთი ულამაზესი კუთხის-აჭარის მდებარეობა მის ცხოვრებაში დადებით როლსაც თამაშობდა და უარყოფითაც.

დადებითი მხარე ისაა, რომ აჭარა ერთგვარი ნავსაყუდელია ევროპისა, რომელშიც თავს იყრიდა ცივილიზაციის ყოველი სიკეთე. სამხრეთი საქართველო ყოველთვის ასახავდა ევროპული თუ აზიური ცივილიზაციის ადეპტებს. ასე იყო როგორც ეკონომიკისა და ვაჭრობის, ისე მწერლობის, ლიტერატურის მხრივაც.

ცხოვრება დინამიკაა. ცალკეულ ეპოქასა და საუკუნეებში სხვადასხვა ტემპით მიედინებოდა. შესაბამისად, ლიტერატურასაც სხვადასხვა ამოცანა ჰქონდა: აესახა რეალობა, სინამდვილისთვის თვალი გაესწორებინა. მნიშვნელოვანი

იყო, რომ შემოქმედს, მწერალს, გონების თვალთ გაწევიერება ყოველივე და მკითხველისთვის მიეწოდებინა ისეთი შემოქმედებითი პროდუქტი, რომელიც ადამიანებს დაეხმარებოდა ესთეტიკური გემოვნების ჩამოყალიბებაში და ამავედროულად, სწორ კვალს გაავლებდა მათ ცნობიერებაში.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: აღნიშნული საკითხის ირგვლივ სამეცნიერო ლიტერატურა არ მოიცავს მწერლის შემოქმედების სრულ ანალიზს. არსებობს შ. ქურიძის, ალ. ჩავლეიშვილის, ნ. პაიჭაძის, შ. ნიჟარაძის და სხვ. მკვლევართა წერილები მწერლის ცალკეულ ნაწარმოებთა შესახებ, რაც, რა თქმა უნდა, მოითხოვს კრიტიკულად შესწავლასა და რევიზიას. რადგან ეს წერილები, ისევე როგორც თავად პ. ლორიას ნაწარმოებები, კომუნისტური იდეოლოგიითაა ნასაზრდოები. არადა, ამ ეპოქის ნაწარმოებთა ობიექტური შეფასება, უდავოდ საჭირო და საშური საქმეა.

შინაარსი: როგორც აღვნიშნეთ, აჭარა ყოველთვის იყო საერთო ქართული ლიტერატურული პროცესების გამზიარებელი. მიუხედავად იმისა, რომ ავბედითმა ხანამ ის მოსწყვიტა დედასამშობლოს და ერთგვარად შენელდა ლიტერატურული პროცესები, მაინც ცოცხლობდა ხალხური სიტყვიერება – პოეზია და მეოცე საუკუნეში, ვითარების შეცვლის შემდგომ, გაძლიერდა და აღდგა შეწყვეტილი ლიტერატურული ცხოვრება. მეოცე საუკუნე ნაყოფიერი გამოდგა. ბათუმმა დაიბრუნა თავისი კულტურულ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ფუნქცია. სამუსულმანო საქართველო დედასამშობლოსთან თანაზიარად ქმნიდა ლიტერატურულ პროდუქტს. ამ პერიოდში, 1919 წ. დაარსდა გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“ რომლის ხუთასამდე ნომერი გამოვიდა. რედაქტორი ჯერ – ჰასან ხიმშიაშვილი, შემდეგ კი – მემედ აბაშიძე იყო.

მეოცე საუკუნეში, ჯერ – პირველმა მსოფლიო ომმა, ხოლო შემდგომ – 1917 წლის რევოლუციამ დიდი როლი ითამაშა ლიტერატურის სპეციფიკური ტენდენციების ჩამოყალიბებაში.

საქართველოში, მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარში ყალიბდება არაერთი ლიტერატურული დაჯგუფება. ამ საუკუნის პირველი მესამედი მდიდარია არაერთი ლიტერატურული მიმდინარეობის შექმნით. მაგ. ცისფერყანწელთა ლიტერატურული დაჯგუფება, აკადემიურ მწერალთა ასოციაცია, ფუტურისტები, პროლეტარულ მწერალთა ასოციაცია და სხვ.

ბოლშევიკებმა მოახერხეს ის, რომ 1921 წელს ბოლო მოუღეს საქართველოს თავისუფალი რესპუბლიკის სამწლიან არსებობას (1918–1921 წწ). ქვეყანა ჩაითრეს ახალი, სოციალისტური რეალობისა და ადამიანთა „გადაკეთების“ პროცესში.

დეგრადაცია განიცადა კულტურის მთლიანობის იდეამ. წარმოიქმნა კულტურის ორი მოდელი:

მასების გემოვნებასთან გათანაბრებული კულტურა, რომლის ღირებულებაც არ იყო ელიტური კულტურის, „მაღალი კულტურის“ დონეზე. კომუნისტური იდეოლოგია და სახელმწიფო ადამიანებს ყოფდა თავისიანებად და მტრებად (ვინც ჩვენთან არ არის, ჩვენი მტერია). საბჭოთა დისკურსი ბოლშევიკთა სახელისუფლო იდეოლოგიის რეფლექსიად იქცა. „საბჭოთა მწერლობის“ ცნებები გახდა „სოციალისტური რეალიზმი“, „საბჭოთა სკოლა“.

ქვეყნის ღირსეული შემოქმედნი არ ეპუებოდნენ მძიმე რეალობას და არ დალატობდნენ თავიანთ შემოქმედებით პრინციპებს. ასეთი ხელოვანი განწირული იყო დასჯისა და რეპრესიებისთვის. ის, ვინც გადაურჩა დასჯას, მხოლოდ და მხოლოდ პიარის მიზნით დაინდო რეჟიმმა.

მეოცე საუკუნეში გამოიკვეთა ორი გზა – ორი კონტური: პირველი – ანტისაბჭოთა დისკურსი, რომელიც არ ემორჩილება იდეოლოგიას და მის მარწუხებს და მეორე – საბჭოთა დისკურსი, რომელიც სრულად შეესაბამებოდა და პასუხობდა იდეოლოგიურ მოთხოვნებს. ეს დისკურსი ხელოვნურად იყო შექმნილი, მაგრამ ამავედროულად, ანგარიშგასაწევიც იყო.

მწერლებმა ისწავლეს ლავირება, ირიბი გზით სარგებლობა. ქმნიდნენ როგორც იდეოლოგიური წნეხით ნაკარნახევ, ასევე თავისუფალი სულით გაჟღენთილ ნაწარმოებებს.

ახალი ტიპის მწერლობა თავის დანიშნულებად მიიჩნევს კაცობრიობის ბედნიერებისთვის ბრძოლას.

მხატვრული სიტყვის განვითარების ეს ტენდენციები სწორედ ასე გამოვლინდა აჭარაშიც. ისევე, როგორც სრულიად საქართველოში, ეს პროცესი აქაც მტკივნეულად მიმდინარეობდა და არა ისე, როგორც ამას პროპაგანდისტული პრესა და ისტორია წერდა.

აჭარაში საფუძველი ჩაეყარა პირველ ორგანიზაციას – საქართველოს პროლეტარულ მწერალთა ასოციაციის აჭარისტანის განყოფილებას. ეს იყო უმნიშვნელოვანესი მოვლენა – დაიწყო აქამდე მიძინებული ლიტერატურული ცხოვრების მძლავრი აღმავლობა. იბეჭდებოდა ნაწარმოებები გაზეთ „ფუხარაში“.

ამრიგად, მეოცე საუკუნის პირველ მეოთხედში ჩამოყალიბებულმა, პროლეტარული დროშის ქვეშ გაერთიანებულმა ლიტერატურულმა ჯგუფებმა მაინც ითამაშეს გარკვეული როლი ლიტერატურის გამოღვიძებაში. სწორედ ამ პერიოდში იწერება არაერთი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები აჭარის ცხოვრების შესახებ. ასევე სწრაფად ვითარდებოდა დრამატურგია. პიესები ასახავდნენ აჭარის ცხოვრების სურათებს.

ასეთ რთულ და საინტერესო პერიოდში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა მწერალი პარმენ ლორია, რომლის ლიტერატურული ფსევდონიმი იყო „ობოლი“. იგი

დაიბადა 1898 წლის 30 აგვისტოს სამტრედიის რაიონის სოფელ ქვაყუდეში. სოფლის ორკლასიანი სასწავლებლის დამთავრების შემდგომ, 14 წლის ასაკიდან მუშაობა დაიწყო ჩაქვის მეურნეობაში, შემდგომ – ბათუმის პორტში, ბოლოს კი – ნოვოროსიისკის ცემენტის საბადოებში. 19 წლის ჭაბუკი მსახურობდა მეფის არმიაში და პირველი მსოფლიო ომის დროს მიიღო ბრძოლებში მონაწილეობა ირანისა და ოსმალეთის პროვინციებში. მწერალი ასევე მსახურობდა გარკვეული დროის მანძილზე ბათუმის ახალდაარსებულ სახალხო მილიციაში.

1924–36 წლებში მან შექმნა აგიტმხატვრული ბრიგადა და მოგზაურობდა აჭარის სოფლებში.

1936 წლით არის დათარიღებული მისი პირველი ნაწარმოები „ჩაი“. ცოტა ხნის შემდგომ მას მოჰყვა მეორე რომანი „დელი მურადი“ („განთიადი ხევში“).

1941 წელს დაიწერა მისი რომანი „მევლუდი“. ათი წლის შემდეგ კი პოპულარული რომანი „ნაირა“, რომელიც ბათუმის თეატრში სპექტაკლად დაიდგა.

პარმენ ლორია იყო აჭარის მწერალთა კავშირის წევრი, პირველი მდივანი, შემდგომში კი – 1932–56 წლებში – თავმჯდომარე. რომ გადავხედოთ მის შემოქმედებით საქმიანობას, გასაოცარია: ის არის ავტორი არაერთი თხზულებისა თუ გამოცემისა; მის კალამს ეკუთვნის თხზულებები ორ ტომად: „განთიადი ხევში“, „დაზგიდან დაზგამდე“, „მევლუდი“, „ალისფერი დილა“, „გზები და ბილიკები“, „გმირობა და მეგობრობა“, „ნაირა“, „მაღაროებში“, „საიმედო მომავალი“, რომანი „საუკუნის დაბადება“, „ტალღები“, „ფრონტზე და ზურგში“, „შვილები“, „ჩაი“, „ჩემი პატარა ოჯახი“ და სხვა.

მწერლის ნაწარმოებები ინტენსიურად იბეჭდებოდა პერიოდულ პრესასა და კრებულებში: პერიოდულ პრესაში ქვეყნდებოდა, ასევე, მისი წერილები, ნარკვევები, რეცენზიები, მოგონებები, ფელეტონები და სხვა.

მწერლის ასეთი აქტიური შემოქმედებითი ცხოვრება თვალშისაცემი იყო ოფიციალისტების და სწორედ ამიტომაც, მას აჯილდოებენ დამსახურებულად აჭარის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის საპატიო სიგელით. მისი ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ იბეჭდებოდა არაერთი წერილი თუ ნარკვევი თ. აბულაძის, ახვლედიანის, თევზაძის, მალაზონიას, შ. ქურიძის, შ. ნიჭარაძის, ჩავლეიშვილისა და სხვათა მიერ. მის ნაწარმოებებს რეცენზიები უძღვნა არაერთმა მკვლევარმა.

არ დარჩენილი საზოგადოებრივი საქმიანობის სფერო, რომელშიც პარმენ ლორიას არ მიეღო მონაწილეობა.

საინტერესოა პარმენ ლორიას წერილი გალაკტიონისადმი, რომელიც 1947 წლით არის დათარიღებული. ამ წერილში კარგად ჩანს მისი დამოკიდებულება გალაკტიონის შემოქმედებისა და პოეტის პიროვნებისადმი: „ჩვენ გვიყვარს გა-

ლაკტიონი თავისი „მერთა“ და „მე და ღამეთი“, ჩვენ გვიყვარს ის თავისი ღირსი კული ლექსებითა და ეპოსით, ჩვენ გვიყვარს თავისი მედგარი სიმღერებით, თავისი „გოლიათური ნაბიჯებით“, თავისი ხარაჩოებითა და მრავალი სხვებით. და ეს სიყვარული იმდენად ძლიერია, რომ სტიქიურ ძალასაც არ შეუძლია ჩვენი გულიდან მისი ამოცლა“.

სამწუხაროა, რომ საბჭოთა იდეოლოგია საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, მათ შორის ლიტერატურაშიც, ერთგვარ ხარკს ითხოვდა. განა შეგვიძლია ვთქვათ, რომ თუნდაც გალაკტიონს, ამ მშფოთვარე და უსაზღვროდ თავისუფლებისმოყვარე სულის შემოქმედს, მოსწონდა საბჭოეთი და ამიტომაც დაწერა ლექსი კოლექტივზე ან ამიტომ მიიჩნია, რომ ნიკორწმინდას „უახლესი საუკუნე“ იცავდა მხოლოდ? ამ პერიოდში წერს იოსებ გრიშაშვილი ლექსებს: საბჭოთა მესაზღვრის პასუხი“, „შავი არმია“, „ის ყველაფერი იყო ჩვენთვის“; ანდრო თევზაძე: – „კვლავ ჩვენთან არის“, „გამარჯვებულთა ყრილობა სტალინისადმი“. შეუძლებელია, ამ ლექსების დაწერის გამო უარი ვთქვათ ან დავაკნინოთ ამ შემოქმედთა სახელი, მათი შემოქმედების მნიშვნელობა. ასეთი შემოქმედებითი პროდუქტი იყო დროისა და იდეოლოგიისთვის გაღებული ხარკი. ამის გამო არ შეიძლება ხაზი გადავუსვათ ან განზე გავწიოთ იმ ეპოქის მწერალთა მთელი შემოქმედება. მათი ლიტერატურული ნაღვაწი, რა თქმა უნდა, ითხოვს რევიზიას, ერთგვარ გადაფასებას, მაგრამ არამც და არამც – უარყოფას. სწორედ ამგვარ მწერალთა რიცხვშია პარმენ ლორიაც.

პარმენ ლორიას შემოქმედება საინტერესოა მრავალმხრივ: ფაბულის მრავალფეროვნებით, მხატვრული ხერხებითა და საშუალებებით, ასევე იმ ეპოქის სურათის გასასიგრძელებლად.

პ. ლორიას მოთხრობები პრესაში გამოჩნდა მეოცე საუკუნის ოციანი წლების დამდეგს. ეს იყო დრო, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ძველისა და ახლის ჭიდილი. უარყოფილი იყო ყოველივე ძველი და მკვიდრდებოდა ახალი ცხოვრება თავისი წესით. პ. ლორიას შემოქმედების პირველი პერიოდი მთლიანად ნასაზრდოებია საბჭოთა იდეოლოგიით. მწერლის მიზანი იყო კონტრასტების მეოთხდით ახლის უპირატესობის წარმოჩენა.

30-იანი წლებიდან იწყება მწერლის შემოქმედებაში ახალი ეტაპი. თუ აქამდე იგი წერდა პატარა მოთხრობებსა და ფელეტონებს, უკვე წერს ვრცელ რომანებს. მწერალმა ფეხით შემოიარა აჭარა, გაეცნო ხალხის ყოფა-ცხოვრებას, შეისწავლა მათი ზნე-ჩვეულებები, რის შემდეგაც დაუგროვდა უამრავი მასალა. სწორედ ამ მასალაზე დაყრდნობით იწერება მისი პირველი რომანი „ჩაი“. ფაქტობრივად ეს იყო რომანის შექმნის პრეცედენტი აჭარაში. ნაწარმოების დაწუნებით გულგატეხილმა, ხელნაწერიც კი დაწვა; მაგრამ შემდგომ თავიდან დაიწყო მუშობა ამ

რომანზე. წერდა ამჯერად „მშრალი გრძნობებით“, რადგან როგორც თვითონ აღნიშნავდა, „ასე უფრო მიაჩნდათ პოლიტიკურ ნაწარმოებად“. ვწერ სხვისი გემოვნების მიხედვით და მერე შეიძლება, სხვა ხერხს მივმართო, აღნიშნავდა ის.

ავტორმა რომანში რეალისტურად ასახა ვითარება, შექმნა ცოცხალი ადამიანური სახეები, ხასიათების სიმართლე, დახატულია მკაფიო სახეები, ნაწარმოებში გამოსჭვივის ძველი და ახალი ცხოვრების ღრმა ცოდნა. ეს იყო პირველი რომანი აჭარის ცხოვრებიდან მთელ ქართულ ლიტერატურაში.

დიდი წარმატება ხვდა წილად 1939 წელს დაწერილ ნაწარმოებს „დელი მურადს“. ნაწარმოები მხატვრულად სრულყოფილია და გააჩნია ვრცელი და ფართო იდეური დიაპაზონი.

რომანები „ჩაი“ და „განთიადი ხევში“ ასახავდა საბჭოთა აჭარაში მშრომელთა ცხოვრების, ახალი იდეოლოგიისა და „ახალი ადამიანის“ ქებას.

მწერლის შემოქმედებით ინტერესს მოკლებული არ იყო აჭარის არცთუ ისე შორეული წარსულის ის დრო, როცა ხალხი გააფთრებულ ბრძოლას ეწეოდა თვითმპყრობელობისა და მტრების, ოსმალების წინააღმდეგ.

დავით კლდიაშვილი მემუარებში – „ჩემი ცხოვრების გზაზე“, ახსენებს მეგლულ დიასამიდეს. ეს გახდა შთაგონების წყარო მწერლისთვის. პ. ლორია იმდენად რეალისტი მწერალია, რომ მან მოიარა „ქედელი ყაჩაღის“ სოფელი, ზედმიწევნით გაეცნო მის მეზობლებს, იპოვა მეგლუდის შვილიც. ვითარების შესწავლამ გადააწყვეტინა, აღედგინა ისტორიული სიმართლე და რეალისტურად და ობიექტურად დახატა მეგლუდის სახე. ნაწარმოებში ყველაფერი რეალურია. შეთხზულია მხოლოდ ერთი – ნუკრიას მხატვრული სახე. მოთხრობა „მეგლუდა“ დაიწერა 1935 წელს და გამოქვეყნდა გაზეთ „ლიტერატურულ აჭარისტანში“.

ასევე რეალისტურადაა ასახული ბათუმის მუშათა ცხოვრება და ბრძოლა რომანში „საუკუნის დაბადება“ ნაწარმოებში სოციალისტური რეალიზმის პრინციპები და მეთოდებია წამყვანი. ასახავს სტალინის ხელმძღვანელობით მუშათა ბრძოლას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

მწერლის შემოქმედებითი პრინციპი უკიდურესი რეალიზმითაა ნასაზრდოები. ის ჯერ ეცნობოდა რეალურ სურათს, სწავლობდა ყველა ნიუანსს და ამის შემდეგ იწყებდა წერას.

რა თქმა უნდა, მისი ყველა ნაწარმოები არ არის ისეთი სიძლიერისა, შეიძლება ითქვას, არის რამდენადმე სუსტიც, მაგრამ ფაქტების ასახვა რეალურია, ისე როგორც იდეოლოგიისადმი ერთგულება.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, პ. ლორიას შემოქმედება, მისი მოთხრობები და რომანები არის შესანიშნავი ლიტერატურული ფაქტი, რომელშიც ასახულია აჭარის ცხოვრება. მისი მოთხრობებითა და რომანებით ცხადად წარმოგვიდგება

აჭარისა და აჭარელი ხალხის ცხოვრების, ყოფისა და ბრძოლის დიდი ამბები. ეს ნაწარმოებები საშუალებას იძლევა სრულად გავისიგრძეგანოთ აჭარის წარსული-ცა და მწერლის თანადროული ცხოვრებაც.

სოციალური თემატიკა პ. ლორიას შემოქმედების მასაზრდოებელი წყაროა. მის შემოქმედებაში თვალსაჩინოა პროლეტარული კულტურის შაბლონები. თუმცა, ხანდახან, მწერალი არღვევს ამ ჩარჩოებს.

თანამედროვე ლიტერატურული კრიტიკა უაღრესად ნეგატიურად აფასებს ასეთი იდეოლოგიური ნიშნით აღბეჭდილ ნაწარმოებებს, უარყოფს მათ მხატვრულ ღირებულებას, რაც არასწორია. მიუხედავად იმისა, რომ შეიძლება ამ ეპოქაში შექმნილი ნაწარმოებები არ იყოს უმაღლესი ხელოვნებით ნაკვები, მაინც მნიშვნელოვანია და ხელაღებით მასზე უარის თქმა მიუღებელია. სწორედ ასეთი ნაწარმოებების შესწავლა გვაძლევს საშუალებას სრულფასოვნად და ობიექტურად შევაფასოთ იმ დროის ლიტერატურული პროცესები, გნებავთ იდეოლოგიური თვალსაზრისით. რაც, რა თქმა უნდა, მოგვცემს საშუალებას გავიაზროთ და ისტორიას შემოვუნახოთ ასეთი ტიპის ნაწარმოებები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ზოიძე, 1984: – ზოიძე შოთა, „სიყვარულის გაკვეთილები (ლიტერატურული წერილები), გამომც. „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1984.
2. ლორია, 1986: – ლორია პარმენ, „ჩემი პატარა ოჯახი“(რომანი), საბჭოთა აჭარა, ბათუმი, 1984.
3. ლორია, 1986: – ლორია პარმენ, „განთიადი ხევში“, გამომცემლობა საბჭოთა აჭარა, ბათუმი 1986.
4. ლორია, 1970: – ლორია პარმენ, თხზულებანი: 2 ტომად, გამომცემლობა საბჭოთა აჭარა, ბათუმი, 1970
5. ლორია, 1941: – ლორია პარმენ, „მეკლუდი“(რომანი), გამომც. აჭარის სახელგამი, ბათუმი, 1941.
6. ლორია, 1948: – ლორია პარმენ, „ჩაი“, რომანი სამ ნაწილად, გამომც. აჭარის ასსრ სახელგამი, ბათუმი, 1948.
7. ლორია, 1970: – ლორია პარმენ, თხზულებანი: 2 ტომად, გამომც. საბჭოთა აჭარა, ბათუმი, 1970.
8. ტალღა, 1953: – ლაქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირის აჭარის განყოფილების აღმანახი 15, ბათუმი, 1953.
9. ჩავლეიშვილი, 1953: – ჩავლეიშვილი ალექსანდრე, „ინგლისელ იმპერიალისტთა მამხილებელი რომანი“, გამომც. საბჭოთა აჭარა, 1953.

პატრიოტიზმი და სამშობლოს შამიანობის სემდა მამია ვარშანიძის შემოქმედებაში

აბსტრაქტი: პატრიოტიზმი ქართული მხატვრული ლიტერატურის უმთავრესი მაცოცხლებელი ძალა იყო ოდითგან. მწერლობა საუკუნეების განმავლობაში ქართველი ხალხის წინამძღოლის უმძიმეს უღელს ერთგულად ეწეოდა, ქვეყნისა და ერის სადარაჯოზე იდგა მუდამ. ამიტომ, მტერი ერის ცნობიერების რღვევასა და ეროვნული თვითმყოფადობის წინააღმდეგ ბრძოლას მისი დათრგუნვითა და დამორჩილებით იწყებდა. მდგომარეობა არ შეცვლილა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგაც. ტოტალური რეჟიმის ძალისხმევით უგულვებელყოფილი ეროვნული ფასეულობების ადგილი საბჭოთა, სოციალისტურ ღირებულებებს უნდა დაეკირა. ქართველ ხალხს სამშობლოდ არა საქართველო, არამედ სსრკ-ი, „საბჭოთა პატრიოტიზმი“ უნდა ეღიარებინა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლებამ უდიდესი დაღი დაასვა ქართული ლიტერატურის განვითარებას. მიუხედავად ამისა, შეუძლებელი აღმოჩნდა იავარქმნა მეხსიერებაში კოდირებული მამულის სიყვარულისა, ე. წ. საბჭოთა სამშობლოსადმი მიძღვნილი მხატვრული პროდუქციის პარალელურად იქმნებოდა პატრიოტული სულისკვეთებით შთაგონებული ნაწარმოებები. ამ თვალსაზრისით, აღსანიშნავია მესხეთსა და ლაზეთზე შექმნილი პატრიოტული თემატიკის ლექსებისა თუ პოემების ციკლი პოეტ მამია ვარშანიძის შემოქმედებაში.

ძველისძველი ქვევრებით, ვაზით მამია ვარშანიძე შთამბეჭდავად გამოხატავდა ქვეყნის სევდას, ტკივილს და ოსმალთა დამპყრობლური პოლიტიკით გამოწვეულ უმძიმეს შედეგებს. დაუნდობლად ებრძოდნენ დამპყრობელნი ერის სულიერების ბალავრისა და ერთიანობის საფუძველთა საფუძველს. ნანგრევებად იქცა ხელიხელსაგომანებელი ეკლესია-მონასტრები, ძირისძირამდე ამოძირკვეს ერის თვითმყოფადობის სიმბოლო - ვაზი, ოდესმე ღვინის შესანახად ჩამარხული ძველისძველი ქვევრები ხილის სათავსოებად აქციეს და ცდილობდნენ, აქაურთა მეხსიერებიდან სამუდამოდ ამოეკვეთათ სამშობლოსა და მშობლიური ენის სიყვარული. მამია ვარშანიძის ლექსები შთამბეჭდავად და ღრმა ემოციურობით გამოხატავს დანაწევრებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტკივილს.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული მასწავლებელი / PhD in Philology, Invited teacher at Batumi Shota Rustaveli State University

საკვანძო სიტყვები: ლიტერატურა, პატრიოტიზმი, შავიზღვისპირეთი, საბჭოთა დიქტატურა

***Patriotism and the Sadness of the Motherland's Transience in
Mamia Varshanidze's Poetry***

Abstract: *Patriotism has been the main life-giving force of Georgian fiction since time immemorial. For centuries, writing faithfully carried the heaviest cross of the leader of the Georgian people and always stood on the guard of the country and the nation. Therefore, the enemy began to fight for the destruction of the nation's consciousness and national identity by putting them under pressure and subordination. The situation did not change even after the establishment of the Soviet government. Soviet, socialist values had to take the place of the national values neglected by the efforts of the totalitarian regime. Georgian people had to recognize not Georgia, but the USSR "Soviet patriotism" as their homeland.*

In Georgia, the Soviet government left its heavy traces on the development of Georgian literature. Nevertheless, it turned out to be impossible to annihilate the love of the homeland coded in the memory; Along with the artistic productions dedicated to the so-called Soviet homeland, works inspired by the patriotic spirit were also created. From this point of view, it is worth noting the cycle of verses or poems on Meskhети and Lazeti in the works of a poet Mamia Varshanidze.

With ancient "Qvevris" ¹ and vine, Mamia Varshanidze impressively expressed the country's sadness, pain and the hardest consequences caused by the conquering policy of the Ottomans. The conquerors fought mercilessly against the foundations of the nation's spirituality and unity. The churches-monasteries worth giving from a hand to a hand turned into ruins, the symbol of the nation's identity - the vine - was fully rooted, the ancient Qvevris that were once buried for storing wine turned into fruit storage and they tried to forever erase the love of the homeland and native language from the memory of the people here. Mamia Varshanidze's poems express the pain of the divided southwestern Georgia with full impressiveness and deep emotions.

Key words: *Literature, Patriotism, Black Sea Region, Soviet Dictatorship*

შესავალი: მწერლობა საუკუნეების განმავლობაში ქართველი ხალხის წინამძღოლის უმძიმეს უღელს ერთგულად ეწეოდა, ქვეყნისა და ერის სადარაჯოზე იდგა მუდამ. ამიტომ, მტერი ერის ცნობიერების რღვევასა და ეროვნული თვითმყოფადობის წინააღმდეგ ბრძოლას მისი დათრგუნვითა და დამორჩილებით იწყებდა. გამონაკლისი არც საბჭოთა ხელისუფლება ყოფილა. ქვეყნის სათავეში რუსული აგრესიის მოსვლამ უდიდესი დაღი დაასვა ქართული ლიტერატურის განვითარებას. დიდი მსხვერპლის ფასად დაიწყო ეროვნული მწერლობის პროლეტარულ ლიტერატურად გადაქცევის ხანგრძლივი პროცესი. ბოლშევიკურ-კომუნისტური რეჟიმის გადაწყვეტილებით, ქართველ ხალხს სამშობლოდ არა საქართველო, არამედ სსრკ-ი უნდა ეღიარებინა და, რაღა თქმა უნდა, შემოქმედთა ლენინ-სტალინის პარტიის იდეოლოგიის შესაბამისად უნდა ემოქმედათ – დამორჩილებოდნენ უზენაესი ტრიბუნიდან წამოსულ ბრძანებებსა და მოწოდებებს. არსებითი ნიშანი ამ ბრძანება-მოწოდებებისა კი ის იყო, რომ ეროვნული სულისკვეთება „საბჭოთა პატრიოტიზმს“ უნდა ჩაენაცვლებინა. სიცოცხლის ფასად ქართველი მწერლები იცავდნენ მხატვრულ სიტყვას მოთვინიერებისგან, უდიდეს წინააღმდეგობას უწევდნენ და ამიტომაც ვერ იავარქმნეს მეხსიერებაში კოდირებული მამულის სიყვარული. თუკი პროლეტარი მწერლები საბჭოთა სამშობლოსადმი მიძღვნილ „მხატვრული პროდუქციას“ უხვად ქმნიდნენ, პარალელურად იქმნებოდა პატრიოტული სულისკვეთებით შთაგონებული ნაწარმოებები. ამ თვალსაზრისით, აღსანიშნავია მესხეთსა და ლაზეთზე შექმნილი პატრიოტული თემატიკის ლექსებისა თუ პოემების ციკლი პოეტ მამია ვარშანიძის შემოქმედებაში. ძველისძველი ქვევრებით, ვაზით პოეტი ემოციურად გამოხატავდა ქვეყნის სევდას, ტკივილს და ოსმალთა დამპყრობლური პოლიტიკით გამოწვეულ უმძიმეს შედეგებს.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკვლევი საკითხის შემსწავლელი ლიტერატურა საინტერესო და მნიშვნელოვანია. სტატიაში გამოყენებულია ქართველ მეცნიერთა კვლევები, აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივის ფონდში დაცული მასალები და მეოცე საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს პერიოდულ პრესაში გამოქვეყნებული წერილები. მკვლევართაგან აღსანიშნავია აკ. ბაქრაძის, ი. ბიბილეიშვილის, შ. ქურდიისა და სხვათა შრომები.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი, შედარებითი და აღწერითი მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამ და ქვეყნის სათავეში რუსული აგრესიის მოსვლამ უდიდესი დალი დაასვა ქართული ლიტერატურის განვითარებას. დიდი მსხვერპლის ფასად დაიწყო ეროვნული მწერლობის პროლეტარულ ლიტერატურად გადაქცევის ხანგრძლივი პროცესი. ტოტალური რეჟიმის ძალისხმევით უგულებელყოფილი ეროვნული ფასეულობების ადგილი საბჭოთა, სოციალისტურ ღირებულებებს უნდა დაეჭირა, ბოლშევიკურ-კომუნისტური რეჟიმის გადაწყვეტილებით, ქართველ ხალხს სამშობლოდ არა საქართველო, არამედ სსრკ-ი უნდა ელიარებინა და რაღა თქმა უნდა, შემოქმედთ ლენინ-სტალინის პარტიის იდეოლოგიის შესაბამისად უნდა ემოქმედათ – დამორჩილებოდნენ უზენაესი ტრიბუნიდან წამოსულ ბრძანებებსა და მოწოდებებს.

არსებითი ნიშანი ამ ბრძანება-მოწოდებებისა კი ის იყო, რომ ეროვნული სულისკვეთება „საბჭოთა პატრიოტიზმს“ უნდა ჩაენაცვლებინა. ჩვენ ქვემოთ რამდენიმე ასპექტით შევხებით ხსენებულ თემას, მანამდე კი გვსურს, ზოგადი სურათის დახატვა ვცადოთ და შევნიშნავთ, რომ სალიტერატურო კრიტიკა განუხრელად ცდილობდა, იდეოლოგიურად გამართულ არხში მოექცია მწერალთა ძალისხმევა, ვთქვათ, ასე: „ქართულ საბჭოთა ლიტერატურაში ვაჟკაცურად გაისმის საბჭოთა პატრიოტიზმის მოტივები, მაგრამ ჩვენმა მწერლებმა ჯერ კიდევ ბევრი რამ უნდა გააკეთონ ამ მიმართულებით. სოციალისტური სამშობლოსადმი, მისი ხალხებისადმი, მისი უმდიდრესი მინდვრებისა და ტყეებისადმი, ზღვებისა, მთებისა და მდელოებისადმი...“ („საბჭოთა აჭარა“, 1938:#6).

სამწუხაროდ, საბჭოთა პატრიოტიზმის გამოვლინებად მიიჩნეოდა რეპრესიების მხარდაჭერა, ხალხის მტრებად წოდებული პირების დახვრეტა-გადასახლებისკენ მოწოდება და ამ იდეოლოგიით გამსჭვალული ნაწარმოებების შექმნა. 1937 წლის 28 აგვისტოს, მაგალითად, აჭარის საბჭოთა მწერალთა კავშირის საერთო კრება გაიმართა, რომლის ოქმი გვამცნობს: „გამოსული ამხანაგები ერთხმად მოითხოვდნენ გამცემლების, ხალხის მტრების, მავნებლების, საამური ცხოვრების ჯალათების, საზიზღარი გარეწრების სიკვდილით დასჯას“.

კრებამ მიიღო რეზოლუცია, რომლის მიხედვითაც მწერლებმა მიიღეს გადაწყვეტილება: „ჩვენ – აჭარის მწერლები ვიბრძოლებთ იმისთვის, რომ მივცეთ ქვეყანას ძლიერი, მტკიცე და ღირსეული ნაწარმოებები: აღვზარდოთ სოციალისტური სამშობლოსადმი სიყვარულით აღსავსე ადამიანები. ვიქნეთ შინსახკომის უახლესი დამხმარენი ხალხის მტრების, ჯაშუშების, კონტრრევოლუციონერ ტროცკისტ-ზინოვიევი-ბუხარინელ ნაპირალათა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ჩვენ კიდევ უფრო შევმჭიდროვდებით დიდი სტალინის ირგვლივ, რომლის მამობრივი მზრუნველობით გარემოსილნი არიან საბჭოთა მწერლები – ”სულის ინჟინრები“ (ფონდის 3 – 928, ანაწერი 1, საქმე #2, ოქმი#11).

მიუხედავად ამისა, შეუძლებელი იყო იავარქმნა მეხსიერებაში კოდირებული მამულის სიყვარულისა, ეროვნული ფასეულობებისა, მენტალიტეტისა და ცნობიერებისა. ე. წ. საბჭოთა სამშობლოსადმი მიძღვნილი მხატვრული პროდუქციის პარალელურად იქმნებოდა პატრიოტული სულისკვეთებით შთაგონებული ნაწარმოებები. ამ თვალსაზრისით, აღსანიშნავია მესხეთსა და ლაზეთზე შექმნილი პატრიოტული თემატიკის ლექსებისა თუ პოემების ციკლი, რომელთაც აჭარაში მოღვაწე ყველა მწერლის შემოქმედებაში ვხვდებით. ამჯერად, პოეტ მამია ვარშანიძის შემოქმედებას განვიხილავთ.

მამია ვარშანიძემ პირველი ლექსი 1933 წელს დაბეჭდა და მას შემდეგ წრფელი გულით ემსახურებოდა ქართულ სიტყვას. ერთ-ერთი პირველი კრიტიკოსი, რომელმაც ვრცლად მიმოიხილა მისი შემოქმედება, იპოლიტე ვართაგავა იყო. ნიშანდობლივია, რომ კრიტიკოსმა თავის ნაშრომს უწოდა „სული, გული, შეგნება და მხნეობა მამაპაპური“.

კრიტიკოსი იური ბიბილეიშვილი პოეტის შემოქმედებაზე საუბრისას სამართლიანად წერს: „მამია ვარშანიძის სახელი ქართველი მკითხველის ცნობიერებაში ბუნებრივად ასოცირდება დიდ ეროვნულ პრობლემებთან, რაც ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებისკენ მოგვიხმობს. ხალასი ეროვნული გრძნობით არის დამუხტული მისი ყოველი სიტყვა და პოეტური ფრაზა. მის პოეტურ სამყაროში არც მარტო წარსული ვნებიანობს მყოფადის გარეშე და არც მარტო მყოფადი - უწარსულოდ. მ. ვარშანიძის ლირიკული გმირი დედასამშობლოსთან დაბრუნებული შვილია, რომელიც გენეტიკურად, არასდროს არ მოსწყვეტია დედის სხეულს და გულს. ცნობილი სამასი წლის ტყვეობაშიც მხოლოდ ტყვეობა და ამ ტყვეობიდან თავდახსნის გმირული ბრძოლის სამასი წელიწადი იყო“ (ბიბილეიშვილი, 2003:55).

მამია ვარშანიძის ლირიკასაც, რასაკვირველია, გასდევს ეპოქის კვალი, მაგრამ მშობლიური კუთხის სატკივარი მაინც ძირითადია, „ვიცი, გტკივა წარსული, ჩემო ტკბილო აჭარავ“, - წერდა პოეტი და არაერთ გულწრფელ ლექსს უძღვნიდა ამ ტკივილს.

„მშობლიური მთების ახლოს
ძველისძველი ქვევრებია,
მოდი ნახე, მე აქ ვსახლობ,
მზე აქ შემიჩერებია.
მესხი ვარ და ხელმადლიანს
ეზო დამიმშვენებია,
ნახე რა არ მაბადია,
რა არ მომიშენებია.

ვაზი რთველის ემხში ცურავს,
 ლალისფერი მტევნებია,
 ტკბილი ღვინო დამიწურავს,
 ქვევრში დამიმღერებია“... (ვარშანიძე, 1955:85).

ძველისძველი ქვევრები, ვაზი, სწორედ ის დეტალებია, რომელთა საშუალებითაც შთამბეჭდავად გამოიხატებოდა ქვეყნის სევდა, ტკივილი და ოსმალთა დამპყრობლური პოლიტიკით გამოწვეული უმძიმესი შედეგები. დაუნდობლად ებრძოდნენ ერის სულიერების ბალავრისა და ერთიანობის საფუძველთა საფუძველს. ნანგრევებად იქცა ხელიხელსაგომანები ეკლესია-მონასტრები, ძირისძირამდე ამოძირკვეს ერის თვითმყოფადობის სიმბოლო - ვაზი, ოდესმე ღვინის შესანახად ჩამარხული ძველისძველი ქვევრები ხილის სათავსოებად აქციეს და ცდილობდნენ, აქაურთა მეხსიერებიდან სამუდამოდ ამოეკვეთათ სამშობლოსა და მშობლიური ენის სიყვარული. ამდენად, მამია ვარშანიძის ლექსები შთამბეჭდავად და ღრმა ემოციურობით გამოხატავს დანაწევრებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტკივილს. ესენია: „პატარა ქვევრი“, „მოდო ნახე“, „ღვინოს წურავს შენი ქალი“, „ჩემი სახელი“, „ლაზური“, „ჭანეთი“. სწორედ, ამ კუთხის მოუშუმებელ იარას ედება სალბუნად სიტყვები:

„შენი ქალი სწურავს ღვინოს,
 წინათ წვეთს არ იკარებდა,
 შენი ქალი ირქმევს ნინოს -
 ქართულ სახელს,
 წინათ ჩადრს რომ იფარებდა“ (ვარშანიძე, 1955:84).

ეს ყველა პრობლემა კი პირდაპირ უკავშირდებოდა ნაპირს იქით დარჩენილ საქართველოს. დაკარგული ქართული მიწის კვილი ისმის ლექსებში: „მესხური“, „აყვავდა ჩემი პატარა ბაღი“, „ლაზის სიმღერა“, „ჰაუ მიფრინავ, მერცხალო“, „სარფგადმელ ლამაზ გოგონას“, „აშული“. შეუძლებელია გულგრილად წაიკითხო ეს ლექსები და თვალწინ არ გაგიცოცხლდეს გარდასულ დღეთა სიმძაფრე და თავდადებულ მამულიშვილთა გმირობა:

„თუმც ბევრჯერ კერას გადაგვიბიჯეს,
 ცეცხლით მოჰქონდათ რჯული ისლამის,
 ენა ქართული ვერ დაგვიმახინჯეს
 და ვერ ჩაგვიქრეს დილა სისხამი“ (ვარშანიძე, 1950:16).

ან კიდევ:
 „მზეო ლაზეთშიც ამოდო
 უსმინე ლამაზ ჩუქურთმებს,
 ჩუქურთმა სევდით ჩურჩულებს:

- ოდა-სახლების საშვენად
ქართველმა კაცმა მაშენა _
და თურქმა გადამაშენოს?!“ (ვარშანიძე, 1960:194).
ან კიდევ:
„სამას წელიწადს ბნელში იარა,
მაინც ქართული არ გაგითავდა.
ქართული სიტყვა აბჯრად აისხა,
და უშიშარი ვეფხვს დაემგვანა;
ომში მღეროდა „მუმლი მუხასო“,
აკვანთან ისევ ტკბილ „იავნანას“ ... (ვარშანიძე, 1950:9).

პოემები „გელინ-ბოდან“ და „შეხვედრა მთაში“ ბოროტ ძალასთან – ოსმალო დამპყრობელთან რამდენიმესაუკუნოვანი ბრძოლის ამსახველი ისტორიის ფურცლებია. პოეტს თავის დროზე დაგეგმილი ჰქონდა მეორე თხზულება ვრცელ პოემად გარდაექმნა, პერიოდულად კი მის ნაწყვეტებს ბეჭდავდა, ერთ-ერთი მათგანი იყო „მზემზეს ნაამბობი“. სხვათა შორის ამ ნაწარმოებების გამოქვეყნება სხვა ლექსებთან ერთად ფერხდებოდა, რადგან, როგორც თავად იხსენებდა, 1994 წელს, იდეოლოგიურად მიუღებელი და ეროვნულ-პატრიოტული ხასიათისა იყო. რედაქტორი პარმენ ლორია „დიდი დავიდარაბის შემდეგ მხოლოდ იმ ლექსების გამოქვეყნებაზე დამეთანხმა, - იგონებს მამია ვარშანიძე – რაც „მებრძოლის სიმღერებშია“ დაბეჭდილი. გული მტკიოდა, რომ ჩემი საყვარელი ლექსები განვარიდეთ პირველ წიგნს. ეს, უმთავრესად, ეროვნულ-პატრიოტული ლექსებია... და სხვაც. „ლექსები იდეოლოგიურად მიუღებელიაო“, მითხრეს მწერალთა კავშირში, რაც შემომრჩა, შევინახე, რაკი ერთხელ გული ამიცრუეს, მე რე აღარ მიმიხედავს მათკენ, ისინი პირად არქივს მივანებე. მათგან ორი პოემაა - „გელინ-ბოდან“ და „შეხვედრა მთაში“ (ვარშანიძე, 1994:4).

პოეტი პოემებზე მუშაობის ისტორიასაც გადმოსცემს რამდენიმე სიტყვით. „გელინ-ბოდან“ პირველად, სახალხო 1940 წელს წაიკითხა, ხოლო „შეხვედრა მთაში“ პირველი ვარიანტის სახით 1936 წელს შეიქმნა, რომელიც სამი წლის განმავლობაში სამასიდან ათას სამას სტრიქონამდე გაიზარდა. პირველად ნაწყვეტი 1953 წელს მისივე ლექსების კრებულ „სიცოცხლის წყაროში“ დაიბეჭდა ოღონდ არა შექმნის თავდაპირველი თარიღით, არამედ 1951 წლით. რა თქმა უნდა, პრობლემები შეექმნა მისი ნაწყვეტის „მზემზეს ნაამბობის“ გამოქვეყნებაზეც:

„მის დაბეჭდვაზე მთავლიტმა უარი თქვა. აქაოდა, თურქეთში მცხოვრებ თანამემამულეებზე წერა არ შეიძლებაო... პოემა „შეხვედრა მთაში“ ჩემს არქივში ინახება. კვლავ დაბეჯითებით ვმუშაობდი პოემის სრულყოფისთვის. 1951 წელს პოემა განიხილეს ჩვენს მწერალთა კავშირში“ (ვარშანიძე, 1994:4).

ასე, რომ თავის დროზე აკრძალული პოემები იყო „გელინ-ბოდან“ და „შეხვედრა მთაში“. მათში აღწერილი მოვლენები ნათელყოფს, თუ როგორ იცავდნენ ქართველები სიცოცხლის ფასად ეროვნულ ღირსებას, თავმოყვარეობასა და სხვა ფასეულობებს. ვინ იცის, რამდენი ახალგაზრდა შეეწირა მოძალადეთა ავხორცულ, უზნეო ზრახვებს. ქართველნი ძალთა უთანასწორობისა, დროისა და გარემო პირობების შეუსაბამობის მიუხედავად, ყოველთვის იცავდნენ მშობლიურ სიწმინდეებს, თავისუფლებას, ქართულ ტრადიციებს, სიყვარულს და ოჯახურ სიმტკიცეს.

პოემა „გელინ-ბოდანის“ სიყვარულის და თავისუფლების მოყვარული გმირები დროებით, მაგრამ მაინც ახერხებენ მიზნის მიღწევას: თავისუფლდებიან თავსმოხვეული ტრადიციებისგან და ქართული წესითა და რიგით ქმნიან ოჯახს. გმირობის ფასად, შეყვარებული წყვილი, ხმას იმადლებს უსამართლობის წინააღმდეგ, აპროტესტებს მონურ მდგომარეობაში ცხოვრების გაგრძელებას და დიდი ზეწოლის მიუხედავად, მაინც შეუღლდებიან. როგორც მოსალოდნელი იყო, ხანმოკლე აღმოჩნდა მათი ბედნიერება, იდილია ოსმალთა დაარღვია, რომელზეც ქალი აკვნიდან იყო დანიშნული. მუხანათურად ჩასაფრებულმა მარტოდ მიმავალს სიცოცხლე მოუსწრაფა, რადგანაც ამ უკანასკნელმა შერცხვენილ სიცოცხლეს სიკვდილი ამჯობინა. ტრაგედიას უკვალოდ არ ჩაუვლია. მისმა გმირობამ მთელი სოფელი გააერთიანა და საბრძოლველად განაწყო:

„შენი მკვლელი, ვინ ვთქვა, ვინ იყო?

ვინც ვაზები ამიჩხა.

ჩემი მიწა ვინც გამიყო,

პაპა სადღაც ჩამიჩხა.

იგი იყო შენი მკვლელიც, –

წითელ ფესით, მოკლე ხმალით...,

ზიზლი, ვინც ცა დაგვიბნელა,

მთებში გაჰქუხს ჩემი ბოდმა.

ჭიბონს სევდით ჩავუბერავ” (ვარშანიძე, 1994:82).

„გელინ-ბოდანის” პერსონაჟების მსგავსად, ამ პრობლემას ებრძვიან პოემის – „შეხვედრა მთაში” ნაწყვეტის „მზემზეს ნაამბობის” გმირები, მაგრამ მათი ცხოვრება ტრაგიკულად არ სრულდება. სოფელ ოლთისის მკვიდრნი – ტარიელი და მზემზე – მდიდარ ვაჭარს, ყარათურქს უპირისპირდებიან სიყვარულის დასაცავად. თანასოფლელების დახმარებით ახერხებენ მოძალადის დამარცხებასა და ქართული ოჯახის შენარჩუნებას, ოღონდ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლით, უკეთ რომ ვთქვათ ძირძველ, მშობლიურ მიწაზე დაბრუნებით. მათ ერთხმად მიიღეს გადაწყვეტილება და სჯერათ, რომ ეს ყველას დადებითად წაადგება. ერ-

თი მხრივ, დაიცავენ ოჯახის სიმშვიდეს და მეორე მხრივ, სამშობლოს სამსახურში ჩადგებიან. ერთიანობითა და ბრძოლით შეძლებენ დანაწევრებული მამულის გაერთიანებას. იმედოვნებენ, რუკაზე აღარ იქნება დაქუცმაცებული საქართველო: „დრო მოვა და საქართველო აღსდგება კიდით-კიდემდე“ (ვარშანიძე 1994:75).

ამრიგად, საბჭოთა დიქტატურის მცდელობის მიუხედავად, ვერ იავარქმნეს მეხსიერებაში კოდირებული მამულის სიყვარული, ეროვნული ფასეულობები, მენტალიტეტი და ცნობიერება. ე. წ. საბჭოთა სამშობლოსადმი მიძღვნილი მხატვრული პროდუქციის პარალელურად იქმნებოდა პატრიოტული სულისკვეთებით შთაგონებული ნაწარმოებები. სწორედ ამ თვალსაზრისითაა მნიშვნელოვანია მამია ვარშანიძის შემოქმედება.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ასს ცსა 928:აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი ფონდი.
2. ბაქრაძე..., 1990: - ბაქრაძე აკაკი, „მწერლობის მოთვინიერება“, რუსთაველის საზოგადოების გამომცემლობა, „სარანგი“, თბილისი, 1990.
3. ბიბილეიშვილი..., 2003: - ბიბილეიშვილი იური, „სული უკვდავი“, წიგნი I, „გამომცემლობა აჭარა“, ბათუმი, 2003.
4. ბიბილეიშვილი..., 2005: - ბიბილეიშვილი იური, „სული უკვდავი“, წიგნი II, „გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2005.
5. ვარშანიძე..., 1950: - ვარშანიძე მამია, „ჩემო სამშობლო“, აჭარის ასსრ სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი, 1950.
6. ვარშანიძე..., 1994: - ვარშანიძე მამია, „ასეთი იყო...“, გამომცემლობა „აჭარა“, ბათუმი, 1994.
7. ვარშანიძე..., 1960: - ვარშანიძე მამია, „ჩემი ტაძარი“, გამომცემლობა „სახელმწიფო გამომცემლობა“, ბათუმი, 1960.
8. ვარშანიძე..., 1955: ვარშანიძე მამია, „მთის ყვავილები“, აჭარის სახელმწიფო გამომცემლობა, ბათუმი, 1955.
9. ქურიძე..., 1973: - ქურიძე შოთა, „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“ ბათუმი, 1973.
10. ქურიძე..., 1970: - ქურიძე შოთა, „მხატვრული სიტყვის განვითარება აჭარაში“, გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“, ბათუმი, 1970.
11. „საბჭოთა აჭარა“, 1938: გაზეთი „საბჭოთა აჭარა“, „საქართველოს საბჭოთა ლიტერატურა უკანასკნელი ხუთი წლის მანძილზე“, #6, ბათუმი, 1938.

ნათია კენტჩიაშვილი / Natia Kentchiashvili¹

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

„მოკლე რეტორიკის“ სახელმძღვანელოს საგარაუდო ავტორის საკითხისთვის

აბსტრაქტი: რიტორიკის პირველ ქართულენოვან ბეჭდურ სახელმძღვანელოს „მოკლე რეტორიკას“, უდავოდ, გააჩნია სამეცნიერო ღირებულება, რადგან ქართული მჭევრმეტყველების ისტორია არ იცნობს უფრო ადრეული პერიოდის მსგავსი თემატიკის ორიგინალურ და ამავე დროს, ბეჭდურ ნაშრომს. წიგნის შესახებ არსებული მცირე ბიბლიოგრაფიული მონაცემების თანახმად, „მოკლე რეტორიკა“ გამოიცა 1879 წელს, კონსტანტინოპოლში, ანთუან გვიზალიანის სტამბაში. დაზუსტებით დღემდე არ არის პასუხი კითხვაზე, თუ ვინ შეიძლება იყოს სახელმძღვანელოს სავარაუდო ავტორი. თუმცა დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ წიგნი სასწავლო მიზნებით შეიქმნა – ის გამოიყენებოდა და ჩართული იყო XIX საუკუნის II ნახევარში სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერთან არსებული სასწავლებლის საგანმანათლებლო პროგრამაში, როგორც სასწავლო სახელმძღვანელო, რაც ასევე ზრდის მის მიმართ მეცნიერულ ინტერესს. გარდა ამისა, წიგნი იგზავნებოდა საქართველოშიც წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისთვის. მის მიმართ სამეცნიერო ინტერესი მას შემდეგ გაჩნდა, რაც პროფ. გულიკო შერვაშიძემ მიაკვლია სტამბულის კათოლიკური კლესიის საცავში. აქედან იწყება წიგნის მეცნიერული შესწავლის ისტორია. სახელმძღვანელოს ირგვლივ არსებობს სულ რამდენიმე პუბლიკაცია, თუმცა, რა თქმა უნდა, საჭიროა კვლევების გაგრძელება და წიგნის ფილოლოგიური შესწავლა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, წინამდებარე პუბლიკაცია მიზნად ისახავს წიგნის სავარაუდო ავტორის, შემდგენლისა და გამომცემლის შესახებ მეტი ინფორმაციის დადგენას, სახელმძღვანელოს შექმნის წინაპირობებისა და მიზეზთა საკითხების გამოკვლევას, დაწერის ეპოქის, ისტორიული გარემოებების, იმდროინდელი სასწავლებლებისა და ორგანიზაციების შესახებ, რომლებიც დაინტერესებულნი იყვნენ საზღვარგარეთ გამოცემული ლიტერატურით, ასევე მნიშვნელოვანია გამოცემის ადგილი და სტამბა და სხვ. საგამომცემლო და სარედაქციო-მთარგმნელობით საქმიანობაში ჩართულ პირთა შორის გამოიკვეთა შემდეგი სახელები: აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, ივანე გვარამაძე, ივანე მამულაშვილი, იოსებ წალადაძე, ანტონ გოზალიშვილი და სხვ. წიგნის გამოცემის ადგილისა და საგამომცემლო საქმიანობაში

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი / PhD in philology, Invited Lecturer at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჩარ-თულ პირთა შესახებ ინფორმაციის გამორკვევით, ჩვენ წარმოდგენა შეგვექმნება იმ კულტურული ურთიერთობების შესახებაც, რომელიც არსებობდა, ერთი მხრივ, სტამბოლის ქართველ კათოლიკეებსა და მათ მიერ დაარსებულ კულტურულ ცენტრ-სა და, მეორე მხრივ, ქართულ საზოგადოებას შორის.

საკვანძო სიტყვები: რიტორიკა, რიტორიკის სახელმძღვანელო, რიტორიკის პირ-ველი ქართულენოვანი სახელმძღვანელო, ქართველი კათოლიკეები, ქართველ კათო-ლიკეთა მოღვაწეობა საზღვარგარეთ, საგამომცემლო საქმიანობა.

About the Issue of the Probable Author of the Textbook “A Brief Review of Rhetoric”

Abstract: *The first Georgian-language printed textbook of rhetoric “A Brief Review of Rhetoric” has undoubtedly a scientific value, as the history of Georgian rhetoric is not familiar with the original and at the same time printed work of an earlier period. According to small bibliographical data on the book, “A Brief Review of Rhetoric” was published in 1879 in the printing house of Antuan Gvizaliani. It still does not answer the question of who may be the supposed author of the textbook. However, it can be said definitely that the book was created for educational purposes – it was used and involved in the educational program of the Georgian Catholic Monastery at Istanbul in the second half of the 19th century as a teaching textbook, which also increases scientific interest in it. In addition, the book was also sent to Georgia for the Society for the Spreading of Literacy. Scientific interest in it has emerged after Prof. G. Shervashidze found it in the repository of the Catholic Church of Istanbul. Here begins the history of the scientific study of the book. There are just a few publications around the textbook, but, of course, continuing research and a philological study of the book is needed. Considering all the above, this publication is aimed at examining issues such as the supposed author of the book, the compiler and the publisher, the prerequisites and reasons for the creation of the textbook, the era of writing, historical circumstances, institutions and organizations of that time interested in the literature published abroad, as well as the place of publication is important and the printing house, etc. The following names were identified among the persons involved in publishing and editorial and translation activities: Abbey Petre Kharischirashvili, Ivane Gvaramadze, Ivane Mamulashvili, Ioseb Tsaldadze, Anton Gozalishvili and others. By finding out the information about the place of publishing the book and the persons involved in the publishing activities, we will also get an idea of the*

cultural relations that existed between the Georgian Catholics of Istanbul, on the one hand, and the Georgian society, on the other hand.

Key words: *Rhetoric, Rhetoric Textbook, First Georgian Textbook of Rhetoric, Georgian Catholics, Georgian Catholics Abroad, Publishing Activities*

შესავალი: „მოკლე რეტორიკა“ არის პირველი ქართულენოვანი ბეჭდური სახელმძღვანელო რიტორიკის სხვა ქართულენოვან სახელმძღვანელოებს შორის. როგორც ცნობილია, ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიაში სულ სამი სახელმძღვანელოა გამოვლენილი, რომელთაგან ერთი თარგმნილია, ხოლო დანარჩენი ორი – ორიგინალური. პირველი სახელმძღვანელოა 1761-1764 წლებში სომხურიდან თარგმნილი მხითარ სებასტაციის „რიტორიკა“, რომლის ქართული თარგმანების სხვადასხვა რედაქციაზე მუშაობდნენ ანტონ ბაგრატიონი, ფილიპე ყაითმაზიშვილი და დოსითეოზ ჩერქეზიშვილი (ბარამიძე, 1987: 373); მეორე წიგნია 1827-1828 წელს შექმნილი სოლომონ დოდაშვილის „რიტორიკა“ (დოდაშვილი, 1989), მესამეა, 1879 წელს, კონსტანტინოპოლში, ანთუან გვიზალიანის სტამბაში გამოცემული „მოკლე რეტორიკა“ (მოკლე რეტორიკა, 1879).

ჩვენი კვლევის საგანია სწორედ ეს უკანასკნელი სახელმძღვანელო. „მოკლე რეტორიკა“ რამდენიმე მიზეზის გამო არის საყურადღებო: უპირველეს ყოვლისა, ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიაში ესაა რიტორიკის პირველი ორიგინალური და, ამავე დროს, ბეჭდური სახელმძღვანელო. გარდა ამისა, ის გამოიყენებოდა და ჩართული იყო XIX საუკუნეში, როგორც საქართველოში არსებულ სასწავლებლებში, ისე სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მიერ დაარსებულ სკოლაში, როგორც დაწყებითი საფეხურის სასწავლო სახელმძღვანელო, რაც ასევე ზრდის მის მიმართ მეცნიერული კვლევის ინტერესს. წიგნის გამოკვლევა ასევე მნიშვნელოვანია, განსაკუთრებით საკითხების დაყენებისა და ტერმინოლოგიის თვალსაზრისით. მისი შესწავლა ნათლად წარმოაჩენს მჭევრმეტყველების თეორიისა და პრაქტიკის სწავლების ტრადიციას საქართველოში. სწორედ ამ შემთხვევაში შეგვექმნება მასზე ობიექტური წარმოდგენა და შევაფასებთ მის რეალურ ღირებულებას. აღნიშნული სახელმძღვანელოს შესწავლა მნიშვნელოვანია ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიის უკეთ გასააზრებლად.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: კვლევისას გამოყენებული პირველადი წყარო, რომელსაც ვყვრდნობით, არის „მოკლე რეტორიკა“. რაც შეეხება წიგნის შესახებ მოკლე ინფორმაციას, ესაა რიტორიკის პირველი ქართულენოვანი ნაბეჭ-

დი სახელმძღვანელო, რომელიც გამოიცა 1879 წელს, კონსტანტინოპოლში, ან-
თუან გვიზალიანის სტამბაში.

რაც შეეხება მეორეულ წყაროებს, ქართულ სამეცნიერო სივრცეში წიგნის
ირგვლივ არსებობს სულ ორი სტატია (ცეცხლაძე და ხახუტაიშვილი, 2011: 114-
119; კენჭიაშვილი, 2021ა: 162-176); აღსანიშნავია, რომ ასევე არაა სრულყოფილად
შესწავლილი ერთად და ერთმანეთთან მიმართებით რიტორიკის სხვა ქართულე-
ნოვანი სახელმძღვანელოებიც (ამ საკითხთან დაკავშირებით, არსებობს ორი
პუბლიკაცია (იხ. კენჭიაშვილი, 2020: 122-145; კენჭიაშვილი, 2021ბ: 18-26). რა თქმა
უნდა, ზემოხსენებული რამდენიმე პუბლიკაცია საკმარისი არაა საკითხის ამომ-
წურავად შესასწავლად, საჭიროა კვლევების გაგრძელება.

მეთოდოლოგია: „მოკლე რიტორიკის“ შექმნის კონკრეტული ისტორიული
გარემოებების გათვალისწინებით, აუცილებელია ავტორისა და შემდგენლის
ენობრივ-სტილისტიკური თავისებურებების გარკვევა. საჭიროა სახელმძღვანე-
ლოს ტექსტობრივი, გრამატიკული, ლექსიკურ-ორთოგრაფიული მხარისა და
სხვა გარემოებათა დადგენა იმ მუშაობის პირობების შესაბამისად, რომელშიაც
უხდებოდა მოღვაწეობა წიგნის სავარაუდო ავტორსა და შემდგენელს. მეცნიე-
რები აღნიშნავენ, რომ XIX საუკუნის 70-იან წლებში, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო
შემუშავებული ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, ენობრივი თვალსაზ-
რისით ძალიან დიდი სიჭრელე გვაქვს. თითოეულ ავტორს აქვს მისთვის დამა-
ხასიათებელი ლექსიკა, გრამატიკული ფორმები და ორთოგრაფია, რასაც ტექს-
ტოლოგები ხშირად იყენებენ ავტორის იდენტიფიცირებისთვის (ნინიძე და გი-
გაშვილი, 2018: 200). ამ შემთხვევაშიც, ტექსტის ენობრივი ანალიზი დიდ დახ-
მარებას გაგვიწევს ავტორის იდენტიფიკაციისთვის. მაგალითად, „მოკლე რეტო-
რიკის“ ავტორი იყენებს ტერმინს „რეტორიკა“, რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს
წიგნის უცხოურ წარმომავლობაზე და კერძოდ იმაზე, რომ ის თარგმნილია (რე-
ტორიკა = *Réthorique*) (მოკლე რეტორიკა, 1879).

წინამდებარე კვლევა მიზნად ისახავს რიტორიკის პირველი ქართულენოვა-
ნი ბეჭდური სახელმძღვანელოს „მოკლე რეტორიკის“ სავარაუდო ავტორის,
შემდგენლისა და გამომცემლის შესახებ მეტი ინფორმაციის დადგენას.

დისკუსია და ძირითადი მიგნებები: როგორც ცნობილია, XIX ს-ის მეორე ნა-
ხევრის სტამბულში კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობით განსაკუთრე-
ბით გამოირჩეოდა ახალციხელი კათოლიკე ბერი პეტრე ხარისჭირაშვილი. მას
საკმაოდ დიდი წვლილი მიუძღვის როგორც საგამომცემლო საქმიანობის გან-
ვითარებაში (მის მიერ ქართულ სტამბების დაარსებით), ისე უშუალოდ წიგნების
მომზადება-გამოცემის საქმეში. რაც შეეხება „მოკლე რეტორიკის“ სავარაუდო
ავტორს, შემდგენელსა და გამომცემელს, საკითხი დგას შემდეგნაირად: უდავოდ

დიდია აბატ პეტრე ხარისჭირაშვილის როლი სტამბოლის ანტუნ გვიზალიანის სტამბაში წიგნების გამოცემის საქმეში, თუმცა დასაზუსტებელია ის, თუ ვინ განახორციელა წიგნის თარგმნასა და გამართვასთან დაკავშირებული სამუშაოები.

ქართველ კათოლიკეთა მიერ გამოცემული ლიტერატურის ბიბლიოგრაფიული მონაცემებიდან ყოველთვის ვერ დგინდება ამა თუ იმ წიგნის ავტორის, შემდგენლისა თუ მთარგმნელის ვინაობა. ასეთი შემთხვევა გვაქვს სწორედ „მოკლე რეტორიკის“, „მოკლე ფილოსოფიისა“ და სხვა სახელმძღვანელოთა შემთხვევაში. „მოკლე რეტორიკა“ არასდროს ყოფილა ფართო მეცნიერული კვლევა-ძიების საგანი. მის მიმართ სამეცნიერო ინტერესი მას შემდეგ გაჩნდა, რაც პროფ. გ. შერვაშიძემ მიაკვლია მას სტამბულის კათოლიკური ეკლესიის საცავში. ამის შემდგომ სახელმძღვანელოს ლინგვისტური ღირებულება შეისწავლეს ნ. ცეცხლაძემ და მ. ხახუტაიშვილმა (2011: 114-119). მათ გამოთქვეს თვალსაზრისი იმასთან დაკავშირებით, რომ „მოკლე რეტორიკის“ შემდგენელი შეიძლება იყოს ანტონ კათალიკოსის სკოლის წარმომადგენელი ან უბრალოდ თანამედროვე. იგი იყენებს ტერმინ „სხმითგარდასვლით“, რომელიც ანტონს მხითარ სებასტაქცის გრამატიკიდან გადმოუღია (ცეცხლაძე და ხახუტაიშვილი, 2011: 118). ჩვენი მხრივ, ასევე გამოთქმულია ვარაუდი, რომ წიგნის შემდგენელი შესაძლოა, იყოს ქართველი კათოლიკე ბერი პეტრე ხარისჭირაშვილი ან მის მიერ აღზრდილი რომელიმე მოწაფეთაგანი (კენჭიაშვილი, 2020: 131).

გარდა ამისა, რა თქმა უნდა, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საგამომცემლო საქმიანობაში მას დახმარებას უწევდნენ თავისივე აღზრდილი მოწაფეებიც, მათ შორის, ივანე გვარამაძე (ცნობილი ფსევდონიმით „ვინმე მესხი“), ივანე მამულაშვილი (მამულოვი) და სხვანი. ზ. ჭიჭინაძე კიდევ ერთ თავის წიგნში წერს შემდეგს: „პეტრე ხარისჭირაშვილმა ევროპაში გადასახლების შემდეგ იტალიაში, ფრანციაში და ოსმალეთში დაარსებულ ქართულ სტამბებში დაბეჭდა შემდეგი წიგნები, ზოგი თავის ნაშრომი და ზოგიც სხვების, კათოლიკეთ მოძღვრის ივანე გვარამაძის და ივანე მამულოვის“ (1895: 66). ამდენად, „მოკლე რეტორიკა“ შესაძლოა, კოლექტიური თანაშემოქმედების შედეგიც იყოს.

შ. ლომსაძეც გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ „ბეჭდვის უზარმაზარი სიმძიმე პირადად პეტრე ხარისჭირაშვილსა და იქ მყოფ რამდენიმე ქართველ მოძღვარზე გადადიოდა. ისინი იყვნენ ასოთამწყობებიც, რედაქტორ-სტილისტებიც და გამომშვებ-გამავრცელებელნიც“ (1979: 70). უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ მონთობანის სტამბაში 1877 წელს გამოქვეყნებული წიგნის „მოკლე ქართული გრამატიკის“ (მოკლე ქართული გრამატიკა, 1877) სავარაუდო ავტორის შესახებ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ გრამატიკის ავტორი უნდა იყოს პეტრე ხარისჭირა-

შვილი, რადგან მის სახელთანაა დაკავშირებული ვენეციის, კონსტანტინოპოლის და მონთობანის საგამომცემლო კერების დაარსება (ჩხუბიანაშვილი, 1966: 181-213). ეს მოსაზრება საჭიროებს დაზუსტებას, კერძოდ, უნდა ითქვას, რომ მეცნიერთა უმრავლესობა (მათ შორის ჩვენც ვიზიარებთ ამ პოზიციას) იხრება იმ აზრისკენ, რომ ვენეციაში, სტამბოლსა და მონთობაში წარმართულ საგამომცემლო საქმიანობაში, უდავოდ, დიდი წვლილი აქვს შეტანილი უშუალოდ აბატ პეტრე ხარისჭირაშვილს, თუმცა, საჭიროა დადგინდეს საგამომცემლო საქმიანობაში მონაწილე სხვა პირთა როლის საკითხიც.

აქვე უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი პიროვნების შესახებაც, კერძოდ, მ. ჯავახიშვილი საგამომცემლო საქმიანობაში ჩართულ პირთა შორის ასახელებს ერთ ქართველ კათოლიკე ბერს, იოსებ წალდაძეს (წალდაძოვს), რომელიც მონთობანში მოღვაწეობდა. ზ. ჭიჭინაძე ერთ თავის სტატიაში წერს, რომ მონთობანში ყოფნის დროს, იოსებ წალდაძეს ფრანგული ენიდან ქართულად უთარგმნია „მოკლე რეტორიკა“, რომელიც 1877 წელს მონთობანის ქართულ სტამბაში დაუბეჭდავთ, უთარგმნია ასევე „მოკლე ფილოსოფია“, რომელიც იმავე სტამბაში გამოუციათ 1878 წელს. ამ წიგნების გარდა მას სხვა თარგმანებიც ჰქონია (ჭიჭინაძე, 1998: 4). საგულისხმოა, რომ მის მიერ მოწოდებული ინფორმაცია ნაწილობრივ ადასტურებს ფაქტობრივ რეალობას, კერძოდ, „მოკლე რეტორიკაც“ და „მოკლე ფილოსოფიაც“ ატარებს ფრანგული ენიდან თარგმნის კვალს, თუმცა ჩვენთვის ცნობილია ამ წიგნების სულ სხვა დროის გამოცემები, კერძოდ, პირველი – გამოცემულია 1878 წელს, ხოლო მეორე – 1880 წელს, გარდა ამისა, მოგვეპოვება არა მონთობანის, არამედ კონსტანტინოპოლის ანთუან გვიზალიანის სტამბის გამოცემები. ამდენად, ზ. ჭიჭინაძის ცნობები საჭიროებს გადამოწმებას.

ჩვენთვის მნიშვნელოვანია კიდევ ერთი, ამჯერად, გაცილებით უფრო დასაბუთებული და სარწმუნო თვალსაზრისი, რომელიც ეკუთვნის ნ. ყრუაშვილს. ავტორს თავის დისერტაციაში გამოკვლეული აქვს ივ. გვარამაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის არაერთი საყურადღებო მხარე, მათ შორის კი, მისი მთარგმნელობითი საქმიანობა. კვლევაში ასახულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცული ცნობები, რომლის საფუძველზეც დასტურდება, რომ პეტრე ხარისჭირაშვილის დავალებითა და თხოვნით ივანე გვარამაძეს სისტემატურად უხდებოდა ფრანგული და სომხური ლიტერატურის თარგმნა ან უკვე თარგმნილი ლიტერატურის გამართვა (ყრუაშვილი, 2006: 70). ივანე გვარამაძისა და ასევე კონსტანტინე გვარამაძის პირად არქივებში დაცული მასალებით დგინდება ივანე გვარამაძის ლიტერატურული მემკვიდრეობა, რომელიც შეიცავს როგორც საერო, ისე სასულიერო ხასიათის ლიტერატურას, ასევე როგორც დაბეჭდილს, ისე დაუბეჭდავს. აღნიშ-

ნულ სიაში ვხვდებით რიტორიკასაც, რომელიც მას უთარგმნია 1877 წელს (ყრუაშვილი, 2006: 71).

ასევე აქვე უნდა დავაზუსტოთ ანტუან გვიზალიანის ვინაობაზე შემდეგი დეტალები: მოგეხსენებათ კონსტანტინოპოლოს (სტამბოლის) სტამბა სწორედ ამ სახელთან და გვართანაა დაკავშირებული და ყველა იმ წიგნში, რომელიც აქ დაიბეჭდა, შესაბამისად, აღნიშნულია „ანტუან გვიზალიანის სტამბა“. სავარაუდოა, რომ ანტუან გვიზალიანი არ გახლდათ რომელიმე წიგნის არც ავტორი და არც შემდგენელი. შ. ლომსაძემ პირველად მოიხსენია „სტამბახანის“ დირექტორად ანტონ გოზალიშვილი (1979: 73). გ. შერვაშიძე, ასევე, იმეორებს ანტუან გვიზალიანის ანტონ გოზალიშვილთან იდენტობის ფაქტს, როგორც სტამბის დირექტორი (1998: 26). შემდეგ უკვე ს. გრიგალაშვილმა აღნიშნა თავის სტატიაში, რომ 1870-იან 80-იან წლებში სტამბის დირექტორად მუშაობდა ანტონ გოზალიშვილი (2018: 163). ჩვენი მხრივ, ვიზიარებთ, ასევე, იმ აზრს, რომლის მიხედვითაც, ანტუან გვიზალიანი უნდა იყოს ანტონ გოზალიშვილი. კვლევისას, გამოიკვეთა, რომ წიგნის მომზადებასა და საგამომცემლო საქმიანობაში ჩართულნი იყვნენ უშალოდ ქართველი კათოლიკეები, რომლებიც წარმოშობით ახალციხის მხარიდან (საქართველო) იყვნენ და ფლობდნენ ქართულ ენას. წიგნიც მთლიანად მომზადებულია ქართულ ენაზე. ანტუან გვიზალიანის სახელი დაკავშირებულია მხოლოდ სტამბასთან და კვლევისას, არ იკვეთება რაიმე თუნდაც მცირე მინიშნება იმის თაობაზე, რომ ის ჩართული იყო წიგნის მომზადებაში. როგორც „მოკლე რეტორიკა“, ისე ბევრი სხვა სასწავლო სახელმძღვანელოს შექმნასა და გამოცემაში, ძირითადად, ჩართულნი იყვნენ: აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, ივანე გვარამაძე, ივანე მამულოვი (მამულაშვილი) და სხვანი. სტამბულის ქართველ კათოლიკეთა მიერ გამოცემული წიგნები, უმეტესად არის ქართულენოვანი (მათ მიერ წიგნები ასევე გამოიცემოდა ლათინურ და ფრანგულ ენებზეც).

დასკვნა: დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ რიტორიკის სახელმძღვანელო, რომელიც ქართველი კათოლიკეების მიერ იყო გამოცემული ანტუან გვიზალიანის სტამბაში, კარგად შეესაბამება ეპოქის საგანმანათლებლო მოთხოვნებსა და სასწავლო მიზნებს. გარდა ამისა, წინამდებარე კვლევაში შევხებით ზოგიერთი სხვა წიგნის სავარაუდო ავტორების, შემდგენლების, მთარგმნელებისა და საგამომცემლების საკითხსაც. აბატ პეტრე ხარისჭირაშვილის თაოსნობითა და სხვა კათოლიკე ბერების აქტიური ჩართულობით ვენეციაში, სტამბოლსა და მონტობანში იბეჭდებოდა მრავალფეროვანი სასწავლო სახელმძღვანელოები, მათ შორის, რიტორიკის, ფილოსოფიის, ისტორიის, გეოგრაფიის და სხვა საგნებისთვის, ასევე ქართული, ლათინური და ფრანგული ენის გრამატიკები, ფრანგულ-ქართული, ფრანგულ-ბერძნულ-ქართული ლექსიკონები და თარგმანები. საგამომ-

ცემლო და სარედაქციო-მთარგმნელობით საქმიანობაში ჩართულ პირთა შორის გამოიკვეთა შემდეგი სახელები: აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, ივანე გვარამაძე, ივანე მამულაშვილი, იოსებ წალდაძე, ანტონ გოზალიშვილი და სხვ. თითოეულ მათგანს თავისი როლი და დამსახურება აქვს როგორც საგამომცემლო საქმიანობის კუთხით, ისე უშუალოდ წიგნების მომზადება-გამოცემის საქმეში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. არხიმანდრიტი, (შემდგ.), 1898: – არხიმანდრიტი კირიონი, ყიფშიძე გრიგოლი (შემდგ.), სიტყვიერების თეორია, სალიტერატურო ნიმუშების დამატებით, სახელმძღვანელო წიგნი, სათავად-აზნაურო სკოლებისა, სასულიერო და საოსტატო სასწავლებლებისა, სემინარებისა და საეპარქიო საქალებო სკოლებისათვის, შედგენილი არხიმანდრიტის კირიონისა და გრ. ყიფშიძის მიერ, ტფილისი: სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკ. ქ. № 21, 1898, ხელმისაწვდომია: <<http://dspace.gela.org.ge/han-dle/123456789/6509>>;
2. გრიგალაშვილი, 2018: – გრიგალაშვილი სულიკო, მონტობანის ქართული სავანე, კათოლიკური მემკვიდრეობა საქართველოში, Catholic Heritage in Georgia, 1, საქართველოში რომის კათოლიკე ეკლესიასთან არსებული კულტურისა და საეკლესიო ერთიანობის კომისია, სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, Sulkhan-Saba Orbeliani University Press, 2018, გვ. 161-168, ხელმისაწვდომია: <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/283052/1/Katolikuri_Memkvidreoba_Saqartveloshi.pdf>;
3. კარი ლათინური გრამმატიკისა, 1882: – კარი ლათინური გრამმატიკისა, კონსტანტინოპოლი: ანტუან გვიზალიანის სტამბა, 1882;
4. კენჭიაშვილი, 2020: – კენჭიაშვილი ნათია, რიტორიკის თეორია და პრაქტიკა XVIII-XIX საუკუნეების საქართველოში რიტორიკის პირველი ქართულენოვანი სახელმძღვანელოების მიხედვით / Rhetorical Theory and Practice in the 18th-19th Centuries Georgia According to the First Georgian Textbooks of Rhetoric, Scientia: სამეცნიერო ჟურნალი / Scholarly Journal, 2020, №1, გვ. 122-145;
5. კენჭიაშვილი, 2021ა: – კენჭიაშვილი ნათია, რიტორიკის პირველი ნაბეჭდი ქართულენოვანი სახელმძღვანელო „მოკლე რეტორიკა“ / The First Printed Textbook of Rhetoric in Georgian: “A Brief Review of Rhetoric”, Scientia: პირველი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია (გამოწვევები და ტენდენციები ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში), მოხსენებათა მოკლე შინაარსები / Scientia: The First International Sholarly Conference (Challenges and Tendencies in the Humanities), Short Contents of the Paper, თბილისი, კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2021, გვ. 162-176;

6. კენჭიაშვილი, 2021ბ: კენჭიაშვილი ნათია, ტროპი ქართულ მჭევრმეტყველებაში, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თეორიული და გამოყენებითი ენათმეცნიერების სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტი, თბილისი, მერიდიანი, 2021, ხელმისაწვდომია ბმულზე: <<https://dspace.tsu.ge/handle/123456789/995?show=full>>
7. ლომსაძე, 1979: ლომსაძე შოთა, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან: ახალციხური ქრონიკები, ს. ჯანაშიას სახ. საქ. სახელმწ. მუზეუმი, თბილისი: მეცნიერება, 1979, ხელმისაწვდომია: <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/67770/1/Gviani_Shuasaukuneebis_Saqartvelos_Istoriidan.pdf>;
8. მოკლე ქართული გრამატიკა, 1877: – მოკლე ქართული გრამატიკა: დამატებით გრამატიკული და ლოდიკური ანალიზებისა, ახლად შედგენილი სასოფლო სკოლების ყრმათათვის, მონთობანი: ენრიკო ჭაბრის სტამბა, 1877, ხელმისაწვდომია: <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/364815/1/Mokle_Qartuli_Enis_Gramatika.pdf>;
9. მოკლე რეტორიკა, 1879: – მოკლე რეტორიკა გინა მჭევრ-მეტყველება, სასარგებლოდ ახალგაზდა ყმაწვილ კაცთა, კონსტანდინეპოლი: ანთუან გვიზალიანის სტამბა, 1879, ხელმისაწვდომია: <<http://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/315624>>;
10. მოკლე ფილოსოფია, 1880: – მოკლე ფილოსოფია გინა სიბრძნის მოყვარება რომელი შეიცვამს თავისში ფსიხოლოგიას, ლოდიკას, ბუნებით ღვთის მეტყველებას (თეოდისე) და ზნეობას (მორალ) მაღალს სწავლაში შესასვლელ ყმაწვილ კაცთათვის, კონსტანტინეპოლი: ანთუან გვიზალიანის სტამბა, 1880, ხელმისაწვდომია: <<http://openlibrary.ge/bitstream/123456789/6706/1/Mokle%20Filosophia%20-1880.pdf>>;
11. მოკლე საყოველიერო ისტორია, 1877: – მოკლე საყოველიერო ისტორია ძველთა და ახალთა ნათესავთა რომელი მოსთხრობს უმთავრესთა საქმეთა მოხდენილთა მრთელს კაცობრიობასა შინა დასაბამიდგან სოფლისა ვიდრე დღევანდლამდე განყოფილი ექვს ნაწილად...: სასოფლო სკოლების ყრმათათვის, მონთობანი: ენრიკო ჭაბრის სტამბა, 1877, ხელმისაწვდომია: <<https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/332510>>;
12. ნინიძე და გიგაშვილი, 2018: – ნინიძე მანია, გიგაშვილი ქეთევან, ტექსტოლოგია: სახელმძღვანელო დოქტორანტურის საფეხურის სტუდენტებისათვის, თბილისი: გამომცემლობა „პრინტჯეო“, 2018;
13. ყრუაშვილი, 2006: – ყრუაშვილი ნატო, ივანე გვარამაძის როლი მესხურ განმანათლებლობაში, პედაგოგიკის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მესხეთის ფილიალი, თბილისი, 2006;
14. შერვაშიძე, 1998: – შერვაშიძე გულიკო, საინტერესო ფურცლები ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიიდან, ბათუმი, აჭარა, 1998;

15. ჩხუბინაშვილი, 1966: – ჩხუბინაშვილი დარეჯან, მოკლე ქართული გრამატიკა სასოფლო სკოლებისათვის (გამოქვეყნებული ქ. მონთობანს 1877 წ.), იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება / ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, 1966, ტ. 15, გვ. 181-213;
16. ცეცხლაძე და ხახუტაიშვილი, 2011: – ცეცხლაძე ნანა, ხახუტაიშვილი მზია, უცნობი ავტორის „მოკლე რეტორიკა გინა მჭერმეტყველება“ – სტილისტიკის საკითხები, ენა და კულტურა: სამეცნიერო ჟურნალი, 2011, №6, გვ. 114-119;
17. ჭიჭინაძე, 1895: – ჭიჭინაძე ზაქარია, აბატი პეტრე ხარისჭირაშვილი, ტფილისი: სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა ნიკ. ქუჩა № 21, 1895, ხელმისაწვდომია: <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/190774/1/Abati_Petre_Xarischirashvili.pdf>;
18. ჭიჭინაძე, 1898: ჭიჭინაძე ზაქარია, ქართველ კათოლიკეთა წარმომადგენელი პატრი იოსებ წალდაძოვი (წალდაძე), ივერია, 15 ოქტომბერი, №221, გვ. 3-4, ხელმისაწვდომია: <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/73768/1/Iveria_1898_N221.pdf>.

შორენა მახაჭაძე / Shorenā Makhatchadze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

**ლირიკული აღსარება ბათუმს
/შოთა ზოიძის პოეზიის მიხედვით/**

აბსტრაქტი: სტატიაში გაანალიზებულია კონცეპტი „ბათუმი“ შოთა ზოიძის პოეზიის მიხედვით; გამოკვეთილია ამ კონცეპტის მნიშვნელოვანი კონოტაციები - თავისუფლება, ღირსება; ხაზგასმულია, რომ ეს კონცეპტი მოიცავს ზღვისპირა ქალაქის პეიზაჟსა და იდეასაც, მის უმდიდრეს წარსულსაც და თანამედროვეობასაც, პოეტის ბავშვობასაც და ჭარმაგობასაც, სიხარულსა და წარმატებებს, ტკივილსა და მარცხს.

სტატიაში დაწვრილებითაა განხილული ლირიკული პოემა „თეთრი ქალაქი“; აღნიშნულია, რომ შოთა ზოიძე მასში იყენებს რეტროსპექციული თხრობის ხერხს, ორიგინალურად იაზრებს ბათუმის ისტორიას და თვლის, რომ სწორედ მისი მომხიბვლელობის, სტრატეგიული მდებარეობისა და სიმდიდრის გამო მიიპყრო მან დასავლელ, აღმოსავლელ თუ ჩრდილოელ დამპყრობთა ყურადღება, მიიზიდა ისინი და დაიწყო ბათუმის ჯვარცმის სისხლიანი ისტორია. სტატიაში, ასევე, ხაზგასმულია, რომ პოემაში ისმის გადაძახილი სხვა ქართველ პოეტთა შემოქმედებასთან, ესაა საინტერესო დიალოგი ლირიკოსებისა, რომელიც ხელს უწყობს სხვადასხვა ეპოქის პრობლემათა ერთ მთლიანობაში წარმოჩენას, ქართველი პოეტების გაერთიანებას „თეთრი ქალაქისათვის“ მარადიულ ბრძოლაში და კონცეპტ „ბათუმის“ გამდიდრებას განსხვავებული კონოტაციებით.

საკვანძო სიტყვები: კონცეპტი „ბათუმი“, წარსული, თანამედროვეობა, რეტროსპექცია, ციტირება.

**A Lyrical Confession to Batumi
(according to the Poetry of Shota Zoidze)**

Abstract: The article analyzes the concept "Batumi" according to Shota Zoidze's poetry. The important connotations of this concept are highlighted - freedom and dignity. It is emphasized that this concept includes the landscape and idea of the seaside town, its rich past and modernity, the poet's childhood and wisdom, joy and success, pain and failure. The lyrical poem "White City" is discussed in detail in the article. It is noted

¹ ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in Philology, Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

that Shota Zoidze uses the method of retrospective narration. He cleverly understands the history of Batumi and believes that it is precisely because of its charm, strategic location, and wealth it has attracted the attention of Western, Eastern, and Northern conquerors, attracted and the bloody history of the Batumi's crucifixion began. The article also emphasizes that the poem resonates with the works of other Georgian poets; it is an exciting dialogue between lyricists, which helps to present the problems of different eras as a whole and unites Georgian poets in the eternal struggle for the "White City" and enriches the concept of "Batumi" with different connotations.

Key words: *Concept "Batumi", past, present, retrospective, quote.*

* * *

„არ მიცხოვრია მე უბათუმოდ, მე ვარ ბათუმის ჯვარზე გაკრული“ [ზოიძე, 2012:34] [შემდგომში ციტატებს მოვიყვანთ ამ გამოცემიდან, მივუთითებთ მხოლოდ გვერდებს] - ამ სიტყვების ავტორი შესანიშნავი ბათუმელი პოეტი შოთა ზოიძეა და მისი ლირიკული აღსარებაც მშობლიური ქალაქისადმი არის მიძღვნილი. სწორედ კონცეპტი „ბათუმია“ ერთ-ერთი უმთავრესი მის პოეზიაში. ეს კონცეპტი მოიცავს ზღვისპირა ქალაქის პეიზაჟსაც და იდეასაც, მის უმდიდრეს წარსულსაც და თანამედროვეობასაც, პოეტის ბავშვობასაც და ჭარმაგობასაც, სიხარულსა და წარმატებებს, ტკივილსა და მარცხს. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ნებისმიერი კულტურული კონცეპტი თავის თავში აერთიანებს თაობათა გამოცდილებას, სწორედ ამ სახით შედის ის ადამიანის მენტალურ სამყაროში [სტეპანოვი, 1997:52]. არსებობს სივრცითი კონცეპტები: ქალაქი, სოფელი, აღმოსავლეთი, დასავლეთი და ა.შ., მაგრამ ჩვენ ვსაუბრობთ არა ზოგადად ქალაქის, არამედ კონკრეტულად კონცეპტზე „ბათუმი“, რომელიც არაერთი ბათუმელი ხელოვანის შემოქმედებაში გამოიკვეთა.

მაშ, ასე: ბათუმი თეთრი, თბილი, მზითა და ჩიტებით სავსე ქალაქია, რომლის ქუჩებში მიედინება მის მკვიდრთა ცხოვრების ლურჯი მდინარეები, ამიტომაც თითოეული მათგანი ქალაქის ორგანულ ნაწილად გრძნობს თავს, მის გარეშე არსებობა ვერ წარმოუდგენია:

„ვარ ერთი მკვიდრი და მოქალაქე,

ოქროს ჩიტებით სავსე ქალაქო.“ /20/

ბათუმი შავი ყავის, თეთრი ვარდებისა და გედების ქალაქიცაა, აქ წვიმაც თბილია და თოვლიც, მისი ლურჯი ცის თავანი კი ყველას ერთნაირად ეალერსება, ამიტომაც წერს პოეტი:

„ბათუმი ჩემი მწვანე აკვანი
და სიყვარულის ზემთაგონება.“ /67/

ბათუმის წვიმა კი განსაკუთრებული ფენომენია, რომელიც, რაც უნდა პარადოქსულად მოგვეჩვენოს, სულ სხვანაირ ხიბლს მატებს წყვილთა პაემანსაც კი: „არ ვიცი, რატომ, ახლა მომინდა

შენთან შეხვედრა და პაემანი,
მერე ბათუმის წვიმა მოვიდეს,
წვიმამ აავსოს ჩვენი უბანი“. /103/

წვიმით პირდაბანილი კიპარისები, წვიმით სავსე ქუჩები, წვიმაში თმაგაწუწული, პერანგმემოტმასნილი გოგონა, რომელიც პაემანზე მიიჩქარის, მართლაც, მშვენიერი სანახავია. ულამაზეს მელოდიად იღვრება ამ დროს პოეტის სულში სატრფოს სიცილი, მას მხოლოდ ერთი სურს - ფანჯარა ფართოდ გამოაღოს, უცქიროს ციდან თქემად მომავალ წვიმას, უსმინოს მის განუმეორებელ მუსიკას, დატკბეს წვიმიანი ქალაქის კოლორიტული სურათებით - წვიმა ხომ „თავის ნაკვალევს ტოვებს შავი ქოლგების პეიზაჟებით“. /464/

ბათუმის სავიზიტო ბარათი, უდავოდ, მისი უნიკალური ბულვარია - ამქვეყნიური სამოთხე, ისაა პოეტის მთავარი მეტაფორა, მისი „სიყვარულის ცეცხლი და ამქარი,“ ბულვარი, რომელსაც ულამაზეს ყვავილებად მოსდებიან უმშვენიერესი ქართველი ქალები:

„ბულვარში ერთმანეთს სიყვარულს უხსნიან,
ერთმანეთს ხვდებიან ბათუმის ბულვარში...“ /88/

ამიტომაც ბათუმის სიყვარული თუ დაგემართა, ვეღარასოდეს განიკურნები, შესაბამისად, ყველა გულშიჩამწვდომი მელოდია მას ეძღვნება, ყველა მშვენიერი ტილო მისთვის იხატება, ყველაზე უცხო და ლამაზი მეტაფორებიც მისითაა შთაგონებული.

ბათუმი საპორტო ქალაქია, ამიტომაც ზღვა, გემები, მეზღვაურები და თოლიები მისი პეიზაჟის განუყოფელი ნაწილია; მიწის, მშობლიური ქალაქისა და საყვარელი ოჯახის მონატრება კი ხშირად ასევედიანებს გამოცდილ მეზღვაურებსაც კი:

„მეზღვაურები ტოვებენ მიწას,
ცოლებზე ფიქრით დათოვლილები.“ /26/

სწორედ ბათუმს მიუძღვნა შოთა ზოიძემ ლირიკული პოემა „თეთრი ქალაქი“. მასში კონცეპტი „ბათუმი“ მნიშვნელოვანი და განსხვავებული კონოტაციებით ივსება. პოემის ლირიკული გმირი ბათუმის ერთი რიგითი მოქალაქეა, რომელიც, სადაც არ უნდა იყოს, მასზე ფიქრითაა შეპყრობილი. პოეტი სთავაზობს მკითხველს, მასთან ერთად შემოიაროს ზღვისპირა ქალაქის თეთრი ქუჩები,

მგელი უბნები, რომლებიც ხმებისა და ფერების მრავალფეროვნებით, სიჭრელითა და სიხასხასით ეჯიბრებიან ერთმანეთს, ყური დაუგდოს, რას ეჩურჩულებიან ხეები, აქ ხომ „ხეც კაცივით გესაუბრება“ /461/.

შოთა ზოიძე თვლის, რომ ბათუმი ზღვამ შექმნა, ისაა მისი შემოქმედი: „არ იყო ზღვა, არ იყო ქალაქი, დაიბადა ზღვა, დაიბადა ქალაქი“ /461/. შემდეგ შეიქმნა პეტრას დიდებული ციხესიმაგრე, შემდეგ - პორტი, მოგვიანებით - პორტოფრანკო, რომელმაც უდიდესი წვლილი შეიტანა ქალაქის განვითარებაში, მორთო და მოკაზმა ის, გაამდიდრა, გაამრავალფეროვნა, გაშენდა უმშვენიერესი ბულვარი და ბათუმის სიმდიდრისა და სილამაზის ამბავი ქვეყანას მოედო.

პოეტი ორიგინალურად იაზრებს ბათუმის ისტორიასაც და თვლის, რომ სწორედ მისი მომხიბვლელობის, სტრატეგიული მდებარეობისა და სიმდიდრის გამო მიიპყრო მან დასავლელ, აღმოსავლელ თუ ჩრდილოელ დამპყრობთა ყურადღება, მიიზიდა ისინი და აქედან დაიწყო ბათუმის ჯვარცმის სისხლიანი ისტორია - ჩვენი ქალაქი საომარ ველად იქცა, სადაც სისხლის მდინარეები მოდიოდა, ჭოროხი წითლად შეიღება, ერთ დროს ვარდყვავილებით მორთული ქალაქის ქუჩებში „დამრწოდა სიკვდილი - მშვიერი მგელი“ , „და იყო გლოვად წელი სამასი, / გონიოს ახსოვს ცრემლი საბასი“ /462/. რუსები და თურქები კალიასავით მოედვნენ ბათუმს, ერთმანეთს ეცილებოდნენ თეთრი ქალაქის დაუფლებაში, სანამ ბოლოს და ბოლოს არ გამოიღვიძა და არ იყივლა ქართულმა სისხლმა ქართლოსის ჯიშში.

ლირიკულ პოემაში თხრობისას არაა დაცული ეპოქათა თანმიმდევრობა, უძველეს დროს თანამედროვე ცვლის, ოცდამეერთე საუკუნის დასაწყისიდან მოულოდნელად მეცხრამეტე საუკუნის ბათუმში აღმოვჩნდებით და ა.შ. კითხვისას ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ პოეტი გზადაგზა რეტროსპექციის საშუალებით აღადგენს ისტორიებს, რომლებიც იმ წუთას ამოუტივტივდა გონებაში და, რომლებიც, ალბათ, მისი შეხედულებით, საინტერესო და მნიშვნელოვანია ბათუმის სულის შესაცნობად, მისი ხიფათიანი თავგადასავლის უკეთ გასაგებად.

ლირიკული პოემა „თეთრი ქალაქი“ 2003-2004 წლებში დაიწერა და მას სწორედ ამ ეპოქის ბეჭედი აზის; პოეტი იხსენებს უმუქობის გამო წყვდიადში ჩაძირულ ქალაქს, პურისა და ნავთის რიგებს, ათასი საყოფაცხოვრებო თუ სხვა პრობლემით შეწუხებული ბათუმელების ნაღვლიან სახეებს, რომლებსაც ერთი ადარდებთ - გადაურჩებიან თუ არა ამ ზამთარს.

და ისევ ორსაუკუნოვანი ნახტომი დროში: პოეტი ხატავს 1895 წლის 25 იანვრის დღეს, როცა დიდი ილია ჭავჭავაძე, ვისი „წიგნითაც შევიცანით სამშობლო და ვისი „მადლიც გვმოსავს აჭარლებს“ /468/, ჩამობრძანდა ბათუმში, რათა თვალი ედევნებინა ქალაქის თავის არჩევნებისთვის. ილია მარინსკაიას ქუჩაზე მდებარე

ვოლსკების სახლში გაჩერდა, რომელიც, სამწუხაროდ, 21-ე საუკუნის ბათუმში დაანგრის; პოეტი ასე ხატოვნად გამოხატავს თავის წუხილს მემორიალური სახლის განადგურების გამო:

„ვიგრძენ, ვიღაცა წარსულს მპარავდა
და საქართველო დაპატარავდა“ /469/.

ბათუმს არა მხოლოდ ერის სულიერი მამის - ილიას - აჩრდილი ახსოვს, მას „საქართველოს ბულბული“ - აკაკი წერეთელიც სწვევია. შოთა ზოიძე შთამბეჭდავად ხატავს საერთო-სახალხო ზეიმის განწყობილებას, რომელმაც ბათუმი და მისი მცხოვრებნი მოიცვა. გვიჩვენებს, როგორ შეებნენ ეტლში ახალგაზრდა ქალვაჟები, რომ აკაკი გაესეირნებინათ ბათუმის ქუჩებში, მიებრძანებინათ საკრებულოში. შოთა ზოიძე აქვე ბათუმისადმი მიძღვნილ აკაკის ლექს-ექსპრომტსაც ციტირებს:

„ვით სპილო არ მწამს სპილოდა,
თუ არ ექნება ხორთუმი,
ისე კავკასი – კავკასად,
თუ არ ექნება ბათუმი.“ /470/

ისტორიის ფურცლებს ისევ პოეტის მოგონებების რეტროსპექცია მოსდევს, ის იხსენებს, როგორ ამაყობდა პეტერბურგსა და მოსკოვში იმით, რომ ბათუმელი, შავიზღვისპირელი იყო როგორ უყვებოდა თავისი რწმენის ტოლფასი თეთრი ქალაქის შესახებ და როგორ ხიბლავდა თავისი მონათხრობით მსმენელებს.

ქართველი პოეტისთვის სამშობლო უპირველესი სალოცავია, ამიტომ მისი ინტერესების გამყიდველი ყველა იუდა და შადიმანია. საუბედუროდ, ახალ საუკუნეშიც არ აკლია ქვეყანას მოღალატეები, ვარსკენის მსგავსი სეპარატისტები, თავიანთი ძალაუფლების დასაცავად ჩოლოქის ხიდსაც რომ ააფეთქებენ. ამ სამარცხვინო და ტრაგიკულ მომენტს, ბათუმის არცთუ შორეული ისტორიისას, პოეტი დიდი გულისტკივილითა და აღშფოთებით გადმოგვცემს:

„ახლა ჩოლოქთან სამშობლოს ვყიდით,
რატომ გაგიწყრათ რჯული და ღმერთი,
უბედურება ამაზე დიდი,
თუ შეიძლება მითხარით, ერთი“ /474/

საინტერესო მხატვრული ხერხია ცნობილი ქართველი პოეტების მიერ ბათუმისთვის მიძღვნილი ლექსებიდან ციტატების ჩართვა პოემაში. ისინი ეხმიანებიან პოეტის განწყობას და ეპოქის სულისკვეთებას, ასე, მაგალითად, პოემის მე-10 ნაწილს ეპიგრაფად აქვს პაოლო იაშვილის ლექსის სტრიქონები:

„და ატორტმანდა ჩვენი ბათომი,
ჩვენი ბათომი მაისის ხვედრი.“ /476/

ამ ციტატის პირველი სტრიქონი ზუსტად ხატავს ბათუმელების განწყობას 2003 წლის მაისის ცნობილი მოვლენების დროს. მას კი ეხმიანება ტიცციანის ულამაზესი ლექსის სტრიქონები, რომლებიც მოცემულ კონტექსტში სრულიად ახალ შინაარსობრივ დატვირთვას იძენენ:

„მაისი ყველგან არის მაისი,
მაგრამ ბათუმში მაინც სხვა არი.“ /476/

მსგავსი პოეტური დიალოგი ხელს უწყობს სხვადასხვა ეპოქის პრობლემათა ერთ მთლიანობაში წარმოჩენას, ქართველი პოეტების გაერთიანებას „თეთრი ქალაქისთვის“ ბრძოლაში და სრულიად განსხვავებული კონოტაციებით ამდიდრებენ კონცეპტს „ბათუმი“.

აქვე იხსენებს შოთა ზოიძე ბათუმის სხვა მომღერლებს, მამია ვარშანიძეს, რომელმაც „ბათუმზე პირველმა დაწერა შედევერი, / ბათუმზე დაწერა უკვდავი ლექსი.“ /478/ ვფიქრობთ, ამ ლექსის ალუზიას პოემის მე-13 ნაწილი - „მამა, მე და ჩემი გიორგი.“ მასში პოეტი იხსენებს მამასთან ერთად ბათუმში პირველად ჩამოსვლას, იმდროინდელი შთაბეჭდილებები განუმეორებელი და დაუვიწყარია: ზღვა, გემები, ალბატროსი, პეტრას ციხე და იუსუფ კობალაძის გენიალური „ოიდიპოსი“. მაგრამ ამით არ მთავრდება პოემის ეს მონაკვეთი: ახლა თავად პოეტი დაატარებს თავის მემკვიდრეს - თეთრ გიორგის - თეთრი ქალაქის ქუჩებში. ასე იზრდებიან და იცვლებიან თაობები, რომლებსაც ერთი მარადიული რწმენა და სიყვარული აერთიანებთ - ბათუმი - „მველთამველიცა და ახალთახალიც“ ერთდროულად - პოეტის შთაგონების უპირველესი წყარო, მისი თავისუფლების მასწავლებელი და უკვდავება, მისი ღირსეული მომფერებელი და ჭირისუფალი.

როგორც ვხედავთ, შოთა ზოიძის პოეზიაში კონცეპტი „ბათუმი“ გამორჩეულია. მისი უმთავრესი კონოტაცია სამშობლოს, თავისუფლებას, ღირსებას უკავშირდება. ამის დამადასტურებელია ორი უდიდესი ქართველის - ილიასა და აკაკისადმი მიძღვნილი ეპიზოდები. სწორედ მათი საქმისა და ანდერძის შემსრულებელნი და გამგრძელებელნი არიან ზღვისპირა ქალაქი და მისი მკვიდრნი, ამ მამულიშვილური ტრადიციის ერთგულება ხდის მარადიულს თეთრ ქალაქს - ბათუმს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ზოიძე, 2012: – ზოიძე შოთა, რჩეული ნაწერები ორ ტომად, ტ.1-ლი, „ს.ს. გამ. აჭარა“, ბათუმი.
2. სტეპანოვი, 1997: – სტეპანოვი ი.ს., რუსული კულტურის ლექსიკონი, მოსკოვი.
3. Степанов, 1997: – Степанов Ю.С., Словарь русской культуры, М.

ნაილე მიქელაძე / Naile Mikeladze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

შელოცვებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის გააზრებისათვის აჭარის ფოლკლორში

აბსტრაქტი: წარმოდგენილი ნაშრომში განხილულია აჭარაში შენახული ფოლკლორული მასალები, კერძოდ, შელოცვები (სამკურნალო შინაარსის) და მასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები.

ფოლკლორის შესწავლა ფართო და მრავალმომცველი თემაა, რომელიც გულისხმობს ერის ტრადიციების, ადათ-წესებისა და სხვა ფოლკლორული ჟანრების სიღრმისეულ კვლევას. მათ შორის, შელოცვა საყოველთაოდ გავრცელებული ჟანრია. ის ხალხური ზეპირსიტყვიერების უძველესი, ძალიან საინტერესო, ენობრივად მდიდარი, ხატოვანი ფორმაა. მასზე დაკვირვებით ვეცნობით რელიგიურ წარმოდგენებს, ცრურწმენებს, ქართულ ენობრივ და აზრობრივ, ცნობიერსა თუ ქვეცნობიერს ადამიანის შელოცვებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის გააზრებისათვის.

საკვანძო სიტყვები: გვეჯო-წმინდანის ლოცვა; რწმენა-წარმოდგენები; აჭარის ფოლკლორი; ახალი მთვარე; წყალი; სამი სანთელი;

To Understand Some of the Issues Involved in the Incantations of Ajarian Folklore

Abstract: The article aims to discuss the folklore materials preserved in Ajara, namely, incantations (of healing content) and the beliefs associated with them.

The study of folklore is a broad and multifaceted subject that involves comprehensive study of a traditions of people, values, and other folklore issues. Among them, the incantation is a common issue. It is an ancient, very interesting, linguistically rich, iconic form of folk oral speech. By observing it, we get acquainted with religious ideas, superstitions, Georgian language and thought, conscious or subconscious in order to understand some issues related to human incantations.

Key words: Prayer of gvejo-tsmindani; Beliefs: folklore of Ajara; new Moon; water; three candles;

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ტბელ აზუსერისძის სასწავლო უნივერსიტეტის პროფესორი / PhD in philology, chief scientist at folklore, dialectology and immigrant literature research department of Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, professor at St. Tbel Abuserisdze University of the Patriarchate of Georgia

* * *

შესავალი: საწესჩვეულებო სიტყვიერება ოდითგანვე გამოირჩეოდა მრავალფეროვნებით, თავისებური, განსხვავებული ხედვით, დამოკიდებულებებითა და ტრადიციებით. მან საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა რელიგიური საფეხური განვლო, თუმცა შეინარჩუნა თავისი ხიბლი, მაგიური ძალა და რწმენა.

შელოცვებმა ოცდამეერთე საუკუნეში, ცივილიზაციათა გზასაყარზე გაუძლო ტექნოლოგიათა გამოწვევებს. და დღეს მსოფლიო არენაზე სოციუმში თავის დანიშნულება ისევ შეინარჩუნა.

მსოფლიოს ხალხთა, პირველყოფილთა, რწმენა-წარმოდგენით, სახელსა და საგანს შორის უხილავი, შინაგანი კავშირი არსებობდა. მათთვის, მორწმუნეთათვის, შელოცვას უდიდესი ძალა გააჩნდა „ვისაც სწამს მისთვის მალამოა შელოცვა//გამოლოცვა“. მათ სჯერავთ და „კეთილად მსახურებენ მას“. ისინი, ოდითგანვე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სარიტუალო საგნებს, რომლებიც აუცილებელი ატრიბუტი იყო განსაკურნებელი შელოცვის „აღსასრულებლად“. შელოცვის ძალით მლოცველს შეეძლო დავადებული ადამიანის სხეულიდან ბოროტი ძალა გამოედევნა. ხალხის წარმოდგენით, მლოცველის//გამომლოცველის სიტყვების საშუალებით შეიძლება სასურველ შედეგებამდე მივიდეთ. სწული განიკურნოს და დავადებამ გაქრეს.

ამ და სხვა საკითხებს, ჩვენს წინაპართა ცნობიერებაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. მათ სჯეროდათ, სწამდათ შელოცვისა და ამ ფორმას ხშირად იყენებდნენ. ყურადსაღებია ის ფაქტიც, რომ დროთა მსვლელობის მიუხედავად, ადამიანები დღესაც მიმართავენ შემლოცველებს და სჯერავთ მათი მკურნალობისა.

ამრიგად, საუკუნეების განმავლობაში შელოცვებს მათ ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: შელოცვა ხალხური ზეპირსიტყვიერების ძალიან საინტერესო, ენობრივად მდიდარი, ხატოვანი ფორმაა. ის გვაძლევს საშუალებას ვეზიაროთ რელიგიურ წარმოდგენებს, ცრურწმენებს, ქართულ ენობრივ და აზრობრივ ცნობიერსა თუ ქვეცნობიერს (<https://saba.com.ge/books/details/1321>).

ისტორიულად, საზოგადოებისათვის შელოცვა მკურნალობასთან ასოცირდებოდა. „ძველად სოფლებში ექიმი, მკურნალი თითქმის არ იყო. ის ადამიანები, რომლებმაც შელოცვა იცოდნენ, სახალხო ექიმებიც იყვნენ. მათ შეეძლოთ და ჰქონდათ იმის უნარი, რომ წამლები დაემზადებინათ. ბუნებრივია, ნდობის ფაქტორიც ძალიან დიდი იყო ხალხში. თუნდაც ის იდუმალეობა, რასაც ხვდება ან ავადმყოფი, ან მისი პატრონი იმ მომენტში, რა თქმა უნდა, განაპირობებს ნდობას.

შელოცვა გარკვეულ დროს, გარკვეულ ადგილას, გარკვეული ოდენობით სრულდება, თანაც ჩურჩულით. გარდა სიტყვებისა, პრაქტიკული დავალებებიც არის (<https://netgazeti.ge/life/43420/>). თავად შემლოცველი დანის, ცულის, ნაჯახისა და სხვა ბასრი საგნების გამოყენებით ცდილობს დააშინოს სნეულება და განდევნოს დავადებულის სხეულიდან.

„შელოცვა სიტყვიერი ფორმულაა, რომელსაც სამისნო დანიშნულება აქვს. ეს ჟანრი უხსოვარ დროში ჩამოყალიბდა და ფართოდ იყო ცნობილი ყველა ხალხში, მათ რიცხვში ქართველებიც მოიაზრებოდა.

შელოცვები დანიშნულების მიხედვით ორ ნაწილად იყოფა: სამეურნეო და სამკურნალო (ჩიქოვანი, 1956: 288).

შელოცვების მთელი რეპერტუარი, რა თქმა უნდა, მარტო ამ ორი ჯგუფით არ ამოიწურება. სისრულისათვის უნდა დავასახელოთ თემატურად სხვანაირი შელოცვებიც: სატრფიალო, საოჯახო, სამოგზაურო და სხვა. სწორედაც, „შელოცვა ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი არქაული და თავისთავადი ჟანრია. მის წარმოშობას საფუძვლად უდევს სიტყვის მაგიური ძალის რწმენა, რომელსაც უმეტესწილად თან ახლავს გარკვეული საწესო მოქმედება (შიოშვილი, 1994:3).

შელოცვასთან დაკავშირებით ფოლკლორში მრავლადაა ლიტერატურა წარმოდგენილი, რაც ერთხელ კიდევ ცხადყოფს თუ რამდენად მნიშვნელოვანი იყო ქართველებისათვის ფოლკლორის ეს ჟანრი. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ რელიგიის გვერდით კონტამინირებულად გვხვდება შელოცვა//გამოლოცვათა ფორმები.

მეთოდოლოგია: შელოცვასთან დაკავშირებული მასალების მოძიება, დაყოფა, დახარისხება. კვლევისას გამოვიყენეთ შედარება-შეპირისპირების მეთოდი, შევისწავლეთ წარსულში დაცული წყაროები და დავაკავშირეთ დღევანდელობას.

კერძოდ, აღწერთმა მეთოდმა, ერთხელ კიდევ ცხადყო, თუ რაოდენ დიდ და მნიშვნელოვან საკვლევ მასალებს ინახავს აჭარის ფოლკლორი.

დისკუსია (ძირითადი შედეგები)/შედეგები: კაცობრიობის განვითარების გზაზე, ადამიანები შელოცვას სხვადასხვა ბოროტი ძალების განსადევნად იყენებდნენ. „შელოცვა არის რელიგიური ან სულიერი რიტუალი, რომელსაც კლასიკური გაგებით დემონებისა და სულების განსადევნად იყენებენ. აგრეთვე მას მიმართავენ ადამიანის წყევლისგან გასათავისუფლებლად. პირს, რომელიც ახორციელებს შელოცვას, ძველ კულტურაში ეგზორცისტი ეწოდებოდა და ხშირად იყო ეკლესიის წევრი, ან დაჯილდოებული სპეციალური თვისებებითა და ძალით. თუმცა მოგვიანებით მიჩნეულ იქნა, რომ შელოცვების შესრულება ყველა ადამიანს შეუძლია.

დღევანდელ რეალობაში შელოცვები არცთუ ისე პოპულარულია, თუმცა ერთ დროს ძალიან აქტუალური გახლდათ. ქართულ სოფლებში, სასულიერო პირების გარდა, სპეციალურად ეძებდნენ მადლმოსილ ადამიანებს, რათა შელოცვა ეფექტური ყოფილიყო. დროის სვლასთან ერთად, შელოცვებს არა მხოლოდ ბოროტი სულების განსადევნად, არამედ სხვადასხვა დაავადებების განსაკურნებლადც მიმართავდნენ. ეს კულტურული მიმდინარეობა ჩვენამდეც სწორედ ამ ფორმით მოვიდა. (<https://genius.ge/59959-qartuli-shelocvebi/>).

ისტორიულად, ქრისტიანული რელიგია წარმართულ შელოცვებს სდევნიდა. ამ ჭიდილში ძველმა ფორმულამ სახე იცვალა: მკურნალებად, შელოცვის შემსრულებლებად ბიბლიური პირები მოგვევლინენ, ხშირად შელოცვა ღვთისადმი მიმართვით იწყება და სწორედ ეს ქრისტიანობის გავლენის შედეგია.

„ხალხური სიტყვიერების ეს ჟანრი ძველად საქართველოში გავრცელებული ყოფილა. იგი, რა თქმა უნდა, უფრო პოპულარული ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე იყო, შემდგომში მოხდა რიგი საკითხებით, შელოცვებითა და კურთხევით ჩანაცვლება. დღეისათვის გვხვდება ჩაწერილ ნიმუშთაგან, უძველესი, რომელიც დაცულია მე-10 საუკუნის ხელნაწერში. სხვადასხვა საწარმართო შინაარსის „ლოცვა“-ანუ ხალხში ცნობილი შელოცვა (ჩიქოვანი, 1956: 289).

საქართველოში, როგორც სხვა ხალხთა ისტორიაშიც მოხდა რელიგიურ ცვლილებებთან დაკავშირებით რიგი საკითხების შეცვლა-ჩანაცვლება ახალი რელიგიური წეს-ჩვეულებებით. საქართველოში მას ამ ტერმინით არ მოიხსენიებდნენ. „სიტყვა „შელოცვა“ ახალ ტერმინად ჩანს მე-14 საუკუნის H 1313 ხელნაწერში, რომელიც ნათარგმნი ძეგლებისაგან შედგება (ხელნაწერთა აღწერილობა ტ.3 გვ 271). „შელოცვა იხმარება, მაგრამ არა ძირითადი ტექსტის მიმართ, კურთხევანი მე-17 საუკუნის ნუსხაში. ერთი ნუსხა კი ხმარობს ხალხურში მიღებულ ტერმინს „გამოლოცვისაი“ (შემდგომად მწუხრისაი გამოლოცვისაი). რაც ამ კონტექსტის მიხედვით ხალხური ჩვეულების (გამოლოცვის) აღსრულებას არ გულისხმობს (იქვე, 289). აჭარის ფოლკლორულ მასალების რეპერტუარს თუ გადავხედავთ, ხალხური მთქმელი ორივე ტერმინს შელოცვა//გამოლოცვას იყენებს. თითქმის ერთსა და იმავე კონტექსტში. „ხელნაწერებში ფიქსირებულია სამეურნეო, სამკურნალო, საოჯახო და სხვა. ხასიათის შელოცვები. ძველი ხალხური შელოცვები, ერთგვარი მოდერნიზებული სახით, შესულია საეკლესიო ლიტურატურის თვალსაჩინო ძეგლში „კურთხევანში“, სამკურნალო წიგნშეშეში, ე. წ. „კარაბადინში“, აპოკრიფული შინაარსის წერილებში, ანუ „ავგაროზში“ და სხვა კრებულებში (იქვე, 289).

ხალხთა ცნობიერებაში სიტყვას ოდითგანვე დიდი მნიშველობა ენიჭებოდა. შესაძლებელია, მას სამკურნალო ძალაც ამიტომ მიანიჭეს. ბიბლიაც ქადაგებს:

„ყოველივე სიტყვითა გაცხადდების“. სიტყვას სამკურნალო მნიშვნელობას ანიჭებდა ყველა ხალხი, მათ შორის ქართველებიც. დღეს საყოველთაოდ ცნობილია „ვედათა შელოცვები ციებაზე. მე-14 საუკუნის ნუსხურ კრებულში წარმოდგენილია „ლოცვაი კაცსა ზედა ცხროალსა“. ციების ლოცვა ჩვენში მიღებული ყოფილა, ალბათ ამ სენის გავრცელების გამო და იგი ქრისტიანულ საეკლესიო პრაქტიკაში დამკვიდრებულ ლოცვათა შორის შეტანილია როგორც ადრინდელ, ასე ახალი საუკუნეების ხელნაწერების მიხედვით, მე-14 საუკუნის ხელნაწერის ტექსტი მცირეოდენი ცვლილებებით შესულია წარმართული შელოცვებით დამძიმებულ ერთ „კურთხევანში“, რომელიც მე-17 საუკუნეშია გადაწერილი. აქ სათაურიც სხვაგვარ წაკითხვას გვაძლევს: „ლოცვა ცხროსათვის“(იქვე, 289).

აჭარის ფოლკლორში მეტად საინტერესოაა წარმოდგენილი შელოცვათა ტექსტებიც და შესრულების ფორმაც. ისინი ნაწილობრივ განსხვავდება ზოგადქართული ტრადიციული წესებისაგან. ყოველივე კი განაპირობებული იყო საუკუნოვანი ტრაგედიით, რაც აჭარის დაპყრობით იყო გამოწვეული.

მიუხედავად ისტორიული ბედუკუღმართობისა, აჭარის ფოლკლორში დღესაცაა დაცული ქრისტიანული შელოცვისათვის დამახასიათებელი მრავალი ელემენტი. მათ შორის დასაწყისი შელოცვისა ყველაზე გავრცელებული ფორმულაა „სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა“, რომელსაც ქრისტიანულ სამყაროში ყოველი საქმის დაწყების წინ წარმოთქვამდნენ(<https://netgazeti.ge/life/43420/>).

შელოცვებს ჩვენში, აჭარაში ავრცელებდნენ მოხუცები, უმთავრესად კი სპეციალური პირები_ მკითხავები და ექიმბაშები, მისნები და ა.შ.

ქართულ სასულიერო ძეგლებში მე-10 საუკუნიდან მოყოლებული ყველაზე გავრცელებული შელოცვებია: სამეურნეო შინაარსის შელოცვები. ვფიქრობ, ყ ვ ე ლ ა ზ ე მნიშვნელოვანი სამკურნალო შინაარსის შელოცვებია. ჩვენი ნაშრომის ძირითად თემას სამკურნალო შინაარსის შელოცვა წარმოადგენს. კერძოდ, გვეჯოთი დავადებული ჩვილი ბავშვის ან მოზარდის, სამ-ხუთ წლამდე, მკურნალობა. შელოცვები, ძირითადად, ხალხშია გავრცელებული და ხალხური კულტურის ფონდის კუთვნილებაა. საუკუნეების წინათ გამოლოცვასა და შელოცვას საფუძველი ხალხში გავრცელებულმა რწმენა-წარმოდგენებმა ჩაუყარა.

აჭარის ფოლკლორში დღესაცაა დაცული და აქტიურად იყენებენ სამკურნალო შელოცვის ერთ-ერთ სახეს გვეჯო-წმინდანის, უქმურის გამოლოცვას. ყველა რაიონის მკვიდრთა ცნობიერებაში დალექილია რწმენა-წარმოდგენა ამ დავადებათა გამოლოცვა-განკურნების შესახებ. საზოგადოების დიდი ნაწილს სჯერა, რომ გამოლოცვით დავადებული ბავშვი განიკურნება. მშობლები მიმართავენ ადამიანებს, ვისაც ძალუძს მათი განკურნება. ერთ-ერთი მლოცველ-გამომ-

ლოცველი ამბობს: ღმერთ-გამჩენელმა უნდა აგირჩიოს, ყველას არ შეუძლია გამოლოცვა. ყველას არც ხელი და არც ლოცვა არ უჭრისო (მთქ. თ. ქარცივაძე, დაბ. სოფელ ჭალაში, მცხ. სოფ. ზემოხევში, 88წ. პირადი არქივი, ჩაწ. 2018წ). გვეჯოს ხალხურ სიტყვიერებაში, ხოლო მედიცინაში მას რაქიტს უწოდებენ. მლოცველები მას შემდეგნაირად მკურნალობენ. გამომლოცველი შეარჩევს დღეს, მთვარეს. კერძოდ; „აღმა მთვარე არ უნდა იყოს, დაღმა მთვარეს დროს შეიძლება დავადებული ბავშვის გამოლოცვა“. „დაღმა მთვარეზე თუ არ გამულოცავ არ მორჩება. დაღმა მთვარეზე ავანტყოფობა დაღმა წავა და დამარცხდება“ - გვეუბნება შემლოცველი. გამომლოცველი, სანამ ბავშვს გამოულოცავს, მანამდე გაამზადებს შვიდ ფიჭის სანთელს. დაანაწილებს ახალ ნარგავებზე, შვიდი მორჩი ხე უნდა იყოს. საღამოს დაულაპარაკებლად, ისე რომ არავინ არ უნდა დაინახოს. შვიდ ნაჭერში გამოხვეულ, შვიდ სანთელს, შვიდ მორჩ ხეზე მიაბამს და დატოვებს მთელი ღამის განმავლობაში. მეორე დღეს დილით, გამთენიისას, ასევე დაულაპარაკებლად ჩამოუვლის და თითოეულ სანთელს მოხსნის და წამოიღებს სახლში. როცა მოუყვანებენ დავადებულ ბავშვს, ის, მას შემდეგი სიტყვებით მიმართავს:

გვეჯო-მეჯოვ, ილიმენჯოვ.
 აღმეჭილო, დაღმეჭილო,
 ძვალში თუ ხარ, ხორცში გამოი.
 ხორცში თუ ხარ ტყავში გამოი.
 დაგდებ თავსა, წაგჭრი თავსა(7-ჯერ).

შემლოცველი ამ ტექსტს შვიდჯერ იმეორებს, თან ბავშვს სპეციალურად მოტანილ კიბეზე (ზემოდან ქვემოთ ჩამოატარებს ლოცვა-ლოცვით) დააქეღვინებს კიბის საფეხურებზე, ფეხით შედგომითა და დამუქრებით. მას ხელში ცული, ნაჯახი ან დანა უჭირავს. მლოცველი კეპავს საფეხურს, იმეორებს შელოცვის ტექსტს და ბავშვის ფეხდანადგამ ადგილს კეპავს, ემუქრება ზემოთ წარმოდგენილი ტექსტით, ან კიდევ ცვილს მას:

ასარია, მასარია,
 ყველა შენი წამალია.
 ძვალში თუ ხარ, ხორცში გამოი.
 ხორცში თუ ხარ ტყავში გამოი.
 დაგდებ თავსა, წაგჭრი თავსა(7-ჯერ).

ამ პროცედურების დასრულების შემდეგ, გამომლოცველი ბავშვს განკუთვნილ შვიდ სანთელზე შეაყენებს. ამასაც შვიდჯერ დააქეღვინებს და მერე ამ სანთლებს ადნობს ღუმელზე. გამდნარ სანთელს ჩაასხამს მაკრატლის ხელმოსაკიდ თვალში და თანაც ემუქრება. ქვემოთ მომზადებულია წყლით სავსე ჭურჭელი, სადაც ცხელ-ცხელი სანთელი მაკრატლის თვალის გავლით ჩაედინება

სპეციალურ ჭურჭელში და ცივდება. წყალში ჩაღვნილი სანთელი უცნაურ ფორმას ღებულობს. შემლოცველი აკვირდება, ამსგავსებს საგნებს და ასკვნის, რომ დავადებული ბავშვი ამ საგნითაა (დაბასხუნებული) დავადებული. შემლოცველი მას აიღებს შეახვევს ნაჭერში და მასზე ბავშვს ფეხებით აყენებს(სამჯერ). ისევ ადნობს და ისევ ეს პროცედურები გრძელდება. ბოლოს, ამ სანთელს აიღებს შეახვევს, მიაქვს და ოთხი, ან სამი გზის გასაყარზე ფლავს. „ყველამ ზედ გაიაროს და სნეულება დამარცხდებოდეს“. გამომლოცველის თქმით, „თუ ბავშვს ორგანიზმში გამყდარი არ აქვს დავადება, ერთი გამოლოცვა ყოფნის თუ რთულადაა, სამჯერ უნდა ჩაუტაროს ეს პროცედურა. პარალელურად „ბალახების ვანებიც უნდა გაუკეთოს“. კერძოდ, კატრის ტოტების ნახარში ან მარიამხელას ნახარში თუ გოგონაა, ბიჭს_ წამალწმიდი.

ზოგადად, შელოცვის დასაწყისის ყველაზე გავრცელებული ფორმულაა „სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა“, ტიპის, გაუგებარ სიტყვათა სინტაგმებისგან შედგენილი დასაწყისები: „ალისასა მალისასა“ „ატიტი მათიტი“, „ადილასა მადილასა“, „აღე მალე სალანდონე“ და სხვა, თუმცა ამ შელოცვის აჭარისეულ ვარიანტში ამ სიტყვებით არა გვაქვს წარმოდგენილი. აღსანიშნავია სხვა სახის სამკურნალო შელოცვები, სადაც ამ ფორმულარით იწყება შელოცვები.

სამკურნალო შელოცვები მრავალგვარია. თითქმის ყველა ავადმყოფს თავისი ლოცვა ჰქონდა. უძველესი გაგებით დავადებას იწვევდა უხილავი ძალა, „სული“ რომელიც სხეულში დაუკუითხავად ჩასახლდებოდა. განკურნება მაშინ მოხდებოდა, როცა „სულს“ აიძულებდნენ მიეტოვებინა ორგანიზმი, რადგან სიტყვას ზეგავლენის ძალა ჰქონდა, ამის გამო მას შეეძლო ემოქმედა „ბატონებზე“ და განდევნა ისინი.

სამკურნალო შელოცვებში ერთიანდება შელოცვები, რომლებიც ადამიანის ჯანმრთელობას ეხება. მაგალითად, არსებობს თვალის, შეშინებულის, გულის ტკივილის, შაკიკის, ჭვალის, სურდოს, კანის დაავადებების, თვალის დაავადებების, დამწვრის, ნაღრძობის, წელის, კისრის, კბილის, ყელის, მუცლის ტკივილის, ავი თვალის მოსაგერიებელი შელოცვები. შელოცვებში დაავადებას ემუქრებიან ქვაბში ჩაჭრით და დამდულვრით, შემდეგ კი ქარისა და ნიავისთვის გატანებით. გამოლოცვის მერე დარჩენილ, გამოლოცვის დროს გამოყენებულ სანთელს ფლავენ გზაჯვარედინზე(სანთლის ჩაფლვა//დაფვლით) და სხვა მრავალი.

შელოცვები საუკუნეობით ნაცადი და უებარი საშუალებაა საჭიროების შემთხვევაში. აქაურთა რწმენით, შელოცვისას შემლოცველს წელზე აუცილებლად უნდა ჰქონდეს ქამარი და ცეცხლთან შავტარიანი დანით ხელში სამჯერ უნდა წარმოთქვას შელოცვა. საერთოდაც, შელოცვა სამჯერან ან შვიდჯერ უნდა გაი-

მეოროს. მთქმელთა გადმოცემით, შელოცვები აუცილებელი არაა ზეპირად იცოდეთ, მას წაკითხულსაც იგივე ძალა აქვს.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, საუკუნეების განმავლობაში ქრისტიანულ რელიგიაში ძველ წარმართული შინაარსის ლოცვების საფუძველზე ახალი ლოცვები შეიქნა და დამკვიდრდა. რიგი ლოცვებისა თავმოყრილია ე.წ. „კურთხევანში“.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სამკურნალო წიგნებში მოთავსებულ შელოცვებს თან ახლავს ცნობები შესრულების წესებზე, რაც ნათლად ადასტურებს მათ ხალხურ ტრადიციასთან კავშირს...

შესაბამისად, ამ ნიადაგზე თეთრი კულტის მსახურთაც უძნელდებოდათ იმის გარკვევა, თუ რა იყო მათთვის მისაღები და დასაგმობი.

ზოგადქართულ ფოლკლორში, ასევე აჭარაში კონტამინირებული სახითაა ამ სახის შელოცვები წარმოდგენილი. შელოცვაში ვხდებით როგორც ქრისტიანულ, წარმართულ, მუსლიმურ ელემენტებს... კერძოდ, საკმიელის კმევას (დახრჩოლებას), სამი სანთლის დანთებას გამოლოცვისას, რომელსაც რწმენით მუსლიმანი ამზადებს და გამოლოცვის პროცესში თავად იყენებს.

ამრიგად, შელოცვათა ციკლის მასალებში ვაწყდებით ერთობ საინტერესო დეტალებს, რაც კვლევისას ყურადსაღებია. ფაქტი კი ჯიუტია, აჭარის ფოლკლორის არქაულ შრეებში დაღექილია ზოგადქართული ტრადიციები, რასაც აქაური მორწმუნე მისდაუნებურად ასრულებს. მუსლიმი შემლოცველი სანთლით ასრულებს რიტუალს და ქვეცობიერი მართავს მას. ის ბოლომდე ვერ იაზრებს, რომ ეს წარმართულ-ქრისტიანული გადმონაშთია, რომელსაც მუსლიმური ელემენტებიც დაერთო.

ამრიგად, შელოცვები ოდითგანვე არსებობდა და დღესაც აგრძელებს არსებობას... ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება შინაარსით, ქვეტექსტებით, შესრულებით და სხვა. ასევე საუკუნეების განმავლობაში შემლოცველები რაღაცებს თავიანთი ნება-სურვილის მიხედვით ცვლიდნენ.

დაბოლოს, დამეთანხმებით ალბათ, რომ შელოცვათა საბოლოო სახის დადგენა, სრულყოფილად წარმოდგენა შეუძლებელია. და ბუნებრივია, ეს თემაც ბოლომდე შესწავლილი ვერ იქნება... რამეთუ, ეს ის პროცესია, რომელიც მუდმივ განახლებადია

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ქართული ხალხური შელოცვები, 1994: - კრებული შეადგინა და შენიშვნები დაურთო თინა შიოშვილმა, გამ. „აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა“ ბთ.,
2. ჩიქოვანი, 1956: - ჩიქოვანი მიხეილ, „ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია“, გამ. „სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა“, თბ.,
3. ხელნაწერთა აღწერილობა, - ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ.3, წიგნიდან: ჩიქოვანი მიხეილ, „ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია“, გამ. „სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა“, თბ.,
4. <https://saba.com.ge/books/details/1321>.
5. <https://genius.ge/59959-qartuli-shelocvebi/>.
6. <https://netgazeti.ge/life/43420/>

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი / Avtandil Nikoleishvili¹

(ქუთაისი, საქართველო / Kutaisi, Georgia)

ბარესამყართან ურთიერთობის პრობლემა 1917-1921 წლების ქართულ მწერლობაში

აბსტრაქტი: გარესამყაროსთან ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობა ყოველთვის წარმოადგენდა განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე პრობლემას. ამ გარემოებას არსებითად განსაზღვრავდა საქართველოს გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა. აქედან გამომდინარე, გარესამყაროსთან ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობასთან დაკავშირებული საკითხები მუდმივად იყო ქცეული ქართველ მწერალთა განსჯის ერთ-ერთ უმთავრეს საკითხად. ამ პრობლემისადმი მათმა ინტერესმა განსაკუთრებით დიდი მასშტაბები შეიძინა 1918-1921 წლებში - საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის დროს. ქართველ მწერალთა მაშინდელი მოსაზრებანი სამ მიმართულებად შეიძლება გავართიანოთ: პირველი, ყველაზე მეტად გავრცელებული შეხედულების წარმომადგენლები აქტიურად უჭერდნენ მხარს პროევროპული პოლიტიკის გატარებას, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა ჩვენი ქვეყნის დამკვიდრება ევროპული სამყაროს ნაწილად. ქართველ მწერალთა მეორე ნაწილის აზრით, რადგანაც საქართველო თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელ რეგიონს წარმოადგენს, იგი მომავალშიც ამ სივრცის ნაწილად უნდა დარჩენილიყო. მესამე ნაწილი კი კატეგორიული ფორმით ემიჯნებოდა ორივე ამ თვალსაზრისს და ჩვენი სულიერი კულტურის განვითარების ყველაზე პერსპექტიულ გზად აზიურ სამყაროსთან სიახლოვეს მიიჩნევდა.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, ევროპა, აზია, რუსეთი, ორიენტაცია.

The Problem of Relations with the Outside World in Georgian Writing of 1917-1921

Abstract: Our country's relations with the outside world have always been a problem of special importance. This circumstance was essentially determined by the geographical location of Georgia. Therefore, the issues related to our country's relations with the outside world have constantly become one of the most important issues for the

¹ ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი / Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Georgian Philology at Akaki Tsereteli State University

judgment of Georgian writers. Their interest in this problem acquired a particularly large scale in 1918-1921 - during the existence of the first democratic republic of Georgia. The opinions of Georgian writers at that time can be grouped into three directions: first, the representatives of the most widespread opinion actively supported the implementation of pro-European policy, which would lead to making our country part of the European world. According to their belief, it would be possible to preserve the state independence of Georgia and defeat the hostile environment in this way. The strengthening factor of the pro-European point of view was also the belief that getting closer to European spiritual values would become a factor giving a powerful impetus to Georgian writing. According to the opinion of the second part of Georgian writers, since Georgia was the region connecting Europe and Asia due to its geographical location, it had to remain a part of this space in the future. The third part categorically disagreed with both of these points of view and considered having close relations with the Asian world to be the most promising way for the development of our spiritual culture.

Key words: Georgia, Europe, Asia, Russia, orientation.

როგორც საქართველოს სახელმწიფოებრივი არსებობის ხანგრძლივი ისტორია ადასტურებს, გარესამყაროსთან ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობა ყოველთვის იყო ქცეული განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე პრობლემად. ამ გარემოებას არსებითად განსაზღვრავდა საქართველოს გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა და ის ფაქტი, რომ იგი მისი ისტორიის თითქმის ყველა ეტაპზე იმჟამინდელი მსოფლიოს მძლავრი აგრესორი სახელმწიფოებით იყო გარშემორტყმული და მათი გამუდმებული თავდასხმების ობიექტად ქცეული. ამ გარემოებიდან გამომდინარე, ჩვენი ქვეყნის მესვეურები სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად იძულებული იყვნენ პერმანენტულად ეძებნათ ის ძალა, რომელიც დახმარებას გაგვიწევდა ამ მიზნის მიღწევაში.

საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარე მივების ამ პროცესში, რომელიც ფაქტობრივად დღემდე გრძელდება, ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გადარჩენის იმედს ჩვენი ქვეყნის მესვეურები და ქართველი მამულიშვილები სხვადასხვაგვარად განსაზღვრავდნენ. კერძოდ, მოყოლებული XVI საუკუნიდან, როცა რამდენიმე სამეფოდ და სამთავროდ დაქუცმაცებული საქართველო რეალურად დადგა ყოფნა-არყოფნის

საფრთხის წინაშე, გარესამყაროში მძლავრი მოკავშირისა და დამხმარე ძალის მოძებნის მცდელობა განსაკუთრებით აქტუალურ პრობლემად იქცა.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი ქვეყნის იმჟამინდელ მესვეურთა ცალკეული წარმომადგენლები ეროვნულ გადარჩენასა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას საქართველოს აგრესორ სახელმწიფოებთან (ირანთან და ოსმალეთთან) ლავირებული პოლიტიკის გატარებით ცდილობდნენ, მათ ამ მცდელობას სასურველი შედეგი არასოდეს მოჰყოლია.

ამიტომაც ბევრი მათგანი იძულებული გახდა, მოკავშირეთა მოძიების გეოგრაფიული არეალი გაეფართოვებინა და იმედის თვალი ევროპისთვის მიეპყრო. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო ევროპის ქვეყნებთან ადრინდელ საუკუნეებშიც იყო აქტიურად დაკავშირებული არა მარტო რელიგიურად და კულტურულ-საგანმანათლებლო ურთიერთობებით, არამედ პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივადაც, XVI-XVIII საუკუნეებში ევროპისკენ სწრაფვა თვისებრივად ახალ სტადიაში შევიდა. კერძოდ, ევროპის დიდი სახელმწიფოების დახმარების მიღწევას ჩვენი ქვეყნის მესვეურები არა მარტო მათთან აქტიურ პოლიტიკურ მოლაპარაკებათა გზით ცდილობდნენ, არამედ რელიგიური ერთმორწმუნეობის ხაზგასმითაც და ამ პროცესში კათოლიკური ეკლესიის წარმომადგენლებსაც, მათ შორის რომის პაპებსაც, მიმართავდნენ. უფრო მეტიც, ქართველ დიდგაროვანთა ცალკეული წარმომადგენლები მათი ნდობის უფრო მეტად მოპოვების მიზნით კათოლიკურ აღმსარებლობასაც ღებულობდნენ.

სამწუხაროდ, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მიმდინარე ამგვარი მცდელობები მაშინ სიტყვიერი თანაგრძნობის ფარგლებს არ გასცილებია და ევროპასთან ჩვენი ურთიერთობა ქართულ რეალობაში იქაურ შემოქმედებით და ინტელექტუალურ მიღწევათა მეტ-ნაკლები მასშტაბებით გადმოტანითა და დამკვიდრებით განისაზღვრა.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო მაინც XVIII საუკუნის ქართული მწერლობაა, როცა იმხანად მოღვაწე ქართველ მწერალთა ცალკეული წარმომადგენლების შემოქმედებაში ხელშესახებად გამოვლინდა ევროპული მწერლობისთვის დამახასიათებელი ის ტენდენციები, რომელნიც ილია ჭავჭავაძემ ევროპეიზმის სახელით მონათლა.

რაც შეეხება რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობამდელ პერიოდში ქართული სამეფო კარის წარმომადგენლებისა და ქვეყნის ბედის წარმმართველი სხვა სახელმწიფო მოღვაწეების მიერ გატარებულ საგარეო პოლიტიკურ კურსს, მათმა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა, ევროპასთან ურთიერთობაში ხელის მოცარვითა და მისგან სასურველი თანადგომის ვერმიღებით გულგატეხილებმა და იმედგაცრუებულებმა, ასეთ უმძიმეს მდგომარეობაში ჩავარდნილი ქვეყნის გადასარჩენად

იმედის თვალი რუსეთს მიაპყრო. რუსეთისადმი მათი ამგვარი ოპტიმისტური დამოკიდებულება ამ ქვეყნის სამხედრო ძლიერებასთან ერთად ჩვენი ხალხების რელიგიურმა ერთმორწმუნობამაც განაპირობა არსებითად. სამწუხაროდ, მათ ამ მოლოდინს 1801 წელს რუსეთის მიერ ჩვენი ქვეყნის დაპყრობითა და საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვით დაესვა წერტილი.

ამ დროიდან მოყოლებული 1918 წლამდე, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე, ევროპასთან ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობა რუსეთის გავლით დამყარებული კულტურულ-საგანმანათლებლო სფეროებით იყო შემოფარგლული და ქართულ ინტელექტუალურ და შემოქმედებით სივრცეში ევროპული ფასეულობები მხოლოდ რუსეთიდან შემოდიოდა რამდენადმე ტრანსფორმირებული ფორმით.

1918-1921 წლებში, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის ხანმოკლე პერიოდში კი ვითარება არსებითად იცვლება და ევროპასთან საქართველოს დამაკავშირებელ გზათა ძიება აქტიურ ფაზაში შედის.

სწორედ ამის ერთ-ერთ ნათელ გამოვლინებას წარმოადგენს ის კარდინალური ცვლილება, ნოე ჟორდანიას (1868-1953 წწ.) პოლიტიკურმა თვალთახედვამ რომ განიცადა იმხანად. კერძოდ, ადრინდელ პერიოდში პრორუსული თვალთახედვით გამორჩეული ეს პიროვნება ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ პერიოდში არსებითად შეცვლილ მის პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ მრწამსს ამგვარი სახით განსაზღვრავდა: „დიდი ხანი არ არის, რაც გამოვედით ევროპის სავალ ხაზზე, ჩავდექით მის ფერხულში. ეს არ არის რაღაც უცაბედი, თვითნებური მოვლენა. ის აუცილებელია, ფატალურია. მას ვერ აცდება ვერც ერთი ხალხი. ევროპის გზა მსოფლიო გზაა. ახალ ისტორიას სხვა გზა ჯერ არ გამოუგონებია და თავისთავად მისახვედრია ჩვენი მასზე შედგომა. ევროპა მიდიოდა ამ ხაზზე სტიქიურათ, ვინაიდან მსგავსი ისტორიული მაგალითი თვალწინ არ ქონებია და სხვისი გამოცდილებით ვერ ისარგებლებდა. ის თვითონ ქმნიდა თავის ისტორიას, იკაფავდა წალდით ხელში ახალ ეკლიან გზას. მიდიოდა წინ, მუდამ წინ...”

ჩვენ, მადლობა ღმერთს, არ ვიმყოფებით ამ უდაბნოში, არ მივდივართ უგზო-უკვლოდ. რაკი ჩავდექით ევროპის ფერხულში, ვიცით, რასაც ვაკეთებთ, საითკენ მივემართებით“ (ჟორდანიას, 1990: 262).

სამწუხაროდ, ჩვენი ქვეყნის განვითარების ამ პოლიტიკური კურსის მომხრეთა თვალთახედვას იმხანად მწვავედ დაუპირისპირდნენ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენლები, რომლებმაც რუსეთის მიერ საქართველოს ხელმეორედ დაპყრობის საქმეში გარეშე მტრებზე დიდი როლი შეასრულეს. იმისათ-

ვის, რომ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნეს ხსენებულ პერიოდში მოღვაწე ქართველ მამულიშვილთა დიდი ნაწილის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თვალთახედვის არსზე, აქ დღევანდელი ჩვენი საზოგადოებისთვის ნაკლებად ცნობილი ერთი ლექსი მინდა გავიხსენო, რომლის ავტორიცაა აკაკი შანიძე. იგი ახალგაზრდობაში ლექსებსაც წერდა და მათი მეშვეობით საკმაოდ შთამბეჭდავად გამოხატავდა თავის პატრიოტულ გრძნობებს. ხსენებული ლექსი მან ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე ექვსი თვით ადრე, 1917 წლის 5 დეკემბერს, გამოაქვეყნა ჟურნალ „პრომეთეს“ 1918 წლის პირველ ნომერში.

როგორც ცნობილია, ეს ის დრო იყო, როცა რუსეთის შემადგენლობიდან თავდახსნილი საქართველო, რომელსაც სომხეთთან და აზერბაიჯანთან ერთად დროებითი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა - ამიერკავკასიის კომისარიატი ჰქონდა შექმნილი, აქტიურად ემზადებოდა დამოუკიდებლობის გამოსაცხადებლად. ასეთ ვითარებაში ქართველ მამულიშვილთა აქტიური მსჯელობის საგნად სავსებით ბუნებრივად იქცა გარკვევა იმისა, როგორი უნდა ყოფილიყო ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი განვითარების სამომავლო გზა.

აკაკი შანიძის ხსენებული ლექსიც ამ სულისკვეთების გამომხატველი და საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის განმსაზღვრელი პოეტური ტექსტია, რომლის მიხედვითაც მისმა ავტორმა მკაფიოდ განსაზღვრა ის უმთავრესი პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ორიენტაციები, საითაც უპირობოდ უნდა წარმართულიყო მისი განვითარების პერსპექტიული გზა. ნათქვამისთვის ნათელსაყოფად დავიმოწმებ ფრაგმენტს ხსენებული ლექსიდან:

აბა, ფხიზლად, ქართველებო! მივჰყვეთ მამა-პაპათ კვალსა!
წარსულს გრძნობით ვიგონებდეთ, ჩავუფიქრდეთ მომავალსა!
ცალი თვალი პონტოსაკენ, ნუ ვაშორებთ გურგანს ცალსა!
ყური უგდოთ გურჯი-ბოლახს და ნუ ვაღებთ დარიალსა!
მოსწონდათ და ახლაც მოსწონთ ჩვენი ქვეყნის მთა და ველი,
მზით დამწვარი ჰიჯაზელი, გაყინული ჩრდილოელი,
სპარსი, თურქი, ლეკ-მონღოლი, ბერძენი თუ რომაელი,
ყველა ჩვენსკენ ისწრაფოდა, ყველა მაშრიყ-მადრიბელი.

ჩვენი ქვეყნის ტრაგიკული ისტორიის ამგვარი ფორმით წარმოსახვის შემდეგ ავტორი კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ ქართველმა ერმა, მიუხედავად ყველაფრისა, ყოველგვარ განსაცდელს გაუძლო და ახალი პოლიტიკური რეალობიდან გამომდინარე, მას უკვე დიდი სამომავლო პერსპექტივა გაუჩნდა.

სანამ იდენს ალაზანი, ჭოროხი და რიონ-მტკვარი,
სანამ თავზე მცველად გვადგას ცივ-გომბორი, ლიხ-მყინვარი,

არ მომკვდარა, არც მოკვდება საქართველო მოცინარი,
მეტად აღარ შემცირდება მისი სივრცე, მისი მზღვარი.

როგორც ითქვა, ქართველ მწერალთა პროვეროპული თვალთახედვის წარმომჩენ ტექსტებში განსაკუთრებული ყურადღების საგნად არა მარტო პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ ურთიერთობებთან დაკავშირებული საკითხები იყო ქცეული, არამედ ლიტერატურული, კულტურული და ყოფით-ეთნიკური კონტაქტებიც. მოვლენათა ამგვარი თვალთახედვით გააზრებამ 1917-1921 წლებში იმდენად დიდი მასშტაბები შეიძინა, რომ მანამდელი თავიანთი ნააზრების მიხედვით პრორუსულად განწყობილმა ზოგიერთმა მწერალმა რადიკალურადაც კი შეიცვალა პოზიცია და მკაფიოდ გამოხატული პროვეროპული ორიენტაციის მხარდამჭერ პიროვნებად იქცა.

სწორედ ამის ერთ-ერთ თვალნათელ გამოვლინებად უნდა მივიჩნიოთ ნიკო ნიკოლაძის (1843-1928 წწ.) მიერ იმხანად გამოქვეყნებული წერილები. კერძოდ, თუ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე იგი დაბეჯითებით ამტკიცებდა, რომ რუსეთის შემადგენლობაში საქართველოს ყოფნა მაშინდელ ვითარებაში ერთადერთ გამოსავალს წარმოადგენდა, ამ ისტორიული მოვლენის შემდგომ პერიოდში გამოქვეყნებულ წერილებში ის უკვე დაბეჯითებით აღნიშნავდა, რომ ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი მომავალი, უპირველეს ყოვლისა, ევროპულ სამყაროსთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ შესაბამის ამონარიდებს ნიკო ნიკოლაძის პუბლიცისტიკიდან. ფრაგმენტი 1918 წლამდე გამოქვეყნებულ ერთ-ერთი წერილიდან: „ჩვენი ღრმა რწმენით, ეროვნული მისწრაფება რომ გამარჯვებითაც დაგვირგვინდეს და საქართველომ საფრანგეთისა და ინგლისის მფარველობა მოიპოვოს (ჩვენთვის ერთიც და მეორეც სულ ერთია), საქართველო აშკარად და საკმაოდ დაჰკარგავს თავის იმედებს იმის შესახებ, რომ წარმატებით გადაიჭრა სამართლიანი და გონიერი საზოგადოებრივი წყობილების საკითხი, რომელიც მას აღელვებს. ევროპის სახელმწიფოებმა, თუ საქმე გამარჯვებით დაგვირგვინდება, საქართველო რომ ევროპის შინა პროვინციების დონემდეც კი აამალღონ, საქართველო მაშინაც წაგებული დარჩება და მხოლოდ პოლიტიკური წყობილების მხრით მოიგებს“ (ნიკოლაძე, 1962: 265).

როგორც ვხედავთ, საქართველოს სახელმწიფოებრივ მომავალზე მსჯელობის დროს ნ. ნიკოლაძე არაორაზროვნად უსვამდა ხაზს, რომ ევროპულ სივრცეში ჩვენი ქვეყნის მოხვედრა, იმჟამინდელი მდგომარეობიდან გამომდინარე, ნაკლებად სასარგებლო იქნებოდა. ნიკო ნიკოლაძის ამგვარ თვალთახედვას კიდევ უფრო მეტ პარადოქსულობას სძენდა ის გარემოება, რომ ამ შეხედულებას ევროპული ცხოვრებისეული სინამდვილის ღრმად და საფუძვლიანად მცოდნე პიროვნება გამოთქვამდა, წლობით ევროპაში ნაცხოვრები დიდი მოაზროვნე.

ევროპასთან საქართველოს დაკავშირების მიზანშეუწონლობაზე საუბარს ნიკო ნიკოლაძე რუსეთთან თანაცხოვრების პოზიტიურ მხარეთა დახასიათებით განაგრძობდა. მისი აზრით, „რუსეთის მფლობელობის უპირატესობას ევროპის მფლობელობასთან შედარებით“ უპირველეს ყოვლისა რუსეთში არსებული საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილების ის ფორმა წარმოადგენდა, რომელსაც შეეძლო ნამდვილი სარგებლობა მოეტანა საქართველოსთვის.

როგორც ითქვა, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობისადმი ნიკო ნიკოლაძის ამგვარი დამოკიდებულება რადიკალურად შეიცვალა მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერია დაინგრა და რეალურად მომზადდა საფუძველი ჩვენი ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღსადგენად. მის მსოფლმხედველობაში მომხდარი ამ გარდატეხის არსში გასარკვევად განსაკუთრებით საინტერესოა გაზეთ „საქართველოს“ 1918 წლის 22, 24 და 27 მარტის ნომრებში რიონელის ფსევდონიმით გამოქვეყნებული წერილი „რუსეთის დამხობა და საქართველოს ბედი.“

განსხვავებით მანამდელი პუბლიკაციებისგან, სადაც მწერალი აქტიურად ცდილობდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ჩვენი ქვეყნისთვის ყველაზე მეტად მისაღები სახელმწიფოებრივი სტატუსის მოპოვებას, რადიკალურად შეცვლილი რეალობიდან გამომდინარე, მისმა პოლიტიკურმა თვალთახედვამ უკვე არსებითად განსხვავებული სახე მიიღო და ნ. ნიკოლაძემ ამჯერად კატეგორიულად დასვა საკითხი საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის სრულად აღდგენის შესახებ.

ხსენებული პუბლიკაცია უაღრესად საინტერესო იმითაცაა, რომ მწერლის მანამდელი წერილებისგან განსხვავებით, მასში უკვე ღიად და ბოლომდე ნიღაბხდილი სახითაა წარმოჩენილი ის ნეგატიური მხარეები, რაც რუსეთის კოლონიად გადაქცევამ მოუტანა ჩვენს ქვეყანას. თუ თავის ადრინდელ პუბლიკაციებში ნ. ნიკოლაძე ამ მოვლენაზე გარკვეული თავშეკავებით საუბრობდა, ახალ პოლიტიკურ ვითარებაში მან პოზიცია რადიკალურად შეიცვალა და იგი უკვე არა მარტო სიტყვიერად გამოდიოდა საქართველოს დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბების მოთხოვნით, არამედ აქტიურ პრაქტიკულ მონაწილეობასაც ლეზულობდა ამ საქმის რეალურად განხორციელებაში.

ნიკო ნიკოლაძის მსოფლმხედველობაში მომხდარი ამგვარი რადიკალური გარდატეხა პირდაპირი შედეგი იყო 1917-1918 წლებში რუსეთსა და საქართველოში განვითარებული იმ უმნიშვნელოვანესი მოვლენებისა, რომელთაც არსებითად შეცვალეს ამ ქვეყნების იმჟამინდელი რეალობაცა და სახელმწიფოებრივი მომავალიც.

საანალიზო პერიოდში მკაფიოდ გამოხატული პროდასავლური ორიენტაციის მქონე ქართველ მწერალთა მსოფლმხედველობრივი თვალთახედვის წარ-

მოჩენის დროს განსაკუთრებული ყურადღება მინდა გერონტი ქიქოძის (1886-1960 წწ.) იმ წერილსაც მივაქციო, რომელიც მან ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოაქვეყნა 1916 წელს გაზეთ „საქართველოს“ 279-ე ნომერში სათაურით - „დასავლეთის კარები.“ ხსენებული პუბლიკაციის მიხედვით, ქართული მწერლობის განვითარების ერთადერთ პრიორიტეტულ და სასურველ შედეგთა მომტან გზად მან ევროპულ სივრცეში მისი უპირობოდ მოქცევა გამოაცხადა.

დასავლეთ ევროპული კულტურული ღირებულებებისადმი ამგვარ დამოკიდებულებასთან და აღმოსავლური სამყაროს მიმართ გამოვლენილ მკვეთრად კრიტიკულ პოზიციასთან ერთად, გ. ქიქოძე სლავიანოფილური ორიენტაციის მქონე ავტორებსაც აკრიტიკებდა განსაკუთრებული სიმკაცრით და რუსულ სივრცეში ჩვენი კულტურის მოქცევას სამომავლო პერსპექტის არმქონე მოვლენად აფასებდა. ამ გარემოების განმაპირობებელ უმთავრეს ფაქტორად იგი იმ ფაქტს მიიჩნევდა, რომ „სლავიანური კულტურა,“ როგორც დამოუკიდებელი და „ჩამოყალიბებული ტიპი,“ არ არსებობდა და სლავიანებმა „დიდი დასავლეთ-ევროპული კულტურის მხოლოდ ელემენტები აითვისეს მეტ-ნაკლებად.“

რაც შეეხებათ თავად „სლავიანურ ტომებს,“ გ. ქიქოძის ინტერპრეტაციით, რუსებს არც მათ შორის ეჭირათ პრიორიტეტული ადგილი და მათზე წინ ამ თვალსაზრისით პოლონელები და ჩეხები იდგნენ, რუსეთი კი მხოლოდ „ნახევრად ევროპიული, ნახევრად აზიური ქვეყანა იყო და თავის არსებაში იმთავითვე გამთიშავ ძალებს ატარებდა.“

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გ. ქიქოძე ქართული კულტურის განვითარების ერთადერთ პერსპექტიულ გზად დასავლურ სამყაროსთან კიდევ უფრო მეტად დაახლოებასა და იქაურ სულიერ ღირებულებათა შეთვისებას მიიჩნევდა და აცხადებდა: „საჭიროა, რომ დასავლეთის კარები ფართოდ გავაღოთ, რათა უხვად შემოვიდეს ევროპული იდეები და შეხედულებანი.“ გ. ქიქოძის რწმენით, სწორედ ეს იყო ის ერთადერთი შესაძლებლობა, რითაც ქართველი ერი „ფართო კულტურულ ასპარეზზე გამოვიდოდა და თავს დააღწევდა იმ ვიწრო და ნესტიან სენაკს, სადაც ის დიდხანს იყო გამომწყვდეული.“

გარესამყაროსთან ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობის წარმომჩენ ფაქტორებზე მსჯელობის დროს ქართველ მწერალთა გარკვეული ნაწილი ხაზგასმით აღნიშნავდა იმ გარემოებას, რომ ქართველი ხალხი საუკუნეთა განმავლობაში აზიურ სამყაროსთან არა მარტო ჩვენი ყოფა-ცხოვრებისთვის დამახასიათებელი არაერთი ნიშან-თვისებით იყო დაკავშირებული, არამედ სულიერი კულტურის განმსაზღვრელი ფაქტორებითაც. თუმცა აღნიშნული მოვლენის შესახებ საუბრის დროს მხედველობიდან ის გაორებული დამოკიდებულებაც არ უნდა გამოვგრჩეს, რასაც ცალკეული ავტორები აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებული მსჯელობის

დროს ავლენდნენ. კერძოდ, ზოგიერთი მათგანის მტკიცებით, აზიისა და ევროპის შემაერთებელ ხიდად ქცეული საქართველო ვერც ერთ ამ რეგიონთან ვერ გაწყვეტდა აქტიურ კავშირ-ურთიერთობას.

ისინი სწორედ ამ მოვლენის ლოგიკურ გამოვლინებად მიიჩნევდნენ იმას, რომ ჩვენი ყოფა-ცხოვრებისა და კულტურისთვის დამახასიათებელი არაერთი ნიშან-თვისება აღმოსავლურ და დასავლურ ფასეულობათა ორიგინალური სინთეზის შედეგს წარმოადგენდა. მაგალითად, 1917 წელს ჟურნალ „ლეილას“ პირველ ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში გრიგოლ რობაქიძე (1880-1964 წწ.) წერდა: „საქართველო... ნატეხია აღმოსავლეთის! და ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ ჩვენი აკვანი. ძვირფასია დასავლეთი ევროპა, მაგრამ ევროპისათვის აღმოსავლეთს ვერ დავთმობთ. უმჯობესი იქნება მათი ქორწილი ქართული ნადიმით გადავიხადოთ.“

ანალოგიური მოსაზრებანი გამოთქვა გრ. რობაქიძემ გაზეთ „საქართველოში“ იმავე წელს გამოქვეყნებულ წერილშიც - „ქართველ მწერლებს.“ კერძოდ, მისი ინტერპრეტაციით, „საქართველო საიდუმლო უღელტეხილია აღმოსავლეთისა და დასავლეთის. ჩვენ ვიწვით აღმოსავლეთის ფიქრმორეული შუადლით...“

ქართული ნადიმით ვიხდით აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქორწილს. და ნადიმი იგი მთავარი ჰანგია ჩვენი ნაჭედი სიტყვისა.“

როგორც დამოწმებული ფრაგმენტებითაც თვალნათლივ ჩანს, გრ. რობაქიძეს ქართული კულტურა აღმოსავლურ და დასავლურ ფაქტორთა სინთეზირების შედეგად მიაჩნდა, სადაც აღმოსავლეთს, გარკვეულწილად, პრიორიტეტული ადგილიც კი ჰქონდა დამკვიდრებული.

ხსენებული წერილების გამოქვეყნებიდან სამიოდე წლის შემდეგ, 1920 წელს, გაზეთ „ბარრიკადის“ პირველ ნომერში დასტამბულ იმ სიტყვაში, რომელიც მწერალმა ევროპის სოციალისტურ დელეგაციასთან შეხვედრის დროს წარმოთქვა, თავის წინანდელ პუბლიკაციებში ხაზგასმული სიმკვეთრით გამოხატული პროაღმოსავლური ორიენტაცია მან, მართალია, რამდენადმე შეარბილა, მაგრამ აღმოსავლური სამყაროს განსაკუთრებულ როლს ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში ამჯერადაც გაუსვა ხაზი. ავტორისეული თვალთახედვისთვის მეტი სიცხადის მისაცემად დავიმოწმებ ფრაგმენტს ევროპელი სტუმრებისადმი მიმართული მისი ამ სიტყვიდან: „ჩვენი შეხვედრა არ არის შემთხვევითი მოვლენილი.“

ორი ათასი წელი ქართველნი ბუნებით დაუდევარნი გელოდებოდათ თქვენ: არჩეულ შვილებს დასავლეთისას.

ჩვენ ვცხოვრობდით მცირე აზიის გახურებულს შუაგულში და მზით მოთენთილნი ვგზნობდით ჩვენ მთვლემარე ღმერთებს გადურუჯულს ქვებში.

ჩვენში იყო ანთებული ხილვა აღმოსავლური.

მაგრამ ჩვენ ვერ გავუმელით აღმოსავლეთის დიდი შუადღის ავხორცობას და გამოვეშურეთ ჩრდილოეთისაკენ. ჩვენ გამოვიარეთ ცხელი ველები ქალდეასი და კავკასიონის მანელებელ კალთებს შევაფარეთ თავი.

იყო იმთავითვე რასსიულ ტემპერამენტში რაღაც უცნაური, რომელიც ვერ ეგუებოდა აღმოსავლურს მოდუნებას. ფიქრმორეულ თვლემასთან ერთად ჩვენს ხასიათში იწვოდა თესლი დასავლური ნების ამახვილებისა...

და: მოშვებულნი აღმოსავალს ჩვენ მივიღტვოდით მუდამ დასავლეთისაკენ და ამ ლტოლვილობით არის დაღარული ყოველი მოქნევა ჩვენი შემოქმედების.“

გრ. რობაქიძის ხაზგასმით, ქართველი ხალხის ამგვარი გაორებული ორიენტაცია არსებითად აღმოჩნდა განპირობებული იმ გარემოებით, რომ „ჩვენ გვეყონდა ტრაგედია გეოგრაფიის,“ რამაც საქართველო შუა გზაზე შეჩერებულ იმ ქვეყნად აქცია, რომელიც „აღმოსავალსაც მოსცილდა და ვერც დასავალს ეზიარა.“ გრ. რობაქიძის აზრით, ასეთ ყოფაში გატარებული მრავალსაუკუნოვანი ტანჯული ცხოვრების შემდეგ, უკვე არსებითად შეცვლილ იმჟამინდელ ვითარებაში, ქართველმა ხალხმა ჩვენი მომავალი არსებობის განმსაზღვრელი ვექტორი აღმოსავლური სამყაროს ნაცვლად ევროპისაკენ მიმართა.

ხსენებულ პრობლემასთან დაკავშირებით განსაკუთრებული ყურადღება იოსებ გრიშაშვილის (1889-1965 წწ.) მიერ იმხანად გამოთქმულ მოსაზრებებსაც უნდა მივაქციოთ. კერძოდ, მისი აზრით, ევროპულ და აღმოსავლურ ტენდენციათა თანაარსებობა ქართული მწერლობისთვის დამახასიათებელ ბუნებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ პოეტურ მემკვიდრეობას აღმოსავლურ სამყაროსთან უფრო მეტი ჰქონდა საერთო, ვიდრე ევროპულთან, ამისდა მიუხედავად, იგი იმ გარემოებასაც აღნიშნავდა ხაზგასმით, რომ ქართული ლიტერატურის განვითარების ისტორიული გზა ევროპულ სამყაროსთანაც იყო ორგანულად დაკავშირებული.

აღმოსავლურ სამყაროსთან ქართული კულტურის ურთიერთობის შესახებ აშკარად გაორებული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ტიციან ტაბიძეს. კერძოდ, თუ ერთ შემთხვევაში იგი ხაზგასმით აღნიშნავდა ქართულ ყოფასა და კულტურაზე აზიურ ზეგავლენას, მეორე შემთხვევაში გაცილებით უფრო მნიშვნელოვან და აშკარად პრიორიტეტულ მოვლენად მიიჩნევდა ევროპულ სამყაროსთან ურთიერთობას და ერთმნიშვნელოვნად აღიარებდა მის კეთილისმყოფელ როლს ჩვენი სულიერი კულტურის განვითარების პროცესში.

პროევროპული ორიენტაცია ტ. ტაბიძის მხატვრულ-ესთეტიკური თვალთახედვის იმდენად მძლავრ საფუძველს წარმოადგენდა, რომ აზიურ სამყაროსა და იქიდან მომდინარე სულიერ ფასეულობებს იგი პრინციპულადაც კი უპირისპირდებოდა და უარყოფდა. ამ პოზიციას იგი ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე გამოხა-

ტავდა სიმბოლისტობის პერიოდის თავის წერილებშიცა და პოეტურ ტექსტებშიც. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გაზეთ „ბარრიკადის“ 1920 წლის პირველ ნომერში გამოქვეყნებული ტიცციანის წერილი „მანიფესტი აზიას,“ რომელშიც თავისი ანტიაზიური თვალთახედვა სწორედ ასეთი რადიკალიზმით გამოავლინა. კერძოდ, ხსენებული „მანიფესტით“ იგი მკვეთრად ნეგატიურ შეფასებას აძლევდა იმ დამოკიდებულებას, რომელიც ქართულ ხელოვნებას ჰქონდა აზიასთან ისტორიულად და ჩვენი სულიერი ცხოვრების მომავალს აზიური სამყაროსგან სრულ იზოლირებასა და დისტანციაში იაზრებდა.

ტიციანის აზრით, აზიისადმი მის ამგვარ დამოკიდებულებას არსებითად განაპირობებდა ის გარემოება, რომ ჩვენი ქვეყანა საუკუნეთა განმავლობაში სწორედ მის ფაქტობრივ ნაწილად იყო ქცეული, ევროპასთან დამაკავშირებელი კარები კი იმდენად მტკიცედ ჰქონდა ჩაკეტილი, რომ მრავალსაუკუნოვან მცდელობათა მიუხედავად, მან ამ ზღურბლის გადალახვა ვერაფრით შეძლო.

კერძოდ, აი, რა შეფასებას აძლევდა თავად ტიცციანი ამ ისტორიულ მოვლენას ხსენებულ პუბლიკაციაში: „საქართველოს ისე არ ახსენებენ, თუ არა აზიასთან ერთად.

საქართველო არსებობს თავისთავათ.

- აზიის ტრადიციები მარტო კოშმარია...

ჩვენ დავტოვებთ ყველა წინა რელიგიები და მივადევით საჭურის ბიზანტიას. ერი, რომლის ფეხი გამართული იყო ვეებერთელა აზიის გადარებით, ვერ ეტეოდა ბიზანტიის გაცვეთილ ზომაში.

მისი ისტორია ერთი მედიდური აჯანყება ბიზანტიის წინააღმდეგ, რომელიც იდგა ევროპის კარების შესავალთან. მონგოლების ზღვა, რომელიც ერტყა საქართველოს, სამხრეთით გადავიდა შავი ზღვის გადაღმა. კარებიც სამუდამოდ იკეტება.

და აზია - ეს ბებერი და გასუქებული კრეტინი დააწვა საქართველოს.“

არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ დამოწმებულ ფრაგმენტში ტიცციანის მიერ ესოდენი რადიკალიზმით გამოხატული ანტიაზიური თვალთახედვა ისტორიული რეალობის სუბიექტური და უარგუმენტო შეფასების შედეგს წარმოადგენდა და ხელაღებით იმის მტკიცება, თითქოს ამ ფაქტორმა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში მხოლოდ ნეგატიური როლი შეასრულა, პრინციპულად მცდარი თვალსაზრისი იყო.

აღმოსავლური სამყაროსადმი მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულება ტიცციანმა 1921 წელს დაწერილ ლირიკულ პოემაშიც - „ცხენი ანგელოსით“ გამოხატა და „ქართული მესიანიზმის იდეებით გაჟღენთილი“ (მისი სიტყვებით) ამ ნაწარმოებით შეეცადა, ჩვენი ერის მიერ განვლილი ისტორიული გზის უმნიშვნელოვა-

ნესი ეპიზოდების სიმბოლური თვალთახედვით გააზრებისა და ეროვნულ ტრადიციათა განდიდების შედეგად ქართველი კაცის ცნობიერებაში კიდევ უფრო მეტად განემტკიცებინა აღმოსავლური სამყაროსგან დისტენციებისა და საკუთარი ეთნიკური იდენტობის დაცვისა და შენარჩუნების რწმენა.

მიუხედავად აღმოსავლური სამყაროსადმი ტიციანის ამგვარი დამოკიდებულებისა, მის ნააზრევში იმ გარემოებასაც ესმება ხაზი, ჩვენი კულტურა, მათ შორის მწერლობაც, ამ სამყაროს არეალშიც რომ იყო მოქცეული, გარკვეულწილად, და ფაქტობრივად, „დასავლეთისა და აღმოსავლეთის კულტურათა შედეგების“ შედეგად იყო შექმნილი.

გარესამყაროსთან ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობის ოპტიმალურ გზათა ძიების დროს ზემოთ განხილული პუბლიკაციების ავტორთა შეხედულებებისგან მკვეთრად გამოხატული რადიკალიზმით გამორჩეული თვალთახედვა ვლინდება ვახტანგ კოტეტიშვილის (1893-1937 წწ.) იმდროინდელ ნააზრევში. კერძოდ, მისი მტკიცებით, რადგანაც საქართველო თავისი ისტორიული ყოფით, ადატრადიციებით, კულტურითა და ეროვნული იდენტობის განმსაზღვრელი სხვა ნიშან-თვისებებით, უპირველეს ყოვლისა, აღმოსავლური სამყაროს (იმავე აზიის) ორგანულ ნაწილს წარმოადგენდა, ამ დიდი რეგიონისგან მის ჩამოსაშორებლად არავითარი რეალური საფუძველი არ არსებობდა.

ეს თვალსაზრისი მან მკვეთრად რადიკალური ფორმით გამოხატა 1920 წელს ჟურნალ „ლეილაში“ გამოქვეყნებულ წერილში - „აზიისაკენ.“ კერძოდ, ევროპისადმი ხაზგასმულად ნეგატიური თავისი დამოკიდებულების წარმოჩენით იგი აქტიურად შეეცადა მკითხველის იმაში დარწმუნებას, რომ ისტორიული რეალობის გათვალისწინებით საქართველო მომავალშიც უსათუოდ უნდა დარჩენილიყო აზიური სამყაროს მკვიდრ და განუყოფელ ნაწილად.

ვ. კოტეტიშვილი უღრმეს გულისტკივილს გამოხატავდა იმის გამო, რომ იმდროინდელი ქართველი საზოგადოება „ევროპულობის ციებ-ცხელებით იყო შეპყრობილი, თუმც ეს გაევროპელება გარუსებას უფრო ჰგავდა, რაც უარესი იყო.“ მისი აზრით, გარდა იმისა, რომ „მზისთვის ზურგის შემქცევი“ ამ მოვლენის შედეგად „ქართულ ხელოვნებას ქართულობა აღარაში ეტყობოდა,“ მას კიდევ უფრო საშიშს ის გარემოებაც ხდიდა, რომ მისი ნიღბით საქართველოს, ფაქტობრივად, „გარუსების“ საფრთხე ემუქრებოდა.

პუბლიკაციის ავტორის ხაზგასმით, ეროვნულად მომაკვდინებელი ეს სენი იმდენად „მძლავრი აღმოჩნდა, რომ გაგების უნარი დაგვიკარგა... და გაევროპელებამ პსიხოზის სახე ხასიათი მიიღო.“ ვ. კოტეტიშვილის ხსენებული წერილის დაწერის უმთავრესი მიზანი ამ „პსიხოზიდან“ ჩვენი ერის გამოყვანის აქტიური მცდელობა იყო, მისთვის გონების თვალის ახელის მძაფრი სურვილი.

ამ მიზნის მისაღწევად და აზიისადმი ევროპელთა ნეგატიური დამოკიდებულების უსაფუძვლოებაში ჩვენი საზოგადოების დასარწმუნებლად იგი იმ უდიდეს წვლილსაც აღნიშნავდა ხაზგასმით, რაც აზიურ სამყაროში მოღვაწე დიდ მოაზროვნეებს ჰქონდათ შეტანილი კაცობრიობის ისტორიაში. აზიისადმი მის ამგვარ დამოკიდებულებას ვ. კოტეტიშვილი მეტ რეზონასს იმითაც სძენდა, რომ ქართულ კულტურასაც სწორედ ამ დიდი სულიერი საგანძურის ორგანულ ნაწილად მიიჩნევდა. მაგალითად: „აქეთ არის შოთას სასახლე. რუმის ლურჯი ბაღი და ჰაფიზის მინარეთი. აქ ისმის ჩვენი ძველი მონასტრების ზარის რეკა, დევრიშების მონოტონური გალობა და მუეძინების ყივილი მეჩეთის სიმალიდან.

აქ არის ქვეყანა მოგვებისა, მისნებისა, ბრამანებისა, მუტრიბებისა...

განა განგის ნაპირებიდან არ წამოვიდა ის მაგიური ბინდი, რომელშიც იმალებოდა საშინელი, ფანტასტიური მისტიკა? განა აღმოსავლეთში არ შეიქმნა ვნების თავადობა და შთაგონების ცეცხლი?..

ფილოსოფია, რელიგია, ხელოვნება - ყველა ეს აზიაში ღრმა იყო და თავისებური.“

პუბლიკაციის ავტორის ხაზგასმით, ეროვნულად მომაკვდინებელი ეს სენი იმდენად „მძლავრი აღმოჩნდა, რომ გაგების უნარი დაგვიკარგა... და გაევროპელებამ პსიხოზის სახე ხასიათი მიიღო.“ ვ. კოტეტიშვილის ხსენებული წერილის დაწერის უმთავრესი მიზანი ამ „პსიხოზიდან“ ჩვენი ერის გამოყვანის აქტიური მცდელობა იყო, მისთვის გონების თვალის ახელის მძაფრი სურვილი.

საბოლოოდ, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მოკლედ და განზოგადებულად, შეიძლება დავასკვნათ:

1917-1921 წლებისდროინდელ ქართულ მწერლობაში საქართველოს სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობასთან და შემოქმედებითი ცხოვრების მომავალთან დაკავშირებით გამოთქმული მოსაზრებანი პირობითად სამ უმთავრეს მიმართულებად შეიძლება გავაერთიანოთ:

პირველი, ყველაზე მეტად გავრცელებული შეხედულების წარმომადგენლები აქტიურად უჭერდნენ მხარს პროევროპული პოლიტიკის გატარებას, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა ჩვენი ქვეყნის დამკვიდრება ევროპული სამყაროს განუყოფელ ნაწილად. მათი რწმენით, სწორედ ამ გზით იქნებოდა შესაძლებელი საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება და მტრული გარემოცვის დამარცხება. ქართველ მწერალთა უდიდესი ნაწილისთვის პროევროპული თვალთახედვის განმამტკიცებელ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს იმის რწმენაც წარმოადგენდა, რომ ევროპულ სულიერ ღირებულებებთან და შემოქმედებით პროცესებთან უფრო მეტად დაახლოება ქართული მწერლობისთვის მძლავრი იმპულსის მიმცემ ფაქტორად და ახალ ტენდენციათა დამამკვიდრებელ ძალად იქცეოდა.

რაც შეეხება დანარჩენი ორი თვალსაზრისის წარმომადგენლებს, მათეული მოსაზრებებიდან ამჯერად თითქმის მთლიანად იყო გამორიცხული პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი რეალობა და აღმოსავლურ სამყაროსთან ჩვენი ურთიერთობის განმსაზღვრელ უმთავრეს ფაქტორად ისინი მასთან მხოლოდ შემოქმედებით სიახლოვეს მიიჩნევდნენ. კერძოდ, იმდროინდელი ჩვენი მწერლობის ცალკეულ წარმომადგენელთა აზრით, იქიდან გამომდინარე, რომ ქართული ლიტერატურის განვითარების მრავალსაუკუნოვანი პროცესისთვის შინაგანი იმპულსის მიმცემ ძალას არა მარტო ევროპული სამყარო წარმოადგენდა, არამედ აღმოსავლურიც, მისი განვითარების გზა მომავალშიც ამ მიმართულებით უნდა წარმართულიყო და იგი არც ევროპული სივრცისგან უნდა ყოფილიყო მოწყვეტილი და არც აღმოსავლური სამყაროსგან. აღნიშნულ მოსაზრებათა წარმომადგენლებისგან განსხვავებით, ქართველ მწერალთა მესამე ნაწილი კატეგორიული ფორმით ემიჯნებოდა ორივე ამ თვალსაზრისს და ჩვენი სულიერი კულტურის, მათ შორის მწერლობის, განვითარების ყველაზე მეტად პერსპექტიულ გზად აზიურ სამყაროსთან სიახლოვეს მიიჩნევდა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კოტეტიშვილი, 1920: – კოტეტიშვილი ვ., „აზიისკენ“, ჟურნ. „ლეილა“, თბილისი, 1920 წ. #1.
2. ნიკოლაძე, 1918: – ნიკოლაძე ნ. (რიონელი), „რუსეთის დამხობა და საქართველოს ბედი“, გაზ. „საქართველო“, 1918 წ. 22, 24 და 27 მარტი.
3. ნიკოლაძე, 1962: – ნიკოლაძე ნ., „თხზულებანი“, I, თბილისი, 1962.
4. რობაქიძე, 1917: – რობაქიძე გ., „ქართველ მწერლებს“, გაზ. „საქართველო“, 1917 წ. #36.
5. რობაქიძე, 1917: – რობაქიძე გ., „ლეილა“, ჟურნ. „ლეილა“, 1917 წ. #1.
6. ქიქოძე, 1916: – ქიქოძე გ., „დასავლეთის კარებები“, გაზ. „საქართველო“, თბილისი, 1916 წ. #279.
7. შანიძე, 1918: – შანიძე ა., „ქართული ეროვნული ჰიმნი“, ჟურნ. „პრომეთე“, 1918 წ. #1.
8. ტაბიძე, 1920: – ტაბიძე ტ., „მანიფესტი აზიას“, გაზ. „ბარრიკადი“, თბილისი, 1920 წ. #1.

ზვიად ტყეშელაშვილი / Zviad Tkeshelashvili¹

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

ბიბლიური არქეტიპები „წმინდა შუშანიკის წამებაში“

აბსტრაქტი: რელიგია წარმოადგენს არა მხოლოდ სარწმუნოებრივ, არამედ შემეცნებით კატეგორიას. რელიგია გონებრივ-ემოციური მოქმედებების კომპლექსია, რომლითაც შეიმეცნება სამყარო. რელიგიური შემეცნების მეშვეობით სამყაროს კანონზომიერებათა დადგენა საზოგადოების სახელმწიფოებრივი ორგანიზების საფუძველია;

იდეოლოგია, როგორც ცალკე არსებული საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმა, უტილიზებული რელიგიური ცნობიერებაა;

ძველი ლიტერატურული წყაროების მიხედვით, რელიგია და იდეოლოგია ურთიერთგაუმიჯნავი კატეგორიებია, რომლის მეშვეობით ხდება საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცნობიერების გამთლიანება.

„შუშანიკის წამება“ გამორჩეულად სრულყოფილი დღემდე მოღწეული ჰაგიოგრაფიული ტექსტია, რომელიც ყურადღებას სიუჟეტის მთლიანობით, ფაბულის ერთიანობით და თხრობის უწყვეტობით იპყრობს. მიუხედავად ამ მთლიანობისა, ის არაა მხოლოდ ჟანრით გათვალისწინებული ჩარჩოებით მოსაზღვრული.

მეცნიერთა ნაწილის აზრით, V საუკუნე საქართველოში ბიბლიური წიგნების სრული თარგმანით არ იყო გამორჩეული და იმდროინდელი საეკლესიო პრაქტიკისთვის მხოლოდ სახარება-ოთხთავი, რამდენიმე ეპისტოლე, „მიმოსვლათა“ და „საქმეთა“, მხოლოდ მცირე ნაწილი და „ასერგასანი ფსალმუნნი“ იყო ხელმისაწვდომი. ტექსტის ანალიზი კი ცხადყოფს, რომ ავტორისთვის ძველი და ახალი აღთქმის წიგნების უმეტესობა არა თუ ხელმისაწვდომია, არამედ გამოიყენება და ქართული ენის მხატვრული ბუნებისთვის დამახასიათებელი უშუალოდ იქმნება მხატვრულ-სახეობრივი არქეტიპები.

ჯერ კიდევ ხელნაწერთა გამოქვეყნებისას რედაქციების შეჯერება-შეპირისპირებისას გამოიკვეთა ბიბლიური ციტირებები, მხატვრულ და რელიგიურ სახე-სიმბოლოთა გამოყენების შემთხვევები; თუმცა, შემდგომი კვლევებისას გამოვლინდა, რომ ეს მხოლოდ არასრული შემთხვევებია და ამ მიმართულებით მიეხება კიდევ საჭიროებს.

¹ ისტორიის დოქტორი, საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი / PhD in History, Chief Scientist at Tamaz Beradze Institute of Georgian Studies,

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ მრავალგზის შესწავლილი ძეგლის - „წმინდა შუშანიკის წამების“ ტექსტოლოგიურ კვლევასა და ლიტერატურულ სახე-სიმბოლოთა ჰერმენევტიკულ ანალიზს კვლავ დიდი პერსპექტივა აქვს.

საკვანძო სიტყვები: ბიბლიური არქეტიპი, სახე-სიმბოლო, ჰაგიოგრაფია, შუშანიკი, რელიგია

Biblical Archetypes in "The Martyrdom of Saint Shushanik"

Abstract: Religion is a complex of mental-emotional actions by which knowledge of the world is carried out. Determining the laws of the world through religious knowledge is the basis of the state organization of society;

Ideology, as a separate form of public consciousness, is utilized religious consciousness;

According to old literary sources, religion and ideology are mutually inseparable categories, through which public and state consciousness is refined.

"The Martyrdom of Shushanik" is an exceptionally perfect hagiographical text that has survived to this day, which attracts attention with the integrity of the story, the unity of the plot and the continuity of the narrative. Despite this integrity, it is not limited only by the framework provided by the genre.

According to some scholars, the 5th century in Georgia was not distinguished by the complete translation of biblical books, and for the church practice of that time, only the four Gospels, several epistles, "Epistles" and "Acts", only a small part and "Psalms" were available. The analysis of the text reveals that most of the books of the Old and New Testaments are not available to the author, but their use and the creation of artistic-genre archetypes are done with the immediacy characteristic of the artistic nature of the Georgian language.

Even during the publication of the manuscripts, when comparing and contrasting the editorials, biblical quotations, cases of using artistic and religious symbols were highlighted; However, further research revealed that these are only incomplete cases and further research is needed in this direction.

In conclusion, it can be said that the text research and the hermeneutic analysis of the literary images and symbols of the repeatedly studied monument - "The Martyrdom of Saint Shushanik" still have a great perspective.

Key words: *Biblical archetype, face-symbol, hagiography, St. Shushanik, religion*

შესავალი: V საუკუნის ორიგინალური ძეგლი - „წამება წმინდისა და სანატრელისა შუშანიკისი“ გამორჩეულად სრულყოფილი დღემდე მოღწეული ჰაგიოგრაფიული ტექსტია, რომელიც ყურადღებას სიუჟეტის მთლიანობით, ფაბულის ერთიანობით და თხრობის უწყვეტობით იპყრობს. მიუხედავად ამ მთლიანობისა, ის არაა მხოლოდ ჟანრით გათვალისწინებული ჩარჩოებით მოსაზღვრული; მასში ბიბლიური არქეტიპების მრავალფეროვნებასთან ერთად, ეპოქისთვის დამახასიათებელი სინკრეტული არქეტიპების სიმრავლეცაა ასახული. ეჭვს არც მისი ლიტერატურული ღირებულება იწვევს, აგიოგრაფიულ ტექსტში უხვადაა გამოყენებული მხატვრული ხერხები - მეტაფორა, ეპითეტი, მხატვრული შედარება; მხატვრული ხერხების უმეტესობა სახე-სიმბოლოთა რიგისაა - მხატვრულობასთან ერთად მყარი სიმბოლოების მნიშვნელობის მატარებელია.

მიუხედავად ხანგრძლივი დროის მანძილზე ღრმა მეცნიერული კვლევისა, ტექსტი იძლევა საშუალებას, მუდმივად აღმოვაჩინოთ მასში ახალი ბიბლიური არქეტიპული სახეები, რაც სამყაროს მოდელის იმდროინდელი წარმოსახვის იდენტურია.

სამეცნიერო ლიტერატურისა და წყაროების მიმოხილვა: ბიბლიური პასაჟების, ფრაგმენტებისა და რემინისცენციების კვლევას ქართულ ჰაგიოგრაფიაში თავისი ისტორია აქვს. დიდი მკვლევრები – ივანე ჯავახიშვილი, კორნელი კეკელიძე, პავლე ინგოროყვა, ალექსანდრე ბარამიძე, ილია აბულაძე და სხვები, მიუთითებდნენ რელიგიური მსოფლგაგების როლზე სოციალური ფსიქოლოგიისა და იდეოლოგიური მსოფლხატის ჩამოყალიბების საქმეში. „მთელი ქართული საისტორიო მწერლობა, რომელმაც კი ჩვენამდის მოაღწია, წარმოიშვა წმინდანთა ცხოვრებისგან... ამის დამამტკიცებელ უცხადეს საბუთად თვით ის სიტყვა „ცხოვრება“, „ცხოვრება“ არის, რომელიც ძველ ქართულ მწერლობაში ჩვეულებრივ იხმარებოდა ხოლმე სამოქალაქო საისტორიო ნაწარმოებების საზოგადო სახელად“, - წერს ივანე ჯავახიშვილი (ჯავახიშვილი, 1945: 35).

პავლე ინგოროყვა მონოგრაფიაში - „გიორგი მერჩულე“ დიდ ყურადღებას უთმობს ბიბლიურ სქემებს ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში (ინგოროყვა 1954: 84). განსაკუთრებით საინტერესოა ტექსტობრივი ანალიზი, რომელშიც მოცემულია ბიბლიური დავითის ფსალმუნების მხატვრული და დოგმატური საფუძვლები IX-X საუკუნეების ადამიანის მხატვრულ შემეცნებით მსოფლალქმაში (ინგოროყვა 1954: 711, 715, 720).

რევაზ ბარამიძე „ლიტერატურულ შტუდიებში“ დეტალების ხელოვნებაზე საუბრებისას სრული კატეგორიულობით ამტკიცებს აზრს, რომ ჰაგიოგრაფიული მწერლობის მხატვრული სისრულე გენეტიკურ კავშირშია ბიბლიურ წიგნებთან.

რელიგიური ქსოვილი და სახე-სიმბოლოები არაა დამატებითი სამკაულებრივი ფაქტორი, არამედ ნაწარმოები მათ გარეშე დაიშლება, გაუგებარი გახდება პერსონაჟთა ხასიათების ჩამოყალიბება და ჟანრით განპირობებული ჰაგიოგრაფიული გმირის ტრაფარეტული სახე სქემატური, ზერელე და არაზუნებრივი გახდება (ბარამიძე 1988: 59).

საკითხის კვლევისთვის უფრო მნიშვნელოვანი იყო რევაზ სირაძის ინოვაცია - დამოუკიდებელ დისციპლინად ყოფილიყო შესწავლილი სახისმეტყველება, სადაც მხატვრული მეტაფორა მყარი სიმბოლური მნიშვნელობით დატვირთულ გაგებათა კომპლექტი იყო. მან ნაშრომების მთელი ციკლი შექმნა, რომელიც ძველი მწერლობის სახისმეტყველების შესწავლას მიუძღვნა, თუმცა, ამ მხრივ ყველაზე მნიშვნელოვანად და ამ კვლევაში დასმულ საკითხთან დაკავშირებულად, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი ნარკვევი - „ქართული ენის გაქრისტიანების იდეა ძველ ქართულ მწერლობაში“ (სირაძე 1996: 14), სადაც იოანე-ზოსიმეს „ქება და დიდება ქართულისა ენისა“-ს ახლებურად გააზრებით წარმოაჩენს ქართული ენის გაქრისტიანებით მის მაღალსულიერ რაობად გარდასახვის გზას. ის პარალელს ავლებს „იოანე ზედაზნელის ცხოვრების“ შესავალში მოტანილი „სიტყვის“ სულიერი ქმედების გზასთან, სადაც ენის გაქრისტიანების მთლიანი სქემაა დახატული - მიზეზი (ანუ „აღმძვრელი სიტყვისა“) - მიმთხრობელი - საგრძნობელი - მიმღებელი - დამმარხველი.

მეცნიერთა არაერთი თაობა იკვლევდა „წმინდა შუშანიკის წამებას“ ლიტერატურული, ფილოლოგიური და ტექსტოლოგიური კუთხით და არაერთი მნიშვნელოვანი დასკვნა აქვთ მიღებული, მათ შორის ჩვენი კვლევებისთვის საინტერესო შედეგებითაც, თუმცა, ტექსტის სრულყოფილი ჰერმენევტიკული კვლევის თუ ბიბლიური პარადიგმების დადგენის თვალსაზრისით, მიზანმიმართულად ჯერ არ შესწავლილა.

ჰაგიოგრაფიული ძეგლის - „წამება წმიდისა დედოფლისა შუშანიკისი“ უძველესი ხელნაწერი X საუკუნის „პარხლის მრავალთავში“ მიაკვლიეს. ტექსტი ბოლონაკლულია, მაგრამ მისი სრული რედაქციის ფრაგმენტს წარმოადგენს. XVIII საუკუნეში ანტონ კათალიკოსს შეუდგენია მოკლე რედაქცია, რაც მარტივი კრებულში შეიტანა. ასევე, არის უძველესი, VIII საუკუნის სომხური ვრცელი, მეტაფრასული ვერსია, რომელიც შინაარსობრივად ამბის უფრო მოკლე აღწერაა, ვიდრე ორი საუკუნის შემდგომი ქართულია; სულ არსებობს ორი ვრცელი და ორი სვინაქსარული ქართული რედაქციები და ასევე სომხური ვრცელი და სვინაქსარული რედაქციები; ეს უკანასკნელი, მკვლევრების აზრით, ქართული რედაქციის თარგმანს წარმოადგენს; მხოლოდ პ. პეტერსი თვლიდა, რომ არსე-ბობდა ორიგინალური თხზულება და უძველესი ხელნაწერები მათ მოგვიანო რედაქციას

წარმოადგენსო (Analecta Bollandiana 1935: 6-48). ილია აბულაძის რედაქტორობით გამოცემულ დადგენილ ვრცელ ტექსტს საფუძვლად დაედო ქართულ არქივებში დაცული 11 ხელნაწერი. ჩვენ მიერ საკვლევ ტექსტადაც, სწორედ, ეს აკადემიური გამოცემა ავიღეთ, რომელიც ძველი და ახალი აღთქმის წიგნების კანონიკურ რედაქციებს შევუდარეთ.

მეთოდოლოგია: ნაშრომში გამოყენებულია ლიტერატურულ-შედარებითი, კომპარატივისტული, მეცნიერული ანალიზისა და სინთეზის უნივერსალური მეთოდები. კვლევისას გამოვიყენეთ ტექსტოლოგიური კვლევის მეთოდოლოგია, შედარება-შეპირისპირება, მონაცემთა ანალიზისა და ჰერმენევტული გააზრების მეთოდები, რომელმაც გამოკვეთა ახალი მასალა: მხატვრული ხერხების - შედარებების, ეპითეტების, მეტაფორებისა და სინტაქსური კონსტრუქციების ბიბლიური პარალელები.

დისკუსია: ქართული ლიტერატურული დრო – სივრცული მოდელის კვლევისას, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმებს, რომელთა მეშვეობით ხორციელდება ეთნო-ნაციონალური და კულტურული თვითაღქმის პროცესი;

რელიგია წარმოადგენს არა მხოლოდ სარწმუნოებრივ, არამედ შემეცნებით კატეგორიას. რელიგია გონებრივ-ემოციური მოქმედებების ის კომპლექსია, რომლითაც სამყარო შეიმეცნება. იდეოლოგია, როგორც ცალკე არსებული საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმა, უტილიზებული (გადამუშავებული) რელიგიური ცნობიერებაა;

რელიგიური და იდეოლოგიური შემეცნების მეშვეობით სამყაროს კანონზომიერებათა დადგენა კი, საზოგადოების სახელმწიფოებრივი ორგანიზების საფუძველია.

ჯერ კიდევ უძველესი ცივილიზაციები, რომელთა წერილობითმა, ნარატიულმა წყაროებმა ჩვენამდე მოაღწია, სამყაროს აღიქვამდნენ, როგორც ტრანცენდენტულთან მთლიანობას და ყოველგვარი იმანენტური გამოვლინება მიაჩნდათ ღვთაებრივი ნების ანარეკლად. ადამიანის ისტორია, ამბავი, უპირველესად ღმერთების ისტორია იყო. ამგვარი მსოფლგაგება ვერც ბერძნული მატერიალისტური ფილოსოფიის განვითარებამ შეასუსტა და მრავალი საუკუნის განმავლობაში ისტორია, ადამიანის ცხოვრება პროვიდენციალური რჩებოდა. ბიბლიურმა მოძღვრებამ ესქატოლოგიური მოლოდინი გააჩინა, რამაც, თითქოს, გაყო ადამიანური და ღვთაებრივი სამყაროები, მაგრამ ამქვეყნიური, მიწიერი ცხოვრება იმქვეყნიური, ღვთაებრივი ცხოვრებისთვის მოსამზადებელ ეტაპად დარჩა. ისტორიზმის ამგვარი განცდა აყალიბებდა მორალსა და ეთიკას, ამკვიდრებდა ტრადიციებს და ღირებულებებს.

ქრისტიანული ნარატიული მწერლობის ქრონოტოპი კორელაციაშია ეპოქალურ მსოფლალქმასთან. ღვთაებრივი დროითი შკალა უნივერსალურია, ხოლო აღწერილი მოვლენები იმანენტურია ბიბლიურ ისტორიასთან მიმართებით.

ქართულ სინამდვილეშიც, ძველი ლიტერატურული წყაროების მიხედვით, რელიგია და იდეოლოგია ურთიერთგაუმჯობესი კატეგორიებია. მისი მეშვეობით ხდება საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ცნობიერების გამთლიანება.

V საუკუნის ორიგინალური ძეგლი - „წამება წმინდისა და სანატრელისა შუშანიკისი“ გამორჩეულად სრულყოფილი დღემდე მოღწეული ჰაგიოგრაფიული ტექსტია, რომელიც არაა მხოლოდ ჟანრით გათვალისწინებული ჩარჩოებით მოსაზღვრული; მასში ბიბლიური არქეტიპების მრავალფეროვნებასთან ერთად, ეპოქისთვის დამახასიათებელი სინკრეტული არქეტიპების სიმრავლეცაა ასახული. აგიოგრაფიულ ტექსტში უხვადაა გამოყენებული მხატვრული ხერხები - მეტაფორა, ეპითეტი, მხატვრული შედარება; მხატვრული ხერხების უმეტესობა სახე-სიმბოლოთა რიგისაა - მხატვრულობასთან ერთად მყარი სიმბოლოების მნიშვნელობის მატარებელია.

ჯერ კიდევ ხელნაწერთა გამოქვეყნებისას რედაქციების შეჯერება-შეპირისპირებისას გამოიკვეთა ბიბლიური ციტირებები, მხატვრულ და რელიგიურ სახე-სიმბოლოთა გამოყენების შემთხვევები; თუმცა, შემდგომი კვლევებისას გამოვლინდა, რომ ეს მხოლოდ არასრული შემთხვევებია და ამ მიმართულებით ძიებას კიდევ საჭიროებს.

ილია აბულაძემ მკვლევარ ტექსტოლოგთა ჯგუფთან ერთად შეისწავლა და გამოაქვეყნა ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, რომელშიც „წმინდა შუშანიკ დედოფლის წამებაც“ შევიდა (ძეგლები: 1963: 11-29). სიტყვასხვაობებთან ერთად მან წმინდა წერილთან შესადარებლად გამოყო 16 ფრაზა, რომლებიც მკვლევრების აზრით, ბიბლიური ტექსტიდან ციტირების ფაქტად ან შინაარსობრივად მასთან პირდაპირ, თუ ირიბად, კონტექსტურად დაკავშირებულად მიიჩნია და მათთან გაავლო პარალელი. იმთავითვე ყურადღება მიიპყრო შენიშვნებმა, და რომ მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, V საუკუნე საქართველოში ბიბლიური წიგნების სრული თარგმანით არ იყო გამორჩეული და იმდროინდელი საეკლესიო პრაქტიკისთვის (ლიტურგიისთვის) მხოლოდ სახარება-ოთხთავი, რამდენიმე ეპისტოლე, „მიმოსვლათა“ და „საქმეთა“, მხოლოდ მცირე ნაწილი და „ასერგასნი ფსალმუნნი“ იყო ხელმისაწვდომი. ტექსტის ანალიზი კი ცხადყოფდა, რომ ავტორისთვის ძველი და ახალი აღთქმის წიგნების უმეტესობა არა თუ ხელმისაწვდომი იყო, არამედ მისი გამოყენება და მხატვრულ-სახეობრივი არქეტიპები ქართული ენის მხატვრული ბუნებისათვის დამახასიათებელი უშუალოდ იქმნებოდა. ამან გვიბიძგა, უფრო დაკვირვებით შეგვეჯე-

რებინა ჰაგიოგრაფიული ძეგლი წმინდა წერილის ძველი თუ ახალი აღთქმის წიგნებთან.

კვლევისას გამოიკვეთა ახალი მასალა: მხატვრული ხერხების - შედარებების, ეპითეტების, მეტაფორებისა და სინტაქსური კონსტრუქციების პარალელები, მათგან სამი - უშუალო ციტირების ფაქტად შეიძლება იყოს განხილული:

1. „ხოლო ამის უბადრუკისა და სამგზის საწყალობელისა ვარსკენისი ვითარ-
მე ვინ თქუას ყოვლად განწირულისაჲ, ვითარ იგი განადგო სანატრელი სასოებაჲ
ქრისტჳსი?! ანუ ვინ არა სტიროდის მას, რომელსა არცა ჭირი ეხილვა, არცა შიში,
არცა მახვლი, არცა პყრობილებაჲ ქრისტჳსითჳს...“ (ძეგლები 1963:11)

შდრ.: „ვინ განმამოვრნეს ჩუენ სიყუარულსა მას ქრისტჳსა: ჭირმან, ანუ იწ-
როებაჲმან; დევნამან, ანუ სიყმილობამან; შიმშილობამან, ანუ ურვამან, ანუ მახვლ-
მან?!“ (რომაელთა, 8, 35)

2. „ეგოდენითა მაგით ფიცხლად მარხვითა და მარადის ზე-დგომითა და ღამჲ
ყოველ დამწრომითა, ფსალმუნებითა და გალობათა...“ (ძეგლები 1963: 24)

შდრ.: „შურომითა და რუდუნებითა, მღვდარებითა მრავალგზის, შიმშილითა
და წყურვილითა, მარხვითა მრავალგზის, ყინულითა და შიშულობითა...
რომელი მოიწევს ჩემ ზედა დღითი დღედ...“ (II კორ. 11, 27-28)3. „მოშიში
ღმრთისაჲ, ვითარცა-იგი ვთქუთ სიყრმითგან თჳსით...“ (ძეგლები 1963: 11)

შდრ.: მონად შენი მოშიში უფლისაჲ არს სიყრმითგან თჳსით“ (III მეფ. 18.13)

პირველ შემთხვევაში იაკობ ხუცესს ქრისტიანობისგან განდგომილი ვარსკენ პიტიახში ჰყავს დახასიათებული სწორედ იმ სიტყვებით, რომლითაც პავლე მოციქული რომაელთა მიმართ ეპისტოლეში ახასიათებს მტკიცე ქრისტიანს, რომელთაც ვერანაირი შევიწროება განაშორებს რწმენას, რადგან პავლე მოციქულსაც და მის მიმდევრებსაც სწამთ - „რამეთუ არცა სიკუდილმან, არცა ცხორებამან, არცა ანგელოზთა, არცა მთავარანგელოზთა, არცა მთავრობათა, არცა სიღრმეთა, არცა სხუამან დაბადებულმან შეიძლოს ჩუენ განყენებად სიყუარულსა ღმრთისასა...“ (რომ. 8, 38-39)

ეს პარალელი აფართოებს ჰაგიოგრაფიული ტექსტში მონათხრობის კონტექსტს და სიტუაციის სიმძაფრეს სრულად ავლენს: პიტიახში მოწყვლადი და მერყევი ქრისტიანიც კი არაა, რომლის რწმენაში განმტკიცება შეეძლოს ვინმეს; მას შეუძლია „ძღუნად თავის თჳსის“ შეწირვა პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად „უვარის ყოფითა ჭემმარიტისა ღმრთისაჲთა“. მწერალი შემოქმედებითად სწვდება წმინდა წერილს. იცის, რა კონტექსტი, რა მიზანი აქვს დასახული პავლე მოციქულის წერილის ფრაგმენტს, მისი ლაკონიური თხრობა ღრმა და ფართო რემინისცენციით ხდება დატვირთული.

მეორე შემთხვევაში იაკობ ხუცესი პავლე მოციქულის კორინთელთა მიმართ მეორე ეპისტოლეს ფრაგმენტით ახასიათებს წმინდა შუშანიკის ქრისტიანულ დამაშვრალობას, სადაც პავლეს მოხეტიალე სამოციქულო მოღვაწეობისას ცხოვრება გაჭირვებით, მარადის სიფხიზლით, ყინვასა და სიშიშვლეში, ხშირი მარხვით და შრომით გაჰქონდა. მსგავსება კორინთელთა მიმართ პავლეს პირველ ეპისტოლესთანაც არის, სადაც იგი ამბობს: „ვიდრე აქა ჟამადმე გუშიისცა და გუწყურისცა, შიშუელ ვართ და ვიქენჯნებით, და განუსუენებულ ვართ და ვშურებით, რამეთუ ვიქმთ ჩუენითა ჯელითა...“ (I კორ. 4, 11-12)

ამ შედარებით იაკობ ხუცესი ცდილობს, დედოფლის ღვაწლი შეადაროს მოციქულთა ღვაწლთან. გმირის მთავარი მიზანიც ხომ, მსგავსად პირველმოციქულებისა, ქრისტიანობის გავრცელება და განმტკიცებაა იმ დროს, როდესაც ხელისუფლებებისგან და ძლიერთა ამა სოფლისათა მხრივ დევნასა და შევიწროებას განიცდის. აქ კონტექსტი ფართოვდება - სხვა დატვირთვა ეძლევა „ჭიჭნაუხტ“ საქმიანობას - ხელსაქმესაც. ნაწარმოები უფრო მძიმდება რემინისცენციებით და წმინდა წერილის სამყაროში სრულად გადაჰყავს ტექსტის მკითხველი და მსმენელი.

მესამე შემთხვევაში, მოცემული ადგილი სხვადასხვა აზრს აღუძრავდა მკვლევრებს. მასზე დაყრდნობით გამოთქმული იყო ეჭვი, რომ ტექსტს დასაწყისი აკლდა ან არსებობდა სხვა, კიდევ უფრო ვრცელი, ტექსტი ან დამოუკიდებელი შინაარსისა და სიუჟეტის ნაწარმოები, სადაც წმინდანი გმირის ყრმობა (ბავშვობა) იყო აღწერილი.

„სიყრმითგან“ გამორჩეულობა, ზოგადად, მოთხრობის გმირის ატრიბუტიკად შეიძლება იყოს ლიტერატურისმცოდნეობაში განხილული. მნიშვნელობა არ აქვს, ეს გმირი, რეალური, ისტორიული პირია, თუ მოგონილი. ამის ნათელ მაგალითად სხვა ლიტერატურული, მითოლოგიური, საისტორიო მწერლობის გმირების გადახედვაც კმარა. გმირის გამორჩეულობა პერსონაჟის მთავარ როლზე მიუთითებს და ეს გასაკვირი, განსაკუთრებული შემთხვევაც არ უნდა იყოს, მაგრამ ძველი აღთქმის მეფეთა III წიგნთან გავლებული პარალელი კიდევ ერთხელ ავსებს ჰაგიოგრაფიული ძეგლის კონტექსტს.

წმინდა წერილიდან მოტანილი ეს ადგილი ხსნის წმინდა შუშანიკის განსაკუთრებულობას, ხელდასხმის გზას. ძველი აღთქმიდან მოტანილი პარალელით კიდევ ერთხელ იხსნება არა მხოლოდ ერთი კონტექსტი, არამედ კონტექსტთა ერთობლიობა; მეფეთა წიგნის ანალოგიური ფრაგმენტის შინაარსი ედება ჰაგიოგრაფიული ტექსტის შინაარსს და უფრო გამთლიანებული სახით წარმოსდგება მკითხველისა და მსმენელის წინაშე. იგივე სიტყვებით - „*მონაა შენი მოშიში უფლისაა არს სიყრმითგან თჳსით*“ (III მეფ. 18.13) - მიმართავს ელია წინასწარ-

მეტყველს აქაბის ეზოსმომღვარი და ელიას „მონა“ აბდია. იგი ძველი აღთქმის განსაკუთრებული პერსონაჟია, რომელიც ღვთისგან განდგომილი ისრაელისა და უფლის ანგელოზის - ელია წინასწარმეტყველის დამაკავშირებელი რგოლია. უღმერთობისგან დასჯილი, მრავალწლიანი გვალვისგან განადგურების პირას მისულ ისრაელს ელია წინასწარმეტყველი უფლის ნებით ხსნას მოუტანს. აქვე უთუოდ გასაგები ხდება სულიერად განადგურებული საპიტიახმოს ასეთი ექსპრესიული აღწერა:

„ჟამსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწუელი იგი მჭურვალეზა მზისაჲ, ქარნი ხორმაკნი და წყალნი მავნებელნი, რომლისა მკვდრნიცა მის ადგილისანი სავსენი სენითა, წყლითა განსივებულნი და განყვთლებულნი, დაწერტილნი, დამქნარნი და დამღიერებულნი, ჩარადოვანნი, პირ-მსივანნი და დღე-მოკლედ ცხორებულნი; და მოხუცებული არავინ არს მათ ქუეყანათა“ (მეგლები...: 25).

აქ იაკობ ხუცესი, თითქოს, ღმერთისგან განდგომილ ისრაელს აღწერს და არა იმდროინდელ ქართლს, რომელსაც ცენტრალურ კავკასიაში მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილი ეპყრა და სასანიდური ირანისთვის სასურველ ქვეშევრდომსა და მოკავშირეს წარმოადგენდა. უფრო გასაგებად იშლება იქვე იმავე დროს ციხეში მყოფი წმინდანის ატრიბუტებიც - ალიზაკი, გირჯაკი, ხალენი და კილიკი. ცად ამადლებს დროს, სწორედ აბდიას ხვდა წილად ელიას ხალენი; „თავისა ალიზაკი“ - ეზეკიელ წინასწარმეტყველის ატრიბუტია და პარალელს „სათუმლის ალიზაკთან“ ატარებს. სწორედ „თავისა ალიზაკი“ არის ის მაგიური კვანძი, რითაც ძველი აღთქმის ეზეკიელის მსგავსად „ზეციურ იერუსალიმთან“, ანუ ქრისტეს ზეციურ სამყაროსთან აკავშირებს დედოფალ შუმანიკს.

ყოველივე ამის კონტექსტში წმინდა შუმანიკის ცხოვრება და მოწამებრივი ღვაწლი წმინდა წერილით აღწერილი კაცობრიობისა და ღმერთის აღთქმათა ისტორიის ბუნებრივი გაგრძელებაა.

იაკობ ხუცესის თხზულებაში ავტორისეული თუ პერსონაჟების მიერ წარმოთქმული ეპითეტები, შედარებები და მეტაფორები, ასევე ღრმა სიმბოლური პარალელების მქონე მხატვრული ხერხებია, რომელთა კონტექსტური ანალიზი ცხადყოფს, რომ მხატვრული მეტაფორებისა და რელიგიური (ქრისტიანული) სიმბოლიკის გვერდით იგულისხმება კულტურული გეოგრაფიისთვის (არეალისთვის) დამახასიათებელი რელიგიური ცოდნის სიმრავლე, რაც ეპოქის კულტურულ ხასიათს გამოკვეთს. წმინდა წერილის გავლენა ჰაგიოგრაფიულ ტექსტზე ტოტალური და ყოვლისმომცველია. ის ერთგვარი პარადიგმაა, რომელიც სინამდვილეს განმსჭვალავს. ავტორი სრულყოფილად ფლობს ფორმის ხელოვნებას, აჩვენებს რეალური ისტორიის მისტიკურ-ალეგორიულ ჰარმონიას. ყოველმატერიალურ საგანს, მოვლენას, ცხოვრების გამომხატველ მომენტს თავისი

შესატყვისი გააჩნია ტრანსცედენტულთან. ტექსტის ლიტერალური წაკითხვა შეუძლებელი ხდება, რადგან მასში ყველა მომენტს სიმბოლურ-ალეგორიული, ტროპოლოგიური მნიშვნელობა აქვს და ეს პარადიგმა იმდროინდელი საზოგადოების აზროვნების ფორმის განმსაზღვრელიცაა. ერთი მინიშნებაც კი საკმარისია, რომ მივხვდეთ მოვლენების ხასიათსა და შემდგომ მსვლელობას.

კიდევ ერთი, რაც კვლევის პროცესში გამოიკვეთა - ესაა ძველი და ახალი აღთქმის წიგნების სწავლებათა გამოყენების სიმრავლე, რაც ისტორიულად არ არის დამტკიცებული მარტვილობის დაწერის ეპოქისთვის. მრავალწლიანი კვლევების შედეგად ექვს არ იწვევს ავტორის, იაკობ ხუცესის აღწერილი ეპოქის თანამედროვეობა, ხოლო როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, V საუკუნისთვის, როდესაც ჰაგიოგრაფიული ძეგლი შეიქმნა, წმინდა წერილი არ იყო სრულად თარგმნილი და გაქართულებული, კვლევა კი აჩვენებს, რომ ავტორისთვის სიღრმისეულად ნაცნობია ბიბლიის ის წიგნებიც, რომლებიც მოცემული ეპოქისთვის დადასტურებული არაა. ეს ნაწარმოების კვლევის ახალ მიმართულებას ხსნის და ახალ პერსპექტივებსაც აჩენს.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ „შუშანიკის წამების“ ტექსტში არსებული ბიბლიური არქეტიპები ღრმა სიმბოლური პარალელების მქონე მხატვრული ხერხებია, რომელთა კონტექსტური ანალიზი ცხადყოფს, რომ მხატვრული მეტაფორებისა და რელიგიური (ქრისტიანული) სიმბოლიკის გვერდით იგულისხმება კულტურული გეოგრაფიისთვის (არეალისთვის) დამახასიათებელი რელიგიური ცოდნის სიმრავლე, რაც ეპოქის კულტურულ ხასიათს გამოკვეთს. ტექსტის ჩვენეულმა ანალიზმა ცხადყო, რომ იმ კულტურულ-გეოგრაფიულ სივრცეში, სადაც ტექსტში აღწერილი მოქმედება ხდება, ჩადებულია ის გლობალური ცოდნა და ნაცნობია წმინდა წერილის ის მთავარი ტექსტები, რაც მოწინავე ქრისტიანულმა სამყარომ იმდროისთვის იცის. ამიტომ, აქამდე არსებული ინფორმაცია, რომ თითქოს ნაწარმოების დაწერის დროს საქართველოში არ იყო ბიბლიური წიგნების სრული ცოდნა, ჯერ კიდევ არ იყო ბევრი რამ ნათარგმნი, ტექსტის ანალიზით საპირისპიროს ადასტურებს.

ამდენად, მრავალგზის შესწავლილი ძეგლის - „წმინდა შუშანიკის წამების“ ტექსტოლოგიურ კვლევასა და ლიტერატურულ სახე-სიმბოლოთა ჰერმენევტიკულ ანალიზს კვლავ დიდი პერსპექტივა აქვს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ჯავახიშვილი, 1945: - ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა, წიგნი I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, II-III შეკსებული გამოცემა, 1945, თბილისი.
2. ინგოროყვა 1954: - პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, ქართველი მწერალი X საუკუნისა, ნარკვევი ძველი საქართველოს ლიტერატურის, კულტურის და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ისტორიიდან, თბ. 1954.
3. ბარამიძე 1988: - რევაზ ბარამიძე, ლიტერატურული შტუდიები, თბილისი, 1988.
4. სირაძე 1996: - რ. სირაძე, ქართული ენის გაქრისტიანების იდეა ძველ ქართულ მწერლობაში, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის XXVI სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, 1996, თბილისი.
5. ძეგლები 1963: - „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, წიგნი I, (V-X სს.), დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, ილისი 1963.
6. Analeqta Bollandiana 1935: - Analeqta Bollandiana, Tomus LIII, Ediderunt: Hippolytus Delahaye, Paulus Peeters, Maurutius Coens, Baldvinus De Gaiffier, Bruxelles, Societe Des Bollandistes, 24, Boulevard Saint-Michel, Paris, Librairie Auguste Picard, 82, rue Bonaparte, 1935.

ნანა ქაჯაია / Nana kajaia¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

„ბათუმური ტექსტის“ პოეტიკა კულტურათა დიალოგის ჟრილში

აბსტრაქტი: ნებისმიერი კულტურის განვითარების ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას მისი უცხო კულტურებთან თანამშრომლობა და ურთიერთქმედება წარმოადგენს. უფრო მეტიც, ცალკეული კულტურა მხოლოდ დიალოგის პირობებში უახლოვდება საკუთარი თავის შეცნობას (მ. ბახტინი). შესაბამისად, კულტურათა ინტერაქცია მნიშვნელოვან დატვირთვას ატარებს. ამასთან ერთად, ინტერკულტურულ დიალოგში შესაძლოა წარმოიშვას ერთგვარი დაბრკოლებებიც, რადგანაც კულტურული მრავალფეროვნების ცნება ორ საპირისპირო თვისებას მოიაზრებს - ის სიმდიდრეა, რომელსაც შეიძლება ეზიაროს ადამიანი, და იმავდროულად, გადასალახავი პრობლემაცაა, თუ გავითვალისწინებთ კულტურული განსხვავების ასპექტს.

მოხსენებაში გავანალიზებთ „ბათუმური“ ტექსტების პოეტიკის თავისებურებებს ინტერკულტურული დიალოგის ასპექტში. აღნიშნული საკითხი საინტერესოდ წარმოგვიდგება საყოველთაოდ ცნობილი სოციოკულტურული ოპოზიციის „აღმოსავლეთი–დასავლეთი“-ის გათვალისწინებით. ცნობილი რუსი პოეტებისა და მწერლების უშუალო დაკვირვების საფუძველზე შექმნილ ნაწარმოებებში გამოვყოფთ და განვიხილავთ ისეთ საკითხებს, როგორცაა ქართული ეთნომენტალური პორტრეტის აღქმა რუსულ ლიტერატურულ წყაროებში, ბათუმი როგორც გზაჯვარედინი და არჩევანის შესაძლებლობა და სხვ.

საკვანძო სიტყვები: კულტურათა დიალოგი, „ბათუმური“ ტექსტი, ეთნომენტალური პორტრეტი, სოციოკულტურული ოპოზიცია.

The Poetics of the "Batumi Text" in Terms of the Dialogue of Cultures

Abstract: One of the necessary conditions for the development of any culture is its cooperation and interaction with foreign cultures. Moreover, a separate culture approaches self-knowledge only in the conditions of dialogue (M. Bakhtin). Therefore, the interaction of cultures carries a significant load. At the same time, some kind of obstacles may arise in intercultural dialogue, because the concept of cultural diversity includes two opposite

¹ ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Batumi Shota Rustaveli State University

qualities - it is a wealth that can be shared by people, and at the same time, it is a problem to be overcome if we take into account the aspect of cultural difference.

In the report, we will analyze the peculiarities of the poetics of "Batumi" texts in the aspect of intercultural dialogue. The mentioned issue is interesting considering the well-known socio-cultural opposition "East-West". In the works created on the basis of direct observation of famous Russian poets and writers, we highlight and discuss such issues as the perception of the Georgian ethno-mental portrait in Russian literary sources, Batumi as a crossroads and an opportunity for choice, etc.

Key words: Dialogue of cultures, "Batumi" text, ethnomental portrait, sociocultural opposition.

შესავალი: კულტურათა დიალოგი გულისხმობს ყოველი ცალკეული კულტურის თავისებურებათა გამოვლენას მათი შედარება-შეპირისპირების გზით. ამგვარი დიალოგის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფორმას სწორედ ლიტერატურული ურთიერთობები წარმოადგენს. ლიტერატურული ინტერაქციის შედეგად შესაძლებელია გამოვლინდეს ეროვნული ლიტერატურის უნივერსალური, ზოგადსაკაცობრიო შინაარსი და ამავე დროს გამოკვეთილი იქნეს ის სპეციფიკური და ორიგინალური, რომელიც კონკრეტულ ლიტერატურას ახასიათებს.

კულტურათა დიალოგის არსს კულტუროლოგიური ინფორმაციისა და ფასეულობათა გაზიარება წარმოადგენს. სწორედ ლიტერატურული ინტერაქციის პროცესში ეზიარება ადამიანი უცხო კულტურის სულიერ ფასეულობებსა და მდიდარ გამოცდილებას, მხატვრული ნაწარმოების მრავალფეროვან შინაარსობრივ-კულტუროლოგიურ კონტენტს, რომელიც მკითხველს უქმნის წარმოდგენას ეპოქის, ქვეყნის, საზოგადოების ეროვნული თუ სოციალური ფენების ღირებულებათა სისტემაზე. ამგვარად ხდება ცალკეულ ეროვნულ ლიტერატურათა შერწყმა ერთიან ლიტერატურულ პროცესთან, რის შედეგადაც იქმნება მსოფლიო ზოგადლიტერატურული კონტექსტი.

ინტერკულტურული დიალოგის ასპექტში საინტერესოდ წარმოგვიდგება ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობების ზოგიერთი საკითხი ცნობილი სოციოკულტურული ოპოზიციის „აღმოსავლეთი–დასავლეთი“-ის გათვალისწინებით. კერძოდ კი, სტატიაში განვიხილავთ ბათუმის წარმოჩენის თავისებურებებს რუსი პოეტების ნაწარმოებებში. აღნიშნული საკითხი საინტერესოდ წარმოგვიდგება საყოველთაოდ ცნობილი სოციოკულტურული ოპოზიციის „აღმოსავლეთი–დასავლეთი“-ის გათვალისწინებით. ორი პოლარული ეთნომენტალობის მქონე სამყაროს ურთიერთდამოკიდებულება ოდითგანვე იპყ-

რობდა ყურადღებას. ეს კონტაქტები სხვადასხვა სიხშირით ვითარდებოდა: გარკვეულ პერიოდებში მეტი ინტენსივობითა და აქტუალობით ხასიათდებოდა. იყო პერიოდები, როდესაც ნაკლები სიხშირე ფიქსირდებოდა, მაგრამ მთავარ მომენტად ყოველთვის ერთი და იგივე რჩებოდა – ანტინომია „დასავლეთი–აღმოსავლეთი“ რუსულ–ქართული ურთიერთობების ფონზე კონკრეტული დიქოტომიის სახით გამოიკვეთა. ეს არის „პეტერბურგი–კავკასია“. აღნიშნულ ოპოზიციის მიხედვით, რომელიც ორი პოლარული მსოფლმხედველობის გამოხატულებად მიიჩნეოდა, კავკასია ყოველთვის მოიაზრებოდა პეტერბურგის სულიერ, იდეოლოგიურ და ესთეტიკურ ოპოზიციად.

თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო დროს უპირატესობას ანიჭებენ გლობალურ ანტინომიას – „ჩრდილოეთი–სამხრეთი“ ნაცვლად საბჭოთა პერიოდში მიღებული ოპოზიციისა „დასავლეთი–აღმოსავლეთი“. „ჩრდილოეთი“ (პეტერბურგის სახით) წარმოადგენდა დასავლეთევროპული ცივილიზაციის რუსულ ვარიანტს. ხოლო „სამხრეთი“, რომელსაც კავკასია განასახიერებდა, უშუალოდ და გულწრფელი გრძნობების წყაროს.

სწორედ ეს საკითხი გვანტერესებს – ბათუმი, როგორც აღნიშნული დიქოტომიის „აღმოსავლური“ ან „სამხრეთული“ ოპოზიციის ნაწილი, ასრულებდა თუ არა ზემოთ აღნიშნულ როლს, ჰქონდა თუ არა მას ისეთივე მნიშვნელოვანი ფუნქცია, როგორც ჰქონდა თავის დროზე „სამხრეთს“ (ანუ კავკასიას) „ჩრდილოეთის პალმირასთან“ (პეტერბურგთან) მიმართებაში? თუ ჩვენი ქალაქი მხოლოდ უმნიშვნელო გეოგრაფიულ პუნქტს წარმოადგენდა რუსი ლიტერატორების სამოგზაურო მარშრუტში?

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: ბათუმის როლისა და ფუნქციის გააზრებით რამდენიმე წელია ვარ დაინტერესებული. სხვადასხვა პუბლიკაციებში ვიკვლევდი ო. მანდელშტამის, მ. ბულგაკოვის, კ. პაუსტოვსკის, ვ. როჟდესტვენსკის, ვ. ვისოცკის და სხვათა „ბათუმურ“ ტექსტებს. („Батумские впечатления О. Мандельштама“ // XIII Конгресс МАПРЯЛ 2015 г., Испания, Гранада. „Батуми в аспекте социокультурной оппозиции "Восток-Запад" (по произведениям русских писателей первой половины 20 в.) // «Межкультурные коммуникации» № 21, 2013. ბათუმის თემა რუს ლიტერატორთა შემოქმედებაში // VIII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ბათუმი - წარსული და თანამედროვეობა“, 2017 წ., ბათუმი, საქართველო).

აღნიშნული საკითხის ირგვლივ საკმაოდ საინტერესო კვლევებია. კერძოდ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 70-იან წლებში ი. ბეჟირიშვილი წიგნში „რუსი და სხვა მოძმე ხალხების მწერლები აჭარის შესახებ“ იკვლევდა მოცემულ თემას

(„რუსი და სხვა მოძმე ხალხების მწერლები აჭარის შესახებ.“ ბათუმი, 1973). გარდა ამისა, კვლევისას დავამუშავეთ ი. ადგიშვილის მონოგრაფია „რუსული პროზა საქართველოს შესახებ“ (ქუთაისი, 2000), მ. მიქაძის სტატია „მ. ბულგაკოვი და ო. მანდელშტამი ბათუმში“ (თბილისი, 1999).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ რამდენიმეწლიანი კვლევის შედეგად მივედით დასკვნამდე, რომ ბათუმის თემის გააზრება რუს ლიტერატორთა შემოქმედებაში საშუალებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ არსებობს რუსული ლიტერატურის „ბათუმური ტექსტი“, რომელიც საკმაოდ საინტერესო მასალაა ლიტერატურული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. ამგვარი მტკიცების უფლებას გვაძლევს არსებული ტექსტებისა და კვლევების მიმოხილვა.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის შემდეგი მეთოდები: ანალიზისა და სინთეზის, ინტერპრეტაციისა და აღწერითი მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ბათუმი თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობის წყალობით, შეიძლება ითქვას, ერთგვარ გზაჯვარედინად იქცა. მე-20 საუკუნის პირველი მესამედის რუსულ ლიტერატურაში ის ორი სამყაროს გადაკვეთის ადგილსა და ერთგვარ გზის გასაყარს წარმოადგენდა, სადაც ადამიანი მნიშვნელოვანი არჩევანის წინაშე დგებოდა. რევოლუციურმა მოვლენებმა ბევრი რუსი მწერალი და პოეტი აიძულა მიეტოვებინა მშობლიური მხარე, მათ სამხრეთს მიაშურეს. ლტოლვილთა მცირე ნაწილი იმ იმედით სულდგმულეობდა, რომ ქარიშხალი მალე გადაივიდა და ცხოვრება ძველ ჩვეულ რიტმს დაიბრუნებდა. უფრო რადიკალურად განწყობილთათვის კი სამხრეთი, და კონკრეტულად ბათუმი, მხოლოდ, ასე ვთქვათ, სატრანზიტო პუნქტს წარმოადგენდა.

რევოლუციურ ქარიშხალს გამოქცეული რუსული ინტელიგენციის ნაწილი ბათუმში ჩერდებოდა და აქ ხდებოდა მათი სამომავლო გეგმების ფილტრაცია, გადაწყვეტილების მიღება საკუთარ მომავალთან დაკავშირებით.

ბათუმზე შექმნილ ნაწარმოებებში ფიქსირდება ქალაქისათვის დამახასიათებელი ბევრი მნიშვნელოვანი, ზოგჯერ საკმაოდ პროზაული, დეტალი. ამავე დროს ბათუმური შთაბეჭდილებები იქცნენ მათი პოეტური მოღვაწეობის მძლავრ იმპულსად. (შემთხვევითი არ არის, რომ ესენინის „ბათუმურ ზამთარს“ შემოქმედებითი ნაყოფიერების მიხედვით ხშირად ადარებენ პუშკინის „ბოლდინოს შემოდგომას“). ბათუმმა წარუშლელი კვალი დატოვა აღნიშნული პოეტების შემოქმედებაში, ბათუმში ან ბათუმური შთაბეჭდილებებით შექმნილი ნაწარმოებები გამოიჩევინ თემატიკის სიახლით, განახლებული ხედვით, განსაკუთრებული აღქმით.

აღნიშნული სტატიის კონკრეტულ მიზანს წარმოადგენს ბათუმის შესახებ შექმნილი ნაკლებად ცნობილი თანამედროვე პოეტური ტექსტების გააზრება-განხილვა. რა თქმა უნდა, წინა პერიოდების შედარებით ცნობილმა ნაწარმოებებმა, რომელთა შესახებ ჩვენ ადრინდელ სტატიებში ვისაუბრეთ, შექმნეს ერთგვარი ფონი ბათუმის სახისა და როლის გასააზრებლად. ამიტომაც მოკლედ აღვნიშნავთ იმ ძირითად მახასიათებლებს, რომლებმაც ჩამოაყალიბეს ბათუმის ლიტერატურული სახე.

ბათუმის ო. მანდელშტამისეული აღწერა საკმაოდ პირქუში და ირონიული-ცაა. ის ყურადღებას ამახვილებს ქალაქის სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებსა და კულტურულ ცხოვრებაზე. პოეტის ამგვარი დამოკიდებულების სათავე ალბათ ეპოქალურ თავისებურებებში უნდა ვეძებოთ. მანდელშტამის მიერ ბათუმის პირქუშად აღქმა გარკვეულწილად განპირობებული უნდა ყოფილიყო იმ ადამიანის სულიერი მდგომარეობითაც, რომელმაც თითქმის ყველაფერი დაკარგა, ცხოვრების ჩვეული რიტმიდან ამოვარდა. იმდროინდელი ბათუმისადმი მისი დამოკიდებულება გახლავთ “უცხოელის უცნაური შთაბეჭდილება” («странное впечатление иностранца»). ეს არის იმ ადამიანის დამოკიდებულება, რომელსაც რევოლუციამ წაართვა ყველაფერი, დაუნგრია წარსული, აიძულა მშობლიური კუთხიდან გადახვეწილიყო. ასეთი განსაცდელის ეპოქაში, საყოველთაო ფსიქოზის ფონზე კი პატარა, მყუდრო და მეტნაკლებად უზრუნველყოფილი მიკროსამყაროს ხილვა რა თქმა უნდა რუსი პოეტის ბუნებრივ გაღიზიანებას გამოიწვევდა: «Маленькое «независимое» государство, выросшее на чужой крови, хотело быть бескровным. Оно надеялось чистеньким и благополучным войти в историю, сжатое грозными силами» (Мандельштам, 1990: 316). ასეთი გახლდათ მანდელშტამის მიერ ბათუმის სოციალურ-პოლიტიკური ფონის შეფასება, საკმაოდ მკაცრი და შესაძლოა სადავოც. (ქაჯაია, 2012: 345).

ბათუმური პერიოდის ზოგიერთმა დეტალმა ასახვა ჰპოვა ცნობილი რუსი მწერლის მიხაილ ბულგაკოვის ნაწარმოებებში. მწვანე კონცხი პიესაში „ადამი და ევა“, მაგნოლიები და კიპარისები „ოსტატსა და მარგარიტაში“ ასევე სავარაუდოდ ბათუმური შთაბეჭდილებებითაა განპირობებული. გავიხსენოთ, იეშუასა და პილატეს საუბრის სცენა მაგნოლიის ჩრდილქვეშ. პროფ. მ. მაზურენკოს აზრით, ისრაელის ძველ მიწაზე შეუძლებელია ყოფილიყო ეს ჩრდილოამერიკული მცენარე. მაგრამ ბულგაკოვისათვის ის სამხრეთის სიმბოლოს წარმოადგენდა, რომელიც ბათუმში იხილა.

სხვა ცნობილი რუსი ლიტერატორების შემოქმედებაში (დ. ფურმანოვი, კ. პაუსტოვსკი, ს. ესენინი) ბათუმური რეალებიდან უმეტესწილად საპორტო

ქალაქის თავისებური ცხოვრებაა ნაჩვენები. მწერალები ყურადღებას ამახვილებენ რეგიონში გავრცელებული კონტრაბანდის შესახებ.

ბათუმის თემა საინტერესოდ არის წარმოჩენილი ვსევოლოდ როჟდესტვენსკის ლექსების ციკლში „ბათუმი“. ის 1929 წელს ამიერკავკასიაში მოგზაურობის დროს იმყოფებოდა ბათუმში. იმავე წელს გამოსცა კრებული «Поющая земля: география в стихах» (<https://books.google.ge>). აღნიშნული კრებულის ბათუმურ ციკლში როჟდესტვენსკის სამი ლექსი აქვს გაერთიანებული. აღნიშნულ ტექსტებში ყურადღებას იქცევს ნაცნობი მოტივი, რომელიც ასევე გვხვდება ს. ესენინთან და ო. მანდელშტამთან - სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ერთგვარი ჭიდილი. სერგეი ესენინი ამ თემას პირდაპირი გეოგრაფიული პუნქტირებით გამოხატავს: «Корабли плывут в Константинополь, поезда уходят на Москву» («Батум»). პოეტი ბათუმს აღიქვამდა როგორც პუნქტს, საიდანაც ორი სამყაროსაკენ მიემართებოდა გზები. კონსტანტინოპოლი ესენინის ლექსში „ბათუმი“ წარმოდგენილია როგორც სამხრეთის ხატი, მოსკოვი კი ჩრდილოეთისა. ბათუმი კი ამ ორი პოლარულად განსხვავებული სამყაროს მიჯნაზეა, გზის გასაყარზეა.

ვ. როჟდესტვენსკის ლირიკული გმირი, მსგავსად ესენინისა, ჩრდილოელია, არა მარტო წარმოშობით, სულითაც და არსებითაც. აქაც ვაწყდებით ორი სამყაროს გადაკვეთას, მხოლოდ პუნქტებია შეცვლილი, სამხრეთის ხატს როჟდესტვენსკის ლექსში უკვე ბათუმი წარმოადგენს - „Здесь, в Батуми, давний северянин, Солнце я в груди своей несу...“ ჩრდილოეთის ხატი არ არის დაკონკრეტებული, ზოგადია.

ჩრდილოეთის სადა, პირქუმ ფერებს მიჩვეული პოეტისათვის სამხრეთული სამყაროს მრავალფეროვანი, ეკოტიკური სილამაზე ნამდვილი აღმოჩენა იყო. პოეტი ცდილობს არ გამოეპაროს და თავის სტილში აღწუსოს ამ მრავალფეროვნების თითოეული მომენტი. ვ. როჟდესტვენსკის ლექსები ბათუმის შესახებ თავისი სტილითა და ტონალობით ძალიან ახლოსაა ს. ესენინის შემოქმედებასთან. იგრძნობა ესენინისეული მსუბუქი ნაღვლიანი განწყობა, მსგავსია ზღვასთან დაკავშირებული ლექსიკა და სცენები. ეს არც არის გასაკვირი, ამ ორ პოეტს აახლოებს გარკვეული ლირიულობა. რომანტიკული ბუნების პოეტის, ვ. როჟდესტვენსკის შემოქმედებაში მთავარი ადგილი უჭირავს პეიზაჟულ ლირიკას, რომელშიც ის უმდეროდა სოფლურ იდილიასა და უმფოთველ სიყვარულს. (ქაჯაია, 2017: 378-379).

ვ. ვისოცკის ლექსში „Теперь я буду сохнуть от тоски“ ადგილობრივი კოლორიტი უცხოელისათვის დამახასიათებელი ერთგვარი გაოცების ტონით არის წარმოჩენილი.

ბათუმური რეალიების ასახვის ფონზე ვ. ვისოცკი მნიშვნელოვან პარალელებს ავლებს. თამადის სახე ლექსში საიტერესო ასოციაციებს აღძრავს: თამადა სუფრის დიქტატორია, სტალინი კი სახელმწიფოს დიქტატორი და ტირანი, მხოლოდ მასშტაბებშია სხვაობა. თამადა სვამს სტალინის სადღეგრძელოს (ვისოცკი თავიდან ამ თემასაც ეთამაშება, ფრონტზე მეგონა თავიო). შემდეგ კი მოულოდნელად შემოგვაპარებს სათქმელს - სტალინი დიქტატორი და ტირანიაა, ტირანია კი მისთვის მიუღებელია. ამ კონტექსტში საუბრობს ის კომპარტიის მეოცე ყრილობის შესახებ, სადაც დაგმობილი იქნა სტალინის კულტი.

თანამედროვე ბათუმური ტექსტებიდან ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ოლგა გრიგორიევას ლექსებმა ციკლიდან „Из грузинского дневника“, რომელიც საქართველოს ქალაქებში, კერძოდ თბილისსა და ბათუმში მოგზაურობის შედეგად შეიქმნა. ოლგა გრიგორევა ყაზახეთის რუსულენოვანი ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელია. ის დაიბადა 1957 წელს ნოვოსიბირსკში. ოცზე მეტი პოეტური და პროზაული კრებულის ავტორია.

ლექსში „В Батуми“ პოეტი ქალაქის ღირსშესანიშნაობების აღწერასთან ერთად საკუთარ შთაბეჭდილებებსა და ემოციურ ფონს გადმოგვცემს.

პოეტი აღწერს ბათუმის ზღვისპირა პარკს თავისი დიდებული მაგნოლიებითა და შადრევნებით. ხალხმრავალ ხეივანებში სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენელთა საუბარი ისმის. ამავე დროს პოეტის აღტაცება წარმტაცი ზღვისპირა ქალაქის ხედებით უნივერსალურ, კოსმოსურ მნიშვნელობას იძენს: „Грузинский эпос, и ридна мова, и русский логос./ Соединившись уже навеки, уходят в космос“ (<https://www.rospisatel.ru/grigorjeva-gd.htm>).

მიუხედავად იმისა, რომ რეალური ფიზიკური სივრცე ლექსებისა ბათუმსა და მის შემოგარენს მოიცავს, ავტორი ტექსტის დრო-სივრცის ფარგლებს აფართოებს. კონკრეტულ დროით-სივრცულ მახასიათებლებში ზოგადი და უნივერსალური შტრიხები იჭრება. შედეგად სამყაროს განზოგადებული ხატი იქმნება.

ოლგა გრიგორიევას ლექსში „Лети в Батуми!“ ქალაქური პეიზაჟის სურათები, არქიტექტურული ძეგლები და რელიგიური სალოცავები არამხოლოდ ქალაქის აღწერისათვის არის მოწოდებული. მათ მნიშვნელოვანი ფუნქცია აკისრიათ. ეს ფუნქცია პოეტის შემოქმედებით პოზიციასთანაა დაკავშირებული.

«А справа — купола Николы,

А слева — белая мечеть.

И вечность неба, зыбкость моря,

И гор незыблемая твердь» (www.rospisatel.ru/grigorjeva-gd.htm).

ბათუმის წმინდა ნიკოლოზის ეკლესიისა და მეჩეთის, ამ ორი სხვადასხვა სალოცავების ერთ სიბრტყეში მოხსენიებით პოეტი უფრო ამძაფრებს თავის აზრს

მარადიული ფასეულობების უზენაესობის შესახებ. პოეტისათვის მთავარია ნამდვილ მარადიულ ფასეულობებთან ჰარმონიაში ცხოვრება.

ბათუმის სილამაზითა და სიმწვანით მოხიბლული პოეტი ბათუმს ხატოვნად უწოდებს „სურნელების, გემოსა და მზერის დღესასწაულს“. მარადიულობისა და ყოველდღიურობის თავისებური დაკავშირებით ფილოსოფიური განზოგადების მასშტაბურობას ანიჭებს მის მიერ შექმნილ სურათებს:

Боже, как печальны песни эти
Милой, но заснеженной отчизны...
В Грузии не думаешь о смерти,
Потому что слишком много жизни.
Потому что слишком много солнца,
Моря, неба, ветра, вдохновенья,
И навеки сердце остаётся
В горных незатейливых селеньях...
В Грузии, конечно, всё иначе,
Потому что вечность всюду рядом.
Но, услышав «Ямщика», заплачу
И на скорый поезд сразу сяду.
(«Ямщик, не гони лошадей...» — на Батумском бульваре)

დასკვნა: მეოცე საუკუნის პირველ ათწლეულებში ბათუმი რუსი პოეტებისათვის ერთგვარი გზაჯვარედინის როლს ასრულებდა, სადაც მათ საკუთარი მომავალი უნდა აერჩიათ. შემდგომ პერიოდებში კი რუსი ლიტერატორების თვალთახედვაში ძირითადად საპორტო ქალაქის ყოველდღიური ყოფა-ცხოვრება მოექცა თავისი ეროვნული თუ სოციალური თავისებურებებით. ზოგ შემთხვევაში ბათუმურ თემას შეერწყა სხვა მნიშვნელოვანი თემებიც, ისეთი როგორიცაა სტალინის თემა, საზოგადოებრივი თემატიკა და სხვა.

როგორც ვხედავთ, ბათუმის აღქმა ჩვენს მიერ აღნიშნულ რუს ლიტერატორთა მიერ არ არის მხოლოდ ეთნოგრაფიულ-ინფორმაციული ხასიათისა. ბათუმური რეალიების ჩვენება გარკვეული კონცეპტუალური თავისებურებით ხასიათდება. ოსიპ მანდელშტამთან ეს არის „უცხოელის გაღიზიანება“, ვლადიმირ ვისოცკის შემთხვევაში კი შეიძლება ვისაუბროთ ჩვეულებრივ ადამიანურ „გაოცებაზე“. ამასთან ვისოცკისთან უკვე აღარ იგრძნობა პარადიგმა „ბათუმი როგორც ცივილიზაციათა გზის გასაყარი“. ეს ლოგიკურიცაა, რადგან საბჭოური ჩაკეტილობის პირობებში ბათუმი აღარ მოიაზრებოდა როგორც რუსული იმპერიიდან თავის დაღწევის პუნქტი და მით უმეტეს პოლარული სამყაროების გზაჯვარე-

დინი. ბათუმი აქ საბჭოური ყოფა-ცხოვრების ერთ-ერთი ნაწილია, რა თქმა უნდა თავისი დამახსიათებელი ნიშან-თვისებებით. თანამედროვე რუსულ პოეზიაში კი ბათუმი უპირველესად აისახა როგორც პერსპექტიული ტურისტული და საკურორტო ქალაქი თავისი წარსულითა და თავისებური ცხოვრების წესით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ქაჯაია, 2012: – ქაჯაია ნანა. ბათუმი ო. მანდელშტამის ნარკვევებში / ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა. ბათუმი, 2012.
2. ქაჯაია, 2017: – ქაჯაია ნანა. ბათუმის თემა რუს ლიტერატორთა შემოქმედებაში / ბათუმი. წარსული და თანამედროვეობა. ბათუმი, 2017.
3. Адеишвили, 2000: – Адеишвили Ия. Русская проза о Грузии. Кутаиси, 2000.
4. Мандельштам, 1990: – Мандельштам О. Стихотворения. Переводы. Очерки. Статьи. Тбилиси, 1990.
5. Микадзе, 1999: – Микадзе Манана. М. Булгаков и О. Мандельштам в Батуми / Актуальные вопросы межнациональных филологических общений. Тбилиси, 1999.
6. www.rospisatel.ru/grigorjeva-gd.htm
7. <https://books.google.ge>

ელზა ფუტკარაძე / Elza Putkaradze¹

კაკალა ებრალიძე / Kakala Ebralidze²

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

გურაბ გორგილაძის შემოქმედების ზოგიერთი სტილური თავისებურება

აბსტრაქტი: ნაშრომი ზურაბ გორგილაძის შემოქმედების ზოგიერთ სტილურ თავისებურებას ეხება. შემოქმედის ენის შესწავლა ფაქიზი და საინტერესო საკითხია. ფაქიზია, რამდენადაც თავად შემოქმედის შინაგან, სულიერ სამყაროსთან, ნაფიქრ-ნაზრევთან გიწევს შეხება; საინტერესოა, რამდენადაც თანაშემოქმედიც ხარ და ავტორის ერთად დამოგზავრობ მის სამყაროში, მის სასიტყვეთში. ენა მწერლის ბალავარ-საძირკველია, აზრის სამოსი, სამზეროა. მრავალკუთხით, მართლაც, საოცარია ზ. გორგილაძის პოეზიის ენა. პოეტი განსაკუთრებით ელოლიავებ-ესიყვარულება „სიტყვა ბატონს“ და სამას წელიწადს ღვინოუსვამი, სამას წელიწადს ნამარხულევი, სამას წელიწადს ნაბორკილარი სიტყვის ძალის, მადლის, ფერადოვნების, სიძლიერის ზეიმა მისი სასიტყვეთი. სიტყვაწარმოება, ლექსიკურ ერთეულთა შინაარსობრივი ტევადობა, ლექსიკური დიალექტიზმების სტილიზაცია, ხატოვანება თქმისა განსაკუთრებული სტილური ხელწერაა პოეტისათვის.

ნაშრომში ასევე საუბარია დაუმთავრებელ წინადადებათა, ხატოვან სიტყვა-თქმათა, სიტყვათა თუ წინადადებათა გამეორების სტილური თავისებურებების შესახებ. ზ. გორგილაძის შემოქმედება საოცარი ეპითეტებითაც აღიბეჭდება მკითხველის ცნობიერებაში. სმენით-ვოკალური ეპითეტების სტილური გამოყენებით საოცარ ფერწერას ქმნის პოეტი. ერთ საინტერესო, პოეტისათვის სახასიათო დეტალზეცაა ყურადღება გამახვილებელი. ზ. გორგილაძესთან შემოიჭრება ხოლმე ლირიკისათვის მოულოდნელი დიალოგის ელემენტები, დიალოგიური ჩანართები. ესეც თავისებურ სტილიზაციის ხერხად აღსაქმელია. ნაშრომში სწორედ ეს საკითხებია განხილული.

საკვანძო სიტყვები: შემოქმედი, პოეზია, სტილი, ენობრივი თავისებურება.

¹ ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in Philology, Chief scientific Researcher, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

² დოქტორანტი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი / PhD student at Batumi Shota Rustaveli State University

Some Stylistic Features of Zurab Gorgiladze's Creative Work

Abstract: *The paper deals with some stylistic features of Zurab Gorgiladze's creative works. Studying the language of the poet is a neat and interesting matter. It is neat, as long as you have to get in touch with the inner, spiritual world, thoughts of the creator himself; it is interesting to the extent that you are a co-creator and travel together with the author in his world, in his vocabulary. The poetic language is the foundation of the writer, the garment and the sole of his thoughts. In many ways, the language of Zurab Gorgiladze's poetry is really amazing. The poet especially loves the "word of the master" and his speech is a celebration of the power, grace, color and strength of words that have not tasted a drop of wine for three hundred years, having been fasted for three hundred years, and chained for three hundred years. Word formation, content capacity of lexical units, stylization of lexical dialectics, imagery speech is a special stylistic handwriting for a poet.*

The article also talks about the stylistic features of repeating unfinished sentences, figurative expressions, words or sentences. Zurab Gorgiladze's work is imprinted in the reader's consciousness with amazing epithets. With the stylistic use of auditory-vocal epithets, the poet creates an amazing painting. Attention should be drawn to one interesting detail characteristic of the poet. The elements of dialogue unexpected for the lyricist, sophisticated dialogue inserts sometimes invade Gorgiladze's verses. This too can be considered as a peculiar way of stylization. These issues are discussed in the paper.

Key words: *Creative work, poetry, style, linguistic feature.*

* * *

შესავალი: შემოქმედის სტილური თავისებურებით დაინტერესება და მისი შესწავლა აქტუალური საკითხია. ყოველი ხელახალი წაკითხვისას სიახლე გხვდება, სხვაგვარია გააზრებაც. ეს განსაკუთრებით თამამად ითქმის ზურაბ გორგილაძის შემოქმედებაზე. რამდენჯერმე წაკითხულ-გაზეპირებულ, შენეულად ქვეულ ტაეპებს წაკითხავ და სიტყვა ახალად იბადება, სხვაგვარად გესმის და სხვაგვარად იაზრებ. ისევ ხელახლა ჩაგაფიქრებს ნათქვამი, სიტყვათა კრიალოსანი ისევ ახლებურად იკვრება, წერის ახლებურ მანერასაც აღმოაჩენ და რაც მთავარია, მისი შემოქმედების ყოველი ხელახალი წაკითხვა უფრო გაოცებს, მეტად გიზიდავს. სიტყვის ესთეტიზაცია და სიღრმე უდიდეს შემოქმედებას ახდენს. თანაზიარი ხდები მისი შემოქმედებისა. ჩაგესმის პოეტის ხან ცრემლნარევი, ათრთოლებული, ხან რიხიან - ომახიანი ხმა. გრძნობ მისი ლექსების სურნელებას, ლექსებისას, რომელთაც „საქართველოს სურნელი“ მოაქვთ და აღარ ხარ ის, რაც მისი ლექსების წაკითხვამდე იყავი.

ერთგან პოეტი წერდა: „... ჩემო კეთილო, სინაზე მირონივით აპკურე კაცთა სიყვარულს და შორიდან შემენუგეშე! ... მეშინია არ გამიცვიდეს ადამიანის თბილი და ღვთაებრივი თვალები. გაცვებით სავსე თვალები ლალი და თამამი ვნებები მგონია. სამი კეთილი გენიის ბავშვია ადამიანი. ო, როგორ ამკობს მას გრძნობა, გაცება და სინანული. მძიმეა ყალბი სიდიადე, ძნელია ცივი სიყვარული, მწარეა გაწვრთნილი ღიმილი. ველარ ვიწვით, ველარ ვაოცებთ, ველარ ვაეჭვებთ ერთმანეთს! გულგრილი კაეშანი, გონიერი სიზარმაცე, ცარიელი ცნობის წადილი შემოეპარა ადამიანის სულს. ამიტომ მინდა მოგეფერო, მოგეალერსო ჩემო ერთადერთო და სანუკვარო, ამ სამყაროში ჩემი ჭირისა და ღვინის უკვდავებავ - ადამიანო!...“ დიახ, კაცთმოყვარეობის, დიდი და მზიანი გულის, დიდი ადამიანობის საგალობელია მისი პოეზია და იმავდროულად, პოეტი თავის ნაფიქრს განსაკუთრებული ენობრივი ფორმით და მანერით გვანდობს. გვაოცებს თქმის ხელოვანება. პოეტისეული მხატვრული შესიტყვებები ქმნიან სტილიზებულ ენობრივ ქსოვილს. თითოეული წინადადება ახალ სიცოცხლეს იძენს. მხატვრული აზროვნება კი საოცარი ენობრივი ფორმით ვლინდება. მკითხველი ამ მხატვრულ - სტილური საშუალებების გამზიარებელია და პოეტის ჩანაფიქრის თავისებურად წამკითხავი, რადგან „ის, რასაც ჭეშმარიტი პოეზია ჰქვია, შუამავალს არ საჭიროებს. კრიტიკოსი მხოლოდ ხელს უშლის ინტიმურ დიალოგს პოეტსა და მკითხველს შორის, წყვეტს იმ იდუმალ ძაფს, ხელოვნების უნატიფეს ქმნილებასა და მკითხველს შორის რომ იბმება... ლირიკული ლექსი მთელი არსებით უნდა შეიგრძნო, შეიტკბო, გაითავისო...“ (მახაჭაძე, 2019 : 269). დიახ, პოეტის ლექსების მთელი არსებით შეგრძნებაში, შეტკობასა და გათავისებაში სწორედ სამშობლოს სურნელით გაჟღენთილი და გორგილაძისეული აგუგუნებული ქართული სიტყვის ძალა გვეხმარება.

ლიტერატურის მიმოხილვა: ზურაბ გორგილაძის პოეზია იმთავითვე გახდა კვლევის საგანი, თუმცა აქტუალობა დღესაც არ დაუკარგავს. ზურაბ გორგილაძის პოეზიის ენას ეხება ნ. ვერძაძის, ნ. ცეცხლაძის და სხვათა სტატიები, ასევე, ჟ. შაინიძის მონოგრაფია. აღნიშნულ კვლევებში სხვადასხვა ენობრივ ასპექტზეა ყურადღება გამახვილებული. ჩვენ ძირითადად პოეტის სტილური თავისებურება გვანტერესებს. მნიშვნელოვანია ლექსიკური თუ გრამატიკული დიალექტიზმების, ეპითეტების, შედარებების თუ სხვა მხატვრული ხერხების საკითხის კვლევა ზურაბ გორგილაძის პოეზიაში, თუმცა სხვა დეტალებიცაა სახასიათო და სწორედ ამ კუთხითაა წარმოჩენილი პოეტის სტილური მხარე.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია ანალიზის, სინთეზის, აღწერითი და ტექსტოლოგიური კვლევის მეთოდები.

შედეგები / დისკუსია: ზურაბ გორგილაძის პოეზია თემატურად მრავალფეროვანი, სხვადასხვა კუთხითაა გასააზრებელი. ხან სამშობლოს ეფერება, ტაო-კლარჯეთის ტკივილი მოსვენებას აკარგვინებს „დანგრეული კლარჯეთის პრინცსა თუ ტაო-კლარჯეთის ბოკვერს“, განსაკუთრებით ეფერება „სიტყვა ბატონს“. საოცარია პოეტის დამოკიდებულება ქართული სიტყვისადმი, იმ სიტყვისადმი, რომელიც „მდიდარი და ღარიბი“, „დაჭრილი და გაქურდული“, „გამობოლილი და გამოჭკვარტლული“, „გამომიგნული და გამოჯიქნული“, მაგრამ ყოველთვის „მხნე და ჯიქურია“. სიტყვა სულის მონაწერი, სულის ნაჟურია პოეტისთვის. სამას წელიწადს ღვინოუსვამ- ნამარხულევ - ნაბორკილარი სიტყვის ძალისა და მადლის დღესასწაულია მისი სასიტყვეთი. სიტყვაწარმოება, ლექსიკურ ერთეულთა შინაარსობრივი ტევადობა, ლექსიკური დიალექტიზმების სტილიზაცია, ხატოვანება თქმისა გვაჯადოებს.

სტილი არის ინდივიდუალური მსოფლალქმა, გამოხატული შესაბამისი ენობრივი ფორმით, ამიტომაც ყოველი მწერლის სტილი, უპირველეს ყოვლისა, მისეული ხედვა, მისეული აღქმა სამყაროსი (ჯორბენაძე, 1998:6).

ზ. გორგილაძის პოეზიის გაცნობისას, შეუძლებელია, შეუმჩნეველი დარჩეს დაუმთავრებელი წინადადებანი. რამდენი მკითხველიც რამდენჯერ, რა კუთხით გააგრძელებს ნაზრევს, იმდენჯერ ახლად იბადება ლექსი. პოეტი წინადადების ბოლოს სვამს სამ წერტილს და უკვე მკითხველს აძლევს საშუალებას, თავისი სურვილისამებრ განაგრძოს აზრის მდინარება, შესაბამისად ჩასწვდეს პოეტის დაფარულ სათქმელს, ამოიცნოს ის ქვეტექსტი, რომელიც აზრის სავარაუდო გაგრძელება იქნებოდა:

„ღია ღილკილოს ვამკობ იათი, ქართი მივყვები ქორებს,

მთელი ბუნებით და ხასიათით ნუ შემეჩვევი,- თორემ...“ (გორგილაძე, 1988:238).

„გასაოცარი ქვეყნად ბევრია, გასაკვირველი ვერაა, თორემ...“ (გორგილაძე, 1988:78).

„წაბლანას ქედზე გარბის ბილიკი, საით ნეტავი, საით?...“ (გორგილაძე, 2012 : 79).

„არ გინდა ყვირილი, - სულ ჩუმად მითხარი, სულ ჩუმად, - ესა ვარ, ისა ვარ...“ (გორგილაძე, 2012: 87).

„ჩიტის იმედით ვცოცხლობ ახლა, ჩიტის იმედით...“ (გორგილაძე, 2012: 265).

„ჩამივარდება კლარჯულ სისხლში ვარდის ფურცელი და დულს ფურცელიც...“ (გორგილაძე, 1988:129).

ეს არის უშუალო დიალოგი, თანაზიარობა პოეტსა და მკითხველს შორის, რამდენად მიუხვდება მკითხველი პოეტს. ამით ძლიერი ექსპრესიული ფონია

წარმოდგენილი. ფაქტიურად, ესაა ჩართვა ლექსის ქმნადობის პროცესში, ფანტაზიას უღვიძებს მკითხველს. უშუალო ურთიერთობა იქმნება მკითხველსა და პოეტს შორის, იგრძნობა პოეტის ნდობა მკითხველისადმი. ეს კი რაოდენი ფუფუნებაა მკითხველისადმი.

ზ. გორგილაძის სიტყვის ძალა იგრძნობა ხატოვან თქმებშიც. მათ გარეშე, მხოლოდ ცალკეული სიტყვების მეშვეობით, ძნელი, ზოგჯერ კი შეუძლებელი იქნებოდა ადამიანის აზრის ნიუანსების მთელი სიმდიდრე გადმოგვეცა, გამოგვეხატა (ნოღაიდელი, 2013:39). ზურაბ გორგილაძისთვის დამახასიათებელი სიტყვა-თქმები პოეტური მანერის, შესაძლებლობების გამოვლინებაა. მასთან, ბუნებრივია, გვხვდება ხალხში გავრცელებული თქმები, მაგრამ შთამბეჭდავი სწორედ პოეტისეული თქმებია. ესეც პოეტური მანერა-ხელწერისა თუ შესაძლებლობების გამოვლენაა. გამოვყოფდით იმ თქმებს, რომლებიც სულის მდგომარეობას ასახავს: „სულში გუბდება ვაშლის თქეში“; „რჩებოდა სულში ჩაყრილი ხურდა“; „თუ მართავ შენს სულში ჩამწყვდეულ ამინდებს“; „სულში ვაშლები თოვს“; „ჩემი სულის კუკული ხარ“; „შენს სულში ვენახი ყვაოდა“; „გაჩეხილ სულში ლოდიძირის ყინული წვეთავს“; „ვინც ამიცრა სულში ვაზი“; „სულში ჩარღვეული იარა“; „სულში მბრუნავი ნაღმი“; „კაკალ სულში ეკლიანი შოლტების ცემა“; „სულში ყვავილების ფანტვა“; „სულზე ფრჩხილების დაქნა არსთა მპყრობელის მიერ“.... კონცეპტი სული ძირითადად სულიერ ტკივილს გამოხატავს, იშვიათად სიხარულს.

ნიმუშად მხოლოდ სულ კონცეპტიანი თქმები დავასახელებთ. საოცარი დროულობით გამოიყენებს პოეტი ამ სიტყვა-თქმებს. ამ ფრთიანი თქმებით ექსპრესიულად და ლაზათიანად გადმოგვეცემს სათქმელს, მეორე მხრივ, აზროვნებით, ფიქრით, წარმოდგენით იქ ვართ, ძაბავს აზროვნებას, თან უნებლიედ, ძალდაუტანებლად მიყვები აზრთა მდინარებას. ესაა საოცარი მანერა პოეტისა. იქმნება ამაღლვებელი სურათი, საოცარი ფერწერა. საოცრად მოკაზმულ-მოვარაყებულა პოეტის სიტყვა.

ზ. გორგილაძის შემოქმედება საოცარი ეპითეტებითაც აღიბეჭდება მკითხველის ცნობიერებაში. მხოლოდ მცირედი მინიშნებით შემოვიფარგლებით. გამოვყოფდით სმენით-ვოკალურ ეპითეტებს: აბღავლებული სანახები; ყრუ ხსოვნა; ყრუ ძახილი; ყრუ ქვითინი.... როგორც შენიშნულია, სმენითი შეგრძნების პარალელურად ხორციელდება ხმის მხედველობითი აღქმა (შაინიძე, 2016:18).

ასევე, მრავლადაა ვიზუალურ, შეგრძნებითი ხატები: მწარე ხანძარი; მღუღარე ლეკერტები; ცივი მოლოდინი; თბილ ნანგრევებს; ცივ ყვავილებს... ისევე შემოგვეფეთება მოულოდნელი ეპითეტები, რომლებითაც კონტრასტული სახეები იქმნება: „დასტირის ქალთა ნაზ უზნეობას“; „ცივი ცეცხლი ცხედრების“;

„კლარჯულ ვაზის ნაზი ხანძარი“; „მუზებს აბრუებს გრილი ცხელებით“; „წმინდა ცოდვები“...

ტროპის ეს სახე საოცარ მხატვრულ - ლიტერატურულ სტილს ქმნის. მხატვრულად წარმოსახულ - შეფერადებული სიტყვა წარმოგვიდგენს პოეტის მსოფლალქმას. ამასთანავე, ლექსის რიტმსა და დინამიკას განსაზღვრავენ, ხოლო მხატვრულ სახეებში განფენილი პოეტის ნაფიქრ - ნააზრევი მკითხველზე ზემოქმედებს.

დიახ, საოცარი სასიტყვეთია ზ. გორგილამის პოეზია. თითქოს სიტყვის ფერს ხედავ. ხელთ კალამი უპყრია პოეტს, მაგრამ სიტყვა ფუნჯივით გვიხატავს სათქმელს, საოცარი ფერწერა ცოცხლდება ლექსად თქმული. ჭრის სიტყვა, მუსიკასავით იმღერება. ეს ნიუანსი განსაკუთრებითაა გამოკვეთილი გამეორების შემთხვევაში. გამეორებას ხშირად მიმართავს ზ. გორგილამე სულიერი განცდების გადმოსაცემად, გვაქვს სიტყვისა და წინადადების გამეორების ხშირი შემთხვევა:

„შენ ხარ ვენახი და შენი ჭიგო, აწ ვედარავინ ვედარ გათელოს,
 იმაზე დიდი რა უნდა იყო, იმაზე ტკბილი რა უნდა იყო,
 იმაზე მწარე რა უნდა იყო, რომ ხარ მწუხარე და საქართველო“ (გორგილამე,

2007:14).

„მარადიდი! მარადიდი! დაგლეჯილი, მარა... დიდი... მარადიდი!“ (გორგილამე, 2007:8).

„არ აჰყვე, არ აჰყვე, არ აჰყვე არაკებს,
 მიდგომილ, მოდგომილ, განდგომილ ბანაკებს,
 ტყუილად არავინ არავის არ აქებს,
 არ აჰყვე, არ აჰყვე, არ აჰყვე არაკებს“ (გორგილამე, 2012:449).

„დაბინდნენ, დაბალი ნისლები დაბინდნენ,
 დავანდნენ... დაღლილი ნისლები დავანდნენ“ (გორგილამე, 2012:63).

„ეჰ, ჩემო ჩაქურავ, ეჰ, ჩემო ხაზარდავ,
 მშვიდობით! გშორდები, გშორდები... გშორდები...“ (გორგილამე, 1977:46).

წარმოდგენილი საილუსტრაციო მასალა საოცრად მუსიკალურია, თითქოს ჩაგვესმის ხმა, საოცარი ჟღერადობა, კეთილხმოვანებაა.

ზ. გორგილამე ხშირად მიმართავს მსგავსი ან სინონიმური სიტყვების გამეორებას:

„ასე, როდესაც ყვითლდება მთვარე, ასე, როდესაც ფითრდება მთვარე, ასე, როდესაც იღვევ მთვარე...“ (გორგილამე, 2007:80).

„ვერც გულს მოიფხან, ვერც იბღავლებ, ვერც იხარხარებ,

განტოტვილი ვარ, გაფანტული ცხრაჯერ, ცხრა მხარეს“ (გორგილამე, 2007:69).

„ქათქათებ, ქოთქოთებ, ქვითქვითებ დღითიდღე“- ვკითხულობთ ლექსის ტაეპებს და ჩვენ წინ ცოცხლდება სურათები, კიდევ ვხედავთ განდგომილ ბანაკებს, ჩაგვესმის ჩურჩული - არ აჰყვე, არ აჰყვე. ფაქტიურად, ეს გამეორებები გრადაციამდეა ასული, ემოციური, დამაფიქრებელია და სიტყვის ესთეტიკურ დაგემოვნებასთან გვაქვს საქმე. პოეტი, ლამის, დაგვაგემოვნებინებს სიტყვას.

გამეორებების საშუალებით ხაზგასმულ - აქცენტირებული სათქმელი კი მოქმედებს მკითხველის ცნობიერებაზე და სხვადასხვა გრძნობით ასოციაციებს აღძრავს.

სათქმელის წერით გადმოცემა რთულია, რადგან მართო სიტყვის ამარა რჩები, თუმცა ზურაბ გორგილაძისათვის არა. პოეტი ის შემოქმედი, ვისი პოეზიის წაკითხვისას, ხედავ მისსავე „ბალღვით გაოცებულ თვალებს“, მიმიკა - ჟესტს, ჩაგვესმის მისი ხმა.

პოეტის სიტყვა ნედლია, ბრჭყვიალაა, ნაღვერდალში გადამალული სიტყვის გაცოცხლება-აელვარებაა ზ. გორგილაძის სასიტყვეთი. ამიტომაცაა რომ გვხიბლავს, გვიმონებს, გვაჯადოებს სხვადასხვა სტილური ხერხების გამოყენებით.

ერთ საინტერესო, პოეტისათვის სახასიათო დეტალზეცაა ყურადღება გასამახვილებელი. ზ. გორგილაძესთან შემოიჭრება ხოლმე ლირიკისათვის მოულოდნელი დიალოგის ელემენტები, დიალოგიური ჩანარები:

„-მინობდეთ... ზურაბ გორგილაძე... პოეტი...

-როგორ?! - ლექსის მწერალი, პოეტი-მეთქი...

-აჰა...“ (გორგილაძე, 2012:149).

„ჰეი, ჰეი, მეციხოვნე! -აქა ვარ ბატონო.

-არ მოსთრევს რჯულძაღლო? - არ მოსთრევს, ბატონო.

- ეგრემც, ეგრემც, ღმერთმა გიპატრონოს.“ (გორგილაძე, 2012: 42).

„-ვისაც გაჰქონდა ხალხიდან და არაფერი მოჰქონდა...

იცნობ ასეთ კაცს, ძმობილო?

-ვიცნობ, - არ გამთქვა ოღონდაც.

-პირში ჩიტვით გიცინის, ზურგში გაცხრება ორბივით, მეტყვი ასეთ კაცს რა ჰქვია?! - გეტყვი,- ფუშტი და ორპირი.

-ნეტავ ბევრი ჰყავს ამგვარი ოინბაზი და მკვებარა?

-რას ამბობ... ღმერთმა დალახვროს,

ღმერთმა უშველოს ქვეყანას!...“ (გორგილაძე, 2012: 416).

„ დედა გოგოს გულს კენკავდა მორთული და მოლამუნე ენით,

-არ წავყვები, ჭადის მადლმა, ნენი, თავი დამანებე, ნენი!

არა, სახლში დაგაბერებ!- ბუხარივით ღულუნებდა დედა,

-ნენი, თავი დამანებე!-

და ჭიშკართან ფური ჩრდილებს ფლეთდა“ (გორგილაძე, 2012: 482).

ასეთი დიალოგური ჩანარები ერთობ შთამბეჭდავია ზ. გორგილაძის შემოქმედებისათვის. კიდევ ერთი სახასიათო ნიუანსია მნიშვნელოვანი. მიგვაჩინია, რომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს პოეტისათვის ქართული ხალხური ლექს-სიმღერების ხსენება. სიმღერა ხომ სულის ტკივილისა თუ სიხარულის, შინაგანი სამყაროს გახმოვანებაა. სიმღერის სახეები საოცარი დატვირთულობით, აზრობრივი აქცენტირებით შემოდის ზ. გორგილაძის პოეზიაში:

„ ჰაიტ! - შე ჭოჭონიქა კრიმანჭულო...“ (გორგილაძე, 2007:111).

„ ურმულს დაოროველას, - ღმერთების მოთქმას,
ყველა ხომ ვერ იმღერებს ისე“ (გორგილაძე, 1988:117).

„ ჩვენს გენებში დაბოგინობს ვარაიდაც, წინწყაროც“ (გორგილაძე, 2012:521).

„ რომ დამეცვა იავნანა, რომ დამეცვა ვარდოვნანა“ (გორგილაძე, 1988:43).

„ ჩემი მძვინვარე მუხამბაზი არ იმღერება,
ამ დუდუკებმა რა იღონონ, ან იმ ხელებმა,

ვერც გულს მოიფხან, ვერც იბღავლებ, ვერც იხარხარებ,

განტოტვილი ვარ, გაფანტული ცხრაჯერ ცხრა მხარეს“ (გორგილაძე, 2007:69).

ჩაიკითხავ ლექსის ტაეპებს და აფხაზური ვარაიდას, საოცრად სულის სიმების შემარხველი ხალხური სიმღერის წინწყაროს დასახელებამ, შეუძლებელია არ აღძრას ის ემოცია, რასაც ქართველი კაცი ამ სიმღერების მოსმენისას განიცდის. კითხულობ „ჰოიდა ნანას“ და განდაგანას გოგმანი ხმიანდება, ხორუმის მზერა და სამშობლოს სადარაჯოზე დგომის ექოც ისმის, მრავალჭამიერის აგუგუნება სისხლის ყივილს გაგრძნობინებს. დიახ, სიმღერის ჰანგები ხმიანდება ლექსის ტაეპებში. ცოცხლდება ისეთი სურათი, თითქოს სიმღერის ფონზე ვკითხულობთ ლექსს, სიმღერის ფონზე ჩაგვესმის ლექსის ტაეპები. აი ასე, სიმღერის დასახელებით პოეტს ლექსში შეაქვს საოცარი მუხტი, განწყობა - ემოცია. ლექსი უფრო მუსიკალური ხდება, განწყობა ამაღლებული, შთაბეჭდილება წარუშლელი. ამასთანავე, იქმნება ისეთი ზეამაღლებული განწყობა, რომ მომეტებით გრძნობ, სულიერ ღირებულებათა როგორ საგანძურს წარმოადგენს ენა, „სადაც დაუნჯებულა ეროვნულ - განუმეორებელი ცოდნა, აკუმულირებულია მთელი ერის ისტორიულ - კულტურული, ფსიქიკურ - მენტალური გამოცდილება, რის გარეშეც სრულყოფილად ვერასოდეს გავიგებთ ხალხის ისტორიას, კულტურასა და ეროვნულ მსოფლხედვას (ომიაძე, 2009: 12-13).

ამდენად, ზ. გორგილაძე ის შემოქმედია, ვისთანაც სათქმელი და თქმული ჰარმონიულია, შინაარსი საოცარი ფორმითაა მოტანილი მკითხველამდე. ამას პოეტი სიტყვის ესთეტიზაციით ახერხებს. ერთგან წერდა: „მეტს მე ვერ ვიგუგუნებ“, თუმცა მისი პოეზია ნამდვილად აგუგუნება ქართული სიტყვისა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გორგილაძე, 2012: – გორგილაძე ზურაბ, ერთტომეული, გამომც. „აჭარა“, ბათუმი, 2012
2. კვარაცხელია, 1995: – კვარაცხელია გუჩა, მხატვრული ენის შესწავლის ლინგვისტური ასპექტები, თბილისი, 1995
3. ნოღაიდელი 2013: – ნოღაიდელი ნანული, ლექსიკური ძიებანი, გამომც. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი, 2013
4. ოშიაძე, 2009: – ქართული დისკურსის კულტურული პარადიგმა, თბილისი, 2009
5. შაინიძე, 2016: – შაინიძე ჟუჟუნა, „ყველაფერი და არაფერი“, ბათუმი, 2016
6. ჯორბენაძე, 1998: – ალექსანდრე ყაზბეგის ენობრივი სამყარო, თბილისი, 1998
7. მახაჭაძე, 2019: – მახაჭაძე შორენა, „ტაო-კლარჯეთის ბოკვერი ვარ ბღეზი ბეწვებით...“ (ფიქრები ზურაბ გორგილაძის პოეზიაზე), პირველად იყო სიტყვა, გამომც. „ივერიონი“, ბათუმი, 2019

სამწიგნობრობის წყვილი უბისიდან შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო საგანძურის ისტორიისთვის

აბსტრაქტი: წინამდებარე ნაშრომი შუა საუკუნეების საქართველოს ქრისტიანული ხელოვნების საგანძურის ნაკლებად ცნობილ ძეგლებს ეძღვნება. მხედველობაში გვაქვს უბისის მონასტრის ლიტურგიული ნივთები, რომლებიც ამჟამად ხელოვნების მუზეუმის „ოქროს ფონდში“ ინახება. საქმე ეხება ვერცხლის ორ სამწიგნობროს, რომელთა შესახებ ინფორმაცია პირველად XIX ს-ის მეორე ნახევარსა და XX ს-ის დასაწყისში გამოქვეყნდა (Brosset, 1851: 98-105; Бакрадзе, 1875, 150-151; Кондаков, Бакрадзе, 1890: 164-165; Такайшвили, 1915: 27-34), და მას მერე ისინი შესწავლილი არ ყოფილა. მათ გარდა უბისში იმხანად შემორჩენილი იყო კიდევ სხვა საეკლესიო ნივთები - ჭედური, ფერწერული და ხის ხატები, საწინამძღვრო და საკურთხევისწინა ჯვრები, ნაქარგი ლიტურგიული ქსოვილი (“გარდამოხსნა”) და ვერცხლით მოჭედილ კარედ კუბოში ჩასმული XIII ს-ის ხელნაწერი სახარება. მათგან სადღეისოდ მონოგრაფიულადაა გამოკვლეული XIV ს-ის ფერწერული ხატები - კედლის მხატვრობასთან ერთად (ბურჭულაძე, 2006), ამომწურავადაა გაშუქებული გარდამოხსნა (ბარათაშვილი, 2011: 38-49) და საფუძვლიანადაა შესწავლილი ვერცხლის მხოლოდ ერთი სამკარედი ხატი, რომელიც ღვთისმშობელს ეძღვნება (საყვარელიძე, 1987: 91-94).

ამ პუბლიკაციის მიზანია, ნაწილობრივ შეივსოს მონასტრის საგანძურთან დაკავშირებული „თეთრი ლაქები“, რის საშუალებასაც ზემოაღნიშნული სამწიგნობრობის წყვილის ხელოვნებათმცოდნეობითი და ისტორიული ანალიზი იძლევა. მათი კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ამ ძეგლების ტიპოლოგიური, იკონოგრაფიული და სტილური მახასიათებლები გვიანი შუა საუკუნეებისთვისაა დამახასიათებელი, რაც მათი ქტიტორის - ესტატე აბაშიძის ცხოვრების დროს ემთხვევა. ამასთან, დადგინდა, რომ ესტატეს შეკვეთა პროფესიული დონის მხრივ აშკარად განსხვავებულ ორ ოსტატს შეუსრულებია, რომლებიც გვიან შუა საუკუნეებში ცნობილი ე. წ. გელათური საოქრომჭედლო სკოლის წარმომადგენლები არიან.

¹ ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in History, Chief Researcher at Tamaz Beradze Georgian Studies Institute of University of Georgia

საკვანძო სიტყვები: უბისის მონასტერი, ქართული ქრისტიანული ხელოვნება, ლიტურგიული ნივთები, ხატები, აბაშიძეთა საგვარეულო.

Ubisi Church Items to the History of Georgian Church Treasures of the Middle Ages

Abstract: *The present work is dedicated to the little-known monuments of the Christian art treasures of medieval Georgia. We have in mind two church items of the Ubisi Monastery, which are currently stored in the Fine Arts Museum of the Georgian National Museum in Tbilisi. These are ripidions of the 16th-17th centuries first published in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. Since then, they were not been deeply studied. In the mentioned period, in addition to them, the Ubisi monastery included other metal works and painted icons, embroidered epitaphios and the silver case with 13th century manuscript Gospel. Of them, a monograph was devoted to the painted icons and only one of the silver icons - the triptych of the Virgin with the Child thoroughly studied.*

The purpose of this publication is to show the results of the special research of the two items mentioned above. They are presents in detail all the iconographical and stylistic features of these church antiquities donated by Estate Abashidze. Comparative analyses of the ripidions determines their importance for the Georgian ecclesiastical art as well as for the history of Ubisi monastery and the Abashidze's family. It also turns out, that the ripidions, had been made by two masters, representing the co-cold Gelati school of coinage.

Key words: *The Ubisi monastery, Georgian Christian art, Liturgical objects, Icons, Abashidze's family.*

* * *

შესავალი: უბისის მონასტერი თავისი ისტორიითა და საგანძურით ერთ-ერთი გამორჩეული კერა იყო შუა საუკუნეების საქართველოში. იგი გრიგოლ ხანძთელისა და აფხაზთა მეფე დემეტრე II-ის მიერაა 826-830 წლებს შორის დაარსებული, რისთვისაც მეფეს გაუღია უხვი შესაწირი (ძველი ქართული... 1963: 268; შმერლინგი, 1955:167-174; ბერიძე, 1970: 167; ბურჭულაძე, 2006: 162). ისტორიის მეორე ეტაპზე, 1141 წელს, ეს სავანე საფუძვლიანად გაუახლებია დემეტრე I-ის

ვეზირს, სვიმონ ჭყონდიდელს, რომელსაც სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარების გარდა მონასტრის ეზოში აუგია ოთხსართულიანი კოშკიც („სვეტი“), რომელიც ერთ-ერთი ღირსშესანიშნავი ძეგლია ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრებისა და სამონასტრო ინფრასტრუქტურის (ცინცაძე, 1969: 34). ისტორიის მესამე ეტაპზე, XIV ს-ში, სავარაუდოდ, დავით ნარინის ძის, კონსტანტინე I-ის ზეობისას, წმ. გიორგის ტაძარი იმ დროის საუკეთესო მხატვარს, გერასიმეს მოუხატავს², რომელიც მონაწილეობდა მონასტრისთვის ვინმე ბაბლაკ ლაშხის-შვილის მიერ შეწირული თერთმეტი ფერწერული ხატის შექმნაშიც (ბურჭულაძე, 2006:142-146). თამამად შეიძლება ითქვას, რომ კედლის მხატვრობისა და ხატწერის ამ ანსამბლს შემადგენლობით, შინაარსითა და ფორმით ანალოგი არ ეძებნება არც ქართულ და არც ზოგადად, მართლმადიდებლურ ხელოვნებაში. მითუმეტეს, რომ მას ემატება მონასტრისა და ტაძრის პატრონის, წმ. გიორგის დიდი ზომის „ბოგრაფიული“ ხატიც (ბურჭულაძე, 2000: 71-82). ცხადია, რომ ასეთი დიდებული მხატვრობისა და ხატების ჯგუფის შექმნის მოთავე იქნებოდა მაღალი საერო ან სასულიერო პირი, ვისი ვინაობაც, სამწუხაროდ, დაუდგენელია, რადგან ტაძრის ჩრდილოეთ კედლის ქვედა მონაკვეთი, სადაც საქტიტორო პორტრეტი უნდა ყოფილიყო მოთავსებული, საგანგებოდაა მოჭრილი გრუნტიანად ისე, რომ მისგან მხატვრობის მხოლოდ უმნიშვნელო ფრაგმენტებიღაა დარჩენილი (ბურჭულაძე, 2006: 86).

მონასტრის დამაარსებელთა და შემდეგი ხანის ქტიტორთა რანგიდან გამომდინარე, ცხადია, რომ ამ სავანეს თავიდანვე უნდა ჰქონოდა მდიდარი საგანძური, თუმცა IX ს-ის ნივთებიდან მონასტერში არაფერია შემორჩენილი. ჩვენამდე მოღწეული მისი ყველაზე ძველი სიწმინდე სვიმონ ჭყონდიდელის პერიოდს ეკუთვნის. ჩვილედი ღვთისმშობლის ეს, ერთ დროს ულამაზესი, ხატი 1910 წლისთვის უკვე ძლიერ იყო დაზიანებული და ამ მდგომარეობაში გადმოიტანეს თბილისში (Такайшвили 1915: 17; ბურჭულაძე 2006: 49-51).

რაც შეეხება ამჯერად ჩვენს საკვლევ ლიტურგიულ ნივთებს, ისინი მონასტრის ისტორიის მომდევნო ეტაპზე, გვიან შუა საუკუნეებშია შექმნილი; მაშინ, როცა მას მეურვეობდნენ აბაშიძეთა საგვარეულო სახლის წარმომადგენლები (სურ. 1, 2, 3). მიუხედავად იმისა, რომ სამწერო ბეჭდები ფართო მოხმარების საგნებს წარმოადგენ(დნ)ენ ეკლესიისთვის, მათი ძველი ეგზემპლარები ჩვე-

² შ. ამირანაშვილი, რომელმაც პირველად გამოსცა მონოგრაფიული ნაშრომი ამ მოხატულობაზე (ამირანაშვილი, 1930), მიიჩნევდა, რომ მისი ავტორი იყო დამიანე, რომლის სახელი ორჯერაა ნახსენები საკურთხეველის აფსიდისა და კონქის თაღის წარწერებში; თუმცა, ვ. ბერიძემ თაღზე ნაწერი ტექსტის სწორი ინტერპრეტაციით დაადგინა, რომ დამიანე მხატვარი გერასიმეს გამზრდელია და არა თავად მხატვარი (ბურჭულაძე, 2006: 104, 154).

ნამდე ძალზე მცირე რაოდენობითაა მოღწეული, რაც უბისის სამწერობლების მნიშვნელობას ზრდის.

წყაროები და ლიტერატურა: ნაშრომის მოსამზადებლად გამოყენებულ იქნა შემდეგი წერილობითი წყაროები - ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა, ლაპიდარული და ფრესკული წარწერები, მონასტრის ჯვარ-ხატებსა და ლიტურგიულ ნივთებზე ნაწერი ტექსტები; ხელნაწერი სიგელ-გუჯარი; ფოლკლორული და საარქივო მასალა და უბისის მონასტრისა და მისი სიძველეებისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო პუბლიკაციები. მხედველობაში გვაქვს: X ს-ის წერილობითი წყარო, გიორგი მერჩულის „ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა“ (ძველი ქართული... 1963:248-319); სვიმეონ ჭყონდიდელის სახელის შემცველი ლაპიდარული წარწერა მონასტრის სვეტზე (Такайшвили, 1915: 17-41). 1241-1242 წლით დათარიღებული არსენ ჭყონდიდელის სიგელი მგელა აბულახტრისძის მიმართ (ქართული ისტორიული...1984: 118, 119, # 26); კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ სულხან-საბას ლექსიკონის (S-24) ყდაზე მიწერილი ხალხური ლექსი („თქმული თამარ მეფისა“); ტაძრის ინტერიერში - საკურთხევლის თაღზე და „საიდუმლო სერობის“ სცენაზე ნაწერი ტექსტები (ბურჭულაძე, 2006: 154, 165) და XIX-XX სს-ის მიჯნაზე ტაძარში შემორჩენილი გვიანი შუა საუკუნეების ნივთებზე არსებული საქტიტორო წარწერები (Такайшвили, 1915: 17-41).

მათ გარდა, პუბლიკაციისთვის გამოვიყენე: მ. ბროსეს, დ. ბაქრაძის, ნ. კონდაკოვის, ე. თაყაიშვილის, შ. ამირანაშვილის, გ. ჩუბინაშვილის, რ. შმერლინგის, ვ. ცინცაძის, ო. სოსელიას, თ. საყვარელიძის, გ. ბარათაშვილის ნაშრომები; სულხან-საბას ქართული ლექსიკონი, მცხეთური ბიბლია, „ღვთისმსახურის სამაგიდო წიგნი“ და სინას და ათონის მთის მონასტრების საგანძურთა კატალოგები (იხ. თანდართული ლიტერატურის ჩამონათვალი).

ნაშრომში მოხმობილია საარქივო მასალებიც. კერძოდ, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ხელოვნების მუზეუმში დაცული 1925 წლის დოკუმენტაცია უბისის მონასტრიდან საეკლესიო ნივთების თბილისში ჩამოტანის შესახებ და 1925-1926 წლებში ფოტოგრაფ თ. კიუნეს მიერ მონასტერში და საქართველოს ეროვნულ გალერეაში გადაღებული ამ ნივთების შავ-თეთრი ფოტოები და მათთან ერთად - ე. თაყაიშვილის უბისში ყოფნის დროს, 1910 წელს გადაღებული ფოტოები.

მეთოდოლოგია: თემაზე მუშაობისას გამოვიყენე კვლევის რამდენიმე მეთოდი. შეჯერებულად გავაანალიზე უბისის მონასტერთან და მასში დაცულ ლიტურგიულ ნივთებთან დაკავშირებული წარწერები, ისტორიული წყაროები, ხელოვნებათმცოდნეობითი და საარქივო მასალები; მივმართე სამწერობლების

ტიპოლოგიურ, იკონოგრაფიულ და სტილურ ანალიზს შედარებითი მასალის მოხმობით; საკვლევე ძეგლები განვიხილე ბიზანტიური ხელოვნების კონტექსტში.

დისკუსია: სამწერობელი (ბერძნულად რიპიდონი, რიპიდა) ნიშნავს მარაოს - ნივთს, რომელსაც ქრისტიანობამდე დიდი ხნით ადრე გასაგრძელებლად და მწერების მოსაგერიებლად იყენებდნენ. ისინი მზადდებოდა მსუბუქი მასალისგან (ბუმბული, ქსოვილი, თხელი ტყავი, გასანთლული ქაღალდი, ფოთლები) და ერთმანეთისგან სხვაობდა ზომითა და ფორმით. ზოგს გრძელი ტარი ჰქონდა და მოსახმარად მსახური სჭირდებოდა, ზოგს კი პატრონი ხმარობდა თავისით.

სამწერობელი, როგორც „სიწმინდის სამსახურებელი“ ნივთი ეკლესიაში პირველივე საუკუნეებიდან იხმარებოდა. თავიდან მათ მხოლოდ პრაქტიკული, ყოფითი დანიშნულება ჰქონდა, მაგრამ თანდათანობით სიმბოლური დატვირთვა მიეცა (Настольная книга, 1983: 13). პირველ ქრისტიანთა დროს, მოციქულთა კანონების მიხედვით, სამწერობელთა წყვილი სამსხვერპლო მაგიდასთან და ტრაპეზთან მდგარ ორ დიაკვნს უნდა სჭეროდა, რათა ექპარისტიული ძღვენი - საზიარებელი პური და ღვინო ანუ ქრისტეს ხორცი და სისხლი მწერთაგან დაეცვათ. ეკლესიის ისტორიის მომდევნო ეტაპზე, ხატმებრძოლეობის შემდგომ, ნივთის პირველფუნქციას სიმბოლური მნიშვნელობაც დაემატა, რითიც მალევე გადაიფარა მისი ყოფითი დანიშნულება. „გრძელტარიანი მარაო, რომლითაც დიაკონნი უმწერობენ სიწმიდეთა“, - ასეა განმარტებული სამწერობელი სჯულის კანონში (X ს), რასაც სულხან-საბას ლექსიკონის მიხედვით ემატება - „სამწერობელი არს რაითაც(ა) მწერთ და ბუზთა განაფრთხოვენ, გინა დიაკონნი რომელ ეკლესიათა შინა უმწერობენ სიწმიდეთა, ვითარცა მსგავსად სერაბინთა-სა“ (სულხან-საბა, 1993: 42). ნათქვამიდან ცხადია, რომ სიმბოლურად რიპიდონი სიწმინდის მომგვრელი და უწმინდურობის განმდევნელი ლიტურგიული ნივთია. იერუსალიმის პატრიარქის, სოფრონის დროს (+ 641) ხის გრძელ ტარზე წამოცმული სამწერობელი ანგელოზთა უმაღლესი დასის წევრების - სერაფიმისა და ქერუბიმის ნიშან-სიმბოლოს წარმოადგენდა და ლიტურგიის მსვლელობასა თუ ლიტანიობის დროს, ტაძრის შიგნით და გარეთ მიმდინარე მსახურებაში იღებდა მონაწილეობას. IX ს-ის ცნობილი საეკლესიო მოღვაწე, კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ფოტიოსი, სამწერობლების უმთავრეს დანიშნულებას ტაძარში მდგართა გონიერი თვალის ზეცისკენ წარმართვაში და ამით უხილავ სამყაროსთან კავშირის დამყარებაში ხედავდა. მათი განსაკუთრებული დანიშნულებიდან გამომდინარე, სამწერობლები მხოლოდ სამღვდელმთავრო-საპატრიარქო მსახურებისა და მაღალ იერარქთა გარდაცვალების შემთხვევაში წესის აგებისას გამოი-

ყენება. გამონაკლის შემთხვევებში, მათი მოხმარება დასაშვებია დიდი მონასტრების წინამძღვარ-არქიმანდრიტთა მსახურების დროსაც (Настольная книга, 1983: 106-107).

სამწერობლებისთვის შერჩეული თემები უშუალოდ უკავშირდება ექვარის-ტიულ მსხვერპლშეწირვას - სიმბოლური უსისხლო ძღვენის მომზადებასა და ეკლესიის შვიდ საიდუმლოთაგან ერთის - ზიარების საიდუმლოს აღსრულებას (The Treasures of Mount Athos, 1997: 403-407; The Treasures of the Protaton 2001: 122-123). ისინი საგანგებოდაა შერჩეული იმდენად, რამდენადაც შინაარსობრივად მსხვერპლის დოგმატს შეესატყვისება და პირდაპირ მიმართებაშია საეკლესიო ლიტურგიასთან და თვით ამ ნივთების ფუნქციასთან. როგორც ცნობილია, ზიარების წინა ლოცვების კულმინაციურ ნაწილში ღვთისმსახური მრევლს შემდეგი სიტყვებით მიმართავს: „მიიღეთ და სჭამეთ, ესე არს ხორცი ჩემი თქვენთვის და მრავალთათვის განტეხილი მისატევებლად ცოდვათა... სუთ ამისგან ყოველთა. ესე არს სისხლი ჩემი, ახლისა აღთქემისაჲ, მრავალთათვის დათხეული, მისატევებლად ცოდვათა...“, რასაც საეკლესიო ზარების ხანმოკლე რეკვა ახლავს თან. მათი ასეთი პატივით გახმოვანების მიზეზი კი ისაა, რომ ამ სიტყვებს სახარების მიხედვით თავად მაცხოვარი წარმოთქვამს ვნების კვირის დიდ ხუთშაბათს - 12 მოციქულთან ერთად საიდუმლო სერობის ჟამს (მათე, 26: 26-28; მარკოზ, 14: 22-24; ლუკა, 22: 19-20; ქართული ოთხთავის...1979: 352, 419, 528).

სერობის თემა ისტორიულ, სახარებისეულ ამბავს აღწერს. ქრისტეს ხორცთან და სისხლთან ადამიანის ზიარება კი უფლის კურთხევის აღსრულებაა ლიტურგიულ-სიმბოლური ფორმით. საზიარებელი წმ. ძღვენი ეკლესიაში მზადდება პროსკომიდის დროს, სამკვეთლოში, საგანგებოდ გამომცხვარი პურიდან (არტოსიდან) წმინდა ნაწილების ამოღებით (კვეთით), რომელიც შემდგომ საბარძიმე ღვინოში ირევა და ლიტურგიის დაწყების წინ მწირველი ღვთისმსახურის, იპოდიაკონისა და მათი თანმხლები სასულიერო პირების მიერ საკურთხევის ტრაპეზზე გადაიტანება სამწერობლების თანხლებით. იქ მის წინაშე საიდუმლო ლოცვები იკითხება, რომლის დროსაც პური და ღვინო ქრისტეს ხორცად და სისხლად გადაიქცევა და მაზირებელთა მიერ მიიღება ისე, როგორც ეს მოციქულებმა გააკეთეს დიდ ხუთშაბათს იერუსალიმში.

სამწერობლები ხშირად იხატება ეკლესიების საკურთხეველში, იქ, სადაც ქრისტეს მიერ მოციქულთა ზიარებაა გამოსახული. უფრო იშვიათად კი მათ ვხედავთ ხატებსა და სხვა საეკლესიო ნივთებზეც (ნაქარგ გარდამოხსნებზე, საეკლესიო შესამოსელზე, ქვაში ნაკვეთ რელიეფებზე და სხვ.) ისინი, როგორც წესი, ხელთ უპყრიათ ანგელოზებს, რომლებიც ქრისტესთან დგანან ტრაპეზის წინ. რიპიდებიანი წმ. მიქაელ და წმ. გაბრიელ მთავარანგელოზები თვით უბი-

სის მონასტრის XIV ს-ის მოხატულობაში, საკურთხევლის აფსიდის სარკმლის წირთხლებზე არიან გამოსახული ისეთ პოზებში, რომ ერთდროულად ეკუთვნის ზედა რეგისტრში მოცემულ „მოციქულთა ზიარებას“ და ქვემოთ წარმოდგენილ ეკლესიის მამათა რიგს, რომლებიც თავის მხრივ მონაწილეობენ ლიტურგიაში (ბურჭულაძე, 2006: 83-84, 87). ასეთსავე „მსახურ“ ანგელოზებს ვხედავთ ამ ტაძრისთვის XVI ს-ში შეწირულ ნაქარგ გარდამოხსნაზეც, რომელიც სწორედ უბისის სამწერობლების შემწირველი ესტატე აბაშიძეს მიერაა შეკვეთილ-შეწირული (ბარათაშვილი, 2011: 38-49).

სამწერობლები სხვადასხვა ფორმისაა. ის ხან სერაფიმს და ქერუბიმს წააგავს, ხან მიწისა და ზეცის გამაერთიანებელ ნიშანს - სწორკუთხედზე დატანილ წრეს ან მხოლოდ გასხვივოსნებულ წრეს, ზოგჯერ - კვადრიფოლიუმს და ა.შ. ისინი ყოველთვის წყვილად მზადდებ(ოდა) და მათ ორ მხარეს თავსდება წმინდა ლიტურგიასთან დაკავშირებული გამოსახულებები. შუა საუკუნეებში მათ მასალად გამოიყენებოდა ვერცხლი და მოოქრულ-მოსევადებული ვერცხლი. ზოგიერთი მათგანი დამზადებული იყო ჭვირული ტექნიკით, ზოგი ხის საფუძველზე იყო დაკრული.

საქართველოს ეკლესიის საგანძურში შემორჩენილი სამწერობლები განვითარებულ და გვიან შუა საუკუნეებს ეკუთვნის. მათგან უძველესი, IX ს-ის ჭვირული რიპიდა ინახება მესტიაში, სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (საინვ. № სიემ 27). მისი ფორმა ერთ მცირე წრეზე გადახლართული ოთხი მოზრდილი წრისგან შედგება, რომლებშიც მოთავსებულია ტოლმკლავა ჯვრებისა და სერაფიმების გამოსახულებები. მასთან ერთად მუზეუმში ინახება XI ს-ის სამწერობელიც - კლასიკური ფორმისა და ტიპის ნივთი, რომლის მოჭედობა საუცხოო ნიმუშია XI ს-ის ქართული ჭედური ხელოვნებისა (Чубинашвили, 1959: 51-53, таб. 25; Иосебидзе... 1987:214, 217).

ხელოვნების მუზეუმის კოლექციაში დაცულია XI-XVI სს-ის რამდენიმე ვერცხლის სამწერობელი, რომელთა ქტიტორები არიან ქართველი დიდგვაროვნები. მათ შორის უძველესია ზარზმის ფერისცვალების ხატისთვის შეწირული სამწერობელი (საინვ. № გ. 48), რომელიც XI ს-ისაა და იმდენად ჰგავს მესტიის ამავე პერიოდის ზემოხსენებულ ექსპონატს, რომ შესაძლოა, ისინი წყვილად იყო დამზადებული (სურ. 4). ზარზმის მონასტერში თავის დროზე ინახებოდა XI-XII სს-ის სხვა სამი სამწერობელიც, რომლებიც დღემდე არ შემორჩენილა. სამივეს კვადრიფოლიუმის ფორმა ჰქონდა. მათგან ორის ორივე მხარეს ამკობდა სერაფიმისა და მახარებელთა სიმბოლოების გამოსახულება. მესამეზე ცენტრში წარმოდგენილი იყო ცეცხლოვან ბორბლებზე („ურმისტუალნზე“) მდგარი ტეტრამორფი - ეზეკიელისა და ესაიას ხილვათა შესაბამისად, გარეთა ოთხ წრეში კი

ანგელოზთა ფიგურები და ნახევარფიგურები ნაწილდებოდა (საყვარელიძე, 2007: 131-135).

როგორც ვხედავთ, ადრეულ, IX-XI სს-ის სამწერობლების გამოსახულებათა იკონოგრაფიული პროგრამები, ძირითადად, ერთმანეთს ჰგავს. ისინი წარმოადგენს სიმბოლურ, მისტიკურ-ლიტურგიულ გამოსახულებებს - წინასწარმეტყველთა ხილვებს, ანგელოზთა დასებსა და ზეციურ წირვას. რაც შეეხება გვიანი ჩვენს სამწერობლებს, მათზე ნაწილობრივ, თითო მხარეს შენარჩუნებულია ეს ტრადიცია, ნაწილობრივ კი გამოსახულებათა თემატიკა მკვეთრად იცვლება. უბისის სამწერობლები სწორედ ამგვარი ცვლილების ნათელი მაგალითია.

უბისის სამწერობლები (საინვ. №N° ი. 68 და ი. 68/ბ), მონასტრის სხვა სიძველეებთან ერთად, 1925 წელს ჩამოიტანა თბილისში შ. ამირანაშვილმა (ხელოვნების მუზეუმის...). თავიდან ისინი დააბინავეს უნივერსიტეტში, ხელოვნებათმცოდნეობის კაბინეტთან ახლად შექმნილ ძველი ქართული ხელოვნების მუზეუმში (ოქმი № 21, 4/XII, 1925), შემდეგ გადაიტანეს საქართველოს მუზეუმში (1930 წ), იქიდან მუზეუმ „მეტეხში“ (1933 წ), ბოლოს კი - ხელოვნების მუზეუმში (1952 წ). სამწერობლების საარქივო ფოტოების შედარებით მათ დღევანდელ მდგომარეობასთან ნათელია, რომ ისინი შეუკეთებიათ სამუზეუმო პირობებში, თუმცა მეორე სამწერობლის ზედაპირი კვლავაც დეფორმირებულია.

როგორც ამ სახეობის ნივთებს შეეფერება, უბისის სამწერობლები მასალის, ზომების (სიგრძე ტარიანად 100 სმ-ია, კვადრიფოლიუმის ზომები კი, ფორმებისა და გამოსახულებების თემატიკით წყვილად დაუმზადებიათ, რაც მათზე არსებული საქტიტორო წარწერებითაც დასტურდება. ორივე კვადრიფოლიუმის ანუ მრგვალმკლავებიანი ჯვრის ფორმისაა, ხისგანაა გამოჭრილი და ორმხრივაა მოჭედილი მოოქრული ვერცხლის ფირფიტებით. ორივეს ებმის წრიული, „ბუმტებით“ დაბოლოებული ტრაპეციისებური მოკლე ტარები, რომლებიც შემკულია სტილიზებული მცენარეული ორნამენტებით. მცენარეული დეკორია ლითონის იმ სარტყელებზეც, რითიც კვადრიფოლიუმის ქვედა მკლავები ტარებზეა მიმაგრებული.

სამწერობლების ერთ მხარეს საღმრთო მსხვერპლთან დაკავშირებული სახარებისეული სიუჟეტებია ამოჭედილი. პირველზე გამოსახულია „ჯვარცმა“, მეორეზე - „ჯვრიდან გარდამოხსნა“. ორივეს ზურგზე სერაფიმი - ექსვფრთიანი ანგელოზია გამოსახული, რომელსაც ახლავს მახარებელთა სიმბოლოები - ლომი (მარკოზი), ხარი (ლუკა), არწივი (იოანე) და ანგელოზი (მათე) - წიგნებით ხელში.

კვადრიფოლიუმების ორივე ზედაპირი მომცრო ზომის მოვარდისფრო თვლებითაა შემკული, რომლებიც სიმეტრიულადაა განლაგებული (რამდენიმე

მათგანი არ არის შემორჩენილი). აღსანიშნავია, რომ თვლების რაოდენობა და წყობა სამწერობლებზე არაა ერთგვაროვანი. განსხვავებულადაა მოცემული კვადრიფოლიუმის ნაპირებზე სხვადასხვა კალიგრაფიით შესრულებული ასომთავრული წარწერებიც. პირველზე ტექსტები ერთსტრიქონიანია და ორმაგი ზოლებით მოსაზღვრულ არეშია ჩაწერილი, ხოლო მეორეზე მოჩარჩოების გარეშე, ორ სტრიქონად, ქაოტურადაა განაწილებული.

იკონოგრაფიულად საინტერესოა, რომ პირველი სამწერობლის „ჯვარცმამში“ მხოლოდ ჯვარცმული ქრისტეა მთელი ტანით გამოსახული - ფეხსადგამზე გამართულად მდგარი, ღვთისმშობელი და წმ. იოანე მახარებელი კი მედალიონებში არიან ჩაწერილი ნახევარი ტანით. წელამდე არიან გამოსახული ანგელოზები კომპოზიციის ზედა ნაწილშიც. მათ მოპირდაპირედ ორი სიმეტრიული და ერთგვაროვანი დეკორატიული დეტალია მოთავსებული.

მეორე სამწერობლის წინა პირზე „უფლის გარდამოხსნის“ სცენაში ჯვარცმულის, ღვთისმშობლისა და წმ. იოანე მახარებლის გამოსახულებებთან ერთად ნაჩვენებია ქრისტეს ორი ფარული მოწაფე - წმ. იოსებ არიმათიელი და წმ. ნიკოდიმოსი. პირველი კიბეზეა ასული და გარდაცვლილის მოშვებულ სხეულს ჯვრიდან ხსნის, ხოლო მეორე ნაჩვენებია ქრისტეს ფეხებთან ჩამუხლული, გახით სამსჭვალების ამოძრობის მომენტში. მგლოვიარე, თავდახრილი ღვთისმშობელი ქრისტეს ხელს არის მიმთხვეული, ხოლო ღვთისმშობლის მოპირდაპირედ წმ. იოანეა ნაჩვენები უღონოდ დაშვებული ხელით. მის სახეზეც დრამატული გამომეტყველებაა აღბეჭდილი. ჯვრის ძირში ადამის თავის ქალაა ნაჩვენები (ქრისტიანული ეგზეგეზით ქრისტე თავად არის ახალი ადამი). კვადრიფოლიუმის ზედა მკლავზე სილუეტურად ჩანს ორი მფრინავი ანგელოზი. ჯვრის ზედა დაფაზე ქრისტეს სახელის ბერძნული ინიციალებია მოცემული. იქვე, სავარაუდოდ, განმარტებითი შინაარსის ბერძნული წარწერაა მოთავსებული.

აღსანიშნავია, რომ უბისის მეორე სამწერობელის სცენა ნარატიული რედაქციითაა წარმოდგენილი, მაშინ როცა, ადრეული, IX-XI სს-ის ქართული სამწერობლების გამოსახულებები სიმბოლურ-ლიტურგიული რედაქციებითაა გადმოცემული. მათზე გამოსახულ ანგელოზებს ხელთ უპყრიათ ბარძიმები, სამწერობლები და გრძელტარიანი ჯვრები, რის გამოც ისინი წარმოგვიდგებიან როგორც ზეციური ლიტურგიის მონაწილეები. ადრეულ სამწერობლებზე გვხვდება ისეთი სცენებიც, რომლებშიც გამოსახული არიან ტრაპეზთან მდგარი ეკლესიის დიდი მამები - წმ. ბასილი და წმ. იოანე ოქროპირი, რომლებიც თავად არიან ლიტურგიის წეს-კანონის დამდგენები.

ამ მხრივ უბისის სამწერობლების წყვილი შეცვლილი რედაქციითაა მოცემული. მათზე სახარებისეული სიუჟეტებია წარმოდგენილი და არა სიმბოლურ-

ლებული და მისი საქტიტორო ტექსტიც წინასწარი მონიშვნის გარეშე, გაკრული ხელით, დაუდევრადაა ნაწერი.

რიპიდებს შორის სხვაობა ისეთია, რომ რომ არა საქტიტორო წარწერა, შესაძლოა, ეჭვქვეშ დამდგარიყო მათი წყვილად დამზადების საკითხი. მაგრამ, მათი ზომების, ფორმისა და დეტალების მსგავსება და ის ფაქტი, რომ მათზე ასახულია ვნების კვირაში დიდ პარასკევსა და შაბათს ერთმანეთის მიყოლებით მომხდარი ამბები, გვარწმუნებს მათ ჯგუფურობაში. რაც შეეხება წარწერებს, ვიტყვით, რომ „ჯვარცმინანი“ სამწერობლის ერთ მხარეს, ჯვარცმულის თავზე წერია - *“ი(ეს)ჯ ქ(რისტ)ე”, კვადრიფოლიუმის სამ მკლავს კი შემოვლებული აქვს „წ(მი)და არს წ(მი)და არს უ(ფა)ლი [სა]ბ(ა)ოთ ს(ა)ვსე არს ც(ა)ნი და ქ(ვე)ყ(ა)ნაჲ ოს(ა)ნ(ა) და მ(ა)ლ(ა)ლთა შ(ი)ნა“.* ზურგის მხარეს იკითხება - *„წ (მი)და)ნო სერო-ბინო და ქერ(ო)ბინო და უძლ(ე)ვ(ე)ლო გ(იორ)გი მ(ე)ოხ და მფ(არ)ვ(ე)ლ ეყავ-ნით წ(ინა)ში ქ(რისტ)ეს ღ(მერთ)ისა აბაშისძესა პ(ა)ტრო(ნ)სა ევსტრა(ა)ტის და თ(ან)ა მეცხ(ე)დრე ყ(ო)ფილისა მ(ა)თსა კ(ურთ)ხ(ე)ლსა ნ(ა)რიობს დღ(ე)სა მ(ა)ს დიდსა“.*

მეორე სამწერობლის „გარდამოხსნიანი“ პირზე ორსტრიქონიანი ტექსტია - *„1. წ(მი)და)ნო სერობინო და ქერობინო და უძლ(ე)ვ(ე)ლო გიორგი, მე(ო)ხ და მფ(არ)ვ(ე)ლ [ე]ყ(ა)ვნით წ(ინა)ში ქ(რისტ)ეს ღ(მერთ)ისა აბაშის ძესა პატრონსა ევსტრა(ა)ტის და თ(ან)ამეცხედრე ყ(ო)ფილისა მ(ა)თსა კ(ურთ)ხ(ე)ლს 2. ა ნი-რიო(ბ)ს დღ(ე)სა მ(ა)ს დიდსა მ(ა)ს აჯჰს...“* უკანა პირზე წერია: *„[წ(მი)და] არს წ(მი)და არს უფ(ა)ლი (სა)ვ(ა)ოთ ს(ა)ვსე არს ც(ანი) და ქ(ვე)ყ(ა)ნა ოს(ან) და მ(ა)ლ(ა)ლთა შ(ი)ნა ღ(მერთ)ო დ(ა) წ(მი)და)ო გ(იორ)გი (გა)გ(ვი)მ(ა)რჯო ორი(ვე) ცხ(ორე)ბ(ი)თ“.*

როგორც ირკვევა, სამწერობლებზე ტექსტები თითქმის ზუსტადაა გამეორებული. ორივეს საქტიტორო ტექსტებში ნახსენებია აბაშიძე ევსტრატი და მისი გარდაცვლილი მეუღლე ნარიობი. ორივეზე ქტიტორის ვედრება მონასტრის პატრონის, „უძლეველი გიორგისადმია“ მიმართული. მათ შორის განსხვავება იმაშია, რომ წმ. გიორგისადმი მიმართვა „გარდამოხსნიანი“ კვადრიფოლიუმის ორივე ტექსტშია ჩართული.

უნდა ითქვას, რომ ევსტრატი, იგივე ესტატე აბაშიძის სახელი მონასტრის საგანძურის სხვა ნივთებზეცაა დაფიქსირებული. მისი შეკვეთილ-შეწირულია: 1. სამკარედ კიოტში ჩასმული ოდიგიტრიის ტიპის ღვთისმშობლის ვერცხლის ხატი; 2. ვერცხლისავე მაცხოვრის სამკარედი ხატი; 3. ორრეგისტრიანი ხის ხატი „ჯვარცმის“ გამოსახულებით; 4. ვერცხლისგან ნაჭედი და დასაკეცი ფრთების მქონე ბუდე-კიოტი XIII ს-ის „წყაროსთავის სახარებისთვის“ და 5. ნაქარგი გარდამოხსნა, რომლის ქტიტორები მასთან და ნარიობთან ერთად ყოფილან გედეონ აბაშიძე და მისი მეუღლე ჭილაძის ქალი გულქანი (ბარათაშვილი, 2011:38-43).

ე. თაყაიშვილის მიხედვით, აბაშიძეები უბისის მონასტერს მფარველობდნენ XX ს-ის დასაწყისშიც კი (Такайшвили, 1915: 1). იქ იყო მათი საგვარეულო სამარხიც. ამ ტრადიციის სათავეში კი იდგა სწორედ ევსტრატე, რომელმაც პირველმა მიაშენა სამხრეთ-დასავლეთის მხრიდან წმ. გიორგის ტაძარს საგვარეულო სამვალე წარწერით: „*მე საწყლობელმან სულითა [აბაში]ძემან [ევსტრატე] აღვაშენ(ე) სასაფლაო ჩემთვის და თანა მეცხედრისა ჩემისა პატრონისა ნარიობისა. ამა სოფლით ამის მეტი არა წამყვა რა. თქვენის ხსნისათვის, ნუვინ გახსნით საფლავსა ამას*“. ეს ნაგებობა პირველი „ეგებება“ მონასტერში შესულ ადამიანს და ყურადღებას იქცევს ჩუქურთმების სილამაზითა და მემორიალური ლაპიდარული წარწერებით. მის დასავლეთ ფასადის ერთ ქვაზე (ადგილიდან ამოღებულსა და გადაადგილებულზე XX ს-ის დასაწყისისთვის) მოცემულია წარწერა, რომელშიც ევსტრატე გვამცნობს, რომ მან ეს საფლავი ააშენა მისთვის და მისი ძმის, დიმიტრისთვის ((Такайшвили, 1915: 5, 15).

როგორც ცნობილია, აბაშიძეთა საგვარეულო სახელგანთქმული იყო გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოში. მიჩნეულია, რომ ისინი გენეტიკური გამგრძელებლები იყვნენ ბაღვაშთა საგვარეულოსი და აგრძელებდნენ მათ აქტიურ საქმიანობას პოლიტიკურ ცხოვრებასა და კულტურულ აღმშენებლობაში. მათი წარმომადგენლები სხვადასხვა დროს იყვნენ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი, ამირეჯიბი, მეფის სახლთუხუცესი, მდივან-მწიგნობარი, მხედართმთავარი და დიდებულ თავადთა დასის წევრი (სოსელია, 1973:153, 174, 175, 176, 178, 194). ისინი აქტიურად მონაწილეობდნენ კულტურულ-საქველმოქმედო საქმიანობაში და მეურვეობდნენ ისეთ მნიშვნელოვან სასულიერო კერებს, როგორებიც იყო კაცხი, უბისი; აწერინებდნენ ხელნაწერებს, უკვეთავდნენ ჯვარ-ხატებს, საეკლესიო ქსოვილებსა და ა.შ. მათ შორის უბისის მონასტრის გამორჩეული მეურვე და შემწირველი ყოფილა ევსტრატე, ვის მიერ დამზადებული სამწერო-ლები ფრიად საყურადღებო ძეგლებია როგორც მონასტრის, ისევე გვიანი შუა საუკუნეების ქართული ჭედური ხელოვნების ისტორიისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ამირანაშვილი 1930: – ამირანაშვილი შალვა, უბისი. მასალები ქართული კედლის მხატვრობის ისტორიისთვის. თბილისი, 1930.
2. ბარათაშვილი 2011: – ბარათაშვილი გულნაზ, უბისის გარდამოხსნა, წიგნში: ქართული ნაქარგობა, თბილისი, 2011, „ქარჩხადის გამომცემლობა“, გვ. 38-49.
3. ბერიძე 1970: – ბერიძე ვახტანგ, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1970, გამომცემლობა „ხელოვნება“.

4. ბურჭულაძე 2000: – ბურჭულაძე ნანა, უბისის წმ. გიორგის ხატი, „ნარკვევები“ საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო შრომების კრებული, # 6, 2000, გვ. 71-82.
5. ბურჭულაძე 2006: – ბურჭულაძე ნანა, უბისის მონასტრის ხატები და კედლის მხატვრობა. თბილისი, 2016, გამომცემლობა „ტრიადა“.
6. ინგოროყვა 1954: – ინგოროყვა პავლე, გიორგი მერჩულე, თბილისი, 1954.
7. მცხეთური ხელნაწერი 1981: – მცხეთური ხელნაწერი (მოსეს ხუთწიგნეული, ისო ნავე, მსაჯულთა, რუთი), ელ. დოჩანაშვილის გამოცემა, თბილისი, 1981 გამომცემლობა „მეცნიერება“.
8. ქართული ოთხთავის...: – ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია, ი. იმნაიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1979, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
9. საყვარელიძე 1987: – საყვარელიძე თეიმურაზ, XIV-XIX საუკუნეების ქართული ოქრომჭედლობა, ნაკვეთი 1, XIV-XVI საუკუნეები, თბილისი, 1987, გამომცემლობა „მეცნიერება“.
10. საყვარელიძე, 2007: – საყვარელიძე თეიმურაზი, ზარზმის სიმკვლეებიდან შემორჩენილი ოქრომჭედლობის ძეგლები, წიგნში „ზარზმა“, თბილისი 2007, გვ. 121-144.
11. სოსელია 1973: – ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), წ.1, თბილისი, 1973
12. სულხან-საბა 1993: – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, ელ. მეტრეველისა და ც. ქურციკიძის რედაქტორობით, თბილისი, 1993, გამომცემლობა „მერანი“.
13. შუა საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხელოვნება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, თბილისი, 2012, გვ. 117, გამომცემლობა „სეზანი“.
14. ცინცაძე 1969: – ცინცაძე ვახტანგ. უბისის სვეტი, „ძეგლის მეგობარი“ # 18, 1969
15. ძველი ქართული...: – ძველი ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, რედაქტორი ილია აბულაძე, წ. 1 (V-X სს.), თბილისი, 1963, გვ. 248-319.
16. შმერლინგი, 1955: – შმერლინგი რენე, უბისის ტაძრის დათარიღების საკითხისთვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მომამბე“, ტ. 1, # 2, 1955, გვ. 167-174
17. ხელოვნების მუზეუმის ...: – ხელოვნების მუზეუმის არქივის ფონდი 2, აღწერა 2, საქმე 25.
18. Бакрадзе 1975: – Бакрадзе Дмитрий, Кавказъ въ древнихъ памятникахъ христіанства, Тифлис, 1975, стр. 150-151
19. Иосебидзе, Бурчуладзе 1987: – Иосебидзе Джильда Григорьевна, Бурчуладзе Нана Ираклиевна: – Из коллекции историко-этнографического музея Сванетии. Музей № 7, Художественные собрания СССР, Москва, «Советский Художник», 1987, сс. 212-232

20. Настольная книга ...: – Настольная книга священнослужителя, т.4, Издание московской патриархии, Москва 1983
21. Такайшвили 1915: – Такайшвили Еквtime, Археологические экскурсии, разыскания и заметки, вып. V, Тифлис, 1915, გვ. 1-41
22. Чубинашвили 1959: – Чубинашвили Георгий Николаевич, Грузинское чеканное искусство, в 2-х томах. Тбилиси, 1959, издательство „Сაბჭოთა საქართველო“
23. The Treasures ...1997: – The Treasures of Mount Athos, Thesaloniki, 1997
24. The Treasures...2002: – The Treasures of the Protaton, vol. I. Mount Athos, 2001
Sinai ...1990: Sinai, Treasures of the Monastery of St. Catherine. Athens, 1990

სურათების დასახელება:

1. უბისის პირველი სამწერობელი „ჯვარცმის“ გამოსახულებით. XVI ს.
2. უბისის პირველი სამწერობლის ზურგი ტეტრამორფის გამოსახულებით. XVI ს.
3. უბისის მეორე სამწერობელი „გარდამოხსნის“ გამოსახულებით. XVI ს.
4. ზარზმის სამწერობელი „ფერისცვალების“ ხატისთვის. XI ს.
5. უბისის ტაძრის საკურთხევლის სარკმლის მხატვრობა. წმ. გაბრიელ მთავარანგელოზი სამწერობლით. XIV ს.

ნინო გელოვანი / Nino Gelovani¹

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

ფილმი „ჯავახიშვილის პოტიომკინი“ – ისტორიული მანიფესტი რევოლუციის შესახებ

აბსტრაქტი: ახლოვდებოდა რუსეთის პირველი რევოლუციის წლისთავი, მე-20 საუკუნის დასაწყისის მნიშვნელოვანი მოვლენა „ჩვენ გვჭირდება სურათი 1905 წლის რევოლუციის შესახებ. კარგად დაფიქრდით,“ - ამ სიტყვებით მიესალმა საბჭოთა პოლიტიკოსი, სკკპ-ის უმაღლესი საბჭოს წევრი მიხაილ კალინინი ახალგაზრდა საბჭოთა რეჟისორს, სერგეი ეიზენშტეინს, დაევალა, სასწრაფოდ დაეწყო სცენარზე მუშაობა და მალევე დაეწყო გადაღებები. ფილმი ყველა გაგებით რევოლუციური აღმოჩნდა. საბრძოლო ხომალდი აღვიძებს ცხელ განწყობას, რამაც შეიძლება უფრო მეტი სისხლი გამოიწვიოს, ვიდრე ჰარმონია და შერიგება. აღმართული წითელი დროშა ფრიალებს და ფინალში მაყურებელს უახლოვდება უპლიერესი სამხედრო კოლოსი - რევოლუციური საბრძოლო ხომალდი, როგორც უხეში ძალის მჭევრმეტყველი სიმბოლო, რევოლუცია გარდაუვალია, მიზნის მისაღწევად ნებისმიერ დაბრკოლებას ღირსეულად უნდა გაუმკლავდე.

სურათი არის ნამდვილი პოლიფონიური ტილო, რომელიც მაყურებელს რევოლუციური არეულობისკენ იზიდავს. სხვადასხვა პოზიციაზე გადაღებულ ლომების გამოსახულებებს შორის წყვეტა ქმნის შთაბეჭდილებას, რომ მხეცი იღვიძებს და დგება. - ეს ხომ პროლეტარიატის აღზევებაა. სამეფო შენობებისკენ ყველა გასროლა სამხედრო ხომალდთან ერთად აცნობებს საზოგადოებას, რომ დადგა დრო, აიღონ იარაღი ხელისუფლების წინააღმდეგ. გავიხსენოთ ეპიზოდი ოდესის კიბეზე, სადაც სროლების მონაცვლეობა მსროლელ ჯარისკაცებსა და ბრბოსთან ერთად ქმნის ცოცხალი მონტაჟის რიტმს, რათა, როდესაც ქვის ლომი „ამოხტება“, ჩვენ მზად ვართ, ამაში დავინახოთ არა ხრიკი, არამედ ტრაგედიის უმაღლესი წერტილი.

საკვანძო სიტყვები: საბრძოლო ხომალდი, რევოლუცია, პროლეტარიატი, ოდესის კიბე, წითელი დროშა

¹ თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კინო-ტელეხელოვნების კათედრის ასისტენტი / Assistant of the Department of Cinema and Television Arts at Ivane Javakhi-shvili Tbilisi State University

**The Film "Armored Potemkin" is a Historical Manifesto
about the Revolution**

Abstract: *The anniversary of the first Russian revolution was approaching, “We need a picture of the 1905 revolution. Well think about it,” – with these words, Mikhail Kalinin greeted the young Soviet director Sergei Eisenstein, instructed him to immediately start working on the script and start filming as soon as possible.*

Eisenstein filmed the warship “Twelve Apostles” in the port of Odessa, honorably changed the ship’s name into “The Great Elder of Iron”. The legendary ship changed its name three times over the years and took part in two world wars. The film turned out to be revolutionary in every way. In comparison, a warship awakens the will of fire that can cause more bloodshed than harmony and reconciliation.

The red flag flies and in the finale the strongest military colossus approaches the spectators – the revolutionary warship, as a symbol of brute force, revolution is inevitable, overcomes any obstacle to achieve the goal. The scenes that were taken by Eisenstein activates our perception. The ability of thinking is born in a collision and not in the coexistence of thinking inside of box.

The stairs of Odessa episode is important, where the alternation of shooting between soldiers and crowd creates the rhythm of a live montage, when a stone lion will appear, we are ready to see in it, not a tick, but the highest point of the tragedy. The interval between the images of lion taken in different positions gives the impression that the beast is waking up – the rise of the proletariat. There is anger and disagreement. All these shots fired at the royal buildings along with the warship informs the public that it is time to take up arms against the authorities.

Key words: *warship, revolution, proletariat, Odessa stairs, red flag.*

* * *

შესავალი: 1920-იან წლებში პოსტრევოლუციურ საბჭოთა რეალობაში საზოგადოებრივი ენთუზიაზმის კიდევ ერთი ტალღის ჩამოყალიბებამ ე.წ კულტურულმა რევოლუციამ ხელი შეუწყო პოლიტიკური პარტიის ძალაუფლების გასამყარებლად სამხედრო კამპანიის სისტემურ გაგრძელებას. შემოქმედებითი ავანგარდი, რომელსაც დაევალა კულტურულ ფრონტზე გარღვევის მისია, იყო კინო, როგორც მასობრივი ინფორმაციისა და აგიტაციის ყველაზე ეფექტური საშუალება. იგი თავისთავად აერთიანებდა ხელოვნებისა და მეცნიერების რესურ-

სებს. ამ პერიოდის საბჭოთა რეჟისორები იყვნენ რევოლუციონერი რომანტიკოსები, რომელთა ლაბორატორიებში სინთეზებული იყო საბჭოთა კინოს ფენომენი, როგორც რეალობის ფიქსაციისა და აგების ფორმა, მათ ჩამოაყალიბეს ფიგურალური კინოენა. კინემატოგრაფიას, რომელიც გამოცხადდა ხელოვნებათა შორის ყველაზე მნიშვნელოვნად, „მსუბუქი ხელით“ არ შეეძლო უგულვებლყო ეს მნიშვნელოვანი თარიღი. არ არსებობს ხელოვნება კონფლიქტის გარეშე – დაწერა ერთხელ ეიზენშტეინმა და „საბრძოლო ხომალდი „პოტიომკინი“ იყო ფილმის კლასიკური მაგალითი, ე.წ. „სარეკლამო ბანერი“ რევოლუციისთვის.

წარმოდგენილ სტატიაში მიზნად დავისახეთ განგვეხილა და გაგვეანალიზებინა რეალურ ისტორიაზე დაფუძნებული ამბავი, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1905 წლის ივნისის თვეში, მეფის რუსეთის დროს გემზე მომხდარი ამბოხი, რომელიც მეზღვაურებმა მოაწყვეს. აზროვნება იბადება შეჯახებისას და არა მეზობელი ჩარჩოების თანაცხოვრებაში. ფორმის კონფლიქტი ხელოვნებაში წარმოშობს განსაკუთრებული ტიპის ემოციურ ჩართულობას, რომელსაც შეუძლია მყურებლის გამოყვანა რეკრეაციული მდგომარეობიდან.

მიუხედავად იმისა, სურათი ბევრ ქვეყანაში აკრძალეს, რათა შეამზოხეთა შემართება ადგილობრივ მოსახლეობას არ გადასდებოდა ან თავისებურად გადააკეთეს და დაამახინჯეს, მან საყოველთაო აღიარება მოიპოვა. პარიზის საერთაშორისო გამოფენაზე იგი ოქროს მედლით დაჯილდოვდა; გერმანიაში, თავდაპირველად, კი აიკრძალა მისი ჩვენება, მაგრამ ხალხის მოთხოვნით მალე ისევ გაუშვეს ეკრანებზე; ჰოლანდიაში კინოსურათის ნახვის შემდეგ აჯანყდნენ ერთ-ერთი გემის მეზღვაურები და ა. შ. დასავლეთ ევროპის კინემატოგრაფისტთა წრეებში კამათი მიმდინარეობდა ამ ნაწარმოების ირგვლივ.

ლიტერატურის მიმოხილვა: ნაშრომი გამოყენებული მაქვს პერიოდულ გამოცემებში გამოქვეყნებული რამდენიმე სტატია. აგრეთვე, დავეყრდენი დამხმარე ლიტერატურას, სხვადასხვა ტიპის ცნობებსა და სხვ. არსებული მდგომარეობის ანალიზი, რომელიც, თავის მხრივ, ძალიან დიდხანს წარმოდგენდა სსრკ-ის ერთიანი მედიასივრცის ნაწილს, აქ მიმდინარე პროცესები ორგანულად იყო დაკავშირებული რუსულენოვან მედიასთან. სწორედ ამიტომ, ძირითადად, ვეყრდნობით იმ მასალებს, რომლებიც სწორედ ამ მედიასივრცეში არსებობდა. რასაკვირველია, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია იმ პროცესების ანალიზიც, რომელიც სსრკ-ის გარეთ ხდებოდა. ამიტომ, სტატიაში ვეყრდნობით, უმეტესწილად, არაქართულენოვან პუბლიკაციების ანალიზს ჩვენთვის საინტერესო თვალსაზრისით. ყოველივე ზემოთქმული განსაზღვრავს კვლევის აქტუალობას.

მეთოდოლოგია: ინტერდისციპლინური მიმართულების ნებისმიერი ჟანრისა და ისტორიული პერიოდის გათვალისწინებით დავამუშავე ისტორიული თუ

კინომცოდნეობის სკოლების ის ძირითადი ავტორები, თემები და გამოცემები, რომელთა საშუალებით ისტორიის თხრობისას შესაძლებელი ხდება მისი იმ-გვარი ინტერპრეტაცია, შეგნებულად მოვლენათა ნაწილის წინ წამოწევა. მიღებული ისტორიული ნარატივი მკითხველის ინტერესებს უნდა ემსახურებოდეს. დიდი ყურადღება თვისობრივი კვლევის მეთოდებსაც ეთმობა. სტატიებისა თუ მონოგრაფიების სტრუქტურული ანალიზით შევეცადე მოვლენათა ახსნას, მათი ბუნებისა და კონტექსტის განსაზღვრას. ნებისმიერი წერილი თუ რეცენზია შეიძლება განვიხილოთ როგორც ცალკეული მოვლენა, თუმცა შეგვიძლია ის უფრო ფართო პროცესის ნაწილად მოვიანზოთ. ნაშრომში განხილული მასალები და ასპექტი განვაზოგადე საბჭოთა კავშირის ისტორიის კონტექსტში, რამაც კვლევის პროცესში ეს კონტექსტი ანუ ზოგადი ფონი, კიდევ უფრო გასაგები გახდა.

დისკუსია: 1905 წლის 14-25 ივნისს, რუსეთის პირველი რევოლუციის (1905-1907) დაწყებისას, შავი ზღვის ფლოტის საბრძოლო ხომალდი „პოტიომკინი“ იყო პირველი მასობრივი რევოლუციური მოქმედების ობიექტი რუსეთის შეიარაღებულ ძალებში.

როდესაც საბრძოლო ხომალდი სამსახურში შევიდა 1905 წლის გაზაფხულზე, ეკიპაჟი შედგებოდა 731 ადამიანისგან, მათ შორის 26 ოფიცერი. საბრძოლო ხომალდის ეკიპაჟსა და ნიკოლაევის მუშებს შორის მჭიდრო კავშირები დაიწყო თითქმის გემის ნავსადგურში დგომის მომენტიდან. როდესაც სარდლობამ გაარკვია, რომ არალეგალური ბოლშევიკური ლიტერატურა მეზღვაურებს შორის დარიგდა, გემი სევასტოპოლში გადაიყვანეს. სწორედ ამ პერიოდში დაიწყო სოციალ-დემოკრატიული წრეების წარმომადგენლებმა გამოჩენა შავი ზღვის ფლოტში. სოციალ-დემოკრატიული ჯგუფის ერთ-ერთი ორგანიზატორი იყო „პოტიომკინის“ მსროლელი მეზღვაური – გრიგორი ვაკულენჩუკი. კომიტეტი მუდმივ კონტაქტს ინარჩუნებდა რუსეთის მრავალ ქალაქში რსდმპ ორგანიზაციებთან და აქტიურ მონაწილეობას იღებდა რევოლუციურ მოვლენებში, შავი ზღვის ფლოტში მზადდებოდა შეიარაღებული აჯანყება, რომლის განხორციელებას კომიტეტი 1905 წლის შემოდგომაზე გეგმავდა. ეს წარმოდგენა უნდა გამხდარიყო რუსეთის საყოველთაო აჯანყების განუყოფელი ნაწილი. ეკიპაჟს შორის არეულობის დაწყების მიზეზი გახდა დამპყლებული ხორცისგან მომზადებული ვახშამი, რაზედაც მეზღვაურებმა უარი თქვეს. როდესაც გემის სარდლობა ძალით ცდილობდა წესრიგის აღდგენას, გრიგორი ვაკულენჩუკი სასიკვდილოდ დაიჭრა. რევოლუციონერი მეზღვაურების სათავეში ვაკულენჩუკის ნაცვლად სხვა ბოლშევიკი იდგა - აფანასი მათიუშენკო (Иерусалимский, Марасанова., 2005:12). 1905 წლის 14 ივნისს, 14:00 საათზე, ცარისტული ფლოტის უახლესი

გემის, ესკადრილიის საბრძოლო ხომალდის პრინც პოტიომკინ-ტავრიჩესკის ეკიპაჟმა გამოაცხადა იგი რევოლუციის გემად. იმავე დღეს, საღამოს, ორივე გემი ჩავიდა ოდესაში, სადაც მუშათა საყოველთაო გაფიცვა იმართებოდა. 16 ივნისს გაიმართა ვაკულენჩუკის დაკრძალვის ცერემონიალი, რომელიც პოლიტიკურ დემონსტრაციაში გადაიზარდა. იმავე დღეს „პოტიომკინმა“ ორი საარტილერიო გასროლა შეასრულა ქალაქის იმ ტერიტორიაზე, სადაც მდებარეობდა ხელისუფლება და ჯარები. რევოლუციური აჯანყების ჩასახშობად ოდესაში დამატებითი სამხედრო ნაწილები გაიყვანეს. 1905 წლის 17 ივნისს აჯანყებულთა დასამშვიდებლად გაგზავნეს შავი ზღვის ფლოტის გემების სამთავრობო ესკადრიალი. მასში შედიოდა საბრძოლო ხომალდები „თორმეტი მოციქული“, „გიორგი გამარჯვებული“, „სამი წმინდანი“, ასევე მალაროს კრეისერი „კაზარსკი“. მთავრობამ გასცა ბრძანება, აიძულონ „პოტიომკინი“ დანებებულიყო ან ჩაეძირათ საბრძოლო ხომალდი. „პოტიომკინი“ გამოვიდა ესკადრილიის შესახვედრად და, უარი თქვა დანებების წინადადებაზე, გაიარა გემების ფორმირება. „მდუმარე ბრძოლა“ დასრულდა რევოლუციური გემის გამარჯვებით: ესკადრილიის მეზღვაურებმა უარი თქვეს მასზე სროლაზე, ხოლო საბრძოლო ხომალდი „გიორგი გამარჯვებული“ გადავიდა „პოტიომკინის“ მხარეს.

საბჭოთა მუნჯი ფილმი, „ჯავშნოსანი პოტიომკინი“ გამოვიდა 1925 წელს, სურათი რეჟისორ სერგეი ეიზენშტეინის პატივისცემის დასტური იყო ადრეული რუსი რევოლუციონერებისადმი და ფართოდ არის მიჩნეული საერთაშორისო კინოს შედევრად. ფილმი მოგვითხრობს რუსი მეზღვაურების აჯანყებაზე, რაც მიმართული იყო მათი ტირანი ზემდგომების წინააღმდეგ საბრძოლო ხომალდ „პოტიომკინზე“ 1905 წლის რევოლუციის დროს. მათი გამარჯვება ხანმოკლე იყო. მასობრივი რევოლუციის შედეგად კაზაკმა აჯანყებულებმა დაანგრიეს ქალაქი, რითაც გააძლიერეს ომის ქარცეცხლი და, საბოლოოდ, გამოიწვიეს კომუნისმის აღზეება 1917 წლის რევოლუციაში. მიუხედავად არსებითად აგიტაციური ხასიათისა, ფილმი „პოტიომკინი“ არის არაჩვეულებრივი ფერწერული სილამაზისა და ფორმის, დიდი ელეგანტურობის მატარებელი ნამუშევარი. დადგენილი, ძალზე შემჭიდროებული ვადების გამო გადაწყდა, რომ არა მთლიანი კინოსცენარი გადაეღოთ, არამედ მხოლოდ ერთი ეპიზოდი. რევოლუციის 20 წლისთავის აღსანიშნავად შექმნილმა კომისიამ დაამტკიცა ნინა აგაჯანოვა-შუტკოს კინოსცენარი. გადაღება დაიწყო ლენინგრადში, მაგრამ ცუდმა ამინდმა ხელი შეუშალა რეჟისორს. გადაღებები ჯგუფი წავიდა სამხრეთში, ბაქოში, თუმცა იქაურობა არ მოეწონა, რის შედეგადაც ყველანი გაემგზავრნენ ოდესაში, სწორედ იქ, სადაც სინამდვილეში ადგილი ჰქონდა მომავალ ფილმში აღსაწერ მოვლენებს. კინოსურათზე მუშაობა 12 კვირაში გასრულდა და წლის

ბოლოს მოსკოვის 11-მა კინოთეატრმა ერთდროულად უმასპინძლა ახალ ისტორიულ-რევოლუციურ ფილმს - „ჯავშნოსანი პოტიომკინი“, რაშიც გადმოიცა უდიდესი ემოციური ძალა, უადრესად ჰარმონიული კომპოზიცია, მონუმენტური მასობრივი ფრაგმენტები, მეტაფორული კინოენისა და უზადო მონტაჟის საშუალებით წარმოჩნდა შთამაგონებელი მოქმედება (Головнев., 2019:17).

ფილმი სიმეტრიულად იყოფა ხუთ მოძრაობად ანუ მოქმედებად: პირველში, „კაცები და მაგოტები“, ნაჩვენებია ოფიცრების მიერ მეზღვაურებისადმი უხეში არასათანადო მოპყრობა; მეორე, „დრამა კვარტლის გემბანზე“, წარმოგვიდგენს ფაქტობრივ ამბოხებას და გემის ჩამოსვლას ოდესაში; „მიცვალებულთა მიმართვა“ ამბოხებულებთან ოდესელების სოლიდარობას ამყარებს; ფილმის მეოთხე სერია, „ოდესის საფეხურები“, ასახავს მოქალაქეების ხოცვა-ჟლეტას, რამაც რეჟისორი და მისი ფილმი მიიყვანა იმ ისტორიულ ღირსებამდე, რასაც მსოფლიო კინოს შედევი ჰქვია. ეს, უდავოდ, ყველაზე ცნობილი სცენაა კინოს ისტორიაში და ეიზენშტეინი ავლენს ლეგენდარულ უნარს, გადმოსცეს ფართომასშტაბიანი სამოქმედო სცენები. „ოდესის საფეხურები“ განასახიერებს დიალექტიკური მონტაჟის თეორიას, რომელიც ეიზენშტეინმა მოგვიანებით გამოაქვეყნა თავისი ნაშრომების კრებულში – „ფილმის გრძნობა“ (1942) და „ფილმის ფორმა“ (1949). ეიზენშტეინს სჯეროდა, რომ ფილმები მნიშვნელობას იძენს საპირისპირო კადრების შეჯახების შედეგად. საბჭოთა კინოს თეორეტიკოს ლევ კულეშოვის იდეებზე დაყრდნობით, ეიზენშტეინი ამტკიცებდა, რომ მონტაჟი მოქმედებს ისტორიის მარქსისტული ხედვის მიხედვით, როგორც მუდმივი კონფლიქტი, რომელშიც ძალა (თეზისი) და კონტრძალა (ანტითეზა) ერთმანეთს ეჯახება და წარმოქმნის სრულიად ახალ და უფრო დიდ ფენომენს – სინთეზს). მან, ეს დიალექტიკური პროცესი ფილმების მონტაჟში შეადარა „მიგაწვის ძრავის აფეთქებების სერიას, რომელიც წინ უძღვის მის მანქანას ან ტრაქტორს“. „ოდესის ნაბიჯების“ ძალა ჩნდება მაშინ, როდესაც მაყურებლის გონება აერთიანებს ინდივიდუალურ, დამოუკიდებელ კადრებს და ქმნის ახალ, მკაფიო კონცეპტუალურ შთაბეჭდილებას, რომელიც ბევრად აღემატება კადრების ნარატიულ მნიშვნელობას. ეიზენშტეინის დაჩქარებული მანიპულაციების საშუალებით, ეს არის კინო დროისა და სივრცის შესახებ. ხოცვა-ჟლეტა ქვის საფეხურები, – სადაც ასობით მოქალაქე აღმოჩნდება მაღლიდან ხაფანგში ჩამომავალ ცარისტულ მილიციასა და კაზაკებს შორის, იძენს ძლიერ სიმბოლურ მნიშვნელობას. გერმანელი მარქსისტი კომპოზიტორის, ედმუნდ მაიხელის, ამაღლევებელ რევოლუციურ პარტიტურასთან ერთად, „საბრძოლო ხომალდ „პოტიომკინის“ აგიტაციური მიმზიდველობა თითქმის დაუძლეველი გახდა. როდესაც ფილმი ექსპორტზე გავიდა, 1926 წლის დასაწყისში, ეიზენშტეინი მსოფლიოში ცნობილი გახდა.

ბედის ირონიით, ფილმი საბოლოოდ აკრძალა საბჭოთა ლიდერმა, ოსებ სტალინმა, იმის შიშით, რომ შესაძლოა, მისი რეჟიმის წინააღმდეგ აჯანყება გამოეწვია. წლების განმავლობაში „საბრძოლო ხომალდი „პოტიომკინი“ წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა მუსიკალური ხმოვანი ტრეკით. როგორც ამერიკელმა კინოკრიტიკოსმა როჯერ ჯოზეფ ებერტმა აღნიშნა, ფილმის ძალა ხშირად პირდაპირ გავლენას ახდენს პარტიტურის შესაბამისობაზე.

ფილმში გადაიღეს საბრძოლო ხომალდი „თორმეტი მოციქული“, რომელიც იდგა ოდესის პორტში. ეიზენშტეინმა გემს პატივისცემით „დიდი რკინის მოხუცი“ დაარქვა. ინტერიერის სცენები გადაიღეს ჯავშნოსან კრეისერ „Omintern“-ზე. ლეგენდარულმა გემმა არსებობის განმავლობაში სამჯერ შეიცვალა სახელი და მონაწილეობა მიიღო ორ მსოფლიო ომში. ფილმი, ყველა გაგებით, რევოლუციური აღმოჩნდა. 1920-იანი წლების სხვა ქმნილებებთან შედარებით, ფილმი „პოტიომკინი“ შთაბეჭდილებას ახდენს თავისი დინამიკურობითა და სიუჟეტური განვითარების სისწრაფით. მაყურებელი წამითაც ვერ მოიწყენს, რაზეც ეიზენშტეინი ითვლიდა, რომ რეჟისორმა გამოიყენა ეგრეთ წოდებული „ატრაქციონების დაყენების“ მეთოდი. იგი სწრაფად ცვლიდა ყველაზე შემაშფოთებელ, შთაბეჭქდავ მომენტებს უფრო მოზომილი მომენტებით, რაც არ აძლევდა მაყურებელს მოდუნების საშუალებას. ზოგიერთი ისტორიული ფაქტის უგულვებლყოფით სურათი, პირველ რიგში, ემოციურ აღქმას მიმართავდა. კიბეებზე ეტლის ჩამოსვლის ცნობილი კადრები მოგვიანებით ათობით სხვა ფილმში განმეორდა, ოდესის კიბეებს კი გადაღებების ხსოვნისადმი მიძღვნილი სახელი პოტიომკინსკაია დაერქვა. „მძიმე“ სცენა ეიზენშტეინისთვის საოცრად ადვილი იყო. რეჟისორმა თქვა, რომ ეს იდგა მას სპონტანურად გაუჩნდა. კიბეებზე მჯდომი ალუბალს მიირთმევდა და შეამჩნია, როგორ ჩამოცვივდნენ ძვლები კიბეებიდან ერთმანეთის მიყოლებით. ფილმის ნამდვილი წარმატება იყო ოპერატორ ედუარდ ტისეს ვიზუალური სტრუქტურა. ეიზენშტეინი და ტისე იყვნენ პირველები, რომლებმაც დიდი სიმაღლიდან გადაღება გარისკეს.

ოდესაში არმადილოს ჩასვლის ეპიზოდი სხვადასხვა კუთხით არის ნაჩვენები: ჯერ მაყურებელი ხედავს ნაპირისკენ მიმავალ ცალკეულ ადამიანებს, შემდეგ კი, თითქოს სირბილით, ჩაყვინთვას ცურვის ბრბოში. მომდევნო მომენტში კუთხე უკვე იცვლება: ახლა მაყურებელი ჩიტის თვალსაწიერიდან უყურებს, თუ რა ხდება. 75 წუთი, რომელმაც შეცვალა სამყარო, სურათის ბოლოს საბრძოლო ხომალდზე ფრიალებს რევოლუციის წითელი დროშა. ეს „სპეციალური ეფექტი“ ხელით კეთდება. ეიზენშტეინმა პირადად დახატა დროშა, რომელიც გადაღების დროს თეთრი იყო. დიდ თეატრში პრემიერისთვის განკუთვნილ ასლზე რეჟისორმა დროშის ფერი ჩვეულებრივი ფუნჯითა და

საღებავებით შეცვალა, რამაც მაყურებელთა წარმოდგენილი ადფრთოვანება გამოიწვია. სწორედ ამიტომ ზოგჯერ შეცდომით უწოდებენ სსრკ-ში პირველ ფერად ფილმს, თუმცა მთელი სურათი გადაღებულია ჩვეულებრივ შავ-თეთრ ფირზე. ფილმის ხანგრძლივობა ერთი საათი და ხუთმეტი წუთია. სერგეი ეიზენშტეინის ენთუზიაზმის წყალობით, ფილმი მთლიანად გადაიღეს და დამონტაჟდა სულ რაღაც ორ თვეში. თავად რეჟისორი თავის შემოქმედებაზე მოკრძალებულად საუბრობდა და, ალბათ, ვერ წარმოიდგენდა, რა წარმატება ელოდა მას. „საბრძოლო ხომალდ „პოტიომკინის“ საპრემიერო ჩვენებით დასრულდა რუსეთის პირველი რევოლუციის წლისთავისადმი მიძღვნილი ცესკოს სხდომა. პარტიის ლიდერების გარდა, დიდ თეატრში 1920-იანი წლების მთავარი კულტურული მოღვაწეები იმყოფებოდნენ. სურათმა ყველაზე ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა ვლადიმერ მაიაკოვსკიზე. პოეტმა მოითხოვა ფილმის დაუყოვნებლივ ჩაშვება საკავშირო დისტრიბუციაში. 1926 წლის დასაწყისში ფილმი აჩვენეს კინოთეატრ „ხუდოჟესტვენში“ (ყოფილი სახელმწიფო ელექტროთეატრი), არბატზე. შენობის ფასადს ამშვენებდა გემის სამგანზომილებიანი მოდელი, რომლის სილუეტი კაშკაშა განათებით გამოირჩეოდა. სტრუქტურის თავზე, როგორც მოსალოდნელი იყო, წითელი დროშა იყო. კინოს ყველა თანამშრომელს ეცვა მეზღვაურის ფორმა, მეზღვაურები მაყურებელს კინოთეატრის შესასვლელთან დახვდნენ. ჩვენების დაწყებამდე ბაგლერმა (სამხედრო მუსიკოსმა) აჯანყების ჰიმნი იმღერა, შემდეგ კი კინომაგია დაიწყო. ყურების დროს მაყურებლები ან შიშისგან იყინებოდნენ ან თითქმის ერთხმად კითხულობდნენ ეკრანზე წარწერებს. სერგეი ეიზენშტეინი და „ჯავშნოსანი პოტიომკინი“ მათთვის იქცა აღმოჩენად, რომელმაც მაღლა ასწია საბჭოთა კინოს პრესტიჟი და საოცარი ესთეტიკური გავლენა მოახდინა მსოფლიო კინემატოგრაფზე (დოლიძე., 2007:183). „საბრძოლო ხომალდი „პოტიომკინი“ არის შთაბეჭდავი ფილოსოფიური და ისტორიული მანიფესტი რევოლუციის შესახებ. კინო თავისი რევოლუციური სულისკვეთებით აღვიძებს მძაფრ განწყობას, რამაც შეიძლება უფრო მეტი სისხლი გამოიწვიოს, ვიდრე ჰარმონია და შერიგება. მაღლა აღმართული წითელი დროშა ფრიალებს და ფინალში მაყურებელს უახლოვდება უძლიერესი სამხედრო კოლოსი რევოლუციური საბრძოლო ხომალდი – უხეში ძალის მჭევრმეტყველი სიმბოლო, რაც მიანიშნებს, რომ რევოლუცია გარდაუვალა და ის გადათელავს ყველას, ვინც მას გზაზე გადაელობება. სერგეი ეიზენშტეინმა, სპეციალური მონტაჟის წყალობით, მოახერხა თავბრუდამხვევი ექსპრესიულობის მიღწევა – მან ოსტატურად ააგო სცენები, გამოთვალა მათი მონაცვლეობა. ს. ეიზენშტეინის გამოსახულებები ააქტიურებს ჩვენს აღქმას. კონსტრუქტივისტებმა კარგად იცოდნენ, რომ იმისთვის, რათა საგანი ხელოვნების ნიმუშად იქცეს, საგანმა

უნდა შეწყვიტოს თავისი ყოველდღიური ცხოვრება. ჩექმების ხრაშუნი უფრო ძლიერ გავლენას ახდენს მაყურებელზე, თუნდაც თავად ჩექმები არ ჩანდეს ეკრანზე. ფორმალიზმი გულგრილია შინაარსისა და მაყურებლის მიმართ, მაგრამ სერგეი ეიზენშტეინს ყოველთვის აინტერესებდა, როგორ აღიქმებოდა მისი ნამუშევარი, რას განიცდიდა საზოგადოება და რას, როგორ წაიკითხავდა; ის ცდილობდა, გავლენა მოეხდინა მაყურებელზე; აღეზარდა მათში რევოლუციური ცნობიერება. ფილმი შეგვიძლია ჩავთვალოთ, როგორც საინფორმაციო, მაგრამ დრამატული. ეიზენშტეინის თხრობის მეთოდებს იმდენად ღრმად აქვს ფესვები გადგმული კინოში, რომ მათი თავიდან აცილება შეუძლებელია. აუცილებელია, განვასხვავოთ ფილმის შინაარსი და შინაარსზე საუბარი. შინაარსი – დიახ, მართლაც, სურათი განადიდებს წითელ რევოლუციას, თუმცა შინაარსზე (ან არასწორ მხარეზე) საუბრისას ავტორი აჩვენებს რუსებისთვის დამახასიათებელ კოლექტიურ არაცნობიერებას – ძმებო! – ფრაზა ყველას მიმართ, რადგან ძმობის გრძნობის გარეშე კაცობრიობას განადგურება ელის. რეჟისორი ფილმით საუბრობს, ომისა და უტოპიური იმედის უარყოფაზე. რა თქმა უნდა, სურათის შეფასებისას იყვნენ ისეთი რეცენზენტები, რომლებმაც დაწერეს, რომ ეს არის "პროპაგანდა" და "ფსევდოდოკუმენტური", მაგრამ კინონარატივში გაცილებით მეტია დოკუმენტური მასალები, რეალურ მოვლენებზე დაფუძნებული. უდავოდ, ფილმი ყურებადია, იწვევს ემოციებს, უმნიშვნელოვანესი დეტალია წითელი დროშა – სიმბოლო ნათელ და მშვენიერ მომავალზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დოლიძე, 2007: – დოლიძე ზვიადი, „მსოფლიო კინემატოგრაფიის ისტორია – უხმო კინო“, გამომც. „კენტავრი“, თბ, 2007.
2. Головнев, 2019: – Головнев Ирина, Визуальная антропология Дзиги Вертова,“ Вестн. Санкт-Петербургского ун-та. История, 2019, № 4.
3. Васильевич, 2018: – Васильевич Александр, „Эпоха и кино“, Электронная библиотека "Литературный мир", 2018.
4. Ясько, 2005: – Ясько Татьяна, Первая русская революция 1905 – 1907 гг,“ Россия и АТР, 2005, № 4.
5. <https://www.britannica.com/topic/Battleship-Potemkin>.
6. Kuleshov, 1926: – Лев Kuleshov, Виктор Shklovsky, „EIZENSHTEIN: BRONENOSETS POTEMKIN“ (Eisenstein Battleship Potemkin) Moscow-Leningrad: Kinopechat', 1926.
7. Eizenshtein., 1958: – Eizenshtein Sergei; „Leyda, Jay the Film Sense“, Faber and Faber Ltd, 1958.
8. Ebert, 1998: – Ebert Roger, „The Battleship Potemkin“, Chicago Sun-Times, 1998.

თათია დავითაძე / Tatia Davitadze¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

კოლხი მედეა XXI საუკუნის დრამატურგიაში

აბსტრაქტი: მედეას ამოუცნობი პერსონაჟის სრულიად ახლებურ გადაზრებას გვთავაზობენ თანამედროვე დრამატურგები, ბოლო პერიოდში შეიქმნა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ავტორის პიესა, სადაც მედეას თემატიკა ახლებურადაა გაცოცხლებული და წარმოჩენილი.

ყველა ავტორი საკუთარი ინტერპრეტაციით ცდილობს ამბის გადმოცემას, თუმცა ყველა მათგანში წარმოდგენილია მიტოვებული, შეურაცხყოფილი და იმედგაცრუებული ქალი, რომელიც იბრძვის გადარჩენისთვის.

თანამედროვე ავტორებმა მედეა გაცოცხლეს დღევანდელი დროში. მას შეუქმნეს მოცემულობა, რომელშიც ყველა ჩვენგანი ცხოვრობს და კვლავ მისცეს შანსი, ეცხოვრა და ებრძოლა საკუთარი ბედნიერებისთვის, ასეთმა ინტერპრეტაციამ ნათელი გახადა, რომ არის ცხოვრებისეული კანონზომიერებები, რომელსაც არ აქვს დრო და სივრცე.

საკვანძო სიტყვები: სიყვარული, ემიგრანტობა, სამშობლოს ღალატი, ძმის და შვილების მკვლელობა.

Colchian Medea in the Dramaturgy of the 21st Century

Abstract: Modern dramatists offer a completely new interpretation of the unknown character of Medea. Recently, by important authors have been created some plays, in which the theme of Medea is brought to life and presented in a new way.

All the author tries to tell the story with their own interpretation, but all of them present an abandoned, abused and disappointed woman who struggles to survive.

Modern authors have brought Medea to the life in the present days, she was given the conditions in which all of us live, and give her the chance to live and fight for happiness; Such kind of interpretation clarified that there exist laws of live, which have not the time and space limitation.

¹ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი / PhD Student at Batumi Shota Rustaveli State University

Key words: *Love, Emigration, Betrayal of motherland, Killing of brother and children.*

* * *

მსოფლიო ლიტერატურულ მემკვიდრეობას უამრავი უკვდავი პერსონაჟი ჰყავს, მედია მათ შორის ერთ-ერთი გამორჩეული გახლავთ, რომელიც დღესაც პოლემიკის, განსხვავებული თვალსაზრისების ობიექტია, სწორედ ამიტომაც საინტერესო მასზე საუბარი.

ანტიკური სამყაროდან მოყოლებული, იქნება ეს მითოსი, ბერძნული, რომაული თუ ევროპული ლიტერატურა, უცხოელი ავტორების დაინტერესება მედევას მიმართ საკმაოდ დიდია, ისინი მედევას დიდებას და უკვდავ სახეს წარმოგვიჩენენ; მათთვის მთავარია მედეა, როგორც ძლიერი ქალი და არა როგორც შვილების მკვლელი ან სამშობლოს მოღალატე, ეს შტრიხებიც მისი პიროვნული სიძლიერის თვალსაზრისით აინტერესებთ.

აღნიშნული საკითხის კვლევისას ჩემი ყურადღება სწორედ იმ საკითხზე მიიპყრო, რომ თანამედროვე ქართველი ავტორები, აქტიურად წერენ მედევას თემატიკაზე და ცდილობენ მისი სახის წარმოჩენას თანამედროვე შტრიხებით.

პერსონაჟის საუკუნოვან უკვდავებას განაპირობებს ის ფაქტიც, რომ მას განიხილავენ ლიტერატურის მიღმა, არა როგორც ნაწარმოების და მითის მოქმედ პერსონაჟს, არამედ როგორც რეალურ ქალს, ამიტომ ხდება მისი განსჯა მორალურ ჭრილში.

ჩემი კვლევის საგანია თანამედროვე ქართულ დრამატურგიაში (ნ. ხარატიშვილი, გ. მგელაძე, პ. ციკოლია) მედევას სახის განხილვა და პერსონაჟის ახლებური ხედვების გაანალიზება.

ნინო ხარატიშვილის პიესა „ჩემი და შენი გული“, მედევას წარუშლელი ისტორიის განსაკუთრებულ მხარეს „სიყვარულს“ უსვამს ხაზს. ეს პიესა ორ შეყვარებულ ადამიანზეა, რომლებიც ებრძვიან მათ გარშემო არსებულ რეალობას და მდევარი ბედის კანონს.

ხარატიშვილის „მედეა“ განსხვავებულ ასპექტებს გვაჩვენებს, თუმცა დიდად არ განსხვავდება ევრიპიდეს მედეასგან. იასონი მთელი პიესის განმავლობაში მედევას უწოდებს ჭიანჭველას, ეს არის ერთგულების, შრომისმოყვარეობისა და თავგანწირვის სიმბოლო. მედეა კი აქაც უზომოდ შეყვარებული ქალია, რომელიც მზადაა, სიყვარულისთვის გაწიროს ყველა და ყველაფერი.

მწერლის სამწერლობო ენა და მასში გამოყენებული დასათაურებები ერთგვარი მინიშნებებია მოახლოებული ტრაგედიის, თითქოს ამ ტექსტებს შემოაქვს დაძაბულობა და შიში მომავლისა.

მედეას მოაშორეს შვილები, ის მთელი პიესის მანძილზე იმეორებს „ჩემი ბიჭები, ჩემი ბიჭები!“ ბავშვებს არ აჩვენებენ და ამით სჯიან, მაგრამ სწორედ ეს აბოროტებს და აძლიერებს მედეას, რომ მისი ჩანაფიქრი სისრულეში მოიყვანოს. ჩვენმა დიადმა პერსონაჟმა გაწირა სამშობლო, მამა, ძმა, ყველაფერი შესწირა იასონს და მის სიყვარულს. ამ სიყვარულის გარეშე კი ის მოკვდება, არაფერი და არავინ იქნება, ვერ გაუძლებს ამას, ვერ გადაიტანს, თუ ეს სიყვარული არ ექნება, მაშინ არც არაფერი იარსებებს.

იასონი, როგორც ყველა ნაწარმოებში, აქაც უმადურობით გამოირჩევა, თუმცა მედეა ძალიან უყვარს, ავტორი თითქოს თანაუგრძნობს იასონს და სურს, გადაარჩინოს ის, როგორც პერსონაჟი.

ხარატიშვილის იასონი მედეაზე თავდავიწყებით შეყვარებული კაცია და ეს სიყვარული მთელი პიესის მანძილზე იგრძნობა კიდევ. მიუხედავად ცდუნებისა, მას მაინც ედარდება და ეფიქრება მედეაზე, ვერ იმეტებს მისატოვებლად, თუმცა მაინც საყვედურობს, რომ მედეას არ შეუძლია მცირედის დათმობაც კი, ეს ბრალდება, რა თქმა უნდა, უსაფუძლოა, რადგან მედეა ის ქალია, ვინც მის გამო ყველაფერი ერთი ხელის მოსმით დათმო, ისე, რომ არც კი დაფიქრებულა.

მედეა მგრძნობიარე ქალია, შეყვარებული ქალისთვის დამახასიათებელი ყველა თვისებით გამოირჩევა, უყვარს თავდაჯერებულად, ძლიერად და მუდმივად იბრძვის ამ სიყვარულისთვის, ეშინია საყვარელი ადამიანის დაკარგვის და ეს ბუნებრივიც არის. სიბოროტე, რომელიც მედეას სულში ჩასახლდა, სწორედ გამოწვეული იყო სიყვარულის დაკარგვის შიშით. ამ პერსონაჟმა სამყაროს უჩვენა, თუ რისი გაკეთება შეუძლია შეყვარებულ ქალს. როგორც ყველა ქალი, მედეაც ოცნებობს, მაგრამ მხოლოდ ოცნების ამარად არ რჩება, არამედ ის მოძრაობს, იბრძვის და მოქმედებს უშიშრად.

პიესის მეორე ნაწილი უფრო მეტი დრამატიზებით გამოირჩევა, რადგან ახლოვდება ფინალური სცენა, სადაც დიადი სიყვარულის წინაშე მარცხდება ყველა გლაუკეც, კრეონიც და თავად მედეაც. მედეამ იცოდა, რომ დიდი სიყვარული იყო დიდი ტანჯვა და ასეც მოხდა, მას მოუწია ამ სიყვარულისთვის დიდი მსხვერპლის გაღება.

ფინალურ სცენაში მედეა ხოცავს შვილებს, ოღონდ აქ ბავშვები გამომწვევდელნი არიან შუშის ოთახში, რომელიც ივსება წყლით და რომლის გასაღებიც აქვს მედეას, მას შეუძლია ბავშვების გადარჩენა, მაგრამ ჩანაფიქრი სისრულეში მოჰყავს. ამის შემხედვარე იასონი იკლავს თავს და მედეაც თვითმკვლელობით ასრულებს სიცოცხლეს. გადარჩება მხოლოდ გლაუკე, რომელიც ისედაც განწირული იყო ცხოვრების ამოებისგან.

ხარატიშვილის პიესაში ნათლად ჩანს წინასწარმეტყველების ძალა და სიყვარულის ძლიერება. სიყვარულის და საყვარელი ადამიანების გარეშე მედეას

სიცოცხლეს არ აქვს აზრი, მაგრამ უდავოდ ცალსახაა, რომ შვილების დახოცვას ის უფრო მარტივად გადაიტანდა, ვიდრე იასონის სიკვდილს. თავსაც მას შემდეგ იკლავს, რაც იასონი მოკვდება. იასონის სიკვდილის შემდეგ არ არსებობს სამყარო, მედეაც ქრება და აზრს კარგავს ყოველივე.

ავტორი საკუთარ სათქმელს ფინალური სცენის გადმოცემით გვეუბნება. უდანაშაულო ბავშვები, რომლებიც მინის გამჭვირვალე ყუთში არიან მოთავსებული პასუხს აგებენ მშობლების მიერ ჩადენილი ცოდვების გამო, ისინი კვდებიან ნელა და წამებით საკუთარი მშობლების თვალწინ, ისინი კი არაფერს აკეთებენ მათ გადასარჩენად, არადა, ორივეს უყვარს შვილები, იასონი უძლურია მედეას წინაშე, ისევე როგორც მედეა არის უძლური სიყვარულის წინაშე.

„მკვდარია გული - ჩემი და შენი გული“ (ხარატიშვილი, 2020: 66).

და ბოლოს, ბრძოლას იმის გამო, რაც მოითხოვს მსხვერპლის გაღებას, არასდროს ექნება აზრი, ვერასდროს მოიპოვებს გამარჯვებას და ბედნიერებას.

რაც შეეხება **გურამ მგელაძის „მედეას“**, ის თანამედროვეობას ასახავს და ყველასგან განსხვავებული სიუჟეტით გამოირჩევა, მოქმედების ადგილი ჩვენი დღევანდელი ეპოქაა, ეს პიესა შედგება 5 სცენისგან და სავსებით სრულყოფილად ასახავს, როგორც ავტორის, ასევე, მითის მთავარ სათქმელსაც. სიუჟეტი აგებულია ევრიპიდეს „მედეას“ მიხედვით, მაგრამ ჩანს თანამედროვე ავტორის ხედვებიც.

სიუჟეტს საინტერესოს ხდის ის ფაქტი, რომ ავტორმა მედეას საკითხი ფემინისტურ ჭრილში განიხილა, ასეთი სახით მედეას წარმოჩენა, ავტორის მხრიდან ნიშნავს დაგვანახოს ქვეყნის დღევანდელი რეალობა, კერძოდ, ის, თუ როგორ მუშაობს დღევანდელი საინფორმაციო პორტალები, რა არის მათთვის მთავარი, როგორია ჩვენი პოლიტიკური თოქშოუები და საერთოდ, რას ნიშნავს, იყო ჟურნალისტი ჩვენს ქვეყანაში.

ავტორმა ქალაქ ბათუმში, ევროპის მოედანზე არსებული მედეას ცნობილი ქანდაკება გააცოცხლა, რა თქმა უნდა, როგორც ყველაფერს, საქართველოში ამ მოვლენასაც, რომელიც ერთობ დაუჯერებელია, პოლიტიკური სარჩული მოუძებნეს და დაადანაშაულეს გასული წლების ხელისუფლება, რომელმაც ეს ძეგლი აღმართა.

ჩვენს დროში, რომ ეცხოვრა მედეას, რა თქმა უნდა, ეყოლებოდა ფემინისტი მიმდევრებისა და დამცველების დიდი არმია, რომლებიც მისი ინტერესების დაცვას დაიწყებდნენ და პიესაშიც ასე ხდება.

მეორე სცენაში (გულახდილი საუბარი) უკვე მოქმედებას იწყებს მედეაც, ჟურნალისტი ათასი უაზრო შეკითხვით ცდილობს რეიტინგის მომატებას და უსვამს იმ შეკითხვებს, რომლებსაც ყველა ქართველი და არამართო ქართველი დაუსვამდა მედეას, რომელზე პასუხიც საუკუნეებია, რაც კაცობრიობას აწუხებს.

მედეა აქაც სამშობლოს მოღალატეა, ძმის და შვილების მკვლელი, იასონზე უზომოდ შეყვარებული. ის ასევე აღწერს ოჯახური ცხოვრების იმ რეალობას, რომელიც დღეს ჩვენს ქვეყანაში ისევ არსებობს, უამრავი ქალი იზიარებს მედეას ბედს, დღეს ჩვენთან. ისინი კი ვერ ახერხებენ ხმის ამოდებას, საკუთარი თავისა და შვილების დაცვას, პირიქით – გალახულები და ღირსებააყრილები არიან საკუთარი შვილების თვალწინ, საზოგადოება კი მათ მიმართ არის ყოვლად დაუნდობელი.

პიესის მესამე სცენა – „ინტერმედია“ – კარგად წარმოაჩენს იმ აგრესიას, რაც ჩვენს სოციალურ ქსელშია გამოყენებული. ავტორს ჩართული აქვს საზოგადოების კომენტარები, რომლებიც იწერებოდა სოციალურ ქსელში, თითოეულ კომენტარში, ნათლად ჩანს დღევანდელი საზოგადოების დამოკიდებულება, მათი განათლების დონე და ცხოვრებისეული ხედვები. ძნელია, ასეთ გარემოში თავი დაიცვას ადამიანმა, მითუმეტეს ქალმა, რომელსაც ჰყავს შვილები და არსად არ აქვს წასასვლელი.

მეოთხე სცენაში ნაჩვენებია, თუ როგორ ეხმარება მედეას ქალები, ის წარწერები, რომლებიც ტრანსპარანტებზეა გამოსახული: „ქალიც ადამიანია“, „ძირს მასკულინური ჰეგემონია“, „ჩვენც მოგვისმინეთ“, „ნუ გვკვლავთ“, „უთხარი არა ოჯახის დესპოტს!“ და სხვა, არის გამოხატულება ამ მხარდაჭერისა, აქაც იგრძნობა ირონია და სარკაზმი. ეს პერსონაჟი საუკუნეების განმავლობაში განწირული იყო სწორედ ქალების მხრიდან, არ ჰქონდა მათი თანაგრძნობა, ეს კი არის ერთადერთი შემთხვევა, როცა მედეას დაცვას სწორედ ქალები ცდილობენ, ალბათ, ეს ყველაფერი რომ მომხდარიყო, ამისთვის 25 საუკუნის გასვლა იყო საჭირო, მაგრამ სავალალოა ის ფაქტი, რომ 25 საუკუნის შემდეგაც ამ მხრივ ჩვენს ქვეყანაში არაფერი შეცვლილა. ამ ქალებმა მედეაში დაინახეს საკუთარი თავი, მათი ცხოვრება და რეალობა, რომელშიც ისინი იმყოფებიან.

დასკვნით, მეხუთე, სცენაში ნაჩვენებია მედეას ქანდაკების დემონტაჟი, ეს არის სიმბოლო კულტურის უარყოფის, განადგურების და მიჩქმალვის. სამწუხაროდ, აღმოჩნდა, რომ ჩვენ ისევ მივატოვეთ, უარვყავით და არ მივიღეთ მედეა, აქვე ავტორი ნაწარმოებს ასრულებს მედეას შემდეგი სიტყვებით: „ვიცოდი, არ მიმატოვებდი, მაღალო ჰელიოს! წამიყვანე ერეხთევსის სამფლობელოში, იქ პანდიონის ძე ეგევსთან ერთად ვიცხოვრებ“ (მგელაძე გურამ, „მედეა“, ჟ. „არილი“. N8, თბილისი.2019;).

მთელი პიესა გაჟღერებულია ირონიითა და სარკაზმით, რაც უფრო კარგად წარმოაჩენს ჩვენს თანამედროვეობაში მედეას სახეს, ყველასგან დევნილს დამცირებულს და ჩაგრულს.

ახლახან შეიქმნა **პაატა ციკოლიას - „მედეა“ (s01e06)** - პაატა ციკოლია გახლავთ რეჟისორი, რომლის ბიოგრაფიას მიეკუთვნება უამრავი სპექტაკლის

ექსპერიმენტული სახესხვაობის წარმოჩენა და დღევანდელი მდგომარეობაზე მორგება, ერთ-ერთი ასეთი გახლავთ „მედია“, რომელიც მან ახლებური სტანდარტით წარმოგვიდგინა და სცენისთვის თავისებურად გადააკეთა.

თავიდანვე უნდა მივაქციოთ ყურადღება სათაურში არსებულ ინიციალებს, რომლებიც ერთგვარად იწვევს მკითხველის დაინტერესებას, ეს არის მინიშნება, რომ ავტორის მიერ შექმნილი ტექსტი მედეას შესახებ წარმოადგენს „სერიალს“ და ჩვენ წინაშე არის პირველი სეზონის მეექვსე ეპიზოდი ანუ მწერალი გვიჩვენებს მედეას მითის მხოლოდ ფრაგმენტს, ეს მითი კი აქამდე დიდი ხნის დაწყებულია და, რა თქმა უნდა, ამ ეპიზოდის შემდეგაც გაგრძელდება.

მედეას ისტორიის ჩვენება თითქოს ეს სერიალია, საკმაოდ საინტერესო ინტერპრეტაციაა და ამით ნათელი ხდება საზოგადოების დამოკიდებულების სატელევიზიო სერიალების მიმართ.

პიესა დაწერილია სამი მსახიობისთვის და ქოროსთვის. მთელი მეექვსე ეპიზოდი, რომელსაც ავტორი გვიჩვენებს 11 მოქმედებისგან შედგება, თითოეულ ამ მოქმედებას აქვს დასათაურება, რომელიც მკითხველს წინასწარ აწვდის ინფორმაციას, თუ რაზე იქნება საუბარი, ამ თავში. საინტერესოა ფაქტი, რომ ციკოლიას პერსონაჟებს აქვთ მობილური ტელეფონები, სოციალური ქსელები, აქვე ყურადსაღებია ფაქტი, რომ საუბარია ქრისტიანულ მონასტრებზე და ტურიზმის პოპულარულ მოდელზე ანუ ერთგვარი დროის სარტყელი ავტორთან აღრეულია და ძველი მითების სამყაროში შეტანილია თანამედროვე ნიუანსები საკმაოდ დიდი დოზით.

პიესის პირველი თავი იწყება კოლხეთის მთებში, მაშინ, როდესაც 40 წელია გასული მედეას ამბიდან, გარდაცვლილია მეფე აიეტიც და უკვე ის ჟამი დგას, როცა მედეას სახელის ხსენება დასაშვებია ხდება. ხალკოტაურის მონასტერი, რომელიც ნახსენებია პიესის მეორე ეპიზოდში ერთგვარად წარმოადგენს ავტორის ჩანართს და კიდევ ერთ მცდელობას, რომ მითში შეიტანოს ახლებური ინტერპრეტაცია, რადგან იმ დროს ჯერ კიდევ არ არსებობდა ეკლესია-მონასტრები.

ციკოლიას პიესაში მესამე ეპიზოდიდან მედეასა და მის უფროსს ძმას, აბსირტოსს შორის მიმდინარეობს სასტიკი ომი. ძმა მუდამ ცდილობს მედეას დამცირებას, შერცხვენას და წამებას. ეს წამება კი ხდება ძალიან ცუდი ხერხებით – ის ამოსვრილი ჰყავს შარდში, ნაცემი და შეურაცხყოფილი გდია ყველას წინაშე და ვერაფრით იცავს თავს. ამ სანახაობას კი „ლაივის“ მეშვეობით გადასცემენ და მთელი კოლხეთი თვალს ადევნებს. აფსირტოსს სძულს მედეა და მას მამის გამყიდველ კახპას უწოდებს.

ამ პიესაში მედეა არ არის იასონზე შეყვარებული ქალი და არც ოქროს საწმისის ბერძნებისთვის გადაცემის მიზეზი გამხდარა იასონი, პირიქით – მედეა

კოლხეთიდან გაიქცა, რადგან ამით დაუპირისპირდა მამას და ძმას, რომელთა სათანადოდ დასჯისთვის სჭირდებოდა კოლხეთიდან გაქცევა და, რა თქმა უნდა, ძლიერი საყრდენი ბერძნების სახით. მის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა კოლხეთის დამხობა და მისი ოჯახის განადგურება.

მედეა კლავს (ეს უფრო მსუბუქი ნათქვამია, უფრო სწორად „ჩეხავს და ანაკუწებს“ უმცროს ძმას, ეგალეს, რათა მამამისმა სხეულის ნაწილების შეგროვება ვერ შეძლოს და მუდმივად დაეძებდეს ზღვაში. ამ შემზარავი ფაქტით მედეამ მოახერხა აიეტის განადგურება.

ჩვენმა უძლეველმა პერსონაჟმა საწადელს მიაღწია – აღასრულა ყველა ჩანაფიქრი და ბოლო მოუღო საკუთარ ოჯახსაც და მთელ კოლხეთსაც, თითქოს ამ ყოველივეს მისთვის უნდა მოეტანა სიმშვიდე, მაგრამ მედეა მაინც ღელავს და თითქოს რაღაცნაირად გრძნობს სამომავლო საფრთხეს, იმას, რაც მას მომავალში ელოდება. თუმცა მედეამ იცის, რომ უცხო მიწაზე ის არის „გვამი“, თუმცა მაინც „მედეა“.

კოლხი მედეა ჩვენი კულტურისა და ისტორიის ნაწილია, შესაბამისად, საზოგადოების ინტერესი მის მიმართ დიდია და ამიტომაც გაიყო საზოგადოება ორ ნაწილად, ზოგისთვის ევრიპიდეს ვერსია მისაღებია, ზოგიც კი ძლიერ და მისაბამ ქალად აღიარებს მას.

ოცდამეერთე საუკუნეში თითქოს თავიდან გაცოცხლდა მითი არგონავტიების შესახებ და მედეაც გადმოვიდა დღევანდელიობაში, საუკუნეების უკან მცხოვრებ ხალხს ყოველთვის ჭეშმარიტად სწამდა, რომ მითის პერსონაჟები რეალურად არსებობდნენ და მეტიც, მათ გარშემო ცხოვრობდნენ, ამიტომ უჭირდათ ქართველებს იმის დაჯერება, რომ მედეამ შვილები დახოცა.

მედეა მკითხველში იწვევს აზროვნების, მსჯელობის, შედარებისა და ბრძოლის სურვილს, რაც თავისთავად ავითარებს საზოგადოების დამოკიდებულებას და თვალთახედვას.

კოლხ მედეას მოწინააღმდეგეები და გამქეცილებლები არ აკლია დღესაც, მაგრამ ის მაინც აძლევს საშუალებას უბრალო მკითხველს, მწერლებსა და რეჟისორებს, რომ ისაუბრონ მის აწმყოსა და მომავალზე, განიხილონ და წარმოადგინონ მისი ამბის უამრავი ვერსია, მოარგონ თანამედროვე სამყაროს მოთხოვნებს, ხედვებს და ისე წარუდგინონ ფართო საზოგადოებას.

მედეას უკვდავი პერსონაჟი ცდილობს, მოერგოს ყველა დროსა და სივრცეს, შეიძინოს ახალი მომხრეები და მოწინააღმდეგეები, დაბადოს მათში სურვილი ახალი იდეების შექმნისა და წარმოჩენისას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გორდეზიანი, 2009: – გორდეზიანი რისმაგ, „ ბერძნული ლიტერატურა”, გამომცემლობა „ლოგოსი”, თბილისი.
2. გორდეზიანი, 2005: – გორდეზიანი რისმაგ, ტონია ნანა, „ანტიკური ლიტერატურა,” გამომცემლობა „ლოგოსი”, თბილისი.
3. ევრიპიდე, 2017: – ევრიპიდე „მედეა”, გამომცემლობა „ლოგოსი”, თბილისი;
4. ხარატიშვილი, 2020: – ხარატიშვილი ნინო, ფლურაკისი ანდრეას, ბუღაძე ლაშა, „სამი მედეა”, გამომცემლობა „არტანუჯი”, თბილისი.
5. ციკოლია, 2020: – ციკოლია პაატა, „მედეა s01e06”, თბილისი.
6. მგელაძე გურამ, „მედეა”<http://arilimag.ge/>.

ნინო დოლიძე / Nino Dolidze¹

ხათუნა დარსაველიძე / Khatuna Darsavelidze²

(ქუთაისი, საქართველო / Kutaisi, Georgia)

მხედველობითი ილუზიის კანონები პართულ ტრადიციულ სამოსში

აბსტრაქტი: სტატიაში განხილულია საკითხები ქართული ტრადიციული სამოსის მნიშვნელობის, მისი უნიკალობისა და თვითმყოფადობის შესახებ. მოცემულია კვლევის შედეგები ქართულ, ეროვნულ სამოსში მხედველობითი ილუზიის კანონების გამოყენების შესახებ.

ქართული ტრადიციული სამოსი ჩვენი ქვეყნის მატერიალური და მხატვრული მემკვიდრეობის ფასდაუდებელი ძეგლია. გასაოცარი სილამაზით, ელეგანტურობითა და სინატიფით გამორჩეულ ქართულ ტრადიციული სამოსში ორგანულადაა შერწყმული დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების სხვადასხვა სახე, მრავალფეროვანი მასალების ჰარმონიულად შეხამება, უტილიტარული ფუნქციების და შემკულობის დახვეწილი, უზადო ტექნიკა. ქართული ეროვნული სამოსის თვითმყოფადობას სხვა მრავალ ფაქტორთა შორის მხედველობითი ილუზიის კანონების გამოყენებაც განაპირობებს, რაც ეროვნულ სამოსს განსაკუთრებულ ინდივიდუალობასა და უნიკალობას ანიჭებს. სტატიაში განხილულია აღნიშნული მეთოდის გამოყენება ქართული კაბისა და ქალის თუშური სამოსის მაგალითზე. ჩატარებულმა კვლევებმა აჩვენეს, რომ ქართული ტრადიციული სამოსის დაგეგმარებისას გამოყენებული მხედველობითი ილუზიის კანონის ხერხები და საშუალებები იძლევიან ფიგურის კორექტირებისა და მის იდეალურ ფიგურასთან მიახლოების საშუალებას, კერძოდ: ვერტიკალური ხაზის ეფექტი, სამოსის სიგრძე, კონსტრუქციული და დეკორატიული ხაზების მდორე გადასვლა, სამოსის დეკორატიული დეტალების სიმრავლე და ა.შ. ვიზუალურად წარმოაჩენს ქართველი ქალის ფიგურას დახვეწილს და ელეგანტურს. ჩატარებულ კვლევას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული ტრადიციული სამოსის შესწავლისა და მიღებული შედეგების მომავალ თაობაზე გადაცემისთვის.

საკვანძო სიტყვები: სამოსი, ტრადიცია, კულტურა, ილუზია, ტანადობა.

¹ ტექნიკის მეცნიერებათა კანდიდატი, აკადემიური დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / Candidate of technical sciences, professor at Akaki Tsereteli State University

² ინჟინერიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული სპეციალისტი / PhD in Engineering, Invited specialist at Akaki Tsereteli State University

Visual Illusion Principles in Traditional Georgian Clothing

Abstract: *The article discusses the importance of Georgian traditional clothes, its uniqueness and identity.*

The results of the research on the application of the laws of visual illusion in the Georgian national dress are given. Georgian traditional clothes are a priceless monument of the material and artistic heritage of our country. Different types of decorative and applied art are organically combined in Georgian traditional clothes, distinguished by their amazing beauty, elegance and delicacy, harmonious combination of various materials, sophisticated, flawless techniques of utilitarian functions and decoration.

Among many other factors, the identity of the Georgian national dress is determined by the use of the laws of visual illusion, which gives the national dress a special individuality and uniqueness.

The article discusses the use of the mentioned method on the example of Georgian dress and women's "tushuri" clothes. The conducted studies have shown that the methods and means of the law of visual illusion used in the planning of Georgian traditional clothes allow to correct the figure and bring it closer to the ideal figure, in particular: the effect of the vertical line, the length of the clothes, the smooth transition of the constructive and decorative lines, the abundance of decorative details of the clothes, etc. visually presents the figure of a Georgian woman as refined and elegant.

The conducted research has great importance for the study of Georgian traditional clothes and for transferring of the obtained results to the next generation.

Key words: *Clothes, tradition, culture, illusion, body.*

* * *

ქართული ტრადიციული სამოსი ჩვენი ქვეყნის მატერიალური და მხატვრული მემკვიდრეობის ფასდაუდებელი ძეგლია, სულიერი კულტურის ერთგვარი სარკეა, რომელშიც ნათლადაა არეკლილი ქართველი ერის თვითმყოფადობა, მაღალი ესთეტიკური სახე და მხატვრული გემოვნება. ქართულმა ეროვნულმა სამოსმა დღეისთვის დამკვიდრებული, ტრადიციული იერსახე ხანგრძლივი ევოლუციური პროცესის შედეგად, XVIII ს-ის შუა ხანებში მიიღო და ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში – მთაში, ბარსა და ზღვისპირეთში, ადგილობრივი პირობების შესაბამისი, თვითმყოფადი, ინდივიდუალური ფორმით დამკვიდრდა. გასაოცარი სილამაზით, ელევანტურობითა და სინატიფით გამორჩეულ ქარ-

თულ ტრადიციულ სამოსში ორგანულადაა შერწყმული დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების სხვადასხვა სახე, მრავალფეროვანი მასალების ჰარმონიულად შეხამება, უტილიტარული ფუნქციების და შემკულობის დახვეწილი, უზადო ტექნიკა (ხ. დარსაველიძე., 2018: 5); ქართული ეროვნული სამოსის თვითმყოფადობას სხვა მრავალ ფაქტორთა შორის მხედველობითი ილუზიის კანონების გამოყენებაც განაპირობებს, რაც ეროვნულ სამოსს განსაკუთრებულ ინდივიდუალობასა და უნიკალობას ანიჭებს.

როგორც ცნობილია, ჰარმონიული ნიმუშის აგებაზე მუშაობის დროს დიზაინერს დიდ დახმარებას უწევს მხედველობითი ილუზიის კანონების ცოდნა და მისი გამოყენება ტანსაცმლის დაგეგმარების დროს. მხედველობითი ილუზიები, როგორც წესი, გამოიყენება რეალური ფიგურის იდეალურთან მიახლოების მიზნით (მ.თურმანიძე., 2013: 409).

მხედველობითი ილუზიის კანონების გამოყენებას ტანსაცმელში დიდი ხნის ისტორია აქვს. უამრავი მაგალითი გვაქვს იმისა, თუ როგორ მოახდინეს ფიგურის კორექტირება მხედველობითი ილუზიის კანონების გამოყენებით და როგორ მიუახლოვდეს ის იდეალურს (ნახ.1.).

მხედველობითი ილუზიის კანონები ეხმარება დიზაინერს ფიგურის ნაკლოვანებების დაფარვასა და მის კორექტირებაში: (С.Ф. Соловиева., 2015:20-22).

მხედველობითი ილუზიის ხერხები და საშუალებები ჯერ კიდევ საუკუნეების წინ გამოიყენა ქართველმა ხალხმა ტრადიციული სამოსის შექმნის პროცესში. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხისა თუ რეგიონის სამოსში გვხვდება მხედველობითი ილუზიის გამოყენების მაგალითები. წინამდებარე ნაშრომში განხილულია აღნიშნული საკითხი ქართული კაბის და ქალის თუმური სამოსის მაგალითზე, მათში გათვალისწინებულია ქართული ტიპური ფიგურის განსაკუთრებულობები. მხედველობითი ილუზიის კანონის ხერხების გამოყენება ქალის ფიგურას წარმოაჩენს ნატიფსა და დახვეწილს (ნ. დოლიძე, 2017: 58).

ნახ. 1. მხედველობითი ილუზიის კანონების გამოყენების მაგალითები ისტორიულ კოსტიუმში.

ქართული კაბა მხედველობითი ილუზიების კანონების გამოყენების შესანიშნავი მაგალითია: ქართული კაბის ვიწრო, გამოყვანილი, წინ წვეტით დაბოლოებული ლიფი ქალის წელს ვიზუალურად უფრო წვრილს და მოქნილს წარმოაჩენს. ამ ეფექტს ასევე აძლიერებს გულისპირიც, (ნახ.2 ა), რომელიც ქალის ფიგურას ანაწევრებს ვერტიკალური კონსტრუქციული ხაზებით და კიდევ უფრო დახვეწილს ხდის მას. იგივე ეფექტის შექმნას ემსახურება ქართული კაბის სარტყელი. მისი გრძელი, ორი, ვერტიკალურად დაშვებული ზოლი ახდენს სხეულის ქვედა ნაწილის ვიზუალურ დაგრძელებას და ფიგურა უფრო „ტანწერწეტა“ ჩანს (ნახ.2 ა.). ქართული კაბის კიდევ ერთი საინტერესო ელემენტია სახელო, რომლის ვერტიკალური ჭრილი და ყურთმაჯაც ემსახურება მკლავის სიგრძის კორექტირებას და ხელის მტევნის სინატიფის ხაზგასმას (დოლიძე., 2021: 133).

ა

ბ

ნახ. 2 მხედველობითი ილუზიის კანონები ქართული კაბის ელემენტებში:
ა-გულისპირი და სარტყელი, ბ- ლეჩაქი და ჩიხტიკოპი.

ქართული კაბის ერთ-ერთი ძირითადი ელემენტია რთული კონსტრუქციის თავსაბურავი. თავზე ჯერ ლეჩაქს იფარებდნენ, მერე კი თავსაკრავმემოვლებულ ჩიხტს დაიდგამდნენ. ქართველი ქალის თავსაბურავის ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტია (ჩიხტიკოპთან და ბაღდადთან ერთად). ლეჩაქი – მას ამზადებდ-

ნენ სხვადასხვა ფერისა და ხარისხის თხელი ქსოვილისაგან (ტული, ბლონდი, ატლასი, მარმაში და სხვ.). ლეჩაქს ტოლფერდა სამკუთხედის ფორმა ჰქონდა და გარშემო არშიას ავლებდნენ. ადგილობრივი სალექაქე არშიებიდან გამოირჩეოდა „თელავური“ და „კახური“ არშიები. XIX საუკუნის საქართველოში გავრცელებული იყო სამნაირი ლეჩაქი - სადა, ნაკერი (აბრეშუმით ან სირმით ნაქარგი), დაბასმული (ბასმით - თეთრი წებოთი მოხატული). სადა ლეჩაქს მოხუცი და მგლოვიარე ქალები იხურავდნენ, დაბასმულს - ახალგაზრდები. სახელწოდება „ლეჩაქი“ კავკასიისა და შუა აზიის ხალხებში იყო გავრცელებული. ძველ ქართლში მის ნაცვლად გვხვდება: „კუბასტი“, „მაქნანი“, „მაკინაკი“, „ჩიქილა“. ქართულ წერილობით ძეგლებში ლეჩაქი XVII ს-იდან მოიხსენიება, მაგრამ უფრო ადრეული პერიოდის კედლის მხატვრობისა და მინიატიურების მიხედვით ჩანს, რომ ბადურად ნაქსოვი თავსაბურავები XII ს-ის საქართველოშიც ფართოდ ყოფილა გავრცელებული (*ყარაულაშვილი...*, 2008: 32). ჩიხტი მოთავსებული იყო რკალის ფორმის კლპდ, რომელიც ამყარებდა მას. ლეჩაქს ან ბაღდადს ჩიხტზე ქინძისთავებით ამაგრებდნენ. თუ სამოსი მაღალი წრის ან შეძლებულ ქალბატონს ეკუთვნოდა, ქინძისთავები ბრილიანტით ან სხვა ძვირფასი თვლებით იყო შემკული. ქართველი ქალის თავსაბურავი, მხედველობითი ილუზიის ხერხებისა და კანონების გამოყენების კიდევ ერთი მაგალითია. ის დასრულებულ სახეს აძლევდა ქართულ კოსტიუმს. ჩიხტი-კოპი ვიზუალურად სიმაღლეს მატებდა ქალის სხეულს, ხოლო ლეჩაქის მდორედ დაშვებული ხაზები, წარმოსახვით აგრძელებდა ფიგურას (ნახ.2 ბ.).

აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ყოფითი კულტურა და ტრადიციები მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა დასავლეთ საქართველოს ტრადიციებისგან. ეს განსხვავება განპირობებული იყო გეოგრაფიულ-ეთნიკური მდებარეობით და ის მნიშვნელოვნად აისახა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი რეგიონის ტანსაცმელში, სადაც თითოეული ეთნიკური კუთხისთვის ჩამოყალიბდა ტრადიციული ქართული კოსტიუმის ორიგინალური ფორმები, შესრულებული აღნიშნული კუთხეებისთვის დამახასიათებელი ნიუანსებით.

წინამდებარე ნაშრომის კვლევის მიზანს წარმოადგენდა, აგრეთვე, თუში ქალის სამოსის შესწავლა და მასში მხედველობითი ილუზიის კანონების გამოყენების კვლევა.

თუშეთი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი რეგიონის ერთ-ერთი ულამაზესი კუთხეა. ტოლერანტობა, სულიერი წონასწორობა და სტუმარ-მასპინძლობის ტრადიციების ერთგულება თუშების ყველაზე გამოკვეთილი მენტალური თვისებებია. „თუშები ტანსაცმელს ამზადებდნენ თავიანთი ნაწარმი შალისგან. მათი ორივე სქესის საყვარელი ფერია შავი და ლურჯი“ (ნახ. 3). თუში ქალის

კოსტიუმი მოკლე და გრძელსახელოებიანი პერანგისგან შედგებოდა, მოკლე და უსახელო ფარაგასა და უბიანი ჩოხისგან. ისინი წინ „მუხლსაფარას“ იფარებდნენ, რომელზეც შალის მოქარგულ სარტყელს იკრავდნენ. ზემოდან მოკლესახელოიანი და უკანნაოქიანი შავი ქათიბი ეცვათ. მკლავზე „სახეულს“ წამოიცვამდნენ, რომელიც შიდა მხრიდან ქათიბის მოკლე სახელოზე მაგრდებოდა. თუში ქალის სამოსი გამოირჩეოდა სისადავით. ისინი ქარგვის ხელოვნებას ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ და სამოსს, ძირითადად, ამკობდნენ სხვადასხვა ფერის ქსოვილის ნაჭრებით, ფერადი ძაფების გვირისტებით, ვერცხლის ჯაჭვებითა და მონეტებით. ქალის თუშური ტრადიციული სამოსის ელემენტებია: კაბა „ჩოხა“, პერანგი, ფარაგა, მუხლსაფარა, ქათიბი და ტყავკაბა. პერანგი იყო მოკლე და გრძელსახელოებიანი ჩასაცმელი. მზადდებოდა საყელოთი, რომელიც ზოგჯერ მოქარგული იყო. პერანგზე იცვამდნენ მოკლე და უსახელო „ფარაგას“, რომელიც იყო ორი სახის „გვამიანი“ და „ზოლტებიანი“-„გვამიანი“ ფარაგა ჰგავდა პერანგს. ის წინა მხარეს სკლატი იყო, უკანა მხარეს კი – მიტკალი. „ზოლტებიანი“ ფარაგას მხოლოდ წინა მხარეს ჰქონდა სკლატის ქსოვილი, უკანა მხარეს კი იკვრებოდა ზორტებით. გულმკერდის მიდამოში ფარაგაზე დაგვირისტებული იყო ფერადი ხავერდის ან მაუდის ქსოვილის ნაჭერი, რომელიც ირგვლივ ოქრომკედის გრეხილით იყო გაფორმებული. ფარაგაზე თუში ქალები იცვამდნენ უბიან ჩოხას, რომელიც წარმოადგენდა შინნაქსოვი შალისაგან დამზადებულ ლურჯად შეღებილ გრძელ და მთლიან კაბას. უბიანი კაბის ბოლო მოქარგული იყო გვირისტებისგან შემდგარი ტეხილი ხაზებით. გახსნილი კაბის უბიდან ჩანდა სამკაულიანი ფარაგა. კაბაზე წინ იფარებდნენ შავი ან მუქი ფერის „მუხლსაფარას“ (წინსაფარი), რომელზეც იკრავდნენ შალის მოქარგულ სარტყელს, კაბის სახელოს ბოლო, „ქურო“, შედგებოდა სამი სხვადასხვა ფერის მაუდის ზოლისგან. ქუროს ამკობდნენ სირმის გრეხილით, ფერადი აბრეშუმის გვირისტითა და ორნამენტით. უბიან კაბას რამოდენიმე ასეთი სახელო ჰქონდა და თუში ქალი, დროისა და ადგილის მიხედვით, იცვლიდა მას (ნახ. 4.). უბიან ჩოხაზე იცვამდნენ მოკლესახელოებიან და ზურგზე ნაოქასხმულ შავ ქათიბს, ზამთარში ქათიბის ნაცვლად ბეწვჩაბრუნებული ცხვრის ტყავისგან შეკერილ ტყავკაბას ატარებდნენ, რომელსაც სახელოსა და კალთის ბოლოში ბეწვი ჰქონდა შემოყოლებული. თუში ქალის თავსაბურავი შედგებოდა „კუჭურასა“ და შავი ფერის სამკუთხა მანდილისგან, რომელიც ძალზედ განიერი იყო და – კოჭებამდე უწევდა თუშ ქალს. მანდილი სადა და გაუწყობელი იყო (დოლიძე., 2017: 58).

ნახ. 3 თუში ქალები.

ნახ. 4. თუში ქალის სამოსი.

ჩატარებულმა კვლევებმა აჩვენეს, რომ ისევე როგორც ქართული კაბა, ასევე თუში ქალის სამოსიც მნიშვნელოვნად ახდენდა ფიგურის კორექციას. პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ სამოსის მუქი და მძიმე კოლორიტი (ლურჯი და შავი). მუქი ნაჯერი ფერები ვიზუალურად იძლევა უფრო თხელი და ნატიფი ფიგურის ილუზიას. სამოსის მონოტონურობა და მუქი კოლორიტი ქმნის ანალოგიურ ეფექტს. უზიანი ჩოხის გრძელი ვერტიკალური კალთები, უზიანასა და ფარაგაზე განლაგებული დეკორატიული ნაქარგი და გასაფორმებელი ლითონის დეტალები, რომლებიც ვერტიკალურადაა მიმართული, ასევე დამხმარე საშუალებაა სიმაღლის კორექტირებისთვის. წელის ხაზგასმა გრძელი, მუქი ფერის „მუხლსა-ფარათი“ ასევე კარგი საშუალებაა წვრილი წელისა და გენდერული კუთვნილების ხაზგასასმელად.

განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი და აღსანიშნავი დეტალია თავსაბურავი, რომელიც ასევე მუქი ფერისაა და ძალიან გრძელია, თითქმის კოჭამდე. მისი ვერტიკალური ხაზები, სიგრძე, ფერი მთლიან კომპლექტში იძლევა სიმალლის, სინატიფისა და ქალურობის ეფექტს.

ამრიგად, ქართული ტრადიციული სამოსის შესწავლამ ქართული კაბისა და თუმური სამოსის მაგალითზე აჩვენა, რომ სამოსის დაგეგმარებისას გამოყენებულია მხედველობითი ილუზიის კანონის ხერხები და საშუალებები, რაც იძლევიან ფიგურის კორექტირებისა და მის იდეალურ ფიგურასთან მიახლოების საშუალებას იძლევა, კერძოდ: ვერტიკალური ხაზის ეფექტი, სამოსის სიგრძე, კონსტრუქციული და დეკორატიული ხაზების მდორე გადასვლა, სამოსის დეკორატიული დეტალების სიმრავლე და ა.შ. ზემოაღნიშნული საშუალებების გამოყენება იძლევა ფიგურის კორექტირების შესაძლებლობას და ვიზუალურად წარმოაჩენს ქართველი ქალის ფიგურას დახვეწილს და ელეგანტურს. ჩატარებულ კვლევას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული ტრადიციული სამოსის შესწავლისა და მიღებული შედეგების მომავალ თაობაზე გადაცემისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დოლიძე, 2017: – ნ. დოლიძე, მ. დათუაშვილი, ი. უგრეხელიძე, ი.ჩარკვიანი, ქ. ჩირგამე, ლ. ლურსმანაშვილი, გ. კვანტიძე. – “ქართული ეროვნული სამოსის ილუსტრირებული ცნობარი”. ქუთაისი–2017
2. დარსაველიძე, 2018: – ნ. დარსაველიძე, ნ. დოლიძე – “ქართული ტრადიციული სამოსის კვლევა და თანამედროვე ტანსაცმლის დაგეგმარება ეთნოელემენტების გამოყენებით”. დისერტაცია. ქუთაისი 2018 წელი.
3. დოლიძე, 2021: – ნინო დოლიძე, ხათუნა დარსაველიძე, „მხატვრული ხედვის ხერხები და საშუალებები ქართულ ტრადიციულ სამოსში“, V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „კულტურა და ხელოვნება თანამედროვეობის კონტექსტში“. ბათუმი, 2021
4. ყარაულაშვილი, 2008: – *ც. ყარაულაშვილი, დასურათებული ლექსიკონი, 2008*
5. თურმანიძე, 2013: – თურმანიძე მაგდა, დოლიძე ნინო, ლურსმანაშვილი ლია, უგრეხელიძე ირინა, „მხედველობითი ილუზიების პრინციპები ტანსაცმლის დაგეგმვების პროცესში“, საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია „ინოვაციური ტექნოლოგიები და თანამედროვე მასალები“, აწსუ-ს გამომცემლობა, ქუთაისი, 2013.
6. Соловиева .., 2015 – С.Ф. Соловиева „корректировка фигуры с использованием законов зрительных иллюзий” – Челябинск 2015
7. <https://www.youtube.com/watch?v=jS5PmyN16w8>

IDENTITY FOR NATIONAL DESIGN. GEORGIA

Abstract. *The work raises the issue of identifying products of design activity as representatives of a certain community on the world market. The main trends in the development of design of the 20th -21st centuries are determined in the context of its dual nature. The most characteristic internationally recognized nationally oriented design models of Scandinavia, Japan, Italy along with globalization and international ones (Great Britain, Germany, USA) are considered. The importance of existing models is noted. The significance of models currently implemented in the Balkan region with the purpose of finding design of the Georgian version is emphasized. The design model of the Georgian version and its mechanisms are outlined, as well as priorities (directions of design) according to the state of national economy.*

Keywords: *Identity, design, Georgia, design of the Georgian version.*

Background. The disclosure of its own capabilities for reproduction by a country, in particular by representatives of a particular nation, in its product of uniqueness, has any developed community. The community itself orders the design in accordance with their preferences, and they, in turn, depend on the mentality of a person for whom the design is made. In this context, it is proposed to describe the ways of forming national identity of the subject-spatial space of Georgia, as a design version of this country, which ultimately can find its place in the global market for design goods and services.

Objective. The identity of Georgia in the field of design forms, vectors of design developments in accordance with the capabilities of national economy.

Methods. The methods of comparison and synchronization of the phenomena of design activity in Georgia were used in connection with similar processes in the Mediterranean countries and countries of Central and Eastern Europe, as well as leading countries in national-oriented design. The modeling method made it possible to determine design mechanisms of the Georgian version, its national-oriented features. The information resources of the Internet allowed us to look at design criticism, which presents modern trends and developments of Georgian designers.

Results. Throughout the 20th and 21st centuries design has a unifying and disconnecting nature in terms of the processes taking place in it (Даниленко, 2003: 70-76). On the one hand in this space there are processes of modification of products of its activity in an international form based on the perception of interethnic and integration processes. But, on the other hand, there are examples of design which that tries to reproduce product identity of a particular nation or community. In today's design world, there is a common, so-called “westernized” model, which should be built on the basis of high technologies of the Western world. At the same time, it has a superficial character of manifestation in material culture and in the field of technology, since it is impossible to go deeply into archetypes of any cultural and civilizational conglomerates in order to change them. Similar examples of this dual design nature are shown by different regions, of course in different ways. So, the design of Great Britain, Germany and the USA represents non-national (international, globalization) component of this dual nature. But the design of Scandinavia, Japan and Italy is a vivid example of national component of its nature.

Consideration of design activity of these countries is of primary importance for design researchers of Georgia and their practice of creating their own version. So, the situation is similar with the design of Scandinavia and Japan. It is reflected in an effort to nourish deep national tradition and synthesize it with the latest achievements. The only difference is that combination of tradition and innovation in Scandinavian design takes place in the process of “implanting” innovative essence on deep background of national culture. First of all, Japanese design is an imitation of samples of Western and other civilizations which are useful for the Japanese on the basis of a careful attitude to their own cultural tradition (Даниленко, 2003: 93-105); (Даниленко, 2004: 97-114). Italy represents its ethno-cultural “reserves” of design with the desire to master something new and post-industrial design. One can also add that this is the so-called “global mixture”, in the best sense of it, which is a space for manifestations of national identity and regionalism.

World design practice speaks of the so-called industrially saturated design activity of a modern type, as a tradition firmly embedded in modern practice. For the period of the end of the 2nd and the beginning of the 3rd millennium, design with an orientation to ecological priorities, reduction of unification and standardization of samples, and most importantly, an orientation to postmodern consciousness with its non-standard design solutions was considered an innovation.

Examples of design efforts in copying Western practices and adapting them to local realities, which can serve as an example for creating Georgian version of design, include

the practice of the Mediterranean countries (Balkans), namely Croatia, Slovenia, Montenegro. First of all, we are talking about the so-called renewal (creation of a design look) of resort countries earning money from the corresponding business. Therefore, design is also adjusted to rails of tourist economy. Masterful environmental design in a complex landscape, which, by the way, has deep traditions in Georgia should be also added. Combination of Austrian and Italian elements on a traditional basis is quite important. It is an interesting “design mix” especially for Slovenia.

So, we will place such a design that is both focused on the needs of a particular community and relevant to other modern societies to the model of nationally oriented design of any country, including Georgia. And from this, it is revealing to consider the design of Georgian version in the context of regions and countries of Central and Eastern Europe. One more reason is that the design of countries of Central and Eastern Europe is similar to Georgia. It has the basis for creating rich works of “artistic” design including clothing, textiles, products of graphic and environmental design. Basically, it is possible to see at the intersection with applied arts or we define it as “designed applied arts”, usually with the help of modern attraction of our own deep cultural values. Practice of product design is similar to practice of the Central European countries. For Georgia, this direction of traditional product design with innovative strategies and technologies of applied arts most fits into the overall concept of its version.

It should be noted that the world design activity shows the urban nature of its origin, and not the bosom of traditional culture. In this context, Georgia (due to its past colonial state) is not in the best condition for prerequisites for creating products of nationally oriented design, since during those times urbanization mostly followed an international direction, but manifestations of the embodiment of Kartvelian features took place. Instead, traditional crafts had more of those features, but they were leveled themselves. Environmental design and the so-called gift products of graphic design, and above all the products of the art industry demonstrated these processes the most (Цицишвили, 1985: 77-109) In the future, Georgian design had examples of appeal to national forms, but this happened due to imposition of external stamps on urban three-dimensional and graphic forms, which mostly came from Georgian applied arts and traditional crafts. But still, it was considered as an atypical situation due to the fact that professional design consciousness was accustomed to separation of design and applied art. The practice of superimposing traditional design features on industrial products did not take place. Today's design in Georgia has similar manifestations of “superimposition of external features”, but this is not a very productive way to success.

At the modern, post-colonial stage of design development, emphasis should be placed primarily on the creation of new, own forms and the search for priorities for design efforts which are the embodiment of urban culture of Kartvels. This will later pave the way for the formation of a renewed national identity of the subject-spatial environment of Georgia.

The positive thing at this stage is a creation of design representing a “mixture” of German, Austrian and Swiss design with artistic tradition of the East which has been implemented for the Kartvelian grant. This is, in some way, a state of national and globalization unity, into which “Georgian design” should be transformed, including global design innovations. Its national component cannot take place on any other basis. The main design mechanisms of the Georgian version and its nationally oriented features include the layering (in some cases crossing) of deep values of traditional culture of Georgia to attract the values of other cultures. Just such a mixture can give a new cultural original quality in design, which cannot be reproduced anywhere else, because it does not have combinations of the same ingredients.

Design forms created by professionals should become a national identity in design; we are talking about the so-called national product, which should be different from others produced in the world. The creation of national identity in the design of Georgia should take place in the understanding of contradiction and unity of the global and national among the subjects of design process. The basis of this understanding should be an understanding of space in which the universal component has an advantage over the national one. In our understanding, a “human-centered” design is the product, which will help to build an artistically rich activity for the formation of living environment without excessive imposition of an artificial high-tech environment, which not always, but neglects traditional aesthetic values. Thanks to these properties, the Georgian version probably implies not too financially dependent industrial design (Kutateladze, 2019: 144-149) and not only, but those segments of it, such as agricultural engineering, which, by the way, activates the efficiency of agricultural product production, etc.

Conclusions. Design activity of Georgia should take place in specific areas, not in general, based on the country's artistic and economic capabilities. This will provide opportunities to succeed in a specific direction at global level and move away from the practice of copying design samples. Design priorities of the Georgian version, based on the outlined features and in line with the capabilities of national economy, could be identified as follows: design bordering on applied arts, design of packing materials, design of fabrics and clothing, architectural design (cottage, high-rise and low-rise hotel, civil, housing construction in resort areas), landscape design of resort spaces,

design of agricultural machinery (it is a primary objective, it should become the brand of the country), design of vehicles (especially shipbuilding).

Literature:

1. ზაგრატონ-დავითაშვილი., 2005: – ზაგრატონ-დავითაშვილი გ, ელოშვილი დ «დიზაინი, ტრადიცია და თანამედროვეობა», თბილისი, 2005.
2. Kutateladze, 2019: – Kutateladze V., Georgian location of design in object mentality of Kartvelians. On definition of research tasks. // Studies in Art Criticism: Proceedings of International Scientific Conferences of Culture and Art in Contemporary Context, 19–20 Octob., abstr. Batumi.
3. Цицишвили, 1985: – Цицишвили Э., «Дизайновое проектирование в Грузии», Тбилиси, 1985.
4. Даниленко, 2003: – Даниленко В., Зміни у світовому порядку і двоїста сутність дизайну // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті, Вип. 1-2. Харків.
5. Даниленко, 2003: – Даниленко В., Національна орієнтованість дизайну Фінляндії // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв, № 3. Харків.
6. Даниленко, 2004: – Даниленко В., Національна своєрідність дизайну Японії // Вісник Львівської академії мистецтв, №14. Львів.
7. Даниленко, 2003: – Даниленко В., Трансформації дизайну на зламі II та III тисячоліть // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв, № 1. Харків.

ნატო ფაილოძე / Nato Pailodze
ქეთევან გოგინოვი / Ketevan Goginovi
(ქუთაისი, საქართველო / Kutaisi, Georgia)

ორნამენტებიანი აივნები - ქუთაისის სახლების სამუშაოსი

აბსტრაქტი: ნაშრომში წარმოდგენილია ქუთაისისა და მის შემოგარენში არსებული შენობების ულამაზესი, მრავალფეროვანი და შთამბეჭდავი უძველესი აივნები: აივანი ქუთაისში არსებული ძველი შენობების ერთ-ერთი ყველაზე ულამაზო დეტალია. მე-19 საუკუნის ქუთაისი წმინდათწმინდა ევროპულ-ქართული ქალაქი იყო. იმდროინდელი შენობებიდან დღევანდელ ქალაქში ბევრია შემორჩენილი. ქუთაისის ძველ უბნებში წინა საუკუნეებში აშენებული ათობით სახლია, რომელთა ნაწილი დიდი ხანია მიტოვებულია და საკმაოდ დაზიანებულია, ნაწილში სიცოცხლე გრძელდება, მაგრამ მათ ისტორიული მნიშვნელობა და დატვირთვა დაკარგული აქვთ და არასწორადაა რესტავრირებული. ქუთაისში, ისევე როგორც მთელს საქართველოში, აივნებიანი სახლები ქალაქს საკუთარ მხატვრულ ხუროთმოძღვრულ იერს ანიჭებდა და ასევე ქუჩის ცხოვრების წიაღშიდაც იჭრებოდა.

შესაძლებლობის ფარგლებში მოვიძიეთ, აღვრიცხეთ, ქუთაისისა და მის შემოგარენში არსებული ძველი ქართული ორნამენტებით შემკობილი აივნებიანი სახლები, მოვახდინეთ მათი სისტემატიზაცია.

საკვანძო სიტყვები: ორნამენტი, აივანი, კოლორიტული

The Old Ornament - The Decoration of Balconies in Kutaisi

Abstract: Georgian history is very sophisticated in variety of aspects and this amazes not only tourists, but also Georgians till today. It is amazing and impressive how our country's past is mixed in our daily life. Georgian ornaments, like other details in our country, have special history in its design.

The ornament symbolically is a special element that gives objects distinctive charm. It changes its semantic behavior and becomes the subject of another load, in the footsteps of the variability of public opinion. As the observation shows, in Georgian reality, ornaments are deprived of archaic content and have its own aesthetic value in wide spectrum of figures.

Ornaments were used, and are still commonly used, in modern architecture. If we want to use ornaments in the right way, firstly, we have to know the special methods of using them on the facades, in the interior, we have to merge building mass and ornament. And it is very important to have appropriate knowledge about the variety of ornaments.

The information, that we have found, is very interesting in terms of the study of the traditional Georgian ornament. We have to point out that, it should also be considered for those who are responsible for the city urbanization, for people who are interesting in Imereti's cultural tourism, because we think that visitor will have a possibility to see them in an authentic, real environment. Additionally, it is certain that restoration of balconies and using them as a decoration of the modern buildings makes our city and region more attractive and individual place.

Key words: *Balconies ornaments, Colorful*

* * *

საქართველოს ისტორია ძალზე მრავალფეროვანია სხვადასხვა მიმართულებით. ის დღემდე აოცებს როგორც უცხოელებს, ისე თავად ქართველებს. ზუსტადაც რომ საოცარია, როგორ შთაბეჭდილებასაც იწვევს ჩვენი ქვეყნის წარსული და მისი არსებობა ქართველების რეალობასა და ყოველდღიურობაში. ბევრი სხვა დეტალის მსგავსად ქართულ ორნამენტებს განსაკუთრებული, საკუთრივ დიზაინში ჩაქსოვილი ისტორია და შინაარსი აქვს. ორნამენტი სიმბოლური დატვირთვის მქონე ელემენტია, რომელიც გასაფორმებელ ობიექტს გამორჩეულ ელფერს მატებს. მას აქვს თვისება, საზოგადოებრივი აზრის ცვალებადობის კვალდაკვალ, შეიცვალოს სემანტიკური ბუნება და სხვა დატვირთვის საგნად იქცეს. ქართულ ყოფაში წარმოდგენილი ორნამენტი, როგორც დაკვირვება გვაჩვენებს, არქაული შინაარსისგან დაცლილი, წმინდა ესთეტიკური ღირებულების მქონე ფიგურათა ფართო სპექტრია.

ხშირად საყოფაცხოვრებო ნივთებს, ტექსტილს, ტანსაცმელს, არქიტექტურულ სტრუქტურებს ამშვენებს ორნამენტი - იდენტური განმეორებითი ფიგურების ნიმუში. არქიტექტურული ორნამენტი შეიძლება იყოს მოჩუქურთმებული ქვის, ხის ან ძვირფასი ლითონებისგან, ჩამოყალიბებული თაბაშირით ან თიხით, ზედაპირზე მოხატული, როგორც გამოყენებული ორნამენტი. ნებისმიერ მიმართულებაში ქართულ ტრადიციულ ორნამენტს ანალოგი არ მოეძებნება. მასში ევროპული და აზიური გავლენები იყრის თავს, რაც განსაკუთრებულ მომხიბვლე-

ლობას სძენს. ქართული ტრადიციული ორნამენტის დაცვისა და შენახვის ერთ-ერთი ძლიერი ინსტრუმენტი კი სიძველის თანამედროვედ ინტერპრეტირებაა. ჩვენს ყოველდღიურობასთან ჰარმონიულად დაკავშირებული წარსული იმის მანიშნებელია, რომ მემკვიდრეობა მომავალშიც იარსებებს.

ვთვლით რომ, ჩვენს დინამიკურ გარემოსთან ერთად, ორნამენტიც უნდა ვითარდებოდეს, როგორც ცოცხალი ორგანიზმი. ასე მუდმივად გადავიაზრებთ არსებულს და გამეორების ნაცვლად, შევქმნით ახალსა და საინტერესოს.

არქიტექტურული ორნამენტის სწორი გამოყენებისთვის საჭიროა, ერთი მხრივ, ვიცნობდეთ შენობის ფასადებზე ან ინტერიერში კვეთილი ორნამენტის გამოყენების ხერხებს, წარმოდგენა გვქონდეს ნაგებობის მასებთან ორნამენტის შერწყმის სხვადასხვა ხერხზე, ხოლო მეორე მხრივ, თავისუფლად ვერკვეოდეთ ორნამენტის მდიდარ მრავალფეროვნებაში.

ჩვენ მიერ წარმოდგენილია ქუთაისში არსებული შენობების ულამაზესი, მრავალფეროვანი და შთამბეჭდავი უძველესი აივნები და მათზე გამოსახული ორნამენტები.

განსაკუთრებით გამოირჩევა ქუთაისის მე-19 საუკუნის არქიტექტურა. იმდროინდელი შენობებიდან დღევანდელ ქალაქში ბევრია შემორჩენილი, რომლებიც ვიზუალური თვალსაზრისით დღესაც განაგრძობს სიცოცხლეს.

1850-იან წლებში სახლების უმეტესობა ხის იყო. 481 სახლიდან მხოლოდ 15 ყოფილა ქვის, დანარჩენი – „იმერული წესით“ იყო აგებული. „კედლები ნაგებია სუფთად გათლილი ხის ფიცრებისგან, ფართო აივნები დამშვენებულია მოჩუქურთმებული რიკულებითა და ბოძებით და ნაგებობის უკეთეს და ულამაზეს ნაწილს წარმოადგენს. ეს არის სტუმრის მისაღები და ოჯახის საყვარელი ადგილი... (ვიცე გუბერნატორი პ. გნილოსაროვი, 1850-იანი წლები).

მე-19 საუკუნის ბოლოს ქუთათურთა მცდელობით ქალაქი თანდათანობით „ევროპული“ ხდებოდა – ცენტრალურ ქუჩებში ხის სახლების მშენებლობა აიკრძალა ხის სართულნახევრიანმა სახლებმა გაუჩინარება დაიწყო და ადგილი ქვითკირის ორსართულიან სახლებს დაუთმო. ხის რიკულებიანი აივნები ქვის თლილმა, ჩუქურთმიანმა აივნებმა დაიკავა. მიხვეულ-მოხვეულ ქუჩებს სწორი, ტროტუარიანი, მოკირწყლული და განათებული ქუჩები შეენაცვლა. ქვიშისფერი ეკლარის აივნისანი სახლები ერთის მხრივ ევროპულს ჰგავდა, ამავე დროს ტიპური ევროპული მოტივები ქუთაისურ ფასადებზე და აივნებზე უჩვეულო ორნამენტებად გარდაისახებოდა ადგილობრივ ოსტატთა ხელით.

როგორც აღვნიშნეთ აივანი ქუთაისში არსებული ძველი შენობების ერთ-ერთი ყველაზე ლამაზი დეტალია. ეს აივნები სახლებს განსაზღვრულ იერს ანიჭებენ და ქუჩის ცხოვრების წიაღშიდაც იჭრებიან. აივანზე გამოსული ადამიანი ქუჩაში მომხდარი ყოველი ამბის მონაწილე ხდებოდა.

ვთვლით რომ, აივნები სიცოცხლეს და შნოს აძლევენ ქალაქის ძველ უბნებს, ქუჩებსა და თვით სახლებს, სახლებს რომლებსაც ძველი აივანი მოაცილეს, გაშიშვლებული და უშნო გახდა, რადგანაც თვით შენობის ხუროთმოძღვრული დამუშავება უმეტესად ღარიბი იყო და გამშვენების მთელი ძალა აივნის მოკაზმვაში გამოიხატებოდა, ამიტომ ძველი ქალაქის სახის დაცვა და შენახვა მჭიდრო კავშირშია აივნების შენარჩუნებასთან.

ჩვენ შესაძლებლობის ფარგლებში მოვიძიეთ, აღვრიცხეთ, ქუთაისში არსებული ძველი ორნამენტებით შემკობილი აივნისანი სახლები, მოვახდინეთ მათი სისტემატიზაცია და შევადგინეთ ერთგვარი მარშრუტი ტურისტებისთვის, რაც მეტად პოპულარულია ვიზიტორებისთვის. ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან კულტურული ტურიზმის პროდუქტის შეთავაზების მთავარ მიზანს წარმოადგენს ვიზიტორი აღმოჩნდეს ავთენტური, ნამვილ გარემოში.

ორი საუკუნის წინანდელი ქუთაისის ნახვა ქალაქის ცენტრალური მოედნიდან დავიწყეთ, აქ მესხიშვილის თეატრის მოპირდაპირე მხარეს ინჟინერ ფრიკეს ცნობილი სახლი დგას. მაშინდელი ქალაქისთვის უჩვეულოდ მაღალსართულიანი კორპუსი გერმანელ ინჟინერს მე-19 საუკუნის ბოლო ნახევარში აუგია და ის პირველი შენობაა ქალაქში, რომლის კორპუსიც შელესილი იყო. იმ დრომდე ცნობილი არქიტექტორ-ინჟინრები შენობების მოსაპირკეთებლად მხოლოდ და მხოლოდ ფერად ქვებს და სხვადასხვა სახის ჩუქურთმებს იყენებდნენ.

დეტალები ინჟინერ ფრიკეს სახლზე თამარ მეფის ქ., N3.

ფრიკეს სახლის იქით კიდევ უფრო ძველი ქუთაისი იწყება, სადაც უამრავ სიძველეს აღმოაჩენთ – სახლებს ორი კართით, უამრავი ჩუქურთმითა და ძველი წარწერებით. ლამის ყოველ სახლს პატრონის ინიციალები, სრული სახელი ან სულაც, გამოქანდაკებული პორტრეტი ამშვენებდა. ნიუპორტის ქუჩას რომ აუყ-

ვებით, ვიწრო ჩიხებით ქალაქის უდიდეს სინაგოგას დაადგებით თავზე. ქუჩიდან ქუჩაზე გადასვლისას ყველაზე საინტერესო სანახავი სწორედ მე-19 და მე-20 საუკუნის დასაწყისის შენობების მოჩუქურთმებული აივნები და ფასადებია.

ნიუპორტის ქ., №29; კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლი, მე-19 საუკუნე.

სომხურ უბანში მდგარი ორსართულიანი სახლი, რომელიც 1880-იან წ აგებული, ვაჭარ არტემ ხუბერთანს ეკუთვნოდა. თეთრი ეკლარის ქვით მოპირკეთებულ ფასადს კილისებურ თაღებიანი და რიკულებიანი აივანი ამშვენებს. შენობას სადარბაზო კარი და ქუჩის კუთხისკენ შეტეხილი აივანი ასრულებს.

ვარლამიშვილის ქუჩა, №52.

ვარლამიშვილის ქუჩაზე მდებარე უჩვეულო შენობა 1900 წელს არის აგებული. ორსართულიანი სახლის ფასადი მკაცრად სიმეტრიულია; ძლიერ შვერილ

როზალიტებს შორის მოქცეულია თაღებითა და რიკულებით შემკული ხის აივანი. ნეოგოტიკური სტილის ორი როზალიტი შუა საუკუნეების ევროპულ სიმაგრეს წააგავს. სახლს ამკობს მცენარეული ორნამენტები და ვარდულები. როზალიტის შუბლზე პროფილებული დისკოა გამოსახული.

1860-იან წლებში აგებულმა ორსართულიანმა ნაგებობამ დღევანდელი სახე 1914-1915 წწ. ინჟინერ ე. ფრიკეს პროექტით მესამე სართულის დაშენების შედეგად მიიღო. რუსტიკითა და ქალის თავებით შემკული მესამე სართული, რომელსაც თითქმის მთელ სიგრძეზე გასდევს რიკულებიანი აივანი, მკაფიოდ გამოიყოფა ძველი ნაგებობის სადა ფასადის ფონზე.

ფალიაშვილის ქ., №8.

თამარ მეფის ქ., №59.

ტიციან ტაბიძის ქუჩა., №27.

აკაკი წერეთლის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის შენობა 1880-იან წლებშია აგებული. იგი ონისიმე მდივანმა აუშენა თავის ორ ქალიშვილს. 90-იანი წლების ბოლოს შენობაში ვაჟთა პროგიმნაზია იყო განთავსებული. ჰორიზონტალურად

გაშლილი ორსართულიანი შენობის ყვითელი ეკლარის შენობის ფასადზე არქიტექტორული ელემენტები ვარდისფერი ქვითაა გამოყოფილი. მეორე სართულს მძლავრ კრონშტეინებზე დაყრდნობილი ქვის ორი აივანი ამკობს.

ტიციან ტაბიძის ქუჩაზე (№27) მდგომი დღემდე ოლდენბურგის პრინცის სახლად წოდებული ორსართულიანი შენობა 1878-1882 წწ. აგებული. შენობის ფასადს ქუჩის მხრიდან ვრცელი აივან-ტერასა ამშვენებს. აივანი უხვადაა შემკული გირლანდებით. რიზალიტს ნეობაროკული დიდი ყვავილები ამკობს. მის ცენტრში კი საათი იყო დამონტაჟებული.

პუშკინის ქ., №9.

პროვიზორ ვიქტორ ვიტუშინსკიმ თავად ნიკოლოზ აბაშიძისგან 1891 წ. იყიდა ორსართულიანი ქვის სახლი ბალით (დღევანდელი პუშკინის ქ.). შენობა თეთრი და ვარდისფერი ქვითაა მოპირკეთებული. დეკორატიული ელემენტები სახლს „ბაროკულ“ ხასიათს ანიჭებს. მარცხნივ სადარბაზო კარია გაჭრილი, რომლის თავზეც მძლავრ კრონშტეინზე დაყრდნობილი ორნამენტებით დატვირთული ქვის აივანია.

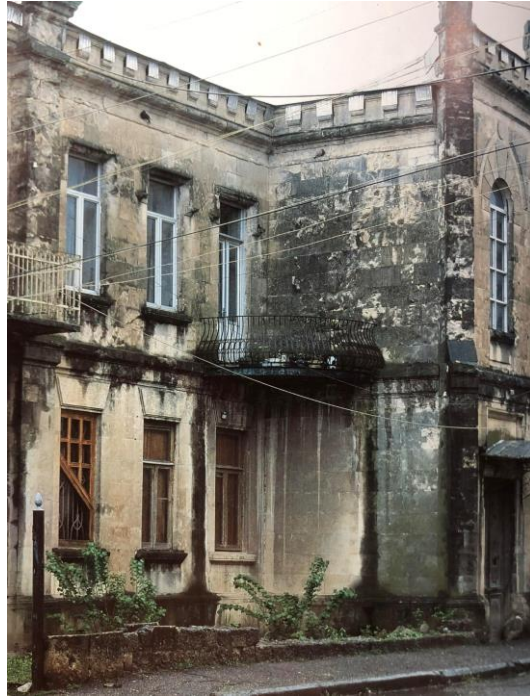
რუსთაველის ქ., №19.

ფოტოზე: მე-19 საუკუნის სახლი იმდროისთვის ტრადიციული ქალაქური არქიტექტურის ნიმუშია - ქვედა სართული ქვის, ზედა - ხის. ხისავე ჩუქურთმიანი აივანი.

თამარ მეფის ქ., №55.

1900-იან წლებში აშენებული „ჩინური სახლის“ სახელწოდებით ცნობილი ნაგებობა ერთ-ერთ საუკეთესოდაა მიჩნეული და ფრანგული მოდერნის ნიმუშია. სახლი მარიამ დავითაშვილ-ჩუბინიშვილის საკუთრება იყო. მაღალ ცოკილზე მდგომი ჩინური პაგოდის მსგავსი ერთსართულიანი სახლი ასიმეტრიულია. ნაგებობა მარცხნიდან მარჯვნივ სამ საფეხურადაა გაშლილი სიღრმეში და ყოველი ნაწილი დამოუკიდებელ კომპოზიციას ქმნის.

ტიციან ტაბიძის ქ., №49.

ტიციან ტაბიძის ქ. №49-ში მდებარე, 1902-1905 წლებში არქ. ლუკაშევის პროექტით აგებული სახლი ექიმ გიორგი ქორქაშვილს ეკუთვნოდა. შენობა ევროპული ნეორომანტიზმის გამოძახილია. მარჯვენა მხარეს მას ქონგურებიანი კოშკურებით დაგვირგვინებული სადარბაზო რიზალიტი აქვს. რიზალიტსა და ფასადს შორის მოთავსებულია მორკალული აივანი.

საცხოვრებელი სახლი დავით და კონსტანტინეს ქ., №28; ტ. ტაბიძის ქ., №18.

ტ. ტაბიძის ქ., №18-ში არსებული შენობა პირველად პოლკოვნიკ ჩოლოყაშვილს ეკუთვნოდა, შემდეგ კი პროვიზორ ვიტუშინსკიმ შეიძინა. 1886 წლიდან სახლში ფოსტა-ტელეგრაფის სადგური იყო განთავსებული. შენობის ფასადი სამი რიზალიტითაა დანაწევრებული. მარჯვენა სამწახნაგაა, დანარჩენი ორი კი-ბრტყელია. მარცხენაზე ტუფის მინაშენია, რომელიც ჭვირული ხის ჩუქურთმისაა იენით სრულდება.

პუშკინის ქუჩა, №18, აივნები საცხოვრებელი სახლის ფასადზე.

ვთვლით, რომ ჩვენ მიერ ქუთაისში არსებული ძველი ქართული ორნამენტებით შემკობილი აივნისანი სახლების მოძიება და სისტემატიზება მეტად მნიშვნელოვანია ქართული ტრადიციული ორნამენტის შესწავლის თვალსაზრისით. ასევე გასათვალისწინებელია ქალაქის გაშენიანებაზე პასუხისმგებელ პირთათვის, იმერეთის კუთხის კულტურული ტურიზმით დაინტერესებული ადამიანებისთვის, რადგან მიგვაჩნია, რომ ვიზიტორი აღმოჩნდება მეტად ავთენტურ, ნამდვილ გარემოში. ასევე ვთვლით, რომ იმერული აივნების რესტავრაცია და მსგავსი დატვირთვის აივნების თანამედროვე სახლების სამშენისად გამოყენება ბევრად ინდივიდუალურსა და მიმზიველს გახდის ჩვენს ქალაქსა და კუთხეს.

ჩვენი დიდი სურვილია, რომ ამ ნამუშევარს, პირველ რიგში, ტურისტული დატვირთვა ჰქონდეს. გვინდა, რომ ბევრმა ადამიანმა ნახოს და მოიწონოს. ასევე, გვინდა, რომ ადამიანებს სასიამოვნო ემოციები აღუძრას, დააფიქროს ჩვენი ქვეყნის კულტურულ მრავალფეროვნებაზე, მის ისტორიაზე და იმ ადამიანებზე,

რომლებიც ასე საუცხოოდ აჩუქურთმებდნენ ჩვენს ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს, ქარგავდნენ საოცარ ფარდაგებს, თუ ხეზე კვეთდნენ ულამაზეს ორნამენტებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბულია, 2006: – ჯანჯალია მ., საქართველოს ძველი ქალაქები ქუთაისი, თბილისი, 2006.
2. ეთნოგრაფიული ქუთაისი -1 XIX საუკუნის II ნახევარი. ქუთაისის მუზეუმის მასალები. კრებული VII, 1998.

შემოქმედის "ზარზმის" ეკლესიის მოხატულობები და მათი მხატვრულ-ისტორიული კონტექსტი

აბსტრაქტი: შუა საუკუნეების ქართული მონუმენტური მხატვრობის ზოგიერთი ძეგლის მნიშვნელობა როგორც ქვეყნის ისტორიის, ისე მისი კულტურული ორიენტაციის თვალსაჩინოდ წარმოჩენის გამო, განსაკუთრებულია. ამ თვალსაზრისით, საგულისხმო სურათს გვაძლევს დღემდე მეცნიერულად შეუსწავლელი შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის მოხატულობები. როგორც ისტორიულ პირთა იდენტიფიცირება, ისე მრავალმხრივ საყურადღებო, უნიკალურ გამოსახულებათა შემცველი იკონოგრაფიული პროგრამა უაღრესად ფასეულ ცნობებს გვაწვდის XVII ს-ის დასაწყისის ქართული კულტურის ხასიათისა და საერთაშორისო მხატვრული კავშირების შესახებ. მასში იკვეთება ათონის მთის ერთ-ერთი, ე.წ. ჩრდილო-დასავლეთი საბერძნეთის მხატვრული სკოლის სპეციფიკური სტილისმიერი ნიშნები, რომელთა შორისაა დასავლეთეგროპული კულტურის გავლენებიც. დასავლეთეგროპიდან მომდინარე გავლენები ჩნდება ქართული მოხატულობებისთვის უცხო იკონოგრაფიული სცენისა („წმ. ქრისტეფორეს მიერ ქრისტეს მდინარეზე გადაყვანა“) თუ ცალკეული დეტალების („აბრაამის მსხვერპლშეწირვის“ სცენაში ჩართული მწოლიარე გარდაცვლილი ისტორიული პირი) შერჩევაში.

ამავე დროს, გამოიკვეთა მკვეთრად განსხვავებული მხატვრული სტილის მოხატულობები, რომელთაგან ძირითადი გურიის მთავრის მამია II-ის დაკვეთით უნდა შესრულებულიყო 1600-1609/10 წლებს შორის, ხოლო ჩრდილოეთ ნავის აღმოსავლეთი აფსიდისა და ჩრდილოეთის მცირე კაპელის მოხატულობა – კათალიკოსი მალაქია გურიელის ინიციატივით, სავარაუდოდ, 1625-1636 წლებს შორის.

საკვანძო სიტყვები: მოხატულობა, იკონოგრაფიული პროგრამა, ისტორიულ პირთა პორტრეტები.

¹ ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი / PhD in History, Senior Researcher at Tamaz Beradze Georgian Studies Institute of University of Georgia

**Mural Paintings of the Shemoqmedi “Zarzma” Church
and Their Artistic-historical Context**

Abstract: *The significance of some monuments of Georgian mural painting of Middle Ages is special, both because of the visible presentation of country's history and its cultural orientation. From this point of view, the paintings of the Shemoqmedi “zarzma” church, that has not been scientifically studied until now, show a meaningful picture. Identification of historical persons, as well as the remarkable in many ways iconographic program containing rare images provide us with extremely valuable information about the character of the Georgian culture and international artistic connections of the beginning of 17th century. It reflects specific stylistic features of so-called northwest Greek school of Mount Athos mural painting, including influences from Western Europe appear in the selection of the iconographic scene alien to Georgian paintings (“St. Christopher Carrying Child Jesus”) or separate details (a lying dead historical person involved in the scene of “The Sacrifice of Abraham”).*

At the same time, distinctly different artistic styles of paintings were revealed. The main one was commissioned by Prince Mamiya II Gurveli between 1600-1609/10, whereas the painting of the eastern apse of the northern nave and the small northern chapel was probably initiated by Catholicos Malaqia Gurveli between 1625-1636.

Key words: *painting, iconographic program, portraits of historical persons*

* * *

შესავალი: შუა საუკუნეების ქართული მონუმენტური მხატვრობის ზოგიერთი ძეგლის მნიშვნელობა, როგორც ქვეყნის ისტორიის, ისე მისი კულტურული ორიენტაციის თვალსაჩინოდ წარმოჩენის გამო, განსაკუთრებულია. ამ თვალსაზრისით, საგულისხმო სურათს გვაძლევს დღემდე მეცნიერულად შეუსწავლელი შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის მოხატულობები, რომელთა როგორც ისტორიულ პირთა ვრცელი გალერეა, ისე მრავალმხრივ საყურადღებო, უნიკალურ გამოსახულებათა შემცველი იკონოგრაფიული პროგრამა უაღრესად ფასეულ ცნობებს გვაწვდის XVII ს-ის დასაწყისის ქართული კულტურის ხასიათისა და საერთაშორისო მხატვრული კავშირების შესახებ. მასში იკვეთება ათონის მთის ერთ-ერთი, ე.წ. ჩრდილო-დასავლეთი საბერძნეთის მხატვრული სკოლის სპეციფიკური სტილისმიერი ნიშნები, რომელთა შორისაა დასავლეთევროპული კულტურის გავლენებიც.

წყაროების/ ლიტერატურის მიმოხილვა: შემოქმედის მონასტერი, რომელსაც ისტორიული წყაროები გურიის „პირველ ეკლესიას“, „მთავარ ტახტსა და ტაძარს“ უწოდებს (ჩხატარაიშვილი, 1990: 142), მოიცავს გალავანში ჩაშენებულ ქვის სამრეკლოს და საერთო კედლით დაკავშირებულ ორ ეკლესიას, რომელთაგან ჩრდილოეთის უგუმბათო ტაძარს დ. ბაქრაძე მაცხოვრის სახელობისას უწოდებს, ხოლო მას მიდგმულ „ზარზმის“ სახელით ცნობილ მომცრო ზომის გუმბათიან ნაგებობას – ფერისცვალების ეკლესიას (ბაქრაძე, 1987: 104-109) (სურ. 1). ეს სახელები სხვაგანაც მეორდება (ბერიძე, 1994: 172-174), თუმცა არსებობს არგუმენტებული სხვა მოსაზრებაც, რომლის თანახმადაც მაცხოვრის ფერისცვალების სახელობის ეკლესიად უგუმბათო, უფრო ადრეული ხანის ბაზილიკას მიიჩნევენ, ხოლო „ზარზმის“ გუმბათიან ეკლესიას ღმრთისმშობლის შობის სახელზე აგებულს უწოდებენ (ჩხატარაიშვილი, 1959: 102-103, 609; ქართველიშვილი, 2006: 58-59).

შემოქმედის ორივე ეკლესიას ერთ მთლიანობად აღიქვამს ბატონიშვილი ვახუშტი, (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973: 791), თუმცა საეპისკოპოსო კათედრა, რომლის დაარსებასაც XV საუკუნის პირველ ნახევარში ვარაუდობენ (ჩხატარაიშვილი 1990: 142), უგუმბათო ეკლესიაში დაფუძნდა (ჩხატარაიშვილი 1990: 141). ამავე ეკლესიას, რომელიც დარბაზულიდან სამნავიან ბაზილიკად გადაკეთებული ნაგებობაა და XIII-XIV საუკუნეებით თარიღდება (ბერიძე, 1994: 173), გვიან შუა საუკუნეებში სამხრეთ კედელზე გუმბათით დაგვირგვინებული „ზარზმად“ წოდებული მცირე „საყდარი“ მიადგეს (ბერიძე, 1994: 173). „ზარზმად“ წოდებული გუმბათიანი ეკლესია, რომელიც XIX საუკუნიდანვე ცნობილი საისტორიო წყაროს ე.წ. გოგიტიძეების სიგელის მიხედვით, თუმცა კი თურქთაგან სამცხის დაპყრობისა და ზარზმიდან გამოხიზნული სიწმინდეების თავშესაფარებლად აიგო (ბაქრაძე 1987: 117-118), მოხატულობაში გურიელთა საოჯახო წყვილებისა და გვარის ცალკეული წევრების დიდი რაოდენობით ჩართვა მისი საგვარეულო ეკლესიად და სამვალედ დადგენაზეც მიანიშნებს. ამას საგანგებოდ გამოყოფილი სამხრეთ-დასავლეთის მემორიალური ნიშა და ჩრდილო-აღმოსავლეთის მცირე კაპელაც ადასტურებს. საკითხავია, რა დროს და ვისი დაკვეთით აიგო და მოიხატა შემოქმედის "ზარზმის" გუმბათიანი ეკლესიის არცთუ დიდი ზომის სივრცე (10,11X8,66 მ), რომელიც ერთი ძირითადი ნავია და ჩრდილოეთიდან ნახევარწრიული აფსიდით დასრულებული ნავი ეკვრის. არქიტექტურული ფორმების გადაწყვეტაში აშკარა ეკლექტურობის და ზოგ შემთხვევაში არქიტექტურული ლოგიკის ნაკლებობის მიუხედავად, ეს უცნაური ინტერიერი ერთგვარი სიმყუდროვისა და ინტიმურობის შთაბეჭდილებას მაინც ტოვებს (ბერიძე, 1994: 173-174).

ჩრდილოეთ ნავის ჩრდილოეთი კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში გაჭრილი ღიობით ერთი საფეხურით ამალღებულ მცირე სადგომში ხვდები, რომელიც გვერდითა ეკლესიის პერიმეტრშია „შეჭრილი“ და ვ. ბერიძის აზრით, ისეთი შთაბეჭდილებაა, თითქოს ეს მცირე კაპელა „წართმეულია“ მაცხოვრის ეკლესიისგან (ბერიძე, 1994: 173); გამოთქვა მოსაზრება ჩრდილოეთ ნავისა და მცირე სათავის თანადროულობის, გვიან ჩამატებული გუმბათქვეშა კონსტრუქციის შესახებ. მისი აზრით, შესაძლოა, გუმბათიც არ იყო ნაგებობის თანადროული და მოგვიანებით სწორედ მისმა დადგამამ გამოიწვია გუმბათქვეშა კონსტრუქციის დამატებითი გამაგრება. ამასთან, სამართლიანად ივარაუდა, რომ ეკლესიის ინტერიერის მოხატულობის დიდი ნაწილი ძირითადი გადაკეთებისა და გუმბათის გამართვის შემდეგ შესრულდა (ბერიძე, 1994: 173).

ვახტანგ ბერიძე შემოქმედის „ზარზმის“ მშენებლობას XVI საუკუნის 70-80-იანი წლების მიჯნას აკუთვნებს, რადგან საეჭვოდ მიიჩნევს ე.წ. გოგიტიძეების სიგელის თარიღს (ბერიძე, 1994: 173). თარიღთან დაკავშირებული ეჭვი მოგვიანებით ისტორიკოსთა მიერაც იქნა გაზიარებული. მეტიც, მიჩნეულია, რომ სამცხიდან სიწმინდეების გაზიარება და ეკლესიის მშენებლობა ლალა ფაშას 1578 წლის ლაშქრობისა და 1579 წელს ოსმალების მიერ სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობილ ტერიტორიაზე ჩილდირის (ახალციხის) საფაშოს დაარსების შემდეგ უნდა მომხდარიყო (ქართველიშვილი, 2006: 60-61). 1579-1583 წლებში გურიას მართავდა გიორგი II გურიელი (1564-1583 და 1587-1600) (სოსელია, 1954: 135; ჩხატარაიშვილი, 1959: 351-352; ქართველიშვილი 2006: 118), რომელიც მამია დადიანმა ბრძოლის შედეგად ძლეული გააძევა სტამბულში და დაბრუნდა მას შემდეგ, რაც მისი არყოფნის პერიოდში გურიის მთავრის ტახტზე დადიანის მიერ დასმული ვახტანგ გურიელი გარდაიცვალა 1587 წელს (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973: 819; ჩხატარაიშვილი, 1986: 109; ქართველიშვილი, 2006: 1200). გოგიტიძეების სიგელის მიხედვით, შემოქმედის „ზარზმის“ ამგები სწორედ ის ვახტანგ I გურიელია, რომელიც გიორგი II გურიელის ძედ და მამია II გურიელის ძმად ასახელებს თავს და მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ეს ასეც იყო მიჩნეული (სოსელია, 1954: 135-136; პირთა ანოტირებული..., 1991: 750), სადღესოდ ისტორიკოსთა მიერ გაზიარებულია მოსაზრება, რომ ვახტანგ I არ იყო გიორგი II-ის ძე და მემკვიდრე (ჩხატარაიშვილი, 1959: 352; ქართველიშვილი, 2006: 120), არამედ, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, მხოლოდ „ტომი გურიელთა“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973: 819). მისი კვალი არ ჩანს არც ტაძრის აგებაში და მით უმეტეს, არც მოხატულობის დაკვეთაში.

მეთოდოლოგია: გამოყენებულია მხატვრული ფორმის შედარებითი ანალიზისა და გამოსახულებათა იკონოგრაფია-იკონოლოგიური კვლევის სახელოვნებათმცოდნეო სამეცნიერო ნაშრომებში საყოველთაოდ მიღებული მეთოდები.

დისკუსია (ძირითადი ტექსტი) შედეგები: მოხატულობაში ჩართული საქტიტორო პორტრეტთა რიგი სულ სხვა სურათს გვაწვდის. აქ ორი მამაკაცი ქტიტორი გამოიყოფა ტაძრის მოდელებით ხელში. მათგან ერთი მამია II გურიელია (1600-1625) (სურ. 2), მეორე კი, განმარტებითი წარწერის თანახმად, მისი მამა – გიორგი II გურიელი. თანაც გიორგი II-ის მოდელი უგუმბათო ეკლესიაა, რაც, ვფიქრობთ, მისი ბრძანებით აგებული შემოქმედის „ზარზმის“ თავდაპირველი ტაძრის ფორმას უნდა მიანიშნებდეს მაშინ, როცა მამია II-ს გუმბათიანი ეკლესია უჭირავს და ესეც ნაგებობის გადაკეთებისა და შესაბამისად, მისი ძირითადი სივრცის მოხატვის აღმნიშვნელი უნდა იყოს. გარდა ამისა, გიორგი II გურიელის ფიგურა მეთავლობს ქტიტორთა ვრცელ რიგს, რომელიც ძირითადად, მთავრის ოჯახის წევრებს გადმოსცემს. მამია II და მისი მეუღლე თინათინ ათაბაგის ქალი კი, როგორც მხატვრობის მთავარი დამკვეთები ეკლესიის ცენტრალურ სივრცეში, სამხრეთ მკლავში სხვა ქტიტორებისგან განცალკევებით გამოისახებიან. მამია II-ის უკიდურესად აწოწილი, დაგრძელებული ფორმის ფიგურა სამხრეთ კედელზე შეისრული თაღისა და შვერილი კედლის კუთხეშია ჩასმული. მამიას გამოსახულება მისი ატრიბუტებითაცაა საინტერესო, რადგან ერთი მხრივ, ეს გუმბათიანი ეკლესიის მოდელია, როგორც აღმნიშვნელი ეკლესიის მთავარი ქტიტორისა, მეორე მხრივ, კი მის ფეხებთან გამოსახული ფარი და ხმალი ხაზს უსვამს მის შეუპოვარ მეომრულ სიქველეს. ცნობილია, რომ უკვე 1590 წელს, 17-18 წლის ჭაბუკი მამია ჯარს სარდლობდა (ჩხატარაიშვილი, 1986: 108), 1591 წელს გურიაში სამარცვადად შემოჭრილი აფხაზები განდევნა (ჩხატარაიშვილი, 1959: 351), 1609 წელს კი თურქებს სძლია აჭარაში (ბაქრაძე, 1987: 119). მამია გურიელის ძლიერ აწეული მარჯვენა ხელის ქვეშ ასომთავრული განმარტებითი წარწერის მხოლოდ დაბოლოებაა იკითხება: ... ღმერთმან ცოდვანი მისნი ამინ“. სამაგიეროდ, თითქმის სრულად ჩანს მამიას გვერდით, შვერილ კედელზე გამოსახული მისი მეუღლის სამსტრიქონიანი თანმდევი წარწერა: „დედოფალი თ[ი]ნათინ ათაბა[გ]ის ქალი“. შესაბამისად, მოხატვის დროც მამია II-ის გამთავრებისა (1600) და თინათინის გარდაცვალების (1609/10) წლებს (ჩხატარაიშვილი 1959: 351) შორის ექცევა.

მოხატულობის ამავე ფენას მიეკუთვნება ჩრდილოეთ ნავის მხატვრული დეკორი, რომლის ჩრდილოეთი და დასავლეთი კედლების ქვედა რეგისტრები საქტიტორო რიგს უჭირავს. აღმოსავლეთით მას იწყებს გიორგი II გურიელი და მისი მეუღლე, დედოფალი ელენე (სურ. 3). ყურადღებას იპყრობს ფრონტალურად გამოსახული ამ წყვილის ექსპრესიული შესტიკულაცია. დედოფალ ელენეს დაშვებული და განზე გაშლილი მარცხენა ხელი გიორგი გურიელის კაბის ფონზე იკითხება, ხოლო მეორე, იდაყვში მოხრილი ხელი მაღლა აქვს აღმართული

ისე, თითქოს საცეკვაოდ გაუშლია. ამ შეგრძნებას აძლიერებს გიორგი გურიელის ექსპრესიული ჟესტიკ: თითქმის მხრის პარალელურად მოხრილი მარჯვენა და განზე გაშლილი მარცხენა, რომელშიც ბაზილიკური ტიპის ეკლესიის მოდელი უჭირავს. ამიტომაც, ორივე ერთად „მოცეკვავე წყვილის“ უჩვეულო შთაბეჭდილებას ტოვებს. მათი მომდევნოა ხანშიშესული სასულიერო პირი შავი კუნკულბარტყულითა და ხელში სამწყემსთავრო კვერთხით, ოღონდ წინა წყვილსა და მას შორის მაცხოვრის ფერისცვალების ბაზილიკის გაუქმებული სარკმელი და მის ქვეშ კვადრატული ნიშია. თუმცა უნდა ითქვას, რომ სასულიერო პირიც იმავე სამფერ – ნაცრისფერ, წითელსა და ყვითელ ფონზეა გამოსახული, რომელზეც წინა წყვილი, რაც ერთი მხატვრული ფენის გაგრძელების დადასტურებაა. ხანშიშესული სასულიერო პირი, რომლის წარწერის ნაშთიდან შეიძლება ამოვიკითხოთ „... ძე ბესარიონს შეუნდოს ღმერთმან ამინ“ ე.წ. გოგითიძეების სიგელში მოხსენიებული „შემოქმედელი მთავარეპისკოპოსი ბატონი ბესარიონი“, ბესარიონ მაჭუტაძე უნდა იყოს (ბაქრაძე, 1987: 118; ჩხატარაიშვილი, 1959: 595). ის XVI ს-ის II ნახევრის მოღვაწეაა მიჩნეული (ქართველიშვილი, 2006: 31), თუმცა შემოქმედის „ზარზმის“ გამოსახულების გათვალისწინებით, როგორც ჩანს, მისი მოღვაწეობა XVII ს-ის პირველ ათწლეულშიც გადმოდის. უკვე დასავლეთ კედელზე გამოსახება შემოქმედელი ბესარიონის მომდევნო ახალგაზრდა სასულიერო პირი, რომელიც მხოლოდ მკერდამდეა შემორჩენილი (სურ. 4). მის თანმდევ წარწერაში იკითხება „...ჯუმათელი მალაქია“. ჯუმათელის შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიაში გამოსახვის მიზეზი ადვილად იხსნება, რადგან ამ დროს ჯუმათელი ეპისკოპოსი მალაქია გიორგი II გურიელის ვაჟი და მამია გურიელის ძმაა. XVII ს-ის დასაწყისის საბუთებში ის მოიხსენიება ცაიშელ-ჯუმათელად, მაგრამ ზუსტად რა დროიდან, არაა დადგენილი. ექვთიმე თაყაიშვილი მას ცაიშელად 1605 წლიდან ასახელებს (თაყაიშვილი, 1913-1914: 190), თუმცა მალაქიას ცაიშელობას უეჭველად მიიჩნევენ 1612 წლიდან (კალანდია, 2004: 42; ქართველიშვილი, 2006: 34), ამავე დროს, ფიქრობენ, რომ ის ამ დროისთვის უკვე იქნებოდა ჯუმათელი ეპისკოპოსი (ქართველიშვილი, 2006: 34), რაც მხატვრობით უტყუარად დასტურდება. მალაქიას მომდევნო კვლავ საერო წყვილია: უწვერული ჭაბუკი თანამეცხედრესთან ერთად. მათი თანმდევი წარწერებიდან იკითხება მხოლოდ: "გურიელი ვახთანგი". ცხადია, ეს ვახთანგი ამავე საგვარეულოს წევრი, გიორგი II გურიელის უმცროსი ვაჟია, რომელიც გურიელის სამთავრო ტახტს ფლობდა მალაქიას შემდეგ, 1639-1640 წლებში (ჩხატარაიშვილი, 1986: 109, დონ კრისტოფორო დე კასტელი, 1976: 86).

თანამეცხედრეთა წყვილის გვერდით, დასავლეთ კედლის ქვედა რეგისტრის მცირე სასურათე არეზე გურიელთაგან განსხვავებული მასშტაბის, მცირე

ზომის, ერთმანეთის მსგავსი ორი ახალგაზრდა მამაკაცის ფიგურებია. მათი გამოსახულებები XX ს-ის 80-იანი წლების ბოლოსაც უკვე თითქმის აღარ იკითხებოდა და მხოლოდ ფოტომ შემოგვინახა. ამავე ფენის კიდევ ერთი საქტიტორო პორტრეტის ფრაგმენტი აღმოჩნდა ჩრდილოეთ ნავის ბურჯის სამხრეთ ფასადზე, თუმცა მისი წარწერის კვალიც კი არ ჩანს. ესენი შესაძლოა, იყვნენ ე.წ. გოგითიძეების სიგელში მოხსენიებული გურიელთა „დარბაზის ერნი“, სახლთუხუცესი რამაზ მაჭუტაძე, ისაკ ართომელიძე და მამუკა ნაკაშიძე (ბაქრაძე, 1987: 118). მშობლების, ძმების, შემოქმედელი ეპისკოპოსისა თუ გურიელთა ხელქვეითი თავადების საგვარეულო ეკლესიის მოხატულობაში ჩართვა მთავარი ქტიტორის ნების გარეშე ვერ მოხდებოდა. მათი „პორტრეტების“ განაწილება ისევე, როგორც მხატვრული დეკორი, არცთუ მაღალი საშემსრულებლო ოსტატობის მიუხედავად, ეპოქალური ნიშნებით დატვირთულ, ერთიანად გააზრებულ პროგრამას წარმოგიდგენს.

მხატვრული სტილის მკაფიოდ გამოკვეთილი ნიშნების მიხედვით, ეკლესიის ძირითად სივრცესა და ჩრდილოეთ ნავის კედელ-კამარებზე, ამავე ჩრდილოეთ ნავის აღმოსავლეთ ნაწილისა და მცირე კაპელის გამოკლებით, ჩანს, რომ ერთდროული მხატვრული ფენის დეკორია წარმოდგენილი.

გუმბათის კამარის მედალიონში ქრისტე პანტოკრატორია. გუმბათის ყელში, სარკმლებს შორის წინასწარმეტყველთა ძლიერ დაზიანებული ფიგურები გაირჩევა. გუმბათის სივრცეშივე, სარკმელთა ქვეშ, რეგისტრის გამოყოფილ სასურათე სიბრტყეზე, გვიანი შუა საუკუნეების გუმბათიანი ტაძრების მოხატულობებისთვის დამახასიათებლად (გრემი- XVI ს.; ნიკორწმინდა - XVII ს.), ოთხი სცენა იშლება. აქაა დიდი საუფლო დღესასწაულების საწყისი სცენები: აღმოსავლეთით – „ხარება“ და „შობა“, დასავლეთით – „მირქმა“ და „ნათლისღება“. გუმბათის აფრებზე ოთხი მახარებელი არქიტექტურული კულისების ფონზე, წერის პროცესში გამოისახებიან.

საკურთხევლის ფართოდ გაშლილ სატრიუმფო თაღზე, რომელიც ასევე მშენებლობის პირველ ეტაპს უნდა ეკუთვნოდეს, თაღის შიდა სიბრტყეზე მთელი სხეულით გამოსახულ ანგელოზებს გადმოსცემს. ცენტრში, თაღის შუბლზე ტახტზე დაბრძანებული მაცხოვრის იკონოგრაფიული ტიპი ევმანოელს უნდა გამოსახავდეს. მას მიდგმულ, მხატვრობის თანადროული პერიოდის შეისრულ თაღზე კი მედალიონებში წინასწარმეტყველებია ჩარიგებული. საკურთხევლის კონქი პირწმინდად დაღუპულია. მეორე რეგისტრზე „მოციქულთა ზიარება“, ხოლო მის ქვეშ ეკლესიის მამათა ფიგურები ნაწილდება.

საუფლო დღესასწაულის ციკლი სამხრეთ მკლავში „ფერისცვალებით“, „ლაზარეს აღდგინებითა“, „ჯვარცმითა“ და „ჯოჯოხეთის წარმოტყვევებით“ გრძელ-

დება. ამათგან, კედელზე გაშლილი „ფერისცვალება“ სიდიდით გამოირჩევა და აღმატება კამარის ქანობთა ორ დასახელებულ სცენას. კამარის ცენტრში „ამაღ-ლება“, მედალიონში ჩაწერილი მაცხოვრის გამოსახულებითა და მფრინავი ანგელოზებით, შეკვეცილი ვერსიაა, ხოლო საუფლო დღესასწაულთა მომდევნო, „სულიწმიდის მოფენის“ სცენა ჩრდილოეთ ნავის კამარაშია გადატანილი და „აბრაამის სტუმართმოყვარეობის“ სახით გადმოცემულ ძველი აღთქმის „სამე-ბას“ ეწყვილება. იქვე იშლებოდა უფლის ვნება-აღდგომის ციკლიც, რადგან კამარის ჩრდილოეთ ქანობზე „ფერხთა ბანისა“ და „ფერდის განხილვის“ კომპოზიციები იკითხება. დასავლეთ კედლის ორ რეგისტრად გაყოფილი სიბრტყის ზედა არეზე კი გვერდიგვერდ გამოსახული ორი სცენიდან მხოლოდ მარჯვენა, „მიძინების“ კომპოზიციას ნაწილობრივ გადარჩენილი.

უფლის განკაცებისა და ხსნის იდეის საგანგებო აქცენტირება იკვეთება სამხრეთ მკლავში, სადაც გვიანი დროისთვის დამახასიათებელი სიმბოლურ-დიდაქტიკური კომპოზიცია იშლება. აღმოსავლეთ კედელზე ლამის იატაკის დონიდან იწყება „იესეს ძირი“, რომელიც სამხრეთ კედელზეც გადადის და თავის თავში იდეურად ამთლიანებს შეისრული თაღით გამოყოფილ ნიშაში „მეუფე მეუფეთა და მღვდელმომღვარი დიდის“ იკონოგრაფიის მაცხოვრის მკერდამდე გამოსახულებას, რომელიც წარმოდგენილია სამღვდელმთავრო სამოსში, ორმხრივად განწყობილი კურთხევითა და მიტრის გარეშე (ჩიხლაძე, 2000: 83-92). ამავე დროს, მის თავზე ნიშით გამოყოფილი შეისრული თაღის ორივე ქანობზე სერაფიმებია ცეცხლოვანი ფრთებითა და სივრცობრივად შესრულებული სახეებით. საგულისხმოა, რომ თუ აღმოსავლეთის კედელზე მედალიონებში ჩასმული თავაწეული წინასწარმეტყველები მათ თავზე გამოსახულ ტახტზე დაბრძანებულ ღმრთისმშობელს მიემართებიან, სამხრეთ კედელზე წინასწარმეტყველები მათ ქვემოთ, საგანგებოდ გამოყოფილ ნიშაში გამოსახულ „მღვდელმომღვარი დიდის“ ფიგურას უკავშირდებიან. ამავე დროს, სამხრეთი კედლის ამ ნაწილში "ჯოჯოხეთის წარმოტყვევნითა" და "ამაღლებით" მაცხოვრის აღდგომით კაცობრიობის ხსნისა და განკითხვის დღის უმთავრესი აქცენტებია დასმული. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ სწორედ აქ ჩნდება მთავარი ქტიტორის – მამია გურიელისა და მისი მეუღლე თინათინის გამოსახულებები.

ეკლესიის ქვედა რეგისტრზე არათანაბარ სიმაღლეზე მოცემული სხვადასხვა ზომის წმ. მეომრებისა და მხედრების, მოწამეების ფიგურები თუ შემოსასვლელი კარის თავზე გამოსახული „მანდილიონი“, ტრადიციულად ქრისტიანობის ტრიუმფის გამომხატველია. მათ შორის, იკვეთება საქართველოში ყველაზე პოპულარული სამი წმინდა მხედარი, რომელთაგან წმ. თევდორე შუბითა და წმ. ევსტათი მომარჯვებული მშვილდით, დასავლეთ კედელზე შეისრულთაღოვან

ნიშებშია ჩაწერილი, წმ. გიორგი კი ტაძრის ცენტრალური სივრცის ჩრდილოეთ კედელზე „ლასია ქალაქის სასწაულის“ სახით, მოხატულობის დომინანტური სცენაა.

ამავე რეგისტრის გამორჩეული კომპოზიციაა დასავლეთ მკლავის სამხრეთ უბეში წმ. ქრისტეფორეს იშვიათი გამოსახულება (სურ. 5.), რომელიც ქართული მოხატულობებისთვის, შეიძლება ითქვას, უცხო იკონოგრაფიული ვერსიითაა მოწვდილი. ესაა გოლიათი „წმ. ქრისტეფორეს მიერ ქრისტეს მდინარეზე გადაყვანის“ სცენა, რომელიც ზომითა და მდებარეობით აშკარად თვალსაჩინოა დასავლეთ კარიდან ეკლესიაში შესული მნახველისთვის და მისი აპოტროპული დანიშნულება ეჭვს არ იწვევს. კომპოზიცია წარმოადგენს წყალში მდგომ ფრონტალურად გაშლილ, ქრისტეს „ისტორიული“ იკონოგრაფიული ტიპის წმ. ქრისტეფორეს, რომლის დეფორმირებული პროპორციები და მოკლე ტუნის ქვეშ უზარმაზარი შიშველი ფეხები გამორჩეულად თვალშისაცემია. მას მარჯვენა მხარზე ასევე შიშველფეხება ყრმა ქრისტე უზის, მარცხენა ხელში კი განედლებული კვერთხი უპყრია.

წმ. ქრისტეფორეს გამოსახვა, რომელიც წმ. მეომართა შორის მოიხსენიება (Walter, 2003: 214), ცნობილი და პოპულარულია როგორც აღმოსავლეთქრისტიანულ, ისე დასავლეთევროპულ იკონოგრაფიაში (Нестерова, 1982: 604-605; Walter, 2003: 214-216), თუმცა იშვიათია საქართველოში. XVII საუკუნის კედლის მხატვრობის ორიოდ ნიმუში (ხობი, სვეტიცხოველი (ჩიხლაძე, 2010: 250) წარმოადგენს ძალისთავა წმ. ქრისტეფორეს განსხვავებულ იკონოგრაფიას (Walter, 2003: 215; Chatzidakis, 1970: 63;). შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის ვარიანტი კი პოსტიზანტიური პერიოდის მართლმადიდებელ ქრისტიანულ ძეგლებში დასავლეთ-ევროპული კულტურის ზემოქმედების შედეგად ჩნდება მეტეორასა და ათონის მთის მონასტრებში გავრცელების შემდეგ (Walter, 2003: 216). ამ პერიოდის ათონის მოხატულობებში აღნიშნულია არა მხოლოდ დასავლეთევროპული ძეგლების გავლენა, იტალიური ფერწერიდან ნასესხებ ელემენტებსაც კი განიხილავენ (Vocotopoulos, 1997: 36). დასავლური მხატვრული გავლენები განხილულია ათონის მთის კედლის მხატვრობაზე მომუშავე ჩრდილო-დასავლეთი საბერძნეთის, თებეს მხატვრული სკოლის ნიმუშებთან მიმართებითაც, რომელიც კრეტულისგან განსხვავებით, ანტიკლასიკური მიმართულებით, ფიგურათა ნაკვთების ნაკლები დახვეწილებით, კომპოზიციათა გაუწონასწორობლობით, ექსპრესიული მოძრაობებითა და სპეციფიკური ტექნიკური დეტალით – სამოსის ნაწილებსა და შარავანდებზე რელიეფების გამოყენებით ხასიათდება (Vocotopoulos, 1997: 36-37). საქმე ისაა, რომ შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის სამხრეთი კედლის პირველსა და მეორე რეგისტრებში ცალკეულ ფიგურებს (მაგ. „იესეს ძირის“ წინას-

წარმეტყველებს, ღმრთისმშობლის გამოსახულებას), ქართული მოხატულობებისთვის უჩვეულოდ, რელიეფური შარავანდედი ადგათ. სწორედ ეს უკანასკნელი დეტალი, ყველა დანარჩენ მხატვრულ მახასიათებლებთან ერთად, შესაძლოა, შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის მოხატულობის სტილის ათონის მთის ჩრდილო-დასავლეთი საბერძნეთის მხატვრულ სკოლასთან დაკავშირების საფუძვლად მივიჩნიოთ.

დასავლეთევროპული გავლენის ანარეკლი, ვფიქრობთ, იკვეთება წმ. ქრისტეფორეს სცენის მიმდებარედ, სამხრეთ-დასავლეთით, შეისრული თაღით გამოყოფილ ნიშაში წარმოდგენილ კომპოზიციასთან მიმართებითაც, რომლის ზედა ნაწილი „აბრაამის მსხვერპლშეწირვის“ ბიბლიურ სცენას წარმოადგენს, მაგრამ ქვედა ნაწილი, რომელიც დღეს სამწუხაროდ, თითქმის აღარ ჩანს და XX ს-ის 70-იანი წლების ფოტოზედა შემოგვრჩა¹ (სურ. 6.), საგვარეულო საფლავის მხატვრული გაფორმება უნდა იყოს. კომპოზიციის ქვედა ნაწილი ეჭირა აკვნის ფორმის დასაკრძალავ სარეცელზე თუ სარკოფაგში მწოლიარე თვალდახუჭული ყრმის უჩვეულო გამოსახულებას, რომელიც, სავარაუდოდ, გარდაცვლილი ბავშვის სიმბოლური ხატება უნდა იყოს. კომპოზიციის ეს ფორმა, ვფიქრობთ, დასავლურ სამყაროში ეკლესიათა თაღებით გამოყოფილ დასაკრძალავ ნიშებში გარდაცვლილთა გამოსახვის მხატვრული ტრადიციის ანარეკლი შეიძლება იყოს. რაც შეეხება შინაარსს, აბრაამის სამსხვერპლო ბატკანი ამ შემთხვევაში ჩვილის უმანკოებისა და უცოდველობის მიმანიშნებელიცაა და ვფიქრობთ, მამია გურიელის ოჯახში მომხდარ რეალურ ამბავს ასახავს. საქმე ისაა, რომ შემოქმედის „ზარზმის“ მთავარი ქტიტორის – მამია II გურიელის (1600-1625) მიერ ხელმოწერილ ქრისტეს საფლავის სახელზე გაცემულ ერთ გუჯარში, ანუ „შეწირულების წიგნში“ მისი პირადი ტრადიციაცაა მოთხრობილი. ვიგებთ, რომ მეუღლის, ათაბაგის ქალის, თინათინის გარდაცვალების შემდეგ, მას მალევე დაედუპა უმრწემესი ვაჟი – მანუჩარი. ის ჩეხედენას რეზიდენციაში გარდაიცვალა და მამიამ მაშინვე დაიწყო ჩეხედენაში იერუსალიმის მეტოქი ეკლესიის მშენებლობა იქვე მყოფი იერუსალიმის პატრიარქი თეოფანეს ზედამხედველობით (ბურჯანაძე, 1958: 137). მანუჩარის გარდაცვალების თარიღად XVII-XVIII საუკუნეების ჟამნ-გულანზე მიწერილ ქრონიკებში 1612 წელია დასახელებული (ხუციშვილი, 2006: 57). შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის მოხატულობაში ჩართული ამ სიმბოლური კომპოზიციით კი, ვფიქრობთ, საგვარეულო სამკვლევო დაკრძალული მამიას უმრწემესი ვაჟის საფლავი იყო აღნიშნული და რადგან ეკლესიის მოხატვა დედოფალი თინათინის გარდაცვალებამდეა სავარაუდო, ის ტაძრის მოხატვიდან მალევე უნდა შეესრულებინათ.

შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის ჩრდილო-დასავლეთის მცირე კაპელის მოხატულობა ისევე, როგორც ამავე ეკლესიის ჩრდილოეთი ნავის აღმოსავლეთი ნაწილისა, სადაც აფსიდის კონქში კვლავ „მეუფე მეუფეთა და მღვდელმოდღვარი დიდის“ იკონოგრაფიის მაცხოვარია ჭადრაკული ფელონით, ხოლო მეორე რეგისტრში წმ. გრიგოლ ღმრთისმეტყველი გამლილ გრაგნილზე ბერძნული წარწერით, მკვეთრად განსხვავება ეკლესიის დანარჩენი დეკორისგან, როგორც მხატვრული გადაწყვეტის, ისე საშემსრულებლო ოსტატობის დონითაც. მათ აშკარად უფრო განსწავლული, პროფესიონალი მხატვრები ქმნიან. მცირე სამწირველოს საკურთხევლის კონქში დახვეწილი ნაკვეთებით პროფესიული გამორჩეული ჩვილადი ღვთისმშობლის ტახტზე დაბრძანებული, თავყანისმცემელი ანგელოზებით გარემოცული კომპოზიციაა. მეორე რეგისტრზე ბასილი დიდისა და გრიგოლ ღმრთისმეტყველის გამოსახულებებია შესაბამისის თანმდევი და გრაგნილზე დატანილი ლიტურგიული შინაარსის ბერძნული წარწერებით (ყაუხჩიშვილი, 2004: 137). კამარაში ქრისტე პანტოკრატორის, ხოლო დასავლეთ კედელზე მოწამეთა გამოსახულებების დაზიანებული და გადარეცხილი სილუეტები იკითხება. თალით გამოყოფილი ჩრდილოეთი კედელი, განმარტებითი წარწერების მიხედვით („გურიე[ლი] გიორგი“, „ელენე“), მკერდამდე შემორჩენილი, ფრონტალურად წარმოდგენილი გიორგი გურიელისა და დედოფალი ელენეს პორტრეტებს ეთმობა (სურ. 7). მათი სახის ნაკვეთების, სამოსისა და თავსაბურავის ნახატი უფრო ფაქიზი და დეტალურია, ვიდრე შემოქმედის „ზარზმის“ სხვა დანარჩენი ქტიტორებისა, თუმცა შეინიშნება სახის ოვალიდან განზე „გასული“, ყურების სპეციფიკური ფორმა, რომელსაც თმა არ ფარავს.

პოსტბიზანტიური მხატვრული საშუალებებით მინიშნებული სხეულის მოცულობითი ფორმებით, მათი შემომწერი ოსტატური, თუმცა უკვე სქემატური ნახატით, ფიგურათა დახვეწილი ტიპაჟითა და თმის უკან „გამოყოფილი“ ყურების სპეციფიკური დეტალითაც ამ მხატვრობასთან ყველაზე მეტ სიახლოვეს ცაიშის 1612-1619 წლებში შესრულებული მოხატულობა ამჟღავნებს (ზაქარაია, 1956: 10-31; ჩიხლაძე, 2016: 477-484). ისტორიული რეალიების გათვალისწინებით, ეს გვაძლევს საფუძველს, ვივარაუდოთ, რომ შემოქმედის „ზარზმის“ მეორე ფენა დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსის მალაქია I გურიელის დაკვეთით შეასრულეს იმავე მხატვრებმა, რომლებსაც მალაქია გურიელმა მანამდე ცაიშის ეკლესია მოახატვინა. ეს უნდა მომხდარიყო 1625 წლის შემდეგ, როცა მალაქია ევროპული და რუსული წყაროების ცნობით, ლევან II დადიანის მიერ სიმონ გურიელის დასჯის შემდეგ ავიდა მთავრის ტახტზე და ლევანისვე მხარდაჭერით სიკვდილამდე –1639 წლამდე განაგებდა გურიის სამთავროს (ანთელავა, 1990: 67-70). მცირე სამწირველო კაპელა, ვფიქრობთ, მალაქია გურიელმა საგვარეულო

ეკლესიაში საგანგებოდ "შექმნა" მშობლების – გიორგი II გურიელისა და დედოფალი ელენეს სახელზე, მიუხედავად იმისა, რომ იქვე, ჩრდილოეთ ნავის კედელზე მათი საქტიტორო გამოსახულებები მანამდე უკვე იყო შესრულებული მალაქიას უფროსი ძმის, მამია II გურიელის დაკვეთით.

ამდენად, შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესიის მოხატულობები, რომლის პირველი, ძირითადი ეტაპი 1600-1609/10 წლებს შორის, ხოლო მეორე, სავარაუდოდ, 1625-1636 წლებს შორის უნდა შესრულებულიყო, მასში წარმოდგენილ ისტორიულ პირთა ვრცელი გალერეითა და მრავალმხრივ საყურადრებო, უნიკალურ გამოსახულებათა შემცველი იკონოგრაფიული პროგრამით მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის XVII ს-ის პირველი ნახევრის როგორც ქვეყნის ისტორიის, ისე მისი კულტურული ორიენტაციის მიმართულებათა გამოვლენის თვალსაზრისით.

კომენტარი:

1. მაღლიერებით მინდა აღვნიშნო, რომ ცნობილი ფოტოგრაფისა და კედლის მხატვრობის სპეციალისტის – იგორ გილგენდორფის მიერ XX ს-ის 70-იანი წლებში გადაღებული ფოტოები წლების წინ გადმომცა ჩემმა მასწავლებელმა, ბმა იუზა ხუსკივაძემ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანთელავა, 1990: – ანთელავა ილია, „ლევან II დადიანი“, თბილისი, 1990.
2. ბაქრაძე, 1987: – ბაქრაძე დიმიტრი, "არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში (ატლასითურთ)", საბჭოთა აჭარა, 1987.
3. ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973: – ბატონიშვილი ვახუშტი, "აღწერა სამეფოსა საქართველოსა", ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1973.
4. ბერიძე, 1994: – ბერიძე ვახტანგ, "XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1994.
5. ბურჯანაძე, 1958: – ბურჯანაძე შოთა, "ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდისის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.)", წ. I, თბილისი, 1958.
6. დონ კრისტოფორო დე კასტელი, 1976: – დონ კრისტოფორო დე კასტელი, "ცნობები და აღბომი საქართველოს შესახებ", ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ, თბილისი, 1958.
7. ზაქარაია, 1956: – ზაქარაია პარმენ, „ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი“, თბილისი, 1956.
8. თაყაიშვილი, 1913-1914: – თაყაიშვილი ექვთიმე, „არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში“, ძველი საქართველო, III, ტფილისი, 1913-1914.

9. კალანდია, 2004: – კალანდია გიორგი, „ოდისის საეპისკოპოსოები (ცაიში, ბედია, მოქვი, ხობი)“, თბილისი, 2004.
10. პირთა ანოტირებული..., 1991: – „პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით“, I, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, ვ. კვეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ვ. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბილისი, 1991.
11. სოსელია, 1954: – სოსელია ოლღა, „ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური დაშლის ისტორიიდან (XIII საუკუნის შია წლებიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე)“, მასალები საქართველოსა და კავკასიის იტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბილისი, 1954.
12. ქართველიშვილი, 2006: – ქართველიშვილი თეა, „გურიის საეპისკოპოსოები (XV-XIX საუკუნეები)“, თბილისი, 2006.
13. ყაუხჩიშვილი, 2004: – ყაუხჩიშვილი თინათინ, „საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი“, მეორე შესწორებული და შევსებული გამოცემა, თბილისი, 2004.
14. ჩიხლაძე, 2000: – ჩიხლაძე ნინო, „მუხროვანის ეკლესიის საკონქო გამოსახულების იკონოგრაფიისთვის“, შალვა ამირანაშვილის სახელობის საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ნარკვევები, VI, თბილისი, 2000.
15. ჩიხლაძე, 2010: – ჩიხლაძე ნინო, „სვეტიცხოვლის მოხატულობანი“, სვეტიცხოველი, თბილისი, 2010.
16. ჩიხლაძე, 2016: – ჩიხლაძე ნინო, „XVII ს-ის 10-იანი წლების ოდიშის სამთავროს ისტორიულ პირთა გამოსახულებების იდენტიფიცირებისთვის“, საქართველოს უნივერსიტეტის VIII ყოველწლიური კონფერენცია ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში. საქართველოს უნივერსიტეტი, თბილისი, 2016.
17. ჩხატარაიშვილი, 1959: – ჩხატარაიშვილი ქველი, „გურიის სამთავრო (პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის ნარკვევი)“, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1959.
18. ჩხატარაიშვილი, 1986: – ჩხატარაიშვილი ქველი, „თეთროსანი და თეთროსნის დავითნი (ნარკვევი ფეოდალური ეპოქის ქართული კულტურის ისტორიიდან)“, საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, V, თბილისი, 1986.
19. ხუციშვილი, 2006: – ხუციშვილი ნიკოლო, „იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მიწათმფლობელობა საქართველოში“, საქართველოს ეკლესიის ისტორია, I, თბილისი, 2006.
20. Chatzidakis, 1970: – Chatzidakis M. "Muzee Byzantin Athenes", Paris, 1970.
21. Vocotopoulos, 1997: – Vocotopoulos P.L. "Catalogue of Exhibition: Treasures of Mount Athos", Thessaloniki, 1997.
22. Walter, 2003: – Walter Christopher, "The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition", London, New York, 2003.
23. Нестерова, 1982: – Нестерова О., "Христофор", Мифы народов мира, т. II, Москва, 1982.

სურათების სია:

1. შემოქმედის „ზარზმის“ ეკლესია.
2. მამია II გურიელის (1600-1625) საექტიტორო პორტრეტი. 1600-1609/10 წლებს შორის.
3. გიორგი II გურიელი (1564-1583 და 1587-1600) და მისი მეუღლე ელენე. 1600-1609/10 წლებს შორის.
4. ჯუმათელი მალაქია. 1600-1609/10 წლებს შორის.
5. „წმ. ქრისტეფორეს მიერ ქრისტეს მდინარეზე გადაყვანის“ სცენა 1600-1609/10 წლებს შორის.
6. „აბრაამის მსხვერპლშეწირვა“ და აკვნის ფორმის სარკოფაგში მწოლიარე ყრმა.
7. გიორგი II გურიელი (1564-1583 და 1587-1600) და მისი მეუღლე ელენე. 1625-1636 წლებს შორის.

შავიზღვის აუზის თეატრების გამომწვევები. კულტურისა და ბიზნესის კვითის თავისებურებები

აბსტრაქტი: უცხოურ თეატრებს აქვთ შემოსავლის წყაროების გაზრდის ისეთი პრაქტიკული საშუალებები დანერგილი, რაც ქართული თეატრისთვის თითქმის უცხოა. შავი ზღვის აუზის ქვეყნებისა და ქალაქების თეატრები მულტიფუნქციური და მრავალმიმართულებიანი ინდუსტრიებია. ბილეთებისა და არენდის გარდა, თეატრები მაყურებელს სთავაზობს სხვადასხვა სერვისს, მათ შორის, მუზეუმს, საგანმანათლებლო პროგრამებს, ფოიეს ღონისძიებებისთვის, კოსტიუმების გაქირავების სერვისს, ყვავილებისა და წიგნების მაღაზიებს, რესტორნებისა და კაფეების ფართო სპექტრს, სივრცეს კერძო სადღესასწაულო და საჯარო კულტურული ღონისძიებებისთვის. შავიზღვის აუზის ქვეყნებში თეატრები მრავალფუნქციური ინდუსტრიებია შესაბამისი ინფრასტრუქტურით.

ფოთისა და ბათუმის თეატრების რეპერტუარი არ გამოირჩევა მრავალფეროვნებით, რაც გულისხმობს სხვადასხვა ფორმის, სახეობის პროდუქტის შექმნას, რომელიც გათვლილი იქნება მიზნობრივი აუდიტორიისთვის. მიზნობრივი აუდიტორია კი არის: ბავშვები, მოზარდები, ტურისტები, ადგილობრივი მაყურებელი. ფოთისა და ბათუმის ადგილმდებარეობა, სხვა ქართულ თეატრებთან შედარებით, ორმაგად უწყობს ხელს სათეატრო სექტორის ნებისმიერ სეზონზე მუშაობას და საჭიროა, არა მხოლოდ საერთაშორისო პროექტების განხორციელება, არამედ ტურისტების მოზიდვა და საქართველოში კულტურის ტურიზმის განვითარების ხელშეწყობა. განხორციელებული კვლევა ნათელს ჰყენს იმ პრობლემებს, რომელიც დგას საქართველოს შემოქმედებით ინდუსტრიებში.

საკვანძო სიტყვები: შავი ზღვის აუზის თეატრები, ბიზნესი, კულტურა, მარკეტინგი, საშემსრულებლო ხელოვნება, თეატრი, ფესტივალი.

¹ ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Arts, Associate Professor at Shota Rustaveli State University of Theater and Cinema of Georgia

Challenges of Black Sea Basin Theaters. Peculiarities of Culture and Business Intersection

***Abstract:** Besides, the foreign theaters have implemented the practical means of increasing revenues, which are almost unfamiliar for Georgian theaters. The theaters of the Black Sea countries and cities are multifunctional and multidirectional industries. Except selling tickets and renting facilities, they suggest audience various services, including museum, educational programs, lobby for events, costumes rental service, flowers and book stores, wide range of restaurants and cafes, spaces for the festival and public culture events. The theaters in the Black Sea countries represent multifunctional industry with appropriate infrastructure.*

Poti and Batumi theaters haven't diverse repertoire, assuming developing various products, considered for various target audience. The target audience is following: children, teenagers, tourists, local spectators.

The location of Poti and Batumi theaters gives them opportunity to work despite the seasons, comparatively to other Georgian theaters, and implement not only international projects, but the activities to attract tourists and promotion of cultural tourism in Georgia.

***Key words:** Black Seas theatres, Business, Culture, Marketing, Performing arts, Theatre, Festival.*

* * *

კვლევა, რომელიც მომზადდა პროექტის „საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქების (ბათუმი, ფოთი) კომერციული და ინტერნაციონალური პოტენციალი საშემსრულებლო ხელოვნებაში“ ფარგლებში, ითვალისწინებდა საქართველოს შავიზღვისპირა ორი ქალაქის, ფოთისა და ბათუმის საშემსრულებლო ხელოვნების (თეატრები, ფესტივალები) ინდუსტრიის კომერციული და ინტერნაციონალური არსებული მდგომარეობის, რესურსების და პერსპექტივის კვლევას 2018-2021 წლებში. პროექტის მიზანი იყო, გვეწარმოებინა კვლევა ამ ორი ქალაქის საშემსრულებლო ხელოვნების ინდუსტრიების - თეატრებისა და ასევე სათეატრო ფესტივალების მაგალითზე, მათი კომერციალიზაციისა და ინტერნაციონალიზაციის მიმართულებით. კვლევის მიზანი, ამავდროულად იყო, შეგვესწავლა ის გამოცდილება, რაც ბოლო წლებში დააგროვა ორივე ქალაქმა. ასევე საინტერესოა, რამდენად აისახება დაგროვილი პრაქტიკა ამ ქალაქებში საშემსრულებლო ხელოვნების ინდუსტრიის კომერციალიზაციისა და ინტერნაციონალიზაციის პროცესზე. დასახელებული ორი შავიზღვისპირა ქალაქის მაგა-

ლითზე თეატრების რესურსების კვლევა კომერციალიზაციის თვალსწრისით წარმოდგენილი იქნებოდა საერთაშორისო გამოცდილების გარეშე. ამიტომ, კვლევისას ჩვენ შევისწავლეთ შავი ზღვის აუზის იმ ქვეყნების თეატრები, რომლებიც ეწევიან კომერციულ საქმიანობას. კვლევაში გამოყენებულია ხარისხობრივი კვლევის მეთოდი ნახევრად სტრუქტურული კითხვარების გამოყენებით. საკვლევი სუბიექტები იყვნენ შესაბამისი ფოკუსჯგუფები, რომელთა გამოკითხვაც კვლევისთვის სასურველი ინფორმაციისა და შედეგის მომტანი აღმოჩნდა. ყველა კითხვარი (შემოქმედებითი ინდუსტრიებისთვის, დარგობრივი სახელმწიფო ინსტიტუციების, თვითმმართველობებისა და ექსპერტებისთვის) შედგებოდა კონსტრუქციულად და თანმიმდევრულად დალაგებული ღია ტიპის კითხვებისგან, რათა არ შეზღუდულიყო ინტერვიუერი მისგან მაქსიმალური ინფორმაციის მისაღებად.

გამოიკითხა ადგილობრივი, შავიზღვისპირა ქალაქების (ბათუმი, ფოთი) თეატრების, საერთაშორისო ფესტივალებისა და საქართველოს მეზობელი ქვეყნების შავიზღვისპირა ქალაქების თეატრებისა და ფესტივალების ხელმძღვანელები, დარგის ექსპერტები და სახელმწიფო ინსტიტუტების წარმომადგენლები.

მიღებული მასალები დამუშავდა და გაკეთდა შესაბამისი ანალიზი, რომლის საფუძველზეც მომზადდა ერთგვარი სარეკომენდაციო პაკეტი, რომელიც დაეხმარება არა მხოლოდ საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქების, არამედ საქართველოში ფუნქციონირებად სამემსრულებლო ხელოვნების ყველა ორგანიზაციას სამემსრულებლო ხელოვნების ინტერნაციონალიზაციისა და კომერციალიზაციისთან დაკავშირებული პროცესების უკეთ მართვაში.

კვლევა მოიცავდა, ორ ეტაპს და ორ ნაწილს. კვლევის პირველ ეტაპზე შეისწავლილ იქნა ორი ქალაქის (ბათუმი, ფოთი) შემოქმედებითი ინდუსტრიებისა და სახელმწიფო ინსტიტუციების მიერ გატარებული ღონისძიებები, გადადგმული ნაბიჯები დარგის კომერციალიზაციისა და ინტერნაციონალიზაციის პერსპექტივისთვის. კვლევის მეორე ეტაპზე ჩატარდა ინტერვიუები და გამოკითხვები სათეატრო ორგანიზაციებისა და მუნიციპალიტეტების ხელმძღვანელებთან და შესაბამისი კომპეტენციის მქონე სახელმწიფო მოხელეებთან, სადაც გამოიკვეთა არა მხოლოდ ის, თუ როგორ ხედავენ ისინი მათ ქალაქებში არსებულ შემოქმედებითი ინდუსტრიების კომერციალიზაციის და ინტერნაციონალიზაციის პროცესს, არამედ არსებულ რეალობას.

კვლევის მნიშვნელოვანი ნაწილია საერთაშორისო პრაქტიკა, შავი ზღვის აუზის ქალაქების თეატრების, ფესტივალების, ადგილობრივი თვითმმართველობების მაგალითზე. ინფორმაცია შავი ზღვის აუზის თეატრების საქმიანობის სფეციფიკის შესახებ შევისწავლეთ ტრაპიზონის, სტამბოლის (თურქეთი), ოდე-

სის, სევასტოპოლის (უკრაინა), ვარნის, ბურგასის (ბულგარეთი), კონსტანცის (რუმინეთი) თეატრების მაგალითზე.

შემოქმედებითი ინდუსტრიის განვითარება ისეთ ქალაქებში, რომლებიც აქტიურ ტურისტულ ზონას წარმოადგენს, წარმოუდგენელია იდგეს განცალკევებით, ტურისტული რესურსის გამოუყენებლობის გარეშე. ქალაქების ადგილმდებარეობა ხელს უწყობს სათეატრო სექტორის ნებისმიერ სეზონზე მუშაობას და საჭიროა არა მხოლოდ საერთაშორისო პროექტების განხორციელება, არამედ ტურისტების მოზიდვა და საქართველოში კულტურის ტურიზმის განვითარების ხელშეწყობა.

განხორციელებული კვლევა წარმოაჩინს იმ პრობლემებს, რომლებიც დგას ქალაქების, ფოთისა და ბათუმის შემოქმედებით ინდუსტრიებში (კონკრეტულად, თეატრებისა და სათეატრო ფესტივალების მაგალითზე).

კვლევა ეფუძნება კულტურის დაწესებულებათა ოფიციალურ ონლაინწყაროებს, ცოცხალ ინტერვიუებს, სტატისტიკურ მონაცემებს...

კითხვაზე „შესაძლებელია თუ არა საქართველოში თეატრი, როგორც ხელოვნება, გახდეს კომერციული?“, რესპონდენტები (თეატრების ხელმძღვანელები, მარკეტინგის მენეჯერები, სახელმწიფო უწყებების შესაბამისი დეპარტამენტების ხელმძღვანელები, მუნიციპალიტეტების წარმომადგენლები, ექსპერტები) თანხმდებიან, რომ ქართულ თეატრს, რეალურად აქვს ამის რესურსი. ისინი ხედავენ, რომ შესაძლებელია სათეატრო პროდუქტები გახდეს კარგად გაყიდვადი, თუკი მოვუსმენთ მაყურებელს და მივაწვდით იმ სპექტაკლებს, რომლებიც მათ უნდათ. საინტერესოა რესპონდენტის, ბათუმის თოჯინებისა და მოზარდ მაყურებელთა სახელმწიფო თეატრის სამხატვრო ხელმძღვანელის (2017-2022 წლებში) – გიორგი ჩხაიძის პოზიცია ამ საკითხთან დაკავშირებით: „თეატრი აუცილებლად უნდა იყოს „საკასო“ სპექტაკლების შექმნაზე ორიენტირებული, პროდუქციის გაყიდვაზე. სწორედ, ეს უნდა იყოს მნიშვნელოვნად და ფუნდამენტურად გაწერილი სარეპერტუარო გეგმაში...“ (ჩხაიძე., 2021:136). მისივე აზრით, საკუთარი ფინანსების ქონა თეატრს მეტ შესაძლებლობას აძლევს, განვითარდეს და დადგას ახალი, უფრო საინტერესო სპექტაკლები. ამავე პოზიციას ეთანხმება რესპონდენტი ანდრო ენუქიძე (ბათუმის სახელმწიფო დრამატული თეატრის სამხატვრო ხელმძღვანელი 2017-2022 წლებში), რომელიც ამბობს, რომ „აუცილებლად უნდა დაიდგას ისეთი სპექტაკლები, რომელიც არა მხოლოდ ფინანსური სახსრების მოზიდვას ემსახურება, არამედ საზოგადოების აქტუალური პრობლემების გადაჭრას.“ (ენუქიძე., 2021:120) თუმცა, ბათუმის სახელმწიფო დრამატული თეატრის მარკეტინგის მენეჯერის – მიხეილ გაბაიძის აზრით, „შემოსავლების ალტერნატიულ წყაროებად შეიძლება განხილულ იქნას დონორი

ორგანიზაციები, კერძო კომპანიების სპონსირება და სხვა აქტივობები.“ (გაბაიძე., 2021:127) თუმცა, თეატრის სრულ კომერციალიზაციას მხარს არ უჭერს არც ერთი რესპონდენტი, ვინაიდან მის უმთავრეს ფუნქციად მაინც ქვეყნისა და მომავალი თაობისთვის სულიერი საზრდოს მიწოდებას მიიჩნევს, მაგრამ ისინი ამ მიზნების მარკეტინგულად კარგად შეფუთვის უჭერენ მხარს, თუნდაც, ახალგაზრდა თაობის მოსაზიდად.

როგორც აღმოჩნდა, საკუთარი ფინანსური რესურსების გაძლიერების მიზნით, თეატრები აქტიურად იყენებენ თეატრის რესურსებს, ძირითადად, შენობა-ნაგებობების მოკლე და გრძელვადიანი იჯარის გზით. გარდა ამისა, ისინი აწყობენ სხვადასხვა აქტივობას ღია კარის დღეების, ექსკურსიების, მსახიობებთან შეხვედრების სახით, რათა წახალისონ სამომავლოდ მაყურებლის შემოდიდება თეატრში. ყველაზე აქტიურად თეატრის რესურსებს ბათუმის თოჯინების თეატრი იყენებს, რომელიც ახერხებს დარბაზების გაქირავებას სხვადასხვა ღონისძიებისთვის, თეატრთან არსებობს საბავშვო თეატრალური სტუდია, სადაც სეზონზე 60 ბავშვი ირიცხება, ტელე-პავილიონი, იჯარით აქვს გაცემული ფართი, სადაც მოწყობილია კაფე, სამომავლოდ კი გეგმავენ თემატური მაღაზიისა და სახელოსნოს ორგანიზებასა და სხვ.

თეატრს მკაფიოდ აქვს ჩამოყალიბებული კომერციალიზაციისა და დამატებითი რესურსების მოზიდვის სტრატეგია. მათი მუშაობის მნიშვნელოვან კომპონენტად შავიზღვისპირა ქალაქების თეატრები ინტერნაციონალიზაციის მიმართულელებით განხორციელებულ აქტივობებს მიიჩნევენ. ინტერვიუების მიხედვით, ისინი აქტიურად ეკონტაქტებიან სხვა ქვეყნების თეატრებს (განსაკუთრებით აქტიური აღმოჩნდა კომუნიკაცია პოლონეთის თეატრებთან), დებენ მემორანდუმებს, მონაწილეობენ საერთაშორისო ფესტივალებში, ამზადებენ შესაბამის მარკეტინგულ მასალებს და სხვ. ისინი მიიჩნევენ, რომ: „ჩვენთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია, ჩვენი პროდუქცია იხილოს სხვა ქვეყნის მაყურებელმა, შესაბამისად, პრიორიტეტულიც კი არის ქვეყნიდან გასვლა სხვადასხვა ფესტივალზე. ჩვენ წინასწარ ვადგენთ საგასტროლო გეგმას, თუ სად გაემგზავრება თეატრი მთელი წლის განმავლობაში, ხშირად ეწყობა საგასტროლო ტურნე და დასი მიემგზავრება სპექტაკლით“ (ჩხაიძე., 2021: 143). შესაბამისად, თითოეული თეატრის მიერ ჩამოთვლილი საერთაშორისო პარტნიორების რიცხვი არცთუ ისე მცირეა. შავიზღვისპირა ქალაქების თეატრების საერთაშორისო ვიზიტებს პრაქტიკულად ყოველწლიურად აქვს ადგილი. ისინი ამ შესაძლებლობას იყენებენ ქართული თეატრალური სკოლის პრეზენტაციისთვის, ვინაიდან საზღვარგარეთ საქართველოს კულტურასთან გაცნობა აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს და საკმაო მოწონებით სარგებლობს. უცხოეთში წარდგენილი რე-

პერტუარი მინიმალურად შეიცავს ვერბალურ კომპონენტს, ვინაიდან, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ნაწილი შეიძლება იყოს ადაპტირებული (სუბტიტრებიტ), მაყურებელს მაინც უჭირს მიყოლა და სრული სიამოვნების განცდა. „სასურველია თეატრში ბილეთი აჭარულ ხაჭაპურზე იაფი არ ღირდეს.“ (ენუქიძე..., 2021:122) - ეს ფრაზა შეგვიძლია ავიღოთ თეატრის კომერციალიზაციის ლაიტ-მოტივად. თითოეული თეატრი ინდივიდუალურად განსაზღვრავს ბილეთების ღირებულებას. ძირითადად, ესაა ადგილი, სპექტაკლის ხარისხი, რამდენად ღირებულია იგი თეატრისთვის და ა.შ. ისინი მაქსიმალურად ცდილობენ, გაითვალისწინონ ქვეყანაში არსებული სოციალური მდგომარეობა და ფასების მატების საკმაოდ წინააღმდეგნი არიან. ეს განსაკუთრებით აღინიშნა ბათუმის თოჯინებისა და მოზარდ მაყურებელთა პროფესიული სახელმწიფო თეატრის წარმომადგენლის ინტერვიუში, ვინაიდან მათთვის „...მნიშვნელოვანია ხელმისაწვდომობა ნებისმიერი რეჟისორის მიერ დადგმულ სპექტაკლზე“ (ჩხაიძე..., 2021:277).

თეატრები მაყურებლების მოზიდვას სხვადასხვა ხერხით ცდილობენ, იქნება ეს ბილეთის ხელმისაწვდომი ფასი თუ უცხოელი რეჟისორების ჩართულობა ახალი პროდუქტის შემუშავებაში. ისინი ერთხმად თანხმდებიან, რომ უმნიშვნელოვანესია თეატრმა მაღალი ხარისხის სპექტაკლები აჩვენოს, რათა მაყურებელს დაბრუნების სურვილი მუდმივად ჰქონდეს. ასევე, ისინი უფასოდ დგამენ სპექტაკლებს მიზნობრივი ჯგუფებისთვის, რათა მათაც ჰქონდეთ შესაძლებლობა, მივიდნენ თეატრში და ისიამოვნონ.

თეატრები სხვადასხვა მარკეტინგულ მასალას იყენებენ მათი სპექტაკლების პოპულარიზაციის მიზნით, იქნება ეს აფიშა, რეკლამა საზოგადოებრივ ტრანსპორტზე, სოციალური მედია, ტელევიზია და ა.შ. განსაკუთრებით, აღსანიშნავია, რომ თეატრების მარკეტინგმა დიდწილად გადაინაცვლა ციფრულ სამყაროში და ისინი აქტიურად იყენებენ სხვადასხვა სოციალურ ქსელსა და ვებგვერდებს, მაყურებელთან საკონტაქტოდ. ბევრ შემთხვევაში, ისინი იყენებენ ფასიან რეკლამას, განსაკუთრებით კი მაშინ, როდესაც ახალ პროექტზე მუშაობენ.

თეატრების წარმომადგენლების თქმით, ისინი გარკვეული პერიოდულივით იკვლევენ მაყურებელს. ეს, ძირითადად, ხდება სოციოლოგიური გამოკითხვის მეშვეობით, ხოლო შედეგებს აანალიზებენ მაყურებლის სხვადასხვა დემოგრაფიული მახასიათებლის მიხედვით. ასევე, გამოყენებულია ფოკუს ჯგუფების მიდგომა, განსაკუთრებით ბათუმის თოჯინების თეატრის შემთხვევაში, როდესაც ისინი კორპორაციულად ავრცელებენ ბილეთებს. მნიშვნელოვანი კომპონენტია თეატრის სარეპერტუარო პოლიტიკა, რომელიც ბათუმის თეატრების აზრით, ყოველთვის გასათვალისწინებელია მაყურებლის მოზიდვის საკითხში. კომერციალიზაციის ასპექტში, სარეპერტუარო პოლიტიკას განსაკუთრებით ით-

ვალისწინებს ბათუმის თოჯინების თეატრი, რომელიც ცდილობს ბაზარზე მოთხოვნა-მიწოდების პრინციპი დააკმაყოფილოს და პატარა მაყურებელს შესთავაზოს ის პროდუქტი, რომელიც მისთვისაა საინტერესო. შესაბამისად, თეატრში უფრო აქტუალურია „დისნეის“ მოტივებზე დადგმული სპექტაკლები, ვიდრე ტრადიციული ქართული ზღაპრები, რომლებიც ნაკლებად ტენდენციურია ახალი თაობის მაყურებლებში. ფოთის თეატრის წარმომადგენლის აზრით კი, „სარეპერტუარო პოლიტიკა მარტო ფოთის თეატრში არაა, ყველგან გადასახედია, იმიტომ, რომ ქართულმა თეატრმა მაყურებელი დაკარგა.“ (ხუხია..., 2021:147)

თეატრებში მაყურებლის მცირე რაოდენობას, მათი წარმომადგენლები სხვადასხვა მიზეზს მიაწერენ. მათი აზრით, პირველ რიგში, გასათვალისწინებელია მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა, ასევე, „არასტაბილური სამუშაო გარემო, რაც წარმოდგენებზე წასვლის დაგეგმვისას შეიძლება განვიხილოთ ხელის შემშლელ ფაქტორად.“ (გაბაიძე..., 2021: 132) ასევე, მნიშვნელოვან ხელისშემშლელ ფაქტორად მიიჩნევენ შავიზღვისპირა რეგიონში თეატრის გარდა, გართობის ალტერნატიული საშუალებების მრავალფეროვან არჩევანს: „პოტენციურ მაყურებელთა ნაკლებობა, ასევე დამოკიდებულია თავისუფალი დროის დაგეგმვისას არჩევანის სიმრავლეში: კინოთეატრი, სხვადასხვა საკონცერტო დარბაზი თუ ღია სივრცეში გამართული საღამო, კაფე, რესტორანი, სპორტული სანახაობა, სუფთა ჰაერზე გასეირნება (ბულვარი, ბოტანიკური ბაღი და ა.შ.) და ამას დამატებული.“ (გაბაიძე..., 2021:132) ასევე, მნიშვნელოვან ფაქტორად მიიჩნევა ინტერნეტის როლის ზრდა პოტენციური მაყურებლის ცხოვრებაში, როდესაც მათ აღარ აქვთ მოტივაცია, მივიდნენ თეატრში. თუმცა, ყველაზე რადიკალური ამ საკითხის შეფასებისას, აღმოჩნდა ფოთის თეატრის წარმომადგენელი, რომლის აზრითაც: „ერთი, მეორე და მესამეც, მაგრამ ყველაზე მთავარი არის, რომ მაყურებლის ნაკლებობა არის სარეპერტუარო პოლიტიკით და სპექტაკლების ხარისხით, პირველ რიგში“ (ხუხია..., 2021:148).

მაყურებლებიდან კიდევ უფრო მცირე წილი მოდის უცხოელ მაყურებელზე/ტურისტზე. მიუხედავად იმისა, რომ განსაკუთრებით ბათუმი ტურისტულად აქტიური ქალაქია, ეს ფაქტი დიდად არ აისახება ტურისტების რიცხვზე თეატრებში. გამონაკლისია ერთეული შემთხვევები, როდესაც კონკრეტული კოლაბორაციული პროექტის ან ტურისტული კომპანიების მიერ დაგეგმილი აქტივობების ფარგლებში შევხვდეთ ტურისტებს თეატრებში, თუმცა, ეს საკმარისი არაა. პრაქტიკა აჩვენებს, რომ თეატრები თანამშრომლობენ აჭარის ტურიზმის დეპარტამენტთან, თუმცა, დიდად შედეგის მომცემი პროცესი არაა. მიუხედავად ამისა, თეატრები მაინც ცდილობენ, იაქტიურონ ტურისტული სეზონის განმავლობაში. როდესაც სხვა თეატრები შვებულებაში გადიან, ბათუმისა და ფოთის

დრამატული თეატრები მუშაობენ და კვირაში რამდენიმე სპექტაკლს სთავაზობენ მაყურებელს. მისგან განსხვავებით, ზაფხულში სეზონს არ აგრძელებს ბათუმის თოჯინების თეატრი, ვინაიდან „...არ არსებობს მოთხოვნა ზაფხულის პერიოდში, რადგან ჩვენი მუდმივი მაყურებელი მიემგზავრება ქალაქიდან დასასვენებლად.“ (გაბაიძე., 2021: 143) თეატრის კომერციალიზაციას საზოგადოების ერთი ნაწილი არ ემხრობა, ისინი თვლიან, რომ „თეატრი არ არის პროდუქტი, საზოგადოება არ არის კლიენტი“. ინტერვიუერი ასევე საუბრობს კერძო თეატრების აქტიურობაზე და ეფექტიან მუშაობაზე. თუმცა აქვე აღნიშნავს, რომ არც სახელმწიფო თეატრებს ემღებათ ხელი, განახორციელონ კომერციული საქმიანობები, მათ შეუძლიათ ორგანიზება გაუწიონ მასშტაბურ პროექტებს, რომელთა დამფინანსებლად და პარტნიორებადაც შეიძლება მოიწვიონ ბიზნესსექტორის წარმომადგენლები.

თუმცა, საქართველოში ბიზნესსექტორის მხრიდან სოციალური პასუხისმგებლობის ფარგლებში დაფინანსებული პროექტების რაოდენობა ძალიან მცირეა, თუმცა იგრძნობა მზარდი ტენდენციები. პრობლემის გადაჭრის გზად კი ინტერვიუერი, აჭარის ა.რ. განათლების, კულტურისა და სპორტის სამინისტროს კულტურის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი თამარ გუდავა, გვთავაზობს, „სახელმწიფოს მოქნილი საგადასახადო, სხვადასხვა წამახალისებელი შეღავათების დაწესების პოლიტიკა, ხელშემწყობი გარემოს ჩამოყალიბება, შესაბამისი ინსტიტუციური და საკანონმდებლო გარემოს შექმნა, ბიზნესის სოციალური პასუხისმგებლობის ზრდის პირდაპირპროპორციული შესაძლებელია გახდეს“ (გუდავა..., 2021:164)

თეატრის კომერციალიზაციას შედარებით დიდი პოტენციალი აქვს დიდ ქალაქებში ხოლო პატარა ქალაქებს კომერციალიზაცია მნიშვნელოვანწილად გასტროლებისას შეიძლება დარჩეს აქტუალური. როგორც რესპონდენტი ამბობს, სახელმწიფო არ ერევა ბილეთის ფასის დადგენაში, ორგანიზაცია თავად იღებს გადაწყვეტილებას, თუ რა მეთოდით იხელმძღვანელოს ბილეთის ფასის დადგენისას, ხოლო არენდის ღირებულება, რომელიც დამატებითი შემოსავლის წყაროა, ორგანიზაციისთვის არის აუდიტორული შეფასების შედეგად დადგენილი.

კვლევის მნიშვნელოვანი კომპონენტი იყო უცხოური (შავი ზღვის აუზის სათეატრო ქალაქების მაგალითზე) გამოცდილების გაცნობა. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ პოსტსაბჭოთა ქვეყნების თეატრების მოდელი ფაქტობრივად თანამედროვე ქართული თეატრის მართვის მოდელის იდენტურია, რასაც ვერ ვიტყვით რუმინეთის, ბულგარეთისა და თურქეთის მაგალითზე.

სტამბოლის, ტრაპიზონის, ვარნის, ბურგასისა და კონსტანცის თეატრები და სათეატრო ფესტივალები, მძლავრი შემოქმედებითი ინდუსტრიებია, რომლებ-

საც მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ ეკონომიკისა და ტურიზმის განვითარებაში. მიუხედავად იმისა, რომ თეატრების დიდი უმრავლესობა სახელმწიფო ბიუჯეტიდან ფინანსდება, თითოეული შემოქმედებითი ინდუსტრია ცდილობს, მეტი ფინანსური რესურსის მოზიდვას სხვადასხვა საშუალებით. მათ აქვთ შემუშავებული გარკვეული პოლიტიკა, რომელიც თეატრს და ფესტივალს აქცევს არამხოლოდ შემოქმედებით, არამედ კომერციულ ინსტიტუტად, რომელიც ერთდროულად ემსახურება ტურიზმის, სულიერი კულტურის, ფასეულობებისა და ღირებულებების განვითარებას, საზოგადოებრივი აზრის შექმნას და ცნობიერების ამაღლებას. უცხოური თეატრები მათ შორის, საოპეროც ორიენტირებულნი არიან ფართო სპექტრის მაყურებლის მოზიდვაზე, რომელთა შორის, მნიშვნელოვანი ადგილი მოზარდებს უჭირავთ. ერთი მხრივ, მოზარდებისთვის შექმნილი პროდუქტი კარგად იყიდება, ხოლო მეორე მხრივ, საბავშვო რეპერტუარი მომავალში მაყურებლის სტაბილურობის გარანტიაა. თეატრები ამ გზით ახერხებენ მაყურებლის მუდმივად შენარჩუნებას.

გარდა ამისა, უცხოურ თეატრებს აქვთ შემოსავლის წყაროების გაზრდის ისეთი პრაქტიკული საშუალებები დანერგილი, რაც ქართული თეატრისთვის თითქმის უცხოა. შავი ზღვის აუზის ქვეყნებისა და ქალაქების თეატრები მულტიფუნქციური და მრავალმიმართულებიანი ინდუსტრიები არიან. ბილეთებისა და არენდის გარდა, ისინი მაყურებელს სთავაზობენ სხვადასხვა სერვისს, მათ შორის, მუზეუმს, საგანმანათლებლო პროგრამებს, ფოიეს ღონისძიებებისთვის, კოსტიუმების გაქირავების სერვისს, ყვავილებისა და წიგნების მაღაზიებს, რესტორნებისა და კაფეების ფართო სპექტრს, სივრცეს კერძო სადღესასწაულო და საჯარო კულტურული ღონისძიებებისთვის. შავიზღვის აუზის ქვეყნებში თეატრები მრავალფუნქციური ინდუსტრიებია შესაბამისი ინფრასტრუქტურით.

მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს როლი საშემსრულებლო ხელოვნების კომერციალიზაციაში. მიუხედავად იმისა, რომ აჭარის ა.რ. განათლების, კულტურისა და სპორტის სამინისტროს გააჩნია გარკვეული პოლიტიკა, სტრატეგია, ის არ არის მაინც ეფექტური აღნიშნული მიმართულების განვითარებასა და ხელშეწყობისთვის, რადგან არ ემსახურება გრძელვადიან პროექტებს. აჭარის ტურიზმის დეპარტამენტის ადმინისტრაცია კი აცნობიერებს რა საშემსრულებლო ხელოვნების როლს ტურიზმის განვითარებაში, სთავაზობს თანამშრომლობას, როგორც სახელისუფლებო ინსტიტუციებს, ისე შემოქმედებით ინდუსტრიებს ერთობლივი ტურისტული პაკეტების შესამუშავებლად, რომელიც გათვლილი იქნება, როგორც ადგილობრივ, ისე უცხოელ ტურისტებზე.

კვლევის შედეგად აღმოჩნდა, რომ 2018-2020 წლებში შავიზღვისპირა ქალაქების თეატრების დაფინანსება აჭარის რეგიონის მაგალითზე ცვალებადია, 2018-

2019 წლებში, ბათუმის დრამატული თეატრის ბიუჯეტის მატება შეინიშნება (ბათუმის საერთაშორისო თეატრალური ფესტივალის დაარსებისა და ჩატარების ხარჯზე), ხოლო 2020 წელს, კლება, რაც პანდემიით არის გამოწვეული. ბათუმის თოჯინებისა და მოზარდ მაყურებელთა თეატრის მაგალითზე კი, 2018-2020 წლებში სამინისტროს მიერ თეატრის დაფინანსება იკლებს. იგივე ტენდენცია იკვეთება ფოთის დრამატული თეატრის მაგალითზეც, 2018 წლის შემდეგ, 2019 წელს თეატრის დაფინანსება შემცირდა, ხოლო 2020 წელს ოდნავ გაიზარდა. შავიზღვისპირა სამ თეატრს შორის ფოთის დრამატული თეატრი ლიდერია ადგილობრივი გრანტების მობილიზებაში. 2018-2020 წლებში ფოთის დრამატულმა თეატრმა 85 000 ლარის მოპოვება შეძლო ადგილობრივი გრანტების სახით, ბათუმის ორივე თეატრის მიერ მოპოვებული გრანტების ციფრი შეადგენს 0.00 ლარს.

კვლევის შედეგად მიღებულ იქნა რეკომენდაციები, რომელთა ნაწილი ასე ფორმულირდა: 1). თეატრები და ფესტივალები მოგებიანნი რომ გახდნენ, საჭიროა, შემუშავდეს გრძელვადიანი პროგრამა და გრაფიკი. პირველ რიგში კი – არსებული მდგომარეობის საფუძვლიანი შესწავლა. თითოეული თეატრის/ფესტივალის დანიშნულების და ფინანსური საქმიანობის აუდიტი; ამ შეფასების წარდგენა სექტორისა და დაინტერესებული მხარეებისთვის, რომლის საფუძველზე უნდა შემუშავდეს დაფინანსების სისტემის ძირეული რეფორმის გეგმა, რომელიც უნდა გააცნონ საშემსრულებლო სექტორს/ ფესტივალების ორგანიზატორებს, რომელთან ერთადაც უნდა შემუშავდეს, ასევე, ახლებური მიდგომებისა და მუშაობის/რეპერტუარის განახლების გეგმა. 2). რეფორმის მიმდინარეობის პროცესში უკვე მიღწეული არ უნდა დაიკარგოს, მაგრამ ცვლილებები გარდაუვალია თეატრების მართვის სისტემაში. ეს მექანიზმი უნდა შეიცვალოს საკანონმდებლო დონეზე, რათა შემოქმედებითმა ინდუსტრიებმა მეტი სარგებელი მოუტანონ სახელმწიფოსა და საზოგადოებას. 3). ყველა თეატრმა უნდა შეიმუშავოს, მინიმუმ 3-წლიანი, სამოქმედო გეგმა (რეპერტუარი, დაგეგმოს გასტროლები, აამდლოს თანამშრომელთა კვალიფიკაცია, შექმნას საგანმანათლებლო პროგრამები, საზოგადოებასთან, მაყურებელთან მათ შორის შშმ პირებთან მუშაობის პროგრამები), რომელიც გამჭვირვალე და ხელმისაწვდომი იქნება საზოგადოებისთვის. 4). საშემსრულებლო ხელოვნების (თეატრებისა და ფესტივალების მაგალითზე) კომერციალიზაციის სტრატეგია უნდა შეიმუშაოს თავად თეატრმა და ფესტივალების ორგანიზატორებმა კულტურის, ეკონომიკის, ტურიზმის, ინფრასტრუქტურის სამინისტროებთან ერთად, რადგანაც კომერციალიზაციის შედეგი სახელმწიფო ბიუჯეტში ირიცხება; აუცილებელია ჩატარდეს კვლევა, რომელიც დაადგენს შემოქმედებითი ინდუსტრიების შენატანს სახელმწიფო ბიუ-

ჯეტში, მხოლოდ ამის შემდეგ განისაზღვრება კულტურის სფეროს როლი სახელმწიფოს, არა მხოლოდ სულიერ, არამედ ეკონომიკურ განვითარებაშიც. 5). ქართული თეატრი უნდა ფოკუსირდეს ადგილობრივი მაყურებლის/მსმენელის საჭიროებებზე. ეს, არ გამორიცხავს ე. წ. უცხოელებზე გათვლილ სპექტაკლებს, მაგრამ ფოკუსი უნდა იყოს ადგილობრივი მაყურებლისთვის საჭირობო-ტო/საინტერესო თემები, დადგმის ინოვაციური მეთოდები და მაყურებელთან აქტიურად ურთიერთობა. 6). აუცილებელია თავად საშემსრულებლო სახელოვნებო ორგანიზაციებმა გაიაზრონ კომერციალიზაციის მნიშვნელობა, რომ კომერციალიზაცია არ ნიშნავს სახელოვნებო პროდუქტის ხარისხის შემცირებას. 7). კომერციალიზაციის გზის გასავლელად, აუცილებელია სახელოვნებო საშემსრულებლო ორგანიზაციების მენეჯმენტის გაძლიერება სწავლებისა და ტრენინგების გზით. 8). თეატრებისა და ფესტივალების ადმინისტრაციულმა გუნდებმა უნდა ისწავლონ მარკეტინგი, რომელიც არტმენეჯმენტში წარმატების ქვაკუთხედიანია. სახელოვნებო საშემსრულებლო ორგანიზაციების მფლობელობაში აქტივების გააზრება, რაც ნიშნავს მათ მფლობელობაში არსებული ყველა აქტივის გამოყენებას. 9). საჭიროა თეატრის, რეგიონის, სახელოვნებო პროდუქციის მარკეტინგის დინამიკური, ახლებური, სტრატეგიულად დაგეგმილი მარკეტინგი, მისი გამტარებლების ენთუზიაზმი და თეატრის/ ფესტივალის გუნდის თითოეული წევრის მიერ გააზრება იმისა, რომ მის პროფესიულ კეთილსინდისიერებაზეა დამოკიდებული თეატრის/ფესტივალის წარმატება. 10). თეატრებმა უფრო ხშირად უნდა მიმართონ სხვადასხვა სერვისს, ორგანიზაციას კონფერენციებისა და საღამოების არაორდინარულ სივრცეში ჩასატარებლად; ფოტოგადაღებებს კულისებს მიღმა; საგანმანათლებლო პროგრამებს; სპექტაკლის შემდეგ სცენის მიღმა ტურს ლიმიტირებული რაოდენობის VIP ბილეთით ან ბილეთზე ფასნამატით, როცა მაყურებელს უკვე მიღებული აქვს სპექტაკლიდან შთაბეჭდილება და მზად არის, უფრო ახლოს „შეხოს“ და მეტი გაიგოს მის შესახებ, ტურებს თეატრსა და მუზეუმებში ფინანსური მდგრადობის გასაძლიერებლად და სხვა ბიზნესიდეებს სახელოვნებო-საშემსრულებლო ორგანიზაციების კომერციალიზაციისთვის. 11). თეატრებს და ფესტივალებს მთლიანად გადასახედი აქვთ ბილეთის განფასების სტრატეგიები. არსებობს ბილეთის ფასის გამოთვლის ტექნოლოგიები ადგილების რაოდენობებიდან და უკვე არსებული გაყიდვების რაოდენობების უკუშებრუნებით, სადაც ოქროს ხაზი (equilibrium) უნდა გაავლოს კომპანიამ და დაადგინოს, თუ რა უნდა ღირდეს ბილეთი, რომ არსებული ადგილების მიმდინარე გაყიდვით საუკეთესო შედეგი აჩვენოს თეატრმა/ფესტივალმა.

კვლევის შედეგად მიღებული რეკომენდაციები, საერთაშორისო გამოცდილება და ექსპერტთა მოსაზრებები არის ერთგვარი მეგზური არა, მხოლოდ ფოტისა და ბათუმის, არამედ ზოგადად საქართველოში არსებული სამემსრულებლო ხელოვნების სექტორისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გაბაიძე., 2021: - გაბაიძე მიხეილი, ინტერვიუ წიგნში „საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქების (ბათუმი, ფოთი) კომერციული და ინტერნაციონალური პოტენციალი სამემსრულებლო ხელოვნებაში (თეატრები და სათეატრო ფესტივალები)“, გამომც. „თანამედროვე ქართული თეატრის კვლევის ცენტრი“, თბილისი, 2021.
2. გუდავა., 2021: - გუდავა თამარი, ინტერვიუ წიგნში „საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქების (ბათუმი, ფოთი) კომერციული და ინტერნაციონალური პოტენციალი სამემსრულებლო ხელოვნებაში (თეატრები და სათეატრო ფესტივალები)“, გამომც. „თანამედროვე ქართული თეატრის კვლევის ცენტრი“, თბილისი, 2021.
3. ენუქიძე., 2021: - ენუქიძე ანდრო, ინტერვიუ წიგნში „საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქების (ბათუმი, ფოთი) კომერციული და ინტერნაციონალური პოტენციალი სამემსრულებლო ხელოვნებაში (თეატრები და სათეატრო ფესტივალები)“, გამომც. „თანამედროვე ქართული თეატრის კვლევის ცენტრი“, თბილისი, 2021.
4. ჩხაიძე., 2021: - ჩხაიძე გიორგი, ინტერვიუ წიგნში „საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქების (ბათუმი, ფოთი) კომერციული და ინტერნაციონალური პოტენციალი სამემსრულებლო ხელოვნებაში (თეატრები და სათეატრო ფესტივალები)“, გამომც. „თანამედროვე ქართული თეატრის კვლევის ცენტრი“, თბილისი, 2021.
5. ხუხია., 2021: - ხუხია თენგიზი, ინტერვიუ წიგნში „საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქების (ბათუმი, ფოთი) კომერციული და ინტერნაციონალური პოტენციალი სამემსრულებლო ხელოვნებაში (თეატრები და სათეატრო ფესტივალები)“, გამომც. „თანამედროვე ქართული თეატრის კვლევის ცენტრი“, თბილისი, 2021.

მაია ჭიჭილეიშვილი / Maia Chichileishvili¹

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

მაჭახლის ხეობის საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები

აბსტრაქტი: მაჭახლის ხეობა მდიდარია ეთნოგრაფიული ყოფის ელემენტებით, ტრადიციული საცხოვრებელი სახლებითა და სამეურნეო ნაგებობებით, რომლებიც, ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ავთენტურობით, წარმოადგენენ ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გამორჩეულ ნიმუშებს. საცხოვრებელი კომპლექსები, აჭარული და ლაზური ტრადიციით აშენებული სახლები, სამეურნეო ნაგებობანი (ნალია, მარანი, ფურნე, საბძელი და სხვ) ეთნოლოგიის საინტერესო სურათს ქმნის. თუმცა თანამედროვე მოდერნიზაციის პროცესები დიდი გამოწვევის წინაშე აყენებს ამ ფასეულობების დაცვას. წლების წინ აღნუსხული ზოგიერთი საცხოვრებელი კომპლექსი თუ ნაგებობა დღეს აღარ არსებობს, რაც გვიჩვენებს, რომ კულტურული ტრადიციების შენარჩუნებისა და მზარდი ტურისტული სექტორის განვითარებისათვის, სახელმწიფოსა და საზოგადოების მხრიდან, დიდი მნიშვნელობა კულტურული ფასეულობებისა და ძეგლთა დაცვის პრევენციული ღონისძიებების გატარებას უნდა ენიჭებოდეს.

საკვანძო სიტყვები: მაჭახლის ხეობა; საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი; კულტურული მემკვიდრეობა

Residential and Agricultural Buildings of Machakheli Valley

Abstract: Machakheli valley is rich in elements of ethnographic, traditional residential houses and agricultural buildings, which, still preserved in authenticity, represent an outstanding pattern of Georgian cultural heritage. Residential complexes, houses built in the Ajarian and Laz traditions, and agricultural buildings (a barn, wine cellar, bakery, hayloft, etc.) create an interesting picture of the ethno village. However, contemporary modernization processes pose a significant challenge to the preservation of these values. Some residential complexes and buildings that were accounted for years ago no longer exist today, which indicates that for the preservation of cultural traditions and the development of the growing tourism sector, the state and society must attach significance to the preventive activities for the protection of cultural values and monuments.

Key words: Machakheli valley; Residential and agricultural buildings; Cultural heritage

¹ ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი / PhD in Art Studies, Senior Researcher, Niko Berdzenishvili Institute, Batumi Shota Rustaveli State University

* * *

მაჭახლის ხეობა მდიდარია ეთნოგრაფიული ყოფის ელემენტებით, ტრადიციული საცხოვრებელი სახლებითა და სამეურნეო ნაგებობებით, რომლებიც, ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ავთენტურობით, წარმოადგენენ ქართული კულტურული მემკვიდრეობის გამორჩეულ ნიმუშებს.²

აჭარის ხალხური ხუროთმოძღვრების თავისებურებების, საცხოვრებლის ტიპებისა და ტექნოლოგიური საშუალებების, ხეზე კვეთილი ორნამენტების ეთნოგრაფიულ შესწავლაში დიდი წვლილი მიუძღვით ქართველ მეცნიერებს - ი. ადამიას, მ. გარაყანიძეს, თ. ჩიქოვანს, ჯ. ვარშალომიძეს, ჯ. მიქელაძეს და სხვ. თუმცა, გასული საუკუნის 50-60-იანი წლების შემდეგ, რეგიონში, ფაქტობრივად, არ განხორციელებულა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების ფართო მასშტაბის რევიზია, აღნუსხვა-შესწავლა, არ შემუშავებულა კულტურული მემკვიდრეობითი თვალსაზრისით ღირებული, ჯერ კიდევ შემორჩენილი ისტორიული საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების საადრიცხვო და აზომვითი დოკუმენტაცია და მათი დაცვის პრევენციის ღონისძიებების დასახვის გეგმა.

მაჭახლის ხეობის საცხოვრებელი ნაგებობები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ქედისა და ხელვაჩაურის მთიანი და ასევე ბარის ზოლში ექცევა. საცხოვრისის ტრადიციული სახეები, წინაპართა ნანგრევებზე დროდადრო აღდგენილი სამეურნეო ნაგებობები, გასული საუკუნის შუა ხანებამდე უწყვეტად აგრძელებენ არსებობას. თუმცა, თანამედროვე მიდგომების შედეგად, ხისა და ქვის არქიტექტურას თანდათან ცვლის თანამედროვე ტიპის ქვის, ბეტონის საცხოვრებელი სახლები, დავიწყებას ეძლევა ხით ხურობის ტრადიციები. XX საუკუნის 90-იან წლებამდე, რამდენადმე იზოლირებულ, მკვლევარ-მეცნიერთა ფართო წრეებისათვის ნაკლებად მისაწვდომ სასაზღვრო ზოლში მდებარეობამ, ხელი შეუწყო ამ მხარეში დასახლებისა და სამეურნეო ცხოვრების წესის კონსერვატიულობას, სოციალური ურთიერთობებისა და კულტურული ტრადიციების შენარჩუნებას,

² 2018-2019 წლებში აჭარის მთავრობის მხარდაჭერით დაიწყო ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში „მაჭახლის ხეობაში ეთნოსოფლის განვითარების“ პროექტზე მუშაობა, რომელიც ითვალისწინებდა ბუნებრივი, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის რეაბილიტაციასა და ტურისტული ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელებას (ვიზიტორთა ცენტრის მშენებლობას), ამ სექტორში კულტურული მემკვიდრეობის ჩართვას. ნაშრომში წარმოჩენილია აღნიშნული პროექტის ფარგლებში ჩატარებული კომპლექსური ექსპედიციის შედეგად გამოვლენილი კულტურული მემკვიდრეობის საინტერესო ნიმუშები და მათი მდგომარეობის შეფასება. პროექტის ავტორი - „ქართული სახლი“. ჩართული პირები: არქიტექტორ-რესტავრატორი - ნანა მეფარიშვილი, ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლები: ეთნოგრაფები ნოდარ კახიძე, როინ მალაყმაძე, თამილა ლომთათიძე, არქეოლოგი ამირან კახიძე, ხელოვნებათმცოდნე მაია ჭიჭილიეიშვილი. მაჭახელას „ეთნოსოფლის“ საინფორმაციო ცენტრი მდინარე აჭარისწყალზე მდებარე რკინის ხიდთან აშენდა, ამ ხიდს 2019 წელს მიენიჭა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი.

რაც ქმნის მეტ-ნაკლებად ავთენტური ეთნოსოფლის სურათს და საინტერესოა, როგორც კულტურული მემკვიდრეობის აღწერ-აღნუსხვისა და შენარჩუნების, ასევე, რეგიონის ტურისტული პოტენციალის წარმოჩენის თვალსაზრისით.

მაჭახლის ხეობაში, ისევე როგორც ზოგადად ქართულ ხალხურ ხუროთ-მოდვრებაში, განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობებთან კომპლექსს, რომელიც ასახავს მეურნეობისა და სოციალური ყოფის ფორმებს, სამშენებლო ტრადიციებს, რწმენა-წარმოდგენებს, ლოკალურ ეთნიკურ თავისებურებებს. აჭარის საცხოვრებელი კომპლექსის ვერტიკალურ-ჰორიზონალური პრინციპის თანახმად გამოარჩევენ: აჭარულ, ლაზურ და ოდა სახლებს (ადამია, 1956; მიქელაძე, 2009: 407-408). აჭარის ტერიტორია, საცხოვრებელი ნაგებობების მიხედვით, ძირითადად 4 ვერტიკალურ ზონად იყოფა: 1. სამხრეთ-აღმოსავლეთი - ხულოსა და შუახევის სოფლები 2. სამხრეთ-დასავლეთი (ქედისა და ხელვაჩაურის მხარის მთიანი სოფლები), 3. ბარის ზონა (ნაწილობრივ ხელვაჩაურისა და მთლიანად ქობულეთის მხარე) 4. ალპური და სუბალპური ზონა (მიქელაძე, 1982: 403-408).

მაჭახლის ხეობას ახასიათებს აჭარის მეორე ზონის საცხოვრებლების თავისებურებები. მაღალმთიანი ზონის პირველი სართულის ახორის ნაცვლად აქ მარანი და სამეურნეო სათავსია. ქედა-ხელვაჩაურის ზონის საცხოვრებელი სახლები დაგეგმარებით ერთნაირია, თუმცა ნაგებია შერეული მასალით - ქვითა და ხით. ამავე ზონაში გავრცელებულია აჭარული სახლის გეგმის მქონე ციხე-სახლები, რომელთაც ახასიათებს ქვითა და კირხსნარით ნაგები პირველი სართულის პალატები ბუხრებითა და ხეობისაკენ გახსნილი, ზოგჯერ სათოფურების მსგავსი, თაღოვანი ან სწორკუთა სარკმლებით (ოთარ ხინკილამის სახლი სოფელ ხინკილეთში, ნაკაშიძეების სახლი ქოსოფელში). შენობებს გამოარჩევს რელიეფს მორგებული მდებარეობა, ფასადების განსხვავებული მოცულობებითა და სართულიანობით წარმოდგენა, მაღალი სამშენებლო კულტურა, საყრდენი კედლების, ღიობებისა და ბუხრებისათვის კარგად დამუშავებული ქვის კვადრების წყობა, შერეული მასალის ფერისა და ფაქტურის გამომსახველობა. საცხოვრებელი სახლის პლასტიკური ელემენტია მძლავრად შვერილი პირამიდული სახურავი, ზოგჯერ კი მეორე სართულის აივნისანი პორტიკი გარე კიბით, ან ე.წ. კოშკი. სახლის ლოჯია-აივნები, ხის კიბეები რამდენადმე მოკლებულია მხატვრულ ელემენტებს და თავისი პრაგმატული გადაწყვეტით ეხმიანება შენობის სადა ფორმებს. საცხოვრებელი სახლის ერთ-ერთი ელემენტია პირველი სართულის პალატის წინ მდებარე სვეტებიანი ვერანდა, რომელსაც სამეურნეო დანიშნულება გააჩნია. მთის ფერდზე შეფენილი საცხოვრებელი სახლები გადაჭურებენ ხეობებს და ჰარმონიულად ერწყმიან გარემოს.

მაჭახელას ხეობაში აჭარული საცხოვრებელი სახლის მეტ-ნაკლებად ტიპური ნიმუშია ნოდარ კახიძის სახლი სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში. ნაგებობის გამომსახველობას მოხდენილი პროპორციები, აივნის ბოძებს დამყარებული მძლავრად შვერილი სახურავი, კიბისა და ორმხრივი აივნების სადა, ბრტყელი ლარტყებიანი მოაჯირები, ქვისა და ხის მასალის ფერადოვნება განსაზღვრავს. საკარმიდამო ეზოს სიღრმეში მდებარე ორსართულიანი სახლის ქვედა სართული ნაგებია ქვითა და კირხსნარით, ხოლო მეორე - ხის მასალითა და ქვით. ხის კედლებში ჩაშენებული კარგად გათლილი კვადრებით ნაგები ბუხრის ქვები, სიმყარესთან ერთად, გამომსახველობას ანიჭებს ვერტიკალურ სეგმენტებად დაყოფილ მონაცრისფრო ფიცრულ კედლებს. შენობის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მხარე აგებულია XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე, ხოლო სამხრეთ აღმოსავლეთი ნაწილი მიშენებულია გასული საუკუნის 30-იან წლებში. გვიანი მიშენების შედეგად სახლის გეგმარება ასიმეტრიულ ხასიათს იძენს. შენობის პირველი, ქვით ნაგები სართულის ხის ტიხრებით გაყოფილი სადგომები ახორისა და სამეურეო სათავისთვის იყო განკუთვნილი. სათავის ქვის ბუხრის თაღი - ქემერი დეკორატიულადაა შემკული სამკუთხა, რკალისებური და დიაგონალური ხაზებით შედგენილი ფრიზებით. ბუხრის თავზე ჩაშენებულია მუზარადის ფორმის შეისრულთაღვანი თავჩა. ბუხრის ორნამენტულ მორთულობას ქართული ხის ნაკეთობებისათვის ტრადიციული დაბალი კვეთა ახასიათებს. შენობის პირველ სართულის ღია ვერანდა, ე.წ. „სახლქვეშა“, ზამთარში საქონლის სადგომად გამოიყენებოდა. მოგვიანებით ვერანდის გახსნილი ნაწილი უსწორ-მასწორო ხის ფიცრებით ამოაშენეს. სახლის მეორე სართულის გეგმარება, ძირითადად, „აჭარული ტიპის“ სახლის მსგავსად, დერეფნის ორ მხარეს განთავსებული საცხოვრებელ ოთახებს ეფუძნება. კიდევ ერთი, ლოჯია - აივანთან დამაკავშირებელი მოკლე ტალანი გააჩნდა შენობის გვიან მიშენებულ ფრთასაც. ბუხრიანი ოთახი „მუთვადი“ ტრადიციულად, ოჯახის უფროსი წევრების საძინებელს და, ასევე, სასადილოს ოთახს წარმოადგენდა. ინტერიერიც, აჭარული სახლის ტრადიციის მიხედვით, ქვის ბუხრის ორ მხარეს ჩასმულ კარადებს, საძინებელ ტახტებსა (სექვი) და ავეჯს (ზანდუკი) შეიცავდა. ბუხრის გვერდით კედელში დატანებული მილი ადასტურებს, რომ აქ დასაბანი ადგილიც იყო მოწყობილი. ნ.კახიძის ინფორმაციით, საცხოვრებელი სახლის ყველაზე გამომსახველი დეტალი, ქვის ბუხრები ლაზი ოსტატის - რეჯებ უსტას ნახელავი იყო. ერთ-ერთ ბუხრის სამმაგი ტეხილთაღვანი ქემერიის ისრული ქიმი ბორჯღალითა და ასტრალური გამოსახულებებით - ვარსკვლავებით, წრეებით, ნახევარწრეებისა და სამკუთხედების მოტივებით შედგენილი ფრიზებით იყო შემკული, რაც უძველეს წარსულიდან მომდინარე ნიშან-სახოებრივი სისტემის მდგრადობასა და ტრადიციების

უწყვეტობას ადასტურებს. სახლს უკანა, სამეურნეო ეზოსთან დამაკავშირებელი კიბეც გააჩნდა. სახლი და სამეურნეო შენობები ავარიული მდგომარეობაშია. სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში შემორჩენილი ნ. კახიძის საცხოვრებელი სახლი წარმოადგენს ტრადიციული აჭარული საკარმიდამო კომპლექსისა და საცხოვრებელი სახლის საინტერესო ნიმუშს.

მაჭახლის ხეობის ტრადიციული საცხოვრებლის ნიმუშია სოფელ ზედა ჩხუტუნეთში შემორჩენილი ერთერ კახიძის საცხოვრებელი სახლი. ეზოს სიღრმეში, მთის ფერდზე მდებარე ქვის საძირკველიანი შენობის ერთი მხარე ორსართულიანია, ქვედა ნაწილი საკარმიდამო ფერდზე გაშენებული ბაღის მხარეს მიმართულ ღია ვერანდაა, ხოლო მეორე ფანჯრებითა და ლოჯია-შუშაბანდით გახსნილ სართული. სახლის სამი მხარე ფერდის მოსწორებულ მოედანზეა აღმართული. იგი აგებულია კარგად გათლილი სწორკუთხა ქვებითა და ხის ფიცრების მჭიდრო ფაქიზი წყობით. შენობა ორგანულად ერწყმის რელიეფს და ყოველი მხრიდან განსხვავებული ფასადებით წარმოგვიდგება. კედლის სწორხაზოვან, ფიცრულ ზედაპირს რიტმულობას სძენს სწორკუთხა ფანჯრის ღიობები, ვერტიკალური ძელებით სეგმენტებად დაყოფილი კედლის სიბრტყეები. ინტერიერის გადაწყვეტა აქაც დერეფნის გვერდებზე საცხოვრებელი სათავსების განთავსების პრინციპს ეფუძნება. გრძივ ღერძზე განვითარებული დერეფნის გარდა კიდევ ერთი - ვიწრო ნახევარტალანი ფერდისაკენ ორიენტირებული შუშაბადისაკენ მიემართება. ქვის ბუხარს, ნ. კახიძის სახლის მსგავსად, ტეხილთალოვანი ქემერი (ბუხრისთავი) ამშვენებს. სამხრეთი ფასადიდან ფერდისაკენ კიდევ ერთი საცალფეხო ქვის კიბე მიემართება, რომელიც შენობას სახლქვეშა, ბოძებით გახსნილ სივრცესთან აკავშირებს. ქვედა, ქვის ნაგებ სართულს სამეურნეო დანიშნულება ჰქონდა. სამხრეთით, სარდაფის სართულში მარანი იყო გამართული, სადაც დღესაც ჩანს მიწაში ჩაფლული ქვევრები. შენობის მდგომარეობა სავალალოა, სახურავი, ინტერიერი, ხის იატაკი, ზოგან კედლებიც ალაგ-ალაგ ჩანგრეულია, შენობა გამაგრება-რეკონსტრუქციას საჭიროებს. საკარმიდამო კომპლექსის შემადგენელი ნაწილია ეზოში მდებარე, ამჟამად მიწით ამოვსებული, ქვის ჭა და ნალია-სასიმინდე, რომელიც აჭარაში, სამეურნეო ნაგებობის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ტიპია. ნალიას სამხრეთის მხარეს აივანი ეკვრის, მჭიდრო ფიცრულ კედლებში კი, გამჭოლი განიავების მიზნით, მცირე სარკმლები და შეფიცრული „გისოსების“ მქონე ჰორიზონტალური ღიობებია ჩართული. ნალიის სამშენებლო ტექნიკა - სარტყელ-ბოძების შეკვრის სისტემა, სოკოსებური ფორმის ხისავე ბოძისთავები - აჭარის ეთნოგრაფიული ყოფის ტრადიციულ მიდგომას გვიჩვენებს. ზედა ჩხუტუნეთში მდებარე ე.კახიძის საცხოვრებელი სახლი მეორე ზონის აჭარული საცხოვრებლის მეტ-ნაკლებად

ტიპური ნიმუშია, იგი ყურადღებას იქცევს რელიეფთან ჰარმონიული შერწყმით, ქვისა და ხის მასალის გასაოცარი სინთეზით, სამშენებლო მასალის გრძნობითა და ამ კუთხისათვის სახასიათო, ხის კარკასს დამყარებული, მკვეთრად შვერილი გადახურვით. საცხოვრებელი კომპლექსი ტრადიციული ისტორიული საკარმიდამო ნაკვეთისა და საცხოვრებლის უთუოდ გამორჩეული ნიმუშია.

ანალოგიური სამშენებლო ტრადიციებით ხასიათდება ნუგზარ კახიძის სახლი ზედა ჩხუტუნეთში, რომელიც სოფლის სიღრმეში, მაღალი მთის ფერდზე მდებარეობს და საქართველოსა და თურქეთის მაჭახლის ხეობის პანორამას გადაჰყურებს. საცხოვრებელი სახლის გარდა საკარმიდამო კომპლექსში შედის ტრადიციული სამეურნეო ნაგებობი ნალია, საბძელი, ამ 10-15 წლის წინ აგებული წისქვილი. სახლის მეტ-ნაკლებად ავთენტური ნაწილია პირველი სართულის ქვითა და ხით ნაგები სათავსი, სადაც განსხვავებული ფორმის ქვის ორი ბუხარი იყო დადგმული. სათავსის თავდაპირველი გეგმარების დადგენა ახლართულია, რადგან სივრცე მთლიანად გახსნილია. ეზოში შემორჩენილია ძველი ბუხრის თავი - სამთაღოვანი ჭრილითა და მასზე გრაფიკულად გამოკვეთილი „სიცოცხლის ხის და ასტრალური ფიგურების გამოსახულებებით. მცოვრებთა გადმოცემით სახლის ქვის ნაწილი და ასევე ბუხრები ლაზი ოსტატების ნახელავია.

ავთენტურობის თვალსაზრისით უკეთეს მდგომარეობაშია სოფელ ხინკილეთში, მთის მოვაკებულ ფერდზე მდებარე ნიაზ ხინკილადის სახლი. ქვის ერთსაფეხურიან ცოკოლზე აღმართული შენობის კარგად გათლილი მოთეთრო-მონაცრისფრო ქვიშაქვით და წაბლის ხით ნაგები შენობა გამოირჩევა მაღალი სამშენებლო კულტურითა და ფერადოვნებით. სახლის მთავარი ფასადის გამომსახველი ელემენტია შვერილი პორტიკი, რომელსაც უკავშირდება გარეთა, გვერდულად მიდგმული ქვის (ამჟამად უკვე განახლებული) კიბე. არანაკლებ მხატვრული ეფექტი აქვს სახურავის შეფიცრულ შვერილ კიდეებს, რომელიც პორტიკის არშეში მახვილ კუთხეს ქმნის და დინამიკას ანიჭებს ერთი შეხედვით მკაცრი იერის მქონე ნაგებობას. სახლის გეგმარება კლასიკური აჭარული საცხოვრებლის ტრადიციას ეფუძნება. საცხოვრებელი სახლი თავისი დაგეგმარებით, ოთახთა სეგმენტაციით, ფასადის იერსახითა და ეზოში არსებული სამეურნეო ნაგებობებით (ნალიებით) საკარმიდამო სამოსახლოს სრულ სურათს ქმნის. ნაგებობას კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი გააჩნია.

სოფელ სუკრდიდში შემორჩენილი ლაზური ტრადიციით ნაგები ორსართულიანი სახლი ქვის ე.წ. „დოლმიანი“, ფახვერკული კედლებით, მძლავრად შვერილი სახურავით ამ ხეობაში ერთადერთია. ორ მხარეს გვიან მიშენებული აივნების მიუხედავად, ნაგებობა მაღალ სამშენებლო ოსტატობას ავლენს,

ხასიათდება ქვის მასალის შეგრძნებით, ფახვერკულ წყობაში ჩართული მონაცრისფრო, მოცისფრო და მომწვანო ქვების პასტელური ჟღერადობით. პირველი სართულის ინტერიერში მტკიცე, მაგრამ შედარებით უხეშად ნაგები ქვის კედლების ფონზე სამშენებლო ოსტატობით გამოირჩევა კარგად გათლილი ქვით ნაგები ლაზური ბუხარი. ნაგებობა, წარმოადგენს ლაზური ტრადიციის საფუძველზე აგებული საცხოვრებელი სახლის იშვიათ ნიმუშს.

მაჭახლის ხეობაში დაფიქსირებული ე.წ. ციხე-სახლების მშენებლობა გვიან შუა საუკუნეებს, თურქ-ოსმალთა შემოსევებამდელ პერიოდს უკავშირდება. სოფელ ხინკილეთში შემორჩენილი ოთარ ხინკილაძის საგვარეულო საცხოვრებელი, ავთენტურად დაცული პირველი სართულით, XVII-XVIII საუკუნეებში უნდა იყოს აგებული. სახლის ამშენებელი ყოფილა ახმედ-ალა ხინკილაძე, რომელსაც მშენებლებად ლაზი ოსტატები მოუწვევია. გათლილი ქვებით აშენებული „ციხე სახლის“ პირველ სართულზე კედლის სისქეში გარე მხრიდან ვიწრო, შიდა მხარეს კი დამრეცი ძირის მქონე, სათოფურის მსგავსი, სწორკუთხა სარკმლებია გაჭრილი. ციხე-სახლს მიწისქვეშა გვირაბიც ჰქონია, რომელიც რამდენიმე ათეული მეტრის ქვემოთ არსებულ მდინარეს უკავშირდებოდა. ციხე-სახლის თავდაცვით ფუნქციაზე მიუთითებს ისიც, რომ მისი სათვალთვალ სარკმლებიდან იშლება ხეობის შორი პანორამა, სოფლისა და ხეობის სამიმოსვლო გზა-ბილიკები. ლაზი მშენებლების ოსტატობის თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს თაღოვანი შესასვლელი კარი, რომელიც მოწითალო ფერის კარგად გათლილი საპირე ქვის ფილებითაა მოპირკეთებული. თავდაპირველად სამეურნეო სათავსად გამოყენებულ პირველი სართულის ინტერიერში გამომსახველი დეტალია ნატეხი ქვებითა და დულაბით ნაგებ კედლებში დატანილი სწორკუთხა ფორმის ნიშები, ქვის ბუხარი ისრულთაღოვანი ქემერთა და შვერილი ლავგარდანით. ეზოს ნაწილში საინტერესოა ჭდობით ნაგები ხის ნალია და საბძელი.

საცხოვრებელი და სამეურნეო ყოფის ერთიანი სურათის წარმოჩენის თვალსაზრისით საინტერესოა სოფ. პირპილეთში მდებარე ა. ქოქოლაძის საკარმიდამო კომპლექსი, რომელიც შეიცავს საცხოვრებელი სახლს, ხის სამეურნეო ნაგებობას, ასევე, ქვის მარანს და ფუნეს. ფურნე სიმიანდის, ხილის საშრობად გათვალისწინებული ქვის ღუმელი მტკიცე, ცეცხლგამძლე მდინარის ქვებისაგან იგებოდა. მთის ფერდობზე დადგმული ფურნის წინა საფასადო მხარე ოსტატურად დალაგებული, დამუშავებული ქვებითაა ნაშენი, ხოლო დანარჩენი ნაწილი მიწაშია ჩაშენებული. ფურნეებს მცირე ზომის 50 x70 სმ კარის ხვრელები აქვთ. ამჟამად ისინი უფუნქციოა და ერთეული ნიმუშების სახითაა შემორჩენილი (ზედა ქოქოლეთი, ცხემლარა).

მაჭახლის ხეობა მევენახეობა-მეღვინეობით განთქმული მხარეა, რასაც სახლის სამეურნეო ნაწილში, პირველ სართულზე გამართული ან საცხოვრებელ კომპლექსში ჩართული ცალკე მდგომი ქვის მარნები მოწმობს (ცხემლარა, ჩიქუნეთი, ზედა ჩხუტუნეთი, ქოქოლეთი და სხვ.). დახურული მარნების სახასიათო ნიშანს წარმოადგენს მართკუთხა გეგმარების მქონე სათავსის ნაწილობრივ მიწის სიღრმეში განთავსება, სივრცის ერთ ან ორ სათავსოდ წარმოდგენა, ექსტერიერის ბანური (ბრტყელი), ხოლო ინტერიერის კამაროვანი გადახურვა, მარნის შიდა და გარე ტერიტორიებზე მოზრდილი ქვევრების ჩატანება, ქვით ნაგები კედელებისა და ფასადების შედარებით სუფთა წყობა და მაღალი სამშენებლო კულტურა. მაჭახლის ხეობაში შემორჩენილია საწნახლები (ზედა ჩხუტუნეთი, ჩიქუნეთი, ცხემლარა, ხერთვისი, ქედ-ქედი, შუშანეთი, მერე, ჯანავრა, ჭონჭყო და სხვ.) უმეტესად განთავსებულია განცალკევებით ტყეში, კლდეებთან ახლოს, მთის ფერდებზე გაშენებული მაღლარი ვენახების მახლობლად (კახიძე, მამულაძე, 2016:113-117; ჭიჭილეიშვილი, 2022:81-107).

წარსულის ერთეული ნიმუშია სოფელ ბასილეთში გზის პირას მდებრე წყარო. მიწის სიღრმეში ჩაჭრილი კონსტრუქციის კედელ-კამარა ხასიათდება კარგად გათლილი ქვის ბლოკებისა და კვადრების სუფთა წყობით. ნაგებობა გამოირჩევა ადგილთან ორგანული შერწყმით, მოხდენილი პროპორციებით, დახვეწილი ფორმებით.

ამდენად, 2018-2019 წლებში მაჭახლის ხეობის კომპლექსური კვლევის, კულტურული მემკვიდრეობის ნიმუშების აღნუსხვის საფუძველზე გამოიკვეთა, რომ მაჭახლის ხეობაში, გარკვეული მოდერნიზაციის მიუხედავად, ჯერ კიდევ შემორჩენილია ავთენტურობის მქონე საკარმიდამო კომპლექსები, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები, რომელთა შენარჩუნებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული ეროვნული ტრადიციების წარმოჩენის, კულტურული ფასეულობების დაცვისა და მათი ტურისტულ სექტორში ჩართვის თვალსაზრისით.

მაჭახლის ხეობაში შემორჩენილი ტრადიციული საცხოვრებელი კომპლექსები, საერო არქიტექტურის ძეგლები, განხილულ ნიმუშებთან და კულტურული მემკვიდრეობის სტატუსის მქონე ძეგლებთან შედარებით, ბევრად მეტია. თანამედროვე მოდერნიზაციის პროცესები კი დიდი გამოწვევის წინაშე აყენებს ამ ფასეულობების დაცვას. წლების წინ აღნუსხული ზოგიერთი საცხოვრებელი კომპლექსი თუ ნაგებობა დღეს აღარ არსებობს მესაკუთრეთაგან საკარმიდამო ნაკვეთების მოვლა-პატრონობის შესაძლებლობის არქონის ან კულტურული ფასეულობებისადმი მათი გაუცნობიერებელი გულგრილი დამოკიდებულების, საცხოვრებელი პირობების მოდერნიზაციის სურვილის გამო. კულტურული

ტრადიციების შენარჩუნებისა და მზარდი ტურისტული სექტორის განვითარებისთვის კი, სახელმწიფოსა და საზოგადოების მხრიდან, დიდი მნიშვნელობა კულტურული ფასეულობებისა და ძეგლთა დაცვის პრევენციული ღონისძიებების გატარებას უნდა ენიჭებოდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ადამია ი., ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება (აჭარა), თბილისი, 1956;
2. ვარშალომიძე ჯ., ორნამენტი ხეზე (აჭარის ეთნოლოგიის მასალების მიხედვით), ბათუმი, 1979;
3. ვარშალომიძე ჯ., საცხოვრებელი ნაგებობანი და ხითხურობის ტრადიციები ხულოს მუნიციპალიტეტში, ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის ინსტიტუტის შრომები, XIII, ბათუმი, 2017, გვ. 234-278.
4. კახიძე ა., მამულაძე შ., აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 2016.
5. მიქელაძე ჯ., საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი აჭარაში, ბათუმი, 1982;
6. ჩიქოვანი თ., ზემოაჭარული სახლი (1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის წინასწარი სამეცნიერო ანგარიში), ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, I, ბათუმი, 1960, გვ. 95-102;
7. ჭიჭილეიშვილი მ., მეღვინეობის ტრადიციები და მარან-საწნახლები აჭარაში, ხელოვნებათმცოდნეობითი ეტიუდები IX, ბათუმი. 2022, გვ.81-107.
8. Гараканидзе М., Грузинское деревянное зодчество, Тбилиси, 1959.

ილუსტრაციები

1-3 . სოფ. ზედა ჩხუტუნეთი. ნ. კახიძის სახლი

4-5. სოფ. ზედა ჩხუტუნეთი. ეთერ კახიძის სახლი

6. ზედა ჩხუტუნეთი. ე. კახიძის სახლი

7. ზედა ჩხუტუნეთი. ე. კახიძის ნალია

8. ზედა ჩხუტუნეთი. ნუგზარ კახიძის სახლი

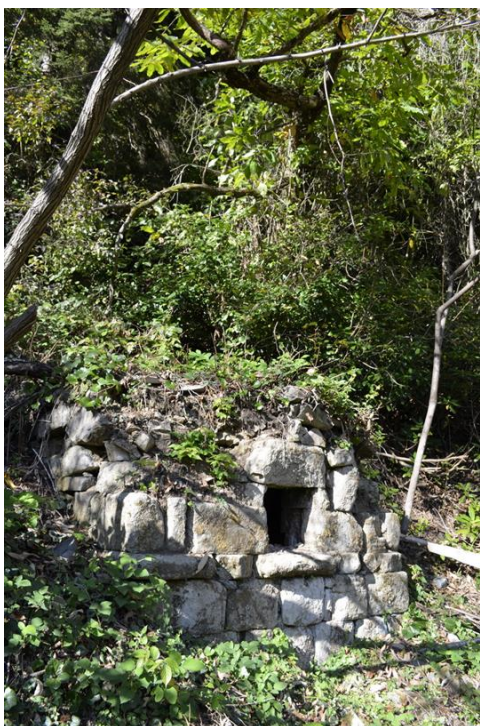
9. სოფ. ხინკილეთი. ნიაზ ხინკილაძის სახლი

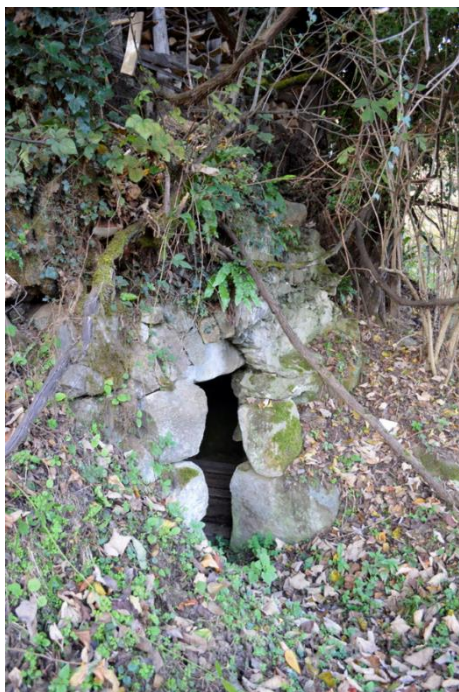
9-10. სოფელი სკურდიდი. „ლაზური სახლი“.

11-12. სოფელი პირპილეთი. ა. ქოქოლაძის სახლი და ეზო

13. სოფელი ზედა ქოქოლეტი. ფურნე

14-15. სოფ. ზედა ჩხუტუნეთი. მარანი

16. სოფ. ბასილეთი. წყარო

Eduard GIURGI¹

(Bucharest, Romania)

SYNODALITY AS AN ECUMENICAL BRIDGE BETWEEN THE CATHOLIC CHURCH AND THE ORTHODOX CHURCH

Abstract: *The aim of this presentation is to provide a comparative exposition of the Synod of Bishops as it is found in the 1983 Code of Canon Law and of the Holy Synod as found in the Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church. The way in which the essay proceeds is by presenting a short history with regard to the Synod of Bishops and the Holy Synod; then, to point out what the Synod of Bishops is as well as the Holy Synod; the task which each of the two ecclesiastical bodies has; how each of them works and the power each of them has according to the canons of the Code of Canon Law and according to the Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church. Also, it will highlight the forms of assemblies of these ecclesiastical bodies and the laws with regard to the membership in the synod. Additionally, the similarities between these two ecclesiastical institutions are highlighted. At the end, a conclusion is drawn based on the issues treated in the essay.*

Key words: *synod, bishop, pope, patriarch, catholic, orthodox, assembly, church, holy.*

* * *

Introduction

It is an honor for me to have the opportunity to make a presentation on the synodality as found in the Catholic Church and the Romanian Orthodox Church at this International Scientific Conference “Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations”.

I have chosen to speak on this topic because, here in Romania, a country found in the Black Sea region, we live together Catholics and Orthodox, and synodality could help us to deepen our ecumenical dialogue. As a matter of fact, we are really happy to have good and fruitful relationships between the Catholic Church and the Romanian Orthodox Church here in Romania.

¹ Ph.D. Lecturer, *University of Bucharest Romania*

Then, another reason for me to speak on this topic is given by the fact that, in the Catholic Church we have a synod on synodality² in process with the aim to learn how to go forward together as a Church. And, in order to learn how to go together as a Church, we are encouraged by Pope Francis to reflect on three key words: communion, participation and mission.

Given that, I would like to take the opportunity to make a comparative exposition of the Synod of Bishops as found in the Catholic canonical legislation³ but also the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church⁴ as found in its canonical legislation. The comparative exposition will draw the attention to certain main points such as: what is understood by the Synod of Bishops and by the Holy Synod; the tasks the Synod of Bishops and the Holy Synod have in the Catholic Church and in the Romanian Orthodox Church; how they work and the power they have according to the canonical legislation of each body from the two churches. Then, there will be emphasized the forms of assemblies of the Synod of Bishops and the Holy Synod, and the laws with regard to the membership in the Synod of Bishops and the Holy Synod. Furthermore, the essay will draw the attention to some similarities, with regard to the Synod of Bishops and Holy Synod. At the end, the entire discussion will be summarized in a short conclusion.

The Synod of Bishops According to the Catholic Canonical Legislation

Knowing the reasons on which is based this presentation and the way in which it intends to proceed, I turn now to present the Synod of Bishops according to the Catholic canonical legislation.

The first thing that needs to be established concerns a definition for the Synod of Bishops. As Pope Francis teaches in his apostolic constitution *Episcopalis communio*, by which he promulgated the new legislation concerning the Synod of Bishops, “the

² More information on this could be found at the following address: <http://secretariat.synod.va/content/synod/en.html>, accessed on July 4, 2022.

³ Cf. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP II promulgatus* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 1983). English translation from *Code of Canon Law, Latin-English Edition: New English Translation* (Washington, DC: CLSA, 1998) canons 342-348. Hereafter cited as 1983 Code. All subsequent English translation of canons from this code will be taken from this source unless otherwise indicated. Cf. also Francis, apostolic constitution *Episcopalis communio*, September 15, 2018: *Acta Apostolicae Sedis (AAS)* 110/10 (2018) 1359-1378.

⁴ Cf. *Statutul Pentru Organizarea Și Funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, (Bucharest: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2008).

Synod of Bishops is one of the most precious fruits of the Second Vatican Council”⁵. The council, in the decree on bishops *Christus Dominus*, points out that:

Bishops chosen from different parts of the world, in accordance with methods and procedures and manners already established or to be established by the Roman pontiff, will give more effective and helpful service to the supreme pastor of the church by meeting in a council which shall be called the Synod of Bishops. Acting on behalf of the whole catholic episcopate, it will show that all the bishops in hierarchical communion participate in the care of the whole Church.⁶

Based on this teaching of the council, Pope Paul VI established the Synod of Bishops through his apostolic letter issued *motu proprio Apostolica sollicitudo*⁷. This papal document helped the code commission to provide a definition for the Synod of Bishops, which can be found in canon 342, which states:

The synod of bishops is a group of bishops who have been chosen from different regions of the world and meet together at fixed times to foster closer unity between the Roman Pontiff and bishops, to assist the Roman Pontiff with their counsel in the preservation and growth of faith and morals and in the observance and strengthening of ecclesiastical discipline, and to consider questions pertaining to the activity of the Church in the world.⁸

According to this definition the Synod of Bishops is an assembly of bishops from various regions of the world with a threefold task:

⁵ Francis, apostolic constitution *Episcopalis communio*, “Sinodo dei Vescovi ... costituisce una delle più preziose eredità del Concilio Vaticano II”. English translation taken from the official website for the Synod of Bishops: <http://secretariat.synod.va/content/synod/en/the-synod-of-bishops/apostolic-constitution-episcopalis-communio.html>, accessed on July 4, 2022.

⁶ Vatican II, decree *Christus Dominus*, 5, October 28, 1965: *AAS* 58 (1966) 676: “Episcopi e diversis orbis regionibus selecti, modis et rationibus a Romano Pontifice statutis vel statuendis, Supremo Ecclesiae Pastori validiorem praestant adiutricem operam in Consilio, quod proprio nomine Synodus Episcoporum appellatur, quae quidem, utpote totius catholici Episcopatus partes agens, simul significat omnes Episcopos in hierarchica communione sollicitudinis universae Ecclesiae participes esse.”. English translation taken from Vatican II: The Conciliar and Post Conciliar Documents, ed. Austin Flannery, 2nd ed. (Northport, NY: Costello Publishing, 1996) 922. Unless mentioned otherwise, all English translations used in the paper will be taken from this source. Hence forth called *CD*.

⁷ Cf. Paul VI, apostolic letter *motu proprio Apostolica sollicitudo*, September 15, 1965: *AAS* 57 (1965) 775-780.

⁸ 1983 Code, canon 342: “Synodus Episcoporum coetus est Episcoporum qui, ex diversis orbis regionibus selecti, statutis temporibus una conveniunt ut arctam coniunctionem inter Romanum Pontificem et Episcopos foveant, utque eidem Romano Pontifici ad incolumitatem incrementumque fidei et morum, ad disciplinam ecclesiasticam servandam et firmandam consilii adiutricem operam praestent, necnon quaestiones ad actionem Ecclesiae in mundo spectantes perpendant”.

a) to foster a closer union between the pope and bishops;

b) to help the head of the Church, with their advice for the protection and increase of faith and morals, but also for the observance and consolidation of ecclesiastical discipline;

c) and to study the problems regarding the activity of the Church in the world.

However, the apostolic letter issued *motu proprio Apostolica sollicitudo* points out that there are general tasks of the Synod of Bishops and special and immediate tasks of this group of bishops. The general tasks are:

a) to promote a closer union and greater cooperation between the Supreme Pontiff and the bishops of the whole world;

b) to see to it that accurate and direct information is supplied on matters and situations that bear upon the internal life of the Church and upon the kind of action that should be carrying on in today's world;

c) to facilitate agreement, at least on essential matters of doctrine and on the course of action to be taken in the life of the Church.⁹

The special and immediate tasks of the Synod of Bishops according to *Apostolica sollicitudo* are: “a) to provide mutually useful information; b) to discuss the specific business for which the Synod is called into session on any given occasion.”¹⁰

To sum up what was said so far, it can be said that the Synod of Bishops is:

a. an ecclesiastical body that represents the entire Catholic episcopate;

b. is a central body, namely, of the pope;

c. is mainly a consultative body;

d. is perpetual by its nature;

e. is an institution that it does not have a permanent function as in the case of the Roman dicasteries.¹¹ It meets when the pope deems it is opportune. Only the General

⁹ Paul VI, apostolic letter *motu proprio Apostolica sollicitudo*, 776-777: „a) fovere artam coniunctionem et adiutricem operam inter Summum Pontificem et Episcopos totius orbis terrarum;

b) curare ut directa ac vera notitia habeatur de quaestionibus et de rerum condicionibus, quae spectant ad vitam internam Ecclesiae eiusque debitam in hodierno mundo actionem;

c) faciliorem efficere concordiam sententiarum saltem quoad essentialia capita doctrinae et quoad modum procedendi in vita Ecclesiae.” English translation taken from the official website of the Holy See: https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu_proprio_19650915_apostolica-sollicitudo.html, accessed on July 4, 2022.

¹⁰ Ibidem, 777: “a) opportunos nuntios invicem communicare; b) consilia conferre circa negotia, quorum causa Synodus singulis vicibus convocabitur.” English translation taken from the official website of the Holy See: https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/motu_proprio/documents/hf_p-vi_motu_proprio_19650915_apostolica-sollicitudo.html, accessed on July 4, 2022.

¹¹ Cf. Luigi Chiappetta, *Il Codice di Diritto Canonico: Commento giuridico-pastorale*, seconda ed. accresciuta e aggiornata, vol. I, (Roma: Dehoniane, 1996) 460.

Secretariat of the Synod of Bishops is a permanent institution at the service of the Synod of Bishops, directly subject to the Roman Pontiff.¹²

Then, it is essential to point out that the Synod of Bishops cannot be considered in any way an ecumenical council. Pope Paul VI explains why: the synod of bishops “is lacking in the composition, the authority and the purpose of that Council.”¹³ The Synod of Bishops is a consultative body, and as such it does not resolve the problems on the agenda, but it offers to the Roman Pontiff a whole range of information and suggestions, yet, the pope is free to use them or not, as he considers best.¹⁴ However, canon 343 of the 1983 Code states that the pope can confer deliberative power upon the Synod of Bishops, in certain cases, but in such cases the pope ratifies the decisions of the synod. The deliberative power of the synod in such cases is not proper but delegated by the pope.¹⁵

Moreover, since the Synod of Bishops is a central body of the Apostolic See, under the authority of the pope, it is the pope who:

1° convokes a synod as often as it seems opportune to him and designates the place where its sessions are to be held;

2° ratifies the election of members who must be elected according to the norm of special law and designates and appoints other members;

3° determines at an appropriate time before the celebration of a synod the contents of the questions to be treated, according to the norm of special law;

4° defines the agenda;

5° presides at the synod personally or through others;

6° concludes, transfers, suspends, and dissolves the synod.¹⁶

¹² Cf. Francis, apostolic constitution *Episcopalis communio*, art. 22, § 1.

¹³ Paul VI, Allocution, September 30, 1967: *AAS* 59 (1967) 970: “nequeat atque Concilium Oecumenicum, cum et compositione et auctoritate et finibus Concilii propriis careat.” English translation taken from Gian Piero Milano, “De Synodo Episcoporum,” in *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law*, ed. Ángel Marzoa et al., Vol. II/1 (Canada: Wilson & Lafleur, Chicago, IL: and Midwest Theological Forum, 2004) 630.

¹⁴ For a broader discussion on this issue see Milano, “De Synodo Episcoporum,” 630-631.

¹⁵ Cf. 1983 Code, canon 131, § 1.

¹⁶ 1983 Code, canon 344: “1° synodum convocare, quotiescumque id ipsi opportunum videatur, locumque designare ubi coetus habendi sint;

2° sodalium, qui ad normam iuris peculiaris eligendi sunt, electionem ratam habere aliosque sodales designare et nominare;

3° argumenta quaestionum pertractandarum statuere opportuno tempore ad normam iuris peculiaris ante synodi celebrationem;

4° rerum agendarum ordinem definire;

5° synodo per se aut per alios praeesse;

6° synodum ipsam concludere, transferre, suspendere et dissolvere.”

When the list with the pope’s prerogatives regarding the Synod of Bishops provided by canon 344 of the 1983 Code is compared to list concerning the pope’s prerogatives with regard to the ecumenical council from canon 338 of the 1983 Code, it can be easily noticed that they are similar.¹⁷ Nevertheless, there are two very important differences; namely, there is no need for the pope confirmation for bishops since it is the right and duty of all the bishops to participate in an ecumenical council¹⁸; and, secondly, the participants in an ecumenical council can add other matters to be discussed in the council with the pope’s approval,¹⁹ yet, this is not possible in a Synod of Bishops.²⁰

The synod, according to the law, can be gathered in two kinds of assemblies or sessions:

a) general assemblies or sessions in which the designated members treat problems which regard the universal Church;²¹

b) and special assemblies²² or sessions in which the designated members treat problems which regard one or more regions of the world.²³

¹⁷ 1983 Code, canon 338 – “§ 1. Unius Romani Pontificis est Concilium Oecumenicum convocare, eidem per se vel per alios praesidere, item Concilium transferre, suspendere vel dissolvere, eiusque decreta approbare.

§ 2. Eiusdem Romani Pontificis est res in Concilio tractandas determinare atque ordinem in Concilio servandum constituere; propositis a Romano Pontifice quaestionibus Patres Concilii alias addere possunt, ab eodem Romano Pontifice probandas.”

¹⁸ Cf. 1983 Code, canon 339, § 1.

¹⁹ Cf. 1983 Code, canon 338, § 2.

²⁰ For a broader discussion on this issue see John G. Johnson, “The Synod of Bishops,” in *New Commentary on the Code of Canon Law*, ed. John P. Beal et al. (New York/Mahwah, NJ: Paulist Press, 2000) 457-458.

²¹ Cf. 1983 Code, canon 345.

²² The official website of the Synod of Bishops provides a list of all the ordinary assemblies: “2019 Special Assembly for the Amazon. Amazonia: New Paths for the Church and for an Integral Ecology; 2010 Special Assembly for the Middle East - The Catholic Church in the Middle East: Communion and Witness; 2009 Second Special Assembly for Africa. The Church in Africa at the Service of Reconciliation, Justice and Peace; 1999 Second Special Assembly for Europe. Jesus Christ, Alive in His Church, Source of Hope for Europe; 1998 Special Assembly for Oceania. Jesus Christ and the Peoples of Oceania: Walking His Way, Telling His Truth, Living His Life; 1998 Special Assembly for Asia. Jesus Christ the Saviour and His Mission of Love and Service in Asia: ‘...That They May Have Life, and Have it Abundantly’; 1997 Special Assembly for America. Encounter with the Living Jesus Christ: the Way to Conversion, Communion and Solidarity in America; 1995 Special Assembly for Lebanon. Christ is Our Hope: Renewed by His Spirit, in Solidarity We Bear Witness to His Love; 1994 First Special Assembly for Africa. The Church in Africa and Her Evangelizing Mission Towards the Year 2000: ‘You Shall Be My Witnesses’ (Acts 1:8); 1991 First Special Assembly for Europe. So that we might be witnesses of Christ who has set us free; 1980 Particular Synod for the Netherlands. The Pastoral Situation in the Netherlands.” The list is available at the address: http://secretariat.synod.va/content/synod/en/synodal_assemblies.html, accessed on July 21, 2022.

²³ Cf. 1983 Code, canon 338, § 2.

Also, it is noteworthy to point out that the general assemblies can be ordinary²⁴ or extraordinary. The ordinary assemblies are those which take place periodically.²⁵ The extraordinary assemblies²⁶ take place to treat affairs which require speedy solutions.²⁷

However, in the new apostolic constitution *Episcopalis communio*, Pope Francis teaches that, if the Roman Pontiff “considers it opportune, especially for reasons of an ecumenical nature, the Roman Pontiff may summon a synodal Assembly according to other formats established by himself.”²⁸

Then, concerning the membership for each form of assembly it can be said that: for an ordinary general assembly the members are “bishops elected for each session by the conferences of bishops according to the method determined by the special law of the synod; others are designated by virtue of the same law; others are appointed directly by

²⁴ Cf. Francis, apostolic constitution *Episcopalis communio*, art. 1, § 2, 1°.

²⁵ The official website of the Synod of Bishops provides a list of all the ordinary assemblies: “2018 Fifteenth Ordinary General Assembly. Young People, the Faith and Vocational Discernment; 2015 Fourteenth Ordinary General Assembly. The Vocation And Mission Of The Family In The Church And The Contemporary World; 2012 Thirteenth Ordinary General Assembly. The New Evangelization for the Transmission of the Christian Faith; 2008 Twelfth Ordinary General Assembly. The Word of God in the Life and the Mission of the Church; 2005 Eleventh Ordinary General Assembly. The Eucharist: Source and Summit of the Life and Mission of the Church; 2001 Tenth Ordinary General Assembly. The Bishop: Servant of the Gospel of Jesus Christ for the Hope of the World; 1994 Ninth Ordinary General Assembly. The Consecrated Life and Its Role in the Church and in the World; 1990 Eighth Ordinary General Assembly. The Formation of Priests in Circumstances of the Present Day; 1987 Seventh Ordinary General Assembly. The Vocation and Mission of the Lay Faithful in the Church and in the World; 1983 Sixth Ordinary General Assembly. Penance and Reconciliation in the Mission of the Church; 1980 Fifth Ordinary General Assembly. The Christian Family; 1977 Fourth Ordinary General Assembly. Catechesis in our Time; 1974 Third Ordinary General Assembly. Evangelization in the Modern World; 1971 Second Ordinary General Assembly. The Ministerial Priesthood and Justice in the World; 1967 First Ordinary General Assembly. Preservation and strengthening of the Catholic faith, its integrity, its force, its development, its doctrinal and historical coherence.” The list is available at the address: http://secretariat.synod.va/content/synod/en/synodal_assemblies.html, accessed on July 21, 2022.

²⁶ The official website of the Synod of Bishops provides a list of all the extraordinary assemblies: “2014 Third Extraordinary General Assembly. Pastoral Challenges of the Family in the Context of Evangelization; 1985 Second Extraordinary General Assembly. The Twentieth Anniversary of the Conclusion of the Second Vatican Council; 1969 First Extraordinary General Assembly. Cooperation between the Holy See and the Episcopal Conferences.” The list is available at the address: http://secretariat.synod.va/content/synod/en/synodal_assemblies.html, accessed on July 21, 2022.

²⁷ Cf. *Ibidem*, art. 1, § 2, 2°.

²⁸ Francis, apostolic constitution *Episcopalis communio*, 1369, art. 1, § 3: “Se lo ritiene opportuno, particolarmente per ragioni di natura ecumenica, il Romano Pontefice può convocare un’Assemblea sinodale secondo altre modalità da lui stesso stabilite.” English translation taken from the official website for the Synod of Bishops: <http://secretariat.synod.va/content/synod/en/the-synod-of-bishops/apostolic-constitution-episcopalis-communio.html>, accessed on July 4, 2022.

the Roman Pontiff.”²⁹ However, the general law states that, to these members designated according to the special law, can be added other members of clerical religious institutes.³⁰ For an extraordinary general assembly the members are “bishops designated by the special law of the synod by reason of the office which they hold; others are appointed directly by the Roman Pontiff; to these are added some members of clerical religious institutes elected according to the norm of the same law”³¹. Finally, for a special assembly the members are “specially selected from those regions for which it was called, according to the norm of the special law which governs the synod.”³²

Finally, the decision for the conclusion of the synod is rightfully the responsibility of the Roman Pontiff. With this act ceases any activity and attribution of the synod and any assignment given to the members of the synod.³³ “If the Apostolic See becomes vacant after a synod is convoked or during its celebration, the session of the synod and the function entrusted to its members are suspended by the law itself until the new Pontiff has decided to dissolve or continue the session.”³⁴

In brief, this is what the Catholic canonical legislation provides concerning the Synod of Bishops. Taking into account what was said so far, I would like to present now what the Romanian Orthodox canonical legislation provides with regard to the Holy Synod.

The Holy Synod According to the Romanian Orthodox Canonical Legislation

From the beginning it has to be said that the Romanian Orthodox Church is an autocephalous church³⁵ and the role of the Holy Synod, as it appears in its canonical

²⁹ 1983 Code, canon 346, §1: “Episcopi, electi pro singulis coetibus ab Episcoporum conferentiis secundum rationem iure peculiari synodi determinatam; alii vi eiusdem iuris deputantur; alii a Romano Pontifice directe nominantur.”

³⁰ Cf. 1983 Code, canon 346, § 1.

³¹ 1983 Code, canon 346, § 2: “Episcopi, a iure peculiari synodi deputantur ratione officii quod adimplent, alii vero a Romano Pontifice directe nominantur; quibus accedunt aliqui sodales institutorum religiosorum clericalium ad normam eiusdem iuris electi.”

³² 1983 Code, canon 346, § 3: “delectis praecipue ex iis regionibus pro quibus convocata est, ad normam iuris peculiaris, quo synodus regitur.”

³³ Cf. 1983 Code, canon 347, § 1.

³⁴ 1983 Code, canon 347, § 2: “Sede Apostolica post convocatam synodum aut inter eius celebrationem vacante, ipso iure suspenditur synodi coetus, itemque munus sodalibus in eodem commissum, donec novus Pontifex coetum aut dissolvendum aut continuandum decreverit.”

³⁵ *Statutul Pentru Organizarea Și Funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, art. 2, (2) states that the Romanian Orthodox Church is an autocephalous church.

legislation, is very important. Thus, from the beginning the *Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church* highlights that the Romanian Orthodox Church has a hierarchical synodal leadership.³⁶ In fact, the canonical commentators on the Romanian Orthodox canonical legislation point out that the principle of synodality can be found in the Sacred Scripture³⁷ and in the Tradition³⁸ of the Church.³⁹ Then, according to the *Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church*: “The Holy Synod is the highest authority of the Romanian Orthodox Church in all areas of its activity,”⁴⁰ and “The Holy Synod consists of the Patriarch of Romania and all the metropolitans, archbishops, eparchial bishops, patriarchal bishop-vicars, bishop-vicars and (other) bishops-vicars in office.”⁴¹ However, the retired hierarchs even though they do not share membership in the Holy Synod, the law requires them to preserve the synodal canonical discipline.⁴² The president of the Holy Synod is the Romanian Orthodox Patriarch, and when he is absent, the Holy Synod is presided by the Metropolitan of Moldova and Bucovina or by the Metropolitan of Ardeal, or by one of the metropolitans indicated in the *Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church*.⁴³

Furthermore, it is important to point out that article 14 of the *Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church* lists all the attributions of the Holy Synod, namely:

- to preserve the dogmatic, liturgical and canonical unity in the Romanian Orthodox Church, as well as the communion with the entire Orthodox Church;
- to promote co-responsibility, consultation and cooperation among the hierarchs;
- to examine and resolve any dogmatic, liturgical, canonical and pastoral-missionary problem;
- to take care of the consecration of the Great Myrrh;

³⁶ Ibidem, art. 3 (1).

³⁷ They indicate the following sources: Mt. 20, 25-26; Mc. X, 41-45; Lk. 22, 24-29; Act. 1, 15-26; Act. 6, 1-6; and Act. 15, 6-29.

³⁸ They indicate the following sources: canons 4, 5, 6 of the First Ecumenical Council and canon 6 of the Second Ecumenical Council.

³⁹ Cf. Ioan N. Floca and Sorin Joantă, *Drept Bisericesc*, vol. I, (Sibiu: S.C. Lumina Tipo s.r.l., 2006), 80-81. See also Ioan N. Floca, *Drept Canonic Ortodox. Legislație și Administrație Bisericească*, vol. I, (Bucharest: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990), 196-197.

⁴⁰ *Statutul Pentru Organizarea Și Funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, art. 11: “Sfântul Sinod este cea mai înaltă autoritate a Bisericii Ortodoxe Române, în toate domeniile ei de activitate.”

⁴¹ Ibidem, art. 12 (1): “Sfântul Sinod se compune din: Patriarh și toți mitropoliții, arhiepiscopii, episcopii eparhioți, episcopii-vicari patriarhali, episcopii-vicari și arhieriei-vicari în funcțiune”.

⁴² Ibidem, art. 12 (1).

⁴³ Ibidem, art. 12 (2).

- to approve the canonization of saints;
- to express the official view of the Romanian Orthodox Church in matters concerning national laws, education or in other areas of importance for the Church and for the society;
- to approve the *Statute for the organization and functioning of the Romanian Orthodox Church*;
- to initiate and approve agreements and partnerships with the State and other institutions;
- to express the official point of view of the Romanian Orthodox Church in matters of general interest to society;
- to approve the establishment, dissolution, modification and change of title of the eparchies and metropolises of the Romanian Patriarchate;
- to take care of the pastoral care of the Romanian Orthodox faithful outside the borders of Romania;
- to elect the Patriarch of Romania, and the metropolitans, archbishops and eparchial bishops for the eparchies of the Romanian Patriarchate;
- to elect the patriarchal bishops-vicars and the bishops-vicars;
- to issue the synodal decree for the enthronement of the Patriarch;
- to decide on the retirement of hierarchs and to establish their rights;
- to approve the proposal for a decision of the Final Archiepiscopal Consistory;
- to approve or reject the requests for pardoning or sanctioning priests and deacons;
- to approve or reject the requests for acquitting or sanctioning hierarchs;
- to establish the criteria according to which archimandrites or widowed priests are eligible to be bishops;
- to approve the proposals of the Metropolitan Synods concerning the composition of the Higher Church Consistory and the Higher Monastic Church Consistory;
- to approve the proposals of the Permanent Synod concerning the composition of the First Archdiocesan Consistory and the Last Archdiocesan Consistory;
- to approve or reject the decisions of the Final Eparchial Consistory;
- to direct and supervise the work of the deliberative and executive bodies of the bishops, archbishops, metropolitans and the Romanian Patriarchate;
- to initiate and maintain inter-Orthodox fraternal relations;
- to approve, at the request of the bishop, the establishment, the organization, functioning and dissolution of pre-university theological education units and of university theological education units and of other educational units organized by the Romanian Orthodox Church;

- to lay down the rules for denominational education at all levels, as well as programs for the catechesis of young people and adults;
- to approve the closure and dissolution of the written and audio-visual media institutions of the Romanian Patriarchate and of the eparchial centers;
- to approve the norms of missionary-pastoral activity and those for the promotion of the religious and moral life of the clergy;
- to establish the norms of philanthropic social assistance for the whole Romanian Orthodox Church;
- to approve the establishment, organization and dissolution of national ecclesiastical associations and foundations, which are constituted and managed by the Romanian Orthodox Church;
- to approve or reject the annual financial report and the half-yearly activity reports of the associations and foundations operating with the blessing of the Holy Synod;
- to initiate, authorize and supervise the translation, publication and distribution of the Holy Scriptures, but also, the printing and distribution of books of worship and of the sacraments, the church calendar, theology manuals and religion manuals;
- to supervise dogmatically, liturgically and canonically the works of architecture, painting, sculpture and other forms of Orthodox church art;
- to approve annually the method of constitution and distribution of the Central Missionary Fund;
- to establish special funds and determine their destination;
- to approve or reject the proposals of the bishops to grant the rank of archimandrite;
- to approve or reject the requests received at the Romanian Patriarchate or at the eparchies from institutions or individuals for research of documents from the Archives of the Romanian Patriarchate or from the central eparchial archives;
- to interpret the statutory or regulatory provisions for all church bodies;⁴⁴
- to judge in the last instance its members;⁴⁵
- to conduct the investigation and to judge in the first and the last instance the Romanian Patriarch.⁴⁶

In order to put in practice all these attributions, the Holy Synod meets, according to the *Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church*, every year in two working sections, one in the spring and the other in the fall. At the

⁴⁴ Ibidem, art. 14.

⁴⁵ Ibidem, art. 13 (2).

⁴⁶ Ibidem, art. 13 (3).

same time, the statutes stipulates that the Holy Synod could meet in extraordinary sections and in solemn sections.⁴⁷

Additionally, the *Statute for the Organization and Functioning of the Romanian Orthodox Church* stipulates that the Holy Synod, in order to carry out its duties, is helped by different commissions, which prepare the agenda for the working sections of the Holy Synod. Accordingly, there are four commissions:

- a) for pastoral, monastic and social issues;
- b) for theological, liturgical and didactic issues;
- c) for canonical, juridical and disciplinary issues;
- d) for external communities, inter-Orthodox relations, inter-Christians and interreligious relations.⁴⁸

In short, this is what the canonical legislation envisions with regard to the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church.

The Similarities Between the Two Bodies

Taking into account what was said with regard to the Synod of Bishops from the Catholic Church and the Holy Synod from the Romanian Orthodox Church, there can be identified the similarities between the two bodies, as follows:

1. Both the Synod of Bishops in the Catholic Church and the Holy Synod in the Romanian Orthodox Church are composed of bishops and only bishops can be members of such bodies;
2. Both bodies have general assemblies, extraordinary assemblies and solemn assemblies;
3. Both bodies deal with problems concerning not only the internal life of the Church, but also the problems of the society as a whole in which the Church is present, problems that touch the faith or morals.
4. Both bodies belong to the hierarchical constitution of the Church, even though the Synod of Bishops is mainly a consultative body, while the Holy Synod is the highest deliberative and judicial body;
5. Both bodies express the preoccupation of the Church to listen to all the bishops, who come from their own territories, who can help with their pastoral experiences to find the best ways in order to bring the good news of the Gospel to the people;

⁴⁷ Ibidem, art. 13 (1).

⁴⁸ Ibidem, art. 15.

6. Both bodies show, in its own way, the church commitment to follow the synodal way in order to put into practice the supreme law of the Church, which is the salvation of souls;

7. Both bodies show that the bishops are not concerned only for the wellbeing of their own dioceses/eparchies but of the whole Church;

8. Both bodies are concerned with issues that regard the sacraments, the preaching and the catechesis and missionary work of the Church;

9. Both bodies deal with issues regarding the ecumenical dialog, which is so important in our days, to deepen what we have in common and to find together good solutions to the problems concerning the promotion of the sanctity of human life, of family life, of the youth, but also with regard to the good and integral education and to the plague of the wars that sows so much suffering and chaos in our days, even in this region of the Black See.

Conclusion

In conclusion, I hope that this presentation of the Synod of Bishops from the Catholic Church and the Holy Synod from the Romanian Orthodox Church could be a very small contribution to the promotion of the ecumenical dialogue. As it could be noticed there are similarities between the two bodies, since both of them treat in their assemblies matters with regard to ecumenism, education, human life and human dignity, family life, peace, etc. These matters which they treat in their assemblies indicate that we could deepen our ecumenical dialogue, and thus we could put into practice the prayer of our Lord Jesus Christ “May they all be one, just as, Father, you are in me and I am in you, so that they also may be in us, so that the world may believe it was you who sent me,” (Jn. 17, 21) and to continue to work for a more human world in which the dignity of each person is respected.

THE SPIRITUAL DOCTRINE OF ST. JOHN CASSIAN: A BRIDGE BETWEEN EAST AND WEST

Abstract: *I've chosen as a theme of my conference for this important Congress The Spiritual Doctrine of St. John Cassian: a Bridge Between East and West because of the works of this writer, born in the Daco-Pontic Province, Scythia Minor (today's Dobrogea, in Romania). Due to the essence of his work on Cenobitic Life and the 24 Conferences, this literature became a popular spiritual reading for generations of monks in Western Europe from St. Benedict, the patriarch of Western monasticism, to St. Thomas Aquinas, the genius of scholastic theology.*

In his work On the Incarnation of the Lord, written in Latin at the request of Pope Leo I, while he was only at the time deacon of the Roman Church, Cassian focused on: grace, free will and asceticism. Although he was fiercely criticised by Prosper of Aquitaine and accused of semi-pelagianism, the Prosper's arguments had no lasting detrimental effect, because Cassian's emphasis on the relationship between grace and free will, attributes all the merits to good deeds, which will ultimately lead to salvation, and to God.

Being educated and formed in the great monastic centers of Palestine, Syria, Egypt and Constantinople, Cassian arrives in Rome where he will be ordained a priest and, subsequently, settles in Marseilles, Gaul, at the suggestion of Pope Leo I, to reorganize the monastic life of this country by putting into practice the three ways of Eastern mysticism: purgatio (Greek, catharsis), illuminatio (Greek, theoria) and unitio (Greek, theosis). These stages will later on correspond to the three paths of Catholic theology.

Scitya Minor, known as frightening for its frosts, has always produced men with a fiery heart and worthy of admiration for the gentleness of their manners. We know that this is so not only from history, but also from our own experience, because the inhabitants of this land received the Sacrament of Baptism and were nourished by the culture and teachings of the Church Fathers. Their lives due to their deeds were examples for all people.

Keywords: *Scythia Minor, St. John Cassian, Holy Land, bridge, spiritual doctrine, tradition, Orthodox and Catholics.*

¹ PhD Prof., Franciscan Roman-Catholic Theological Institute of Roman,

1. Introduction

Among these famous men of *Scitya Minor*² is John Cassian, author of two important works on Christian spirituality in the East and West: *On Cenobitic Life* and *The 24 Conferences* (in three volumes) that formed the favourite spiritual readings for generations of Christians in the Middle Ages., from St. Benedict, the patriarch of Western monasticism to St. Thomas Aquinas, the genius of Western Theology. Cassian's third work is entitled: *On the Incarnation of the Lord*, in seven books, written in Latin at the request of Pope Leo I, then deacon of the Roman Church and later Pope (440-461)³. Given the fact that Cassian is also a product of the Daco-Roman population on the shores of the Black Sea and therefore a genius of our people, I want to expose in this conference his spiritual doctrine, a bridge between East and West⁴.

The only contemporary author who remarks on Cassian's origin is Gennady of Marseilles, who in his work *De viris illustribus Ecclesiae*, in chapter 26, states very clearly that he was of the Scythian nation (*natione Scythia*), that is, originally from today's Dobrogea⁵. This seemingly direct remark became the most plowed plot of land by the scholars' investigation because there were many who claimed that Cassian's homeland was in Gaul, and the expression *natione Scythia* refers to Sketis, Cassian's monastic homeland. But others quote in the most obvious sense Gennady who places Cassian's birthplace in Scytia Minor. The French historian Henri-Irénée Marrou put an end to any discussion: Cassian's homeland must be sought in the western part of the territory that depended on the fortress of Histria, near the boundary that separated it from the territory of Ulmetum, somewhere in the Casimcea Valley, near the current village *Șeremet*, about 40 km northwest of the modern city of Constanța⁶.

² Ioan Mircea Helciu, *Har și libertate în viziunea teologică a Sfântului Ioan Cassian*. I: *Scytia Minor, leagănul creștinismului românesc*, (*Grace and Freedom in the Theological Vision of Saint John Cassian*), Colecția Cartea religioasă, Ed. Paralela 45, Pitești-București-Brașov-Cluj-Napoca, Constanța, 2002, 20-139.

³ Aloisiu L. Tautu, *Ioan Cassian (John Cassian)*, in *Legea strămoșească*, (*The Ancestral Law*), nr. 2, Roma 1979, 3.

⁴ Nicolae Chițescu, *Introducere generală (General Introduction)* in Vasile Cojocaru și David Popescu, *Sfântul Ioan Casian. Scrieri alese: Așezămintele mănăstirești și Convorbiri duhovnicești*, (*Monastic Settlements and Spiritual Conversations*), Colecția: *Părinți și Scriitori bisericești*, 57, Ed. Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București 1990, 32-56.

⁵ Damian Gheorghe Pătrașcu, *Patrologie și Patristică*, (*Patrology and Patristics*), vol. II, Ed. Serafica, Roman 2008, 364.

⁶ Aloisiu L. Tautu, cit., 3; Henri Irénée Marrou, *Jean Cassien à Marseille*, in *Revue de moyen âge latin*, janv.-mars 1945; Idem, *La patrie de Jean Cassien*, in *Orientalia Christiana Periodica*, 13, Roma 1947, 588-596.

Cassian's parents owned land, giving their child a literary education according to the custom of a region belonging to the Western Hemisphere of the Roman Empire, with pedagogues who proposed the liberal disciplines: grammar, rhetoric, making him recite from memory the Latin classics, Virgil, Cicero etc.⁷ Cassian himself speaks of his classical school education in *Spiritual Conversations* in XIV, 12 as follows: A lively feeling of pain was born in the soul (during the conversation given by the abbot Nesteros), immediately turning into deep sighs. All this that you have said with so much abundance has brought me even more despair than the one that possessed me until now. Apart from the bondage of the soul, common to all, and the amusements which attack from the outside the still weak souls, I see a special obstacle which opposes my soul's salvation in the insufficient knowledge which I have in literature, which troubled me so much because of the perseverance of my teachers and the relentless reading. In my mind, as if infected by those poetic works, the frivolous fables, the crude stories with which I was drunk from an early age and even at the beginning of my studies, all these still trouble me during my prayers. Even when I recite the psalms or pray for the forgiveness of my sins, I remember episodes from the epic, with fighting heroes, which I seem to have before my eyes, and such imaginations and views, which improperly surround me, hinder my mind so much from my aspirations to heaven, so that I cannot escape them, even if I cry daily.

From this passage emerges very clearly the literary education that Cassian received from his wealthy parents, having at his disposal a pedagogue who taught him literary subjects in Latin, but we have no more information about his parents, about his family. We only know that he had a sister whom, when he arrived in Marseilles, he brought with him, being of great help to him in founding the female branch of his Order. From his works we assume that he had an exemplary religious education in his family, becoming from a young age together with his inseparable friend, Gherman, a monk, of course in the same Daco-Romanian Rite Order of the Scythian monks. His later friend Dionysius the Humble joined this order too.

At the age of 17, Cassian, together with his friend Gherman, he decided to travel to the Orient, Syria and Palestine to learn about the perfect life of the monks in the Holy Land. The two pilgrims settle in a monastery near the cave where Jesus the Saviour was born from the Blessed Virgin Mary. After about two years, in the year 385, with the consent of the monks and the promise to return no later than two years, they left for Egypt to learn about the life of the anchorite monks, that is, the hermits who lived there in large numbers. He settled not far from the banks of the Nile, in the Sketis desert. Here

⁷ Aloisiu L. Tautu, cit., 4.

he had the opportunity to visit the most famous anchorites (men who lived in seclusion for religious reasons, taking interviews, which form the subject of his book *Spiritual Conversations* and fill three considerable volumes of Cassian's works⁸.

In the year 399 Theophilus, the patriarch of Alexandria, in the Pastoral Letter on the occasion of the Feast of Easter condemns the anthropomorphism of some monks who attributed to God a human face. This letter also condemns the errors of some monks adherents to Origen, including four monks so called *long* or tall. The monks of Egypt rebelled against Theophilus and wanted to depose and excommunicate him, but the four high monks took refuge in Constantinople, placing themselves under the protection of St. John Chrysostom, hated and deposed by Theophilus in the so called Synod of the Oak (403).

In the turmoil caused by the monks' revolt against Theophilus, our Scythian monks, Cassian and German, took the opportunity and took refuge in Constantinople, being received with great parental affection by St. John Chrysostom. Here Cassian was ordained a deacon, and Gherman was ordained a priest⁹.

The great Chrysostom was deposed and exiled by Arcadius in the Caucasus, at Cucuzum. Chrysostom's protégés feeling that they were in danger, instead of returning to Egypt or their country of origin Scythia - Dobrogea, they decided to go to Rome, with the thought of asking for help from Pope Innocent I for the great Chrysostom. Here Cassian met the deacon of the Church of Rome, the future Pope Leo the Great who asked Cassian to write a work against the heresy of Nestorius which Cassian does brilliantly. Also in Rome, Cassian is ordained a priest, but he was in great pain because he lost his traveling friend, Gherman.

Probably also at the suggestion of Pope Leo the Great, Cassian in 415 moved to Marseilles, in Gaul, to reorganize the monastic life in that region according to the model of the monks of the East. Here he founded the great monastery dedicated to St. Victor (a local martyr, who died in 290) and another women's monastery dedicated to Jesus our Saviour, a monastery that will be run by his sister whom he calls from Scythia. Here he wrote the *Spiritual Conversations* between the years 420-426¹⁰.

⁸ Cristian Gaspar, *Cassian's Syrian Monastic Contemporaries*, in Cristian Badilita et Attila Jakab (ed.), *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident*, Ed. Polirom, Iași 2003, 15-32.

⁹ Cateherine Broc, *Jean Cassien "disciple" de Jean Chrysostome*, in Cristian Badilita et Attila Jakab (ed.), cit., 33-47.

¹⁰ Fredegando Callaey, *Paelectiones Historiae Ecclesiasticae Antiquae*, 4^{ed}, Atheneum Pontificium Urbanum, Romae 1962, 272.

In Gaul, Cassian was attacked by Prosper of Aquitaine, a friend of St. Augustine, bishop of Hippo in Africa, and accused of semi-pelagianism. Cassian, a man of common sense, in his *Spiritual Conversations*, XIII, on Grace and Free Will, dared to give a small role to free will in doing good deeds, contrary to the doctrine of the great Dr. Augustine, who still attributes the merit of a good deed entirely to divine grace. Prosper, writing a book against Cassian, which he ironically calls the Associate Professor (*Liber contra Collatorem*), presents him to the public as semi-pelagic. This attack on Cassian had no effect, for Cassian, dealing with the relation between grace and free will, attributes all the merit to good deeds, and therefore, ultimately, to salvation, to God¹¹.

However, our writer from Dobrogea, a magnificent writer among the masters of spirituality in the Western Church, remained throughout the Middle Ages a point of reference and a spiritual master for the great Church writers, from St. Benedict, the father of Western monasticism, to Thomas Aquinas, the angelic doctor of the Church¹².

Cassian dies in Gaul and is buried in the crypt of the church of St. Saviour Monastery. As we will see below, he was one of the most important representatives of Western literature and monasticism in the fourth and fifth centuries, being honoured as a Church Father of the Universal Church. He was a man animated by Christian ascetic principles and a striver for perfection in the monastic environment that he created¹³.

For Western Europe, John Cassian brought the innovation of the patericon, that is, the literary genre in which the main ideas of monastic life are communicated through real or imaginary conversations or discourses given by the important fathers of the monasteries of the East¹⁴.

2. The spiritual doctrine of St. John Cassian

The entire Tradition attributes Cassian the role of mediator between Eastern and Western spirituality, to whom it instilles everything that he has accumulated in the Evagrian entourage in Egypt, leaving behind to entire West a spiritual legacy and priceless inheritance that would have been dispersed in a multitude of ecclesiastic and

¹¹ P. De Labriolle, G. Bardy, L. Bréhier, G. De Plinval, *Storia della Chiesa*, vol. IV: *Dalla morte di Teodosio all'avvento di S. Gergorio Magno*, 3^{ed}, S.A.I.E., Torino 1972, 504-507.

¹² Aloisiu L. Tautu, cit., 5.

¹³ Nicolae Chițescu, *Introducere generală (General Introduction)* in Vasile Cojocaru și David Popescu, *Sfintul Ioan Casian...* cit., 47.

¹⁴ Ioan Mircea Helciu, *Har și libertate...*, (*Grace and Freedom...*), cit., 195.

theological diatribes¹⁵. Unlike the works of many of its contemporaries and successors, Cassian's writings continue to be read by monks and scientists alike. His practical guidance and ability to write about ascetism, prayer, contemplation, escatology, produced a prodigious achievement with the intention to help monks develop their lives on the basis of the great Tradition of the East¹⁶.

Cassian's biggest impact on Western monastic life occurred with the arrival of monastic rules in the successive centuries. At the beginning of the sixth century we can see his mark on Caesar of Arles monastic rules; the first section of his *Rules* for nuns is influenced by book IV of the *Institutes*. Even more significant for the Middle Ages and furthermore was Cassian's influence on the anonymous monastic legislator known as the *teacher*, the author of the so-called *Magister Rule* and his wise successor Benedict de Nursia¹⁷.

Benedict's understanding of prayer can be traced directly to Cassian. Pope Gregory The Great used Cassian's way of mediation from the Egyptian tradition regarding the eight capital vices, and based on his teaching of the seven deadly sins, developed his teaching of the theology of the heart and prayer. Like many others, Gregory The Great developed Cassian's teaching on contemplative and active life.

We know there were Greek versions of Cassian's works that were circulating in the East; parts of Greek summary of *the Institutes* and *the Conferences* still exist. Notes of *the Institutes* have made their way into the alphabetical collection of the apophthegms of the elders of Egypt (the famous Egyptian *Patteric*); Cassian is the only Latin Father, celebrated and included among the great Desert Fathers and Nuns.

The way that Cassian gradually develops his notion that monastic life has a goal illustrates the way his metaphors and vocabulary evolve throughout his works. In book 5 of the *Institutes*, the inspiration for much of what Cassian later elaborated in the *Conferences*, he compares the monk's focus on heaven to an athlete's concentration on targets and finish lines. He begins with the mark (indicium) at which javelin are thrown and then shifts metaphor to the runner's finish line (destinatum) evoked by Paul in Philippians 3:13-14¹⁸.

¹⁵ Evagrio Pontico, *La preghiera*, Ed. Città Nuova, Roma 1999, c. 35; Ieromonah Agapie Corbu, *Ucenicii lui Evagrie – Capete filocalice*, (*Philokalical Chapters of Evagrius s'Disciples*), Ed. Sf. Nectarie, Arad 2020, X-XII.

¹⁶ Damian Gheorghe Pătrașcu, *Patrologie și Patristică*, (*Patrology and Patristics*), cit., 376.

¹⁷ Ibid., 376.

¹⁸ Damian Gheorghe Pătrașcu, *Izvoarele biblice ale doctrinei monastice în Convorbirile duhovnicești ale lui Ioan Cassian*, (*The Biblical Sources of the Monastic Doctrine in the Spiritual Conferences of John Cassian*), Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș 2010, 19-24.

In the *Conferences* he opens with the image of monastic life as travel toward a goal (scopus) a Latin transliteration of Greek (scopus). Then he reverts to athletic metaphors of the *Institutes*: a thrower's eyes must be fixed on the target lest shots be wasted; he again cites the text from Philippians about the race and the finish line. He quotes a text from Vulgate but then adds the original Greek of the phrase about the finish line, claiming that the Greek word *scopos* makes plainer the idea of a goal than does the Latin *destinatum*¹⁹.

The real reason he prefers Greek to the Latin is that *skopos* is a key word in the introductory chapter of *Conference*. He argues there that monastic life has both a proximate goal, purity of heart, and an ultimate end, the reign of heaven. To distinguish the proximate from the ultimate, he uses the Stoic distinction between *skopos* and *telos*, which had been adapted for Christian purposes by Clement of Alexandria²⁰.

The four kinds of prayer attributed to Paul corresponds to the dispositions of human beings in living life itself that teach the christian way of life how to pray God in a manner that does not empty himself and feel neglected²¹.

Apart from the four kinds of oral or mental prayer, monastic tradition to pray without ceasing, constitutes the aim in choosing monastic life. Prayer becomes continuous when we live in the presence of God; therefore prayer is no longer an action to fulfil but becomes a habit to enter in an inner state of communion with God²².

The prayer as defined by the Desert Fathers does not reduce in intensity, but once the physical strength is diminished, it unfolds a cultivated and purified sensitivity²³. By performing a continuous prayer, certain conditions are required. Abbot Arsenie presents the following conditions: overcome distractions and withdraw to lonely places; foster outward and inward silence, and once your internal stimuli (pathe) are contained you must stay in silence²⁴.

Drawn by the teachings of Abbot Isaac, Germanus asks him what is the way to learn to pray without ceasing; which is the sure path in order to avoid unnecessary divagations and become aware of God's presence in your life. After listening to Germanus's question, abbot Isaac unfolds the secret of praying without ceasing, which consists of repeating

¹⁹ Idem, 122-123.

²⁰ Ibid., 123.

²¹ Edgar C. S. Gibson, (trans.), *The Conferences of John Cassian*, in *The Works of John Cassian*, IX: 1-2.

²² Cassian, *Conferences*, IX: 25.

²³ Cassian, *Conferences*, IX: 6,5; 25.

²⁴ Cassian, *Conferences*, X: 6, 2-4; IX: 35, 1-2.

words, or biblical verses to ponder in your daily meditation²⁵ that releases unwanted thoughts and stimulates spiritual intelligence.

The final step is *the prayer of fire*, when the monk fixes his eyes only on God, fire of God's love. Through this way of prayer, only few people can be filled, in Cassian's opinion, with divine light, and no longer make use of human language, which is always limited²⁶.

3. Conclusion

In conclusion, need ask ourselves whether we are treating about an author who thinks Greek, writes in Latin, and is marked with platonic anthropology, etc. One thing I would like to highlight here is that he is recognised as a spiritual master for both Orthodox and Catholics. John Cassian gathered his ideas in Greek, he writes his works in Latin, and therefore he becomes the bridge between the two traditions of the East and West.

Furthermore, there is another aspect I would like to highlight: nowadays where Psychology meets Christian spirituality frequently, Cassian's works are extremely useful for a better discernment, for he has deeper understanding of the human heart, and his studies show great psychological finesse. For example, how can we talk about God's work in us if intellectual humility, free will, psychology do not walk together?

Cassian seeks to discern, starting from the effects of vices or grace in all the dimensions of our human being, those ones that come from God and from outside Him. Cassian's entire doctrine is based on the reflection of the great theologians of the East, Irenaeus, Origen, Basil the Great, Gregory of Nyssa, John Gold-mouth. His spirituality is grounded on the experience of faith. The Church Fathers had never imagined that the spirituality is closely connected to emotions, personal testimony or senses: they understood the meaning of have/share something in common with each other, which it is a universal characteristic.

This personal experience we do not find it described anywhere else until Cassian. Inspired by his writings, any person can recognise their own path, even though Cassian never speaks directly about his inner spiritual experience in our days. Cassian helps us find the way of our heart, he uses outstanding pedagogy to establish moral conscience in young and old people in order to be at peace. To him theology, morality and spirituality

²⁵ Cassian, *Conferences*, X: 10, 1-3.

²⁶ Lorella Fracassa, *Cenni introduttivi a Giovanni Cassiano: la preghiera incessante*: <http://www.gianfrancobertagni.it/materiali/misticacristiana/fracassa.pdf>; Idem, *La meditazione silenziosa della tradizione cristiana*, Ed. Lindau, Torino 2021.

are not dissociated. Morality is integrated into a global experience with Christian life, which leans on good deeds and aims to unite with God who is the greatest benefactor of humankind.

TRADITION AND TRADITIONS: FROM A MODEL OF THE CHURCH TO
A MODEL OF SOCIETY -
A RESPONSE TO CHALLENGES IN THE BLACK SEA REGION

Abstract: *It is a common perception that some of the most conservative institutions in the world are the Catholic and Eastern Orthodox Churches. As some say: In 2.000 years, the Church has not changed anything. On the one hand, the statement is true as regards the Tradition of the Church, that is, all that was handed on by the Apostles and contributes toward the holiness of life and increase in faith of the peoples of God (Dei Verbum 8). On the other hand, there is a growth in the understanding of the realities and the words which have been handed down (Dei Verbum 8). In other words, the Church remains the same as regards her essence (this is preserved by Tradition), while she needs to change as regards her historical forms of life (these are traditions).*

This conference will show the distinction between Tradition and traditions according to Yves Congar, one of the greatest theologians of the twentieth century. His thesis is that the Church must preserve Tradition and reform traditions. To accomplish this goal, that is a true reform within Church without schisms, Congar proposes four conditions for an authentic reform.

This conference claims that this model of reform in the Church can be transferred to the present societies in the Black Sea Region. Mutatis mutandis, the four conditions of true reform are applicable to modern societies. Thus, distinguishing between Tradition and traditions, each society can preserve what is essential to its' own identity and ethos, while accepting the changes suggested by the present and future situations of life.

Key words: *Yves Congar, Tradition, traditions, reform, Church, structure and life.*

¹ PhD Lect. Alexandru Ioan Cuza University,

1. What is Tradition? Between Preservation and Change

It is a common perception that some of the most conservative institutions in the world are the Catholic Church and the Eastern Orthodox Church. As a non-Catholic friend of mine says, half-jokingly: In two thousand years, the Church has not changed anything. Furthermore, when asked in ecumenical gatherings what they consider the most distinguishing feature of Orthodoxy, Orthodox theologians frequently refer to its changelessness²; in other words, Orthodox theologians and ordinary people believe that what distinguishes the Orthodox Church from other churches is its loyalty to the past and desire to keep that past unchanged. Examples of this attitude are many, but I will refer here only to one, recent, instance. In Romania, during the pandemic, there was a great debate as to whether the priests should use a single spoon to give Holy Communion with the Precious Blood of Our Lord to the many believers who attended the Divine Liturgy during this period. As you can imagine, in a debate was heated and controversial, there were two positions. First, there were those who believed that the use of a single spoon posed the threat of infecting the whole congregation with the COVID-19 virus. The second were those that argued that the infection was impossible for various reasons. However, what is interesting for the topic of this article is that the supporters of the second position claimed with some determination:

Today's problems (even those concerning the sharing of the Holy Communion to the believers, but not only), which are not very different from those of any other period, more or less important in the life of the Church, should not concern us particularly, in the sense that it is not an absolute priority, but rather, *we should be concerned about how to remain completely faithful to the Tradition of our Church* in such circumstances.³

As will have noticed, the most important priority was complete faithfulness to the Tradition.

This raises the question: what is Tradition? Both Orthodox and Catholic Churches share the same stance. For the Catholic Church, the Second Vatican Council—the most authoritative voice of the Catholic Church in the twentieth century—defines Tradition and states that all “what was handed on by the Apostles includes everything which contributes toward the holiness of life and increase in faith of the peoples of God; and so the Church, in her teaching, life and worship, perpetuates and hands on to all generations

² For example, Panagiotis BRATSOTIS and George FLOROVSKY, *Orthodoxy: a Faith and Order Dialogue*, Geneva, 1960.

³ Nicolae PREDA, “Împărtășirea credincioșilor de-a lungul timpului -între Tradiție și actualitate”, in *Revista Românească de Studii Axiologice*, Nr. 2, Anul 1/2020, p. 62. Emphasize mine.

all that she herself is, all that she believes.”⁴ Tradition, in other words, is the whole life of the Church that comes from Christ to the apostles and was transmitted to the present generation of believers. One Catholic theologian that studied the topic and provided a great contribution to the understanding of Tradition is Yves Congar.

For Congar, tradition is a real, living self-communication of God. Its content is the whole Christian reality disclosed in Jesus Christ, including the implicit contents of that disclosure. The Holy Spirit is the transcendent subject of tradition, the whole Church is its bearer. Thus tradition is an essentially social and ecclesial reality, its locus is the Church as a communion. It is transmitted not only by written and spoken word but equally by prayer, sacramental worship and participation in the Church's life. Tradition, while consisting primarily in the process of transmission, is not sheer process.⁵

The Orthodox theologian Kalistos Ware⁶ states that when we talk about Tradition we approach two dimensions of the Church: preservation of the past and change according to the present situation. The preservation of the past is the essence of Orthodoxy, Kalistos Ware claims. The problems however appear when changes occur in the life of the Church because many orthodox people are extremely reluctant to change. “It is absolutely essential to question the past. In Byzantine and post-Byzantine times, Orthodox have often been far too uncritical in their attitude to the past, and the result has been stagnation. Today this uncritical attitude can no longer be maintained.”⁷

Yves Congar also stated in 1963: “Tradition is favored because it prevents change.”⁸ It offers us as a safeguard against innovation, a defense against any dangerous novelty in the Church. So, many times we hear people saying “It has always been done this way.” For the Catholic Church, Pope Francis declared on October 9, 2021, on the occasion of the opening of the Synod of Bishops on Sinodality, that these words “it has always been done this way” are “poison for the life of the Church.” Pope Francis continued:

⁴ The Second Vatican Council, The Dogmatic Constitution on Divine Revelation *Dei Verbum*, 8.

⁵ Avery Cardinal DULLES, “Foreword”, in Yves CONGAR, *The Meaning of Tradition*, San Francisco, U.S.A., Ignatius Press, 2004, p. IX.

⁶ Kallistos WARE, also known as Timothy WARE, was a lecturer in Eastern Orthodox studies at the University of Oxford. He is one of the best-known contemporary Eastern Orthodox hierarchs and theologians. He also served as chairman of the board of directors of the Institute for Orthodox Christian Studies in Cambridge. Since 2007 he is the metropolitan of the Diocese of Diokleia in Phrygia.

⁷ Timothy WARE (Bishop Kallistos of Diokleia), *The Orthodox Church*, London, Penguin Books, 1993, reprinted with revisions 1993-1997, p. 197.

⁸ Yves CONGAR, *The Meaning of Tradition*, p. 1. The first English edition was published by Hawthorn Book, New York, in 1964 as *Tradition and the Life of the Church*. Originally published as *La Tradition et la vie de l'Église*, Paris, Cerf, 1963.

Those who think this way, perhaps without even realizing it, make the mistake of not taking seriously the times in which we are living. The danger, in the end, is to apply old solutions to new problems. A patch of rough cloth that ends up creating a worse tear (cf. Mt 9:16). It is important that the synodal process be exactly this: a process of becoming, a process that involves the local Churches, in different phases and from the bottom up, in an exciting and engaging effort that can forge a style of communion and participation directed to mission.⁹

So, one has can see that the tradition has a dual dimension: it can preserve the past, but it can impede development. Somehow, we as a Church need to go forward. Therefore, as Yves Congar observed in Paul Claudel's comparison of tradition with a man walking. In order to move forward and make progress,

he must push off from the ground, with one foot raised and the other on the ground; if he kept both feet on the ground or lifted both in the air, he would be unable to advance. If tradition is a continuity that goes beyond conservatism, it is also a movement and a progress that goes beyond mere continuity, but only on condition that, going beyond conservation for its own sake, it includes and preserves the positive values gained, to allow a progress that is not simply a repetition of the past. Tradition is memory, and memory enriches experience. If we remembered nothing it would be impossible to advance; the same would be true if we were bound to a slavish imitation of the past. True tradition is not servility but fidelity.¹⁰

2. Four Conditions of a True Reform according to Yves Congar

Since the Church finds herself in need of preservation and also of progress, the main question is: Is it possible that we can make same changes in the Church and yet not lose our identity? What do we preserve in the Church and what do we change? Yves Congar responded to these questions in 1950, in his book "True and False Reform in the Church"¹¹ where he distinguishes between the structure of the Church which essential

⁹ Pope FRANCIS, Address for the Opening of the Synod, 9 October 2021, see <https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2021/october/documents/20211009-apertura-camminosinodale.html> Lastly accessed on July 19, 2022.

¹⁰ Yves CONGAR, *The Meaning of Tradition*, p. 2.

¹¹ Yves CONGAR, *True and False Reform in the Church*, trans. and introd. Paul Philibert from the second edition, 1968 (Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 2011), originally published as *Vraie et fausse réforme dans l'Église* (Paris: Cerf, 1950). Congar offered conflicting dates regarding the time when he finished the draft: 1946 (in *Journal d'un théologien*, p. 317) and 1947 (in *Dialogue Between Christians*, p. 32).

for the Church and, therefore, cannot be changed, and the life of the Church which is always in need of reform.

Indeed, his arguments relating to the 'dialectic of structure and life' had previously been inferred in his ecclesiology with the publication of his work *Chrétiens Désunis* (Divided Christendom) in 1937. [1] In this book, Congar asserts that the Church is de Trinitate, in Christo, and ex hominibus. This implied the presence of a structure given in Christ and also expressed in time in various forms of life, which are conditioned by the historical dimension of the Church.

Congar first made this dialectic explicit in *Vraie et fausse réforme dans l'Église* (True and False Reform in the Church). For Congar, the Church exists in two forms: as an institution or structure and as a community or *congregatio fidelium*. [1] This institution is founded in Christ through his incarnation. The Church exists already in Christ, because the Son of God assumed a human nature and, in a certain way, the whole human race. Due to the incarnation, the Church existed as a mystery already in Christ before she became the *congregatio fidelium*. [2] The institution is the complex assemblage of the means by which Christ unites his disciples with himself: the deposit of faith, the sacraments of grace, and the apostolic ministries. Christ gave structure to the Church by revealing the true faith, instituting the sacraments, and giving the prophetic, sacerdotal, and royal office. This structure precedes the Church as communion, because it generates and forms the various communities of believers.¹²

The second term of Congar's dialectical framework is life or community. The institution engenders and becomes a community; the Church is comprised of people.¹³ The Church is made up of people who receive salvation from the Trinity and are united with the Trinity in Christ.¹⁴ The Church is the union of "the divine formal principle with the human material principle, [...] the divine-human reality which is formed by this union."¹⁵ This union takes place in Christ. In this early stage of his thinking, Congar claims that while the institution derives from Christ (*acta Christi in carne*), it is the Holy Spirit who introduces us into this reality and gives life to the Church.¹⁶ In his later

¹² Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Église*, pp. 96-97; *True and False Reform*, p. 86.

¹³ Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Église*, p. 97; *True and False Reform*, pp. 88-89.

¹⁴ Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Église*, pp. 98-99; *True and False Reform*, p. 90.

¹⁵ Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Église*, p. 100: "l'union du principe formel divin et du principe matériel humain, la réalité divino-humaine qui naît de cette union"; *True and False Reform*, p. 89.

¹⁶ Yves CONGAR, *The Mystery of the Church*. Translated by A. V. Littledale, Baltimore, Helicon Press, 1960, p. 151. This book is a translation of *Esquisses du Mystère de l'Église*, whose first edition was published in 1941 and the second in 1953. Therefore, it can be claimed that this pneumatological understanding is present in Congar's ecclesiology at this time.

writings, Congar held a more balanced position, but even at this early stage, structure and life function as a dialectic by which Congar describes the Church as a divine-human reality, visible and invisible, immutable and changeable, Christological and pneumatological.

An accurate evaluation of the category structure–life is difficult because it was used at different stages of Congar’s ecclesiology to respond to various issues arising from the life of the Church, as he himself acknowledges.¹⁷ In his earlier writings, in 1950, Congar insists on the precedence of structure over the life of the Church.¹⁸ Some critics have observed that he restricted structure to the elements ecclesiology to respond to various issues arising from the life of the Church, as he himself acknowledges. constitutive of the Church (*jus divinum*), and they have pointed out that the life of the Church (the historical relative form) is also structured.¹⁹ Congar himself admits that the emphasis on the primacy of structure has limits: for example, it defines the laity in relation to the hierarchy, as he did in *Jalons pour une théologie du laïcat* (1953).²⁰ Later, he stated that the hierarchy had to be defined in relationship to lay people. The vision in which the institution takes precedence over the community is close to a christomonism, which dominated ecclesiology until Vatican II.²¹ Congar, however, avoids christomonism by ascribing to the Holy Spirit the foundation, the progress, and the activity of the Church.²²

Congar arguments continued to evolve as his writings began to emphasize the second term of the dialectical category as—the life of the Church.²³ He stressed the importance of the Holy Spirit and charisms in the ecclesial life. In *Le Saint Esprit et le Corps apostolique, réalisateurs de l’oeuvre du Christ* (1953), while using the categories of structure and life, he affirmed that the role of the Holy Spirit, as the soul of the Church,

¹⁷ Timothy I. MACDONALD, *The Ecclesiology of Yves Congar: Foundational Themes*, New York: University Press of America, 1984, p. xxii.

¹⁸ Congar, *Vraie et fausse réforme dans l’Église*, pp. 95-96.

¹⁹ Joseph FAMERÉE, *L’ecclésiologie d’ Yves Congar avant Vatican II: Histoire et Église*, Leuven: University Press, 1992, p. 112; MacDonald, *The Ecclesiology of Yves Congar*, p. 280.

²⁰ Yves CONGAR, *Entretiens d’automne*, présentés par Bernard Lauret, Paris: Cerf, 1987, pp. 81-87. English edition *Fifty Years of Catholic Theology: Conversations with Yves Congar*, ed. and introd. Bernard Lauret, trans. John Bowden. Philadelphia: Fortress Press, 1988.

²¹ Yves CONGAR, *Le Concile de Vatican II: Son Église: peuple de Dieu et corps du Christ*, Théologie historique, no. 71, Paris, Beuchesne, 1984., p. 164.

²² Congar, *Chrétiens désunis*, p. 68.

²³ MacDonald says that for Congar in some sense “life as fundamentally expressive of the relationship in praxis of human beings with God is the source of structure within the Christian community” (*The Ecclesiology of Yves Congar*, 284). Famerée disagrees with MacDonald (*L’ecclésiologie d’Yves Congar*, 112, n. 306). The present author agrees with Famerée’s position.

is to animate what Christ has instituted.²⁴ Here, however, he goes further than his earlier works and now attributes a certain freedom or autonomy to the Holy Spirit which shows itself in charisms and through unpredictable events.²⁵ Congar recognizes that the use of the gifts of the Spirit is under the rule of the ‘apostolicity of doctrine’ and the ‘apostolicity of ministry’ because these charisms are given for the unity of the Church. Yet, he points out that the Holy Spirit intervenes directly both in the missionary activity of the apostles by indicating to them where to preach, and also in other people’s lives (Philip, Cornelius) through interior inspiration.²⁶

To summarize, Congar emphasized at different times both the structure and the life of the Church. Yet, while he originally distinguished and tended to contrast them, ultimately he saw them as distinct but interlocking elements of the mystery of the Church. This correct and complete evaluation of his view can be found through an analysis of his last works. In *I Believe in the Holy Spirit*, he recognizes that he had made too radical a distinction between the institution which derives from Christ and the charisms which are the work of the free interventions of the Holy Spirit.²⁷ In his last major work, *The Word and the Spirit*, Congar states: “It is a mistake to think, as I did in 1953 that a kind of ‘free sector’ reserved for the Holy Spirit exists alongside the operation of the instituted structures and means of grace.”²⁸ Congar’s final position is well balanced.²⁹ Both institution and charisms have their own place in building up the unity of the Church which is the Body of the glorified Christ. Both the Word and the Spirit are present in the structure and the life of the Church. The charisms, as interventions of the Holy Spirit, may be new elements in history, but they are always related to the work of Christ. The guarding and development of the teaching of Jesus is assured by the assistance of the Holy Spirit, particularly through the magisterium. Both the continuity of Church teaching

²⁴ Yves CONGAR, *Le Saint Esprit et le Corps apostolique, réalisateurs de l’oeuvre du Christ*, in *Esquisses du mystère de l’Église*. Unam Sanctam 8, 2nd ed. (Paris: Cerf, 1953), translated as *The Mystery of the Church*, p. 168 and p. 170.

²⁵ Congar, *The Mystery of the Church*, pp. 174-176.

²⁶ *Ibid.*, pp. 178-179.

²⁷ Yves CONGAR, *I Believe in the Holy Spirit*, trans. David Smith, 3 vols, New York, Crossroad Publishing, 1997, vol. 2, p. 11. Originally published as *Je crois en l’Esprit Saint*, 3 vols., Paris, Cerf, 1979-1980.

²⁸ Yves CONGAR, *The Word and the Spirit*, San Francisco, Harper and Row, 1986, p. 61. Originally published as *La Parole et le Souffle*, Paris, Desclée, 1984. The article that Congar refers to is *Le Saint Esprit et le Corps apostolique, réalisateurs de l’oeuvre du Christ*.

²⁹ Lucian PĂULEȚ, *The Holy Spirit as the Principle of Ecclesial Unity, Catholicity, Apostolicity And Holiness in the Thought of Yves Congar*, Iași, Sapientia, 2019, pp. 76-77.

with the apostolic deposit and the development of tradition are accomplished by the magisterium, especially in councils under the guidance of the Holy Spirit.³⁰

However, in *True and False Reform* (1950), Congar proposes four necessary conditions for a renewal so that the Reform may not become a schism. These four conditions are as following: a. the primacy of charity and of pastoral concern; b. remaining in communion with the whole church; c. having patience with delays and d. genuine renewal through a return to the principle of tradition (not through the forced introduction of some “novelty”).

a. First Condition: The Primacy of Charity and of Pastoral Concern

While Congar questions elements within the Church, he states that he cannot question the Church. One can seek to purify the church, but not to make an ideology out of "purity." While Congar begins with a “return to sources” (*ressourcement*) that involves a process of intelligent reflection, he does not afford this process to arrive at an abstract program devoid of roots in the land of tradition or devoid of living energy. He does not allow himself to deviate from tradition, only away from intellectual creativity. He is aware that intelligence guides us and that rules, even if they come from elsewhere, must be judged intelligently. Congar will show later (in the fourth condition) that good theology, nourished by springs and especially by good ecclesiology, is one of the most effective guarantees of a faithful reformist effort. But the intellectual effort without charity easily leads to the non-recognition of the concrete reality and the given quality of the Church. On the contrary, the reforms that have succeeded in the Church are those that have been made with care for the concrete need of souls, in a pastoral outline, aiming at holiness.³¹

The model of such reforms can be found in the actions of St. Bernard or St. Francis of Assisi. When we compare St. Nicholas of Flue's letter to the people of Bern or Savonarola's letters to Christian princes - the Emperor, the French king and the king and queen of Spain, we can see the difference between a reform aimed at holiness and a reform aimed at criticism. The contrast is easy to see and the analysis has already been made of the Reformers, on the one hand, and the Catholic saints who were reformers, on the other.³² The latter, consenting to the authority of the church, sought to strive and

³⁰ Yves CONGAR, *Tradition and Traditions: The Biblical, Historical, and Theological Evidence for Catholic Teaching on Tradition*, San Diego, Basilica Press and Simon & Schuster, 1966, pp. 343-46.

³¹ Congar, *True and False Reform*, pp. 218-219.

³² Cf. K. GERMANUS, *Reformatorenbilder: Historische Vorträge über katholische Reformatoren und Martin Luther*, Freiburg im Breisgau, 1883.

perfect themselves, to commit themselves, and to perfect others in the Christian faith, and to improve the Church through the Church.³³

Congar quotes Pius XI to make the distinction between personal desires of reformers and the call to holiness of the saints:

Every true and lasting reform, in the last analysis had its point of departure in holiness, in persons who were inflamed and impelled by the love of God and neighbor. Generous, ready to listen to every call from God and to respond immediately within themselves, and yet sure of themselves because sure of their vocation, they grew to become true lights and sources of renewal for their time. By contrast, where the zeal of the reformer did not arise from personal purity, but was the expression and the outburst of passion, it was a source of disturbance rather than illumination, destructive rather than constructive, and more than once the source of distortions more damaging than the evils to which they claimed to bring a remedy.³⁴

According to Congar, a certain absence of the concrete meaning of the Church and, more precisely, of its apostolic and pastoral meaning is remarkable among several reformers who eventually left the church. Renan, Döllinger, and Loisy, for example, were intellectuals rather than priests, perhaps related to their vocation as teachers, but they also showed a lack of pastoral concern and a kind of fear of the apostolic calling.³⁵ This is the reason for which, in Congar's opinion, that Père Portal, speaking to young priests who were headed for graduate studies in religion, counseled them always to stay involved in some pastoral ministry.³⁶

On the contrary, the apostolic and pastoral concern puts us at the center of the church, making fruitful thinking and planning regarding practical measures that can avoid fantasies, excesses or the concrete unilateralism of personal enthusiasms, as well as avoid a fixation on a single case. The same pastoral preoccupation is manifested in the realism of the points of view that tend towards balance or equilibrium. These are measures that spontaneously develop both an orientation towards real life, in relation to common daily needs, and a sense of responsibility and concrete consequences for the choices made. Intellectuals, believers who do not have a concrete apostolic mission or who do not have a direct pastoral care, can easily be bolder and more original than priests

³³ Congar, *True and False Reform*, p. 219.

³⁴ Pope PIUS XI, Encyclical *Mit brennender Sorge* (March 14, 1937), *Acta Apostolicae Sedis* (1937), p. 154. "If, instead of resting in the heart, purity rises to the head, it creates sectarians and heretics" (Jacques Maritain, *Humanisme integral*, p. 265).

³⁵ Congar, *True and False Reform*, p. 220.

³⁶ Cf. H. HEMMER, *M. Portal, prêtre de la mission*, Paris, 1948, p. 110.

charged with pastoral responsibilities. There will certainly be a difference between the initiatives of the former and the latter, experienced by both with a certain discomfort.³⁷

Origen expressions are different to those of St. Irenaeus, who was a bishop; and Tertullian's in a way different to those of St. Cyprian. It is said that Zwingli, as a preacher and pastor, spoke of the sacraments more positively than Zwingli as a systematic theologian and polemicist. It is also apparent that Luther spoke in a more Catholic way about faith and works when he was speaking from a pastoral point of view.³⁸ St. Augustine speaks differently in his speculative treatises, especially on polemical topics, than in his homilies. In the homilies he no longer has the same sharpness that we find in his speculative statements: Unknown to himself, his audience influences him and results in a more balanced path. Congar observes, with a little bit of characteristic humor, that in theology one should be Predestinarian and in pastoral care Pelagian. One of the reasons for which scholasticism developed an increasing subtlety was that it had become essentially the activity of religious and university professors. The authentic prophetic spirit needs pastoral care.³⁹

In what we call the Counter-Reformation, we find two quite different things. On the one hand, there is first an enormous effort on apologetics and theology following the challenge of the Reformation; on the other hand, there is a second great effort to achieve a pastoral and religious renewal that aims at holiness. This second effort, which began long before the breakup with Luther, continued during and after the Council of Trent. It fueled the authentic reformation of the church and prepared the spiritual flowering of the seventeenth century in France. However, when we look at the genuine reform initiatives of Olier or St. Vincent de Paul, we see that their source is not in a critical point of view or in an idea, but rather in their pastoral and missionary experience. M. Olier's experience came from the Cévennes, Nantes and Brittany, while Vincent de Paul's experience, shaped by different areas of the Gondi region (Picardy, Châtillon, etc.), spread throughout France.⁴⁰ Blessed John of Avila, whose reformist ideas still seem remarkable today, would have preferred to go as a missionary to evangelize America and, in fact, did missionary work in Andalusia and Extremadura.⁴¹

Pastoral ministry is a great teacher of what is true. I am not the only one who notices that Protestant pastors are often removed from us in their way of thinking, but very close

³⁷ Congar, *True and False Reform*, p. 221.

³⁸ cf. H. GRISAR, *Martin Luther*, French trans, Mazoyer, Paris, 1930, p. 96.

³⁹ Congar, *True and False Reform*, pp. 221-222.

⁴⁰ Congar, *True and False Reform*, pp. 221-222.

⁴¹ Cf. André DUVAL, "Quelques idées du Bx. Jean d'Avila sur le ministère pastoral et la formation du clergé," *La Vie Spirituelle. Supplement* (Aug. 1948), pp. 121-153.

in the practice of personal religious life and pastoral ministry. Others, who were inclined to liberalism during university, returned to doctrinal orthodoxy insofar as they felt in their ministry the need to provide authentic food for souls. Everything that is great and fertile in the Barthian position came from this question that Karl Barth asked himself as a young pastor: “what should I preach and how should I preach to the faithful on Sunday?”⁴²

Congar compares Lammenais and Lacordaire. Both are geniuses, both pioneers and creative spirits, the first more in the order of intellectual intuitions, the second more in the order of living religious movements. After the condemnation of their diary, *L'Avenir*, Lammenais clung to his ideas and quickly broke off with the Church. Lacordaire accepted the Church as it was. In December 1833, Lammenais completed in his heart a final break with the Church, while in early 1834, Lacordaire began the lectures of *Stanislaus College*, the seed of his Notre Dame lectures which themselves became the germ of so many fruitful results. Lacordaire follows a pastoral and apostolic trajectory, taking the path of reform through holiness and conversion. Instinctively, he first practiced the rule established by Möhler: “The Christian must not try to perfect Christianity, but rather want to perfect himself in Christianity.”⁴³

There is the same difference between Lammenais and Lacordaire that exists between a systematic mentality adopted towards and against all others (which becomes strengthened by the opposition they face), on the one hand, and a concrete priestly point of view, docile to authority and looking for opportunities to introduce the most good possible, on the other hand.⁴⁴

In 1968, in the second edition of *True and False Reform*, Congar wrote:

[T]he great good fortune of contemporary reforming tendencies is that they have been born out of the concrete experience of the church, out of the needs of pastoral life and above all of the Christian apostolate. [...] Our present experience of a successful

⁴² Cf. Karl BARTH, *Parole de Dieu et parole humaine*, Paris, 1933, pp. 128-129.

⁴³ Johann Adam MÖHLER, *L'unité dans l'Église ou le principe du catholicisme d'après l'esprit des Pères des trois premiers siècles de l'Église*, Unam Sanctam 2, Paris, Cerf, 1938, trans. André de Lilienfeld, § 39, p. 123. Originally published as *Die Einheit in der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus dargestellt im Geiste der Kirchenväter der ersten drei Jahrhunderte*. Tübingen: Heinrich Laupp, 1825. Compare this with what Cardinal Nicholas of Cusa said as the papal legate of Pope Nicholas V to the emperor, when he was sent to promote Church reform: “It doesn't pertain to men to change religion; rather, it is religion's job to change men” (cited by L. PASTOR, *Histoire des papes*, vol. II, 3rd ed., 1907, p. 100).

⁴⁴ Congar, *True and False Reform*, pp. 223-224.

reform is extremely clarifying. Vatican II has not betrayed these principles. It has been at once both a pastoral council and a council of reform.⁴⁵

b. Remain in Communion with the Whole Church

The second condition for a true reform without schism is, in Congar's view, staying in communion with the whole Church. However, there is a positive development here, a clarification about the idea of communion. It is the connecting element with the whole, the idea that in order to avoid deviation in the fulfillment of a prophetic mission or reform activity, you must remain in living contact with the whole body of the Church.

The Whole Truth Is Grasped Only in Communion with the Whole Church

As a great admirer of Möhler, Congar considers that some important perspectives in Möhler's thinking help to substantiate, build and develop this idea. Möhler's key idea is that of vital faith, like vital human experience, depends on the action of the Holy Spirit in us. Moreover, the Holy Spirit is the Spirit of love and brotherly communion whose task is not, strictly speaking, to clarify this or that issue. The work of the Spirit is to enliven and actualize the Body of Christ. Moreover, the conditions for the gifts of the Spirit (we could even say for the work of the Spirit) are essentially communal. The Spirit operates in the mutual love of the faithful as a Spirit of brotherly love and communion. True faith does not exist without brotherly communion.⁴⁶

What gives rise to the Church, as Möhler says, is that "no one can live a Christian life or be at home in his religion without the influence of the community of faithful enlightened by the Holy Spirit."⁴⁷ Möhler was pleased to show that the apostles received the Holy Spirit only when they were "gathered in the same place, with one heart forming a single gathering of brothers."⁴⁸ He drew the implications of this idea, using a formula that shows how great minds always have a drop of poetry: "As part of an organic whole, believers are shielded from deception only when thinking and desiring in accordance with the mind and the heart of all."⁴⁹

⁴⁵ Ibid., p. 224.

⁴⁶ Ibid., pp. 229-230.

⁴⁷ Möhler, *L'unité dans l'Église*, p. 18. Möhler's view corresponds exactly to the ancient meaning of the word *catholic* according to which the Catholic is essentially someone who belongs to the one Church that extends throughout the world.

⁴⁸ Johann Adam MÖHLER, *La Symbolique, Ou Exposition Des Contrariétés Dogmatiques Entre Les Catholiques Et Les Protestants D'après Leurs Confessions De Foi Publiques*, trans. Lachat, § 37, vol. II, p. 9. Originally published as *Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten nach ihren öffentlichen Bekenntnisschriften*, Mainz, 1832.

⁴⁹ Ibid., p 11.

Only through communion with the whole body, which is subject to the guidance of the magisterium, can one understand a truth in its entirety. It is clearly impossible for individuals to know and confess the whole truth by themselves. Someone would have perceived this or that element of truth, but not another. Someone might have been struck by one aspect, but did not see all the implications and consequences of what he discovered and began to promote. However, what they do not know on their own, they can know through others. When we are in communion with the whole body, we have the benefit of the corrections, clarifications and fullness that the whole body offers us effortlessly, simply by virtue and under the influence of communion. Because of the unity of the body, what others have, but I do not, it belongs also to me and works for my benefit. What I can neither understand, nor realize, nor even explicitly formulate or retain by myself, I can subscribe to in the whole body with which I am in communion. St. Augustine says that every Christian speaks all languages, as they are in union with the Church that speaks them all.⁵⁰ The fullness of truth is found only in the whole body. Further, in communion with the whole body, people have an understanding of the truth that is superior to what they might think personally by themselves. We could interpret *Ephesians* 3:18-19 in this sense.⁵¹

Two days before he died, Luther wrote these lines, the last writing we have from him, in which the same idea is remarkably exposed:

Nobody can understand Virgil's *Bucolics* without being a pastor for five years; nobody can understand his *Georgics* without being laborer for five years, nobody can understand what Cicero wrote in his *Letters* without being involved in running a country for twenty years. Let nobody think that they grasp the Holy Scriptures as they should, if they have not governed the churches for a hundred years with Elijah and Elisha, with John the Baptist, Christ and the Apostles...⁵²

Congar commented that Luther's analysis was correct and Luther, who spoke against the sacraments, would have profited more closely following this scrutiny. How can a man, even a great religious genius, completely rethink Christianity all by himself? That is impossible. You cannot understand the Scriptures as you should, you cannot understand the precise truth and especially in its fullness (it affects another), unless you are the contemporary, the disciple, the companion of Jesus Christ, the prophets and the apostles,

⁵⁰ St. AUGUSTINE, *Sermo* 267, no. 4, PL 38:1231.

⁵¹ Congar, *True and False Reform*, pp. 230-231.

⁵² Martin LUTHER, Feb. 16, 1546: *Briefwechsel*, ed. Enders, vol. XVII, cited by Congar in *True and False Reform*, p. 231.

that is, if you are not in the community with the one, holy, catholic and apostolic Church.⁵³

c. Having Patience with Delays

The third condition for a reform without a schism is having patience with delays. In all reform movements, impatience threatens to spoil everything making an ambivalent initial inspiration evolve into a sectarian movement. The innovator, whose reform turns into schism, lacks patience. He does not respect the slowness of either God or the Church, or the delays that come in everyone's life. He moves with a kind of obstinate and exasperated logic toward “all or nothing” solutions, in which viable possibilities are rejected along with the problems. For a time, the reformer asks the Church to grant his requests immediately or he will leave. The heretical innovator does not know how to wait for an idea to mature; rather he launches his idea, pushing it right away and inflexibly to its consequences. By doing so, such people not only run the risk of failing to achieve the change they seek, but spoil for others the possibilities of change that might have occurred. So many times impatience or excess has seriously damaged causes in the Church which, in themselves, were perfectly appropriate. For example, in the history of the granting of Communion under both types in Bohemia, the impatience of the *Utraquists* and their exaggerations made a favorable result more difficult.⁵⁴

The nature of patience and its role

If the spirit of reform is to remain in the Church, then it must be patient. By this Congar means much more than the passage of time or an attitude of timing. It takes a spiritual and mental disposition to understand the meaning and necessity of delays. This is a kind of spiritual humility and flexibility that is aware of imperfections and even deadly compromises. Jean Guitton believed that he could characterize Catholic and Protestant attitudes to the reform, respectively, by a sense of fullness, on the one hand, and a search for purity, on the other.⁵⁵ Congar assesses the assertion as correct regarding a phenomenology of behavior. However, he believes that something more remains to be explained.

Congar willingly accepts that the Catholic Church and the Reformation, in terms of the content of their claims, represent a wisdom perspective on the one hand, and a voluntarist or personalist-existential idea of God on the other. They are temperamentally opposed to how their believers receive or find their religion. On the one hand, it is a

⁵³ Congar, *True and False Reform*, p. 231.

⁵⁴ *Ibid.* pp.265-266.

⁵⁵ Jean GUITTON, *Difficultés de croire*, Paris, 1948, pp. 230f.

religion of life in its fullness, and on the other, a religion that seeks purity. In this way, Protestantism is more intellectual than Catholicism. An idea can be pure, but reality and life cannot be. So it is clear that this condition of patience is related to the first of the conditions outlined above - the submission of the intellectual and systematic point of view to the pastoral.⁵⁶

The Church leaders are responsible not to be too patient

Congar, widely acknowledged as a great historian of the Church, claims that from the fourteenth and fifteenth centuries there was an evolving awareness that the Church was lost if it would not reform herself. Everything possible has been said to excuse the popes of the fifteenth and sixteenth centuries. This is not the place to judge them or judge the importance of their apologies. Catholic historians - people like Pastor and Baudrillart - have argued extenuating circumstances existed for them: the fifteenth century popes felt pressed for time. They were to strengthen the internal constitution of the Church, shaken by the great schism and conciliar theories, to warn of the danger from the Turks, to check the independence of the Holy See by strengthening the pontifical state, and to welcome both moderate humanism and the renaissance of the arts... There is much truth in all this. But what significance can 'extenuating circumstances' have when the popes did nothing decisive to avoid the tragedy? All this cannot and must not distract from the salutary lesson to be learned from the facts.⁵⁷

Those in charge of running an organization do not like things being questioned. Novelty always seems dangerous to them, and reformers inopportune, indeed troublesome. In fact, the impatience of the reformers quite often risks ruining everything. The impatience of the reformers does not take into account the delays necessary for the transformation to take place, not mechanically or externally, but arising from the deep energies of a founding principle in order that the organism may not destroy itself. Popular wisdom, however, knows that the best can be the enemy of the good. The Church is determined in favor of good, and does not receive good unless it builds up more than it risks tearing down. But it is also necessary to understand the impatience of those who find themselves employed on the front lines, where the Church is in contact with a terribly demanding world. They feel that time is running out and that it is not they who are ahead of their time, but their time is ahead of the Church.⁵⁸

⁵⁶ Congar, *True and False Reform*, p. 266.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 288.

⁵⁸ *Ibid.*

These front-line prophets must feel the truth of Hezekiah's prophetic message to Isaiah, saying, "Children have come to the birth, and there is no strength to bring them forth" (2 Kgs 19:3; Is 37:2; cf. Is 26:17-18). We can only urge reformers not to be too impatient if we ask the guardians of tradition not to be too impatient with them! We must ask the overseers to be aware of the pressure of the people's demands, which threaten to explode one day because they have been held in check for too long. We need to ask them to confront their procrastination with people's sense of urgency about the needs, with an understanding of the signs of the times; not to support lies, mediocrity or routine practices that scandalize believers. Saint Paul's warning: "Fathers, do not be angry with your children" (Eph 6:4), is addressed to all those who have received, for whatever reason, the responsibility and name of "fathers".

d. Genuine Renewal through a Return to the Principle of Tradition (Not through the Forced Introduction of Some "Novelty")

In Congar's opinion there are only two possible ways to accomplish the renewal or updating.⁵⁹ You can either make normative the new element you want to present, or take as normative the existing reality that needs to be updated or renewed. In both cases, it means bringing an existing reality together with a new element that you want to emphasize to achieve some kind of unity.

For example, this could mean joining Catholic doctrine with an idea brought to light by human effort, it could also mean the linking of the liturgy inherited from the past to certain new forms required by present needs, or it could mean the union of Catholicism with the inculturation (*mentalité indigène*) necessary for a new Christendom. In these different cases you may devote your energies chiefly to the new element which remains external, at least for the time being; or you can focus on the reality of the Church you seek to update. Depending on the choice made, you will end up with either a mechanical update, that risks becoming both a "novelty" and a schismatic reform, or a true "renewal" (a true "development") which is a reform *in* and *of* the Church - a reform without schism.⁶⁰

Another way of saying this is to refer to the "twice-born" category. The second birth of the "prophet" or reformer must take place *in the Church*. Whatever the source of the motivating shock that causes the need to change (usually it comes from the world, that is from outside of the Church), when we look for principles and criteria in the stage of

⁵⁹ The same idea is supported by J. Guitton, *La pensée moderne et le catholicisme*, vol. III: *La pensée de M. Loisy*, Aix, 1936, pp. 57-59. However Congar arrived at this idea by another route, namely, reflection on the problem of ecumenism. Cf. *True and False Reform*, p. 291, n. 193.

⁶⁰ Congar, *True and False Reform*, p. 292. Emphasize Congar's.

integration, we must study the Catholic Tradition and not turn back to masters outside of Tradition. This was the case both for liberalism, which the Church condemned, and for modernism. In fact, what modernism took as its principle (which it inherited from the 18th century) was not so much *development*, but rather “the perfectibility of Christianity,” that is, its progressive transformation thanks to additions from outside its given nature. It is something totally different from development.⁶¹

Critical Evaluation of Congar’s proposal for Reform

Gabriel Flynn and Jean-Pierre Jossua consider *Vraie et fausse réforme* (*True and False Reform*) as Congar’s “most original book and the most important.”⁶² Flynn also thinks that Congar’s program for reform “is consonant with a renewal of the Spirit.”⁶³ However, Flynn and Jossua carefully avoid saying that the theology of reform is the most important or the all-comprehensive theme in Congar’s ecclesiology. Their claims are well founded since the theme of reform and the dialectic of structure-life used by Congar needs to be interpreted in a specific context and as a response to specific issues that Congar had in mind when he wrote the book. He himself said that he used the dialectic of structure-life only occasionally and “essentially and primarily to respond to the problem of true and false reform.”⁶⁴ One should not try, therefore, to present Congar’s ecclesiology only on the basis of structure and life.

Congar himself clarifies this: “By structure-life I meant, ultimately, *jus divinum*/relative historical forms. But I did not think that I was denying grace and spiritual animation to what I called <<structure>>.”⁶⁵ This constitutes the hermeneutical key for a correct understanding of Congar’s theology of reform. The question, to which the dialectic of structure and life responds, is not whether the structure includes charisms and other forms of ministry, but rather what is and what is not reformable in the Church.

With this hermeneutical key in mind, one can assess the dialectic of structure and life from a pneumatological perspective. In other words, the questions asked are what can and what cannot be said regarding the role of the Spirit. First, the structure is irreformable precisely because of the Holy Spirit’s habitual dwelling in the Church. It is the Spirit together with Christ that guarantees efficacy and holiness to the Church’s

⁶¹ Ibid., pp. 292-293.

⁶² Gabriel FLYNN, *Yves Congar: Theologian of the Church*, Louvain Theological and Pastoral Monographs 32, Louvain, Peeters Press; Dudley, MA: W.B. Eerdmans, 2005, p. 133, n. 113. J.-P. Jossua’s words are quoted from a personal letter to G. Flynn.

⁶³ Ibid., p. 101 and p. 133.

⁶⁴ Yves CONGAR, Forward [sic], in MacDonald, *Ecclesiology of Yves Congar*,” p. XXII.

⁶⁵ Ibid.

structure. Second, what does not belong strictly to the structure is fallible and reformable, but even in this case an invocation of the Spirit is needed for a true renewal. Flynn synthesizes this pneumatological dimension of reform saying that “[b]y making the Holy Spirit the fundamental criterion for reform, Congar gives his most adequate statement of what is required for a legitimate Church reform.”⁶⁶

The role of the Spirit is to make the Church holy with regard to her formal principles but also through his call for reform in the life of the Church affected by sin and failures. Indeed, the Holy Spirit is the principle of reform in the Church, meaning that it is the Spirit’s work to keep the community of believers in communion with the whole Church. “The Spirit’s work is to enliven and actualize the Body of Christ. Further, the conditions for the Spirit’s gifts (we might even say for the Spirit’s work) are essentially communal.”⁶⁷

3. The four conditions for authentic reform are transferable to the peoples of the Black Sea Region in their historical development

It is common knowledge in theology that, beginning with Augustine and especially with the Second Vatican Council, the Church perceives herself as a people, more precisely, the People of God.⁶⁸ As a people the Church has her own culture, Tradition and traditions, institutions and beliefs. But these are constitutive elements for peoples. Therefore, since there is a resemblance between the People of God and other peoples, it is my opinion that four conditions necessary for the Church in her search of reform without a schism can be transferred to other peoples, including the peoples from the Black Sea Region, in their historical development.

My only expertize is in the field of theology. Therefore, my limits impede me to see the concrete applications in the fields of sociology, politics, diplomacy etc. However, it is my conviction that by explaining the conditions of a true reform in the Church, this article could lay the bases for changes in present societies around the Black Sea. I believe that the reader can draw his or her own conclusions that could go far more beyond the limits of my applications.

The first condition, expressed by Congar, is the primacy of charity and of pastoral concern. For the peoples in the Black Sea region it would be very helpful if, in their social development and in the present challenging situation, they would focus their humanity. The changes that are desired in order to improve their situations should not focus only

⁶⁶ Flynn, *Yves Congar’s Vision of the Church*, p. 172.

⁶⁷ Congar, *True and False Reform*, 229-30. Cf. Păuleț, PĂULEȚ, *The Holy Spirit as the Principle of Ecclesial Unity, Catholicity, Apostolicity And Holiness in the Thought of Yves Congar*, pp. 234-235.

⁶⁸ The Second Vatican Council, The Dogmatic Constitution on the Church *Lumen Gentium*, Chapter Two.

on a change of society and institutions, but on attention to the value of human dignity. The citizens living in this region should be aware that criticism for the sake of criticism itself is not helpful nor productive, but rather criticism should have as aim the improvement of society. When we focus on the common good of people rather than on criticism, chances for a real progress are increasing.

The second condition of a true reform is to remain in communion with the whole Church. Communication between individual parts of the Church and the whole Church is a key to a true reform. This principle can be applied to the peoples around the Black Sea and it goes in two directions. First, giving attention to a more cosmopolitan or universal civilization would challenge the peoples to reconsider their approach to others. For instance, in Romania, particularly in rural areas, there are still wide scale prejudice against foreigners. When Romanians are exposed to a more pluralistic experience through traveling, through encounters with foreigners, through education and communication of ideas, then they will hopefully revise these in-built prejudices and consider the foreigners as equal to themselves. Or, even more,—I dare to hope—we could think of foreign presence in our country as an enrichment to Romanian society and culture.

The second direction of the principle of communion with the whole is the fact that the center could and should learn from periphery. This principle is very dear to Pope Francis. That is the reason for which, for example, he creates cardinals from nations that are smaller in numbers and traditionally they have never had a cardinal from their people. The message is that we should be attentive to people who live in peripheries and as minorities because, due to their difficult situations, they learned valuable lessons which can be very useful to the whole Church or the whole of society. Again, I have a dream that larger and powerful nations will pay attention to smaller (but not insignificant) nations and, by doing so, they will learn important lessons for a better and peaceful cohabitation.

The third condition is having patience with delays. This is true in the sense that new ideas need time to mature and be assimilated in a deep and true way by the Church. However, I would like to call attention rather to the second part of this principle: the Church leaders are responsible not to be too patient. So are the leaders of nations when basic human rights are in danger. No list can be exhaustive here. Therefore, only a few examples will be provided. When there is still domestic violence, corruption to all levels but especially among the people in government, physical punishments of students in schools, violation of women's right and of religious rights (including equal treatment of all religions within a society), then the need for immediate and effective measures is urgent. Delays in these circumstances should no longer be excused. However, attention

should be given to avoid excesses of zeal in the correction of these abuses so that we should not replace one abuse with another.

Finally, the fourth condition for reform is that genuine renewal takes place through a return to the principle of tradition (not through the forced introduction of some “novelty”). Here, we are dealing with the fear that many people might face losing their own identity if any change occurs. Out of this anxiety people can confuse Tradition with traditions. As Yves Congar explained, when we confuse the means with the goal, we definitely are in need of reform.

I would like to return now to the example used in the beginning of this article: the use of the spoon for Holy Communion. Nicolae Preda claims that the use of the spoon for Communion is part of the Tradition, therefore it cannot be changed⁶⁹ even though he recognizes that this practice “appeared in the 8th-9th centuries, first in Antioch and Jerusalem, and thereafter became widespread, in the 11th - 12th centuries, throughout the Orthodox East.”⁷⁰ In my opinion this is a clear instance when a practice that belongs to the life of the Church (a tradition or a venerable custom) is considered as part of the structure of the Church (Tradition). It is a situation in which the means (the spoon) are confused with the goals (the Holy Communion). In conclusion, the main reason for keeping the spoon for the Holy Communion could be the fear of losing the Eastern Orthodox identity.

But fear damages the truth, impedes the true development and kills the spirit. The only reasonable and sound solution is renewal, reform, according to the four conditions for a genuine reform presented by Congar. Keeping the Tradition and changing the traditions (the customs) is a healthier path to follow recommended to us by common sense and faith. The result will be a communion between people, a society governed by understanding and peace between people and nations.

As Christians and also as citizens of the Black Sea Region we should make great efforts, pray and hope that God may free us from the nostalgia for the past and the fear of the future.

⁶⁹ Nicolae PREDA, “Împărtășirea credincioșilor de-a lungul timpului -între Tradiție și actualitate”, in *Revista Românească de Studii Axiologice*, Nr. 2, Anul 1/2020, p. 71.

⁷⁰ Ibid., p. 70.

MUSIC AND RELIGION. SEVERAL HISTORICAL LANDMARKS

Abstract: *The music is one of the arts born within the religious zone, like the theatre. Therefore between the music and the religion an ontological relationship occurred. It is well known that in the dawn of the humanity the man worshipped and praised the Divinity through music. The Christian music (especially the Orthodox one) produced glorious and grateful hymns dedicated to the Creator, who was invoked during the liturgy with antiphonic songs of praise as early as the Apostle's times. Finally, we emphasize that the sacred music is the one which defines the best the man's strive to praise the Creator both by the voice of his heart, and the musical instruments that join such music.*

Key words: *the arts, the sacred music, the musical instruments, Christian music*

* * *

The complex relationship between music and religion can also be explained by the fact that religious texts have been sung, not written, throughout most of human history, and religious behavior has found musical support in almost all sacred traditions. Diversity is the most important characteristic of cultic music, even in the great cross-cultural religious traditions. The songs of praise/chants of Christianity, for example, include not only Gregorian music, Palestrina's missals, Protestant hymns or Bach's oratorios, but also the resounding basses of Orthodox choirs, the melodies full of flourishing of Greek Orthodox chants, and the dances of Ethiopian Coptic believers accompanied by the sounds of percussion instruments.

"What could be wiser, I wonder, than this exhortation of the teacher who urges us to sing, so that at the same time we may learn what is useful to us? Does not the teaching thus become more deeply engraved into our souls? For it is well known that teaching by force cannot endure in the soul, whereas the teaching which penetrates the soul with pleasure and joy lasts in there forever ... And, whereas it is true that there are many musical instruments, it is no less true that the prophet harmonized the Book of Psalms

¹ PhD Prof., Archbishop of Tomis, Academy of Romanian Scientists, Ovidius University of Constanta Romania

using the instrument called psalter, because, as it seems, he wished to show by it the grace of the Holy Spirit that resounds in it, since of all the musical instruments, only the psalter has the cause of its sounds coming from above"².

The divinity of the art of sounds is undeniable: "In a community of a thousand or more people, we will hardly find a single man who is not strongly moved by the torrent of church singing and carried away by its swirling wave"³. It would therefore be naive and against human nature to accept the assumption of some ancient historians of music according to which man learned to sing from the birds and that music is an imitative art.

There is no doubt that vocal music preceded instrumental music by far. Singing is so natural, and it springs so freely from people's hearts that any emotional state easily opens people's lips to singing. Certainly, then, we can say the first pair of people sang too. Their descendants perpetuated the echo of these voices, and it was long afterwards that Jubal (as the Holy Scripture says) was given the opportunity to lay the foundations for instrumental music. The pipe or the shepherd's flute and the lyre are rightly, due to their simple structure, among the first instruments invented.

What is certain is that music was intensely practiced among the people even before the flood, and afterwards traces of revived music could be found again. The Chaldeans and especially the Phoenicians associated very early their music with the divine service. They practiced singing in large choirs, accompanied by wind instruments of great inventive variety. Their so-called trumpets (or trombones) were made of ore, but more often of burnt clay, showing a very primitive stage of this invention.

Music evolved even more with the Egyptians. The sacred chant worshipping the gods Isis⁴ and Osiris⁵ was performed by several thousand priests. It was accompanied by the broad sound of the curved horn, the drum, the steel cymbal, struck with an iron stick, as well as an instrument that sounded so loud that it carried far and high the chant of many thousands of people. In Paris, London, Rome, Vienna and in other great art collections there are several such instruments of such enormous size that no man can blow into them (perhaps also due to the lack of embouchure)⁶. Some of these wind

² Bartolomeu Valeriu Anania, *The Book of Psalms or Psalter [Cartea Psalmilor sau Psaltirea]*, Arhidiecezana Cluj, 1998, p. 33.

³ Ch. Daniel Schubart, *A History of World Music [O Istorie a Muzicii Universale]*, Ed. Muzicală, București, 1983, p. 41.

⁴ Victor Kernbach, *Dictionary of general mythology [Dicționar de mitologie generală]*, Ed. Albatros, București, 1983, p. 307.

⁵ Ibidem, p. 528.

⁶ *Explanatory Dictionary of the Romanian Language [Dicționarul Explicativ al Limbii Române]*, Ed. Academiei RSR, 1984, p. 30.

instruments had five, six or even more holes, with the help of which the sounds could be varied. Since they liked massiveness in all respects, one might infer, even without historical evidence, that the Egyptians also liked the gigantic in terms of music. All writers on Egyptian history bear witness to this. If Herodotus is to be believed, how formidable the Egyptian funeral music must have been! However, if it was as rigid as their painting or statues, then it is of no interest to musicologists.

Here are the words of an exceptional 20th century musician, violinist Yehudi Menuhin: "Music is our oldest form of expression, older than speech or art. It begins with our voice and overwhelming need to communicate with each other. In fact, music *is* man, more than words, for words are only abstract symbols that convey real meanings based on facts. Music moves us much deeper than words and makes us react with our whole being ... As long as mankind exists, music will be essential to it. We need music, perhaps just as we need each other"⁷.

Highly developed musical cultures devoted entirely to the exercise of religious worship flourished in Egypt and Mesopotamia, as well as in other parts of the Middle East, in ancient times. Each one distinguished itself through a well-organized ritual, rich hymnology, numerous musical instruments, and an elaborate and pre-established musical theory. In Mesopotamia, cuneiform texts, artistic works, bas-reliefs, etc. provide an immense wealth of information on musical culture. In Egypt, musical scenes frequently appear on tomb walls because the Egyptians believed that pictorial reproductions of domestic scenes ensured a pleasant existence in the afterlife. Few musical instruments were excavated in Mesopotamia, but many were found in Egypt, where the aridity of the desert regions saved them from decay.

In the Middle Eastern countries, sacred music has been associated with divinity and heavenly protectors. Any attempt to show or exemplify what this music sounded like would be sterile. The sacred music of the ancient civilizations was oral in nature and conception, and it was regarded as a secret of the priests, a secret that was not to be disclosed to anyone.

Hymns were sung either by a soloist singer or by a choir, in a system of alternating responses and interventions. Just like the overwriting of the biblical psalms, Mesopotamian or Egyptian texts frequently included instructions, the meanings of which are still largely unknown; however, we do know that the most important information relates to musical instruments and their use in the acts of worship.

⁷ Yehudi Menuhin & Curtis W. Davis, *The Music of Man [Muzica omului]*, Ed. Muzicală, București 1984, p. 13.

The study of the significance, approximation to reality, and symbolism of biblical musical instruments has its beginnings in the period of the earliest translations of the authentic and original Hebrew text. Secondary sources, such as post-biblical writings (Mishna or the Babylonian and Jerusalem Targums), apocryphal writings, the Qumran manuscript scrolls, the writings of Jewish authors of the Roman period (Flavius Josephus, Philo of Alexandria) and of the Church Fathers - can also be used in biblical interpretations.

The Old Testament text suggests the possibility that there had been a classification of the biblical instruments, although it is difficult to prove this with certainty. For example, the musical instruments of the priests (*hazozerah*) or of the Levitical singers (*kinnôr, nevel* or *nebel, meziltaym*) appear as a category in the Book of Kings (3Kings 16:5-6). There was an attempt at making a socio-historical classification: generators of magical sounds during the nomadic period (*shôphâr, hazozerah, meziltaym*); artistic musical instruments of urban cultures (*kinnôr, nebel, halil*); Temple instruments (*shôphâr, hazozerah, halil, kinnôr, nebel, meziltaym*). Later, a division into string, wind and percussion instruments became accepted.

An internal classification appears clearly in the New Testament: the instruments *salpinx* (*tuba, or trumpet*) and *kithara*, both being identified with the voice of the Lord, are sacred symbols, whereas *aulos* and *cymbals* are secular instruments.

The interest generated by the references to musical instruments in the New Testament is limited for two reasons: there are not many, and their organological value is relatively minor. The Greek names of the instruments are contemporary with the authors of the texts. In addition to citing specific instruments, two verses (1Cor. 14:7-8) have a special significance due to the emphasis on the clarity of the music: "For as the inanimate things that make sounds, whether *pipe* (*aulos*) or *guitar* (*kithara*), if they do not make a distinct sound, how shall it be known what is of the *pipe*, or what is of the *guitar*? And if the *trumpet* (*salpinx*) shall make an unclear sound, who shall prepare for war?" (1Cor. 14:7-8). This repeated reference to clarity and performance, compared to the intelligibility of the spoken word, suggests the development of a new aesthetics and of a new method of musical practice that will materialize its meanings. Within certain limits, one might see, in these words, the beginnings of modern Western musical practice. However, before developing further the evolution of music towards modernism, let us note several characteristics of the music of the ancient civilizations.

a.- The Medes and the Persians. The music of the Medes and Persians, serious and majestic at first, fell into softness with the emergence of the nation. "The Persians and the Medes sing for women", said Xenophon, "they do not fortify the soul, but soften it".

This explains why, in the time of Darius Codomannus⁸, the Persians loved the flute with its soothing sound. Along with the flute's incantations, a woman sang, accompanying her melody with all sorts of voluptuous body movements and positions⁹.

Even in the Far East, in China of the 9th century BC, in the Book of I Ching - The Book of Changes - it is stated that in times of political unrest, music becomes indecent and that it then "disturbs the spirits, weakens the energy, violates the laws of harmony".¹⁰

b. – The music of the Jews. In the Near East, the Jews far surpassed other peoples in terms of music. They brought out, very early, great masters in both vocal and instrumental music, masters they called menatzeachs and whom we would simply call virtuosos. And since the poetic art of a people has always kept pace with the art of sound, this allows us to deduce, without fail, the high level that the music must have reached among the Jews.

If the poetic texts contained in the Bible were as wonderfully set to music, who could oppose them today with anything more beautiful? The music of the Hebrews declined during the time of the Judges, then took off under the kings David and Solomon. The spell of David's psaltery (or harp?) is easily explained to the one who knows closely the charm of combining art and music. David recited or intoned, of course, before Saul, texts and melodies recalling or reproducing great and impressive national events, accompanying them with the simple chords of his psaltery. Only in this way could one explain, to some extent, the powerful soothing, calming effect that this music had on Saul.

David was undoubtedly one of the greatest musicians of all time, a trailblazer and an innovator, precisely because of his ability to combine the magic of music with poetic art. Yet, it was not until Solomon's time that Hebrew music reached its peak. At the consecration of the Temple, he had eight thousand singers and twelve thousand instrumentalists¹¹. Even if, obviously, not all twenty thousand of them played at once, the performance must have been unparalleled.

The Hebrews appreciated the association of music with religion more than any other association of music. The chants in their temples were full of grandeur and solemnity. The Levites, specially recruited for the divine service, also provided the music, but always under the supervision of a choirmaster.

⁸ Ch. Daniel Schubart, *A History of World Music [O Istorie a Muzicii Universale]*, Ed. Muzicală, București 1983, p. 334.

⁹ Ibidem, p. 44.

¹⁰ Iosif Sava, Petru Rusu, *A History of World Music in Dates [Istoria Muzicii Universale în Date]*, Ed. Muzicală, București 1983, p. 9.

¹¹ Ch. Daniel Schubart, *A History of ... Music [O Istorie a Muzicii ...]*, p. 46.

The Hebrews, however, noted the rising and falling of the sounds. Most likely, they had only five sounds, corresponding to the five vowels: a, e, i, o, u, the first designating the lowest and the last designating the highest. The vowels were also used to specify the duration of the sounds. The eighteen metrical accents were also part of the art of Hebrew musical writing. It will never be possible to establish with certainty whether this writing determined the artistic singing in all its aspects¹², or whether it represented only the notes intended to recall partial aspects of the whole. Out of all the historical fragments which have been preserved up to the present day, and which have only partly been interpreted via all sorts of hypotheses, it appears that the musical language of this nation must have been very exhausting and difficult.

The trumpet, which the Jews used in the war and in the divine service, sounded impressive. It could be heard from great distances, and it served to call to arms, proclaim great feasts and accompany the psalm sung by the priests. From the indications above the psalms, it appears that they had a melody for each national song, which could also be used for many other songs. Depending on the prevailing sentiment in such a chant, only those instruments that best matched its nature and specificity were used for the accompaniment.

In the year 70, Jerusalem was destroyed, the Temple and the existing musical instruments were burned, the people scattered among the other nations, and the few who still knew the old Hebrew music died, little by little, without the present cantors in the synagogues having preserved anything of the old and great melody.

c.-The art and theory of ancient Hebrew music. The study of the earliest Jewish musical culture is fraught with complications, namely: works in the field of plastic arts are missing because the Jewish religion forbids the reproduction of objects of worship (including musical instruments). Therefore, scholars have had to limit themselves to the translation of the Old Testament books based on presumptions. Another obstacle was the insufficient study of the ancient Palestinian history.

Due to the great pomp of ritual worship, the psalmodic recitation became particularly developed within Palestinian music.

The hymn melodies, which at first probably accompanied the work of the people, gradually entered the cult, just as popular melodies later entered Byzantine and Gregorian Christian chants in the form of hymns. It is evident that it was precisely the psalms' genre that particularly facilitated the penetration of popular music into the ancient

¹² Ibidem, p. 47.

Hebrew worship. In this respect, the fact that certain expressions found in the psalms had already entered everyday language by the 4th century BC is significant.

The pattern of ancient Hebrew psalmody, discovered and analyzed by Idelsohn, anticipates, through its character, to a large extent, the ancient melodies of the Gregorian choral. The existence of the so-called "responsorial" and antiphonal chant (the choir's repetition of the soloist's melody and the alternation of choruses) has also been established.

d.- the Phoenician music. The musical culture of ancient Phoenicia is also part of ancient oriental music. It was formed towards the end of the 2nd millennium BC on the territory of present-day Syria, reaching the peak of its development with the conquest of political independence in the 10th century BC.

Phoenicia performed a "mediating" mission, both in Egypt and in the Aegean Sea, systematically assimilating the conquests of Egyptian, Babylonian, Hittite, Assyrian cultures, and thus preparing the creation of the most accomplished Mediterranean culture from antiquity - the Greco-Roman culture. In fact, it is well-known that the Greeks used the Phoenician alphabet in the process of creating their own alphabet¹³.

The great commercial port cities of Phoenicia (Tyre, Sidon, Byblos) became cultural centers of the entire Mediterranean world, growing to be famous for their splendor and luxury. Not surprisingly, Phoenician music and dance were characterized by great freedom and variety. At this time, music had not yet been separated from dance and gestures. It was characterized by the orgiastic character of the melodies played on a shrill-sounding oboe and sustained by the thumping of frame-shaped drums or the striking of cymbals; it was also characterized by the exquisitely chromatic sound of the lutes and harps of all kinds. This music was accompanied by ecstatic dances which, in the words of contemporaries, went as far as "a wild hopping"¹⁴.

The performance of festive rituals was also accompanied by dancing in a circle, music played on the sistrums/sistra and other instruments. Later, in the field of dramatized worship, the influence of Phoenician art over ancient Greek art is noticeable.

e. -Sumero-Babylonian music. The Babylonian state, founded in the fifth millennium BC in southern Mesopotamia, became, like ancient Egypt, a powerful state that subdued almost the entire Near East during the Ur dynasty (2420-2300 BC).

The early appearance of writing, and the great development of positive sciences (mathematics, medicine) allow the importance of Sumero-Babylonian culture to be felt

¹³ R.I. Gruber, *The history of Universal Music [Istoria Muzicii Universale]*, Ed. Muzicală, București, 1963, vol. 1, p. 74.

¹⁴ Ibidem, p. 74.

beyond the borders of its homeland. It is significant that the Babylonian language and the cuneiform writing invented by the Babylonians were used within the correspondence between different countries. By the middle of the second millennium BC, Babylon was forced to submit to a warrior people of mountain shepherds - the Assyrians, who succeeded, by subjugating country after country, in making their state a world power, seizing Egypt's hegemony, which they later had to cede to the Neo-Babylonian state (which reached the peak of its development under Nebuchadnezzar in the 6th century BC).

Based on the existing sources of information, it can be deduced that, as early as the 3rd millennium BC, numerous and varied musical instruments, relatively perfected, were known.

Apart from depictions of musical instruments, remains of instruments were also found: numerous varieties of percussion instruments (especially drums and sistrums); among the wind instruments, the archaic longitudinal flute (transverse flute), similar to the Egyptian one, and reed instruments of the oboe type; among the string instruments, harp-like lyres were found: harps, lutes, which we also found in ancient Egypt. In ensembles, percussion instruments were combined with string and wind instruments.

A testimony to the great development of folk music are the representations of shepherds playing, some on the longitudinal flute, others on the lute, which have been found during the excavations carried out on the territory of the ancient Sumero-Babylonian state. The first depiction of the lute dates from the 3rd millennium BC and the second one from the beginning of the 2nd millennium BC¹⁵.

With the Babylonians we could clearly see for the first time the outlines of the later myth of Orpheus: the descent of the goddess Ishtar¹⁶ into hell in search of her brother-husband. A characteristic detail is that, in the Babylonian belief, the dead can be brought back to life by playing a wind instrument, namely the flute. At the heart of this symbol is the connection - observed since ancient times - between playing a wind instrument and the act of breathing - a sign of life.

A testimony to the role that worship music was intended to play for the Babylonians is the detailed regulation of the function of each priest, the priests being divided into several orders. Their duties included not only the performance of numerous songs, but also playing musical instruments (lyre and various types of tambourines). All kinds of bells were used in the cult music, as amulets against misfortune, thus with apotropaic

¹⁵ Ibidem, p. 52.

¹⁶ Ibidem, p. 304.

functions, as well as a brass drum, intended for the cult of the moon and of the planet Venus¹⁷.

Taking a leap through time and space, we also take a look at Byzantium. The liturgical ritual music of the Eastern Roman Empire during the rule of Constantinople (in ancient Byzantium) in the early 4th century persisted beyond the interruption of the Eastern succession following the Ottoman conquest in the year 1453. The rite is still practiced by hundreds of millions of Orthodox Christians in Eastern Europe, whose liturgical language is Greek. Through translations into Syrian, Coptic, Arabic, Armenian, Georgian, Russian, Romanian and other languages, it has remained the dominant liturgy of the Christian East for the past 1500 years. Its influences over time extended to the West, as far as Spain (in the 6th century), as well as in Northeast and Southern Italy (where isolated groups of believers still exist). It has endured in Northeast Africa (the Patriarchate of Alexandria), in Greece and Palestine (the Patriarchate of Jerusalem), as well as in most of the Near East (the Patriarchate of Antioch), throughout Russia, in other Slavic nations, and in Romania.

Byzantine chants continued to flourish after the fall of Constantinople, especially in monasteries throughout the empire and in the "Patriarchal Sea" of Constantinople. Almost the entire repertoire of medieval chants survived in manuscripts with musical notations, and in this respect Byzantine chants are entirely comparable to the Roman and Ambrosian (Milanese) church repertoires of the West.

Byzantine musical writings, whether from Alexandria, Jerusalem, Greece, Asia Minor, Mount Athos, Southern Italy, Thessaloniki or Constantinople, generally show the same kind of unity of the melodic tradition found in the widespread manuscripts of Gregorian chants in Western Europe. In earlier times, the supremacy of liturgical musical centers seems to have first been Antioch and then Palestine (during the 6th and 7th centuries); in the late 9th century, at the latest, the control of the melodic traditions was taken over by the region of Constantinople and, eventually, Mount Athos and Salonica, the importance of the other centers being noticeably reduced. Out of the 12,000-15,000 surviving Byzantine manuscripts, dating from before the fall of the empire, about 10% contain melodic notations used mainly in hymns and psalmodies.

Melodic notation started to be used in the 10th century for a wide variety of melodic chants. Five main manuscript collections contain most of these melodies: the *Heirmologhion*, containing hymns, used in the performance of biblical chants (canticles); the *Sticherarion*, a type of equivalent of the Western antiphonal and processional music; the

¹⁷ Ibidem, p. 53.

Asmatikon, a book of Constantinopolitan chorales, containing flourishing, charged chants, whether ordinary or for special occasions; the *Psaltikon*, a book of Constantinopolitan soloistic chants containing psalms and hymns, complementary to the *Asmatikon*; the *Akolouthia*, a collection of musical anthologies from around 1300, containing traditional and contemporary chants, as well as items taken from the old repertoire, mainly from the *Psaltikon* and *Asmatikon*.

A study of the history of liturgical chants demonstrates that, in general, the best-known, simplest, most beloved chants are the last to be taken from the oral tradition and written down by musical notations. This is exactly the case of the *liturgical recitatives*. For some of the most common Byzantine chants there are written records only from the late imperial period, or even from a later period.

Simple, ordinary chants were difficult to capture, to collect, partly because they were general, congregational chants, and thus too well-known to be copied into musical notations, and partly because their origin often lies in modal recitatives or exclamations that have no characteristic musical profile.

The chants described in the *Octoechos* are mainly recitative; by their simplicity, they are considered outside the Byzantine canons of characteristic musical modes. The chants that were complex enough to have been composed in Byzantium were systematically assigned to one or another of the eight musical modes which, from at least the 8th century, provided the written systematization of the Byzantine melodic practice.

Another type of chant is described by Psaltic syllabic tones. Every Byzantine mode, just like every Western mode, has one or more varieties of simple Psaltic tone attached to it. A common and well-known chant was written towards the late 13th and early 14th centuries; by a remarkable demonstration, based on a chain of testimonies, performed by Strunk in 1960¹⁸, its origin was traced back to the 8th century. There are intonations, recitatives, and cadences.

The *Prokeimenon/Prokimen* is a chant performed during the Byzantine *Holy Liturgy* and during the *Vespers* and *Matins* (evening and morning services). It consists of a response, namely the *Prokimen*, the text of which is taken from the psalms, between two and four verses of the chosen psalm, called *stichera*. They are usually sung before reading the passage from the Sacred Scripture: at Holy Liturgy, before the Epistle; at *Vespers*, before the reading from the Old Testament; at *Matins*, before the morning Gospel.

Unlike in the Western Church, where hymns have had a somewhat restricted role (they are practically excluded from the Holy Liturgy, and in Rome they were accepted

¹⁸ *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, second edition, Oxford University Press, 2004, vol. 20, p. 123.

in the services only after the 11th century), in the Eastern Church the development of hymnology has gone far beyond the Psalmic chants. Over 60,000 sketches of Byzantine hymns are recorded in Follieri's six-volume *Initia hymnorum ecclesiae graecae* (1960-1964)¹⁹, which deals only with hymns from written sources. Thousands more lie unpublished in medieval manuscripts, and tens of thousands more must have disappeared as a result of the violent theological and political controversies that accompanied iconoclastic-like spiritual movements.

Among the best known are the *troparia*. Most hymns of the Eastern Church have a very simple melodic line, generally based on the principle of one note for each syllable of the text, so as to make them suitable for congregational singing.

The first real, important form of written Byzantine hymn was the *kontakion*, a type of long metrical sermon, cultivated in the 5th or 6th century, taking up the Syriac tradition of church poetry. The *kontakia* are narrative poetic creations that rework biblical texts, often having 20 or 30 lines or even more.

The second major group of Byzantine hymns is the *Canon*. Although small-sized *kontakia* were still being composed in the 9th century, it seems that from the late 7th century onwards the *canon* was preferred to the *kontakion*. The first great master of the new poetic-melodic form was St Andrew Chrysostom (660-740 AD), whose Great Canon is still sung today in the first week of Lent and is an exceptionally long, 250 verses.

Furthermore, let us not forget the processional chants, present today as in biblical times, mentioned in the Holy Scripture. Processions have taken place in almost all world religions. They mainly consist of a pedestrian, progressive, common procession for prayer, repentance, praise, or even secular protocol (as in the processions of the Byzantine court) and religious chants. These can adopt various musical styles - syllabic, melismatic, or litany-like, and are intended as a series of invocations or petitions, and the crowd responds to each of them in a particular way.

The Romanian Church adopted the Byzantine rite whose musical repertoire, musical notations and development was very strictly followed. The earliest Romanian chants are 20 short *troparia* for the Matins, written around 1400 by Philotheus the Monk, who was found in the chrysobulls at the court of Mircea the Elder (1386-1418). These *troparia* were widely spread both in Romanian territories and in the Slavic Orthodox countries, given that Philotheus wrote the texts in Slavonic and their melodies according to the Byzantine rite and tradition. Only the texts have survived, in 24 manuscripts from the 15th to the 17th centuries; the melodies were transmitted orally.

¹⁹ Ibidem.

The most important figure of the 18th century was Philotheus Hieromonk at the Wallachian court. He is the one who made the first Romanian adaptation of the chants for the whole liturgical year. His work, *Romanian Psaltichia* of 1713, brings the melodic version used in the Greek Church together with the theory of music in Romanian²⁰.

Towards the middle of the 18th century, Greek or oriental melodies began to influence the chants. Liturgical manuscripts from this period bear witness to the development of the musical style and notation, culminating in the New Chrysanthine Reform, which began in the 19th century. This reform was introduced in Greek in the Romanian territories in 1816 by Petros Ephesios, in his school in Bucharest²¹.

The importance of music in human life. Music has existed in the world as long as man has existed. It is the voice and word that the Creator instilled in man.

In the life of mankind, music has an overwhelming importance. Musical aestheticians unanimously recognize that the expressive power of music surpasses that of poetry, as well as of all the other arts, the depths - psychologically and metaphysically considered - from which it springs being greater. According to Schopenhauer, the expressiveness of music is greater than that of the other arts, for while the latter speak from the appearance of the works, music speaks from their very substance²².

"Music is the language of emotions" - Kant said, or "the art of the feeling" - as Hegel defines it. It represents (*darstellt*) the passionate life and it even embraces (*erfasst*) this life; it reveals it (*kundthuet*); it makes it known (*verkundett*); it calls it out (*vervorruft*); it expresses it (*drukt aus*); it reflects it (*wiederspiegelt*); it is its image (*offenbardt*); it narrates it (*erzählt*); these are some of the many qualifications that German philosophers attributed to music in order to define its character²³. All of these can be reduced to a single sentence, namely: "Music is the language of feelings" (Jules Cambarieu)²⁴.

Music adds emotional depth to the word, and the word lends intelligibility to music; "it is the art of education par excellence" (Plato)²⁵.

²⁰ Ibidem, vol. 6, pp. 24-134.

²¹ Ibidem.

²² *Die Welt als Wille und Verstellung*, Leipzig, p. 340, apud Gheorghe Șoima, *The functions of the liturgical music [Funcțiile muzicii liturgice]*, Sibiu, 1945, p. 23.

²³ Gavriil Galinescu, *Church singing [Cântarea bisericească]*, Iași, 1941, p.4.

²⁴ Sebastian Barbu-Bucur, *The worship chant in the Holy Scripture in the chants of the Orthodox Church, on the occasion of the tercentenary of the Bible in Bucharest (1688) [Cântarea de cult în Sfânta Scriptură în cântările Bisericii Ortodoxe, cu prilejul tricentenarului Bibliiei de la București (1688)]*, in *Sudii Teologice/Theological Studies*, Series II, Year XL, No. 5, 1988, p. 86.

²⁵ Petre Vintilescu, *On hymnodic poetry in processional books and church singing [Despre poezia imnografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească]*, București, 1937, p. 215.

Albert Einstein was also a profound sensor of musical vibrations. He studied the violin and piano, and even during his later years he enjoyed playing pieces from the classical repertoire on the piano or the violin. Moreover, his own improvisations provided him with a soothing atmosphere. He said, "If I hadn't been a physicist, I would probably have been a musician. I often think musically. I live my daydreams musically. I look at my life in musical terms ... My greatest joy in life is my violin"²⁶.

"The man that has no music inside himself, nor moves to the harmony of the sweet tones" - Shakespeare said - "is ready for treason, murder, and all evil. That man's mind and spirit are as black as the night, his heart's feeling is as dark as tartar"²⁷.

Music is the means by which one might measure the degree of culture of a people. The more a people is devoid of musical culture, the more easily corruption and vice run rampant there.

The importance of religious music in human history. "Somewhere in the Talmud it is said that there is a temple in heaven that can only be opened by chant. Another ancient practice was storytelling with the help of music. It helps to remove the barriers around the word and intensify its meaning. The great epic legends have been passed down from generation to generation by word of mouth, largely thanks to music. The song helps the singers remember the story more easily. Thousands of verses were memorized by many poets, whose works we attribute to Homer, keeping alive an entire civilization. Preserving the past is a function of all folk ballads"²⁸.

The history of the chosen people, the Jewish people, has also been preserved through the worship chant, but it is primarily intended for God. There is no doubt, however, that the Holy Scripture, although it contains the beginning of all that has been created on earth in all areas, it is not only a chronicle, but it is intended to lead the generations to salvation.

Similar to the other higher arts: painting, sculpture, architecture, etc., music is closely connected to religion, which it serves as the most appropriate means of expression, propagation, development and elevation, since out of all the arts it is the most expressive, the most communicative, the one that exerts the deepest, most powerful, most beneficial influence on the human soul. It alone has the power to penetrate the secret depths of the soul, where man meets God.

²⁶ Albert Einstein, *Memorable Words, collected and annotated by Alice Calaprice [Cuvinte Memorabile, culese și adnotate de Alice Calaprice]*, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 35.

²⁷ Sebastian Barbu-Bucur, *The School of Psaltichia in Buzau, centre of cultivation and development of Psaltic music in our Church [Școala de psaltichie din Buzău, centru al cultivării și dezvoltării muzicii psaltice în Biserica noastră]*, București, 1957, p. 86.

²⁸ Yehudi Menuhin & Curtis W. Davis, *The Music of Man ... [Muzica Omului ...]*, p. 14.

Through music (through song), man sought to get closer to God, showed his thanks and gratitude for all the good things through which His power of providence was shown. Whereas the mind was given to man to know God, music was planted in his being to worship Him. Music remains the most appropriate means by which man expresses his deepest state of mind, of joy or of sorrow, but above all his dependence on an Almighty Being, on God. It gives birth to, it sustains and develops the religious feeling.

Music has not been absent from the worship of any religion, chanting being one of the forms of manifestation of divine worship.

As a purely spiritual religion, Christianity - as Schiller stated (in a letter to Goethe on August 17, 1795) - is the imminent factor which favors the flourishing of the purest and most spiritual of the arts: music²⁹.

The Holy Fathers assign to music the power to exert on the human soul a wholesome influence, favorable to the noblest of aspirations. "Nothing can so uplift the soul" - wrote Saint John Chrysostom - (...) "lift it up, raise it above the earth, loosen it from the bonds of the body (...) as a vocal melody or an inspired chant, perfectly composed rhythmically"³⁰, since music lifts the soul to the Creator. The Apostle of the Gentiles places worship music on the same level as spoken prayer, considering them to be the same thing: "I will pray with the spirit, but I will also pray with the mind; I will sing with the spirit, but I will also *sing* with the mind" (1 Cor. 14:15).

That is why man felt the need to express himself through song, first of all as a tribute to God. It is not possible to conceive of services without chanting, except in unusual situations. We feel watched over and protected in the ancient Church, the one filled with the Holy Spirit, and then all that is best in us seeks to respond to the divine call. Music naturally resounds in the most appropriate worldly resonance, and Jesus remains the source and model of every type of religious service. Orthodoxy has come to this after two thousand years of Christian thought and prayer.

²⁹ George Breazul, *The music of the early ages of Christianity* [*Muzica primelor veacuri ale creștinismului*], in *Raze de lumină/ Rays of Light*, Year VI (1934), p. 413.

³⁰ Sebastian Barbu-Bucur, *The worship chant ...* [*Cântarea de cult ...*], p. 87.

MUSIC AND RELIGION. SEVERAL HISTORICAL LANDMARKS

Abstract: *In the first six Christian centuries, church life was organized and developed in the province of Scythia Minor (today's Dobrogea), as shown by the archaeological, philological, the synaxares and Christian martyrologies for this historical period. The edict of religious tolerance from Mediolamum in 313 brought a period of peace in the Church, which that led to an increase in the number of Christians throughout the province and especially in the urban centers here. The large number of martyrs in Scythia Minor attests to the fact that a special church life existed here, thanks to the dioceses that were established in this geographical space, 14 of them, subordinated to the Metropolitan of Tomis. The Episcopal and then the archbishopric (metropolitan) seat of Tomis was illustrated by the special missionary activity of a whole series of hierarchs with an ecumenical vocation, among whom we mention: Bretanion, Teotimus I and Valentinian, who were also worthy of the gift of holiness.*

Key words: *church, Scythia Minor, Christianity, ecumenical, holiness, hierarchs*

* * *

1. *Church organization in the province of Scythia Minor during the first six centuries*

Referring to the land between the Danube and the Black Sea, Archbishop Antim Nica stated: “*Whoever steps into the mysterious atmosphere of these places is overwhelmed by a holy emotion, known by Moses the Prophet, upon hearing the words of the Lord: ‘The place on which you stand is holy ground’*” (Exodus III, 5)².

Scythia Minor and the Danubian lands up to the heart of Pannonia received the seed of the Gospel quite early. One of the great apologists of the Latin language, Tertullian of Carthage (160-240 AD), specifies that among the nations “*submitted to Christ since his*

¹ **PhD Prof.** Ovidius University of Constanta Romania

² Antim Nica, *Cuvânt înainte/ [Foreword]*, in „Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos”, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1981, p. 6.

time, there were the Sarmatians, Dacians and Scythians”, a fact that proves that the name of Christ was known to some of them³.

The existence of a very small number of archaeological evidence and testimonies from the first Christian centuries could be explained by the fact that the first Christians here had modest material possibilities, they being poor, but also by the prudence towards the pagan Roman authority, which harshly punished the Christian believers⁴.

At the end of the 3rd century and the beginning of the 4th century, the number of Christians increased, taking into account the multitude of martyrs in Scythia Minor during the persecution of Diocletian (284-305 AD) and that of Licinius (308-324 AD) throughout 319-322 AD. *The Christian martyrologies and synaxares* mention for this period the names of numerous martyrs for Christ from Tomis, Durostorum, Axiopolis, Dinogetia, Noviodunum, Halmyris, not neglecting the Martyrs of Niculițel⁵. The edict of religious tolerance from Mediolanum in 313 brought a period of peace in the Church, which led to an increase in the number of Christians throughout the province and especially in the urban centers of Scythia Minor.

Archaeological discoveries have brought to light a whole series of basilicas: at Tomis - seven basilicas, at Tropaeum Traiani - five basilicas from the 5th-6th centuries, of which four are parish and one is a cemetery⁶; at Axiopolis (today Hinog), near Cernavodă - two basilicas⁷; near today's Garvăn town - a paleo-Christian basilica that was located in the center of Dinogetia; in Noviodunum - a basilica from the 5th century, in Troesmis⁸ (Iglița-Turcoaia) - three basilica buildings; at Ibida or Libida (today Slava Rusă) - a large basilica, architecturally unique in the entire province; at Beroe (today Piatra Frecăței, Tulcea county) - a basilica from the time of Constantine the Great and the oldest in Europe. And their number does not stop here: 12 km from the Noviodunum fortress, at Niculițel, a Paleo-Christian basilica, built at the end of the 4th century, was discovered. It housed the relics of six martyrs, four of whom had their names written on the walls of the crypt - *martirium* (Zotikos, Attalos, Kamasis and Philippos) and were attested by

³ Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* [*History of the Romanian Orthodox Church*], vol. I, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1980, p. 67.

⁴ Nechita Runcan, *Misionari și teologi de vocație ecumenică la Dunăre și Mare din primele șase secole creștine* [*Missionaries and Theologians of Ecumenical Vocation from the Danube and the Black Sea from the First Six Christian centuries*], Ed. Pim, Iași, 2007, p. 99.

⁵ Idem, *Două milenii de viață creștină neîntreruptă în Dobrogea* [*Two millennia of Uninterrupted Christian Life in Dobrogea*], Ed. Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 56-85.

⁶ Ioan Mircea Ielciu, *Har și libertate în viziunea teologică a Sfântului Ioan Cassian* [*Grace and Freedom in the Theological Vision of Saint John Cassian*], Ed. Paralela 45, București, 2002, p. 49-51.

⁷ *Ibidem*, p. 52-53.

⁸ *Ibidem*, p. 54-55.

hagiographical sources. They were martyred during the religious persecutions undertaken by the Visigoth chieftains north of the Danube⁹.

The presence of all these basilicas attested for the period of the end of the 4th century and the beginning of the 5th century, throughout the territory of today's Dobrogea, testify to the presence of Christianity and especially to the existence of strong monastic centers in the birthplace of Saints John Cassian and Gherman.

A funerary stela discovered around the town of Tomis seems to place the beginnings of Christianity in Dobrogea in the first half of the 11th century, although its meaning and implicit dating are still controversial¹⁰. The Christian inscriptions from this province stretch, chronologically, between the 3rd and – the 6th centuries. The theology of the inscriptions, almost all funeral, is popular but orthodox: the Church is considered holy and universal-catholic, God's mercy is asked for the dead, hope in the resurrection and joy for eternal life are expressed, martyrs are eulogized, prayers are offered for repose to those who are asleep or helped to rebuild the city¹¹.

In what follows, I will briefly present the church organization in the Danube and west Pontic area during the end of the 4th century and the beginning of the 5th century. There is much ancient news that speaks of the existence of a single episcopate in Tomis for the entire province during this period. From a documentary viewpoint, the Episcopate of Tomis is attested only in the year 369¹², but even before this date, bishops

⁹ *Ibidem*, p. 56-58; also see Dr. Nicolae V. Dură, „*Scythia Minor*” (*Dobrogea*) și *Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (secolele IV-XIV)* / [“*Scythia Minor*” (*Dobrogea*) and its Apostolic Church. The Archiepiscopal and Metropolitan seat of Tomis (IV-XIV Centuries)], Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2006, p. 70.

¹⁰ Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 288 și nota 2; Ion Barnea, *Considerații privind cele mai vechi monumente creștine de la Tomis* / [Considerations regarding the Oldest Christian Monuments from Tomis], in „Pontica”, anul XXIV, 1991, p. 269-270. This funerary inscription informs us that the wife named Matriona was not buried with her husband and her two children, "changing her mind"; it cannot be a reliable document (D. Russo), but it cannot be excluded either as an indication of the existence of a Christian community at Tomis, to which it belonged (L. Robert). Professor I. Barnea tries to advance the idea, with strict reservations, that Matriona no longer agreed to be buried together with her family members precisely because she had become a Christian. We should not neglect the fact that, unlike her husband (Hylas) and two children (Hermogenes and FATHERA), who bore Greek names, she bore the Roman and perhaps even Christian name, Matriona.

¹¹ Emilian Popescu, *Inscripții grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România* / [Greek and Latin Inscriptions from the 4th-13th Centuries Discovered in Romania], Ed. Academiei R.S.R., București, 1976, Inscriptions: no. 7, p. 42-43; no. 29, p. 61-65; no. 35, p. 70; no. 44, p. 80; no. 45, p. 82-83; no. 59, p. 94; no. 92, p. 138-139; no. 120, p. 156; no. 194, p. 205.

¹² Pr. Nicolae Șerbănescu, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența Episcopiei Tomisului*, / [1600 Years since the First Documentary Testimony about the Existence of the Bishopric of Tomis] in „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXXVII, București, 1969, nr. 9-10, p. 972.

from Tomis are mentioned in the martyrdom and synaxar acts: *Evanghelicus* under Diocletian, *Ephrem* under the same emperor, *Tit* (Titus) under Licinius, *Marcu* (Marcus Tomensis) under Constantine the Great¹³. *Bretanion* (Vretanion or Bretanio) is mentioned in Sozomen's *Church History* as a strong defender of the right faith even before the Semiarian Roman emperor Valens (364-378). The latter, a supporter of Arianism, failed to persuade Bretanion to obey his will, for which the bishop was exiled for a short period¹⁴. Likewise, the historian Theodoret of Cyr (392-458) testifies about Bretanion, thus highlighting the intensity of religious life in Tomis, the love and respect of the faithful towards their bishop and the good church organization of the province¹⁵.

Bishop *Gherontie* (Terentius) of Tomis is also attested at the proceedings of the Second Ecumenical Synod in Constantinople, in 381, which condemned the heresy of Macedonia. Around 392 *Teotimus* I was mentioned as bishop of Tomis. Even the Blessed Jerome writes about this bishop, who produced short treatises like dialogues in a rhetorical style¹⁶. The friendly relationship between the bishops of Tomis and the archbishops of Constantinople is also proven by the support given by Saint John the Golden Mouth to Teotimus I to do missionary work even among the Huns. In fact, Teotimus I appears in documents as taking part in a synod presided over by Saint John Chrysostom, in Constantinople, in 400, and in 403, he is present again in Constantinople, this time defending Saint John Chrysostom¹⁷.

After Teotimus I, *Timotei* is mentioned as a bishop in the Episcopal seat of Tomis. His name is linked to the works of the Third Ecumenical Synod in Ephesus, in 431, when the heresy of Nestorius was condemned. Next comes Bishop *John*, about whom the Latin writer Marius Mercator wrote that “*John was one of the best theologians of the time and one of the fiercest opponents of Nestorianism*”. He translated from Greek into Latin the

¹³ Lucian Florea, Adrian Rădulescu, *Monumente creștine și ortodoxe între Dunăre și Mare / [Christian and Orthodox Monuments between Danube and the Black Sea]*, in „Analele Dodrogei”, serie nouă, anul I, 1995, nr. 1, p. 28-29.

¹⁴ Nechita Runcan, *Misionari și teologi de vocație ecumenică la Dunăre și Mare din primele șase secole creștine... / [Missionaries and Theologians of Ecumenical Vocation in the Danube and the the Black Sea from the first six Christian Centuries]...*, p. 90.

¹⁵ *Ibidem*, p. 91-92.

¹⁶ *Ibidem*, p. 93; Also see I.P.S. dr. Nifon Mihăiță, *Legăturile bisericești între Roma și Constantinopol în vremea părinților dobrogeni, sec. IV- VII / [The Ecclesiastical Connections between Rome and Constantinople during the Time of the Dobrogean Fathers, c. IV-VII]*, in vol. „Izvoarele creștinismului românesc”, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2003, p. 228.

¹⁷ Nechita Runcan, *Misionari și teologi de vocație ecumenică la Dunăre și Mare din primele șase secole creștine... / [Missionaries and Theologians of Ecumenical Vocation in the Danube and the the Black Sea from the first six Christian Centuries]...*, p. 94.

works of the church writers Theodore of Mopsuestia and Theodoret of Cyrus¹⁸. Around 449, Bishop *Alexander* is attested in the Tomitan Episcopal chair, who, like his predecessors, kept the right faith in a period of deep turmoil. Around 458, the bishopric of Tomis was headed by another bishop, *Teotimus II*, who was involved in the fight against the Monophysite heresy¹⁹.

This whole series of Tomitan bishops proves the special quality of the Christian life in Scythia Minor and the intense connections with Constantinople and the entire Christian world mentioned. The outstanding ecclesiastical personalities of Scythia Minor highlighted the attitude and role of Christianity in their era through the position, activity and relationships they had in their country and elsewhere within the universal Church.

2. The ecumenical personality of the Tomitan hierarchs Bretanion, Teotimus I and Valentinian

The province of Scythia Minor and the Danube regions received the seed of the Gospel quite early. By the middle of the 4th century, Christianity was well organized in Scythia Minor. Certain ecclesiastical personalities of ecumenical vocation from Scythia Minor highlighted the attitude and role of Christianity in their era, through their position, activity and relationships established. It is about a number of bishops and monks who became appreciated in their country and in other parts of the Church²⁰, thus contributing to the promotion of the ecumenical spirit of their time.

The Scythian hierarchs, although members of the synod of the Archbishopric of Constantinople, where they went to working sessions, carried out most of their activity within their own dioceses²¹. Their frequent contact with the capital of the empire and with high-level Christian personalities informed them of theological issues. They participated in the Ecumenical and local Synods. Some of them were fierce defenders of Orthodoxy or learned people, as it can be seen from certain fragmentary information from contemporaries or from some excerpts of texts that were preserved from their correspondence or works. It is certain that almost all of them were spiritual people, some

¹⁸ *Ibidem*, p. 95; Florian Duță, *Noi considerații asupra identității teologilor sciți: Ioan, episcop de Tomis / [New Considerations on the Identity of the Scythian Theologians: John, Bishop of Tomis]*, in vol. „Izvoarele creștinismului românesc”, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2003, p. 245-267.

¹⁹ Nechita Runcan, *Misionari și teologi de vocație ecumenică la Dunăre și Mare din primele șase secole creștine... / [Missionaries and Theologians of Ecumenical Vocation in the Danube and the the Black Sea from the first six Christian Centuries...]*, p. 96.

²⁰ Ioan Mircea Ielciu, *Har și libertate în viziunea teologică a Sfântului Ioan Cassian / [Grace and Freedom in the Theological Vision of Saint John Cassian]*, Ed. Paralela 45, București, 2002, p. 81.

²¹ Pr. Ioan G. Coman, *Scriitori teologi în Scythia Minor / [Theological Writers in Scythia Minor]*, in vol. „De la Dunăre la Mare”, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și a Dunării de Jos, Galați, 1979, p. 75.

even thaumaturgists, that is, practical practitioners of theology, through the power of prayer and holiness²².

Bishop Bretanion. In relation to the life and activity of this holy bishop²³, there is little information. What we know for sure is the fact that he shepherded the Tomitan Church and the whole of Scythia Minor, during the time when the Arian emperor Valens (364-378) was on the imperial throne of Constantinople. This emperor came to the parts of the Lower Danube on the occasion of some wars with the Goths, in 367-369, and in 369 he also stopped at Tomis, where he met the Tomitan hierarch in the city's cathedral. This event, of the meeting between Emperor Valens and bishop Bretanion, related by the church historian Teodoret de Cyr, is the certain moment of the entry of the bishopric of Tomis into history²⁴. It should be noted that this date is the undeniable proof of the existence, not of the establishment of the Episcopal seat here.

Contemporary with Emperor Valens, this great Tomitan bishop distinguished himself among his contemporaries, who especially admired him for his moral virtues, but also for his dignity and dedication as a fierce defender of the true faith against Arianism, proven especially at the time of the confrontation with Emperor Valens, in 369, described by the historians Sozomen and Teodoret of Cyr, who, on this occasion, sketches, in brief energetic features, the imposing ecumenical personality of the worthy hierarch.

Church historians mention that Valens, a fervent supporter of Arianism²⁵, entering the city's cathedral, tried to persuade Bishop Bretanion to embrace his heretical faith²⁶. But Bretanion, with extraordinary courage, as Theodoret tells us, *“kindled his mind with the zeal of faith, fought against the corruption of Valens' dogmas and laws against the Saints (righteous believers), crying out with the divine David: 'I spoke according to your testimonies before kings and I was not ashamed’”* (Ps. 118, 46)²⁷. Then he left Emperor Valens and, followed by all the people, went to another church.

The behavior of the people shows that they felt deeply attached to their shepherd, and it is all the more significant as we must imagine that royal visits to border towns,

²² *Ibidem*.

²³ Ioan Mircea Ielciu, *op. cit.*, p. 82; Pr. Nicolae Șerbănescu, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența Episcopiei Tomisului.../[1600 Years since the First Documentary Testimony about the Existence of the Bishopric of Tomis...]*, p. 99- 1007; Pr. prof. I. Rămureanu, *Sfinți și martiri la Tomis-Constanța / [Saints and Martyrs at Tomis-Constanța]*, in „Biserica Ortodoxă Română”, București, 1974, nr. 7-8, p. 1001-1006.

²⁴ Teodoret, Episcopul Cyrului, *Istoria bisericească/ [Church History]*, Cartea a IV-a, cap. 12, trad. de Pr. prof. Vasile Sibiescu, in the collection „P.S.B.”, vol. 44, București, 1996, p. 166-168.

²⁵ *Ibidem*, p. 166-168.

²⁶ Ioan Mircea Ielciu, *op. cit.*, p. 83.

²⁷ Teodoret, Episcopul Cyrului, *op. cit.*, p. 197.

such as those in Scythia, were rare events, and on the other hand, the emperors had discretionary powers to decide punishments against those who dared to oppose them. The courage and virtues that adorned his life imposed him so much in front of the people, that even the Byzantine emperor did not succeed in punishing him with exile for a long period, because, seeing that the Scythians complained about the lack of a shepherd and fearing that they might rise up, he allowed Bretanion to return to his diocese, without any condition²⁸.

From the confrontation between bishop Bretanion and the emperor, we observe, therefore, that the former emerged victorious and we can state that the Tomitan Church was led by capable hierarchs, of great courage, ecumenical vocation, defenders of the right Orthodox faith, established at the first Ecumenical Synod of in Nicaea, in 325.

A Cappadocian by origin, Bretanion seems to have organized, together with the governor Iunius Soranus, the missionary work in Gotia, through certain Cappadocian missionaries, such as Eutychies, and was, according to all probabilities, a close friend of Saint Basil the Great²⁹.

Other news about the life and activity of Bishop Bretanion are linked to the events related to the martyrdom of Saint Sava from Buzău (the Goth)³⁰ and the sending of his relics to Cappadocia, at the request of Saint Basil the Great³¹.

Many researchers are of the opinion that the “*Martyr Act*” of Saint Sava was written by Bretanion or by people close to him, and that Saint Basil addresses the Tomitan bishop in connection with this and with the reception of the relics in Cappadocia, in his “*Letters*” no. 164 and 165³².

Saint Basil appreciates the sanctity, piety and spiritual gifts of Bretanion, because the Tomitan bishop, as it follows from the portrait made of him by the historian Theodoret of Cyrus, “*shone with all kinds of virtues*”. These imposed him in front of the

²⁸ Ioan Mircea Ielciu, *op. cit.*, p. 83; Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 144.

²⁹ Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 144.

³⁰ Ștefan C. Alexe, *1600 de ani de la moartea Sf. Sava Gotul* / [1600 Years since the Death of St. Sava the Goth], in „Biserica Ortodoxă Română”, București, 1972, nr. 5-6, p. 556-568; Vasile Gh. Sibiescu, *Sfântul Sava „Gotul”. La 1600 de ani de la mucenicia sa / St. Sava the Goth at 1600 Years since His Martyrdom*, in „Glasul Bisericii”, București, 1972, nr. 3-4, p. 335-388; Epifanie Norocel, *1600 de ani de la moartea martirică a Sfântului Sava Gotul / [1600 Years since the Sacrificial Death of St. Sava the Goth]*, in „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, 1972, nr. 3-4, p. 146-158.

³¹ Vasile Gh. Sibiescu, *Legăturile Sfântului Vasile cel Mare cu Scythia Minor (Dobrogea) / [The Connections of Saint Basil the Great with Scythia Minor (Dobrogea)]*, in „Ortodoxia”, 1979, nr. 1, p. 146-150.

³² Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 145; See the translation of these letters in the vol. „Sfântul Vasile cel Mare”, *Despre Sfântul Duh. Corespondență (Epistole) / [“Saint Basil the Great”, About the Holy Spirit. Correspondence (Letters)]*, translation, notes and index by Pr. prof. dr. Constantin Cornițescu and Pr. prof. dr. Teodor Bodogae, „P.S.B.” collection, vol. 12, București, 1988, p. 355-359.

people as a shepherd with a lot of authority in matters of faith and morals, helping him to face all kinds of dangers³³ in the entire area of ecumenical mission that he served at that time.

Bretanion dies on January 25, 381 or 380, when another bishop from Tomis participates in the Second Ecumenical Synod. He was honored, admired and esteemed both by his contemporaries and by his successors in the East and the West, as an authentic universal, ecumenical theological personality.

The date of his commemoration is, as it appears in the old Martyrologies, January 25, the date of his transition to the eternal³⁴.

He was honored by the faithful of the Church in Tomis and Scythia Minor and by the faithful from other parts.

Bishop Teotimus I. Another Tomitan hierarch, honored as a saint, is Saint Teotimus, mentioned in documents in the last decade of the 4th century. He was contemporary with Emperor Theodosius I and Arcadie. Historians contemporaneous with him appreciated him as a Scythian by birth, that is, a native, possibly of Geto-Dacian or Goth origin³⁵.

We do not know when he was born or when he died. He is part of “*the category of missionary Orthodox writers from the Lower Danube*”³⁶, being one of the outstanding personalities of Tomis, from the end of the 4th century and the beginning of the 5th century. For the first time he was mentioned in documents in the year 392, when Blessed Jerome names him in his famous work “*Teotimus, Bishop of Tomis, in Scythia*”³⁷. If in 392, he was already a bishop, this means that his pastorate had begun somewhat earlier. At the same time, the testimony of Blessed Jerome facilitated the assumption that, at that time, Teotimus was a man “*in the prime of his life, perhaps on the threshold of old age*”. Then, from the fact that he had cordial relations with Saint John Chrysostom, we can deduce, at least up to a point, that Teotimus was approximately of the same generation

³³ Ioan Mircea Ielciu, *op. cit.*, p. 88.

³⁴ Pr. prof. Ene Braniște, *Programul iconografic al bisericilor ortodoxe/ [Iconographic Program of Orthodox Churches]*, București, 1975, p. 49.

³⁵ Sozomenos, *Istoria bisericească/ [Church History]*, București, 1997, p. 147; I. Naghiu, *Teotim, episcop de Tomis/ [Teotimus, Bishop of Tomis]*, in „Revista istorică”, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, anul XXXI, București, 1945, p. 167-171.

³⁶ Pr. prof. Ioan G. Coman, *Însemnări asupra lui Teotim de Tomis/ [Notes on Teotimus of Tomis]*, in „Glasul Bisericii”, București, 1957, nr. 1, p. 46.

³⁷ Sfântul Ieronim, *Despre bărbați iluștri și alte scrieri / [About Illustrious Men and Other Writings]*, XIX, introduction, translation and notes by Ban Negrescu, București, 1997, p. 131.

and had a similar ecumenical personality as the former or older, with a possible difference of 10 -15 years between their generations³⁸.

Among all the church writers close to his time, Sozomen is the only one who gives us more details about the Tomitan bishop. After specifying that he was Scythian by origin, i.e. Daco-Roman, the historian states that he had an elevated culture, being “*raised in philosophy*”³⁹, that is, in monastic life and teaching. He is said to have entered early one of the monasteries then existing in Scythia Minor⁴⁰. He was always of exemplary temperance, abstaining from food and drink. He kept a light diet, he did not eat at regular times, but only when he was hungry or thirsty, “*because like a philosopher, he submitted to these necessities of nature only out of necessity and not for pleasure*”⁴¹. The rich culture and asceticism, which Teotimus practiced, established him as an ecumenical personality of the Scythian-Daco-Roman monasticism in the province he led from an ecclesiastical point of view. Certainly, Teotimus will have had and led monasteries in his diocese, because he could not be the only monk in his Church. When the Episcopal seat in the ancient city of Tomis became vacant, his intellectual and moral qualities imposed him, being elected at the head of the Church of all Scythia, before the year 392.

During his shepherding, the Huns appeared in the Lower Danube, considered by historians to be the wildest of the migrants; they often made incursions into Scythia Minor, even reaching the vicinity of Tomis. In the moments of terror, which these barbarians caused to the native population, he was of great help to the ones he guided.

*In addition to these, Teotimus imposed himself in front of the attackers through the piety of his life and, even, through the power to perform miracles. For all this he was respected and esteemed not only by his people, but also by the “barbarian Huns from the Istru”, who were not ashamed to call him “the god of the Romans”*⁴².

According to the opinion of some researchers, in “Letter 107”, Blessed Jerome, contemporary with Teotimus, would have referred to his missionary successes among the

³⁸ Pr. prof. Ioan G. Coman, *Însemnări asupra lui Teotim de Tomis/ [Notes on Teotimus de Tomis]...*, p. 46.

³⁹ Sozomenos, *op. cit.*, p. 168.

⁴⁰ Ioan Mircea Ielciu, *op. cit.*, p. 92.

⁴¹ Sozomenos, *op. cit.*, p. 168; Other information regarding the spiritual-ascetic profile of St. Tortimus I, see in: Ioan Rămureanu, *Sfântul Teotim-episcop de Tomis/ [St. Teotimus – Bishop of Tomis]*, in „Almanahul Parohiei Ortodoxe de la Viena”, anul XV, 1976, p. 81-83; I.V.Dură, *Sfântul Teotim, Episcopul Tomisului, autoritate a dreptei credințe în cadrul lucrărilor Sinodului IV ecumenic (451) / [Saint Teotimus, Bishop of Tomis, An Authority of the Right Faith within the Works of the IV Ecumenical Synod]*, in „Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei”, anul V, Constanța, 2001, nr. 9, p. 141-147.

⁴² Sozomenos, *op. cit.*, p. 168.

*barbarians of the Lower Danube, when he wrote: "The Huns learn the Psalter and the colds of Scythia are warmed by the warmth of his faith"*⁴³.

Valued by his believers and the Huns, Teotimus was not only a missionary, like Saint Niceta of Remesiana and the other Daco-Roman bishops from the Lower Danube, but also an improved monk who performed miracles. His involvement in the Origenist controversy in Constantinople (403) shows us as a skilled dialectician and devoted friend of Saint John Chrysostom. His statements in favor of Origen, "*I, Epiphanius, do not want to dishonor him who has long since fallen asleep in beauty, and I dare not commit blasphemy by condemning things which those before us have not removed, especially since I know that there is no bad teaching in Origen's books*"⁴⁴, pleads not so much for his quality as a follower of the entire theology of the great Alexandrian, as for his ardor in favor of the Origenist Philokalia⁴⁵. The historiography of that era surprised the bold attitude of the hierarch Teotimus. "*Among all the bishops who opposed the signing of that act (the condemnation of Origen's books), only Teotimus is quoted, and his words are reproduced verbatim, which underline the special prestige enjoyed by the Tomitan bishop in the Byzantine theological and ecclesiastical circles in 403*"⁴⁶. Therefore, he manifested himself as an ecumenical model.

We do not know exactly how Bishop Teotimus came to be in contact with Saint John Chrysostom, the Patriarch of Constantinople. It seems that the two came into contact, due to the fact that Teotimus seconded the missionary work of the Constantinople patriarch in the regions of Scythia. Thus, the connection between them turned into a sincere and deep friendship⁴⁷. Around 400, being in Constantinople, Teotimus took part in a local synod, which was presided over by his friend himself and which judged the deviations of bishop Antonius of Ephesus, against whom several charges were brought, including simony⁴⁸.

⁴³ Gh. I. Moisescu, *Sfinții Trei Ierarhi în Biserica românească/ [The Holy Three Hierarchs in the Romanian Church]*, in „Ortodoxia”, București, 1960, nr. 1, p. 12.

⁴⁴ Sozomenos, *op. cit.*, p. 179.

⁴⁵ Ioan Mircea Ielciu, *op. cit.*, p. 101.

⁴⁶ Pr. prof. Ioan G. Coman, *Însemnări asupra lui Teotim de Tomis.../ [Notes on Teotimus de Tomis...]*, p. 48; N.V. Dură, *Monahismul în Dacia Pontică. Călugării sciți (daco-romani) și contribuția lor la afirmarea unității ecumenice și la dezvoltarea culturii umanist-creștine europene/ [Monasticism in Pontic Dacia. The Scythian (Daco-Roman) Monks and their Contribution to the Affirmation of Ecumenical Unity and to the Development of Humanist-Christian European Culture]*, in „Biserica Ortodoxă Română”, anul CXXII, București, 2003, nr. 5-8, p. 347-357.

⁴⁷ Ioan Mircea Ielciu, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 92; Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 146.

Unfortunately, we have no concrete information about Teotimus' literary work. Blessed Jerome devoted two and a half lines to him in his literary history: "*Teotimus, bishop of Tomis in Scythia, published short and chromatic works in the form of a dialogue and in the style of the old eloquence. I hear that he is writing other works as well*"⁴⁹.

From a title preserved by Saint John Damascene in the work "*The Saintly Parallels*", it follows that Teotimus wrote a homily on the words of Matthew 5, 23: "*When you bring your gift to the altar...*", a literary piece with a purely spiritual character, perhaps in connection with the preparation for the Holy Communion. From the few fragments of Teotimus' writings, preserved in the work mentioned above, it appears that Teotimus was preoccupied with moral issues and, above all, with the zeal for monastic perfection⁵⁰. This zeal will have put him in touch with the great ascetic and contemplative monks of the time, perhaps with St. John Cassian, St. Gregory of Nyssa, Evagrius the Pontic. His frequent connections with St. John Chrysostom strengthened his "*philosophical*" principles, that is, his monastic life, and will have refined his literary expressiveness.

At the same time, Teotimus is also an important "*document*" and a strong historical testimony of Scytho-Geto-Dacian Christianity on the land of our country, with works, chapters of spiritual life and achievements of a high, universal level, in the ecclesiastical and political history of the time. He is among the first Geto-Dacians, then called "*Scythians*", who closely connected Saint John the Golden Mouth with the land of Pontic Dacia and the whole of Dacia, persuading him, perhaps also, to send missionaries to our lands. We can truly say that Teotimus was a universal or ecumenical patristic personality. The Church included him among the saints and honors him on April 20.

Metropolitan Valentinian. The pastorate of Metropolitan Valentinian took place during the reign of Emperor Justinian (527-565), whose brilliant military victories ensured the Byzantine Empire an era of peace and prosperity, which was also enjoyed by the Byzantine province of the Lower Danube, Scythia Minor. Emperor Justinian strengthened the northern frontier of the empire and fortified the fortresses in Scythia Minor and on the Danube. Apart from these, he also took care of the renewal of some religious monuments in Scythia Minor and, according to some historians, he even increased the number of bishoprics here⁵¹.

⁴⁹ Sfântul Ieronim, *op. cit.*, p.131.

⁵⁰ Pr. prof. Ioan G. Coman, *Însemnări asupra lui Teotim de Tomis... / [Notes on Teotimus of Tomis...]*, p. 49.

⁵¹ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor / [History of Romanians]*, vol. II, București, 1936, p. 134.

The measures taken by him resulted in the beginning of a new period of prosperity, both in the province and in the Church. During this period, the Diocese of Tomis is ranked second in the group of “*autocephalous archbishoprics*”, 34 of them, following the diocese of Moesia⁵².

From this period of flourishing of the Christian Church in Scythia Minor, history has preserved the name of Metropolitan *Valentinian* of Tomis who, like his predecessors in the seat, was involved in the theological disputes of the time, namely in the issue of “*the three chapters*”, in which Emperor Justinian was also caught⁵³. Unlike other hierarchs of the time, bishop Valentinian of Tomis did not want to sign the edict of condemnation. He wrote to Pope Vigilius, who was in Constantinople, asking him for details and clarifications on what had happened. On March 18, 550, Pope Vigilius sent Bishop Valentinian of Tomis a reply letter, from which we can learn some aspects of the ecumenical or universal personality of Valentinian and we find out that he was a venerable bishop, concerned with the peace of mind of his flock, as and some details from the local internal life of the Church of Tomis. Vigilius addresses him with the formula “*dilectissimo fratri Valentiniano, episcopo de Tomis provinciae Scythiae*” and praises Valentinian for his care towards his entrusted flock⁵⁴.

Following the above, we conclude that in the 4th and 6th centuries, there were Holy Fathers and patristic writers in the Danube and West-Pontic areas who brought a special contribution, through their lives and writings, to the Eastern ecumenical doctrinal and spiritual treasury, remaining permanently in the area of ecumenism of the universal Church.

⁵² Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 148.

⁵³ Vasile Gh. Sibiescu, *Împăratul Justinian și ereziile/ [Emperor Justinian and the Heresies]*, București, 1938, p. 187.

⁵⁴ Diac. I. Pulpea, *Episcopul Valentinian de Tomis. Corespondența lui cu Papa Vigiliu în chestiunea „Celor trei capitole”/ [Bishop Valentinian of Tomis. His Correspondence with Pope Vigilius on the Issue of “The Three Chapters”]*, in „Biserică Ortodoxă Română”, București, 1947, nr. 4-9, p. 212.

CHRISTIANITY AMONG ROMANIANS IN THE MIDDLE AGES

Abstract: *The primary forms of manifestation and organization of the religious life of the Romanians are inscribed in the Latin parameters, being credit to a still primitive church, without dogmas and heresies. The Byzantineization of the Eastern Roman Empire, started mainly during the reign of Justinian, the forcing of the Danube line by the Slavs and the breaking of the unity of the Eastern Roman world in 602 also influenced the population north of the Danube, which will probably accept in the VIIth- VIIIth century Orthodoxy as the only form of its own religious manifestation.*

The events in the Balkans that led to the adoption of Orthodoxy among Romanians announced another more important consequence: that of speeding up the process of Romanian political-state organization. Given that, internally, this process was already taking place in simple forms, it was increasingly necessary for the new society to move to forms of superior organization.

Therefore, in this study I will speak about the spread of Christianity among Romanians in the Middle Ages, according to the historical, canonical and documentary sources of the time.

Keywords: *assimilation, organization of religious life, autocephaly, autonomy, hierarchy, metropolis, archbishop, metropolitanate.*

* * *

Introduction

The Romanian people are of Latin origin, the only one in Eastern Europe belonging to this nation. It is the result of Romanization the autochthon element of the Thraco-Geto-Dac in the vast Carpathian-Danube region and of the gradual assimilation of the Slavs and other populations established, over time, in this territory. The territory of the formation of the Romanian people “was not restricted only to the former province of Dacia – almost all included in the borders of Romania today – and only at the Danube Valley and Dacia Pontic” – the current Dobroudgea – but it “covered until the end of the 6th century all the Eastern Romanity, including the former pre-Roman Dacia, which, in

¹ Ph.D. Prof., “Aurel Vlaicu” University of Arad

all her geographical extension inhabited by the Dacians, entered the process of Romanization and thus in that of its formation”.

This territory, stretched to the west to the Drina River and to the east to the left shore of the Black Sea, started from “the northern slope of the Balkans” and reached to the Tisa’s springs, “in Southeast Slovakia”.

As in the case of formation, the Christianity of the Romanian people has been done in the course of a few centuries, the beginnings ascending in the time of the Daco-Roman, his ancestors. According to tradition, in the parts near the Black Sea of Romania today, that is, in the province of Dobrogea, Christianity has been preached since the time of the apostles, here it threw the seed of Christ the Apostle Andrew.

The primary forms of manifestation and organization of the religious life of the Romanians are inscribed in the Latin parameters, being credit to a still primitive church, without dogmas and heresies. The Byzantineization of the Eastern Roman Empire, started mainly during the reign of Justinian, the forcing of the Danube line by the Slavs and the breaking of the unity of the Eastern Roman world in 602 also influenced the population north of the Danube, which will probably accept in the VIIth- VIIIth century Orthodoxy as the only form of its own religious manifestation.

The events in the Balkans that led to the adoption of Orthodoxy among Romanians announced another more important consequence: that of speeding up the process of Romanian political-state organization. Given that, internally, this process was already taking place in simple forms, it was increasingly necessary for the new society to move to forms of superior organization.

Therefore, in this study I will speak about the spread of Christianity among Romanians in the Middle Ages, according to the historical, canonical and documentary sources of the time.

1. Christianity among Romanians during the 7th-13th centuries

The primary forms of manifestation and organization of the religious life of Romanians are in Latin parameters, being credited to a still primitive church, without dogmas and heresies. The Byzantineization of the Eastern Roman Empire, started mainly during the reign of Justinian, the forcing of the Danube line by the Slavs and the breaking of the unity of the Eastern Roman world in 602 also influenced the population of the north of the Danube, which will probably accept in the 7th-8th centuries, Orthodoxy as the only form of its own religious manifestation.

The events in the Balkans that led to the adoption of Orthodoxy among the Romanians also announced another more important consequence: that of speeding up the Romanian political-state organization process. Given that, internally, this process was

already taking place in simple forms, it was increasingly necessary for the new society to move to higher forms of organization².

Information regarding the organized church life in the territories north of the Danube is extremely scarce before the 13th century, the attention of the chroniclers of the time being captured by the political events that directly affected Byzantium: the invasions of the Pechenegs, Uzians and Cumans, the return of Byzantine rule in Dobrogea and Moesia, the abolition of the first Bulgarian Land, etc. From the 10th-12th centuries, some inscriptions with Greek, Glagolitic or Cyrillic characters are attested in the North-Danube Romanian territories, but there is no reliable evidence that the disciples of Cyril or Methodius were active here³.

The introduction of the Slavic liturgy to Romanians dates back to the 10th-12th centuries. In this sense, the renowned historian P. P. Panaitescu claims that this event happened before the conquest of Transylvania by the Hungarian kingdom, because, he claims, after the conquest, the Hungarian Catholic kings and the Latin bishops of Transylvania would have opposed the adoption of the Slavic liturgy by the population Romanian Orthodox from Transylvania. The same historian affirms, in support of this theory, the fact that the Slavic liturgy spread north of the Danube because these territories were under the rule of the Bulgarian State, to which was added the existence, in these places, of a Slavic elite that adopted the chancellery language and Slavic traditions⁴. Aurelian Sacerdoțeanu, analyzing the theses of P. P. Panaitescu, comes to the conclusion that the political-social situation of the Bulgarians did not allow them to undertake any expansion, of a political or religious nature, at north of the Danube, until the twelfth century. Only after the birth of the "Wallachian-Bulgarian" State, at Târnovo, can one speak of an expansion of Slavic culture for the Romanian North-Danube territories, even though the ecclesiastical hierarchy of the Romanian population in this area was subject to the Constantinopolitan hierarchy⁵.

An important historical source of the 14th century, the writings of the vicar of Bosnia, Bartholomew of Alverna, which analyzes the various religious practices of the Serbian, Bulgarian and Romanian Churches such as baptism, communion and anointing, leads us to the idea that the body of priests in these territories did not had been ordained

² N. Iorga, *Locul Românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 71-85 și p. 63.

³ D. Gh. Teodor, *Creștinismul de la Est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991.

⁴ P. P. Panaitescu, *Perioada slavonă la români și ruperea de cultura Apusului*, în P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1994, p. 20-21; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 185-201.

⁵ A. Sacerdoțeanu, "Organizarea Bisericii Ortodoxe Române în secolele al IX-lea-al XIII-lea", în *Studii Teologice*, anul XX (1968), nr. 3-4, p. 253-257.

according to the canons, not respecting the Latin or Greek canons in religious practice. We can therefore speak of a certain degree of religious autonomy, visible in terms of hierarchy and ecclesiastical organization, in the spiritual life of these territories. The observations of Bartholomew of Alverna, to a large extent pertinent, attest to the fact that, in the period up to the organization of the Metropolitanate of Wallachia, the local interpretations of Christianity prevailed over the canonical ones.

In these conditions, detached for a long time from the canonical dependence of Byzantium, as a result of the particular historical evolutions of this region, subject to various influences and lacking a unifying center, the Romanian Church developed a wide variety of rites⁶. In conclusion, it can be admitted that the Romanian Orthodoxy acquired a special invoice, taking over motifs both of Catholicism and, more importantly, of Constantinopolitan Orthodoxy. However, she will be able to preserve, quite strongly, some pagan customs and traditions, in a specific syncretism.

Romanian ecclesiastical life would experience significant transformations at the time of the political framing of the space inhabited by the Romanian population. In Transylvania, in the first half of the 9th century, the Catholic Bishopric of Genad was founded, followed by those of Oradea and Alba Iulia. If we take into account the hypothesis – shared by the majority of historians – according to which alongside the political formations there were also religious hierarchies, then we can admit that there were Orthodox bishops in *Dăbâca*, which seems to have been the political center of the Gelu the Romanian; at *Biharea*, Menumorut's political center, probably also at Alba Iulia, where the Catholic Bishopric from Tășnad was later moved, as well as to Oradea⁷. Hungarian historical sources speak of some Christian conversions made in Constantinople in the 10th century, when Duke Gyula (ca. 953-955) brings here Ierotei, who becomes “bishop of Turkey” (πρωεσιος τουρκιας). He is followed by Antonie, settled in Morisena, on Mureș, in Ahtum's country (around 1002), where he also founds an Orthodox monastery⁸.

The existence of some Orthodox churches in Transylvania, as well as in other territories inhabited by Romanians, is highlighted by Pope Innocent III, in his letter of April 16, 1204, addressed to the Catholic bishop of Oradea, Simion. The Sovereign Pontiff

⁶ Ș. Papacostea, “Întregiri la cunoașterea vieții bisericești a românilor în evul mediu (sec. XIV)”, în Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 210-221.

⁷ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1992, p. 218-222.

⁸ C. C. Giurescu și D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, București, 1975, p. 195; A. Sacerdoțeanu, “Organizarea Bisericii Ortodoxe Române în secolele al IX-lea-al XIII-lea”, p. 249; N. Iorga, *Locul Românilor în istoria universală*, p. 87.

asked him to investigate some “Greek” monasteries in his diocese, which were, according to him, in an accentuated state of decay, caused by the negligence of the diocesan bishops and the “Greeks” themselves, who are “very spoiled”. The remedy proposed by the pope was that of establishing an episcopate for these believers, “from the bosom of the same Greeks”, which was to be directly subject to the pontifical authority⁹. It is more than certain that those called by the Pope “Greeks” were, in reality, orthodox Romanians, which proves the existence of some forms of political organization strong enough and well consolidated to have a bishop.

Only one year later, more precisely on May 3, 1205, Innocent III wrote to the archbishop of Caloceia, under whose jurisdiction was also the Oradea Diocese, that he was informed of the existence of an episcopate that was not assigned to any metropolis, placed territorially within the formation led by the sons of Prince Bela. The Pope, at the request of the Archbishop of Caloceia, approves the passing of this episcopate under the authority of the Archdiocese of Caloceia, provided that the episcopate in question is not under the authority of the Church of Constantinople, which “recently returned to the unity of the Apostolic See”¹⁰. It must be stated, in this context, that the theory of the Caloceian bishop according to which the respective episcopate “is not subject to any metropolis” cannot be founded, but, rather, hides a reality, because, according to Eastern canon law, no bishopric could be by itself¹¹.

The source in question was discovered and published by Augustin Theiner, here the localization is done by the term *Belocnese*, and in another copy of the document found by Ștefan Pascu, the term is *Bela cnese*¹². Although the ethnic identity of Prince Bela’s (Bâlea) family is not indicated in the document, the fact that its members belonged to the Orthodox denomination is an indication of its Romanian origin. The document shows the existence of a “country” ruled by a cnesial family, a country large enough to host a

⁹ *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, vol. I, Editura Academiei României, București, 1953, p. 28; Ș. Pascu, “Contribuțiuni la istoria românilor în secolul XIII și XIV”, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, anul X, 1945, p. 151-152; G. I. Moiescu, “Urmările schismei la români”, în *Ortodoxia*, anul VI (1954), nr. 2-3, p. 352.

¹⁰ *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, vol. I, p. 29; Gheorghe I. Moiescu, “Urmările schismei la români”, p. 352-353.

¹¹ G. I. Moiescu, “Urmările schismei la români”, p. 353.

¹² Ș. Pascu, “Contribuțiuni la istoria românilor în secolul XIII și XIV”, p. 152.

bishopric¹³. In terms of the location of this territorial formation, several hypotheses have been issued, among which we cite: Bihor¹⁴, Sirmium¹⁵, Hunedoara¹⁶.

Obviously, the existence of the Romanian church organization in the area north of the Danube is a reality beyond any interpretation. Equally, it must be emphasized that the testimonies of historical sources testify to the capacity of resistance of these small territorial bodies in the face of Catholic and, equally, Constantinopolitan expansionism. At the same time, the consolidation of the two parts of the defunct Roman Empire comes to involve the population north of the Danube in the tumult of the struggle for supremacy, an aspect that underlines the permanence of contacts of this area with the area of European civilization. This is the case of the Fourth Crusade, which, despite the sustained ideological program, will be quickly diverted into a real campaign to conquer the eastern space, in this case Byzantium. The furious campaign, both ideologically and politically, launched by the Pontifical See will also aim at attracting all the “schismatics”, among whom were – according to the “official” cataloging – the Romanians from the north of the Danube, in union with The Roman Church.

One can even speak of a real policy of Catholicization that will propagate in this space by intensifying the construction activities of Catholic edifices around the fortified castles, propaganda for the purpose of converting the “schismatics” (here an important role will go to the Dominican monks – Preachers – and , from the second half of the 13th century, to the Franciscans – Minorites), against the background of the pressure exerted on the Orthodox clergy¹⁷.

In this action, the attraction and use, first, of the Wallachian-Bulgarian State, whose leader, Ionița Caloian, had received the scepter and crown of the king, in 1204, from the pope in exchange for adherence to Catholicism. But those who will support, in the 13th century and then in the 14th century, the Catholic missionary action will be the “Apostolic kings” of Hungary, who, along with the policy of proliferation of Catholicism, also pursued territorial expansion¹⁸. An expression of this reality is the privilege of May 7, 1211, by which the Hungarian king Andrew II grants the Teutonic Knights (*Cruciferi*

¹³ Ș. Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între Cruciata și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 59-60.

¹⁴ Ș. Pascu, “Contribuțiuni la istoria românilor în secolul XIII și XIV”, p. 153.

¹⁵ A. Bunea, *Încercare de istorie a românilor până la 1382*, București, 1912, p. 197.

¹⁶ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 225.

¹⁷ A. Pippidi, “Aperçu sur les rapports des roumains avec les Ordres de chevalerie”, în *Miscellanea in Honorem Radu Manolescu Emerito*, București, 1996, p. 108.

¹⁸ V. Gh. Sibiescu, “Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băstinașilor români ortodocși”, în Antonie Plămădeală (coord.), *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, vol. I, Buzău, 1983, p. 284-285.

de Hospitali Sanctae Mariae Hyerosolimitanae) order, established in Jerusalem¹⁹, for colonization, the Land of Bârsa, with the condition that through their actions they contribute to the expansion of the borders of the Hungarian kingdom. To make their mission easier, the Hungarian king grants the Teutonic warriors a series of privileges such as a share of the gold and silver mined in this territory, the right to build wooden fortresses – “to defend the kingdom against the Cumans” – exemption from payment of taxes and fees, the right to have one’s own judge, and so on²⁰.

Through a new privilege, dated May 7, 1212, Andrei II broadens the concessions granted to the Teutons, reminding them of their primary function, the confrontation with the Cumans, which the representatives of the order acquitted themselves successfully: “They are placed on that edge of the country as a new seedling and not afraid to face for the kingdom the incessant raids of the Cumans, like an unshaken shield, facing death every day”²¹.

The disintegration of the Cuman Empire, struck in the West by the Teutonic knights, was precipitated by the devastating blow suffered in the East, in White Cumania, by the Mongols, at Kalka (May 31, 1223). The events that took place in the East and the rapid disintegration of the Cuman Empire facilitated the action of the Teutonic Order in Western Cumania. Now, under the effect of the blows of the Teutonic knights, the Cumans in the area of action of the Hungarian kingdom begin to convert. The victorious advance of the Teutons in the territory at south and east of the Carpathians decisively contributed to the annihilation of the Cuman domination in this region, the Cuman hegemony being replaced by a Crusader-type state formation²².

The attempt of the Teutons to create their own state in the Carpatho-Danube area, under the papal emblem, provoked the intransigent reaction of the Hungarian royalty, which wanted to keep for itself the benefit of the conquests made by the knights. Thus, King Andrew II entered the territory ceded to the Teutons, taking it over completely (spring of 1222). The situation will not last, given the prompt intervention of Pope

¹⁹ L. Bréhier, *L'Église et l'Orient au Moyen Age: les croisades*, Paris, 1928, p. 142; F. Căzan, *Cruciadele. Momente de confluență între două civilizații și culturi*, București, 1990, p. 69; É. Perroy, *Les Croisades et l'Orient latin*, Paris, 1928, p. 103.

²⁰ *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, vol. I, p. 150.

²¹ *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, vol. I, p. 154, 371: “*eo quod ipsi in confinio illo tamquam nonnulla plantatio sunt positi et asiduos Cumanorum patientes insultus se pro regno tamquam firmum propugnaculum de die in diem morti opponere non formidant*”.

²² Ș. Papacostea, *Români...*, p. 34-35.

Honorius III, as a result of which the Hungarian monarch is forced to reconsider the decision, also recognizing their conquests from over the mountains²³.

A significant step in the process of breaking away from the authority of the kingdom was the rejection, by the pope, on December 12, 1223, of the Transylvanian bishop's attempt to bring the Teutonic order under his jurisdiction and his decision to pass the chivalric group under the direct authority of Rome²⁴. As a result, in 1223, the Hungarian king took reprisals against the turbulent knights. Combining the armed offensive with the exacerbation of taxation, Andrei II occupied the fortress of Cruceburg, effectively driving out the rest of the members of the Teutonic order²⁵.

In spite of the expansionist aspects of the policy promoted by the temporary occupants of the Bârsa Country, it is also worth mentioning the positive aspects that their presence brought to the area. In the foreground are the economic aspects, fully favored by the increased level of security of the area as a result of the presence of the Teutonic knights, in the period between 1211-1225, the appearance of a significant number of colonies for the exploitation of salt deposits or precious metals was recorded. A proof of this is the condition inserted by the Hungarian king in the Diploma of 1222, by which the knights were required to strictly control the population in the area, in the sense of rejecting the influx of populations from Transylvania. However, the emigration did not stop, being favored by the upward trend of autonomy that the Teutons will promote. Thanks to this phenomenon, the Catholic colonies will increase, strengthening themselves permanently until 1225. It seems that through these population transfers, Catholicism spread in the region. The excessive presence of the Catholic clergy in this area is also attested by the letter of the archbishop of Strigonium (Esztergom) to the bishop Teodoric, dated 1234 (after the decision of the Cuman diocese), by which he was asked to take urgent measures against the excessive interference of the Catholic laymen in church affairs, accompanied by of the implantation of the clergy in the rural world of the area²⁶.

²³ *Documenta Romaniae Historica*, D. *Relațiile între Țările Române*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1977, p. 1-4.

²⁴ *Documenta Romaniae Historica*, D. vol. I, p. 7-8.

²⁵ *Documenta Romaniae Historica*, D. vol. I, p. 12; V. Gh. Sibiescu, "Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși", p. 293; D. Gh. Teodor, *Creștinismul de la Est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, p. 45-46; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 5; C. Auner, "Episcopia Milcoviei", în *Revista Catolică*, anul I, nr. 4, 1912, p. 536-540.

²⁶ *Documente privind Istoria României*, C. *Transilvania*, vol. I, p. 276; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul ...*, p. 6-7.

The conflict between the Hungarian royalty and the Teutonic Order will be resolved by granting, in 1226, by Duke Conrad of Mazovia, from Prussia, the right to colonize the members of the Order in the territories of Kūlm and Lōbau. The reasons for this gesture aimed at eliminating the pagan groups of the Prussians, deliberately, from 1228²⁷, accomplished by the appearance of the Teutons, the main factor that will lead to the Christianization and, later, the Germanization²⁸ of this population.

After the elimination of the competition, the crusade against the Cumans was taken over by the Hungarian apostolic kingdom, supported in its approach by the confessional propaganda of the monastic orders. Of these, the Dominicans stand out²⁹, a missionary order founded by Saint Dominic in 1215, which benefited from the recognition of Pope Honorius III. Thanks to this support, the Dominicans will create the Hungarian Province of the Order, which included the Kingdom of Hungary, as well as Transylvania, including the territories beyond the Carpathians conquered by the Teutons. The organization of the Dominican Order will, in fact, represent the launching pad for attacks against the territory governed by the Cumans³⁰.

Dominican propaganda in Hungary, started in the years 1221-1222 by the establishment of monasteries like the one at Alba Regia (Székesfehérvár), by Paulus Hungarus³¹ and its spread equally in Dalmatia, Bosnia, Serbia, Croatia and the Romanian lands coveted by the Arpadians³², took the place of another type of propaganda and cultural expansion, in this case that of the Cistercians³³. The first attempt to attract the

²⁷ A. Pippidi, "Aperçu sur les rapports des roumains avec les Ordres de chevalerie", p. 109; V. Gh. Sibiescu, "Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși", p. 295-296.

²⁸ V. Gh. Sibiescu, "Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși", p. 296; Șerban Papacostea, *Români ...*, p. 87.

²⁹ N. Pfeiffer, *Die Ungarische Dominikanerordensprovinz non ihre Gründung, 1221, bis, zur, tartaren Verwustung, 1241-1242*, Zürich, 1913, p. 144 și urm.; Al. I. Gonța, "Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși până la întemeierea voievodatului lui Dragoș", în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXVI (1960), nr. 9-12, p. 559; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul ...*, p. 10; I Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, p. 101-108.

³⁰ J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XII-XV siècles)*, Ecole Française de Rome Palais Farnese, Paris, 1977, p. 24.

³¹ V. Gh. Sibiescu, "Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși", p. 297; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, București, 1974, p. 167.

³² R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, p. 167.

³³ Radu Constantinescu și Emil Lazea, "O bibliotecă monastică din Transilvania pe la 1200", în *Studii*, anul XXII (1969), nr. 6, p. 1145-1153; Gh. Duzinchievici, "Propaganda cistercită printre români", în *Cercetări Istorice*, anul IV nr. 2, 1928, p. 126-138; Mihail Tănase, "Avatarurile unui act de donație.

Cumani-Kupciak population to Christianity, 1221-1223, before the battle of Kalka³⁴, will be doomed to failure³⁵. Soon, however, the Dominicans will head towards the Dnieper (1225). This time, their mission will be a real success, they will open the way to the Christianization of the populations of these territories. Chagan Bortz-Membrock, attracted either by the preaching of the Dominican missionaries or forced by the Tartar danger, sends a message led by his son, Burch, to Archbishop of Strigonium, Robert, to ask him for baptism³⁶. In the spring of 1227, Burch, accompanied by a delegation of twelve Cumans and some Dominican monks, appeared before Archbishop Robert, who was in Transylvania, to organize a pilgrimage to the Holy Places³⁷, asking him to baptize him in order to serve as an example for another 2,000 Cumans who wish to convert to Christianity. The archbishop asks the pope for permission to travel to Cumania. Logically, the sovereign pontiff will comply with the request, granting him, through the letter of July 31, 1227, the power of Apostolic legate for Cumania and the Brodnics Country³⁸ with the right to “preach in our place, to baptize, to build churches, ordain priests, as well as appoint bishops and generally perform all services related to worship and the increase of faith”³⁹.

Benefiting from the papal support, Robert of Strigonium, accompanied by three bishops – Bartolomeu from Cinci Biserici, Bartholomew of Vespem and Rainaldus of Transylvania and the crown prince of the king of Hungary, Andrei II, Bela himself – leaves for Cumania, where he obtains the conversion of a significant number of them⁴⁰ – *non paruae multitudinis Cumanorum*⁴¹ – led by the chagan Bortz-Membrock, the godfather being even “rex junior”, Bela⁴².

Donație făcută cistercienilor în Țara Bârsei de către Bela IV, la 17 martie 1240”, în *Revista istorică*, anul IV, nr. 1-2, 1993, p. 55-79.

³⁴ A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară și Sud-Estul European*, București, 1933, p. 16.

³⁵ I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, p. 117.

³⁶ I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, p. 118-119; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul ...*, p. 11+12; V. Gh. Sibiescu, “Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși”, p. 297; J. Richard, *La papauté et les missions d’Orient au Moyen Age (XII-XV siècles)*, p. 24; C. I. Andreescu, op. cit., p. 278.

³⁷ I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, p. 123.

³⁸ *Documenta Romaniae Historica*, D., vol. I, p. 14-15.

³⁹ *Documenta Romaniae Historica*, D., vol. I, p. 14-15; M. Zimmermann, *Die päpstliche Legation in der ersten Hälfte des 13 Jahr (1198-1241)*, Paderborn, 1913, p. 135, în Jean Richard, *La papauté et les missions d’Orient au Moyen Age (XII-XV siècles)*, p. 24.

⁴⁰ *Documente privind istoria României*, C. *Transilvania*, vol. I, p. 230-231.

⁴¹ E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor*, vol. I, part. 1, București, 1887, p. 107.

⁴² I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, p. 130-133; J. Richard, *La papauté et les missions d’Orient au Moyen Age (XII-XV siècles)*, p. 24; Șerban Papacostea, *Români ...*, p. 67; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul ...*, p. 14-15.

In the spring of the following year, the organization of the Cuman (Transcarpathian) diocese will be completed by appointing a bishop, in the person of the Dominican Theodoric, by Archbishop Strigonium, an appointment confirmed by Pope Gregory IX. Taking into account the answer given by the new pope, in March 1228, through a series of letters addressed to the worthy archbishop, prince Bela and the prior of the Dominicans in Hungary, it can be deduced the request made by the new believers in terms of granting privileges, especially those related to the granting of indulgences for those who will practically contribute to the effective increase of the Christian community. The Pope's answer also talks about protecting the Cumans against those "who attack the converted Cumans and prevent others from converting to the Christian faith"⁴³ (Carol Auner believed that these would be the Wallachian-Bulgarians of John Asan II, who could not ignore the expansion of Hungarian influence under the foothills of the Carpathians, up to the Danube)⁴⁴. At the same time, the Dominican bishop Theodoric, who "worked so zealously to plant faith in the Cuman people", obtained from the pope that the new converts "be free from any obedience, except that to the Roman pontiff"⁴⁵.

The resumption of "Apostolic" rule over the territories inhabited by the Cumans was likely to displease the Hungarian royalty and, not least, the bishop of Transylvania, who claimed to exercise his authority over the Cuman diocese as well, on the basis that a large part of the Catholic faithful of here they were initially shepherded by his person. In reality, the cancellation of these rights meant the loss of important revenues through the non-collection of church tithes.

In order to put an end to this tense situation, with an impact on Catholic unity, the pope sends to Cumania, in March 1231, as apostolic legate, the archbishop of Strigonium with the clear task of investigating the boundaries of this diocese in order to delimit the competences of the various ecclesiastical hierarchies in the area. The territorial limits drawn by him are vaguely known to us. J. Richard includes the Cuman Episcopate in the territory bordered to the south by the Wallachian-Bulgarian State, to the west by the Carpathians, to the north by the Russian Episcopate (so called since 1233) and to the east extending to the steppe region⁴⁶. Șerban Papacostea, quoting Rogerius, shows that the eastern border of the Cuman bishopric was Siret, to the west, according to the Diploma of 1247, it is deduced that the border was Oltul, but without the voivodeship of Seneslau, not exceeding the pass of Bran and Câmpulung. The southern border probably touched

⁴³ *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, vol. I, p. 232.

⁴⁴ C. Auner, "Episcopia Milcoviei", p. 547.

⁴⁵ *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, vol. I, p. 235.

⁴⁶ J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XII-XV siècles)*, p. 25.

the lower course of the Danube, at the confluence of the Siret and the Danube⁴⁷. The same lack of clarity reigns in the plan of the location of the center of this bishopric, regarding which there are several theories: Crăciuna citadel⁴⁸, Odobești⁴⁹, Focșani⁵⁰.

In the midst of the turmoil of the first half of the 13th century, a particularly important piece of information for the life of Orthodox Christianity east of the Carpathians is the letter from November 1234 addressed by Pope Gregory IX to Prince Bela, from the lines of which useful information emerges both about the opposition of the locals to attempts at Catholic proselytism, and about the state of organization of the Romanian Orthodox Church at that time:

“As I found out, in the episcopate of the Cumans there are some peoples (*quidam populi*)⁵¹, who are called Romanians (*walati*), who, although by name they consider themselves Christians, embracing different rites and customs in a single faith, commit deeds that are contrary to this name. For disregarding the Roman Church, they receive all the ecclesiastical mysteries, not from our venerable brother, the bishop of the Cumans, who is diocesan of that land, but from some *pseudo-bishops*, who belong to the rite of the Greeks, and some, both Hungarians and Teutons, together with other believers from the kingdom of Hungary, they go over to them to live there and thus, making up a single people with Romanian mentions, disregarding this one, they receive the above-mentioned mysteries to the great indignation of the true believers and to a great deviation of the Christian faith”⁵².

In order to counteract the successes achieved by Orthodoxy in the territory of the Cumanian episcopate, the pope recommends Bishop Teodoric to ordain a Catholic bishop from among the Romanians with the function of vicar and seeks to induce Prince Bela to take the appropriate measures to force the Romanians to accept the bishop what will be proposed to them⁵³.

⁴⁷ Șerban Papacostea, *Români ...*, p. 68.

⁴⁸ C. Auner, “Episcopia Milcoviei”, p. 544; C. Cihodaru, “Note despre cetatea Crăciuna”, în *Studii și cercetări științifice*, I, 1963, p. 99107; I. Chițescu, “Cu privire la localizarea cetății Crăciuna”, în *Studii și cercetări de istorie veche*, II, 1967, p. 351-359.

⁴⁹ Gh. I. Moiescu, *Catolicismul ...*, p. 4 și p. 23; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, p. 185; C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967.

⁵⁰ I. Nistor, “Emanciparea politică a daco-românilor în Transilvania”, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice*, anul XXIV, 1941-1942, p. 22.

⁵¹ Ș. Papacostea, *Români ...*, p. 62: autorul consideră că traducerea termenului *populi* prin “oameni” este greșită, el optând pentru “popoare”.

⁵² *Documenta Romaniae Historica*, D., vol. I, p. 20-21.

⁵³ *Documenta Romaniae Historica*, D., vol. I, p. 20-21.

The Pope gave these provisions according to the decisions of the Fourth General Council of Lateran (1215), which in canon 9 decided that in regions with a population and a foreign language rite, a vicar bishop should be appointed who would be subordinate to the local bishop⁵⁴.

This letter attests to the fact that within the Cuman bishopric there were several orthodox bishops, designated by the term pseudo-bishops, who were probably at the head of some religious communities, thoroughly organized and constituted, in relatively large numbers, since they could threaten the work of Catholicization undertaken by the papacy and the Hungarian kingdom⁵⁵. The existence of these bishops presupposed the existence of corresponding political organizations. The information regarding these church organizations reveals, in addition to the overwhelmingly Romanian ethnic reality within the Cuman bishopric, its political structures. The peoples of the Cuman Diocese who are called Romanians had, therefore, political organizations in this diocese. The Romanian bishoprics within Cumania represented, in fact, the emanation of a corresponding lay power, voivodship or principedom, despite the fact that the document revealing their existence does not directly capture the correspondence, not allowing their location⁵⁶.

As for the Orthodox hierarchs, it is not known whether they were local or representatives of the Southern Danube clergy, possibly Bulgarian. They were probably

⁵⁴ V. Sibiescu, “Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși”, p. 297; Șerban Papacostea, *Românii ...*, p. 62-63; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, p. 175. Canon 9 *On different rites within the same faith* stipulates: “Since in any places peoples of different languages live within the same city or diocese, having one faith but different rites and customs, we therefore strictly order bishops of such cities and dioceses to provide suitable men who will do the following in the various rites and languages: celebrate the divine services for them, administer the church’s sacraments, and instruct them by word and example. We altogether forbid one and the same city or diocese to have more than one bishop, as if it were a body with several heads like a monster. But if for the aforesaid reasons urgent necessity demands it, the bishop of the place may appoint, after careful deliberation, a catholic bishop who is appropriate for the nations in question and who will be his vicar in the aforesaid matters and will be obedient and subject to him in all things. If any such person behaves otherwise, let him know that he has been struck by the sword of excommunication and if he does not return to his senses let him be deposed from every ministry in the Church, with the secular arm being called in if necessary to quell such great insolence”, în N. P. Tanner S.J. (ed.), *Decrees of the Ecumenical Councils*, Vol. I. *Nicaea I to Lateran V*, Sheed & Ward and Georgetown University Press, Washington D. C., 1990, p. 316;

⁵⁵ D. Gh. Teodor, *Creștinismul de la Est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, p. 65-66; Al. I. Gonța, “Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși până la întemeierea voievodatului lui Dragoș”, p. 561.

⁵⁶ D. Gh. Teodor, *Creștinismul de la Est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, p. 66; Șerban Papacostea, *Românii ...*, p. 62-64.

ordained in the Asanid Land, perhaps in Ohrid or Târnovo, because during this period, John Asan II and the Wallachian-Bulgarian clergy, breaking relations with Rome, were more and more oriented towards an alliance with John III- lea Vatatzes (1222-1254) and, implicitly, towards Byzantine Orthodoxy from Nicaea, whose patriarch will recognize, in the spring of 1235, the autocephaly of the Bulgarian Church and the honorary title of patriarch to the metropolitan of Târnovo⁵⁷. There is also the hypothesis according to which, at the end of the first half of the 12th century and the beginning of the 13th century, certain areas in the northern half of Moldova entered the area of influence of the Bishopric of Halici⁵⁸, something more difficult to prove, given the fact that in this area there was an episcopate equal in rank to the Romanian pseudo-bishops⁵⁹.

Regarding the status of “pseudo-bishops”, it was stated⁶⁰ that the non-recognition of the hierarchical quality of the Wallachian bishops is unfounded, since according to the canons of canons, the authenticity of the consecration of a bishop cannot be denied just because he was of the Greek rite. From the point of view of canon law, the non-recognition of a bishop could only be determined by the fact that he had been consecrated by two bishops and that he did not have a stable seat or that he claimed episcopal rights for the territory of another diocese. The papal letter of 1234 seems to allude to this last circumstance. In conclusion, the Romanian “pseudo-bishops” were not listed as such because they belonged to the Greek rite or would have represented a dangerous competition for the holder of the Cuman diocese, but only because they had not been canonically consecrated. In fact, for Byzantium, as for Rome, otherwise, pseudo-bishops, pseudo-priests, pseudo-monks are essentially those who are outside the ecclesiastical legitimacy that they recognized or, more precisely, claimed the two centers⁶¹.

We do not know the results of the papal approach of November 14, 1234, nor if Prince Bela fulfilled his promises. However, the Romanian Orthodox population within the Cuman Diocese will resist Hungarian-papal interference. Moreover, they were not

⁵⁷ R. Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV)*, p. 173-174; A. A. Bolșacov-Ghimpu, “Episcopi ortodocși din Țările Române în secolul al XIII”, în *Glasul Bisericii*, anul XXX (1971), nr. 1-2, p. 128.

⁵⁸ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 106 și p. 233-234.

⁵⁹ A. A. Bolșacov-Ghimpu, “Episcopi ortodocși din Țările Române în secolul al XIII”, p. 128.

⁶⁰ Radu Constantinescu, “Note privind istoria Bisericii române în secolele XIII-XV”, în *Studii și materiale de istorie medie*, VI, 1973, p. 173-192.

⁶¹ R. Constantinescu, “Note privind istoria Bisericii române în secolele XIII-XV”, p. 173-192.

isolated from the Byzantine Orthodoxy across the Danube, where, apparently, these “pseudo-bishops” came from⁶².

In 1241, the Tatars will depopulate the Cuman Bishoprpic and will destroy the See of Milcovia, destroying to a great extent the Catholic settlements that had barely taken root within the Cuman diocese⁶³: “And Bocketor, with other chiefs, crossing the river called Siret, arrived in the bishop’s country of the Cumans and, defeating the people who had gathered for battle, they began to occupy the whole country”⁶⁴ (*Bocketor autem cum aliis regibus, fluvium qui Zerech dicitur transeuentes pervenerunt ad terram episcopi Comanorum et expugnatis hominibus, qui ad pugnam convenerant, ceperunt terram totaliter occupare*). According to Dominican sources, it seems that 90 monks fell victim to the Tatars. Probably also under these circumstances, Teodoric also disappears, after this date ceasing references to his person.

After, in 1241, the Cuman Episcopate will largely fall prey to the Tatar invasion, Catholic proselytism will be resumed with even more strength, favored by the activity of the Order of Franciscan Monks. Through the Papal Bull “*Cum hora undecima*”, given by Pope Gregory IX in June 1239, renewed by Innocent IV in 1245 and extended in 1253, by the same pope, the Franciscans were authorized to go to Cumania, having the power to convert, baptize and perform the Holy Mysteries⁶⁵.

The activity of the Franciscans proved to be particularly intense, after the middle of the 13th century they were involved in an extensive process of Christianization of the regions under Tatar domination. The maximum point of this campaign will be reached after 1266, more precisely after the penetration of the Genovese into the Pontic lands, now being founded a Franciscan vicariate with the center in the Crimea, having two custodianships located in the regions occupied by the Tatars: that of Saray, respectively Gazaria, serving as a launching pad for proselytism towards the territories of Asia. The laborious activity carried out by the Franciscan Order is highlighted by the letter of Brother Ladislaus, “custos of Gazaria”, dated April 10, 1287, sent to the general minister of the order, Mateo d’Acquasparta (1287-1289), which mentions four cities, in which

⁶² V. V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine (până la 1600)*, București, 1984, p. 32: autorul consideră că pseudo-episcopii erau un fel de horepiscopi itineranți ce întrețineau raporturi cu un scaun eparhial în Dobrogea.

⁶³ V. Gh. Sibiescu, “Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși”, p. 306-308; V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 157-171; Ș. Papacostea, *Români ...*, p. 90-101; Aurelian Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară ...*, p. 33-56.

⁶⁴ C. Mizerabile, în Gheorghe-Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, 1935, p. 33; s-a folosit traducerea lui Șerban Papacostea, *Români ...*, p. 68.

⁶⁵ Gh. I. Moisescu, *Catolicismul ...*, p. 26-27; V. Gh. Sibiescu, “Episcopatul cuman de Milcovia (1227[1228]-1241): Împrejurările înființării, rezistența băștinașilor români ortodocși”, p. 308, n. 178.

there were, since 1286, Franciscan monasteries: Kerqveti, Capha, Solhatan and Vicum (probably Vicina)⁶⁶.

After the fall of Constantinople under the domination of the Crusaders, in 1204, Dobrogea experienced a massive exodus of the Byzantine population, which settled here as a result of Latin intolerance⁶⁷. Now the city of Vicina was able to take over the religious leadership of the entire land. At this stage, when the Latins temporarily removed Byzantine rule from the Balkan territory, Vicina could take the initiative to replace the imperial administrative authority in this area⁶⁸. The success of the Greek notables from Dobrogea who obtained, for their own spiritual needs, the creation of an archbishopric⁶⁹, dependent on the Patriarchate of Nicaea⁷⁰ is also part of this framework.

In a document from the years 1259-1260(?), *Codex Vaticanus Graecus*, found in a copy dated 1299, which contains a list of Greek metropolitans, on page 223V of that codex there is an apostille, due to the copyist, which represents actually our source. Here are listed the cities raised to the rank of Metropolitanate between the years 1204-1261. Vicina appears at number 10, between Didymoteichon and Melagina. Taking into account the fact that Vicina is not mentioned in *Notitia* 10 (the Leipzig manuscript), dated between 1204-1261, as well as the fact that it does not appear in the list of the Genovese codex (1249-1250), the period in which the elevation to the rank of Metropolitanate can only be included between the years 1250-1260⁷¹, the most favorable moment being 1259-1260, the date proposed by Vitalien Laurent⁷².

⁶⁶ C. I. Andreescu, "Așezări Franciscane la Dunăre și Marea Neagră în secolele XIII-XIV", în *Cercetări istorice*, VIII-IX, nr. 2, 1932-1933, p.157.

⁶⁷ V. Laurent, "La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michael VIII Paleolog", în *Revue Historique de Sud-Est Européenes*, XXII, 1945, p. 183-194; I. Rămureanu, "Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești", în *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1979, p. 150; R. Theodorescu, "Romains et Byzance provinciale dans la civilisation du Bas Danube au XIII-e siècle", în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, VI, part. 1, București, 1980, p. 95.

⁶⁸ C. Niculescu, "Aspectele relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV", în *Studii și materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 46.

⁶⁹ I. Rămureanu, "Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești", p. 151; R. Theodorescu, "Romains et Byzance provinciale dans la civilisation du Bas Danube au XIII-e siècle", p. 96.

⁷⁰ I. Barnea, "Monumente creștine și viață bisericească în secolele VII-XIV", în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 116.

⁷¹ S. Baraschi, "Izvoare scrise privind așezările dobrogene (sec. XI-XIV)", în *Revista de istorie*, 34, nr. 2, 1981, p. 320-321; R. Theodorescu, *Bizanț...*, p. 197.

⁷² V. Laurent, recenzia la Gheorghe Brătianu, "Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions a l'histoire domination byzantine et tatare et du commerce genois sur le litoral roumain du Mer Noire", Bucharest, 1935, în *Echos d'Orient*, 39, 1936, p. 116.

Regarding the territories between the Carpathians and the Danube, for the 13th century there is little written information about religious activity. By the fact that there were Christian missions aimed at both the Khazars and the Russians, it is understood that these territories were not bypassed either, but, according to the custom of the time, they were integrated into the Cuman rulers⁷³. The more developed Romanian “countries”, captured only fragmentarily by the few available sources relating to the 13th century, had, according to political development, Episcopacy⁷⁴. Each of the pre-state formations mentioned in the Diploma of the Johanite Knights – the main document for this period – the political formations led by King Litovoi – on the Jiu River, in Oltenia, and Seneslau on the Argeş, and Princes Ioan and Farcaş on the right bank of the Olt River, speaks about some “archbishops and bishops”, naturally of Romanian descent, which probably had an Orthodox bishopric. In the Land of Severin, where the Hungarian Banat of Severin had been created, as a response to the papacy’s intentions to create a bishopric here dependent on Rome, the king of Hungary asks the pope for the right to assign this formation to a bishop, “according to our liking”⁷⁵. At the same time, an act issued in 1237, addressed to the Dominicans, mentions the presence of a population accompanied by Orthodox clergy in the Banat of Severin. Added to this information is what emerged from a document from the same period, “To the new converts located in Severin and in the neighboring lands”, which shows that in a large population with its own priests, there must also have been local Orthodox bishops who shepherded in this region. The same can be assumed for western Muntenia, where at the end of the 13th century there was a bishop in Argeş⁷⁶.

The Diploma of the Johanite Knights also leads us to the idea that there was a Church organization in Oltenia and Muntenia. Among other things, the diploma stipulated that part of the revenues from the ceded territories should be divided between the king and the knights, and others should remain entirely to them. Exempted were “the churches built and those to be built in all the above-mentioned countries – thus remaining untouched the honor and rights of the archbishops and bishops that they are known to have”⁷⁷. It is not possible to know for sure what kind of bishops the diploma referred to, it is likely that they meant the “pseudo-bishops of Greek Rite”, mentioned by the famous act of November 14, 1234. It is assumed that these political formations also had a religious representative of a corresponding rank⁷⁸.

⁷³ A. Sacerdoţeanu, *Organizarea ...*, p. 251.

⁷⁴ Ş. Papacostea, *României ...*, p. 64.

⁷⁵ Ş. Papacostea, *României ...*, p. 60.

⁷⁶ A. A. Bolşacov-Ghimpu, “Episcopi ortodocşi din Țările Române în secolul al XIII”, p. 127.

⁷⁷ *Documenta Romaniae Historica*, D., vol. I, p. 22 şi p. 25.

⁷⁸ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 245-246.

2. The Romanian Orthodox Church during the 14th-19th centuries

During the first half of the 14th century, the existing Romanian political formations at the South and at the East of the Carpathians underwent a process of unification under one ruler. But side by side with the unification of the Romanian principalities and kingdoms at the South of the Carpathians in one independent State, *Țara Românească* (Wallachia), and after the formation of the second State, *Moldavia*, on the east side of the Carpathians, the Church unification in the two independent Romanian States took also place.

Therefore, instead of several hierarchs who worked beside each prince, there was one only, and he was called a metropolitan. In other words, the process of political unification was followed naturally by the Church unification, as it happened in the case of the neighboring Slavic States and according to the Orthodox canonical tradition, canon 17 of the Fourth Ecumenical Synod, which stipulates that the Church organization should accommodate itself to the political organization: "... And if any city has been, or shall hereafter be newly erected by imperial authority, let the order of the ecclesiastical parishes follow the political and municipal example"⁷⁹.

Short time afterwards, the rulers of the two States asked the Ecumenical Patriarchate in Constantinople – the highest Church authority in the Orthodox East – to recognize officially or canonically the two Romanian Metropolitanates, which were to remain dependent on the Patriarchate. In 1359, the Patriarchate recognized officially the Metropolitanate of Oungro-Wallachia⁸⁰, with its residence at Arges, and *Iachint* as its metropolitan. Till then, he was a metropolitan of Vicina.

In 1517, the metropolitan throne was transferred to Târgoviște, and in 1663 to Bucharest, where it remained to the present-day. From 1370 – c. 1401, there was another Metropolitanate in Wallachia at *Severin*. Its jurisdiction stretched over the territories on the right bank of the Olt River⁸¹. Towards the beginning of the 16th century, two other dioceses were set up: one at *Râmnic* and another at *Buzău*. They are still functioning. From the 1793-1949, there was another diocese at Argeș.

⁷⁹ H. R. Percival, *The Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church. Their Canons and Dogmatic Decrees together with the Canons of all the local Synods which have received ecumenical acceptance*, în Philip Schaff and Henry Wace (eds.), *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Second Series, vol. XIV, WM. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1983, p. 280.

⁸⁰ C. C. Giurescu, "Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei", în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXVII (1959), nr. 7-10, p. 673-697.

⁸¹ N. Șerbănescu, "Mitropolia Severinului", în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXVIII (1970), nr. 11-12, p. 1191-1227.

In Moldavia, the canonical recognition of the Metropolitanate – with its residence in Suceava – met with difficulties from the part of the Ecumenical Patriarchate. The intention of the Patriarchate was to appoint a Greek hierarch, while the country wanted a Romanian hierarch. It was only on 26th July 1401, that the Patriarchate gave its official recognition to the Moldavian Metropolitan Iosif, a relative of the King of the Country⁸².

During the second half of the 17th, the Metropolitan Throne was transferred to Jassy. It also seems that there was a bishopric at *Rădăuți*, by St. Nicholas Church, from the time of Bogdan the Founder (1359 – c. 1365). The diocese in Rădăuți functioned for several centuries before it was moved to Cernăuți, following the conquest of the Northern Moldavia by the Habsburgs (1775).

During the time of Alexander, the Good, another diocese was set up at *Roman*. This diocese still functions. In 1598, a third diocese was set up in *Huși*. It functioned until 1949, when it was merged with the Diocese of Roman⁸³.

We also recall that during the 14th century a relatively small number of Catholic Polish, Hungarian, Saxon and Szeckler, as well as Armenian and later on Jewish merchants and artisans settled down in Țara Românească (Wallachia) and Moldavia. They enjoyed here political, social, and religious rights. Catholic dioceses were set up from them at Argeș, Siret, Baia, Bacău and an Armenian Diocese at Suceava. They were all shortlived.

During the 14th-18th centuries, the Orthodox Church in Wallachia and Moldavia was regarded as an official State Church – this was a Byzantine heritage. As such, it played an important role in the political life of the country, and it supervised its whole cultural and social-humanitarian activity.

Due to this fact, there were among the metropolitans of Oungro-Wallachia a number of outstanding personalities of whom we would like to mention several names. During the first half of the 16th century, we recall the following metropolitans: *Maxim Brancovitch* (c. 1505-1508) who retired to Crushedol Monastery in Serbia, which he vuilt (he died here in 1516; the Serbian Church has canonized him); *Makarie* (c. 1512-c. 1521), a monk and a printer before becoming metropolitan. He published the first Slavonic books in Romania (*The Book of the Liturgies*, 1508; *The Oktoikon*, 1510, and *the Four Gospels*, 1512); *Varlaam* (c. 1534-1544) and *Anania* (1544-1558) and toward the end of

⁸² S. Porcescu, “Iosif, cel dintâi mitropolit cunoscut al Moldovei”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXII (1956), nr. 6-7, p. 322-337.

⁸³ M. Păcurariu, “Contribuții la istoria Episcopieiilor Romanului și Rădăuților în secolul al XVI-lea”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul LI (1975), nr. 3-4, p. 221-257; A. I. Gonța, “Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în sec. al XV-lea”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXIV (1958), nr. 1-2, p. 21-36.

the century, *Eftimie* (1594-1602), a close adviser of Michael the Brave, who sent him on several diplomatic missions⁸⁴.

Towards the beginning of the 17th century, we find metropolitan *Luka from Cyprus* (1602-1629). He was a bishop of Buzău (1583-1602) and a very skillful copyst and miniature artist. King Michel the Brave sent him on diplomatic missions to the Prince of Transylvania and to the Tzar of Russia. During the rule of Matei Basarab (1632-1654), we came across two other scholarly metropolitans: *Teofil* (1636-1648), who set up the printing presses at Câmpulung, Govora, Dealu, and Târgoviște and printed many books in Slavonic and Romanian such as: *The Canon Book from Govora*, 1640; *The Explanation of the Gospels*, Govora – Dealu, 1642-1644; and *Ștefan* (1648-1653 and 1655-1668), who printed the first service books with the Typikon in Romanian⁸⁵.

During the second half of the century, we recall the following metropolitans: *Varlaam* (1672-1679), who set up a new printing press in Bucharest and founded several sketes: Turnu, Trivale and Fedeleșoiu; *Teodosie* (1668-1672 and 1679-1708), who supported the cultural and artistic activity during the rule of King Șerban Cantacuzino and King Constantin Brâncoveanu (*The Bible from Bucharest*, 1688, etc.). A special place in the history of the Romanian Church and culture belongs to Metropolitan *Antim Ivireanu* (1708-1716)⁸⁶. He came from Iveria, Gruzia, and was one of the great scholarly hierarchs of our Church. He supervised the printing activity in Bucharest, Snagov, Râmnic and Târgoviște and published over 60 books in Romanian, Greek Slavonic and Arabic. He perfected the process of introducing the Romanian language in worship and authored the well-known “Sermons”. Also, he founded the All Saints Monastery in Bucharest. During the 18th century, we recall the metropolitans: *Daniil* (1719-1731); *Neofit the Cretan* (1738-1753), who came from Crete; *Grigorie II* (1760-1787); *Dosoftei Filitti* (1793-1810), etc. They all supported and guided the cultural and printing activity.

At Râmnic, we recall the bishops: *Damaschin Dascălul* (1708-1725); *Climent* (1737-1748), who founded several sketes and parish churches; *Grigorie Socoteanu* (1748-1764); *Chesarie* (1774-1780) and *Filaret* (1780-1792), who continued the translation of and printed books in Romanian.

At Buzău, there were the following bishops: *Serafim* (1648-1668); *Grigorie* (1668-1691), who founded the Golești Skete; the Moldavian *Mitrofan* (1691-1702), who laid the

⁸⁴ N. Șerbănescu, “Mitropoliții Ungrovlahiei”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXVII (1959), nr. 7-10, p. 744-768.

⁸⁵ I. V. Dură, “Biserica din Țara Românească în epoca lui Matei Basarab”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXIX (1971), nr. 5-6, p. 577-592.

⁸⁶ N. Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanu, mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1910; M. Cazacu, “Cum a murit Antim Ivireanul”, în *Mitropolia Olteniei*, anul XXII (1970), nr. 7-8, p. 671-691.

foundations of the printing press in Buzău; *Cosma Popescu* (1763-1787), who became a metropolitan; *Constandie Filitti* (1793-1819); and at Argeș, the first bishop, *Iosif* (1793-1820), a great scholar and founder of holy churches.

Outstanding among the Moldavian Metropolitans were: *Teoctist I* (1453-1477) and *Gheorghe* (1477-1508), both ruled during the time of King Stephen the Great; *Teoctist II* (1508-1528), a great scholar; *Teofan I* (1530-1546) and *Grigorie Roșca* (1546-1551, +1570), they all contributed to the decoration of Voroneț with inside and outside printings; *Gheorghe Movilă* (1588-1591 and 1595-1605), the founder of Sucevița Convent⁸⁷; *Atanasie Crimca* (1608-1617 and 1619-1629), the last great Moldavian miniature artist, the founder of Dragomirna Convent and the hospital in Suceava⁸⁸.

During the rule of King Vasile Lupu (1634-1653), we meet the great metropolitan *Varlaam* (1632-1653, +1657), an acknowledged scholar who printed *The Romanian Book of Teaching* or *Cazania* in 1643 and other works. During the second half of the century, we recall the name of Metropolitan *Dosoftei* (1671-1674 and 1675-1686), the first great Romanian poet (*The Psalm Book in Verses*, 1673), the first great prose writer (*The Life and Work of the Saints*, 4 vols. 1682-1686), the first who translated from world literature (*Erofilii*. A drama left in manuscript) and the one who published for the first time service books in Romanian in Moldavia (*The Book of the Liturgies*, 1679 and 1683; *The Prayer Book*, 1681). During the 18th century, the following metropolitans strike out due to their activity: *Jacob Putneanu* (1750-1760), an outstanding scholar who supported the social aspirations of the Romanian people; *Gavriil Calimachi* (1760-1786), previously a metropolitan of Salonica; *Leon Gheucă* (1786-1788); *Jacob Stamati* (1792-1803). They all were involved in promoting the cultural and publishing activity.

At Roman, the following bishops deserve to be mentioned: *Macarie* (1531-1548 and 1551-1558), the author of a *Chronicle* written in Slavonic and founder of Râșca Monastery⁸⁹; *Pahomie* (1707-1713), a disciple of St. Dimitrios, Metropolitan of Rostov and founder of Procov Skete; *Ghedeon* (1734-1743), he was also a bishop of Huși and founder of Sihăstria Monastery, etc.

We also recall the following bishops who ruled at Rădăuți, among many others: *Ioanichie* (1472-1504), he ruled during the time of Stephen the Great; *Eftimie* (1558-c.1561), the author of a *Chronicle* in Slavonic; *Isaia* (c.1564-1577), an erudite bishop, who

⁸⁷ I. V. Dură, “Figuri de ierarhi moldoveni: mitropolitul Gheorghe Movilă”, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXIX (1071), nr. 1-2, p. 187-203.

⁸⁸ M. Păcurariu, “Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul LI (1975), nr. 3-4, p. 221-257.

⁸⁹ S. Porcescu, “Epuiscopul Macarie al Romanului”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXVI (1960), nr. 5-6, p. 347-361.

was sent on several diplomatic missions; *Teodosie Barbovschi* (1598-1605), a copyist of Slavonic manuscripts; *Dosoftei Herescu* (1750-1789). He ruled for a long time. Under his rule, the episcopal residence was moved to Cernăuți. At Huși, we recall the first bishop *Ioan* (1598-1605) and *Ioanichie* (1752-1782), who led a Moldavian delegation to Tsarina Catherine II of Russia⁹⁰.

We also mention the fact that the Romanian territories occupied by the Turks and turned into a Turkish raia (Giurgiu, Turnu, Tighina, Brăila) were removed from under the jurisdiction of the Moldavian and Wallachian bishops and were organized into a separate Church unit, called the *Metropolitanate of Proilavia* (Brăila). Its headquarters were placed in Brăila (or some other parts) and it was led by Greek bishops under the direct jurisdiction of the Ecumenical Patriarchate. This metropolitanate functioned from the end of the 15th century until 1828. The Romanian Orthodox believers in Dobroudgea were placed under the jurisdiction of the Greek metropolitans in Brăila until 1828, and those at Dristra (Silistra) until 1878.

Conclusions

From all this we can realize that in the parts of the Lower Danube, both in its north and in its south, where a Daco-Roman population lived at the time, Christianity was known, and there was even a church organization. This explains the rather large number of those who suffered martyrdom for Christ and his gospel. If in the previous centuries Christianity was known sporadically, in the 4th century it became widespread.

Then, it can be said that in the south-Danube parts there was a thorough church organization, with numerous bishops, where missionaries left in the north of the Danube, bringing many Daco-Romani to Christ. In Tomis there was an episcopal chair, trapped by learned bishops, who contributed to the spread of Christianity in these parts. Also, from here a number of prominent personalities have been erected in these times. All this proves the continuity of the Daco-Roman population on the territory of our country, which was so vigorous that he could assimilate the Slavs here, but also the continuity of a Christian life. By receiving the Slavic rite (more correctly Byzantino-Slav), we remained further under the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople, being the only people of origin and Romanic language of Orthodox rite.

Although there are few in number, the historical sources show that in the 11th-19th centuries, in the Romanian extra-Carpathian territories there was an Orthodox church

⁹⁰ A se vedea, în acest sens, M. Păcurariu, "Contribuții la istoria Episcopiiilor Romanului și Rădăuților în secolul al XVI-lea", în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul LI (1975), nr. 3-4, p. 221-257; A. I. Gonța, "Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenesti în sec. al XV-lea", în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul XXXIV (1958), nr. 1-2, p. 21-36.

organization, together with some Romanian hierarchs, who managed to keep their believers in the Orthodox faith. There are also Romanian Orthodox hierarchs and south of the Danube and in Poland. All these show the vigor of the Romanian element, but also its continuity in a wide geographical space.

From the documents of the time, it appears that after the establishment and obtaining of the independence of the Romanian Country, followed the recognition of the country's metropolis, with the residence in Argeș (1359), following the efforts of the worthy Voivod Nicolae Alexandru Basarab. In addition to the Metropolis of Argeș, there has been for three decades, the second Metropolis, of Severin.

The hard-working struggle carried by the kings of Moldova, by the clergy and the believers with the Ecumenical Patriarchate was crowned by the victory, managing to put into the church a bishop of his own nation. Starting with Metropolitan Joseph, the chair from Suceava (later moved to Iasi) has been occupied by many worthy bishops, whose names are mentioned until today. Church life – especially in Moldova – saw a beautiful development in the 15th century, through the efforts of bishops like Teoctist I, or through the sacrifice of good-hearted emperors like Alexander the Good and Stephen the Great in Moldova and Mircea the Elder in Wallachia. The foundations of Stephan the Great, sprinkled throughout Moldova as well as the wonderful artistic treasure remained from his time, are the striking testimonies of an era of cultural-artistic brilliance, printed by the creative genius of this saint.

Also, from those presented it appears that the church life in Wallachia in the sixteenth century was in full development, due to some kings like Radu cel Mare, Neagoe Basarab and Michael the Brave, as well as the efforts of Patriarch Nifon and Metropolitans Maxim, Macarie, Eftimie II, Serafim and Eftimie III. The Church of Moldova prospered in the 16th century and the beginning of the 17th century in all aspects, having in front of her bishops like Teofan I, Gregory Roșca, Gheorghe Movilă and Atanasie Crimca, or bishops Macarie from Roman, Eftimie and Isaiah from Rădăuți, helped in their work by the kings of the country, founders of the churches and supporters of art and culture.

Through the scholarly efforts of Macarie, Dimitrie Luabavici, Filip Moldoveanu and Lavrentie, the foundations of the typographic activity in our country were laid. The books printed by them played a significant cultural and church role, and through their circulation in all three Romanian countries, they were an important factor in strengthening the consciousness of our people. We also remember that these prints also circulated in the Slavic countries fallen under the Ottoman rule (Bulgaria, Serbia), thus reaching the Southern Slavs to keep their language and culture under foreign rule. Therefore, the Romanian culture and art knew an era of flowering under Matei Basarab

and Vasile Lupu, and towards the end of the seventeenth century, under Șerban Cantacuzino, but especially under Constantin Brâncoveanu. He can be placed among the greatest supporters of culture and art in the past of our country. Also, the monasteries founded now have the same cultural, social and church role they had in the previous centuries.

In the 18th century, both the Church in Wallachia and Moldova continued its activity, especially the cultural-typographic one, through the efforts of worthy hierarchs, despite the abusive measures taken by the Turkish-Phanariot regime, and later by the Habsburg authorities.

SAINT HIERARCH CALINIC FROM CERNICA (1787-1868)
A WORTHY SUCCESSOR OF SAINT ANTHIM THE IBERIAN IN THE
EPISCOPAL SEE OF RÂMNIC

Abstract: *Among the bishops of the Bishopric of Râmnicu Vâlcea from the 19th century, it can be clearly said that the most important image is that of the Holy Bishop Calinic from Cernica, one of the brightest faces of Romanian bishops.*

"A saint among men", through everything he did, he integrated perfectly with his time and his people, giving his contemporaries and descendants an uplifting example of work and duty, virtue, humanity and patriotism. St. Calinic intertwined his life and work so closely with the society and the time in which he lived that we could hardly imagine him living and activating in another world or in another age. He is a Romanian saint of the 19th century, and his whole life and activity are brightly projected against the background of one of the most troubled but also the most glorious age in our national history.

Studying his life and cultural activity, we can see how much work and dedication Saint Calinic put into printing books, thus reviving the time of cultural glory of his worthy forerunner, Bishop Anthim the Iberian. The Holy Hierarch Calinic of Cernica understood that without the knowledge of the true faith and the teachings of our Holy Orthodox Church, the priests will not be able to raise their calling to its true value, therefore, he tirelessly sought to publish as many books as he could for the benefit of cultural and spiritual development of the clergy and the faithful people.

Key words: *Orthodox Church, cultural and spiritual development, national history*

* * *

For an existence attested for more than five centuries, the Bishopric of Râmnic-Noul Severin has played a significant role in the life of our Church, both in the spiritual, and social and national realm. From 1503 to the present, the episcopal see of Râmnic has known 42 hierarchs, of which two were canonized: Saint Hierarch Anthim the Iberian and Saint Hierarch Calinic from Cernica.

¹ PhD student, *Ovidius University of Constanta*

Among other works, we preserve 28 *didahii* (i.e., teaching sermons preached at the Great Feasts) and seven occasional sermons. All these sermons were composed building upon Holy Scripture and the writings of the Church Fathers and were preached during his metropolitan ministry in Ungro-Wallachia. Both the smallest affirmation and the highest truths, as well as the treating of problems or ideas troublesome for the Christians of his time, were supported, confirmed, explained, and presented using the Holy Scriptures, which he always interpreted according to the Church Fathers' writings². Anthim the Iberian himself affirmed in his second *Didahie* (a sermon preached at the Feast of Saint Nicholas) that they are not faithful pastors of the flock of our savior Jesus Christ: "those who pretend they are more learned, more just, better, worthier than the Church Fathers and the Apostles and who don't have any regard to the things which they said and set out for the honor of the Church, for the building of faith and the benefit of all, they who are like transgressors of the law."³

The fundamental sources of Saint Anthim the Iberian's sermons⁴ also include the Holy Canons, which the hierarch knew very well and implemented in his pastoral ministry. From the analysis of the teaching transmitted by Anthim the Iberian through his sermons, it is clear that passed on the teaching of the Orthodox Church to the clergy and believers, as it was defined by the canon law of the Eastern Orthodox Church, especially canon 58 of the Apostolic Canons and canon 19 of the Trullan Council⁵.

In his *Didahii*, Metropolitan Anthim the Iberian laid out Orthodox Church teaching on faith in God, the dogma of the Holy Trinity, obedience to the Church, knowledge of God, the incarnation of our Savior Jesus Christ, veneration (*hyperdulia*) of the Mother of God, objective and subjective salvation, Last Judgment, etc.

In his sermons, Metropolitan Anthim the Iberian also passed on to the clergy and believers some Church ordinances and canonical constitutions, among which:

² A. I. CIUREA, *Antim Ivireanul – predicator și orator, în Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul – ctitor de limbă și cultură românească*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2016, p. 206.

³ *Învățătură la Sfântul Părintele nostru Nicolae II*, în *Antim Ivireanul, Didahii*, Ed. Basilica, București, 2016 p. 144.

⁴ See N. V. DURĂ, "Antimoz Ivereli" (*Anthim the Iberian*). *New Contributions on his Life and Printing Activity*, in *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, vol. 10, no. 2, 2016, p. 153-162; N. V. DURĂ, *New Contributions about "Mihail Ștefan" (Michael Stephen), "Ungrovlakeli" (the Romanian), the Fellow Laborer of Metropolitane "Antimoz Ivereli" (Anthim the Iberian) in the Printing Presses of Wallachia (Romanian Principality), and his Printing Activity in Georgia*, în *Dionysiana*, XI (2017), no. 1, p. 191-200.

⁵ N. V. DURĂ, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du 1er millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999, p. 287-382.

- a) avoiding “heretics” (whom he called “the enemies of the Church”) and false pastors (whom he called “renters,” “robbers and thieves” and whom he also received back in communion with the Orthodox Church according to the canonical provisions and laws)⁶;
- b) The Holy Mystery of Baptism is performed “in the name of the Holy and Venerated Trinity”⁷ (following the provision of canon 49 of the Apostolic Canons), and it has as its effect “salvation from sins and cleansing original sin”; a testimony to this baptismal “effect” can also be found in canon 110 of the Council of Carthage (419)⁸;
- c) the obligation to attend Holy Liturgy every Sunday and Feast – canon 11 of the Council of Serdica (343) and canon 80 of the Fifth-Sixth Ecumenical Council⁹;
- d) Christians should not use Sunday Feasts for drunkenness, according to the *Didahia* preached at Forgiveness Sunday (*cf.* canon 29 of the Council of Laodicea);
- e) according to Orthodox Church ordinances, the Holy Mystery of Confession¹⁰ is to be administrated by a spiritual father (bishop or priest) (*cf.* canon 102 of the Trullan Council). Christians have the duty to “run” to “worthy spiritual fathers” whom they know to be “more learned” for guiding them to “things of benefit”; they should not run to every “cursed”; both simple believers and the divine instituted clergy must go to the confessional chair. All sin needs a confession with serious repentance¹¹. For people who hate their neighbor or don’t have forgiveness for those who did wrong to them, the spiritual father must apply the canonical principle of *akribeia*, and only when the penitent shows true repentance can he apply the principle of *oconomia*¹². The canon received during Confession must be strictly put into practice by the penitents; otherwise, they can’t

⁶ C. MITITELU, *Norme și rânduieli canonice privind modalitățile primirii eterodocșilor în Biserica Ortodoxă*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, XII (2008), nr. 1, p. 322-336.

⁷ *Cuvânt de învățătură la Bogoiavlenie*, în Sf. Antim Ivireanul, *Didahii*, Ed. Basilica, București, 2016, p. 174.

⁸ N. V. DURĂ, *Dispoziții și norme canonice privind administrarea Sfântului Botez*, în *Ortodoxia*, XXXI (1979), nr. 3-4, p. 593-612.

⁹ N. V. DURĂ, *Rânduieli și norme canonice privind administrarea Sfintei Euharistii*, în *Glasul Bisericii*, XXXVIII (1979), nr. 7-8, p. 791-804.

¹⁰ C. MITITELU, *The application of Epitimias in the See of Confession according to the “Canonical Custom” and the “Penitential Canons”*, in *Teologia Młodych* 4 (2015), p. 10-18.

¹¹ N. V. DURĂ, *Taina Sfintei Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LIX (1983), nr. 4-6, p. 248-270.

¹² C. MITITELU, *The Oikonomia and its application in the See of the Confession*, in *Analecta Cracoviensia*, 51 (2019), p. 313-341.

be free of their spiritual sickness. Thus, the confession must always be made voluntarily and without hidden intentions.

A worthy successor of Anthim the Iberian in the episcopal see of Râmnic was Hierarchy Calinic from Cernica, who pastored the bishopric of Râmnic from 1850 to 1868.

Saint Hierarchy Calinic from Cernica (1787-1868), spiritual pastor of the bishopric of Râmnic, stood out during his ministry through his pastoral-canonical activity and works, consisting instead of correspondence, acts and documents.

In the case of hierarchy Calinic, his correspondence represented a significant alternative way for exercising his teaching authority. In his letters, we find a reliable witness for the fact that he was well-versed in the Holy Canons and in the imperial, byzantine laws, which he strictly (with *akribeia*) applied during his entire missionary-pastoral activity. At the same time, he knew very well the ordinances established over time by National Law, which, furthermore, confirmed “the ancient customs” (canon 6 of the First Ecumenical Council), namely those customs established according to canon law by the continual application of their underlying principles¹³.

From the beginning of his pastoral ministry, Saint Calinic had been burdened by numerous problems which no one but the bishop could have resolved. He needed true spiritual discernment to stand firm in the face of such difficulties and to remove all wrongdoings found among believers. There were many cases, many of them having to do with the clergy, that demanded strong reactions from the bishop. As a result, many documents bear titles like: “Priests relocating,” “Ecclesiastic faces’ bad habits,” and “Ecclesiastic faces wandering.”¹⁴

These simple titles suggest a concerning situation that had to be resolved. Saint Calinic’s ideal regarding the high christian morality and his yearning to elevate the prestige of the Church compelled him to take action vigorously against lawbreakers. Thus, he unmitigatedly punished those guilty in such a way, compelling every priest to take root in his given parish. The bishop, who had fought so believers couldn’t change priests as they please (thereby defending sacerdotal dignity and preventing abuses), stood now against those priests ruining the priesthood’s prestige¹⁵.

¹³ N. V. DURĂ, *Biserica creștină în primele patru secole. Organizarea și bazele ei canonice*, în *Ortodoxia*, XXXIV (1982), nr. 3, p. 451-469; N. V. DURĂ, *Principiile canonice, fundamentale, de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în legislația Bisericii Ortodoxe Române*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, V (2001), nr. 9, p. 129-140.

¹⁴ N. DINU, *Viața și activitatea Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica*, în *Glasul Bisericii*, XXVII (1968), nr. 3-4, p. 325.

¹⁵ N. DINU, *Viața și activitatea ...*, p. 325.

As an additional measure for lifting clergy worthiness and increasing its influence among the people, bishop Calinic settled the obligation of having spiritual fathers in churches so that believers may have a strong bond with them.

Saint Calinic was trying to make priests' real "norms" worthy of being followed by all believers. Among other works, he sent to print books of teachings for priests guiding how to minister (such as *Învățătură către preoți și diaconi* [*Teachings for priests and deacons*]) and republished the manual of church regulations written by metropolitan Nifon.

Through his 1863 pastoral letter, Saint Calinic gave priests instructions regarding their pastoral activity. Since he genuinely wanted spiritual fathers to be the light of the world, he laid down on the confession charter (*grammata*) – besides the exhortation to perform the Mystery of Confession with all care and with godly fear, without idleness – counsel for the spiritual father, such as: to be righteous, to avoid lustful passions, not to be hostile towards anyone, not to have fellowship with unhonourable people in evil discussions or other sins.

In addition, Saint Calinic published in 1862 a significant work containing counsel for all clergy regarding administrative and moral matters: the ordinances of metropolitan Nifon. In its content, we can also notice the counsel given to priests. In addition to general ritual regulations, priests were bound, on pain of sanctions, to keep the Church clean, to have a decent dress, and not to be away from Church for more than four times a year, five days every time. They also had the duty to do a registry office's work and send their civil registrations to the archpriest every two months. We find here that archpriests were of two kinds: archpriests for the district (*plasă*) and archpriests for the county (*județ*), who had different duties regarding marital problems and church discipline. Nevertheless, the instructions they received as administrative organs of the bishopric show the same care and attention held by the bishop for maintaining clerical discipline¹⁶.

Nevertheless, he, who had been a humble monk until recently, wasn't only interested in the life of the secular clergy but also in the life of the monks. The bishop's unceasing concern for the elevation of Romanian monasticism is revealed by the numerous instructions given to those preparing to become monks and the frequent episcopal prohibitions never to shelter fugitive monks.

Regarding monks, *the Ordinances of Nifon* show that they should stay in secluded monasteries and the most solitary places to get closer to God; also, they shouldn't leave the monastery for other reasons than the common good (they were forbidden "to wander

¹⁶ L. STAN, *Pravila Sfântului Calinic*, în *Mitropolia Olteniei*, XIV(1962), nr. 3-4, p. 214.

the villages or cities”¹⁷). On the other hand, concerning material goods, *the Ordinances* dispose that after the monk’s death, they should remain in the monastery and that the administration of monastical goods should be made only with the accord of the bishop and civil authorities.

In addition, Saint Calinic gave numerous guidelines to the abbots of monastical communities found in his bishopric. For instance, on 27 august 1860, he instructed hieromonk Serafim (whom he ordained abbot at Frăsinei Monastery) “to behave well, according to the position given to him, to keep the ordinances of the divine services appropriately (*i.e.*, according to the *Typicon*), to handle, with care and all vigilance, the monastic goods for their preservation (avoiding both their wear and the return in any way of the old dominion of landlords). He should act with love and gentleness towards other spiritual fathers and brothers who will come together in this hermitage, giving them the necessary goods (according to the hermitage assets) ... They all should partake of the things reckoned to be common goods. The abbot should have in his soul only one communion (*one supper*) with everybody as being the eldest adviser among them.”¹⁸

In this way, bishop Calinic was trying to restore the old romanian monastic traditions by thoroughly preparing those who wanted to enter the monastery and seeking to remove the departure caused by unworthy monks.

However, the problem of ordaining future priests still didn’t have a solution, as long as the theological seminary couldn’t function because the seminary had closed in December 1858, after its relocation to Craiova, and students had been sent home. Despite the persistence of bishop Calinic, the courses couldn’t be resumed until May 1855, when the seminary reopened in the houses of Nicu Vlădescu.

In his testament from 1867, saint Calinic said: “I didn’t gather for myself possessions and wicked things, only sacred books”¹⁹. Indeed, even while abbot at Cernica, Saint Calinic had been a passionate scholar, developing a deep interest, especially during his episcopal ministry.

From 1851, when metropolitan Nifon founded the printing press, which will bear his name, bishop Calinic helped him unceasingly in his typographic activity until 1860, when this printing press was taken and added to the national treasury. Saint Calinic will have an intense correspondence with metropolitan Nifon, from which we can see the

¹⁷ L. STAN, *Pravila Sfântului ...*, p. 215.

¹⁸ *Arhiva veche a Ep. Râmnicului și Argeșului*, Dosar nr. 2510, f. 44, *apud* N. ȘERBĂNESCU, *Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica, Episcopul Râmnicului*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVI (1968), nr. 3-5, p. 353.

¹⁹ G. COCORA, *Din grijile Sfântului Calinic pentru Schitul Frăsinei*, în *Mitropolia Olteniei*, XVI(1964), nr. 7-8, p. 615.

of us: to obey the Rules of the Holy Church, the Canonical Hours faultless, obedience, table fellowship, good order, humility, suppression of your own will, the silence of the lips; to have the Jesus prayer in our mouth unceasingly, in our mind, in our hearts, to benefit from our stay in monastery in a monastic manner; to have a peaceful way of walking, a humble behavior, woolen clothes, linen, black (no other color or material); concerning food: fish, milk, cheese, eggs when it is permitted; however, meat should not be eaten neither in monastery nor in outside places.”²³

Thematically, the canons can be thus classed:

1. The monks' attendance to the Holy Services in Church (3, 9, 30, 36);
2. Fasting and abstinence (33, 14, 8, 11, 12, 1);
3. Monastic obedience (10, 7, 17);
4. Good conduct (32, 28, 18, 4, 6);
5. The various temptations for monks (22, 2, 20, 21);
6. The administration of the Monastery communal goods (19, 5, 13, 35, 27);
7. Communal eating (34, 15, 22);
8. Avoiding and condemning theft (26, 27, 1, 37);

In the thought of Saint Calinic, we can observe from his accent on “the Church service and Canonical Hours” that the Church services represent a form of asceticism for monks. These services form the center of spiritual life and bear fundamental importance for the community to transcend any kind of individualism.

For all his accomplishments (pastoral-canonical and scholarly), we can affirm that Saint Hierarch Calinic from Cernica was the most illustrious figure in the bishopric of Râmnic from the 19th century. A witness to this fact is the decision of the Holy Synod to canonize him after less than 90 years of his death, putting his name among the holy hierarchs of our people, among Saint Hierarch Anthim the Iberian, who was a precursor and an example worthy of being followed in his entire activity.

²³ N. Milaș, *Dreptul Bisericesc Oriental*, translated from german by D. I. Cornilescu and V. S. Radu, revised by I. Mihălcescu, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl, București, 1915, p. 126.

**WESTERN LEGAL CULTURE AND ITS IMPACT ON MEDIEVAL
ROMANIAN LAW IN WALLACHIA
BETWEEN 1716 AND 1820**

Abstract: *The existence of some reference legislative monuments, in Wallachia, during the 18th century - early 19th century, has attracted the interest of researchers in the history of Romanian law. Their main concerns were, in particular, to identify the sources that were the basis of the Phanariote legislation, but also the context in which this legislation appeared, the circumstances that led to its elaboration and, especially, how the legal culture of the time influenced or did not influence medieval Romanian legal thought.*

In the 17th century, this medieval Romanian legal thought, inspired by and making use of the Christian resources of canonical, nomocanonical and Byzantine legislation, created the great pravile in Wallachia and Moldavia, concrete testimonies of the beginning of the maturation of Romanian law, but also of its fixation or codification. The pravilnic legislation is the testimony of a Romanian legal thought that is both mature in its form of expression, original in its content and Christian in its specificity.

However, the 18th century brought new challenges. Among these challenges was the penetration, through various means, of Western legal culture into the Romanian area, which, until the great legislative reforms of Alexandru Ioan Cuza in the mid-19th century, influenced Romanian law. I am not referring here to an influence that was manifested on the content of legislative regulations, on the legislative substance. Many of the Phanariot regulations are inspired by Byzantine law and carry in their content the essence of Christian legal thought and principles. During the period I am dealing with the influence of the ancient legal culture was more likely to have had an impact on Romanian legal thinking or on the administrative-institutional framework or context, and only later did it influence the legislation itself.

How did this impact of the Occidental legal culture materialize on the medieval Romanian legal horizon? Through which channels did this culture penetrate the Romanian space? I propose to answer these questions in the following sections.

Keywords: *western legal culture, medieval Romanian law, Phanariot Wallachia, modernisation, legislation.*

¹ PhD, University of Bucharest Romania

INTRODUCTION

At the beginning of the 18th century, the West was fighting for progress, for freedom and tolerance, for social equality and freedom from all forms of constraint. The English Revolution at the end of the 17th century (1640-1688) was the major event that marked and determined the beginning of the modernisation of society. "The history of individual liberty began, in the modern age, with the example of England"². The American Revolution (1763-1791) followed the English example, culminating in the American War of Independence or American Revolutionary War (1775-1783). In Europe at the end of the 18th century, the high point was the French Revolution (1789-1799), emblematic (over the centuries) in its dictum: "Liberté, égalité, fraternité", but also because it became the symbol of modern society and modern thought.

With these three great upheavals, the modernist movement took hold in Western society and gradually took root and developed in every European country. The area that underwent a major transformation was the legislative field. Modern national legislation emphasised and developed the model of liberalism, regulating "human rights and freedoms"³. Each of the three revolutions mentioned above gave rise to modern constitutions. In 1689, after the English Revolution, the *Bill of Rights* was adopted, ending monarchical absolutism⁴. The American Revolution was followed by the drafting and promulgation of *The Virginia Declaration of Rights* (1776), which regulated the liberty and equal rights of citizens, and the US Declaration of Independence (4 July 1776), which, from the outset, established as a social truth the reality that all men are created equal and therefore must enjoy the same rights and freedoms. Last but not least, the French Revolution created the premises and the social framework for the adoption of the *Declaration of the Rights of Man and of the Citizen*, a document which laid the foundations of modern democracy⁵ and which, in time, formed the basis for the legal affirmation of human rights and freedoms: "Men are born and remain free and equal in rights. Social distinctions can only be based on public utility" (Art. 1).

The humanist doctrine has therefore permeated the ideology and consciousness of

² F.A. HAYEK, *The Constitution of Liberty*, trans. L.D. Dirdala, Institutul European, Iași, 1998, p. 181.

³ The *Magna Charta Libertatum*, signed in England in 1214, was a model for the modern legislator. Sofia Popescu, "The rule of law and European integration", in *Romanian Law Studies*, XVII (2007), n° 1-2, p. 7.

⁴ This legislative document was preceded by two other important pieces of legislation: the Petition of Rights (1628) and the Habeas Corpus Act (1679).

⁵ Maria N. Georgescu, "Reflections on the constitutional regime of certain rights", in *Romanian Law Studies*, XXI (2009), n° 3, p. 202

the whole of Western Europe, and the social transformations it has brought about have been felt, in one form or another, including in Romania. Although, in the first part of the 18th century, the Romanian provinces were subject to a feudal mentality and organisation, probably also due to the Ottoman domination, which closely monitored any attempt to emancipate the "ghiaurilor", there are, however, plenty of historical testimonies and theories indicating that Renaissance ideas took root (admittedly, more reluctantly) in Romanian countries. Suffice it to recall that the saintly ruler Constantin Brancoveanu is said to have been "a supporter of the Renaissance, just as Serban Cantacuzino was"⁶; or that, in Wallachia, the Mavrocordats Library impressed the whole of the West and the East with the works and manuscripts it numbered, including the works of humanist philosophers and thinkers; in Moldavia, in Iași, Gheorghe Asachi studied the works of the Greek and Latin classics (especially Horace)⁷ and studied them from the perspective of the humanist doctrine of Italian origin. On the political-administrative level, while the Ottoman domination forced the extra-Carpathian Romanian provinces to remain within the limits of a feudal tradition, Transylvania had already become a meeting point between different religious cultures, a place where Renaissance-humanist ideas were boiling and where various national minorities lived together⁸, a reality that already indicated the connection of Transylvanian society to the modern realities and claims that the West, through the doctrine it had developed, argued and promoted.

In all this anguish, Enlightenment-humanist ideas fuelled (in the Romanian provinces) both a desire for socio-legal development (more precisely, the modernisation of society) and a strong current of assertion of autonomy. In the geopolitical context existing at the time, which was quite unfavourable to the Ottoman Empire, such a perspective oriented towards "national liberation" was unacceptable to the Ottoman Porte, which needed resources to face the expansions of Russia and Austria. This is why any attempt by the Romanian provinces to break away from the Sultan's authority was considered "a danger" and was therefore approached and treated as such. It is therefore not surprising that Ottoman officials (eventually) appointed dragomans as rulers of Moldavia and Wallachia, when at the beginning of the 18th century both the rulers of

⁶ D. J. Deletant, "Some aspects of the byzantine tradition in the Rumanian principalities", in *The slavonic and east european review*, vol. 59, n° 1, 1981, p. 8.

⁷ Institute of Linguistics, Literary History and Folklore of "Al. I. Cuza", *Dictionary of Romanian Literature from the origins to 1990*, Ed. Academiei Române, Bucharest, 1979, p. 57

⁸ "Un lieu de cohabitation de minorités nationales". Cf. Olivier Gillet, "L'histoire de la Transylvanie: le différend historiographique hungaro-roumain", in *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 75, 1997, p. 457.

Wallachia (Constantin Brâncoveanu) and Moldavia (Dimitrie Cantemir) were in flirtation with the great Christian powers, Russia and Austria. With the appointment of these dragomans to the helm of the Romanian countries⁹ (from 1711 in Moldavia and 1716 in Wallachia) began what we now call the *Phanariot era*, namely that complex period in Romanian history which preceded (in one way or another) the revolutionary movements of 1848 and the "Little Union" (1859), the first important step on the road to the establishment of a unitary Romanian nation state.

And yet, no matter how much they tried to "alienate" the institutions responsible for governing in the Romanian provinces, the Ottomans did not succeed in removing or annulling that "Orthodox foundation" of Romanian society, that purely Romanian tradition that continued to exist, to take root in the hearts of Romanians and to be passed on from generation to generation, even under the political leadership of the Phanariots. This "Orthodox creed" played a significant role in affirming and preserving Romanian identity and even in establishing a specific legal and juridical framework at national level.

I. THE CONTACT OF THE PHANARIOT RULERS WITH THE WESTERN LEGAL DOCTRINES

It has been stated that "law is not an isolated reality, but is the testimony of a historical development, it is an element of an organically constituted whole, which is the life and civilisation of a people [...] law reflects the social realities, the economic basis and the whole mentality of a society"¹⁰.

Most specialists in the history of Romanian law agree that the modernization of Romanian written law began with the great Fanariote reforms of this period¹¹. Since the Fanariote era overlapped with the period of development and affirmation, in social and political terms, of the humanist-enlightenment doctrine, it can be said that the

⁹ On the historical profile of the Phanariots, we have the following testimony: "As the Ottoman Empire did not have any accredited diplomats at the European Phanariotes became essential elements of the Ottoman foreign policy. Through secret agents and emissaries placed at the major courts in Europe they were able to supply the Ottoman Porte with the latest information". Demetrius DVOICHENKO-MARKOV, "Russia and the first accredited diplomat in the Danubian Principatilies, 1779-1808", in *Études slaves et est-européennes*, vol. VIII, n° 3-4, 1963, pp. 206-207.

¹⁰ Stelian Izvoranu, "Elements of Church Law in the Laws of the Eighteenth and Nineteenth Centuries up to the Organic Regulation", in *Theological Studies*, 2nd series, XI (1959), no. 1, p. 61.

¹¹ This idea is also developed by Professor Nicolae V. Dură, as follows: "Historians of ancient Romanian law have noted that, in the legal field, in the Romanian Countries, a first manifestation of Enlightenment took place through the spread of natural law, particularly through the elaboration of the codes of the 18th-19th centuries". Nicolae V. Dură, "The process of modernization of Romanian law from the Phanariot era to the time of Cuza Voda", in *Theological Journal of Saint Apostle Andrew*, VII (2003), no. 1, Constanta, p. 16.

legal reforms in Romanian countries were the means by which humanist ideas were cultivated in Romanian society.

In the legal sphere of the 17th-18th centuries, the humanist culture was particularly imposed by the liberalist doctrine of the Frenchman Montesquieu¹² and the Italian Beccaria¹³. Inspired by Beccaria's criminal doctrine, Mihai Șuțu organised the Criminal Department of the two Romanian countries, requesting the preparation of files with evidence for each trial¹⁴.

To the above were added philosophers such as Denis Diderot, David Hume, Comte de Buffon, Claude-Adrian Helvétius, who developed the role of "man" in society and cultivated a philosophy of the separation of society, and therefore of man, from the religious domain and from God¹⁵. In the context of the ideas and themes developed by the representatives of the European Enlightenment, freedom of conscience and the right to believe were among the other ordinary rights that democracy made available to citizens¹⁶.

The Phanariot rulers, who were educated in the important university centres of the time, particularly in Italy, in Bologna, came into contact with the ideas of the humanist philosophers and, in one way or another, tried to apply these bold ideas to the

¹² Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu (b. 18 January 1689; d. 10 February 1755) was noted for a philosophy whose aim was to set limits for every social field of activity. In his famous work *On the Spirit of the Laws*, Montesquieu argued his position as follows: "Laws, in the broadest sense, are the necessary relations which derive from the nature of things, and in this sense all beings have their own laws: the Divinity has its laws, the material world has its laws, the intelligences superior to man have their own laws, animals have their laws, man has his". Charles Montesquieu, *On the Spirit of Laws*, trans. A. Năstase, Ed. Antet, 2011, p. 8.

¹³ Cesare Beccaria Bonesana, Marquis of Gualdrasco and Villareggio (b. 15 March 1738, Milan - d. 28 November 1794, Milan) was one of the great thinkers of the Enlightenment. He was particularly famous in the field of criminal law. His philosophy was based on Rousseau's contractualism and highlighted the question and limits of human freedom and the legality of criminalising the offences laid down by criminal law: "In order for punishment not to be, in every instance, an act of violence of one or of many against a private citizen, it must be essentially public, prompt, necessary, the least possible in the given circumstances, proportionate to the crimes, dictated by the laws". Donald M. Borchert, *Encyclopedia of philosophy*, vol. I, ediția a II-a, Thomson Gale, 2006, p. 518.

¹⁴ Bruno Ștefan, "History and reform of Romanian prisons", in *Romanian Journal of Sociology*, XVII (2006), n° 5-6, Bucharest, p. 493; Andrei Rădulescu, *The Italian influence on Romanian law*, Ed. Academiei, Bucharest, 1940, 28 p.

¹⁵ Nicolae V. Dură, "Law and Religion. Legal norms and religious-moral norms", in *Annals of Ovidius University, series: Law and Administrative Sciences*, vol. I, Ovidius University Press, Constanta, 2003, p. 23.

¹⁶ "Belief in God is at best unnecessary and at worst antithetical to humanistic values, human rights, or even morality in general". Ronald E. Osborn, *Humanism and the death of God. Searching for the Good after Darwin, Marx and Nietzsche*, Oxford University Press, 2017, p. 4.

Romanian Country¹⁷. For example, in 1817, "the two brothers who later reigned, Gheorghe Bibescu and Barbu Știrbei, went to Paris to study law"¹⁸. Inspired by Apusian legal doctrine/doctrines, some of the Phanariot rulers distinguished themselves through decisive reforms.

In an unfavourable political context, Constantin Mavrocordat decided to liberate the peasants from the rumenage, bringing to the fore the rights and freedoms of the individual. Later, rulers such as Alexandru Ipsilanti and Ionita Caragea promulgated laws containing principles of humanist doctrine, such as the separation of powers in the state, the elimination of social differences, the affirmation and guarantee of individual rights, the prevention of discrimination, social and economic emancipation by regulating the status of the legal person, the transparency and autonomy of the courts, the development of court procedures, etc.

For example, Alexander Ipsilanti's legislative reform in Wallachia was fuelled by the ruler's personal desire that justice (that ideal towards which society strives) requires a law that clarifies it, increases it, extends it to the multiple needs of social life, and makes the spark of justice in the human conscience the unquenchable fire that sheds the light of justice on the acts of life. And rightly so, as the historical record shows, this ideal has been given concrete expression in a far-reaching reform. It is probable that the Russian occupation of the Romanian Lands between 1768 and 1774 favoured the urgent reorganisation of the judiciary by the introduction by the Tsarist command of measures modelled on the Russian courts in both principalities, which were subse-

¹⁷ While in the West the theory of personal rights and freedoms was being deepened, in the Romanian countries, "the main feature of the pravilei in terms of protection of rights and application of sanctions brought to the fore the inequality of persons before the law. The social hierarchy, from rob to lord, was everywhere present in the legislation (and was preserved even after the Phanariote reforms), the social status of the people having an important role in the application of the law". Cătălina Mititelu, "Aspects of persons in Vasile Lupu's Pravila and in the Îndreptarea Legii", in *Annals of "Ovidius" University - Law and Administrative Sciences Series*, n° 3, Constanța, 2005, p. 235.

¹⁸ Andrei Rădulescu, *Researches on Law Education in Wallachia until 1865*, Bucharest, 1913, p. 22.

However, not only the rulers were familiar with the humanist doctrine, but also most of the jurists who were responsible for drafting the text of the main codes of law in the Romanian provinces: Toma Cara, translator of Armenopulos' Hexabibl (1804) and author of the *Pandecte* (law of persons), Andronache Donici, author of the *Legal handbook* (1814), Christian Flechtenmacher, who was part of the group of jurists who drafted the *Calimach Code* (1817). N. V. Dură, "The process of modernization of Romanian law from the Fanario era to the time of Cuza Voda", pp. 16-17.

In Wallachia, Ienăchiță Văcărescu, a distinguished diplomat, historian of the Ottoman Empire and promoter of the revival of national culture, was also noted, and Ipsilanti became close to him towards the end of his reign. Valentin Al. Georgescu, Emanuela Popescu, *Agrarian Legislation of the Romanian Country (1775-1782)*. M. Fotino's draft agrarian code, Ed. Academiei, Bucharest, 1970, p. 10.

quently maintained and legislated in Wallachia by Alexander Ipsilanti by the Hrisov of 1775, namely by the Hrisov with hints on how to follow the Bohemian judges of the rânduitele mese) and, at the same time, by the regulations contained in the Pravilniceasca condică. Such regulations were necessary in a developing Romanian society. In Ipsilanti's time, the city of Bucharest alone numbered "7000 houses and 20,000 inhabitants, of many races, among whom a few Saxon Ardelenians, as many as two Italians and French, all built in a way that no one can imagine; apart from a district where all the merchants are gathered and which is built in German, the rest has the appearance of a village"¹⁹.

In particular, unlike the other Phanariot rulers, Alexander Ipsilanti paid particular attention to the development of written law, in addition to the pravila and judicial organization, insisting that the science of law be studied in Wallachia. For this reason, he encouraged his two sons to study law with the jurist Sulzer, who taught German-inspired natural law²⁰. The main results of the legislative reform initiated and carried out by the ruler Alexandru Ipsilanti are the following: 1. a first general code, whose imminent appearance was solemnly announced in 1775, without having the slightest direct evidence of its actual realization and even less of its promulgation; 2. a small code confirmed in 1780, called Pravilniceasca condică, but which, in time, turned out to be an important legislative monument of the Phanariots and an important testimony in the direction of the modernization of Romanian law; 3. a penal code, in Romanian, mentioned in the 1780 code, but without any direct and undeniable historical evidence of its existence; 4. an agrarian code, also mentioned in the Pravilniceasca condică and probably related to drafts drawn up by the Greek jurist Mihail Fotino; 5. various other ordinary normative acts, transposed into several hrisoave, partly reproduced in the 1780 code and in Fotino's Manual of Laws.

Among the Phanariot rulers who reigned in Wallachia towards the end of the 18th century and the beginning of the 19th century and who can be mentioned in the category of reformer rulers, there is also Alexandru Moruzi. He ruled mostly in Moldova. He was appointed ruler in Wallachia on two occasions: January 1793 - August 1796 and March 1799 - October 1801. He lived from 1750 to 1816. He was the son of Constantin Vodă Moruzi and Smarandei Sulgearoglu. He was polyglot, spoke French, Italian, Latin, Arabic, Persian, Turkish. His teacher was Voltaire's secretary Tupet. Between 1790 and 1792 he was a great dragoon, foreign minister of the Ottoman Empire. It was he who

¹⁹ Nicolae Iorga, *History of Romanians through Travellers*, 2nd edition, vol. II, Ed. Casei Scoalelor, 1928, Bucharest, p. 217.

²⁰ A. Rădulescu, *Research on law education in Wallachia...*, p. 7

negotiated the Peace of Shistov, which ended the Russo-Austrian-Turkish war in 1791. He cannot be counted among the elite of the Phanariot rulers interested in reforming the law of Wallachia, although for the studies of his two sons he employed Athanasius Hristopol, who was later to be among the authors of the Caragea Code, as a law professor. Here is another testimony of how Western legal culture penetrated the Romanian area.

In the context of the above, it is also relevant the statement of Professor Nicolae V. Dură, who reminds us that "in the 18th century, we also find learned teachers in the science of Law. One of these was the law professor Șt. Nestor Craiovescu, for whom Caragea Voda (1812-1818) created a post of *dascăl latin și nomicos*, namely professor of Latin and law. In the middle of this century, some young noblemen continued their law studies at universities in the West (France, Italy, Germany, Austria, the Netherlands, etc.), bringing with them both new legal concepts and the scientific method of studying and teaching law. Through their knowledge and zeal, they laid the foundations for the creation of modern Romanian law during the period of constitutional monarchy and the parliamentary regime"²¹.

If historians speak of a modernisation of Romanian legislation following the Phanariot reforms, then I think it is necessary to point out that this 'modernisation' took place in a phased manner, with certain particularities. These peculiarities include, first and foremost, the way in which the relationship between the State and the Church was managed (by the ruler and the legislator). While in Western society, secularisation led to a "separation" and, at the same time, a "distancing" between the two institutions, in the Romanian provinces, the "modernisation" of society and feudal institutions did not affect (at least not in the Phanariot era) the symphonic relationship between State and Church. "Romanian society in the 16th-17th centuries was an eminently Christian, traditionalist society; the axis of individual and collective moral conception was faith in Jesus and His moral teaching"²².

This view was (for the most part) maintained in the Phanariot era, even though the reformers of this period (more or less) shared the humanist creed. On how the humanist doctrine became established in Romania. At the end of the 17th century and at the beginning of the following one, a humanist cultural trend developed in the Romanian Country, with specific forms for these countries and for the Orthodox East. In the East, humanist scholarship was placed at the service of the Orthodox Church, for

²¹ N. V. Dură, "The process of modernization of Romanian law from the Fanario era to the time of Cuza Voda", p. 17.

²² C. Mititelu, "Aspects of persons in Vasile Lupu's Pravila and in the Îndreptarea Legii", p. 235.

the publication and interpretation of religious books.

An important role in the process of familiarizing the Romanian legislator with the humanist ideas was also played by French and Italian works or books, which also reached Romanian countries through the royal libraries. In the first part of the Phanariote era, the Mavrocordats Library played a fundamental role in the cultivation of Western humanism. Towards the end of the 18th century, the French influence led not only to the progressive ideas of the rationalist philosophers, but also to the adoption of French as a noble language by the noble class, in a desire to distinguish themselves from the people. In other words, we can speak of a rivalry between the French-speaking element and the Greek-speaking element, which developed along the lines of the Phanariots, but also of a development of capitalist thinking to the detriment of the feudal reality, which was beginning to lose more and more ground.

The historian Nicolae Iorga reminds us about the Phanariot rulers that "there is nothing national about them. Politically, they are Ottomans; culturally, coming from the Italianism of Padua, they are philosophers of French fashion, creators of settlements and desirous of Parisian publicity"²³. Under the leadership of such people, the French influence in Romanian society (in the 18th century) was a reality and not just a provocation. This fact is also confirmed historically. Although, at the beginning of the Phanariot era, "French literary and social influence had not penetrated the two principalities"²⁴, nevertheless, by the middle of the Phanariot century, one could speak of diplomatic relations between the principalities and France, made possible by the Greek rulers of the Constantinople Phanariot. Nicolae Mavrocordat, the first of the Phanariots, was known at the French embassy for his constant inclination towards the French-speaking world. He frequently received crates of books from Paris for his famous library. Historical accounts also recall that the Phanariot rulers made a habit of using French secretaries for all dealings with foreigners. In addition, Italian had ceased to be the usual language of French correspondence for the Orient and the Levantines themselves, half-Greek Genoese, had to submit to the newly emerging necessity of learning French if they wished to play any role or hold any post in Ottoman diplomacy.

The influence of the French spirit was also felt in literature. After 1770, in particular, it is said that there was a "revival of contact with the West"²⁵. What was now being sought in the West was that "French spirit, or, as it was called a little later, the

²³ Nicolae Iorga, "Were Moldova and Wallachia Provinces Subject to the Phanariots?", in *Academia Română, Memories of the Historical Section*, Third Series, Volume XVIII, Bucharest, 1937, p. 354.

²⁴ Nicolae Iorga, *History of Romanian Relations. Anthology*, trans. A. Verjinschi, Ed. Semne, Bucharest, 1995, p. 28.

²⁵ Nicolae Iorga, *History of Romanian Literature*, Ed. Litera, Chisinau, 1998, p. 135.

French spirit, which was so prevalent in Constantinople, in our country and everywhere else, even at Catherine's court. The period of philosophical gentleness will be followed by that of revolutionary achievements; and the Marseillaise and Carmagnola will be sung here too, or the Hymn of Rhigas, who stayed for a while in Bucharest in the house of the nobleman Brâncoveanu [...] what they were looking for above all was criticism, negation, Voltaire's satire, which the Greeks in particular are looking for and imitate [...] the Greeks, much more fond of new things than the Romanians, immediately caught the new current in the air which we caught later"²⁶. This was, in a few major coordinates, the way in which the French spirit imposed its presence in South-East Europe²⁷.

Although it did not in itself constitute a source for the drafting of the main codes of law in Wallachia, the Library of the Mavrocordats had the merit of having allowed the jurists of Wallachia access to some important sources of law. The nomocanonical codes in their Byzantine form and the humanist doctrine of the time are two such sources that the Mavrocordats Library made available to the lawmakers in Wallachia.

Historical sources provide more information on the size, wealth and fame of this library, which in the 18th century belonged to the Mavrocordat family. For example, it is mentioned that the so-called Mavrocordats Library was so large and valuable that requests were received in Wallachia from the West (from countries such as France and Italy) for copies of manuscripts from the library's collection. The historian Nicolae Iorga mentions, in his works, about a certain "Bignon, who recommended to Sevin, another researcher of rare works, to see the Lord, to search the catalogue of his library, to see if they are not duplicated and what could be given, to ask at least for permission to take copies of the most interesting and rare writings; the Lord could be asked if he did not want to print one of his manuscripts. Let him be shown how much better it would suit him if he gave some of them to the Royal Library, a much safer repository than his poor country, which is constantly threatened by the greatest dangers"²⁸.

The same Nicolae Iorga recalled that the works that the Mavrocordats Library contained were written in Greek, Latin, French or Italian and were grouped by subject. These fields included medicine, philology, geography, history, philosophy, morals,

²⁶ N. Iorga, *History of Romanian Literature*, pp. 139-140.

²⁷ See N. V. Dură, "The process of modernization of Romanian law from the Fanario era to the time of Cuza Voda", p. 18.

²⁸ Nicolae Iorga, "News about the Mavrocordats Library and about the life in the mountains during the reign of Constantine Voda-Mavrocordat", in Romanian Academy, *Memoirs of the Historical Section*, III series, volume VI, Bucharest, 1927, p. 138.

politics, law, rhetoric, grammar, theology, economics, etc.²⁹.

The "tragic" end predicted by the collector Bignon for the great Library of the Mavrocordians would be confirmed by history a few decades later. During the reign of Constantine Mavrocordat, in 1758, due to the debts he had incurred, many of the works that made up the famous collection were alienated. "On his deposition in 1758, Constantine Mavrocordat, imprisoned for debts to the Seven Towers of Constantinople, was compelled, for his release and (re)appointment to his Lordship, to alienate the library which had brought him so much fame"³⁰.

Later, in 1776, mention is made of a certain Sulzer scholar, who expressed his manifest dissatisfaction with the "six or seven books in the library of Constantin Mavrocordat, which have become part of the patrimony of the Metropolitanate of Wallachia, and which have been stored under the roof, where they have become food for mice and clots, who amuse themselves with them"³¹.

The role of the Mavrocordats Library in the "modernization" of Romanian law in the Phanariote era is also proven by the fact that, in Wallachia, the royal libraries, including that of Nicolae Mavrocordat at Văcărești, famous throughout Europe, were also based on classical, humanist education; they contained mainly writings of the ancient classics, in Greek and Latin, as well as writings of the church fathers, along with some foreign chronicles or histories. Therefore, this impressive collection of books had the (historical) role of mediating and bringing to the Romanian area the necessary sources of legal reforms in Wallachia. This role is all the more evident because, in his library, Nicolae Mavrocordat succeeded in synthesising the concepts of Greco-Latin antiquity with the modern views drawn from the works of Rochefoucauld, Francis Bacon, Machiavelli, John Locke, Montesquieu, all thinkers whose works were present in his library. In his writings there is, for the most part, a theoretical representation of this political system which he succeeded in putting into practice to a lesser extent than his son Constantine. Here, then, through the holdings of the Mavrocordats Library, Western culture and thought, interwoven with Byzantine thought, reached Wallachia, where, at the height of the Phanariote era, it contributed to the reform and modernisation of the old Romanian law and to the cultivation of Renaissance ideas in medieval Romanian society.

From a legal point of view, it should be remembered that, under the influence of

²⁹ Nicolae Iorga, *The parable of the past masters towards the Romanian school*, Bucharest, 1914, pp. 32-33.

³⁰ N. Iorga, "News about the Mavrocordats Library...", p. 144.

³¹ Jaques Bouchard, *Nicolae Mavrocordat. Lord and Scholar of the Early Enlightenment (1680-1730)*, Bucharest, Ed. Omonia, 2006, p. 82.

the humanist movement, Romanian jurists of the Phanariot era followed the French example, striving more and more towards a codification of custom and old Romanian law or, better said, towards an important activity "to include legal norms in laws. In this way, the role of doctrine diminished, without, however, disappearing altogether"³². This led, first of all, to an affirmation and fixation of the authority of written law, in the context of the uncertainty that the obscurity and complexity of customary law caused. For a long time, however, there was a simmering conflict between written law and custom. Later, from the 19th century onwards, with the great efforts to codify the law, doctrine (as a source of law) took a back seat to jurisprudence, which was becoming increasingly influential, not least because the written law had been consolidated and had acquired authority.

Therefore, in the Phanariot era, without annulling the legal tradition existing until then (or, at least, without annulling the religious element that characterized it), humanism brought to the Romanian Country (first) a cultural revival and, only towards the end, a development and a renewal of ideas about law and its social function. In any case, it can be said that the Phanariots contributed to the 'modernisation' of legal life in the Romanian provinces, even if this 'renovation' of the law was only just beginning. All the more so after the French Revolution, the forerunner of the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, one can speak of a reform (in the true sense of the word) of Romanian law, first through the Caragea Law (in Wallachia) and the Calimach Code (in Moldavia), then through the Organic Regulations and, finally, through the Constitution and the codes of Alexandru Ioan Cuza, who was remembered as having, 'in his thirst to break with the past and to give the United Principalities civilised laws, translated from French the Romanian codicils, which had contributed so much to pushing Romania along the path of progress. That is why the idea of modern Romanian law must also be sought in France, for it was borrowed from there, just as the laws were borrowed"³³. This is how the humanist-Enlightenment doctrine and culture and the consequences of the French Revolution influenced the development of Romanian law in the Fanario era.

2. THE INFLUENCE OF THE LEGAL CULTURE OF THE FRENCH CIVIL CODE AND THE AUSTRIAN CIVIL CODE

In this context, we cannot neglect the way in which the great legislative projects

³² Mihai Niemesch, "The role of doctrine among sources of law", in Academia Română, *Romanian legal doctrine: between tradition and reforms*, Bucharest, 2014, p. 228; I. Flămânzeanu, "Doctrine as a source of law", in *Romanian Law Studies*, XXII (55), no. 1, Bucharest, 2010, p. 24.

³³ Ion Peretz, *Course on the History of Romanian Law. The origins of Romanian law*, Bucharest, 1915, p. 50.

of the early 19th century, namely the French Civil Code and the Austrian Civil Code, gave impetus to the Romanian legislative reform. In one of his works, Iorga states that "the great revolutionary movement started in France in 1789 did not have an immediate and serious influence on the inhabitants of the Principalities [...] the main reason was that in the Danubian countries there was no middle class, as in the West, that could have proclaimed the new principles and fought to ensure their victory [...] the influence of the French Revolution was to be felt later on, both legislatively and legally, with the adoption of the French Civil Code"³⁴.

It is a fact that the ideas and doctrine of the Renaissance penetrated the Romanian area later. The reasons for this "delay" were, on the one hand, the strong national consciousness combined with a feudalism well anchored in Romanian reality and thinking, and, on the other hand, Ottoman policy and sovereignty, which deliberately avoided any form of modernisation of Romanian society (let alone legislative modernisation) precisely because any such reform would inevitably have led to an amplification of the ideas of national liberation and autonomy.

In spite of such realities, (at least) on the cultural level we can speak of a pre-Enlightenment since the beginning of the 18th century, whose protagonist was the philosopher ruler of Moldavia, Dimitrie Cantemir³⁵. Over time, with the reign of the Phanariots, the Enlightenment legal doctrine sprouted in Romanian society and mentality, and at the beginning of the 19th century, with the adoption of the civil codes that were representative in Europe, many of the principles found in such normative acts were taken up by Romanian jurists educated abroad and in the draft codes that formed the basis of the main Romanian legislative reforms of that period³⁶.

The French Civil Code³⁷ and the Austrian Civil Code³⁸ influenced the legislative

³⁴ N. Iorga, *History of Romanian Relations. Anthology*, p. 41.

³⁵ Anne Fornerod, *Funding religious heritage*, Dorset Press, 1975, pp. 2-30.

³⁶ These are the French Civil Code, also known as the Napoleonic Code, which was adopted in 1804, and the Austrian Civil Code, which was adopted in 1811. As far as the French Civil Code is concerned, it was the reference point for many legislative reforms in European countries. Thus, the Belgian Civil Code was an almost complete reproduction of the French Code, and the Dutch Civil Code (1838), the Italian Civil Code (1865) and the Spanish Civil Code were also influenced by the French Code, testimony to the reputation of Napoleon's Code at the time. The main aspects that the French Civil Code emphasised were private property, parental authority and individual freedom of the person. For details, see: G. LEVASSEUR, *Napoléon et l'élaboration des codes répressifs*, PUF, 1989, p. 371; M.D. BOÇŞAN, "Le code Napoléon en Roumanie au siècle dernier", in *Revue internationale de droit comparé*, nr. 2, 2004, pp. 439-446.

³⁷ Henri François d'Aguesseau (1668-1751), a French jurist and chancellor, played an important role in the drafting of the French Civil Code and supported the transition from customary law to written law. The provisions of his ordinance of 1731 were fully incorporated into the French Civil Code. See D.C.

reforms in the Romanian principalities after 1810. In 1818, the Caragea Law (the first code of laws of the Romanian Country) and, in 1817, the Calimach Code (the civil code of Moldavia), included in their text a number of aspects that are also found in the French and Austrian codes. The French Civil Code in particular contributed to the shaping and development of modern civil law, in which private property and personal freedom were the legal institutions that played a decisive role. The influence of the two foreign codes and, more particularly, of the two schools of law (French and German), which at that time enjoyed particular prestige in the West, should not seem an exaggeration in Romania. I say this because, at the beginning of the 19th century, the legal culture in Wallachia was quite pronounced, and many noblemen and children of noblemen had been educated at the prestigious law schools in the West. During this period the nobles began to send their children to study in Western schools. In an anaphora dated 22 July 1774, the Divanian boyars and the Metropolitan of the Romanian Country presented to Alexander Ipsilanti a request to allow the children of the earthly boyars to go "to other countries for education"³⁹.

Therefore, the Romanian legislator was well aware of the European legal culture, which is why he also preferred to apply "modern" principles of law and to regulate some legal institutions as was done in countries such as France or Austria. About the legal culture existing in Wallachia, at the time of the elaboration of the Caragea Law, we have the following account: "at the beginning of the 19th century [...] law began to be taught not only in the noble houses, but also in public schools. Young people were sent abroad to learn law, some to Italy, then to France, and in the third decade a real school of law was founded at St. Sava, which almost functioned continuously. The two

Gilman, *New International Encyclopedia*, vol. I, New York, 1905, p. 223; Hugh Chisholm, *Encyclopaedia Britannica*, 11th edition, vol. I, Cambridge University Press, 1911, pp. 427–428.

³⁸ The Austrian Civil Code was applied (in Transylvania) by Imperial Patent No. 496/1812. Both Oltenia (in 1717) and Bucovina (in 1774) had been annexed to the Habsburg Empire, so both Wallachia and Moldavia were familiar with the Austrian legal tradition. In the Romanian Lands, the Austrian civil code "served as a model legislative work". Cristian Alunaru, "Some conclusions on the reform of the Austrian Civil Code, applicable to the legislative reform process in Romania", in *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, n° 1, 2003, Cluj-Napoca, p. 50.

At the same time, the Austrian Civil Code was a real source of inspiration for the main legislative documents adopted at the beginning of the 19th century, both in Wallachia and Moldova, and especially in Transylvania. See A. Tarnavski, O. Pienescu, *Civil Code in force in Transylvania and Bucovina, with references to special laws and regulations*, Ed. Universala Alcalay & Co., Bucharest, 1937, pp. 5-13.

³⁹ Bogdan Bucur, *The Walloon Unveiling: 1716-1828. An anarchic history of the Romanian space*, Ed. Paralela 45, Pitesti, 2008, p. 17; Gheorghe Parusi, *Chronology of Bucharest: 20 September 1459 - 31 December 1989: days, facts, people of the capital city over 530 years*, Ed. Compania, Bucharest, 2007, p. 108.

pravas, Caragea's and Calimach's, had been drawn up, but, under the influence of the Apusian culture, even in the second decade of application, there was talk of modifying them in order to bring them closer to the new European codes⁴⁰. The renowned Romanian jurist Ion Peretz recalls that the influence of the French element in Romanian law was "the last and the newest foreign influence on our law"⁴¹. The French influence on written Romanian law has increased since the reign of Cuza, when the French code was translated into Romanian.

Thus, the main normative acts elaborated during the Fanario era, which took over features of the French and Austrian civil codes, were the *Legiuirea Caragea* and the *Calimach Code*. Until these two drafts, Fanario legislation only reflected ideas of the Enlightenment doctrine. At the same time, it is necessary to point out that the influence of the two codes should not be understood in a pejorative sense⁴², namely that these foreign laws were translated and imposed on the Romanian society, cancelling the legal tradition of that time.

The French and Austrian codes served as an inspiration for Romanian jurists, particularly as regards the codification of law, which, in the midst of legal reform and modernisation, was a *sine qua non* for the consolidation of legislation.

Only in a secondary way, the two civil codes served as a model for the development of civil institutions and other aspects of law, such as the affirmation and guarantee of rights and freedoms, the development of the institution of the family, the development of court procedure and the assurance of legislative transparency.

The fact that the *Caragea Legislation* and the *Calimach Code* were only a stage in

⁴⁰ It goes on to say that "both in Wallachia and in Moldavia, commissions were appointed to work towards transforming Romanian laws in the direction of Western ideas, without, however, losing their Romanian character. In the reign of Știrbei and Grigore Ghica, the influence of the West, especially France, on the legal field became very strong". Andrei Rădulescu, "Sixty years of the Civil Code", in Romanian Academy, *Memories of the Historical Section*, III series, volume VI, Bucharest, 1927, pp. 88-89.

⁴¹ I. Peretz, *Course on the History of Romanian Law*, p. 651. On French law, the same author recalls that there were two schools of law in France: Roman law and Germanic law (which was present in the regions under the influence of Germanic peoples). The French Revolution led to a codification of existing customs in France, and the legislators of that period made considerable efforts to unify the law. After several attempts to adopt a civil code, the law of 30 Ventôse XII brought together 36 laws in a single body, thus forming the French Civil Code. Together with the Civil Code, the Commercial Code (1807), the Code of Civil Procedure (1806), the Code of Criminal Procedure (1808) and the Penal Code (1810) were soon adopted. *Ibid.*, pp. 652-654.

⁴² "Caragea had borrowed various solutions from French law, but had not gone so far as to abandon the old Byzantine law, which also represented written reason for the Romanian principalities. In Moldavia, Calimach had turned to the Austrian code, itself derived from Roman law, and to the *Basilicas*". I. Peretz, *Course on the History of Romanian Law*, pp. 654-655.

the development of Romanian law and legislation and not a faithful copy of French or Austrian legislation is also proven by the fact that the two Romanian codifications of the early 19th century were not generalised, but, shortly afterwards, they were replaced by the Organic Regulations, which testifies to the fact that the process of modernisation of Romanian written law was still in progress and consolidation, and that the codes adopted by the Phanariot rulers were steps towards the shaping of a modern Romanian legislation.

In conclusion, I agree that the last legislative reforms of the Phanariot era reflected the legal culture and reality existing in France⁴³ and the Austrian Empire. We are only talking about an influence in this sense⁴⁴, more precisely about a model of approach that Romanian jurists borrowed. However, this influence has not 'annulled' the originality of Romanian legal thought⁴⁵ (not yet!) and, therefore, the legislative tradition in the Romanian provinces which, despite the current of renewal, continued to influence the thinking of legislators: "in our country, against the background of a specific historical heritage - characterised by political and economic instability, instability caused by successive foreign invasions and/or domination and causing serious institutional shortcomings and delays - codifications were directly developed along other paths and generated by other pre-eminent causes than Western ones. The shortcomings concerned not scientific aptitude and not scholarly effort, but two other matters: the necessary respite of historical tranquillity and, perhaps, experience in

⁴³ With regard to the influence of French doctrine and the familiarization of Romanian jurists with it, it was also mentioned that in Romanian countries there was "the conviction that the old civil laws were no longer good. That is why they have long sought to modify them, especially after the French ones. They did not use the Italian code, probably because it was only a draft, and then none of those who worked on the new code had connections with Italian schools and culture. In favour of the French code was the fact that most of them had learnt law in France, and the fact that almost from its inception it had exerted an increasingly strong influence in our country". Andrei Rădulescu, "Sixty years of the Civil Code", p. 98.

⁴⁴ See D. Alexandresco, *Theoretical and Practical Explanation of Romanian Civil Law in Comparison with Ancient and Main Foreign Laws*, Volume I, 2nd edition, Bucharest, 1906, p. 534.

⁴⁵ We emphasize, once again, the fact that, in Romanian countries, the "modernism" brought by the Phanariot reforms should not be understood in an absolute way, but as a long process (the 18th century is only one stage of this process), which did not completely annul the Romanian legal specificity. In this sense, Nicolae V. Dură observes the following: "That in the Phanariot era codes of law continued to appear following the Byzantine model is attested by the Hrisov of Constantin Racovita (1754), concerning foreigners, which forbade marriages between foreigners and citizens of the country. Likewise, the drafts of the general code drawn up by Mihail Fotino (1765-1777), which served as legal manuals or laws, all have a pravilnic or nomocanonical structure and content. In their contents, we find not only excerpts from the Vasilicals or their Synopses, from Justinian's Novenas, but also the original scolia". N. V. Dură, "The process of modernization of Romanian law from the Phanariot era to the time of Cuza Voda", p. 19.

orienting ourselves as much as possible in our own interest in the given situation"⁴⁶. In the end, by consulting the two legislative codes, Romanian society responded to Western challenges, more specifically to those ideas popularised by philosophers and applied at the end of the 18th century by American revolutionaries⁴⁷.

We encourage the idea that what determined the westernization of Romanian law, at the confluence of the 17th and 19th centuries, was, first of all, the culturalization of Romanian legal doctrine. Many Romanian jurists and politicians came into contact with Enlightenment-humanist ideas in the West, having studied in France, Germany and Austria. Thus, they consulted and familiarized themselves with the ideas of modern law and with the Western European legal doctrine of that time, including the ideas of the school of natural law, and, back in the country, they put those ideas into practice, opting for an increasingly comprehensive reform of Romanian law and for its renewal.

III. OTHER INFLUENCES ON ROMANIAN LAW

It goes without saying that, under Ottoman rule and authority, written Romanian law (as far as it existed in the Phanariot era) also acquired some peculiarities of Turkish legal culture. The literature speaks of Ottoman influences on the Romanians in the Principalities, but historians unanimously agree that the Phanariot century left only a Levantine imprint on Romanian society and legal thought. This view can be easily proved by the fact that during the great Phanariot legal reforms, the Turkish language was either unknown or not used by Romanian jurists. Also, in the context of a growing desire for political autonomy and national liberation in the Romanian provinces, the taking over of Ottoman elements was merely a matter of circumstance and less of an intention to achieve an ideal.

Between 1716 and 1821, in Wallachia, the rulers were chosen from among the friends of the Sultan or from among employees of the Ottoman court. This is testimony to the fact that in the Phanariot era, indirectly, there was an awareness (at least at the level of central state institutions) that the sultan's authority had to be accepted (including legally). The Phanariot rulers belonged to that category of people who formed the *âyân* (*âyânlik*) group and who constituted, in the Ottoman capital, a special social category. Therefore, enjoying this privileged position, they could not deceive the Sultan's expectations regarding the policy of governing the Romanian provinces, otherwise they would be punished either by execution or death.

⁴⁶ Mircea-Dan Boțșan, "The drafting of the Romanian Civil Code of 1865", in *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, no. 1, 2003, Cluj-Napoca, p. 74.

⁴⁷ Very important aspects in this regard are also found in the study of N. V. Dură, "The process of modernization of Romanian law from the Phanariot era to the time of Cuza Voda", p. 18 și p. 21.

The general conclusion is that, in the Phanariot era, the Ottoman influence on Romanian written law was exclusively administrative⁴⁸, especially through the appointment of Phanariot rulers and the careful monitoring of politics in the principalities (through Ottoman commissioners). "The hatserifs granted by the Ottoman emperors to the voivodships of the Romanian countries contained relations of suzerainty and vassalage that were quite light compared to the Polish and Hungarian claims and guaranteed the integrity of the Romanian territory against the fierce ambitions of the Christian kings"⁴⁹. It is possible to speak of the preservation of an autonomy, admittedly more restricted, which the Romanian countries enjoyed under Ottoman authority. No mosques were built in our countries, which is the greatest sign of the worthy and the slovenly.

Most probably this autonomy contributed decisively against the "Turkishization" and "Turkification" of Romanian law⁵⁰. Historians speak of a long patience of the Romanian people, which can be spoken of in the 15th-19th centuries, a patience fuelled by two major coordinates: the preservation of faith in God in the face of all foreign expansionist challenges, and resignation in the face of Turkish occupation, towards which the idea of bravery and honour developed.

It can be said, however, that a touch of orientalism was preserved in the Romanian provinces, particularly in the cultural sphere. Many words and terms of Turkish origin were preserved, describing the presence of the Ottoman element in Romanian society: the "șalvari", "ciacșirii", "ilicele" and "anteriile", "ișlicele" or "papucii" indicated the snobbery of the Romanian nobles who tried to copy the clothing of the Sultan's court; the "chefurile", "ziafetele", "ciorba" and "pilaful" were also testimonies of the way the Turks carried out their daily activities, and the examples could go on.

In the field of law, the Turkish influence was particularly evident in the administrative and fiscal field. New rulers such as "aga", "caimacan" and "binbaşau" appeared. In the fiscal sphere, various duties were paid, including "havaeturile". In the context of corruption in Turkish society, the "bacșiș" expanded its sphere of influence. As I

⁴⁸ „Pour l'époque qui nous intéresse, 1775-1831, il faut tenir compte, en premier lieu, de la suzeraineté turque en vertu de laquelle la Porte avait, depuis des siècles déjà, imposé d'écrasantes charges matérielles aux Principautés: tribut, monopole obligatoire sur certains produits et fournitures, ingérence permanente des Turcs dans l'administration des Principautés". G. ZANE, "Structures économiques des principautés roumaines (1775-1831)", in *Les pays roumains à l'âge des Lumières (1730-1830)* (col. *Annales historiques de la Révolution française*, 48e Année, n° 225), 1976, p. 323.

⁴⁹ I. Peretz, *Course on the History of Romanian Law*, p. 636.

⁵⁰ "The religious tolerance, the loyalty of the Ottomans made it possible for these relations between Christians and Muslims to suffer and oriented the Romanian political and social life towards Constantinople". I. Peretz, *Course on the History of Romanian Law*, p. 636.

mentioned, all these aspects specific to the Phanariot era were conjunctural, which is why, immediately after the weakening of Turkish influence (especially after the Kuciuck-Kainardji moment in 1774), their presence in Romanian society either perverted or weakened⁵¹, to the benefit of national emancipation and, above all, the modernisation of Romanian law and legislation.

Perhaps more than the Ottoman coordination, the society and legislative culture of the Romanian provinces were influenced, in the Phanariot era, by Greek thought and elements. Historians recall a true and profound Greekization of the Romanian space, which left its mark even in the administrative organization of the state, as well as in the relationship between the state and the Church⁵². Iorga recalls that the Greeks came to us as merchants as early as the 14th century.

Also, after the conquest of Constantinople, the Greeks arrived in the Romanian countries, all and all entered the Romanian order from us and we collected from them all that they could give us. However, what the same Iorga remarks and what I consider to be the most important aspect regarding the presence of Greek influence in the Romanian Phanariot society is that the Phanariot Greeks were the ones who buried Slavicism, an aspect which, at least from a legislative point of view, is extremely important.

Therefore, this Greek element we have mentioned is not a new, reformist one, characteristic of the 17th-18th centuries, but has its roots in Byzantine culture and thought. As I mentioned, the occupation of Constantinople by the Ottomans did not lead to the 'extinction' of Byzantine culture but, in a less socially prominent form, it continued to exist under the authority of the Mohammedan Orientals. The very district of Fanar, which gave so many rulers to the two Romanian countries, was known as a "beacon" of Byzantinism and Orthodoxy in full Ottoman manifestation. It was here that the Ecumenical Patriarchate had its headquarters and it was also here, particularly in

⁵¹ "Par un consensus presque général, la période de restructuration de la culture écrite et figurative de la fin du XVIIIe et du début du XIXe siècle englobe environ six décennies, entre 1770 et 1830". Alexandre DUTSU, "Le renouvellement de la culture dans les pays roumains (1770-1830)", in *Annales historiques de la Révolution française*, 48e année, n° 225, 1976, p. 403.

⁵² The issue of Hellenization is also discussed in Raphael Demos, "The neo-hellenic enlightenment (1750-1821)", in *Journal of the History of Ideas*, vol. 19, nr. 4, 1958, pp. 523-541, where the author mentions the Hellenization of the Balkan peoples along Byzantine lines. It should also be noted that there are views that the Orthodox Church in the two provinces flourished during the 17th-18th centuries, under Ottoman rule: "Under the protection of the powerful Turkish princes of Walachia and Moldavia, Orthodox Christianity flourished during the 17th and 18th centuries. Rich gifts and foundations enabled monasteries at Tismana, Voditza, Neamt, Putna and elsewhere to become religious and cultural centers". Janet HALFMANN, *New Catholic Encyclopedia*, IInd edition, vol. XII, Thomson Gale & The Catholic University of America, 2002, pp. 330.

the administration of the Ecumenical Patriarchate and in the midst of Byzantine culture, that many Phanariot rulers were trained from an early age. Therefore, with the arrival of the Phanariots, the influence of Ottoman rule was "doubled" by a (one might say) genuinely Byzantine influence. This does not mean that the Romanian countries were not familiar with Byzantinism. The existing pravilnic tradition in Wallachia and Moldavia is by far the most important testimony to the fact that the two extra-Carpathian provinces were familiar with Byzantine thought and culture, including in legislative terms. However, unlike Constantinople, the "homeland of the Byzantines", and later the Phanar district, the last Byzantine "stronghold", the Romanians retained an element of originality alongside the Byzantine influence. Customary or customary law, which was applied in conjunction with pravilnic or nomocanonical rules, indicated the "maturity" and experience of the Romanians, who, over time, had the discernment to carve out their own perspective on law, social life, administration, religion and other aspects of human life.

In the context in which the Ottoman authority increasingly reduced the autonomy of the Romanian provinces⁵³, the Phanariot era, by allowing the presence in Romanian territories of rulers brought up in Byzantine culture, also led to a grecization of Romanian culture and institutions. This grecization was also helped by the fact that, alongside the Greek rulers appointed by the Sultan, entire families of nobles arrived in Wallachia and Moldavia, to whom the Phanariot rulers were indebted and who, on account of this debt, brokered the occupation of important offices and positions in Romanian society. In this way, a Hellenization of all fields of activity was produced: education, administration, legislation. For example, Greek schools were opened in the major cities of Wallachia; the legislative reform carried out by some rulers resulted in the adoption of laws written exclusively in Greek. In the monasteries too, the Phanariot era led to a Greekisation of monasticism.

The jurist Ion Peretz also mentions the Greek influence, insisting that "with the enthronement of the Phanariots, a new series of Greek nomocanons, syntagms and prochyons began, replacing the old Slavonic prayers"⁵⁴. The statement by the renowned professor of Romanian legal history confirms that the Phanariot rulers brought pure Byzantine legal culture to Romania, which they were quick to use in an area which, historically at least, was familiar to them.

Under this influence of Greek thought, a change, as important as it was interesting, took place in Romanian society in the 18th century. This change took the form of

⁵³ See Dan Berindei, "L'abolition du régime féodal dans les principautés roumaines", in *Annales historiques de la Révolution française*, 41e année, n° 196, 1969, pp. 283-284.

⁵⁴ I. Peretz, *Course on the History of Romanian Law*, pp. 458-459.

the fact that, in the midst of a feudalist mentality, the country was no longer run by the leading landowners, recognised by name, wealth or influence, but, through the Phanariot rulers, a period of scholarship and Greek culture began. This led, of course, to the diversification of Romanian culture in the extra-Carpathian area, to the promotion of new social, moral and religious works, which required the spirit of the chancellery, of the office. The Greekisation of Wallachia began with Mavrocordat, the son of a famous physician-philosopher, the Sultan's first dragoman, who is said to have been appointed (first in Moldavia, then in Wallachia) precisely because, for the Sultan, the guarantee of a loyal reign of the Porte was the family of the ruler, which was in Constantinople and which, if need be, could easily be used to persuade the ruler. "With this Mavrocordat, son of the Phanar, this class of men of condescension, who, with all their contribution, so important, to our culture, had hitherto played no part in our public life, also arose among us"⁵⁵.

Concluding what has been mentioned so far, we can say that, in the Fanariot era, more than in any century before, the Romanian countries in general, and the Romanian Country in particular, have known and (why not!) have faced an important wave of influences from abroad. In one way or another, each of these influences left their mark on Romanian society and, implicitly, on the formation of Romanian law and legal thought, contributing to what, very beautifully and comprehensively, the jurist Ion Peretz concluded: 'Romanian law developed from Roman law adopted en bloc by the indigenous population of the province, received Slavic grafting and Byzantine coating. In time, it experienced small, temporary, marginal influences and the new overwhelming influence (brought by French law and thought), which almost drowned Romanian law'⁵⁶.

OVERALL CONCLUSIONS

The development of Western legislation (in the 18th-19th centuries) led to a (general) reform of civil law in Wallachia, both in terms of codification of law (namely the setting down of customary rules in writing) and in terms of its development and accommodation with humanist principles and doctrine, especially since towards the end of the Fanariot era, in the context of the development of crafts and trade, Wallachia had established trade links with the great powers of Europe⁵⁷.

⁵⁵ Nicolae Iorga, "News about Axinte Uricariul", in Romanian Academy, *Memoirs of the Historical Section*, series III, volume XVI, Bucharest, 1934-1935, p. 25

⁵⁶ I. Peretz, *Course on the History of Romanian Law*, pp. 656-657.

⁵⁷ It is important to remember that "the contacts with foreigners, which interested precisely the town classes and the nobles, whom the lords were unable to remove from the capital and send back to their rural domains, as well as the large number of foreigners visiting the principalities, acted as an anti-isolationist factor, making comparisons possible, awakening consciences, stimulating initiatives". V.

Also, against the background of the development of trade relations, the Romanian principalities became an attraction for the great Western powers: England, France and Prussia. In the middle of the Phanariot century, the first consulates appeared in Wallachia: Austria in 1783, Prussia in 1785, France in 1798, England in 1801-1803. Even Russia had diplomats in Wallachia.

It should also be mentioned that the Ottoman Empire directly monitored politics in the principalities, through specially sent commissioners, and reacted whenever the situation required it.

The influence of the Occident legal culture was also felt (admittedly later) in Romania. In the written law of the Phanariots we find a particular specificity, which is expressed in the fact that it is not exactly a reproduction of Western legislation and doctrine. Later, with the reign of Cuza, Romania's first Civil Code was a transcription and translation of the French Civil Code. However, until that moment, Romanian written law, and especially written law developed during the Phanariot period, retained its own specific, one could say Romanian, because, within it, Byzantine and customary law principles and fewer foreign influences were predominant. Probably, as I mentioned, the humanist influence was not necessarily brought by foreign laws per se, but by the fact that the Phanariot rulers and, towards the end of the 18th century, many of the landed gentry came into contact with the Apulian legal culture, with Italian legal doctrines, with German natural law and, after this contact, were in a position to draft laws for the Romanian provinces.

Since the reigns of Constantin Brancoveanu and Dimitrie Cantemir, namely from the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, more and more links with the West were developed, especially as many scholars were sent from Wallachia and Moldova to Western countries, particularly Italy. Even more so, such relations were developed in the times of the Phanariots, for whom the West, with its ideological charms, was not an enigma. "The intertwining of these cultures led to a broadening of the horizons on which legal studies would later spring"⁵⁸.

With this discovery of Western legal doctrine overlapped (temporally) the great Phanariot legal reforms. That humanist legislation and doctrine were (to a certain extent) a source of inspiration for the Romanian legislator can also be seen from the fact that specialist works published in the West, either in France or in Italy, were brought to and translated in Wallachia.

Some historical sources mention Amfilohie Hotiniul (1735-1800), former bishop of

Al. Georgescu, E. Popescu, *Urban Legislation of the Romanian Country*, p. 11.

⁵⁸ A. Rădulescu, *Research on law education in Wallachia...*, p. 5.

Hotin, who "visited and revisited Italy, during which time he purchased books from Rome, effectively contributing to the secularisation and modernisation of Romanian education at the end of the 18th century"⁵⁹. In the same context, it should also be noted that, towards the end of the 18th century, various works published in the West were translated into Romanian. One example is "the first translation from English literature, which belonged to Ioan Cantacuzino (1757-1828), who in 1807 translated into Romanian the work of A. Pope: *An Essay on Man*. Ioan Cantacuzino also translated some of the works of the philosophers Montesquieu and J.J. Rousseau. Iordache Golescu (1776-1848) also turned to the legal philosophy of the Frenchman Montesquieu, who translated the work *Persian Letters*, at a time when the activity of Romanian jurists was flourishing.

Last but not least, the influence of Western humanist culture in Wallachia was also made possible by the libraries of the time. Among these libraries, a determining role was played by the Mavrocordats Library, which was the "source" of many revolutionary works and ideas of the time. This fact led researchers to say about the owner of the library: "such a gentleman, like Nicholas Mavrocordat, who had a library of 600,000 lei, who came from Byzantium and had connections with the West, undoubtedly had studies in law, which the Lord was aware of at the time, especially as he was also the supreme judge"⁶⁰.

In a much more synthetic form, what is discussed in this study can be expressed in the conclusion formulated by Professor Nicolae V. Dură, who says the following: "romanian law underwent - from the Phanariot era until the time of Cuza Voda - a process of modernization, but not one of formal divorce from the old Romanian law, as was to happen with the publication of the Civil Code in 1865 and the Constitution of the Romanian Principalities in 1866, whose text was also largely tributary to the French Constitution. The laws that emerged from the Fanario era until the time of Cuza Voda continued to incorporate in their text provisions of principle and rules of law from Byzantine and customary law, as well as from the corpus of Western European (French, Austrian, Italian) legislation. However, it was precisely through this adaptation and processing by the country's jurists that the laws that appeared in the Romanian Principalities at that time acquired a sui-generis character, which also gave them a touch of originality"⁶¹.

⁵⁹ Institute of Linguistics, Literary History and Folklore of "Al. I. Cuza", Iassi, *Dictionary of Romanian Literature from its origins to 1990*, Ed. Academiei Române, Bucharest, 1979, p. 33.

⁶⁰ A. Rădulescu, *Research on law education in Wallachia...*, p. 5.

⁶¹ N. V. Dură, "The process of modernization of Romanian law from the Fanario era to the time of Cuza Voda", p. 30.

THE “BASILIKA” AND THEIR RECEPTION IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

Abstract: *The Roman law became known in today's Romanian territory along with the Roman conquest of the former province Scythia Minor, in 28 BC, and then, of Dacia Traiana, in 106 AD.*

The byzantine legislation of the Eastern Roman Empire – ecclesiastical (canonical and Nomocanon) and state – was also known and applied in the Danubian-Pontic-Carpathian space since Justinian's times (527-565), the last Roman emperor and the first Byzantine emperor.

The reception of the Byzantine law, to the north of the Danube, experienced a second stage in the IXth - Xth centuries with the publication of the "Basilika", a Collection of Byzantine laws consisting of sixty books, which remained the law of the Byzantine Empire down to its conquest by the Ottomans. The Collection "Basilika" was made up by the order of the emperors Basil I, called the Macedonian (867-886), and then completed by his son, the emperor Leo VI the Wise (866-912).

There are conclusive evidence that this Collection, "Basilika", also circulated – in an abbreviated form (Synopsis) – during the reign of Alexander the Good (1401-1432), the Prince of Moldavia. Its laws were been considered as main documentary reference by all the byzantine Nomocanons (Pravila), both from Romanian territory and from the geographical space of the South-East of Europe.

Since our paper is the result of interdisciplinary research study (Byzantine law, History of Romanian law, Canon law and Nomocanon law etc.), its reader finds out not only documentary informations regarding both the Byzantine Law and the History of Romanian Law, but also about the process of reception of the Byzantine law - which culminated with "Basilika" - in today's Romanian space.

Key words: *Roman Law, Byzantine Law, History of Romanian Law*

¹ PhD Assoc. Prof., Universitatea Ovidius din Constanța

Intending to restore "... Justinian's legislative work, by adapting it to the new conditions ..., adding the laws published later"², Emperor Basil I the Macedonian (867-886) initiated a real reform of the Byzantine legislation. This entailed an "anakatharsis ton paleon nomon"³ (cleansing of ancient laws), leading to the creation of a Code of Greco-Roman law, which included both ancient laws, i.e belonging to Justinian, as well as laws published later, including those that were enforced in his times.

The completion and adaptation of Justinian's legislation were imposed not only by the new socio-political, economic, religious and cultural realities of Basil I the Macedonian's times, but also by the fact that the laws from Justinian's Codex (the first edition published in 529, and the second one in 533) had been written in Latin, and its four Parts were quite voluminous. Therefore, its text was usually studied "... only in the abbreviated Greek versions or in presentations, extracts and comments of the Latin original version"⁴.

The jurists of Emperor Basil I the Macedonian had also found that many of the Greek abbreviated and annotated versions, which were "... widely used, were very inaccurate and frequently mutilated the original texts"⁵. This was also the main reason why Emperor Basil I the Macedonian "... intended to abolish the old laws repealed by subsequent Novels and introduce a number of new laws"⁶.

By abolishing old laws – which originated from Justinian's times to Emperor Basil I the Macedonian's times – and by introducing new laws, the Code of Basil I the Macedonian, suggestively titled "Basilika"⁷, acquired the physiognomy of a Code of Roman law, but of Greek expression. In fact, even the "Latin notions and expressions" of this Code "... were explained in Greek, because this was the language of the legislative work of Basil the Macedonian"⁸.

The "Basilika", the monumental Collection of Roman-Byzantine and Byzantine Laws, compiled by the byzantine emperor Basil I the Macedonian, was published in

² A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului bizantin (The History of the Byzantine Empire)*, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 342.

³ Foreword to Prohiron. Cf. *Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum*, ed. Zacharias von Lingenthal, Leipzig, 1852, p. 62.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ N. V. Dură, *Dreptul pravilnic (nomocanonic) și Colectiile nomocanonice (The Nomocanonical Law and Nomocanonical Collections)*, in *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei (Apostle St. Andrew Journal of Theology)*, IX (2005), no. 1, pp. 7-15.

⁸ A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului ... (The History of the Byzantine Empire)*, p. 62.

889-890⁹ by Leo VI the Wise (886-912) – son of Basil I the Macedonian; from that moment, it became "an official Code and the most representative one of the Byzantine Kingdom"¹⁰.

In order to complete and publish the Basilika, Emperor Leo VI the Wise was assisted by jurist Stylianos Zautzes. The latter was considered as the only one able at that time to make "... the synthesis of the Digests, the Code and the Novels", although his compilation only complied with "... the systematic order of Justinian's Law"¹¹. It is noteworthy that Emperor Justinian has gone down in history as one of the greatest legislators¹² of the Roman-Byzantine and Byzantine times, whose legislation had also been applied – since his times – in the Danubio-Pontic-Carpathian area of today's Romania¹³.

In 894, the same Byzantine emperor, Leo VI the Wise, promulgated some of his Novels, which also enjoyed – along with Basilika – a wide circulation and reception throughout the southeastern European area, including the Danubio-Pontic-Carpathian area¹⁴.

To some emperors of the Macedonian dynasty, the Basilika was the main source and reference for both state and ecclesiastical life. For example, Nichifor Phocas's Novel from 964, which sought to limit the acquisition of land for monasteries, was repealed by Basil II the Macedonian (976-1025), being deemed as "... an insulting and unpleasant law not only to Churches and Asylums, but also to God Himself"¹⁵.

The same Byzantine emperor, Basil II the Macedonian, reactivated and strengthened the provisions of the laws enacted by the first emperors of the Macedonian

⁹ Cf. P. Colinet, *Byzantine Legislation from the Death of Justinian (565) to 1453*, in vol. The Cambridge Medieval History, vol. IV (1923), p. 707-723.

¹⁰ I. N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească (Orthodox canon law. Legislation and church administration)*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1990, p. 103.

¹¹ M. Kaplan, *Bizanț (Byzantium)*, Ed. Nemira, București, 2010, p. 132.

¹² V. Hanga, *Mari legiuitori ai lumii. Hammurapi, Iustinian, Napoleon (Great legislators of the world. Hammurapi, Justinian, Napoleon)*, Ed. Lumina Lex, București, 1994, p. 93-208.

¹³ N. V. Dură, C. Mititelu, *The State and the Church in IV-VI Centuries. The Roman Emperor and the Christian Religion*, in vol. SGEM Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics & Tourism, vol. I, 2014, Bulgaria, pp. 923-930; C. Mititelu, *The legislation of emperor Justinian (527-565) and its reception in the Carpathian-Danubian-Pontic space*, in *Analecta Cracoviensia*, 48 (2016), pp. 383-397; C. Mititelu, *The Byzantine Law and its Reception in the Romanian Principalities*, in *Philosophical-Theological Review*, Tbilisi State University (Georgia), no. 4, 2014, pp. 33-43.

¹⁴ For more details see C. Mititelu, *Dreptul bizantin și receptarea lui în Pravilele tipărite, în Țările Române, din secolul al XVII-lea (Byzantine law and its reception in the printed Nomocanons, in the Romanian Principalities, from the 17th century)*, Ed. Universitară, București, 2014.

¹⁵ J. P. Zepos, *Jus graeco-romanum*, vol. I, Atena, 1930, p. 259.

dynasty, namely Basil I and Leo VI, on the privileged legal regime of monasteries¹⁶, which had been incorporated into the Basilika.

In time, the Basilika was accompanied by numerous "Scholii" (Comments) written by prestigious Byzantine jurists, who introduced some court decisions in the actual text of the monumental Collection, as was the case with those written in the first half of the 11th century by magistrate Eustathios Romaios and his disciples, suggestively titled "Peira"¹⁷ (Experience).

Both the collections of court decisions and the comments to the Basilika were in fact the quintessence of the Byzantine jurisprudential law. At the same time, these court decisions and comments by some prestigious jurists of the times represent the peremptory evidence that the Basilika, like the laws later enacted by the Macedonian emperors, were "... indeed employed; ..." ¹⁸.

Regarding the Basilika, some Byzantine scientists – who were also trained jurists – stated that they had "... the same inconvenience; they had an even worse effect, like Justinian's Corpus: it is cumbersome and difficult to understand as a whole. Hence the myriad of textbooks aimed at facilitating its use, such as the various Synopses or the Tipoukeitos. The latter (ad litteram, "what is there") is a methodical indication of the Basilika; it allows law practitioners, starting with judges, who did not have the Basilika, especially in the province, on the one hand to access a convenient summary of the principles on which to base their decisions and, on the other hand, to know which chapter of which Book should be consulted, or where else to look for directions in order to act in accordance with the Law"¹⁹.

It is therefore not excluded that these considerations of legal technique may have determined the rulers of the Romanian Principalities – such as Alexander the Good²⁰ of Moldavia (1401-1432) – to resort to "Synopsis" (i.e., a methodical index of the Basilika), because it made – among other things – an express reference to the legislative text that judges had to invoke in various cases.

¹⁶ A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului ... (The History of the Empire...)*, p. 339.

¹⁷ M. Kaplan, *Bizanț (Byzantium) ...*, pp. 132-133.

¹⁸ Ibidem, p. 133.

¹⁹ Ibidem, 132.

²⁰ About this Ruler of Moldavia, and his state and ecclesiastical policy, see I. Nistor, *Alexandru cel Bun (Alexander the Good)*, București, 1932; I. Nistor, *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat (The Roman-Byzantine foundations of the beginnings of our state organization)*, București, 1943.

Regarding the reception of the Basilika by Alexander the Good²¹, it should be noted that "... no manuscript has fully preserved the Basilika". However, "... more than two-thirds of the entire work" were transmitted due to various manuscripts; thus, only "fragments"²² of the full text of the Basilika remain. These fragments later circulated in a "Synopsis", i.e., in a Collection whose text was abbreviated, and which was also received by Alexander the Good from the Basileus of "Romans", i.e., the Eastern Roman Empire, alias the Byzantine Empire.

The fact that Alexander the Good used only such a Synopsis, and not the full text of the Basilika, however, determined some Byzantinologists, jurists, canonists, etc. to state that the Prince of Moldavia would not have received the text of the monumental Collection. However, those who made this statement ignored the fact that not the full text of the Basilika was transmitted to us, but only those "fragments" collected from various manuscripts from some Byzantine Chancelleries and monasteries, which were then gathered in an abbreviated Collection (Synopsis).

In order to reconstruct the Lost Books of the Basilika, its table of contents was used, which had been inserted in a work of a Byzantine jurist from the 11th-12th centuries entitled "Tipoukeitos"²³, hence their abbreviated form which circulated in Alexander the Good's Moldavia.

As far as the relationships between the Byzantium and the Lower Danube area in the 9th-10th centuries are concerned, both narrative sources and archaeological evidence attest to the fact that they were an undeniable reality²⁴. Among the archeological testimonies "... the most eloquent are some Byzantine lead seals found at Durostorum

²¹ On the process of receiving the Basilika by Alexander the Good, see C. D. Spulber, *Le Code d'Alexandre le Bon et les Basiliques dans les Principautés Roumaines*, in Academie Roumaine. Bulletin de la section Historique, Bucarest, 1943, pp. 164-211; 214 sq.; L. Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei (The Nomocanon of Alexander the Good and the old autocephaly of the Metropolitan Church of Moldavia)*, in Mitropolia Moldovei și Sucevei (Metropolitan Church of Moldova and Suceava), XXXVI, 1960, 3-4, pp. 170-214.

²² A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului ... (The History of the Empire...)*, p. 345.

²³ Ibidem.

²⁴ First of all, it is the Archdiocese of Tomis, from the former Roman province of Scythia Minor, which at that time also enjoyed its old status of autocephaly, and its existence is attested by the Episcopal Lists of the Patriarchal See of Constantinople at that time (see N. V. Dură, „*Scythia Mynor*” (*Dobrogea*) și *Biserica ei apostolică. Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV)* (*“Scythia Mynor” (Dobrogea) and its Apostolic Church. The archbishopric and metropolitan see of Tomis (IV-XIV centuries)*), Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2006, p. 5; N. V. Dură, *The Protos in the Romanian Orthodox Church According to its Modern Legislation*, în Kanon, vol. IX, 1989, p. 139-161; N. V. Dură, *Les relations canoniques de l'Église roumaine nord-danubienne avec les principaux Sièges épiscopaux du Sud du Danube*, în Revue Roumaine d'Histoire, tom. XL-XLI (2001-2002), p. 5-20).

(Siliistra) and Constanta. Not only do they prove a continuity of life and maintenance of the connections with Byzantium, but, for certain time periods, they even presuppose a Byzantine authority over the regions where they come from”²⁵.

The Romanian territories between the Danube and the Black Sea reentered under Byzantine authority after the armed victory of Emperor John Tzimiskes (969-976) over the Bulgarians. Historical evidence also attest that the authority of the Byzantine emperor was also acknowledged in the Carpathian Romanian area. For example, even during the reign of this emperor, some Romanian principalities in Transylvania, such as that of Menumorut²⁶, acknowledged the suzerainty of the Byzantine emperor.

In the 10th century, Byzantium exercised both a political "authority" and a cultural-legal one through its (state and ecclesiastical) laws; it should be noted that the collection of the Basilika remains exponential in this regard. This Byzantine political, religious and cultural influence in the Danubio-Pontic-Carpathian area was still an indisputable fact in the 14th century, as evidenced by the frescoes of the churches in the Romanian Principalities. For example, Mircea the Elder (1386-1418), the ruler of Wallachia, and "despot of the Land of Dobrotici" (Dobrogea), was painted in the Church of Cozia Monastery (which he founded) "in the ceremonial attire of the Byzantine emperors", i.e. with "golden crown, red chlamys and thread-embroidered shoes"²⁷.

It is noteworthy that both the legislation of Emperor Justinian and that of Emperors Basil I the Macedonian and Leo VI the Wise reached the north of the Danube also due to the Vlachs (Romanians) from the South Danube, who were also involved in "... the politico-militarization realities of the Balkan area"²⁸.

The oldest known reference to date – about this involvement of the South-Danubian Vlachs – dates from 976²⁹, when the Vlach-Bulgarian state of Asanesti was established in south of the Danube under the leadership of the Vlach (Romanian) Samuel. This Vlach-Bulgarian state would transfer to the north of the Danube – through the Greek and Slavonic languages – a part of the legal Byzantine patrimony, which had

²⁵ I. Barnea, *Bizanțul și lumea carpato-balcanică (Byzantium and the Carpatho-Balkan world)*, in *Istoria românilor (History of the Romanians)*, vol. III, ed. II, Ed. Enciclopedică, București, 2010, p. 37.

²⁶ O. Drimba, *Istoria culturii și civilizației (The History of culture and civilization)*, vol. IV, Ed. Saeculum, București, 2007, p. 359.

²⁷ Ibidem.

²⁸ G. Zbucea, *Revenirea Imperiului bizantin la Dunărea de Jos (The return of the Byzantine Empire to the Lower Danube)*, in *Istoria românilor (The history of the Romanians)*, vol. III, ed. II, Ed. Enciclopedică, București, 2010, p. 324.

²⁹ Ibidem.

known different stages in its reception process in the Danubio-Pontic-Carpathian area³⁰.

The first narrative testimony about the circulation of the Basilika – in their abbreviated form – in Moldavia, belongs to Dimitrie Cantemir, who – in his work "Descriptio Moldaviae" (Description of Moldavia) (the second part, chapter 9) – drafted between 1714 and 1716 – wrote that "... Alexander the First, Lord of Moldavia ..., also took the Greek laws (leges quoque Graecorum), which were included in the Books of the Basilika; then he established as Nomocanon (Jus) that extract from those vast volumes of the Basilika that Moldavia is now using"³¹.

In his statement, Dimitrie Cantemir relied on the evidence provided by the old chronicles of the country, which accredited this historical truth; unfortunately, this truth was and still is questioned by some historians unfamiliar with the history of the old Romanian law³².

The Civil Code of Moldavia, published in Iasi in Greek (in 1816, part I, and in 1817 in full text) by the Prince of Moldavia Scarlat Calimach, also reiterated and confirmed that Alexander the Good, "... immediately after ascending the throne (in 1401 AD), ..., took the Basilika, having asked the Palaeologus emperors for it"³³. Also, in January 1817, in an Anaphora of the Public Assembly of Moldavia, Dimitrie Cantemir's testimony was reproduced in the following terms "... Prince Alexander the Good brought the emperors' Nomocanons to the land of Moldavia, which have been guarded, ..." ³⁴, i.e., applied in "illo tempore", which means "at that time".

In 1830, jurist Christian Flectenmacher – who also worked on the drafting of the Code of Calimach – stated that "... Prince Alexander ... brought from Constantinople ..." the Basilika, and "making a book of Nomocanons, ...", he interpreted it "in the language of the country ...; unfortunately, during the turmoil, this book has been lost"³⁵. It was for the first time in the history of the Romanian law when express reference was made

³⁰ N. V. Dură, *The Byzantine Nomocanons, fundamental sources of old Romanian Law*, in vol. International Conference, Proceedings "Exploration, Education and Progress in the third Millennium", vol. I, no. 3, Galati University Press, Galați, 2011, pp. 25-48.

³¹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Ed. Academiei Române, București, 1872, p. 100.

³² N. V. Dură, Mititelu C., *Istoria Dreptului românesc. Contribuții și evaluări cu conținut istorico-juridico-canonice (History of Romanian Law. Contributions and evaluations with historical-legal-canonical content)*, Ed. Universitară, București, 2014, pp. 128 et al.

³³ *Codul Calimach (Calimach code)*, ed. critică, Ed. Academiei RPR, București, 1958, p. 18.

³⁴ *Anafora a Obșteștii Adunări a Moldovei din 1817 pentru feliul proprietății în Țară din vechime (Anaphora of the Public Assembly of Moldavia from 1817 for the slicing of property in the ancient Country)*, apud T. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV, Iași, 1857, pp. 325, 331.

³⁵ *Ibidem*, vol. XIX, Iași, 1891, pp. 487-488.

to the loss of Alexander the Good's book of Nomocanons, whose main source was represented by the abbreviated text of the Basilika.

A Greek manuscript also undoubtedly attests that in Alexander the Good's times, the provisions of the Basilika circulated and applied in the Romanian Principalities: an "... abbreviated text, i.e., a Synopsis of the Basilika, used around 1400 in Moldavia and Wallachia", and that it was „found in 1868 by P.P. Hajdău in the National Library of Paris”³⁶.

Regarding the reception and enforcement of the Basilika in the Romanian Principalities, Professor Liviu Stan also mentioned that "... at least partially, if not fully, the body of the Byzantine Agrarian Laws of the 8th century, Νόμος Γεωργικός, which form the first part of "Vasile Lupu's Nomocanon", are based "... on Alexander the Good's Nomocanon ...”³⁷.

That the Basilika could have been known in the Romanian Principalities before Alexander the Good's times (1401-1432) is also confirmed by the fact that the „book of Nomocanons” – or parts of its text – had circulated in the Danubio-Pontic-Carpathian area, i.e. the geographical area of today's Romania, since the 13th century, through the Nomocanon known as "Kormciaia kniga" (Book of Rule) of monk Sava Nemanja from Mount Athos, drafted in Slavonic at the beginning of the 13th century. In his work, the monk Sava Nemanja (of Serbian origins) also compiled some Byzantine laws from Emperor Basil the Macedonian's collection of laws, printed by his son Leo the Wise, that is from the Basilika.

According to some specialized researchers, the authors of Alexander the Good's Nomocanon were able to use one of "its glorious versions", i.e., a version of the Basilika, which had been circulating "since ancient times and certainly since the times when the nomocanonical code "Kormciaia Kniga" had been drafted ...”³⁸, i.e., in the twelfth century, and which circulated in almost all southeastern Europe, including Kiev. This nomocanonical code passed from the Serbs not only to the Romanians, but also "to the Bulgarians, wherefrom the despot Jacob Sviatoslav sent it to Metropolitan Kiril of Kyiv in 1262. At the Synod in Vladimir (1274), this code was declared mandatory for the Russian Orthodox Church as well”³⁹.

³⁶ L. Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei (The Nomocanon of Alexander the Good and the old autocephaly of the Metropolitan Church of Moldova)*, in vol. Biserica și Dreptul. Studii de Drept canonic ortodox (The Church and the Law. Studies in Orthodox Canon Law), Ed. Andreană, Sibiu, 2012, p. 239.

³⁷ Ibidem, p. 242.

³⁸ Ibidem.

³⁹ I. N. Floca, *Drept canonic ortodox... (Orthodox canon law)*, vol. I, p. 116.

The Slavic nomocanon, *Kormciaia Kniga*, also included Byzantine legislation, such as parts of the "Eclogue"⁴⁰ of Byzantine Emperors Leo III and Constantine V, published in 726 in the "Epanagoge"⁴¹, a collection of Byzantine laws promulgated in 886, and from the *Basilika*.

Therefore, through Sava Nemanja's Collection (12th century), extracts from three Collections of Byzantine laws – i.e., *Ecloga*, *Epanagoga* and *Basilika* – could also circulate in the Romanian Principalities.

The *Basilika* – be it abbreviated – could reach the Romanian Principalities (Wallachia and Bogdania/ Moldavia) also through the Alphabetical Syntagm of Matei Vlatares. This monk from Thessalonica – a theologian, jurist and canonist by profession – published in 1335 a "Systematic Nomocanon, where the canons and state laws on various matters of church law are grouped into 24 chapters designated by the 24 letters of the Greek alphabet"⁴².

This Nomocanon, a mixed collection of Byzantine state and ecclesiastical legislation, was translated into Slavonic between 1345 and 1348 in Serbia ruled by Stefan Dusan; thus, Matei Vlatares's "Alphabetical Syntagm" also circulated in Slavonic, as manuscript copies, "... in all the countries under Byzantine influence: Bulgaria, the Romanian Principalities, Russia, Armenia and Georgia"⁴³.

The collections of Byzantine legislation, such as the *Basilika* and those with canonical or mixed content, i.e., the Nomocanons, originated both from Mount Athos, facilitated by the Iviron Monastery, as well as from the Slavic area, especially from Kyiv, and circulated in the geographical area of the Caucasus, especially in Georgia.

In Georgia, the nomocanon "*Kormciaia*" drafted by Sava Nemanja, was known since Empress Tamar's times, who after the death of her uncle, King George III (1156-1184), ascended the throne of the Kingdom of Georgia, and contributed to the affirmation and brilliance of Georgia's culture, including the theological and legal one.

According to some testimonies of Georgian history, after 24 years of rule, i.e., "about the year 1210"⁴⁴, Empress Tamar cast her monastic vows. The same historical sources recount that, following the urging of some dignitaries of the Imperial Court, she married a "Russian"⁴⁵. However, this also triggers the belief that this alliance of political

⁴⁰ Vezi, *A Manual of Roman Law, the Ecloga published by the Emperors Leon III and Constantine V of Isauria at Constantinople A.D. 726*, ed. E. Freshfield, Cambridge, 1926.

⁴¹ S. Troianos, *Izvoarele Dreptului bizantin (Sources of Byzantine Law)*, Atena, 1986, pp. 100-103.

⁴² I. N. Floca, *Drept canonic ortodox... (Orthodox canon law)*, vol. I, p. 121.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ *A History of Georgia*, ed. R. Metreveli, Artanuji Publishing, Tbilisi, 2014, p. 306, n. 3.

⁴⁵ Ibidem, p. 289.

nature between the two imperial courts also facilitated the circulation of collections of legislation with canonical and civil content, drafted and published in Byzantium, which were also received at the Kievan Russian court.

A canonical collection entitled „Nomocanon”, received by the Kievan Russians, was also drafted by Saint Methodius (9th century), bishop of the Moravians, who later became an Apostle of the Slavs⁴⁶. In order to draft his canonical collection, its author, Saint Methodius, used an official canonical collection of the Roman Church, which, at that time, was known as the collection "Dionysiana", written by St. Dionysius Exiguus († 545)⁴⁷, the father of the canon law of the West Church, in Rome (the last version appeared in 523).

It is therefore not excluded that, through Saint Methodius's Nomocanon (9th century), the Church of Georgia also received the canonical collection compiled by our forefather Dionysius Exiguus.

Along with such canonical collections, there circulated in Georgia – "in (Slavonic) translations, in manuscripts"⁴⁸ – several nomocanonical collections in the Greek language, which had also circulated in the southeastern Europe since the times of Patriarch Photius of Constantinople (the 9th century).

At the end of the 13th century, the first part of the nomocanon entitled "The Book of Law for All Human Sins"⁴⁹ was issued in Georgia; it was also known as the Law of Beka and Agbuga, and it "contains the first 65 laws/ canons"⁵⁰. About the second part of

⁴⁶ From the Apostolic Letter *Egregiae Virtutis* (December 31, 1980), the two brothers from Thessalonica, Saints Cyril and Methodius, were proclaimed by Pope John Paul II "co-patrons of Europe." In the same year, 1980, the beginning of "... a joyful and promising theological dialogue between the Catholic Church and the Orthodox Churches on the island of Patmos" (John Paul II, Enciclica *Slavorum Apostoli*, of June 2, 1985) was declared., in *Enciclice*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, București, 2008, pp. 154-155).

⁴⁷ See, N. V. Dură, *Un daco-roman, Dionisie Exiguul, părintele dreptului bisericesc apusean (A Daco-Roman, Dionysius Exiguus, the father of Western church law)*, in *Studii Teologice* (Theological Studies), XLIII (1991), no. 5-6, pp. 84-90; N. V. Dură, *Denis Exiguus (Le Petit) (465-545). Précisions et correctifs concernant sa vie et son oeuvre*, în *Revista Española de Derecho Canonico*, L (1993), pp. 279-290; N. V. Dură, *Străromânul Dionisie Exiguul și opera sa canonică. O evaluare canonică a contribuției sale la dezvoltarea Dreptului bisericesc (The ancient Roman Dionysius Exiguus and his canonical work. A canonical assessment of his contribution to the development of church law)*, in *Ortodoxia* (Orthodoxy), XLI (1989), no. 4, pp. 37-61.

⁴⁸ I. N. Flocă, *Drept canonic ortodox... (Orthodox canon law)*, vol. I, p. 115.

⁴⁹ J. Kshutashvili, *Nomocanoanele georgiene – izvoarele de drept canonic georgian (Georgian nomocanons - sources of Georgian canon law)*, in *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei* (Saint Andrew the Apostle Journal of Theology), no. 1 / 2008, p. 234.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 235.

this nomocanon, entitled "Agbuga's Law"⁵¹, and which contains "33 laws/ canons", it was stated that it was drafted "between 1381 and 1386"⁵².

However, the content of this nomocanon proves that its authors used the Basilika as a documentary source, which had been circulating in the Orthodox Christian world since the 10th-11th centuries, in the form of Synopses, i.e., the abbreviated text of the monumental collection of Byzantine legislation; moreover, the circulation of the Basilika also led to the appearance of some compendiums of their texts, such as the Synopses used by the Rulers of the Romanian Principalities.

That the Basilika circulated in Georgia is also attested by a Georgian nomocanon, suggestively titled – in line with the mentality of the time – "The Book of Law for Every Man's Sin." In this nomocanon, there are also elements of criminal law (laws on homicides, bodily harm, crimes related to robberies, thefts, abduction of women, etc.), civil law (laws on property rights, right to inheritance, etc.) and matrimonial law (marriage, divorce, etc.)⁵³. However, these laws also found their source in the Basilika, which proves that they were known – even as synopses – not only in the geographical area of Southeast Europe, but also in the Caucasus.

Another Byzantine nomocanon that enjoyed wide circulation throughout the Orthodox Christian world was the "Alphabetical Syntagm of Matthew Vlastares", drafted in Greek in 1335, and which had as its first-hand source the collection of the Basilika.

Therefore, this explains the fact that many of the laws in the collections of legislations in the countries from that vast geographical area – including Georgia – were based on the Basilika, through several Nomocanons, such as the St. Sava Nemanija's Nomocanon and the Nomocanon drawn up by Matthew Vlastares, which was also translated into Slavonic, in 1348, at the Holy Mount Athos, where Saint Sava Nemanija's "Kormciaia was also drafted"⁵⁴.

The presence of Matei Vlastares's Nomocanon in the Romanian Principalities is also attested by the numerous manuscripts written or copied in both Greek and Slavonic languages. For example, a copy of the Greek manuscript of the Alphabetical Syntagm from 1342, i.e., only seven years after its appearance, also circulated in the Roma-

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem, p. 236-287.

⁵⁴ I. N. Floca, *Drept canonic ortodox... (Orthodox canon law)*, vol. I, p. 115.

nian Principalities. This manuscript – which was registered in the Synodal Library of the Romanian Orthodox Church (no. 149) – also contains a Latin-Greek Glossary⁵⁵.

This Glossary – whereby the jurists of the Country gave testimony about the Latinity of the Romanian language – does not exist in Matei Vlastares's original work from 1335. Of course, this reality can be also invoked as a peremptory testimony regarding the circulation of this Nomocanon, in the Romanian Principalities, almost a century before the publication of Alexander the Good's Nomocanon.

Having in view that in order to write his Nomocanon, Matthew Vlastares used primarily the Basilika, from which he compiled the text of several Byzantine laws, we can conclude that Alexander the Good was able to receive texts from the monumental collection of Byzantine emperors (Basil I the Macedonian and Leo VI the Wise) also by means of the Nomocanon published in Thessalonica in 1335, i.e., Matthew Vlastares's Alphabetical Syntagm.

Unquestionably, this could have helped Alexander the Good and his jurists to compile a Nomocanon appropriate to the needs and realities of their times, which entailed the use of two fundamental sources, both the fragments preserved from the Basilika and the text transmitted through Matei Vlastares's Alphabetical Syntagm.

These two facts remain therefore a certain testimony that – through the Basilika – transmitted through the two channels (fragments of several Greek manuscripts and compilations from the Alphabetical Syntagma of Matthew Vlastares), the great Romanian legislator, Prince Alexander the Good, received and applied the provisions of the laws from the Basilika.

This statement is also supported by the fact that a Greek Manuscript of the Alphabetical Syntagma, i.e., Matthew Vlastares's Nomocanon, circulated and was used in Moldavia "in the first half of the 15th century, or between 1400 and 1450"⁵⁶, i.e. exactly in Alexander the Good's times. This Greek manuscript of the Alphabetical Syntagm was discovered in 1885 in the Metropolitan Library of Iasi by the historian, canonist scholar and academician Constantin Erbiceanu († 1913).

The jurists from Alexander the Good's times were also acquainted with the Basilika through Constantin Armenopulos's collection⁵⁷ (1320-1385). In the six books of

⁵⁵ Ibidem, p. 122.

⁵⁶ C. Erbiceanu, *Manuscrite vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei (Old manuscripts in the library of the Holy Metropolitan Church of Moldavia)*, in *Revista Teologică (Theological Review)*, III, 2, 1885, pp. 15-16.

⁵⁷ C.G. Pitsakis, *Un demi-siècle d'études sur Constantin Harménopoulos: un bilan*, in *Byzantine Law. Proceedings of the International Symposium of Jurists*, ed. C. Papastathis, Thessaloniki, 2001, p. 134-164.

his Nomocanon, published in 1345, known as Hexabiblos⁵⁸, "... an abbreviation from all Byzantine codes has been preserved"⁵⁹, including from the Basilika. In fact, Constantin Armenopulos, the author of this Nomocanon, observed "the division of the matter from the Basilika, so that the six books of the Hexabiblos appear as a summary of the 60 books of the Basilika"⁶⁰.

In his compilation, "Ἑξαβιβλος" (Hexabiblos)⁶¹, - which includes elements of civil and criminal law – C. Armenopulos used not only sources of Byzantine law, namely the legislation of Emperor Basil the Macedonian, the Basilika, Novellas of various Byzantine emperors, etc., but also those provided by the legislation of the last Roman emperor, namely Justinian.

The official reception of the Basilika in the Romanian Principalities took place at the beginning of the 15th century, as confirmed by some written testimonies. For example, "... one of the most valuable historical testimonies that strengthens the belief that Alexander the Good's Nomocanon really existed is provided by a note from Metropolitan Dosoftei"⁶².

The great Romanian hierarch and scholar, Dosoftei, wrote in a Greek language book, in 1650, that "Prince Alexander" was the one who "... brought the nomocanon of Faith from Țarigrad"⁶³.

That the Nomocanons have been called "Holy", "Holy Nomocanon", "Holy Nomocanons", or "Nomocanons of Faith", "can be noticed by anyone who reads our documents and our old rules, as well as the Slavic rules and the collections of Byzantine laws"⁶⁴.

Alexander the Good's Nomocanon also served as documentary material for Vasile Lupu's Nomocanon (*Cartea românească de învățătură (Romanian Book of Learning)*, Iasi 1646), as stated by Dimitrie Cantemir in his work "Descriptio Moldaviae"⁶⁵. Cantemir recounts that the Ruler of Moldavia, i.e., Vasile Lupu, "... asked well-approved and knowledgeable people in the legal field to gather all the written and unwritten

⁵⁸ E. Heimbach, *Constanin Harmenopuli Manuale legume sive Hexabiblos, cum appendicibus et legibus agrariis*, Lipsiae, 1851.

⁵⁹ I. N. Floca, *Drept canonic ortodox...(Orthodox canonical law)*, vol. I, p. 104.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ P. Collinet, *Byzantine Legislation from the Death of Justinian (565) to 1453*, in *The Cambridge Medieval History*, ed. J. R. Tanner et. al. Vol. IV, 1923, Cambridge, pp. 722-723.

⁶² L. Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun ... (The Nomocanon Alexander the Good)*, pp. 242-243.

⁶³ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688 (The history of the religious literature of the Romanians until 1688)*, București, Atelierele Grafice I.V. Socecu, 1904, p. 198.

⁶⁴ L. Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun ... (The Nomocanon of Alexander the Good)*, p. 243.

⁶⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei (Description of Moldavia)*, Ed. Librăriei SOCEC, București, 1909.

Laws of the country, compiling them in a special book of Laws, which to this day represents for the judges of Moldavia the thread of justice whereupon they would judge righteously”⁶⁶.

The statement of scholar Dimitrie Cantemir – who enjoyed a well-deserved international academic recognition – shows that Prince Vasile Lupu asked the country's jurists to compile a collection of laws based on material provided by both written and unwritten (customary) law, in order to be used by the courts of those times. This testimony also proves that until the Basilika or its Synopsis – requested by Alexander the Good to the Byzantine basileus of his times – the Romanian Principalities already had a written and a customary law.

The same fact is confirmed by Prince Scralat Calimach in the Charter promulgating the Civil Code, in 1817, in the following terms: “as soon as he ascended the throne, (i.e., Alexander the Good), aware of its importance, he took the Basilika, demanding it from the Palaeologus autocrats; ... and extracting from it as many laws as he thought fit and proper for those times, and translating them into the language of the country, he compiled a book of laws ...”. Then, Calimach adds that Vasile Lupu, the Ruler of Moldavia, “extracted laws from the same Basilika as from a spring, as shown in the title (in Vasile Lupu's Nomocanon, 1646 AD), and added them to those of Alexander (i.e., the Good), and printed his Book of Laws, which included several criminal and plowing laws, being helped by a person called Eustratie, who was a great chancellor ... Then, the Book of Laws of Alexander the Good disappeared completely, as one that did not get to be printed”⁶⁷.

Finally, in the same Foreword by Prince Scarlat Calimach, published as a “Princely Charter”, it was stated that both the Basilika and the Novels of Emperors Justinian (527-565) and Leo VI the Wise (886-912) remained “in force” in the Romanian Principalities even “after that”⁶⁸, i.e., after 1646.

Scarlat Calimach's Charter reveals the following facts: a) at the request of Alexander the Good, the ruler of Moldavia, the Byzantine basileus provided him with the Greek text of the Basilika, most likely in the form of a Synopsis, wherefrom the Romanian jurists processed only the chapters that the country needed at that time; b) the text received and processed gave rise to a “book of laws”, which is known to have circulated as a Synopsis of the Basilika; c) for the Nomocanon printed in Iași in 1646, Eustratie Logofătul, the jurist of Prince Vasile Lupu, also used the same Synopsis of the Basilika,

⁶⁶ Ibidem, pp. 184-185.

⁶⁷ *Codul Calimach (Calimach Code)*, ed. crt., Ed. Academiei RPR, București, 1958, pp. 46-47.

⁶⁸ Ibidem, p. 47.

which was not printed in its original form; d) by incorporating this Synopsis in Vasile Lupu's Nomocanon, it is revealed that the Basilika had been used since Alexander the Good's times; e) through the Nomocanons of the Country, and especially through those printed in Romanian in the 17th century⁶⁹, both the Basilika and the Novels of Emperors Justinian and Leo VI the Wise, continued to be in force in the legislation of the Romanian Principalities until 1865, when Alexandru Ioan Cuza, Prince of the Romanian Principalities, implemented the process of modernizing the Romanian law by adopting the French legal system, which culminated in the publication of the Napoleonic Civil Code, and which remained in force until the drafting and publication of the current Civil Code in 2011.

The brief hermeneutic analysis and critical assessment of some documentary evidence, corroborated with the statements and opinions of some historians of old Romanian Law, Byzantinologists, canonists, lawyers, etc., reveal that the reception of the Byzantine Law in the Romanian Principalities was an obvious reality in Alexander the Good's times. He incorporated into his Nomocanon several texts from the monumental Collection of Byzantine Legislation known as the Basilika, either through one of its copies received from Emperor Manuel II the Palaeologus (1391-1425) or from his son, John VIII the Palaeologus (1425-1448), or through one of the "Synopses", i.e., abbreviated compilations of the 60 books of the Basilika.

These Synopses circulated both in Greek and Slavonic translations not only in the Southeast European area, but also in the Caucasus, wherefrom Georgia and its Apostolic Church remain exponential also in terms of the reception of the Byzantine culture, including the one with legal content.

The assessment of the various research sources showed that the Basilika was also included in the Nomocanons of the Romanian Principalities – including Alexander the Good's Nomocanon – "either based on abbreviated editions or synopses of this code, or from the original text, in different collections of Byzantine law"⁷⁰, such as Saint Sava's Kormciaia, Matei Vlastares's Syntagm, Armenopulos's Hexabiblos, etc.

⁶⁹ N. V. Dură, *350 de ani de la tipărirea Pravilei de la Govora. Contribuții privind identificarea izvoarelor sale (350 years since the printing of the Govora Rule. Contributions regarding the identification of its sources)*, in *Altarul Banatului (The altar of Banat)*, I (1990), no. 3-4, pp. 58-79; C. Mititelu, *The Nomocanons (Pravilele) Printed in the Romanian Countries, in the Seventeenth Century, and Their Provisions of Criminal Law*, în *Religion*, no. 3, 2014, pp. 41-57; C. Mititelu, *Vechi instituții europene prevăzute de legislația nomocanonică din secolul al XVII-lea (Pravila de la Iași și Pravila de la Târgoviște)* (Old European institutions provided by the nomocanonical legislation from the 17th century (The Nomocanon from Iasi and the Nomocanon from Targoviste)), Ed. Universitară, București, 2014.

⁷⁰ L. Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun ... (The Nomocanon of Alexander the Good)*, p. 254.

However, the specialized legal literature lost sight of this aspect, which led some of its representatives to erroneously state that the Basilika was not employed in the twelfth century in Byzantium and in the Romanian Principalities⁷¹, although there is peremptory evidence that this collection of Byzantine legislation was known and used in the 12th and 13th centuries also in other geographical areas, both in Southeast Europe and in the Caucasus (the case of Georgia).

This paper shows that the laws of the Basilika were not only known, but also applied in the Romanian Principalities, as well as in other states and the Orthodox Churches of that time, including Georgia. The reception and application of the provisions of the laws from the Basilika was done not so much through the original text – i.e., copies of Greek writing – but rather through their Synopsis, written in Greek and Slavonic, and through some nomocanons, in which there are texts from the Collection of Legislations of Emperor Basil the Macedonian, id est Basilika, as is the case with Saint Sava Nemanija's Kormciaia, Matei Vlastares's Alphabetical Syntagm, Constantin Armenopulos's Hexabiblos, etc.

Therefore, we can conclude that the Nomocanon compiled by Prince Alexander the Good's jurists could have been mainly based on the Basilika (both the Greek copy, offered to this Prince by the Byzantine Basileus, and on some Synopses, i.e. abbreviations of the monumental Legislative Collections of the Byzantine Emperor Basil I the Macedonian, which circulated in the Romanian Principalities in both Greek and Slavonic (translations). Excerpts from these Synopses of the Basilika are also found in the Nomocanons from the 13th-14th centuries, mentioned in the above lines, which enjoyed a wide circulation in the Orthodox countries of that time, including in the Romanian Principalities and Georgia.

⁷¹ S. Marinescu, *Problema existenței Pravilei lui Alexandru cel Bun (The issue of the existence of Alexander the Good's Nomocanon)*, in Transilvania (Transylvania), no. 7-8, 1942, pp. 584-585.

CERTAIN COMPARATIVE LAW ASPECTS OF CITIZENSHIP LEGISLATION IN THE BLACK SEA STATES

Abstract: *The terms citizen and citizenship have their origins in the dawn of political civilization, when, as a result of changes in the way humanity was organized and functioned, the idea of belonging to a certain community was born, which implies not only the establishment of rules, but also their definition. The concept of citizen, in the sense of an inhabitant of the city with rights and obligations, appears in the city-states of Ancient Greece from the middle of the first millennium before Christ, where the early forms of direct participatory democracy are also manifested. The historical evolution will record the enrichment with new valences of the terms subject to attention, generating specific norms and rules, found today including in constitutional laws.*

This paper is a comparative study of the laws of several states in the Black Sea region, in order to analyze how citizenship is acquired or lost in different legal systems, which have different traditions. In our analysis, the word nation, when it means state, has been translated as state, and nationality, when it means citizenship, has been translated as citizenship, leaving the phrases nation and nationality of foreign words for the meanings of people and ethnicity.

Key words: *the Constitutional Court, written legislation, the status of citizen*

* * *

Introduction

From a theoretical point of view, the concept of citizenship belongs to constitutional law, expressly defining the legal link between the individual, holder of rights and obligations, and the state, represented by institutions and social-legal regulatory norms.

In order to be regarded as a citizen under national law, a person must automatically be considered a citizen under the conditions for the granting of citizenship laid down in the laws of that state or have been granted citizenship by a decision of the competent authorities. Most people are considered citizens under the national law of only one state – usually based on the law of the state of birth (*ius soli*) or the law of the

¹ PhD Lect., “Titu Maiorescu” University of Bucharest

state of citizenship of the parents at the time of the person's birth (*jus sanguinis*). When an administrative procedure allows for some discretion in the granting of citizenship, applicants for citizenship may be considered citizens only after their application has been submitted and approved and citizenship has been granted according to law. Persons whom the law defines as eligible to apply for citizenship, but whose application is rejected, are not citizens under the national law of that state. A person can also lose their citizenship in a number of ways, including when a country ceases to exist or adopts nationality laws that discriminate against certain groups.

Turkey

The law that regulates the methods of obtaining and losing Turkish citizenship is Law no. 590/2009 (Türk Vatandaşlığı Kanunu No. 5901/2009). According to this normative act, Turkish citizenship can be obtained both at birth and later, upon request.

According to this normative act, a Turkish citizen by birth is: the child born to a Turkish mother or to a Turkish father within the marriage unit, either in Turkey or abroad. A child born to a Turkish mother and a foreign father out of wedlock is also a Turkish citizen. A child born to a Turkish father and a foreign mother out of wedlock acquires Turkish citizenship if the principles and procedures ensuring descent are met. A child born in Turkey, who does not acquire the citizenship of any state by birth, through his/her foreign mother or father, is a Turkish citizen from the moment of birth. A child found in Turkey is considered born in Turkey, unless proven otherwise. A minor child adopted by a Turkish citizen may acquire Turkish citizenship from the date of adoption, provided that he/she does not pose a risk to national security and public order.

Turkish citizenship can be acquired upon request, by a foreigner, if he/she meets a number of conditions, among which: he/she is of age and has the capacity to exercise either according to his/her own citizenship or, if he/she is stateless, according to Turkish law; to have good moral conduct; to be resident in Turkey without interruption for 5, prior to the date of his/her application; to be able to speak Turkish at a sufficient level to be able to integrate into society; to prove that he/she wants to settle in Turkey; to have an income to support himself/herself and, if applicable, his/her family or dependents.

Turkish citizenship is not automatically acquired by marrying a Turkish citizen. Foreigners who have been married to a Turkish citizen for at least three years can apply for Turkish citizenship, if they live in the marital union and have not committed acts incompatible with the marital union. The death of the spouse, who is a Turkish citizen, after the application has been submitted, does not affect the procedure for obtaining citizenship. In case of declaration of nullity of marriage, foreigners who have acquired

Turkish citizenship through marriage retain their Turkish citizenship, provided that they have concluded the marriage in good faith.

Likewise, foreigners who have invested in the industrial field or leased or who are considered to bring scientific, technological, economic, social, sports, cultural or artistic benefits to Turkish society in the future, as well as persons who are required to obtain citizenship Turkish nationality or immigrants, as long as they do not pose a danger to the public order and national security of Turkey, may be proposed for Turkish citizenship.

Turkish citizenship may be reacquired by those who have renounced it, regardless of the period of residence in Turkey, provided that the applicants do not pose a danger to national security. Children who have lost their Turkish citizenship due to their parents can regain Turkish citizenship by using the right of choice, if they apply within three years from the date of reaching the age of majority.

A Turkish citizen can renounce Turkish citizenship, provided he/she meets the following conditions: he/she is 18 years of age and of legal capacity, he/she has acquired the citizenship of a foreign state, he/she is not facing criminal charges or he/she does not have to join military service, and he/she is free of any financial and criminal restrictions. Persons who apply to renounce Turkish citizenship in order to acquire the citizenship of a foreign state and who are approved for this application are issued a document of renunciation of Turkish citizenship by the government. The deed of renunciation is valid for a period of two years from the date of the decision. Renunciation of citizenship by a person in a marriage will not affect the situation of the spouse. If the parents agree for the minor to lose his/her Turkish citizenship, he/she will lose his/her citizenship. If the parent who still holds Turkish citizenship does not give his/her consent for the renunciation of the Turkish citizenship of the child, the court is called to decide. If the child loses his/her Turkish citizenship and cannot obtain another citizenship, all the above aspects become null and void.

The decision to acquire Turkish citizenship is annulled by the decision-making authority, if the person in question acquired the citizenship by fraud or by hiding some essential aspects that were the basis of the acquisition of the citizenship.

Proof of Turkish citizenship is not subject to any form. Official identity records and documents (civil status documents, identity card, passport, etc.) constitute presumptive evidence for the Turkish citizenship of the person concerned, until proven otherwise. If there is any doubt as to whether a person is a Turkish citizen, the matter will be referred to the government, which can clarify the legal status of that person.

As regards persons who have acquired the citizenship of a foreign state, a note is entered in their records at the civil status office showing that they hold multiple citizenships.

Russian Federation

The law regulating the methods of obtaining and losing Russian citizenship is the Federal Law on the Citizenship of the Russian Federation no. 62-FZ of 31.05.2002 (Федеральный закон о гражданстве Российской Федерации от 31.05.2002 N 62-ФЗ). For the Russian Federation, the notion of citizenship is not synonymous with that of nationality, as there are differences, including from a linguistic point of view, between citizens of Russia, called *Rossiyanе*, and ethnic Russians, called *Russkie*. Therefore, the notion of nationality is associated with the ethnicity of the individual, with belonging to a nation, to a cultural, linguistic and historical community, an aspect recognized even in the fundamental law - everyone must have the right to determine and indicate their nationality and no one must to be forced to determine and indicate his/her nationality.

The Russian Constitution states, as a matter of principle, that citizenship of the Russian Federation must be one and equal, regardless of where it is acquired, and that it must be acquired and lost according to federal law. A citizen cannot be deprived of his citizenship or the right to change it.

Citizenship by birth is obtained on the basis of the *ius sanguinis* principle and, in some exceptions, on the *ius soli* principle. Russian citizenship is granted to the newborn child, if one of the parents has Russian citizenship. Obtaining Russian citizenship by birth is also applicable if, on the date of birth, one of the parents has Russian citizenship and the other parent is stateless. A child can obtain Russian citizenship by birth and on the basis of a mixture of *ius sanguinis and ius soli*, if one of the parents has Russian citizenship and the other has a foreign citizenship, provided that the minor was born on Russian territory, and if he/she was not born within the borders of Russia, he/she becomes stateless.

Citizenship through naturalization is possible if the foreign citizen meets a number of conditions, namely if: he/she has lived on the territory of the Russian Federation since the day he/she obtained a residence permit until the day of submitting the application, for a continuous period of 5 years; he/she has a legal source of income; he/she must renounce the former citizenship; he/she know the Russian language. The general term of stay of 5 years can be reduced to 1 year, in the event that the applicant has outstanding achievements in the fields of science, technology or culture or has received asylum or is a refugee on the territory of the Russian Federation.

Renunciation from Russian citizenship can be done voluntarily, in accordance with art. 19 of the framework law, both by a person who resides on the territory of the

Russian Federation, and by a non-resident, in the second case the procedure is a simplified one.

The Russian Federation has several bilateral and multilateral treaties with a number of states of the former USSR (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Belarus), according to which, in principle, citizens who come from these states and obtain the right of permanent residence in Russia, have the right to obtain Russian citizenship, through a simplified procedure, if they are former citizens or were born on the territory of the USSR before 21.12.1991 or have relatives who are citizens or permanent residents of the Russian Federation.

There are differences between the ordinary and the simplified procedure, in the sense that in the ordinary procedure, the decision to grant Russian citizenship belongs to the President of the Russian Federation, and in the simplified procedure, the decision belongs to the Heads of the Federal Migration Services of the Subjects of the Russian Federation.

Ukraine

According to Article 4 of the Constitution, on the territory of Ukraine, a citizen can have only one citizenship, however, this does not explicitly deny dual citizenship. According to the Law of Ukrainian Citizenship, the voluntary acquisition by a citizen of Ukraine of the citizenship of another state constitutes a reason for the loss of Ukrainian citizenship. This provision greatly affects the Romanian community in Northern Bucovina, in the process of reacquiring Romanian citizenship.

Ukrainian citizenship can be obtained in 3 ways: by bloodline, by registration or by naturalization. By bloodline, Ukrainian citizenship is obtained by: a child born to a Ukrainian citizen or born abroad to stateless parents, but with legal residence in Ukraine and who did not acquire any other citizenship at birth, or born in Ukraine to foreign parents, but with legal residence in Ukraine and did not acquire the citizenship of either parent or born in Ukraine with at least one refugee parent, in accordance with Ukrainian legislation, and who did not acquire the citizenship of either parent or only the nationality of the parent holding refugee status or, in lastly, born in Ukraine of unknown parents. By registration: the child adopted by Ukrainian citizens or stateless persons who have at least one Ukrainian parent or grandparent who had Ukrainian citizenship at birth. By naturalization: the foreign citizen who has lived in Ukraine for at least five years and knows the Ukrainian language and Constitution and who voluntarily renounces any foreign citizenship he/she may hold.

Ukrainian citizenship may be voluntarily lost through express renunciation by Ukrainian citizens who have established permanent residence in a foreign country and have acquired foreign citizenship or received confirmation that they will acquire fo-

reign citizenship after renunciation Ukrainian citizenship. The procedure stipulates that the renunciation takes place in the presence of a Ukrainian consular official, from a diplomatic mission, where it is necessary to submit the proof of acquisition or the promise of acquisition of a foreign citizenship.

Revocation of Ukrainian citizenship occurs when a Ukrainian citizen voluntarily acquires foreign citizenship or enters the military or government service of a foreign power. The Law on Public Service explicitly prohibits the employment of Ukrainians holding another nationality. If a Ukrainian civil servant receives the passport of another country, this fact entails immediate dismissal.

Bulgaria

The law that establishes the conditions for obtaining, losing and restoring Bulgarian citizenship is the Bulgarian Citizenship Law in force from 20.02.1999. Any citizen who has at least one Bulgarian parent or is recognized by a Bulgarian citizen or whose parentage is established by a court decision is a Bulgarian citizen by origin.

Bulgarian citizenship can be granted, upon request, to the person who cumulatively meets the following conditions: 1. is of age; has a long-term permanent residence permit of at least 5 years in the Republic of Bulgaria; was not convicted of an intentional crime (except for the situation in which rehabilitation took place) and no criminal proceedings were initiated against him/her; obtains income that allows him/her to support himself/herself in the Republic of Bulgaria; speaks Bulgarian; has renounced his/her previous citizenship or will renounce it at the time of acquiring Bulgarian citizenship (exceptions are spouses of Bulgarian citizens, citizens of an EU or EEA member state or citizens of countries with which the Republic of Bulgaria has concluded agreements establishing reciprocity).

A person who is not a Bulgarian citizen can acquire Bulgarian citizenship, if the Republic of Bulgaria has an interest in his/her naturalization or if the person has special merits towards the Republic of Bulgaria in the social and economic sphere, in the field of science, technology, culture or sports.

A Bulgarian citizen permanently residing abroad may request the renunciation of Bulgarian citizenship if he/she has acquired foreign citizenship or if there is evidence of an open procedure for acquiring foreign citizenship. Likewise, a person who has acquired Bulgarian citizenship through naturalization can be deprived of it if he/she has been convicted of a serious crime against the republic, provided he/she is abroad and does not remain stateless.

Bulgarian citizenship can be regained by a person who has lost it, at his/her request, if: he/she has not been convicted by a final sentence for a crime, in the state where he/she lives or in the Republic of Bulgaria, and he/she does not pose a threat to

public order, public morality, public health or national security and has a residence permit for at least 3 years in the Republic of Bulgaria.

Acquisition or loss of Bulgarian citizenship is carried out by a decree of the President of the Republic of Bulgaria. The decree enters into force on the day of its issuance. After receiving the decree, the Ministry of Justice issues a certificate and notifies the town halls where the person's birth certificate is located - for entering changes in citizenship in the civil status register, the town halls where the person's permanent address is located - for entering changes in the population register and the Ministry of Interior and Ministry of Foreign Affairs - for the release or confiscation of Bulgarian personal documents.

Conclusions

Each individual state has, as a component of sovereignty, the right to impose its own rules to open the doors to new citizens. From the analysis of the citizenship legislation of several states in the Black Sea region, we can clearly see that there are a number of common conditions in the matter of obtaining and losing citizenship. As an example, regarding the acquisition of citizenship, we meet the same conditions as staying in the territory of the respective state (with different facilities depending on the applicant's studies, his/her age or state of health or marital status), the condition of the existence of lawful income or the condition of the asset behavior. This comparative study is an extremely useful tool to see what can be improved in the Romanian and Georgian legislation, in order to formulate some proposals for *lex ferenda*.

References:

1. Federal Law on the Citizenship of the Russian Federation no. 62-FZ of 31.05.2002 (Федеральный закон о гражданстве Российской Федерации от 31.05.2002 N 62-ФЗ) *apud* <http://www.consultant.ru>;
2. Law of Ukrainian Citizenship No. 2235-III of 18.01.2001 (Закон України про громадянство України) *apud* <https://zakon.rada.gov.ua>;
3. Law for the Bulgarian Citizenship of 20.02.1999, last amended February 2013 (Закон за българското гражданство) *apud* <https://justice.government.bg>;
4. Turkish citizenship Law no. 590/2009 (Türk Vatandaşlığı Kanunu No. 5901/2009) *apud* <https://data.globalcit.eu>.

THE SOURCES OF WRITTEN LAW, CONCERNING THE CHURCH IN WALLACHNIA, IN THE PHANARIOT ERA

Abstract: *The appointment of foreign rulers to the throne of Wallachia has caused a distinct historical episode in the past of the Romanians of this ancient Romanian province. The specificity of this period is not only given by the aspects concerning the materialization of the interests of the Ottoman Empire and its influence in the political and social life of Wallachia and its immediate surroundings, a subject that, at least historically, has generated extensive research and statements. The presence of the Phanariot rulers in Wallachia is also notable for the fact that it led to a series of specific reforms in various fields. One of these areas is certainly the legislative field.*

From the sources that were the basis of the legislative monuments elaborated and adopted/applied during the Phanariot era, we were able to see to what extent canonical legislation, nomocanonical legislation and state legislation influenced the Phanariot legislation of the 17th century, which, in a way, laid the foundations for the beginnings of the modernisation of Romanian law.

Key words: *legislation, the Phanariot era, Wallachia, Church, canons, nomocanons, customary law*

* * *

Introduction

In the history of Romanian law, and also in the past of Romanian ecclesiastical law, the period between the 18th century and the beginning of the 19th century is known as the Phanariot era or the period of the Phanariot regime. The title derives from the origin of the rulers of Wallachia and Moldavia during this period. They were originally from the district of Phanar², Constantinople.

¹ PhD., Ovidius University of Constanța

² About Phanar (greek φανάριον - source of light, lighthouse, lantern) it is known that after the conquest of Constantinople in 1453, it was the place where many Greeks who lived in the Byzantine capital at the time gathered. This 'Greekisation' of Phanar was probably also encouraged by the fact that this region of Constantinople was the seat of the Ecumenical Patriarchate (some historians

Specifically, in Moldavia, the Phanariot regime began in November 1711, with the installation as ruler of the dragoman³ Nicolae Mavrocordat (3 May 1680 - 14 September 1730). In Wallachia, the moment of the establishment of Phanariot rule was in January 1716, when the Ottoman Empire appointed the same Nicolae Mavrocordat, transferred from the throne of Moldavia, to the throne of Wallachia.

At first glance, there are relatively different approaches and opinions in the literature on Phanariotic era or "turkocracy". A good number of scholars have criticised the Phanariot century⁴, identifying it with "a long and sad century"⁵ of economic

consider that the very name Phanar is a super-name of the Ecumenical Patriarchate which, like a lighthouse, attracted the Greek population and preserved the Greek tradition untouched). Over time, the prestige of the Phanariots increased in the eyes of Ottoman officials, which is why many Greeks from Phanar were appointed by the Sultan to important administrative-political positions. The Romanian historian Nicolae Iorga defines the term "Phanariot" as a former official of the Ottoman Empire "who was promoted to the reign as if he were part of the dignities of the Kingdom". Nicolae IORGA, "Știri despre Axinte Uricariul", in Romanian Academy, *Memoirs of the Historical Section*, series III, tom XVI, Bucharest, 1934-1935, p. 25.

³ Most of the Phanariot rulers appointed by the Ottoman Empire to the throne of Moldavia or of Wallachia had held important positions in the Sultan's administrative apparatus. Most of these were *dragomans* or *tercüman*, officials (usually of Greek origin) who were responsible for maintaining the international diplomatic relations that existed at the time between the Ottoman Empire and other states. „A number of phanariots rose to the highest positions in the Ottoman civil service, the first being Panayotis Nikousios who was Grand Dragoman, or Grand Interpreter, to the Porte between 1661-1673. His successor was Alexandros Mavrocordatos who occupied the position until 1709”. D. J. DELETANT, „Some aspects of the byzantine tradition in the Rumanian principalities”, in *The slavonic and east european review*, tom 59, nr. 1, 1981, p. 10. See also: Viorel PANAITI, *Ottoman law of war and peace. The Ottoman Empire and its tribute-payers from the North of the Danube*, IInd edition, Brill, Boston, 2019, p. 315 și p. 396; Nestor CAMARIANO, *Alexandre Mavrocordato, le Grand Dragoman: son activité diplomatique (1673-1709)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1970, 107 p.; Stamatiade EPANOMIDA I., *Biographies of the Great Greek Dragomans (Interpreters) of the Ottoman Empire*, trans. by C. Erbiceanu, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2016, 148 p.

⁴ By way of example, we note the description of the historian Neagu Djuvara, who, referring to the period we are dealing with, states the following: "every two years, every three years at the most, the Porte gave a new ruler; he, drained of the expenses incurred to keep his rank and of the price given for the throne, which he could only have by paying it, came to this province not only to reign, to pay his debts and to gather another fortune, but also to enrich his kinsmen, his friends and all those who served him. So, every three years, a new legion of such vampires arrives in the Romanian countries, all poor and miserable, and every three years, they leave here laden with gold and goods, leaving behind them only the memory of their troubles and the taste for an unmitigated greed that their worthy descendants will surely show". Neagu DJUVARA, *Between East and West. The Romanian Countries at the Beginning of the Modern Age (1800-1845)*, Humanitas, Bucharest, 1995, p. 39. On the same note, we also recall the statement of the French historian and academic Marcel Emerit, who calls the Phanariot period "the government of enlightened despots". Marcel EMERIT, "Le despotisme éclairé des phanariotes", in *Annales. Histoire. Sciences Sociales*, 23e Année, no 5, Cambridge University Press, 1968, pp. 1173-1174. Important references on this subject can also be found in the following works and studies: Nicolae IORGA, *The History of Romanians*, tom VII (reformatiori), București, 1938

decline and unparalleled exploitation of Romanian territories and provinces⁶. Even in foreign literature, the Phanariots have been likened to a "parasitic class"⁷. In particular, the political regime during their reign on the throne of the Romanian countries was criticized, often characterized as a humble and sickly servility of the Phanariot rulers towards the Ottoman Porte: "the throne of the country was a bargaining chip; its acquisition was done in Constantinople and the Phanariot who gave more was given the right to rule over the Romanians"⁸. Condemning the bureaucracy and corruption of this period, the writer Nicolae Bălcescu (1819-1852) incriminated the Phanariots for having destroyed the native Bohemian class and brought to power a class of "bureaucrats [...] without illustration and roots in the country, corrupt and degraded"⁹. The Romanian jurist Victor Onișor (1874 - 16 May 1932) expressed the same critical attitude towards phanariotisme, stating that, "under the Phanariots, the principalities reached the greatest decadence, losing their character as national states, so that they were hardly distinguishable from the other provinces of the Turkish empire. The flourishing, cultural and economic state disappeared (...) The rulers were changed, in 105 years, 38 times in Wallachia and, in 110 years, 36 times in Moldavia"¹⁰.

(on p. 7, the author calls the Phanariot rulers "Greek nationalists who started denationalisation"); Nicolaj TODOROV, "Structures sociales dans les Balkans aux XVIIIe et XIXe siècles", in *Revue Historique*, tome 273, fasc. 2(554), 1985, pp. 319-322; Demetrius DVOICHENKO-MARKOV, "Russia and the first accredited diplomat in the Danubian Principalities, 1779-1808", in *Études slaves et européennes*, vol. VIII, no. 3-4, 1963, pp. 206-207.

⁵ *1848 in Romania*, Bucharest, 1898, p. 5. The Phanariot era has also been called the dark side of Romanian history, a perspective developed especially in 19th century doctrine. In this regard, see Andrei PIPPIDI, *Hommes et idées à l'aube de l'âge moderne*, Paris, 1980, pp. 341-350; Christina M. PHILLIOU, *Biography of an Empire. Governing Ottomans in an age of revolution*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 2011, 320 p.; Mihai CHIOVEANU, "The Constitutive Other. Topical and Tropical Phanariot in Modern Romania", in *Studia Politica*, vol. IX, no 2, Bucharest, 2009, pp. 213-227.

⁶ For example, there are authors who state that, for the Phanariot rulers, the Romanian Lands were like "an estate, which they had leased, with the right to exploit it". *1848 in Romania*, p. 5

⁷ „Ces phanariotes réussirent à former une classe parasitaire d'agents fiscaux”. Henri H. STAHL, „Théories de C. D. Gherea sur les lois de la pénétration du capitalisme dans les pays retardataires”, in *Review (Fernand Braudel Center)*, vol. II, n° 1, 1978, p. 103.

⁸ The Phanariot era was presented as a period of decline, in which important Romanian territories were lost, such as Oltenia (1718-1735), Bucovina (1775) or Basarabia (1817). *1848 in Romania*, p. 5.

⁹ Nicolae BĂLCESCU, *Works II. Historical, political and economic writings. 1848-1852*, Bucharest, 1981, p. 109. Bălcescu's opinion was also shared by other historians. Among them was A.D. Xenopol, who argued that the Phanariot policy led to a historical decline of the Romanian countries. A.D. XENOPOL, *History of the Romanians in Thracian Dacia*, tom V, Iași, 1982, pp. 109-110.

¹⁰ Victor ONIȘOR, *History of Romanian Law* (undergraduate course for the first year of the Faculty of Law), Tipografia Libertatea, Cluj-Napoca, 1921, p. 230. It should be noted that, from a chronological point of view, both in Moldavia and in Wallachia, the Phanariote era ended with the events of 1820-

For other researchers, however, it is not possible to speak of a Phanariot period in the past of the Romanians, because the history of the country records the presence of foreign rulers in the extra-Carpathian Romanian provinces long before 1711 and 1716¹¹. According to these hypotheses, phanariotism should not be observed and analysed "from the perspective of the origin of this minimal act of emancipation or in the philosophical or religious considerations of official documents, but in the reasons of fiscal and administrative interest"¹², which characterised (in full) this period. In other words, the Phanariot era, without being historically framed, was a "different manifestation" of Turkish political authority in the Romanian space.

Finally, in the view of other scholars, the Phanariot's reforms were seen in a positive light, as the beginning of the modernisation of Romanian society. More precisely, they are part of the beginning of a broad process of renewal of the Romanian social and mental system in almost all areas, of accommodation or adaptation to the challenges and realities of the West. The Phanariot reigns were a historical experience that the Romanian provinces needed to develop.

Nicolae Iorga (6 May 1871 - 27 November 1940) was a firm supporter of this idea. He presented the Phanariot era as a period of reforms of "enlightened Byzantium"¹³. His position is also shared by Bălcescu, even if he is one of the critics of phanariotism: "the rise of the Phanariots to power had the character of the rise of the city in Western Europe [...] the Phanariots, without their knowledge and will, really fulfilled a providential mission necessary for progress"¹⁴.

Even more interestingly, this theory, which equates the Phanariot reforms with the transition from medieval consciousness to modern realism, is often found in Romanian legal research. I am referring here to a number of specialists and researchers in the field of Romanian legal history who agree that the reigns of the Phanariots and, in particular, their legislative initiatives gave impetus to the development of Romanian law. For example, for the theologian and jurist Ștefan Grigore Berechet (1885-1946),

1821.

¹¹ For example, in 1763, Dumitrașco Cantacuzino, a Greek from Țarigrad, was placed on the throne of Moldavia. Other foreign rulers, such as Gheorghe Duca (1620-1685), Antonie Ruseț (1615-1685) and Mihai Ion Racoviță (1660-1744), have also ruled the throne of Moldavia.

¹² Gheorghe BRĂȚIANU, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 253

¹³ Nicolae IORGA, *Romanian Culture under the Phanariots*, Bucharest, 1898, pp. 6-7. The views of historian Nicolae Iorga on the impact of the Phanariot reigns on Romanian society will also be found in the following chapters of this work. Mihail Cantacuzino also states that the policy of the Mavrocordati contributed to "the growth of Wallachia". Mihail CANTACUZINO, *Political and Geographical History of the Romanian Country*, trans. G. Ion, Bucharest, 1863, pp. 48-50

¹⁴ Nicolae BĂLCESCU, *Works II. Historical, political and economic writings. 1848-1852*, p. 109.

the Phanariot period is an "era of hindrance to cultural progress in Romanian countries" only if "one would consider only the political-social state"¹⁵. The same cannot be said if Phanariot era is analysed from the point of view of legal-legislative reforms, because "who could deny the work of justice and labour that some of the Phanariots were men of high culture and Christian soul? The Mavrocordăteștii, Ipsilănteștii, Moruzeștii, those of the Caragea family and Călimăcheștii have left untouched legislative monuments"¹⁶.

In romanian jurist Vladimir Hanga's (1920-2013) approach, although the modernisation of Romanian law "will be fully consummated after 1848"¹⁷, the beginning of this process must be placed much earlier, in the period of the Phanariots reigns, when, especially in the field of justice, "the modernisation of judicial procedure initiated by the Phanariotes lords made notable progress"¹⁸.

A very interesting point of view on the impetus that the Phanariots gave to the development of Romanian law can be found in George Fotino (1896 - 1969) and Nicolae V. Dură studies.

For the former, "most of the legal elaborations, the laws that are being drawn up throughout the Phanariot era are based on the legislation of Byzantium, on Eclogue, on Prohiron, on Basilicas, on canons, on the works of Armenopolus or on the Syntagmas of Matthew Vlastares"¹⁹. However, Fotino admits that, from the latter part of the 18th century, "instead of Byzantine-inspired laws, Western-inspired laws were introduced"²⁰, which contributed to the modernisation of Romanian law.

Professor Nicolae V. Dură provides valuable clarifications on this so-called 'modernisation'. He noted that, "in the middle of the 18th century, some young noblemen continued their law studies at universities in the West (France, Italy, Germany, Austria, the Netherlands, etc.), bringing with them both new legal concepts and the scientific method of studying and teaching law. Through their knowledge and zeal, they laid the foundations for the creation of modern Romanian law during the period of constitu-

¹⁵ Ștefan Grigore Berechet, *The Link between Byzantine and Romanian Law*, tom I, part I - The Levant, Tipografia Nouă C. Chiriac, Vaslui, 1937, p. 141. In a more summary form, the idea is also found in Ștefan Grigore BERECHET, *History of Old Romanian Law*, tom 1 – The origins, Iasi, 1933, pp. 199-210.

¹⁶ Ș. G. BERECHET, *The link between Byzantine and Romanian law ...*, p. 141

¹⁷ Vladimir HANGA, *History of Romanian Law. Customary Law*, Fundației Chemarea, Iași, 1993, p. 143.

¹⁸ V. HANGA, *History of Romanian Law. Customary Law*, p. 144.

¹⁹ George FOTINO, *Course on the History of Romanian Law*, tom I, course material, Bucharest, 1940-1941, p. 232.

²⁰ G. FOTINO, *Course on the History of Romanian Law*, p. 228.

tional monarchy and the parliamentary regime"²¹. He also admits that "during the Phanariot era, in the Romanian Countries, some Laws and Manuals appeared which - by their content and subject matter - prove that, in Romania, the science of law had already entered a process of modernization and under the impact of European Law, of secular, Western origin"²². However, in spite of this precedent, the learned professor is convinced that, in the Phanariot era, the process of modernization should not be assimilated to "a formal divorce from the old Romanian law (...) The laws that emerged from the Phanariot era until the time of Cuza Voda continued to incorporate in their text provisions of principle and rules of law both from Byzantine legislation and customary law, as well as from the corpus of Western European legislation (French, Austrian, Italian). It was precisely through this adaptation and processing by the country's jurists that the laws that appeared in the Romanian Principalities at that time acquired a sui-generis character, which also gave them a touch of originality"²³.

The modernization of Romanian law, in the era of the Phanariotes reigns, was and still is misunderstood and misrepresented by some scholars. It does not translate into a limitation or abolition of the old Romanian law, but rather into an "adaptation to the spirit of European law of the time, through the contribution of the country's jurists to the process of modernization of Romanian law from the Phanariot era to Cuza Voda"²⁴.

The main argument in this regard is precisely the fact that "during the Phanariot era, codes of law continued to appear on the Byzantine model"²⁵.

The canon law

When we talk about the sources of written law, concerning the Church in Wallachia, in the Phanariot era, we must take into account all those realities and legal resources that the legislator of that period had at hand and that determined, in time and place, the drafting and adoption of normative acts. At least this is the conclusion that

²¹ Nicolae V. DURĂ, "The Process of Modernization of Romanian Law from the Phanariot Era to the Time of Cuza Voda", in *Theological Review of Saint Apostle Andrew*, VII (2003), no. 1, p. 17. In its first part, Professor Nicolae V. Dură is a critical reaction to the statements made in the study of the jurist Valentin Al. GEORGESCU, *Formal sources and monuments of law*, in *History of Romanian Law*, tom II, part I, Ed. Academy of the People's Republic of Romania, Bucharest, 1980, pp. 66-89.

²² N. V. DURĂ, "The process of modernization...", p. 18. The idea is also found in the studies: Nicolae V. DURĂ, "The Romanian Countries and the Christian Nations of the Balkans under Ottoman Rule (14th-19th centuries)", in *Romanian Orthodox Church*, CVI (1988), no. 5-6, pp. 102-117; Nicolae V. DURĂ, "The Idea of Right and Justice in the Perception of Old Romanian Law Thinking", in *Theological Review of Saint Apostle Andrew*, VI (2002), no. 1, pp. 51-59.

²³ N. V. DURĂ, "The process of modernization...", p. 30.

²⁴ N. V. DURĂ, "The process of modernization...", p. 19.

²⁵ N. V. DURĂ, "The process of modernization...", p. 19.

the legal literature is drawing²⁶, which understands the term 'source' to mean the source or origin of the law, i.e. those manifestations or factors or conditions, of whatever kind (historical, material, economic, spiritual, etc.), which give rise to the emergence of a legal norm and determine its adoption.

The most important of these legally determined factors for Phanariot legislation are canon law, nomocanon law and state law.

Within the framework of Romanian written law²⁷, during the Phanariot period (1711/1716 - 1821), an important point of reference is the "Law of the Country", whose constitutive elements were both "Jus scriptum" and "Jus consuetudinaris", and which the jurists of the Phanariot era had to take into account.

One of the aspects of Phanariotes that the literature highlights is that, however much the Ottomans tried to alienate the institutions responsible for governing the Romanian provinces, they did not succeed in removing or annulling the 'orthodox core' of Romanian thought and life, that purely Romanian tradition that continued to exist, to take root in the hearts of the Romanians and to be passed on from generation to generation, even under the political rule of the Phanariots²⁸. This Orthodox creed played a significant role in the affirmation and preservation of Romanian identity and even in the establishment of a specific legal and juridical national identity.

In this regard, there are numerous arguments and clarifications. For example, Professor Liviu Stan, remarked that "the Romanian, before relating everything to God or to the divine will, relates everything to man, to the image of God through which the divine will itself is given voice. It is not said: "Do not do what God does not like", but it

²⁶ See Andrei RĂDULESCU, *Research on the education of law in Wallachia until 1865*, Flacăra Publishing and Graphic Arts Institute, Bucharest, 1913, 66 p.; Cătălina MITITELU, *Romanian printed pravilles from the 17th century. Offences and punishments*, Bucharest, 2012, pp. 34-112; Marieta SAFTA, *Constitutional Law and Political Institutions*, tom I - General Theory of Constitutional Law: Rights and Liberties, 4th edition, Hamangiu, Bucharest, 2018, p. 121; Eugen PLUGARU, "Evolution of Romanian Law in the period 1700-1923", in *Noema*, vol. II, no. 1, 2003, pp. 159-167.

²⁷ In this regard, it is relevant the perspective expressed by the Romanian jurist Andrei RĂDULESCU, in the study "The Romanity of our Law", in ACADEMIA ROMÂNĂ, *Memoirs of the Historical Section*, series III, volume XXI, Bucharest, 1939, pp. 1-23 p., in which, using legal vestiges, he presents the Roman influence on the influence and development of Romanian law.

²⁸ About this tradition, the specialized literature mentions that it was transmitted both by word of mouth (through customs and preserved folklore) and through literature, especially religious literature, which was very developed during the 17th-18th centuries. See Nicolae IORGA, "Is there a Romanian literary tradition?", in: ROMANIAN ACADEMY, *Memoirs of the Historical Section*, series III, volume XIX, Bucharest, 1937, p. 99; Daniela LUPU, *Printing and books in Wallachia in the era of the Fanariote reigns*, Ed. Muzeului Municipal București, 2014, 432 p.; Valeriu SOTROPA, "Draft constitutions, reform programmes and petitions for rights in the Romanian Lands in the 18th century and the first half of the 19th century", Ed. Academiei, Bucharest, 1976, pp. 33-34.

is said: "What you don't like, don't do to another" (...) The Romanian understands in this conception, by the words: "what you don't like", the same thing he understands by the words: "what God doesn't like". Not doing to another what you do not like is a rule, a religious, moral and legal imperative. It is a commandment from God, a superior commandment with application in both the moral and the legal order"²⁹. On another occasion, His Lordship stated that "the thinking of the Romanian people has developed over time its own conception of law, which fits in with its conception of life (...) the conception of law, developed harmoniously and unhurriedly by the soul of our nation, is the authentically Romanian conception. It alone is representative of Romanian spirituality (...) we distinguish, of course, a Romanian concept of law, developed and grown from the great spirituality of the nation, which springs from the uncharted depths of the life of the nation, gradually taking shape"³⁰.

In fact, scholars of ancient Romanian law have shown that both Christian law, moral-religious³¹, was in fact the lever of resistance of the entire legal edifice of the Romanian Lands, in which the idea of "right" and "justice"³² from "Jus romanum antiquum" was expressed in the perception of the thought of ancient Romanian law.

Aware of this reality, some Romanian jurists have also noted that "the political doctrine of the Romanian State towards the Orthodox Church was inspired, throughout our historical evolution, by the awareness of the need for unity of the two national institutions"³³. For Mateiu, this form of the relationship between Church and State "is all the more natural because it does not spring from certain philosophical theories, but

²⁹ Liviu STAN, "Law in Romanian thought. General considerations", in Liviu STAN, *Church and Law. Studies in Orthodox Canon Law*, tom I - Theology of Law, edition coordinated by Irimie Marga, Andreiana, Sibiu, 2010, pp. 250-251.

³⁰ L. STAN, "Law in Romanian thought", p. 247.

³¹ Nicolae V. DURĂ, „Law and Religion. Legal norms and religious-moral norms”, in *Annals of Ovidius University*, Series: Law and Administrative Sciences, 2003, no. 1, pp. 15-24; Nicolae V. DURĂ, „The Idea of Law. "Law", "Justice" and "Morality", in *Annals of Ovidius University*, Series: Law and Administrative Sciences, vol. I, 2004, pp. 15-46; Nicolae V. DURĂ, „Loi morale, naturelle, source du Droit naturel et de la Morale chrétienne”, in *La morale au crible des religions* (Studia Arabica XXI), coord. M. Th. Urvoy, Éditions de Paris, 2013, pp. 213-233.

³² Nicolae V. DURĂ, "“Justitia” and “Aequitas” in the perception of the Greek philosophers and of the Roman jurists", in *Teologia Młodych*, no. 4 (2015), pp. 4-9; Nicolae V. DURĂ, The Right and its Nature in the Perception of the Roman Jurisprudence and of the Great Religions of the Antiquity, in *LUMEN: Rethinking Social Action. Core Values*, coord. A. Sandu et al., Medimond, Bologna, 2015, pp. 517-524; Nicolae V. DURĂ, "About “Justitia” (Righteousness) and “Aequitas” (Equity). The contribution of Lactantius († 325) in the specifying of the content of the two constituent elements of the “Jus”", in *Annales canonici*, vol. 15, nr. 2, 2019, pp. 9-38.

³³ Ioan MATEIU, *Church Policy of the Romanian State*, Printed by the Archdiocesan Printing House, Sibiu, 1931, p. 7.

appears as a normal condition determined by the very instinct of preservation and healthy development of the Romanian nation (...) Our Christianity preceded by stormy centuries the first Romanian political formations and that is why Eminescu, with his brilliant intuition, only articulated a reality, when he said about the Orthodox Church that it is "the mother of the Romanian nation". As the generator of the State, the Church will merge with it, showing in all circumstances a perfect unity of feeling and action, destined to link, indissolubly, the two institutions of national life"³⁴. The unquestionable existence of Christianity, since apostolic times, in the Daco-Roman territory, also naturally implies the existence of an organised ecclesiastical life among the population of this region. This ecclesiastical life, which developed long after the Edict of Milan (313), also had a positive impact on social life³⁵.

In view of this religious awareness, which had made its presence felt in the Romanian area since the early Christian centuries and which, over the centuries, imposed a rhythm of action, regardless of the challenges encountered, it was therefore natural that, among the sources of written law on the Church in Wallachia, in the Phanariot period, canon law³⁶, i.e. the totality of those "rules drawn up by ecumenical and local synods, which aim to establish the behaviour of the faithful within the religious-moral social life of the Church, as well as to clarify the fundamental problems of the existence of the faithful and their relations with each other"³⁷.

There are at least two categories of evidence, some historical, others legal, of the extent to which canon law influenced the written law of the Phanariot period.

From the historical perspective, it is known that St Andrew and St Philip preached the Gospel of Christ in Dacia³⁸. According to Eusebius of Caesarea, "the holy apostles of the Saviour as well as their disciples were scattered throughout the then inhabited world. According to tradition, it fell to Thomas to go to Parthia, to Andrew to Scyt-

³⁴ I. MATEIU, *Church Policy of the Romanian State*, pp. 7-8.

³⁵ Ioan MATEIU, *Contributions to the history of church law*, tom I - The 1848-1868 era with a canonical-historical review, Bucharest, 1922, pp. 18-19.

³⁶ Nicolae V. DURĂ, "Canonical, fundamental principles of organization and functioning of the Orthodox Church and their reflection in the legislation of the Romanian Orthodox Church", in *St. Andrew's Theological Journal*, V (2001), no. 9, pp. 129-140; Cătălina MITITELU, „Sources of Orthodox Canon Law. Prolegomena”, in *Annals of OVIDIUS University of Constanta / Theology Series*, no. 1/2008, pp. 216-226.

³⁷ Ioan N. FLOCA, *Orthodox Canon Law. Legislation and Church Administration*, vol. I, EIBMBOR, Bucharest, 1990, p. 43.

³⁸ Mircea PĂCURARIU, *History of the Romanian Orthodox Church*, tom I, EIBMBOR, Bucharest, 1980, pp. 55-58.

hia..."³⁹, i.e. the Roman province of "Scythia Minor", whose metropolis was the city of Tomis (today's Constanta).

From the 4th century onwards, with the first local (Ancyra, 314) and ecumenical (325, Nicaea) synods, several written rules were officially adopted, known in the Church as *canons*⁴⁰. Over time, the number of these canons increased⁴¹, so that for many of the issues with which the Church was confronted, it had at its disposal a canonical legislation, i.e. a set of written rules, fixed, according to which Christians, in time and place, could act.

About the "canons" or "written laws of law" of the Church, which "are part of the canonical code of the Church", these "are the expression of the will of the supreme governing authority of the Church, which, either by way of legislation in the ecumenical synods, or appropriated them after they had been composed and preserved in the life of the Church, for their practical use or usefulness, but this appropriation was also made by the ecumenical synods"⁴².

Thus, from the first synods of bishops onwards, a significant body of canonical legislation was developed, i.e. a collection of canonical ordinances and/or norms, gathered together in various collections, which not only formed the basis for the organisation of the Church and the conduct of the Church's activity in general, but were also the sources of ordinances, regulations and statutes according to which the One Church was governed over time.

This canonical legislation, which was transposed and applied in the life of all

³⁹ EUSEBIUS OF CEZAREA, *Church History*, in col. *PSB*, trans. T. Bodogae, EIBMBOR, Bucharest, 1987, p. 99.

⁴⁰ In the study entitled "The Codification of the Canons" Liviu Stat states the following: "the history of ecclesiastical life shows us that the work of revising and codifying the canons, which included from the beginning the setting down in writing of some of the customs of Church law, began as early as the 4th century, parallel to the work of revising and concluding the canon of Holy Scripture, that is, of Christian codification of the books of the Old and New Testaments. And if the latter work of gathering together in a single collection the books of Holy Scripture could be completed in the 4th century and at the latest in the 5th century, then the work of revising and codifying the canons could not and will not be completed definitively until the end of the ages, because it is concerned with the current legislation of the Church, which in many respects must keep pace with the historical development of the Church's life, for, unlike the truths of faith, which do not change but remain in substance the same, even if they are sometimes given a new expression, the Church's laws are an instrument which the Church must make use of in every age in the most appropriate way." Liviu STAN, "The Codification of Canons", in Liviu STAN, *The Church and the Law*, tom 2 - Sources of Orthodox Canon Law, Andreiana, Sibiu, 2012, p. 99.

⁴¹ Liviu STAN, "On the Road of Orthodox Tradition and Canons", in Liviu STAN, *Church and Law*, tom 2, p. 367.

⁴² I. N. FLOCA, *Orthodox Canon Law. Legislation and Church Administration*, p. 75.

Christian communities in the first millennium, was ecumenical in character. This canonical legislation has been received and applied even in the ecclesiastical activity of the Christian communities existing in the present Romanian area. There are also numerous documentary testimonies that bear witness to this reality⁴³.

As part of the Church of Christ, "the Romanian Orthodox Church has also travelled through time until today, always putting the main weight on the work it has carried out in every age, but using in this work the means it has inherited and preserved in the treasury of its tradition. This treasury includes, in addition to the saving truths preserved in Holy Scripture and Holy Tradition, a host of other ordinances belonging to the common tradition of the Ecumenical Church, as well as to the osseous or particular tradition of the Romanian Church. All these forms the tradition of our Church, by which we place ourselves both in the Orthodox ecumenicity and in the historical development of the ecclesiastical and state life of the Romanian people. The preservation of this tradition has been part of the Church's conscience since ancient times as a sacred duty, and every effort is made to ensure that its thread is not interrupted"⁴⁴.

Therefore, the presence of canon law in the Christian communities of the Romanian territories, part of the Universal Orthodox Church, is an undeniable reality. In this regard, the evolutionary process of the organisation of the Romanian Christian communities in the early centuries also corresponds to the principles and rules laid down in the canons. For example, the division of the Church into units of worship, such as parishes, bishoprics or metropolises follows the canonical principles and norms applied throughout the Universal Church⁴⁵.

⁴³ See Nicolae V. DURĂ, "The Canonical Legislation of the Second Ecumenical Council and its Importance for the Organization and Discipline of the Church", in *Voice of the Church*, XL (1981), no. 6-8, pp. 630-671; Nicolae V. DURĂ, "Canonical Concerns of Metropolitan Veniamin Costachi", in *Metropolitanate of Moldavia and Suceava*, XLVII (1971), no. 7-8, pp. 471-493 and XLVIII (1972), no. 1-2, pp. 49-66; Nicolae V. DURĂ, "Jesus Christ the Life of the World. The Importance of the Tradition of the Orthodox Church for the Knowledge, Confession and Truth of the Word of Life", in *Orthodoxy*, XXXV (1983), no. 2, pp. 266-285; Nicolae V. DURĂ, "Canonical concerns of Romanian hierarchs in the 19th century. XVII-XI, in the light of the Pravils", in *Romanian Orthodox Church*, CII (1984), no. 3-4, pp. 217-232; Nicolae V. DURĂ, "Teaching the Right Faith according to the Canons of the Orthodox Church", in *Romanian Orthodox Church*, XCVIII (1980), no. 5-6, pp. 663-670.

⁴⁴ L. STAN, "On the Road of Orthodox Tradition and Canons", p. 366.

⁴⁵ On this coordination of church organization, including in the Romanian area, according to the canons of the Universal Church, and the various aspects arising from this issue, see Nicolae V. DURĂ, who is extremely interested in clarifying this subject. Among the texts signed by him, which I have consulted, are the following: Nicolae V. DURĂ, *The Organization of the Ethiopian Church and its Canonical Basis*, EIBMBOR, Bucharest, 1990, 218 p.; Nicolae V. DURĂ, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, Ametist 92, Bucharest, 1999, 1023 p.; Nicolae V. DURĂ, "Scythia Mynor" (*Dobrogea*) and its Apostolic Church. The

Nor could it be otherwise, since since the first Ecumenical Council (Nicaea, 325), among the hierarchs participating in such synodal assemblies was a bishop of Tomitani⁴⁶, i.e. of today's Constanta. Now, through the work of some of the Tomitan hierarchs and monks, canon law has penetrated Romanian lands and has not only been known, but also applied in church life.

The process of transposition of canonical legislation, including the nomocanonical legislation, in the geographical area of the Romanian Lands, took place since the time of Emperor Constantine the Great, and more precisely after the Edict of Milan (313)⁴⁷. From the time of Emperor Justinian, the process of transposition of both state and nomocanonical legislation took place, the text of which is also found in the body of laws published in the Phanariot period.

Referring exclusively to the Phanariot era, an important testimony that attests to the quality of the source of canonical and nomocanonical legislation for the legislation of Wallachia adopted in this period is the specifications that we find in the title, in the table of contents or in the introductions that precede the text of the legislative monuments adopted by the Phanariots. Thus, in the text of the *Pravilniceștii Condicii*, in the case of wills, it is regulated: "Bishops, like monks, according to canon law, cannot testa nor be inherited by their relatives, the property belonging to the monastery where they have consecrated their metania"⁴⁸.

In the case of Caragea's Law, the royal decree printed at the beginning of the first edition (1818) stated that "the Romanian Country has from ancient times had canons, for those in part rights of its inhabitants"⁴⁹. According to researchers, one of the

Archiepiscopal and Metropolitan See of Tomis (4th-14th centuries), Didactica and Pedagogica, Bucharest, 2006, 267 p.; Nicolae V. DURĂ, "Political-Juridical and Religious Status of the Romanian Countries and the Balkan People during the 14 th - 19 th Centuries", in *Revue des Études Sud-Est Européennes*, Bucharest, volume XXVII (1989), no. 1-2, pp. 159-170.

⁴⁶ N. V. DURĂ, *Christianism in Pontic Dacia. The „Scythian Monks” (Daco-Roman) and their Contribution to the Advance of Ecumenical Unity and the Development of the European Christian Humanist Culture*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 2003, nr. 1-4, janvier-décembre, pp. 5-18; N. V. DURĂ, *The "Petrine primacy": the role of the Bishop of Rome according to the canonical legislation of the ecumenical councils of the first millennium, an ecclesiological-canonical evaluation*, în *The Petrine ministry: Catholics and Orthodox in dialogue: academic symposium held at the Pontifical Council for Promoting Christian Unity*, ed. Walter Kasper, New York, Newman Press, 2006, pp. 164-184.

⁴⁷ Nicolae V. DURĂ, "The Edict of Milan (313) and its impact on relations between the State and the Church. Some historical, legal and ecclesiological considerations", in *Oltenia Metropolitanate*, no. 5-8, 2012, pp. 28-43.

⁴⁸ *Pravilniceasca Condică*, critical edition, Ed. Academy of the Romanian People's Republic, Bucharest, 1957, p. 214.

⁴⁹ *The Caragea Law*, edited by Dem. D. Stoenescu, Craiova, 1905, p. 22

editions of Fotino's Manual of Laws, namely that of 1766, would have borne the name of Anthology of Imperial Laws and Church Canons⁵⁰. Moreover, according to the same specialists, the contents of Fotino's Manual of Laws would have included a book on canon law⁵¹. In addition to the above, as we shall see in the following chapters, in the case of the ecclesiastical institutions analysed, the Phanariot legislation contains a whole series of regulations which are not alien to canon law and which, by their existence, provide clear proof that the sources which the Phanariot legislator had at his disposal and used included, above all, the canons of the Eastern Church.

All these indications lead to the conclusion that, in one form or another, canon law is among the main sources that underpinned the development of the Phanariot legislative monuments.

As Professor Liviu Stan states, "the preaching or tradition of the Church is not only made up of the truths of faith and the ordinances relating to them, but also of a sum of ordinances, by means of which the necessary state of order is ensured within the Church. These ordinances, on the foundation of which rests the whole organization and government of the Church, are the canons, and their constant application and their harmony with the truths of faith have created in the Church a canonical consciousness and a permanent concern to preserve canonicity as an integral part of her tradition"⁵². Now, this canonical awareness was also preserved during Phanariot times, in the Romanian Countries, and was materialised both practically, through the organisation of church life according to canon law, and legally, through the incorporation of canonical principles and regulations in the text of normative acts drawn up, adopted and applied during the Phanariots.

The nomocanonical legislation

The access of the Phanariot legislator to the canonical legislation of the Church was also possible through the nomocanonical or pravillic legislation or, in other words, through the nomocanonical collections in Greek, Slavonic or Romanian that circulated at that time. It should not be forgotten that in the 17th century, i.e. a century before

⁵⁰ Valentin Al. GEORGESCU, Emanuela POPESCU, *Agrarian legislation of the Romanian Country (1775-1782)*. M. Fotino's draft agrarian code – Ploughmen's Pravile - Agrarian settlements before 1780, Romanian Academy, Bucharest, 1970, p. 15.

⁵¹ Valentin Al. GEORGESCU, Emanuela POPESCU, *Urban Legislation of the Romanian Country (1765-1782) from Mihail Fotino's draft general code of 1765 and 1766 - Hrisovul of 12 May 1768 - Mihail Fotino's draft urban code of 1777 - normative acts from the reign of Alexandru Ipsilanti - Romanian translation by Toma Carra (1804) from Hexabiblu (II, 4)*, Romanian Academy, Bucharest, 1975, p. 25.

⁵² L. STAN, "On the Road of Orthodox Tradition and Canons", p. 367.

the Phanariot rule, both in Wallachia and in Moldavia, two reference monuments of pravilnic legislation appeared in Romanian, namely the Pravila of Vasile Lupu or Romanian Book of Learning (1646) and the Pravila cea Mare or the Pravila of Matei Basarab or The Correcting of the Law (1652). Also in Wallachia and in the 17th century, the Pravila de la Govora or Pravila bisericească (1640) was printed, which scholars agree is "the oldest collection of ecclesiastical and secular laws in Wallachia".

Therefore, it can be seen that in the 18th century, more precisely in the Phanariot era, pravilnic or nomocanonical legislation, i.e. legislation that brought together state laws concerning the Church and the canons of the Church, was not foreign in Romania. On the contrary, it had already been written down in Romanian.

There is a unanimous opinion in the literature that the main sources of Phanariote legislation include nomocanonical or pravilnic legislation. For example, in the case of the Pravilniceștii Condicti, it is mentioned that "the framers of this law were guided by two main sources: the Basilicalele and the custom of the land"⁵³.

The Basilicas referred to are none other than 'the most monumental collection of Roman-Byzantine laws, compiled over a long period of time by the emperors Basil I of Macedon and his son Leo VI the Philosopher (886-912). It was completed around 910-911, when it was also published and became the official and most comprehensive code of the Byzantine kingdom"⁵⁴. It follows, therefore, that the Pravilniceasca Condicta, one of the most important legislative monuments of the Phanariot era, had as its source one of the best-known collections of Byzantine laws, the Basilicas, which also served as the main source for Michael Photinus' Manual of Laws. The compilers of the Caragea Laws (1818) were also inspired by the Basilicas.

As mentioned above, the quality of the source of the nomocanonical legislation in the case of the Phanariote legislative monuments has often been affirmed in the specialist literature.

Among those who have argued the influence of the nomocanonical legislation on Romanian written law, Professor Nicolae Dură has the merit of having demonstrated, in the course of several studies, that "in Romania, the reception of the Pravilei, that is, of the nomocanonical, Byzantine legislation, did not have a customary character, but an eminently political and ecclesiastical one, in the sense that the Pravila was received and applied by the unanimous will of the ruler of the country and the Church, i.e. the higher ecclesiastical hierarchy (metropolitan and bishops), aware that it served the vital

⁵³ Ș. G. BERECHET, *The link between Byzantine and Romanian law*, pp. 159-161.

⁵⁴ I. FLOCA, *Orthodox Canon Law*, tom I, p. 103.

interest of Romanian society of their time"⁵⁵.

Through his works, characterized by critical spirit and erudition, Professor Nicolae V. Dură also provided us with important landmarks regarding the nomocanonical legislation and the role it played in the history of Romanian written law. More specifically, he points out that nomocanonical law is one of the branches of Romano-Byzantine law and that "nomocanonical law, after the disappearance of the Byzantine Empire, found its application in the Christian world of the South-Eastern European area, where not only Byzantine culture, including legal and canonical culture, was at home, but nomocanonical legislation continued to be known and applied both in the life of the Church and in that of the States of this area"⁵⁶. The professor also points out that the origins of nomocanonical law go back to the 6th century, when, at the initiative of Emperor Justinian (527-565), 'Roman law was to be studied and taught in accordance with the precepts of evangelical doctrine. Now, this Roman law, now Christianised, was to be known as 'Byzantine Law', and was to incorporate in its 'Corpus' not only Roman law, but also canonical and nomocanonical law"⁵⁷.

In fact, according to His Lordship, "until the time of Cuza, one cannot speak of a separation between law and morality. On the contrary, both in customary law and in pravilnic (nomocanonic) law, law is related to moral values, to which the Roman jurists - in their definitions - expressly referred, that is, to Goodness, Truth and Equity"⁵⁸. Such a perspective is particularly interesting because, besides referring to the Phanariot period, it suggests that the "modernization" of Romanian law - a process that a good number of scholars in the field of legal history claim to have begun as early as the Phanariot period - does not mean a re-establishment of institutions, a replacement of old institutions or a change in the legal background in general. If we consider canonical and nomocanonical law, then it can be seen that institutions such as personhood, marriage, property, judgement, etc. are existing and are regulated. In what other doctrine is the person and his rights spoken of so beautifully as in Christian teaching about man? Or in what other legislation is the subject of marriage treated as thoroughly as in canonical and nomocanonical legislation? The question can also be asked in the case of judgment or property. Thus, the modernisation of Romanian law should not be understood as the establishment of these institutions or as their replacement, but rather as a

⁵⁵ N. V. DURĂ, "The process of modernization...", p. 17.

⁵⁶ Nicolae V. Dură, "Pravilnic (nomocanonical) Law and Nomocanonical Collections", in *Theological Review of St. Andrew the Apostle*, IX (2005), no. 1, p. 8.

⁵⁷ N. V. Dură, "Pravilnic (nomocanonical) Law and Nomocanonical Collections", p. 8.

⁵⁸ N. V. DURĂ, "The Idea of Law and Justice in the Perception of Old Romanian Law Thinking", pp. 56-57

secularisation of the law, which has led to an elimination of the religious elements which, in fact, gave it depth.

A reputed jurist and historian of Romanian law recalled, with regard to the presence of the Church among the Romanian people, that "logic leads us to believe that our nation, in its primordial seed, has gathered its powers around the confessional kernel called church"⁵⁹. In such a context, the 17th-18th centuries brought numerous prints and copies of canonical and monastery laws, in the composition of which "the zeal, skill and money of the metropolitans of Romanian countries were not lacking, showing how much religious life was mixed with influence on the monastery. The breath of all Romanian life was drawn through this strong and healthy lung, which was our national Church"⁶⁰.

So, as far as written legislation is concerned, it should be noted that, in this period, written law was in full development, being made up of codes or pravile, most of which had appeared in previous centuries. To these were added collections of civil laws and Byzantine canons, the Byzantine nomocanonical tradition being an important element that made written Romanian law unique.

In addition to these legislative collections, there was a whole series of interpretations and regulations promulgated by rulers, with reference to certain situations and cases that arose. Hrivoavea, anaphoras and așezămintele, forms of the princely acts, played an important role in the development of written law and in the establishment of customary law regulations.

An important characteristic of Romanian law applied at the end of the 17th century and which continues into the period of the Fanariote reigns is the fact that relations between the State and the Church are understood through the prism of Byzantine reality, i.e. as a relationship of concession and mutual aid between the two in order to achieve common objectives.

Returning to written law (*ius positivum*), it is important to point out that "in the Romanian Orthodox Church, until the mid-seventeenth century, nomocanons"⁶¹ circulated in both Greek and Slavonic. Gradually, because the Greek and Slavonic languages were understood only by Slavs and Greeks, the pravileas were translated into Romanian. This is a testimony to the fact that in the pre-Fanariote era, the Romanian-language pravillic tradition flourished in Romanian countries. The *Dictionary of Romanian Literature* mentions pioneering works in the Romanian pravilnică tradition,

⁵⁹ S. G. BERECHET, *The right of our old hierarchs to judge the laity*, p. 3.

⁶⁰ S. G. BERECHET, *The right of our old hierarchs to judge the laity*, p. 6.

⁶¹ Constantin POPOVICI, *Fountains and codicils of Orthodox church law*, Chernivtsi, 1886, pp. 15-17.

such as the Pravila Ritorului Lucaci (Putna, 1581) or the Pravila of the Holy Apostles and that of the Seven Holy Sovereigns of our Fathers and God-bearers; about bishops and about priests and about monks and about laymen, teachings of all kinds⁶².

The conclusion is that pravile were the main forms of written law in Wallachia until the great initiatives of codification of Romanian law, which began with the second part of the Phanariot era. It is important in this context the observation made by the jurist Valentin Georgescu "pravila was not a foreign law, because of its link with the Church, with the empire, because of its universalist character (*ius gentius, nomoi ethnilcoi*), its content and because of the final ideological reference to its source. The Pravila was also not a right of occupation, which took the place of Romanian law, banishing it. Pravila was an element of the legal pluralism indispensable to the state and feudal society. We should also add feudal culture. It was applied alongside local law, sometimes being identical to it, or in cases where there was no local law, the replacement of local law by pravila was exceptional, but for superior interests or class interests, or individual interests, preference could be given to pravila solutions"⁶³. At least in institutional matters, the role of Byzantine law was important and much more lasting than in other areas, perhaps with the exception of the arts and especially the ecclesiastical sphere. "But the institutional sphere is still linked to the church, with a clear increase in secular factors and elements"⁶⁴.

Until 1760, and later until 1821, the influence of Byzantine law was based on a series of political, social, economic and cultural forces, with a broad ethnic and demographic substratum, fairly well represented in the Romanian principalities. Thus the illusion-reality was created that, "after 1453, Byzantium continued north of the Danube with more brilliance than on the banks of the Bosphorus, in Moreea or in the modest agglomeration that had taken the place of Athens. After all, in both cases, history has built two modern societies of the non-Byzantine type"⁶⁵. Despite its known vigour, the pravilnic law was slowly but surely to be removed from the Romanian legal scene, its place being taken by modern legislative projects.

The main form that Byzantine influenced law took in Wallachia was, as mentio-

⁶² *Dictionary of Romanian Literature from its origins to 1990*, p. 709. For *Lucaci's Pravila*, I also researched Valentin Al. GEORGESCU, *Byzantium and Romanian Institutions up to the middle of the 18th century*, Ed. Academiei, Bucharest, 1986, p. 117.

⁶³ V. Al. GEORGESCU, *Byzantium and Romanian Institutions up to the middle of the 18th century*, p. 120.

⁶⁴ V. Al. GEORGESCU, *Byzantium and Romanian Institutions up to the middle of the 18th century*, p. 87.

⁶⁵ V. Al. GEORGESCU, *Byzantium and Romanian Institutions up to the middle of the 18th century*, p. 88.

ned above, the adoption of legislative collections of ecclesiastical and civil laws, first in their original form, and later through Slavonic copies. In this regard, it is important to note that in Byzantium of the first millennium several versions of nomocanons circulated.

In Romanian legislation, copies in the Slavonic form of nomocanonical works appeared in the period of decline of the Byzantine Empire, characterised by a mixture of rules concerning the secular reality and those concerning the ecclesiastical domain. During the 15th-17th centuries, the flourishing period of pravilic law, identified by historians by terms indicating the close link between the secular and the ecclesiastical, such as 'ecclesiastical pravil', 'divine law', 'royal pravil', etc., we can speak of a written law used by both the state and the Church. The pravilic tradition was characterised by the fact that it did not make a clear distinction between ecclesiastical and secular law, because the nomocanonical texts were the same for the Church and for the State; they were the same for the clergy and for civil servants.

In the Romanian area, as early as 1451, there has been a pravilla believed to be "a reproduction of the Syntagma of Matthew Blastares"⁶⁶. During the reign of Matthew Basarab and Vasile Lupu, the most significant Romanian pravileas in the history of our people were composed: The Law's Straightening (Târgoviște, 1652) and Vasile Lupu's Pravila (Iași, 1646), respectively. But the Byzantine influence did not stop there. Despite the fact that the Phanariots were familiar with Western legal doctrine, which called for a clear distinction and separation between secular and ecclesiastical law, during their period we still find instances in which jurists in charge of drafting codes of general laws were inspired by the great works of Byzantine law. One example is Michael Photinus, who, in the second half of the 18th century, drew inspiration from the text of the Basilicals for his Manual of Laws. The Basilicas were also the main source of inspiration for the paharnic Toma Carra (in Moldavia), who, at the beginning of the 19th century (1804), was given the responsibility of drafting a civil and criminal code, a project which, due to the death of Toma Carra, never materialised. It should be noted that a version of these Basilicas could be consulted in the Biblioteca Mavrocordatilor. Also through the Mavrocordatilor Library, the complete text of Constantin Armenopol's Haxabibl (a 14th century collection) reached Wallachia.

The same Mihail Fotino used the Hexabiblu to compile his Manual of Laws. Historians note that "Title II, 41 on protimisis in Fotino's Manual of 1766 is taken from Armenopol. The Hexabib played an important role, in 1777, in the composition of the urban code, at a time when Alexander Ipsilanti was using it for his reform on protimisis.

⁶⁶ A. RĂDULESCU, *Research on law education in Wallachia...*, p. 4.

In 1804, Constantin Moruzi, ruler of Moldavia, using the skill of the paharnic Toma Carra, thought of making it into a code of the country, an idea that the Greeks of Elada would take up and make for themselves in 1835⁶⁷.

From the few data presented above, it can be seen that, in the history of Romanian law, the Byzantine legal element was first transposed into Greek and then into Slavonic, both translated into monuments of civil law.

At a time when Romanian written law was in its infancy and was codified according to the Slavonic pravilic model, the Phanariot era had the role and merit of bringing to the forefront of the Romanian legislature the original Byzantine legal texts in Greek, the text of which was consulted by most jurists of the Phanariot era and applied in the legislative reforms that this period saw. The Greek culture of the Phanariot rulers led indirectly to a 'grecization' of Romanian written law, of Roman origin, to a Hellenized Roman law.

The State legislation

It is known that, "when Caragea took the throne of the country, three kinds of laws were applied in Wallachia: the canons, the customs (unwritten and unwritten) and the royal pravileas (jus greco-romanum)"⁶⁸. Old law in general, and therefore including Romanian law, was "a pluralist law", a "multiplicity of historically and technically different systems of law: customary law, created as a result of repeated practices, the new reigning law (jus novum), expressed by different reigning acts, such as charters, commandments, books, bonds, settlements, and the received law (ius receptum), the law, with its secular variant, the royal laws or Byzantine pravila and the law of God or the nomocanonical law of the Church, allied with the State"⁶⁹.

With regard to state legislation, it was stated that "the law of the country is a Romanian creation, while the law of the pravile is a foreign, borrowed creation, and that this Romanian creation, i.e. the law of the country, would have ceased with the disappearance of the last forms of life of the village communities"⁷⁰. Since such a conclusion is not an objective one, Professor Nicolae Dură wanted to make the necessary corrections, stating that, "The Law of the Country is not an eminently secular law,

⁶⁷ V. Al. GEORGESCU, E. POPESCU, *Urban Legislation of the Romanian Country*, p. 32.

⁶⁸ I. FLOCA, *Orthodox Canon Law*, tom I, p. 104.

⁶⁹ Florin Manuela CONSTANTIN, "Slavery in 17th century Romanian pravils. The Law of the Redemption (1652)", in *Historical Review*, tom XX, no. 1-2, Bucharest, 2009, p. 74.

⁷⁰ Nicolae V. DURĂ, "Lex terrae in the perception of some jurists and historians of ancient Romanian law. Assessments and clarifications", in *he Theological Review of St. Andrew the Apostle*, XIV (2010), nr. 1, p. 19.

because this statement is divorced from both the customary nature of this law and its content, which incorporates customs and beliefs that come "from ancestors" (Thracians, Geto-Dacians, Romans, Daco-Romans and Romanians). However, all these beliefs and customs also had a substantial content of sacredness. Moreover, all these realities were invested with authority not only by the political ruler of the Land, who since Byzantine times (6th century) has been considered the 'Anointed of God' (cf. can. 69 Trulan), but also by the religious ruler, whatever he called himself over the centuries, i.e. the High Priest, Pontifex Maximus, Zalmoxis, Deceneus, Hierarch, Dean or Archimropolitan of the Land⁷¹.

Therefore, the law of the land, as a whole, cannot be considered separately from the faith of the nation, from the mentality of a people, from its specific way of life, from its religious convictions which have served as a bond for the growth of that people, for its organisation, for its survival. Moreover, the same erudite professor, was keen to point out that there is a close connection between the Law of the Land and the nomocanonical legislation: "By their reception by the Lordship and the Church, and their long application, the Pravile or Nomocanons also became a constituent part of this Law of the Country, in so far, of course, as they did not contravene the provisions of those old laws, which were of long standing, and which were none other than those which came from the time of the Traco-Geto-Dacians, the Daco-Romans, and the Romanians who had entered the area of that Byzantine oekoumène since the end of the first millennium. Consequently, it is precisely this incorporation or integration of written law - whether of canonical or nomocanonical origin - into the broad area of the law of the land that has led to the creation of a homonymy of pravilnic (nomocanonical) law with *Lex terrae*, which has of course sometimes given rise to confusion in judicial practice. The creation of this homonymy between the Pravile and the Law of the Land is further proof that we cannot reduce the Law of the Land only to the old Romanian customary law, because in its content were in fact appropriated and assimilated the texts of written laws, which, through their long application, enriched the legal heritage of the Land, known already at the time of the appearance of the Pravile on Romanian soil under the name of "Law of the Land"⁷².

We understand from the above that state legislation, as a source, is not formed only from the custom of the land, but, at least in the Phanariot era, it consists of a

⁷¹ N. V. DURĂ, "*Lex terrae* in the perception of some jurists and historians of ancient Romanian law", p. 23.

⁷² N. V. DURĂ, "*Lex terrae* in the perception of some jurists and historians of ancient Romanian law", pp. 28-29.

synthesis of written civil law and the custom of the land, for, "through the reception of the Nomocanonical legislation through the Greek or indirectly through the Slavonic, the Pravile (Nomocanonical) underwent a process of appropriation and assimilation, which culminated - in time - in a grounding or rumination of this Byzantine legislation. This 'rumination' of Byzantine pravilnic (nomocanonical) legislation was effectively contributed to by both the customary rules - which in fact formed the original corpus of the Law of the Land - and the linear, interlinear or marginal glosses (Marginalia) drawn up by local people who were well versed in both Byzantine law (secular and canonical) and the Law of the Land"⁷³.

This is how, in time, in Wallachia, "the sum or totality of legal customs and written rules circulated both under the old name of Country Law and under that of Jus Valachicum, both being made up of the two constituent elements: legal custom and law or written law (Jus positivum)"⁷⁴.

This perspective - put into circulation by Professor Nicolae Dură - is also taken up by other authors. We recall, for example, the clarification made by Cătălina Mititelu, according to whom, "by the expression old Romanian law is meant, in a broad sense, both unwritten law and written law, which governed the life of Romanian society until the early nineteenth century, when a new law of Western origin is brought into the Romanian world; and in the strict sense, only customary law, which retains the stamp of Romanian legal thought and practice, whose origins go back to the time when Roman law also regulated institutions in the Danubian-Pontic-Carpathian area"⁷⁵. The same author also offers the following clarifications: "the law of medieval Romanian society, in the first phase of its evolution, was a popular law, which sprang from peasant life, expressing the needs for legal regulation of the rural group holding the land and its neighbours. In Wallachia and Moldavia there were, from the beginning, or would appear with time, some particular regulations, named and affirmed as such: the law of the Romanians (where it can certainly be admitted that it was limited to the neighbours), the law of the serfs (Tartars) and the law or pravila of the Land"⁷⁶.

In Romanian countries, until the consolidation of written law, customary law also played a special role in legislation. The specialist literature refers to its presence,

⁷³ N. V. DURĂ, "*Lex terrae* in the perception of some jurists and historians of ancient Romanian law", p. 28.

⁷⁴ N. V. DURĂ, "*Lex terrae* in the perception of some jurists and historians of ancient Romanian law", p. 42.

⁷⁵ Cătălina MITITELU, "Considerations on the Law of the Land and its Institutions", in *Annals of OVIDIUS University of Constanta*, Law and Administrative Sciences series, no. 1, 2007, p. 292.

⁷⁶ C. MITITELU, "Considerations on the Law of the Land and its Institutions", p. 292.

stressing that 'because of the multiplicity of legal rules of different kinds that were observed in the Principalities, there was a shift in law'⁷⁷. The same sources also point out that the confusion that arose between the application of the rules of written law and customary law 'stemmed from the multitude of laws'⁷⁸ that existed at the time. On the one hand, we can say that the Romanian Country had a rich, complex legal system; on the other hand, the testimony of historians concerning the controversies between written and customary law leads us to believe that, in fact, this complexity of pre-modern Romanian legislation was also characterised by a lack of orientation, an absence of well-defined criteria and principles.

Until the great Phanariot reforms, customary law in the Romanian Country was diversified and retained its vitality. For this reason, many legal documents from the end of the 17th century mention situations in which written law came into conflict with customary law.

Analyzing and talking about the presence of the idea of law and justice in Romania, historians of ancient Romanian law have concluded that, before it can be researched in pravile, hrisoave, zapise, court decisions, etc., it must be sought in "the treasure of Roman folklore: fairy tales, proverbs, folk poems, for in them the life of the people is better reflected"⁷⁹. The documents of the Romanian Country which refer to the custom of the land mention its antiquity: 'star zakon', 'antiqua lex', 'veterem legem'⁸⁰, i.e. 'old law', i.e. 'the law of the land'. The ius valachicum or law of the land (lex terrae), also known as the custom of the land, which took the form of territorial customs⁸¹, was formed over time from the rules unanimously observed by the community.

Among the Romanians, the Roman law was characterised by a co-growth and development with the Orthodox faith. For this reason, both in customary law and in pravilnic (nomocanonical) law "is related to moral values, to which the Roman jurists - in their definitions - expressly referred, that is, to Goodness, Truth and Equity"⁸². The link between law and the religious element and its development in the ecclesial sphere

⁷⁷ I. PERETZ, *Course on the History of Romanian Law*, pp. 46-47.

⁷⁸ I. PERETZ, *Course on the History of Romanian Law*, p. 47

⁷⁹ Nicolae V. DURĂ, Cătălina MITITELU, *History of Romanian Law. Contributions and evaluations with historical-legal-canonical content*, Universitară, Bucharest, 2014, p. 10.

⁸⁰ Dragoș ȘESAN, "From the custom of the land to the Emperor's pravils in documents from Wallachia", in *Hrisovul. Yearbook of the Faculty of Archives*, XIII (2007), new series, Bucharest, 2007 p. 81.

⁸¹ D. ȘESAN, "From the custom of the land to the Emperor's pravils in documents from Wallachia", p. 80.

⁸² N. V. DURĂ, C. MITITELU, *History of Romanian Law. Contributions and evaluations with historical-legal-canonical content*, p. 10.

encouraged the development of the nomocanonical tradition. "The old Romanian law was original, elastic and receptive, at the same time it was resistant and durable. With the advent of the pravile, the notion of written law also appeared and developed. In his work, *Descriptio Moldaviae*, Dimitrie Cantemir, the Lord of Moldavia himself, states that two kinds of judgement were applied in the divan of the lords: *ius non scriptum*, i.e. an unwritten law, and *ius scriptum*, a written law, which had its roots in Greek (or rather Byzantine) laws and in the canonical ecclesiastical tradition"⁸³. This is, in fact, the situation I mentioned above, in the case of the law applicable in the Romanian Country.

Like pravilnic (or Byzantine) law, customary law was to be 'marginalised' by the great codes adopted at the beginning of the 19th century. Even if, in the Phanariot era, legal life in Wallachia was characterised by the equal authority of custom and written law, "the growing disuse of custom in favour of written law, whether Byzantine or manorial, became increasingly evident as we approached the 19th century"⁸⁴. Later, the Organic Regulations and Cuza's legislative reform meant that the old Romanian law remained only a page in the history of a people who knew and applied both the Roman, Byzantine and Romanian "*Jus scriptum*" and the "Law of the Land", which included elements of written law as well as customary law.

Conclusions

From the above, it is clear that the legislative monuments drawn up and adopted in the Phanariot era had as their main sources canonical legislation, nomocanonical legislation and state legislation. Although these sources have been analysed separately in the above lines, it is not wrong to say that they form a single whole. The canonical legislation is in one way or another taken up by the nomocanonical legislation, and the latter, together with the unwritten law, gave rise to the specifically Romanian state legislation, which existed - as far as we can tell - until the Fanariote reigns.

From a legal point of view, the influence of the sources listed above can be proved by the very regulations that make up the normative acts of Phanariot origin. The way in which they regulate the various ecclesiastical institutions shows that they were inspired by canonical, nomocanonical and state legislation. In such a situation, despite the modernizing trend mentioned in the literature, I consider that the legislation of the Phanariots as a whole represents a stage in the great development of Romanian law. A

⁸³ Ioan D. CONDURACHI, *Formation of the old unwritten Romanian law (land custom)*, Brasov, 1935, p. 4.

⁸⁴ V. Al. GEORGESCU, E. POPESCU, *Agrarian Legislation of the Romanian Country (1775-1782)*, p. 41.

stage which, however, must not be separated from the Romanian legal tradition. On the contrary, the specific nature of the legislation of the Phanariot period and the sources on which it is based are closely linked to the Romanian legal tradition up to that time. It is a natural segment in the history of Romanian law, obviously with its peculiarities, which is characterised, first and foremost, by continuity with the previous period.

The modernization that I have mentioned and that has been mentioned in specialized works is - at least in the case of this Phanariote era - rather a matter of orienting the legislator, of culturalizing him, and not one of changing the traditional Romanian legislative background, of replacing institutions or reinventing them. This is also the reason why, as we shall see, the Phanariot state legislation is not oriented against the Church, but, on the contrary, the Phanariot regulations - built on canonical, nomocanonical and state legislation norms - ensure the continuity of the symphonic relationship between Church and State, following the Byzantine model. Some provisions, such as the literacy of the lower clergy or the restriction of certain responsibilities of the lower clergy, are rather reforms that contributed to a better ecclesiastical organisation and protected the Church from certain abuses or disputes that would have damaged its image.

Therefore, based on the pillars of canonical, nomocanonical and state legislation in Wallachia, the legislative monuments of the Phanariot era cannot be separated from the political and social context in which they appear, but must be seen as part of an evolutionary process of Romanian legislation, which is characterised by continuity and not necessarily by replacing or substituting the old Romanian law.

Moreover, the Phanariot era, especially in its second part, contributed through its legislative creations to the affirmation of the Romanian tradition in this field, a tradition which, in the light of what has been presented, brings together elements of Byzantine law, canon law, nomocanonical law and customary law. All these main sources have had the merit of making Romanian law a Roman law of Christian origin.

ახალი აბრეშუმის გზა და საქართველო

აბსტრაქტი: ძველი აბრეშუმის გზა მრავალი საუკუნის განმავლობაში ერთმანეთთან აკავშირებდა აღმოსავლეთსა და დასავლეთს, ხელს უწყობდა ქვეყნებს შორის ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური ურთიერთობების განვითარებას. სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი მდებარეობის გამო ამ გზაზე საქართველოს ყოველთვის მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა.

2013 წლის შვიდ სექტემბერს ჩინეთის პრეზიდენტი სი ძინფინგი აბრეშუმის გზის აღდგენის ინიციატივით გამოვიდა. ბუნებრივია, „სარტყელისა და გზის“ ინიციატივა საქართველოსაც ეხება. ამას ცხადყოფს 2019 წლის ოქტომბრის თვეში თბილისში გამართული „აბრეშუმის გზის საერთაშორისო ფორუმი“, რომელსაც 60-მდე ქვეყნის 2000-მდე წარმომადგენელი დაესწრო.

დიდ პოლიტიკურ აქტორებს შორის არსებული დაპირისპირება კიდევ უფრო მეტად ზრდის ახალი აბრეშუმის გზის ინიციატივისა და მასში საქართველოს ჩართულობის აქტუალობას.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, ჩინეთი, სარტყელისა და გზის ინიციატივა, ახალი აბრეშუმის გზა

New Silk Road and Georgia

Abstract: The Old Silk Road has connected the East and the West for many centuries, contributed to the development of economic, cultural and political relations among the countries. Due to its strategically important location, Georgia has always been a crucial actor on this road.

On September 7, 2013, Chinese President Xi Jinping launched an initiative to restore the Silk Road. Undoubtedly, the "Belt and Road" initiative also concerns Georgia. This is evidenced by the "International Silk Road Forum" held in Tbilisi in October 2019, which was attended by more than 2,000 representatives from about 60 states.

¹ ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიის მიმართულების დოქტორანტი / PhD student at Faculty of Humanities of Tbilisi Ivane Javakhishvili State University

The controversy between the big political actors further increases the urgency of the New Silk Road initiative and Georgia's involvement in it.

Key words: Georgia, China, Belt and Road Initiative, New Silk Road

შესავალი: ძველი აბრეშუმის გზა ძვ. წ. მეორე საუკუნეში ჩამოყალიბდა და მეთექვსმეტე საუკუნემდე იარსება. ეს იყო ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი უმსხვილესი სავაჭრო-ეკონომიკური მარშრუტი. აქედან გავრცელდა მსოფლიოში ჩინური აბრეშუმი, ქაღალდი და სხვ. ამავე გზის მეშვეობით წარმოებდა ცივილიზაციათაშორისი დიალოგი, კულტურული მიმოცვლა და ა.შ.

აბრეშუმის გზის პროექტის აღდგენაზე ან მსგავსი პროექტით ჩანაცვლებაზე საუბარი გასული საუკუნის 90-იან წლებში დაიწყო, მათ შორის ერთ-ერთი პირველი ინიციატივა სსრკ-ის საგარეო საქმეთა მინისტრისგან – ე. შევარდნაძისგან მოდიოდა. მან პირველად, 1990 წელს, იაპონიაში ვიზიტამდე, ვლადივოსტოკში გააჟღერა „დიდი აბრეშუმის გზის“ აღდგენის ინიციატივა, ხოლო ამისთვის ქმედითი ნაბიჯები ჯერ კიდევ 1993 წელს გადაიდგა. ბრიუსელში ჩატარებულ კონფერენციაზე, რომელშიც სამხრეთ კავკასიისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნების წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ, საფუძველი ჩაეყარა ტრასეკას (Transport Corridor Europe-Caucasia-Asia) პროექტს (ზურაბიშვილი, 2018, გვ. 50).

ტრასეკასთან ერთად 1996 წელს INOGATE-ისა და მოგვიანებით აშშ-ის კონგრესის მიერ 1999 წელს მიღებული „აბრეშუმის გზის სტრატეგიის აქტის“ მხარდაჭერამ ხელი შეუწყო ამ ინიციატივის რეალიზაციას. ყველა ეს პროექტი ამჟამად წარმატებით ფუნქციონირებს. თუმცა, იმ დროისათვის ეს პროექტები გულისხმობდა ევროპის ცენტრალურ აზიასთან დაკავშირებას და არ ეხებოდა ჩინეთს.

„აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყელის“ პროექტში აზერბაიჯანისა და საქართველოს ჩართვას განაპირობებს ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა, რადგანაც ეს რკინიგზა არამხოლოდ რეგიონული მნიშვნელობისაა, არამედ, პოტენციალში, აღმოსავლეთსა და დასავლეთს აკავშირებს ერთმანეთთან. შესაბამისად, ხსენებული რკინიგზა ლოგიკურად ჯდება „ერთი სარტყელი - ერთი გზის“ ინიციატივაში. (პაპავა, 2017, გვ. 4-5) ამ სარკინიგზო დერეფნის მეშვეობით ხორციელდება ტვირთის გადაზიდვა 15 ქვეყანაში, ესენია: აზერბაიჯანი, თურქეთი, ბელარუსი, ესტონეთი, თურქმენეთი, ლატვია, ლიეტუვა, მოლდოვა, რუსეთი, სომხეთი, ტაჯიკეთი, უზბეკეთი, უკრაინა, ყაზახეთი და ყირგიზეთი (Gondauri, 2022).

2013 წლის 7 სექტემბერს ჩინეთის პრეზიდენტმა სი ძინფინგმა ყაზახეთში ოფიციალური ვიზიტის დროს საჯაროდ გაახმოვანა ჩინეთის მისწრაფება აბრეშუმის გზის აღდგენასთან დაკავშირებით (Wang jun, 2018, p. 379). ამ კონცეფციის თანახმად, ევრაზიის სახელმწიფოებს თანამშრომლობის ახალი მოდელი ექნებათ, რაც გულისხმობს ერთიანი საგზაო, სავაჭრო, სამშენებლო და ეკონომიკური ზონების შექმნას.

„სარტყელისა და გზის“ ინიციატივა ორ - საზღვაო და სახმელეთო გზას მოიცავს და ჯამში 100-ზე მეტ სახელმწიფოსა და საერთაშორისო ორგანიზაციას აერთიანებს. ამ ტერიტორიაზე ცხოვრობს 3 მლრდ-მდე ადამიანი და ამავე ტერიტორიაზე მოდის გლობალური მშპ-ის მესამედი.

„სარტყელის და გზის ინიციატივა“ გლობალური ეკონომიკური პროექტია, რომელიც მოწოდებულია ჩინეთის ახლო (და არამხოლოდ) სამეზობლოში არსებული სტატუს კვოს შეცვლისკენ, რაც, ბუნებრივია, რუსეთთან ინტერესთა კონფლიქტს იწვევს. თანამედროვე რეალობის გათვალისწინებით აღნიშნული საკითხის აქტუალობა ეჭვქვეშ არ დგება, არც გლობალური პერსპექტივიდან და არც საქართველოს ეკონომიკური თუ პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე.

ლიტერატურის მიმოხილვა: წინამდებარე კვლევაში გამოყენებულია ქართული და უცხოენოვანი ლიტერატურის ფართო სპექტრი - როგორც სამეცნიერო სტატიები, კვლევები, ასევე, მონოგრაფიები და ონლაინგამოცემების სტატიები. განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში საქართველოს ამჟამინდელი ელჩის, ბ-ნ არჩილ კალანდიას მონოგრაფია „ჩინეთის ტრანსფორმაცია XXI საუკუნეში“, რომელიც მან 2015 წელს გამოაქვეყნა. აქ დეტალურად არის განხილული ჩინეთის საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკა, და მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა „სარტყელისა და გზის ინიციატივის“ საწყისი ეტაპის განხილვას.

მნიშვნელოვან ანალიტიკურ ნაშრომს წარმოადგენს ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში საქართველოს ყოფილი ელჩის ბ-ნ დავით აფციაურის კვლევა „ერთი სარტყელი – ერთი გზის“ ჩინური ინიციატივა, როგორც გლობალური ეკონომიკური თანამშრომლობის ახალი მოდელი“ (2019), სადაც ავტორი დეტალურად განიხილავს ახალი აბრეშუმის გზის ინიციატივის განხორციელებასთან დაკავშირებულ ასპექტებს.

საერთაშორისო რესპუბლიკური ინსტიტუტისა და მსოფლიო ბანკის კვლევებში სკურპულოზურად და კრიტიკულად არის განხილული საქართველოსა და ჩინეთის დაახლოების ბევრი საკითხისა და საფრთხისა. საგულისხმოა, ასევე, რონდელის ფონდის ექსპერტთა მოსაზრებები ამავე საკითხებთან დაკავშირებით.

კვლევაში უხვადაა გამოყენებული საკითხთან დაკავშირებული ჟურნალისტური სტატიები.

მეთოდოლოგია: საკითხის კვლევისას, ოფიციალურ განცხადებებსა და ინტერვიუებთან მიმართებით ვიყენებდით დისკურსის ანალიზსა და ინტერპრეტაციას, კვლევებისა და საექსპერტო მოსაზრებების მიმართ კი ვიყენებდით ტექსტისა და შედარებით ანალიზს. სხვადასხვაენოვან წყაროებთან კომპლექსური და ინტერდისციპლინური მიდგომა საკითხის სრულად და მიუკერძოებლად შესწავლისა და გაშუქების საშუალებას იძლევა.

ერთი სარტყელი – ერთი გზა: სარტყელისა და გზის კონცეფცია საკმაოდ მოქნილია და უკვე არსებული დერეფნებისა და გზების გამოყენებით ჩინეთსა და ევროპას შორის „მანძილის შემცირებას“ ისახავს მიზნად. სახმელეთო გზა ხუთ დერეფანს აერთიანებს, რომელთაგან ორში საკვანძო სატრანზიტო როლი რუსეთს ეკავა, ხოლო ერთ-ერთში - ჩინეთი - ცენტრალური აზია - დასავლეთ აზია - საქართველოც არის ჩართული.

გარდა ეკონომიკური მიზნებისა, პროექტის წარმატებით განხორციელების შემთხვევაში ჩინეთის მთავრობა ოთხივე საგარეო-პოლიტიკურ მიზანს მიაღწევს:

- 1) პერიფერიაში მშვიდობის შენარჩუნება(ეკონომიკური განვითარებითა და ანტიტერორისტულ საქმიანობაში თანამშრომლობით);
- 2) მაღალი ეკონომიკური ზრდის შენარჩუნება;
- 3) შიდა წესრიგის შენარჩუნება;
- 4) საერთაშორისო სტატუსის შენარჩუნება (ევრაზიაში რეგიონული ძალის სტატუსის მოპოვებით) (ლარსენი, 2017, გვ. 13).

„სარტყელისა და გზის“ ინიციატივას ჩინეთის მხრიდან სამი ინსტიტუტი აფინანსებს: აბრეშუმის გზის ფონდი (შექმნა 2014 წლის 8 ნოემბერს პეკინში, APEC-ის სამიტზე, საწყისი კაპიტალით \$40 მლრდ), ჩინეთის განვითარების ბანკი და იმპორტის ბანკი. პროექტისთვის დაფინანსებას გამოყოფს ჩინეთის ხელმძღვანელობით შექმნილი ორი საერთაშორისო ინსტიტუტიც: აზიის ინფრასტრუქტურის საინვესტიციო ბანკი(AIIB) (AIIB სიდიდით მხოლოდ მსოფლიო ბანკს ჩამოუვარდება) და ახალი განვითარების ბანკი (NDB), ჯამური \$150 მლრდ. რეგისტრირებული კაპიტალით (ლარსენი, 2017, გვ. 15). თუ ბოლო პერიოდში ჩინეთის განვითარების სტრატეგია უცხო ინვესტიციების მოზიდვას ისახავდა მიზნად, ახლა ჩინური კაპიტალის უცხოეთში ინვესტირებაა პრიორიტეტული.

ჩინეთი „სარტყელსა და გზასთან“ მიმართებაში ყოველთვის იყენებს სიტყვა „ინიციატივას“ და არა „სტრატეგიას“, რაც გულისხმობს იმას, რომ ჩინეთი არ განიხილავს ახალ აბრეშუმის გზას გეოპოლიტიკურ პროექტად და მისი მიზანი

მხოლოდ ეკონომიკური და კულტურული დაახლოებაა, ე.წ. “WIN-WIN” სტრატეგიის პრინციპზე დაყრდნობით.

ახალი აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყელის მშენებლობა, არამარტო პასუხობს მსოფლიო ეკონომიკის ინტეგრაციის დაჩქარებულ და რეგიონალური თანამშრომლობის სწრაფი ტემპებით განვითარების ტენდენციებს, არამედ ადასტურებს გლობალური ეკონომიკის ცენტრის აზიაში გადანაცვლებას, გარდა ამისა, ხელს შეუწყობს განვითარებადი ქვეყნების კოლექტიურ წინსვლას.

გარდა ამისა, პროექტმა ხელი უნდა შეუწყოს მრავალპოლარული მსოფლიო წესრიგის დამყარებას, მსოფლიო ეკონომიკის მდგრადობასა და კულტურულ მრავალფეროვნებას (კალანდია, 2015, გვ. 15).

ცხადია, თანამედროვე მსოფლიოში ეკონომიკური პროექტები სრულიად აპოლიტიკურ, „სტერილურ“ გარემოში ვერ იარსებებს. სახელმწიფოთაშორისი ეკონომიკური პროექტები, ნებისმიერ შემთხვევაში, მნიშვნელოვან პოლიტიკურ კომპონენტს შეიცავს.

აღსანიშნავია, ასევე, რომ „ახალი აბრეშუმის“ გზა მულტიპოლარული სისტემის მორგების მცდელობაა, რაზეც მრავალი წელია, საუბრობს ჩინეთი. გასაგებია, რომ ეს პროექტი ჩინეთის გავლენის გაზრდას ემსახურება, რაც აშშ-ის, როგორც ზესახელმწიფოს, ინტერესებთან წინააღმდეგობაში შედის.

სი მწვინგის მიერ გაჟღერებულ სარტყელისა და გზის ინიციატივას რუსეთში გარკვეული სიფრთხილითა და უკმაყოფილებით შეხვდნენ.² ნიშანდობლივი იყო ის, რომ თავმჯდომარე სიმ გლობალური ეკონომიკური სარტყლის პროექტის შესახებ განცხადება გააკეთა ასტანაში, ნაზარბაევის უნივერსიტეტში. ყაზახეთი რუსეთისთვის ცენტრალურ აზიაში უმთავრეს დასაყრდენს წარმოადგენდა, და სის ეს განცხადება რუსეთის ტრადიციული გავლენის სფეროში შეჭრად აღიქმებოდა. ჩინური გავლენა ისედაც რუსეთისთვის სასურველზე დიდი იყო ცენტრალური აზიის რეგიონში, ხოლო სის ეს შესტი მიანიშნებდა იმას, რომ ჩინეთის სტრატეგია ახალ ფაზაში გადავიდა.

„აღმოსავლეთისაკენ მიბრუნების“ ფარგლებში, რუსეთი დიდი ხანი გეგმავდა ციმბირის რკინიგზისა და, ზოგადად, ციმბირის რეგიონის რეაბილიტაციას. დაიგეგმა ბაიკალ-ამურის რკინიგზის რეკონსტრუქცია და რეაბილიტაცია. რუსეთისთვის მნიშვნელოვანი იყო სატრანზიტო როლის შენარჩუნება და აქედან ეკონომიკური სარგებლის მიღება.

არსებობდა საფუძვლიანი ეჭვი იმისა, რომ ჩინეთი აირჩევდა სინძიანგიდან ყაზახეთზე გამავალ დერეფანს, რომელიც უფრო სწრაფი და მოსახერხებელია,

² ოფიციალურ დონეზე უკმაყოფილება არასოდეს არ გაჟღერებულა.

რაც რუსეთის სატრანზიტო ფუნქციას დააკნინებდა და, შესაბამისად, ხელს შეუშლიდა ციმბირის განვითარების სტრატეგიას.

უმთავრესი მიზეზი კი ის იყო, რომ რუსეთი საკუთარ თავს ლიდერად მოიაზრებდა, ხოლო ჩინეთის მიერ ინიცირებულ პროექტში მას, უბრალოდ, ერთ-ერთი რიგითი აქტორის როლი ეჭირა, რომლის ჩანაცვლებაც მარტივად იყო შესაძლებელი. ბუნებრივია, სსრკ-ის აღდგენის გეგმა ვერ ეწყობოდა ახალ სინოცენტრულ პროექტს.

საკუთარი დომინანტობის შესანარჩუნებლად, რუსეთმა ევრაზიული კავშირის შექმნა დააანონსა, რომელსაც, ძირითადად, პოსტსაბჭოთა სივრცის ქვეყნები უნდა შემოეკრიბა მოსკოვის გარშემო.

ევრაზიის ეკონომიკური კავშირი, განსხვავებით ახალი აბრეშუმის გზის პროექტისგან რეგიონული მასშტაბის ორგანიზაციას წარმოადგენდა. ის შეიქმნა ევრაზიის ეკონომიკური საზოგადოების ბაზაზე, რომელიც არსებობდა 2001-2014 წლებში. ორგანიზაციაში მხოლოდ ხუთი მოკავშირე წევრია - ბელარუსი, რუსეთი, სომხეთი, ყაზახეთი და ყირგიზეთი. ამ ორგანიზაციის გაცხადებული მიზანი არის ნაციონალური ეკონომიკების ყოველმხრივი მოდერნიზაცია, კოოპერაცია, კონკურენტუნარიანობის გაუმჯობესება და სტაბილური განვითარებისა და წვერი-სახელმწიფოების ცხოვრების დონის გაუმჯობესებისთვის პირობების შექმნა. თავდაპირველად, იგეგმებოდა ერთიანი ვალუტის მიღებაც კი, თუმცა ორგანიზაციის ინტეგრაციის ხარისხი სასურველზე გაცილებით ნაკლები აღმოჩნდა.

ყირიმის ანექსიამ და, ზოგადად, 2014 წელს რუსეთის შეჭრამ უკრაინაში გაამწვავა რუსეთსა და დასავლეთს შორის კონფრონტაცია, ხოლო ეკონომიკურმა სანქციებმა აიძულა რუსეთი კიდევ უფრო მეტად მიბრუნებულიყო აღმოსავლეთისკენ. შესაბამისად, ჯერ კიდევ 2014 წლის სოჭის ოლიმპიადაზე ვლადიმერ პუტინმა განაცხადა, რომ „რუსული მხარე აქტიურად გამოეხმაურა „აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყელის“ ჩინურ ინიციატივას [...] და მზადაა დაუკავშიროს რუსეთის ტრანსევრაზიული რკინიგზა „სარტყელისა და გზის“ ინიციატივას, დიდი სარგებლის შექმნის მიზნით“ (Кун, 2019, გვ. 110-111), ხოლო შემდეგი წლის მაისში თავმჯდომარე სისტან მოსკოვში გამართული შეხვედრის შემდეგ გავრცელებულ კომუნიკეში აღნიშნული იყო:

„მხარეთა საერთო ძალისხმევით, რუსეთ-ჩინეთის ყოვლისმომცველი პარტნიორობისა და სტრატეგიული თანამშრომლობის ურთიერთობები, რომლებიც ამჟამად მთელი ისტორიის მანძილზე საუკეთესოა, მიემართებოდნენ რა წინ, გავიდნენ ახალ ეტაპზე და იქცნენ ორი ქვეყნის განვითარების, უსაფრთხოების უზრუნველყოფისა და საერთაშორისო პოზიციების განმტკიცების მნიშვნე-

ნელოვან ფაქტორად, და, ასევე, მსოფლიოში მშვიდობისა და სტაბილურობის შენარჩუნების სანდო გარანტად.

[...]

რუსეთი მაღალ შეფასებას აძლევს ჩინეთის მიერ „აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყელისა“ და „XXI საუკუნის საზღვაო აბრეშუმის გზის“ შექმნის ინიციატივას და მიიჩნევს, რომ ის არის მიმართული რეგიონში სავაჭრო ეკონომიკური და საინვესტიციო ურთიერთქმედების განვითარებისკენ. მხარეები გააგრძელებენ რეგიონული ეკონომიკური ინტეგრაციული პროცესების შეხების წერტილების ძიებას ევრაზიული ეკონომიკური კავშირისა და „აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყელის“ ფარგლებში, თანასწორუფლებიანი თანამშრომლობისა და ურთიერთდობის განმტკიცების საფუძველზე ევრაზიულ სივრცეში მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მიზნით. მხარეები მიესალმებიან მოლაპარაკებების დაწყებას ევრაზიის ეკონომიკურ კავშირსა და ჩინეთს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური თანამშრომლობის შეთანხმების შესახებ“ (Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики об углублении всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия и о продвижении взаимовыгодного сотрудничества, 2015).

ყოველივე ეს ნიშნავდა იმას, რომ რუსეთი იძულებული გახდა, მიეღო თამაშის ჩინური წესები. ჩინეთს გზა გაეხსნა ციმბირში არსებულ წიაღისეულზე, სასაზღვრო ზონის ინფრასტრუქტურულ და ენერგეტიკულ პროექტებზე და ა.შ.

ჩინეთისა და რუსეთის ურთიერთობების რთული პერიპეტიები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საქართველოსთვის, რადგანაც რუსეთს ოკუპირებული აქვს ტერიტორიის 20%, ხოლო ჩინეთი წარმოადგენს ერთ-ერთ უმსხვილეს სავაჭრო პარტნიორს, რომელიც, ამასთანავე, თანმიმდევრულად უჭერს მხარს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას. ცენტრალური აზიის ქვეყნებისთვის ჩინეთი და შანგხაის თანამშრომლობის ორგანიზაცია წარმოადგენს რუსეთისგან ეკონომიკური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის ერთგვარ გარანტს. მაგალითისთვის, 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის შემდეგ, სწორედ მათი მეშვეობით შეძლო რეგიონის ქვეყნებმა აფხაზეთისა და ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ დამოუკიდებლობის არ აღიარება, მიუხედავად რუსეთის მხრიდან დიდი ზეწოლისა (Kaczmarek, 2018, გვ. 31).

IRI-ის მიერ 2019 წელს გამოქვეყნებული კვლევის მიხედვით, ჩინეთის გაზრდილი გავლენა ანადგურებს დემოკრატიებს სხვადასხვა ქვეყანაში, უგულვებელყოფს მათ დამოუკიდებლობას, საფრთხეს უქმნის აშშ-სა და კანონზე დაფუძნებულ, ლიბერალურ-დემოკრატიულ წესრიგს. ჩინური ინვესტიციები განვითარებად (და არამხოლოდ) ქვეყნებში ზრდის მათ დამოკიდებულებას ჩინეთ-

ზე, ხელს უწყობს კორუფციის განვითარებასა და თავისუფლების შეზღუდვას, ჩინეთისთვის სასარგებლო მედიაკონტროლს, დემოკრატიული ღირებულებების რღვევას და ა.შ. გარდა ამისა, კვლევაში ნათქვამია, რომ ჩინეთში ეკონომიკური კრიზისის შემთხვევაში, არსებული კაბალური პირობების გათვალისწინებით ჩინეთი შეეცდება მასზე დამოკიდებული ქვეყნების ხარჯზე მალევე აინაზღაუროს ზიანი. კვლევაში ასევე ხაზგასმულია, რომ „ერთი გზა, ერთი სარტყელი“ ეს არის ჩინეთის მიერ დომინანტი მდგომარეობის მოპოვების მექანიზმი და აშშ და მისი მოკავშირეები ვალდებულნი არიან, შეეწინააღმდეგონ ამას და დაიცვან მსოფლიო დემოკრატია (Shullman, 2019, p. 71).

აშშ-ის დიპლომატია, ბუნებრივია, ცდილობს, დაიცვას საკუთარი ინტერესები. მაგალითად, 2019 წლის 12 ივნისს, საქართველოს პრემიერ-მინისტრ მამუკა ბახტაძესთან შეხვედრისას, აშშ-ის სახელმწიფო მდივანმა განაცხადა, რომ „საქართველო დაასრულებს [ანაკლიის] პორტის მშენებლობის პროექტს და ამით გაძლიერდება საქართველოს ურთიერთობა თავისუფალ ეკონომიკურ სივრცეებთან და იმავდროულად, ქვეყნის პოზიცია დაცული გახდება რუსეთის ან ჩინეთის ეკონომიკური გავლენებისგან. ეს ვითომ მეგობრები საქართველოს ინტერესებს არ იზიარებენ” (მაიკ პომპეო: ანაკლიის პორტი საქართველოს რუსეთის ეკონომიკური გავლენებისგან დაიცავს, 2019). ხსენებული პორტის მშენებლობაში მონაწილეობის მიღება სურდა ჩინურ კომპანია „POWER CHINA – HUBEI HONGYUAN POWER ENGINEERING CO., LTD.-საც, თუმცა ტენდერში ვერ გაიმარჯვა. მიუხედავად ამისა, პორტის ერთ-ერთი უმთავრესი ორიენტირი სწორედ ახალი აბრეშუმის გზა უნდა ყოფილიყო:

“საქართველო აბრეშუმის გზის, “სარტყელი და გზის“ მარშრუტის სტრატეგიულად მნიშვნელოვან მონაკვეთზე მდებარეობს, ჩინეთსა და ევროპას შორის არსებულ ყველაზე მოკლე მარშრუტზე. ეს მას ტვირთის გადაზიდვის პროცესში მთავარ კარიბჭედ აქცევს ცენტრალური აზიისა და კავკასიის იმ რეგიონებში, რომელთაც ზღვაზე გასასვლელი არ აქვთ. ანაკლიის პორტი მოემსახურება ბაზრებს კავკასიის რეგიონში (საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი), 17-მილიონიანი მომხმარებლით, ცენტრალურ აზიაში (ყაზახეთი, უზბეკეთი, თურქმენეთი, ყირგიზეთი და ტაჯიკეთი) და ჩრდილოეთ ირანში, ჯამში, 147 მილიონი ადამიანით).

ანაკლია მდებარეობს ძველი სავაჭრო გზის მნიშვნელოვან მონაკვეთზე და ის წარმოადგენს ახალი აბრეშუმის გზის საკვანძო სატრანსპორტო წერტილს ჩინეთსა და ევროპას შორის. პორტის მდებარეობა, ტექნიკური და ინფრასტრუქტურული შესაძლებლობები, ტვირთის მოზიდვის უმთავრესი მიზეზები იქნება. ამასთან, რეგიონში „ერთი სარტყელი ერთი გზის“ ინიციატივის მხარდასაჭერად

მიმდინარე ინფრასტრუქტურული პროექტები, სამომავლოდ, ევროპასა და ჩინეთს შორის ვაჭრობის გაძლიერების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია” (ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტი).

ჩინელი ინვესტორების დაინტერესება ანაკლიის პორტითა და მიმდებარე ტერიტორიით დასტურდება, მაგალითად, იმითაც, რომ ფოთის ინდუსტრიული თავისუფალი ზონის სამი მეოთხედი შესყიდული აქვს ჩინეთის ერთ-ერთ სახელმწიფო კომპანიას (The China Energy Company limited), ხოლო HUALING GROUP-ს აქვს თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა ქუთაისში.² (World Bank, 2020, p. 14) აქ წარმოდგენილია 90 რეზიდენტი კომპანია, რომელთაგან 70% ჩართულია ვაჭრობაში, 25% - წარმოებაში, ხოლო 5% – მომსახურების სფეროში. მთავარ საექსპორტო რეგიონებად მოიაზრება სამხრეთ კავკასია და ცენტრალური აზია, ევროკავშირი, ჩრდილოეთ ამერიკა და მექსიკა. ივარაუდება თავისუფალი ინდუსტრიული ზონის 200 ჰექტარამდე გაფართოებაც (Silk Road Briefing, 2022).

ანაკლიის პორტის საქმე დღემდე მოუგვარებელია, ხოლო აშშ-ის კონგრესმენები ისევ საუბრობენ ამ საკითხზე, ჩინეთი კი ტრადიციისამებრ დუმს, რაც ნიშნავს იმას, რომ ინტერესთა კონფლიქტი არ ამოწურულა.

ახალი აბრეშუმის გზის პროექტის განხორციელებას, შესაძლოა, სხვა ფაქტორებმაც შეუშალოს ხელი. ესაა არასტაბილურობა, რომელმაც გზის განსაკუთრებით აზიურ მონაკვეთში შეიძლება იჩინოს თავი; ჩინეთის ეკონომიკის ჩრდილოვანი მხარეები ასევე პოტენციურ საფრთხეს წარმოადგენს პროექტისთვის.

მიუხედავად ამისა, 2019 წლის აპრილის თვეში პეკინში გამართულმა სარტყელისა და გზის ფორუმმა დიდი წარმატებით ჩაიარა. პროექტს შეუერთდა იტალიაც, ხოლო მასთან თანამშრომლობას გეგმავდნენ დიდი ქვეყნები: საფრანგეთი, ბრიტანეთი, კანადა, იაპონია და ა.შ. ფორუმის ფარგლებში ხელი მოეწერა სამასამდე ხელშეკრულებას, ჯამური ღირებულებით \$64 მლრდ. (Zhou, 2019).

მნიშვნელოვანია ისიც, რომ 2019 წლის ოქტომბრის თვეში “თბილისში “აბრეშუმის გზის საერთაშორისო ფორუმი” გაიმართა, რომელსაც მსოფლიოს 60-მდე ქვეყნის 2000-მდე დელეგატი დაესწრო. ფორუმი აზიასა და ევროპას შორის ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული კავშირების გაღრმავების მნიშვნელოვანი შესაძლებლობაა. იგი მიზნად ისახავს, შექმნას და დაამკვიდროს სადისკუსიო პლატფორმა, სადაც აბრეშუმის გზის ინიციატივის ქვეყნები, საერთაშორისო ორგანიზაციები და კერძო სექტორის წარმომადგენლები განიხილა-

² ხაზგასასმელია ის, რომ ქუთაისსა და ფოთს შორის მანძილი მხოლოდ ასი კილომეტრია, და ის დაკავშირებულია ქვეყნის სარკინიგზო და საგზაო სატრანსპორტო სისტემებთან.

ვენ თანამშრომლობის გაღრმავების პერსპექტივებსა და კავშირებს საერთაშორისო და რეგიონალური ვაჭრობის სფეროში. ფორუმის ფარგლებში განხილული იყო ისეთი აქტუალური საკითხები, როგორცაა: ვაჭრობის ხელშეწყობა, ელექტრონული კომერციის განვითარება, ციფრული კავშირი, სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურა, ენერჯეტიკის სფეროში რეგიონთაშორისი შესაძლებლობები და ქვეყნის საინვესტიციო პოტენციალი“ (გალტ & თაგარტის პარტნიორობით თბილისში “აბრეშუმის გზის საერთაშორისო ფორუმი” გაიმართა, 2019). ფორუმის საქართველოში ჩატარება ნიშნავს იმას, რომ ჩინეთი კავკასიის რეგიონს საკუთარი ინიციატივის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაწილად მიიჩნევს. თავის მხრივ, როგორც ზემოთ ითქვა, ეს წინააღმდეგობაში მოდის აშშ-ის ინტერესებთან და, ასევე, ეწინააღმდეგება რუსეთის ინტერესებს, რომელიც რეგიონში საკუთარი გავლენის შენარჩუნება-გაფართოებით არის დაინტერესებული.

საქართველოს აქტიური ჩართვა აბრეშუმის გზის პროექტში რუსეთში სერიოზულ გაღიზიანებას იწვევს. პირველ რიგში, რუსეთი საქართველოს თავის ორბიტაზე მყოფ ქვეყნად მოიაზრებს, ხოლო ჩინეთთან პარტნიორული ურთიერთობები, ბუნებრივია, რუსულ გავლენას ასუსტებს. მეორეს მხრივ, საქართველოს ჩართულობა ნიშნავს იმას, რომ ახალი აბრეშუმის გზა რუსეთის გვერდის ავლით ჩაივლის, რაც „აღმოსავლეთისაკენ მიბრუნებას“ და „ციმბირის აღორძინებას“ საფუძველს აცლის.

დასკვნა: საქართველოს გეოსტრატეგიული მდებარეობა, ასევე უკვე განხორციელებული ინფრასტრუქტურული პროექტები ქვეყანას „აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყელის“ მნიშვნელოვან ნაწილად აქცევს. თურქეთთან, ჩინეთთან და ევროკავშირთან დადებული თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულებები მის მნიშვნელობას კიდევ უფრო მეტად ზრდის.

რუსეთ-უკრაინის ომი, ამ ეტაპზე, ფაქტობრივად, სრულად გამორიცხავს რუსეთის რაიმე ფორმით ჩართვას ამ ინიციატივაში, რაც საქართველოს როლს არამხოლოდ ზრდის, არამედ მას სარტყელისა და გზის შეუცვლელ ნაწილად აქცევს.

მიუხედავად ამისა, ჩინეთის ჩართულობა რეგიონში ნავარაუდევზე უფრო ნაკლებია. ეს შესაძლოა იხსნებოდეს იმითიც, რომ საქართველოში არსებული გაყინული კონფლიქტები ქმნის არასტაბილურობის განცდას, რაც, თავის მხრივ, აფერხებს გრძელვადიანი ინვესტიციების განხორციელებას (Aptsiauri, 2019, p. 10).

აშშ-სა და ჩინეთს შორის ურთიერთობების გამწვავება, ბუნებრივია, აისახება საქართველოს ჩართულობაზე ჩინეთის მიერ ინიცირებულ პროექტში. დასავლელი პარტნიორები ხშირად აფრთხილებენ საქართველოს, რომ ჩინეთთან

ურთიერთობა შეიძლება, ნეგატიურად აისახოს როგორც დემოკრატიის ხარისხზე, ისე კორუფციის მაჩვენებელზე, გარემოს დაცვაზე და ა.შ. მაგალითად, საერთაშორისო რესპუბლიკული ინსტიტუტის მიერ 2021 წელს გამოქვეყნებულ კვლევაში აღნიშნულია, რომ „საქართველოს ლიდერები მისაღებებიან ჩინეთთან უფრო ღრმა ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და სოციალურ კავშირებს, რათა შეასუსტონ რუსული გავლენა, რაც ერთი სახის რისკს მეორეზე ცვლის“ (IRI, 2021, p. 53).

აშშ არის საქართველოს სტრატეგიული პარტნიორი, საქართველოს გაცხადებული კურსი არის პროდასავლური, მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობაც პროდასავლურ კურსს იზიარებს - დასავლური პრიორიტეტი ცალსახაა. ამასთანავე, ჩინეთი მტკიცედ უჭერს მხარს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას, და სარტყელისა და გზის ინიციატივაში ჩართულობამ, მოსალოდნელია, რომ უნდა გაზარდოს ქვეყნის მშპ და გააუმჯობესოს ზოგადი ეკონომიკური ფონი. ექსპერტთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ ამ ყოველივეს გათვალისწინებით „საქართველოს მთავრობამ უნდა გაატაროს კონსტრუქციული, თანმიმდევრული და გონივრული საგარეო პოლიტიკა ჩინეთთან, რათა არ გააღიზიანოს აშშ“ (Lomia, 2021).

კოვიდპანდემია, ფაქტობრივად, ყველა სფეროს შეეხო, ბუნებრივია, შეფერხდა მუშაობა „სარტყელისა და გზის ინიციატივაზე“. ჩინეთი ნელ-ნელა გამოდის პოსტკოვიდური მდგომარეობიდან, რაც გვაპარაუდებინებს, რომ გააქტიურდება საქმიანობა, ზოგადად, ახალი აბრეშუმის გზის გარშემო და კონკრეტულად საქართველოშიც განახლდება „აბრეშუმის გზის საერთაშორისო ფორუმებიც“, რაც საკითხს მეტ სინათლეს მოჰფენს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანაკლიის დრმაწყოლოვანი პორტი. (თ. გ.). მოპოვებული <http://anakliadevelopment.com/ka/info/> -დან
2. გალტ & თაგარტის პარტნიორობით თბილისში “აბრეშუმის გზის საერთაშორისო ფორუმი” გაიმართა. (2019 წლის 24 10). მოპოვებული Forbes.ge: <https://forbes.ge/news/7275/abreSumis-gzis-saerTaSoriso-forumi-დან>
3. ზურაბიშვილი, ნ. (2018). რკინის ფარდიდან აბრეშუმის გზამდე: ედუარდ შევარდნაძის პოლიტიკური მოღვაწეობა . თბილისი: სეზანი.
4. კალანდია, ა. (2015). ჩინეთის ტრანსფორმაცია XXI საუკუნეში. თბილისი: მწიგნობარი.
5. ლარსენი, ჯ. (2017). საქართველო-ჩინეთის ურთიერთობები: "სარტყელი და გზის" გეოპოლიტიკა. თბილისი: გრიფონი.
6. მაიკ პომპეო: ანაკლიის პორტი საქართველოს რუსეთის ეკონომიკური გავლენებისგან დაიცავს. (2019 წლის 12 06). მოპოვებული მედია ბიზნესისთვის - M2B:

- <https://m2b.ge/post/266596-maik-pompeo-anakliis-porti-saqartvelos-rusetis-ekonomikuri-gavlenebisgan-daicavs> -დან
7. პაპავა, ვ. (2017). "ერთი სარტყელი - ერთი გზის ინიციატივა" და საქართველო. მოპოვებული საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი: <https://gfsis.org.ge/files/library/opinion-papers/93-expert-opinion-geo.pdf>-დან
 8. Aptsiauri, D. (2019 წლის 04 07). "ONE BELT-ONE ROAD" CHINESE INITIATIVE AS A NEW MODEL OF GLOBAL ECONOMIC COOPERATION. მოპოვებული <https://di.gov.ge/wp-content/uploads/2021/02/onebeltoneroad.pdf>-დან
 9. Gondauri, D. (2022). *Georgian railway's Experiences with Belt and Road Initiative: Advantages and Disadvantages*. მოპოვებული ECONSTOR: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/262012/1/1811459196.pdf>-დან
 10. IRI. (2021). *A World Safe for the Party: China's Authoritarian Influence and the Democratic Response*. მოპოვებული International Republican Institute: https://www.iri.org/wp-content/uploads/2021/02/bridge-ii_fullreport-r7-021221.pdf-დან
 11. Kaczmarek, M. . (2018). *The Sino-Russian and US-Russian relationships: Current developments and future trends*. Prime Minister 's Office.
 12. Lomia, E. (2021 წლის 21 09). CHINA'S BELT AND ROAD INITIATIVE AND GEORGIA: A SHORT OVERVIEW. *Journal of Liberty and International Affairs*, გვ. 382. მოპოვებული Institute for Research and European Studies: <https://ejlia.com/index.php/jlia/article/view/337/254>-დან
 13. Shullman, D. (რედ.). (2019). *CHINESE MALIGN INFLUENCE AND THE CORROSION OF DEMOCRACY. An Assessment of Chinese Interference in Thirteen Key Countries*. მოპოვებული International Republican Institute: https://www.iri.org/sites/default/files/chinese_malign_influence_report.pdf -დან
 14. Silk Road Briefing. (2022 წლის 07 02). *Georgia's Belt And Road Initiative – Accelerating Trade Between Central Asia And Europe*. მოპოვებული Silk Road Briefing: <https://www.silkroadbriefing.com/news/2022/02/07/georgias-belt-and-road-initiative-accelerating-trade-between-central-asia-and-europe/>-დან
 15. Wang jun, Z. Z. (2018). Opening-up Took a whole New Pattern with Belt and Road Initiative Reaping Initial Benefits. _ Five Years of Forging Ahead: From The 18th to the 19th CPC National Congress. N. Jizhe-ში, *Five Years of Forging Ahead: From The 18th to the 19th CPC National Congress*. Beijing: China Statistics Press.
 16. World Bank. (2020 წლის 06). *South Caucasus and Central Asia - The Belt and Road Initiative; South Caucasus and Central Asia - The Belt and Road Initiative : Georgia Country Case Study*. მოპოვებული <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/ed807524-d7e5-5867-84d3-34e61a77c6bd/content>-დან

17. Zhou, L. (2019 წლის 27 04). *China's Belt and Road Forum ends with more support and US\$64 billion in new deals, but is it job done for Beijing?* მოპოვებული South China Morning Post: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3007967/chinas-belt-and-road-forum-ends-more-support-and-us64-billion> -დაბ
18. Кун, Д. (2019). РОССИЯ И КИТАЙ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА: материалы IX международной научно-практической конференции (Благовещенск – Хэйхэ, Тяньцзинь, Пекин, 20-28 мая 2019 г.). *РОССИЯ: ОТ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ К СТРАТЕГИЧЕСКОМУ СОТРУДНИЧЕСТВУ С КНР В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС И ОДИН ПУТЬ»* (გვ. 110-115). Благовещенск: Издательство БГПУ.
19. *Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики об углублении всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия и о продвижении взаимовыгодного сотрудничества.* (2015 წლის 08 05). მოპოვებული <http://www.kremlin.ru/supplement/4969>-დაბ

გიული გიგუაშვილი / Giuli Giguashvili¹
 თამარ მაკასარაშვილი / Tamar Makasarashvili²
 (გორი, საქართველო / Gori, Georgia)

ბაჟო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის ეკონომიკური როლი ახალი აბრეშუმის გზის პროექტში

აბსტრაქტი. 2013 წელს, როცა პირველად გაჟღერდა აბრეშუმის გზის აღდგენის საკითხი, მყისიერად გამოიკვეთა საქართველოს, როგორც ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი ისტორიული ცენტრის როლი. საქართველომ თავიდანვე განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა „ერთი სარტყელი, ერთი გზის“ ინიციატივას და მეზობელ თურქეთთან და აზერბაიჯანთან ერთად აქტიურად ჩაერთო მის განვითარებაში.

სარკინიგზო ტრანსპორტის სექტორი ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთ ძირითად პრიორიტეტს წარმოადგენს. ექსპერტები საუკუნის პროექტს - ბაჟო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო მაგისტრალს ქართული ეკონომიკის სიმძლავრის მთავარ გარანტად განიხილავენ. საუბარია ეკონომიკურ დივიდენდზე, რასაც საქართველოს სტრატეგიული სარკინიგზო გზის მშენებლობა მოუტანს, თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვანია რეგიონში უსაფრთხოებისა და სტაბილურობის უზრუნველყოფა, გადაზიდვის დროისა და ინფრასტრუქტურული ხარჯების შემცირება.

ნაშრომის მიზანია: ბაჟო-თბილისი-ყარსის აბრეშუმის რკინიგზის პროექტით გათვალისწინებული მშენებლობის ეტაპობრივი შეფასება; კვლევის რაოდენობრივ მეთოდებზე დაყრდნობით, მარშრუტებისა და ტვირთბრუნვის ეკონომიკური სარგებლიანობის ანალიზი; პროექტის შემდგომი განვითარების პერსპექტივის განსაზღვრა და რეკომენდაციების შემუშავება. კვლევა ეფუძნება საერთაშორისო ხელშეკრულებების და მათი აღსრულების ანალიზს, წამყვანი სამეცნიერო პუბლიკაციებისა და სტატისტიკური მონაცემების მიმოხილვას, ქართველ და უცხოელ ექსპერტთა შეფასებას.

პირველი სატვირთო სარკინიგზო რეისი ჩინეთიდან საქართველოში 2015 წელს ცხრა დღეში ჩამოვიდა, 2017 წელს ბაჟო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის („რკინის აბრეშუმის გზის“) ამოქმედების შემდეგ კი, ევროპასა და ჩინეთს შორის მგზავრობა 30-ის ნაცვლად 12 დღეში გახდა შესაძლებელი. 2019 წლის ოქტომბერში ჩინეთის ქალაქ სიანიდან ტრანსკასპიური საერთაშორისო მარშრუტით წამოსული მატარებელი

¹ ეკონომიკის დოქტორი, პროფესორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი / PhD in Economics, Professor at Gori State University

² ეკონომიკის დოქტორი, პროფესორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტი / PhD in Economics, Professor at Gori State University

ბაქო-თბილისი-ყარსის გავლით, შემდეგ კი თურქეთის მარმარილოს ზღვის გვირგვინით ჩავიდა ევროპაში, კერძოდ, პრალაში, რითვისაც მხოლოდ 11 დღე დასჭირდა. ამჟამად ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო ხაზი სატესტო რეჟიმში ფუნქციონირებს.

უდავოა, რომ აღნიშნული პროექტის განხორციელება და შემდგომი განვითარება მნიშვნელოვან ბენეფიტებს მოუტანს მასში ჩართულ ყველა მხარეს და ხელს შეუწყობს აბრეშუმის გზის მონაწილე ქვეყნებს შორის ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობების განმტკიცებას.

საკვანძო სიტყვები: ახალი აბრეშუმის გზა, საქართველოს რკინიგზა.

The Economic Role of the Baku-Tbilisi-Kars Railway in the New Silk Road Project

Abstract. *In 2013, when the issue of restoring the Silk Road was first raised, the role of Georgia as a historical center connecting Europe and Asia got immediately highlighted. From the very beginning, Georgia attached special importance to the "One Belt, One Road" initiative and, together with neighboring Turkey and Azerbaijan, actively participated in its development.*

The railway transport sector is one of the main priorities of our country. Experts consider the project of the century as the main guarantee of the strength of the Georgian economy. We are talking about the economic dividend that the construction of Georgia's strategic railway will bring, but it is no less important to ensure security and stability in the region, reduce transportation time and infrastructure costs.

The aim of the paper: step-by-step evaluation of the construction envisaged by the Baku-Tbilisi-Kars Silk Railway project; Analyze the economic viability of routes and freight based on quantitative research methods; Determine the development perspective of the project and develop recommendations. The research is based on the analysis of international agreements and their implementation, reviews of leading scientific publications and statistical data, and evaluation of Georgian and foreign experts.

The first freight rail flight from China arrived in Georgia in nine days in 2015, and after the completion of the Baku-Tbilisi-Kars railway ("Iron Silk Road") in 2017, travel between Europe and China became possible in 12 days instead of 30. In October 2019, the first train from the Chinese city of Xi'an via the Trans-Caspian International Route via Baku-Tbilisi-Kars, and then via the Turkish Marble Tunnel arrived in Europe,

namely in Prague, in only 11 days. Currently, the Baku-Tbilisi-Kars railway line is operating in test mode.

There is no doubt that the implementation and further development of this project will bring significant benefits to all parties involved and will contribute to strengthening economic and political relations between the countries participating in the Silk Road.

Keywords: *New Silk Road, Georgian Railway.*

* * *

შესავალი: სარკინიგზო ტრანსპორტი საქართველოს ეკონომიკის მნიშვნელოვან სექტორს წარმოადგენს. მისი შემდგომი განვითარების ახალ შესაძლებლობებს საფუძველი ჩაუყარა 1998 წელს, სენატორ ბრაუნბეკის ინიციატივით, ამერიკის შეერთებული შტატების სენატის მიერ მიღებულმა რეზოლუციამ „ახალი აბრეშუმის გზის“ მხარდაჭერის შესახებ.

2011 წლის იანვრის თვეში, Global Infrastructure Leadership Forum-ზე, რომელიც ყოველწლიურად იმართება ამერიკის შეერთებულ შტატებში, კერძოდ, ნიუ-იორკში, და მიზნად ისახავს ინფრასტრუქტურის საუკეთესო გლობალური პროექტების გამოვლენას როგორც განვითარებულ, ისე განვითარებად სამყაროში, მსოფლიოს 100 გლობალურ პროექტს შორის დასახელდა „რკინის აბრეშუმის გზის“ პროექტი, რომელსაც საუკუნის პროექტადაც მოიხსენიებენ (რკინის აბრეშუმის...). მსოფლიო საზოგადოების წინაშე ტერმინი „ახალი აბრეშუმის გზა“ პირველად ჰილარი კლინტონმა 2011 წლის 20 ივლისს, ინდოეთის ქალაქ ჩენაიში, ბიბლიოთეკაში (Anna Centenary Library) წარმოთქმულ სიტყვაში გააჟღერა: „ისტორიულად ისე ჩამოყალიბდა, რომ სამხრეთ და ცენტრალური აზიის ქვეყნები ერთმანეთს და კონტინენტის დანარჩენ ნაწილს უკავშირდებოდნენ ვრცელი სავაჭრო ქსელის მეშვეობით, რომელსაც „აბრეშუმის გზას“ უწოდებდნენ. ინდოელი მოვაჭრეები სავაჭროდ იყენებდნენ სანელებლებს, ძვირფას ქვებს, ქსოვილს, აგრეთვე – იდეებსა და კულტურას ყველგან, ჩინეთის დიდი კედლიდან ბოსფორის სრუტის ნაპირებამდე. მოდით, ერთად ვიმუშაოთ და შევქმნათ „ახალი აბრეშუმის გზა“. ეს ნიშნავს მეტი სარკინიგზო ხაზების, ავტომაგისტრალების, ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურის აშენებას... ეს ნიშნავს ტრანს-სა-საზღვრო ობიექტების მოდერნიზაციას... ეს ნიშნავს მოძველებული სავაჭრო პოლიტიკის უკუგდებას, რომელთან ერთად ჩვენ ყველა ჯერ კიდევ ვცხოვრობთ, და 21-ე საუკუნის ახალი წესების მიღებას“, - აღნიშნა თავის სიტყვაში ჰილარი კლინტონმა (გიგუაშვილი, 2018:).

2011 წლის ნოემბრის თვეში, სტამბოლში თურქეთმა უმასპინძლა კონფერენციას “Heart of Asia Conference” და აშშ-სა და ჩინეთის მხარდაჭერით, ინიციატივა „ახალი აბრეშუმის გზა“ რეგიონალური თანამშრომლობის ქვაკუთხედი გახდა. მოგვიანებით, როცა 2013 წლის 7 სექტემბერს ჩინეთის პრეზიდენტმა სი ცზინპინმა (Xi Jinping) ოფიციალურად გააჟღერა აბრეშუმის გზის აღდგენის საკითხი, მყისიერად გამოიკვეთა საქართველოს, როგორც ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელი ისტორიული ცენტრის როლი.

ისტორიული აბრეშუმის გზა მკვლევართა დიდი ნაწილის შეფასებით, საქართველოსთვის იყო უფრო მეტი, ვიდრე სავაჭრო მარშრუტი, კონკრეტულად, ეს იყო გზა ცოდნის, ტექნოლოგიების, იდეების, ღირებულებებისა და კულტურის გაცვლისთვის. ის ერთმანეთთან აკავშირებდა ევროპასა და ცენტრალურ აზიას და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა კავკასიის რეგიონის ყველა ქვეყნის განვითარებაზე. საქართველომ თავიდანვე განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა ახალი აბრეშუმის გზის „ერთი სარტყელი, ერთი გზის“ ინიციატივას და აქტიურად ჩაერთო პროექტის რეალიზაციაში. 2015 წლის მარტში სხვა ქვეყნებთან ერთად, საქართველომ პირველმა მოაწერა ხელი „აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყლის განვითარების თანამშრომლობის შესახებ“ მემორანდუმს. აღნიშნული ინიციატივა განიხილება, როგორც ორმხრივი სავაჭრო და საინვესტიციო ურთიერთობების გაძლიერების და ბევრი ინფრასტრუქტურული პროექტების განვითარების უპრეცედენტო მექანიზმი (გიგუაშვილი, 2020:186).

ახალი აბრეშუმის გზის „ერთი სარტყელი, ერთი გზის“ პროექტი, რომელსაც სახმელეთო აბრეშუმის გზასაც უწოდებენ, საერთაშორისო ეკონომიკური თანამშრომლობის ექვსი დერეფნის შექმნას მოიაზრებს. ესენია: ახალი ევრაზიული სახმელეთო ხიდი, დერეფანი „ჩინეთი - მონღოლეთი - რუსეთი“, დერეფანი „ჩინეთი - ცენტრალური აზია - დასავლეთ აზია“, დერეფანი „ჩინეთი - ინდო-ჩინეთის ნახევარკუნძული“, დერეფანი „ჩინეთი - პაკისტანი“ და დერეფანი „ბანგლადეში - ჩინეთი - ინდოეთი - მიანმარი“. ამჟამად, საქართველო აქტიურად არის ჩართული ჩინეთი-ცენტრალური აზია-დასავლეთ აზიის დერეფანში, რომელიც SREB-ის ექვსი შემადგენელი დერეფნიდან ერთ-ერთი დერეფანია და აღმოსავლეთით – ჩინეთს, ხოლო დასავლეთით – თურქეთსა და შავ ზღვას აკავშირებს. საქართველო უზრუნველყოფს თურქეთთან სახმელეთო მიმოსვლას ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის დახმარებით. რკინიგზის მშენებლობის დასრულების შემდეგ, ბოსფორის სრუტეზე აზიის ევროპასთან დამაკავშირებელი იავუზ სულთან სელიმის ხიდთან ერთად, საქართველოს ევროპასთან უწყვეტი სარკინიგზო კავშირი ექნება (გიგუაშვილი, 2018:).

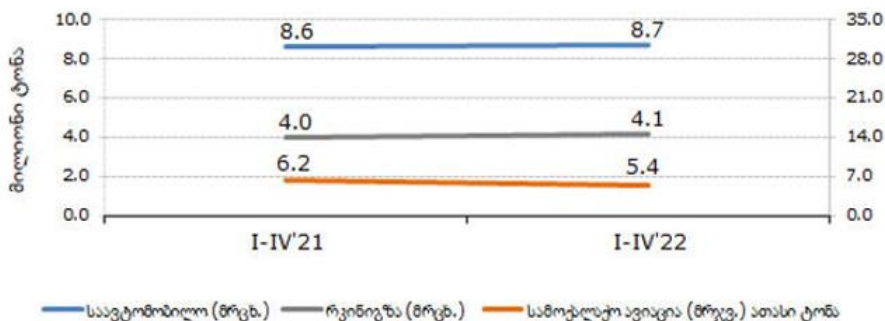
ამრიგად, ახალი აბრეშუმის გზის პროექტის და კერძოდ, ბაქო-თბილისი-ყარსის აბრეშუმის რკინიგზის მშენებლობასთან დაკავშირებული საკითხების კვლევა საკმაოდ აქტუალურია, რამეთუ, ისევე, როგორც ანტიკურ ხანაში, დღესაც საქართველოს რკინიგზა წარმოადგენს მთავარ სატრანსპორტო არტერიას კასპიის ზღვისა და შავი ზღვის ერთმანეთთან დასაკავშირებლად.

კვლევის მეთოდოლოგია: ნაშრომში, ახალი აბრეშუმის გზის უმნიშვნელოვანესი პროექტის, ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის ეკონომიკური როლის განსაზღვრის მიზნით, კვლევის რაოდენობრივ მეთოდებზე დაყრდნობით, განხორციელდა პროექტით გათვალისწინებული მშენებლობის პროცესის ეტაპობრივი შეფასება; ტვირთბრუნვის ეკონომიკური სარგებლიანობის ანალიზი; გამოითქვა მოსაზრებები პროექტის შემდგომი განვითარების პერსპექტივის შესახებ. კვლევა ეფუძნება საერთაშორისო ხელშეკრულებების და მათი აღსრულების ანალიზს, წამყვანი სამეცნიერო პუბლიკაციების და სტატისტიკური მონაცემების მიმოხილვას, ქართველ და უცხოელ ექსპერტთა შეფასებას.

ლიტერატურის მიმოხილვა: საქართველოს რკინიგზის განვითარების ისტორიას თუ გადავხედავთ, საყურადღებოა 1830-იანი წლები, როცა პირველად გაჩნდა რკინიგზის მშენებლობის იდეა. 1865 წლიდან იწყება მისი განხორციელების პროცესი. 1872 წლის 10 ოქტომბერს პირველი მგზავრი ჩამოვიდა ფოთიდან თბილისში. სწორედ ეს თარიღი მიიჩნევა ქართული რკინიგზის დაბადების თარიღად. ჩვენთვის საყურადღებოა თბილისი-ბაქოს დამაკავშირებელი რკინიგზის მშენებლობა, რომელიც 1883 წელს დასრულდა და შესაძლებელი გახდა აზერბაიჯანის ნავთობის ტრანსპორტირება ჯერ – ბათუმის პორტამდე, იქიდან კი – მისი ექსპორტი მსოფლიო ბაზარზე (“Georgian Railway”).

დღეისთვის, საქართველოს სარკინიგზო ქსელის სიგრძე 2344.2 კილომეტრია. საქართველოს რკინიგზის მიერ გადაზიდული ტვირთების რაოდენობა კი 2022 წლის პირველი კვარტლის მონაცემებით 4,1 მილიონ ტონას შეადგენს. აღსანიშნავია, რომ „საქართველოს რკინიგზის“ 100%-იანი წილი „საპარტნიორო ფონდის“ საკუთრებაა, რომელიც, თავის მხრივ, 100%-ით საქართველოს სახელმწიფოს ეკუთვნის (საქართველოს ეკონომიკის..., 2021:).

სატრანსპორტო დარგების მიერ გადაზიდული ტვირთების რაოდენობა

წყარო : <http://www.economy.ge/?page=ecoreview&s=26>

წლების მანძილზე საქართველოს რკინიგზა ითვლებოდა მოგებიან სექტორად. ყველაზე მაღალი მოგება 2011 წელს დაფიქსირდა და 174 მილიონი ლარი შეადგინა. ყველაზე მასშტაბური – 716-მილიონიანი ზარალი კი 2018 წელს დაფიქსირდა. ფინანსური მაჩვენებლების გაუარესების მთავარ მიზეზად გასული წლების განმავლობაში სატვირთო გადაზიდვების შემცირება დასახელდა. ბუნებრივია, კოვიდპანდემიამ უარყოფითი გავლენა მოახდინა სარკინიგზო სექტორზე. 2020 წლის განმავლობაში რკინიგზამ სულ 11.1 მილიონი ტონა ტვირთი გადაზიდა, რაც 2019 წელთან შედარებით 0.2 მილიონი ტონით მეტი იყო. ამის მიუხედავად, მთლიანი შემოსავალი შემცირდა. “საქართველოს რკინიგზამ” 2020 წელს ჯამურად, სხვადასხვა სახის სარკინიგზო მომსახურებიდან 489.4 მილიონი ლარის შემოსავალი მიიღო, რაც 2019 წელთან შედარებით 2 მილიონი ლარით ნაკლებია.

რკინიგზის შემოსავლები 2020 წელს ასე გადანაწილდა:

- სატვირთო გადაზიდვები – 389.3 მილიონი ლარი, ზრდა წინა წელთან 4%;
- ლოჯისტიკური სერვისები – 54.1 მილიონი ლარი, ზრდა წინა წელთან 11%;
- სამგზავრო გადაყვანები – 11.2 მილიონი ლარი, კლება წინა წელთან 64%;
- ვაგონების გაქირავებიდან მიღებული შემოსავალი – 8.8 მილიონი ლარი, კლება წინა წელთან 45%;
- სხვა შემოსავალი – 11.8 მილიონი ლარი, ზრდა წინა წელთან 71%. (ტყეშელაშვილი, 2021:)

მიმდინარე წელს საქართველოს რკინიგზას 150 წელი უსრულდება. დაგეგმილია საკმაოდ დიდი ინვესტიციები ინფრასტრუქტურაში, სალიანდაგო მეურნეობაში, კავშირგაბმულობაში. აღსანიშნავია, რომ შემოსავლების 92% სატვირთო გადაზიდვებიდან შემოდის და ძირითადად ხმარდება ინფრასტრუქტურის მოწესრიგებას, რაც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია ახალი აბრეშუმის გზის პროექტში სრული დატვირთვით ჩართვისთვის (ჯალალონია, 2022:).

დისკუსია/შედეგები. ახალი აბრეშუმის გზის პროექტში საქართველო ჩინეთს “ჩინეთი - ცენტრალური აზია - დასავლეთ აზიის“ დერეფნის როგორც სახმელეთო, ისე საზღვაო სატრანზიტო მარშრუტებს სთავაზობს. უნდა აღინიშნოს, რომ ჩინეთიდან ევროპაში პროდუქციის გადაზიდვა ძირითადად ხდებოდა ზღვით, რასაც საშუალოდ 45-60 დღე სჭირდებოდა. ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო მაგისტრალი, რომელსაც სამართლიანად უწოდებენ „რკინის აბრეშუმის გზას“, შესაძლებლობას იძლევა ჩინეთიდან ევროპაში ტვირთების გადაზიდვის დრო დაახლოებით 5-ჯერ შემცირდეს. ექსპერტები საუკუნის პროექტს ქართული ეკონომიკის სიმძლავრის მთავარ გარანტად განიხილავენ. საუბარია ეკონომიკურ დივიდენდზე, რასაც საქართველოს სტრატეგიული სარკინიგზო გზის მშენებლობა მოუტანს, თუმცა დიდია პოლიტიკური სარგებელიც, რამაც რეგიონში უსაფრთხოება და სტაბილურობა უნდა უზრუნველყოს.

ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა (რკინის აბრეშუმის გზა)

წყარო: <http://mkr.ge/>

2007 წლის 7 თებერვალს თბილისში ხელი მოეწერა სამმხრივ ხელშეკრულებას ბაქო-თბილისი-ყარსის ახალი სარკინიგზო ხაზის შესახებ (Shepard, 2016:). მნიშვნელოვანია, ასევე, შეთანხმება საქართველოსა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მთავრობებს შორის „ბაქო-თბილისი-ყარსის“ ახალი სარკინიგზო ხაზის პროექტის რეალიზაციის ფარგლებში მარაბდა-თურქეთის რესპუბლიკის საზღვრამდე (კარწახი) სარკინიგზო მონაკვეთის ფინანსირების, პროექტირების, მშენებლობის, რეაბილიტაცია-რეკონსტრუქციისა და ექსპლუატაციის პირობებისა და პრინციპების შესახებ, რომლის თანახმადაც, აზერბაიჯანის მხარე უზრუნ-

ველყოფს მონაკვეთის პროექტირების, მშენებლობის, რეაბილიტაცია-რეკონსტრუქციის, ისევე როგორც შესაბამისი ინფრასტრუქტურული ობიექტების მშენებლობის განხორციელებისათვის საჭირო სრულ დაფინანსებას. 2007 წელს აზერბაიჯანმა საქართველოს 20-წლიანი ვადით 200 მლნ. დოლარის ოდენობის სესხი გამოუყო, წლიური 1% განაკვეთით; 2011 წელს კი - 575 მლნ. დოლარი, 25-წლიანი ვადით და 5%-იანი წლიური განაკვეთით. ვალის დაფარვა შპს „მარაბდა-კარწახის რკინიგზას“ დაევალა რკინიგზის ამოქმედების შედეგად მიღებული წმინდა მოგებიდან (GBC, 2019:).

ფინანსური, რელიეფური და პოლიტიკური სიძნელების გამო, რკინიგზის მშენებლობის ვადა რამდენჯერმე გადაიწია. ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის საქართველოს მონაკვეთზე პირველმა სატესტო მატარებელმა 2015 წლის იანვრის თვეში გაიარა. ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა ოფიციალურად 2017 წლის 30 ოქტომბერს, ბაქოში გაიხსნა. მშენებლობა დაახლოებით ათი წელი გაგრძელდა და დაახლოებით 1 მილიარდ აშშ დოლარად არის შეფასებული (Zasiadko, 2020:).

თურქეთიდან საქართველოში ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო მაგისტრალით ტვირთის იმპორტი პირველად 2019 წლის ივნისის თვეში განხორციელდა. 2019 წლის ოქტომბრის თვეში ჩინეთის ქალაქ სიანიდან ტრანსკასპიური საერთაშორისო მარშრუტით წამოსული პირველი მატარებელი ბაქო-თბილისი-ყარსის გავლით, შემდეგ კი თურქეთის მარმარილოს ზღვის გვირაბით ჩავიდა ევროპაში, კერძოდ, პრღაში, რისთვისაც მხოლოდ 11 დღე დასჭირდა. ახალი სარკინიგზო ხაზის სავარაუდო გამტარუნარიანობა წელიწადში მილიონი მგზავრი და 6,5 მილიონი ტონა ტვირთი მოიაზრებოდა. პერსპექტივაში კი სატრანსპორტო დერეფნის გამტარუნარიანობის ზრდა იგეგმებოდა სამ მილიონ მგზავრამდე და 20 მილიონ ტონა ტვირთამდე წელიწადში. მსოფლიოში უმსხვილესი ტვირთბრუნვა ევროპასა და ჩინეთს შორის მიმდინარეობს. ამ დრომდე პროცესი საზღვაო გზებით ხორციელდება და საშუალოდ 25-30 დღეს მოითხოვს. ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო გზის სრულად ამოქმედების შემდეგ, ტვირთის გადაზიდვის ხანგრძლივობა თითქმის ორჯერ, 12-15 დღემდე დაიკლებს (GBC, 2019:). ეს უმოკლესი გზაა არა მხოლოდ 3 ქვეყანას – აზერბაიჯანი-საქართველო-თურქეთს შორის, არამედ აზიასა და ევროპას შორის. ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზის მშენებლობა მნიშვნელოვან პროექტად შეიძლება ჩაითვალოს გეოპოლიტიკური დატვირთვის თვალსაზრისითაც (Gateway, 2020:). ამჟამად, ბაქო-თბილისის ყარსის სარკინიგზო ხაზის სიგრძე 826 კილომეტრია, აქედან საქართველოს ტერიტორიაზე გადის 254 კილომეტრი, რომელიც მოიცავს 22 ხიდს, 13 სადგურს, 24 გზაგამტარს და 4 თოვლის გალერეას. საერთაშორისო

დერეფნის საქართველოს ნაწილს ოთხი უბანი აქვს: მარაბდა-თეთრიწყარო; თეთრიწყარო-წალკა; წალკა-ახალქალაქი და ახალქალაქი-კარწახი.

სამწუხაროდ, საკმაოდ მწირია საჯარო ინფორმაცია რკინიგზის მშენებლობის ნელი ტემპების გამომწვევ მიზეზებზე. პროექტის ამოქმედებიდან ხუთი წლის შემდეგ, რკინიგზა ჯერ ისევ სატესტო რეჟიმში მუშაობს, საუბარია მხოლოდ სატვირთო გადაზიდვებზე. მაღალი რისკის შემცველი ტვირთის, მაგალითად, ნავთობპროდუქტების გადაზიდვა აკრძალულია, შესაბამისად, ქვეყანამ ეკონომიკური სარგებელიც ვერ მიიღო. კვლევის შედეგად გამოიკვეთა მთელი მრავალი პრობლემა, კერძოდ, არასრულად იტვირთება რკინიგზის სარკინიგზო ხაზის მომსახურება საკმაოდ ძვირია.

ეკონომიკის სამინისტროს ინფორმაციით, 2017-21 წლებში ახალქალაქი-მარაბდის მიმართულებით და პირიქით, სულ 26,238 კონტეინერი გადაიზიდა 734,664 ტონა ტვირთით. სატვირთო ვაგონებით კი 134,881 ტონა ტვირთი იქნა გადატანილი. რეალურად გეგმა მხოლოდ 29 პროცენტით სრულდება. ბაქო-თბილისი ყარსის რკინიგზა, ძირითადად, ატარებს აზერბაიჯანის, თურქმენეთის, ტაჯიკეთის, უზბეკეთის, ყაზახეთის, ყირგიზეთის, ჩინეთის, რუსეთსა და საქართველოს ტვირთებს.

ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზაზე ჩინეთის მიმართულებით ტვირთის ტრანსპორტირება პირველად განხორციელდა 2020 წლის 8 დეკემბერს, როცა საქართველოში შემოვიდა მატარებელი თურქეთის ქალაქ სტამბოლიდან. აღსანიშნავია, რომ აქამდე შუა სატრანსპორტო დერეფნის მეშვეობით, ტვირთები ჩინეთიდან, ძირითადად, ევროპის მიმართულებით მიემართებოდა. მატარებელმა, რომელიც ჩინეთის სიანის პროვინციაში ჩავიდა შუა სარკინიგზო დერეფნის გავლით (რომლის შემადგენელია ბაქო – თბილისი – ყარსის სარკინიგზო გადასასვლელი) 8,693 კილომეტრი 12 დღეში დაფარა. (ლოლობერიძე, 2022:)

ეკონომიკის სამინისტროს ინფორმაციით, 2020 წლის იანვარ-ოქტომბრის პერიოდში შუა დერეფანზე ჩინეთიდან/სკენ საქართველოს გავლით გადაზიდულმა კონტეინერების რაოდენობამ შეადგინა 2343 TEU, რაც 2019 წლის ანალოგიურ პერიოდთან შედარებით 35.1 პროცენტით მეტია (1734 TEU). ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზაზე გადაყვანილი კონტეინერების რაოდენობა სტაბილურად იზრდება 2021 წელსაც. კერძოდ, 56,4%-იანი ზრდა დაფიქსირდა 2021 წლის პირველი 8 თვის განმავლობაში. ეს ხდება უპრეცედენტო გამოწვევების მიუხედავად, რომელიც გამოიწვია COVID-19-მა და მასთან დაკავშირებულმა ეკონომიკური ფაქტორებმა (საქართველოს ეკონომიკის..., 2021:)

საქართველოს რკინიგზის ჩართულობით სატრანსპორტო კავშირი ევროპასა და აზიას შორის კიდევ უფრო გაიზარდა.

წყარო: <https://www.railway.ge/saqartvelos-rkinigzis-chartulobit-satransporto-kavshiri-evropasa-da-azias-shoris-kidev-ufro-gaizarda/>

ახალი აბრეშუმის გზის საქართველოზე გამავალი დერეფანი გამოირჩევა არა მხოლოდ გეოგრაფიული მდებარეობით გამოწვეული უპირატესობით, არამედ განვითარებული ინფრასტრუქტურითა და ინსტიტუციური სისტემით. საქართველოს მთავრობის განმარტებით, ჩვენი სატრანსპორტო დერეფნების მდგრადი და ეფექტური მუშაობის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია პროექტიული მიდგომები. მთავრობის მიზანია ინფრასტრუქტურის განახლების, სატრანსპორტო კავშირების გაუმჯობესების, სატრანსპორტო ოპერაციებისა და მომსახურების გაძლიერების გზით კონკურენტული უპირატესობის მუდმივი განვითარება და შენარჩუნება, მზარდი ტვირთების მოცულობის უზრუნველსაყოფად (საქართველოს ეკონომიკის..., 2021:).

დასკვნა: უდავოა, რომ ეს საერთაშორისო სატრანსპორტო პროექტი – ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა – მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს ევროპისა და აზიის ინტეგრაციაში, ხელს შეუწყობს ევრაზიის კონტინენტის შემდგომ განვითარებას, აბრეშუმის გზის მონაწილე ქვეყნებს შორის ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობების განმტკიცებას; გაზრდის სავაჭრო ბრუნვას და სარგებელს მოუტანს მასში ჩართულ ყველა მხარეს. პროექტი საშუალებას გვაძლევს, შევქმნათ სამუშაო ადგილები და გავზარდოთ ეკონომიკური მაჩვენებლები. ამასთან, საქართველო ერთადერთი ქვეყანაა რეგიონში, რომელსაც თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება გაფორმებული აქვს როგორც ევროკავშირთან, ისე ჩინეთთან, რაც უზრუნველყოფს მის ჩართვას მაღალი სტანდარტების რეგიონალურ თანამშრომლობაში; თუმცა, სასურველი ეკონომიკური შედეგის მისაღებად აუცილებელია უსაფრთხოების გაზრდა, გადაზიდვის დროისა და ინფრასტრუქტურული ხარჯების შემცირება, სარკინიგზო ტრანსპორტის დარგში ევროკავ-

შირის კანონმდებლობასთან დაახლოება, რაც საქართველოს ევროკავშირთან ინტეგრაციის პროცესში პრიორიტეტულ საკითხს წარმოადგენს. მნიშვნელოვანია კონკურენტუნარიანი სარკინიგზო ბაზრის/სექტორის შექმნა და მისი შესაძლებლობების გაძლიერება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გიგუაშვილი, 2018: – გიგუაშვილი გ., ახალი აბრეშუმის გზა და საქართველო, X საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის - „ჩვენი სულიერების ბალავარი“, შრომების კრებული. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, 18-19 მაისი, 2018წ. გვ.186-195.
2. გიგუაშვილი, 2020: – გიგუაშვილი გ., ახალი აბრეშუმის გზა და საქართველო - ჩინეთის ეკონომიკური ურთიერთობის თანამედროვე ასპექტები, აბრეშუმის გზის მე-15 დისტანციური საერთაშორისო კონფერენცია, შავი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, თბილისი. 09,10,2020. შრომების კრებული. გვ. 291-296.
3. გიგუაშვილი, 2018: – გიგუაშვილი გ., ახალი აბრეშუმის გზის ეკონომიკური სარტყელი, სსიპ გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი, პროფესორ-მასწავლებელთა სამეცნიერო კონფერენცია. 08.06.2018. გორი, საქართველო.
4. რკინის აბრეშუმის .., – რკინის აბრეშუმის გზა. ელ. რესურსი, URL:<http://mkr.ge/significance/>
5. საქართველოს ეკონომიკის.., 2021: – საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, სარკინიგზო ტრანსპორტის დარგში საქართველოს კანონმდებლობის ევროპულთან დაახლოების პროექტი ხორციელდება. URL: <http://www.economy.ge/>
6. საქართველოს ეკონომიკის.., 2022: საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო. ტრანსპორტი. URL: <http://www.economy.ge/?page=ecoreview&s=26>
7. საქართველოს ეკონომიკის.., 2021: – საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო. BTK-სტატისტიკა. URL: <https://drive.google.com/file/d/184NUv-t-UExs5wj7c7DENOOK8gmbWwF1/view>
8. ტყემელაშვილი, 2021: – ტყემელაშვილი შ., საქართველოს რკინიგზამ გასულ წელს 164 მილიონი ლარით იზარალა, აპრილი 13, 2021. URL: <https://forbes.ge/saqarthvelos-rkinigzam-gasul-tsels-164-milioni-larith-izarala/>
9. ლოლობერიძე.., 2022: – ლოლობერიძე მ., იუსიფი ა., ბაქო-თბილისი-ყარსის სარკინიგზო ხაზი. URL:<https://www.ifact.ge/karsi/>
10. ჯალაღონია, 2022: – ჯალაღონია დ., „რა პროექტებს გეგმავს საქართველოს რკინიგზა“ 2022 წელს? URL:<https://bm.ge/ka/article/ra-proeqtebs-gegmavs-quotsaqartvelos-rkinigzaquot-2022-wels/98454>

11. Shepard, 2016: – Shepard, W., Reconnecting Asia: The Story Behind The Emerging Baku-Tbilisi-Kars Rail Line. URL: <https://www.forbes.com/sites/wadeshepard/2016/12/15/reconnecting-asia-the-story-behind-the-emerging-baku-tbilisi-kars-rail-line/?sh=5b4f2d453978>
12. GBC, 2019: – GBC - ჯორჯიან ბიზნეს კონსალტინგი. ბაკო-თბილისი-ყარსი - საუკუნის პროექტი. 17 დეკემბერი, 2019. URL: <http://gbc.ge/index.php?m=home&newsid=112436&lang=geo>
13. Zasiadko, 2020: – Zasiadko, M., Longest freight train on Baku-Tbilisi-Kars railway. URL: <https://www.railfreight.com/intermodal/2020/04/23/longest-freight-train-on-baku-tbilisi-kars-railway/?gdpr=accept>
14. Gateway, 2020: – Maritime Gateway, South Asia's Premier Shipping & Logistics News Portal. Azerbaijan Becomes a Full - Fledged Participant of the BRI, September 28, 2020. <https://www.maritimegateway.com/azerbaijan-becomes-full-fledged-participant-bri/>

Teimuraz Davitashvili¹

Demuri Demetrashvili²

(Tbilisi, Georgia)

NUMERICAL MODELING OF THE TRANSPORT OF SPILLED OIL TO THE GEORGIAN COASTAL ZONE OF THE BLACK SEA

Abstract: *In recent decades, the study of the spatial and temporal distribution of anthropogenic impurities in the Black Sea has become extremely important and relevant, due to the sharp deterioration of the environmental situation in this unique marine basin. Among various pollutants, oil and oil products are the most common and dangerous type of pollution for certain areas of the World Ocean, including the Black Sea. They can cause significant negative changes in the hydrobiosphere and disrupt the natural processes of energy and matter exchange between the sea and the atmosphere. The most potentially dangerous zones in terms of oil pollution are the coastal zones of the sea, which are subject to significant anthropogenic pressure. Modeling the spread of oil spills makes it possible to estimate the extent of pollution zones and the degree of possible impact on the aquatic environment in order to minimize the negative consequences of oil pollution in case of emergencies.*

In this paper, the migration of spilled oil in the coastal zone of the Black Sea of Georgia is modeled on the basis of a two-dimensional numerical model. The model is based on the numerical integration of the transport-diffusion equation, taking into account the change in the concentration of spilled oil caused by physical and chemical processes. For the numerical integration of the complete system of hydrothermodynamic equations, the splitting method is used. Numerical experiments were carried out in the coastal zone of the Black Sea of Georgia for different regimes of marine circulation existing in all four seasons under the conditions of various hypothetical sources of pollution. Some results of numerical experiments are presented.

Key words: *Black Sea Coast, Georgia, spilled oil, numerical modelling.*

¹ PhD in Physical-mathematical Sciences, I. Vekua Institute of Applied Mathematics of TSU, Chief Researcher, Head of Laboratory,

² M. Nodia Geophysical Institute of TSU, Head of Department

Introduction

The hydraulic system plays a major role not only in the formation and change of the global climate, but it is also the richest source of mineral, energy and biological resources, and therefore its ecological purity is of great importance. Interest in the mentioned problem has increased in particular since the second half of the last century, which is related to the intense pollution of the world ocean with highly toxic impurities. Among them, oil and oil products are the most common and dangerous ingredients in the intense pollution of the world's oceans, including the Black Sea ecosystem (EEA, 2008: 5; Neumann, 2014: 219-228). The Black Sea is one of the largest intracontinental seas, and the limited exchange of Black Sea water with the ocean prevents the removal of pollutants that have entered the sea environment, as a result of which the accumulation processes are strengthened (Lebedev, 2009: 21). Therefore, with the growth of the economy and transport infrastructure of the Black Sea basin countries, the risk of environmental pollution increases. One of the important ecological problems is that rivers flowing into the sea bring with them a large number of biogenic substances, various types of organic pollutants (oil and its products, pesticides, phenols, resins etc.) and therefore the Black Sea is under strong anthropogenic load. Among the environmental issues for the countries of the Black Sea region, the study of marine ecological problems is considered one of the priorities, as evidenced by the international conventions and agreements related to the protection of the Black Sea, of which Georgia is a member.

Oil pollution of the surface of the seas and oceans has a significant impact on a number of hydrochemical and hydrobiological processes, as well as reduces evaporation and the entry of sea salt particles into the atmosphere, which play the role of condensation centers in the processes of cloud formation, and the disruption of the natural hydrological cycle causes climatic changes (Perry, 1979: 195).

Review of sources/literature

According to modern statistical data, the world's oil is mainly transported by tankers and pipelines. Statistically, the share of shipping (transportation, including accidents and unauthorized spills, port operations) of ocean oil pollution is about 45%, while Gulf oil production accounts for only 2% (Mityagina, 2015: 130-149). At present, the Black Sea is considered as an active transport corridor for transporting oil products from the East to the West, and it is experiencing a large anthropogenic load. According to many experts, the ecological condition of the Black Sea is alarming and the level of its pollution is gradually increasing (especially in the north-western part of the sea,

where large rivers join the sea). According to modern estimates, the annual flow of oil into the Black Sea is 110,000-130,000 tons (Mironescu, 2008: 111-116). Among the tanker accidents that have occurred in the Black Sea and the Bosphorus in recent years, we can name: Greek and Yugoslav ships collided in the Bosphorus in December 1960 (18 thousand tons of oil spilled); Damage to a Soviet tanker in the Bosphorus, October 1977 (20,000 tons of oil spilled); Collision between Romanian and Greek tankers in the Bosphorus, November 1979 (64,000 tons of oil spilled); The accident occurred near the city of Novorossiysk due to damage to the terminal in November 1999 (39 tons of oil were spilled); As a result of the storm, a shipwreck occurred in the Kerch Strait on November 10-11, 2007 (more than 2000 tons of fuel oil spilled into the sea, many ships sank and were damaged, there were 7000 tons of sulfur on board) (Korchenko, 2011: 288).

At present, great importance is given to the ecological monitoring of the seas and oceans, the basis of which is the operational satellite radars (Lebedev, 2009: 21). Satellite radar allows to identify areas of contamination with high resolution over a large area under any weather conditions. As a result of satellite observations of the Black Sea waters in 2009-2011, more than 500 cases of oil pollution of the sea surface were identified as a result of unauthorized spills by ships (Mityagina, 2015: 130-149; Topkuogly, 2000: 12-14). The data obtained as a result of satellite observations of the Black Sea aquaria can be used as an initial condition for modelling the spread of spilled oil on the sea surface.

A number of mathematical models are devoted to modelling and predicting the spread of oil spills on the sea surface, based mainly on two approaches: hydrodynamic modelling based on advection-diffusion equations and statistical modelling of individual particles (by defining the movement based on the Lagrangian approach) (Blumberg, 1987: 1-18; Dahlin, 2005: 36; Demetrashvili, 2013: 57-64; Kordzadze, 2015: 3-11; Korotenko, 2001: 37-48; Marchuk, 1982: 320; Zhurbas, 1978: 144-159). The oil slick spreading model developed by us is based on the solution of the advection-diffusion two-dimensional linear equation, which is coupled with the sea dynamics model (Davitashvili, 2013: 11-15; Kordzadze, 2015: 3-11).

Methodology

The regional domain, which was limited by Caucasus and Turkish shorelines and the western liquid boundary coinciding with a meridian of 39.36°E was covered with a grid having 193 x 347 points and grid step equal to 1 km spacing. The modeling approach to carry out numerical investigations of oil pollution in the considered water area under typical regional circulation conditions is based on a finite-difference solu-

tion of a 2-D nonstationary advection-diffusion equation for a non-conservative substance. Flow and turbulence fields were used as simulation of oil spill transport present prognostic fields calculated from the coastal forecasting system of the Black Sea state (Davitashvili, 2013: 11-15; Kordzadze... 2015: 3-11; Zilitinkevich, 1971: 44). The model of oil spill transport takes into account: configuration of the considered sea water area, advection, turbulent diffusion; evaporation and other physical and chemical factors are taken into account parametrically by inclusion in the transfer-diffusion equation of a term containing parameter of non-conservatively.

The numerical model requires the following input data: sea bottom topography (by which configuration of the considered area is defined), coordinates of the location of the pollution source, power and duration of action of the pollution source, flow velocity components and the parameter of non-conservatively describing change of oil concentrations due to different factors. The sea surface of the considered regional area was covered with a regular grid having the amount of points of 193 along x axis and 347 points – along y axis (x is directed eastward, y – northward) with the grid step $\Delta x = \Delta y = 1$ km. In concrete numerical experiments were accepted: $a = 1, b = 0, \beta = 0$. After formation of oil spill on the sea surface, there is intensive evaporation of light fractions of oil, which is an initial process of removal of oil from the sea surface.

In consideration of the above mentioned, in the numerical experiments described below the parameter of non-conservatively $\sigma = 8,023 \cdot 10^{-6} \text{ s}^{-1}$ at $t \leq 24$ h was accepted, which corresponds to lost of oil mass by 50 % during the first day. It was supposed that on the second and third days of integration reduction of oil concentrations caused by above factors was slowed down and accordingly was accepted $\sigma = 4,011 \cdot 10^{-6} \text{ s}^{-1}$ at $t > 24$.

Discussion/Results

After the oil slick is formed under the influence of gravity, viscosity and surface tension forces, it begins migration and changes its sizes and configuration under the effect of hydrodynamic factors – advection and turbulent diffusion. Simultaneously oil slick on the sea surface undergoes physical and biochemical transformations. The oil slick transformation processes may be described by the advection-diffusion equation. In a two-dimensional bounded area Ω with a lateral surface S the spreading of a substance we will describe by the advection-diffusion equation:

$$\frac{\partial \varphi}{\partial t} + \frac{\partial u \varphi}{\partial x} + \frac{\partial v \varphi}{\partial y} + \sigma \varphi =$$

$$\frac{\partial}{\partial x} \mu_{\varphi} \frac{\partial \varphi}{\partial x} + \frac{\partial}{\partial y} \mu_{\varphi} \frac{\partial \varphi}{\partial y} + f \quad (1)$$

with the following boundary and initial conditions:

$$a \left(\mu_{\varphi} \frac{\partial \varphi}{\partial n} - \beta \varphi \right) + b Q = 0, \text{ on } S \quad (2)$$

$$\varphi = \varphi^0, \text{ at } t = 0. \quad (3)$$

Here φ is the volume concentration of a substance; u and v are the components of the current velocity vector along the axes x and y , respectively; μ_{φ} is the coefficient of turbulent diffusion; n is the vector of the outer normal to S ; $\sigma = \ln 2 / T_0$ is the parameter of non-conservatively, which parametrically describes changeability of concentration, because of physical and biochemical factors; T_0 represents a time interval, during which the initial oil concentrations decrease two times; in general, f describes the space-temporal distribution of a source power, which in case of the point source may be represent by the delta function:

$$f = Q \delta(x - x_0) \delta(y - y_0), \quad (4)$$

where x_0 and y_0 are coordinates of a location of the source. a and b are set factors accepting values either unit, or zero; β is parameter of interaction of an impurity with the appropriate lateral surface. Q is power of emission of an impurity from a source. The turbulent diffusion coefficient was calculated by the formula (Zilitinkevich, 1971: 44):

$$\mu_{\varphi} = \mu / c_{\varphi}, \quad \mu = \Delta x \Delta y \sqrt{2 \left(\frac{\partial u}{\partial x} \right)^2 + \left(\frac{\partial u}{\partial y} + \frac{\partial v}{\partial x} \right)^2 + 2 \left(\frac{\partial v}{\partial y} \right)^2} \quad (5)$$

where Δx and Δy are horizontal grid steps along x and y axes, respectively; μ is the coefficient of turbulent viscosity; c_φ is some constant.

The offered mathematical model (1)-(3) was used to carry out numerical experiments with the purpose of simulating accidental oil spill transport on the Black Sea surface for different real local circulation conditions in the Georgian water area. Simulation and forecast of regional dynamical processes performed within 2010-1012 on the basis of the regional forecasting system showed that the easternmost part of the Black Sea is dynamically a very active water area, where different types of regional circulation are taking place throughout the year. In performed numerical experiments accidental oil spill in the sea occurred within two hours in amount of 50 or 80 tones. The oil spill was considered as a point source, which was located in different points of the coastal sea area.

Numerical experiments performed in the case of circulation corresponding to 18 January 2012, showed that at an accidental flood of oil, even on some ten kilometers in the distance from Batumi or Poti ports, the oil slick can reach to the coast of Georgia for 2-3 days. Fig. 1 illustrates drifting of oil slick in the case, when accidental oil slick in amount of 50 tones occurred with distance about 40 km from the Georgian shoreline in the water area between Batumi and Poti ports. From Fig.1 it is visible that under the influence of the current oil pollution approaching to the coast of Batumi region, is expanded simultaneously due to turbulent diffusion.

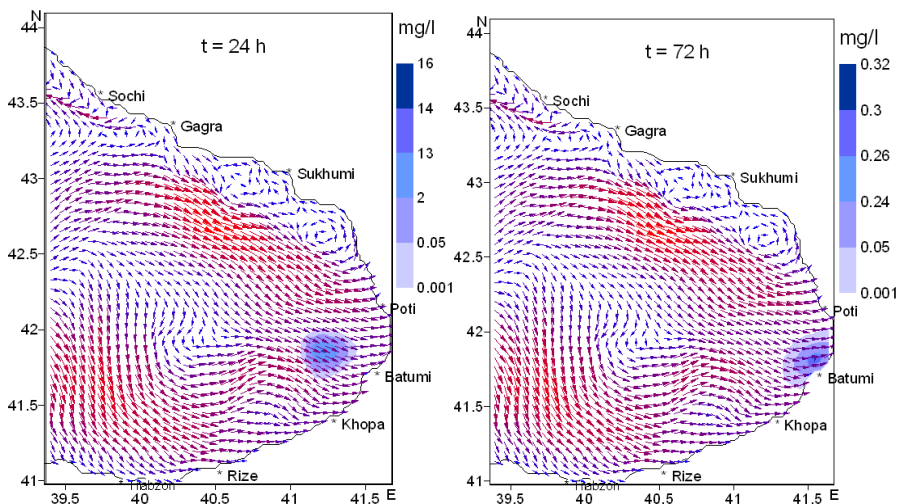

Fig. 1- Simulated oil spill at different time moments moving under 18 January 2011 circulation. The source coordinates: $142 \Delta x$ and $105 \Delta y$. 50 tones were released in 2 hours.

At 48 hours after the oil release the area of oil pollution can be observed near Georgian coast. In due course, the oil concentrations decrease as a result of diffusion expansion and physical-biochemical transformation

The presence of jet-like stream, which plays a role of a divider between the near shore zone and other water area, considerably influences the process of distribution of oil pollution in the Georgian water area. A numerical experiment was performed when oil spill points were located in the area of the jet stream. In the first case, the point source was located approximately at latitude 42.5° E on minimal distance of 33 km from coastline, (the source coordinates: $124 \Delta x$, $166 \Delta y$) and in the other one – location of the point of oil flood was at the same latitude as in the previous numerical experiment with January circulation, but more close to the Georgian coastline - between Batumi and Poti area on distance of 20 km from coastline. Results of calculations have shown that the jet current predetermines trajectory of oil slicks, and in this case the accidental oil spillage does not create danger to the Georgian coast even in that case, when the oil flood has taken place on distance of 20 km from the coast. In the other numerical experiment, the pollution source with coordinates $177 \Delta x$, and $55 \Delta y$ was in the right party from the jet current close to the Batumi port with a distance of 15 km from shoreline. Results of calculations have shown that in this case accidental oil spill represents serious danger for the Batumi coast region.

In one of the numerical experiments (spreading of oil pollution under circulation corresponding to 7 August 2010) the location of the pollution source was the same as in the numerical experiment under March circulation, where the coordinate of the point source was: $124 \Delta x$ and $166 \Delta y$. This point is located in the northeastern part of the Batumi eddy, where peripheral flow is directed to the southeast. Results of calculations for these two cases have shown the different character of pollution distribution. Unlike spring circulation, in the August case oil spillage moves to the south but the stain cannot reach the coast of Georgia. The reason is that peripheral current of the Batumi eddy, which passes approximately on distance of 10-12 km from the coastline. In the other numerical experiment, the accidental oil spill has occurred close to the shoreline in Batumi water area. The point source was located out of the Batumi eddy in the narrow zone of vortex formations. The source coordinates were $177 \Delta x$ and $105 \Delta y$. The results of the calculations have shown that the oil slick already reaches the coast of Georgia and pollutes the water.

The specific circulation structure corresponding to 25 September 2011 causes specific character of oil distribution. Fig. 2 illustrates the penetration of oil pollution to the Poti and Batumi coastal regions, when coordinates of location of pollution sources

were: $157 \Delta x$, $142 \Delta y$, respectively. It should be noted that the same numerical experiment with the source coordinates $157 \Delta x$ and $105 \Delta y$ have been performed under August circulation and results were different.

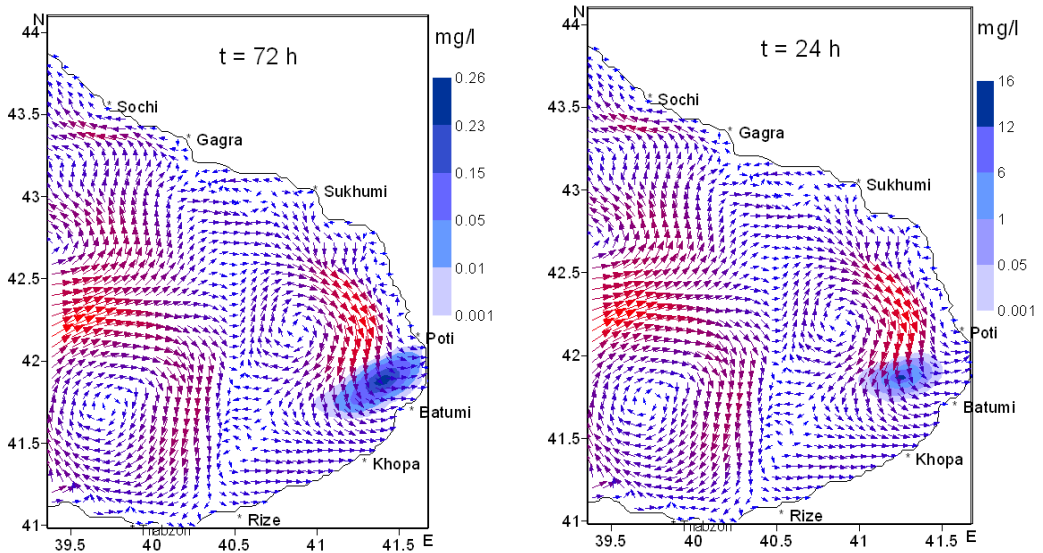

Fig. 2- Simulated oil spill at different time moments (after the release) moving under 29 September 2011 circulation. The source coordinates: $157 \Delta x$ and $105 \Delta y$. 50 t. oil was flooded in 2 hours.

Acknowledgements

The article is supported by the Shota Rustaveli National Science Foundation Grant N FR-22-18445.

References:

1. Blumberg...1987:- Blumberg AF, Mellor GL. A description of a three-dimensional coastal ocean circulation model. AGU, Washington, DC, 4, 1. 1987.
2. Dahlin 2005:-Dahlin H. Black Sea oil drift forecasting system. Special Support Actions, EuroGOOS Office 2005
3. Davitashvili... 2013:-Davitashvili T., Demetrashvili D., Numerical Simulation of Emergency Spilled Oil Distribution in the Georgian Coastal Zone of the Black Sea for Winter Season, Scientific Works ofAzerbaijan State Maritime Academy (ASMA), No.1,2013

4. Demetrashvili... 2013:-Demetrashvili D., Davitashvili T. A modeling study of mesoscale air flow over the mountainous relief with variable in time large-scale background flow. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, Vol.7, No 2, 2013,
5. EEA 2008:-Accidental oil spills from marine shipping. // European Environmental Agency. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/en15-accidental-oil-spills-from-1>
6. Kordzadze... 2015:-Kordzadze A.A., Demetrashvili D.I. Forecast of circulation processes and spread of oil pollution in the eastern part of the Black Sea based on a regional integrated model. // *Marine Hydrophysical Journal*, No. 1, 2015.
7. Korotenko... 2001:-Korotenko K. A., Mamedov R. M. Modeling of oil slick transport processes in coastal zone of the Caspian Sea. *Oceanology*, 41, 2001
8. Korshenko ...2011:-Oil spill accident in the Kerch Strait in November 2007. // Edited by A. Korshenko, Y. Ilyin, V. Velikova. Black Sea commission publications. Moscow, Nauka, 2011,
9. Perry...1979:-Perry A. H., Walker J. M. The ocean-atmosphere system. Leningrad, Gidrometeoizdat, 1979, (in Russian)
10. Lebedev... 2009:-Lebedev S. A. Estimation of the background pollution by oil products of the Black and Caspian Sea using remote sensing data and model calculations.2009, (in Russian), http://www.mkgtu.ru/docs/KONF_SEM/lebedev.pdf.
11. Marchuk 1982:-Marchuk GI. Mathematical Modeling in the Environmental Problem. Moscow, Nauka, p. 320. 1982. (in Russian).
12. Mironescu,2008:-Mironescu, L. The fight against harm to the environment in the Black Sea. Parliamentary Assembly Recommendation 1837, Doc. 11632 2008; <http://essembly.coe.int>
13. Mityagina... 2015:-Mityagina M., Lavrova O. Satellite monitoring of the Black Sea surface pollution. Proceed. of Geoscience and Remote Sensing Intern. Symposium (IGARSS), 2015,
14. Neumann 2014:-Neumann D., Callies U., Matthies M. Marine litter ensemble transport simulation in the southern North Sea. // *Marine Pollution Bulletin*, 86, 2014.
15. Topkuogly 2000:-Topkuogly S. Ecology of the Black Sea. Study of pollution of the sea environment of Turkey. Bulletin МАГАТЭ, 42, 4, 2000, (in Russian)
16. Zhurbas 1978:- Zhurbas B.M, The principle mechanisms of oil distribution in the sea. J Mechanics of fluid and Gas 12,1978; (in Russian)
17. Zilitinkevich...1971:- Zilitinkevich SS, Monin AS. The turbulence in dynamical models of the atmosphere Leningrad, Nauka, p.44 1971 (in Russian).

გიორგი იაკობიძე / Giorgi Iakobidze¹

გიორგი ფურცხვანიძე / Giorgi Purtskhvanidze²

(ქუთაისი, საქართველო / Kutaisi, Georgia)

სატრანსპორტო ფირმის პროდუქციის და მომსახურების ხარისხის შეფასების თეორიული საფუძველი

აბსტრაქტი: სატრანსპორტო ფირმის ფუნქციონირების ხარისხის ფორმირების პროცესის შესწავლა ყველაზე აქტუალურია, ვინაიდან ეს პროცესი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მისი ევოლუციის დინამიკას. ნაშრომში წარმოდგენილია პროდუქციისა და მომსახურების ხარისხის კონცეფცია; აღწერილია განსხვავება მომსახურებასა და პროდუქტს შორის; განხილულია ხარისხის ეტაპობრივი განვითარების სქემა და ხარისხის მენეჯმენტის განვითარების ისტორია მსოფლიოს სამი წამყვანი რეგიონის მაგალითზე: აშშ, იაპონია და დასავლეთ ევროპა.

საკვანძო სიტყვები: სატრანსპორტო ფირმა, პროდუქტი, ხარისხი, მომსახურება, ევოლუცია.

Theoretical Basis for Evaluating the Quality of Products and Services of a Transport Firm

Abstract: The study of the formation process of the operation quality of a transport firm is the most topical, since this process significantly determines the dynamics of its evolution. The paper presents the concept of the product and service quality, describes the difference between the service and the product, as well as a step-by-step scheme of quality development. The history of quality management development is also discussed on the example of three leading regions of the world: USA, Japan and Western Europe.

Key words: Transport firm, product, quality, service, evolution.

¹ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი / PhD Student at Akaki Tsereteli State University

² აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი / Professor at Akaki Tsereteli State University

სატრანსპორტო საწარმოები მრავალი წლის განმავლობაში ვითარდებოდა დაგეგმილი ეკონომიკის მამოძრავებელი ძალების გავლენით. ამავდროულად, არსებობდა მათი ეფექტურობის კრიტერიუმები, ტექნიკური და ოპერატიული მაჩვენებლები, საკუთარი სისტემები მათი საქმიანობის ანალიზისთვის. საქართველოში დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ეს სისტემა მოიშალა და გადავადით საბაზრო ეკონომიკის პირობებში, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო ბოლომდე ჩამოყალიბებული. ამავდროულად, სისტემას ერთი დინამიური რეჟიმიდან მეორეში აუცილებლად გადადის ქაოსის ფაზაში, რაც საწარმოებისთვის, რომლებიც კარგად ფუნქციონირებდნენ, ახალი განვითარების საწინდარია.

ამასთან დაკავშირებით, სატრანსპორტო ფირმის ფუნქციონირების ხარისხის ფორმირების პროცესის შესწავლა ყველაზე აქტუალური ხდება, ვინაიდან ეს პროცესი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მისი ევოლუციის დინამიკას.

აღნიშნულ სფეროში უეჭველი მიღწევების არსებობის მიუხედავად, საბაზრო ეკონომიკის განვითარების უწყვეტი პროცესი მოითხოვს შემდგომ კვლევას, რომელიც მიზნად ისახავს სატრანსპორტო ფირმის ფუნქციონირების ხარისხის გაუმჯობესებას ლოჯისტიკური სისტემების მომსახურებისას (დანგაძე., 2018: 221-224; დანგაძე., 2019: 157-163).

ხარისხი ერთ-ერთი ყველაზე რთული კატეგორიაა, რომლის წინაშეც ადამიანი დგება თავის საქმიანობაში. ხარისხის კონცეფცია გამოიყენება სხვადასხვა მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად ნივთების არჩევისას, ინდივიდუალური საწარმოო ოპერაციების ან წარმოების პროცესებისა და სატრანსპორტო პროცესების შესრულების შედეგების შეფასებისას (Андронов., 2001:73-76).

ყველა ობიექტში შეიძლება, გამოიყოს ძირითადი თვისებები, რომლებიც ახასიათებს ძირითად საჭიროებებს, რომლის დასაკმაყოფილებლად იქმნება ობიექტი, მიუხედავად იმისა, რომ მთავარი ქონება ყოველთვის სრულად არ ახასიათებს პროდუქტს, ამიტომ, საჭიროა განიხილონ ხარისხი, როგორც სისტემა.

ხარისხის სისტემა არის ორგანიზაციის მართვის სისტემის სამიზნე ქვესისტემა. საერთაშორისო სტანდარტების მიხედვით, ხარისხის სისტემა არის ორგანიზაციული სტრუქტურა, მეთოდები, პროცესები და რესურსები, რომლებიც საჭიროა ხარისხის ზოგადი ცვლილების განსახორციელებლად.

1986 წელს სტანდარტიზაციის საერთაშორისო ორგანიზაციამ ISO ჩამოაყალიბა ხარისხის პირობები ბიზნესისა და მრეწველობის ყველა სექტორისთვის. 1994 წელს დაიხვეწა ტერმინოლოგია. სტანდარტიზებულია თვისებების შემდეგი განმარტება: **ხარისხი** - არის ობიექტის მახასიათებლების ერთობლიობა, რომელიც დაკავშირებულია დადგენილი და მოსალოდნელი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შესაძლებლობასთან (Андронов., 2001: 76-80).

ხარისხის განმარტებისას, მოთხოვნის ცნება თავდაპირველია. მათი მახასიათებლები უნდა შეესაბამებოდეს ობიექტის ხარისხის მახასიათებლებს.

განმარტება - მომსახურება (მათ შორის ტრანსპორტის) - მოიცავს მომსახურებას მიმწოდებელსა და კლიენტს შორის, ურთიერთქმედების შედეგს, კონტრაქტორის შიდა საქმიანობის შედეგს კლიენტის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, ხოლო მომსახურების მიწოდება არის მომსახურების მიმწოდებლის საქმიანობა, რაც აუცილებელია იმის უზრუნველსაყოფად, რომ დააკმაყოფილოს მომხმარებელი. ადამიანის სიცოცხლის უზრუნველსაყოფად, მომსახურება არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე პროდუქტი.

მომსახურებას (სერვისს), პროდუქტისგან განსხვავებით, აქვს საკუთარი სპეციფიკური მახასიათებლები. ძირითადი მახასიათებლები დამოკიდებულია მომხმარებლის დონეზე, როდესაც მომსახურების საჭიროება წარმოიქმნება მატერიალური პროდუქტების წარმოქმნასთან ერთად (მაგალითად - ექსპლუატაცია, სატრანსპორტო საშუალებების, საწარმოო აღჭურვილობის, საყოფაცხოვრებო ტექნიკის მოვლა და შეკეთება), როდესაც მატერიალური პროდუქტი ასრულებს არა მნიშვნელოვან როლს (მაგალითად - იურიდიული მომსახურება, მენეჯმენტი და საგანმანათლებლო საქმიანობა და ა.შ.)

განსხვავება მომსახურებასა და პროდუქტს შორის შემდეგია:

- მომსახურება არამატერიალურია და, შესაბამისად, რთული შესაფასებელია.
- კლიენტი ხშირად მონაწილეობს მომსახურების შესრულებაში.
- მომსახურება ხშირად გამოიყენება მათი წარმოების პარალელურად, ანუ მომსახურების მომარაგება, შენახვა ან ტრანსპორტირება შეუძლებელია.
- თუ მომსახურების გაწევსას შეუსაბამობაა, ნებისმიერი საქმის გაკეთება უკვე გვიანია. მომხმარებელი ფასდება დაუყოვნებლივ. შეფასების შედეგი შეიძლება იყოს მომსახურების მიწოდების შეწყვეტა ან შესწორება, რაც დამოკიდებულია მომხმარებლის ქცევაზე.
- კლიენტი არ ხდება რაიმეს მფლობელი მომსახურების საფასურის გადახდისას.

მომსახურების მოთხოვნები მკაფიოდ უნდა იყოს გამოხატული იმ მახასიათებლებით, რომლებიც კლიენტის მიერ არის განსაზღვრული და გაზომვადი. უნდა განისაზღვროს და გამოხატული იყოს მომსახურების მიწოდების პროცესის მახასიათებლებით. ორივე ტიპის მახასიათებელს უნდა ჰქონდეს სერვისის მიმწოდებლის მიერ სტანდარტების გამოყენებით მათი შეფასების შესაძლებლობა.

მენეჯერი პასუხისმგებელია მომსახურების ხარისხზე, მომხმარებლის მოთხოვნების დაკმაყოფილებაზე, რაც წარმოადგენს ხარისხის პოლიტიკას.

ხარისხის მიზნების მისაღწევად, მენეჯმენტმა უნდა შექმნას ხარისხის სისტემის სტრუქტურა, რომელიც უზრუნველყოფს ეფექტურ მენეჯმენტს, შეფასებას და მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესებას მისი მიწოდების ყველა ეტაპზე.

დეტალურად უნდა განისაზღვროს ყველა პერსონალის ზოგადი და კონკრეტული პასუხისმგებლობა და უფლებამოსილებები, რომელთა საქმიანობა გავლენას ახდენს მომსახურების ხარისხზე. პასუხისმგებლობა და უფლებამოსილება უნდა შეესაბამებოდეს მომსახურების ხარისხის მისაღწევად საჭირო საშუალებებსა და მეთოდებს.

ნებისმიერი ორგანიზაციის ყველაზე მნიშვნელოვანი რესურსია მისი თანამშრომლები (ხალხი). ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სატრანსპორტო კომპანიაში, სადაც თითოეული თანამშრომლის ქცევა და მუშაობა, რომელიც მთავარ ბაზასთან შეხებაა, პირდაპირ გავლენას ახდენს მომსახურების ხარისხზე. პერსონალთან ეფექტური მუშაობისთვის აუცილებელია მისი სტიმულირების, ტრენინგისა და პერსონალის პროფესიული ზრდის საკითხების გადაწყვეტა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მომხმარებელთან პერსონალის ცოდნას და კომუნიკაციის აუცილებელ უნარს.

შემდეგი რესურსი არის ხარისხის სისტემის სტრუქტურა. ორგანიზაციამ უნდა იმოქმედოს, შექმნას, დოკუმენტურად გააფორმოს, დანერგოს და შეინარჩუნოს ხარისხის სისტემა, როგორც მომსახურების ხარისხის პოლიტიკისა და მიზნების განმახორციელებელი.

მომსახურების ხარისხზე, რომელსაც მომხმარებელი ხედავს, პირდაპირ გავლენას ახდენს როგორც ეს პროცესები, ასევე უკუკავშირის ფუნქციონირებასთან დაკავშირებული ქმედებები, რაც ხელს უწყობს მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესებას.

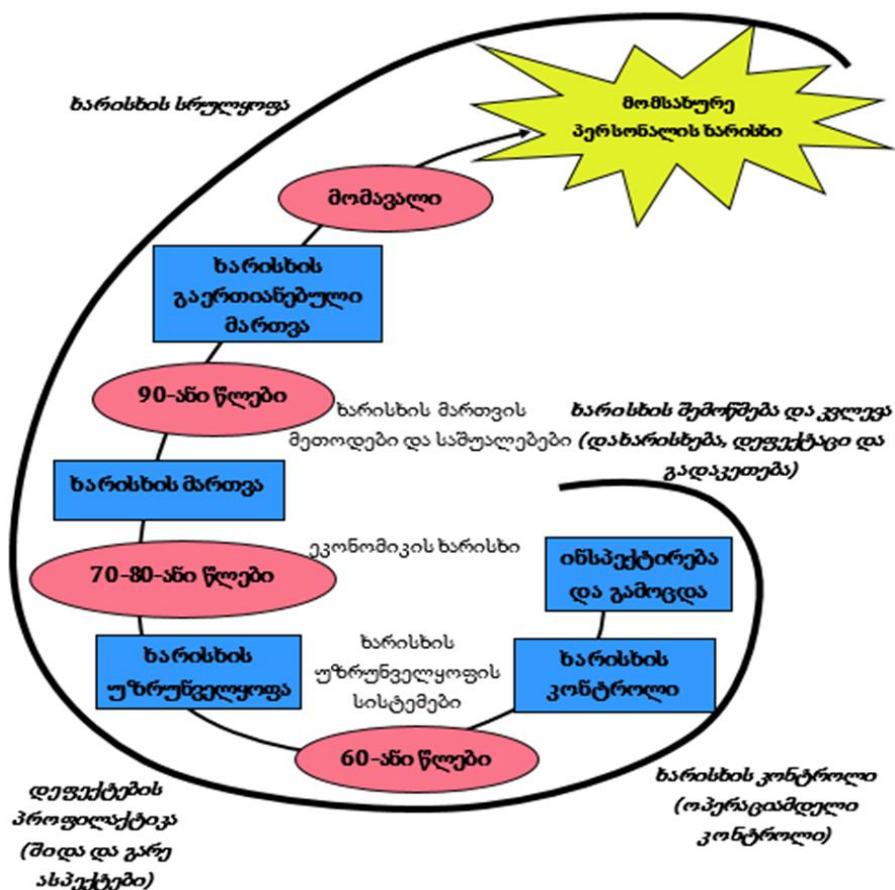
მომსახურების ყველა ელემენტი, მოთხოვნები და დებულებები, რომლებიც დაკავშირებულია ხარისხის სისტემასთან, უნდა განისაზღვროს და დოკუმენტირებული იყოს, ისევე, როგორც ორგანიზაციის მთელი დოკუმენტაცია.

ხარისხის სისტემის გამოყენებისა და ეფექტურობის პერიოდული მონიტორინგის, აგრეთვე, მომსახურების სპეციფიკაციების, მომსახურების მიწოდების სპეციფიკაციების და მომსახურების ხარისხის მენეჯმენტის სპეციფიკაციების შესასრულებლად, ტარდება ხარისხის შიდა შემოწმება.

ამრიგად, სატრანსპორტო მომსახურების ხარისხის შეფასება და მართვა ამჟამად საკმაოდ რთული პრობლემაა და სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება.

საერთაშორისო საზოგადოებამ შეიმუშავა ერთიანი მიდგომა პროდუქციისა და მომსახურების ხარისხის ტექნიკური მოთხოვნების სტანდარტიზაციის მიმართულებით.

მსოფლიოში ხარისხის მართვის მეთოდები და მიდგომები თანმიმდევრულად განვითარდა გარკვეული კანონების შესაბამისად (ნახ. 1.). ხარისხის სფეროში აზროვნების ევოლუციის წარმოდგენილი სურათი ადასტურებს საქმიანობის უწყვეტ გაუმჯობესებას და გართულებას, რომელსაც ჩვეულებრივ უწოდებენ ხარისხის მართვას. ხარისხის მენეჯმენტის ყოველი შემდეგი ეტაპის შინაარსი ითვისებდა ახალ მოვლენებს ხარისხის თეორიაში და პასუხობდა მომხმარებელთა საჭიროებებს, რაც უზრუნველყოფს მათი მზარდი მოთხოვნების დაკმაყოფილებას.

სურ. 1. ხარისხის ეტაპობრივი განვითარების სქემა.

სამეცნიერო და ტექნოლოგიური პროგრესის განვითარების ამჟამინდელ ეტაპზე პროდუქტის ხარისხი ეროვნული ეკონომიკის განვითარების ერთ-ერთი მთავარი პრობლემაა. მსოფლიოს ყველა ინდუსტრიული ქვეყანა აქტიურად ემუშავება პროდუქციისა და მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესების, მათი კონკურენტუნარიანობის მსოფლიო ბაზარზე პრობლემის გადაჭრის გზებს.

განვიხილოთ ხარისხის მენეჯმენტის განვითარების ისტორია მსოფლიოს სამი წამყვანი რეგიონის მაგალითზე: აშშ, იაპონია და დასავლეთ ევროპა.

ინდუსტრიულმა რევოლუციამ ამერიკაში დაასრულა ხელოსნური მრეწველობა. ხელოსანი თავიდან ბოლომდე აკონტროლებდა წარმოების პროცესს. ის ასევე იყო ხარისხის ინსპექტორი, თვითონ ყიდულობდა ნედლეულს, ვაჭრობდა და მენეჯერის როლს ასრულებდა. მუშაობა მისთვის სიამაყის საგანი გახდა და გარდა ამისა, მან შეძლო კონტროლის დამყარება საბოლოო პროდუქტზე (Крылова., 1992: 140).

XIX საუკუნეში სერიულ წარმოებაზე გადასვლის შედეგად, მუშაკის ახალი ტიპი იყო საჭირო. ქარხნებს სჭირდებოდათ მუშები, რომელთაც გარკვეული თანმიმდევრობით უნდა განეხორციელებინათ მარტივი, განმეორებითი ოპერაციები. ასეთ მუშებს არ მოეთხოვებოდათ მაღალი დონის მომზადება და პროფესიული ცოდნა.

მუშაობის სტილი ემყარებოდა იმ ფაქტს, რომ მუშაკს არ გააჩნდა აღჭურვილობა, სამუშაო უნარები, არ ესწრაფოდა კომუნიკაციისკენ და არ იყო დაინტერესებული სამუშაოთი. აქედანაა მტრული ურთიერთობა მუშებსა და ხელმძღვანელობას შორის. მუშაკმა გააკეთა ის, რაც მას უთხრეს. თუ ის ცუდი მუშაკი იყო, სამსახურიდან გაათავისუფლებდნენ.

ამერიკაში ეს სისტემა კარგად მუშაობდა, რადგან იგი საშუალებას აძლევდა უფრო მეტი საქონლისა და მომსახურების წარმოებას უფრო დაბალ ფასად. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც გლობალური ინდუსტრიული პოტენციალის უმეტესი ნაწილი განადგურდა, ყველა ქვეყანაში მოხდა საქონლისა და მომსახურების მწვავე დეფიციტი, მათ შორის სატრანსპორტო მომსახურების სფეროში.

აშშ-ის ინდუსტრიის მთავარი პრობლემა იყო მაღალი ხარჯები ცუდი ხარისხის დონის გამო. აშშ-ის ბევრმა სპეციალისტმა დაბალი ხარისხი მიიჩნია შრომის პროდუქტულობის ზრდისა და ამერიკული პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის მთავარ მუხრუჭად (Левашов., 1998: 80).

ამავე დროს, ამერიკული ფირმების ყველაზე საღად მოაზროვნე მენეჯერები მიხვდნენ, რომ საჭიროა ამერიკული საქონლის ხარისხის გაუმჯობესება. გადაწყვიტა, რომ ყურადღება უნდა მიექცეს ისეთი პრობლემების განვითარებას, როგორცაა:

- მუშათა მოტივაცია;
- სტატისტიკური კონტროლის მეთოდები;
- თანამშრომლებისა და მენეჯერების ცნობიერების ამაღლება;
- ხარჯის აღრიცხვა ხარისხზე;

- ხარისხის გაუმჯობესების პროგრამები;
- მატერიალური წახალისება.

შეერთებულ შტატებში 1980-იანი წლების დასაწყისში ხარისხის მენეჯმენტი შემოიფარგლებოდა ხარისხის დაგეგმვით - ეს იყო ხარისხის სერვისის სფეროს უპირატესობა. ამავდროულად, არასაკმარისი ყურადღება ექცეოდა შიდა წარმოების მომხმარებლებს - კომპანიის გაუმჯობესების გეგმები დგებოდა კომპანიის საჭიროებების გათვალისწინების გარეშე.

შეერთებულ შტატებში უფრო ნათელი გახდა ხარისხის პრობლემა. ამერიკულ ინდუსტრიას აქვს რესურსები, პოტენციალი, ამბიციები და ჰყავს კარგად ანაზღაურებადი უფროსი მენეჯერები. უზარმაზარი ინვესტიციები ახალ ტექნოლოგიასა და პროდუქტის განვითარებაში და მუშებსა და ხელმძღვანელებს შორის ახალი ურთიერთობები, რომლებიც ემყარება პროდუქტისა და მუშაობის ხარისხის გაუმჯობესების საერთო ინტერესს, ქმნის წინაპირობებს ახალი ტექნოლოგიური რევოლუციისთვის შეერთებულ შტატებში.

როგორც გამოჩენილმა ამერიკელმა ექსპერტმა ა. ფეიგენბაუმმა თქვა, „ხარისხი არ არის ევანგელიზმი, არ არის რაციონალიზაციური წინადადებები და არც ლოზუნგები; ეს ცხოვრების წესია“.

შეერთებულ შტატებში ახალ ტენდენციებს ყველაზე მეტად ეწინააღმდეგებიან საშუალო მენეჯერები. მრავალი მათგანისთვის, ხარისხზე დაფუძნებული მართვის პოლიტიკა საფრთხეს უქმნის მათ სანდოობას და თუნდაც მათ პოზიციას. როგორც წესი, წარმოების მუშაკები მზად არიან აიღონ პასუხისმგებლობა თავიანთი სამუშაოს ხარისხზე.

ხარისხის რევოლუციის ძირითადი მიზანი მომხმარებელთა კმაყოფილებაა. კონვეიერის თითოეული მუშა წინა მუშის მომხმარებელია, ამიტომ თითოეული მუშაკის ამოცანაა, სამუშაოს მაღალ დონეზე შესრულება, რომ მისი მუშაობის ხარისხმა დააკმაყოფილოს შემდეგი მუშაკი.

ხარისხის სფეროში ამერიკული გამოცდილების გაანალიზებით, შეგვიძლია, გავანალიზოთ შემდეგი მახასიათებელი ნიშნები:

- პროდუქტის წარმოების მკაცრი კონტროლი მათემატიკური სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებით;
- წარმოების დაგეგმვის პროცესის ყურადღება მოცულობისა და ხარისხის ინდიკატორების გათვალისწინებით, ადმინისტრაციული კონტროლი გეგმების შესრულებაზე;
- მთლიანობაში ფირმის მართვის გაუმჯობესება.

შეერთებულ შტატებში გატარებულმა ზომებმა, რომელიც მიზნად ისახავდა პროდუქტის ხარისხის გაუმჯობესებას, დადებითად იმოქმედა იაპონიასა და შეერთებულ შტატებს შორის ხარისხის დონის სხვაობის შემცირებაზე.

იაპონური გამოცდილება დამაჯერებლად აჩვენებს, რომ ხარისხის გაუმჯობესება არის სამუშაო, რომელიც არასდროს მთავრდება.

1945 წელს იაპონია დანგრეული იყო; მისი ინდუსტრია მთლიანად განადგურდა. 1940-იანი წლების ბოლოს და 1950-იანი წლების დასაწყისში იაპონელმა სპეციალისტებმა დანერგეს ე.წ. დემინგის ციკლი, რომელიც ეხება დიზაინის, წარმოების, მარკეტინგის, ანალიზისა და შედეგად მიღებული ცვლილებების ხარისხის გაუმჯობესებას - PDCA ციკლი „დაგეგმვა-შემოწმება-მაკორექტირებელი მოქმედება“ („plando-check-action“).

ხარისხის მართვისადმი იაპონური მიდგომის განმასხვავებელი ნიშნებია:

- ორიენტირება ყველა ქვეგანყოფილებაში პროცესებისა და შრომის შედეგების მუდმივ გაუმჯობესებაზე;
- ორიენტირება პროცესის ხარისხის კონტროლზე და არა პროდუქციის ხარისხზე;
- ორიენტირება მოახდინოს დეფექტების დაშვების შესაძლებლობის აღკვეთაზე;
- წარმოქმნილი პრობლემების საფუძვლიანი გამოკვლევა და ანალიზი აღმავალი ნაკადის პრინციპის შესაბამისად, ე.ი. შემდგომი ოპერაციიდან წინაზე;
- პრინციპის დამუშავება: „თქვენი მომხმარებელი არის შემდეგი საწარმოო ოპერაციის შემსრულებელი“;
- პირდაპირი შემსრულებლისთვის შრომის შედეგის ხარისხზე სრული პასუხისმგებლობის დაკისრება;
- ადამიანის ფაქტორის აქტიური გამოყენება, მშრომელთა და დასაქმებულთა შემოქმედებითი პოტენციალის განვითარება, ზნეობის დაცვა: „ნორმალურ ადამიანს რცხვენია ცუდად მუშაობის“.

„იაპონური სასწაულის“ ძირითადი კონცეფცია არის სრულყოფილი ტექნოლოგია, იქნება ეს წარმოების, მენეჯმენტის თუ მომსახურების ტექნოლოგია. ფირმებში ფართოდ ინერგება გამოთვლითი და მიკროპროცესორული ტექნოლოგია, უახლესი მასალები, ფართოდ გამოიყენება სტატისტიკური მეთოდები, რომლებიც მთლიანად კომპიუტერიზებულია.

ბოლო წლებში ხარისხის მართვის სისტემის განვითარების მახასიათებელია ის, რომ იგი მოიცავს მომხმარებელთან და მიმწოდებელთან კომუნიკაციის სისტემას.

ფირმების ხელმძღვანელები ხარისხის შემდგომი გაუმჯობესების პრობლემის გადაჭრის გზებს მხოლოდ თანამშრომლობაში, მომწოდებლების, მწარმოებლებისა და მომხმარებლების ურთიერთნდობაში ხედავენ. ისინი მთავარ მიზნად

თვლიან არაადეკვატური ხარისხის მიზეზების სავალდებულო დადგენას, განურჩევლად იმისა, თუ სად არიან ისინი აღმოჩენილი - მიმწოდებელთან თუ მომხმარებელთან და ერთობლივი ზომების განხორციელებას გამოვლენილი მიზეზების რაც შეიძლება მალე აღმოსაფხვრელად.

იაპონელი ექსპერტების აზრით, საჭიროა დავიწყოთ ფაქტებით და მათი ანალიზით და არა მოვალეობებისა და პასუხისმგებლობების ლოგიკის დაცვით. ჩვენ გვჭირდება ერთობლივი ძალისხმევა, კოლექტიური გადაწყვეტილებები.

წარმატებული ხარისხიანი მუშაობის ყველაზე მნიშვნელოვანი წინაპირობაა პერსონალის მომზადება და სწავლება.

არაერთხელ გაკეთდა ხაზგასმა, რომ სასწავლო პროცესი უნდა დაიწყოს უმაღლესი მენეჯერებიდან. უფრო მიზანშეწონილია ამის გაკეთება პროცესში ჩართული ხარისხის კონსულტანტების მიერ. ზოგადი ინფორმაცია სასწავლო პროცესში მოცემული ხარისხიანი საქმიანობის შესახებ უნდა დაერთოს სპეციფიკურ მიდგომებს და რეკომენდაციებს. ითვლება, რომ სჯობს თითოეულმა ფორმამ შექმნას საკუთარი სასწავლო პროგრამა, ამასთანავე, დაისახოს აუცილებელი მიზნები (პროდუქტულობის გაზრდა, დეფექტურობის დონის შემცირება).

ლიდერობა ხარისხის ინტეგრირებული მართვის კონცეფციის განხორციელებისა და გავრცელების პროცესში უნდა ეკუთვნოდეს კომპანიის უმაღლეს ხელმძღვანელობას. ეს წესი ხდება წარმატების ერთიანი და უნივერსალური საფუძველი.

სწავლას აქვს ძალიან მნიშვნელოვანი გვერდითი ეფექტი: უკეთესობისკენ შეცვლა ადამიანთა პირად დამოკიდებულებაში ხარისხის მუშაობის მიმართ. ამასთან, ითვლება, რომ ხარისხი 90%-ით განისაზღვრება ალზრდით, ცნობიერებით და მხოლოდ 10%-ით ცოდნით. სასწავლო პროგრამებს მხოლოდ ამ 10 პროცენტის მიცემა შეუძლიათ, მაგრამ ისინი ბიძგს აძლევენ მუშაკის დამოკიდებულების შეცვლას ხარისხისადმი.

ამრიგად, შეგვიძლია გამოვყოთ მთავარი რამ იაპონიაში ხარისხთან მიმართებაში:

- მართვისა და ტექნოლოგიის სფეროში სამეცნიერო მიღწევების ფართო შემოღება;
- საქონლისა და მომსახურების წარმოებაზე მართვის, ანალიზისა და კონტროლის ყველა ოპერაციის კომპიუტერიზაციის მაღალი ხარისხი;
- ადამიანური შესაძლებლობების მაქსიმალური გამოყენება, რისთვისაც ხორციელდება ზომები შემოქმედებითი საქმიანობის სტიმულირებისთვის, მათი კომპანიის მიმართ პატრიოტიზმის განმტკიცება, პერსონალის სისტემატური და ფართო მომზადება.

დასავლეთ ევროპის ფირმები ატარებენ პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესების ინტენსიურ პოლიტიკას და პროცესები ექვემდებარება უფრო მკაცრ კონტროლს.

ხარისხი გახდა ერთ-ერთი ფაქტორი ევროპის ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის უზრუნველსაყოფად. ამ სტრატეგიის განსახორციელებლად საჭიროა:

- ერთიანი სამართლებრივი მოთხოვნები (დირექტივები).
- ერთიანი სტანდარტები.
- გადამოწმების ერთიანი პროცესები იმის უზრუნველსაყოფად, რომ ფირმა აკმაყოფილებს ბაზრის მოთხოვნებს.

ევროპული ბაზარი სერიოზულ მოთხოვნებს უქმნის სხვა ქვეყნების ფირმებს, რომლებიც აპირებენ მასში შესვლას.

კონკურენციის პირობებში გადარჩენისთვის, ევროპული უმსხვილესი ფირმები აერთიანებენ ძალებს პროდუქციის ხარისხის მართვის პროგრესული ფორმებისა და მეთოდების შერჩევაში. როგორც მოგეხსენებათ, ეს მოიცავს სტაბილურ ტექნოლოგიას, ადჰურვილობისა და ხელსაწყოების ტექნოლოგიური სიზუსტის შენარჩუნების სათანადო სისტემას, პროდუქციის კონტროლისა და ტესტირების მეტროლოგიურ საშუალებებს, ტრენინგის ეფექტურ სისტემას.

ევროპული მიდგომის გამორჩეული თვისებები ხარისხის პრობლემების გადასაჭრელად არის:

- ხარისხის შეფასებასა და დადასტურებასთან დაკავშირებული ყველა სამუშაოს შესრულების საკანონმდებლო ბაზა;
- ეროვნული სტანდარტების, წესებისა და სერთიფიცირების პროცედურების მოთხოვნების ჰარმონიზაცია;
- რეგიონალური ინფრასტრუქტურისა და ეროვნული ორგანიზაციების ქსელის შექმნა, რომლებიც უფლებამოსილნი არიან, შეასრულონ სამუშაოები პროდუქციის სერთიფიკაციისა და ხარისხის სისტემების შესახებ, ლაბორატორიების აკრედიტაციაზე, ხარისხის სპეციალისტების რეგისტრაციაზე და ა.შ.

ათი წლის წინ, საკონფერენციო მოხსენებებსა და ჟურნალის სტატიებში მოცემული იყო იაპონიასა და დასავლეთში (ევროპასა და აშშ-ში) ხარისხის დონის დინამიკა, რამაც აჩვენა, რომ 1975 წელს ამ მიმართულებით შეიცვალა ლიდერი. პროდუქციის ხარისხის ლიდერებში შეიყვანეს ის ქვეყნები, რომლებიც ახლო წარსულში ცნობილი იყვნენ დაბალი ხარისხის პროდუქციითა და მომსახურებით, იყვნენ ეკონომიკურ კრიზისში, განიცადეს ომი, არ ჰქონდათ ბუნებრივი რესურსები, მაგრამ სერიოზულად იყვნენ დაკავებული ქვეყნის ეკონომიკისა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებით, არატრადიციული მეთოდების გამოყენებით.

მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის მიერ მიღწეული ხარისხის დონის დაახლოება გახდა მიზეზი ხარისხის გაუმჯობესების საუკეთესო პრაქტიკის შემოქმედებითი გაცვლა, ყველა მიდგომისა და მეთოდის ინტეგრირება, რაც კაცობრიობამ აითვისა მაღალი ხარისხის მიღწევის თეორიისა და პრაქტიკის განვითარების ევოლუციურ გზაზე. ამ გზით შემუშავებული ერთიანი მიდგომები, რომლებიც აღიარებულია ყველა ქვეყნის ექსპერტების მიერ, ახლა ცნობილია, როგორც ხარისხის მართვის საერთაშორისო პრინციპები (ნახ. 2.).

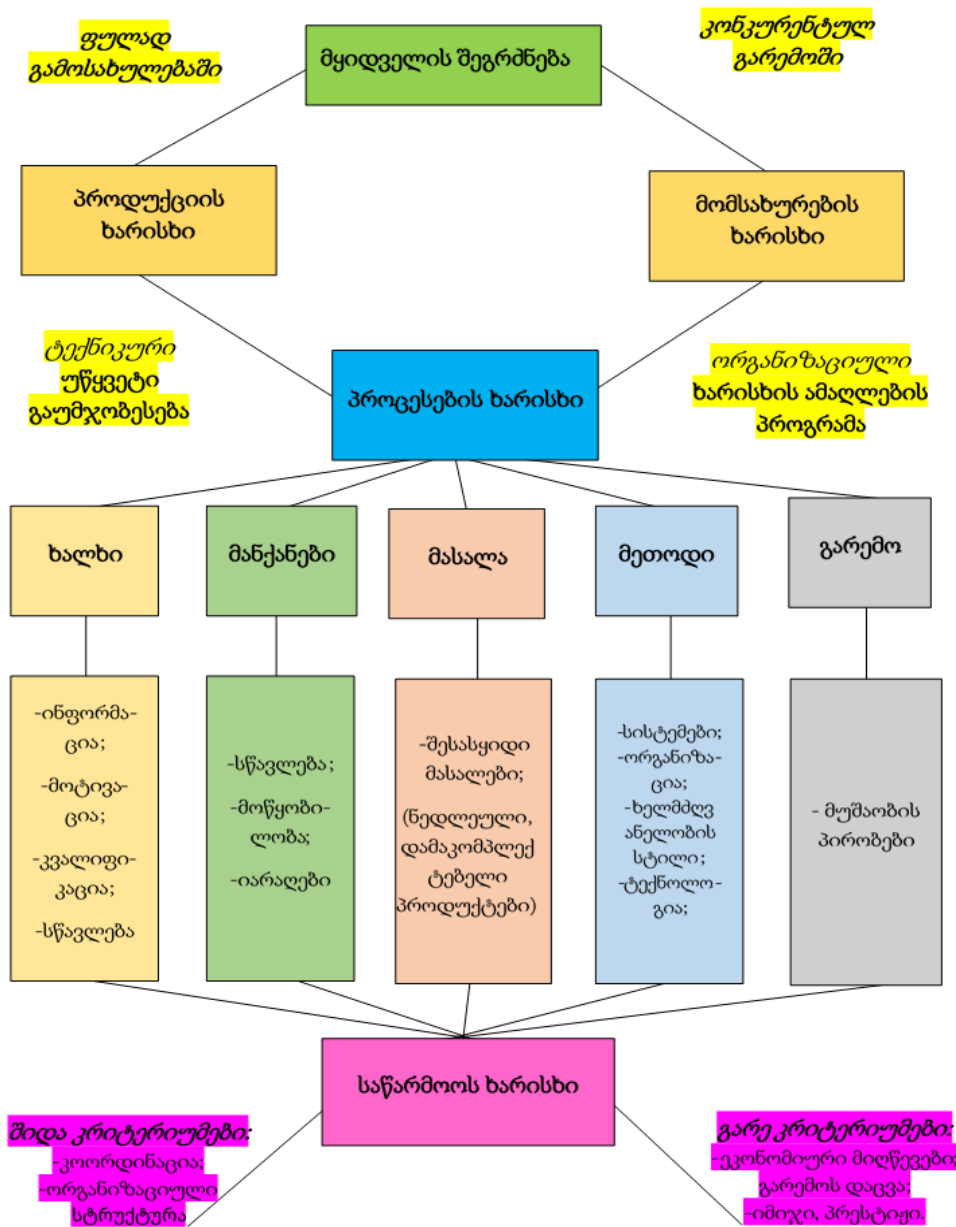
ხარისხის საერთაშორისო მართვა არ არის თეორიული დისციპლინა, არამედ არის ტექნოლოგია ხარისხის გაუმჯობესების პროცესის წარმართვისთვის. იგი შედგება სამი ნაწილისგან.

1. ძირეული, გასაღების სისტემა - ეს არის მეთოდები და ინსტრუმენტები, რომლებიც გამოიყენება ანალიზისა და კვლევისთვის. ისინი ემყარება საყოველთაოდ მიღებულ მათემატიკურ აპარატს, სტატისტიკური კონტროლის მეთოდებს და ამიტომ გამოიყენება ყველა ფირმაში. მათი შემოტანა შესაძლებელია ნებისმიერ ქვეყანაში.

2. ტექნიკური დახმარების სისტემა - არის ის ტექნიკა და პროგრამები, რომლის საშუალებითაც შეგიძლიათ ტრენინგი გაუწიოთ პერსონალს ამ ინსტრუმენტების ფლობისთვის და მათი სწორი გამოყენებისთვის. ეს სისტემა ასახავს ქვეყნის და თითოეული საწარმოს სპეციფიკას, ასოცირდება ქვეყნის ეროვნულ კულტურასა და ტრადიციებთან. თქვენ თვითონ უნდა შექმნათ იგი, გამოცდილების გადახრა ან თქვენს ენაზე დოკუმენტების თარგმნა ვერაფერს გახდება.

3. თვით TQM- ის პრინციპებისა და შინაარსის უწყვეტი განვითარების სისტემა. ეს კიდევ უფრო სპეციფიკურია, უფრო მძაფრად ასახავს ეროვნულ მახასიათებლებს, ქვეყნის შიგნით არსებულ ეკონომიკურ წესრიგებს, მოქმედ კანონმდებლობას.

ხარისხის საერთაშორისო მართვა - მართვის ნამდვილი რევოლუციაა. ახალი ურთიერთობების განვითარება მოითხოვს სოციალურ და ორგანიზაციულ ექსპერიმენტებს. უნდა სცადოთ, შეიძინოთ გამოცდილება, განსაზღვროთ სისტემის დადებითი და უარყოფითი მხარეები.

ნახ. 2. ხარისხის მართვის საერთაშორისო პრინციპები.

კარგია, როდესაც რამდენიმე ფირმა ერთდროულად ეწევა ამას კოორდინირებული გეგმების შესაბამისად. ეს ზოგავს დროს, რადგან ერთ ფირმას ერთდროულად მოუწევს სხვადასხვა ვარიანტის მოსინჯვა. ამიტომ საჭიროა ათეული კომპანიის ძალისხმევით გაერთიანება, პარალელურად სოციალური და ორ-

განიზაციული ექსპერიმენტების ჩატარება, შემდეგ კი შედეგების ერთობლივი ანალიზი და ოპტიმალური გადაწყვეტილებების შემუშავება.

ხარისხის საერთაშორისო მართვის მიზანია უმაღლესი ხარისხის პროდუქციისა და მომსახურების მიღწევა.

საქართველოში პროდუქციის და მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესების მოძრაობა ინდუსტრიალიზაციის პერიოდიდან არსებობს. მხოლოდ ტექნიკური, ორგანიზაციული, ეკონომიკური და სოციალური ზომების სისტემური და რთული, ურთიერთდაკავშირებული განხორციელების გზით, მეცნიერულ საფუძველზე შეიძლება გაუმჯობესდეს პროდუქციის ხარისხი სწრაფად და მდგრადად.

ამრიგად, მომსახურებისა და პროდუქციის ხარისხზე მოქმედი ფაქტორები შეიძლება შეჯამდეს სამ ჯგუფად: წარმოებული პროდუქციის ხარისხი დამოკიდებულია შიდასაფირმო პირობებზე, ადამიანის ფაქტორზე და გარე პირობებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დანგაძე, 2018: – ი. დანგაძე, გ. ფურცხვანიძე, გ. არჯევანიძე. ლოჯისტიკური ინფრასტრუქტურის ელემენტების განლაგების ადგილის შერჩევა ვარიანტების უსასრულო რიცხვის საფუძველზე. საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის შრომების კრებული. “თანამედროვე მეცნიერება და ინოვაციური პრაქტიკა“. ტომი 2. 2018 წ. 221-224 გვ. ISBN 978-9941-484-05-6. ISBN 978-9941-484-07-0.
2. დანგაძე, 2019: – ი. დანგაძე, გ. ფურცხვანიძე, გ. არჯევანიძე. სატრანსპორტო-ტექნოლოგიურ ქსელში ლოჯისტიკური ინფრასტრუქტურის ელემენტების ოპტიმალური ადგილის შერჩევა. სამეცნიერო-ტექნიკური კონფერენცია „შეზღუდული შესაძლებლობის პირთა მისაწვდომობის პრობლემები სამოქალაქო ინფრასტრუქტურაში და განვითარების პერსპექტივები“. შრომების კრებული. ქუთაისი. 2019 წ. 157-163 გვ.
3. Андронов, 2001: – Андронов И.В., Савин А.В. Особенности определения качества услуги // Актуальные проблемы экономики и транспорта: Сб. науч. тр. -Саратов: СГТУ, 2001.-С. 73-76.
4. Андронов, 2001: – Андронов И.В., Муравьева Н.А., Савин А.В. Понятие качества продукции и услуг // Актуальные проблемы экономики и транспорта: Сб. науч. тр. -Саратов: СГТУ, 2001.-С. 76-80.
5. Крылова, 1992: – Крылова Г. Д. Зарубежный опыт управления качеством. - М.: Изд-во стандартов, 1992.-140 с.
6. Левашов, 1998: – Левашов С.А., Менжерес В.Н. Рыночные стратегии и логистика в деятельности фирмы. -Саратов: СГТУ, 1998. - 80 с.

მარინა ქურდაძე / Marina Kurdadze¹
თინათინ კაიშაური / Tinatin Kaishauri²
ია ირემაძე / Ia Iremadze³
(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

ფუნქციური ოპტოელექტრონული სტრუქტურის საიმედოობის უზრუნველყოფისა და შეფასების მეთოდი

აბსტრაქტი: საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემა ამჟამად, შავი ზღვის ფსკერზე მაღალი ძაბვის გადამცემი კაბელის გაყვანის შესაძლებლობას განიხილავს. პროექტი კომერციულად მიმზიდველია. მაღალი ძაბვის კაბელთან ერთად, აგრეთვე განიხილება ინტერნეტის ოპტიკურ-ბოჭკოვანი კაბელის გაყვანაც.

შავი ზღვის წყალქვეშა კაბელის პროექტი, მიზნად ისახავს დააკავშიროს საქართველოს და რუმინეთის ელექტროენერგეტიკული სისტემები შავი ზღვის გავლით.

საკვანძო სიტყვები: ელექტროსისტემა, შავი ზღვა, ინტერნეტის ოპტიკურ-ბოჭკოვანი კაბელი.

A Method of Ensuring the Reliability and Comprehensive Evaluation of a Functional Optoelectronic Structure

Abstract: The Georgian state electricity system is currently considering the possibility of laying a high-voltage transmission cable on the Black Sea floor. The project is commercially attractive. In addition to high voltage cable, fiber optic cable internet is also being considered.

¹ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის, ინფორმატიკისა და მართვის სისტემების ფაკულტეტის, ციფრული სატელეკომუნიკაციო ტექნოლოგიების აკადემიური დეპარტამენტის (დეპარტამენტის ხელმძღვანელი), პროფესორი / Georgian Technical University, Faculty of Informatics and Management Systems, Academic Department of Digital Telecommunication Technologies (Head of the Department), Professor

² საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის, ინფორმატიკისა და მართვის სისტემების ფაკულტეტის, საინფორმაციო სისტემების აკადემიური დეპარტამენტის პროფესორი / Professor at the Academic Department of Information Systems, Faculty of Informatics and Management Systems, Technical University of Georgia

³ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის, ინფორმატიკისა და მართვის სისტემების ფაკულტეტის, საინფორმაციო ტექნოლოგიების აკადემიური დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი / Associate Professor at the Academic Department of Information Technology, Faculty of Informatics and Management Systems, Technical University of Georgia

The Black Sea Submarine Cable Project aims to connect the Georgian and Romanian power systems via the Black Sea.

Key words: *Electrical system, Black Sea, fiber-optic internet cable*

* * *

შესავალი: ცნობილია, რომ საქართველოს სახელმწიფო ელექტროსისტემა ამჟამად განიხილავს შავი ზღვის ფსკერზე მაღალი ძაბვის გადამცემი კაბელის გაყვანის შესაძლებლობას, აგრეთვე იმ პროექტებს, რომელსაც კომერციული მიმზიდველობა ექნება. განიხილება ასევე მაღალი ძაბვის კაბელთან ერთად ინტერნეტის ოპტიკურ-ბოჭკოვანი კაბელის გაყვანაც.

ცნობისათვის, შავი ზღვის წყალქვეშა კაბელის პროექტი, მიზნად ისახავს, დააკავშიროს საქართველოსა და რუმინეთის ელექტროენერგეტიკული სისტემები შავი ზღვის გავლით.

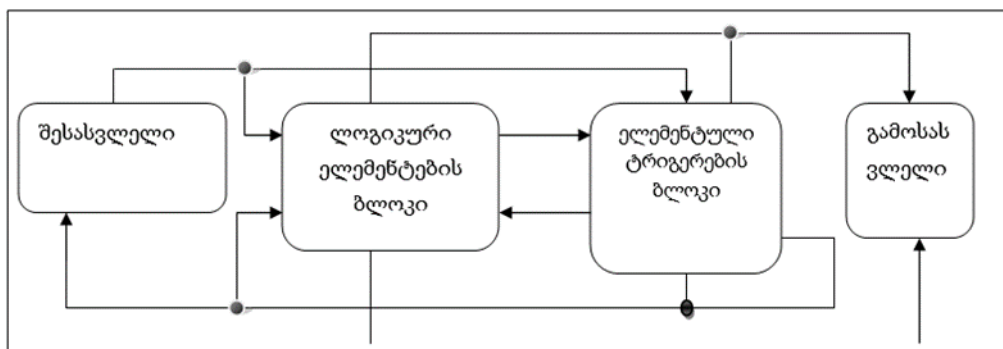
პროექტის მიმართ დაინტერესება დიდია, მათ შორის – მეცნიერების, თუ როგორი საიმედოობით განისაზღვრება პროექტის დამუშავების პროცესი ელექტროენერგეტიკულ კაბელში, როგორ იქნება ინსტალირებული ოპტიკურ-ბოჭკოვანი სადენი, რომელიც მოგვცემს დამატებით პირდაპირ საშუალებას ტელეკომუნიკაციის/ინტერნეტ-არხის ჩამოსაყალიბებლად.

გამომდინარე აქედან, ნაშრომში დამუშავებულია და გაანალიზებულია ოპტოელექტრონული სტრუქტურების საიმედოობის უზრუნველყოფისა და სრულყოფილი შეფასების მეთოდი. განხილულია გამომთვლელი მოდულის სტრუქტურა, გადაწყობადი ფუნქციები და გადაწყობის ალგორითმი. გაანალიზებულია ოპტოელექტრონული სტრუქტურების მუშაობის ძირითადი რეჟიმები. მოცემულია საიმედოობის კონტროლის ალგორითმის ბლოკ-სქემა.

განსახილველი სტრუქტურა როცა შედგება ოპტოელექტრონული გამომთვლელი მოდულისგან გარკვეული სასრულო სიმრავლიდან, ამ გამომთვლელი მოდულების ფუნქციონირების ძირითადი არსი მდგომარეობს მათ გამოსასვლელზე ცვალებადი ფუნქციების გენერირების შესაძლებლობაში. ოპტოელექტრონული გამომთვლელი მოდული - ეს არის მრავალფუნქციური სტრუქტურა, რომლის შინაგანი ფუნქციური კავშირების გადაწყობის გზით რეალიზაციას გაუკეთებს ოპტიკურ სტრუქტურას.

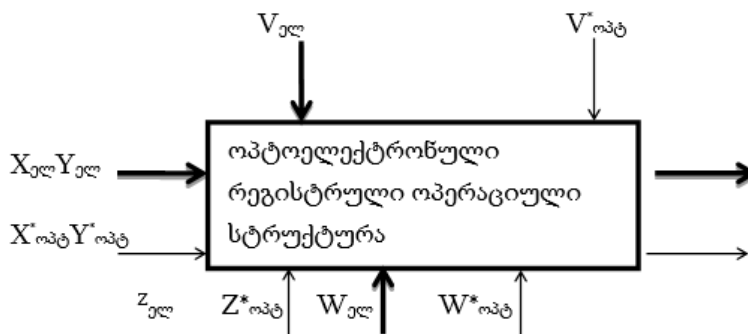
ზოგადად აღნიშნული მოდული შედგება შემდეგი ძირითად ნაწილებისაგან (სურ.1): კონიუნქტორული ლოგიკური ელემენტების ბლოკისაგან, ელემენტარული ორობითი გადამრთველების ბლოკისგან, რომლებიც ერთმანეთთან და-

კავშირებული არიან საინფორმაციო და მმართველი ოპტოელექტრონული სიგნალების შესასვლელ-გამოსასვლელებით.

სურ. 1

მრვალფუნქციურ გამომთვლელ მოდულში ლოგიკური ელემენტების ბლოკი და ელემენტარული ტრიგერების ბლოკი ერთობლიობაში ქმნის ოპტოელექტრონულ რეგისტრულ ოპერაციულ სტრუქტურებს, რომლებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისგან სარეალიზაციო ფუნქციების სახესხვაობითა და სიმრავლით. სარეალიზაციო ფუნქციის კონკრეტული სახეს განაპირობებს სტრუქტურაზე მომქმედი სხვადასხვა ფაქტორები. ეს ფაქტორი წარმოდგენილია ფუნქციათა სიმრავლეების სახით. მათი ხასიათი და ურთიერთქმედების კავშირები ნაჩვენებია სურ. 2-ზე, სადაც შემოღებულია შემდეგი აღნიშვნები:

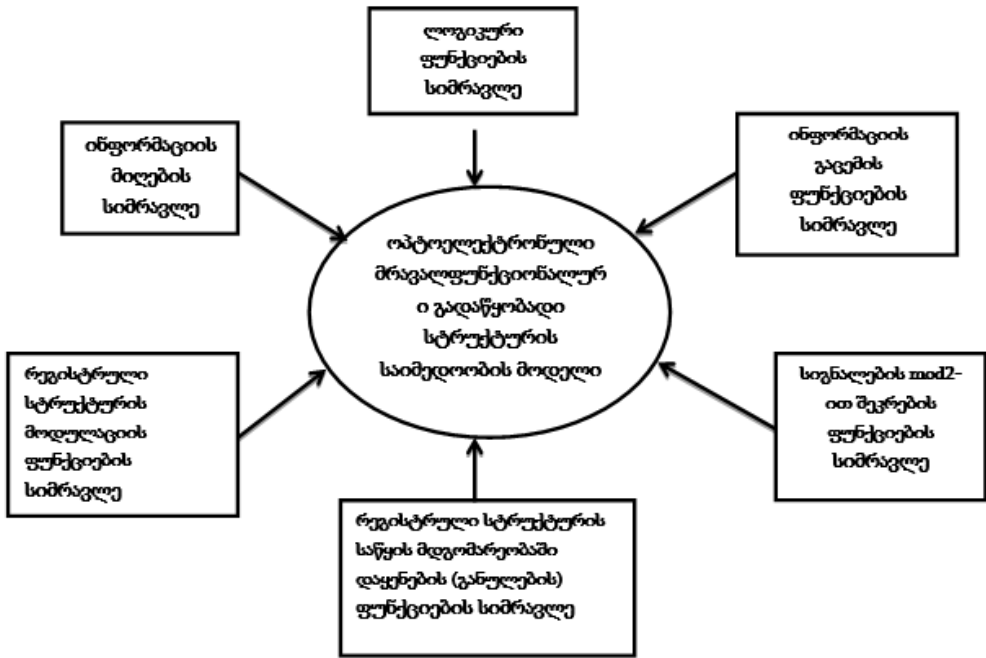
სურ. 2

ოპერაციული სტრუქტურის მომართვა (გადაწყობა) რაიმე მოცემული $f_i \in F$ ფუნქციის შესასრულებლად წარმოებს გადაწყობის სივრცით $** = \langle v, v_* \rangle$. შესაძლებელია გადაწყობის ისეთი ვარიანტებიც, როცა $V = \emptyset$

და $H_v = \langle v^* \rangle$ და $H_v = \langle V^* \rangle$, ანდა პირიქით, როცა $V^* = \emptyset$ და $H_v = \langle V \rangle$ [1] საჭიროა ასევე აღინიშნოს, რომ რეგისტრული სტრუქტურის ოპტოელექტრონულ ელემენტებს გააჩნიათ არხები Z, Z^* - სიგნალების სიმრავლეებისთვის, რომლებზედაც საჭიროებისამებრ მიეწოდება მომმართველი (გადასაწყობი) ელექტრული ან ოპტიკური (შესაძლებელია კომბინირებულადაც) სიგნალები. სქემურ-პრინციპიალურ დონეზე ეს მმართველი სიგნალები იყოფა ორ სიგნალად, რომლებიც- 1) ადაგზნებენ რეგისტრულ სტრუქტურაში ოპტოელექტრონულ ელემენტებს, ე.ი. როცა ელემენტები აეწყობა სიგნალების გარდასაქმნელად, რომლის დროსაც რეალიზდება გარკვეული ელემენტარული ფუნქცია და 2) ფიქსაციის სიგნალებად, რომლის მიხედვითაც გარდაქმის შემდეგ ამ ელემენტებში შემცველი სიგნალები ინახება (ან არ შეინახება).

ამგვარად, თითოეულ სტრუქტურაში ოპტოელექტრონული „შემსრულებელი“ მუშაობს შემდეგ რეჟიმებში: ელემენტი გარდაქმნის სიგნალს და არ შეინახავს (არ დაიმახსოვრებს); ელემენტი გარდაქმის სიგნალს და შეინახავს (დაიმახსოვრებს); ელემენტი გარდაქმნის შემდეგ შეინახავს სიგნალს, მაგრამ არ გასცემს; ელემენტი გარდაქმნის შემდეგ გასცემს სიგნალს და დაიმახსოვრებს კიდევ გაციმული სიგნალის სახეს; ელემენტი სიგნალების არავითარ გარდაქმნებს, შენახვებს და გაცემებს არ აწარმოებს.

ზემოთ ჩამოთვლილი რეჟიმები ვრცელდება როგორც ელექტრულ სიგნალებზე, ასევე ოპტიკურ სიგნალებზეც. ამ რეჟიმებიდან გამომდინარე, არაა ძნელი მიხვედრა, რომ ოპტოელექტრონულ სტრუქტურებში შესაძლებელია გადაწყობის ვარიანტები, როცა $Z = \emptyset$ და $H_z = \langle Z^* \rangle$ (ე.ი. გადაწყობა ხდება მხოლოდ ოპტიკური მმართველი სიგნალით), ან პირიქით, როცა $Z^* = \emptyset$ და $H_z = \langle Z \rangle$ (გადაწყობა ხდება მხოლოდ ელექტრული მმართველი სიგნალით) ცხადია, $H_z = \langle Z, Z^* \rangle$ -ის დროს გადაწყობაში მონაწილეობას იღებს ორივე სახის მმართველი სიგნალები. ამის ანალოგიურად ოპტოელექტრონული სტრუქტურის კოსტრუქციაში შეიძლება გათვალისწინებული იყოს სტრუქტურის განულების, ე.ი. საწყის მდგომარეობაში ჩაყენების („დაყენება-0“) სხვადასხვა ვარიანტიც. მაგალითად, როცა $W^* = \emptyset$ და $H_w = \langle W \rangle$ ან პირიქით, როცა $W = \emptyset$ და $H_w = \langle W^* \rangle$, შესაძლებელია ვარიანტიც $H_w = \langle W, W^* \rangle$.

სურ.3

ყველა ფუნქციებისთვის სტრუქტურათა სიმრავლე ქმნის გადამწყობ ველს $H_w = \langle W^* \rangle H = \{H_1, H_2, \dots, H_k\}$ ამგვარად, სხვადასხვა ფუნქცია ოპტოელექტრონულ სტრუქტურებში რეალიზდება რეგისტრულ სტრუქტურებს შორის ინფორმაციის გადაცემის გზით.

რეგისტრული ოპტოელექტრონული სტრუქტურები ერთმანეთთან ურთიერთდინამიურ კავშირებში ქმნის ცალკეულ ოპერაციულ სტრუქტურებს (ოპერაციულ კვანძებს), ხოლო ამ უკანასკნელთა გარკვეული სასრულო სიმრავლე მთლიანობაში ოპტოელექტრონულ მრავალფუნქციურ გადაწყობად სტრუქტურებს. თითოეული სტრუქტურის საიმედოობის მოდელზე (სურ.3.) უნდა აისახოს სხვადასხვა ფუნქციის ზემოქმედებათა სიმრავლეები, რომლებიც თავის მხრივ წარმოდგენილი არიან ასევე ელექტრული ან ოპტიკური ბუნების სიგნალებით. გადამწყობად ოპტოელექტრონულ სტრუქტურებში მრავალფუნქციური გამომთვლელი მოდული - ეს არის ფუნქციურად სრული კვანძი, ე.ი. ცვალებადი ფუნქციის მოდული, რომელსაც გააჩნია გადაწყობის უნარი $F = \{f_1, f_2, \dots, f_k\}$ სასრულო სიმრავლიდან საჭირო ფუნქციის (მიზნობრივი ფუნქციის) რეალიზაციისთვის [3]. მაგალითად, რაიმე f_i ფუნქციის შესასრულებლად საჭიროა, რომ

გადაწყობად გამომთვლელ მოდულს ჰქონდეს $V_{ელექტ}$ (ელექტრული) და $V_{ობტ}$ (ობტიკური) მმართველი შესასვლელების სიმრავლე;

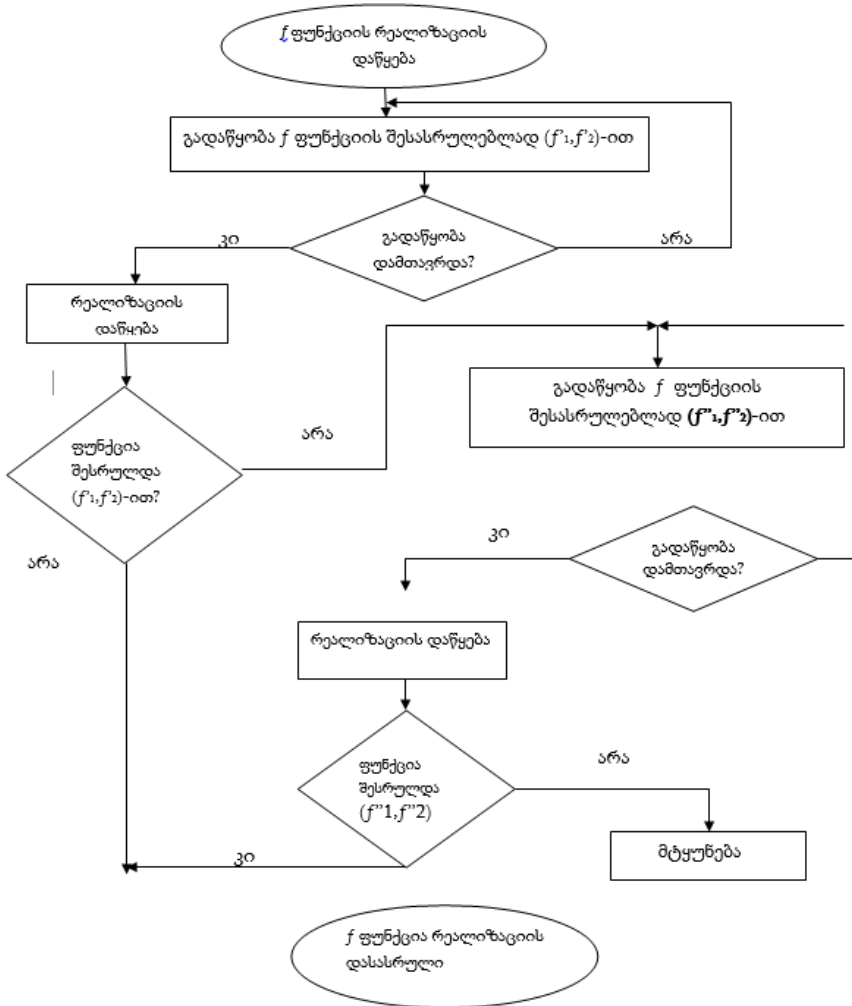
$W_{ელექტ}$ (ელექტრული) და $V'_{ობტ}$ (ობტიკური) შესასვლელების სიმრავლე და $W_{ელექტ}$ (ელექტრული) და $W_{ობტ}$ (ობტიკური) გამოსასვლელების სიმრავლე. ამგვარად, თუ სტრუქტურის აპარატურულ შემადგენლობას აღნიშნავთ B ასოთი, სტრუქტურის ფუნქციური ელემენტების რიცხვს- E -ასოთი (შესაბამისად B ელექტრული კომპონენტების შემცველი, $B_{ობტ}$ -ობტიკური კომპონენტების შემცველი), მაშინ ცხადია, მრავალფუნქციური ოპტოელექტრონული სტრუქტურის ყველანაირი სახის ელემენტის (სტრუქტურული კომპონენტების) კომბინირებული მონაწილეობით მრავალფუნქციურობის ზემოთხსენებული პარამეტრები (რომლებიც ამავე დროს წარმოადგენენ ფუნქციურად-გადაწყობადი სტრუქტურების საიმედოობის კრიტერიუმებს) მიიღებენ ოპტიმალური ვარიანტებით დათვლილ შესაძლებლობათა სიმრავლეს. [6]

სადაც $E_{i_{ელექტ}} < E_{ელექტ}$, $E_{i_{ობტ}} < E_{ობტ}$, ანალოგიურად დანარჩენი კომპონენტებშიც $V_{i_{ელექტ}} \leq V_{ელექტ}$; $V_{i_{ობტ}} \leq V_{ობტ}$; $V'_{i_{ელექტ}} \leq V'_{ელექტ}$; $W_{i_{ელექტ}} \leq W'_{ელექტ}$; $W_{i_{ობტ}} \leq W_{ობტ}$.

სხვა რომელიმე f_i ფუნქციის შესასრულებლად საჭიროა სხვა კონფიგურაციის სტრუქტურა $B_j - B$ -დან.

მრავალფუნქციური გამომთვლელ მოდულში f_i ფუნქციის რეალიზაცია წარმოებს მიკროფუნქციების მიმდევრობითი შესრულებით, ამასთან მოდულის გადაწყობა ხორციელდება მიკროპროგრამის შესაბამისი ალგორითმის თანახმად, რომელშიც თითოეულ ოპერატორს შეესაბამება გარკვეული მიკროფუნქცია.

მაგალითად, ვთქვათ საჭიროა მოდულმა შეასრულოს რაიმე f მიზნობრივი ფუნქცია ფუნქციათა რაღაც F სიმრავლიდან. დავუშვათ, რომ ამ f ფუნქციის შესრულება შესაძლებელია ორი გზით, ე.ი. თითოეულში ორ-ორი შესაბამისი მიკროფუნქციების f'_1, f'_2 და f''_1, f''_2 რეალიზაციით, მაშინ მოდულის გადაწყობის ალგორითმს ექნება სურ. 4-ზე ნაჩვენები სახე.

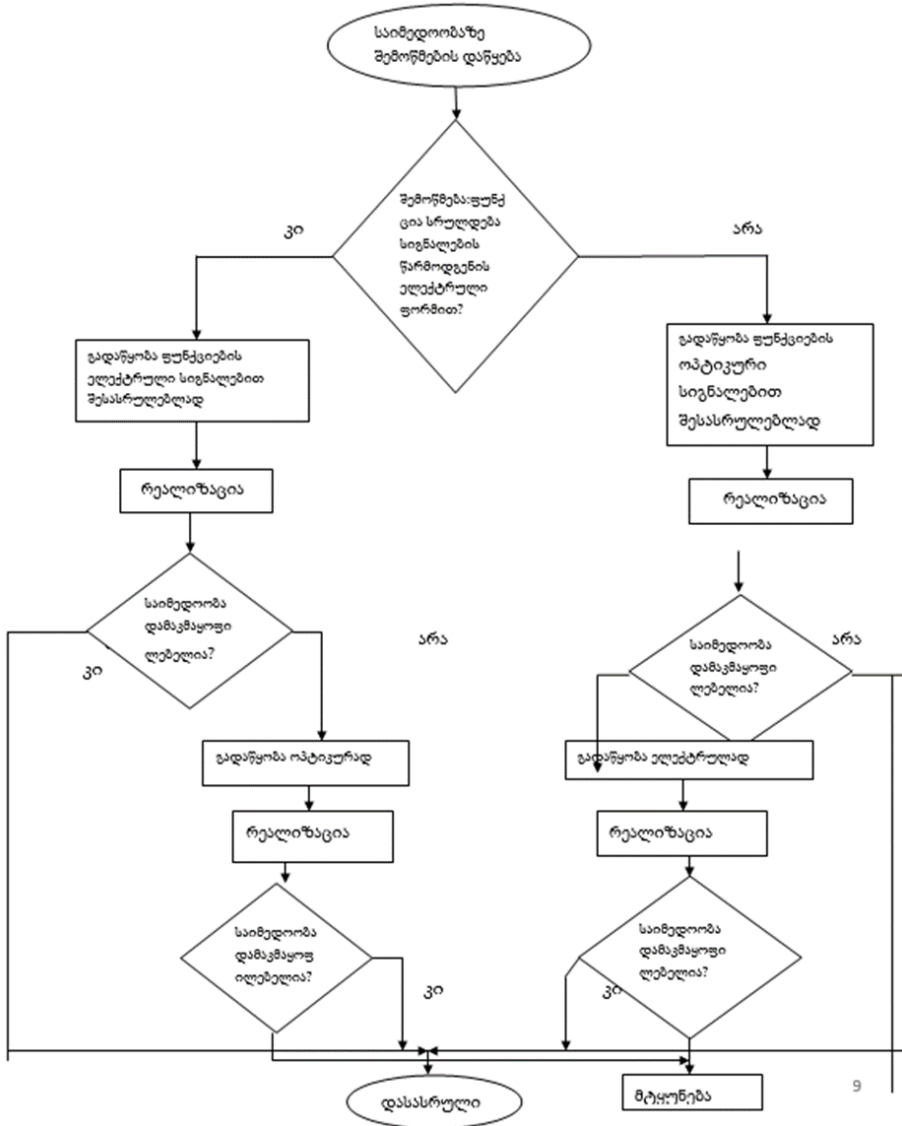

სურ.4

ზემოთ ხსენებული f მიზნობრივი ფუნქციის საერალიზაციო მიკროფუნქციებს f'_1 , f'_2 და f''_1 , f''_2 შეიძლება პრინციპში ჰქონდეთ საკუთარი რეალიზაციების სხვადასხვა ფორმა. ადვილი შესაძლებელია, რომ f მიზნობრივი ფუნქციის რეალიზაციამ მოითხოვოს მიკროფუნქციების შესრულება სიგნალების გადასვლით ერთი ფორმიდან მეორეში.

მაგალითისთვის შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ პრაქტიკულ ამოცანებში (მათ შორის უპირველეს ყოვლისა, მმართველი ხასიათის ამოცანებში) შეიძლება არსებობდეს ისეთი მიზნობრივი ფუნქციები, რომელთა შემადგენელი ნაწილების რეალიზაცია შეიძლება უკეთესად (ოპტიმალურად) წარიმართოს თუ სიგნალე-

ბის წარმოდგენის ერთი ფორმიდან გადავალთ მეორე ფორმაში (ელექტრული-დან-ოპტიკურში, ანდა პირიქით – ოპტიკურიდან ელექტრულში). ასეთ შემთხვევებში მრავალფუნქციურობის კრიტერიუმების გათვალისწინებით ოპტო-ელექტრონული სტრუქტურის საიმედოობის კონტროლი შეიძლება წარიმართოს იმ ალგორითმის მიხედვით, რომლის ბლოკ-სქემა მოცემულია სურ.5-ზე.

სურ.5

დასკვნა: აღნიშნული ალგორითმის მიხედვით დასაწყისში წარმოებს შემოწმება იმისა, თუ მიზნობრივი ფუნქციის შესასრულებლად მისი შემადგენელი შუალედური ფუნქციები როგორი ფორმით სრულდება (ელექტრული თუ ოპტიკური სიგნალების საშუალებით). თუ ამ შემოწმების შედეგები დადებითია, მაშინ წარმოებს სტრუქტურის შესაბამისი ფუნქციური (ოპერაციული) კვანძის გადაწყობა სიგნალების ერთ-ერთ რომელიმე ფორმაში სარეალიზაციოდ. ამის შემდეგ წარმოებს მეორე შემოწმება (საიმედოობის წინასწარ განსაზღვრული კრიტერიუმების მიხედვით) საიმედოობის ავკარგიაობაზე. თუ საიმედოობა დამაკმაყოფილებელია მიზნობრივი ფუნქციის შემდეგი ქვეფუნქციების (შუალედური) შესრულება გრძელდება, წინააღმდეგ შემთხვევაში სწარმოებს ოპტოელექტრონული სტრუქტურის გადაწყობ მეორე სახის (ელექტრულიდან-ოპტიკურ სახეში, ანდა ოპტიკურიდან ელექტრულში) სიგნალებით შუალედური ფუნქციების შესრულების პროცესისთვის და მისი შემდგომი შემოწმება საიმედოობის შესაბამისი კრიტერიუმით. თუ ეს შემოწმება დადებითი შედეგებით მთავრდება, მიზნობრივი ფუნქციის შესრულება წარმატებით მთავრდება. წინააღმდეგ შემთხვევაში ადგილი აქვს მრავალფუნქციური ოპტოელექტრონული სტრუქტურის საერთო მტყუნებას და ასეთ შემთხვევაში შეფერხებების აღმოჩენა და მათი აღმოფხვრა რჩება როგორც ცალკე გამოკვლევის (მიზეზების შემოწმების) საგანი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. [3]ალ-აზზავი, 2006: – ალ-აზზავი ა. ფიზიკური ოპტიკის პრინციპები და პრაქტიკა. ბოკა რატონი, FL: CRC Press Taylor & Francis Group, 2006 წ.
2. [4] ახმანოვი, 2002: – ახმანოვი. ა. და ნიკიტინი, ს. იუ; ფიზიკური ოპტიკა. New York: Oxford University Press, 2002 წ.
3. [2]ექსტრაორგანიზებული ოპტიკური კომუნიკაცია Dhatchayeny, D and Chung, Y. 15, 2019, აპლიკაცია ოპტ., ტ. 58.
4. [6] Francis Arthur Jenkins and [Harvey Elliott White](#), Fundamentals of optics. NY: McGraw Hill (ISBN-13 978-0070323308) 4th Edition, First published 2001y;
5. [5]Lipson, A, Lipson, S. G და Lipson, H. Optical Physics. University, Printed in the University Press, Cambridge: 4th Edition, first published 2011y. (ISBN-13 978-0521493451)
6. [1] Optomechanical Kerker Effect. Poshakinskiy A. V. and Poddubny A. Physical Review X, Vol. 9, pp. 2160-3308. N. 1, 2019.

ხათუნა შალამბერიძე / Khatuna Shalamberidze¹

ნანა ბენიძე / Nana Benidze²

ჯამბულ ბიწაძე / Jambul Bitsadze³

(ქუთაისი, საქართველო / Kutaisi, Georgia)

საქართველო, შავი ზღვის რეგიონი და ფინანსური ინსტიტუტების გამომწვევები

აბსტრაქტი: საქართველო მდებარეობს სამხრეთ კავკასიაში, ევროპისა და აზიის გზაგასაყარზე. ქვეყნის განვითარების ზოგადი სტრატეგია - თავისუფლება, სწრაფი განვითარება, კეთილდღეობაა.

კვლევის მიზანია, გავარკვიოთ საქართველოსა და მეზობელი სახელმწიფოების საფინანსო ინსტიტუტების ჩართულობა რეგიონული ეკონომიკური შედეგების მიღწევაში, არსებული მდგომარეობის გაანალიზება და განვითარების პერსპექტივების განსაზღვრა. ქვეყნის სტრატეგიის პრიორიტეტებთან ერთად, მთავარი სტრატეგიული ამოცანაა რეგიონული თანამშრომლობა და ინტეგრაცია - ეკონომიკის დაბალანსებული განვითარება, ურბანული ადგილების მეტი ფუნქციურობა, სიღარიბისა და უთანასწორობის შემცირება, მმართველობისა და ინსტიტუციური შესაძლებლობების გაძლიერება, საბანკო, სადაზღვევო და სხვა საფინანსო ინსტიტუტების ჩართულობა, რაც დაეხმარება საქართველოს, მაქსიმალურად გამოიყენოს თავისი ღირებულ უპირატესობები, მათ შორის გეოგრაფიული მდებარეობა. ეკონომიკური ინტეგრაცია მნიშვნელოვანი პროცესია, რომელშიც ჩართული ქვეყნები ფართოდ განსაზღვრული გეოგრაფიული არეალით, ამცირებს ბარიერების ბევრ შესაძლებლობას, განვითარებისა და ეკონომიკური მიზნების დაცვისთვის. რეგიონული ეკონომიკური ინტეგრაციის დაყოფა ხდება შემდეგი ძირითადი ფორმების მიხედვით: თავისუფალი ვაჭრობის ზონა, საბაჟო კავშირი, საერთო ბაზარი, ფინანსური ინსტიტუტების პროდუქტები, ეკონომიკური და სავალუტო კავშირი.

კვლევის შედეგი: განხორციელებული ღონისძიებები განაპირობებს დაფინანსების ინსტრუმენტების მრავალფეროვნებას. ახალი ფინანსური ინსტიტუტები საბანკო სექტორთან და სადაზღვევო კომპანიებთან ერთად გაზრდის საფინანსო შუამავლობის და, შესაბამისად, საინვესტიციო რესურსების ეფექტიანად, რისკების დაზღვევით განთავსების ხარისხს, რაც, საბოლოოდ, გააუმჯობესებს ფინანსებზე ხელმი-

¹ ეკონომიკის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Economics, Associated Professor at Kutaisi Akaki Tsereteli State University

² ეკონომიკის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Economics, Associated Professor at Kutaisi Akaki Tsereteli State University

³ ეკონომიკის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Economics, Associated Professor at Kutaisi Akaki Tsereteli State University

საწვდომობას როგორც ქვეყანაში, ისე შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებს შორის. საფინანსო ინსტიტუტებთან თანამშრომლობით დაინერგება დაკრედიტების ახლებური სქემები და შემუშავდება ახალი საფინანსო პროდუქტები.

შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია არსებით წვლილს შეიტანს რეგიონში ეკონომიკური პრობლემების დარეგულირებაში, რაც ხელს უწყობს წვერი-ქვეყნების განვითარებას, ევროკავშირსა და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან BSEC-ის დაახლოებასა და რეგიონის სტაბილურობას. გლობალიზაციის პირობებში საერთაშორისო ურთიერთობების წარმართვისას „ეკონომიკური განზომილება“ უდიდეს მნიშვნელობას შეიძენს. უნდა შეიმუშაოს და განახორციელოს საკუთარი პოლიტიკა, რათა უკეთ დაიცვას მისი წვერი-ქვეყნების ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები.

საკვანძო სიტყვები: რეგიონული თანამშრომლობა და ინტეგრაცია; ეკონომიკური კავშირების განმტკიცება; ფინანსური ინსტიტუტების რეგიონული (ბანკები, სადაზღვევო კომპანიები) ინტეგრაციის შესაძლებლობები.

Georgia, the Black Sea Region and the Challenges of Financial Institutions

Abstract: Georgia is located in the South Caucasus, at the crossroads of Europe and Asia. The general strategy for the development of the country is freedom, rapid development, prosperity.

The aim of the study is to find out the involvement of financial institutions of Georgia and neighboring countries in achieving regional economic results, analyze the current situation and determine development prospects. Along with the priorities of the country's strategy, the main strategic task is regional cooperation and integration - balanced economic development, greater functioning of urban areas, reduction of poverty and inequality, strengthening of governance and institutional capacity, banking, insurance and other financial institutions. , Including geographical location. Economic integration is an important process in which the countries involved, with a broadly defined geographical area, reduce the range of barriers to development and the pursuit of economic goals. Regional economic integration is divided into the following main forms: free trade zone, customs union, common market, products of financial institutions, economic and monetary union.

Survey Outcome: The measures implemented contribute to the diversity of funding instruments. The new financial institutions, together with the banking sector and insurance companies, will increase the quality of financial intermediation and, conse-

quently, investment resources, risk insurance placement, which will ultimately improve access to finance for both the country and the Black Sea region. In cooperation with financial institutions, new lending schemes will be introduced and new financial products will be developed.

The Organization of the Black Sea Economic Cooperation will make a significant contribution to resolving the economic problems in the region, contributing to the development of the member states, the rapprochement of the BSEC with the European Union and other international organizations, and the stability of the region. In the context of globalization of international relations, the "economic dimension" will be of paramount importance. It must develop and implement its own policies to better protect the economic and political interests of its member states.

Keywords: *Regional cooperation and integration; Strengthening economic ties; Opportunities for regional integration of financial institutions (banks, insurance companies).*

* * *

საქართველო მდებარეობს სამხრეთ კავკასიაში, ევროპისა და აზიის გზა-გასაყარზე. ქვეყნის განვითარების ზოგადი სტრატეგია - თავისუფლება, სწრაფი განვითარება, კეთილდღეობაა. შავი ზღვის ქვეყნებისა და მთლიანად ევროპისთვის ლურჯ ეკონომიკას დიდი პოტენციალი აქვს, რამდენადაც ის მიჩნეულია თანამშრომლობის, სტაბილურობისა და რეგიონის სანაპირო ზონების საზოგადოებების გაძლიერების ხელშეწყობის ინსტრუმენტად.⁴

კვლევის მიზანია, გავარკვიოთ საქართველოსა და მეზობელი სახელმწიფოების საფინანსო ინსტიტუტების ჩართულობა რეგიონული ეკონომიკური შედეგების მიღწევაში; არსებული მდგომარეობის გაანალიზება და განვითარების პერსპექტივების განსაზღვრა. ქვეყნის სტრატეგიის პრიორიტეტებთან ერთად, მთავარი სტრატეგიული ამოცანაა რეგიონული თანამშრომლობა და ინტეგრაცია - ეკონომიკის დაბალანსებული განვითარება, ურბანული ადგილების მეტი ფუნქციურობა, სიღარიბისა და უთანასწორობის შემცირება, მმართველობისა და ინსტიტუციური შესაძლებლობების გაძლიერება, საბანკო, სადაზღვევო და სხვა საფინანსო ინსტიტუტების ჩართულობა, რაც დაეხმარება საქართველოს მაქსიმალურად გამოიყენოს თავისი ღირებული უპირატესობები, მათ შორის გეოგრაფიული მდებარეობა. ეკონომიკური ინტეგრაცია მნიშვნელოვანი პროცესია, რო-

⁴ http://connect2blacksea.org/wp-content/uploads/2020/09/Black-Sea_SRIA_Georgian.pdf

მელშიც ჩართული ქვეყნები ფართოდ განსაზღვრული გეოგრაფიული არეალით, ამცირებს ბარიერების მრავალ შესაძლებლობას, განვითარებისა და ეკონომიკური მიზნების დაცვისთვის. რეგიონული ეკონომიკური ინტეგრაცია იყოფა შემდეგი ძირითადი ფორმების მიხედვით: თავისუფალი ვაჭრობის ზონა, საბაჟო კავშირი, საერთო ბაზარი, ფინანსური ინსტიტუტების პროდუქტები, ეკონომიკური და სავალუტო კავშირი.⁵

საქართველოს ჩართულობა შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციაში (BSEC) მნიშვნელოვანია, რადგან, წევრი ქვეყნები შეთანხმდნენ, რომ კავშირის მთავარი მიზანი იქნება რეგიონის ეკონომიკური განვითარება და სტაბილურობა, წევრი ქვეყნების ხალხის კეთილდღეობა და შავი ზღვის სივრცეში დემოკრატიული პროცესების ხელშეწყობა. ასევე უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯი იყო შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკის (BSTDB) შექმნა, რომლის სტრუქტურას საფუძვლად მსოფლიო ბანკისა (WB) და ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკის (EBRD) ორგანიზაციული პრინციპები დაედო. ზოგადად ეს პრინციპები ითვალისწინებს: ქვეყნების ეკონომიკურ და ფინანსურ მოთხოვნილებებს, ბანკის სხვა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებთან ურთიერთობებს და რეგიონალურ ხასიათს.⁶

გლობალიზაციის თანამედროვე ეპოქაში, საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში ძალზედ იზრდება საერთაშორისო და რეგიონალური ორგანიზაციების, როგორც მათი წევრი ქვეყნების ინტერესების დამცველის როლი. ამ მხრივ BSEC-მა ძალზედ კონსტრუქციული და მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეასრულოს, რათა განახორციელოს წევრი ქვეყნების ძირითადი მიზნებისა და ინტერესებისა დაცვა როგორც რეგიონალურ, ასევე გლობალურ კონტექსტში.

კონსტრუქციულ გარემოში შავი ზღვის რეგიონში მიმდინარე ეკონომიკური თანამშრომლობის პროცესი ხელს შეუწყობს წევრი ქვეყნების განვითარებასა და მთლიანად ევროპაში მშიდობისა და სტაბილურობის განმტკიცებას.

შავი ზღვის რეგიონს გააჩნია მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური მდებარეობა. იგი ერთდროულად ესაზღვრება, როგორც აღმოსავლეთსა და დასავლეთს, ასევე ჩრდილოეთსა და სამხრეთს. ამასთანავე, BSEC-ს, რომელიც მოიცავს 20 მილიონ კვადრატულ კილომეტრსა და 330 მილიონზე მეტ მოსახლეობას, უდიდესი ეკონომიკური პოტენციალი და მნიშვნელობა გააჩნია. ადამიანური და ბუნებრივი რესურსებით მდიდარი BSEC-ის სივრცე წარმოადგენს მსოფლიოში

⁵ ეკა ლეკაშვილი, რეგიონული ეკონომიკური ინტეგრაცია - მცირე ქვეყნების ეკონომიკური პოლიტიკის კოორდინაციის სრულყოფის მიმართულება, თბ., „უნივერსალი“, 2018, გვ. 28-29.

⁶ <https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/MultilateralRelations/BSEC/BSEC-Georgia.aspx>

ერთ-ერთ ყველაზე სწრაფად განვითარებად რეგიონს. შავი ზღვის სივრცე ასევე წარმოადგენს პროდუქციის გასაღების დიდ ბაზარს ევროპისა და მსოფლიოს სხვა რეგიონებისთვის. ამავდროულად, BSEC-ს გააჩნია სტრატეგიული მნიშვნელობა რეგიონში არსებული მდიდარი ენერგორესურსების, სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურისა და მარშრუტების გათვალისწინებით, რაც საკმაოდ მიმზიდველია ინვესტიციების განხორციელების თვალსაზრისით.

შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციის (BSEC) ერთ-ერთ მთავარ მიზანს წარმოადგენს თანამშრომლობის ყველა სტრატეგიული მიმართულების მოცვა. ამ მხრივ, შავი ზღვის რეგიონის გეოპოლიტიკური მდებარეობის გათვალისწინებით, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს თანამშრომლობა ტრანსპორტისა და ენერგეტიკის დარგში, რაც განპირობებულია აღნიშნულ სფეროებში მიმდინარე და დაგეგმილი გლობალური მნიშვნელობის პროექტების არსებობით.

ამასთანავე BSEC-ის რეგიონი მიმზიდველია ტურიზმის, ტელეკომუნიკაციების, სოფლის მეურნეობის, მცირე და საშუალო საწარმოების, მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების დარგებში თანამშრომლობის თვალსაზრისით. აგრეთვე, გასათვალისწინებელია ორგანიზებულ დანაშაულთან, საერთაშორისო ტერორიზმთან, მასობრივი განადგურების იარაღის გავრცელებასთან, იარაღისა და ნარკოტიკულ საშუალებათა არალეგალურ ვაჭრობასთან, ადამიანთა ტრეფიკინგსა და არალეგალურ მიგრაციასთან ბრძოლაში BSEC-ის არსებითი როლი და მნიშვნელობა.⁷

საქართველოს, როგორც შავი ზღვის აუზის ქვეყნის აღქმის ზრდის აქტიური დინამიკა, ზღვაზე სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის, პორტების, ნავთობტერმინალების, საზღვრის დაცვის, თევზჭერის, შავი ზღვისპირა ტურიზმის განვითარების პერსპექტივების და ა.შ. გაძლიერება, განსაზღვრავს როგორც ჩვეულებრივი მოქალაქეების, ასევე სახელმწიფო მოხელეთა მენტალობის ცვლილებას. საზღვაო მეზობლები – უკრაინა, ბულგარეთი, მოლდოვა და რუმინეთი გახდნენ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პარტნიორები პოლიტიკისა და ეკონომიკის სფეროში. დღეს ხდება მათი, როგორც მეზობლების, აღქმა. შავ ზღვას არა მხოლოდ რეგიონული, არამედ საერთაშორისო გეოპოლიტიკური დატვირთვაც აქვს.

ვინაიდან BSEC-ი შეიქმნა როგორც ეკონომიკური ორგანიზაცია და მიზნად ისახავს წევრ-ქვეყნებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებას, ასევე, საერთაშორისო და ევროპულ სტრუქტურებთან ურთიერთობათა დაახლოებას, შესაბამისად, საქართველოც მხარს უჭერს BSEC-ში მიმდინარე პროცესებს და ცდილობს, შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებმა უფრო მჭიდროდ ითა-

⁷ <https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/MultilateralRelations/BSEC.aspx>

ნამშრომლონ და განამტკიცონ ეკონომიკური კავშირები. ეს პროცესები, ბუნებრივია, საჭიროებს ფინანსური სექტორის გააქტიურებას. კერძოდ, ერთის მხრივ, ფინანსური შუამავლების: საბანკო სექტორის აქტივების ხელმისაწვდომობას და მეორეს მხრივ, სადაზღვევო პროდუქტების გამოყენებას რისკების შემცირების თვალსაზრისით.

კვლევის შედეგი: განხორციელებული ღონისძიებები განაპირობებს დაფინანსების ინსტრუმენტების მრავალფეროვნებას. ახალი ფინანსური ინსტიტუტები საბანკო სექტორთან და სადაზღვევო კომპანიებთან ერთად გაზრდის საფინანსო შუამავლობის და, შესაბამისად, საინვესტიციო რესურსების ეფექტიანად, რისკების დაზღვევით განთავსების ხარისხს, რაც, საბოლოოდ, გააუმჯობესებს ფინანსებზე ხელმისაწვდომობას როგორც ქვეყანაში, ისე შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებს შორის. საფინანსო ინსტიტუტებთან თანამშრომლობით დაინერგება დაკრედიტების ახლებური სქემები და შემუშავდება ახალი საფინანსო პროდუქტები.

შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაცია არსებით წვლილს შეიტანს რეგიონში ეკონომიკური პრობლემების დარეგულირებაში, რაც ხელს უწყობს წევრი-ქვეყნების განვითარებას, ევროკავშირსა და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან BSEC-ის დაახლოებასა და რეგიონის სტაბილურობას. გლობალიზაციის პირობებში საერთაშორისო ურთიერთობების წარმართვისას, „ეკონომიკური განზომილება“ უდიდეს მნიშვნელობას შეიძენს. უნდა შეიმუშაოს და განახორციელოს საკუთარი პოლიტიკა, რათა უკეთ დაიცვას მისი წევრი-ქვეყნების ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესები.

საქართველო, რეგიონალურ თანამშრომლობას განიხილავს, როგორც ერთ-ერთ საგარეო პრიორიტეტს. ამასთან, გამომდინარე იქიდან, რომ საქართველოს ძალისხმევა მიმართულია მეზობელ ქვეყნებთან ურთიერთობების განმტკიცებაზე, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება შავი ზღვის რეგიონში თანამშრომლობის განვითარებას. შავი ზღვის სივრცე საკმაოდ საინტერესო და რთული რეგიონია. რეგიონისთვის დამახასიათებელია მრავალფეროვანი ბუნებრივი რესურსები და კულტურა, ქვეყნების განვითარების განსხვავებული დონე და ეროვნული ინტერესები. რეგიონის წარმატებული განვითარება მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია პოლიტიკურ ნებაზე, ქვეყანათა ეროვნული ინტერესების შესაბამისობაზე და პრობლემების დადებითად გადაჭრისთვის შესაფერისი მიდგომისა და დროის შერჩევაზე.

საქართველოს დამოკიდებულება, რომ წევრი-ქვეყნების მიდგომა და ქმედებები BSEC-ის საკითხებთან მიმართებაში სრულად უნდა შეესაბამებოდეს „BSEC-ის წესდებასა“ და „BSEC-ის ეკონომიკურ დღის წესრიგში მომავლისთვის“

ასახულ ორგანიზაციის ძირითად პრინციპებსა და მიზნებს, რომლებიც მდგომარეობს შემდეგში: წევრ-ქვეყნებს შორის მეგობრული და კეთილმეზობლური დამოკიდებულება და ურთიერთპატივისცემა, ნდობის, დიალოგისა და თანამშრომლობის განმტკიცება; ერთობლივი ძალისხმევით მოსახლეობის კეთილდღეობის მუდმივი გაუმჯობესება; კონსტრუქციული და ნაყოფიერი თანამშრომლობა ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროში.

ორგანიზაციის ძირითადი პრინციპებისა და მიზნებისადმი ერთგულება, უდავოდ, წვლილს შეიტანს BSEC-ის წევრ-ქვეყნებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებაში. თანამშრომლობის შედეგი შესამჩნევი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ყველა ქვეყანა გადადგამს ნაბიჯებს საერთო ინტერესებისა და ღირებულებების ჩამოყალიბების მიმართულებით. მდგრადი განვითარების ერთადერთ გარანტს ურთიერთდამოკიდებულება და თანამშრომლობა წარმოადგენს. რეგიონალური თანამშრომლობის წახალისება, ყოველ მნიშვნელოვან საკითხზე ერთობლივი მუშაობა და ძირითად პრობლემებზე ძალისხმევის მიმართვა საბოლოო ჯამში ხელს შეუწყობს შავი ზღვის რეგიონის სტაბილურობასა და კეთილდღეობას.

შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკი (BSTDB) საქართველოში ახორციელებს მნიშვნელოვან ფინანსურ თუ ეკონომიკურ პროექტებს. საქართველოში განხორციელდა შემდეგი მნიშვნელოვანი პროექტები:

სააქციო საზოგადოება "საქართველოს ბანკსა" და შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკს შორის ხელი მოეწერა შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც BSTDB-მ გამოიყო სესხის სახით შპს "პროგრესს" 1 მლნ. აშშ დოლარი.

სააქციო საზოგადოება "საქართველოს ბანკსა" და შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკს შორის ხელი მოეწერა შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც BSTDB-მ სააქციო საზოგადოება "საქართველოს ბანკს" გრძელვადიანი კრედიტის სახით გამოიყო 1.5 მლნ აშშ. დოლარი. აღნიშნული კრედიტის გამოყოფა საბოლოოდ დამტკიცდა 2001 წლის მაისის ქ. თბილისში გამართულ BSTDB-ის მმართველთა საბჭოს წლიურ შეხვედრაზე.

საქართველოს "მიკროსაფინანსო ბანკსა" (ამჟამად "პროკრედიტ ბანკი") და შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკს შორის ხელი მოეწერა შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც BSTDB-მ გამოიყო საქართველოს "მიკროსაფინანსო ბანკს" 1 მლნ. აშშ დოლარი მოკლევადიანი პროექტების განხორციელების მიზნით.

ქ. თბილისში გამართულ "შავი ზღვის ბიზნეს დღეზე" საქართველოს ეკონომიკის, მრეწველობისა და ვაჭრობის სამინისტროსა და შავი ზღვის ვაჭრობისა და განვითარების ბანკს შორის ხელმოწერილ იქნა ურთიერთგაგების მემორანდუმი,

რომლის მიხედვითაც ხსენებული ბანკი, ჰოლანდიის სპეციალური ფონდის ხელშეწყობით, საქართველოში აარსებს ექსპორტის ხელშეწყობ სადაზღვევო/საკრედიტო სააგენტოს.

ფოთის პორტში ნავთობტერმინალის აგება. აღნიშნული ოპერაცია მოიცავს თანამედროვე დიზაინის ნავთობტერმინალის აგებას ფოთის პორტში კასპიის ზღვიდან შავი ზღვის მიმართულებით შეღავათიანი საექსპორტო მარშრუტის გახსნის მიზნით, რაც თავის მხრივ ხელს შეუწყობს საქართველოს ეკონომიკის გაძლიერებას სარკინიგზო მიმოსვლისა და ნავთობის ტრანსპორტირების კონკურენტუნარიანობის ამაღლების მეშვეობით და ზოგადად ხელს შეუწყობს რეგიონში ნავთობგადამამუშავების პროექტების განვითარებას. BSTDB-იმ მონაწილეობა მიიღო ამ პროექტის თანადაფინანსებაში და სესხის სახით გამოყო 8 მილიონი აშშ დოლარი.

"TBC ბანკისთვის" საექსპორტო ოპერაციების განხორციელების მიზნით ფინანსური სახსრების (კრედიტის) გამოყოფა. აღნიშნული კრედიტი, თავდაპირველად 2 მილიონი აშშ დოლარის ოდენობით დამტკიცდა BSTDB-ის დირექტორთა საბჭოს მიერ. პროექტის წარმატებული განხორციელების შედეგად აღნიშნული თანხა შემდგომში 5 მილიონ აშშ დოლარამდე გაიზარდა. პროექტის შედეგად ქართველ ექსპორტიორებს საშუალება ეძლევათ, დააფინანსონ გადაზიდვები, რაც გაზრდის მათ კონკურენტუნარიანობას.

საქართველოს „პროკრედიტ ბანკისათვის“ (ყოფილი "მიკროსაფინანსო ბანკი") კრედიტის გამოყოფა მიკრო და მცირე და საშუალო საწარმოებისთვის სესხების გაცემის მიზნით.

BSTDB-იმ ხელი მოაწერა შეთანხმებას საქართველოს „პროკრედიტ ბანკისათვის“ (ყოფილი "მიკროსაფინანსო ბანკი") 5 მილიონი აშშ დოლარის ოდენობის კრედიტის გამოყოფის შესახებ მიკრო და მცირე და საშუალო საწარმოებისათვის სესხების გაცემის მიზნით.

საქართველოს „პროკრედიტ ბანკისათვის“ სესხის გამოყოფა მიკროსესხების გაცემისა და მცირე და საშუალო საწარმოების მხარდაჭერის მიზნით. BSTDB-იმ ხელი მოაწერა შეთანხმებას საქართველოს „პროკრედიტ ბანკისათვის“ 6 მილიონი აშშ დოლარის ოდენობის სესხის გამოყოფის შესახებ მიკროსესხების გაცემისა და მცირე და საშუალო საწარმოების მხარდაჭერის მიზნით.

"TBC ბანკი"-სთვის მცირე და საშუალო საწარმოების მხარდაჭერის მიზნით საკრედიტო ხაზის გახსნა. BSTDB-იმ ხელი მოაწერა შეთანხმებას "TBC ბანკთან" 5 მილიონი აშშ დოლარის ოდენობით საკრედიტო ხაზის გახსნის შესახებ, რის

საფუძველზეც TBC ბანკი საქართველოს მცირე და საშუალო საწარმოებზე გაცემს მოკლევადიან სესხებს.⁸

ქვეყნის ძირითადი ინტერესების მხარდაჭერის მიზნით, საქართველო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს თანამშრომლობის განვითარებას მნიშვნელოვან სფეროებში, კერძოდ, ტრანსპორტში, ენერგეტიკაში, ვაჭრობაში, სოფლის მეურნეობაში, ტურიზმში, მცირე და საშუალო მეწარმეობაში, მეცნიერებასა და ტექნოლოგიებში და ა.შ.

ასევე საქართველოს ეროვნულ ინტერესს წარმოადგენს ქვეყნის, ისევე როგორც მთლიანი რეგიონის დემოკრატიული განვითარების განმტკიცება. აღნიშნულ ფაქტორებთან ერთად საქართველოს ძალისხმევა მიმართულია რეგიონში ხელშემწყობი გარემოს შექმნისკენ და ამ მხრივ საქართველო მიესალმება BSEC-ის წევრი-ქვეყნების ევროკავშირში და ნატოში მიმდინარე ინტეგრაციას. საქართველოს სწამს, რომ BSEC-ის წევრი-ქვეყნების მომავალი მდგომარეობს უფრო უსაფრთხო და სტაბილური შავი ზღვის რეგიონის შექმნაში. რეგიონში მშვიდობისა და უსაფრთხოების ხელშემწყობა და არსებული კონფლიქტების მშვიდობიანი დარეგულირება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. ორმხრივი და მრავალმხრივი ეკონომიკური თანამშრომლობა და მნიშვნელოვანი პროექტების განხორციელება არსებითად განამტკიცებს რეგიონული უსაფრთხოების სისტემას.⁹

BSEC-ი შეიქმნა, როგორც ეკონომიკური ორგანიზაცია, რომელიც მიზნად ისახავდა წევრ-ქვეყნებს შორის ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებას, რეგიონის წარმატებული განვითარების ხელშემწყობას და საერთაშორისო და ევროპულ სტრუქტურებთან ურთიერთობათა დაახლოებას. აღნიშნული მიზნების გათვალისწინებით საქართველო მხარს უჭერდა BSEC-ში მიმდინარე პროცესებს მისი დაარსებისთანავე.

BSEC-ს, როგორც შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნების გაერთიანებას, გააჩნია დიდი ეკონომიკური პოტენციალი, რომლის განვითარებაც ძალზედ მნიშვნელოვანია მისი წევრი ქვეყნების შემდგომი წარმატებისთვის. თანამშრომლობა კონკრეტულ სფეროებში მძლავრი სტიმულია რეგიონის ქვეყნების ეკონომიკური განვითარებისთვის. რამდენადაც ქვეყნის ძირითადი სავაჭრო და ეკონომიკური ურთიერთობები ხორციელდება მეზობელ ქვეყნებთან, საქართველო განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს შავი ზღვის რეგიონში ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარებას. რეგიონის ქვეყნებთან არსებული სავაჭრო მაჩვენებლები ნათლად მიუთითებს საქართველოსთვის BSEC-ის მნიშვნელობაზე.

⁸ <https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/MultilateralRelations/BSEC/BSEC-Georgia.aspx>

⁹ <https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/MultilateralRelations/BSEC/BSEC-Georgia.aspx>

საქართველოს ეროვნული ინტერესები მდგომარეობს შავი ზღვის რეგიონში სტაბილურობისა და უსაფრთხოების განმტკიცებაში, BSEC-ის წევრ ქვეყნებს შორის ეკონომიკური და სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებასა და ხალხის კეთილდღეობის უზრუნველყოფაში. ამასთანავე, საქართველოს სტრატეგიები დამოკიდებულია არსებით და ურთიერთდამოკიდებულ კომპონენტებზე – ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენაზე, არსებული დემოკრატიული მონაგარის განმტკიცებასა და მათი შეუქცევადობის უზრუნველყოფაზე, ევრო-ატლანტიკურ და ევროპულ სტრუქტურებში ინტეგრაციაზე, ეკონომიკური და ენერგეტიკული უსაფრთხოების უზრუნველყოფაზე. BSEC-ში მონაწილეობა ხელს შეუწყობს ზემოხსენებული მიზნების მიღწევას ეკონომიკური თანამშრომლობის მეშვეობით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ლეკაშვილი, 2018: – ლეკაშვილი, ე., რეგიონული ეკონომიკური ინტეგრაცია - მცირე ქვეყნების ეკონომიკური პოლიტიკის კოორდინაციის სრულყოფის მიმართულება, თბ., „უნივერსალი“,
2. შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციის (BSEC) ოფიციალური ვებ-გვერდის ინფორმაცია, <http://www.bsec-organization.org/>
3. საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტროს ინფორმაცია შავი ზღვის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციის (BSEC) შესახებ,
4. <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/MultilateralRelations/BSEC.aspx>
5. AL Arzu, MEHMETCIK Hakan, Economic Regionalization and Black Sea in a Comparative Perspective, Marmara University Journal of Political Science, 2017, ISSN 2147-6934.
6. Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/topic/economic-integration> ნანახია 10/12-2019.
7. OECD (2016), OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies, OECD Publishing, Paris, pp. 18-19.
8. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264260245-en>
9. Siskos Evangelos, Darvidou Konstantia, Bilateral Trade and Tourism Relations between the EU and BSEC Countries Problems and Perspectives in Management, Volume 16, Issue 4, 2018
10. The Global Competitiveness Report 2013–2014: Full Data Edition is published by the World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Benchmarking Network, Ed. Klaus Schwab.
11. The Global Competitiveness Report 2019: Full Data Edition is published by the World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Benchmarking Network, Ed. Klaus Schwab,

12. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
13. The Global Competitiveness Report 2019: Full Data Edition is published by the World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Benchmarking Network, Ed. Klaus Schwab.
14. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
15. ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის მონაცემები
16. <http://rtais.wto.org/UI/charts.aspx>
17. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მონაცემები www.imf.org
18. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები, <https://www.geostat.ge>
19. Campos F. Nauro, Coricelli Fabrizio, Moretti Luigi, Norwegian Rhapsody? The Political Economy Benefits of Regional Integration, IZA DP No. 9098, June 2015 <http://ftp.iza.org/dp9098.pdf>
20. Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS), User Guide (ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებების საინფორმაციო სისტემა. მომხმარებელთა გზამკვლევი) https://rtais.wto.org/UserGuide/RTAIS_USER_GUIDE_EN.html

კლასტერების უპირატესობა რეგიონული ტერიტორიის მდგრადი განვითარების სისტემაში

აბსტრაქტი: ტურიზმის ინდუსტრიის განვითარებაში ინოვაციური გარემოს შექმნა, პროცესების მართვა და პრაქტიკაში დანერგვა მნიშვნელოვანი ამოცანაა. სტატიაში განვიხილეთ რეგიონული ტურიზმის მდგრადი განვითარების საკითხები, კერძოდ კლასტერული მოდელების უპირატესობა რეგიონულ განვითარებაში. გავანალიზეთ კლასტერული გარემოს მდგრადობის მახასიათებლები და ევროპის ქვეყნების გამოცდილება ტურისტული კლასტერების მაგალითზე. ტურისტული კლასტერების მთავარი მისია კონკურენტუნარიანი ტურიზმის ინდუსტრიის ფორმირების შესაძლებლობაა, რომელიც კლასტერის ყველა ელემენტს მოიცავს და ტურისტული კლასტერების ფორმირების პრინციპით განვითარება მდგრადობის მიღწევის ერთ-ერთ შესაძლებლობაა. ნაკლები ყურადღება ეთმობა რეგიონული ტურისტული დესტინაციების და, კერძოდ, მისი მდგრადობის პრობლემებს. ტურიზმის მართვის რეგიონული ასპექტები სულ უფრო მეტად უნდა ითვალისწინებდეს ტურისტული კომპლექსების მდგრადობის საკითხებს და მის შეფასებას. ეკონომისტებს შორის ცალსახადაა აღიარებული, რომ რეგიონები, რომელთა ტერიტორიებზეც კლასტერი ყალიბდება, ეკონომიკური განვითარების ლიდერებად იქცევიან. რეგიონის ტერიტორიის ეკონომიკური ზრდის დონე დამოკიდებულია ტურისტული ბიზნესკლასტერების განვითარებაზე. კლასტერის ფორმირებაში მონაწილეობს ფუნქციურად ერთმანეთთან დაკავშირებული ეკონომიკურ სუბიექტთა ჯგუფი, რომლებიც განლაგებული არიან ტერიტორიულად ერთმანეთთან ახლოს და ქმნიან კონკურენტულ უპირატესობას, გამომდინარე მათი ერთმანეთთან სიახლოვეთ და კონტაქტებით.

საკვანძო სიტყვები: კონკურენტუნარიანი, კლასტერი, რეგიონის განვითარება, მდგრადი.

¹ ეკოლოგიის დოქტორი, გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Ecology, Associate Professor at Gori State University

Advantages of Clusters in the System of Sustainable Development of Regional Tourism

***Abstract:** Creating an innovative environment, managing processes and putting them into practice is an important task in the development of the tourism industry. The article discussed the issues of sustainable development of regional tourism, in particular the importance of cluster models in regional development. An analysis was made about the sustainability characteristics of the cluster environment, as well as the experience of European countries on the example of tourism clusters. The main mission of tourism clusters is the opportunity to form a competitive tourism industry, which includes all elements of the cluster, where the principles of tourism cluster formation are one of the opportunities for development. It should be noted that less attention is paid to regional tourist destinations and, in particular, to the problems of their sustainability. Regional aspects of tourism management should increasingly take into account the issues of sustainability of tourist complexes and their evaluation. Unanimously recognized among economists, that the regions on whose territories the cluster is formed become the leaders of economic development. The level of economic growth of the region's territory depends on the development of tourist business clusters. A group of functionally interconnected economic subjects, which are located territorially close to each other and create a competitive advantage, takes part in the formation of a cluster, depending on their proximity and contacts.*

***Keywords:** competitive, cluster, regional development, sustainable.*

* * *

შესავალი: ადგილობრივი ეკონომიკური ინსტრუმენტების შესწავლა პანდემიის შემდგომი პერიოდისთვის დღის წესრიგში აყენებს რეგიონის რესურსების ჰარმონიზებულ გამოყენებას და კომპლექსურ შეფასებას. მსოფლიო პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ კლასტერული მიდგომა არის სამრეწველო პოლიტიკის მიზნების მიღწევის არა მხოლოდ საშუალება, არამედ მძლავრი ინსტრუმენტი ტურიზმის რეგიონული განვითარების. ტურისტული კლასტერების მთავარი მისია კონკურენტუნარიანი ტურიზმის ინდუსტრიის ფორმირების შესაძლებლობაა, რომელიც საკუთრივ კლასტერის ყველა ელემენტს მოიცავს: მიზიდვის ადგილს, დესტინაციას, ადამიანებს, განათლებას, კაპიტალს, და ა. შ. რა თქმა უნდა, ვიზიტორები ტურისტული კლასტერის ერთ-ერთი მთავარი შემადგენელი კომპონენ-

ტია. კლასტერის ფორმირებაში მთავარი მიზანი სწორედ ტურისტული საქმიანობის მდგრადი ეკონომიკური და ეკოლოგიური, ხარისხიანი ტურისტული პროდუქტების გაზრდის შესაძლებლობაა. რეგიონის კონკურენტუნარიანობა დამოკიდებულია კლასტერულ მიდგომებზე. მნიშვნელოვანი კომპონენტია ადგილის ტურისტული ინოვაციური გარემო, სტრატეგიული მენეჯმენტის მექანიზმების მნიშვნელობა განვითარების სისტემური მართვისთვის, ტურიზმის კლასტერის განვითარებით დაინტერესებული მხარეების ქცევა და მიდგომები, ქსელური თანამშრომლობის მნიშვნელობა, სუსტი ქსელური თანამშრომლობის დაძლევის გზები და ა.შ. ტურისტული კლასტერის ფორმირების საფუძველს წარმოადგენს ადამიანური, ბუნებრივ-კლიმატური, რეგიონის გეოგრაფიული ადგილმდებარეობა, კულტურულ-ისტორიული რეკრეაციული რესურსები, ინფრასტრუქტურის ობიექტები, რომლებიც საბოლოო ჯამში ტურისტული კლასტერის ბიზნეს კომპონენტებს წარმოადგენენ, მათ შორის: განთავსების საშუალებები, კვების ორგანიზაციები, სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურა, საფინანსო ინფრასტრუქტურა, სპორტული ინფრასტრუქტურა (გრძელიშვილი, 2022:153).

ტურისტული კლასტერების შენარჩუნებისა და განვითარების აუცილებლობა აღნიშნულია ტურიზმის სექტორის სტრატეგიული განვითარების თითქმის ყველა დოკუმენტში, ამ მხრივ, სულ უფრო აქტუალური ხდება ტურისტული კლასტერების იდენტიფიცირების, რეგიონის ეკონომიკაზე მათი გავლენის შეფასების, ასევე ტურიზმის სფეროში კლასტერული წარმონაქმნების კომპლექსური პრობლემები. ტურისტული კლასტერების ფორმირების პრინციპით განვითარება წამოადგენს მდგრადი განვითარების მიღწევის ერთ-ერთ შესაძლებლობას. უნდა აღინიშნოს, რომ კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაში უდიდეს როლს კლასტერები რომ თამაშობს, სიახლეს აღარ წარმოადგენს, თუმცა ამოუწურავია კლასტერისთვის პოტენციური დარგების და განსაკუთრებით ტურიზმის დარგის კვლევა. სტატიაში განვიხილეთ კლასტერული თეორიები, რეგიონული ტურიზმის მდგრადი განვითარებისთვის კლასტერული მოდელების უპირატესობები, გავაანალიზეთ კლასტერული გარემოს მდგრადობის მახასიათებლები.

ლიტერატურის მიმოხილვა: ნაშრომის თეორიულ საფუძველს წარმოადგენს ადგილობრივი ეკონომიკური განვითარების, რეგიონალიზმის, როგორც საზღვარგარეთის, ისე საქართველოს მეცნიერთა და ეკონომისტთა მეცნიერული გამოკვლევები და სახელმძღვანელოები. კლასტერული მიდგომის ირგვლივ საკითხებს სხვადასხვა კუთხით იკვლევდნენ მეცნიერები: მ. პორტერი, ე. დაჰმენი, ე. ლიმერომი, მ. პორტერი, ი. ტოლენადო, პ. ფიშერი და მრავალი სხვა. საქართველოში კლასტერის თემატიკისადმი მზარდი ყურადღებით აიხსნება ეროვნული სამეცნიერო სტატიების სიმრავლეც, მათ შორის: ლ. ყორღანაშვილი, ე. ბარათა-

შვილი, ნ. ნადარეიშვილი, ი. გაგნიძე, ბ. გეჩბაია, მ. დიასამიძე, მ. ხოხობაია, ი. გაგნიძე, ნ. გრძელიშვილი და სხვა. სამეცნიერო კვლევების შესწავლისა და წამყვანი ავტორების დასკვნების საფუძველზე, შესაძლებელია, აღვნიშნოთ დადებითი შეხედულებების შესახებ.

M. Porter აღიარებულია ეკონომიკაში კლასტერული მიდგომის ფუძემდებლად, რომელიც განსაზღვრავს კლასტერს, როგორც „გეოგრაფიულად მიმდებარე ურთიერთდაკავშირებული კომპანიებისა და დაკავშირებული ორგანიზაციების ჯგუფს, რომლებიც მოქმედებენ კონკრეტულ ტერიტორიაზე, ხასიათდება საერთო საქმიანობით და ერთმანეთის შემავსებელია“. მაიკლ პორტერის განმარტების თანახმად, კლასტერი არის გარკვეულ სფეროში ურთიერთდაკავშირებული კომპანიებისა და ასოცირებული ინსტიტუტების გეოგრაფიულად კონცენტრირებული ჯგუფი, რომელიც ხასიათდება ვერტიკალური (მომხმარებელი/მიმწოდებელი) ან ჰორიზონტალური (საერთო ბაზარი, მსგავსი ან მონათესავე ტექნოლოგია, შუამავლები და ა.შ) ურთიერთობით. (Porter,1998:12). მაიკლ პორტერის აზრს ემხრობა ეკონომისტი პოლ კრუგმანიც, რომელიც კლასტერს ეკონომიკურ აგლომერატთან აიგივებს და გვთავაზობს „ცენტრი-პერიფერიის“ მოდელს. კლასტერის ირგვლივ საინტერესო მსჯელობას გვთავაზობს ასევე პროფესორი კრისტიან კეტელსი, რომელიც აღნიშნავს, რომ კლასტერი ერთ ღამეში არ ჩნდება ან არ უჩინარდება. კეტელსის კვლევა აჩვენებს, რომ კლასტერების ჩამოყალიბებას რამდენიმე წელი სჭირდება, ხშირ შემთხვევაში კი ათწლეულებიც შეიძლება დასჭირდეს. XIX-XX საუკუნის ცნობილი ეკონომისტი ალფრედ მარშალი კლასტერის დასახასიათებლად იყენებს ტერმინს „სამრეწველო რაიონი“. მარშალის მიერ აღწერილი კლასტერის მოდელი მცირედით განსხვავდება პორტერის მოდელისგან. პროფესორი ინეზა გაგნიძე კლასტერს ნაციონალური ეკონომიკის ხედვის ახალ საშუალებას უწოდებს და დასძენს, რომ იგი კომპანიებსა და მთავრობებს ახალ როლს უმატებს კონკურენტული უპირატესობების მიღწევის პროცესში. ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი ბადრი გეჩბაია კლასტერული განვითარების სამ ძირითად „ცენტრს“ გამოყოფს, კერძოდ: ჩრდილო-ამერიკულს, დასავლეთ-ევროპულს და აზიურს. მკვლევარ მერაბ დიასამიძის მეცნიერული ხედვით, ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა დაკავშირებულია მისი რესურსების ეფექტიან გამოყენებასა და მოსახლეობის კეთილდღეობის ზრდასთან. მის აზრს იზიარებს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი ინეზა გაგნიძეც. მ. მონფორდის მიხედვით, კლასტერი მოიცავს შემდეგ ასპექტებს: ტურისტული საწარმოების ან ბიზნესის მიერ მოწოდებული სერვისები (საცხოვრებელი დაწესებულებები, რესტორნები, კაფეები, ტურისტული სააგენტოები, წყლის პარკები და თემატური პარკები და ა. შ.); დას-

ვენების შედეგად მიღებული სიმდიდრე; კომპანიებისა და ინდუსტრიების მრავალმხრივი თანამშრომლობა; კარგად განვითარებული სატრანსპორტო და საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურა; დამატებითი აქტივობები (კომერციული ასიგნებები, სადღესასწაულო ტრადიციები); დამხმარე სერვისები (ინფორმაცია); ბუნებრივი რესურსები და ინსტიტუციური პოლიტიკა. მაშინ, როცა მ. მონფორდი ყურადღებას აქცევდა კლასტერის მახასიათებლებსა და კომპონენტებს, მ. ბენი ხაზს უსვამს სააგენტოებს შორის ურთიერთობას, თანამშრომლობას, რომელიც გარედან შეინიშნება ქსელების სახით კლასტერის განსაზღვრისას.

მკვლევრების – ბარათაშვილის, ძიძიკაშვილის, ნადარეიშვილის აზრით, სახელმწიფო კლასტერული პოლიტიკა გადაიქცა გადამწყვეტ ინსტრუმენტად ღონისძიებათა საერთო კომპლექსში, რომელიც მიმართულია მცირე ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის გაზრდისთვის. ქვეყანისთვის მაღალი კონკურენტუნარიანობის მიღწევა და მის შიგნით სივრცული ორიენტაციით წარმოების ახალი ფორმების შექმნა პირდაპირ დაკავშირებულია განათლების დონესთან. კლასტერული პოლიტიკის მეშვეობით კონკურენტუნარიანობის ამაღლების მცირე ევროპული ქვეყნების წარმატებული გამოცდილება დამაჯერებლად ამტკიცებს ამ მიდგომის მაღალეფექტურობას. ამიტომ, კონკურენტუნარიანობის ამაღლების პოლიტიკაში ძლიერი მაღალგანვითარებული სახელმწიფოების გამოცდილება საქართველოს მსგავსი ქვეყნისთვის მიზანშეუწონელია. საქართველოსთვის გადაუდებელი ამოცანაა სწორედ ევროპის მცირე ქვეყნების და კერძოდ, სკანდინავიური სკოლის და ირლანდიის გამოცდილების საფუძვლიანი შესწავლა და მათი წარმატებული საქმიანობის გონივრული ადაპტაცია საქართველოს არსებული მდგომარეობისა და პერსპექტივების გათვალისწინებით. მათი აზრით, საქართველოში პერსპექტიულია ტურიზმისა და რეკრეაციული, ფინანსური, საგანმანათლებლო, ჯანდაცვის, საამშენებლო, ღვინის, წყლის, ფარმაკოქიმიური და მიკრობიოლოგიური კლასტერები, მაგრამ საჭიროა დამატებითი კვლევები მათი პოტენციალის გამოსავლენად. სამრეწველო კლასტერების შექმნის პერსპექტიულ მაგალითად მიაჩნიათ შავი ზღვის სანაპირო, როგორც – ტურისტულ-რეკრეაციული რეგიონული კლასტერი (ბარათაშვილი, ძიძიკაშვილი, ნადარეიშვილი, 2007:119).

ნაშრომში „პანდემია და რეგიონის ეკონომიკური განვითარების კონცეფტუალური საკითხები“ მეცნიერი ლალი ჩაგელიშვილი აღნიშნავს, რომ თანამედროვე ცვალებად მსოფლიოში, სადაც ძლიერ კონკურენციასთან ერთად ხშირია განუსაზღვრელობის პირობებში მართვა, სულ უფრო აქტიურდება ქვეყნისა და რეგიონების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისადმი კონცეპტუალური მიდგომები, სადაც აქტუალური კლასტერული მოდელის მიხედვით განვითარებაა.

მითუმეტეს, როდესაც პანდემია დღის წესრიგში აყენებს ქვეყნებისა და რეგიონების რესურსული პოტენციალისა და პრიორიტეტების მაქსიმალურად ჰარმონიზებულ გამოყენებას და ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკური პოლიტიკის გაღრმავებას (ჩაგელიშვილი, 2021 :67).

ი. გაგნიძე აღნიშნავს, რომ „თანამედროვე მსოფლიოში კლასტერებზე დაფუძნებული კონკურენტუნარიანობის პროექტი ანუ კლასტერების ინიციატივა (Cluster Initiatives - CI) გახდა ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობისა და ეკონომიკური პოლიტიკის განსაზღვრის ფართოდ გავრცელებული საშუალება. წინა საუკუნის 90-იანი წლების შუაში კლასტერების ინიციატივები ასოცირდებოდა მხოლოდ განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკასთან, ხოლო შემდგომ დაიწყო ეკონომიკურ პოლიტიკაში კლასტერების თეორიის გამოყენება განვითარებად და გარდამავალ ქვეყნებში“ და ასკვნის, რომ „ეკონომიკური საქმიანობის კლასტერების პრიზმაში დაგეგმვა ეფექტიანია და განსაკუთრებით მაღალი შედეგების მომცემია რამდენიმე ქვეყნის შემთხვევაში, ვინაიდან აქ შესაძლებლობები უფრო ფართოა და სინერგიული ეფექტიც უფრო დიდია. ამ მიმართულებით წამართულ ძალისხმევას კავკასიის, როგორც რეგიონის, განვითარებისთვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება (გაგნიძე, 2011:560).

დღესისთვის მეცნიერებასა და პრაქტიკაში განიხილება კლასტერების სხვადასხვა მოდელი: შოტლანდიური, იტალიური, იაპონური, ფინური, ჩრდილო-ამერიკული. შოტლანდიური მოდელი ითვალისწინებს მსხვილი კომპანიის, არსებობას, რომელიც გამოდის კლასტერების ბირთვის როლში, რომლის ირგვლივაც ერთიანდებიან სხვა მცირე და საშუალო და მსხვილი ფირმები; იტალიური მოდელი გულისხმობს მრავალრიცხოვანი მცირე ფირმების ერთობლიობას, რომლებიც გაერთიანებულ არიან სხვადასხვა ასოციაციაში კონკურენტუნარიანობის ამაღლების მიზნით.

მეთოდოლოგია: ნაშრომის მეთოდოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს თვისებრივი კვლევის მეთოდები, თვისებრივი ტექსტური ინფორმაციის ანალიზი, სამეცნიერო ხასიათის თეორიული მასალის დამუშავება ლოგიკური, ეკონომიკური ანალიზი - რაც გულისხმობს ერთის მხრივ ღია წყაროებში წარმოდგენილი ანალიტიკური მასალის დამუშავებას, მეორე მხრივ ტურიზმის განვითარების რესურსების კომპლექსურ შეფასებას და კლასტერულ ანალიზს.

დისკუსია/შედეგები: მსოფლიოს მასშტაბით, ეკონომისტებს შორის ცალსახადაა აღიარებული, რომ რეგიონები, რომელთა ტერიტორიებზეც კლასტერი ყალიბდება, ეკონომიკური განვითარების ლიდერებად იქცევიან და განსაზღვრავენ ნაციონალური ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობას. ეკონომიკური კლასტერი, როგორც წესი, სივრცობრივად არ არის დამოკიდებული ურბანიზებულ ოლქზე.

რეგიონული კლასტერის საპირისპიროდ მას გააჩნია ტენდენცია ჰქონდეს გაცილებით ვრცელი საზღვრები და მოიცვას რეგიონი ან ქვეყანა მთლიანობაში. რეგიონული კლასტერი კი ეს არის სივრცითი აგლომერაცია დაკავშირებული ეკონომიკურ საქმიანობასთან, რომელიც საფუძველს უქმნის ადაპტაციის ახალ ფორმებს. ისინი ჩვეულებრივ შედგებიან მცირე და საშუალო საწარმოებისგან, მათ წარმატების ცენტრალური ელემენტი სოციალური კაპიტალი გეოგრაფიულ სიახლოვეში არის თავმოყრილი. მეორე განსაკუთრებულობა მდგომარეობს იმაში, რომ ფირმები გაცილებით ნაკლებადაა ურთიერთდაკავშირებული, ვიდრე სამრეწველო კლასტერებში (Hansen, 2003 :55).

როგორც მეცნიერთა ნაშრომებით დასტურდება, კლასტერის სრულყოფილად ფორმირებას 10 ან მეტი წელი მაინც სჭირდება და საკმაოდ რთულ პროცესს წარმოადგენს. რთულია ითქვას, როდის აღწევს კლასტერი თავის მაქსიმუმს, რადგან მისი სრულყოფა რთულად პროგნოზირებადია. ირკვევა, რომ კლასტერმა კონკურენტუნარიანობა ასწლეულების მანძილზე შეიძლება შეინარჩუნოს. თუმცა, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ როგორც კლასტერის განვითარება არაა გარანტირებული, ისე არასდროს არაა გარანტირებული მათი კონკურენტუნარიანობის შენარჩუნებაც.

საქართველოს ტურისტული რეგიონების ეფექტური განვითარება ეყრდნობა ტერიტორიის ტურისტული კომპლექსის მდგრადი მართვის პრინციპებს. კლასტერულ პრიზმაში ტურიზმის ხედვის უპირატესობა სხვადასხვა ინდუსტრიული ჯგუფების მიერ საერთო შეხედულების მართვის სისტემაში მდგრადობის გათვალისწინებას გულისხმობს. ქალაქების ტერიტორიის ეკონომიკური ზრდის დონე დამოკიდებულია ტურისტული ცენტრების ბიზნესკლასტერების განვითარებაზე. კლასტერის ფორმირებაში მონაწილეობს ფუნქციურად ერთმანეთთან დაკავშირებული ეკონომიკურ სუბიექტთა ჯგუფი, რომლებიც განლაგებულნი არიან ტერიტორიულად ერთმანეთთან ახლოს და ქმნიან კონკურენტულ უპირატესობას, გამომდინარე მათი ერთმანეთთან სიახლოვეთა და კონტაქტებით. მაგ: მომსახურების მიმწოდებლები, ტანსპორტი, ტუროპერატორები, სასტუმროები, კვების საწარმოები, გასართობი ცენტრები და სხვა ორგანიზაციები.

იმისათვის, რომ კლასტერი იყოს სიცოცხლისუნარიანი, თვითკმარი, წარმატებული და ეფექტური ორგანიზაცია, პროფესორ M.P. Voinarenko-ს თქმით, აუცილებელია ხუთი პირობა: ინიციატივა, ინოვაცია, ინფორმაცია: - ხელმისაწვდომობა, ღიაობა, ცოდნის გაცვლა, მონაცემთა ბაზებისა და ვებგვერდების შექმნა; ტურისტული კლასტერის ქვეშ, აუცილებელია ბიზნესსტრუქტურების, ხელისუფლების და სამთავრობო უწყებების, ტურიზმის ინდუსტრიაში და მასთან დაკავშირებულ ინდუსტრიებში მოქმედი საზოგადოებრივი ორგანიზაციების

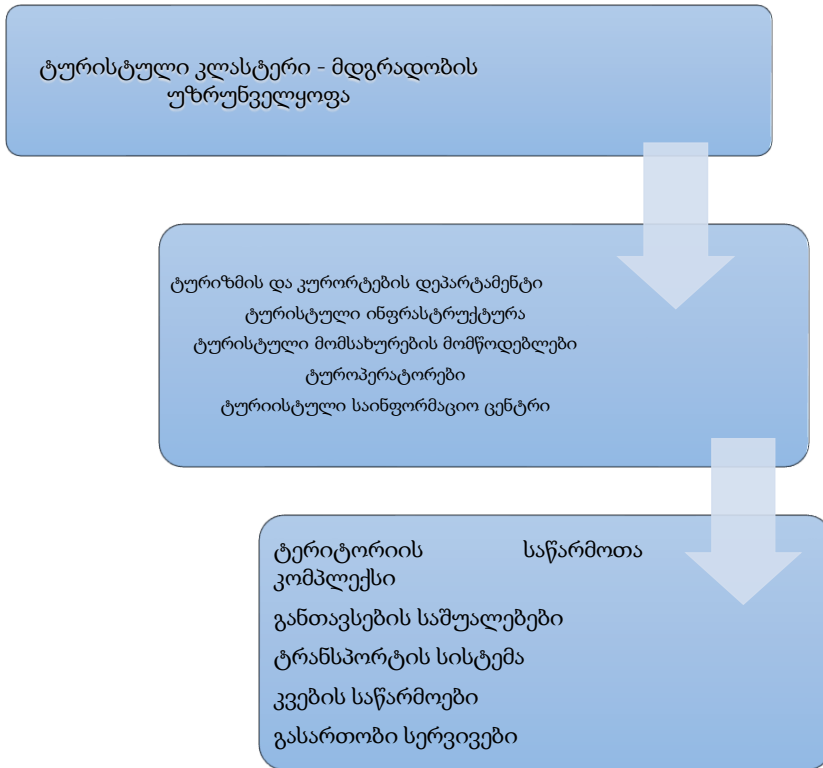
მთლიანობა, რომლებიც ერთობლივად იყენებენ კონკრეტული რეგიონის ტურისტულ რესურსებს მისი ტურიზმის ფორმირებისთვის, პოპულარიზაციისა და გაყიდვისთვის.

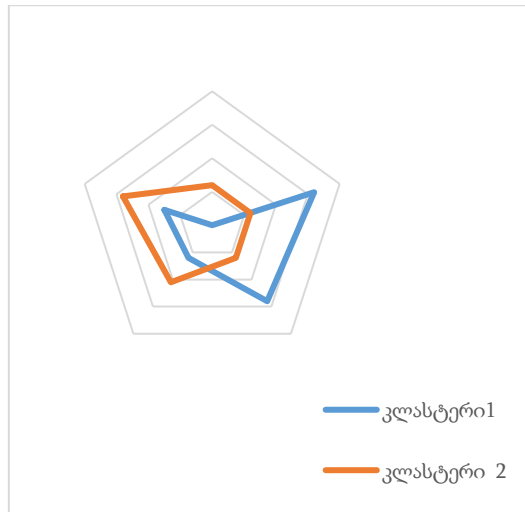
კლასტერის ცენტრალური კონცეფცია ტურისტული რესურსებია, ისინი გადამწყვეტ როლს ასრულებენ ტურიზმის განვითარებაში, რადგან ისინი უფრო მეტად არიან ადამიანების ტურისტულ მოგზაურობებში მონაწილეობის მთავარი მოტივი და მიზეზი. ქალაქი ბათუმი მთელი შავი ზღვის რეგიონში ერთ-ერთი გამორჩეული ტურისტული დანიშნულების ადგილია. თავისი ძველი თუ ახალი არქიტექტურული შენობებით, უძველესი პორტით, ბოტანიკური ბაღითა და ზღვისპირა ბულვარით, ევროპული მოედნებითა და ქუჩებით, მსოფლიო ბრენდის მაღალი კლასის სასტუმროებითა და კოლორიტული კაფეებით. ბათუმის კლასტერისთვის დამახასიათებელია კვლევისა და განვითარების შესძლებლობა, მის გეოგრაფიულ საზღვრებში კონცენტრირებულია საწარმოები და ორგანიზაციები, მომწოდებლები და პარტნიორები, სამუშაო ძალა, ასოცირებული სტრუქტურები, მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, სპეციალისტთა კონტინგენტი. ასევე, აღსანიშნავია ბუნებრივი და რეკრეაციული პოტენციალი, გამოჩენილ ადამიანთა სახლები, ადგილობრივი ისტორიის მუზეუმები, მემორიალური კომპლექსები, სალოცავი ადგილები, ეროვნული ბუნებრივი პარკების ტერიტორიები, ბოტანიკური, ლანდშაფტური ნაკრძალები, პარკები და ა. შ. კლასტერის რესურსული პოტენციალის ეფექტური გამოყენება ხელს უწყობს მის საზღვრებში ბაზრის ფაქტორის - ტურისტული მოთხოვნა - ტურისტული მიწოდების მკაფიო იდენტიფიცირებას. ბათუმი წარმოადგენს მიზიდულობის ცენტრს, რომლის გარშემო ფორმირდება მარშრუტები და მომსახურების პროგრამები. ქალაქის კლასტერზე აგებულია ეკონომიკა, მაგრამ თუ მდგრადობის თვალსაზრისით განვიხილავთ ტერიტორიაზე არსებულ ტურისტულ კლასტერებს, პრაქტიკულად დარჩენილია ყურადღების მიღმა. ქალაქის ურბანული განვითარება, ძირითადად, ეკონომიკურ მოსაზრებებს ეყრდნობა, თუმცა „მწვანე ქალაქის“ გათვალისწინება, მდგრადობის კონცეფციის დანერგვა ნაკლებად შეინიშნება, ტურისტული კლასტერის ელემენტები მთლიანობაში ვერ პასუხობს მდგრადობის ჩარჩოს.

კლასტერირების ანუ ობიექტების დაჯგუფების, სტატისტიკის პროგრამის Cluster Analysis მოდულის საშუალებით შევეცადეთ წარმოგვედგინა კლასტერული მოდელის დადებითი ზეგავლენა მდგრადი განვითარების კრიტერიუმით. ქალაქის ტურისტული დესტინაცია თვალსაჩინო რომ გაგვეხადა, პირობითად დავეყავით ორ კლასტერად (სქემა 1.), შევარჩიეთ ცვლადები, რაოდენობა წარმოადგენდა 14-ს, დაკვირვების ობიექტი იყო 10; გამოვიყენეთ K-საშუალოს მეთოდი, კლასტერიზაციის პროცესში, სრულფასოვანი ანალიზისთვის ობიექტები ორივე

კლასტერში მაქსიმალურად მსგავსები იყვნენ და ამავე დროს განსხვავდებოდნენ სხვა კლასტერების ობიექტებისგან. დისპერსიული ანალიზის მიხედვით ჩამოყალიბდა ჯგუფებს შორის და ჯგუფებს შიგნით დისპერსიის მახასიათებლები, ვარიანბელობა, რაც უფრო ნაკლებია ჯგუფებს შიგნით დისპერსიის მნიშვნელობა და მეტია ჯგუფებს შორის დისპერსიის მაჩვენებელი, მით ხარიასხიანია კლასტერიზაცია. ტერიტორიის კლასტერული მიდგომის უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ ის საშუალებას იძლევა კომპლექსურად, მდგრადი განვითარების თვალსაზრისით შესაძლებელია ვითარების შესწავლა ურთიერთდაკავშირებულ საწარმოებს შორის, კონკურენტუნარიანი კლასტერული სივრცე ფორმირდებოდეს ისე, რომ გათვითცნობიერდეს მდგრადობის პოლიტიკა.

(სქემა 1.).

კლასტერების ეფექტიანი ფუნქციონირება დამოკიდებულია მასში შემავალი ჯგუფების დაშორებასა და ცვლადების ზემოქმედებაზე. კლასტერები ცვლადებთან მიმართებით მგრძნობიარე არ არიან. ისინი განსხვავდებიან რისკების მიხედვით. ეს უკანასკნელი კი იმაზე მეტყველებს, რომ კლასტერის ჯგუფებად დაყოფა ხარისხიანი შედეგის მომცემია. თუმცა კლასტერული ანალიზი არის მრავალმიზნობრივი ოპტიმიზაციის განმეორებითი პროცესი, ხშირად საჭიროა უფრო მეტ მონაცემთა წინასწარი დამუშავებისა და მოდელის პარამეტრების შეცვლა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ კლასტერი წარმოადგენს ფუნქციურად ერთმანეთთან დაკავშირებულ ეკონომიკურ სუბიექტთა ჯგუფს, რომლებიც განლაგებულნი არიან ტერიტორიულად ერთმანეთთან ახლოს და ქმნიან კონკურენტულ უპირატესობას, გამომდინარე მათი ერთმანეთთან სიახლოვეთ. ქალაქის გარემოში, ტურისტული კლასტერის მდგრადობის შეფასება სრულყოფილად ვერ განხორციელდება მდგრადობის მონაცემების არარსებობის გამო. მდგრადი განვითარების გზაზე მამოძრავებელი ფაქტორი კლასტერში გაზომილი სხვადასხვა კომპონენტია, მწელია, დავითვალოთ ტურისტული ინდიკატორების მდგრადობის და არამდგრადობის მონაცემები.

უნდა აღინიშნოს, ნაშრომში „ტურიზმის ინდუსტრიაში კლასტერის ფორმირება და რეგიონული ტურისტული ბაზრის კონკურენტუნარიანობის ამაღლება“ წარმოჩენილი კლასტერული სტრატეგიების ჩამოყალიბების საკითხის შესახებ, ავტორის აზრით, დღეს არსებული მდგომარეობით აჭარაში ტურისტული კლასტერის არსებობას ახლავს, როგორც ხელშემწყობი, ასევე ხელშემშლელი ფაქტორები. პრობლემების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ტურისტულ მომსახურებას ახასიათებს მაღალი მგრძნობელობა სახელმწიფოს/რეგიონის ცალკეული სფეროების

განვითარების ან განუვითარებლობის მიმართ: შეთავაზებაში მომსახურების ხარისხის ვარირება, მდგრადობა ან არამდგრადობა, სტაბილური ან არასტაბილური გარემო და ა.შ. მისთვის, როგორც ეკონომიკის დარგისთვის, დამახასიათებელია მნიშვნელოვანი ტურისტული სპეციფიკა: სეზონურობა, მომხმარებლის ჩართვა შეთავაზების პროცესში; ტურისტული მომსახურების ხარისხზე გარეფაქტორების ზემოქმედება; ტურისტული საქმიანობის თარგთაშორისი ბუნება; მიმწოდებელთა და საწარმოთა ტერიტორიული ლოკალიზაცია. სწორედ ეს ხასიათი და ტერიტორიული ლოკალიზაცია განაპირობებს მისი საქმიანობის კლასტერული მიდგომის პოზიციიდან განხილვის აუცილებლობას (დიასამიძე, 2015 :112).

ამრიგად, ტურისტული კლასტერის მდგრადობის პოლიტიკის საკითხის შესწავლა საყურადღებოდ მიგვაჩნია. ტურისტულ კლასტერის ფარგლებში არსებობს მდგრადი კონკურენტუნარიანი ტურისტული კლასტერის ფორმირების შესაძლებლობა. კლასტერული მიდგომა ეფექტური იარაღია ტურიზმის დარგისა და რეგიონის მდგრადი ეკონომიკური ზრდისთვის. ჩვენ შევეცადეთ, გამოგვევლინა მდგრადი განვითარებისთვის უპირველესად გადასაჭრელი საკითხები. რეგიონის ტურისტული განვითარება პირდაპირ არის დამოკიდებული მისი სტრუქტურის შემადგენელი კლასტერის ფუნქციურ მდგომარეობაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბარათაშვილი, 2008: – ბარათაშვილი ე. ძიძიკაშვილი ნ. ნადარეიშვილი ნ., კლასტერიზაციის თეორიული საფუძვლები და მათი დანერგვის წინაპირობები საქართველოში, სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი “საქართველოს ეკონომიკა” #10. თბილისი, 2007.
2. გაგნიძე, 2008: – გაგნიძე ი. „კლასტერების როლი კავკასიის ქვეყნების ეკონომიკურ ინტეგრაციაში, საერთაშორისო კონფერენცია „ეკონომიკური ინტეგრაციის პერსპექტივები ცენტრალურ კავკასიაში“, თბილისი, 2008.
3. გაგნიძე, 2011: – გაგნიძე ი., „ტურიზმის კლასტერი – ტურიზმის პოლიტიკის ძირითადი ნაწილი“, ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი, თბილისი, 2011.
4. გეჩბაია, 2011: – გეჩბაია ბ, ქვეზიშვილი გ., „ტურისტული კლასტერი, როგორც ტურისტული მომსახურების ბაზარზე რეგიონის კონკურენტული უპირტესობის შექმნის ფაქტორი, საერთაშორისო კონფერენცია ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი, ბათუმი, 2011.
5. გრძელიშვილი, 2022: – გრძელიშვილი ნ. კვარაცხელია ლ., „ტურისტულ-რეკრეაციული რესურსები“, გამომცემლობა მწიგნობარი, თბილისი, 2022.
6. გრძელიშვილი, 2020: – რეგიონი-ეკონომიკა პოლიტიკა, მართვა“, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი, 2020.

7. დიასამიძე, 2015: – დიასამიძე მ., „აჭარაში ტურიზმის კლასტერის არსებობის წინაპირობები და წინააღმდეგობები საერთაშორისო სამეცნიერო – პრაქტიკული კონფერენციის ნაშრომთა კრებული, 2015.
8. დიასამიძე, 2015: – დიასამიძე მ., „ტურიზმის ინდუსტრიაში კლასტერის ფორმირება და რეგიონული ტურისტული ბაზრის კონკურენტუნარიანობის ამაღლება“, ბათუმი, 2015.
9. დარსაველიძე, 2014: – დარსაველიძე დ., „ადგილობრივი ეკონომიკური განვითარების ინსტრუმენტები“, თბილისი, 2014.
10. უკლება, 2017: – უკლება მ., „ტურისტული დესტინაციის მენეჯმენტი“, თბილისი, 2017.
11. ყორღანაშვილი, 2008: – ყორღანაშვილი ლ. „კლასტერები - ქართული ბიზნესის კონკურენტუნარიანობის საშუალება. ბიზნესი და კანონმდებლობა, №13-14, თბილისი, 2008.
12. ჩაგელიშვილი, 2020: – გელიშვილი ლ., ჯაში ი., „პანდემია და რეგიონის ეკონომიკური განვითარების კონცეპტუალური საკითხები, ეკონომიკური განვითარების სტრუქტურული და ინოვაციური პრობლემები, თსუ, „ეკონომიკა - XXI საუკუნე“, 2020.
13. ჩაგელიშვილი, 2011: – ჩაგელიშვილი ლ. „კლასტერები ტურიზმის ინდუსტრიაში“, „ტურიზმი: ეკონომიკა და ბიზნესი“. საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალები. გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი, 2011.
14. ჩარლზ, 2013: – ჩარლზ რ. გელდენერი, ჯ.რ. ბრენტ რითიჩი, „ტურიზმი: საფუძვლები, პრაქტიკა, თეორია“ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2013.
15. ხახიშვილი, 2021: – ხახიშვილი თ., „ეკოტურისტული კლასტერი, როგორც საქართველოს კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ეფექტური მექანიზმი, Ecotourism cluster as an effective tool to enhance competitiveness of Georgia, თბილისი, 2021.
16. ხოხობაია, 2021: – ხოხობაია მ., გაგნიძე ი., რობლევი ვ., პეტროვიჩი ნ., „ტურიზმის კლასტერის ფორმირების გამოწვევები რაჭაში“ (საქართველო), *ეკონომიკა და ბიზნესი*, 2021, №3, თბილისი, 2021.
17. Berggren, 2002: – Berggren, C. and Brulin, G. “Klistriga kluster eller globala glidare? – Den lokala dynamikens paradoxala betydelse i den globaliserade ekonomin”, 2002.
18. Bergman, 2000: – Bergman E.M., Feser E.J. National industry cluster emplates: a framework for applied regional cluster analysis // *Regional studies*, 2000.
19. Schmitz, 1999: – Schmitz H., Nadvi K., Clustering and industrialization: Introduction, *World Development*, #27(9), 1999.
20. Voinarenko, 2019: – Voinarenko M.P., CLUSTER ANALYSIS IN INDUSTRY SEGMENTATION, 2019.
21. Porter, 1998: – Porter, M.E. “Clusters and the New Economics of Competition”, *Harvard Business Review*, Vol. 76, 1998.

22. Porter, 2000: – Porter M., „Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy“. *Economic Development Quarterly*,# 14(1), 2000.
23. Hansen, 2003: – Hansen A., “What Motivates Civic Entrepreneurs”, February 27, 2003, Economic Development Futures, 2003. www.edfutures.blogspot.com
24. <https://playsmart24.ru/ka/career/klasternyi-podhod-v-turizme-turisticheskii-klaster-eto-chto.html>
25. European Tourism Indicator system for Tourism destination Development (ETIS). 2016. <file:///C:/Users/nugzari/Downloads/ETIS%20toolkit%202016%20150316>.
26. <http://european.ge/dghis-wesrigi-mdgradi/>
27. <https://gnta.ge/>
28. <http://adjara.gov.ge/branches/default.aspx?gid=7>

სამედიცინო ტურიზმი - ევფენის ეკონომიკის მდგრადი განვითარების მნიშვნელოვანი მიმართულება

აბსტრაქტი: სტატიაში კვლევის შედეგად დადასტურებულია საქართველოს ეკონომიკის მდგრადი განვითარების აუცილებლობა, რაც უზრუნველყოფს ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას, ქვეყნის ბიუჯეტში შემოსავლების მზარდ მატებას და მაკროეკონომიკურ სტაბილურობას. როგორც უცხოური გამოცდილება მოწმობს, ამ საქმიანობაში მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეუძლია ქვეყანაში სამედიცინო ტურიზმის განვითარებას, რაც კიდევ მეტ აქტუალობას იძებს პოსტკოვიდური პერიოდის დადგომის შემდგომ. სამედიცინო ტურიზმი გლობალური ჯანდაცვის სისტემის შედარებით ახალი, მაგრამ სწრაფად განვითარებადი მიმართულებაა. ბოლო წლებში მთლიანად მსოფლიოში და მათ შორის ცალკეულ ქვეყნებში სამედიცინო ტურიზმიდან შემოსავლები მკვეთრად იზრდება და მას სხვადასხვა განვითარებად ქვეყანაში მილიარდობით შემოსავლები მოაქვს. ამ თვალსაზრისით, საქართველოსთვის სამედიცინო ტურიზმის განვითარება ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობისა და სოციალური სტაბილურობის პრიორიტეტულ მიმართულებას წარმოადგენს.

სტატიაში მრავალ ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით გაანალიზებულია საქართველოში სამედიცინო ტურიზმის განვითარების თანამედროვე მდგომარეობა; ნაჩვენებია ამ სფეროში ჯერ კიდევ არსებული ხარვეზები და გადაუჭრელი პრობლემები, დადგენილია მათი გადაჭრის გზები; აღნიშნულია, რომ სამედიცინო ტურისტების მიერ დანიშნულების ადგილი მოტივაციის ფაქტორების გავლენით შეირჩევა, სამედიცინო სერვისის ჯამური ღირებულება, კონკრეტული სამედიცინო დაწესებულების საერთაშორისო აკრედიტაცია, გეოგრაფიული მანძილი, კულტურული მსგავსება. იმ ქვეყნებში, სადაც სამედიცინო ტურიზმის მიმართულებით სერიოზულ წარმატებებს მიაღწიეს, ხელისუფლება ქმნიდა მოტივაციის პირობებს, წახალისების სხვადასხვა ფორმასა და მხარდაჭერის მექანიზმებს. ამ მიზნით საქართველოსთვის ხელშემწყობი პოლიტიკის მნიშვნელოვან ელემენტებად გვესახება სამედიცინო ტურიზმის განვითარების ეროვნული კონცეფციის ჩამოყალიბება, მარკეტინგული სტრატეგიის შემუშავება, სამედიცინო ტურიზმის განვითარებასთან დაკავშირებული სამართლებრივი ბაზის შექმნა, საგადასახადო შეღავათებისა და სტიმულების მექა-

¹ ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / PhD in Economics, Associate Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

ნიშნების უზრუნველყოფა, სამედიცინო დაწესებულებების საერთაშორისო აკრედიტაცია, სამედიცინო ტურიზმთან დაკავშირებული განათლების სისტემის საჭიროებების შეფასების კვლევა და არსებულ ცოდნასთან მიმართებით ნაკლოვანებების აღმოფხვრა.

ნაშრომში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ საქართველოში სამედიცინო ტურიზმი განვითარების შეუქცევად გზას ადგას, რასაც ადასტურებს უკანასკნელ წლებში ამ სფეროში განხორციელებული სოლიდური ინვესტიციები, ახლად ამოწმებული და არსებული, უკვე მოდერნიზებული სამკურნალო-სამედიცინო ცენტრები და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ჩვენს ქვეყანაში პანდემიამდე (Covid-19) შემოსულ ვიზიტორთა მუდმივად მზარდი რაოდენობა და პანდემიის შემდგომი ზრდის ტემპის შესაძლებლობა.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო; სამედიცინო ტურიზმი; სახელმწიფო პოლიტიკა; დანიშნულების ადგილის შერჩევის მოტივი; სოციალურ-ეკონომიკურ გავლენა; მდგრადი განვითარება.

Medical Tourism – Important Direction of the Sustainable Development of the Country’s Economy

Abstract: *The article confirms the needs for sustainable development of the Georgian economy which will ensure the creation of new job places, increasing revenue in the country’s budget and macroeconomic stability. As the experience of foreign countries proves, the development of medical tourism in the country can play an important role in this field of activity which has gained even more urgency and importance after the post-covid period. Medical tourism is a relatively new but rapidly evolving area of the global healthcare system. In recent years, revenues from medical tourism have increased dramatically around the world, and it has brought billions in revenue to various developing countries. In this regard, the development of medical tourism for Georgia is a priority for its economic prosperity and social stability.*

The article analyzes the current state of medical tourism development in Georgia based on many factual materials, as well as the gaps and unresolved problems in this area are shown, also we have identified the ways of solution for those problems. It should be noted that the choice of destination by medical tourists is influenced by motivational factors, such as total cost of medical services, international accreditation of a particular medical institution, geographical distance, cultural similarity. In a country where serious progress has been made in the field of medical tourism, government has created the

proper conditions for motivation, various forms of incentives and support mechanisms. For this purpose, the establishment of a national concept for development of medical tourism, developing marketing strategy, creation a legal basis for the development of medical tourism, provision of tax incentives and stimulus mechanism, international accreditation of medical institutions, research on the needs of the education system related to medical tourism and elimination of the shortcoming in the existing knowledge are the most important elements of the supporting policy in Georgia.

The article expresses the opinion that medical tourism in Georgia is an irreversible path of development, which is confirmed by the solid investments made in this field in recent years, newly built and existing, already modernized medical centers and most importantly the ever-increasing number of visitors to our country before the pandemic (Covid-19) and the possibility of further growth of the pandemic.

Key words: *Georgia; Medical Tourism; State Policy; The Motive of Choosing the Destination; Socio-economic influence; sustainable development.*

* * *

საქართველოს დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან დღემდე განვლილმა წლებმა დაადასტურა, რომ ჩვენი ქვეყნისა და მისი რეგიონების განვითარებისთვის ტურიზმს ალტერნატივა არ გააჩნია. იგი მნიშვნელოვანწილად უზრუნველყოფს ქვეყანაში უცხოური ვალუტის შემოდინებას, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას, სიღარიბის დაძლევას, ეკონომიკის დაჩქარებულ განვითარებას, მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური კეთილდღეობის ამაღლებას და სხვ. მართალია, უკანასკნელ პერიოდში ქვეყანაში შემოსულ ტურისტთა ნაკადები და ტურიზმიდან მიღებული შემოსავლები იზრდებოდა (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ Covid-19 პანდემიის გავლენას 2020-2021 წლებში), მაგრამ ერთი ვიზიტორის საშუალო დანახარჯი მხოლოდ მცირედით გადიდა, თუმცა გლობალურ მაჩვენებელს ჯერ კიდევ მნიშვნელოვნად ჩამორჩება. აქედან გამომდინარე, საერთაშორისო ვიზიტორების დანახარჯები ძალიან მცირე გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე (საქართველოს ტურიზმის..., 2015: 3), რაც ვერ პასუხობს არსებულ გამოწვევებს. ამიტომ საჭიროა ტურიზმის სფეროში გამოიძებნოს ის პოტენციალი, რომელიც ხელს შეუწყობს ამ სფეროდან შემოსავლების მნიშვნელოვან ზრდას სიღარიბის დაძლევას და ქვეყნის წინაშე არსებული პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების დროულ გადაწყვეტას.

აღნიშნული პრობლემების გადაჭრას საქართველოში მნიშვნელოვნად შეუწყობდა ხელს **ჯანმრთელობის ტურიზმის** (Health Tourism) განვითარება და კერძოდ, სამედიცინო ტურიზმის წინსვლა, რომლის დიდი პოტენციალი ქვეყანას უდავოდ გააჩნია. **სამედიცინო ტურიზმი** არის ტურიზმის ფორმა, რომლის დროსაც პაციენტები მიემგზავრებიან სხვა ქვეყნებში მკურნალობის ან სამედიცინო დახმარების საძიებლად (Exploring Health..., 2018: 9-10). მაგ: იგი ასევე მოიცავს ტურიზმთან დაკავშირებული სერვისების მოხმარებას, ტრანსპორტი, განთავსება, კვება და სხვ. იმ ქვეყნებში სადაც სამედიცინო ტურიზმი განვითარებულია შემოსავლები მილიარდობით დოლარს აღწევს. ამ თვალსაზრისის გათვალისწინებით, საქართველოსთვის სამედიცინო ტურიზმის განვითარება ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობისა და სოციალურ-პოლიტიკური სტაბილურობის ფაქტორად გვევლინება. **ჯანმრთელობის ტურიზმის** განვითარების ქვეშ ჩვენს ქვეყანაში მოვიაზრებთ როგორც მედიკამენტურ და ქირურგიულ მომსახურებას (**სამედიცინო ტურიზმი**), ისე სამედიცინო პროფილის კურორტებზე მკურნალობას, რეაბილიტაციასა და გაჯანსაღებას (**საკურორტო-გამაჯანსაღებელი ტურიზმი**). ამ მიზნით არსებულ ყველა სამედიცინო პროფილის კურორტს საქართველოში უზვად გააჩნია ბუნებრივი სამკურნალო ფაქტორები – მინერალური წყალი, ფსევდოვულკანური ტალახები, გამაჯანსაღებელი ჰავა, ქვეყნის ულამაზესი მრავალფეროვანი ბუნება და ყველა აუცილებელი პირობა მათი სამკურნალო პროფილაქტიკური მიზნით გამოყენებისთვის (Микашавидзе., 2021: 82-93).

სტატიის თეორიულ საფუძველს წარმოადგენს საქართველოს ტურიზმზე Covid-19 პანდემიის შედეგების უარყოფითი გავლენის შემცირება და საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის ოფიციალური დოკუმენტის - საქართველოს ტურიზმის სტრატეგია 2025-ის მიზნების მიღწევა: ტურიზმის მდგრადი განვითარების ხელშეწყობა, შემოსავლების ზრდა და სექტორის მნიშვნელობის ამაღლება. გარდა ამისა, სტატიაში გამოყენებულია უცხოელი ავტორების კონცეპტუალური მოსაზრებები, რომლებიც გამოქვეყნებულია დასავლეთის ქვეყნების სამეცნიერო კრებულებში, ზოგადად ტურიზმის პრობლემებზე და კერძოდ, სამედიცინო ტურიზმზე (Sanjivan., 2020; Medical Tourism..., 2020, 2021, 2022). ასევე სტატიაში ფართოდ არის გამოყენებული საქართველოს უნივერსიტეტების პროფესორებისა და კვლევითი ინსტიტუტების თანამშრომლების ნამუშევრები, კერძოდ, სამეცნიერო სტატიაში - სამედიცინო ტურიზმი და საქართველო: პრობლემები სპეციფიკა და რეკომენდაციები (ავტ. ვერულავა თ., 2016) - მიმოხილულია სამედიცინო ტურიზმის განვითარება მსოფლიოსა და საქართველოში. კვლევაში - სამკურნალო ტურიზმი, როგორც პროდუქტი ტურიზმის მდგრადი განვითარებისთვის (ავტ. ფირანაშვილი მ., გამსახურდია თ., 2016) - მოკლედ გან-

ხილულია სამკურნალო (სპა და ველნეს) ტურიზმის გლობალური ბაზარი და საქართველოს პერსპექტივები ამ ბაზარზე. სტატიაში - ხარჯეფექტური ჯანდაცვის დაფინანსების სისტემის მნიშვნელობა სამედიცინო ტურიზმის განვითარებისათვის საქართველოში (ავტ. გურგენიძე პ., 2012) - გაანალიზებულია განვითარებული ქვეყნების მაგალითზე საქართველოს ჯანდაცვის სისტემის მდგომარეობა და წარმოჩენილია მისი მნიშვნელოვანი როლი სამედიცინო ტურიზმის წინსვლაში. სამეცნიერო სტატიაში - Medical Tourism Industry: Its Framework and Impact on the Global Healthcare (author: Mikava N., Nikoleishvili E., 2018) - გამოკვლეულია სამედიცინო ტურიზმის გლობალური მამოძრავებელი გარემოება, ხაზგასმულია მოტივაციის ის ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენენ კლიენტების გადაწყვეტილებაზე. წარმოჩენილია წამყვანი და წარმატებული ქვეყნების მთავრობების გადამწყვეტი როლი სამედიცინო ტურიზმში ხელშემწყობი პოლიტიკის განხორციელების კუთხით.

წინამდებარე სტატიის მიზანია საქართველოში სამედიცინო ტურიზმის განვითარების არსებული მდგომარეობის შესწავლა, ამ სფეროში არსებული პრობლემების ჩვენება და მათი წარმატებით გადაჭრის გზების დადგენა. სამედიცინო ტურიზმიდან შემოსავლების მკვეთრი ზრდის საკითხების შემუშავება და დასახულება. ნაშრომში დასახული ამოცანების გადაწყვეტა განხორციელდა ზოგადსამეცნიერო კვლევის მეთოდების გამოყენების საფუძველზე – შედარებითი, ეკონომიკური, სტატისტიკური ანალიზი და ინფორმაციის გრაფიკული ინტერპრეტაცია.

მსოფლიოში სამედიცინო ტურიზმი შედარებით ახალი, მაგრამ სწრაფად განვითარებადი მიმართულებაა, ამასთან სტატისტიკური მაჩვენებლები და განვითარების პროგნოზები სამედიცინო ტურიზმის სფეროში ძალიან განსხვავდება მსოფლიოს ყველაზე ცნობილ მკვლევართა ნაშრომებშიც კი. ეს შეუსაბამობები გამოწვეულია წინააღმდეგობებით სამედიცინო ტურიზმის კონცეფციის განმარტებაში და სახელმწიფო დონეზე ობიექტურ მონაცემთა ბაზის არარსებობით. აშკარა ფაქტია ისიც, რომ სამედიცინო ტურიზმმა დიდი პოპულარობა მოიპოვა, განსაკუთრებით განვითარებულ ქვეყნებში. ამასთან, მისი ზრდის ტემპები ტურიზმის სხვა სეგმენტებს შორის ერთ-ერთი ყველაზე მაღალია. 2020 წელს სამედიცინო ტურიზმის მსოფლიო ბაზრის მოცულობა შეადგენდა 11,56 მილიარდ აშშ დოლარს. მეცნიერ-მკვლევართა პროგნოზით, მსოფლიო ბაზარი 2021 წლისთვის გაიზრდება 13,98 მილიარდ აშშ დოლარამდე და 2028 წლისთვის მიაღწევს 53,51 მილიარდ აშშ დოლარს, რაც 2021-2028 წლებში 21,1%-იან საშუალო წლიური ზრდის ტემპს გვიჩვენებს. აღსანიშნავია, რომ პანდემიის (Covid-19) გავლენა ზოგადად ტურიზმზე იყო უპრეცედენტო და გამაოგნებელი. სამედიცინო ტურიზმ-

მა, მსოფლიოს თითქმის ყველა რეგიონში განიცადა მოთხოვნის ნეგატიური შოკი, რაც გამოიხატა მსოფლიო ბაზრის 46,9 %-იანი შემცირებით 2020 წლისთვის. დღეის მდგომარეობით მსოფლიო მასშტაბით გვაქვს სამედიცინო ტურიზმის საშუალო წლიური ზრდის ტემპის უეცარი მატება, რაც აიხსნება იმით, რომ მოთხოვნა უბრუნდება პანდემიამდელ დონეს (Medical Tourism..., 2021). ტურისტთა რაოდენობის თვალსაზრისით თუ ვიმსჯელებთ, მსოფლიო სამედიცინო ტურიზმის ბაზარზე 2019 წელს იყო 23,042.9 ათასი პაციენტი (ტურისტი), პროგნოზის მიხედვით 2027 წლისთვის მიაღწევს 70,358.6 ათას პაციენტს, რაც 15.0%-იან ზრდას ნიშნავს ყოველწლიურად 2019-დან 2027 წლამდე (Sanjivan..., 2020). მაგალითად, მხოლოდ თურქეთის რესპუბლიკა ყოველწლიურად 1,1 მილიონ სამედიცინო ტურისტს იღებს და სამედიცინო ტურიზმის ბაზრის წლიური შემოსავალი წელიწადში 2,3-3 მილიარდ დოლარს შეადგენს (Medical Tourism..., 2022). ამ კუთხით საქართველოს მეზობელი ქვეყნის თურქეთის გამოცდილება სამედიცინო ტურიზმის განვითარების, რეფორმების თანმიმდევრულობის და სახელმწიფოს მხრიდან ძლიერი პოლიტიკური მხარდაჭერის თვალსაზრისით საუკეთესო მაგალითია ჩვენთვის. სამედიცინო ტურიზმის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს ის, რომ მსოფლიოს 50 ქვეყანაზე მეტს ტურიზმის აღნიშნული მიმართულების განვითარება სახელმწიფო პოლიტიკის დონეზე ჰყავს აყვანილი (Center for..., 2022). სამედიცინო ტურიზმზე დაფუძნებულია თანამედროვე ჯანმრთელობის ახალი კონცეფცია: როდესაც პაციენტი თავის ქვეყანაში ვერ გადაჭრის ჯანმრთელობის პრობლემას, იგი ირჩევს მისთვის სასურველ ქვეყანას, კლინიკას, ექიმს, სადაც მას შესთავაზებენ მოწინავე მეცნიერულ-ტექნიკურ დონეზე შექმნილ სამკურნალო-დიაგნოსტიკურ მეთოდებს მისთვის მისაღებ ფასად. ამასთან, თანამედროვე ეკონომიკური კონკურენციის პირობებში, სამედიცინო ტურიზმი ხელს უწყობს მედიცინის უფრო სწრაფად განვითარებას და შეუძლია არსებითად შეცვალოს ჯანდაცვის ეროვნული სისტემა (ვერულავა, 2016: 100).

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ პერიოდში სამედიცინო ბაზარი სულ უფრო სწრაფი ტემპით იზრდება. ექსპერტთა აზრით, ბაზრის 50%-ზე მეტს რამდენიმე წელიწადში აზიის, ლათინურ ამერიკისა და ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნები დაიკავენ (Sanjivan..., 2020).

სამედიცინო ტურიზმის განვითარებას მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ის გარემოება, რომ განვითარებულ ქვეყნებში მნიშვნელოვნად მაღალია სამედიცინო მომსახურების ფასები. აქედან გამომდინარე, მოქალაქეები ცდილობენ, იმ ქვეყნებში ჩაიტარონ სამედიცინო მომსახურება, სადაც იგი გაცილებით იაფია. ამის დასტურად გამოდგება ის ფაქტი, რომ სამედიცინო ტურისტები უმეტესწილად განვითარებული ქვეყნებიდან მიემგზავებიან განვითარებად ქვეყნებში შედარე-

ბით იაფი მომსახურების მისაღებად. კერძოდ, კარდიოქირურგიული ოპერაცია აშშ-ში 200 ათასი დოლარი ღირს, მაშინ როდესაც მსგავსი მომსახურება ინდოეთში 25 ათასი დოლარია (გურგენიძე, 2012), ხოლო რაც შეეხება სამედიცინო და გამაჯანსაღებელ სერვისებს, იგი საქართველოში რამდენჯერმე იაფია, ვიდრე განვითარებულ ქვეყნებში. მართალია, დღეს საქართველო არ მოიაზრება სამედიცინო ტურიზმის თვალსაზრისით მსოფლიოს ლიდერ ქვეყნებს შორის, მაგრამ მას აქვს კარგი შანსი, სწრაფად განავითაროს სამედიცინო-გამაჯანსაღებელი ტურიზმი მცირე რეგიონული მასშტაბით (ფირანაშვილი., 2016: 75).

სამედიცინო ტურიზმის განვითარების ერთ-ერთი მოტივია ის, რომ პოტენციური ტურისტის წარმოშობის ქვეყანაში ჯანდაცვის საბაზისო პაკეტი არ მოიცავს გარკვეულ სამედიცინო სერვისებს ან პაციენტს საერთოდ არ აქვს ჯანმრთელობის დაზღვევა. მაგალითად, აშშ-ში მოსახლეობის დაახლოებით 17 % დაუზღვეველია, რის გამოც მათთვის ძვირად ღირებული სერვისები ხელმიუწვდომელია. ასეთ შემთხვევაში პაციენტები ისეთ ქვეყნებში ამჯობინებენ მკურნალობას, სადაც ანალოგიური სამედიცინო მომსახურება გაცილებით იაფი ღირს (კობალაძე, 2010: 13-14).

სხვადასხვა სამეცნიერო ლიტერატურაში მოცემული სამედიცინო ტურისტების კვლევა გვიჩვენებს, რომ დანიშნულების ადგილის (ქვეყნის) შერჩევის მოტივი, ძირითადად, შემდეგი ფაქტორების ანალიზს ეფუძნება: სამედიცინო სერვისის ჯამურ ღირებულებას (ქირურგია, მკურნალობა, რეაბილიტაცია); კონკრეტული სამედიცინო დაწესებულების საერთაშორისო აკრედიტაციას (ნდობა - კვალიფიციური ექიმები, სერვისის ხარისხი, ნოვატორული ტექნოლოგია); გეოგრაფიული მანძილის (ჩასვლის დრო, ქვეყანაში შესვლის სიმარტივე); კულტურული მსგავსებას (ქცევის წესები, რელიგია) (Mikava., 2018).

სამედიცინო ტურიზმის განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოტივია საკუთარ ქვეყანაში საჭირო მომსახურების არარსებობა ან დაბალი ხარისხი. ასეთ პირობებში მოქალაქენი ამჯობინებენ შედარებით მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში ჩაიტარონ სამედიცინო მომსახურება, სადაც მიუხედავად მაღალი ფასებისა მისი ხარისხი მნიშვნელოვნად უფრო მაღალია.

აღსანიშნავია, რომ სამედიცინო ტურიზმის განვითარებას მნიშვნელოვნად ხელს უწყობს მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაცია, როგორცაა მრავალ ქვეყანაში სწრაფად დანერგილი ინოვაციური ტექნოლოგიები, სამედიცინო მომსახურების თანამედროვე სტანდარტები, პაციენტების მკურნალობა სრული ანონიმური დაცვით და სხვა. მსოფლიოში სამედიცინო ტურიზმის მზარდი ბიზნეს-ინდუსტრიისათვის მომხმარებლების (პოტენციური ტურისტების) მთავარი მომწოდებელია ევროპა და ჩრდილოეთ ამერიკა. ამასთან, მომხმარებელთა აღქმის

თვალსაზრისით საერთაშორისო სამედიცინო ტურისტული მიმართულებების მიხედვით ლიდერობს შემდეგი ქვეყნები: კანადა, სინგაპური, იაპონია, ესპანეთი, დიდი ბრიტანეთი, დუბაი, კოსტა რიკა, ისრაელი, აბუ დაბი, ინდოეთი (Medical Tourism..., 2020).

როგორც უცხოური გამოცდილება მოწმობს, სამედიცინო ტურიზმი ვერ განვითარდება სახელმწიფოს აქტიური მონაწილეობის გარეშე. ამიტომ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანა კონკრეტულ ნაბიჯებს დგამს ამ მიმართულებით, აგრეთვე სპეციალურ კანონებს ქმნის სამედიცინო ტურიზმის მხარდასაჭერად. ზოგიერთ ქვეყანაში სახელმწიფო ახორციელებს უცხოელი ტურისტების მკურნალობის სუბსიდირებას, ხოლო სხვა ქვეყნები თავიანთ თავზე იღებენ უცხოელების სამედიცინო მომსახურების სადაზღვევო რისკებს და სხვ.

საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის ინფორმაციით, ჩვენს ქვეყანაში 2017-2019 წლებში, მკურნალობის მიზნით შემოსულ საერთაშორისო ვიზიტორთა ჯამურმა რაოდენობამ 508591 ადამიანი შეადგინა, აქედან 2019 წელს შემოსულ ვიზიტორთა რაოდენობიდან მხოლოდ 139064-მა ტურისტმა (1,8%) დაასახელა ვიზიტის მიზნად მკურნალობა. 2020 წლის საქართველოს ტურიზმის სტატისტიკურ მიმოხილვაში მოგზაურობის მიზანი, როგორც საერთაშორისო ვიზიტების მახასიათებელი, არ არის მოცემული, რაც აიხსნება პანდემიური (Covid-19) შეზღუდვების გავლენით (საქართველოს ტურიზმის სტატისტიკური..., 2017-2020). ეს ინფორმაცია მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან გვიჩვენებს, რომ საქართველოში მრავლად შემოდიან სამედიცინო სერვისებით დაინტერესებული უცხოელი ტურისტები. ისინი მიმართავენ სათანადო სამედიცინო დაწესებულებებს და მათგან ღებულობენ საჭირო მომსახურებას. შედეგად სამედიცინო ტურიზმიდან საკმაო მოცულობის თანხა შემოდის ქვეყანაში სავალუტო შემოსავლების სახით. მაგრამ, იმის გამო, რომ სტატისტიკის ეროვნულ სამსახურს არ გააჩნია სამედიცინო ტურისტთა აღრიცხვის ვალდებულება, ჩვენ არ ვიცით, თუ რამდენმა ტურისტმა (პაციენტმა) მიმართა სამედიცინო დაწესებულებას და ჯამურად რამდენი თანხა გადაიხადა სამედიცინო სერვისებში.

საქართველოს სამედიცინო მიმართულების ტურისტებისთვის შეუძლია შემდეგი სახის მომსახურების შეთავაზება: გულის იშემიური დაავადებების მკურნალობა (სტენდირება, შუნტირება), რეპროდუქციული ჯანმრთელობის მომსახურება (უშვილობის მკურნალობა და სხვა), კოსმეტიკური მედიცინა, მხედველობის კორექცია ექსიმერული ლაზერის მეთოდით, სტომატოლოგიური მკურნალობა და სხვ. (კობალაძე, 2010: 13-14).

აღსანიშნავია, რომ სულ ცოტა ხნის წინ სხვადასხვა სახის დაავადებათა მკურნალობისთვის საქართველოდან სამედიცინო ტურისტთა დიდი ნაკადი მიემგ-

ზავრებოდა თურქეთში, ისრაელსა და ევროპის მოწინავე სამედიცინო ცენტრებში. ახლა კი ჩვენს ქვეყანაში, თბილისსა და ბათუმში, გაგვაჩნია საკმაოდ კარგი და გამართული კარდიოქირურგიული, რეპროდუქციული ჯანმრთელობის მკურნალობის, კოსმეტიკური მედიცინის, სტომატოლოგიური მომსახურების და სხვა სამკურნალო ცენტრები. ამ ცენტრებში ჩვენ უკვე გვყავს მაღალი კვალიფიკაციის და უცხოური გამოცდილების მქონე ადგილობრივი სპეციალისტები, რომლებიც მოტივირებული არიან თავიანთი გამოცდილება ქვეყნის სასიკეთოდ გამოიყენონ.

სამედიცინო ტურიზმის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულებაა სტომატოლოგიური მკურნალობა. იგი ითვლება ძვირად ღირებულ სერვისად და სადაზღვევო კომპანიების მხრიდან ნაკლებად ხდება მისი ანაზღაურება. ასეთ პირობებში, მთელ მსოფლიოში სტომატოლოგიური მომსახურების სიძვირე და ფასების მატების ტენდენცია მომსახურების ხელმისაწვდომობაში გარკვეულ სიძნელებებს ქმნის. სტომატოლოგიური მომსახურების მაღალი ფასებით გამოირჩევა მსოფლიოს მაღალგანვითარებული ქვეყნები: ამერიკის შეერთებული შტატები, დიდი ბრიტანეთი, კანადა, ავსტრალია. ხოლო სტომატოლოგიური ტურიზმის მიმღებ ლიდერ ქვეყნებად ითვლება მექსიკა, ინდოეთი, კოსტა რიკა, პოლონეთი, რუმინეთი და სხვა განვითარებადი სახელმწიფოები. ამიტომ განვითარებული ქვეყნების მოქალაქეები ცდილობენ სტომატოლოგიური, მომსახურება ისეთ ქვეყნებში მიიღონ, სადაც ფასები გაცილებით დაბალია. ჩვეულებრივ ასეთ მკურნალობას შვებულების დროს მიმართავენ და სწორედ აქედან მოდის სახელწოდებაც „სტომატოლოგიური ტურიზმი“. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მარტო აშშ-დან 2014 წელს საზღვარგარეთ 1,2 მილიონი ადამიანი გაემგზავრა სამედიცინო და სტომატოლოგიური მომსახურების მისაღებად. მაგალითად, დენტალური იმპლანტაციის ფასები სხვადასხვა ქვეყანაში მნიშვნელოვნად განსხვავდება და საშუალოდ მერყეობს 850-დან 4000 დოლარამდე, მაშინ, როცა საქართველოში მისი ფასი სულ რაღაც 300-450 დოლარია. აღსანიშნავია, რომ ანალოგიურ შედეგებს იძლევა სტომატოლოგიური მომსახურების სხვადასხვა მანიპულაციების ფასთა საშუალო მონაცემების შედარება მსოფლიოსა და საქართველოს მაგალითზე, კერძოდ, თუ ფასთა საშუალო მონაცემები მსოფლიოში ენდოდონტურ მკურნალობაზე (ფესვის არხები) მერყეობს 500-დან 2000 დოლარამდე, საქართველოში მისი ფასი 20-დან 50 დოლამდე ცვალებადობს. ასევე ბჟენის ღირებულება მსოფლიო მონაცემებით 90-დან 300 დოლარამდეა, საქართველოში კი იგი 20-დან 40 დოლარამდე მერყეობს. ანალოგიურად, მეტალოკერამიკის გვირგვინი თუ მსოფლიოში საშუალოდ 800-დან 2500 დოლარამდე ღირს, მისი ფასი საქართველოში 40-დან 100 დოლარამდე მერყეობს და ა.შ. (ალხანაშვილი., 2016: 45-48).

ზემოაღნიშნული მონაცემების გათვალისწინებით საქართველო მოგებიან პოზიციაშია. მას შეუძლია თავისუფლად მოიზიდოს სტომატოლოგიური ტურისტები არა მარტო თავისი სამეზობლოდან, არამედ უფრო შორეული ქვეყნებიდანაც და პაციენტების მაღალხარისხიანი, საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისი მკურნალობის პირობებში მიაღწიოს წარმატებას კონკურენციულ ბრძოლაში.

სასიამოვნოა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელ წლებში ჩვენს ქვეყანაში არაერთი საერთაშორისო სტანდარტისა და ხარისხის მქონე სტომატოლოგიური ცენტრი გაიხსნა. ამასთან ერთად, პრაქტიკულად სრულადაა ათვისებული მსოფლიო გამოცდილება – ყველა ნოვაცია და სიახლე, როგორც კლინიკური პრაქტიკის, ისე ტექნოლოგიური განვითარების თვალსაზრისით. ყოველივე ეს ხელს შეუწყობს საქართველოს ტურისტული პოტენციალის გაძლიერებას, ქვეყნის სტომატოლოგიური ბაზრისა და მომსახურების ხარისხის სწრაფ განვითარებას, საბოლოო ჯამში დადებითად იმოქმედებს სტომატოლოგიური ტურიზმის ბიზნესსაქმიანობის ჩამოყალიბებაზე.

ჩვენს ქვეყანაში სტომატოლოგიური ტურიზმისადმი სახელმწიფოს აქტიურ მხარდაჭერაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ 2019 წლის ივლისის თვეში ბათუმში გაიხსნა ულტრათანამედროვე სტომატოლოგიური ცენტრი „ROGO“. კლინიკა სახელმწიფო პროგრამის „აწარმოე საქართველოში“ და კერძო კომპანიის მიერ განხორციელებული საერთო პროექტია და მის რეალიზაციაში მონაწილეობდნენ „EBRD“-ი (ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკი) და სს „პროგრეს-დიტ ბანკი“. ინვესტიცია აჭარის მთავრობის ხელშეწყობით განხორციელდა და პროექტის ღირებულება 10 მილიონი ლარია. „ROGO“-ს სტრუქტურა მოიცავს თერაპიულ და ქირურგიულ სტომატოლოგიურ მომსახურებას ყველა ასაკობრივი ჯგუფისთვის თავისი საოპერაციო ბლოკით; ორთოპედიულ და ორთოდენტალურ სტომატოლოგიას; ტექნიკურ ლაბორატორიას; მრავალ პროფილურ კლინიკურ ნაწილს; სასწავლო ცენტრსა და სასტუმროს. ცენტრი აღჭურვილია 2019 წელს წარმოებული ინოვაციური აპარატურით „DENTSPLY SIRONA“, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია ყველანაირი სტომატოლოგიური მანიპულაციის ჩატარება ერთ კაბინეტში. აღნიშნულ ცენტრს გააჩნია როგორც ბავშვთა სტომატოლოგიური განყოფილება, ისე შეზღუდული შესაძლებლობის პირთათვის სრულიად ადაპტირებული კაბინეტი, რომელიც აღჭურვილია ულტრათანამედროვე ბორმანქანებით.

„ROGO“-ს შესაძლებლობები ტექნოლოგიური თვალსაზრისით უნიკალურია ამიერკავკასიაში (გაიხსნა..., 2019). ინოვაციური სტომატოლოგიის ცენტრი ყველა ასაკობრივ ჯგუფს სთავაზობს 24-საათიან მომსახურებას.

ტურიზმის სექტორის სწრაფი განვითარება საქართველოს პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური სტაბილურობის პრიორიტეტულ მიმართულებას წარმოადგენს. ამ თვალსაზრისით სერიოზულ ყურადღებას მოითხოვს სამედიცინო ტურიზმის განვითარების პრობლემების დროული გადაწყვეტა. ჩვენი აზრით, პირველ ეტაპზე, დეტალურად შესწავლილი უნდა იქნას პოტენციური წარმოშობის ქვეყნების სამედიცინო ტურისტების მოთხოვნები, ასევე სრულად შეფასდეს ის საჭიროებები, რომელიც უჩნდებათ ტურისტებს საქართველოში მოგზაურობისას, რაც მოგვცემს საშუალებას, დავადგინოთ კონკრეტული სამედიცინო სერვისების საჭიროება.

მართალია, ჩვენს ქვეყანაში არსებობს სამედიცინო დაწესებულებათა, კურორტების, ტურისტულ ორგანიზაციათა ფართო ქსელი, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი აკმაყოფილებს საერთაშორისო სტანდარტებს. უცხოელი პაციენტების მოზიდვა და მათი რიცხვის გაფართოება სამედიცინო და საკურორტო მომსახურების მისაღებად, სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ არასაკმარისია.

მიუხედავად ბევრი პრობლემისა, რომელიც არსებობს საქართველოს სამედიცინო ტურიზმში, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ იგი განვითარების შეუქცევად გზას ადგას. ამას ადასტურებს უკანასკნელი წლების მანძილზე ამ სფეროში განხორციელებული საკმაოდ სოლიდური ინვესტიციები, მათ საფუძველზე შექმნილი ახალი ან განახლებული და მოდერნიზებული სამკურნალო-სამედიცინო ცენტრები და მთლიანად კურორტები.

საქართველოში სამედიცინო ტურიზმის პოტენციალის მაქსიმალურ ამოქმედებისა და მისი შემდგომი განვითარებისთვის, ჩვენი აზრით, აუცილებლად მიგვაჩნია:

– სამთავრობო ორგანოების ჩართულობით და დაინტერესებული არასამთავრობო ჯგუფების აქტიური მონაწილეობით, შეიქმნას სამედიცინო ტურიზმის განვითარების კონცეფცია, სადაც მეცნიერულ დონეზე იქნება გაანალიზებული მონაცემები, რომელიც შეეხება ამ სფეროს განვითარებისთვის არსებული პოტენციალის სწორად შეფასებას, საჭირო რესურსების მოზიდვასა და სამიზნე ბაზრების დადგენას.

– შემუშავდეს სახელმწიფოს ძლიერი პოლიტიკური მხარდაჭერით და კერძო სექტორის აქტიური ჩართულობით სამედიცინო ტურიზმის განვითარების მარკეტინგული სტრატეგია, რომელიც დაეფუძნება წარმატებული ქვეყნების გამოცდილებას და მოგვცემს არსებული გამოწვევების იდენტიფიცირების, გაანალიზების და პერსპექტივაში წარმატებული დაძლევის საშუალებას.

– შეიქმნას ან/და დაიხვეწოს სამედიცინო ტურიზმის განვითარებასთან დაკავშირებული სამართლებრივი ბაზა, ნორმატიული აქტები და რეგლამენტები,

რაც დაარეგულირებს ტურიზმთან დაკავშირებულ სამედიცინო და სამართლებრივ საკითხებს, ტურისტის უსაფრთხოებისა და დაცულობის აღქმის თვალსაზრისით.

– სახელმწიფომ აქტიური მონაწილეობა მიიღოს სამედიცინო ტურიზმის აღორძინებასა და განვითარებაში, რადგანაც ყველა იმ ქვეყანაში, სადაც ამ მიმართულებით სერიოზულ წარმატებებს მიაღწიეს, ხელისუფლება ქმნიდა მოტივაციის პირობებს, წახალისების სხვადასხვა ფორმასა და მხარდაჭერის მექანიზმებს, რომლის შედეგადაც არაერთი ქვეყანა ტურიზმის რეგიონულ ჰაბად ჩამოყალიბდა. სახელმწიფოს მხრიდან სამედიცინო ტურიზმის ხელშემწყობი პოლიტიკის მნიშვნელოვან ელემენტებად გვეჩვენება: კერძო ინვესტიციების მოზიდვის მიზნით საგადასახადო შეღავათებისა და სტიმულირების მექანიზმების უზრუნველყოფა, მაგ: სამედიცინო დანიშნულების აპარატებზე, მოწყობილობებსა და აღჭურვილობაზე საიმპორტო გადასახადების შემცირება; სამედიცინო დაწესებულებების წახალისება და მხარდაჭერა საერთაშორისო აკრედიტაციისა და სერთიფიცირების სტიმულირებისთვის; საერთაშორისო ტურისტებისთვის სამედიცინო მომსახურების სადაზღვეო რისკების მართვაში წარმატებული ქვეყნების გამოცდილების გაზიარება და დანერგვა.

– შეიქმნას სამედიცინო ტურიზმის პოტენციალის შესახებ სრულყოფილი და მუდმივად განახლებადი ელექტრონული სერვისების სახელმწიფო პორტალი, სადაც ასახული უნდა იყოს მსხვილი სამედიცინო დაწესებულებების, კლინიკური ცენტრების შესახებ ამომწურავი ინფორმაცია საერთაშორისო აკრედიტაციის მითითებით;

– სამედიცინო ტურიზმის სფეროში არსებული თავისებურებების გათვალისწინებისა და დარგში ხარვეზების აღმოფხვრის მიზნით უნდა მოხდეს საჭიროებების კვლევა-შეფასება განათლების ხარვეზების აღმოსაფხვრელად, რათა დასაქმებულები სრულად ფლობდნენ და შეესაბამებოდნენ საერთაშორისო სტანდარტების მოთხოვნებს;

– აღდგეს სამედიცინო ტურიზმთან დაკავშირებული არსებული მოძველებული ინფრასტრუქტურის; აუცილებელია მათი რეაბილიტაცია და განვითარება, აგრეთვე, გაგრძელდეს ახლის მშენებლობა; განხორციელდეს აქტიური სარეკლამო პოლიტიკის წარმოება ევროპის, ახლო აღმოსავლეთისა და აზიის ქვეყნებში საქართველოს, როგორც სამედიცინო და საკურორტო-გამაჯანსაღებელი ტურიზმის დანიშნულების ადგილისა; გაგრძელდეს სრულყოფილი განვითარებული სამედიცინო-სამკურნალო ცენტრების ქსელის ჩამოყალიბება და სხვ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ალხანაშვილი., 2016: – ალხანაშვილი ზ., კილურაძე-გოგოლიშვილი ქ., სტომატოლოგიური ტურიზმის განვითარების პერსპექტივები საქართველოში. გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის პირველი სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის შრომების კრებული – „სამედიცინო ტურიზმი: პოლიტიკური, სოციალ-ეკონომიკური, საგანმანათლებლო და სამედიცინო პრობლემები“, ბათუმი, 2016, გამომც. „დანი“ თბ., 2016, გვ. 45-48.
2. გაიხსნა., 2019: – გაიხსნა ულტრათანამედროვე სტომატოლოგიური ცენტრი „ROGO“, გაზ. „აჭარა“, N76, 9-10 ივლისი, 2019
3. გურგენიძე, 2012: – გურგენიძე პ., (2012). ხარჯეფექტური ჯანდაცვის დაფინანსების სისტემის მნიშვნელობა სამედიცინო ტურიზმის განვითარებისათვის საქართველოში. <http://european.ge/ხარჯეფექტური-ჯანდაცვის/>
4. ვერულავა, 2016: – ვერულავა თ. სამედიცინო ტურიზმი და საქართველო: პრობლემები სპეციფიკა და რეკომენდაციები. გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის პირველი სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის შრომების კრებული – „სამედიცინო ტურიზმი: პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, საგანმანათლებლო და სამედიცინო პრობლემები სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში“ (ბათუმი 2016), გამომც. „დანი“, თბ., 2016
5. კობალაძე, 2010: – კობალაძე ლ., (2010). საქართველოს ტურიზმისა და შესაბამისი ინფრასტრუქტურის მოკლევადიანი და გრძელვადიანი განვითარება. თბ., 2012. <https://geshdoc.files.wordpress.com/2011/12/38.pdf>
6. საქართველოს ტურიზმის სტატისტიკური., 2017-2020: – საქართველოს ტურიზმის სტატისტიკური მიმოხილვა, 2017-2020 წლები. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია. <https://gnta.ge/>
7. საქართველოს ტურიზმის., 2015: – საქართველოს ტურიზმის სტრატეგია 2025. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია. თბ., 2015.
8. ფირანაშვილი., 2016: – ფირანაშვილი მ., გამსახურდია თ., სამკურნალო ტურიზმი, როგორც პროდუქტი ტურიზმის მდგრადი განვითარებისთვის. გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის პირველი სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის შრომების კრებული – „სამედიცინო ტურიზმი: პოლიტიკური, სოციალ-ეკონომიკური, საგანმანათლებლო და სამედიცინო პრობლემები სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში“, ბათუმი, 2016, გამომც. „დანი“ თბ., 2016, გვ. 70-78
9. Center for., 2022: – Center for Health Tourism Strategy. <https://medicaltourism-strategy.com/medical-tourism-regulatory-framework-development/>
10. Exploring Health., 2018: – Exploring Health Tourism, Executive Summary. UNWTO/ETC, Published: December 2018, Pages: 16. eISBN: 978-92-844-2030-8 | ISBN: 978-92-844-2029-2. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284420308>
11. Medical Tourism., 2020: – Medical Tourism Index 2020-2021. Released in July 2020. <https://www.medicaltourism.com/mti/home>

12. Medical Tourism..., 2021: – Medical Tourism Market Size, Share & COVID-19 Impact Analysis, By Service (Medical Treatment {Cardiac Procedures, Oncology Procedures, Orthopedic & Spine Procedures, Dental Procedures, and Others}, Wellness Treatment {Cosmetic Procedures, Rejuvenation Procedures, and others}, and Alternative Treatment), By Service Providers (Public, and Private), and Regional Forecast, 2021-2028. Report ID: FBI100681. Fortune Business Insights Pvt. Ltd. <https://www.fortunebusinessinsights.com/industry-reports/medical-tourism-market-100681>
13. Medical Tourism..., 2022: – Medical Tourism Market Size, Share & Trends Analysis Report By Country (Thailand, India, Mexico, Costa Rica, Malaysia, Singapore, Brazil, Colombia, Turkey, Taiwan, South Korea, Spain, Czech Republic, China), And Segment Forecasts, 2022 – 2030. Published Date: Apr 2022. Report ID: GVR-2-68038-508-3. Grand View Research, Inc. <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/medical-tourism-market>
14. Mikava..., 2018: – Mikava N., Nikoleishvili E., Medical Tourism Industry: Its Framework and Impact on the Global Healthcare. The University of Georgia, School of Health Sciences and Public Health. <https://www.caucasushealth.ge>, ISSN 24499-2647, E ISSN 2449-2450, Caucasus Journal of Health Sciences and Public Health, Volume 2, Supplement 3, June 2018
15. Sanjivan..., 2020: – Sanjivan Gill, Sahil Sinha. (Nov. 2020). Medical Tourism Market by Treatment Type (Dental Treatment, Cosmetic Treatment, Cardiovascular Treatment, Orthopedic Treatment, Neurological Treatment, Cancer Treatment, Fertility Treatment, and Others): Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2019–2027. The report global medical tourism market. Allied Market Research. <https://www.alliedmarketresearch.com/medical-tourism-market>
16. Микашавидзе..., 2021: 82-93 – Микашавидзе В., Лечебно-оздоровительный туризм и перспективы его развития в Грузии. ISSN: 2298-0946; E-ISSN: 1987-6114, DOI prefix: 10.36962, SC SCIENTIFIC JOURNALS. THE CAUCASUS. ECONOMIC & SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS. JANUARY-FEBRUARY 2021 VOLUME 40 ISSUE 01

მწვანე შეთანხმება და არსებული გამოწვევები

აბსტრაქტი: მწვანე შეთანხმება თანამედროვე ცივილიზაციის თანამშრომლობით მიღწეული უმნიშვნელოვანესი მონაპოვარია. აღნიშნულ დოკუმენტს წინ უძღოდა ევროპის ქვეყნების, სამეცნიერო წრეების, აკადემიური ინსტიტუციების მრავალწლიანი მიზანმიმართულ შედეგზე ორიენტირებული შრომა და უამრავი წინმსწრები, გადაწყვეტილებები. მწვანე შეთანხმების არსებითი ნაწილი გულისხმობს საზოგადოებრივ საქმიანობას და მათ შორის, განსაკუთრებით, მშენებლობაში ენერგოეფექტურობის ახალ სტანდარტზე გადასვლას და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებით მშენებლობის და შენობა-ნაგებობების ექსპლუატაციისას ენერჯის მოხმარების შემცირების სათანადო ტექნიკური, ტექნოლოგიური და შესაბამისი მიმართულებით სასურველ შედეგებზე დროულად გასვლის მიზნით შესაბამისი რეგულაციებით სათანადო პირობების შექმნას. მიღწეულ შეთანხმებაში ცხოვრების ენერგოეფექტურ რეჟიმზე გადასვლის ყველა წინაპირობა გაწერილია „მწვანე შეთანხმების“ ერთ-ერთ არსებით ნაწილში, რომელიც დოკუმენტში „მწვანე მშენებლობის“ სახელით წარმოდგენილ ნაწილშია გაწერილი. საქართველო, როგორც შავიზღვისპირა ცივილიზაცია, ოდითგან იყენებდა სამყაროს წამყვანი აზრის მატარებელი სახელმწიფოების მიღწევებს და ხშირად დამოუკიდებლად ახერხებდა საკუთარი მიღწევებით საზოგადოებრივი ცხოვრების ავანგარდში ყოფილიყო, დღემდე მოღწეულ მნიშვნელოვან ისტორიულ ქართულ საკულტო თუ საყოფაცხოვრებო დანიშნულების მატარებელ ისტორიულ ძეგლებზე ძალიან მკაფიოდაა ენერგოეფექტურობის მიმართულებით მაშინდელი საზოგადოების ამ მხრივ შემოქმედებითი ნაწილის ნამოღვაწარის კვალი. სტატიაში განხილულია დღეს ქვეყანაში არსებული მდგომარეობა და განვითარების ის მიმართულებები, რომლის განხორციელება შეგვადლებინებს, შავიზღვისპირა რეგიონის ქვეყნებში დავიკავოთ სათანადო ღირსეული ადგილი.

საკვანძო სიტყვები: მწვანე შეთანხმება. მწვანე მშენებლობა. ენერგოეფექტურობა, რეგულაციები. ისტორიული ძეგლები, მომავლის პერსპექტივა.

¹ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Associated Professor at Akaki Tsereteli State University,

"Green Deal" and Existing Problems

Abstract: *The Green Deal is one of the most important achievements of modern civilization. This document was preceded by many years of focused work focused on European countries, academia, academic institutions and numerous previous decisions. An integral part of the Green Deal is the transition to a new energy efficiency standard, including public works, especially in construction, and the improvement of living conditions through the construction of buildings and the operation of buildings with appropriate regulations to achieve the desired technical, technological and related results. In the agreement reached, all the prerequisites for the transition to an energy-efficient lifestyle are set out in one of the essential parts of the green building agreement, which is set out in the part presented in the document called "green". construction. Georgia, as a Black Sea civilization, not so long ago used the achievements of the world's leading thinkers, but often managed to be at the forefront of public life on its own with its own achievements Traces of partial production. The article discusses the current situation in the country and the directions of development, the implementation of which will allow us to take a worthy place in the countries of the Black Sea region.*

Key words: *Green agreement. Green building. Energy efficiency rules. Historical monuments, perspective of the future*

შესავალი: პროგრესისკენ მისწრაფებები იდეების რეალიზაციისას სულ უფრო მეტ მატერიალურ რესურსს ითხოვს მის სხვადასხვა მიმართულებით დინამიური განვითარებისას წარმატების უზრუნველყოფის მიზნით, საზოგადოებრივი საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში დასახული მიზნებისკენ სწრაფვა ითხოვს მრავალი ამოცანის გადაწყვეტას, რის გარეშეც ცივილიზაციის შემდგომი სვლა მდგრადი განვითარების მიმართულებით საკმარის რისკებთანაა დაკავშირებული. ქვეყნის მდგრადი განვითარება მკვეთრადაა დაკავშირებული ენერგო უსაფრთხოებასთან. კვლევის საგანს წარმოადგენს ენერგო უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სათანადო ინსტრუმენტების მოქმედებაში მოყვანილ უზრუნველყოფილი ევროპული გამოცდილება და ამ გამოცდილებით ენერგო უსაფრთხოების ქართული პრაქტიკული მოდელის შექმნის შესაძლებლობები.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა საკითხის შესწავლისას მიმოხილულ იქნა ავტორიტეტულ ევროპულ გამოცემებში წარმოდგენილი უახლესი მასალა, რომელიც მკაფიო წარმოდგენას იძლევა, „მწვანე შეთანხმებაზე“, როგორც ცივი-

ლიზაციის შემდგომი მდგრადი განვითარების თანამედროვე სრულყოფილი დოკუმენტების ერთობლიობაზე, მასალის შესწავლისას ინფორმაცია აღებულ იქნა ისეთი წყაროებიდან: COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. EUROPEAN COMMISSION. The European Green Deal. Brussels, 11.12.2019. Dr. Philipp Schepelmann Marten Stock Thorsten Koska Dr. Ralf Schüle Prof. Dr. Oscar Reutter. A Green New Deal for Europe. Towards green modernisation in the face of crisis A report by the Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy. - Alessandro D'Alfonso. EPRS | European Parliamentary Research Service. April 2020.

წარმოდგენილი ლიტერატურა – ნათელ წარმოდგენას იძლევა იმ წინა პირობებზე, თუ რა წინა პირობებმა განაპირობა „მწვანე შეთანხმება“, როგორც საზოგადოების სხვადასხვა მიმართულებით განვითარების საყოველთაოდ აღიარებული სამოქმედო გეგმა; წარმოდგენილია „მწვანე შეთანხმების“ ფუნდამენტური პრინციპები, გადაწყვეტი ინსტრუმენტები და მოქმედების სტანდარტები.

მეთოდოლოგია: პრობლემის არსის შესწავლისას გამოყენებულ იქნა კვლევის ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი, რომელიც ანალიზის მეთოდის გამოყენებით იძლევა ევროპაში მდგრადი განვითარების მიმართულებით მიღებული დოკუმენტისა და ამ მიმართულებით პრაქტიკული გადაწყვეტილებების მიმდინარეობისა და შედეგების ობიექტურად შეფასებისა და სათანადო პრინციპული დასკვნების გაკეთების შესაძლებლობას. მიღებული შედეგების სინთეზის მეთოდის გამოყენებით შესაძლებელია მოიძებნოს, „მწვანე შეთანხმების“ მოთხოვნების შესაბამისად ევროპის მდგრადი განვითარების არსებული გამოცდილების ჩვენს სინამდვილეში ადაპტირებისა და პრაქტიკაში დანერგვის გზები.

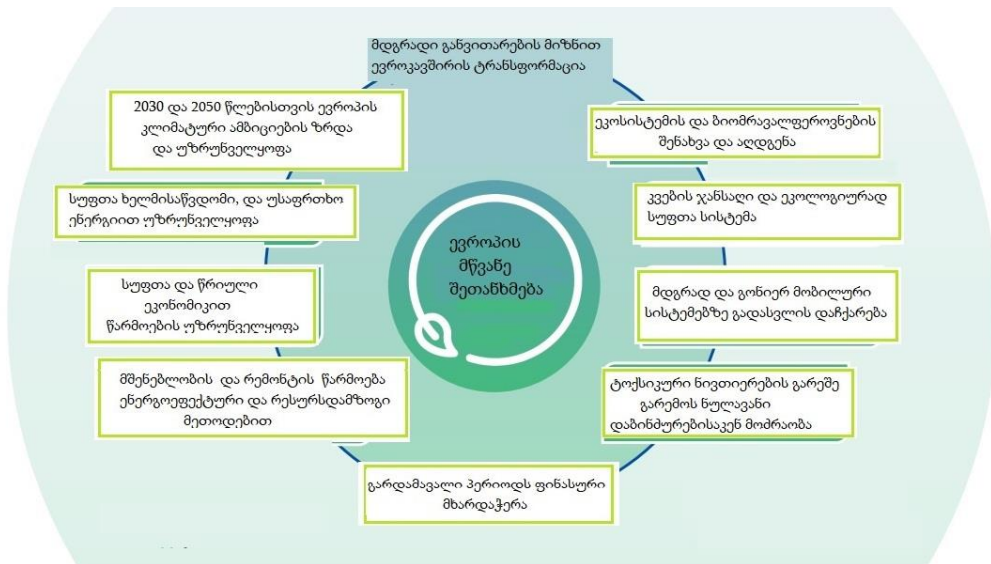
დისკუსია შედეგები: მდგრადი განვითარების პრინციპების გათვალისწინებით, მნიშვნელოვანია გარემოს წონასწორობის შენარჩუნება, კლიმატის ნეიტრალური მდგომარეობის უზრუნველყოფა, მდგრადი ინდუსტრია და სტაბილური ეკონომიკა. დიდი ხნის მანძილზე ამ საკითხებიდან თითოეული მათგანის გადაწყვეტისას, არსებობდა მათი, როგორც ცალკე აღებული გამოწვევების აღიარება.

არსებული გამოწვევების ათეული წლების მანძილზე შესწავლისას გასაგები გახდა, რომ ეს საკითხები მჭიდროდაა ერთმანეთთან დაკავშირებული და ამ დამოკიდებულების გათვალისწინების გარეშე თითოეული მათგანის გადაწყვეტისას სერიოზული შედეგების მიღწევა ვერ იქნება გარანტირებული. 2019 წლის 11 დეკემბერს ევროკომისიის პრეზიდენტმა წარადგინა დოკუმენტი, რომლის მიხედვით, ამ საკითხების გადაწყვეტა მათდამი კომპლექსური მიდგომითაა გა-

დაწყვეტილი, წარდგენილი და მალევე ევროპარლამენტის მიერ სამოქმედო წესად ქცეულმა დოკუმენტმა საზოგადოების საქმიანობის სხვადასხვა ჯგუფში მწვანე შეთანხმების სახელი დაიმკვიდრა. დოკუმენტი მიზნად ისახავს ნეიტრალური კლიმატის მიმართულებით ძირითადი მოთხოვნები უზრუნველყოფილ იქნას 2030 წლისთვის, ხოლო 2050 წელს მიღწეული პრობლემით არსებული გამოწვევების სრულად გადაწყვეტა. ევროკავშირის მწვანე შეთანხმების სახელით სამოქმედოდ მიღებული კანონი მიზნად ისახავს, გადააქციოს ეს მანამდე პოლიტიკურ შეხედულებებად მიჩნეული გამოწვევები სამართლებრივ ვალდებულებად. მწვანე შეთანხმება არის ნაბიჯი, კლიმატთან და გარემოსთან დაკავშირებული გამოწვევების გადასაჭრელად უფრო ინტეგრირებული მიდგომის მიმართულებით შეთანხმებით მიღწეული მოქმედებისკენ. ევროპის მწვანე შეთანხმება არის გეგმა, რომლის რეალიზების შედეგად უზრუნველყოფილი იქნება ევროკავშირის ეკონომიკის სრულიად მდგრადი განვითარება ისე, რომ უზრუნველყოფილი იქნას კლიმატისა და გარემოს დაცვითი გამოწვევების შესაძლებლობებად გადაქცევა და ყველასთვის სამართლიანი სივრცის უზრუნველყოფით და ინკლუზიური გადასვლის გზით. ამ მიზნით მიღებული დირექტივების მიხედვით, ინვესტიციები მიემართება ეკოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიებში, მიმდინარეობს ინდუსტრიული ინოვაციების მხარდაჭერა, კერძო და საზოგადოებრივი ტრანსპორტის უფრო სუფთა, იაფი და ჯანსაღი ფორმების ჩამოყალიბება, ენერგეტიკის სექტორის დეკარბონიზაცია. „მწვანე მშენებლობა“ „მწვანე შეთანხმების“ ცალკე არსებული უმნიშვნელოვანესი მიმართულებაა. ამ მიზნების სრულად რეალიზაციის მიზნით მიმდინარეობს საერთაშორისო პარტნიორებთან მუშაობა გლობალური გარემოსდაცვითი სტანდარტების გასაუმჯობესებლად. მოკლე დროში მწვანე შეთანხმება ევროკავშირის ეკონომიკური განახლების საგზაო რუკა და გლობალური მწვანე აღდგენის ინიციატივის მოდელი. „არ არსებობს აჩქარების უფრო გადაუდებელი საჭიროება, ვიდრე მაშინ, როდესაც საქმე ეხება ჩვენი მყიდვე პლანეტის მომავალს.“ – განაცხადა ევროპარლამენტში დოკუმენტის წარდგენისას ურსულა ფონ დერ ლაიენმა. ევროკავშირმა მიიღო გადაწყვეტილება, ფინანსური მხარდაჭერა და ტექნიკური დახმარება გაუწიოს მათ, ვინც ყველაზე მეტად დაზარალებულია მწვანე ეკონომიკისკენ სვლის პერიოდში. ამ მიზნით განზრახულია მინიმუმ 100 მილიარდი ევროს მობილიზება 2021-2027 წლებში ყველაზე დაზარალებული რეგიონებისთვის. ევროპის მწვანე გარიგების შესასრულებლად საჭიროა სუფთა ენერჯის პოლიტიკის სრულად რეორგანიზაციის მიზნით გადახედვა. შესაბამისი ცვლილებების უზრუნველყოფის მიზნით ამ დოკუმენტით განსაზღვრული ხედვების მიწოდება ეკონომიკაში, მრეწველობაში, წარმოებასა და მოხმარებაში. ახალი გამოწვევების გათვალისწინებით ფართომასშტაბიანი ცვლი-

ლებები აუცილებელი მოთხოვნაა ინფრასტრუქტურაში, ტრანსპორტში, მშენებლობაში, კვების მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში; მიმართულებების მიხედვით ევროკავშირმა პროცესის სრულად მხარდაჭერის მიზნით შეიმუშავა გადასახადების სპეციალური პაკეტი და სოციალური შედეგები. სათანადო ცვლილებების უზრუნველყოფის მიზნით გულისხმობს რვა ძირითად სფეროს, რომლებიც მთლიანობაში ქმნიან მწვანე შეთანხმებას:

- 1) ევროკავშირის კლიმატის ამბიციის გაზრდა 2030 და 2050 წლებში;
- 2) სუფთა, ხელმისაწვდომი, უსაფრთხო ენერჯის მიწოდება;
- 3) სუფთა და წრიული ეკონომიკისთვის წარმოების უზრუნველყოფა;
- 4) მშენებლობა და რემონტის წარმოება ენერგოეფექტური და რესურსდამზოგავი მეთოდებით;
- 5) გარემოს ნულოვანი დაბინძურების ამბიცია;
- 6) ეკოსისტემებისა და ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნება და აღდგენა;
- 7) სამართლიანი, ჯანსაღი და ეკოლოგიურად სუფთა კვების სისტემა;
- 8) მდგრადი და ჭკვიანი მობილურობისკენ გადასვლის დაჩქარება.

სურ.1. „მწვანე შეთანხმების“ ძირითადი მიმართულებები.

მშენებლობა, როგორც მეურნეობის გადამწყვეტი მნიშვნელობის დარგი, ქვეყნების ეკონომიკის მთლიანი პროდუქტის 5-7%-ს შეადგენს, ამასთან მოხმარს წარმოებული მატერიალური რესურსის 40%-ს, ენერჯის – 35%-ს, წლის რესურსის 70%-ს. ამ მიმართულებით მშენებლობის, ექსპლუატაციის, რეკონსტრუქციის თუ შენობების ლიკვიდაციისას რესურსების თუ ენერჯის დაზოგვა სე-

რიოზულ შედეგს იძლევა როგორც მწვანე მშენებლობის, ასევე მწვანე შეთანხმების მოთხოვნების შესრულების მიმართულებით. შენობების მოთხოვნილების ზრდის მთავარი მიზეზი ქვეყნების ეკონომიკების ზრდასთან ერთად მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდაა. თუ 1950 წელს პლანეტის მოსახლეობა 2.5 მილიარდ, 2000 წელს - 6,1 მილიარდ ადამიანს შეადგენდა, 2050 წლისთვის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა შესაბამისი პროგნოზის მიხედვით 9,1 მილიარდი ადამიანი იქნება.

მწვანე მშენებლობის სახელით არა, მაგრამ პირველი ენერგო დამზოგავი მშენებლობის ცალკეული ფრაგმენტები ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის ბოლო ათწლეულებში ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში გამოჩნდა. ჩვენც გვაქვს ამ მიმართულებით წარსულიდან საკმარისი გამოცდილება – სამხრეთ საქართველოში დღევანდლობამდე მოღწეული მიწისქვეშა ნაგებობები ენერგოდამზოგი სამეურნეო შენობების მკაფიო ნიმუშია, ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევებით დადასტურებულ იქნა, რომ სვანურ კომპლექსს სხვა ფუნქციებთან ერთად აშკარად გააჩნიათ ენერგოეფექტურობის საკმარისი შესაძლებლობები, ენერგოეფექტური უზრუნველყოფის სხვადასხვა მეთოდის გამოყენებითაა აგებული ჩვენამდე დღემდე მოღწეული საცხოვრებელი სახლები რეგიონებში, სადაც გერმანული თემი ცხოვრობდა დღევანდელ ბოლნისისა და თეთრი წყაროს მუნიციპალიტეტში. პირველი "მწვანე" შენობები მე-20 საუკუნეში გაჩნდა. დღეს საქართველოში არსებობს საკანონმდებლო ბაზა, რომელიც ქმნის ენერგოეფექტური ტექნოლოგიების გამოყენებით შენობა-ნაგებობების ექსპლუატაციისას ენერჯის მოხმარების შემცირების შესაძლებლობას. და ამ უკვე ძალაში შესული კანონებით, სათანადო შედეგების უზრუნველყოფა ბევრ სხვა ფაქტორთან ერთად ითხოვს კვალიფიცირებული ადამიანების მნიშვნელოვან რესურსს. ამ ეტაპზე კი მოკლე ვადაში ამ რესურსის მობილიზების არანაირი წინაპირობა არ არსებობს. ენერგომატარებლებზე სისტემატურად მზარდი მოთხოვნის შესაბამისად, მათი ფასების ზრდა უკიდურესად ნეგატიური პროცესების პროვოცირებას მოახდენს ქვეყნის ეკონომიკასა და სამეურნეო საქმიანობების მდგრადი განვითარების მიმართულებით. მწვანე შეთანხმების და მწვანე მშენებლობის ფუნდამენტური პრინციპების დროული რეალიზება იძლევა ამ პროცესების უმტკივნეულოდ გადატანის შესაძლებლობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. EUROPEAN COMMISSION. The European Green Deal. Brussels, 11.12.2019. 2.Dr. Philipp Schepelmann Marten Stock Thorsten Koska Dr. Ralf Schüle Prof. Dr. Oscar Reutter. A Green New Deal for Europe. Towards green modernisation in the face of crisis A report by the Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy.
2. Alessandro D'Alfonso. EPRS | European Parliamentary Research Service. April 2020.

სოფიო გორგიჯანიძე / Sophio Gorgijanidze¹
მიხეილ ფიფია / Mikheil Pipia²
ნაზიბროლა ბეგლარაშვილი / Nazibrola Beglarashvili³
ნათელა კობახიძე / Natela Kobakhidze⁴
გოჩა ჯინჭარაძე / Gocha Jintcharadze⁵
ლიზი ეზიშვილი / Lizi Ezieshvili⁶
(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

ავტორები მადლობას უხდებიან მ.ნოდის გეოფიზიკის ინსტიტუტის ატმოსფეროს ფიზიკის განყოფილების უფროსს, ავთანდილ ამირანაშვილს, სამუშაოს შესრულებაში გაწეული დახმარებისთვის.

კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი FR-21-1677]“.

¹ გეოგრაფიის აკადემიური დოქტორი, მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის წყლის რესურსებისა და ჰიდროლოგიური პროგნოზირების განყოფილების გამგე / PhD in Geography, Chief scientist, Head of the Department of Water Resources and Hydrological Forecasting of the Institute of hydrometeorology of Technical University of Georgia

² გეოგრაფიის აკადემიური დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის კლიმატოლოგიისა და აგრომეტეოროლოგიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი / Senior scientist at the Department of Hydrometeorology of Institute of Climatology and Agrometeorology of echnical University of Georgia

³ გეოგრაფიის აკადემიური დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის ბუნებრივი გარემოს დაბინძურების, მონიტორინგისა და პროგნოზირების განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი / PhD in Geography, Senior Researcher at Department of Natural Environment Pollution, Monitoring and Forecasting of Hydrometeorology Institute of Technical University of Georgia

⁴ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის წყლის რესურსებისა და ჰიდროლოგიური პროგნოზირების განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი / Scientist at Water Resources and the hydrological forecasting department of the Hydrometeorology Institute of Technical University of Georgia

⁵ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის წყლის რესურსებისა და ჰიდროლოგიური პროგნოზირების განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი / Scientist at Water Resources and the hydrological forecasting department of the Hydrometeorology Institute of Technical University of Georgia

⁶ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის სპეციალისტი / Specialist at Hydrometeorology Institute of Technical University of Georgia

საშიში სტიქიური მოვლენები (ზვავები, დიდთოვლობა, ქარბუქი) აჭარისა და გურიის რეგიონებში

აბსტრაქტი: საშიში სტიქიური მოვლენები – დიდთოვლობა, ქარბუქი, თოვლის ზვავები – იმ სტიქიათა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებიც ქმნიან რთულ საგანგებო სიტუაციებს. მათი გამოვლინება ხშირად კატასტროფულ ხასიათს ატარებს და მნიშვნელოვან მატერიალურ ზარალს და ზოგჯერ ადამიანთა მსხვერპლს იწვევს. ამიტომ ამინდის სტიქიური მოვლენებისგან მოსალოდნელი ნეგატიური შედეგების პრევენციისთვის მნიშვნელოვანია ამ მოვლენების მახასიათებლების სივრცითი-დროითი განაწილების ცოდნა.

საქართველოს მთიანი რეგიონების განვითარების კუთხით, სახელმწიფო არაერთ ღონისძიებას ახორცილებს, მათ შორის, საავტომობილო გზებისა და საუღელტეხილო გადასასვლელების რეაბილიტაციას, მთის კურორტებისა და ტურიზმის განვითარებას და ა.შ. აქედან გამომდინარე, დღის წესრიგში დგება ე. წ. ზამთრის სტიქიების შესწავლის საკითხი, რათა დროულად იქნას გატარებული პრევენციული ღონისძიებები სტიქიის შედეგად მიყენებული ზიანის თავიდან აცილებისა თუ შერბილების კუთხით.

წარმოდგენილ კვლევაში შესწავლილია ზვავების, დიდთოვლობისა და ქარბუქის შემთხვევები აჭარისა და გურიის რეგიონებში. ეს რეგიონები საკმაოდ რთული ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობებით გამოირჩევა. მათთვის დამახასიათებელია რთული მეტეოროლოგიური პროცესების ჩამოყალიბება, რასაც ზვავებისა და ქარბუქების განვითარება მოსდევს. კვლევის პერიოდი მოიცავს 2014-2018 წლებს. საკვლევი ხუთწლიანი პერიოდისთვის გაანალიზებულია ამ მოვლენათა დღეთა რიცხვისა და არელების განაწილება რეგიონებში; შედგენილია შესაბამისი გეოინფორმაციული რუკები; აღწერილია სტიქიის შედეგად მიყენებული ზიანი რეგიონის სხვადასხვა მუნიციპალიტეტში.

კვლევის შედეგები ხელს შეუწყობს აჭარისა და გურიის რეგიონებში ზვავების, დიდთოვლობისა და ქარბუქის მიერ მიყენებული ზიანის შემცირებას, რაც თავისთავად მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს ამ რეგიონების მაღალმთიან რაიონებში უსაფრთხო გარემოს შექმნაში.

საკვანძო სიტყვები: თოვლის ზვავები, ქარბუქი, დიდთოვლობა, მაღალმთიანი რეგიონები.

**Dangerous Natural Disasters (Avalanches, Heavy Snow, Snowstorm)
in Ajara and Guria Region**

Abstract: Dangerous natural disasters, such as heavy snowfall, snowstorms, and avalanches. are considered a cause of alarming circumstances. the arrival of these natural disasters is often displayed with catastrophic nature, they damage economics and sometimes are fatal to human lives. that said to prevent that kind of negative outcome it is important to know the natural disasters' space-time distribution of its characteristics.

In order to develop Georgia's mountain regions, the government makes numerous events, such as the rehabilitation of the vehicle roads and valleys, evolving tourism, mountain resort, etc.

to prevent the outcome in time or make it less destructive after the natural disaster the so-called winter disasters study is important.

In the shown research the snowstorms, snowfall, and avalanches are studied in the regions of Adjara and Guria.

These regions are specifically complex in physical geographic conditions. these regions are typically known for the difficult development of natural disasters, which causes snowfalls and snowstorms. The research is done from 2014-2018 years. The research analyses disasters' distribution in the number of days and areas in the region during these five years. the geoinformation maps are made according to the research. The damage caused by the disaster in the different municipalities is described in the study.

The research results help reducing damage caused by snowfalls, snowstorms, and avalanches in the regions of Adjara and Guria. which will help creating a safe environment in these mountainous regions on its own.

Key words: Snow avalanches, Blizzard, Heavy snowfall, High mountain regions.

* * *

შესავალი: მსოფლიოს მრავალი მთიანი ქვეყნის მსგავსად, საქართველოშიც აქტუალურია კატასტროფების რისკის ზონების განსაზღვრა და რისკის შემცირება. სტიქიურ მოვლენებს შორის საქართველოსთვის განსაკუთრებით საშიში ზამთრის პერიოდში განვითარებული სტიქიური მოვლენებია, მათ შორის, ზვავები, დიდთოვლობა და ქარბუქი (ქალდანი ლ., 2015: 159; Pipia M., 2019: 403-408).

სტიქიურ მოვლენათაგან ერთ-ერთი ზამთრის პერიოდის თოვლის ზვავებია, რაც ხშირად გამხდარა ადამიანთა მსხვერპლის, საცხოვრებელი სახლების და-

ზიანების, ნგრევის და საავტომობილო გზებზე გადაადგილების შეფერხების მიზეზი. საქართველოს ტერიტორიის 56% ზვავსაშიშ ზონაში მდებარეობს და ამასთან, ტერიტორიის 20%-ზე, მიუხედავად იმისა, უხვთოვლიანია თუ არა ზამთარი, ზვავი ყოველწლიურად ჩამოდის. რაც შეეხება ტერიტორიის 36%-ს, სწორედ აქ ჩამოწვება ხოლმე როგორც სპორადული (2-3 წელიწადში ან ათეულ წელიწადში ერთხელ), ისე სისტემატური (როდესაც ზვავის პარამეტრები სცილდება თავის ჩვეულ საზღვრებს) ზვავების, რომელიც გამოირჩევა დიდი დამანგრეველი ძალითა და მსხვერპლით. მთიანი რეგიონების ზვავსაშიშროება დამოკიდებულია ბუნებრივ-ფიზიკურ-გეოგრაფიულ კომპონენტებზე, კერძოდ, რელიეფზე (ჰიფსომეტრია, აღნაგობა და ოროგრაფიული აღნაგობა), კლიმატზე (ჰაერის ტემპერატურა, ნალექები, თოვლის საფარი) და მცენარეულ საფარზე (ტყის ფართობი, შემადგენლობა, სიხშირე) (სალუქვაძე მ., 2016: 54-66).

საქართველოს მთიან რაიონებში ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელების დროს, ასევე ზვავსაწინააღმდეგო ღონისძიებების გატარებისას, აუცილებელია ყოველი ზვავშემკრების მორფომეტრიული (დასაწყისისა და დასასრულის სიმაღლე, სიგრძე, ზვავის კერის ფართობი, ზედაპირის დახრილობა) და ზვავის დინამიკური მახასიათებლების (ზვავის მაქსიმალური სიჩქარე, დარტყმის ძალა კონუსის მოცულობა და მოძრავი ზვავის მაქსიმალური სიჩქარე) გამოთვლა (სალუქვაძე მ., 2014: 57-59).

ქარბუქიც, ასევე, მიეკუთვნება იმ მეტეოროლოგიურ მოვლენათა რიცხვს, რომელიც დიდ ზიანს აყენებს ქვეყნის ეკონომიკას. სარკინიგზო და საავტომობილო მაგისტრალების ცალკეულ უბნებზე მნიშვნელოვანი ნამქერებისა და ნაბუქების ჩამოყალიბებით, ქარბუქი აფერხებს ტრანსპორტის ნორმალურ გადაადგილებას. ჰორიზონტალური მხედველობის შეზღუდვის გამო, ქარბუქი დიდ სიძნელებებს უქმნის ავიაციას. ქარბუქი მნიშვნელოვან ზიანს აყენებს, ასევე, სოფლის მეურნეობას, ვინაიდან ძლიერი ქარებისა და თოვლის საფარის სტრუქტურის სიფხვიერისას თოვლი არათანაბრად გადანაწილდება და სავარგულებზე წარმოიქმნება მოტიტვლებული ადგილები, რაც ზოგჯერ ზამთრის ნათესების გაყინვასა და ნიადაგის ეროზიას იწვევს. რაიონებში, სადაც მდებარეობს ზამთრის საძოვრები, ქარბუქი ხშირად არღვევს საქონლის გამოკვების ნორმალურ რეჟიმს და ართულებს პირუტყვის გამოზამთრებას (Pipia M., 2019: 259-264).

ქარბუქი ყოველთვის დაკავშირებულია ხილვადობის მეტ-ნაკლებად ძლიერ შეზღუდვასთან. ტრანსპორტის ექსპლუატაციისას, ხილვადობის გაუარესებით იგი ქმნის დიდ სიძნელებებს. ქარბუქის შედეგად შესაძლებელია შეფერხდეს ელექტროგაყვანილობის ხაზების მუშაობა. ის არღვევს თოვლის საფარის თანაბრობას და იწვევს კარნიზების, ნამქერებისა და სხვა თოვლის დაგროვების

არამდგრადი ფორმების წარმოქმნას. ასევე, ზემოქმედებას ახდენს თოვლიან ზედაპირზე, რაც გამოიხატება მისი გამკვრივებითა და თოვლის ფიფქების სტრუქტურის ცვლილებით. თოვლის ნამქერი ქარპირა მთის ფერდობებზე ზოგჯერ შესაძლებელია გახდეს თოვლის საფარის ფენებს შორის წონასწორობის დარღვევის მიზეზი და ამით ხელი შეუწყოს თოვლის ზვავების ჩამოსვლას. ქარბუქის შედეგად თოვლის გადაადგილება და მის მიერ გამოწვეული თოვლის ზვავები ახდენს თოვლის კონცენტრაციას რელიეფის ჩაღრმავებულ ფორმებში: ნიშებში, ხეობებში, ადგილებში სადაც მდებარეობს მყინვარები. მდინარეები, რომლებიც იკვებებიან მყინვარებით, სადაც დიდია თოვლის წილი, რომელიც გამოწვეულია ქარბუქითა და მისი მიზეზით მოსული თოვლის ზვავებით, წელიწადის თბილ პერიოდში ხშირად ხგადმოდის კალაპოტს, რასაც ძლიერი წყალდიდობები მოჰყვება (ფიფია მ., 2018: 201-203).

წინამდებარე კვლევაში შესწავლილია ზვავების, დიდთოვლობისა და ქარბუქის შემთხვევები აჭარისა და გურიის რეგიონებში. ეს რეგიონები საკმაოდ რთული ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობებით გამოირჩევა.

სურ. 1. აჭარისა და გურიის რეგიონების ფიზიკურ-გეოგრაფიული რუკა.

მათთვის დამახასიათებელია რთული მეტეოროლოგიური პროცესები, რასაც ზვავებისა და ქარბუქების განვითარება მოაქვს. კვლევის პერიოდი მოიცავს 2014-2018 წლებს. საკვლევი ხუთწლიანი პერიოდისთვის გაანალიზებულია ამ მოვლენათა დღეთა რიცხვისა და არეალების განაწილება რეგიონებში; შედგენილია შესაბამისი გეოინფორმაციული რუკები; აღწერილია სტიქიის შედეგად მიყენებული ზიანი რეგიონის სხვადასხვა მუნიციპალიტეტში; წარმოდგენილია რეკომენდაციები ეკოლოგიური კატასტროფის თავიდან აცილებისა და ზიანის მაქსიმალურად შერბილების კუთხით.

კვლევის შედეგები ხელს შეუწყობს აჭარისა და გურიის რეგიონებში ზვავების, დიდთოვლობისა და ქარბუქის მიერ მიყენებული ზიანის შემცირებას, რაც თავისთავად მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს ამ რეგიონების მაღალმთიან რაიონებში უსაფრთხო გარემოს ჩამოყალიბებას.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საქართველოს ტერიტორიაზე დიდთოვლობისა და თოვლის ზვავების კვლევას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან მიმდინარეობდა კვლევები ამ მიმართულებით, მათ შორის საქართველოს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტში.

ზვავების შესწავლაში საქართველოს ტერიტორიაზე განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ლ. ქალდანსა და მ. სალუქვაძეს. მათ მიერ იქნა შემუშავებული ზვავების ჩამოსვლის სიხშირის განსაზღვრის მეთოდი (ქალდანი ლ., 2001: 123-130; ქალდანი ლ., 2015: 159).

აღსანიშნავია, რომ აღიარებულია მეთოდი, რომლის დროსაც ადგენენ რუკებს ზვავსაშიშროების ოთხი ძირითადი რაოდენობრივი მახასიათებლით: ტერიტორიის ზვავაქტიურობა, ზვავშემკრებების გავრცელების სიხშირე, ზვავების ჩამოსვლის სიხშირე და ზვავსაშიშრო პერიოდის ხანგრძლივობა. ამ მეთოდით შემუშავებული რუკები მსოფლიო თოვლ-ყინულოვანი რესურსების ატლასში და ასევე საქართველოს ეროვნულ ატლასშია წარმოდგენილი (Абдушелишвили К.Л., 1997: 92-93; ქალდანი ლ., 2012: 93-98).

ზვავების შესწავლისას მნიშვნელოვანია მისი დინამიკური მახასიათებლების გამოთვლა კარგად აპრობირებული არსებული წესდებითა და შესაბამისი ფორმულებით (Указания., 1973).

არაერთი მნიშვნელოვანი კვლევა იქნა ჩატარებული ბოლო პერიოდში მ.სალუქვაძის, ს.გორგიჯანიძის, გ. ჯინჭარაძის, ნ. კობახიძის მიერ, რომლებიც მიეძღვნა ზვავების კვლევას საქართველოს ტერიტორიაზე და გამოქვეყნებულია სხვადასხვა უცხოურ და ადგილობრივ რეიტინგულ ჟურნალში, სამეცნიერო კონფერენციების მასალებში (სალუქვაძე მ., 2018: 265; სალუქვაძე მ., 2019: 30-35).

ისტორიულად შედარებით ნაკლებად არის გამოკვლეული ქარბუქიანობა საქართველოში. ადრინდელი ლიტერატურა ქარბუქის შესახებ ძალიან მწირია. ბოლო პერიოდის კვლევები ქარბუქიანობის შესახებ შედარებით სრულყოფილია. მათ შორის აღსანიშნავია ლ.პაპინაშვილის რუკა (საქართველოს აგროკლიმატური ატლასი, 2011.). ე. ელიზბარაშვილის, რ. სამუკაშვილის, ჯ. ვაჩნაძის, ა. ამირანაშვილის, მ. ელიზბარაშვილის, ლ. ქართველიშვილის, მ. ფიფიას, ნ ბეგლარაშვილის კვლევები, რომლებიც გამოქვეყნებულია ცალკეული სტატიების სახით უცხოურ და ადგილობრივ რეიტინგულ ჟურნალებში და ეძღვნება ქარბუქიანობის თანამედროვე მდგომარეობას საქართველოში (Elizbarashvili E., 2020: 58-62; სამუკაშვილი რ., 2016: 15-16; Pipia M., 2019: 403-408; Pipia M., 2022: 41-44).

მეთოდები და მასალები: კვლევის მასალებად გამოყენებულ იქნა გარემოს ეროვნული სააგენტოს 2014-2018 წლების მონაცემები დიდთოვლობის, ზვავებისა და ქარბუქის დღეთა რიცხვისა და გავრცელების არეალების შესახებ აჭარისა და გურიის რეგიონებში. ასევე, ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის მონაცემები აჭარისა და გურიის რეგიონებში არსებული მეტეოროლოგიური სადგურებისა და საგუშაგოების მიხედვით.

კვლევის მეთოდოლოგიად გამოყენებულ იქნა მათემატიკური სტატისტიკისა და ალბათობის თეორიის მეთოდები.

შედეგები: არსებული მონაცემების საფუძველზე, რომელიც მოიცავდა 2014-2018 წლების პერიოდს, ჩვენ მიერ შედგენილ იქნა ცხრილი (ცხრ.1.). ცხრილში მოყვანილია აჭარისა და გურიის რეგიონების მუნიციპალიტეტები, კონკრეტული დასახლებული პუნქტები, სადაც დაფიქსირდა დიდთოვლობის, ზვავებისა და ქარბუქის შემთხვევები და ასევე, ატმოსფერული პროცესები, რომლის დროსაც განვითარდა სტიქია.

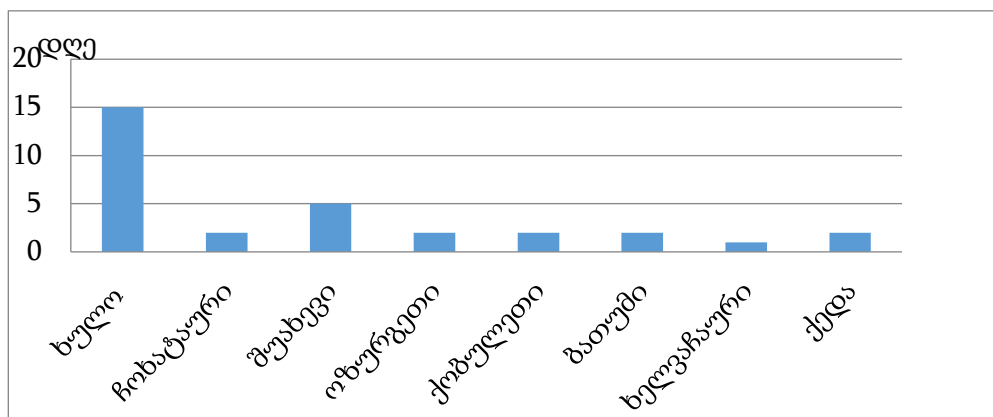
ცხრილი 1. დიდთოვლობა, ზვავები და ქარბუქი 2014-2018 წლების მონაცემების მიხედვით აჭარისა და გურიის რეგიონებში

რეგიონი	მუნიციპალიტეტი	დასახლებული პუნქტი და მონაკვეთი	გამომწვევი პროცესი
აჭარა	ბათუმი, ხულო, შუახევი, ქობულეთი, ხელვაჩაური, ქედა	ბათუმი, ხულო, შუახევი, გოდერძის უღელტეხილი, ქობულეთი, ხელვაჩაური, ბოძაური, ფერია, ზედა განთიადი, წაბლანა, 1 მასი, ზვარე, ფუშრუკაული, იაკობიძეები, ომანახევი, ხაბელაშვილები	დასავლეთის ციკლონური პროცესი

გურია	ჩოხატაური, ოზურგეთი	ბახმარო, ოზურგეთი	დასავლეთის ციკლონური პროცესი
-------	---------------------	-------------------	------------------------------

როგორც ცხრ. 1.-დან ჩანს, ზვავების, დიდთოვლობის და ქარბუქის შემთხვევები აჭარის რეგიონის ყველა მუნიციპალიტეტში დაიკვირვება და მოიცავს მთელ რეგიონს, როგორც მაღალმთიან, ასევე, დაბალ ზონაში არსებულ რაიონებს, რაც განპირობებულია შავი ზღვის მხრიდან ანუ დასავლეთიდან განვითარებული ატმოსფერული პროცესებით. რაც შეეხება გურიის რეგიონს, აქ სტიქია მხოლოდ ჩოხატაურისა და ოზურგეთის მაღალმთიან რაიონებში დაიკვირვება, ხოლო ლანჩხუთის მუნიციპალიტეტში საკვლევი პერიოდის (2014-2018) განმავლობაში ზვავების, დიდთოვლობისა და ქარბუქის შემთხვევები არცერთხელ დაფიქსირებულა. გურიის რეგიონში, ისევე როგორც, აჭარის რეგიონში, სტიქიის განვითარებას, ძირითადად, განაპირობებს დასავლეთის მხრიდან შემოჭრილი ციკლონური პროცესები.

ცხრ. 1-ის საფუძველზე შედგენილ იქნა ჰისტოგრამა (სურ. 1.), რომელიც გვიჩვენებს დიდთოვლობის, ზვავებისა და ქარბუქის შემთხვევათა განაწილებას მუნიციპალიტეტების მიხედვით გურიისა და აჭარის რეგიონებში საკვლევი ხუთწლიანი პერიოდისთვის.

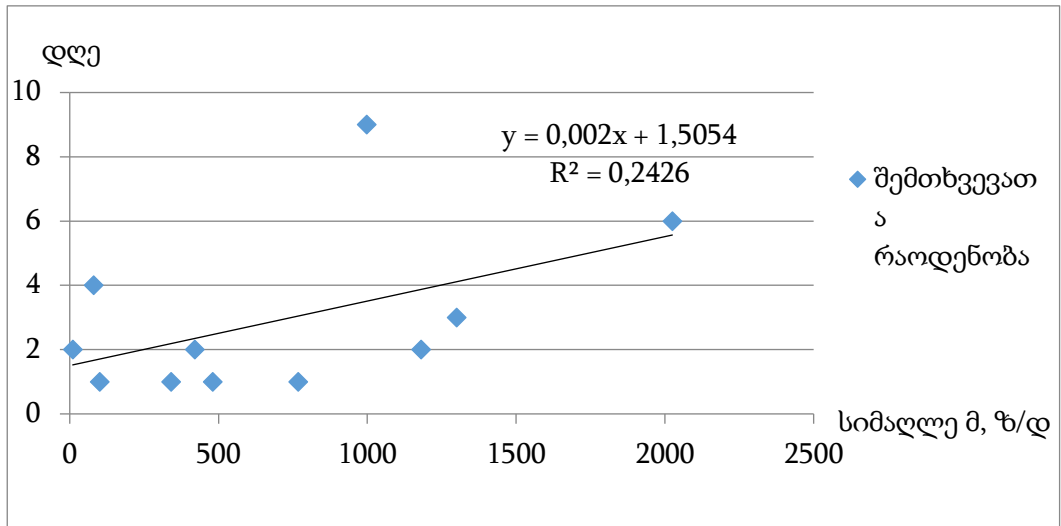

სურ. 2. საშიში სტიქიური მოვლენები (დიდთოვლობა, ზვავები, ქარბუქი) 2014-2018 წლებში მუნიციპალიტეტების მიხედვით აჭარისა და გურიის რეგიონებში.

როგორც სურ. 2-დან ირკვევა, გამორჩეულია ხულოს მუნიციპალიტეტი, სადაც სტიქიური შემთხვევების საერთო რაოდენობის თითქმის 50% დაიკვირვება.

როგორც ცნობილია, აჭარისა და გურიის რეგიონები გამორჩეულია მაღალმთიანი რაიონებით, ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის ზრდა კი მნიშვნე-

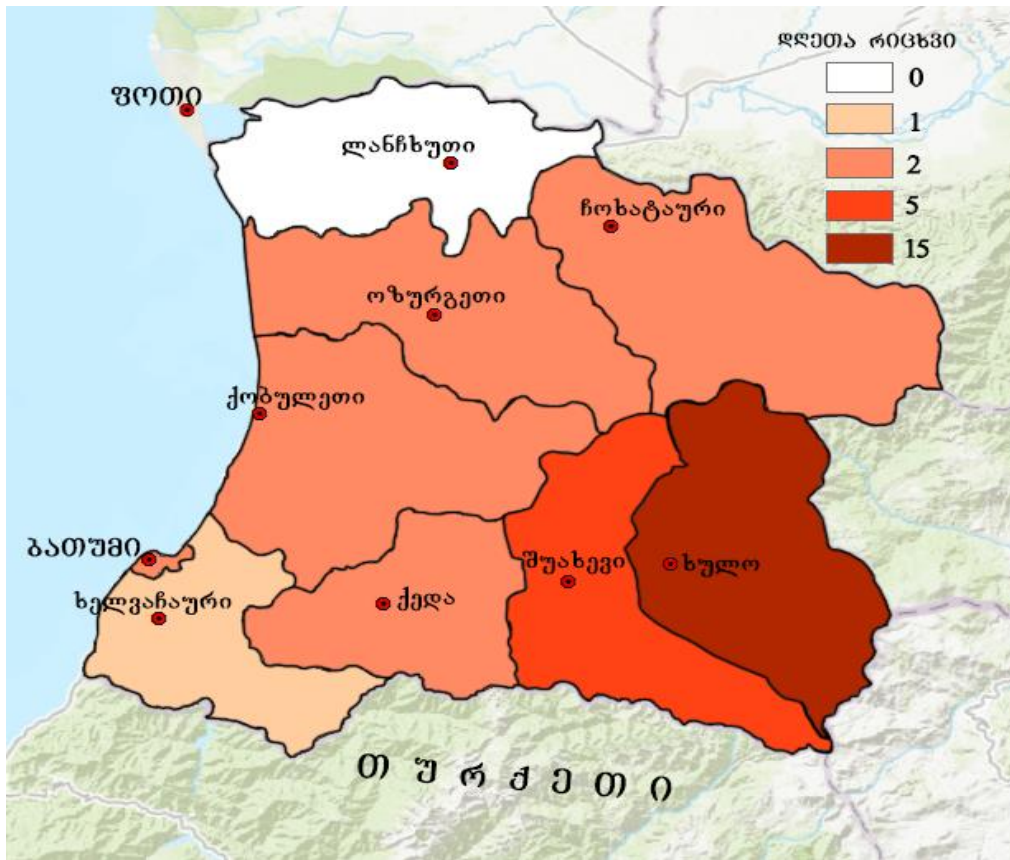
ლოვან გავლენას ახდენს ე.წ. ზამთრის სტიქიების განვითარებაზე (სალუქვაძე მ. 2020: 103; Elizbarashvili E., 2020: 58-62). ამასთან დაკავშირებით, საკვლევი პერიოდისთვის, სურ. 1.-ისა და სტიქიის შემთხვევათა პუნქტებზე ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის მონაცემების საფუძველზე ჩვენ მიერ შედგენილ იქნა გრაფიკი (სურ. 3.), რომელზეც ნაჩვენებია ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის ცვლილებისას დიდთოვლობის, ზვავებისა და ქარბუქების შემთხვევათა განვითარების დინამიკა. ასევე, შესაბამისი რეგრესიის განტოლება ($y=0.002x+1.5054$) და დეტერმინაციის კოეფიციენტი ($R^2=0.2426$).

სურ. 3. ზვავების, დიდთოვლობისა და ქარბუქების შემთხვევათა რაოდენობის ცვლილება ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის ზრდასთან მიმართებაში აჭარისა და გურიის რეგიონებში (2014-2018).

სურ. 3-დან ირკვევა, რომ სტიქიების შემთხვევები ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის ზრდასთან ერთად ძირითადად იზრდება, თუმცა კორელაციის კოეფიციენტი მხოლოდ 0.5-ს შეადგენს, რაც იმას ნიშნავს, რომ სტიქიების შემთხვევათა ზრდა არა მხოლოდ ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის ზრდაზეა დამოკიდებული, არამედ სხვა ფაქტორებზეც: ოროგრაფიაზე, ადგილის ექსპოზიციაზე, რელიეფის კონფიგურაციაზე და სხვ.

ცხრ.1 და ნახ. 2-ზე დაყრდნობით ჩვენს მიერ შედგენილ იქნა გეოინფორმაციული რუკა (ნახ. 3.), რომელიც გვიჩვენებს ზვავების, დიდთოვლობის და ქარბუქის განაწილებას აჭარისა და გურიის რეგიონებში 2014-2018 წლების პერიოდში.

სურ. 4. აჭარისა და გურიის რეგიონებში საშიში სტიქიური მოვლენების (ზვავები, დიდთოვლობა, ქარბუქი) განაწილება დღეითა რიცხვის მიხედვით 2014-2018 წლებში.

მიუხედავად იმისა, რომ საკვლევი პერიოდი მხოლოდ 5 წელიწადს მოიცავს (2014-2018), მონაცემების მიხედვით ირკვევა, რომ დიდთოვლობის, ზვავებისა და ქარბუქების შედეგად არაერთი ზიანი მიაღწა გურიისა და აჭარის რეგიონებს, რაც კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს ზამთრის ამ სტიქიებთან ბრძოლის აუცილებლობას. ქვემოთ მოყვანილია ამ შემთხვევათა ზოგიერთ მაგალითი.

2014-2018 წლებში სტიქიის (ზვავები, დიდთოვლობა, ქარბუქი) შედეგად მიყენებული ზიანის შემთხვევები აჭარისა და გურიის რეგიონებში:

- 2014 წ. 11 მარტი, ხულოს მუნიციპალიტეტი. დიდთოვლობის გამო გოდერძის უღელტეხილზე თოვლის საფარმა 1 მ-ს გადააჭარბა, რის გამოც შეწყდა მოძრაობა.
- 2015 წ. 1 თებერვალი, ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტი. სოფელ ბახმაროში ზვავმა მოიყოლა 4 ადამიანი, 1 გარდაიცვალა.

- 2015 წ. 11 ნოემბერი, ხულოს მუნიციპალიტეტი. ძლიერი ქარბუქის გამო მაშველებმა გოდერძის უღელტეხილიდან შვიდ ავტომობილში მყოფი ყველა მგზავრის, დაახლოებით 30 ადამიანის გამოყვანა მოახერხეს.
- 2016 წ. 3 იანვარი, ოზურგეთის მუნიციპალიტეტი. დიდთოვლობისა და ქარბუქის გამო ანასეულის დასახლებაში თოვლის საფარმა „კულტურისა და დასვენების პარკში“ საბავშვო ატრაქციონის სახურავი დაანგრია, დაზიანდა ყოფილი საავადმყოფოს შენობაც. გურიაში ოთხდღიანი გადაუღებელი თოვლის შედეგად მაღალმთიან სოფლებში თოვლის საფარმა ერთ მეტრს მიაღწია. უხვმა ნალექმა ადგილობრივ მოსახლეობას არა მარტო გადაადგილების, არამედ ელექტროენერჯის უწყვეტ რეჟიმში მიწოდების კუთხითაც სერიოზული პრობლემები შეუქმნა.
- 2016 წ. 1 აპრილი, ქობულეთის მუნიციპალიტეტი. სოფელ გვარაში თოვლმა სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების სამი სათბური გაანადგურა. ორ ჰექტარ ტერიტორიაზე განთავსებულ სათბურში იანვრის თვის ბოლოს კიტრისა და პომიდვრის მოსავალი უნდა აეღოთ. პირველადი დათვალიერებით ზარალი ორ მილიონ დოლარს აღწევს.
- 2016 წ. 24 იანვარი, ბათუმის მუნიციპალიტეტი. ბათუმში თოვლის საფარმა ერთ მეტრს მიაღწია. ზღვისპირა ქალაქი თითქმის პარალიზებული იყო, მოძრაობა რამდენიმე ცენტრალურ ქუჩაზე მხოლოდ ორხიდიანი ავტომობილებით იყო შესაძლებელი. აჭარაში დიდთოვლობის შედეგად 1500-მდე აბონენტს ელექტროენერჯია არ მიეწოდებოდა. შუქის გარეშე დარჩა ბათუმის, ქობულეთისა და ხელვაჩაურის მოსახლეობა.
- 2017წ. 1 იანვარი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი. დიდთოვლობის გამო სოფელ ზედა ფერიაში ჩამოინგრა საცხოვრებელი სახლი და ნანგრევებში ერთი ადამიანი გარდაიცვალა.
- 2017წ. 2 იანვარი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი. დიდთოვლობის გამო სოფელ ზედა განთიადში სახლმა თოვლის მასას ვერ გაუძლო და ჩაინგრა, გარდაიცვალა ერთი ადამიანი.
- 2018 წ. 08 დეკემბერი, ხულოს მუნიციპალიტეტი. ზვავმა სოფელ ბოძაურთან მისასვლელი გზა გადაკეტა. სოფ. ომანახევში ჯუმბერ აბაშიძის სახლთან ჩამოწვა ზვავი.

რეკომენდაცია. საშინო სტიქიური მოვლენების (ზვავი, დიდთოვლობა, ქარბუქი) შემთხვევების ანალიზი საკვლევი ხუთწლიანი პერიოდისთვის გვიჩვენებს, რომ მათ მიერ მიყენებული ზიანი დიდია და მნიშვნელოვნად აზარალებს ქვეყნის ეკონომიკას, ხელს უშლის რეგიონების ტურისტული პოტენციალის განვითარებას, შესაბამისად, აუცილებელია პრევენციული ღონისძიებების გატარების მიზნით კვლევის შედეგების გათვალისწინება.

მნიშვნელოვანია წინასწარი სისტემის ჩართულობა. ევაკუაციის განხორციელება. ფერდობებზე გატყინების განსაზღვრა და განაშენიანება. მოსახლეობის გადამზადება სტიქიურ მოვლენებთან ბრძოლაში.

დასკვნა: აჭარისა და გურიის რეგიონებში ე. წ. ზამთრის სტიქიების (ზვავები, დიდთოვლობა, ქარბუქი) შემთხვევათა რაოდენობა საკმაოდ მაღალია. გამორჩეულია ხულოს მუნიციპალიტეტი, სადაც საკვლევი ხუთწლიანი პერიოდისთვის, რომელიც მოიცავდა 2014-2018 წლებს, საშიში სტიქიური მოვლენების შემთხვევათა რიცხვი 15 დღეს შეადგენს, რაც საერთო რაოდენობის თითქმის 50%-ია.

მიუხედავად იმისა, რომ საკვლევი სტიქიური მოვლენების დამოკიდებულება ზღვის დონიდან ადგილის სიმაღლის ზრდასთან მიმართებაში აღმავალი ტრენდით ხასიათდება, მათ შორის კორელაციური კავშირი არცთუ ისე მაღალია - კორელაციის კოეფიციენტი შეადგენს დაახლოებით 0.50-ს, რაც გამოწვეულია იმით, რომ გარდა ადგილის სიმაღლის ზრდისა, სტიქიური მოვლენების განვითარებაზე გავლენას ახდენს სხვადასხვა გეოფიზიკური ფაქტორი (ოროგრაფია, ადგილის ექსპოზიცია, რელიეფის კონფიგურაცია და სხვ.).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. სალუქვაძე მ, 2020: 103. – „აჭარის მთიანი რაიონების ზვავსაშიშროება“, გამომც. „სტუ-ს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტი“, 103 გვ., თბილისი, 2020.
2. სალუქვაძე მ, 2018: 265. – „საქართველოს თოვლის ზვავების კადასტრი“, გამომც. „სტუ-ს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტი“, 265 გვ., თბილისი, 2018.
3. სალუქვაძე მ, 2016: 54-66. – სალუქვაძე მანანა, გორგიჯანიძე სოფიო, კობახიძე ნათელა, „აჭარის მთიანი რაიონების ზვავსაშიშროება“, სტუ-ს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული, ტ. 123, გვ. 54-66, თბილისი, 2016.
4. სალუქვაძე მ, 2019: 30-35. – სალუქვაძე მანანა, გორგიჯანიძე სოფიო, კობახიძე ნათელა, „ბათუმი-ახალციხის საავტომობილო გზის, ხულო-მლაშეს მონაკვეთის ზვავსაშიშროება“ სტუ-ს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული, ტ. 127, გვ. 30-35, თბილისი, 2019.
5. სალუქვაძე მ, 2014: 57-59. – სალუქვაძე მანანა, კობახიძე ნათელა, ჯინჭარაძე გოჩა, „ზვავსაწინააღმდეგო ღონისძიებები და მათი განხორციელების შესაძლებლობა საქართველოში“, სტუ-ს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული, ტ. 120, გვ. 57-59, თბილისი, 2014.
6. სამუკაშვილი რ, 2016: 15-16. – სამუკაშვილი რევაზი, ვაჩნაძე ჯემალი, დიასამიძე ციციწო, „ქარბუქი კახეთში“ სტუ-ს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული, ტ. 123, გვ. 15-16, თბილისი, 2016.
7. საქართველოს აგროკლიმატური ატლასი, 2011. – გამომც. „საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი“, თბილისი, 2011.

8. ფიფია მ, 2018: 201-203. – ფიფია მიხეილი, ზეგლარაშვილი ნაზიბროლა, ჯინჭარაძე გორა, „ქარბუქიან დღეთა რიცხვის განაწილების მნიშვნელობა საქართველოს მთიანი ლანდშაფტის პირობებში“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ეკოლოგიის თანამედროვე პრობლემები“, შრომები, გვ. 201-203, თბილისი, 2018.
9. ქალდანი ლ, 2001: 123-130. – ქალდანი ლადო, სალუქვაძე მანანა, „ზვავსაშიშროების გავრცელების სიხშირე საქართველოს ტერიტორიაზე“, ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტის შრომები, ტ.106. გვ.123-130, თბილისი, 2001.
10. ქალდანი ლ, 2015: 159. – ქალდანი ლადო, სალუქვაძე მანანა, „თოვლის ზვავები საქართველოში“, მონოგრაფია, გამომც. „სტუ-ს ჰიდრომეტეოროლოგიის ინსტიტუტი“, 159 გვ., თბილისი, 2015.
11. ქალდანი ლ, 2012: 93-98. – ქალდანი ლადო, სალუქვაძე მანანა, „საქართველოს თოვლის საფარის გავრცელებისა და ზვავსაშიშროების 9 რუკა“, „საქართველოს ეროვნული ატლასი“, გვ.93-98, თბილისი, 2012 წ.
12. Elizbarashvili E, 2020: 58-62. – Elizbarashvili Elizbari, Elizbarashvili Mariami, Elizbarashvili Shalva, Pipia Mikheili, Kartvelishvili Liana, “Blizzards in Mountain Regions of Georgia”, “Russian Meteorology and Hydrology”, V-45. pp. 58-62. Moscow, 2020.
13. Pipia M, 2019: 120-126. – Pipia Mikheili, Beglarashvili Nazibrola, “Blizzard Duration on the Territory of Georgia”, Journal of International Scientific Publications: “Ecology and Safety” (Online). Vol. 13, pp.120-126, Bourgas, 2019.
14. Pipia M, 2019: 259-264. – Pipia Mikheili, Beglarashvili Nazibrola, “Graund blizzard as a dangerous for the agricultural sector meteorological phenomenon”, Journal of International Scientific Publications: “Agriculture and Food” (Online). Vol. 7, pp.259-264, Bourgas, 2019.
15. Pipia M, 2022: 41-44. – Pipia Mikheili, Beglarashvili Nazibrola, Ezieshvili Lizi, “Blizzard Cases in Georgia from 2014 to 2018”, Georgian Geographical journal, Vol.2 (1), pp. 41-44, Tbilisi, 2022.
16. Pipia M, 2019: 403-408. – Pipia Mikheili, Elizbarashvili Elizbari, Amiranashvili Avtandili, Beglarashvili Nazibrola, “Dangerous regions of blizzard in Georgia”, Agricultural University of Georgia “Annals of Agrarian Science”. Vol.17, pp.403 – 408, Tbilisi, 2019.
17. Абдушелишвили К.Л., 1997: 92-93. – Абдушелишвили К.Л., Калдани Л.А., “Карты Кавказа - степени лавиноактивности, факторов лавинообразования, Повторяемости и объема лавин”, “Атлас снежно-ледовых ресурсов Мира”, с.92-93.1997.
18. Указания., 1973. – “Указания по расчету снеговальной нагрузки при проектировании”, “Гидрометеоиздат”, Москва, 1973.

ნანა დონდოლაძე / Nana Dondoladze¹

ნინო დონდოლაძე / Nino Dondoladze²

(ბათუმი, საქართველო / Batumi, Georgia)

ნავთობური ნარჩენის ბოგირდის მშენებლობაში ბამოყენება შავიზღვისპირეთის აბრეშისული ბარემო პირთაბებისადმი მდგრადობის ამაღლების მიზნით

აბსტრაქტი: შავიზღვისპირეთი თბილი და ტენიანი კლიმატით გამოირჩევა. აქ შესაძლებელია ერთი ატმოსფერული ნალექის თვის ნორმა ერთ დღეს მოვიდეს. ასეთი ძლიერი წვიმა მთელი ძალით ეხეთქება ბეტონის კედლებს, აჩენს ჯერ მიკრო ბზარებს და მიიწევს წინ, სიღრმეში. თანდათან გამორეცხავს ცემენტს და არღვევს ბეტონის სტრუქტურას. გარდა ამისა ზღვის ანაორთქლი დიდი რაოდენობით სულფატურ მარილებს შეიცავს, რომლებიც წვიმის წყლის პირველ ნაკადს ჩამოჰყვება ხოლმე და ამ მარილებით იჟლინთება შენობების და ნაგებობების გარე კედლები. ამასთანავე შავიზღვისპირეთის გრუნტი მდიდარია გრუნტის წყლებით.

ბოლო წლებში მთელ მსოფლიოში და მათ შორის შავიზღვისპირეთში შესამჩნევად გაიზარდა მალლივი შენობების მშენებლობების რაოდენობა, რაც მოითხოვს საძირკველ-სათვის მყარი ფუძის არსებობას. შავიზღვისპირეთის გრუნტი კი საკმაოდ მდიდარია გრუნტის წყლებით და ამიტომ იგი სუსტ ფუძეს წარმოადგენს შენობებისა და ნაგებობებისათვის.

საძირკვლების მოწყობა სუსტ გრუნტებზე მეტად პრობლემატურია. ასეთ შემთხვევაში ხშირად აწყობენ ღრმა საძირკველს ხიმინჯოვანი საძირკვლების სახით ან მთლიანად ცვლიან გრუნტს ქვიშის ბალიშით. ორივე საკმაოდ დიდ ხარჯებთანაა დაკავშირებული და ასევე დიდ დროს მოითხოვს.

ამ ორი პრობლემის მოგვარება შესაძლებელია ნავთობისა და გაზის გადამუშავებისა და გაწმენდის შედეგად მიღებული ნარჩენის, კერძოდ გოგირდის კვლავ წარმოებაში დაბრუნებით. რაც გაცილებით მოსახერხებელია, იაფია და წარმატებული შედეგის გარანტიას იძლევა.

გოგირდბეტონისა და გოგირდგრუნტის კვლევა მშენებლობაში გამოყენების მიზნით პერსპექტიულია და საჭირო. ესპერიმენტების სერიაში აჩვენა, რომ გოგირდგრუნტის ნარჩენის გამოყენება ფუძე საძირკვლების მოსაწყობად საკმაოდ ხელსაყრელია, ამასთან გოგირდის გამოყენება საძირკველის ფუძის მოსაწყობად არსად ლიტერატურაში არ გვხვდება, ამიტომ ეს იდეა ფაქტიურად ინოვაციურია.

¹ მშენებლობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, უფროსი მასწავლებელი / PhD in Construction, Batumi Shota Rustaveli State University, Senior teacher

² საინჟინრო მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ასისტენტ-პროფესორი / PhD in Engineering Sciences, Batumi Shota Rustaveli State University, Assistant Professor

საკვანძო სიტყვები: კლიმატი, ნავთობური ნარჩენი, გოგირდბეტონი, გოგირდგრუნტი

Use of Oil Waste Sulfur in Construction in order to Increase Resistance to the Aggressive Environmental Conditions of the Black Sea Coast

***Abstract:** The Black Sea region is distinguished by a warm and humid climate. Here it is possible that the norm for the month of one atmospheric rainfall comes in one day. Such heavy rain touches the concrete walls with all its might, first creating micro cracks and moving forward, deep down. Gradually rinses the cement and breaks the concrete structure. In addition, sea vapor contains a large amount of sulfate salts, which flow into the first stream of rainwater, and the outer walls of buildings and structures are sprinkled with these salts. In addition, the Black Sea ground is rich in ground waters.*

In recent years, the number of construction of high-rise buildings has increased throughout the world, including the Black Sea, which requires the presence of a solid foundation for the foundation. The Black Sea soil is quite rich in ground waters and therefore it is a weak base for buildings and structures.

The arrangement of foundations on weak ground is more problematic. In this case, they often arrange a deep foundation in the form of wooden foundations or completely replace the ground with a sand pillow. Both are associated with quite a lot of costs and also require a lot of time.

These two problems can be solved by returning the waste obtained as a result of oil and gas refining and purification, namely sulfur, to production. Which is much more convenient, inexpensive and guarantees a successful result.

Sulfur concrete and sulfur research for use in construction is promising and necessary. A series of experiments has shown that the use of a sulfur mixture to decorate the base foundations is quite advantageous, however, the use of sulfur to arrange the foundation base is not found anywhere in the literature, so this idea is literally innovative.

Key words: Climate, Oil waste, sulfur concrete, sulfur ground

* * *

შავიზღვისპირეთის კლიმატურ პირობების კვლევისას სინოპტიკოსების მიერ აღებული მონაცემების მონიტორინგის საფუძველზე მკვეთრად გამოიკვეთა შავიზღვისპირეთის კლიმატის გავნე გავლენა ბეტონის ატმოსფერულ კოროზიაზე.

შავიზღვისპირეთის კლიმატი თბილი და უხვნალექიანია. მისთვის დამახასიათებელი ძლიერი წვიმა მთელი ძალით ეხეთქება ბეტონის კედლებს, აჩენს ჯერ მიკრო ბზარებს და მიიწევს წინ, სიღრმეში. თანდათან გამორეცხავს ცემენტს და არღვევს ბეტონის სტრუქტურას. გარდა ამისა ზღვის ანაორთქლი დიდი რაოდენობით სულფატურ მარილებს შეიცავს, რომლებიც წვიმის წყლის პირველ ნაკადს ჩამოჰყვება ხოლმე და ამ მარილებით იჟღინთება შენობების და ნაგებობების გარე კედლები.

ბეტონის ხანმედეგობის ამალლებისათვის საჭიროა ისეთი შემკვრელის შერჩევა, რომელიც მდგრადი იქნება შავიზღვისპირეთის კლიმატის აგრესიული ზემოქმედების მიმართ. ასეთ შემკვრელს წარმოადგენს ნავთობისა და გაზის მოპოვების და გადამუშავების შედეგად მიღებული ნარჩენი კერძოდ, გოგირდი [1],[2].

გოგირდბეტონის გამოყენება მშენებლობაში გასული საუკუნის შუა ნაწილიდან დაიწყო: ხსნარების და მასტიკის სახით ქვის წყობის შეერთების ნაკერებისათვის, კიბის მარშების მოაჯირების და ლითონის კავშირების ქვის კონსტრუქციებში ჩამაგრებისათვის გამდნარი თუთიის ნაცვლად [3].

XX საუკუნის 70-იან წლებში გოგირდბეტონს აქტიურად იკვლევდნენ ჩრდილოეთ ამერიკაში. ჯერ კიდევ მაშინ იყო გამოვლენილი მისი უპირატესობა ტრადიციულ პორტლანდცემენტზე დამზადებულ ბეტონთან შედარებით და რომ გოგირდბეტონი უსაფრთხოა გარემოსათვის. ასე იქნა დამტკიცებული, რომ ცემენტიან ბეტონთან შედარებით მას გააჩნია რიგი განსაკუთრებული თვისებები. ისეთები როგორცაა: დაბალი წყალშედწევადობა, წყალუჟონადობა, მაღალი სიმტკიცის სწრაფად მიღწევა და შენარჩუნება, კოროზია მედეგობა [5].

ზემოთ აღნიშნული არგუმენტებიდან გამომდინარე მნიშვნელოვნად ჩავთვალეთ გოგირდბეტონის ნიმუშების დამზადება და გამოცდა. აღმოჩნდა, რომ გოგირდბეტონი რიგი უკეთესი თვისებებით გამოირჩება ჩვეულებრივ პორტლანდცემენტზე დამზადებულ ბეტონთან შედარებით. მის მთავარ უპირატესობას წარმოადგენს ის, რომ გოგირდი წყალში უხსნადი შემკვრელია და გოგირდბეტონი წყალმედეგობა ძალიან მაღალია. იგი ფაქტიურად წყალუჟონადია და დაბალი წყალშთანთქმადობით გამოირჩევა.

მძიმე გოგირდბეტონის სიმტკიცის მახასიათებლები

ცხრილი 1

შემადგენ ლობა №	γ_0 , გ/მ ³	R_b , კგძ/სმ ²	R_m , კგძ/სმ ²	R_c კგძ/სმ ²	R_b/ R_c
1	2385	170			
2	2400	210			
3	2347	283	361	90,6	3,12
4	2344	306	312	105,3	2,91
5	2376	406	-	58,5	6,95

ფორიან შემვსებზე დამზადებული გოგირდბეტონის
სიმტკიცის მახასიათებლები

ცხრილი 2

შემადგენ ლობა №	γ_0 , გ/მ ³	R_b , კგძ/სმ ²	R_m , კგძ/სმ ²	R_c , კგძ/სმ ²	R_b/ R_c
1	1600	109	95	34	3,23
2	2030	263	229	76,7	3,5
3	2050	262	228	72	3,64
4	1555	163	144	48	3,4

გოგირდბეტონით შესაძლებელია ბარდიურების, გზის საფარის მოსაპირკეთებელი ფილების, საინჟინრო ჭების კონსტრუქციების, ასევე მიწისქვეშა და წყალქვეშა მშენებლობაში საჭირო კონსტრუქციების დამზადება.

იგი ასევე წარმატებით შეგვიძლია გამოვიყენოთ ორფენიანი გზის საფარის ქვედა ფენაში. იმის გამო, რომ გოგირდბეტონი ცხელი ბეტონია მისი გამოყენება რეკომენდირებულია მთიან რეგიონებში, სადაც ძლიერი ყინვებია. მისი სიმბურვალე და სითბო იცავს ბეტონს ყინვაში დაზიანებისგან. ამასთან გოგირდბეტონი უწყლო ბეტონია და პორტლანდცემენტზე დამზადებული ბეტონისაგან განსხვავებით გაყინვა არ ემუქრება.

გოგირდბეტონის სიმტკიცის მახასიათებლები მცირეციკლიან და განმეორებით მკუმშავ დატვირთვაზე

ცხრილი 3

ბეტონის სახე	R_b , კგმ/სმ ²	R_m , კგმ/სმ ²	R_d , კგმ/სმ ²
მძიმე გოგირდბეტონი	306	292	105,3
მსუბუქი გოგირდბეტონი	309	332	77,4

გოგირდბეტონის დაზიანებული კონსტრუქციები შეგვიძლია ხელახლა გადავამუშაოთ და ახალი სიცოცხლე შევძინოთ. ამისათვის საკმარისია ძველი დავამტვიროთ, გავაცხელოთ, გოგირდი დავუმატოთ და ახალ ყალიბში ჩავასხათ. გაგრილდება თუ არა კონსტრუქცია მზად არის გამოსაყენებლად.

კვლევებმა აჩვენა, რომ გოგირდის გამოყენებით არა მარტო ბეტონ ხანმედეგობის ამაღლება შეიძლება შავიზღვისპირეთის კლიმატურ პირობებში, არამედ გოგირდით შესაძლებელია გრუნტის მზიდუნარიანობის ამაღლება გოგირდგრუნტის დამზადებით.

დღეს ფართოდ გაშლილი მაღლივი შენობების მშენებლობა მყარ ფუძეს მოითხოვს საძირკვლისათვის. შავიზღვისპირეთისათვის კი გრუნტის წყლებით მდიდარი ნიადაგია დამახასიათებელი [4], რაც საშენებლო თვალსაზრისით სუსტ ფუძეს წარმოადგენს. ასეთი გრუნტის მზიდუნარიანობის ასამაღლებლად აპრობირებული მეთოდია გრუნტის შეცვლა უფრო მყარი მასალით და მისი ფენებად

გოგირდგრუნტის შემადგენლობა და სიმტკიცის მახასიათებლები

ცხრილი 4

№ ნარევის	მასალის ხარჯი 1 ნიმუშზე, გრ.		მასური თანაფარდობა, ნარევის შემადგენლობა	R_b , კგმ/მ ³	წყალშთქმადობა და წყალშედწევადობა
	გოგირდი, S	მშრალი გრუნტი			
1	230	420	S:მშრ.გრ.= 1:2,1	45,6.	-
2	300	900	S: მშრ.გრ.= 1:3	60,8.	-

3	350	1000	S:მშრ.გრ.=1:2,86	78,8	-
4	400	1000	S: მშრ.გრ.=1:2,5	159,0.	-
5	640	1700	S:მშრ.გრ.=1:2,65	200,8	0
6	1298	2400	S:მშრ.გრ.=1:1,85	380,0	0
7	1300	2402	S: მშრ.გრ.=1:1,85	380,0	0

დატკეპნა, რაც დიდ დროს, ხარჯებს და ძალისხმევას მოითხოვს. გოგირდგრუნტის დამზადება კი ქვაბულიდან ამოღებული სუსტი გრუნტით არის შესაძლებელი გოგირდის დამატებით. ამის შემდეგ გოგირდგრუნტი შეგვიძლია ისევ ქვაბულში დავაბრუნოთ. გაგრილებისთანავე იგი უკვე ვარგისი იქნება საძირკვლის მოსაწყობად.

აღსანიშნავია ისიც, რომ გოგირდგრუნტის შესახებ ინფორმაცია არსად არ გვხვდება. ეს მეთოდი ფაქტიურად ინოვაციურია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Дондоладзе Нана Г., Дондоладзе Нино Г., Мегрелишвили З. Н., Перспективы использования серы в строительстве, Сборник Научных Статей, 9-я Международная научно-практическая конференция - Компьютерное моделирование и управление в технике и технологиях. КМКТТ-2021, ISBN 978-617-696-740-8. Киевский Политехнический Институт, Украина, 2021;
2. Дондоладзе Нана, Дондоладзе Нино, Применение серы в практике строительства, II международный научно - практический семинар "Европейские инновационные технологии в строительстве и инженерии окружающей среды" , Грузинский технический университет, Тбилиси, 28-30.08.2021;
3. Токтибаева Х.Р., Бекжигитова К.А., Джапарова М.Т., Сатывалдиев А.С., Имангалиев Т.А., Серкебаев М.К. Получение серного бетона из комовой серы – отхода добычи углеводородного сырья. – Фундаментальные исследования, № 2, 2015 – с. 3527-3531.
4. Кавказ. Колхидская низменность <http://www.kmvline.ru/lib/kavkaz/29.php> 2016;
5. ГОСТ 12730.3-78 БЕТОНЫ. Метод определения водопоглощения 2001;

ლევან იმნაიშვილი / Levan Imnaishvili¹

მაგული ბედინეიშვილი / Maguli Bedineishvili²

თეა თოდუა / Tea Todua³

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

IoT სისტემა სასწავლო დანერგვაში მაღალი ტენიანობის წინააღმდეგ

აბსტრაქტი: სამუშაოში შემოთავაზებულია სასკოლო გარემოში ფარდობითი ტენიანობის ტექნოლოგიური პროცესის მართვის ინოვაციური მიდგომა, რომელიც ეყრდნობა IoT ტექნოლოგიას. დამუშავებულია სასკოლო გარემოში ფარდობითი ტენიანობის ცენტრალიზებული მართვის კონცეფცია და IoT სისტემის ინოვაციური არქიტექტურა. არქიტექტურის ინოვაციურობა მდგომარეობს:

- ტენიანობის შემცირების ცნობილი ხერხების პროგრამული მართვით კომბინირებაში, რაც იწვევს მაღალი ეფექტურობით ჭარბი ტენიანობისა და მოხმარებული ენერჯის შემცირებას;
- ადმინისტრატორის მიერ ტექნოლოგიური პროცესის დისტანციურად და ცენტრალიზებულად მართვის უზრუნველყოფაში საგანმანათლებლო დაწესებულების ჯგუფისთვის;
- სამომხმარებლო აპლიკაციის მიერ ტექნოლოგიური პროცესის დისტანციური მონიტორინგის შესაძლებლობაში;
- მონაცემთა მრავალ ჭრილში დამუშავების შესაძლებლობაში.

შერჩეულია სისტემის მაკომპლექტები, რაც მისი განხორციელების წინაპირობაა. განხილულია ზოგიერთი საინჟინრო გარემოება სისტემის განხორციელებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: საგანმანათლებლო გარემო, IoT სისტემა, მაღალი ტენიანობა

¹ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი / Professor at Technical University of Georgia

² საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Associate Professor at Technical University of Georgia

³ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Associate Professor at Technical University of Georgia

IoT System against High Humidity in Educational Institution

Abstract: *The work proposes an innovative approach to the management of the technological process of relative humidity in the school environment, based on IoT technology. The concept of centralized management of relative humidity in the school environment and the innovative architecture of the IoT system are developed. The innovativeness of the architecture lies in:*

- *combining known methods of moisture reduction with software control, which leads to reduction of excess moisture with high efficiency and reduction of consumed energy;*
- *providing remote and centralized management of the technological process by the administrator for the group of the educational institution;*
- *possibility of remote monitoring of the technological process by the consumer application;*
- *ability to process data in multiple ways.*

The components of the system have been selected, which is a prerequisite for its implementation. Some engineering considerations for system implementation are discussed also.

Key words: *Educational environment, IoT system, high humidity*

* * *

შესავალი: ცნობილია, რომ ნორმაზე დაბალი ტენიანობა, ისევე როგორც მაღალი ტენიანობა, უარყოფით გავლენას ახდენს ადამიანის ჯანმრთელობაზე [6]. საკითხი განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს, როდესაც საქმე ეხება ბავშვებს, მომავალ თაობას. სასკოლო დაწესებულებაში ხშირად იქმნება მაღალი ტენიანობის წარმოშობის პირობები, ტენიანობის გამომწვევი მიზეზებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა:

- მაღალი გარეტენიანობა;
- ტენიანობის ხელშემწყობი ტემპერატურა;
- სასკოლო შენობის კონსტრუქცია და მასალები;
- საკლასო ოთახში მრავალი ადამიანის სუნთქვა;
- შენობის ავარიული მდგომარეობა: წყალგაყვანილობის გაჟონვა ან სახურავიდან ჟონვა.

საკლასო ოთახში მაღალი ტენიანობის პირობებში შესაბამისი გარემო ტემპერატურის შემთხვევაში მოსწავლეები ოფლიანობენ და თავს გრძნობენ შემცივნებულიად. დამატებითი ტენი ჰაერში ხელს უწყობს ბაქტერიების, ობის, სოკოების

და ტკიპების გავრცელებას. აქედან გამომდინარე, მაღალი ტენიანობა მავნეა და უარყოფით გავლენას ახდენს მოსწავლეებისა და მასწავლებლების ჯანმრთელობაზე:

- საკლასო ოთახში, კედლებზე ობი ან სოკოა გავრცელებული და ცუდად ნიავედება, იგრძნობა სპეციფიკური სუნი;
- ალერგენების დონის მატებამ შეიძლება ასთმის გართულების პროვოცირება გამოიწვიოს, უფრო მეტიც, საფუძველი გახდეს ჯანმრთელი ადამიანის ასთმით დაავადების.
- ობის მატება იწვევს გარკვეული მიკროტოქსინების მატებას, რაც იწვევს გონებრივი აქტივობის შემცირებას, ავადმყოფობას და ალერგიულ რეაქციებს.

სამუშაოს მიზანს წარმოადგენს სასკოლო გარემოში ფარდობითი ტენიანობის ტექნოლოგიური პროცესის მართვის ეფექტური მექანიზმის და მმართველი სისტემის შემუშავება. ტენიანობის ტექნოლოგიური პროცესის მართვის ეფექტურობაში, პირველ რიგში, მოიაზრება სასკოლო გარემოში ტენიანობის სტანდარტის დაცვა სასწავლო დაწესებულებების ჯგუფის დონეზე.

სამუშაოს მიზნიდან გამომდინარე **კვლევითი პროცესი** წარმართული იქნა სამი მიმართულებით:

- მოსწავლეებზე მაღალი ტენიანობის უარყოფითი გავლენის აქტუალობის ანალიზი;
- სისტემური მიდგომით დასმული ამოცანის გადაწყვეტის არსებული გზების ანალიზი;
- დასმული ამოცანის გადაწყვეტის უფრო ეფექტური სისტემის სინთეზი.

მაღალი ტენიანობის უარყოფითი გავლენა ადამიანის ჯანმრთელობაზე და გარემოზე

საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის მინისტრის 2001 წლის 16 აგვისტოს № 308/ნ ბრძანებით [5] დამტკიცებულია დოკუმენტი სკოლამდელი და ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებების მოწყობის, აღჭურვისა და სამუშაო რეჟიმის სანიტარიული წესებისა და ნორმების შესახებ, რომლის თანახმადაც, ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებებში ჰაერის ტემპერატურა (კლიმატური პირობების მიხედვით) უნდა შეადგენდეს:

- ზამთარი - 21°C; მინიმალური ფარდობითი ტენიანობა - 35%.
- ზაფხული - 24-26°C; მაქსიმალური ფარდობითი ტენიანობა - 50%.

ზოგადად, სხვადასხვა წყაროს მიხედვით, ადამიანისათვის ნორმალურ ფარდობით ტენიანობად ითვლება 30–60%.

საკვლევი პრობლემის ირგვლივ არსებული ლიტერატურიდან ირკვევა, რომ ადამიანის ორგანიზმზე უფრო მეტად მაგნი ვავლენას ახდენს ნორმაზე დაბალი ტენიანობის პირობებში ყოფნა [7]. ასევე ადამიანის ორგანიზმზე უარყოფითად მოქმედებს ჭარბი ტენიანობაც [2] და განსაკუთრებით, ეს ეხება ბავშვებს. დამტკიცებულია, რომ შემოსაზღვრულ სივრცეში ადამიანების რაოდენობის ზრდასთან ერთად მატულობს ფარდობითი ტენიანობაც [3], ასევე ფარდობითი ტენიანობის ზრდა პირდაპირ კავშირშია ადამიანების თავშეყრის ხანგრძლივობასთან [8].

მაღალი ტენიანობა უარყოფით ვავლენას ახდენს არა მხოლოდ ადამიანის ჯანმრთელობაზე, არამედ მის საცხოვრებელ სივრცეზე, ავეჯზე, ელექტრონულ ხელსაწყოებზე. მაღალი ტენიანობა ხშირად იწვევს ფანჯრების შიგნით, ჭერზე და კედლებზე კონდენსატის წარმოშობას, რაც იწვევს საკლასო ოთახების დაზიანებას; ელექტრონული ხელსაწყოები ხშირად გათვლილია გარკვეული ტენიანობის პირობებში სამუშაოდ (მაგალითად 10%-დან 90%-მდე). მაღალი ტენიანობის პირობებში შეიძლება წარმოიშვას იზოლატორების გამტარუნარიანობის ამღვლევა, ხოლო დაბალი ტენიანობისას შეიძლება მასალები მსხვრევადი გახდეს. ელექტრონული ხელსაწყოებისთვის განსაკუთრებით მავნებელია მასზე განვითარებული კონდენსატი, რამაც შეიძლება მოკლე ჩართვამდეც კი მიგვიყვანოს.

მაღალი ტენიანობის წინააღმდეგ გამოყენებული ხერხები და საშუალებები:

ქვემოთ ჩამოთვლილია მაღალი ტენიანობის საწინააღმდეგოდ ფართოდ გამოყენებული მარტივი საშუალებები:

- ჭერის ვენტილატორები;
- გამწოვები;
- კონდიციონერები;
- ჰაერის გამშრობები.

ვენტილატორის გამოყენება ამცირებს სათავსოში ტენიანობას, რამდენადაც ნიავი აორთქლებს ზედმეტ ტენს, მაგრამ მისი გამოყენება ყოველთვის ვერ ხერხდება, მაგალითად დაბალი ტემპერატურის პირობებში. იგივე ეხება გამწოვი ვენტილატორების გამოყენებას. ასევე, მაღალი გარეტენიანობის პირობებში მათი გამოყენება ნაკლებად ეფექტურია.

კონდიციონერის ძირითადი დანიშნულება არის შენობის შიგნით ტემპერატურის დაწევა, მაგრამ იმავდროულად, იწვევს ჰაერის გამომშრობასაც. თუმცა, ზოგიერთ შემთხვევაში მან შეიძლება ვერ შეამციროს ტენიანობა საჭირო დონემდე, რამდენადაც მისი მუშაობის ინტენსივობის მატება გამოიწვევს ტემპერატურის დაწევასაც სასკოლო გარემოში დასაშვებზე დაბლა.

ჰაერის ეფექტურად გამომშრობისთვის გამოყენებული უნდა იქნას ჰაერის გამამშრობელი მოწყობილობა. დღეისთვის, ჰაერის გამამშრობლები საქართველოში

აქტიურად არ გამოიყენება, რაც ჩვენი აზრით, პრობლემის გაცნობიერების დაბალი დონით არის გამოწვეული.

ცხადია, არსებობს მაღალი ტენიანობის საწინააღმდეგო სამრეწველო დანიშნულების სისტემები, რომლებიც გათვალისწინებულია ლოკალური გამოყენებისთვის, მაგალითად, ერთ საამქროში.

საკითხზე მუშაობის პერიოდში დისტანციურად დაშორებული ტენიანობის საწინააღმდეგო დანადგარების ჯგუფურად მართვის ხერხები და სისტემები გამოვლენილი არ ყოფილა.

IoT-ის ევოლუცია

ზოგადად რომ ვთქვათ, IoT დამყარებული არის სხვადასხვა დანიშნულების დიდი რაოდენობის პერიფერიული მოწყობილობების ერთმანეთთან შეერთებაზე და მოგროვილი ინფორმაციის ყველა სახის ციფრულ მომსახურებაში გამოყენების პარადიგმაზე [4]. IoT-ის ძირითადი იდეა მდგომარეობს იმაში, რომ გაფართოებულ იქნას ყოველდღიური და ჩვეულებრივი ნივთების შესაძლებლობები გამოთვლითი სიმძლავრეების დახმარებით მათი ინტერნეტთან მიერთებით და მათთვის შესაძლებლობების მიცემით აღიქვან, გამოთვალონ, ურთიერთობა დაამყარონ და მართონ გარესამყარო. IoT იძლევა თვალთახედვის სხვა რაკურსს იმაზე, თუ რა მონაცემები უნდა მოვაგროვოთ, საიდან უნდა მოვაგროვოთ, რამდენად ხშირად უნდა მოვაგროვოთ იმისთვის, რომ ინფორმაცია, რომელიც მანამდე არ იყო ხილული, გავხადოთ ხილული გადაწყვეტილების მისაღებად.

ამდენად, IoT არის ტექნოლოგიური პროცესის მართვის თანამედროვე ტექნოლოგია [1].

როგორც ვხედავთ, IoT-ის გამოყენების არეალი სრულად არის დაკავშირებული ადამიანის მრავალმხრივ საქმიანობასთან.

საგანმანათლებლო სივრცეში IoT-ის გამოყენების ხიზლი

IoT ტექნოლოგია, შეიძლება ითქვას, სულ რაღაც 10–15 წლის თუ იქნება. ამ პერიოდის განმავლობაში მისი პოპულარობა გაიზარდა უსაზღვროდ და აგრძელებს ზრდას. რა საფუძველი შეიძლება ჰქონდეს ამას?

ცხადია, არსებობს სხვა ციფრული ტექნოლოგიები (მაგალითად, SCADA, „ჭკვიანი სახლი“ თუ სხვა), რომლებიც იგივე ამოცანებს წყვეტენ და წარმატებითაც. IoT-ის წარმატება პირველ რიგში, განაპირობა ინტერნეტის და უკაბელო ტექნოლოგიების განვითარებამ. აქედან გამომდინარე:

- უკაბელო ტექნოლოგიის გამოყენების გამო მარტივია მისი ობიექტზე მონტაჟი;

- ინტერნეტის საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენების გამო მისი მოქმედების არეალი მანძილით შეზღუდული არ არის;
- ეფექტური აპარატურული და პროგრამული საშუალებების გამო მარტივია მისი მასშტაბირება სამართავი ტექნოლოგიური პროცესების სივრცეში განაწილების დროსაც კი;
- მისი ადმინისტრირება შეუძლია ტექნოლოგს, რომელმაც კარგად იცის ტექნოლოგიური პროცესი;
- IoT-ს სხვა სისტემებთან შედარებით კარგად აქვს განვითარებული მონაცემთა ანალიზის შესაძლებლობები და ინსტრუმენტები;
- რაც მთავარია, დაბალია მისი ღირებულება.

რა შეიძლება ჩაითვალოს მის ნაკლად?

- უკაბელო ტექნოლოგიისა და ინტერნეტის გამოყენების გამო, დაბალი ინფორმაციული დაცულობა;
- IoT-ის არქიტექტურაში მნიშვნელოვანი როლი აკისრია გამომთვლელ „ღრუბელს“. სისტემის დაბალი ბიუჯეტის შემთხვევაში გამოყენებული უნდა იქნას სხვა იურიდიული პირის „ღრუბელი“. აქედან გამომდინარე, IoT სისტემა დამოკიდებული ხდება სხვა იურიდიულ პირზე.

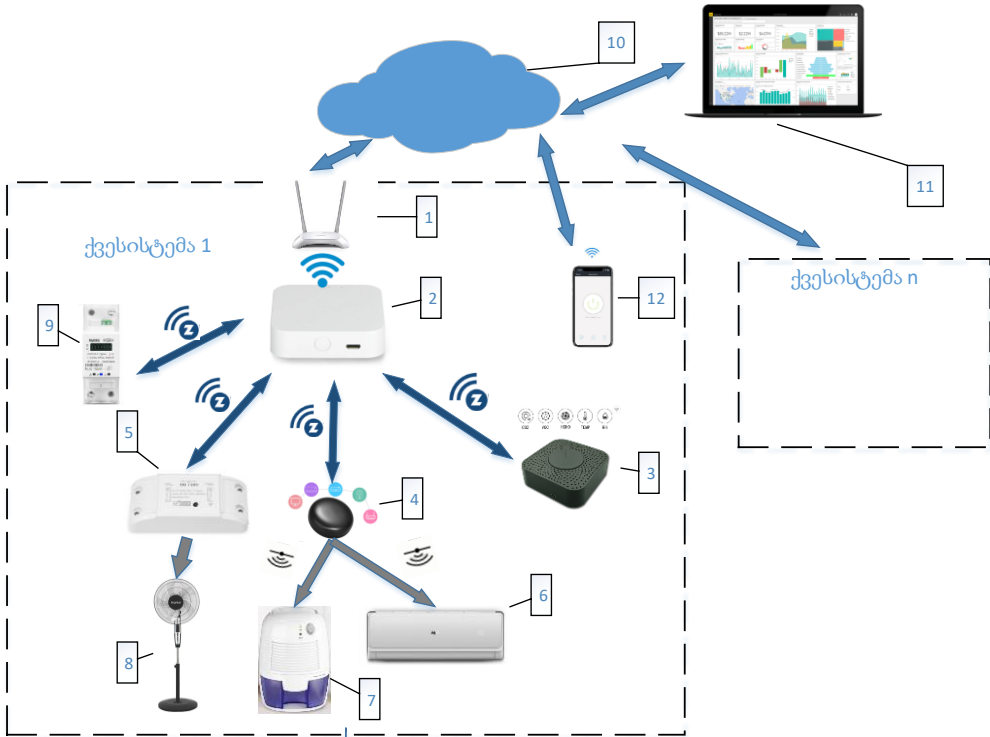
თუ კარგად გავანალიზებთ, მივალთ დასკვნამდე, რომ შემოთავაზებული სასკოლო IoT სისტემის ტექნოლოგიური პროცესისთვის ჩამოთვლილი უარყოფითი მხარეები დიდად აქტუალური არ არის.

სასკოლო გარემოში ფარდობითი ტენიანობის კონტროლისა და მართვის სისტემის სინთეზი

სამუშაოში შემოთავაზებულია სასკოლო გარემოში ფარდობითი ტენიანობის ტექნოლოგიური პროცესის მართვის მიმართ თანამედროვე მიდგომა, რომელიც ეყრდნობა IoT ტექნოლოგიას.

გამომდინარე იქიდან, რომ ცნობილია IoT სისტემის ზოგადი არქიტექტურა [4], სასკოლო გარემოში ფარდობითი ტენიანობის შემცირების მართვის შემოთავაზებული IoT სისტემა (ნახ.1) მოიცავს ღრუბლოვან გამოთვლით გარემოს (10), კონკრეტული სასწავლო დაწესებულების ქვესისტემის Wi-Fi როუტერს (1), შლუზს Zigbee კავშირით (2), მასთან დაკავშირებულ ტემპერატურის, ტენიანობის და ნახშირორჟანგის კომბინირებულ სენსორს (3), უშუალოდ შემსრულებელ გარემოს – კონდიციონერს (6), ჰაერის გამაშრობელს (7), ვენტილატორს (8) და მათთან დაკავშირებულ აქტუატორებს: Zigbee ინფრაწითელი მართვის მოწყობილობას (4) და Zigbee რელეურ გადამრთველს (5). საგულისხმოა ისიც, რომ გამომთვლელ ღრუბელთან (10) დაკავშირებულია მართვის ცენტრის პერსონალუ-

რი კომპიუტერი (11) და სმარტფონები (12). სმარტფონი (12) სკოლის ქვესისტემის შემადგენლობაშია, რამდენადაც მისი აპლიკაციის საშუალებით შესაძლებელია მხოლოდ ამ კონკრეტულ დაწესებულებაში მიმდინარე პროცესების მონიტორინგი.

ნახ.1.სასწავლო დაწესებულებებში ტენიანობის მართვის IoT სისტემა.

პერსონალური კომპიუტერის (11) ფუნქცია მდგომარეობს ცალკეულ სასწავლო დაწესებულებაში (ან ყველაში ერთად) ფარდობითი ტენიანობის მართვის სცენარების მხარდაჭერასა და ადმინისტრირებაში. მართვის სცენარების შემუშავების არსი და პირობები მდგომარეობს შემდეგში:

- ცხადია, შენობის შიგნით ნორმალური ან დაბალი ტემპერატურის ან ჩართული გამათბობლების პირობებში ვერ იქნება გამოყენებული კონდიციონერი (6) და ვენტილატორი (8), ამ შემთხვევაში, ტენიანობის დაწვეის მიზნით გამოყენებული უნდა იქნას მხოლოდ ჰაერის გამაშრობელი (7);
- ჩართული კონდიციონერის (6) პირობებში, ფარდობითი ტენიანობის ნორმის ფარგლებში მოქცევისთვის, შეიძლება საჭირო გახდეს დამატებით ჰაერის გამაშრობლის (7) ჩართვა და, შესაბამისად, მისი სიმძლავრის შერჩევა;

- ოთახებში ადამიანების თავშეყრა იწვევს ფარდობითი ტენიანობის მატებას. ფარდობითი ტენიანობის ნორმის ფარგლებში მოქცევისთვის მისაღები გარეტემპერატურის პირობებში შეიძლება საკმარისი აღმოჩნდეს ოთახის ფანჯრების გაღება, წინააღმდეგ შემთხვევაში საჭირო გახდება დამატებით ჰაერის გამაშრობლის (7) ჩართვა;
- ვენტილატორის (8) გამოყენება მიზანშეწონილია, როცა ტემპერატურა ოთახში არის ნომინალურზე 2–3 გრადუსით მეტი;

ჩამოთვლილი პირობები პირობითია, რამდენადაც მოითხოვება რეალიზებული სისტემის შესაძლებლობების კვლევა, რაც ამ სამუშაოს მიზანს არ წარმოადგენს. მომავალი კვლევისთვის ამოსავალ პირობას წარმოადგენს შენობაში ტემპერატურის, ნახშირორჟანგის, ფარდობითი ტენიანობის ნორმის ფარგლებში შენარჩუნება ისე, რომ მინიმალური იყოს ელექტროენერჯის ხარჯი.

ელექტროენერჯის ხარჯის დათვლა შეიძლება თეორიულადაც, გამოყენებული სიმძლავრეებზე დაყრდნობით, მაგრამ ჩვენს შემთხვევაში, სასწავლო დაწესებულების ქვესისტემის არქიტექტურაში გავითვალისწინეთ IoT ელექტროენერჯის მრიცხველი (9).

სმარტფონის (12) აპლიკაციის ფუნქციაა კონკრეტულ სასწავლო დაწესებულებაში არსებული პროცესის მხოლოდ მონიტორინგი. ეს საშუალებას იძლევა ადგილზე ან დისტანციურად დავაკვირდეთ მდგომარეობას.

გამომთვლელ ღრუბელს რამდენიმე ფუნქცია აქვს:

- მიმდინარე პროცესების მონიტორინგი, სცენარების მართვა, მონაცემთა ბაზაში მონაცემების შენახვა ავტონომიურად ან ჩართული პერსონალური კომპიუტერის (11) და სმარტფონების (12) პირობებში;
- ინფორმაციის გაცვლა ქვესისტემების შლუზებთან Wi Fi როუტერების (1) საშუალებით;
- პერსონალური კომპიუტერიდან (11) სცენარების მიღება და მისთვის მოთხოვნილი ინფორმაციის მიწოდება;
- სმარტფონებისთვის (12) მოთხოვნილი ინფორმაციის მიწოდება.

ქვესისტემაში შლუზის (2) დანიშნულებაა Zigbee კავშირით ინფორმაციის მიწოდება აქტუატორებზე (4,5), ინფორმაციის მიღება კომბინირებული სენსორიდან (3) და ელექტრომრიცხველიდან (9).

სასწავლო დაწესებულების ქვესისტემებში გამოყენებული ყველა სენსორი (3) და აქტუატორი (4,5) არის Zigbee კავშირით, რითაც ხდება დაკავშირება ქვესისტემის შლუზთან (2).

ინფრაწითელი მართვის აქტუატორი (4) ასრულებს კონდიციონერისა (6) და ჰაერის გამაშრობლის (7) ინფრაწითელი მართვის პულტების ფუნქციებს. ის მარ-

თავს ორივე ამ დანადგარს წინასწარ შემუშავებული სცენარის მიხედვით. იგი პროგრამირდება წინასწარ, კონდიციონერის (6) და ჰაერის გამაშრობლის (7) ტიპებიდან გამომდინარე.

აქტუატორი რელეური გამოსასვლელით (5) განკუთვნილია ვენტილატორის (8) ჩართვა-გამორთვისთვის.

კომბინირებული სენსორი (3) განკუთვნილია ტენიანობის, ტემპერატურის და ნახშირორჟანგის კონცენტრაციის გაზომვისთვის.

ელექტროენერჯის მრიცხველი (9) განკუთვნილია სიმძლავრისა და მოხმარებული ელექტროენერჯის გაზომვისთვის.

აქვე გთავაზობთ ზოგიერთ მოსაზრებას სამონტაჟო სამუშაოებთან დაკავშირებით, თუმცა არ შეეჩერდებით კონდიციონერის (6), ჰაერის გამაშრობლის (7) და ვენტილატორის (8) სასკოლო დაწესებულებაში სამონტაჟო სამუშაოებზე. შევნიშნავთ, რომ შლუზი (2), აქტუატორები (4,5) და სენსორი (3) უკეთესი იქნება USB კვებით, რამდენადაც ხელსაწყოები აკუმულატორებზე ან ელემენტებზე ითხოვს მომსახურებას; ამდენად, საჭიროა USB კვების ბლოკი (ან ბლოკები). გამონაკლისია აქტუატორი რელეური გამოსასვლელით (5), რომელიც იკვებება ცვლადი 220 ვ-ით და ასევე ახდენს 220 ვ ძაბვის გადართვას.

ინფრაწითელი მართვის აქტუატორი (5) განთავსებული უნდა იქნას ისე, რომ მისი პირდაპირი მხედველობის არეში ერთდროულად მოხვდეს კონდიციონერისა (6) და ჰაერის გამაშრობლის (7) ინფრაწითელი მიმღებები. კომბინირებული სენსორი (3) უმჯობესია განთავსებულ იქნას იატაკიდან 1,5 მეტრის არეში.

ყველა მძლავრი ხელსაწყო ჩართული უნდა იქნას ელექტროენერჯის მრიცხველის (9) გავლით.

შესაძლებელია სასკოლო გარემოში ფარდობითი ტენიანობის შემცირების მართვის შემოთავაზებული IoT სისტემის ფუნქციონალის გაფართოებაც. ვინაიდან, სისტემის არქიტექტურა მოიცავს ნახშირორჟანგის სენსორსაც (3), შესაძლებელი ხდება მისი კონცენტრაციის მართვაც. ამ მიზნით სისტემაში უნდა დაემატოს რელეური აქტუატორი, რომელიც ჩართავს ფანჯრების გაღება-დახურვის ელექტროამძრავს.

დასკვნები: დასმულია სასწავლო დაწესებულებაში ჭარბი ტენიანობის მოსწავლეთა ჯანმრთელობაზე უარყოფითი ზემოქმედების საკითხი;

- სასწავლო დაწესებულებაში ტენიანობის ნორმის ფარგლებში მოქცევის მიზნით შემოთავაზებულია IoT ტექნოლოგიაზე დაფუძნებული მიდგომა;
- შემოთავაზებულია სასკოლო დაწესებულებაში ტენიანობის რეგულირების IoT სისტემა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. იმნაიშვილი, 2021: – იმნაიშვილი ლ., ბედინეიშვილი მ., თოდუა თ., ჭილაძე თ. SCADA თუ Iot? III საერთაშორისო სამეცნიერო-ტექნიკური კონფერენცია „ენერჯეტიკის თანამედროვე პრობლემები და მათი გადაწყვეტის გზები“. ჟურნალი „ენერჯია“. №2(98), სტუ. თბილისი, 2021 წ. გვ. 111-115. <https://gtu.ge/pet/pdf/part%201.pdf>
2. Baughman, 1996: - Baughman, A., Arens, E. Indoor Humidity and Human Health— Part I: Literature Review of OHealth Effects of Humidity-Influenced Indoor Pollutants. ASHRAE Transactions, Vol. 102, Pt. 1, pp. 193-211.
3. Bonello, 2021: -Bonello, M.,Micallef, D., Borg, S.P. Humidity Distribution in High-Occupancy
4. Indoor Micro-Climates. Energies 2021, 14, 681.
5. Höller, 2014: - Höller J., Tsiatsis V., Mulligan C., Karnouskos S., Avesand S., Boyle D. Chapter
6. M2M to IoT – An Architectural Overview. From Machine-To-Machine to the Internet of Things. Introduction to a New Age of Intelligence. 2014, Pages 61 -77
7. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/52630?publication=0>
8. Mendell, 2011: - Mendell M., Mirer A., Cheung K., Tong M., Douwes J. Respiratory and Allergic Health Effects of Dampness, Mold, and Dampness-Related Agents: A Review of the
9. Epidemiologic Evidence, Environmental Health Perspectives • volume 119 | number 6, June 2011, pp.748-756.
10. Wolkoff, 2018: -Peder Wolkoff. Indoor air humidity, air quality, and health – An overview. International Journal of Hygiene and Environmental Health Volume 221, Issue 3, April 2018, Pages 376-390.
11. Zemitis, 2016: - Zemitis, J., Borodinecs A., Frolova, M. Measurements of moisture production
12. caused by various sources. Energy Build., 127 (1) (2016), pp. 884-891.

შავი ზღვის ეკოლოგიური მდგომარეობის კვლევა ბათუმის, ფოთის და ყულევის პორტების, ფოთის და ყულევის პორტების მაგალითზე

აბსტრაქტი: შავი ზღვის ფართო ტერიტორია ბათუმის, ფოთის და ყულევის პორტების სახით სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება ენერჯის წარმოების, ტრანსპორტირებისა და განაწილებისთვის, ამიტომ მოსალოდნელია ამ რეგიონის, როგორც ნავთობისა და გაზის ძირითადი ექსპორტის სატრანზიტო მარშრუტის როლის გაზრდა. ყოველივე ეს კი გამოიწვევს ამ საქმიანობასთან დაკავშირებულ რისკებს, მაგ: ნავთობის ჩაღვრა ან შემთხვევითი ქიმიური დაბინძურება, ამიტომ საჭიროა შავი ზღვის ეკოლოგიურ მდგომარეობაზე რეგულირებული და სისტემატური მონიტორინგი, რათა არ მოხდეს დამატებითი ზეწოლა რეგიონის ისედაც მყიდვე ეკოსისტემაზე.

ჩვენი კვლევის ამოცანაა შავი ზღვის ეკოლოგიური მდგომარეობის კვლევა და შეფასება ბათუმის, ყულევის, ფოთის პორტების მაგალითზე.

კვლევის პრიორიტეტული სფეროებია: ქიმიური დაბინძურება (ნავთობითა და ნავთობპროდუქტებით), ცვლილებები ზღვის საარსებო რესურსებში და ევთროპიკაცია; ბიომრავალფეროვნების/ჰაბიტატის ცვლილებები, მათ შორის უცხო სახეობების მომრავლება ბალასტური წყლების შედეგად.

საკვანძო სიტყვები: ქიმიური დაბინძურება, ნავთობპროდუქტები, ბალასტური წყალი, ევთროპიკაცია, ბიომრავალფეროვნება, ჰაბიტატი, საერთაშორისო მოთხოვნები, ცვლილებები ზღვის საარსებო რესურსებში.

Study of the Ecological Condition of the Black Sea on the Example of Batumi, Poti and Kulevi Harbors

Abstract: Relevance of the topic The vast Black Sea area is becoming increasingly important for energy production, transportation and distribution, so it is expected to increase the role of this region as a major transit route for oil and gas exports. All of this will lead to risks associated with these activities, such as oil spills or accidental chemical

¹ ტექნიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი / Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at Akaki Tsereteli State University

pollution, so regular and systematic monitoring of the ecological condition of the Black Sea is needed to put additional pressure on the already fragile ecosystem of the region.

The scientific novelty of our research is the study and assessment of the ecological condition of the Black Sea on the example of the ports of Batumi, Kulevi, Poti, based on comparison with recent studies. Priority areas of research are: chemical pollution (oil and oil products), changes in marine livelihoods; Biodiversity / habitat changes, including alien species. Relevant conclusions and recommendations have been made in accordance with international conventions.

Key words: *chemical pollution, petroleum products, biodiversity, habitat, discussed, changes in marine livelihoods*

* * *

შესავალი: საქართველო საზღვაო ქვეყანაა, რაც მისი დიდი გეოპოლიტიკური უპირატესობაა. საქართველოს საზღვაო პორტები წარმოადგენს საზღვაო კარიბჭეს არა მარტო ჩვენი ქვეყნისთვის, არამედ ამიერკავკასიის სხვა სახელმწიფოებისთვისაც – აზერბაიჯანისა და სომხეთისთვის.

ამავე დროს საქართველოს საზღვაო კორიდორით შუა აზიის სახელმწიფოებიც – ყაზახეთი, უზბეკეთი, თურქმენეთი, ტაჯიკეთი და ყირგიზეთი დღეისთვის ნაწილობრივ, მაგრამ მომავალში შეიძლება, სულ უფრო მზარდი ტემპებით დაუკავშირდნენ დანარჩენ მსოფლიოს; მოსალოდნელია ირანმაც გამოიყენოს საქართველოს საზღვაო ინფრასტრუქტურა ევროპასთან ეკონომიკური კავშირებისთვის (ელიზბარაშვილი, 2009). ეს დიდი პერსპექტივა დაკავშირებულია მეტად საყურადღებო საკითხთან, რასაც საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების შეთანხმებით განსაზღვრული, შავი ზღვის რესურსების მართვის სფეროში მიღებულ ვალდებულებებს უწოდებენ. სავალდებულო დებულებებს შორის არის საზღვაო სტრატეგიის შემუშავება, ზღვის წყლის ხარისხის შეფასება, გარემოსდაცვითი მიზნებისა და ინდიკატორების ჩამოყალიბება და ა.შ.

სწორედ ჩვენი მიზანია შავი ზღვის ეკოლოგიური მდგომარეობის კვლევა და შეფასება ბათუმის, ყულევის, ფოთის პორტების მაგალითზე, ბოლოდროინდელ არსებულ კვლევებთან შედარების საფუძველზე.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა: საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურა ძალზე საინტერესოა, სტატიაში გამოყენებულია გარემოს ეროვნული სააგენტოს მეთევზეობის, აკვაკულტურისა და წყლის ბიომრავალფეროვნების, დეპარტამენტის კვლევები, რომელშიც ასახულია შავი ზღვის ეკოლოგიური მდგომარეობის საერთო სურათი, თითოეული აუცილებელი ზღვის წყლის

ხარისხის შეფასების საერთაშორისო და ნაციონალური მაჩვენებლების საფუძველზე. ყურადღებას იმსახურებს ა. შოთაძის სადისერტაციო ნაშრომის მასალები „გემების ბალასტური და ჩამდინარე წყლების გაწმენდის სისტემების დამუშავება“, სადაც შესწავლილია შავი ზღვის ბალასტური წყლებით დაბინძურება, საქართველოს საერთაშორისო პორტებში სხვადასხვა ქვეყნებიდან შემოსული და გასული სატრანსპორტო გემების მოძრაობის ანალიზის საფუძველზე, 2008-2015 წლებისათვის, ასევე ბალასტის წყლის როგორც ეპიდემიოლოგიური შეფასება, ყოველწლიურად ჩაღვრილი რაოდენობის განსაზღვრა. ასევე განხილული გვაქვს ქართველი მეცნიერების – რობერტ დიაკონიძისა და ევგენია შენგელიას – სამეცნიერო კვლევები: „შავი ზღვის წყლის ხარისხის ეკოლოგიური მდგომარეობის შეფასება და ზღვისპირეთის აბრაზიული პროცესებისაგან დაცვის კომპლექსური ღონისძიებების დამუშავება საქართველოს ფარგლებში“. სადაც შესწავლილია შავი ზღვის წყლის ხარისხი, მათ შორის გოგირდწყალბადის გავრცელების და დონის მატებასთან დაკავშირებით ზღვის სანაპირო ზოლის აბრაზიული პროცესების გააქტიურების საფუძველზე, რომელზედაც მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ქვეყანაში ტურიზმის განვითარება, ვიზიტორთა შემოსვლა და პორტებიდან ტვირთების გადაზიდვა.

მეთოდოლოგია: სტატიაში გამოყენებულია კვლევის როგორც ზოგადი, ისე ვიწრო სამეცნიერო მეთოდოლოგია. მათ შორის: ანალიზისა და სინთეზის მეთოდი, კვლევის ჩატარებისას, ძირითადად, გამოყენებული იყო საანგარიშო დოკუმენტების მასალები (შემოწმების აქტები; ლაბორატორიული ანალიზის შედეგები; დადგენილების პროექტების ოქმები და საჯარიმო სანქციები, რომლებიც შედგენილია საქართველოს შავი ზღვის აკვატორიის სანაპირო ზოლისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის დაბინძურების შემთხვევაში; გემის ჟურნალიდან ამონაწერი; სხვადასხვა ტიპის გემების საპროექტო დოკუმენტაცია; გეგმა გემზე ბალასტის მართვის შესახებ; ბალასტის წყლის სინჯები) ლაბორატორიული კვლევების მონაცემები. შედეგების უტყუარობა უზრუნველყოფილია ფუნდამენტური თეორიული და ექსპერიმენტული მეთოდებით, საექსპერტო შეფასებებითა და სტატისტიკური ანალიზით.

დისკუსია/შედეგები: ნაოსნობა მსოფლიო ეკონომიკის განუყოფელი ნაწილია და იძლევა დიდი რაოდენობის ტვირთის შორ მანძილებზე ეკონომიური გადატანის შესაძლებლობას. მსოფლიოს მრეწველობის 90%-ზე მეტი - მათ შორის ნავთობი და ნავთობპროდუქტები, სამშენებლო მასალები, ქიმიკატები, საყოფაცხოვრებო მოწყობილობები და კვების პროდუქტები - გადაიტანება შავი ზღვის ბათუმის, ფოთისა და ყულევის პორტებში გემებით და ამიტომ სახეზე გვაქვს ყოველდღიურად ზღვის დაბინძურება ჩამდინარე და ბალასტური წყლებით, რომ-

ლის საშუალებითაც ზღვაში ხვდება, როგორც ქიმიური დამაბინძურებელი ნივთიერებები, ასევე მცენარეთა და ცხოველთა სამყაროს ათასობით სახეობა, რომელთა გავრცელება და განვითარება იწვევს სერიოზულ ეკოლოგიურ, სოციალურ და ეკონომიკურ გართულებებს. ეს კი მიუთითებს აღნიშნული ზემოქმედების განსაკუთრებულ საშიშროებაზე, განსაზღვრავს მასთან ბრძოლის სპეციალური ზომების მიღების საჭიროებას და ამ კუთხით შავი ზღვის ეკოლოგიური მდგომარეობის კვლევის აუცილებლობას პორტების მაგალითზე. მონაცემებით ჯერჯერობით შავი ზღვის პორტების (ბათუმი, სუფსა, ოჩამჩირე, ანაკლია, ფოთი) წყლებში კიდევაც შემორჩენილი თევზების უნიკალური ჯიშები - ზუთხი, კამბალა, ლასოსი და სხვა, რომელთაც საფრთხე ემუქრება ბევრ ეკოლოგიურ პრობლემასთან დაკავშირებული ფაქტორების გამო. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სუფსისა და ყულევის ტერმინალები განლაგებულია ბიომრავალფეროვნებით უნიკალური ნაციონალური პარკის წყლის აუზში, რომელიც ზღვის ეკოსისტემის განუყოფელი ნაწილია. პარკის ბიოლოგიური მდგომარეობა ძალზე გართულებულია ანთროპოგენური საქმიანობის ზემოქმედების შედეგად, კერძოდ, სხვადასხვა სახის საყოფაცხოვრებო ნარჩენებითა და ტოქსიკური ნაერთებით.

ამიტომ შავი ზღვის წყლის რესურსების მართვის სისტემის განვითარება მომავალი წლების ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულებაა. პრიორიტეტულია ასევე წერტილოვანი და დიფუზიური წყაროებიდან შავ ზღვის წყლის ობიექტებში გაუწმენდავი ურბანული ჩამდინარე წყლების ჩაშვება, დაბინძურება დიფუზიური სასოფლო-სამეურნეო წყაროებიდან, სამრეწველო და აგრეთვე, გემების მიერ შავი ზღვის ბალასტური წყლებით დაბინძურება, რომელიც აქვეითებს ზღვის ეკოლოგიურ მდგომარეობას.

ამ კუთხით განვიხილეთ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის - ტრანსპორტის დარგში ინჟინერიის დოქტორის ანა შოთაძის სადოქტორო ნაშრომი, რომელიც შესრულდა ჩემი თანახელმძღვანელობით „გემების ბალასტური და ჩამდინარე წყლების გაწმენდის სისტემების დამუშავება“ (შოთაძე..., 2017:), სადაც შესწავლილი გვაქვს შავი ზღვის ბალასტური წყლებით დაბინძურება, საქართველოს საერთაშორისო პორტებში სხვადასხვა ქვეყნიდან შემოსული და გასული სატრანსპორტო გემების მოძრაობის ანალიზის საფუძველზე, 2008-2015 წლებისთვის. შევაფასეთ ბალასტის წყალი ეპიდემიოლოგიური თვალსაზრისით და განვსაზღვრეთ ბალასტის წყლის ყოველწლიურად ჩაღვრილი რაოდენობა გემების ჟურნალებიდან გაკეთებული ამონაწერებით იმ პირთან ერთად, რომელიც უშუალოდ ლეზულობდა მონაწილეობას ამ ოპერაციებში.

ბათუმის, ფოთის და ყულევის პორტებში შემომავალი გემებზე ჩატარებული ბალასტის ოპერაციების შეფასების ხარისხის მიზნით გამოყენებულ იქნა ბალას-

ტის წყლის მარილიანობის მაჩვენებელი პროცენტებში (%). კვლევებისას აღმოჩნდა, რომ შავი ზღვის მარილიანობაა 17-21‰, იცვლება საკმაოდ ფართო ზღვრებში (9-16‰), რაც გამოწვეულია მდინარეების ჩადინებით, ასევე ზღვის ზედაპირზე მოსული ნალექებითა და სხვა ფაქტორებით.

რაც შეეხება ბალასტის წყალში ნავთობპროდუქტების არსებობის, გამოკვლევითვის, როგორც წესი, სინჯი არ გროვდება. გამონაკლისს წარმოადგენს ერთეული შემთხვევები, როცა მოწმდება ბალასტის წყლის ალების ადგილზე. კვლევითვის საჭირო ჰიდრომეტეოროლოგიური მონაცემებისთვის გამოყენებულ იქნა დაკვირვების ჟურნალი, გარემოს მონიტორინგის შედეგები, ასევე ტერიტორიული მართვის მონაცემები: კერძოდ, ზღვის ტემპერატურული რეჟიმი და ქარის შესახებ და კვლევებით დადგინდა, რომ მომატებული ტრანზიტის დროს პროპორციულად იზრდება ნავთობპროდუქტების რაოდენობა ზღვის წყალში. ბალასტის წყლის ჩაღვრა, მარილიანობა განისაზღვრა კონტაქტური მეთოდით, კონლექტომეტრული ლაბორატორიული მეთოდით და გადასატანი პორტატული ლაბორატორიის საშუალებით (Multiline 380i ფირმა HACH).

კვლევის მთელი პერიოდის მანძილზე აღებული იყო და გამოკვლევა ჩატარდა 327 სინჯს. კვლევის პერიოდის მანძილზე საქართველოს პორტებში შემოსული გემები ცლიდნენ ბალასტის წყალს და თითოეული გემის მიერ ზღვაში ჩაღვრილი ბალასტის რაოდენობა 15-40 ტ. ზღვრებში მერყეობდა. სინჯის ალების დროს ბალასტის წყლის ტემპერატურის ცვლილება იყო +15-დან +28°C ზღვრებში.

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ საგრძნობლად მომატებულია ბალასტური წყლების ჩაღვრის შედეგად მიყენებული ზარალი ბიოგენური ნაერთებით, ზღვის წყლის ბიოლოგიურ მაჩვენებლებზე, ერთ-ერთი პრობლემა ბალასტური წყლებისა არის უცხო, არამკვიდრ სახეობათა შემოჭრა შავი ზღვის ეკოსისტემაში, როგორც ჩანს, ეს თითქმის უკონტროლო პროცესია და დიდად ვნებს ზღვის ეკოსისტემას. ჩვენი კვლევით მედუზა სავარცხლურა (*Mnemiopsis leidyi*) შემთხვევით მოხვდა შავ ზღვაში გასული საუკუნის 80-იან წლებში და გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენა პელაგიალურ თევზებს, ძირითადად – ქაფშიასა და სტავრიდას, რადგან მისი ძირითადი საკვების, ზოოპლანქტონის შემცირების გამო, ამ თევზების ქვირითი და ლიფსიტები იყო. ამას დამატა გადამეტებული თევზჭერა და, შედეგად, გასული საუკუნის 90-იან წლებში თევზების ამ სახეობათა რაოდენობა კატასტროფულად შემცირდა.

შიდილება ასეთი დასკვნის გაკეთება: საქართველოს პორტებში (ბათუმი, ყულევი, ფოთი) ყველა გემის კონტროლი ეკოლოგიური დაცვის კუთხით ხორციელდება საკონვენციო ინსპექციის მიერ, მაგრამ ყოველწლიურად შემოდის ასობით გემი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან, მათ შორის ეპიდემიურად არასა-

სურველიც, რომლებიც საპორტო სანაოსნო წყლებში ღვრიან ბალასტს. პრაქტიკულად არც ერთ გემზე არ არსებობს ბალასტის წყლის გამწმენდი მოწყობილობა და ქვეყანაში ბალასტის გამწმენდი სადგური არ ფუნქციონირებს.

საქართველოს საერთაშორისო პორტებში განხილული მეთოდებით სინჯის აღება და ბალასტის წყლის კვლევის ჩატარებული სამუშაოები, ეკოლოგიური უსაფრთხოების შენარჩუნება და დაცვა მინიმალურად მისაღებ დონეზე, ამცირებს ბიოლოგიური ფაქტორების მოქმედების რისკს ადამიანის ორგანიზმზე და გარემოზე. ამ საკითხის ასეთ დონეზე გადაწყვეტა ითვალისწინებს საერთაშორისო კონვენციისა და საქართველოს მთავრობის დადგენილების მოთხოვნების შესრულებას საქართველოს ტერიტორიაზე ბალასტის წყლის მართვისა და კონტროლის შესახებ.

ასევე მოყვანილი გვაქვს ქართველი მეცნიერების (2014-2017 წწ.) საგრანტო კვლევები (დიაკონიძე..., 2015:-), რომელშიც შესწავლილია: შავი ზღვის ეკოლოგიური პრობლემათაგან პირველ რიგში, წყლის ხარისხი, მათ შორის ზღვაში გოგირდწყალბადის გავრცელება და დონის მატებასთან დაკავშირებით ზღვის სანაპირო ზოლის აბრაზიული პროცესების გააქტიურება, რომელზედაც მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ქვეყანაში ტურიზმის განვითარება, ვიზიტორთა შემოსვლა და პორტებიდან ტვირთების გადაზიდვა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, პროექტის ფარგლებში განხორციელდა შესაბამისი კვლევები:

- შესწავლილ იქნა ზღვის წყლის ხარისხის ფონური მდგომარეობა (27-29 მახასიათებელი);
- განისაზღვრა შავ ზღვაში გოგირდწყალბადის გავრცელების დონე;
- დამუშავდა ზღვის სანაპირო ზოლის აბრაზიული პროცესებისგან დაცვის ღონისძიებები;

კვლევები გვიჩვენებს, რომ საქართველოს ტერიტორიალურ წყლებში ზღვის წყალი ზოგადად დაბინძურებულია ზოგიერთი მძიმე მეტალებით, თუმცა წყლის ხარისხი ეკოლოგიური უსაფრთხოების პოზიციიდან გამომდინარე დამაკმაყოფილებელია და არ არის საზიანო ადამიანის ჯანმრთელობისთვის.

დღეისთვის შავ ზღვაში არც გოგირდწყალბადის დონეა საგანგაშო, თუმცა აუცილებელია მისი მონიტორინგის გაგრძელება. ორჯერ იქნა განსაზღვრული გოგირდწყალბადის გავრცელების დონე, თითქმის ერთი და იგივე კოორდინატებში, ქ. ფოთიდან ზღვის სიღრმეში 3 მილის მოშორებით და ორივე შემთხვევაში გოგირდწყალბადის გავრცელების ზღვარი იდენტურია, გადის საერთაშორისოდ აღიარებული სიდიდის პარამეტრებში და 180 მ-ს უდრის.

რაც შეეხება ჩამდინარე წყლებით შავი ზღვის დაბინძურებას, ამ კუთხით განსხვავებული მდგომარეობაა – აღინიშნება ზოგიერთი მძიმე მეტალი, ბიოგენური ნაერთები და ბიოლოგიური მაჩვენებლები. არადა, სწორედ ზღვებში ჩამდინარე წყლები, ბევრ სხვა ფაქტორთან ერთად განაპირობებს ზღვის წყლის ხარისხს.

შავი ზღვის ეკოლოგიური მდგომარეობის საერთო სურათის შესაქმნელად განხილული გვაქვს ეროვნული სააგენტოს მეთევზეობის, აკვაკულტურის და წყლის ბიომრავალფეროვნების დეპარტამენტის კვლევების 2021 წლების მონაცემები, თითოეული აუცილებელი ზღვის წყლის ხარისხის შეფასების საერთაშორისო და ნაციონალური მაჩვენებლების საფუძველზე:

ჩატარდა საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროსა და კონტინენტური შელფის ძირითადი სარეწაო თევზების პოპულაციათა სტრუქტურული ანალიზი, ხოლო მათი მარაგებისა და ექსპლუატაციის დონის შეფასების მიზნით განხორციელდა თევზჭერა ბენტო-პელაგიური ტრალის გამოყენებით საქართველოს კანონმდებლობის შესაბამისად და მოხდა მოპოვებული ნიმუშების ლაბორატორიული კვლევა.

საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროსა და კონტინენტური შელფის გარემოს მდგომარეობის შეფასების მიზნით, ეროვნული მონიტორინგის პროგრამის ფარგლებში, განხორციელდა საზღვაო ექსპედიცია გონიო-ანაკლიის აკვატორიაში. სპეციალური ხელსაწყო დანადგარების გამოყენებით 18 საზღვაო სადგურზე აღებული იქნა 200-ზე მეტი ზღვის წყლისა და ფსკერული გრუნტის ნიმუშები ჰიდრობიოლოგიური კვლევებისთვის. (ი. საქ. გარემოს დაცვის მოქ. მე-4 ეროვნული პროგრამა.

კვლევების შედეგად ჩანს, რომ შავი ზღვის დაბინძურება საზღვაო ნარჩენებით ძალზე მომატებულია და გაიზარდა 2-ჯერ მეტად, ასევე გაიზარდა ნეგატიური ზემოქმედება შავი ზღვის უნიკალურ და მრავალფეროვან ბიორესურსზე. ჯერჯერობით შავი ზღვის პორტების (ბათუმი, ანაკლია, ფოთი, ყულევი) წყლებში კიდევა შემორჩენილი თევზების უნიკალური ჯიშები - ზუთხი, კამბალა, ლასოსი, რომელთაც საფრთხე ემუქრებათ ბევრ ეკოლოგიურ პრობლემასთან დაკავშირებული ფაქტორების გამო.

რაც შეეხება ევტროფიკაციის პრობლემას, არც საქართველოს პორტების სანაპიროსთვის აუვლია გვერდი. ევტროფიკაციამ ადრე არსებულ მდიდარ ეკოსისტემებს მნიშვნელოვანი და მკვეთრად გამოსახული ზიანი მიაყენა: პრაქტიკულად გაანადგურა ფსკერული ორგანიზმები; შეცვალა ზღვის ფლორისა და ფაუნის შემადგენლობა; შეამცირა ზღვის სახეობების კომერციული მნიშვნელობა. მაგალითად, 1960 წელს რეგისტრირებული 26 სარეწაო სახეობიდან, დღეისთვის მხოლოდ 4-ს აქვს კომერციული ღირებულება.

დღეისთვის, სანაპირო წყლებში მკვებავი ნივთიერებების კონცენტრაცია, 2005-2018 წლებთან შედარებით ორჯერ უფრო მაღალია, რის გამოც ფიტოპლანქტონის ნაირსახეობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა. მისი ექვსი ჯგუფი წარმოდგენილია შემდეგი წყალმცენარეებით: დიატომები (Bacillariophyta), დინოფლაგელატი (Dinophyta), მწვანე (Chlorophyta), ლურჯ-მწვანე (Cyanophyta), ყვითელ-მწვანე (Xanthophyta) და ხრომისტა (Chromophyta).

შესწავლილია ბოლო ათწლეულების განმავლობაში ფოსფორის შემცველი დეტერგენტების მოხმარების და ინტენსიური სოფლის მეურნეობის შედეგად, ნუტრიენტების ნაკადის რაოდენობა და აღმოჩნდა, რომ მნიშვნელოვნადაა გაზრდილი აზოტისა და ფოსფორის შემცველი ნივთიერებების კონცენტრაციები. ბოლო პერიოდში ადგილი ჰქონდა ნიტრატის კონცენტრაციის მაქსიმუმის ორ-სამჯერ ზრდას. იმავე პერიოდში შვიდჯერ არის გაზრდილი ფოსფატის კონცენტრაცია აღნიშნულ ტერიტორიებზე. ნუტრიენტები ბიო-ოპტიკური „ფერით“ ვლინდება შავი ზღვის წყლის ზედაპირის სატელიტურ გამოსახულებებზე, რაც ევტროფიკაციის მნიშვნელოვანი ინდიკატორია, მაგრამ მონაცემები დამაბინძურებლებზე მძიმე მეტალებზე, PAHs, პესტიციდებზე, საკმარისი არ არის.

უნდა აღინიშნოს, რომ დღეისათვის საქართველოში ზღვის დაბინძურების შეზღუდვის და მართვის მიზნით მოქმედებს შემდეგი ნორმატიული დოკუმენტები რომელთა დაცვა და შესრულება აუცილებელი ხდება საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების შეთანხმების საფუძველზე, ეს დოკუმენტებია:

- სახელმწიფო სანიტარიული წესები და ნორმები გემების მიერ ჩამდინარე, ნავთობშემცველი, ბალასტის წყლების და ნაგვის ზღვაში ჩაშვების შესახებ; კონვენცია MARPOL 73/78 დამატება IV;
- საქართველოს გემებისთვის სახელმწიფო სანიტარიული წესები; სანიტარიული წესები და ნორმები ზედაპირული წყლების დაბინძურებისგან დაცვის მიზნით;
- საქართველოს შიგა და ტერიტორიული საზღვაო წყლების დანაგვიანებისა და დაბინძურებისგან დაცვის წესები;
- ნავსადგურში შემოსვლისას გემები სპეციალური სამსახურის მიერ უნდა ექვემდებარებოდნენ დოკუმენტალურ შემოწმებას აუცილებელ კონტროლთან ერთად. გემზე არსებული ჩამდინარე წყლების ოპერაციის ჟურნალის მიხედვით, უნდა კონტროლდებოდეს პირდაპირ ჩამოცლის, ფარების, სახურავების დახურვა-დაღუქვის დროს.
- გემებზე ბალასტის ოპერაციის ჩატარების შემდეგ აუცილებელია გემის ჟურნალიდან ამონაწერი წარედგინოს სპეციალურ სამსახურებს.

მოწყობილობების ხარისხის შეფასება მიმდინარეობს შემდეგი საერთაშორისო და ნაციონალური მაჩვენებლებით:

- საერთაშორისო ხელშეკრულებების ფარგლებში ქვეყანას სხვა ვალდებულებებიც აქვს აღებული, კერძოდ, საქართველო არის „შავი ზღვის დაბინძურებისგან დაცვის შესახებ“ (ბუქარესტის) კონვენციისა და „გემებიდან დაბინძურების პრევენციის შესახებ“ (მარპოლის) კონვენციის მხარე.
- გარდა ამისა, საქართველო არის „გემების ბალასტური წყლების მართვის კონტროლის შესახებ“ კონვენციისა და ანთროპოგენური ზემოქმედებისგან შავი ზღვის დაცვასთან დაკავშირებული სხვა საერთაშორისო შეთანხმებების მხარე („ნავთობის დაღვრაზე მზადყოფნის, მასზე რეაგირებისა და თანამშრომლობის“ საერთაშორისო კონვენცია (OPRC 1990)).

რეკომენდაციები: ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, აუცილებელია სათანადო ზომების მიღება დაბინძურებისა და იმ რისკების შესამცირებლად, რომლებმაც შესაძლოა, გამოიწვიოს შავი ზღვის წყლის ყველა სახის მდგომარეობის გაუარესება და, ასევე, წყლის რესურსების მდგრადი გამოყენების უზრუნველყოფა.

დაბოლოს, შავი ზღვის წყლის მდგომარეობის ხარისხობრივი და რაოდენობრივი მაჩვენებლების დაგეგმვის სრულყოფისთვის და გასაუმჯობესებლად/შესანარჩუნებლად აუცილებელია სრულყოფილი მონაცემთა ბაზა, რომლის შექმნა შესაძლებელია მხოლოდ ყოვლის მომცველი მონიტორინგის ქსელის საშუალებით.

ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შავი ზღვის წყლის რესურსებზე მოთხოვნის მოსალოდნელი ზრდის ფონზე. მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ წლებში შეიმჩნევა მონიტორინგის ქსელის გაფართოების ტენდენცია, სასურველი შედეგის მისაღებად მეტი ძალისხმევაა საჭირო. დაგეგმვის სრულყოფისა და სათანადო ღონისძიებების განსახორციელებლად, ასევე, აუცილებელია ანგარიშგების, მონაცემთა მართვისა და გამოყენების სისტემის ჩამოყალიბება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. დიაკონიძე..., 2015: – დიაკონიძე დ., შენგელია ე., „შავი ზღვის წყლის ხარისხის ეკოლოგიური მდგომარეობის შეფასება და ზღვისპირეთის ბრაზიული პროცესებისაგან დაცვის კომპლექსური ღონისძიებების დამუშავება საქართველოს ფარგლებში“. გამომცემლობა, თბილისი, 2015.

2. ელიზბარაშვილი..., 2009: – ელიზბარაშვილი, მ. ბილიკაშვილი კ., წივწივაძე ნ. „ზღვის ეკოლოგია“, გამომცემლობა, თბილისი, 2009.
3. შოთაძე..., 2017: – შოთაძე ა., „გემების ბალასტური და ჩამდინარე წყლების გაწმენდის სისტემების დამუშავება“. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. გამომცემლობა, ქუთაისი, 2017.

ზურაბ მეგრელიშვილი / Zurab Megrelishvili¹

გელა ყიფიანი / Gela Kipiani²

გურამ დარჩიძე / Guram Darchidze³

დავით ჩხუბიანი / David Chkhubiani⁴

(თბილისი, საქართველო / Tbilisi, Georgia)

მადლიერება

ავტორი ღრმად მადლიერია იმ ადამიანებისა და კომპანიების, ვინც წვლილი შეიტანა ამ მოხსენებაში. კერძოდ, განსაკუთრებული მადლობა „აჭარის ქალაქებისა და სოფლების წყალმომარაგებისა და წყლის რესურსების პროგრამა“-ს, აჭარის წყლის ალიანსს და "MACS"-ის წარმომადგენლობა საქართველოს ტექნიკური დახმარების, კვლევითი საქმიანობის წახალისებისა და მხარდაჭერისთვის. ასევე მადლობა მინდა გადავუხადო ზურაბ მეგრელიშვილს საწყისი მონახაზის აკრეფის პროცესში ჩართულობისა და გაწეული მხარდაჭერისთვის.

აჭარის მაღალმთიანეთის წყლის წყაროების კვლევა

აბსტრაქტი: საქართველო, და კერძოდ აჭარის რეგიონი მდიდარია მცირე და გრუნტის წლების წყაროებით. მოსახლეობის რიცხვის ზრდა და გარემოზე ადამიანის ანთროპოლოგიური გავლენა იწვევს წყლის წყაროების ქიმიურ და ბაქტერიოლოგიურ მაჩვენებლების ცვლილებას. არსებული წყაროების ქიმიურ ბაქტერიოლოგიური გამოკვლევა წყლის წყაროების წყალმომარაგების სიტემებში გამოყენების მიზნით, აქტუალური საკითხია აჭარის რეგიონების განვითარებისათვის. კვლევები ტარდება აჭარის ხუთივე მუნიციპალიტეტში, ქობულეთის, ხელვაჩაურის, ხულოს, შუახევის და ქედის მუნიციპალიტეტებში. გამოკვლეულია 130 -ზე მეტი წყარო როგორც ზედაპირული ასევე გრუნტის წყლის წყაროები. 20 წყაროზე ჩატარებულია სრული ქიმიური და ბაქტერიოლოგიური

¹ ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ტექნოლოგიებისა და საინჟინრო მენეჯმენტის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი / PhD in Technical Sciences, Head of the Technology and Engineering Management Department of Batumi Shota Rustaveli State University

² ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სამშენებლო ფაკულტეტის პროფესორი / PhD in Technical Sciences, Professor of the Faculty of Construction of the Technical University of Georgia;

³ ტექნიკური უნივერსიტეტის მშენებლობის ფაკულტეტის დოქტორანტი / PhD student at the Faculty of Construction of the Technical University;

⁴ ტექნიკური უნივერსიტეტის მშენებლობის ფაკულტეტის მაგისტრანტი / MA student at the Faculty of Construction of the Technical University

კვლევა, სხვა წყაროებზე დადგენილია დებიტი, სიმღვრიე და E-Coli-ის მაჩვენებელი. კვლევებმა გვიჩვენა, რომ 45 წყაროში ფიქცირდება E-Coli -ით დაბინძურება, რაც დაკავშირებულია წყაროებზე ანთროპოლოგიური გავლენით, დებიტი დაკავშირებულია კლიმატურ პირობებზე და იმატებს თოვლის დნობით დროს. დებიტის მინიმალური სიდიდე შეადგენს 3, ლ/წმ, რაც საკმარისია ახლო მდებარე სოფლების და ფერმერული მეურნეობის წყალმომარაგებისათვის. წყლის შემადგენლობის მიხედვით საჭირო იქნება შესაბამისი ტექნოლოგიების შემუშავება.

საკვანძო სიტყვები: წყლის წყარო, კვლევა, აჭარის რეგიონი, საქართველო

Study of Water Sources of Ajara Highlands

Abstract: Georgia, and in particular the Adjara region, is rich in small groundwater resources. Population growth and human anthropological impact on the environment lead to changes in water sources' chemical and bacteriological parameters. Chemical bacteriological investigation of existing water sources for use in water supply systems is a topical issue for the development of the Adjara regions. Surveys were conducted in all five municipalities of Adjara: Kobuleti, Khelvachauri, Khulo, Shuakhevi and Keda. More than 130 sources of both surface and groundwater have been investigated. Complete chemical and bacteriological analyses have been conducted on 20 sources, Debit, Turbidity and E-Coli have been identified on other sources. Studies have shown that 45 sources detect E-Coli contamination due to anthropological influences on the sources, the debit is related to climatic conditions, and increases during snowmelt. The minimum flow rate is 3,1 / s, sufficient for water supply to nearby villages and farms. Depending on the composition of the water, appropriate technologies will need to be developed.

Keywords: Water source, study, Adjarian region, Georgia

* * *

შესავალი: ათასწლეულების განმავლობაში ადამიანი, საკუთარი განვითარების გზაზე, ცდილობდა მეტად მჭიდრო და კომპაქტური ძალისხმევით მეტი სარგებელი მიეღო. ყველა ამ ძალისხმევას კი ჭირდება ენერჯია, რომელიც მუდმივად საჭიროებს დახარჯული პროცენტული წილის შევსებას. გამოდის ადამიანის ცხოვრებაში განახლებადობის საჭიროება განვითარებასთან ურთიერთკავშირში მოდის.

ისტორიულად ადამიანი წყალს ათასწლეულებია იყენებს, ის ხომ ადამიანის ცხოვრების უმთავრესი ნივთიერებაა ჟანგბადის შემდეგ.

ადამიანის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე წყალს სხვადასხვა გამოყენების მიზანი უჩნდებოდა.

1. პირველ ეტაპზე ეს იყო პირველყოფილი დასახლებების მოწყობის ერთ-ერთი წინაპირობა, განსახლებულ ადგილი უნდა ყოფილიყო წყალთან მარტივად წვდომად დისტანციაზე (ძირითადად სანაპიროებზე).

2. შემდეგი იყო მისი გამოყენება სარწყავი არხების სახით, მიწათმოქმედებაზე გადასვლის შემდეგ;

3. ახალ შექმნილ დასახლებულ პუნქტებს ჭირდებოდათ თავდაცვითი ნაგებობები, როგორც მტაცებლებისგან, ასევე მტრულად განწყობილი ტომებისა თუ ქალაქებისაგან, აქ წყლის გამოყენება ხდებოდა დასახლების ირგვლივ თხრილების მოწყობით;

4. მიწათმოქმედებაზე გადასვლამ გააჩინა საჭიროება მოყვანილი მარცვლეულის დაფქვისა, ამისთვის შეიქმნა წისქვილები, რომლებიც დღესაც კი გვხვდება, ნიდერლანდებში კი ქვეყნის კულტურულ მემკვიდრეობად ითვლება[9].

გაეროს და ჯანმოს ოფიციალური კვლევების მიხედვით დღეის მდგომარეობით, მსოფლიო თითქმის ყოველი მეოთხე ადამიანი, ანუ ჯამში 1.8 მილიარდი ადამიანი, სასმელად ფეკალური მასებით დაბინძურებულ წყალს მოიხმარს. დაბალი შემოსავლების მქონე ქვეყნებში მიღებით მიწოდებული წყლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაბინძურებულია, განსაკუთრებით იქ, სადაც წყლით უწყვეტი მომარაგება ვერ ხერხდება. იქაც კი, სადაც წყარო სუფთაა, შესაძლოა წყალი ტრანსპორტირებისა და შენახვის დროს დაბინძურდეს.

დაბინძურებული წყალი ყოველწლიურად 502 000 ადამიანის დიარეით გარდაცვალების მიზეზი ხდება.

2025 წლისთვის მსოფლიოს მოსახლეობის ნახევარს, სავარაუდოდ, არ ექნება საკმარისი წყალი.

დაბალი და საშუალო შემოსავლების მქონე ქვეყნებში სამედიცინო დაწესებულებების 38% წყლის რესურსების ხარისხს ვერ აუმჯობესებს, 19 % – სანიტარიულ პირობებს.

განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის 35% ხელების დასაბანი წყლისა და საპნის დეფიციტს განიცდის.

სულ რამდენიმე წლის წინ – 1990 წელს, როდესაც წყლის რესურსების დაცვის მსოფლიო დღე დაწესდა (ის აღინიშნება 22 მარტს) სასმელი წყალი მოსახლეობის მხოლოდ 76%-ს მიეწოდებოდა. დღეს ის 89%-ისთვისაა ხელმისაწვდომი. ჯანმოს და გაეროს მონაცემებით, დღეს 4 მილიარდი ადამიანი ონკანის წყალს მოიხმარს, 2.3 მილიარდს კი ხელი მიუწვდება წყლის ალტერნატიულ წყაროებზე: დაცულ

წყალსატევებზე, ჭებზე, ჭაბურღილებზე. 663 მილიონი წყალს ბუნებრივი წყაროებიდან იღებს. მათგან 159 მილიონი ზედაპირულ წყაროებს იყენებს [12].

გლობალური სამყაროს თანამედროვე გამოწვევების გათვალისწინებით. გაეროს წევრმა 193 ქვეყანამ მდგრადი განვითარების 17 მიზანი დაისახა [11], რომელმაც უნდა განსაზღვროს მსოფლიო განვითარების პრიორიტეტები 15 წლის მანძილზე (2016 _ 2030) და წონასწორობაში მოიყვანოს სამი განზომილება - გარემოსდაცვითი, სოციალური და ეკონომიკური სფეროები. სოციალური სფეროს განვითარება და მოსახლეობისთვის ჰიგიენური პრობლემების მოგვარება ათასწლეულების განმავლობაში იყო სახელმწიფოთა სოციალური პოლიტიკის მთავარი სამუშაო სფერო. 21 საუკუნის ერთერთ მთავარ გამოწვევად მოსახლეობის სასმელი წყლით მომარაგება რჩება. სასმელი წყალი კი უნდა იყოს სუფთა და ვარგისი, რომელსაც არეგულირებს ადგილობრივი და საერთაშორისო კანონმდებლობა [4;5].

გაეროს მდგრადი განვითარების 17 მიზანთა ჩამონათვალში N6 განხილულია სუფთა წყალი და სანიტარია – ყველა ადამიანს ჰქონდეს უსაფრთხო სასმელი წყალი და დაცული იყოს სანიტარული ნორმები, ხშირად მოწმდებოდეს წყლის ხარისხი დაბინძურების შესამცირებლად, მოსახლეობა იყოს მუდმივად ინფორმირებული ჰიგიენის საკითხებზე, ასევე დაცული უნდა იყოს წყალთან დაკავშირებული ბუნებრივი რესურსები (მთები, ტყეები, მდინარეები და სხვ.).

დედამიწაზე წყლის რესურსების უმეტესი ნაწილი დაბინძურებულია. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი პლანეტა 70% წყლით არის დაფარული, ყველა ის შესაფერისი არ არის ადამიანის გამოყენებისთვის. სწრაფი ინდუსტრიალიზაცია, მწირი წყლის რესურსების ბოროტად გამოყენება და მრავალი სხვა ფაქტორი თამაშობს როლს წყლის დაბინძურების პროცესში. ყოველწლიურად მსოფლიოში დაახლოებით 400 მილიარდი ტონა ნარჩენი წარმოიქმნება. ამ ნარჩენების უმეტესობა ჩაედინება წყლის ობიექტებში. დედამიწაზე წყლის საერთო მოცულობიდან მხოლოდ 3% არის სუფთა წყალი. თუ ეს სუფთა წყალი მუდმივად ბინძურდება, უახლოეს მომავალში წყლის კრიზისი სერიოზულ პრობლემად გადაიქცევა. ამიტომ აუცილებელია სათანადო ზრუნვა ჩვენს წყლის რესურსებზე. ამ სტატიაში წარმოდგენილი წყლის დაბინძურების ფაქტები ხელს შეუწყობს ამ პრობლემის მნიშვნელობის გააზრებას.

ლიტერატურის/წყაროების მიმოხილვა: წყლის წყაროების შესწავლის პროცესში გამოყენებული იქნა წყალთან დაკავშირებული საქართველოს კანონმდებლობის ნორმები, საერთაშორისო კვლევები და „აჭარის დაბებისა და სოფლების წყალმომარაგების და წყალარინების პროგრამა“-ის კვლევითი ანგარიშები.

მეთოდოლოგია: კვლევის ჩასატარებლად საჭირო გახდა აჭარის წყლის რესურსების შესწავლა. ამ პროცესს ისიც ართულებდა, რომ თითქმის არა არსებობს აჭარის წყლის რესურსების შესახებ ინფორმაცია, ამიტომ საჭირო გახდა მდინარეებისა თუ ნაკადულების სოფელ-სოფელ ადგილზე შესწავლა, ინფორმაციის მიღება ადგილობრივი მოსახლეობისგან.

დისკუსია (ძირითადი შედეგები): წყალი უნიკალური და უპირველესი, სასიცოცხლო მნიშვნელობის, ადამიანის, ცხოველთა სამყაროს და მცენარეული საფარის არსებობისათვის აუცილებელი ბუნებრივი რესურსია. იგი წარმოადგენს ადამიანის სიცოცხლის უპირველეს მოთხოვნილებას ჰაერის შემდეგ და სწორედ ამიტომაც ითვლება უნიკალურ რესურსად, რომელთა რაოდენობის მხრივ საქართველო ერთ-ერთი უმდიდრესი ქვეყანაა. მის ტერიტორიაზე მიედინება 26 060 მდინარე, რომელთა საერთო სიგრძე 60 ათას კმ-ს აღწევს [9]. ამ მდინარეების დაახლ. 99.4 % ძალიან მცირე სიგრძისაა (25 კმ-ზე ნაკლები). შავი ზღვის აუზს მიეკუთვნება 18 109 მდინარე, ხოლო კასპიის ზღვის აუზს - 7951. საქართველოს მდინარეთა მთავარი წყალგამყოფია ლიხის ანუ სურამის ქედი. აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ საქართველოს მდინარეთა უმრავლესობას დამოუკიდებელი წყალშემკრელი აუზი არ აქვს, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა მდინარე მტკვრის აუზს მიეკუთვნება (ნახ 1).

საქართველოს მდინარეთა მყარი ჩამონადენი დიდი მოცულობებით ხასიათდება, რაც დაკავშირებულია მთიან რაიონებში ეროზიული პროცესების ინტენსიურ განვითარებასთან.

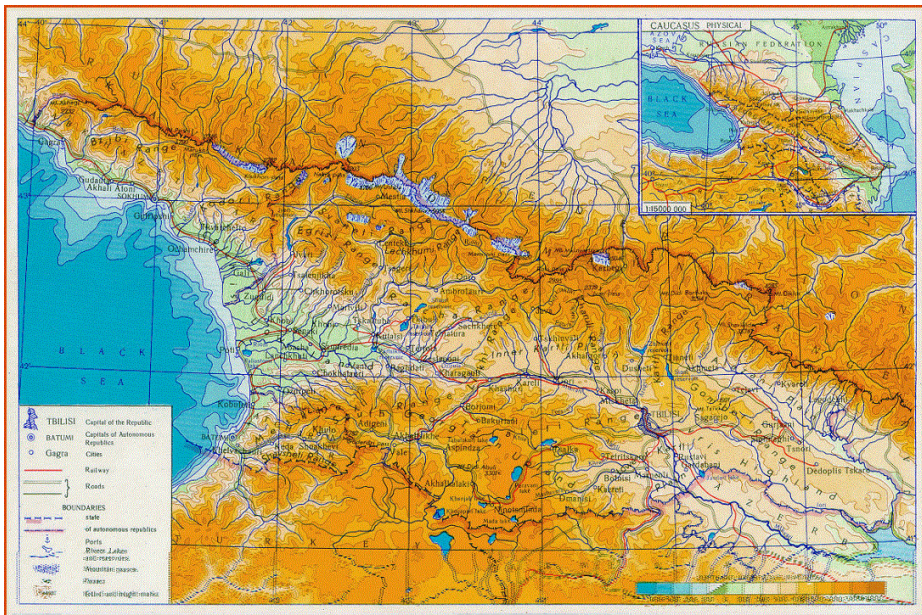
მდინარეთა მყარი ნატანის ჩამოყალიბებაში ძირითადი როლი მიუძღვით ფიზიკური გამოფიტვის, დენუდაციისა და ეროზიის პროცესებს. მაღალმთიან ზონებში მიმდინარე ეს პროცესები, საშუალო მთიანი ზონის გრავიტაციულ პროცესებთან (მეწყერები, მთის ჩამონაშალი) ერთად, ხელს უწყობენ დიდი რაოდენობით ფხვნიერნაშალი მასალის დაგროვებას, რომელიც შემდგომ მდინარის ნაკადის მიერ გადაიტანება.

ფრაქციისა და მდინარის ნაკადში გადაადგილების საშუალების მიხედვით, მყარი ნატანი პირობითად იყოფა სიმღვრივედ, ატივანარებულ და ფსკერულ ნატან მასალად.

საქართველოს მდინარეთა საშუალო სიმღვრივე დიდ ფარგლებში ცვალებადობს 23-4600 გრ/მ³. მაღალი სიმღვრივის მაჩვენებლებით ხასიათდება კავკასიონის სამხრეთ ფერდობის მდინარეები, განსაკუთრებით მისი აღმოსვლეთ ნაწილის მდინარეები, სადაც გავრცელებულია თიხიანი ფიქლები, რომლებიც ადვილად ემორჩილებიან გამოფიტვის პროცესებს. მცირე სიმღვრივით გამოირჩევიან სამხრეთ მთიანეთის ვულკანური ზეგნის მდინარეები (30-700 გრ/მ³) და შავი ზღვის

სანაპიროს ზოგიერთი მდინარე - 0-100 გრ/მ³. მე-5 ცხრილში მოცემულია საქართველოს ზოგიერთი მთავარი მდინარის სიმღვრივე[10].

აღსანიშნავია სამშენებლო ინდუსტრიის მიერ წყლის დამბინძურებლუნარიანობა. ცემენტი, თაბაშირი, ლითონი, აბრაზიული და ა.შ. მასალები ბევრად უფრო საზიანოა წყალში მოხვედრის შემდეგ, ვიდრე ბიოლოგიური ნარჩენები. სამრეწველო საწარმოებიდან ცხელი წყლის ჩამონადენით გამოწვეული წყლის თერმული დაბინძურება იზრდება. წყლის ტემპერატურის მომატება საფრთხეს უქმნის ეკოლოგიურ ბალანსს. წყლის მრავალი ბინადარი კარგავს სიცოცხლეს თერმული დაბინძურების გამო.

ნახ 1. მდინარეების განაწილება საქართველოს ტერიტორიაზე

საქართველო, და კერძოდ აჭარის რეგიონი მდიდარია მცირე და გრუნტის წლების წყაროებით. ფაქტიურად არ არსებობს ადგილი, სადაც რამდენიმე წყარო და ნაკადული არ მოედინებოდეს. ყველა მათგანი მტკნარი და სასმელად ვარგისია. აჭარის თითქმის ყველა მდინარე შავ ზღვაში ჩაედინება. მხოლოდ მდ. ქვაბლიანი მიეკუთვნება კასპიის ზღვის აუზს მდ. მტკვრის საშუალებით. მდინარეთა დიდ ქსელს ქმნის მდინარე ჭოროხი. ჭოროხი აჭარის ტერიტორიაზე 20 კმ-ს მანძილზე მიედინება. მისი მთავარი შენაკადი მდინარე აჭარისწყალია, რომლის სიგრძე 90კმ-ს, ხოლო აუზის ფართობი 1540 კმ² შეადგენს [1]. თავის მხრივ მდ. აჭარისწყალს ერთვის მდინარეები: სხალთისწყალი, ჩირუხისწყალი, ჭვანისწყალი, აკავრეთა და სხვა.

აჭარის ტერიტორიაზე, მის ფარგლებში ფორმირებული ადგილობრივი ჩამონადენის გარდა, წყლის მნიშვნელოვანი რაოდენობა შემოდის თურქეთიდან მდ. ჭოროხიდან. სრული ჩამონადენის ძირითადი ნაწილი ჩაედინება შავ ზღვაში (9,53 კმ²), და ნაწილობრივ კასპიის ზღვაში (მდ. ქვაბლიანი - 0,37 კმ³).

მათი ჩამონადენის მოდული, მტირალა ქედის დაცულ ტერიტორიაზე, 40–45, ხოლო ზღვისპირა ქედების კალთებზე კი 80–90 ლ/წმ კმ² აღემატება. აჭარის მდინარეები შეიცავენ ჰიდროენერჯის მნიშვნელოვან მარაგს [2] (ნახ 2).

მნიშვნელოვანია გვესმოდეს, რომ ჩვენს მიერ დაბინძურებულმა წყალმა შეიძლება გრძელვადიანად დააზიანოს გარემო. ტოქსიკური ქიმიკატების კვების ჯაჭვში მოხვედრის შემდეგ, ადამიანებს სხვა გზა აღარ რჩებათ, იცხოვრონ და ატარონ ისინი ორგანიზმში. ქიმიური სასუქების გამოყენების შემცირება ერთ – ერთი საუკეთესო გზაა წყლისგან დამაბინძურებლების მოსაშორებლად. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ეს გარეცხილი ქიმიკატები მუდმივად დააბინძურებს წყლის ობიექტებს დედამიწაზე. ამასთან, ეს პრობლემა სრულად ვერ მოგვარდება, რადგან მისი აღმოსაფხვრელად აუცილებელია ეფექტური ზომების მიღება. იმის გათვალისწინებით, თუ რა სიჩქარით ვუშლით ხელს ეკოსისტემას, აუცილებელია წყლის დაბინძურების შემცირების მკაცრი რეგულაციების დაცვა. ამის გარეშე პლანეტა დედამიწაზე ტბები და მდინარეები სულ უფრო დაბინძურდება.

ნახ 2. აჭარის რეგიონის გიდროგრაფიული

მდინარეთა წყლების დაბინძურება, თავის მხრივ იწვევს ტბებისა და წყალსაცავების დაბინძურებას. გარდა ამისა, წყალსატევების უშუალო დაბინძურება ხდება მიმდებარე ტერიტორიებიდან ჩამონადენი წვიმისა და ნადნობი წყლების საშუალებით, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო სავარგულიდან და ფერმებიდან ეროზიის შედეგად რეცხავენ ბიოგენურ ელემენტებს (ძირითადად აზოტსა და ფოსფორს), შხამქიმიკატებს, სხვა დამაბინძურებელ ელემენტებსა და საბოლოოდ, ეროზიის პროდუქტებთან ერთად ჩააქვთ წყალსატევში. ამ სახის დამაბინძურებლობით წყლის დაბინძურება განსაკუთრებით საშიშია წყალსაცავში, რადგანაც მდინარისაგან განსხვავებით აქ დინების სიჩქარე მკვეთრად შემცირებულია, რაც თავის მხრივ იწვევს თვითგაწმენდის უნარის დაქვეითებას, ბიოგენური ელემენტების დაგროვებას წყალსაცავის ფსკერსა და მკვდარ მოცულობაში. ეს კი თავის მხრივ იწვევს წყალსაცავში ევტროფიკაციის პროცესების დაჩქარებას, რაც წყალსაცავის დაღუპვას უწყობს ხელს. წყალსაცავების ჰიდროქიმიური რეჟიმისათვის დამახასიათებელია წყლის შედგენილობის თავისებურება დატბორვის პირველ ფაზაში. მდინარის გადაკეტვის შემდეგ იტბორება ხმელეთის ნაწილი, რის შედეგადაც ნიადაგის ზედაპირიდან წყალში გადადის გახსნილი ორგანული და არაორგანული პროდუქტების მნიშვნელოვანი რაოდენობა. ამის შედეგად, პირველ პერიოდში ხდება წყალსაცავის მინერალიზაციის მკვეთრი მატება. შემდგომი ქიმიური პროცესების ინტენსივობა დამოკიდებული იქნება წყალშემკრები აუზის ფიზ-გეოგრაფიული და ანთროპოგენურ პირობებზე.

გარდა ზედაპირული წყლებისა დაბინძურებას განიცდიან მიწისქვეშა წყლებიც. ყველა ზემოთ მოყვანილი დამაბინძურებელი ადვილად ხვდება მიწისქვეშა წყალშემცვლელ შრეებში და შედეგად ბინძურდება სასმელი წყლის ძირითადი რესურსი. ქარხნის ნახმარი წყლებითა და ფერმებიდან ჩამონადენი წყლებით დაბინძურების შედეგად, კოლხეთის დაბლობის მიწისქვეშა წყლებში ნიტრატების კონცენტრაცია გაიზარდა 20-80-ჯერ, ამონიუმისა - 3-11-ჯერ. ასევე არასახარბიელოა მიწისქვეშა წყლების ბიოლოგიური დაბინძურების მდგომარეობა. დიდი ქალაქების რეგიონების მიწისქვეშა წყლების E. Coli-ს ინდექსი 5-10-ჯერ, ზოგჯერ 100-ჯერაც კი აღემატება დასაშვებ დონეს.

მდ. ჩაქვისწყლის, ჭოროხისა და აჭარისწყლის წყლებში აღინიშნება დამაბინძურებელ ნივთიერებათა შედარებით დაბალი კონცენტრაციები. შავი ზღვის აუზის მდინარეთაგან უნდა აღინიშნოს მდინარეები გუბისწყალი და ბარცხანა. ამ მდინარეთა ქვედა დინებაში აღინიშნება წყლის მაღალი ტემპერატურა, ნახშირწყალბადების მაღალი და გახსნილი ჟანგბადის მცირე შემცველობა, მთავარი იონების მაღალი კონცენტრაცია (მდ. გუბისწყალი). ეს მდინარეები ბინძურდება ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნის ნახმარი წყლებით, ხოლო მდ. ბარცხანა -

აგრეთვე ბათუმის ფარმაცოქიმიური ქარხნის ნახმარი წყლებით, მდ. რიონის აუზ-ში პრიორიტეტულ დამბინძურებლად შეიძლება ჩაითვალოს აზოტის ამონიუმის ფენოლები და ნავთობპროდუქტები [10].

არსებული წყაროების ქიმიურ ბაქტერიოლოგიური გამოკვლევა წყლის წყაროების წყალმომარაგების სიტემებში გამოყენების მიზნით, აქტუალური საკითხია აჭარის რეგიონების განვითარებისათვის. აჭარის რეგიონში გამოკვლეულია 130 -ზე მეტი წყარო როგორც ზედაპირული ასევე გრუნტის წყლის წყაროები. 20 წყაროზე ჩატარებულია სრული ქიმიური და ბაქტერიოლოგიური კვლევა [5;6;7]; ნიმუშის სახით წარმოდგენილია მდინარე რაქეთის წყლის (სოფელი რაქეთა) სრული ქიმიურ-ბაქტერიოლოგიური ლაბორატორიული კვლევის ოქმი (ნახ. 3).

სახელი	0.01 მგ/ლ	გობა 31870-2012
საბუნების	0.008 მგ/ლ	გობა 31870-2012
ფთხა	0.045 მგ/ლ	გობა 31870-2012
კვებულება	არ აღინიშნა	გობა 31870-2012
ფორმული	34.5 მგ/ლ	ИДЛ 0 14.1.24.1.2010
ნაბუნების	3.0 მგ/ლ	№266 1.3.0753-06 19909, ა.ბ. შვეიცარია გვ. 27
წალბი გაზრდილი თაობისგან	4.26 მგ/ლ	PI 52.24.419-2005
დამზავების ქიმიური ნივთიერება	9.0 მგ/ლ	№268-1.3.0757-08 19846, იტალია/ს.გ. 24
განუხლებილი მიკრობული ბაქტერიები (გობა)	2.53 მგ/ლ	№268-1.3.0755-08 19909, ა.ბ. შვეიცარია გვ. 27
ლაბორატორიული მწკრივის მონაცემები	ჩატარების რიგითობა 16მ-ში (რეგული)	MYK.4.2.1884-2004
კოლონიები	70 000	
	169-ში (რეგული)	MYK.4.2.1884-2004
	ფაგოლოკე	
მ.ბაქტერიის წყალი	+50	
გამოცდის ოქმი №167	0.01 მგ/ლ	HACH Method LCX 315
25.08.2021		

შენიშვნა: "არცერთიც არ არსებობს"

წყვეტილი მიკრობული მონაცემები წარმოდგენილია ნიმუშის ნიმუშების და ინფორმაცია ნიმუშებზე (მომდებლად დამზადების თარიღი და შესაბამისი გვინა ოქმის რევერსის ვალდებულება)

საქართველო წყალმომარაგების ეფექტურობის მართვის ცენტრი

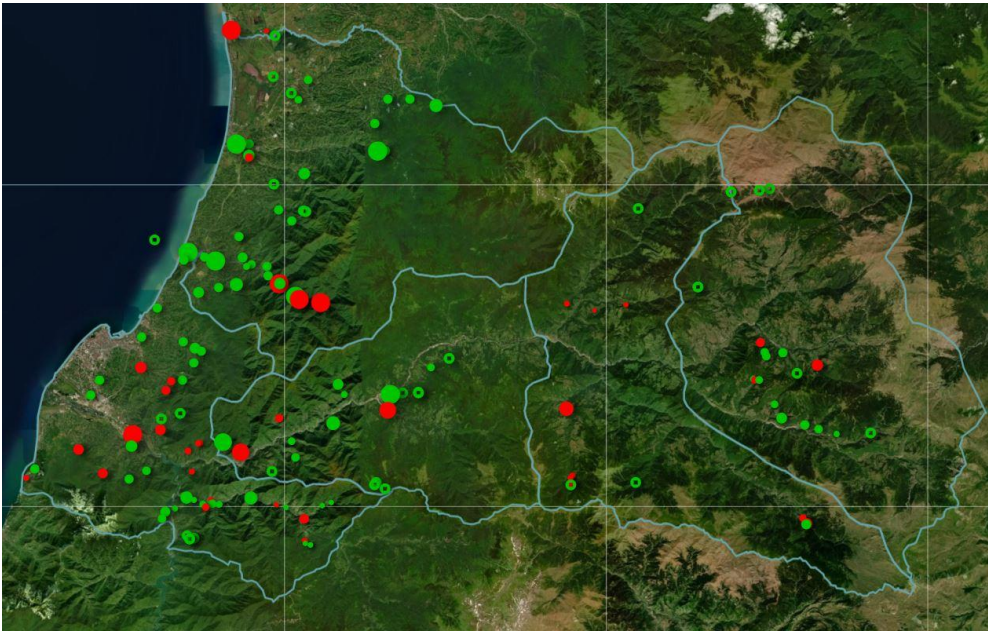
ს. შერვაშიძე

სოფელი რაქეთა, მდინარე რაქეთის წყალი, დაბინძურება ლაქტოზიდური ნაწლავის ჩხირებით

ნახ.3. მდინარე რაქეთის წყლის ლაბორატორიული კვლევის ოქმი

სხვა წყაროებზე დადგენილია დებიტი, სიმღვრივე და E-Coli. კვლევებმა გვიჩვენა, რომ 45 წყაროში ფიქტირდება E-Coli-ით დაბინძურება.

არსებული მდინარეების მონიტორინგის მიზნით დრეისათვის შესწავლილია აჭარის ტერიტორიაზე არსებული დიდი თუ მცირე ზომის 141 ზედაპირული და გრუნტის წყალი [5;6;7]; რუკაზე(ნახ. 4) ნაჩვენებია შემოწმებული წყლები, წითელი შეფერილობა აქვს წყლებს რომლებიც დაბინძურებულია E-Coli-ით, ხოლო მწვანეა დაუბინძურებელი წყალი. წარმოდგენილია მდინარეების რაოდენობა მუნიციპალიტეტების მიხედვით, რომლების შემოწმებაც მოხდა ბაქტერიოლოგიურ დაბინძურებაზე (ცხრ. 1) [5;6;7], მოხდა მათი დეპიტის განსაზღვრა და სიმღვრივის კოეფიციენტის პოვნა (ცხრ. 2)[5;6;7];

ნახ. 4. აჭარის ტერიტორიაზე არსებული მდინარეების მონიტორინგის შედეგები.

გამოკვლევული მდინარეების სიმღვრივე პერიოდულია და დაკავშირებულია წვიმებზე და თოვლის დნობაზე, რაც გათვალისწინებული უნდა იყოს სასმელი წყლის დამუშავების ტენოლოგიებში.

სასმელი წყლის სანიტარული დაბინძურება უზშირესად დაკავშირებულია ადამიანებთან და მათ ნამოქმედართან (მრეწველობა, მიწათმოქმედება, მეცხოველეობა და სხვა). ამის მიზეზი შეიძლება წყალში ცხოველების გამონაყოფების ან მიწის ქანებში არსებული მომწამლავი არაორგანული ნივთიერებების მოხვედრაც გახდეს [7]. ქვემოდ მოყვანილია უშუალოდ ადამიანის გავლენის შედეგები მდინარეების სანიტარულ გაჭუწყვიანებაზე (ნახ. 6).

ცხრილი 1. მუნიციპალიტეტებში E-Coli-ით დაბინძურებული მდინარეების რაოდენობა

მუნიციპალიტეტი	დაბინძურებული წყაროს რაოდენობა	დაუბინძურებელი წყაროს რაოდენობა	სულ
ქობულეთი	10	25	35
ხელვაჩაური	19	24	43
ქედა	4	13	17
შუახევი	3	24	27
ხულო	4	15	19
სულ	40	101	141

მუნიციპალიტეტებში შემოწმებული მდინარეების მინიმალური დებიტმის სიდიდემ შედაგინა 3,0 ლ/წმ, რაც საკმარისია ახლო მდებარე სოფლების და ფერმერული მეურნეობის წყალმომარაგებისათვის.

ცხრილი 2. მუნიციპალიტეტებში სიმღვრივით დაბინძურებული მდინარეების რაოდენობა

მუნიციპალიტეტი	დაბინძურებული წყაროს რაოდენობა	დაუბინძურებელი წყაროს რაოდენობა	სულ
ქობულეთი	20	15	35
ხელვაჩაური	23	20	43
ქედა	12	5	17
შუახევი	12	15	27
ხულო	15	4	19
სულ	82	59	141

დაბინძურების კერა აჭარის მაღალმთიან სოფლებში ძირითადად ის საყოფაცხოვრებო ნარჩენებია, რომელთა გატანა დაახლოებით 300-მდე უკანონო ნა-

გავსაყრელზე ხდება (ნახ 5 ა). მიუხედავად სხვადასხვა ღონისძიებებისა, მოტივ-ტივე ნარჩენების დასაკავებლად (ნახ.5 ბ, გ, დ) მდინარეების სანიტარული გაჭუჭყიანების დონე მაინც მაღალი რჩება.

იმის და მიხედვით, თუ რითია დაბინძურებული წყალი, მან შეიძლება ჯანმრთელობის სხვადასხვა სახის დაზიანება გამოიწვიოს [8] (ცხრ. 4).

- ქიმიკატებით წყლის მოწამვლა ძირითადად ქიმიური ინდუსტრიის შედეგია: პესტიციდების, ქარხნების, ნავთობპროდუქტების გადამუშავების და ნედლეულის მომპოვებელი მადაროების ნარჩენების სასმელ წყალში გაჟონვა და სხვა.

- ნიტრატები, რომლებსაც სასუქები შეიცავს, ადამიანთა სასოფლო-სამეურნეო აქტივობის ერთერთი გამაჭუჭყიანებელი კომპონენტია, რომელიც ორგანიზმში საკვები პროდუქტების გარდა, შესაძლოა, სასმელი წყლითაც მოხვდეს. ნიტრატები ორგანიზმში დასაშვებზე მაღალი დოზით მოხვედრისას უერთდება სისხლის წითელ ბურთულებს- ერითროციტებს და ამით აქვეითებს სისხლს მიერ ჟანგბადის ათვისების უნარს. ამან შეიძლება გამოიწვიოს მძიმე ჰიპოქსია, ანუ ჟანგბადის უკმარისობა. რაც განსაკუთრებით საშიშია ჩვილი ბავშვებისათვის.

- ქიმიკატებით ნორმაზე მეტი დაბინძურებული წყალი მიზეზი ხდება სხვადასხვა ხარისხის ქრონიკული მოწამვლებისა და ამასთანავე მოსახლეობის დიდ არეალს მოიცავს.

ნახ.6. გაჭუჭყიანების კერები (უკანონო ნაგავსაყრელები): ა - ქედის მუნიციპალიტეტი; ბ - წყლის არხი ბათუმში; გ - ქობულეთის მუნიციპალიტეტი; დ - ნავთობბაზის მიმდებარე ტერიტორია ქ. ბათუმი

ცხრილი 3. წყლის დაბინძურებით გამოწვეული შესაძლო საფრთხეები

დაავადების წყარო	ადამიანი	ადამიანის ინდუსტრიული აქტივობა	ცხოველი	გარემო
დაავადების გამომწვევი	ბაქტერიები, ვირუსები, პარაზიტები	ქიმიკატები, სასუქები	ბაქტერიები, ვირუსები, პარაზიტები	ქიმიური არაორგანული ნივთიერებები
პათოლოგია	ინფექციური დაავადებები	ქიმიური მოწამლვა, ნიტრატებით მოწამლვა	ინფექციური დაავადებები	ქიმიური მოწამლვა

დასკვნა

1. გამოკვლეულია აჭარის რეგიონის 130 - ზე მეტი მცირე და დიდი მდინარეების გაჭუწყყიანება, დადგენილია მათი გაჭუწყყიანების კერები და შესაძლო გავლენა ადამიანის ჯამრთელობაზე.

2. აუცილებელია გამაჭუწყყიანებელი კერების შეფასება და სამომავლო დაბინძურების თავიდან აცილების მიზნით მათი უტილიზაციის საკითხების გადაწყვეტა. მიზანსწორილად მიგვაჩნია დასავლეთ საქართველოში საწარმოო და საყოფაცხოვრებო ნარჩენების ცენტრალიზებული გადამუშავება, რაც ხელს შეუწყობს გარემოს დაცვის საკითხებს და მდინარეების წყლის გაჯანსაღებას.

3. გაგრძელდეს აჭარის რეგიონის მცირე და დიდი მდინარეების შესწავლა, დაბინძურების კერებისა და მდინარეების პერიოდული ლაბორატორიული კვლევები, ქვეყანაში მოქმედი ნორმების შედარება კვლევებში მიღებულ შედეგებთან;

4. სამეცნიერო კვლევის სამომავლო განვითარებისათვის განსახორციელებელია დაბინძურების აღმოსაფხვრელი რეკომენდაციის შემუშავება, როგორც ინფორმაციული და კონსტრუქციული, ასევე ტექნოლოგიური. ამის საფუძველზე უნდა დამუშავდეს სასმელი წყლის დამუშავების ტექნოლოგია, კონკრეტული მდინარის ფიზიკურ-ქიმიური და ბაქტერიოლოგიური შემადგენლობისა და დებიტის სიდიდის გათვალისწინებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. პავლიაშვილი ნ., 2013: – „აჭარის რელიეფის ანთროპოგენული ტრანსფორმაცია“. საკვალიფიკაციო ნაშრომის გეოგრაფიის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად, თსუ, თბილისი, 2013, 70 გვ..
2. საქართველოს მთავრობის დადგენილება №425 2013 წლის 31 დეკემბერი ქ. თბილისი.
3. საქართველოს მთავრობის დადგენილება №58 2014 წლის 15 იანვარი ქ. თბილისი.
4. შ.პ.ს. „MACS-ის წარმომადგენლობა საქართველო“-ს 2021 წლის მეოთხე კვარტლის ანგარიში, (133).
5. შ.პ.ს. „MACS-ის წარმომადგენლობა საქართველო“-ს 2022 წლის პირველი კვარტლის ანგარიში,(108).
6. შ.პ.ს. „MACS-ის წარმომადგენლობა საქართველო“-ს 2022 მეორე კვარტლის ანგარიში, (108).
7. ჭოროხი-აჭარისწყლის აუზის მართვის გეგმის დანართი: სანაპირო და გარდამავალი წყლები. ევროკავშირის წყლის ინიციატივა პლიუსი აღმოსავლეთ პარტნიორობის ქვეყნებისათვის (EUWI+): შედეგები 2 და 3 ENI/2016/372-403. თბილისი, ევროკავშირის წევრ სახელმწიფოთა კონსორციუმი ავსტრიის გარემოს დაცვის სააგენტო, ვენა, ავსტრია, 2021, 197 გვ..
8. როგორ ავიცილოთ თავიდან სასმელი წყლით გამოწვეული დაავადებები, <http://www.genesis.org.ge/brochure19/brochure19.htm>.
9. ენერჯის განახლებადი წყაროები და მისი მნიშვნელობა <https://www.isoconsulting.ge/single-post/%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%98-%E1%83%AC%E1%83%A7%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%981>
10. წყლის რესურსები სასწავლო კურსი ვაჟა ტრაპაიძე თსუ 2012(შესატანია ამის ქვევით ცვლილებები)
11. Кадастр водных запасов Грузии, ИОРДАНИШВИЛИ И., ГАВАРДАШВИЛИ Г., ИРЕМАШВИЛИ И., ВАРТАНОВ М., ИОРДАНИШВИЛИ К., Тбилиси, Грузия, Издательство «УНИВЕРСАЛ», 2018, 260 გვ. .
12. Envision2030: 17 goals to transform the world for persons with disabilities. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/envision2030.html> ;

ზღვისპირა აჭარის ნაცნობი უცნობი დენდროფლორა

აბსტრაქტი: ზღვისპირა აჭარაში უცხო წარმოშობის მცენარეთა გავრცელება უბსოვარი დროიდან დაიწყო და დღესაც გრძელდება. ბევრი მათგანი იმდენად დამკვიდრდა და გავრცელდა ჩვენს ფლორაში, რომ ძნელია, განიხილო აბორიგენული ფლორისგან განცალკევებულად. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ზღვისპირა აჭარაში გავრცელებული უცხო წარმოშობის მერქიანი და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარეები, რომლებიც ადამიანის ჩარევის გარეშე ბუნებრივად მრავლდებიან, ვრცელდებიან, იფართოებენ გავრცელების არეალს; ფონს ქმნიან და ცვლიან ადგილობრივ ლანდშაფტებს. მათ გავრცელებასა და ბიოეკოლოგიურ თავისებურებაზე დიდ ზეგავლენას ახდენს კლიმატური პირობები, რაშიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს შავი ზღვა.

ნაშრომში წარმოდგენილია ზღვისპირა აჭარაში ჩატარებული კვლევების შედეგად აღწერილი 27 ოჯახის, 49 გვარის, 68 სახეობის უცხო წარმოშობის მერქიანი და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარე, მათი სისტემატიკური სტრუქტურა, ბუნებრივი გავრცელების არეალები, აჭარის ზღვისპირეთში ინტროდუქცია, გავრცელებისა და გამრავლების თავისებურებანი. აღწერილ სახეობებში აღმოსავლეთაზიური წარმოშობისაა 44 სახეობა, ჩრდილოეთ ამერიკულია – 14 სახეობა, ავსტრალიურია – 5, ხმელთაშუაზღვისპირეთის – 3, ჰიმალაის – 1 და 1 – აღმოსავლეთ ამიერკავკასიურია, რომლის წარმოშობის ცენტრი, ასევე, ირანი და ჩინეთია, 32 – სახეობა მარადმწვანეა, 36 – კი ფოთოლმცვენი.

საკვანძო სიტყვები: დენდროფლორა, წარმოშობა, ადგილობრივი მცენარეები, უცხო წარმოშობის სახეობები, სუქცესია, ინვაზია.

Familiar - Unknown Dendroflora of Seaside Ajara

Abstract: The spread of foreign (alien) plants in seaside Adjara started from ancient time and continues to this day. Many of them have become so established and widespread in our flora that it is difficult to consider them separately from the aboriginal flora.

¹ ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი / PhD in Biology Senior Researcher at Institute of Phytopathology and Biodiversity of Batumi Shota Rustaveli State University

Especially noteworthy are the woody plants of foreign origin common in sea side Adjara, which reproduce naturally without human intervention, spread, expand the distribution area, create a background and change local landscapes. Their spread and bioecological features are greatly influenced by climatic conditions, in which the Black Sea plays an important role.

The paper presents the results of research conducted in sea side Ajara, described 68 species of woody plants of foreign origin, their systematic structure, origin, introduction to the Adjara, characteristics of spread and propagation. Among the described species, there are 44 species of East Asian origin, 14 species from North America, 5 species from Australia, 3 from the Mediterranean, 1 from the Himalayas, and 1 from Eastern Transcaucasia, the center of origin of which is also Iran and China, 32 species are evergreen and 36 are deciduous.

Key words: *Dendroflora, origin, Native plants, Alien species, Succession, Invasion.*

* * *

შესავალი: აჭარის ზღვისპირა ზოლში უცხო წარმოშობის მცენარეთა ინტროდუქცია, დარაიონება - გაშენებამ, უცხო სახეობათა რეკრეაციულმა დატვირთვამ ადგილობრივი ფიტოცენოზების შესუსტება, ზოგიერთ შემთხვევაში, დეგრადაცია და სუქცესიური პროცესები გამოიწვია.

დღესდღეობით აჭარის ზღვისპირა ზოლში ზოგიერთი ინტროდუცირებული სახეობა ნაყოფმსხმოიარებს, იძლევა თვითნათეს და ფესვის ამონაყრებს, ფესვიანდება ყლორტებითა და ღეროებით. ინტროდუცირებული სახეობების ადამიანის გარეშე გამრავლებამ, თავისთავად გამოიწვია მცენარეთა ინვაზია. წარმოიქმნა მცენარეთა გავრცელების თავისებური სახე, ადგილობრივ ცენოზებში შეიქმნა ახალი თანასაზოგადოებები ეგზოტების მონაწილეობით. უმეტეს შემთხვევაში უცხო სახეობამ განდევნა ადგილობრივი სახეობა (Дмитриева, 1967: 58-65; დავითაძე, 2001: 199; დავითაძე, 2002: 215; პაპუნძე, 2003: 32-53; პაპუნძე., 1998: 154). უცხო წარმოშობის მცენარეების მიერ ველური სახეობისთვის დამახასიათებელი თავისებურებების გამომუშავება, ამავე დროს მისთვის არადამახასიათებელ კლიმატურ პირობებში, ბუნებრივად, ყოველგვარი ადამიანური ჩარევის გარეშე გამრავლება როგორც თესლით, ასევე – ვეგეტატიური გზით, საფეხურბრივი ნატურალიზაციის და ინვაზიის შედეგია, რაც საბოლოოდ ახალი, განსხვავებული ლანდშაფტების ფორმირებას იწვევს (Карпун, 1998: 1-40; Elton, 2007: 659-666).

უცხო წარმოშობის სახეობათა გავრცელება ერთის მხრივ განპირობებულია მიზანმიმართულად (გაცნობიერებულად) ფლორის უცხო წარმოშობის სახეობებით გამდიდრების მიზნით, მეორეს მხრივ მიმდინარეობს მცენარეთა ინტროდუქციის სპონტანური პროცესი, რომელიც გვევლინება ადვენტურ, საბოლოო ჯამში ინვაზიურ და სარეველა მცენარეულობად. ხშირ შემთხვევაში ინტროდუცირებული სახეობები გვევლინება ინვაზიენტებად, ამიტომ მნიშვნელოვანია ინტროდუქციის არსის გაცნობა. ინტროდუქცია (introduction) ლათინური სიტყვაა და „შესავალს“, მოცემულ შემთხვევაში – მცენარეთა კულტურაში შეტანას ნიშნავს. საერთოდ ცნება „მცენარეთა ინტროდუქცია“ გაგებულია, როგორც ადამიანის მიზანმიმართული მოქმედება - მცენარეთა შეტანა კულტურაში, კონკრეტული ინტროდუქციის პუნქტში. იგულისხმება, როგორც ველური (მათ შორის ადგილობრივი ფლორის), ასევე კულტურული მცენარეები. მცენარეთა ინტროდუქციის სათავეები იწყება ბოტანიკური მეცნიერებისა და მცენარეთა გაკულტურების პრაქტიკული საქმიანობის საწყისი პერიოდიდან. ამავე პერიოდიდან ეყრება საფუძველი მცენარეთა ინვაზიასაც. შემოტანილი სახეობების ასეთი გავრცელება (ინვაზია) ხშირად იძენს „ეკოლოგიური აფეთქების“ ხასიათს და წლების განმავლობაში უცხო სახეობა იკავებს გარკვეულ სივრცეს. პარალელურად იდევნება და იკარგება აბორიგენული სახეობები (Карпун, 1998: 17-32; Richardson..., 2000: 93-107; Баханова, 2009: 4-64; Pyshek, 1995: 71-81).

დარღვეულ ცენოზებში უცხო სახეობები იკავებენ რა თავისუფალ ეკოლოგიურ ნიშს, გვევლინებიან მცენარეთა ახალი თანასაზოგადოების შემადგენლობაში და მას აძლევენ რთულად პროგნოზირებად სახეს. ტრანსფორმირებული ცენოზების აღდგენის პროცესში იწყება თავისუფალი ეკოლოგიური ნიშის დაკავების ჯაჭური პროცესი, რომელსაც იკავებს მეტწილად აკლიმატიზებული ინტროდუცენტები (დავითაძე, 2001: 199; Солтани, 2003: 186; Нестерович, 2000: 190-192).

საქართველოში უცხო წარმოშობის მცენარეთა მეცნიერული შესწავლა ადგილობრივი ფლორის შესწავლასთან არის დაკავშირებული, რომელსაც საუკუნოვანი ისტორია გააჩნია (Альбов, 1883: 27-39; Альбов, 1895: 291; Воронов, 1916: 96-100; Гросгейм, 1915: 84-87; Гросгейм, 1929: 11-72; Морозова, 1957: 25-32; Дмитриева, 1967: 58-65; Мазуренко, 1972: 128-138; Манджavidze, 1964: 3-85; მემიაძე, 1971: 106-113). გასული საუკუნის ბოლო ათწლებებიდან მოყოლებული სპეციალური გამოკვლევებია მიძღვნილი აჭარის ადვენტური ფლორის სახეობრივ და ბიომორფოლოგიურ შემადგენლობაზე მ. დავითაძის (დავითაძე, 1974: 64-71; დავითაძე, 1980: 64-71; დავითაძე, 1981: 60-67; დავითაძე, 1997: 20-27; გაგნიძე..., 2000: 80-91; დავითაძე, 2001: 199; დავითაძე, 2002: 215; დავითაძე..., 2009: 185-188; დავითაძე, 2013: 214-217) მიერ. 2010 წლიდან დღემდე გრძელდება კვლევები უცხო წარმო-

შობის ცალკეულ უცხო წარმოშობის ინვაზიურ სახეობებზე ბსუ-ს ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტში (მიქელაძე..., 2013: 111-113; Mikeladze..., 2014: 189-194; Mikeladze, 2015: 246-250; Mikeladze..., 2015: 266-268; Mikeladze..., 2017: 198-200; Mikeladze, 2018: 2249-3239; Mikeladze..., 2019: 74-82; Mikeladze..., 2020: 3-7; Mikeladze..., 2021ა: 17-22; Mikeladze..., 2021ბ: 10-23). თუმცა აქამდე არ გამოქვეყნებულა შემაჯამებელი ნაშრომი, რომელიც გააანალიზებდა არაადგილობრივ ფლორას ეროვნულ დონეზე.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, ზღვისპირა აჭარაში გავრცელებული მერქნიანი და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარეთა თანამედროვე მდგომარეობის დასადგენად მნიშვნელოვანია მათი აღწერა, იდენტიფიკაცია, სისტემატიკური სტრუქტურის, წარმოშობის, გამრავლებისა და გავრცელების სხვა ბიოეკოლოგიური თავისებურებების და სუქცესიური პროცესების შესწავლა.

კვლევის ობიექტი და მეთოდიკა: კვლევები ტარდებოდა აჭარის ზღვისპირა ზოლში 2010-2021 წლებში სარფიდან მდინარე ჩოლოქამდე, შემდეგ ობიექტებზე: ბუნებრივი, მეორადი და დეგრადირებული ცენოზები; რკინიგზა და მიმდებარე ტერიტორიების ჰაბიტატები; ავტომაგისტრალები და მიმდებარე ჰაბიტატები; მიტოვებული პარკები, სანერგეები და მწვანე ობიექტები; მიტოვებული, დეგრადირებული ჩაის პლანტაციები; ნაგავსაყრელები-რუდერალური ადგილები; ზღვისპირა დაკორდებული ქვიშა-სილნარები; სასაფლაოები და მიმდებარე ტერიტორია; მდინარეთა ხეობები და წყლის არხები.

კვლევის მასალას წარმოადგენდა აღნიშნულ ობიექტებზე გავრცელებული უცხო წარმოშობის მერქნიანი და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარეები, რომლებიც მრავლდებიან და ვრცელდებიან ბუნებრივად ადამიანის ჩარევის გარეშე, ქმნიან სხვადასხვა ცენოტიკურ კავშირებს, რაზეც დიდ ზეგავლენას ახდენს კლიმატური პირობები.

აჭარის, როგორც რთული ოროგრაფიული რელიეფის მქონე მხარის, კლიმატური პირობები ხასიათდება ტემპერატურული რეჟიმის, ტენიანობის, ამინდის ტიპებისა და მეტეოროლოგიური მაჩვენებლების მრავალფეროვნებით. მიუხედავად იმისა, რომ აჭარა სუბტროპიკული ზონის უკიდურეს ჩრდილოეთ საზღვარზე მდებარეობს, თავისი ჰავით იგი ძალიან ჰგავს აღმოსავლეთ აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის ნამდვილ სუბტროპიკულ ოლქებს. მათაა ქედები, რომლებითაც აჭარა შემოფარგლულია სამი მხრიდან, მეორე მხრივ კი ზღვა, განაპირობებენ ზღვიური ქარების გაბატონებას, ატმოსფერული ნალექების სიუხვეს და ჭარბტენიანობას, ზღვა არბილებს სანაპირო ზოლის ჰავას - ამცირებს ტემპერატურის რყევადობას (მარუაშვილი, 1964: 342).

კვლევის ძირითად მეთოდს წარმოადგენდა ტრადიციული მარშრუტული, ექსპედიციის მეთოდი, რომელიც მოიცავს მცენარეთა აღწერას, ფოტოგრაფირე-

ბას, მცენარეთა ნიმუშების აღებას, ლაბორატორიულ დამუშავებას, იდენტიფიკაციას და ჰერბარიუმების დამზადებას. ლაბორატორიული სამუშაოები ტარდებოდა ბათუმის შ. რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ფიტოპათოლოგიისა და ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტში.

სახეობათა იდენტიფიკაციისთვის გამოიყენებოდა სხვადასხვა ნარკვევი, ჩეკლისტები, მონაცემთა ბაზები და ლექსიკონები (ლაჩაშვილი, 1977: 425; მაყაშვილი, 1991: 246; დავითაძე, 2002: 215; ქიქოძე., 2010: 36; Beentje, 2015: 184; POWO, 2020; WFO, 2020; IAS-2020; Pell, 2021: 226). სახეობაზე მითითებული საციცოცხლო ფორმა და წარმოშობის ადგილი განსაზღვრულია კავკასიის ფლორის, სხვა გამოქვეყნებული სტატიებისა და ინტერნეტ წყაროების საშუალებით (Takhtajan, 2003: 204; Takhtajan, 2006: 467; Elpel, 2013: 235; Mikeladze, 2018: 2249-3239).

შედეგები და დასკვნები: ზღვისპირა ზოლში ჩატარებული კვლევებისა შედეგად სულ აღწერილია 27 ოჯახის, 49 გვარის, 68 სახეობა (დანართი 1). რომლებიც შეგუებული არიან ნიადაგურ კლიმატურ პირობებს, ხასიათდებიან ბუნებრივად, ადამიანის ჩარევის გარეშე, გამრავლების (ვეგეტატიურად და გენერაციულად) უნარით. შესაბამისად, აღნიშნული სახეობები მრავლდება, ვრცელდება და ველურდება. წარმოიქმნება ახალი ცენოტიკური კავშირები ადგილობრივი სახეობების (ძირითადად, ბალახოვანი) მონაწილეობით, უმეტეს შემთხვევაში კი ცენოზებში მხოლოდ უცხო წარმოშობის მერქნიანი მცენარეებითაა წარმოდგენილი, რადგან ისინი ხასიათდებიან სწრაფი ზრდით და მაღალი პროდუქტულობით.

სახეობათა სიმრავლით გამორჩეული ოჯახებია: პარკოსნები (*Fabaceae*)-9 სახეობა, მარცვლოვნები (*Poaceae*) და წიფლისებრნი (*Fagaceae*) წარმოდგენილია 6-6 სახეობით, კვიპაროსისებრნი (*Cupressaceae*)-4 სახეობა, რძიანასებრნი (*Euphorbiaceae*), მირტისებრნი (*Myrtaceae*), ზეთისხილისებრნი (*Oleaceae*), ფიჭვისებრნი (*Pinaceae*), ვარდისებრნი (*Rosaceae*) და ვაზისებრნი (*Vitaceae*) წარმოდგენილია 3-3 სახეობით.

სახეობრივად მდიდარი გვარია მუხა (*Quercus*) - 6 სახეობით, ევკალიპტი (*Eucalyptus*), კვიდო (*Ligustrum*) და პსეუდოსასა (*Pseudosasa*) 3-3 სახეობით.

როგორც აღვნიშნეთ, საკვლევ არეალში გაბატონებული მდგომარეობა უკავიათ უცხო წარმოშობის მერქნიან და გამერქნებული ღეროს მქონე მცენარეებს, რომლებიც ზღვისპირა აჭარის ლანდშაფტების თავისებურ ფონს ქმნიან. არეალოგიური და ფლოროგენეტიკური ანალიზის მიხედვით, შემდეგ გეოელემენტებად იყოფა: აღმოსავლეთ აზიური წარმოშობისაა 44 სახეობა, ჩრდილოეთ ამერიკულია 14 სახეობა, ავსტრალიურია – 5, ხმელთაშუაზღვისპირეთის – 3, ჰიმალაის – 1 და 1 – აღმოსავლეთ ამიერკავკასიურია, რომლის წარმოშობის ცენტრი, ასევე, ირანი და ჩინეთია (დანართი 1.).

აღმოსავლეთ აზიურ სახეობათა სიმრავლე დამოკიდებულია არა მარტო დიასპორის გადატანა-გავრცელებაზე და სახეობის ადაპტაციის შესაძლებლობებზე, არამედ აღმოსავლეთ აზიისა და აჭარის სანაპირო ზოლის მსგავს ნიადაგურ კლიმატურ პირობებზე.

სასიცოცხლო ფორმათა მარტივი კლასიფიკაციის მიხედვით ხემცენარეები წარმოდგენილია – 41 სახეობით, ბუჩქები – 13 სახეობით, ლიანა – 6 სახეობით, პალმა – 2 სახეობით და ბამბუკი – 6 სახეობით.

მარადმწვანე 32 სახეობა წარმოდგენილია 27 სახეობა მარადმწვანე ფოთლოვანითა და 5 სახეობა – მარადმწვანე წიწვოვანით. ფოთოლმცვენია 36 სახეობა, რომელთა შორის 1 სახეობა ფოთოლმცვენი წიწვოვანია.

შესწავლილ მერქნიანი სახეობების ნაწილში, თვითნათესები ვითარდება დედამცენარის ირგვლივ, ვარჯის ქვეშ; ნაწილში – დედამცენარისგან მოშორებით. ისინი ასევე განსხვავებული ბიოეკოლოგიური თავისებურებებით ხასიათდებიან და შესაბამისად განსხვავებულად ვრცელდებიან, იწვევენ სუქცესიურ პროცესებს და ქმნიან ცენოზებს. პირობითად შეიძლება შემდეგი ჯგუფები გამოიყოს:

1. სახეობები უხვად მრავლდებიან ვეგეტატიურად და გენერაციულად, დევნიან როგორც ადგილობრივ, ისე უცხო წარმოშობის სახეობებს და ქმნიან თითქმის სუფთა დაჯგუფებებს. აღნიშნულ ჯგუფში ერთიანდება: 7 სახეობა: *Amorpha fruticosa* L., *Phyllostachys edulis* (Carrière) J.Houz, *Phyllostachys bambusoides* Siebold & Zucc., *Pseudosasa japonica* (St.Dicd.) Makino., *Pseudosasa hindsii* (Munro) C.D.Chu & C.S.Chao., *Pseudosasa humilis* (Mitford) T.Q.Nguyen., *Pueraria montana var. lobata* (Willd.) Sanjappa & Pradeep. მათგან 5 სახეობა მრავალწლოვანი ბალახია (ბამბუკი), 1 – ლიანა და 1 – ბუჩქი. 6 სახეობა აღმოსავლეთ აზიურია, 1 – ჩრდ. ამერიკული.

ჯგუფში გაერთიანებული სახეობები ხასიათდებიან ადგილობრივ ნიადაგურ კლიმატური პირობების მიმართ ადაპტაციით, კონკურენტუნარიანობითა და აგრესიულობით. ბამბუკები მრავლდებიან ვეგეტატიურად ფესვის ამონაყარით და ქმნიან კორომებს, რომლებშიც სხვა მცენარეებს უჭირთ შეღწევა. ამორფა მრავლდება თესლით და ვეგეტატიურად, განსაკუთრებით ფართოდაა გავრცელებული რკინიგზის მიმდებარე ტერიტორიებზე. პუერარია ადვილად მრავლდება ფესვის ამონაყრებით, ღეროს დაფესვიანებითა და თესლით. იგი ფოთოლმცვენი ხვიარა მცენარეა, რომელიც საყრდენად იყენებს სხვა მცენარეებს და ზღუდავს არა მარტო მათ განვითარებას, არამედ ბალახოვანი საფარის განვითარებასაც.

2. სახეობები უხვად მრავლდებიან, ადგილობრივი და უცხო წარმოშობის მცენარეებთან ერთად და ქმნიან ცენოტიკურ კავშირებს. მასში გაერთიანებულია 15 სახეობა: *Acacia dealbata* Link., *Acacia melanoxylon* R.Br., *Acer negundo* L.,

Ailanthus altissima (Mill.) Swingle., *Albizia julibrissin* Durazz., *Aleurites cordata* R. Br. ex Steud., *Aleurites fordii* Hemsl., *Buddleja davidii* Franch., *Cinnamomum glanduliferum* (Wall.) Meisn., *Cryptomeria japonica* (Thunb. ex L.f.) D. Don., *Lespedeza bicolor* Turcz., *Lonicera japonica* Thunb., *Rhus javanica* L., *Spiraea japonica* L.f., *Robinia pseudoacacia* L.

მოცემულ ჯგუფში გაერთიანებული სახეობები მრავლდებიან ვეგეტატიურად და გენერაციულად, წინა ჯგუფთან შედარებით ნაკლები აგრესიულობით გამოირჩევიან. სახეობათა დიდი ნაწილი (10 სახეობა) აღმოსავლეთ აზიურია; 10 სახეობა – ფოთოლმცვენია, 5 – მარადმწვანე, მათ შორის ერთი წიწვოვანია.

3. სახეობები მრავლდებიან დედამცენარეების ირგვლივ, ზოგჯერ საკმაოდ უხვად, სხვა სახეობებთან შედინ ცენოტიკურ კავშირებში და ვრცელდებიან კულტივირების ადგილებიდან მოშორებით. აღნიშნულ ჯგუფში ერთიანდება 32 სახეობა: *Catalpa speciosa* (Warder ex Barney) Warder ex Engelm., *Cedrus deodara* (Roxb. ex D. Don) G. Don., *Clerodendrum bungei* Steud., *Daphniphyllum macropodum* Miq., *Elaeagnus umbellata* Thunb., *Elaeagnus pungens* Thunb., *Eriobotrya japonica* (Thunb.) Lindl., *Eucalyptus cinerea* F. Muell. ex Benth., *Eucalyptus globulus* Labill., *Eucalyptus viminalis* Labill., *Gleditschia triacanthos* L., *Hovenia dulcis* Thunb., *Juglans ailanthifolia* Carrière., *Juglans ailanthifolia* v. *cordiformis* (Makino.) Rehder., *Ligustrum japonicum* Thunb., *Ligustrum lucidum* W.T. Aiton., *Ligustrum sinense* Lour., *Liquidambar styraciflua* L., *Liriodendron chinense* (Hemsl.) Sarg., *Liriodendron tulipifera* L., *Mallotus japonicus* (L.f.) Müll. Arg., *Paulownia tomentosa* Steud., *Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch., *Parthenocissus tricuspidata* (Siebold & Zucc.) Planch., *Pinus pinaster* Aiton., *Pinus taeda* L., *Quercus acutissima* Carruth., *Quercus palustris* Münchh., *Quercus falcata* Michx., *Rosa multiflora* Thunb., *Trachycarpus fortunei* (Hook.) H. Wendl., *Vitex trifolia* subsp. *litoralis* Steenis. მოცემულ ჯგუფში გაერთიანებულ სახეობათა დიდი ნაწილი მრავლდება თესლის საშუალებით, 12 სახეობა მარადმწვანეა, 20 – ფოთოლმცვენი. აქაც აღმოსავლეთ აზიურ სახეობათა სიჭარბეა (16 სახეობა), მეორე ადგილზე მოდის 6 სახეობით ჩრდ. ამერიკა, მესამეზე ავსტრალია (3 სახეობა).

4. მცენარეები უხვად მრავლდებიან მხოლოდ დედამცენარის ირგვლივ, არ გადიან კულტივირების ადგილებიდან და არ ქმნიან ცენოზებს: *Ampelopsis brevipedunculata* (Maxim.) Trautv./*Ampelopsis glandulosa* var. *brevipedunculata* (Maxim.) Momiy., *Camellia japonica* L., *Cupressus lusitanica* Mill., *Deutzia scabra* Thunb., *Hydrangea macrophylla* (Thunb.) Ser., *Laurus nobilis* L., *Quercus acuta* Thunb., *Quercus glauca* Thunb., *Quercus myrsinifolia* Blume., *Taxodium distichum* (L.) Rich., *Wisteria sinensis* (Sims) Sweet. წარმოდგენილი 12 სახეობიდან 9 აღმოსავლეთ აზიურია, 2

სახეობა – ჩრდ. ამერიკული და ერთი სახეობა – ხმელთაშუაზღვისპირეთის, რომლის წარმოშობის ადგილად დასავლეთ ამეიერკავკასიაც ითვლება.

აჭარის ზღვისპირა ზოლში ჩატარებული მრავალწლიანი საინტროდუქციო, სააკლიმატიზაციო მასალების და ჩვენ მიერ ჩატარებული კვლევების მიხედვით, აღნიშნული 68 სახეობა აკლიმატიზაციაგავლილი, ნატურალიზებული, ზოგიერთი სახეობის შემთხვევაში კი ინვაზიური სახეობებია, რომლებიც ადაპტირებული არიან ზღვისპირა აჭარის კლიმატურ პირობებს, ყვავილობენ, ნაყოფმსხმოირობენ, მრავლდებიან თესლითა და ვეგეტატიურად, იკავებენ გავრცელების ახალ არეალებს ადამიანის ჩარევის გარეშე და იწვევენ სუქცესიურ პროცესებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. გაგნიძე., 2000: - გაგნიძე რ., დავითაძე მ. „ადგილობრივი ფლორა“. გამომცემლობა ბათუმის უნივერსიტეტი. ბათუმი 2000.
2. დავითაძე, 1974: - დავითაძე მ. „აღმოსავლეთ აზიური ელემენტები აჭარის ადვენტურ ფლორაში“, ბათუმის ბოტ. ბაღის „მოამბე“, #20. თბილისი 1974.
3. დავითაძე, 1980: - დავითაძე მ. „ანთროპოგენური ცვლილებები აჭარის მცენარეულობაში. მცენარეული სამყაროს დაცვის პრობლემები“. ბათუმი 1980. 60-67 გვ.
4. დავითაძე, 1981: - დავითაძე მ. „ანთროპოგენური ცვლილებები აჭარის მცენარეულობაში. მცენარეული სამყაროს დაცვის პრობლემები“. ბათუმი, 1981.
5. დავითაძე, 1997: - დავითაძე მ. „ადვენტური ფლოროგენეზი აჭარის ფლორაში“. გამ. „ბათუმის სახ. უნივ“. შრომები, #2. ბათუმი, 1997.
6. დავითაძე, 2001: - დავითაძე მ. „აჭარის ადვენტური ფლორა“. გამ. „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი 2001.
7. დავითაძე, 2002: - დავითაძე მ. „აჭარის ადვენტური ფლორის ბიომორფოლოგიური ანალიზი, გამ. „ბათუმის უნივერსიტეტი“, ბათუმი 2002.
8. დავითაძე, 2013: - დავითაძე მ. აჭარის ადვენტური ფლორა და ბიომრავალფეროვნების პრობლემები // თანამედროვეობის მეცნიერული საკითხები. კონფ. მას. გორი 2013.
9. დავითაძე., 2009: - დავითაძე მ. ჯაყელი ე. დავითაძე რ. “აჭარის (სამხრეთ კოლხეთის) ადვენტური ფლორის ევნოფიტები“. საქართველოს სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბე“. თბილისი, 2009.
10. ლაჩაშვილი, 1977: - ლაჩაშვილი ი. მოკლე ბიოლოგიური ლექსიკონი. გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1977.
11. მარუაშვილი, 1964: - მარუაშვილი ლ. „საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია“. თბილისი, 1964.
12. მაცაშვილი, 1991: - მაცაშვილი ა. ბოტანიკური ლექსიკონი-მცენარეთა სახელწოდებანი. გ-ბა მეცნიერება, თბილისი, 1991.

13. მემიაძე, 1971: - მემიაძე მ. „კინტიშის ხეობის ადვენტური ფლორა“ გამ. ბათუმის ბოტ. ბაღის „მოამბე“ #16. თბილისი 1971.
14. მიქელაძე., 2013: - მიქელაძე ი., ბოლქვაძე გ., მეტრეველი მ., ჭაღალიძე მ. სამხრეთ კოლხეთის (აჭარის) ეუნეოფიტები. //ბათუმის ბოტანიკური ბაღი,საერ. სამეცნ. პრაქტ. კონფერენციის მასალები. II ნაწილი. ბათუმი 2013.
15. პაპუნძე, 2003: - პაპუნძე ვ. „აჭარის ზღვის სანაპირო ზონის ინტროდუცირებულ მცენარეთა ფიზიოლოგიური შეგუებისა და ცვალებადობის კანონზომიერება“ გამ. ბათუმის ბოტანიკური ბაღის „მოამბე“. ბათუმი, 2003.
16. პაპუნძე., 1998: - პაპუნძე ვ., ბაგრატიშვილი ნ. „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ბოტანიკური ბაღი (ისტ. ნარკვევი, მეგზ.)“. მეცნიერება, ბათუმი 1998.
17. ქიქოძე., 2010: - ქიქოძე დ., მემიაძე ნ., ხარაზიშვილი დ., მანველიძე ზ., მიულერ-შერერი ჰ. საქართველოს არაადგილობრივი ფლორა. თბილისი, მეორე გამოცემა. 2010.
18. Beentje, 2015: - Beentje Henk. Plant Glossary an illustrated dictionary of plant terms. Secend edition. Kew Publishing, Royal Botanic Garden, Kew. UK. 2015.
19. Elpel, 2013: - Elpel T.J. Botany in a day. The patterns method of plant identification. HOPS Press, LLC. Pony, Montana. 2013.
20. Elton, 2007: - Elton C., "The ecology of invasion by animals and plants.," Progress in Physical Geography 31 (6). A John Wiley & Sons, Ltd., Publication. 2007.
21. GBD. 2007 – onward. Georgian biodiversity Database. <http://www.biodiversity-georgia.net>.
22. Mikeladze., 2014: - Mikeladze I., Davitadze M., Bolkvadze G., Metreveli M., Chagalidze R., Life forms of invasive herbaceous plants of the South Colchis. /Modern Phytomorphology. V 6. Lvov, 2014.
23. Mikeladze, 2015: - Mikeladze Irakli. “The Threats – Biological Ivasion of Biodiversity of XII Century”. //Iv. Javakhishvili Tbilisi State University Faculty of Exact & Natural Sciences Department of Geography. Institute of Applied Ecology, FENS, TSU. Proceedings ICAE-2015. Tbilisi-Batumi., 2015
24. Mikeladze., 2015: - Mikeladze I., Bolkvadze G., Metreveli M., Chagalidze R., Davitadze M. Sicyos angulatus L. new Alien Species in Souhthern Colkhети Flora. // Biological Forum- An International Journal. Vol. 7(2) 2015.
25. Mikeladze., 2017: - Mikeladze I.Sh., Bolkvadze G.K., Metreveli M.V. Chagalidze R.N., Davitadze M.U., Sharabidze A.Sh. Brasilien Vervain (Verbena Brasiliensis) in Colkhეთი Flora. Volume 15, Issue 2, June 2017.
26. Mikeladze., 2018: - Mikeladze Irakli, Sharabidze Aleksandre, Gvarishvili Nani, Davitadze Murman. Invasion of Foreign Origin (Alien) Woody Plants in Seaside Adjara. Biological Forum – An International Journal 10(2): 2018.

27. Mikeladze., 2019: - Mikeladze Irakli, Sharabidze Aleksandre, Gvarishvili Nani, Bolkvadze Gia. Foreign Origin Plants in the Flora of Ajara and Environmental Problems). European Journal of Science and Research. 2019.
28. Mikeladze., 2020: - Mikeladze I., Sharabidze A. The invasive potential of *Maclura tricuspidata* in the Colcheti lowland (West Georgia) The Scientific Heritage. Vol 2, No 52 (52), 2020. ISSN 9215 — 0365.
29. Mikeladze., 2021: - Mikeladze Irakli, Gia Bolkvadze. New data about the distribution of Canadian goldenrod (*Solidago canadensis* L.) from Achara (Georgia) floristic region. The scientific heritage, VOL 3, No 67 (67) Budapest, Hungary, 2021.
30. Mikeladze., 2021: - Mikeladze Irakli, Nani Gvarishvili, Aleksandre Sharabidze, Gogita Shainidze. Floristic characteristics of some synanthropic plant communities of the Kobuleti lowland (Adjara, Georgia).. Plant Introduction, 91/92, Kyiv, 2021.
31. Pell., 2021: - Pell Susan, Angell Bobbi. A Botanist Vocabulary. Timber Press. Portland, Oregon, 2021.
32. POWO. 2020–onward. Plants of the World Online. Facilitated by the Royal Botanic Gardens, Kew. Available at: <http://www.plantsoftheworldonline.org>.
33. Pyshek, 1995: - Pyshek P. On the Terminology used in Plant Invasion Studies/Plant Invasion General aspects and Special Problems. Amsterdam 1995.
34. Richardson., 2000: - Richardson D, Pyshek P, Rejmanek M, Barbour M, Paneta F, J. West C, Naturalization and invasion of alien plants: concepts and definitions. Diversity and distribution, 6. 2000.
35. WFO. 2020–onward. World Flora Online. Available at: <http://www.worldfloraonline.org>.
36. Альбов, 1895: - Альбов Н.М. Материалы для флоры Колхиды. Тр. Тифлисского бот. сада. вып. I. прил. 1. Тифлис. 1895.
37. Альбов, 1893: - Альбов Н.М. Два новых родов для флоры Кавказа. Тр. С. Петербург. бот. сада. т XIII, вып. II. С. Петербург, 1893.
38. Баханова, 2009: - Баханова Б., Интродукция растений. Улан-Удэ: Изд-во Бурятского государственного университета. 2009 г.
39. Воронов, 1916 - Воронов Ю.Н. О заносных растениях кавказской флоры. Изв. Кавказского музея, т.10., вып.1.Тб.,1916.
40. Гросгейм, 1915: - Гросгейм А.А., Заметки о флоре Колхиды. Вестник Тифлиского бот. сада. вып. 37. Тифлис, 1915.
41. Гросгейм, 1929: - Гросгейм А.А., Макашвили А.К. К вопросу о происхождении, составе и характере сорной растительности чайных плантаций Западной Грузии и Аджарии. Тр. по прикл. бот. ген. и селек. т.22. №4. 1929.
42. Дмитриева, 1967: - Дмитриева А.А. К вопросу заносных и дичающих растениях Батумского побережья. Изв. Батумского бот.сада, №14. Тб. 1967.

43. Карпун, 1998: - Карпун Ю. Н. Перспективы интродукции древесных растений из южного полушария на Черноморское побережье Кавказа (район Сочи) // Итоги и перспективы интродукции древесных растений в России. Вып. 9. 1998.
44. Мазуренко., 1972: - Мазуренко М.Т. Хохряков А.П. Сравнительный анализ заносной одичавшей флоры Колхиды. Бюл. МОИП. отд. биологии. т.77. вып. 1. Москва, 1972.
45. Манджавидзе., 1964: - Манджавидзе Д. В., Матиниани А. Б., Вторжение некоторых экзотических на Черноморское побережье Аджарии, Вестник Главного ботанического сада, #54 М.1964.
46. Морозова, 1957: - Морозова Г.А. Самосев восточноазиатских растений в Батумском ботаническом саду, бюл. ГБС, вып.29. Москва. 1957.
47. Нестерович, 2000: - Нестерович Н.Д. Выступление на совещании по теории и методам акклиматизации растений Сб. Интродукция растений и зелёное строительство. изд. Академии наук СССР, вып.5, Москва 2000.
48. Солтани, 2003: - Солтани Г. А. Натурализация интродуцентов на Черноморском побережье Кавказа и возможности их использования. Сочи, 2003.
49. Тахтаджян, 2003: - Тахтаджян А.Л. (ред.).. Конспект флоры Кавказа, т. 1.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург 2003.
50. Тахтаджян, 2006: - Тахтаджян А.Л. (ред.).. Конспект флоры Кавказа, т. 2. Изд-во Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург 2006.

უცხო წარმოშობის მერქნიანი და გამერქნებული ღეროს მქონე ნატურალიზებული მცენარეები ზღვისპირა აჭარაში

№	სახეობა	სასიცოცხლო ფორმა	ობახი	წარმოშობა
1	<i>Acacia dealbata</i> Link	მარადმწვანე ხე	<i>Fabaceae</i>	ავსტრალია
2	<i>Acacia melanoxylon</i> R.Br.	მარადმწვანე ხე	<i>Fabaceae</i>	ავსტრალია
3	<i>Acer negundo</i> L.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Sapindaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
4	<i>Ailanthus altissima</i> (Mill.) Swingle.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Simaroubaeae</i>	აღმ. აზია
5	<i>Albizia julibrissin</i> Durazz.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Fabaceae</i>	აღმ. ამიერკავკასია, ირანი, ჩინეთი
6	<i>Aleurites cordata</i> R. Br. ex Steud.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Euphorbiaeae</i>	აღმ. აზია
7	<i>Aleurites fordii</i> Hemsl.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Euphorbiaeae</i>	აღმ. აზია
8	<i>Amorpha fruticosa</i> L.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Fabaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
9	<i>Ampelopsis brevipedunculata</i> (Maxim.) Trautv.	ფოთოლმცვენი ლიანა	<i>Vitaceae</i>	იაპონია, ჩრდ. აღმ. ჩინეთი, კორეა,
10	<i>Buddleja davidii</i> Franch.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Scrophulariaceae</i>	აღმ. აზია
11	<i>Camellia japonica</i> L.	მარადმწვანე ხე	<i>Theaceae</i>	იაპონია
12	<i>Catalpa speciosa</i> (Warder ex Barney) Warder ex Engelm.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Bignoniaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
13	<i>Cedrus deodara</i> (Roxb. ex D.Don) G.Don.	მარადმწვანე ხე	<i>Pinaceae</i>	ჰიმალაი
14	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (A.Murray bis) Parl.	მარადმწვანე ხე	<i>Cupressaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
15	<i>Chamaerops humilis</i> L.	პალმა	<i>Arecaceae</i>	ხმელთაშუაზღვი სპირეთი
16	<i>Cinnamomum glanduliferum</i> (Wall.) Meisn.	მარადმწვანე ხე	<i>Lauraceae</i>	აღმ. აზია
17	<i>Clerodendrum bungei</i> Steud.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Lamiaceae</i>	ჩინეთი

18	<i>Cryptomeria japonica</i> (Thunb. ex L.f.) D.Don.	მარადმწვანე ხე	<i>Cupressaceae</i>	აღმ. აზია
19	<i>Cupressus lusitanica</i> Mill.	მარადმწვანე ხე	<i>Cupressaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
20	<i>Daphniphyllum macropodum</i> Miq.	მარადმწვანე ხე	<i>Daphniphyllaceae</i>	აღმ. აზია
21	<i>Deutzia scabra</i> Thunb.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Hydrangeaceae</i>	აღმ. აზია
22	<i>Elaeagnus umbellata</i> Thunb.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Elaeagnaceae</i>	აღმ. აზია
23	<i>Elaeagnus pungens</i> Thunb.	მარადმწვანე ხე	<i>Elaeagnaceae</i>	აღმ. აზია
24	<i>Eriobotrya japonica</i> (Thunb.) Lindl.	მარადმწვანე ხე	<i>Rosaceae</i>	აღმ. აზია
25	<i>Eucalyptus cinerea</i> F.Muell. ex Benth.	მარადმწვანე ხე	<i>Myrtaceae</i>	ავსტრალია
26	<i>Eucalyptus globulus</i> Labill.	მარადმწვანე ხე	<i>Myrtaceae</i>	ავსტრალია
27	<i>Eucalyptus viminalis</i> Labill.	მარადმწვანე ხე	<i>Myrtaceae</i>	ავსტრალია
28	<i>Gleditschia triacanthos</i> L.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Fabaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
29	<i>Hovenia dulcis</i> Thunb.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Rhamnaceae</i>	აღმ. აზია
30	<i>Hydrangea macrophylla</i> (Thunb.) Ser.	ფოთ.მცვოლმცვენი ბუჩქი	<i>Hydrangeaceae</i>	აღმ. აზია
31	<i>Juglans ailanthifolia</i> Carrière.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Juglandaceae</i>	აღმ. აზია
32	<i>Juglans ailanthifolia</i> v. <i>cordiformis</i> (Makino.) Rehder.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Juglandaceae</i>	აღმ. აზია
33	<i>Laurus nobilis</i> L.	მარადმწვანე ხე	<i>Lauraceae</i>	დას. ამეიერკავკასია ხმელთაშუაზღვ ისპირეთი
34	<i>Lespedeza bicolor</i> Turcz.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Fabaceae</i>	აღმ. აზია
35	<i>Ligustrum japonicum</i> Thunb.	მარადმწვანე ბუჩქი	<i>Oleaceae</i>	აღმ. აზია
36	<i>Ligustrum lucidum</i> W.T.Aiton.	მარადმწვანე ბუჩქი	<i>Oleaceae</i>	აღმ. აზია

37	<i>Ligustrum sinense</i> Lour.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Oleaceae</i>	აღმ. აზია
38	<i>Liquidambar styraciflua</i> L.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Altingiaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
39	<i>Liriodendron chinense</i> (Hemsl.) Sarg.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Magnoliaceae</i>	აღმ. აზია
40	<i>Liriodendron tulipifera</i> L.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Magnoliaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
41	<i>Lonicera japonica</i> Thunb.	მარადმწვანე ლიანა	<i>Caprifoliaceae</i>	აღმ. აზია
42	<i>Mallotus japonicus</i> (L.f.) Müll.Arg.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Euphorbiaceae</i>	აღმ. აზია
43	<i>Paulownia tomentosa</i> Steud.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Paulowniaceae</i>	აღმ. აზია
44	<i>Parthenocissus quinquefolia</i> (L.) Planch.	ფოთოლმცვენი ლიანა	<i>Vitaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
45	<i>Parthenocissus tricuspidata</i> (Siebold & Zucc.) Planch.	ფოთოლმცვენი ლიანა	<i>Vitaceae</i>	აღმ. აზია
46	<i>Phyllostachys edulis</i> (Carrière) J.Houz.	ბამბუკი	<i>Poaceae</i>	აღმ. აზია
47	<i>Phyllostachys bambusoides</i> Siebold & Zucc.	ბამბუკი	<i>Poaceae</i>	აღმ. აზია
48	<i>Pleioblastus argenteostriatus</i> (Regel) Nakai	ბამბუკი	<i>Poaceae</i>	აღმ. აზია
49	<i>Pseudosasa japonica</i> (Steud.) Makino	ბამბუკი	<i>Poaceae</i>	აღმ. აზია
50	<i>Pseudosasa hindsii</i> (Munro) C.D.Chu & C.S.Chao	ბამბუკი	<i>Poaceae</i>	აღმ. აზია
51	<i>Pseudosasa humilis</i> (Mitford) T.Q.Nguyen	ბამბუკი	<i>Poaceae</i>	აღმ. აზია
52	<i>Pinus pinaster</i> Aiton.	მარადმწვანე ხე	<i>Pinaceae</i>	ხმელთაშუაზღვი სპირეთი
53	<i>Pinus taeda</i> L.	მარადმწვანე ხე	<i>Pinaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
54	<i>Pueraria montana</i> (Lour.) Merr.	ფოთოლმცვენი ლიანა	<i>Fabaceae</i>	აღმ. აზია
55	<i>Quercus acuta</i> Thunb.	მარადმწვანე ხე	<i>Fagaceae</i>	აღმ. აზია
56	<i>Quercus acutissima</i> Carruth.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Fagaceae</i>	აღმ. აზია
57	<i>Quercus glauca</i> Thunb.	მარადმწვანე ხე	<i>Fagaceae</i>	აღმ. აზია

ეკოლოგია

58	<i>Quercus myrsinifolia</i> Blume	მარადმწვანე ხე	<i>Fagaceae</i>	აღმ. აზია
59	<i>Quercus palustris</i> Münchh.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Fagaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
60	<i>Quercus falcata</i> Michx.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Fagaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
61	<i>Rhus javanica</i> L.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Simarouba ceae</i>	აღმ. აზია
62	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Fabaceae</i>	ჩრდ. ამერიკა
63	<i>Rosa multiflora</i> Thunb.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Rosaceae</i>	აღმ. აზია
64	<i>Spiraea japonica</i> L.f.	ფოთოლმცვენი ბუჩქი	<i>Rosaceae</i>	აღმ. აზია
65	<i>Taxodium distichum</i> (L.) Rich.	ფოთოლმცვენი ხე	<i>Cupressace ae</i>	ჩრდ. ამერიკა
66	<i>Trachycarpus fortunei</i> (Hook.) H.Wendl.	პალმა	<i>Arecaceae</i>	აღმ. აზია
67	<i>Wisteria sinensis</i> (Sims) Sweet	ფოთოლმცვენი	<i>Fabaceae</i>	აღმ. აზია
68	<i>Vitex trifolia subsp. litoralis</i> Steenis Steenis.	მარადმწვანე ბუჩქი	<i>Lamiaceae</i>	აღმ. აზია

Marika Tatishvili¹, Maia Meladze²,
Giorgi Meladze³, Ana Palavandishvili⁴
(Tbilisi, Georgia)

NATURAL HYDROMETEOROLOGICAL EVENTS IN BLACK SEA REGIONS OF GEORGIA

Abstract: *The location and orographic conditions of Georgia lead to the formation of a variety of climates and landscapes in both the western and eastern parts. The risks arising from these events have a great impact on the sustainable development of the country. The urgency of the emerging problem gives an impetus to the study of natural hazards. The study of natural events using Earth Observation Mission (EOS) satellite data has become particularly relevant, which allows for a detailed study of the natural factors causing these events.*

The purpose of the presented research is to study the spatial-temporal regularities of natural hydrometeorological events in the coastal regions of Georgia (Adjara, Guria, Samegrelo): extreme temperatures, strong winds, torrential rains and frosts using the Georgian hydrometeorological observation network and satellite data.

Strong winds ($v > 15$ m/s) cause great damage to the economy and the population. Continuous series of existing observational data are used to study its variability. Rainfall extremes along with snowmelt on rivers cause landslides and floods. The number of extreme rainy days and their causes are analyzed.

Frosts are one of the most dangerous meteorological phenomena for agriculture in the region. The degree of damage to agricultural crops by frost depends on its intensity and duration. Climatic features of glaciers are analyzed. Their distribution in time and space, as well as the dates of the first autumn and last spring frosts and the duration of the frost-free period are established. Taking into account the mentioned characteristics allows selection of effective measures for protection of plants from frosts and reduction of crop losses.

Key words: *Natural hydrometeorological events, satellite observation, climate change, correlation analysis*

¹ PhD, Head of Weather forecasting and disaster modeling department of Institute of Hydrometeorology of Georgian Technical University

² PhD in Agriculture, Institute of Hydrometeorology of Technical University of Georgia, Main Scientific Researcher

³ PhD in Agriculture, Professor, Institute of Hydrometeorology of the Technical University of Georgia, Main Scientific Researcher

⁴ MA student of Georgian Technical University

Introduction: Extreme events matter around the whole globe. Hazards related to environmental change include floods, drought, heatwaves, storms and others. Some of the hazards have devastating effects for local populations; others may even have larger-scale impacts via economic and cultural dependencies. Precipitation extremes are leading worldwide to disastrous landslides and/or floods.

Understanding of the natural environment is increasingly important to respond to the climate change negative impacts and anthropogenic pressures on finite natural resources, and their impacts on water, energy and food security, infrastructure, human health, natural hazards. This is also a major cross-disciplinary challenge involving almost all scientific fields

In 2013, the UK government announced large-scale investment in Big Data infrastructure for science, particularly in the environmental sector starting funding for a program called CEMS (Climate and Environmental Monitoring from Space). This allowed for the creation of larger databases to cope with the upcoming Big Data revolution and to allow research partner organizations to work with more data and produce more results. With a specific focus on climate change and planetary monitoring, CEMS storage removed the need to download enormous data sets while reducing the cost of access. Along with Cloud data, this is now the standard globally for some of the world's top research institutes.

Study area: The complex orographic conditions and influence of the Black Sea preconditioned the formation of great variety of climate and landscapes in Georgia. Here exist most of Earth's climatic types, from marine wet subtropical climate of west Georgia and steppe continental climate of east Georgia up to eternal snow and glaciers of high mountain zone of Great Caucasus, and also approximately 40% of observed landscapes. Territory of country lies between of the Major Caucasian Ridge and the Lesser Caucasus mountains. About 85 percent of the total land area occupies complex mountain ranges divided with river's valleys and ravines of different exposition. For most of these rivers spring is high water period thus ¾ of Georgia's territory is especially vulnerable to foods, flash floods and mudflows. Georgia's orography and its interaction with airflows are the basic spotting factors of synoptic processes spread in the country. Peculiarities of locally developed weather phenomena at any time a year are often characterized with diversity and extremity. Convective storms, with attendant phenomena; fog and low clouds; locally forced precipitation events; wintertime weather (snow, ice, glazed frost, avalanches) this is a short list of synoptic processes nowcasting (**NWC**) and very short range forecast (**VSRF**) of which has a great importance for Georgia (Marika R. Tatishvili

,2020, 45-50). The natural disasters in Georgia have to be considered as the standing negative factor for the sustainable development of the state. The importance of aroused problems from listed hazards stimulates the active investigation of reasons and physical processes involved in (Tatishvili M . 2017, 3) . In the analysis of hazard and risk geo-information science and earth observation plays an increasingly important role. Remote Sensing is nowadays an essential tool in monitoring changes in the earth's surface, oceans and atmosphere, and is increasingly used as the basis for early warning for hazardous events (M.Tatishvili, 2013, 148-154).

Methods: Environmental data comes from a wide variety of sources and this is increasingly rapidly with new innovations in data capture:

1. Large volumes of data are collected via remote sensing, typically from satellite sensing or aircraft-borne sensing devices, including an increasing use of drones. This includes passive sensing, such as photography or infrared imagery, and active sensing, e.g., RADAR/LIDAR. The increasing availability of open satellite data is a major trend in earth and environmental sciences. For example, the EU Copernicus program and the associated Sentinel missions, or NASA's Earth Observing System satellites, LandSat archive are regularly mined for data for a variety of applications (Meladze M, 2013, 247-251)

2. Other data are collected via earth monitoring systems, which consist of a range of sensor technologies measuring various physical entities. Namely weather stations and monitoring systems

3. Model output is also a significant generator of environmental data with results from previous model runs often stored for subsequent analysis

The local circulation systems developed on the background of synoptical processes play significant role in the spatial-temporal distribution of weather determining parameters. The study of all those phenomena includes both the mathematical modeling and separate analysis of microphysical processes, important for precipitation formation, temperature and wind field distribution, also the processing of long-term observation series of those climatic parameters.

It has been revealed that precipitation annual distribution has diverse type, with sharply expressed spatial inhomogeneities. The local circulation systems developed on the background of synoptical processes play significant role in the spatial-temporal distribution of weather determining parameters. To conduct investigation 1956-2015 daily temperature and precipitation meteorological station data of west Georgia were used. Table1 presents the event number occurred during used period when temperature exceeded 20, 25, 30 and 35°C.

Table 1. The event number when temperature exceeded 20, 25,30 and 35°C

Station	T _{max20}	T _{max25}	T _{max30}	T _{max35}
Batumi	9669	4224	330	32
Khulo	8193	3636	768	75
Poti	10021	5330	811	69
Qobuleti	10187	4976	587	74
Qutaisi	11435	7339	2405	401
Zugdidi	10808	6448	1594	183

The event number during 1956-2015 when precipitation amount exceeded 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60, 65, 70, 75, 80 and 90mm are presented in Table 2.

Table 2. The event number when when precipitation amount exceeded 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50, 55, 60, 65, 70, 75, 80 and 90mm

Station	P _{15mm}	P _{20mm}	P _{30mm}	P _{35mm}	P _{40mm}	P _{45mm}	P _{50mm}	P _{55mm}	P _{60mm}	P _{70mm}	P _{75mm}	P _{80mm}	P _{90mm}
Batumi	3048	2406	1485	1190	956	772	616	485	385	243	190	147	99
Khulo	1628	1074	522	383	276	192	130	90	65	29	22	19	8
Poti	2294	1664	926	709	556	434	352	279	234	172	140	115	84
Qobuleti	3126	2408	1401	1088	867	674	546	446	369	246	203	161	107
Qutaisi	1838	1240	531	361	257	176	122	80	58	33	26	20	8
Zugdidi	2339	1639	875	643	486	384	289	231	189	114	91	76	57

The mathematical modeling contain several local weather nonstationary mesoscale model to describe atmospheric processes (Tatishvili M, 2017, 3), operational thermohydrodynamical convective cloud model (N.Begalishvili, 2004, 47-50), global forecasting model (WRF) (The Advanced Research WRF, 2014) analytical model for microphysical processes (coalescence) (M.Tatishvili, 2010, 38-43), the newly proposed study of variation character of meteorological parameters (temperature, precipitation, pressure) depending on the geo-magnetic short-time disturbances (Marika Tatishvili, 2019, 1-5). Numerical forecasting models based on complete hydrothermodynamical equations give possibility to detail involve physical factors describing atmospheric phenomena that greatly influenced or sometimes define atmospheric circulation processes

For short-term operational forecasting the use of confined area models became available in several national meteorological services. The range of those models is quite

diverse from which special attention deserve regional mesoscale models also atmosphere dynamical models with artificial boundaries where model variables are defined from coarse value grid from global model outputs. Such models can describe real weather conditions invisible for global models that form in atmosphere small-scale processes (Tatishvili M, 2017,3)

Numerical forecasting models based on complete hydrothermodynamical equations give possibility detail involve physical factors describing atmospheric phenomena that greatly influenced or sometimes define atmospheric circulation processes. The consideration of those factors in numerical models provides improvement forecasting quality. Realization of weather forecasting issue on confined area is characterized by definite difficulties. Such is the formulation of boundary conditions on the borders of forecasting area. The lack of meteorological data on region borders influenced researches to seek problem solution different ways. By using telescoping or embedded grid method became one of the most effective mean for this (Marika R. Tatishvili, 2020, 45-52). Except boundary conditions telescoping method gives possibility to solve those main issues that are essential for weather forecasting on confined area. Specifically reducing spatial grid step on target area in such way that didn't increase model realization time, also detail describe region orographic features, realize interconnection between largescale, regional and mesoscale meteorological processes using bilateral and unilateral interaction of solutions from different grids.

Another one is the operational one-dimensional thermohydrodynamical convective cloud model created for research of natural and artificial precipitation formation and can be used in weather modification (Marika R. Tatishvili, 2020, 45-52). In model for crystallization and melting processes have been introduced new parameterization schemes. The model inputs are radio probe data and outputs vertical development of meteorological parameters till cloud dissipation.

Weather research and forecasting model (WRF) is weather numerical forecasting and atmosphere simulation system created as for research as operational application. The model is elaborated USA National Center for Atmosphere Research (NCAR), Mesoscale and Microscale Meteorological Division (MMM), NOAA, NCEP, ESRL, AFWA, Naval Research Laboratory, CAPS, and etc. It is used in following fields: real-time numerical forecasting, data assimilation, physical parameterization research, regional climatic simulations and etc (The Advanced Research WRF, 2014). ARW provides introduction of higher spatial-temporal resolution horizontal grid that focuses on target sub-region and significantly increases model resolution (from 15km to 5 km.) (Marika R. Tatishvili, 2020, 45-52).

The climatic observations often show quasi periodic variations similar to solar activity cycles over a wide range of time scale. However, the detailed mechanism and the extent of the influence of solar activity on climate change have not been clearly understood, several possible mechanisms are proposed; such as the forcing through total and spectral irradiance, solar wind and the galactic cosmic rays (Marika Tatishvili, 2022, 45-50). The Earth Observation System (EOS) program is designed to examine the role of Earth-Sun connection in wide-scale global processes in order to determine the function of the Earth as a single system. The one of natural reason of global climate change are the Sun's insolation (light and heat), its magnetic flux, and the relative position and orientation of the Earth to the Sun.

Geomagnetic storm is a major disturbance of Earth's magnetosphere that occurs when there is a very efficient exchange of energy from the solar wind into the space environment surrounding Earth. These storms result from variations in the solar wind that produces major changes in the currents, plasmas, and fields in Earth's magnetosphere. The largest storms that result from these conditions are associated with solar coronal mass ejections (CMEs) where a billion tons or so of plasma from the sun, with its embedded magnetic field, arrives at Earth. CMEs typically take several days to arrive at Earth.

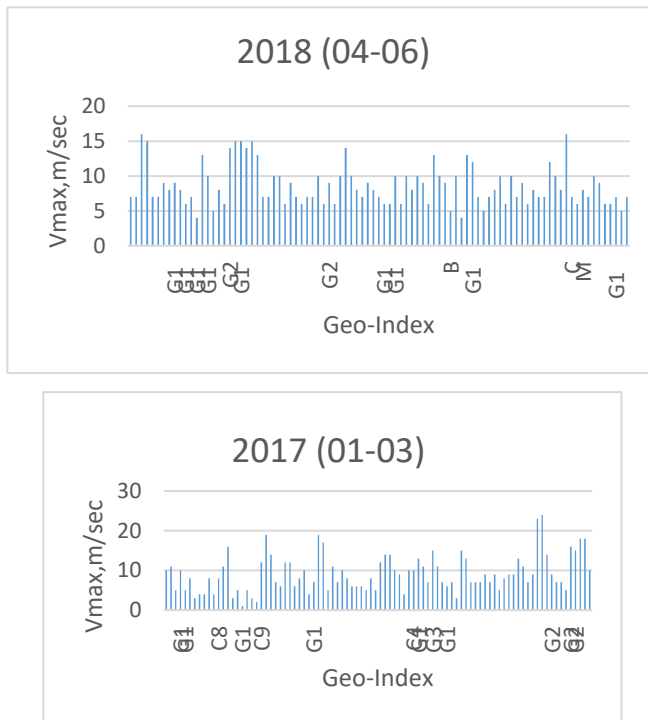

Fig.1. dependence of wind velocity on kp index for Batumi in 2017, 2018.

The heat and moisture provision in the Adjara region allows citrus, fruit trees, technical and other crops to spread successfully. However, one of the dangerous meteorological events for the agriculture of the region is frosts during the period of active vegetation ($\geq 10^{\circ}\text{C}$), which is determined by the weather, terrain, altitude and other factors. Frosts in the study region are unevenly distributed by year and month. The probability of their occurrence increases sharply during the period when the invasion of cold air masses in a given area is observed more often than this event usually occurs. The minimum air temperature in Adjara does not fall below 0°C in some years, and the whole year can be considered a frost-free period. Spring frosts usually do not occur after the second decade of March. The first frosts are expected in the second decade of December, a month earlier in the highlands (Climate of Georgia. 1. Adjara, 2003: 136).

According to the data of the meteorological stations, Table 3 shows the expected dates of the first and last frosts and the number of days of the frost-free period.

Table 3. Dates of the first and last frosts, duration of the frost-free period (days)

Station	First frost	Last frost	Frostless period (days)
Alambari	1.I	13.III	293
Batumi	1.I	4.III	302
Kapandiba	1.I	9.III	297
Purtio	18.XI	7.III	224
Akhalsheni	7.I	8.III	304
Qeda	4.XII	21.III	257
Chakvi	23.XII	15.III	282
Khulo	6.XI	14.IV	205
Kobuleti	2.XII	30.III	246

Delayed last frosts in the Kobuleti region compared to the rest of the lowlands of the sea coast should be explained due to the extended, large area and frequent inversions, where the standing of cold land air masses is prolonged. Spring frosts in Adjara are no longer recorded after mid-March.

The average day number of the frost-free period on the coastal plain of the region is 297-304 days. From the level to 500 m height in 210 days, to 1000 m in 180 days, to 1500 m in 160 days, to 2000 m in 125 days. The days number of the given frost-free period at 200-300 m above sea level is favorable for the production of citrus, vine tea, Tung and other crops. Above the mentioned height, there are also favorable conditions for the development of cereals, vegetables, continental fruit crops, early and local grape species.

In order to determine the dates of frosts at different altitudes in the territory of Adjara region, the data of long-term meteorological observations have been processed according to the regions, and close correlations ($r=0.98-0.96$) between the dates of frosts and elevations have been revealed. Based on the established connections, the regression equations are compiled:

$$n=0.0395 h+37.892 \text{ for the last frosts,}$$

$$n=-0.0479 h+116.078 \text{ for the first frosts.}$$

In the equations, n is the date of frost (the number of days from February 1 to the date of the last frost, and from September 1 to the date of the first frost), h is the elevation.

It is also determined the duration of the frost-free period (days) and sea level. A close correlation between the level and the height ($r=0.98$) and the regression equation (Meladze G., Meladze M., 2012: 435)

$$n=-0.089 h+291.40$$

In the equation, n is the duration of the frost-free period (days), h is the elevation

The degree of agricultural crops damage by frost depends on its intensity and duration. It is more noticeable during the period of spreading of leaves, flowering and ripening of fruits. At this time, it is possible to damage the twigs. Frosts are also dangerous for fruit trees and other types of perennial agricultural crops, especially during the flowering and ripening period (Meladze M., 2008: 248).

Table 4. Critical temperatures damaging agricultural crops (°C)

Culture	Flower	Knots	First lists
Tea	-3, -4	-	-0.5, -1
Lemon	-0.5, -1	-2, -3	-1, -1.5
Orange	-0.5, -1	-2, -3	-1, -1.5
Mandarin	-1, -1.5	-2, -3	-1.5, -2
Grape	0, -0.5	-	-0.5, -1
Apple	-2, -3	-1, -2	-3, -4
Pear	-2, -3	-1, -2	-2, -3
Sour Cherry	-2, -3	-1, -2	-3, -4
Plum	-2, -3	-1, -2	-3, -4
Peach	-2, -3	-1, -2	-2, -3
Apricot	-2, -3	-1, -2	-2, -3
Cherry	-2, -3	-1, -2	-3, -4
Laurel	-3, -4	-	-2, -3
Tung	-2, -3	-	-1, -2

There are various methods frosts and winter frosts protecting, which are conventionally divided into two groups: I - physical (reducing radiation, raising the dew point, heating the air, mixing air layers, etc.). II - biological (breeding of frost-resistant species by selection, regulation of plant feeding regime, pinching, filling of soil on plant strains, packaging, etc.)

References:

1. Climate of Georgia. 1. Adjara, 2003: 136 - Transactions of the Institute of Hydrometeorology, Georgian Technical University, vol.110, 2003.
2. M.Tatishvili, E.Elizbarashvili, R. Meskhia, Sh.Elizbarashvili. Natural hydrometeorological disasters, their causes and prevention measures. The Macrotheme Review. A multidisciplinary journal of global macro trends, 148-154, A Macrotheme Capital Management, LLC Academic Publication, Volume 2, Issue 1, Winter 2013 (January). ISSN 1848-4735, France
3. M.Tatishvili, N.Begalishvili. On some investigation results of precipitation efficiency using analytical model of convective cloud. Transactions of Institute of Hydrometeorology, #114.pp. 38-43. 2010
4. Marika R. Tatishvili, Ana M. Palavandishvili. Impact of Short-Term Geomagnetic Activity on Weather and Climate Formation in Georgian Region. Journal of the Georgian Geophysical Society, Physics of Solid Earth, Atmosphere, Ocean and Space Plasma, v. 23(2) *ISSN: 1512-1127. 2020*
5. Marika Tatishvili, Tengiz Tsintsadze, Inga Samkharadze, Ana Palvandishvili. Dependence of meteorological parameters on geomagnetic storms in Georgia. International Scientific Journal. Environmental Studies, v.8. ISBN-9781671503274. 2019
6. Marika R.Tatishvili, Zurab V. Khvedelidze, Demur I. Demetrashvili. On some weather forecasting models in Georgia. Journal of the Georgian Geophysical Society, Physics of Solid Earth, Atmosphere, Ocean and Space Plasma, v. 23(2) *ISSN: 1512-1127. 2020*
7. Meladze G., Meladze M., 2012: 435 - Meladze G.G., Meladze M.G., Agroclimatic Resources of Western Regions of Georgia // publ. „Universal”, Tbilisi 2012.
8. Meladze M., 2008: 248 - Meladze M.G., Agrometeorology // publ.„Universal”, Tbilisi 2008.
9. Meladze M., Tatsishvili M., Mkurnalidze I., Kaishauri M. Climate change mitigation modern techniques for forest ecological monitoring. Bulletin of Academy of Agricultural Sciences of Georgia, N 32, vol. 32, ISSN 1512-2743, 2013, pp. 247-251.
10. N.Begalishvili, M.Tatishvili, G.Robitashvili. The investigation of precipitation efficiency of convective cloud. Bulletin of Georg. Acad. of Sci.V.172, N2. 2004

11. N.Begalishvili, M.Tatishvili, G.Robitashvili. Investigation of natural and artificial precipitation formation in convective clouds using operational thermohydrodynamical model. Transactions of Institute of Hydrometeorology, #114.pp. 44-50. 2010
12. Tatishvili M. Developing Weather Forecasting System in Georgia. MOJ Eco Environ Sci 2(7): 00046. DOI: 10.15406/mojes.2017.02.00046
13. The Weather Research & Forecasting Model WRF Laura Bianco ATOC 7500: Mesoscale Meteorological Modeling 2008
14. The Advanced Research WRF (ARW) Dynamics Solver. WRF Tutorial. 2014

CONSIDERATIONS REGARDING INTEROPERABILITY IN MARINE POLLUTION DISASTER MANAGEMENT

Abstract: *The environmental crisis in the Black Sea, due to the impact of human activities accompanied by natural variability and climatic changes is manifested by dramatic changes in its ecosystem and marine living resources. Although, industrial and agricultural discharges seem to contribute fewer chemical contaminants than few decades ago, pollution due to metal and organic chemicals introduced into sea from land is still a considerable problem. Oil pollution from rivers, from offshore industry and transportation of more than 50.000 vessels crossing annually the Black Sea waters continue to threaten marine ecosystem. This is the reason, that in recent years under European Union coordination and with international community support, have developed many strategic and legislative initiative for improving the ecological situation in Black Sea. The most illustrative examples in this regard are: Conference towards Enhanced Cooperation on Black Sea Fisheries and Aquaculture (Bucharest 2016), European Maritime Day (Burgas 2018), International High-Level Conference on Inter-Basin Cooperation on Marine Litter (Sofia 2019), Conference organized in 2019 at Bucharest dedicated "Sustainable Development at Black Sea", representing official launch of future Strategic Research and Innovation Agenda for Black Sea (SRIA). The European Interoperability Framework (EIF) was designed to guide e-government services development to ensure interoperability among governments throughout Europe propose an interoperability framework based on three interoperability concepts: Business, Process and Information Systems. The last refers to the conditions of the successful exchange of information between entities which include the compatibility of applications, data representation semantics and hardware infrastructure. Our approach will be a hybrid system, that will incorporate both tethered sensors and wireless acoustic, where absolutely no other solution can be implemented. Both the vehicle technology and the sensor technology are mature enough nowadays to motivate the idea of underwater sensor networks. We are using Perry Slingsby Triton XLS and XLR models for the ROV, which are available in the Black Sea area.*

Key words: *environmental crisis, climatic changes, human activities*

¹ PhD Professor, President of the Academy of Romanian Scientists, Branch of Constanta, Ovidius University of Constanta Romania

1. Introduction

The frequency of maritime disasters and their effects appear to have dramatically increased during the last century [1]. This fact along with the more and more often necessity of underwater instrumentation systems in offshore oil-drilling industry, nearby well-heads and well control operations issued the idea of deploying multi-purpose underwater sensor networks along-side with oil companies' offshore operations.

Particularly, the environmental crisis in the Black Sea, due to the impact of human activities, accompanied by natural variability and climatic changes is manifested by dramatic changes in its ecosystem and marine living resources. Although, industrial and agricultural discharges seem to contribute fewer chemical contaminants than few decades ago, pollution due to metal and organic chemicals introduced into sea from land is still a considerable problem. Oil pollution from rivers, from offshore industry and transportation of more than 50.000 vessels crossing annually the Black Sea waters continue to threaten marine ecosystem. This is the reason that in recent years under European Union coordination and with international community support, have developed many strategic and legislative initiative for improving the ecological situation in Black Sea. The most illustrative examples in this regard are: Conference towards Enhanced Cooperation on Black Sea Fisheries and Aquaculture (Bucharest 2016), European Maritime Day (Burgas 2018), International High Level Conference on Inter-Basin Cooperation on Marine Litter (Sofia 2019), Conference organized in 2019 at Bucharest "Sustainable Development at Black Sea", representing official launch of future Strategic Research and Innovation Agenda for Black Sea (SRIA) .

2. Interoperability Frameworks

Interoperability plays a pivotal role in enabling collaboration among disaster management organizations in order to reduce the effects of disasters and the loss of property and human life [2]. Research efforts in the exploration of offshore resources have increased during the last decades, thus contributing to greater global interest in the area of underwater technologies. Underwater sensor networks are going to become in the nearby future the background infrastructure for applications which will enable geological prospection, pollution monitoring and oceanographic data collection. Furthermore, these data collection networks could in fact improve offshore exploration control by replacing on-site instrumentation data systems used today in the oil-industry system nearby well heads or in well control operations. Therefore, our study is trying to show the collateral benefits of deploying such underwater sensor networks by addressing state-of-the-art ideas and enterprise architecture principles compliance for possible interoperability of different applications [3]. All of the above in order to justify the biggest challenge of development: the cost of implementation.

Gottschalk [4] defines interoperability as an "ability of diverse systems and organizations to work together". An interoperability framework is a set of concepts, standards and guidelines that are helpful for different systems to interact with each other. Disaster management requires multiple agencies to work together, and information needs to change rapidly as the disaster event evolves. There are several interoperability frameworks. The European

Interoperability Framework (EIF) was designed to guide e-government services development to ensure interoperability among governments throughout Europe [5]. Loos et al.[6] propose an interoperability framework based on three interoperability concepts: Business, Process and Information Systems. The last refers to the conditions of the successful exchange of information between entities which include the compatibility of applications, data representation semantics and hardware infrastructure. Software communication protocols are the next step of our study for underwater sensor network data transmission to onshore facilities, which is likely to include secure data transmission over TCP/IP satellite communication, where available.

Another interoperability framework was defined by Chen D.[7], having three dimensions: barriers to interoperability, enterprise levels and interoperability approaches. The barriers refer to the packaging and transmission mechanisms for data, as well as semantics (the ability of two parties to agree on the meaning of data). Different approaches can be used: a common format which all parties shall agree upon (integrated approach), a Meta-model format at a Meta level which allows the mapping of all under-level models (unified approach) or a federated-approach, which doesn't have a common model, but the parties must share their ontologies in order for all other to understand the meaning of the data.

3. Underwater Sensor Networks Around Offshore Structures

We should be able to implement auxiliary systems that allow us to better understand and protect the ocean surface we are building on. These devices can also be used as a very diverse sensor-based solution for biological wide-area map tracking, pollution monitoring and seismic investigations.

Our approach will be a hybrid system, that will incorporate both tethered sensors and wireless acoustic, where absolutely no other solution can be implemented. In order to safely deploy our “Safe-Nets” sensors around rigs’ metallic structures or to any other offshore construction, we first develop models of those structures and include them into a standard fly-alone ROV simulation scenario, using a VMAX-PerrySlingsby ROV Simulator [3]. Both the vehicle technology and the sensor technology are mature enough nowadays to motivate the idea of underwater sensor networks.

Also, we developed a common standard easy-to-use device framework for all multi-purpose underwater sensors, which is modular in order to accommodate various sensors for future use. Marine operations and stranded locations make this modular approach best-suited for application development, providing the maintenance characteristics needed for prolonged use. The buoyancy capabilities and pressure dissipation characteristics needed for a stand-alone device launched at sea led to an almost spherical model. The sensors devices modelled in 3D have drawers that allow different electronic component modules to be fitted inside modular layers. On the same modular approach, we designed a pollution detection sensor model fitted with an aperture membrane, as it can be seen in Figure 1.

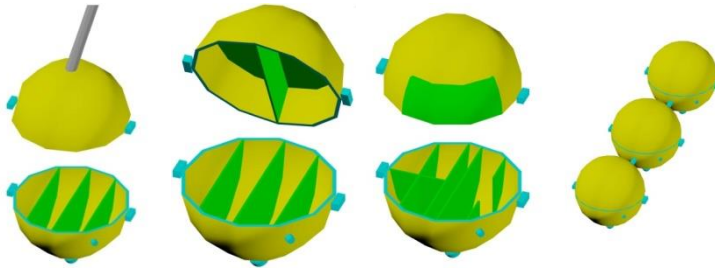

Figure 1. Sensor devices modelled in 3D based upon common modular framework
 4. Enterprise Architecture Principles

Enterprise Architecture Frameworks usually aim at providing a complete set of tools, methods and models to be used and provide logical structure, as well as ways to manage complexity. The Enterprise Architecture Principles as a fundamental part of the Enterprise Architecture Framework are derived from industry best practice and constitute a basic reference point for every IT project. The principles are mapped to the architectural layers of Business, Application and Technology or cross-cutting concerns such as Security, Environment and “The Internet of Things” concept. Our project is unlikely to satisfy all principles, but we try to document how the implementation of an underwater sensor network in the Black Sea area can conform to most of these strategies.

4.1. Business Architecture and Processes

Innovation for competitive advantage and productivity is a goal that can be accomplished by the development of the common modular framework for all underwater sensors deployable by ROV means. Business Priority and Benefit Optimisation in regards of Partnership is achieved by using the same network node for more than one application, which can be essential for cost-wise analysis and moreover, this modular compatibility can improve the financial desirability of any future projects.

4.2. Information / Data Architecture

Business Authority ensure there is a designated business owner for the information. Integrity is improved and maintenance is simplified. *Ensure Data Integrity* and *Data Classification* should be done by software encryption, as different classes of data need to be managed, stored and protected accordingly. Geological prospections of marine areas are of highly strategic importance to a national level, therefore data should be organized and managed to maximise and also protect its value.

4.3. Environmental / Green IT

Ensure infrastructure is sized appropriately to meet the non-functional requirements and allow for predictable growth. We can think at browser-based applications which are easier to deploy and manage. Thin client reduces the need for client-side hardware resources. Also, efficient use of hardware resources is needed in order to reduce energy consumption. When tethering is possible, our Safe-Nets can use external power supply coming from offshore structures.

Adopt and Enforce Standards it's a must. We must formally adopt technical standards and any non-compliance needs to be justified and explained. Standardisation helps achieve economies of scale, reduces complexity and improves flexibility.

5. Conclusions

This paper presents an approach to integrate underwater sensor networks and a proposed common framework model for multi-purpose disaster monitoring devices. We have expanded our previous studies and linked to the higher level of disaster management and systems interoperability point of view. We consider that a Meta-level common format model approach according to Chen's interoperability framework is best suited for our needs, as different disaster management systems in Romania use data links far apart from each other. One of the first integration approaches of all systems was in fact a pre-requisite of European integration process prior to year 2007 when the Special Telecommunications Services implemented 112 unique emergency number services. This Meta-level common format model of interpreting data, including our underwater sensor networks, should be explained in disaster management joint exercises events. Seismic monitoring centre located on the Black Sea coastline could be also included in the loop. Last, but not least, the collaborative network for disaster management has to be implemented to all levels in disaster management-related agencies by Government by precise laws.

References

1. [1] Eshghi, K., Larson, R. C., "*Disasters: lessons from the past 105 years*", Disaster prevention and management vol. 17, p. 62-82, 2008.
2. [2] Kapucu, N., Arslan, T., Demiroz, F., "*Collaborative emergency management and national emergency management network*", Disaster prevention and management vol. 19, p. 452-468, 2010.
3. [3] Caraivan M.C., Dache V., Sgarciu V., "*Common Framework Model for Multi-purpose Underwater Data Collection Devices Deployed with Remotely Operated Vehicles*", The 7th IEEE International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications, IEEE Catalog number: CFP13803-CDR, ISBN:978-1-4799-1427-2, IDAACS'2013 Berlin, Germany, September 2013.
4. [4] Gottschalk, P., "*Maturity levels for interoperability in digital government*", Government Information Quarterly, vol. 26, p. 75-81, 2009.
5. [5] EIF, "*European interoperability framework for paneuropean e-government services*", IDA working document, version 2, 2004.
6. [6] Loos, P., Werth, D., Balzert, S., Burkhart, T., Kamper, S.: "*Handbook of research in enterprise systems*", book in response on Kumar, S., Esteves, J. & Bendoly, E. - Handbook of research in enterprise systems, 2011.
7. [7] Chen, D. "*Framework for enterprise interoperability*", IFAC Ei2N Workshop on Interoperability for Enterprise Software and Applications, p. 77-88, 2006.